

KIRKE-LEKSIKON FOR NORDEN

KIRKE-LEKSIKON FOR NORDEN

UDGIVET AF

FREDRIK NIELSEN

BISKOP, DR. THEOL.

OG

J. OSKAR ANDERSEN

DOCENT I KIRKEHISTORIE

III BIND

(L—R)

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

1911

Ref.

BR

95

K5

v. 3

FORORD.

Da Udgiverne af »Kirkeleksikon for Norden« efter Biskop Fr. Nielsens Død henvendte sig til undertegnede om at overtage Redaktionen af Værket, havde jeg store Betæneligheder, dels fordi jeg i adskillige Aar havde holdt mig ganske borte fra dette Arbejde, dels fordi min Tid nu var stærkt beslaglagt ved min Universitetsvirksomhed.

Værket var den Gang naaet til det her foreliggende Binds S. 528. Stof til det følgende Hefte var i Hovedsagen bragt til Veje, men ved en Revision af den Artikelliste til R., hvorefter der arbejdedes, saa jeg, at den var saa mangelfuld, at jeg ikke turde benytte den. Til Resten af Værket forelaa absolut intet brugbart Forarbejde. Disse Mangler maatte selvfølgelig i høj Grad forøge mine Betæneligheder ved at overtage Redaktionen.

Kun under et stærkt Pres gav jeg efter, fordi det den Gang syntes, at Arbejdet ellers vilde gaa i Staa. Jeg mente, det vilde være i høj Grad beklageligt, om et Værk af saa stor Betydning som »Kirkeleksikon for Norden« ikke afsluttedes. For Teologen og den kirkeligt interesserede Lægmand er det i vore Dage saare vanskeligt at faa let Adgang til det uhyre omfattende og forskelligartede Stof, der her bliver bearbejdet i overskuelig Form. Og jeg vidste, at hvad der i Kirkeleksikonet hidtil var ydet af Biskop Nielsen og den fremragende Stab af Medarbejdere fra hele Norden, som det var lykkedes ham at knytte til Værket, var fra sagkyndig Side mødt med almindelig Paaskønnelse; ja selv fra Nordboere i de forenede Stater kom der nu talende Vidnesbyrd om Interessen for Kirkeleksikonet, som maatte veje til. Ikke mindst glædede jeg mig over, at der dog i vore splittede Tider var Mulighed for et Samarbejde med udmærkede Videnskabsmænd fra vore Brødrelande ved et Foretagende, der tilsigter kirkelig Oplysning og derigennem Kirkelivets Trivsel her i Norden.

Det var disse Hensyn, der overvandt mine Betæneligheder ved Overtagelsen; men som Forholdene var for mig, maatte jeg samtidig tage det stærkeste Forbehold med Hensyn til indenfor et bestemt Tidspunkt at fuld-

føre Værket. Nogen Indskrænkning i mit Embedsarbejde var mig ikke mulig. Den betydelige og sammenhængende Arbejdstid, der skulde til for at sætte ekstraordinær Kraft ind paa Arbejdet, der næsten var gaaet i Staa, kunde jeg, hvor ønskeligt det end maatte være, ikke disponere over.

At skride til umiddelbar Fortsættelse med Udgiverarbejdet i egentlig Forstand, var heller ikke muligt. Hverken for Værkets eller min egen Skyld turde jeg fortsætte med som hidtil at arbejde med Artikellister, der udarbejdedes for det løbende Bogstavs Vedkommende. I alt for høj Grad har det desværre vist sig, at nødvendige Artikler derved er blevet forbigaaet. Den Fremgangsmaade, der er blevet benyttet i Bd. I og II., at samle det forglemte i »Tillæg« har vist sig at være en utilstrækkelig Nødhjælp. Den har kun besværliggjort og fordyret Værket med det »Register«, der med Rette har givet Anledning til saa mange Klager fra Subskribenterne. Mit første Arbejde maatte derfor blive Udarbejdelsen af en fuldstændig Artikelliste til hele Resten af Værket og til et afsluttende Tillæg, der kunde optage de Artikler, der savnedes i de første Bind. Jeg har til dette Arbejde fra interesserede Læsere modtaget adskillige Forslag eller Meddelelser om vitterlige Mangler; for disse takker jeg herved og beder indtrængende om, at man ogsaa i Fremtiden vil fortsætte med at vise Værket denne Støtte og Interesse. I Udarbejdelsen af denne Artikelliste ligger selvfølgelig en Hovedgrund til Forsinkelsen af Udgivelsen. Men jeg beder de Subskribenter, der har yttet deres Utaalmodighed i Anledning af Værkets langsomme Fremskriden, ogsaa tage i Betænkning, at adskillige Medarbejdere ligesom Redaktøren ikke er i Stand til at stille sig til Disposition for en forceret Afslutning af Værket. Som Forholdene er, haaber jeg imidlertid, at der ikke skal blive noget til Hinder for en regelmæssig Udgivelse af mindst 4 Hefter om Aaret, saaledes at Fuldførelsen er overskuelig. At Fuldførelsen bør ske i Lighed og Omfang med det hidtil udgivne, maa anses for ønskeligt i Subskribenternes og Værkets sande Interesse.

Endnu maa jeg gøre opmærksom paa, at Forsinkelsen ogsaa har haft sin Grund i de økonomiske Vanskeligheder, som det store Foretagende har maattet kæmpe med. De oprindelige Udgivere har med den største Offervillighed, skønt Subskribentantallet ikke svarede til Forventningen eller kunde bære Værket, stræbt at føre det til Ende. Alligevel syntes det paa et vist Tidspunkt uigennemførligt, og disse Omstændigheder maatte selvfølgelig influere paa de redaktionelle Dispositioner fra min Side. Fra Carlsberg-fondet og fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet er der imidlertid nu ydet Bidrag til Værkets Fuldendelse, saaledes at Forlagsboghandler Hagerup har set sig i Stand til at overtage Forlaget og paatage sig Garantien for dets Fuldendelse.

Med Hensyn til foreliggende 3. Bind bemærker jeg saa kun, at det paa Grund af Biskop Nielsens Dispositioner har været nødvendigt at medtage nogle Artikler i et »Tillæg«. Det bortfaldne Register vil dog ikke savnes, da Tillæget kun indeholder Artikler, som i Værket udtrykkeligt var henviste til »Tillæget«. En Undtagelse danner Artiklen »Lateran«, som S. 26 blev henvist til Art. »Rom«, men i denne Artikel forblev uomtalt. Læsere bedes S. 26

rette: Rom til: S. 863, ligesom det i det hele maa i høj Grad anbefales straks at indføre i Værket det nødvendige fra »Rettelser og Tilføjelser«. M. H. til Artiklen »L. P. Larsen«, der S. 265 under »Mission, L. P. Larsens« blev henvist til Tillæget, vil det ogsaa være praktisk at gøre en Tilføjelse S. 23. Iøvrigt vil Artikler, der savnes i 3. Bd. (f. E. Pagtens Ark o. m. a.) komme i 4. Bd.

Lic. theol. S. A. Becker har været Amanuensis ved Udgivelsen af dette Bd., dog har Hr. cand. theol. Helge Haar assisteret ved Korrekturlæsningen af de sidste 4 Ark.

J. Oskar Andersen.

L.

Laach, rigt og berømt Benedictiner-Abbedi ved Laacher-See mellem Koblenz og Andernach, blev stiftet 1093 af Pfalzgreve Heinrich og fuldstændt ved Midten af 12. Aarh. Gisbert (1127—52) var L.s første Abbed. 1374 blev Bursfelder-Reformen (I, 422) indført dér. I Juni 1802 udvalgte Thomas Kupp til Abbed, men han kunde ikke tiltræde, fordi Abbediet allerede 2. Aug. s. A. blev ophævet. Klosterbygningerne med Jordtilliggendet kom til Familien Delius, Skov og Kirke overtog den preuss. Regering. Kirken, fuldført 1156, er en af de skønneste romanske Kirkebygninger i Rhinlandene. 1862 købte Grev Schaesberg i Aachen de Bygninger, der vare tilbage, og overgav dem til Jesuiterne, som dér indrettede et stort Skolastikat (Maria Laach). 1873 maatte Loyolas Disciple paa Grund af Jesuiter-Loven forlade Maria Laach. Under Navnet »Stimmen aus Maria-Laach« udkommer stadig et jesuitisk Tidsskrift med »Ergänzungshefte«.

Laache, Nils Jakob Jensen, Biskop, blev født paa Gaarden Laache i Ullensaker 6. Nov. 1831. I 20-Aars Alderen blev han vakt, begyndte snart at forkynde Guds Ord og tog, opmuntret af Pastor Jahn Müller, fat paa Studierne for at blive Præst. Han blev Student 1855 og teol. Kand. 1858. Efter en kortere Tids Virksomhed som Indremissionær i Kra. udnævntes han 1864 til Stiftskap. i Trondhjem, 1868 til Spr. i Stenkjær, 1878 til Spr. i Eidanger, 1883 til Spr. i Arendal og samme Aar til Biskop i Trondhjem. Han tog livlig Del i alle praktisk kirkelige Opgaver og var en varm-hjertet, vækkende Prædikant, som i særegen Grad vandt Lægefalkets Tillid. Hans Skrifter, mest af opbyggelig og pædagogisk Art, fik megen Udbredelse, tildels ogsaa udenfor Norge. Mest kendt er hans »Husandagtsbog« (1883), som har oplevet flere Oplag og endnu bruges meget. Fra 1856 deltog han i en Aarrække i Udgivelsen af Bladet »For fattig og rig«. Han døde 5. Febr. 1892 (Mindeblade om Biskop N. J. L., Kra. 1892).

A. B.

Laale, Peder, Udgivernavn paa den bekendte Ordssprogssamling. Dens ældste trykte Udgave fra 1506 (paa Universitetsbibli. i Kbhvn) og flere Haandskrifter er udg. af A. Kock og C. af

Petersens i »Östnordiska o. lat. Medeltidsord-språk«, I—II, 1889—94. I 15. og 16. Hdaar benyttedes P. L.s Ordsprog med sine versificerede Oversættelser af de danske Ordsprog som latinsk Læsebog. Om P. L.s Person er intet sikkert bekendt. Efter Traditionen har han været enten Landsdommer i Halland eller paa Lolland eller Provst i Roskilde; og en Kilde beretter, at han laa begravet i Halmstad (hvis Kirke med hans Marmormonument?) desværre brændt 1619), en anden, at hans Grav var under Mesterlektion i Roskilde Domscole. Hvis P. L. overhovedet har eksisteret, og ikke Navnet alene er et Udgivernavn, har han sandsynligvis været en dansk Mand, der levede i 14. Hdaar.

Kn. H.

Labadie, Jean de, Mystiker og Separatist, var af fransk Adel og fødtes 13. Febr. 1610 i Bourg ved Bordeaux. Han var lille og uanselig af Ydre, men fuld af Liv og Aand. Hos Jesuiterne i Bordeaux fik han sin Uddannelse. Fra Ungdommen af var han en ivrig Bibellæser og fordybede sig i Augustinus's Skrifter. Det indre Lys var for ham Bibelordets ufejlbare Fortolker. Han følte sig kaldet til at reformere K.n efter Aposteltidens Forbillede, men indsaa, at denne Virksomhed kunde kun øves, naar han skilte sig fra Jesuiterne. Hans Legemssvaghed angaves som Grund til, at det tillodes ham at udtrede af Jesuiter-Ordenen. Nu virkede han som Folkeprædikant og vakte stor Bevægelse rundt om i Frankrig. Bibelstudiet drog ham mod den reformerte Kirke. 1650 konverterede han i Montauban og blev 2 Aar efter Præst sammesteds. Hans strenge, asketiske Ivren fremkaldte stærk Modstand imod ham. Han blev fordreven og kom 1659 til Genève. Her lykkedes det ham heller ikke at trænge igennem med sine mystisk-asketiske Lærdomme, og 1666 fulgte han derfor en Kaldelse til Middelburg i Zeeland. Hvor han kom hen, blev der stærke Partirivninger. Med nogle trofaste Tilhængere flyttede han 1669 til Amsterdam og satte som sit Maal at stifte en fuldkommen ren Menighed af lutter genfødte, der selvfølgelig bekæmpede den bestaaende K. som Babel. Da Byens Præster indgav Klage over Sektens Proselytmageri, blev det forbudt frem-

mede at bivaane L.s Husandagter. De søgte derfor et nyt Tilflugtssted, og Grevinde Elisabeth af Pfalz, Abbedisse i Herford i Westphalen, optog Menigheden — 55 Personer, deriblandt 5 Præster — hos sig. De indførte en Slags Kommunisme, og ekstatiske Fænomener ytrede sig i deres Forsamlinger. Atter forfulgt herfra af Øvrigheden vandrede Skaren 1672 til Altona. Her skrev den lærde Anna Elisabeth Schurmann (se d. Art.) Sektens Historie og Apologi, og her døde »Papa« L. 13. Febr. 1674.

Labadisterne flyttede paa Grund af Krigsurolighederne efter Stifterens Død tilbage til Nederlandene og fortsatte her deres kommunistiske Levevis. De havde deres Blomstrings-tid 1675—90 og paavirkede større Kredse af vakte Kr. Adskilligt hos Pietisterne og i Brødre-menigheden kan føres tilbage til Udspring fra Labadisterne; ligeledes forskellige separatistiske Fænomener i Danmark i de første Aartier af 18. Aarh. Hovedsagen var Helligaandens umiddelbare Virkning i de udvalgte Hjerter; Kirken var Samfundet af genfødte; Tusindaarsriget dens Haab; Sakramenterne kun bestemte for de genfødte; Barnedaaben intetsigende; Naderen holdtes kun sjælden. Paa Prædiken lagdes der ingen Vægt; under Prædiken sad Kvinderne og syede og strikkede. 1680 begyndte Menigheden Missionsarbejde i Surinam, men Forsøgene mislykkedes. Fra Begyndelsen af 18. Aarh. forsvinde de sidste Rester af en særlig labadistisk Menighed. Med al sin Skævhed og sin let iøjnefaldende sekteriske Ensidighed har L. dog i en død og gold Kirketid været et frugtbart Ferment, der ikke maa undervurderes, for den senere kirkel. Udvikling (Ritschl, Gesch. d. Pietismus I; Heppe, Gesch. d. Pietismus d. reform. K., 1879, 241 f.). A. J.

Laban. 1. Rebekkas Broder (1 Mos. 24 fra V. 29), Søn af Betuel og Sønnesøn af Nahor, der var Abrahams Broder. Da hans Genealogi foreligger paa samme Maade i de forskellige Kilder (1 Mos. 24, 24. 29; 22, 20 f. [J] og 25, 20; 28, 5 [P]), er det hyperkritisk i 24, 50 at finde Betuel regnet for L.s yngre Broder (Gunkel); i 24, 27 og 29, 5 overspringes Betuel paa en i slige Genealogier hyppig Maade; man kunde endog formode, at hans Nævnelse i 24, 50 er en ikke urigtig, men dog senere Tilføjeelse. »Nahors Stad« (24, 10), i hvis Nærhed L. og hans Slægt levede, er uden Tvivl Harran (11, 31. 32; 29, 4 f.) i det nordl. Mesopotamien; han var en Aramæer (25, 20; 31, 20).

Første Gang, Fortællingen har Anledning til at nævne L., er efter hans Søster Rebekkas Møde med Abrahams Tjener. I de paafølgende Forhandlinger er L. den ledende, hvad der muligvis — bortset fra, om Betuel levede eller ej — maa forklares ved hin Tids Sæd og Skik angaaende Brødres Stemme ved en Sesters Giftermaal (jvfr. 1 Mos. 34, 11. 12; Højs. 8, 8). Siden hen kom hans Søster Rebekkas Søn, Jakob, til ham og blev sin Morbrøders Tjener og Svigersøn i et Ophold, der ved L.s List trak meget længe ud, og hvor den for L. karakteristiske Egennytte ret udfoldede sig; men J. var snildere end L.s Snuhed. Det nærmere om disse i 1 Mos. 29—31 fortalte Begivenheder er omtalt under »Jakob« S. 583.

— 2. Et Stednavn L. (5 Mos. 1, 1), muligvis det samme som Libna i 4 Mos. 33, 20. L. G.

Labarum var Navnet paa det Hærtegn eller den Fane, som Constantin d. st. efter et Drømmesyn lod forfærdige. I Steden for den rom. Ørn var der paa Enden af L.s med Guldblik beklædte Stang sat Kristi Monogram, en Sammen-slyngning af de gr. Bogstaver X og P. Fra Fanens Tværtræ hængte en firkantet *tabella* af Purpurtøj med Keiserens og hans 2 Sønners Billeder. Senere synes, efter Mønterne at dømme, Kristi Monogram at være bleven baldryet paa Fanedugen. Paa Mønterne er ogsaa sat Overskriften: *Hoc signo victor eris* : ved dette Tegn skal du sejre — Ord, som Constantin skal have set eller hørt under Drømmesynet.

Labbé, Philippe, Jesuit, f. i Bourges 10. Juli 1607, traadte 1624 ind i Loyolas Orden og var i mange Aar Lærer i Teol. og Filos. i Bourges og Paris. Han døde i Paris 25. Marts 1667. Han skrev en Mængde lærde Skrifter. Hans Hovedværk er en Koncilie-Samling, der senere blev optagen i Hardouins og Mansis Koncilie-Samlinger; den blev fuldført 1672 af Gabriel Cossart, saa at den ialt blev paa 18 Bd. Den gaar fra Aar 34 til Aar 1417. L. udgav ogsaa den meget benyttede *Tirocinum lingvæ Græcæ*, der til 1698 oplevede 13 Oplag.

Labrador betegner i videre Forstand hele den bjergfulde Halvø, der skyder sig ud imellem Hudsonsbugten, Hudsonsstrædet og Atlanterhavet, men i Reglen tænkes derved kun paa den imellem 50° og 61° nordl. Br. liggende Kyststrækning ved Atlanterhavet med talrige foran liggende øde Klippeøer. I politisk Henseende hører denne under New Foundland, men er iøvrigt overladt til sig selv med sin tynde og fattige Befolkning af 1500 Eskimoer, der under Møje og Farer hjerpe Livsopholdet ved Fiskeri og Jagt paa Sælhunde og Rensdyr. Levevis og Sprog er omtrent som i Grønland, Klimaet strengt — om Vinteren 25° Kulde og voldsomme Snestorme — trods den sydlige Beliggenhed i Højde med Danmark. Det Indre af Halvøen er ubeboet, men regnes tilligemed Kysten langs Hudsonsbugten til »Nordøstterritoriet« under Dominion of Canada og til Stiftet Moosonee, hvori Church Miss. Soc. driver Mission. I det egentl. L. har Brødre-menigheden drevet Mission siden 1771, indledet ved Danske Jens Haven og L. Drachart. Til den først anlagte Station, Nain, er kommen 5 andre, N. efter: Okak, Hebron og Rama, S. efter: Hofenthal og sidst (1896) Makkovik, anlagt med Sigte paa de i disse Egne boende Fiskere og Nybyggere, Hvide og Blandinger, der leve i stor Vankundighed. Indenfor denne Strækning findes nu 1273 døbte Eskimoer og næsten ingen Hedninger; men nordligere ved Kap Killinck og ved Ungavabugten findes saadanne, og der er planlagt en Station for dem ved Kangiva. Den paa Grund af Forholdene nødvendige Forbindelse af Handel og Mission har medført mange Vanskeligheder, der forøges ved de talrige Fiskerskibes Tilstømning i Sommertiden. De kr. Eskimoer ere stærkt knyttede til Kirlkelivet med dets Højtid, men karaktersvage Børn, letbevægelige og letsindige, særlig til Drik og Utugtssynder, til Tider trodsige og opsætsige. Missionens Forbindelse med England er siden

1770 vedligeholdet ved Skibe (»Harmony«), der aarlig udsendes af et for L.-Missionen virkende »Soc. for the Furtherance of the Gospel« uden nogen Sinde at have lidt Forlis. Syd for Brødremissionens Arbejdsmark virke anglikanske Missionærer fra Bispedømmet New Foundland paa 5 Stationer iblandt franske og engelske Nybyggere, ogsaa Wesleyanere (R. Römer, Labrador 1871; A. v. Dewitz, An der Küste Labradors). V. Sn.

Labre, Benedict Joseph, fr. Helgen, f. 26. Marts 1748 i Amettes i Stiftet Boulogne (nu Arras), blev allerede fra Barndommen af bekendt for sin Fromhed. Han søgte tidlig forgyves Optagelse hos Chartreuse og Trappisterne, der afviste ham for hans Ungdoms Skyld. 1769 blev han med Klosternavnet »Urbain« optaget hos Cistercienserne i Sept-Fontaines, men da han blev alvorlig syg, saa Cistercienserne i denne Sygdom et Vidnesbyrd om, at han ikke skulde blive hos dem, og han gik da bort med et: Guds Vilje ske! I de følgende Aar rejste han som Pilegrim til Italien, Spanien, Tyskland og Schweiz; overalt gav han gode Raad og viste sin asketiske Iver. 1776 tog han fast Bolig i Rom, men hvert Aar i Fastetiden rejste han til det hl. Hus i Loreto. I Rom dvælede han daglig i Kirken S. Maria dei Monti i Nærh. af Colosseum, om Natten sov han ofte under aaben Himmel; de sidste Aar af sit Liv havde han et Kammer i Hospitiet S. Martino. 16. April 1683 døde han. Pius IX gav ham 1860 Plads blandt de salige, og 8. Dec. 1881 blev han helgenkronet af Leo XIII. Hans Festdag er 16. April (A. M. Coltraro, Vita di San B. G. L., Roma 1881).

Labyrinth, den lille, er Navnet paa et Skrift mod Monarkianeren Artemon (I, 151), som Fotios tillægger den rom. Anti-Montanist Gajus (S. 157). Skriftet er rimeligvis forfattet af Hippolytos (S. 432). Om det se A. Harnack, Chronologie der alth. Lit. bis Eusebius (Leipz. 1904) II, 224 f.

Lachaise, François d'Aix de, Jesuit, Ludvig XIV's Skriftefader, blev født 25. Aug. 1624 paa Slottet Aix i Forez (Dept. Loire) af adelige Forældre. 10 Aar gammel overgaves han til Jesuiternes Opdragelse og blev tidlig Lærer ved Kollegiet i Lyon. Han var Provinsial i Jesuiter-Ordenen, da Ludvig XIV valgte ham til sin Skriftefader 1674, og i denne overordentlig indflydelsesrige Stilling forblev han til sin Død 20. Jan. 1709. Alle de store og vigtige kirkelige Begivenheder under den »allerkristeligste« Konge i disse 34 Aar har L. kunnet lede; men for at bevare sin Magt nødsagedes han ogsaa til at gaa paa Akkord med Samvittigheden, ikke mindst i Kongens Forhold til Mme Montespan og Mme Maintenon. Det var et brydsomt Hverv, og Stillingen medførte, at han har haft sine Lovpriser, saa er han ogsaa blevet sværtet og bagvasket saa stærkt som nogen. Han var med til at opstille Gejstlighedens berømte Erklæring (1682) om den gallikanske K.s Frihed i Forhold til Pavemagten, og han var meget virksom ved det Nantiske Edikts Ophævelse (1685), men billigede ikke Grusomhederne mod Huguenotterne. Paa Kongens Forhold til Jansenisterne øvede han ogsaa stor Indflydelse. Han førte et fyrsteligt Hus paa

sit dejlige Landgods »Montlouis«, som Kongen havde skænket ham. Ejendommen tilfaldt ved hans Død Jesuiterne. Ved Ordenens Ophævelse gik den over i privat Eje, indtil den 1804 indrettedes til Kirkegaard. Det er nu Paris's største og rigeste Kirkegaard (»Père-Lachaise«). A. J. **Lachat, Eugen**, rom.-kat. Biskop, født 14. Okt. 1819 i de schweiziske Jurahjerger, studerede først i Besançon (sammen med sin ældre Broder, François, Udgifver af Bossuets samlede Værker i 27 Bd.), senere i Albano i Italien, blev præsteviet 1842 og virkede derpaa 2 Aar iblandt de fattige i Napoli og i Kirkestaten. 1844—50 var han Missionspræst ved Valfartsstedet Trois-Epis i Alsace, 1850—55 Præst i Grande-Fontaine i Bern, 1855—63 Præst og Dekan i Delsberg ved Sorne. 1863 blev han Biskop Karl Arnolds Efterfølger paa Basels Bispestol. 1870 var han med paa Vatikaner-Konciliet, og da han søgte at standse den gl.-kat. Bevægelse, blev han afsat 1873 og udvist af sin Bisperesidens i Solothurn. Derpaa tog han Bolig i Luzern. Han døde 1888.

Lachmann, Karl, tysk Filolog, f. 1793, d. 1851, Prof. i Königsberg og Berlin, udgav det nye Test.s Tekst. Han gav paa Forhaand Afkald paa Fremstillingen af den oprindelige Tekst og vilde nøjes med at gengive det 4. Aarh.s Tekst, »die gebilligste Lesart des Orients«; derfor brugte han væsentlig de orientalske Haandskrifter A, B og C. Først gjorde han i »Theol. Stud. und Krit.« for 1830 og 1835 Rede for sit Forehavende. 1831 udkom hans Haand-udgave, 1842—50 en større Udgave med et vigtigt Forord og kritisk Apparat.

Lacordaire, Jean Baptiste Henri Dominique, berømt fransk Prædikant, blev født 12. Maj 1802 i Bourgogne (Dept. Côte d'Or) og studerede først Retsvidenskab; men allerede 1824 indtraadte han i det gejstlige Seminar St. Sulpice og præstevedes 1827. Begejstret af Julirevolutionen stiftede han med Lamennais og Montalembert det liberalt-rom.-kat. Blad »L'Avenir«. Med sidstnævnte oprettede han en fri Skole, der ikke skulde underordne sig Universitetslovene; men Politiet lukkede Skolen og ikendte L. en Bøde. Da Paven 1832 fordømte »L'Avenir«, underkastede L. sig. Efter Ophold i Rom vakte han fra 1833 stærk Bevægelse i Paris som Prædikant i Nôtre-Dame. Ved sine store oratoriske Gaver fængslede han de dannede i høj Grad. Hans Konferencer omfattede det sociale Livs forskellige Omraader. Paa en Rejse til Rom og efter voldsomme Sjælskampe indtraadte han 1840 i Dominikaner-Ordenen. Han mente, at denne saa meget for Had lagte Orden maatte have en særlig Mission til at lede Tidens Røre i sund Retning; i Forbindelse dermed staar hans »Mémoire pour le rétablissement des Frères Prêcheurs en France« (1839) og Udarbejdelsen af »Vie de St. Dominique« (1840, 2. Udg. 1844). Da han 1841 var vendt tilbage til Frankrig, holdt han i Nôtre-Dame i sin Dominikanerdragt sin berømte Konference »La vocation religieuse de la nation française«. Han blev 1848 Medlem af Nationalforsamlingen, men nedlagde dog snart sit Mandat. Efter forskellige Bryderier med Pavestolen blev han 1850 Provinsial for Dominikaner-Ordenen i Frankrig, men fratraadte allerede det følgende

Aar denne Stilling. Frankrigs politiske Udvikling smertede ham dybt, og han hadede det andet Kejserdømme. Fra 1853 ledede han en Undervisningsanstalt i Sorrèze. Efter den italienske Krigs Udbrud skrev han et flammende Skrift »De la liberté de l'Eglise et de l'Italie« (1860), i hvilket han protesterede mod den »sacriligiske« Invasion og hævdede Nødvendigheden af Opretholdelsen af Pavens verdslige Magt. Kort i Forvejen var han bleven valgt til Medlem af Akademiet i Tocquevilles Plads. Han døde 20. Nov. 1861. Hans Værker udkom 1873 f. i 9 Bind, hvoraf 2—6 Bind indeholde hans Taler; senere er hertil føjet 3 Bind Prædikener (1884) og Breve (1881). (Biografier af Montalembert, 1862, Chocarne, 2 Bd. 1866; 5. Udg. 1882, og Hertugen af Broglie, 1889). A. J.

Lacour, Didier de, de fr. Benedictineres Reformator, fødtes i Monzeville ved Verdun 1550, blev 1567 optagen som Lægbroder i Abbediet St. Vannes. 1587 blev han af sit Kloster sendt til Rom for at virke for en Ordning af Forholdet mellem Abbediet og Bispedømmet Verdun. Efter Hjemkomsten fra Rom levede han i 10 Maaneder af Vand og Brød i et Enebo; derpaa vendte han tilbage til St. Vannes og blev 1596 Klosters Prior. Som saadan reformerede han sit eget Kloster og dannede »Kongregationen af St. Vannes«, der 1604 blev stadfæstet af Clemens VIII og efterhaanden kom til at omslutte over 400 Klostre. Da St. Vannes tilsidst ikke kunde styre de mange reformerede Abbedier, dannedes 1618 Mauriner-Kongregationen (se d. Art.). D. de L. døde 1623 (Haudiquier, Hist. de Ven. D. de la C., Paris 1772).

Lactantius, kr. lat. Retor og Forfatter paa Diocletians og Constantin d. stores Tid. Han var født i Afrika, men blev ansat som Lærer i Veltalenhed i det bithyniske Nikomedia. Hans Filosofi tilfredsstillede ham ikke, og under den diocletianske Forfølgelse gik han over til Krdmmen, i hvilken han fandt den sande Filosofi. Da Byens Hedninger, der vare blevne overmodige ved Kristenforfølgelsen, angreb Krdmmen, skrev han til dens Forsvar »Institutiones divinae«, et større Værk i 7 Bøger. Han fortsatte den begyndte Skribentvirksomhed, maaske fordi han i den græsktalende By ikke kunde faa Elever, vakte derved Opmærksomhed, og blev i sin høje Alderdom Lærer i Gallien for Kejser Crispus. Derefter tabe vi hans Spor. L. har den Betydning at være den første, der i den lat. K. har hævdet den principielle Enhed mellem Filosofi og Religion. Hans Formaal var, siger han selv, at lære de dannede den sande Visdom, de udannede den sande Religion. Gudserkendelsen er Visdommens Sag, Gudsdyrkelsen Religionens Sag. Visdommen gaar forud for Religionen. L.s Evne til at hæve Krdmmen var, som Hieronymus med Rette fremhæver, ikke saa stor som til at nedbryde Hedenskabet. Hans teol. Betragtninger er ofte angribelige, og for Krdmmens Sandhedsindhold har han intet dybere Blik. Det positive Indhold af »Institutiones« bestaar overvejende af Udviklinger om Guds Enhed, de sædelige Grundbegreber og Udødeligheden. Han er Kiliast og venter Tusindaarsriget som en kommende Vdenssabbat. Af Skriften gør han mærkelige ringe Brug. Hans sædelige Monotelisme maatte der-

imod let forstaaligt tiltale en Kejser som Constantin, og har maaske ikke lidet bidraget til at aabne dennes Øjne for Krdmmens Betydning for et Riges Enhed. Af L.s øvrige Skrifter maa nævnes »De opificio dei«, en Udvikling af Forholdet mellem Sjæl og Legeme, hvorigennem der vises, at Legemet maa adlyde Sjælen, og »De ira dei«, om Nødvendigheden af Guds Vrede over Synden. Omstridt er hans Forfatterskab til »De mortibus persecutorum«, en Skildring af Kristenforfølgelserne fra Nero til Diocletian, der vil godtgøre Krdmmens Sandhed ved at henvise til de Kr.s Martyrmod og Forfølgernes Straf. Om Digtet »De ave Phönice«, en kr. farvet Benyttelse af Sagnet om Fønix-fuglen som Symbol paa Udødeligheden, er af ham, er ligeledes omstridt. Om hans, ogsaa som Kr., vedblivende Kærlighed til den klassiske Dannelse vidner hans smukke Sprog, for hvilket Eftertiden hædrede ham med Navnet »Kristenhedens Cicero«. Af de talrige Udgaver af hans Skrifter skyldes den bedste og sidste S. Brandt og G. Laubmann, Wien 1890 f. Jvfr. Hieronymus, De viris illustribus, c. 80; Ebert, Gesch. d. christl. latein. Litterat. I² (1889) 72f.; Freppel, Commodian, Arnobius, Lact. (Paris 1893); S. Brandt, Sitzungsberichte d. Wiener-Akademie (1890—95). S. A. B.

Lacunza, Emmanuelo, f. i S. Jago i Chile 1731, traadte 1747 ind i Jesuiter-Ordenen. En Tidlang havde han Opsyn over Novitserne, men dette Hverv blev taget fra ham, da han havde ondt ved paa alle Punkter at ofre sin Ejendommelighed. Da Jesuiterne bleve fordrevne fra Syd-Amerika, trak L. sig tilbage til Imola i Italien, hvor han levede i den største Ensomhed, kun sysselsat med Studier. 17. Juni 1801 fandt man ham død ved Bredden af en Flod, langs hvilken han plejede at foretage sine ensomme Spadsereture. I sine sidste Aar havde han paa Spansk, under Pseudonymet Juan Josaphat Ben-Ezra, der skulde betegne en døbt Jøde, skrevet et stort Værk om Messias's Komme i Herlighed og Majestæt (*La venida del Mesias en gloria y majestad*), der først gik rundt i Afskrifter i Italien, Spanien og Syd-Amerika, nogle Steder i latinsk Oversættelse, indtil Buenos Ayres's Afsending i London, José Joaquín de Mora, 1816 lod det trykke i London. 1824 blev Bogen sat paa Fortegnelsen over de forbudte Bøger, og den spanske Fransiskaner J. B. Bestard skrev et Modskrift i 2 Kvartbind. Men 1827 oversatte Edw. Irving L.s Bog paa Engelsk, og allerede tidligere havde den franske Jurist J. P. Agier givet et Uddrag af den paa Fransk. Den spanske Jesuits kiliastiske Eksegese kom derved til at spille en Rolle indenfor de nyere apokalyptiske Retninger, og hvad man nu end vil mene om L.s Bibelfortolkning, maa man indrømme, at hans Bog rører stor Fortrolighed med hele den hl. Skrift og alvorlig Frømhed. Fr. N.

Ladan (La'dan). 1. En af Josvas Forfædre (1 Krøn. 7, 26). — 2. Levitoverste af Gersons Slægt (1 Krøn. 23, 7 f. 26, 21). I 1 Krøn. 6, 2 [17] læses Libni.

Laeda (La'da), en Judæer, Byen Maresas Grundlægger (1 Krøn. 4, 21).

Lael, gersonstisk Levit (4 Mos. 3, 24).

Lagarde, Paul Anton de, filol. og relig. Forf.,

hed (indtil 1854) P. A. Böttcher. Han fødtes 2. Nov. 1827 i Berlin og blev Student 1844. I sin Barndom havde han siddet paa Schleiermachers Skød; som Student hørte han Hengstenberg og Rückert. Fra Berlin gik han til Halle, hvorved han paa sin Odysseé gennem Kirkerne landede ved Gammellutherdommen. 1851 habiliterede han sig i det filos. Fakultet, og ved Bunsens (I, 419) Hjælp fik han et Rejsestipendium, der satte ham i Stand til at gøre koptiske og syriske Studier i London og Paris. 1854—66 var han Lærer ved forskellige berlinske Gymnasier. Derpaa fulgte et Par frie Aar med ihærdige sproglige Studier; i dem udfoldede han, støttet ved et kongeligt Stipendium paa 850 Thaler, en betydningsfuld Virksomhed som Udgiver af oldkirkelig Literatur. 1869 blev han Ewalds (I, 830) Efterfølger som Prof. i østerl. Sprog i Göttingen, og dér døde han 22. Dec. 1891 efter en Operation for Kræft. Wellhausen blev hans Efterfølger. L. har besørget en stor Mængde Tekstudgaver, der i høj Grad have fremmet det kirkehist. Studium (Hippolytos; Didascalia; Clementina), og ved sine filol. Undersøgelser paany indskærpet Teologerne Brugen af den hist.-filol. Metode. I relig. Henseende var han en yderligt gaadende Subjektivist, der med fuld Klarhed tog Plads udenfor Kirken, men i sine Skrifter viste han sin Længsel efter Religion. Stundum udtalte han sig som en Profet om alle sin Tids store Spørgsmaal, stundom brugte han om Kristendommen og Kristus nedsettende Ord og Ytringer, der gik igen i de kristendomsfjendske Blade. Og i hans Øjne var det ude med Protestantismen og den protest. Teologi. Et af hans mest kendte vingede Ord var: Nu bliver disse tre: Baccillen, Israel og »die Biedentenseele«. Da han næsten udgav alle sine Skrifter paa eget Forlag, kom de ikke vidt om, men nogle af hans Digte have dog banet sig Vej til videre Kredse. Hans Hustru, Anna, f. Berger, Datter af en højere Militær, stod med sjælden Troskab, Udholdenhed og Forstaelse ved den vanskelige Mands Side. L.s store Bibliotek blev for 30,000 Mark solgt til det nys grundede Universitet i New York. Hans Formue tilfaldt Videnskabernes Selskab i Göttingen, som vil bruge Renterne af den til Udgivelsen af middelalderlige Tekster, Lærdes og Statsmænds Brevsamlinger osv. (A. de Lagarde, P. de L., Erindrungen om seinem Leben, Gött. 1894; E. Nestle i »Realencyklop. f. Theol. und K.« XI², 212 f.; P. de L., Ueber einige Berliner Theologen und was von ihnen zu lernen ist, Gött. 1890).

Lage, Biskop i Viborg efter Jakob Moltke (d. o. 1395), nævnes først 1397, da han var til Stede paa Rigsdagen i Kalmar. 1399 havde han en heftig Strid om Læs med Biskop Peder af Børglum og var nær bleven dræbt af denne under en Sammenkomst mellem de 4 jyske Biskopper i Aarhus Domkirke. Han levede endnu 1427.

Lage Urne, se Urne.

Lagerblad (Haapakoski), Anna, finsk Serske, født 1741 af Bondeforældre i Siikais Kapel i S. V. Finland. Hun var af svag Legemskonstruktion, men kunde desuagtet undvære fast Føde indtil 6 Maaneder ad Gangen. 1763 havde hun sin første Aabenbaring, da

hun saa en Herrens Engel formane hende til at gaa ud og forkynde Guds Vilje. Efter 1770 bosatte hun sig i Björneborg og havde ofte Visioner, under hvilke Frelseren og Engle syntes at aabenbare sig for hende. I Brev optegnede hun sine Syner og vakte hos mange et sandt Trosliv uden Vranglære. Under Björneborgs Brand 1801 indesluttede hun sig i Kirken, hængt i ekstatisk Bøn, og som ved et Under reddedes Kirken, skønt den var helt omgivet af Luer. Hun døde ugift 10. Aug. 1811 i Björneborg. A. N.

Lagus, Jonas, finsk Pietist, født 21. Januar 1798 i Kurikka Kapel i Wasa Len; hans Fader, Niels Gabriel L., døde som Kapellan i Laihela. L. blev Student i Åbo 1812 og præsteviet 1817, 1828 Kapellan i Ylivieska. Da han engang fra et glad Lag var bleven kaldet til et Dødsleje, kom han, efter først et Par Timer at have trukket Rejsen ud, saa sent, at den syge døde, samtidig med at han traadte ind i Stuen. Skydskarlen bebrejdede ham hans Forsømmelighed med Ordet fra Jer. 48, 10: »Forbandet være den, som gør Herrens Gerning med Efterladenhed«. Ordet gik L. til Hjerte og blev Udgangspunktet for hans Vækkelse. Paa denne Tid virkede den bekendte Pietistleder, Paavo Ruotsalainen, i vide Kredse i Finland. 1836 kom L. til personlig at høre Ruotsalains Forkyndelse af Ordet og hans Skriftfortolkning, begyndte da desto inderligere at slutte sig til hans Retning og holdt flittigt Bibelforklaringer og Andagtstimer i sin Menighed. Paa Grund af sin Tilslutning til den dengang saa frygtede Pietisme dømedes han 1839 til et halvt Aars Embedsfortabelse. 6 Aar senere blev han Kapellan i Pyhäjärvi (i Uleåborgs Len), hvor han døde 25. Juni 1857. A. N.

Lahad, en Judæer (1 Krøn. 4, 2).

Lahmas (sandsynligere Læsemaade end Lahmam), en By i Juda Lavland (Josva 15, 40), muligvis Lahm i Nærh. af Beit-djibrin.

Lahmi, følge 1 Krøn. 20, 5 Goliats Broder; men i det ældre Parallelsted 2 Sam. 21, 19 er L. intet Personnavn, men en Del af Ordet »Betlehemiten«. Se under »Goliat«.

Lainez (Layne), Diego (Jakob), Jesuiter-Ordenens 2. General, fødtes i Alcazan i Castilien 1512. Efter i en meget ung Alder at have studeret i Alcalá kom han til Paris, hvor han mødte Ignatius Loyola og sluttede sig meget nøje til ham. 1537 holdt han teol. Forelæsninger ved den rom. Sapienza, og i den følgende Tid prædikede han i Rom, Venezia og Vicenza. 1539 fulgte han en pavelig Kardinallegat til Parma og Piacenza, 1541 var han i Lucca som Skriftefader hos Karl V's Datter, Margrete af Østerrig. 1546 sendte Pavi III ham (og Salmeron) som pavelige Teologer til Trienter-Konciliet. Han fulgte Konciliet til Bologna, og baade i Trient og dér ydede han sin Kirke store Tjenester ved sin Lærdom, sin dialektiske Klarhed og sin glimrende Veltaenhed. Derpaa virkede han forskellige Steder i Italien og paa Sicilien og fulgte med den sicilianske Vicekonges Hær paa Toget mod de afrikanske Korsarer. 1551, da Trienter-Konciliet paany blev aabnet, var han atter dér, og da Konciliet blev udsat, blev han Jesuiter-Provinsial for Italien. 1555 fulgte han Kard. Morone til Rigsdagen i

Augsburg. Marcellus II satte i sit korte Papat stor Pris paa ham, og Pavl IV vilde have gjort ham til Kardinal, men han frabad sig den røde Hat. Da Ignatius døde 1556, overtog han, som Generalvikar, Ordenens Ledelse, og i Juli 1556 blev han valgt til Jesuiter-General. Pius IV sendte ham 1561 til Frankrig til Religionssamtalen i Poissy, og han blev i Frankrig, indtil han 1561—63 igen var i Trient paa Konciliet. Han døde i Rom 19. Jan. 1565 (Grisar, J. L. Disputationes Tridentinæ I—II, Oeniponte 1886).

Lais. 1. Byen Dans oprindl. Navn (Dom. 18, 7f.); kaldes ogsaa Lësem (Josva 19, 47). Identificeres med Tell-el-kadi V. for Banias. — 2. Fader til den Palti eller Paltiel, hvem Saul gav Davids Hustru Mikal (1 Sam. 25, 44; 2 Sam. 3, 15).

Laisa, ukendt Stednavn N. for Jerusalem (Jes. 10, 30).

Lakis, gl. By i det sydvestl. Juda, allerede nævnt i Amarna-Brevene som kana'anæisk Kongestad (Lakis). I de amoritiske Kongers Krig mod Gibeon deltog L.s Konge Jafia, som blev dræbt med de andre (Josva 10, 3f.), hvorefter L. blev erobret af Josva, og Indbyggerne nedhuggede (10, 31. 32). Josva 15, 39 nævner L. blandt de judeiske Byer i Lavlandet. Rehabeam befæstede L. (2 Krøn. 11, 9). Her blev Kong Amasja dræbt (2 Krøn. 25, 27). Til afgudisk Uvasen i L. sigtes vel i Mi. 1, 13. Sanheribs Erobring af det stærke L. (2 Kong. 18, 14. 19, 8) er fremstillet paa et assyr. Relief (British Museum). Ogsaa Nebukadnesar indtog L. (Jer. 34, 7). Det omtales som jødisk efter Eksilet (Neh. 11, 30).

L.s Beliggenhed er i nyeste Tid nøjere undersøgt ved engelske Udgravninger i det 3 til 4 geogr. Mil østlig for Gaza liggende Tell-el-hasi. Bliss har her udgravet en gl. By, hvis ældste Lag (af 8 saadanne) kan dateres til o. 1700 f. Kr. I det 3. Lag, som er dækket med Aske, fandt man en Kileskriftstavle med Navnet Zimridi; en Fyrste af dette Navn vides fra en af Amarna-Tavlerne at være Hersker netop i L. Det 6. Bylags tykke Mure svare til Sanheribs Tid. Fra de sidste Aarh. f. Kr. findes ingen Ruiner; Byen maa altsaa have været forladt. Levninger fra Romertiden findes derimod i det N. V. for Tell-el-hasi liggende Ruinede Umm-lakis, hvortil det ældre L. muligvis er overflyttet; Umm-lakis's Navn (»Lakis er dens Moders«) kunde svare hertil. Fuld Sikkerhed angaaende L.s Identifikation med Tell-el-hasi antages først at kunne naas ved ogsaa at undersøge det sydøstligere Tell-en-nedjile (F. J. Bliss, A Mound of many Cities, or Tell-el-Hesi excavated, 1893).

L. G.

Lakkum, By i Naftali, sandsynligvis i Nærh. af Hulesøen (Josva 19, 33).

Lamaisme, af Lāma, den tibetanske Betegnelse for Præst (egentlig »Superior«), er Navnet paa den Form af Buddhismen, som nu hersker i Tibet og forskellige omliggende Lande, og som i dogmatisk Henseende fremtræder som en videre Udvikling af den fra Indien stammende »nordlige Buddhisme«, fra buddhistisk Standpunkt nærmest at betragte som en Dekadence, idet den har optaget en Mængde givaltisk Mystik og Magi i Forbindelse med Rester af ældre Tiders Dæmondyrkelse. Paa den anden

Side fremtræder den i social Henseende som en stærk Modsætning til den oprindelige Buddhismen ved sit overordentlig stærkt udviklede Hierarki med stor verdslig og politisk Magt.

Lns nuværende System og Forfatning ere egentlig ikke meget gamle, højst ca. 6—700 Aar, omend Spirerne dertil ere langt ældre; men hvorledes Udviklingen er gaaet for sig, lader sig paa mange Punkter ikke oplyse nøjere. Ifølge de nordlige Buddhisters Tradition (jvfr. Art. Buddhismen I, 411 f.) afholdtes ca. 100 Aar e. Kr. et stort Concilium i Kashmir under den indoskythiske Konge, Kanishka, paa hvilket de nordlige Buddhister skilte sig skarpt ud fra de sydlige, lod Kanon revidere og oversætte paa Sanskrit, medens de sydlige bevarede deres kanoniske Skrifter paa Pāli. Allerede paa den Tid har der indenfor begge Lejre bestaaet talrige Sekter, der indbyrdes bekæmpede hverandres Opfattelse, særlig med Hensyn til den filosofiske Begrundelse af Lærens Hovedpunkter, og snart efter maa sagtens den Søndring mellem Mahāyānister og Hinayānister være indtraadt, som væsentlig skiller den nordlige Buddhismen fra den sydlige i dogmatisk Henseende. Det er navnlig Spørgsmaalet om Frelsen, det her drejer sig om, Opfattelsen af Nirvāṇa og Vejen dertil, om Buddhas og Buddhaernes Væsen og Virksomhed. Medens Hinayāna-Sekterne (*hinayāna* 𑖦: »det lille Fartøj«, Betegnelse for Læren som Middel til Frelse) holdt sig til de ældre kanoniske Skrifter, der mentes at være Buddhas egne Ord, og til en strengere og mere realistisk Opfattelse af Tilværelsen, i hvilken det kun lykkes forholdsvis faa at opnaa den fuldkomne Hellighed (Arhat-Værdigheden), der betinger Indgang i Nirvāṇa, vare Tilhængerne af Mahāyāna (𑖦: »det store Fartøj«) mere optimistiske: Nirvāṇa er ikke en virkelig Tilintetgørelse, men en mystisk Tilstand (et Slags Paradis), der forholdsvis let lader sig opnaa; selv det at blive Buddha er i Virkeligheden ogsaa muligt for enhver. De jordiske Buddhaer, som ere gaaede ind i Nirvāṇa, have ganske vist ophørt deres Virksomhed, men en Refleks eller et Slags Spejlbillede af dem, de saakaldte Dhyaṇi-Buddhaer (af *Dhyana*, Meditation), findes i Himlen, og derigennem ere de i Stand til at vaage over deres Lære og beskytte Menigheden paa Jorden. Ja, man gik endnu videre og konstruerede til disse ogsaa himmelske Bodhisattvaer (Dhyaṇi-B., Pāli: Bodhisatta, jvfr. Art. Buddha) som aandelige Emanationer af dem. Saaledes er Amitābha (»det uendelige Lys«) den til nuværende Verdensperiodes Buddha (Gotama) svarende Dhyaṇi-Buddha, og hans Dhyaṇi-Bodhisatta er igen Padmapāni eller, som han hyppigere kaldes, Avalokiteśvara (»den nedskuende Herre«). Men foruden de tidligere alm. antagne jordiske Buddhaer indføres ogsaa flere rent mytologiske Bodhisattvaer, som Mañjuśrī, Vajradhara (sandsynligvis under Paavirkning af Forestillingen om Brahman og Indra, se Art. Indiske Religioner II, 528 f.). Fremdeles blev det Skik, at enhver af de mest fremragende Lærere efter Døden ligesom kanoniseredes til Bodhisattvaer og bleve Genstand for Dyrkelse. Ved denne Udvikling fik den oprindelig ateistiske Buddhismen næsten et teistisk Præg, stærkt paavirket af Brahmanismen og især senere af

Civaismen, hvis Gudeskikkelser ligefrem optoges i Systemet, og de himmelske Bodhisattvaer blive saaledes et Slags Guder med tilsvarende kvindelige Supplementer (se Art. Civa, I, 513). Fra Civaismen optages endvidere dets saakaldte Tantra-System, d. v. s. Læren om Anvendelsen af magiske og mystiske Formularer, som spiller en saa vigtig Rolle i L.n. Hele denne Bevægelse affødte naturligvis en stor Literatur, en Produktion af nye kanoniske Skrifter, som Hinayanisterne selvfølgelig ikke vilde anerkende; men i Tidens Løb trængtes disse sidste ogsaa mere og mere i Baggrunden i selve Indien, og allerede 600—800 Aar e. Kr. have de sikkert udspillet deres Rolle; med deres Forsvinden i Middelalderen forsvinder altsaa ogsaa den egentlige Buddhisme af Indien. Til Gængæld bredte Mahayanisterne sig mod N. over Kashmir og Nepal. Navnlig i sidstnævnte Land fik de meget tidlig Fodfæste, og her bevarede de nordbuddhistiske kanoniske Bøger (paa Sanskrit) ned gennem Tiderne, og sammesteds fra forplantedes Læren i den ovenfor skildrede Skikkelse videre til Tibet, hvor den første Gang viser sig ca. 640 e. Kr. I den tibetanske Buddhismes Historie kan man skelne mellem 3 Perioder: 1) Indtil ca. 1000 e. Kr. Dens virkelige Grundlæggelse finder Sted ca. 750 ved den fra Kafiristan indvandrede troldkundige Lærer Padma-sambhava, som indførte Buddhismen i dens mest udartede Form og kombinerede den med rigelige Elementer af den lokale Dæmondyrkelse (Bon-Religionen). Et tibetanskt Skriftsystem var allerede lavet, og de hl. Skrifter oversattes nu alle paa Tibetansk; men allerede i 10. Aarh. udbrod en heftig Forfølgelse af de buddhistiske Munke, Lāma'erne, efter at Buddhismens Beskytter, Kong Ralpachan, som med stor Iver havde virket for de hellige Skrifters Udbredelse, var bleven myrdet (899) af sin yngre Broder, Lañ Darma (L.n.s Julian). Templer og Klostre ødelagdes, de hl. Bøger brændtes, og Lāma'erne fordroves. Lañ Darma blev dog snart efter myrdet, og det varede ikke længe, før Lāma'erne vandt Terræn igen. — 2) Fra ca. 1000 til Slutn. af 13. Aarh. Nye Indvandringer af lærde Munke fra Indien og Kashmir finder Sted, og i Løbet af 11. Aarh. kommer L.n.s Reformation, som især iværksattes af den lærde Atisha, der kom til Tibet Aar 1038. En ny Sekt, den saakaldte Kadām-pa, stiftedes, og af denne udviklede sig i Tidens Løb den nu dominerende Sekt, Ge-lug-pa (Gulhuernes Sekt, i Mod sætning til de ikke-reformerede Sekter, Rødhuerne, der praktisere en Mængde Trolddomsgøgl fra Bon-Religionen og Shamanismen, som Gulhuerne forkaste). — 3) Fra Slutn. af 13. Aarh. til Nutiden. Tibet var allerede 1206 blevet erobret af Dschingis-Khan, som havde vist sig tolerant overfor L.n.; under hans Sønneson, Chubilai-Khan (d. 1294), fik den fornyet Kraft. Denne, som efter Sagnet som Følge af et Mirakel blev omvendt til Buddhismen, skabte et lamaistisk Hierarki, idet han anerkendte Lāma'en i Sasya-Klostret som Kirkens Overhoved og lod ham styre Landet. Han fremmede ogsaa L.n.s Udbredelse blandt Mongolerne ved at bygge Klostre og sørge for de hl. Skrifters Oversættelse paa Mongolsk, hvortil der blev konstrueret en særlig mongolsk Skrift (sandsynligvis under Paavirkning af de

syriske Skrifteegn). I 14. Aarh. reorganiseredes Gulhuernes Sekt (under Navnet Ge-lug-pa) af den berømte Tsong-kha-pa. Denne Sekt fik siden Overmagten, og dens første Pave (Lāma) var T.s Nevø, Geden-dub, med hvem den mærkelige lāmaistiske Arvefølgeteori første Gang spirer frem (se nedenfor). Den 5. Lāma Nag-wa'n var en kraftig og ærgerrig Mand; paa hans Anstiftelse erobrede en mongolsk Fyrste, Gusri-Khan, Tibet og forærede det til den store Lāma, der i 1650 fik Suverænetet af den kinesiske Kejser og modtog den mongolske Titel Dalai (藏: »Oceanet«, et Udtryk for Majestæt og umaadelig Visdom); herefter plejer man at kalde Tibets gejstlige og verdslige Hersker for Dalai-Lāma, en Betegnelse, som Tibetannerne dog ikke selv bruge. Nag-wa'n byggede det store Palads, Potala, paa en Høj nær ved Lhasa, og hans Efterfølger er i Virkeligheden Tibets enevældige Behersker, uagtet han for et Syns Skyld har nogle faa kinesiske Embedsmænd ved sin Side. Det var ogsaa Nag-wa'n (1617—1682), som udviklede Teorien om Arvefølgen. Ifølge denne er Dalai-Lāma en Inkarnation af Avalokitejvara (se ovenfor). Naar Lāma'en er død, vælges efter bestemte Regler til hans Efterfølger et Barn (en Chubilgan), i hvilket den afdødes Sjæl har inkarneret sig paany. Barnet (Chubilgan'en) sættes foreløbig under Formynderskab, og Institutionen bærer Navnet den chubilgangske Arvefølge. Samme Teori anvendes ogsaa ved de øvrige højere gejstlige Stillinger og er adopteret ogsaa af de andre Sekter (Rødhuerne), hvis øverste Gejstlige er Lāma'en i Tashi-lhunpo (den saakaldte Teshu- eller Bogdo-Lāma). Denne sidste anses for en Inkarnation af Amitābha; oprindelig var han sidestillet med (eller strengt taget helligere end) Dalai-Lāma, men er nu denne ganske underordnet. Nærmest i Rang følger dernæst den mongolske Lāma i Urgya. Rækken af Dalai-Lāma'er gaar tilbage til 1391 (Geden-dub 1391—1475); den 13. (Thubstan) kom paa Tronen 1876. Af Bogdo-Lāma'erne residerede den første 1569—1662, den nuværende (den 6. i Rækken) er fra 1883. Den omstændelige gejstlige Rangforordning er i det hele taget særlig karakteristisk for L.n, og den har derfor ikke faa ydre Ligheder med Pavekirken i Europa. Den anden Rangklasse er de saakaldte Chutuktu'er, en mongolsk Benævnelse for de gejstlige, der nærmest kan sideordnes med de rom.-kat. Kardinaler og Ærkebiskopper; ogsaa disse ere Inkarnationer, men mest af afdøde hellige Mænd (Kirkefædre); der gives ogsaa kvindelige Chutuktu'er. 3. Rangklasse er de ordinære genfødte (Chubilganer), hvis Antal er meget stort. Efterfølgerne findes orakelmæssigt eller ved direkte Profeti af Forgængerne, men ved Valget af de øverste Paver har i de senere Tider sikkert Indflydelse fra det kinesiske Hof gjort sig gældende. Ligheden med Katolicismen træder ogsaa frem ved det stærkt udviklede Klostervæsen (Munke og Nonner, som leve i Cølibat), Sjelmæsser overafdøde, Helgen-og Relikvie-Dyrkelse, Brugen af Rosenkrans baade af Gejstlige og Lægfolk, Ting, som i Tibet spiller en langt større Rolle end noget andet Sted paa Jorden. I Forbindelse hermed staa de mange ejendommelige Indretninger til Brug ved den hele Kultus. For-

uden de store Klostre og Templer findes talrige mindre Kapeller, der tjene til Bedehuse og Offersteder og ere anbragte overalt, store Taarne eller Pyramider som Gemmesteder for Relikvier og andre Kostbarheder, fremdeles de saakaldte Man'ier, der snart ere Mure eller Stenvægge, som ere rejste til Anbringelse af den mystiske 6-Stavelser Formular »Om mani padme hum« (Sanskrit = Hil! Edelsten paa Lotusblomst, Amen!), snart Søjler med roterende Hjul eller Cylindere, overmalede med Bønner og satte mekanisk i Bevægelse f. E. ved Vand- eller Vindkraft (en Slags Bedemøller, hvorpaa der males Bønner til Beskyttelse for Omegnen), eller ogsaa høje Stænger eller Master med Bonne-Flag og -Vimpler. Til Kultus høre ogsaa en Masse forskellige Musik-Instrumenter, Trompeter, Trommer og andre Apparater. Den egentlige daglige Kultus er forbeholdt de gejstlige alene, men i de 4 maanedlige Faste- og Skrifte-dage tage ogsaa Lægfolk Del; større Fastetid er forbunden med de forskellige store aarlige Fester. I et Samfund, hvor den ydre Kultus, Mystik og Magi i den Grad præger alt, er det naturligt, at Gejstligheden har lagt stærke Baand paa alle Individuer indenfor sin Kreds, og at den samtidig søger at forhindre Paavirkning udefra; den følger Personerne fra Fødsel til Død med sine Ceremonier. Straks ved Fødslen kommer »Daaben«, Renselse ved Neddypning i Vand, Navngivning og Stillen af den nyfødtes Horoskop i Forbindelse med højtidelige Ceremonier; senere følger en fornyet Indvielse med Iklædning af en Dragt med paasyede Trylleformler (Dhāraṇī'er), Forsyning med Amuletter mod Sygdom og onde Aander, Manen og Signen af alle Slags. Ved Brylluppet træder igen de gejstlige til med deres Undersøgelse af Brudens og Brudgommens Horoskoper, Indvielse og Velsignelse. Det er især Sygdom og Dødsfald, som er Gejstlighedens bedste Indtægtskilde. Alt, hvad her skal foretages, forstaa kun de gejstlige, og efter Døden er det en uundgaelig Nødvendighed, at de behørig Sjølemesser foretages, navnlig for at formilde de straffende Guddomme, specielt Helvedesbøden Yama. De gejstlige ere saaledes de eneste Indehavere af højere Lærdom, hele Folkets aandelige og materielle Formyndere. Paa deres Uddannelse i de forskellige Videnskaber lægges der derfor ogsaa stor Vægt. Studierne, der ledes i et Slags Universiteter ved de store Klostre, strække sig over mindst 12 Aar. Disse Højskoler, af hvilke de berømteste findes i Lhasa, ere sædvanlig delte i 4 Fakulteter: 1) et liturgisk (omfattende Læren om Disciplinen, Buddhismens Vinaya), 2) et religiøst (omfattende Sutra'erne, svarende til Dharma), 3) et filosofisk-metafysisk (svarende til Abhidharma), hvorunder ogsaa i Reglen hele Tantra-Videnskaben henføres (Magi og Besværgelser), naar ikke et særligt Fakultet derfor haves, og endelig 4) et medicinsk. Studierne drives efter bestemte Regler med stor Strenghed, forenede med videnskabelige Disputater og Erhvervelser af forskellige literære Grader (en Slags Magister- og Doktor-Grader). De hl. Skrifter, som udelukkende studeres paa tibetansk, falde i 2 store Afdelinger: den egentlige Kanon (Kandjur), oprindeligt oversat fra indiske Originaler, og

de udførlige Kommentarer (Tan djur). De foreligge alle trykte, dog ikke med bevægelige Typer, men blot ved Hjælp af xylografiske Blokke. Af selve Kanon tryktes den ældste Udgave i Narthang, ikke langt fra Tashi-lhunpo, Hovedstaden i Vest-Tibet, i 100 Foliobind (hvert paa ca. 1000 Sider); det hele har et saadant Omfang, at et enkelt komplet Eksempplar af Kanon er Last for 12 Oksar, naar det skal transporteres. 2. Udgave tryktes i Derge (i Øst-Tibet) i 108 Bind. Udgaver findes desuden trykte i Punakha (i Bhotan), en mongolsk i Kumbum og en kinesisk i Peking; af sidstnævnte solgtes et Eksempplar for 600 Pd. Strl. Store Samlinger af lamaistisk Literatur findes i Europa i Paris, London og Oxford, men fremfor alt i St. Petersborg, hvor der findes en Samling paa mindst 2000 Bind. Af den tibetanske Kanon og dens Kommentarer blev en Analyse for første Gang givet af den ungarske Videnskabsmand Alex. Csoma Kőrösi (Asiatic Researches, Vol. XX); denne er senere bleven udgivet paany med udførlige Indices af L. Feer, Analyse du Kandjour et du Tandjour (Annales du Musée Guimet, Vol. 2); jvfr. sammes: Fragments extraits du Kandjour, traduits du tibétain (steds Vol. 5). En systematisk Indeks af Schilling v. Canstadt blev udgivet af J. J. Schmidt (St. Petersborg 1845).

L.n strækker sig nu omtr. fra Kaukasus til henimod Kamtschatka, fra det burjatiske Sibirien til Sikhim og Yunnan; men Antallet af Bekendere er ikke let at angive. I selve Tibet findes vel næppe mere end 4 Mill. Lamaister, idet en Del af Befolkningen endnu hænger fast ved den gamle Bon-Religion. Ifølge russisk Census findes der af Lamaister 80,000 blandt Kirgiserne, 120,000 Kalmykker og 190,000 Burjater. Mandsjuriet er for største Delen lamaistisk (ca. 3 Mill.), ligeledes Mongoliet (2 Mill.), hvor Lamaismen uddydedes 1368, men reorganiseredes 1577. Mod Syd er Ladak, Bhotan og Sikhim fuldstændig lamaistiske (henimod $\frac{1}{2}$ Mill.), og af Buddhisterne i Nepal er ogsaa Flertallet Lamaister, men Buddhismen trænges her mere og mere tilbage som Følge af anden religiøs Paavirkning fra Indien. Til Kina kom Buddhismen og de hl. Skrifter langt tidligere end til Tibet, men denne ældre Form af nordlig Buddhism (Fo's Lære) fik aldrig officiel Anerkendelse, ligesom den ogsaa i Japan er trængt stærkt tilbage for den nationale Religion (Shintoismen); derimod anerkendes den lamaistiske Form af Buddhismen i Kina officielt og støttes af Regeringen. I Peking residere 3 Chutuktu'er (Ærkebiskopper), men ellers er Lamaismen væsentlig kun udbredt i de vestlige Dele af Kina (Provinsen Amdo) og tæller maaske ikke mere end ca. 1 Mill. Tilhængere.

Det følger af sig selv, at de mange Ligheds-punkter, som findes mellem Romerkirkens og L.n's Indretninger, ofte har været Genstand for Betragtninger og have ledet til den Formodning, at L.n i mangt og meget har faaet Impulser fra kr. Menigheder, som allerede i den tidlige Middelalder have bredt sig ud over det indre Asien lige til Kina. Muligheden af en saadan Berøring kan heller ikke uden videre afvises, men virkelige historiske Beviser herfor kan dog ikke præsteres. Det maa ogsaa be-

standig erindres, at Lns Indretninger i det hele meget godt lader sig forklare som naturlige Følger af hele det aandelige Eje, L.n tog i Arv fra Indien. Saaledes er f. E. Dyrkelsen af en »Guds Moder« (Tārā) sikkert udgaet fra Chivaismen; efter Traditionen er det dels en Dronning fra Nepal, dels en from kinesisk Prinsesse, der ere blevne apoteoserede som kvindelig Inkarnationer af Avalokiteṣvara. Brugen af Rosenkransen er ingenlunde indskrænket til Opramsning af Bønner, men den bruges ligeså vel i det daglige Liv, i Handel og Vandel, til praktisk Regning. Den lamaistiske Treenighed er selvfølgelig kun symbolsk Udformning af Buddhismens Triratna (»tredobbelte Perler«): Buddha, Dharma, Sangha (se Art. Buddhismen). Hele Munke- og Klostervæsenet havde sit Forbillede i Indien fra Buddhismens ældste Tid osv. Naar i vore Tider den moderne Teosofi (se d. Art.) beraaber sig paa den saakaldte »esoteriske Buddhismen« og udgiver denne for en Aabenbaring gennem visse spiritistiske Medier, Mahātma'erne, der anbringes i den lamaistiske Mystik, saa bør det dog noteres, at L.n intet som helst kender til sligt (L. Austine Waddell, *The Buddhism of Tibet or Lamaism with its mystic Cults, Symbolism and Mythology, and its Relation to Indian Buddhism*, London 1895, den udførligste og paalideligste Fremstilling, rigt illustreret; C. Fr. Koepfen, *Die lamaische Hierarchie und Kirche* (= *Die Religion des Buddha*, 2. Bd.), Berlin 1859; E. Schlagintweit, *Buddhism in Tibet*, London 1863; Rockhill, *The Life of Buddha and the early History of his Order, derived from Tibetan Works*, London 1884; Taranāthas *Gesch. des Buddhismus in Indien*, deutsch von A. Schiefner, St. Petersburg 1869; A. Grünwedel, *Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei*. Führer durch die lamaistische Sammlung des Fürsten E. Uchtmarskij, Leipzig 1900. Jvfr. den under Art. Buddhismen anførte Literatur). D. A.

Lambeck (Lambeckius), **Peter**, Polyhistor og Konvertit, fødtes i Hamburg 13. April 1628. Allerede i en Alder af 19 Aar vakte han den lærde Verdens Opmærksomhed ved lærde *lucubrationes* til Aulus Gellius. 1645 var han i Amsterdam, hvor han blev nøje knyttet til Vossius og andre lærde Hollændere, og derfra rejste han over Paris til Rom. 1651 blev han Lærer i Historie i Hamburg og giftede sig med en rig Kone, som han dog forlor et Par Uger efter Brylluppet for igen at tage til Rom. Der viste Pave Alexander VII og Dronning Kristina af Sverige ham stor Opmærksomhed, og han gik over til Romerkirken. Senere kom han til Wien, og Kejser Leopold gjorde ham til Bibliotekar og Historiograf. I Wien døde han 4. April 1680. Blandt hans Skrifter maa nævnes *Origines Hamburgenses ab anno 808 ad annum 1292* (I—II, 1652—61). Om hans Konversion se Räss, *Convertiten seit der Ref.* VII, 156 f.

Lamberg. 1) **Erik L.**, f. i Göteborg 1719, Student i Upsala 1739, ordireret 1747, ekstraord. Hofprædikant 1749, drog 1753 til Udlandet, fik for sit »klassisk skønne Sprog« i en Oration i Anledning af Prinsesse Sophia Albertinas Fødsel Guldmedaille af Universitetet i Leiden og udnævntes af Videnskabselskabet i Paris til

korresponderende Medlem; 1755 blev han Dr. theol. i Helmstädt, s. A. ord. Hofprædikant, 1760 Biskop i Göteborg (tiltraadte 1762); d. i Göteborg 14. Marts 1780. Under hans Episkopat fandt den svedenborgske Religionsstrid Sted (se Art. Ekebohm I, 735 f.), i hvilken han indtog først en mæglende, siden »en officielt decideret Stilling«. Mod Herrnhutismen var han mildere end Forgængeren, Georg Wallin. Som Biskop deltog han i Rigsdags-Samlinger til om. 1778; han tilhørte »Huerne«, men optraadte med Moderation, som da han i Samlingen 1765 stemte for Frifindelse af de for den pommerske Krig anklagede Rigsraader og 1771 søgte at beskytte Professor Christiernin, mod hvem Bondestanden blev opholdt paa Grund af nogle for denne Stand nedsættende Ytringer, og hvis Anskuelse om Finansvæsenet ansaas for farlige. — 2) **Petrus L.**, Fader til ovenstaaende, f. i Kongsbacka 5. Maj 1674, Student i Lund 1692. Han opholdt sig adskillige Aar i Udlandet, blev Magister ved et tysk Universitet og kom i stor Ry for Lærdom. 1704 blev L. Lektor i Gr. i Göteborg og 1715 sammesteds 2. Lektor i Teol. Han har forfattet en *Evangelie-Harmoni* (»*Harmonia Evangelica*«). Første Ark blev trykt i Sverige, »men vakte for megen Opmærksomhed til at kunne trykkes videre dér«. L. sendte da Arbejdet til Professor J. H. Majus i Giessen, som 1719 lod det trykke og forsyne med Forord. Skönt mistænkt for Pietisme blev L. dog uden Ansøgning opført paa Indstilling ang. en teol. Professur i Upsala. 1719 var han Rigsdagsmand; d. 24. Aug. 1721. O. A.

Lambert fra Hersfeld tog 15. Marts 1058 Munkekutten i det berømte, 1005 af Godehard reformerede, Benedictiner-Kloster Hersfeld i Hessen. L. synes for Indtrædelsen i Klosteret at have været en velhavende Mand, og han var rimeligvis opdragen til Præst. Kort efter Klostergivningen blev han præsteviet af Ærkebiskoppen af Mainz og gjorde derpaa en Pilgrimsrejse til Jerusalem. 1071 sendte hans Abbed ham til Klostrene Siegburg og Saalfeld, hvor der levede strenge Munke, som blev ærede »som Engle og ikke som Mennesker«. L. blev betagen af dette strenge Liv, men syntes dog i det hele ikke om de nye Tilsætninger til den gamle Regel, og Hersfeld blev ved det gamle. L. skrev først et Epos om sin egen Tids Historie; det er gaaet tabt. Han er rimeligvis Forf. til *Vita Lulli* (Lullus havde anlagt Hersfeld o. 770) i Sallusts Stil. Nogle Aar senere begyndte han paa sine »Annaler«, der indtil 1040 støtter sig paa gamle Hersfelder Annaler, men fra dette Aar blive righoldigere, og fra 1073 en omfattende Skildring af Tidens Historie. Den standser ved 1077; da nedlagde L. Pennen, »mattet af Stoffets uendelige Mængde«. Om L.s Troværdighed som Kronikeskriver se W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter* (1886) II⁵, 96 f. Hans Annaler ere udg. af Hesse i *Monum. Germ.* III, oversatte paa Tysk af Wattenbach (1883²).

Lambert le Begue, se Beginere (I, 249).

Lambert, François, Hessens Reformator, f. 1486 i Avignon, af adelig Familie, traadte 1502 ind i Fransiskaner-Observanternes Kloster dér og blev ved sin Fromhed, sin Intelligens og

sin Veltalenhed et Lys blandt Brødrene, som beundrede og misundte ham, mens han var forarget over deres verdslige Levned. Efter at være bleven præsteviet virkede han som omrejsende Prædikant, og hans fyrige Tale om Bod og Omvendelse kunde faa Folk til at kaste Spillekort og Tærninger i Ilden. I denne Gerning lærte han at ty til Biblen, og da Luthers første Skrifter naaede til Frankrig, smuglede han dem ind i sin Celle; men de blev fundne og brændte. Saa forlod han 1522 Klostret, og under Navnet Johannes Serranus rejste han gennem Schweiz, ridende paa et Æsel og prædikende alle Vegne; over Genève og Lausanne kom han til Bern, hvor han traf Haller (se II, 335). I Zürich traadte han ved en Disputats op imod Zwingli, men han erklærede sig for besejret og var dermed afgjort vunden for Ref.; i Basel besøgte han Erasmus (I, 781 f.). Fra Jan. 1523 til Febr. 1524 opholdt han sig i Wittenberg; han blev godt modtaget af Luther, men stødte efterhaanden ved sin franske Livlighed de tyske Reformatorer fra sig. Da han ikke kunde tale Tysk, prædikede han nu altid kun paa Latin for de Lærde. 1523 udgav han et Skrift, hvori han forsvarede sin Udtredelse af Klostret, og s. A. en Kommentar til Minoriternes (Fransiskanernes) Ordensregel; han opstiller deri Guds Ord som den enegyldige Regel, blotter skaansløst Munkelivets Fordærvelse, hævder, at Munke og Nonner have Ret til at bryde deres Løfte, og foreslaar, at Klostrene omdannes til Skoler. Ved denne Tid giftede han sig og udgav en Frans i tilegnet Bog »De sacro conjugio«. Paa Grund af Forfølgelse i Frankrig kunde han ikke vende hjem, men tog 1524 Ophold i Strassburg, hvor han forblev et Par Aar. Under mange Afsavn virkede han utrætteligt som Taler og Skribent; foruden de nævnte Skrifter udgav han i Løbet af faa Aar mange andre, deriblandt Kommentarer til Luk. Ev. og de smaa Profeter og en Gendrivelse af Erasmus's Lære om den fri Vilje. 1526 kaldtes han af Landgrev Filip til Hessen, og paa Synoden i Homburg Okt. s. A. forsvarede han 158 Teser mod de rom. Kat., og Reformationen sejrede. Afen Kommission udarbejdedes der et udførligt Udkast til en Kirkeforfatning, og sandsynligvis havde L. en væsentlig Andel i dette Arbejde. Principet i denne Ordning er, at der skal udsendes en Menighed af sande troende, som optages ved en Bekendelse; ved streng Kirketugt skal Renheden bevares; de troendes Menighed styrer Kirken efter demokratiske Grundsatninger. Luther, hvem Landgrevnen raadspurgte, fraraadede imidlertid at indføre en fuldstændig Forfatning, og Udkastet kom derfor ikke til at træde i Kraft; men det har paa Grund af sine ikke faa Ejendommeligheder en blivende Interesse og er ofte bleven behandlet i den kirkelige Forfatningsret. Der hersker Uenighed om, hvilke Forbilleder det har haft; sandsynligvis har der gjort sig forskellige Indflydelser gældende, maaske kan der bl. a., som fl. Forskere mene, spores fransiskanske Idéer; i ethvert Tilfælde er L.s Liv et Vidnesbyrd om disses Betydning for Ref. L., der først boede i Kassel, blev 1527 kaldet til det nyoprettede Universitet i Marburg som Prof. i Eksegese; bl. hans Til-

hørere fandtes Patrick Hamilton (se II, 339). Luther havde øvet en stærk Tiltrækning paa hans dybe, religiøse Natur med dens Anlæg for Mystik; men han forlod den lutherske Nadverlære og indtog et lignende Mellemstandpunkt som Bucer, hvilket viste sig ved Samtalen i Marburg 1529. Han døde 18. April 1530 af en Pest, der kort efter ogsaa rev hans Hustru og Børn bort. Næst efter Calvin var han uden Tvivl den betydeligste af de fr. Reformatorer, og hans rige Evner kunde være komne mere til deres Ret i hans Fædreland, om han havde faaet Lov til at virke dér; men ogsaa som Hessens Reformator udførte han et Værk af blivende Betydning (J. W. Baum, F. L. von Avignon, Strassb. 1840; F. W. Hassenkamp, Fr. L. von Avignon, Elberf. 1860; L. Ruffet, L. d'Avignon, le réformateur de la Hesse, Paris 1873; W. Köhler, Hessische Kirchenverfassung im Zeitalter der Ref., Dissertation, Giessen 1894; A. Laval, Le Synode de Hombourg, Thèse, Paris 1894).

C. E. F.

Lambertini, Prospero Lorenzo, se Benedict XIV (I, 257).

Lambruschini, Luigi, Kardinal og pavelig Statssekretær, fødtes i Genova 6. Maj 1776. Som ung traadte han ind i Barnabiter-Ordenen og avancerede hurtigt indenfor denne. Tilslig blev han Consultor i flere rom. Kongregationer og Sekretær i det pavelige Udenrigsministerium. Som saadan var han med ved Afslutningen af Konkordaterne med Baiern og Napoli. 1819 blev han Biskop i Genova, 1827 Nuntius i Paris, og ved Juli-Revolutionens Udbrud var han Karl X's Raadgiver. 1831 udnævnte Gregor XVI ham til Kardinal, og 1836 blev han pavelig Statssekretær. Under Pius IX skulde L. have været Medlem af et Kardinalraad paa 6 Mand, men han var saa medtagen af Skuffelse over ikke selv at være bleven Pave, at han bad om Tilladelse til foreløbig at rejse ud af Landet for at genvinde sit Helbred. »Hovedet for Despotismens Lige«, som Modstanderne kaldte L., havde udspillet sin Rolle, og rom. Mordere stræbte ham efter Livet. Han døde 12. Maj 1854 i Barnabiter-Klostret i Calinari, hvor han havde tilbragt sine sidste Leveaar som simpel Ordensbroder. 1838 udkom i Rom hans *Opere spirituali* i 3 Bd.; deri findes bl. a. en Bog til Forsvar for den ubesmittede Undfangelse.

Lamek (Lemek). — 1. En af Kains Efterkommere (1 Mos. 4, 18 f.). Han nævnes som den første, der havde 2 Hustruer, Ada og Silla, og til hans Sønner: Jabal, Jubal og Tubal-kain henføres flere af Menneskeslægstens ældste Opfindelser. Man forklarer vistnok Fortælleren Mening rigtig ved at forstaa L.s Ord i V. 23. 24 som en »Svædsang«, hvori L. med raa Glæde nyder Udsigten til en uforlignelig Overlegenhed ved Hjælp af de nye Vaaben, der skyldtes hans Søn Tubal-kain. — 2. L. blandt Sets Efterkommere (1 Mos. 5, 25 f.) er i Virkeligheden muligvis den samme. De 2 »Genealogier«: Kains i Kap. 4 og Sets i Kap. 5, ere nemlig fra forskellige Kilder, der vistnok hver for sig med nogen Variation gengiver den samme Række Navne fra Urtiden, hvis Oprindelse som saa meget af Israels Fortidsarv maaske er at søge i Babylonien (de 10 babylonske Ur-

konger). Muligvis er L. i 1 Mos. 5 den samme som babylonsk Lamga, Xisuthros's (den babylonske Noahs) Fader. L. G.

Lamennais, Félicité Robert de, blev født 19. Juni 1782 i St. Malo i Bretagne, hvor Faderen var en anset Handelsmand. Da Moderen, af irsk Æt, døde i hans Barndom, blev han opdraget hos en Farbroder, hvor han fik Lejlighed til at sluge alskens Literatur fra det 18. Aarh.; dog blev Rousseau hans Yndlingsforfatter. 1808 udsendte han sit første Skrift med stærke Udfald mod Protestantismen som Anarkiets Arne og med Lovprisning af de dybt savnede Jesuiter. Skriftet blev konfiskeret. 1809 tog han Tonsuren, men præsteviedes først 1816. Han var stadig meget produktiv og førte kraftigt Ordet for Kirkens absolute Magt. 1817 udkom »Essai sur l'indifférence en matière de religion», hvortil nogle Aar efter sluttede sig hans »De la religion considérée dans ses rapports avec l'ordre politique et civil» (1825). Heri forfægtede han saadanne Paastande som: »Øvrigheden fortjener ikke Lydlighed længere, end den forbliver den guddommelige Lov, som er personificeret i Pavedømmet, underdanig». »Uden Pave ingen Krdm.; uden Krdm. ingen Religion; uden Religion intet Samfund». Der til føjede han bitre Udfald mod Gallikanismen. Han indstævnedes for Retten, men idømtes kun en ubetydelig Mulkt. Dette gjorde ham rasende og førte til det første store Vendepunkt i hans Liv. Havde hans Valgsprog hidtil været »Gud og Kongen«, saa kom det nu til at hedde »Gud og ikke Kongen«. Dog var Vreden først rettet mod den høje franske Gejstlighed, derefter mod Kongen. Hans Hidsighed kunde neppe finde stærke Haansord nok mod hans Modstandere (jfr. hans »Des progrès de la révolution et de la guerre contre l'église, 1829). Som en vred Akilles trak han sig tilbage i landlig Ensomhed paa sin Ejendom La Chênaie og samlede omkring sig en Kreds af opvakte og lærelystne Ynglinge, der begejstredes af ham, naar han foredrog sin politisk-religiøse Apokalypse eller med dem fordybede sig i Dante og Milton eller Oldtidens Klassikere. L. havde erhvervet sig en stærk og indflydelsesrig Position hos det unge Frankrig og havde dannet Skole. I Vatikanet fulgte man med Paaskønnelse hans Virken, og i Leo XII.s Kabinet hang L.s Billede ved Siden af Krucifixet. Men Tiderne skiftede snart. Juli-Revolutionen hilste L. med Glæde, og sammen med sine unge Venner, Lacordaire og Montalembert, grundlagde han i Sept. 1830 det katolsk-liberale Blad »L'Avenir«. Nu er Løse- net »Gud og Frihed«, og her kommer for første Gang Frasen: »Pavedømmets Sag er Frihedens Sag«. Men at forene politisk Frihed i de forskelligste Retninger med Hævdelse af Pave- magtens absolute Overhøjhed var og er en umulig Opgave, og Bestræbelsen herefter maa strande. Både Konge og Gejstlighed blev Bladets Fjender. L. forsøgte ved personlig at søge Gregor XVI i Rom at vinde Vatikanet, men dets Svar (Avg. 1832) blev Encyklikaen »Mirari vos«, der i stærke Ord fordømmer Samvittighedsfrihed og Pressefrihed og indskærper Lydlighed mod den foresatte Øvrighed. Noget bestemt Navn nævnes vel ikke, men Adressen

var tydelig. Vennerne underkastede sig Pavens Magtsprog, men L. faldt kun kort til Føje. Faa Maaneder efter at have underskrevet en Formel, som Ærkebiskopen i Paris havde forelagt ham, udsendte han sit verdensberømte Skrift »Paroles d'un croyant« (1834), nedskrevet i Løbet af 8 Dage, men derefter henlagt et Aarstid — den mærkeligste Sammenblanding af Resignation og glødende Had til alt Formynderskab for Tanken, en opildnende Veltalenhed i profetisk-apokalyptiske Vendinger, rettede til Folket. Bogen vakte uhyre Opsigt og udkom i mindst 100 Oplag; i Tidens Løb er den oversat paa de fleste europæiske Sprog. Gregor XVI mødte med en ny Encyklika med Fordømmelse af Bogen, »lille i Omfang, men grumme stor i Ondskab«. L. svarede i sine »Affaires de Rome«, 1836—37. Nu var Bruddet med K.n fuldstændigt. I hans »Livre du peuple« (1837) rejste han Demokratiet's Fane endnu stærkere og fortsatte derefter sin journalistiske og demagogiske Virksomhed i en Række Flyveskrifter, i hvilke han mere og mere førtes over i Socialisternes Række. Ved Siden deraf udgav han 1841—46 et større filosofisk Værk, »Esquisse d'une philosophie«, 4 Bind, hvori han søger at forene sine nye Idéer med sine forrige Principer. Et Afsnit deraf »Du Beau et de l'art«, ogsaa særskilt udgivet, er blevet meget paaskønnet i Frankrig. Han havde Sæde i Nationalforsamlingen 1848, men efter Statskupet 1852 trak han sig nedbojet og forsagt tilbage. Han døde i Paris 27. Febr. 1854 uden Udsoning med K.n. Efter hans Død udkom (1856) hans Oversættelse af Dante. — Hans »Samlede Værker«, 10 Bd., udkom 1844—47; »Oeuvres posthumes« (5 Bd.), 1855—58, foruden flere Samlinger efterladte Skrifter og Breve. (Biografier af A. Blaize (1858) og E. Spuller (1892); jvfr. Fr. Nielsen, Romerkirken i 19. Aarh.). A. J.

Lamettrie, fransk Læge og Filosof (f. 1709, d. 1751), er den første og tillige yderligste af de franske Materialister i det attende Aarhundrede. Han var først bestemt til Gejstlig, men valgte snart Medicinen som sit Fag, hvilket han studerede under den berømte Boerhave. Under en Feber, som han paadrog sig, da han som Militærlæge deltog i Krigen mod Tyskland, iagttog han Tænkningens Afhængighed af det legemlige Befindende. Han kom herved til det Resultat, at Tænkningen er en ligefrem Følge af den legemlige Organisation. Denne Overbevisning udtalte han først i »Histoire naturelle de l'âme« (1745), der i Tilslutning til den ældre Terminologi konkluderer til, at Fornemmelse er en blot Egenskab ved Materien, og dernæst i »L'homme machine« (1748), hvor den materialistiske Verdensanskuelse hensynsløst og agitorisk er udtalt. Den første Bog bevirkede, at han mistede sin Stilling ved Hæren, og maatte drage til Holland; den anden, som dog udkom anonymt, tvang ham til ogsaa at forlade Holland. Sit sidste Tilflugtssted fandt han da hos Frederik den anden af Preussen, der tog ham til sin Forelæser. Her døde han som Følge af en umaadeholden Nydelse af en Postej 1751.

Indholdet af hans Hovedværk svarer til, hvad Titlen udsiger. Mennesket er en fint konstrueret Maskine, som man alene lærer at

kende ved at betragte de legemlige Organer. Ved disse er Menneskets Karakter alene bestemt. »En lille Feber, som den subtilste Anatomi ikke kan opdage, vilde af Erasmus og Fontenelle have gjort to Narre«. Mellem Menneske og Dyr er der slet ingen væsentlig Forskel; at skelne mellem godt og ondt kan de sidste lige saa vel som de første. Den menneskelige Organisation er kun den finere. Livs-principet ligger ikke i Sjælen, men i de enkelte materielle Dele.

Men ogsaa de praktiske Konsekvenser af denne materialistiske Teori har L. draget. Hans Moralteori, som fornemmelig er udtalt i »Discours sur le bonheur«, er en Rystelse. Dyden bliver alene bestemt ved Forholdet til Samfundet. Hvad der særlig springer i Øjnene, er paa den ene Side den skarpe Afvisning af Angeren, der kun skal gaa ud paa at forstyrre Menneskets Ro, og paa den anden Side den hensynsløse Fremhævelse af den sanselige Lyst. »L'art de jouir ou l'école de la volupté« er Titlen paa et Værk, som baade dommer sig selv og tilstrækkelig er bleven dømt af Eftertiden. L. har i det hele, selv af sin nærmeste Eftertid, været meget ilde omtalt, baade som Forfatter og Menneske; i nyeste Tid har der fra enkelte Sider gjort sig en Reaktion gældende herimod (Oeuvres philosophiques, 1751, 2 Bd.; Dubois-Reymond, Lametrie, i Reden i; A. Lange, Gesch. des Materialismus I, 326 f.). F. C. K.

Lamister (Lammister, Galenister, »de grove«) kaldes en rationalistisk Gruppe af Mennonitterne, fordi deres Samlingssted i Amsterdam laa ved Siden af Bryggeriet »Lammet«. Senere satte de et Lam som Symbol paa deres Kirke.

Lammers, Gustav Adolph, norsk Præst, mægtig Vækkelsesprædikant, f. 26. Maj 1802 i Kbhvn, teol. Kand. ved Kra. Universitet 1825, Præst ved Hospitalet i Trondhjem 1827, Spr. til Bamle 1835 og Spr. til Skien 1848. L.s Liv frembyder en Række mærkelige Overgange, Udslag af et stærkt bevæget Følelsesliv. En ulykkelig Forlovelseshistorie forbereder hans religi. Vækkelse. Denne indtræder i Trondhjem ved den herrnhutisk-sindede Bispinde Bugges Paavirkning. L. kommer her i det hele under en herrnhutisk Indflydelse, som blev bestemmende for hans hele Liv, og hengiver sig til det strengeste pietistiske Livssyn. Som Spr. til Bamle brød han igen helt med den pietistiske Aand og deltog i de almindelige selskabelige Fornøjelser. Men i sit indre havde han ikke Fred. Træt af sin aandelige Kamp foretog han, før han tiltraadte sit Embede i Skien, en Udenlandsrejse. Da han saa i 1849 begyndte sin Virksomhed i Skien, fremtræder han med engang som en vældig Bodsprædikant i pietistisk Aand. Og snart fremkaldes der en stor Vækkelse i Skien og omgivende Egne. Bevægelsen tog mere og mere en separatistisk Retning. L. kom snart i Strid med de kirkel. Ordninger. Han følte sin Samvittighed besværet ved Tilsigelse af Absolutionen. Der blev derfor i 1855 beskikket ham en pers. Kap., Mads Weffring (se d. Art.), som kunde overtage denne Handling. L. overvældedes af Tanken paa K.s Fordærvelse; han ønskede at fremstille et væsentlig rent Samfund, og ud fra denne Forestilling lededes han til at forkaste Barnedaaben, hvori

han saa Kilden til Fordærvelsen. Hans Stilling som Præst blev ham utaalelig, og 19. Marts 1856 søgte han Afsked, som blev indvilget ham 5. Juni s. A. Allerede 2. Juli udmeldte han sig med sine nærmeste Tilhængere af Statskirken, og 4. Juli 1856 dannedes en Frimenighed, »Den frie apost. kr. Menighed«, med L. som Forstander og med en af L. udarbejdet Bekendelse. Frimenigheden blev aldrig meget stor. I Aarene 1856—60 har kun et Tal af 218 Personer sluttet sig til den. Men paa forskellige Steder i Landet dannede der sig lignende Frimenigheder, navnlig i og omkring Tromsø, hvorhen L. rejste Maj 1857 og virkede et Aar. Sommeren 1858 rejste L. til Danmark, hvor der ogsaa, fra først af uden Forbindelse med Bevægelsen i Norge, var opstaaet lignende smaa frikirkelige Samfund, fra Novbr. 1855 i det sydvestlige Sjælland, 1858 i det østlige Jylland (noget senere i Kbhvn, 19. Juni 1859). Forbindelsen med den dske Bevægelse var hidført ved Lægprædikanten Mogens Åbr. Sommer (se d. Art.), som 1856 i Haderslev lod trykke den skienske Bekendelse, som de dske Frimenigheder nu sluttede sig til. Ogsaa disse Menigheder saa op til L. som sin øverste aandelige Leder.

Imidlertid udbrød der i L.s egen Menighed en oplosende indre Strid. L. havde erklæret sig imod Barnedaaben, men vilde dog ikke have Omdaab af de som Børn døbt. Dette var en altfor aabenbar Inkonsekvens til ikke at vække Modsigelse. For at standse Oppositionen, blev 12 Personer udelukket af Menigheden, et lignende Antal traadte ud. Disse dannede en egen Menighed under Navn af »Den kr. Dissentermenighed« og foretog straks Omdaab. Dette gjorde det stærkeste Indtryk paa L. Han sammenkaldte sin Menighed, oplæste sin »Aaben Bekendelse« (trykt i L.s Maanedsskrift »Meddelelser« 1860, Nr. 12), hvori han udtaler, at det Vrengsbillede af Daab, som de udtraadte havde fremstillet, klart havde overbevist ham om hans og Menighedens Fejl. Han erklærer nu K.s Ret i Anvendelse af Barnedaab og udtaler sin fulde Tilslutning til den luth. K.s Bekendelse. Han nedlagde derfor sit Forstanderkald, udtraadte af Menigheden og indmeldte sig igen i Statskirken 27. Decbr. 1860. Efter sin Tilbagekomsten søgte L. et Par gejstlige Embeder, men da det blev uden Resultat, drog han sig tilbage fra al religi. Virksomhed, rejste meget i Udlandet, optaget af æstetiske Interesser og levede saa sine sidste Aar stille og ubemærket i Skien, hvor han døde 2. Maj 1878. Som Frugt af L.s Virksomhed var der nu i Skien 2 Frimenigheder, den egentlige lammerske, som fastholdt L.s Standpunkt og forkastede Omdaab, og den nye Gendøbermenighed. Den første svandt mere og mere ind, idet Medlemmerne dels gik tilbage til Statskirken, dels over til Baptisterne. Den anden udfoldede større Kraft, men henfaldt ogsaa til svermeriske Udsejler, idet de ved Siden af den hl. Skrift stillede sin egen Aand som Udspringet for nye Aabenbaringer og hævdede for sig selv en fuldkommen Syndfrihed. Ogsaa dette Samfund vil snart være uddød (Chr. Brun, Den lammerske Bevægelse, i Norsk theol. Tidsskrift V, 1904). C. B.

Lammister, se Lamister.

Lampe, Friedrich Adolph, ref. Teolog og Psalmedigter, fødtes 18. Febr. 1683 i Detmold. Han gik i Skole i Bremen og kom tidlig under pietistisk Paavirkning. 1702 gik han til Universitetet i Franeker, hvor han kom under Coccejanismens (Vitringas) og Labadismens (S. 1) Indflydelse. 1703 blev han Præst i Weeze ved Cleve, 1706 i Duisburg, 1709 ved Bremens Stefanskirke. 1720—37 var han Prof. i Dogmatik og Kirkehistorie i Utrecht, 1727 blev han kaldt tilbage til Bremen som Præst ved Ansgarkirken og Prof. ved Akademiet, og i begge Stillinger virkede han betydeligt; mange fremmede Studenter kom til Bremen for at høre hans Forelesninger. Han døde 8. Dec. 1729. Hans Hovedværk var: »Geheimniss des Gnadenbundes, dem grossen Bundesgott zu Ehren und allen heilbegierigen Seelen zur Erbauung geöffnet« (Bremen 1712), der viser, i hvilken Grad han var bleven en Discipel af Coccejus og hans Pagtteologi. L. er ved Siden af Joakim Neander og Tersteegen en af den ref. Kirkeafdelings bedste Psalmedigtere (O. Theleman, F. A. L., Leipz. 1868).

Lamprecht fra Regensburg, en Fransiskaner i 13. Aarh., gav en rimet tysk Bearbejdelse af Frans fra Assisis Liv. 1265 sang han i et stort tysk Digt om Sjælen, der, som Sions Datter (Højs. 3, 11), gaar ud for at skue den himmelske Konge og ved »Kærlighedens« Hjælp faar 4 Draaber fra den himmelske Konges Hjerter i sit eget. Med denne relig. Minnesang, der, som L. siger, »in Brabant und in Baiern-landen, unter den Weibern aufgestanden«, begyndte den tyske Mystik.

Lamy. 1) **Bernard L.**, fr. Oratorianer, f. 1640 i Le Mans, traadte 18 Aar gl. ind i Oratoriet og skrev 1675 *l'art de parler*. 1671 blev han Prof. i Saumur, senere i Angers, men da han var ivrig Cartesianer, maatte han fortrække og gik da til Grenoble. I den følgende Tid studerede han især Biblen. 1686 blev han kaldt til Paris, hvor han blev Lærer i Teologi ved Seminariet St. Magloire. Men da han udgav et Skrift uden sine Foresattes Tilladelse, blev han forflyttet til Rouen, og dér døde han 29. Jan. 1715. — 2) **François L.**, Mauriner, fødtes 1635 i Montireau. Han gjorde først Krigstjeneste, men 1658 traadte han i Reims ind i Maurinerkongregationen. F. L. gjorde dybt gaende filosofiske Studier og var som Filosof Cartesianer. Han skrev mange apologetiske og asketiske Skrifter, t. E. et Skrift om den nye Ateisme, rettet mod Spinoza. Hans Hovedværk er det asketiske Skrift, *De la connaissance de soi-même* i 6 Bd. (Paris 1694—98), der udviklede ham i en Fejde med Malebranche. Han døde i Abbediet St. Denis ved Paris 11. April 1711.

Landbiskopper, se Korbiskopper (II, 842).

Landerer, Maximilian Albert, protest. Teolog, fødtes i Maulbronn 14. Jan. 1810, gik i Skole i sin Fødeby, studerede i Tübingen, blev derpaa sin Faders Kapellan, Repetent i Tübingen-Stiftet (samtidig med Strauss og Dörner), 1839 Diakonus i Göppingen, 1841 Prof. extr., 1842 Prof. ord. i Teol. i Tübingen. 1877 maatte han, efter et Fald, søge sin Afsked paa Grund af Skrøbelighed; han døde 13. April 1878. Dogmehistorien var hans væsentligste Arbejdsomraade,

men hans kritiske og dialektiske Begavelse traadte hindrende i Vejen for en omfattende Produktion. Efter hans Død udkom 2 akadem. Taler og hans Mindetale over F. C. Baur under Titlen: »Zur Dogmatik« (Tüb. 1879), et Udvalg af hans Prædikener (1880) og hans »Neueste Dogmengeschichte« fra Semler til Nutiden (1881).

Landgren, Lars, sv. Biskop, f. 14. April 1810 i Öster-Våla Sogn i Vestmanlands Len, blev 1827 Student i Upsala, Mag. phil. 1833, cand. theol. 1838, Rektor i Hudiksvall 1839, Spr. i Delsbo i Upsala Stift 1842, Provst 1845, Dr. theol. 1860, Biskop i Hernösands Stift 1876; d. 30. Marts 1888. Blandt hans Skrifter mærkes »Grunddragen till läran om dopet«, 1855, 2. Opl. 1859; »Om kyrkan«, 1856, 2. Opl. 1874; »Om helgelsen«, 1861; »Om Gud«, 1865; »Öfversigt af de protest. Missionernas uppkomst och närvarande tillstånd«, 1871—72. Han var Rigsdagsmand 1856—58, 1862—63, Medlem af det første Kammer 1867 og 68, overværede Kirke-møderne 1868, 1878 og 1883. Særlig berømt var hans kraftige Virksomhed blandt Delsbo-Folket, hvis moralske Løftelse fra Raahed og Voldsgerninger udkrævede stort personligt Mod fra L.s Side. Hans Interesse for Oldforskning, der gjorde ham til Medlem af inden- og udenlandske videnskabelige Samfund, har efterladt et smukt Arbejde i hans Skrift »Upprinnning till en grammatik för Delsbomålet« (1862, 2. Opl. 1870).

O. A.

Landriot, Jean François Anne Thomas, rom.-kat. Ærkebiskop, fødtes 7. Jan. 1816 i Couches-les-Mines i Dpt. Saône-et Loire, studerede i Autun, blev Præst dér 1839, 1856 Biskop af La Rochelle, 1866 Kard. Goussets Efterfølger som Ærkebiskop af Reims. D. 8. Juni 1874. Han har skrevet en stor Mængde meget læste opbyggelige Skrifter, der ere samlede i hans *Oeuvres pastorales* i 10 Bd. (1862f.).

Landshut i Nedre-Baiern var fra 1800—26 Sæde for Ingolstadt-Universitetet, indtil dette 1826 blev flyttet til München. Blandt Professorene i L. var Sailer (se d. Art.) den mest kendte.

Lands høvdinger, de øverste romerske Embedsmænd over Judæa og senere hele Palæstina paa Kristi og Apostlenes Tid, nærmere bestemt i Aarene 6—41 og 44—66 e. Kr. Efter Arkelaos's Afsættelse Aar 6 e. Kr. lagdes nemlig Judæa til Provinsen Syrien, men paa den mere selvstændige Maade, at det styredes af egne Statholdere, hørende til den rom. Ridderstand. Disse Statholderes Titel var »procurator« (*ἐπιτροπος*). N. T. bruger om dem Ordet *ἡγεμών*, der ogsaa kan betegne Statholder af andre Kategorier. »Lands høvding« er da Bibeloversættelsens Gengivelse heraf; den højere stillede Legat over Syrien kaldes den derimod med en fin Nuance »Landsherre« (Lk. 2, 2). Da Titlen »procurator« brugtes om de kejserlige Finans-embedsmænd i det hele, var det iøvrigt naturligt, at Ordet *ἡγεμών* (Hersker) blev det gængse om saadanne procuratores, der, som netop Palæstinas, havde med mere end Finanserne at gøre. Under sædvanlige Forhold havde nemlig Palæstinas Procuratorer fuld Selvstændighed i Styrelsen; kun under særlige Vanskeligheder greb Legaten over Syrien ind. Baade Militærkommandoen, Jurisdiktionen og Finansforvaltningen

hørte under L. nes Myndighed. Romerske Borgere kunde naturligvis appellere til Kejseren (jvfr. Ap. G. 25, 10 f. 26, 32), men for dem, der ikke ejede denne Forret, vare L. ne øverste Dommere (saaledes i Jesu Sag). Den sædvanlige Retspleje laa dog i de jød. Domstoles Haand, men kun L. havde Retten til at eksekvere Dødsdomme (Joh. 18, 31). Hvis L. ne befandt villige dertil, kunde Afgørelsen træffes efter jød. Rets Maalestok; ad denne Udvej var det, at Pilatus fandt sig med sin Samvittighed. — L. nes sædvanlige Residens var Kæsarea ved Havet (prægtig bygget af Herodes d. st.); som Bolig (praetorium) tjente dem dér et af Herodes bygget Palads (Ap. G. 23, 35). Ved Festerne vare de i Reglen til Stede i Jerusalem og plejede da at bo i Herodes's store Palads paa Byens Vestside. Om Prætoriet i Mt. 27, 27; Mk. 15, 16; Joh. 18, 28. 33. 19, 9 er denne Bygning, er dog ikke ganske sikkert. Af L. ne omtales i N. T. Pilatus, Felix og Festus (se disse Navne); under Florus brød den jød. Krig ud. — Med Navnet L. betegnes i Ap. G. 13, 7 f. 18, 12. 19, 38 i Oversættelsen ogsaa de rom. Stattholdere i Senatsprovinser; disses Titel »proconsul« er imidlertid i den gr. Tekst gengivet nøjagtig ved Ordet *ἀρχιναύς*.

Ogsaa i G. T. findes, navnlig for Persertidens Vedkommende, Ordet L. ret hyppig som Gengivelse af Betegnelsen »peha« (assy. »pahatu«), f. E. Esra 5, 3. 14. 8, 36; Neh. 2, 7. 3, 7. 5, 14; Hag. 1, 1; Mal. 1, 8; Ester 3, 12; ogsaa Dan. 3, 2 f. 6, 8. L. G.

Landskrona havde et Karmeliterkloster og et Kloster af Hellig-Aands-Ordenen. Det første, som stiftedes af Erik af Pommern 1410 (1407 begyndte han at bygge det), blev Oprindelsen til selve Byen. Derhen flyttede Kongen ogsaa 1413 den lille By Søndre Sæby, som laa et Stykke derfra. Den nye By, som fik Navnet L., fik 1413 Købstads-Privilegier, som fornyedes 1415. Ved Klosters Indvielse 1410 gik Kongen selv i højtidelig Procession de af ham fra Tyskland indkaldte Munke i Møde og ledsagede dem ind i det vel indrettede Kloster, som helligedes Jomfru Maria. Straks fra Begyndelsen af forsynedes dette Vor Frue Kloster med gode Indkomster, som efterhaanden øgedes ved Testamenter og Gaver. Blandt Giverne nævnes særlig en Fru Barbara, som 1464, paa Betingelse af daglige Sjælemesser, skænkede 3 Huse med Gaardsplads i L. til Klosteret og siden øgede sin »Sjælegave« med en vis aarlig Indkomst fra en Gaard i Hellerup. Den for sin Hellighed og som Prædikant berømte Martinus Petri (d. 1515) var Prior her, men blev senere forflyttet til Karmeliterklosteret i Assens. En anden, endnu mere berømt Mand fra L. Kloster var Frands Vormorsdens. 1530 skænkede Frederik I Klosters Kirke til Statens Borgere, og 1549 lod Christian III Klosterbygningerne nedbryde for i Stedet at opføre et kongeligt Slot. Hellig-Aands-Klosteret, som tillige var Hospital, stiftedes 1440 af Aage og Povel Laxmand med deres Broder, Ærkebiskop Johannes Laxmands Samtykke og af deres eget Gods. Christian III og Frederik II forbedrede dets Gods og Indtægter, saa at det endnu ind i det 18. Aarh. var et vel forsynet og velindrettet Hospital. O. A.

Landstad, Magnus Brøstrup, norsk Præst

og Psalmedigter, er f. paa Maasø i Finmarken 7. Okt. 1802. Med sin Fader, Spr. Hans L., flyttede han 1804 til Øksnes i Vesteraalen, 1811 til Vinge i Telemarken og 1819 til Seljord steds. Han blev i Hjemmet undervist af sin Fader, til han i 1822 underkastede sig Ex. art., hvorefter han en Tid var Huslærer, tog saa 1827 teol. Embedseksamen og blev det følgende Aar resid. Kap. til Gausdal i Gudbrandsdalen, forflyttedes derfra 1834 som Spr. i Kvitesid i Telemarken og udnævntes 1839 til at være sin Faders Eftermand i Seljord. 1848 blev han Spr. i Fredrikshald, 1854 Provst i Nedre Borgesyssel og 1859 Spr. i Sandeherrød. Fra dette Embede tog han Afsked 1876 og flyttede med sin Familie til Kristiania, hvor han udgav »Sange og Digte, mest fra gamle Dage« (1879) og »Gamle Sagn om Hjartdølerne« (1880). Han døde 8. Okt. 1880 og hviler paa Vor Frelsers Gravlund, hvor det norske Kirkefolk har rejst ham et Minde paa hans Grav.

Landstads Kirkepsalmebog. Allerede i Trediveaarene udkom fra L. s Haand en Del Psalmer, og 1841 udgav han »Hjertesuk til hver Dag i Ugen«, et Værk, som viste, at lige som han kunde synge Herren en ny Sang, kunde han ogsaa med Varsomhed istandsætte de gamle. Ikke liden Indflydelse paa ham i Retning af folkelig Psalmedigter øvede hans Syslen med norske Folkeviser, hvoraf han i Telemarken fandt en rig Skat, som han samlede under sit Ophold dér og udgav 1852 og 53. Allerede 1848 havde Kirkedepartementet henvendt sig til ham med Spørgsmaal, om han var villig til at udarbejde en ny Kirkepsalmebog. Hans Tid og Kraft var imidlertid dengang saa stærkt optaget af hans Embedsgerning, at han saa sig nødt til at afslaa Tilbudet; men da han senere var forflyttet til et mindre opslidende Embede, gentog Departementet sin Forespørgsel. Han lod sig da overtale til at overtage Hvervet, og den 7. Okt. 1852 blev det ved kgl. Resolution overdraget ham at udarbejde Udkast til Kirkepsalmebog efter en af ham forfattet Plan. Udkastet udkom 1861. Den udførlige, men her og dér noget umodne, Anmeldelse, som det fik, gav Anledning til, at L. i 1862 udsendte sin fortræffelige Redegørelse »Om Salmesagen«. I 1865 blev nedsat en Kommission, hvem Udkastet i lidt ændret Skikkelse blev overgivet til Bedømmelse. Ved Resol. af 16. Okt. 1869 blev det autoriseret til Kirkepsalmebog til Brug ved den offentlige Gudstjeneste, hvor dette af Menigheden vedtages. Der blev rejst nogen Modstand mod Psalmebogen fra deres Side, som ønskede at faa et af Provst Hauge udarbejdet Psalmebogsudkast autoriseret; men L. s Psalmebog vandt efterhaanden almindelig Indgang, bruges nu i den største Del af de norske Menigheder og omfattes overalt med Kærlighed. Psalmebogen indeholder 634 Nr. (J. N. Skaar, Norsk Salmehist. II, 607 f. Gjemmele i Salmebogsstriden 1871). J. N. S.

Lanfranc, Ærkebiskop af Canterbury 1076 — 1089, var f. 1005 i Pavia, hvor han studerede Retorik, Dialektik og Retsvidenskab. Han begyndte at undervise, fik talrige Elever, men forlod Byen paa Grund af politiske Uroligheder, søgte Tilflugt i Normandiet og nedsatte sig 1039 i Avranches, hvor Elever skarevis strøm-

mede til ham. Pludselig slog det ned i ham, at alt er idel Forfængelighed, hvorfor han brat afbrød Undervisningen og gik i Klostret Bec. Nogle Aar levede han stille optagen af Bibelstudier, begyndte igen at undervise, og »hele Athen syntes at leve op i Bec«, gamle og nye Elever samlede sig om ham, blandt dem Anselm, hans Efterfølger i Bec og Canterbury, og Anselm af Lucca (senere Pave Alexander II). 1045 blev han Prior i Bec. 1050 var han til Stede paa Lateransynoden og Synoden s. A. i Vercelli, hvor han udvirkede Fordømmelsen af Berengars Nadverlære. 1066 blev han Abbed for Stefansklostret i Caen og 1076 Ærkebiskop af Canterbury. I denne Stilling viste han lige fremragende Evner baade som Biskop og Statsmand. Sit Ærkesæde bragte han i en blomstrende Tilstand, og dets Førstilling i den eng. Kirke fik han fastslaaet, dog ikke uden at ty til falske Dekretaler. L. hævdede sin Selvstændighed baade overfor Hertug Vilhelm og den pavelige Kurie; han gik kun delvis med til Cølibatsvangen, stod derfor i køligere Forhold til Gregor VII. Hans Hovedskrift er »De corpore et sanguine domini contr. Berengarium« (Opera omnia, udg. af d'Achéry, Paris 1648 og af Giles I—II, Oxford 1844—45. Jvfr. Freeman, The Norman Conquest IV, 321 f.; Böhmer, Die Fälschungen L.s v. C., i Studien z. Gesch. d. Theol. u. Kirche, Leipz. 1902). S. A. B.

Lang. 1) Heinrich L., schweiz. Theolog, fødtes 14. Nov. 1826 i Frommern i Württemberg, gik i Skole i Sulz og Schöthal, studerede i Tübingen og blev paavirket af den kantske og hegelske Filosofi, især af den sidste. Han stillede sig paa Strauss's og Baur's Side og blev tillige greben af Tidens politiske Frihedstanker. 1848 tog han Embedseksamen, men kort efter nødte hans Optræden for Demokratiet i Skrift og Tale ham til at flygte til Schweiz, hvor han Nov. 1848 blev Præst i Wartau i St. Gallen. Her udgav han først en Samling Prædikener (1853), der viste hans kritiske Tænkemaade; derpaa udkom hans »Versuch einer christl. Dogmatik, allen denkenden Christen dargeboten« (1858; 2. Aufl. 1868), som han engang karakteriserede som »en Bådeke« til Biedermanns langt udførligere Fremstilling i samme Aand (I, 306). Derpaa udkom »Ein Gang durch die christl. Welt, Studien über die Entwicklung des christl. Geistes in Briefen an einen Laien« (1859), en populær Fremstilling af Hovedpunkterne i Dogmatikens og Etikens Udvikling. 1859—72 var han Redaktør af »Zeitsimmen aus der ref. Kirche der Schweiz«, og i dette Blad søgte han med stor Uforfærdethed at klare sit Standpunkt baade til Højre og Venstre, ikke mindst over for de endnu radikalere Venner i Holland og andensteds. Hans »Stunden der Andacht« (I—II, 1862—65) og hans »Religiöse Charaktere« (1862), der indeholdt Karakteristik af Paulus, Zwingli (overs. paa Dsk af H. Trier 1881), Lessing (overs. af H. Trier 1872) og Schleiermacher røbede yderligere hans uforfærdede Kritik og hans religiøse Interesse. 1863 blev han kaldet til Præst i Meilen ved Zürcher-See'n, og i de følgende Aar blev »Præsten fra Meilen« Sjælen i den schweiz. »Forening for fri Kristendom«, der holdt Liv i den schweiz. kirkelige Liberalisme. Fra 1872 til sin

Død udgav han, sammen med Albert Bernhardt Bitz (I, 331), »Reform, Zeitsimmen aus der ref. Kirche der Schweiz«, der blev et fælles Mødested for Zürichs og Berns religiøse radikale. Da han 1870 havde udgivet en ejendommelig og betydelig Biografi af Luther, blev han (1871) efter en heftig Valgkamp, under hvilken navnlig Zürichs Socialdemokrater støttede ham, kaldet til Zürich som Diakon ved St. Peter og kort efter valgt til Sognepræst ved samme Kirke som H. Hirzels (II, 434) Efterfølger, og i sin Tiltrædelsesprædiken udtalte han bestemt, at den kirkelige Krdm i hans Øjne kun var Mytologi. Der udgav han »Religiöse Reden« (I—II, 1873—75; 2. Aufl. 1896), og som Medlem af Kanton Zürichs Kirkeraad (1872—76) søgte han at tale den kirkelige Ordens Sag over for en vidt gaaende Frihedsretning. Medens han tidligere væsentlig havde gjort Front mod den kirkelige Ortodoksi, vendte han sig i sine sidste Leveaar især mod den ateistiske Materialisme, saaledes som denne t. E. traadte frem i Strauss's »Der alte und der neue Glaube« og i Ed. v. Hartmanns »Die Selbstzerstörung des Christenthums und die Religion der Zukunft« (II, 353). Han skrev de to Smaaskrifter »Das Leben Jesu und die Religion der Zukunft« (1872) og »Die Religion im Zeitalter Darwins« (1873), og 1875 gjorde han en Rejse til Nordtyskland og Holland for at bekæmpe den Materialisme og Ateisme, der gik ud over den Nyrationisme, som han selv vilde blive staaende ved. Han døde 13. Jan. 1876. Efter hans Død blev der ved Sammenskud fra Tyskland og Schweiz dannet en »Lang-Stiftung« til Understøttelse af ubemidlede schweiz. teologiske Studenter uden Hensyn til disses Retning (A. E. Biedermann, H. L., Zürich 1876; K. E. Mayer, H. L., Basel 1876). Fr. N. — 2) Jakob L., sv. Biskop, f. i Gefle 1. Maj 1648, Student i Åbo 1664, siden i Upsala, begav sig udenlands 1678, blev Sekretær i Paris hos den sv. Envoyé Lillieroth og siden hos den sv. Ambassadør, Greve Niels Bjelke; 1683 blev han ordineret, s. A. Spr. og Provst i Nyen i Ingermanland, Superintendent i Narva 1688, fik 1700 Fuldmagt som Generalsuperintendent i Lifland, blev 1701 Biskop i Reval og Estland, 1711 Biskop i Linköping, d. 17. Febr. 1716. Han efterfulgte som Superintendent i Narva Gezelius d. y. (II, 210), hvis altfor vidtgaende Iver for at omvende den gr.-kat. Befolkning i Ingermanland til den luth. Bekendelse foranledigede en Klage fra den russiske Tsar og en Resolution af Carl XI om, at »de Ingrikor og Watialaiser, som vare fødte af gr.-kat. Forældre, ikke med Tvang eller Truen burde forbydes at holde sig til de russiske Præster og deres Religion«. Hvad der just paa L.s Tid voldte Vanskeligheder, var en Del som Kolonister indflyttede Raskolnikere (se d. Art.), som var ivrige for at hverve Proselyter og ogsaa fik Held dertil. Hverken L. eller Konsistoriet i Narva lykkedes det at formaa nogle Lutheranere, som var gaaede over til Sekten, til at vende tilbage, endskønt man »truede dem med Jærn og Tvangsarbejde«. L. var streng ortodoks og én af dem, som beskyldte den saakaldte Svedbergske Psalmebog for Heterodoksi. O. A. — 3) Mads L., dsk Biskop, skal være født i Harsyssel. Han var først Rektor i Slagelse, men

blev 1530 Præst ved Graabrødre-Kirken i Randers, hvor han virkede for Reformationen. 1537 blev han evang. Superintendent for Aarhus Stift, og dér døde han 16. April 1537 (H. F. Rørdam i Khist. Saml. 2 R. II, 729; V, 790 f.; 4. R. IV, 188 f.). *Fr. N.* — 4) **Niels v. L.**, sv. Pietist, f. 1. Septbr. 1681 i Gillberga Sogn i Värmland, blev efter endt Studium i Upsala Embedsmand i Krigskollegiet og 1728 Admiraltetsraad i Karlskrona. D. 28. Maj 1747. I de pietistiske Bevægelser efter Karl XII's Død deltog han med Varme. Under Rigsdagen 1720 udgav han anonyme Skrifter med Satire over Præsteskabets Lyst til Rang og Adelskab m. m. Selv adledes han von L. 1727. O. A.

Lange. 1) **Christian Christoph Andreas L.**, norsk Historiker, f. 13. Aug. 1810, studerede Teologi og tog teol. Embedseksamen 1833. Men hans Interesser droges mod Historien, særlig ved hans Slægtning, R. Keyser's Indflydelse. Efter fra 1834 at have virket som Lærer ved Søkadetkorpset i Frederiksværn blev L. i 1845 Henrik Wergelands Efterfølger som Rigsarkivar, i hvilken Stilling han forblev til sin Død 10. Maj 1861. L. var en flittig og dygtig historisk Gransker og tilhørte den norske historiske Skole, som knyttede sig til Keyser's og Munch's Navne. Efter et Par Studierejser i Norge og England udgav han i 1845—47 sin grundige Monografi over de norske Klosters Historie i Middelalderen (2. omarbejdede Udg. 1856). Ellers er hans Navn særlig knyttet til »Diplomatarium Norvegicum« og »Norske Rigsregistranter«, hvilke Foretagender han var med at grundlægge, samt til »Norsk Tidsskrift for Videnskab og Literatur« samt »Norske Samlinger«. A. B. — 2) **Friedrich Albert L.**, er den ejendommeligste og betydeligste Repræsentant for Ny-Kantianismen i Tyskland. Hans Fader var den senere bekendte spekulative Teolog, Joh. Peter Lange (se 6), som først var Præst i Wald ved Solingen; her blev Sønnen født 1828. Efter at have tilbragt sine Barnedomsaar i Rhinpreussen, fik han ved Faderens Forflyttelse til Zürich sit Fædrenehjem i denne By. Sine Studier drev han dog i Bonn. Han følte sig fuldt som Tysker, men den schweiziske Luft gav ham et ejendommeligt Frisind, hvorved han mærkeligt adskiller sig fra sine filosofiske Kolleger. Ogsaa hans hele Liv blev i ydre Henseende en tysk Filosofs uligt. Efter en kort pædagogisk Virksomhed tog det praktiske Liv ham næsten helt; han var først Redaktør af et liberalt Blad i Duisburg foruden Sekretær ved Handelskammeret dér. Siden, da hans liberale, socialistiske Idéer gav ham en isoleret Stilling i Tyskland, drog han til Wintherthur, hvor han som Boghandler, Redaktør osv. tog en ivrig Del i Forfatningskampen, som da rasede i Kanton Zürich, og forevrigt sled sig op ved et dagligt Arbejde paa 16 Timer. Tilsidst kaldedes han til Professor i Filosofi, først i Zürich, senere ved Marburgs Universitet, men da var hans Kraft brudt; han døde efter faa Aars Forløb 1875, paa Højdepunktet af sin aandelige Virken.

Hans literære Produktion er ikke omfangsrig. Et socialt Skrift »Die Arbeiterfrage« 1865, »Geschichte des Materialismus« I—II, 1866, og endelig det posthume Arbejde »Logische Studien«, er de vigtigste Skrifter. Hvor betydningsfulde end baade det første og sidstnævnte kan

være, hvert paa sit Omraade, saa er det dog fornemmelig »Materialismens Historie«, der har gjort L.s Navn berømt. Og det med rette. Faa Skrifter er som dette Udtryk for en hel Tidsalders Tankesæt. Det er nærmest et bestemt Problem, som her stilles frem, men gennem dette er det hele Modsætningen mellem Virkelighed og Ideal, Forstand og Hjerte, som behandles. Og den behandles af en Personlighed, der selv føler for begge de to Sider, der staar som Modsætninger; det er derfor et Forsøg paa en Forsoning, som her gives. Under dette Synspunkt maa L.s Betydning som Filosof vurderes. I Modsætning til den tidligere spekulative Tænkning gaar L. tilbage til Erkendelsesteorien; her er Grundlaget for alle hans Betragtninger givet. I denne Henseende er han Discipel af Kant. Det er ogsaa herudfra han bedømmer Materialismen. I én Henseende anerkender han denne; i en anden Henseende forkaster han den ganske. Han anerkender den som angivende det rette videnskabelige Synspunkt, der maa følges af alle eksakte Forskere i deres Fagvidenskab; det gælder her, at man uden Hensyn til forudfattede Doktriner eller metafysiske Teorier maa gennemføre en rent mekanisk Forklarmgsmåde. Først naar vi har ført et Fænomen tilbage til materielle Bevægelsesprocesser, kan vi sige, at vi har forklaret det. Men samtidig forkaster L. fuldkommen Materialismen som afsluttende Doktrin, som Verdensanskuelse. I denne Henseende bekæmper han den ved at fremhæve, at Materien er saa langt fra at være noget objektivt, virkeligt for sig, at den tværtimod kun er til i og for vor Bevidsthed. Hvad vi kalder for den ydre Verden er, nærmere set, ikke andet end vore Forestillinger; vi danner ganske vist saadanne Forestillinger med Nødvendighed, men udover Fænomenernes Verden kan vi ikke komme; hvad der er bagved, véd vi slet ikke. Det er Kriticisms Standpunkt, som saaledes bliver indtaget, og det er tillige Idealismens. Hvor meget end den lovbundne Sammenhæng i alt, baade i den ydre og indre Verden, bliver gennemført, saa bliver der dog bestandig noget tilbage, som ikke gaar op i denne Sammenhæng, og det er Bevidstheden som et subjektivt Faktum; kan denné end i sin Fremtræden, som et objektivt Fænomen, indordnes som et Led i Naturens Kæde, saa falder den dog, saaledes som den opleves af det enkelte paagældende Menneske, udenfor denne Kæde; den danner jo nemlig en bærende Forudsætning for den. Og det er ikke blot i Forestillinger om den sanselige Verden, at Bevidstheden giver sig Udtryk. Den slaar sig ikke til Ro med det givne, men føler Trang til at danne en højere, ideal Verden. Det er ved Hjælp af Fantasien, at dette sker. Saadanne Digtninger, udsprungne af den ideal-menneskelige Trang, har vi i alle de spekulative filosofiske Systemer og i de forskellige Religioner. Det er ikke muligt at betragte den religiøse Verden som sand i sædvanlig, objektiv Forstand; den har helt igennem en subjektiv Karakter og kan slet ikke bekræftes ved Erfaringen. Alligevel har den sin Sandhed; idet den svarer til en almen menneskelig Trang, har den sin psykologiske Ret og Nødvendighed; om Sandhed i

anden Forstand skal der ikke være Tale paa det personlige Aandsomraade. Religion er ikke nogen Viden om det absolute, men vel et Billede eller Symbol paa det højeste. Den hører mere sammen med Kunsten og Digtingen end med Videnskaben. Men selve det indre religiøse Liv er en Realitet, som lige saa lidt kan afdisputeres, som man kan gendrive en Messe af Palestrina. Det er i en saadan Værdierens Verden, at L. tager sit »Standpunkt des Ideals« i Modsætning til det eksisterendes Verden. Denne sidste er kun fænomenal, ikke den absolute Virkelighed; derfor er det berettiget at søge sit Hvilepunkt ud over den. I Virkeligheden føler vi os ogsaa efter vort inderste Væsen langt mere beslægtede med hin aandelige, usynlige Verden end med den legemlige mekaniske, som udvortes omgiver os. Idealismen er saaledes den højeste Livsanskuelse; det er saa langt fra, at den er afvist ved den moderne mekaniske Videnskabelighed, at tværtimod en energisk Genneførelse af Mekanismen vil føre til Idealismen. Og den Idealisme, som L. tænker paa, er nærmest den, som er udtrykt i Krdmmen. Han vil ganske vist have en Sammensmeltning af det lyse antike Livssyn og Krdmmens Alvor. Men han gør med særlig Styrke det kr. Element gældende. Særlig bekendt er hans Forkærlighed for Paul Gerhards: O, Haupt, voll Blut und Wunden. Kun i kr. Aand tror han ogsaa paa, at det sociale Spørgsmaal kan løses og den praktiske Materialisme overvindes.

At denne Løsning af Forholdet mellem Tro og Viden skulde være tilfredsstillende, kan næppe mange ville antage. Men at den er én af de allerinteressanteste i hele den nyere Tid, er utvivlsomt. Det er navnlig den dybe Sympati med begge de paagældende Omraader, med Religionen saavel som med Videnskaben, som er betagende. Sikkert er det ogsaa, at L. til begge Sider har spredt nyt Lys. Og netop ved den Skarphed, hvormed han har stillet Modsætningen frem mellem det ideale og det virkelige, er han et Spejlbillede af hele vor urolige, splittede Tid. Det er imidlertid et harmonisk, samlet Indtryk, vi faar af Tænkeren, naar vi ser paa hans personlige Liv. Her er Modsætningerne hævede i Billedet af en ualmindelig nobel og sympatetisk Personlighed (O. A. Ellissen, F. A. Lange, eine Lebensbeschreibung, 1891; Bosch, F. A. Lange und sein Standpunkt des Ideals, 1890; Vaihinger, Hartmann, Dühring und Lange, 1876). F. C. K. — 3) **Jacob L.**, Domprovst i Lund, synes først at have været ansat ved Ribe Kirke, og i en Prædiken dér havde han sagt, at Danmarks Rige aldrig blev lykkeligt, saalænge Kong Christoffers Afkom var i Live. 1289 blev han Domprovst i Lund og stillede sig helt paa Ærkebiskop Jens Grands Side. 9. April 1294 Kl. 1, medens han laa i Lundekirkens Kor og læste sine Tider, greb Erik Menveds Broder, Christoffer ham og satte ham paa Ting-Stokken hos Ærkebispnen. Efter 27 Ugers Fængsel blev han frigiven og forlod da Danmark af Frygt for nye Voldshandlinger. Han døde 17. Okt. 1297, vi véd ikke hvor. — 4) **Jens Iversen L.**, dsk Biskop, var af gammel jysk Ridderæt. Han studerede ved fremmede Universiteter og var 1449 paa Kongens Vegne i Rom, hvor han fik

paveligt Brev paa et Kannikedomme i Roskilde. Allerede 1440 var han bleven Ærkedegne i Aarhus, og kort efter sin Hjemkomst fra Rom blev han Biskop dér. Han var en myndig Kirkefyrste, der spillede en betydelig politisk Rolle. 1477 byggede han til Domkirken det sydvestlige Kapel, hvori han selv er begravet; han forhøjede Taarnet og kronede det med et mægtigt Spir og opsatte 1479—82 Bernt Notkes prægtige Altertavle, paa hvilken han selv er afmalet. D. 9. Maj 1482 (N. L. Høyen, Skrifter II, 181 f.). Fr. N. — 5) **Joachim L.**, tysk Teolog, f. 26. Okt. 1670, d. 7. Maj 1744; studerede i Leipzig, hvor han boede hos A. H. Francke, og blev Huslærer hos Chr. Thomasius; forlod med denne Leipzig 1690, opholdt sig en Tid hos Francke i Erfurt for med ham at drage til Halle, hvor han fuldenste sine Studier 1693. I de følgende Aar færdes L. mellem Pietisterne i Berlin, bliver 1696 Konrektor i Cöslin og allerede 1697 Rektor for Friedrichswerder-Gymnasiet i Berlin. Som Rektor forsvarede han overfor pietistiske Angreb Brugen af de hedenske Klassikere i Skolen og udgav en lat. Grammatik, der for hans Død var trykt i over 100,000 Eksemplarer og oversat paa flere Sprog, ogsaa paa Dansk; selv ønskede han at være ikke blot en Sprogmeister, men tillige en aandelig Fader for sine Elever. 1709—44 var han teologisk Prof. i Halle. Trods hans noget grove Væsen satte Mænd som A. H. Francke og I. A. Bengel stor Pris paa ham, og vi møder i ham en altid kampberedt, noget vidtløftig Polemiker, der i talrige omfangsrige Skrifter ikke bliver træt af at forsvare den Hallese Pietisme, dels overfor de ortodokse med Löscher i Spidsen, senere overfor Herrnhuterne. Ogsaa mod Filosoffen Chr. Wolff vendte hans Polemik sig, og han var stærkt medvirkende til dennes Fordrivelse fra Halle 1723. Desto pinligere var det for ham 1740 at se Wolff vende tilbage i Triumf. I Begyndelsen hørte Studenterne gerne L. — som de kaldte »Skolemajoren« — da samledes i hans Auditorium indtil 300 Tilhørere; men efter 1730, da nyere Aandsstrømme tager Magten, vender Studenterne sig fra ham. Saa meget des mærkeligere er det at se Kristian VI i Aaret 1740 prøve paa at faa den da 70aarige Mand, hvem Kongen tidligere havde raadspurgt i kirkelige Spørgsmaal, kaldet til Prof. i Khvbn. L., der netop havde set Wolff komme tilbage, var allerede ved at tage imod Kaldelsen, da han dog — heldigvis — ombestemte sig. Nogle Aar efter fik de danske Teologer, der med Stipendium besøgte Halle, Ordre til at overvære L.s Forelæsninger. L. havde nemlig klaget over, at de ikke kom (Selvbiografi i Dr. Joachim Langens Lebenslauf, Halle u. Leipzig 1744; se ogsaa Arn. A. H. Francke II, 90 f., Löscher og Pietisme). Kt. H. — 6) **Johann Peter L.**, protest. Teolog, fødtes 10. April 1802 paa en Bondegård ved Sonnborn i Berger-Landet; han gik i Skole i Düsseldorf og kom 1822 til Bonn som Student. 1826 blev han Præst i Wald, 1828 i Langenberg, hvor han udgav et Bind bibelske Digtinger, helliget hans Lærere, Nitzsch og Lücke. 1832 modtog han et Kald som Præst i Duisburg, og dér skrev han: »Ueber den geschichtl. Charakter der kanon. Evang., insbesondere der Kind-

heitsgeschichte Jesu (1836), rettet mod Strauss. Dette Skrift skaffede ham (1841) den Lærestol ved Universitetet i Zürich, der oprindelig var tiltænkt Strauss (se d. Art.), og som Prof. i Zürich talte L. den kr. Tros Sag. Som et Modstykke til Strauss's berømte Bog skrev han et »Leben Jesu« (1841—47), og tillige udgav han en »Christliche Dogmatik« (1849—52; 2. Aufl. 1870) og en Mængde Smaaskrifter. 1854 blev han Prof. i Bonn, og dér virkede han til sin Død, 8. Juli 1884. I Bonn udgav han bl. a. en Fortsættelse af Jesu Liv: »Das apost. Zeitalter« (1853—54) og, i Forbindelse med forskellige andre, det store, vidt udbredte »Theol.-homilet. Bibelwerk«. Hans Smaaskrifter ere udgivne i 4 Bd.

Langefasten kaldtes i Norden Fastetiden før Paaske, i Almindelighed regnet fra Aske-Onsdag og strækkende sig gennem 7 Uger; men baade i Norden og i England regnedes den ofte som en 9 Ugers Faste allerede fra Septuagesima Søndag og indtil Paaskeugens Udgang, ja hos Angelsachserne endog indtil 15 Nætter efter Paaske, i hvilken Tid Bryllup, Ed, Ordal og Proces var forbudt (t. E. ved Ethelreds og Knud den stores Love), medens Kødspiser for Lægfolks Vedkommende kun vare forbudne i de sædvanlige 7 Uger. Overtrædelse straffedes med 3 Marks Bod; Trællen skulde »miste sin Hud«. Denne lange Foraarsfaste hed paa Angelsachsiske lenctenfesten eller blot lencten (d. e. Foraars, den Tid da Dagene længes), hvilket dels ved Lyd- dels ved Betydningslighed blev til »L.«. Angelsachserne brugte ogsaa, dog vist nok kun som særlig Bod, en lencten før Jul, en før St. Hansdag og en før Høstjævnedegn. Faste paa disse Aarstider kaldtes i Norden, ligesom de to første Uger af den 9 Ugers L. for gagn- eller genfaste (d. e. Faste henimod en Højtid). H. Ln.

Langemack. 1) Gregor L., luth. Præst, f. i Neustadt i Holsten, studerede i Jena, var Huslærer i Hamburg og døde 1737 som Præst ved Nikolaj-Kirken i Stralsund. Hans *Historia catecholica* (1729f.) var det første Forsøg paa at skrive Katekesens og Katekismernes Historie. — 2) Johann L., luth. Præst, Broder til foregaaende, fødtes i Neustadt 1655 og døde 1712 som Diakon i Collmar i Holsten.

Langen. 1) Joseph L., rom.-kat. Teolog, f. i Köln 8. Juni 1837, studerede i Bonn, blev præsteviet 1857, var derpaa Kapellan i Wervelinghoven ved Neuss og Kapellan og Repetent ved det kat.-teol. Konvikt i Bonn. 1864 blev han Prof. extr. og 1867 Prof. ord. i nytestl. Eksegese ved det kat.-teol. Fakultet i Bonn. Bl. hans Skrifter fra den første Tid maa nævnes: »Das Judenthum in Palästina zur Zeit Christi« (1866), »Grundriss der Einleitung in das N. T.« (1873²). Da L. sluttede sig til den gammelkat. Bevægelse, blev han suspenderet og exkommuniceret af Erkebiskop Melchers af Köln. I Begyndelsen spillede L. en ikke ringe Rolle i denne Bevægelse, men da den 5. gammelkat. Synode 1878 ophævede Celibatsvngen, trak han sig tilbage fra Gammel-Katolicismen. Han er Forf. til det Værk, der dannede det hist. Grundlag for den gammelkat. Opposition mod Vatikaner-Konciliet: »Das vatik. Dogma von dem Universal-Episcopat und der Unfehlbarkeit des

Papstes in seinem Verhältniss zum N. T. und zur kirchl. Ueberlieferung I—IV (2. Aufl. 1876) og en »Gesch. der röm. Kirche, quellenmässig dargestellt« I—IV (1881—93), der gaar til Innocents III. 1874 udgav han: »Die Kirchenväter und das N. T., Beiträge zur Gesch. der Erklärung der wichtigsten neutestl. Stellen«, 1890 »Die Clemensromane«. I Anledning af Forhandlingerne mellem Gammel-Katolikerne og de gr. Katoliker om en Union skrev han 1876: »Die trinitarische Lehrdifferenz zwischen der abendl. und morgenl. Kirche«, og 1879 en Monografi om Johannes fra Damask. 1899 begyndte Sygdom at hemme hans Arbejdskraft, og 13. Juli 1901 døde han af et Slagtilfælde. — 2) Rudolf L., Humanist, f. 1438 i Everswinkel ved Münster, gik i Skole i Deventer og døde 1519 som Kannik i Münster. R. L. havde Fortjenester af det münsterske Skolevæsens Udvikling i humanistisk Retning. Han hilste Luthers Tesser som Tegn paa, at et nyt Lys var i Færd med at gaa op over Kirke og Skole.

Langfredag (»Korsets Dag«, den stille Fredag, *παράσχειν*), fejredes i den gl. K. som en Bods- og Fastedag til Minde om Kristi Død. Den har enten sit Navn af den store Begivenhed, der indtraf paa den, eller deraf, at den, som alle Sorgens Dage, synes lang. I den middelalderlige K. var der i Kirkerne paa L. den strengeste Faste og den dybeste Tavshed; der var en stille Tilbedelse af Korset, men ingen Messe. Naar Nadveren uddeltes, vare Elementerne indviede Dagen forud (Skærtorsdag). I mange protest. Kirker (som i Danmark og Norge) bortfalder paa L. Messen før Prædiken, og denne Dag har hverken Kollekt før Prædiken eller Epistel; efter Prædiken messes Faste-Kollekten. Der prædikes over et Afsnit af Lidelseshistorien, oftest fra det Sted i Evangelie-Harmonien, hvor der staar: »Da tog Stridsmændene Jesus« (W. Rothe, Det dske Kirkeaar, 1878⁴, 177 f.).

Langhans, Eduard, schweizisk Teolog, f. 1832 i Guttannen i Kanton Bern, studerede i Bern, Basel, Berlin og Montauban og blev Præst og Religionslærer ved Seminariet i Münchenbuchsee. Som saadan skrev han 1865 en Ledetråd i Bibelhistorie, der røbede hans túbingske Standpunkt; den blev 19. Juni 1866 fordømt af Berner-Synoden. Han og hans Broder, Friedrich L. (Præst i Waldau, senere Prof. i Teol. i Bern, f. 1829, d. 17. April 1880) stillede sig da i Spidsen for Reform-Partiet, og E. L. holdt flere Foredrag paa Agitationsrejse for dette (Ueber Religion und Moral; Die sittliche Natur des Menschen; Die Landeskirche und die Sekten; Joh. Calvin). Senere blev ogsaa E. L. Prof. i Teol. i Bern, og dér døde han 5. Jan. 1891. Han har udgivet »Handb. der bibl. Gesch. und Literatur. Nach den Ergebnissen der heutigen Wissenschaft« I—II (1881). Om hans Virksomhed se forøvrigt G. Schönholzer, Die relig. Reformbewegung in der ref. Schweiz (1896) 26 f. og E. Bloesch, Gesch. der schweiz.-ref. Kirchen (1899) II, 363 f.

Langley (Longley), Thomas, eng. Biskop, Kardinal og Kansler, blev opdraget i Cambridge og tidlig knyttet til John af Gaunts Familie. 1400 blev han Kannik i York, Aaret efter Dean,

1403—7 var han Kansler, 1406 blev han Biskop af Durham og som saadan flere Gange brugt til vigtige Sendelser. 1411 blev han Kardinal, 1417—24 anden Gang Kansler, 1429 var han med ved Henrik VI's Kroning. Han var en betydelig Statsmand og Kanonist. D. 1437.

Langton, Stephen, engelsk Ærkebiskop, f. i England, men uvist hvor og naar, sandsynligvis o. 1160, studerede i Paris, hvor han blev Doktor i Artes og i Teologien og holdt Forelæsninger, navnkundig for sin Fromhed og Lærdom, indtil hans fordums Studiefælle, Innocents III, 1206 kaldte ham til Rom og gjorde ham til Kardinal. Der var netop da Strid om Valget af en Ærkebiskop i Canterbury, idet Kapitlet havde delt sig mellem to, og da Sagen blev indanket for Paven, forkastede han begge Valg og lod 16 Munk fra Canterbury, der vare komne til Rom, vælge L., hvorefter han selv, trods Kong Johans Indsigelse, indviede ham. Da Kongen vedblivende nægtede at anerkende Valget, belagde Paven 1208 England med Interdikt og lyste 1209 ham selv i Band, for hvilket Kongen hævnede sig paa Kirken og Gejstligheden. L. søgte at mægle og opnaaede at faa Interdiktet mildnet; men Landet led dog meget derunder, og for at faa gjort en Ende paa denne Tilstand rejste L. og Biskopperne af London og Ely 1212 til Rom, hvorfra de overbragte en Afsættelsesdom over Kong Johan til Kong Filip af Frankrig, for at han skulde fuldbyrde den. Under disse Omstændigheder maatte Johan 1213 give efter og overgive sit Rige til Pavestolen for igen at modtage det som Len af denne. L. kom til England, Kongen faldt ned for ham og kyssede hans Fødder, og L. gav ham Absolution og Fredens Kys. Da Baronerne snart efter krævede, at Kongen skulde indfri de i Henrik I's Charter givne Løfter, stod L. paa deres Side, gjorde sin Indflydelse gældende hos Kongen og havde sin Andel i Udstedelsen af det store Frihedsbrev (Magna Charta) 1215. Men Paven, der kun kendte Kongens Fremstilling af Sagen, havde taget Parti mod Baronerne og dermed ogsaa mod L., og denne rejste derfor til Rom, hvorfra han først vendte tilbage efter Henrik III's Tronbestigelse. Under et nyt Ophold i Rom opnaaede han hos Honorius III Indrømmelser, der sikrede England en vis Uafhængighed af Pavestolen. Paa Synoden i Osney 1222 vedtoges nogle Konstitutioner, der i Reglen benævnes efter ham. Han holdt igen mod Baronernes oprørske Lyster, men støttede deres Bestræbelser for at faa Henrik til at stadfæste Magna Charta, hvilket ogsaa skete 1225. Som L. kæmpede for Kirkens og Statens Uafhængighed, stræbte han ogsaa med Held at sikre Ærkesædet i Canterbury dets gamle Rettigheder. Den fremragende Kirkefyrste og Statsmand var ogsaa en frugtbar Skribent; han efterlod sig Kommentarer til næsten hele G. T. og et stort Antal Prædikener, hvoraf intet er trykt, desuden historiske Skrifter, der ere tabte, ligesom han skal have skrevet et Digt »Hexaëron«, som heller ikke eksisterer mere. I flere Retninger brød han en Bane for sin berømte yngre Samtidige, R. Grosseteste (II, 266). Han døde 1228, som det synes 9. Juli (Mark Pattison, S. L., London 1845; W. F. Hook, Lives of the Archbishops of Can-

terbury, II, London 1862; C. E. Maurice, S. L., London 1872).

Languet, Hubert, fr. Diplomat og Publicist, fødtes 1518 i Viteaux ved Autun i Burgund, studerede ikke alene i Frankrig, men ogsaa i Italien (Padova og Bologna), opholdt sig hos Hertuginde Renée af Ferrara og var i Spanien. Melanchthons *Loci* gjorde et stærkt Indtryk paa ham, og 1549 rejste han til Wittenberg for at lære Melanchthon at kende, og han blev da nøje knyttet til Tysklands Lærer. Dengang Protestantforfølgelserne begyndte i Frankrig, slog L. sig flere Aar ned i Wittenberg, men gjorde derfra mange Rejser, ogsaa til Finland og Sverig, hvor Gustaf Vasa tog godt imod ham, og L. glædede sig især over disse Farter i Sverig, fordi han saa meget nyt. Melanchthon anbefalede L. til det kurfyrstelige sachsiske Hof, og i dets Tjeneste gjorde han flere Rejser. En Tidlang opholdt han sig i Wien, men efter Kejser Maximilian II's Død blev han uenig med det sachsiske Hof og sluttede sig derpaa til Hertugen af Oranien. 30. Sept. 1581 døde han i Antwerpen. Hans Hovedværk er *Vindiciae contra tyrannos sive de principis in populum populique in principem legitima potestate*, der udkom psevdonymt og blev oversat paa mange fremmede Sprog. Det er kaldt den modneste Frugt af den hugenotiske Statsret, og Skriftet blev straks Genstand for megen Strid (O. Scholz, H. L. als kursächsischer Berichterstatter und Gesandter in Frankreich 1560—72, Halle 1875; J. Blasel, H. L. I, Breslau 1872; G. v. Polenz, Gesch. des fr. Calvinismus 1860, III, 434 f.).

Laodikea, en rig frygisk Handelsstad ved Lykos-Flodens Dal, ikke langt fra Kolossæ og endnu nærmere ved Hierapolis (Kol. 4, 13. 16); nu kun en Ruinmark, kaldet Eski-hissar, »Gammel-Borg«. L. havde Navn efter Antiochos II's Dronning Laodike og var grundlagt som et Centrum for den syriske Magt i de Egne. Jødiske Kolonister nedsatte sig ogsaa dér. Beliggenheden ved den store Handelsvej paa et Sted, hvor flere Sideveje stødte til denne, var gunstig for Velstand; efter et Jordskælv Aar 60 e. Kr. rejste Byen sig atter ved egen Kraft. Menigheden i L. og i Nabobyerne var ikke grundlagt af Paulus selv, men af hans Medarbejdere (jvfr. Kol. 2, 1. 1, 7); et Brev fra Apostlen til denne Menighed nævnes i Kol. 4, 16 (er muligvis Efeserbrevet). Senere hen omtales L. iblandt de 7 Hovedmenigheder i Apostlen Johannes's Kreds (Joh. Aab. 3, 14 f.), men staar lavest af dem alle, er den lunkne Menighed, selvklog og selvtilfreds ved sin Rigdom, saa at Tiltalen naar en rystende Skarphed. L. bevarede iøvrigt en ledende Stilling i den kr. Tid; paa en Synode i L. fastsloges Kanon for Østens Vedkommende. L. G.

I L. holdtes o. 360 en Synode. Efter en Notits i Decretum Gratiani (Distinct. XVI c. 11 § 5) skal en Biskop ved Navn Theodosius (Th. af Filadelfia i Lydien?) have været den ledende Aand paa Synoden. Han var rimeligvis Semarianer. Af de i L. vedtagne Bestemmelser er Kanon 59 af Betydning for den bibelske Skriftsamplings Historie, fordi den indeholder en Fortegnelse over de kanoniske Skrifter. Se Th. Zahn, Gesch. des neutestl. Kanons II (1890) 197 f. Den omtalte Kanon er aftrykt hos Zahn S. 202.

Laotse (Lao-tse), kinesisk Mystiker, Taoismens Grundlægger, f. 604 f. Kr. Confucius's ældre Samtidige. Om hans Liv vides lidet, og adskillige har anset Beretningerne om ham for legendariske. Han siges at have været Arkivar i det kongelige Arkiv i Chou. Uroligheder fordrev ham til Rigets Vestgrænse, hvor han paa en Statholders Opfordring skal have skrevet Bogen Tao-te-king. Dette den kinesiske Litteraturs ældste filosofiske Skrift, der i hvert Fald er fast knyttet til L.s Navn og af Kendere som St. Julien, Legge og Grube anses for hans Værk, er yderst vanskeligt at forstaa, og de europæiske Oversættelser (af hvilken Victor v. Strauss's er den bedste) afviger ogsaa stærkt fra hinanden. Titlen betyder: »Bogen om Tao og om Moralen (te)«. Tao er et mystisk Begreb, der oprindeligt betyder »Vej«, men ogsaa »Ord«, »Fortuift«, omtrent som det græske Logos. Det udtrykker Guddommen og den højeste Norm for Tilværelsen. Denne Guddom tænkes rent panteistisk, som upersonlig, ubegribelig og alt gennemtrængende, saaledes at den falder sammen med Naturlovene og Sædeloven, ja med det enkelte Menneskeliv. Ejendommelig for Tao er dets Mildhed og Uselviskhed; det styrer uden at befale og kræver ingen Hyldst. Overhovedet er det en højeste Stillehed; det virker uden at handle og udretter dog de største Ting, paa Naturkræfternes Vis. Og ligesom disse er det i bestandigt Kredsløb; af det er Verden udgaet, og til det skal Verden vende tilbage.

Menneskets Maal er at erkende Tao som sit Princip og at virkeliggøre det gennem sit Liv. Dette sker ved at følge Wu-Wei-Reglen (»Ikke-handlen«), altsaa ved Kvietisme. »Det hellige Menneske siger: jeg er uden Handlen, og Folk forbedrer sig af sig selv; jeg elsker Ro, og Folk bliver redelige af sig selv; jeg har ingen Virksomhed, og Folk bliver rige af sig selv; jeg er uden Begær, og Folk bliver tilfreds af sig selv.

Disse Grundbestemmelser af Guddommen og Moralen indeholder en Slags anarkistisk Opposition mod Kinesernes Øvrighedsvesen, Gengældelsesret og borgerlige Travlhed. L.s Moralbud: »Vær god imod alle, saa bliver alle gode« blev ogsaa spottet af Confucius, hvis Grundregel var: »God mod de gode, retfærdig mod de slette«, og Wu-Wei-Reglen betragtes af den kinesiske Stat som et forargeligt Kætteri, fordi det hindrer Folk i Opfyldelsen af deres Borgerpligter, blandt hvilke Fliden spiller en fremragende Rolle. Derfor har Taoisterne, som L.s Tilhængere kaldes, og som ofte lever i Munkesamlag, ogsaa Gang for Gang været Genstand for heftige Forfølgelser; i Kætte-loven stilles de lige med Buddhisterne (der jo ogsaa fraaraader Virksomhed) og frister, som disse, kun en taalt Tilværelse.

Imidlertid har Taoismen gjort sig gældende paa anden Maade end som egentlig Sektlære, idet Forestillingen om Tao som et øverste Princip, der behersker baade Staten og Naturen, og Kejseren som Repræsentant for dette (hvad L. allerede lærte, blot at han krævede Mildhed og Uselviskhed af Herskeren), er gaaet over i Confucianismens videnskabelige Statsfilosofi og nu betragtes som den højeste spekulative Visdom. Ogsaa den lavere Befolkning kommer

Taoismen til Gode, idet den har afsat en populær Magi, der umiddelbart skal forsyne Mennesker med Taos Livskraft og fri dem fra Synd og Elendighed. Ensaa den Godtæbelsesforløsning praktiseres overalt i Kina af taoistiske Præster og Munke, og Taoismen regnes i denne Form (f. E. af de Groot) for Kinesernes faktiske Folke-religion (V. v. Strauss, Lao-tse's Tao-te-king, aus dem Chines. übersetzt und erklärt, Leipz. 1870; J. Legge, The Texts of Taoism (S. B. E. 39—40); W. Grube, Gesch. d. chines. Litt., 1902, 4. Kap.; Edv. Lehmann, Mystik i Hedenskab og Kristendom, 1904, 2. Kap.). *Edv. L.*

Lapland, Lapperne Hjem, er en 465 danske Mil lang 40 Mil bred Landstrækning imellem 65°—70° nordl. Br., 28°—59° østl. L., der udgør den nordlige Del af den skandinaviske Halvø og Finland samt tilstødende Egne af Rusland. Lapperne kalde sig selv Same, Fjeldfolket; Lapper er et Øgenavn, givet dem af deres Naboer fra Øst, der have drevet dem til Side og tilegnet sig deres rette Navn, Finner, med hvilket de nu kun nævnes i Norge, medens de ellers saakaldte Finner i Norge, hvor der findes o. 2700 af dem, kaldes Kvæner. Lapperne ere efterhaanden blevne trængte Nord paa og bort fra Kysten; de bo nu blandede med norske, svenske og finske Nybyggere og udgøre kun Flertallet af Befolkningen i nogle af Finmarkens Sogne, Kistrand, Næsseby, Karasjok og Kavtokeino, samt i de nordligste svenske Lapmarkssogne, Karesuando og Jukkasjärvi og i Enare og Ut-sjoki Sogne i Finland. Iøvrigt bo de i Norge, 16,000 foruden 8000 Blandinger, i større Mængde kun i Finmarken og i Nordlandene ned til Ofoten, dernæst i spredte mindre Flokke til henimod Røros. Kun o. 1700 af disse ere nu Nomader, Fjeldfinner, de øvrige fastboende, Elvefinner og Søfinner, hvortil de gaa over, alt som de miste deres Rensdyr. I Sverig lever der o. 7400 Lapper, deraf 6600 i Lapmarken, 600 i Jæmtland, dels som nomadiske Fjeldlapper, dels som fastboende Skovlapper, der dog ogsaa have Rensdyr, og som Nybyggere. Af Finlands o. 1100 Lapper i Kemi Lapmark ere o. Halvdelen Nomader. I Rusland leve 2200 Lapnomader paa Halvøen Kola og langs det hvide Hav (murmanske og terskiske Lapper). Først sent er Krdm bragt dette Folk. I Norge skal Haakon Haakonson have bygget de første Kirker for Finnerne i Ofoten og 1260 paa Tromsø. Endnu længe efter Reformationen vare de i Virkeligheden Hedninger, der brugte Afgudsbilleder, øvede Trolddom og drygt afgudiske Forvrængninger af Sakramenterne for at ud-slette Virkningen af den kristne Daab og Nadvere. Den første kraftigere Virksomhed blandt dem optog Trondhjemsbiskoppen Erik Bredal, da han 1658—60 sad i Thronendæns, fordreven af Svenskerne. Skolelæreren Isak Olsen i Varanger virkede trofast med stor Opofrelse 1703—17. Men Finne-Missionens Grundlægger blev Præsten i Vedø, Thomas v. Westen (se d. Art.). Det fra ham og hans Broderkreds, »Systjernen«, udgaaede »Bønskrift« gav Stødet til, at det 1714 oprettede »Collegium de cursu evangelico promovendo« 1716 optog Missionen i Finmarken og kaldte v. Westen til dens Leder som Missionskollegiets Vicarius og Lector theol. ved det Missionsseminarium, der oprettedes i Trond-

hjem med Isak Olsen som Lærer i Lap-pisk. v. Westen gjorde tre store Missionsrejser, de første Maj—Nov. 1716 og Juni 1718—April 1719 gjaldt Finmarken, hvor han bragte Fin-nerne til at slippe Afgudsdyrkelsen og indsatte dygtige Missionærer, der viede deres Liv til Arbejdet deroppe (J. Bloch, K. Stub, E. Helt-berg, R. Raklev, M. Lund, J. Kildal); af saa-danne var der 1721 ansat 11 foruden Lærere ved de Skoler, der oprettedes for Finnerne. Der-med var Finmarkens kirkelige Forhold ordnede. Den tredje Rejse Juni 1722—Maj 1723 gjaldt de sydlige boende Finner i Nordlandene og ned mod Trondhjem og bragte den haardeste Kamp, da Hedenskab her havde antaget den værste Skikkelse. I denne Kamp nedbrødes hans Kræfter. Kongens Gunst, der hidtil havde støttet ham imod hans Fjender, vendte sig fra ham, og han havde hensynsløst sat alt, Helbred og Ejendom, ind paa det store Værk. Han døde fattig, nedbrudt af Arbejde og Bekymring den 9. April 1727, kun 44 Aar gammel. Gerningen blev ikke ført videre i det af ham anviste Spor og sygnede hen, om der end fandtes nogle dygtige og nidkære Præster, dels af hans Med-arbejdere, dels andre senere, som Provsterne Simon Kildal, Fader og San. Folkets Sprog blev sat til Side, og det forlangtes, at Finnerne skulde lære Norsk; kun en kort Tid (1752—54) fornyedes Seminarium Lapponicum i Trondh-jem. Præsterne kunde i Reglen ikke prædike paa Folkets Sprog eller undervise i det, og Pastoraterne vare overordentlig vidtstrakte og uoverkommelige; hele Finmarken havde kun 5 Præsteembeder, deraf 2 i Østfinmarken. Da kom den tidligere Officer Niels Vibe Stock-fleth (se d. Art.) derop 1825, 38 Aar gammel, som Spr. for Vadso med Vardø og Næsseby. Da det andet Præstekald i Østfinmarken stod ubesat, maatte St. være Præst for 5000 Men-nesker, spredte over 300 □ Mil, der talte 3 forskellige Sprog, Finsk, Norsk og Kvænsk. Han indsaa Nødvendigheden af at ofre sig helt for Finnerne og sætte sig grundigt ind i deres Sprog, hvis han skulde udrette noget for dem, og opgav derfor 1827 det gode Embede i Vadso for at søge det langt ringere i Lebesby med overvejende finsk Befolkning. Under vidtstrakte, anstrengende og farefulde Rejser, om Vinteren op paa Fjeldet til Fjeldfinnerne, om Sommeren langs Kysten til Elve- og Søfinnerne, studerede han Sprog og Folkeskik i stadigt Samliv med Folket. Foruden sit første Ophold i Finmarken 1825—31 foretog St. endnu 3 Rejser derop, 1833—36, 1840—45 og 1851—52, foruden til Sverig og Finland, for at lære Dialekterne dér at kende. Han vandt i høj Grad Finnernes Kærlighed og Regeringens Tillid, saa at han helt kunde ofre sig for den Opgave at give Finnerne et Skriftsprog og en Literatur og sikre dem Guds Ords Forkyndelse i deres Moders-maal. Og han naaede dette. Foruden forskel-lige andre oversatte Skrifter fuldførte han 1850 det finske N. T., og Finnefolket modtog hans Bøger med den største Glæde, da de først blev fortrolige med dem. Ogsaa den kirkelige Be-tjening af Finmarken er bleven udvidet, saa at der nu i Stedet for 5 er 12 Præsteembeder, og de Præster, der ansættes for Finner, skulle tilegne sig deres Sprog. Paa et Skolelærersemi-

narium i Tromsø uddannes der ogsaa Lærere for Finnerne. De kirkelige Tilstande deroppe maa nu kaldes gode efter Forholdene. En Tid truede den læstadianske Bevægelse, der fra Raesunda i den svenske Lapmark havde forplantet sig til Kavtokeino, med at afstedkomme Udskjelser; Stockfleth blev kaldt derop 1851, og Bevægelsen kom ind i et sundere Spor. St. døde 1866.

ISveriger Missionen blandt Lapperne optaget tidligere og fremmet mere vedholdende. Som den første Missionær til L. nævnes Stenfi eller Staffen, som af Adalbert af Bremen viedes til Bishop i Helsingland og vandt mange for Krdmmen. Dronning Margretes Interesse for den vakttes ved en Lapkvinde, Margareta, der kom lige til Malmø, glødende af Iver for sine Landsmænds Omvendelse, og en Præst drog derop ved 1419. Men endnu 1549 siges det, at Lapperne havde liden Kundskab om Gud og Kristus. De sv. Konger Gustav I og Johan III sendte Præster derop, og Karl IX, der i det hele tog sig af Lapmarken, lod bygge 5 Kirker deroppe. Og under Dronning Christina opret-tedes 4 Sogne, der under Karl XI gjordes til selvstændige Pastorater med egne Præster. Den efter Gustaf II Adolfs Foranstaltning oprettede »Skytteanske Skole« for Lapper i Lycksele fik stor Betydning for Kultur og Krdm i Lapmarken. Det 17. Aarh. endte med, at Sverigs Lapper i det hele vare komne ind under ydre kirkelig Skik, besøgte Kirkerne og lod Børnene døbe, men Afgudsdyrkelsen bestod endnu — en Lap, der faldt tilbage i den, blev brændt 1693 — og Krdmskundska-ben var meget mangelfuld. Det følgende Aarh. bragte et stort Fremskridt, og »Frihedstiden« 1719—71 blev Lap-Missionens gode Tid, hvori der virkedes for den med stor Iver og Indsigt af de styrende i Land og Kirke, fra Aarhundredets Midte med et nidkært og dygtigt Præsteskab. Der bragtes, trods Rigets trykkede Kaar efter den ødelæggende Krigstid, ikke ringe Ofre for den ved Skattepaalæg og Kollekt over hele Riget. Det var særlig Rigs-dagene 1723 og 1738, der greb kraftigt ind, hvortil Th. v. Westens Virksomhed i Norge gav Stødet; og den 1739 oprettede »Direktion for Lapmarkens Ekklesiastikværk«, der bestod til 1801, gav Værket Fasthed. Præsterne skulde rejse om og følge Lapperne med Prædiken og Undervisning i deres eget Sprog, og der blev desuden 1741 ansat Missionærer (Holmbom og P. Högström), der skulde rejse i Lapmarken, særlig Nord paa, foruden omvandrende Kateketer af lappisk Herkomst. Ved hver Hovedkirke i Lapmarken oprettedes der en Skole, 7 i alt, hvori 6 større Børn i et Par Aar fornemmelig skulde undervises i Krdm paa deres Modersmaal og i den Tid underholdes; disse skulde saa bringe den vundne Kundskab videre. Udmærkede Præster som Pehr Fjellström, d. 1764, og Pehr Högström, d. 1784, føjede til deres øvrige utræt-terlige Virksomhed ogsaa sproglige Arbejder, særlig Fjellström, der bl. a. gav en svensk-lapsk Ord-bog, en lapsk Grammatik, Psalmebog, Kirke-haandbog og 1755 N. T. og blev Skaberen af de svenske Lappers Kirkesprog. Derimod faldt Forsøgene med at uddanne Lapper til Præster sjælden heldigt ud. Og det Forbud kunde ikke opretholdes, der udstedtes imod Brændevins-udskænkning til Lapperne, for at afværge det

forargelige Fylder, naar de langvejs fra samledes til Kirkehøjtidene og de dertil knyttede Markeder, og Drikfældighed vedblev at være Lapperne Nationalfejl, trods Fremgangen paa mange Punkter. Men der var dog udrettet meget baade i Henseende til Krdmskundskab og Sædelighed. Med Gustaf III indtræder en Forfaldstid, ogsaa for Lap-Missionen. Men det svenske Missionsselskab, der stiftedes 1835, antog sig straks Lap-Missionen og udsendte s. A. Karl Ludvig Tellström som uordineret Kateket. Han virkede med stor Fremgang baade som Lærer og Prædikant i Lapmarken og Jæmtland til sin Død 1862, bistaaet af andre nidkære Arbejdere. Endvidere oprettede Sv. M. S. Skoler for Lapberne, der ligesom i Statens Skoler underholdes i Skoletiden. Det har for Tiden 5 Skoler foruden 3 Børnehjem, der er oprettede ved den af Lapkvinden Maria Magdalena Matsdotters Besøg i Stockholm 1864 fremkaldte Femøreforening, og i disse 8 Skoler 129 Børn af Lapper foruden svenske Børn, der faa Lov at deltage i Undervisningen. Staten holder 5 Skoler og et Seminarium for Lærere og Lærerinder til Lapperne (i Mattisudden). Ogsaa »Lapska Missionens vänner«, en af Prinsesse Eugenie stiftet Kvindeforening, har et stort Børnehjem i den nordlige Lapmark. Børnene fra disse Anstalter gaa i Reglen tilbage til Forældrene, hvor disse ere Nomader, og opdrages med dette Maal for Øje; de andre derimod tage helst Tjeneste hos Nybyggere. Endelig virker ogsaa Svenska Missionsförbundet blandt Lapperne ved udsendte Rejseprædikanter. Den foran omtalte i Kare-suando 1845 opstaaede Læstadianisme maa nærmest betegnes som Udtryk for en vaagnende selvstændig lappisk Tilegnelse af Krdmmen, præget af det hos Lapperne fremtrædende Følelsesliv. Den fremkaldtes ved den nidkære Præst Lars Levi Læstadius's (se d. Art.) skarpe Bodsprædiken, rettet imod Lapperne særlige Laster, Drik og Rensdyrtveri, der helt ophørte, hvor denne Bevægelse naaede hen. Men den havde tillige et sværmerisk Præg, med Fremholdelse af visse rent uadvortes Mærker paa Omvendelse. Fra at være en Lovretning er den, navnlig ved Lappen Raattamaa, ført over i en ensidig Evangelisme med Betoning af Modsætningen mellem Lovens Rige og Kristi Rige, og af den mundtlige (læstadianske) Forkyndelse som det »levende« Ord til Forskel fra det skrevne Ords »døde« Bogstav. I Sædelig Henseende har den medført gode Virkninger, og den har fra sit Hjem i Torneå Lapmark bredt sig over den tilgrænsende Luleå Lapmark og ind i Norge og Finland.

Finlands Lapper delte i det væsentlige Skæbne med Sverigs i Foreningstiden. Paa Dronning Christinas Tid siges det, at Lapperne dér vandrede i hedensk Mørke, brugte Trolddom og Overtro, tilbød Sten- og Træbilleder og ofrede endog deres egne Børn til dem. Men 1648 fik Kemi Lapmark de første 2 Kirker med Kapellaner for Lapperne i Enare og Kemitråsk; disse Præster virkede med stor Nidkærlighed, den ene, Mansueti, lige til 1697 og førte, ligesom G. Tuderus (1669—84), en haard og heldig Kamp med Hedenskabet, og midt i det følgende Aarh. roses Tilstanden i Kemi Lapmark. Dengang (1747) deltes det aldeles uoverkommelige Kemi Pastorat

i 3, hvoraf da næsten kun Utsjoki med Enare var befolket med Lapper, som det endnu er Tilfældet. Men desværre trængte det finske Sprog ind ved Gudstjenesten, hvilket vel i Forening med Brændevinsdrikkeriet medvirkede til, at det siden gik tilbage med Utsjoki, medens Lapperne i Enare 1802 gjorde et overmaade gunstigt Indtryk paa fremmede lagtagere af deres Religion og sædelige Forhold. Til Enare Kirke søger ogsaa en Del paa russisk Grund boende Lapper, der næsten ere helt afskaarne fra Kirke og Præst og meget forkomne.

Ruslands øvrige Lapper have i det 16. Aarh. faaet gr.-kat. Krdm ved Munkne fra Novgorod (Munken Tryfon) og Slovetzkoi-Klostret (Arkimandriten Feodorit). Der er anlagt Klostre iblandt dem og ansat Præster i Petsjenga, Kola, Kandalaks o. fl. St., men de siges at staa paa et meget lavt aandeligt Standpunkt. En Del af dem hører til Staroverstjerne (D. Thrapp, Th. v. Westen og Finne-Missionen; N. V. Stockfleth, Bidrag til Kundskab om Finnerne; samme, Dagbog over mine Missionsrejser i Finmarken; E. Häller, Svenska kyrkans Mission i Lapmarken under frihetstiden; A. Edman, Hednisk Tro och Kult samt Kristlig Mission i Svenska Lappmarkerna; J. Vahl, Lapperne og den lappske Mission).

V. Sn.

Lappidot, Deboras Mand (Dom. 4, 4).

Lapsi, se Art. Faldne (S. 8).

Lardner, Nathaniel, eng. Teolog, fødtes i Kent 6. Juni 1684, studerede i Utrecht og Leiden og gjorde som Privatlærer Rejser i Frankrig, Belgien og Holland. Han hørte til Dissenterne, og da han var vendt tilbage til England, maatte han vente længe paa et Embede. 1729 blev han Hjelpepræst ved et Dissenters-Kapel i London, og dér virkede han, indtil fuldstændig Døvhed 1751 tvang ham til at nedlægge sit Embede. Han døde 8. Juli 1768. L. var en rationalistisk Supranaturalist, der med stor Dygtighed kæmpede mod Deismen. Ud af nogle Forelæsninger 1723 om den evang. Histories Troværdighed voksede hans store Værk *The Credibility of the Gospel History* i 17 Bd. (1727—55). Værket, med hvilket Kritiken af Evangelierne, men her i konservativ Retning, tog sin Begyndelse, blev oversat paa Hollandsk, Latin og Tysk. L. forsvarede sit Skrift, men gjorde forskellige Indrømmelser, der paadrog ham Anklage for Socinianisme (navnlig i *A Letter on the Logos*, 1760).

Larsen. 1) Andreas Christian L., teol. Forfatter. A. C. L., er f. 12. Jan. 1840 i Randers, hvor Faderen var Kateket, 1862 blev han teol. Kand., var 1862—70 Lærer ved Borgerdydsskolen paa Kristianshavn og fra 1870 ansat ved det kgl. Bibliotek. L.s omfattende Forfatterkab indlededes 1865 med Skriftet »Samvittighed og Videnskab«. 1866 udgav han Fortolkning til Jakobs Brev (2. Udg. 1889), der efterfulgtes af en Række nytestl. Kommentarer, der ved deres Klarhed og Begrænsning har været til megen Nytte for de teol. Studenter. I de senere Aar har L. udgivet nogle Kommentarer og Overs. til gtestl. Skrifter, paa-virkede af den moderne Kritik. Ogsaa i sine andre Skrifter (nogle under Pseudonymet Theodor) er han optraadt som Talsmand for en religiøs Liberalisme. Et enkelt kirkehist. Arbejde

har L. udgivet: »P. N. Holst, det 18. Aarhundredes S. Kierkegaard«. Bogens Undertitel er misvisende (se Holst II, 453). Dens Indhold danner en mærkelig Parallel til Grundtanken i den af Bender (I, 255) ud fra et lignende teol. Standpunkt skrevne Dippels Biografi. I Studenterlivet har L. i mange Aar spillet en fremtrædende Rolle, navnlig indenfor Studenterforeningen, dels som Foredragsholder, dels som Mægler mellem Partierne i de kritiske Øjeblikke. L.s etiske Livsanskuelse har paavirket mange Studenter i deres Studieaar (Studenterbogen, udg. af C. N. Starcke, 1896). — 2) Jens L., f. 1807, var oprindelig Smed i Kirke-Værløse. Ved at overvære gudelige Forsamlinger hos en fynsk Familie, der boede i Nærheden af Helsingør, saa han saadanne Forsamlings Betydning. L., der dengang ofte besøgte Vartovskredsen og gik til Alters i Vartov, begyndte nu selv at holde Forsamlinger, opgav sit Smede-handværk, og da hans Venner, de vakte Lægfolk i Ringsted-Egnen, d. 17. Sept. 1853 stiftede »Foreningen for Indre Mission«, blev han denne Forenings første »Missionær«. Som saadan udfoldede han en forbavsende energisk Prædikantvirksomhed særligt paa Sjælland, men kom ogsaa til Fyn, Jylland og Bornholm. 1856—57 redigerede han »Den indre Missions-Tidende«. Da »Foreningen for Indre Mission« d. 13. Sept. 1861 omdannedes til »Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark«, skiltes J. L. fra sine gamle Venner og sluttede sig et Par Aar efter til Irvingianerne. Et lille Sanghefte, »Aandelige Sange til Guds Børns Opbyggelse«, som han udgav 1856, er flere Gange optrykt (R. Volf, Indre Mission, Kbhvn 1870, 45 f.; Karl H. N. Vinther, Oplevelser fra Menighedslivet, Kbhvn 1895, 116 f.; V. Beck, Erindringer, 1901, 62; Højskolebladet 1891. — 3) Ole Peter Holm L., dansk Lægprædikant, f. 8. Okt. 1802, d. 6. Jan. 1873, var Søn af en Branddirektør i Hunderup ved Odense. Som Dreng blev han sat i Landmaalerlære, men fulgte efter Faderens Død sin egen Lyst og blev Bonde. Som Karl paa St. Skræppenborg (ved Odense) hos en Enke, hvis Datter han senere ægtede, skønt hun var 17 Aar ældre end han, kom han i Forbindelse med den ældre fra Kristiansfeld paavirkede vestfynske Vækkelse. Som Gaardmand paa St. Skræppenborg kom han i Forhold til den fra Kerteminde-Egnen udgaende østfynske Vækkelse og blev en af den nyere Vækkelses betydeligste Lægprædikanter. Paa sine lange Prædikerrejser i Fyn og Jylland maatte han i Aarene før 1849 døje baade Fængsel, Bøder og andre Fortrædeligheder fra Regeringens Side. I den store Gaard i Dons ved Kolding, som han købte 1841, indrettede han en stor Forsamlingssal, hvor talrige opvakte Præster og Lægfolk samledes, særlig til hans aarlige »Høstgilder« (f. E. H. C. Rørdam, V. Birkedal, H. Sveistrup, N. I. Termansen o. a.). L. sluttede sig efterhaanden til den grundtvigske Retning, men i hans gæstfri Hjem vedblev ogsaa troende Kr. af herrnhutisk og gammeldags Støbning at mødes. L. deltog i Tale og Skrift i Tidens kirkelige Forhandlinger. Han var med ved flere af de nordiske Kirkemøder og skrev adskillige Bladindlæg og Pjecer (bl. a. forsvarede han Grundtvigianismen i »Til Gaardmand Anders Larsen paa Gamborg

Mark« (1853) og de gudelige Forsamlinger i »Vejledning til Bedømmelse af »Vejledning til Bedømmelse om Opvækkelsen i vore Dage«, Kolding (1854). L. tog kun ringe Del i det politiske Liv, men var dog ivrigt med i en Henvendelse til Regeringen 1864, der gik ud paa, at den ikke i sin Bestemmelse, om Krigen skulde fortsættes eller afbrydes, maatte tage Hensyn til Jydernes Lidelser. Senere vakte L. Opmærksomhed ved sin Tale paa Kolding Torv, hvori han opfordrede Kongen til at omgive sig med danske Mænd. L. drev sin Gaard med stor Dygtighed og fik derved Raad til at give meget bort baade til Personer og almennyttige Formaal (Højskolen paa Marienlyst, Løventhals Mission). (Termansen i »Til Minde om O. P. H. L.«, 1873; Ludvig Schrøder, O. P. H. L., Odense 1875; samme, Peter Larsens Liv og Gerning, 1902). Kn. H.

Larssoniterne ere en relig.-kommunistisk Sekt, der have Navn efter Olof Henrik Larsson, en Sømand fra Egnen om Göteborg. Han oplevede 1870 i Boston en relig. Vækkelse, der bragte ham i Forbindelse med forskellige Kammerater, der, ligesom han selv, vare glade i Gud. Efter et Ophold i Hjemmet kom han atter til Amerika, og »for at faa Fred« gik han rundt i Chicago og uddelte Traktater. Han blev ogsaa Søndagsskoleforstander i en Metodistmenighed, og efter sin første Hustrus Død giftede han sig med en Kvinde fra Näs i Sverige. Med hende gjorde han et Besøg i Hjemmet og kom da i Forbindelse med en relig. Bevægelse dér, den saakaldte »Helgonisme«, som han dog ikke kunde finde sig til rette med. Der var efter hans Mening for meget med Daab og Konfirmation dér, og alt var »Menneskeværk«. Han dannede da selv en Menighed, som holdt fast ved Læren om alles Syndighed, men tillige ved Læren om den uforskyldte Naade og om Jesus som Lovens Overvinder i de Mennesker, der holde sig til »Ordet«.

Efter 2 Aars Ophold i Näs gik Larsson atter til Amerika, og dér traf han en Mrs Anna Spaford fra Chicago, som 1873 ved en Dampskibsulykke paa Atlanterhavet havde mistet 4 Børn. Efter denne tragiske Oplevelse fik hun den Tro, at hun af Gud var udvalgt til at blive et særligt Redskab for hans Riges Udbredelse. En Tidlang arbejdede hun i den indre Mission i Chicago, men det gik snart op for hende, at hun ikke skulde tage Del i det »sædvanlige« Arbejde. Hun fandt, at ikke alene Verden, men ogsaa alle de bestaaende Kirkesamfund vare helt fordærvede, navnlig ved den Selviskhed, der var bleven raadende overalt, og hun besluttede i Jerusalem, Frelserens egen Stad, at danne et nyt Samfund af fuldkomne hellige, som helt havde overvundet Selviskheden og levede i et relig. Fællessliv. Flere sluttede sig til hende, bl. a. en spansk Jødekræst, Jakob Eliahu, O. H. Larsson og hans Menighed i Chicago. De rejste sammen til Jerusalem, og til dem stødte ogsaa nogle Larssoniter fra Näs, saa at Nybygden i Jerusalem kom til (1903) at bestaa af 50 Svenskere, 38 Amerikanere og 20 af forskellige andre Nationaliteter.

Nybygdens Medlemmer tale meget om Kristi Genkomst, hvorfor de ofte ere bleven tagne for Adventister; men de tro, at Kristus ikke

kan komme igen, før han har faaet en ren og hellig Menighed, der kan møde ham. Denne Menighed skal dannes af fuldkomne Mennesker, der naa Fuldkommenheden ved et Liv i Kærlighed og Samdrægtighed under stadig Kamp for at overvinde det onde. Kærligheden til Gud vises ved Kærligheden til Næsten, og den ægte Næstekærlighed kræver, at man paa én Gang elsker alle lige meget, medens den naturlige Kærlighed, hvis inderste Væsen er Selviskhed, regnes for Synd. Ingen maa elske Forældre, Ægtefæller eller Børn mere end alle andre. Alt andet end Kærligheden er uden Betydning. Samfundets Maal er Enhed (Joh. 17, 11), og denne Enhed skal virkeliggøres ved en Slags teokratisk Kommunisme. L. tro, at Gud umiddelbart leder Nybygden, men gennem Mrs. Spafford, der fører et temmelig enevældigt Regime, saa at selv Larsson i 1903 misfornejet skilte sig fra Sekten og vendte hjem til Sverige. Den »Enhed«, der skal naas, virker odeliggende paa den personlige Frihed, og dens Virkeliggørelse ved Hjælp af en herskesyg Kvindes Luner kan naturligvis i Længden kun føre til Brud og Spaltninger. Men Mrs. Spafford ejer en egen hypnotiserende Kraft, og mange bøje sig med stor Lethed for hendes »guddommelige Budskaber«.

Der er i Sekten en indre, regerende Kreds, bestaaende først og fremmest af Mrs. Spafford og hendes to Døtre, men dernæst af Eliahu og Amerikanerne, medens Svenskerne maa nøjes med at staa i Periferien. Sekten kaldes ogsaa »Overvinderne« (*the Overcomers*), fordi de tale saa meget om at overvinde, ikke alene det onde, men ogsaa den naturlige Kærlighed. Ægteskabet er forbudt, og der maa ikke fødes Børn i Nybygden; men i Steden for Hustruer faa Mændene »Hjælpe søstre«. De Børn, som medbringes, opdrages af fremmede.

De, som have sejret, ere fuldkomne og Kristus lige, højere stillede end Apostlene; thi Apostlene misforstod Kristus. Han var kun et Menneske, men et fuldkomment Menneske, og efter hans Dage har, som Mrs. Spafford siger, »den stakkels Gud« forgæves søgt efter »Sejrherrer«, indtil Mrs. Spafford og hendes Nybygd besluttede at virkeliggøre den sande, uselviske Kærlighed. — L. og den sv. Nybygd i Jerusalem danne den hist. Baggrund for Selma Lagerlöfs Roman »Jerusalem«. (Jvfr. den sv. Jerusalemforenings Missionær, Pastor Stens Artikler i »Stockholms Dagblad« for 24. og 27. Jan. 1903 og et Interview af O. H. Larsson i samme Blad for 9. Maj 1903). Fr. N.

Lasa (Lesá), et Sted paa Kana'anærens østl. Grænse (1 Mos. 10, 19), men ukendt. Targum og Hieronymus tænke paa Kallirrhoë Ø. for det døde Hav.

La Salette, Valfartssted i det sydl. Dauphiné, ikke langt fra Grenoble, er berømt siden 19. Sept. 1846, paa hvilken Dag den hl. Jomfru dér skal have vist sig for den 11aarige Pierre-Maximin Giraud og den 15aarige Françoise-Mélanie Mathieu fra Landsbyen Corps. 1879 indviede Ærkebiskoppen af Besançon en stor Domkirke i romansk Stil, opbygget siden 1852 for Pilegrimmenes Gaver, og endnu gaar Valfartsstrømmen til L. S. (A. Loth, *Le miracle en France au XIXe siècle*, Lille 1894, 137 f.).

Lasarus (Lazarus) er det hebr. Navn Eleasar (El'asar), der betyder »Gud har hjulpet«. Joh. 11 (og 12) fortæller om Jesu Ven L. i Betania ved Olie-Bjerget, hvem Jesus opvakte fra de døde; paa Grund af, hvad der tildrog sig med ham, er hans Hjemsteds Navn i Tidens Løb omskiftet til El'-asar'je o: Lazarus-Byen. Med sine Søstre, Marta og Maria, var L. blandt Jesu kæreste Venner (Joh. 11, 3. 5. 11). Af Joh. 11, 5 kan maaske sluttes, at L. var yngre end de 2 Søstre. I hvor høj Grad det sædvanlige evangeliske Fortællingsstof begrænsede sig til Jesu Liv og Gerninger i Galilæa, er løjnfaldende ved de 3 første Evangeliers Undladelse af at fortælle om Jesu Undergørelse ved Opvækkelsen af L. fra Graven; Mt. og Mk. have slet intet om de 3 Søskende; Lk. har et enkelt Træk (10, 38—42), men nævner dér ikke L.; alene Joh. har opbevaret Begivenheden med denne Opvækkelse fra de døde, i hvilken Kristi guddommelige Herlighed og Livsmagt saa mægtig aabenbarede sig (Joh. 11, 4. 25. 40. 42. 45. 12, 11), og som fremskyndede de jødiske Magthaveres Beslutning om Jesu Død (Joh. 11, 46 f.); endog L.s Liv var i Fare fra deres Side (12, 10).

I Lignelsen Lk. 16, 19. om den rige Mand udtrykker den fattiges Navn L., som Jesus kalder ham, uden Tvivl, at han, hjælpeles i sig selv, troende og taalmodig søgte og fandt sin Hjælp hos Gud; hans Salighed skyldtes ikke hans Fattigdom, men hans Tro. Med Antagelse af, at denne L. var spedalsk, staar Navnet paa St. Lazarus-Ordenen, der oprettedes paa Korstogenes Tid til Pleje af de spedalske, i Forbindelse (se S. 33); deraf Ordet Lasaret, som egentlig betegner et Sygehus for spedalske. L. G.

Lasaulx. 1) **Amalie von L.**, »Søster Augustine«, fødtes i Koblenz 18. Okt. 1817. I Faderens, Arkitekten C. v. L.s, Hus traf hun mange af de rom.-kat. Romantikere. En hævet Forlovelse kastede tidlig Skygge over hendes Liv, og hos Broderen, P. E. v. L., der var Professor i Würzburg, fattede hun den Beslutning at vie sit Liv til Sygepleje. Efter at være vendt tilbage til Koblenz begyndte hun at udføre sin Beslutning, og 1840 lod hun sig som »Søster Augustine« optage blandt de barmhjertige Søstre i Nancy. 1842 blev hun sendt til Hospitalet i Aachen, 1849 til Johannes-Hospitalet i Bonn som Forstanderinde for dette. 1864 og 1866 var hun virksom blandt de syge og saarede (om hendes Virksomhed i Holsten og Sønderjylland se »Erinnerungen an A. v. L.«, Gotha 1878, 199 f.). Da Ufejlbarheds-Dogmet blev proklameret, erklærede hun for Novitsemesterinden fra Trier, at hun ikke troede paa dette Dogme. Derfor blev hun afsat 7. Nov. 1871, og 28. Jan. 1872 døde hun. (Foruden de ovennævnte »Erinnerungen« se I. H. Reinkens, A. v. L., Bonn 1878). — 2) **Peter Ernst v. L.**, Filolog, Broder til fornævnte, fødtes i Koblenz 1805, studerede i Bonn og München og rejste i Italien, Grækenland og Palestina. 1835 blev han Prof. i Würzburg, 1848 var han Medlem af Frankfurter-Parlamentet; han døde 1861. L., der var Fr. v. Baaders Svigersøn, raadede, skønt han var Katolik, Studenterne til at bruge Søndagen til Læsning i den hl. Skrift i Luthers Oversættelse (C. E. Luthardt, *Erinnerungen aus vergangenem Tagen*, Leipz. 1889, 135 f.).

Las Casas, Bartolomé de, »Indiens (o: Vest-indiens) Apostel«, var født i Sevilla, studerede dér og i Salamanca Humaniora og Retsvidenskab og rejste 1502 til Indien. 1510 blev han præsteviet. Han blev i høj Grad forarget ved at se Spanierne (»Erobrernes«) Opførsel over for de indfødte, og som »Protæktor for alle Indianere« tog han sig i Forening med Hieronymiterne af Indianernes legemlige og aandelige Vel. B. de L. C. fik Tilbud om det rige Bispedømme Cuzco i Peru, men afslog Tilbudet og tog imod Bispestolen i det fattige Chiapa. En Bulle fra Paul III erklærede, at Indianerne vare skikkede til at modtage Troen, og derfor forbød Paven at gøre dem til Slaver. B. de L. C. arbejdede paa at faa denne Bulle overholdt, men Fjendens Modstand nødte ham til at opgive sin Bispestol og for 7. Gang rejste til Europa for at forsvare sig. Han døde 1566 i Klostret Atocha, til det sidste optagen af Omsorg for Indianernes Vel. Man har ofte, men med Urette, givet ham Skylden for Neger-slaveriets Indførelse, idet han skulde have raadet til at indføre de stærke Negre fra Afrika i Steden for at bruge de svage Indianere. Man havde i Virkeligheden længe før B. de L. C.s Tid begyndt at hente »den sorte Vare« fra Afrika (Baumstark, B. de L. C., Freib. 1879).

Laski, Johannes (Johannes a Lasco), polsk Reformator, f. 1499, tilhørte en fornem, oprindelig fra England udvandret Adelsfamilie. Ved sin Farbroders, Ærkebiskoppen af Gnesens Forsorg, fik han en grundig humanistisk Uddannelse først i Krakau og saa i Bologna, hvor han opholdt sig i 3 Aar. Efter Hjemkomsten til Polen 1518 stod en glimrende gejstlig Løbebane ham i Udsigt, men Længslen efter de humanistiske Studier drev ham 1523 atter ud paa Rejser. Efter et kortere Besøg i Paris tog han 1524 for længere Tid Ophold i Basel. Her traadte han Erasmus nær og vandt hans udelte Agtelse og Beundring. Selv blev han vundet for dennes humanistiske Reformtanker. Paa Grund af de ledende polske Kirkemænds Ængstelse for den fra Reformationen truende Fare maatte han 1526 vende hjem og overfor sin Onkel, Ærkebispem og Biskoppen af Krakau ved Ed rense sig fra Mistanken om Kætteri (Kaweraus Henlæggelse af denne Renselsesed til 1542, altsaa et Tidspunkt, da L. længst havde brudt med Romerkirken — sammenlign »Neue kirchl. Zeitschr.« X, 430—41 — afvises af andre som uforenelig med hans Karakter). Men hverken den hurtige Embedskarriere eller Inddragelsen i den forvirrede polske Politik formaade at dæmpe hans indre Gæring. I 1536 forlod han paany Fædrelandet og de rige Præbender og drog til rike Nederlandene. Her gik han over til den reformerte Kirke og tog Ophold i Emden. I 1542 overdrog Regentinden, Grevinde Anna, ham Ledelsen af den derværende Menighed, og han fik Anledning til at udfolde sit udmærkede Organisations-talent. Trods store Vanskeligheder, som lagdes ham i Vejen af Katoliker, Gendobere og Lutheranere, skabte han af den østfriesiske Kirke et nordisk Genève, hvorfra kraftige Impulser udgik langs hele Rhinen, og hvis Spor endnu mærkes. Hans Katekisme blev et af Forarbejderne for Heidelberger-Katekismen. — Da

J. L. ikke vilde bøje sig for Interimet, forlod han 1548 Emden, dog uden at nedlægge sit Superintendentembed, og drog som landflygtig til England. Ærkebiskop Cranmer modtog ham varmt og stillede ham i Spidsen for en Menighed af fremmede Flygtninge i London. Denne gav han en Bekendelse og en Kirkeordning, som ved Siden af den fremherskende calviniske Type fremviser flere originale Træk. Et Skrift om Sakramenterne dedicerede han til Kong Edvard. Ved Maria den blodiges Tronbestigelse maatte L. flygte. I Haab om at finde et Fristed for sin Menighed i Danmark landede han sent om Høsten 1553 i Helsingør med 170 Ledsagere. Men da han ikke kunde gaa ind paa Christian III's Betingelse om Tilslutning til den danske Kirkes Lære og Ritus, maatte Flygtningerne drage videre til Tyskland. Efter mange Trængsler, som beredtes dem af de tyske Lutheranere, fandt de i 1554 et Tilflugtssted i Emden, hvorhen L. var ileet i Forvejen, samt i Frankfurt a. M. Med ufortrøden Iver tog L. her fat paa at sikre sin Menigheds fortsatte Eksistens, og samtidig søgte han, om end forgæves, at stifte Fred mellem de indbyrdes stridende Protestanter. I 1556 fulgte han de gentagne Opfordringer fra polske Venner om at komme hjem. Reformationen havde under hans Fravær gjort stærke Fremskridt i Polen, særlig blandt Adelen, under Indflydelse dels fra Wittenberg, dels fra Genève. Men der manglede en Fører. L. var netop her Manden; med fast Haand tog han Ledelsen og søgte med Held at bringe de forskellige evangeliske Elementer sammen under en fælles Menighedsordning. Store Hindringer lagdes ham dog i Vejen af Katoliker, af Modstandere blandt de Evangeliske selv og af de i Landet indvandrede Unitarier. Midt i det rastløse Arbejde døde L. 8. Jan. 1560 (H. Dalton, J. a L., Gotha 1881; Kruske, J. a L. und der Sakramentsstreit, Leipzig. 1901).

Lassalle, Ferdinand, 1825—64, socialistisk Agitator, blev født i Breslau som Søn af en jødisk Købmand og var først bestemt for Handelen, men kastede sig over sproglige og filosofiske Studier og vakte store Forhaabninger ved sine rige Evner. Han blev imidlertid snart stærkt optaget dels af en langvarig Skilsmisproces mellem en Grevinde Hatzfeld og hendes Maud, i hvilken han med stor Iver optraadte som hendes Ridder, indtil det i 1854 lykkedes ham at tilvejebringe et Forlig, og dels af de politiske Bevægelser. Han var Medarbejder ved det af Marx i 1848 udgivne radikale Blad »Neue Rheinische Zeitung«, en Virksomhed, der skaffede ham en Dom paa 6 Maaneders Fængsel. Alt dette hindrede hans videnskabelige Arbejde, indtil han i 50erne paa ny tog fat paa Studierne. 1857 udkom et Værk af ham om Heraklit, i 1861: »Das System der erworbenen Rechte«, hvori han søgte at paavise, at Begreber som Ejendomsret og Arveret vare historiske Kategorier, der vare afhængige af Folkeaanden, og f. E. maatte blive forskellige hos Romerne og Germanerne. I dette Arbejde kom de socialistiske Teorier frem, der fra nu af vandt mere og mere Herredømme i hans Tankegang, samtidig med at han optraadte med skarpe Udfald mod den preussiske Regering, hvorved han paadrog sig en ny Proces. I Begyndelsen

af Aaret 1863 fik han Opfordring til at udarbejde et socialpolitisk Arbejderprogram; han udgav et »Offenes Antwortschreiben«, hvori han udviklede sine Anskuelser, og nu fulgte en Række Arbejdermøder, der dannede Udgangspunktet for den moderne social-demokratiske Bevægelse. 23. Maj 1863 stiftedes »Der Allgemeine deutsche Arbeiterverein«, i hvilken L. var Sjælen, og som fik stor Tilslutning. Men denne Virksomhed fik snart en brat Ende, idet han under en Rekreatjonsrejse i Schweiz blev indviklet i en Kærlighedsaffære, der havde en Duel til Følge; han blev saaret og døde af Saaret 31. Aug. 1864. I mange Retninger dannede L. en skarp Modsatning til Marx, hvis Idéer fra nu af mere og mere vandt Herredømme. L. var stærkt optaget af Tanken om en tysk Enhedsstat, medens Marx var Kosmopolit, og medens denne lod haant om socialpolitiske Reformers og ventede alt af den store Katastrofe, som skulde danne Slutningsafsnittet af den økonomiske Udvikling, kæmpede L. for den almindelige Valgrets Gennemførelse og bestrægtede Oprettelsen af Produktivassocationer, der støttedes med Forskud af Staten, som det Lægemiddel, der skulde frelse Arbejderne fra den »jernhaarde Lønningslov«, som de maatte være hjemfaldne til, hvis de skulde arbejde for Løn, idet Arbejdslønnen efter hans Opfattelse altid maatte synke ned til det Niveau, der netop tillod Arbejderne at friste Livet og forplante Slægten; for at undgå denne Lov maatte Arbejderne altsaa forvandles til deres egne Driftsherrer. Det er da ogsaa rimeligt, at den tyske Arbejderbevægelse under hans Ledelse vilde have taget sig anderledes ud, end det nu blev Tilfældet, selv om Marx paa Grund af sin større Radikalisme tilsidst vilde være gaaet sejrrig ud af Kampen (W. Roscher, Gesch. der deutschen National-Ökonomik II, 1022; G. Brandes, F. L., Kbhvn 1881).

Lassaron. En Konge i L. nævnes Josva 12, 18 blandt de af Josva overvundne, men Teksten maa rettes efter LXX, saa at der i V. 18 kun er nævnt én Konge: Kongen af Afek i i Sarone. Navnet L. udgaa altsaa. Afek maa søges S. Ø. for Kæsarea (1 Sam. 4, 1. 29, 1). Tallet 31 i Josva 12, 24 er ikke sikkert; LXX har: 29.

Lassenius, Johan, protest. Teolog, er født 26. April 1636 i Waldow i Pommern. Han studerede Teologi i Rostock og rejste derpaa som Hovmester for en adelig Yngling til Frankrig og England; senere var han som Hovmester for to Prinsere ogsaa i Spanien og Portugal. Efter sin Hjemkomst blev han ansat ved Biblioteket i Berlin og rejste derpaa til Leiden og Strassburg for at fortsætte Studierne. Paa Grund af heftige Udfald mod Romerkirken, og især mod Jesuiterne, i Prædikener og Stridsskrifter blev han paa en Rejse til Donauwörth fængslet og ført frem for Kejseren i Pressburg. Da han ikke vilde tilbagekalde, besluttede man at overgive ham til Tyrkerne, men han slap bort fra sine Fangevogtere og kom efter mange Farer og Genvordigheder til Itzehoe, hvor han blev Rektor og Mandagspræst (1665). 4 Aar senere gjorde Grev D. Rantzau ham til sin Hofpræst og Provst for Grevskabets Kirker. 1676 kaldte Christian V L. til Sognepræst ved St. Petri Kirke i Kbhvn, og hans Veltaalenbed og aktuelle

Prædikener fyldte hurtig denne Kirke, medens paa den anden Side hans smagløse Ordspil og ofte ret mærkelige Færd paa Prædikestolen støtте andre bort. 1678 blev han teol. Prof. ved Universitetet. Han døde 29. Sept. 1692. I Literaturen optraadte L. baade som Apologet (*Orthodoxia Lutherana vindicanda* 1686) og som Polemiker (»Besiegte Atheister« 1673 og 93), og han har skrevet flere Lærebøger og Andagtsbøger (»Morgen- und Abendgebete« 1703, »Heiliger Perlen-schatz« 1743¹⁰; »Bibl. Weihrauch« (1878²⁰), »Verliebte Sulamithin« 1742⁴, »Passionsandachten«, sidst udgivet 1857) og en Del Psalmer. Desuden har han i *Idea philosophiæ moralis* (1668) udviklet sin etiske Grundanskuelse, i »Löblicher Fürst« (1664) givet et Fyrstespejl og i »Bürgerliche Reis- und Tischreden« paa Luthers Vis udtalt sig om forskellige store og smaa Spørgsmaal fra det daglige Liv.

Lasserre, Henri de Monzie, fr. Forfatter, f. 1828, har flere Gange vakt betydelig Opsigt, saaledes ved et hidsigt Angreb paa Renans »La vie de Jesus« (L'évangile selon Renan, 1862), ved en ivrig Propaganda for Pilegrimsferden til Lourdes (Notre-Dame de Lourdes, 1869; Episodas miraculeux de Lourdes, 1883; Le curé de Lourdes, 1897), hvad der bragte ham i heftig Fejde med E. Zola, og endelig ved sin Oversættelse af Evangelierne i jævnt Sprog for Menigmænd (Les saints évangiles, 1886; illustr. Udg. 1887). Erkebispedømmet Paris gav den sit Imprimatur, men desuagtet kom den kort Tid efter paa Index. S. A. B.

Lasso, Orlando, se Lattre, Roland de.

Lasthenes, en højstaaende Mand i den syr. Konge Demetrios II's Tjeneste (1 Mak. 11, 31. 32). Betegnelserne »Slægting« og »Fader« ere Titler. L., der ifølge Josefs var en Kreter, hjalp med kretensiske Lejetropper den unge Demetrios til at vinde Syriens Krone (jvfr. 1 Mak. 10, 67). Da Kong Demetrios's Naadesbrev om Jøderne er rettet til L., synes denne at have indtaget Stillingen som Kongens øverste Vesir. Maaske var han den slette Raadgiver, der opmuntrede Kongen til Udsævelser.

Lasæa, en mindre bekendt by paa Kretas Sydskyst, i Nærh. af »Gode Havne«, omtalt under Paulus's Sejlads til Rom (Ap. G. 27, 8). Ruinerne af L. ere genfundne 1 geogr. Mil Østen for »Gode Havne«.

Lateau, Louise, en ekstatiske Kvinde, fødtes 30. Jan. 1850 i Bois d'Haine i Hainaut i Belgien. Da hun 1867—68 var kommen sig efter en svær Sygdom, formentlig ved Hjælp af vor Frue i La Salette (S. 24), blev hun Tertiarier hos Fransiskanerne. 21. April 1868, da hun, efter Novitsiatets Slutning, aflagde Løftet, blev hun stigmatiseret, og hver Fredag blødte hun flere Steder paa Legemet. 1869 dannede der sig et stort blødende Saar paa den højre Skulder, »paa hvilken Frelseren bar sit Kors«, og fra 1870 kom hun hver Fredag i Ekstase (Rohling, L. L., Paderb. 1874; P. Majunke, L. L., Berlin 1874).

Lateranet, se Rom.

Lateran-Synoder kaldes de store, økumeniske Synoder, der 1123, 1139, 1179, 1215 og 1512—17 holdtes i Lateran-Kirken i Rom. Foruden de nævnte økumeniske L.-S. er der ogsaa i Tidens

Løb i Lateran-Kirken afholdt flere mindre og mindre betydelige Synoder.

Latimer, Hugh, f. i Thurcaston i Leicester-shire, sandsynligvis mellem 1485 og 90, studerede fra 1506 i Cambridge og blev 1510 Fellow, 1514 M. A.; senere blev han præsteviet. Sammen med Thomas Bilney besøgte han fattige, syge og Fanger, og denne Ven vandt ham for Reformationen. Da han tog Baccalaureusgraden i Teologi (1524?), angreb han endnu Melancthons Anskuelse, men da hans Biskop derefter opfordrede ham til at prædike mod Luther, svarede han, at han ikke kunde læse dennes Skrifter, fordi de vare forbudte i Landet. Han maatte gøre Kardinal Wolsey Regnskab for sine »lutherske Tendenser«, men klarede saaledes for sig, at han fik Tilladelse til at prædike over hele England. I Slutningen af 1529 holdt han i Cambridge nogle allegoriske Prædikener »Om Kortet«, hvori han viste, hvorledes man kan vinde Frelsen ved at spille Trumf; Sortebrødrenes Prior svarede med en Prædiken, hvori han gav Tilhørerne Anvisning paa, hvorledes de ved det bedste Tærningkast kunde overvinde Lutherdommen. Ls Prædikener vise, at han endnu langt fra var frigjort fra de middelalderlige Lærdomme, men de indeholde dog de evang. Grundsandheder, hvorfor ogsaa hans Biskop fra den Tid skarpt holdt Øje med ham. Dog blev han ligesom Cranmer 1530 Medlem af en Kommission, der skulde afgøre, hvilke Kætterier der skulde straffes. Skønt han selv var mistænkt, gik han foreløbig fri, da han støttede Henrik VIII i hans Ægteskabsaffærer og var vel anskreven ved Hove, men efter at være bleven Spr. i West Kingston i Wiltshire blev han dog 1532 anklaget for Kætteri sammen med Edward Crome, der tilbagekaldte, og Bilney, der led Martyrdøden. L. vægrede sig først ved at underskrive de ham forelagte Artikler, som indeholdt adskillige papistiske Lærdomme, men gav tilsidst efter og blev frigivet. 1534 blev han Hofpræst og det følgende Aar Biskop af Worcester. Energisk tog han Gerningen op i sit Stift, og samtidig tog han Del i Arbejdet paa at formulere et kirkeligt Læreskrift; men han var ikke saa lærd som Cranmer og havde sin største Betydning som Praktiker. Fra Prædikestolen øvede han en stærk Indflydelse, og hans efterladte Prædikener oprulle et Billede af Tidens kirkelige og sociale Forhold af blivende historisk Værd. Paa Grund af de 6 Artikler af 1539, de saakaldte »Blodartikler«, nedlagde han sit Embede, og i o. et Aar blev han holdt i Varetægt hos Biskoppen af Chichester. Om de følgende 5—6 Aar af hans Liv vides næsten intet, dog, at han kom slemt til Skade ved Faldet af et Træ. 1546 maatte han møde for Kongens Raad, anklaget for Kætteri, men han afviste med den ham ejendommelige Djærvhed de Spørgsmaal, der blev stillet til ham, og han skal have hensiddet i Tower indtil Henrik VIII's Død det følgende Aar. Under Edvard VI's Regering fik han som Hofpræst atter stor Indflydelse, men afslag gentagne Tilbud om en Bispestol; næst efter Cranmer var han den betydeligste Skikkelse i den eng. K.s Reformation før Elisabeths Tid. Efter Marias Tronbestigelse blev han draget til Ansvar for sin

Prædiken; der blev givet ham Lejlighed til at flygte, men han vilde ikke. Fangenskab i Tower var ved Vintertid strengt nok for den gamle Mand, men ellers mildt, idet han kunde studere og være sammen med sin Medfange, Biskop Ridley. I Marts 1554 blev de sammen med Cranmer sendte til Oxford, hvor der afholdtes en Disputats, efter hvilken de blev ekskommunicerede. Efter et langt Varetægtsfængsel blev L. sammen med Ridley forført af 3 Biskopper, ved hvilken Lejlighed han bl. a. erklærede, at han anerkendte den kat., men ikke den rom. K. 16. Okt. 1555 blev de begge brændte udenfor Balliol College. En Broder til Ridley bandt hver af dem en Pose med Krudt om Halsen. Da Baalet antændtes, sagde L.: »Vær ved godt Mod, Magister Ridley, og vis dig som en Mand. Vi skulle ved Guds Naade i Dag tænde et Lys i England, som jeg stoler paa aldrig skal blive slukket«. Ls Prædikener ere ofte udgivne, alle hans efterladte Skrifter og Breve af Parker-Society 1844—45 (R. M. and A. J. Carlyle, H. L., London 1899).

C. E. F.

Latitudinariere (Latitudinarians, af latitude, Bredde) er Benævnelse for Anglikanere af en Retning, der opstod i 17. og herskede i 18. Aarh.; de kaldtes tidligere ogsaa »latitude men«. Deres Særkende var, at de ønskede K. saa vidt og rummeligt (comprehensive) som muligt, hvorfor de krævede, at Forpligtelsen paa dens Lære skulde indskrænkes til faa, simple Grundsandheder. Meningen dermed var fra Begyndelsen ikke, at de underordnede Tros lærdomme ere ligegyldige, men, at Troen skal tilgives personligt, at alle derfor bør have Ret til egen Prøvelse (private judgment), og at der bør være Plads for de individuelle Forskelligheder i Opfattelsen. De ansaa en fejlagtig, men selvstændig Overbevisning for bedre end en blind Autoritetstro. De kunde selv have et afgjort Standpunkt, ogsaa i de mindre væsentlige Spørgsmaal, men indrømmede andre Ret til at have en anden Mening: de vare Talsmænd for Tolerance. Disse Grundsætninger ere nødvendige for at forene de indre Modsætninger i den eng. K., og Spirer til dem ligge ogsaa i Hookers grundlæggende Fremstilling af det anglik. System (se II, 459), men de blev først bestemt udtalte i 17. Aarh., dels af Teologer som John Hales (se II, 331), William Chillingworth (I, 500), Jeremy Taylor og Edward Stillingfleet, dels af Filosoffer som Cambridge-Platonisterne Benjamin Whichcote, John Smith, Ralph Cudworth og Henry More. Tendensen findes baade hos en Høj Kirkemand som William Laud og en Lavkirkemand som Richard Baxter (I, 241). I Slutningen af 17. Aarh. begyndte Retningen at gøre sig stærkt gældende; men Ærkebiskop John Tillotson (d. 1695), hvem det især skyldtes, manglede den Dybde og Inderlighed, som fandtes hos de første L., og betegner Overgangen til Udartningen i 18. Aarh. Deisterne (I, 619 f.) vare ogsaa L. paa deres Vis, og under Indflydelse af deres Tanker løb Retningen efterhaanden ud i en aandløs Rationalisme. I denne Tidsalder vare de fleste af K.s ledende Mænd L.; som udprægede Typer kunne nævnes Ærkebiskop Thomas Herring og Biskop John Hoadly. L. var i Reglen stemte

for Union med Dissenterne, og ligesom disse hørte de for det meste til Whig-Partiet; men deres Sneversyn overfor Metodisterne havde til Følge, at disse blev udskillede fra Statskirken. Retningen var den herskende i 18. Aarh., og det er dens Betydning, at den har holdt Rummelighedsprincippet i Live, men under den religiøse Ligegyldighed, hvortil den udartede, sygnede Kirkelivet og Teologien hen. Den metodistiske Vækkelse skabte et nyt lavkirkeligt Parti, det »evangeliske«, og den anglo-kat. Bevægelse i 19. Aarh. et nyt højkirkeligt Parti; men som Reaktion mod begge opstod der ogsaa omkring Midten af 19. Aarh. en ny latitudinarisk eller, som den nu kaldes, bredkirkelig Retning (I, 383). Dens Ophavsmand var Th. Arnold (I, 148), og til dens betydeligste Repræsentanter hørte F. D. Maurice, Ch. Kingsley (II, 776), F. W. Robertson, A. P. Stanley og F. W. Farrar (II, 16). Den bredkirkelige Tendens er i og for sig ikke nogen Modsætning til den høj- eller den lavkirkelige, der udelukke hinanden, men kan forenes med enhver af dem, saaledes som der ogsaa i Virkeligheden findes Modifikationer, der kunne kaldes »høj og bred« og »lav og bred«, indenfor hvilke der atter er Overgange, efter som det ene eller det andet Led faar den stærkeste Betoning. Under Brydningen mellem de to hinanden modsatte Hovedpartier, det høj- og det lavkirkelige, virker den bredkirkelige Retning medierende, og til Trods for de skiftende Ensidigheder har Nationalkirken som saadan efterhaanden mere og mere hævdet Rummelighedsprincippet, bl. a. ved en frisindet Opfattelse af Forpligtelsen paa de 39 Artikler (J. Tulloch, *Rational Theology and Christian Philosophy in England in the 17th Century*, I—II, Edinburgh 1872; Ch. J. Abbey and J. H. Overton, *The English Church in the 18th Century*, London 1878, I; J. Tulloch, *Movements of Religious Thought in Britain during the 19th Century*, London 1885). C. E. F.

Latomus (Masson), **Jakob**, Teolog og Inkvisitor, f. o. 1475 i Cambron i Hainaut, var først Lærer i Filosofi i Paris, blev 1510 Medlem af Artist-Fakultetet i Löwen, 1519 Dr. theol. og 1535 Prof. i Teologi; 1537 var han Universitetets Rektor. Han tog Del i en stor Mængde af Tidens Stridigheder. 1519 forsvarede han Skolastiken over for Humanismens Angreb, og 1520 angreb han Luther. Da Luther tog til Genmæle, udgav L. et nyt Skrift, og samtidig polemiserede han mod Erasmus. Senere udsendte han Stridsskrifter mod Ækolampadius og andre og forsvarede de af Reformationen angrebne Punkter i Kerkelæren. Han døde i Löwen 29. Maj 1544. Luther kalder ham i det Stridsskrift mod Löwener-Teologerne, som han efterlod ufuldendt (G. Buchwald, Dr. M. L.s sidste Streitschrift, Leipz. 1893, 10), med Hentydning til Horats *Ars poetica* 139, »*magnus maximo promissor hiatus*«. Hans Nevø, der hed som han, udgav 1550 i Löwen hans samlede Værker i ét Folio-bind.

La Trappe, se Trappister.

Latto, Roland de, i Reglen kaldet: Orlando Lasso, den sidste store Mester af den nederl. Musikerskole, fødtes 1520 i Mons i Hainaut. Som Dreng sang han med i Koret i Nikolaj-Kirken i Mons, og den kejserlige General, Ferd. di Gonzaga, tog sig af ham. Med Gonzaga kom

R. de L. til Italien, og 1541 blev han Kapelmester ved Laterankirken. 7 Aar senere drev Længsel ham til Hjemmet, men da han ikke fandt sine Forældre i Live, sluttede han sig til den kunstforstandige Adelsmand Brancario, med hvem han rejste til Frankrig (og maaske til England). Derpaa slog han sig et Par Aar ned i Antwerpen, indtil han gennem et Medlem af Fuggernes Familie, der havde et Faktori i Antwerpen, modtog en Kaldelse til Hertug Albrecht V af Baiern, der udnævnte ham til Direktør for Kammarmusiken. Der komponerede han 1559 og 1560 Musiken til de 7 Bodspsalmer, der vidner om hans store tekniske Uddannelse. 1562 blev han første Kapelmester og dermed Leder af et Kapel paa 92 Sangere og Musikere, dengang et af de største i Europa. 1570 op-højede Kejser Maximilian II ham i Adelsstanden, Karl IX af Frankrig overste ham med Gaver, og Pave Gregor XIII udnævnte ham til Ridder af den gyldne Spore. Han døde 14. Juni 1594 efter kort i Forvejen at have komponeret »St. Peters Taarer«, der blev dediceret til Pave Clemens VIII. R. de L. har store Fortjenester af Kirkemusiken i Tyskland og stilles ofte ved Siden af Palestrina som kirkelig Komponist. Mange finde hos ham en Forening af italiensk Ynde, fransk Lethed og tysk Inderlighed. Han efterlod sig over 2000 Kompositioner, deraf o. 800 ikke-kirkelige (W. Bäumker, O. de L., Freib. 1878; Commer har udgivet 19 af hans Værker under Titlen: *Selectio modorum ab Orlando di Lasso, Regensb. uden Aarstal*).

Laub. 1) **Hardenack Otto Conrad L.**, dsk Biskop, fødtes 6. Aug. 1805 i Frørup Prstgd paa Fyn. 1824 blev han Student fra Roskilde Skole, 1830 teol. Kandidat. 1834 kaldtes han til Præst i Ryslinge, 1845 til Præst i Brahetrolleborg og Krarup. I Nov. 1854 blev han Biskop over Viborg Stift. Som Biskop vandt han baade Præsters og Menigheders Agtelse og Kærlighed, og i hans Bispetid genopførtes Viborg Domkirke. Da den (i Sommeren 1876) skulde indvijs, blev L. angreben af en Nervesygdom, saa at Biskop Brammer maatte foretage Indvielsen. 1. Maj 1878 tog L. sin Afsked; han døde i Kbhvn 27. Maj 1882. I sin Præstetid skrev han »Om den kirkelige Absolution« (1839) og »Theses om Trosbekendelsen og Kirken« (1853); som Biskop udgav han et Indlæg i Forhandlingerne om Alterbogsdaaben (1857) og Konfirmationen (1860), en Samling Prædikener (1866) og et udførligt Foredrag om »Syndsforladelsen ved Daaben og den dagligt tilbagevendende Syndsforladelse« (1875). Disse Skrifter ere efter hans Død af hans Svigersøn, G. Scheepelern, udgivne som »Kirkelige Læjlighedsskrifter samt tre Prædikener« (1883). Den samme har ogsaa udgivet 3 Bind Breve til og fra L. (1885—87), der vise hans sjældne Gaver som Brevskriver. — 2) **Thomas Linne-mann L.**, dsk Organist og Musikhistoriker, fødtes 5. Dec. 1852 i Langaa Prstgd paa Fyn. 1871 blev han Student, men han opgav snart Teologien for Musiken. 1873—76 gennemgik han Musikonservatoriet i Kbhvn. 1882 udgav han, sammen med Fr. Rung, en Samling Sang-musik fra 17. og 18. Aarh. Efter Hjemkomsten fra en Udenlandsrejse blev han (1884) Organist ved Helligaandskirken i Kbhvn, og dér begyndte

han at virke for en Tilbageførelse af de gamle Kirkemelodier til deres oprindelige rytmske og harmoniske Skikkelse. Han indovede flere af de gamle Melodier, udgav en Del af disse og udviklede sine Tanker i et Skrift »Om Kirkesangen« (1887). 1891 blev han N. W. Gades Efterfølger som Organist ved Holmens Kirke, og som saadan har han dels udgivet danske Folkeviser, harmoniserede i gammel Stil, og (i »Danla« for 1892) »Studier over vore Folkelodiers Oprindelse og musikalske Bygning«, dels Psalmemelodier i Kirkestil.

Laud, William, f. i Reading 1593, traadte 1589 ind i St. John's College, Oxford, og blev 1593 Fellow, 1594 B. A., 1598 M. A., 1601 Præst, 1604 B. D., 1608 D. D. Han kom under Paavirkning af John Buckeridge, en af de Teologer, der ved Overgangen til 17. Aarh. gjorde Front mod de calviniske Tendenser i den eng. K., og da han tog Baccalaureusgraden i Teol., forsvarede han Læren om Genfødselse i Daaben og om Bispeddømmets Nødvendighed; da han et Par Aar senere i en Universitetsprædiken udtalte lignende Anskuelser, blev han beskyldt for Papisme. 1610 blev han Spr. i Cuxton i Kent, men allerede det følgende Aar udnævntes han til Forstander for St. John's College, dog under stærk Opposition. 1615 blev han Arkidiakon i Huntingdon, 1616 Domprovst i Gloucester, 1617 led-sagede han Kong Jakob til Skotland, 1621 valgtes han til Biskop af St. Davids i Wales, 1628 til Biskop af London og Kansler for Universitetet i Oxford og 1633 til Ærkebiskop af Canterbury; under Karl I's Regering havde han stor Indflydelse i Stjernekamret og Overkirkekommissionen (se II, 730). Han kæmpede for at værne det anglikanske Kirkeideal mod Puritanismen, og for at gennemføre Konformitet lod han sin Generalvikar, Sir Nathanael Brent, 1634—37 afholde Visitsat i Provinsen. Disse hans Bestræbelser støjtede paa en stærk Modstand, og hans Forsøg paa at indføre det anglikanske System i Skotland mislykkedes helt. Han var en afgjort Modstander af den samtidige rom.kat. Propaganda, hvilket ikke fremgaar af hans Polemik mod Jesuiten Fisher alene, men af alle hans Skrifter. Hans Teol. er antiromersk, anglikansk af den højkirkelige Type, anglo-katolsk. Som Tilhænger af Statskirke-Teorien havde han dog ogsaa en stærk bredkirkelig Tendens, hvorfor det faldt ham let at forene sig med Latitudinarierne (S. 27) i Kampen mod Puritanerne. Det var hans Fortjeneste, at han stræbte at gøre den eng. K.s Guds-tjeneste saa skøn og værdig som muligt, men han var for streng i sin Fremgangsmaade; selv Udlændinge af andre Konfessioner tvang han til at slutte sig til Statskirken, skønt Elisabeth og Jakob I havde indrømmet dem fri Religionsøvelse. Hans Kamp mod Puritanerne bidrog sit til, at Borgerkrigen brød ud, og da hans Modstandere rev Magten til sig, blev han ogsaa et af de første Ofre for deres Forfølgelse, idet »det lange Parlament« 1641 lod ham føre som Fange til Tower. Først 1644 begyndte Forhørene over ham; Anklagen lød paa, at han havde villet indføre Papisme. Overhuset vægrede sig ved at dømme ham, men gav tilsidst efter for Underhuset, og 6 Lorder fældede

Dødsdommen. 10. Jan. 1645 halshuggedes han; paa Retterstedet talte han til Folket og kaldte Gud til Vidne paa, at han aldrig havde villet bryde Landets Lov eller indføre Papisme, og efter en Bøn lagde han modigt sit Hoved paa Blokken. Trods sine Fejl var han en betydelig Biskop, og tillige var han en baade lærd og skarpsindig Teolog og blev som saadan Grundlægger af en Skole, den anglo-katolske (L.s Værker i 7 Bd., Oxford 1847—60, i Library of Anglo-Catholic Theology; W. H. Hutton, W. L., London 1895; A. C. Benson, W. L., London 1898). C. E. F.

Laugesen, Hans, dansk Biskop, fødtes i Ribe og gik i Skole dér. Fra Ribe kom han til København, hvor Niels Hemmingsen var hans Lærer, og senere til Wittenberg. Dér tog han Magistergraden, og efter sin Hjemkomst (1555) blev han Lektor ved Ribe Domkirke og Præst i Vester Vedsted. 1557 blev han gift med Hans Tausens Datter og 1569 Poul Madsens Efterfølger som Biskop i Ribe. Han døde 16. Aug. 1594. Hans Datter var gift med Anders Sørensen Vedel.

Lauribecchius, Petrus, sv. Biskop, f. i Gammalkils Sogn i Öster-Götland 10. Aug. 1628. Allerede som Gymnasiast i Linköping blev han udnævnt til »første collegæ« ved Byens Trivialskole; 1652 blev L. Student i Åbo, Magister 1661, Bibliotekar og ekstraord. Prof. i Matematik i Åbo 1666, Prof. poësoos 1668, læste som virkelig Polyhistor ogsaa ofte over Matematik, Fysik og Jura; 1688 blev han teol. Prof., 1696 Biskop i Viborg; d. 16. April 1705. O. A.

Laurelius, Olof (Olavus Laurentii), sv. Biskop, f. 10. Aug. 1585 i Lyresta Sogn i Vester-Götland, Student i Upsala 1609, opholdt sig 1614—18 i Tyskland, hvor han studerede i Jena, Giessen og Greifswald og blev Mag. 1617, Prof. i Logik i Upsala 1621, ekstraord. Prof. i Teol. 1624 og 1625 ord. Prof., pastor primarius i Stockholm 1640, Dr. theol. s. A., Biskop i Vesterås 1647, d. sammesteds 6. April 1670. Som en lærd og from Mand og af ædel Karakter, nidkær som Styrer, var L. en af det 17. Aarh.s ypperste sv. Kirkemænd. 1647 udarbejdede han det Forslag til Privilegier for det sv. Præsteskab, som med nogle Ændringer vedtoges 1650. Det ene af de to berømte Kirkeordningsforslag før Kirkeloven af 1686 er af L. (det andet af Emporagrius; se I, 760. L.s Kirkelovforslag er trykt i »Handl. rörande Sveriges Hist.« 2 R., II, 1). Et ældre Kirkeordningsforslag af L. (op-søgt af H. Lundström, se dennes »Undersökningar och aktstycken«, 1898, 114—128) vandt paa Rigsdagen 1654 saa stort Bifald blandt Præsterne, at de energisk fordrede hos Biskopperne, Rigskansleren og Hs. Maj., at fortrinvis L. skulde have det Hverv at fortsætte Arbejdet paa Kirkelovspørgsmaalets Løsning. L. hævder kraftigt Kirkens Selvstyre. Mest bekendt er L. ved sin lille ypperlige, i ægte luthersk Aand affattede, Katekisme »Spörmål om vår christendoms styckere«, første Gang trykt 1635 og siden i en Mængde Oplag, ofte i Oplag af Svebilius's og Lindbloms Katekismer, samt, som højt skattet af Schartau, i dennes »Undervisning i Christendomskunskapen« (»Laurelii Spörmål«). Et andet katekiskt Arbejde er hans »Catechismus Lutheri« med en kort Forklaring (1649, 2. Opl.

1670). Det beror paa en Fejltagelse (paavist af H. Lundström, se Bidrag til Konfirmationens indførelse i Sverige, i Festskrift for Domprosten C. A. Thorén, 1903), naar det ofte anføres, at L. tog særligt Initiativ til Konfirmationsaktens Indførelse i Sverige (A. Hacklin, Olavus L., hans lif och verksamhet, 1896). O. A.

Laurell. 1) **Axel L.**, finsk Præst og Økonom, blev Student i Åbo 1737, ordineret 1740, Kap. i Asikkala i S. Tavastland, hvor han døde 1790. L. er bekendt for sin Virksomhed for Indførelse af Kartoffelavl. Allerede 1729 og 1749 kundgjordes i Landet Meddelelse om Dykning af denne nyttige Rodfrugt, men nogen videre Fart tog Kulturen af den ikke. Først mod Slutningen af 1700 tog Dykningen Fart, hvortil netop L.s 1773 udgivne Bog »Kort beskrivelse om potatoes eller jordpårøns plantering«, bidrog. — 2) **Axel Adolf L.**, finsk Pædagog, f. 1801 i Pieksämäki, Student 1818, mag. phil. 1823, blev 1826 Docent i Filos. ved Universitetet i Åbo, et Par Aar senere ved det finske Kadetkorps og aflagde 1829 Pastoraleksamen. 1831 oprettede han i Helsingfors et i sin Tid berømt privat Lyceum, som han forestod indtil 1840, da han allerede 1836 udnævntes til Prof. i Dogmatik ved Universitetet i Helsingfors og fra 1835 havde været Medlem af Komitèen for Reguleringen af Undervisningsvæsenet i Finland. Han døde 14. April 1852, og Universitetet mistede i ham en rigt begavet Lærer. Af L.s Arbejder maa nævnes en Disputationsserie 1834—39: »Den philosophiska speculationens propædæutik«; endvidere Disputationerne »Om den kr. religionens utveckling«, »Om den helige Andes indre vitnesbørde«, »Afhandlingar i uppfostringsläran«, samt flere kortere Opsatser. A. N.

Laurent, Johann Theodor, rom.-kat. Biskop, var født 6. Juli 1804 i Aachen. Han studerede i Bonn og kom derpaa i Præsteseminarier i Liège. 1829 præsteviedes han i Namur, 1839 blev han Biskop af Chersonnesos i p. og apostolsk Vikar for de saak. nordiske Missioner (Hamburg, Bremen, Lübeck, Mecklenburg og Danmark). Allerede 1840 nedlagde han imidlertid, paa Grund af den Modstand, han mødte fra de paagældende Regeringers Side, sit Embede og gik til Rom, hvor Gregor XVI gjorde ham til Husprælatus og Assistent ved den pavelige Trone. I hans Sted blev Biskop Lüpke Generalvikar for Stiftet Osnabrück og apostolsk Provikar for de dansk-tyske Missioner. 1842 blev L. apostolsk Vikar for Luxemburg. Men ogsaa her var der Vanskeligheder. 1848 blev han derfor kaldt tilbage og levede efter 1863 som Privatmand og Forfatter i Aachen. Han prædikede stadig i en af Byens Kirker og udgav flere Bind Prædikener. Kulturkampens Udbrud hilste han med Glæde, og 1879 tog han Bolig i Klostret Loreto ved Simepeld hos nogle fordevne Nonner. Der døde han 20. Febr. 1884 (K. Möller, Leben und Briefe von J. T. L. I—III, Trier 1887—89).

Laurentii, Laurentius (Lorenz Lorenzen), Psalmedigter, fødtes i Husum 8. Juni 1660, studerede i Kiel, blev 1684 Kantor ved Domskolen og Musikdirektor ved Domkirken i Bremen. Han døde 29. Maj 1722. L., der hørte til den pietistiske Psalmistiske skole, udgav under Titlen *Evangelica melodica* (1700) 148

Psalter og Lovsange, der tog Sigte paa det indvortes Menneske. H. A. Brorson har oversat flere af dem, bl. a. »I arme Synd're op i Flok« (Psbog f. K. og Hjem nr. 498).

Laurentius, den hellige, en Diakon i Rom under Pave Sixtus II, led kort efter denne Martyr døden under den valerianske Forfølgelse 10. Aug. 258. Spanien gør Krav paa at være hans Fødested, han siges at være født i Huesca i Arragonien. Romerne forbeholder Rom Æren. Hos Ambrosius og Augustin kaldes han archidiaconus; formodentlig var han den ypperste af Roms 7 Diakoner paa Sixtus II's Tid. Byen Roms Præfekt skal, efter at have ladet ham piske, have ladet ham stige til Døde paa en Rist ved sagte Ild. Overensstemmende med en Anvisning, hans Biskop, i hvis Martyrium L. inderlig gerne havde deltaget, havde givet ham, havde L. nemlig uddelt til Menighedens fattige Kirkens Skatte i Stedet for at udlevere dem til Præfekten. Paa dennes Spørgsmaal om Kirkens Skatte skal L. ogsaa have vist hen til de af Kirken underholdte fattige, blinde, halte osv. og sagt: »Se her Kirkens Skatte, som jeg bringer Dig«. L. afbildes ung med en rektangulær Rist ved Fødderne eller i den ene Haand, eller bærende Kirkekar og Guldmynt paa et Fad. I Rom er 8 Kirker indviede til S. Lorenzo, deriblandt S. Lorenzo in Lucia med en 2 Meter lang Jernrist, bevaret som Relikvie. Klostret og Slottet Escorial, 48 Km. N. V. for Madrid, byggedes til L.s Ære efter et Løfte, Filip II havde givet i Slaget ved St. Quentin 10. Aug. 1557. Ogsaa i Norden fejredes Larmessen 10. Aug. Adskillige Gilder, Offerkilder og Kirker bærer St. Lars's Navn. Lunds Domkirke blev indviet til St. Lars, Upsala Domkirke til St. Erik, St. Olaf og St. Lars. Visby St. Lars's Kirke er en af Byens interessanteste Minder. Lunds Domkirkes Indvielse til St. Lars har givet Anledning til den Allegori over Krdmms og Hedenskabet Kamp i Skaane, som findes i Folkesagnet om L. og Jætten Finn. Sidstnævnte, som byggede Kirken for L., skulde til Løn faa Sol og Maane eller ogsaa den hellige Mands Øjne, saa fremt ikke L. kunde før Arbejdets Afslutning opgive Jættens Navn. Da Kirken snart var færdig, gik L., nedtrykt af Uro, udenfor Byen og lagde sig til Hvile paa en Høj. Han hørte dernede et Barn græde. Da sagde Moderen: »Ti stille, min Dreng, straks kommer Finn, din Fader, og skal give dig Sol og Maane at lege med eller begge S. Lauritzes Øjne«. Da Jætten nogen Tid derefter fordrede sin Betaling, svarede L.: »Finn, jeg giver dig ingen Betaling, for Kirken er færdig«. Forbitret over at høre sit Navn skyndte Jætten sig ned i Kryptkirken, favnede en Pille for at kuld-kaste Kirken, men forvandlede pludselig til Sten. Det samme skete med Jættekvinden, som med Barnet paa Armen omsluttende en anden Pille. O. A.

Laurentius Skytte (P. Laurentius a Divo Paulo) hed en sv. Adelsmand, der 1641—47 havde været Sverigs Afsending i Portugal. Der gik han over til Romerkirken og traadte ind i Fransiskaner-Ordenen. 1655 tog han Bolig i Klostret Araceli i Rom, hvor han blev Bibliotekar (Bildt, S. Birgittas Hospital, i Sv. hist. Tidsskr. 1895, 402 f.).

Lauretsen, Peder, Lektor, en af de Mænd,

der staa i forreste Række blandt de danske Reformatorer, var født i Næstved før 1490. I sin Ungdom indtraadte han i Karmeliter-Ordenen. Det er kendeligt, at han har gjort grundige humanistiske og teologiske Studier, for hvilke han fandt god Anvendelse, da han ved Aaret 1519 fik Virksomhed som Lektor ved det under Povl Helgesens Auspiciu oprettede Karmeliterkollegium i Kbhvn, der var bestemt til at være en Filial af Universitetet. Men da det efter nogle Aars Forløb atter opløstes, gik P. L. til sin Ordens Kloster i Assens. Her skete senest 1527 det reformatoriske Gennembrud hos ham, der førte ham ud af Munkevesnet. 1529 aabnede der sig en frugtbar Virksomhed for ham, da en evangelisk Præsteskole oprettedes i Malmø. Her udfoldede han en betydelig Kraft og Dygtighed, ikke blot som Lærer i bibelsk Teologi, men ogsaa, og det i fortrinlig Grad, som Skribent. I den saakaldte Malmøbog (1530, paa ny udg. 1868) har han fremstillet »Aarsagen og en ret Forklaring paa den ny Reformsats, Ordinering og Skik om Messen, Prædiken og anden ret Gudstjeneste, som begyndt er i den christelige Stad Malmø 1529«. Han har vistnok haft en ikke ringe Del i de 43 Artikler, som de evangeliske Prædikanter uden Herredagen i Kbhvn 1530 afgav om deres Tro og Lære, og siden udgav han en udførlig Beretning om Religions-Forhandlingerne ved Mødet (paa ny udg. 1889 af H. F. Rørdam). Blandt P. L.s senere Skrifter kan mærkes hans dygtige Forsvar for Præsteegetskabet og hans Angreb paa de livsvarige Munkeløfter (1533) samt hans »Undervisning imod Pavens, Bispens og deres Disciples Statuter, Love, Bud og Skikkelser« (1533, paa ny udg. 1890). Den Forfølgelse, Ærkebiskoppen og Domkapitlet i Lund efter Frederik I's Død rejste imod de evang. Prædikanter, som de vilde gøre fredløse, fremkaldte Skriftet »Expostulatio ad canonicos Lundenses adversus temerarie latam exilii sententiam et condemnationem in qvosdam verbi divini præcones« (1533). Alle disse Skrifter vidne om betydelig teologisk og kirkeretlig Lærdom samt polemisk Dygtighed. Under Grevens Fejde opholdt P. L. sig i det belejrede Malmø. Men straks efter Krigens Afslutning (1536) udnævnte Christian III ham til Præst i Oxie, nær Malmø. 1537 var han blandt de Mænd, der vare indkaldte for at af fatte Kirkeordinansen. Snart efter blev han Lektor i Teologien ved Lunds Domkirke, og i denne Stilling forblev han til sin Død 1552. Indtil det sidste bevarede han Præget af en uforfærdet Talsmand for Sandheden (P. L.s Levned i Indledn. til Udg. af »Malmøbogen«). H. F. R.

Lauretansk Litani kaldes den Bøn (det Litani, se d. Art.), der i lang Tid hver Lørdag har været sunget i Vor Frues Kapel i Loreto (se d. Art.) ved Ancona. Denne Bøn er en højtidelig Paakaldelse og Lovprisning af den hl. Jomfru, i hvilken der ikke maa ske Ændringer eller Tilføjelser uden Pavens Tilladelse. Tilføjjelsen: »Du Dronning, udfangen uden Arvesyndens Smitte« var i lange Tider ikke officielt godkendt. Det blev den først, da Leo XIII 24. Dec. 1883 i et Breve tillod Tilslætningen: »Du, den højhellige Rosenkranses Dronning« (*Regina sacratissimi Rosarii*) efter Paakaldelsen: »Du Dronning, udfangen uden Arvesyndens Smitte«,

hvorved den sidste Tilføjjelse ogsaa blev anerkendt. Derfor ere begge Paakaldelser optagne i de officielle Udgaver af Rituale Romanum efter 1884. I Udg. fra 1894 er det l. L. aftrykt S. 26*f. Tidligere Paver havde tilstaaet 200 Dages Aflad for hver Gang, man bad dette Litani med Anger og Andagt; Pius VII lovede 300 Dages Aflad. Og paa visse Betingelser (Skriftemaal, Kommunion, Kirkesbesøg med andægtig Bøn) lovede den samme Pave fuldkommen Aflad, naar det l. L. blev bedet paa Marias 5 Hovedfester (F. Beringer, Die Ablässe, Paderb. 1895¹¹, 181 f.).

Lauridsen, Hans, dsk Kannik, stammede fra Næstved og blev Kannik i Roskilde. 1527 rejste han til Udlandet for at studere i Köln, hvor han blev immatrikuleret, i Löwen og andre Steder; efter nogle Aars Forløb vendte han tilbage til Roskilde, hvor han senere tillige blev Helligaands-Hospitalets Forstander. H. L. var en Ven af Povl Helgesen (II, 382) og en ivrig Modstander af Reformationen. D. 24. April 1557. I H. F. Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 112 f. er trykt et Brev fra Povl Helgesen til H. L.

Lautrup, Jørgen Hjort, dsk Biskop, fødtes i Kbhvn 28. Marts 1798, blev Student 1815 og teol. Kand. 1824. 1830 blev han Spr. i Kjæng, 1839 i Hammer-Lundby, 1850 i Taarnby paa Amager. 1846 var han Biskop Mynsters Stedfortræder paa Stænderforsamlingen i Roskilde, 1854 blev han Monrads Efterfølger som Biskop over Laaland-Falsters Stift. Han døde 11. Juni 1856. Efter hans Død udgav C. E. Scharling hans »Betragtninger over Erindring, Genkendelse og Genforening efter Døden, en Træstebog for sørgende«, hvortil der er knyttet en Biografi af Forf. Jvfr. ogsaa Biografen i Ny kirkehist. Samlinger 3. R. III, 439 f.

Lavater, Johan Casper, Præst og Forfatter, blev født 15. Nov. 1741 i Zürich, hvor Faderen var Læge. Alt i Barnealderen fremtraadte karakteristiske Træk for hele hans senere Optræden, en rørende Gudhengivenhed, underlig blandet med en høj Grad af Forfølgelighed. Han følte sig i ganske særligt Forhold til Gud, bad om Undere, og disse udeblev ikke: Gud rettede hans Stile, Gud skjulte hans mange Fejl og lod hans gode Gerninger skinne. Fra 1760 prædikede han oftere som Student og henledede derved Opmærksomheden paa sig. 1763 forlod han Schweiz og stiftede paa Rejse gennem Tyskland Bekendtskab med mange af Tidens fremragende literære Mænd. I 9 Maaneder opholdt han sig hos den baade som Præst og Teolog navnkundige Spalding i Barth i Svensk-Pommern. Hjemvendt giftede han sig 1766 uden at have nogen Livsstilling og boede med sin Hustru i 8 Aar hos sine Forældre. 1769 blev han Medhjælper ved Waisenhuskirken i Zürich, og rykkede 1775 op til at blive Præst steds. Men de ydre Kaar vare saare trangte. 1778 blev han Diakonus ved St. Petri Kirke i Zürich, 1786 Sognepræst og Medlem af Konsistoriet, og i denne Stilling forblev han til sin Død. L. er stor baade som Præst, Digter og Forfatter. Han er bleven lidenskabelig elsket af vide Kredse af Mænd og Kvinder; og han er bleven hadet og spottet saa stærkt som nogen. Hans Navn er uforglemmeligt indflettet i det 18.

Aarh.s Literaturhistorie og træffes alle Vegne i Digternes og Filosofernes Værker. Han var en bibelfast troende Ordets Forkynder midt i den goldeste Kirketid; og han var Tolerancens og Humanitetens Talsmand ved sine Skrifter; ganske særligt øvede han dog Indflydelse ved personlig Paavirkning. Med Goethe plejede han en Tid det fortroligste Venskab og Samliv (ofte have de broderligt sovet i én Seng); men Digterkongen fjernede sig senere fuldstændigt fra ham, spottede ham i sine Xenier og viste ham Foragt. L.s literære Produktion er en overstrømmende Mangfoldighed. I sine Digte og Psalmer har han Bodmer, Gleim og Klopstock til Forbilleder. I Brevform udgav han 1768—78 religiøse Betragtninger under Titlen »Aussichten in die Ewigkeit« med dristige Udmalinger i Swedenborgsk Stil af det hinsidige Liv. 1771 udkom »Geheimes Tagebuch von einem Beobachter seiner selbst«, hvori der findes dyb Forstaaelse af Sjællivets Rørelser og kraftige Impulser til en Tro, virksom i Kærlighed. Hans ejendommeligste Skrift i apologetisk og asketisk Retning er maaske hans »Pontius Pilatus oder die Bibel im Kleinen und der Mensch im Grossen«. Navnkundigst er hans store »Physiognomische Fragmente« (4 Kvarthind med mange Kobber, 1775—78), som han skrev »til Befordring af Menneskekundskab og Menneskekærlighed«, idet han kræver, at vi skulle søge at læse Guds Haandskrift i ethvert Menneskeansigt. Bonnen var for L. det centrale i Gudsforholdet; han paastod tillige, at ved denne kunne vi stadig blive delagtige i den apostolske Tids ypperste Naadegaver. Han var syg efter Tegn og Undere. Bekendt er det saaledes, at han ifølge Joh. 21, 22 var forvisset om, at Evangelisten Johannes endnu levede hemmeligt paa Jorden; ofte stirrede han derfor paa en eller anden Forbigaaende i Haab om et Møde med Kærlighedens Apostel. Dette sygelige Sværmeri bragte ham i Forbindelse med de mange af hin Tids Andeseere, Eventyrere og hemmelige Foreninger. I Samfund med de indviede kunde han adspørge et Lysorakel og faa Svar gennem dettes stærkere eller svagere Skin. Denne Hemmelighed førte ham ogsaa til Kbhvn 1793. Han havde tidligere brevvekslet med Landgrev Carl af Hessen, Frederik VI's Svigerfader; nu var det A. P. Bernstorff, Kaj Reventlow o. fl., der indbød ham. Han prædicatede under stor Tilstrømning i Reformert Kirke og nedskrev en udførlig Dagbog under sit Ophold i Danmark; den er 1898 udgivet i Kbhvn af L. Bobé. Under Krigsurolighederne i Schweiz i Halvfemserne opklammede han sine Landsmænds Patriotisme ved sine Prædikener og sine Flyveskrifter. Da Franskmandene 26. Sept. 1799 rykkede ind i Zürich, og Soldaterne øvede Voidsgrøninger, søgte L. i Kærlighed at stille dem tilfreds, men blev paa Gaden dødelig saaret af en Geværkugle. I 5 Fjerdingaar led han forferdelige Smertes, dog stadig optaget af Brevskrivning og literært Arbejde. Døden udfriede ham 2. Jan. 1801 (Biografier af Gessner, hans Sviger-son, 1802, 3 Bd.; Bodemann, 2. Udg. 1877, og Rich. Petersen, 1903).

Lavigerie, Charles Martial, Kardinal, g. i Bayonne 31. Okt. 1825, traadte 18 Aar gl. ind i Seminariet St. Sulpice i Paris, blev præste-

viet 1849 af Msgr. Sibour og derpaa sendt til l'école des Carmes, hvor han erhvervede Graden som docteur ès lettres for Afhandlingen om »den kr. Skole i Edessa« og om Hegesippos. 1850 blev han Lærer i Seminariet Notre-Dame des Champs, Medlem af det nys dannede Kapitel ved St. Geneviève og 1854 Lærer ved Sorbonnen. 1856 rejste han som Direktør for de østerl. Skoler til Syrien, og efter sin Hjemkomst blev han Avditer i Rotaen og 1863 Biskop af Nancy, 1867 Ærkebiskop af Algier. Som saadan ledede han med Pater Joseph Girards Hjælp et stort missionerende Arbejde, der strakte sig langt ned i Sahara og til Sudan. 1874 dannede han »Société des Missionnaires de Notre-Dame d'Afrique« eller »des Missionnaires d'Algèr«, der i Reglen kaldes »de hvide Fædre«; de skulde være apostolske Sendebud blandt Araberne i Nordafrika. Da den internationale Forening til Afrikas Undersøgelse 1876 blev dannet i Bruxelles, kom der ny Fart i de hvide Fædres Missionsarbejde, der bredte sig til Mozambique og til Madagaskar; i Jerusalem blev St. Anna-Kirken overladt dem, og i Tunis optog de en betydningsfuld Gerning. I Juni 1881 udnævnte et paveligt Brev L. til Administrator for det apostolske Vikariat i Tunis, og 1882 blev han Kardinal. Han gjorde straks Skridt til en Indsamling, ved hvilken han vilde tilvejebringe Midler til en Domkirke i Carthago; den blev indviet Kristi Himmelfartsdag 1890. 10. Nov. 1884 gjorde en Bulle dette gamle Bispestæde til en Ærkestol og et Metropolitansæde. 1888 aabnede Kardinal L. som Nordafrikas Metropolit et Hærtog mod Slaveriet, og Leo XIII godkendte L.s humane og kristelige Virksomhed ved i Encyklikaen *In plurimis* til Brasiliens Biskopper at gengive næsten ordret et Brev, som L. havde sendt til Rom om det afrik. Slaveri. Efter Hjemkomsten fra Rom holdt L. 12. Nov. 1890 i Algier ved et Festmaal for den fr. Eskadre en Tale, hvori han (som det siden viste sig, med Leo XIII's Billigelse) udtalte sig for en Tilslutning »uden Bagtanke« til Republiken (T'Serclaes, Le Pape Léon XIII, II, 332 f.). Monarkisterne skummede af Raseri, men Rom støttede L., og 16. Febr. 1892 udsendte Leo XIII Encyklikaen *Inter innumeras sollicitudines* til alle fr. Biskopper og Lægfolk. 24. Nov. s. A. døde L. (Bannard, Le Card. L. I—II, Paris 1898).

Laxisme eller **lax Probabilisme** kaldes det Moralsystem, ifølge hvilket man har Lov til at følge en gunstig Mening, selv om den kun er svagt eller tvivlsomt probabel. Som System er L. vistnok aldrig direkte forsvaret af nogen Teolog, men adskillige Teologer i Slutn. af det 17. og Beg. af det 18. Aarh. fremsatte det probabilistiske Princip paa en Maade, der i høj Grad maatte være udsat for Misforstaaelser og Mistydingner i Retning af L. For at undgaa saadanne Misforstaaelser omdannede Alfonso Liguori (se d. Art.) sin oprindelige laxe Probabilisme til den saakaldte Æquiprobabilisme. Den laxe Probabilisme er fordømt af Pave Innocents XI.

Laxmand, Hans, Ærkebiskop, var først Medlem af Domkapitlet i Roskilde, derpaa blev han Ærkedegn i Lund. 1436 blev han Ærkebiskop dert. Allerede i Roskilde var han optraadt som en Modstander af Erik af Pommern,

og som Ærkebiskop stræbte han at hævde Landskirkens Uafhængighed baade af Kongen og Paven. Han blev Sjælen i Modstanden mod Erik af Pommern, og 1443 kronede han i Ribe Domkirke Christoffer af Baiern. Samtidig lykkedes det ham at gennemføre flere kirkelige Reformers (Udredelse af den fulde Kirketiende, Visitats af Klostre) og at faa Ærkestolens og Kapitlets Særrettigheder stadfæstede. Til Løn for sine gode Tjenester fik han selv Lindholm Len i Skaane. Han døde 30. Maj 1443. Ikke uden Grund har man sagt, at næst Absalon har ingen Ærkebiskop i Lund øvet saa stor Indflydelse paa Fædrelandets Stilling som H. L.

Lazarister kaldes en præstelig Kongregation for indre og ydre Mission, som Vincent de St. Paul (se d. Art.) stiftede; den blev 1632 stadfæstet af Pave Urban VIII ved Bullen *Salvatoris nostri*. Navnet stammer fra St. Lazare i Paris, der var Ordenens Moderhus.

Lazaros, se Lasarus (S. 24).

Lazarus-Riddere kaldes et ridderligt Samfund, der o. 1150 blev dannet i Jerusalem med det Formaal at pleje syge, især spedalske. Ordenen kom ogsaa til Europa, hvor Frankrig blev Hovedstedet for dens Virksomhed, og Boigni Stormesterens Bolig. Innocents VIII ophævede Ordenen, men Leo X genoprettede den. 1572 sammensmeltede Hertug Emanuel Philibert af Savoyen den italienske Gren af Ordenen med Maurits-Ordenen, og den nye Orden fik da den Opgave at værne den kat. Tro navnlig over for Protestantismen i Genève. Den fr. Gren af L.-R. blev i Beg. af 17. Aarh. forenet med »Vor kære Frues Orden fra Karmels Bjerg«. Ordenstegnet var et ottekanttet grønt Kors.

Lea, Labans ældste Datter (1 Mos. 29, 16), hvem han med List gav Jakob til Hustru i Stedet for hendes yngre Søster Rahel. L. blev Moder til Ruben, Simeon, Levi, Juda, Issakar, Sebulon og Dina (1 Mos. 30). Sammen med Rahel fulgte hun villig Jakob paa hans Flugt fra Laban (31, 4. 14f.). Hun omtales ogsaa i 33, 1f. og begravedes i Makpela Hule (49, 31). I Velsignelsesønsket Rut 4, 11 nævnes hun med Ære som en af Israels Stammødre. Navnet L. kan sammenlignes med det babylonske Kvindenavn Li'itu (»Herskerinde«). L. G.

Leade, Jane, eng. Mystiker, se Art. Filadel-fisk Selskab II, 48.

Leander, Ærkebiskop af Sevilla, var en ældre Broder til Isidor af Sevilla (II, 555). Før han blev Biskop, var han Munk, og som saadan fik han stor Indflydelse paa Liuvigilds Søn, Hermenegild, der gik over til den katolske Bekendelse. Harmfuld herover forviste Liuvigild L., der da tog til Konstantinopel, hvor han traf den senere Pave Gregor d. st., som dedicerede ham sine *Moralia in Iobum*. 584 blev L. Metropolit af Sevilla, og 589 oplevede han den Glæde, at hele det vestgotiske Folk forlod Arianismen for at blive Katolikere. Han førte Forsædet paa den berømte Synode i Toledo 589, der fik saa stor Betydning for den vestgotiske Kirke. 599 sendte Gregor d. st. ham Palliet. Han døde en 13. Marts, rimeligvis 601.

Lebana, Øverste for en Familie af Livegne (Esra 2, 45; Neh. 7, 48).

Lebbæos, se Judas Thaddæos (II, 692).

Lebona (Dom. 21, 19), nu Lubbân, en Landsby vestl. for Silo paa Vejen til Sikem.

Lebrija, Antonio, sp. Humanist, fødtes 1442 eller 44 i Lebrija (det gl. Nebrissa) ved Guadalquivir. Han var den første Spanier, der fik Del i den fra Italien udgaade Genoplivelse af de klassiske Studier. Efter 10 Aars Ophold i Italien optraadte han som Lærer i Salamanca og skrev dér 1481 *Introductiones in grammaticam Latinam*. Den blev efterfulgt af en gr. og castiliansk Grammatik, og snart fik han Disciple i hele Spanien. A. L. var Medarbejder paa Complutenser-Polyglotten (se Art. Ximenez), men hans Velynder, Kard. Ximenez havde ondt ved at værne ham over for Inkvisitionen, der havde ham mistænkt for Kætteri. Sine sidste Aar tilbragte han hos Ximenez i Alcalá, og dér døde han 2. Juli 1522.

Lebuin (Liawin), angelsachsisk Præst, var fra 870 Gregor af Utrechts Medhjælper ved Missionen i Egnen om Deventer, hvorfor han kaldes »Over-Ijssels Apostel«. Hans Dødsaar er ukendt; 12. Nov. eller 25. Juli er hans Mindedag.

Lechler, Gotthard Victor, tysk Teolog, fødtes 18. April 1811 i Kloster Reichenbach i Schwarzwald. Han studerede under F. C. Baur i Tübingen, blev 1834 Vikar i Dettingen, efter 1½ Aars Forløb Repetent i Blaubeuren, senere Repetent i Tübingen-Stiftet. 1840 gjorde han en Rejse til England og Frankrig, og efter Hjemkomsten fra den udgav han »Gesch. des eng. Deismus« (1841). Efter en Virksomhed som Diakonus i Waiblingen og Dekan i Knittlingen blev han (1858) kaldet til Leipzig som Prof. ved Universitetet, Superintendent og Præst ved St. Thomaskirken, og dér døde han 26. Dec. 1888. Blandt hans Skrifter maa især nævnes: »Gesch. der Presbyterial- und Synodalverfassung seit der Ref.« (1854), hans Hovedværk: »Johannes von Wiclif und die Vorgesch. der Ref.« (I—II, Leipz. 1873), en efter hans Død udgiven Skitse af Joh. Hus's Liv (1891), samt »Das apost. und nachapost. Zeitalter« (3. Aufl. 1885), et konservativt Opgør med Tübingerskolens Konstruktion af den apostolske og efterapostolske Tidsalder.

Le Clerc, se Clericus (I, 523).

Lectie og **Lectionarium**, se Perikoper.

Ledóchowsky, Miecislav, Kardinal af den polske Greveslægt Halka af Ledóchow, f. i Gorki i Stiftet Sandomir 29. Okt. 1822, studerede først i Radom og Warschau, senere i det adelige Kollegium i Rom. 1845 blev han præsteviet, 1846 udnævnte Pius IX ham til pavelig Husprælæt og apost. Pronotar og sendte ham som Auditor hos den pavelige Nuntius til Lissabon; derfra kom han 1856 som apost. Legat til Columbia i Syd-Amerika. Da der kort efter udbrød Revolution i Columbia, maatte L. og Jesuiterne flygte til Rom. 1861 blev han bispeviet som Ærkebiskop af Theben i p. og derpaa sendt som Nuntius til Belgien. 1865 blev han valgt til Ærkebiskop af Gnesen-Posen, men inden han tiltraadte dette Embede, var han en Tid overordentlig pavelig Afsendig i Bruxelles. Som Ærkebiskop var han i høj Grad virksom for at fremme det relig. Liv og Oplysningen. 1869—70 tog han Del i det vatikanske Concilium, men efter den fr.-tyske Krigs Udbrud

vendte han tilbage til sit Stift. I Nov. 1870 rejste han til Versailles med en Adresse fra sit Ærkestift (Augsb. Allg. Zeit. f. 19. Nov. 1870) for at paakalde Preussens Hjælp over for den piemontesiske Tempelraner; men Kong Wilhelm afviste enhver Tanke om Indblanding i Mellemværendet mellem Rom og Italien og ligesaa Pavens Tilbud om at møde mellem Preussen og Frankrig. I de følgende Aar vakte L. Preussernes Uvilje ved i sit Stift at værne om det polske Sprog, og 1874 blev han i Kraft af Majlovene dømt til en stor Pengebøde eller til 2 Aars Fængsel. Efter en Proces blev han erklæret for afsat, men Pius IX udnævnte ham 15. Marts 1875 til Kardinal med S. Lorenzo in Lucina som Titelkirke og gav ham Bolig i Vatikanet. Senere blev han Præfekt for Kongregationen *de propaganda fide* og andre Kongregationer. D. 1902 (Janiszewski, Hist. de la persécution de l'église cath. en Prusse, Paris 1879).

Lee, Anne, se Shakers.

Le Fèvre d'Étaples, *Jaques* (Jacob Faber Stapulensis), fr. Humanist, f. o. 1455 i Étaples i Picardie, d. 1536. Om hans Ungdom vides kun, at han tidlig kom til Paris, hvor han med Iver kastede sig over klassiske Studier. Efter en Rejse til Italien underviste han i Paris, hvor han 1507 tog Ophold i Klostret St. Germain des Prés, hvis Forstander Brignonet (I, 387) var hans Velynder og tidligere Elev. Klosterbibliotekets Skatte bragte ham til at ombytte de klassiske Studier med bibelsk-eksegetiske. Han har her den store Fortjeneste at have brudt med den allegoriske Fortolkning, idet han uafhængig af dogmatiske Fordomme søger at fortolke Skriften ud fra denne selv (Kommentar til Pauli Breve, 1512, til de 4 Evang., 1522, til de katolske Breve, 1525). 1517—18 udg. han 2 kritiske Undersøgelser om Maria Magdalene, som han viste var forskellig fra Synderinden Lk. 7, og fra Lasarus's Søster. Denne Opfattelse stred imod den traditionelle og blev 1521 fordømt af Sorbonnen, der ogsaa vilde have L. selv kætterdømt; men han blev beskyttet af Kong Frans I og Brignonet, der 1516 var bleven Biskop i Meaux. Før Fordømmelsen rejste L. til Meaux, hvor han 1523 udgav sin Overs. af ny Test. efter Vulgata, og 1525 en opbyggelig Forklaring til Søndagstekster. I et Forord hævder han Skriften som eneste Trosregel. Da Frans I efter Slaget ved Pavia var i Fangenskab, benyttede hans Fjender Lejligheden; en Kætterkommission blev nedsat, men medens flere af L.s Venner led Martyrdøden, flygtede han selv til Strassburg. Da Kongen vendte tilbage, blev han Bibliotekar paa dennes Slot Blois, hvor han udarbejdede sin Overs. af gl. Test., ogsaa efter Vulgata (1528). Da Fjenderne atter truede, tyede han til Kongens Søster, Margrete af Navarra, ved hvis Hof i Nérac han levede til sin Død. Her modtog han 1533 Besøg af Calvin paa dennes Flugt fra Paris. L. var i det væsentlige enig med Reformatorerne, udtalte sig bestemt imod Gyldigheden af opus operatum og af Messeoffer, men han blev udvortes staaende i Romerkirken. Jvfr. K. H. Graf, J. Fab. Stap., i »Zeitschr. f. d. hist. Theol.«, 1852 og V. Sthyr, Studier over Ref.s Hist. i Frankrig før Calvin, Kbhvn 1870, I. S. A. B.

Legater kaldes Pavens Afsendinger og Stedfortrædere udenfor hans Residens. Man skelner mellem 1) fødte L., der i Kraft af deres Embeder have denne Værdighed, som Erkebiskopperne af Pisa, Lyon, Reims, Bordeaux, Arles, Toledo, Gran, Köln, Gnesen-Posen, Salzburg og Prag; 2) *legati a latere*, pavelige Afsendinger af første Rang (Kardinaler), der bruges til vigtige diplomatiske Sendelser; 3) Nuntier, Afsendinger af anden Rang: Prælater, som ikke ere Kardinaler. Nogle af disse have faste Stationer (München, Wien, Bruxelles, Luzern), andre midlertidige; 4) Internuntier (Residenter), overordnede Afsendinger af tredje Rang, der ere Nuntiernes Stedfortrædere; 5) apost. Vikarer, der opholde sig i Lande, hvor der ikke er rom.-kat. Biskopper, eller hvor den biskoppelige Jurisdiktion ved en lang Vakance er ophevet.

Legemsfest, Kristi, se Kristi Legemsfest (II, 859).

Legenda aurea, se Jakob fra Viraggio (II, 589).

Legende af *legenda* (o: hvad der skal læses) bruges dels i Almindelighed til Betegnelse af de kirkelige Læsestykker (se Perikoper), dels om de Uddrag af Martyrakterne og Helgenkrønikerne, der fra Oldkirkens Dage blev læste i Kirkerne. De mærkeligste L.samlinger i den gr. K. stamme fra Johannes fra Damaskos (II, 659) og Simeon Metafrastes, i den lat. K. fra Jakob fra Viraggio (II, 589). En kritisk Udgave af Helgenkrønikerne, ordnet efter Almanaken, skyldes de saakaldte Bollandister (I, 22). De danske Helgeners Levnedsløb ere overs. paa Dsk i H. Olrik, Danske Helgeners Levned (1893 f.). En Del af de gamle L.r er metrisk behandlede i C. J. Brandts Legender (1887⁸).

Lehaber (Lehabim), 1 Mos. 10, 13 (1 Krøn. 1, 11), rimeligvis d. s. s. Lubim o: Libyer.

Lehi, et Sted i Juda nær ved den filistæiske Grænse. Hertil henføres Samsons i Dom. 15, 9—19 fortalte Bedrift, og Navnets Oprindelse sættes ved populær Forklaring i Forbindelse med Ælskæbebenet (lehi), hvormed Samson slog Filisterne. I 2 Sam. 23, 11 (forbedret Tekst, i Stedet for »ien Hob«) nævnes L. som Scenen for en Kamp mellem en af Davids Helte og Filisterne. L.s Beliggenhed har sandsynligvis været i Nærh. af Vadi-es-sarâr, maaske sydøstl. for Sora. L. G.

Lehmann, Edvard, dsk Religionshistoriker, f. i Kbhvn 19. Aug. 1862, blev 1880 Student fra Metropolitanskolen, 1886 teol. Kand. Efter med det Oehlenschläger-Tegnérskes Stipendium at have studeret i Lund var han i nogle Aar Privatlærer og Kommunelærer. 1890 vandt han Universitetets Guldmedalje for en Afhandling om den relig. Følelses Natur og sædelige Værd. 1892 rejste han til Udlandet paa en Studierejse, der varede $4\frac{1}{2}$ Aar. 1896 vandt han den filosofiske Doktorgrad for en Afhandling om Forholdet mellem Religion og Kultur i Avesta. 1900 blev han Docent i Religionshistorie ved Kbhvns Universitet. Foruden mindre Afhandlinger har han skrevet: »Hedensk Monotheisme« (1897); »Zarathustra, en Bog om Persernes gamle Tro« I—II (1899—1902); »Mystik i Hedenskab og Kristendom« (1904). Endvidere har han i 2. Udg. af Chantepie de la Saussayes, Lehrb.

der Religionsgesch. (1897) skrevet Afsnittene om Inder, Persere og Grækere. Ved 3. Udg. (1905) er han Medredaktør. I »Theol. Jahresbericht« har han siden 1900 udarbejdet Afsnittet »Religionsgeschichte«.

Lehmus. 1) **Adam Theodor Albert Franz L.**, tysk Præst, f. i Soest 1777, studerede i Halle og Jena, blev 1800 Kondiakonus i Dinkelsbühl, 1807 Diakonus ssteds, 1821 Sognepr. i Ansbach, senere Dekan. Han døde i Nürnberg 1837 paa en Rejse. L., der i sin Ungdom var paavirket af den kantiske og hegelske Filosofi, arbejdede sig frem til en positiv kir. Tro og blev en af Forkæmperne for det vaagnende Trosliv i Baiern, som han søgte at fremme ved Udgivelsen af en Mængde opbyggelige og polemiske Skrifter. Jvfr. Thomasius, Das Wiedererwachen des evang. Lebens in der luth. K. Bayerns (1867) 204 f. — 2) **Johann Adam L.** (Lehms), tysk Psalmedigter, prist som »Hiller Nummer to«, fødtes 1707 i Rothenburg a. d. Tauber i Baiern, studerede i Jena, blev 1734 Præst i Scheckenbach, s. A. Diakonus i Rothenburg, 1762 Superintendent dér. D. 1788.

Lehnberg, Magnus, sv. Biskop, f. i Södra Vi Menighed i Linköpings Stift og Kalmars Len 22. Maj 1758, Student i Upsala 1776. Paa Grund af Fattigdom maatte L. anvende største Delen af sin Studentertid paa Informationer. Af samme Grund hindret i at indtræde i Kongens Kancelli, som hans Plan havde været, blev han 1785 ordineret og ansat som Komministeradjunkt ved Storkyrkan i Stockholm. Ved sine »Åreminnen« over Birger Jarl (1787) og Carl Carlsson Gyllenhjelm (1788), for hvilke han 2 Gange fik det sv. Akademis store Pris, vandt han med ét Slag en for en ugradueret Komministeradjunkt næsten eksempelvis Fremgang. Han blev 1789 indvalgt i det sv. Akademi, blev s. A. Sognepræst i Kungsholms Menighed, 1792 Overhofprædikant hos Enkedronning Sofia Magdalena, 1800 Dr. theol., 1802 Kongens Overhofprædikant, s. A. Spr. i St. Jakobs og Johannes's Menigheder i Stockholm, 1805 Biskop i Linköping; d. 9. Dec. 1808. Den Veltalenhed, han havde lagt for Dagen i de to Mindedigte, pristest af hans Samtid i overdrevne Vendinger, »med ham fødtes den sv. Veltalenhed fuldvoksen« osv., forklarligt derved, at »Åreminnet«, en nu temmelig forældet Form for Skønlitteratur, blev baaret frem af hele den gustavianske Æras ejendommelige Smag og Følelsesretning og særlig plejet af selve Gustaf III. Det ubestridelige Herredømme over Sprogets Behandling, L. i hvert Fald fik lagt for Dagen, gjorde sig siden gældende i hans Virksomhed som Prædikant. Hertil kom en fængslende Deklamation, en værdig og mild Optræden, som sammen med hans neologiske Retning gjorde ham til Samtidens mest yndede Prædikant, særlig indenfor de højere, af religiøs Skepticisme smittede Kredse. Uden Tvivl har han ogsaa haft en Mission i sin Bestræbelse for mildt at overbevise saadanne Tilhørere om Krdømmens Fortrin samt i sin Bekæmpelse af de løse Sæder ved Skildringen af »den Lykke, som Dydens Udevelse skænker«. »Uden ham vilde maaske Stockholm være blevet et Paris i Irreligiositet og Usædelighed« (Sv. Biogr. Leksikon). Efter hans Død udgaves 3 Bind af

hans Prædikener 1809—13 (4. Opl. 1827 i 2 Bd.). O. A.

Lehninsk Spaadom. I Cistercienser-Abbediet Lehnin i den sydøstlige Del af Brandenburg skal der i 13. eller 14. Aarh. have levet en Broder Herman, hvem man har tillagt et latinsk Hexameter paa 100 Vers, der forudsiger det brandenburgske Fyrstehuses Skæbne indtil efter 1700. At den saak. l. S. er et ultramontan og preusserfjendsk Falskneri, blev allerede 1746 godtgjort af Præsten Weiss, der mente, at Spaadommen skyldtes »en papistisk sindet Munk eller Præst« fra Tiden 1688—1700; men det er endnu ikke lykkedes sikkert at eftervise, hvem Forf. var (Hermens, Kloster L. und seine Weissagung, Barmen 1888).

Leib, Kilian, Prior for de regulære Korherrers Stift Rebdorff ved Eichstätt, fødtes i Ochsenfurt i Franken 23. Febr. 1471. 1486 traadte han ind i Stiftet Rebdorff, der hørte til Windesheimer-Kongregationen. 1499 blev han Prior for Stiftet Schamhaupten, der hørte til Rebdorff, og 1503 valgte Kannikerne i Rebdorff ham til deres Prior. 1530 var han Medforfatter af den fra rom.-kat. Side afstattede Gendrivelse af den augsb. Konfession. 1546 var han til Stede ved Religionssamtalen i Regensburg. Han døde 16. Juli 1553. Foruden polemiske Skrifter mod Reformationen har han efterladt sig nogle *Annales*. Den første Del af disse (1502—23) er aftrykt i Friherre v. Aretins »Beiträge zur Gesch. und Lit.« VII og VIII (1806); den anden, interessanteste Del (1524—48) i Döllinger, Beiträge zur polit., kirchl. und Culturgesch. der 6. letzten Jahrh. II (1863). Dér findes (til Aarene 1533, 1535 og 1537) et og andet om de danske Forhold.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, er den første store tyske Skolefilosof, som indleder den hele nyere tyske filosofiske Tænkning. Født i det mørke 17. Aarh. (i Leipzig 1646) er han den fornemste Banebryder for den Oplysningens Tidsalder, som oprinder i det 18. Aarhundredes Tyskland. Det var ikke alene paa Filosofiens Omraade, han virkede; med sin bejelige og omfattende Aand beherskede han alle Videnskabsgrene og greb reformerende ind paa flere Omraader. Han var Historiker, Naturforsker, Sprogforsker, Teolog og Matematiker; sit matematiske Snille viste han ved Opdagelsen af Differentialregningen, hans Antydninger indenfor Sprogvidenskabens viser i Retning af den sammenlignende Sprogforskning. Ved sin Alsidighed minder han mellem de ældre Filosofer særlig om Aristoteles.

Til et frit, omfattende Syn paa Livet blev han allerede ført ved sit Livs ydre Art. Han forlod tidlig sin Fødeby og tilbragte flere Aar af sin Ungdom paa Rejse, hvorunder han, fornemmelig i Paris, gjorde Bekendtskab med de fleste af Tidens store Mænd. Hans bejelige Aand bevirkede, at han færdedes lige godt sammen med Katoliker, Reformerte og Frtænkerere. Det var da ganske naturligt, at han kom ind paa Tanker om en Sammenslutning af de forskellige Kirkesamfund. Som 30aarig tiltraadte han endelig en fast Stilling som Bibliotekar i Hannover; til denne By var han senere knyttet. Her døde han 1716.

Grundtrækkene i hans Filosofi kan karak-

teriseres ud fra den Overgangsperiode, i hvilken han lever. Den Grundopgave, som bestandig stiller sig frem for ham, er Foreningen af den teologiske og mekaniske Verdensanskuelse. Det er den gamle og den nye Betragtning, som her mødes. L. har Sympati for det gamle Livs- syn, men han indseer Berettigelsen af den moderne Videnskab. Han søger da en Løsning, og en saadan finder han i en ejendommelig Metafysik, hvis Midtpunkt er Monadelæren. Noget filosofisk Hovedværk har han ikke givet; sit System har han udviklet i mindre Afhandlinger; især kan her nævnes: *Système nouveau*, 1695; *Monadologie*, 1714, skreven for Prins Eugen af Savoyen; *Principes de la nature et de la grace fondés en raison*, 1714. De to største filosofiske Skrifter er af polemisk Natur, det ene, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, 1704, er rettet imod Lockes Erkendelsesteori, det andet *Essai de Théodicée*, 1710, er skrevet paa Foranledning af Dronningen af Preussen som Forsvar mod Pierre Bayles Skepticisme.

Det er Substansbegrebet, som paa den Tid danner Grundbegrebet i Filosofien. L. ser Svagheden ved Descartes's Dualisme, men føler sig heller ikke tilfredsstillet ved Spinozas Monisme. Han opstiller da en ny Forklaring, idet han med Afvisning af Materiens Realitet alene finder det sande værende i den sjælelige Verden. Udstrækning og Materie betegner det sammensatte, Aggregatet; herved kan man da ikke blive staaende, men maa gaa tilbage til de Grundenheder, hvoraf de er sammensatte. Kun i det absolut enkelte kan vi finde Substansen. Men det absolut enkelte kan kun opfattes som en Kraft; Atomerne indeholder en Selvmodsigelse; thi de skal baade være de sidste Punkter og udelelige. Og denne Kraft, som er Substansen, maa som enkelt være noget for sig, noget individuelt helt igennem, der har sit eget indre Liv og følger sin egen Lovmæssighed alene. Saaledes er den almindelige Forestilling om Monaden givet. Den nærmere Forestilling fremkommer ved en Analogislutning ud fra vort eget Væsen; vi maa tænke Monaderne i Lighed med vore Sjæle. Vi staar ikke ene i Verden som besjælede Væsener; vi maa endog tænke os, at den hele Tilværelse er besjælet, om end i en meget forskellig Grad. Her er baade Sjæleliv med fuld Bevidsthed og lavere Sjæleliv, hvor Bevidstheden slummer som i Naturen; men intetsteds er der absolute Forskelle; derved vilde al Forklaring blive umulig.

Men med denne gennemførte Artikulation af hele Tilværelsen, hvor hver enkelt Monade alene handler ud af sig selv, uden ydre Paa- virkning, bliver Spørgsmaalet, hvorledes der dog kan være Overensstemmelse mellem de forskellige Monaders Tilstande. Dette besvarer L. ved at henvise til Gud som den, der fra Begyndelsen af ved en harmonia præstabilita har anlagt alle Monaderne paa at svare til hinanden. Alle de enkelte Kræfter er Individualisationer af den ene guddommelige Grundkraft, der saaledes bliver Enheden i al den uendelige Mangfoldighed. Den hele Verdensproces bliver saaledes tilslidsført tilbage til en guddommelig Grund. I alt raader den strenge Nødvendighed, den tilstrækkelige Grunds Princip

gør sig gældende i alt, hvad der sker; men netop dette Princip fører tilbage til Gud; thi Nødvendigheden forudsætter den guddommelige Orden og Visdom. Mekanismen viser saaledes tilbage til et teologisk Princip som det første; det enkelte kan forklares mekanisk, men Helheden kun teologisk.

Til disse Grundtræk slutter sig de Løsninger, som L. endviere har givet paa forskellige enkelte Problemer. Forholdet mellem Sjæl og Legeme bestemmer han ud fra et almindeligt anvendt Billede som Forholdet mellem to Ure, der én Gang for alle er afpassede efter hinanden. I Erkendelsesspørgsmaalet, hvor der overfor Locke særlig er Tale om Erkendelsens Oprindelse, afviser L. bestemt Forestillingen om Sjælen som en tabula rasa paa sit første Trin. Han hævder herimod, at der overalt i Tilværelsen er Differentiation; end ikke to Blade ligner hinanden fuldkommen. End mindre kan da to Menneskesjæle antages at være ens. Gennem vor Natur er vi alle fra Begyndelsen af præformede med Hensyn til vor Erkendelse. Og endelig overfor Bayle, der fandt en Disharmoni mellem Religion og Fornuft, og særlig gjorde gældende, at den manikæiske Lære om to modsatte Principer, et ondt og et godt, i Verden, mest stemmede med Erfaringen, søger L. at hævde en religiøs Optimisme. Denne Verden behøver vel ikke at være den absolut fuldkomne; Troen paa en algod og alvís Gud kan opretholdes, naar vi kun kan anse denne Verden som den bedste af de mulige Verdener. Og dette skal vi kunne; thi vistnok findes der ondt i denne Verden som Følge af den nødvendige Begrænsning. Men ved Siden af det gode som Helhed vil det dog forsvinde i Betydning eller blive et Middel til en højere Aabenbarelse af dette. At et saadant Bevis ikke er synderlig godt, er let nok at se; det er desuden i en ret betydelig Modstrid med hele Filosofiens øvrige Fremhævelse af det enkeltes selvstændige Betydning; det forstaas slet ikke, at det enkelte Menneske skal lide for det hele. Det er imidlertid især gennem dette sidste Værk, at L. har virket paa sin nærmeste Eftertid; det var det eneste, som da var almindelig kendt. Nogen Betydning for Eftertiden har hans kirkelige Unionstanker derimod ikke faaet. De Fordringer, der fra katolsk Side, især af Bossuet, blev stillede, gjorde enhver Tanke om en Forening af de adskilte Konfessioner umulig.

Det er en ny Tid, som indvarsles med dette System. Vi vil i det 18. Aarhundredes Tankegang genfinde Grundtankerne fra L.s Filosofi. Først Hævdelsen af den individuelle Frihed, af Retten til at være sig selv og gøre sin egen Mening gældende. Dernæst, i nøje Forbindelse hermed, Fremhævelse af Tænkningen, Intellektualismen. Denne strækker sig gennem hele L.s System; Monadernes hele Virksomhed er jo Forestillen. Og det er den, som især giver Oplysningens Aarhundrede sit Præg. Ved den mere almindelige og vage Maade, hvorpaa L. endelig har bestemt Religionen, har han tillige givet stærke Impulser til den Aandsretning, som senere kommer frem i Rationalismen. Men som det sikkert var mod hans Intention, at han fik en saadan Arvtager, saa kan han ogsaa gøre Fordring paa at blive vurderet uaf-

hængigt af de historiske Virkninger. Hans System er Udtryk for en fin og aandfuld Idealisme, og som han har inspireret mangfoldige store Tænkere siden, vil hans Filosofi altid have sin Værdi og Interesse for enhver, der tænker over Livets store Gaader.

L.s filosofiske Skrifter er udgivne af C. I. Gerhardt, 7 Bd., Berlin 1875—90. I Kirchmanns »Philosophische Bibliothek« findes »Neue Abhandlungen über den menschlichen Verstand« overs. af C. Schaarschmidt, 1873, og »Die kleineren philosophisch wichtigeren Schriften« overs. af I. H. Kirchmann 1879, ligesom Theodiceen 1879, der ogsaa er overs. af Gottsched 1744. Af Literatur kan nævnes: Guhrauers Biografi i to Bind 1842, endvidere: E. Pfeiderer, L. als Patriot, Staatsmann und Bildungsträger 1870; L. Feuerbach, Darstellung u. Kritik d. L. Filosofi 1837; Nourrisson, La phil. de L. 1860, Kuno Fischer, L., III, 1902⁴; I. Th. Merz, L. 1884; E. Deilmann, Eine neue Darstellung d. L. Monadenlehre, 1891. F. C. K.

Leiden (Leyden, *Lugdunum Batavorum*), By i Syd-Holland ved den gamle Rhin, fik 8. Febr. 1575 ved Vilhelm af Oranien et Universitet, der har spillet en stor Rolle i det videnskabelige Liv. I den første Tid vare L.s Teologer nikkere Værger for Dordrechter-Ortodoksien; i den sidste Halvdel af 19. Aarh. har F. C. Baur og Wellhausen dér haft dygtige Disciple og Medarbejdere i Mænd som Scholten og Kuenen, og der er dér udviklet en moderne Teologi, som bryder helt med den kirkelige Kristendom. Om L.-Teologien se C. H. Scharling, Den nyere holl. Teologi (1865) 88 f.

Leidrad, Ærkebiskop af Lyon 798—813, var en Tidlang Bibliotekar hos Karl d. st. Efter at være bleven Ærkebiskop rejste han sammen med Theodulph af Orléans rundt i det franske Rige som kejserlig Sendemand. Senere kom han til den spanske Mark for at bekæmpe Adoptionismen (I, 28). Som Biskop virkede han ivrigt for at udbrede Oplysning i Præsteskabet. Han har efterladt sig en *Liber de sacramento baptismi* og 3 Breve til Karl d. st. (aftrykt hos Migne Bd. 99).

Leinberg, Karl Gabriel, finsk Pædagog og Kirkehistoriker, f. 8. Februar 1830 i Åbo, hvor hans Fader var Handlende, blev Student i Åbo 1848, mag. phil. 1853, det følgende Aar Religionslærer ved Helsingfors's Privatlæceum, hvis Forstander han var 1856—68; aflagde 1868 teol. Embeds-eksamen og blev s. A. udnævnt til Direktør for Jyväskylä'ske Folkeskolelærerseminarium, en Stilling han beklædte, indtil han 1894 tog sin Afsked, og siden han har været Inspektør for Helsingfors's Folkeskole-distrikt, som omfatter en stor Del af det midterste Nyland. L. er en overordentlig kundskabsrig Mand (1884 blev han titular Professor, 1897 *Dr. phil. h. c.*), som med Energi røgtede de forskellige Tjenester og Paalæg (han har været Medlem af flere Komitéer osv.), der har været ham betruet. Af hans talrige Publikationer maa her nævnes: »De finska klosters historia« (1890); »Finlands territoriala församlingar, deras äldre og utgrening« (1886); »Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne intill år 1554« (1894); »Åbo stifts herdaminne 1554—1640« (1903); »Handlingar rörande finska kyrkan och prester-

skapet 1535—1720«, I—VI (1892—1903); »Finska presterskapets besvär och K. Mts. derpå gifna resolutioner«, I—II (1892, 1903); »Skolstaten i Åbo Stift« (1893); »Handlingar rörande finska skolväsendets historia«, I—IV (1547—1835) (1884—1901); »Bidrag till kännedomen af vårt land«, I—VI (1885—94); »Finske studerande vid utländska universitet före 1640«; »Handlingar belysande Finlands kamerala förhållanden på 1500- och 1600-talen«, osv., allesammen Publikationer, som ere af største Betydning for den kirkehistoriske Forskning i Finland. A. N.

Leipzig fik ved Adventstid 1409 sit Universitet, da Frederik den stridbare og hans Broder »undte de fra Prag (II, 495) fordrevne Kunster et Herberg«. Med pavelig Stadfæstelse aabnedes Universitetet i St. Thomas-Herrernes Refektorium, og Otto af Münzberg blev det nye Universitets første Rektor. Efter Reformationen gav Moritz Universitetet Plads i det tidligere Pauliner-Kloster. I Beg. var L.s Universitet Sæde for Skolastiken; senere husede det Humanister som Konrad Celtis og Petrus Mosellanus. Efter Ref. havde det Lærere som J. Camerarius, Pfeffinger og Selnecker. I Trediveaarskrigens Dage led det meget, men i Slutn. af 17. Aarh. havde det i Joh. Ben. Carpzow den yngre en fremragende Lærer, som drog mange til Byen; 1686 holdt A. H. Francke dér sit berømte *Collegium philobiblicum* (II, 90), og dér blev Navnet »Pietister« først brugt om denne Aandsretnings Tilhængere. I det 18. Aarh. lærte i L. saa forskellige Mænd som Crusius og Ernesti, og i Beg. af det 19. Aarh. virkede dér Rosenmüller, Tittmann, Illgen og Winer. Senere blev L. et Hovedarnested for den genoplyvede Lutherdom (Hahn, Harless, Kahnis, Delitzsch, Lechler og Luthardt).

I L. holdtes 1519 den berømte L.-Disputation (se Art. Luther). 1548 vedtog Stænderne dér det saak. L.-Interim (se d. Art.), og 1580 udkom dér den første Udg. af Konkordiebogen. 1827 holdt Prof. Aug. Hahn (II, 327) i L. en betydningsfuld Disputats om Rationalismen.

Leipziger-Disputation, se Art. Luther og A. Hahn (II, 327).

Leipziger-Interim (det andet eller sachsiske I.) kaldtes en Unionsformel mellem de Evangeliske og de Romerske fra 1548. Kurfyrst Moritz havde over for Karl V erklæret, at han ikke kunde antage Augsburg-Interimet (I, 170), før dette var godkendt af Stænderne. Efter at disse havde forhandlet, først i Meissen (1. Juli), senere i Torgau (18. Okt.), mødtes de tilsidst (21. Dec.) i L. Skønt de misbilligede de betydningsfulde Indrømmelser, som Teologerne, der havde været samlede i Pegau (i Aug.) og Altle (i Nov.), havde gjort (I, 26), stemte de dog tilsidst for Interimet, og dette blev derpaa Lov for Kurfyrstendømmet Sachsen. Men inden det kunde bringes til Udførelse, udbød den adiaforistiske Strid (I, 26).

Leipziger-Missionen. Den ældste sachsiske Missionsforening dannedes 1819 i Dresden, lige- som de andre i Tilslutning til Baseler-Missionen. Men Trangen til en Missionsvirksomhed paa strengt konfessionel luth. Grund førte til Stiftelsen af det evang. luth. Missionselskab i Dresden den 17. Aug. 1836. Stødet dertil gav en til Dresden indløbet Forespørgsel fra 3 af

Jänickes (se II, 706) Elever i Berlin, der vare bestemte for engelsk Missionstjeneste, men ikke vilde underskrive en Forpligtelse paa den evang. Kirkes 39 Artikler, og nu spurgte, om den luth. K. ikke havde Anvendelse for dem. De ledende Mænd ved denne Lejlighed var Præsten Wermelskirch, den første Forstander for det Missionsseminarium, der nu oprettedes, den tidligere Statsminister Grev D. Einsiedel (I, 732), der i mange Aar stod i Spidsen for det nye Missions-selskab, samt Dr. Scheibel fra Breslau og ikke mindst den danske Dr. Rudelbach, da Superintendent i Glaucha. Et lille Missionsblad begyndte at udgives, der omdannedes 1846 til det endnu bestaaende »Evang. Luth. Missionsblatt«. De første Missionærer, de tre fra Jänicke, udsendes 1838 til Sydaust Australien for at virke blandt de indfødte, men kunde ikke faa disse samlede og gik snart over til at blive Præster for derværende tyske luth. Menigheder. Sin egentlige Arbejdsmark fandt Selskabet i Indien, hvortil Cordes udsendes 1840. Denne blev Medhjælper hos den danske Præst i Trankebar, Hans Knudsen (II, 817), og da Danmark 1845 solgte Trankebar til England, lykkedes det Cordes at forhindre, at den luth. Menighed dér, 1700 Kr., blev overgivet til den eng. Kirkes Mission, saa at den nu overtoges af L.-M. Dermed traadte denne ind i den gamle luth. Missions Arv i Sydindien, og den fik Tilgang ogsaa andre Steder: Madras 1848, Tritsjinopolli 1850, Tansjaar 1852, Madura, af Sudra-Kristne, der stammede fra denne og vare misfornøjede med den eng. Missions haardhændede Fremgangsmaade imod Kasteskikkene. Og L.-M. kom til at staa som Bæreren af en mildere Optræden, der vilde overvinde Kasteaanden »indenfra« (II, 736—39) i skarp Mod sætning til de eng. Missioner. Det blev Dr. Karl Grauls (II, 251) Livs gerning som Leder af Missions selskabet 1844—60 at fastslaa denne principielle Stilling og gennemføre den i Praksis under mange Kampe. I Hjemmet fik han Missionsstyrelsen henlagt 1847 til et evang. luth. Missionskollegium i Leipzig. Derhen forlagdes ogsaa Missionsseminariet for at drage Nytte af Universitetet, og i en Aarrække udsendes kun akademiske Teologer, indtil L.-M. 1879 atter maatte optage en seminaristisk, men meget grundig Uddannelse for at faa Missionærer nok. Grauls Tanke at samle alle de luth. K. om L.-M. som et fælles Værk kunde ikke opretholdes i Længden, dog ere Lutheranerne i Baiern, Mecklenburg og Rusland i det hele blevne ved L.-M., ligeledes den Svenske Kyrkans Mission, som dog 1901 har faaet den sydlige Arbejdsmark, med Stationerne Madura, Wirupattam, Aneikadu, Pudukoti samt en nu oprettet i Colombo paa Ceylon, udsondret som »svensk Diöces« med Miss. Sandgren den ældre i Madura som Leder. Til dette høre 7 Missionærer, 1 Lærerinde og 1782 døbte, medens 20 tyske Stationer tælle 31 Missionærer og 15 Lærere og 19,629 Kr. Missionens Skoler søges af 8600 Born, deraf o. 1000 hedenske. Trods den meget lemfieldige Optræden overfor Sudraernes Kastefordomme er det dog ikke lykkedes L.-M. at drage Kastesolkene til sig ud over den Kreds, der i de første Aar fandt Vej til den. Ikke heller have Sudra-Menighederne svaret til de Forventninger, der kunde næres om en fremskridende Udvik-

ling til større Frihed fra Kasteaanden eller til Redebonhed til at ofre for kirkelige Øjemed. Kirkebidragene udgjorde 1903 kun 4150 Rup. (o. 5000 Kr.). Af 16,000 døbte 1897 var $\frac{5}{8}$ Sudraer; 1903 var der 21,411 døbte Kr., og de sidste 3 Aar havde ingen Tilvækst bragt. Men i de forudgaaende Aar havde der været en betydelig Tilvækst, udelukkende af Pariaer, og L.-M. har sat et stort Arbejde, der hidtil kun har bragt Sorger og Skuffelser, ind paa at fremhjelpe disse ved at oprette kristne Parialandsbyer ved Grunderhvervelse af Missionen. Et Fortrin kan L.-M. takke sine mange Sudra-Kristne for: de 23 »Landpræster«, der efter en grundig Uddannelse paa Seminariet i Porciar (ved Trankebar) gøre et godt Arbejde i Menighederne, om de end ikke kunne undvære europæisk Tilsyn. Indfødte Præster og Udsendinge fra Menighederne samles aarlig til en Synode, ligesom Missionærerne til en Konferens, men Styrelsen ligger dog helt hos Overkirkeaaet i Trankebar samt Missionskollegiet i Leipzig, og der »regeres« mere, end Missionærerne altid have kunnet finde sig i.

En 1847 optaget Missionsgerning blandt Indianerne i Michigan er siden opgivet. Derimod har L.-M. 1893 overtaget det Arbejde, bayerske Lutheranere 1886 under Begejstringen for den nye tyske Kolonial-Era havde begyndt iblandt de 200,000 Wakambaer i Østafrika. Ved den senere Grænseregulering kom disse til de eng. Besiddelser, og Wakambaerne have vist sig mærkelig utilgængelige, som i det hele dybt sunkne og sløve. Her staa 11 Missionærer paa 5 Stationer med 84 døbte, overvejende ikke Wakambaer, men Suahilier. Derimod overtog L.-M. ligeledes 1893 en i høj Grad lovende Mission blandt Wadjaggaerne i det tyske Killimandjaro, som det eng. Church Miss. Soc. havde begyndt 1885, men trykket af det tyske Kolonialregimente maatte slippe. Her har L.-M. 17 Missionærer paa 6 Stationer med 254 Kr. og medens Wakambaerne ikke ville sende deres Børn til Skolerne, tælle Skolerne i Wadjagga-Missionen 1095 Børn, og der døbtes 1903 84 Hedninger (C. Handmann, Die evang.-luth. Tamulen-Mission in der Zeit ihrer Neubegründung, Leipz. 1903).

V. Sn.

Leiser (Kirleiser, af Kyrie eleison) se II, 885 b.

Lejekøb (oldn. legrkaup, angelsachsisk: saul-sceat = *pecunia sepulturae*) var efter de gamle Kristenretter Betalning for Gravplads og Begravelsesmesse. Sattes et Lig i Jorden, uden at L. var ydet og mod Præstens Forbud, skulde der bødes 3 Mark. I Norge udgjorde L. for frie Folk fra 3—12 Alen Vadmel efter deres Rang. Ligsang fulgte tit med i Købet; paa Island betaltedes dog 6 Alen Vadmel ekstra for Ligsang. Efter den ældste Kirkes oprindelige Praksis var det forbudt Præsterne at forlange noget for Begravelse; de maatte kun modtage frivillige Gaver. Men disses Størrelse fæstnedes snart sædvanemæssig og blev siden paabudt ved Lov, først i England og i Norge, andensteds langt senere. Allerede Ælfric dadlede skarpt de angelsachsiske Præster, som glædede sig, naar Folk døde, og ubudne flokkedes som Ravne om Aadslet. L. og Ligsangskøb hørte til de saakaldte Stolgebyr.

H. Ln.

Lejf Erikson, kaldet den lykkelige, var Søn

af den grønlandske Landnamsmand Erik den røde. L. gjorde 2 betydningsfulde Rejser fra Grønland. Paa den ene naaede han »Vinland det gode« og kom hjem med Fortællingen om det vidunderlige Land med vilde Druer og hvide Mænd; fra den anden, der gik til Norge (1000), hjembragte han fra Olav Trygvesson en Præst og Klerke. Erik fandt, at de to Rejsers Udbytte kunde gaa op imod hinanden, de søde Druer og »Skademanden«, og han skal være død som Hedning. Men Eriks Hustru Thjodhild lod sig døbe med sine Sønner og Døtre, og Vest for Brattelid paa Thjodhildstad byggedes den første Kirke paa Grønland. Senere opførtes Hovedkirken ved Gardar (se II, 282).

Leka, et Sted i Juda Stamme, grundlagt af Judæeren Er (1 Krøn. 4, 21).

Lektie og Lektionarium, se Perikoper.

Lektor (*διδάκτωρ*, *διδασκων*) var i den ældste Kirke Navnet paa den, der oplæste de hellige Skrifter ved Gudstjenesten. Af og til har L. en uden Tvivl ogsaa prædiktet over det oplæste Skriftafsnit; en saadan L.-Prædiken er maaske det saak. andet Klemens-Brev (II, 808). Da Rangforordningen mellem de kirkelige Embeder i Løbet af det 3. Aarh. udviklede sig, blev en L. ikke sat højt; han regnedes til Lægfolk, og senere kun til *clerici minores*. En L. blev ikke indviet, men kun indsat, og det var ham tilladt at gifte sig. I det 4. Aarh. forsvandt Lektoratet mere og mere, da Presbyterne og Diakonerne oplæste de kirkelige Læsestykker (A. Harnack, Ueber den Ursprung des Lektorats, i »Texte und Unt.« II, 5). — I Middelalderen kaldte man Lærerne ved Munkeskolerne L.er. Man havde da *lectores dignitarii*, som ordnede alle de Læsestykker, der skulde forelæses i et Kloster, og *lectores mensæ*, som tog Vare paa Oplæsningen ved Bordet og ved Sammenkomsterne.

Leland, John, presbyt. Teolog, f. i Lancashire 1691, d. 1766, var Præst i Dublin og bekæmpede derfra Deismen, navnlig ved Skriftet *A View of the principal Deistical Writers that have appeared in England during the last and present Century* (1754—56).

Lemchen, Samuel, sv. Teolog, f. i Annerstads Sogn i Småland 13. Juni 1720, Student i Lund 1739, Magister 1745. L.s følgende Livsbane overrasker ved den Langsomhed, med hvilken han, trods en stor Mængde Disputationer, bliver befordret. Han blev 1754 Docent i det filosofiske Fakultet, Adjunkt 1762, 1775 med Titel af Prof. extraord., teol. Adjunkt 1776, Dr. theol. 1782, opførtes paa Bispeforslaget i Vexjö 1787, 3. teol. Prof. 1795 (75 Aar gl.), 1. teol. Prof. og Domprovst i Lund 1805 (85 Aar gl.), d. 23. Aug. 1807. L. tilhørte samme Generation som Hesselén (II, 421), hans nærmeste Forgænger som Domprovst, selv Biskop 77 Aar gl. O. A.

Lemek, se Lamek.

Lemme, Ludwig, protest. Teolog af den positive Unions Farve, er født i Salzwedel 1847, var først Repetent i Göttingen, derpaa Hjælpepræst ved Domkirken i Berlin; 1876 blev han Inspektør for Johanneum og Privatdocent i Breslau, 1881 Prof. extr. dér, 1884 Prof. ord. i Bonn, 1890 Prof. ord. i Heidelberg. 1891 skrev han »Die Principien der Ritschlschen

Theologie«, en skarp Kritik af Ritschlianismen; s. A. udgav han »Das Wesen des Chrtums und die Zukunftsreligion«.

Lemuel (Ordspr. 31, 1), en Konge i det arab. Landskab Massa, hvis Moders forstandige Ord ere bevarede i Ordspr. 31, 2—9. I V. 4 skrives Navnet Lemuel.

Lenau, Nikolaus, tysk Digter (egentlig Nik. Franz Nimbsch, Edler von Strehlenau), blev født ved Temeswar i Ungarn 13. Aug. 1802 og døde paa en Sindssygeanstalt ved Wien 22. Aug. 1850. Uden at have fuldenst noget Fagstudium og økonomisk uafhængig hengav han sig udelukkende til Dyrkning af Poesi og Musik. Hans første Samling Digte udkom 1832 i Stuttgart, og her levede han i fortrolig Omgang med den schwabiske Digterkreds. Europatræt og i ulukkelig, sønderrevet Stemning drog han s. A. til Amerika som det forføjtede Land, men vendte Aaret efter dybt skuffet tilbage. Han levede derefter mest i Wien, hvor han ligesom tidligere i Würtemberg var Genstand for den største Beundring; der fandtes en formelig Lenau-Kultus. 1836 udsendte han sit Epos »Faust«. Martensen blev under sit Ophold i Wien Digterens fortrolige Ven og skrev en filosofisk Afhandling om dette Værk (først anonymt paa Tysk; 1837 i udførligere Bearbejdelse paa Dansk i Heibergs »Perseus«); han hævder, at L.s Opfattelse af Faustsagnet indeholder en langt dybere Forstaelse end Goethes, selvfølgelig bortset fra dennes Overlegenhed i æstetisk Henseende. I L.s følgende Digtning »Savonarola« (1837, dediceret Martensen; oversat paa Dansk 1876 af Chr. Richardt) er det kristelige end mere udpræget; men naar det ikke trods sine store lyriske Skønheder trænge igennem som hans Digte, maa Grunden til Dels søges i de mange indflettende polemiske Udfald mod Tidens filosofiske og teologiske Retninger. I »Die Albigenser« (1842) er Livsanskuelsen atter en anden; Helten er Tvivlen, som Paven vil lænkebinde ved at holde Korstog mod den, men som han ikke formaaer at dræbe. Nogle faa Fragmenter af en »Don Juan« udkom efter hans Død. Hans Sindssygdом tog mere og mere Overhaand og gjorde ham i hans sidste Aar til en fuldstændig aandelig Ruin. Biskop Martensen har i 1. Del af sine Levnedsmæddelser givet en Skildring af sin kære, ulukkelige Ungdomsven. A. J.

Lentulus kaldes en foregiven *præses Hierosolymitarum*, der skal have været Pontius Pilatus's Forgænger og paa Kristi Tid have skrevet et Brev til det rom. Senat og Folk med en Beskrivelse af Kristi Udseende. I dette Brev siges der, at Kristus havde en høj og anselig Skikkelse, et ærefrygtindgydende Udtryk, et lokket Haar af glinsende mørk Farve, der, paa Nasiræernes Vis, var skilt i Midten, en aaben Pande, et Ansigt uden Rynker og Pletter, en ulastelig Næse og Mund, et rødt Skæg og graablaa, straalende Øjne. Brevet, der først findes hos Anselm af Canterbury, er afgjort uægte; Pilatus's Forgænger hed ikke L., men Valerius Gratus. Brevet er aftrykt i I. A. Fabricius, Codex Apocryphus Novi Testamenti (1719) 301 og i et Pinseprogram fra Jena 1819, som skyldes Ph. Gabler.

Lenæus, Johannes Canuti, sv. Ærkebiskop,

f. 29. Nov. 1573 i Lena Sogn i Upland, studerede ved Universitetet i Upsala, Wittenberg og Helmstädt, prof. logices i Upsala 1604, begav sig 1607 atter til Tyskland, men kaldtes 2 Aar efter tilbage af Karl IX; 1613 teol. Prof., 1638 1. teol. Prof. og Domprovst, og skønt Modstander af Regeringen blev han 74 Aar gammel af selve Axel Oxenstierna foreslaaet til Ærkebiskop og udnævnt 1647. I 22 Aar beklædte han Ærkestolen og døde 23. April 1669. Med sin aristoteliske Filosofi vakte L. Uvilje i den ramistiske Lejr. Hans Lærebog i Logik (*Logica peripatetica*) havde ligget 26 Aar i Manuskript, inden den blev udgivet 1633, men siden blev den anvendt længe og gav den aristoteliske Filosofi nyt Løb i Sverige. Særlig berømt blev hans Statslære, »af hans liflige Stil vi endnu den Dag i Dag kan henrives« (Schück). Ved Tiltrædelsen af sit Embede som Professor 1604 holdt han en Oration: *De optima republica*, en aristotelisk Statslære i Sammendrag, hvis Grundtanker 30 Aar derefter kommer igen i den berømte Disputationsserie *De jure regio*, hans vigtigste Arbejde (5 Disputationer 1633 og 1641). 1647 begyndte han en Fremstilling af Kirkens Forhold til Staten, *De jure regio in ecclesiasticis*, hvoraf dog, saa vidt man véd, kun første Hefte udkom. Efter Stjernmans Opgivelse er Bogen bleven, om ikke offentligt saa dog ad privat Vej, forbudt. Det Sprog, han førte mod Cæsareopapismen, var særlig kraftigt. »Vi befriede os ikke fra Paven«, siger han, »for at skaffe os en ny Pave, som i sine ydre Magtmidler turde blive farligere end den første«. L. stod i særlig venskabeligt Forhold til Karl X Gustaf, som under sit Ophold i Upsala som Prins 1638 havde haft sit »kosthåll« hos ham. Til Prinsens Brug skrev han en lille Bog (*De veritate et excellentia religionis christianæ*), som Prinsen skattede højt og plejede at føre med sig. O. A.

Leo. Paver. **Leo I**, den store (440—61), f. i Etrurien, hørte allerede som Diakon til de mest ansete Personligheder i Rom. Da han blev valgt til Pave, var han paa en Rejse i Kejserens Ærinde til Gallien for at mægle Fred mellem Hærføreren Aëtius og den galliske Præfekt Albinus. L. gik til sin Opgave med klar Bevidsthed om dens verdenshistoriske Betydning, og han medbragte sjældne personlige Evner til dens Løsning. Man har med Rette betegnet ham som »Pavedømmets Cyprian«, thi som Cyprian havde fremhævet Episkopatet, hævdede L. Pavedømmet som Kirkens Fundament og gav den dogmatiske Begrundelse herfor. Han anvendte Mt. 16, 18 paa Apostlen Peters Person og hævdede, at Peters personlige Klippefasthed og hans Magt til at løse og binde gik i Arv til hans Efterfølgere paa den romerske Bispestol. Paa denne Lære lykkedes det ham at udvirke kejserlig Stadfastelse ved et Reskript (Mirbt, Quellen zur Gesch. d. Papsttums, Leipz. 1895, 26) af den unge Kejser Valentinian III (445), hvorefter Ulydighed mod Roms Biskop skulde regnes for Majestætsforærmelse. Med hensynsløs Iver søgte L. at bekæmpe Afvigelser fra den rette Lære, og Manikæere, Priscillianister og Pelagianere blev fordrøvede fra Italien. Af stor Betydning blev hans Indgriben i den monofysitiske Strid (s. d. Art.). Det Brev (Ep.

33; i Hahn, Bibliothek der Symbole³, S. 321), som han (449) sendte til Patriarken i Konstantinopel, Flabianus, og i hvilket han sikkert og klart udtalte sig for Opfattelsen af Kristi to Naturer, blev paa det 4. økumeniske Kirke-møde i Kalkedon (451) Samlingspunktet for den øster- og vesterlandske Kirke, hvorved Alexandrias Patriark som Monofysitismens Repræsentant led et saa afgjort Nederlag, at Rom derved befriedes for sin farligste Medbejler til Primatet over hele Kirken. Mødet i Kalkedon vedtog rigtignok en Bestemmelse om Konstantinopels Jævnstilling med Rom, men i Virkeligheden havde Rom under L. det afgørende Ord. Til L. kom den gamle Kultur i stor Gæld, da han (452) standsede Hunnerne, som under Attila trængte ned i Italien. L. rejste Attila i Møde og gjorde ved sin Personlighed saa mægtigt Indtryk paa ham, at han vendte om. Da Rom (455) truedes af Vandalerne under Gejserik, kunde han vel ikke afværge Byens Plyndring, men han udvirkede, at de lod være at afbrænde den. L. er en af den gamle Kirkes største Prædikanter og, bortset fra Damasus's Epigrammer (I, 590), den første Pave med literært Navn. Om hans Evne til at retlede og styre vidne hans Breve (o. 143 bevarede), hvori det stedse drejer sig om Bekæmpelse af Hæresier og Disciplinspørgsmaal. Hans Prædikener vise en sjælden Klarhed baade i Tanke og Form og ere forholdsvis frie for vilkaarlige Allegorier og retorisk Omsvøb. L. hædredes 1754 af Benedikt XIV med Titel af Doctor ecclesiæ. L.s Skrifter ere udg. af Ballerini I—III (Venezia 1753). Jvfr. Liber pontificalis, ed. Duchesne I (Paris 1886), 238; Jaffé, Regesta pontificum romanorum, 1² (Leipz. 1885), 58 f.; E. Perthel, Papst Leo I's Leben und Lehren (Jena 1843); C. Gore, Leo the great (1896). — **Leo II** (682—83), kun Pave i 10 Maanedes og 17 Dage, men hyppig nævnt i det vatik. Kirkemødes Dage, fordi han stadfæstede det 6. økumeniske Kirke-møde i Konstantinopel og udtalte Anatema over sin Forgænger, Honorius I (II, 457). — **Leo III** (795—816), var født i Rom. Valgt til Pave lovede han Karl den store som »Romernes Patricier« Lydighed og sendte ham Nøglerne til St. Peters Grav. Da der i Rom udspreddes slemme Rygter om L.s Vandel, og han (799) havde været Genstand for et Overfald paa Gaden under en Procession, flygtede han til Karl i Paderborn for at søge Hjælp og vendte tilbage under fransk Beskyttelse. Nov. 800 kom Karl til Rom, hvor L. paa en Synode blev frikendt for Beskyldningerne imod ham, selv svor han en dyr Ed paa sin Uskyldighed, og Juledag satte L. i Peterskirken Guldkrone paa Karls Hoved og kronede ham til Kejser. Paa Synoden i Aachen (809) besluttede Karls Teologer at optage »filioque« (II, 49) i det nikæno-konstantinopolitanske Symbol, men paa en Synode i Rom (810) erklærede L. sig imod Tilføjelsen og udelod den i det paa to Sølvskjolde indgraverede Symbol, som han lod opstille i Peterskirken; uden Tvivl som en Dæmper paa Kejserens kirkepolitiske Bestræbelser. Trods hans næppe pletfri Levned skaffede Begivenheden Juledag ham 1673 Plads i Martyrologium Romanum (Jaffé, Regesta pontific. rom. I, 307 f.). — **Leo IV** (847—55), var født i Rom. Til Værn

imod Saracenerne lod han befæste det Kvarter af Rom, der laa omkring Vatikanet og Peterskirken, hvorved han blev Skaber af den saakaldte leoninske Bydel, *civitas Leonina*. 849 trængte Saracenerne frem til Ostia og truede Rom, men blev overvundne, da Amalfi, Gaëta og Napoli sendte L. en Flaade til Hjælp. L. var en from Pave, og Legenden tilskriver ham flere Undere. En Storm, der bidrog til Sejren over Saracenerne, bevirkede, at denne tilskreves et Mirakel af L., og en Ildebrand i det vatikanske Kvarter (Borgo) standsede først, da han kom til og gjorde Korsets Tegn. Scenerne ere forherligede af Rafael i Vatikanets Stanza dell'Incendio (Liber pontificalis, ed. Duchesne, II, 106 f.; Jaffé, *Regesta pontific. rom.* I, 329 f.); H. Hettner, *Ital. Studien*, Brschweig 1879, 225 f.). — **Leo V** (903), havde kun været Pave 30 Dage, da han blev detroniseret og kastet i Fængsel, hvor han døde. — **Leo VI** (928—29); Overleveringen véd intet at fortælle om hans Liv, der tilhører »det mørke Aarh.« (*saeculum obscurum*). — **Leo VII** (936—39), var personlig from og arbejdede paa at fremme den cluniacensiske Klosterreform, men han maatte i Italien overlade Magten til Alberik II som »Fyrste og Senator over alle Romere«. — **Leo VIII** (963—65), ved Otto d. stores Indgriben valgt til Modpave mod Johan XII (II, 652), var kun Forstander for Skrивerne (*protoscriniarius*), men modtog imod Kirkelovene alle Vielser paa én Dag. Han manglede den formelle Ret og findes ikke paa den officielle Paveliste. — **Leo IX** (1049—54), hed Bruno, var Biskop i Toul, blev af sin Fætter Kejser Henrik III paa en Synode i Worms (1048) udvalgt til Pave, men ansaa sig ikke som St. Peters rette Efterfølger, før han i Rom var genvalgt af Præsteskabet og Menigheden. Med L. kom den cluniacensiske Reformbevægelse (I, 524) paa Pavestolen. En af hans første Handlinger var at gøre Munken Hildebrand, som fra Tyskland var fulgt med ham tilbage til Rom (se Gregor VII), til Kardinal-Subdiakon og at kalde Lothringeren Humbert (II, 490) til Rom og gøre ham til Kardinalbiskop. Medens Hildebrand bragte de pavelige Finanser paa Fode, rejste L. selv rundt i hele Kristenheden og arbejdede paa Genoprettelsen af den forfaldne Tugt. Ved Paasketid vendte han tilbage til Rom for at holde de store Paaske-synoder. Allerede 1049 blev der i Rom taget strenge Bestemmelser mod Simoni og Præstetægteskab. Paa Paaske-synoden i Rom 1050 og Synoden i Vercelli samme Aar blev Berengar af Tours (I, 265) fordømt. Med L. begyndte Kirkens verdslige Magt igen at vokse. Slægts- og Venskabsforholdet til Henrik III sikrede Indflydelsen i Tyskland, i Italien begyndte en Frigørelse fra de verdslige Adelsmænds Magt, og overfor den gr. Kejser vovede L. at beraabe sig paa det constantinske Gavebrev (se Pseudo-Isidor). Med Normannerne maatte L. kæmpe om Benevent og led vel et Nederlag ved Civitate (1053), men de sejrende Normanner op søgte L. og bad knælende om at løses af Band. Under L. udbrød den Strid med den gr. Kirke, som førte til Skismaet 16. Juli 1054, men den Sendefærd, som under Humberts Ledelse førte Forhandlingerne i Konstantinopel, naaede først tilbage til Rom efter

Ls Død (19. April 1054). (Jaffé, *Regesta pontific. rom.* I, 529 f.; Höfler, *Die deutschen Päpste* (Regensb. 1839), 2. Abtheil. I f.; Hunkler, L. IX und seine Zeit (Mainz 1851)). — **Leo X** (1513—21), f. i Firenze 1475, hed Giovanni de' Medici og var Søn af den berømte Lorenzo de' M. (il Magnifico). I Faderens Dødsaar (1492) blev han, kun 17 Aar gl., Kardinal. Da Savonarola (1494) fik Magten i Firenze, flygtede Giovanni sammen med sin Broder Piero og opholdt sig flere Aar paa Rejse i Italien, Tyskland og Frankrig. Pave Julius II gjorde ham til Legat i Bologna, og da denne By blev erobret af Franskmandene, blev han Fører for de pavelige Tropper imod dem; 1512 blev han overvunden og fangen ved Ravenna, men undkom til Rom, hvor han 11. Marts 1513 valgtes til Pave. L. var i Besiddelse af stor klassisk og kunstnerisk Dannelse, men verdsligsinde og uden al religions Sans. Hans Hovedformaal var at gøre Rom til et Midtpunkt for Kunst og Videnskab, Kunstnere som Michelangelo og Rafael smykkede Vatikanet, Lærde indkaldtes i Mængde, store Belønninger udsattes for Fund af gamle Haandskrifter, men St. Peters Skat bortødsledes ogsaa paa nyttige og lidet pavelige Fester og Forlystelser. Da han søgte at fæstne sin Families Indflydelse i Kirkestaten, fremkaldte hans Nepotisme en Sammensværgelse, hvori flere Kardinaler deltog, men den blev opdaget, og en Udnævnelse af 31 nye Kardinaler sikrede ham derefter Kardinalkollegiet. I sin Politik fulgte han Machiavelli's Ligevægtspolitik, arbejdede paa Italiens Uafhængighed, medens de andre Magter svækkede hinanden indbyrdes. Efter Slaget ved Marignano sluttede han sig dog til Frankrig, hvad der førte til et Konkordat (1516), hvor Frans I mod at faa Besættelsesret til de fr. Bispestole og Abbedier opgav den pragmatiske Sanktion af 1438, der havde godkendt Baseler-Koncillets Reformdekreter (I, 230). For at faa Penge til Peterskirkens Opførelse og til Krig imod Tyrkerne udskrev L. en almindelig Afiaad, hvad der blev den Draabe, der fik Bøgeret til at flyde over i Tyskland. Men L. forstod ikke den frembrydende religiøse Bevægelse og ansaa den nærmest for en Munketvist. Da han omsider mærkede Faren, lod han nedsætte en Kommission til Kætteriets Udryddelse (den resulterede i nogle teologiske Afhandlinger), slyngede en Bulle (»Exsurge Domine« af 16. Maj 1520) imod Luther og sluttede 8. Maj 1521 under Rigsdagen i Worms Overenskomst med Karl V om Undertrykkelse af Gæringen. Samme Aar døde han pludselig under Forberedelsen til en Glædesfest, uden Dødssakramente (1. Dec. 1521). Jvfr. Art. Luther og Karl V (II, 729). (Hergenröther, *Leonis X Pontific. max. Regesta*, Freiburg 1884; Roscoe, *Life and Pontificate of L. X*, 1806²; Dandolo, *Il secolo di L. X I—III*, 1861; Fr. Nitti, *Leone X e la sua politica*, Firenze 1892). — **Leo XI** (1.—27. April 1605), hed Alessandro de' Medici, var født 1535 og Ærkebiskop i Firenze, da han blev Pave. — **Leo XII** (1823—29), hed Annibale della Genga, f. 1760 paa Slottet Genga ved Spoleto, var stegen jævnt op ad den kirkelige Embedsstige, havde været pavelig Nuntius i Tyskland og Frankrig, hvor han gjaldt for mere talentfuld end streng af

Sæder. Under Konklavet 1823 blev han Pavemagne for det strengt kirkelige Parti (Zelanti), valgtes og tog af Taknemmelighed mod Leo XI, der havde adlet hans Familie, Navnet Leo XII. Skønt han som Kardinal havde været Jesuiternes Modstander, gik han som Pave helt i deres Ledehaand; Collegium Romanum gav han dem tilbage 1824. Han fordonete Carbonarierne, Frimurerne, Bibelselskaberne, alle Frihedsrørelser, og tog meget strenge Bestemmelser mod Jøderne. Han søgte ivrigt at reformere Kirkestatens Styrelse og at ordne Universitets- og Skoleforholdene, men hans strenge sædelige Bestemmelser og hans personlige Indgriben i alle Forhold vakte baade Romernes og de kirkelige Embedsmænds Uvilje, og han fik kun lidet udrettet. 24. Dec. 1824—24. Dec. 1825 udskrev han Jubelaar; der kom mange Pilegrimme til Rom, mange Penge i den pavelige Kasse, men den religiøse Aand var kun overfladisk, og Romerne tilbageholdt ikke deres Spot. Heldigst var han i Forholdet til Udlandet, da Stormagternes Regeringer gik i samme reaktionære Spor. Da han døde, sagde Folkevittigheden, at han havde voldt Romerne tre store Ulykker: ved at modtage Papatet, leve saa længe og dø i Karnevalstiden for at blive begravet. (Artaud, Histoire du pape Léon XII, I—II, Paris 1843; Köberle, L. XII und der Geist der römischen Hierarchie, Leipzig 1846; Fr. Nielsen, Pavedømmet i det 19. Aarh.², Kbhvn 1895—98, II, 1 f.). — **Leo XIII** (1878—1903), hed Gioacchino Vincenzo Pecci, f. 2. Marts 1810 i Carpineto i Nærheden af Anagni. Forældrene vare fromme, af adelig Æt, Moderen nedstammede fra Cola di Rienzi og var Medlem af den hellige Franss tredje Orden. Gioacchino's Opdragelse blev lagt i Jesuiternes Hænder, og deres Indflydelse kom til at præge hele hans senere Liv og Virksomhed. 1818—24 var han paa Jesuitkollegiet i Viterbo, hvorfra han kom til Rom paa Collegium Romanum, der 1824 var givet tilbage til Jesuiterne. I denne Skoletid udmærkede han sig ved sin Flid og ualmindelig alsidige Begavelse; han havde ogsaa en digterisk Aare og skrev latinske Digte, der røbede fin og sikker Formsans. Efter at have gennemgaaet den jesuitiske Undervisningsskala: Rhetorik, Filosofi, Matematik, Naturvidenskab og tilsidst Teologi optoges han (1832) i det pavelige Akademi for unge adelige, bestemte til den gejstlige Vej, og uddannedes i Kirkeret og som Diplomat. 1837 udnævntes han til pavelig Husprælæt og Referendar ved Segnaturaen, blev Diakon og modtog Prestevielsen. 1838 kom han i det pavelige Diplomatis Tjeneste, idet han, kun 28 Aar gl., udnævntes til apostolsk Delegat i Benevent; efter her med Held at have modarbejdet det herskende Rovervesen og søgt at ophjælpe Befolkningens slette økonomiske Kaar blev han (1841) forflyttet til Perugia, Umbriens Hovedstad. Den Dygtighed, hvormed han her varetog Pavestolens Interesser, skaffede ham (1843) en Udnævnelse til Nuntius i Brüssel og Titulærbiskop af Damiette. Opholdet i Belgien blev af stor Betydning, idet han ikke alene sikrede sig en fremskudt Stilling i Corps diplomatique, men ogsaa fik et betydningsfuldt Førstehaandskendskab til den sociale Gærling og voksende Spænding mellem

liberale og klerikale. Da Bispestolen i Perugia blev ledig, bad Befolkningen om at faa den tidligere Delegat dertil, og Januar 1846 udnævntes Pecci til Biskop i Perugia med Ærkebiskops Rang. Efter en kort Rejse til London og Paris kom han (26. Juli) til Perugia, hvor han forblev under hele Pius IX's Papat (1846—78). I disse 32 Aar arbejdede han med Iver paa Gejstlighedens Tugt og Oplysning og Befolkningens Opdragelse. Han oprettede to nye Professorater i Rhetorik og Liturgik, lod opføre nye Kirker og Skoler og grundede et Thomas-Akademi til Fremme af teologiske og filosofiske Studier ud fra Thomismen, som han mere og mere kom til at betragte som det filosofiske Universalmiddel mod Tidens opløsende antikirkelige Tendenser i Politik og Filosofi. 1849 vedtog et Provincial-Koncil i Spoleto paa hans Opfordring at rette en Anmodning til Paven om Fordømmelse af Tidens Vildfarelser, hvorved Pecci blev den aandelige Ophavsmand til Pius IX's Syllabus af 1864. I Perugia oplevede han (1860) Umbriens Indlemmelse i Kongeriget Italien, hvad der stod for ham som et frækt Rov, og mod hvilket han energisk protesterede. 1853 var han bleven Kardinal, 1870 stemte han for den pavelige Ufejlbarehed, 1877 blev han Camerlengo og kom ved Pius IX's Død til at lede det Konklave (R. de Cesare, Dal conclave di L. XIII, Città di Castello, 1899), af hvilket han selv gik ud som Pave (18. Febr. 1878). I taknemmelig Erindring om Leo XII tog han Navnet Leo XIII. Det var den moderate Fraktion indenfor Kardinalkollegiet, der gennemførte Pecci's Valg, men hans Styrelse blev baade ind- og udadtil konsekvent reaktionær og ultraklerikal. Han lyste sin første Velsignelse fra Peterskirken indre Loggia, fortsatte som »Fangen i Vatikanet« Pius IX's Nej-Politik, opretholdt Forbudet mod Katolikernes Deltagelse i Valg til det ital. Parlament og fastholdt urokkelig Hævdelsen af Kirkestatens Nødvendighed for Pavens suveræne Magt. Medens han over for Kongeriget Italien intet udrettede, skaffede hans diplomatiske Snille ham en smuk Sejr over for Tyskland, hvor Bismarck maatte »gaa til Canossa« (E. Lefebvre de Béhaine, L. XIII et le prince de B., Paris 1897); L. toges til Voldgiftsdommer mellem Tyskland og Spanien, Bismarck fik Kristus-Ordenen med Brillanter, og den preussiske Kulturkamp endte (1886—87) med Ophævelsen af de fleste af Majlovene. I Encyklikaen »Immortale Dei« af 1. Nov. 1885 hævdede L., at Statsmagten ikke er bunden til en bestemt Regeringsform, kun maa den være sig sit Ansvar overfor Gud bevidst og værne Kirken og den sande (o: den rom.-katske) Lære. I Henshold hertil opfordrede han i Encyklikaen af 16. Febr. 1892 de fr. Katoliker til at bøjse sig for Republikken, men trods al Eftergivenhed overfor Frankrig maatte han opleve den fr. Kongregationslov af 1. Juli 1901. L. bidrog sit til den fr.-russiske Alliance, idet han i den ventede en Støtte imod Kongeriget Italien som Medlem af Treforbundet, men hans Forhaabninger gik ikke i Opfyldelse. Til Rusland kom han dog i et ret venligt Forhold. I Belgien og Spanien støttede han af al Kraft de klerikale imod de liberale og Frimurerne. Udsigten til Union med den engelske Kirke svandt, da han

(1896) havde erklæret den anglikanske Bispevielse ugyldig, fordi den manglede den rette Intention. Skønt han ikke fik virkeliggjort meget af sit kirkepolitiske Ideal om hele Kristenhedens Underkastelse under den rom. Pave, naaede Pavestolens moralske Autoritet ved hans Personlighed, diplomatiske Dygtighed og alvorlige Kristendom en betydelig større Anerkendelse end under hans nærmeste Forgængere. Som den katolske Kirkes Lærer gik han 1 et til hans Kirkepolitik svarende ultramontant Spor. Han forkastede Liberalismens Grundprinciper: Samvittigheds-, Presse- og Kultusfrihed, fordømte Protestanter og Gammelkatoliker som samfundsfordærvende Sekter, og Index-Kongregationen (II, 523) havde stedsde travlt under hans Papat. I Encyklikaen »Rerum novarum« af 15. Maj 1891 udtalte han sig udførligt om det sociale Spørgsmaal, imødegik Socialismens Overgreb og tilraadede Dannelsen af kristelige Arbejderforeninger. Som han i Teologien og Filosofien henviste til Thomas fra Aquino, fremhævede han Frans af Assisi som det store Forbillede i social Henseende og virkede ivrigt for Udbredelsen af Frans's tredje Orden som Modvægt imod Socialismen (Norbert, Vie de L. XIII tertiaire franciscain, St. Brieuc 1894). For Betydningen af Ungdommens kristelige Opdragelse havde han et skarpt Blik, og han begyndte de religiøse Undervisningskongregationer, navnlig Jesuitterne. I høj Grad har han fremmet Andagterne til Maria, Josef og Jesu hellige Hjerte; 1899 paabød han hele Menighedens Indvielse til Jesu allerhelligste Hjerte. Stor Fortjeneste har han indlagt sig ved (1883) at aabne det vatikanske Arkiv for Historieforskerne. Trods al Ultraklerikalisme nød L. ved sin Død (20. Juli 1903) almindelig Sympati og Agtelse og hører til de mest tiltalende Led i den rom. Paverække. L.s Rundskrivelser ere udkomne hos det katolske Forlag Herder, Freiburg im Breisgau (Rundschreiben erlassen von unserem Heiligsten Vater L. XIII); hans Digte ere udg. af J. Bach, L. XIII P. M. Carmina (Köln 1903). (Boyer d'Agén, Die Jugend des Papstes L. XIII, aus d. Franz. v. C. M. Schneider, Regensburg 1897; P. B. Casoli, Cronistoria della vita e del pontificato di L. XIII sino a mezzo il 1887, Modena 1888; O'Reilly, L. XIII, Köln 1887; J. Mc. Carthy, Pope L. XIII, London 1896; T'Serelaes, Le pape Léon XIII, I—II, Lille 1894; L. K. Goetz, L. XIII, Gotha 1897; L. Bergmann, Pave L. XIII, i »Teol. Tidsskrift« 1903, Bd. V, Hefte 1; J. de Narfon, L. XIII intime, Paris 1900).

S. A. B.

Leo af Akrida (Okrida ved Lyknitis-Søen), Ærkebiskop, skrev 1053 et berømt Brev til Biskop Johannes af Trani, i hvilket han paa den gr. K.s Vegne kastede Romerkirken Handsken (aftrykt paa Gr. i C. Will, Acta et scripta quæ de controversiis etc. 1861, 51 f.). Hovedindholdet af dette Brev, der indeholder Grækernes Anklager, er gengivet paa Tysk i Hefele, Conciliengesch. IV, 767. Biskoppen af Trani meddelte Kardinal Humbert Brevet, og Humbert oversatte det paa Latin, hvorfor Pave Leo IX skrev en udførlig Skrivelse til Patriarken Mikael Kerularios (II, 764) og L. af A. Se forøvrigt Art. Skisma, det store.

Leo, Heinrich, tysk Historiker, f. 1799, d.

1878, var først Prof. i Historie i Berlin, fra 1828 i Halle. Som Student tog han Del i Burschenschaft-Bevægelsen; som Prof. blev han efterhaanden en af Forkæmperne for Reaktionen mod Rousseaus og Revolutionens Samfundsbetragtning. Fra 1830 optraadte han som afgjort bibelsk Kristen, kendeligt paavirket af Augustin og Calvin, og baade Kongedømmet af Guds Naade og den kristne Tro fandt i ham en dygtig Forsvarer.

Leo Jud, se Jud (II, 691).

Leofdag (Ljufdag), en Friser, nævnes som den første Biskop af Ribe, indviet 948 af Adal-dag paa Konciliet i Ingelheim. Han roses for sin Nidkærdhed i Ordets Tjeneste og skal (ifølge Adam af Bremen) være gaaet »over Havet« for at prædike. Han blev dræbt af Hedninger paa Flugten over Ribe Aa; først jordfæstede hans Lig paa Domkirkens Kirkegaard, senere inde i Domkirken.

Leon, Navn paa flere bysantinske Kejsere. Se Art. Billeder (I, 313 b).

Leontios af Bysants, teol. Polemiker, nævnes som Forf. til flere teol. Skrifter fra det 6. Aarh. L., der i Haandskrifterne kaldes »Jerusalemite« og »Eremit«, har været en betydelig Teolog. Han var den første, der indførte de aristoteliske Begrebsbestemmelser i Teologien, navnlig i Kristologien, hvorfor man har kaldt ham den første Skolastiker. Han fortæller selv, at han i sin Ungdom hørte til et Samfund af Nestorianere, men ved Guds Naade og guddommelige Mænd kom han ud af Nestorianismens Kloer. I Læren om Kristus gaar han ud fra Kyrillos af Alexandria. Loofs har søgt at godtgøre, at L. var født o. 485 i Konstantinopel af en højbyrdig Familie, der var i Slægt med Hærføreren Vitalian, og han mener, at det var de skythiske Munke, med Maxentios i Spidsen, der frøstede ham fra Nestorios's Vranglere. Efter en Rejse til Rom (519) skal L. have trukket sig tilbage til den hl. Sabas nye Lavra i Palæstina. 531 skal han i Konstantinopel have taget Del i den berømte Religionsamtale og have opholdt sig i Hovedstaden, indtil han 539 vendte tilbage til sit Kloster. 542 var han atter i Konstantinopel, og kort efter synes han at være død. Hans Skrifter ere aftrykte hos Migne Series Gr. Bd. 86 (Fr. Loofs, Das Leben und die polem. Werke des L. v. B. i »Texte und Unt.« III, 1, 1887; W. Rügamer, L. v. B., Würzburg 1894).

Leontopolis, ægypt. By i Heliopolis's Nomos, var Sæde for et jødisk Tempel. Da Ypperstepræsten Onias III's Søn, Onias IV, der levede under Antiochos V, Evpator (164—162 f. Kr.), indsaa, at han ikke havde Udsigt til at blive Ypperstepræst i Palæstina, rejste han til Ægypten, hvor Kong Ptolemæus VI, Filometor, og hans Dronning Kleopatra tog godt imod ham. Ptolemæus VI overlod Onias et gammelt, forfaldent Tempel i L., som han byggede om og indrettede efter det jerusalemske Tempels Forbillede. Alt var dog fattigere og mindre, og i det enkelte var der flere Afvigelser. Da der ogsaa kom Præster i tilstrækkeligt Tal til L., blev der indrettet en fuldstændig Tempeltjeneste, som holdtes i Gang fra o. 160 f. Kr. til 73 e. Kr., da ogsaa dette Tempel blev lukket af Romerne. Palæstinas skriftkloge vilde kun til-

lægge Ofrene i L. ringe Betydning, og selv Jøderne i Ægypten vilde ikke nøjes med denne Tempeltjeneste. De gjorde stadig Festrejser til Jerusalem, og naar Præsterne i L. giftede sig, lod de deres Hustruers Stamtræ prøve i Jerusalem.

Le Quien, Michael, lærd Dominikaner, f. i Boulogne 8. Okt. 1661, lod sig 20. Aar gl. optage i Domingos Orden og udmærkede sig tidlig ved sine Kundskaber i Græsk, Hebraisk og Arabisk. Han var i mange Aar Bibliotekar i Konventet i Rue St. Honoré, og dér døde han 12. Marts 1733. Han udgav Johannes fra Damaskos's Skrifter med Anmærkninger og Dissertationer og udarbejdede, paa Grundlag af Maurinernes Forarbejder, det vigtige Værk *Oriens Christianus* (3 Fol. 1740; et anastatisk Optryk er bebudet 1904), der beskriver samtlige Bispedømmer i de 4 østerl. Patriarkater samt den gr. og den lat. Ritus. Desuden skrev han flere mindre polemiske og arkæologiske Skrifter.

Lerinske Øer kaldes nogle Smaaøer, der ligger udenfor Cannes. Den største hed tidligere Lero (nu St. Marguerite, bekendt som Jærnmaskens og Bazaines Fængsel), den berømteste Lerina (nu St. Honoré). Paa Lerina oplos mellem 400 og 410 den fromme Honoratus sin Bolig, og dér indrettede han et Enceboer-Samlag efter østerl. Forbilleder. Han blev 426 Biskop i Arles, og efter hans Bortgang gik Lerinenserne over fra Enceboerliv til Klosterliv, saa at de, der vilde leve i fuldkommen Ensomhed, maatte drage til de andre Smaaøer. Mange navnkundige Kristne fik deres Uddannelse paa de lerinske Øer, bl. a. Salvianus fra Trier, der blev Præst i Marseille. Ogsaa Honoratus's Efterfølger paa Bispestolen i Arles, Hilarius, havde en Tidlang levet paa Lerina. 433 var Faustus, senere Biskop i Riez (II, 25), Abbed paa Øen, og under hans Abbedstyre skrev Vincentius (se d. Art.) dér sit mærkelige Skrift *Communitorium*. Baade Faustus og Vincentius havde semipelagianiske Sympatier, og de lerinske Øer vare en Tidlang et af Arnestederne for Semipelagianismen. 661 reformerede Munken Aigulf fra Klosteret Fleury Lerina efter Benedicts Regel, og da opholdt Benedict Biscop (I, 256) sig paa Øen. 690 var der saa mange Munk i Lerina, at Amandus var Abbed for 3700 Ordensbrødre. 730 plyndrede Saracenerne det rige Kloster, og derefter kom der Nedgangstider for Øen, indtil Klosteret dér blev sat i Forbindelse med Cluniacenserne. I det 13. Aarh. var der atter Forfaldstider, og i det 14. og 15. Aarh. gik det op og ned med Klosterlivet og Klosterlugten dér. 1791 blev Lerina solgt for 37,000 Frcs, men 1853 købte Biskoppen af Frjus Øen tilbage, og 1859 kom Munke fra St. Peter i Marseille til den. Nu er Øen befolket af Fransiskanere, der have Haver og Marker paa den.

Lesem, se Lals (S. 6).

Lessing, Gotthold Ephraim, Digter og Kritiker, blev født 22. Jan. 1729 i Kamenz i Oberlausitz, hvor Faderen var Præst. Efter Undervisning i Fyrsteskolen i Meissen indskreves han 1746 som Student i Leipzig og skulde efter Forældrenes Ønske studere Teologi; men Naturvidenskaber og Filologi tiltrak ham mere, og tidligt omfattede han alt, hvad der angik Teatret,

med den mest levende Interesse. Forældrene nærede derfor Frygt for hans Fremtid og kaldte ham hjem. Snart vendte han dog tilbage til Leipzig, men nu blev han medicinsk Student. Teater og Literatur var ham alt, og han var lykkelig, da han med Bifald fik et Stykke opført. Nogen Tid var han ved Universitetet i Wittenberg og drog derfra til Berlin, hvor han kom i Forbindelse med Voltaire, men fælte sig snart frastødt af ham. 1752 blev han Magister i Wittenberg; opholdt sig 3 Aar i Berlin som Recensent og Medarbejder ved Tidsskrifter og skrev flere Dramaer. I Syvaarskrigen var han en Tid i Breslau Sekreter hos en preussisk General og levede et meget bevæget Liv. Hans Ry som Digter og Kritiker voksede i høj Grad, og han blev Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin. 1767 kom han som Dramaturg til Teatret i Hamburg; havde 1768—69 en berømt arkæologisk Fejde med Prof. Klotz i Halle; men søgte forgæves at komme i fast Embedsstilling. Efter mange Overvejelser overtog han 1770 Posten som Bibliotekar i Wolfenbüttel. 1775 rejste han til Wien i Familieanliggender; men her traf han en brunsvigsk Prins, som opfordrede ham til at være hans Ledsager til Italien. Med skuffede Forventninger kom han 1776 tilbage til Wolfenbüttel og gennemlevede endnu 5 Aar i Kamp og Trængsel, men stedse udfoldende rig literær Virksomhed. Under et Ophold i Braunschweig døde han uventet pludselig 15. Febr. 1781, kun 52 Aar gammel.

L. hører blandt Verdenslitteraturens Klassikere. Med Hensyn til hans Værker som Digter, Dramaturg og Kunstkritiker maa henvises til den almindelige Literaturhistorie. Her kan kun peges paa hans Berøring med Kirke og Teologi. Som ganske ung Menneske udgav han »Gedanken über die Herrnhuter« (1750), hvorved han allerede lagde sin frie Stilling for Dagen til Datidens Kirkevæsen og kritiserede en Kristendom, som mere bestod i Ord end i Kærligheds Bevisning, og som vilde lænkebinde Fornuften. Under sit Ophold i Breslau studerede han Kirkefædrene samt Leibniz og Spinoza. Ved denne Paavirkning udviklede han i flere Skrifter Forholdet mellem Krdm og Aabenbaring, og Fornuftens Stilling til disse: »Se overalt med dine egne Øjne; omdan' intet, besmyk intet. Lad Strømmen bryde sig Vej, som den vil; hæm den ikke, bøj den ikke«. Det gælder ogsaa Tænkningen lige overfor Religionen. Blandt Haandskrifterne i Biblioteket i W. fandt han og udgav Berengar fra Tours's »de sacra coena adv. Lanfrancum« (I, 266). L. mente, men med Urette, at Berengar i Læren om Nadveren stemmede overens med Luther; iøvrigt var selve Spørgsmaalet ham aldeles ligegyldigt. Fra Hamburg havde han medbragt i Haandskrift et Værk af den i 1768 afdøde Professor i orient. Sprog, H. S. Reimarus, med hvis Familie han stod i fortrolig Forbindelse. Titlen var »Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes«. Det var et af de dristigste Angreb, som hidtil havde været kendt, paa den aabenbarede Religion; men Forf. havde næppe tænkt paa at offentliggøre det; han vilde efterlade det som et Testamente til sine Børn. Men L. vovede Offentliggørelsen, idet han foregav at have fundet Skriftet blandt Bibliotekets

støvede Sager. For ikke straks at komme i Konflikt med Censuren, udgav han det stykkevis, det spagfærdigste først. 1774 udkom som »Fragment eines Ungenannten«: »Von Duldung der Deisten«; 3 Aar efter kom Fortsættelsen »Om Aabenbaringen«, og 1778 Hovedstykket »Von dem Zwecke Jesu und seiner Jünger«, der fører Krdmmens Stiftelse tilbage til et simpelt Bedrag. Disse saakaldte Wolfenbüttler-Fragmenter gjorde voldsomt Røre og fremkaldte en hel Literatur. L. var stedse slagfærdig og udslyngede det ene Flyveskrift efter det andet. Stærkest flammede dog Striden med den lærde Repræsentant for den gamle Ortodoksi, Sognepræst Goeze i Hamburg (II, 316). I Kampen med ham blev hele Spørgsmaalet om Forholdet mellem Bibel og Krdm sat i Bevægelse, og Traditionens Betydning i Mod-sætning til Skriften blev gjort gældende af L., idet han paaberaabte Irenæos's og Tertullians Vidnesbyrd og derved fremhævede den apostolske Trosbekendelses Betydning for K.n. Disse teologiske Kampe faa saaledes deres store Eftervirkning, ikke mindst i Danmark, i det følgende Aarhundrede (jvfr. Martensen, Til For-svar mod den saakaldte Grundtvigianisme, 13 f.; Fr. Helveg, Lessing og Grundtvig, 1863). Efter Udgivelsen af det sidste Fragment blev L. stillet under streng Censur. Gennem sin Digtning søgte han da at faa sine Anskuelse udbredt. 1779 udgav han »Nathan den Vise« (paa Dansk af Rahbek, 1799; af H. C. Roede, 1884; jvfr. Mynsters Bl. Skr. I, 275 f.), et dramatisk Digt, hvorom Oehlenschläger har sagt: »Hvo har dog lært dig at gøre Forstanden romantisk«. Det er Tolerancens Evangelium. Parablen om de 3 Ringe — tidligere kendt fra Boccaccio — skal vise, at ingen af de positive Religioner, hverken Jødedom, Krdm eller Islam kan gøre Fordring paa Almengyldighed, da den samme Fader gav alle 3 Ringe. I Forbindelse med L.s teologiske Kampe staar hans »Ernst und Falk« (1778—80), Samtaler om Fri-mueriet til Forherligelse af dette (L. var ind-trædret i Logen 1771 i Hamburg), og et af hans sidste Arbejder: Menneskehedens Opdragelse (1780, paa Dansk 1864 af O. A. Hovgaard): Gennem Jødedom og Krdm som forberedende Trin gaar Slægten fremad mod Fuldendelsens Tid, da »det evige Evangelium« skal blive Men-sket til Del.

Det er umuligt af L.s Skrifter at bestemme hans Gudsforhold. Han taaler ikke at stilles ind under nogen bestemt Rubricering. Naar Filosoferne Jacobi har villet gøre ham til Pan-teist paa Grund af en kæk, maaske blot til Modsigelse udsænkende Ytring af L. under en Samtale, er dette ganske uholdbart. Han elsker Paradoxet. Naar han saaledes foretrækker den evige Søgen efter Sandheden for den faste Be-siddelse af Sandheden, bør en saadan Sætning ikke stilles isoleret, men forstås i Sammen-hæng med den brændende Sandhedstørst, hvor-om hele L.s store Livsarbejde vidner. Studiet af L. er et forfriskende Tankebad; og det be-vingede Ord »Tilbage til Lessing, det er Frem-skridt« kan i sin delvis Rigtighed endnu faa Betydning, naar atter en Goeze møder frem, og Sporene dertil mangle ikke. Mest træffende har L. selv antydnet sin Plads i Forhold til

Kirken, naar han bruger Billedet fra Euripides's Ion, der daglig fejer Trinene foran Phøbos's Tempel: »Heller ikke jeg er i Templet, men beskæftiget ved Templet; ogsaa jeg fejer kun Trinene; men jeg er stolt af dette ringe Ar-bejde og véd bedst selv, til hvis Ære jeg gør det«. De nyeste og bedste Udgaver af L.s Værker er 3. Oplag af Lachmanns Udgave ved Fr. Muncker i 18 Bd., og det Hømpelske Klassiker-Biblioteks Udgave i 20 Bd. Literaturen om L. er uendelig. Biografier af Danzel og Guhrauer, 2 Bd. 2. Opl. (1880—81); E. Schmidt, 2 Bd. (1884—92, 2. Udg. 1899), Borinski (1900), A. W. Ernst (1903) o. m. fl. — C. Schwarz, L. als Theologe (1854); H. F. Müller, L. und seine Stellung zum Chrtm. (paa Dansk i Clausens Tidsskr. 1881); Johs. Pal. Müller, L.s religiøse Livsanskuelse, 1888. A. J.

Lessius (Leys), Leonhard, jesuit. Teolog, fødtes 1. Okt. 1554 i Brechten ved Antwerpen, studerede i Löwen og vandt dér, næppe 17 Aar gl., den filos. Doktorgrad. 1572 traadte han ind i Jesuiter-Ordenen og blev sendt til Douay som Prof. i Filosofi. 1581—85 studerede han Teologi i Rom under Suarez, og 1585 blev han teol. Prof. i Löwen. 1587 blev han angreben af det teol. Fakultet i Löwen paa Grund af hans Lære om Inspirationen og Naaden. L. forsvarede sig og hævdede Stillingen i Löwen til sin Død (15. Jan. 1623). Hans Hovedværk var det store etiske Skrift *De jure et justitia ceterisque virtutibus cardinalibus* (1605).

Lesz, Gottfried, luth. Teolog, f. i Konitz i Vestpreussen 31. Jan. 1736, studerede i Jena og Halle, hvor han var S. I. Baumgartens Hus-fælle. 1757 gik han til Danzig, hvor han blev ansat ved det akademiske Gymnasium, og efter en Rejse til Holland og England blev han 1763 Universitetspræst og extr. Prof. i Teologi i Göttingen. 1765 blev han ord. Prof. Hans Prædikener og Forelæsninger øvede stor Til-trækning paa Göttingerne trods hans sære Fagter og hans »klagende Jammertone«. 1791 blev han Hof- og Slotspræst og Generalsuper-intendent i Hannover, og dér døde han 28. Aug. 1797. L. udfoldede en stor Forfattervirksomhed paa Apologetikens, Dogmatikens, Etikens og den systematiske Teologis øvrige Omraader. I teol. Henseende var han Repræsentant for den fromme Supranaturalisme, der opgav mere og mere for tilsidst at nøjes med at fremstille Krdmmen som »den moralske Naturreligion«. Melchior Goeze angreb ham fra Ortodoksens Side, og de fuldblods Rationalister fandt, at han savnede filosofisk Aand og var hildet i dogmatiske Fordomme.

Leth, 1) Andreas Peter Martin L., dsk Præst, f. 1. Febr. 1822 i Nyborg, Student fra Ribe Skole 1838, blev 1843 teol. Kand., 1845 Adjunkt i Ribe, 1850 Diakon og 1852 Kompastor i Aabenraa, 1863 Spr. i Ulso og Vester-Egede paa Sjælland, 1870 Spr. i Middelfart. 1895 har han taget sin Afsked, og siden har han op-holdt sig i Hellerup og Middelfart. L., der er en i høj Grad veltalende Discipel af Grundtvig, var i 1881 med Mund og Pen virksom under Agitationen for kirkelig Frihed indenfor Folke-kirken. Han har udgivet et Tillæg til Pon-toppidans Salmebog (Tønder 1866) og opbygge-lige Udlæggelser af Johannes-Evangeliet (1883) og Galaterbrevet (1885) samt flere Prædikener.

— 2) **Christian Langemach L.**, dsk Præst, f. i Storehedinge 20. Aug. 1701, blev Student fra Frederiksborg Skole 1719, hvorpaa han studerede i Kbhvn. Efter at have været Huslærer hos Grev Danneskjold-Laurvig blev han af denne 1732 kaldet til Spr. i Landeherreds Præstegjæld i Lavrviks Provsti, og dér fremkaldte den nidkære Pietist en stærk Vækkelse. 1736 lønnede Christian VI denne Virksomhed ved at kalde L. til Spr. ved Trinitatis Kirke i Kbhvn og Prof. i Katekese. Som saadan arbejdede han for Autorisationen af Pontoppidans »Forklaringe«, og i Stilhed virkede han for Ansættelsen af pietistiske Præster paa vigtige Pladser i den danske Kirke. Han døde 19. Aug. 1764.

Letusim og Leummim, arab. Stammer af Dedaniterne (1 Mos. 25, 3), formodentlig i Nærh. af Edom. L. G.

Leu, Joseph, en af Førerne for den schweiziske Ultramontanisme, blev født 1801 i Ebersol i Kanton Luzern. Han blev Medlem af Skoleraadet og fik 1844 Jesuiterne kaldt til Luzern. 20. Juli 1845 blev han myrdet.

Leunbach, Henrik Christian von, f. 10. Sept. 1837, d. 8. Marts 1903, dansk Præst og Biskop. L. blev teol. Kand. 1862, Kap. p. I. i Taarnby 1864, Spr. i Alslev og Hostrup 1870, i Kolding 1873, i Skeby og Otterup 1883, i Tranekjær 1887, og endelig Biskop over Lolland-Falsters Stift 1899. L. var en dygtig og nidkær Præst, der i Tale og Skrift tog ivrig Del i Kirkens Arbejde. Foruden talrige Bidrag til den kirkelige periodiske Literatur har han udgivet »6 Bibel-læsninger« (1877) og »Prædikener« (1879). Fra 1877 til 1884 var han Medlem af det danske Missionsselskabs Bestyrelse, fra Marts 1900 til kort før sin Død Formand i den danske Komité for Santhalmissionen. Som Biskop polemiserede han gentagne Gange mod den moderne Bibelkritik. Selv nærmest hørende til den saakaldte 3. Retning, forstod den ydmyge Mand i usædvanlig Grad at samarbejde med Kristne af andre Retninger. Kn. H.

Levellers (Lighedsmænd) kaldes et Parti, der opstod i Cromwells Hær under Borgerkrigen og spillede en Rolle i Republikkens første Tid. Baade i religiøs og politisk Henseende vare de de yderligst gaaned blandt Puritanerne. De krævede fuld Samvittighedsfrihed og anerkendte derfor ikke de overleverede kirkelige Former, men mente, at i det Samfund, som var deres Ideal, vilde Aanden skabe nye, svarende til deres Trang. De frygtede for, at Cromwell vilde oprette et militært Despoti, og da Republikken blev dannet, saa de i Statsraadet en Fare for Folkets Frihed; i Politiken blev derfor deres Løsen: Parlamentets uindskrænkede Magt og alles Lighed for Loven. I et mærkeligt Skrift, der 1649 blev forelagt Parlamentet og senere udgivet under Titlen »England's New Chains«, fremsættes Partiets Anskuelser. Med Henblik paa Oldtidens 4 Verdensrigers kræves Oprettelse af »det femte Monarki«, Kristi Rige, i hvilket Kirken skal ordne og styre de borgerlige Forhold. Independenterne og Presbyterianerne skulle i Forening vælge Ombud, der atter skulle vælge »Kirke-Parlamentet« til at styre Riget efter Guds Ord. L. vare troskyldige Svømmere, men Parlamentet

betragtede den af dem rejste Bevægelse som oprørsk og skred med Strenghed ind imod dens Ophavsmænd. Statsraadet forsøgte at faa Milton, der var dets Sekretær for fremmede Sprog, til at skrive mod Partiet, men han undslod sig. Imidlertid gjorde 1200 Mand Mytteri, men dette blev med Cromwells Hjælp hurtig undertrykt af Fairfax, i hvis Regiment Partiet især fandtes, og Anførerne blev skudte. Dermed var L.s Rolle udspillet, og Cromwell og Fairfax modtog den juridiske Doktorgrad af det nu puritanske Universitet i Oxford (S. R. Gardiner, History of the Commonwealth and Protectorate 1649—60, I, London 1903, 29 f.). C. E. F.

Levi, Son af Jakob og Lea (1 Mos. 29, 34, 35, 23). Personlige Træk fortælles der næppe noget af om L., og det er i det hele tvivlsomt, om L. oprindeligt er et individuelt Personnavn og i individuel Forbindelse med Jakob; ogsaa 1 Mos. 34, 25 f. (Simeons og L.s Hævn paa Sikemiterne, en hel Bys Befolkning) er det rimeligvis Stammebegivenheder, Beretningen gensejler. I den foreliggende Fortælling i 1 Mos., baade i Genealogien over Jakobs Sønner og i Kap. 34 og i hele Fortællingen om Josef og hans Brødre, hvoriblandt altsaa ogsaa L., behandles L. naturligvis som Enkeltperson.

I den israelitiske Historie har Levi Stamme sit Særpreg ved, at Præstedømmet var knyttet til den. Fra Begyndelsen af har dette dog ikke været saaledes. Fra den ældste Periode er der paa det omtalte Sted i 1 Mos. 34 (jvfr. 49, 5 f.) bevaret en Erindring om L. Stamme, Overfaldet paa Byen Sikem af Simeon og L. i Forening til Hævn for Vold mod deres Sester (næstaaende Slægt) Dina. Fra de andre Stammers Side misbilligedes denne deres Svig og Grusomhed. Den frygtede Hævn fra Kana'anerne udeblev ganske vist (35, 5), men Sagen havde dog den Følge, at alle Jakobsstammerne trak mod Syd (35, 1 f.). Begivenheden markerede altsaa et nyt Afsnit i de israelitiske Nomaders Vandring. Da siden hen, efter Opholdet i Ægypten, Kana'an erobrede, kom Simeon og L. ikke i Besiddelse af noget selvstændigt Landomraade, men fristede en spredt og ringe Tilværelse. Dette stod for Samtiden som Virkning af Stamfaderens Forbandelse i Anledning af hin grusomme Daad i Fortiden (49, 7). Uden Tilhold i Teksten henføre Wellhausen o. a. Begivenheden selv til den eftermosaiske Tid og konstruere en Oprivning af de omtalte 2 israelit. Stammer fra Kana'anernes Side, hvorved Simeons og L. Stammers daværende reducerede Tilstand skulde forklares. Men denne Antagelse er fuld af Usandsynligheder; hvor utroligt f. E., at de andre israelit. Stammer, hvis det skal være foregaaet i Erobringstiden, uden Sværds slag skulde have sét til ved Tilintetgørelse af deres Brødre, og at en saadan Katastrofe i det hele ikke skulde have efterladt sig Spor i Beretningerne om Josvatiden. Og skyder man saa Sagen hen til et lidt senere Tidspunkt, hvor findes da Plads for en Samvirken af Simeon og L. i Kana'ans midterste Egne? Simeons Veje gik jo fra Erobringstidens Begyndelse i helt anden Retning (Dom. 1, 3). Hvorledes skulde endelig Bemærkningerne i 1 Mos. 34, 30 om Jakobsønnernes ringe Tal kunne passe til den eftermosaiske Tid!

Da L. Stamme først senere blev Prætestamme og før den Tid eksisterer som verdslig Stamme mellem de andre, lader Levi-Navnet sig ikke opfatte som ensbetydende med »Præst«, hvad ellers Ordets Rod »lava« (3: slutte sig til) muligvis kunde tale for, idet Præsten kunde betegnes som den, der slutter sig til eller tilhører en Helligdom. Hommel henviser i saa Henseende til Ordet »lavi'u«, der forekommer i mineiske Indskrifter i Egnen N. for Medina og betyder »Præst«. Men Ordet lavi'u er her forbundet med vedkommende Guddoms Navn: Vadd's lavi'u, og en tilsvarende Sprogbrug er ganske fremmed for G. T., hvor der aldrig tales om en »Jahves Levit«. Heller ikke har G. T. selv nogen Antydning af hin Etymologi, skønt det ellers har forskellige Ordspil mellem Navnet L. (eller »Levit«) og Roden »lava« (1 Mos 29, 34; 4 Mos. 18, 2, 4; muligvis ogsaa 2 Mos. 4, 14 om Aron som »sluttende sig til« Mose). Navnets Oprindelse taber sig altsaa i det ubestemte. En »Levit« er fra først af kun: et Medlem af L. Stamme, i sig selv langt fjernet fra den tilsidst gængse specielle Betydning af Præsternes Medhjælper. Det siger sig selv, at heller ikke »Eskorte« ved Arken er Leviternes Navns virkelige Mening. Nogle afledte Navnet af Lea.

Angaaende det levitiske Præstedømme er naturligvis det præstelige Kildeskrift i Mosebøgerne (sædvanlig betegnet som P) særlig righoldigt. Dette Skrift har sin Rod i det jerusalemske Præstekab og repræsenterer altsaa Traditionen fra Centralhelligdommen. I nøjeste Tilslutning fortæller Kronisten den jødiske Kultus's Historie. Ifølge hint Skrift ere Aron og hans Slægt, med Udelukkelse af alle andre, af Herren udvalgte til et evigt Præstedømme og af Mose indvie til denne deres Gerning (2 Mos. 28, 1 f. 29, 1 f. 40, 12 f.; 3 Mos. 8—10; 4 Mos. 3, 10, 18, 7). Arons Slægt er altsaa Præsterne; den øvrige Del af Levi Stamme er Leviterne, der tilhøre Herren i Stedet for alle Israels førstefødte og af ham ere givne Præsteslægten til den underordnede Tjeneste ved Helligdommen, men Oftringen o. l. maa de ikke udføre (4 Mos. 3, 5 f. 11 f. 40 f. 8, 5 f. 16 f. 18, 1—7. 20—24). Ved en Guddom i Leviten Korahs og andres Oprør (se Korah) imod Mose og Arons Slægt er allerede i Ørkenvandringens Tid dette Forhold slaaet fast og bekræftet ved Underet med Arons Stav, der viste baade Arons Slægts Forret og hele L. Stammes Særstilling overfor de andre Israeliter (4 Mos. 16 og 17). I Spidsen for Præsterne staar Ypperstepresten af Arons Slægt; han alene har Adgang til det Allerheligste (3 Mos. 16) og Brugen af Urim og Tumim (2 Mos. 28, 30). Paa Moses Tid var det naturligvis Aron selv; Navnet Ypperstepræst eller »den salvede Præst« forekommer f. E. 3 Mos. 4, 3, 21, 10; 4 Mos. 35, 25.

Med denne Lære om Arons Slægts Eneret til Præstedømmet og den skarpe Adskillelse mellem Præster og Leviter stemmer den foreksilske Historie ikke overens, eller har i alt Fald meget væsentlige Afvigelser derfra. Det her foreliggende Problems Knude overhugges af Wellhausen og en Række nyere Kritikere (Kuenen, Smend o. a.; fra først af Graf 1866) ved at erklære det præstelige Skrifts Lære for at være

en Tilbagedatering fra eftereksilske Forhold til den mosaiske Tid. Der skal fra først af (i Tiden efter Mose) ikke have været nogen præstelig Stamme; denne er et kunstigt Produkt, der i Kongetiden dannedes af Præsternes Stand, der under Navnet »Leviter« sammensluttedes genealogisk; en virkelig Slægtsammenhæng med den i en graa Fortid eksisterende Stamme L. (til hvilken Mose dog kan have hørt) er der altsaa ikke; denne Stamme er gaaet under før Kongedømmets Tid; de jerusalemske Præster af Sadoks Slægt ere Parvener, stamme ikke fra Aron. Profeten Hesekiel (i Eksilet) er den første, der fastslaaer den Adskillelse mellem Præster og underordnede Leviter, der saa fra Esras Tid var hævdet som fast Ordning ifølge Moses Lov.

Denne Kritik er dog ved nærmere Betragtning uholdbar. Efterretningerne om Præstedømmet ere udenfor det præstelige Skrift for ufuldstændige til i sig selv at give et klart og sikkert Billede af L. Stammes Udvikling. Med Sikkerhed kan der gaas ud fra, at Moses Broder Aron havde Præstedømmet paa hans Tid, og at dette beroede paa Moses egen Ordning. Aron fremtræder overalt i Mosebøgerne Kildeskrifter som den ypperste efter Mose. Det jahvistiske Kildeskrift (J) nævner Aron som Præst allerede før Udgangen af Ægypten: 2 Mos. 4, 14 (»Levit« som enstydigt med »Præst«, et Udtryk, hvorved Aron muligvis skal fremhæves som »Hjælper«, som en, der »slutter sig til« Mose) og nævner ham dernæst stadig som sin Broders fortrolige Ledsager og den ypperste blandt Præsterne (2 Mos. 4, 27 f. 5, 1, 11, 10, 17, 10, 19, 24, 24, 1, 9, 14); ogsaa i Sagen med Guldkalven: 32, 1 f. (hvilken Svagheit ikke findes omtalt i det præstelige Skrift) fremtræder Aron som den præstelige Leder af Folket. I det elohistiske Kildeskrift (E) fremtræder Aron paa samme Maade (f. E. i Kap. 32), saa vidt det sparsomme Stof lader se; Josva 24, 5 og 24, 33 høre sandsynligvis til dette Kildeskrift. 2 Mos. 33, 7—11 staar ikke i Modsigelse med Arons præstelige Stilling. Ogsaa i Deuteronomion (D) er paa Moses Tid Aron Præsten, der ligeledes her efterfølges af Eleasar (10, 6); jvfr. i det præstelige Kildeskrift 4 Mos. 25, 7. At Overleveringen saaledes enstemmig fører det levitiske Præstedømme tilbage til Moses Broder og ikke forherliger det ved at lade Mose selv være dets Begynder, er et godt Vidnesbyrd om dens Troværdighed. Efter Kultus's Art som et Livselement, ikke mindst for den antike Bevidsthed, maa Ordningen af Præstedømmet til omhyggelig Bevarelse af Guds Aabenbaringer have hørt til Moses Opgaver i hans Sendelse. Vi finde altsaa som mosaisk Ordning et arveligt Præstedømme i hans Broders Slægt. Slægtspræstedømme var ogsaa ellers almindeligt hos Semitterne. Hermed stemme de historiske Efterretninger fra den følgende Tid; vi kunne ved dem netop konstatere, at Arons Hus har været den faste Præsteslægt ved Israels Hovedhelligdom (Silo, Nob, Jerusalem). Fra Salomos Tid var det Sadoks Familie, der traadte i Stedet for Elis (1 Kong. 2, 27, 35; jvfr. 1 Sam. 14, 3, 22, 11, 20; 2 Sam. 8, 17); men begge disse Linier hørte henholdsvis til Eleasars og Itamars Slægter af Arons Hus (1 Krøn. 5, 29 f. [6, 3 f.] og 24, 3). 1 Sam. 2, 27 f.

forudsiges Itamar-Slægtes Degradation; paa dette ene Sted begrundes Wellhausen sin Paastand om, at Sadokiderne ikke vare Aronider; men Vekslen af forskellige Linier indenfor disse er den tilstrækkelige, med de andre Vidnesbyrd stemmende Forklaring.

Dernæst mødes alle Efterretninger i Vidnesbyrdet om, at ikke blot Arons Slægt, men hele L. Stamme har været helliget til Herrens Tjeneste, og dette hidrører fra selve Moses Tid. Der peges ogsaa paa en bestemt Begivenhed, der foranledigede denne Udvalgelse, nemlig Sagen med Guldkalven, hvor L. Stamme udmærkede sig ved sin Lydighed og religiøse Nidkerhed, hvorom der berettes i 2 Mos. 32, 25—29 efter Kildeskrift E, og som ogsaa antydes i det gamle Velsignelsesord over L. Stamme i 5 Mos. 33, 8f. Ogsaa i selve Deuteronomion henføres L. Stammes Udvalgelse til Opholdet ved Sinal (10, 8, der horer sammen med 10, 1—5); ligesaa i det præstelige Skrift. Endelig er det ogsaa ganske stemmende med Moses vidtskuende Blik, naar den Bestemmelse, at L. Stamme ikke skulde dele Arv med de andre ved Kana'ans Udstykning, men have Herren som sin Arv, henføres til Mose, ikke blot i det præstelige Skrift (4 Mos. 18, 20—24 med en vis Forskel mellem Præsterne og de menige Leviter), men ogsaa i Deuteronomion (10, 9, 18, 1. 2) og beslegtede Steder (Josva 13, 14, 18, 7). Ved at bo spredt over hele Folket skulde L. Stamme blive et religiøst Samfundsbaand for Israel.

Præstedømmets Overdragelse til Arons Slægt og L. Stammes Helligelse i det hele ere altsaa mosaiske Ordninger. Ved den eneste Helligdom var der ikke Plads til noget andet Præstedømme end Aronidernes. Overleveringen mindedes i Fortællingen om Korahs Oprør (4 Mos. 16, 17), hvor lidt Mose selv var til Sinds at taale noget Krav paa Ligestilling med de aronitiske Præster fra den øvrige L.-Stammes Side. Det præstelige Skrifs skarpe Adskillelse mellem Præster, Leviter og Folket maa derfor siges at have Medhold i den mosaiske Idé og at være den konsekvente Udfoldelse deraf under de senere Tidsforhold, hvor dyrekøbt Erfaring om Forvanskning og Fordunkling af den hellige Arv gjorde sligt fornødent. Meget af det (dog ikke alt), hvorved den israelitiske Kultushistorie er forskellig fra det præstelige Skrifs Fordringer, er i Virkeligheden allerede Afvigelser fra den mosaiske Idé, og denne beviste sin Livskraft ved Gang paa Gang at fremkalde reformatoriske Bevægelser, indtil den efter Eksilet blev eneraadende. Adskilligt af det, der angaar denne Udvikling, navnlig i den ældre israelitiske Tid, haves der dog kun sparsomt Kendskab til.

Samle vi i Korthed Antydningerne af L. Stammes og det levitiske Præstedømmes Udvikling i den eftermosaiske Tid, findes, som ovenfor paavist, Arons Slægt som Præster ved Hovedhelligdommen og det senere Tempel. Det øvrige af L. Stamme har efter Moses Plan været fordelt over alle Stammerne med den Opgave at pleje Israels Religion og varetage dets Helligdomme. Moses Vilje i saa Henseende nævnes 4 Mos. 35 (P), og Udførelsen giver Josva 21 (P); jvfr. noget afvigende 1 Krøn. 6, 39f. [6,

54 f.] et Billede af, rigtignok retoucheret med det jerusalemske Tempels Tid for Øje (V. 10—19). I de her omtalte »Levitbyer« (og Præstebyer) tilhørte kun en Del af Huse og Marker L. Stamme (3 Mos. 25, 32 f.). Det staar fast, at denne aldrig har haft et særskilt Stammeland. Den af Mose saa energisk tilsigtede Centralisation (hvortil hørte, at de guddommelige Afgørelser ved Urim og Tummim skete ved Hovedhelligdommen) udelukkede fra Begyndelsen ikke Tjenesten af levitiske Præster rundt om ved Stammernes Kultussteder og Altre; gamle Udsagn i 2 Mos. 32, 29 (E) og i »Moses Velsignelse« (5 Mos. 33, 10) vidne om, at man ikke saa nogen Afvigelse fra Moses Tanke heri. Leviternes Tal i 4 Mos. 3, 39 (P) kan ikke have svaret til Virkeligheden; dog har der sandsynligvis været et betydeligt Tal ved Hovedhelligdommen og andre stærkt besøgte Steder; ved Privatmænds Kultus har det aabenbart været et sjældent Fortrin at have en Mand af L. Stamme til Præst, som man ser af Efralmiten Mikas Ord i Dom. 17, 13. Den her omtalte Levit var af Moses Slægt og blev af Daniterne ført til Dan (Dom. 18, 30). Hans Livsforhold som færende Præst giver et Indblik i trange og demoraliserende Tilstande for L. Stamme, hvorom ogsaa det gl. Udsagn i 1 Mos. 49, 5—7 vidner; det skildrer uden Tvivl eftermosaiske Tilstande i L. Stamme, hvor Mangelen af et Stammeland som de andres viste sig trykkende og ulykkeligt for den under daværende Tidsforhold, der nu ikke ere gennemsigtige, men som for Taleren helt overskyggede denne Stammes præstelige Æreshverv. Den mangelfulde Erobring af Landet (Dom. 1, 19f.) maa have medført betydelige Savn netop for L. adspredte Stamme. Et nyt Udviklingstrin for Leviterne begynder med David, hvis Iver for Gudstjenesten og den hellige Sang drog mange af dem sammen, hvorom Kronisten har meget at fortælle (1 Krøn. 15, 16. 23—26). Som Sangere og Musikere havde de en smuk Gerning i Tempeltjenesten; muligt, at paa denne Tid Tallet er forøget ved Optagelse i Leviternes Slægter af dertil skikkede Folk. De ringere Haandteringer ved Templet gik vel fra denne Tid mere over til Tempel-slaver af fremmed Nationalitet, saakaldte »Netinim« (se Livegne). Jeroboams egenmægtige Brud med den fra Mosetiden arvede Ordning om L. Stammes Præstedømme, saa at han gjorde Præster af Folket i Flæng (1 Kong. 12, 31), bragte de levitiske Præster i Mængde til at søge til Juda Rige (2 Krøn. 11, 13. 14. 13, 9). Deuteronomion, der synes at være skrevet paa Hiskias Tid, og som i Moses Navn (Kap. 12) forbyder al Offerjeneste udenfor det Sted, Herren udvælger (Templet), frakender ikke L. Stamme som Helhed Præstedømmet; tværtimod har i Teorien enhver Levit præstelig Ret (5 Mos. 10, 8, 18, 6—8), og Udtrykket »de levitiske Præster« [saaledes, ikke »Præsterne, Leviterne« som i Dsk Overs.] eller »Præsterne, Levi/Sønner« omfatter f. E. 18, 1. 21, 5 ogsaa andre end de egentlige Præster, Offerpræsterne. Ved »Leviter« forstaar D i Reglen de spredt over Landet boende Medlemmer af L. Stamme, der ikke udøve den præstelige Offergerning. Forskellen mellem Leviter i denne Forstand og de egentlige Præster (de som Præster aktive

Leviter) er D sig vel bevidst (18, 3 og 18, 6). Landleviternes Fattigdom og Pligten til at hjælpe dem kommer han ofte tilbage til (12, 12, 18 f. 14, 27 osv.). Indvandringen fra det nordlige Rige har formodentlig bidraget til at vanskeliggøre deres Kaar. 18, 6 f. bestemmes, at naar en Landlevit ønskede at tjene ved Helligdommen, skal det staa ham frit for. Her er altsaa kun Tale om en Ret for Landleviterne til at tjene i Tempeltjenesten. Noget helt andet var det, der skete ved Josias Kongesreformation, hvor Højenes Præster bortflyttedes paa Kongens Befaling og interneredes i Jerusalem herefter, for at den hedenske Smittekilde, der ustandselig trængte sig ind i Dyrkelsen paa Højene, kunde stoppes. Da gik Landleviterne Glip af Retten til at gøre Præstetjeneste, og den skarpe Adskillelse mellem Præster og Leviter i efterkirkenslisk Forstand begyndte. De maatte da bekvemme sig til at søge deres Udkomme ved den underordnede Tjeneste. Sammenhængen med D's Bestemmelser er kun den, at heller ikke han anerkender nogen Offertjeneste udenfor Tempel, og dette har i det hele været den af Centralpræsteskabet forlængst fulgte Teori, der under de givne Forhold stemmede med Lovens Aand. Den præstelige Profet Hesekeiel i Eksilet staa ganske paa denne Side; kun de levitiske Præster af Sadoks Familie i Arons Slægt (i Jerusalem) skulle øve Præstegæringen, thi kun de forvildede sig ikke fra Herrens Lov. Alle andre Medlemmer af L. Stamme skulle for bestandig være udelukkede for deres Forvildelses Skyld (Hes. 40, 45 f. 43, 19, 44, 10—16, 48, 11 f.). Det er sandt, at her tales om en varig Adskillelse mellem Præster og Leviter; men at Hesekeiel er den første til at gøre denne Forskel, er et uholdbart Paafund af Graf, som Wellhausen har lagt til Grund for sin kritiske Teori om Præstedømmets Udvikling. Hesekeiel taler ikke om noget nyt, der skal indføres, men om den rette Ordning, der skal vendes tilbage til; det siges med klare Ord i 44, 6 f., at Benyttelsen af ikke-israelitiske Tempelslaver i Stedet for Leviterne var et Pagtsbrud, et Brud paa en af Gud hjemlet Ordning. Havde det været en blot fremtidig Ordning, Hesekeiel gav Udkast til, havde det sikkert efter Eksilet været lettere at bevæge Leviterne til at vende tilbage, end det viste sig at være (Esra 2, 40 f. 8, 15); deres Grund til at holde sig tilbage var ikke den, at de frygtede for, at hans Tanker skulde blive førte igennem, men at de vidste Besked med, at sligt allerede før Eksilet var gennemført ved det gamle Tempel.

I det efterkirkensliske Tempels Tid var Sagen med Præstedømmet ikke længer omstridt. Det skæbnesvangre Punkt i Wellhausens Konstruktion af det levitiske Præstedømmes Historie er, at han egentlig afbryder Sammenhængen mellem Præstestanden og den fra gammel Tid eksisterende Stamme L., som han for egen Regning lader uddø og forsvinde. Man maa altsaa fæste Opmærksomheden paa L. Stammes Kronskud: Arons Slægt, hvis Historie er den røde Traad i Sagen og giver en Sammenhæng ned gennem Tiderne, der ikke lader sig nægte. Saadanne Ting som Eksistensen af en Ypperstepræst ogsaa i forekirkenslisk Tid og Sadokidernes aronitiske Afstamning bør ingen historisk Kritik

indlade sig paa at nægte. Kronistens Vidnesbyrd om mangt og meget fra Kultushistoriens specielle Omraade lade sig heller ikke reducere in absurdum. Wellhausens Teori har ogsaa mødt Modsigelse fra mange nyere Forskere som Delitzsch, Dillmann, Kittel, Orelli, van Hoonacker og til Dels Baudissin.

Det vil til Slutning have sin Interesse at kaste et Blik paa Leviternes egne Forhold, bortset fra deres Del i Præstedømmets Historie, altsaa Leviterne i snævrere Betydning: Præsternes Medhjælpere eller de menige Medlemmer af L. Stamme. Det præstelige Skrift, der offentligjordes af Esra (444 f. Kr.), er Grundlaget for denne Sprogbrug. Kun undtagelsesvis tales nu om »Leviterne« i den Præsterne medindbefattende Betydning, f. E. 2 Mos. 6, 25; 3 Mos. 25, 32 f.; 4 Mos. 35, 1 f.; 1 Kron. 15, 12; 2 Kron. 11, 14; jvfr. Mal. 2, 4 f. En sikkert uvæsentlig Forskel i Sprogbruken er det, at Sangernes og Tempelavgættens (Dervogternes) Klasser i Esra-Neh. nævnes ved Siden af Leviterne, medens Kronisten udtrykkelig betegner dem som levitiske Underafdelinger. Af større Betydning er den efterkirkensliske Udvikling, at Tempelslaverne (Netinim) fra Esras Tid ere indlemmede i Jødedommen (se Livegne), saa at de efterhaanden forsvinde som særlig Gruppe og kaldes Leviter ved Sammensmeltning, synes det, med levitiske Elementer (3 Esra 1, 3). Sandsynligvis staa Forklaringen om Leviterne, at de ere »givne« (netunim) til Aron og hans Sønner, i Sammenhæng hermed (4 Mos. 3, 9, 8, 19, 18, 6). Hvorledes Leviternes Masse i efterkirkenslisk Tid er fordelt, er ikke vanskeligt at besvare; Kærnen af dem ved Tempeltjenesten udgøres af Sangernes og Tempelavgættens Klasser (dem tænker Talmud paa ved Navnet Leviter); til disse 2 Klasser kom som en 3. Klasse en mere blandet Afdeling af Medhjælpere, som varetog Renselsen af de hellige Ting, Bagning, Slagtning (kun tildels) og de mest underordnede Arbejder med Vedhugning og Vandbæring; til denne Klasse havde det været vanskeligt at faa mange Folk af levitisk Afstamning, men den sammensmeltedes med de tidligere Tempelslaver. Endelig var der udenfor Tempeltjenesten en 4. og i Virkeligheden særdeles betydningsfuld Klasse eller Gruppe af Leviter: de lovkyndige Leviter, der sikkert har indeholdt en væsentlig Del af de tidligere Landleviters Efterkommere, Blomsten af den levitiske Intelligens; disse Leviter blev for en stor Del i Babylonien, men fandtes ogsaa i Palæstina; hvor mange af »de skriftkloge«, der havde levitisk Blod i deres Aarer, er endnu en lidet undersøgt Sag. I Kasiffa i Babylonien høres paa Esras Tid (Esra 8, 17) om et Centrum for levitisk Lovstudium. I et Brev fra Antiokos d. st., som Josefus omtaler, nævnes som »Tempels Skriftkloge« en Gruppe i Rækkefølge mellem »Præsterne« og »Sangernes«, altsaa øjensynlig Leviter. Retslige Afgørelser have saadanne levitiske Skriftkloge ogsaa haft Del i. Nytestamentlige Spor af denne Levitgruppe haves i Joh. 1, 19; jvfr. Lk. 10, 32; ogsaa Ap. G. 4, 36. Til den Jødedom, der overlevede Tempels Undergang og har fortsat det jød. Liv til vore Dage, have i Virkeligheden Leviterne af denne Gruppe givet et væsentligt Bi-

drag, af varigere Betydning end Offertjenesten ved det jød. Tempel.

Hvad Kronisten har at meddele om Levitterne paa Davids Tid og i det hele i den ældre Periode, svæver da heller ikke i Luften. Hvor skulde ellers deres efterseelske Masse (Esra 2, 40—42 osv.) komme fra? Helligdomsvagten er den konkrete Gerning, der i det præstelige Skrift tillægges Levitterne (Mænd af L. Stamme) ligefra den mosaiske Helligdoms Tid (4 Mos. 3 og 4). Samme Gerning maa have hørt til Tempels Ordninger paa David-Salomos Tid (1 Krøn. 26) og saa fremdeles indtil den levitiske Tempelvagtsklasse efter Eksilet. En levitisk Sangerklasse fra den davidiske Tid kan heller ikke mistænkes for at være en Fiktion (1 Krøn. 25). Ogsaa før Eksilet høres endvidere om Levitterne som Folkets religiøse Lærere og som Dommere f. E. 5 Mos. 21, 5, saa at Efterretningen desangaaende i 1 Krøn. 23, 4. 26, 29 f. lyder troværdig; jvfr. for en senere Tid Neh. 8, 7 f. En anden Sag er det med Kronistens Omtale af den store Levitikklasser, der var Præsterne Medhjælpere i Templet (1 Krøn. 23, 4). Den maa for største Delen have bestaaet af de ikke-levitiske Tempelslaver, som paa Kronistens Tid vare indlemmede i Jødedommen, men som Hes. 44, 7 udtaler sig saa skarpt imod. Hvor denne Levitikklasser omtales i de andre historiske Bøger ved foreksilske Lejligheder — kun faa Gange —, er det ikke usandsynligt, at vi have med sene redaktionelle Bemærkninger at gøre (1 Sam. 6, 15; 2 Sam. 15, 24; 1 Kong. 8, 4). Hvor disse Levitter omtales i Krøn.s Bøger som medvirkende qua »Leviter« sammen med Præsterne paa Kongernes Tid (David; Hiskia 2 Krøn. 29 f.; Josia 2 Krøn. 35, 11), kan der tales om en kronistisk Farvning af Sprogbrugen (f. E. 2 Krøn. 11, 13: Præster »og« Leviter). Der er intet mistænkeligt i, at Kronisten har en Del at meddele om de levitiske Lærere og Dommere, om Sangerne og om Tempelvagten fra de juddæiske Kongers, f. E. Josafats, Tid (2 Krøn. 17, 8 f. 19, 8. 20, 19 f. 23, 1 f. [se Jojada]). — Et Billede af Levitternes Gerning i Templet giver 1 Krøn. 23, 28—32. De deltes i 3 Hovedslægter: Gerson, Kahat og Merari (f. E. 4 Mos. 3, 17 f.; 1 Krøn. 5, 27 [6, 1]). Tjenestealderens Begyndelse regnes noget forskellig: fra 30. til 20. Aar (4 Mos. 4, 3, 8, 24 f.; 1 Krøn. 23, 24). Sangerne opnaaede nogle faa Aar før det herodianske Tempels Undergang at faa Lov af Agrippa II at bære Præsterne hvide Linnedragt. Om Tiendeafgift til Levitterne taler 4 Mos. 18, 21 f.; den undergik i Tidens Løb Forandringer. De fleste af Levitterne vare bosatte i Juda Stæder (Neh. 11, 20), hvorfra de skiftevis samledes til Tjenesten i Jerusalem.

Af særskilt Literatur om det levitiske Præstedømme kan nævnes Baudissin, *Die Geschichte des alttestl. Priesterthums* (1889) og van Hoonacker, *Le sacerdoce Lévitique* (1899). L. G.

Levitan (Livjatan), en i den mytologiske Forestilling hjemmehørende Slange. Navnet er maaske af babylonsk Oprindelse; i ethvert Fald har det for hebr. Øren betydet »den bugtede«. I digterisk Stil skinner denne gl. folkelige Forestilling frem. Til Verdenskabelsens Tid fører Omtalen i Ps. 74, 13. 14 hen, hvor Ordene:

»Det var dig [Herren], som knuste L.s Hoveder og gav den som Føde til Ørkenens Dyr« levende minde om den babylonske Skildring af deres Gud Marduks Kamp med Tiamat, som her altsaa kaldes L. eller i Ijob 9, 13 Rahab. Ijob 3, 8 viser, at man tænkte sig Solformørkelser fremkomme ved den slangeagtige L.s Angreb paa Solen; naar Formørkelsen ophørte, var det Gud, som drev »den flygtende Slange«: L. tilbage (26, 13). Forestillinger fra hin Verdenskamp ligge øjensynlig bagved Billedsproget i Jes. 27, 1, hvor Dyreskikkelser betegne de 3 store Riger: Assyrien, Babylonien og Ægypten, hvert ved sin Flod; de kaldes L. (eller om Ægypten »Dragen fra Søen«) og skulle faa L.s Lod. 1 Ps. 104, 26 er det de store Søuhyrer, der laane Navn af L., og paa lignende Maade i Ijob 40, 25 [20] Krokodillen. L. G.

Leviratsægteskab, »: Svogerægteskab (af lat. levir: Svoger), kaldes det Ægteskab, en Mand efter jødisk Vedtægt skyldte sin barnløse Broder at indgaa med dennes Enke. Den første Søn af dette Ægteskab regnedes for den afdøde Broders. Som en Kærlighedspligt indskræpes denne Sag i 5 Mos. 25, 5—10; den, der undrog sig, skulde være beskæmmet i sit Folk, fordi han ikke vilde holde sin Broders Navn i Live. Hvor gammel Skikken var i Israel, viser 1 Mos. 38, 6 f., der allerede forudsætter for Patriarktiden. Naturligvis var den Udvæj, den tilsidesatte Kvinde (Tamar) her slog ind paa, ganske udenfor Reglen. Iøvrigt var Svogerægteskabet en i de forskellige Folkekredse uргammal Institution og ikke særegent for Israel. Hvorvidt der hos andre Folkelag, foruden det naturlige Ønske om Livets Fortsættelse i Efterkommere, ogsaa i Svogerægteskabet er en Forbindelse med Fædre dyrkelse, er en Sag for sig; for Israels Vedkommende er der ingen Spor af sligt. 3 Mos. 18, 16 og 20, 21 forbydes i Almindelighed Ægteskab med Broders (efterladte eller fraskilte) Hustru. En Polemik mod 5 Mos. 25 er her næppe tilstg; L. var jo kun en Undtagelse fra Reglen. Iøvrigt maa efterhaanden den stigende Bevidsthed om Individets Ret og Frihed have løsnet den gamle Vedtægt. Skikkens Afskaffelse er dog først trængt igennem hos Jøderne i den eftertalmudiske Tid; paa Kristi Tid opretholdtes den endnu (Mt. 22, 23 f.). Rut 4 giver et Indblik i, hvorledes man i alt Fald i ældre Tid ud fra samme Princip som i det egentlige L. (mærk Rut 4, 10) kendte til den samme Slægtskabspligt ogsaa for fjernere Slægtnings Vedkommende. L. G.

Leviticus, se Mosebøgerne.

Leyczon nobla, se Nobla leyczon.

Leydecker, Melchior, ref. Teolog, f. 1642 i Middelburg, var i 15 Aar Præst forskellige Steder i Seeland og blev 1679 Prof. i Teol. i Utrecht. D. dér 1721. Han var en af de sidste Repræsentanter for den reformerte Ortodoksi i Voëtius's Stil. Som saadan polemiserede han baaede mod Balth. Bekker (I, 251), Descartes og Coccejanismen. Hans betydningsfuldeste Skrift er en Kommentar til Heidelberg-Katekismen (Utrecht 1694). Han skrev bl. a. ogsaa et lærdt, ufuldendt Værk, *De republica Hebraeorum* (I—II, Amstd. 1694 og 1710).

Leyser, Polykarp, luth. Teolog, Nevø af den

bekendte Jakob Andreæ (I, 87), fødtes i Winnenden i Württemberg 1552. Efter at have studeret i Tübingen blev han 1573 Præst i Gellersdorf i Nedre-Østerrig, 1576 Præst, Superintendent og Prof. i Wittenberg. Der virkede han for den rene Lutherdom og Konkordieformlens Indførelse. 1582 gik han til Quedlinburg for at forsvare Konkordieformlen over for Tilemann Hesshusen (II, 420), og paa Religionsmøderne i Dresden, Magdeburg og Leipzig værgede han den ægte Lutherdom over for kryptocalviniske Unionsforsøg. Da Kryptocalvinismen rejste Hovedet efter Kurfyrst Augusts Død, tog L. til Braunschweig, hvor han kom i Strid med Superintendent Heidenreich om Ubikvitetslæren. Da Heidenreich var bleven afsat for falsk Lære, blev L. hans Efterfølger som Superintendent. Efter Kurfyrst Christian I's Død blev han kaldt tilbage til Wittenberg, men Braunschweigerne vilde kun lade ham rejse paa den Betingelse, at han hvert Halvår skulde komme til dem for at holde Katekismepredikener og visitere Skolerne og om 2 Aar atter tage Bolig i Braunschweig. Allerede 1593 blev han imidlertid kaldet til Dresden som Hofpræst, og der virkede han til sin Død (22. Febr. 1610).

Libanios, gr. Retor, f. 315 i Antiokia, modtog først Undervisning i sin Fødeby, kom o. 20 Aar gammel til Athen, hvis Forhold dog ikke ganske svarede til hans Forventning. Efter endt Studietid drog han til Konstantinopel, hvor han blev en søgt Lærer i Veltalenhed, men hvor hans Lykke ogsaa skaffede ham Fjender. Disse fik ham anklaget for Trolddom og forvist. I 5 Aar opholdt han sig i det pontiske Nikomedia, hvor Hedningerne skarevis strømmede til hans Lærestol. Paa samme Tid faldt Julians Ophold i Byen, hvor den almindelige Begejstring over den hedenske Retor fik stor Betydning for den senere »Apostata«. Det var rigtignok Julian forbudt at høre ham, men han læste hans Skrifter og traadte senere i Brevveksling med ham. L.s Ry naaede Konstantinopel, og trods religiøse Betenkeligheder kaldte Kejser Constantius ham dertil som Lærer i Retorik. Hovedstadens kristne Præg og tomme Selskabelighed tiltalte ham ikke, og efter nogle Aars Forløb vendte han misfornejet tilbage til Antiokia. Her oplevede han Hedenskabets Fornøjelse under Julian, men hans Glæde var forbi med dennes Død, over hvilken han gjorde Guderne heftige Bebrejdelser. I sin Sorg tænkte han endog paa at dræbe sig selv. Hans sidste Aar vare sørgelige, og især fyldte Krdmmens Fremgang ham med Bitterhed. I Antiokia var Krystomos hans Yndlingselev og udset til at arve hans Skole, »hvis de Kristne ikke havde ranet ham«. Trods sin Bitterhed mod Krdmmen ønskede L. ikke denne forfulgt med Vold, og med flere Kristne stod han ikke alene i Brevveksling, men ogsaa i Venskabsforhold (saaledes med Basilios). L.s Skrifter er rigere paa Ord end paa Indhold. En Del har tidshistorisk Interesse, saaledes hans Taler til og over Julian, en Lovtale over Constantius og Constans, og navnlig hans Breve, hvoraf o. 1600 er bevarede. En af hans Taler er en Selvbiografi (*Λόγος περί της εαυτού τυχής*). En samlet Udg. af hans Skrifter findes ikke. Talerne er udg. af Reiske I—IV (Altenburg 1784—97), Brevene af Wolf (Amsterdam 1738).

(F. C. Petersen, *Commentationes de L. sophista*, Kbhvn 1827—28, Univ. Progr.; L. Petit, *Essai sur la vie et la correspondance de L.*, Paris 1866; G. R. Sievers, *Das Leben des L.*, Berlin 1868).

S. A. B.

Libanon (Lebanon), Mellemasiens mægtige Bjergvold, parallel med Middelhavet, mod Øst begrænset af Kolesyrien. Fra Galilæa adskilles L. ved Nahr-el-kasimje (Litaniifoden). Mod Nord er Nahr-el-kebir dets Grænse. Hos Grækerne kaldtes L. »Libanos«; svarende hertil er den ovenfor løbende østl. Bjergkædes Navn Antilibanos. L. betyder »det hvide«, hvorved der tænkes paa de snedækkede Højder (jvfr. Jer. 18, 14) eller maaske paa Bjergmassens hvide Kalkstensvægge. L.s Tinder naa i den nordl. Del en Højde af o. 10,000'.

I G. T. regnes L. idealt til Israels Landomraade (Josva 13, 5), men det erobredes ikke fra Kana'anæerne (Dom. 3, 1—3); israelitisk Herredømme til enkelte Tider har i alt Fald kun berørt Østsiden af L. (1 Kong. 9, 19; 2 Krøn. 8, 6). 1 Kong. 5, 20 [5, 6] nævner Kong Hiram af Tyros som Herre i L. Er der saaledes liden Anledning til historisk Omtale af L. i Biblen, har til Gengæld dets friske Skønhed ikke undgaet Israels Opmærksomhed, saaledes L.s Strømme (Højs. 4, 15), dets Blomstduft (Højs. 4, 11; Hos. 14, 7; Nah. 1, 4), dets Vin (Hos. 14, 8), dets Vildt (2 Kong. 14, 9; Hab. 2, 17) og fremfor alt L.s Skove (dets Pragt: Jes. 35, 2, 60, 13), særlig dets mægtige Cedre (Jes. 2, 13; Hes. 17, 3; 27, 5; 31, 3, 15, 16; Ps. 104, 16; jvfr. Jes. 10, 34; 40, 16), der anvendtes ved Templets Bygning (1 Kong. 5, 20 [5, 1]; jvfr. Esra 3, 7) og vare søgte af de assyr. og babyloniske Herskere (Jes. 14, 8; 37, 24); i Nutiden er af Cedrene kun fattige Rester tilbage.

I L.s Bjerger har den kr. Tro holdt Stand overfor Muhammedanismen, og Flertallet af Befolkningen der tæller $\frac{1}{2}$ Million, er Kr. Hovedmassen af disse er Maroniter i den nordl. Del af L., med en Patriark i Klostret Kannobin. De muhammedanske Druser bo i den sydl. Del. Efter Blodbadet paa Maroniterne 1860 skal Pasjaen være en Kr. Missions- og Skolevirksomhed har et betydeligt Omfang. L. G.

Libellatici kaldtes de i Kristenforfølgelserne efter 250 (II, 859) »faldne«, som for Penge erhvervede sig et Fribrev (*libellus pacis*), der bevidnede, at vedkommende Kristen havde gjort det kejserlige Edikt Fyldest, skønt han i Virkeligheden ikke havde ofret. Man har i den nyeste Tid fundet 3 saadanne Fribreve med den stedlige Myndigheds Vidnesbyrd (aftrykte i »Sitzungsberichte der k. preuss. Akad. d. Wissenschaften« 1893, »Berichten der Wiener-Akad.« 1894 og i »The Oxyrynchus Papyrus« IV, 1904).

Libelli pacis, se Libellatici.

Liberatore, Matteo, ital. Jesuit, f. i det napolitanske 4. Aug. 1810, blev 1826 i Rom optagen i Jesuiter-Ordenen. 1836 blev han Prof. i Filosofi i Rom og 1850 en af de vigtigste Medarbejdere paa *Civiltà cattolica*. Han har bidraget meget til paany at vække Interesse for den skolastiske Filosofi blandt sine Trosfæller. Hans mest kendte Skrift er *Corso di filosofia tomistica*. D. 18. Okt. 1892.

Liber diurnus (*Romanorum pontificum*) er en Formularbog, der indeholder Formularer for Romerkirkens vigtigste Handlinger, til Brug for det pavelige Kancelli. Bogen synes at være bleven til i Tiden mellem 685 (Johannes V) og 751 (Zacharias). Den var i alm. Brug til ind i 11. Aarh., og enkelte af dens Formularer bleve optagne i Gratians og andre kirkeretlige Samlinger. Th. Sickel har udgivet Bogen efter et vatikansk Haandskrift (Wien 1889); A. Ratti i Milano har (1904) bebudet en Udgave efter det lidt yngre ambrosianske Haandskrift (hos Hoepli i Milano). Om Bogens Alder, Bestemmelse og Brug se Sickels omfattende Forord til hans Udgave.

Liber pontificalis, »Pavebogen«, er Navn paa en fra Middelalderen stammende, efterhaanden opstaaet Samling Levnedstegninger af Paverne ilge fra Peter til Hadrian II (d. 872) eller egentlig til Stephanus V (d. 891), idet 3 Haandskrifter give et stort Brudstykke af denne Paves Biografi (med Forbigaaelse af Johannes VIII, Marinus I og Hadrian III). Hermed ender den egentlige *L. p.*, men Duchesne har i sin Udgave tilføjet et Par Fortsættelser. Den ene, der skyldes et Manuskript fra Aaret 1142 af Bibliotekaren Pierre Guillaume i Klostret St. Gilles i Stiftet Reims (nu i det vatikanske Bibliotek), gaar fra Johannes VIII til Honorius II (d. 1130). Pierre Guillaume Arbejde, der neppe skyldes ham selv, men maaske den rom. Kleriker Pandulfus, er i Martin V's (d. 1431) Dage fortsat til denne Paves Død, og en anden Fortsættelse gaar fra Urban VI til Pius II (1378—1464).

I den eldste, oprindelige Del af »Pavebogen«, der er skrevet paa et i grammatikalsk Henseende ukorrekt latinsk Folkesprog, er sandt og falskt blandet sammen. I den yngre Del, der synes at have en vis officiel Karakter, er det, der stammer fra samtidige, af Værdi, men indtil Gregor VII er Fortsættelsen væsentlig kun en Paverække, hvorimod den fra Gregor VII til Honorius III er ret udførlig. Værkets første Del er rimeligvis paabegyndt i den første Del af det 6. Hdaar derved, at en ukendt Forf. har gjort Tilføjelser til det liberianske Pavekalender.

I den nyeste Tid er Pavebogen udgivet to Gange: med Fortsættelserne af L. Duchesne (I—II, Paris 1886—92), indtil 715 af Th. Mommsen (Berlin 1898, i Monum. Germ. hist.). Hans Udgave er bleven kritiseret af Duchesne i »Mélanges d'archéol. et d'hist.« XVIII (1898), 381 f.

Navnet *L. p.* bruges ogsaa til en Betegnelse af en Samling Biografier af Ravennas Biskopper (*Vite Pontificum Ravennatensium*), der skyldes Presbyteren Agnellus (midt i 9. Hdaar). Den er aftrykt i Muratori, *Scriptores Rerum Ital.* II, 1 (1723).

Liberia, en Koloni for befriele kristne Neger-slaver, anlagdes 1823 paa Afrikas Vestkyst af et amerikansk Selskab. Den talte 1840 8000 saadanne og blev det Aar gjort til en selvstændig Fristat, hvor ingen hvid maatte have Embede eller (indtil 1891) erhverve Grundejendom. Nu er den fra Amerika stammende Befolkning vokset, men kun til 30,000; i det hele er Forsøget faldet daarligt ud, ikke mindst naar henses til de indre Tilstande. Den alm. Oplysning er der ikke sørgt ordentlig for, medens der er et College, der endog tildeler

Doktorgrader (den bekendte Forfatter Dr. Blyden). Den frugtbare Jords Dyrkning er forsømt for Handel og Jagt efter Embeder med højt-klingende Titler. Staten har været paa Randen af Bankerot. Ogsaa de kirkelige Tilstande er lidet tilfredsstillende, særlig i de bapt. og metodist. Menigheder med henholdsvis 2300 og 3600 Nadvermedlemmer, bedst i de presbyterianske (500 Medl.). I det tilhørende Distrikt, der strækker sig 700 Km. langs Kysten, o. 150 Km. indefter, lever henved 2 Mill. af Vey-, Bassa- og Kru-(Grebo)stammerne. For dem har Liberianerne intet gjort; men amerik. Missioner arbejder dér, dels de biskoppelige Metodister, dels de protestant.-biskoppelige med egen sort Biskop, nu i Monrovia, Hovedstaden. Disse sidste har 4000 døbt og driver paa Landarbejde. Den amerik.-luth. Generalsynode har siden 1860 en dygtigt ledet Mission (4 Missionærer, deraf 2 Læger, og 3 Søstre) med Kaffeplantninger ved Mühlenberg med 230 Kr. Den rom.-kat. Mission har ikke kunnet faa Fodfæste. V. Sn.

Liberius, Biskop i Rom 352—366, var en født Romer. Han var Athanasianer, og da en Synode i Milano 355 havde dømt de nikænske sindede Biskopper til Landflygtighed, sendte L. dem Trøstebreve. Kort efter blev han selv, da han ikke vilde deltage i Fordømmelsen af Athanasios, forvist til Berø i Thrakien, og Arkidialonen Felix (II, 31) blev derpaa viet til Biskop i Rom. Men Menigheden vilde ikke anerkende Felix, og 358 vendte L. tilbage. Efter Athanasios's Sigende var L. i Landflygtigheden »bleven mørk«, saa at han for at komme tilbage underskrev Fordømmelsen af sin alexandriniske Kollega; noget lignende fortæller Hieronymus. Derimod ere nogle i høj Grad kompromitterende Breve, i hvilke et Omslag træder utilsøret frem, neppe ægte; de ere rimeligvis kun et hadefuldt, forfalsket Udtryk for den Kendsgerning, at L. i Landflygtigheden var bleven omstemt. I de første Aar efter sin Hjemkomst holdt L. sig i Ro, men derpaa optraadte han atter som Talsmand for den nikænske Ortodoksi. Han lagde Grunden til Kirken S. Maria Maggiore (den liberianske Basilika) i Rom, og i den skal Julen være fejret den 25. Dec. 354, første Gang i Rom paa den Dag.

Libermann, Maria Paul Franz, Konvertit, Stifter af Kongregationen af Missionærer af Marias hl. Hjerter, fødtes i Zabern i Elsass 24. Marts 1803. Hans Fader var en lærd Rabbiner, og L. blev tidlig undervist i Talmud. Under et Ophold i Paris holdt han sig døde Juledag 1826, og i Beg. af 1827 traadte han ind i Seminariet St. Sulpice. Sygdom (Epilepsi) hindrede ham i at modtage Ordination, og 1838 blev han Novitsemester hos Eudisterne (I, 817). I denne Stilling besluttede han at danne en Kongregation til Evangeliiets Udbredelse blandt de sorte, og han rejste til Rom, hvor han fik Tilladelse til at grunde Kongregationen »Missionærerne af Marias hl. Hjerter« til Negrenes Omvendelse. Da hans epileptiske Anfald hørte op, modtog han 1841 Præstevielser i Aamiens, og i Neuville ved Aamiens aabnede han 27. Sept. 1841 det første Hus for den nye Kongregation. 1842 blev Le Vasseuseur sendt til Bourbon; Tisserand og et Par andre gik til Haiti. 1843 gik nogle til Guinea, og Tisserand blev udnævnt

til apost. Præfekt for S. Domingo. Forholdene tvang ham dog snart til at vende tilbage til Frankrig; men han blev saa udnævnt til apost. Præfekt for Guinea. Paa Rejsen til Guinea gik det Skib, der havde ham med, til Bunds ved Kysten af Magador, men han blev reddet. 1846 var L. i Rom, og Pius IX overdrog ham da Hovedledelsen af den afrikanske Mission. S. A. blev Moderhuset i Neuville flyttet til det gamle Cisterciensers Abbedi Notre-Dame du Gard, og 1848 blev L.s Kongregation forenet med det 1703 stiftede Samfund »af den Hellig-Aand«. Derpaa opstod der nye Ordenshuse i Paris, Bordeaux, Cayenne, paa Mauritius, Bourbon og i Australien. L. døde i Paris 2. Febr. 1852 ([Dom Pitra] Vie du R. P. L. et la congrégation du St. Esprit et du Cœur de Marie, i »Revue des sciences ecclésiastiques« 1873).

Libertinere. 1) I Ap. G. 6, 9 omtales i Jerusalem en Synagoge af »L.«. Disse vare rimeligvis rom. Frigivne (*libertini*). Siden Pompejus's Dage vare mange Jøder slæbte som Krigsfanger til Rom, hvor de udgjorde en Del af den talrige og betydningsfulde jødiske Menighed. Efter at være frigivne ere sikkert mange af dem dragne tilbage til Jerusalem, hvor de saa vel have dannet en egen Synagoge, eller maaske en Synagoge i Forbindelse med Kyrenæerne og Alexandrinerne. — 2) L. eller Perinister kaldtes et polit. Parti i Genève, der voldte Calvin mange Vanskeligheder og en Tidlang havde Magten i Raadet (I, 455). — 3) L. var endvidere Betegnelse for et vidt forgrenet panteistisk og antinomistisk Parti, der fra Nederlandene bredte sig til de tilgrænsende Dele af Tyskland og til Frankrig, hvor flere af dem bleve henrettede paa Grund af Usædelighed og Vranglere (A. Jundt, Hist. du panthéisme populaire au moyen âge et au XVIe siècle, Paris 1875).

Libna. 1. En By i Juda Lavland, formodentlig nær ved den flystiske Grænse; erobredes af Josva (Josva 10, 29 f. 12, 15), omtales ellers Josva 15, 42 og hørte til Præstestæderne (21, 13; 1 Krøn. 6, 42 [57]). Under Joram løsrev L. sig en Tid (2 Kong. 8, 22), men maa senere atter have tilhørt Jødæerne (2 Kong. 23, 31). L. maa have været et stærkt Punkt; 2 Kong. 19, 8 nævner Sanheribs Angreb paa det. Den nøjagtige Belligenhed er ikke kendt; Conder formoder Ruinerne Ben'avi sydøstl. for Lakis. — 2. En af Ørkenstationerne (4 Mos. 33, 20 f.), maaske det samme som Laban i 5 Mos. 1, 1. **Libni**, gersonitisk Levitfamilie (2 Mos. 6, 17; 4 Mos. 3, 18; 1 Krøn. 6, 2. 5 [17. 20]). Navnet findes ogsaa blandt de meraritiske Leviter i Krøn. 6, 14 [29]. I Stedet for L. nævnes 1 Krøn. 23, 7—9 og 26, 21 La'dan, maaske en enkelt Gren af L., hvis Navn repræsenterer samme Slægt.

Liborius, Helgen, var Biskop i Le Mans i Frankrig. D. 383. Han skal have været en Ven af Martin af Tours. Hans Ben bleve skrinlagte i Kirken i Paderborn, hvis Patron han er. Han paakaldes særlig for Stensmerter.

Libyen, Afrika Vesten for Ægypten eller senere kun den Del, der laa mellem Ægypten og den rom. Provs. Africa. Cyrenaica hørte dertil. I G. T. omtales Libyerne enkelte Gange og kaldtes Lubim (2 Krøn. 12, 3. 16, 8; Nah.

3, 9; Dan. 11, 43; vel ogsaa Hes. 30, 5 [i Stedet for »Kub«]); sandsynligvis er Lehaber i 1 Mos. 10, 13 (1 Krøn. 1, 11) det samme. Adskilligt tyder paa en Forbindelse med Sydarabien. Af Farve vare de lyse med blondt Haar og blaa Øjne. Libyske Lejetropper vare meget søgte i Ægypten. Kabyernes Type i Algérie minder om de gl. Libyere.

Licentiat er en akademisk Grad, et Mellemtrin mellem Baccalaureus og Doktor. Hos os er Licentiatgraden nu kun i Brug i det teol. Fakultet.

Lichtenberger, Frédéric Auguste, fr. protest. Teolog, f. 1832 i Strassburg, hvor han 1857 blev Hjelpepræst, 1860 vandt Doktorgraden for en Afhandling *Les éléments constitutifs de la science dogmatique* og blev 1864 Prof. i systematisk og praktisk Teologi. Efter den fransktyske Krig nedlagde han ligesom sine Kollegaer, Colani og Sabatier, Embedet, rejste til Paris (Afskedsprædiken »l'Alsace en deuil«, Paris 10. Opl. 1873) og virkede i *Eglise libre*, indtil han 1877 blev Prof. ved det s. A. oprettede protest. teol. Fakultet. L. har foruden talrige spredte Artikler skrevet *Histoire des idées religieuses en Allemagne depuis le 18 siècle* (I—III, 2. Opl. 1887) og udgav fra 1877—82 sammen med en Stab af Medarbejdere *Encyclopédie des sciences religieuses*, Bd. I—XIII. Han gik nærmest i Alex. Vinets Spor, var en ivrig Talsmand for Individualisme, for Frihed i Teologi og Kultus og en Modstander af al Klerikalisme. Han døde 1899.

Licinius, rom. Kejser, se I, 548.

Lidebir (Josva 13, 26; Dsk Overs.: indtil Debir), en By i Gads Stamme, formodentlig d. s. s. Lodebar.

Liddon, Henry Parry, eng. Præst, f. i North Stoneham 20. Aug. 1829, studerede i Oxford og blev 1852 præsteviet af Biskop Sam. Wilberforce i Oxford. L. stod Lederne af den højkirkelige Bevægelse, navnlig Pusey og Keble, meget nær, og han dannede sig tidlig et Ideal af en Præst, der helt viiede sit Liv til at tjene Gud og sine Medmennesker, især de fattige. 1852—59 var L. Vice-Principal for det højkirkelige Cuddesdon College, men da nogle af Studenterne i Kollegiet gik over til Romerkirken, blev han saa heftigt angreben, at han fandt det rettest at trække sig tilbage. Han tog da ind til Oxford og traadte i nøje Forhold til Walter Kerr Hamilton, Biskop i Salisbury 1854—69, som fik stor Indflydelse paa ham. 1864—70 havde L. en Præbende i Salisbury og var eksaminerende Kapellan hos Biskop Hamilton. 1870—82 var han Ireland-Professor i Eksegese i Oxford; 1870 fik han et Kanonikat i St. Paul's i London. 1863—65, 70—72, 77—79 og 84 var han valgt til Universitetspræst i Oxford, 1884 i Cambridge. 1866—75 var han Medlem af Oxford-Universitetets Hebdomal-Council; han var en Modstander af de bredkirkelige Universitets-Reformer i Oxford og af Kvindernes Adgang til det akademiske Studium. 1866 holdt han som Bampton-Lecturer en Række berømte Forelæsninger om Kristi Guddom (*The Divinity of our Lord and Saviour*), og 1870 holdt han i St. James Kirken i Piccadilly nogle Prædikener, der senere bleve udgivne under Titlen *Some Elements of Religion*. Desuden har han

selv, og efter hans Død hans Venner, udgivet en Række Prædikensamlinger (*Clerical Life and Work; Advent in St. Paul's; Christmaside in St. Paul's; Passiontide Sermons; Easter in St. Paul's; Sermons preached before the University of Oxford; Sermons on Old Testaments Subjects; Sermons on some Words of Christ; Sermons on some Words of St. Paul; Sermons preached on special Occasions 1860—89; The Magnificat*), der vise, hvor stor han var som Prædikant. Af og til greb han, som ved Prædikant-Rækken *Thoughts on present Church Troubles* (1881), ind i de kirkepolitiske Stridigheder, og i mange af Prædikenerne udtalte han sig advarende eller dømmende om Stemninger i det engelske Folk. Endvidere har han udgivet Forelæsninger og Essays om Buddhismen, Paulus's Liv og om Dante (*Essays and Addresses*), og sammen med Johnston, Wilson og Newbolt tilvejebragte han en stor Biografi af Pusey i 4 Bd. Efter hans Død udkom korte Forklaringer til Romerbrevet og 1. Tim. (*Explanatory Analysis of St. Paul's Epistle to the Romans; E. A. of St. P.'s First Epistle to Timothy*), der vise hans eksegetiske Metode. Hans Prædikener have vundet stor Udbredelse og foreligge i en Mængde Udgaver, og som Leder af det højkirkelige Parti øvede han en betydelig Indflydelse. Han var en af Hovedmændene, da »Kebble-House« og »Pusey-House« blev grundlagte, men da Charles Gore, nu Biskop af Birmingham, som Forstander for Pusey-House udgav *Lux mundi* (se d. Art.), udtalte L. sig fra Prædikestolen i stærke Udtryk imod de Indremølsere, der i dette Skrift gøres den moderne Bibelkritik. L., der var en god Ven baade af Gladstone og af Markien af Salisbury, havde flere Gange Tilbud om Bispestole, men afslod dem alle. Han døde 9. Sept. 1890 (J. O. Johnston, *Life and Letters of H. P. L.*, London 1904).

Liebenberg, Michael Frederik, dsk Præst, f. i Kbhvn 2. April 1767, blev Student 1783, teol. Kand. 1792 og 1794 Præst ved Tugthuset paa Kristianshavn. 1797 blev han tillige Overlærer ved Metropolitanskolen, 1799 Spr. paa Frederiksberg, 1805 tillige Slotspræst ved Slottet dér. 1810 blev han dsk Hofpræst og var fremdeles Slotspræst paa Frederiksberg. 1816 blev han kgl. Konfessionarius, og som saadan konfirmerede han Prinsesse Vilhelmine og Frederik VII. 3. Maj 1828 døde han. Han oversatte baade Skuespil, Andagtsbøger og Prædikener, og udgav selv Digte, Prædikener og Psalmer. Af disse er »Jesus, Herre, paa dit Ord« gaaet over i »Psbog f. K. og Hjem« (Nr. 553).

Lieblein, Jens Daniel Carolus, norsk Ægyptolog, blev født i Kristiania 23. Dec. 1827. Først i voksen Alder begyndte han at studere, blev Student 1855 og cand. mag. 1861. Tildels med offentligt Stipendium opholdt han sig saa i flere Aar udenlands for at studere Ægyptologi. 1867 blev han Universitetsstipendiat og 1876 ekstr. Prof. i nævnte Fag ved Kristiania Universitet. 1869 var han som Norges Repræsentant til Stede ved Suez-Kanalens Aabning. Siden har han gentagende foretaget lange Rejser, bl. a. som Deltager i Orientalist-Kongresser, hvor han har været en aktiv og hædret Deltager. Gennem et frugtbart og betydeligt Forfatterskab har

han vundet et Navn blandt de første af vor Tids Ægyptologer. Hans betydeligste Skrifter er: »Aegyptische Chronologie« (1863), *Dictionnaire de noms hieroglyphiques* (1871), fortsat i »Hieroglyphisches Namenwörterbuch« (1891), *Recherches sur la chronologie Egyptienne d'après les testes genealogiques* (1873), »Gammelægyptisk Religion« (1883 f.), *Egyptian Religion* (1884), »Handel und Schifffahrt auf dem rothen Meere in alten Zeiten« (1886). Desuden har han leveret en Mængde mindre Afhandlinger af videnskabelig og populær Art.

A. B.
Liebner, Karl Theodor Albert, tysk Teolog, f. 3. Marts 1806 i Schkölen ved Naumburg, studerede i Leipzig Filologi (under Gottfried Hermann), Teologi og Filosofi. I Præsteseminariet i Wittenberg øvede Heubner en betydelig Indflydelse paa ham. Her skrev L. en Monografi om Hugo af St. Victor (1831). Aaret efter blev han Præst i Kreisfeld ved Eisleben, 1835 Prof. og Universitetspræst i Göttingen, 1844 Dorners Efterfølger som Prof. i systematisk Teol. i Kiel; dér udkom (1849) hans dogmatiske Hovedværk (*Die christl. Dogmatik aus dem christolog. Princip dargestellt*, I), i hvilket han udviklede sin ejendommelige kenotiske Kristologi (se H. L. Martensen, Af mit Levnet III, 179 f.). 1851 fulgte han en Kaldelse til Leipzig som Prof. i Dogmatik, Etik og praktisk Teol.; senere blev han ogsaa Universitetspræst og Leder af det homiletiske Seminarium. Fra den Tid stammer bl. a. hans *Introductio in dogmaticam Christianam* I—II. 1855 blev han kaldet til Oberhofprediger i Dresden og Vicepræsident for Overkonsistoriet dér, og 24. Juni 1871 døde han i Schweiz af et Slagtilfælde. Om hans dogmatiske Grundanskuelse se M. A. Landerer, *Neueste Dogmengesch.* (1881) 356.

Ligbrænding er en hedensk Skik. Naar den forekommer i G. T. er det enten en infamerende Dødsstraf (3 Mos. 20, 14, 21, 9) eller fremkommen ved Nødstand (Pest, Krig og deslige, Amos 6, 10; 1 Sam. 31, 12). Oldkirken afskyede den hedenske Baalfærd, og den sejrende Kristendom udryddede efterhaanden dette Hedenskabets sidste Spor; efter o. 600 høres intet mere derom i de Lande, hvortil K.n var bleven forplantet. I 1200 Aar var Tanken om L. fuldstændig sunken i Glemsel; da dukkede den op i Frankrig paa den store Revolutions Tid, idet et Lovforslag stilledes om at indføre fakultativ L. Praktisk Betydning fik Forslaget ikke den Gang; men Spørgsmaalet kom atter frem i Frankrig o. 1850 og diskuteredes af Læger med Hensyn til Hygiejnen. Fra Frankrig førtes Beveggelsen til Italien, og her gik man snart fra Teori til Praksis. I Begyndelsen af 70erne stiftedes de første Ligbrændingsforeninger i Italien og Tyskland, og de øvrige Lande i Europa fulgte hurtigt efter. L. blev nu foretaget i mange europæiske Lande. I Danmark er en Forening for L. stiftet 1881; den tæller 1904 o. 1300 Medlemmer. 1886 opførtes paa Frederiksberg ved Kbhvn et Krematorium, men L. var forbudt, indtil Lov 1. April 1892 paa bestemte Betingelser indrømmede Tilladelsen. Folkekirkens Præster maatte imidlertid ikke fungere ved Lejligheder, hvor Lig vare bestemte til at brændes, eller hvor Asken af brændte Lig skulde ned sættes paa Kirkegaarden; ved kgl. Resol. 31. Jan. 1894

er det nu blevet tilladt, dog saaledes at Præster ikke maa fungere i Krematorier eller Kolumbarier, men al kirkelig Handling, som ønskes udført ved saadan Ligfærd, skal ske i Kirke eller Kapel, inden Liget føres til Krematoriet. I Sverige haves Krematorier i Stockholm og Göteborg. I Norge har Kommunalbestyrelsen i Kristiania i Juni 1904 skænket Lsforeningen en Byggeplads paa Vestre Kirkegaard og ydet et betydeligt Bidrag til Opførelsen af et Krematorium.

Naar der fra Kns Side er rejst stærk Modstand mod L., har denne Modstand ingen dogmatiske Grunde at støtte sig til; men K.n ønsker ikke at bryde med sin ældgamle Tradition og tilintetgøre sit i Skriften grundede Billedsprog, der har Begravelse til Forudsætning. Kristus har ogsaa ved sin Begravelse helliggjort denne Gravskik. Den hedenske Baalfærd staar under Ærens Tegn, Begravelsen staar under den tjenende Kærligheds Tegn; men L. staar under Egoismens Tegn. Den vil alene støtte sig til Hygiejne og Nationaløkonomi; men det hygiejniske Hensyns Nødvendighed er ubevisligt, og det nationaløkonomiske Hensyn er i dette Forhold modbydeligt. (Mod L.: J. Rochard, Ligbrænding, i »Smaaskr. til Oplysning. f. Kr.« 1891; H. Stein, Om Ligbrænding, 1893. For L.: H. Thompson, Ligbrænding, dsk Overs. 1874; F. Levison, Ligbrænding eller Begravelse, 1881).

Lightfoot. 1) John L., eng. Teolog, f. i Stoke upon Trent 29. Marts 1802, studerede i Cambridge og blev først Præst i Norton i Shropshire, hvor han lærte den for hebr. Studier begejstrede Lægmand, Sir Rowland Cotton, at kende. Rowland Cotton gjorde L. til sin Huskapellan i Bellefont, og i denne Stilling hengav L. sig til Studiet af G. T. og Rabbinerne. Senere blev han Præst i Stone, derpaa i Ashley, begge i Staffordshire, og 1843 blev han kaldet til St. Bartholemew i London. L., der var afgjort Erastianer, var til Stede paa Synoden i Westminster. 1844 blev han kaldet til Great Munden i Herforthshire, og dér døde han 5. Dec. 1875. Hans betydeligste Skrift er *Horæ hebraicæ et Talmudicæ* til Evang., Ap. G., Rom. og 1 Kor. (1658—78). Ogsaa hans *Descriptio Templi Hierosolymitani* (1650) og *Ministerium Templi, quale erat tempore nostri Salvatoris* (1649) ere endnu af Betydning. — 2) Joseph Barber L., eng. Biskop, f. 13. April 1828 i Liverpool, gik i Skole i Birmingham og studerede i Cambridge. 1857 blev han Tutor i Trinity College, 1858 modtog han Præstevieelse, og s. A. var han Universitetspræst (*select preacher*) i Cambridge, 1861 blev han Hulsean-Prof. i Teol. i Cambridge og Kapellan hos Prinsgemalen, 1862 eksaminerende Kapellan hos Biskop Tait af London og Æreskapellan hos Dronningen. 1869—79 var han eksamin. Kap. hos Tait, medens denne var Ærkebiskop af Canterbury. 1870—80 tog han Del i Revisionen af Overs. af N. T., 1871—79 var han Domherre ved St. Paul's i London; 1874 og 75 var han Universitetspræst i Oxford, 1875 ombyttede han Hulsean-Professoratet med Lady Margaret-Professoratet, hvormed fulgte Præbenden Terrington St. Clemens i Norfolk; 1879 blev han Biskop af Durham, og dér døde han 21. Dec. 1889. 1854 var han en af Udgiverne

af *Journal of classical and sacred Philology*, og til dette Tidsskrift gav han flere vigtige Bidrag (nogle af disse ere optagne i hans *Biblical Essays*, 1893). 1865 udgav han sin Kommentar til Galaterbrevet, der senere efterfulgtes af Kommentarer til Filippeserbrevet, Kolosserbrevet og Filemon — alle overs. paa Dsk. Hertil kom efter hans Død Udgivelsen af Kommentarer til 1. og 2. Thess., 1 Kor. 1—7, Rom. 1—7, Ef. 1, 1—14 (1 *Notes on Epistles of St. Paul from unpublished Commentaries*, 1896). I Indledningerne til de 3 af ham selv udgivne Kommentarer (særlig udg. under Titlen *Dissertations on the Apostolic Age*, i *Biblical Essays* (1893)) og i *Essays on the Work entitled Supernatural Religion* (1889) findes flere betydningsfulde og i høj Grad værdifulde isagogiske Afhandlinger, i hvilke han har polemiseret mod Hyperkritiken, særlig Tübingerne. Endvidere udgav L. udmærkede Udgaver af Klemens fra Rom (2. Udg. I—II, 1890), af Ignatios og Polykarp (2. Udg. I—III, 1889). Sine Grundsætninger for Oversættelsesarbejdet af N. T. nedlagde han i *On a fresh Revision of the English N. T.* (ny Udg. 1896). En Afhandling om de kopt. Bibeloversættelser er optagen i *Scriveners Plain Introduction to the Criticism of the N. T.* Nogle af hans kirkehistoriske Afhandlinger ere optagne i *Historical Essays* (1895). Af hans Prædikener ere udgivne: *Leaders in the Northern Church; Ordination Addresses and Counsels to Clergy; Cambridge Sermons; Sermons preached in St. Paul's Cathedral; Sermons on special Occasions*. Til hans Visitats 1886 knyttede sig *A Charge delivered to the Clergy of the Diocese of Durham*. Hans Stilling til den anglik. Episkopalisme fremgaar af den kirkehist. Afhandling om *The Christian Ministry* (oprindelig knyttet til Fortolkn. af Filippeserbrevet, særskilt udg. 1901). Mange Bidrag til hans Biografi findes i Levnedstegningerne af de 2 andre Medlemmer af »Trekløveret i Cambridge«, F. J. A. Hort (A. F. Hort, *Life and Letters of F. J. A. H.* I—II, 1896) og B. F. Westcott (A. Westcott, *Life and Letters of B. F. W.* I—II, 1903). En kort biografisk Skitse af L., oprindelig trykt i »Quarterly Review«, er udg. af Westcott under Titlen »Bishop L.« (1894).

Lignelser eller Parabler kaldes omtrent 40 større og mindre Fortællinger af Jesus, som findes i de tre første Evangelier. I hver Lignelse skildres en digtet, afsluttet Hændelse, hentet fra Naturens eller Menneskelivets almindelige Gang, f. E. Sennepskornet, Talenterne. Ordet Parabel (græsk parabolé) bruges dog ogsaa om de kortere Taleformer, der ikke skildrer en afsluttet Hændelse, men et Træk af Natur- eller Menneskelivet, som stadig gentager sig, f. E. Figentræets Udspring om Foraaret (Mt. 24, 32). Det er derfor rigtigst at henregne til Lignelserne ikke alene de omtrent 40 Fortællinger, men ogsaa disse kortere Sammenligninger eller Lignelsessprog, som der findes mange af i Jesu Taler. Saadanne findes ogsaa i Johannesevangeliet (Vinden Joh. 3, 8, Kvinden, der føder, Joh. 16, 21). L. ne danner et af de mærkeligste Træk i Jesu Forkyndelse.

Det ejendommelige ved L. ne er Sammenligningen. Et Forhold i den tilsaaede Mark sammenlignes med et Forhold i Gudsriget,

Hønenes Omsorg for Kyllingerne med Jesu Omsorg for sit Folk. Sammenligningsens Hensigt er at oplyse. Et Forhold i Guds Rige, som endnu er ukendt, kan saaledes oplyses ved at sammenligne det med et Træk eller en Hændelse, der hentes fra et andet, men vel kendt Omraade, hvori et lignende Forhold træder frem. Guds søgende Kærlighed oplyses saaledes ved at henvise til Hyrdens Færd over for det forvildede Faar, en Færd, der er kendt og anerkendt af alle. En Lov, som ikke er anerkendt, bevises som gyldig ved at henvise til et andet Omraade, hvor den samme Lov er anerkendt som gyldig. Loven, der gælder paa det lavere Omraade, overføres saaledes paa det højere (Ugræsset i Hveden). Eller: i et enkelt anskueligt Eksempel fremstilles en aandelig Lov med en saadan indlysende Klarhed, at man maa indrømme dens Gyldighed i dette Tilfælde og derfor ogsaa i alle lignende (den barmhjertige Samaritanen).

Da L.nes Stof tages fra kendte Forhold, afspejler sig i Jesu L. Palæstinas, især Galilæas Natur og Folkeliv og hans Betragtning deraf. Hans alsidige, ikke asketiske Sans for Livets forskellige Omraader, hans klare Blik for Skyggesiderne og Synden, og trods dette hans dybe Menneskekærlighed udtaler sig i L. ne. Og bagved dette ligger som en Grundforudsætning hans eget Gudsforhold, Sønnens til Faderen.

Ogsaa andensteds findes L. I det gl. T. findes én Lignelse (Nathans Fortælling 2 Sam. 12, 1) og mange Lignelsessprog (især i Salomo's Ordsprog). Talmud vrimer af begge Slags. Hos Indere, Grækere og Romere er Lignelsen en almindelig brugt Form. En nær staaende Form er Fablen, som dog ikke holder sig til Livets naturlige Gang, men lader Dyr og Planter optræde talende (i det gl. T. Jothams og Joas's Fabler, Dom. 9; 2 Kong. 14). Jesu fortæller aldrig Fabler. I noget større Afstand staar Allegorien, en Taleform, hvori en sammenhængende Række Begreber fremstilles ved Hjælp af en sammenhængende Række af lignende Begreber fra et andet Omraade. Egentlige Allegorier findes ikke i Jesu Taler, men derimod en lignende Form, Billedtalen (»Den gode Hyrde«, Joh. 10, »Vinstokken«, Joh. 15).

Med Hensyn til Forklaringen af Jesu L. har man gaet to Veje. Den saakaldte allegoriske Forklaring hævder, at helst alle enkelte Træk i Lignelsen skal udlægges hver for sig. Den spørger: hvad betyder Præsten, Leviten, Samaritanen, de 10 Brudejomfruers Lamper, den fortabte Søns Ring og Sko, Fedekalven osv.? Og den svarer derpaa. Udgangspunktet for denne Forklaring er den Anskuelse, at Bibels Ord, ogsaa L. ne, indeholder uendelige Dybder, som det gælder at drage frem. Den kom især i Brug fra Origenes's Tid, anvendes stærkt af Kirkefædre og i Middelalderen, maadeholdent af Luther, atter meget stærkt af Hollænderen Coccejus i 17. Aarh. og hans Skole, og af mange nyere. Den ser tit i L. Hentydninger til kirkehistoriske Forhold; fra 14. Aarh. udlægges de 7 L. i Mt. 13 ofte om 7 kirkehistoriske Tidsrum. I Prædikener har den allegoriske Forklaring fundet en vid Udbredelse.

Imod den kan indvendes, at L. ne, hvis de skulde opfattes saaledes, tit vilde have været

ganske uforstaaelige og ubrugelige for Jesu Tilhørere, til hvem de blev fortalte; dernæst, at den enkelte Lignelses Grundtanke ofte forvansktes eller tilsløres af Enkelthedernes Udlæggelse, endelig at Forklaringen maa blive meget vilkaarlig. Dette har ogsaa vist sig.

I Modsætning hertil maa da opstilles en anden Forklarringsmaade. Dels maa man gaa ud fra, at Lignelsen i første Linie gælder de Mennesker, til hvem den blev fortalt, og angaar deres aandelige Situation; Forklaringen maa derfor være historisk; Lignelsen maa ses i Lys af hin Tids Tanker og Forhold; den maa være et Svar paa Spørgsmaal, som dengang var til. Dels maa man finde Grundtanken i hver enkelt Lignelse; det er denne, som skal overføres fra det lavere til det højere Omraade; for Grundtankens Skyld er Lignelsens Enkeltheder fortalte, og de er derfor ikke tomme Dekorationer, selv om de slet ikke skal have en særlig Udlæggelse; kun i Forhold til Grundtanken har Enkelthederne Betydning. Det, at Grundtanken angik hin Tids Mennesker, udelukker paa ingen Maade dens Betydning for alle Tider. Endelig maa hver Lignelse ses i sin Forbindelse med Jesu Gudsforhold, som Udtryk for en Side af dette; deri ligger Lignelsens egentlige Myndighed. Under Anvendelsen af disse Regler vil det ses, at Lignelsen, naar den opfattes i fuld Tydelighed, ikke trænger til en Forklaring saaledes som Allegorien, da den selv er Forklaring. Der behøves kun en Henviisning til det højere Omraade, hvis Forhold skal belyses. En saadan Henviisning findes da ogsaa ved flere af Jesu L., kortere eller længere. Saaledes maa ogsaa »Forklaringerne« til »Sædemanden« og »Ugræsset i Hveden« opfattes. Den sidstnævnte staar paa Grænsen af Allegorien, men dette Yderpunkt maa paa ingen Maade bruges som Mønster for de andre L's Forklaring.

Flere af L. ne findes hos to eller tre af Evangelisterne. En Sammenligning af disse Former viser, at L. ne ikke er bevarede ordret, men at Indholdet er bevaret uden Misforstaaelse eller Forvanskning. Kun i en enkelt Lignelse (Mitterne, Lk. 19, 11 f.) synes Meningen fordunklet, maaske ved Indblanding af Stof fra en anden Lignelse (Fr. Helweg, Parabel og Offer, Kbhvn 1856, samme, Biblen som Billedbog, 1856; S. Goebel, Die Parabeln Jesu, I—II, Gotha 1879; C. E. van Koetsveld, De Gelijkenissen van den Zaligmaker, I—II, Schoonhoven 1869; A. Jülicher, Die Gleichnisreden Jesu, I—II, Freiburg 1888—99; R. E. Trench, Notes on the Parables of our Lord, London 1841; M. Dods, The Parables of our Lord, I—II, London 1902; H. Weinel, Die Bildersprache Jesu, Giessen 1900; Carl Koch, Jesu L. I, Kbhvn 1905). C. K.

Ligprædiken kendes ikke i Oldkirken. Minde-taler, ofte fjernet fra Dødsstedet og længe efter Dødsdagen, over enkelte fremragende Medlemmer af Menigheden kunne ikke her komme i Betragtning, saa lidt som Gudstjeneste paa Helgedagene. Gennem Middelalderen ere Sjælemesserne det overvejende ved den kirkelige Handling efter Dødsfald, hvorfor L. egentlig først tilhører Tiden efter Reformationen; og selv om trykte L. er haves fra Midten af 16. Aarh., gaar der dog længere Tid hen, inden L. bliver almindelig. Ved Kirkeritualet af 1685 faar Sagen

fast Form: Efter at Liget er sat i Graven, Jordpaakastelse er foretagen, og Psalmsang har lydt, gaa Sørgfolkene i Kirken. Præsten gaar paa Prædikestolen og udlægger en bekvem Tekst af den hl. Skrift, som kan være de sørgende til Trøst og Husvalse og andre efterlevende Guds Børn til Formanelse og Undervisning; straks efter at han har delt sin Prædiken, skal han læse den afdødes Liv og Levnet for Menigheden — det saakaldte »Testamente«, som hyppigst affattedes af Degnen og var en ikke uvæsentlig Indtægtskilde for denne — men de skulle vogte sig for »panegyriske Snak« paa hedensk Vis samt for at melde noget usømmeligt om afdøde, andre til Forargelse, og de paarørende til Beskæmmelse; men hvis sandt er og vitterligt i Menigheden, det maa de med Maade og god Maner beskedeligen udsige andre til Afsky og Advarsel. I Tidens Løb udartede L. paa forskellig Vis; ikke alene maa det anses for Misbrug, naar L. udtværedes i 3—4 Timer, og de vekslende Smagsretninger fik deres vide Tumbleplads ved Afholdelsen af L.; men det værste var, at K.n. fornedredes ved den megen Usandhed, der indsog sig i L.: »Alt for ofte er det gamle Ordsprog sandt«, siger E. Pontoppidan 1757, »som kalder Ligprædikener Løgnprædikener«. Men alt som Herlighedshaabet trængtes tilbage, og Mindet blev det alt overvejende ved Begravelsen, kom ogsaa L. af Brug. Fra Tyskland indførtes den Skik, at L. afløstes af Tale ved Graven (»Standreden«). De første Eksempler her hjemme paa saadanne Gravtaler er fra Biskop Balles Tid ved Udgangen af 18. Aarh.; og nu er egentlig L. vistnok saa godt som aldeles fortrængt af disse. Ifølge D. L. 2—10—1 skulle Præsterne, »der som de have Stunder« (Udtrykket forekommer allerede i Kirkeordinansen 1539) og ere bedne derom, holde L., og de maa modtage, hvad der godvillig gives dem i den Anledning; men under deres Kalds Fortabelse maa de ikke foreskrive nogen Takst. Til at holde den nu brugelige Tale ved Graven er Præsten ikke forpligtet.

Den danske L.-Literatur, der efter en lang og frodig Blomstring bortvisnede »ligesom til-intetgjort af sin egen Vægt«, har betydelig kirke- og kulturhistorisk Interesse og afgiver bl. a. en rig Mark for Personahistoriens Dyrkere. Paa Udgivelsen af L. er ofredes ofte betydelige Pengesummer, og adskillige trykte L. ere omfangsrige Pragtværker, der nu hore til de store literære Sjældenheder.

A. J.
Liguori, Alfonso Maria de', rom.-kat. Helgen og Kirkelærer, fødtes 27. Sept. 1696 i Marianella, en af Napolis Forstæder. Han er opkaldt efter den spanske Helgen Alfonso (Ildefonso) af Toledo (d. 667), der var hans, af spansk Slægt fødte, Moders Yndlingshelgen. L. fik sin første Opdragelse hos Oratoriets Fædre, og de nærede hans Sans for Poesi og Musik. Giacomone fra Todis Harpe var gaaet i Arv til ham, og han forsøgte sig tidlig som Laudese (Laudadiger); en Duet mellem Sjælen og Jesus, udsat for Violin, hvis Tekst og Musik nys er fremdraget i British Museum, skyldes ham. Da han var 21 Aar gl., tænkte hans Forældre paa at faa ham gift med den ganske unge Teresina, Fyrsten af Presiccios eneste Datter; men denne Ægteskabsplan blev ikke udført.

Teresina gik i Kloster, og L. gav senere en Skildring af hendes gudfrygtige Liv og opbyggelige Død. L.s store Forkærlighed for den hl. Teresa er maaske ikke uden Forbindelse med hans Ungdomskærlighed.

I flere Aar var han Advokat, men da han havde tabt en vigtig Sag, som han havde haabet at vinde, fordi han havde overset det lille Ord *non* paa et afgørende Sted i Sagens Akter, nedlagde han sin Advokatkaarde for Madonnas Billede, og 29 Aar gl. modtog han Indvielse til Subdiakonatet. Hans præstelige Ideal var Filip Neri. Han begyndte straks en Gerning blandt Napolis Lazzaroner, og en Tidlang virkede han i Foggia og Amalfi, hvor en synsk Nonne, Maria Celeste Costarosa, forudsagde, at han skulde komme til at staa i Spidsen for en ny Kongregation til Madonnas Ære. 1732 begyndte L. en Mission blandt Hyrderne i Byen Scala i Stiftet Benevento, og dér dannedes den nye Kongregation, som valgte Frelseren (*Salvator*) til sin Beskytter. Men i Napoli vaagnede Skinsygen over for den nye Orden, og mange forlod L. En Tidlang slog han sig ned i Landsbyen Schiavi, men senere fik han i Clorani og Nocera de' Pagani nye Huse til sin Kongregation, og dér begyndte han at holde aandelige Øvelser i jesuitisk Stil med dem, der betroede sig til hans Vejledning. Modstanderne lod ikke »Alfonsinerne« i Ro, og L. blev i Rom beskyldt for at ville danne en ny Orden uden Pavens Tilladelse. L. svarede hertil, at han ganske rigtig foreløbig kun havde biskoppeligt Samtykke, men han haabede siden at faa baade Pavens og Kongens Godkendelse.

1744 udgav han sit første Skrift, en lille Bog om Sakramentet og *Maria Santissima*, men det blev efterfulgt af mange andre, saa at hans Værker i Regensburger-Udgaven fylder 42 Bd. 23. Febr. 1749 stadfæstede Benedict XIV endelig L.s Kongregation, hvis Medlemmer altid skulde vælge deres Bolig i de fattigste Egne og navnlig, som en Slags præsteviede Indre-Missionærer, tage sig af Hyrder og uoplyste og hjælpeløse Mennesker. L. vilde helst have sin Orden kaldt »St. Salvators Kongregation«, men da en veneziansk Orden allerede bar det Navn, blev den efter *Christus Redemptor* kaldt *Redemptorist-Kongregationen*. Da L. mente, at Gennemførelsen af hans Plan først og fremmest skyldtes Madonna, skrev han til Tak (1750) sin mest udbredte Andagtsbog: *Le glorie di Maria Vergine*, et af de mærkeligste mariologiske Skrifter. Allerede tidligere (1748) havde han udsendt den første Udgave af sit Hovedværk: *Theologia moralis*, Frugten af 15 Aars Studier og en lang Praksis i Skriftestolen. 1747 afslog han sin Konges Tilbud om Ærkestolen i Palermo, men 1762 tog han, efter Pavens Befaling, imod Bispestolen i Sant' Agata dei Goti. 3 Aar efter bad han sig imidlertid fritagen for »Bispedømmets Byrde«, men først 1775, da han næsten var døv og blind, fik han Lov at træde tilbage. Dengang var han ogsaa saa stærkt hærget af Gigten, at hans Hoved helt var sunket ned paa hans Bryst.

Ogsaa som Biskop havde L. været Redemptoristernes Overhoved (*rector major*), og efter Opgivelsen af sin Bispestol kunde han ofre sig helt for sin Kongregation, som han ved yngre

Kræfters Hjælp styrede fra Nocera de' Pagani. For at skaffe Kongregationen Godkendelse af den napolitanske Stat fik Redemptoristerne et nyt »Regolament«, der (1780) fremkaldte en ligefrem Spaltning i Ordenen; de 4 Redemptorist-Huse i Kirkestaten modtog af Pius VI en ny Forstander, og L. selv og de Redemptorister, der vilde følge det nye Regolamento, vare dermed satte ud af Ordenen. Paven fandt ikke, at L. ved denne Lejlighed »havde vist sig som en Helgen«. L. døde 1. Aug. 1787, næsten 91 Aar gl. 3 Aar efter tog Kongen af begge Sicilierne det omstridte Regolamento tilbage, og derpaa bleve de napolitanske Redemptorister atter optagne i Ordenen. L. havde inden sin Død den Glæde at se Maria Hoffbauer fra Mähren og Joh. Hübel fra Böhmen bringe Kongregationen til Warschau; senere kom den til Syd-Tyskland, Schweiz og Østerrig, især til Wien (1812). I Løbet af det 19. Hdaar har den bredt sig til Portugal, Frankrig, Belgien, Holland, Preussen, Rusland, Tyrkiet, England og Nordamerika, hvor Baltimore er Knudepunktet for dens Virksomhed. Naar Jesuiterne have kunnet udfolde sig frit, har L.s Kongregation haft mindre Betydning, men hvor det ikke har været Tilfældet, har den været et Surrogat for Jesuitismen.

Straks efter L.s Død blev der gjort Forsøg paa at skaffe ham Optagelse blandt »de salige« som Indledning til Helgenkroning. Men baade L.s Medvirkning ved det ovenfor omtalte Regolamento og den Omstændighed, at han 1772 havde helliget en af sine Bøger til den af Oplysningstidens Rationalisme stærkt smittede napolitanske Minister, Tanucci, lagde en Tidlang Hindringer i Vejen for hans Ophøjelse. For at nedslaa alle Betænkeligheder udstedte Pius VI imidlertid et Breve, der paabød evig Tavshed om det kildne Regolamento, og 15. Sept. 1816 fik L. da Plads blandt de salige. 1839 optog Gregor XVI ham blandt Kirkens Helgener, og 23. Marts 1871 udnævnte Pius IX paa mange fremragende Katolikers Forbøn ham til »Kirkelærer« (*doctor ecclesiae*). Næst L.s Kamp mod Vantroen og Jansenismen var det især hans Fremstilling af Moralen og hans Iver for at udbrede Troen paa Marias ubesmittede Undfangelse og paa Pavens Ufejlbarhed, denne sjældne Ære skyldtes (jvfr. Leo XIII's Breve af 28. Aug. 1879 til L.s fr. Oversætter, i L. P. XIII Allocutiones etc. (Bruges 1887) I, 109 f.).

Det er navnlig som Moralist, L. har faaet Betydning, og paa Moralens Omraade gav hans skrupuløse Samvittighed sig Vidnesbyrd. Moralen er for ham væsentlig Kasuistik, og han sysselsatte sig tidlig med Probabilismens Problem (se d. Art.). I den første Udg. af sin Moral tilbageholdt L. sin Mening om den af Jesuiterne forfægtede slappe Probabilisme; i den 2. Udg. (1753) vil han gaa en Mellemvej mellem den altfor strenge og altfor slappe Opfattelse. Senere lærte han, at man ikke alene bør gaa bort fra den sikrere Mening, naar den modsatte er mere probabel, men ogsaa, naar den kun er lige saa probabel. Det Standpunkt, i hvilket han fandt Hvil, var den saak. Æquiprobabilisme, en Slags Halv-Probabilisme, der gik ud paa, at ogsaa da, naar den mindre og den mere sikre Mening ere lige probable, tør man

følge hin. Fra hans Skrifter har man hentet mange Eksempler paa den berygtede (jesuitiske) Mentalrestriktion (Döllinger-Reusch, Die Moralstreitigkeiten I, 445 f.), hvorfor ogsaa flere romerske Katoliker have betegnet hans Teologi som »umoralsk«; J. H. Newman (Apologia pro vita sua, 1893, 273 f.) har aabent erklæret, at L.s Forsvar for Tvetydigheder o. desl. er en italiensk Moral, der ikke passer for Englændere. Men trods alt er denne Helgens »milde Teori« bleven den herskende ogsaa i den engelske Skriftestof.

I sin Bog om Maria fremstiller L. hende som Verdensaltets Dronning og som den hulde Moder, hvis Bøn Jesus altid hører. Hendes Mellemkomst er nødvendig; al Guds Naade gaar gennem hende (*la mediatrice di grazia*), og hun arbejder med paa vor Retfærdiggørelse, for saa vidt som Gud har betroet hende Uddelingen af Naaden til os. Hun er ufandtag uden Syndens Smitte. For at bevise sin Mariologi har L. ved Benyttelsen af Kirkefædrenes Værker røbet »en bundløs Uvidenhed og Letfærdighed« og en ualmindelig mislig Omgang med de patristiske Citater. Det samme er Tilfældet i hans Apologi for Pavens Ufejlbarhed. 1871 tilbød Döllinger sin Ærkebiskop at godtgøre, at L.s Beviser for Ufejlbarheden — ligesom Perrones og andres — »for største Delen ere falske, opdigtede eller forvanskede«. Men det var netop S. Alfonso's »kraftige Forsvar for Pavens Primat og det ufejlbare Læreembede«, der skaffede ham saa stor Anseelse i Pius IX's og Leo XIII's Dage. L. havde ogsaa alle Former af Protestantisme, og navnlig have Jesuiterne ved deres Forsøg paa at standse Bibelselskabernes Virksomhed kunnet finde Støtte hos S. Alfonso. L.s Skrifter foreligge i en italiensk Udgave (Torino 1887 f.), i fr. Overs. (Tournai 1895 f.) og i en tysk (Regensb. 1842 f.). Hans Breve ere udgivne i 3 Bd. (Roma 1887). Hans Biografi er skrevet af Tyskeren Dilgskron (I—II, Regensb. 1887), Italieneren Capecatelo (I—II, Roma 1893) og af Franskmanden Berthe (I—II, Paris 1900). Jvfr. Fr. Nielsen, Paved. i det 19. Hdaar I^o, 100 f.; Grev Hoensbroech, A. M. v. L. i »Preuss. Jahrb.« 1901 og især I. v. Döllinger und F. H. Reusch, Gesch. der Moralstreitigkeiten in der röm.-kat. K. (Nördlingen 1889) I, 356 f.

Likhi, en Slægtsoverste i Manasse Stamme (1 Kron. 7, 19), maaske den samme som Helek (4 Mos. 26, 30).

Lilburne. 1) John L., polit. Agitator, f. o. 1614, blev anklaget for Stjerneammeret 1637, sad i Fængsel 1638—40, kæmpede for Parlamentet 1642—45, angreb siden Hærens Ledere, hvorfor han 1649 kom i Tower. Senere blev han landsforvist, men vendte tilbage 1653. Da han ikke vilde love Lydighed mod Øvrigheden, blev han tvungen til at bo, først paa Jersey og Guernsey, derpaa (til 1655) i Dover Castle. Han sluttede sig til Kvækerne. D. 1657. — 2) Robert L., Broder til John L., var en af »Kongemorderne«. Han blev født 1613, traadte ind i Parlamentets Hær, undertegnede Karl I's Dødsdom, tjente 1651—52 i Cromwells skotske Hær, blev 1656 Medlem af Parlamentet, 1660 dømt til livsvarigt Fængsel. Han døde 1665.

Lilit (Jes. 34, 14; Dsk Overs. »Vætter«), en Natteheks. Forestillingen om et saadant Væsen stammede fra Babylonierne.

Lilja. I Lighed med Sagnet om, at 7 Stæder stredes om den Ære at være Homers Fødested, siger et islandsk Mundheld at »alle Skjalde vilde have kvædet Lilja«, Blomsten af den religiøse Digtning i Norden i den rom.-kat. Tid. Forfatteren, Eysteinn Ásgrímsson, var en Munk i Klosteret Þykkvibær, der efter et meget stormfuldt Liv døde i Elgesæter Kloster i Norge 1361. Digtet bestaar af 100 Vers i den gamle Skjaldedigtningss Former, og handler om Skabelsen, Syndefaldet, Jesu Fødsel og Frelsergerning og ender med en Herliggørelse af Jomfru Maria (Liljen). I rom.-kat. Udgaver roses Forf. for sin sikre teologiske Lærdom, men hvad der gjorde Digtet saa yndet paa Island var dets dybe Inderlighed, dets folkelige Djærvhed og fremfor alt dets fuldendte Versekunst; den uopnaaelige Velklang i L.s Vers fryder alle islandske Øren. L. er oversat paa flere Sprog, en dansk Overs. haves ved Finnur Magnússon. Den bedste Udgave skyldes den lærde Islander, Eiríkur Magnússon, Bibliotekar i Cambridge (London 1870), med en engelsk Oversættelse og en udførlig Indledning (se tillige Art. Jónsson Arngrímur II, 676).

Th. B.

Lilja, Nils, sv. relig. Forfatter, f. 18. Okt. 1808 i Röstånga Sogn i Skaane. Faderen, som var Murer, var bekendt som en paa Stedet meget brugt »folkyläkare«. L. blev Student i Lund 1829, fik 1836 det sv. Akademis Pris for et Poem »Menniskans åldrar«, blev 1843 Klokke i Billinge, redigerede dér 1853 et Aars Tid en Avis i Malmø, vandt 1865 den filosofiske Doktorgrad i Göttingen og døde paa Lunds Sygehus 19. Dec. 1870. L. lagde sig med Held efter botanisk Forfatterskab, udgav 1838 »Skaanes Flora« og fl. a. Arbejder, men optraadte efter 1858 fremfor alt som Forfatter af Bøger om religiøse Emner i kristendomsfjendtlig Retning. Saaledes udgav han »Menniskan, hennes uppkomst, hennes lif og hennes bestämmeelse« (1858, 4. Opl. 1868); »Kristendomen, dess uppkomst, dess lära, dess historia og dess utveckling« (1860), »Kristna läran och prestläran« (1862); »Bibelska historien efter vetenskapliga grunder« (1865); »Vår Tid och dess sträfanden« (1864—68), 4 Hefter med socialistisk Tænkesæt. O. A.

Lillelund, Thomas, dsk Præst, f. 9. April 1712 paa Gaarden Lundenæs, Student fra Ribe 1731, tog teol. Attestats 1736. Efter at have været Huslærer i Norge blev han 1737 Spr. for Ulstrup og Gundested i Viborg Stift, 1758 Spr. for Aarslev og Tilst under Grevskabet Friisenborg i Aarhus Stift. Han skrev 1773 »Danmarks Kirke-Historie tilligemed alle Katoleske Biskopper indtil Reformationen og siden alle Biskopperne baade i Danmark og Norge«. Han døde 15. Jan. 1781.

Limborch, Philippus van, ref. Teolog, f. 19. Juni 1633, d. 30. April 1712. L. var Søn af en anset Jurist, Frans van L. og Simon Episcopus's (I, 779) Niece, Gertruide Bischoff. Efter en kort Tids Retsstudium gennemgik han en grundigt teol. Uddannelse ved det remonstrantiske Seminarium i Amsterdam, fra 1752 i Utrecht under Voëtius's Ledelse. 1657 blev han Præst i Gouda, 1667 i Amsterdam, men valgtes kort efter, 19. April 1668, til Professor ved Remonstranternes Seminarium, der under hans 45aarige Ledelse fik en Glansperiode. Som

teol. Forf. fremhæver han stærkt Livets Krdm som ypperligere end Lærens og er en Forkæmper for Tolerance. Saaledes i hans dogmatiske Hovedværk *Theologia christiana ad praxin pietatis ac promotionem pacis christianæ unice directa* (1686, 6. Udg. 1735), der er bleven kaldt »de remonstrantiske Lærebegrebers fuldstændigste og berømteste System«; Bogen blev overs. baade paa Hollandsk og Engelsk. L. fremhæver skarpt Forskellen paa grundlæggende og ikke-grundlæggende Læresætninger. Skriften alene viser, hvilke Læresætninger der nødvendigt maa tros, og ved Fremstillingen af dem bør man bruge Skriftens egne Ord. Blandt L.s apologetiske Skrifter er det mest bekendte *De veritate religionis christianæ* 1687. Heri refererer han en mærkelig Samtale om Aabenbaringen med den spanske Jøde, Lægen Isaak Orbio i Amsterdam, og polemiserer mod Uriel Acostas (I, 21) Angreb paa Aabenbaringen. Med Locke stod L. i Brevveksling (Works of John L., London 1727, Vol. III). Selv udgav han de tre Gange oplagte *Præstantium ac eruditorum virorum epistolæ* (Amst. 1660). Desuden har han skrevet en Biografi af Episcopus, en kort Skildring af Dordrechtssynoden og en *Historia inquisitionis*. Kn. H.

Limbus (Bælte, Rand) er Betegnelse for det Sted i Dødsriget, hvor de afdøde Sjæle, som uden personlig Skyld ere udelukkede fra Himlen, tænkes at have deres Ophold. Man skelner i den rom.-kat. Kirkelære mellem »Fædrenes« og »Børnens« (de uødte Børns) Bælte (*l. patrum et infantium*). Til Støtte for Læren om l. p. beraaber den rom.-kat. Dogmatik sig paa Hebr. 11, 39 og 9, 8 og Trosleddet »nedfaren til Dødsriget«.

Limina apostolorum, Apostolens Dørtærskel. Alle rom.-kat. Biskopper ere forpligtede til med 4 Aars Mellemrum *visitare l. ap.* d: personlig fremstille sig for Paven og gøre Regnskab for deres Styrelse.

Linck (Link), **Wenzel**, luth. Præst, levede 1483—1547, altsaa næsten nojagtig samtidig med Luther. Han studerede i Leipzig og Wittenberg; her tog han de teologiske akademiske Grader, 1511 Doktorgraden. Han var indtraadt i Augustiner-Eremiternes Orden og kom i nært Forhold til Luther, hvem han fulgte i den relig. Udvikling. 1517—20 virkede han i Nürnberg som yndet, folkelig Prædikant. Staupitz satte stor Pris paa ham, og 1520 blev han St.s Efterfølger som Generalvikar. Under Urolighederne blandt Augustinerne i Wittenberg 1521—22 havde han en vanskelig Stilling, men tilegnede sig efterhaanden Luthers Anskuelse om Munkevæsenet. 1523 nedlagde han sin Post og blev Præst i Altenburg; s. A. giftede han sig. Baade her og i Nürnberg, hvortil han vendte tilbage 1525, virkede han med Dygtighed som Præst og relig. Forf. for Refs Sag (W. Reindell, Dr. W. L. von Colditz I, 1892). En samlet Udg. af L.s Skrifter, med Indledn. og Anm. er paa-begyndt af Reindell (I, 1894). V. A.

Lind, P. E., dsk Biskop, p. paa Kristianshavn 8. April 1814, blev Student 1831, teol. Kand. 1837. 1839 fik han den teol. Licentiatgrad for en Afhdl. om Colibaten i den gl. K.; 1840 holdt han som Privatdocent Forelæsninger paa Universitetet. 1843—44 rejste han udenlands især

for at studere Fængselsvæsenet, 1844 blev han Præst ved Kbhvns civile Arrest og Blaataarn, senere ogsaa ved Tugthuset paa Kristianshavn og Taarnene i Kastellet. 1855 blev han kaldet til Spr. for Sæby og Hallenslev, 1875 Biskop over Aalborg Stift. 1888 nedlagde han sit Bispeembede og tog Bolig i Kbhvn. Han døde 19. Febr. 1903. Foruden flere novellistiske Arbejder (»Ungdomsaar«, »Kærlighed og Frelse«) og Bidrag til forskellige Blade og Tidsskrifter har han udgivet to Afhandlinger om Krdmmens Indflydelse paa den sociale Forfatning fra dens Stiftelse til Karl den st.s Død (1852 og 58). 1871—75 var han Censor ved den teol. Embedseksamen, 1879, ved Universitetets Jubelfest, blev han Æresdoktor i Teologien.

Lindberg. 1) **Jacob Christian L.**, dsk Præst, f. i Ribe 14. Jan. 1797, Student fra Ribe Skole 1815, studerede Teologi, Numismatik og Epigraphik og blev 1822 teol. Kand. S. A. udnævntes han til Adjunkt ved Metropolitanskolen og udgav en hebr. Krestomati, en hebr. Grammatik og en Analyse til 1 Mosebog. 1824 skrev han en Afhandling om nogle puniske Mønter. Fra sin Studentertid hørte L. til Grundtvigs Tilhængere, og i »Tylvtæ-Striden stod han paa Baggesens Side. 1825 begyndte han, sammen med Grundtvig og Rudelbach, Udgivelsen af »Theologisk Maanedsskrift«, og i Kirkekampen tog han Del ved Udgivelsen af nogle Smaaskrifter. Et af disse: »Er Dr. Prof. theol. H. N. Clausen en ærlig Lærer i den kr. K.« blev først undertrykt af Censuren, og L. blev da suspenderet fra sit Adjunktembede. Da han var bleven fri-funden for Generalfiskalens Tiltale, søgte han sin Afsked fra Metropolitanskolen og levede derpaa 14 Aar uden offentlig Ansættelse, sysselsat med teologiske og numismatiske Studier og journalistisk Virksomhed. 1830—32 udgav han »Maanedskr. for Krdm og Historie«, 1833—40 »Den nordiske Kirketidende«, der blev den grundtvigske Retnings Organ, og tillige skrev han flere Flyveskrifter. Samtidig holdt han i sin Bolig i »Lille Rolighed« paa Kalkbrønderiet gudelige Forsamlinger, til hvilke mange vakte Smaaborgere indfandt sig, og for at fremme Psalmesangen udgav han »Nogle danske og tyske Salmer til Brug ved Husandagt« og »Zions Harpe«. 1844 blev han uden Ansegning Spr. i Tingsted paa Falster, og dér fuldførte han sit Livs Hovedværk, en Oversættelse baade af det gl. (uden Apokryferne) og det n. T. (2. Opl. 1857—58). Oprindelig var L. en varm Tilhænger af Enevælden og en stor Beundrer af Christian VIII, men efter at Grundloven var given, blev han begejstret for Frihed og Lighed. 1853—55 var han (valgt for Nakskov) Medlem af Rigsdagen og indtil 1857 af Rigsrådet. 1857 flyttede han til Sjælland som Præst for Lille Lyndby og Ølsted, men allerede 10. Dec. d. A. døde den. — 2) **Niels L.**, Søn af fornævnte, fødtes i Kbhvn 15. Febr. 1829 og blev 1849 privat dimitteret til Universitetet af S. Høgsbro. 1858 blev han teol. Kand. og derpaa Lærer ved Tangs Seminarium og i Grundtvigs Hus (for F. L. Grundtvig, II, 277); 1860—72 udgav han tillige »Dansk Kirketidende«. 1872 blev han kaldet til Kap. i Gjedved, 1876 til Valgmenighedspræst i Kerteminde. Under den politiske Kamp stillede han sig paa Venstres

Side, dels ved talrige Artikler og Anmeldelser i »Morgenbladet«, dels ved Skriftet »Grundtvigs politiske Stade« (1876). Han døde 24. Jan. 1886.

Lindblad, Johan Mikael, sv. Præst, Broder til den berømte Komponist og Skaber af Lunds Studentsang, Otto L., f. 15. Maj 1817 i Karlstorp Præstegaard i Småland, Student i Lund 1836, efter at han ved Afgang fra Vexlö Gymnasium af Biskop Tegnér's Haand havde modtaget en Dobbeltpris for et Digt, »Balders Død«; ordineret 1840, virkede en Tid i Forening med Wieselgren som Afholdstaler, blev 1847 tjenstgørende Præst i Adolf Frederiks Menighed i Stockholm, Spr. i Öfveds patronelle Pastorat i Lunds Stift 1848, tiltraadte Embedet 1850, Kontraktsprovst 1872; d. 14. Dec. 1893. L. udgav en Mængde Opbyggelsesskrifter, af hvilke adskillige vandt stor Udbredelse og udkom i flere Oplag. »Hemmet altare, christl. betrakt. för hvarje dag i året«; »Predikningar öfver kyrkoårets samtl. evangelier«, samt Prædikener over de nye Aargange Prædiketekster; »Passionsbetraktelser«; »Kärlekens lif«; »Summan af christna trosåran«; »Den hel. natt-vardens väsende«; desuden udgav han nogle Digtsamlinger, redigerede »Evangelisk Kalender« (flere Aargange) og »Söndagen, Tiden för det christl. hemmet« (4 Aargange). Hans Fremstilling præges af evangelisk Aand, kristelig Varme og en smuk Form. O. A.

Lindblom, Jakob Axelsson, sv. Ærkebiskop, f. i Skeda Sogn i Östergötland 27. Juli 1746, Student i Upsala 1763, Mag. 1770, Docent 1773, ekstraord. Prof. 1779, prof. Skytteanus 1781, udnævntes 1786 paa Grund af Gustaf III's Yndest til Biskop i Linköping, skønt han ikke havde faaet Plads paa Forslaget, men den 3. paa Forslaget opførte trak sig tilbage; 1793 blev L. Dr. theol., 1805 Ærkebiskop, 1809 Medlem af det sv. Akademi efter Lehnberg, over hvem han holdt sin Tiltraedelsestale; d. 15. Febr. 1819. L. tilhørte den neologiske Retning og havde ikke sin Styrke i teologisk Lærdom, men han var en fint dannet og elskværdig Personlighed, en altid færdig Taler af imponerende Ydre og vekklende Stemme. Hans Navn har faaet historisk Betydning ved Katekismen af 1810 (den Lindblomske Katekismus) og Kirkehaandbogen af 1811. O. A.

Lindeblad, Assar, sv. Præst, f. 9. Dec. 1800 i Lackalånga i Skaane. Som Yngling nød han godt af Tegnér's faderlige Opmuntring og Understøttelse; Lackalånga var Tegnér's Præbende, og den begavede unge Mand tildrog sig tidlig hans Opmærksomhed. L. blev Student i Lund 1818, ordineret 1823, men fortsatte sine Studier for Magistergraden, indtil han for en Tid maatte forlade Lund paa Grund af den Uvilje, et af ham forfattet og mod hans Vilje udspredd Epigram om det lundensiske Selskabs Damer vakte; efter nogle Aars Forløb kom han tilbage, blev Magister 1829, Docent i Æstetik 1831, tiltraadte 1838 Öfveds Pastorat, til hvilket han blev kaldet 1835, titulær Provst 1839, Kontraktsprovst 1847, d. 3. Marts 1848. L. tilhørte Tegnériderne og var efter Tegnér's Fraflytning en Tid Lunds repræsentative Skjald og vandt 3 Gange det sv. Akademis anden Pris. Thomander indsatte ham 1839 som Spr. i

Öfved med en Tale paa jambiske Vers med 2 Sam. 6, 20—22 som Tekst (Thomander, Saml. Skr. I, 663 ff.). L. var en begavet og nidkær Prædikant af Schartaus Skole, skønt ikke Schartauener i strengere Forstand. Han udgav en Biografi over Schartau (Henrik Schartaus lefnad och lära, 1837; paa Tysk oversat 1843). Efter hans Død udkom »Högmessopredikningar« (1849, 2. Opl. 1855); »Tillfällighetspredikningar och andliga tal« (1850), hvorhos en første Del af hans »Samlade vittra skrifter« med Levnedstegning udgaves af P. Wieselgren 1851. O. A.

Lindeman, Ludvig Matthias, norsk Musiker, blev født i Trondhjem 28. Nov. 1812. Faderen var Organist. Først begyndte han at studere Teologi, men Kærligheden til Musiken, rodfæstet gennem gammel Slægtstradition, blev ham for stærk. I 1839 blev han ved sin ældre Broder Jakob Andreas L.s Udnævnelse til Præst dennes Efterfølger som Organist ved Vor Frelses Kirke i Kristiania, i hvilken Stilling han forblev til sin Død 23. Maj 1887. Gennem sit lange Liv virkede han utrættelig for Fremme af det norske Musikliv, og faa har sat slige Mærker deri som han. Ved Siden af sin Organistgerning øvede han en betydningsfuld Virksomhed som Sang- og Musiklærer ved forskellige Skoler og (fra 1849 til sin Død) som Lærer i Kirkesang og Messe ved det praktisk-teologiske Seminar. I Hovedstadens Musikliv var han en af de ledende Kræfter. Et Forslag, han i 1862 sammen med Ole Bull o. a. indbragte for Statsmagterne, om Oprettelsen af et norsk Musikakademi blev vistnok ikke taget tilføje, men i beskeden Maalestok blev Tanken dog realiseret, idet L. i 1883 sammen med Sønnen Peter L. oprettede en Organistskole i Kristiania, som i Tidens Løb har udviklet sig til et Musikakademi med offentlig Understøttelse. Sit uforglemmelige Navn har L. dog særlig vundet som Komponist og fremfor alt ved sin Indsamling og Bearbejdelse af Norges musikalske Folketraditioner. Her sluttede han sig værdig til de øvrige Indsamlere af vore Traditionsatte, Asbjørnsen, Moe og Landstad. I dette Øjemed foretog han uafsluttet Rejser om i Landet, siden 1860 med aarlig Statsunderstøttelse. Udhyttet foreligger i hans Hovedværk »Ældre og nyere Fjeldmelodier samlede og bearbejdede for Pianoforte« (1853—67, ny revideret Udg. 1874). Hans andet Hovedværk er »Melodier til Landstads Salmebog« (1871, senere flere Oplag). De var i sin Tid Genstand for adskillig Strid. Desuden har han dels komponeret, dels bearbejdet en Mængde Melodier til Wexels Psalmebog, til Landstads Folkeviser samt til mange Lærebøger og Visesamlinger, ligesom han har komponeret mange fortreflelige Ting for Mandskvartet. L. nød stort Ry baade som Kontrapunktist og Orgelvirtuos, men kun en enkelt Gang optraadte han udenfor Norges Grænser. A. B.

Linderot, Lars, sv. Vækkelsesprædikant, f. i Jörlanda Sogn i Bohuslän 7. Aug. 1761, Student i Lund 1778, ordineret 1787, Komministeradjunkt ved Domkirken i Göteborg 1790, Komminister i Töls 1800; d. 23. Maj 1811 under en præstelig Forretning i Anneksmenigheden Lindome efter Skriftemaal for Nadverngdommen over Præd. 9, 8. Som Prædikant havde L. i sin

Tid en overordentlig Indflydelse ved sine ektemporerede, farverige, stærkt vækkende Taler. At »predika oro och uppror i et hårdt och syndigt hjärta« var, hvad han baade vilde og kunde. Et Øjensvidne har beskrevet det overvældende Indtryk, f. E. en Prædiken om den yderste Dom i Göteborgs Domkirke 1792 gjorde; Menigheden hensattes i en Spænding, der kun kunde luges ved den øjeblikkelige Venten paa de »storhændelser«, som udgjorde Prædikenens Emne. Hans efter hans Død udgivne Prædikener (3. Opl. 1867) var længe en af den sv. Almues mest anvendte Obybyggelsesbøger. L. var ogsaa aandelig Digter. Hans »Andeliga sånger och tillfällighetsverser«, første Gang udgivne 1815, udkom 1874 i et 6. Oplag. De levede længe paa Almuens Læber, en og anden kanske endnu. Beromt er særlig den gripende: »Ingen hinner fram till den eviga ron«. O. A.

Lindisfarne (eller Holy Island) er en lille Ø tæt ved Englands Østkyst, 15 Km. fra den skotske Grænse, med o. 800 Indbyggere; den smukt beliggende By Holy Island paa Øens Sydspids er nu et meget besøgt Badedest. Mærkeligst blandt Øens Fortidslevninger er de vidtstrakte Ruiner af det berømte L.-Abbedi, et Minde om den store Rolle, som Øen L. (Lindisfarena Ee, angels.) i Angelsachsernes Dage spillede som northumberisk Bispesæde. Her opslug først Northumberlands keltisk fødte Missionær og Biskop, Aidan (o. 635—651), sin beskedne Bolig. Her levede siden Northumberlands Helgen Cuthbert i 12 Aar (664—676) som Prior for Klostret og i et Par Aar som Biskop, og her hvilede hans Ben i 200 Aar, indtil Munkene af Frygt for Danernes gentagne Røvertog flyttede dem bort. I L. Kloster skrev Biskop Eadfrid til den hl. Cuthberts Ære sin pragtfulde lat. Evangeliebog. Her søgte den lærde og fromme Kong Ceolwulf Hvil fra Kongegerningens Møje (739), og her dræbtes Prins Offa ved Cuthberts Helgenskrin. Her var en Ætling af den gamle Lindisfarner-Høvdingeslægt, Cynewulf, Biskop fra 740—780, og her digtede han og mærkede med sine Runer de berømte angelsachsiske Kvad Juliana, Andreas, Kristi Himmelfart og Elene. — Dette blomstrende Arnested for Krdm og Kultur hærgedes 793 af Daner, som plyndrede Klostret og »besudlede St. Cuthberts Kirke med Guds Præsters Blod«. Mange Gange siden led Kampluren om L., som lige indtil vore Dage har beholdt Fæstningsværker og lidt engelsk Artilleri. H. L.

Lindl, Ignaz, rom.-kat. Præst, f. 1774, 1802—19 Præst i Baidikirch ved Augsburg, kom 1812 ind i den evangelisk sindede Kreds, der samlede sig om Martin Boos (I, 361). 1819 kaldte Alexander I ham til St. Petersborg som Præst ved Malteser-Kirken. Aaret efter blev han Provst for Syd-Rusland med Bolig i Odessa. Her giftede han sig hemmeligt. 1824 blev han afskediget og gik da i Leipzig over til den luth. Kirkeafdeling. Derpaa grundede han i Barmen en Forskole for Missionærer. Tilslidt henfaldt han til kilastisk Sværmeri. Han døde 1834. L. har bl. a. skrevet: »Mein Glaubensbekenntniss« og »Leitfaden zur einfachen Erklärung der Apokalypse« (E. Kochs, Uebertritte aus der röm.-kath. zur evang. K. während des 19. Jahrh.s, Leipz. 1903, 71 f.).

Lindner (Tilianus), **Johannes**, »Pirna-Munken«, skal være født i Pirna eller i Münchberg i Baiern. Han var en Tidlang i Dominikaner-Klostret i Pirna; tilsidst var han Præst hos Hertug Georg den skæggede af Sachsen. D. o. 1530.

Lindsey, Theophilus, eng. Unitarier, f. 1723, d. 1808, se Art. Unitariere.

Linga-Dyrkelse, se I, 514 a.

Lingard, John, rom.-kat. Historieskriver, f. 1771, studerede i den eng. Skole i Douay, var 1795—1811 præsteviet Vicepræsident for Crookhall-Kollegiet ved Durham, blev 1811 Præst i Hornby. D. 1851. 1806 udgav L. »The Antiquities of the Anglo-Saxon Church«. 1811 begyndte han Udgivelsen af »History of England«; den blev fuldført 1830. I den er der givet en moderat rom.-kat. Fremstilling af den eng. Reformations Historie.

Link, Wenceslaus, se Linck.

Linköping, By i Östergötland, Sæde for Biskoppen i L. Stift og Landshövdingen i Östergötlands Len, ligger ved Stångaaens vestre Bred, o. 5 Km. fra Aaens Udløb i Søen Roxen. Den har o. 15,000 Indbyggere. Det er paa Kong Sverkers Tid, der selv tilhørte en Östgöta-Slægt med Sæde i Östergötland, at Östergötlands Kirke først fremtræder i mere udviklet Tilstand. Biskop Gislo i L. skal (efter Hamsfort, Langeb. S. R. D. I, 273) have været til Stede i Aaret 1140 ved Konciliet i Lund, og 1145 er han nærværende ved Domkirkens Indvielse sammesteds og forretter selv Indvielsen af det højre Sidealter. 1152 holdtes Sverigs første Kirkemøde i L. Ls Domkirke, en af Nordens herligste og ved sin Ornamentik ininteressanteste Kirker, antages at være grundlagt af Biskop Gislo og siges efter 1160, under Biskop Kol, at være naaet sin første Afslutning. Senere anvendte man store Summer paa Ombygning og Forskønnelse, og da en Vaadeild 1416 ødelagde Kirkens Tag, genoptoges Arbejdet paa ny efter 1465 af Biskop Henrik Tidemansson. Han »sendte Bud til Köln efter Mestermænd«, som arbejdede hen mod Aarhundredets Slutning. Lederen var maaske den Mester Gerlach fra Köln, der i en Inskription navngiver sig som den, der har bygget det midterste Korkapel. Kirken bestaar af et Længdeskib i 3 Skibe med Kor og Koromgang, 97,7 M. langt, største Bredder 28,8 M. og 17,8 M. højt. Særlig fremtrædende er den straalende Udsmykning, hvis Rester endnu vidner om Kirkens oprindelige Pragt. Alle Vinduer havde et rigt Roset-arbejde af malet Glas. Omgangens Piller bar udad Figurer, indad et Par pyntelige Sakramenthuse. Den søndre store Portal er en af de pragtfuldeste i Sverige. 1546 og 1567 hærgedes Kirken af nye Ildsvaader. Man forsøgte paa Johan III.s og hans Efterfølgeres Tid at bøde paa den derved opstaede Skade. Da der i 19. Aarh. blev opført et stillest Taarn, og i Beg. af 19. Aarh. visse Forandringer, der tildels forringede Kirkens Udseende, blev vedtagne, er i en senere Tid det nævnte Taarn bleven erstattet af et nyt (efter Helgo Zettersvalls Forslag), og forskellige Forbedringer iværksatte. Tilligemed Domkirken har L. to andre Kirker: S. Lars's, bygget eller ombygget i Midten af 12. Aarh. og indviet 1160, udvidet 1736 og ombygget

1798—1802, Anneks til Domkirken og tilhørende, omkringliggende Landsogn, — samt Hospitalskirken, en af Johan III dertil indrettet Klosterbygning, ombygget 1771. L. havde et Fransiskanerkloster, som siges at være grundlagt 1287, sikkert nok paa Grund af Magnus Birgerssons Forkærlighed for denne Orden. Gavebrev findes fra 1287 og senere. Fra o. 1300 omtales et Helligaandshus i L. Der siges ogsaa at have været et Cistercienserkloster, hvorfra — under Johan III — Hospitalet med Hospitalskirken dannedes. Før Reduktionen var Ls Bispestol sikkert den rigeste i Sverige og Ls Domkapitel det talrigste. Den Dag i Dag har Ls Biskop og Stift Plads næst efter Ærkebiskoppen og Ærkestiftet. Ls Stift bestod i Midten af 12. Aarh. af Östergötland, Småland, Gotland og Öland. Snart skiltes Varend, hvortil ogsaa lagdes andre Dele af Småland, og dannede Vexjö Stift. I den første Halvdel af 16. Aarh. fraskiltes Gotland, og i Beg. af 17. Aarh. den sydlige Del af Kalmar Len og Öland samt Tveta og Vista Herred i Småland. Stiftet bestaar nu af næsten hele Östergötlands Len, omtrent Halvdelen af Kalmar Len, knap Fjerdedelen af Jönköping Len, samt en ubetydelig Del af Örebro Len. Det omfatter 21 Kontrakter (Herreder), 148 Pastorater og 211 Menigheder. Biskopper: Herbert eller Herbrictus; Richard; Gislo; Stenar; Kol (Colo) 1160—97 (?); Johannes; Carl (d. 1220); Bengt (Benedictus), skal have frasagt sig Embedet 1232, d. 1237; Laurentius 1232, frasagde sig Embedet 1258 (?); Henrik 1258, levede endnu Juli 1283; Boëtius d. 1286; Benedictus Birgeri 1286—91; Laurentius II, død eller nedlagt Embedet før Slutningen af 1307; Carolus Båt d. 1338; Petrus Tyrzilli Skeningensis, Ærkebiskop 1353, d. 1366; Nicolaus, opgav Stiftet 1365 (?); Gotchalk 1365—74; Nicolaus II Hermann 1374—91; Canutus Boëtii, d. 1436; Benedictus III Laurentii Jenecopensis 1436—40; Nicolaus III Kenicicus (König) 1441—58; Catillus (Kättill) Wase 1459—65; Henricus II Tidemanni 1465—1500; Hemming Gad (kun *electus*) 1501—12; Johannes (Hans) Brask 1513, forlod Stiftet 1527; Johannes Haqvini 1529, frasagde sig Bispeembedet 1543; Claudius (eller Nicolaus) Hvit 1543—58; Erik Falck 1558—69; Martinus Olavi Helmingus 1569, afsat af Johan III 1580, d. 1585; Petrus Michaëlis 1580, d. s. A.; Petrus Caroli Skeningensis 1582—87; Petrus Benedicti Oelandus 1589—1606; Jonas Kylander 1607—30; Johannes Bothvidi 1631—35; Jonas Petri Gothus 1737—44; Andreas Prytz 1647—55; Samuel Enander 1655—70; Johannes Elavi Terserus 1671—78; Olaus Svebilus 1678—81; Magnus Pontinus 1681—91; Haqvius Spegel 1691—1711; Jakob Lang 1711—16; Thorstanus Rudeen 1716—29; Johannes Matthiæ Stenchiuss 1730, Ærkebiskop s. A.; Erik Benzelius 1731—42; Andreas Olavi Rhyzelius 1743—61; Petrus Filenius 1761—80; Uno v. Troil 1780—86; Jakob Axelsson Lindblom 1786—1803; Magnus Lehnberg 1805—08; Carl v. Rosenstjen 1809—19; Marcus Wallenberg 1819—33; Johan Jakob Hedrén 1833—61; Ebbe Gustaf Bring 1861—84; Carl Alfred Cornelius 1884—93; Carl Vilhelm Charleville 1893.

O. A.

Linsenmann, Franz Xavier, rom.-kat. Teolog, f. i Rottweil 28. Nov. 1835, studerede i Tü-

bingen, blev 1859 Præst i Rottenburg og senere i Oberndorf, 1861 Repetent i Tübingen, 1867 extr. Prof. i Moraleol. dér, 1872 ord. Prof. Bl. hans Skrifter maa mærkes: »Michael Bajus og de Grundlegende af Jansenismen« (1867). I »Theol. Quartalschrift« har han skrevet flere værdifulde Afhandlinger.

Lintrup, Søren, dsk Biskop, f. i Lintrup ved Ribe 1669, blev Student fra Kolding Skole 1686. Nogle Ytringer af ungdommeligt Overmod bragte ham i Strid med Professorerne og en kort Tid endog i Fængsel (1691). Aaret efter forsvarede han som Dr. Masius's (se d. Art.) haandgangne Mand den luth. Ortodoksi over for de Reformerte, og 1696 tog han Magistergraden. Kort efter blev han Rektor i Bergen og som saadan L. Holbergs Lærer. 1702, efter at Skolen i Bergen var brændt, rejste L. til Kbhvn, blev Provst ved Kommunitet og Regensen og stiftede 1705 et »literært Samfund af Forskere« (Societas litteraria indagantium), der dog snart opløstes. 1707 blev han Prof. eloquentiæ, 1716 teol. Prof. og 1720 »fast uformodentlig« Biskop i Viborg. Allerede 1725 vendte han dog tilbage til Kbhvn som kgl. Konfessionarius (af Dronning Anna Sophies Naade) og tillige Honorarprof. i Teologi. Christian VI gav ham straks Afsked som Konfessionarius, og et Par Maanedere efter (13. Marts 1731) døde L.

Linus, en rom. Kr. (2 Tim. 4, 21), skal efter Irenæos have været Peters Efterfølger som rom. Biskop. Da det monarkiske Episkopat imidlertid først et Stykke ind i 2. Aarh. traadte frem i Rom, kan L. i det højeste have været Medlem af det rom. Presbyterium. I Urban VIII's Dage fandt man i de vatikanske Grotter en Sten med Indskriften LINVS, som de Rossi uden tilstrækkelig Grund har antaget for L.s Epitafium.

Lippe, tysk Stat, har fra 1602 været delt i 2 Linier, fra 1807 i 2 Fyrstendømmer, L.-Detmold og Schaumburg-L. Lutherdommen fandt under Grev Bernhard VIII Indgang i disse Egne, og 1556 havde Ref. sejret dér. Under Bernhard VIII's Søn, Simon VI, trængte imidlertid Calvinismen ind, og den fik Magten overalt i L.-Detmold undtagen i Byen Lemgo. Senere blev der dog ogsaa dannet luth. Menigheder i Detmold og Bergkirchen. I Schaumburg-L. holdt derimod Lutherdommen sig, og Mecklenburg var her Forbilledet. Hovedstaden Bückeburg er kendt som Herders Virkeplads 1771—76. I Schaumburg-L. dannedes ogsaa nogle ref. Menigheder. 1877 fik L.-Detmold en Synodalordning, og 1882 bestemte en fyrstelig Forordning, at de 4 luth. Menigheder skulde tiltræde Landssynoden (E. Friedberg, Die geltenden Verf.-Gesetze 1885, 879 f.).

Lippe, Jacob von der, norsk Biskop, var født i Bergen 27. Sept. 1797. Dimitteret fra Bergens Latinske skole af Rektor Arentz, kom han 1815 til Universitetet i Kristiania, hvor han tog teol. Embedseksamen 1819. S. A. blev han res. Kap. i Haug og 1821 Spr. i Skonevik, begge i Bergens Stift, 1825 Spr. i Agvaldnes i Kristianssand Stift, 1829 Provst i Karmsund Provsti, 1831 Stiftsprovst og Spr. i Kristianssand og 1841 Biskop over Kristianssand Stift. Fra Bispeembedet entledigedes han paa Grund af

tiltagende Alderdomssvaghed 1874 og døde 2. Okt. 1878. Han var en kraftig og myndig Biskop og nød Ry for sin Veltalenhed. Han interesserede sig særlig for Skolevæsenet, Bibelsagen og Afholdssagen. Hans praktiske Dygtighed og Handlekraft gjorde ham ogsaa til en i Stat og Kommune stærkt benyttet Mand. Mellem Aarene 1830 og 1860 var han 7 Gange paa Stortinget, hvor han stadig valgtes til Formand i Kirkekomitéen og Præsident i Lagtinget. I Literaturen har han ikke efterladt sig noget Minde (C. F. v. d. Lippe, Personalhist. Efterretninger om Familien v. d. L.; Biskop Jacob v. d. L., Mindeblade for hans Familie, Stavanger 1878).

Lipsius. 1) **Justus L.**, Teolog og Filolog, f. 1547 i Belgien, gik i Skole hos Jesuiterne i Köln, studerede i Löwen Jura og Filosofi, blev derpaa Sekretær hos Kardinal Granvella, 1572—74 Prof. i Veltalenhed og Historie i Jena, 1579, efter at være gaaet over til de Ref., Prof. i Leiden. Dér skrev han *De una religione et Politicorum libri IV*, der søgte at forbinde romersk Katolicisme og stoisk Filosofi. Disse Skrifter undergravede hans Stilling i Leiden, og 1602 opgav han Professoratet dér for at træde tilbage til Romerkirken. Han blev udnævnt til kgl. Historiograf og døde 1606 i Löwen. Hans samlede Skrifter ere udgivne i 4 Bd. (Wesel 1675 f.). *Fr. N.* — 2) **Richard Adalbert L.**, tysk protest. Teolog, f. 14. Febr. 1830 i Gera, studerede 1848—51 Teologi i Leipzig og habiliterede sig dér som Privatdocent 1855. Allerede i sit 28. Aar udnævnt til Æresdoktor blev han 1861 Prof. i Wien, 1865 i Kiel og kom 1871 til Jena, hvor han døde 19. Aug. 1892. 1884 var han bleven Gehejmekirkeraad. L. var en af de tidlig modne og i høj Grad arbejdsdygtige Lærde, som Tyskland tæller mange af. Hans mangfoldige Arbejder strækker sig over det kirkehistoriske, det eksegetiske og det dogmatiske Omraade; tillige redigerede han fra 1875 »Jahrbücher für protest. Theologie« og fra 1886 »Theologischer Jahresbericht«, var Medstifter af det saakaldte »Evangelischer Bund« og i det hele ogsaa virksom paa praktisk kirkelige Omraade. Som Historiker har han særlig arbejdet paa det patristiske Omraade, med Værker over Clemens Romanus (De Clementis Romani epistola ad Corinthios priore disquisitione, 1855), Epifanios »Zur Quellenkritik des E.«, 1865), Gnosticisismen (»Der Gn. sein Wesen, Ursprung u. Entwicklungsgang«, 1860) samt særlig det banebrydende Værk: »Die apokryphen Apostelgeschichten u. Apostellegenden« (1883—90), foruden talrige mindre Arbejder. Paa det eksegetiske Omraade ligger hans første Værk: »Die Paulinische Rechtfertigungslehre« 1883, samt hans Bearbejdelse af Galater-, Romer- og Filipp.-brevene i Holtzmanns »Handkommentar« (2 Bd., 2. Opl. 1892). Dog ligger hans Hovedinteresse, og vel ogsaa hans væsentlige Betydning, paa det dogmatiske Omraade. Han havde været under Paavirkning fra højst forskellig Side, Hegel, Schleiermacher og Kant, og bevægede sig gennem den saakaldte Mæglingsteologi meget hurtigt til det »liberale«, historisk-kritiske Stade, der karakteriserer ham som Dogmatiker. Allerede i Kiel var han kommen i Strid med den ortodokse Lutherdom (se »Glaube u. Lehre«, theol.

Streitschriften, 1871), men sit fuldstændige dogmatiske Syn fremlagde han først 1876 (»Lehrbuch d. evgl. protest. Dogm.«, 3. Opl. 1893). Han følte sig som Dogmatiker nærbeslægtet med Biedermann (I, 306), men nærmede sig i flere Stykker til Ritschl, hvem han dog stedse søgte at tage Afstand fra. Medens Biedermann endnu var saa meget en Discipel af Hegel, at han mente at kunne erkende det absolute, nægtede L. Muligheden heraf i Tilslutning til Kant, men Ritschls Kamp mod »Metafysik« og »Mystik« irriterede ham heftig, og han hævdede, at den videnskabelige Tænkning og den religiøse Erkendelse skulde arbejdes sammen til et organisk Hele, Dogmatiken skulde opbygges paa en solid Erkendelsesteori og paa et religionsfilosofisk og psykologisk Grundlag. I sin Hævelse af Mystikens Berettigelse er han paavirket af herrnhutisk Fromhed gennem sin Moder. I sine sidste Aar fik han dog noget mere Syn for det historiske Betydning for det religiøse. Den udførlige Strid med Ritschlianeren Herrmann (II, 409), som stærkt angreb hans Dogmatik, er af stor Interesse for Forstaelsen af de her hævdede dogmatiske Standpunkter (se L.s Skrifter: »Dogmatische Beiträge« 1878 og »Philosophie und Religion«). Hans sidste Skrift: »Luthers Lehre v. der Busse« 1892, et fortærefligt dogmehistorisk Arbejde, er ligeledes helliget Polemiken mod Ritschl og Herrmann.

J. P. B.

Ligvovistiske Strid var en i Sverige under Erik XIV's Regering udkæmpet Kontrovers, om man i Nadveren i Nødstilfælde maatte bruge Vand, Mjød eller Kirsebærssaft i Stedet for Vin. Da efter 1544 ogsaa Lægmand fik Del i Kalken, og Tilførslen ikke svarede til det forøgede Behov, fremkom nævnte Forslag. Muligvis iværksattes det nogle Steder. Da Præsterne traadte sammen paa Rigsdagen i Stockholm 1562 (I, 788), blev det forbudt. Efter at Krigen med Danmark 1563 var udbrukt, og Elfsborg var kommen i Danskernes Hænder, blev Indførslen endnu mere vanskeliggjort, og i Øvre-Sverige opstod Misfornøjelse blandt Almuen over Vanskeligheden ved at faa Sakramentet. Ærkebiskop Laurentius Petri udstedte 14. Febr. 1564 et Hyrdebrev til Præsteskabet, hvori det formanet til at undervise Folket om, hvorledes al Vægt maatte lægges paa at fortroe sig til Kristi Fortjeneste, og at Sakramentet, da det ej kunde nydes efter Kristi Indstiftelse, uden Sjeløfare kunde undværes. Ved Brug af andet end Vin vilde man fremme Udbredelsen af den Ringeagt for Sakramentet, som Sakramentererne viste. Kong Erik indkaldte i Marts Ærkebiskoppen samt Biskopperne i Strengnäs og Vesterås til Stockholm for at raadslaa herom. Laurentius Petri stod fast ved sin Mening, dog med den Tilføjelse, at Vinen maatte blandes med Vand. Men Johan Ofteg, som 1563 var bleven Biskop i Vesterås og stod i mere venskabeligt Forhold til Beurreus, ansaa det for vigtigere, at Sakramentet blev uddelt, under hvilket Element det end skete. Kongen selv erklærede blot, at Biskopperne skulde, under Fare for at miste deres Embeder, sørge for, at der ikke opstod flere Klager blandt Almuen over, at Sakramentet ej kunde uddeles. Ofteg udsendte nu et Hyrdebrev, hvori han erklærede, at Nadveren hellere burde uddeles med Vand end slet ikke ud-

deles; efter hans Mening var denne Anskuelse bleven godkendt i Stockholm; man vilde ellers blive afhængige af andre Folk, som kunde udelukke Sverigs Indbyggere fra Sakramentets Brug. Ærkebiskoppen udsendte nu et nyt Hyrdebrev: Beslutningen i Stockholm havde ikke været saaledes, som Ofteg foregav; den ældre K. havde aldrig godkendt Brugen af Vand i Stedet for Vin. »Gud plejer ikke give det Folk i Fjendehænder, som er ham lydigt«. Ofteg gav i sit Svar delvis efter. Kongen vendte sig nu til Chyträus i Rostock og ønskede en Udtalelse fra ham. Men allerede inden den kom, havde de sv. Biskopper og Præster, som vare samlede paa Rigsdagen i Stockholm April 1565, opsat og undertegnet et Skrift, hvori de bestemt erklærer Brugen af anden Drik end Vin i Nadveren for ugyldig. Endog Ofteg underskrev denne Erklæring og tilbagekaldte hermed sin forrige Mening.

O. A.

Lisco. 1) **Friedrich Gustav L.**, tysk Præst, f. 1791, studerede i Frankfurt ved Oder og i Berlin, hvor han især stod Fichte nær. 1824 blev han Præst ved Gertrudenkirche i Berlin, og dér virkede han til sin Død (1866). L. var en dygtig bibelsk Prædikant, der samlede mange i sin Kirke. Som Teolog var han en Ven af Unionen, hvorfor han lidt efter lidt blev skilt fra flere af dem, han i sine yngre Aar havde haft til Medarbejdere. Hans mest bekendte Skrift er hans »Bibelværke«, en Forklaring baade til det gl. og det ny Testament (1834 f.). — 2) **Gustav L.**, tysk Præst, Søn af fornævnte, født 1819, blev 1845 Præst i Berlin. Han var en af »Protestantforeningens« (se d. Art.) Stiftere. 1872 vakte han stærk Opposition, da han i et Foredrag i den af ham stiftede Unionsforening talte om »legendeagtige Bestanddele« i det apostolske Symbol. Dette Foredrag gav Stødet til en heftig Strid om den apost. Trosbekendelse Ælde og Betydning, og L. fik en Irettesættelse paa Grund af »den Mangel paa Besindighed, han havde vist i sin offentlige Optræden«. Han døde 1887.

Liscow, Salomon, tysk Psalmedigter, f. 25. Okt. 1610 i Niemitsch i Nedre-Lausitz, var Præst i Otterwisch og Stockheim; d. i Wurzen 5. Dec. 1689. Brorson har oversat hans »Dine Vunders Huler«.

Listov, Andreas Laurits Carl, dsk. Præst, f. i Kbhvn 20. Febr. 1817, gik i v. Westens Skole, blev 1833 Student, 1839 teol. Kand., 1845 rejste han til Rom som Huslærer i Kammerherreinde Paulsens, Thorvaldsens Datters, Hus, og efter at have været dér i 2 Aar gjorde han en 6 Maaneders Rejse gennem Italien, Schweiz og Tyskland. 1851 blev han resid. Kap. ved Frue Kirke i Aalborg og Spr. for Sønder Tranders, 1858 Spr. i Næstved, 1872 i Dalby-Tureby. D. 15. Febr. 1889. Han har udgivet en Overs. af Hases »Hutterus redivivus«, og sammen med Hagen (II, 325) et Udvalg af Kirkefædrene, der blev brugt til den patristiske Prøve for Teologer. Han har endvidere skrevet en lang Række Monografier og Biografier til Belysning af Reformationens Historie (»Luthers Husliv 1525—46«, 3. Udg. 1874; »Martin Luther«, 2. Udg. 1881; »Fra Luthers Vennekreds« 1880; »M. Luther, opfattet af S. Kierkegaard« 1883) og en Forklaring af de af nyere norske

æstetiske Forfattere brugte norske Ord (1866). 1864 var han Medlem af Landstinget for Sorø og Præstø Amter.

Litani. Det gr. Ord *λειτουργία* eller *λειτουργία* betyder et bedende Raab fra en skyldtynget eller ulykkelig; senere blev Ordet brugt særlig til Betegnelse af Processionsbønner eller Processioner. I den østl. K. bruges det om en Vekselsbøn til Treenigheden og Helgenerne, der er ordnet saaledes, at den, der beder for, paa kalder de hellige tre Personer med Tilføjeelse af et eller andet Motiv til Bønhoørelse, medens Koret svarer med et bedende Udraab som: »Forbarm dig over os!» eller, naar det er Helgener, det gælder: »Bed for os!» Det glestil. Forbillede for L. et var Ps. 135. Roden til det kr. L. var det gentagne *Kyrie eleison* (II, 885), der i den rom. K. ofte kaldtes *litania* eller *letania*. Oprindeligt var Ordet en fælles Benævnelse paa alle offentlige og private Bønner, men i Tidens Løb blev det Betegnelse for en bestemt Bøn, der under Tyrke-Faren 1529 blev anbefalet af Luther og derfor fik Indgang ogsaa i den luth. K. afdeling. Man skelner imellem det lille og det store L. Det lille bestaar blot af *Kyrie eleison*; det store begynder med det samme Bønnens Udraab, men dertil er der i den rom. K. knyttet en Bøn til Maria, Englene og flere Helgener, idet Koret ved hvert Engle- eller Helgennavn falder ind med: *ora pro nobis* (bed for os!). Derpaa opregnes de Onder, man beder om at fries fra, og den Grund, hvorpaa Bønnen hviler, udtales væsentlig i Overensstemmelse med Leddene i den anden Trosartikel. Tilslidst nævnes de Goder, Menigheden beder om, og L. et ender med et 3 Gange gentaget Raab til Guds-Lammet om Miskundhed og Fred. Man har tillagt Gregor d. st. det store L., men det er ældre; maaske stammer det allerede fra Biskop Liberius's (d. 366) Dage, og det er sandsynligt, at det er en Efterligning af hedenske Processionsbønner (*robogalia* og *ambarvalia*). Luther udgav L. et i en renset Skikkelse (*Latina litania correcta*), oversatte og forkortede det paa Tysk og indlemmede det 1529 i en Psalmesamling, fordi han fandt det »i høj Grad nyttigt« (det lat. L. og Luthers Overs. findes i I. N. Skaars, Norsk Salmehistorie 1879, I, 89 f.). Efter Luthers Gengivelse blev L. et straks oversat paa Dansk og optaget i de ældste danske Psalmebøger og i Alterbogen. Niels Jespersens Gradual bestemmer, at nogle Pøbelinger med god Røst straks efter Prædiken skal synge det danske L., og Menigheden med Koret svare. En lignende Sangmaade er foreskrevet af Rituale. I »Psbog for K. og Hjem« er L. et gengivet i to forskellige Skikkelser, til Musik af Weyse og Berggreen (Nr. 219 og 220). L. et blev brugt paa Gangede og Bededage; nu bruges det nogle Steder i Danmark ved Fastegudstjenester og paa Almindelig Bededag.

Lithman, Carl, sv. Biskop, f. 13. Dec. 1822 i Stenbom (deraf Navnet efter det græske *λίθος*, Sten) Præstegaard ved Nyköping; studerede i Upsala samt ved Universiteter i Preussen, Tyskland og Holland; Mag. i Rostock 1838, Adjunkt i Upsala 1841, Lektor i Teol. ved Stockholms Kollegium og Spr. i Solna 1843, Prof. theol. i Upsala 1848, første teol. Prof. og Domprovst

1870, Biskop i Strengnäs 1874; d. 14. Okt. 1886. L. var Medlem af den 1864 nedsatte Kommission, som skulde føde Dom over Terserus og skal derved have vist Føjelighed og Moderation. Som Biskop siges han at have forestaaet sit Embede med »rosværdig Aarvaagenhed, Omsorg og Forsigtighed« (Rhyzelius). O. A. Litterær encyclicæ, se Encyklika (I, 762).

Littleale, Richard Frederick, eng. Teolog, f. i Dublin 14. Sept. 1833, studerede dér, men blev efter Studiernes Tilendebringelse Præst i London (1856—61). Hans Helbred tvang ham imidlertid til at opgive Præstegerningen. I sit Otium udfoldede han en stor Virksomhed som Forfatter, navnlig som Polemiker mod Romerkirken. Af hans polemiske Skrifter har især *Plain Reasons against joining the Church of Rome* (1879) vundet en overordentlig stor Udbredelse. Han døde 1890.

Liturgi betegner i den kirkl. Sprogbrug de organisk ordnede Handlinger, som udgøre Menighedens Gudstjeneste. Det gr. Ord *λειτουργία* stammer fra den athenæiske Statsforfatning og betyder: hvad der udføres offentlig; det er dannet af *λειτουργία* eller *λειτουργία* (det offentlige, *τὸ δημόσιον*) og *εργον*. I LXX er Ordet Gengivelse af det hebr. *abodah*. Jvfr. forøvrigt Art. Gudstjeneste II, 292 og Art. om de enkelte Liturgier.

Liturgik kaldes den Gren af den praktiske Teologi, der handler om Gudstjenestens Teori og Historie. Brudstykker af L. findes hos flere af de kirkl. Skribenter lige fra Justin til Gregor d. st., navnlig i de apost. Konstitutioner (Bog II og VIII), hos Kyrrillos af Jerusalem (de mystagogiske Katekeser), Basilios d. st., Krysostomos og Augustin (Ep. ad Januarium), og hos Pseudodionysios (se d. Art.) blev der givet en allegorisk-mystisk Udtydning af Liturgien, der fik den største Betydning for baade Vesten og Østen. Først efter at Liturgien var fuldt udviklet, begynde Overvejelse af den, i Østen med Jakob fra Edessa (Brevet om Syrernes gl. Liturgi, aftrykt i Assemani, Bibl. orientalis I, 479 f.), i Vesten med Isidor af Sevilla (*De officiis ecclesiasticis*). Af ham øste de karolingiske Teologer, bl. a. Walahfrid Strabo (*De exordiis et incrementis rerum ecclesiasticarum*); ogsaa Agobard af Lyon (*De divina psalmodia*) kan nævnes.

Blandt den senere Middelalders Skrifter om L. maa især fremhæves Hugo af St. Victors *De ceremoniis ecclesiasticis*, Honorius af Autuns *Sacramentarium* og Biskoppen af Mende, Vilhelm Durands *Rationale divinarum officiorum* (nyere Udg. Napoli 1859). Efter Ref. blev Opmærksomheden, navnlig gennem det 16. Aarh.s evang. Kirkeordninger, i høj Grad henledt paa Liturgien. Chemnitz's *Examen concilii Trident.* og Quenstedts *Antiquitates ecclesiasticæ* har ogsaa Afsnit, som i Retning af L. har Betydning. Det 17. og 18. Aarh. vare rige paa krit. Samlinger og Udgaver af liturgiske Formularer. De betydningsfuldeste vare, for den østl. K.s Vedk.: Leo Allatius, *De libris ecclesiasticis Græcorum* (Paris 1644), Goars *Εκλογέον* (Paris 1647), Renaudots *Liturgiarum orient. collectio* (2 Bd., optrykt Frkfurt 1847) samt J. A. Assemani, *Codex Liturgicus* (13 Bd., anastatisk Tryk 1902); for den vestl. K.s Vedk.: J. M. Thomasius, *Liturgia antiqua Hispanica* (2 Bd. 1746); Pilius, *Liturgia antiqua Hispanica* (2 Bd. 1749);

Mabillon, *De Liturgia Gallicana* (1685); Usher, *Antiquit. Britann. ecclesiast.* (1639); Gerbert, *Vetus Liturg. Alemann.* (3 Bd. 1776) og sammes *Monumenta vet. Liturg. Alem.* (2 Bd. 1779); J. M. Thomasli, *Liber sacrament. Romanæ ecclesiæ* (1680); Bona, *Reum Liturgic. Libri II* (1672); Martène, *De antiquis ecclesiæ ritibus* (1736 f.) og Muratori, *Liturgia Romana vetus*. Hertil kommer 1 vore Dage L. Duchesne, *Origines du culte Chrétien* (1903⁸); Mone, Lat. und griech. Messen aus dem 2. bis 6. Jahrh. (1850); F. E. Warren, *The Liturgy and Ritual of the Ante-Nicene Church* (1897) og sammes, *The Liturgy and Ritual of the Celtic Church* (1881); M. Magistretti, *Monumenta veteris liturgiæ Ambrosianæ* (1897 f.; hidtil 3 Bd.); for Englands Vedk. en stor Mængde liturgiske Afhandlinger og Udgaver af ældre Liturgier, bl. a. *Hierurgia Anglicana* (*Library of Liturgiology and Ecclesiology for English Readers*), hidtil (1904) 5 Bd.; for Sverigs R. Geete, Sv. kyrkobruk under medeltiden (1900), for Danmarks C. T. Engelstoft, Liturgiæns eller Alterhogens og Kirkeritualæts Historie i Danmark (1840). En Samling af Liturgier haves i Daniel, *Codex liturgicus ecclesiæ universæ* (4 Bd., 1847 f.) og Fr. Nielsen, *Aktstykker til Gudstjenestens og Liturgiæns Historie* (1878).

I nyere Tid er ogsaa L. en gjort til Genstand for grundig Behandling. Særlig Opmærksomhed fortjener Ehrenfeuchter, *Theorie der Kultus* (1840); Kliefoth, *Liturg. Abhandlungen* (8 Bd. 1854); Alt, *Der christl. Cultus* (3 Bd. 1843 f.); Höfling, *Liturg. Urkundenbuch* (1854); Jacoby, *Die L. der Reformatorn* (2 Bd. 1871 og 77); Ebrard, *Liturgik vom Standpunkt der ref. K.* (1843); Schöberlein, *Der evang. Gottesdienst nach den Grundsätzen der Ref.* (1854) og sammes, *Ueber den liturgischen Ausbau des Gemeindegottesdienstes* (1859); Hagenbach, *Grundlinien der L. und Homiletik* (1863); Henke, *Vorlesungen über L.* (1876); i Th. Harnacks, Krauss's, Achelis's og van Oosterzees (sdg Overs. 1881, II, 1 f.) Fremstillinger af den prakt. Teol. findes ogsaa særlige Afsnit om L.; Schöberlein, Herold og Krüger udgav fra 1876 »Sionæ«, Tidsskr. for L. og Kirkesmusik, til 20. Aarg. 1895; nu udkommer der et af »Spitta og Smend udgivet protest. »Monatschrift f. Gottesdienst und kirchl. Kunst« (slden 1895). Fra rom.-kat. Side foreligger fortræffelige Arbejder i Guéranger, *L'année liturgique* (1880⁷) og V. Thalhofer, *Handb. der kath. L.* (2 Bd., 1883 f., 2 Udg. 1894 f.).

Liturgisk Gudstjeneste er en Gudstjeneste uden Prædiken, men med Anvendelse af de liturgiske Andagtsmidler, som vor K. har, nemlig Sang, Bøn og Læsning af Skrifter. Saadan Gudstjeneste anvendes nu særlig Juleaften som Indledning til Julehøjtid. Fra den ældste Tid, da Jul fejredes, højtideligholdt man ogsaa Vigilien for Festen paa en søregen Maade, hvortil Opfordringen allerede laa i Evangeliet Beretning om Kristi Fødsel om Natten. Dette er altid vedblevet i den rom.-kat. K. og var ogsaa Skik efter Reformationen i den danske K., indtil saadan Højtid fra 1579 og senere flere Gange blev forbudt og derfor efterhaanden fuldstændig forsvandt. Først fra Midten af 19. Aarh. fremkommer den paany. Det var daværende Kapellan ved Frue Kirke i Kbhvn,

Lic. C. Rothe (d. 1902), der, efter at Sagen havde været fremme flere Steder i Tyskland, gennem Kbhvns gejstlige Konvent førte Forslag frem om Indførelsen herhjemme og første Gang bragte det i Udførelse Juleaften 1853 i Frue Kirke i Kbhvn. I Begyndelsen fremkom vel Betænkeligheder af forskellig Art herimod; man nærmede Frygt for Tilnærmelse til rom.-kat. Gudstjeneste eller mente, at det æstetiske Element ved Gudstjenesten derved fik Overvægten. Men efterhaanden trængte dog Sagen sejrrigt igennem, og fra Hovedstaden har denne Form for Gudstjeneste faaet sin faste aarlige Plads ved Julen ikke blot i Købstæderne, men ogsaa i mange Landmængder, hvor lokale Forhold ikke hindre Udførelsen. I Sverig begyndte man 1903 i Stockholm paa Indførelse af lit. G. Lørdag-aften, og Forsøget har fundet god Tilslutning. A. J.

Liudger, friesisk Helgen, f. o. 745, gik i Skole i Utrecht og rejste 767 til York, hvor han 1 et Aar nød godt af Alcuins Undervisning. 777 blev han præstevet, hvorpaa han virkede 7 Aar i Dockum, men saaledes, at han hvert Aar i 3 Maaneder var Lærer ved Skolen i Utrecht. 784 fordrov Sachserne ham fra Dockum, og han rejste da til Rom og Monte Cassino. Efter Hjemkomsten fra Italien optog han Arbejdet i Friesland med Tilhold i Abbediet Lotusa (Zelevé Termonde⁷). Derpaa (før 805) blev han Biskop for det sydlige Westfalen med Bolig i Mimigernaford (Münster). Som Biskop anlagde han Klosteret Werden ved Ruhr. Han døde 26. Marts 809. Senere fortalte Sagnet, uden tilstrækkelig Grund, at han har været Benedictiner, og at det var ham, der døbte Widukind.

Liudprand, Krønikeskriver, af en fornem langobardisk Slægt, var uddannet ved Langobard-Hofet i Pavia og var en Tidlång Kong Berengars Kansler. 949 blev han sendt til Konstantinopel. Efter et Brud med Berengar tog han til Otto I, der (962) gjorde ham til Biskop af Cremona. 968 var L. igen i Konstantinopel for at skaffe Otto II en gr. Prinsesse til Brud. Han døde o. 970. L. har efterladt 3 ufuldendte Værker: 1) *Antipodosis*, en Fortælling om hans egne Oplevelser, tildels rettet mod Berengar; 2) *Liber de rebus gestis Ottonis magni imp.*, en Krønike om Aarene 960—964; 3) *Relatio de legatione Constantinopolitana*, en Beretning om Sendefærden 968—69, da han vandt Prinsesse Teofano til Otto II. Som Historiker er L. meget subjektiv. Pertz og Dümmler have udgivet L.s Værker i Monum. Germ., men der trænges i høj Grad til en ny Udg., som tager Hensyn til Haandskriftet i det Ashburnhamske Bibliotek. L.s Skrifter ere (*Antipodosis* i Udgot) oversatte i »Gesch. schreiber der deutschen Vorzeit« af K. von der Osten-Sacken (1853). Jvfr. W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen, I⁵, 391 f. og H. Balzani, Early Chroniclers of Europe. Italy (1883), 123 f.

Livegne, Templets L. En saadan Klasse af Tempeltjenere nævnes i betydeligt Tal Esra 2, 43—54 (Neh. 7, 46 f.) blandt de hjemvendte fra Babel, en særskilt, lidt lavere Afdeling af dem kaldtes Salomos Tjeneres Børn (Esra 2, 55—57; Neh. 7, 57 f.). Ogsaa med Esra fulgte en Del tilbage (Esra 8, 20). Deres hebr. Navn er »netinim« o: de til Templet givne. Den lavere

Tjeneste besørget af dem (Vandbæren, Vedhuggen o. l.). I Jerusalem boede de paa Ofel, Tempelbergets sydl. Del, i Nærh. af Gihon-Kilden (Neh. 3, 26. 31), men synes udenfor deres skiftevis Tjenestetid at have opholdt sig i de forskellige Levitbyer (Esra 2, 70).

De eftereksilske L. regnede sig for Efterkommere af den tilsvarende Tjenerklasse ved det første Tempel, der efterhaanden var dannet af Krigsfanger, o. l. Antydninger af saadant (der havde sit tilsvarende ved saa mange Templer i Oldtiden) findes i Josva 9, 23. 27 om Gibeonit-erne (jvfr. 4 Mos. 31, 30. 47: midlertidige Fanger) og fra Davids og Salomos Tid (Esra 8, 20, 25). Et Navn som Meunim (Esra 2, 50) minder om Maon, Meuniterne i 2 Kron. 20, 1. 26, 7, eller Nefsim (Esra 2, 50) om Nafis i 1 Mos. 25, 15. Hesekeel anklager harmfuldt Israel for Benyttelsen af saadanne Hedninger i Herrens Tempel (Hes. 44, 6. 7), og dette maa have virket; thi i den eftereksilske Tid vare de optagne i det jød. Samfund, maaske som Løn for, at de vilde vende tilbage (Neh. 10, 29. 30 [10, 28. 29]; smign Esra 7, 24. 8, 17 f.). Deres relig. og sociale Stilling var hermed væsentlig forandret, og Grænsen mellem dem og Leviterne udviskedes efterhaanden. Kronisten nævner dem kun 1 Kron. 9, 2. L. G.

Liverani, Francesco, rom.-kat. Teolog, f. i Castel Bolognese 1823, pavelig Husprælæt og apost. Protonotar, en Tidlang højt i Pius IX's Gunst, udgav 1861 Skrifterne *Il Papato, l'impero e il regno d'Italia* og *La dottrina cattolica e la rivoluzione italiana*, hvori han udtalte sig mod Pavens verdslige Magt og Jesulternes store Indflydelse. »Civiltà Cattolica« svarede med flere Artikler (særskilt udg. under Titlen: *Il Papato etc. Memoria di F. L. esaminata e confutata*, Roma 1861). 1873 bad L. Pavedømmet om Tilgivelse for sin »Vildfarelse«. Han døde 1894.

Livingstone, David, fødtes i Blantyre ved Glasgow 19. Marts 1813. Gudsfragt, Nøjsomhed og anstrengt Flid var det han saa og lærte i Hjemmet, og Moderens muntre kærlige Sind tog han i Arv. Knap 10 Aar gammel fandt han sin Plads i et Væveri, og den latinske Grammatik, han købte sig af sin første Ugeløn, blev anbragt ved Siden af Væven, hvor han sad fra Kl. 6 Morgen til 8 Aften. Derved og ved Hjælp af en Aftenskole bragte han det til, at han 23 Aar gammel kunde studere ved Universitetet i Glasgow i Vinterhalvaaret, medens han om Sommeren arbejdede for sit Underhold. Tilskyndet ved Gütlaffs Opraab for Kina meldte han sig 1838 til Londoner-Missionen og blev antaget og udsendt 1840 til Sydafrika, efter at han havde fortsat sine teologiske og medicinske Studier i London, hvor han blev Dr. med. Han kom først til Kuruman, Moffats Station, og dennes Datter Mary blev 1844 hans Hustru. Siden anlagde han nye Stationer, 1848 Kolobeng hos Bakvena-Høvdingen, Setsjele. Men han hagede efter at naa nye Egne med Evangeliet og gjorde 1849 sin første Rejse i det indre og fandt Ngami-Søen. Han trængte 1851 frem til Makololoerne og Sambesi-Floden, hvis Løb hidtil var ukendt. Da han ved sin Hjemkomst fandt sin Station lagt øde af Boerne, hvis Fjendskab stadig havde hindret hans Arbejde, besluttede han helt at hellige sig til

Rejser for at aabne Afrikas Indre for Handelen og derved gøre Ende paa Krigene og Slavehandelen, dette Afrikas aabne Saar. Han sendte derfor Hustru og Børn til England, drog 1852 atter Nord paa til Makololoerne, fik hos dem Ledsagere til at udføre sit Livs Stordaad, fuldbragt under store Anstrengelser og Savn, for første Gang at gennemkrydse Afrika. Først gik han mod Vest til Atlanterhavet (Loanda), derpaa mod Øst til det indiske Ocean (1853—56). I England 1856—57 skrev han sine »Missionary Travels and Researches in South Africa« og hyldedes som den store Opdager, men selv holdt han fast ved »i den geografiske Udforskning at se Begyndelsen til Missionsforetagendet, der var ham det endelige Maal. Sin Forbindelse med Missionselskabet havde han imidlertid løst og gik som engelsk Konsul tilbage til Sambesi, hvor han trængte op ad dens Biflod Shire til Nyasa-Søen 1859. Den Interesse han havde vakt i England for disse Egne førte 1859 til Dannelse af Universitets-Missionen, og dennes Udsendelse af Biskop Mackenzie og andre Missionærer, hvilke L. 1861 førte op ad Shire til Magemero; men Konflikter med Slavejægerne og Mackenzies Død Jan. 1862 drev dem bort til Sansibar, hvilket L. tog sig meget nær. Kort efter (April 1862) maatte han begrave sin Hustru, der kom ud til ham, under en Boabab paa Øen Shupanga, og de Forsøg, han gjorde paa at finde en bedre Vandvej til Nyasa, strandede. L. var 1864—65 i England for sidste Gang og vendte tilbage med det Hverv for det kgl. geografiske Selskab at udforske Vandskellene i det sydlige Centralafrika og finde Nilens, Sambesis og Kongos Kilder. Medens han fra Nyasa trængte frem mod Nord, kom en af hans sorte Ledsagere til Sansibar Dec. 1866 med en Fortælling om hans Død. Dette Rygte vakte stor Bevægelse i England, men ogsaa Tvivl, og flere Ekspeditioner udsendtes for at opsoge L. H. M. Stanley, udsendt af New-York-Heralds Udgifter, G. Bennet, blev den lykkelige, der fandt L. 10. Nov. 1871 i Ujiji ved Tanganyika, yderst medtagen og blottet for alt, kun med 2 sorte Ledsagere hos sig. Han havde foruden Tanganyika opdaget Mwero og Bangweolo Søer samt funden Luabala-Floden, der siden viste sig at være Kongo, men gennemgaaet mange Lidelser, ogsaa sjælelige ved at maatte se paa Slavehandlernes umenneskelige Færd. Alligevel vendte han fra Mødet med Stanley tilbage til disse Egne og fortsatte sin Søgning efter Nilens Kilde, indtil hans Folk 1. Maj 1873 fandt ham liggende død paa Knæ foran sin Seng. Det var i Ilala ved Bangweolo-Søen, og de begravde dér hans Hjerte i Afrikas Jord; men Liget førte de paa deres Skuldre den lange Vej til Kysten, hvorfra det bragtes til England og fandt sin Plads i Westminster Abbedi. Hans *Last Journals* udkom 1874 (W. G. Blakie, D. L. 1881; V. Munck, L. s. Liv 1887; L. s. 1. Rejse i Sydafrika, 2. Rejse, 3. og sidste Rejse ere oversatte paa Dsk.). V. Sn.

Livland, Krdms Udbredelse i, se Albert af Riga (1, 46).

Livo (Live), dsk Biskop, var først Provst ved St. Albans Kirke i Odense, derpaa (1162) Biskop i Odense. Han fulgte Valdemar i til Besøget hos Kejser Frederik I og blev bispeviet af den

kejserlige Pave, Victor IV. Senere brød Valdemar I med Victor IV, og L. forsvinder da af Historien.

Ljungström, Claës Johan, sv. Præst, f. i Sandhems Sogn i Västergötland 28. Juli 1819. Han var en Husmandssøn og begyndte først ved 18 Aars Alderen at studere, blev Student i Upsala 1842, ordineret 1845, Komminister i Bredared, siden i Böne og derpaa i Lidköping, Spr. i Tunhem 1871, tiltraadte 1872, d. 8. Dec. 1882. L. indlagde sig betydelig Fortjeneste dels af den indenlandske Topografi ved flere Arbejder indeholdende Stedsbeskrivelser af Västergötland, dels af Oldforskningen. Han udgav en Bog om Kunsten at læse Runer (1866, 2. Opl. 1876) og var den egentlige Ophavsmand til Västergötlands Fornminnesforening, hvis Tidsskrift han ind i Tid redigerede. O. A.

Llorente, Don Juan Antonio, sp. Historiker, er en af Repræsentanterne for Rationalismen indenfor Romerkirken. Han blev født 30. Marts 1756 i Rincon-del-Soto i Aragon, studerede Kirkeret og blev Baccalaureus i den kanon. Ret i Saragossa, 1779 præsteviet. En Tidlang vakte han Opmærksomhed ved forskellige Dramaer, men endnu mere bekendt blev han, da han fra 1784 brød med den rom.-kat. Tankegang. Trods dette Brud avancerede han 1789 til at være Inkvisitionens Generalsekretær, og i denne Stilling fik han Adgang til det hl. Officiums Arkiver. 1801 blev han afskediget, og da Josef Napoléon kom til Magten, sluttede han sig til Josefinerne, maaske i det Haab ved den nye Regerings Hjælp at se sine Reformidéer gennemførte. 1808 blev han Medlem af Statsraadet, og i det følgende Aar fik han det Hvert at vaage over Klostersnes Ophævelse og den Op-gave at skrive den sp. Inkvisitions Historie. Først udgav han et Grundrids, senere (1817 f.) paa Fransk i Paris, hvor han efter Josefs Fald havde søgt Ly, en udførlig Skildring af Inkvisitionens Historie, der blev oversat paa alle europæiske Hovedsprog. Han blev straffet med Forbud mod at tage Plads i Skriftestolen og læse Messer, og end ikke en lille Lærerstilling i Paris undte Reaktionen ham. Da han (1822) udgav *Portraits politiques des Papes* blev han udvist af Frankrig. Som amnesteret kunde han dengang vende tilbage til Spanien, men allerede 5. Febr. 1823 døde han i Madrid. Han har i sit Værk om Inkvisitionen benyttet mange Aktstykker, der senere ere blevne tilintetgjorte. Derfor er denne Bog nys (Grev von Hoensbroech, Das Papstthum in seiner sozial-kulturellen Wirksamkeit 1900 I, 131) bleven kaldt »et Kildeskrift af første Rang«. Han maa dog læses med Kritik.

Lobstein, Paul, ref. Teolog, f. i Epinal 28. Juli 1850, studerede i Strassburg, Tübingen og Göttingen, blev 1877 extr. og 1884 ord. Prof. i Strassburg. Han tilhører Ritschls Skole. Blandt hans Skrifter maa mærkes: *Die Ethik Calvins* (1877); *Petrus Ramus als Theologe* (1878); *La notion de la préexistence du Fils de Dieu* (1883); *Le dogme de la naissance surnaturelle du Christ* (1891).

Lobwasser, Ambrosius, Jurist og Psalmist, f. 4. April 1515 i Schneeberg i de sachsiske Erzgebirge, gik i Skole i Leipzig, studerede Retsvidenskab, blev 1535 Magister og derpaa Docent.

1550 kom han som Hofmester for to unge Adelsmænd til Löwen og Paris. 1557 blev han fyrstelig Raad og Kansler i Meissen, 1562 i Bologna Dr. juris; 1563—80 var han Assessor i Hofretten og Prof. ved Universitetet i Königsberg, 1580 tog han sin Afsked, 27. Nov. 1585 døde han i Königsberg. I sin Fritid søgte A. L. at gengive den fr. Overs. af den gl. Pagts Psalter i tyske Vers. 1573 udkom: »Der Psalter des königl. Propheten Davids« med Bønner efter hver Psalme, saaledes at Bogen blev en »Lieder-Andacht«. Skønt der var meget at sige paa A. L.s Gengivelse af Psalmerne, gik disse dog, baarne af de fr. Melodier, en Sejrsgang gennem de ref. Menigheder, først i Schweiz, siden i Tyskland. Senere, da den musikalske Smag blev en anden, blev der endog sat nye Melodier til A. L.s Psalter, og de bleve oversatte paa andre Sprog (1662 paa Dsk), som om de havde været et originalt Arbejde.

Loccum, tysk Cistercienser-Kloster i Hannover, grundlagdes 1163. I Slutn. af det 16. Aarh. gik Munkene over til Ref., og Abbed Molanus (1677—1722) grundede da dér et evang. Præsteseminarium. Som saadant, beregnet paa 12 vordende Præster, staar Klosteret endnu, og Abbeden af L. er Hannovers første Gæstlige.

Lochmann, Ernst Ferdinand, norsk Prof., f. 12. Okt. 1820 i Christiansand, cand. med. (med Udmærkelse) 1843, Kompagnikirurg i Christiansand 1845 og 1866 konstitueret, 1867 udnævnt til Prof. i Medicin ved Universitetet i Kra., ved Upsala Universitets Jubelfest 1877 kreeret til Æresdoktor i Medicin. L. var en Mand med mange Interesser, som strakte sig langt udover hans Fags Omraade. Foruden flere videnskabelige Rejser til Udlandet, deltog han i alle skandinaviske Naturforsker-møder i Aarene 1858—1886 og i den hygiejniske Kongres i Khbnv 1858. Med Liv og Lyst deltog han i den offentlige Debat om Tidens forskellige Spørgsmaal, optraadte paa Møder, skrev i Tidsskrifter og Blade, og da hans Indlæg altid var baaret af en klar og aandfuld Tænkning, et varmt Hjertelag, forbundet med en livlig og kraftig Form, øvede han ikke liden Indflydelse. Den norske K. vil mindes ham med Taknemlighed for hans Kamp mod Vantroen. L. var altid rede til at træde frem til Forsvar for den kr. Tro, navnlig overfor Angreb fra naturvidenskabelig Side. Af særlig Betydning er her hans Skrift »Den nyere Naturskuelse« (1888), hvori han med Styrke fremhæver, at det kun er Hypoteserne, men ikke Kendsgsningerne i den moderne Naturvidenskab, som er uforenelige med den kr. Tros Sandheder. I sine sidste Leveaar var han blind, uden at dette svækkede hans Interesse og standsede hans almeninteresserte Virken. D. 14. Maj 1891. C. B.

Lock, Walter, eng. Teolog, f. 14. Juli 1846, studerede i Oxford og blev 1869 Fellow, af Magdalen College. 1889—90 var han Universitetsprædikant i Oxford, 1870 blev han Tutor, 1890 Sub-Warden for Keble College, 1897 Warden for dette, 1895 Dean Ireland Professor i Eksegese. I *Lux Mundi* (1890) skrev han et Essay om Kirken. Desuden har han udgivet en Biografi af John Keble (1892), en Udg. med Anm. af *The Christian Year* (1895), *St. Paul*

the Master-Builder (1899), og for Tiden udgiver han »Westminster Commentaries«.

Locke, John, eng. Filosof, er den første store Tænker, som paa kritisk og alsidig Maade begrunder den nyere Erfaringsfilosofi. Han blev født 1632 og kom saaledes i sit Liv, der afsluttedes 1704, til at opleve de store Brydninger i det eng. Samfundsliv. Fra sin Fader havde han arvet en frisindet Tænkemaade, der gjorde ham til ivrig Whig. Han følte sig vel under Cromwells tolerante Regimente, men mindre vel efter Restaurationen; tilsidst maatte han flygte til Holland, hvor han traadte i nær Forbindelse med Prinsen af Oranien, den senere Kong Wilhelm III af England. Med ham fulgte han 1689 tilbage til sit Fædreland.

L. var uddannet til Læge, men sin nærmeste ydre Virksomhed fik han i Jarlen af Shaftesburys Hjem, hvor han var Sekretær og Opdrager for hans Børn. Til sit filosofiske Hovedværk *Essay on Human Understanding* (1690) blev han tilskyndet ved en praktisk Foranledning, idet han under en Diskussion med nogle Venner om religiøse Problemer kom til at indse Nødvendigheden af at blive klar over Rækkevidden af de menneskelige Evner. Dermed er Værkets Karakter angivet som en erkendelsesteoretisk Undersøgelse. Det indleder den filosofiske Retning, som benævnes Kriticisme, og hvis fornemste Repræsentant er Kant. Den Maade, hvorpaa L. behandler Spørgsmaalet, viser ham som Empiriker. Det er en psykologisk Kriticisme, som kommer til Orde hos ham.

Det er fornemmelig ved at besvare Spørgsmaalet om den menneskelige Erkendelses Oprindelse, at L. søger at bestemme Gyldigheden af dennes Indhold. I første Bog søger han at vise, at der ikke gives medfødte Forestillinger, saaledes som det forhen almindelig var antaget af Skolastiken og af Descartes; hverken paa det teoretiske eller praktiske Omraade er der Sandheder, som oprindelig skal kunne findes i vor Bevidsthed. Det kan man se ved at undersøge Børn eller Vilde. I anden Bog søger han positivt at vise, hvorfra vi da faar vore Forestillinger. Oprindelig er Sjælen som et hvidt Papir; først ved Erfaringen bliver den beskrevet. Erfaringen er imidlertid af dobbelt Art, dels en ydre, *Sensation*, dels en indre, *Reflexion*, alt eftersom den har den ydre sanselige Verden eller os selv til Genstand. Inden for den Verden, som opstaar ved ydre Erfaring, skelner L. mellem primære og sekundære Kvaliteter; de første har objektiv Gyldighed, de findes paa samme Maade, som de opfattes af os, i selve Genstanden; hertil hører f. E. Udstrækning og Bevægelighed; de sidste er af subjektiv Art, de udtrykker kun vort Forhold til Genstanden; hertil hører Farve, Smag, Lugt osv. Imellem de sammensatte Forestillinger behandler L. især Substansbegrebet; han udøver her en lignende Kritik som senere Hume overfor Aarsagsbegrebet. I tredje Bog handler L. om Sprogets Betydning, og endelig i fjerde Bog om Erkendelsen. Ved Erkendelse forstaar han lagttagelsen af Forbindelsen mellem vore Forestillinger. Visheden beror paa en umiddelbar Anskuelse. Vi maa først og fremmest gaa ud fra os selv. Men vi kan dog tillige gennem Demonstration komme saavidt, at vi kan erkende Guds Eksistens. Det Bevis, som

her anvendes, er det sædvanlige kosmologiske, der gaar ud fra, at Verden maa have en Aarsag.

Denne sidste Slutning viser tilbage til L.s personlige Standpunkt. Han var en aabenbaringstroende Mand, der grundede sin Etik paa teologiske Forudsætninger og byggede sin Anskuelse om de højeste Ting paa Skriften. I sit Værk *The Reasonableness of Christianity* har han fremstillet sin religiøse Betragtning. Han lægger Vægten paa den moralske Side og sætter Dogmerne i Baggrunden; han kan dog næppe kaldes Deist, skønt han maatte lide under Beskyldningerne for at være det. Hans Forhold til andre i religiøse Sager er betegnet ved hans berømte *Letter on Toleration*.

L. har endelig skrevet *Two Treatises on Government* 1689, hvori han leverer Forsvaret for Revolutionen af 1688 og *Thoughts on Education* 1692. Hans sunde praktiske Dom, som i alle hans Skrifter gør sig gældende, har udøvet en overordentlig stor Virkning paa hele den senere eng. Tænkemaade.

L.s Værker foreligger i mange Udgaver; samlede Udgaver fra 1714, 1722, 1812 og 1853. De filosofiske Værker er udgivne af St. John i 2 Bind. Hovedværket er oversat paa Tysk af Kirchmann i »Philosophische Bibliothek« 1872 (Fox Bourne, Life of L., I—II, 1876; E. Fechtner, J. L., Ein Bild aus der geistigen Kämpfen Englands im 17. Jahrhundert, 1898). F. C. K.

Lod, se Lydda.

Lodberg. 1) **Christen Jensen L.**, dsk Biskop, f. i Todbøl, Lodbjerg Sogn i Thy, 31. Okt. 1625. Han gik i forskellige Skoler, indtil han (1647) dimitteredes fra Roskilde; men selv efter Dimissionen maatte han mindst én Gang gaa bag Ploven paa Grund af Fattigdom. 1652 kom han dog udenlands paa Stipendier, og i Udlandet skal han (baade i Napoli og Frankrig) have ladet sig hverve til Soldat. Efter Hjemkomsten tog han 1657 Magistergraden og holdt under megen Tilslutning filosofiske Forelæsninger paa Universitetet samt udgav nogle fysisk-astronomiske Disputater. Derpaa var han atter udenlands som Hovmester for en ung Adelsmand. 1663 blev han Prof. ved det ridderlige Akademi i Sorø, 1665 Lærer for Prins Jørgen, 1666 Domprovst i Roskilde, men saaledes, at han lod Embedet bestyre af en anden og fremdeles var Mentor for Prins Jørgen baade i Udlandet og Indlandet. 1681 blev han Biskop af Ribe, 1682 Dr. theol. ved Bulle. Han døde 12. Juni 1693. — 2) **Jacob L.**, dsk Biskop, Søn af fornævnte, fødtes i Roskilde 27. Sept. 1672, blev Student fra Fredericia 1687 og derpaa Hører i Ribe. Efter en Udenlandsrejse fik han et Kannikedomme i Ribe, og 1699 blev han Lektor ved Aarhus Skole, 1701 Spr. og Stiftsprovst i Kra., 1706 Præst ved Nikolaj Kirke i Khvn., 1711 Spr. ved Frue Kirke dér og Stiftsprovst. Han stillede sig venligt over for Pietismen, blev 1714 Medlem af Missionskollegiet og var ivrig for Missionen i Trankebar og Finmarken og for Kirketugt i sin egen Kreds. 1718 blev han Biskop i Odense, og dér døde han 31. Dec. 1731 (Khst. Saml. 3. R. III, 776 f.).

Lodebar, By i det nordl. Gilead; nævnes 2 Sam. 9, 4. 5 som Mefibosets Opholdssted, og 17, 27. Lidebir i Josva 13, 26 er vel samme By. Nogle finde den ogsaa omtalt i Am. 6, 13.

Muligvis identisk med Landsbyen Ibdar østl. for Gadara. L. G.

Lodehat. 1) **Jens Andersen L.**, dsk Biskop, var 1416 Provst i Odense og Kansler hos Erik af Pommern. I dette Aar blev han valgt til Biskop af Roskilde. Som saadan gjorde han kun svage Forsøg paa at hævde Bispestolens Ret til København, hvorfor han kom til at staa højt i Kongens Gunst og blev »Danmarks Riges øverste Kansler«. Under ham blev Ombygningen af Domkirkens Kor fuldført (1420). D. 15. Juli 1431. — 2) **Peder Jensen L.**, dsk Biskop. 1375 nævnes han som Kannik i Roskilde. Han var Dronning Margretes trofaste Ven. 1382 skaffede hun ham Bispedømmet Vexiø, men 1386 fik han Aarhus Bispestol i Steden; 1395 blev han Biskop i Roskilde. Som Biskop dér var han med paa Mødet i Kalmar, og det var rimeligvis ham, der formulerede Mødets Resultat. Saalænge Margrete levede, stod P. J. L. hende bi med Raad og Daad, ikke mindst i Pengesager, og da hun var død, førte han hendes Låg fra Sorø Kloster til Roskilde Domkirke. Ogsaa under Erik af Pommern bevarede han sin Indflydelse. I Roskilde byggede han til Domkirken Trollernes Kapel, hvori han selv er begravet; han døde 19. Okt. 1416 (K. Erslev, Dronning Margrethe, Kbhvn 1882, og sammes, Erik af Pommern, Kbhvn 1901). — 3) **Peder Nielsen L.**, dsk Biskop, var 1442 Kannik i Ribe og Studiosus i Leipzig. 1458 blev han Ærkedegn for Ribe Domkapitel, 1465 Biskop dér. Som Biskop gjorde han sig skyldig baade i Usædelighed og Simoni, hvorfor Kapitlet truede ham med Klager til de overordnede. Han døde under et Ophold i Viborg 8. April 1483.

Lodenstein, Jodocus van, nederl. Præst, fødtes i Delft 6. Febr. 1620. Hans Forældre hørte til en anset Familie, og han fik en omhyggelig og from Opdragelse. Han studerede i Utrecht under Gisbert Voëtius og i Franeker under Coccejus, i hvis Hus han boede i 2 Aar. Skønt han i dogmatisk Henseende stod paa Voëtius's Side, glømte han dog aldrig, hvad han skyldte Coccejus. 1644 blev han 2. Præst i Zoetermeer ved Delft, 1650 i Sluis i Flandern, 1653 i Utrecht. Dér døde han 6. Aug. 1677. Han førte et asketisk Liv i ugift Stand og mente, at Celibat var i høj Grad tjenligt for en Præst; Kødspiser og Vin undgik han for at leve af Planteføde, og det var i hans Øjne en stor Skade, at Protestanterne ingen Klostre havde. Fra ham udgik der i Hollands og Tysklands reformerte Menigheder en sædelig Vækkelse, der i meget ligner den tysk-luth. Pietisme, og de holl. »Lodensteinere« eller »smukke« og »Alvorsmænd«, der søgte deres Oplyggelse i Forsamlinger, vare et Sidestykke til Pietisterne. Med stor Iver tordnede L. og hans Ven og Kollega i Utrecht, Justus van den Bogaert (d. 1663), imod den »deformerede« Kristendom, der kun var en saft- og krafles Skygge af den sande. L.s Frygt for Skinkristendommen var saa stor, at han fra 1665 ikke turde være med ved Uddelingen af Nadveren, og mange af »Lodensteinernes« holdt sig borte fra Herrens Bord uden ellers at være Separatister. Han var en udmærket Prædikant, og baade hans Prædikener, hans Andagtsbøger og hans aandelige Digte

skaffede ham stor Indflydelse i Nederlandene og langt ud over Nederlandenes Grænser (P. Izn Proost, J. v. L., Amstd. 1880; Ritschl, Gesch. des Pietismus, Bonn 1880, I, 152 f.).

Lodkastning var i Oldtiden i Brug mange Steder, naar det gjaldt om at dele noget blandt flere lige berettigede eller at vælge én blandt flere til et Embede eller en Værdighed. Saaledes se vi i den hl. Skrift, at Krigsfanger og andet Bytte blev delt blandt Sejrherrerne ved L. (Joel 3, 8; Ob. 11; Nah. 3, 10; jvfr. Ps. 22, 19); ved L. blev det ogsaa afgjort, hvem der skulde have Kristi usyede Kjortel (Mt. 27, 35; Mk. 15, 24; Lk. 23, 34; Joh. 19, 23). Oldtiden, der havde en levende Tro paa Gud, opfattede L. en som Guddommens egen Afgørelse; jvfr. Ordspr. 16, 33: »Loddet kastes i Skodet, men det falder, alt som Herren vil«. Paa Heden-skabets Omraade fremtraadte forskellige Former for Sandsigeri ved Hjælp af Lodder, Stave og Pile (jvfr. ogsaa Ester 3, 7 og 9, 24, 26; se forøvrigt Artiklen Esters Bog I, 807). I Israels Folk blev L. brugt, da det hl. Land skulde fordeles blandt de enkelte Stammer, hvorfor selve det delte Land blev kaldet »Loddet« (Josva 15, 1; 17, 14 f.; Dom. 1, 3; Jes. 57, 6), og stundum blev »Lod« Betegnelse for Menneskets Kaar her i Verden (Ps. 16, 5; Jes. 17, 14; 34, 17; Jer. 13, 25; Dan. 12, 13). L. brugtes endvidere i kriminelle Tilfælde, naar det gjaldt at udfinde den skyldige (Josva 7, 14; 1 Sam. 14, 42; jvfr. ogsaa Jon. 1, 7, der gælder fenik. Søfolk); naar der skulde vælges en Mand til et Embede (Konge 1 Sam. 10, 20 f.; Aposteltjeneste Ap. G. 1, 26; Tempeltjeneste 1 Krøn. 24, 4 f.; Lk. 1, 9; Sangtjeneste 1 Krøn. 25, 8 f.); Ydelse af Brænde til Altret (Neh. 10, 35; jvfr. 11, 1); endelig paa den store Forsønningsdag, naar der kastedes Lod om Bukkene (3 Mos. 16, 7 f.; ifølge en Mishna-Traktat vare Lodderne ved den Lejlighed først af Træ, senere af Guld, og de rystedes i en Urne).

Vi kunne ikke med Bestemthed sige, hvorledes Lodderne hos det gl. Israel vare gjorte. Sandsynligvis vare de smaa Tavler af Sten eller Træ, som har Personens eller Stammens Navn; i kriminelle Sager havde de maaske forskellig Farve. Det synes (Neh. 11, 1), som om L. baade før og efter Eksilet i lige Grad blev brugt af Præster og Lægfolk. Jvfr. Art. Urin og Thummim.

Indenfor den kr. K. har L. i tidligere Tid været meget i Brug i Brødermenigheden (se I, 402); men den er nu afskaffet ved en Beslutning af Synoden 1889 (se I. Schütz, Der Losgebrauch in der erneuerten Brüderkirche bis zum Tode Zinzendorfs, i »Der Brüder-Bote« for 1898).

Logia kalder Papias i en Udtalelse, som Evsebios har opbevaret (*hisl. eccl.* 3, 39), det Evangelieskrift, som Apostlen Matthæos havde skrevet paa Hebr. Udtalelsen stammer rimeligvis fra »Presbyteren« Johannes; om han imidlertid har brugt Ordet L. er dog usikkert, medens det er sikkert nok, at Papias har brugt det i Titlen paa de 5 Bøger, som han skrev angaaende Evangelierne. Det er Evangelieindholdet, som han heri sammenfatter, saaledes som Paulus sammenfattede Indholdet af den gamle Pagt i dette Ord (Rom. 3, 2; smlg.

Ap. G. 7, 38); men der kan spørges, om han ved det ejendommelige Udtryk særlig peger paa den ene Side af Evangeliet, Herrens Udtalelser, eller om han bruger det om det hele Indhold. For den første Opfattelse kunde Ordets oprindelige Betydning, guddommelige Udsagn, tale; for den anden, at ikke alene i Herrens Taler og Samtaler, men ogsaa i Beretningerne om hans Gerninger, ja i Fortællingerne om hans Udgang af Verden danner Udsagn af ham de egentlig afgørende Punkter. Hvilken af de to Forstaaelser der er den rigtige, er det ikke muligt med Sikkerhed at afgøre ud fra den korte Udtalelse. Derimod maa der henvises til, at intet tyder paa, at Papias har haft noget andet Evangelieskrift i Tanker, end det af Menigheden kendte Matthæos-Evangelium, idet Hovedvægten ikke falder paa, at det var L., Matthæos havde skrevet, men paa, at han havde skrevet paa Hebr. Det er en Forandring i Evangeliets Sprog, han beretter om, ikke i dets Indhold eller Omfang. I saa Fald maa den anden Forstaaelse fastholdes som den rigtige. At den er det, fremgaar af Presbyterens Ord om Markos-Evangeliets Tilblivelse og Særegenhed, at Peter, hvis Forkyndelse Markos meddelte, sigtede i sin Tale paa Tilhørernes Tare, og ikke paa, at give en Sammenstilling af Herrens L. Er Ordet, brugt om det andet Evangelium, Udtryk for det hele Evangelieindhold, om Gerningerne som om Udsagnene, om Herrens hele Livsgang, er der ingen Grund til at give det en anden Betydning, hvor det af samme Mund eller Pen bruges om det første.

Dette Spørgsmaal har faaet foret Betydning under Forhandlingerne, der i nyere Tid ere førte angaaende de tre første Evangeliers Oprindelse og indbyrdes Forhold. I 1832 skrev Schleiermacher en Afhandling om Papias's Udsagn om de to første Evangelier (i »Studien u. Kritiken«, 4. Hefte), i hvilken han med stor Styrke hævdede, at Ordet L. ikke kunde være brugt om vort nuværende Matthæos-Evangelium, men kun om et Apostelskrift, i hvilket Udsagn af Herren vare sammenstillede. Dette Skrift maatte da betragtes som en Kilde, af hvilken Forfatteren til det første Evangelium havde øst, og som i dette traadte ret kendeligt frem i Afsnit som Kap. 5—7, 10, 13, 1—52, 18, 23, 24—25. Stødet var herved givet til at slaa ind paa en noget anden Vej til Løsningen af det vanskelige Evangeliespørgsmaal end den, som hidtil var fulgt; kunde der i det første Evangelium paavises en apostolisk Kilde, var der saa ikke Rimelighed for, at den store Lighed, der er mellem det første og det tredje Evangeliums Gengivelse af Herrens Ord, kunde stamme fra den samme Kilde? L. vilde saaledes ligge til Grund for Talestoffet i de første Evangelier, medens Peters Prædiken, saaledes som Markos meddelte den, vilde ligge til Grund for det fortællende Stof.

Paa Paavisningen og nøjere Bestemmelse af denne L.kilde har der lige til nyeste Tid været arbejdet med stor Lærddom og Skarpsindighed, uden at Enighed dog kan siges at være opnaaet angaaende dens Beskaffenhed. Den bestemmes til den ene Side som bestaaende udelukkende af Talestof, med en eller anden indstrøet historisk Bemærkning hist og her (H. Holtzmann,

Die synoptischen Evangelien, 1863 og »Handkommentar« 1889; A. S. Barnes i »Journal of theol. Studies« for Jan. 1905); til den anden Side hævdes, at den indeholdt en ikke ringe Del fortællende Stof (B. Weiss, Das Marcus-evangelium, 1872; Da Matthæusevang. u. seine Lucasparallelen, 1876; de senere Udg. af Meyers Kommentar til de første Evangelier). Den skal have begyndt med Døberen og endt med Salvingen i Bethanien.

Det er nu alene gennem Sammenligning af Evangelieteksterne og literær Analyse, at denne Kildes Tilstedeværelse skal kunne paavises; i Papias-Udsagnet har den, som ovenfor paavist, ikke noget Tilhold. Det kan ikke siges, at den er paavist, saa at den endnu foreløbig staar som en Hypotese. Ret sikkert er dog, saafremt den har eksisteret, at den ikke blot har været en Samling af Taler og Udsagn, men ogsaa maa have indeholdt historisk Beretning. A. A.

Logia Jesu. Ved Udgravningerne i Nærh. af Oxyrhynkos, en af det gl. Ægyptens største Byer, 120 eng. Mile Syd for Cairo, fandt man 1897 blandt andre Papyros-Haandskrifter et Blad af en Bog, der indeholdt »Udsagn af Jesus«, og da Udgravningerne i Febr. 1903 vare blevne optagne i Oxyrhynkos, gjorde man et lignende Fund. De omtalte Haandskrifter ere omtrent samtidige, fra Beg. af 3. Aarh. De 2 Fund ere beskrevne og oversatte af B. P. Grenfell og A. S. Hunt (»Sayings of Our Lord«, London 1897; »New Sayings of Jesus and Fragment of a last Gospel«, London 1904). Bidrag til Værdsettelsen af de to Fund findes dels i de nævnte Skrifter, dels, m. H. til det første Fund, i W. Lock og W. Sanday, Two Lectures on the »Sayings of Jesus« (Oxf. 1897), og til dem begge af Th. Zahn i »Neue kirchl. Zeitschrift« for 1905.

Logos bruges i Prologen til Joh. Evang. samt i 1 Joh. 1, 1 og Apok. 19, 13 som Betegnelse for Kristus. Det gr. Ord L. betyder »Ordet«; hvad der har givet Anledning til dets Anvendelse om Kristus, er vanskeligt at afgøre. Man har villet forklare det ud derfra, at Udtrykket »Guds Ord« om den evang. Forkyndelse let skulde kunne lede til Anvendelse af det samme Ord om den Person, som er Midtpunktet i den evangeliske Forkyndelse. Langt bedre end denne aldeles ufyldstgørende Forklaring er en anden, ifølge hvilken den Maade, paa hvilken der i gl. T. tales om Guds skabende Ord, skulde have givet Anledning til, at man tænkte sig dette som en Person, der naturligt lod sig identificere med Kristus. Imidlertid taler de glostl. Steder, af hvilke Ps. 33, 6. 9. og Es. 55, 10 f. er de mest betegnende, ingenlunde om Guds Ord som en Person; ikke heller maa den hyppige Betegnelse »Herrens Ord« (memra) i den senere jødiske Teologi forstaaes om Ordet som en selvstændig Person; det er væsentlig kun en af de mange Omskrivninger for Gud, hvorved man vilde undgaa Anvendelsen af antropomorfistiske Udtryk om Gud. Vil man finde Tale om guddommelige Væsener ved Siden af Gud indenfor den glostl. Literatur, er det mere rimeligt at pege paa Visdommen (Ordspr. 8). Dog selv for Visdommens Vedkommende gælder det samme som for Ordets, at Opfattelsen af dem som personlige Væsener egentlig kun er til Stede i

saadanne Skrifter, hvor Paavirkning fra gr. Aandsliv sikkert er forhaanden (Vidsommens Bog). En tilstrækkelig Forklaring finder vi derfor ikke ud fra gl. T., men maa søge yderligere Hjælp til Forstaelse af Udtrykket L.s Anvendelse om Kristus deri, at dette Ord i Forvejen havde en udstrakt Anvendelse i gr.-rom. Filosofi. Allerede hos Heraklit var L. Betegnelse for Verdensfornuften, men først Stoikernes Benyttelse af det gjorde det kendt i vide Kredse som en Betegnelse for den gudommelige Verdenslov. Paavirket heraf greb den jødiske Filosof Filo Udtrykket L.; men hos ham bruges det ikke blot om upersonlige, ideale Kræfter; han taler ogsaa om en personlig L., der paa den ene Side skildres som »en anden Gud«, en Guds »førstefødte Søn«, og paa den anden Side som »en Ypperstepræst« og »Talsmand«, der taler Menneskers Sag hos Gud. Hermed skal dog ikke være sagt, at der kan tales om direkte Paavirkning af den johannæiske Literatur ud fra Filo. Forskellene er i hvert Fald overordentlig store: Hos Filo tales der om flere, hos Joh. kun om én L.; hos Filo tales der om L. baade som personlig og upersonlig; hos Joh. er L. og Kristus det samme, den personlige Aabenbarer af Gud. Man behøver sikkert heller ikke Filo som Medlem for at forstaa Joh.s Benyttelse af Udtrykket L. Naar han med et Udtryk, som baade havde Tilknytningspunkter i gl. T., og som var velkendt i hedenske Kredse, vilde betegne Kristus som den fuldkomne Aabenbarer af Gud, maatte Udtrykket L. ligge ganske nær. Men Joh. er ganske selvstændig i sin Benyttelse af dette Udtryk; fordi den historiske Kristus er bleven det alt beherskende Midtpunkt i hele hans Sjellev, maa han, naar han gør L. og Kristus til ét, i samme Øjeblik afklæde Ordet største Delen af de Forestillinger, som hedensk Filosofi havde sammenknyttet det med, og i Stedet derfor fylde det med hele den levende konkrete Virkelighed, som Jesu Liv afgiver. Det er det kødblevne Ord, som han har set med sine Øjne og befølt med sine Hænder, det er dette Ord, hvem i Virkeligheden den centrale Plads tilkommer, som i gl. T. antydningssvis tillægges Guds Almagts Ord, og som i den hedenske Spekulation anvises L.

Med Betegnelsen L. vil Joh. saaledes paa en ogsaa i hedenske Kredse forstaaelig Maade udtrykke, at Mennesket Jesus Kristus er den fuldkomne Aabenbarer af Gud. »Hvo mig har set, har set Faderen«. Men L. bliver ikke til. Fremtrædelsesformen kan blive en anden; men L. er fra Ewighed. Derfor hedder det: »I Begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud«. Her satte imidlertid den senere Spekulation ind; medens Joh. om Jesu Forudtilværelse indskrænker sig til at sige, at han i Begyndelsen var i Samfund med Gud og baade ved Skabelsen og Forløsningen er Guds Midler, drøfter den senere Spekulation L.s Tilblivelse. Man taler om Sønnens Avling af Faderen. I det nu de Tanker om upersonlige Kræfter eller personlige underordnede Midlere imellem Gud og Menneskene, som i hedensk Spekulation forbandt sig med Begrebet L., kom til at spille ind ogsaa i kr. Tænkning, opstod der Fare for, at man skulde komme

til at sprænge Gudsbegrebets Enhed og til at tænke sig Kristus som en Slags lavere Gud. Derved førtes K.n ind i de langvarige kristologiske Stridigheder. Allerede hos det 2. Aarh.s Apologeter mærker vi det filosofiske L.begrebs Indflydelse paa Tankerne om Kristus baade paa den allerede nævnte Maade og tillige i en anden Henseende. Særlig en Justinus Martyr taler om en Aabenbaring af L. forud for Jesus Kristus, og det ikke alene indenfor Jødedommen, men ogsaa i Hedenskabet; ved saaledes at føre alle Sandhedsglimt indenfor Hedenskabet tilbage til L., mente man at blive mere sikker paa Krdommen som den absolute Aabenbaring. Og dog var man her inde paa Veje, hvor man fjernede sig mere og mere fra Joh.s Tale om L.; man begyndte at lægge Hovedvægten paa L.s Forudtilværelse i Stedet for som Joh. at bygge alle Tanker om Kristus paa den eneste sikre Grund: den historiske Kristus. Men om end paa denne Maade L.begrebet i flere Henseender har haft en uheldig Indflydelse paa den kr. Tænkning, maa det paa den anden Side ikke overses, at Joh.s Tale om Kristus som Ordet, der var i Begyndelsen og var Gud, har været et Værn mod alle Tanker, der søgte at reducere ham til en genial profetisk Personlighed (A.Aall. Gesch. der Logosidee in der griech. Philos. und der christl. Lit. I—II 1896 —99). F. T.

Lohmann, Hartvig, weigeliansk sindet Læge, var født i Itzehoe og blev senere Byskriver i Flensborg. Hans Angreb paa Præsterne og kans sværmeriske Tale om »Kristus i os« (se Art. Weigel, Valentin) bragte ham i Strid med Præsteskabet. Han opgav da sit Embede og trak sig tilbage til Svabstedt, hvorfra han fortsatte Polemiken mod det ydre Kirkevæsen, indtil et Reskript fra Hertugen af Gottorp (27. Sept. 1624) viste ham ud af Landet. Han tog til Tyskland, hvor han blev ansat ved et Saltværk, stadig sysselsat med Studier; navnlig fordybede han sig i Paracelsus (se d. Art.). Da Trediveaarskrigen begyndte, rejste L. til Odense, hvor han nedsatte sig som Læge. Han fik en stor Praksis, men vakte de stedlige Lægers Uvilje, og da han ikke tog Del i den offentlige Gudstjeneste, blev Præsterne opmærksomme paa hans mystiske Tankegang. Efter lange Forhandlinger blev L. 8. Jan. 1635 vist ud af den danske Konges Riger og Lande. Han appellerede og blev da kaldt for en Forsamling, bestaaende af det akademiske Konsistorium og et Par Biskopper. Over for denne Domstol vedkendte han sig den augsburgske Konfession, hvilket blev kundgjort fra Prædikestolen i Odense. Desuden maatte han love at gøre Præsterne i denne By fornøden Afbigt. Om han har gjort det, vide vi ikke. Hans Dødsaar kendes heller ikke (H. F. Rørdam i Khist. Saml. 3. R. V, 1f.).

Lohrmann, Gustaf, sv. Konvertit, katolsk Prælat; f. 1678 i Stockholm, hvor Faderen var en fremragende Læge, studerede i Upsala, gik i sv. Krigstjeneste, drog 1698 til Rom, hvor han blev Katolik og ansat i *Congregatio de propaganda fide*. Han stod især i høj Gunst hos Kardinal Giovanni Francesco Albani, der forærede ham et lille udvalgt Bibliotek, og efter at han 1700 var bleven Pave (Clemens XI),

tog han L. til cameriere d'onore — en Stilling han indtog hos 4 af Clemens's Efterfølgere — og gav ham 1708 et Kanonikat ved Kirken S. Maria in Trastevere i Rom, i hvis Domkapitel han senere blev Decanus. L. døde i Rom 21. Jan. 1748; han berømmes som en ædel Mand, trofast mod Venner. De Svenskere, som kom til Rom, fandt i ham en velvillig Beskytter og Velynder. O. A.

Lois, Timotheos's fromme Bestemoder, formodentlig Evnikes Moder og ligesom denne af jød. Byrd (2 Tim. 1, 5; jvfr. 3, 15 og Ap. G. 16, 1). Sandsynligvis blev hun af Paulus ført til den kr. Tro under hans første Besøg i Lystra. L. G.

Loisy, l'abbé A., fr. Teolog, f. 1857, blev præsteviet 1879, underviste 1881—93 i Hebr. og Eksegese ved l'Institut catholique i Paris, var 1894—99 ansat ved et Institut i Neuilly-sur-Seine for Dominikanerinder, forlod det af Helbredshensyn og holdt 1900—1904 frie Forelæsninger ved l'Ecole pratique des Hautes Etudes i Paris. Flere af hans Forelæsninger foreligge trykt: *Histoire du Canon de l'ancien et du nouveau Testament* (1890); *Histoire critique du texte et des versions de l'ancien Testament* (1892—93); *Les mythes babyloniens et les premiers chapitres de la Genèse* (1901); *Etudes évangéliques* (1902); *Le quatrième Evangile* (1903), der i Joh. Evang. ser et rent Tendensskrift. Et apologetisk Skrift, *L'Evangile et L'Eglise* (1902), rettet mod Harnacks »Das Wesen des Christenthums«, hvori L. vil vise, at den sande Krdm maa søges i den Livets Fylde og Totalitet, hvori den har udfoldet sig, i Træet og ikke, som Harnack vil, i Spiren til Træet, vakte betydelig baade Modstand og Begejstring (jvfr. P. Sabatier i »Revue chrétienne«, 1904 Nr. 1); det blev af L. forsvaret i *Autour d'un petit livre* (1903), men Rom satte begge Skrifter paa Index (L'Osservatore Romano, 25. Dec. 1903). L. tilkendegav sin Lydighed mod Rom ved at opgive sin Undervisning (April 1904). Om Modsætn. mellem L. og Harnack se »The Expositor« for Febr. 1905. S. A. B.

Lojus, dsk Biskop, var først Abbed i Ringsted, 1213 blev han Biskop i Odense. Han var til Stede paa Kirkemødet i Slesvig 1222. Med Fynboerne førte han Strid om deres Tilbøjelighed til »Helgebrude«. Hans Dødsaar er ukendt.

Lolland-Falsters Stift oprettedes 3. Dec. 1803; da fik nemlig L. og F. og de omliggende Smaaøer (blandt disse de under Præste Amt liggende Øer Bogø og Farø) deres egen Biskop. Tidligere havde L. og F. hørt under Fyns Stift. Birgittinerkirken i Maribo (se d. Art.) er Stiftskirke, men Biskoppen bor siden 1843 i Nykøbing paa Falster. Biskopper: Andr. Birch 1803—5; P. O. Boisen, der tillige var Præst og Seminarieforstander i Vesterborg, 1805—31; Rasm. Møller 1831—42; G. P. Brammer 1843—45; P. C. Stenersen Gad 1845—48; D. G. Monrad 1848—54, afskediget 26. April af Ministeriet Ørsted; J. H. Laurup 1854—56; S. C. W. Bindesbøll 1856—71; D. G. Monrad 1871—1887; H. V. Sthyr 1887—99 (1897—99, medens S. var Kultusminister, styrede Stiftsprovst O. S. Assens Stiftet som konst. Biskop); H. C. v. Leunbach 1899—1903; S. Sørensen 1903.

Lollarder, se Wyclif.

Loman, Abraham Dirk, holl. Teolog, f. i

s'Gravenhage 16. Sept. 1823, Søn af en luth. Præst, havde i Begyndelsen mest Lyst til at blive Koncertsanger. Han studerede i Arnheim og Amsterdam hos Lutheranerne og Remonstranterne, rejste derpaa til Schweiz og Tyskland, hvor han gik i Skole hos Paulus i Heidelberg, D. F. Strauss, da i Heilbronn, og F. C. Baur i Tübingen, som gjorde det stærkeste Indtryk paa ham. 1846 blev han Hjelpepræst ved den luth. Menighed i Maastricht, 1848 Præst dér, 1849 i Deventer. 1856 blev han Præst ved den luth. Præsteskole i Amsterdam; han læste over næsten alle teologiske Discipliner, skønt en Øjensygdom, der begyndte 1871, i 1874 gjorde ham helt blind. Da Athenæet i Amsterdam blev Universitet, blev L. Prof. ved dette, men han beholdt tillige Stillingen ved Seminariet. 1893 tog han sin Afsked; 17. April 1897 døde han. L. syslede foruden med Theologien især med Musik. Han har bearbejdet Koraler, komponeret Korsange og gjort Tilbød til et Oratorium, bygget over Højsangen. Og tillige var han en betydelig Musikhistoriker. Som Teolog var han afgjort Nyrationalist og Kritiker indtil den vildeste Hyperkritik. Lidt efter lidt blev han en humanistisk Religionsfilosof i Steden for en kr. Teolog, og med den kirkelige Krdm brød han helt. I Evangelierne vilde han kun se Tendensskrifter uden historisk Værdi, og i Jesus kun en Symbolisering og Personifikation af Tanker, der først kom til fuld Udvikling i 2. Aarh. (»Het oudste Christendom«, et Foredrag 1881). Senere indrømmede han dog, at Jesus fra Nasaret vel var en historisk Person, men ikke Stifter af Krdmmen, og tilsidst var han ikke utilbøjelig til i »Læreren fra Nasaret« i en vis Forstand at se Krdmmens Stifter og en Mand, der, udrustet med større Genialitet end Johannes Døber og Jakob den retfærdige, havde en Livsplan og et kosmopolitisk Fromhedsideal. I sine sidste Leveaar rettede han sin Kritik mod de paulinske Breve og blev ikke, som F. C. Baur, staaende ved de 4 store Breve, men forkastede ogsaa Galaterbrevet's Ægthed, som han tidligere (mod A. Pierson) havde forsvaret. Ogsaa Paulus var for ham en mytisk Figur, og der var efter hans Opfattelse i ethvert Tilfælde stor Forskel paa den »historiske« og den »kanoniske« Paulus (*Questiones Paulinæ*, i »Theol. Tijdschrift« 1882, 83 og 86). I van Manen fandt L. en Discipel, ligesaa i R. Steck og Joël, men ellers tog de fleste, selv af de mest kritiske, Teologer Afstand fra »den radikale hollandske Skole«. van Manen og Meyboom have udgivet L.'s »Nalatenschap« (I, Groningen 1899).

Lombard, Alexandre Etienne, Søndagssagens Forkemper, en Bankiersøn, f. i Genève 23. April 1810, traadte ind i sin Faders Forretning. Han blev først kendt ved forskellige Smaaskrifter om Finansspørgsmaal; 1840—46 tog han paa konservativ Side Del i den politiske Strid i Kanton Genève. 1861 opgav han paa Grund af Sygdom Forretningstilværet. Et lille Skrift, »Herrens Dag eller Syndens Dag«, vakte først hans Opmærksomhed for Søndagshvilens Betydning, og 1861 hørte han Godet paa den evangeliske Alliance tale for Søndagshelgen. Præsidenten, Sir Culling-Eardley, sagde da til ham: »Det var noget for Dem!«. Disse Ord gjorde Indtryk paa L., og allerede 1862 tog han Del i

Dannelsen af Genève-Foreningen for Søndagens Helligholdelse; 1866 blev den til et Samfund for hele Schweiz; 1871 blev L. Samfundets Præsident, og 1876 blev dette et internationalt Samfund. Lige til sin Død (29. Maj 1887) vedblev L. at virke for Søndagshvilen med Mund og Pen, ved Rejser og ved et udstrakt Brevskifte. Han er ogsaa optraadt i Literaturen med et kirkehist. Arbejde, *Pauliciens, Bulgares et Bon-Hommes en Orient et en Occident* (Genève 1879); foran det findes en Fortegnelse over en Del af hans Flyveskrifter.

Lombarder, Peter, middelalderlig Dogmatiker, se Peter Lombarder.

Lombardiske fattige, se Valdes og Valdesiere.

Loménie de Brienne, Etienne Charles de, Erkebiskop og Kardinal, f. 1727 i Paris, blev 1752 Generalvikar hos Erkebiskoppen af Rouen, 1762 Biskop af Condom, 1763 Erkebiskop af Toulouse. 1766 blev han Medlem af en Kommission, der skulde reformere de religiøse Ordener. Han røbede under Arbejdet i denne Kommission stor Uvilje over for Munkevæsenet, men tillige fremragende Egenskaber som Finansmand, hvorfor han 1787 blev Calonnes Efterfølger som Finansminister. Allerede 24. Aug. 1788 maatte han dog nedlægge dette Embede, som han ikke var voksen. 1789 blev han Erkebiskop af Sens, og Pius VI gav ham Kardinalhatten. Under Revolutionen aflagde han Ed som konstitutionel Præst og blev da Biskop i Departementet Yonne. Derved kom han i Strid med Paven. Han sendte Kardinalhatten tilbage til Rom, og Paven erklærede, at L. de B. skulde have alle sine kirkelige Værdigheder forbrudt. Trods Velviljen over for Revolutionen kom L. de B. i Fængsel, og dér døde han 15. (16.) Febr. 1794, lige som han skulde føres til Paris.

London, Kirkelig Statistik. Oldtidens L., der af Tacitus omtales som en driftig Handelsby, ligger nu dybt begravet og kendes kun af sparsom Omtale i den rom. Literatur og den nyere Tids Udgravninger. Der er intet Spor af, at der i Romertiden fandtes nogen Kirkebygning; senere havde dog den britiske K. en Biskop i L., men den i en Kronike meddelte Bisperække er apokryf (Stubbs, *Registrum Sacrum Anglicanum*, 152). L. kristnedes under stadige Kampe mellem Heptarkiets Konger. 604 grundede Angelsachserne et Bispedømme; den første Biskop, Mellitus, blev 621 fordreven, og til 654 var Sædet ubesat, men siden er Rækken med faa, korte Afbrydelser fortsat indtil vore Dage. Efter at de Danske i 9. og 10. Aarh. gentagne Gange havde forsøgt at erobre Byen, overgav den sig frivilligt til Knud d. st., under hvis fredelige Regering Grunden blev lagt til en kommunal Forfatning. Blandt de mange Fremmede fandtes der en Del Danske, og længe bevaredes Mindet om dem i Navne paa Kirker, der nu ere forsvundne, 1852 udgravedes i Nærheden af St. Pauls Domkirke en Gravsten med Runeindskriften: »Kina lod lægge denne Sten over Taki«. Efter Normannerens Erobring blev L. inddelt i Sogne, og over $\frac{2}{3}$ af Byens Grund blev dækket af Kirker og Klostre. Efter at St. Pauls K. var bleven ødelagt ved en stor Brand 1087, rejstes en ny, stor og pragtfuld Domkirke, der fuldenndtes 1314. Alle Landets Biskopper og Abbeder havde

Boliger i L. Allerede i 14. Aarh. maatte Biskoppen have en Suffragan. Henrik VIII konfiskerede Klostrene, Edvard VI omdannede nogle af dem til Kirker og Skoler. L. var den vigtigste Skueplads for Ref.stidens Begivenheder og for 17. Aarh.s Omvæltninger. Under Borgerkrigen havde Folkepartiet sin faste Borg i Hovedstaden. Efter en Pest 1665 fulgte 1666 en Brand, der ødelagde 89 Kirker og 13,200 Huse. Til de gamle K.r i Cityen, der undgik Ilden og endnu ere bevarede, høre St. Bartholomew's i Smithfield og The Temple Church, begge fra 12. Aarh.; den sidste, hvis Rotunde er en Efterligning af Gravkirken i Jerusalem, er restaureret i 19. Aarh., men uden tilstrækkelig Pietet, og bruges endnu; dens Præst kaldes *Master of the Temple*. Efter Branden byggedes 50 nye K.r efter Christopher Wrens Planer, deriblandt den nuværende St. Pauls Domkirke, en Efterligning af Peterskirken i Rom. St. Mary le Bow med det herlige Spir er en af de smukkeste af disse K.r og karakteristisk for eng. Arkitektur. I 18. Aarh. forfaldt de gl. K.r, og der byggedes kun faa nye. 1822 fuldenndtes St. Pancras, til hvilken Arkitekten benyttede et Motiv fra Akropolis. Da var den nyeste Tids Arbejde for Kirkelivets Fremme lige begyndt.

Byen Westminster, der 1540—50 havde sin egen Biskop, voksede efterhaanden helt sammen med L., om den end ligesom Cityen har beholdt sin gamle kommunale Forvaltning. Abbediet, ødelagt af de Danske, genopført af Edvard Bekenderen, omdannet af Henrik III og Edvard I, udvidet med Henrik VII's Kapel, et af de skønneste Bygningsværker i den eng. Perpendikularstil, endelig i 17. Aarh. af Wren og Hawkesmore forsynet med 2 Taarne, er med sine talrige Mindesmærker en national Helligdom, der symboliserer Rigets Kultur og Verdensmagt.

Byen Southwark syd for Themsen blev 1462 lagt ind under L.s Jurisdiktion og var Begyndelsen til det nuværende Syd-L. Blandt de faa Minder fra Middelalderen maa nævnes St. Saviour's Church fra 13. Aarh.

Udenom det gamle L. (Cityen), Westminster og Southwark, som den forholdsvis lille Kærne, har der, idet talrige Byer ere voksede sammen dermed, dannet sig en Ring af indre og udenom den en Ring af ydre Forstæder. I sit fulde Omfang (Politidistriktet) dækker L. et Areal af over 32 danske \square Mil og har henimod 7 Mill. Indb. I kirkel. Henseende udgør L. 2 Bispedømmer, og endda høre udstrakte Bydele til et 3dje.

Bispedømmet L., der flere Gange er bleven omreguleret, omfatter nu Cityen, Westminster, Grevskabet Middlesex og Dele af Grevskabet L., d. e. Størstedelen af de Bydele, der ligge Nord for Themsen, tilligemed nogle mindre Landdistrikter mod Nord og Vest, og havde 1901 en Befolkning paa 3,558,624 Mennesker. Der er 171 Sogne, af hvilke over 200 ere nye. Biskoppen har Kaldsret til et stort Antal Embeder. Han har 3 Suffraganer: Biskopperne af Islington, Kensington og Stepney, henholdsvis for den nordl., sydl. og østl. Del af Stiftet; Cityen staar umiddelbart under ham selv. Desuden har han en assisterende Biskop for de anglik. Menigheder i Nord- og Mellemeuropa,

hvorimod de i Sydeuropa høre under det 1842 oprettede Bispesæde i Gibraltar. Der er 2 Arki-diakoner, under dem 26 Provster (*rural deans*) og o. 1900 Præster. Biskoppen har 6 eksaminerende Kapellaner, 1 Huskapellan, 1 officiel og 1 privat Sekretær. Hans Residens er Fulham Palace; men han har ogsaa en Bolig i den indre Del af Stiftet (London House). Han oppebærer 10,000 Pd. Strl. om Aaret, men der stilles ogsaa store Krav til hans Gæstfrihed og Gævmildhed (jvfr. Biskop Ingrams Offentliggørelse af sit Aarsregnskab i »The Guardian« for 28. Dec. 1904). Hver af Suffraganerne har en Missionskapellan. Til St. Pauls Domkirke og Westminster Abbedey er der knyttet Kapitler, der i den nyeste Tid ere reformerede. Officielle Meddelelser vedrørende Stiftet fremkomme i *The London Diocese Magazine*.

L. har ikke noget egentligt Universitet, men flere store universitetslignende Institutioner. *University College*, grundet 1828, for Studerende af alle Denominationer, har Professorer i de matematiske og naturvidenskabelige Fag, de klassiske og de moderne Sprog, Historie, Retsvidenskab og Medicin. *King's College*, fra samme Tid, har tillige et teol. (anglik.) Fakultet. *London University*, der tidligere kun var en Eksaminationsanstalt, omdannes nu, og der er en Reformbevægelse i Gang, som har til Formaal at forene de nævnte Institutioner og flere andre til et stort Universitet. Undervisning i Teologi meddeles foruden i *King's College* ogsaa i *St. John's Hall*, Highbury; i Islington findes et *Church Missionary College*. Adskillige Fonds yde Understøttelse til ubemidlede teol. Studerende. *Diocesan Church Reading Union* søger at fremme planmæssig Læsning af kr. Literatur blandt Præster og blandt Lægfolk af begge Køn. *The Church Historical Society* udgiver Skrifter til Oplysning om den eng. K.s Historie. *Christian Evidence Soc.* virker ved Foredrag og Smaaskrifter i apologetisk Retning. Af særlig Betydning for Teologer ere Bibliotekerne ved St. Pauls Domkirke, i Lambeth Palace, Sion College og Church House. Mange Præster ere lavt lønnede. »The Ecclesiastical Commission« har bl. a. til Formaal at forbedre deres Kaar; i samme Øjemed anvendes »Queen Anne's Bounty«, »Queen Victoria's Clergy Fund« o. a. Fonds. »Poor Clergy Relief Corporation« og »Fund of the Clergy Corporation« yde paa forskl. Maader Hjælp til trængende Præster, og der er ligeledes af enkelte Personer stiftet Legater til Understøttelse afsaadanne. »London Poor Clergy Holiday Fund« skaffer saa mange som muligt Ferieophold paa Landet. I et Hospits i Hendon N. for L. optages Præster, der for en Tid trænge til fuldstændig Ro, og der findes flere lignende Rekreatiionshjem ligesom ogsaa adskillige Stiftelser og Legater til Bedste for Præsters Enker og Born. Der findes saa vel som i andre Stifter Seminarier for Lærere og Lærereinder, næsten alle oprettede af K.n. Da Skoleloven af 1870 indførte en udogmatisk Religionsundervisning (Bibelhistorie uden Lærebog), lod K.n med stor Bekostning bygge Kirkeskoler, og ogsaa under Skoleloven af 1903, der er mere gunstig for K.n og derfor bekæmpes af Dissenterne, anses det for nødvendigt at opretholde Kirkeskolerne. For ad den Vej at sikre de

Børn i Stiftet, der høre til Statskirken, Religionsundervisning i Overensstemmelse med dens Lære, virker *The London Diocesan Church Schools Association*, for hvilken Biskoppen er Præsident.

Den øverste Repræsentation for Bispedømmet er Stiftskonferencen. I Henhold til en af Provinssynoden (*The Convocation of Canterbury*) 1898 vedtagen Resolution dannes der efterhaanden Menighedsraad (*Parochial Church Councils*), bestaaende af Sogdenes Præster og Kirkeværger samt nogle valgte Medlemmer. Det er Begyndelsen til den mere selvstændige Kirkeforfatning, der er Maalet for Nutidens »Church Reform«-Bevægelse (om den se Ch. Gore, *Essays on Ch. R.*, London 1898).

Den eng. K.s talrige Selskaber og Foreninger have deres Hovedsæde i L. 41 af dem have deres Kontorer i Church House, der i det Hele taget er Midtpunktet for K.n.s frie Virksomheder (I, 508). I Bispedømmet L. findes der mange Institutioner og Foreninger for indre Mission og kirkel. Diakoni. *The Bishop of London's Fund* (grundlagt 1868) anvendes til Opførelse af Kirker og Missionshuse, Lønning af Præster og lignende Formaal. *The London Diocesan Church Building Society* (1854), *The Corporation of the City of London* (Cityens Magistrat), *The Society for Promoting the Enlargement, Building and Repairing of Churches and Chapels in England and Wales* (1818) virke i samme Retning, og Bidrag ydes ogsaa af et Legat, kaldet *Marshall's Charity*. I 19. Aarh. er der i Stiftet bygget over 400 K., næsten 200 deraf hovedsagelig ved Hjælp af Bisk. af L.s Fond. *The London Diocesan Home Mission*, grundet af den daværende Biskop Tait 1857, er den vigtigste kirkel. Forening for indre Mission. *The East London Church Fund*, oprindeligt bestemt for den østl., men senere udvidet til ogsaa at omfatte den nordl. Del af Stiftet, støtter den indre Mission i o. 200 Sogne ved at yde Bidrag til Lønning af Præster, Lægprædikanter (*lay readers*) og Diakonisser. Det nydannede *Church Parochial Mission Society* virker for Indførelsen af en organiseret Sognemission. *Diocesan readers* ere Lægmand, der have Biskoppens Tilladelse til at prædike i indviede kirkel. Bygninger ved særlige Gudsstjenester. *Lay Helpers' Association* arbejder for at fremme Lægmandsvirksomheden i Stiftet. Et af Soc. for Promoting Christian Knowledge oprettet *Church Training College for Lay Helpers* uddanner Lægmand til Arbejde i indre Mission. Siden 1843 har der bestaaet et *Church of England Sunday School Institute* og et *Church of England Young Men's Society*. I indre Mission og kirkel. Diakoni virke mange *Brotherhoods* og *Sisterhoods*. *The Brotherhood of St. Andrew* søger især at drage de Unge til K. Om *Church Army* se I, 508. I den nyeste Tid er der oprettet *Settlements*, hvis Bestræbelser gaa i kristelig-social Retning: Oxford House, The Inns of Court Mission, Christian Social Union Settlement, The People's Palace, Toynbee Hall, St. Margaret's House, The Women's Settlement, North London Ladies' Settlement. Kollegiet Christ Church i Oxford og adskillige Latinske skoler underholde Missioner i forskl. Distrikter. Mangfoldige andre Foreninger og Institutioner virke i specielle Øjemed.

De yderste Kvarterer mod Øst, East London-over-the-Border, med de største Dokker og de største Gasværker og en Befolkning paa o. 750,000 Mennesker, høre ind under det 1877 oprettede St. Albans Stift. Kirkelivets Former ere her væsentlig de samme som i Bispedømmet L. Blandt de talrige kirkel. Institutioner kan nævnes *The Bishop of St. Albans Fund*, der er bestemt for Kæmpebyens østl. Grænsedistrikter og her anvendes til lignende Formaal som Bisk. af L.s Fond i Bispedømmet L.

Syd-L., den Del af L., der ligger Syd for Themsen og nu tæller o. 2 Mill. Indb., er i 19. Aarh. flere Gange omreguleret i kirkel. Henseende (i nogle Aar hørte store Dele deraf under Bispedømmet L.) og kom efterhaanden ind under Bispedømmet Rochester. Fra 1891 havde Biskoppen over dette Stift en Suffragan for Syd-L., Biskoppen af Southwark; men 1904 er der bleven oprettet et selvstændigt Bispedømme Southwark, der for Tiden er ved at blive organiseret. Mange Sogne ere for store, og der hersker stor Fattigdom og Nød i mange af dem. Der er allerede udført et godt Arbejde; men Sognedelingen er hidtil ikke naaet saa vidt som N. for Themsen. Talrige Foreninger for indre Mission og kirkel. Diakoni virke her paa lignende Maade som i Bispedømmet L.

De rom. Katoliker have et Ærkebispedømme, Westminster; men de rom.-kat. Bispedømmer ere ikke anerkendte af Staten. De have opført en Domkirke og talrige andre Kirker rundt om i L., virke med et stort Apparat og udføre et ikke ringe Arbejde, især ved Barmhjertighedsgerninger blandt de Fattige; men den rom.-kat. K. har dog ingen Fremgang. Derimod have Dissenterne, især de større Samfund, vundet en overordentlig stor Udbredelse. Ved en af »Daily News« foranstaltet og af Mudie-Smith ledet Optælling er det blevet konstateret, at de nonkonformistiske Samfund have omtrent ligesaa mange Kirkegængere i L. som Statskirken, hvoraf dog ikke kan sluttes, at de have ligesaa mange Medlemmer som den (jvfr. Beretn. paa Kongressen i Liverpool i Okt. 1904). Dissenterne ere mere eller mindre udbredte over hele Byen og udføre et overordentlig stort Arbejde med alle Arter af indre Mission og Kærlighedsgerninger. Fremfor alt er Spurgeons Værk i Syd-L. af blivende Betydning.

L. indtager m. H. til praktisk kirkel. Virksomhed en enestaaende Stilling i den evang. Kristenhed i Europa. De mange og store Gaver, der udmærke det religiøse Liv i den kæmpemæssige By, finde altid nye Opgaver, nye Veje og nye Midler for den Tro, der er virksom i Kærlighed. De Foreninger og Institutioner, der virke for at vække og fremme det kr. Liv, tælles i Tusinder, og mange af dem ere blevne Forbilleder for lignende i andre Lande. Dels ere de knyttede til Statskirken, dels til de enkelte afvigende Samfund, dels ere de *undenominational* eller *pandenominational*. I konfessionel Henseende befinde de fleste nonkonformistiske Samfund sig i en indre Oplesning, og ikke mindst i L. gaa de mere og mere over i hinanden. Under mangfoldige, forskellige Former findes der rundt om i L. frie Virk-

somheder i Missionens og Kærlighedsarbejdets Tjeneste. Eksempelvis og i Flæng nævnes følgende: Citymissionen virker ved 460 By-missionærer over hele L. Den af Sognepræsten William Pennefather grundede *Mildmay Mission* er et Komplex af Institutioner, der øve Diakoni i mange Retninger. Dr. Barnardos Børnehjem (I, 221) udfører et stort Værk, der er kendt over hele Verden. Frk. Macphersons *Home of Industry* er Arnested for et stort og vidt forgrenet Kærlighedsarbejde. *Exeter Hall* (K. F. U. M.) er et af de vigtigste Centre for det evang. Kirkeliv. I Syd-L. ligger der et Missionshus som *Red Cross Hall* og *Settlements* som *Cambridge House* og *Browning Hall*. En omfattende Fremstilling af de religiøse Samfunds Virken i L. er for første Gang givet i Ch. Booth's statistiske Kæmpeværk, og den Kritik, som det indeholder, vil maaske tjene til, at det kr.-humane Arbejde, der gøres, paa et og andet Punkt bliver uddybet (W. J. Loftie, Hist. of L., I—II, London 1884; L. Diocese Book for 1904; Rochester Diocesan Directory for 1904; St. Albans Diocesan Calendar for 1904; Ch. Booth, Life and Labour of the People in L., Third Series: Religious Influences, I—VII, London 1902 [i vol. VII findes en Oversigt over de forskl. kirkel. Samfunds Virksomhed; hertil knytter sig et »final vol.« med en Oversigt over forskl. sociale Forh. og et Tilbageblik]; R. Mudie-Smith, The Religious Life of L., London 1904; Low's Handbook to the Charities of L., udkommer hvert Aar).

C. E. F.

London Missionary Society er det andet i Rækken af de engelske Missionsselskaber, der fødtes af den i Slutn. af 18. Aarh. vaagnede Missionsentusiasme, og ret egentlig dennes ægte Barn med al den opblussende Begejstrings lyse Optimisme og idealiserende Missionssyn og dens Overseen af konfessionelle Forskelligheder og historiske Betingelser, og det har til Dels bevaret dette Præg trods alle lidte Skuffelser i Arbejdet. Det stiftedes 21. Sept. 1795 som »Missionsselskabet« og talte blandt sine Fædre anglikanske Præster (Dr. Haweis, Pentecost, J. Eyre) og Lægmand (J. Hardcastle) ved Siden af Dissenters, fornemmelig Kongregationalister (D. Bogue, G. Burder, J. Love), men ingen Baptister, der allerede havde faaet deres M. S. De vilde ikke sende Hedningerne nogen Form af Kirkeordning eller Styrelse, men Guds herlige Evangelium. Men Anglikanere og Presbyterianere fik snart deres egne M. S. Metodisterne havde deres eget Missionsarbejde, og saaledes blev L. M. S. dog Kongregationalisternes M. S., præget af den independentistiske Subjektivisme og Mangel paa Syn for Kirke og Sakramenter. Men det har været en entusiastisk Vejbyder, det første til at gaa ind, hvor nye Lande aabnede sig for Missionen: i 1797 paa Sydhavsøerne (Tahiti), 1798 Nordindien, 1799 Sydafrika (van der Kemp), 1807 Kina (R. Morrison), 1818 Madagaskar, 1871 Ny-Guinea. Og man maa beundre dets Skare af heroiske Missionærer: J. Williams 1817 til Sydhavet (Rajatea, Rarotonga og Samoa), R. Moffat 1817 og D. Livingstone 1841 til Sydafrika (Betsjuanaland), Ringeltaube 1806 til Sydindien (Travankor), J. Gil-mour 1870 til Mongoliet, J. Chalmers 1871 til

Ny-Guinea og mange andre. Men det har manglet paa Klarhed over de vundne Resultater, der ofte ere overvurderede, paa Sejghed i at holde ud, hvor der ikke »skete noget«, og paa Fasthed i Styrelsen af de nydannede Menigheder, der trods Umodenhed for tidlig ere gjorte selvstændige, hvoraf Følgen er bleven ret bedrøvelige Menighedstilstande (paa Madagaskar og Sydhavsoerne, i Sydafrika og Vestindien). Paa Sydhavsoerne, hvortil dets første Missionærer udsendtes, har L. M. S. set sit Værk svært skadet og sine Missionærer til Dels fordrevne ved indtrængende rom.-kat. Missioner, støttede af fransk Vaabenmagt (Tahiti, Rajatea, Loyalitets-Øerne), men det har endnu Missioner paa Hervey-Øerne, Niue, Tokelau- og Ellice-Øerne samt Lifu (af Loyalitets-Øerne) og paa Ny-Guinea en voksende Virksomhed — i alt 16,000 Menighedsmedl. (32 Missionærer). I Sydafrika har det for tidlig trukket sig tilbage og kun beholdt 1 Station i Kaplandet (Hankey) samt Betsjuana- og Matebele-Missionen, 4300 Menighedsmedl. (20 Missionærer). Paa Madagaskar har det haft sit mest glimrende og vel mindst solide Arbejde og maattet afgive en Del af sin Missionsmark til Pariser-Missionen, men har endnu 28,700 Menighedsmedl. i Provinserne Imerina og Betsileo (28 Missionærer). Ved Tanganyika-Seen i Centralafrika har det 1887 optaget en Mission, der længe har staaet i Stampe og nu tæller 75 Menighedsmedl. (13 Missionærer). I Nordindien har det endnu kun 820 Medl. (41 Missionærer) i Kalkutta, Benares og flere Byer; i Sydindien 2670 Medl. (51 Missionærer) i Belari, Kuddapa, Bangalur og flere Steder, og i Travankor sin mest blomstrende indiske Mission med 8800 Medl. (16 Missionærer). I Kina har L. M. S. en solid Mission i Amoy (Sydkina) og en rask voksende i Hankow (Midtkina) 6000 Medl., men arbejder ogsaa i Vest- og Nordkina (Peking, Tientsen) — i alt i Kina 12,700 Medl. (77 Missionærer). Fra Vestindien trak L. M. S. sig tilbage 1883, i britisk Guyana (Demerara) har det 1 Missionær. L. M. S. har i 1904 tilsammen 279 Missionærer (kvindelige medregnede), 74,786 Menighedsmedl., 225,000 adherents, 935 indfødte Præster, 88,000 Elever i sine Skoler. Dets Indtægt 1903 var 177,500 Lst., Udgiften 188,600 Lst. (R. Lovett, *The History of the L. M. S. 1795—1895*, I—II, London 1899; S. Horne, *The Story of the L. M. S.* new edit. 1904).

V. Sn.

London Society for promoting Christianity among the Jews; se II, 569 b.

Londoner-Polyglot, se Polyglotter og Walton, Brian.

Longinus hed ifølge Legenden den Soldat, der gennemborede Kristi Side med sin Lanse. Andre give den Centurion, der sagde: »Sandelig denne var en Gudesøn«, dette Navn.

Lonicerus, Johannes, luth. Filolog, f. 1499, var først Augustinermunk i Wittenberg og som saadan en god Ven af Luther og Melancthon. 1523 kom han til Strassburg, 1527 til Universitetet i Marburg som Prof. i Gr. og Hebr. Der døde han 1564. Han var en trofast Tilhænger af Ref., og allerede 1520, som Luthers Famulus, svarede han Alveld (I, 65). Senere oversatte han flere af Luthers tyske Skrifter paa Latin.

Loofs, Friedrich Armin, tysk Kirkehistoriker,

f. i Hildesheim 19. Juni 1858, studerede i Leipzig, Tübingen og Göttingen, blev 1882 Privatdocent i Kirkehistorie i Leipzig, 1886 Prof. extr. dér; 1887 Prof. extr. i Halle, 1888 Prof. ord. dér. Han har bl. a. udgivet: *Zur Chronologie der bonifazischen Briefsammlung* (1881); *Antiquæ Britonum Scotorumque ecclesie* (1882); *Leontius von Byzanz I* (1887, »Texte und Unters.« III, 1. 2); *Predigten* (1892); *Leitfaden zum Studium der Dogmengesch.* (1905 *); *Studien über die dem Joh. von Damaskus zugeschriebenen Parallelen* (1893); *Das Apostolicum. Predigten* (1895); *Eustathius von Sebaste und die Chronologie der Basilius-Briefe* (1898); *Anti-Haeckel* (1900 *); *Grundlinien der Kirchengeschichte* (1901).

Lope de Vega, Félix Carpio, sp. Digter, f. 1562, d. 1635. Mærkelig tidlig udviklet skrev han, kun 13 Aar gl., sin første Komædie. Af adelig Slægt og dertil svarende Opdragelse-følte han Trang til krigerske Bedrifter, gik efter at være bleven Student med paa et Togt til Azorerne og var 1588 med paa den »uovervindelige Flaade«, hvor han trods Kamp og Uvejr skrev et større Epos. Han var to Gange gift, men havde flere uægte Børn. Sorgen over hans anden Frustrus Død bragte ham til 1614 at blive Fransiskaner og derefter Præst. 1616 blev han apostolsk Protonotar i Toledo; senere udnævntes han til Dr. teol. og Johanniterridder, til Benloening for et Digt til Maria Stuarts Pris. Paa sine ældre Dage deltog han ofte i Autodaféer og hengav sig til voldsomme Andagtsøvelser, hvorved hans Helbred blev nedbrudt. L. er Skaberen af det spanske Nationalteater. Hans digteriske Produktion er kvantitativt enestaaende. Foruden Romaner, episke Digte, flere Samlinger religiøse Digte, skal han have skrevet o. 2000 dramatiske Arbejder. Af disse have vi o. 500 Treaktstykker, o. 40 Autos (katolsk religiøse Festspl., se Calderon I, 445) og talrige mindre Stykker (Loas og Entremeses). De religiøse Dramaer kunne ikke i Form og Indhold maale sig med Calderons, men ere inderligere og dybere i religiøs Henseende. Han forstaa træffende at skildre baade Naturen og Menneskene, og de mange geniale Enkeltheder i hans Værker have været en uudtømmelig Stofkilde for senere Digtere (Hertz, Kongen og Bonden). Samlet Udg. af hans Skrifter ved Menendez y Pelayo (foranstaltet af det spanske Akademi), 1890 f. Nogle af hans Mellemspil og »Fuente Ovejuna« ere overs. paa Tysk i A. F. v. Schack, *Span. Theater II* (Frkf. 1845). Jvfr. E. Günthner, *Studien z. L., Rottweil*, 1895; Wurzbach, L. u. seine Komödien, Leipzig. 1899). S. A. B.

Loreto, Valfartsted. En Bulle af Pave Julius II (fra 1507) siger, at det dengang var en from Tro, og at der gik det Rygte, at Marias Hus i Nasaret efter det sidste Korstog paa underfuld Maade var bleven flyttet til Europa, til Byen Loreto i Kirkestaten, som derved blev et af Kristenhedens mest berømte Valfartsteder. Han fortalte i det 14. og 15. Hdaar, at »det hl. Hus« (*Santa casa*) i Natten mellem 9. og 10. Maj 1291 af Engle var bragt over til Raunitza (mellem Tersato og Flume) i Dalmatien, og senere, efter 3 Aars og 7 Maaneders Forløb (10. Dec. 1294), til den fromme Lauretas Lavrbærlund i Nærheden af Recanat. Efter hende kaldtes Huset siden »det lauretanske

Hus* og Stedet L. Da der kom mange daarlige Folk til L., skal det hl. Hus 2 Maaneder senere (7. Sept. 1295) paany af usynlige Hænder være baaret hen til det Sted, hvor det nu staar, paa en Høj, der ligger omtr. 200 Skridt fra det forrige. De rom. Katoliker fastholde, at baade skriftlige Vidnesbyrd og Mineralogi og Kemi (Undersøgelse af Stenene i Huset) godtgøre, at det hl. Hus er ægte. Dette er senere, efter Tegning af Bramante, omgivet med hvidt carrarisk Marmor, der danner et eget Hus, og Sansovino har smykket Marmorfladerne med Billedhuggerarbejder. Over Huset byggedes der, efter Boccalinis Tegning, en prægtig Basilika, der blev færdig 1587, under Sixtus V. 1797 blev L. plyndret af fr. Soldater, og en Madonna-Statue, der tillægges Lukas, blev ført til Paris; men 1801 sendte Napoléon den tilbage. Fra det 15. Hdaars Slutn. have Paverne knyttet Afslad til Besøg af *casa santa*, og d. 10. Dec. holdes der en Fest for den underfulde Omflytning af Huset. Omkring det hl. Hus har der dannet sig en By, der 1586 blev et Bispesæde, idet Bispstolen i Recanati flyttedes dertil. 1587 stiftedes en Ridderorden af L., der skulde værne det hl. Hus, som var udsat for Overfald og Plyndring. I det 18. Hdaar var der endnu over 250 L.-Riddere. I det 19. forsvandt Ordenen, men Domherrerne i L. bære Ridderernes Ordenstegn, et ovalt Guldskjold med et Madonnabillede, i en gylden Halskæde (M. V. Würzler, L. Ein Pilgerbuch 1879; J. B. Vuillaume, La Sainte-Maison de L. Preuves authentiques de la translation, Rome 1884). Se Lauretansk Litani (S. 31).

Loriti, Heinrich, Filolog, Geograf, Musikteoretiker og Digter, fødtes 1488 i Mollis i Kanton Glarus, hvorfor han kaldtes Glareanus. Han studerede i Bonn, Rottweil, Wien og Köln, hvor han blev Magister. 1512 reakte Maximilian I ham Lavrbærkransen som Digter. Han hilste en Tidlang Ref. med Glæde, men da han saa, at der blev lagt større Vægt paa det religiøse end paa de klassiske Studier, trak han sig tilbage fra Reformatorerne og blev en Fjende af Ref. G. levede i flere Aar i Basel, men efter Ref.s Sejr dér, trak han sig tilbage til Freiburg i Breisgau, hvor han døde 1563. Foruden som Udgiver af gr. og lat. Klassikere (navnlig Livius) er han især bekendt som Musikteoretiker (*Isagoge in musica*, 1516; *Doctekachordon*, 1547).

Losungen. Ved Slutningen af Brødremenighedens daglige Aftenforsamling (die Singstunde) begyndte Zinzendorf 1728 at give Menigheden det Skriftord eller Psalmever, hvorover han havde talt, med hjem som et Løsen (Losung) eller Parole for den følgende Dag. 1729 begyndte man ved Aftenmøderne at trække Løsenet for den følgende Dag af en Æske med Skriftord. Zinzendorf betragtede et saadant Løsen som et Ord givet af Herren selv til Menigheden. For Aaret 1732 lod 1731 Zinzendorf første Gang en »Losungs-Buch« trykke; den tilignedes den danske Prinsesse Sofie Hedvig. Han vedblev indtil sin Død 1760 aarligt at udgive en »Losungs-Buch«. (Samlede i Sammlung der Loosungs- und Textbüchlein der Brüdergemeine 1731—1761, I—IV, Barby 1762). Den af ham forberedte Udgave for 1761 skattedes særlig højt i Brødremenigheden. Efter

Z.'s Død overtog Unitets-Direktionen Bogens Udgivelse og gav den dens blivende Form. Den indeholder to Skriftord for hver Dag i Aaret. Det første, Løsenet (die Losung), tages fra G. T., 2000 Skriftord samles, og af dem udtækker Unitets-Direktionen et for hver Dag. Det andet Skriftord, Læreteksten (die Lehrtext), vælges frit af N. T., dog saaledes, at Ordene det ene Aar tages af Evang., Ap. G. og Joh. Aab., det næste af Brevene og det tredje af hele N. T. Ved Valget af Læreteksterne tages særligt Hensyn til den evang. Kirkes og Brødremenighedens Festsdage. Desuden har de sidste Aargange indeholdt Angivelse af Bibelafsnit til Morgen- og Aftenandagt. Brødremenighedens Losungs-Buch har i de sidste Aartier vundet en vid Udbredelse ogsaa udenfor Brødremenighedens Kredse. 1903 trykkes desuden flere Tusinder i de indfødtes Sprog (Unitets-Direktionens Oplysninger i »Die täglichen Losungen u. Lehrtexte der Brüdergemeine für das Jahr 1904«, 3 f.).

Fra Brødremenighedens og dens Venners Kredse udbredte den Skik sig tidlig, at man ved vigtige Afgørelser af en Løsen-Æske (Ziehkästchen) trak et vejledende Løsen. Mod denne Skik, der minder om lignende hos Grækere og Muhammedanere, er der ofte bleven protesteret (i Danmark af Skat Rørdam paa Betsedamødet 1896), uden at Skikken dog derfor er forsvundet. — Om Brødremenighedens Brug af Lodkastning, der officielt afskaffedes ved Synoden 1889, se I. Schütz, »Der Losgebrauch in der erneuerten Brüderkirche bis zum Tode Zinzendorfs« i »Der Brüder-Bote« 1898. Kn. H.

Lot, Abrahams Brodersøn (1 Mos. 11, 27. 31). Hans Fader Haran var død tidlig. Da Abraham forlod sin Hjemstavn (i Harran) for at drage til Kana'an, tog han L. med sig (12, 4 f.). Der er næppe Grund til at betvivle, at L. var fulgt med Abraham under dennes kortvarige Ophold i Egypten; Antydningen heraf i 13, 1 er det unødvendigt at opfatte som en redaktionel Bemærkning. Da Abraham og L. paany opholdt sig i Egnen ved Betel, forårsagede en Strid mellem deres Hyrder, at de herefter søgte forskellig Boplad. Abraham gav uselvisk L. Retten til at vælge først, og L. begik da den skæbnesvangre Daarskab at foretrække den rige Egn ved Sodoma trods Indbyggernes Ryggeløshed. Medens han boede her, blev han under Kedorlaomers Krigstog slæbt bort som Fange og reddedes kun ved Abrahams modige Indgriben (14, 12 f.). L.s Egenytte ved hint Valg af det herlige Land blev ham tilsidst til Ulykke; Kap. 19 fortæller herom, og hvorledes han kun reddedes som en Brand af Ilden fra Sodomas Undergang med Tabet af al sin Rigdom, saa at han herefter fristede en fattig Tilværelse i Bjærgene Østen for det døde Hav, hans Efterkommers Moabiternes og Ammoniternes Land.

Af Enkeltheder herved kan fremhæves Skilddringen af L.s Gæstfrihed mod de 2 Mænd (Engle), der besøgte ham før Stadens Undergang. Hertil sigtes i Hebr. 13, 2 (jvfr. ogsaa Abraham i 1 Mos. 18, 3). Ogsaa 19, 6—8 skal, ihvorvel en senere Tid maa tænke anderledes om sligt, ses i Gæsterettens Lys. Om hans Hu-

strus Ulydighed og Død siger Kristus (Lk. 17, 32): kommer L.s Hustru i Hu! En Saltsten i Skikkelse som en Kvinde gjaldt i Efterslægten for L.s Hustru (Visd. 10, 7; ogsaa Josefos); den har formodentlig været at se ved Djebel Usdum (hvis Navn svarer til Sodoma) S. V. for det døde Hav. Maaske er Fortællingen i 19, 30—38 om L.s Døtre, der øjensynlig staar i løsere Forbindelse med det øvrige, Moabiternes og Ammoniternes eget Stammesagn (Gunkel) og i deres Mund fortalt til Stammødrenes Berømmelse. Fra et israelitisk Synspunkt er derimod deres Gerning en Gru og til Skam og Skændsel for disse mod Israel saa haanske Fjender (jvfr. 5 Mos. 32, 32).

Ved Siden af Abraham staar L.s Karakter som svag. Dog var han en »retfærdig« (2 Pet. 2, 7, 8; jvfr. 1 Mos. 19, 9), der ikke bojede sig for Sodomas Vanart, og som af Gud agtedes for værdig til Udfrielse. Saaledes er ogsaa hans Minde i den muhammedanske Verden (Koranen). Araberne kalde efter hans Navn det døde Hav Bahr Lüt : L.s Sø. L. G.

Lotan, horitisk Stammeøverste (1 Mos. 36, 20 f.). Nogle identificere L. og Lot.

Lotz, Wilhelm, luth. Teolog, f. i Kassel 12. April 1853, studerede i Leipzig og Göttingen, habiliterede sig 1883 i Leipzig, blev s. A. Privatdocent i Erlangen, 1884 extr. Prof. i Teol. i Wien, 1885 ord. Prof. dér. Blandt hans Skrifter maa mærkes: *Die Inschriften Tiglathpilesers I* (1880); *Qvestiones de historia Sabbati* (1883); *Das A. T. und die Wissenschaft* (1904).

Lotze, Hermann, tysk Filosof, er den ypperste Repræsentant for den idealistiske Filosofi i den efter-gegelske Tid. Han er født 1817 i Bautzen i Sachsen. Hans Studietid falder just i den Periode, da det store Omslag i Tænkemaaden fra Idealisme til Realisme fuldfyrd sig; fra Midten af Trediverne i Aarhundredet forlader Bevidstheden mere og mere afgjort den filosofiske »Begrebsdigtning« og vender sig til Studiet af Fagvidenskaberne. Personlig følte L. sig draget til begge Sider. Hans Hovedstudium var Medicin, men navnlig gennem Filosofer, Christian Hermann Weisse, fik han stærke Impulser i idealistisk Retning. Saa maatte den videnskabelige Opgave for ham forme sig som et Forsøg paa at forene de modsatte aandelige Retninger, saaledes at enhver kom til sin Ret. Paa den Maade har han ogsaa bevidst opfattet sin Opgave: paa samme Tid og i lige Maal at hævde en etisk-religiøs Idealisme og en nøgtern, streng naturvidenskabelig Realisme. Ved den Maade, hvorpaa han har sat Tro og Viden i Forhold til hinanden, har han sin egentlige Betydning som Tænker. Naar han paralleliseres med en anden Tænker, der har stillet sig en lignende Opgave, Fr. A. Lange (S. 16), da er Forskellen, at medens Lange ganske opgiver en positiv, teoretisk Løsning af Tilværelsens dybeste Gaader, saa vil L. netop forsøge paa at give en videnskabelig Begrundelse af en altomfattende Verdensanskuelse. Det bliver saaledes et nyt filosofisk System, som han kommer til at give.

I ydre Henseende forløb hans Liv stilfærdigt. 1844 kaldtes han som Herbarts Efterfølger til Göttingen, og her virkede han lige til 1881, da han drog til Berlin, hvor han dog samme

Aar døde. Hans Arbejder er dels af naturvidenskabelig, dels af filosofisk Art. Blandt de første er »*Medicinische Psychologie*« 1852, et grundlæggende Værk paa den moderne Psykologis Omraade. Blandt de sidste staar »*Mikrokosmos*« i 3 Bind, 1856—64 i første Række; dertil kommer »*Gesch. der Ästhetik in Deutschland*«, 1868, og den sidste afsluttende Fremstilling af hans Tænkning i »*System der Philosophie*«, hvoraf to Bind, Logik 1874 og Metafysik 1879 er komne, medens det tredje og sidste Bind, som skulde have indeholdt en Behandling af de æstetisk-etiske og især religionsfilosofiske Spørgsmaal, blev borte paa Grund af hans Død. Endelig er hans Forelæsninger i Grundrids — 8 i Tallet — udgivne siden.

Det er fornemmelig i Mikrokosmos, at vi finder hele L.s ejendommelige Livsbetragtning. Fremfor noget andet af hans Værker har dette skønne og rige Værk gjort hans Navn berømt; det er i Virkeligheden ogsaa, baade ved sit Indhold og sin Form, et af de mest monumentale Værker, som det menneskelige Aandsarbejde i nyere Tid har at opvise. Der er her en sjælden Forening af personlig Idealitet og klar Tænkning. L. har ved sin særegne Begavelse været ualmindelig udrustet til at forstaa begge de to Sider af Tilværelsen, som han vil forene.

Det gælder om at begynde paa fast Grund. Derfor tager L. sit Udgangspunkt i den legemlige Verden. Idet han gaar igennem den, finder han, at alt, hvad der her møder os, kan forklæres ved den mekaniske Naturbetragtningens Princip. Det menneskelige Legeme er herefter ikke andet end et materielt Produkt, der i sine Forandringer er de samme Naturlove undergivet, som vi ellers overalt uden Undtagelse ser gælde i den ydre Natur. Men hvorledes forholder det sig da med Sjælen? Her staar vi efter L.s Overbevisning ved en helt ny Livsform. I vore Forestillinger har vi at gøre med noget, som ikke blot er til, men som er til for os; de sjælelige Funktioner kan da umulig, som Materialismen vil, have deres Aarsager i legemlige Processer; disse kan aldrig blive mere end de ydre Anledninger til, at en ren, selvstændig sjælelig Virksomhed kommer til Stede. I Sjælelivet, i Bevidstheden finder vi først os selv i egentlig Forstand; vor Ejendommelighed som Mennesker beror paa den Enhedshandling, hvormed vi samler det mangfoldige ydre Liv og gør det til vort. Overfor Materialismen udtaler L. det berømte Ord: Unter allen Verirungen des menschlichen Geistes ist diese mir immer als die seltsamste erschienen, dass er dahin kommen konnte, sein eigenes Dasein, welches er allein unmittelbar erlebt, zu bezweifeln oder es sich als Erzeugniss einer äusseren Natur wieder schenken zu lassen, die wir nur aus zweiter Hand, nur durch das vermittelnde Wissen eben des Geistes kennen, den wir leugneten«.

Men saa melder sig Spørgsmaalet om Foreningen af Sjæl og Legeme. Hvorledes kan den Vekselvirkning forklæres, som vi her iagttager? Ved Tanken om Vekselvirkningen staar vi ved et Hovedbegreb i L.s Filosofi. For det første søger han at vise, at den Vanskelighed, som kommer frem i Vekselforholdet mellem Sjæl og Legeme, ingenlunde er en enestaaende, men

tværtimod en ganske almindelig, der fremtræder overalt, hvor noget sker. At noget virker paa noget andet, er, hvad Hume allerede har gjort gældende, en dyb Gaade, som ikke kan forstaaes. Men mere end denne almindelige Vanskelighed møder os heller ikke i Forholdet mellem Sjæl og Legeme. Det er nemlig ikke to ganske forskellige Verdener, som her mødes; de er nærmere besat af ensartet Natur. Man gaar almindeligt ud fra, at Atomet er noget udstrakt; dette holder efter L.s Mening ikke Stik. Atomerne maa tænkes som immaterielle Kraftpunkter. Hvad vi kalder Rummet, er kun et Skin, en subjektiv Anskuelsesform. Den hele Legemverden bliver saaledes forvandlet til en Verden af Sjæle. Ligesom Leibnitz vil L. ikke vide af døde Masser; alt skal være Liv og Bevægelse. Og dette er mere end en Drøm; med tankemæssig Nødvendighed skal vi føres til en saadan Antagelse, naar vi forelægger os selv Spørgsmaalet om, hvad det vil sige, at Naturen er til. Hvor kan noget være til, uden at der maa eksistere et Væsen for sig, der kan danne Udgangspunkt for en Bevægelse og være modtagelig for Paavirkning? Hvis der slet ikke findes faste Punkter, men alt er flydende, da kan der heller ikke forestilles nogen Realitet. Men at noget eksisterer for sig selv i Modsætning til andet, er just, hvad der er ejendommeligt for det aandelige Liv i Modsætning til det uandelige. Altsaa maa der tænkes en almindelig Besjæling af alt eksisterende, vistnok i forskellige Grader, men dog bestandig saaledes, at vi er komne udover den abstrakte Modsætning mellem Aand og Materie.

Alligevel staar endnu den almindelige Vanskelighed tilbage ved at forstaa Vekselvirkningens Natur. Hvad kan forklare dette Faktum, at en Genstand paavirker en anden? Er det en real Kraft, et Element, som løser sig fra den ene Genstand og forbinder sig med den anden? Det forstaaes slet ikke, hvorledes der her kommer en Forbindelse til Stede. At henvise til en Naturorden, hjælper ikke, thi Naturlovene er intet i sig selv, men eksisterer kun, forsaavidt som de er Udtryk for en bestaaende Virkelighed. Vi maa da antage en oprindelig Forbindelse af alt, idet alt det eksisterende opfattes som Dele af et uendeligt levende Væsen. Det er dette Væsen, som i Grunden alene eksisterer, det er den absolute Substans, og alt andet er kun Modifikationer deraf. Paa denne Maade bliver der et virkeligt Enhedsbaand, der forbinder alt; saa kan Vekselvirkningen mellem de forskellige Fænomener forklares, thi alt sker indenfor det ene og samme uendelige Væsen. Hvad vi kalder Mekanisme er ikke andet end et Udtryk, en Form for Substansens Selvvirk-somhed.

Saaledes er vi altsaa naaede frem til det Absolute, idet vi alene er gaaet ud fra den mekaniske Verdenssammenhæng. Uden at gøre noget Spring, alene ved at se paa den almindelige Samvirken i Verden er vi naaede til denne ideale Højde. Den maa imidlertid nærmere bestemmes. Det kan maaske synes, at det kun er en formal Karakter, som er tillagt den bærende Enhedsgrund; imidlertid maa den Bestemmelse, som før blev givet af Livet, naturligvis ogsaa faa Anvendelse herpaa. Det vil sige, at det

Absolute ogsaa maa opfattes som et reelt, for sig eksisterende Liv, der har Værdi i sig selv. Hermed udsiges to nye Bestemmelser, som udfylder Billedet af Gud. Det højeste Liv maa være personligt; Personlighed er den højeste Form for det aandelige Liv, og derfor kommer Personlighedsbestemmelsen først til sin fuldkomne Ret hos Gud og ikke hos de ufuldkomne Mennesker. Og idet det højeste Liv viser sig som det sympatiske Baand, der knytter alle levende Væsener sammen, maa vi endvidere bestemme Gud som Kærlighed.

Hermed mener L. at have begrundet en Monisme i den sande og rette Forstand. Det staar for vor Erfaring, som om vi maa standse ved tre uensartede Udgangspunkter: vor Tænken fører os tilbage til visse nødvendige Sandheder, vor Iagttagelse til en bestemt given Virkelighed, og vor Samvittighed til en højere ubetinget Værdibestemmelse. Hvor forskellige disse Sfærer end kan synes at være, maa vi dog tro paa en sidste Enhed, der maa være én Grundtanke, som behersker alt andet, og den finder L. i det værdifulde. I sin første Metafysik udtaler han, at den sande Begyndelse for Metafysiken ligger i Etiken. Denne Overbevisning svigter han aldrig siden; han tager den op i Slutningen af sit sidste Værk, idet han udtaler sin Forvisning om at være paa den rette Vej, naar han i det, som skal være, søger Grunden til det, som er. Det godes Idé er for ham den højeste og til Grund liggende for alt. Al Naturens Orden er tjenende for den. Og dette forstaar han udtrykkelig saaledes, at det ikke er Sandheden eller Lovmæssigheden i sig selv, som har Betydning, men, at de kun faar deres Betydning ved at være Værdier for noget levende, ved at reflekteres i en Bevidsthed, der føler deres Værdi.

Anvendt paa Verdenslivet vil dette betyde den fulde Anerkendelse af det teleologiske Synspunkt. Verdensløbet er en Historie, hvis Dele udgør én sammenhængende Variation over det ene og samme Tema. Her er en Trinrække af Skabninger, hvor intet, selv det mindste, dog er betydningsløst. Naar man spørger om Forstaaelsen af den fortløbende Udvikling, da er der forlængst blevet svaret, at der herved skal tænkes paa en Opdragelse af Menneskeslægten. Dette finder L. rigtigt nok, men hvorledes kan man gennemføre denne Tanke, naar man blot holder sig til den givne Verden? Der maa være en virkelig Identitet til Stede hos dem, der skal opdrages; Skylden og Straffen maa træffe det samme Subjekt. Men Menneskeheden er ikke et saadant identisk Subjekt; det bestaar af vekslende Individuer. Skal det nævnte Synspunkt fastholdes, maa vi tænke os en højere Sammenhæng, hvor enhver faar Lejlighed til at nyde de Goder, som han hernede har kæmpet for, uden at naa dem.

Det er en Personlighedsfilosofi i stor Stil, som her er givet. Der er indrømmet den ubeslutsomme Bestemmelse af Tilværelsen al dens Ret, men netop saaledes viser det sig, af hvor underordnet Betydning den Plads er, som Mekanismen har at udfylde i Verdens Bygning. Vi har nu set Gennemførelsen af dette Synspunkt i Metafysiken; det følger af sig selv, at der til den metafysiske Grundbetragtning maa

svare en psykologisk. Det ejendommelige her er Fremhævelsen af Følelsen som det egentlige Midtpunkt i Menneskesjælen; Tingenes Væsen bestaar ikke i Tanker, og Tænkningen er ikke i Stand til at fatte det; det er under andre Former, at den hele Aand kommer til Besindelse over Livets væsentlige Indhold. Det er gennem Vurderingen, som udgaar fra Følelsen, at dette sker.

Saaledes er dette ejendommelige System, hvis Karakter, træffende er udtrykt af dets Autor, naar han siger, at Virkeligheden i det store er Poesi, Prosa er kun det tilfældige og begrænsede Syn paa Tingene, som et lavere Standpunkt giver. Her er begge Dele, Tankens nøgterne Arbejde i det enkelte og den ideale Anskuelses store Udsigter, men hver har faaet sit. »Kun at begejstres for det store, men være tro i det smaa«, har L. skrevet, og han har tænkt derefter. Nogen Ufejlbarehed for sine Tanker har han dog mindst af alle troet paa. Han slutter sin Forfattervirksomhed »med Ønsket om ikke overalt at have taget fejl og iøvrigt med det orientalske Ordprog: Gud véd det bedre«. —

Om Betydningen af L.s Filosofi er det vel for tidligt at tale. Nogen egentlig Skole har han ikke dannet. Særlig i Sverig synes hans Tanker at være bleven værdsatte. En særegen Betydning for Teologien har han haft gennem sin klare og energiske Fremhævelse af Verdi-bestemmelsens Betydning (O. Caspari, H. L., 1883 og 1894; E. Pfeiderer, L.s philosophische Weltanschauung, 1882 og 1884; K. Thieme, Der Primat d. prakt. Vernunft bei L., 1889; R. Falckenberg, H. Lotze, I Del; R. Gejer, H. L.s Tankar om Tid och Tidlighed, 1886; H. Höfding, L. og den svenske Filosofi, i Letterstedts Tidsskrift 1890).

F. C. K.

Louis d'Allemand, se Aleman, Louis d' (I, 50).
 Lourdes, Valfartsted i Gascogne. 11. Febr. 1858 mente Bernadette Soubirous, en 14aarig Datter af en fattig Møller, i en Grotte at se Madonna. Næste Søndag gentog Synet sig, og »den smukke Dame« befalede Bernadette 14 Dage i Træk hver Dag at komme til Grotten; som Løn blev der lovet hende Lykke hinsides. Mange andre kom til Stedet, hvor Madonna formentlig havde aabenbaret sig; en Kilde vældede frem, og dens Vand havde helbredende Kraft. 25. Marts sagde »den skønne Dame« sit Navn (»Jeg er den ubesmittede Undfangelse«), og 16. Juni saa Bernadette hende for 18. og sidste Gang. I Beg. havde den fr. Regering søgt at standse Valfarterne til L., men efter at en Kommission havde undersøgt Bernadettes Fortællinger og Vandet i L., blev Valfart til L. tilladt, og der blev lagt Grund til en Kirke dér. Denne blev indviet 2. Juli 1876 af Ærkebiskop Guibert af Paris, og Pius IX gav ved et Brev det nye Gudshus Rang som Basilika. I Grotten, hvor de formentlige Madonna-Aabenbaringer havde fundet Sted, var der allerede 4. April 1864 rejst en Marmorstatue, og Kilden var bleven ledet ind i forskellige smaa Badekamre, i hvilke de syge kunde søge Helbredelse. Missionspræsterne i Garaisson have overtaget Ledelsen af Valfartstedets Anliggender, og der er senere dannet »Broderskaber for Vor kære Frue i L.«. Bernadette Soubirous traadte under Navnet Maria Ber-

nard ind i de barmhjertige Søstres Kloster i Nevers, og dér døde hun 16. April 1879. L. er fremdeles et meget søgt Valfartsted, fra hvilket der meldes om stadige Mirakler. L.-Vand sendes til hele den rom.-kat. Kristenhed, og til L. er der knyttet en rig Opbyggelses-Literatur baade i Poesi og Prosa og forskellige Tidsskrifter. (Berdoc, A medical View of the Miracles at L., i »Nineteenth Century« for Okt. 1895; A. Loth, Le miracle en France au XIX siècle, Paris 1894, 164 f.; M. Meschler, Novene zu U. L. Frau v. L., Freib. 1886; Hofele, L.-Buch, Leutkirch 1867; F. H. Reusch, Die deutschen Bischöfe und der Aberglaube, Bonn 1879, 67 f. samt E. Zolas Roman »L.«, Paris 1894).

Lous, Martin Christian Theodor, Skole-direktør, blev født i Frederiksværn 20. Febr. 1817. Han blev teol. Kand. 1842, s. A. Lærer ved Almueskolen »Christi Krybbe« i Bergen, 1846 Lærer ved den alm. Friskole steds og i 1854 tillige Klokke ved Nykirken. Fra 1861 til sin Død 22. Marts 1871 var han Skole-direktør i Bergens Stift. Hans Skrifter er: »Daabens Sakramente, udviklet i Foredrag« (1858) og »Haandbog i den christelige Børnelærdom for Konfirmander og konfirmerede« (1860—62), det sidste et større Værk i 3 Dele. A. B.

Loven. Her handles der ikke om Loven i juridisk-borgerlig Betydning, heller ikke om Moselov efter dens historiske Oprindelse og specielle Indhold (se Art. Mosebøgerne), men om L. som etisk-dogmatisk Begreb og om Moselov under dette Synspunkt.

Jesus Kristus, der ved sit Liv og sit Ord blev Evangeliets Skaber og Evangeliets Sum, fødtes under L., førte sit Liv under L.s Begrænsning, ophevede den ikke, men fuldkommede den. At Moselov alligevel efter sin Form og som Livsprincip i Kristus var ophevet for den Kr. (selv om de første Jødekr. som Jøder følte sig forpligtede overfor L., se Ap. G. og Jakobs Brev), blev den første Kristenheds vigtigste fælles Erkendelse, særlig — overfor de radikale Jødekr. — bragt til Klarhed og Sejr ved Paulus. Han paaviste, at i Spørgsmaalet Lov-Evangelium (subjektivt: Gerninger—Tro) som Frelsesprincip, drejede det sig om et Enten-Eller, han klargjorde L.s historiske Stilling som en Melleminstans mellem Forjættelsen og dens Opfyldelse i Kristus, og han bestemte dens Betydning derhen, at den ved sit Forbud ægger Syndelysten frem til bevidst Overtrædelse og saaledes — skønt selv hellig og god — baade øger Synden og vækker Syndserkendelse, hvor ved den gør en forberedende Gerning for Evangeliet, som, modtaget i Tro, ved Aandens Kraft virker det nye Liv, hvad der var umuligt for L. Disse Grundtanker er bestemmende for den kr. Betragtning af L., og de kom frem med ny Kraft ved Reformationen, som jo væsentlig var en Fornyelse af den paulinske Krdmsforkyndelse i en Kristenhed, hvor Evangeliet var ved at blive opfattet som en ny Lov. Et af de væsentligste Punkter i Reformationsbevægelsen maatte da blive at vinde den rette Klarhed over L.s Betydning.

Hovedbegrebet bliver her Guds Ord, som Reformatorerne vilde trænge ind til gennem alle Menneskelærdomme. Men Guds Ord bestaar af Lov og Evangelium. Og L. bestemmes

nu — ikke historisk = Moselov, men — begrebsmæssig, som Guds hellige Viljes Krav til Menneskene om at føre et fuldkomment helligt Liv, et Krav, hvortil vi i vor naturlige Samvittighed føler os absolut forpligtede, og som ledsages af Truslen om Dom og Straf for Overtrædelsen. Alt hvad der forkynder dette, er Lov, enten det findes i den ny eller den gamle Pagts Bog, medens Evangeliet er Budskabet om Frelsen ved Guds frie Naade i Jesus Kristus. Luther har fuldstændig gennemført Tanken om Moralens fuldstændige Ophævelse for den Kr., saaledes at selv de 10 Bud, som han dog fastholder til praktisk Brug i den kr. Børnelærdom, ikke gælder for den Kr., fordi de er talt til Mose, men som Udtryk for den i Kristus oplyste, naturlige, sædelige Erkendelse. Hvilken er nu L.s Andel i Ordets frelsende Virkning paa Mennesket i Omvendelse og Helliggørelse (eller med ét Ord: Boden, I, 343 f.)? Her har Reformatorerne væsentlig set L.s Betydning i at vække Samvittigheden, vise Mennesket dets Synd og Guds Vrededom, knuse al dets naturlige Selvtillid og saaledes vække Trangen til Frelse og gøre det modtageligt for Evangeliet (*conversio impij*). Gennem L. gør Gud saa at sige sin uegentlige Gerning (*opus alienum*), medens han gennem Evangeliet direkte virker Frelsen (*opus proprium*). Men hele Kristenlivet er efter Luther Bod, som fortsættes i den stadige Dødelse og Fornyeelse (*mortificatio* og *vivificatio*), der imidlertid ikke længer har L. alene, men Evangeliet og den frelsende Tro til Forudsætning.

Her opstaar nu den antinomistiske Strid, idet Agricola vil begrænse L. til det rent ydre, borgerlige Omraade og lade Boden helt igennem virkes af Evangeliet alene. Han bekæmper altsaa endog Brugen af L. som Bodspræken for den uomvendte (i *conversio impij*). Se Art. Antinomisme og Agricola.

Form Conc. bringer Afgørelsen af disse stadige Stridsspørgsmaal i Luthers Aand (Art. 5: de lege et evangelio, 6: de tertio usu legis). Vi finder her Læren om L.s tredobbelte Brug: *usus politicus*, (ydre Tugt, borgerlig Orden), *usus elenchiticus s. pædagogicus* (dens Betydning som Tugtemester til Kristus) og endelig *usus didacticus* (dens Betydning som blivende Norm og Motiv for den genfødte). F. C. lærer nu, at al Synd, ogsaa Vantroens Synd, erkendes i Kraft af L., saa at den Helligaand ikke blot gennem Evangeliet trøster, men ogsaa gennem L. skræmmer. Først L.s Angst, saa Evangeliets Trøst. Men for den Kr. er L.s Betydning dels at angive Helliggørelsens Omraade (ikke selvvalgt Askese) dernæst at være Spejlet, som stedse viser Afstanden fra Idealet, samt være Motiv, idet den genfødte, om han end ikke længer lever under L., men i L., dog stadig paa Grund af sit gamle Menneske trænger til at føle L.s Tugt og drives frem af dens Pisk. Den følgende Dogmatik arbejdede skolasitisk videre i dette Spor, men opgav Luthers frie Stilling til de 10 Bud, der opfattes som *lex moralis revelata*, givet alle Mennesker. Den reformerte K., med dens hele Præg af L., har altid indtaget en mere bunden Stilling til den sinaitiske Lov, saaledes som det særlig løjneligende ses i dens Stilling til Sabbatsbudet.

Man har imidlertid ikke i den lutherske K. ganske kunnet slaa sig til Ro med den i F. C. fremstillede Opfattelse af L.s Betydning. Dels har man paany bevæget sig henimod Agricolas Sætning om Evangeliet som udelukkende Kilde til Boden (saaledes Ritschl og hans Skole, der her — dog vistnok uden Held — har søgt at finde Støtte i Luthers ældre Skrifter, se Herrmann: »Die Busse des evangelischen Christen« i »Zeitsch. f. Th. u. K.« 1891 og R. A. Lipsius: »Luthers Lehre von der Busse« 1892); dels har man i etisk Interesse søgt at vinde et mere positivt Forhold til L., idet den stærke og ensidige Henvisning til Menneskets Afmagt og Evangeliets Trøst kan virke etisk slappende (saaledes: I. H. H. Brochmann, Lov og Naade, 1894, med Forsøg paa en Bortfortolkning af Paulus's Lære om Syndens Forgørelse som L.s bestemte Hensigt, der dog næppe kan fastholdes, se Lyder Brun, »Paulus Lære om Loven«, 1897). Nu kan det vistnok ikke nægtes, at F. C.s Indrømmelse af, at L. med dens Trusel om Straf kan være et berettiget Motiv for den genfødte, er ret betænkelig, og ligeledes kan det næppe nægtes, at L. set som Livsidealet, som et straalende Kampmaal og den dermed følgende »Glæde over Loven«, som ogsaa Luther kunde tale om, ikke har faaet en fyldestgørende Plads i den lutherske Helhedsopfattelse, saa at der her stadig er Opgaver at løse. Endnu bemærkes, at som Udtryk for det kr. Livsideal efter dets forpligtende Side bliver L. et Grundbegreb i den kr. Etik.

J. P. B.

Low Church Party, det lavkirkelige Parti i den eng. K. Allerede i Reformationstiden var der i den eng. K. en Modsætning mellem en katoliserende og en afgjort protestantisk Tendens, hvilken sidste afvekslende var luthersk, calvinsk og zwinglisk. Anglikanismen, der blev den eng. K.s særegne Krdmstype, er en Mellemvej (*via media*) mellem de hinanden modsatte Retninger; men disse holdt sig indenfor dens Rammer som to Partier, der senere kaldes det høj- og det lavkirkelige. Medens Dissenterne (I, S. 649), fra Begyndelsen Flygtninge, der o. 1566 vendte tilbage fra Genève og Frankfurt a. M., dannede Menigheder udenfor Statskirken, udgjorde det lavkirkelige Parti en Del af denne. Det bestod hovedsagelig af Puritanere (se d. Art.), men indeholdt ogsaa Latitudinariere (se S. 27). Efterhaanden, især i 17. Aarh., udskiltes mange Puritanere, der sluttede sig til de allerede bestaaende Sekter eller dannede nye; men L. Ch. P. er kun Betegnelse for Partiet, for saa vidt som det holdt sig indenfor Statsk. n. I Modsætning til det højkirkelige Parti, der lagde stærk Vægt paa Kirken og Sakramenterne, det kirkelige Embede (den biskoppelige Rækkefølge, *successio apostolica*), Traditionen og den i »Book of Common Prayer« (I, 360) formulerede Liturgi med dens Ceremoniel, holdt det lavkirkelige sig til de 39 Artikler (I, 151), fortolkede disse i calvinsk Aand og betragtede den reformerede eng. K. som protestantisk. Under Karl I (II, 730) rejste Puritanerne i og udenfor Statsk. en stærk Modstand mod den højkirkelige Bevægelse og tilrev sig Magten; under Republikken herskede de og omdannede Statsk. efter deres Grundsetninger. Efter Karl II's (II, 730) Tronbestigelse genoprettedes den biskoppelige K., og o.

2000 puritanske Præster udstødtes af den; men det lavkirkelige Parti holdt sig, kun at det latitudinariske Element blev stærkere. Det saa godt som faldt sammen med Whigpartiet; i Underhuset var det i Flertal, og i Overhuset kunde det holde det højkirkelige Parti Stangen. Det styrkedes under Kampen mod den rom.-kat. Propaganda, og den Revolution, ved hvilken Jakob II (II, 587) blev fordrevet, betegner dets Sejr. Det havde Magten i Vilhelm III's Regeringstid, og i Begyndelsen af denne opstod Benævnelserne *High Ch.* og *L. Ch. P.* Samtidig begyndte det latitudinariske Element at udsøndre sig som et særskilt tredje Parti, der blev raadende i 18. Aarh., mens de to gamle Partier sygnede hen. Men den metodistiske Vækkelse skabte et nyt med det lavkirkelige beslægtet Parti, det evangeliske (I, 819), der efter Metodisternes Udskillelse har holdt sig indtil vore Dage som en Mod sætning til det ved Anglo-Katolicismen (Puseyismen) genoplivede højkirkelige Parti (W. H. B. Proby, *Annals of the »Low Church« Party in England*, I—II, London 1888). C. E. F.

Lowth. 1) **William L.**, eng. Teolog, f. 1660, d. 1732, havde studeret i Oxford, hvor han blev Magister og Baccalaureus. Han havde en Præbende i Winchester. Hans Hovedskrift var: *Commentary upon the larger and lesser Prophets* (I—II, London 1727). — 2) **Robert L.**, Son af foreg., eng. Biskop, f. 1710 i Winchester, var Prof. i Poesi i Oxford 1741—50; Ærkedegn i Winchester blev han 1750, og 1760—77 var han Biskop af Oxford. 1777 blev han Biskop af London, Dean for det kgl. Kapel og Medlem af »Privy Council«. Han er i Literaturen navnlig kendt ved sine Forelæsninger over den hebr. Poesi og ved en ny Overs. af Profeten Jesaja med krit. Anmærkninger. Under en Strid med Biskop Warburton om Jobs Bog skrev han: *Letter to the Right Rev. Author of »The Divine Legation of Moses«* (1765). D. 1787. Jvfr. Art. Warburton.

Loyola, Inigo, se Art. Jesuiter (II, 617).

Loyson, Charles (Père Hyacinthe), fr. Præst, er f. 1827 i Orléans, blev 1851 Lærer i Filosofi ved Seminariet i Avignon, 1854 Lærer i Dogmatik ved Seminariet i Nantes, snart efter Vikar ved St. Sulpice i Paris. 1858 blev han Medlem af Dominikaner-Ordenen, men traadte 1862 ud deraf for at gaa ind i Karmeliter-Ordenen. Hans Prædikantvirksomhed samlede talrige Tilhørere navnlig blandt de dannede, men da han frimodigt revsede kirkelige Misbrug og begyndte at tale imod Ufejlbarheden, bleve Jesuiterne søgstelige og udvirkede, at hans Ordensgeneral gav ham Ordre til at tie. L.s Svar blev et Opsigelsesbrev til Generalen, hvori han gav Afkald paa sin Prædikestol i Notre-Dame og forkyndte sin Udtrædelse af Karmeliter-Ordenen, Sept. 1869. Derefter blev han ekskommuniceret. Efter Vatikaner-Konciliet sluttede han sig til Gammel-Katolikerne, paa hvis Kongres i München 1871 han var til Stede. 1872 giftede han sig med en amerikansk Dame, hvorved Brudet med Rom blev ulægeligt. Hun oversatte senere Döllingers i samme Aar holdte Foredrag »Über die Wiedervereinigung der christl. Kirchen«. 1873 blev L. Præst i Genève for en gammelkatolsk Menighed, men

1874 vendte han tilbage til Paris for at virke for Dannelsen af en fransk gallikansk Kirke. I Begyndelsen hindredes han af det katolsk konservative Ministerium de Broglie og af økonomiske Vanskeligheder, men efter en Kollektrejse til Amerika begyndte han 1879 »den gallikanske Kirke« i Paris, holdt Gudstjeneste i en Sal, som en Amerikaner lejede til ham og lod indrette til Kirke. Senere (efter 1884) har han rejst om paa Landet og holdt Foredrag, men uden at vinde Tilslutning som tidligere. Af hans Skrifter maa anføres: *La société civile dans ses rapports avec le christianisme* (1867), *De la réforme catholique*, I—II (1872—73), *L'Ultramontanisme et la révolution* (1873), *Les principes de la réforme catholique* (1878), *Liturgie de l'Eglise catholique-galliquane* (1879), *Ni clericaux ni athées* (1890), *Mon testament* (1893). S. A. B.

Lubien, se Libyen.

Lubieniecki, Stanislaw, polsk Antitrinitarier af adelig Slægt, fødtes 23. Aug. 1623 i Rakow. Hans Fader, der var sociniansk Præst i Rakau, sendte ham til Thorn, hvor han opholdt sig, medens det saakaldte *collegium charitativum* (se Art. Thorn) holdtes. Senere kom L., som Hovmester for en ung polsk Greve, til Frankrig og Holland og derpaa tilbage til Polen, hvor han blev unitarisk Præst først i Siedlick, senere i Czarkow. Under den sv. Krig stillede L., som de fleste Protestanter, sig under den sv. Konges Beskyttelse og kom med ham til Krakau, hvor han virkede som sociniansk Præst. Da Krakau 1657 blev erobret af Polakkerne, gik L. til Wolgast for at bede Karl Gustaf om Amnesti for Unitarierne. Senere tog han til Oliva, hvor Fredsunderhandlingerne mellem Polen og Sverig førtes, for at udvirke Religionsfrihed for sine Trosfæller. Da det ikke lykkedes, gik han til Kbhvn, som han naaede 28. Nov. 1660, for at virke for Unitarierne (om L.s Ophold i Danmark se Speners Brev i Dibellus, Gottfried Arnold, Berlin 1873, 238). L. fik en lille Ansættelse ved det dske Hof, og Frederik III talte ofte med ham om teol. Spørgsmaal; men da han søgte at udbrede sine unitariske Meninger, satte Teologerne og Præsterne sig i Bevægelse. Der blev i Kbhvn holdt en Samtale om Socinianismen, og kort efter den maatte L. forlade Byen. Han gik til Frederiksstad, men heller ikke dér fik han Lov at være. Derimod kunde han i nogle Aar bo i Fred i Hamburg som »dansk Resident«, væsentlig med det Hverv at skaffe Frederik III Nyheder. Da L. imidlertid ogsaa dér gjorde Propaganda, maatte han 1667 forlade Hamburg og flytte til Altona. Han døde 18. Maj 1675. L. har skrevet en polsk Reformationshistorie i 3 Bind (udg. 1685). (L. Helveg, Den dske K.s Hist. efter Ref. I², 453 f.).

Lucidarius (Elucidarius) eller Mester L. var Navnet paa en i Middelalderen meget udbredt Folkebog, der vil give Oplysning »om Gud, om Messe-Embedet, om Skabelsen og mange underlige Ting og endelig om Dommedag«. Den er en Slags Katekisme i Middelalderens Tro og Viden, der i kort Begreb vil give en Sum af Tidens teologiske, astronomiske, fysiske og geografiske Kundskaber, »et middelalderligt Konversationsleksikon« (Schück). Man

har L. paa Latin og Italiensk, Fransk, Eng., Böhmisk, Højtysk og Plattysk, Hollandsk, Islandsk, Svensk og Dsk og maaske paa flere Sprog. Den stammer fra Skolastikens tidligste Dage og er rimeligvis forfattet af Honorius fra Autun (II, 457). Den isl. L. er udgivet af K. Gislason, den dske af C. J. Brandt (om Haandskrifter og Udgaver se Indledn. til C. J. Brandt, L., en Folkebog fra Middelalderen, Kbhvn 1849, og H. Schück, Sv. Literaturhist., Stholm 1890, I, 173).

Lucidus hed en ukendt gallisk Presbyter, der var den ledende blandt Forkæmperne for den augustinske Prædestinationelære. Faustus fra Reji (II, 25) og 10 andre Biskopper opfordrede ham i et Brev til at tilbagekalde (Migne, Series Lat. 53, 683), og L. faldt tilføje (475).

Lucifer, et af Djævlens Navne. Det findes kun ved en ahistorisk Fortolkning af et Sted i den lat. Oversættelse, Vulgata. I Jes. 14, 12 hedder det nemlig om Babels Konge, Verdens Tyran: »Hvor sank du dog fra Himlen, morgenfødte Stjerne! Hvor slyngedes du til Jorden, Folkebetvinger!«. I Vulg. er her det hebr. »helaç« : straalende Stjerne passende gengivet ved »lucifer« (den lysbringende), men med Djævlens Nedstyrtning har dette intet at gøre. Dog satte sig i Middelalderen denne Udledning fast ved Tilknytning til andre bibelske Steder (Lk. 10, 8; Joh. Aab. 12, 9; jvfr. den fra Himlen faldende Stjerne (Engel) i Joh. Aab. 9, 1). Saaledes blev det uskyldige »lucifer« til Egennavnet L., men ved den historiske Eksegese Frembrud i Reformationstiden faldt denne Fortolkning. L. G.

Lucifer, Biskop af Cagliari (Calaris) paa Sicilien var under den arianske Strid en af de ivrigste Forkæmper for den nikæniske Opfattelse i Vesten. O. 355 blev han forvist af den arianskindede Kejser Konstantius, hvem han i flere Skrifter overdængede med voldsomme Angreb. Under Julian kom han tilbage, men blev snart Aarsag til Spaltning indenfor det nikæniske Parti. Medens Athanasios, f. E. paa Synoden i Alexandria 362 (I, 166 f.), bestræbte sig for at lette Homoiousianerne Tilslutningen til de egentlige Nikæner, modsatte L. sig alle Indrømmelser. Han forhindrede Bileggelsen af et Skisma i Antiokia og efter sin Hjemkomst derfra indtog han en skismatisk Holdning overfor den store K. Den ærlige, men udannede og fanatiske Mand blev Sekterer af bar Ortodoksi. Tilhængere af ham, Luciferianere, fandtes senere desuden i Spanien, Rom og paa flere Steder. Hans Skrifter er udgivne af W. Hartel, Wien 1886 (G. Krüger, L., Bischof von Calaris und das Schisma der Luciferianer, 1886). V. A.

Lucius. 1. Romersk Konsul, der nævnes i Senatsdekretet til Gunst for Jøderne Aar 139 f. Kr. (I Mak. 15, 16 f.). Sandsynligvis L. Calpurnius Piso, som var den ene af det Aars Konsuler. — 2. L. fra Kyrene, en af Profeterne i Antiokia (Ap. G. 13, 1), delagtig i Udsendelsen af Barnabas og Saulus. Han er ikke Lukas. — 3. En Kr., der fra Korinth deltager i Paulus's Hilsen til Romerne (Rom. 16, 21), som det synes af jøde. Byrd. Om han er identisk med Nr. 2, kan ikke afgøres. L. G.

Lucius. 1) L. I, Biskop i Rom, 253—54,

efterfulgte Biskop Cornelius. Han nævnes oftere i den cyprianske Brevsamling og stod selv i Brevveksling med Cyprian, bl. a. angaaende Spørgsmaalet om Genoptagelsen af *lapsi*; han delte her sin Forgængers Opfatning, nemlig at de frafaldne, som gjorde Bod, burde genoptages i K.n. Hans Gravsten er fundet i Kallists Katakombe. — 2) L. II, Pave 1144—45 (Gerhard af S. Croce), havde tidligere som Legat oftere grebet ind i de tyske Forhold. Som Pave kom han i Krig med det romerske Senat, men døde under Kampen uden at have opnaaet noget. — 3) L. III, Pave 1181—85 (Hubald fra Ostia), havde ogsaa Stridigheder med Romerne og maatte for det meste opholde sig i Velletri og Anagni. Hans Forhold til Kejser Frederik Barbarossa var i Begyndelsen venskabeligt, men forstyrredes snart ved Striden om Markgrevinde Mathildes Arv, som Paven forlangte udleveret. Yderligere øgedes Spændingen ved Pavens Vægring ved at vie nogle tyske Biskopper og at krone Frederiks Søn, Henrik VI. L. tog tilsidst aabent Parti for Kejser Frederiks Fjender, men døde, da Spændingen var paa det højeste 25. Nov. 1185. A. B.

Luckock, Herbert Mortimer, eng. Teolog, f. i Great Barr, Staffordshire, 11. Juli 1833, studerede i Cambridge, blev præsteviet 1862, var fra 1873 exam. Kap. hos Biskoppen af Ely; 1875 fik han et Kanonikat i Ely; 1862-63 og 1865-75 var han Præst ved All Saints' i Cambridge, 1863—65 Præst i Gayhurst ved Stoke-Golding-ton. 1892 blev han Dean i Lichfield. Bl. hans Skr. maa nævnes: *Tables of Stone, a Course of Sermons; After Death, the State of the Faithful Dead and their Relationship to the Living; Studies in the History of the Prayer Book; The intermediate State between Death and Judgement; Footprints of the Son of Man, as traced by St. Mark; Footprints of the Apostles, as traced by St. Luke in the Acts I—II; The Divine Liturgy; The Bishops in the Tower.*

Lud eller Ludier. — 1. Et semitisk Folk (1 Mos. 10, 22), ifølge Josefus og andre af de gamle: Lydierne i det vestl. Lilleasien. Dette Folk var dog afgjort ikke semitisk. Derimod er det ikke umuligt, at der i Aramæernes Nærhed har eksisteret et semitisk Folk L., hvorfra Landskabet Lydien, der af de ældre Grækere kaldtes Mæonien, kan have faaet en Paavirkning. Herodot véd at fortælle, at Lydiernes første Konge var en Efterkommer af Ninos og Belos, altsaa af semitisk Oprindelse. — 2. Et hamitisk Folk i den ægypt. Gruppe (1 Mos. 10, 13). Det nævnes en Del Steder som et Folk af Bueskytter i Forbindelse med Ægypten, Æthiopien og Landet Tut (Jes. 66, 19; Jer. 46, 9; Hes. 27, 10, 30, 5) og synes at høre hjemme vestlig for Ægypten. L. G.

Ludgardis, kvindelig Mystiker og Helgeninde, f. i Tongern 1182, traadte 12 Aar gl. ind i det kvindelige Benedictiner-Kloster, St. Katharina, ved den hl. Trudos By (Trond). Der havde hun Ekstaser og Syner; det hed sig, at hun ofte svævede frit over Jorden, og at der var en Lysskand om hendes Hoved. 1205 blev L. Priorinde i sit Kloster, men allerede næste Aar trak hun sig tilbage til et Cistercienser-Kloster ved Bruxelles. Der oplevede hun Henrykkelser og Blodbad, og alle Vegne fra strømmede man

til hendes Kloster for at vinde hendes Forbøn. Hun døde 16. Juni 1246. Munkene paa Lerina havde skrevet hendes Biografi (*La vie de sainte L.*, religieuse cistercienne d'Aywieres, Lérins 1875).

Ludger, se **Liudger** (S. 65).

Ludmila, böhmisk Helgeninde, Datter af Grev Slavibor af Mielnick, var gift med Hertug Borzivoj af Böhmen. 873 blev hun døbt af Methodios og viste stor Nidkærlighed for Evangeliiets Udbredelse i Böhmen. Efter Borzivojs og hans Søn Vratislavs Død styrede hun Landet for den unge Venceslav. Dennes hedenske Moder, Drahomira, lod L. kvæle 15. Sept. 927. Hendes jordiske Levninger blev bisatte i St. Georg i Prag. 16. Sept. er hendes Helgendag.

Ludlow, John Malcolm, eng. Socialøkonom, f. i Indien 8. Marts 1821. Han levede under sin Opvækst i Frankrig, studerede senere Lovkyndighed i London og nedsatte sig her som Sagfører i 1843. Et Par Aar senere gjorde han Bekendtskab med den berømte Teolog og Filosof F. D. Maurice (se d. Art.), der dengang var Præst i Advokatlavet i Lincoln's Inn, og tog i Forening med denne, uden Samarbejde med forskellige varmhjertede Mænd, som Digteren Ch. Kingsley (II, 777), Juristen Th. Hughes, Vansittart Neale og andre, i 1848 og de følgende Aar en Hovedpart i den mærkelige »kristelig-socialistiske« Bevægelse, som han tilførte stor Kraft ved sine rige Evner og sine alsidige Kundskaaber, saa vel som ved sin dybe Tro. Tilsyneladende løb Bevægelsen ud i Sandet, og de kooperative Foretagender, som de kr. Socialister med stor Ofervillighed søgte at støtte, mislykkedes. Men ikke desto mindre har Bevægelsen sat dybe Spor. Den har bidraget meget betydeligt til at udnævne Kløften mellem Arbejderne og de velstillede Klasser og har givet Stødet til en virksom, social Lovgivning, ligesom Kooperationen trods de anførte Uheld er vokset op til at blive en vigtig Faktor i det engelske Samfundsliv. Et Udslag af Bevægelsen var den i 1854 oprettede berømte Arbejderhøjskole (»Working-Men's College« i London). 1870—73 fungerede L. som Sekretær for en Arbejderkommission, der behandlede Spørgsmaalet om forskellige Selvhjælpsforeninger, og udnævntes 1874 til Chief Registrar of Friendly Societies. I denne Stilling virkede han med stor Iver for at fremme Arbejdernes Selvhjælp, indtil han fratraadte den i 1891. H. W.

Ludvig. Tyske Kejsere. **L. den fromme**, f. 778, Karl den stores Søn og Efterfølger som frankisk Konge og rom. Kejser 814—840. 3 Aar gl. udnævntes L. til Konge i Aqvitanien, og da han var 13 Aar gl., tog Karl ham med paa Krigstog, men sendte ham snart hjem igen. Senere blev han øverste Hærfører, men Faderen fratog ham 810 igen Kommandoen, sikkert formædet hans Uduelighed. L. var vel oplært af sine Venner, Munkene, som han vedblev at beskytte hele sit Liv (se Benedict fra Aniane I, 255). Latin talte han fuldkomment, og han forstod Græsk, var vel hjemme i Biblen, deltog med Iver i Gudstjenesterne og viste stor sædelig Alvor. Kun Faderens Forbud hindrede ham i at blive Munk. Men hans Karakter var svag og vankelmødig. »Man kan beklage denne de smaa Fejls Mand, uden Lidenskaber, uden Laster

og uden Dyder, hvis værste Egenskab bestod i, at han var for lille for den Plads, som han skulde indtage« (Hauck). Dette viste sig under hele hans Regering. Den betegner en fuldstændig Forandring i det hidtidige Forhold mellem Kejsermagten og Pavemagten. Medens Leo III i alt havde bøjet sig for Karl, undlod han nu at lade Romerne hylde L. og lod kort efter en stor Mængde — der siges 300 — af sine rom. Undersaatter henrette. L. lod det passere, da Paven gjorde en Undskyldning. Pavedømmet havde hermed begyndt at emancipere sig fra Kejsermagten. Leos Efterfølger, Stephan IV, gik videre i samme Spor. Vel lod han Romerne sværge Kejseren Troskabsed, men selv lod han sig indvie uden at have faaet sit Valg kejsersligt stadfæstet. En Undskyldning bagefter lod L. sig igen nøje med, skønt hans Ret var krænket; og da Stephan kort efter besøgte L., var det ikke for at søge hans Beskyttelse, men for som Ligemand at forny de af hans Forgængere med Pippin og Karl sluttede Forbund. Men Pavedømmet gik stadig videre. Stephans Efterfølger, Paschalis I, valgtes og indviedes i største Hast, endog før Forgængeren Jordefærd, hvorved al frankisk Indflydelse udelukkedes. Paschalis begyndte at blande sig i de frankiske Bispestoles Besættelse, og medens Karl den store i sin Tid havde taget Krdmmsens Udbredelse i sin Haand, var det nu Paven, der udrustede Ebo af Reims (I, 707) med Fuldmagt til at missionere i Norden. Ved Eugens Pavevalg 823 prøvede L.s Søn, Lothar, med et Slag at genoprette den synkende frankiske Indflydelse i Rom, men forgæves; og ligesaa forgæves var de fr. Bispers Forsøg paa at vise Pavedømmet tilbage ved Mødet i Paris 825 i Anledning af Billedspørgsmaalet. L.s Fejghed gjorde deres Bestræbelser til intet. Da L.s Gemalinde, Judith, o. 830 arbejdede paa at faa Tronfølgen ændret til Fordel for sin Søn, brød den mod L. ulmende Misforøjeelse løs, og Lothar blev en kort Tid den faktiske Hersker. L. kommer dog atter til Magten, men Striden udbryster paa ny med større Heftighed. Pave Gregor IV kommer til Franken og slutter sig til L.s Sønner, hvem ogsaa Ebo af Reims (I, 707), Wala fra Corbie og Agobard fra Lyon (I, 38) følger. Paa L.s Side staar bl. a. Biskop Drogo af Metz (I, 678). Disse protesterer skarpt mod Pavens Anmasselser, mens denne erklærer, at da Herredømmet over Sjælene er vigtigere end Herredømmet over de timelige Ting, saa staa Pavedømmet højere end Kejserdømmet. L. maa bøje sig, da de fleste af hans Mænd forraader ham, og underkaste sig en ydmygende Kirkebod. Vel blev han atter Kejser, men Modstand mod Kns Krav gjorde han ikke mere. Ved hans Død 840 gik det frankiske Riges Enhed til Grunde i Kampen mellem hans tre Sønner, mens K.n stadig forøgede sin Magt (A. Hauck, Kirchengeschichte II, 435). — **L. Bairer**, 1314—47. Efter at have besejret sin Medbejler, Frederik af Østrig, kom han i Strid med Pave Johan XXII, der fra Avignon vilde hævde Pavens Overhøjhed over al verdslig Magt. L. støttedes i sin Kamp af lærde Legister og af de fransiskanske Spiritualer, der hævdede den verdslige Magts Selvstændighed (om Striden se Johan XXII, II, 652). Striden fortsattes under Benedict XII (I, 257) og afgjordes foreløbig, da

Kurfyrsterne i Rense 1338 vedtog, at den, der af Kurfyrsternes Kollegium var valgt til rom. Kejser, ikke behøvede den apostolske Stols Til-ladelse til at overtage Styrelsen af Kejserrigets Ejendomme og Rettigheder; Kejserkronen og Kejsertitlen skulde derimod hentes hos Paven. Men Pavedømmet vedblev at underhandle med L.s Fjender, og Skærtorsdag 1346 lod Clemens VI i Avignon opslaa en Bulle, der kaldte Himmel og Jord til Kamp mod den kættervenlige L. De tyske Kurfyrster kaarede derpaa til Kejser Karl IV af Böhmen, der forud hemmeligt havde prisgivet Rigets Rettigheder for at opnaa Pavens Anerkendelse. Før en Borgerkrigs Udbrud døde L. pludseligt 1347 (C. Müller, *Der Kampf L.s von Bayern mit der röm. Kurie*, 2 Bd. 1876; Prager, *Anfänge des kirchenpolit. Kampfes unter L.*, 1882). Kn. H.

Ludvig. Franske Konger. 1) L. IX, den hellige, Konge af Frankrig 1226—70, var f. 1214, kom 12 Aar gl. paa Tronen, stod som umyndig under Formynderskab af sin Moder, Blanche af Kastilien, og fik af hende en for-træffelig Opdragelse. Hun sluttede 1229 Fred med Raimond VII af Toulouse, der maatte love Kongen og Kirken Troskab. 1226 blev L. kronet i Reims, blev 1234 gift med Margrete af Pro-vence og overtog 1236 Regeringen. Han fort-satte Filip Augusts Arbejde paa Udvildelsen af de kgl. Domæner, opkøbte navnlig Godser, der blev ledige efter Korsfarere. Da Efterretningen om Karismiens Ødeleggelse af Jerusalem 1244 naaede Kongen, der laa syg, forlangte han straks at blive korstegnet, og efter Innocens IV's Opfordring til Korstog paa Kirkemødet i Lyon 1245 gentog han sit Løfte. Haabet om at rejse hele Kristenheden maatte han opgive, det spændte Forhold mellem Paven og Frederik II holdt Tyskland borte, Stridigheder med Eng-land hindrede Hjælp derfra, Haakon Haakon-son af Norge, hvem han tilbød Kommandoen over Flaaden, frabad sig Æren. 1248 brød L. op ledsaget af sin Dronning og sine tre Brødre, blandt dem Karl af Anjou, drog over Kypem til Ægypten, erobrede Damiette, men led 1250 Nederlaget ved Mansurah og maatte senere overgive sig sammen med sin Hær. Mod en stor Løsesum kom han fri, sejlede til Accon for dér at vente paa Hjælp; den kom ikke, og 1254 vendte han hjem ved Budskabet om sin Moders Død og om Bondeuroligheder i Frankrig. Fra nu af optoges han af et omfattende Lov-givningsarbejde, Finansstyrelsen forbedredes, Embeds- og Dommerstand ordnedes, de kgl. Retters Myndighed udvidedes. Man har tillagt ham en Lovsamling *Les Etablissements de st. L.*, men den er et senere Kompilationsarbejde. Overfor K.n viste han baade Ærefrygt og Lydig-hed, men kun hvor han fandt dens Paabud retfærdige, og han ansaa en Konge som Guds Stedfortræder paa Jorden i verdslige Sager. Den pragmatiske Sanktion af 1269, der er til-lagt ham, er et falsk Akttykke, men dette Gallikanismens *magna charta* dækker sikkert i flere Henseender hans Tankegang. Under ham indviedes *La sainte Chapelle* i Paris, bygget som arkitektonisk Helgenskrin over Relikvier, han havde købt af Kejseren i Konstantinopel, og den Studenterbolig, som hans Kapellan, Robert fra Sorbon, lod indrette, og som blev

Grunden til det berømte Sorbonnen, viste han stor Interesse. Under alt dette optoges han mere og mere af Korstogstanker, 1270 drog han atter afsted, denne Gang til Tunis, hvor-til Karl af Anjou i egen Interesse fik Toget rettet, men i Tunis døde den gl. Konge af Hede eller Pest. Med L. hævedes den fr. Konge-magt betydelig, han er en af Middelalderens sædlest og frommeste Skikkelser, og faa har som han haft sit Folks Hengivenhed. Han blev søret som Helgen, og 1297 blev han kanoniseret af Bonifatius VIII (*L'histeire de st. L.*, af Join-ville, hans samtidige og Deltager i hans første Korstog, overs. paa Dsk af P. Garde, 1898; Faure, *St. L.*, I—II 1866; Guizot, *Les vies de quatre grand Chrétiens français* I, 1873; L. Cros, *Vie intime de st. L.*, 1872; E. Berger, *St. L. et Innocent IV*, 1893 og *Histoire de Blanche de Castille*, 1895). — 2) L. XIV, 1643—1715, Søn af L. XIII og Anna af Østerrig, blev født 1638. I hans Mindreaarighed lededes Rege-lingen af Richelleus politiske Discipel, Kard. Mazarin, og han gav L. en dygtig Opdragelse. 1651 blev L. myndig, men Mazarin havde den virkelige Magt til sin Død 1661. Fra da af regerede L. selv uden Kardinalminister, men han fortsatte Kardinalernes Politik. Hans poli-tiske Grundsatninger var den yderste Absoluti-sm. Sætningen *L'état c'est moi* er med Urette tillagt ham, men den er et træffende Udtryk for hans Tankegang. Kongens Vilje skulde være højeste Lov, derfor knækkede han Parlamentets Magt; alle skulde have Kongens Religion, der-for bekæmpede han Huguenotterne (II, 472), først ved Forordninger, der indskrænkede deres borgerlige Rettigheder, derefter ved Hjælp af Soldater (*dragonnades*) indtil han 17. Okt. 1685, tilskyndet af sin Skriftefader, La Chaise, op-hævede det nantiske Edikt. Den Modstand, der rejstes (Camisarderne, I, 464), blev kvalt i Blod, medens Tusinder af Huguenotter udvan-drede. Samme Skæbne blev Jansenisterne (II, 591) til Del. Han billigede de pavelige Buller af 1653 og 1656 imod dem, og da de ikke hjalp, udvirkede han 1705 Bullen *Vineam Domini Sebaoth*, der fuldstændig fordømte J., og 1709 Bullen om Port Royals Ophævelse, hvorefter dette Kloster blev ryddet af Soldater og Aaret efter jævnet med Jorden. Pavens Vilje skulde ikke dermed være højeste Lov i Landet, thi de gallikanske Grundsatninger (II, 162) om Kongedømmet var det nødvendige Fundament for L.s Absolutisme. 1663 stadfæstede han Sorbonnens gallikanske Udtalelser og forbød anden Lære. Ved en Kundgørelse af 1675 ud-videede han, støttet af Jesuiterne (Maimbourg, La Chaise), Regalieretten (Kongens Ret til Ind-tægterne af vakante Bispestole) til at gælde alle Rigets Stifter. Paven truede, Maimbourg maatte træde ud af sin Orden, men Kirkemødet i Paris 1682 vedkendte sig Regalierettens Ud-videlse og de 4 gallikanske Propositioner, som af L. befaledes indførte som Grundlag for Reli-gionsundervisningen. Innocens XI svarede med at nægte gallikanske Biskopper kanonisk Ind-vielse, lagde Band paa S. Luigi i Rom, hvor den fr. Gesandt havde hørt Messe, og L. be-satte Avignon. De udenrigske Forhold tvang Kongen til at give efter, 1693 tilbagekaldte han Propositionerne, men hans Eftergivenhed var

temmelig jesuitisk, 1697 forbød han, at Ufejlbarheden lærtes i Frankrig, og 1713 fortolkede han Tilbagekaldelsen derhen, at han kun havde lovet ikke at paatvinge Landet Propositionerne. L. var gift med Marie Theresia af Spanien, men baade før og efter hendes Død 1682 havde han Elskerinder, med den sidste af disse Mme. Maintenon giftede han sig hemmeligt 1684, og under hendes Paavirkning udvikledes en ejendommelig bigot Religiositet hos ham. L.s sidste Aar var meget sørgelige, hans eneste legitime Søn døde 1711, dennes Søn 1712, og Landet var forarmet ved de mange Krige og den ødsle Hofholdning. L. har efterladt talrige Breve, der er udgivne (Voltaire, *Siècle de L. XIV*, 1. Udg. 1752; Saint-Simon, *Mémoires sur le règne de L. XIV*, 31 Bd. Paris 1829 f., paany ved Boislisle 1878 f.; Noailles, *Histoire de Mme. Maintenon et des principaux événements du règne de L. XIV*, I—IV 1848 f.; Döllinger, *Die Politik L.s XIV* og *Die einflussreichste Frau der franz. Gesch.* [3: Mme de M.], i Akad. Vorträge, Nördlingen 1888; C. Gérin, *L. XIV et le Saint Siège*, Paris 1894). S. A. B.

Ludvig af Granada, sp. Dominikaner, fødtes i Granada 1504 af fattige Forældre, men Grevnen af Tendilla tog sig af ham og skaffede ham en god Opdragelse. 19 Aar gl. traadte han ind i Domingos Orden, studerede derpaa Filosofi og Teologi i Valencia, var Lærer flere Steder, bragte det forfaldne Konvent Scala coeli ved Cordova paa Fode, blev Provinsial for Portugal og virkede utrættelig med Mund og Pen for Kirkens Sag. Erkestolen i Braga, som man tilbød ham, vilde han ikke modtage. Han døde 31. Dec. 1588 i Lissabon. L., der havde valgt Cicero til sit Mønster, blev regnet for Spaniens mest veltalende Mand i det 16. Hdaar, og han udfoldede en rig Forfattervirksomhed. Blandt hans Skrifter maa især nævnes: *La guia de pecadores* (overs. paa Tysk med Titlen »Die Lenkerin der Sünder«, Aachen 1876?); *El Memorial de la vida cristiana* (»Gedenkbuch des christl. Lebens« I—IV, Aachen 1834). En tysk Overs. af hans Prædikener udkom i 5 Bd. (Regensb. 1868). Hans samlede Værker ere udgivne i 6 Foliobind (Madrid 1788—1800) og i 18 Oktavbind (Madrid 1787—89). 19. Bd. af denne Udgave danner L. Muñoz's Biografi af L.

Ludmilla Elisabeth, Grevinde af Schwarzbürg-Rudolstadt, en gudfrygtig og kundskabsrig Kvinde med ikke smaa Anlæg for Psalmedigtning, er født 7. April 1640, død af Mæslinger 12. Marts 1672. Hendes Psalmer, ialt 206, hvoraf nogle udkom, medens hun levede, blev samlede udgivne 1687 under Titel: »Die Stimme der Freundin« (paany udgivet af Wilh. Thilo 1856). Et Par af dem har fundet Vej til vore Psalmebøger: »Jesus, Jesus, Jesus sigter«, oversat af Brorson, og »Sorg, o kære Fader du«, overs. af Birgitte Kaas (Psbg for K. og Hjem Nr. 110, Landstads Nr. 81, 52b). J. N. S.

Lufft, Hans, Bogtrykker, kendt under Navnet »der Bibeldrucker«, blev født 1495 og døde 1584. Hans Trykkeri i Wittenberg var i Begyndelsen meget tarveligt, men fra 1530 fik det en ret betydelig Størrelse, navnlig fordi L. trykkede Luthers Skrifter. Den første Udgave af Luthers Bibeloversættelse blev trykt hos ham 1534, og indtil 1574 var der fra hans

Trykkeri udgaaet over 100,000 tyske Bibler. 1550 blev L. Medlem af Raadet i Wittenberg, og 1563 blev han Borgmester ved Siden af Maleren Lukas Cranach.

Luhit (Jes. 15, 5; Jer. 48, 5), By i det sydl. Moab. Conder identificerer den med Tal'at-el-heith. L. G.

Luis de Léon, sp. Augustinermunk og Digter, f. 1527, d. 1591, var Prof. i Teol. i Salamanca og berømt som Ekseget. Han blev stævnet for Inkvisitionen, fordi han havde oversat Højsangen paa Sp. og fortolket den væsentlig grammatisk samt skrevet en kritisk Afhandling om Vulgata. I 5 Aar maatte L. de L. sidde i Fængsel, men da de vare omme, fik han atter Tilladelse til at bestige Katedret. Han begyndte sin Forelæsning med Ordene: »Jeg sagde i Gaar«, som om alle de overstandne Lidelser vare for intet at regne. L. de L. har digtet formfuldendte Ode, der røbe hans inderlige Religiositet. Hans Skrifter ere i 6 Bd. udgivne af Merino (Madrid 1804—16). Om ham se G. A. Wilkens, L. de L. (Halle 1866) og F. H. Reusch, L. de L. und die span. Inquisition (Bonn 1873) samt E. Gigas i »Illustr. Verdens-Litteraturhist.« III, 191.

Luise Henriette, Kurfyrstinde af Brandenburg, Datter af Henrik Frederik, Prins af Oranien, er født i Haag 17. Nov. 1627. 1646 blev hun formælet med Kurfyrst Frederik Wilhelm af Brandenburg; hun døde i Berlin 18. Juni 1667. Hun udmærkede sig ved sin Omsorg for de fattige, for Folkeoplysningen og det kirkelige Livs Fremvækst. I en Psalmebog, som efter hendes Tilskyndelse udkom 1653, er der 4 Psalmer, som Forlæggeren Runge i en Tilskrift til hende siger, er hendes egne, og blandt disse den i de fleste tyske Psalmebøger optagne, af Rostgaard paa Dsk oversatte »Jesus er mit Haab og Trøst« (Landstads Kpsbg. Nr. 565). Forfatterkabet har vistnok i den senere Tid været omtvistet, idet flere have fundet det usandsynligt, at hun allerede 1653 skulde have været det tyske Sprog saaa mægtig, at hun kunde digte denne klassiske Psalme. Runges Vidnesbyrd er dog ikke let at omstøde. Men det udelukker ikke, at hun jo kan have haft nogen Hjælp med Hensyn til Formen (Dr. J. F. Bachmann, *Das Osterlied »Jesus meine Zuversicht«*, Berlin 1874). J. N. S.

Luitprand, se Liudprand (S. 66).

Lukaris, Kyrillos, gr.-kat. Patriark, f. 13. Nov. 1572 i Kandia paa Kreta, kom 12 Aar gl. til Venezia og derfra til Padova for at studere. Fra Kreta kendte han Teologen Maximos Margunios, en Ven af Romerkirken, der 1579—84 levede som Munk paa Øen og senere blev Biskop paa Kythera, men opholdt sig mest i Venezia, hvor han døde 1602. Maaske har han fra Margunios, der bragte ham i Forbindelse med flere lærde Vesterlændinge, faaet Øjet aabnet for Muligheden af en Forening mellem de to Kirkeafdelinger. 1595 var K. L. Synkellos hos Patriarken af Alexandria; 1596 var han Rektor for det russiske Akademi i Wilna, og som saadan tog han paa Patriarkens Vegne Del i Forhandlinger om en Union imellem de forskellige Konfessioner i Polen og Litauen. 1602 blev K. L. Meletios Pegas's Efterfølger paa Patriarkstolen i Alexandria. I de følgende Aar dalede hans Sympati for Romerkirken, og han kom

Protestanterne nærmere; samtidig begyndte han at tænke paa en Reform af den gr. Katolicisme. Hans Tanker bleve ikke skjulte for hans Omgivelser, og han led paa forskellig Vis ilde, fordi han formentlig var en »Lutheraner«. Trods den Mistanke, der hvilede paa ham, blev han dog 4. Nov. 1620 Patriark i Konstantinopel, og i denne høje Stilling voksede hans Sympati for Protestantismen og hans Uvilje over for Jesuiterne. 1628 skænkede han Karl I af England den berømte Codex Alexandrinus (I, 531), et af de ældste Bibelfaandskrifter. S. A. om Calvinisten Anton Leger fra Piemont til Konstantinopel som Præst ved det holl. Gesandtskab, og han fik en stor Indflydelse paa K. L. Nu vilde Patriarken have en nygræsk Bibelovers.; den udkom 1638, trykt i Genève. Han vilde ogsaa fremme Skolevesen og tilvejebringe en Katekisme. 1629 udgav K. L. en Bekendelse, der rober stærk Paavirkning af Confessio Belgica, men skjuler Indholdets Calvinisme under græsk-katolske Former. Den vakte stor Forargelse blandt de græske Katoliker, og da Sultan Murad vilde drage paa Hærtog mod Perserne, vakte K. L.s Fjender Sultanens Harmen mod Patriarken ved at fortælle, at denne ophidsede Kossakkerne, hvilket under Hærens Fraværelse let kunde give Anledning til kritiske Begivenheder. Murad lod derfor Janitscharenne kvæle K. L. og kaste hans Lig i Havet. Men dermed var den calvinistiske Bevægelse i den gr.-kat. Kirke ikke kvælt. K. L. havde flere Disciple, bl. a. Ærkebiskop Meletios Pantogalos af Efesos, der maatte flygte til Holland, hvor den 50aarige Mand i Leiden lod sig indskrive som Student. Men ogsaa Patriarken Neofytos III af Konstantinopel, Metropolitens Sofronios af Athen og Patriarken Teofanes af Jerusalem, foruden en Mængde Munke, vare mere eller mindre enige med K. L. i hans Sympati for Reformationen, og Kansleren Johannes Karyofylles forsvarede en calviniserende Nadverløse (Ph. Meyer i Realencyclop. f. protest. Theol. und Kirche XI⁸, 682 f.).

Lukas nævnes af Apostlen Paulus som en af hans Medarbejdere (Filem. 24), der, som den eneste af alle dem, der havde været med ham, var blevet hos ham under hans sidste Fængsel (2 Tim. 4, 11). I Apostlens Nærhed var han, da Brevet til Kolossæ bliver skrevet (Kol. 4, 14), og der gives her den Oplysning om ham, at han var Læge, samt at han ikke stammede fra Jedofolket. Dette sidste siges ikke udtrykkeligt, men maa dog antages at være en forsvaret Slutning, efter som Paulus først nævner nogle Mænd, der vare hos ham, og om dem tilføjer, at de vare de eneste af Omskerelsen, der som hans Medarbejdere vare blevne hos ham til Trøst, og derpaa fremhæver han andre, blandt hvilke L. er. Han maa altsaa antages at have været af Hedningæt, hvad ogsaa hans Navn kan tyde paa.

Nu er der i den gamle K. fuld Enstemmighed om, at det er denne Apostlen Paulus's Ledsager og Medarbejder, der har skrevet de to Bøger, det tredje Evangelium og Apostlenes Gerninger, som gaar under hans Navn. At det er den samme Forfatter, der har skrevet begge Bøger, fremgaar ikke blot af den sidstes Henviisning til den første (Ap. G. 1, 1), men ogsaa af de sproglige Sær-

egenheder i begge. At det er L., der har skrevet dem, er der, som bemærket, fuld Enighed om. Vel begynder Vidnesbyrden noget sent, først i Muratoris Kanon; men derefter ytre de sig i stor Fylde, hos Irenæos, Tertullian, Origenes og paa en Maade, som giver et bestemt Indtryk af, at der ingen Tvivl har været, at det er en gammel Overlevering, om hvilken der tilfældigvis intet tidligere Vidnesbyrd har naaet til os end det ovenfor førstnævnte. Det bliver derfor muligt ved Hjælp af disse Skrifter at føje enkelte sikre Oplysninger til de af Apostlen Paulus givne angaaende L. Han har efter det, som Evangellets Forord oplyser, ikke fulgt Herren, han har intet angaaende ham af Selvsyn, men alt gennem Overlevering, har altsaa hverken været en af de 70 Disciple eller af de to, der gik til Emmaus, saaledes som det af enkelte gamle Forfattere angives. Dette er ogsaa allerede deraf sandsynligt, at han var af Hedningæt. Paa hvilket Tidspunkt han har sluttet sig til Menigheden, er der ikke nogen bestemt Efterretning om; dog kan der ad en Omvej naaes at faa noget Lys over dette Spørgsmaal.

Forfatteren af Evng. som af Ap. G. taler i Indledningerne til begge Bøger i første Person, hvad der for ham blandt den ny Pagts historiske Fortællere er ejendommeligt. Der forekommer i Løbet af Beretningen i Ap. G. noget tilsvarende hertil; i 16, 10 fortsættes, efter at der i det foregaaende er fortalt om Paulus og om Synet, han saa i Troas, saaledes: »vi forsøgte straks«. Dette »vi«, som her uforberedt bryder ind i Fortællingen, træder i det følgende flere Gange frem og viser, at den, der fortæller, har selv været med. Timotheos var med paa denne Rejse, og Silas var med; men ingen af dem kan, som det fremgaar af den efterfølgende Beretning, være Fortælleren. Nærmest ligger, som ogsaa fra gammel Tid antaget, at denne er den samme, som Bogens Forfatter. Heraf vil da følge, at han paa det Tidspunkt, da Paulus er i Færd med at forlade Asien for at bringe Evangeliet til Europa, har sluttet sig til denne, for derpaa, om end maaske ikke uafbrudt, at følge ham til det sidste. Om han først dengang er blevet vundet for Evangeliet, kan ikke siges. Snarere den Læsemaade, der findes i D-Haandskriftet i Ap. G. 11, 28: »men da vi vare forsamlede«, stammer fra Forfatterens egen Haand, som det i nyere Tid er forsøgt at hævde, ligger hans Tilslutning til Menigheden endnu længere tilbage: i Antiokia har han da hørt til de troendes Kreds paa den Tid, da Paulus og Barnabas virkede dér, før de udsendtes paa deres Missionsrejser. Dette vilde stemme godt med en ret gammel Efterretning, der fortæller, at han af Fødsel var en Syrer fra Antiokia. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, om han er blevet kristnet af Paulus, og om han er blevet dette i Antiokia, sikkert er, at han blev denne Apostel en tro Følgesvend og Medhjælper lige til Slutningen. Hvad der senere er timestes ham, vides ikke. Usikre Efterretninger tale om, at han virkede i Akaja, eller i Alexandria, og at han døde i Akaja eller i Bithynien. Lige saa usikre er Overleveringen om, at han skal have været Maler.

Det, som frem for alt andet har baaret L.s Navn ned til Eftertiden, er hans to ovennævnte

Bøger, af hvilke den ene, Ap. G., tidligere har været omtalt (I, 24) og derfor her lades ude af Betragtning. Han havde alt samlet sammen til disse Arbejder og rimeligvis i længere Tid, da der under hans Følgeskab med Paulus var god Anledning hertil. Han siger i det Forord, som indledede ikke alene Evangeliet, men efter al Sandsynlighed ogsaa hans anden Bog (Lk. 1, 1—4), at han nøje har gennemgaaet alt forfra; hvad der var ham magtpaagiggende, var dette, at faa samlet Øjenvidnernes Beretninger, deres, som selv havde oplevet det, de senere i deres Egenskab af Ordets Tjenere fortalte. Det var det sikre og tilforladelige angaaende det, »som Jesus begyndte at gøre og lære« (Ap. G. 1, 1), der laa ham paa Sinde at samle. Anledning til at stille det hele sammen, saa at det blev en fortløbende Beretning om Herrens Gerning og Ord, fik han gennem sit Forhold til en højtstillet Mand, Theofilos. At han var højtstillet, fremgaar af Tillægget, som L. føjer til hans Navn: »mægtigste« Theofilos, et Tillæg, der findes brugt over for Landshovdingen, over for Folk i høj Statsstilling eller i høj borgerlig Anseelse. Evangelisten bruger her den i Samtiden ofte anvendte Fremgangsmaade ved Udgivelsen af et Værk, at knytte det til et Navn, som kunde sikre dets Udbredelse; dog har dette ikke været Hovedsagen for ham. Denne angivelser han at have været den Hjælp, som en samlet Fremstilling af Herrens Liv skulde kunne yde Theofilos og dem, der vare stillede som ham, dem, som havde hørt noget om Herren, enkelte Ting og Stykker, men intet helt, dem, som endnu stod udenfor, men vare interesserede. For dem har han villet skrive en samlet og ordnet Fremstilling, i hvilken Enkelthederne vare saaledes stillede sammen, at de kunde tjene til at belyse Helheden, ikke eftersom de forefaldt i Tid, men hørte sammen i Indhold, saaledes som Evangeliet selv viser det.

Det er til Overleveringen fra Øjenvidnerne til Herrens Liv, at Evangelisten viser hen som Kilden, fra hvilken han har alt det, som han fortæller i Evangeliet. Overalt, hvor han har mødt den — og mest havde han Lejlighed til at møde den iblandt hedningekristne Menigheder — har han fulgt den tilbage til dens Oprindelse fra de kaldede Vidners Kreds, for at kunne være sikker paa dens Rigtighed. Det ligger i Tiden, i hvilken han lever, at der ved Overleveringen først og fremmest maa tænkes paa den uskrevene; om han ogsaa har kunnet benytte nogen af de skriftlige Optegnelser, som han i Forordet omtaler, kan ikke af hans Udtalelser i dette ses; det maa imidlertid antages for sandsynligt, naar man sammenstiller hans Evangelium med det af Markos skrevne. I store Partier følges begge i det væsentlige ad, saa at den ene maa have kendt den andens Arbejde (se Lk. 4, 3—6, 19; 8, 4—9, 17; 9, 18—50; 18, 15—43; 19, 20—24, 8 og de tilsvarende Stykker hos Markos). De ere personligt truffene sammen hos Paulus under dennes Fangenskab (Filem. 24). Da nu Markos havde optegnet, hvad Peter fortalte om Herren, og L. paa sin Side hævder, at det er Øjenvidnernes Overlevering, han øser af, og at han kender Skrifter, i hvilke denne er optegnet, forklares ovennævnte Lighed bedst paa den Maade, at

L. har ladet sig vejlede og øst af Markos. Andre Kilder lade sig ikke paavise. Ligheden med det første Evangelium paa mange Punkter og særlig i det store Mellemstykke 9, 51—18, 15, som L. alene har, lader sig ikke forklare ud fra Benyttelse af Matth. At han skulde have benyttet Josefus som Kilde (Krenkel, Josephus u. L., 1894), er baade fra Sprogets og Indholdets Side ubevisligt.

Hvad han nu fra sine skrevne og uskrevne Kilder meddeler, og den Maade, han meddeler det paa, viser os ham som en Mand, der særlig har haft Øje og Øre for den Side i Herrens Liv og Virksomhed, der var vendt mod Hedningeverdenen. Både paaviser han Herrens Slægt gennem en Række, der naar helt ned til Adam, og han indleder hans offentlige Virksomhed med Prædiken i Nasaret, i hvilken der vises hen til Elias's og Elisas Virksomhed blandt Hedningerne. Gentagne Gange fremdrages Samaritanerne, og det store for L. særegne Stykke er indrammet i en Rejse mellem Samaria og Galilæa. Hertil kommer den stærke Vægt, der er lagt paa Herrens Antagelse af det forkomne, de dybt sunkne, Toldere, Syndere, Synderinder, en Antagelse, der alene beror paa, at de drages til ham og tror paa ham. Endelig skal fremhæves den gentagne Paavisning af Ejendoms og Rigdoms rette Betydning i Forhold til det sande Liv, en Paavisning, der undertiden har givet Anledning til at stemple Forfatteren som Ebjonit, hvad dog kun er en Misforstaaelse.

Disse ere de fremtrædende Træk, som ere karakteristiske for dette Evangelium, for Manden, der skrev det. Han skrev det for Hedninger; han var Discipel af Hedningeposten og hans Medarbejder. Han var Læge, og hans Sprog bærer tilstrækkeligt Vidnesbyrd herom (Hobart, The medical language of St. Luke, 1882). Af det, han i Overleveringen modtog, har han efter nøje Undersøgelse beholdt, hvad der stammede fra de første Vidner og deraf meddelt det, der kunde give Theofilos Sikkerhed angaaende det, som han havde hørt. Træk for Træk følger han sammen af Ord og Gerning til et Billede af ham, som han særlig holder af at kalde Herren, hvis Fremvækst til Herremagt og Himmelfart han skildrer.

Hvor Evangeliet er skrevet, kan ikke afgøres. Lettere er det at bestemme Tiden for dets Tilblivelse, ikke den nøjagtige Tid, hvad der mangler tilstrækkelige Efterretninger til, men den omtrentlige. Er det, der oven for er bemærket om Forholdet til Markos og Ap. G. rigtigt, maa Evangeliet være skrevet før Ap. G. og efter Markos. Markos-Evang. er ifølge troværdig Efterretning skrevet nogen Tid før Aaret 70; paa hvilket Tidspunkt Ap. G. er skrevet, er usikkert, kun maa det antages, at det er blevet til noget efter 70; Evangeliets Affattelse vil da falde mellem 70 og 80 (Indledningerne til Fortolkningen af Lukasevang. af Godet, Keil, Bugge o. a., Luthardt, Gesammelte Vorträge, 1876 og Westcott, Introduction to the Study of the Gospels⁵; Jvfr. ogsaa A. Plummers Kommentar, Edinburgh 1896).

Lukian. 1) L. fra Antiokia, antiokens Presbyter og Martyr 311 eller 312. Om hans Liv haves kun faa Oplysninger. Han skal være

født i Samosata og uddannet i Edessa. Biskop Alexander af Alexandria nævner ham i et Brev (Theodoret, Hist. eccl. 1⁴) som Efterfølger af Pavlos fra Samosata i Henseende til Vranglære, og siger, at han i flere Aar holdt sig borte fra Samfundet med tre Biskopper. Sikkert er, at der paa Synoden 341 i Antiokia blev fremlagt en areiansk Trosbekendelse under L.s Navn (Sozomenos, Hist. eccl. III⁵, VI¹²). Han er i alt Fald ikke død som Kætter. Ifølge Evsebios (Hist. eccl. IX⁶) blev han Martyr under Maximinus Daja, blev ført til Nikomedia, hvor Kejseren opholdt sig, aflagde for Domstolen et Forsvar for sin Lære, bekendte Troen, blev kastet i Fængsel og dræbt. Evsebios priser ham som en fortræffelig Mand, streng af Vandel og en stor Teolog. Siden æredes han som Helgen. L. har sammen med Presbyteren Dorotheos grundlagt den antiokenske Skole, og han har uden Tvivl delt denne teologiske Aandsretnings Uvilje mod allegorisk Fortolkning, lagt Vægt paa et af Dogmatiken uafhængigt Bibelstudium og paa Lærens etiske Side. Bekendt er hans Navn ved den Recension, han har foretaget af Septuagintas Tekst. Den var berømt i Østen, brugtes med Forkærlighed af Hieronymus, ligger til Grund for den gotiske og slaviske Overs. af gl. Test. Dens Tekst staar *Konvi* nærmere end den hexaplariske og har stor Betydning for Tekstkritiken. Den er fremdraget af Field og Lagarde, udg. af sidstnævnte (Buhl, den gltest. Skriftoverlevering, 1885, 97 og 100 f., med den dér anførte Lit.). At den ovennævnte antiokenske Trosformel (Hahn, Bibliothek der Symbole, 3. Aufl. 1897, 184) er af L. bestrides af nyere Symbolforskere; nogle antage dog, at en Kærne i den er af ham. F. Kattenbusch mener, at ikke den, men en anden (den fjerde antiokenske, Hahn, steds 187) skyldes ham (Caspari, Alte und neue Quellen 33 og 42 f.; Kattenbusch, Das apost. Symb. I, 266 f.; Harnack i Herzogs R. E. Bd. 11, 654; Routh, Reliquiae Sacrae IV, 3 f.). — 2) L. fra Samosata (i Evfrategnen), gr. Sofist, f. o. 120, kom i Stenhuggerlære, slog en Marmorplade itu, fik Prygl, løb af Plads og fik Lov at studere. Paa Retorskolerne i Antiokia, Efesos og Smyrna tilegnede han sig det græske Sprog i dets mest fuldendte Skikkelse, den attiske Taleform, hvorefter han rejste omkring som Veltalenhedskunstner (Sofist). En Række Aar opholdt han sig i Athen, rejste igen som Sofist og endte som kejserlig Retskriver i Alexandria, hvor han døde i Slutn. af 2. Aarh. L. er Skaberen af den satiriske Dialog, som han har udviklet til Fuldkommenhed. Med sprudlende Vid satiriserer han over den gamle Gudetro, Filosofferens latterlige Spidsfindigheder og Menneskenes Dumhed og Tragten efter udvortes Goder. Han kender kun lidet til de Kr., hvem han omtaler som et Samfund, i hvilket man ærer en korsfæstet Palestiner og mener sig selv at være uodelige. Med Urette har man fremstillet ham som en bitter Fjende af Krdmmen. Hans lille Skrift »Peregrinos's Død« er rettet imod Kynikere og ikke imod de Kr., der kun omtales, fordi Peregrinos en Tid holdt sig til dem. De 82 smaa Skrifter, vi have under hans Navn, er udg. af Fritzsche (Rostock 1860—82), Jacobitz (Leipz. 1886—88) og i Udvalg af Gertz (Kbhvn 1883). De er overs.

paa Tysk af Wieland (Leipz. 1788 f.) og i Udvalg paa Dansk af Gertz (1881). (Bernays, L. und die Cyniker, 1879; Croiset, *Essai sur la vie et les oeuvres de L.*, Paris 1882; Gertz i Indledn. til Overs.) S. A. B.

Luksus. Dette Begreb maa efter Sagens Natur veksle efter Tid og Sted og efter den enkeltes særlige Forhold. Under den fremadskridende Udvikling er saaledes steds flere Varer, der tidligere opfattes som Luksusgenstande, gaaet over i Arbejdernes Forbrug som Nødvendighedsartikler (f. E. Kaffe, Lommeure, Bomuldstøj). Fremskridtet viser sig i, at Arbejderne kan anvende en steds større Del af sin Arbejdstid til Frembringelse af Varer, som ikke ere strengt nødvendige til Livets Ophold for ham selv og Familie. At Befolkningens brede Lag saaledes efterhaanden bliver sat i Stand til at hæve sit Standard of life, kan kun betragtes som et Gode.

I det hele og store optraadte Statsmagten i ældre Tid imod L., jvfr. saaledes for Danmark Kristian V's store Tarvelighedsforordning af 13. Marts 1683 om »Klædedragt, Brylluper, Barseler og Gæstebude«. Rundt om i Verden var der talrige, sædvanligvis ganske frugtesløse Luksusforbud, saaledes mod Brug af Tobak og Kaffe. Samtidig søgte Regeringerne at udnytte Forbruget til Fordel for Statskassen ved L.skatte. I England lagde man saaledes i det 18. Aarh. Skat paa Karosser, Heste, Sølvservice, Pudder, Lommeure, Tyende osv.

Dog saa man ofte noget anderledes paa det indenlandske Forbrug, og her fandt man Støtte hos en stor Mængde nationalekonomiske Forfattere (Merkantilisterne), der ønskede ved et saadant Forbrug at opbæjle den hjemlige Industri. I Danmark opfordrer Patent af 14. Dec. 1808 Undersaatterne til at vise »Sparsomhed i Almindelighed og i Klædedragt i Særdeleshed«, men gør samtidig opmærksom paa »indenlandske Fabrik og Kunstvarer«, og det i 1737 oprettede »Almindeligt Magazin«, der skulde afsætte Fabrikerne Silke og Uldvarer, var Genstand for Regeringens ivrige Omhu, saa at Biskopperne i 1766 endog fik Paalæg om at erindre Præsterne om paa 23. Søndag efter Trin. (»Skattens Mønt«) at foreholde Menigheden dens Pligt overfor de indenlandske Varer.

Det var Merkantilisternes Opfattelse, at et Forbrug, der »bragte Pengene til at cirkulere« (uden at drive dem ud af Landet, ved Køb af fremmede Produkter), var til Gavn for Landet ved at skaffe Folk Arbejde. Man vil ogsaa kunne paavise Tilfælde, hvor et saadant Forbrug kan være ønskeligt, f. E. under en Stagnation, hvor en Mængde Arbejdere gaa ledige. Under saadanne Forhold kan man endogsaa komme til at betragte Naturbegivenheder som heldige, der i Virkeligheden forringe Nationens økonomiske Kraft, f. E. en Snestorm, der hemmer Trafiken, en Stormflod, der kræver Istandsettelse af Broer og Havne. Det vil dog let ses, at dette blot er et Vidnesbyrd om sociale Brist, f. E. Manglen af en virksom Arbejdsledighedsforskning; de paagældende Begivenheder gøre Samfundet fattigere, men bøde lidt paa den daarlige Fordeling.

For at se den økonomiske Virkning af et

L. forbrug kan man tænke sig to Nationer, der i alle Henseender ere ens stillede, men hvoraf den ene fortærer hele sin Aarsindtægt, medens den anden opsparer en Del deraf. Den sidstnævnte Nation har hvert Aar en disponibel Kapital, der søger Anvendelse i Produktionens Tjeneste, i Form af Prioritetslaan, Driftslaan osv. Dette Udbud af Kapital aabner Mulighed for industrielle Fremskridt; tillige fremkalder det en Efterspørgsel efter Arbejdere, hvorved Arbejdslønnen faar en stigende Tendens, medens Kapitalrenten til Gengæld trykkes. De frembragte Varer blive udbudt paa Markedet og bevirke en Nedgang i Priserne, saa at Arbejderne baade faa rigeligere Løn og billigere Varer. Derimod vil den førstnævnte Nation føre en stagnerende Tilværelse. For en overfladisk Betragtning kan det ganske vist se ud, som om en Rigmands Ødselhed sætter Folk i Arbejde og derved er til Gavn for Samfundet, men den ovenanførte Tankerække viser, at dette kun er den første Virkning, og at den sparsommelige Rigmand ved med sine Kapitaler at fremme Produktionen og efterspørge Arbejde i Virkeligheden i Længden stifter langt mere Nytte (W. Roscher, Ueber den L., i hans, *Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtl. Standpunkt*, Leipz. 1878, I, 105 f.; Lavebye, *Luxe*, Verviers 1887; Kambl, *Der L. und seine sittliche und soziale Bedeutung*, Frauenfeld 1890; Studtmund, *Die Stellung des Christen zum L.*, Stuttg. 1898).

Lull (Lullus), Ærkebiskop af Mainz, var en Angelsachser af Fødsel. Han blev opdraget i Malmesbury og Nhutcelle, hvor Bonifatius (I, 357) da var Lærer. Efter at have gjort en Valfart til Rom kom L. med Bonifatius til Tyskland. 752, da Bonifatius mærkede Alderens Tryk, ordinerede han L. til Biskop (Korbiskop). L. blev Bonifatius's Efterfølger paa Mainzer-Stolen, men først senere (o. 780) fik han Palliet og den ærkebiskoppelige Værdighed. Han døde 16. Okt. 786 i Klostret Hersfeld, som han selv havde grundet 768 eller 769 (Hahn, *Bonifaz und L.*, Leipz. 1883).

Lull, Ramón (Raymundus Lullus), sp. Digter og Teolog, f. 25. Jan. 1235 (?) i Palma paa Majorca af Ridderslægt, var først i nogle Aar Storsenescaal ved Kong Jakob af Aragoniens Hof. Men i en Alder af 30 Aar oplevede han en religiøs Vækkelse, der bragte ham til at uddele det meste af det, han ejede, til de fattige. Efter en Valfart til St. Jakob i Compostella trak R. L. sig tilbage til Majorca for at virke for Evangeliet, dels ved at udtænke sin »store Kunst«, ved hvilken han vilde gøre al Tvivl og Vantro over for Krdmmen umulig, dels ved at forfatte Skrifter til Forsvar for Evangeliets Sandhed og ved at oprette Missionsskoler. Ramón af Peñaforte fik ham fra at besøge Universitetet i Paris for at studere, men derimod afbrød R. L. helt Forbindelsen med sin Hustru og sine Børn for at leve som Eneboer paa Bjerget Randa ved Palma. 1276 oprettede han i Miramir paa Majorca et Kollegium for Studiet af Arabisk og Kaldæisk, og i det fik 13 unge Fransiskanere Plads; selv var han maaske Fransiskaner-Tertiariar. Da han havde sin »store Kunst« færdig, rejste han 1287 til Rom, men Pave Nicolaus IV havde hun ringe Sans for

den. Heller ikke i Paris, hvor han holdt Forelæsninger over den, gjorde den Lykke, hvorfor han gik til Montpellier, med hvis Universitet han tidligere havde staaet i Forbindelse. Dér blev han 2 Aar, og da de vare omme, rejste han til Genova, hvorfra han 1291 gjorde et praktisk Forsøg paa at missionere i Bugia i Kongeriget Tunis. Det mislykkedes, og R. L. slap med Nød og næppe levende til Napoli. Under Bonifatius VIII søgte han atter at vinde Rom for sine Planer og Tanker, men anden Gang uden Held. Derefter gik han igen til Paris (1298—99), hvor det nu gik bedre for ham, og 1300—1301 var han som Missionær paa Cypern og i Armenien (?). I de følgende Aar skal han have opholdt sig i Genova, Paris, Montpellier, London (?), Bugia, Pisa og Avignon. 1309—10 var han atter i Paris, og Filip IV anbefalede ham til Universitetet som en god Katolik. 1311 var han til Stede paa Konciliet i Vienne, som han forgæves søgte at gøre nidkært for Missionen og Oprettelsen af Skoler i de østerl. Sprog. Mismodig vendte han tilbage til Majorca, og endelig gjorde han 1314 fra Messina endnu en Rejse til Bugia. Da han fremsatte dristige Angreb paa Islam, faldt Tuneserne over ham, og han blev halvdød bragt om Bord paa et Skib; inden dette naaede Majorca, døde han (30. Juni 1315) i Nærheden af Øen Cabrera. R. L. blev Martyr for sit Livs Tanke: at virke for Evangeliet i Islams Lande ved en uigendrivelig apologetisk og polemisk Metode, og ingen tog hans Arbejde op. Han har efterladt en talrig Mængde Skrifter, rimede Værker, filosofiske, teologiske, apologetiske og polemiske Traktater, og alle disse skulle støtte hans »store Kunst«, der bl. a. vilde bringe Disciplene til let at lære meget, som ellers i Reglen tog lang Tid, for at de derved kunde faa Lejlighed til at sysle med andet. R. L.s »store Kunst«, der indtager en egen Plads i Skolastiken, skaffede ham en Del Disciple, og disse (»Lullisterne«) priste deres Mester som *Dr. illuminatus*. I 4 Hundreedaar stred Fransiskanerne og mange Spaniere for at faa R. L. godkendt som en retroende Lærer, men Dominikanerne og Jesuiterne betragtede »Lullismen« som Kætteri, og Rom vaklede mellem Anerkendelse og Fordømmelse af den skolastiske Missionær (W. T. A. Barber, R. L., the illuminated Doctor, London 1904, hvor en Del af Lit. til R. L.s Liv og Historie er optegnet; Zwemer, R. L., first Missionary to the Moslems, New York 1903).

Lund, Sæde for Biskoppen over L. Stift og Sverigs anden Universitetsby, med 18,277 Indbyggere (ved Slutningen af Aar 1904), er beliggende paa en af Nordens frugtbareste Sletter, 2 Km. fra Højeaa og 8 Km. fra Øresund. L. var, da det første Gang nævnes i Historien (o. 940), en rig og befæstet Stad. Den plyndredes da af de islandske Vikinger Eigil og Thorolf (Eigils Saga), som sejlede op paa den dengang og ogsaa senere, endog for større Skibe, sejlbare Højeaa, til hvis mere umiddelbare Naboskab Byen dengang strakte sig. Sit Navn fik Byen af en Øster ud beliggende Offerlund, der omsluttede tre, endnu ind i 19. Aarh.s første Halvdel synlige Høje, paa hvilke Odins, Thor og Friggas Billeder siges at have været oprejste, et langvejsfra besøgt Valfartsted for den he-

denske Gudstjeneste. Under Knud den store, da Angelsachserne Gerbrand og Bernard forkyndte Krdmmen i Skaane, fik L. sin første, under Roskilde Stift hørende Kirke. Sandsynligvis i Begyndelsen af sin Regering udskilte Sven Estridsen 2 skaanske Stifter, ét med Sæde i Lund, omfattende den nordlige Del af Skaane med Halland, og ét med Sæde i Dalby (I, 586), omfattende Syd-Skaane, Bornholm og Blekinge. Omkring 1060, efter Biskop Henriks Død, sammensloges de begge til ét. Aar 1104 blev L. med sin stort anlagte Laurentius-Kirke Sæde for Nordens Erkebiskop (om Erkestolene i Trondhjem 1152 og Upsala 1164 se Art. Trondhjem og Upsala). Til L., Nordens Metropoli, kommer Pavens Legater. Her holdes Koncillier, som 1140 under Eskil, i den pavelige Legat Deodignus's Nærverelse, med danske, svenske og norske — ja endog en færøisk — Biskopper, et virkelig nordisk Koncilium, sikkert et for sin Tid lysende Møde (Hamsfort, Chronol. II, Ser. R. Dan. I, 273). Fra nær og fjern valfartede man til Laurentius-Kirken; rigt doteret af Knud den hellige og senere beriget ved overflodigt tilflydende Gaver blev den Nordens rigeste Kirke. Under de paa Lundegaard residerende Kirkefyrster, især under Asser, Eskil, Absalon og Anders Sunesen, havde L. sin mest lysende Tid. I 12. og 13. Aarh. overgik den i Betydning endogsaa Kongernes Hovedsæde, Roskilde, og betegnes i gamle Aktstykker som Rigets egentlige Hovedstad (caput ipsius regni). De danske Konger opholdt sig ofte her og havde deres eget Kongshus, hvor Valdemarerne boede under deres Besøg i L., og Knud VI 1177 fejrede sit Bryllup med den sachsiske Prinsesse Gertrud. Efter at Dronning Margrete, som engang erklærede at ville »forblive St. Laurentii Tjenestekvinde«, havde skænket Kongshuset til Domkirken paa Betingelse af en aarlig Messe for hendes Fader, Valdemar Atterdag, var Danmarks Regenter ved deres Besøg i Lund Gæster paa Lundegaard. Der fejrede Erik af Pommern sin Formæling med Dronning Filippa. Paa den N. for Byen beliggende St. Libers Høj (1296 finder man Benævnelsen Leerbecks Høj, efter en, gennem en leret Mark flydende Bæk, senere, sagtens paa Grund af Navneligheden, benævnt efter St. Liborius, S. Liber, deraf Sliberhøj, nu »Sliparebacken«), hvor nu det af Danskere og Svenskere rejste, ædelt tænkte, Forsoningsmonument over de i Slaget ved L. (4. Dec. 1676) faldne Danske og Svenske, staar, holdtes Skaanes Landsting, og hyldedes Danmarks Konger af de skaanske Landskaber. Den sidste, der hyldedes her, var Prins Kristian, Kristian IV's Son. — I mere end 300 Aar bevarede L. trods betydelige Ildsvaader 1172, 1234, 1263 og 1287 sin Velmagt, indtil Svenskerne Hærgning under Karl Knutsson 1462, da Staden delvis nedbrændte, indledte dens Døden. Med Reformationen var dens Storhedstid forbi. Den ned-sank til at blive en Smaakøbstad. Den havde dog sin Domkirke og sit, i Middelalderen og stadig op i Tiden, rige Domkapitel (med Statuter af 1489, omarbejdede og stadfæstede 1590, yderligere reviderede og stadfæstede 1653, se: Saml. utgifna af de skånska landskapens hist. och arkeolog. fören. II, 1874, S. 48 f. og Kirkehist. Saml. IV, 4, 2, S. 301 f. og IV, 6, 2, S.

405 f.), hvis Prælaturer og Kanonikat indehavdes af adskillige blandt Danmarks fornemste Mænd, Arild Hvitfeldt m. fl., samt sin Skole, Nordens ældste, af Knud den hellige 1085 grundede Læreanstalt, til hvis Underhold Frederik II henlagde Kirketieninden fra 40 Sogne i Skaane, og som ved Slutningen af 16. Aarh. var besøgt af unge Mænd, ikke blot fra de skaanske Landskaber, men ogsaa fra andre Provinser, ja endog fra Sverige. Et Varsel om L.s fremtidige Betydning som Lærdomsby var Opblomstringen af denne Skole, blandt hvis Lærere mærkes den af Lærddom og særlig af historisk Forskning højt fortjente Lektor, senere Superintendent, Mogens Madsen, af hvis Samlinger hans Ven, Arild Hvitfeldt drog stor Nytte. I endnu større Flor kom Skolen, da Kristian IV 1619 udvidede den ved Indrettelse af et med Skolen forenet Gymnasium, hvis Lærere benævnedes Professorer. Den Myndighed, med hvilken den sidste danske Superintendent, Peder Winstrup, styrede sit store Stift, viser, at ogsaa Lunde-Stolen atter er vokset i Magt og Indflydelse.

Den gennemgribende Forandring i de skaanske Forhold, som Roskildefreden 1658 medførte, betegnes i L.s Historie ved det gennem Stiftelsesbrev af 19. Dec. 1666 grundede og 28. Jan. 1668 indviede *Academia Carolina*. Afbrudt i sin Virksomhed ved den skånske Krig 1676 — 79 genoprettedes Universitetet 1682. Til Universitetsbygning skænkedes af Karl XI 1688 det fra Winstrups Arvinger reducerede »palatium Winstrupianum«, Lundegaardshuset, paa hvis foranliggende Grundstykke senere i 18. Aarh. den berømte Plantning, »Lundagaard«, anlagdes. Det nydannede Universitet, hvis Opgave overfor de erobrede Landskaber angaves med Epitetet *Conciliatrix*, havde imidlertid endog ind i 19. Aarh. store økonomiske Vanskeligheder at kæmpe med. Ganske vist syntes dets Fremtid i Begyndelsen vel betrygget derved, at Kapitelsgodset (925 Gaarde samt adskillige Møller og andre Ejendomme) tilskødedes det. Men snart gjordes der Indgreb i disse for militære Formaaals Skyld, saa at kun nogle faa Gaarde samt de saakaldte »Kannikeängslotterna« ved Højæa bleve tilovers af den store, Universitetet tilskødede, Kapitelssdomæne. Den Interesse, Karl XII under sit o. 2aarige Ophold i Lund, hvor han beboede en Bygning, som udgør en Del af den nuværende Katedralskole, viste Universitetet, kunde ikke medføre nogle økonomiske Fordele. Tværtimod bevirkede Krigskontributioner og Indkvarteringer, at baade By og Universitet befandt sig i en meget trykkende Stilling. I Aaret 1720 var L.s Indbyggertal sunket ned til 680. Trods de økonomiske Vanskeligheder i 18. og de første Decennier af 19. Aarh. havde dog det karolinske Akademi adskillige lysende Navne, og Indvielse til sin Opgave som *Conciliatrix*: i højere Forstand end oprindeligt men, fik det i det hist. Øjeblik 1829, da Tegnér paa Parnasset i Laurentii Domkirke lavrkrønde Oehlenschläger og forkyndte, at »Söndringens tid är förbi«. Universitetets materielle Krav er ved gamlede Bevillinger i 19. Aarh. blevne rigeligt imødekomne. Den 1882 indviede ny Universitetsbygning og adskillige videnskabelige Institutioner ere Vidnesbyrd herom.

Den Anstalt, som havde tabt ved Universitetets Grundlæggelse, var imidlertid den gamle Domskele. Gymnasiet, hvis Professorer bleve Universitetsprofessorer, opløstes. Til Universitetet henlagdes ogsaa Størstedelen af Skolens Underholdningsmidler, og denne nedsank til en »Børneskole med 2 Hører«, en af Stiftets mindste Skoler. Først ved kgl. Kundgørelse af 9. Dec. 1836, som, i Tilknytning til de gamle Traditioner, oprettede »L.s Katedral-skola«, blev dens Stilling væsentlig forbedret. Ved Skoleordningen af 1859 organiseredes den i Lighed med andre højere Læreanstalter i Sverige, og 1875 blev den en af de Læreanstalter, hvor Lærere uddannedes gennem saakaldte Prøveaarskursus. Hvad Folkeskolelærernes Uddannelse angaar, tog L.s Domkapitel 1838 Initiativ til Indrettelser af et Seminarium, som 1839 begyndte sin Virksomhed. Det er Sverigs ældste Folkeskolelærerseminarium (E. W. Berling, L. Öfversigt af stadens historia och öfriga märkvärdigheter, 1859, Tillägg 1868; samme, L. Korta anteckningar om staden och dess omgivning, 1879; M. Weibull, L.s og Lundagårds minnen, 1882).

L.s Biskopper og Erkebiskopper. Biskopper: Henrik 1050 (?)—60 (?), Egino (først i Dalby) 1060 (?)—72, Richvald 1072—89, Asser 1089; Erkebiskopper: Asser 1104—37, Eskil 1137—78 (d. 1182), Absalon 1178—1201, Anders Sunesen 1201—22 (d. 1228), Peder Saxesen 1223—28, Uffe Thrugotsen 1280—52, Jakob Erlandsen 1252—74, Erland Erlandsen 1274—76, Thrugot Torstensen 1276—80, Johannes Dros 1280—89, Jens Torbernson Grand 1289—1302 (d. 1327), Isarnus 1302—10, Esger Juul 1310—25, Karl Eriksen Røde 1325—34, Peder Jensen Galen 1334—55, Jakob Nielsen Kyrning 1355—61, Niels Jensen (Jonsen) 1361—79, Mogens Nielsen 1379—90, Peder Jensen 1390—91, Jakob Gertsen Ulfstand 1391—1410, Peder Kruse 1410—18, Peder Lykke 1418—36, Hans Laxmand 1436—43, Thue Nielsen 1443—72, Jens Brostrup 1472—97, Birger (Byrge) Gunneren 1497—1519, Aage Jepsen Sparre 1519—32 (d. 1533). I Aarene 1520—23 følgende af Kristian II indsatte Erkebiskopper: Jørgen Skodborg, Didrik Slaghæk og Johan Veze. Torbern Bille 1532—36 (d. 1552). — Efter Reformationen: Biskopper (1537—1658 Superintendenten) Frands Wormorsen 1537—51, Niels Ebersen Plade 1551—60, Tyge Asmundsen 1560—77 (d. 1586), Niels Hvid 1578—89, Mogens Madsen (Magnus Matthiæ) 1589—1611, Povel Mortensen Østrup 1611—1619, Mads Jensen Middelfart 1620—37, Peder Winstруп 1638—79, Canutus Hahn 1680—87, Enevoldus Svenonius 1687 (s. A. udnævnt til Biskop i Vexiö, d. 1688), Christian Papke 1688—94, Matthias Steuchius 1694—1714 (d. som Erkebiskop 1730), Jonas Linnerius 1714—1734, Andreas Rydelius 1734—38, Carl Papke 1738—40, Henrik Benzelius 1740—47 (d. som Erkebiskop 1758), Johan Engeström 1748—77, Olof Celsius 1777—94, Petrus Munck 1794—1803, Nils Hesselén 1805—11, Wilhelm Faxé 1811—54, Henrik Reuter-dahl 1855—56 (d. som Erkebiskop 1870), Johan Henrik Thomander 1856—65, Wilhelm Flens-burg 1865—97, Gottfrid Billing fra 1898.

L.s Domkirke, Skandinaviens største og

pragtfuldeste romanske Bygning var ikke L.s ældste Kirke. Dette var sikkert en paa Svend Estridsens Tid opført Trækirke. Efter Saxo skal ganske vist Laurentius-Kirken være grundlagt af Egino, men selv om forberedende Arbejder har fundet Sted, maa Knud den hellige dog betragtes som dens egentlige Grundlægger. I et Skrift fra Begyndelsen af 12. Aarh. (Scr. R. Dan. III, 319) kaldes han dens »Byggherre, Fader og Beskytter«, og i »Passionale Lubecense« hedder det, at »Kong Knud byggede i L. Laurentius-Kirken og gav den meget Gods, sættende sig et Mindesmærke, som skal være i evindelige Tider« (Scr. R. D. III, 404). I Nær-værelse af Biskopperne Richwald, Sven og Sivard, Jarl Haakon og mange flere doterede Kongen 21. Maj 1085 Kirken en stor Mængde Gaarde i Skaane og paa Sjælland samt indrettede for nævnte Donation et Provsti og 9 Kanonikater, hvormed forenedes en Skole. Under Asser fortsattes Arbejdet paa Kirken, saa at han kunde indvie Kryptens 3 Altre. Dets Hovedalter indviedes 30. Juni 1123 til Johannes Døberens og alle Patriarkers og Profeters Ære, og dets sidste Alter 1131. Først Eskil kunde 1. Sept. 1145 lyse Velsignelse over Kirkens Højalter, hvilket skete i Overværelse af Prinserne Sven Eriksen og Knud Magnussen, Hertug Erik og hans Sønner, Biskopperne Asger fra Roskilde, Gisle fra Østergötland, Odgrim fra Vestergötland og Herman fra Slesvig. Biskop Gisle indviede det højre Sidealter, det venstre indviedes af Eskil 1146. Som den til Jomfru Maria og St. Laurentius helligede Kirkens Indvielsesdag betragtes 1. Sept. 1145. Sagtens var dog Kirkens Langskib først dengang paabegyndt (efter Seesselberg skal hele Langskibet og ogsaa den vestre Del dengang have været færdige, som den østre Del tilligemed Krypten under Asser; mod Seesselberg se E. Wrangel, Hist. Tidskr. for Skåne-land, 1903, 311 f.). I Kirkens Minnesbok, Annotationsbog (Necrolog. Lund. VI Kal. Nov.) og Gavebog (Lib. Dat. Lund. Vet. VI Kal. Nov.) nævnes som Kirkens Bygmester en Mand ved Navn Donatus. Stenhuggerens Navn var (efter Necrol. Lund. XI Kal. Apr.) Regnerus.

Kirken opførtes af Sandstenskvadrer i den lat. Korsform som en treskibet Basilika, hvis Midtskib hævdede sig frit over Sideskibene i Højde med de fremspringende Korsfløje og det noget korte med en halvrund Apsis afsluttede Højkor. Under Koret og Tværskibet, hvis Gulvflader hæve sig o. 2 M. over Langskibets, findes den rummelige, overhvalvede Søjlekrypt, »Kraftskirken« med Finn og hans Hustru favnende hver sin Pille. Midtskibets vestligste Del indtages af en Slags Forhal, i N. og S. begrænset af 2 slanke, firkantede Taarne. Over Korset havde Kirken ikke noget muret Taarn, men sagtens har der været anbragt en Tagrytter, et let, af metaltekkt Tømmer bygget Spir. Med Undtagelse af Apsis med sin halvkugleformede Hvelving og Sideskibene, som dækkedes med Krydshvelvinger, har Kirken sikkert først haft Bjælkeloft. Efter en lldsvaade 1234, som især synes at have raset over Langhuset og Korset, skænkede Erkebiskop Uffe Thrugotsen betydelige Gaver til Indbygning af Hvelvinger, Glasmalerier i Vinduerne m. m. Anbringelsen af Hvelving blev det første Led i den Kæde af Forandringer,

der lidt efter lidt truede med at udviske Linjerne i Kirkens oprindelige Fyslognomi. Mellem Aarene 1327—30 opførtes St. Dionysius's Kapel ved det søndre Sideskib's østre Ende, og o. 100 Aar derefter et til Vor Frue og St. Jørgen indviet Kapel ved samme Sidekapels vestre Ende. Under Ærkebiskop Birger Gunnersen Istandsaftes Krypten og andre Brøstfieldgheder bleve afhjulpne. En betydelig Del af den nordre Korsføj ombyggedes, og den aayld. støttedes ved en Mængde Stræbebiller, Taarnene bleve betydelig højnede og forsynede med blindings-smykkede Spids gavle. Ledelsen af disse Arbejder udførtes for en Del af den nederlandske Bygmester, Adam van Duren (1513—27). Til Bestrærelse af en særlig Gudstjeneste »Jomfru Marias Andagtsstunder«, som »til evig Tid« skulle forrettes i Kryptens Kor med Sang og Læsning, bevilligede Ærkebiskop Birger betydeligt Jordegods. Selv hviler han i Krypten under et anseeligt, af Sandsten opført, Gravmæle, paa hvis Laag den døde ligger i naturlig Størrelse og fuldt Embedsskrud. Nær ved ham er Kryptens andet Gravmonument beliggende, hvor Biskop Herman af Slesvig (d. 1146) hviler under en paa en lav Opmuring hvilende Mindesten, forestillende hans Billede i halv ophøjet Arbejde i Skrud med Krumstav i højre Haand. Fra Tiden efter Reformationen mærkes den nye Prædikestol, forfærdiget af Sandsten, sort Kalksten og Marmor med 4 indfattede, tynde Skiver af Alabast, prydede med bibelske Fremstillinger, vidnende om en udmærket Mester, hvis Navn, Johannes Ganssog fra Frankfurt a. d. O., læses paa Kragstenen under Prædikestolen. Blandt Indskriftene maa forøvrigt mærkes Navnene paa de 10 Kapitelsherrer (Prælater og Seniorer), som antagelig har bestøttet dette kostbare Værk. Af disse har Arild Hvitfeldt, Henrik Ramel, Peder Brønde og Vilhelm Dresselberg faaet deres Navne paa hver sin af Alabasterskiverne. En af disse bærer Aarstallet 1592. — De følgende Tider medførte større og større Forfald for den gamle Laurentiusdom. Den herlige Apsis, som indtager en fremragende Plads i hele Nordeuropas romanske Arkitektur, truede 1782 med at synke i Grus, og kun Biskop Celsius's energiske Indgriben hindrede et Forslag om at jævne den med Jorden. Aarene 1765—1812 udmærkede sig forøvrigt ved planløse og smagløse Reparationer. Taarnenes Gavlaflutninger ombygtes med hængsle, lygteformede Hætter osv. 1811 nedbrødes St. Dionysius's og St. Jørgens Kapeller. Først 1833 paaabegyndes under Ledelse af Prof. C. G. Brunius (d. 12. Nov. 1869) et, efter en bestemt Plan udført, Reparationsarbejde. Efter at Brunius 1859 havde trukket sig tilbage, blev Helgo Zetervall 1860 antaget som Domkirkearkitekt. Da denne og Brunius havde aldeles modsatte Anskuelser, varede det længe, inden Arbejdet kunde genoptages. Da tilsidst, ved Samarbejde mellem Zetervall og en Kommission, hvori Høyen, Meldahl og Chr. Hansen havde Sæde, et Forslag til Kirkens Restauration var bleven indsendt til Regeringen, blev dette 1867 erklæret for uantageligt; Domkirken skulde blot underkastes den nødvendige Reparation. Til Trods herfor lykkedes det Zetervall efterhaanden at lade Reparationen vokse ud til en gennem-

gribende Restauration med hans første Projekt som Grundlag. Med beundringsværdig Energi og kunstnerisk Dygtighed og med de rige Midler, Domkirken, takket være de danske Kongers og Ærkebiskoppers Gavnildhed og Middelalderens Ofervillighed overhovedet, ejer, udførtes Arbejdet saa hurtigt, at den, for en stor Del aldeles ombyggede Kirke, 1878 stod færdig, hvad Arkitekturen angaar. Den derpaa følgende Dekoration med kunstnerisk udførte Loftsmalerier er et Værk af S. Thulin. Endnu staar dog tilbage at finde en værdig Afslutning ved et i Apsis's Hvælving anbragt Maleri (C. G. Brunius, Ls Domkirke, 2. Opl. 1854; J. B. Løffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, 1883; Fr. Seesselberg, Die frühmittelalterliche Kunst der germanischen Völker, 1897).

Ls Klostre var følgende: 1) St. Laurentii Kloster, først Benediktinerkloster, men snart, vistnok da Knud den hellige ved sit Fundationsbrev af 21. Maj 1085 paa ny stiftede det, forvandet til et Kloster for regelbundne Kanniker efter Augustins Regel. Dog nævnes vedvarende Munke og Nonner i de ældste Optegnelser i *Necrolog*., testamenterende deres Ejendom til Kannikerne osv. Det gamle, til Laurentius-Kirken hørende Benediktinerkloster synes saaledes vedblivende i nogen Tid at have været til. Som L.-Kl.'ets Stifter nævnes Knud den hellige i Knud VI's Brev 1186: »Han stiftede Klostret til Gud og den hellige Martyr Laurentius«. Til dette bevilegede siden Danmarks Konger og Ærkebiskopper store Gaver og Privilegier, hvorigennem den store Kapitelsejendom opstod. L.-Kl.et var nemlig den ældste Form for Ls Domkapitel. Dets i Slutningen af 11. eller Begyndelsen af 12. Aarh. forfattede Statuter (*Consuetudines canonice*, udg. af A. Hammar i »Föreningens för Skånes fornminnen och hist. Saml.« 1, 1868—69) ere særlig mærkelige ved Bestemmelsen angaaende Bispevalg. Efter at Prælaterne for L.-Kl.et og de med det forbundne Kongregationer ere samlede og have forberedt sig ved 3 Dages Faste, udses af dem 12 Valgmænd, som, efter at have tilbragt Natten under Psalmesang og Bønner og efter at have deltaget i en Morgenmesse, træde sammen og vælge. Den valgte føres straks under Afsyngelse af Te Deum til Kirken, hvor han foran Altret iklædes Kaaben, hvorefter han med egen Haand fra Altret tager Ring og Stav og sættes paa Bispestolen og modtager Abbedernes og Prælaternes Hylding. Hvorvidt denne Ordning i enhver Henseende virkelig er bragt i Anvendelse, er uvist. Lidt efter lidt mistede *Consuetudines canonice* deres Betydning, da Kannikerne flyttede ud af Klostret og opførte at være regelbundne Kanniker. De nye Forhold krævede nye Statuter for Kapitlet. Ls Kapitel stod i Broderskab med Konventet ved Allehelgensklostret i Lund, Helligkorskirken i Dalby, Roskilde, Viborg og Odense Domkirker, Vester-vig Kloster, samt Ravensberg i Pfalz Simmern og Helmwarden i Hessen. — 2) Allehelgens-Kloster tilhørte Cluniacenser-Ordenen. Dets Stiftelse er maaske, paa Grundlag af en Angivelse i *Necrologium*, sket før 1134. For at løfte denne Orden op af det Forfald, hvori den var kommet i Norden, blev af Ærkebiskop Anders Sunesen, i Samraad med Ordenens

Prælater, Allehelgens-Kl.ets Abbed valgt til *rector* for de nordiske Cluniacensere. Efter Klosters Sækularisering under Reformationen blev det Residens for Landsdommeren i Skaane. Godset, Allehelgensgaarden, blev i den sv. Tid tilskødet L.s Biskop. Den smukt beliggende Høj, hvor Klostret har ligget, er Helgonabacken, som ved Biskop Faxes Forsorg blev en berømt Plantage, hvor nu det nye Universitetsbibliotek (det gamle var i Lundagaardshuset) rejser sig. Nedenfor Helgonabacken ligger den nuværende Bispegaard, der toges i Brug som saadan 1855. Allehelgen-Kl.ets Kirke (St. Hellene Kirke, deraf ved Misforstaaelse St. Helene K.) forfaldt efter Reformationen. Ruiner af den stod endnu ind i 18. Aarh., og endnu findes Spor af dens Grundvolde. Paa den smukke, aabne Plads Vester ud ligger nu den nye, i gotisk Stil, paa Domkirken Bekostning opførte Allehelgenskirke, indviet 1891. — 3) St. Peders Kloster, indviet til St. Maria og St. Petrus, var et Nonnekloster, uvisst af hvilken Orden. Som dets Prior nævnes i et Diplom af 1164 en Eskericus. Efter Sækulariseringen stod Klostret nogen Tid endnu som Bolig for ældre, ugifte Kvinder; samtidig blev dets Kirke, den endnu staaende, i ren Spidsbuestil opført. St. Peders Kl.s Kirke, Sognekirke for en Landmenighed. — 4) Freiserens Kloster (monasterium St. Salvatoris), med en Hulek som første Abbed, nævnes i Necrol. og Lib. dat., ellers ikke kendt. Som Præst ved dets Kirke nævnes en Osmund, *canonicus*. At det ej tilhørte Birgittiner-Ordenen, som Lagerbring formodede, er sikkert. Muligvis har St. Drottens (Vor Herres) Kirke hørt derhen. — 5) Trefoldighedsklostret, lige saa lidt kendt, nævnes i Necrol. og Lib. dat. Mellem 1160 og 1180 var en vis Johannes Abbed, hvem Abbed Vilhelm af Ebelholt anbefaler som en ærlig og retskaffen Mand til en Præmonstratenser-Abbed i Frankrig. — 6) L.s Dominikaner- eller Sortebrødrekloster var det første af denne Orden i Danmark, oprettet 1221 eller 1222, beliggende ved St. Mortensgade og helliget Jomfru Maria. Dets Skæbne efter Reformationen er ukendt. En Bygning ved det nuværende Mortenstov er en Rest af det. — 7) L.s Fransiskaner- eller Graa-brødrekloster, stiftet af Ærkebiskop Uffe mellem Aarene 1231 og 1238, efter en Ilds-vaade atter indviet af Ærkebiskop Mogens 1383. Fransiskaner-Ordenen holdt her sit Provinsialkapitel 9 Gange, første Gang 1265 og sidste Gang 1528. Dets Konvent reformeredes med Antagelse af Observansen 1517. Klostret skal have været indviet til St. Peter (paa Grund heraf af Rhyzelius forvekslet med S. Peders Kloster). Det skænkede 1539 til Holger Ulfstænd. — 8) Et Johanniterkloster synes at have været i L., da i en Underskrift af Aar 1311 en vis Johannes Commendator i L. forekommer blandt andre af denne Ordens Priorer og Commendatorer. — 9) Et Kloster af Helligaands-Ordenen laa ved Byens søndre Port. Det nævnes først 1283, men har nok været betydelig ældre. Det bibeholdtes som Hospital efter Reformationen og blev inddraget 1774. Dets Kirke stod som Ruin til 1834. — 10) St. Jørgens Hospital eller Spedalskhedsklostret, beliggende ved Byens østre Toldsted, nævnes

allerede 1149 og havde sin egen Kirke. 1565 fik det Stadfæstelse paa sit underliggende Gods, men er for længe siden sporløst forsvundet. Navnet er bevaret i en ved Siden af liggende Jordlod, »Spetelöfslyckan« Spedalskhedsløkken. O. A.

Lund, David, sv. Biskop, f. i Haliko Sogn i Finland 13. Marts 1657, studerede i Upsala og Åbo, blev 1682 Mag. i Åbo, besøgte 1683—85 Universiteter i Tyskland og Holland, ekstraord. Prof. i Åbo 1685, prof. poëseos 1688, Prof. i Gr. og Hebr. 1691, blev 1695 derhos Pastor i Pärmar, 2. teol. Prof. 1700, Dr. theol. 1702, Biskop 1705 i Viborg, hvorfra han, drevet paa Flugt for Russerne, 1711 udnævntes til Biskop i Vexjö, hvor han døde 12. Okt. 1729. L. var en grundlærd Teolog og nidkær Biskop. Konsistoriet i Viborg erklærer i en Skrivelse 3. Dec. 1711 i Anledning af hans Forflyttelse til Vexjö, »at hele Stiftet ønskede at beholde ham, naar det saa hen til den Kærlighed og Æmhed, det havde næret for ham«. Ved sit andet Giftermaal blev han Svigersøn til Gezelius den yngre og har ved Udgivelsen af G. T. i det Gezeliske Bibelværk indlagt sig stor Fortjeneste af dette berømte Værk, som bragte uberegnelig Nytte og Velsignelse og længe udgjorde Præsteskabets »Nøgle til den hellige Skrift«. O. A.

Lundblad, Sven, sv. Biskop, f. 30. Sept. 1776 i Skara Landsmenighed, hvor Faderen var Husmand, Student i Upsala 1799, Mag. 1803, cand. theol. 1804, Docent i Eksegese 1806, Lic. theol. 1810, teol. Adjunkt 1813, kalseniansk Prof. 1814, Dr. theol. 1818, 1. teol. Prof. og Domprovst 1827, Biskop i Skara 1829, d. 29. April 1837. Blandt hans Skrifter mærkes: Christna religionens hufvudlärör (1825, 2. Opl. 1826, oversat paa Tysk 1831). L. var højt elsket og skattet af sine Præster. O. A.

Lundgren, Ulrik, sv. Gejstlig, f. 20. Nov. 1790 i Österåkers Sogn i Södermanland, Student i Upsala 1814, præsteviet i Strengnäs 1815, Lærer ved den Rosensteinske Skole i Kumla 1819, Regimentspastor 1830, Spr. i Östra Ryd i Upsala Ærkestift 1832, i Eskilstuna 1837, Kontraktsprovst 1855, d. 20. Marts 1870. L. var virksom for Afholdssagen i Wieselgrens Aand og en utrættelig arbejdsom Mand. Hans »Bibelsk historia ur den hl. Skrift utdragen« (1830) blev prisbelønnet og udkom i flere Opl. Ligeledes blev hans »Dr. Martin Luthers Lilla Kateches med förklaring« (1836) meget anvendt. Desuden udgav han Prædikener, Taler m. m. O. A.

Lundius, Daniel, sv. Biskop, Orientalist, f. 1. Aug. 1666 i Fogdö Prästegård i Södermanland, Student i Upsala 1685, Mag. 1691, foretog 1692 en Udenlandsrejse til Tyskland og Holland, hvorunder han i Amsterdam omgikkes med lærde Rabinere og i Hamburg var Discipel hos den berømte Orientalist og Jødemissionær Edzardi (I, 718), der blev saa indtaget i ham, at han »med Haandspaalægelse meddelte ham den præstelige Velsignelse«. L. vendte 1694 tilbage til Sverige, blev 1696 Regimentspastor, teol. Adjunkt i Upsala 1698, Prof. i østerlandske Sprog 1703, teol. Prof. 1711, Dr. theol. 1719, Biskop i Strengnäs 1731, d. i Strengnäs Julenat 25. Dec. 1747. L. var en meget lærd Mand, og hans Forelæsninger i den hebr. og rabbinske Literatur samlede et talrigt

og taknemligt Auditorium. Ogsaa som Teolog var han højtskattet. Med sin Kollega, Prof. theol. primarius, Molin, kom han i Strid om de symbolske Bøger: Molin havde i en Disputation 1715 paastaet, at den Augsburgske Bekenndelse var den sv. K.s egentlige Bekenndelse, og at de øvrige Bøger i Konkordiebogen aldrig egentlig vare blevne antagne, ej heller burde anses som symbolske Bøger i Sverige. Dette blev taget under Behandling i en Forelesning af L., hvori han forfægtede, at alle i Konkordiebogen indeholdte Bøger skulde gælde som symbolske i Sverige. Denne Lære skulde han forsvare, saa længe han levede (*»dum Spiritus rexerit hos arctus«*). Begge forfægtede de ivrigt deres Anskuelse, hver for sit Auditorium. 1718 fornyede Molin sin Sætning, og 1720 begyndte L. atter ivrigt at bekæmpe den. I en *»Betænkning over den 1715 opkomne Kontrovers mellem Upsalaprofessorerne, prim. Dr. Molin og Prof. Dr. L.«* tog Biskop Gezelius afgjort Part for sidstnævnte.

O. A.

Lundström, Herman, sv. Kirkehistoriker, f. 28. Nov. 1858 i Filipstad, Student i Upsala 1877, cand. phil. 1881, cand. theol. 1888, ordineret s. A., Docent i sv. Kirkehist. 1893, Prof. i Kirkehist. i Upsala 1898. Han har udgivet *Laurentius Paulinus Gothus* (I, II 1893, III 1898); *Laurentius Petri Oeconomia christiana* (1897) og *Quæstiones aliquot circa magistratum* (1898); *»Undersökningar och aktstycken, bidrag till svenska kyrkans historia«* (1898); *Magister de Hussinetz, Historia Gestorum Christi* (1898); *»Skisser och kritiker«* (1903) m. m. L. redigerer *»Kyrkohistorisk Årsskrift«* (1900—1904), hvori findes adskillige Afhandlinger fra hans Haand.

Lunge, Niels Jacobsen, Biskop, var Kannik i Roskilde, indtil han 1402 ved pavelig Provision blev Biskop i Strengnäs, efter at Peder Johansson i Strengnäs af Paven var bleven forflyttet til Gardar i Grønland. Da det imidlertid viste sig, at Gardar slet ikke var ledigt, og at Biskop Peder Johansson ikke havde Lyst til at flytte, maatte N. J. L. træde tilbage og blive i Danmark. Dog kaldes han sig stadig Biskop af Strengnäs.

Lupus, Servatus, Abbed, f. 814, gik først i Skole i Klostret Ferrières ved Sens, senere hos Hraban i Fulda (se I, 469), hvor han blev Medlem af Fulda-Klostrets lærde Kreds. 837 var han i Tyskland, og da han dér blev syg i Klostret St. Trond, mente han sig helbredet ved sine gode Venners Benner, hvorfor han tog Navnet *»Servatus«*. Som Lærer i Ferrières vakte S. L. stor Opmærksomhed, ogsaa ved Hove, og 842 (eller 840) blev han Abbed i Ferrières. Efter at være bleven Abbed blev han draget ind i de politiske Stridigheder og havde ofte Lejlighed til at vise sine store Gaver som Politiker; men det gik hans Kloster ilde, 849 blev han blandet ind i Gottschalks Strid (II, 242); S. L. hævdede Viljens Ufrihed og Prædestinationen (dog ikke den dobbelte). Senere truede Normannerne Ferrières, og S. L. maatte da flygte med Klostrets Kostbarheder. Efter 862 tabte hans Spor sig. Han har efterladt sig mange Breve til alle Tidens betydeligste Personer og Helgenlegender, der vise, at han ikke var bange for at øve en beskednen Kritik (Nicolas, *Étude sur les lettres de S. L., Clermont-Ferrand 1861*; Sprotte, *Biographie des S. L., Regensb. 1880*).

Lusuc-Ediktet kaldes et Edikt mod Pietist-erne, som Karl XII udstedte fra Lusuc i Wolhynien. Deri hyder han, at de som *»på ett och annat sätt utsprida och förfäktat fördomliga bilärar och ifrån sine vildfarelser ej vilja afstå«*, skulde vises ud af Riget; og den studerende Ungdom advares paa det eftertrykkeligste mod at studere ved *»de misstänkta och beryktade akademier i Tyskland, i synnerhet der det så kallade pietistiet mest læres och yrkase«*. Dette kgl. Edikt blev omsendt til alle Landshøvdinge, Guvernører, Konsistorier og Akademier i Riget.

Luthardt, Christoph Ernst, luthersk Teolog, født i Maroldswelsach i Nederfranken 22. Marts 1823, d. som Professor i Leipzig 21. Aug. 1902. Paa Grund af Faderens Stilling ved Toldvæsenet flyttedes Hjemmet hyppig, men Schweinfurt ved Main betragtede L. som sit egentlige Hjemsted, hvor Familien i to Slægtled førte et kærnesundt, borgerligt, arbejdsomt Liv. Familiens Traditioner gav ham en lykkelig Arv af aandelig Sundhed, hvori etisk Alvor, Fromhed, praktisk Sans, Blik for Menneskelivets Virkelighedsindhold, Respekt for Autoritet, ideal Trang og jævn Naturlighed vare ejendommeligt forenede. Den længste Del af Skoletiden tilbragtes i Nürnberg, hvis historiske og kunstneriske Minder fangede hans Interesse stærkt. Latinskolens Lærere Roth, Nägelsbach og Thomasius fængslede ham, saa at han drog til Universitetet med et vakt religiøst Liv og rige Indtryk af Oldtidshistorien som Forberedelse for Krdmmen. Med Undtagelse af 1 Aar i Berlin tilbragte han Studentertiden i Erlangen og paavirkedes navnlig af Teologerne v. Hofmann og Harless, senere kom ogsaa Thomasius til, samt af Filosoferne v. Schaden. Teolog med Liv og Sjæl nærede han ogsaa varm Interesse for Æstetik, ikke mindst for Kunsten. Hertil bidrog ogsaa hans Ophold i München 1846—51. Her var han først Kandidat paa Præsteseminariet, hvor det hørte sig til at ordineres for at uddanne sig som Medhjælper ved Kirkerne i Byen og paa Landet. Senere blev han Gymnasialprofessor og underviste i Religion og Historie. Fra 1851 virkede han som Repetet og Docent i Erlangen, fra 1854 som Prof. i Marburg og fra 1856 i Leipzig, og her faldt hans egentlige Manddomsgerning gennem ca. 40 Aar. Hans Hovedfag var systematisk Teologi, særlig Etik, hvis Historie han viede omfattende Studier. Frugter heraf foreligge i *»Die Ethik Luthers«* 1867, *»Gesch. der antiken Ethik«* 1887, *»Gesch. der chr. Ethik, I—II, 1888 og 1893, samt et »Kompendium der theol. Ethik«, 2. Opl. 1898*. For sine dogmatiske Forelesninger udarbejdede han *»Kompendium der Dogmatik«* 1865, som udkom i 10. Opl. I sine yngre Aar havde han dyrket Eksegese og udgivet en værdifuld Kommentar til Joh. Evang. (1853). Sammen med Kahnis og Deltzsch var L. Fakultetets Pryd. Han havde sjældne Gaver som akademisk Lærer, øvede en mægtig Tiltrækning og stod blandt de voksende Skarer som en *»Studentefader«* med stor Autoritet. Viljelivets Paavirkning gik Haand i Haand med Kundskabsmeddelelsen for at berede den luth. K. tro Tjenere. Ved sin alsidige Dannelse havde L. særlige Betingelser for at blive et Mellemled mellem Teologien og den dannede Almenhed,

levende interesseret som han var for alle Samtidens aandelige Bevægelser og lykkelig udrustet baade som Taler og som populær Skribent. Overordentlig Betydning fik hans »Apologetiske Vorträge« over Krdmmens Grundsandheder, over Krdmmens Frelsessandheder, over Krdmmens Moral og over de moderne Verdensanskuelser. De reves bort i mange Oplag og udkom i fremmede Sprog, bl. a. paa Norsk. En Mangfoldighed af bibelske, kirkelige og æstetiske Emner behandlede han i lignende populære Foredrag, som ere udgivne enkeltvis, en Del af dem i »Gesammelte Vorträge« 1876.

I selve Kirkelivet deltog han med stor Energi. Som Universitetsprædikant samlede han en stor Menighed om sin kraftfulde Forkyndelse og udgav flere Prædikensamlinger »Das Hell in Jesu Christo«, »Das Wort des Lebens«. Fra 1864 udgav han »Allgem. evang. luth. Kirchenzeitung« og var Medlem af Bestyrelsen for den luth. Konferens som utrættelig Talsmand for den luth. K.s Interesser. Kirketidenden fik et teol. Literaturblad ved sin Side og 10 Aar igennem tillige et Tidsskrift for kirkelig Viden-skab og Liv, alt under Ledelse af L. Med Præsteskabet i Sachsen bevarede han stadig personlig Forbindelse gennem den aarlige Præstekonferens i Leipzig, hvis Formand han var. Som Medlem af Missionskollegiet i Leipzig virkede han ivrigt for den lutherske Hedningemission. Ogsaa paa Kirkestyrelsen øvede han Indflydelse som Fakultetets Repræsentant og en af Førerne i Landssynoden, til hvis Oprettelse han selv havde medvirket. I det hele har han indtaget en Førerstilling i Tysklands lutherske Kirkeliv, som modtog mangesidig Berigelse og Retledning ved hans mængeaarige utrættelige Arbejde i Skrift og Tale. Vinteren 1895 tvang et lettere Slagtilfælde ham til at opgive sin Universitetsvirksomhed, men i Literaturen arbejdede han videre og udgav en populær Troselære 1898 og en populær Evangelieudlægning 1899, atter et Vidnesbyrd om, at det var selve det kr. og kirkl. Liv, som han ønskede at tjene. Paaskønnelse for sin Tjeneste manglede han ikke. Lykkelig i sin Gerning, som i sit Familieliv, hædredes han paa mange Maader af Regering, Standsfæller, Gejstligheden og de studerende. Da han i Efteraaret 1902 bukkede under for den tiltagende Svaghed, mlstede den lutherske K. en af sine bedste Mænd i nyere Tid.

A. S. P.

Luther, Martin, Reformator. Udvikling indtil 1517. L. er født 10. Nov. 1483. Fødselsdatoen maa betragtes som sikker, Aaret derimod kun som sandsynligt; selv hans Moder kunde ikke med Sikkerhed opgive Melanchthon det. Melanchthon, ja L. selv var en Tid tilbøjelig til at antage Aaret 1484; derimod kan en Gravskrift i Slotskirken i Wittenberg, der vilde føre til 7. Dec. 1482 ikke gøre Fordring paa Tiltro. Slægten Luther, ogsaa stavet Ludher, Luder, Lüder, Lulder, var ret udbredt i Möhra; det var djærve kraftige Bønder, som ikke sjælden blev straffede for Vold. L.s Farfader hed Heine (Heinrich); hans Farmoder, der vlsnok hed Margarethe Lindemann, døde først 1521. L.s Fader, Hans, drog fra Möhra til Mansfeld, rimeligvis fordi han ikke kunde arve den fædrene Ejendom; en Beskyldning mod ham for at have

øvet Manddrab (først hos G. Witzel) er uhjemlet. Under et forbigaaende Ophold i Eisleben fødte hans Hustru, Margarethe Ziegler, Sønnen Martin, hvilket Navn han fik i Daaben næste Dag efter Dagens Helgen Martin fra Tours. Et halvt Aar efter Martins Fødsel flyttede Forældrene til Mansfeld. Her fik L. sine første Barndoms-indtryk. Hans Herkomst af Bondestanden, hvorfra han selv var stolt, er vigtig for Forstaaelsen af adskilligt i hans Karakter og Anskuelse: hans fysiske Kraft, hans aandelige Friskhed og Umiddelbarhed, hans folkelige Sans, den Konservatisme, der hos ham, som hos Bondestanden i det hele, findes paa Bunden, om end ingenlunde altid paa Overfladen, hans naive Opfattelse af politiske Forhold, hans Mangel paa Evne til at finde den rette Middelvej mellem altfor stor Underdanighed og Grovhed overfor højtstaaende Personer, hans Ubændighed, naar han slog løs, hans Plathed og Grovhed i Tale og hans overtroiske Forestillinger. Men ogsaa de Indtryk, han fik netop fra sit Hjem, er af Betydning. Forældrene var meget stræbsomme, men havde ondt ved at skaffe det nødvendige til Børneflokken (foruden Martin i alt Fald 3 Sønner og 3 Døtre). Efterhaanden blev dog Hans L. ret velstaaende; han var agtet i Befolkningen og blev kommunal Tilidsmand. Forældrene var begge kraftige Naturer; Faderen døde 1530, Moderen 1531; de skildres som »kleine und kurze Personen, ein bräunlich Volk«. Faderen kunde nok undertiden drikke, saa han kom i en ret løftet Stemning, men han var i det hele en streng og gudfrygtig Mand med Lægmandsmistro overfor Munkene, men sikkert uden egentlige oppositionelle Tendenser paa det religiøse Omraade. Begge Forældrene krævede og fik Respekt hos deres Børn; legemlig Revselse blev der ikke sparet paa selv for Ubetydeligheds Skyld, saa Frygten fik en væsentlig Plads i Børnenes Stemning overfor Forældrene, om end disses gode Hensigt var umiskendelig. I Skolen i Mansfeld forstærkedes tilsvarende Indtryk. Læreren bankede bogstavelig den latinske Grammatik ind i Drengene; desuden lærte de at skrive og regne. Dog fik Børnene ogsaa Undervisning i kristelig Børnelærdom, Fadervor, Trosbekendelsen, de 10 Bud og enkelte tyske Psalmer som: Ein Kindelein so löblich (jvfr. Psbog for K. og H. Nr. 131), Christ ist erstanden (jvfr. Nr. 233), Nun bitten wir den heiligen Geist (jvfr. Nr. 277). Men de evangeliske Toner, som ikke var helt hændede, formaede ikke at trænge igennem. Som L. frygtede for sin jordiske Fader, saaledes ogsaa for den himmelske; Kristus var ham den strenge Dommer. Det svirrede i Luften med Tro paa Trolddom og onde Aander; L.s egen Moder mente at blive plaget af en Heks; Overtroens Tiltag i hin Tid begynder før Reformationen. Som Hjælper mod alle onde Magter, som den, der kunde forsone den himmelske Dommer, er K.n sikkert tidlig traadt ind i Drengens Bevidsthed, med sin pragtfulde Gudstjeneste, sine Processioner og sine himmelske Hjælpere. Af Helgenerne æredes navnlig St. Georg, Byen Mansfelds Skytshelgen, og St. Anna, Bjergværksdriftens Beskytterinde. 1497—98 gik L. i Skole i Magdeburg hos Brøderne af Fælleslivet, derefter kom han i Skolen i Eisenach. Rimeligvis allerede i

Magdeburg, i hvert Fald her, maatte han, som saa mange andre Pehlinge, synge for Dørene for at tiltigge sig sin Kost. Men i Eisenach skiftedes hans Kaar om; Fru Ursula Cotta skaffede ham Ophold i sit Hjem; hendes Mand var af adelig, Italiensk Slægt, en af Byens største Købmænd. Her har da Drengen faaet et Indtryk af et velstaaende dannet Hjemts Hygge, og disse Minder har maaske virket med, da Munken senere begyndte at faa Sans for Familielevet. Skoleundervisningen, L. fik her, var god, befrugtet af Humanismen.

I Sommeren 1501 blev L. immatrikuleret ved det højt ansete Universitet i Erfurt. Faderen vilde bringe betydelige Ofre for at skaffe ham frem paa den juridiske Løbebane. Men først maatte han gennemgaa det filosofiske Kursus; 1502 blev han Baccalaureus, 1505 Magister. Ved dette Studium førtes han ind i den aristoteliske Skolastiks Tankeverden, som i Erfurt havde forholdsvis gode Repræsentanter i Jodocus Trutvetter og Bartholomæus Arnoldi af Usingen. L. tog med Liv og Lyst Del i det akademiske Liv, ogsaa i de skolastiske Studier og Disputationer. Det spidsfindige stødte ham ikke bort, tværtimod havde han af Naturen Hang hertil; at Indholdet for en stor Del var Skaller uden Kærne, saa han først senere. Det var den nominalistiske Skole, han blev oplært i.

Ved Siden af Skolastiken blomstrede i Erfurt Humanismen. Endnu gik de to Retninger fredelig ved Siden af hinanden; man kunde derfor meget vel færdes i begge Kredse. L. havde ogsaa Venner blandt Erfurts »Poeter«: Johan Lang og Crotus Rubianus (I, 567). Men L. hørte dog ikke egentlig til Humanistkredsen. Hans Latin blev aldrig det elegante klassiske, men Afbillede af ham selv; han blev aldrig en Æstetiker, der virkelig levede i den antike Skonhedsverden. Vel læste han adskillige Klassikere og deres humanistiske Efterlignere, men hvad han tilegnede sig derfra, var kun Enkeltheder; særlig skattede han, hvad han her fandt af sunde, fornuftige, moralske Grundsetninger, og han mente, at Kendskab hertil var af stor Vigtighed for Styrelsen af det borgerlige Samfund. Men pludselig gik den muntre, musikalske Student i Kloster. Han havde levet med en urolig Samvittighed. At han skulde have taget Del i det vilde Liv, som adskillige Studenter førte, er der ikke Spor af Grund til at tro. Men fra Barnsben frygtede han for Gud, og stadig lod det i ham: »Hvornaar vil Du dog blive from og gøre nok for at faa en naadig Gud?« At Vejen til Himlen var en ganske anden end den, man almindelig i Datiden priste, faldt ham ikke ind. Han kendte vel, f. E. hos sin egen Fader, en Lægmandsfromhed, som var kritisk overfor adskilligt i den officielle K. Men dette betegnede alligevel intet virkeligt Brud med den middelalderlige Tankegang. Og de enkelte oppositionelle Rester, der havde lydt og lod i Erfurt, gav ikke Genlyd hos L. Han søgte derfor heller ikke andet, end hvad K.s sædvanlige Vejledning bød. Først i sit tyvende Aar saa han, der jo ikke var Teolog, en hel Bibel.

Et Par Oplevelser, en Vens pludselige Død — de nærmere Forhold her er omvistede — og et stærkt Uvejr, der overraskede ham i Be-

gyndelsen af Juli 1505, forstærkede hans Angst for at dø og møde for den himmelske Dommer. Under Tordenvejret raabte han: »Hjælp, kære St. Anna, jeg vil blive Munke«, og 17. Juli 1505 indtraadte han i Augustinereremiternes Kloster i Erfurt, efter den foregaaende Aften at have gjort et lille Afskedsgilde for sine Venner. Han gjorde dette Skridt, som hans Ven Lang kort før havde gjort, af Bekymring for sin Sjæls Frelse; hans Fader misbilligede det, han saa jo sine Fremtidsplaner med Sønnen forstyrrede, og dog havde han netop nu, da L., efter at have taget Magistergraden, skulde til at begynde sit Fagstudium, købt den dyre *Corpus juris* til ham.

I Augustinerklostret i Erfurt er den Sjælekamp begyndt, hvor igennem Munken omdannedes til Reformator. Om Tidspunktet for den afgørende Vending har der været megen Uenighed. Men Opfattelsen af selve Processen har hidtil staaet fast. Nylig har imidlertid Denifle (se Slutningen af denne Artikel) søgt at godtgøre, at hvad L. selv har fortalt om sin strenge Askese, sin Samvittighedsnød og Angst for Guds Vrede og sit Gennembrud til Trosfrimodighed, er en Roman, som han har opdigtet, navnlig efter 1530. Sandheden skal derimod være, at L. Gang efter Gang laa under for Fristelsen, navnlig til Hovmod, herudfra erklærede den onde Lyst for uovervindelig, og endvidere, forvirret og uvidende i Teologien som han var, identificerede Syndelysten med Arvesynden. Dette falder i Aaret 1515. Overfor Umuligheden af at opfylde Loven trøstede han sig for Fremtiden med, at Kristus havde opfyldt den og kastet en Kappe over vore Synder, og i denne Indbildning levede L. da som en gennemløgnagtig, fordrunken og liderlig Person.

Denifles positive Skildring af L.s Udvikling og hans Karakter er saa fuld af aabenbare Fordrejelser og Fortielser, ja i sig selv saa umulig, at man ikke behøver at dvæle længere derved. Men da de større L.biografier endnu ikke har kunnet tage Stilling til hans Kritik af den almindelige Opfattelse af L.s Udvikling, vil det her være nødvendigt kort at berøre den. Man maa være meget forsigtig ved Benyttelsen af anden Haands Kilder, der har tidlig dannet sig en protestantisk Helgenlegende. Men L.s egne Udtalelser maa i det hele og store staa til Troende for den, der ikke deler Denifles ubeviste Opfattelse af hans gennemgaaende Upaalidelighed. Det er ganske vist ikke samtidige, men for en stor Del betydelig senere Udtalelser af L., vi har om dette Afsnit af hans Liv. Men de stemmer indbyrdes godt sammen og giver et troværdigt Helhedsbillede (smukt klinger L.s Oplevelser igennem i den 1523 digtede Psalme: Nu freuet euch lieben Christen gemein, jvfr. Psalmebog for K. og H. Nr. 325). Ogsaa stemmer de vel med de Slutninger, man kan drage af L.s Udtalelser kort efter Krisen. Hermed er dog ikke udelukket, at der hist og her kan findes Overdrivelser og Forskydninger i Erindringen. Men i det hele taget vil man kunne blive staaende ved det almindelig kendte Billede af L.s Kamp. Det gælder da at oprede de forskellige Traade. Til at begynde med virkede alt sammen til at bringe ham til at føle sig paa Randen af

Fortvivelsen, ja af Helvede. Saaledes hans teologiske Studier. Han var traadt ind i en Orden, som lagde megen Vægt paa Studier, og Klosteret i Erfurt havde et Slags Akademii med de to Doktorer, Johan fra Paltz og Nathin som Lærere. L. blev bestemt til Teolog og ført ind i Skolastiken fra dens mere teologiske Side. Det var ogsaa her Nominalismen (Ockam, Pierre d'Ailli (I, 42), Gabriel Biel (I, 306)), som beskæftigede ham mest. Filosofisk er han vedbleven at være denne Skoles Discipel, og ogsaa i hans senere Teologi finder man paa flere Punkter Eftervirkninger af den (saaledes i Nadverlæren og Opfattelsen af Guds Væsen og Egen-skaber som Alledstsnærværelsen). Den kritiske Grundstemning i Nominalismen berørte foreløbig ikke L. Man kunde tænke, at naar Nominalismen kritiserede Fornuftbeviserne for Dogmerne, for alene at grunde dem paa Kns Autoritet, kunde denne blive saa stærkt belastet, at den knækkede. Dette var dog ikke Tilfældet med L. Hans Hengivenhed for K.n var saa stor, at intet Fornuftfræsonnement, kun Samvittighedens Tvang kunde bryde dens Autoritet for ham. Men de to hinanden modsatte Tankerækker om Forholdet mellem Gud og Mennesket, Naade og Frihed, som Nominalismen havde overtaget fra Duns (I, 688 f.), maatte for L. føre, mod samme Maal: Fortvivelsen. Gik man ud fra Mennesket, priste man dettes Frihed og Evne til at gøre sig fortjent til Naaden; men L. fandt intet af dette hos sig selv; han maatte altsaa være særlig ussel og fordærvet. Gik man ud fra Gud, hævdede man hans frie Vilkaarlighed. Det turde være denne Tanke, som har bragt L. til at gruble over Prædestinationen. Andre har søgt at udlede L.s Tanker herom fra Paavirkning fra Augustin. Men om end dette Punkt trænger til en nærmere Undersøgelse, er det dog maaske sandsynligt, at L. er kommen ind derpaa, før han nærmere kendte Augustin (hvilket senest var 1509, fra hvilken Tid vi har Randbemærkninger af L. til et Bind af Augustins Skrifter). Og at Ordenen kaldtes med Augustins Navn, havde meget ringe Indflydelse paa f. E. Johan fra Paltz's Teologi. Heller ikke véd vi, hvornaar L. gjorde Bekendtskab med Gregor af Rimini (d. 1358 som Augustinergeneral), som forbandt Nominalisme og augustinsk Syndslære, og hvem han senere satte højt (C. Stange i Neue kirchl. Zeitschr. 1900 og 1902, optrykt i Theol. Aufsätze 1905). I hvert Fald var Spørgsmaalet om Forudbestemmelsen for L. et afgjort personligt: hørte han ikke selv til de forkastede? Skriftstudiet viste foreløbig heller ikke i anden Retning. I Ordenskonstitutionerne havde Staupitz paabudt Studium af Skriften; det er derfor sikkert en Overdrivelse, naar det i L.s »Bordtaler« hedder, at han var den eneste, som i Erfurterklosteret læste Biblen. Men foreløbig forstod han den allegorisk og paa traditionel Vis. Den trostede ham da ikke, men skræmmede ham med sine Udtalelser om Nødvendigheden af Bod og om Guds Vrede.

I Retning af Fortvivelsen virkede endnu stærkere hans Erfaringer under selve Klosterlivet. Han var først Gæst i Klosteret, gennemgik saa Noviceaaret og aflagde (formodentlig i Efteraaret 1506) Løftet om at leve

uden Ejendom og i Kyskhed efter Augustins Regel indtil Døden. Man havde prist denne Handling som en anden Daab, men L. følte sig ingenlunde efter den som et uskyldigt Barn. Han paatog sig alle de Øvelser og ringe Tjenester, som hans Foresatte paalagde ham, og drev end yderligere Askese. Hans Legeme led derunder; hans oprevne Sjelstilstand staa sikkert i Forbindelse med legemlig Slappelse og Nervøsitet. Men det, som drev ham ind i alt dette, var Følelsen af hans Synd. Han fristedes ikke først og fremmest af det, som hans Collatsløfte forbad ham for hele Livet, om end han, der senere talte saa stærkt om den Slags Fristelser i Almindelighed, heller ikke skjulte, at han selv havde kendt dem. Men mest fristedes han til Stolthed og Vrede, og disse Fristelser holdt ved hele Livet igennem.

Kirkens Sakramenter trostede ham ikke, men skræmmede. Han tyede til Boden og aflagde gentagne Gange Generalskriftemaal. Men han pinte sig med Skrupler over ikke at have skriftet alle Synder og ikke at angre dem ret. Naar Johan fra Paltz lod en »Galgencrue« gælde for tilstrækkelig, kunde L.s flint mærkende Samvittighed ikke slaa sig til Ro dermed. Og Absolutionen trostede ham ikke; thi med den var jo sammenknyttet Kravet om fyldestgørende Gerninger. At Kristus, den strenge Dommer, var nærværende i Hostien, forekom ham en rædselsfuld Tanke. Han blev selv præsteviet og læste sin første Messe 2. Maj 1507, men under stor Bæven. Hans Fader var kommen til Stede, men kunde dog ikke lade være at minde Sønnen om det fjerde Bud, da L. forsøgte at faa ham til at billige, at han havde taget Kutten. Stadig var det med Angst, at L. læste Messe; at høre Skriftemaal synes han at have undgaaet saa vidt muligt.

Heller ikke Bønnen skaffede ham Fred. Tankerne løb deres egne Veje, og han kunde ikke bede i Tillid til Gud, tværtimod trængte han til Helgenernes Forbøn hos den strenge Dommer. Og selv ved Beskuelsen af Kristi Kors henvistes han til sine egne Præstationer; hans Lærer Paltz anbefalede særlig den Andagtsøvelse foran Billedet af den korsfæstede at fordybe sig i hans Lidelse og ofre sine egne gode Gerninger i hans gennemborede Hænder.

Den Vej, som K.n viste ham, førte ham saaledes ikke til Himlen, men til Randen af Helvede. Dog traadte den Magt, som kunde fri ham ud, Troen paa Guds frie Naade i Kristus, han ikke først i Møde som en Modsetning til Kns Anvisning, men igennem Personligheder, i hvem Evangeliet levede trods alt, hvad der var groet over. Saaledes allerede Novicemesteren »uden Tvivl en ægte Kristen under den fordømte Kutte«; det var rimeligvis ogsaa ham, som henviste L. til Leddet »Syndernes Forladelse« i den apostolske Trosbekendelse, og forholdt ham, at Herren havde befaleet os at haabe. Men navnlig var det Staupitz (se d. Art.), som kom L. til Hjælp, hvad han altid senere mindedes med Taknemmelighed. Denne antændede, fromme Mand, om hvis religiøse Anskuelser fra disse Aar vi desværre kun véd lidt, kunde vel ikke helt sætte sig ind i L.s Sjelstilstand (»Magister Martinus, jeg forstaa det ikke«), men evnede dog praktisk at være Sjælesørger

for ham. Tildels behandlede han L.s Forgivelse som sygelige Skrupler over »Dukkesynder«, dels trøstede han ham med, at slige Anfægtelser kunde være gavnlige. Fra alle abstrakte Spekulationer over Guds skjulte Raad viste han L. hen til Kristi Saar og Blod som det Sted, hvor Guds Forudbestemmelse vilde blive klar.

L. fik megen Trøst og Hjælp ved Læsningen af Bernhard (I, 271), Gerson (II, 206), hos hvem han fandt megen Forstaaelse for Anfægtelser, og Augustin. Men mest dog gennem Skriften. Det var her Staupitz, som hjalp ham ved at vise ham hen til Kristus som Skriftens Midtpunkt og ved at give ham en ny Forklaring af Ordet Bod (poenitentia). Havde han før troet, at Boden skulde begynde med Frygt for Gud og derfra stige op til Kærlighed til Gud — en Proces, der viste sig at være ham psykologisk umulig — saa lærte han nu af Staupitz, at den sande Bod begynder med Kærlighed til Retfærdighed og til Gud, og da han læste de herom handlende Skriftsteder med denne Forstaaelse, blev Ordet Bod ham kært, medens det før havde været ham pinligt. Han fik saaledes efterhaanden nye livskraftige Grundtanker for Skriftens Forstaaelse. Han klyngede sig til Ordene om, at Gud ikke vil Synderens Død. Som en Genfødsel var det for ham, da han forstod, at Guds Retfærdighed i Skriften ikke blot kan betegne den, som Gud selv besidder som Dommer, men ogsaa den, han giver (i hans Udtalelser om hans egen nye Forstaaelse af dette Ord i Rom. 1, 17 i Forhold til den middelalderlige Fortolkning er der dog indløbet Erindringsforsvanskninger; jvfr. Deniffes Paavisning, der dog som sædvanlig er overdreven, og Kawerau i Theol. Studien und Kritiken 1904, 613 f.).

Paa denne Maade levede L. sig igennem de Stadier, Paulus beskriver i Rom. 7, og naaede gennem personlig Oplevelse til Overbevisningen om det paulinske Evangelium om Retfærdiggørelse af Tro. Tidspunktet kan vi ikke bestemme. I længere Tid har Syndsfølelsen og Naadesbevidstheden kæmpet med hinanden. Den sidste afgørende Sejr bør man sikkert ikke sætte allerede til Opholdet i Erfurt, men derimod først til Wittenberg eller til et senere Ophold i Erfurt.

1508 blev L. forsat til Augustinerklostret i Wittenberg. I denne uanselige By med de sandede Omgivelser, som L. fandt laa ved Civilisationens Grænse, havde Frederik den Vise (II, 111) 1502 grundlagt et Universitet. I det første Aar kom der mange Studenter, men saa synes de at have faaet nok deraf; Tallet sank uhyggelig hurtigt. Det kneb med at skaffe Løn til Lærerne; Staupitz, der hjalp Kurfyrsten ved Grundlæggelsen og selv blev det teologiske Fakultets første Dekan, skulde da skaffe gode og gratis Lærerkæfter blandt sine Munke. Saaledes kom ogsaa L. dertil. Den aandelige Luft i Wittenberg var blandet; i Stiftskirken var der en stor Relikviesamling med rig Afliad; ved Universitetet fandt man de forskellige teologiske Skoler repræsenterede, saaledes sluttede blandt de yngre Lærere Karlstadt (II, 733) sig til Thomismen, Amsdorf (I, 76) til Scotismen. Blandt Studenterne herskede

ikke ringe Raahed, f. Eks. ved frivol Anvendelse af Bibelord. Det samme finder man som Genklang af italiensk Humanisme hos den juridiske Professor Christoph Scheurl (J. Haussleiter, Die Universität Wittenberg vor dem Eintritt L. s. 1903). L., der siden 1505 var Mag. phil., fik først overdraget filosofiske Forelæsninger, men han længtes efter Teologien. 9. Marts 1509 blev han Baccalaureus biblicus (den laveste teologiske Grad) med Forpligtelse til kursorisk at læse over bibelske Skrifter. Paa Staupitz's Opfordring prædikede han ogsaa i Klosterkapellet. Han disputerede — vistnok i Efteraaret 1509 — for den næste teologiske Grad som Sentiarius med Ret til efterhaanden at læse over de forskellige Dele af Datidens almindelige dogmatiske Lærebog, Peter Lombarders (s. d. Art.) *Sententiae*. Inden han naaede denne Grad blev han imidlertid af os ubekendte Grunde forsat tilbage til Erfurt (Efteraaret 1509). Efter forskellige Vanskeligheder fra Fakultetets Side blev han da her Sentiarius; vi har endnu hans Haandeksemplar af Sententierne med tilskrevne Randbemærkninger. — Imidlertid blev L. sendt til Rom i Vinteren 1511—12 (andre antager 1510—11; L. selv var i sine senere Aar ikke vis paa Aaret). Han længtes efter at faa Absolution i det hellige Rom og tog med Glæde mod en Sendelse i Anledning af en Strid mellem Staupitz og nogle Klostre, hvoriblandt det i Erfurt, om hvorvidt Staupitz's Myndighed og Klosterreform skulde udstrækkes til flere Klostre end oprindeligt bestemt. Vi véd ikke, paa hvilken Side L. har staaet, i hvert Fald forstyrredes hans Forhold til Staupitz ikke derved. Det interessante Emne: L. i Rom, har man forsøgt at Gissningens Vej at behandle fyldigere end de sikre Efterretninger hjemler (A. Hausrath, M. L.s Romfærd. Aus einem gleichzeitigen Pilgerbuche erläutert; 1894). Han rejste rimeligvis til Fods sammen med en anden Augustiner, med Herberge i Klostrene. Han glædedes over den frugtbare lombardiske Slette, over den gode Fattigpleje; han imponeredes af Colosseum og Diokletians Termer. Men fyldes af den klassiske Oldtid kunde han ikke; Pantheon mindede ham om, at før Kristus var Verden fuld af Afguder! som en Hund af Lopper ved St. Hans Tid. Og meget i Julius II's Rom maatte støde ham: den vælske Upaalidelighed, Vindesygge, Overdaadighed og Utugt, saa vel som Præstens skodesløse Messelæsning. Senere skæmpede disse Minder hans Harm mod Rom; endnu rystede sligt ikke hans Troskab mod K.n; han søgte ned til Katakombernes Martyrgrave og til alle mulige hellige Steder, som den hellige Trappe, der havde staaet foran Pilatus's Hus.

Efter Hjemkomsten kom han 1512 atter til Wittenberg (maaske falder hans Forflyttelse derhen tidligere, saa at Romerreisen er udgaaet fra Wittenberg, ikke fra Erfurt). Hans Ven, Linck (s. d. Art.), var Prior i Klostret; L. blev selv Underprior, i Maj 1515 ogsaa Distriktsvikar over 11 Klostre. Han maatte som saadan visitere og skrive en Mængde Breve, handlende om alt lige fra Munkedragtens Farve og et Klosters Fiskedamme til vigtige Tilfælde af Sjælsorg, hvor L. særlig tog sig af de for-

vildede. Ved Siden heraf prædikede han ivrig i Stadskirken, hvor det ligefrem blev ham overdraget at bistaa den svagelige Sognepræst. Mest virkede han dog som Universitetslærer. Imod sit eget Ønske maatte han paa Staupitz's Forlangende erhverve først Licentiatgraden og dernæst (18. og 19. Okt. 1512) den teologiske Doktorgrad. Medens de, der opnaaede de højere Grader, i Almindelighed helst vilde læse over Dogmatik, foretrak L. som »Dr. i den hellige Skrift« at læse over bibelske Skrifter, og han tog mod en Lærerpost heri, som Staupitz hidtil havde haft, men ikke faaet Tid til at udfylde. L. tog nu ogsaa fat paa at lære Gr. og Hebr., men foreløbig naaede han ikke langt heri; han maatte mest holde sig til Vulgata. Foruden Forelæsninger over 1 Kor. og Tit., hvorom vi intet videre véd, læste L. 1513 f. over Psalmerne, 1515 over Rom., 1516 over Gal., 1517 over Hebr. De tre sidstnævnte Forelæsninger findes endnu i Manuskript, men hidtil uudgivne; utvivlsomt har Beskæftigelsen med Rom. og Gal. befæstet og uddybet L.s evangeliske Overbevisning. Med Hensyn til Psalmeforelæsningen har vi dels L.s Eksempel af Lefèvre d'Étapes Udgave med tilskrevne Randbemærkninger, dels en sikkert af L. foranstaltet Udgave af Psalmerne i Vulgata med tilskreven kort Kommentar mellem Linierne, som L. vel har dikteret, dels endelig det fuldstændigere Kollegiehæfte. Salmerne var bestandig L. kære med deres dybe Skildring af Sjælens Længsel, Sorg, Haab og Trøst. Han holder endnu paa den allegoriske Fortolkning, men han søger, undertiden noget naivt, at gøre Kristus til Midtpunkt i alle Psalmerne, og idelig bevæger han sig i Modsætningen mellem egne Gerninger og Naade; som Retfærdiggørelsens første Indhold sætter han Syndsforladelse.

Af L.s bevarede Prædikener fra disse Aar viser én (fra Julen 1514) over Joh. 1, 1 f. Forsøg paa at frugtbar gøre de skolaske Spektationer over Treenigheden, men andre er væsentlig praktiske. 1516 og 17 behandlede han i Prædikener og opbyggelige Skrifter de 10 Bud, de 7 Bodpsalmer og Fadervor. Hvad han i det hele vilde med sin Forkyndelse, har han 1516 udtrykt saaledes i et Brev: »Lær at kende Kristus og ham korsfæstet, lær at synge for ham, og, mistvivlende om Dig selv, at sige til ham: Du, Herre Jesus, er min Retfærdighed, men jeg er din Synd«. Stadig stærkere vælder frem hos ham en Glæde over Guds Naade, en Følelse af det kristne Livs uendelige Rigdom og Herlighed. Men den fulde Afmagt til det gode, han havde følt i sit eget Liv, i Forening med Paavirkning fra Augustin, bragte ham ogsaa til skarpt at tale om det naturlige Menneskes absolute Fordærvelse, saa Frelsen alene skyldes Guds Forudbestemmelse. Hans Bestræbelse var afgjort positiv; overalt tog han, hvad han kunde bruge, og hvad der ikke lod sig forlige med hans nye evangeliske Syn, lod han helst ligge i Stilhed. Kun naar han fandt det ligefrem fordærveligt, kastede han sig ind i Kamp derimod.

Foruden fra Skriften og Augustin paavirkedes han i disse Aar stærkt af den tyske Mystik, nemlig Taulers Prædikener og den anonyme Traktat, hvoraf L. udgav et Brudstykke 1516,

og som han dernæst helt offentliggjorde 1518 under Titlen »Ein Deutsch Theologia«. Hvad han her kan bruge, er den inderlige, praktiske Religiositet, Tanken om, at den gamle Adam skal dø, og Kristus opstaa i os. Men aldrig fortrænges hos L. den historiske Kristus og hans Gerning af Bevidstheden om hans mystiske Iboen i den troende; og L. lader ligge, hvad der i den tyske Mystik fandtes af pan-teistiske, Personlighedsbevidstheden ophævende, Tendenser.

Overfor Humanismen kan L. hverken give fuld Tilslutning eller hel Afvisning. Han sympatiserer med Reuchlin (s. d. Art.) i dennes Strid med Kölnerne, men frastødes af den letfærdige Tone i *Epistolæ obscurorum virorum* (I, 780). Han stod i Venskabsforhold til flere Humanister som Lang og Spalatin (s. d. Art.); overfor Erasmus er han anerkendende, men finder dog, at det menneskelige har Overvægt hos ham over det guddommelige.

I Længden kunde L. ikke undgå at mærke, at han kom i skarp Modsætning til Skolastiken, baade Thomismen og Nominalismen. En stor Del af Skylden for Teologiens Fordærvelse finder han hos Aristoteles, og især ved nogle Disputater gaar han heftig løs paa ham; denne Hednings Etik er Naadens værste Fjende; havde man før sagt, at ingen blev Teolog uden Aristoteles, saa er Sandheden den, at ingen bliver Teolog, som ikke bliver det uden Aristoteles. Men at L.s Teologi skulde staa i Modsætning til K.n og dens Praksis, falder han endnu slet ikke ind. Det er ikke Kutten, der har skaffet ham Fred, men dog tænker han slet ikke paa at kaste den. Han mener simpelthen at føre sin Ordenshelgens Lære; den Forskel, der var mellem hans egen paulinske Retfærdiggørelseslære og Augustins Tanker om Naadens Indgydelse, ser han endnu ikke. Han er endnu K.n.s lydige Søn, om end han ser kritisk paa Prælaterne og derfor fraaraader Staupitz at blive Biskop, og om end han djærvt prædiker mod Udvækster paa Helgendyrkelsen (men endnu ikke mod denne selv) og Misbrugene ved Valfarter.

Alt i alt var dog en ny Retning i Frembrud. Dens Udgangspunkt var hverken nationalt (som f. E. Wyclifs) eller humanistisk, men rent religiøst. L.s Kollegaer, Karlstadt og Amsdorf, sluttede sig til den; ogsaa udenfor Wittenberg vakte den Opsigt: Misbilligelse hos L.s gamle Lærere i Erfurt, Tilslutning i Nürnberg hos Linck og Scheurl, der var flyttede derhen. Gennem Scheurl søgte ogsaa Johan Eck (I, 708) Forbindelse med L. (G. Oergel: Vom jungen Luther, 1899).

L.s Lærivelse fra Romerkirken 1517 —21. Ikke tilfældig stødte L. sammen med K.n paa Bodens Omraade. Hans religiøse Hovedinteresse var hans egen og andre døbte Menneskers Frelse. Ved sin umiddelbare Forvisning om Guds Naade havde han fundet en Vej, som egentlig overflødiggjorde Bodssakramentet, der ikke havde hjulpet ham selv. Baade K.n.s Lære om Bod (I, 343 f.) og endnu mere dens Praksis lærte Folk at lægge Hovedvægten paa Syndens timelige Straffe fremfor paa Skylden overfor Gud. Mest var dette Tilfældet med Afladen (I, 32), naar denne opfattedes korrekt

som Eftergivelse af timelige Straffe for Synden. Men K.n har endvidere ved sine egne Udtryk om Jubilæumsafladen givet Køberne Ret til at tro, at her solgtes Syndsforladelse, bortset fra det forargelige i den storslaaede Sjaken i Helligdommen. Da alt dette med Tetzel (se d. Art.) kom til Wittenbergs Nærhed, mærkede L. i sin Præstegerning de højst skadelige Følger. Han hørte om Tetzels markskrigerske Udførelse af denne »hellige Forretning« (Albrecht af Mainz's Udtryk), og Rygtet forværrede det endda, f. E. til, at man skulde kunne købe Aflad for fremtidige Synder. Gentagne Gange prædikere L. 1516 og 17 om Afladen. Som kirkelig Indretning maa den være berettiget, men L. kan ikke blive klar over dens egentlige Væsen og dens Nytte ved Siden af Angerens. Tilslidst trængtes han til at gøre noget alvorligt. Allehelgensaften 31. Okt. 1517, Aarsdagen efter en af hans Prædikener om Afladen, skrev han et overmaade ydmygt, men i Sagen kraftigt Brev til Albrecht af Mainz (I, 47), Tysklands Primas, der havde forpagtet Afladshandelen, og opfordrer ham til at fjerne de grove Misbrug, som oplærer Sjælene til Døden. Han sendte tillige Albrecht 95 Teser om Afladen, som han samtidig efter Datidsskik opslug paa Døren til Slotskirken i Wittenberg, som næste Dag fejrede sin Indvielsesfest. L. vilde hermed fremkalde en teologisk Debat, som kunde klare Sagen for ham selv. Han udtaler en dobbelt Forbandelse over den, som taler imod de apostolske Eftergivelseres Sandhed (Nr. 71), men kan dog ingen ret Plads finde for Afladen. Straks Nr. 1, at Kristus har villet, at den troendes hele Liv skulde være en Bod, viser i en Retning, som er diametralt modsat den »Galgeneue«, der drev Folk til at løbe efter Aflad. Tanken om Skærsliden træder hos L. helt tilbage, og egentlig kan han ikke finde anden Værdi i Afladen end den ringe, at den er Eftergivelse af de af Paven selv paalagte Straffe (Nr. 5, 20), altsaa nærmest en Luksus (jvfr. Nr. 46). Men endnu mener han, at alle Misbrugene sker uden Pavens Vidende og Vilje.

Disse Teser plejer man jo med Rette at regne for Reformationens Begyndelse. Den nye Opfattelse af Synd og Naade, som ligger bagved, træder i dem kun lidet frem. L. vil fremkalde en akademisk Disputats om et enkelt teologisk Spørgsmaal. Der meldte sig dog ingen til den, men medens Teserne, der blev oversatte paa Tysk, vakte stort Røre — det drejede sig jo paa én Gang om et Hovedpunkt i Folkets religiøse Liv og om Pengepungen — optraadte Tetzel med nogle (af K. Wimpina forfattede) Modteser, og J. Eck vendte sig imod L. L. havde nu faaet Luft; hans Følelse af sin Befrielse i Kristus giver sig Udslag i, at han begynder at underskrive sig med den græciserede Form for sit Navn: Eleutherius (den frie). Paa et Augustiner-Konvent i Heidelberg i Foraaret 1518 blev L. fritaget for sit Hverv som Distriktsvikar, og ved en Disputats om Synd og Naade vandt han for sin Sag Brenz og Bucer (I, 385 og 407). Fra de kirkelige Myndigheders Side skete saa godt som intet for at standse Misbrugene ved Afladshandelen. L. beskæftigede sig videre med dette Emne i Prædikener og Sermoner (bearbejdede Prædikener eller Trak-

tater), i Skriftet »Asterisk« (I, 163) og i nogle Resolutioner til sine Teser. Han udvikler udførligere sin Opfattelse af Bod; i et Brev minder han Staupitz om, hvad denne havde lært ham herom (se ovenfor), og hvorledes han dernæst sprogligt har lært, at det nytestamentlige *μετάνοια* betyder Sindsforandring. Det er heller ikke Angerens Styrke, men alene Troen det kommer an paa ved denne nytestamentlige Bod. Men ogsaa i det derfra forskellige kirkelige Bodssakrament kommer det an paa Tro, ja uden Tro virker intet Sakrament til Frelse. Med Hensyn til Pavedømmet kan han ikke finde Ro; Striden mellem selverhvervet skriftmæssig Overbevisning og den bondefødt Munks Ærbødighed for St. Peters Efterfølger sætter ham i saadanne Svingninger, at han snart kan erklære Pavens Røst for Kristi Røst, snart behandle Paven blot som en verdslig Øvrighed, ja som et almindeligt Menneske. Og da den pavelige Hofteolog, Sylvester Prierias, gav den tyske Kætter Grovheder, fik han igen med samme Mønt og tilmed den forfærdende Paa-stand, at baade Pave og Koncilium kan fejle, men det er ikke sket endnu. Da Leo X endelig bekvemmede sig til at gøre noget ved den obscure Munkestrid i Sachsen, lod han L. stævne for to Domme i Rom, hvoraf Prierias var den ene. Ved Frederik den Vises Hjælp blev dog Processen henlagt til Rigsdagen i Augsburg, hvor L. i Oktober 1518 mødte for Kardinal Cajetan (I, 444). Da denne forlangte Genkaldelse, svingede L. mellem overdreven Underdanighed overfor Paven og hans Repræsentant, Forsøg paa at fortolke Pavens Dekreter overensstemmende med sin egen Mening og endelig Fasthed i sin egen Overbevisning. Og det var det sidste, som sejrede. Paa sine Venners Raad flygtede L. om Natten fra Augsburg for ikke at blive slæbt til Rom som Kætter, hvortil Cajetan virkelig havde Fuldmagt. L. efterlod en Appel til Paven, og hjemkommen appellerede han fra Paven til et Koncilium, heri følgende et Eksempel, som Pariser-universitetet havde givet kort i Forvejen. Ved Slutningen af Aaret 1518 var Situationen yderst spændt, ja det romerske Hof (endnu ikke Paven selv) forekom L. at staa under Antikrists Herredømme. Men i Begyndelsen af 1519 syntes den tyskfødt pavelige Kammerherre, Karl v. Miltitz, virkelig at skulle tilvejebringe Forsoning. Han gjorde Tetzel til Syndebuk, viste sig venlig mod L. under en Sammenkomst i Altenburg, fik ham til, trods sin Mistro, at love at tie, hvis Modstanderne vilde tie, at skrive et Brev til Paven som K.n's tro Søn, og i et Skrift at formane alle til at lyde den rom. K. L.s Udkast til Brevet til Paven har vi; dog har man tvivlet om, at det virkelig er bleven afsendt. Han udtaler sig ogsaa her højst ydmygt, men nægter at genkalde. I Skriftet »Unterricht auf etliche Artikel« viser han de konservative Anskuelser, han endnu fastholdt om Helgenpaakaldelse, Skærslid og den rom. K.

Det var J. Eck, som brød den unaturlige Vaabenstilstand, idet han i en Polemik mod Karlstadt fremsatte Sætninger, som rettede sig direkte mod L. L. svarede, og Kampen mellem ham og Eck forskød sig fra L.s Teologisk Indhold: Læren om Synd og Naade, til Spørgs-

maalet om Troens Normer og K.s Autoritet. I sine Resolutioner til de 95 Teser havde L. i Forbigaaende udtalt, at Paven ikke altid havde haft Magt over hele K.n. Eck mærkede vel de farlige Konsekvenser, dette kunde have, og opstillede da den modsatte Sætning. Dette drev atter L. til i Begyndelsen af 1519 at paastaa, at den rom. K.s Magt over andre K.r kun kunde bevises ud af de sidste 400 Aars Dekreter, medens de foregaaende 1100 Aars Historie, Skriften og Nikæa-Mødet stred derimod. For at forsvare denne dristige Tesis gjorde L. nu alvorlige kirkehistoriske og kirkeretslige Studier. Han kunde imidlertid ikke komme til Ro med Hensyn til Pavedømmet. At de Forsikringer om Underkastelse, som han baade før og siden afgav overfor Paven, ikke var tom Smiger, ses af, at han 5. Marts 1519 ogsaa overfor sin nære Ven Spalatin fralægger sig nogen Sinde at have villet falde fra den apostolske rom. Stol. Men til samme Spalatin skriver han 8 Dage senere, at han ikke véd, om Paven er Antikrist selv eller hans Udsending. Slikt hviskede han endnu kun en Ven i Øret. Hans Hovedsynspunkt var, at Pavedømmet var en menneskelig Indretning, som man skulde bøje sig for som for den verdslige Øvrighed.

Det lykkedes Eck at godtgøre, at denne Anskuelse var kættersk. Med Besvær havde L. faaet Lov til at deltage i en Disputats, som Eck og Karlstadt holdt i Juni—Juli 1519 i Leipzig. Her havde Eck vist sig som den overlegne overfor Karlstadt, og overfor L. havde han den Fordel at hævde et klart og konsekvent Standpunkt med Hensyn til Pavedømmet, medens L. under indre Kamp maatte løsrive sig fra de fælles Forudsætninger. Eck havde allerede før Disputatsen sat L. i Forbindelse med Hussitterne; nu paaviste han, at Konstanzer-Konciliet havde fordømt L.s Opfattelse af Pavedømmet som hussittisk. L. var her i Forlegenhed. Han stemplede det som en uforskaamat Løgn, at han skulde tale mod Konstanzer-Konciliet. Paa den anden Side vedkendte han sig, at der blandt Hussitternes Lærdomme var mange højst kristelige og evangeliske, hvad Eck ikke undlod at sætte en Streg under.

Eck optraadte bagefter som Sejrrherre, men havde i Virkeligheden hjulpet L. til at se, at Konciliernes Ufejlbarhed maatte gaa samme Vej som Pavens. I nogle Resolutioner til Disputatseserne besvarede L. den Indvending, at Troen paa Skriften maa hvile paa Troen paa K.n, der giver Skriften Vidnesbyrd. For L. er det omvendt: Troen opstaar ikke ved noget Menneskes Autoritet, men ved Guds Aand i Hjerterne; K.n er skabt af Evangeliet og staar derfor under dette. Sammesteds begynder ogsaa L.s Kritik af Ny Testaments Kanon (Jak.). Men iøvrigt var det en lidet tiltalende literær Kamp, der fulgte efter Disputatsen med Eck, som dernæst drog til Rom, og især med H. Emser (I, 760).

Samtidig med denne Strid fortsatte L. sit regelmæssige Arbejde ved Universitetet og i K.n, og kunde her vise sig rolig, fordybende sig i sin Tros positive Indhold. Han udgav 1519 en lat. Kommentar til Gal., læste atter over Psalmerne og behandlede i Prædikener og Smaaskrifter en Mængde Emner, som Ægteskabet, Rentenydelsen og særlig Sakramenterne.

Her finder vi vigtige Træk af L.s Sakramentlære. I Bodén er Hovedpunktet Absolutionen, der hviler alene paa Kristi Forjættelse, og derfor kan i Nødsfald ogsaa en Lægmand absolvere. Bodén hviler atter paa Daaben. Denne bestaar i 1) et ydre Tegn, som helst burde være hel Neddøkkelse i Vandet; 2) en aandelig Betydning, nemlig Guds Pagtslutning samt Syndens Bortdøen og det nye Menneskes Opstandelse, en Proces, der fortsættes lige til den legemlige Død; og 3) Troen, der er det allernødvendigste. Daabsløftet staar over alle Munke- og Præsteløfter. Nadveren bestaar af de tilsvarende tre Stykker. 1) Det ydre Tegn (»Sacramente«) er Brødet og Vinen, ikke i sig selv, men forvandet til eller indeholdende Kristi Legeme og Blod. L. vil ikke indlade sig paa Transsubstantiationslærens Spidsfindigheder, som Melancthon allerede havde forkastet. Indførelse af Lægmandskalk er ønskelig om end ikke nødvendig. 2) Betydningen er mystisk Forening med Kristus og alle hellige, ligesom Brødet dannes af de mange Korn, Vinen af de mange Druer. Dette Samfund er Kristi aandelige Legeme, vigtigere end hans naturlige Legeme i Sakramentet. 3) Ja, det ydre Tegn er det mest underordnede, paa Troen kommer det an, i Overensstemmelse med Augustins Ord: »Tro, saa har Du allerede nydt Sakramentet«. Om det, som efter katolsk Opfattelse er Hovedpunktet i Nadveren, Messeofret, tier han, derimod fejrer han til en skarp Kritik af »Broderskaberne« (I, 39 f.). Andre Ytringer fra denne Tid viser, at han begynder at tvivle paa Sakramenternes Syvtal.

Efter Disputatsen i Leipzig traadte L. i nærmere Forbindelse med to andre stærke Strømninger: Humanismen og Nationalfølelsen. L. havde hidtil næsten udelukkende været Munk, Præst og Teolog. Det var Spørgsmaalet om Syndernes Forladelse og Sjæleens Frelse, der optog ham, og for den nye evangeliske Krdmsforstaaelses Renhed var det sikkert gavnligt, at L.s Interesseskreds en Tid ikke gik ud herover. Men eftersom han kom til Klarhed og følte sig som den frigjorte, maatte Livets mangfoldige Forhold trænge sig ind paa ham. 1518 var Melancthon kommen til Wittenberg som Professor i Gr., og L. fandt i ham en Kollega, der kunde bøde paa hans egne hidtil ufuldkomne gr. Kundskaaber. Til Gengæld trak L. Melancthon over i Teologien, og i ham indgik Humanismen og »Evangeliet, som han lærte af Dr. Martin L.«, den inderligste Forbindelse. L. havde nu allerede før Disputatsen i Leipzig forsøgt at nærme sig Humanistkredsene, men de ældre Humanister stillede sig afvisende eller køligt. Reuchlin (se d. Art.) besvarede aldrig et Brev, som L. i December 1518 rettede til ham. I Marts 1519 skrev L. til Erasmus og ofrede ham saa megen Virak, som han vel kunde, men opnaaede kun et velvilligt beskyttende Svar, ikke virkelig Tilslutning. Derimod sluttede de yngre Humanister sig til L. med Begejstring. Hutten (II, 499) havde i flere Aar ført Kamp mod Roms Hovmod og Udsugelser, og 1519 gik den nationale Begejstrings Bølger højt i Anledning af Karl V's Valg (II, 729). Efter Disputatsen i Leipzig fløj L.s Navn over hele Tyskland, og det blev en indbringende

Forretning at eftertrykke hans Skrifter. L. viste sig som en mægtig folkelig Kraft, og her-til trængte de nationale Humanister haardt. Medens J. Jonas (II, 674) sluttede sig helt til L., knyttede Crotus Rubianus (I, 567) fra Rom gennem Breve paany Baandene fra Ungdommen, og Hutten, der før havde betragtet L.s Kamp som Munkekævl, skrev i Januar 1520 til Melanchthon for at tilbyde L. Værn hos Frans af Sickingen (se d. Art.). Medens Staupitz trak sig tilbage, fik L. saaledes nye Venner, og gensidig paavirkede de hinanden. Lige før og under sit Ophold paa Rigsdagen i Augsburg 1518 var L. begyndt at føle sig som Tysker i Modsetning til »Romanisterne«; efter sin Forbindelse med Hutten og hans Venner appellerer han stærkere til den nationale Forargelse over Kuriens Bedrageri og Udsigelser. Og Hutten bliver mere folkelig og religiøs, om end han neppe nogen Sinde forstod det dybeste i L.s Krdm. Disse »Poeter« og Reverriddere i den store Stil var til sidst af en anden Aand end L., og Alliancen opløstes efter et Par Aars Forløb af sig selv ved det nationale Humanist-partis Undergang. Men 1520 gik de to mægtige Bevægelser sammen, og Flyveskrifter i Mængde bragte det tyske Folk i heftig Bevægelse. Af denne Situation er ogsaa L.s allervigtigste Reformationsskrifter fremgaaede. Han følte sig paa én Gang som den apostolske Krdms og sit Folks Forkæmper. Og hans Syn paa Modstanderne var blevet endnu mørkere. Omkring Nytaar 1520 læste han Hus's Skrift om K.n, som han havde faaet tilsendt fra Böhmen, og dette overbeviste ham om, at han selv, ja Paulus og Augustin bogstavelig var Husitter, en Opdagelse, som rystede ham i høj Grad. Og da omtrent samtidig Huttens Udgave af Lorenzo della Valles Skrift om Donatio Constantini (I, 669) godtgjorde for ham, at dette Grundlag for pavelige Magtkrav var et Falskneri, var der for ham næsten ikke mere Tvivl om, at Paven var Antikrist.

Af L.s Skrifter fra 1520 giver Sermonen »Om de gode Gerninger« (Neudruckte deutscher Litteraturwerke Nr. 93 f.) Synspunkterne for den evangeliske Sædelære i Form af Udlægning af de 10 Bud. Efter Joh. 6. 29 bestemmes Troen som den egentlige gode Gerning, Opfyldelse af det første Bud. Den udspringer af Kristi blodige Saar og Død, det store Bevis paa Guds Kærlighed; kun i den kan der øves gode Gerninger, men den gør ogsaa den ringeste Gerning i Verden velbehagelig for Gud. I Sommeren 1520 skrev L. paa én Gang Skrifterne »Om Pavedømmet i Rom mod den højberømte Romanist i Leipzig« (Alveld I, 65) og det første af de tre store Reformationsskrifter: »An den christlichen Adel deutscher Nation von den christlichen Standes Besserung« (Udg. af Benrath med Noter 1884, desuden i »Neudr. deutscher Litt. w.« Nr. 4 og i »Bibliothek der Gesamtlitteratur«, jvfr. desuden A. Evers, Das Verhältniss L.s zu den Humanisten 1895, W. Köhler, Die Quellen zu L.s Schrift »An d. chr. A.« 1895). Skriftet til Adelen er et mægtigt Opraab til Folket, især Adelen og Karl V. Det er som »geschworener Doctor der heiligen Schrift«, at L. træder frem med Bevidsthed om Øjeblikkets Alvor og ikke i Tillid til

egen Magt. Det Grundlag, hvorfra han gaar ud, er religiøst: enhver Kristen er i Daaben viet til Præst, Biskop og Pave. For den apostolske Lære om almindeligt Præstedømme falder de tre Mure, som Romanisterne »de ultramontane« har oprejst i den gejstlige Magts Overhøjhed over den verdslige, Pavens Eneret til at udlægge Skriften og til at sammenkalde et Koncilium (tilmed historisk forkert, da Konstantin sammenkaldte Nikæa-Mødet). Paa dette Grundlag bygger L. da en hel Række kirkelige og sociale Reformforslag. Ogsaa ved K.n.s Reformation bør Øvrigheden, som døbt og Medlem af K.n, hjælpe med. Der skal oprettes et Primatsæde og Konsistorium i Tyskland; alle de Afgifter, hvormed Paverne har udsuget Landet, bør afskaffes, ja Paven næsten helt udelukkes fra Indflydelse paa Tyskland. Paven vil være Kristi Stedfortræder; men kun som den fornødne kunde Kristus have en Stedfortræder, der daglig skulde græde og bede for Kristenheden som den ydmygste af alle. Den ophøjede Kristus er selv til Stede i sin Menighed og taaler ingen Stedfortræder. Paven, der bærer en tredobbel Krone og kræver Fodkys, fortsætter ikke Kristi Gerning, men det romerske Imperium, ja maa anses for Antikrist. Et Koncilium bør efter den ældste K.s Skik tillade Præstægteskab, og de Præster, som nu lever i Konkubinat, bør regne dette for et Ægteskab, naar de vil bevare ret ægteskabeligt Troskab. Munke og Bisper, der selv har valgt en Stand, som Gud ikke har indrettet, bør derimod bære deres Cølibatsløftes Byrde. Klostrene bør reformeres, Valfarter forbydes eller dog fraaades, Fasten frigives, unyttige Fester og Broderskaberne afskaffes. Der bør sluttes Fred med Böhmerne; Kættene skal i det hele ikke bekæmpes med Ild, thi saa var jo Bødlerne de allerlærdeste Doktorer. Interdiktet er en større Synd, end om man myrdede 20 Paver paa én Gang; den kanoniske Ret skal helt afskaffes, og den fordømte Hedning Aristoteles sættes ud af Teologien. Universiteterne skal reformeres; de gamle nationale Retssædvaner drages frem; de sociale Forhold reformeres. Landbruget bør være Hovednæringsvejen; Handelen, især med Luksusvarer, hæmmes; der bør skrides ind mod Fraadseri, Drukkenskab og Utugt. Tiggeri skal afløses af et ordnet Fattiggævesen.

L. har i dette Skrift benyttet Tanker, som er udtalt af andre, men støt dem i sin egen Form, og kraftig bragt Pagten mellem Religion og Samfundsliv til Udtryk. Det er fremfor alt andet dette Skrift, som med Rette har gjort L. til tysk Nationalhelt. Og medens han her optræder med al sin Kæmpenaturs Voldsomhed, kan han dog til en Ven ydmygt skrive: »Maaske er jeg kun Forløber for Filip«. Nogle af Skriftets Tanker søgte han nogle Maaneder senere at omsætte i Praksis ved et Udkast til en Menighedspleje (N. Müller i »Förhandlingar vid 10. alm. lutherske konferenser i Lund 1901« 213 f.).

I den følgende Tid vendte L. atter tilbage til Teologien. En »Sermon om Messen« viste, i hvad Retning hans Tanker gik, og i Okt. 1520 udkom *De Captivitate Babylonica ecclesiae Prælium*. Det er teologisk, derfor paa Latin, ja, det er det ypperste af alle L.s teologiske Skrifter, med stor religiøs Dybde og skarp

kritisk Evne. Udfra det praktisk religiøse Synspunkt behandler L. Sakramenterne, mere deres Virkning og det subjektive Forhold til dem end deres Væsen, med skarp Polemik mod en magisk Opfattelse. Pavedømmet, som er Babel, har bragt K.n i Fangenskab med Hensyn til Sakramenterne. Ved Nadveren er dette tredobbelt: 1) ved Afskaffelse af Lægmandskalk, hvad der strider mod Mt. 26, 21 og 1 Kor. 11, medens derimod Joh. 6 ikke handler om Nadveren; 2) ved Transsubstantiationslæren, et Produkt af aristotelisk Skolastik, som strider mod den simpleste Forstaaelse af Skriftens Ord. Gennem Nominalisten P. d'Ailli (I, 42) var L. fordum kommen paa den Tanke, at Antagelsen af, at Kristi sande Legeme og Blod indeholdtes i virkeligt Brød og Vin, i og for sig var den naturligste Opfattelse. Nu, da K.n's Autoritet ikke mere binder ham, vil han foretrække denne Opfattelse for Transsubstantiationslæren. Men dette gør L. endnu ikke til et Hovedpunkt. Kristi Legeme og Blod i Brødet og Vinen er ham endnu kun Erindringstegn; 3) ved at man har gjort Messen til en god Gerning og et Offer. Dens egentlige Væsen bør nemlig bestemmes ud fra den første Nadver; den er ikke noget, vi yder Gud, men Kristi Testamente, Forjættelsen om Syndsforladelse, altsaa en Gave, som kun kan modtages i troende Tilgælselse. Messen er saaledes en Sammenfatning af Evangeliet, ja man kan tilgæns sig Testamentet uden det ydre Tegn. Et Offer er kun de Bønner, der frembæres ved Messen, ingenlunde denne selv. Som et naturligt Supplement til Hævdelsen af det almindelige Præstedømme i Skriftet til Adelen, kommer denne dræbende Kritik af det selvlavede Sonoffer; hermed bortfalder Præstens Karakter som Offerpræst. Daaben selv er bleven uforvansket, men dens Kraft formørket. Med Hensyn til det ydre Tegn kunde L. ønske Genindførelse af Neddypkelle. Men de ydre Former er underordnede, saaledes ogsaa Døbeformlen. Daab alene i Kristi Navn er tilladelig, ja selv om en ugudelig Præst ikke uddelte Daaben i Herrens Navn, var det nok, naar den kun blev modtaget i Herrens Navn. Det gælder om at modtage Daaben som af Guds egen Haand; det centrale er nemlig Forjættelsen Mk. 16, 16, som maa tegnes i Tro. Daabens Kraft gælder hele Livet; Daabsløftet er ganske tilstrækkeligt; de mange Løfter om gode Gerninger er derimod farlige, bør i hvert Fald aldrig blive andet end rent private. Hverken Paven eller nogen anden har Ret til at paalægge en Kr. en eneste Stavelse uden hans Samtykke. Bøden er kun et Sakrament i videre Forstand: den mangler det synlige Tegn, men har guddommelig Indstiftelse (Mt. 16, 19; 18, 18; Joh. 20, 23). Den er Forjættelse om Syndstilgivelse, men man har forvansket den ved at betone Angerens Fortjeneste og gøre Skriftemaalet til en Pine for Samvittigheden og et Mittel til at tjene Penge. Konfirmationen, Ordinationen og den sidste Olie forkastes ikke som Institutioner, men kan ikke godtgøres udfra Skriften at være Sakramenter. Ved Ægteskabet blotter L. den Misforstaaelse af Ef. 5, 32, hvorpaa dets formentlige Sakramentkarakter hviler. L. gaar voldsomt løs paa de Ægteskabshindringer, man har

opstillet i Tidens Løb: Slægtskabsgrader, som ikke er nævnede i 3 Mos. 18, »aandeligt Slægtskab« og Religionsforskell. I det hele skal man have saa faa Love som muligt, hellere en oplyst Øvrighed, som kan afgøre de enkelte Tilfælde. L.s Foragt for Juristeri fører ham til betænkelige Udtalelser, dels om, at i Modstæning til Skilsmisse var Bigami maaske ikke absolut forbudt, dels om Muligheden af rent private Ordninger, hvor Ægteskabet af fysiske Grunde kun kunde blive et Skinægteskab. Denne Tanke opgav L. forevrigt i »Predigt vom ehelichen Leben« 1522, men baade her og dér udtalte han Tanker og brugte Udtryk, som kunde saare Ørerne. Han var Munken, der væsentlig i Ægteskabet saa den Naturside, han selv var oplært til at foragte; netop denne vilde han skaffe sin Ret, men talte ikke finere om den end baade Munke og Humanister i denne »St. Grobians Tid«; tværtimod spores hans Herkomst fra de simple Klasser kun altfor tydelig. Dog var selv L.s mest betænkelige Raad ved hjemlet ved tyske Folkelove (jvfr. »Braunsch. Ausg.« II, 483), og en medicinsk Forfatter dømmer, at L. ved det meget, han har doceret og skrevet om Ægteskabet, har indlagt sig uforgængelig Fortjeneste af den seksuelle Etik's Udvikling (S. Ribbing, Den seksuelle Hygiejne, Dsk Overs. 1892, S. 61).

L. havde selv ved at udgive det dristige Skrift paa Latin vist, at han ikke tænkte sig alle og enhver som Læser; men hans bitre Modstander Th. Murner oversatte det paa Tysk, og det fremkaldte mange Modskrifter, saaledes Henrik VIII's *Adsertio septem sacramentorum* (II, 397).

Imidlertid gik L.s Proces i Rom sin Gang (K. Müller i »Zeitschrift f. Kirchengesch.« XXIV, 1903 og A. Schulte i »Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven« VI, 1904). Bullen *Exsurge domine* (efter Sal. 74, 22) af 15. Juni 1520 (Mirbt, Quellen 2, 183 f.), lyste i patetisk Stil Band over L. og hans Tilhængere, hvis de ikke genkaldte. Det overdroges L.s bitre Fjende, Eck, at offentliggøre den i Tyskland. I Sept. hørte L. Rygter om den, i Begyndelsen af Okt. kom den til Wittenberg. I Sept. havde imidlertid Miltitz paany opnaaet Tilsagn fra L. om, at han vilde skrive til Paven, at han aldrig havde villet angribe dennes Person. Ogsaa efter Bullens Ankomst krævede Miltitz Oplydelse af dette Løfte og aftalte med L., at den paa-gældende Skrivelse skulde antedateres til 6. Sept. for at pointere, at den gik ud fra Situationen, som den var før Bullens Ankomst. Desuden skulde den ledsages af et lille Skrift. Saaledes fremkom L.s »Sendebrev til Pave Leo« og det 3. Hovedskrift »Om et Kristenmenneskes Frihed«, af L. selv skrevne baade paa Latin (den bedste Tekst) og paa Tysk (udg. i »Neudrucke d. Litteraturwerke des 16. u. 17. Jahrh.« Nr. 18, paa Dansk ved P. Severinsen 1895). L. roser Leos Person, men han sidder som en Daniel i det ugudelige Babylon, og om de ultramontane som Eck udtaler L. sig hvast. Den berømte Udvikling om et Kristenmenneskes Frihed er ikke polemisk, men mystisk, kontemplativ. Som Frugterne ikke bærer Træet, men omvendt, saaledes skal man begynde med Troen. Den alene giver Gud den højeste Ære; til Gen-

gæld ærer Gud Sjælen og holder den for from og sanddrø, og det er den ogsaa, idet den netop stiller sig i det rette Forhold til Gud og forænes med Kristus som Bruden med sin Brudgom (L. opfatter Retfærdiggørelsen først og fremmest som en Domshandling, men desuden ogsaa som en mystisk Proces). I Kraft af Troen er da den Kr. delagtig i Kristi kongelige og præstelige Værdighed, løst fra alle Bud, en fri Herre over alle Ting. Af sig selv maa nu Troen frembringe gode Gerninger; men desuden er Mennesket, saa længe det endnu er i Kødet, en Tjener for alle, enhver undergiven, og trængende til Tugt. Trods visse Mangler (den altfor skarpe Dualisme mellem Aand og Natur, ingen Plads for den bibelske Tanke, at den endelige Dom sker efter Gerninger) er dette Skrift med dets skønne Fremstilling af det evang. Personlighedsprincip et af de for Menigheden kæreste blandede L.s.

At virkelig en Forsoning med Rom var mulig, kunde vel kun Miltitz tro. L. slog endnu i Oktober heftigt løs paa Bullen i Skrifterne »Om de nye Eckske Buller og Løgne« og »Mod Antikrists afskyelige Bulle«. Først behandlede han Bullen som et Falskneri, men lod dernæst denne halve Fiktion falde. Da den pavelige Legat Aleander (I, 47) i Nederlandene og Vesttyskland fik udført Bullens Bestemmelser om Opbrænding af L.s Skrifter, kaldte Melancthon ved et Opslag Studenterne i Wittenberg sammen 10. Dec., og L. kastede Bullen og de pavelige Retsbøger paa Ilden, hvad han bagefter i Skrifter forsvarede.

3. Jan. 1521 udstedtes den Bulle, som afgørende lyste Band over L. Aleanders Krav paa, at L. skulde behandles som domfældt Kætter, gik dog ikke igennem. Der var saa stærk Stemning for ham, at Kejseren stævnedes ham til med frit Lejde at møde for Rigsdagen i Worms i Foraaret 1521 for at forhøres. Dog var hans Stilling saa farlig, at Frederik den Vise ikke helt afviste Tanken om at sende baade L. og Karlstadt til Danmark, hvad Christian II foreslog gennem sin Sekretær, Stefan Hopfensteiner, og M. Reinhard (se d. Art. og »Zeitschr. f. K.gesch.« XIII).

Trods sine Venners Advarsler drog L. af Sted sammen med Amsdorf og den pommerske Adelsmand Peter Svave, og efter at være bleven fejret af Humanisterne i Erfurt, naaede han Worms 16. April. Forhøret Dagen efter blev en Skuffelse. Paa Spørgsmaalet, om han vilde genkalde, svarede L. med lav Stemme ved at bede om Betænkningstid. Men næste Dag gav han med fast Stemme det berømte Svar, at hvis han ikke blev gendreven ud af Skriften eller med en klar Grund, kunde han ikke genkalde, da det ikke var sikkert og raadeligt at handle mod sin Samvittighed. Til sidst udbød han: »Gud hjælpe mig, Amen!« (de nærmest foregaaende Ord: »Her staar jeg, jeg kan ikke andet«, er mindre sikkert bevidnede jvfr. »Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe« II, 1896).

Endnu større var dog maaske L.s Fasthed, da han i de følgende Dage under private Forhandlinger nægtede at gaa ind paa Kompromisforslag, vis paa, som han sagde til Cochläus (I, 529), at hans Lære var ham aabenbaret. 26. April drog L. fra Worms, 4. Maj blev han

taget til Fange og hemmelig bragt til Wartburg efter Vink fra Frederik den Vise. Kort efter udstedte Kejseren Achtskræklæringen mod ham.

L.s Kamp med dobbelt Front 1522–46. Wartburg-Opholdet blev en stor Velsignelse for Reformationen. Vel led »Junker Jörg« paa Legeme og Sjæl og følte sig plaget af Djævelen, om end det kun er Legenden, som lader ham kaste Blækket efter den Onde. Og vel slog han ogsaa her kraftig løs paa Paven og Papisterne, og viste sin mærkelige Magt ved at fremtvinge et ydmygt Svar fra Albrecht af Mainz paa en Klage over dennes Relikviendstilling og den dertil knyttede Afпад (»Afguden i Halle«) samt hans Indskriden mod gifte Præster. Men L. fik ogsaa Tid til stille udydbende Arbejde. Han paabegyndte sin fortærfelige Kirkepostille, hvis Tekst desværre er temmelig i Forvirring (den udkom i Stykker 1522, 25, 43), og i Løbet af 3 Maaneder oversatte han N. T. efter Erasmus's græske Udgave 1519. Denne Oversættelse udkom 1522 med de Fortæller, hvori han dømmer mellem N. T.s Skrifter ud fra den Maalestok, at den kanoniske Værdi ikke afhænger af, om Forfatteren er Paulus eller Pilatus, men »ob sie Christum treiben oder nicht«. Her fældes hans nedsettende Dom om Jak., Jud., Hebr. og Joh. Aab., men her gives ogsaa i Fortællingen til Rom. den ypperlige Forklaring af Troens Væsen (»en guddommelig Gerning i os, som forvandler os og føder os paany ud af Gud«, »en urolig Ting«, som bestandig maa øve godt), som gav det endelige Stød til John Wesleys Omvendelse. G. T. vovede L. sig endnu ikke til paa Wartburg, dertil behøvede han Hjælp fra hebraisk-kyndige Venner, hans Oversættelse heraf udkom i Partier 1523, 24, 33, 34. L. løste sin Opgave som Bibeloversætter enestaaende, indlevet som han var baade i Skriftens Tanker og i sit Folks Maal; ved dette Værk fastsloges den sachsiske Dialekts Førerstilling.

Wartburger-Opholdet tog endvidere L. bort fra en stormende Bevægelse, som i Længden vistnok vilde have skadet Reformationens Sag. Denne maatte forbinde sig med det nationale, men stod derved i Fare for at blive politisk, ja oprørsk. L. selv havde haabet, at Kejseren vilde legitimere Kampen mod Rom, og havde slaaet paa Sværdet; og de, mest anonyme, Agitationsskrifter, som forherligede hans Optræden i Worms — i et fremstilles Forhør dér som et Sidestykke til Kristi Forhør — kunde let tænde en farlig Brand. Men allerede i Jan. 1521 havde han advaret Hutten mod at kæmpe for Evangeliet med Vold, og nu fik han end mere Ro til at besinde sig paa sin religiøse Opgave.

Fra sit Patmos (Joh. Aab. 1, 9) hørte L. imidlertid om den Iver, hvormed man i Wittenberg drog Konsekvenser af hans Lære, og om Sværmeraadens Indtrængen: Præsters Ægteskab og Krav om det samme for Munke's Opløsning af Klosterlivet, Afskaffelse af Messe og Skriftemaal, Indførelse af Nadver under begge Skikkelser, idet man undertiden gav hver enkelt Hostien i Haanden, Billedstorm, Angreb paa fungerende Præster, Foragt for Barnedåben og al ydre Aabenbaring som for al Lærdom (se Art. G. Didymus I, 637, Karlstadt II, 733

og Zwickauerprofeter). Adskilligt her gjorde L. betænkelig. »Mig skal man i hvert Fald ikke paanøde nogen Kone«, erklærede han, og kritiserede sine Venners Grunde for Munkeløfternes Ugylldighed. Gennem alvorlig Overvejelse kom han dog tilsidst til samme Resultat, fordi Løfterne næsten altid aflægges for at fortjene Naaden, strider mod Evangeliets Frihed, og kun kan opfyldes ved en særlig Naadegave. Et Skrift af dette Indhold dedicerede han sin Fader. I Begyndelsen af December 1521 aflagde L. et hemmeligt Besøg i Wittenberg, og efter Tilbagekomsten skrev han »Trost Formaning til alle Kristne om at vogte sig for Oprør«; ikke »Hr. Omnes«, men Øvrigheden skal reformere, og man skal holdt varsomt med de svage. Da Melanchthon ikke var Bevægelsen voksen, men denne blev vildere omkring Nytaar, vendte L. trods Kurfyrstens Forbud tilbage til Wittenberg i Begyndelsen af Marts 1522.

Et nyt Afsnit i L.s Udvikling begynder med hans Kamp mod Sværmeriet i Wittenberg. L. kæmper fra nu af ogsaa til venstre; hans mere konservative Side vendes ud. I hele Reformationens Historie maa Vendepunktet sættes ved Bondeoprøret 1525, men for L. personlig har 1525 kun fuldendt, hvad 1521—22 bragte. Den nye Udvikling har vel til Dels gjort L. til en anden, end han var 1520, han har lejlighedsvis senere selv taget Afstand fra sine første Skrifter. Adskilligt værdifuldt er derved gaaet tabt. Men dog var der noget i den nye Udvikling, som krævedes af L.s i Grunden konservative Natur, af selve det objektive Indhold i hans Forkyndelse og af pædagogiske Hensyn til Folket.

L. kom tilbage til Wittenberg i profetisk Selvbevidsthed, som var næret under det daglige Liv med Skriften. Alene ved sit Ords Magt sejrede han. Af Omhu for ikke at saare Samvittighederne hos de svage, der endnu hang ved det gamle, af Frygt for, at Radikalismen skulde udvikle sig til et nyt Lovvæsen, og i stor Tro paa Ordets Magt til efterhaanden at virke det rette genoprettede han næsten helt den gamle Gudstjeneste: Messe (dog uden Offerkarakter) paa Latin og Nadver under én Skikkelse. I Løbet af et Par Aar reformerede han den da ud fra følgende Principer: Skriftmæssighed, Konservatisme eller dog Frisind i Adiaphora, Hensyn til Menighedens kr. Belæring (om L.s Gudstjenesteedordning se II, 295 f.) og bryder tilsidst sit tolerante Princip ved at kræve Forbud mod Messen i Stiftskirken. Han gaar ud fra og forsvare i Skrifter Menighedens Ret til at reformere samt afsætte Præster og vælge nye, med skarpe Angreb paa Bisperne. I Fortsættelse af en Udvikling, der ikke mindst i Sachsen var begyndt før Reformationen, optræder den lokale Øvrighed som af sig selv paa Menighedens Vegne, og L. paakalder Kurfyrstens Hjælp. N. Hausmanns (II, 359) Forslag om et evangelisk Koncilium afviste han, da Koncilier altid skød Troen tilbage. Gudstjenesten blev Tysk, ogsaa Daabsritualet oversat (Taufbüchlein 1523), og L. indsaå Nødvendigheden af tysk Psalmesang. 1523—24 begynder den luth. Psalmedigtning. Dels optages ældre tyske og lat. (i Oversættelse) Psalmer, dels digter L. og Venner af ham nye. L. skrev 1523 en gribende Sang om to luth. Martyrer

i Nederlandene (se Art. Joh. fra Essen I, 805) og s. A. sin første Psalme »Nu freut euch, lieben Christen gemein« (»Psbog for Kirke og Hjem« Nr. 325), som er sunget ud af hans egne Oplevelser. Men forøvrigt er L.s Psalmedigtning væsentlig objektiv, vel fordi han mere digtede for at tjene Menigheden end ud af personlig Trang; han har frembragt Kirkepsalmer af høj poetisk Værd. Hans første Psalmer blev trykte 1524. Den berømte »Ein feste Burg ist unser Gott« (»Psbog for Kirke og Hjem« Nr. 263) forelaa trykt 1529, er muligvis digtet 1528 (P. Tschakert i »Neue kirchl. Zeitschr.« 1903, S. 747 f. læs: Theol. Lit.bl. 1905, 17 f.).

Foruden sit Arbejde med Gudstjenestens Reform fortsatte L. sin sædvanlige Virksomhed som Universitetslærer, Bibelfortolker og Prædikant. Som saadan er han helt sig selv, fuld af Tro og Glæde over Evangeliet, men ogsaa af Harm over Satans Anslag. Han prædiker originalt, slaaende, undertiden uovertræffelig folkeligt, undertiden med søgt Allegorisering over Teksten. For Undervisningen baade i Sprogene, der var saa nødvendig for Teologien, og i Historie, Matematik og Musik slaar han 1524 et kraftigt Slag i sit Sendebrev til Raadsherrer i alle Byer; han tænker mest paa Latinskoler, men strejfer ogsaa Folkeskolen. Og om fortsat Beskæftigelse med sociale Spørgsmaal vidner hans Fattigordning for Byen Leisnig 1523.

Ved Aaret 1525 var Reformationen bleven en betydelig Magt i Tyskland (vigtig var Albrecht af Preussens Overgang, se I, 48) og tildels udover Rigets Grænser. Men netop omkring 1525 grupperer sig en Række Begivenheder, som skiller L. fra Kredse, hvormed han hidtil havde gaaet sammen, og yderligere styrker hans konservative Tendenser.

1) Ref. skiltes fra Humanismen. L. var ved sit Wartburg-Ophold bleven fjernet fra det humanistisk-nationale Parti, og 1523 gik dette Parti under ved Sickingens og Huttnes Død. Andre Humanister skilte sig fra L. paa Grund af de Forstyrrelser i Studierne og den stærke Nedgang i Besøget ved Universiteterne (f. E. Erfurt), som de urolige Tider medførte. Skönt L. søgte at modvirke dette, forekom Ref. dem dog at føre til Barbari. Erasmus havde længe holdt sig i sin forsigtige Mellemstilling, men pressedes stadig mere af det gamles Tilhængere, for at han skulde knuse L. Saaledes ogsaa af Henrik VIII, hvis Forsvar for de syv Sakramenter L. 1522 havde givet et meget grovt Svar. Senere (1525) fik Christian II L. til at tro, at Henrik var Evangeliets Sag gunstig og at gøre ham Afbigt, hvad der kun paadrog ham Kongens Haan. Men da havde Erasmus allerede 1524 i sit Skrift *De libero arbitrio* angrebet L. paa et saarbart Punkt. I sit Svar *De servo arbitrio* anerkender L., at Erasmus virkelig har truffet et Hovedpunkt; men han væmmes ved Erasmus's Skepticisme, og skarpere end nogen Sinde hævder han Læren om Meneskeviljens Ufrihed og Guds Enevirken som karakteristisk for Krdmmen. Hans Erfaring af at skyldte Gud Frelsen helt, i Forbindelse med Paavirkning fra scotistisk-nominalistisk Tankegang (det gode er godt, fordi Gud vil det)

og fra Augustin fører ham til at lære religiøs Determinisme og absolut Prædestination ogsaa af Syndefaldet. Efter sin skjulte Vilje vil Gud Synderens Dod. Men naar den luth. K. har udskilt sin Lærefaders Tanker paa dette Punkt som et fremmed Element, savner den ikke Tilknytninger i Tankerækker hos L., som strider mod hin: Betoningen af Menneskets Ansvar for sin Synd og af Guds aabenbarede Vilje som en kærlig Frelsesvilje, der virkelig, ikke som et Skin, fremtræder i Naademidlerne.

2) L.s Mistro mod Sværmeriet uddybedes, da det kom ham nær paa Livet i Thüringen (se Art. Karlstadt II, 734 og Münzer). Mod den sværmeriske Nomisme og Forkastelse af Sakramenterne rettede han sit betydelige Skrift »Wider die himmlischen Propheten von den Bildern und Sakrament« 1524—25. Imod Karlstadts Billedstorm og Sabbatsopfattelse hævder han Personlighedsprincippet: Det gælder at udgive Billederne af Hjerterne, ikke først borttage dem fra Øjnene. Dernæst udvikler han slaaende de Kr.s Forhold til Moseloven. Hele Mose Lov er afskaffet, heri indbefattet Dekalog, der ogsaa rummer noget ceremonielt (Billedforbud og Sabbatsbud). Hvis Sabbatsbudet gjaldt, maatte man holde Lørdagen hellig; nu viser imidlertid Kol. 2, 16 f. og Gal. 4, 10 f., at det ikke gælder. Søndagen er da ikke i Stedet for Sabbaten, men en praktisk Indretning, til Hvile for Mennesker og Dyr, og fordi man maa have en Dag til at høre Prædiken og Guds Ord. I og for sig kunde man ogsaa vælge en anden Dag. De ti Bud gælder da kun, for saa vidt de stemmer med den naturlige Lov, som Gud har skrevet i Hjerterne. »Men intet Steds er de naturlige Love saa smukt og ordentligt affattede som hos Mose«. I anden Del hævder L. de ydre Naademidlers Betydning mod en sværmerisk Aandelighed og præsiserer sin Nadverlære. 1519 og 20 havde han lagt Vægten paa den aandelige Side; han nægtede ikke, at Elementerne indeholdt Kristi Legeme og Blod, men disse var ham kun Bekræftelsestegn, der i og for sig kunde undværes. I Længden var det neppe muligt at fastholde Troen paa Kristi Legemes virkelige Nærværelse uden at skyde dette Punkt mere i Forgrunden. En symbolsk Forstaaelse af Indstiftelsesordene følte han sig vel allerede da fristet til, men fandt den stridende mod Teksten. Imidlertid fremsatte den hollandske Advokat, Cornelius Hoen, en symbolsk Tydning og vandt Bifald hos Zwingli, tildels ogsaa hos de strassburgske Teologer, som indtog en Mellemstilling mellem Wittenberg og Zürich. Et Brev fra Hoen til L. (i Sommeren 1522?) overbeviste derimod ikke denne, og 1523 forsvarede L. overfor de böhmiske Brødre Realpresensen. Men vigtigt bliver dette Punkt først, da han staar overfor Karlstadts radikale og eksegetiske taabelige Lære. I et Brev 1524 advarede han Strassburgerne derimod, og i »Wider die himmlischen Propheten« understreger han følgende Punkter, hvori hans senere Nadverlære er indeholdt: den synekdiskiske Forklaring af Indstiftelsesordene, Kristi Legemes Alledsnærværelse og de ugudeliges Delagtighed i Kristi Legeme og Blod. Karlstadts Lære var ham et Udslag af Fornuftens Oprør

mod Guds Ord, og for Fremtiden saa han Rationalisme i enhver symbolsk Nadverlære. En Fristelse hos sig selv i denne Retning følte han som hørende til den gamle Adam. Det tragiske i Nadverstriden har Bucer udtrykt saaledes: »Gid der aldrig var skrevet noget mod L. om Nadveren. Han havde allerede lagt al Vægten paa den aandelige Nydelse; men da Karlstadt havde bragt ham i Oprør, gik han efter sin heftige Karakter helt op i at fremhæve det ydre, saa at man troede, at han atter tilskrev det ydre Magt til at retfærdiggøre, hvad der dog aldrig har været hans Mening«.

3) Bondekrigen 1524—25 skilte L. fra mange i de lavere Klasser. Oprøret, der kun er det sidste af en lang Række, er navnlig fremkaldt af sociale Aarsager. Dog kan ogsaa følgende have medvirket: det loftende for Bondestanden, der laa i selve L.s Skikkelse, Misforstaaelse af hans Forkyndelse om den kr. Frihed, Forventning om, at en social Revolution nødvendig maatte følge efter den kirkelige, samt L.s Kritik af Juristerne og Fyrsterne, der undertiden var saa hvas, at den modarbejdede hans stadige Formaninger til Lydighed. L. var blandt de Teologer, som Bønderne vilde have til at dømme om deres Fordringer. I »Formaning til Fred paa de schwabiske Benders 12 Artikler« taler han haardt til Herrerne, men advarer indtrængende sine »kære Venner«, Bønderne, mod Oprør. Deres Krav om Menighedens Ret til at vælge Præster er umuligt at afslaa, men deres Fordring om Tiendens og Livegenskabets Afskaffelse ganske kødelig. Men hverken dette Skrift eller L.s personlige modige Optræden blandt Bønderne i Thüringen gjorde nogen Virkning; stadig vildere gik det til, især i Mühlhausen under Münzers Ledelse. Med hele sin mægtige Personligheds Kraft og al sin Autoritet kastede L. sig imod dem i det rystende Skrift: »Mod Bøndernes morderske og røverske Bandere«. Det var ham, som om alle Djævlø var faret i Bønderne, der forbrød sig mod det guddommelige Ord Rom. 13, plyndrede Klostre og Slotte og dækkede deres gruelige Synd med Evangeliets Navn. Da de bar sig ad som gale Hunde, maatte man slaa dem ned som gale Hunde. Og dette gjorde Fyrsterne paa en Maade, der atter forfærdede L. Men fra 1525 fik den rom.-kat. Reaktion Vind i Sejlene og søgte at kaste Skylden for Ustyret over paa L. Menigmand tabte for en stor Del sin Tillid til ham; Tvivl og sædelig Forvildelse bredte sig i nogle, gendøbersk Radikalisme i andre Kredse. L. selv mistede Tilliden til Folket: »Æslet vil have Prygl, og Pøbelen vil regeres med Magt«. L. maatte søge Støtte hos Fyrsterne, og netop samtidig afløstes Frederik den vise af den langt mere afgjort evangeliske Johan (II, 650 f.). Den konservative Reformations, de evangeliske Landskirkers Tid begynder; Ref. gaar ind som Faktor i den Udvikling, der styrker Landsfyrsternes Magt. Menighederne viste sig uskikkede til det Selvstyre, L. oprindeligt havde tiltænkt dem. Kun Statsmagten var stærk nok til at skabe nye kirkelige Ordninger. At Fyrsterne traadte i de rom.-kat. Biskoppers Sted, motiverede L. ikke ved, at Kirke regimentet i sig selv skulde tilkomme Staten. Principielt skal Staten kun

regere Menneskers Legeme og Gods. Men desuden skal den sørge for Ungdommens Undervisning og hindre religiøs Tvedragt. L. er vel mere tolerant end de andre Reformatorer, han forkaster Dødsstraf for Kætter, men mener dog, at Staten kun en Tid af Hensyn til de svage, ikke i Længden bør taale anden Kultus end den rette, og at den derfor bør udvise anderledes troende. Og endelig har den kr. Øvrighed som døbt, og Medlem af K.n den Kærlighedspligt under en Nødsstand at reformere og styre K.n. At Staten overtog K.styrelsen, var sikkert en historisk Nødvendighed, men L.s Uvilje mod Koncilier bragte ham til at overse Vigtigheden af at skaffe K.n en Repræsentation. Og den Tilstand, som faktisk blev Følgen, svarede daarligt til L.s kraftige Forkyndelse om det almindelige Præstedømme. Senere bragte Gendobernes Propaganda ham til yderligere at betone Embedets Betydning. 4) Midt under Bondekrigens Rædsler indgik L. Ægteskab. I Aarevis havde han krævet Præstegæstskab og siden 1521 hævdet Munkeløfternes Ugylldighed. Rundt om ham giftede Munke og Nonner sig med hans Billigelse. Men selv var han en af dem, som holdt længst ud i Klostret, og syntes ikke selv at ville øve, hvad han prædikede. Saa lidt Sandhed er der i den Anskuelse, at Reformationen er et Udslag af en Munks Giftelyster, om end L. selv vedkendte sig ikke at være Træ eller Sten overfor det andet Kon. Nu besluttede han dels at forbarme sig over den enligstillede, fra Klostret undvegne Nonne, Katarina von Bora (I, 362), hvem han forøvrigt først havde villet have gift med andre, dels netop i hin farefulde Tid at udføre en Bekendelseshandling »Djævelen til Trods«. 13. Juni 1525 om Aftenen indgik han Ægteskab med Katarina i sin Bolig, i Nærværelse af Præsterne Bugenhagen og Jonas, Juristen Apel og Lukas Cranach med Hustru. Der var i Datiden ingen absolut faste Former for Indgaelsen af Ægteskab; rimeligvis har Bugenhagen dog givet dem sammen. L.s Giftermaal gav Anledning til onde Rygter og til Misstemning ogsaa hos Venner. Melanchthon var ikke indbudt og gav sit onde Lune over Forbindelsen Luft i et gr. Brev til Camerarius (I, 463), men kom dog med til det store Bryllupsgilde 27. Juni.

Aarene 1526—30 bragte et rigt Arbejde med at opbygge den evangeliske K. Rigsdagen i Speyer 1526 gav faktisk, om end ikke retsligt, Landsfyrsterne Magt til at ordne K.forholdene. Den sachsiske K.visitation (Fra 1526) afslørede, hvor lavt Menighedernes Standpunkt var. Til Melanchthons (se d. Art.) stærkt konservative Visitationsbog skrev L. en Fortale, hvor han fremhævede, at kun af Nød kunde Fyrsten træde i Biskoppens Sted; i sig selv var Biskpeembedet meget vigtigt. For Undervisningen udførte L. et uvurderligt Arbejde ved sine to Katekismes 1529 (om deres Tilblivelse, se II, 746). Den lille var beregnet for Familiefædre, den store for Præster ved deres Forberedelse; begge er de et ypperligt Udtryk for den luth. Kræmsopfattelse, set paa én Gang i dens Ejenommelighed og dog i dens økumeniske Stilling; denne viser sig særlig i den lille Kat. dels i Optagelsen af ældre Katekismusstof (selve

Hovedstykkerne og Dele af Forklaringerne til Fadervor), dels i, at Polemik mod anderledes troende mangler. 1529 udkom ogsaa L.s »Traubüchlein« (efter den ældste kendte Udgave optrykt af Fr. Nielsen 1876). Med dette Vielsesritual vilde L. ikke indføre nogen Tvang; da Bryllup og Ægteskab er »ein weltlich Geschäft«, bør K.n.s Tjenere rette sig efter ethvert Steds Skik. L. godkendte som Datidens K. Romerrettens Grundsatning, at Ægteskabet stiftes ved Parternes *consensus*. Efter L.s eget Ritual skal Præsten udføre to tydelig adskilte Handlinger: Trolovelsen foran Kirkedøren og Velsignelsen foran Altret.

Ved Siden heraf gik i Aarene 1526—30 en heftig Strid med Zwingli. L. blev opmærksom paa den zürichske Reformator under Striden med Karlstadt, og saa ham bestandig som Meningsfælle af denne og af Døberne, der i de samme Aar gjorde saa farlige Fremskridt. Han saa skarpt de virkelige rationalistiske Elementer i Zwinglis Teologi, oversaa, hvor nær de i Grunden stod hinanden, og harmedes over Schweizersnes lidet ærlige Taktik i Nadverstriden (om denne se Walther i »Neue kirchliche Zeitschr.« 1896). Hurtig stod det fast for ham: enten de eller vi maa være Satans Tjenere. Omvendt erkendte Zwingli ikke, hvor meget han selv skyldte L., forstod slet ikke L.s religiøse Interesse i Sakramentspørgsmaalet og polemiserede vel ikke saa grovt som L., men med adskillige krænkende Insinuationer. Striden har sin væsentlige Betydning ved den videre Udvikling af Kristologien, som den nødte L. til. Hans Lære om Kristi Legemes Alleds-nærværelse er imidlertid ikke blot fremtvunget af Tanken om dets virkelige Nærværelse i Nadveren, men svarer ogsaa til hans Stræben efter, med Bibeholdelse af de gammelkirkelige Formler om de to Naturer, at forstaa Enheden imellem dem. Ganske vist kunde L., som iøvrigt i sin Udvikling af dette Lærepunkt tildels knytter sig til Nominalismen, undertiden tale om en bogstavelig Alleds-nærværelse (»Kristus er i Træet og i Stenen«), som modarbejdede den Hensigt at hævde hans Nærværelse netop i Nadveren, og han kunde ud-kaste den fantastiske Tanke, at Kristi Legeme allerede i hans Jordeliv var alleds-nærværende, hvori Zwingli ikke uden Grund fandt Doketisme (Markionitisme). Dog er han Zwingli overlegen i sine energiske Bestræbelser for at hævde Personenheden. Ved Ubiquitetslæren tages endvidere den religiøse Interesse ud af det gamle Verdensbillede. L. var selv fjernt fra at ane den Sprængning af Verdensbilledet, som indtraadte med Kopernikus og Bruno; i sine »Tischreden« skal han have kaldt Kopernikus en Nar. Men naar han tydede Guds højre Haand, hvortil Kristus var ophejst, som Betegnelse for Almagten, Himlen for Væren i og for Gud, og i den legemlige Himmelfart saa Symbol paa Delagtiggørelse i Almagten, da var hermed de religiøse Forestillinger løsnede fra Tanken om Himlen som den faste Hvelving.

At mægle mellem L. og Zwingli laa nær for den reformatoriske Retning i Vest- og Syd-tyskland, som netop indtog en Mellemstilling, for dens teologiske Leder, Bucer, (I, 407 f.), efter hans hele diplomatiske Karakter, og for Filip

af Hessen, der ligesom Zwingli havde dristige politiske Planer om et stort protest. Forbund. Det Forsøg, der gjordes ved Samtalen i Marburg 1529 under de truende Forhold efter Speyer-Rigsdagens strenge Bestemmelser mod de evangeliske og disses Protest, var ikke helt resultatløst. Adskillige Misforstaaelser fjernedes, en sømmeligere Tone blev anslaaet, og Zwingli gav efter i Spørgsmaalene om Arvesynd og om Daaben. Men da han ikke vilde indrømme den bogstavelige Tydning af »Dette er mit Legeme«, gav L. det bekendte Svar: »I har en anden Aand end vi.« I Marburger-Artiklerne fastslog L. de Punkter, hvori Schweizerne gav ham Ret, men ved Art. 15 om Kristi legemlige Nærværelse i Nadveren fastholdt hver Part sin Stilling. Striden bevarede Lutheranerne fra Tilslutning til Zwinglis og Landgrevens farlige politiske Planer, men truede tillige med at forvandle Trosbegrebet hos L., saa Trosindholdet spaltedes i en Række Læresætninger, og Troen blev Tilslutning til disse. Dette gav sig Udtryk i Schwabacher-Artiklerne, som L. paa Hjemrejsen fra Marburg udarbejdede paa Grundlag af Marburger-Artiklerne, men med Skærpelse af Modsætningen til Zwinglianerne; her bestemtes (Art. 12) Kirken som »de paa Kristus troende, som tror og lærer ovennævnte Artikler og Stykker«.

Som fredløs kunde L. ikke tages med til Rigsdagen i Augsburg 1530, men blev efterladt paa Koburg. Her gennemgik han svære aandelige Lidelser, men styrkede sig ved idelig at gennemgaa den kristelige Børnelærdom og ved brændende Bøn, hvoraf vi netop fra denne Tid har Veit Dietrichs (I, 639) herlige Skildring: »Han beder daglig mindst 3 Timer af den bedste Arbejdstid; han beder med stor Ærefrygt til Gud, og med en saadan Tro og et saadant Haab, at man tænker, han taler med en Fader og en Ven«. Melanchthons mange Bekymringer anfægtede ikke ham; han havde billigt et Udkast til den augsburgske Konfession (I, 171 f.), men fandt, at den traadte for sagte; og hele det Væv af Kompromiser, hvorved man nu syntes ham at ville forene Kristus og Belial, sønderrev han med fast Haand.

Derimod viste han sig ret venlig mod Bucer, der opsejste ham paa Koburg, og i den følgende Tid sluttede det sydvest-tyske Mellemparti sig til Wittenbergerne. Zürichs Magtstilling tilintetgjordes 1531 ved Zwinglis Heilighed, som i L.s Øjne var en Guds Dom. Sydtskerne tiltraadte det lige stiftede schmalkaldiske Forbund; dets Hensigt var at værgе Evangeliet eventuelt ogsaa mod Kejseren, en Tanke, som L. før havde afvist som oprørsk; men nu havde Juristerne overbevist ham om, at Kejseren ikke var Monark i fuld Betydning overfor Landsfyrsterne. Stadig førtes Forhandlinger om en ogsaa dogmatisk Forening med Sydtskerne. Herunder gentog L. 1534 den tilspidsede Formulering for Nadverlæren, at Kristi Legeme blev sønderrevet med Tænderne, men viste dog ikke Bucer og hans Venner tilbage, da disse ved Wittenberger-Konkordien 1536 tiltraadte den luth. Lære med enkelte Forbehold.

I Anledning af de stadig drøftede Koncilieplaner (se Art. Tridentinerkonciliet) kom den pavelige Nuntius, Vergerio, 1535 til Tyskland og kom i personlig Berøring med L. Denne

lagde an paa at drille Pavens Udsending *verbis verdriessicissimis* og ved at gøre sig saa ung og livskraftig som mulig. Han gjorde et saa frastødende Indtryk paa Vergerio, at man ikke skulde ane, at denne senere selv skulde gaa over til Protestantismen. Koncilieplanerne var ogsaa Anledning til, at L. affattede de skarpe »schmalkaldiske Artikler« (se d. Art.) 1536—37 samt det betydelige Skrift »Von den Conciliis und Kirchen« 1539, fuldt af interessante kirkehistoriske Udsyn. 1540—41 gjorde man Forsøg paa at vinde L. for den Enighedsformel, der var udarbejdet paa Rigsdagen i Regensburg (se d. Art.), der blev endog sendt en fyrstelig Sendefærd til ham; men baade L. og Rom indsaa Uholdbarheden heraf.

1539—40 bragte L.s halve Tilladelse til Filip af Hessens Bigami. Allerede 1520 i *De capit. Babyl.* havde L. udtalt den Tanke, at Bigami maaske ikke var utiladeligt, men at foretrække for Skilsmisse, en Tanke, som han og Melanchthon 1531 havde gentaget med Henblik paa Henrik VIII. Herved virkede sammen: 1) at den fysiske Side i Ægteskabet stilledes i Forgrunden, 2) Rester af middelalderlig Ringeagt for Kvinden, 3) Ærbødigheden for de fromme i G. T., hvem Reformatorerne ikke holdt op at betragte som gode Kr., trods betydelige Tiløb til en historisk Forstaaelse af Aabenbaringen, 4) enkelte Punkter i den kirkelige Tradition, som viste i samme Retning, 5) Miskendelse af den offentlige Retsordnings Betydning. I Filip's Tilfælde kom til: Bekymring for Landgrevens Sjælenød og for de politiske Følger af at støde ham fra sig. Det var kun som en Undtagelse, Reformatorerne vilde tillade Bigamiet, og derfor maatte det holdes strengt hemmeligt. Men hvor farlig en Vej, de var slaadene ind paa, viste sig, da Sagen alligevel kom ud; saa vidste L. intet andet at anbefale end »eine gute, starke Lüge«. Foruden de skæbnsvangre Følger, Begivenheden havde i Øjeblikket (se II, 50 f.), staar den tillige stadig som »den største Plet i Reformationshistorien og i L.s Live« (Köstlin). Men selv herved mistede han ikke sit Gudsforholds Kraft. Netop nu falder den bekendte Scene med Melanchthons farlige Sygdom, da L. ikke blot tiltaler Vennen muntert og fast (»Hør Filip, du skal simpelt hen spise; ellers sætter jeg dig i Band«), men ogsaa kæmpede mægtigt i Bønnen med Gud (»satte ham Stolen for Døren og tudede ham Ørene fulde med alle hans Forjættelser«). Melanchthon selv erkendte at skyldte ham sit Liv.

L. var i sine sidste Aar som Polemiker skarpere end nogen Sinde, saaledes i »Wider Hans Worst« (Henrik den yngre af Braunschweig II, 400), 1545 i »Wider das Papsttum zu Rom, vom Teufel gestiftet« og i nogle Skrifter imod Jøderne, efter at han havde opgivet sine tidligere Forhaabninger om deres Omvendelse. Indenfor hans egne Tilhængeres Kredse var der 1537 kommen Splid med Agricola, der før sine antinomistiske Paastande (I, 38 f., 104) paa-bæraabte sig L.s egne ældre Udtalelser. Unægtelig var L.s Anskuelse om Loven og Bodens undergaaede en Forandring, men ikke en Forvandling. Den Tanke, han havde lært af Staupitz, og som for ham selv havde været saa værdifuld, at Bodens begynder ikke med Frygt, men

med Kærlighed til Retfærdighed og til Gud, havde han til Tider søgt at gøre til den herskende. Men eftersom han traf Mennesker, der ikke kendte hans egen Trældom under Loven og Smerte over Synden, betonedes han Lovens Betydning baade til at fremkalde Frygt, før Evangeliet kunde gøre sin Gerning, og som Norm for de troende. Agricolas Lære ansaa L. for praktisk farlig. Andre Lærestridigheder udbrod først efter L.s Død, men Melanchthon gik i Ængstelse for, at det skulde bryde løs om Nadveren. Uægtelig nærede L. om denne (især om de konsekrerede Elementers Hellighed udenfor Brugen, se Kawerau i »Halte was du hast« XXV, 1902, S. 293 f.) i sine sidste Aar Anskuelse, som syntes at nærme sig de rom-kat., mens Melanchthon jo havde nærmest sig den kalviniske Form. L. var til Dels paa Grund af legemlige Lidelser i sine senere Aar ret irriteret, og hans Utaalmodighed overfor andre Anskuelse næredes f. E. af Amsdorf (I, 76), hvem L. 1542 ordinerede til Biskop i Naumburg. L. var misfornøjet med Juristerne, der ikke helt vilde slippe den kanoniske Ret, og i det hele mismodig over at se saa ringe Frugter af Evangeliet. 1545 forlod han endog Wittenberg, men lod sig dog snart bevæge til at komme tilbage. Og heller ikke i sine sidste Aar savnede L. den Troens Glæde, som maatte give sig Udtryk i Sang.

I sit Familieliv var L. en lykkelig Mand. Fra hans Munketid var hans Opfattelse af Ægteskabet præget af en vis massiv Grovhed, som aldrig forlod ham (meget ensidig fremstillet af G. Brandes i »Tilskuere« 1885, Samlede Skrifter VII, 277 f.). Men allerede som ung var han stor og fast i sin Tro paa, at Ægteskabet var Gud velbehageligt, og at dets Besværligheder skulde tages som Guds Gaver. Og over hans eget Ægteskab kom der i Tidens Løb baade Poesi og Finhed, som hans Breve til hans »Hr. Kåthe« viser os. Endnu mere Finhed var der over Forholdet til hans Børn; hans Brev til Sønnen, Johannes, fra Koburg 1530 er ligefrem klassisk, rørende er hans Sorg ved Datteren Magdalenas Død 1542. I Aarenes Løb var L. bleven ret velstillet; hans Hus var stadig fuldt af Slægtninge, Venner og Studenter, som var i Pension dér. Ved Bordet førte L. Underholdningen, snart paa Tysk, snart paa Lat., talte om alt muligt, kristelige Spørgsmaal, Dagens Begivenheder, sagde gode eller daarlige Vittigheder og lignende. Unge Beundrere i hans Hus nedskrev straks alt, endskønt det ikke alt var Guldskorn. Senere samarbejdede man (især J. Aurifaber I, 179) alt dette og ordnede det under saglige Synspunkter, hvorved den historiske Sammenhæng blev udvisket. I den nyere Tid er man imidlertid delvis bleven i Stand til at kontrollere disse »Tischreden« ved Fund af de oprindelige Dagbøger.

L.s allersidste Dage var fyldte af Fred. Paa en Rejse til sin Fødeby Eisleben opnaaede han sin Hensigt at tilvejebringe Forlig mellem Greverne af Mansfeld og døde her, efter at have forsikret Jonas (II, 674) om, at han vilde blive ved Kristus og den Lære, han havde prædikeret, Natten mellem 17. og 18. Februar 1546. 22. Febr. blev han begravet i Wittenberg i Slotskirken; Bugenhagen og Melanchthon talte over

ham (Historien om hans Selvmord er grundløs, se Katoliken N. Paulus, L.s Levensende, 1896, udvidet 1898 i »Erläuterungen zu Janssens Gesch.« I).

L. var aandelig talt en Mand med stort skaarne, undertiden grove Træk. Han ejede en vældig og oprindelig Kraft, stærk i sin Kærlighed, frygtelig i sin Vrede. Overalt præges han af en kraftig Realisme; der er over ham intet afbleget, men altid noget saa at sige farverigt og kødfuldt; han interesserer sig for det faste, virkelige, hvad enten det er i Aandens eller i den materielle Verden. Han tænker ikke i abstrakte Begreber, men i konkrete Forestillinger og Billeder. Hans Anfægtelser, som kom igen hele hans Liv igennem, er ham en frygtelig Virkelighed; højst realistisk føler han Satans og alle Djævlens Indvirken. Hans Synder er ham ogsaa bestandig en Virkelighed. Og uægtelig var det ikke »malede Synder«. Han levede ikke med ængstelig Forsigtighed; ogsaa i sine Nydelser var han stærk og realistisk. Men de mange rom-kat. Skildringer af ham fra denne Side er grænseløs overdrevne (det bekendte »Wein, Weib und Gesang« kan ikke paavises hos ham); og man maa vel vogte sig for at overføre vore Dages Begreber om det passende paa hin Tid, hvor Middelalder og Renaissance mødtes. Mere kunde der være at udsætte paa hans Polemik. Han gjorde sig ingen Umage for at forstaa Modstanderne, men forvrængede ofte deres Udtalelser, undertiden med kaad Spot. Men han havde heller ingen »malet Frelser«. Syndsforladelsen var det mest virkelige af alt, den forløsende Erfaring. I den samler sig for ham hele Krdmmens Gave: »Hvor Syndernes Forladelse er, dér er ogsaa Liv og Salighed«. Paa denne Vished om Guds Naade beror hans Storhed først og sidst. Den gennemtrængte hans Liv og Personlighed; i den prædikede han og sang Psalmer; i den drog han i Leding mod Paven og alle Djævl; i den levede han hjemme i sin Familie; den kaldte atter Latter og Munthered frem paa hans Læber. Ogsaa i sin Humor er L. kraftig, original, mere end reflekteret og elegant (E. Rolffs, L.s Humor ein Stück seiner Religion, Preuss. Jahrb. Bd. 115, 1904, S. 468 f.). Hans Bevidsthed om Guds Naade som en Gave, der umulig kan fortjenes ved særlige Gerninger, lægger Verden, Arbejdet i Verden, Kulturen aaben for ham. Noget af det bedste, Humanismen ejede, er her vundet ud fra et bestemt kristeligt Standpunkt. Natur, Musik (i ringere Grad bildende Kunst), Viden-skab (som Historie) kan L. glæde sig over. De gamle Klassikers Levevisdom tiltaler ham, ligesaa Folkeanden, som den fremtræder i gamle Mundheld. Han interesserer sig for Tysklands Velfærd og Folkets hele Liv. Men helst bliver han staaende ved de simpleste Forhold; Landbruget priser han, mere udviklede Næringsveje ser han med Mistillid paa. Han har med lykkelig Genialitet og dyb Alvor udtalt frugt-bare sociale og politiske Tanker, men dog viser hans Opfattelse her sig ofte naiv. I Staten skal alt ogsaa indrettes simpelt: faa Love (»ein rechter Jurist ein böser Christ«), patriarkalsk Forhold mellem Regent og Undersaatter.

L.s Kæmpenatur savner dog heller ikke finere Træk: Hans egen Samvittighed var fintmærk-

ende; han var øm overfor andres, naar han ansaa den for svag. Ligeftrem Ynde er der over hans Forhold til sine Børn. Overfor sine Venner var han ofte skarp og kort, men tillige med dyb Forstaaelse for, hvad de trængte til. Han var skabt ikke blot til Hersker, men ogsaa til Sjælesørger. Hans omhyggeligst udarbejdede Stridsskrifter (som *De capt. Babyl.*, »Wider die himmel. Proph.«, *De servo arb.*) viser ikke blot genial Intuition, men ogsaa stor Evne til at forfølge Modstanderens Tanker ind i alle Smuthuller og til at underbygge sine egne med vel udtænkte Argumenter.

Af L.s Teologi er adskillige Hovedpunkter fremstillet ovenfor. Han har ikke selv sammenarbejdet sine Anskuelse til et System, og de danner ikke et glat afrundet Hele, men har adskillige Kanter og Huller, fordi han kun sagde, hvad han i Øjeblikket ansaa for nødvendigt. Men Ujævnhederne hos ham er tillige Tegn paa stor Rigdom i aandelige Erfaringer og Synspunkter; han har saa meget at sige, at det ikke kan presses sammen i en kort Formel. Han havde et forunderligt dybt og enfoldigt Klarsyn for kristelige Værdier, og med stor Sandhedskærlighed udtalte han sine Meninger med Fare for at blive forkæret og misforstaaet. Af særlig Interesse er Forholdet mellem det objektive og det subjektive hos ham. Han begyndte med en subjektiv Erfaring af Syndsforladelsen, som satte ham i Modsætning til den katolske Kirkes Objektivitet. Men det var igen noget objektivt, som havde fremkaldt hans Erfaring: Skriftens Forkyndelse af Guds Naade, særlig i Kristus. Til enhver apriorisk Gudserkendelse, en filosofisk Konstruktion af Gudsbegrebet, nærer han dyb Mistillid. I den historiske (o: bibelske) Kristus skal Gud erkendes, idet man stiger op fra hans fornedrede Menneskeskikkelse til hans Guddom. Overfor K.s Tradition forholdt han sig frit prøvende; naar han antog den oldkirkelige Overlevering om Treenigheden og Kristi Person, som den foreligger i de økumeniske Symboler, var det, fordi han fandt den stemmende med Skriften; selve Udtrykket *Homousi* (se II, 456) havde han lejlighedsvis kritiseret. Overfor Skriften har han gjort Tilløb til en Kritik, dels historisk, dels navnlig religiøst vurderende. Han har her følt Problemet, Forholdet mellem Bogstav og Aand, Nødvendigheden af kristelig Frihed ogsaa overfor det skrevne Ord, dybere end nogen anden af Reformatorerne. Men dog brugte han oftest uden videre den overleverede Kanon som ufejlbar Autoritet. Han følte Trang til Vished i de kristelige Lærespørgsmaal; Eftergivenhed hos Modstandere var ham Tegn paa Svaghed, og Skepsis var ham Vederstyggelighed. Troen var ham vel først Tillid til Gud, men rummede ogsaa en Sandhedserkendelse. Og i Tidens Løb lod han det objektive træde stadig stærkere frem.

Som Forfatter var L. ualmindelig produktiv. En meget stor Del af det, der findes i hans Skrifter, er dog Forelæsninger og Prædikener, som andre har udgivet (deriblandt den saakaldte Huspostille). Af Udgaver, som endnu kan bruges, maa nævnes: Walchs, 24 Bd., 1740 f. (de lat. Skr. i tysk Overs., gode Register og adskillige Dokumenter); den saakaldte Er-

langerudg., 67 tyske, 38 lat. Bd.; hertil slutter sig Enders Udg. af L.s Breve (hidtil 16 Bd.); ældre Udg. af disse ved de Wette-Seidemann, 6 Bd., 1825 f., Efterslet hos G. Burckhardt 1866 og i Koldes *Analecta Lutherana* 1883; den fuldstændige Weimar-Udg. af L.s Skr. er endnu langtfra afsluttet; »L.s Werke für das christliche Haus« i 8 Bd. (Braunschweig, 1892), populær, god. Tyske »Tischreden« udg. af Förstemann-Bindseil I—IV, 1844 f.; latinske »Colloquia« af Bindseil I—III, 1863 f. De ældre Dagbøger: Lauterbachs ved Seidemann, 1872; Cordatus's ved Wrappelmeyer, 1885; Schlaginhausen ved Preger, 1888; L.s »Tischreden in der Mathesischen Sammlung« ved Kroker, 1903; »Disputationen M. L.s« ved Drews, 1895; L.s Fabeln ved E. Thiele 1888. Nyere Biografier af J. Köstlin, I—II (med udførligt Referat af L.s Skrifter, 5. Udg. ved Kawerau, 1902 f.); Th. Kolde, I—II, 1884—93; A. Berger, I—II, 1895—98; G. Buchwald, 1902; A. Haus-rath, I, 1904. Fra rom.-kat. Side Döllinger i »Freiburger Kirchenlexikon« (overs. paa Dansk 1875); Janssen, *Gesch. des deutschen Volkes*, Bd. 2 f.; Denifle, L. u. Luthertum, I, 1904 (første Halvdel i 2. Opl.). Modskrifter mod Denifle bl. a. af Th. Kolde og R. Seeberg; Denifles Svar: »L. in rationalistischer u. christlicher Beleuchtung«, 1904. Köstlin, L.s Theol. I—II, 2. Aufl., 1901. Enkelte Punkter: H. Heering, *Die Mystik L.s*, 1879; O. Scheel, L.s Stellung zur heil. Schrift, 1902; K. Thimme, samme Titel, 1903; Kattenbusch, L.s Lehre vom unfreien Willen, 1875; samme, L.s Stellung zu den ökumenischen Symbolen, 1883; K. Jäger, L.s religiøse Interesse an seiner Lehre von der Realpräsenz, 1900; Schäfer, L. als Kirchenhistoriker, 1897; W. Köhler, L. u. die Kirchengeschichte I, 1900; E. Billing, L.s Anschauung vom Staate u. der Gesellschaft, 1901. Yderligere Literaturangivelser, navnlig om ældre Biografier, se Fr. Nielsen, Kirkehistorie II, 36 f. Paa Dansk, L.s ref. Skrifter ved Kaper og Fr. Nielsen, 1885; Udvalg af hans Breve ved F. L. Mynster, 1869. Flere Skrifter om L. af A. Listov; M. Pontopidan, M. L., 1902; G. Jørgensen, L. og hans Tid til 1518, 1903; L. Schröder, I og II, 1903 og 1904; Fr. Nielsen, Rom.-kat. Angreb paa L.s Person, 1893).

V. A.
Lutheranere, separerede, se Gammel-Lutheranere (II, 166).

Luthers Katekismer, se Katekismer (II, 746).

Luthers Stiftelsen i Norge er en særegen Organisation af Indre-Missionsarbejdet i Norge. Den begyndte sin Virksomhed 1868, efter at Indbydelse til Oprettelse af Selskabet var udstedt Dec. 1866 af en Komité af 12 Mand, blandt hvilke særlig bør mærkes Prof. G. Johnson (II, 666) og Kand. P. Hærem (II, 506) som de, Initiativet nærmest udgik fra. Idet man henviste til, hvor utilstrækkelige Kræfterne var overfor den aandelige Nød i Landet, fattede man Tanken om en Virksomhed i Lighed med den, som uøvedes af den evangeliske Fosterlandsstiftelse i Stockholm (II, 87). Formaålet skulde da være paa den luth. K.s Grund at fremme kr. Oplysning og kr. Liv i Landet. Dette Maal søgtes naaet ved at bringe kr. Skrifter, fremfor alt Biblen selv ind i Husene ved Hjælp af saakaldte Bibelbud og ved overhovedet at støtte

enhver kirkelig Virksomhed for Indre-Mission. Bibelbudet skulde ogsaa efter Lejlighed øve Sjølesorg overfor den enkelte og holde Husandagt med dem, som Husfaderen dertil maatte ville samle. Skønt Bestyrelsen mente, at der gives en Nød, som berettigter Lægmand til offentlig Forkyndelse af Guds Ord, saa ansaa den sig dog som en rent privat Kreds ikke kompetent til at give sine Udsendinge nogen Bemyndigelse i den Retning. Den erklærede derfor, at Bibelbudene ikke udsendes til offentlig Forkyndelse, men at saadan, øvet af disse paa eget Ansvar, dog ikke skulde være dem forment. Dernæst satte man sig ogsaa til Maal at hjælpe fattige unge Mennesker til Uddannelse til Kns og Skolens Tjeneste.

Paa samme Tid som L. fik stærk Tilslutning, mødte den ogsaa allerede i Begyndelsen ikke liden Modstand. Kra. Præsteskab fremholdt saaledes i en Betænkning af 10. April 1867 bl. a., at Bestyrelsen optraadte som en Kirkestyrelse Nr. 2 for det hele Land, og at dens Forhold til Lægmandsforkyndelsen var uklart og i Virkeligheden en Sanktion af denne. Modstanden fra Gejstlighedens Side har dog ved en ændret Opfatning af Lægprædikenen lidt efter lidt lagt sig. Inden Lægfolket, særlig paa Vestlandet, fandt man derimod, at L. ikke gik vidt nok. Bibelbudenes offentlige Forkyndelse burde stilles frem i første Række som den vigtigste Gerning, og den burde ikke søge sin Ret alene i Nødstilstanden, men hævdes som i sig selv grundet i Guds Ord. Mod det af Bestyrelsen opstillede »Nødsprincip« rejste der sig mere og mere en stærk Opposition, som tilsidst vandt Sejr og ledede til en Forandring i Foreningens Statuter paa den ekstr. Generalforsamling i Drammen 22. og 23. Okt. 1891. Guds Ords Forkyndelse ved dertil skikkede Mænd blev nu sat frem som Selskabets første Formaal, og for ogsaa paa ydre Maade at tilkendegive Forandringen, opgav man det gl. Navn og antog det nye »Det norske luth. Indremissionsselskab«.

Selskabet bestaar af Foreninger, af hvilke et større eller mindre Antal er samlet til Kredse. Den øverste Myndighed har en Generalforsamling, som holdes hvert 3. Aar og bestaar af Deputerede fra Foreningerne, 3 Medlemmer af hver Kredsbestyrelse samt Hovedbestyrelsens Medlemmer. Hovedbestyrelsen bestaar af 12 i Kra. og ikke for langt derfra boende Mænd. Ledet af kirkeligtsindede, dygtige Mænd har L. vundet Agtelse ved sin kirkelige Holdning, sin Fortjeneste af kr. Livs Fremme, sit Arbejde for humane Formaal. Som saadanne kan nævnes L.s Boghandel med stort relig. Forlag (1868), Studentehjemmet (1876), Diakonhjemmet (1890), Hjem for døve (1898). L.s Organ var i Begyndelsen »Maanedstidende for den indre Mission«. Paa dens Forlag er fra Juli 1873 udkommet Luth. Kirketidende. Selskabets Organ er nu »Indremissionøren«. Allerede fra Begyndelsen af havde L. stillet sig det som Opgave at samle om sig det kirkeligt sindede Indre-Missionsarbejde i Landet. Dette Maal er dog ikke naaet. I Begyndelsen af 90-Aarene var Tanken især stærkt oppe og syntes nær sin Realisation, men strandede paa Modstand fra Vestlandets Indre-Missions Venner, som

dannede en ny større Sammenslutning, »Det vestlandske Indremissionsforbund« (1898). C. B.

Lutherstiftelsen i Tyskland (Allg. deutsche Lutherstiftung) blev dannet i Leipzig ved Luther-Jubilæet 31. Okt. 1883 paa Tilskyndelse fra Lægmandskredse i Berlin (Geh.-Kommerceraad Adelbert Delbrück) med det Formaal at tilvejebringe en Kapital, hvis Renter kunde bruges til Understøttelse af Præster og Lærere i alle Tysklands evang. Kirkesamfund. Kejser Wilhelm I overtog Protektoratet over Stiftelsen, der fik sit Sæde i Berlin. Bestyrelsen bestaar af 30 Medlemmer, af hvilke mindst de 8 skulde bo i Berlin. Allerede 1884 var der samlet 225,000 Mark. Hannover, Slesvig, Holsten, Württemberg, Mecklenburg-Strelitz og -Schwerin samt Hessen-Darmstadt have hidtil, dels af konfessionelle, dels af politiske Grunde, holdt sig tilbage.

Lutz. 1) **Johann Ludvig Samuel L.**, schweiz. Teolog, f. 2. Okt. 1785 i Bern, teol. Kand. 1808, studerede derefter i Tübingen og Göttingen, blev 1812 Prof. ved Gymnasiet i Bern og Rektor ved Litteraturskolen, 1824 Præst i Wynau, derpaa Præst ved Helligaandskirken i Bern. 1833 udnævntes han til Prof. i G. og N. T.s Eksegesis ved Akademiet i Bern, der 1834 blev et Universitet. L. var en bibelsk Teolog, paavirket af Schleiermacher, udrustet med sjældne Lærergaver, og foruden som Prof. virkede han paa mange andre Maader i Skolens og Kirkens Tjeneste; han var saaledes Præsident for Synoden. 21. Sept. 1844 døde han. Efter hans Død udkom hans »Bibl. Dogmatik« (Pforzheim 1847) og »Bibl. Hermeneutik« (steds 1849), men selv lod han saa godt som intet trykke (Fr. Lutz, Der Gottesgelehrte J. L. S. L. mit einer Blüthenlese aus den Kanzelvorträgen des Verewigten, Bern 1863). — 2) **Samuel L. (Lucius)**, schweiz. Præst, f. i Biglen 1674, kom tidlig under Paavirkning af den schweiz. Pietisme. 1703 blev han tysk Præst i Yverdon, og dér virkede han til stor Velsignelse i 23 Aar. 1726 blev han Præst i Amsoldingen, 1738 i Diessbach ved Thun, og dér døde han 28. Maj 1750. L. var en meget nidkær Præst, der rejste rundt i Schweiz med sine »Naadeblod-Skaaler« for overalt at vække Sjæle og nære de vakte, og han har ogsaa gennem Skrifter øvet en stor Indflydelse paa sine samtidige. De vigtigste af hans Skrifter ere samlede i »Ein wohlriechender Strauss von schönen und gesunden Himmelsblumen« (Basel 1736) og »Ein neuer Strauss« (Basel 1756), to store Kvarthind. Gennem L. fik den schweiz. Kirke en mild luthersk Paavirkning, der fra Heimberg ved Thun, hvor de saakaldte Heimberger-Brødre levede, bredte sig til Saanen og Adelboden (Blösch, Gesch. der schweiz.-ref. Kirchen (1899) II, 47 f.).

Lux mundi var Fællestitel for en Række teologiske Essays, der 1889 blev udgivne af Charles Gore (f. 1853), dengang Forstander for det højkirkelige Pusey House i Oxford, senere Kannik af Westminster, Biskop af Worcester og nu (1905) Biskop af Birmingham. Forf. til de enkelte Essays vare, foruden Udgiveren: H. Scott Holland, Aubrey Moore (d. 1890), J. R. Illingworth, E. S. Talbot (nu Biskop af Rochester), R. C. Moberly (d. 1903 som Prof.

i Pastoralteol. i Oxford), A. Lyttelton, Walter Lock (S. 68), F. Paget (nu Biskop af Oxford), W. J. H. Campion og R. L. Ottley. I nogle af disse Essays blev der gjort den moderne Bibelkritik forskellige Indrømmelser, hvilket vakte stor Forfærdelse hos flere af Puseys Disciple (J. O. Johnston, Life and Letters of H. P. Liddon, London 1904, 362 f.). 1899 forelaa L. m. i 15. Udg.

Luxemburg, Storhertugdømme, har 226,000 Indbyggere, af hvilke de fleste ere rom. Katolikere; ved Folketællingen 1900 vare kun 2270 evang. Kr. Paa den fr. Revolutions Tid blev den kirkel. Ledelse af L. lagt under Biskoppen af Metz, 1822 under Biskoppen af Namur. 1840 fik L. et eget apost. Vikariat, 1863 blev den apost. Vikar Biskop i. p., 1870 fik L. sin egen Biskop, der 1873 blev godkendt af Kammeret. — De evang. Kr. i L. stamme fra den preuss. Besætning, som var dér til 1867. Nu danne de en »Konsistorialkirke« med Hovedmenigheden i Byen L. og 5 Annekser andensteds; de sidste betjenes af en Præst, der bor i Esch ved Alzette-Floden. Den evang. K., der er uneret, styres af et Konsistorium paa 6 Medlemmer, for hvilket Præsten i L., der tillige er storhertugelig Hofprædikant, er Præsident. Evang. Skoler findes ikke, men de evang. Børn i de rom.-kat. Skoler faa Religionsundervisning af en evang. Præst.

Luxeuil, Benedictiner-Abbedi i Franche-Comté, Departement Haute-Saone, 15 Mil fra Besançon; se I, 537 b.

Luz. 1. Byen Betels ældre Navn (1 Mos. 28, 19. 35, 6). — 2. En Koloni herfra »i Hetiternes Land« (Dom. 1, 26), formodentlig nordl. for Israel.

Luzern, Kanton og By i Schweiz, holdt i Ref. tiden fast ved Rom; Luzernerne vare Romerkirkens bedste Støtter under den Tids Kampe. 1574 kom Jesuiterne til L., og 1577 grundede de dér et Kollegium, som fik stor Betydning for hele Schweiz. 1664—80 byggede Loyolas Disciple i Byen L. Franz-Xaver-Kirken, og deres Skole blev udvidet med et teol. Fakultet, ved hvilket flere dygtige Mænd virkede. Efter Toggenburger-Krigen (1712—14) var L.s tidligere Magtstilling brudt, og i de følgende Aar havde Jansenismen og Febronianismen saa stor Udbredelse i L., at der endog var Tale om et Brud med Rom. 1774 blev Jesuiterkollegiet nedlagt, og Ordenen var ophævet. Efter den fr. Revolutions og Napoléons Tid fik Radikalismen lidt efter lidt Overtag i Landet. L. blev da skilt fra det sækulariserede Bispedømme Konstanz og fik en egen apost. Generalvikar, der kom under det 1828 dannede Bispedømme Basel, hvis Indehaver boede i Solothurn. Efter Sonderbund-Krigen (1847) maatte Jesuiterne atter bort, og L. fik en frisindet Regering, der bl. a. opsigde Kontrakten med Pavedømmet om Tropper til den pavelige Schweizergarde. Efter Vatikanerkonciliet udbrød der ogsaa i Schweiz en Kulturkamp, men under den stod Regeringen i L., hvor den konservative Statsmand, Ph. A. v. Segesser (d. 1888), havde faaet Ledelsen i Hænde, paa den kirkelige Side, og for Øjeblikket er Romerkirken stærk i Kanton L.

Luzzato, Samuel David, jødisk Lærd, f. 1800,

d. 1867 som Prof. ved Collegium Rabbinicum i Padova. Bl. hans talrige Skrifter maa især mærkes: *Elementi grammaticali del Caldeo biblico* (1865; overs. paa Tysk 1873), en Kommentar til Jesaja (Kap. 1—38), der er bleven fuldstændiggjort efter hans Død, og en Kommentar til Onkelos's Targum.

Lübeck. Det senere Bisped. L. blev grundet af Otto I i Oldenburg (Stargard), Wagriernes Hovedby, rimeligvis 968. Den første Biskop (Egward) blev indviet af Adalag, og Biskoppen i Oldenburg blev Lydbiskop af Hamburg. I den første Tid var Bispedømmets Stilling ofte truet, og dets Omraade var underkastet forskellige Omskiftelser. Biskop Gerold flyttede det til L. 1158 med Henrik Loves Tilladelse. Domkirken i L. blev genopført 1173 af Henrik Love og Biskop Henrik. Den gamle Kirke havde været helliget Maria og St. Nikolaj; den nye blev viet til St. Nikolaj og Johannes Døber. Mariakirken nævnes allerede 1188, men, som den nu staar, er den bygget 1257 efter den store Brand. L. havde 4 Klostre. St. Hans-Klostret stiftedes 1177 af Biskop Henrik; dér var Krønikeskrivner Arnold (I, 149) Abbed. 1245 blev det et Kloster for Cistercienser-Nonner. Biskopper: Egward 968—?; Wago; Ezico o. 988; Folcward; Regnibert o. 990; Bernhard 1013 (eller 14)—1023; Reinhold 1023—32; Meinher 1032—?; Abbelin Stefan o. 1040; Ezzo o. 1045; Bispeløse; Vicelin 1149—54; Gerold 1155—63; Konrad 1164—72; Henrik 1172—o. 1182; Dietrich 1186—1210; Berthold 1210—30; Johan 1230—47; Albert 1247—53; Johan fra Diest 1253—59; Johan af Tralow 1260—76; Burchard fra Seeken 1276—1317; Henrik fra Bockholt 1317—41; Johan fra Mule 1343—50; Bertram Cremon 1350—77; Nikolaus Ziegenbock 1377—79; Konrad fra Geisenheim 1379—86; Johan Klemdesten 1386—87; Eberhard fra Allendorf 1387—99; Johan fra Dülmen 1399—1420; Johan Schele 1420—39; Nikolaus Sachow 1439—49; Arnold Westfal 1450—66; Albert Krummedige 1466—89; Thomas Grote 1490—92; Dietrich Arndes 1492—1506; Vilhelm Westfal 1506—9; Johan Grynholt 1510—23; Henrik Bockholt 1523—35.

Allerede 1522 sendte Nik. v. Amsdorf Raadet i L. et Brev, i hvilket han gaar ud fra, at der var Venner af Evangeliet i Byen. 1523 kom evang. Sendebud fra Stade til L., og s. A. kom Præmonstratenseren Manhuss, der ogsaa havde virket for Evangeliet i Hamburg. 1530 sejrede Ref. (H. Schreiber, Die Ref. L.s, Halle 1902), og ved Pinsetid 1531 vedtog Raadet og Børger-skabet den Kirkeordning, som Bugenhagen havde forfattet (paany udg. Lübeck 1877). I Aaret 1900 havde Staten L. 96,775 Indbyggere; af disse boede 82,098 i L. og dens Forstæder. 96 % af Indbyggerne vare evang.-luth. 1895 fik L. en kirkel. Forfatning med en Synode. I Spidsen for L.s Kirke staar en Senior, der udfører en Superintendents Gerning.

Lücke, Gottfried Christian Friedrich, evang. Teolog, f. i Egeln ved Magdeburg 24. Aug. 1791, gik i Skole i Magdeburg og studerede i Halle under A. H. Niemeyer og W. Gesenius. 1812 kom han til Göttingen, hvor han 1813 blev Reptent. 1816 tog han til Berlin som Licentiat og Privatdocent i Teol. og sluttede sig til Schleier-

macher, de Wette og Neander; 1819—21 udgav han sammen med de to første »Theol. Zeitschrift«. Han var en begejstret Tilhænger af den preuss. Union (1817). 1818 blev han kaldet til det nye Universitet i Bonn som Prof. ord. i Teol., med nytestl. Eksegese og Kirkehistorie som Hovedfag, 1827 til Göttingen som K. F. Staudlins Efterfølger, med nytestl. Eksegese og systemat. Teol. som Hovedfag. Han var Prorektor for Universitetet 1831, da »Göttinger-Revolutionen« fandt Sted. 1828 begyndte han, sammen med Nitzsch, Gieseler, Ulmann og Umbreit Tidsskriftet »Theol. Studien und Kritiken«; i 2. Aargang af dette Tidsskrift skrev Schleiermacher den berømte »Sendschreiben an Lücke«, 1843 blev L. Abbed af Bursfelde (I, 422). Han døde 8. Juli 1854. Bl. hans Skrifter maa mærkes: »Grundriss der neuestl. Hermeneutik und ihrer Gesch.« (1816); »Kommentar über die Schriften des Evangelisten Johannes (I—III, 1820—25; 3. Aufl. 1840 f.); Svaret til Delbrück (I, 620); »Versuch einer vollst. Einleitung in die Offenbarung Johannis und die gesamte apokryph. Literatur« (1832; 2. Aufl. 1852). Han var ogsaa virksom for den ydre Mission, og Navnet »indre Mission« tog Wichern fra en Tale af L. om »die zwiefache, innere og äussere, Mission der evang. K.« (1842). Jvfr. Sander, D. Fr. L. (Hannover 1891); hans Brevskifte med Brødrene Grimm er udgivet 1891; K. Lachmanns Breve til ham ere trykte i »Neue Jahrbücher für Philol. und Pädagogik 1892.

Lydbiskop (oldn. lǫðbiskup eller lyðbiskup) stammer fra det angelsaksiske leod-bisceop og betyder »Folkebiskop«. I Almindelighed viedes en Biskop (Suffragan) af Ærkebiskoppen (Metropoliten) til sin Stol og fik Titel efter Bispestædet. Men hos Angelsakserne viedes han ofte til det »Folk«, hvori han skulde virke, og fik Titel derefter. — L. eller Lydebiskop betyder i dsk Sprog en underordnet Biskop, naar der t. E. tales om »Ærkebiskopper og L. per«.

H. Ln.

Lydda, hebr. Lod, By i Benjamins Stamme (1 Krøn. 8, 12; jvfr. Esra 2, 33 og Neh. 7, 37. 11, 35) godt 2 Mil S. Ø. for Joppe, ved Jerusalemsvejen; nu Ludd, en Flække med Jærnbænestation og i frugtbare Omgivelser. L. var et Knudepunkt paa Karavanevejen mellem Syrien og Ægypten og har været en blomstrende By. Efter at have hørt til Samaria blev L. sammen med 2 andre Distrikter 145 f. Kr. af Makkabæren Jonatan føjet til Judæa (1 Mak. 11, 34). Der fandtes tidlig en kr. Menighed i L. (Ap. G. 9, 32 f.); dér helbredte Peter den værkbrudne Eneas, og derfra hentedes han til Joppe. Ogsaa som Bispestæde nævnes L. Efter Jerusalems Ødelæggelse var L. en Tid et af Hovedsæderne for rabbinsk Teologi. L. gør Krav paa at eje St. Georgs Grav og har en Kirke, kaldet efter denne Helgen. L. G.

Lydia, en Purpurhandlerske fra Thyatira i Lydien. Hun boede i Filippi paa den Tid, Paulus kom dertil, og var da allerede jød. Proselyt. Ved Paulus's Prædiken fandt hun Frelsen og blev Førstegæden af hans Arbejde paa Europas Grund. Hun synes at have været velstillet og glædede sig smukt ved at faa Lov at drage Omsorg for Apostlen og hans Led-sagere (Ap. G. 16, 14. 15. 40). L. G.

Lydien, Landskab i den vestlige Del af Lilleasien, med flere af de store ioniske Byer f. E. Smyrna og Efesos. Det oprindelige Navn er Mæonien; Navnet L. tyder, sammen med andre Ting, muligvis hen paa en Paavirkning fra det semittiske Ludfolk. Det gamle lydiske Rige (Krösos) blev 546 f. Kr. omstyrtet af Perserne. Til Landskabets Indlemmelse i det pergamske Rige sigtes 1 Mak. 8, 8. Med dette gik L. 133 f. Kr. over i romersk Besiddelse og udgjorde herefter en Del af Provinsen Asia. Jøderne vare talrige i alle Byerne, og Krdmmen maa tidlig være naaet til disse Egne (Ap. G. 2, 9), men den egentlige Grundlægger af Menighed-erne er Paulus under hans 3aarige Ophold dér (Ap. G. 19; jvfr. 20, 31). Hvor Provinsen Asia omtales i N. T., er det i særlig Grad L., der kommer i Betragtning; ikke mindre end 5 af de 7 Menigheder, Joh. Aab. er stilet til, vare lydiske: Efesos, Smyrna, Thyatira, Sardes og Filadelfia. Det blomstrende Kristenliv i det frugtbare og højt civiliserede Land har haft vidtrækkende Betydning for Krdmmens Udvikling i de første Aarh. Jvfr. herom særlig for den apostolske Tids Vedkommende C. Kochs Skrift »Artemis eller Christus« (Kbhvn 1893). L. G.

Lydius, nederl. Teolog-Familie. **Martinus L.**, f. i Lübeck 1589 eller 40, d. 27. Juni 1601 som Prof. i Franeker, tilhørte en anset Familie i Deventer, der under Spaniernes Forfølgelse af de nederl. Protestanter var flygtet til Lübeck. M. L. studerede i Tübingen, hvor han lærte Ursinus at kende; 1565 blev han indskreven som Student i Heidelberg. 1579 blev han ref. Præst i Amsterdam, 1585 Prof. i Franeker. Han var afgjort Calvinist, men en mild og fredelig sindet Mand, der virkede for at fremme Fromhed og Sædelighed blandt Studenterne i Franeker. Ufrivillig kom han til at give Stedet til den arminianske Strid, idet han 1589 overdrog den unge Præst Arminius i Amsterdam (I, 144) at være Voldgiftsmand m. H. til et Skrift af to Præster i Delft, der havde søgt at mildne den calvinske Lære om Prædestinationen. Dette Hverv bragte Arminius til at grunde mere over det store Spørgsmaal, og han blev ved sine Overvejelser forvandlet fra en Forsvarer til en Bekæmper af den strenge Prædestinationslære. M. L. var en dygtig Latiner og Græker og virkede navnlig som Ekseget, men han har ikke efterladt sig Skrifter. Han havde 2 Sønner, Baltasar og Johannes. **Baltasar L.**, f. i Umstadt ved Darmstadt 1576 eller 77, studerede Teol. i Leiden, blev 1602 Hjelpepræst, senere fast Præst i Dordrecht; dér døde han 20. Jan. 1629. Han aabnede Dordrechter-Synoden 13. Nov. 1618 med en Prædiken over Ap. G. 15, og sluttede den 29. Maj 1619 med en Tale over Jes. 12, 1—3. Han roses for sin Veltalenhed og har i Literaturen gjort sig bekendt ved Samlinger til Valdesiernes og de böhmiske Brødres Historie. Baade Baltasar og **Johannes L.** (f. i Frankf. am Main 1577, Præst i Aarlanderveen og Oudewater, d. 1643) vare Bekæmpere af Arminianismen. J. L. udgav Nicolas de Clémanges's og Wessels (se d. Art.) Værker.

Lykaonien, Landskab i det indre af Lilleasien, mellem Frygien og Kappadokien. Græns-erne varierede til forskellige Tider. Den nordl.

Del lagdes i 2. Aarh. f. Kr. til Landskabet Galatien. Til dette »tilføjede Land« hørte ogsaa Ikonion, som egentlig var frygisk, men administrativt regnedes til L. Aar 25 f. Kr. blev den sydl. Del af L. lagt til den store rom. Provins Galatia, som da oprettedes og ogsaa omfattede Isaurien, Pisidien og Dele af Frygien. Men det sydøstl. Distrikt af L. var fra 37 e. Kr. en Del af Kong Antiokos af Kommagenes Rige. Denne Ordning varede til 72 e. Kr. Man skelnede altsaa paa Apostlenes Tid mellem den galatiske Del af L. (»det galatiske Land«: Ap. G. 18, 23, 16, 6 [jvfr. V. 1 sandsynligvis]) og hint sydøstl. Distrikt, der kaldtes »Antiochiana«. Den gr. Paavirkning var naturligvis særlig kendelig i Byerne; dér fandtes ogsaa talrige Jøder. Det var Paulus og Barnabas, der paa Apostlens første Rejse o. 50 e. Kr. stiftede de lykaoniske eller sydgaltatiske Menigheder i Ikonion, Lystra og Derbe (Ap. G. 14). Sandsynlig er ogsaa »Galaterbrevet« skrevet til disse Menigheder (»den sydgaltatiske Hypotesis«). L. G.

Lykien, Landskab sydvestlig i Lilleasien mellem Karien og Pamfyliden. Den herskende Stamme var Termilerne, et højt kultiveret Folk af indoeuropæisk Oprindelse. Grækerne kaldte dem Lykler. Under Navnet Ruku eller Lûk findes de ogsaa omtalt som et søfarende Folk i ægypt. Efterretninger. I Tidens Løb blandedes Erobrerne med den indfødte semitiske Race. Byerne i Landskabet L. dannede et Forbund. Senatsdekretet o. 139 f. Kr. til Gunst for Jøderne angik ogsaa L. (1 Mak. 15, 23), hvortil altsaa Jøderne havde fundet Vej; særskilt nævnes Byen Fasels sammesteds. Aar 43 e. Kr. blev L. omdannet til rom. Provins og forenedes noget senere med Pamfyliden. Krdmmen vandt kun langsomt frem. 1 Pet. 1, 1 nævner det ikke. I Forbigaaende nævnes dets Havnesteder Patara og Myra i Ap. G. 21, 1, 27, 5. L. G.

Lykke, Peder, Ærkebiskop, blev tidlig Kancelli i Roskilde og var derpaa Pariserklerk. I Paris vandt han Magistergraden. 1385 blev han Ærke-
degn ved Domkapitlet i Roskilde. Det blev overdraget ham at lede Forhandlingerne om Kong Eriks Ægteskab med Prinsesse Philippa af England. 1409 blev han Biskop af Ribe. 1414 var han (og Biskop Johan Skondelev af Slesvig) Danmarks Ombud paa Kirkemødet i Konstanz, og dér spillede han en stor Rolle som de franske Reformvenners Meningsfælle. 1418 blev han Ærkebiskop af Lund og holdt som saadan det sidste store danske Provinsialkoncilium (1425). Som Politiker stræbte P. L. at opretholde Unionen, at holde Fred med Hansestæderne og knytte Sønderjylland fast til Kronen. Han døde 1436 og er begravet i et af Lunde Domkirkes Kapeller (Møllerup, Bille-Ættens Historie I, 49 f.).

Lünemann, Georg Conrad Gottlieb, protest. Teolog, f. 17. April 1819 i Göttingen, blev 1844 Repetent dér, 1847 Privatdocent, 1851 extr. Prof. i Teol. I det Meyerske Kommentarværk skrev han Fortolkningerne til Thess.-Brevene og Hebrbr. Han udgav ogsaa 6. Udg. af de Wettes »Einleitung« og 7. Udg. af Winers, Grammatik des neutestl. Sprachidioms (1867). D. 2. Febr. 1894.

Lyng, Georg Vilhelm, se Tillæg til dette Bind.

Lyon, alm. Kirkemøder dér 1245 (II, 541 b) og 1274 (II, 259 b).

Lyra, Nikolaus fra, Kirkelærer, f. i Landsbyen Lyre i Normandiet o. 1270, d. i Paris 1340, 1292 blev han Ordensbroder i Fransiskanerklostret i Verneuil. Senere kom han til Paris, hvor han fuldendte sin Uddannelse, blev Dr. theol. og Lærer ved Sorbonnen. L. var i Besiddelse af megen Lærddom og er bleven berømt ved sine Fortolkninger til hele Biblen (Vulgata) *Postillæ perpetuæ in vet. et nov. Test.* (5 Foliobind, trykt første Gang i Rom 1471—72, senere ofte), Middelalderens betydeligste eksegetiske Værk, der forskaffede dets Forfatter den hædrende Titel Dr. *planus et utilis*. Skriftordet har efter hans Fortolkningsprincip en dobbelt Betydning, en bogstavelig (*litteralis*) og en mystisk (*mysticus*). Den sidste igen en tredobbelt Betydning: den allegoriske (der viser, hvad man skal tro), den moralske (hvad man skal gøre) og den anagogiske (o: den opløftende, der viser det kristne Haabs Indhold), men disse tre forudsætter den bogstavelige som deres Grundvold (*tamquam fundamentum*). I denne Betoning af *sensus litteralis* har han maaske ikke været uden Betydning for Luther, der i sine Kommentarer hyppigt citerer ham, men med Urette har man betragtet ham som en Forløber for Luther (*si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset*, et Ord, der formentlig skyldes Julius af Pfûg; thi han staar i det væsentlige paa Skolastikens Grund. Til Udarbejdelsen af *Postillæ* benyttede han ikke alene kr., men ogsaa jødiske Fortolkere; at han selv skulde være en døbt Jøde, er en senere ubevist Formodning; Gr. kunde han næppe. Hans øvrige Skrifter er af liden Interesse (Feret, La faculté théol. de Paris III, 331 f.). S. A. B.

Lysanias, Lk. 3, 1 nævnes en L. som Fyrste (Tetrark) i Abilene, et Landskab vestlig for Damask. Kejsar Caligula gav Aar 37 e. Kr. Agrippa I (Herodes d. s. s. Sønnesøn) baade Filips Tetrarki og dette »Ls Tetrarki« (Josefos) Den L., efter hvem Tetrarkiet nævnedes, er formodentlig identisk med L. i Lk. 3, 1. Med Urette have nogle hos Lk. antaget en Forveksling med en ældre L. (d. 36 f. Kr.), af hvis iturælske Kongerige i Libanon-Egnene Abilene kun var en Del. Den hos Lk. nævnte L. var sandsynligvis en Efterkommer af denne ældre. Ogsaa Agrippa II herskede over Abilene, der altsaa paa Lk. evangeliet Afattelsestid vedkom det jød. Land. L. G.

Lysias, 1. Syrisk Statholder, hvem Kong Antiokos IV Epifanes overdrog Formynderskabet for sin unge Søn og gav det Hvert at knuse den nylig begyndte jød. Opstand. Den Hær, L. udsendte, blev slaet ved Emmaus af Judas Makkabæer (se Gorgias), og ved Bet-sur blev i Efteraaret 165 f. Kr. L. selv slaet, da han søgte at trænge frem Syd fra (1 Mak. 3, 32—4, 35). I Aaret 163—62 tog L. atter energisk fat (6, 17 f.), slog den jød. Hær og indtog Bet-sur, hvorefter han belejrede Tempelberget og bragte Jøderne i stor Forlegenhed. Paa Efterretningen om, at hans Medbejler Filip nærmede sig Antiokia, maatte imidlertid L. hurtigt slutte Forlig med Jøderne og tilstaa dem Religionsfrihed. Efter at have besejret Filip bukkede L. under for Antiokos IV's Brodersøn, Demetrios I, der 162 f. Kr. lod L. og hans Myndling, den unge Antiokos V, dræbe (7, 1 f.). Jvfr. 2 Mak. Kap. 8,

8 f. 10, 11, 11, 1 f. 12, 1, 13, 1 f. 14, 1, 2. — 2. Claudius L., rom. Befalingsmand i Jerusalem (Ap. G. 21—23). L. G.

Lysimachos. 1. L., Ptolemæos's Son, Forfatteren af den gr. Bearbejdelse af Esterbogen (Tillæg til Ester 11, 1). — 2. En midlertidig jød. Ypperstepræst (o. 171 f. Kr.), Broder til den berygtede Menelaos (2 Mak. 4, 29). Blev paa Grund af Tempelrov dræbt af Folket (4, 39 f.). L. G.

Lyskander, Claus Christoffersen, Digter og Historiker, var født 1558 i Nørre-Vram i Skaane, hvor hans Fader var Præst. Efter Studier i Fædrelandet, hvor han allerede i en Alder af o. 20 Aar fremtraadte som Forfatter, rejste han i flere Aar udenlands. Ved sin opvakte literære Sans vakte han her saa megen Opmærksomhed, at han vendte hjem 1587 med Magistergraden og anbefalet til den danske Konge baade af Kurfyrsten af Sachsen og af den højt ansete Professor Dav. Chytræus i Rostock, der i ham saa en ung Mand, som fremtidig vilde kunne udbrede sit Fædrelands Berømmelse. 1588 blev han Sognepræst i Herfølge og Sædder og snart efter tillige Provst i Bjevverskov Herred, i hvilke Stillinger han forblev til sin Død ved Nytaarstid 1624. Med stort Kendskab til ældre dansk Literatur forbandt L. betydelig Evne til i gammel Rim-kronikestil at besyngne fædrelandske Personer og Begivenheder. Hans Digtyklus om Bille-Slægten (udg. efter Forf.s Haandskr., 1888 af H. F. Rørdam) afgiver smukke Prøver paa hans Dygtighed i saa Henseende. Ogsaa hans »Grønlandske Chronica« (1608), hans »Kalmarske Triumph« (1611) og »Hr. Christian IV's Udvalgelses og Hyldings Historie« (1623) ere Rimværker, der indeholde vellykkede Partier. Da L. 1616 blev udnævnt til kgl. Historiekriver, udkastede han Planen til en Danmarks Historie og Beskrivelse i 116 Bøger. Men denne uhyre Plan viser, at han overvurderede sine Kræfter. Den eneste af »Bøgerne« han fik udgivet, »De danske Kongers Slægtetog« (1622 i Fol.), har ikke foretaget hans Hæder paa Grund af hans fremtrædende Mangel paa historisk Kritik. Men sit Modersmaal forstod han at behandle med Dygtighed. I den kryptocalvinistiske Strid stillede han sig paa Resens strengt lutherske Stade (H. F. Rørdam, L.s Levned samt hans Bog om danske Skribenter, 1868). H. F. R.

Lysning til Ægteskab kaldes den kirkelige Kundgørelse af Ægteskabet, som agtes indgaaet. Forinden Vielse maa holdes i Danmark, skal Personernes Forsæt at indgaa Ægteskab 3 Søndage efter hinanden (o. der maa ikke foretages flere L'er paa samme Dag, selv om der flere Gange holdes Gudstjeneste) ved Højmessetjenesten bekendtgøres fra Prædikestolen i den Sognekirke, hvor-til Bruden hører (Frd. 30. April 1824 § 2) under Hensyn til, om hun har løst Sognebaand (Lov 4. April 1855 § 4), hvorfor ogsaa L. i Valgmenighedskirker er retslig uundværdig. Hører Bruden til Folkekirken, men Brudgommen ikke, skal L. alligevel foregaa i Brudens Sognekirke. Hører Brudgommen til Folkekirken, men Bruden ikke, bliver der ikke Spørgsmaal om L.; men denne kan undlades. Naar der løses »Vielsebrev«, bortfalder L.; ligeledes naar nogen vies paa sit Sygeleje ifølge Frd. 30. April 1824

§ 16. Nedlægges der Forbud mod Ægteskabets Indgaaelse, bør L. af den Grund ikke afbrydes. I 3 Maaneder har L. Gyldighed; er Ægteskabet ikke indgaaet inden denne Frist Udløb, skal den gentages. Opgive Brudefolkene deres Forsæt at ægte hinanden, skal det ikke »aflyses« fra Prædikestolen; men naar Meddelelse derom er sket til Præsten, gøres der af ham en Anmærkning derom i Ministerialbogen. Forinden Præsten Iværksetter L., har han at paase, at intet er til Hinder for Vielsen ifølge Lovgivningen. Ved borgerligt Ægteskab finder 3 Uger før Ægteskabets Indgaaelse Kundgørelse om Sted til Ting i Stedet for den kirkelige L. A. J.

Lysskat (angels. lecht-gesceot, isl. lysi-tollr) skulde efter Æltheds og Knud den stores Love erlægges tre Gange aarlig (Kyndelmisse, Paaskeaften og Allehelgensaften) med $\frac{1}{2}$ Penning Voks af hver Gaard. I Slesvigs Statsret bestemtes, at hver Bymand skulde give Biskoppen (d. e. Byens Førstepræst) to gode Penninge til Kyndelmisse. Tidt skenkedes ogsaa Jordegods til Bestridelse af Udgifterne ved Kirkernes Oplysning. H. Ln.

Lystra, lykaonisk By, omtr. 4 geogr. Mil S. for Ikonion, hvorfra Paulus og Barnabas kom dertil (Ap. G. 14, 6). I 1885 er Byens Beliggenhed paavist ved Fundet af en latinsk Indskrift paa Fodstykket af en større Bygning. Heraf ses ogsaa, at L. var rom. Koloni, grundet af Augustus. Det omtalte Fodstykke har øjensynlig hørt til et Augusteum, en Helligdom for denne Kejser. Denne Bygning har efter Sædvanen sandsynligvis været forbunden med Byens Hovedtempel (14, 13). I L. var Paulus Døden nær (14, 19). Timotheos var fra L. (16, 1, 2) og synes at have været Øjenvidne til Apostlens Mishandling (2 Tim. 3, 10, 11). 3 Ophold af Paulus i L. nævnes (Ap. G. 14, 16, 1, 18, 23). Nogen særlig betydelig By har L. ikke været. L. G.

Lütkekan, Gabriel Timotheus, sv. Biskop, f. 6. Marts 1723 i Stockholm (Faderen, Timotheus L. fra Malchin i Mecklenburg, var da Førstepræst ved den tyske Menighed i Stockholm, siden Generalsuperintendent i Pommern og Prokansler ved Universitetet i Greifswald), studerede i Upsala og siden i Greifswald, hvor han ved 17 Aars Alderen vandt Magistergraden 1740, Docent i Greifswald 1742, Hofprædikant hos daværende Kronprins Adolf Fredrik 1744, Dr. theol. i Greifswald 1750, Kongens Overhofprædikant 1753, underviste Prins Fredrik Adolf i Teologi, Superintendent i Visby 1758, blev 1772 dette Stifts første Biskop, da det fra Superintendentdomme forvandlede til Bispedømme. D. 20. Marts 1795. Som Politiker tilhørte L. afgjort »Hattene« og deltog i Rigsdagene fra og med Aar 1760, dog ikke 1765—66, da »Huerne« tog Magten. Paa Rigsdagen 1769 var L. ved Siden af Benzeltierns den mest fremragende Leder indenfor Præstekabet. I Aaret 1788 fik L. et særligt Bevis paa Gustaf III's Tillid, da Kongen under en Landshøvding-vakance gav ham, Gotlands Biskop, det Hverv som »Vice-Landshøvding« at styre Gotlands Len. Den for en Biskop usædvanlige Opgave var det saa meget mere magtpaaliggende at røgte tilfredsstillende, som Krigen mellem Rusland og Sverige stod paa. Over et halvt Aar beklædte han denne Stilling og paa en Maade,

som vandt Anerkendelse baade hos Regeringen og hos Øens Befolkning. O. A.

Lüttken, Friderich Christopher, f. 27. April 1698, d. 1. Febr. 1784. L. var uddannet som Søofficer og naaede 1733 at blive Kaptajn, men blev allerede 1736, paa Grund af sin djærve Optræden som Medlem af en Kommissionsdomstol, af Overadmiralitetstretten fradømt sit Embede og afskediget uden Pension. Han havde nemlig udtalt sig imod Kommissionens af den enevelldige Konge stadfæstede Dom. Hofpræst Bluhme gik i Forbøn for ham, og et Aar efter tildelte Kongen L. en Pension. 1739 ansattes han som Translatør ved Øresunds Toldkammer, og 1780, 3 Aar efter at han havde nedlagt sit Embede, adledes han. L. har vundet sig et Navn baade som nationalekonomisk og som religiøs Forfatter. Hans »Økonomiske Tanker til højere Eftertanke«, I—IX, 1755—61, 2. Udg. 1777 (tysk Overs. 1757 f.) hørte til de mest studerede nationalekonomiske Skrifter i det 18. Hdaar. Blandt hans opbyggelige Skrifter blev hans »Hellige Opmuntringer i mødige og tankefulde Stunder« (1764, 9. Opl. 1889), et af vort Lands mest læste Oplyggelsesskrifter lige til vore Dage (Selvbiografi i »Nyt Archiv for Søvesen« I (1842); H. L. Bisgaard, Den dske Nationaløkonomi i 18. Aarh., 50f.; Helvæges K.hist. efter Reform. II, 182—183). Kn. H.

Lægbrødre (*fratres conversi*) kaldtes fra det 10. Hdaar de undviede Beboere af et Kloster, som udførte de laveste Tjenester og gik de egentlige Munke, der kaldtes »Fædre« (*patres*), til Haande. Navnet *conversi* (omvendte) stammer fra Betegnelsen *conversio* (Omvendelse) om Klostergivning. Benedictinerne havde i deres Klostre forskellige Haandværkere og Agerbrugere, der vare L. L. ne bar i Reglen en Dragt, der lignede Munkenes, men de aflagde ikke Munkeløfter, og de havde ikke Stemmeret i Klosters eller Ordenens Anliggender. I Nonneklostre havde man Lægsøstre (*sorores conversae*).

Lægmission. Derved betegnes en planlagt Anvendelse af Lægevirkosomhed som Led i Missionsarbejdet. En saadan kan ogsaa drives i Hjemmet i den indre Missions Tjeneste og er sat i Gang i flere store Byer som London, New York og Chicago. Men fornemmelig tænkes dog derved paa Udsendelse af uddannede Læger til Missionsmarken, i Reglen ved de almindelige Missionssekskaber, medens de særlige Selskaber for L. nærmest hellige sig til Uddannelsen af saadanne Udsendinge. Som den første egentlige Lægmissionær nævnes den amerikanske Dr. Parker, der 1834 kom til Kanton, men allerede forinden havde Læger arbejdet i Missionen (Dr. Thomas, der gik til Indien med W. Carey) eller ydet denne Bistand med deres Kunst (Dr. Livingston i Macao), ligesom Missionærer uden egentlig Lægedannelse ofte har maattet yde megen Lægehjælp. Alt som man har faaet Kendskab til den uhyre Sum af legemlig Nød og Lidelse i den hedenske og muhammedanske Verden, drevs den kristelige Barmhertighed til Bestrebelse for at afhjælpe denne. Det viste sig snart, hvilken Hjælp deri laa til at vinde Indgang selv hos en sløv eller fjendtlig slindet Befolkning ogsaa for Evangeliets store Lægemiddel. I de muhammedanske Lande vil L. mange Steder praktisk talt være den eneste,

der har Adgang til Folkets Hjem og Hjerter og kan bære Evangeliet derind. Denne Virksomhed er saa meget mere paakrævet, som den indfødte Lægebehandling i disse Lande ikke blot ofte er af den skrækkeligste Art og kun forøger den syges Lidelser, men dertil øves i Forbindelse med Trolddom og Besværgelse af onde Aander, der anses for Sygdommens Ophav. Derfor kræver ogsaa Hensynet til de indfødte Kr.s Bevarelse fra at falde tilbage i Hedenskabets Veje en saadan kristelig Lægevirkosomhed, hvortil endnu kommer Hensynet til det europæiske Missionspersonale, der oftest lever og virker under vanskelige klimatiske Forhold. Men altid maa det kræves af Lægmissionæren, at han med sin Lægegerning forener en evangelistisk Virkosomhed. Forholdet imellem disse to Grene af hans Arbejde har ofte været omtvistet; i nogle engelske reformerte K.r er Lægmissionæren ordineret, men Reglen maa dog blive, at Hensynet til en kyndig og omhyggelig Udovelse af Lægegerningen gør det utilraadeligt paa den Maade at forene Præstegerning. Det første Selskab for L. var det 1841 oprettede *Medical Missionary Soc.* i Edinburgh; derefter fulgte 1878 *London Med. Miss. Association*, og i Amerika to i New York 1881 og 1893 og et i Chicago. I Tyskland dannedes 1899 en »Verein für ärztliche Mission« i Stuttgart, men endnu (1905) tæller Tyskland kun 19 Lægmissionærer; Danmark har 3, i Nordvestindien, Syrien og Kina, Norge 3, 2 paa Madagaskar, 1 i Kina; Sverig 4, 2 i Abessynien med Gallalandet, 1 i Sydindien og 1 i Palæstina. Fra Europas Fastland er der endnu kun 36, men 362 fra Storbritannien, 31 fra dets Kolonier, 297 fra de foren. Stater. I alt kan der regnes o. 780 Lægmissionærer, deraf 252 kvindelige, og 405 Missionshospitalet med 90,000 Patienter aarlig foruden langt over 2 Mill., der behandlede 1901 i Missionens 780 Poliklinikker. De tre store Arbejdsmarker for L. er Indien, Kina og de muhammedanske Lande, om end L. ogsaa andensteds har faaet en ikke ringe Betydning, saaledes paa Korea, der er bleven aabnet for Evangeliet ved L. og fremdeles afgiver en frugtbar Arbejdsmark for denne; paa Java drives den meste Mission som L.; ogsaa i Siam spiller denne en stor Rolle, ligesaa i Uganda. I Indien virker 193 Lægmissionærer ved 129 Missionshospitalet og 272 Poliklinikker; i de første behandlede 1902 25,263 Patienter, i de sidste 777,823. Det er L., der har banet Evangeliet Vej til Bjergstammerne i Kashmir (Dr. Elmslie i Srinagar fra 1865) og nu gør det i Afghanistans Grænsbjerg. I Neyur i Travankor har Dr. J. Lowe 1862 grundlagt en L., der nu tæller 5 Hospitalet og 13 Poliklinikker, med en Staf af indfødte Læger, som dér er uddannede, hvor henholdsvis 1733 og 67,000 Patienter behandlede 1902. I Agra i Nordindien (fra 1881) og i Lodhiana (fra 1894) uddannes indfødte (i Lodh.: kvindelige) Læger med Statens Anerkendelse. Til L. maa ogsaa regnes Omsorgen for de spedalske; en *Mission to the Lepers* virker for disse ulykkelige (400,000) i Indien, der tidligere uden videre opbrændtes, 6900 af dem har den samlet i sine Asyler. Men ogsaa andre Missioner har saadanne, den Gossnerske Mission i Purulia det største, med 524

syge, deraf 422 Kr. I Kina findes der o. 200 Lægmissionærer ved 125 Missionshospitaler, 240 Poliklinikker og 60 Opiumsasyler. I Japan er derimod Udviklingen saa vidt fremskreden, at L. er overflødig. I det muhammedanske Forasien har L. stor Betydning til at overvinde Befolkningens Fordomme; Persien er i Færd med at aabne sig for Evangeliet under dens Indflydelse. Syrien har sin store Uddannelsesanstalt ved det amerik. College i Beirut, hvorfra der udgaar indfødte Læger til en vid Omkreds, særlig Ægypten. Palæstina er tæt besat med eng. Missionshospitaler imellem Jordan og Middelhavet. I Damaskus, Mosul og Bagdad virker eng. L. er, i Urfa og Diarbekr tyske, paa Arabiens Østkyst amerikanske, samt eng. i Aden og over hele Nordafrika lige til Marokko. (J. Lowe, Medical Missions, their Place and their Power. Christlieb, Ärztliche Missionen. Feldmann, Die ärztl. M. unter Heiden und Mohammedanern, Basel 1905. Läkaremissionen, dess uppgifter och resultat, Stockholm 1904). V. Sn.

Lægfolk (*laici*). Modsætningen mellem Menighedens Forstandere og dens Medlemmer blev tidlig betegnet ved Ordene: Klerus (*κλήρος*, *ordo*) og L. (*λαός*, *plebs*). Denne Modsætning stammer næppe fra jødekr. Kredse; thi ifølge G. T. er det ikke det aronitiske Præsteskab, men hele Israel, der er »Guds Lod« (*κλήρος*; jvfr. 5 Mos. 9, 29). Ordet »Folk« (*λαός*) blev hos Jøderne brugt i Modsætning dels til Hedningerne (*ἔθνη*), dels til Israels Øverster og Præster, og de senere gr. Oversættelser af G. T. (Akylas, Symmakos og Theodotion) bruge Ordet »Lægmand« (*λαϊκός*) vanhellig og det deraf dannede Udsagnsord (*λαϊκοῦν*) at vanhellige. Hos de ældste kr. Forf. findes der ikke nogen Antydning af, at Menighedens Medlemmer skulde have ringere Forrettheder end Forstanderne. Tertullian siger: »Vi vilde tage fejl, hvis vi mente, at noget kunde være L. tilladt, som ikke er Præster tilladt. Ere ikke ogsaa vi L. Præster? Det er Kns Myndighed, der gør Forskel imellem Præsteskab (*ordo*) og Folk (*plebs*) ved at give Præsten en særegen Hædersplads i Menighedens Forsamling. Ellers ofrer og døber du selv og er din egen Præst. Hvor 3 ere til Stede, selv om de 3 ere Lægfolk, er der en Menighed« (jvfr. Art. Præstedømme, det alm.). Men efterhaanden som Præsternes Anseelse steg, blev der uddybet en Kløft mellem dem og L. Hos Pseudo-Isidor (se d. Art.) fremstilles Præsterne som de egentlig »aandelige« (*spirituales*, deraf »Geistlighed«), medens L. kun ere »kødligere« (*carnales*). Denne Modsætning mellem Præster og L. blev stærkere og stærkere, efterhaanden som Præstedømmets Herlighed steg. Præsterne fik da en egen Plads i Kirken (i Koret), og ved Læren om Præstedømmets umistelige Særpræg bleve de hævede højt over L. Modsætningen mellem Præster og L. forsvandt i den evangeliske K. ved Reformationens Fremdragelse af Læren om det almindelige Præstedømme (se Art. Luther og det alm. Præstedømme).

Lægkommunion. Hensættelse i L. (*reductio in communionem laicam*) var i den middelalderlige Kirke Følgen af en Klerikers Afsettelse (*depositio*). Denne »Reduktion« medførte, at vedkommende ikke modtog Nadveren i selve

Koret, men, ligesom Lægfolk, udenfor Korskranken. Efter at Læren om Præstedømmets umistelige Særpræg er bleven fastslaaet (Trienterkonciliet Sess. XXIII, Kanon 4), er denne Reduktion bleven umulig.

Lämmer, Hugo, rom.-kat. Teolog, Konvertit, f. 25. Jan. 1835 i Allenstein i Østpreussen, studerede i Königsberg, i Leipzig, hvor han blev Amanuensis hos Historikeren Wachsmuth, og i Berlin, hvor han var Hengstenbergs Yndlingsdiscipel. 1857 habiliterede L. sig i Berlin med Skriftet »Papst Nicolaus I und die byzant. Staatskirche seiner Zeit«. Hans priskrøned Skrift om den fortridtinske Teologi (1858) blev ham en Bro til Tridentinum, og under Paavirkning af Berlins Jesuitter og Alban Stolz's »Unendlicher Gruss« blev han bragt til Konversion; 21. Nov. 1858 gik han i Braunsberg over til Romerkirken. Derpaa traadte han ind i Præsteseminarieret dér, blev 1859 præsteviet og modtog samtidig den teol. Doktorgrad. Derefter rejste han til Rom, hvor han i et autobiografisk Arbejde (*Misericordias Domini*, Freib. 1861) skildrede sin Livsførelse og blev »Missionarius apostolicus«. Efter Tilbagekomsten til Braunsberg (1861) blev han Subregens for Præsteseminarieret dér, 1863 Konsultor for Propagandaen i Rom, 1864 Prof. i Moral ved Lyceet i Braunsberg, s. A. Prof. ord. i Dogmatik i Breslau, senere biskoppelig Penitentiar osv. Han har udgivet Evsebios's Kirkehistorie (Schaffh. 1859—62); *Analecta Romana*, Kirchengeschichtl. Forschungen aus röm. Bibliotheken und Archiven (Freib. 1861); *Monumenta Vaticana hist. eccles. sæculi XVI illustrantia* (Freib. 1861); Zur Kirchengesch. des 16. u. 17. Jahrh.s (Freib. 1863). Bl. hans originale Skrifter maa mærkes *Parergon historico-criticum* (Regensb. 1878) og »Institutionen des kath. Kirchenrechts« (Freib. 1886).

Læsere, Tilhængere af visse relig. Bevægelser i Sverige i 18. og 19. Aarh. Navnet opstod midt i det 18. Aarh. og blev heftet paa Mennesker, hvis mest iøjnefaldende Kendetegn bestod i, at de hver for sig og i Fællesskab, i saakaldte Forsamlinger eller Konventikler, flittigt læste dels Biblen, dels Luthers og andres Skrifter. Saaledes opfattet synes Benævnelsen først at forekomme i Vestergötland fra 1750'erne. Senere er Tilhængere af ellers delvis helt forskellige religiøse Retninger fra flere Hold i Sverige bleve betegnede med dette Navn. Hoofvianere (se J. O. Hoof II, 458), Sællergrens Tilhængere, Scharltanere (se Scharltan), Rosenianere (se Rosenius), Hedbergianere (se F. G. Hedberg, II, 371), Evang. Fosterlandsstiftelsens Tilhængere (II, 87), Waldenströmere (se Waldenström) m. fl. har ofte faaet L.-Navnet. Navnet er stundom bleven anvendt som en smældende Betegnelse paa dem, som i Livet havde lagt større Alvor for Dagen i deres Krdm, i Særdeleshed naar de have iagttaget en mere eller mindre konsekvent gennemført Afholdenhed fra de saakaldte Adiafora, og Betegnelsen »Læserpræst« er i dertil svarende Betydning ofte bleven anvendt fra forskellige Sider. Skønt Sprogbrugen altsaa er ganske svævende og vekslede i Anvendelsen af Navnet L., har man dog i nyere sv. Kirkehistorie fremfor alt med Navnet L. tænkt dels paa de saakaldte gamle L. i Norrland, dels paa de saakaldte nye L. steds.

1) De gamle L. Omkring Aar 1768 opstod i Lillherreds Sogn i søndre Herjedalen en aandelig Bevægelse, nærmest foranlediget af dér værende Komminister Mårten Tunborgs vækkende Prædikener og iøvrigt helt igennem niddære Virksomhed. De vakte, som i Særdeleshed tilhørte Ungdommen, afholdt sig fra de i Dalen sædvanlige Danselag og andre Fornøjelser, og idet de flittigt, hver for sig og i Konventikler, læste Biblen, Luthers og andre med ham beslægtede Forfatteres Skrifter, kaldtes de L. Snart viste der sig blandt dem konvulsiske Rystelser og Bevægelser, i Forbindelse med Bodsprædikenerne, eller højlydte Formaningsraab. Tunborg forflyttedes af Domkapitlet til Modernigheden Sveg og blev indstævnet for Herredsretten, som i Aaret 1771 afsatte Tunborg fra Embedet og forbad ham at opholde sig i denne Landsdel. Hofretten, hvem T. gjorde Forestillinger, ophævede imidlertid Herredsrettens Dom og henviste Anliggendet til Hernösands Konsistorium, som burde forhøre og advarer ham. T., som efter 1771 boede i Stockholm, fik saaledes Lov at beholde sit Embede og genoptog i Maj 1773 sin Virksomhed i Lillherredal. Under hans Fraværelse havde Bevægelsen lagt sig; men efter hans Tilbagekomst sporedes snart en fornyet, kraftig Vækkelse, efterfulgt af ovennævnte saakaldte »Drifter« m. m. Allerede 1773 blev Tunborg paany anklaget for Hofretten, der beordrede en ny Undersøgelse ved et overordentligt Ting, som holdtes Jan. 1774. T. forsvarede nu bestemte end før »Drifterne« som hidrørende fra Guds Aands Indvirkning, ligesom han iøvrigt ogsaa nu syntes at optræde mere sværmerisk end før. Det viste sig ogsaa tydeligere, at hans Tilhængere betraadte Fanatismens Veje og særligt gjorde sig skyldige i Handlinger, som saarede Blufærdighed og Anstændighedsfølelse. 1774 erklærede Hofretten, at T. skulde miste Kapellanembedet, og den dømte ham til at holdes i Hernösands Hospital, »tills han sig rätta låter«. Besværing indgaves imidlertid til Majestæten, og inden Sagen blev afgjort dér, døde T. i Stockholm 30. Aug. 1775. Trods Foranstaltninger og Politidskriden mod Bevægelsens Tilhængere bredte den sig. Allerede 1790 resolverede Majestæten imidlertid, sagtes paa Grund af Lagmanden, Svante Myrins, Indgriben til Ls Gunst, at de skulde »fredes mod Forurettelse og Voldsomhed«. Den i Lillherredal begyndte Bevægelse, som forud for sig havde beslægtede, sporadisk forekommende Bevægelser andre Steder i Sverige, særlig i Västergötland, havde sikkert sin Jordbund dels i det Forarbejde, Pietismen og Tollstadianismen gjorde i første Halvdel af 18. Aarh., dels i den norrlandske Befolknings dybe relig. Anlæg. Til en Begyndelse synes Bevægelsen at have haft en i det hele taget sund Karakter, men blev snart, delvis som Følge af den hadske Forfølgelse derimod, saa vel som Følge af den ukloge Behandling af den, ikke saa lidt sværmerisk. Med Tiden forsvandt dog det sværmeriske Drag igen. Meget hurtigt spredte den Bevægelse, som var begyndt i Lillherredal, sig til Helsingland, fornemmelig til Delsbo, Forssa og Engångers Sogne. Her fik den allerede fra Begyndelsen af en mere sund Karakter, dels

paa Grund af den bedre Jordbund, hvori den her plantedes, dels paa Grund af den visere og mere evang. Maade, hvorpaa Præsteskabet modtog den. De Gammellæsere eller »Gammalkristne«, som endnu stadig findes flere Steder i Norrland, kendemærkes nu hovedsagelig ved deres Kærlighed til Konventikler og høje Værd-sætten af Luther og deres Omhyggelighed for luthersk Lære, i Forening med et stærkt lov-mæssigt Element. Fra K.n har de ikke skilt sig, og i Reglen er de ikke fjendtligsindede mod Præsterne (C. A. Cornelius, Sv. kyrkans historia efter reformationen II, 111 f.; Cornelius's Fremstilling synes væsentlig at hvile paa A. G. Sefström, Några blad till historien om L. med afseende fastadt på de inom Helsingland vistande, Falun 1841; en fuldstændigere og delvis berigtigende Redegørelse for Bevægelsen findes i J. S-n, »Svärmeriet« i Lillherredal eller Läsariets uppkomst 1768, Gefle 1896, samt B. Alstermark, De religiöst-svårmska rörelserna i Norrland 1750—1800, Strängnäs 1898).

2) De saakaldte Nye L. Disse har haft og har vedvarende deres faste Tilholdssted i øvre Norrland, særlig Luleå, Piteå og Skellefteå Sogne. De forekommer først i Beg. af 19. Aarh. O. 1805 dannedes et L.-Selskab i Piteå under Ledelse af en fhv. Soldat, Erik Stålberg. De havde en afgjort antinomistisk Karakter og mente, at de, i deres ensidige Betonning af Retfærdig-gørelsen af Troen alene, vare de rigtige Luther-anere, i den Grad, at de erklærede, at ikke alene den sv. K. var afvejet fra Luthers Lære, men at endog saadanne Skrifter, som de af de gl. L. flittigt brugte, Arndts »Sande Krdm«, Scrivers »Sjæleskat«, Nohrborgs og fleres Po-stiller, var skadelige. Bevægelsen fremskyndedes ved et af Indsiddere Lars Andersson i Piteå Sogn i Aaret 1808 udfærdiget Sendebrev med Titel »Allvarlig förmaning til alla rättsinniga Kristna att vakta sig för all falsk lärdom, men i synnerhet för Per Tollesons skrifter«. Ved denne Mand forplantede Bevægelsen sig 1814 til Skellefteå Sogn, hvor der ogsaa dannedes et Selskab af L. med to Karle, Anders Larsson og Gerhard Gerhardsson som Lærere og Ledere. Ogsaa her forkastede man hidtil brugte Opbyggelsesbøger og holdt sig alene til Biblen og Luthers Skrifter, opfattede paa antinomi-stisk Vis. Da Bevægelsen antog en stadig mere oppositionel Karakter, afholdt man, ifølge An-meldelse af adskillige Sognemænd i Skellefteå, Provstevissitsats dér i Aaret 1818, s. A. Anmel-delsen forelaa, og næste Aar Bispevisitsats. I Sammenhæng med førstnævnte forfattede en af Lederne, den nys nævnte Gerhard Gerhards-son, den, senere i flere Opl. udgivne, »Christelig trosbekännelse, utgifven af Läsareällskapet i Skellefteå, efter anmodan af Hr. Doctor Ham-bræus i Umeå att för Consistorium i Hernösand uppvisas«. Denne »Trosbekendelse« be-staar af 22 Art. og vidner om et ikke ringe Kendskab til Guds Ord, den luth. K.s Bekend-elsesskrifter og Luthers egne Skrifter, men samtidig om aandeligt Hovmod og Lyst til at dømme anderledes tænkende. Regeringen greb ind i den Hensigt at stække Bevægelsen, dels ved en paa Stedet anstillet Undersøgelse af Justitsraad Sylvander i Aaret 1819, dels ved flere kgl. Skrivelser (1820, 1822, 1838), i Be-

gyndelsen ret mildt, idet den da gældende saakaldte Konventikelplakat suspenderedes med Hensyn til L., men senere, da Mildhed ikke hjalp, strengere, med Trusel om Undersøgelse og Dom ved verdslige Domstole. Ikke desto mindre uddannedes Bevegelsens separatistiske Karakter mere og mere; dette lagde sig især for Dagen i den heftige Protest mod de, unægtelig i visse Punkter neologisk farvede, saakaldte »nye Bøger«, Lindbloms Katekisme af 1810, Kirkehaandbogen af 1811 og Psalmebogen af 1819. Endskønt det aldrig blev paabudt, at Psalmebogen ubetinget skulde bruges, og endskønt et kgl. Brev af 1817 erklærede, at den gl. Katekisme, Svebilus's, maatte bruges af dem, der ønskede det, vedblev Indsigelserne, som gik ud paa, at de nye Bøger ikke overalt betonedes Naaden i Kristus, men at der flere Steder dreves paa Gerningsvæsen. L. holdt ogsaa paa ubetinget Absolution og erklærede den i K.n brugelige betingede Absolution for Papisme; ogsaa Talen om de Pligter, til hvilke Daaben forpligtede den døbte, angrebes paa det heftigste. God Underretning om denne Polemik mod de saakaldte nye Bøger gives af en af L.s Ledere i Nedre-Luleå Sogn, N. P. Ericsson, som 1842 udgav »Christelige Anmærkninger öfver de hufvudsakligaste falska lärosatser, som finnas i den nya catechesen, Psalmboken och kyrkohandboken«. Skriftet vidner om en uomtvistelig Begavelse. En heftig Polemik mod de nye Bøger møder ogsaa i en anden Leders, Johan Riströms, »Förklaring til kungl. Mjt. af 1845. Da Regeringen ikke tog Hensyn til L.s Anmodning om at faa Lov til at skille sig fra Statskirken, separerede de sig alligevel og ordnede en Sakramentforvaltning for sig selv. De Forsøg, som gjordes paa at føre dem tilbage til K.n, mislykkedes. Man finder tværtimod, at Oppositionen imod de saakaldte nye Bøger i Midten af 1850erne er udbredt ogsaa til Helsingland, hvilket fremgaar bl. a. af »Förklaring afgifven inför Hudiksvalls rådstufvarrätt den 16. Dec. 1850 af några för gäckeri med gudstjänsten och Altarets hel. sakrament anklagade personer«. Ogsaa i Helsingland foranstaltede man separatistisk Forvaltning af Sakramenterne. Imidlertid opstod der snart en Spaltning indenfor Separatisternes egen Lejr. En fra Östergötland stammende Handelsmand, Jonas Bodell i Luleå, havde 1856 sluttet sig til L. En Tid arbejdede han sammen med N. P. Ericsson og Johan Riström, men gik endnu længere end de ud i Kirkefjendskab. Dette steg yderligere ved de Forsøg, som blev gjort paa ved Hjælp af Politi at kvæle Separatismen. 1860 opkom Uenighed mellem Bodell og de nys nævnte Ledere. Bodell vilde, i Modsætning særlig til Riström, formane Separatisternes Kreds til at værne om Læreembedet efter Augs.-Bek.s 14. Art.; derhos indtog Bodell, i Modsætning til de andre, en ganske fri Stilling til de saakaldte Adiafora, f. E. Dans m. m. Følgen blev et formeligt Skisma med Dannelse af to Separatistmenigheder i Luleå 1860. Skismaet øgedes, da Bodell holdt paa, at Genfødselse ikke var nødvendig for den én Gang døbte, medens de 2 andre med deres Tilhængere holdt paa ny Fødsel ogsaa for den døbte, der var faldet ud af sin Daabs Naade. Ogsaa mellem Ericsson

og Riström indtraadte der et fuldstændigt Brud, idet Riström, paavirket af en fra Dalarne til Övre Norrland ankommen Baptist, Näs Per Persson, gik over til Baptismen. Bodell døde 1867, Ericsson og Riström døde 1868. Efter deres Død har Bevegelsen fortsat sig. En ny Anledning til Opposition blev givet ved Antagelse af en ny Katekismeforklaring 1878. Saaledes indgaves 1884 til Måjestæten en »Petition af L. i Norr- och Vesterbotten«, hvori man protesterede mod den nysnævnte Katekismeforklaring saa vel som mod Kirkehaandbog, Psalmebog samt K.n.s Konfirmation. L. erklærede, at de stadig anvendte Svebilus's Katekismeforklaring tilligemed Luthers lille Katekisme. Separationen indenfor Separatisternes egen Kreds er ligeledes bleven fortsat. Saaledes indtraadte 1894 et Skisma blandt Separatisterne i Piteå, idet nogle vilde holde fast ved den kirkl. Vielse før Ægteskabets Indgaaelse, som tilforn, medens andre atter indgik til Ægteskab uden nogen som helst Bekræftelse fra K.n.s eller Statens Side. Bodell har endnu stadig Tilhængere. Den saakaldte Bodellisme i Luleå og Kalix optræder som en vidt dreven Antinomisme og forsvarer eller undskylder endog de groveste Synder (foruden de i Teksten nævnte Skrifter henvises til C. A. Cornelius, Sv. kyrkans historia efter Reformationen, II, 176 f.).

Hj. D.

Læstadius. 1) Lars Levi L., sv. Vækkelsesprædikant, f. i Arjeplog, Norrbotten, 10. Jan. 1800; Forældrene var Bjergfoged Carl L. og hans Hustru. 1820 blev L. Student i Upsala, 1825 ordineret i Hernösand, blev beskikket til at forestaa Missionærstillingen og en kortere Tid ogsaa den pastorale Stilling i Arjeplog, men blev allerede 1826 Præst i Karesuando, Sverigs nordligste Sogn, 40 Mil N. for Haparanda; blev 1849 forflyttet som Præst til Pajala længere S. paa, indenfor sv. Finmark. D. dér 21. Febr. 1861. L. fik tidlig Anseelse som Naturforsker, særlig som Botaniker. Allerede 1819 og siden foretog han flere Gange botaniske Rejser gennem Lappland og Norrland, besøgte som Botaniker ogsaa det nordlige Norge og Sydsverig. Som Følge af disse Forskninger blev L. Medlem af Videnskabernes Selskab i Upsala 1839. Hans botaniske Afhandlinger er trykte i Videnskabs-Akademiets Afhandlinger. Han har ogsaa gjort meteorologiske Observationer og foretaget Studier i den lapske Mytologi. Men L.s egentlige Livsgjerning udførtes paa et helt andet Omraade. Han blev en Vækkelsesprædikant af en meget ejendommelig Slags og af en overmaade stor Betydning for det nordligste Sverig og Finland. Hans mægtige Indflydelse i denne Henseende begyndte dog ikke at gøre sig gældende førend i hans 44. Aar. Først ved den Tid havde han fundet »Vejen til Himmelen«, skønt han før den Tid ved ydre Prøvelser havde faaet kraftige Paamindelser i denne Retning. Fra den nævnte Tid, omkring ved Aaret 1844, blev hans Prædikener efter en Tilhængers Udtryk »saltede«. I formel Henseende karakteriseredes de ved en usædvanlig Grovkornethed; de krasseste Udtryk og Billeder fandt Plads i dem. Stundum fraadsede han i Anvendelse af obkskøne Billeder og Udtryk, saa at man kunde tro, at

han med Velbehag bevægede sig paa urene Omraader, hvis ikke hans Prædikemaade, som derhos kunde være bidende satirisk, fandt sin Forklaring i de Omgivelser, hvori han var sat til at virke, og under hvilke han selv var opvokset. Hans Menighed, først i Karesuando og siden i Pajala, bestod nemlig hovedsagelig af Folk, som stod meget lavt og var nedsunkne i grove Synder, men tillige ejede Naturbørnenes følsomme Sans og levende Fantasi. Men ogsaa Indholdet i L.s Prædikener var paa flere Punkter ejendommelig, hvilket for en stor Del sikkert skyldtes Hensynet til Tilhørernes bristende Abstraktionssevne, men tillige deres desto større Modtagelighed for konkret og drastisk Prædiken. Især for 2 Punktets Vedkommende var L.s Prædiken ejendommelig, hvad Indholdet angaar: dels i Læren om Skriftemaalet og den dermed forbundne Absolution, dels i Læren om det læste Ords manglende Evne til at vække Tro og genføde. Skriftemaalet skulde nødvendigvis bestaa i Syndsbekendelse for Menigheden, d. v. s. for Medlemmer af det Parti af vakte, der dannede sig omkring L., og Absolution gaves alene efter et saadant Skriftemaal. Hvad Troens Fødsel og Nyskabelsen angaar, ringeagtedes det læste Ords Evne til at frembringe disse, medens derimod det talte, prædikede, Ord sættes overmaade højt paa det skrevne Ords Bekostning. Begge disse Krav imødekom den Trang til Konkretion, som fandtes hos Fjeldbygdens saare vankundige Naturbørn. Ogsaa i andre Henseender, f. E. i Spørgsmaalet om Daaben, Bønnen, Menigheden, møder ejendommelige Udtalelser os i L.s Prædikener. Men hverken for disse eller for de ovenfor omtalte Lærepunktets Vedkommende har L. efterladt nogen klar, sammenhængende Fremstilling. Han var den voldsomme Lov- og Bødsprædikant, men kunde ogsaa fremstille Evangeliets Naadefølsen. Følgen af L.s Virksomhed blev en vidtgaaende Vækkelse, der mange Steder fjernede det grove Syndeliv og tillige dannede et bestemt Parti, som dog ikke skilte sig fra K.n. En ejendommelig Foreteelse, som allerede begyndte i L.s Livstid og anerkendtes af ham, er de saakaldte *likutuksia* o: Følelsesudbrud under Gudstjenesten, bestaaende i uartikulerede Raab og Lyde (f. E. *hii! hui!*, hvoraf Læstadianerne fik Øgenavnet *Hihhuliter*, II, 426), eller Dans og Spring, som kunde slutte med Afmagt. L. betragtede disse Rørelser som Tegn paa Helligaandens Nærværelse. L. anerkendte ligeledes det saakaldte *aandelige Band* o: skarpe Udsagn om, at de, som ikke hørte til Partiet, det være sig Præster eller Læglige, hørte Djævelen til. Efter L.s Død har den oprindelige lovmæssige Retning antaget en Slags hyperangelisk Karakter. Tilslutning til »Menigheden« o: Partiet, har paa Grund af det stadig mere udviklede Skriftemaal og Absolution medført en antinomistisk Stilling. En Postille af L. er udgivet paa Finsk, »L.s predikningar med ledning af efterlemnade manuskript«, 1876. En ny Samling Prædikener udgaves ligeledes paa Finsk 1897, og denne sidste begyndte at blive oversat paa Svensk i Aaret 1901 under Titlen »Prosten L. L. L.s Kyrkopostilla«, i Tammerfors Oskar Grönroos's Forlag (C. A. Cornelius, Sv. kyrkans hist. efter reformat, II,

191 f.; O. Bergqvist, Granskning af L.s kyrkopostilla i »Kyrklig Tidskrift« 1901, 123 f.; »En röst från Zion, lefnadsteckning efter aflidne prosten m. m. L. L. L., Luleå 1895; forfattet af P. L. Stenborg). — 2) Petrus L., førstnævntes Broder, Missionær i Lappmarken, født i Arjeplog 19. Febr. 1802, Student i Upsala 1820, ordineret i Hernösand 1825, fortsatte siden sine Studier i Upsala, cand. phil. 1826, disputerede derefter for Magistergraden, 1826—32 blev L. beskikket til at bestride Missionærtjenesten i Pite Lappmark. 1831 afgav han en vidtløftig Betænkning til Konsistoria i Hernösand og til Kancellistyrelsen angaaende Undervisningsvæsenet i Lappmarken. 1832 blev han beskikket til at være Visitator i Lappmarken for de tre følgende Aar og tillige som Skolelærer i Piteå, blev 1836 Spr. i Vibyggerå i Ångermanland; d. steds allerede 1841. L. har erhvervet sig et Navn især ved 2 Arbejder. Det ene er hans »Förslag till reglemente för ecklesiastikverket i Lappmarken« af 1835. L. misbilligede det ambulatoriske Undervisningssystem, som man en Tid fulgte, og foreslog at stationere 4 Centrur paa vigtigere Pladser i Lappmarken. Hans Forslag blev i alt væsentligt billigt og optaget i Reglementet for Ecklesiastikvæsenet i Lappmarken af 14. April 1846. Endnu mere bekendt er L. bleven ved sine »Journaler« over Missionsrejser i Lappmarken; den første »Journal« udkom første Gang 1831; den belønnedes med Pris af det sv. Akademi 1832. Den anden »Journal«, Fortsættelse af den første, omfattende Aarene 1828—32, udkom 1833. I disse »Journaler« skildrer L. paa et meget levende og tiltalende Sprog sine møjsommelige Rejser, Lappernes Sæder og Nybyggerlivet i Lappmarken. I Uddrag ere Journalerne udgivne 1902 i Samlingen »För skola och hem«. L. har ogsaa udgivet et Skrift »Tankar om fattigheden och fattigvården i Sverige« (anonymt 1840) samt en Udlægning af Apostlen Paulus's Skrifter (ufuldendt). (L.s Selvbiografi i Sv. Biografiskt lexikon).

Hj. D.

Lætare kaldes 4. Søndag i Fasten (Midfaste), fordi Introitus (Jes. 66, 10) begynder: Lætare Jerusalem. Evangeliet er Joh. 6, 1—15; Ep. er Gal. 4, 21—31. Denne Søndag kaldes ogsaa med Hensyn paa Evangeliet »Dominica de panibus eller D. refectionis«. I nogle slaviske Egne kaldes den »Døde-Søndag«, fordi Stedets Ungdom paa den plejer at ombære en Straamand, der tilsidst bliver kastet i Vandet, brændt eller begravet, eller Udløsningsfesten (D. redemptionis ab idololatria); begge Navne vise tilbage til Skikke ved den slaviske Foraarsfest. Den kaldes i den rom.-kat. K. ofte Rosen-Søndag, fordi Paven paa den i Kardinalernes Nærværelse indvier den gyldne Rose (se den Art.).

Löber, Richard, evang. Præst, født i Kahla i Saale-Dalen 12. Marts 1828, blev 1855 Præst i Eichenberg, senere i Flemmingen. 1874 blev han kaldet til Dresden som evang. Hofpræst og Overkonsistorialraad. Bl. hans Skrifter maa mærkes: *Alte Wahrheit in neuer Gestalt I—II* (1874—81); *Die beste aller Welten* (1886); *Gottesgedanken* (Prædikener) og især: *Das innere Leben oder der Verkehr des Christen mit Gott und Menschen* (3. Aufl. 1900).

Løfter, i Biblen. L. ere frivillig paatagne

Forpligtelser overfor Gud. Fra Forsættet adskille de sig ved at være højtideligt udtalte. I Nød og Fare eller i Længslens efter et inderlig attraaet Ønskes Opfyldelse var det hos Oldtidens Folk en almindelig Brug at søge guddommelig Hjælp ved Afgivelsen af L., som indfriedes efter Hjælpen. Saaledes ogsaa hos Israel. L'nes Genstand kunde være et Offer ved Helligdommen (Løfteoffer, *neder*) eller værdifulde Gaver af anden Art, eller kunde ogsaa bestaa af en Selvfornægtelse og Afholdenhed, man paatog sig (f. E. i Nasirættet, se dette). Ogsaa Taknemmelighed for modtagne Velgerninger kunde fremkalde L. Bekendte Eksempler paa L. i G. T. findes i 1 Mos. 28, 20 f. 31, 13. 35, 2 f. (Jakobs L. ved Betel), Dom. 11, 30 f. (Jefta), 1 Sam. 1, 11 f. (Hanna; jvfr. V. 21), ligeledes Absalons L. (2 Sam. 15, 7 f.); men ogsaa ellers omtales L. ofte (f. E. 5 Mos. 12, 6. 11. 17. 26; Jes. 19, 21; Nah. 2, 1; Jon. 1, 16; Ordspr. 7, 14; Ijob 22, 27; 2 Mak. 3, 35. 9, 13 f.). Særlig hyppig tales i Psalmerne om Løfteofre (Ps. 22, 26. 50, 14. 56, 13. 61, 6. 9. 65, 2. 66, 13 f. 76, 12. 116, 14. 18), i Reglen paa spiritualiserende Maade, ensbetydende med Lovprisning og Tak, undertiden dog vel ogsaa i bogstavelig Forstand (Ps. 66, 13 f.; jvfr. 51, 21). Ogsaa den Form af L., hvor man paalagde sig Afavn og Selvfornægtelser, er, som dér henhørende Bestemmelser i Loven vise, ofte forekommen; i digterisk Skildring tales Ps. 132, 2 f. om et saadant Løfte; jvfr. de sammensvorne Jøder i Ap. G. 23, 12 f. og Sauls Paabud i 1 Sam. 14, 24, der gjaldt baade Folket og ham selv.

Om L.s Gylldighed handler Loven i 4 Mos. 30, hvor Retsgrundsetningen er, at et Løfte eller en Forpligtelse, en Mand har udtalt, er urokkeligt, hvorimod Døtres og Hustruers L. af lignende Art behøve Husbaderens Billigelse; saafremt han ikke har modsat sig Løfte; skal hans Tavs-hed tydes som Samtykke. Det særlige Nasirærløfte omtales i 4 Mos. 6. Endeligen har Loven i 3 Mos. 27 Regler for Løskøbelse af Personer, der ved L. ere givne til Gud (jvfr. 2 Kong. 12, 5 [4]), og om hvorledes man skal forholde sig med L., der angaa Kvæg og andre Dyr eller Huse og Marker; visse Ting ere udelukkede fra at kunne loves, saasom førstefødte Dyr, der paa Forhaand tilhøre Gud (3 Mos. 27, 26. 27), eller den i 5 Mos. 23, 18 nævnte Vederstyggelighed. Udelukket fra Løskøbelse er al Ejendom, der er lovet Gud som Band, højhellig Gave (*herem*) i 3 Mos. 27, 28 (jvfr. 4 Mos. 18, 14; Hes. 44, 29). Band over Mennesker udførtes ved Dræbning; det desangaaende i 3 Mos. 27, 29 bemærkede kan ikke angaa Enkeltmands Ret, men handler om det af Folket øvede Band, hvad enten der særlig tænkes paa de Tilfælde, hvor sligt var paabudt, eller det ogsaa omfatter det Band (over Fjender), der havde været Genstand for et Bandsløfte (4 Mos. 21, 2).

Moselov hverken paabyder eller anbefaler L.; det er ingen Synd at undlade at gøre L. (5 Mos. 23, 22; jvfr. Præd. 5, 4); men paa den anden Side taaler Loven heller ikke Uordholdenhed og Svig, naar et Løfte først er givet (5 Mos. 23, 21. 23; jvfr. Præd. 5, 3 f.); derfor anbefales af Visdomslærerne at vogte sig for ubesindige L. (Ordspr. 20, 25; Sir. 18, 22. 23 [24. 25]). End-

ogsaa overfor frygtelige Konsekvenser maatte det givne Løfte staa fast: jeg har opladt min Mund til Herren, og jeg kan ikke kalde det tilbage (Jefta: Dom. 11, 35). At der ogsaa fandtes dem, der med Uredelighed og Kneb søgte at unddrage sig fra at holde deres L., vidner bl. a. Mal. 1, 14 om. Det særlige Løfteoffer, som var L.s sædvanlige Genstand, er i Loven omtalt 3 Mos. 7, 16. 22, 18 f.; jvfr. 4 Mos. 15, 3. 8.

I den senere Jødedom vare, som ogsaa Jesu Polemik mod skinhelligt Løftevæsen (Mt. 15, 3 f.; Mk. 7, 6 f.) giver Indblik i, L. ved at overgro de store sædelige Bud. Hvor det Sind virkelig gøres: vi elske, fordi han elskede os først (1 Joh. 4, 19), er L'nes religiøse Kærne: Taknemmelighed og Offervillighed bevaret og tillige fuldkommet. I N. T. træde derfor paa kr. Grund L'ne tilbage, selv om Kr. af jød. Byrd (ogsaa Paulus selv) havde Kærlighed til disse fra Fædrene arvede Livsformer (Ap. G. 18, 18. 21, 32 f.).

Løgn (Nødløgn). Løgn er Sandhedens Mod-sætning, ikke alene Talens Afgivelse fra det sande, men alt, hvad der i Anskuelse og Livs-betragtning, i Gerning og i Ord strider mod Sandheden.

Overfor Sandheden fra Gud staar L'en som Djævelens Indsats i Menneskelivet (Joh. 8, 44). Den har afstedkommet Syndefaldet (1 Mos. 3, 1. 4 f.), den har regeret i Hedenskabet (Rom. 1, 25), den løfter sit Hoved paany i Kristus-fornægtelsen (1 Joh. 2, 22), og mod Dagenes Ende vil den gennem Løgnprofeter og Antikrist (1, 103 f.) modvirke Guds Rige med djævelsk Magt (Mt. 24, 11. 24; 2 Thes. 2, 9 f.; Joh. Aab. 13). Da L'en saaledes i omfattende Betydning er Mod-sætningen til Sandheden fra Gud, og denne sidste vil være Normen lige saa vel for Menne-skets Handling som for dets Erkendelse, kan L'en i visse Forbindelser blive lig det onde, saaledes i Udtrykket at gøre L. (Joh. Aab. 21, 27; 22, 15).

Ligesom det om Frelseren hedder, at der blev ikke fundet Svig i hans Mund (1 Pet. 2, 22), saaledes siges det ogsaa om Førstegreden af de frelste, at i deres Mund er der ikke fundet L. (Joh. Aab. 14, 5). I Overensstem-melse hermed lyder Formaningen til Menig-heden om at aflægge L. og tale Sandhed, og dette fremstilles som den indbyrdes Kærlig-heds nødvendige Krav (Ef. 4, 25). Derimod stilles Løgnere paa Linie med Maudrabere, Skorlevnere, Afgudsdyrkere o. a., som hjem-falde til Fortabelse (Joh. Aab. 21, 8).

I Nutidens Sprogbrug skelnes der gerne mellem Usandhed og L., idet da den først-nævnte betegner ubevidst og ufrivillig Afgivelse fra Sandheden. Naturligvis har denne Sondring sin Ret. Men at der findes saa megen »Usand-hed« i Menneskelivet, hænger dog sammen med Synden og stammer fra L'en, tilsidst fra L'ens Fader, som har indfiltret Verden i Utroskab mod Sandhed og Sandheden. Derfor er det ikke nok at vogte sig for »Løgn« som bevidst. Paa hele Personlighedens Udvikling i Sand-druhed eller Sandhedstroskab vil det bero, i hvilken Grad man kan undgaa »Usandhed«.

Der er dem, som ville anvende Begrebet L. paa alle Tilfælde, hvor ikke den abstrakte, nøgne Sandhed føres frem. Saaledes Kvæk-

erne, der ikke alene forkaste enhver Forklædning af Sandheden, enhver Omvej i Sandhedens Meddelelse, men ogsaa dømme de conventionelle Høflighedsytringer som løgnagtige. Men vedtagne eller nedarvede Former for Omgangslivet, selv om de ikke bæres af et tilsvarende Indhold, kunne hverken kaldes L. eller Usandhed, da deres Betydning er kendt af alle, og ingen kan vildledes af dem. Derimod er unægtelig deres Indholdsløshed et Vidnesbyrd om Ufuldkommenheden i Menneskelivet paa Jorden. Heller ikke er det Usandhed, end sige L., naar Sandheden meddeles under Begrænsning eller under Forklædning. Begrænsningen har sin Ret, da man ikke er forpligtet at sige alt til alle; den kan paabydes af vise Hensyn (jvfr. Joh. 16, 12). Forklædningen f. E. i Ironien eller i Illusionen, hvoraf Poesi og Kunst betjener sig, er, anvendt paa rette Maade, Middel til at berede Sandheden Indgang.

Et ganske andet Spørgsmaal er, om i visse Tilfælde den bevidste Usandhed kan siges at være berettiget eller endog blive Pligt. Det er Spørgsmaalet om Nødløgn, hvorved forstaaes den Usandhed i Tale eller Adfærd, som har et højere sædeligt Formaal, hvad enten den tager Sigte paa andres Gavn, eller den benyttes som personligt Nødværge.

Herom lyde Dommene meget forskelligt. I den gamle K. forkastedes den af Justinus, Tertullian, Basilios og Augustinus, men forsvarede af Krystosomos og Hieronymus. Luther undskylder den i visse Tilfælde, Calvin forkaster den. I nyere Tid har Schleiermacher afvist den som utilstodelig, medens R. Rothe erklærede den for sædelig normal. I vor hjemlige Literatur er Nødløgnens sædelige Berettigelse hævdet af S. Kierkegaard, Martensen, H. Scharling og Krarup, ligeledes for den humane Etik's Vedkommende af Høffding; dog betoner især Martensen stærkt dens Sammenhæng med religiøs og moralsk Ufuldkommenhed.

Spørgsmaalet kan ikke afgøres gennem Eksempler fra den hl. Skrift. Thi vel findes der i det gl. Testament et Par Tilfælde, hvor Nødløgn er sanktioneret af Gud selv (1 Sam. 16, 1—3; 2 Mos. 1, 18—24); men i N. T. ledes der forgæves efter Eksempler paa Nødløgn. Hermed er dog Sagen ikke afgjort, men der maa spørges principielt, om Talens eller Adfærdens nøjagtige Overensstemmelse med Virkeligheden under alle Omstændigheder er den højeste Sandhedspligt. Her maa da skelnes mellem formal og væsentlig Sandhed eller mellem det bogstavelige og det aandelige Sandhedskrav. Naar den bogstavelige Sandhed ikke kan fremføres uden at kræne højere sædelige Krav, bliver Nødløgn berettiget og i visse Tilfælde Pligt. Afgørelsen maa dog altid træffes individuelt for hvert enkelt Tilfælde. Som Nødværge kan det blive forsvarligt at dølge den bogstavelige Sandhed, naar dette er den eneste Udvej til i Øjeblikket at varetage Personlighedens berettigede Selvhævdelse i Forbindelse med Næstens og Samfundets Tars. Som Kærlighedspagt maa Nødløgn erkendes, naar det kun paa denne Maade kan forhindres, at Næsten f. E. i Sygdomstilfælde lider alvorlig, maaske uoprettelig Skade. Sædelovens højere Krav, som udtrykke Livets Sandhed, og som kulminere

i Kærligheden, maa gaa forud for det rent abstrakte Sandhedskrav. Imidlertid maa det altid erkendes, at Nødl. som berettiget eller som Pligt hænger sammen med Synden ikke alene i Samfundet, men ogsaa i Personligheden. Jo mere Personligheden er udviklet i Troskraft, Visdom og Ofervillighed, desto mindre vil den være udsat for uøselige Konflikter mellem Kærligheds- og Sandhedspligt. Derfor er det ikke tilfældigt, at Jesu Liv intet Eksempel frembyder paa Nødl. At anføre Joh. 7, 8 og 10 i denne Sammenhæng beror paa Misforstaaelse; thi Spørgsmaalet imellem Herren og hans Brødre drejede sig her ikke om selve det, at komme til Jerusalem, men om paa opsigtsvækkende Maade at møde ved Højtiden og vise sig som Messias (jvfr. V. 3—4). A. S. P.

Løgstrup, Jens Theodor Nicolai, dsk Præst, f. i Randers 10. Juni 1853, blev Student 1871, teol. Kand. 1877. S. A. blev han pers. Kap. i Helligsø og Gjettrup i Aalborg Stift, 1880 Spr. dér. 1890 tog han Afsked fra dette Embede for, med Bolig i Fredericia, at være det dske Missionsselskabs Sekretær. Foruden forskellige Missionsskildringer og Oversigter over den dske Mission har han udgivet »Samvittigheden, et ethisk Forsøg« (1894).

Løgumkloster (Locus Dei), Cistercienser-Kloster af Citeaux-Linien i det vestlige Sønderjylland 15 Km. N. Ø. for Tønder, blev stiftet for Munke fra Herresvad i Skaane. Biskop Radulf af Ribe (d. 1171) havde indkaldt dem til Benedictiner-Klostret i Seem ved Ribe for at reformere dette, der var i Opløsning. Samtidig hermed skal han have grundlagt Klostret i Løgum, givet det Bispegodset i Seem og Løgum og sendt Munkene dertil fra Seem. Dette stemmer godt med den Beretning, at hans Eftermand, Biskop Stephan, skal have grundlagt Klostret 1173; thi Grundlæggelsen betragtedes i Cistercienser-Ordenen først som afsluttet, naar Kloster-Konventet traadte fuldt organiseret frem og søgte pavelig Stadfæstelse, og dette skete først flere Aar efter, at Munkene havde begyndt deres Virksomhed. Klosterbygningerne, der var opført af Træ, brændte i Slutn. af det 12. Aarh. og blev derefter genopførte ved Understøttelse af Biskop Gunner af Ribe, der døde som Munk i Klostret 1249. Han nævnes som Klosters tredje Grundlægger og skal have begyndt at bygge det af Sten. Maaske har han opført den større østlige Del af Kirken og Klosters østlige Fløj. De øvrige Bygningsdele, som vistnok atter opførtes af Træ, brændte 1268, hvorefter den vestlige Del af Kirken skal være fuldført og hele Klostret opført af Sten. Ved talrige Gaver og Privilegier hævede det sig til stor Anseelse og Velstand og blev et af Landets skønneste Abbedier. 1369 fik Klosters Abbed pavelig Udnævnelse som Skriftefader for Domherreerne i Ribe med Paalæg om at idemme dem passende Bodsstraffe, naar de bar Vaaben, spillede utiladelige Spil og besøgte Kroer og andre forbudne Steder.

Ved Hertugdømmernes Deling 1544 tilfaldt Klostret Hertug Hans den ældre, som sækulariserede det 1548. Af Godset oprettedes Løgum Amt. Klosterkirken er endnu bevaret som Sognekirke for den Flække, der bærer Klo-

strets Navn — en smuk Korskirke i romansk-gotisk Overgangsstil, men en uheldig Restauration 1844—45 har udslettet flere ejendommelige Træk ved Bygningen. Ogsaa Klosters østlige Fløj er bevaret, opført i samme Stil som Kirken. Heri lader sig endnu paavise Munkenes Dormitorium (Sovesal, nu Høloft) og Kapitelsalen (nu Kostald). (Daugaard, Klosterhistorie 453 f.; Trap, Hertugd. Slesvig I, 102 f.). S.M.G.

Løhe, Johannes Konrad Wilhelm, en af det forrige Aarh.s betydeligste Forkæmpere i Tyskland for luthersk K.liv, født i Fürth i Bayern 21. Febr. 1808. Udgaaet fra et gudfrygtigt borgerligt Hjem modtog han dyb kristelig Paa-virkning paa Latinskolen i Nürnberg gennem Rektor C. L. Roth og paa Universitetet i Erlangen af den reformerte Præst og Professor Kraft, hvis vækkende Indflydelse dog ikke hindrede ham i særlig at fordybe sig i den lutherske K.s Lære. En kortere Tid studerede han i Berlin, hvor han dog interesserede sig mere for Prædikanterne end for Professorerne. 1830 blev han Kandidat og Aaret efter Hjælpepræst paa Landet. Hans nidkære Tjeneste i K. og Skole og navnlig i gudelige Forsamlinger mishagede hans nærmeste Foresatte, der endog berøvede ham hans Stilling som Vikar. Men de øverste K.myndigheder antog sig hans Sag, saa at han snart efter fik et Kapellanembedet i Nürnberg, hvor hans rige Gaver som Prædikant blev til stor Velsignelse for høje og lave.

1837 blev L. Sognepræst i Neuendettelsau, hvor han forblev Resten af sit Liv og skabte et Kraftcentrum for kirkeligt Liv, hvis Indflydelse mærkedes viden om i Tyskland og i Amerika. Hans originale, rigt udrustede, energiske og idealt higende Personlighed havde ondt ved at føle sig tilfjæds med Landskirken og dens Styrelse. Ofte var han fristet til at træde ud. Navnlig var det ham pinligt, at der tillodes Nadverfællelskab med de reformerte. Hans Protest herimod havde nær paadraget ham Suspension fra Embedet. Harless, som imidlertid var traadt i Spidsen for K.styrelsen 1852, afværgede dog Bruddet, og L.s Forhold til Landskirken blev nu mere fredeligt, da der indførtes en klarere Sondring mellem den luth. og den reformerte Afdeling. Dog undgik han ikke en kort Tids Suspension fra sit Embede i 1860, fordi han nægtede at vie en fraskilt.

Ved Siden af sin egentlige Præstegerning, hvori han virkede med al Kraft, tog L. helt nye Virksomheder op. Fra 1840 uddannede han Præster for Tyskere i Nordamerika og medvirkede til Dannelsen af Missouri-Synoden, senere af Iowa-Synoden. I 1849 stiftede han den luth. Forening for Indre Mission og 1853 Foreningen for kvindeligt Diakoni. Det følgende Aar indviedes en Diakonissestiftelse, der blev Midtpunktet for en vidt forgrenet Kærlighedstjeneste i Aandssvageanstalter, Redningshjem, Hospitaller, Magdalenehjem, Industriskole osv., henimod en Snes Bygninger i Landsbyen selv og en Filial i et nærliggende Slot. I dette Barmhertighedsarbejde og det omgivende Menighedsliv virkeliggjorde L. sine kirkelige Idealer, var utrættelig i Sjæleplejen og skabte et rigt gudstjenstligt Liv med udviklet Liturgi.

L.s Forfatterskab rodfæster ganske i det praktiske Kirkeliv, saaledes hans »Drei Bücher

von der K.«, 3. Opl. 1883; »Der evangelische Geistliche« I—II, 1852 og 1858; »Agende f. chr. Gemeinden des luth. Bekenntn.«, 3. Opl. 1884; »Haus-, Schul- u. Kirchenbuch f. Christen des luth. Bekenntn.«, 1845—59; »Beicht- u. Kommunionbuch«, 6. Opl. 1888; »Samenkörner des Gebetes«, 36. Opl. 1889. Af hans Prædikensamlinger er »Evangelienpostille«, 5. Opl. 1886, den betydeligste.

Sin lutherske Grundanskuelse blev L. altid tro, men i det enkelte kunde han ofte skifte Mening. I Tidens Løb mildnedes den ensidige Fastholden af Symbolernes Lære som uforbederlig, ligesom han anerkendte en Enhed bagved eller over Konfessionerne. Særlig saa han med venlige Øjne paa Katolicismen; hans Skrift fra 1860 »Rosenmonate heiliger Frauen« viste, at han kunde gaa for vidt i sin Sympati. Men han har selv protesteret imod enhver Mistanke for Heldning imod Romerkirken. L. døde 2. Jan. 1872. Sin sjældne Hustru, hvem han mistede allerede 1843, har han selv skildret i »Lebenslauf einer heil. Magd Gottes aus dem Pfarrstande«. Hans eget Levned er skildret af Deinzer i »Wilhelm Löhes Leben, aus seinem handschriftlichen Nachlass zusammengestellt«, Gütersloh 1874 f.

A. S. P.

Lønning, Præsterne, se Præst.

Lørdag, et ejendommeligt nordisk Navn for Ugens sidste Dag, af oldn. laugardagr eller þváttdagr, gl. dansk løghærdagh, d. e. Badedag eller Tvættelsesdag. I ældre Tid regnedes den for Halvhelligdag, idet Søndagshelgen tog sin Begyndelse L. Eftermiddag Kl. 3. Som eneste Helligdag (med Forkastelse af Søndagen) fejres L. af den kr. Sekt »Syvende Dags Adventister« (se Art. Adventister, I, 29 f. og Sabbat).

H. Ln.

Löscher, Valentin Ernst, det 18. Aarh.s betydeligste og sødste Repræsentant for luth. Ortodoksi, født i Sondershausen 28. Dec. 1673. I Wittenberg studerede han Filologi og Historie og holdt selv filosofiske Forelæsninger. I Jena vakte hans Interesse for Teologen. 1695 besøgte han Holland, Hamburg, København og Rostock og kom i Forbindelse med Pietismens Modstandere. Fra 1698 traadte han ind i det praktiske Kirkeliv og ofrede sig for det indtil sin Død 1749, kun afbrudt med to Aars Professorat i Wittenberg 1707—9. Han begyndte som Superintendent i Jüterbogk, derefter i Delitzsch 1701, endelig i Dresden fra 1709. For det kirkelige Livs Brøst havde han et aabent Blik og delte Pietisternes Ønske om det sande Troslivs Genopvækkelse. Katekismusundervisning, Bibelstudium, den rette Forening af *veritas* og *pietas* (Sandhed og Guds frygt), K.tugt, K.visitationer og Diakonats Genindførelse gjorde han sig til Talsmand for dels i Praxis, dels som Udgiver af det første teologiske Tidsskrift, »Unschuldige Nachrichten von alten u. neuen theol. Sachen« (fra 1701). Fra 1703 tog L. Kampen op med de preussiske Unionsbestræbelser og betonedes i et anonymt Skrift Læreforskellen mellem de to Konfessioner. Under Stridens videre Gang udgav han først i mindre Omfang 1704, dernæst i tre Dele sit Hovedværk *Historia motuum* (1707 f. og 1724), en værdifuld Kilde m. H. til Stridighederne mellem den luth. og den reform. K.;

i et formanende Tillæg udtalte han sin oprigtige Længsel efter indbyrdes Fred. Uagtet han selv kæmpede for Vækkelse af Troen og »sand Pietet« (herom vidne ogsaa hans Skrifter »Edle Andachtsfrüchte« og »Evang. Zehenden gottgeheiliger Amtssorgen« 1704—10), blev han ved Joachim Langes Angreb paa ham og Ortodoksien indviklet i en alvorlig Kamp med Pietismen. Han svarede først med mindre Afhandlinger og udgav i 1718 sit Hovedindlæg i Striden »Vollständiger Timotheus Verinus«, hvori han grundigt gennemgik Pietismens Misvisninger, men erklærede sig enig med den om Maalet. Efter et Modskrift af Lange ønskede L. en mundtlig Forhandling, som fandt Sted i Merseburg 1719. Paa Pietisternes Vegne mødte A. H. Francke og Herrnschmidt fra Halle. Uden Resultat drøftedes navnlig Spørgsmaalene om de ugudeliges Oplysning og om Mellemtingene. Mødet endte med, at Francke overrakte L. en Skrivelse, hvori Hallenserne erklærede fejlfri i Læren, og L. opfordredes til Omvendelse. Endnu 1722 udgav han anden Del af »Timotheus Verinus«, og dermed ophørte Striden. Naar Sandheden tillod det, vilde han helst have Fred. Det viste han ogsaa i sin Anerkendelse af Herrnhuterne. Imod Romerkn. polemiserede L. alvorligt og værdigt; særlig i Dresden fik han Anledning dertil paa Grund af Hoffets Forhold til Katolicismen. Han advarede imod Frafald og udgav 1713 »Abgewiesener Demas«, 1717 »Röm.kathol. Diskurse vom evang. Jubeljahr« og 1720 f. »Vollständige Reformatiionsakta« (3 Dele). En anden Fare saa han i den nyere Filosofi og advarede imod den ved de to Skrifter fra 1724 *Stromateus* og *Antilatifudinarius*. I en Række Afhandlinger under Titlen *Quo ruitis* (1735) paaviste han den Wolffske Filosofis Uforenelighed med Krdmnen.

Ved Siden af sin øvrige Embedsgering og store Forfattervirksomhed overkom L. ogsaa at prædike hver Søndag og hver Torsdag og holde Forelæsninger for Kandidater. Som religiøs Digter har han skrevet smukke Psalmer. 1748 holdt han 50aarigt Embedsjubilæum under stor Deltagelse. Aaret efter døde han den 12. Dec.

A. S. P.

Lövenbalk, Peder Thøgersen, se Thøgersen.

Löwen (Louvain), gammel By, tidligere Hovedstad, i den belg. Provins Brabant, fik, i Hertug Johan IV af Brabants Dage (9. Dec. 1425) pavelig Tilladelse til Oprettelse af et Universitet, men dette maatte foreløbig ikke have noget teol. Fakultet. 1426 blev Universitetet aabnet, og 7. Marts 1431, paa St. Thomas fra Aquinos Dag, gav Pave Eugen IV endelig Tilladelse til Oprettelsen af det teol. Fakultet, der blev stillet under St. Thomas's Værn. I Forbindelse med Universitetet stod flere Kollegier, i hvilke Studenterne kunde bo, afsondrede fra andre. Tilsidst var der ialt 42 saadanne Kollegier; de mærkeligste vare det rummelige Helligaands-Kollegium for Teologer, grundet 1442, og Pave Hadrian VI's Kollegium. Det teol. Fakultet i L. opnaaede snart stor Anseelse; Dominikanerne og Augustinerne fik hver Ret til én Lærestol i det. I Beg. af det 16. Aarh. var der o. 3000 Studenter i Byen, og L. kæmpedes med Köln i Kampen mod Ref. Ogsaa senere tog L.-er-Teologerne Del i de teol. Stri-

digheder (se I, 241 b og II, 591 b), og endnu i det 18. Aarh. indtog L. en fremskudt Plads blandt de teol. Lærdomssæder. Men i Josef II's Dage blev L.-Fakulteterne, med Undtagelse af det teol., henlagte til Bruxelles (Juni 1787). Allerede 1790 blev Universitetet dog efter flyttet tilbage til L., men 1797, i den fr. Republiks Dage, blev det ophævet. Den sidste Rektor var Jesuiten J. J. Havelange, der 1788 havde skrevet et Værk til Forsvar for Pavernes dogmatiske Ufejlbarehed. 25. Sept. 1816 oprettede Kong Vilhelm I af Nederlandene atter et Universitet i L. med 4 Fakulteter (intet teol.), og dette havde kort før den belg. Revolution 6—700 Studenter. Den belg. Revolution gjorde Ende paa Universitetet i L., men i Kraft af den nye belgiske Forfatning blev der straks oprettet et rom.-kat. Universitet, der 1834 fik pavelig Tilladelse til at meddele akademiske Grader i Teol. og Kirkeret. 4. Nov. 1834 aabnedes det nye Universitet højtideligt i Malines, og Pierre de Ram blev dets første Rektor. Allerede 16. Dec. 1835 blev det imidlertid flyttet fra Malines til L. Det underholdes dels for et indsamlet Fonds Renter, dels ved aarlige Bidrag fra Biskopper og Præster, og 2 Gange aarlig indsamles der i alle Kirker til det. Mange af det gamle Universitets Stipendier vare reddede for det nye Universitet, indtil en Lov af 1864 betydelig begrænsede Stipendierne for L.-er-Studerterne. Nu har Universitetet i L. ikke alene alle 5 Fakulteter, men til det er der ogsaa knyttet en polyteknisk Skole og et Landbrugsinstitut. I alle Retninger er det en Støtte for det rom.-kat. Parti i Belgien, og det har haft og har flere fremragende Lærere i de forskellige Videnskaber.

Löventhal, Carl Edvard, dansk Missionær i Indien, f. i Aalborg 18. Juli 1841, tog Skolelærereksamen og optoges 1868 i det danske Missionsselskabs Skole. Men han følte sig ikke hjemme i denne og fremsatte 1870 sine endnu uklare Tanker om en folkelig Mission i Indien i et lille Skrift: »Mit Missionssyn«, der tilføjede ham en Del Venner fra de grundtvigske Kredse. Støttet af disse gik han 1874 ud til Indien og optog her paa egen Haand et Arbejde i Vellur i Arkot, der bragte ham smertelige Skuffelser. Igennem mørke Timer lærte han at opgave sine sangviske Drømme om at faa hele det indiske Folk i Tale, men har dog fastholdt sit Grundsyn, at det gælder om at berede Vejen for en Folkeomvendelse, medens han lægger liden Vægt paa at vinde enkelte, der ved at blive Kr. skiller sig fra Folkesamfundet. Medens han nu tillægger den engelske Styrelse og Kulturpaavirkning stor Betydning som Forberedelse til det endelige Maal, vil han dog selv ikke drive Skolemission. Han blev ordineret 1880 af Herman Jensen, men søger ikke at samle Menighed og virker ikke som Regel ved Benyttelse af indfødte Kateketer, men gaar ud og prædiker i Vellur og Landsbyerne dér omkring. Den egentlige Missionsid til for Indien mener han ikke kan fremskyndes ved et Arbejde blandt de lavere Klasser og Stammer, der efter hans Dom aldrig vil kunne paavirke Hinduerne eller Draviderne. Han har skrevet et Par Smaaskrifter: »16 Ar i Indien«, 1890, »Folkeracerne i Sydindien«, 1891, samt en større Skildring: »Indien før og nu«, 1895. V. Sn.

Løvhyttefesten (bedre Navn end Løvsals-festen). I alle Kildeskrifter til Moseloven omtales den israelitiske Festcyklus af 3 aarlige Fester (se II, 39); den sidste af disse var L., der holdtes om Efteraaret ved den gamle Aarsafslutning efter Drue- og Frugthøsten. Svarende hertil kaldes den i de ældste Kildeskrifter (*J E*) »Indsamlingens Fest« (*hag hasif*): 2 Mos. 23, 16. 34, 22. De andre Kildeskrifters Omtale af Festen findes i 5 Mos. 16, 13 f. 31, 10 f. (D) og 3 Mos. 23, 34 f. 39 f. samt 4 Mos. 29, 12 f. (P); her kaldes den »Hyttefesten« (*hag has-sukkot*) efter den Skik at bo i Løvhytter, medens Festen varede. Efter Tidspunktet, hvor denne Fest fejredes: ved Aarets Slutning, har den kendelig gældt for den egentlige Hostfest for Aarets hele Udbytte baade af Lo og Perse, som antydes 2 Mos. 23, 16; 3 Mos. 23, 39; 5 Mos. 16, 13; kun, at den i For-sommeren afsluttede Kornhøst havde sine særlige Fester tillige. At L. var den betydeligste af de agrariske Fester, fremgaar ogsaa af, at den uden videre kaldtes »Festen« (1 Kong. 8, 2; Hes. 45, 25) og »Jahves Fest« (3 Mos. 23, 39; Dom. 21, 19). Man valfartede særlig ved denne Fest til Hovedhelligdommen, hvor Festen fejredes under Jubel og Glæde. Uden Tvivl er det denne Aarsfest, der omtales i Silo Dom. 21, 19 f. og 1 Sam. 1, 3 f. Templet i Jerusalem indviedes ifølge 1 Kong. 8, 2. 65 paa denne Fest. Ogsaa hedenske Folk fejrede efter Sagens Natur lignende Fester, som det for Kana'anæernes Vedkommende nævnes ved Sikem i Dom. 9, 27 (jvfr. Moabiterne Jes. 16, 10). Der er ingen Grund til at antage, at den israelit. Fest skulde være et Laan fra deres kana'anæiske Naboe. L.s Glæde sigtes der til Ps. 4, 8. 81, 4 b; Hos. 9, 1 f., og paa L. have Profeterne oftere fremført deres Ord: Jes. 29, 1. 32, 9 f.; Hag. 2, 1; ogsaa Sak. 14, 16 f. vidner om, hvilken Rolle den har spillet. Det var derfor ikke mærkeligt, at Jeroboam i Israels Rige indrettede en tilsvarende Fest til den, der fejredes ved Salomos Tempel. 1 Kong. 12, 32 siger, at han fastsatte den til Fuldmaanetiden i 8. Maaned (November), og Kongebogens Forfatter betragter V. 33 Valget af dette Tidspunkt (1 Stedet for 7. Maaned) som en selvraadig Afvigelse. Et nærliggende Paaskud for Jeroboams Politik med at holde Festen i 8. Maaned har vel været, at Høsten (dog kun tildels) falder senere i de nordlige Dele af Landet end i Juda. Valfarten til Helligdommen maa allerede tidligere have krævet en Fiksering af Festens Tid, og ved Templet har man da fastslaaet den 7. Maaned, hvorved man saa i Juda og ved den endelige Kodifikation af Loven er bleven staaende. 1 Kong. 8, 2 er ogsaa et Vidnesbyrd herom, idet der berettes, at Salomos Indvielse af Templet skete paa Løvhyttefesten i Maaneden Etanim (hvilket Ord ikke med Stade kan regnes for en Gloss) : den 7. Maaned. Fra en anden Kilde synes det Stykke om Templets Bygning, der slutter 1 Kong. 6, 38 at være. Her siges, at Templet fuldførtes i 8. Maaned, hvoraf vel kan sluttes, at denne Forfatter ogsaa har tænkt sig Indvielsen — og altsaa Løvhyttefesten — paa dette Tidspunkt. Flere nyere følge dette Spor. En anden Løsning, og mindre voldsom overfor 8, 2 og 12, 32 f., kan muligvis findes i den An-

tagelse, at begge Beretninger om Indvielsen mødes i, at den fandt Sted ved L., hvilket Forfatteren af 6, 38 udtrykker paa nordisraelitisk Maade ved at sige »i 8. Maaned«. Den almen-gyldige Fiksering af L. til 7. Maaned er jo først Udviplingsen Resultat.

Gaa vi fra de ældre Kildeskrifter til Deuteronomium (D), finde vi, som omtalt, i 16, 13 og 31, 10 som Festens gængse Navn »sukkot« : Løvhyttefest. Muligvis er Brugen af Hytter (eller Telte) allerede antydnet i Hos. 12, 10. I ethvert Fald har saadant paa D.s Tid øjensynlig længe været i Brug (jvfr. Dom. 9, 27) og er ingen Novation. Ligeledes er Festens Varighed i 7 Dage stemmende med 1 Kong. 8, 65. D fremhæver smukt den Glæde og Hjælpsomhed, der sømmede sig for Festen, og indskærper Opførselen af Mose Lov paa L. hvert 7. Aar (5 Mos. 31, 10 f.). Den i 5 Mos. 26, 12—15 omtalte Erklæring har vistnok fundet Sted paa L.

Det præstelige Lovskrifts (P) Bestemmelser om L. indeholdes i 3 Mos. 23, 34 f. og 4 Mos. 29, 12 f. Nærbeslægtet hermed er Hes. 45, 25. Ogsaa her (i P) kaldes Festen L. og strækker sig over 7 Dage fra den 15. i 7. Maaned. Of-ringerne vare talrigere end paa nogen anden Fest; deres Klassifikation fremhæves omstændelig. I dette Lovskrift omtales foruden de 7 Dage endnu en 8. Festdag, der kaldes »Aséret« : Festforsamling; derfor tales i senere Tid (2 Mak. 10, 6; Josefus) om L. som en »8 Dages Fest«; men nøjagtigere regnet er »aséret« om Afslutning paa hele Aarets Festkreds og ikke en Del af selve L. (jvfr. Neh. 8, 18). Af 2 Krøn. 7, 9 lader sig ikke slutte noget sikkert om dens Ælde. I den senere Tid, efter Esra, høres om den; i Joh. 7, 37 er det formodentlig den, der menes.

Ejendommelig for det præstelige Lovskrift er den i 3 Mos. 23, 43 udtalte historiske Hen-sigt med Festen, at Hytterne skulde tjene til Erindring om Ørkenvandringens Tid, hvor Herren lod Folket »bo i Hytter« : »nyde Ly og Varetagt«. Foruden at være en Takkefest for Høsten er L. altsaa fra dette Synspunkt beriget med frelseshistoriske Tanker om Herrens Beskærmelse under Ørkenlivets trange Kaar og om hans vedvarende Godhed og Trofasthed mod sit Folk ved at have givet det det gode Land i Eje. Hvor Festen opfattedes historisk, laa det nær, at Modsætningen mellem nu og før tillige maatte gøre sig gældende ved det usædvanlige Ophold i de om Telte mindende smaa og lette Boliger, Løvhytterne. De gr. Oversættelser af L.s Navn: ἐορὴ σκηνῶν (Telt-festen) og σκηνοπηγία (Teltrejsningen) føre i denne Retning; inden alt blev reguleret, har man vel tildels ogsaa brugt egentlige Telte. Hvor tidlig det interessante historiske Synspunkt har gjort sig gældende, er det vanskeligt at oprede, da det ikke af sig selv følger med Brugen af Løvhytter. En tidlig Bestræbelse efter at indpode den historiske Bevidsthed i den agrariske Takkefest kan dog ikke være udelukket. Ved det historiske Synspunkt bliver Festen (i samme Aand som 5 Mos. 8, 7 f.) gennemtrængt af den skønne religiøse Tanke om at eje Livets Lykke og timelige Velstand i gudfrygtig Ydmyghed, som Gaver fra Herren

til hans Folk. Allerede Hos. 12, 10 synes (trods Wellhausen o. a.) Forbindelsen mellem Ørkenopholdet og L.s Telte (Hytter) at være til Stede.

Et Par betydningsfulde L. i Folkets Liv efter Eksilet nævnes i Esra 3, 4 og Neh. 8, 13 f. L. var Folkets Yndlingsfest og den glædeste af alle Fester. Traktaten »Sukka« i Talmud beskriver Festsikkene, som de brugtes i den senere Tid. Man rejste ikke blot Løvhytter, men forstod 3 Mos. 23, 40 om ogsaa at bære Grene i Hænderne, den saakaldte »lulab«, en Palmegren med tilbundne Vidier og Myrter (2 Mak. 10, 6. 7). Saaledes udrustet drog alt Folket daglig i Procession om Brændoffertret, paa den 7. Dag 7 Gange. Naar Hosianna (Ps. 118, 25) nævnedes, svingedes Palmegrenene. Efter Ofringen hentedes i festligt Optog daglig Vand i en Guldskaal fra Siloahs Kilde; under største Jubel og Sang med Ordene fra Jes. 12, 3, der forstodes messiansk, blandedes Vandet med Drikofret og udgødes. Festglædens Højdepunkt var Illuminationen om Natten mellem

1. og 2. Festdag. I Kvindernes Forgaard var der opstillet store Kandelabre, om hvilke der af fornemme Folk opførtes en Fakkeldans, ledsaget af Sang og Musik af Levitterne fra Trinene op til Mændenes Forgaard. Vandet, der udvældede af Klippen, og Ildstøtten, der viste Vej, havde man uden Tvivl for Øje med disse Ting. L.s Psalmer vare Ps. 29, 50, 16 f. 94, 8 f. 81, 7 f. 82, 5 f. og 65. 113—118, det saakaldte Hallel.

Den store Krise i Jesu Liv overfor Jerusalem begyndte paa den i Joh. 7 omtalte L. I 7, 37 f. betegner Jesus sig som det rette Vand fra Frelsens Kilde. Maaske ogsaa Herrens Selvbetegnelse i 8, 12 som Verdens Lys har Tilknnytning til den nylig afsluttede Fest, hvor Ildstøtten mindedes. Hosiannaraabet ved Jesu Indtog (Joh. 12, 13) er L.s Glædesudtryk. Endelig skal ikke glemmes, at Skriftens højeste Udtryk for de saliges Glæde (Joh. Aab. 7, 9—12) ere hentede fra L.; denne Glæde er en evig L. L. G.

Løvsalsfesten, se Løvhyttefesten.

M.

Ma'adai (Esra 10, 34), en af de Jøder, der havde taget fremmede Hustruer. M. er en Afkortelse af Ma'adja.

Maadeholdssagen skulde vel være det »moderate« Sidestykke til den »radikale« Afholdsbevægelse (se I, 30); men i den historiske Udvikling gaar de tit over i hinanden. Den 9. »Aandens Frugt« (Gal. 5) *ἐγκράτεια*, der hos os er oversat »Afholdenhed«, gengives i den eng. Bibelovers. ved Ordet »temperance«, der paa Fastlandet gerne forstaas som »Maadehold«. I den indbyrdes Strid har M.s Forsvarere villet hæve deres Standpunkt som det i etisk Henseende højere, fordi det koster en større Kamp og viser en større sædelig Kraft, under Bevarelsen af sin Frihed i hvert enkelt Tilfælde, at sætte sin Lyst og Drift Maade og Grænse, end helt at afskære den. Men de maa saa ogsaa indrømme, at for de svage er der ingen anden Redning end fuldstændigt Afkald paa alle stærke Drikke. Afholdsvennerne har derimod i M. ofte set Ædruelighedens værste Fjende, fordi ingen let vil bekende sig som svag, og alle mener eller foregiver at holde Maade, selv om de i Virkeligheden ødelægger sig selv fysisk, intellektuelt og moralsk, forkorter deres Liv og forspilder egne og andres Lykke. Nægtes kan det vel næppe, at de nyeste saavel statistiske som psykofysiske Undersøgelser (se af danske Skrifter: Dr. Matti Hellenius, Alkoholspørgsmaalet, Kbhvn 1901; Gottlieb Poulsen, Alkohols Indflydelse paa Organismen, Kbhvn 1903) har draget langt snævrere Grænser, end man før havde Anelse om, for M.s Berettigelse, idet den bevisligt (?) uskadelige daglige Nydelse for de fleste Mennesker næppe kan sættes meget højere end o. 10 Gram ren Alkohol, der svarer til det halve af en Snaps Brændevin eller af en halv Flaske bajersk Øl eller af et sædvanligt Glas Vin. Tit er det dog blevet altfor meget glemt i Striden mellem Afholdssagens og M.s Forkæmpere, at Kampen gælder den fælles Fjende, Alkoholnydelsen i utvivlsomt Overmaal. Saaledes er det ogsaa oftere gaaet paa de internationale Kongresser »imod Misbruget af stærke Drikke«, som er bleven holdt i Antwerpen 1885, i Zürich 1887, i Kristiania 1890, i Basel 1895, i Paris 1899, i Wien 1901, i Bremen 1903. Hvorhen

Strømmen fører, ses dog allerede af, at hin Betegnelse paa de sidste Kongresser er blevet afløst af »imod Alkoholismen«, fordi en stor Del af de ivrigste Deltagere mente, at enhver Brug af en Gift i Grunden er en Misbrug. Men hvad end deres Fremtidsmaal er, kan de to Retninger under de nærværende Forhold i de fleste Lande endnu gaa et langt Stykke sammen, inden de behøver at skilles. Af nyere, endnu bestaaende Foreninger, der har løftet M.s Fane, kan nævnes »Association française contre l'abus des boissons alcooliques«, (Tidskrift »La Tempérance«) fra 1872, der igen har affødt »Deutscher Verein gegen den Misbrauch geistiger Getränke« (1883) og »Samfundet til Ædrueligheds Fremme«, der blev stiftet i Kbhvn 1885 af lutter Afholdsmænd, men med M.s Program. Disse Foreninger har med mere eller mindre Kraft og Held søgt at virke ved oplysende Foredrag og Skrifter, ved Henvendelser til Øvrighed og Lovgivningsmagt; den danske Forening har tillige medvirket til Oprettelsen af et Redningshjem for drikfældige (se d. Art.) og oprettet en Afholdsbevertning for Havnearbejdere (Tidskriftet »Til Ædrueligheds Fremme«; N. Dalhoff, »Skitser fra en Studierejse i specielt Øjemed«, Kbhvn 1892, og »Göteborg og Göteborgssystemet«, Kbhvn 1894).

Ma'adja, en Præstefamilie (Neh. 12, 5). I Neh. 12, 17 kaldes den Mo'adja.

Ma'al, en af de levit. Sangere (Neh. 12, 36). **Ma'aka**. 1. Et lille aramæisk Kongerige ved Hermon, i det nordl. af Golan. Ved Israeliternes Indtrængen forblev M. uafhængigt (5 Mos. 3, 14; Josva 13, 13). Derimod kom det i Vassalforhold til David, da det sammen med andre Aramæere hjalp Ammoniterne (2 Sam. 10, 6. 19; 1 Krøn. 19, 6). Abel-bet-ma'aka i Naftali har sandsynligvis været en Koloni fra M. (2 Sam. 20, 14. 15).

2. Den aramæiske Stamme M. (1 Mos. 22, 24). Hermed staar øjensynlig Nr. 1 i Forbindelse. — 3. En af Davids Hustruer, en Kongedatter fra Gesur, Naboriget til det omtalte M. (2 Sam. 3, 3). Hun var Absalons Moder. — 4. Rehabeams Yndlingshustru, Abias Moder (2 Krøn. 11, 20 f.). Hun var Absalons Datterdatter, thi saaledes maa »Datter« i Henhold

til 2 Sam. 14, 27 og 2 Krøn. 13, 2 (hvor »Mikaja« er en Fejlskrift for M.) forstaas. Det synes ogsaa at være hende, der omtales under Abias Son Asa som »Kongemoder« (1 Kong. 15, 10, 13; 2 Krøn. 15, 16), og som blev afsat fra sin Værdighed for hedensk Vederstyggeligheds Skyld. Denne M. er vel opkaldt efter den under Nr. 3 nævnte. — Et sydligt Stednavn M. (jødæisk) forudsættes, som det synes, ved Nævnelser af forskellige Ma'akatiter (1 Krøn. 4, 19; 2 Sam. 23, 34; Jer. 40, 8); det er muligvis dette, der menes med 5., Kalebs »Medhustru« M. (1 Krøn. 2, 48). — 6. Benjaminslægt i Forbindelse med Makir (1 Krøn. 7, 15, 16). — 7. Jeiels Hustru i Gibeon, ogsaa benjaminslægt (1 Krøn. 8, 29, 9, 35). — 8., 9., 10. Som Mandsnavn forekommer M. 1 Krøn. 11, 43, 27, 16 og 1 Kong. 2, 39 (jvfr. 1 Sam. 27, 2; Maok, samme Navn).

L. G.

Maal og Vægt i Biblen, se Mønt, Maal og Vægt.

Månsson, se Magni.

Ma'arat, By i Juda Bjerger (Josva 15, 59); ube kendt.

Ma'as, jødæisk Slægtsoverste af Jerahmeelitterne (1 Krøn. 2, 27).

Ma'aseja (s: Jahves Værk), et hyppig forekommende Navn. — 1. Levitis Sanger (1 Krøn. 15, 18, 20). — 2. Jødæisk Livvagtsoverste blandt Joadas Hjelpeere (2 Krøn. 23, 1). — 3. En af Kong Ussia's Mænd (2 Krøn. 26, 11). — 4. En jødæisk Prins, der faldt i den syr.-efraimitiske Krig under Akas (2 Krøn. 28, 7). — 5. En af Josia's Mænd, Jerusalems Kommandant (2 Krøn. 34, 8). — 6. En af de fornemste Præster paa Jorakims Tid (Jer. 35, 4), sandsynligvis Fader til den under Sedekia nævnte Præst Sefanja (Jer. 21, 1, 29, 25, 37, 3). — 7. En falsk Profet Sedekia's Fader (Jer. 29, 21). — 8., 9., 10., 11. Præster og Læglfolk blandt dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 18, 21, 22, 30). — 12. Fader til den i Neh. 3, 23 nævnte Asarja. — 13., 14. En Præst blandt Esras Hjelpeere og en do. Levit (Neh. 8, 4, 7). — 15. En af Pagtens Underskrivere (Neh. 10, 26 [25]). — 16. En Jødæer i Jerusalem (Neh. 11, 5), i 1 Krøn. 9, 5 kaldet Asaja. — 17. En Benjaminslægt (Neh. 11, 7). — 18., 19. Præster, der nævnes ved Murens Indvielse (Neh. 12, 41, 42). — 20. I 1 Krøn. 6, 55 [40] maa »Ba'aseja« rettes til M.

L. G.

Ma'asja, et af Præsteskitterne (1 Krøn. 24, 18; Neh. 10, 9 [10, 8]).

Maassen, Friedrich Bernhard Christian, rom.-kat. Kirkeretlærer, f. 24. Sept. 1823 i Wismar, studerede i Jena, Berlin, Kiel og Rostock, tog 1849 Advokatsamen og vandt som Advokat det mecklenburgske Ridderskabs Proces mod Storhertug Friedrich Franz. 1851 gik han over til Romerkirken; 1855 blev han Prof. extr. i Romerret i Buda-Pest, kort efter i Innsbruck, og dér blev han 1857 Prof. ord. 1860 kom han til Grätz som Prof. ord. i Romerret og Kirkeret, 1871 til Wien. Hans Hovedværk er »Gesch. der Quellen und der Literatur des kanon. Rechts im Abendlande bis zum Ausgang des Mittelalters« (Grätz 1870 f.).

Ma'at, en af Jesu Forfædre (Lk. 3, 26).

Mabillon, Jean, lærd fr. Benedictinermunk, f. 1632, d. 27. Dec. 1707. M., der var Son

af fattige Bønderfolk, studerede ved en Onkels Hjælp, optoges 22 Aar gl. i Benedictiner-Ordenen af den hl. Maurus's Kongregation, viste overordentlige Evner til lærde Arbejder og kaldtes 1664 til Maurinernes Hovedkloster og videnskabelige Midtpunkt, St. Germain des Prés i Paris. Her uddav han St. Bernardi *Opera omnia* (2 Bd., Paris 1667), der blev Mønstrer for de senere berømte Maurinerudgaver af Kirkefædrenes Skrifter, og optog d'Achéry's (se I, 584) begyndte Arbejde paa Benedictiner-Ordenens Historie. Resultatet blev de monumentale, for Klosterhistorien grundlæggende Værker: *Acta sanctorum ordinis St. Benedicti* (9 Bd., Paris 1668—1701) og *Annales ordinis St. Benedicti* (6 Bd., Paris 1703—39; de to sidste Bd. udg. efter M.'s Død af Massuet og Martène). En af Jesuitens Papebroch (1675) udtalt Tvivl om Ægtheden af nogle Aktstykker til Benedictiner-Ordenens Historie gav Stødet til M.'s berømte *De re diplomatica* (libri VI, 1681, med et Supplement 1704), der lagde Grunden til Diplomvidenskabens og endnu er dennes klassiske Hovedværk (se Art. Diplomatiik I, 646). For Kildestudiets Skyld foretog M. flere Rejser i Frankrig, Tyskland og Italien; Udbyttet nedlagdes i *Vetula analecta* (4 Bd., Paris 1675—85) og *Musæum Italicum* (2 Bd., Paris 1687—89). (E. de Broglie, M. et la société de l'abbaye de St.-G. des Prés 1664—1707, Paris 1888; Lettres des Bénédictins de la Congrégation de St.-Maur 1652—1700 og 1701—1741, par E. Gigas, Copenhagen 1892 og 93; S. Bäumer, J. M., Augsburg 1892).

S. A. B.

Mac All, Robert Whitaker, f. 1821 i Manchester som Søn af en Kongregationalist-Præst, vilde være Arkitekt, men gav sig paa sin døende Faders Opfordring til et teologisk Studium, som han afsluttede 1848 med udmærket Udfald; arbejdede derpaa som nidkær Præst flere Steder, idet han gerne hver Sommer med sin Hustru gjorde en lille Forfriskningstur i Højlandet. I Aug. 1871 udtrakke det barnløse Par deres Rejse til Paris, hvor de fyldtes med dyb Medynk ved at se baade de materielle og aandelige Spor af Krigens og Opstandens Ødelæggelser, og hvor M. A. trods sit meget ufuldkomne Fransk indlod sig med Arbejderne i Belleville. »Er De en protestantisk Præst,« sagde en af dem til ham, »saa har jeg noget at sige Dem. I denne Bydel, hvor der bor 10,000 Arbejdere, kan vi ikke bruge nogen paatungen Religion; men hvis nogen af jer vil prædike os en anden Religion, en Religion af Frihed og Sandhed, saa var nok nogle af os rede til at høre derpaa!«. Tre Maaneders Dagen derefter stod han atter i Paris med sin Hustru, efter at være brudt fuldstændig op fra Hjem og Fædreland; han maatte følge Guds Kald, som han hørte i hin Røst. Og det viste sig, at han havde forunderlige Gaver til at vinde disse Mennesker, hvad heller ingen, der har haft den Glæde at trykke hans Haand og se ham ind i hans kærlige Aasyn, vil tvivle paa. Til sidst kendte og agtede snart hele Paris »den gode Engländer«. Støttet hjemmefra fik han det ene Missionslokale aabnet efter det andet, hvori han og hans Venner holdt korte Taler, skiftende med Sang og Bøn. Han døde 1893. Den 1. Marts 1903 havde *Mission populaire évangélique*

de France (Oeuvre M. A.) 11 Lokaler i Paris, 6 i Oegnen og 37 i Departementerne med tilsammen 8—9000 Sidepladser, foruden to Flodbaade, en Slags sejlene Betel-Skibe. Aarsindtægten var 295,000 Fr., hvoraf de 36,000 fra Frankrig, Resten fra Nordamerika, Storbritannien osv. N. D.

Macaulay, Catherine, Ordensstifterinde, fødtes 1787 i Dublin af protest. Forældre. 1825 gik hun over til Romerkirken og grundede 1827 i Dublin »House of our blessed Lady of Mercy«, der blev Moderhus for en blomstrende Orden af barmhjertige Sostre, som spredtes over England (London, Liverpool og Birmingham) og Irland (Dublin, Cork, Limerick osv.); 1842 kom Ordenen til Newfoundland, 1843 til de forenede Stater, 1845 til Australien, 1849 til Skotland og Nyseland, 1856 til Syd-Amerika. C. M. døde 1841.

Mac Cabe, Edward, Kardinal, fødtes i Dublin 14. Febr. 1816, blev opdraget i Maynooth, præsteviet 1839, 1877 Biskop af Gadara i. p. og Hjelpebiskop hos Kard. Cullen (I, 850), 1879 Ærkebiskop af Dublin, 1882 Kardinal med S. Sabina som Titelkirke; han døde i Dublin 11. Febr. 1885.

Mac Closkey, John, Kardinal, f. i Brooklyn 20. Marts 1810, præsteviedes 1834 og studerede derpaa 2 Aar i Collegium Romanum i Rom. 1837 blev han Præst i New York, 1841 Forstander for St. Johns College i Fordham i Staten New York, 1843 Biskop af Axieren i. p. og Hjelpebiskop hos Biskop I. Hughes af New York. 1847, da Stiftet New York blev delt, Biskop af Albany, 1864 Ærkebiskop Hughes's Efterfølger som Ærkebiskop af New York. Han byggede Domkirken i Albany og var ogsaa som Ærkebiskop af New York meget virksom for Romerkirkens Udbredelse i denne Verdensby. 1875 blev han udnevnt til Kardinal med Maria sopra Minerva som Titelkirke. Han døde i New York 10. Okt. 1885.

Maccovius, se Makovski.

Macedonianere, se Makedonios.

Macedonius, se Makedonios.

Machabæus. 1) Christian M., Prælat, Søn af nedennævnte J. M., f. i Wittenberg 25. Dec. 1541, kom tidlig til Kbhvn og blev Student 1554. Aaret efter tog han tilbage til Wittenberg for at studere under Melanchthon. Efter Hjemkomsten til Kbhvn sluttede han sig især til Niels Hemmingsen. Senere kom han til England; i Cambridge erhvervede han Magistergraden. 1565—67 var han Prof. pædagogicus ved Kbhvns Universitet, derpaa blev han Læsemester i Sorø, Kannik i Lund og, efter at have indgaaet Ægteskab med en adelig Dame, adlet. 1583 blev han Forstander for Ringsted Kloster, 2 Aar efter fik han tillige Arkidiakonatet i Lund; 1586—97 var han Forstander for den kgl. Skole i Sorø og Forvalter af Sorø Gods. Efter at have opgivet denne Stilling rejste han til Lund, hvor han døde 10. Sept. 1598. — 2) Johannes M., Teolog, var født i Skotland og hed egentlig Mac Alpin. Han var 1532—34 Prior for Dominikanerne i Perth, men blev greben af Ref., hvorfor han maatte flygte til England, hvor han udgav et Skrift »om den sande og falske Kirke« og giftede sig. Henrik VIII's Forfølgelse drev ham til Fastlandet. I

Wittenberg sluttede han sig noje til Melanchthon, og 1542 blev han, paa Bugenhagens anbefaling, Prof. i Teol. ved Kbhvns Universitet. I Danmark var han en virksom Deltager i alle kirkel. Forhandlinger, men da han var en udpregtet Tilhænger af Melanchthon, kom det til Tider til Sammenstød mellem ham og P. Palladius. I Sept. 1557 kreerede han, der selv havde modtaget den teol. Doktorgrad i Wittenberg, Niels Hemmingsen til Doktor i Teol., og ved den Lejlighed forsvarede han en Række Teser om Naderen, som havde vakt Palladius's Mishag. Han døde 5. Dec. s. A. (H. F. Rørdam, Kbhvns Universitets Historie 1537—1621 I og II).

Mac Hale, John, rom.-kat. Ærkebiskop, f. 1791 i en Landsby i det irske Grevskab Mayo, studerede i Maynooth, præsteviedes 1813, blev 1814 Prof. i Dogmatik i Maynooth, 1825 Koadjutor hos Biskoppen af Killala, 1834 Ærkebiskop af Tuam efter O'Kelly. Paa Vatikanerkonciliet stemte han med Dupanloup o. a. mod det opportune i Definitionen af Ufejlbarheden. Han døde i Nov. 1881. M. H. var en Stok-Irlænder, og som saadan optraadte han baade over for Newman og Kard. Cullen. Han oversatte Mosebøgerne, nogle af Th. Moores irske Melodier og en Del af Iliaden paa Irsk.

Machiavelli, Niccolò, italiensk Humanist, født i Firenze 3. Maj 1469, død ssteds 22. Juni 1527, tilhørte en gammel Patricierslægt. 1498 traadte han i Statens Tjeneste som Sekretær i »Timandsraadet« og beklædte denne Post i 14 Aar, i hvilken Periode han ofte blev benyttet i diplomatiske Sendelser til Frankrig, Tyskland og Rom. Da Mediceerne 1512 vendte tilbage til Firenze, blev han, som andre af den foregaaende Regerings Embedsmænd, som mistænkelig afskediget, fængslet og endog underkastet Tortur. Atter i Frihed levede han en Tid paa sit Landgods, og her udarbejdede han, vistnok allerede 1513, sit berygtede Skrift »Fyrsten« (*il principe*), tilegnet Lorenzo II Medici. Det fik i Haandskrift hurtig overordentlig Udbredelse langt ud over Italiens Grænser. Man véd saaledes, at Karl V satte Pris paa det. Den danske Konge Kristian II sendte 1520 Poul Helgesen (II, 382) Bogen at oversætte paa Dansk; men denne afslog det, fordi »hun meer lærte at gøre Synd, end at bedre og aflægge«. Den blev først trykt 1532, altsaa 5 Aar efter M.s Død, men udbredtes snart i mange Udgaver (Dansk Overs. ved J. C. Barth 1876, indledet med et Essay af Macaulay; svensk Overs. 1867 ved R. Afzelius). M.s »Fyrste« er kemisk ren for al Krdm. Før Jesuiterne lærer M. »Hensigten helliger Midlet«. Maalet for Fyrsten er at vinde og opretholde Magten; ved hvilke Midler det sker, er aldeles ligegyldigt; Fædrelandet bør reddes til enhver Pris; Mord, Gift, Forstillelse og lignende kunne rettelig anvendes, naar Forholdene kræve det; Djævlene maa udskrives ved Djævlene. Man har villet forsvare M.s Lære med at henvise til Tidens bundraadne Forhold, og med at paa-vise, at saaledes var der længe praktiseret i Italien og andensteds uafhængigt af M.s Forfatterskab; men sligt »Forsvar« er selvfølgelig intetsigende. 1559 satte Paven Bogen paa Indeks. En samvittighedsløs Politik har efter den faaet Navnet Machiavellisme. Iøvrigt er M. en frugtbar Forfatter, af hvem man har historiske

Skrifter (han interesserer sig mere for Historiens Filosofi end for Skildringen af de ydre historiske Begivenheder), Digte, Skuespil m. m. I sit Levnet var M. en stor Libertiner (P. Villari, N. M. e i suoi tempi I—III, Firenze 1877 f.; R. Fester, M., Stuttg. 1900). A. J.

Machærus, Fæstning, se II, 657 b.

Mack, Alexander, se Tunkers.

Mackay. 1) **Alexander Allerdock M.**, f. 13. Okt. 1849 i Rhyne i Skotland. Hans Fader, Præst i Frikirken, vejledede den tidlig vaagne Drengs boglige Studier, særlig i Geografi og Matematik, der skiftede med Øvelse i at smedde og tømre. Efter 4 Aars matematiske og tekniske Studier i Edinburgh gik han 24 Aar gl. til Berlin og fik dér Ansettelse som Konstruktor i et stort Maskinfirma. Men Missionen havde hans Hjerte, og han meldte sig 1875 til *Church Miss. Soc.*, som udsendte ham 25. April 1876 med det første Hold Missionærer til Uganda. Sygdom under Opreisen nødte ham til at vende tilbage til Kysten, hvor Tiden gik med et stort Vejbygningsarbejde, indtil han Nov. 1878 naaede Uganda. Her kunde han med Benyttelse af Suaheli-Sproget, som han havde lært ved Kysten, straks tage Del i Missionsarbejdet, medens han tilegnede sig Luganda-Sproget, og blev en af dettes fornemste Bærere igennem de svære Tider hos den lunefulde Konge Mtesa og hans grusomme Søn Mwanga. Han beklagede kun, at han maatte tage saa megen Tid fra den aandelige Gerning til det praktiske Arbejde med Trykning (af den hl. Skrift), Reparation af Værktøj o. l. Men netop dette gjorde ham uundværlig for den tyranniske Konge, saa denne ikke vilde give Slip paa ham, selv da han 1886 forfulgte de unge Kr. og lod de andre Missionærer rejse, efter at han havde ladet Biskop Hannington myrde. Endelig 1887 sendte Mwanga ham bort, men han gik kun til Usamiro ved Viktorias Nyanzas Sydende og fortsatte her sit utrættelige Arbejde, uden at ville høre Tale om at komme hjem til England. Men en Feber rev ham bort 8. Febr. 1890. Mackay of Uganda er blevet hans Kendingsnavn (A. M. Mackay, Pioneer missionary of the C. M. S. to Uganda, by his sister 1891). V. Sn. — 2) **George Leslie M.**, f. i Zorra i Kanada den 1. Marts 1844 af skotske Forældre, studerede dels i sit Fædreland, dels ved Princeton College (N. Jersey) og var samtidig en nidkær Indre-Missionsarbejder. 1871 udsendtes han som de kanadiske Presbyterianeres første Sendebud til Kina med Frihed til selv at vælge sin Arbejdsmark og slog sig Aaret efter ned i Tamsui paa Nord-Formosa (II, 76). Under Savn og Farer og med stor Selvpofrelse rejste han rundt og prædikede. Lægekendighed, især som Tandlæge, hjalp til at bryde Befolkningens Mistro, og hans Utrættelighed og Mod overvandt alle Vanskeligheder. Stor Flid og Dygtighed udviste han i Uddannelsen af indfødte Hjelper, hvis Undervisning han i adskillige Aar drev paa Prædikerejserne ind imellem det praktiske Arbejde. 1882 fik Missionen sin egen Præsteskole i Tamsui. M. var gift med en Kineserinde fra Øen og levede ganske som Kineser; og han havde saa stor Tillid til sine indfødte Medarbejdere, at han 1884 udtalte som sin Overbevisning, at Arbejdet kunde udføres alene ved dem, og at man ikke

skulde udsende flere Missionærer. Med Indsamling af døbte gik det rask fremad indtil Krigen mellem Kina og Japan 1895, under hvilken en Forfølgelse lokede ca. 700 Kr. til Frafald; siden har Væksten været langsommere. M. døde den 2. Juni 1901. Fr. S.

Mackonochie, **Alexander Heriot**, f. i England 1825, studerede fra 1845 i Oxford, hvor han tilegnede sig anglo-kat. Anskuelse. Efter at have været Kapellan paa Landet 1849—58 virkede han 1858—62 i den Mission, der var sat i Gang af Præsten Ch. Lowder i et af de fattigste Kvarterer i Øst-London og havde sit Midtpunkt i det af Danske i 17. Aarh. opførte Kapel paa Wellclose Square, hvor 3 Sogne stode sammen, St. George's-in-the-East, St. Mary's Whitechapel og St. John's Wapping. Her gjorde han mange alvorlige Erfaringer, bl. a. under de Uroligheder, der i lang Tid fandt Sted hver Søndag i St. George's som en Demonstration mod den ritualistiske Spr. Bryan King. 1862 kaldtes han til den nye K. St. Alban's, Holborn, hvortil en Privatmand havde skænket Grunden, en anden Pengene, og som blev indviet det følgende Aar. I det tilhørende Clergy House samlede han unge Præster, der hjalp ham i hans Gerning. Han var desuden det første gejstlige Medlem af »Confraternity of the Blessed Sacrament« og Forstander for »Society of the Holy Cross«. Med stor Iver tog han Arbejdet op; men han vakte Anstød ved en vidt gaende Ritualisme. Der blev rejst Anklage mod ham, Domstolene erklærede nogle af de Skikke, han havde indført (Brug af Røgelse, Vinens Blanding med Vand under Kommunionen), for ulovlige, og 1870 blev han suspenderet for 3 Maaneder. Efter denne Tids Forløb fortsatte han med de forbudte Skikke, blev atter anklaget og 1875 suspenderet for 3 Aar. Da der 1882 opstod en ny Konflikt, tog han sin Afsked; men St. Alban's har siden vedblivende været et af Ritualismens Arnesteder i London, 1883 blev han Præst ved St. Peter's i Øst-London; men da der ogsaa her begyndte en Forfølgelse, nedlagde han 1887 sit Embede. Paa en Vandring i Skotland 15. Dec. s. A. for han vild, overrasket af Mørket, og et Par Dage efter blev han funden død i Sneen (E. A. T. [Mrs. Towle], A. H. M., A Memoir, ed. by E. F. Russell, London 1890). C. E. F.

MacLagan, **William Dalrymple**, eng. Ærkebiskop, f. i Edinburgh 1826, tjente først i den indiske Hær, men gik 1852 ud af den med Lieutenantsrang. Derpaa traadte han ind i Peterhouse i Cambridge, 1860 blev han Mag. art., 1878 fik han den teol. Doktorgrad. 1857 præsteviedes han, og i de følgende Aar virkede han ved St. Saviour i Paddington og St. Stephen i Marylebone, begge i London. 1860—65 var han Sekretær for »London Diocesan Church Building Society«, 1865—69 Præst i Enfield; 1869—75 var han Præst i Newington, og da dette Sogn blev lagt under Rochester Bispestol, gjorde Biskoppen af London ham til Præst i Kensington. Der virkede han 1875—78, og 1877—78 var han tillige Æreskapellan hos Dronningen. 1878 fik han en Præbende i St. Paul i London, men s. A. blev han under Lord Beaconsfields Ministerium kaldet til Biskop af Lichfield, 1891 flyttet til York som Ærkebiskop.

Han har bl. a. sammen med Dr. Archibald Weir udgivet *The Church and the Age, Essays on the Principles and Present Position of the Anglican Church* (1870).

Maclaren, Jan, Pseudonym, se Watson, John.

Macmillan. 1) **Hugh M.**, skotsk Præst, f. i Aberfeldy i Perthshire 17. Sept. 1833, studerede i Edinburgh, var Præst i Kirkmichael i Perthshire 1859—64; 1864—78 var han Præst i Frikirkens Tjeneste ved Free St. Peters i Glasgow; 1878 blev han Præst ved Free West Church i Greenock. Han har udgivet en stor Mængde opbyggelige Skrifter; bl. dem maa nævnes: *Bible Teachings in Nature* (1866; 1886²⁴); overs. baade paa Dsk og Sv.; *The Ministry of Nature* (1886⁵); *Sabbath of the Fields* (1886⁵, overs. paa Norsk); *Two Worlds are Ours* (1880⁴). — **2)** **John M.**, skotsk Præst, f. 1670, studerede i Edinburgh, blev præsteviet 1701, afsat 1703, senere genindsat, dannede 1743 »the Reformed Presbyterian Church« (Macmillaniterne). D. 1753. Jvfr. Art. Cameronianerne (I, 464).

Madagaskar, siden 1896 fr. Koloni, er noget større end Frankrig, med 2¼ Mill. Indbyggere af malajisk-polynesiske Æt. De ere indvandrede efterhaanden over det indiske Hav, tale Dialekter af det samme Sprog og dele sig i forskellige Stammer efter Indvandringstiden. De tidligst indvandrede, mod Nord og Øst, vise stærkest Blanding med afrikansk Blod, de senest indkomne, Hovaerne, have skarpere Træk og lysere Farve. Fra den lave, sumpe og meget usunde Kystlette stiger man gennem et Skovbælte, der med skiftende Bredde gaar helt rundt om Øen, op til et 4000' højt, nogenlunde feberfrit, skovfattigt, men frugtbart Højland i Øens Midte. Ved Østkysten bor Betsimarakara og Sihanaka, i Skovbæltet Tanala, i Øens Midtprovin, Imerina, Hovaerne (850,000), der ved Andriampoinimerina og hans Søn Radama I (1810—28) blev Øens herskende Folk, kvikke, talefærdige, belevne, men overfladiske, løgnagtige og usædelige. De sydligere boende Betsileoer ere mere slove. Syd for disse bo de vilde frihedsselskende Bara og paa Sydøstkysten Taimoro, Taisaka og Tanosi, langs Vestkysten de røverske Sakalaver (800,000), hvis raa Voldsomhed nu holdes nede ved det fr. Herredømme. Blandt de her nævnte Stammer er det evang. Missionsarbejde kommet i Gang eller dog optaget. Over hele Øens nordlige Del har kun den rom.-kat. Mission gjort en Begyndelse (nu 3500 Kr.). Før den fr. Besættelse 1895 talte Kat. 41,000. døbte, nu opgives for hele Øen 135,000 (med Europæerne) samt over 200,000 Katekumener, de have 80 Præster (for en stor Del Jesuiter), 50 Skolebørre, o. 100 Søstre.

Den evang. Mission begyndte 1820 ved Udsendinge fra Londonner-Missionen, fornemmelig med Skolegerning, opmundret af Radama I; men dennes Enke og Efterfølgerske, Ranavalona I, hadede de fremmede. De første 20 døbtes Maj 1831; men 1835 kom et Forbud mod Krdm, og Missionærerne maatte drage bort 1836. Da var der 2 Menigheder i Hovedstaden Antananarivo med 116 døbte og maaske 2000 Adhærenter, og en Overs. af Biblen var lige bleven færdig. Nu fulgte en Forfølgelsestid, der varede til Dronningens Død 1861 og var særlig voldsom 1837, 1840, 1849 og 1857. De Kristne bleve

efter en Giftprøve dræbte ved Spyd eller Baal eller nedstyrtede fra en Klippeskraant, andre lagdes i Lænker eller maatte flygte til Mauritius. De madagassiske Fortællinger om Forfølgelsen ere imidlertid langtfra paalidelige og have særlig i høj Grad overdrevet Martyrernes Antal, der ikke har oversteg 100, naar man holder ude derfra de mange andre Ofre for Dronningens blodige Regering. Men vist er det, at Krdmmen ikke lod sig udrydde, og Aaret efter Dronningens Død fandtes der 25 Menigheder med 740 Kr. Da havde hendes Søn, Radama II, givet Religionsfrihed, der vedvarede under hans Enke, Rasoberina (1863—68). Dette blev Missionsarbejdets gode Tid; men da den følgende Dronning, Ranavalona II, 1869 lod sig døbe med sin Førsteminister og Gemal, opstod der et Kapløb for at følge deres Eksempel, og der dannedes rundt om saakaldte »Menigheder«, ofte ledede af uvidende og uværdige Stormænd, der vilde være med i »Dronningens Tilbedelse«. Londonner-Missionen med dens individualistiske Menighedsprincip, der giver den enkelte, selv nok saa umodne, Menighed fuldt Selvstyre, formaaede hverken at sigte eller lede Bevægelsen, og der rejste sig en af den helt uafhængig »Hofkirke« i Spidsen for 60,000 Kr. ved Siden af Londonnerne Menigheder, der ogsaa voksede med rivende Hast. Af deres 92 Menigheder med 5250 Medl. i 1867 var der 1870 blevet 261 Menigheder med 21,000 Medl. i Landdistrikterne alene udenfor de store Bymenigheder, og 1880 var Tallet vokset til 1024 Menigheder med 68,000 Medl. 10 Aar efter var atter Menighedernes Tal vokset, dog kun til 1223, og Medlemmernes Tal gaaet tilbage til knap 60,000. Midt under Sejrsjublen hjemme over de 230,000 Kristne (!) i 1870 (siden held det 400,000) klagede Missionærerne over de uordnede Menigheder, de uoplyste og umodne indfødte Ledere og Mangelen paa europæiske Arbejdere og forlangte forgæves Forstærkning. Imidlertid optog ogsaa andre Missioner et Arbejde paa M. Den eng. Kirke (Soc. f. the Propagation of the Gospel) begyndte 1864 paa Østkysten og har fra 1874 en Biskop i Hovedstaden (nu 25,000 Kr.). Kvækerne traadte til 1867 i Hovedstaden og Omegn i nøje Tilslutning til Londonnerne, men med særlig Flid paa Skolegerningen (nu 2500 Medl. og 12,000 Adhærenter). S. A. begyndte det norske Missionselskab i Nordbetsileo (Missionær Engh i Betafo) og har derfra udbredt sig til Syd-betsileo og Bara samt til Sydøstkysten, hvor en Del af dets Arbejde er overtaget af den norske »forenede Kirke« i Amerika 1892. Denne norske »Indlandsmission« er under et trofast og grundigt Arbejde vokset op til nu at være den mest blomstrende Mission paa M. og talte 1903 63,600 døbte; det Aar døbtes 8674. I nogle Aar er der gaaet en mærkelig Vækkelse igennem dens Menigheder i Betsileo, opstaaet i disses egen Midte og baaret frem af indfødte »Apostle« i Ydmyghed og Sandhed, et glædeligt Vidnesbyrd om selvstændig Tilgængelse af det forkyndte Evangelium. Tungere og rig paa Ofre har den norske Mission været blandt de lidet tilgængelige Sakalaver paa den usunde Sydvestkyst siden 1874 (nu 981 døbte). Den fr. Erobring 1895 bragte mange Trængsler over disse evang. Missioner paa M. I dens umiddel-

bare følge udbød en Opstand i Imerina og Betsileo med en Genopvaagnen af Hedenskabet, der vendte sig imod Missionsstationerne; en Kvækerfamilie (Johnson) blev myrdet (Nov. 1895), ogsaa den norske Station Sirabé blev overfaldet og kun reddet i det yderste Øjeblik (Maj 1896). Derefter fulgte et sandt Rædsels-herreredømme, øvet af Jesuiterne, der førte de fr. Embedsmænd ind paa at betragte de rom-kat. Madagasser som de eneste loyale Under-satser af Frankrig, Protestanterne som Oprørere. De sprængte de protest. Menigheder med Vold, bemægtigede sig deres Kirker og Skole-børn og fik ved falske Anklager protest. Præster kastede i Fængsel og dømte. Mest gik dette ud over Londonnerne, der havde været knyttede saa nær til Hova-Styret og uden videre be-tragtedes som Frankrigs Fjender. Deres Menig-heder kom i fuldstændig Opløsning og beholdt kun $\frac{1}{3}$ af deres Medlemmer (22,000). Ogsaa de andre Missioner led meget, men deres Menigheder bestod Prøven bedre, fordi de vare bedre rodfæstede og forsynede med dygtige, vel uddannede Præster og Lærere. De franske Protestanter kom straks i 1896 deres Tros-brødre til Hjælp, sendte fr. Missionærer derud (B. Escande og P. Minault myrdedes Juli 1897 af indfødte Kat.) og overtog alle Londonnernes 1200 Skoler som »fr. protest. Skoler«, ligeledes en Del af deres Arbejdsmark. Endelig lagde Stormen sig; de evang. Menigheder fik de fleste af de fraværede Kirker tilbage, og Londonnerne have igen kunnet overtage Skolerne i de Distrikter, de have beholdt (med 26,000 Medl. og 49,000 Adhærenter), medens andre Distrikter ved 10,000 Medl. og 110,000 Adhærenter ere endelig overtagne af Pariser-Missionen.

En gennemgribende Reform har det fr. Herre-dømme bragt ved straks at ophæve Slaveriet, medens Befolkningen før deltes i skarpt adskilte Klasser, Adel, frie og Slaver. Der er ogsaa kommen Ro og Orden i Forholdene, Sikkerhed i Landet og en upaaklagelig Retspleje. Der sørges for Anlæg af gode Veje, og der er begyndt paa en Jernbane fra Tamatave til Tananarivo. Men den svære Skattebyrde forarmer Folket, og der er gjort meget lidt for Skolevæsenet. Den Skoletvang, Hova-Styret havde indført, er bortfalden, og Missionens Skoler fortrængtes og synes at skulle helt fortrænges til Gunst for Regeringens religionsløse Skole, som nu ogsaa M. skal lyksaliggøres med (L. Dahle, Madagascars og dets Beboere, I—II, Kra. 1876—77; Borchgrevink, Kortf. Oversigt over M., Kra. 1885; S. E. Jørgensen, Folk og Kirke paa Madagaskar, Kra. 1887). V. Sn.

Madai, se Medien.

Madiai, Francesco og Rosa, var et floren-tinsk Ægtepar, der i Juni 1852 blev dømt til 4aarigt Fængsel, fordi de havde læst i Skriften og virket for deres evangeliske Overbevisning. Skønt den toskanske Forfatning af 1848 garan-terede Tros- og Kultusfrihed, var baade den evangeliske Alliances og den preussiske Konges Henvendelse til Hoffet i Firenze forgæves. Da Lord Palmerston truede med at sende nogle Krigsskibe, løslod Storhertugen dog i Marts 1853 Ægteparret, men udviste det tillige af Landet. F. og R. M. gik da til London.

Madmanna, By i Juda Sydland (Josva 15,

31; jvfr. 1 Krøn. 2, 49). Dillmann formoder, at den er den samme som Bet-markabot. Muligvis har M. ligget i Nærh. af Gaza.

Madmen, ubekendt moabitisk By (Jer. 48, 2). Nogle formode i Jes. 25, 10 i Ordet »madmena« (Møddingepøl) en Allusion til Navnet.

Madmena, ubekendt Sted N. for Jerusalem (Jes. 10, 31).

Madon, kana'anæisk Kongestat i Galilæa (Josva 11, 1, 12, 19): LXX læser Maron. En Landsby af dette Navn findes vestlig for Kedes.

Madonna, se Maria.

Madonna, den sorte, saaledes kaldes det Mariabillede af Træ, der findes i Einsiedeln (I, 733). I ældre Tid vare alle undergørende Madonnabilleder sorte, rimeligvis fordi saadanne »Naadebilleder« vare gravede op af Jorden. Man forklarer ofte i rom-kat. Egne den sorte Farve ved at vise hen til Alterlysene, der skal have sværtet Billederne, eller ved at sige, at Prote-stanterne i Ref.s Dage havde villet brænde disse Billeder, men kun haft Held til at gøre dem sorte. Madonnas sorte Farve blev begrundet af den rom-kat. Skriftfortolkning, der overførte Ordene: »Jeg er sort, dog yndig« (Højs. 1, 5) paa den hl. Jomfru. I Bullen af 8. Dec. 1854 hentyder Pius IX ogsaa til dette Sted, men han tager kun Hensyn til Ordet »yndig« (jvfr. 4, 7: »hel dejlig«). I det lauretanske Litani (S. 31) bruges Højs. 7, 4: »Din Hals er som Eflens-bens-Taarnet« om Maria, og dermed er vel egentlig hendes hvide Farve givet. Denne maa siges at være fastslaaet ved Godkendelsen af Maria-Aabenbaringerne i Lourdes (S. 81), og i Pius X's Bulle af 2. Febr. 1904 nævnes der mange Skriftsteder, som formentlig handle om Maria, men der tages ikke Hensyn til Ordene: »Jeg er sort«.

Madsen (Madsen). 1) Anders M., norsk Biskop, blev 1530 Spr. ved St. Petri dske Menig-hed i Kbhvn, 1536 Spr. ved Helligaandskirken dér. 1545 valgte Domkapitlet i Oslo ham til at være Hans Refs Efterfølger, og 29. Aug. s. A. udnævnte Kongen ham til at være evang. Tilsynsmand over Oslo og Hamar Stifter. Han døde i Foraaret eller Sommeren 1548. Om hans Virksomhed som evang. Superintendent véd vi ikke nogetssomhelst (A. C. Bang, Den norske K.s Hist. i Ref.s Aarh., Kra. 1895, 92 f.). — 2) Christen M., dsk Lægprædikant, f. 1777 i Munkebo Sogn paa Fyn, ejede et Hus paa Bregner Mark ved Kerteminde og ernærede sig af Bondearbejde og ved Snedker- og Tømrer-professionen. I Slutn. af 1818 kom hans Hustru, Mette Marie Nielsdatter, i Forbindelse med de vakte i Kerteminde. Hun købte efter deres Raad en Oversættelse af Bogatzkys »Gyldne Skatkiste«, og begge Ægtefællerne læste Bogen, i Begyndelsen uden at forstaa, hvad de læste. Men efter en inderlig Bøn bleve de begge grebne af dens Indhold, og Chr. M. kom i en heftig Kamp, der endte med Fred 28. Jan. 1819. Han blev i den følgende Tid en af Lederne for den fynske Vækkelse og kom paa Grund af sine Forsamlinger og stærke Udtryk om sin Sognepræst i Fængsel. Prins Christian (Chris-tian VIII), der da var Guvernør paa Fyn, tog sig af de opvakte, men Retssagen mod Chr. M. gik sin langsomme Gang. Først 9. April 1829 faldt Højesteretsdommen, ved hvilken Chr. M.

dømtes til at betale 30 Rdl. Sølv til Odense Amtsfattigkasse, en meget mild Dom, der fandt Paaskønnelse i den vakte Del af Folket. Da Sagen endelig blev sluttet, var Chr. M. allerede gaaet bort. Han døde 19. April 1829 (Fr. Nygård, Kristenliv i Danmark gennem 100 Aar. Den fynske Opvækkelse, Kbhvn 1897, 178f.). — 3) **Jacob M.** (Matthiesen) Aarhus, dsk Biskop, se I, 10. — 4) **Jacob M. Veile** dsk Biskop, se Veile. — 5) **Mogens M.**, dsk Biskop, f. i Helsingborg 28. Sept. 1527, blev 19 Aar gl. Lærer i Landskrona; senere prædikede han ogsaa dér. 1550 blev han viet til Præst i Otterup; 1552 rejste han som Hovmester for Otto Pors til Köln og derfra til Wittenberg, hvor M. M. lærte Melanchthon nøje at kende. 1556 var han Hjælpepræst i Lund, 1557 blev han Spr. i Borby og Loddekøbing ved Lund, s. A. Hofpræst hos Prins Frederik (senere Fr. II), der boede paa Malmøhus. 1561 blev han Rektor for Lunds Domskole, 1562 Magister, 1563 Lektor i Teol. ved Domkirken og 1571 tillige Provst i Torne Herred, 1589 Biskop af Lund. Han døde 6. Marts 1611. Det var ham, der paa Landemødet i Lund 1602 gjorde opmærksom paa den Propaganda, der udgik fra »den jesuitiske Sekt« og især fra Jesuitskolen i Braunsberg. Da Biskoppen af Ermelands Kansler, Provsten ved Kollegiatkirken i Gutstadt, Jakob Schröter, angreb ham for denne Tale, forsvarede han sig i en *Apologia* (trykt i H. F. Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 365f.). Han har desuden skrevet *Regum Danicae series*, en Danmarkshistorie til Christian III's Død (trykt i Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 84f.), jvfr. Rørdam, Historieskrivn. og Historie-skriverne i D. og N. siden Ref. I, Kbhvn 1867, 57f.), *Episcoporum ecclesiae Lundensis series* (udg. af Th. Bartholin 1710) og en lat. Beskrivelse af de skaanske Købstæder, der ogsaa indeholder adskillige historiske Oplysninger. (Hist. Kildeskr. 2. R. II, 255f.). — 6) **Morten M.**, dsk Biskop, f. i Kbhvn 1596, blev Student 1613, var 1618—19 udenlands, bl. a. i Wittenberg, hvor han disputerede. 1621 blev han Magister i Kbhvn; derpaa var han Rektor i Sorø og Lærer for nogle af de kongelige Børn. 1622 kaldtes han til Slotspræst paa Frederiksborg; 2 Aar efter blev han kgl. Konfessionarius. 1627 blev han Biskop i Aarhus, 1634 Dr. theol. Han døde 16. eller 17. Okt. 1643. I sin sidste Levetid led han meget under nogle grove Beskyldninger, der rettedes mod hans Hustru (se Dsk biografisk Lex. III, 251 og XI, 17). — 7) **Peder M.**, dsk Teolog, fødtes 28. Aug. 1843 paa Gaarden Tovstrup i Vinding ved Holstebro. 1862 blev han Student fra Viborg Skole, 1868 teol. Kand. Derpaa begyndte han en Manuduktionsvirksomhed, der 1872 blev afbrudt af en længere Udenlandsrejse. I Efteraaret 1874 blev han kaldt hjem for som Docent ved Universitetet at overtage de af H. N. Clausen rogtede Discipliner, Dogmatik og nytestl. Eksegese. I Dec. 1875 blev han Prof. i Teol.; 1889—90 og 1903—4 har han været Universitetets Rektor. 1879—81 var han Medarbejder paa den nye Perikoperække, og han var ligeledes Medlem af det Udvalg, der omarbejdede Psalmebogens rituelle Del. 1884—86 var han Medlem af det kirkelige Raad, 1880—94 af Udvalget for den dske Mission i Amerika, fra Foraaret

1880 af Bestyrelsen for »Kirkelig Forening for indre Mission i Kbhvn«, for hvilken han siden 1899 har været Formand. 1879 vandt han den teologiske Doktorgrad ved en Afhandling om »De Kr.s aandl. Præstedømme« (overs. paa Tysk). Til den slutte sig hans 3 Universitetsprogrammer: »Det kirkelige Embede« (1890), »Embedets og Menighedens Samvirken« (1895) og »Ordinationens Betydning indenfor den luth. Kafdeling« (1904). Desuden har han udgivet: »Bornholmerne eller den saak. luth. Missionsforening« (1886), »Om det foreslaaede Tillæg til vor Gudstjeneste« (1887) samt »Fortolkning af Joh. Aab.« (1887; 2. Udg. 1896). Han har i flere Aar været Formand for Betsdammerne (I, 846), paa hvilke han ofte er optraadt som Taler, navnlig paa Mødet 1896, da V. Beck angreb Professorernes Stilling til Biblen. 1904 blev han, som det teol. Fakultets Ombud, Medlem af »det kirkel. Udvalg« og som saadan Formand for det Underudvalg, der behandler Forfatningssagen. Hans Hustru, Charlotte f. Storck, arvede 1892 Herregaarden Vedbygaard. — 8) **Poul M.**, dsk Biskop, f. i Køge 1527, blev Student 1543, rejste 1550 til Löwen for Studierne Skyld, vendte hjem 1554, tog Magistergraden og blev derpaa Prof. paedagogicus samt Lærer i Hebr. Senere blev han Prof. i Gr. og i Dialektik og 1560 (senere ogsaa 1577 og 1589) Universitetets Rektor. 1562 valgte han til Hans Tausens Efterfølger som Biskop i Ribe, 1569 forflyttedes han til Kbhvn som Hans Albertsens Efterfølger. 1570 kreerede Niels Hemmingsen ham til Dr. theol. 1572 viede han Frederik II til Sophie af Mecklenburg, salvede og kronede Dronningen, og 1577 døbte han Prins Christian (Chr. IV). Han har Hovedværnen for »Frederik II's Bibel«. P. M. døde 30. Okt. 1590.

Maedai, se Ma'adai.

Maeka, se Ma'aka.

Maerlant, Jacob van, nederl. Digter, f. o. 1235, levede i Dramme og døde dér o. 1300. Han er Vejbryder m. H. til den borgerlig-diktiske Poesi i den nederl. Literatur, men har ogsaa forfattet flere aandl. Digtninger (»Der naturen bloeme«, udg. af E. Vorwiss, Gron. 1878; »Heimliche der heimelicheit«, udg. af I. Clarisse, Dordr. 1838; en Bearb. af Bonaventuras Skildring af Frans fra Assisi, udg. af I. Tidemann, Leid. 1848). Blandt hans mindre Digte maa især mærkes »Van den lande van oversee«, en Klagesang over Acres Fald. Han har i sin »Rijmbybel« bearbejdet Petrus Comestors Bibelhistorie (I, 540) og i »Spiegel historicaal« Vincentius fra Beauvais's Speculum historiale.

Maesai (Ma'sai), en Præst (1 Krøn. 9, 12).

Maeseja, se Ma'aseja.

Maffei, Giovanni Pietro, Jesuit, f. i Bergamo 1535, studerede i Rom, blev Prof. i Retorik i Genova 1563, men nedlagde pludselig sin Professur og traadte 25. Aug. 1565 ind i Jesuiter-Ordenen. Derpaa blev han Prof. i Retorik i Collegium Romanum. Senere kaldte Kard. Henrik af Portugal ham til Lissabon for at skrive Indiens Historie. Efter flere Aars Ophold i Portugal vendte han tilbage til Italien. Han døde i Tivoli 20. Okt. 1603. Foruden ved sin Indiens Historie i 16 Bøger (Firenze 1588), ved

en Oversigt over Jesuiternes Virksomhed i Østen indtil 1568 (Paris 1572) og en Biografi af Pave Gregor XIII (I—II, Rom 1742) er han navnlig bleven bekendt ved sin Biografi af Ignatius Loyola (Rom 1855). Hans lat. Skr. ere udgivne i 2 Bd. (Bergamo 1747).

Mafrican, se I, 590 a.

Magadan. Dette Navn læses af alle nyere Tekstkritikere i Mt. 15, 39 i Stedet for »Magdala«. Det er 2 forskellige Navne. M. er ganske ukendt. Paa tilsvarende Sted nævnes hos Mk. (8, 10) det ligeledes ukendte Dalmanuta, der af V. 13 kan ses at have ligget paa Søens Vestside.

Magbis (Esra 2, 30), ellers ukendt; synes at være en By i Benjamin. Maaske Slægtsnavnet Magpias i Neh. 10, 21 [20] er det samme.

Magdala, se Maria Magdalene og Magadan.

Magdalene, se Maria.

Magdalenesagen er efter en gammel, men aldeles vild Sammenblanding af to forskellige Personer, der omtales efter hinanden i Lk. 7 og 8 — i Romerkirken endda tillige med en tredje, Maria fra Bethanien — blevet et ofte brugt Navn paa Arbejdet til faldne Kvinders Oprejsning. Efter Herrens Forbillede i Lk. 7 og Joh. 8 (sammenlign ogsaa Mt. 21, 32) var det umuligt andet, end at hans Menighed maatte vise Barmhertighed overfor saadanne, naar de vilde omvende sig; lige saa rimeligt er det dog, at de fleste enkelte Tilfælde deraf skjuler sig i Privatlivets Hemmelighed. Som Anstalt kender vi et Bodshus til blivende Ophold, opført af Kejser Justinian i Konstantinopel. Lignende opstod i nogle Byer i Rhinlandene i 11. og 12. Aarh., men i større Antal under den, som vi nu vilde sige, Indre-Missions-Bevægelse, der nævnes efter Frans fra Assisi. Disse Anstalter var klosterligt organiserede efter Augustins Regel og under et fælles Tillsyn. Nærmere mod Reformationen træffer vi dem i mange Lande, men da ofte i en anden Skikkelse, som mere minder om vore Redningshjem: Kvinderne har da Lov til at træde ud og giftes; ja, det at ægte en saadan angrende Kvinde, betragtes som en from og god Gerning, der opmuntres ved Legatpræmier og Anerkendelser. Paris fik 1492 et Konvent, der kun optog faldne Kvinder. For disse »Madelonettes« (se Art. Madelonetter) indførte Vincents af Paul nye Regler, som efterfulgtes ogsaa andre Steder, ligesom der baade under ham og senere stiftedes flere Kongregationer, der skulde tage sig af de for saadanne Kvinder bestemte *refuges* (Tilflugtshjem), der findes rundt i rom.-kat. Lande, ofte som paafaldende store Anstalter, med 100 — 300 Pladser.

Indenfor den evangeliske Kirke træffer vi vistnok de ældste Hjem for faldne Kvinder, ligesom det er Tilfældet med saa mange andre kristelige Kærlighedsvirksomheder, i England. Magdalena Hospital har siden sin Grundlæggelse i 1758 optaget 13,000 Personer. Og der er mange andre, indrettede paa forskellig Maade, dels mindre Hjem (ned til 15 Pladser), dels større (op over 100). Som gennemsnitlig Regel beholdes de optagne i 18 Maaneder. Fra England kunde altsaa Th. Flidner (se II, 68) føre Idéen om et Opdragelseshjem for straffede og

faldne Piger med sig, saaledes som han aabnede det i Kaiserswerth 1833. Men mest virkede dog Eksemplet paa Holland, hvor Præsten O. G. Heldring (II, 378) 1848 indrettede et gammelt Bryggeri i Steenbeek (ikke Steenbeck, som det ofte ses skrevet) til et Hjem for angrende Kvinder, Mønstrer for en Række lignende i andre Lande, deriblandt i Danmark. Her havde N. G. Blædel under sin i saa mange Henseender for en Indre Mission i Kbhvn banebrydende Virksomhed ogsaa taget alvorligt fat paa det vanskelige Redningsarbejde overfor de faldne Kvinder, hvem han som Præst ved Almindeligt Hospital skulde være Sjælesørger for. Under R. Frimodt oprettedes 1877 »Magdalenehjemmet« med Frk. Thora Esche som Forstanderinde; i sine nye statelige Bygninger paa Skovtofte ved Lyngby er det en ualmindelig godt organiseret og virkende Anstalt med o. 64 Pladser. Den i samme Aar stiftede »Forening til forvildede Pigers Frelse« søger at skaffe Plads i Familier til saadanne Piger, som ved deres Færd er komne i Berøring med Politiet.

Paa noget anden Vis tages Redningsarbejdet op i de saakaldte »Kvindehjem«. Om ikke det ældste, saa det mærkeligste, er det ved Hildesheim, aabnet 1884 af Præsten Bernhard Isermeyer (se bl. a. »Føbe«, 1898), f. 1846 i Dahlenburg, Hannover. Tidligt Præst kunde han ikke med sin Ritschlianske Teologi tilfredsstille sine Tilhøreres Behov, nedlagde derfor sit Embede og drog med Familie til Göttingen for at studere til Læge. Under store Hjemsegelser blev han »af-ritschlet« og derved atter skikket til at overtage et Præstekald paa Heden, hvor han fik aabnet den anden tyske Arbejderkoloni. Dennes Idé fik han dernæst, som Præst ved et Sindssygeasyl og en Tvangsarbejdsanstalt i Hildesheim, Tanke om at overføre til ligestillede Kvinder. I hans Kvindehjem ere saa straffede, faldne, drikfældige og løsgængerske Kvinder med Vilje blandet sammen, under et stort Maal af Frihed og med en Opholdstid, der ikke som ellers er slaaet fast for alle, f. E. til 3 Aar, men retter sig efter den enkeltes Evne, Flid og Opførsel. Mange Efterfølgere har prist Idéen, der navnlig hviler paa hans Erfaring om det mindre heldige i, at altid ene Mennesker med samme Fristelse og Synd skal være sammen, hvad der aabner Vej for en alt for let og næppe altid heldig indbyrdes Forstaelse og Fortrolighed netop paa det Punkt, hvor det gamle skulde være forbigaeng, og alt blive nyt. Hos os blev da ogsaa det lille »Magdaleneasyl«, som ved Diakonisse Marie Johanne Jensens Initiativ var aabnet i Aarhus i Maj 1889, i Efteraaret 1898 omdannet til Kvindehjemmet »Sichar« i en Bondegård i Viby (27 Pladser). Paa samme Maade har man 1900 overflyttet Kristiania Magdalenehjem, hvis første Opriindelse rækker tilbage til 1859, men som aldrig ret havde villet trives, som Kvindehjem til Gaarden Grini ved Drammens-Banen. Mulig vil en lignende Løsning i Sverig klare en Del af de Vanskeligheder, hvormed Sagen ogsaa dér har haft at kæmpe. Men ganske vist kan hverken Anstaltens Navn eller Form gøre det, hvis ikke der er de rette Personer til at lægge Liv og Aand ind i Formen.

Medens det i disse Anstalter vel saa nogen-

lunde vil, gaa efter Heldrings Erfaring: $\frac{1}{3}$ frelst, $\frac{1}{3}$ tabt, $\frac{1}{3}$ usikket, blive Udsignerne ikke lidet lysere i saadanne Rednings-Virksomheder, hvor man udtrykkeligt sigter paa de mindst for-dærvende iblandt de faldne, saaledes som i »Homes of Hope« i London (Regent Square, Gray's Inn Road) og i Bertha Lungstrass's 1873 aabnede Versorgungshaus (Plejehjem) i Bonn, hvor kun første Gang faldne Piger optages inden deres Forløsning, for under Hjemmets Værn at be-fæstes imod nye Fald. Bethania ved Aarhus, oprindelig udskilt fra hint Magdaleneasyl, nu henlagt under samme Ledelse som Skovtofte, og den Sibbelowske Stiftelse i Kristiania, ere begge dannede efter hint Forbillede.

Af mere haabefuld Art skulde vel ogsaa de Anstalter være, der aabner sig for de helt unge, i Reglen endnu ukonfirmerede Piger, hvis Sæde-lighed allerede er truet. Bethel blandt de Hel-dringske Anstalter ved Arnhem og Børne-hjemmet »Talitha Kumi«, nu »Ove Hohlenbergs Minde« i Hellerup ved Kbhvn er Eksempler derpaa.

Om nogensteds der dog paa dette Punkt det forebyggende Arbejde det mest lovende og nød-vendige. Dertil hører Foreninger som den in-ternationale »Amies des jennes filles«, »For-eningen til Værn for unge enligst stillede Piger«, »K. F. U. K.« og flere, og Anstalter som Tjeneste-pigeskoler, Tjenestepigehjem, Fabrikspigehjem, Værnehjem m. m. Alle hine Anstalter og særlige Virksomheder vil dog kun ret kunne lykkes, naar de staa i levende Forbindelse med K.n og dens Gerning, saavel i det hele som i de enkelte Minderheder. N. D.

Magdalene-Søstre (Magdalenerinder) fandtes allerede i 13. Aarh. i Tyskland, og Gregor IX og Innocents IV gav dem store Privi-legier. I Beg. fandt faldne Kvinder, siden kun ærbare, Optagelse i M.-S.nes Klostre. M.-S. ne bar hvid Dragt, hvorfor de ofte kaldtes »de hvide Søstre«. 1272 fik de et Hus i Marseille, 1472 i Paris. Regelen var læmpet efter Augustins Regel, og Augustinere tog sig af M.-S.nes aandelige Pleje. — Leo X oprettede i Rom et Kloster for faldne Kvinder, der vilde ud af deres daarlige Levned. Ærkebroderskabet af Barmhjertigheden overtog den aandelige Ledelse af det.

Magdeburgske Centurier, se Art. Flacius (II, 65a).

Magdelonetter. I Beg. af 17. Aarh. aabnedes i Paris flere Huse til Optagelse af faldne Kvinder, bl. a. M. nes 1618. 1629 blev Ledelsen af det overgivet til Klosterfruerne af Marias Hjem-søgelse, senere til Ursula-Søstrene og de kvindelige Hospitalier af Jesu Barmhjertighed. Regelerne for M. ne fik 1640 kirkelig Stadfæstelse, og Huset i Paris blev da et Kloster, der fik Af-læggere i Bordeaux og Rouen.

Magdiel, edomitisk Fyrste (1 Mos. 36, 43).

Magee. 1) William M., anglik. Ærkebiskop, f. 1766, d. 1831, boede som Student i Trinity College i Dublin, præsteviedes 1790, var 1795 Donellan Lecturer. 1800 blev han Prof. i Mate-matik i Trinity College i Dublin. 1813—19 var han Dean i Cork, 1819—22 Biskop af Raphoe, 1822—31 Ærkebiskop af Dublin. 1801 udgav han *Discourses on the Scriptural Doctrines of Atonement and Sacrifice*. Han var en dygtig Biskop, som ogsaa har skrevet flere Skrifter,

der udkom samlede 1842. — 2) William Connor M., anglik. Ærkebiskop, Sønnensøn af fornævnte, f. 1821, studerede i Trinity College i Dublin, blev 1854 Mag. art., 1845 modtog han Præste-vielsen og havde 1845—64 forskellige Sogne-kald i England og Irland. 1860 blev han i Dublin Dr. theol.; 1864—68 var han Dean i Cork, 1865 Donellan Lecturer, 1866—68 Dean for det gel. Kapel i Dublin. 1868—91 Biskop af Peterborough, 1891 Ærkebiskop af York, men s. A. døde han (5. Maj). W. C. M. var en udmærket Prædikant og en dygtig kirkelig Polemiker, der har udgivet en Mængde Taler og Prædikener. Han var en Modstander af den irsk-protest. Statskirkes Ophævelse (H. Paul, A. History of Modern England, 1905, III, 161 f.).

Magere, persiske Præster. Ifølge Herodot skal Navnet oprindelig have betegnet en medisk Stamme, der vel da har afgivet Præster for visse kultiske Kredse. M. nes Præsteskab har aabenbart spillet en betydelig Rolle ved det mediske Hof, og deres Medvirken ved den falske Smerdes's Paladsrevolution synes at have været et Forsøg paa at genvinde den Indflydelse, de havde mistet ved den zarathustriske Reformation. Darios straffede Revolten strengt, dræbte mange M. og konfiskerede deres Ejendomme, hvad man kan se af hans Kileind-skrifter. De zarathustriske Præster (se Art. Mazdeisme) var M. nes Modsetning og kaldte sig Athravans (Ildpræster). Efterhaanden trængte det tilvante Præstenavn dog ogsaa ind i de nye Kredse, og haade Folket og de fremmede kaldte de zarathustriske Præster for M., en Betegnelse, der har holdt sig i det nuværende persiske Præstenavn *mobed*, sammentrasket af *mog-pati* (Hr. Mager). Den populære Opfattelse af M. som Præster, der særligt driver Magi og Stjerne-tyrkelse, er forsaavidt berettiget, som M. efter Persernes Erobring af Babylon smeltede sammen med det kaldæiske Præsteskab og optog deres Magi og Astrologi. Oprindelig har disse Ele-menter ikke spillet større Rolle hos M. end hos ethvert andet orientalsk Præsteskab, men i de gr. Beretninger blev M. Repræsentanter for alt, hvad man forstaaer ved »Østens Visdom«, vel sagtens, fordi den persiske Kultur var Gr.s østlige Nabokultur. Igennem Mt. 2 er M. ogsaa i den kr. Verden blevet »Østens vise«. En his-torisk Tilknytning har denne Beretning i den Omstændighed, at mange M. har ført et ud-strakt Vandreliv, under hvilket de førte smaa flyttelige Ildaltre med sig. Edv. L.

Magere i G. og N. T. Saaledes kaldes de vise fra Østerland, der nævnes i Mt. 2, 1 f. (*μαίγοι*). De ses af Sammenhængen at være Astrologer og vare altsaa efter Datidens Vis hildede i den Mening, at man af Stjerneerne kunde udgranske Personers Livsskæbne og fremtidige Ting. Ved et Fænomen paa Stjernehimlen vakttes deres Opmærksomhed, og de sluttede sig til, at den hos Jæderne forventede store Konge maatte være født. Ved dette Middel, hvis Fremkomst skyldtes naturlige Aarsager (muligvis den senere af Kepler iagttagne periodisk tilsynecommande og ejendommelige Stjerne mellem Jupiter og Saturn), har altsaa den levende Gud talt til disse modtagelige Sjæle i et Sprog, de kunde forstaa. Udtrykket »fra Østerland« om deres Hjem viser hen til det ubestemt fjerne, men

dog Østen for Palæstina, saa at man ikke kan tænke paa sydl. Egne af Arabien. Mest Sandsynlighed har Babylonien, Astrologiens gamle Fædreland, hvor ogsaa Berøring med Jøderne var nærliggende. Teksten siger, som bekendt, intet om, at disse fremmede vare Konger (ej heller deres Antal); slikt Traditionstof beror kun paa fromme Fantasier udfra bibelske Steder som Jes. 60, 3. 6. 10; Ps. 72, 10; Ps. 68, 30 (jvfr. Art. Helligtrekongersfest II, 388).

Ordet M. træffes vistnok allerede i Jer. 39, 3, 13, hvor en af de høje babyloniske Embedsmænd hos Nebukadnesar kaldes *Rab-mag* = Overmager. M. som Embedsnavn træffes ogsaa flere Gange hos de jødisk-gr. Oversættere af Danielsbogen (1, 20. 2, 2. 5, 11; paa sidstnævnte Sted med Daniel som deres Overhoved). I og for sig kan Navnet bruges paa neutral Maade i etisk Henseende, selv om der for en jød. Bevidsthed naturligvis altid klæber Mærket af det hedenske ved dets Oprindelse. I denne bedre Betydning er det, vi finde det brugt i Mt. 2.

Fra M.s Sysselsættelse med Stjerne- og Drømmedyning var Overgangen til en ugunstig Betydning af »Trolldmand« ifølge Sagens Natur nærliggende. Saaledes er det gaaet med Ordet »Kaldæer«, der efterhaanden i den senere Oldtid blev identisk med Trolldmand, og enslydigt hermed er ogsaa M. afsvækket og ned-sunket til at være Charlatan, Sandsiger, Trolldmand. Vi træffe det ogsaa i N. T. i denne Betydning: Simon i Samaria (Ap. G. 8, 9) og den jødiskfødte Barjesu paa Kypern (Ap. G. 13, 6. 8). Efter Zahns sandsynlige Formodning er den rette Læsemaade af hans Navn »Barjisvan«, der paa Gr. har været gengivet »Hetoimos« (*Ἠτοῖμος*, ikke Elymas); muligvis er han identisk med den jød. Mager, der faa Aar efter var Felix behjælpelig med at skille Drusilla fra hendes Mand. Af lignende Art vare Skevas Sønner (Ap. G. 19, 13 f.). Man kan ogsaa minde om Ontalen af Trolldom i Gal. 5, 20 (*φαρμακεία*).

Denne odiose Betydning af Navnet M. har ogsaa for bestandig præget Ordet Magi, som oprindeligt vil sige: M.s Kunst og Profession. Særlig mod alle Slags Sygdomme var Magien (se Art. Magi) et Hovedmiddel, idet Sygdommene betragtedes som Virkninger af Dæmonernes Magt, der maatte besværges. Magien traadte saaledes i hin Tid ofte i Stedet for Medicin. Arnestedet for hele denne Anskuelse var fra ældgammel Tid Babylonien (jvfr. Jes. 47, 12), hvis Indflydelse sporedes i hele den gl. Verden, til Tider ogsaa i høj Grad i Israel; jvfr. Jes. 2, 6 (Østens Væsen); 5 Mos. 18, 11; o. m. a. Ogsaa Sandsigeriet, der angik Fremtiden, spillede en stor Rolle i Babylonien-Assyrien og kan regnes til Magien i videre Betydning. Det andet Centrum for Magien var Ægypten (jvfr. de ægypt. Trolldmænd og Udtrykket »Magiens Kunst« i Visd. 17, 7). Særlig i den alexandrinske Tid strømmede herfra Magien ind i det jød. Liv. Vi kunne til Slut minde om, at ogsaa Jesus Kristus af uandelige Landsmænd blev betragtet som en stor Mager i Tidens Stil (Talmud). L. G.

Magi kalder man en, særligt i lavere Religioner, herskende Adfærd, ved hvilken man rent umiddelbart, ved Tingenes eller Menneskers egen Magt, søger at fremtvinge Virkninger, som man i en højere Religion kun

kunde vente opnaaede gennem Henvendelse til en Guddom og ved denne Guddoms frie Virksomhed. Magisk virker derfor enhver Trolldom, der binder Aander eller Menneskeviljer, fremkalder Naturbegivenheder, paafører eller helbreder Sygdomme; magisk virker Amuletten, ja endogsaa Gudebilledet, naar Virkningen tænkes udgaaet umiddelbart fra denne Genstand og ikke fra den Aand, den repræsenterer; M. bliver en Offerhandling, i samme Grad som det ikke er Gudernes Gunst, men det lydefrit fuldbyrdede Ceremoniel, man tænker sig som Aarsag til de gennem Offeret tilstræbte Goder; M. er det katolske Messeoffer, for saa vidt som det er den under Præstehænder fuldbyrdede Forvandling af Nadverelementerne, der skal give disse et guddommeligt Indhold.

Almindeligt er det blandt vilde Folk at ville fremkalde gunstige (eller for andre skadelige) Tilstande ved at efterligne dem, mimisk eller symbolsk. Regn, Solskin, Jagtlykke, Sejrr, Avling, Fødsel, Sygdom, Død kan hidføres ved Hjælp af Fagter eller Genstande, som minder om disse Foreteelser: Regn ved rislende Lyde, Sol ved Blus eller Solbilleder, Sejrr ved Krigsdanse, der afbilder eller foregriber Sejren, Sygdom og Død ved at gøre den efterstræbtes Billede, hans Haartot, hans Ejendele eller hans Navn Fortræd. Det primitive Menneske til lægger i alle disse Tilfælde den simple Forestillingsassociation den samme Magt, som vi kun finder hos Kausaliteter: Lighed, Samtidighed, Ledsagelse og Berøring har hos ham stedse reelle Følger; derfor mener han at kunne udrette noget ved blot at indføre en Lighed, hvor vi kun tør vente noget Resultat, hvis vi har indført en Aarsag. Derfor kan han undvære baade Guder og Naturvidenskab, naar han blot har en Præst eller Trolldmand, der er tilstrækkelig stiv i sine Kunster.

Det magiske behersker ikke blot de primitive Religioner, men det følger, som en bestandig Fare for Religionen eller som dens Vrængbillede, langt op i de højere Udviklingstrin, og i hvert Fald saa langt som Kultus, og særlig Offerkultus, giver Religionen dens Karakter. Baade den indiske Brahmanismes mægtige Offer-væsen og den paa højtstaende Idéer grundlagte gammelpersiske Kultus ser vi efterhaanden glide ned i den M., af hvilken deres Kultus-sikke oprindeligt har været oplyftede; med stor Uforbeholdenhed kendes det ofte af Brahmanerne, at Gudernes Gunst eller Magt, ja selv deres Tilværelse, er dem ligegyldig, idet Offeret i og for sig er nok til at skaffe de nødvendige Livsgoder til Veje; og selve Kultus-redskaberne (Somapressen, Koppen og Kvistene) tilbedes i Avesta som djævelfordrivende Magter. Dette fortsætter sig ogsaa i de aandelige Kultus-former: Bønner, Skriftstudium, Nærværelse ved Gudstjenesten — kort sagt ved enhver kultisk eller religiøs foreskrevet Handling, der har Karakteren af et *opus operatum*, d. v. s., ved hvilken man mener at kunne tækkes Gud eller skabe sig Frelse eller Lykke uden at være baaret af et virkelig Gudsforshold. Saaledes bliver i de højere Religioner det magiske i Virkeligheden det religiøse Fjende. Ved Siden af denne i det religiøse Liv indvævede M. fandtes, især i Middelalderen, selvstændige Former af M.,

der dels var en videre Udvikling af Oldtidens Astrologi og hemmelige Naturkundskab (»den hvide M.«), dels en Fortsættelse af hedensk Ritus og Besværgelse (»den sorte M.«); kun den sidste ansaas for fordømmelig (Andrew Lang, Magic and Religion, 1901; Alfr. Lehmann, Overtro og Trolddom, Kbhvn 1893; V. Rydberg, Medeltidens M., Stockholm 1865). *Edu. L. Magister*, se Universiteter.

Magna carta, se II, 541. Det er aftrykt i W. Stubbs, *Selected Charters* 296 f. og hos Gee and Hardy, *Documents illustr. of Engl. Church History* (London 1896) 79 f. Et Brudstykke af Innocents III's Fordømmelsesbulle af M. c. er aftrykt i C. Mirbt, *Quellen zur Gesch. des Papsttums* Tüb. 1901²) 136.

Magni. 1) **Johannes** (Jöns) M., sv. Biskop, (Fødested og Fødselstid er ukendte), blev som Domprovst i Linköping af Domkapitlet valgt til Biskop dersteds 1529 og indviet 1531 sammen med Sven Jacobi og Johannes Boëtti, uden at hans Navn dog forekommer i den hemmelige Reservation (se Sven Jacobi II, 578). Om hans Brev til Jacobi angaaende Kirkemødet i Upsala 1539, se II, 578. Misfornøjet med Kongens Kirkepolitik i 1540erne nedlagde han Bispeembedet 1543. Hans Dødsaar er ukendt. — 2) **Jonas M.**, sv. Biskop, f. i Vexiö 11. Marts 1583, Student i Upsala 1602, besøgte udenlandske Universiteter, Mag. i Wittenberg 1610, Prof. i Etik i Upsala 1614, senere Prof. i Politik og Historie, blev et af de første Medlemmer i det teol. Fakultet i Upsala, idet Fakultetsindretningen indførtes dér 1626, 1640 blev han *Dr. theol.* i Upsala, s. A. Biskop i Skara; han døde i Brunsbo Bispegaard ved Skara 3. April 1651. 1615 var Repræsentanten for den ramistiske Filosofi, daværende Biskop i Strengnäs, Laurentius Paulinus Gothus, i et Bilag til de paa et Præstemøde opstillede Teser, fremkommen med den Paastand, at Aristoteles's Sædelære ikke burde fremstilles for Ungdommen i kr. Skoler. M., som hyldede den aristoteliske Retning, tog i en Disputation den filosofiske Sædelære i Forsvar. Respondent var den senere til Katolicismen overgaaede Jakob Hunterus (II, 493). Det kom nu til en Pennefejde mellem Paulinus og M., som vedvarede indtil den paa Kongens Ønske ophørte. Som Biskop spillede M. en betydelig Rolle paa Rigsdagen 1647, idet han efter Paulinus's død foregaaende Aar indtrufne Død var Ordfører i Præstestanden. Han stod i Spidsen for dem, der ivrede for Konkordieformlens Antagelse. Modstandere var Matthiæ og Terserus. I en Prædiken anfaldt M. den indtrængende Calvinisme og skal, efter et Brev fra Terserus til Sognepræsten Petrus Jonæ i Falun, have ytret: »Den bør ikke holdes for en Kr., som ikke vil erkende *Formula concordie* for en symbolsk Bog«. Kort efter rejste han i Præstestanden Spørgsmaalet, om ikke Konkordieformlen var symbolsk Bog for den sv. K. Grunden udviklede han i et samtidig indleveret Skrift. Han begav sig derpaa til Upsala, hvor han hos det teol. Fakultet fik udvirket en Betænkning, hvori der tilraadtes, at hele Konkordiebogen skulde erkendes for at være bindende. M. fremlagde ogsaa et nyt, af ham forfattet, Skrift, der tilligemed hans første Skrift genfindes som Indledning til Præste-

standens Erklæring af 27. Marts, hvorved Konkordiebogen antoges, og Regeringens Bekræftelse begæres. Konkordieformlen betegner han i det sidste af de to Skrifter som »en helt og holdent guddommelig Bog«. — 3) **Petrus M.** (Peder Månsson), sv. Biskop, f. — ukendt naar — i Tillberga Sogn i Vestmanland, tilhørte en adelig Slægt. Hans Fader, Måns Jönsson, havde været Hovedsmand paa Vesterås Slot og blev, paa Kristian II's Befaling, taget af Dage. 1499 indtraadte P. M. som Munk i Vadstena Kloster, han var da *rector scholæ* og Kapellan. Sendt til Rom 1507 i Konventets Ærinde, og især for ved samme Lejlighed at faa S. Birgittas Hus igen, blev han fanget af danske Krydsere, men begav sig paa ny afsted 1508 tillige med en anden Ordensbroder. Efter 3 Aars Rettergang lykkedes det dem at naa deres Maal. Han blev nu ansat som Prokurator for S. Birgittas Hus, drev ogsaa lærde Studier, især i kanonisk Ret og kom i stor Gunst ved det pavelige Hof. Efter at Biskop Peder Sunnanvåder i Vesterås var bleven afsat, foreslog Kongen Kapitlet, at P. M. skulde være hans Efterfølger, hvilket Kapitlet samtykte i. P. M. forpligtede sig til at betale Paven en Pengesum, til hvis Udredelse han efter sin Hjemkomst maatte skaffe Midler ved stor Sparsommelighed. Valget blev nu konfirmeret af Paven, og 1. Maj 1524 blev P. M. indviet i Rom af en Kardinal. Kongen havde dermed vundet, hvad han af politiske Grunde ønskede, en indviet Biskop. De øvrige *electi* fik ej Pavens Bekræftelse, og den gamle Ingemar i Vexiö kunde ikke bruges ved Bispevielser. Saaledes blev P. M. det Baand, der forenede det rom.-kat. og det luth. Episkopat i Sverig og bevarede den saakaldte apostolske Succession. 5. Jan. 1528 indviede han 3 Biskopper, som Kongen behøvede til sin Kroning, og 1531 atter 3 Biskopper samt den første luth. Ærkebiskop, Laurentius Petri, idet Kongen ved sin Formæling ønskede en indviet Ærkebiskop til at fungere. Om den hemmelige Reservation, som P. M. tog af Sven Jacobi og Jöns Boëtti, se II, 578. Selv afgav han, tilligemed Strengnäs-Biskoppen, Magnus Sommar, 10. Aug. 1531, med Henblik til de forestaaende Bispevielser, en hemmelig Protest mod det luth. Kætteri. De blev »af megen Vold og Frygt« tvungne til at indvie Biskopper; de beklager sig over den sv. Messe og erklærer Beskatningen af Klerus, Ærkebiskoppens og andre Biskoppers Indvielser, »som nu intrængde eller härefter indtrængde varda«, for »aldeles krafteløse og ugylldige; de har anset saadan Indvielse for ugylldig, og den er kun sket paa Grund af Frygt og Voldsfærd, men ikke den rom. Stol til Foragt og Undertrykkelse«. 1528 ansatte Kongen Dekanen i Vesterås, Nils Andree, som P. M.'s Medhjælper, fordi han ikke kunde opretholde Respekten blandt ustyrligt Folk, samt fordi Kongen behøvede ham i andre Stifter som viet Biskop til at visitere dér og firme (konfirmere). Det næste Aar fik han dog igen fuld Embedsudøvelse, men 1530, da Kongen blev misfornøjet med hans Brev til Almuen angaaende den paalagte Klokkeskat, blev Hr. Nils atter stillet ved hans Side som Medhjælper. P. M. døde 1534 næstforegaaende Søndag før Pinse. Han har særlig udmærket sig som en af

de første lærde Forfattere paa Svensk. Sandsynligvis under sit Ophold i Italien har han udarbejdet en ret omfattende Encyklopædi, af hvilken spredte Dele er bevarede. Med hans egen Haandskrift findes i Linköpings Stifts Bibliotek en Samling, der indeholder Soret, en Lægebog (efter Joannes de Rupe Scissa), »Stridskonst« og »Stridslag m. m.« I Upsala Universitetsbibliotek findes i en Afskrift fra den sidste Del af 16. Aarh. hans saakaldte »Barnabok«, en fri Overs. af Erasmus's *Institutio principis christiani*, samt en Bog for Bjergmænd i Mineralkundskab og Bjergværksdrift. Hans Fortale paa Vers »regnes blandt vor Middelalders bedre skønlitterære Frembringelser«. O. A.

Magnificat er det liturgiske Navn paa Marias Lovsang, Lk. 1, 46—55, efter Begyndelsesordene i den lat. Oversættelse (Vulgata): *Magnificat anima mea Dominum* (min Sjæl ophøjer Herren). Denne Lovsang, fremkaldt under Marias Besøg hos Elisabeth, røber Fortrolighed med det gl. T.s Psalmesang, især med Samuels Moder Hannas Lovsang (1 Sam. 2, 1—10). M. fik meget tidlig Plads i Gudstjenesten baade i Kirker og i Klostre, navnlig som Led af Vespertjenesten. I Overensstemmelse dermed forordnede Luther i sin tyske Messe, at man under Aftensangen skulde synges M. efter Prædiken. Ligeledes skulde M. synges paa Latin ved Ugegudstjenesten eller den daglige Korsang i Kirken om Eftermiddagen efter Læsningen af et Stykke af gl. T. Paa lignende Maade i den anglik. K. I den ældste dsk Psbg, »Een ny handbog« 1529, staar M. blandt de Psalmer, som skal synges til Aftensang, og ender her med det lille *Gloria*. Ordinansen 1539 følger Luther og henlægger M. til »hellige Dages Aften« eller til »hellige Dage til Aftensang«. Hos H. Thomissen har Marias og Simeons Sang Overskriften: »M. d. e. Jomfru Mariæ Lovsang, og *Nunc dimittis*, d. e. Simeonis Lovsang, fordanskede af Dr. Petro Palladio, at sjunge og love Gud, besynderlig i Kirken med Peblingerne om Søndagene efter Aftenprædiken. M. D. LIII«. I Ritualet 1685 og Kingos Psbg er M. udeladt. Af de mange Forsøg paa at omdigte M. til Psalme skal her nævnes: »Mein Herz u. Sinn den Herren hoch erhebet« (af D. Denicke?), oversat af Brorson: »Den høje Gud, som til min Suk sig bøjer«, omdannet i Evang.-kr. Psbg (Nr. 60). En anden Gengivelse af M. er Landstads K.sbg Nr. 299. J. N. S.

Magnus. 1) M., Vendsyssels første Biskop, skal være druknet o. 1065 i Elben paa Hjemrejsen fra Bremen, hvor Adalbert havde bispeviet ham. Sagnet lader hans Lig drive i Land paa Thys Kyst, saa at han skulde være jordet i »Bispegraven« paa Sjøring Kirkegaard. — 2) **Magnus I**, finsk Biskop, var den første indfødte Biskop i Finland. Han skal være født paa Mäntälä Gaard i Rusko. Efter at have været Kannik ved Domkirken i Åbo blev han 1291 valgt til Biskop. Under ham gjorde Torkel Knutsson 1293 Toget til Karelen, og Domkirken i Åbo blev fuldendt og indviet 1300. M. døde 1308. — **Magnus II**, finsk Biskop, se Tavast. — **Magnus III**, finsk Biskop, se Stjernkors.

Magnus (eller Magni). 1) **Johannes M.** (Gotus), sv. Ærkebiskop; f. 19. Marts 1488 i Linköping, hvor Faderen var Borger; selv siger han, at han tilhørte Store-Slægten, hvoraf Navnet

M., som han giver sig i sin *Hist. metropol. e. U.* 115 (paa samme Maade har Broderen Olaus Navnet M.). Faderen hed Magnus Pedersson, hvorfor han ogsaa kunde kaldes, og ofte bliver kaldt, Magni. Efter endt Undervisning i Hjemlandet og efter aflagt Eksamen (for Domkapitlet i Linköping og Skara) fik han et Kanonikat ved begge disse Kirker og besøgte derpaa Universiteterne i Löwen og Köln. I Löwen var han en Elev af den lærde og fromme Adrian af Utrecht, den senere Pave Hadrian VI. Senere sendes han af Sten Sture d. y. til Rom for ved den pavelige Stol at varetage Rigsforstanderens og Fædrelandets Interesse. Efter Stures Død 1520 trak han sig tilbage til Perugia, hvor han fik en teologisk Lærestol. Efter at have faaet Meddelelse om Blodbadet i Stockholm ilede han atter til Rom for at skaffe Sverig Oprejsning for den grusomme Voldsaad. Leo X sendte da Italieneren Franciscus de Potentia som Legat til Norden; efter foretaget Undersøgelse erklærede denne Dommen for ugyldig, men indskrænkede sig til at lade Didrik Slaghæk alene undgælde for Blodbadet. Hermed var man ikke tilfreds i Sverig. Den ny Pave, Hadrian VI, sendte nu sin gamle Discipel J. M. som Legat til Sverig. Et Hverv, han fik i Polen, gjorde ham til Legat ogsaa dér. Han kom til Strengnäs kort efter 6. Juni 1523, da Gustaf Vasa valgtes til Sverigs Konge. Mellem den for Sverigs Velfærd niddære Nuntius og Kongen opstod der det venskabeligste Forhold, og snart blev J. M. valgt til Ærkebiskop. Da han indsaar, at dette Valg var ugyldigt, idet Trolle alene var dømt af en verdslig Ret, nedsatte han en gejstlig Domstol, der ligeledes dømte Trolle og erklærede, at han havde forbrudt sit Embede. J. M. valgtes nu, 23. Nov. 1523, paa ny til Ærkebiskop af Upsala Domkapitel. Efter hans egen Beretning modsatte han sig Valget, men maatte give efter for Kongens, Præsteskabets og Folkets enstemmige Ønsker. Han havde først tænkt paa at rejse tilbage til Rom, men hans Broder Olaus blev afsendt i Stedet, for at udvirke Konfirmation og Konsekration. Fra Clemens VII, Hadrians Efterfølger, kom imidlertid det nedslaaende Svar, at Paven ikke endnu havde undersøgt Gustaf Trolles Sag, hvorfor han ikke kunde bekræfte Valget. Snart derefter, 6. Maj 1524, kom dog, ved en pavelig Bulle, en Forordning om, at J. M. skulde være Upsala Stifts Administrator, indtil Trolles Sag var endt. Med Henblik til de reformatoriske Bevægelser gav Kongen ham det Hverv at besøge en Bibeloversættelse. I Juni 1525 anbefalede han Domkapitlet osv. at udføre en saadan, hvilket dog blev uden Resultat. Under en politisk Sendelse til Lübeck s. A. fik han Adgang til at afskrive Albert Krantz's *Historia rerum gestarum regni Sueciae Gothorum* osv. (Afskriften opbevares i Lund). Paa Grund af hans fejelige og eftergivende Væsen var hans Forhold til Kongen, som det synes, godt lige til Begyndelsen af 1526. Først efter et mislykket Forsøg af Kongen paa, ved Eriks-Messen 18. Maj 1526, at vinde den forsamlede Uplands-Almue for Reformationen, brød dennes Harmes ud mod Ærkebiskoppen og Upsala Domkapitel. Ærkebiskoppen havde desuden faaet et Brev med

kejsersligt Segl paa fra Nederlandene. Da Kongen fik Kundskab herom, fik han Mistanke om hemmelige Stemplinger. Ærkebiskoppen, som imidlertid af Kongen blev udnævnt til »Majgreve«, holdt Pinsedag 20. Maj sit »Majgreve«. Kongen, der var hans Gæst, udtalte sin Misfornejelse med den store Overflod og med Ærkebiskoppens hovmodige Væsen, da han drak Kongen til med Ordene: »Vor Naade drikker eders Naade til«. Efter senere Beretninger skal Kongen have svaret: »Vor Naade og eders Naade kan ikke rummes under samme Tag« og skal saa have forladt Gæstebudet. I Upsala Domkapitel tog Kongen stærkt til Orde mod Kirkens Styrere. I Begyndelsen af Sommeren 1526 blev J. M. kaldt til Stockholm og holdtes i en Slags Forvaring, som dog ikke skulde være Fængsling. Nogen egentlig Brøde kunde ikke lægges for Dagen. Kongen sendte ham oven i Købet i en Sendefærd til Rusland og Polen. Saaledes forlod han Okt. 1526 Sverige, hvortil han aldrig senere vendte tilbage. Bevisenhederne 1527 betog ham al Lyst til at vende tilbage.

I Polen, hvor han opholdt sig nogle Aar, savnede han ikke indflydelsesrige Forbindelser, da han jo dér i sin Tid havde haft Hverv som Legat. Indflydelsesrige Venner var Kongens Vicekansler Petrus Tomicki og Biskop Johan Dantiscus. 1533 opholdt han sig i Rom og fik nu Bekræftelse paa og indviedes til Upsala Kirke og Provins, idet Gustaf Trolle først da blev dømt til at have Embedet forbrudt. Han blev ogsaa pavelig Legat med Paalæg om at gengive den sv. K. til den apostolske og katolske Enhed. Forgæves skrev han til Kongen og Upsala Domkapitel. Fra Polen, hvortil han var vendt tilbage, blev han 1537 kaldt tilbage til Italien for at deltage i det paatænkte Kirkemøde i Mantova. Han opholdt sig en Tid i Venezia, underholdt af Ærkebiskoppen dér, blev siden af Pave Paul III kaldt til Rom, hvor han længe forgæves ansøgte om Bevilling til sit Underhold, indtil omsider Kardinalkollegiet bevilgede ham et aarligt Tilskud til hans Død. Han døde 22. Marts 1544 og blev paa Pavens Bekostning begravet i Peterskirken.

1536 skrev han i Danzig sin Historie om Upsala Metropolitankirke (*Historia metropolitanae ecclesiae Upsalensis*). Broderen Olaus fortsatte den, saa den kom til at omfatte Tiden til J. M.s Død, og foranstaltede Trykningen af den i Rom 1557. Den blev dog først udgivet 1560. »I denne nøgterne og paa virkelige Kildeskrifter byggede Skildring af Ærkestiftets Historie«, siger Schück, »har man vanskeligt ved at genkende den vilde Fantast, denne store Digter paa Historiens Omraade«, som siden skrev sin berømte Historie om Götas og Sveas Konger (*Historia de omnibus Gothorum Sueonumque Regibus*). Sidstnævnte Arbejde, behersket af en glødende Patriotisme og en lige høj Grad begejstret Kærlighed til den rom.-kat. K., forfattede han i Venezia 1540; — 2) Olaus M., Broder til førnævnte, f. i Skeninge 1490. Efter at have faaet to Kanonikater studerede han i Tyskland 1510—17 og blev Magister, rejste 1518—19 i N. Sverige i Afladskræmmeren Arcebholdis Ærinde, samt udnævntes, efter Bro-

derens Beretning, til Domprovst i Strengnäs. 1523 blev han sendt til Rom i et diplomatisk Ærinde, nærmest med det Formaal for Øje at udvirke pavelig Bekræftelse for Broderen. Ogsaa senere anvendtes han af Kong Gustaf i saadanne Sendelser, men vendte aldrig tilbage til Sverige. Uden at have gjort sig skyldig i Uredelighed fik han dog, formodentlig paa Grund af sin Fastholden ved den rom.-kat. K., sin Ejendom konfiskeret 1530. Han tog Del i sin Broders Genvendigheder og flyttede 1537 til Italien, virksom for de »lutherske Kætteri« Udryddelse. Efter Broderens Død blev han udnævnt af Paven og indviet til Ærkebiskop af Upsala og Primas for Sverige. Han deltog i Tridentiner-Mødet 1545—49. 1554 sendte han Kong Gustaf sin Broders Historie om Götas og Sveas Konger. Nogle Eksemplarer, formodentlig de for Sverige bestemte, indeholder en Dedikation til Gustafs Sønner i Stedet for, som de øvrige, til Paven. I Brev af 1. Maj 1554 klager han over, at han aldrig har faaet en Skærv fra Upsala Stift eller et Ord fra Kongen. Fra Kongen fik han et Svar, blandet med Skæmt og Alvor. Foruden Broderens Skrifter har han udgivet Ulphos *Vita Katherinae* og *Vita abbreviata S. Brigittæ* (begge i Rom 1553). Fremdeles har han (i Venedig 1539) udarbejdet et Kort over Norden, det første tilnærmelsesvis rigtige Kortbillede af Skandinavien, samt endelig (i Rom 1555) udgivet sit storslaaede, i høj Grad vigtige etnografiske Arbejde om Norden (*Historia de rebus septentrionalibus*), i hvilket han vil give Sydlandingerne bedre Tanker om det af dem for lidt skattede Sverige. Det er et med en Mængde Illustrationer forsynet Værk i 22 Bøger om de nordiske Folks Sæder og Skikke, Legemsøvelser, Styrelse, Spisereglement m. m., samt om Nordens Natur, de Dyr, der lever dér osv., tillige med Skildringer af Vinteren i Norden, Havvidundere, voldsomme Havstrømninger m. m. Stor Fortjeneste har han indlagt sig ved at have efterladt den første Tegning af Sverigs Kultur. Det er nøjagtige, etnografiske lagtagelser, til en vis Grad Udtryk for Renaissance-Mandens Forskerdrift, hvor ikke hans Patriotisme forleder ham til Overdrivelse. Sine sidste Aar tilbragte han i S. Birgittas Kloster i Rom, hvor han døde 1. Aug. 1558. Han blev begravet ved Broderens Side i Peterskirken. Efter hans Død er der ikke bleven udnævnt nogen rom.-kat. Ærkebiskop for Upsala (H. Hildebrand, O. M. og hans historia, i Sv. Hist. Tidsskrift 1884). O. A.

Magnus-Messe fejredes paa Orknøerne, Island og ellers i Norden den 16. April, Orknøjarlen, Magnus den helliges Dødsdag. H. Ln.

Magnusson, Gísli, isl. Biskop, f. 12. Sept. 1712, blev 1733 teol. Kand., 1737 Rektor ved Skalholt Skole, 1746 Præst i Staðarstaður, 1755 Biskop paa Hólar. D. 8. Marts 1779. I hans Bispetid byggedes Domkirken i Hólar.

Magog, et Folk i den jafetidiske Gruppe (1 Mos. 10, 2). Efter de Angivelser, hvori det nævnes, maa det have hørt til den daværende Verdens fjerne, nordlige Folk, formodentlig nordlig for Kaukasus (senere ogsaa sydlig for dette i Armenien). I Hes. 38 og 39 er Gog Kongen over Magog. Ellers nævnes begge

disse nærforbundne Navne som Folkenavne; saaledes i Joh. Aab. 20, 8 og i den jødiske og muhammedanske Tradition. Forholdet mellem de 2 Navne er endnu ikke tilstrækkelig opklaret. Den jød. Tradition identificerer Gog og M. med »Skytherne«, Barbarerne fra den gl. Verdens nordøstl. Egne. Allerede i Amarna-Brevene (fra o. 1400 f. Kr.) forekommer Gog (Gåg) som Betegnelse for fjerne Barbarer. Den mærkelige Profeti i Hes. 38 og 39 om Gogs Angreb paa Guds Folk efter dettes Hjemkomst fra Udlændigheden er genoptaget i Joh. Aab. 20, 8 om et Angreb af upaavirkede Folkemasser efter Tusindaarsrigets Fred. Disse Fjender gaa ved Herrens Indgriben deres Undergang i Møde. L. G.

Magor-missabib er et gangs Udtryk i hebr. Sprog, der betyder »Rædsel trindt omkring«. Det gøres i Jer. 20, 3 til et Personnavn, gældende den falske Profet Pashur, en af Jeremjas's Modstandere. L. G.

Magpias, se Magbis.

Maquire, John Francis, irsk Katolik, f. 1815 i Cork, var oprindelig Jurist, redigerede »Cork Examiner«, var Medlem af Parlamentet, sidst (1865—72) for Cork, og tog som saadan livlig Del i Forhandlingerne om Irlands Anliggender (H. Paul, A history of Modern England, 1905, III, 130f.). Han udgav bl. a. *Rome and its Ruler* (1856) og *The Pontificate of Pius IX* (1870⁸). D. 1. Nov. 1872.

Mahalel. 1. En af Urfædrene (1 Mos. 5, 12). I den sandsynligvis parallelle Liste er Mehujael (1 Mos. 4, 18) tilsvarende. — 2. En Jøde (Neh. 11, 4).

Mahalat. 1. Esavs ismaelitiske Hustru (1 Mos. 28, 9). 36, 3 har et andet Navn: Basemat. — 2. En af Kong Rehabeams Hustruer, Sønnedatter af David, altsaa R.s Kusine (2 Kron. 11, 18).

Mahanaim, en af Østjordan-Landets vigtigste Byer, tilhørende Guds Stamme (Josva 13, 26. 20. 21, 38), i det nordl. Gilead. Stedet omtales 1 Mos. 32, 3 [2] i Jakobs Historie; dets Navn forklares her som betydende Guds »Lejr« eller »Dobbellejr«, hvilket sidste maaske, paa varierende Maade, ogsaa er ment i 32, 8 [7]. Man har muligvis tidlig i Endelsen »aim« (for »am«) hørt Betegnelsen af en Dobbeltthed. I den israelit. Historie er M. bekendt som Isba'al's (Isbóssets), Sauls Søns, Residens (2 Sam. 2, 8f.) og som Davids Opholdssted under Absalons Oprør (2 Sam. 17, 24f.); jvfr. ogsaa 1 Kong. 4, 14. Beliggenheden er endnu ikke paavist med Sikkerhed. De forskellige Antydninger vise, at M. har ligget N. for Jabbok og ikke altfors langt fra Jordan (1 Mos. 32, 11 [10]; 2 Sam. 2, 29. 18, 23), muligvis ved Adlånbugten. Ruinerne Mahne kunne indeholde en Erindring om det gl. M., men synes at ligge for nordlig til at være selve Stedet. L. G.

Mahané-dan (»Dans Lejr«) et Stednavn vestlig for Kirjat-jearim, se dette.

Maharai, en af Davids Helte (2 Sam. 23, 28; 1 Kron. 11, 30. 27, 13).

Mahasia, se Mahseja.

Mahasiot, levitisk Musiker (1 Kron. 25, 4. 30).

Mahat. 1. Levit af Kahats Slægt 1 Kron. 6, 20 [35]. Samme Navn er maaske Ahimot (6, 10 [25]). — 2. En Levit paa Hiskias Tid (2 Kron. 31, 13). L. G.

Mahaviter (1 Kron. 11, 46). Navnet beror ejensynlig paa en Tekstfejl; maaske menes Mahanaim.

Mahela, se Mahla.

Maheli, se Mahli.

Maher-salal-has-bas o: ilsomt (kommer) Bytte, brat (kommer) Rov — en kort Sammenfatning af den Skæbne, der skulde ramme Davids Riges Fjender: Damask og Israel (jvfr. Betegnelsen »2 rygende Brandstumper« i Jes. 7, 4). Som et kort Slagord skrev Jesaja dette paa en offentlig udstillet Tavle. Det var 735 f. Kr. Til yderligere Bekræftelse gav Profeten endogsaa sin nogen Tid derefter fødte Søn dette opsigtvækkende Navn. Allerede næste Aar (734) kom den assyr. Hær. L. G.

Mahla. 1. En af Manassiten Selofhads 1 Arveretten omtalte Døtre (4 Mos. 26, 33; 27, 1). — 2. En Mand af Manasse Stamme (1 Kron. 7, 18). L. G.

Mahli. 1. Levitæverste af Merari Slægt (1 Mos. 6, 19; 4 Mos. 3, 20; 1 Kron. 24, 26. 28). — 2. Brodersøn af samme (1 Kron. 23, 23. 24, 30). — Jvfr. yderligere 1 Kron. 23, 21. 22 og Esra 8, 18. L. G.

Mahlon, Ruts afdøde Mand (Rut 1, 2. 5. 4. 10).

Mahol. Dette Navn i 1 Kong. 5, 11 [4, 31] ser mistænkeligt ud. Dels er det paafaldende, at denne enkelte Mand M. skulde være Fader til flere (3?) af de typiske Tankesprogdigtere, med hvem Salomo sammenlignes, og dels synes, som en Jævnførelse med det yngre Sted 1 Kron. 2, 6 viser, Ordene »M.s Sønner« ikke oprindeligt at høre hjemme i Teksten. Maaske ere derfor de paagældende Ord »b'ne mahol« en Glosse o: Dansens Børn, der føjet til Etans og Hemans Navne hentyder til deres Virksomhed i den levitiske Kultus (se II, 392). L. G.

Mahseja, en Mand af fornem Slægt, Bedstefader til Jeremja's Ven Baruk (Jer. 32, 12; jvfr. Bar. 1, 1) og den i Jer. 51, 59 nævnte Seraja. L. G.

Mai, Angelo, Kardinal, f. 7. Marts 1782 i Schilpario i Stiftet Bergamo, blev først undervist i det biskoppelege Seminarium i Bergamo af den forhv. Jesuit, Aloysius Mozzi; senere fulgte han Mozzi til Colorno, da Hertugen af Parma havde givet Jesuiterne Tilladelse til at oprette en Skole dér. 1799 traadte A. M. ind i Loyolas Orden, der i Parma lededes af Pignatelli. Da Pignatelli 1804 blev kaldt til Napoli, fulgte A. M. ham derhen, men da Ferdinand af begge Sicillierne maatte flygte for Napoléon, blev Jesuiterne udjagne, og A. M. kom til Rom. Her studerede han Teol. i Collegium Romanum, men gik snart til Orvieto, hvor han blev præsteviet og begyndte paa palæografiske Studier. 1808 kaldte Pignatelli ham tilbage til Rom, men den fr. Besættelse drev ham ud af Byen. Han gik da med Mozzi til Milano, hvor han fortsatte sine palæografiske Arbejder i det ambrosianske Bibliotek, og 1813 blev han Kustos for dette. Han fandt i det ambr. Bibliotek flere ukendte og hidtil uudgivne Skrifter og udgav dem. 1819 blev han kaldet til Rom som Overbibliotekar ved Vatikanet. Ogsaa dér gjorde han en Række mærkelige Fund af ukendt eller forglemt Literatur, som han udgav, og af og til holdt han Foredrag i Roms lærde Selskaber. Desuden ordnede han

Vatikaner-Bibliotekets Manuskripter, og gjorde navnlig Forberedelser til Udgivelse af det berømte vatic. Bibelhaandskrift (Codex B.), der udkom efter hans Død, samt tilvejebragte Kataloger over Bibliotekets haandskrevne Samlinger. Han blev i Tidens Løb Kannik i Vatikanet, rom. Prælat, apost. Protonotar, Sekretær ved Propagandaen og 1838 Kardinal med S. Anastasia som Titelkirke. Han døde i Albano 9. Sept. 1854. De betydningsfulde Fund, han gjorde, findes i *Veterum script. nova collectio* (10 Bd. i stor Kvant, Rom 1825—38); *Classici scriptores ex codd. Vatic. editi* (10 Bd., Rom 1828—38); *Spicilegium Romanum* (10 Bd., Rom 1839—44); *S. S. Patrum nova bibliotheca* (6 Bd., Rom. 1844—71).

Mailandsk Liturgi, se Ambrosiansk Liturgi (I, 67).

Maillard, Olivier, fr. Fransiskanerprædikant, d. 1502. I 42 Aar prædikede M. utrættelig, frygtløs revsende Synden hos alle, baade hos Præster og Lægfolk. Han gav Ludvig XI et dristigt Svar og talte strenge Ord til Ludvig XII, da denne endog med Pavens Billigelse forskød sin Hustru. Som Skriftefader var han meget eftersøgt, thi medens han var streng paa Prædikestolen, var han »lind som Olive« overfor de enkelte. Hans Prædikener, af hvilke o. 500. er bevarede, er alle byggede efter et bestemt Inddelingsprincip; de behandler ofte drastisk de subtilste Problemer, men lægger dog Hovedvægten mere paa det moralske end paa det dogmatiske; de giver et godt Bidrag til den Tids Forstaaelse (A. Samouillan, O. M., Paris 1891).

Maimbourg. 1) **Louis M.**, fr. Jesuit og Kirkehistoriker, f. 1610 i Nancy, død i Paris 1686. M. har skrevet talrige historiske Skrifter, der i sin Tid skaffede ham et stort, men ufortjent Ry; de har vel formelle Fortrin, men vrimer af Fejl, og Historien benyttes tendentiøst. Da han i *Traité historique de l'établissement et des prérogatives de l'église de Rome* (Paris 1685) forsvarede de gallikanske Rettigheder (se II, 162), maatte han træde ud af sin Orden, men blev af Ludvig XIV udnævnt til kgl. Historiograf. Han gav i *Histoire du Calvinisme* (Paris 1682) det historiske Forsvar for Huguenotfølgelsen (Fortegnelse over hans Skrifter i *Bibliographie générale*, Bd. 32). S. A. B. — 2) **Théodore M.**, Fætter til ovennævnte, traadte 1659 over til de Ref., men 1664 tilbage til Romerkirken og døde 1693 i London som Socinianer. Hvert af disse religiøse Skifter har han søgt at begrunde ved Skrifter.

Maimonides, se Maimuni.

Maimuni (Maimonides), **Mose**, tilhørte en jødisk Familie i Spanien, der i 6 Slægtled havde været Dommere. Han blev født 30. Marts 1135 i Kordova og blev tidlig indviet baade i den jød. og i den arab. Lærdom. Da Almohaden Abdelmumen 1148 indtog Kordova, tog Familien bort fra Byen og boede forskellige Steder, indtil den til sidst nedsatte sig i Fez i Marokko. Her var det Jøder forbudt at være, og M. og hans Familie maatte derfor gaa for at være Muhammedanere — en Usandhed, som M. søgte at forsvare over for dem, der mente, at en Jøde skulde bekende sin Tro, selv naar det gjaldt Livet. 1165 forlod Familien M. Ma-

rokko og tog, efter et kort Ophold i Palæstina, Bolig i Gl. Kairo i Ægypten, og dér opholdt han sig til sin Død (13. Dec. 1204). 1168 var han færdig med sin Kommentar til Mishna, 1172 skrev han til Jøderne i Jemen et Sendebrev for at trøste dem og advare dem mod messiansk Sværmeri. I nogle Aar levede han af Juvelhandel, men da han havde mistet sin Formue, blev han Læge; en Tidlang var han Livlæge hos Sultan Saladdins Søn. 1170 blev han Overhoved for alle Ægyptens jødiske Menigheder, og han var i mange Aar en anerkendt Autoritet, naar det gjaldt retslige Spørgsmaal blandt Jøderne. 1190 udgav han sit berømteste Værk: *More nebkim* »de vildfarendes Vejleder« (eng. Overs. af M. Friedländer, 1881 f.; tysk Overs. af Fürstenthal, M. E. Stern og S. Scheyer i 3 Bd. 1838 f.), der først var skrevet paa Arab. for hans Discipel Rabbi Josef; i det søger han at bane Vej for en aandelig Opfattelse af G. T. 1180 havde han udgivet en Fremstilling af den rabbinske Ret, *Mishne Tora* »Devteronomion« eller de 14 Bøger. Stive Talmudister i Frankrig og Spanien betragtede M. som en Kætter og brændte hans Bøger, men andre Jøder sagde med Beundring: »Fra Mose til Mose ingen Mose« (Abr. Geiger, M. ben M., 1850; D. Jellin, Rabbenu M. ben M., 1898; S. Rubin, Spinoza und M., 1868).

Maintenon, **Mdme de**, Françoise d'Aubigné, f. 1635, d. 15. April 1719, var Datter af en Eventyrer, Constant d'Aubigné, døbt som Katolik, opdroges protestantisk af en Tante, men bragtes af en Gudmoder tilbage til Katolicismen. 16 Aar gl. ægtede hun Digteren Scarron, blev efter hans Død Opdragerske for Ludvig XIV's og Mdme Montespan's Børn, blev Kongens Elskerinde og vandt saa stor Indflydelse hos ham, at hun efter Maria Theresias Død (1683) bevægede ham til et Ægteskab (Jan. 1684), der dog aldrig blev offentliggjort. For Gaver fra Kongen købte hun Godset Maintenon. Hun saa det som sin Opgave at udvikle Kongen religiøst og fremkaldte en ejendommeligt bigot Religiositet hos ham. Hendes Andel i Forfølgelsen af Huguenotter og Jansenister er vanskelig at bestemme, men sikkert er det, at hun har betragtet dem som Kættere, der burde udryddes, selv om hun ikke bifaldt Maaden, hvorpaa det skete. Hun grundede Opdragelsesanstalten *Saint Cyr* for unge Piger (J. v. Döllinger, Die einflussreichste Frau der fr. Gesch. i »Akademische Vorträge« I, Nordlingen 1888).

S. A. B.

Mainz var længe Tysklands vigtigste By, men vi véd ikke, naar Krdmmen er kommen til den, da der næsten helt fattes gammelkr. Indskrifter. Ammian fortæller, at en stor Del af Indbyggerne 368 vare Kr. Da Germanerne i Beg. af 5 Aarh. erobrede M., blev mange Tusinder dræbte i en Kirke. Ved Midten af 5. Aarh. høre vi hos Venantius Fortunatus om gl. kr. Kirker i M. Fra 550 omtales Biskopper i Byen, men først da Bonifatius (I, 357) 745 eller 746 blev Biskop dér, vandt M.-er-Stolen større Anseelse. Hverken Bonifatius, eller i den første Tid hans Efterfølger Lull (S. 91), vare mere end Biskopper af M., men mellem 780 og 782 blev M. Metropolitæde, og Lull var saaledes M.s første Ærkebiskop. Dette Ærkebispedømme var i Beg. meget stort, men allerede 1047 blev

Bamberg skilt fra Mainz og stillet umiddelbart under Kurien, og da Prag 1343 blev Ærkesæde, gik de tjekkiske Bispedømmer til Ærkebiskoppen af Prag.

Albert eller Adalbert I (1109—37) sammenkaldte efter Henrik V's Død (1125) den Rigsdag, paa hvilken man træffer det første Spor til Kejservalg ved Kurfyrster, idet man bestemte, at 10 Fyrster af hver af de 4 Hovedstammer (Franker, Sachser, Schwabere og Bairere), og ikke alle Fyrsterne, skulde vælge Kejseren. Ærkebiskoppen af M., der stillede Forslaget til den nye Valgmaade, blev den fornemste af alle Rigets Fyrster og Prælater. Den sidste af Kurfyrsterne i M. var Friedrich Karl Joseph, Friherre af Erthal (I, 798).

Efter Konkordatet med Pius VII (1801) gjorde Napoléon atter M. til Bispesæde, og Joseph Ludwig Colmar (1802—18) blev den første Biskop under de nye Forhold.

Mainzer-Katolikforeningen blev dannet 1871 af Biskop Ketteler (II, 766). Allerede 1874 havde den 90,000 Medlemmer, og i Kulturkampens Dage virkede den energisk som Værn og Væрге for de rom.-kat. Interesser i Tyskland.

Maistre, Joseph de, Greve, ultramontan Forfatter og Diplomat, født 1754 i Chambéry, død 1821 i Turin. Han blev 1788 Medlem af Raadet i Chambéry, men emigrerede 1793, da Fransk-mændene besatte Landet. 1799 fulgte han sin Konge til Sardinien; var 1803—17 sardinsk Gesandt i St. Petersborg, men maatte forlade Stillingen paa Grund af sin Forbindelse med Jesuiterne, og var derefter til sin Død Statsminister i Turin. M. er Kontrarevolutionens ypperste Talsmand. Al Tidens Nød, erklærer han, stammer fra, at man i K. og Stat har svigtet den absolute Autoritet. Han hævder ikke blot Pavens og Kns Ufejlbarhed, men ogsaa det absolute Kongedømmes guddommelige Indstiftelse, ja selv Adelen er Guds Indstiftelse. Adelen er Guds Fuldmægtig ligeoverfor de lavere Stænder; Fyrsterne Guds Vikarer ligeoverfor Adelen; Hierarkiet Guds Fuldmægtig ligeoverfor Fyrsterne. I et saadant System af guddommelige Autoriteter have de undergivne kun at forholde sig i passiv Lydighed. Han vil skruer Tidens ustandselige Strøm tilbage til det middelalderlige Ideal, og for at hævde dette sit uholdbare Standpunkt udfolder han i sine mange Skrifter en rig Veltalenhed med glødende Fantasi, saaledes i *Essai sur le principe générateur des constitutions politiques*, 1814; *Du Pape*, 1819; *Soirées de St. Petersbourg*, 2 Bd., 1821, o. fl. (Fr. Nielsen, Romerkirken 1881, II, 18 f.). A. J.

Majandagter kalder Romerkirken de Bønner i Huset og de kirkelige Fester, der i Maj Maaned, som er helliget Madonna, finder Sted til den hl. Jomfrus Ære. Disse Andagter, der skulde stamme fra Italien, hvor de sidst i 18. Aarh. kom frem som en Rektion imod den fr. Revolutions frivole Foraarsfester, gik fra Italien til Frankrig, Belgien, Baiern og Østerrig og bleve 21. Marts 1815 anbefalede i et Breve, som Pius VII udstedte. Til disse M. er der ogsaa knyttet Aflad (Kaltner, Die Maiandacht, Regensb. 1878).

Majestætsbrevet, se Ferdinand II (II, 36 a).

Majlove, se Kulturkampen (II, 875 a).

Majolus, se Cluny (I, 525 a).

Major, Georg, tysk luth. Teolog, f. 25. April 1502 i Nürnberg, kom til Wittenberg, hvor han studerede Teologi, blev Rektor i Magdeburg 1529, kom 1537 som Slotspræst til Wittenberg, hvor han, fraset et kortere Ophold i Merseburg, som Superintendent forblev til sin Død 28. Nov. 1574. Til hans Navn knytter sig den saakaldte majoristiske Strid om gode Gerningers Nødvendighed til Salighed. Fra den augsb. Konf. Art. 6, der ganske ubestemt havde udtalt, at Troen »bør« bære gode Frugter, og at man efter Guds Vilje er forpligtet til at gøre gode Gerninger (jvfr. ogsaa Art. 12), gaar Vejen gennem den majoristiske Strid til Konkordieformlens Art. 4, hvor Afgørelsen blev truffen. Stridens Opstaaen hænger sammen med det ulykkelige »leipzigiske Interim« (S. 37), hvori Melancthon, der ikke var Stillingen voksen som Fører efter Luthers Død, af Hensyn til de politiske Forhold efter den schmalkaldiske Krig, søgte at imødekomme de sejrende Modstandere ved at bruge katoliserende Formler. Den skarpe Protest, som herimod rejstes (af Flacius, Amsdorf o. a.), førte til en vidtdeven Mistænksomhed overfor alle Udtalelser fra »philippistisk« Side. Til Melancthons Venner hørte nu M., som 1551 udtalte den Sætning, at gode Gerninger var nødvendige til Salighed. Angreben af Amsdorf forsvarede han sig beskedent 1552. Men Striden fortsattes. Modstanderne vilde i M.s Ord finde en Hævdelse af »necessitas meriti«, o: at Gerningerne skulde være nødvendige for at for tjene Frelsen, hvilket ikke laa i M.s Tanke. Melancthon fraraadede overhovedet Brugen af Udtrykket »ad salutem« (til Frelse), da det var tvetydigt, og enhver Tanke om Fortjeneste burde udelukkes. Under Kampen opstillede Amsdorf den vilde Sætning, at gode Gerninger var skadelige for Saligheden. Med Vemod læser man om, at selv da M. 1562 erklærede sig rede til at stryge Sætningen, drog hans Modstandere hans Oprigtighed i Tvivl og var fariseiske nok til at bede Gud om hans Omvendelse. Striden viser iøvrigt tilbage til en Uklarhed i Opfattelsen af Forholdet mellem Lov og Evangelium. Begge Parter hævder en berettiget Interesse. M. hævder Guds i Loven liggende Krav om personlig Helighed, de andre Evangeliets Kernepunkt: Guds Naade som den eneste Grund for den Kristnes Frelsesvished. Men det lykkedes dem ikke at finde det samtlige Udtryk for de hver for sig berettigede Krav. Det lykkedes heller ikke Konkordieformlen, som afviste den amsdorfske Tese og advarede mod at blande Talen om gode Gerninger ind i »Artiklen om vor Retfærdiggørelse og Frelse«. J. P. B.

Majorinus, se Donatisme (I, 669 b).

Majunke, Paul, rom.-kat. Journalist, f. 14. Juli 1842 i Gross-Schmogran i Schlesien, studerede i Breslau, præsteviedes 1867. Efter at have virket som Præst i Neusalz ved Oder og i Breslau, var han 1869—70 Redaktor af »Kölnische Volkszeitung«, derpaa blev han Kapellan i Grotthau. 1871 overtog han Redaktionen af Centrumsbladet »Germania« i Berlin. 1874 valgte Trier ham til Rigsdagen, men i Dec. 1874 blev han for Presseforseelser dømt til 1 Aars Fængsel og fængslet under Rigsdagssessionen. Efter Straffens Afsoning rejste han til Rom, men vendte snart efter tilbage og overtog atter Re-

daktionen af »Germania«. 1878 opgav han dette Hverv. Han har skrevet en lang Række Stridskrifter, bl. a. en Fremstilling af Kulturkampens Historie.

Majuskler kaldes saadanne Haandskrifter, der ere skrevne med udelukkende Benyttelse af Alfabetets store Bogstaver og i Reglen uden Sammenhæng mellem Bogstaverne indbyrdes. I Modsætning hertil bruges Betegnelsen Minuskler om de Haandskrifter, hvor Bogstaverne forbindes indbyrdes, og hvor baade smaa og store Bogstaver benyttes. Denne Adskillelse mellem M. og Minuskler har indtil den nyeste Tid spillet en stor Rolle indenfor den nytestl. Tekstkritik. Aarsagen hertil maa hovedsagelig søges i, at de ældste bevarede nytestl. Haandskrifter alle ere M. Imidlertid har man dog allerede længe været klar over, at et senere Haandskrift godt kan indeholde en ældre og bedre Tekst end et tidligere Haandskrift, saaledes at et Haandskrifts Ælde ikke er nogen sikker Maalestok for Tekstens Værd. Betegnelserne Majuskler og Minuskler udsiger derfor kun noget om Haandskrifternes formale Beskaffenhed; de har som Følge deraf kun en tvivlsom Berettigelse indenfor Tekstkritiken. Det forholder sig ikke engang saaledes, at en Majuskler altid er ældre end en Minuskler; der var en lang Overgangstid, i hvilken begge Skriftformer forekom i Flæng. Vi har saaledes en Majuskler fra 995, en Minuskler fra 835. Paa Papyrus-Palæografiens Omraade finder vi tidlig begge Skriftformer jævnside. Dog har man indtil den nyeste Tid fastholdt Inddelingen af Haandskrifterne i M. og Minuskler og derpaa bygget de hidtil gængse Bogstavbetegnelser for de enkelte Haandskrifter. Men i den nu udkommende, af von Soden udgivne, nye store tekstkritiske Udgave af N. T. er der for de nytestl. Haandskrifter indført nye Betegnelser, der udtrykker Haandskrifternes Indhold og Tid, men derimod intet siger om, hvorvidt det er en Majuskler eller Minuskler. Der eksisterer langt flere Minuskler end M.; Talangvælserne varierer noget, da det ved nyere Undersøgelser har vist sig, at en stor Del af de hidtil opførte maatte stryges, idet de enten ikke mere fandtes eller viste sig ikke at høre hjemme under Bibelhaandskrifter. Til Gengæld er flere Hundrede nye Haandskrifter fundne. Forholdet vil omtrent være dette, at der eksisterer o. 120 M. o. 2300 Minuskler (se iøvrigt Art. Tekstkritik, nytestamentl.). (Nestle, Einführung in das griech. N. T. 1899, S. 33—75; von Soden, Die Schriften des N. T. 1902, I.) F. T.

Makarios, den ældre, fra Ægypten, from Munk, f. o. 300, død 391, var en Discipel af den hl. Antonios, levede fra sit 30. Aar i Ørkenen Sketis og var 50 Aar Forstander for Munkene dér. Han var berømt for sin strenge, asketiske Fromhed, og Legenden tillægger ham adskillige Under. Han har forfattet nogle mindre Skrifter og 50 Homilier, der repræsenterer den tidligste kirkelige Mystik. De er udg. af J. G. Pritius, i Migne, *Patrologiæ Series Græca*, Bd. 34, og er overs. af Gottfried Arnold, Ein Denkmal des alten Christenthums (Goslar 1702) og i Thalhofs »Bibl. der Kirchenväter« 1878. Se Th. Förster, M. von Ägypten i »Jahrb. f. deutsche Theol.«, Bd. 18, 1873. — **M.**, den yngre, fra Alexandria, yngre samtidig af ovennævnte,

levede i de nitriske Bjerge som Forstander for Munkene dér og var ligeledes berømt for sin asketiske Fromhed. S. A. B.

Makarios, Magnes (fra Magnesia), er antagelig identisk med den Biskop fra Magnesia, der paa Synoden ved Egen (403) optraadte som Anklager mod Krysostomos's Ven, Biskoppen af Efesos. Han holdes for at være Forf. til en 1867 i Athen funden Apologi for Kræmmen, formet som en Disput mellem Forfatteren og en nyplatonisk Filosof, af indre Grunde ikke affattet før efter 410 (C. Blondel, Macarii Magneti quæ supersunt, Paris 1876; L. Duchesne, De Macario Magne et scriptis ejus, Paris 1877). S. A. B.

Makas, en kun 1 Kong. 4, 9 nævnt By, formodentlig paa Vestsiden af Juda eller i Dan. **Makbannai**, en Gadit (1 Krøn. 12, 13).

Makbena, øjensynlig et Bynavn (1 Krøn. 2, 49), sandsynlig det samme som Kabbon (Josva 15, 40) i Juda Lavland.

Maked, ubekendt By i Gilead (1 Mak. 5, 26, 36).

Makedonien. Paa den Tid, hvor bibelske Skrifter omtale M., var det makedoniske Verdensherredømme for længst forbi. Alexander d. st. af M. var død 323 f. Kr. Af de efter hans Død ved Deling fremkomne Riger var det egentlige M. efter Kong Persevs's Nederlag ved Pydna 168 f. Kr. kommet under romersk Herredømme. Hertil sigtes i 1 Mak. 8, 5. Alexander selv nævnes i 1 Mak. 1, 1, 6, 2. I de seleukidiske Kongers Hær nævnes 2 Mak. 8, 20 »Makedonere« som ensbetydende med Kærnetropper. I Daniels-Bogen er Alexander og det makedoniske Rige omtalt i Dan. 8, 5 f. og 11, 3; ogsaa i Dan. 2 og 7 er det makedoniske Rige et af de 4 Riger, muligvis det 4.

Hvad det egentlige M. angaar, blev det 146 f. Kr. organiseret som rom. Provins. Denne strakte sig fra det adriatiske Hav mod V. til Thrakien mod Ø. og omfattede ogsaa Thessalien. Prokonsulens Sæde var Thessalonika. M. blev en frugtbar Jordbund for Evangeliet og var Paulus's første Arbejdsmark i Europa; hans Komme dertil markerer et nyt Afsnit af hans Missionsvirksomhed og indlededes ved en særlig Dragelse fra Herren (Ap. G. 16, 9). I Filippi, Thessalonika og Beröa grundedes Menigheder (Ap. G. 16 og 17), som Apostolen atter besøgte paa sin følgende (3.) Missionsrejse og efter sit 1. rom. Fangenskab (1 Tim. 1, 3). Om disse Menigheders kristelige Iver i Tro og Kærlighed og det varme personlige Forhold overfor Apostolen vidne bl. a. de til dem skrevne Breve, ogsaa Udtalelser som i 2 Kor. 8, 1 f. 11, 9. L. G.

Makedonios, græsk heterodoks Biskop i Konstantinopel, død ikke længe efter 360. Om hans Liv vides kun lidet med Sikkerhed. Han sluttede sig til Arianernes højre Fløj, Homoioustanerne (II, 456), og blev afsat paa Synoden i Konstantinopel 360. Antagelig er han snart efter død. Makedonianere eller Pnevmatomakere (Bekæmpere af Aanden), kaldes et halvariansk Parti, hvis Paastande, uvist med hvor megen Grund, føres tilbage til M. Navnet forekommer som Kætterbenævnelse ikke før 380. De lærte, at Hellig-Aanden var ringere end Faderen og Sønnen, var deres Tjener, Englenes Lige og en Skabning. De fordømtes paa Synoden i Kon-

stantinopel 381, og det nikænsk-konstantinopolitanske og det saakaldte athanasianske Symbols Bekendelse af Hellig-Aandens som Faderens og Sønnens Lige i Væsen og Guddomsværdighed gjorde det af med deres Lære (S. Gummerus, Die homöusianische Partei bis z. Tode des Konstantins, Leipz. 1900). — S. A. B.

Makhelot, ukendt Station paa Israelliternes Vandring (4 Mos. 33, 25).

Maki, en Gadit (4 Mos. 13, 15).

Makir. 1. Den ypperste Slægt i Manasse Stamme (1 Mos. 50, 23; 4 Mos. 26, 29; Josva 17, 1. 3). Den i 4 Mos. 32, 39 f. omtalte Erobring af det nordlige Gilead (og Basan: 4 Mos. 32, 41; Josva 13, 30. 31. 17, 1) er ikke at henhøre til selve Mosetiden, men sandsynligvis foretaget senere og udfra Vestjordanlandet, hvor M. endnu har haft Boplads paa Deboras Tid (Dom. 5, 14). Paa Grund af Bebyggelsen af Gilead kaldes M. oftere Gileads »Fader« (Josva 17, 1; 1 Krøn. 2, 21. 23. 7, 14). — 2. M., Ammiels Søn fra Lodebar i det nordlige af Gilead, en tro Mand mod Sauls Hus (2 Sam. 9, 4 f.). Senere hen viste han i Absalons Oprør en lignende Troskab mod David som sin rette Herre og Konge (2 Sam. 17, 27 f.).

Makkabæer-Bøgerne. I LXX findes under Navnet M.-B. 4 Skrifter. I Henhold hertil er det Brug at tale om 1., 2., 3. og 4. Makkabæer-Bog, skønt den 3. (hvorom nærmere nedenfor) intet har med Makkabæerne at gøre, men kun har det Lighedspunkt, at ogsaa her Talen er om en hedensk Konges Forfølgelse af Jøderne. I Vulgata optoges kun 1. og 2. Mak., af hvilke 1. Mak. staar langt højere end 2. Mak. og efter Luthers Dom grænser nær op til de kanoniske Skrifter.

1. Makkabæer-Bog omfatter Tiden fra 175 f. Kr., da Antiokos IV Epifanes blev Konge, til 135 f. Kr. (Simons Død). Det 1. Kap. giver i korte Træk Besked om det syr. Riges Oprindelse og skildrer dernæst Kong Antiokos's Forsøg paa at udslette den jød. Religion. Kap. 2 fortæller om, hvorledes Præsten Mattatias rejste de trofaste til Kamp for Liv og Love, og Resten af Bogen (Kap. 3—16) om Gennemførelsen af Jødernes Sejr under Judas's, Jonatans og Simons successive Ledelse. Bogen slutter med at nævne Simons Søn, Johannes Hyrkans, lykkelige Bevarelse og hans Fortsættelse af sin Faders Værk.

Skriftet er i sin foreliggende Form en Oversættelse. Originalen har været hebraisk, hvad der utrykkelig bevidnes af Hieronymus, og hvoraf der ogsaa er Spor i den iøvrigt dygtige og udmærkede Oversættelse. Ogsaa Origenes nævner 1 Mak. i Forbindelse med de hebr. Skrifter under Tittlen (aram.) »sar bêt-Asamonaj« (Dalm.) o: Hasmonæer-Bogen, med det hos Jøderne gængse Navn »Hasmonæere« om Makkabæer-Slækten. Bogen har helt igennem Præg af én Forfatter, hvorfor enkelte nyeres Tvivl om Ægtheden af Kap. 14—16 næppe har noget paa sig. Grunden skulde være, at Josefos behandler Simons Regering paa følgende kort, men dels er der dog maaske svage Spor hos Josefos af Kendskab til nævnte Stykke, og dels tør der ikke gøres nogen videre Slutning fra Kortfattet-heden paa dette Sted, da Josefos ogsaa ellers undertiden bruger stærk Sammendragning af Stoffet.

Til Originalens hebr. Affattelse svarer, at Forfatteren efter Skriftet at dømme utvivlsomt har levet i Palæstina, med hvis Topografi han i Enkeltheder er fortrolig (7, 19. 9, 33. 16, 5). Han ses ogsaa at have haft Adgang til nøje Kendskab om de polit. Forhold og har været en Mand af Dannelse med varm Fædrelandskærlighed og en afgjort Tilhænger af Makkabæernes Slægt. Som Forf. er han en fremragende Begavelse, fortæller klart, objektivt og værdigt, og dog levende interesseret, undertiden stigende til digterisk Kraft (3, 2—9). I religiøs Henseende er Forf. gennemtrængt af ægte jød. Fromhed med Ærefrygt for Loven og Helligdommen og de religi. Institutioner og overbevist om Guds Vilje og Magt til at høre og hjælpe sit Folk (3, 18 f., 4, 10 f., 9, 46. 16, 3; jvfr. 4, 55 og 12, 15). Guds Navn er ham, efter manges Tænkemaade i Datiden, for helligt til at nævnes; i Stedet for bruges Omskrivninger som »Himlen«. Menneskeligt Mod og Klogskab skydes ikke til Side af Troen paa Guds hjælpende Arm; de makkabæiske Helte »føre Israels Krig med Glæde« (3, 2), og deres Bøn til Herren er om at nedslaa Fjenderne »ved deres Sværd, som elske Dig« (4, 33). Den egentlig mirakuløse Hjælp ligger kendeligt fjernere fra denne Forf.s Forventning, skønt han ikke nærer Tvivl om, hvad Skrifterne berette fra Fædrenes Dage (2, 59 f. 4, 9); ved Guds Hjælp tænker han i sin egen Tid paa Indgydelsen af Kraft i Israels Mænds Hjerter (11, 70 f. 2, 61). Alt i alt bærer Skriftet Præg af en stor Optagstid med lykkelig Forening af levende Gudstro og Bevidstheden om Opbydelsen af Kraft i Folket og om vunden Sejr.

Spørgsmaalet er da tilsidst, hvor nær Forf.s Levetid falder ved de store Begivenheder, han skildrer. Det er klart, at han har skrevet før Romernes Optraeden i Palæstina (63 f. Kr.). 16, 23. 24 omtales en Krønike om Johannes Hyrkans Regering (d. 105 f. Kr.). Adskillige sætte derfor Skriftets Affattelsestid til kort efter denne Herskers Død, men den omtalte »Dagbog« behøver ikke at have foreligget som afsluttet, saa 1 Mak.s Forfatter kan have skrevet, endnu medens Joh. Hyrkans regerede, og afsluttet Bogen med en Kompliment til sin Hersker. C. Torrey mener endog at kunne ansette Skriftets Affattelse dels til Simons og dels til Begyndelsen af Joh. Hyrkans Tid, men Ordene »indtil denne Dag« i 13, 30 føre vist noget længere ned. Det Førstehaandspræg, der er over Bogen, med den i alle Enkeltheder saa levende Fremstilling, gør det snarest sandsynligt, at Forf., der har staaet den hasmonæiske Slægt nær, ikke har haft nogen skriftlig jød. Kilde, men støttet sig til Øjenvidners Beretning og Selvoplevelser. Det ligger nær at søge Forf. i de præstelige Kredse. Bortset fra mindre væsentlige Ting, som nogen Overdrivelse i Talstørrelser, er 1 Mak. i det hele et udmærket Kildeskrift.

2. Makkabæer-Bog staander allerede ved Judas Makkabæers Sejr over Ærkefjenden Nikanor (161 f. Kr.). Bogen indledes med 2 jød. Skrivelser, hvorom senere, og derefter Forf.s Fortale (2, 19 f. [2, 20 f.]). Den egentlige Fortælling begynder fra Kap. 3, endnu i Seleukos IV's Tid. Bogen omfatter altsaa Tiden fra o. 176 til 161 f. Kr. Efter Fortællingen om Helio-

doros berettes i Kap. 4 om de slette Ypperstepræster Jason og Menelaos og det fremtrængende hedensk-græske Væsen i det jød. Samfund, dernæst fra Kap. 5 om Antiokos Epifanes's Tyranni og Religionsforfølgelses Begyndelse med Eleasars og de 7 Brødres Martyrdom, hvorefter følger den sejrige Rejsning under Judas Makkabæer Kap. 8—15.

2 Mak. er i Henhold til Forf.s Meddelelse i 2, 23 [24] kun et Udtog af et af en Jason fra Kyrene forfattet Værk (II, 598). Om denne Jason er ellers intet bekendt. Han synes, ligesom Forf. til 1 Mak., at have skrevet paa Grundlag af mundtlig Fortælling, saa at de 2 Forf. af 1 og 2 Mak. ere indbyrdes uafhængige, men Jason af Kyrene har staaet Skuepladsen og Begivenhederne fjernere end 1 Mak.s Forf. I det Afsnit af den makkabæiske Kamp (Judas's Tid), begge Bøger have fælles, er Fordelen i en Sammenligning næsten overalt paa 1 Mak.s Side. medens 2 Mak. har Sammenblandinger og Brud paa den rette Orden (jvfr. Lysias's Ekspeditioner 1 Mak. 4, 26 f. 6, 17 f. og 2 Mak. 11 og 13; Judas's Krigstog 1 Mak. 5 og 2 Mak. 10, 14 f. og 12, 10 f.; og Om talen af Timotheos's Død i 2 Mak. 10, 37 sammenlignet med hans Tilfangetagelse i 12, 10 f.). I det hele er 2 Mak.s Forf. mere partisk og lettroende og kan i literær Henseende ikke maale sig med 1 Mak. Men dette udelukker ikke 2 Mak. fra at have betydeligere historisk Værdi, end der længe er tillagt den, saa at den kan bruges supplerende 1 Mak.; hist og her er ogsaa en Enkeltthed nøjagtigere (f. E. 2 Mak. 8, 8. 9 overfor 1 Mak. 3, 38). I Modsetning til B. Niese, der i nyeste Tid med Rette kraftig har forsvaret 2 Mak., maa dog fremdeles Forrangen i historisk Henseende afgjort gives 1 Mak. Medens 1 Mak. slutter sig nær til Kongebøgernes simple objektive Fortællemaade, er 2 Mak. retorisk og kommenterer Begivenhederne ud fra en ret mekanisk Gengældelsesteori, paa lignende Maade som Kronikernes Bøger. Forf. har øjensynlig tilhørt den fariseiske Aandsretning.

At Jason af Kyrene har skrevet paa Græsk, er givet og fremgaar af Bogens Sprog uden mindste Tvivl, som allerede Hieronymus bevidner det. For Affattelsestiden haves ikke sikre Holdepunkter; dog taler Forf.s Forhold til en mundtlig Fortælling som sin Kilde for, at Jason har skrevet endnu henimod Slutningen af 2. Aarh. f. Kr. Udtogets Forf. har, som de indledende Breve vise, staaet i et nært Forhold til Ægypten, hvor 2 Mak. ogsaa tidligst er bevidnet (f. E. Filon). Muligvis var han altsaa en alexandrisk Jøde. Han var, ligesom Jason, skrevet i opbyggelig Hensigt, men tillige med det Hovedformaal at paavirke sine jød. Trosfæller i Ægypten til Tilslutning til Templet i Jerusalem som den jød. Hovedhelligdom og Delagtighed i de dér fejrede Mindedege for Templets Genindvielse af Judas Makkabæer og for Ærkefjenden Nikanors Fald (1, 9. 18. 2, 16. 15. 36. 37). Dette forklarer, hvorfor Udtogets Forfatter forudskikker de 2 Breve fra Jerusalem, hvormed Bogen begynder. Ved Templet i Leontopolis i Ægypten har man fra Begyndelsen stillet sig køligere til disse Fester fra Jerusalem, hvor nu Hasmonæernes ikke legitime Slægt havde Ypperstepræstedømmet. De

2 Breve have Værdi som Vidnesbyrd om Palæstinensernes Arbejde paa at sammenknytte alle Jøderne, og 2 Mak. er indenfor de ægypt. Jøderss Kredts et Arbejde i samme Retning. Man tør vel heraf slutte til et forholdsvis tidligt Tidspunkt for Bogens Affattelse.

De nævnte 2 Breve, der i manges Tanker skæmmes Bogen, fortjene at være blevene forsvarede i nyeste Tid af Niese o. a. De ere, som Overgangen i 2, 19 [20] viser, vedføjede af Udtogets Forf. selv, men Sproget i dem vidner om, at han ikke har komponeret dem, men haft dem andensteds fra. Naar 1, 7 forstås ret, ser man, at det 1. Brev (1, 1—9) er skrevet i Aar 169 efter selevkisk Tidregning: o. 143 f. Kr. Aarstallet i V. 10 [9 b] hører efter de bedste Haandskrifter til det følgende, som Overskrift til det 2. Brev, der er fra Aar 188 o. 124 f. Kr. Det gaar fra 1, 10 til 2, 18 [1, 9 b — 2, 19]. Faa Aar før dette Brevs Datum var Jødernes Overvinde, Kong Antiokos VII. Sidedes, død paa et Tog mod Partherne (128 f. Kr.); ham, og ikke Epifanes, er det uden Tvivl, der menes i V. 13 f. I V. 10 skal vistnok i Stedet for »Raadet og Judas« med den syr. Overs. læses »Judeernes Raad«. Den historiske Redegørelse, som Brevet beskæftiger sig saa længe med, gaar ud paa at vise Analogier fra den jød. Historie til Tempelindvielsen af Judas Makkabæer, der ogsaa sammenstilles med Nehemja's Omsorgen for de hellige Skrifter. Brevets Historier ere efter Datidens Smag, men det har utvivlsomt været et værdifuldt Aktsykke med Indflydelse paa Jøderne i Ægypten. — I Hebr. 11, 35 hentydes til 2 Mak. 6 og 7, og disse Kapitlers Fortælling om de jød. Martyrer var i det hele et Yndlingseemne hos Kirkens Fædre.

3. Makkabæer-Bog har en uheldig Titel, da dens Indhold hverken har med Makkabæerne selv eller med Makkabæer-Tiden at gøre. Titlen beror altsaa alene paa et fjernere Slægtskab med Makkabæer-Tidens Oplevelser. I Bogens 7 Kapitler fortælles om Ptolemæos IV. Filopators forræds Forsøg paa at faa Adgang til Templet i Jerusalem, og hvorledes han til Hævn lod Jøderne i Ægypten indespærre paa Rendebanen i Alexandria for at nedtrædes af opholdende Elefanter, men at da ved en himmelsk Indgriben Dyrene vendte sig i Stedet for nedtrampede Kongens Soldater. Forfærdet herover frigav Kongen Jøderne, viste dem stor Ære og tillod dem at tage Hævn over deres frafaldne Trosfæller. Mindet om deres Befrielse besluttede de at fejre ved en aarlig Fest.

Situationen er altsaa betydelig før den makkabæiske Tid. Ptolemæos IV's Sejr ved Rafia over Syrerne, der nævnes i Bogens Begyndelse, var Aar 217 f. Kr. Om en Forfølgelse af Jøderne fra denne Konges Side er intet bekendt. Fortællingen gør et alt andet end vederhæftigt Indtryk og svejler i Overdrivelser. Bogen, der uden Tvivl er alexandrisk, er meget sent bevidnet. Den kan tidligst være affattet i Aarhundredet før Kr., da de græske Tilføjelser til Daniels-Bogen have været Forf. bekendt (6, 6). Noget lignende som det, Bogen fortæller, beretter Josefos, men i naturligere og mere begrænsede Dimensioner, fra Ptolemæos VII. Fyskons Tid (146—117 f. Kr.). Denne Konge vilde af politiske Grunde straffe Jøderne i Alexandria

(ikke over hele Ægypten), men Elefanterne vendte sig og dræbte Kongens Folk. Ogsaa Josefos omtaler en Mindefest i den Anledning. Dette synes at være den ældre og troværdigere Version. 3 Mak. fandt foruden i Ægypten ogsaa Indgang i den syr. Kirke, men ikke i den latinske.

4. Makkabæer-Bog hører til den jødisk-filosofiske Literatur. Skriftet er efter sin Form en Tale, vendt til Jøderne. Forf. vil vise sine Landsmænd, at det ikke er svært at føre et fromt Liv. Hans Tema er dette: at den fromme Fornuft er Hersker over Drifterne. Efter i den stoiske Filosofis Terminologi at have forklaret denne Grund sætning oplyser han den fra 3, 19 udførlig (I Resten af Bogens 18 Kapitler) ved Eleasars og de 7 Brøders og deres Moders beundringsværdige Martyrium.

Ogsaa denne ubekendte jød. Forf. har vistnok været en Alexandriner. Hans Levetid kan kun bestemmes indenfor vage Grænser, maaske ikke langt fra den kr. Æras Begyndelse. Han viser sig i sit Skrift som en Mand af høj Dannelsen og Alvor, der med Kraft fremfører, hvad han har paa Hjerte. Skriftet er næppe en blot og bar Afhandling, men udarbejdet med det praktiske Formaal at styrke Forfs Landsmænd i Fastholdelsen af deres jød. Religion. Den filosofiske Iklædning betyder ikke nogen dybregaaende Paavirkning af Filosofien. Selve den filosofiske Grund sætning, hvorfra han gaar ud, er omdannet i jødisk Aand: den fromme Fornuft er: den, hvis Norm er Guds Lov, har det omtalte Herredømme. I Udødelighedstroen er det kun Sjælens evige og salige Fortsættelse af Livet, der karakteriserer hans Haab, et spiritualiserende Træk. I realistisk Udmalen af Martyrierne gaar Forf. meget vidt, men som Helhed er hans Skrift i literær Henseende af betydelig Rang. (Lit. til M.-B.: Grimms Kommentar til alle 4 Bøger, 1853 og 57; Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen, 1898; B. Niese, Kritik der beiden Makkabäerbücher, 1900; C. Torrey, Die Briefe 2 Makk. 1, 1—2, 18, 1900 (Z A T W.); Willrich, Der histor. Kern des 3 Makk., 1904 (Hermes); D. M. Sluys, De Maccabæorum libris I et II, 1904). L. G.

Makkabæerne. 1. Forholdene for den makkabæiske Rejsning. Det syriske Herredømme over Palæstina (fra o. 200 f. Kr.) bragte en Strøm af Hellenisme ind over Jødeland. 2 Mak. 4 giver værdifulde Oplysninger om Hellenismens Magt over de højere Stænder i Jerusalem. Højdepunktet naaedes under Antiokos IV Epifanes's Regering. I Spidsen for de moderne, der omdannede det jød. Liv efter græsk Mønster, med Forræderi mod Israels hellige Kald, stod selve Ypperstepræsten, Jason, en slet og hedensk-sindet Mand, der i Aaret 174 f. Kr. havde fortrængt sin Broder Onias III, som hørte til de fromme. Et Religionsblanderi, i hvilket der ikke skulde gøres nogen væsentlig Forskel paa Navnene Jahve og Zevs, var ved at danne sig. Kong Antiokos greb med Glæde Lejligheden til at udslette den relig. Forskel mellem Jøderne og de andre Folk og maatte ved et Besøg i Jerusalem, hvor han blev modtaget med Jubel af Jason og hans Parti, faa det Indtryk, at det let lod sig gøre. Ikke længe efter blev Jason selv fortrængt fra Ypperste-

præstedømmet af en endnu værre Person, Mene-laos, der overbød ham i Pengeydelse til Kongen; men paa Rygtet om, at Antiokos var død i Ægypten, angreb Jason Menelaos og bemægtigede sig Jerusalem. Da kom Antiokos i Aaret 170 f. Kr. til Jerusalem for at genindsætte Menelaos og straffe de oprørske. Han betraadte Templet og plyndrede det grundigt. 2 Aar efter gik det endnu værre. Hans i Forvejen irriterede Sindsstemning mod Jøderne fik Næring ved hans formædelige Tilbagevisning fra Ægypten af Romerne. Antiokos sendte da en Krigsoverste, Apollonios, med en Hær til Jerusalem (168 f. Kr.). Denne anstillede sig fredelig, men kastede pludselig Masken, overfaldt Byen og myrdede og plyndrede. Davidsborgen S. for Templet omdannedes til en stærk Fæstning (Akra) med syrisk Besætning. De frafaldne Jøder og fremmede raadede nu over Jerusalem, som blev forladt af de fromme. Over disse sidste var det denne Gang gaet ud; det var dem, Antiokos nu vilde kue; hans Krænkelser af Templet havde oprørt dem paa det dybeste (1 Mak. 1, 25 f. [26 f.]). Antiokos rettede nu Slaget mod selve den jød. Religion. Sabbater og Fester skulde ophøre, Omskærelsen forbødes under Dødsstraf, de hellige Bøger krævedes udelivered. Paa Brændofferaltret i Templet rejstes et Alter for den olympiske Zevs; den 25. Kislev (i December) begyndte Ofringen derpaa, og den lovlige Tjeneste var afskaffet; ogsaa rundt om i Landet rejste sig hedenske Alter, hvor Jøderne blev tvungne til at ofre. For at udslette det jød. Spræng angreb Antiokos det i dets Rod, den jød. Religion, lidet anende, hvilke Kræfter der boede i den, og hvilket Nederlag han her skulde hente sig.

Det viste sig straks, at Kongens Planer støttede paa en Modstand, han havde undervurderet. Vel var Frafaldet stort, men de fromme udviste et Heltemod, der ingen Pinsler skyede (2 Mak. 6, 18—7, 42); der var mange af det Sind, at de, hellere end at vanhellige Pagten, valgte at dø, og de døde (1 Mak. 1, 63 [66]). Ogsaa den profetiske Aand vakte paa ny til Live (Daniels-Bogen). Alligevel havde de frommes passive Heltemod ikke i Længden slaaet til. Da opvakte Herren som i gamle Dage i rette Øjeblik en Mand, der kunde føre Folket an til det, som Forholdene krævede: en krigersk Rejsning til Værn for Liv og Love.

2. Den makkabæiske Frihedskamp. I Byen Modin i Bjerglandet henad Joppe til levede en allerede ældre Præst, Mattatias, med hans 5 Sønner. Ogsaa til dette Sted kom Kong Antiokos's Udsendinge, rejste et hedensk Alter og opfordrede først af alle Mattatias til at ofre derpaa. Han afslod det, og da en fej Jøde gik frem for at ofre, dræbte han, greben af Nidkærlighed, med egen Haand denne Mand og den syr. Anfører og nedbrød Altret. Derefter samlede han Slægt og Venner og flyede til Bjergene. Religionen gjorde dem til Patrioter; ligesindede strømmede til, og M. og hans Skare tog Kampen op mod Voldsmændene; de gennemdrog Landet og rensede det for Hedenskab med Sværd i Haand. Da en stor Skare Jøder havde ladet sig nedhugge i Juda Ørk paa en Sabbat uden at bruge deres Vaaben, besluttede M. og hans Folk at bære sig ander-

ledes ad og vedtog at sætte Magt mod Magt ogsaa paa Sabbaten. Her ses paa karakteristisk Vis Forskellen mellem Patrioterne og den ældre Fromhedsretning, Asidæerne; disse 2 Retninger fulgtes kun til en vis Grad. Allerede efter et Aars Forløb døde Mattatias (166 f. Kr.). Af sine Sønner: Johannes, Simon, Judas, Eleasar og Jonatan havde han udkaaret den 3., Judas Makkabæeren (hans Tilnavn), til Anfører efter sin Død, og bedre Valg kunde ikke have været truffet. Judas havde allerede været sin Faders højre Haand i Kampen og var Tidens rette Helt, en begejstrende Fører, hvis krigerske Genialitet var forenet med en trosvarm og uegenlyst Personlighed; med Rette bærer Rejsningen derfor efter ham Navnet den makkabæiske. Iøvrigt er det endnu dunkelt, hvad Tilnavnet »Makkabæeren« (*Μακκαβαιοῦς*) betyder. Den mest yndede Forklaring er at aflede det af »makkabâ«, en Hammer, som den, der hamrede Fjenderne sønder og sammen (jvfr. malæus Scotorum om Edvard I o. l.). Saaledes ogsaa Kautzsch. En Vanskelighed er dog, at makkabâ kun betyder den almindelige Hammer, ikke den tunge Smedehammer, som det laa nærmest at tænke paa. Om Tilnavnet i det hele har noget at gøre med Judas's Heltkraft, er ingenlunde afgjort; han kan have haft det før Kamptiden. Det kan anføres, at Dalman formoder, at Judas's Hovedform har haft Lighed med en Spidshammer. Ved en Udvidelse af Navnets Brug kaldes ogsaa Judas's Brødre og hele Familien »Makkabæerne«, ligeledes alle Deltagerne i Kampen, og Bøgerne, der fortælle om denne Tids Begivenheder, kaldes »makkabæiske«. Familiens egentlige Navn er Hasmonæerne, som dog ikke findes i Makkabæer-Bøgerne (1 Mak. 2, 1), men ellers hos Jøderne. Sandsynligvis er det afledt af Bynavnet Hasmon eller Hesmon i det gl. Juda (Josva 15, 27).

Den første syr. Hærfører, der rykkede ud for at bekæmpe Oprøret, var Apollonios, Befalingsmand i Judæa og Samaria (maaske den tidligere nævnte A.), men han blev slaet og fældet af Judas. Ikke bedre gik det Seron, Kølesyriens Strateg; han blev slaet ved Bethorons Pas. Da næstes Kong Antiokos til at gribe ind, samlede en mægtig Hær og overdrog sin Rigsforstander, Lysias, at tugte Jøderne, medens Kongen var beskæftiget med Partherne. Den af Lysias under Ptolemæos, Nikanor og Gorgias udsendte Hær (om hvis Anføreres indbyrdes Forhold 2 Mak. 8, 8. 9 giver Besked) led imidlertid ved Judas's Dristighed ogsaa Nederlag, ved Emmaus 165. Da drog Lysias selv i Marken, rykkede i Efteraaret 165 frem fra Idumæa, men havde samme Skæbne, da Judas, hvis Hær var vokset til 10,000 Mand, overfaldt ham ved Betsur et Par Mil S. for Jerusalem. Frugten af disse Sejre var, at Judas nu kunde bemægtige sig Jerusalem undtagen Syrer-Borgen. Templet rensedes, baade for Torn og Tidsel, der groede i dets Forgaarde, og for den hedenske Besmittelse, der havde skændet dets Alter. Et helt nyt Brændofferalter rejstes, og Ofrene bragtes paa ny den 25. Kislew 165 f. Kr. efter 3 Aars Afbrydelse. Mindet herom besluttede man at fejre ved en aarlig Fest, Tempelindvielsesfesten.

Hermed var Krigens første Periode lykkelig tilendebragt. Syrerne magtede foreløbig ikke at stille noget op imod Jøderne. Disse befæstede Tempelbjerget stærkt og ligeledes Betsur mod Syd. Men Judas benyttede ogsaa Tiden til Udvidelse af Jødernes Magt langt udover Judæas Grænser. Nabofolkenes Skinsyge, næret af deres religiøse Had til Jøderne, gav sig Luft i Grusomheder mod de spredt boende Jøder, navnlig i Galilæa og Gilead. Først angreb Judas Edomiterne og fratog dem de sydligere Egne af Judæa, som de paa et tidligere Tidspunkt havde bemægtiget sig, og tugtede Stammen Bajan, men gik derefter over Jordan og tilbageerobrede Jaeser og Omegn fra Ammoniterne. Medens Simon rykkede ind i Galilæa, foretog Judas et dristigt Tog langt mod Nord i Gilead; deres befrieede Landsmænd førte de velbeholdne med til Jerusalem, og efter sin Tilbagekomst vandt Judas nye Sejre over Edomiterne og Filisterne, hvorved et Nederlag oprettedes, som et Par jød. Anførere havde lidt ved et Angreb paa Gorgias. Ved denne Tid indtraf Efterretningen om, at Kong Antiokos var død paa Toget mod Partherne, 164 f. Kr. I den Anledning begyndte Judas mod Slutningen af 163 at belejre Syrer-Borgen Sonden for Templet. Ved Budskabet herom tog Lysias sig sammen og rykkede med den unge Kong Antiokos V med en stor Hær og mange Elefanter mod Jerusalem, atter Syd fra. Denne Gang slog han Judas ved Betsakarja, hvor Judas's Broder Eleasar ofrede sit Liv, tvang Betsur til at kapitulere og begyndte at belejre Tempelbjerget. Levnedsmidlerne hos Jøderne vare paa Grund af Sabbatsaar kun faa, og Situationen syntes haabløs. Da reddedes de pludselig fra det værste, ved at Lysias fik Efterretning om, at hans Medbejler Filipp rykkede mod Antiokia. Saaledes endte det for Jøderne med en billig Fred, idet Lysias tilbød dem Religionsfrihed mod Anerkendelse af den syr. Overhøjhed og Tempelfæstnings Søjfning. Til fuld politisk Underkastelse havde ogsaa hørt Genindstættelsen af Ypperstepræsten Meneaios, men dette indlod Lysias sig ikke paa at kræve; han lod ham falde og snart efter henrette. Med denne Fred 162 f. Kr. var det religiøse Afsnit af Krigen til Ende, og de lovsomme vare hermed tilfredse. Kong Antiokos Epifanes's Helleniseringsplan var afmægtig sunket sammen. Den opnaaede Ro varede dog ikke længe. Lysias overvandt Filip, men bukkede snart efter tilligemed sin kongelige Myndling, den unge Antiokos V, under for Demetrios I. Denne nye Konge anerkendte ikke M.s Herredømme, men sendte efter Opfordring af det græksindede Parti blandt Jøderne en Mand af det ypperstepræstelige Hus, Alkimos, som Etnark (og Ypperstepræst) til Jerusalem, ledsaget af en syr. Hær under Bakkides. Alkimos optraadte indsmigrende, saa at ogsaa de frommes Parti underkastede sig ham, der jo dog var af ypperstepræsteligt Blod. M. vare derimod utilfredse, men maatte fortrække fra Jerusalem. Da benyttede Alkimos pludselig sin Magt til at tage Hævn over de fromme, fordi de før havde holdt med M. 60 af de frommes Parti lod han dræbe. Denne Daarskab gav øjeblikkelig M. Fremgang; Bakkides havde just forladt Landet, og Judas tvang snart Alkimos til at følge efter. Dermed brød Krigen

ud paa ny. Alkimos skulde genindsættes, og Oprørerne knuses. Det gik imidlertid anderledes; Judas's Kraft og Held fulgte ham endnu engang. Syrerne Anfører, den mod Jøderne særlig fjendske Nikanor, tabte ved Adasa den 13. Adar (Marts) 161 baade Slaget og Livet. Til Minde herom stiftedes Nikanor-Dagen; saa stor var Jubelen hos Patrioterne. Judas var igen Nationens Hoved. Paa dette Tidspunkt er det forstaaeligt, at Jøderne, som 1 Mak. 8 beretter, kunde tænke paa at knytte Forbindelse med Romerne for i Længden at kunne hævde sig mod Syrerne, og Romernes politiske Blik saa hurtig Nyttens af en Kile, der kunde bruges mod de syr. Konger. Inden denne Sag var ordnet, havde Demetrios imidlertid øjeblikkelig sendt en ny Hær under den dygtigste af de syr. Feltherrer, Bakkides, mod Jøderne. Overmagten var for stor, Judas's Folk tabte Modet, kun 800 bleve hos ham. Trods alt Heltemod maatte derfor Judas bukke under og faldt i April 161 ved et Sted, Elasa. Hans Lig blev af hans Brødre begravet i Familiegraven i Modin.

Det viste sig saaledes for anden Gang, at Jøderne ikke kunde modstaa Syrerne, naar disse anspandte deres Kraft. Medens Bakkides og hans Soldater nedtraadte Opstanden, holdt Alkimos og det gamle Aristokrati atter Indtog i Jerusalem. Judas's Venner samlede sig dog paa ny om hans Broder Jonatan, en snild og behændig Mand, hvem de valgte til Anfører. I Tekoas utilgængelige Ørk havde han med sin Skare sit Tilhold. Da Jonatan for at hævne sin ældste Broder Johannes, der var bleven dræbt af en Røverstamme ved Medaba østlig for Jordan, vovede sig frem af sit Skjul, fulgte Bakkides efter ham over Jordan for at modtage ham ved hans Tilbagekomst, men Jonatan slog sig igennem og reddede sig med sine Folk ved Svømming over Floden. Saaledes mislykkedes ogsaa dette Forsøg paa at fange Jonatan. 160 (159) døde imidlertid Alkimos, og med ham havde Aristokraterne tabt deres Leder. Snart efter forlod Bakkides Landet. Jonatans Fjender fik ham 2 Aar efter bevæget til et nyt Forsøg paa at overrumple M., men ogsaa dette mislykkedes, hvorfor Bakkides opgav sine besværlige Venner og sluttede Fred med Jonatan, der tog Bolig i Mikmas N. for Jerusalem og snart forstod at befeste sin Magt og at »udrydde de ugudelige af Israel« (1 Mak. 9, 73). Snart efter hjalp de syr. Tronstridigheder ham betydelig videre. Kampens Maal var nu helt verdsligt: at faa den politiske Magt overdraget til Hasmonæerne, hvis Indflydelse i disse Aar var i stadig Stigen. M. havde Folket bag sig; til Hellenismen, selv om nu Religionen lodes uantastet, havde dette ingen Tillid.

Imod Kong Demetrios I optraadte 153 f. Kr. som Tronprætendent Alexander Balas. Begge disse Modstandere saa hen til Jonatan som en værdifuld Forbundsfælle. Kong Demetrios trak derfor sine Tropper tilbage undtagen fra Syrer-Borgen i Jerusalem og Betsur, og Jonatan ilede med at sætte sig fast i Jerusalem og restaurere dens søjlede Fæstningsværker. Ved Henvendelse til Balas opnaaede han derpaa det eftertragtede Ypperstepræstedømme, med hvilket den politiske Magt og Anseelse var forbundet. Balas udnævnte ham til Ypperstepræst og forlenede

ham med Diadem og Purpur. Aar 153 (152) blev saaledes den faktiske Begyndelse paa Hasmonæernes Herredømme. Trods fornyede Forsøg af Demetrios paa at vinde Jonatan blev denne klogelig Balas tro. Da denne 150 f. Kr. blev Konge, viste han Jonatan megen Ære og foregede hans Magt. Da Balas et Par Aar efter blev angrebet af Demetrios's Son, Demetrios (II), som Aar 145 f. Kr. sejrede, høstede Jonatan nye Fordele. Han havde kæmpet paa Balas's Side og bemægtiget sig flere filistæiske Distrikter, men ogsaa Sejrherren, Demetrios II, gjorde ham store Indrømmelser for at sikre sig hans Ven-skab; store Dele af Samaria lagdes til Judæa, der delvis blev fritaget for Skat. Ikke længe efter rejste den ærgerrige Tryfon sig, under Foregivende af at kæmpe for Balas's Son, mod Demetrios. Jonatan slog sig paa Tryfons Parti, da Demetrios havde sveget sit Løfte om at overlade Jonatan Syrer-Borgen. Sammen med sin Broder Simon, der var bleven udnævnt af Tryfon til Militærguvernør for hele Palæstinas Kyststrækning, rensede Jonatan nu Landet for Demetrios's Tropper; bl. a. erobrede Simon Betsur. Den voksende hasmonæiske Magt vakte imidlertid Tryfons Mistænksomhed. Han rykkede pludselig ind i Palæstina og forstod ved uhorste Smigrerier at lokke den ellers saa kloge Jonatan til Ptolemais, hvor han straks toges til Fange (143 f. Kr.). Tryfon opnaaede dog ikke, hvad han havde tilsigtet; thi Simon lod sig hurtigt velge til Fører og spærrede Syrerne Vejen til Jerusalem. Saaledes drog Tryfon bort gennem Østjordanlandet, hvor han endelig i Baskama lod sin Fange Jonatan dræbe (143).

Den sidste af de makkabæiske Brødre, den kloge og besindige Simon, stod nu i Spidsen for det nationale Parti og fuldendte Befrielsen fra Syrerne og Befæstelsen af det hasmonæiske Herredømme. Kong Demetrios II, til hvem han sluttede sig efter Tryfons Svig, anerkendte Simon som Ypperstepræst og gav hans Land fuldstændig Skattefrihed. Hermed begyndte Jøderne en ny Tidseftergang. Fra Aaret 143—142. I Maj 142 maatte den udhungrede Besætning forlade Syrer-Borgen i Jerusalem, hvormed Fremmed-aaget endelig var fuldstændig afkastet. En stor Folkeforsamling i September 141 f. Kr. hyltede højtidelig Simon som Ypperstepræst, Hærfører og Regent og overdrog ham og hans Slægt i Arv efter ham denne Værdighed, »indtil en troværdig Profet maatte fremstaa« for at forkynde Herrens utrykkelige Vilje (1 Mak. 14, 41), som det tilføjes af Hensyn til de frommes Parti, der ikke havde set med Venlighed paa det illegitime hasmonæiske Ypperstepræstedømme. Skildringen af Simons Færd i 1 Mak. 14, 4—15 er holdt i Farver fra den messianske Tid, hvis Komme med Simon Forfatteren øjensynlig har villet antyde. Denne Betragtning, som Forf. ikke var ene om, antyder i Virkeligheden M.s tragiske Fald i religiøs Henseende, der skulde faa skæbnesvangre Følger i den efterfølgende Tid. Med stor Dygtighed fremmede Simon Landets Opblomstring efter de o. 30 Aars Lidelser og Kampe og fornyede de ældre Forbund med Romerne og Spartanerne. Folket nød den rolige Lykke, der kun forbigaaende forstyrredes ved et Angreb af Antiokos VII Sideses, hvis Feltherre Kendeabæos blev slaet

af Simons Søn, Johannes, i Nærh. af Jamnia. Ogsaa Simon fik dog, som sine Brødre, en blodig Død ved en skammelig Niddingsdaad af hans ærgerrige Svigersøn, Ptolemæos, der snigmyrdede Simon tilligemed 2 af hans Sønner ved et Gæstebud i Borgen Dok ved Jeriko, 135 f. Kr. Ogsaa Simons Søn, Johannes (Hyrkan), havde han tiltænkt samme Skæbne; men Johannes, der var Kommandant i Gasara, kom Morderne i Forkøbet og tvang Ptolemæos paa Flugt fra Landet.

3. Det makkabæiske Dynasti efter Simons Død.

Simon (d. 135).

Johannes Hyrkan I (d. 105).

Aristobul I (d. 104).	Alexander Jannai (d. 78?) g. m. Salome (Salma) Alexandra (d. 69?).
-----------------------	--

Hyrkan II Ypperstepræst, afsat Aar 40).	Aristobul II (Romernes Fange Aar 63).
---	---------------------------------------

Alexandra g. m. Alexander.	Antigonos (d. 37).
----------------------------	--------------------

Aristobul (Ypperstepræst, d. 35).	Mariamme (Herodes's Hustru, d. 29 f. Kr.).
-----------------------------------	--

Alexander. Aristobul.
(Begge henrettede
7 f. Kr.)

Herom maa, hvad Enkelthederne angaar, henvises til de enkelte Artikler Bd. I, 52, 103, 140; Bd. II, 411 f., 505 f. Den verdslige Surdej, der havde trængt sig ind i den fra først af saa ædle Kamp for Ly og Love, gav mere og mere Hasmonæer-Herredømmet et blandet og uægte Præg. Efter Fortrængelsen af det gamle Ypperstepræstedømme og Opnaelsen af Uafhængigheden begyndte Erobringskrigene med det gamle Davidsriges Grænser som Maal, hvorunder den falsk-messianske Svimmelhed bemægtigede sig Herskerslægten og Folket. Der naaedes vel uadtal Resultater, der mindede om Fortidens stolte Dage, men i Virkeligheden var det dog i Ly af Romernes Politik, at den makkabæiske Magt naaede sin Vækst, og da endelig Romernes Skygge faldt paa Landet (65 f. Kr.), var det trods alt Heltemod snart ude med Hasmonæernes Saga. Alligevel havde M. ikke forgæves udgydt deres Blod. Den jød. Nations Klenodie, Israels Tro, blev reddet af denne Helteslægt, men det tragiske er, at derefter Jødedommen blev endnu mere truet i sit inderste Væsen ved Sejrens verdsliggørende Magt, end den havde været ved Hedningernes Vold. Hans Haand, hvis Rige ikke er af denne Verden, viste sig da paa ny ved Forstyrrelsen af de nationale Storhedsdrømme at være den, der regerede Israel. (E. Schürer, *Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, 1898—1901³; Wellhausen, *Israelitische u. jüdische Gesch.*, 1904⁵; B. Niese, *Kritik der beiden Makkabäerbücher*, 1900; P. C. Kierkegaard, *Det Falsk-Messianske i Makkabæer-Tiden*, 1878, i hans «Saml. Skr.» III). L. G.

Makkeda, By i Juda Lavland (Josva 15, 41), tidligere kana'anæisk Kongestad (12, 16), der

erobredes af Josva (10, 28). Særlig omtalt er en Hule udenfor Byen (10, 16 osv.), hvor de 5 fjendtlige Konger havde skjult sig paa Flugten, indtil de opsogetes og dræbtes. Stedet søges af nogle i el Mughâr («Hulene») S. V. for Ekron, hvor der paa Nordsiden af Soreks Dal er Rester af en gl. By. Med Sikkerhed vides intet.

Maknaadbai (Esra 10, 40), en af dem, der havde fremmede Hustruer.

Makovsky (Maccovius), Johannes, ref. Teolog, f. 1588 i Lobzenic i Polen af adelig Slægt, studerede Teologi i Franeker, hvor han 1614 fik den teol. Doktorgrad, hvorpaa han optraadte som Privatdocent. I Beg. af 1615 blev han Prof. extr., og nogle Maaneder senere Prof. ord. i Franeker. Han døde dér 24. Juni 1644. M. var en Mand med næsten barbariske Sæder, i ilde Ry for Usædelighed og tillige overmodig. I teol. Henseende var han ivrig Calvinist, og han drev Calvins Lære ud i de yderste Konsekvenser, saa at Gud blev Ophavsmand til Synden. Hans *Loci communes* blev længe brugt paa ref. Universiteter.

Makpela Hule, se Hebron (II, 368).

Makrina, Søster til Basilios den store og Gregor af Nyssa, berømt for sit fromme asketiske Liv, død 379. Da hendes Fader var død, drog hun og hendes Moder, Emmelia (o. 358), ud til en Egn ved Floden Iris i Pontos, hvor de med en Kreds af ligesindede Jomfruer førte et Liv paa Grænsen af den menneskelige og den ulegemlige Natur. Hun havde stor Indflydelse paa sine Brødre, og Basilios's Begejstring for det klosterlige Liv skyldtes sikkert ikke mindst hende. Gregor af Nyssa har givet en legende-farvet Skildring af hendes Liv (*De vita M.*, i Migne, *Patrologia Græca*, Bd. 46, S. 959). Jvfr. Art. Basilios den store og Gregor af Nyssa. S. A. B.

Makron, Tilnavn til den i 2 Mak. 10, 12 f. omtalte Ptolemæos, se dette.

Makærus (Μαχαίρου), jød. Fæstning Ø. for det døde Hav. Befæstningen skyldtes Alexander Jannai og senere Herodes d. st., der oftere residerede i M., som læa ved den jød. Grænse. Efter Herodes's Død tilfaldt det Herodes Antipas. Af Josefos vides, at det var i M., Johannes Døber holdtes i Fængsel og blev henrettet. Evangelierne (Mt. 14; Mk. 6) nævne ikke Stedet. Det var ogsaa fra M., Herodes Antipas's Hustru var flygtet til sin Fader, Nabatæerkongen Aretas, da hendes Mands Planer om at forskyde hende og ægte Herodias vare blevne hende bekendte. Iøvrigt var M. ikke i Aretas's Besiddelse; Josefos's gr. Tekst maa her rettes efter den latinske. I den jød. Krig overgav M. sig først Aar 72 e. Kr. efter et tappert Forsvar. Ruinerne Mkvær 2 geogr. Mil N. for Arnon betegne det gl. M. L. G.

Malachias af Armagh, med irsk Navn O'Morgair, irsk Biskop, f. o. 1094, død 1148. Han levede paa den Tid, da den romerske og keltiske Krdm kæmpede om Herredømmet i Irland, og han fik stor Betydning ved at føre den første frem til Sej. 1129 udpegede den romersk sindede Biskop i Armagh ham ved sin Død til sin Efterfølger, men det gl. irske Parti valgte en anden, og først 1134 lykkedes det M. at fordrive sin Medbejler og komme i Besiddelse af Magten. 1139 rejste han over Clairvaux til Rom, hvor han fik Tilladelse til at oprette to selvstændige irske Ærkebispesæder, i Armagh

og Cashel, hvis en irsk Synode gav sin Tilslutning. Dette skete 1148, og samme Aar rejste han af Sted for i Rom at hente Pallierne, men naaede kun til Clairvaux, hvor han døde. Den hl. Bernard har givet en Skildring af hans Liv. — Man har tillagt ham en Profeti om 111 Paver, der skulle herske fra Celestin II til Verdens Undergang. M.s Spaadom begynder med Celestin II (1, 576), fordi Forf. hos Panvinio havde læst, at denne Pave var den første, der blev valgt af Kardinalerne; den blev tillagt M., fordi Bernard roser ham for hans Spaadomsgave. Den er et Falskneri fra 1590 i Anledning af Konklavet i det Aar. (S. Bernardi, Opera omnia, ed Mabilion, Paris 1719, I, S. 663 f.; O'Hanlon, Life of Malachy O'Morgair, Dublin, 1859; A. Harnack, Ueber den Verf. und den Zweck der Prophetien Malachiae, i »Zeitschr. f. Kgesch.« III, 315 f.). S. A. B.

Malagrida, Gabriello, Jesuit, f. 17. Sept. 1689 i Menaggio ved Como-Seen, var Missionær i Brasilien, kom derpaa til Portugal, hvor han blev Enkedronningens Skriftefader. Pombal beskyldte ham for at være Deltager i et Komplot mod Kongens Liv, og 21. Sept. 1761 blev M. hængt og brændt.

Malaki (Maleaki; hebr. Mal'aki) eller Malakias (LXX: *Malachias*), den sidste i de 12 Profeters Række. At der ved Navnet M. er ment et virkelig Personnavn, vilde ikke have været betvivlet, hvis ikke i 3, 1 — paa fremtrædende Sted i Skriften — samme Ord »malaki« atter forekom appellativisk: mit Sendebud [ikke: Engel]. De gamle have derfor været i Uvished. LXX har saaledes i Overskriften 1, 1 i Stedet for M. læst »hans Sendebud« eller maaske snarere »hans Engel«, altsaa et himmelsk Sendebud; (Ordet *ἄγγελος*, der bruges, har jo begge Betydninger), men har dog tillige i Bogtitlen Personnavnet M. Derimod har Targum betragtet M. som et Æresnavn og Esra som Skriftets Forf., der altsaa i 1, 1 ved »malaki« betegner sig som Herrens Sendebud. Men Esra som Forf. beror kun paa en Gisning og har ingen Autoritet. Der kan ikke være Tvivl om, at den, der har tilføjet Bogens Overskrift (1, 1), efter slige Overskrifters Art har ment en virkelig Person af Navnet M., der har været de oprindelige Læsere bekendt, men om hvem Efterverdenen ikke har andet Kendskab, end hvad det lille Skrift frembyder. Om Navnet M. er en Afkortelse af »Malakias«, og om dette vilde betyde »Herrens Sendebud«, er usikkert. Flere Kommentatorer i nyeste Tid betragte uden tilstrækkelig Grund Navnet som en Til sætning udfra 3, 1, dannet af Samleren af de 12 Profeters Skrifter, for at ogsaa dette sidste blandt dem kunde have Navn. En saadan Misforstaelse af 3, 1 (hvor Profeten ved »mit Sendebud« ikke tænker paa sig selv, men den i Jes. 40, 3 nævnte Skikkelse), er usandsynlig.

Skriftets Indhold falder i 3 Taler. 1, 2—14: Klage over Ringagt mod Herren. Efter at have fastslaaet Herrens Kærlighed mod sit Folk (V. 2—5) paaviser M. Mangelen paa den skyldige Genkærlighed og Ærefrygt hos Præsterne og Folket (V. 6—14). Man affinder sig med Gud uden Sans for hans Hellighed og Herlighed; derfor bydes der Herren usle Offergaver, som Mennesker vilde ringeagte, blinde, halte, syge

Offerdyr, endogsaa Rov; hele Offervæsenet er i Forfald, og Skylden derfor er hovedsagelig Præsternes, fordi de taale, at sligt gaar i Svang. 2, 1—16: ny Klage over Præsternes og Folkets Troløshed. Herren truer Præsterne med Forbandelse i Stedet for Velsignelse, fordi de ere vanslegete fra Levis Pagt (V. 1—9). Talen er her om Præsternes Stilling som Folkets sædelige Vejledere og deres Retspleje, hvor de vise Partiskhed og Personsanselse og til Løn for falsk Eftergivenhed allerede høste Foragt. De straffe ikke Uretten. Dette fører over til V. 10—16, der nævner 2 grove Krænkelser i Folket af Guds Lov, hvor altsaa Præsterne burde gribe ind: Datidens ægteskabelige Forbindelser med hedenske Kvinder og de troløse Skilsmisser, som Herren hader, og hvorved Herrens Alter bedækkes med Taarer, Graad og Suk fra de forstødte. Med 2, 17 begynder Bogens sidste Afsnit. I den hebr. Tekst regnes Kap. 3 lige til Slutningen, medens LXX og de senere Oversættelser have 3, 19—24 som et særskilt 4. Kap. Bagved hele den religiøs-sædelige Slaphed ligger en Skepsis, om der i det hele er nogen retfærdig Verdensstyrelse, saa at det er værd at anstrenge sig for at tjene Gud. Et vantro Fri-tænkeri af denne Art har bredt sig, medens andre vel holde fast ved den ydre Dyrkelse, men uden sædelig Kraft og i blind Selvretfærdighed, saa at de ikke rystes ved Tanken om Herrens Dags Komme, men ønske den. 2, 17—3, 24 [4, 6] handler derfor om Guds Doms-Dags visse Komme og forfærdelige Alvor. Dommens Dag kommer hastig, men lader i Naade et helligt Sendebud berede Vej for sig i Folket, thi Herrens Dag vil blive som Smelterens Ild og Tvætternes Lud for Præsterne (til hvem Profeten atter her kommer tilbage) og alle Syndere i Israel, og hvem der hyklerisk mener at kunne bedrage og besvige Gud (2, 17—3, 12). Guds visse Retfærdighed, der nu oprørsk bespottes, skal da komme tilsyne; de, der have frygtet Herren af Hjertet, ere ikke glemt af ham, men skulle vederkvæges med den rigeste Glæde (3, 13—21 [4, 3]). I et Slutningsraab om at komme Herrens aabenbarede Lov i Hu og i Gentagelsen af Forjættelsen om et Sendebud i Elias's Aand og Kraft for Herrens Komme samler Profeten tilsidst sit Budskab til Israel (3, 22—24 [4, 4—6]).

M. hører hjemme i de efterreksilske Tider, i den persiske Periode (hvorom Nævnelser af en Landshøvding med Titlen »peha« 1, 8 giver et Vink), og øjensynlig omtrent paa samme Tidspunkt som Esra og Nehemja, der kæmpe mod de samme Misbrug som M. Spørgsmaalet er, om hans Fremtræden har været kort for Esras Komme (hvis sædvanlige Ansættelse til 458 f. Kr. vel er det rigtige) eller i Tilslutning til det af Esra og Nehemja udførte Værk. Et godt Middel til at afgøre dette Spørgsmaal vilde et nøjere Kendskab til den Katastrofe, der ifølge 1, 3 er overgaaet Edomiterne, være, thi der maa øjensynlig menes en Begivenhed, den dalevende Slægt for ikke lang Tid siden havde oplevet (muligvis Arabernes Fremtrængen); men Sagen henstaar i det uvisse. Særligt Slægtskab er der mellem M. og den Tilstand, der foranledigede Nehemjas 2. Komme til Jerusalem, hvor der i Neh. 13, 23 f. og 13, 10 f. fremhæves

Ægteskaberne med hedenske Kvinder og de mangelfulde Ofre og Tiendeafgifter; jvfr. Mal. 2, 11. 1, 7 f. 3, 10. Dog var det ogsaa disse samme Misligheder, som Esra og Nehemja en Aarrække for Nehemjas 2. Ophold i Jerusalem havde bekæmpet (Esra 9 og 10; Neh. 10, 33—40 [32—39]). Deres Opkomst paa ny forklæres bedst ved den Antagelse, at Nehemja snart efter det jød. Samfunds Konsolidering i 445 og 444 ved ham og Esra er vendt tilbage til Perserkongen (jvfr. Neh. 2, 6 og 13, 6), saa at hans Landshøvdingssembede i Mellemtiden (5, 14) har været bestyret af en Repræsentant, indtil han personlig kom til Stede igen i 433. I denne Mellemtid er Esra formodentlig død, hvad der ogsaa har virket slappende. Paa dette Tidspunkt lader M.s nikkere Optræden sig tænke, 1, 8 kunde vel ogsaa forenes med, at Nehemjas Repræsentant da har fungeret som Landshøvding, men er løvrigt et Indicium, der peger paa Muligheden af M.s Tid som før Esra-Nhemja eller ogsaa en Aarrække efter Nehemjas 2. Komme, helt ned mod Aar 400, hvor de gamle Synder kunde tænkes frembrudte paa ny. Den stærke Maade, hvorpaa M. fremhæver Mose Lov (3, 22) og Troløsheden mod Herren (1, 6. 2, 11. 3, 8 f.), er vel et Spor, der fører hen i Tiden efter 444. Liden Vægt kan der lægges paa, at Præsterne i 2, 4 f. 3 kaldes Levi's Børn og ikke Arons, som om det skulde pege hen paa Tiden før Esra; eller omvendt paa, at der i 3, 10 kræves, at al Tienden føres til Forraadshuset, som om dermed særlig var sigtet til det præstl. Lovskrift i 4 Mos. 18, 21 f., saa at man derved føres til Tiden efter 444. Sammenhængen viser, at det er Kniberiet og Besvigelsen med Tienden, og ikke særlig Samlingsstedet, Talen er om. Resultatet er altsaa, at M.s Tid snarest maa sættes før Nehemjas 2. Komme, men at der ogsaa maa regnes med den Mulighed, at han er en Forløber for Esra-Nhemja.

Der er Alvor og Kraft i M.s Tale. Han levede i en træt Tid, hvor endogsaa Gudsdyrkelsens ydre Former og Krav faldt til Besvær. Som Følge heraf maa han saa energisk hævde Tempeltjenestens villige og hellige Udførelse. At flygte fra saadanne Pligter var ingenlunde et Udslag af Idealitet, men en Degeneration og Mangel paa Alvor i Tilbedelsen af Gud, overfor hvem Troen altid maa vise sig i Gerninger. Hvor langt M. er fra at gaa op i Formalisme, viser hans dristige Udsagn i 1, 11. 14 om, at der endog i de hedenske Religioner er en Tilbedelse af den sande Gud, selv om han er Hedningerne ukendt, og at denne Dyrkelse er Herren mere velbehagelig end den Afstundelse med ham, der finder Sted i Israel. Den ægte profetiske Aand hos M. viser sig ogsaa i hans Fremhævelse af, at Dommens Dag først og fremmest rammer Israel selv (3, 2 f.). Naar den foreksilske profetiske Polemik maatte kæmpe mod en Tillid til Selvgylidighed af Ofre og sligt, stod de efterreksilske Guds mænd tillige overfor en Selvgylidigheds Fristelse i Folket; derfor maatte her M.s Arbejde blive at opflamme Troskaben mod Israels Gud og under trange ydre Kaar at samle sig om en villig og lydig Gudsdyrkelse. Fremtidens forventningen samler sig da om Herrens eget Komme (3, 1) og den naadige Sendelse af et

aandsmægtigt Sendebud til at berede Herren Vej (3, 1. 23. 24 [4, 5. 6]). En dialektisk Stil med en Tesis, en Indvending og saa Hævdelsen af Tesis er karakteristisk for M. og i Slægt med den senere Tids Skolemetode. Men at frakende M. Originalitet og Kraft vilde være en Uretfærdighed. M. er en for Nutiden lærerig Profet, da han taler under samme aandelige Vilkaar, som K.n ogsaa nu før en stor Del forefinder i og omkring sig (Kommentarer af A. Köhler, 1865; Keil, 1873²; Orelli, 1888; Wellhausen, 1893; G. A. Smith, 1898, og Nowack, 1903²). L. G.

Malalas, gr. Krønikeskriver under Kejser Justinian, har forfattet en Verdenskrønike, der nu naar til Aar 563, men tidligere maaske har gaaet til 573. Forf. til denne Krønike hed Johannes, og Tilnavnet M. (syr. *malal* o: Retor) tyder rimeligvis paa, at han var Advokat og Syrer af Fødsel.

Malan. 1) **Henri Abraham César M.**, ref. Præst, f. i Genève 1787, død ssteds 1864. M. troede i sin første Præstetid ikke paa Kristi Guddom, men o. 1816 modtog han en stærk religiøs Paavirkning gennem et lille Samfund, »Vennerne», dannet i nær Tilslutning til Brødre-menigheden, og snart efter blev han reven med af den store Vækkelse (*réveil*), som engelske og skotske Evangelister paa den Tid fremkaldte i den fransk talende ref. Kirke. Da hans evang. Prædikener om Arvesynd, Kristi Guddom og Retfærdiggørelse ved Tro skaffede ham en stærk klerikal Opposition, der tilsidst fik nedlagt Forbud mod hans Prædikevirksomhed, lod han bygge et Kapel (*Chapelle de Témoinage*) i sin Have og prædikede dér for en betydelig Tilhørerkreds; da man ogsaa vilde forbyde ham dette, traadte han ud af Statskirken (1823). Da Frikirken i Skotland blev dannet, søgte og fik han Anerkendelse som Medlem af den, men han vilde derimod ikke slutte sig til Frikirken i Genève. Med Aarene smeltede hans Kreds stærkt ind, og efter hans Død blev Vidnesbyrdets Kirke efter hans egen Befaling jævnet med Jorden. Han har indlagt sig stor Fortjeneste af Menighedssangen i den fr. ref. Kirke, for hvilken han har skrevet talrige Psalmer til egne Melodier (C. Malan, fils, *La vie et les travaux de C. Malan, Genève 1869*; Fr. Nielsen, *Statskirke og Frikirke, Kbhvn 1883, S. 288 f.*). *S.A.B.* — 2) **César Jean Salomon M.**, Søn af ovennævnte, f. i Genève 22. April 1812, blev opdraget i England, hvor han studerede Sanskrit og Hebraisk. 1838—40 var han Prof. ved Bishop's College i Calcutta, og fra 1839 Sekretær ved det asiat. Selskab i Bengalen. 1843 blev han Mag. art. og Medlem af Balliol College, s. A. præsteviet. 1845—85 Præst i Broadwindsor i Dorsetshire. Han døde 1894. C. J. S. M. foretog mange Rejser i Østen og skrev en stor Mængde filol. og bibelsk-teol. Skrifter; han var en af dem, der, sammen med J. W. Burgon (I, 420), skarpt kritiserede den reviderede eng. Bibelovert.

Malaspina, pavelig Legat, en Italiener, som ledsagede Kong Sigismund, da han Hesten 1593 kom til Sverige for at tage Vasa-Tronen i Besiddelse. Den Halsstarrighed, hvormed Kongen vægrede sig ved at bekræfte Upsala-Mødets Beslutning m. m., blev for en stor Del tilskrevet M.s Indflydelse. Svenskernes Forbitrelse mod

ham var derfor saa stor, at han af Frygt for, at Folket skulde storme det Hus, hvori han boede, bad Kongen om Tilladelse til at forlade Sverigs Rige, hvad Kongen dog vægrede sig ved at give Tilladelse til. Og da Sigismund tilsidst ved Hertug Karls Optraeden blev tvungen til at vælge mellem at give efter eller forlade Sverig, vedblev M. at fraraade Eftergivenhed. Derimod raadede de Jesuiter, som var i Kongens Følge, til at bevillige Kætteerne deres Fordringer. Den Gang maatte Sigismund lade M.s Raad fare. Ved sin Kyring i Upsala 19. Febr. 1594 aflagde han en dyr Ed paa at ville opretholde Upsala-Mødets Beslutning, ikke paa nogen Maade fornærme Landets almindelige Religion og i Rigets Tjeneste blot anvende dem, der tilhørte denne Bekendelse. M. greb nu til et andet Middel. I Overensstemmelse med en af Katolikerne forfattet og til Rom indsendt Beretning udvirkede han, at Kongen afgav en hemmelig Protest, i hvilken han forklarede, at han, tvunget af Vold, havde gjort disse Indrømmelser. Ikke nok hermed, han overtalte ogsaa Kongen til at gøre Katolikerne lignende Indrømmelser, saa at han aflagde Ed til begge Parter. Efter sin Tilbagekomst til Stockholm begyndte Kongen ogsaa aabenbart at bryde sine ved Kroningen givne Løfter. Luth. og rom-kat. Præster prædikede mod hverandre, og Fjendskabet voksede mere og mere, indtil Kongen og M. med ham 14. Juli 1594 afsjælede fra Sverig.

O. A.

Maldonado (*Maldonatus*), Juan, rom-kat. Ekseget, f. 1534 i Las Casas de la Reina i den sp. Provins Estremadura, studerede i Salamanca Teologi og Filosofi under Soto og Tolet. 1556 tog han den teol. Doktorgrad og holdt derpaa filos. og teol. Forelæsninger i Salamanca med en stor Tilslutning, som gjorde ham bange, fordi den kunde blive ham en Fristelse. 1562 opgav han sit Lærerembede i Salamanca og tog til Italien, hvor han 10. Aug. s. A. traadte ind i Loyolas Orden. 1563 blev han præsteviet, og samtidig optraadte han som Lærer ved Collegium Romanum. Inden Aaret 1563 var til Ende, gik han dog til Paris, og 1564 begyndte han at holde Forelæsninger dér, først over filos., senere over teol. Emner. 1565 blev der i Clermont-Kollegiet, hvor han holdt sine Forelæsninger, oprettet en teol. Lærestol for ham, og ogsaa her gjorde han stor Lykke og var tillige en betydelig etisk Kraft for den Ungdom, der søgte til ham. Ofte maatte han læse i Jesuiter-Kollegiets Gaard, fordi ingen Sal kunde rumme de mange, der vilde høre ham. 1570 sendte Kardinalen af Guise ham og 9 andre Jesuiter til Poitiers for dér at grunde et Ordenshus og modarbejde Calvinismen, men efter kort Tids Forløb vendte han tilbage til Paris og genoptog sine Forelæsninger. 1572 var han en Tid i Sedan, hvor han gjorde et mislykket Forsøg paa at bringe Hertugininden af Bouillon tilbage fra Calvinismen. Efter Tilbagekomsten til Paris fortsatte han sin Lærervirksomhed, der mere og mere vakte Sorbonnens Skinsyge. For at komme ham til Livs angreb Sorbonnen hans Paastand om, at den hl. Jomfrus ubesmittede Undfangelse var et Problem, som K.n endnu ikke havde udtalt sig om. Da denne Paastand imidlertid helt vel lod sig forene med

Trienter-Konciliiets Bestemmelse, frikendte Ærkebiskoppen af Paris ham (1575) for Anklagen for Kætteri. Men senere angreb Sorbonnen hans forsigtigt fremsatte Paastand om, at Opholdet i Skærsilden næppe kunde være længer end 10 Aar. Dette nye Angreb og andet gjorde ham ked ad Opholdet i Paris, og 1576 blev han forflyttet til Bourges. Dér fik han ogsaa Tid til litterære Arbejder, navnlig til Udarbejdelsen af en længe planlagt Kommentar til alle 4 Evangelier. Hans litterære Sysler blev dog afbrudt af forskellige forstyrrende Hverv; saaledes blev han 1578 sin Ordens Visitator i Frankrig. 1580 gik han til Rom for at tage Del i Valget af en ny Jesuiter-General. Tildels ved hans Støtte blev hans Landsmand Agaviva valgt. Agaviva bad ham blive i Rom som Lærer ved Collegium Romanum, og Gregor XIII udnævnte ham til Medlem af den Kommission, der skulde revidere Septuagintas Tekst. Men allerede 5. Jan. 1583 døde han. Foruden Kommentaren til de 4 Evangelier har han efterladt sig Kommentarer til Jeremja, Baruk, Hese-kiel og Daniel, en Traktat om Cereemonierne i Messen og 3 Bind med blandede Skrifter. Hans Kommentar til de 4 Evangelier er udgivet i en Haandudg. af Fr. Sausen (5 Bd., Mainz 1840 f.), og af denne har Konrad Martin (Prof. i Bonn, siden Biskop af Paderborn), med Forbigaaelse af en Del forældet, besørget en ny Udg. (Mainz 1850; sidste Udg. 1874 ved J. M. Raich). M. indtager en fremragende Plads blandt de rom-kat. Skriftfortolkere (J. M. Prat, M. et l'université de Paris au XVIIe siècle, Paris 1856).

Malebranche, Nicolas, fr. Filosof, er født 1638 i Paris; allerede i en Alder af 22 Aar optoges han mellem Oratoriets Fædre. Sit hele Liv tilbragte han i stille tilbagetrukket Studium. Sin filosofiske Vækkelse fik han ved Læsningen af et af Descartes's Skrifter. Det Problem, som er bestemmende for hans Tænkning, og som optager ham lige saa meget i religiøs som i filosofisk Henseende, er den af Descartes statuerede Dualisme mellem Aand og Natur. Den Løsning, som han giver, betegner ham som den yderligste Repræsentant for Occasionalismen. Hans Hovedværk er *Recherche de la vérité*, 1674; det suppleres af *Entretiens sur la Métaphysique*, 1687. Naar vi vil søge Sandheden, kan vi ifølge M. ikke holde os til Sansningen eller Indbildningskraften; de stammer nemlig fra Legemet og leder derfor vild. Vi maa holde os til Forstanden, som giver os det umiddelbart sikre, vore Idéer. Men heller ikke Forstanden i sig selv kan hjælpe os, thi vi finder ingensteds i den givne Verden tilstrækkelige Aarsager til, hvad der sker. Naar vi iagttager en materiel Bevægelse, som f. E. et Stød, da kan vi ikke komme videre end til at angive den ydre Anledning til Stødet; den egentlige Aarsag er skjult. Og paa samme Maade med os selv; vi kan af os selv hverken sanse eller ville. Saa maa den egentlige Aarsag til alt da søges i Gud; det ligger ogsaa i Begrebet om Gud, at al Virksomhed udgaaer fra ham; Gud kan ikke gøre os til Guder. I ham skuer vi da alle Ting, thi alle de enkelte Ting er kun Modifikationer af hans Væsen. Han er Aandernes Sted. Og ved ham er al

vor Villen bestemt; i Grunden kan vi kun stræbe henimod ham. Det er altsaa i en religiøs Mystik, at Systemet ender. M. døde 1715, efter Sigende af Sindsbevægelse som Følge af en Samtale med Filosofen Berkeley; denne havde nemlig indvendt mod hans System, at efter dette behøvede man ikke at antage nogen virkelig materiel Verden. En af hans Disciple opstillede som et andet Alternativ, at den materielle Udstrækning lige saa vel som Tænkningen skulde høre med til Guds Væsen. Det var en saadan Konsekvens, som Spinoza havde draget. Af Interesse hos M. er særlig hans Behandling af Aarsagssammenhængen, der viser frem mod Hume (Blampignon, Étude sur M. d'après des documents manuscrits, 1862; Ollé-Laprune, La philosophie de M. I—II, 1870—72). F. C. K.

Maleri, se Billeder (I, 312), Glasmaleri (II, 225), Katakomber (II, 741), Kristus-Billeder (II, 865), Miniaturmaleri og de enkelte Kunstnere.

Malines (Mecheln), By i den belg. Provins Anvers (Antwerpen), har siden 1559 været Sædet for en Erkebiskop, som nu er Belgiens Primas. Domkirken (St. Romuald) er en prægtig gotisk Basilika i Korsform. M.s Lydbispedømmer ere: Bruges, Gand, Liège, Namur og Tournai. Blandt Erkebiskopperne i M. er især V. A. J. De-champs (I, 615) bekendt.

Malitiosa desertio, se Skilsmisse.

Malkam, en Benjamins (1 Krøn. 8, 9).

Malkia (Malkija). 1. Øverste for en af Præsteklasserne (1 Krøn. 24, 9; jvfr. 9, 12 og Neh. 11, 12). Ogsaa i Jer. 21, 1. 38, 1 er M. muligvis at forstaa som Præsteklassen M. — 2. En Prins, efter hvem en Cisterne havde Navn (Jer. 38, 6). — 3. Gersonitisk Levit (1 Krøn. 6, 25 [40]). — 4., 5., 6. Forskellige af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 25. 31). — 7., 8. Mænd, der byggede med paa Jerusalems Mur (Neh. 3, 14. 31); den i Neh. 3, 11 nævnte er d. s. s. i Esra 10, 31. — 9., 10., 11. Forskellige andre (Neh. 8, 4. 10, 4 [3]. 12, 42). Med Sikkerhed lade sig ikke alle holde ud fra hinauden.

Malkiel, Slægtsoverste i Asers Stamme (1 Mos. 46, 17; 4 Mos. 26, 45; 1 Krøn. 7, 31). — Jvfr. Navnet Mikili i Amarna-Brevene, en syd-palæstinensisk Høvdning.

Malkiram, en af Kong Jekonjas Sønner (1 Krøn. 3, 18).

Malkisedek, se Melkisedek.

Malkisua, en af Sauls Sønner (1 Sam. 14, 49. 31, 2; 1 Krøn. 8, 33).

Malkom, se Milkom.

Malkos, Ypperstepæsten Kafajas's egen Tjener, hvis Øre Peter saarede med sit Sværd i Getsemane. M. synes at have vist sig særlig ivrig for at opfylde sin Herres Befaling. Alle Evangelisternes fortælle denne Episode, men kun Joh. (18, 10) har bevaret de paagældendes Navne. Lk. tilføjer det Træk af Jesu Sagtmodighed, at han lægede sin Fjendes Øre (22, 51), løvrigt Herrens sidste Undergerning. L. G.

Mallet, Friedrich, ref. Præst, f. 4. Aug. 1793 i Braunfels ved Weitzlar, studerede i Herborn og Tübingen, var frivillig Soldat i Hærtogene 1814 og 1815. Fra 1815 til sin Død var han Præst i Bremen, først ved Forstadskirken St. Mikael, siden ved St. Stefan, ved hvilken han tilsidst blev Førstepræst. Han døde 5. Maj

1865. Han var en udmærket Prædikant, der enfoldigt forkyndte Kristus, og baade ved sin Tale og sine trykte Prædikener fik han stor Betydning for mange (C. A. Wilkens, F. M., der Zeuge der Wahrheit, Bremen 1872).

Malleus maleficarum (Hekse-Hammer), se II, 378 a.

Mallinckrodt, Hermann von, tysk Politiker og fremragende Medlem af Centrumpartiet, fødtes i Minder i Westfalen 5. Febr. 1821, studerede Retsvidenskab i Berlin og Bonn, var 1841—44 Auscultator ved Retten i Paderborn, derpaa Referendar i Münster og Erfurt. 1849 tog han sin Eksamen og blev da Regerings-assessor i Minden, senere i Stralsund og Frankfurt an der Oder, 1850 midlertidig Overborgmester i Erfurt. 1859 fik han Ansættelse i det preuss. Indenrigsministerium; 1860 blev han Regeringsraad i Düsseldorf, men 1867, paa Grund af hans Stilling til Begivenhederne i 1866, forflyttet til Merseburg. Ved Udbuddet af Kulturkampen (1. Maj 1872) tog han sin Afsked af Statstjenesten. 1852—63 var han Medlem af det preuss. Abgørdetenhauss som Om-bud for westfalske Valgkredse, 1867 Medlem af den nordtyske, fra 1871 af den tyske Rigsdag. Han, Windthorst, Aug. og Peter Reichensperger vare Lederne af Centrumpartiet, og M. traadte med stor Kraft op mod Bismarcks Kirkepolitik. Han døde i Berlin 26. Maj 1874, midt under Kampen (O. Pfüll, H. v. M., Freib. 1901²).

Malloter, Indbyggerne i den kilikiske By Mallos sydøstlig for Tarsos i Nærh. af Pyramos-Flodens Udløb. Det i 2 Mak. 4, 30 omtalte Oprør mod Antiochos IV Epifanes fandt Sted o. 171 f. Kr. L. G.

Malloti, levitisk Musiker (1 Krøn. 25, 4. 26).

Malluk. 1. Levit af Merari Slægt (1 Krøn. 6, 29 [44]). — 2., 3. Mænd, som havde fremmede Hustruer (Esra 10, 29. 32). — 4., 5. Underskrivere af Pagten (Neh. 10, 5 [4]. 28 [27]). Med Nr. 4 er formodentlig ment samme Præstefamilie som i 12, 2, kaldet Malluki i 12, 14.

Malmberg, Nils Gustaf, finsk Præst, f. 16. Febr. 1807 i Ylistaro, gik i Skole i Åbo. Som uordineret Medhjælper hos Provst Ehrström i St. Petersborg fremkaldte han en saa stærk Vækkelse blandt Svenskerne dér, at han 1829 fik Ordre til uopholdelig at forlade den russiske Hovedstad. Han gik da til Helsingfors, og blev, efter at have modtaget Ordination, 1830 Kyrkoherdeadjunkt i Kalajoki, 1833 Kapellansadjunkt i Nivala. Dér fik flere af de vakte Finner, bl. a. Paavo Ruotsalainen, stor Indflydelse paa ham, og han og Jonas Lagus blev Ledere af Vækkelsen i Österbotten. 1838 blev M. Kapellansadjunkt i Lappo, 1842 Sogneadjunkt sammesteds, og dér døde han 21. Sept. 1858. M. var indblandet i den store Proces mod Pietisterne (1838), men fra 1842 skilte han sig fra Ruotsalainen og traadte i Forbindelse med Vilhelm Niskanen, Pietisternes Leder i det nordre Savolaks. Mange af hans Venner trak sig tilbage fra ham, navnlig da det rygtes, at hans Liv efter hans første Hustrus Død ikke var ulasteligt; men han beholdt mange Tilhængere, og 5000 Personer fulgte ham til Graven.

Malmö. Klostre. M. By havde 3 Klostre: et Hellig-Aands-Hus, et Graabrødre- og et Sorte-

brødre-Kloster. 1) Hellig-Aands-Huset. Af et Gavebrev af Kristian II 1520, hvori han skænkede Oxie Sognekirke til Hellig-Aands-Huset, fremgaar, at dette blev stiftet af Kristian I. Stiftelsesaaet er ukendt. Pave Julius II gav det 1512 samme Privilegier, som det københavnske havde faaet, og det sættes ogsaa i nær Forbindelse med dette. Begge skulde have én Prior. Dog fremgaar det af ovennævnte Kristian II's Gavebrev, at Klostret i M. havde en egen Prior. Maaske har han været den københavnske subordineret. 1528 gav Frederik I M.s Borgere Tilladelse til at tage Klostret i Besiddelse, dog først, naar Munkene havde forladt det. Saa længe vilde de imidlertid ikke vente. 1529 indberetter de til Kongen, at de har sat sig i Besiddelse af Hellig-Geist-Klostret, idet de klagede over Forseelser fra Munkenes Side: de havde til eget Brug anvendt Kvæg, som var bestemt til de fattiges Underhold. Kort efter fik de Kongens Tilladelse til at beholde de inddragne aandelige Godser, dog ikke til andet Brug end deraf at oprette et Gymnasium. — 2) Graabrødre- eller Fransiskaner-Klostret stiftedes 1419 under Erik af Pommern, som gav Brødrene Pladsen og St. Annæ Kapel ved Havet. 1487 blev Klostret reformeret til Observans og fik en ny Grund i den nordvestlige Del af Byen. I det ny Kloster drog Brødrene ind 1489. Den daværende Guardian hed Laurentius Petri. 1456 og 1507 holdt Ordenen sine Provinsialkapitler i M.s Graabrødre-Kloster. Da Reformationen var begyndt i M., kom den snart i Strid med Munkene. Klavs Tøndebinder gik en Aften ind i Fransiskaner-Klostret, besteg Prædikestolen og prædikede mod de papistiske Vildfærelser. Efter ham steg en af Brødrene, Christopher Matsen, op og talte imod ham. Dette gentog sig samme Aften flere Gange. Ogsaa paa Gaden kom de luth. Lærere til Munkene og opfordrede dem til at disputere. Guardianen, Gabriel Pauli, raadede dem til ikke at indlade sig med Kæfterne. Saaledes gik det et Aars Tid. 1528 gav Kongen Klostret til Børgerne paa samme Maade som Hellig-Aands-Huset. Heller ikke her afventede de Tiden, men trængte 1529 ind i Kirken og drev med Stenkast Broder Johannes, som holdt Messe, bort fra Altret. Dagen efter blev Munkene uddrevne og begav sig til Lund. Gabriel Pauli sættes i Fængsel, indtil han udleverede Stiftelses- og Donationsdokumenterne. Efter et Aars Forløb aflagde han Munkeskappen og gik over til den luth. Lære. 3) At et Sortebrødre- eller Dominikaner-Kloster fandtes i M., fremgaar af, at et saadant Kloster med Kapel og Stræde nævnes i Byens, Kirkens og Hospitalets gamle Regnskaber. Ellers véd man intet derom. O. A.

Malou, Jean Baptiste, belgisk Biskop, f. 30. Juni 1809 i Ypern, studerede i Frankrig og Rom, blev 1835 Prof. i Dogmatik ved det nye Universitet i Louvain og 1848 Biskop af Bruges. D. 23. Marts 1864.

Malta. At Øen Melite (gr.), hvor Paulus strandede paa Rejsen til Rom, er det S. for Sicilien liggende M., er udenfor al Tvivl (Ap. G. 27, 27—28, 11). Det adriatiske Hav (27, 27) i videre Forstand regnedes at begynde Østen for M.

St. Pauls Bugten 8 eng. Mil N. V. for Valetta

har fra gl. Tid gældt for Strandsstedet. Englænderne James Smith har ved Undersøgelser paa Stedet slaande bevist Rigtigheden heraf (Voyage and Shipwreck of St. Paul, London 1880⁴, 121 f.; jvfr. Goerne, Der Schiffbruch des Ap. Paulus vom seemännischen Standpunkt erläutert, NkZ 1898, S. 352—375). Krdmmen kom tidlig til Øen. 1090 erobrede Normannerne paa Sicilien den fra Araberne. Siden blev den i lang Tid Johanniternes Sæde (Malteser-Ordenen). 1800 erobredes M. af Englænderne fra Fransk-mændene, der havde bemægtiget sig den. L. G.

Malteser-Riddere, se Johannittere (II, 664).

Malthus og Befolkningsspørgsmaalet. Den eng. Nationalekonom Thomas Robert M. (f. 1766, d. 1834) har særlig gjort sig bekendt ved sin pessimistiske Befolkningslære, der første Gang fremsattes 1798 i et lille anonymt Skrift *Essay on the Principle of Population*, som nærmest kunde betragtes som et Lejlighedsskrift, rettet mod den kommunistiske Forfatter Godwin. Teorien fremsattes paany 1803 i et større Værk af samme Navn, der indeholdt en meget betydelig Stofmasse til Belysning af Befolkningsforholdene i forskellige Lande, og en Række socialpolitiske Betragtninger. Han krævede en fuldstændig Ophævelse af det engelske Fattigvæsen, men fremsatte samtidig en Mængde humane Forslag til Forbedring af de fattiges Kaar. Hans Lære vakte en overordentlig Opsigt og har fremkaldt livlige Diskussioner om Befolkningsspørgsmaalet, uden at man endnu kan siges at være naaet til Enighed.

M. søger at vise, at Menneskeslægten har en mægtig Forplantningsevne, saa at Folkemængden endogsaa vilde kunne fordobles i Løbet af 10 Aar, i hvert Fald i 25 Aar, og saaledes i forholdsvis kort Tid naa en svimlende Størrelse, medens Produktionen af Livsfornödenheder langt fra kan holde Skridt dermed. Han illustrerer dette ved to Talrækker, den geometriske 1, 2, 4, 8, 16 osv. gældende for Befolkningen, og den aritmetiske 1, 2, 3, 4, 5 osv. gældende for Produktionen af Livsfornödenheder. Hvis Formerelsen da ikke frivillig holdes indenfor de Grænser, Produktionen afstikker, maa der indtræde Hungersnød eller melde sig andre fysiske eller moralske Onder. De Aarsager, der uophørlig holde Folkeformerelsen nede, deles af M. paa den ene Side i de forebyggende, der skyldes Menneskets Viljesliv (som Afholdenhed fra Ægteskab), og de positive (usunde Beskæftigelser, slet Ernæring af Børnene, Krig, Pest osv.), paa den anden Side i moralsk Afholdenhed, Last og Elendighed, idet en Del af de forebyggende Aarsager maa betegnes som Laster, og en Del af de positive Aarsager udspringe af den samme Rod. Naar det engelske Fattigvæsen dengang saa ofte gik ud paa at supplere Arbejderens Løn, saa opnaaedes der kun, at Priserne paa Levnedsmidler steg, saa at den fattige led Tantaluskvaler. M. vilde ikke indføre Hindringer for at stifte Ægteskab, idet enhver maatte bære Følgerne af sine Handlinger, men naar et Menneske satte Børn i Verden, havde disse ikke noget Krav paa Samfundet. Ved Naturens store Gæstebud kunde kun et vist Antal faa Plads, de andre maatte forsvinde; for M. gives der ikke nogen Ret til Eksistens.

M.s statistiske Beviser ere yderst svage, men Teorien beror i og for sig ikke paa, hvilke Fordoblingsperioder man antager; faktisk har Europas Folkemængde i det 19. Aarh. vist en overordentlig stor og hidtil uanet Tilvækst, samtidig med at ganske vist Produktionen af Livsfornødenheder tog et uhyre Opsving. I Aaret 1800 talte Europa 187 Mill. Mennesker, 100 Aar senere 400, og samtidig voksede Folketallet i de nordamerikanske Fristater fra 5 Mill. til 76.

Grunden til denne umaadelige Forøgelse, der bl. a. har skabt en Række Millionbyer, ligger i de store hygiejniske Fremskridt, der stadig have formindsket Dødeligheden og frembragt et voksende Fødselsoverskud. Med en Fødselshyppighed af noget over 3 pCt. aarlig og en Dødelighed af henad 2 vil Befolkningen kunne fordobles i halvhundredte Aar.

Men i de sidste Decennier er der i store Dele af den civiliserede Verden kommet en ny Faktor til, idet Fødselshyppigheden i mange Lande er i stærk Dalen. I Australien var saaledes Fødselshyppigheden 1861—65 42 p. m., men i 1896—1900 kun 28, og uagtet ogsaa Dødeligheden tog af, var Fødselsoverskudet derved sunket fra 25 til 15 p. m. I Sverig var Fødselshyppigheden i det 18. Aarh. gennemsnitlig 34 p. m., men fra Midten af det 19. Aarh. har den været i Nedgang, saa at den i 1891—1900 kun var 27 p. m. aarlig. Stærkest viser denne Nedgang sig i de bedre stillede Klasser. Det er særlig i Frankrig, at denne frivillige Begrænsning af Frugtbarheden, paa hvilken M. ikke tænkte, har gjort sig gældende (Neo-Malthusianismen). I 1801—05 var Fødselshyppigheden i dette Land endnu 33 p. m. og Dødeligheden 30 p. m.; i 1896—1900 var de tilsvarende Tal kun 22 og 21. Det kunde herefter se ud, som om Fremtidens Nationaløkonomer, ligesom Fortidens Merkantilister, kan komme til at sukke over den ringe Befolkningsforøgelse i Stedet for at anstille Betragtninger over, hvorledes det skal gaa, naar Jorden opfyldes af Mennesker, og naar dette sker, vil Spørgsmaalet om Rigtigheden af M.s geometriske og aritmetiske Progressioner komme til at tilhøre Historien. H. W.

Mamachi, Thomas Maria, rom.-kat. Arkæolog, f. paa Øen Kios 3. Dec. 1713, traadte ind i Domingos Orden og blev 1740 Prof. ved Propagandaen i Rom. Til Løn for hans lærde Granskninger, navnlig paa det arkæologiske Omraade, udnævnte Benedict XIV ham til Konsultor i Index-Kongregationen, og som saadan viste han sin Upartheds i den jansenistiske Strid. Pius VI gjorde ham til pavelig Hofteolog (*Mag. sacri palatii*), og fra 1785 udgav M. i Rom en kirkelig Journal. Han døde 7. Juni 1792 i Corneto ved Montefiascone. Hans Hovedværk var det ikke fuldendte *Originum et antiquitatum Christ. libri XX*, af hvilket der kun udkom 5 af de paa-tænkte 20 Bøger (i 4 Kvarthd. 1749—55, ny Udg. i 6 Bd. 1842—51).

Mamas, padagonisk Martyr, skal være født i et Fængsel. Allerede i Drengesaarene skal han have lidt for sin Tro. M. prædikede Evangeliet i Kæsarea og skal være død 274 som Martyr. 17. Aug. er hans Helgendag.

Mamertus, Claudianus, se I, 517.

Mammon. Et Ord, der fra det aramaiske

Sprog er beholdt i Evangelierne (Mt. 6, 24; Lk. 16, 9—13) og derfra gaaet over i den kr. Sprogbevidsthed. M. betyder »Rigdom« og i det hele »Penge«. Paa de anførte Steder personificeres Pengene ved Navnet M., saa at Gud og M. stilles overfor hinanden som to Herrer, imellem hvilke Mennesket maa vælge; den, der gør Pengene til sit Maal, bliver en Slave af M., der udelukker Kærligheden til Gud af sin Tjeners Hjerte (»Mammonstræl«, »Mammonsdyrkelse«). M.s Slave bliver ogsaa den, der giver Næringsorgen og den dermed sammenhængende Bekymring Rum i sit Hjerte (Mt. 6, 25 »derfor«). Jesus giver i Lk. 16, 9 en Anvisning paa at faa Evighedsværdien ud af det forgængelige M.; ved det her brugte Udtryk *ὁ μαμωνᾶς τῆς ἀδικίας* (jvfr. V. 11 *ὁ ἀδικὸς μαμωνᾶς*) tænkes efter Sammenhængen ikke paa, at der ofte klæber Synd ved Erhvervelsen og Brugen af Pengene, men kun paa, at disse efter deres Art ikke høre til det betydelige og blivende i Livet; den »urette« M. vil altsaa sige den »uægte«, i Modsætning til den »sande« V. 11).

I Targum, den aram. Parafraze af G. T., findes Ordet M. ofte; ogsaa i det senere Hebraisk er Ordet gaaet over, saaledes i Pirke Abot og allerede i Sir. 31, 8. At det fra Hebr. skulde være gaaet over i Aram., er vistnok mindre sandsynligt. Den gængse Skrivemaade af M. med dobbelt m er ikke korrekt (aram.: *mamona*; de gr. Haandskrifter: *ὁ μαμωνᾶς*). Det rigtige er »Mamon«; det lat. Sprog har begunstiget mm, som ved Vulgata har faaet Hævd. Etymologien er dunkel. Winckler antager en Sammenhæng mellem M. og assyr. »manman«, et Tilnavn til Underverdenens Gud, Nergal. L. G.

Mamre, se Hebron (II, 368).

Manaa (= Menahem), en af de kr. Profeter og Lærere i Antiochia, medvirkende i den nye Kirkedannelse blandt Hedningerne (Ap. G. 13, 1). M. havde været Herodes Antipas's *σύντροφος*, hvilket kan forstaaes som Fosterbroder (Leges-kammerat) i egentlig Forstand eller som en Ærestitel; i begge Tilfælde havde han hørt til Antipas's Hofkreds, hvorfra ogsaa Johanna (Lk. 8, 3) var en Kr. M. har altsaa været en Kr. af fornem Stand og paa det i Ap. G. 13, 1 nævnte Tidspunkt en ældre Mand. Sandsynligvis har han været Lukas's Hjemmelsmand for adskilligt, der angaar Herodes's Familie. Han er vel kommen til Antiochia ved den Spredning af Disciplene, der fulgte efter Stefano's Død (Ap. G. 11, 19), og har været en af dem, der tidlig saa Guds Naades Vej til Hedningerne. L. G.

Manahat. En judæisk By, hvortil en Del Benjaminer fra Geba fordreves (1 Krøn. 8, 6). I LXX til Josva 15, 59 nævnes en By Manocho, som vistnok er d. s. s. M. Den nuværende Landsby Málíha S. V. for Jerusalem kan identificeres hermed. Manahatiter nævnes i 1 Krøn. 2, 52, 54, hvor en Del (hasi) af dem henføres til Sobal, en anden Halvdel (hasi) til Salma som Slægtsøvrste; i Navnene Ham-menuhot og Ham-manahat er »ham« Artiklen og Menuhot en Variation af Navnet M. 1 Mos. 36, 23 omtaler et M. i Edom, hvormed de judæiske Manahatiter som Kalebiter have været i Slægtsforbindelse. L. G.

Manasse. 1. Manasse Stamme. Som Stamfader regnede denne Stamme Josefs ældste Søn, af Navnet M. (1 Mos. 41, 51). Fortællingen i 1 Mos. dvæler ved, at Israels Stamfader Jakob gav Josefs Sønner, M. og Efraim, Ligestilling med sine egne, og at han forudskuende velsignede dem, hvorhos han ogsaa med Vilje gav den yngste, Efraim, Forrang for M. (1 Mos. 48). Øjensynlig gengiver Beretningen her den traditionelle Forklaring af det senere Forhold mellem Stammerne. Ved Bosættelsen i Kana'an deltes M.s Stamme i 2 Halvdele, hvoraf den ene boede ved Efraims Nordside (Vest-Manasse), den anden derimod udbredte sig i Østjordanlandet (Øst-Manasse). Hvorledes det forholder sig med Bosættelsen Ø. for Jordan, giver 4 Mos. 32, 39—42 et Indblik i fra de ældste Kildeskrifter og viser en gradvis Fremtrængen af Manassiterne (Makir, Jair, Nobah), men udgaende fra Vestlandet og i Tiden efter Mose, der kun havde truffet Bestemmelse om Rubens og Gads Bosættelse hinsides Jordan. I V. 33 og 40 er der ved smaa redaktionelle Indskud bragt Overensstemmelse tilveje mellem 4 Mos. 32 og den traditionelle Beretning om Østjordanlandets Erobring, hvor Øst-Manasse sammenknyttes med de 2 andre østlige Stammer i Tidspunktet for deres Bosættelse (f. E. Josva 1, 12, 4, 12, 22, 1 f.), hvorved Øst-Manasses Vedkommende Landerhvervelsen i Østjordanlandet tilbage-dateres til Mosetiden. Det var vidtstrakte Egne i Nordgilead og Basan med Argob, denne Del af Manassiterne erobrede (jvfr. 5 Mos. 3, 13 f.). Om den vestlige Del af Stammen giver Josva 17 de ældste Efterretninger, der vise, at M., der boede nordlig for Efraim, var afskaaret fra Jisreel-Sletten ved en Række kana'anæiske Fæstninger, saa at dets Territorium var stærkt begrænset. Flere se i Stykket 17, 14—18 en Anvisning paa det, der faktisk skete, at M. maatte rydde sig en Plads i Gileads Bjerge; dog savnes ved denne Hypotese det afgørende Ord: om at gaa over Jordan, saa det ejendommelige Svar synes snarere at gaa ud paa at tage kraftigere fat med at fordrive Kana'anærne.

Stammens senere Historie er kun lidet oplyst. Størst Glans falder over dens Navn ved Helten Gideon, som var af M.s Stamme i Vestlandet og Abiesers Slægt (Dom. 6, 11, 15). Manassiterne Ø. for Jordan vare krigerske Folk (Josva 17, 1 om Makir, den ypperste Slægt i M.); jvfr. 1 Kron. 5, 18 f. Muligvis var ogsaa Jefta af Øst-Manasse's Stamme (Dom. 11, 1, 29), efter al Sandsynlighed ogsaa det fra Sauls Historie bekendte Jabes (1 Sam. 11). I Gileaditernes Troskab mod Fædrelandet have Øst-Manassiterne uden Tvivl haft deres Del. I de syriske Krige led deres Landmaade overordentlig stærkt (2 Kong. 10, 33; Amos 1, 3), og med de andre transjordaniske Israeliter bortførtes ogsaa Øst-Manasse af Assyrerne (2 Kong. 15, 29; 1 Kron. 5, 26). Jvfr. iøvrigt Dom. 5, 14 (Makir o: M.); 5 Mos. 33, 17, 4, 43 (Tilflugts-staden Golan); 1 Kron. 9, 3; 2 Kron. 15, 9, 30, 1. 10. 11. 18. 31, 1.

Imellem de forskellige Opregninger af M. Stammes Slægter og Underafdelinger i Josva 17, 1 f.; 4 Mos. 26, 28 f.; 1 Kron. 7, 14 f. og 2, 21 f. er der en Del Differenser.

— 2. Kong Manasse af Juda, Hiskias Søn (2 Kong. 21; 2 Kron. 33). Han var 12 Aar, da hans Fader døde, og skal have regeret 55 Aar; i saa Fald kan hans Tronbestigelse have været 698—97 f. Kr. og ikke meget senere. Kronologien fra Hiskias Regeringstid er usikker. I ethvert Fald har M. haft en meget lang Regeringstid og er først død o. 642. Om denne lange Tid give de bibelske Skrifter meget sparsomme Efterretninger. De assyr. Beretninger vise, at Juda paany var skatkyldigt til Assyrien. I religiøs Henseende karakteriseres M.s Tid ved en voldsom Reaktion imod den profetiske Aandsretning, og Kongen stillede sig paa det hedensk-sindede Partis Side og gav allehaande fremmede Dyrelser et Hjem i Jerusalem. Akas's Tid var vendt tilbage 7 Fold værre. Det kulminerede i frygtelige Børneofre i Hinnoms-Dalen til den under Navnet Melek (Molok) etniserede Jahve. Den fanatiske Synkretisme, hvor Forskellen mellem Jahve og de andre Folks Guder skulde regnes for uvæsentlig, taalte ikke Eksistensen af et profetisk-sindet Parti, der med Kraft modsatte sig Frafaldet, men greb til en systematisk Religionsforfølgelse, hvor Sværdet førte deres Profeterne »som en rasende Løve« (Jer. 2, 30, 34; jvfr. 2 Kong. 21, 16). Efter Sagnet var ogsaa den gamle Jesaja blandt Martyrerne.

Kronisten har den Efterretning, at M. blev tagen til Fange af Assyrerne og i Lænker ført til Babel. Dette er ikke usandsynligt, da de assyr. Beretninger meddele, at Asurbanipals Broder, der var Vicekonge i Babel, havde gjort Oprør og forlokket adskillige Vasaller i de vestlige Lande til at støtte sig. Formodentlig har M. ved denne Lejlighed ikke været klogere end de andre. Oprøret dæmpedes 647, hvorefter Asurbanipal netop i Babel modtog Hyldset af Konger og Gesandter. Kun Kronisten véd at fortælle, at M. efter denne Ydmygelse skulde have omvendt sig og efter sin Tilbagekomst i nogen Grad reformeret i Jerusalem. Der maa formodentlig være noget om det, men det kom for sent og kan ikke have været saa gennemgribende (blev vel ogsaa tilbagetrængt af hans Søn Amon), at det kunde i væsentlig Grad forandre Eftertidens Dom om M.s Synd, som den, der bragte Undergangen over Juda (2 Kong. 21, 10 f. 24, 4; Jer. 15, 4, men dér vel et Indskud fra Kongebøgerne!). Det apokryfe Skrift »M.s Bøn« (se nedenfor) er derimod sent og ikke fra Kronistens Kilde (2 Kron. 33, 18, 19).

— 3. M. i Dom. 18, 30 er en bevidst Ret-telse af Teksten i Stedet for Mose, for at undgaa den Skam, at en Efterkommer af denne blev Billeddyrkelsens Præst. Den fød. Tradition erkender selv dette. — 4., 5. Et Par Mænd af Esras samtidige (Esra 10, 30, 33). — 6. Judits afdøde Mand, skrevet Manasses med gr. Endelse (Judit 8, 2). — 7. En i Tob. 14, 10 [22] nævnt Person Manasses (hvis Teksten er rigtig?). L. G.

Manasses Bøn. Dette apokryfe Stykke findes i et Tillæg til Psalmerne i de fleste Haandskrifter af LXX, ligeledes i »de apostolske Konstitutioner« (II, 22), hvor der fortælles, at Herren hørte M.s Bøn og lod hans Lænker smelte af ham. Bønnen er sandsynligvis en Komposition paa Grundlag af Kronistens Beretning i 2 Kron. 33, 12 f. 18 f. Paa lignende Maade har man hos de græsktalende Jøder formet andre Bønner af

bibelske Personer (Mardokai, Ester, Asarja, de 3 Ynglinge). Sproget i M.s B. røber ikke nogen hebr. Original. Dens Indhold er en ydmyg og gribende Bekendelse af Synden og Bøn om Tilgivelse for Guds Godheds Skyld. I den officielle Vulgata staar M.s B. i et Tillæg efter N. T. Dens Stilling efter Apokryferne i vore Bibeludgaver skyldes Luther. L. G.

Manchester-College i Oxford er de eng. Unitarieres betydeligste Præsteskole. Det blev grundlagt 1786 i Manchester, var derpaa en Tidlang i York og London, men er nu i Oxford. James Martineau (se d. Art.) var i mange Aar Lærer ved og Leder af M.-C. For Tiden (1905) er James Drummond (I, 682) dens Principal. I Manchester have Unitarierne nu et andet Kollegium, The Unitarian Home Missionary College.

Mande, Hendrik, nederl. Mystiker, er rimeligvis født o. 1360. H. M., der var meget svagelig, var en Tidlang Hofskriver hos Grev Vilhelm VI af Holland, men blev stærkt paavirket af den Vækkelse, der udgik fra Gerrit de Groote og Brødrene af Fælleslivet (I, 406). 1391 fandt han Optagelse hos Brødrene i Deventer; først 1395 blev han imidlertid indklædt, dog uden at blive Kannik. Han var kun *redditus*. Hans nervøse Lidelser vedblev i Klostret, hvor han var stadig sysselsat med Afskrivning og Illuminering af Haandskrifter, og hans Syner vakte stor Opsigt. Kort før sin Død gjorde han sammen med Joh. Busch (I, 422) i Windesheimer-Kongregationens Ærinde en Rejse til Delft. Han døde 1431 i Sion ved Beverwijk og efterlod sig flere mystiske Skrifter, der bleve læste med Paaskønnelse af mystisk stemte Sjæle (G. Visser, H. M., s'Gravenhage 1899).

Mandra betyder oprindelig en Hule for Kvæg. De ældste Klosterfolk i den gr. Kristenhed kaldte ofte, med Henblik til den gode Hyrde, deres Bolig for M., sig selv Mandriter og deres Forstander Arkimandrit.

Mandzere kaldes en sældgammel gnostisk Sekt (*manda* = Gnosis), hvoraf Rester endnu findes i de sydbabyloniske Egne. Alene paa Grund heraf har de været Genstand for megen Opmærksomhed, og siden 17. Aarh. har de gentagende været besøgt af Missionærer og rejsende Videnskabsmænd, saaledes af Niebuhr i 1760-Aarene, af Petermann i 1850-Aarene o. fl. Yderligere Interesse har de vakt baade blandt Religionshistorikere og Sprogmand, fordi deres i en aramaisk Dialekt affattede hl. Skrifter er fuldstændig bevaret, nemlig i deres Kodeks, den saakalte Ginza-skat eller Sidra rabba = den store Bog. Endelig har Kirkehistorikernes Opmærksomhed været rettet paa dem, fordi de har været betragtet som et Slags Kr. Derom vidner Navnet Johannes-Kristne, som man har tillagt dem paa Grund af deres store Ærefrygt for Døberen Johannes; man har dog med tvivlsom Ret anset dem som Ætlinger af de hos flere af de ældste Kirkefædre omtalte hæretiske Johannes-Disciple (se II, 664). Skønt Opfatningen af dem som Kr. synes at finde Støtte i deres Tradition og i Navnet Nasoraje (d. e. Nazarene), hvormed de selv ofte betegner sig, saa er Mandæismen dog i Lighed med den hele Gnosis mere hedensk end kristelig. Sin Oprindelse har den i den gamle Babylon-Religion,

og nærmere bestemt hænger den sammen med de i Syd-Babylonien udbredte Sabiere eller Døbere, et Navn, som ogsaa M. bruger om sig selv, og under hvilket de bl. a. omtales i Koranen. De er derfor ogsaa i Slægt med Manikæerne (se d. Art.). Med disse har de fra den babylonske Religion antaget den fantastiske Mytologi og den dualistiske Verdensbetragtning, som behersker deres Forestillinger om Verdens Tilblivelse, det ondes Oprindelse, Menneskets Væsen, deres Frelseslære, deres Moral osv. At M., ligesom hele den synkretistiske Gnosis, har indarbejdet meget bibelsk Stof i sin Lære, hvad der viser sig i Brugen af bibelske Navne og særlig i deres Dyrkelse af Døberen Johannes, udelukker ikke, at de deler Gnostikernes og Manikæernes almindelige Foragt for Jødedommen og Krdmnen. I Mose ser de saaledes en falsk Profet, i Messias en Forfører, i Helligaanden en arg Djævel o. l. Til Trods dette at opretholde Troen paa deres Krdm har visselig deres store Hemmelighedsfuldhed m. H. til sin Lære og sine Skikke bidraget. Et bedre Kendskab til disse fik man, da i 1870-Aarene den mandæiske Præstesøn Siouffi gik over til Katolicismen og offentliggjorde temmelig udførlige Meddelelser om sin tidligere Religion. Mandæismens Hierarki, som er Genstand for den højeste Ærefrygt, har tre Grader, nogenlunde svarende til Kns Biskopper, Presbytere og Diakoner. Tidligere havde de ogsaa en Slags Patriark eller Pave. Blandt deres kultiske Ceremonier mærkes især deres Sakramenter. De har flere Arter af Daab; dermed hænger Navnet Døbere sammen. Deres Nadver ligner i det ydre adskillig de Kr.s; deres Kirker, som er yderst smaa, maa kun betrædes af Præsterne, medens Folket samles i Forgaarden. De helligholder Søndagen og har desuden mange Fester og Fastedage. Et for deres Etik ejendommeligt Træk er deres Flerkoneri, som er religiøs Pligt. I hele sin ydre Optræden ligner de Muhammedanerne (A. J. H. W. Brandt, Die mand. Religión, Leipz. 1889; K. Kessler i HRE XII³). A. B.

Manharterne kaldtes et relig.-polit. Parti, der under Frihedskrigen (1809) dannedes i Brixen- og Inn-Dalene i Tirol. Deres Leder var Landmanden Sebastian Manz fra Gaarden Manhart, hvor de samledes. De vilde ikke underkaste sig de kirkel. Myndigheder, som Napoleon havde indsat, og vilde kun godkende Kapellanen Kasper Haagleitner som deres Præst. 1825 henvendte de sig med Kejser Franz's Tilslidelse til Rom, og Mauro Cappellari (senere Gregor XVI) førte paa Leo XII's Vegne Forhandlinger med dem. De fleste faldt derpaa til Føje, men Tjenestepigen Maria Sillober i det Lacknerske Hus i Kirchbichl i Nedre-Inn-Dalen opslammede adskillige til Modstand, saa at der endnu i et Par Tiaar var Manhartere (A. Flür, Die M., Innsbr. 1852).

Mani og Manikæerne. Manikæismen er den sidste og tillige den farligste af de synkretistiske Religionsdannelser, som den kr. K. i Oldtiden havde at kæmpe med siden Gnosticismens Optræden. I Virkeligheden er den ogsaa en Fortsættelse og i flere Henseender en konsekventere Udformning af Gnosticismen og er da at henhøre til dennes orientalske Gruppe. Dens Hjemstavn er de babylonisk-persiske Lande, og dens

Kerne udgøres af Elementer fra disses gamle Religioner, dog saa, at den ligesom de andre gnostiske Systemer har optaget kristelige og tildels ogsaa buddhistiske Elementer i sig. Stifteren Mani, som levede o. 216—76, var født Synkretist. Hans Fader, en fornem Perser, og hans Moder, som endog tilhørte Arsacidernes gamle Kongeslægt, var indvandret til Babylonien, hvor M. fødtes og voksede op under stærke religiøse Indtryk; Faderen tilhørte nemlig en i Syd-Babylonien stærkt udbredt synkretistisk Sekt, de saakaldte Mughtasilahs eller Døbere, med hvilke ogsaa Mandæerne (se d. Art.) hænger sammen. Ifølge Traditionen har M. været tidlig moden; allerede 12 Aar gl. skal han som Følge af en Aabenbaring af en Lysengel have brudt med Døberne. Hans første Optræden som Profet og Religionsstifter henlægges dog først til hans 28. Aar. I Mellemtiden har da hans religiøse System udviklet sig under Paavirkning bl. a. af den sydbabyloniske Krdm. Hans første profetiske Virksomhed henlægges til den persiske Hovedstad, hvor han udgav sig for den sidste og største Udsending fra den sande Gud, større end baade Zaratusstra, Buddha og Jesus. Hans første Forsøg paa at vinde Indgang for sin Religion i Persien synes dog at have stødt paa Modstand hos det sassanidiske Dynasti, hvis bedste Støtte var det indfødte persiske Præsteskab. Efter en Tidlang at have vanket om i Turkestan, Indien og andre Steder og udfoldet en virksom Propaganda, gjorde han et nyt og heldigere Forsøg i Persien. Det lykkedes ham bl. a. at vinde Kongens Broder og gennem ham endog at omstemme selve Kong Sâpûr I (241—72), saa at hans Tilhængere fik Religionsfrihed. Dog synes Kongens Gunst snart at have slaaet om, og M. maatte paany gribe Vandringsstaven. Hans senere Skæbne taber sig i Dunkelhed. Efter de paalideligste Tilber har han o. 276 lidt Martyr døden ved Korsfæstelse; hans Lig blev efter persisk Vis slaaet, hvorpaa den med Halm udstoppede Hud ophængtes paa Byporten i den persiske Residensstad. Den kr. Version, at han blev slaaet levende, fortjener mindre Tiltro. Til hans Død sluttede sig en grusom Forfølgelse af hans mange Tilhængere.

Det hørende Grundlag i M.s Religionsystem er den dualistiske Verdensbetragtning, som genfindes i den babyloniske Religion og tillige, mer eller mindre konsekvent gennemført, i alle gnostiske Systemer. Hos M. fremtræder denne Dualisme i sin absoluteste Form, idet han lærte to lige evige Potenser, en god og en ond, der opfattedes dels materielt som Lys og Mørke, dels personligt som guddommelige Væsen. Ved Sammenstødet mellem de to oprindelig skarpt adskilte Riger indledes den mytologisk-kosmologiske Proces, hvori det hele Verdensdrama udspinder sig. Stoffet til Skildringen af dette Drama har M. i alt væsentligt laant fra den gamle babylonisk-kaldæiske Mytologi, som med Lethed genkendes i mange Enkeltheder. Saaledes genfinder man i Hovedrepræsentanterne for Kampen mellem de 2 Riger, »Urmennesket« og Satan, den babyloniske Myte om Kampen mellem Marduk og Tiamat. Relativt lidet har han derimod her taget med af andre Religioner, f. E. Parsismen, ligesom ogsaa det babylonisk-mytologiske Apparat kun tjener som Skelet

for M.s udpræget filosofiske Verdensbetragtning. Under denne Kamp blandes nu Elementer fra Lysets og Mørkets Riger med hinanden, og derved opstaar under en vidtløftig mytologisk Proces den synlige Verden med Menneskeslægten. Vi mærker os, at ligesom i de gnostiske Systemer er hos M. den materielle Verdens Dannelses formidlet ved et ondt Væsen, som identificeres med Jødeguden. Maalet for Verdensudviklingen blev nu det, at det i Verden indestængte Lys efterhaanden skulde udfries fra Materiens Lænker og vende tilbage til Pleroma eller Lysriget. Dette indestængte Lys troedes særlig koncentreret i Menneskenes Sjæle, men forøvrigt ogsaa i alt, som udmærkede sig ved vakker Farve og Glans eller Velsmag; navnlig mentes Planter og Frugter at indeholde rigelige Lysdele, hvad der skaffede dem stor praktisk Betydning for Manikæerne. I den nævnte Udløsningsproces spillede ogsaa Rester af den babyloniske Stjerneekultus ind. Navnlige havde Solen og Maanen en stor Betydning som Mellemstationer og Lutringssteder for det af Materien udfriede Lys paa dets Vej tilbage til Pleroma. Efterhaanden som denne Lysets Befrielse skridt fremad, nærmer nu Verdensudviklingen sig sit Maal. Den afsluttes ved en frygtelig Verdensbrand, hvorunder de allersidste Lysrester endelig udskilles. Da indtræder atter den oprindelige Adskillelse mellem Lysets og Mørkets Rige for aldrig mer at opføre.

Den egentlige Interesse knytter sig indenfor denne Sammenhæng til M.s Antropologi og hans Soteriologi i snevrere Forstand. Mennesket er, som sammensat af en fra Lysriget stammende Sjæl og et af Materien dannet Legeme, den egentlige Skueplads for den fortsatte Kamp mellem Lyset og Mørket, og naar Spørgsmaalet er om Udfrielse af det i Verden indestængte Lys, saa drejer det sig fremfor alt om Sjælens Forløsning og Genforening med sit Ophav. Her er det, at Paavirkningen fra Jødedom og Krdm særlig spores. Under Fremstillingen af Menneskets Urhistorie gør M. saaledes udstrakt Brug af bibelske Beretninger. Adam og Eva, Seth, Noah og Abraham spiller her en stor Rolle og betragtes, med Undtagelse af Eva, der skildres som den personificerede Ondskab og Sanselighed, som M.s Forgængere. Ellers delte M. den blandt Gnostikerne almindelige Ringagt for G. T. og Jødedommen, ansaa Jødeguden for et ondt Væsen, saa i Mose og Profeterne Dæmonernes Tjenere eller ligefremme Djævl, forkastede den gilest. Skrift osv. Noget anderledes stillede M. sig til Krdmen, om hans Forhold end her er uklart. Ligesom han udgav sig selv for den af Kristus lovede Paraklet, saa han i Iså eller Jesus den egentlige Frelser eller Forløser. Dog var dette ikke de Kr.s Jesus, men en Lys-Jeon, som i et Skingeme havde aabenbaret sig allerede for Adam og undervist ham om Forholdet mellem Lyset og Mørket og om Vejen til Frelse; siden havde han paa samme Vis aabenbaret sig samtidig med de Kr.s Jesus. Denne sidste var, efter M., en Djævlens Udsending, som vilde forstyrre Isås Værk, men som derfor af denne blev bragt paa Korset. Iså selv derimod, hvis hele menneskelige Tilværelse kun var et Skin, kunde hverken lide eller dø. M. lærte med andre Ord en dobbelt

Jesus. Uklarheden øgedes derved, at Manikæerne ofte ogsaa kaldte den i Solen residerende Lys-Æon (Urmennesket) for Jesus, endvidere derved, at Vestens Manikæere, vistnok som en Tillem্পning til Krdmmen, talte ogsaa om en »lidende Jesus« (*Jesus patibilis*), hvorved de forstod det i Verden indestængte Lyselement. Svarende til den nævnte Opfattelse af Jesus, dels som et godt, dels som et ondt Væsen er det, at M. øvede en skarp Kritik mod N. T. og kun anerkendte eh Del deraf som stammende fra den gode Kristus.

Til M.s dualistiske Lære svarede hans praktiske Forskrifter for sine Tilhængere. I hans Etik saavel som i hans Lære forøvrigt træder den fysiske Opfattelse af Synden stærkt frem. Hans moralske Forskrifter gik ud paa den størst mulige Afholdenhed fra alt, hvori Mærkets Elementer tænktes koncentreret, navnlig fra Sænselighed af enhver Art. Disse Forskrifter sammenfattedes især under de saakaldte »tre Segle, *tria signacula*»: 1) *Signaculum oris* indbefattede Forbud mod urene Ord og urene Spiser; særlig er her at mærke Budet om at leve kun af Vegetabilier, hvis rige Lyselementer ved at spises af en udvalgt tænktes udløst af Materien. 2) *Signaculum manuum* forpligtede til at sky alskens Haandteringer, som ansaas skadelige for Lyset, f. E. at plukke Frugter med egen Haand. 3) *Signaculum sinus* omfattede Forbud mod alle sænselige Tanker og Handlinger, særlig al kønslig Omgang. I sin fulde Strenghed gjaldt disse Forskrifter dog kun den ene af de to Klasser, hvori M. inddelte sine Tilhængere, nemlig de saakaldte udvalgte eller fuldkomne (*electi, perfecti*), medens den store Mængde af saakaldte Katekumener eller Tilhøvere (*catechumeni, auditores*) tillodes baade at leve i Ægteskab, nyde Kød og Vin og meget andet. Deres Frelse var derfor ogsaa helt afhængig af de udvalgtes Bønner og Velsignelser. Til Gengæld maatte de vise disse den største Ærefrygt og Dyrkelse samt tjene dem paa enhver Vis, f. E. ved at skaffe dem de Frugter, hvoraf de skulde leve. De udvalgte var med andre Ord en Slags Midlerstand og indbefattede da ogsaa i sig det manik. Hierarki, i hvis Inddeling de kristne Discipeltal 12 og 72 synes at have spillet en Rolle, og hvis øverste Spidse var Mani selv og hans Efterfølgere »Imamernes«, der skulde bo i Babylon. De sad inde med det intimere Kendskab til Lære og Ceremonier, m. H. til hvilket M. ligesom Kirken havde sin *disciplina arcani*, og de var de egentlige Udøvere af Kultusen. Hvad denne sidste angaar, da kendte Manikæernes Gudstjeneste intet Offer, og den bestod væsentlig i Bønner. I de opbevarede Bønneformularer findes megen Lighed med mandæiske og gammel-babyloniske Hymner. At mærke er, at der ogsaa blev rettet Bønner til Mani selv. Stor Vægt blev der lagt paa de Bønnens ledsagende Ceremonier og Legemsbevægelser. M. havde ogsaa sine Sakramenter; Kirkefædrene taler baade om en Daab og en Nadver, hvis Art dog ikke nærmere kendes. I Forbindelse med deres Kultus stod deres Fastepraktis, hvis Enkeltheder dog er usikker. Deres Fastetider synes at have staaet i Forbindelse med Solens og Maanens Bevægelser; saaledes synes Vestens M. at have udmærket baade Søndag og Mandag,

d. e. Solens og Maanens Dage, ved Faste. Blandt deres religiøse Fester var den saakaldte Bema eller Festen til Minde om Manis Henrettelse den vigtigste; den fejredes i Marts Maaned.

Sin Lære og sine Forskrifter nedlagde M. i en Mængde Skrifter, som ikke længer kendes, om end Titlen paa flere er bevaret.

Manikæismens Udbredelse foregik med overordentlig Hurtighed, først i Østen, saa vestover. Forfølgelserne bidrog i høj Grad til dens Spredning. Allerede o. 300 fandtes dens Tilhængere udbredt fra Indien og Malabarkysten til Middelhavslandene. Trods Kejsernes Forfølgelser udbredte de sig i det 4. Aarh. stærkt, særlig i Nordafrika, hvor som bekendt Augustin først i 9 Aar var deres »Tilhører« for siden at blive deres kraftigste Bekæmper. Blandt de manik. Førere i Afrika paa Augustins Tid er især Faustus og Felix bekendt. Ogsaa i Italien, Spanien og Gallien var de i Oldtiden udbredt, og skønt Paver som Leo den store og Gregor den store bekæmpede dem, holdt de sig her til langt ned i Middelalderen (se nye Manikæere). M.s Hovedtilholdssted blev dog det indre af Asien, hvor de i Tidens Løb splittedes i flere Grupper. En af dem var de saakaldte Paulikianere, som i 7. Aarh. trængte over til Thrakien og i det 12. Aarh. fandt Fortsættelse i de bulgariske Bogomiler (I, 348). Jvfr. F. C. Baur, Das manik. Religionssystem, 1831; G. Flügel, M., seine Lehre und seine Schriften; K. Kessler, M. I, 1899 og i HRE XII⁸. A. B.

Manikæere, de nye. Saaledes kaldes med Rette en Del middelalderiske Sekter eller kirkelige Oppositionspartier, som viser mange Lighedspunkter med Oldtidens M. og tillige for en stor Del staar i historisk Sammenhæng med disse. Det var Tilfældet med Paulikianerne og Bogomilerne i Thrakien og Bulgarien (se disse Art.). Navnlig har vi dog her at tænke paa den stærke bæretiske Bevægelse, som møder os i Vesten, især i det 12. og 13. Aarh., og som man sammenfattende plejer at benævne den katariske. At denne Retning, som særlig fandtes udbredt i Sydfrankrig og Norditalien, hang sammen med Oldtidens M., derom vidner selve Navnene M. og Katharer eller rene. Om deres Sammenhæng med de nævnte manikæiske Retninger paa Balkan vidner Navne som *publicani* eller *popeliciani* (d. e. Paulikianer), bulgari o. a. I Norditalien benævntes de ogsaa *patareni* paa Grund af deres Forbindelse med den patarinske Folkebevægelse. I Sydfrankrig, hvor de var talrigst, er de mest kendt under Navnet Albigenesere (efter Byen Albi i Languedoc); ofte kaldtes de her ogsaa *tisserants* eller *tezerants* (d. e. Vævere) efter den Samfundsklasse, hvoraf de mest rekrutteredes.

Selv bortset fra de nævnte Navne er der flere historiske Vidnesbyrd om Katharernes Sammenhæng med de gamle M. Disse vides allerede i Oldtiden at have været stærkt udbredt i de nævnte Egne, og trods K.n.s Forfølgelse har de sejt holdt sig den tidligere Middelalder igennem. I det 12. Aarh. synes det almindelige kirkelige Opsving i Forbindelse med Paavirkning gennem bogomilske Flygtninge at have bragt det indtil nu tilbagetrukne Kætti til at blusse op til en mægtig Bevægelse, som blev en alvorlig Fare for Romerkirken. Hvad

der tydeligst røber deres saavel som Bogomilernes Sammenhæng med M., er dog den dualistiske Lære, som de forskellige Partier gennemførte med større eller mindre Konsekvens. For den absolute Dualisme synes den fra Balkan ankomne Kætterpave, Niketas, som i 1160-Aarene optraadte i Vesten, at have drevet en ivrig Propaganda. Til den bekendte bl. a. Albigenerne sig. De førte da ligesom de gamle M. Verdensudviklingen tilbage til to lige oprindelige Principer, en Lysets og en Mørkets Gud. Ved Kampen mellem Lysets og Mørkets Rige var en Del af Lysets Engle blevet lokket ned i den lavere Verden, hvor de optræder som menneskelige Sjæle. Om deres Forløsning drejer da alt sig. Her møder vi den samme Ringegagt for Jødedom og den gamle Pagt som hos de gamle M. Jødeguden eller den onde Gud havde søgt at hindre Forløsningen; derfor havde han sendt Mose, givet Loven osv. Derimod havde den gode Gud virket i Profeterne og til Slut i Kristus. Denne opfattelses paa manikæisk Vis som den fuldkomneste Lysets Skabning, og hans jordiske Optræden forklares som en Skintilværelse. Delagtighed i Frelsen vindes gennem Tilhørighed til den katariske K., i hvilken man optoges ved den af Kristus indstiftede Aandsdaab, *Consolamentum*, der foregik ved Haandspaalæggelese. I Katharernes Etik genfinder vi Manikæismens strenge Sky for alt materiel og sanseligt, deres Fordømmelse af Ægteskabet, af Besiddelse af jordisk Ejendom, af Nydelse af animalsk Føde, af al krigersk Haandtering osv. Ogsaa deres Forfatning og Kultus røber deres manikæiske Oprindelse. De inddeltes i to Klasser: de fuldkomne (*perfecti*), i Frankrig gerne kaldt *bons hommes* og de troende (*credentes*). De første, som var Samfundets fuldgældige Lemmer og paa det strengeste var forpligtet paa dets Renhedsbud, var en Slags Midlerstand, hvoraf de almindelige troendes Frelse var helt afhængig. Kun de fuldkomne kunde meddele *Consolamentum*, bede Fadervor og andre Bønner, velsigne Brødet, foretage den maanedlige Brødsbrydelse og modtage den da aflagte Syndsbekendelse. Indenfor de fuldkomnes Klasse møder vi ogsaa et trinvis ordnet Hierarki i Lighed med det rom.-kat. Ofte omtales katariske Biskopper, som forestod sine Dioceses. Der nævnes ogsaa en katarisk Pave, som kaldte sig *vicarius Christi* og *successor Petri*. En saadan synes hin Niketas at have været. Vi hører endog om katariske Koncilier; i 1167 holdtes saaledes under Niketas's Ledelse et stort Koncilium i St. Felix de Carman ved Toulouse.

Den Udbredelse, disse nye M. fik, navnlig fra det 12. Aarh.s Slutning, var overordentlig stor. Den skyldtes vistnok for en væsentlig Del deres strenge Livsførelse, som i denne Tid, da det apostoliske Fattigdomsideal greb Masserne med en for ukendt Styrke, hævede deres Samfund fordelagtig ud fra K.n med dens rige og verdslige Hierarki. I Firenze skal o. 1228 næsten en Trediedel af Indbyggerne have tilhørt dem. I Sydfrankrig skal samtidig næsten alle Fyrster og Baroner have hørt til deres »troende«. Intet Under, at K.n snart saa Bevægelsen som en Fare, der maatte bekæmpes. Den hl. Bernard og andre udfoldede ihærdige Anstrengelser

for at omvende dem. Da Religionssamtaler, Prædikener og Trusler viste sig forgæves, maatte der gribes til strengere Midler. Fra Slutningen af 12. Aarh., især siden det 3. Laterankoncilium 1179, tog Forfølgelserne Fart. Det første Korstog mod de sydfranske Kættere sattes i Gang 1181. Men først Innocents III bragte System i Forfølgelsen, efter at Biskop Diego af Osma's og hans Underprior Dominicus's Omvendelsesforsøg ikke havde ført til det forønskede Resultat. Under Korstogene mod Greverne Raimund af Toulouse og Raimund Roger af Béziers »rasede den guddommelige Hævn paa en beundringsværdig Maade« (Abbed Arnold af Cîteaux's Indberetning til Paven). Senere afløstes Korstogene af Inkvisitionen, som Konciliet i Toulouse 1229 overlod til Biskopperne, men som snart efter blev overdraget Dominikanerne. Først i Løbet af det 14. Aarh. lykkedes det K.n i Vesten at blive Herre over Katharer-Bevægelsen. Længst holdt den sig paa Balkan-Halvøen, særlig i Bosnien, hvor Samfundets Pave synes at have haft sit Sæde; her forsvandt Sekten først efter Tyrkernes Invasion mod Slutningen af 15. Aarh. Til det egentlige Tyskland og Nordeuropa kom Bevægelsen ikke. A. B. Manius, se Manlius.

Manlius (2 Mak. 11, 34). Muligvis Titus Manlius Torquatus, Konsul 165 f. Kr., der ses at være sendt som Legat til Ægypten o. 164 for at mægle mellem Ptolemæerne. Hvorledes det forholder sig med det i 2 Mak. omtalte Brev fra Romerne, er usikkert; til Aar 165 passer det ikke, snarere kan der tænkes paa et saadant Skridt fra Romernes Side til Bekræftelse af Lysias's Forlig af 162, hvormed en Sammenblanding kan være sket af Forf. Da flere Haandskrifter i Stedet for M. læse »Manius«, tænke nogle, men mindre sandsynligt, paa en Manius Sergius, der o. 164 sendtes som Legat til Syrien. L. G.

Manna, Israeliternes underfulde Næring under Ørkenvandringen. I den 2. Maaned efter Udvandringen var dets første Forekomst (2 Mos. 16); derefter hørte det til Folkets daglige Føde (4 Mos. 11, 6f.; jvfr. 4 Mos. 21, 5), indtil Israeliternes naaede Kana'an (2 Mos. 16, 35; Josva 5, 12; jvfr. 5 Mos. 8, 2, 3). M. faldt med Morgenduggen omkring Lejren, som en Rimfrost at se til; op ad Dagen smeltede det i Solen. Af Udseende var M. rundagtigt, lignede Koriandersæd (af Størrelse som Peberkorn), det var hvidligt (gulligt) og smagte honningagtigt eller som Kager i Olie. Folket maledte eller stødte det og bagte Brød deraf. Det, der levedes til næste Dag, blev stinkende. Baade det præstelige Kildeskrift, hvortil 2 Mos. 16 for største Delen hører, og de deri indflettede Bestanddele af det ældre Skrift (J E) berette, at der ingen M. faldt paa Sabbatsdagen, men dobbelt den foregaaende Dag. Navnet M.s Oprindelse er dunkel. Folkeetymologien i 2 Mos. 16, 15 vil mene, at Navnet (Man eller Manna, LXX) opstod ved det Forundringsudraab »man hu« (= hvad er det?), som Synet deraf fremkaldte. Denne Forklaring kan dog ikke gælde. Ej heller er det bevisligt, at der tænkes paa et Stof, der i Gammelægyptisk betegnes som »mennu« (Ebers). En Guldkrue fuld af M. hensattes ifølge 2 Mos. 16, 32f. foran Arken (jvfr. 1 Kong. 8, 9) til Minde fra Slægt til Slægt.

Intet Under, at Efterverdenen har fordybet sig i Guds store Naadesgerning med at opholde sit Folk under Ørkenvandrings trange Kaar. Jvfr. 5 Mos. 8, 2—4. 15. 16 (Neh. 9, 20). I Ps. 78, 24. 25 kaldes M. »Himmelkorn« og »Englebrød«; jvfr. Ps. 105, 40 (»Himmelbrød«) og Visd. 16, 20. 21. Mindet dvælede altsaa ved den underfulde Side af denne Bespising; og med Rette; thi Folkets Bevarelse i Ørken var i Sandhed et stort Under. Dog lægges der ikke Skjul paa, at Folket ogsaa havde andre Næringsmidler af sædvanlig Art, bl. a. af deres Kvæg; at de udelukkende ernærede sig af M. hele den lange Tid, siges ingen Steder (smgln 5 Mos. 2, 28. 29). Analogien med den øvrige underfulde Forsørgelse (f. E. Vagtelsværmen 2 Mos. 16, 13; 4 Mos. 11, 31 f.) taler for, at M. har hørt hjemme i Guds naturlige Forraadskamre, som han ikke tilfældig just da har aabnet paa saa overordentlig Maade. Det er vel muligt, at det søde, honningagtige Stof, der i tunge Draaber drypper om Natten af Tarfa-Busken (Tamarix mannifera) paa Sinaihalvøen i Maj-Juli, og som opsamles af Araberne under Navnet mann es-samā (s: Manna fra Himlen) for at sælges til Pilgrimene, er det samme som Biblens M. (som ogsaa Josefs siger, at i hele denne Egn regner M. endnu ned). Men i saa Fald er Forskellen mellem det ubetydelige Kvantum af den nuværende M. (5—700 Pd. aarlig) og den overvældende og stadige Mængde, hvori M. var tilstede paa hint Tidspunkt, desto mere iøjnefaldende. Og selv om senere Tiders Beretning maa forstaas cum grano salis (jvfr. 5 Mos. 8, 4), staar man alligevel overfor Mysteriet. Den Gud, der viste sig som den underfulde ved det røde Hav, var ogsaa den samme i Ørken. Det var ogsaa dér hans Gerning, der skete, indtil der i Tidens Flyde skulde tales om den »sande M.«, Guds Brød, der kommer ned af Himlen og giver Verden Liv (Joh. 6, 32 f.), og om den »skjulte M.« i Salighedens Hemmelighed (Joh. Aab. 2, 17). Af Apostlen (1 Kor. 10, 3) har Kirken ogsaa lært at tænke om Nadveren som en himmelsk M. (glimtvis ogsaa hos os: »Bordet med Guds Manna paa« (Kingo), men skønnest i den gamle Kirke, f. E. endnu i den abessinske Kirkes Sprogbrug). L. G.

Manning, Henry Edward, f. i England 15. Juli 1808, gik i den bekendte Skole i Harrow og studerede fra 1827 i Oxford, hvor han sammen med Gladstone blev manuduceret af Charles Wordsworth. Han var en udmærket Skytte, Rytter og Roer, og hans Higen efter at være den første skaffede ham Tilnavnet »Generalen«. Efter 1830 at have taget Baccalaureus-Graden havde han en Ansættelse i Koloniministeriet; men han vendte snart tilbage til Oxford, blev 1832 Fellow og s. A. ordineret, hvorefter han blev Kapellan hos en Spr. af den evang. Retning. Det følgende Aar tog han Magistergraden, fik et Sognekald i Sussex og søgte Caroline Sargent, Datter af hans Formand i Embedet; hun døde allerede 4 Aar efter. I disse Aar tilegnede han sig anglo-kat. Anskuelser, uden at der dog kan paavises nogen direkte Paa-virkning fra Traktarianernes Side. 1840 forfremmedes han til Arkidiakon af Chichester, og et Par Aar efter vakte han Opmærksomhed ved et Skrift *The Unity of the Church*, hvori

han, ligesom Gladstone i sit Skrift om Forholdet mellem Stat og Kirke (II, 225), hævdede en »høj« Opfattelse af K.n., men til Forskel fra ham inåtog et afgjort anti-erastiansk Standpunkt. Mens Newman nærmede sig til Romerk., prædikede M. endnu 1843 i Oxford imod denne. Det af Newman umiddelbart før sin Konversion udgivne Skrift *The Development of the Christian Doctrine* (1845) fik imidlertid stor Indflydelse paa M. Paa en Rejse i Italien 1847—48 fandt han Romerk. mindre fordærvet og mere tiltrækkende, end han havde ventet. Dommen i Gorham-Sagen (II, 238) forstærkede hans Tvivl om den eng. K.s Katolicitet, og den voldsomme Agitation mod Oprettelsen af rom.-kat. Bispedømmer i England gav det afgørende Stød til, at han nedlagde sit Embede, rejste til London og efter nogen Tids Sjælekamp 1851 traadte over til Romerk. Efter at være bleven præsteviet rejste han til Rom, hvor han studerede i 3 Aar og omgikkes med Pius IX. Somrene tilbragte han dog hjemme, og dér vandt han mange af sine Slægtninge, R. J. Wilberforce o. a. 1854 udnævnte Paven ham til Dr. theol. og 1857 til Provost for Domkapitlet i Westminster, og i de følgende 8 Aar var han Forstander for *Congregation of the Oblates of St. Charles*, i hvis Moderhus han boede. Han prædikede og ledede Missionsarbejdet blandt de fattige og var tillige en frugtbart Skribent. Efter Wisemans Død udnævnte Paven ham 1865 til Ærkebiskop, skønt Kapitlet havde valgt en anden. Paa Vatikanerkonciliet i 1870 spillede han en stor Rolle, og i det hele opholdt han sig hyppig og længe i Rom. 1877 fik han Kardinalhatten, og Aaret efter var han til Stede ved Pius IX's Dødsleje. I England virkede han meget for praktiske Formaal, oprettede Skoler, Vaisenhus og forskellige »Hjem« og stiftede Afholdsforeningen *The League of the Cross*. 1871 var han Medlem af den Komité, der sendte Hjælp til de nødlidende i Paris. Han sad baade i den kgl. Kommission, der 1884—85 behandlede Spørgsmaalet om Boliger for de arbejdende Klasser, og i den, der 1886—87 forberedte en Reform af Elementarskolerne. Under den store Strike i Dokkerne i 1889 optraadte han med Held som Voldgiftsmand. Paa mange Maader havde hans Virksomhed Betydning for den rom.-kat. K. i England; men det af ham 1874 oprettede *University College*, der blev styret af Monsignor Capel, maatte lukkes efter faa Aars Forløb (I, 472). I mange af Tidens Spørgsmaal kom der Indlæg fra hans Haand, og en Del af disse Lejlighedsskrifter ere samlede i: *England and Christendom*, London 1867. Hans teologiske og kirkelige Grundanskuelser, der er ultramontan, er fremstillet i Værket: *The Temporal Mission of the Holy Ghost*, I, London 1865 og senere, II, London 1875. Endnu maa nævnes hans Skrift: *The true History of the Vatican Council*, London 1877. Han døde 14. Jan. 1892 (E. S. Purcell, *Life of Card. M.*, I—II, London 1895; A. W. Hutton, *Card. M.*, London 1892; A. M. Fairbairn, *Card. M. and the Catholic Revival*, i hans »Catholicism Roman and Anglican«, London 1899 3, 237 f.). C. E. F.

Manoah, Samsons Fader, fra Sora i Dans Stamme (Dom. 13 og 14; jvfr. 16, 31).

Mansfield College i Oxford er Midtpunktet for den nonconformistiske, særlig for den congregationalistiske Teologi, i den gamle Universitetsstad. Dr. Dale (I, 587) var navnlig ivrig for dets Oprettelse, og dets første Principal blev A. M. Fairbairn (II, 7). Om Aabningsfesten (den højtidelige Indvielse fandt Sted 14. Okt. 1889) og Kollegiets Indretning se Skeats and Miall, Hist. of the Free Churches of England (London 1891) 684 f.

Mansi, Giovanni Domenico, Kirkehistoriker og rom.-kat. Ærkebiskop, fødtes i Lucca 16. Febr. 1692. M. traadte ind i den i hans Fødeby stiftede Kongregation af Guds Moders regelbundne Kanniker, var derpaa i flere Aar Lærer i Teol. i Napoli, men blev kaldt tilbage til Lucca af Ærkebiskop Colloredo, som udnævnte ham til sin Teolog. M. gjorde paa Videnskabens Vegne mange Rejser til Italien, Tyskland og Frankrig, og i Lucca grundede han et Akademi, der særlig skulde syssle med Kirkehistorien og Liturgiens Historie. 1765 blev han Ærkebiskop af Lucca, men allerede 27. Sept. 1769 døde han. M. har oversat Calmets (I, 448) store Bibelværk, udgivet Baronios (I, 223) Annaler med Raynalds Fortsættelse og Pagis Kritik og forskellige andre kirkehistoriske Værker. Hans Hovedværk er dog hans Konciliesamling, der i 81 Foliobind giver en Samling af Aktstykker, vedrørende Koncilierne indtil Midten af 15. Aarh. o: til Konciliet i Firenze (Firenze 1759 f.; anastatisk Tryk, med Fortsættelser, Paris 1901 f.).

Mantik (gr. *mantiké*, af *mantis* »Spaamand«, »Sandsiger«; lat. *divinatio*), Spaadomsgave, Spaadomskunst, svarer paa Hedenskabets Omraade, i alt Fald indtil en vis Grad, nærmest til hvad der paa den hellige Histories Omraade kaldes Profeti. Sandsigeren, Seeren (*mantis*), mener nemlig at have modtaget en Aabenbarelse fra oven, fra Guddomme eller højere Magter, i Lighed med Profeten, der ifølge en modtagen Aabenbaring forkynnder Herrens, sin Guds Villie. Seeren befinder sig derfor, naar han modtager sin Aabenbaring, i en ekstatisk Tilstand (*mania*), der i større eller mindre Grad hemmer eller tilbagetrænger det sædvanlige Bevidsthedsliv. Aabenbaringer kunde ogsaa modtages under Tilstande, der, uden at kunne kaldes ekstatiske i egentlig Forstand, dog havde en vis Lighed med Ekstasen, saaledes igennem Drømme o. lign. »Drømmen kommer fra Zeus«, hed det hos Grækerne. Visse Sygdomme, særlig Dødens Nærmelse, mentes at kunne frigøre den medfødte, men i Almindelighed bundne Spaadomsgave hos Menneskene. Man lagde derfor særlig Mærke til, hvad Mennesker udsagde i deres Dødsstund. Hvad de udtalte lige forud for Døden, mente man, maatte nødvendigvis blive til Virkelighed. Paa lignende Vis antog man, at Digtere og Kunstnere umiddelbart kunde inspireres af Guddommen. Romerne talte saaledes om *furor divinus*. M. var ikke blot en Gave fra oven, den var ogsaa en Kunst. Hvad Seeren saa og udtalte, var det ofte ikke let at opfatte eller forstaa. Udtalelser af Seere maatte ligesom Drømmesyner tydes, for at det, der paa denne Maade var fremsat, kunde blive til Nytte og Gavn for dem, for hvilke det var bestemt. Alle Aabenbarelser maatte i det hele prøves,

om de vare ægte og virkelig kom fra Guderne, og om de vare til sand Gavn for Menneskene. Thi det kunde tænkes, at Guderne sendte Drømme, Syner og Aabenbaringer til Menneskene for at vildlede dem o. lign. Hertil kom, at ekstatiske Sjælstilstande kunde fremkaldes ved kunstige Midler, Drømme ved natlige Ophold i Templer, Huler, Lunde, ved hvilke Fantasien paavirkedes stærkt. — I flere Oldtidslande, fremfor alt i de gr. Samfund, fandtes der almindelig anerkendte, organiserede Institutioner, i hvilke M. af de her beskrevne Arter havde Hjemstavn, og til hvilke man drog for at søge Raad med Hensyn til Fremtiden, endog langvejsfra, nemlig Oraklerne, der spillede en fremtrædende Rolle i Datidens Liv. Hos flere Folk dreves M. mest af Kvinder. Det var dog ikke blot gennem Aabenbarelser i Menneskets Indre, at de højere Magter antoges at tilkendegive deres Raadslutninger og Bestemmelser med Hensyn til Fremtiden; de mentes ogsaa hyppig at benytte ydre Tegn, Begivenheder i Menneske-, Dyre- eller Naturlivet, til at give Menneskene Meddelelser eller Antydninger om Fremtiden. Disse Tegn, som det gjaldt om at tyde rettelig, vare enten hørlige (*omina*, som Ord med dybere Betydning o. s. v.) eller synlige (*prodigia*). Disse sidste kunde være af mange Arter. Først maatte man agte paa usædvanlige Hændelser i Natur- og Menneskelivet, Jærtegn, Fremtoninger paa Himlen, Førmørkelser, Stjerner indbyrdes Stilling o. s. v. Men ogsaa Tildragelser af en mere dagligdags Art antoges at kunne indeholde Varsler, endog af stor Betydning. Hos nogle Folk var der uddannet en hel Videnskab eller vel rettere en Pseudo-Videnskab om Tydningen af saadanne Tildragelser og Sammentræf og om, hvad man deraf kunde lære om Fremtiden. Et af de Folk, om hvis M. vi besidde talrige Oplysninger, er Assyrierne, fra hvem vi have en Mængde Optegnelser om Tydning af alle Slags Tildragelser og Fremtoninger. De ere skrevne med Kileskrift og ere fundne i Assyrien, men oprindelig stamme de vistnok fra Babylonien. En Gren af M., der havde naaet en tidlig og mærkelig Udvikling hos disse Folk, ligesom for øvrigt ogsaa hos andre Folk, var Astrologien, Stjærnetydningen. Blandt de Midler, ved hvilke man søgte Tegn, der kunde give Oplysning om Fremtiden, maa vi fremdeles særlig nævne Iagttagelser af Offerdyrenes Indvolde (Hieromanti), af Fuglenes Flugt (Augurer), af de Kredse, som en i Vandet kastet Genstand frembringer (Hydromanti) o. s. v. Aarerne i et Menneskes Haand mentes at give Oplysning om hans Fremtids Skæbne (Khiro-manti) o. s. v. En egen Art M. henvender sig til de afdøde Aander. Saadanne Aandebesværgelser (Nekromanti) danne en Overgang til den med M. nær beslægtede *Magi* (S. 138), hvis Karaktermærke det er ved Formularer, Besværgelser, Ceremonier, Trolddomskunster o. lign. at tvinge højere Magter, overnaturlige Væsner eller afdøde Aander til at udføre, hvad Besværgeren forlanger. Aanderne mentes nemlig ligefrem at maatte tvinges ved Besværgelser eller lign. til at røbe Fremtiden. Men forsvandt ikke med Hedenskab; den kom atter frem i Middelalderen, saaledes i Ordaller, og i vore Dage, i Spiritisme og lignende. V. S.

Manuale (*Enchiridion*) kaldes stundum indenfor Romerkirken den »Haandbog«, der indeholder Vejledninger til Udførelsen af de liturgiske Handlinger.

Manuel, Niklaus, schweiz. Kunstner og Digter, f. o. 1484 i Bern. Han skal efter én Beretning have været en uægte Søn af Apotekereren Emanuel Aleman, og han bar en Tidlang Navnet Aleman. Som Kunstner kaldte han sig »Deutsche«, hvorfor hans Malersignatur var N. M. D. Andre mene, at han var en søgte Søn af Joh. Manuel de Alemannis og forklare Navnet »Deutsche« som en Oversættelse af *de Alemannis*. Indtil 1522 levede N. M. alene for Kunsten, som Maler, Træskærer og Arkitekt. Allerede 1515 skrev han dog selv Vers til den Dødedans, han havde malet paa Dominikanernes Kirkegaardsmur i Bern, og 1522 traadte han frem med et Par Fastespil, der indeholdt stærke Angreb paa Romerkirken. De gjorde Indtryk paa mange og brød Vej for Bertold Hallers (II, 335) Virksomhed. Kort efter var N. M. med i det ital. Hærtog, baade ved Stormen paa Novara og ved Nederlaget ved Bicocca, efter hvilket han digtede sin »Bicocca-Sange«. 1512 var han bleven Medlem af det store Raad i Bern, 1523 blev han Landfoged i Erlach. Der skrev han 1525 sin Satire om Afladshandelen og 1527 en Spottesang om »Ecks og Fabers Badenfahrt« (I, 199). Ved Disputatsen i Bern 1528 (I, 271 a) var N. M. »Herold«, og paa den Tid skrev han Satirerne om »den syge Messe« (overs. paa Dsk og udg. af S. Birket Smith, Kbhvn 1893) og om »Messens Testament« og »Afgudernes [o: Helgenernes] Klagesange«. S. A. traadte han ind i Berns lille Raad og dermed i Regeringen; kort efter blev han ogsaa Medlem af det Udvalg, der skulde ordne de kirkl. Forhold og vaage over Ægteskaberne. 1530 skrev han et nyt Fastespil, »Barbali«, om en Moder, der vilde have sin Datter i Kloster. Hans Død sættes til 30. April 1530 eller til 20. April 1536. Hans Skrifter ere udg. af J. Bächtold (Frauenfeld 1878). Jvf. S. Birket Smiths ovenfor nævnte Udgave af »den syge Messe«; C. Grünisen, N. M. Leben und Werke (Stuttg. 1837); G. F. Rettig, Ueber ein Wandgemälde von N. M. und seine Krankheit der Messe (Bern 1862); B. Händcke, N. M. D. als Künstler (Frauenfeld 1889).

Manzoni, Alessandro, ital. Digter, f. i Milano 1785; død steds 1873. I sin tidlige Ungdom en Tilhænger af Voltære blev han, navnlig efter sit Giftermaal 1808 med en Genferinde, der var gaaet over til Romerkirken, en troende Kristen. Den gryende Romantik i Tyskland og Frankrig havde ogsaa øvet sin Indflydelse paa ham. Fra 1812 udsendte han skønne kristelige Hymner (*Inni sacri*) og blev snart sit Folks Yndlingsdigter. Han digtede ogsaa flere Tragедier, men opnaaede Verdensberømmelse ved sin Ode »Den 5. Maj« ved Napoleons Død. Mest Udbredelse har dog hans historiske Roman *I promessi Sposi* (3 Bd., 1825—27; dsk Overs. 1874—75 ved J. C. Barth, »De Trølovede«), som hører blandt Verdenslitteraturens klassiske Værker. Efter denne Roman udgav M. kun spredte Smaadigte og nogle historiske og kritiske Afhandlinger. M. er en af de ædleste Skikkelser i den nyere ital. Literatur. A. J.

Maok, Fader til Kong Akis i Gat (1 Sam. 27, 2), samme Navn som Ma'aka i 1 Kong. 2, 39, men næppe samme Person.

Maon. 1. En Stamme i nær Forbindelse med Edomiterne. M. nævnes kun Dom. 10, 12, men er det samme som Meuniterne. Disse omtales i 1 Kron. 4, 41 (Dsk Overs. har i Stedet for »Meunim« et Fællesnavn: Boliger) og under Josafat (2 Kron. 20, 1; jvfr. V. 10 og 23: fra Seirs Bjerg) og Ussia (2 Kron. 26, 7). Fra meunitiske Krigsfanger, som Jøderne have taget i de paa sidstnævnte Steder omtalte Sejre, nedstamme sandsynligvis de Meuniter, der i Esra 2, 50 (Neh. 7, 52) nævnes blandt Temples Livegne. Om Meuniterens Bopladser minde vistnok Májim, et vandrigt Sted sydvestlig i Edom, og Ma'an S. Ø. for Petra ved Karavanvejen til Mekka. Nogle have formodet en Sammenhæng med Minæerne i Sydarabien, men dette er endnu ikke tilstrækkelig stadfæstet (Buhl, Gesch. der Edomiter, 40 f.). — 2. En By i Juda, sydlig for Hebron (Josva 15, 55), bekendt fra Davids Historie (1 Sam. 23, 24 f. 25, 2), nu Ma'in. Med denne By staar Navnet M. 1 Kron. 2, 45 øjensynlig i nær Forbindelse. — Se endvidere Ba'al-meon. L. G.

Maoriere, de nuværende indfødte paa Ny Zeeland, et polynesiske Folk, som dels tilintetgjorde, dels optog i sig de oprindelige Papua-Indbyggere, er et ganske kønt Folk med veldannede Ansigter, olivenbrun Hudfarve i flere Nuancer, langt, sort Skæg, korte, noget brede Næser, skinnende Øjne og en skarp Forstand. I deres Frihedstid klædte de sig i nedhængende Græsmaatter, boede i befestede Landsbyer med lave Huse, levede af Agerbrug (Taro og Yams) og Fiskeri og var Menneskeædere. Midtpunktet i deres Religion var det saakaldte Tabu (hellig, ukrænkelig). »Tabu« var Høvdinger og alt, hvad de ejede; fremdeles alt, hvad en »Tabu« berørte. Dødsstraf ramte den, der krænkede nogen eller noget »Tabu«. Kun de, der var berettigede til at belægge med »Tabu«, kunde igen ophæve det. De tapre og Høvdinger udmærkede ved Tatovering. Krigsfanger spistes eller blev Slaver. Polygami herskede. Siden 1840 er Landet engelsk Koloni og de c. 43,000 M. (hvoraf over 40,000 paa Nordøen) repræsenteres i Ny Zeelands Parlament af 6 Repræsentanter. C. M. S. (siden 1814, ved Samuel Marsden) og Wesleyanerne (siden 1822) begyndte Missionsarbejdet. 1849 var omtrent de halve M. kristnede. Men et Oprør mod Englænderne fra 1861—65 forstyrrede en stor Del af Arbejdet og bragte en af Kristendom, Hedenskab, Mormonisme og Spiritisme sammensat Blandingsreligion, Hauhausime, i Fart. Dog blev de indfødte Præster og en Del af Menigheden tro. Efter Krigen kom Missionsarbejdet igen i Gang, og nu (1901) har den anglikanske Mission 18,403 Kr. (2515 Komm.), Wesleyanerne 3600 (957 Komm.), 700 i Tilslutning til de presbyterianske Kolonistmenigheder (211 Komm.); maaske 7200 er Katoliker og Resten, godt 13,000, Hedninger eller halve Hedninger. Fr. S.

M. A. Oxon, pseudonym Betegnelse for Spiritisten William Stainton Moses, se d. Art.

Maphrian, se I, 590 a.

Mara, en Brønd med saltholdigt Vand, hvor Israellitterne lejrede sig 3 Dage efter Overgangen

over det røde Hav (2 Mos. 15, 23; 4 Mos. 33, 8). Ved et Under blev Vandet drikkeligt. De fleste identificere M. med Brønden Havara paa Vejen fra Suez til Sinai, men Overgangsstedet kendes ikke med Sikkerhed, hvorfor M. ogsaa kunde soges nordligere. L. G.

Mara hed en ukendt Syrer, der skrev et Brev til sin Søn Serapion, i hvilket han hentyder til Kristus som »den vise Konge«, der »lever i de Love, som han har kundgjort«. Cureton, der har udgivet dette Brev (i »Spicilegium Syriacum«, London 1855, 73), mener, at det er rettet til den Serapion, der var Antiochias 8. Biskop og tiltraadte sit Embede 190.

Mar'ala, et Sted paa Sebulons Vestgrænse (Josva 19, 11); ubekendt.

Maranata, et aram. Udtryk i Slutningen af 1 Kor. (16, 22). Det er i Virkeligheden 2 Ord, en kort Sætning, og kan opløses enten: maran atâ o: Herren er kommen, eller: maranâ tâ o: Herre kom! De gr. Fædre tog det paa den første Maade, men Fortolkerne have længe følt, at Sammenhængen langt snarere kræver en Hentydning til Kristi fremtidige Genkomst. Derfor maa den anden Opløsning, der fra 1884 (Bickell) er bleven gængs, afgjort foretrakkes. Den støttes ogsaa af Udtrykkets Brug i andre gl. kr. Vidnesbyrd (f. E. De 12 Apostles Lære og De apostolske Konstitutioner); jvfr. ogsaa Slutningsudbruddet i Joh. Aab. (22, 20): Kom, Herre Jesus! Uden Tvivl har M. været et almindelig kendt Bensusdraab hos de ældste Menigheder og fulgte som Abba o. lign. Ord med Evangeliet ud over de første Kr.s jød. Modersmaals Omraade. L. G.

Marbach, Johann, tysk Lutheraner, f. 14. April 1521 i Lindau ved Bodensøen, kom 1536 til Strassburg og 1539 til Wittenberg, hvor han var en af Luthers Hus- og Bordfæller. 1541 blev han Diakon i Jena, men s. A. rejste han til Paul Fagius i Isny i Schwaben for at fortsætte sine hebr. Studier. 1543 vandt han Doktorgraden i Wittenberg og blev s. A. Fagius's Efterfølger. 1545 blev han kaldt til Strassburg og var til 1558 Præst ved Nikolajkirken dér; 1546 blev han tillige Medlem af St. Thomas-kirkens Kapitel, 1549 Prof. ord. og 1552 Hedios Efterfølger som Præsident for Kirkekonventet. J. M. stod baade Hedio og Bucer meget nær, men efter Bucers Død traadte hans afgjorte Lutherdom stærkere frem, og han optog da en Kamp med de ref. og unionistiske Elementer i Strassburg, bl. a. med Zanchi, Medlem af den fr. Menighed, og med Gymnasiets Rektor, Joh. Sturm. Kampen endte med, at Strassburg blev bestemt luth. og fik en helt luth. Kirkeordning. J. M. gik ud fra, at Strassburg, ved Godkendelse af Wittenberger-Konkordien (se d. Art.), havde stillet sig paa Lutherdommens Grund, og med denne Forudsætning virkede han for Strassburgs Lutheranisering og kæmpede mod Calvinisterne, Schwenkfeldianerne og Gendøberne. Ogsaa mod Jesuiterne optraadte han i et Skrift »von Mirakeln und Wunderzeichen« (1571). Han døde 17. Marts 1581.

Marburg, Øvre-Hessens Hovedstad i Lahndalen, var først bekendt som den hl. Elisabeths (I, 747) Enkesæde. Senere rejstes der over hendes Grav en prægtig Kirke. I Kraft af Homberger-Synodens Beslutning (1526) aabnedes

der, ved Hjælp af sækulariseret Klosterlands, i M. et Universitet, der fik et afgjort evangelisk Præg. I M. holdtes den bekendte Religions-samtale 1.—3. Okt. 1529 (se Art. Luther S. 110 og Art. Zwingli). Efterhaanden som Landgrev Filip af Hessen (II, 50) sluttede sig mere til de Ref., fik Universitetet i M. et bestemt ref. Præg, og 1653—1723 var der end ikke en eneste luth. Lærer ved det. Siden 1723 har Universitetet i M. været moderat ref. eller uneret i teol. Henseende. Blandt M.-Teologerne i nyere Tid maa især nævnes A. F. C. Vilmar (se d. Art.), der virkede i Marburg 1855—68. Nu har M.-Universitetet flere dygtige Lærere af Ritschls Skole, bl. a. W. Herrmann (II, 409).

Marca, Pierre de, den videnskabelige Grundlægger af Gallikanismen, født 24. Jan. 1594 paa Slottet Gant i Béarn i Nærh. af Pau. Han studerede Jura i Toulouse og blev 1615 det eneste rom.-kat. Medlem af Raadet i Béarn. 1621 blev han Præsident for det nys oprettede Parlament i Pau; 1639 kom han til Paris som Medlem af Statsraadet. Dér fik han af Richelieu det Hverv at fremstille den fr. Stats Opfattelse af Forholdet til Kirken, og 1641 udkom første Del (de 4 første Bøger) af hans Værk: *De concordia sacerdotii et imperii seu de libertatibus ecclesiae Gallicanae*. 1642 sættes Bogen paa Index (Reusch, Der Index II, 364 f.), men M. lod trykke en anonym Memoire, i hvilken det blev fremhævet, at Forf. af *De concordia etc.* havde bekæmpet en hel Del yderligt gaende gallikanske Sætninger, hvorfor han snarere fortjente Roms Ros end Censur. 1642 blev M., der siden 1632 var Enkemand, udnævnt til Biskop af Conserans, men Rom modsatte sig hans Indvielse, indtil han efter lange Forhandlinger (i Juni 1647) havde underskrevet en Tilbagekaldelse. 1648 blev han da endelig bispeviet. 1652 blev han udnævnt til Ærkebiskop af Toulouse, men ogsaa denne Gang gjorde Rom Vanskeligheder, og først 1654 kom Stadfæstelsen. 1662 blev han udnævnt til Kard. de Retz's Efterfølger som Ærkebiskop af Paris, men han døde allerede 29. Juni s. A., 3 Dage efter at have modtaget den pavelige Bulle med Stadfæstelsen af Valget.

Marcella, en højbyrdig romersk Kvinde, der hørte til Kirkefaderen Hieronymus's Kredss, havde modtaget sine første Tilskyndelser til det asketiske Liv fra Athanasios, medens denne 340 som landflygtig opholdt sig i Rom. Da hendes Mand døde 7 Maaneder efter Brylluppet, fik hun endnu mere Lyst til at føre et asketisk Liv, og 382 kom hun under Hieronymus's Paavirkning. Han skrev for hende 15 Traktater om vanskelige eksegetiske Spørgsmaal og om kirkehistoriske Emner. Hieronymus, Paula og Eustochium (I, 819) søgte at faa M. til at rejse til det hl. Land, men hun blev i Rom og trak sig efter sin Moders Død tilbage til et lille Hus udenfor Byen. M. var meget virksom for at faa Pave Anastasios I til at fordonhne Origenes; »til denne herlige Sejr«, siger Hieronymus, »var M. Ophavsmand«. Hun overlevede Alarik's Erobring af Rom (410), under hvilken hun led en Del, fordi man troede, hun vilde skjule sine Rigdomme.

Marcellina hed en Tilhængerinde af Karpokrates (II, 786), der under Biskop Aniketos

(d. o. 166) lokede mange over til den karpokratianske Gnosis.

Marcellinus, rom. Biskop fra 30. Juni 296 til (25. Okt. ?) 304. Han lod Kallistos's og Priscillas Katakombe udvide, og i den sidste (ved Via Salaria) fik han sin Grav.

Marcellus, Helgener. Foruden den rom. Biskop M. (se nedenfor) nævnes især 5 andre Helgener af det Navn: 1) M., der skal have lidt Martyr døden i Chalons o. 140. Hans Martyr dag er 4. Sept.; 2) Centurionen M., der paa Kejser Diocletians Fødselsdag (298 ?) blev halshugget i Tanger; 3) M., der skal have lidt Martyr døden i Argenton i Frankrig under Kejser Aurelian. Han og den fornævnte M. mindes 29. Juni; 4) M. fra Apamea i Syrien, der blev brændt af de vrede Hedninger under Theodosius d. st., fordi han gik saa voldsomt frem mod Tempelne; 5) M., Biskop af Dié i Frankrig (d. i Beg. af 6. Aarh.), der mindes 9. April.

Marcellus. Paver. M. I (308—309) blev Pave, efter at Pavestolen havde staaet ledig 3—4 Aar. Om hans Papat vides kun lidet med Sikkerhed. Ifølge Th. Mommsen opføres han endog med Urette paa Pavelisten (*Ordo et Spatia Episcop. Roman. in Libro Pontificali*, i »Neues Archiv f. deutsche Geschichtskunder, XXI, 335 f.). Der var store Stridigheder i den rom. Menighed om, hvorledes man skulde forholde sig til de i den diocletianske Forfølgelse faldne (*lapsi*), og M. synes her i Modsætning til sin Modpave, Heraclius, at have indtaget et strengt Standpunkt. For at skaffe Ro i Byen forviste Maxentius dem begge. Han synes at maatte være kommet tilbage og skal være begravet i Priscillas Katakombe. At han undertiden nævnes som »falden«, beror paa en Forveksling med hans Forgænger Marcellinus. Pave Damasus skrev ham en Gravskrift i 8 Heksametre om hans Fortjenester (i de Rossi, *Inscriptiones christianæ urbis Romæ*, II, Rom 1888, S. 62, 103, 108, og *La Roma Sotteranea*, II, Rom 1867, S. 204 f.). (*Liber Pontificalis*, ed. Duchesne I, Paris 1886, 164; Jaffé, *Regesta pontificum roman.* I², Leipz. 1885, 26). — M. II (10. April—1. Maj 1555), var f. 1501, blev Kardinal 1539 og overværede som Kardinal-Legat den første Periode af Kirkemødet i Trident. Som Pave beholdt han sit Døbenavn (Marcello Cervini). Han ønskede alvorligt en Kirkereform paa middelalderlig Grund, men hans tidlige Død gjorde Ende paa de Forhaabninger, der var sat til ham. Han vilde have bandlyst den polyfone Kirkemusik, men omstemtes, da han hørte Palæstrinas (senere saa kaldte) Missa Papæ Marcelli. (Ranke, *Die römischen Päpste* I⁹, Leipz. 1889, 182 f.). — S. A. B.

Marcellus af Ankyra, se Markellos.

Marcellus af Skálholt var en eng. Franskkaner munk, der i over 20 Aar havde ført et omstørendt og lidet hæderligt Liv. 1448 blev han Biskop af Skálholt paa Island og tillige pavelig Nuntius og Indsamler af Pavens Indtægter i Norden. Han har rimeligvis 1450 kronet Christi I i Trondhjem, og Kongen fik Kapitlet til at vælge ham til Ærkebiskop dér, men Rom vilde ikke anerkende ham. En anden (Birger Magnusson, Ærkepræst i Upsala) var allerede udnævnt til Indsamler i hans Sted, og han var stævnet til Rom. Da M. kom der-til, blev han ilde modtagen, og paa Hjemreisen

fra Rom blev han fængslet i Köln (1451). Det lykkedes ham imidlertid at undslippe, og Christi I tog sig af ham, gav ham Plads i sit Kancelli og skænkede ham Vestmæns i Forlening. M. skal være druknet ved den svenske Kyst 1462 (eller 1460). Til Island kom han aldrig; han lod Vikarer styre Skálholt.

Marchese, Vincenzo, lærd Dominikaner, f. i Genova 24. April 1808, grundede i sin Fødeby det figuriske Selskab for Fædrelandets Historie. D. 24. Jan. 1891. Han har bl. a. skrevet: *Memorie dei piu insigni pittori, scultori e architetti Domenicani* (I—II, Bologna 1878⁴).

Marchesi, Domenico Maria, rom.-kat. Biskop, f. paa Sicilien o. 1610, var Dominikanermunk, men blev 1688 Biskop af Pozzuoli og døde 1692. Foruden Helgenkroniker har han skrevet en *Theologia dogmatica et moralis* (Napoli 1685).

Marchi, Giuseppe, lærd Jesuit, f. i Udine 1795, d. i Rom 1860, grundede Lateran-Museet og har Fortjeneste af Museum Kircherianums (II, 778) Ordning og Udvidelse.

Marchi, Jesper, hvis Fødsels-Tid og -Sted er ukendt, blev, efter i Udlandet at have erhvervet sig Magistergraden, Spr. i Vadstena under Erik XIV's Regering. Som Fuldmægtig for Linköping Stift deltog han i det Koncilium, som blev afholdt i Upsala 1572, og underskrev dets Beslutning. Da han ikke vilde antage Kong Johans Liturgi, blev han fordreven og tog sin Tilflugt til Hertug Karl 1577. Denne ansatte ham s. A. som Spr. i Ullervad i Vestergötland og Provst i Vadsbo Herred. Da der opstod Strid mellem Hertugen og Biskop Jakob af Skara, som havde antaget Liturgien, og Hertugen ikke vilde, at de Præster i hans Hertugdømme, som tilhørte Skara Stift, skulde rette sig efter den liturgistiske Skara-Biskop, saa oprettede han en Superintendentur af Värmland, Vadsbo og Valla Herred i Vestergötland og gjorde J. M. til Superintendent, efter 1583 med det ny anlagte Mariestad til Sæde. Han skulde vaage over Kns Lære og Ceremonier, over at intet, som stred mod Guds Ord, blev indført, samt have Opsyn med Skolerne. J. M. visiterede flittigt og holdt Præstemøder. Han døde 25. Marts 1592. Under Kong Johans Forfølgelser af Anti-Liturgisterne, spredte det Rygte sig, at man blandt Laurentius Petris efterladte Papirer skulde have fundet den profetiske Vise om »Stenen i grønne dal«, der sagdes oprindelig at have staaet skrevet paa en Sten i Jämtland eller, efter en anden Version, i Helsingeland. Aldeles uden Grund er den bleven anset for en sv. Folkevisne. Allerede i Begyndelsen af Aarh. synes omhandlede Profeti at have været kendt i Danmark, og i hvert Fald har man i Sverig indskrænknet sig til at lokalisere den danske Tradition. Imidlertid har J. M. digtet en Vise, som er en Udølgelse i 14 Strofer af nævnte Profeti, en Slags Variation af det gamle Tema. Fra Rygtet om, at Stenen paa Erik XIV's Tid er faldet, henter Sangeren den Spaadom, at Verdens Undergang er nær. Digtet vakte Kongens Forbitrelse og opfattedes af de samtidige som et Partiskrift.

O. A.

Marcon, se Markion.

Marcus, Evangelist, se Markos.

Marcus, Biskop af Slesvig, fulgte efter Henrik

(Erik), der døde 963, og blev selv 965 efterfulgt af Egvard.

Marcus, Pave, var en født Romer, der efter Sylvesters Død besteg St. Peters Stol og sad paa den fra 18. Jan. til 7. Okt. 336. Han skal have bygget 2 Basilikaer i Rom.

Marcus Aurelius Antoninus, rom. Kejser fra 7. Marts 161 til 17. Marts 180, var født i Rom 26. April 121 og blev tidlig indviet i Filosofien. Hans Regeringstid var opfyldt af Krig, men dog fandt den filosofiske Kejser Tid baade til at give Love og til at dyrke Studierne. Som Filosof var han en stoisk Eklektiker, der troede paa den alt gennemtrængende Verdensfornuft. Epiktetos's Skrifter vare hans Yndlingslæsning. I Religionen søgte han at undgaa »det taabelige«, i Filosofien og som Forfatter Sofferi og Prunk. I de kr. Martyrers Frejdighed over for Døden saa han Haardnakkethed og Lyst til at vække Opsigt. Under ham forefaldt der stedlige Forfølgelser af de Kr., og 177 udstedte han et Reskript, der befalede at straffe de Tilhængere af nye Sekter og Religioner, der gjorde Folket uroligt ved deres Overtro. Efter det udbød der Forfølgelser baade i Lilleasien og i Gallien (Lyon og Vienne). I hans sidste Dage vældede mange Ulykker ind over Riget, og da M. A. laa paa Sottesengen i Pannonien, sagde han til sine Venner: »Græder ikke over mig, men græder over Pesten og Elendigheden alle Vegne«. Denne kronede Stoiker stod i et inderligt Forhold til meget i den gamle Folkereligion og troede paa Orakler og Drømme. Han værnedes af umyndige, forsvarede Slaverne mod deres Herrer Ubillighed og kæmpede mod Usædeligheden ved Politiforholdsregler. Foruden Breve til Fronto have vi fra M. A. Haand de 12 Bøger »Selvbetragtninger« (*εἰς ἑαυτὸν*) paa Gr. (overs. paa Dsk af Bastholm, Kbhvn 1805), nogle aforistiske Dagbogsblade og Reflexioner. Paa Piazza Colonna i Rom staar hans Søjle, paa Capitolium hans Rytterstatue (E. Renan, M. A. et la fin du monde antique, Paris 1883⁵; E. Zeller, M. A. A., i »Vortrige und Abhandl.«, Leipzig. 1875², 89 f.).

Marcus Eremita, se Markos.

Marcus Eugenicus, se Markos Evgenikos.

Mardokai. 1. En af Hovedpersonerne i Esters Bog, Fætter til Ester og Fosterfader for hende (Ester 2, 5 f.), af Benjamins Stamme, hvor hans Herkomst føres tilbage til Kis, Sauls Fader. Efter den onde Hamans Henrettelse ophøjedes M. i hans Sted til Kongens Minister og blev sammen med Ester sine fød. Landsmænds Beskytter. De apokryfe Tillæg til Esters Bog forherlige yderligere M. Den 14. Adar kaldes Mardokai-Dagen (2 Mak. 15, 37). M.s Navn svarer til det babylonske Navn Mardukēa : tilhørende Marduk (Babels Hovedguddom). Nogle udtale Navnet Mordokai eller Mordekai, men det babyl. Navn og LXXs *Μαρδοχαῖς* give Udtalen med a. Fortrin. — 2. En af de fød. Ledere ved Tilbagekomsten fra Babel (Esra 2, 2; Neh. 7, 7). — L. G.

Maresa, judæisk By i Slettelandet (Josva 15, 44), nu Ruinerne Maräs ved Bêt-djibrin i sydvestl. Retning. Rehabeam befæstede den (2 Kron. 11, 8), og ved M. sejrede Asa over Kusiten Serah (2 Kron. 14, 9 f.). Ellers nævnes den 2 Kron. 20, 37; Mi. 1, 15; ogsaa 1 Mak. 5, 66 [i Stedet for »Samaritæ«, se Josefus] og 2

Mak. 12, 35 (Marisa). Ogsaa 1 Krøn. 2, 42 og 4, 21 er det sandsynligvis Byen M., der omtales.

Maresius, Samuel, ref. Teolog, f. i Oisemont i Picardiet 9. Aug. 1599, studerede Teol. i Saumur under Gomarus og senere i Genève under Diodati, Turretini o. a. 1620 blev han optagen blandt det fr.-ref. Præsteskab og var først en kort Tid evang. Præst i Laon; derpaa blev han 1624 Præst og Prof. i Sedan, og efter at han havde vundet den teol. Doktorgrad i Leiden, tiltraadte han sit Professorat i Sedan (1625). Til Advarsels for de Ref., der gik over til Romerkirken, skrev han (1628): *Préservatif contre la révolte*. 1632 blev han udnævnt til fr. Præst i Maastricht, men da Hertugen af Bouillon, Maastrichts Kommandant, gik over til Romerkirken, tog han imod Embedet som Præst for den wallonske Menighed i Herzogenbusch; senere blev han Prof. ved *schola illustris* dér og Inspektør for de lat. Skoler. 1643 tiltraadte han et Professorat i Groningen og virkede dér som Prof. og fr. Præst. Hans Ry var saa stort, at alle ref. Højskoler kappedes om at vinde den berømte Lærer, og 1673 havde han taget imod en Kaldelse til Leiden, men han døde 18. Maj s. A., inden han havde kunnet overtage det nye Embede. M. var en ortodoks af det reneste Vand, og hans *Collegium theologicum sive breve systema universæ theologie*, var en skolastisk Fremstilling af den ref. Ortodoksi, der vandt stor Udbredelse (1. Udg. 1645; sidste 1673). Desuden har han skrevet polemiske Arbejder, rettede mod Socinianismen, Arminianismen, Cartesianerne, Coccejanismen, Amyrauld, Labadie, ja endog mod G. Voëtius. Han var den ref. K.s Calov.

Marezoll, Johann Gottlob, tysk Præst, f. 25. Dec. 1761 i Plauen i Voigtlandet, studerede Teol. i Leipzig, blev 1789 Universitetspræst i Göttingen. Her skrev han »Andagtsbog for Fruentimmer« (dsk Overs. ved F. H. Guldberg, 1794, og 1797 f. ved M. F. Liebenberg) og »Om den gejstl. Talers Bestemmelse« (dsk Overs. ved A. P. Meden, 1795); i den sidste udviklede han, at en Prædiken ikke skal indeholde, hvad Kristus har lært, men hvad han vilde have lært, hvis han havde levet i det 18. Aarh. 1794 blev M. Andenpræst ved Petri Kirke i Kbhvn, efter at være bleven ordineret af Prof. Stäudlin, der selv ikke var ordineret. Han blev hurtig Modpræst, men taalte ikke det danske Klima, hvorfor han atter søgte Embede i Tyskland. 1803 blev han, ved Herders Hjælp, kaldet til Jena som Superintendent og Prof., og dér døde han 15. Jan. 1828. Allerede 1804 havde han nedlagt Professorembedet. Hans Prædikener bleve udg. i 9 Bd. M. var en af de betydeligste Repræsentanter for Rationalismen paa Prædikestolen.

Margareta, kvindelig Missionær af lappisk Byrd, nævnes første Gang 1389. Da modtog hun i Malmø af Dronning Margrethe og Ærkebiskoppen af Lund et lat. Brev til Lapperne, i hvilket Ærkebiskoppen formandede disse til at opgive deres Afgudsdyrkelse og lovede dem Kristenfolkets Hjælp. I Slutningen af Brevet anmodes Ærkebiskoppen af Upsala om at hjælpe M. paa alle Maader. Abbed Sten i Munkeliv Kloster gav i et Brev til Ærkebiskoppen af

Upsala M. det Vidnesbyrd, at hun var oprigtig from, og at hun Nat og Dag længtes efter at udbrede den kr. Tro blandt det lappiske Folk. Med disse Breve og med en Anbefaling fra en Fransiskanermunk i Stockholm gik M. til Upsala, hvor Dekanen Henrik og andre Kanniker modtog hende venligt og gav hende en Anbefalings-skrivelse, hvori der tales om, at hun har haft nogle hemmelige Syner og indre Tilskyndelser. De aandelige Fædres Skrivelser er rettet til, opfordres til nærmere at prøve disse Syner og afgøre, om M. skulde have Lov til frit at udtale sit Hjertes Mening, eller om hun burde tie. Hvad M. har udtrettet, vide vi ikke, men denne lappiske Kvinde staar som et Vidne om den relig. Vækkelse blandt de sv. Kvinder i Birgittinernes Dage.

Margarita. I den gr. K. kaldes den Skaal, i hvilken den indviiede Hostie gemmes, M. (o: Perle), og de Stykker af Hostien, som Præsten lægger til Side til syge, kaldes *Margaritæ*. I den lat. K. betegnes ved M. en Oversigt over eller et Uddrag af et større kirkeretligt eller eksegetisk Værk.

Margrete, Helgeninder. M., en af de 14 Nødhjælpere (se d. Art.), blev i den gr. K. prist som Jomfru og Martyr. I det 7. Aarh. blev hun ogsaa fejret i Vesterledet, navnlig i England. De Martyrakter, der foreligge om hende baade paa Latin og Gr., ere uægte, derfor véd man ikke, hvornaar hun levede, eller hvorfor hun i Reglen afbildes med en Drage. Legenden lader det pisidiske Antiokia være hendes Fødeby, og i den fortælles der, at den mægtige Olybrios (under Maximian eller Diocletian) gjorde hende Ægteskabstilbud; men da M. afviste ham, blev hun halshugget. 20. Juli er hendes Helgendag (Holland, Die Legende der heil. M., Hann. 1863). — 2) **M. af Cortona**, en kvindelig franskansk Tertiær, blev født 1247 i Lavian i Bisped. Chiusi. En ugift Adelsmand forførte den skønne Kvinde og havde hende hos sig i 9 Aar. Efter hans Død oplevede M. en religiøs Vækkelse, og derpaa blev hun en Bodssøster, der efter en 3aarig Prøvetid fandt Optagelse i Frans's tredje Orden (1277). Hendes asketiske Liv vakte stor Beundring, og da hun var død (22. Febr. 1297), talte man om Undere ved hendes Grav. Benedict XIII gav hende Plads paa Helgenlisten, og 22. Febr. blev hendes Helgendag (Lechner, Das myst. Leben der heil. M. von C., Regensb. 1862). —

3) **M. af Lothringen**, Datter af Hertug Frederik af Lothringen og Jolanthe af Anjou, er født 1463. 1488 blev hun gift med Hertugen af Alençon, der byggede et Klarisse-Kloster til hende i Alençon. Da hun var bleven Enke, lod hun sig optage i Frans's tredje Orden og brugte sin Formue til Kirker, Hospitaler og Klostre. 1520 traadte hun selv ind i det Klarisse-Kloster, hun havde grundet i Argentan, og dér døde hun 2. Nov. 1521. 2. eller 5. Nov. er hendes Helgendag. — 4) **M. Maria Alacoque**, se I, 45. — 5) **M. fra Maria Medingen**, se Margrete Ebner (I, 707). — 6) **M. af det hl. Sakrament**, Datter af Helgeninden Maria Acarie, f. 6. Marts 1590, traadte ind i Karmeliter-Klostret i Amiens og var senere Priorinde for Klostrene i Tours, Bordeaux og Beaume og døde i Paris 1660 (Boucher, Hist. de la B. Marie de l'incarna-

tion I—II, Paris 1854). — 7) **M. af Savoyen**, Hertug Amadeo II's Datter, fødtes 1382. 1402 blev hun gift med Grev Theodor af Montferrat. Efter hans Død (1415) blev hun Bodssøster af Domingos Orden, og man mente, at Gud, til Løn for hendes Hellighed, altid hørte hendes Bønner, hvorfor hun blev søgt af alle lidende. Hun døde 1464 (G. Reynaud, Vie de la B. M. de S. de l'ordre de S. Dominique, Paris 1674). — 8) **M. af Skotland** blev 1070, i en Alder af 24 Aar, gift med Kong Malcolm III af Skotland. Hun døde 16. Nov. 1093 og blev 1250 af Innocents IV sat paa Helgenlisten. — 9) **M. af Ungarn**, Datter af Kong Bela IV, var et tidligt fromt Barn, der afviste Kongerne af Polens og Böhmens Ægteskabstilbud for at leve i ugift Stand i Dominikanerklostret i Veszprém. Hun døde 18. Jan. 1271.

Marguerite af Orléans, Dronning af Navarra, f. 1492, død 21. Decbr. 1549, Datter af Karl af Orléans, Greve af Angoulême, og Louise af Savoyen. M. fik af sin Moder en fortrinlig Opdragelse, blev 1509 gift med Hertug Karl af Alençon og efter hans Død (1525) med Henrik af Navarra (1527). 1515 besteg hendes Broder Frans Frankrigs Trone, og gennem ham kom hun til at øve stor Indflydelse paa fr. Aandsliv og Kultur. Hun havde tidlig fordybt sig i den hl. Skrift, fulgte interesseret med i alle aandelige Spørgsmaal og blev gennem Mænd som Lefèvre (S. 34), Farel (II, 13) og Brignonet (I, 387) vundet for den begyndende Reformatiønsbevægelse. Hun forsvarede Protestanternes Sag hos Kongen, og hendes Hof i Nérac blev et Fristed for de forfulgte. Ved sine Digte (*Les Marguerites de la Marguerite des princesses*) og navnlig ved *Novellesamlingen L'Heptaméron* har hun vundet en fremtrædende Plads i den fr. Literatur. (Lotheissen, Königin M. v. Navarra, 2. Opl., Berlin 1885; W. Rasmussen, M. af Navarra, Kbhvn 1901; A. Lefranc, Les idées relig. de M. de Navarre, Paris 1898). S. A. B.

Marheineke, Philip Konrad, tysk Teolog, f. i Hildesheim 1. Maj 1780, studerede i Göttingen, blev 1804 Repetent dér, 1805 Prof. extr. og 2. Universitetspræst i Erlangen (der da var preussisk), 1807 Prof. i Heidelberg, 1811 Prof. i Berlin, hvor han døde 31. Maj 1846. M. begyndte sin rige Forfatterbane med forskellige Bidrag til Moralens Historie og Prædikener (i Berlin prædikede han, lidet paaskønnet, i Trefoldighedskirken). 1810—13 udkom en ufuldendt Symbolik (1848, efter hans Død, hans Forelæsninger over kr. Symbolik); 1811 udgav han »Grundlegung der Homiletik«, i hvilken han fremstillede Ofret som Præstedømmets Sjel; 1817 udkom »Gesch. der Deutsehen Reformation« (2. Udg. 1831—34); 1833 optraadte han mod J. A. Möhler (se d. Art.), 1838, som en af »Triariernes«, mod J. Görres (II, 314). M. hørte først hjemme i Schellings Lejr, men gik derpaa over i Hegels. Den 1. Udg. af hans »Grundlehren der christl. Dogmatik« (1819) er skrevet ud fra en schellingsk Grundanskuelse, den 2. Udg. (1827) er helt igennem hegeliansk. Det samme er Tilfældet med de efter hans Død udgivne Forelæsninger over Dogmatik (1847). M. var Hovedet for den højre Side af den hegeliske Skole, og hans spekulative Dristighed gik saa vidt, at han t. E. udtalte: »Enhver

teologisk Erkendelse af det guddommelige Væsen, der er sig selv tro, fører ufejlbart til Erkendelsen af Gud som den treenige. Kun denne Erkendelse svarer til Fornuften, fordi kun den svarer til Genstandens Natur«. Hans Tilhørere klagede over, at »alt blev behandlet ovenfra nedefter, fra Metafysikens Højder; Stoffet var aldrig gennemarbejdet; en stiv Formalisme, en klappende Begrebsmølle, saa at man mistede baade Hørelse og Syn«. (A. Weber, *La systéme dogmatique de M., Strassb. 1857*).

Maria, i Biblen. Hyppigt Kvindenavn paa den nytestamentlige Tid. Det er den gr. Form af Mirjam (2 Mos. 15, 20), der oprindeligt udtaltes Marjam. M. har altsaa bevaret den oprindelige »a«-Lyd. Det skrives i LXX og N. T. ogsaa Mariam (*Μαριάμ*) og hos Josefus Mariamme (f. E. Herodes d. st. s makkabæiske Hustru). Navnet betyder »uden Tvivl« den fyldige«, hvad der efter østerlandske Idealer Marjam (om Moses Søster se Art. Mirjam). Der er følgende: 1. Jesu Moder, Jomfru M., se nedenfor. — 2. En af de galilæiske Kvinder, der fulgte Jesus og stod ved hans Kors. Her nævnes hun i Mt. 27, 56 som M., Jakobs og Josefs (Josés) Moder, og 27, 61, 28, 1 som »den anden M.« blandt Kvinderne, der Paaskemorgen kom til Graven. Hendes Benævnelse efter hendes Børn er særlig nøjagtig hos Mk., hvor hun i 15, 40 kaldes »M., Jakob den lille og Josés Moder«; jvfr. 15, 47, 16, 1. Ogsaa hos Lk. nævnes hun i 24, 10 som M., Jakobs (nl. Moder). Endelig findes hun omtalt i Joh. 19, 25 blandt Kvinderne ved Herrens Kors, hvor »M., Klopas's (nl. Hustru) uden Tvivl er den samme M. (smgln. Mk. 15, 40): Der er ingen Grund til at identificere Klopas med Alfæos, men Klopas har efter Hegesippus været Broder til Jesu Plejefader Josef, og M. altsaa paa denne Maade Jesu Tante. Se nærmere under Klopas (Klopas). — 3. M., Marthas Søster. Hun nævnes kun i de 2 sidste Evangelier, men Salvingen i Betania, hvor hun var den, der salvede Herren, fortælles ogsaa hos Mt. og Mk. Lk.-Evangeliet har Fortællingen »Et er fornødent« (10, 38—42), hvor Interessen er knyttet til dette Ord af Jesus, og Stedet (en Landsby) og Tidspunktet (»medens de vare paa Vandring«) holdes ganske ubestemt; de indledende Ord give kun det Indtryk, at det ikke var i Galilæa, men et Sted paa Vejen til Jerusalem. Saaledes forholdt det sig ogsaa; vi finde i Joh. 11 M. og Martha og deres Broder Lasaros (El'asár) boende i den lille By Betania paa Østskraaningen af Ollebjerget. Alle 3 vare de Jesus inderlig hengivne og elskede af ham (V. 3, 5). Den Forskel i de 2 Søstres Karakter, som Fortællingen hos Lk. giver Indblik i, træder ogsaa frem i Beretningen hos Joh. om Lasaros's Opvækkelse (i V. 20 har M. vel at mærke endnu ikke hørt om Jesu Komme, se V. 28, 29): Martha udadvendt og virkelysten, M. indadvendt og dyb, men begge ét i Troen paa og Kærligheden til Herren. Skulde man sammenligne dem med et Par af Apostlene, minder Martha om Peter, men M. ligner Johannes. Det vilde løvrigt være ønskeligt at rette den ved

Malerkunstens Fremstillinger af Scenen i Lk. 10 gængse Opfattelse, at M. var den eneste Tilhører ved Jesu Tale; V. 39 udtrykker kun hendes Iver og Optagethed af at indse Herrens Ord, da han efter Maaltidet begyndte at tale til de forsamlede; at M. da benyttede Lejligheden til at møttes i sin Sjæl af Livets Ord, var, som Herren sagde, at vælge den gode Del, og tillige den sandeste Æresbevisning overfor den høje Gæst.

Hvem der i saa Henseende naaede længst i skøn og offervillig Tjeneste overfor Herren, viser den 3. Fortælling, hvori de 2 Søstre forekomme: Salvingen i Betania (Joh. 12, 1 f.; jvfr. Mt. 26, 6 f.; Mk. 14, 3 f.). Duften af M.s kostbare Nardus skal aldrig hensvinde i Kristi Menighed.

Den i Lk. 7, 36 f. fortalte Begivenhed i Fari-særen Simons Hus maa uden Tvivl holdes ganske udenfor M.s Liv og Salvingen i Betania, hvis Tid og Omstændigheder vare Evangelisterne saa godt bekendte. Hvad Salvingen i Betania angaar, siges der i Joh. Evangeliet med et vist Eftertryk, at M. var den, der salvede Jesu Fødder og tørrede hans Fødder med sit Haar (Joh. 11, 2, 12, 3). At Salven ogsaa udgødes paa hans Hoved (Mt. 26, 7; Mk. 14, 3) forstaar sig af sig selv, men som karakteristisk fremhæves det hos Joh., at Fødderne salvedes og aftrøddes paa den ejendommelige Maade. Mt., Mk. og Joh. supplere altsaa hinanden, og i Virkeligheden maa Jesu Ytring om Forgribelsen af hans Legemes Salving til Begravelsen (Mt. 26, 12; Mk. 14, 8) bero paa, at han er bleven salvet af Kvindens (M.s) Salve baade paa Isse og Fod. Hvad er det altsaa, Joh. vil med sin Bemærkning i 11, 2 og 12, 3? Rimeligvis dette: at sikre M.s Navn mod For-glemmelse, da det — kun daarlig stammende med Herrens Anvisning i Mt. 26, 13 og Mk. 14, 9 — ikke var optaget i den gængse Over-levering om Salvingen i Betania. Desuden var det Joh. magtpaaliggende, at det udtrykkelige skulde omtales, hvor helt og skønt hun udførte den Kærlighedens Æresbevisning, hvor-med hun tjente Herren; dette fine Træk af Hengivelse af ganske Hjerte, at hun aftrøddede Herrens Fødder med sit eget Haar, skulde ikke glemmes.

Det er tilstrækkeligt at lade Joh.s Bemærkning om M. angaa alene den gængse Over-levering om Tildragelsen i Betania. Fortæl-lingen i Lk. 7, 36 f. berøres slet ikke deraf. Det dér fortalte foregik i Galilæa og et Par Aar før: Sted, Tid og Personer i de 2 Fortællinger ere forskellige. Kærligheden til Jesus er det fælles ved begge Lejligheder, baade hos den tidligere Synderinde, der nu vovede at trænge frem for atøre sin Sjæls Rednings-mand, og hos den rene Kvinde M., der ogsaa først ved Jesus havde følt sig løftet til det sande Liv. Men ellers er der Forskel: det ene er ikke en Gentagelse af det andet, udover dette, som Livet nok kunde frembyde Gentagelser af, at ogsaa Fødderne salvedes. Men man bør ikke oversé, at i Lk. 7 tales der ved Salvingen netop ikke om, at hun med sit Hoved-haar aftrøddede de salvede Fødder. Hun brast i Graad, inden hun kunde faa udført den paa-tænkte Salving; det var da sine Taarer, hun

afviskede af Jesu Fødder med sit Hovedhaar, alt imedens hun bedækkede hans Fødder med Kys (V. 45), og derefter udførte hun Salvingen. Ogsaa dette var skønt og indertlig, men Motivernes Forskel gør de 2 Tildragelser forskellige, medens hver beholder sin Skønhed. Det stor-slaaede prægede M.s Gerning: i Opfattelsen af Jesus som Israels Konge, i Ofrelsen af hvad som helst af timelig Ejendom, og i Hengivelsen af sig selv til hans Tjeneste. Den ene Salving kan altsaa vistnok bestaa ved Siden af den anden.

Man kunde vente at finde M. (og hendes Søster) blandt Kvinderne ved Jesu Kors og Grav. Forklaringen til, at det ikke var Tilfældet, giver maaske Joh. 12, 10. 11. Endnu skal kun bemærkes, at Providence gør Fordring paa at eje M.s Grav (i St. Baume); en sen Legende lader nemlig Lasaros og hans Søstre tage deres Tilflugt til Massilia i Sydgalien.

4. Maria Magdalenen. Denne M. har efter sit Tilnavn haft sit Hjem i Landsbyen Magdala midt paa Gennesaret-Søens vestl. Bred, nu Medjdel, hvor et gl. Vagttårn endnu markerer Beliggenheden. Magdala betyder »Taarnet«. I Mt. 15, 39 skal efter den rette Læsemaade læses »Magadan«, som er et fra Magdala forskelligt Navn. M. nævnes første Gang i Evangelierne Lk. 8, 2 blandt de Kvinder, som tjente og fulgte Jesus; hun var helbredet af ham for 7 onde Aander. Om dette skal forstaaes som den dybest sunkne Tilstand i moralsk Henseende, er ikke klart; der kunde nemlig ogsaa tænkes paa voldsom Sindssyge o. l. (jvfr. den kana'anæiske Kvinde Datter, Mt. 15, 22). Men selv om man vil forstaa det om moralsk Elendighed, er det dermed langt fra at være bevist, at hun og Synderinden »fra Staden« i Lk. 7, 36f. ere samme Person. Lk. giver hverken i Kap. 7 eller 8 mindste Vink i saa Henseende, og i sig selv er det vel ogsaa lidet sandsynligt, at en Kvinde af saadant Rygte kunde faa Adgang til at rejse med Herren, selv om hun lige saa godt som en anden personlig kunde frelses. Den omtalte Identifikation har imidlertid dog været den gængse i Kirken i Middelalderen og til Dels endnu; for Romerkirkens Vedkommende er den fastslaaet i Breviarieret for 22. Juli. Længe har hermed været sammenknyttet den endnu mere vilkaarlige Hypotese, at ogsaa M., Marthas Søster, var den samme Person (f. E. Gregor d. st., hvis Autoritet indtil Reformationstiden beherskede Opfattelsen). Hvad Evangelierne yderligere fortælle om hende, er fra Langfredag og Paaskemorgen sammen med den anden M. og Salome (Mt. 27, 56. 28, 1 og Paralleler). Særlig er i Joh. 20 hendes Sorg over Herrens Død malet, og hvorledes hun først af alle blev hushvalet ved Aabenbarelse af den opstandne Kristus. Mere have Evangelierne ikke om M. De kirkelige Sagn om, at hun skal være død i Efesos eller i Provence (her sammenblandet med M., Marthas Søster), ere uden Værdi. — 5. M., Markos's Moder. Nævnes kun i Ap. G. 12, 12, hvor hendes Hus i Jerusalem ses at have været Samlingssted for de Kr. Sandsynligheden taler for, at det var i samme Hus, Jesu sidste Paaskemaaltid holdtes, og Nadveren indstiftedes. Traditionen herom, der gaar tilbage til 4. Aarh., synes ogsaa at have et Støtte-

punkt i det lille Træk i Mk. 14, 51. 52, der kun findes i Mk. Evangeliet og næppe kan forstaaes paa anden Maade end som Mk.s egen Signatur. Husets Beliggenhed (paa det nuværende Sion) kan vistnok endnu med en vis Sandsynlighed paapeges (Zahn). — 6. En kr. Kvinde, af Fødsel muligvis Jødinde, til hvem Paulus i Rom. 16, 6 sender en Hilsen. L. G.

Maria, Jesu Moder, var ifølgé Lk. 1, 27 Tømrermændens Josefs Trolovede, da Englen Gabriel bebudede hende, der boede i Nasaret, at hun skulde føde den forjættede Messias. At hun var af Davids Aæt, fremgaar vel ikke af Slægt-registrene i Mt. 1 og Lk. 3, men som Moder til Jesus maa hun være det saavel ifølgé Profeternes Spaadomme som efter Jesu eget Ord (Mt. 22, 42f.) og efter N. T.s enstemmige Vidnesbyrd (jvfr. Lk. 1, 32, Ap. G. 2, 30, Rom. 1, 3, 2 Tim. 2, 8, Joh. Aab. 5, 5; 22, 16). Skriften beretter, og Kirken har gennem alle Aarhundreder bekendt, at Jesus blev »undfanget ved Helligaanden og født af Jomfru M.« Efter at M. havde født Jesus i Betlehem, flygtede Josef med hende og Barnet til Ægypten; men da Herodes var død, vendte de tilbage til Israels Land og bosatte sig i Nasaret. M. var nu Josefs Hustru (Mt. 1, 24f.); at hun senere har født ham Sønner og Døtre, er næppe tvivlsomt (Mt. 13, 55f.); den modsatte Paastand fremgaar alene af dogmatiske Motiver (II, 585). Iøvrigt ere Evangelierne Efterretninger om M. faa og sparsomme. Det dybe Ord af hendes 12aarige Søn (Lk. 2, 49) forstod hverken hun eller Josef. Da hun ved Brylluppet i Kana i Utaalmodighed utidigt vil fremskynde Aabenbarelse af Jesu Herlighed, faar hun et irettesættende Svar af Sønnen (Joh. 2). Vil hun og Brødrene gøre Krav paa; at Jesus hører dem særligt til, tilbagevises de af Jesus (Mt. 12, Mk. 3, Lk. 8). Under Korset paa Golgata stod den smertefulde Moder (*mater dolorosa*, jvfr. Lk. 2, 35), men fik da ogsaa Vidnesbyrd om den sønlige Hengivenhed, hvormed Jesus endnu i Døden omfattede hende, idet Yndlingsdisciplen Johannes faar det Hvert at antage sig M.: »Se, det er din Moder«; og fra den Time tog Johannes hende hjem til sit (Joh. 19, 27). Efter Jesu Bortgang nævnes hun i Forbindelse med Apostlene som hørende til de troendes Forsamling (Ap. G. 1, 14); men udenfor dette ene Sted forekommer ikke hendes Navn efter Jesu Død i den hl. Skrift. I Pavlus's Breve nævnes Jesu Moder kun én Gang, og det ganske upersonligt (Gal. 4, 4: »født af en Kvinde«). I Joh. Aab.s Beskrivelse af det himmelske Jerusalem tales om Stadenes Mur med 12 Grundvolde og paa dem Lammets 12 Apostles Navne; men M. nævnes ikke ved Navn. Den hl. Skrift kan derfor ikke være ansvarlig for den overdrevne Dyrkelse, som senere Tider har ladet den »allersaligste« Jomfru M. blive til Del; tværtimod have vi i Jesu egne Ord Lk. 11, 27f. en Dæmper derpaa og en Advarsel derimod.

Men giver den hl. Skrift kun faa Bidrag til M.s Livshistorie, saa véd Apokryfferne og de senere Forfattere saa meget mere at fortælle. Hendes Forældre nævnes Joakim og Anna, der længe levede i barnløst Ægteskab, men ved Englebebudelse forkyndes dem, at de skulde faa et Barn, som Anna straks lover at vie til

Herren. 2 Aar gammelt bringes Barnet til Templet og opvokser dér, idet Engle bringe hende Føde. Da hun var 14 Aar, aabenbarer en Engel Ypperstepresten, at han skal sammenkalde alle Enkemænd, som hver skal medbringe en Stav; og hvem Herren da giver et Tegn, skal tage Maria til sig. En Due flyver ud fra Josefs Stav og sætter sig paa hans Hoved. Ypperstepresten erklærer da ham for den, Gud har udvalgt. Saadanne Legender findes der adskillige af. Efter Jesu Død skal M. have levet 11 Aar i Johannes's Hus og være død i en Alder af 59 Aar (andre sige 72 Aar). Om hendes Død og Himmelfart (se nedenfor) haves rigt udsmykkede Sagn. (Jvfr. F. W. Genthe, Die Jungfrau M., ihre Evangelien u. ihre Wunder, 1852).

Den kristologiske Læreudvikling bidrog ogsaa til M.s Ophøjelse. M. blev Antitypen paa Eva; i Englehilsenen »Ave« fandt man det omvendte »Eva«. Som al Slægtens Fordærv var kommen ind ved Eva, er al Frelse formidlet ved M. Der droges videre og videre Følgeslutninger af den overnaturlige Fødsel. Hun var bestandig Jomfru (*semper virgo*) og havde født *utero clauso*. Begyndte man at nævne hende »Gudsmoder« (*Θεοτόκος*) og ikke blot Kristi Moder, fremkaldte det vel Stridigheder (jvfr. Art. Nestorios), men Konciliet i Efesos 431 stadfæstede Benævnelsens Rigtighed. Saa drives Ophøjelsen videre og videre. Hun sættes i Spidsen for alle Martyrer og var Dronning i det himmelske Kor. Tilkommer der Helgenerne *dulia*, saa bør M. æres ved *hyperdulia* (Udtrykket brugt af Peter Lombard, d. 1164). Bønner rettedes til hende, og i alle Farer paakaldte man hendes Bistand. Kirker og Klostre indviedes til hende, Altre rejstes, Billeder opstilledes, alt til M.s Ære. Middelalderens Romantik og Riddervæsen med dets Hyldest af Kvinden fremskyndte ogsaa mægtigt M.dyrkelsen; hun var *Vor Frue* (*notre dame*, Madonna), og Tidens herlige Kunst ofredes M. Kristus og hans Gerning traadte i Skygge for M.s Huldslighed. Han fremkaldte Tanken om Verdensdommen, der med sin Vredes Lyn knuser de ugudelige; medens M. blev Midleren, Forbederen, ved hvem alt var at opnaa. I den overvældende Mangfoldighed af Madonna-Billeder fæstes al Opmærksomhed paa M., medens Kristus kun ses som det lille spæde eller legende Barn. Det blev ogsaa det typiske Udtryk for Opfattelsen af Forholdet til Gud. Overalt i den kirkelige Kultus, i Liturgi og Salmesang fik M. den dominerende Plads (A. v. Lehner, Die M.verehrung in den ersten Jahrh. 1881).

Ved Reformationen fik M.-Dyrkelsens Udvikling i de rom.-kat. Lande kun en ganske forbigaaende Standsning. Jesuiterne opflammede paany de middelalderlige Institutioner. Stærkere og stærkere betonedes, at den hl. Skrift ligefra Begyndelsen kun havde M. til sit mystiske Indhold; hun var Midtpunktet, hvorom alt i Skriften drejede sig. En Reaktion forsøgte vel til forskellige Tider mod disse Overdrivelser, men formaade dog ikke i Længden at hæmme denne uhyggelige Forvanskning af Kristi Evangelium. Den til »Kirkelærere« ophøjede Liguori (S. 57) har drevet det videst i sin Skildring af M.s Herligheder og guddommelige Magtfulde: Gud hører M.s Bønner som

var det Befalinger; ja det staar i hendes Magt at fri Sjæle fra Helvede. — Allerede i Middelalderen blussede Striden om M.s »usmittede Undfangelse« (*conceptio immaculata*) mellem Fransiskanerne og Dominikanerne; disse bekæmpede den, hine forsvarede den. Striden førtes med alle Lidenskabs Vaaben. Konciliet i Basel anordnede (1439) 8. December som Festdag for Conceptionen. Fransiskanerpaven Sixtus IV lyste i en Bulle 1477 Velsignelse over den nye Fest og udtalte 1483 Band over dem, der vovede at kalde Læren om *concept. imm.* for Kætteri. Tridentiner-Konciliet stadfæstede Sixtus IV's Konstitutioner; men det var endnu forbeholdt Pius IX ved sit Dekret af 8. Dec. 1854 at ophøje den gennem Aarhundreder omstridte Lære til Kirkens Dogme. Fra den Stund aabnes Sluserne end yderligere for alle M.-Dyrkelsens Ekstravagancer og Enormiteter, saa Romerkirken i den Anledning ikke med Urette er kaldet en M.kirke.

M.-Dyrkelsen viser ogsaa — som ovenfor nævnt — sin Udvikling gennem de forskellige Tiders mangfoldige M.-Billeder eller Madonna-Billeder. Det ældste Billede skal efter Sagnet skyldes Evangelisten Lukas, og dette sagnagtige Billede spiller en stor Rolle indenfor den russiske Kirke. I Katakombernes Fremstillinger forekommer M. adskillige Gange; dog er at mærke, at naar dér en Kvinde ses afbildet sammen med den gode Hyrde, maa deri vel snarere ses en allegorisk Fremstilling af K.n som Kristi Brud. I hvert Tilfælde savnes dér alle Attribute for en forherliget Himmeldronning. I saadan Herlighed fremstilles M. derimod i den efterfølgende byzantinske Kunst, hvis strenge og storladne Former yderligere fremhæves ved de straalende Guldfarver. M. er her dog mest den værdige, ældre Matrone. Det blev forbeholdt en senere Tid at vise M. i fejrestre Vaar og al jomfruelig Ynde. Florentineren Cimabue (o. 1240) staar paa Overgangen mellem den ældre og nyere Opfattelse. Efter hans Tid bliver M. Idealet af kvindelig Skønhed og Ynde. Hvad Venus-Skikkelsen havde været for Oldtiden, bliver M.-Typen for Middelalderen. Sin fuldeste Udvikling naar Madonna-Billedet i Rafaels (1483—1520) Værker. Aldrig trættes Kunsteren ved at gengive den hellige Familie med M. som Midtpunkt: Moderen med Barnet paa Skødet eller med Barnet legende ved sin Side, omgivet af Engle eller Helgener, eller svævende paa Skyerne (»Den Sixtinske Madonna« i Dresden). Snart giver Kunsten ogsaa en Billedrække med fremskridende Momenter i M.s Livsløb: hendes Fødsel, Troløvelse (*Sposalizio*), Bebudelsen, Besøget hos Elisabet, M. under Korset (*mater dolorosa*); hendes Død og Himmelfart (jvfr. O. Sinding, Maria Tod u. Himmelfahrt, Kra. 1903) o. fl. — Til mangfoldige M.-Billeder knytter sig en undergørende Virksomhed, og til Steder, hvor saadanne findes, og Aabenbarelser af M. har fundet Sted, har derfor gennem Tiderne Hundreder tusinder valfartet og nedlagt deres Gaver ved Billederne; særligt kan nævnes fra den ældre Tid Loreto (S. 77) og Einsiedeln (I, 733); i nyere Tid Lourdes (S. 81), Marpingen (S. 182) og Ny-Pompeji (Madonna del Rosario). — Om M.-Legenderne og deres Forekomst i Norden i Middelalderen, se »Mariu

saga. Legender om Jomfru Maria og hendes Jærtæg. Efter gamle Haandskrifter udg. af C. R. Unger, Kra. 1871.

Den Kultus, der bliver M. til Del, faar endvidere Udtryk i Bønnerne *Ave Maria* (I, 183) og *Angelus* (I, 89). Blandt Ugens Dage er Lørdag særlig helliget M., ligesom Søndagen Kristus; men hele Kirkeaaet er opfyldt af en Mængde M.-Dage eller M.-Fester. Disse ere 1) Mariæ Bebudelsesdag, 25. Marts, 9 Maanedre før Jul, til Minde om Engels Bebudelse af Jesu Fødsel. Dagen bibeholdtes som kirkelig Festdag i Norden ogsaa efter Reformationen, da en Tekst af Evangeliet ligger til Grund for den; men for Danmark-Norges Vedk. henlagdes den ved Frd. 26. Okt. 1770 til 5. S. i Fasten. 2) M.s Renselsesfest, 2. Feb., 40 Dage efter Jesu Fødsel, da M. gik til Templet for at bringe sit Offer ifølge Loven (Luk. 2, 22 f.). Dagen faldt sammen med de gammelromerske Lustrationer i Februar, ved hvilken Lejlighed Kvinder har Fakler gennem Gaderne; det kristnede Rom fortsatte denne Skik, som nu tillagdes anden Betydning og blev til Kyndelmisse (*missa candelarum*), Lysfest, da man benyttede Dagen til Indvielse af alle de Vokslys, man Aaret igennem behøvede til kirkeligt Brug. »Kyndelmisse» var i Norden en meget almindelig Tidsbestemmelse, og Vejrliget paa den Dag spillede en stor Rolle i Folketroen. I den græske K. bruges ikke Navnet »Renselsesfest«, men »Hypapante« (ὑπαπάντη eller ὑπάντη), Mødets Fest, i Anledning af Simeons og Annas Møde med M. i Templet. 3) M.s Fødselsfest, 8. Sept.; hvorfor denne Dag er valgt, er ukendt. 4) M.s Himmelfart, 15. Avgust, *assumptio, l'assomption*, Romerkirkens Hovedfest til M.s Ære. Den latinske Betegnelse peger baade paa Døden (Sjælens Borttagelse) og paa Indtoget i Himlen. Festen støtter sig kun til Legender, men ifølge de romerske Dogmatikere *antiquissima et verissima traditio*: Om den døende M. vare alle Apostlene samlede i Jerusalem fra de forskellige Lande, hvor de havde forkyndt Evangeliet. Da kom Jesus, overgav hendes Sjæl til Ærkeenglen Mikael og gik bort. Da Graven paa tredje Dag derefter aabnedes, var Legemet der ikke, men kun Ligklæderne, som udbredte en usigelig Vellugt. Apostlene forseglede Graven igen med Forbavelse over det store Under og tænkte, at Herren havde unddraget Legemet fra den almindelige Opstandelse og ladet det bringe i Himlen. Dette Sagn er almindelig udbredt i Vesterland fra Karl d. stores Tid. Benedikt XIV har formluleret K.n.s Anskuelse om Himmelfarten saaledes, at den vel ikke udgør en Trosartikel, men en *pia et probabilis opinio*. Der gøres Forskel mellem Kristi Himmelfart (*ascensio*) og M.s Himmelfart (*assumptio*). Kristus fór til Himmels ved egen Magt (*propria virtute*), men M. blev optaget i Himlen ved Guds særlige Naade (*peculiari privilegio*). — Undertiden kaldes denne Festdag ogsaa »Urtefesten«, f. *herbarum*, fordi man paa denne Dag indviende Urter, der derved blev gode mod alskens Forgift og Trolddom. 5) M.s Oftring, 21. Nov., *præsentatio M.*, efter den apokryfiske Beretning om, at M. 2 Aar gammel blev bragt til Templet og indviet til Herrens Tjeneste. Festen kendes i Østerland fra 8. Aarh., men

har vanskeligt ved at finde Indgang i Rom. Pius V slettede den, men Sixtus V indsatte den paany i det rom. Kalendarium. Rundt om i Klostrene fejre Brødrene Dagen ved paa den højtidelig at forny deres Løfter. 6) M.s Besøgselsdag, 2. Juli, f. *visitationis M.*, gælder M.s Besøg hos Elisabet, Lk. 1, 39—56. Festen kendes kun i Vesterland og først fra 13. Aarh., men trænger ikke igennem før 1441 ved Baseler-Konciliet. Den har til Øjemed at paakalde M.s Forbøn for Fred i Kirken. Da der til Grund for Festen ligger en bibelsk Beretning, bibeholdtes den ved Reformationen og nævnes i Ritualet blandt Danmark-Norges Festdage; den afskaffedes i disse Lande først 1770; i Sverige 1772. 7) M.s usmittede Undfangelsesfest, 8. Dec., *immaculata conceptio*. Denne Fest gav Leo XIII 1879 den allerhøjeste Rang og tillagde den en Vigilie. Skønt af gammel Oprindelse (9. Aarh.) faar den selvfølgelig først sin store Betydning efter Pius IX.s dogmatiske Afgørelse 1854 (s. ovfr.). — De anførte Fester fejres af hele den katolske Kirke; men foruden disse større Fester kendes endnu en Række andre, som have særlig Betydning for enkelte Lande eller Kongregationer, saasom 8) Mindefest for Vor Frue af Bjerget Karmel, 16. Juli, *commemoratio B. M. V. de monte Carmelo*, som stammer fra Karmeliterne og fejres i Anledning af det Skapulér, M. bragte fra Himlen, og som har de vidunderligste Egenskaber (II, 735). 9) Rosenkrans-Festen, 1. S. i Okt., der skriver sig fra Sejren over Tyrkerne i Slaget ved Lepanto 1571, vundet ved Bønner til M. Gregor XIII fastsatte 1583 dens Plads i Festrækken, og Clemens XI ophøjede den 1716 til almindelig Kirkefest. 10) Festen for M.s 7 Smerter, Fredag før Langfredag, foreskrevet for hele K.n 1725 af Benedikt XIII. Hvilke de 7 Smerter ere, anføres ikke i Ritualet, og de angives derfor forskelligt; almindeligst opregnes dog: 1. Simeons Spaadom; 2. Flugten til Ægypten; 3. den 12aarige Jesus søges; 4. Jesus bærer sit Kors; 5. Korsfæstelsen; 6. Ligets Nedtagelse og 7. Jesu Gravlæggelse. — 1814 ansatte Pius VII en ny Fest for *M. dolorosa*, 3. S. i Sept., for at fejre hende som Dronning over alle Martyrer. 11) M.s Trolovelsesfest, 23. Januar, *desponsatio M.*, skylder Kansleren Gerson (d 1429) sin Oprindelse, men har først Pavens Stadfæstelse 1725. I nyeste Tid har denne Fest tiltrukket sig større Opmærksomhed efter Josefs Ophøjelse til Kirkens Skytspatron (II, 685); den skal da fremdrage Josefs Betydning for Jesu Person og hans Plads i Guds Rige (se Mariemesse S. 178).

Endelig kan endnu peges paa, hvorledes ogsaa Digtekunsten ydede sin Tribut til M.s Forherligelse. M.-Viser lyde fra tidlig Tid i den gr. K. Den tyske Annalist, Herman den lamme (d. 1054) blev beundret af sin Samtid for sine M.-Viser. Den store Asket, Peter Damiani (I, 591), skrev begejstrede Hymner til M. Den serafiske Lærer, Bonaventura (I, 354), i høj Grad nidkær for M.s Ære, sang til hendes Ære *Ave coeleste lilium* o. m. fl. Jo mere Tiden nærmer sig Reformationen, jo mere betegner M.-Visen Blomsten af al religiøs Poesi, men Grænselinien mellem den aandelige Sang og en almindelig Elskovsviser bliver meget svag, og M. blev be-

sunget i Folkemunde langt mere end ved kirke-
ligt Brug. M.-Visen var i største Yndest selv i
Folkets brede Lag. Reformationen forefandt
den og tog den i Brug i omskreven Skikkelse;
den blev »kristelig forvendt Jesus Krist til Lov
og Ære« (H. Thomesen). Hvor Sangen til M.
alligevel led hos Folket i uforsandret Form,
rejste de evang. Biskopper djærve Bebrejdelser
mod dette »Afguderit«.

Den evang. K. stiller sig fjernt fra den For-
vanskning, som gør M. til Himmeldronning og
til Midler imellem Gud og Menneskene; den
kender kun én Midler, Jesus Kristus. Men
derfor unddrager den ingenlunde Herrens Moder
den Ære, der retteligt tilkommer hende som
den velsignede blandt Kvinderne, hvem alle
Slægter skulle prise salig. Den ser i hende det
store Forbillede paa, hvorledes Guds Naade og
Guds Kærligheds Magt kan bruge en ringe
Skabning til sit Redskab, og den vil i hende
se det lysende Eksempel paa den rette Ydmyg-
hed og Lydighed mod Guds Villie. A. J.

Maria I. Dronning af England og Irland,
Datter af Henrik VIII (II, 397) og Katarina
af Aragonien, f. 18. Febr. 1516, var ligesom sine
Halvsøskende godt begavet, omhyggelig op-
draget og tidlig udviklet. Under de langvarige
Forhandlinger, der gik forud for Henriks Skils-
misse fra hendes Moder, opholdt hun sig meget
hos denne, og de alvorlige Oplevelser modnede
hendes Karakter, men indgav hende tillige en
stærk Afsky for Reformationen. Efter Elisa-
bets Fødsel blev hun ved en Parlamentsakt
udelukket fra Tronfølgen, men da Anna Boleyn
1536 var bleven henrettet, opnaaede hun Ud-
soning med sin Fader, dog kun ved at ind-
rømme, at hans Ægteskab med hendes Moder
havde været uretmæssigt, og at aflægge Supre-
matseden. Ogsaa senere blev hun imidlertid
haardt behandlet. Flere Gange søgte Henrik
at faa hende gift, men hans Planer, der vare
bestemte af politiske Hensyn, strandede ogsaa
paa saadanne. Kejser Karl V, der havde bejlet
til hende, udvirkede, at hun 1544 fik Arveret
til Tronen efter Edvard, hvis Moder Johan-
ne Seymour, var god imod hende. M. stod per-
sonligt i et godt Forhold til Edvard (I, 716),
men lagde ikke Skjul paa, at hun misbilligede
hans kirkel. Reform, og protesterede, da
Messen blev forbudt.

Forgæves havde Northumberland søgt at
berøve M. hendes Ret til Tronen; da Edvard
VI døde 1553, var Folkestemningen gunstig
for hende, og over hele Landet, undtagen i
London, blev hun udraabt til Dronning. Da
hun holdt sit Indtog i Hovedstaden, mødte
hun ingen Modstand; Protestantismen var vel
stærk i London, men formaaede intet over-
for Reaktionen's Magt i Størstedelen af Landet.
M. frigav de Fanger, der hensad i Tower,
deriblandt Gardiner (II, 168). Denne og Bonner
blev genindsatte i deres Bispedømmer hen-
holdsvis i Winchester og London, og den første
blev tillige Kansler og den ledende Mand i
Raadet. Northumberland blev henrettet. Parla-
mentet erklærede, at M. var født i et retmæs-
sigt Ægteskab, Edvard VI's Kirkeordning blev
afskaffet, og den, der gjaldt i Henrik VIII's
sidste Regeringstid, blev genindført. Efter at
M. 1554 havde ægtet Filip af Spanien, blev

hun imidlertid ikke staaende derved, men gen-
oprettede den rom.-kat. K. i Landet. De Urolig-
heder, der opstod flere Steder, undertrykkede
hun med Streghed, og Elisabeth, der var mis-
tænkt for at have Del i Oprøret, blev en Tid
holdt fangen i Tower. Parlamentet vedtog, at
Riget skulde vende tilbage til Lydighed mod
Pavestolen, og modtog af Kardinal Pole Absolu-
tion for Frafaldet. Den tidligere gældende
Statut om Forfølgelse mod Kættere blev for-
nyet, og o. 300 Personer led Døden; den første
Martyr var Bibeloversætteren John Rogers (I,
291), blandt de senere vare Biskopperne Hooper
(II, 459), Ferrars, Latimer (S. 27) og Ridley og
Ærkebiskop Cranmer (I, 563). Forfølgelsen vakte
stærk Uvilje mod M., og samtidig hjemsogetes
England af Farsot og Hungersnød, og da endelig
M. for at hjælpe sin Gemal bragte Landet ind
i en ulykkelig Krig med Frankrig, var der
Fare for et almindeligt Oprør, som kun af-
vendtes ved, at M., forladt af sin Mand,
forhadet af sit Folk og nedbojet over Tabet af
Calais, døde 17. Nov. 1558.

Indtil den nyeste Tid har det været alminde-
ligt i den protestantiske Historieskrivning at
give M. Tilnavnet »den blodige«; men en mere
retfærdig Værdsættelse af hendes Karakter har
i den nyeste Tid begyndt at gøre sig gældende.
Vel var hendes Forfølgelse mod Protestanterne
blodig; men hun var i sig selv ikke nogen
grusom Natur. Hendes Handlemaade forklares
af den haarde Medfart, hun i sin Ungdom havde
faaet, og af det skæbnsvangre Ægteskab med
Filip, hvis Indgaelse var hendes største Fejl
og Ulykke. Ad den Vej førtes hun ind i Kontra-
Reformationen, og hun greb kun til de strenge
Midler, fordi hendes Bestræbelser stødte paa
Modstand. Under de tre Aars Forfølgelser
blev det godtgjort, at Papismen havde taabt
sin Sag i England; men M.s Forsøg paa at
genindføre den fik dog Betydning ved at af-
balancere den reformatoriske Bevægelse, saa
at Elisabeth kunde afslutte denne med en Kirke-
ordning, der følger den Middelvej, som den
under alle sine Svingninger havde stræbt hen
til (R. W. Dixon, History of the Church of
England, vol. IV, London 1891; W. H. Frere,
The Marian Reaction in its Relation to the
English Clergy, London 1896). C. E. F.

Maria Stuart, Datter af Jakob V af Skot-
land og Maria af Guise (II, 303), blev født 8.
Dec. 1542, og da hendes Fader døde 8 Dage
efter, blev hun Dronning. Under hendes Mindre-
aarighed var der indsat en Regent, men hendes
Moder havde ogsaa megen Indflydelse. Da der
1548 var afsluttet en Overenskomst om Ægte-
skab mellem M. S. og den fr. Dauphin Frans,
blev hun sendt til Frankrig, hvor hun sammen
med ham blev opdraget ved Katarina af Me-
dicis Hof under sin Onkels, Kardinalen af Lo-
thringens Ledelse. Hun havde gode Evner og
Læselyst og tilegnede sig en mangesidig Dan-
nelse, der var præget af Renæssancens Aands-
retning. Foruden Fransk lærte hun Italiensk
og Latin, og hun fik et godt Kendskab til
Klassikerne; ligeledes øvedes hun i Musik og
Sang og lærte alle Slags kvindelige Haand-
arbejder. Men hun elskede tillige Friulivstlivet,
var en dristig Rytterske og tog ivrigt Del i
Jagten. 24. April 1558 ægteviedes Frans og

M., og da Maria af England (S. 174) døde 17. Nov. s. A., antog de Titel af Konge og Dronning af England, Skotland og Irland, idet de som rom. Katoliker ansaa Elisabeth for uægte født. Aaret efter besteg Frans ved Henrik II's Død Frankrigs Trone, men allerede 5. Dec. 1560 døde han. M. opgav derefter den engelske Titel, men gjorde Krav paa Arveret til Englands Trone efter Elisabeth.

1561 vendte M. tilbage til Skotland og overtog Regeringen; hendes Moder var afsat 1559 og død det følgende Aar. Ved sin Skønhed, Forstand og yndefulde Optræden vandt hun Høje og Lave; hidtil havde hun følt sig som fransk, men stræbte nu af bedste Evne at udfylde sin Plads som Skotternes Dronning. Ved sin rom.-kat. Tro vakte hun dog straks Anstød hos de strenge Calvinister. Da hun lod afholde Messe i sit private Kapel, udtalte Knox (II, 815) fra Prædikestolen, at denne ene Messe var farligere end ti tusind bevæbnede Fjender, og senere tog han ogsaa til Orde mod de glimrende Hoffester. Det barske Sprog, han førte, ogsaa i de Samtaler med M., som han selv har gengivet i sin Reformationshistorie, udelukkede ham imidlertid fra al Indflydelse paa hende og hendes Omgivelser. Baade Guiserne og Elisabeth arbejdede paa at faa hende gift igen, og meget imod den sidste Ønske valgte hun blandt sine Bejlere sin 18aarige Fætter Lord Darnley, som hun ægtede 29. Juli 1565. Han tog imidlertid Del i en Sammensværgelse af Adelsmænd, der 9. Marts 1566 myrdede hendes Privatsekretær, Italieneren Riccio, og fængslede hende; men han svigtede derefter de Sammensvorne og flygtede med M., hvorfor de Natten mellem 9. og 10. Febr. 1567 myrdede ham selv. Jarlen af Bothwell, der havde spillet en Hovedrolle ved Mordet paa Darnley, blev anklaget, men frikendt, og 15. Maj s. A. viedes M. til ham, der var Protestant, af en Præst af hans Konfession. Hvis de Breve, hun skal have skrevet til ham før Mordet (*the Casket Letters*), som de kaldes, fordi de ved deres Fremkomst laa i et Skrin, ere ægte, har hun været medskyldig deri; men de ere temmelig sikkert uægte. En Maaned efter Brylluppet bemægtigede de andre Sammensvorne sig M., mens Bothwell undflyede, fængslede hende paa Borgen i Lochleven og udnævnte hendes etaarige Søn Jakob VI (II, 587) til Konge og hendes Halvbroder Moray til Regent. Det følgende Aar lykkedes det M. at undslippe, og efter en Kamp, i hvilken hendes Forsvarere tabte, flygtede hun til England og søgte Beskyttelse hos Elisabeth. Denne vilde dog ikke tillade hende at retfærdiggøre sig og holdt hende fangen. I mange Aar nød M. en vis Frihed i Fængslet; Fangenskabet nedbrød dog hendes Sundhed, men paa samme Tid foreledede det hendes Aand og uddybede hendes Fromhed. I hendes Haandarbejder fra den lange Fængsels-tid findes der symbolske Fremstillinger og Valgsprog, mest paa Latin, hvori hun har udtrykt sine inderste Tanker og sin Tillid til Gud. De Uroligheder, som Papisterne fremkaldte, og de Planer, M.s Tilhængere lagde for at befri hende, bevirkede, at hendes Fængsel i de senere Aar blev strengere, og da der opdagedes en Sammensværgelse mod Elisabeths Liv, og da M. antoges for meddel-

agtig deri, blev hun dømt til Døden. Roligt og værdigt hævdede hun til det sidste, at hun var uskyldig, og kun nølende og vaklende underskrev Elisabeth Dommen. 8. Febr. 1587 blev M. henrettet. Forgæves søgte en anglikansk Gejstlig at bevæge hende til at slippe sin rom.-kat. Tro. Paa Engelsk bad hun for Kirken, for sin Søn, for Elisabeth, for det eng. Folk, for sine Fjender og sluttede med disse Ord: »Som dine Arme, Herre, vare udstrakte paa Korset, stræk ogsaa saaledes dine barmhjertige Arme ud over mig, modtag mig i din Naade og tilgiv mig alle mine Synder«. Modigt lagde hun sit Hoved paa Blokken, og Øksens Hug afbrød disse Ord, som hun fremsagde paa Latin: »Herre, i dine Hænder befaler jeg min Aand«.

Selv om M. hverken var skyldig i den Brøde, for hvilken hun holdtes fangen, eller i den, for hvilken hun blev henrettet, var dog hendes Ægteskab med Bothwell en stor Fejl. Men hvor meget hun end fejlede, ogsaa paa andre Maader, maa det tages i Betragtning, at hun var stillet i meget vanskelige Forhold, der tjene til hendes Undskyldning. Hun var kun 18 Aar, da hun overtog Regeringen, og havde ikke en eneste ærlig og forstandig Raadgiver, men var omgivet af rivaliserende Adelsmænd, der alle kæmpede for at komme til Magten, og hun var opdragen i den rom.-kat. Tro, mens hendes Folk var protestantisk. I de 19 Aar, Elisabeth holdt hende fangen, fik hun ikke Lejlighed til at forsvare sig, og da hun tilsidst blev dømt for Højforræderi, blev der heller ikke under Forhørene vist hende Retfærdighed. Hendes Liv har ganske naturligt interesseret mange Historiekrivere og inspireret mange Digtere, og som i levende Live har hun ogsaa efter sin Død haft baade Modstandere og Forsvarere; men de nyeste Forskere har i Stedet for at dømme søgt at forstå, og Resultaterne af de upartiske Undersøgelser ere langt gunstigere for M. end den tidligere protestantiske Historiekrivning har været. Interessen samler sig om M.s Person og tragiske Livsskæbne; derimod var hendes Regering kun en Episode i Skotlands Historie og havde i kirkehistorisk Henseende kun Betydning som et Moment i det afmægtige Forsøg paa at føre Storbritannien tilbage under Pavestolen, efter at Protestantismen havde vundet den afgørende Sejr (G. Storm, M. S., Kra. 1891 [i Forordet findes der en Oversigt over Kilderne og den vigtigste Literatur]; A. Lang, *The Mystery of M. S.*, London 1901).

Maria-Billede, se S. 172 b.

Maria Einsiedeln, se Einsiedeln (I, 732).

Maria-Fester, se S. 173.

Mariager Birgittiner-Kloster, Datterkloster af Maribo, laa i Aarhus Stift paa Sydsiden af Mariagerfjord 22 Km. N. for Randers. Det skal være stiftet o. 1420 og grundlagt af Ridderen Otto Nielsen Rosenkrantz i Forbindelse med flere andre jyske Adelsmænd. Erik af Pommern og hans Efterfølgere, men særlig Kristian I, øgede dets Anseelse ved at skænke det store Privilegier. 1449 fik det fri Havn og fri Købmandshandel i Hobro Fjord, fra 1450 af fik det efterhaanden Birkeret paa alt sit Gods, 1451 Stadfæstelsen paa Retten til at holde

Færge imellem Omer- og Himmersyssel og 1452 Told- og Forstrandsret i den nærmeste Del af Fjorden, undtagen Vrag og Stranding. Endnu 1445 synes Klosterlivet ikke fuldt organiseret, og Klosterpersonalet har vistnok aldrig været fuldtalligt. Ved Gaver fra rige Adelslægter, dog især fra Rosenkrantzterne, samlede Klostret betydeligt Jordegods, der i Midten af det 15. Aarh. fik en stor Tilvækst, idet Jordegods, som tidligere havde tilhørt Glenstrup Kloster og Randers Vor Frue Kloster, blev henlagt under det. Mærkeligt er det derfor, at dets ringe Indtægter nævnes som en af Grundene til, at Klosterbygningen og Kirken ikke ere fuldførte 1468. Større Interesse end dets Godshistorie har dog Vidnesbyrdene om det aandelige Liv, der har rørt sig indenfor dets Mure. Endnu ere bevaret en Legendesamling, skrevet for en af Konventsøstrene af en Munkepræst, Niels Mogensen, ligesom ogsaa et Brudstykke af en Bibeloversættelse, omfattende 12 Bøger af det gl. Test., henføres til dette Kloster. Efter Reformationen blev det inddraget under Kronen og styredes af en Lensmand, dog saaledes, at det vedblev at være et Kloster for ugifte Adelsdamer under en Abbedisse. Luthersk Guds-tjeneste blev indført og Munkekonventet op-hævet, men Munke, som rettede sig efter Kirke-ordningen, beholdt dog deres Underhold i Klostret til deres Død. Den sidste Abbedisse døde 1585, og 1588 blev Klostret ophævet. 1549 omtales Klostret med Kirke og Ladegaard som afbrændte, og den ringe Sans, der den-gang var for Bevarelsen af middelalderlige Klosterlevninger, gør det lidet sandsynligt, at der er genopført flere Bygningsdele, end man dengang kunde have Brug for. Klostret med tilliggende Gods blev solgt 1664 med Forbehold af Kronens Indløsningsret. 1713—20 var det atter under Kronen, men har siden den Tid været i privat Eje. Paa Nonneklostrets Grund blev opført en Hovedgaard, som bærer Klostrets Navn, og hvorunder henlagdes henved 30 Tdr. Hartk. af Klostergodset. Staten købte 1891 den sidste Levning af Brødreklostret og lod den restaurere og indrette til Kontorer og Embeds-bolig for Borgmester og Herredsfoged. Kirken er bevaret som Sognekirke for Mariager Køb-stad, der i Tidens Løb havde rejst sig ved Klostret, men ved en Restaurering 1788—89 har den været Genstand for en sørgelig Mis-handling, idet Hovedskibets og Sideskibenes 4 østl. Hvælvingsfag blev nedrevne. (Daugaard, Klosterhistorie, H. Dahlerup, Mariager, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, S. 284 f., D. Mag. V, 65 f.).

Maria-Laach, se Laach (S. 1).

Mariamesse, se Mariemesse.

Mariamme (*Μαριάμν*, ikke Mariamne), He-rodos d. st.s Yndlingshustru, Hyrcan II's Datter-datter, Hasmonæer-Slægten's sidste og stolte Skud. Gift med Herodes Aar 37 f. Kr., henrettet af ham i Skinsyge 29 f. Kr. Se nærmere under Herodes, Bd. II 412 f. Den unge Dronnings Tragedie er digterisk skildret i P. E. Benzons »Mariamme«, Kbhvn 1904. — Om en anden M., Herodes senere ægtede, se under Herodi-annerne.

Mariana, Juan de, sp. Jesuit, f. 1536 i Tala-vera de la Reina i Castilien, traadte 1554 ind

i Loyolas Orden og kom 1561 til Rom, hvor han blev præsteviet og Lærer i Eksegese ved Collegium Romanum. 1567 blev han af Sundhedshensyn forflyttet til Sicilien; 1569 kom han til Paris for at foredrage Teologi ved Collège de Clermont. Da han heller ikke kunde trives dér, vendte han 1574 tilbage til Spanien, hvor han tog Bolig i Toledo. Dér døde han, højtbetaget, 17. Febr. 1624. M. har udfoldet en rig og betydningsfuld Forfattervirksomhed. 1592 udgav han en Spaniens Historie, der i 20 Bøger gaar fra den ældste Tid til 1428; senere fortsatte 20 andre Bøger Historien til Ferdinand den katolskes Død (1516). Dette betydelige Værk skaffede ham Hædersnavnet »Spaniens Livius«. 1599 udkom M.s lille Skrift: *De rege et regis institutione*, der var helliget Kong Filip III og udkom »med speciel Til-ladelse« af Jesuiter-Generalen Aquaviva. Deri forsvarer han Tyrannmordet (jvfr. F. H. Reusch, Beiträge zur Gesch. des Jesuitenordens, 1894, 1 f.), og Skriftet vakte derfor den største Op-mærksomhed. Senere skrev han andre Skrifter, der ogsaa fremkaldte Mødsigelse; et af dem (*Trac-tatus VII, tum theologicis, tum historici* 1609) kom endog paa Index, fordi M. vovede at for-svare den sp. Tradition om Apostlen Jakob over for Baronio. Nogle dristige Ord i en af de 7 Afhandlinger om Ministre, »der berige-de sig ved de fattiges Blod«, vakte Hertugen af Lermas Vrede og M. blev beskyldt for Maje-stætsforbrydelse og i 1 Aar sat i Fængsel i et Fransiskanerkloster. Efter hans Død udkom der nogle 1593 nedskrevne frimodige Betragt-ninger »om Skørelighederne i Ledelsen af Jesu Selskab«, først (1625) paa Fransk, Latin og Italiensk, senere (1631) paa Spansk. Fra jesu-itisk Side har man paaastaet, at dette Skrift ikke skyldes M. eller i ethvert Tilfælde er stærkt interpolyeret, men M.s Forfatterskab lader sig ikke nægte (Reusch S. 17). M. har ogsaa hævdet Folkesuveræneteten, hvorfor Spaniens Liberale have rejst ham et Mindesmærke.

Marianske Kongregationer ere Foreninger, fremgaaede af Jesuiter-Ordenen, med det For-maal at knytte, ganske særlig Ungdommen, fast til Rom ved at stille Medlemmerne under Jomfru Marias Varetægt. Saadanne Foreninger forekom første Gang 1569; de fik pavelig San-ktion 1584 under Gregor XIII ved Bullen *Omnipo-tentia* og udbredte sig derefter med rivende Fart. Benedikt XIV's Bulle *Gloriosae Dominae* (1748) kunde ønske dem til Lykke for deres »rige Frugter«. Da Jesuiter-Ordenen blev op-hævet, vedblev Kongregationerne dog at skjulte Veje at virke for Jesuiterne's Sag og vare vidt udbredte gennem en Mangfoldighed af For-eninger med de forskellige Navne (Broder-skabet »for Marias hellige Hjerte«, »for Jesu hellige Hjerte« osv., se II, 438 f.); navnlig var det magtpaaliggende at fylde Eleverne i de lærde Skoler med ultramontan Aand. For nærværende Tid kan der med Navn anføres mindst 32 Førgre-ninger. Under Kulturkampen i Tyskland, hvor særlig Erkebiskop Ledochowsky optraadte til deres Forsvar, blev de paa Bismarcks Forlan-gende forbudte 1872. I Frankrig har der indtil den nyeste Tid været en Mængde kvindelige Kongregationer, og overalt, hvor den romerske Propaganda øver Virksomhed, udfolde ogsaa

Kongregationerne med deres Skoler, Hospitaler, Plejeforeninger m. v. deres betydelige Gerning. I alle 3 nordiske Lande blomstrer en Mængde Kongregationer. A. J.

Marias Himmelfart, se S. 173.

Mariazell (Klein M.), Benedictiner-Kloster i Østerrig, bygget 1136, blev ophævet 1782. Blandt Stiftet Melks (se d. Art.) Manuskripter er ogsaa et Necrologium fra M. paa Pergament.

Maribo Birgittiner-Kloster, Datterkloster af Vadstena, laa midt paa Lolland 24 Km. SØ. for Nakskov. Dronning Margrete, der først havde bestemt at stifte et Benedictiner-Kloster paa Lolland, opgav denne Plan og gav 1408 Grimstrup Gods med Skemminge By til Oprettelsen af et Birgittiner-Kloster. Det grundlagdes dog først under Erik af Pommern i Henhold til et Løfte, han aflagde i Vadstena 1413. 1416 kan sættes som Stiftelsesaaret, da Nonner og Munke sendtes dertil fra Vadstena for at organisere Klosterlivet. Relikvier bragtes dertil fra Moderklosteret, og Biskop Peder Jensen fra Roskilde sendte som Gave til Klosteret et Bæger, der havde tilhørt den hellige Birgitte og siden blev brugt som Relikviegemme. Der blev paalagt alle Landets Indbyggere paa over 16 Aar en saakaldet Marieskat paa 1 Penning til Klosters Opførelse, og Nonnerne skulde ved Indtrædelsen betale et Indskud, som kunde strække til i det mindst 1 Aars Underhold. 1418 fik Stiftelsen pavelig Stadfæstelse, og 1431 tillodes det Kloster at følge Landets Stifts Ritual i Stedet for det fynske Benedictiner-Ritual. Rigelig Aflad kunde det hyde sine Velgørere, og ved Kongers og privates Gunst øgedes dets Jordegods betydelig, saaledes at det paa Reformationstiden stod som en meget rig Stiftelse. Fra Begyndelsen af har man vist i Maribo, ligesom i Vadstena, for en Del maattet nøjes med Bygninger af Træ, der henimod Aarhundredets Midte afløstes af Stenbygninger, og endnu 1446 var Klosters og Kirkens Bygning ikke fuldførte. Klosteret, der styredes af en Abbedisse og en Prior, har vistnok aldrig, lige saa lidt som de fleste Kløstre af denne Orden, naaet frem til et fuldstændigt Birgittiner-Personale (se Birgittiner-Ordenen I, 325 f.). Om det indre Liv i Klosteret vides kun lidt. Endnu er der dog derfra bevaret Brudstykker af en Jærtegn-Postil og af et Skrift beslagt med Susos: »Gudelige Visdom« samt 2 Bonnebøger. M. nævnes som Moderkloster til Mariager, Munke-liv i Norge og Gudenberg i Øvrepfalz. Efter Reformationen blev Munkekonventet ophævet, men Klosteret bevarede som et Jomfrukloster under en Abbedisse, og den senere bekendte Biskop Niels Palladius var 1544—45 dets første evang. Læsemester og Prædikant; men han kunde ikke magte Forholdene, fordi Adels-jomfruerne vedblev at holde sig til deres rom.-kat. Konfessor, som ikke forlod Klosteret før 1551, da han fik anvist Ophold i Sorø. Allerede Fyns Biskop, Jørgen Sadolin, havde o. 1543 paapeget forskellige Uregelmæssigheder i Klosterlivet, men 1563 rejste Biskop Niels Jespersen saa vægtige Klager over Klosterjomfruerne usædelige Liv og Vedhængen ved Papismen, at det blev nødvendigt at gribe ind. Ved nye Fundatser 1572 og 1596 skærpedes Kloster-tugten, men ogsaa efter den Tid vedblev Ud-

skejelserne, indtil Klosteret blev ophævet og Bygninger og Gods henlagte under Sorø Akademi 1621. Da dette ophævedes 1665, kom Maribo Kloster med tilliggende Gods under Kronen og hørte en Tid til Dronningernes Livgeding. Dengang var det egentlige Nonnekloster nedrevet, men en Levning af Brødrelosteret var bevaret, og her havde Leonora Christina Ulfeldt sin Bolig 1685—98. Af Klosters Lade-gaard oprettedes en Sædegaard af samme Navn, som senere henlagdes under Grevskaftet Knuthenborg. Klosterkirken blev 1596 Sognekirke for M. Købstad, der i Tidens Løb havde rejst sig omkring Klosteret. Siden 1803 er den tillige Stiftskirke for Lolland—Falsters Stift og blev 1891—92 smagfuldt restaureret under Ledelse af Professor H. Storch (Daugaard, Klosterhistorie; Ny Kirkehist., Saml. II, 666 f., Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, S. 267 f.). S. M. G.

Mariebergs Kloster, ogsaa kaldet Norabergs Kloster, i Vesterås Stift, nævnes i et Dokument af 1358, men er ellers ikke kendt. Ogsaa Fogdø Kloster (II, 72 a) blev stundom benævnet Mariebergs eller i Reglen Vårfruberga Kloster. O. A.

Mariebo i Skeninge er det til Jomfru Maria indviede, af Ingrid Elofsdatter stiftede, Nonnekloster steds. Om dets Stiftelse se II, 538. Det fik en Mængde Donationer. Christian II udfærdigede i Jan. 1521 et Beskyttelseshæft for det, sikkert en af den flygtende Konges sidste Foranstaltninger i Sverig. Efter Vesterås-Recessen sendte Gustaf Vasa en af sine Mænd som Administrator dertil, for at han skulde tage alt Klosters Ejendom i sin Haand og forhindre yderligere Indvielse af Søstre. 1531 fik Biskoppen af Linköping Befaling til at søge at formaa Søstrene til at begive sig til Wreta eller Vadstena. En voldsom Ildebrand hærgede Klosteret dette Aar. Det blev ikke senere opbygget. Hvad der af dets Mure og Indretning var brugeligt, blev 1545 ført til Vadstena. O. A.

Mariefred var Sverigs eneste Chartreuser-Kloster. Erkebiskop Jakob Ulfsson og Biskop Konrad Rogge i Strengnäs interesserede sig for nævnte Orden og vakte hos Rigsforstanderen Sten Sture den ældre Lyst til at indføre den i Landet. 1491 fremlagde Sten Sagen paa et Herremøde, og Raadet paatog sig at skaffe Grund og Underhold for Ordenen. Et Par Aar senere tilbød han for dette Formaal Gripsholm som sin og Hustru Ingeborgs Gave. Raadet modtog med Glæde Gaven: Nogle Chartreuser-brødre vare allerede ankomne fra Rostock. Klosteret, som anlagdes paa selve Gripsholm, fik Navnet *Pax Mariæ*, Mariefred. En lille By med samme Navn opstod dér omkring 1496 var Konventet saa vidt færdigt, at det havde *vicarius* og *procurator* og kunde bede om og modtage Gaver, Indulgenser og Kollektur. 1498 udfærdigede Sten og Ingeborg et formeligt, aldeles uindskrænket Gavebrev paa Gripsholm. Gamle Hr. Stens Støv fandt ogsaa dér sit Hvilested. 1504, Dagen før hans Begravelse, indviedes Klosteret højtideligt af Jakob Ulfsson. Denne Mand fandt ogsaa allerede i sin Livstid sit Hvilested dér, idet han tilbragte sine sidste Leveaar i Klosteret, efter at han 1514 havde nedlagt sit Embede. Han døde dér 1522. Denne Klosterstiftelse bestod dog ikke ret længe efter hans Død. Den oplevede ikke engang Vesterås-Re-

cessen. 10. Dec. 1525 traadte Kong Gustaf frem i Chartreusernes Kapitel og erklærede, at Gripsholm tilhørte ham som Arv, idet hans Fader, Erik Johansson, som var Sten Stures Søstersøn og Arving, kun under Tvang (for hvilket dog ikke blev fremlagt Bevis) skulde have givet sit Minde til Gaven. Januar 1526 godkendte Raadet hans Fordring, Klostret toges i Besiddelse, og der blev indsat en Forvalter. 6. Paaskedag gik Munkene ud og tog Bolig i Nabolaget, da de ikke vilde modtage Kongens Tilbud om at rykke ind hos de for et daarligt Levned berygtede Munke i Juleta (II, 698 b). O. A.

Mariemesse (norsk Marimess, oldn. mariumessa i fastu), i Danmark i gamle Dage kaldet »Vor Frue Dag i Fasten«, fejredes den 25. Marts (Mariæ Bebudelsesdag) og var den eneste Marie-Fest, som beholdtes efter Reformationen. I nogle Lande havde denne Festdag saa stor Anseelse, at man regnede Aarets Begyndelse fra den (saaledes i England). Andre »Mariemesser« fejredes den 15. August til Minde om Marias Himmelfart (»Vor Frue Dag Optagelse« eller »Vor Frue Dag dyre«, oldn. mariumessa fyrri) og 8. Sept. til Minde om Marias Fødsel (»Vor Frue Dag Fødselse«, til Forskel fra den foregaaende kaldet »Vor Frue Dag sidermere« eller »Vor Frue Dag i Høst«, oldn. mariumessa hin æfri eller um haustit). I Frosthingslovens Kristenret var det paabudt, at enhver, som var over 12 Aar gammel, skulde faste »ved Vand, Brød og Salt« Eftermiddagen før den tidligere Mariemesse (15. Aug.), og den Mad, som derved sparedes, skulde paa selve Festdagen indvies i Kirken og uddeles til fattige Mænd. Efter Skaanske Lov skulde Landgilde betales, og Bol fæstes eller opsiges, at förra maria mæssu. Ved samme Tid ydedes i gamle Dage til visse Kirker (t. E. Ringsted, Vor Frue i Odense og Ribe Domkirke) »Marieskud« og »Marieost«. En anden stor M., Mariæ Renselsesfest, 2. Febr., med mærkelig Sammenblanding af hedenske og blibelske Skikke, kaldtes i Norden Kyndilsmessa eller Kyndelmisse (Lysmesse). H. Ln.

Marinus I og II, Paver. Se Martin II og III.

Mariskog, *silva sanctæ Mariæ*, var det officielle kirkelige Navn paa et Kloster, som laa i Dragsmark Sogn yderst paa Halvøen Bokenæs i Lane Herred i Bohuslen. Populært kaldtes det gerne Dragsmark Kloster. Det var stiftet af Haakon Haakonsson, som lagde betydeligt Jordegods til det. Senere blev det yderligere doteret af hans Enkedronning Margreta, Kong Magnus Lagabøter og andre. Dets tidligere Historie er lidet kendt. Saaledes er det endog uvist, om det oprindeligt har været et Augustiner-Kloster, eller om det allerede fra først af har været, hvad det senere var, et Præmonstratenser-Kloster. I Slutningen af 15. Aarh. synes det at være kommet i Forfald. Allerede en god Tid før Reformationen stod det under en verdslig Forstander og var sikkert det første norske Kloster, som blev sekulariseret. Dets Konvent blev dog ikke dermed opløst, men bestod under Reformationen længer end andensteds i Norge, idet Christian III gav Brødrene Loy til at forblive i Klostret mod at underholde en luthersk Præst. Først i 1560-Aarene synes Munkene at være blevet udjaget og Godset lagt under Kronen (Langes Klosterhist., S. 473 f.). A. B.

Marissa (2 Makk. 12, 35), se Maresa.

Marius Mercator hed en ivrig Tilhænger af Augustin og Kyrillos, der med stor Kraft bekæmpede Pelagianismen, Nestorianismen og den antiokenske Skole. Han var rimeligvis en Lægmand fra Nordafrika, men han kunde godt Latin og Græsk og havde megen teol. Interesse. 418 var han i Rom; senere (før 429) var han i Konstantinopel, og dér synes han at have tilbragt en Del af sine sidste Leveaar. Han døde rimeligvis efter 451.

Markion, Vranglærer i Oldkirken i det 2. Aarh. Om hans Liv vides ikke meget. Han var en Skibсреder fra Sinope i Pontos. Hvad Kirkefædrene véd at fortælle om hans umoralske Levned, er næppe historisk. Han kom o. 140 til Rom, men da han ikke trængte igennem med sine Reformplaner, brød han 144 med Menigheden, paavirket af den syriske Gnostiker Kerdon. Han skal have haft et Møde med Polykarp (i Rom 154?), der erklærede ham for Satans førstefødte. Ellers ligger hans Liv i det dunkle. Men han stiftede en Menighed, der greb ikke lidt om sig, og er uden Tvivl en af Oldkirkens allermærkeligste Personligheder.

Hans Lære kender vi kun gennem dens Bekæmpelse hos Kirkefædrene (Irenæos og særlig Tertullian og flere), men man kan dog herudfra gøre sig en klar Forestilling om hans Grundtanker. Man har tvistet om, hvorvidt han skulde kaldes Gnostiker, og sikkert er det, at han mangler et af de Træk, der stærkest karakteriserer hans store gnostiske samtidige (Basilides, Valentin), nemlig den dristige teogoniske og kosmiske Spekulation. Han kender intet til Æonrækker. Han er en kritisk, nøgtern Natur. Hvad han har forset sig paa, er Forskellen mellem det gamle og det nye Testamente. Denne Forskel er for ham bleven en saa uforligelig Modsatning, at han ikke kan tænke sig dem stammende fra den samme Gud. Det var denne Modsatning, han paaviste i sit, tabte, Hovedskrift: Antitheserne. Det gl. Test. vidner om Lovens Gud, Verdensskaberen, Jødeguden, der kun sørger for sit Folk; hvis højeste Egenskab er Lovens Retfærdighed, og som ikke kender den højeste Gud. Men denne, den gode Gud, forbarmer sig over Menneskene, aabenbarer sig i et Skinlegeme (udpræget Doketisme) i Kristus, kalder i sin Kærlighed alle Mennesker til sig, nables til Korset af den overrumplede og forbitrede Demiurg, men virker saa frelsende i sin Hadesprædiken og besejrer tilsidst hele Skabergudens Rige med hans Messias (Antikristen). De frelstes Sjæle, ikke deres Lægemer, gaar da ind i hans Rige.

Men for at gennemføre disse Tanker maatte M. gøre Vold paa det nye Test., som jo imidlertid vel at mærke ikke den Gang forelaa i absolut fæstnet Form. Han optræder da som den første historiske Skriftkritiker, idet han holdt sig til Paulus alene (10 Breve, ikke Pastoralebrevene) og til hans Evangelium o: Lukas-Evangeliet. Alle de andre Apostle havde ikke forstaaet Jesus. Og selv Paulus's Breve og Lk.-Evangeliet var efter hans Mening blevet forvanskede, saa at M. først maatte bringe dem tilbage til deres sande Skikkelser, og her farer han da frem med stor Voldsomhed. Derved faar han imidlertid en overordentlig Betydning

for Kanons Historie. K.n nødes til at besinde sig paa sin apostolske Udrustning.

Paa det etiske Omraade havde M. en vidtdreven Askese. Han forkyndte Afholdelse fra alle Skabergudens Værker, forkastede Ægteskabet og paalagde strenge Spiseforbud. I rituel Henseende var han dog ret konservativ.

En stor Tanke havde M. grebet, omend i forvrænget Form: Krdmmens Originalitet, dens Nyhed og Selvstændighed i Forhold til Jødedommen, en Tanke, som den gamle K. selv langt fra fastholdt med tilstrækkelig Klarhed. Hans Lære var jo en karikeret Paulinisme. Og trods hin Tankes mangelfulde, og paa Grund af den skarpe Dualisme saa aabenbart uigennemførlige, Fremtrædelsesform fik han dog en vidtrækkende Indflydelse og stiftede Menigheder, der trods den afskrækkende Askese holdt sig længe. Fra et moderne Synspunkt har hans Skikkelse stor Interesse. Ikke blot findes hos ham Tanker om Guds forbarmende Naade, der trods alle barokke Omgivelser maa tiltale alle protestantiske Hjerter, men ved sin dristige Kritik foregriber han Nutidens kritiske Viden-skab, og i hans vældige Protest mod Skaberguden og Fornægtelsen af hans Godhed findes der Traade, der fører lige over i moderne Filosofi (Schopenhauer, St. Mill). Jvfr. de forsk. Dogmehistorier og H. U. Meyboom, M. en de M'ten, Leyden 1888.

J. P. B.
Markisk Bekendelse (*Confessio Marchica*), se I, 545.

Markos og Markos-Evangeliet. I Ap. G. 12, 12 fortælles, at Peter efter at være sluppet ud af Fængslet, i hvilket Herodes Agrippa havde kastet ham, søgte til Marias Hus; der føjes til, at hun var Moder til Johannes med Tilnavnet M. I dette Hus var mange Kr. forsamlede under Bøn, og Beretningen tyder paa, at det ikke var et tilfældigt Mødested, Apostlen ved denne Lejlighed søgte hen til, men at det var et af den jerusalemske Menigheds sædvanlige Samlingssteder. Det kan være, at det var her, Disciplene vare samlede Pinsedag (2, 3), og her Nadvermaaltidet holdtes (Mk. 14, 12 f.); dette er dog kun Formodninger. Men sikkert er, at Maria har hørt til Menigheden og hendes Søn Johannes ligesaa. Efter 1 Pet. 5, 13 maa denne være ført til Herren af Peter, hvilket maa være sket for det her nævnte Tidspunkt, Aar 44, da Peter nu forlader Jerusalem, og Barnabas og Paulus kort efter tager M. med sig til Antiokia (12. 25).

Johannes med det romerske Tilnavn M., hvilket i Peters og Paulus's Omtale af ham bliver hans egentlige Navn, var en Slægtning af Barnabas (Kol. 4, 10). Var det gennem Fædrene, at de var i Slægt med hinanden, maa M. have været Levit ligesom Barnabas (4, 36). Et gammelt romersk Sagn, der vil forklare Tilnavnet »den stumpfingrede«, som M. havde faaet, saaledes, at han selv havde lemlæstet sin Haand for at blive fri for Tempeltjenesten, kunde tyde herpaa. Som Slægtning af Barnabas bliver han af denne og Paulus taget med til Antiokia og derfra til Kypern for at yde dem Tjeneste (13, 5). Hvori denne har bestaaet siges ikke, og heller ikke Paulus siger det paa et langt senere Tidspunkt, da han paalægger Timotheos at tage M. med sig, fordi »han er mig nyttig

til Tjenesten« (2 Tim. 4, 11). Tjenesten er imidlertid ikke af lang Varighed; thi da de ere naaede til Perge i Pamfylie forlader M. sine Rejsefæller og søger tilbage til Jerusalem (13, 13). Nogle Aar efter vil Barnabas have ham med paa en ny Rejse, og da Paulus nægter at tage ham med, fordi han »havde skilt sig fra dem og ikke var gaaet med dem til Gerningen«, gaar hver af de to sin Vej, og Barnabas tager paany M. med sig til Kypern (15, 37—39).

Fra dette Tidspunkt nævnes M. ikke mere i Ap. G. I Apostelbrevene omtales han først flere Aar efter, da Paulus sidder i sit toaarige Fangenskab i Rom (Kol. 4, 10, Fil. 24), med mindre da 1 Pet. er skrevet fra Babylon og ikke fra Rom. I saa Tilfælde maa hans Ophold hos Peter rimeligst antages at falde i den her anførte Mellemtid, i hvilken han da maa være bleven kendt i de Menigheder, som Brevet er stilet til. I og for sig vilde det ogsaa kun være naturligt, om han atter havde sluttet sig til denne sin aandelige Fader. Der oplyses intet om, hvorledes det er gaaet til, at han er hos Paulus i Rom under dennes Fangenskab. Han er dér, men har i Sinde at rejse til Asien (Kol. 4, 10); om han har naaet, hvad han vilde, siges intet om; men borte fra Rom maa han atter have været, da Paulus i sit sidste Brev paalægger Timotheos at tage M. med, naar han selv kommer. Den kirkelige Overlevering følger til disse fra Ap. G. og Brevene hentede Efterretninger, at han var i Rom under Peters rimeligvis kortvarige Ophold dér, som endte med Døden, og tjente ham som »Tolk«.

Vunden af Peter for Krdmmen og oplært af ham angaaende det, som Herren havde talt og gjort, ved Barnabas sat i Forbindelse med Hedningernes Apostel, hvem han vel en Tid forlod, men atter knyttedes nøje til, og endelig igen følgende Peter, da han prædikede Evangeliet i Rom, saaledes er denne Mands ikke umærkelige aandelige Vej. Kirkelig Overlevering, først omtalt af Evsebios, beretter, at han »grundede Kirker i Alexandria«, hvorom de ældre alexandriniske Fædre dog ganske tie; helt usikker er Bevidnelsen af hans Martyrium, som Hieronymus omtaler.

Som ovenfor berørt knytter den kirkelige Overlevering sig nøje til det, som Apostel-Brevene berette. Johannes-Navnet er her som i Brevene forsvundet; kun i Efterretningerne om Huset i Jerusalem, Marias Hus, maa det være blevet bevaret og fører senere hen til Forveksling med Apostlen Johannes og Herrens Moder Maria. Det er M., der berettes om, og der siges om ham, at han fulgte Peter som dennes Tolk. Meningen af dette Udtryk kan næppe være den, at M. oversatte det, som Peter forkyndte, da der intet er, der kunde antyde, at Apostlen ikke var det gr. Sprog mægtig; at det i Rom skulde have været nødvendigt at gengive Peters gr. Tale paa Latin, er der ikke megen Rimelighed for. Det er Papias, der nævner dette Udtryk og den Forbindelse, det er indføjet i, viser snarere i en anden Retning, at nemlig M. ved nøje at huske og opskrive, hvad han hørte hos Peter, meddelte andre det, han havde hørt. Derved blev han Mellemmand mellem Peter og dem, som nu kunde læse det, som Peter havde talt. Dette

er Hovedsagen i det, som de gamle enstemmig meddele, at M. opskrev Peters Prædiken; paa denne Maade blev han Apostlens Tolk. Papias har denne Kundskab fra en umiddelbar Discipel af Herren, Johannes Presbyteren (II, 657), der utvivlsomt er Apostlen Johannes. Han havde meddelt angaaende M.-Evangeliets Tilblivelse, at M. nøje opskrev alt det, som han kunde huske, men dog ikke i Orden. Grunden til det sidste var, at han ikke selv havde fulgt Herren eller hørt ham, men kun havde det at holde sig til, som han hørte hos Peter; og denne fortalte ikke Herrens Ord og Gerninger i bestemt Orden, da han i sin Forkyndelse rettede sig efter Tilhørernes Tarv. Hvad Øjenvidnet Johannes fremhæver, er først dette, at M.-Evangeliet er nøjagtigt og paalideligt i Meddelelsen af Peters Prædiken, og dernæst, at ikke alt staar paa sin rette Plads, da M. ikke selv havde fulgt Herren, hvilket ikke udelukker Sandheden af den Efterretning, der rimeligvis stammer fra Rom, at M. kun ved en eller anden Lejlighed har været Øjenvidne (smign. Mk. 14, 51. 52).

Anledningen til, at M. opskrev det, som Peter fortalte, og ordnede det til et Evangelieskrift, var, efter hvad der berettes fra Alexandria (Klemens), at nogle af dem, der i Rom hørte Peters Forkyndelse, bad ham som den, der i længere Tid havde fulgt Apostlen og derfor kunde huske det, denne havde sagt, at optegne det, han havde hørt og huskede. Dette gjorde han, og da Peter fik Underretning herom, raadede han hverken fra eller til. Det fremgaar af dette sidste, at den Form, under hvilken Evangeliet hidtil var bleven meddelt, var den mundtlige Overleverings, og at Apostlen staar noget tvivlende overfor den nu ny optrædende Form. Tillige fremgaar af denne Efterretning, som ogsaa fra andre Sider, at dette Evang. er blevet til i Rom, at det er blevet til før Peters Død, altsaa omkring Aarene 64—66. Bemærkningen hos Irenæos, at M. udgav det efter Peters Død, behøver ikke at opfattes i Modstrid hermed.

Det er utvivlsomt om vort nuværende andet Evang., at alle de gamle Efterretninger fra Apostlen, Johannes, Papias og Justinus til Irenæos og Klemens taler. Kun paa ét Punkt maa der være en Forskel paa det Evang., der forelæa for de gamle, og det, der foreligger for os: det oprindelige Evang. sluttede med 16, 8; hvad der kommer efter, findes i Haandskrifterne først fra 4. Aarhundrede; efter en Bemærkning fra senere Tid skal det stamme fra en af Herrens Disciple, Aristion (I, 140). 16, 8 kan nu efter Evangeliets Anlæg have været Slutningen, hvad saa Grunden kan have været til, at Evangelisten er standstødt paa dette Punkt. Det er »Peters Erindringer« (Justinus), der foreligger i M.-Evangeliet med den levende, enfoldige Skildring af Jesus Kristus, der ved den Myndighed, der laa i hans Person, beviste sig at være Guds Søn. (Zahns Einleitung, Leipz. 1899, II, 199 f.; Klostermann, Das M.-evang., Gött. 1867; B. Weiss, Das M.-evang., Berlin 1872; Westcott, Introduction to the Study of the Gospels, Camb. 1881⁶; H. B. Swete, The Gospel according to St. M., London 1902; T. Skat-Rørdam i »Hibbert Journal« for Juli 1905).

A. A.

Markos, Gnostiker af Valentinos's Skole, levede ved Midten af 2. Aarh.

Markos Eremit, asketisk og dogmatisk gr. Forf., d. efter 430, har efterladt sig 9 eller 10 (Ægtheden af »Mod Nestorianerne« er omstridt) Traktater. M. var selv Munk og skrev for Munke. Maaske var han Abbed i et Kloster i Ankyra. Han er i vore Dage navnlig bleven draget frem som Vidne for den oldkirkelige Daabsbekendelse (L. Hahn, Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten K., Breslau 1897³, § 133). Jvfr. J. Kunze, M. E., ein neuer Zeuge für das altkirchl. Taufbekenntniss (Leipz. 1895) og F. Kattenbusch, Das ap. Symbol (Leipz. 1897) II, 269 f.

Markos Evgenikos, gr. Metropolit, var Søn af en konstantinopolitansk Diakon. 25 Aar gl. gik han i Kloster, men Kejseren gjorde ham til Metropolit af Efesos. Som saadan og som Repræsentant for Patriarken af Antiokia tog han Del i Konciliet i Ferrara-Firenze. Efter sin Hjemkomst opholdt han sig først en Tid lang i Konstantinopel; hverken dér eller i Efesos fandt han imidlertid Sympati for sin Kirkepolitik. Han er rimeligvis død 1443. M. E. var en staalsat Karakter, der baade for Konciliet, paa dette og efter dette modsatte sig enhver Tanke om en Forening med den vestl. K., saalænge Paven ikke i det mindste vilde stryge *filioque* i Symbolet, og hans Modstand fik afgørende Betydning paa Konciliet. »Kirakens Sager«, sagde han, »ere aldrig bragte paa Fode ved Halvhed; og der er ingen Mellemvej mellem Sandhed og Løgn«. M. E. skrev en Række opbyggelige Traktater og behandlede alle Stridsspørgsmaalene mellem den gr. og lat. K. i polemiske Skrifter. Hans Styrke var ikke teologisk Dialektik, men den Konsekvens, hvormed han fastholdt det gr. Standpunkt. Han fejres endnu i gr. Kredse som en af Hellenismens Helte, og han fik tidlig Plads blandt de gr. Helgener.

Markosiøre, Tilhængere af Gnostikeren Markos (se ovenfor).

Markos-Liturgien kaldes en gr. Liturgi, som findes i Codex Rosanensis, et Haandskrift fra Beg. af det 12. Aarh., der oprindeligt var i Rossano i Calabrien, men derfra blev bragt til Basilios-Munkenes Kloster i Rom. Denne Liturgi blev første Gang udgivet i Paris 1583 med en lat. Overs.; senere blev den trykt i Renaudot, Liturg. orient. collectio (Frkfurt 1847²) I, 120, ligeledes med lat. Overs. Paa Tysk findes den i F. Probst, Liturgie der 3 ersten Jahrh. (Tüb. 1870) 318 f. Den tilskrives Markos, fordi man antog, at han havde grundet Kirken i Alexandria, hvor denne Liturgi var i Brug, indtil den blev fortrængt af den konstantinopolitanske. Probst har (anf. Skr. 334 f.) gjort en Sammenligning mellem den og de liturgiske Antydninger, der findes hos Origenes. Hans Resultat er, at den paa mange Punkter stemmer med Origenes's og Klemens Alexandriner's Angivelser.

Marnix, Philips van, Herre til St. Adelgonde, Medlem af en fra Savoyen til Nederlandene indvandret Familie, blev født i Bruxelles 1538. Han fik en grundig Uddannelse, navnlig i sproglig Henseende, og tilbragte længere Tid i Genève, hvor han lærte Calvin og Th. de Beze at kende og blev vunden for den calviniske

Reformation. Mellem 1560 og 62 vendte han tilbage til Nederlandene, hvor han levede nogle Aar i Stillehed, sysselsat med Studier og med Aftattelsen af betydningsfulde historiske Aktstykker (det saak. »Kompromis«, ved hvilket Adelsmændene lovede med alle Midler at virke mod Inkvisitionens Indførelse, og Bønskriftet til Margrete af Parma om Inkvisitionens Afskaffelse, 5. April 1566). M. forsvarede, som streng Calvinist, Billedstormen i Antwerpen i Aug. 1566 som et Skridt, rettet mod Afgudsdyrkelse, og i den følgende Tid søgte han med Vaaben i Haand at værne Refs Sag. Efter Nederlaget ved Austruweel (13. Marts 1567) maatte han flygte til Tyskland, og Blodraadet inddrog hans Formue. Han traadte da i Forbindelse med Vilhelm den tavse af Oranien og var ham en trofast Hjælper til Fædrelandets Befrielse, lige dygtig til at føre Pennen og Sværdet. Til Vilhelms Ære digtede han 1568 eller 69 den berømte »Vilhelmssange«, der er en af det nederl. Folks Yndlingssange. I Tyskland traadte han i den ref. Kurfyrst Frederik III af Pfalz's Tjeneste, og i Heidelberg skrev han 1569 den berømte »romerske Bikube« (»De Biënkorf der h. roomske kercke«), et Sidesykke til *Epistole obscurorum virorum* (I, 780), en vittig Satire over Romerkirkens Skrøbeligheder. Under stor Fare for sit Liv var han med ved Jemmingen (21. Juli 1568), og 1572—85 udfoldede han en betydelig politisk Virksomhed i Fædrelandets Tjeneste. Om han var medvirkende ved Afslutningen af Utrechter-Unionen (1579), kan ikke siges, men i det Aar forsvarede han Vilhelm af Oranien mod et heftigt Angreb, der kom frem i Form af en Adelsmands Brev til Generalstaterne og gav Vilhelm og M. Skylden for alle Ulykker. I den følgende Tid virkede M. i Udlandet og i Nederlandene for sit Fædreland. Faa Dage før Belejringen af Antwerpen begyndte, overtog han, paa Vilhelm af Oraniens indtrængende Opfordring, Stillingen som første Borgmester i denne By. Da Antwerpen paa ærefulde Betingelser (17. Aug. 1585) maatte overgive sig til Alexander af Parma, rejste der sig en Storm af Uvilje mod M., skønt han kun havde gjort, hvad han burde gøre. Dermed var hans politiske Rolle udspillet, og Resten af sin Levetid opholdt M. sig først paa sit Gods ved Vliessingen, senere, da Generalstaterne, som en Slags Rehabilitation, havde overdraget ham at oversætte Biblen, i Leiden. Der døde han 15. Dec. 1598. Allerede 1580 havde han, efter en halv Snes Aars Arbejde, udgivet en rimet Overs. af den gl. Pagts Psalmebog. 1578 opfordrede en Synode i Dordrecht M. og Pieter Daten (I, 609) til at udpege nogle dygtige Mænd, der kunde forbedre den holl. Bibelovers. 1586 overdrog en Synode i Haag ham selv Oversættelsesarbejdet, men M. vægrede sig ved at overtage det, indtil Generalstaterne 1594 paa-lagde ham det. 1596 var 1. Mosebog færdig; foruden den naaede han kun at oversætte Ijob, Ordsprogene og Psalmerne. J. J. van Toorenebergen har udgivet M.s relig. og kirkel. Skrifter 13 Bd. (»Godsdienstige en kerkelijke geschriften«, Haag 1871—91); Edgar Quinet har udgivet et Udvalg af hans Skrifter i 9 Bd. (Bruxelles 1857—60). Jvfr. I. v. der Have, F. v. M. van St. A. (Haarlem 1874); G. Tjalma, Ph. v. M., Heer

van St. A. Historisch-dogmatische studie (Amstd. 1896).

Maroniter, et kristent, i Forbindelse med den rom. Pavestol staaende, Kirkesamfund i Syrien, der lever under tyrkisk Herredømme; men som dog i deres Hjemstavn, nogle Egne af Libanon og Antilibanon, er i Besiddelse af en vis, begrænset politisk Selvstændighed. Derimod er de M., der leve i andre Egne af det tyrkiske Rige, ligefrem Sultanens Undersaatter. Der findes ogsaa en Del M. paa Kypern. M. ne drive Silkeavl foruden Agerdyrkning; der findes ogsaa en Del Husflid blandt dem. Antallet angives forskelligt; i Reglen anslaaes Antallet til 280—300,000. Navnet M. have de rimeligvis faaet af den hl. Maros (Maruns) Kloster ved Antiokia, i og omkring hvilken By de i ældre Tider synes at have haft deres Midtpunkt. Den første Gang, man hører om M. i Historien, er i det 8. Aarh., da de omtales af Dogmatikeren Johannes som Hæretikere. Dette er vistnok rigtigt, thi det er at antage, at M. dengang hyldede Monoteletismen, der 680 var bleven forkæret i Konstantinopel. Flygtninge, der holdt fast ved den monoteletiske Lære, have da rimeligvis søgt Tilflugt i disse Egne af Syrien og vundet M. ne for deres Opfattelse. Der er forøvrigt ydret Tvivl om, at de virkelig i deres ældre Tider have været Monoteleter, men næppe med Rette. M. ne have fra en tidlig Tid haft en egen Patriark, der oprindeligt residerede i og ved Antiokia. Han tog sig ogsaa af sine Trosfællers ydre Forhold og ydede dem, efter at Muhammed-anerne havde bemægtiget sig Landet, saa kraftig en Støtte, at det lykkedes dem at holde Stand mod Islam. Gennem Korsfarerne kom M. ne i Berøring med de vesterlandske Kr., og 1182 indtraadte de i Forbindelse med Paven i Rom, hvilket Forhold vedblev, ogsaa efter at de vesterlandske Kr. vare fordrevne fra Syrien, og Kors-togene vare holdt op. 1445 udstedte Pave Eugen IV en Bulle, hvori han forbad at kalde dem Hæretikere; de havde nemlig læmpet deres Lære efter den rom.-kat. Opfattelse. Unge M. kom ofte til Italien for deres Studiers Skyld. For at lette dem Opholdet oprettede Gregor XIII et maronitisk Kollegium i Rom. Dette er til endnu, men staar under Propagandaens Seminar. Fra det er der udgaaet flere Lærde, som have indlagt sig megen Fortjeneste af Videnskaben ved deres Skrifter og Studier, bl. a. flere Medlemmer af Familien Assemani (I, 158). 1736 underkastede M. ne sig Tridentiner-Konciliet's Beslutninger. En Del Særindretninger har Pavestolen dog tilladt dem at beholde; de have saaledes gifte Præster, men efter Ordinationen maa ingen Præst indgaa Ægteskab. M. ne tale alle Arabisk; deres oprindelige syriske Sprog er forlængst forsvundet, men ved Gudstjenesten lyder endnu det oldsyriske Sprog, Messen læses paa Oldsyrisk, Perikoperne ligeledes, men de oversættes paa Arabisk for at kunne forstås af Menigheden. Liturgien stammer fra Afrem Syrerer, men har forøvrigt megen Lighed med Grækernes. Patriarken residerer nu i Reglen i Klostret Kanôbin. En ny Patriark udvælges af samtlige maronitiske Bisper, han indvies straks, men Valget maa stadfæstes af Paven, der, hvis han er misfornøjet med Valget, kan beskikke en anden til Patriark. Patriarken staar

forevrigt under Propagandaen i Rom og skal omtrent hvert 10. Aar indfinde sig i Rom for at bringe Paven sin Hyldest. Patriarken udnævner Bisper og Præster. Af disse sidste skal der være omtrent 1900. Der er 45 Klostre. Med Nonneklosterne føres der Tilsyn af Munkke; men siden 1818 er der ikke, som tidligere, Dobbeltklostre hos M.ne. M.ne levede længe under en Art Lensforfatning, men den afskaffedes 1842. M.ne fik da en egen Emir, samtidig med at deres Naboer, Druserne, med hvem de i Reglen ikke leve i den bedste Forstaaelse, ogsaa fik en egen Emir. 1860 kom det atter til Fjendtligheder imellem Naboerne, Druserne overfaldt de Kr. paa Libanon og anrettede et stort Blodbad, ved hvilken Lejlighed mange M. mistede Livet. Da de europæiske Magter, særlig Frankrig, tog sig af M.ne og genoprettede Ordenen i Landet, maatte Porten gaa ind paa at udnævne en kr. Statholder, som residerer paa Libanon, og under hvem M.ne nu staa (Guyot, Les Maronites d'après le Manuscrit d'Azar, Cambrai 1852; Lenormant, Hist. des massacres en Syrie 1860, Paris 1861; Madden, The Turkish Empire, London 1862).

V. S.

Marot, Clément, Søn af Digteren Jean M., blev født i Cahors 1497. 1518 kom han i Marguerite af Orléans's (S. 169) Tjeneste og derved under evangelisk Paavirkning. 1525 var han med i Slaget ved Pavia. Da han vendte tilbage til Frankrig, blev han kastet i Fængsel i Chartres paa Grund af et Angreb paa den rom. K. 1527 bekendte han sig offentlig til den evang. Krdmsopfattelse, hvorfor han maatte flygte til Cahors. 1530 udgav han en Samling vovede Ungdomsdigte; 1531 blev han anklaget for at have brudt Fasten, men Hoffets Gunst friede ham fra den truende Fare. Derpaa gav han paa Vers en Oversigt over Hovedlærdommene i G. og N. T. (*Sermon du bon pasteur et mauvais*) og begyndte at oversætte Psalmerne. I Beg. af 1535 blev M. forvist, og han flygtede da til Ferrara, hvor han opholdt sig 1 Aar hos Hertuginde Renée. Over Venezia vendte han 1536 tilbage til Paris, hvor Frans I skænkede ham et Hus i Gaden Clos-Bruneau. I Ferrara havde han truffet Calvin, der havde gjort et stærkt Indtryk paa ham. I Paris fortsatte han Oversættelsen af Psalmerne, og 1540, da Karl V var i Paris, overrakte han denne et haandskrevet Eksemplar af de da oversatte Psalmer og fik af Kejseren 200 Doubloner. Men Sorbonnen satte sig i Bevægelse, og en Dag, da han kom hjem fra en Rejse med Frans I, fik han at vide, at Parlamentet havde vedtaget hans Fængsling. Han flygtede til Genève, hvor han blev et Aar. Paa Calvins Opfordring oversatte han dér 20 Psalmer endnu foruden de tidligere oversatte 30, og 1543 udkom da *Cinquante psaumes*. Men M.s utæmmede Natur kunde ikke finde sig i den strenge calvinske Tugt. Han gik til Savoyen og døde 1544 i Torino. 1562 udkom en Overs. af hele G. T.'s Psalmebog ved en Forening af 49 af M. oversatte og 101, som de Bêze havde oversat. Dermed var Huguenotternes Psalmebog færdig. Den blev trykt utallige Gange og oversat paa 22 forskellige Sprog, alene 30 Gange paa Hollandsk og lige saa mange Gange paa Tysk (O. Douen, C. M. et le psautier huguenot I—II, Paris 1878—79).

Marot, By i Juda (Mi. 1, 12). Mika danner et Ordspil af Byens Navn, hvilket han udlægger som »bitter Smertex. M.s Beliggenhed synes at være i Sletlandet.

Marpingen i Regeringsdistriktet Trier er bleven bekendt ved de Madonna-Aabenbarelsen, som dér skulle have fundet Sted. 3.—5. Juli 1876 mente 3 Smaapiger i en Alder af 8—9 Aar ved en Kilde i den nære Hætel-Skov at have set en hvidklædt Kvinde med et Barn paa Armen, der gav sig ud for at være den uden Syndens Smitte undfangne og opfordrede til at bygge et Kapel paa Stedet. Senere sagde de 3 Børn, at de havde set den Hellig-Aand svæve over Madonnas Hoved og hørt en Røst fra Himlen, der sagde: »Denne er min kære Søn!«. Den formentlige Aabenbarelse af den hellige Jomfru gav Anledning til, at Stedet blev besøgt af mange større Pilegrimstog, og der blev aabnet en Handel med »Naadevand«. Den preuss. Regering lod Sagen undersøge. Børnene blev forhørte og maatte tilstaa, at de vel havde set noget som en hvidklædt Kvinde, men at Resten var Opdigtelse. Derpaa domte Retten dem til Hensættelse i Hjemmet for forvildede Børn i Saarbrücken. Da deres Slægtninger appellerede Dommen til Kredsdomstolen i Saarbrücken, tog denne Sagen op og ophævede foreløbig Underdomstolens Kendelse, ikke som falsk, men som for Tiden ikke tilstrækkelig begrundet. Den endelige Dom, der faldt i Marts 1879, efter at over 170 Vidner vare afhørte, lød paa, at alle de anklagede, blandt hvilke der var 20 Præster, skulde frikendes for Anklagen for Bedrageri og Ophidselse til Ulydighed, fordi den strafferetlige Dolus ikke kunde bevises; men de foregivne Aabenbarelsen blev erklærede for at være »schändliche Täuschung«. Retten udtalte endvidere, at Børnene, der ikke havde naaet den kriminelle Lavaldere, havde gjort sig skyldige i Løgn og vare blevne forhørde i Løgner ved Paavirkning fra Forældrene, ved Præsteskabets Stilling til Sagen og ved den store Opsigt, den havde vakt.

Marsay, Charles Hector de St. George, Markis, tilhørte en ref. adelig Familie, der i Slutn. af 17. Aarh. var flygtet fra Frankrig til Tyskland og Schweiz. Som ung gjorde M. Fændrik-Tjeneste i den sp. Arvefølgekrig, men et Par mystisk stemte Venner fik den fromme Yngling til at trække sig tilbage fra Verden og (1711) tage Bolig i Schwarzenau i Grevskaabet Wittgenstein, alle Sværmeres Tilflugtssted. Dér førte M. et strengt asketisk Liv »i evangelisk Fattigdom«; men han saa snart Farerne, der fulgte med det Selvlageri, han paalagde sig, og han blev led ved Antoinette Bourignons (I, 375) Skrifter, der før havde været hans bedste Trøst. Han skilte sig da fra sine Venner og indgik et »aandeligt« Ægteskab med Frk. von Callenberg, en Søster til et Medlem af Fru Buttlars (I, 425) Kreds. Med den 13 Aar ældre Hustru fortsatte han det asketiske Liv i et lille Hus i Gersdorf og omgikkes kun de vakte dér og i Schweiz. I Schweiz blev han paavirket af Fru de la Motte Guyons (II, 311) Tanker, hvorved han, som det i det mystiske Sprog hed, gik over fra »den velsmagende Tro« til »den mørke, nøgne Tro«, og han fordybede sig samtidig i de sp. Mystikere. Lidt efter lidt

kom han ogsaa med i de fladelfiske Kredse i Berleburg. Der traf Zinzendorf ham, men Herrnhutismen kunde ikke i Længden holde M. fast. Han var stadig i en stærk aandelig Gæring og opholdt sig snart i Berleburg, snart i Schwarzenau; en Tidlang var han »Sjælefører« for Familien Fleischbein paa Slottet Hayn ved Berleburg. Der dikterede han paa Fransk sin Hustru sine »Freimütige und christl. Diskurse, betreffend verschiedene Materien des inneren Lebens wie auch der christl. Religion« (I—III, 1735—38), som Fleischbein oversatte paa Tysk og udgav. De bleve efterfulgte af andre Skrifter, der røbe Paavirkningen fra den fr. Mystik, Jakob Böhme og Gottfr. Arnold. 1742 døde M.s Hustru. Han selv døde først 1753. I sine sidste Leveaar flakkede han ogsaa om, og i denne Del af sit Liv blev han paavirket af Pietismen, saa at han brød med Separatismen og tog Del i kirkel. Guds tjenester og Nadver. Sine sidste Aar tilbragte han hos Slægtninger i Nærheden af Wolfenbüttel.

Marsena, en af de 7 Fyrster af Persien og Medien i Kong Xerxes's nærmeste Omgivelser (Ester 1, 14).

Marshall, Thomas William, eng. Konvertit, f. 19. Juni 1815, studerede i Cambridge og blev 1842 ordineret til Præst i den anglik. K. Som Præst i Swallof-Cliff og Austey i Wiltshire skrev han *Notes on the catholic Episcopate* (London 1844). 1845 gik han i Ottott over til Romerkirken og forsvarede i et lille Skrift dette Skridt. Kort efter giftede han sig og blev 1847 af Regeringen udnævnt til Skoleinspektør. 1862 nedlagde han dette Embede for at leve af sin Pen. 1869 rejste han til Amerika, og dér holdt han 1870—72 i de større Byer Foredrag over den katolske K.s Frihed og Protestantismens Stilling til Apostlen Paulus. 1871 udnævnte Jesuiter-Kollegiet i Georgetown ved Washington ham til Dr. jur. utriusque. 1873 vendte han tilbage til England og døde i London 14. Dec. 1877. Hans mest bekendte Skrift er: *Christian Missions, their Agents, their Method and their Results* (I—III, Bruxelles 1862; overs. paa Tysk Regensb. 1863).

Marsiglio fra Padova, ital. kirkepolit. Forf., skal i Beg. have været i Tjeneste hos Huset della Scala i Verona og hos Visconti'erne i Milano. 1312 var han Magister, Præst og Rektor ved Studiet i Paris. Rimeligvis har han dér holdt Forelæsninger over Filosofi og Teologi, maaske ogsaa over Medicin. Han var sandsynligvis en Discipel af Vilhelm fra Ockam. Samtidig med ham var Johan fra Jandun (II, 653) Lærer i Paris, og Ockam, Jandun og M. tog efter 1322 Del i den under Johan XXII (II, 653) indenfor Fransiskaner-Ordenen udbrudte Strid om den apostolske Fattigdom, som Tilhængere af den strenge Observans. I Striden med Paven saa de hen til Ludvig af Baiern (S. 85), der paa samme Tid var i Strid med Paven, og M. udarbejdede i Forening med Jandun i Løbet af 2 Maaneder Skriftet *Defensor pacis*, med hvilket de begge flygtede til Tyskland til Kejseren (o. 1324). Ludvig Bairer tog godt imod de to Flygtninger og mente at faa Brug for M. baade som Kirkepolitiker og Læge. M. fulgte med Kejseren til Rom, hvor der blev opstillet en Modpave, Nikolaj V, og M. blev selv ud-

nævnt til pavelig Vikar for Rom, maaske ogsaa til Ærkebiskop af Milano. Men allerede 1327 kom der fra Avignon en Bandygning over M., og dermed var hans Indflydelse forbi. Han blev dog hos Kejseren som Livlæge, og da Ludvig Bairer søgte Tilnærmelse til Pavedømmet, erklærede han sig villig til at prøve paa at overtale M. til Underkastelse under St. Peters Stol. Heldigvis for M. kom det ikke til Udsoning mellem Kejseren og Pavedømmet. M. var i Live 1336 og maaske endnu 1342. Hans Dødsaar kendes ikke. I *Defensor pacis* fremstiller M. Folkets Suverænetet som Kilden til al Magt. Som Kirkepolitiker staar M. paa N. T.s Grund og hævder, at K. er de troendes Samfund, og at den hverken har Ret til at bruge Tvang eller Straffe. Han nægter ikke, at der er indstiftet et kirkeligt Embede, men han véd, at Biskop og Præst i den ældste Tid vare Navne paa det samme Embede, og den ene Biskop staar ikke over den anden. Det er tvivlsomt, om Peter har været i Rom, og i ethvert Tilfælde har Paulus været der før ham. Den Skik, at Paven kroner Kejseren, giver ham ikke større Ret over for denne, end Ærkebiskoppen af Reims har over for den fr. Konge. K. skal ikke eje mere, end der er nødvendigt, for at den kan gøre sin aandelige Gerning, og dens Tjenere skulle hverken have timeligt Gode eller udføre borgerlige Hverv. For at bringe K. paa Fode maa der af den verdslige Magt sammenkalles Konceiler, bestaaende af Biskopper, Præster og troende Lægefolk. Man kan hos M. støde paa mange reformatoriske Tanker, men han var væsentlig en Kirkepolitiker, der i flere Henseender, trods alt det nye, stod paa Skolastikens Standpunkt (Riessler, Die litt. Widersacher der Päpste zur Zeit Ludwigs des Baiers, Leipzig. 1874).

Marsilius fra Padova, se Marsiglio.

Martène, Edmond, lærd Mauriner, f. i St. Jean de Losne, i Nærh. af Dijon, 22. Dec. 1654. 18 Aar gl. traadte han i Reims ind i Benedictiner-Ordenen og blev Mauriner. Han blev i en ung Alder sendt til Abbediet St. Germain-des-Prés i Paris for at uddanne sig under d'Achérys og Mabillons Vejledning. En Tidlang boede han i Abbediet Bonnouvelle i Rouen, hvor han tog Del i Udgivelsen af Gregor d. st.s Værker, og han færdedes meget paa Rejser for at undersøge Biblioteker og Arkiver. 6 Aar rejste han saaledes omkring for at samle Aktykker til *Gallia Christiana* og *Thesaurus novus Anecdotorum* (I—V, Paris 1717). 1718 og fig. Aar rejste han i Nederlandene og Tyskland for at samle Dokumenter til Frankrigs Historie i Anledning af den paatænkte Udgave af de fr. Historieskrivere. 1739 udgav M. det 6. Bd. af *Annales Ordinis S. Benedicti*, men 20. Juni s. A. døde han af et Slagtilfælde. 1690 havde han udgivet en Kommentar til Benedicts Regel, en Samling af alt, hvad der var skrevet om den. Bl. hans andre Skrifter maa især mærkes: *De antiquis Ecclesiarum ritibus libri IV*, en vigtig liturgisk Kildesamling (I—III 1700—2; 2. Udg. Antwerp. 1736—38). Han efterlod sig i Haandskrift en paa Fransk affattet Skildring af Mauriner-Kongregationens Historie til 1739, der af Fortet blev fortsat til 1747.

Martensen, Hans Lassen, dsk Teolog og Biskop, blev født 19. Aug. 1808 i Flensborg,

hvor hans Fader var Skipper. Faderen, der sad inde med en ikke ringe Dannelselse, maatte af Helbredshensyn opgive Søfarten og søgte da at skaffe sig Indtægt ved bl. a. at forfatte flere Handelsbøger. Han følte sig som Dansk og skrev paa Dansk, medens deres Omgangssprog ellers var Plattysk, og Skolesproget Højtysk. 1817 flyttede Familien til Kbhvn i Haab om bedre Udkomme, men fem Aar efter døde Faderen, og Enken sad med sit eneste Barn i smaa Kaar. Ved andres Hjælp lykkedes det hende dog at holde Sønnen til Studierne, og den unge M. blev 1827 Student med Udmærkelse, en Karakter, han ogsaa fik ved de følgende Eksaminer. Tidens aandelige Bevægelser kom han hurtigt ind i. Efter en Gæringsperiode i Aarene før Artium begyndte der en kristelig Vækkelse hos ham. Han kom fra et Hjem, hvor den gammeldags Krdm, i hvert Fald i den Form, hvori den er udtrykt i den første Trosartikel, havde til Huse, og han havde i sin Skoletid modtaget stærke æstetiske Impulser, navnlig gennem den nye Poesi, repræsenteret af Oehlenschläger. Allerede inden han blev Student, fik han gennem et Værk af Steffens en næsten profetisk Anelse om det, der skulde være hans Livsgerning: Dannelsen af en harmonisk Livsanskuelse, som omslutter Tilværelsens Totalitet, og hvor Krdmmen er Midtpunkt. Nu, under Studietiden, kom han under Paa-virkning af mange af Samtidens betydelige Aander og i personlig Forbindelse med adskillige af dem. Rationalismen følte han sig paa Forhaand frastødt af, og en Mand som Peter Erasmus Müller fik ingen nævneværdig Indflydelse paa ham. Derimod paaavirkedes han af H. N. Clausen, Rudelbach, Ørstederne, Sibbern, Grundtvig og Mynster. M., som med stor Iver og med en ikke ringe Selvstændighed i Tilgængelsen fordybede sig i det teologiske Studium, følte sig i Begyndelsen stærkt tiltrukket af Grundtvig, men han droges mere og mere over mod Mynster, og da hans teologiske Grundanskuelse modnedes, var det Mynster og ikke Grundtvig, som blandt de danske Teologer havde sat sit Præg paa den. Iøvrigt studerede M. ogsaa Schleiermacher og Hegel. 1832 blev han cand. theol., og derefter vandt han Universitetets Guldmedalje. Da Schleiermacher 1833 besøgte Kbhvn, kom M. i Berøring med ham, og Schleiermacher fik aabenbart Interesse for ham, men Bekendtskabet blev ikke uddybet, da Schleiermacher døde nogle Maaneder efter. 1834 fik M. Rejestipendium. Han slog sig først ned i Berlin og studerede her under Marheineke og Steffens. Navnlig fordybede han sig dog i Hegels Skrifter, og de indspandt ham »som i et magisk Net«. Temmelig pludselig blev han imidlertid syg, og under Sygdommen kom han ind i en stærk aandelig Krise. Det forekom ham, som om hele hans Tankeverden glippede, Tvivl og Livslede faldt over ham, og navnlig var det ham, som om den personlige Gud gled bort fra ham. Han forklarer selv Tilstanden som en Reaktion mod den ensidige Forstandsretning, hans Udvikling havde taget, og han tog Krisen som »et Memento om at bringe Tro og Erkendelse i det rette Forhold«. Da han legemligt og aandeligt var kommen paa Fode igen, rejste han over Dresden og Prag

til Heidelberg, hvor han op søgte Daub, og hvor han opholdt sig en Tid, sysselsat med at studere den spekulative Teologi og den senere Middelalders Teologi, især Dante og Mester Eckart. Fra Heidelberg drog han til Tübingen, hvor han besøgte Strauss, og derfra til München. Der hørte han Schelling, men især Baader, som fik en betydelig Indflydelse paa ham, ja gav ham, efter hans eget Sigende, fast Grund at bygge Teologien paa, nemlig Standpunktet: *credo, ut intelligam!* Videre gik Rejsen, til Wien, hvor M. især plejede sine æstetiske Interesser og kom ind i en litterær Kreds. Han gjorde Bekendtskab med »Melankoliens Digter«, Lenau, og sluttede et virkeligt Venkab med denne. Og endelig drog M. til Paris. Der traf han en anden Digter, Lenaus Kontrast, »den højere Livsglædes Digter«, som han kalder ham, J. L. Heiberg, og ogsaa med ham og med hans Hustru sluttede han et varmt Venkab, der kom til at være Livet igennem, og som bares oppe dels af fælles Interesser for Hegel og for Æstetiken, dels af personlig Sympati. To Maaneder blev M. i Paris, og da han i Eftersommeren 1836 vendte tilbage til sit Fædreland, var det med et rigt aandeligt Rejsendbytte. Rejsen havde modnet ham og beriget hans Tankeverden, og rundt om i hans senere teologiske Produktion hører man Toner, hvorigennem Rejsens Erfaringer klinge.

12. Juli 1837 disputerede M. for Licentiatgraden over Afhandlingen *De autonomia conscientie Sui humane in theologiam dogmaticam nostri temporis introducta* (overs. Paa Dsk af L. V. Petersen 1841). Den indeholdt — for at bruge hans egne Ord — »en gennemført Kritik over den subjektive Rationalisme hos Kant og Schleiermacher og over den Vilkaarlighed, hvormed Aabenbaringsindholdet her blev behandlet, idet Aabenbaringen maatte lade sig modellere, forme og tilskære efter de Forudsætninger, som den i sig selv begrundede menneskelige Selvbvidsthed medbragte«. M. gav tillige en »kortere, men skarp Karakteristik af Hegels objektive Rationalisme«. Afhandl. blev modtaget med stor Anerkendelse baade i Ind- og Udland, og Aaret efter ansattes M. som Lektor i det teologiske Fakultet. Samtidig fik han det Hverv at læse over Moralfilosofi for de unge Studenter. Forud for sine Forelæsninger over Dogmatiken, hvilken han anmeldte som »spekulativ« Dogmatik, holdt han en Forelæsning over den nyere Filosofs Historie for derved at kunne føre sine Tilhørere gennem Filosofien ind i Teologien, og navnlig dvejlede han da ved Hegel. Disse Forelæsninger vakte et stort Røre, ogsaa uden for den egentlig teologiske Kreds; det følte straks, at Universitetet havde vundet en betydelig Lærer. M. slog sig nu til Ro i Kbhvn og giftede sig. I disse Aar kom M. ofte sammen med Grundtvig, og trods al Forskel i Anskuelser havde de mange venlige Samtaler. Paa den Tid indlevedes ogsaa, Bekendtskabet med Dörner (I, 673). Flygtigt havde de to set hinanden første Gang, og kun flygtigt kom de til at mødes i Aarens Løb senere, men gennem Breve kom de til at staa hinanden saa nær som de fortroligste Venner. 1840 udnævnte det teologiske Fakultet i Kiel M. til Dr. theol. Han dedicerede det derfor

sit Skrift »Mester Eckart«. 1841 udkom hans i systematisk Henseende betydningsfulde »Grundrids til Moralfilosofiens System«. Efter Mynsters Tilskyndelse blev M. 1845 udnævnt til Hofprædikant, idet Mynster ansaa det for gavnligt, om M. ved Siden af Katedergerningen havde en Gerning i Menigheden som Ordets Forkynder. M. følte sig ogsaa meget glad ved denne nye Virksomhed, som iøvrigt økonomisk hjalp ham betydeligt. Han kom nu i nær Berøring med Kongehuset, men allerede 1848 døde Chr. VIII, og under de følgende urolige Forhold i politisk og religiøs Henseende stod M. nærmest iagttagende, betænkelig over for det pludselige Omsving, men med klart Blik for de sociale Brøst under den gamle Ordning og med varm Interesse for K.n.s Vel. Paa denne Tid var M. imidlertid ogsaa stærkt optaget af at arbejde paa sin Dogmatik. Den udkom i Juli 1849 under Titlen »Den kristelige Dogmatik«. Sjælden har et teologisk Værk vakt en saadan Opsigt herhjemme som dette Skrift. M. selv maatte besørge 4 Udgaver af det (1849, 1850, 1865 og 1883), og 1904 kom en femte Udgave (ved Alfred Th. Jørgensen). Ogsaa uden for Danmark blev det hurtigt berømt. I Tyskland er det kommet i 6 Oplag, og det er desforuden oversat paa Svensk, Engelsk og Fransk. Endog i Athen har man holdt Forelæsninger over det. Herhjemme blev det dog skarpt angrebet af Magnus Eiríksson, P. M. Stilling og Rasmus Nielsen, medens fra kirkelig Side J. Paludan-Müller kritiserede det under al Sympati og Anerkendelse. Det kom til en hel Fejde om Bogen, og især Rasmus Nielsen kæmpede ivrigt mod den ud fra et Kierkegaard'sk Standpunkt, men inden for Kirken var der almindelig Tilslutning til og Begejstring over M's System.

Bispeembedet i Slesvig blev paa denne Tid vakant, og M., der i et Sendebrev ved Krigens Begyndelse havde mindet den slesvigholstenske Gejstlighed om dens Embedspligt, og som jo var født Sønderjyde, blev opfordret til at søge det. Han gjorde det, men fik før Ordinationen stærke Anfægtelser og maatte bede sig fritaget for at tiltræde. Men saa døde Mynster 1854, og fra kirkelig Side nævnedes M. straks som Arvtager. Af politiske Grunde var der fra anden Side mest Stemning for H. N. Clausen, og Frederik VII holdt bestemt paa ham. Ministeriet erklærede sig imidlertid for M., og Kongen maatte give efter. Samme Aar som M. blev Biskop, kom S. Kierkegaards voldsomme Angreb paa ham. M. svarede én Gang, i »Berlingske Tidende«, og afholdt sig derefter fra al Polemik, ogsaa da »Øjeblikkene« udkom. Derimod kastede han sig med stor Iver over sine kirkelige Opgaver. Han visiterede flittigt. Roskilde Konvents Psalmebog og Balslevs Lærebog bleve indførte under ham. Han var som Biskop myndig, med bestemt Optræden over for Vranglærere som Mormonerne og ogsaa over for saadanne som Irvingianerne, naar de fordrede Daab og Altergang i Folkekirken. Han holdt nøje over den folkekirkelige Orden, men hvor denne bevarede, strakte han sig vidt, og han forstod at bedømme Aanderne. Da »den indre Mission« under Vilh. Beck begyndte at brede sig, stod M. saaledes forstaaende og

hjælpende over for den. Med Kirkeforfatnings-spørgsmaalet beskæftigede han sig meget, og han udkastede en Forfatningsplan, der i store Træk fra oven nedefter ser saaledes ud: Bispe-raad, udvidede Landemoder med en Repræsentation af Gejstligheden og endelig Menighedsraad. Da M's gode Ven, J. H. V. Paulli, døde 1865, blev hans Embede som kgl. Konfessionarius overdraget M. M. prædikede da heller ikke sjælden, og som Prædikant var han først og fremmest de dannedes Præst. Han kendte den menneskelige Aandsdannelse, og han indoptog den i sin Forkyndelse, saaledes at det kr. og det i god Forstand humane smeltede sammen, samtidig med at han advarede mod »den falske Aandelighed«. Karakteristisk for ham som Prædikant er et stærkt kontemplativt Moment. Jesus Kristus føres frem til Beskuelse. Tilhørerne drages derved, at de se, hvilken Herre de skulle tjene. M. søger at op-løfte Hjertenerne. Mindre taler han derimod om det stærke Brud, som ofte maa ske, inden Men-sket naar Frelsen. M. er derfor langt fra at være Opvækkelsesprædikant. Han har udgivet mange af sine Prædikener og Taler. Ialt fore-ligger der 14 Samlinger. Den største er »Præ-dikener paa alle Søn- og Helligdage i Aaret« (1875, 2. Udg. 1885). I det hele foreligger 303 Prædikener og Taler af M. i Trykken.

Trods Bispegerningens mange Pligter stand-sede M.s teologiske Produktion ikke. Han skrev tværtimod meget. 1863 udgav han »Til For-svar mod den saakaldte Grundtvigianisme« (6. Opl. 1874), i hvilket Skrift han bekæmper den specifikt grundtvigske Paastand om Apo-stolicum. 1867 kom »Om Tro og Viden«, rettet mod Rasmus Nielsen, og 1871 udkom første Del af M's omfangsrigeste og vistnok ogsaa be-tydningsfuldeste Værk, nemlig den »alminde-lige« Del af »Den christelige Ethik« (5. Opl. 1884). Den »specielle« Del af Værket udkom 1878 (3. Opl. 1879). Ind imellem Etikens to Dele udgav M. 1874 det fortrinlige Skrift »Ka-tholicisme og Protestantisme«, fremkaldt ved Vatikanerkonciliet's Erklæring om Pavens Ufej-lbarhed. M. var i det hele i sine sidste Aar stærkt optaget af Jesuitismens Fremgang, og under et Besøg i München 1876 havde han en lang Samtale med Döllinger. 1881 udgav M. »Jacob Böhme« og 1882 første Afdeling af det interessante Skrift »Af mit Levnet« (anden og tredje Afd. 1883), i hvilket han tillige antiller en Række Betragtninger over sin Samtids Teo-logi og kirkelige og politiske Forhold.

1879 fejrede M. sit 25 Aars Bispejubilaem under enestaaende Opmærksomhed fra alle Sider. Endnu over fire Aar vedblev han at fungere, men saa søgte han sin Afsked. Den blev ham bevilget fra 15. April 1884, 30 Aars Dagen for hans Tiltræden, men allerede 3. Febr. døde han.

M. har haft en overordentlig Betydning for den danske K. For det første derved, at han i en udpræget intellektualistisk Brydnings- og Overgangsperiode forstod at føre Krdmmen frem som den største Aandsmagt og som den, hvor-til alle andre stod i Relation. Alt hvad der bevægede Tiden, det æstetiske, det filosofiske, ja selv det politiske satte M. i Forbindelse med Krdmmen. Han gik maaske endog vel vidt i

saa Henseende. Men ikke alene udadtil, ogsaa indadtil styrkede han Kn. De ensidige teologiske Strømme herhjemme i Aarhundredets første Halvdel mødtes, rensedes og indtoges i hans Teologi. Rationalismens Sans for det objektive Stof i Teologien og de gamle Luther- aneres Sans for det konfessionelle gik hos M. op i en højere Enhed med Vækkelsesretningernes kraftige Hævdelse af det subjektive Tros- livs Ret. Fra de forskellige Sider blev M. paavirket. Der er Spor i hans Teologi baade af H. N. Clausen, Grundtvig, Rudelbach og Mynster. Og dog er hans Kristendomssyn selv- stændigt og nyt. Mynster er den hjemlige Kirkemand, han skylder mest, men alligevel afviger han fra ham, og ikke i Enkeltheder alene. Det var imidlertid ikke blot indenlandske teologiske og kirkelige Strømme, som mødtes hos M., han har ogsaa Betydning derved, at han førte nye aandelige Strømme fra Udlandet, især Tyskland, ind over Danmark. Den speku- lative Filosofi og den spekulative Teologi om- plantedes ved M. paa dansk Grund. Men atter her maa det betones, at hans Receptivitet ikke udelukker Selvstændigheden og ikke overskygger Produktiviteten. Det nye hos hans Teologi er da i Forhold til den samtidige danske Teologi, at han indfører den kristelige Spekulation og for første Gang efter lange Tiders Forløb skaber en kristelig Helhedsanskuelse, og i Forhold til den tyske Spekulation, at han (i Forbindelse med Dörner) skaber en sund Spekulation, som kender og kan bestemme sine egne Grænser. Spekulationen er for M. en »Fordybelse i Idéerne«, men — som han udtrykker det i sine »Dogmatiske Oplysninger« (1850) — »den gaar ud fra Aabenbaringstroens Forudsætninger og søger at klare sig Aabenbaringsanskuelsen gennem Begrebet, skønt den vistnok erkender, at Begribningen er det stykkevis i vor Er- kendelse, medens Helheden ligger i Anskuelsens Fylde, der ikke udtømmes ved nogen Begrebs- udvikling«. Formelt kan man bebrejde M. Svaghed i Begrebsbestemmelserne, og hans stærkt Hegelsk farvede Metode: at lade Stand- punktet udvikle sig gennem Modstænderne, er ikke helt paalidelig. Skriftbeviset kunde ogsaa ofte i hans Dogmatik og Etik være fyl- digere. Reelt kan man nære Betænkelighed over for Punkter, hvor hans Interesse for Mystik og Teosofi har ført ham for vidt, saa- ledes Læren om Legemlighed hos Gud, visse Paastande inden for Englelæren (derunder Sa- tanologien), Læren om Guds Forudviden og enkelte andre. Men baade hans Dogmatik og Etik høre til den lutherske K.s skønneste Frem- bringelser paa Literaturens Omraade, og spe- cielt inden for Etik har han udvidet Syns- kredsen mægtigt. Han havde f. Eks. et aabent Blik for det sociale Problem, om end hans Udvikling vedrørende Socialismen er en saa abstrakt »Fordybelse i Idéerne«, end den ikke har faaet større praktisk Betydning. — M. var en bestemt Modstander af Sprogskriptet 1851, ifølge hvilket Dansk blev gjort til K.- og Skole- sprog overalt i Sønderjylland, hvor det var Folkesprog. M. vidste nemlig, at mange Menig- heder, der talte Dansk, havde Tysk som »hel- ligt Sprog«, idet deres danske Sprog kun var et fattigt Hverdagssprog. Men M. blev stærkt

angrebet for dette Syn paa Forholdene. — En samlet Fortegnelse over M.s Skrifter findes i »Mindre Skrifter og Taler af Biskop M.«, udg. af Julius Martensen (1885), hvor ogsaa For- tegnelsen over nogle Breve gives. Navnlig findes Breve fra M. dog i »Briefwechsel zw. H. L. M. und I. A. Dörner« I—II (Berlin 1888), »Biskop Otto Laubs Levnet« II (1886) og »Theologisk Tidsskrift 1887«. (Af Lit. maa foruden M's egen, ovennævnte Levnedsbeskrivelse nævnes P. Madsen »Biskop M. som Theolog« i »Theo- logisk Tidsskrift« 1884 og Artiklerne »M.« af samme i »Biogr. Leks.« XI og PRE³; V. Nanne- stad »H. L. M.« (1897); Fr. H. R. v. Frank »Geschichte u. Kritik der neueren Theologie«³ (1898); O. Pfeiderer, Entw. der protest. Theol. (1891); L. Koch »Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid« 1898 og Alfred Th. Jørgensen »Nogle Træk af M.s Dogmatiks His- torie« i 5. Udg. af M.s Dogmatik). »A. Th. J.

Martha (Μάρθα), jød. Kvindenavn, Hunkøns- form til mara ὁ: Herre, altsaa M. = »Frue«. Navnet forekommer ikke i G. T. I N. T. nævnes kun en enkelt M., nl. Lasaros's og Marias Søster fra Betania (Lk. 10, 38—42; Joh. 11 og 12). At M. havde Husholdningen og optræder som den ledende, kan vel tyde paa, at hun var ældst af de 2 Søstre. Da M. vartede op i det Hus i Betania, hvor Jesus salvedes af Maria (Joh. 12, 2), og dette ifølge Mt. 26, 6 og Mk. 14, 3 kaldtes Simon den spedalskes, har man gættet paa, at M. var denne Simons Enke; det er muligt, dog lod det sig ogsaa tænke, at denne Simons Hus var det til Sammenkomsten mest passende Sted i Landshyen. Forskellen mellem M. og Marias Karakter er omtalt under Art. »Maria« (S. 170); her skal kun tilføjes, at man vilde gøre M. Uret ved at opfatte hende som et verdsligt Menneske eller hendes Bekostning og Opofrelse med Opvartningen af Jesus som en daarligheds Verdslighed. Slige Tanker kunde let rammes af Ordet i Mt. 26, 11: mig have I ikke altid. Men Sagen var, at M. egentlig forbeholdt sig at tjene Herren efter sine egne Tanker og vel have en vis Ære deraf, medens Maria i sin Tjeneste overfor Herren vilde tjene ham efter hans Tanker og stærkt følte Trangen til at hjælpe og dannes af ham; derfor kom Maria ogsaa i den tjenende Kærlighed langt videre end sin Søster (Salvingen) og kunde tie, medens hun blev overfuset. Hvor meget begge Søstre dog vare et i Kærligheden til Herren og i en skøn Søkendekærlighed indbyrdes og overfor Lasaros, vidner Fortællingen i Joh. 11 helt igennem om. L. G.

Marthe, Sainte-, se Sainte Marthe.

Marti, Karl, protest. Teolog, f. 25. April 1855 i Bubendorf, studerede 1873—78 i Basel, Göttingen og Leipzig Teologi og østerl. Sprog, blev 1879 i Basel Lic. theol. for en Afhand- ling om »Die Spuren der sog. Grundschrift des Hexateuchs bei den vorexil. Propheten«. 1878—95 var han Præst i Buus og Muttenz og tillige Privatdocent i Basel. 1895 modtog han den teol. Doktorgrad i Basel og blev Prof. ord. i Bern. Bl. hans Skrifter maa mærkes: Der Prophet Jeremia von Annot (1899); Der Prophet Sacharja, der Zeitgenosse Sühnbabels (1892); Kurzgef. Grammatik der bibl.-aram. Sprache, Literatur, Paradigmen, berichtigte Texte

und Glossar; Das Buch Jesaja, erklärt (1900); Das Buch Daniel erklärt (1901); Dodekapropheton erklärt (1904).

Martianay, Jean, Mauriner, f. 30. Dec. 1647 i St. Sever-Cap ved Aire, traadte 1667 ind i Klostret la Daurade i Toulouse, studerede især  sterl. Sprog og Bibelvidenskab, holdt Forelæsninger i forskellige Benedictiner-Klostre og vakte sine Ordenslederes Opmærksomhed ved *Defense du texte hebreu et de la chronologie de la Vulgate* (1689). Efter at den var udkommet, blev M. sendt til Paris for at tage Del i Udgivelsen af Hieronymus's Værker, og d r udfoldede han en betydelig Forfattervirksomhed og skrev mod Clericus (I, 523), Richard Simon (s. d. Art.) og flere andre Kritikere af G. T. og Fædrene. Han døde i Abbediet St. Germain-des-Pr s 16. Juni 1717. Foruden hans Udgave af Hieronymus (I—V, 1693—1706) maa især nævnes: *Traitt  de la connaissance et de la vérité des livres de la sainte Ecriture* (I—IV, 1697—99); *La Vie de St. J r me* (1706); *Le Nouveau Testament de N. S. J. Chr., traduit en français sur la Vulgate avec des explications* (1712); *M thode sacr e pour apprendre   expliquer l'Ecriture sainte par l'Ecriture m me* (1716).

Martigny, Joseph Alexandre, rom.-kat. Arkæolog, fødtes 1808 i Sauvigny (Ain), blev præsteviet 1832 og var først Præst i en Landsby i N rh. af Belley, 1849  rkepr st i Bag le-Ch tel og senere titulær Kannik ved Domkirken i Belley. D. 1880. Hans Hovedværk var: *Dictionnaire des antiquit s chr tiennes* (Paris 1865; 2. Udg. 1877).

Martin, Paver. M. I (649—53), f. i Etrurien, var først Apokrisarius (I, 114) i Konstantinopel. Han blev paveviet, inden Kejser Konstans II's Samtykke var indhentet. Hans første Handling var at sammenkalde en Lateran-Synode til Fordømmelse af Monoteleterne (s. d. Art.). Den monoteletisk-sindede Konstans II sendte sin Exark i Ravenna til Rom for at tage M. til Fange, men baade dette og et der-efter planlagt Mordattentat mislykkedes. 4 Aar efter kom en ny Exark til Rom i samme  rinde; M. lod sin Seng flytte hen i Laterankirken, men Exarkens Soldater trængte derind ved Nattetid og bragte M. om Bord paa et Skib, der førte ham til Konstantinopel (653). D r dømtes han skyldig til Døden for Oprør, men blev paa Patriarken Paulus's Forbøn benaadet med Forvisning til Kersonesos, hvor han døde 16. Sept. 655, efter forinden at have skildret sine Lidelser i to Breve. (Liber Pontificalis, ed. Duchesne I, Paris 1886, 338 f.; M.s Breve i Mansi, Conciliorum Collectio, X, 861; om Lateran-Synoden, samme, S. 1151 f.; Hefele, Conciliengeschichte III², Freib. 1877, 212 f.; om M. som Forfatter til et af de Rossi fundet Digt, se F. X. Funk, Ein Papst oder Bischofsepiologium i  Kirchengesch. Abh ndl. u. Untersuchungen , Paderborn 1897, I, 391 f.).

Som M. II og III opføres i senere Pavefortegnelser Paverne Marinus I og II. M. II (882—884), havde været Legat i Konstantinopel og blev flere Gange brugt i diplomatiske Sendelser, saaledes 880 til Konstantinopel for at opfordre Fotios (II, 88) til Underkastelse. Som Pave er han kun lidet bekendt (Liber Pontificalis, ed.

Duchesne, II, 224 f.; Jaffé, Regesta Pontif. Roman. I², Leipz. 1885, 425 f.). — M. III (942—46), blev Pave ved Hjælp af Hertug Alberik og var ganske afhængig af ham (Jaffé, Regesta Pontif. Roman. I², 458 f.). — M. IV (1281—85), hed Simon de Brion, f. i Touraine, udnævntes 1260 af Ludvig IX til Frankrigs Kansler, blev 1261 Kardinal og førte i Frankrig Forhandlingerne med Karl af Anjou om Overtagelsen af Siciliens Krone. Han blev Pave ved Karl af Anjou's Hjælp og søgte til Gengæld af al Magt at støtte denne, men den sicilianske Vesper (13. Marts 1282) gjorde en Ende paa hans Haab om Siciliens og Frankrigs Forening. (Gregorovius, Gesch. der Stadt Rom, V⁴, Stuttg. 1892, 470 f.; Les r gistres de M. IV, i  Biblioth que des écoles franc. d'Athènes et de Rome , 2 Série, XVI, I, Paris 1901. — M. V (1417—31), hed Oddone Colonna og hørte til en af Roms berømteste Familier. 1405 var han bleven Kardinal-Diakon. Paa Kirkemødet i Konstanz valges han enstemmig til Pave (11. Novbr. 1417), efter at de tre Modpaver vare fjernede, og han tog Navn efter Dagens Helgen. Den store Opgave, der paalagdes ham, Gennemførelsen af en kirkelig Reform, l ste han ikke. Afstemningen paa Mødet i Konstanz (s. d. Art. II, 834) skulde foregaa efter Nationer, men da disse ikke kunde blive enige, sluttede han Konkordater med dem enkeltvis, først med Tyskland, derefter med England, Frankrig, Spanien og Italien. Dermed standsede han Reformbestr belserne, og 22. April 1418 sluttedes Mødet, efter at det dog var bestemt, at der først om 5, derpaa om 7, siden hvert Tiaar, skulde holdes et almindeligt Kirkemøde. M. forlod Konstanz paa en hvid Hest, hvis Bidsel førtes af Kong Sigismund af Ungarn. Sigismund vilde have ham til at tage Ophold i en eller anden tysk Stad, Fransk-mændene søgte at faa ham til Avignon, men han drog klogt lige til Italien. Efter et kort Ophold i Mantova tog han til Firenze, for der at vente paa roligere Forhold i Rom, som var besat af Napolitanerne. I Firenze modtog han Besøg af den afsatte Pave, Johan XXIII, i Bodsdragt, hvem han til L n for hans Ydmgyhed udnævnte til Kardinal-Biskop i Tusculum. Efter en Overenskomst med Johanna af Neapel holdt han omsider sit Indtog i Rom (28. Septbr. 1420), hvor Forholdene var saa fortvivlede, at Byen  neppe lignede en By. Støttet til sin mægtige Slægt, hvem han tildelte store Forleninger, bragte han den forfaldne Kirkestat paa Fode, men ved denne Familiepolitik indledede han det fordærvelige Nepot-System. 1423 sammenkaldte han, tilsynkyndt af Pariser-Universitetet, det lovede Kirkemøde i Pavia, men kun faa gav Møde (Hefele, Conciliengeschichte VII, Freib. 1874, 389 f.). Pest tvang til Mødets Forlæggelse til Siena, hvor han opl ste det, navnlig af Frygt for et fr. Forslag (Monumenta Conciliorum Generalium I, 30 f., Wien 1857) om, at hver Nation skulde have Repræsentanter i Kard.-Kollegiet i Forhold til sin Størrelse. Derimod  nskede M. alvorligt en s delig Reform; saaledes udstedte han (1425) et Dekret (D llinger, Beiträge z. polit. kirchl. u. Cultur-Gesch. II, 335 f., Regensb. 1863), der opfordrede Geistligheden til kristeligt Levned og indskærpede den dens Residenspligt. Desuden udnævnte han

en Række dygtige Mænd til Kardinaler, blandt dem Cesarini, Prof. i Kirkeret i Padova (I, 492). Skønt han følte Afsky for det blotte Ord »Kirke-møde«, fandt han det raadeligst at sammenkalde det lovede Kirkemøde i Basel (1431). Cesarini valgtes til dets Leder og fik Myndighed til efter Omstændighederne at henlægge det til en anden By eller opløse det. Men inden Mødet blev aabnet, døde M. pludselig (20. Febr. 1431). »Sin Tids Lykke« staar der paa hans Ligsten i Laterankirken. For Pave-magtens Udvikling fik hans Papat stor Betydning; han endte Pavesøndringen, tilvejebragte monarkisk Enhed i Kirkestaten, værnede den kat. Tro ved Buller imod det vycliftiske og husitiske Kætteri, men den haardt tiltængte »Reform paa Hoved og Lemmer« bragte han ikke. Hans Buller og Aktstykker i Mansi, Conciliorum Collectio, XXVIII, 1082 f. Jvfr. Gregorovius, Geschichte der Stadt Rom, VI⁴, 629 f., VII, 3 f. Stuttg. 1893; L. Pastor, Gesch. der Päpste, I, 163 f., Freib. 1886. S. A. B.

Martin af Bracara (Braga), svebisk Metropolit, stammede fra Pannonien og blev født i det 6. Aarh.s 2. Tiaar. Efter at være undervist i Pannonien, rejste han til det hl. Land og lærte det gr. Sprog. 550 tog han fra Østerland til Gallæcien, maaske tilskyndet af Pilegrimme, der fortalte om det blandt Sveberne herskende arianske Kætteri. Da M. kom til Sveberne, havde Kong Chararic ladet nogle af Martin af Tours's Relikvier hente for ved deres Hjælp at helbrede sin dødsyge Søn. M., der selv var Munk, slog sig ned i Dumio i Nærh. af Bracara, Sveberkongernes Residens, og oprettede dér og andendets i Landet Klostre. M., der maaske allerede i Pannonien var bleven præsteviet, virkede derpaa som Abbed i Dumio med stor Nidkærlighed for Svebernes Omvendelse til den katolske Tro. Klostret Dumio blev ophøjet til et Bispedømme, og M. blev Biskop dér. 561 afholdtes efter mange Aars Mellemrum en katolsk gallæcisk Synode i Bracara. 572, under Kong Miro, tog han, som Metropolit af Bracara, Del i en ny Synode dér. Allerede 561 var det svebiske Rige bleven delt i 2 Provinser: en sydlig med Bracara, en nordlig med Luco til Metropolitssæde. Som Metropolit spillede M. en stor Rolle, ikke mindst gennem sine mange Breve. Han døde 580, begrædt af Folket. 20. Marts er den fromme Metropolit's Helgendag. Han har efterladt sig en Mængde Skrifter, der ere opregnede i Casparis Udgave af hans mærkelige »Bondeprediken« (*De correctione rusticorum*, udg. med Anm. af Caspari, Kra. 1883).

Martin fra Cochem, se I, 529.

Martin fra Dumio, se Martin af Bracara.

Martin af Tours, gallisk Biskop, f. 316 eller 317 i Pannonien, død 400 i Tours. M. var Søn af en hedensk Militærtribun, blev opdraget i Pavia, hvortil Faderen forflyttedes, blev 10 Aar gl. optaget mellem de kr. Katekumener, vilde helst leve som Eneboer men blev 15 Aar gl. efter Faderens Vilje Soldat. 18 Aar gl. blev han døbt, og 2 Aar efter traadte han ud af Hæren, rejste til Gallien til Hilarius af Poitiers (II, 426) og blev Eksorcist. For at omvende sine Foreldre rejste han til Illyricum, Faderens Garnisonsby, men fik kun Moderen omvendt.

Da han forfulgtes af Arianerne, og Hilarius paa den Tid var forvist, levede han en Tid som Eneboer paa en Ø udenfor Rivieraen men vendte (360) tilbage til Poitiers samtidig med Hilarius. Udenfor denne By oprettede han det første galliske Kloster (Ligugé). Snart fik han Ry som Undergører, og 371 valgtes han til Biskop i Tours. Som Biskop vedblev han at leve som Munk, indrettede $\frac{1}{2}$ Mils Vej fra Byen et Kloster, det senere berømte Marmoutier, hvorfra hele Gallien hentede Bisper. Overfor anderledes troende var han mild, udtalte sig saaledes skarpt mod Forfølgelsen af Priscillianisterne (se d. Art.). Hans Fromhed og djærve Optræden mod verdslige Magthavere og verdslig-sindede Bisper gjorde ham til Folkets Yndling, han blev Frankrigs Værnehelgen, og hans Jordefærdsdag 11. Nov. traadte i Stedet for den gl. hedenske Efteraarsfest, hvis Skikke (Mortens-gæs, Martinsbaal) den overtog (Sulpicius Severus, Vita S. Martini, udg. af C. Hahn, Wien 1866, i Corpus scripti ecclesiast. lat. I, 109 f.; Gregor af Tours, De virtutibus S. Martini, i Historia Francorum, ed. Arndt og Krusch, Hannover 1884, S. 584 f.; J. H. Reinkens, M. v. T., Breslau 1866). S. A. B.

Martin, Konrad, rom.-kat. Biskop, f. 18. Maj 1812 i Geismar i den preuss. Provins Sachsen, studerede i München, Halle, Würzburg og Münster. Paa det sidste Sted vandt han 1835 den teol. Doktorgrad ved en Afhandling om Peters tredobbelte Fornægtelse. Derpaa traadte han ind i Kölns Præsteseminarium og blev præsteviet 1836. Kort efter blev han Rektor ved Progymnasiet i Wipperfurth, 1840 Religionslærer ved et Gymnasium i Köln, 1844 Prof. extr. i G. T. og Moral i Bonn, 1848 Prof. ord., 1856 Biskop af Paderborn. Som saadan var han meget virksom for K. og Skole og holdt en Diöcesansynode i Paderborn 1867, var 1862 til Stede i Rom ved de japanske Martyrers Kanonisation, 1867 ved St. Peters Centenarfest. 1869—70 var han i Rom til det vatik. Concilium, paa hvilket han spillede en ret betydelig Rolle som Medlem af den dogmat. Kommission, og efter sin Hjemkomst forsvarede han Ufejlbarhedsdogmet. Kort efter at han var kommet hjem bragte Kulturkampen ham i Konflikt med den preuss. Regering, og 4. Aug. 1874 blev han til Straf for lovstridig Besættelse af et Par Præstekald dømt til $\frac{4}{5}$ Maanedes Fængsel. 5. Jan. 1875 blev han dømt til Afskedigelse og 19. Jan. med Magt ført til Fæstningen Wesel, fordi han havde vægret sig ved at tage Bolig udenfor Paderborn og melde sig til 2 Maanedes Fængsel i Wesel. 20. Marts 1875 blev han dømt til 4 Maaneders yderligere Fæstningsstraf paa Grund af nogle Udtalelser mod Staten i et Hyrdebrev af 14. Marts 1874. 14. Juli blev han løsladt af Fængslet, men med Paalæg om at blive i Wesel. 4. Aug. 1875 rejste han imidlertid uden Tilladelse til Schwenigen i Holland for at bruge Badene. Udvist af Holland tog han først til Belgien, derfra til England og endelig tilbage til Belgien, hvor han tilbragte sin sidste Levetid hos de barmhjertige Søstre i Mont St. Guibert ved Bruxelles. Dér døde han 16. Juli 1879. Hans Lig blev i al Stilhed ført til Paderborn og begravet i Byens Domkirke. Foruden forskellige lærde eksegetiske Arbejder (ogsaa

en Udgave af Maldonads Kommentarer til Evangelierne og en Overs. af Josefos Arkæologi skyldes ham) har han skrevet en Lærebog i den rom.-kat. Religion, der har oplevet en Mængde Oplag, en Lærebog i den rom.-kat. Moral (1865⁵) og en utallig Mængde Flyveskrifter, der blev flittigt læste og ofte kastede et Lod i Vægtsskaalen. Hans »Drei Jahre aus meinem Leben« (Mainz 1877³) og »Zeitbilder oder Erinnerungen an meine verewigten Wohlthäter« (Mainz 1879²) indeholde autobiografiske Skildringer. Fra gl.-kat. Side har F. H. Reusch skildret ham i »Im neuen Reich« 1879 Nr. 31 (ogsaa i Særtryk).

Martin, Saint, se Saint-Martin.

Martin, William Alexander Parsons, amerik. Presbyterianer, f. i Livonia, Indiana, 10. April 1827, studerede i Bloomington og New Albany, var 1850—60 Missionær i Ningpo i Kina, 1863—68 i Peking. 1869 blev han Præsident for Tungwen-Kollegiet i Peking og Prof. i international Retsvidenskab. Af og til har han spillet en Rolle som den amerik. Afsendings Tillidsmand. 1885 blev han udnævnt til Mandarin af 3. Rang, og s. A. blev han den første Præsident for det nys oprettede østerl. Selskab i Peking. 1875—78 udgav han paa Kinesisk »Pekings videnskabelige Magasin« og skrev paa Kinesisk et Forsvar for Krdmmen (1855; 10. Udg. 1885), der ogsaa blev oversat paa Japansk og meget læst i Japan. Desuden har han oversat flere statsretslige Skrifter paa Kinesisk og givet en Skildring af det kinesiske Aandsliv (*The Chinese, their Education. Philosophy and Letters*, New York 1881).

Martineau. 1) Harriet M., eng. Forfatterinde, f. 1802 i Norwich, var af huguenottisk Byrd. I relig. Henseende hørte hun til Unitarierne. Svageligt helbred og Dovhed henviste hende til Bøgenes Verden, og hun blev en frugtbar Forfatterinde paa filosofisk og nationalekonomisk Omraade. Allerede 1821 skrev hun i Tidsskriftet *Monthly Repository* en Afhandling *Female Writers on Practical Divinity*; 1832—34 udgav hun *Illustrations of Political Economy*, 1833 *Poor Law and Paupers illustrated*, 1834 *Illustrations of Taxation*. 1834—36 var hun i Amerika og skrev (1837) *Society in America* og (1838) *Retrospect of Western Travel*. Derefter tog hun Bolig i London, hvor hun lærte mange fremragende Mænd at kende, og af og til blev hun endog spurgt til Raads af Ministrene. 1839 udgav hun Novellen *Deerbrook*. Efter en Rejse i det hl. Land skrev hun (1848) *Eastern Life*, derpaa *History of England during the Thirty Years Peace* (1849) og udgav Atkinsons *Letters on the Laws of Men's Social Nature and Development* samt (1853) en forkortet Gengivelse af Comtes *Philosophie positive*. Hun døde 1876 og efterlod sig en Autobiografi. — 2) James M., Broder til ovennævnte, Unitarier, fødtes i Norwich 21. April 1805 og gik i Skole i Norwich og Bristol. 1821—22 studerede han Ingeniørvidenskab, kom derpaa i Manchester-College, dengang i York (S. 159) for at studere unitarisk Teologi. 1827—28 styrede han midlertidig den Skole i Bristol (Dr. Lant Carpenter's), i hvilken han selv havde gaaet, og blev derpaa Unitariepræst i Dublin (1828—32) og i Liverpool (1832—57). I en Del af disse Aar holdt han tillige filos. Forelæsninger ved Manchester-College, medens Kolle-

giat var i Manchester og London. 1857—85 var han Prof. i Filosofi ved dette, 1869—85 dets Principal; 1859—72 var han tillige Præst ved Little Portland-Street-Kapellet. Sammen med J. J. Tayler og Ch. Wicksteed udgav han 1845—54 *Prospective Review* og gav mange Bidrag til *National Review*. Blandt hans Skrifter maa især mærkes: *Ideal Substitutes for God* (1879); *Study of Spinoza* (1882); *Types of Ethical Theory* (1885); *Study of Religion* (1888); *Seat of Authority in Religion* (1890) og 2 Bd. Hymner. I Amerika har T. Starr King udgivet en Samling af J. M.'s Afhandlinger under Titlen *Miscellanies* (Boston 1852); W. R. Alger har samlet *Studies of Christianity* (1858); endvidere udkom dér *Essays Philosophical and Theological* (I—II, 1866—69). I London udkom *Religion as affected by Modern Materialism* (1874) og *Modern Materialism, its Attitude towards Theology* (1876); *Hours of Thought on Sacred Things*, Prædikener (I—II, 1876—80), *Endeavours after the Christian Life* (1886³); efter hans Død udkom *Essays, Reviews and Addresses* (I—IV 1900). Jvfr. A. W. Jackson, J. M., a Biography and Study (London 1900) og Mrs. Humphry Ward, Unitarians and the Future (London 1894). Se Art. Unitariere. J. M. var en af den moderne Unitarismes ypperste Mænd og højt anset udenfor Unitariernes Kreds. Paa hans 83aarige Fødselsdag modtog han en Adresse, som B. Jowett (II, 690) var en af de væsentligste Ophavsmænd til; den var underskrevet af Tennyson, R. Browning, E. Zeller, Max Müller, Renan og en stor Mængde amerik., tyske, franske og hollandske Teologer, væsentlig af den liberale Retning. 1884 modtog han fra Edinburgh den teol. Doktorgrad, 1888 den civilretlige Grad fra Oxford og 1892 den literære fra Dublin. Han døde 1900 (J. E. Carpenter, J. M. Theologian and Teacher, London 1905).

Martini, Olaus, sv. Ærkebiskop, f. i Upsala 1557, var Søn af daværende Rektor Martinus Olai Gesticrius, senere Biskop i Linköping, død som Præst i Nyköping. O. M. studerede paa Hertug Karls Bekostning ved flere udenlandske Lærdomssæder og blev 1588 Magister i Rostock. Efter sin Hjemkomst blev han Rektor ved Skolen i Nyköping, og han var saa anset, at det blev overdraget ham at føre Protokollen ved Upsala-Mødet. Der var Tale om at gøre ham til Biskop i Vexjö, men foreløbig maatte han nøjes med at være Sognepræst i Nyköping. Han var en af dem, der 1600 fik det Hverv i Strengnäs at tilvejebringe en Revision af den gamle Bibeloversættelse og blev derved Medforfatter af *Observationes Strengnenses* (1601). Allerede ved Sommertid 1600 havde Domkapitlet i Upsala i Samraad med Biskopperne valgt O. M. til Ærkebiskop. Karl IX, som da var i Livland, godkendte Valget (14. Maj 1601), men forskellige Omstændigheder, bl. a. Hensynet til den afsatte Ærkebiskop Abraham (I, 86), gjorde, at de til den nye Ærkebiskops Ordination sammenkaldte Biskopper udebleve. I Juli 1601 overleverede da Akademiets Rektor, Laurentius Paulinus Gothus, ham til Professorenes og Præsteres Navn. Ærkebispembedet, men det er meget tvivlsomt, om han nogen Sinde har modtaget Bispevielse. O. M. var en lærd og kraftig Mand, der uden

Frygt vægede Upsala-Mødets Bestemmelser over for den Kryptocalvinisme, der fandt Støtte paa de højeste Steder (jvfr. II, 732 b). Da Karl IX anonymt optraadte imod Lutherdommen, skrev O. M. et Modskrift, i hvilket han søgte at godtgøre, at Kongens Citater af Biblen, Kirkefedrene, Luther og Melanchthon »ingalunde stadfæste de kalvinisters mening om Kristi person og helige nattward, och att de samma fäder kalvinisternas mening i sina skrifter platt hafva ogillat og förkastat«. Ogsaa til Kongens Katekisme forfattede Ærkebiskoppen Anmærkninger, der dog ikke bleve trykte. Da Karl IX forsvarede sin Opfattelse i et nyt Skrift (1606) vilde O. M. igen have givet ham Svar, men Rigets Herrer, der vare ængstelige ved en Fortsættelse af den literære Tvekamp mellem Konge og Ærkebiskop, modsatte sig Udgivelsen af O. M.s paatænkte Stridsskrift. Ærkebiskoppen brast i Graad, da han fik dette Forbud. Han maatte nu lade sig nøje med at fremføre sine Indvendinger mod den kongelige Dogmatik i i en djærv Prædiken paa 8. Søndag efter Trefoldigheds, som han udgav i Trykken for at bevise, »att de påfviske och kalviniske lärare äro falska profeter, och att de som med dem hålla jämmerligen äro och blifva bedragne och förförde«. Et nyt Sammenstød paa Kronings-Rigsdagen (se II, 732 b) endte med Optagelsen af et tvetydigt Forbehold i Kongeuden. 17. Nov. 1608 vægede O. M., støttet af Opsopæus, Sven Moderus, Prof. P. Rudbeckius o. a., ved en Samtale i Upsala Lutherdommen over for Skotten John Forbes (f. o. 1568, d. 1634), Præst i Alford i Aberdeenshire. O. M. sluttede Samtalen med at bede Gud om at omvende den fremmede, »efter vi förnimme, att han ynkelligen förförder äre«. 17. Marts 1609 døde O. M., og 25. Marts blev han begravet (jvfr. Gravskriften i Upsala Domkirke). Han fik det Eftermæle, at han alle sine Dage havde været »en upprigtig, stilla och saktmodig man«, der var venlig mod alle og ofte udrættede mere ved sin Sagtmodighed end andre ved deres Ivrighed. Naar ikke Embedsforretninger hindrede det, prædikede han næsten hver Søndag i Upsala Domkirke og holdt tillige jævnlig for den studerende Ungdom meget paaskønnede Foredrag over den hl. Skrift. Han skal have oversat Luthers Julepsalme (Sv. Psbok Nr. 63: Af himlens höjd osz kommet är). 1617 udkom i Upsala: Tre niye Psalmer och andelige wijisor . . . stält och sammansatt aff Mag. O. M. för een tijd sedan Ärckie-Biskop i Upsala«; den første af disse 3 Psalmer var den omtalte Julepsalme; den anden: »Ach Gud mig möter mycket qwal«; den tredje: »Utan Herren gör osz bistånd«. (Th. Norlin, Sv. kyrkans historia efter ref. I, 1, Lund 1864; J. W. Beckman, Sw. Psalmhistoria, S. 208).

Martinsfest, se Martin af Tours.

Martius, Wilhelm, tysk Præst, f. i Erxleben 13. Febr. 1846, studerede i Halle, vandt 1875 Doktorgraden i Jena, blev 1871 Lærer ved det friadelige Magdalenenestift i Altenburg, 1873 Rektor i Kelbra, 1875 Overlærer ved Barmens højere Pigeskole, 1881 Divisionspræst i Osnabrück, 1885 Oberpfarrer i Domnitzsch, 1895 Præst i Freienbessingen i Nærh. af Erfurt. 1882 skrev han »Die innere Mission, ihre Bedeutung und ihr Wesen, ihr Verhältnis zu

K. und Staat«. Siden har han udgivet en stor Mængde Flyveskrifter imod Drikkeriet og for det blaa Kors, der ved ham blev overført til Tyskland, og i Th. Schäfers »Evang. Volkslexikon« (1900) har han skrevet en instruktiv Artikel om »Der Alkoholismus und seine Bekämpfung«. I Barmen og Osnabrück virkede han energisk for den indre Mission, og i Barmen grundede han, før Stöcker i Berlin, sammen med Pastor (senere Generalsuperintendent i Altenburg (W. Rogge, den første tyske kr.-sociale Forening, som han ledede).

Martyr, Henry, f. i Truro i Cornwallis 1781, viste fra Barn af ualmindelige Evner og vandt de højeste Udmærkelser i Cambridge. Her sluttede han sig til den udmærkede Præst Ch. Simeon, blev ved ham ført til et Liv i Gud og blev 1803 hans Kapellan. Læsningen af D. Brainers Liv og Efterretningerne fra W. Carey i Indien bestemte ham til at hellige sig Missionen. Han meldte sig til Church Miss. Soc.; men økonomiske Hensyn gjorde det nødvendigt for ham at tage en Ansættelse som Kapellan under det ostindiske Kompagni. Hans Liv tilhørte dog fremdeles Missionen. Han kom til Indien 1806; baade i Dinapore og Cawnpore arbejdede han utrættelig blandt de indfødte og studerede ivrigt Sprogene, Sanskrit, Arabisk, Hindustani og Persisk. Marts 1808 fuldførte han sin Overs. af N. T. paa Hindustani og gav sig derefter til en persisk Overs. Men hans anstrengte Studier og Arbejde i den indiske Hede ødelagde hans Helbred, og det fandtes nødvendigt for ham at rejse hjem Jan. 1811. Han lagde Vejen over Persien for at faa sin persiske Overs. rettet, og naaede Juni 1811 Shiraz, hvor han fuldførte sin Overs. af N. T. under Studier og ivrige Religionssamtaler med de persiske Mollaher, ligesom han senere i Shahens Hoflejr frugtlost vidnede om Jesu Guddom. Syg naaede han Tabris og kom sig her lidt, saa at han fortsatte Rejsen hjemefter gennem Armenien, men Feberen rev ham bort 16. Okt. 1812 i Tokat nær Sinope, ene i det fremmede Land. Hans persiske N. T. og Ps. fandt siden Vej til Persien, og i Nordindien nævnes blandt Frugterne af hans Arbejde den første indfødte Præst dér, Abdul Messih, en omvendt Muhammedaner. Men fremfor alt er hans rene, Gud opfødte Liv bleven en Inspiration for mange (Journals and Letters, 1837; G. Smith, H. Martyr, Saint and Scholar, s. A.).

Martyr (af det gr. *μάρτυρ*, æolisk *μαρτυρ*, Vidne) brugtes tidlig som Betegnelse for Kr., der med deres Blod besegledede deres kr. Bekendelse. Stefanos (Ap. G. 7) var det første Blodvidne, men efter ham fulgte en lang Række af M.er. Hvor talrig denne M.skare var, kunne vi ikke sige; den var af højst forskellig Størrelse i de forskellige Kr.følgesler i Oldkirken (II, 857), og den er ikke indskrænket til den gl. K. Lige til de seneste Tider har Missionens Historie M.er at opvise. I Middelalderen var der stærk Tilbøjelighed til at opdagde en M. bag enhver Gravsten fra Oldkirken og til at finde M.er i stort Tal alle Vegne. En Gravsten med Indskriften XNIL [o: 10 Soldater] blev tydet som 10,000 [Martyrer]; Ursula og hendes XI M VIRGINES [o: 11 jomfruelige Martyrer] blev til 11,000 Jomfruer osv. Et Blodglas (se Art.

Ampulla I, 75) blev længe holdt for et ubedrageligt Tegn paa, at en Grav var en Martyrgrav. Rom fastholder endnu Forestillingen om de tallose M.skarer, men den protest. Forskning har forlængst (Dodwell, De paucitate martyrum, Oxf. 1684) paavist Legendernes Overdrivelser. Flere af de ældste kr. Lærere (Tertullian, Origenes, Cyprian) skrev særegne Skrifter om Martyriet, der skulde formane de Kr. til Udholdenhed under Forfølgelsernes Trængsler, og Hedninger beundrede de Kr.s Mod. Montanisterne mente, at Martyriet burde søges, fordi Martyrdøden var den eneste rette Efterfølgelse af Kristus; Gnostikerne lagde derimod kun ringe Vægt paa Martyriet. Den store K. holdt paa, at Martyriet skulde tages, ikke søges, og den var ikke blind for, at Martyrmod ikke altid var et ubedrageligt Kendetegn paa ægte Krdm.

Martyr, Petrus, se Vermigli, Pietro Martire.

Martyrakter. Der er fra Oldkirken overleveret os en stor Mængde Beretninger om Martyrier; de fleste af disse kunne dog ikke komme i Betragtning som historiske Aktstykker. I Slutn. af 17. Aarh. udgav den lærde Mauriner Ruinart (se d. Art.) en ikke saa lille Samling M., der efter hans Skøn vare søgte (1. Udg. Paris 1689; Haandudg. Regensb. 1859). Hertil føjede E. le Blant i vore Dage et Supplement (Les Actes des Martyrs, Paris 1882), og nys har A. J. Mason (The historic Martyrs of the primitive Church, London 1905) udgivet en eng. Overs. af de efter hans Mening historiske Martyrier. I denne Bogs Indledning findes Oplysninger om de forskellige Udgaver af M.ne. Disse falde i 2 Grupper: de egentlige Akter (*acta*) d. v. s. Udskrifter af Forhørsprotokollerne, som de Kr. jævnlig kunde købe af Rettens underordnede Betjente, og Lidelseshistorier (*passiones*), der skyldes kr. Penne. Nogle af den første Gruppe ere komne til os i en Skikkelse, der bestemt gør Indtryk af Troværdighed, andre ere helt omarbejdede af kr. Hænder. Passionerne bære derimod alle Spor af, at deres Forfattere ogsaa have øst af en for Martyriet begejstret Fantasi. Ved Hjælp af disse M. kunne vi danne os et Billede af Gangen i Forhørene og af de Pinsler, de Kr. maatte gennemgaa. Martyrernes dristige Svar blev vingede Ord, der gik fra Mund til Mund, og de vakte mange Steder Længsel efter Martyriet. Dødsdagen blev regnet for Martyrens sande Fødselsdag, og baade i Prædikener og i Kunsten blev Daniel i Løvekulen og Mændene i Ildovnen fremstillede som Forbilleder for de Kr.

Martyrer, de fyrretyve, se Fyrretyve Riddere (II, 145).

Martyrer, japanske. 1597 blev 6 Fransiskanere, 17 japanske Fransiskaner-Tertiære i alle Aldere og 3 Jesuiter korsfæstede i Nagasaki. De fik 1627 Plads blandt de salige, og 1862 blev de helgenkronede af Pius IX. 5. Febr. er deres Helgendag (Liguori, Gesch. der japan. Martyrer, Regensb. 1862).

Martyrer, scillitanse, kaldes 7 kr. Mænd og 5 kr. Kvinder, der 180 blev halshuggede i Byen Scillis (Scillium, Scillita eller Scilli) i Numidien paa Prokonsulens Saturninus's Befaling. Deres Martyrakter ere paa Gr. og Lat. udgivne af J. Armitage Robinson i »Texts and Studies« (1891) I, 2, 106 f., oversatte paa Eng.

af A. J. Mason i »The historic Martyrs of the primitive Church (London 1905) 68 f. Den mest fremtrædende iblandt dem var Speratus. Han optraadte som deres Ordfører og afviste enhver Tanke om Betænkningstid med Ordene; »I ei saa klar Sag behøves der ikke Betænkning«. Da Prokonsulen spurgte: »Hvad har I i eders Bogkasse (*capsa*)?« svarede Speratus: »Den retfærdige Mand Paulus's Bøger og Breve«. Dødsdommen modtog de alle med et »Gud være lovet og takket!«.

Martyrfester. Martyrerne blev, tidligere end Helgenerne, Genstand for de Kr.s Ærefrygt, og man mente, at Bloddaaben kunde træde i Steden for Vanddaaben, naar der ikke havde været Tid til at udføre denne. Paa Martyrgravene holdt man Sammenkomster med Nadver, især paa Martyrernes Fødselsdage (Dødsdage), og over deres jordiske Levninger, der blev nedlagte i en »Grav« (*sepulchrum*), byggede man Kapeller og Kirker (*memoriae, confessiones, martyria*). Da Pantheon i Rom 13. Maj 607 blev indviet til Basilikaen S. Maria ad martyres, blev der tillige holdt en Fest for alle Martyrer (I, 56). Men desuden fejredes og fejres de enkelte Martyrs »Martyrsamlags« Fødselsdage paa forskellig Vis i de forskellige Egne af Romerkirken.

Martyr-Kollegiet er en forkortet Betegnelse for det rom. *Collegium cultorum* paa Martyrum, en Forening til Udbredelse af Ærefrygt for Martyrerne. Det blev dannet 1879 af 4 rom. Arkæologer, og det holder hvert Aar Fest i en Katakombe eller ved en Helgengrav. Festen bestaar af Sang, Messe og et arkæologisk Foredrag.

Martyrologium er et udvidet Kalendarium, der indeholder en Navnefortegnelse over Martyrer, til kirkelig Brug ordnet efter Maanedsdagene. Derfor kalde Gr. en saadan Fortegnelse »Menologion« (Maanedsfortegnelse) eller »Analogion« og »Synaxarion«. Martyrologierne blev i Tidens Løb udvidede med biografiske Notitser, og efterhaanden fandt ogsaa Ikke-Martyrer (Bekendere og Biskopper) Optagelse paa dem. Det ældste M., vi kende, er, efter et syr. Haandskrift i British Museum, udgivet af Wright i »Journal of Sacred Literature« (1865—66); Haandskriftet stammer fra 411, men Wright mener, at dette M. næppe er yngre end Midten af 4. Aarh. (W. Wright, A short History of Syriac Literature, London 1894, 43). Omtr. samtidig er rimeligvis det saakaldte M. *Hieronymianum*, som Florentinus udgav (Lucca 1668). Om dette M.s Alder se F. X. Kraus, Roma sotterranea (Freib. 1879) 19 f. Et M., der gaar under Navnet *Vetus Romanum M.*, er maaske den Kilde, hvorfra senere Beda, Biskop Ado af Vienne o. a. øste. Et M. tilskrives nemlig Beda, men dets Ægthed er meget tvivlsom; et Lorcher-M. er fra 9. Aarh. og et M., der er en Bearbejdelse af Ados (d. 875), skyldes Benedictineren Usuard i St. Germain ved Paris, der levede i 9. Aarh. 860 udvidede Diakonon Florus i Lyon det saak. Bedaske M.; det dannede Grundlaget for Rhabanus Maurus's M., der blev sat paa Vers af Benedictineren Wandalbert i Klostret Prüm. Foruden dette findes ogsaa flere middelalderlige Martyrologier.

Usuards M. blev straks efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse udgivet i Trykken. I Aarene

mellem 1475 og 1568 er det trykt 7 Gange, og 1520 udkom et *M. secundum morem Rom. ecclesiae*. Paa Gregor XIII's Befaling udgav Baronio 1584 en officiel rom. Udgave af dette, som gentagne Gange blev optrykt og eftertrykt. Nye Revisioner af det rom. M. fandt Sted under Urban VIII (1628), Clemens X (1675), Innocentes XI (1680) og Benedict XIV (1748). Den sidste officielle Udgave skyldes Pius IX (Rom 1873, eftertrykt i Mainz 1873 og Regensburg 1874). Desuden findes der ogsaa Martyrologier for enkelte Lande og enkelte Ordener.

Martyræra kaldes den Tidsregning, der var i almindelig Brug i Ægypten, indtil Araberne satte sig fast dér. Den bruges endnu af Kopterne og de æthiopiske Kr. Dens Udgangspunkt er Kejser Diokletians Regeringstiltrædelse (29. Aug. 284 e. Kr.).

Marun, se Maroniter (S. 181).

Marutha. 1) **M.**, Biskop af Maiperkat (Martyropolis) i Mesopotamien, blev 2 Gange under Kejser Theodosios II (408—450) skikket som Afsending til den persiske Kong Jazdegerd I og førte Forsædet paa 20 Koncilier i Seleukia eller Ktesifon. Han skal ifølge Abhd-isho have forfattet en Bog om Martyrier, Anthemer og Hymner om Martyrerne og en Oversættelse af Nikæa-Konciliet's Kanoner tilligemed dette Koncilium's Historie. Hans Hovedværk var Martyrbogen, der indeholdt Beretninger om de persiske Martyrer under Sapor II, Jazdegerd I og Bahram V og blev indledet med to Taler om Martyrernes Ære og deres Pinsler. Levningerne af dette Værk ere udgivne af S. E. Assemani (i Acta S. Martyrum, 1748, I). — 2) **M.**, Biskop af Tagrit, var født i Landshyen Shurzak i Stiftet Beth Nuhadre, blev præsteviet i Nardus-Klostret og levede derpaa 20 Aar i Sakkaos-Klostret i Callinicus. Derfra kom han til Edessa for at studere. Senere fik han Bolig i Mar-Mattheos-Klostret ved Mossul. M. var i Ledtog med det monofysitiske Parti ved det persiske Hof og blev 640, efter Freden mellem Grækerne og Perserne, Biskop af Tagrit. Han var den første virkelige Mafrian og Ordner af den jakobitiske K. i Østen. Død 649. M. sammenstillede en Liturgi, skrev en Kommentar til Evangelierne og efterlod sig tillige flere Taler og Hymner (W. Wright, Hist. of Syriac Literature, London 1894, 136 f.).

Marx, Heinrich Karl, Socialist, blev født 5. Maj 1818 i Trier, hvor Faderen, en døbt Jøde, var Advokat. Efter at M. havde studeret Retsvidenskab og senere Historie og Filosofi, indtraadte han 1842 i Redaktionen af det liberale Blad »Rheinische Zeitung«, som han ledede i voldsom Aand, indtil han nødtes til at udtræde af Redaktionen, hvorefter Bladet undertrykkedes. Han flyttede til Paris, hvor han (vistnok nærmest under Paavirkning af Proudhon) blev grebet af socialistiske Idéer. Under sit Ophold her sluttede han Venskab med Fr. Engels (I, 767), med hvem han fra nu af arbejdede sammen til sin Død. Sammen med Engels skrev han, efter at have taget Ophold i Bruxelles, det kommunistiske Manifest (Jan. 1848), hvori den saakaldte historiske Materialisme fremsattes. Kort efter udvistes han og gjorde nu i Köln et Forsøg paa at stifte et radikalt Blad »Neue Rheinische Zeitung«, der dog allerede undertryktes det

følgende Aar. M. blev udvist og havnede efter nogen Omflakken i London, hvor han blev til sin Død (14. Marts 1883). Det kommunistiske Forbund, som M. havde været Medlem af i Bruxelles, organiseredes paa ny, og M. og Engels blev ivrige Medlemmer, men der udbrød Stridigheder indenfor Forbundet, ved hvilke de begge udelukkedes. Han levede nu i en Aarrække stille under ivrige Studier, idet han for at leve skrev Artikler til nogle ikke-socialistiske Blade. I 1859 udkom første Hefte af »Zur Kritik der politischen Oekonomie« som ikke blev afsluttet; i Stedet for Fortsættelsen udgav han 1867 1. Bind af en hel ny Bog »Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie«; de to følgende Bind udkom først efter hans Død i 1885 og 1894.

I Aaret 1864 stiftedes Internationale (II, 546), som lagde stærkt Beslag paa M., indtil dens Rolle var udspillet, hvorefter M. paany var afskaaret fra udadgaende Virksomhed; dog stod han vedblivende i Forbindelse med en Mængde Arbejderledere rundt om i Verden, hvorved han kom til at øve en betydelig Indflydelse paa den socialistiske Bevægelse. Hertil var han kaldet som Ophavsmand til den historiske Materialisme (H. Schwarz, Der moderne Materialismus als Weltanschauung und Geschichtsprincip, Leipz. 1904, 96 f.), der kan betragtes som den moderne Socialismes Grundlag. Efter denne Teori er Produktion og Handel Grundlaget for al Samfundsordning; i hver historisk optrædende Samfundsform er Fordelingen af Produkterne og Lagdelingen i Klasser og Stænder afhængig af, hvorledes der produceres, og hvorledes Produkterne ombyttes. Den sidste Forklaring af de sociale Fænomener maa søges heri, ogsaa Retsforholdene ere saa at sige et Naturprodukt heraf, ligesom man kan betragte de aandelige Fænomener som Spejlbilleder af de økonomiske; det »religiøse Genskin« af den virkelige Verden vil iøvrigt forsvinde, naar et tilfredsstillende materielt Grundlag for Samfundet er naaet. Efter denne Opfattelse af Historien gaar alt sin Gang med Naturnødvendighed; de økonomiske Forhold med de deraf følgende Klassekampe fremkalde Ændringer i Samfundsforholdene, uanset om der er en fremadskridende Indsigt i, hvad der er retfærdigt og uretfærdigt. Man kan altsaa kritisere den socialistiske Stat eller lade det være, denne kommer i hvert Fald med Naturnødvendighed i Henhold til de Love, der beherske Samfundsudviklingen. Iøvrigt have M. og Engels paa forskellig Maade lagt for Dagen; at de efterhaanden ændrede denne Opfattelse meget stærkt, saa at Teorien til syvende og sidst ikke betyder andet end, at man skal forstaa Kulturudviklingen med de økonomiske Forhold som Baggrund.

Ejendommelig er M.s Opfattelse af den fremtidige Udvikling. Det moderne Samfund frembringer stadig en Overskudsbefolkning, idet Arbejderne tilvejebringe Maskiner, der gøre deres egen Arbejdskraft overflødig, og frembringe en »disponibel industriel Reservearmé«, der selv under gunstige Forhold vil trykke Lønnen ved sin Konkurrence med de arbejdende, men hvis Tilværelse navnlig bliver skæbnesvanger under de med Naturnødvendighed op-

staaede Kriser, der fremkomme ved, at Storindustrien producerer mere, end Befolkningen kan bruge. Arbejderne ville derfor synke dybere og dybere i Elendighed. Efterhaanden vil ogsaa de smaa Kapitalister bukke under, og nogle faa Kapitalmagnater ville tilsidst beherske hele Samfundet. Men da vil Katastrofen komme og Folkemasserne tage Magten: Arbejderne ville tage Ledelsen af Produktionen, idet de i Fællesskab eje Jorden og Produktionsmidlerne.

M. har set rigtigt, forsaavidt den moderne Trust-Bevægelse gaar i Retning af at koncentrere den økonomiske Virksomhed paa faa Hænder. Paa den anden Side ere Arbejderklassens Kaar faktisk blevne bedre, Reservearméen staar ikke som Konkurrent til de arbejdende, forsaavidt Fagforenings-Bevægelsen omfatter ogsaa de arbejdsløse, og Lønnen ikke fastsættes ved Forhandling med den enkelte Arbejder, men med Fagforeningen.

M.s Lære om Merværdien (der iøvrigt ikke er helt original) danner Grundlaget for en Værdilære og en Arbejdsløsteori. Alle Varers Værdi beror efter denne Lære paa Arbejdet; Arbejdskraftens Bytteværdi maales ved den Arbejdstid, der kræves for ved de i denne Tid frembragte Produkter at holde Arbejdskraften vedlige. Idet Kapitalisten nu udstrækker Arbejdstiden ud over dette Tidsrum, tilegner han sig det overskydende Produkt: Merværdien. Hvis saaledes en vis Mængde Bomuldsgarn frembringes af Bomuld, for 10 shillings, medens Slid paa Maskiner koster 2 sh, tilsammen repræsenterende 24 Arbejdstimer (2 Dage), og hvis en Arbejder er 6 Timer om at omdanne Bomulden til Garn, med en daglig Arbejdsløn af 3 sh, saa har han 6 Timer tilovers til Frembringelse af Merværdien. Han kan ialt tilvejebringe Værdier for 30 sh, hvoraf 24 sh dækker Udlæg for Indkøb af Produkter osv. («konstant Kapital»), 3 sh Arbejdsløn («variabel Kapital»), saa at Merværdien er 3 sh. Forholdet mellem Merværdi og Arbejdsløn (her altsaa 1) er Merværdiraten, medens Profitraten er Forholdet mellem Merværdien og den samlede Kapital. I første Bind af »Das Kapital« hævdes, at Merværdien er det nøjagtige Udtryk for den Grad, i hvilken Arbejdsgiveren udnytter Arbejderne. Under iøvrigt lige Forhold vil de af forskellige Kapitaler frembragte Mængder af Værdi og Merværdi forholde sig som de »variable Kapitaler«. Vel indrømmer M. nu, at dette tilsyneladende staar i Strid med Virkeligheden, idet én bruger forholdsvis mere »konstant Kapital« end en anden, og ikke af den Grund vil nøjes med mindre Udbytte af, hvad han har staaende i Bedriften, altsaa med en ringere Profitrate. I sit posthume Værk søger han nu at løse Modsigelsen ved at opstille Gennemsnitsprofitraten, idet Profitraten, der efter Teorien skulde være forskellig, faktisk udjævnes ved den fri Konkurrence. Dette betegner i Virkeligheden en Indrømmelse af, at M. har forladt sin Merværdilære. Denne betydning ikke længere noget for M. ejendommeligt Grundlag for Værdilæren, dens eneste Indhold er dette, — hvad alle Nationalekonomer ville være enige i — at der under Interesseskampen mellem Arbejderne og Kapitalisterne foregaar en Deling af Udbyttet, idet Arbejderne kun faa en Del af dette, medens

en anden Del bestaar af Driftsherrevinst og Rente, og Varepriserne fastslaas ikke saaledes, at de to Dele altid staa i samme Forhold, men saaledes, at der efter Afholdelse af alle Udgifter bliver samme Rentefod, hvad enten der er anbragt forholdsvis lille eller stor Kapital i Virksomheden.

Hos de nyere socialistiske Forfattere synes der nu ogsaa at være en voksende Tilbøjelighed til at forlade denne uklare Teori. Overhovedet er den moderne Socialisme, trods den Herodyrkelse, som M. er Genstand for, paa mange Punkter kommet bort fra hans Lære, hvad der har lagt sig for Dagen i den stigende Villighed til at gaa ind paa Forhandlingspolitiken, hvorved det socialdemokratiske Parti synes at ville gaa over til at blive et radikalt socialpolitisk Parti, der arbejder paa det borgerlige Samfunds Grund (Stammler, Wirtschaft und Recht nach der mat. Gesch.sauffassung, Leipz. 1896; v. Wenckstern, M., Leipz. 1896; Kautsky, K. M.s ökonomische Lehren, Stuttg. 1894; Bernstein, Zur Gesch. und Theorie des Socialismus, 1901).

Mas, en aramaisk Stamme (1 Mos. 10, 23). Muligvis er Navnet bevaret i de gamles mons Masius: Bjergmassen nordlig for Nisibis. L. G.

Masaccio: Store Mads, saaledes kaldte Florentinerne, maaske til Forskel fra hans ældre Samtidige Masolino (Lille Mads), en af deres Foregangsmænd paa Malerkunstens Omraade, hvis rette Navn var Tommaso Guidi. Han var født 21. Dec. 1401 i den lille By Castel S. Giovanni, hvor hans Fader var Notar. Vasari, som har skrevet hans Levned, kalder i Forbigaaende Masolino hans Lærer. Perspektiv havde han lært af Brunelleschi, der satte stor Pris paa ham. Vasari lader ham, foruden Billeder i Firenze og Pisa, i Rom male Passions-Kapellet i S. Clemente og i Firenze, sammen med Masolino, Brancacciernes Kapel i Kirken S. Maria del Carmine med Billeder hovedsagelig af Apostlen Peters Liv. I Klostergangen malede han Kirkens Indvielse med Portrætter af mange Samtidige. Kapellets Billeder, som, trods en Kirken 1771 overgaaet Brand, er nogenlunde bevarede, bleve meget beundrede og studerede af samtidige og senere Kunstnere. Vasari angiver, hvem de forskellige Billeder skyldes. Men Nutidens Kunstkere have været højest uenige om disse Angivelser Rigtighed, idet man til Sammenligning har benyttet dels de Malerier, som Masolino bevislig har udført i Collegiatkirken i Castiglione d'Olena N. V. for Milano, dels det ovenomtalte Kapel i S. Clemente. At M. var den betydeligste af de 2 Kunstnere og udmærkede sig fremfor sine Samtidige ved sine Billeders dramatiske Liv, ved Figurernes fortræffelige Tegning og klassiske Storslaethed, derom ere alle enige. M. døde i Rom i Slutn. af 1428. Kapellets Billedrække blev fulden 50 Aar senere af Filippino Lippi (F. G. Knudtzon, M. 1875 og En Brochure om M., 1900; A. Smarows, M.-Studien, Kasan 1895—96).

Masal, se Misal.

Masella, Gaetano Aloisi, Kardinal, f. i Pontecorvo 30. Sept. 1826, var først pavelig Nuntius i München, senere i Lissabon. 1887 blev han Kardinal med S. Prassede som Titelkirke

og Præfekt for Kongregationen dei Sacri Riti. Som Nuntius i München indledede han Freds-underhandlingerne med Bismarck (se Art. Kultur-kampen II, 875 b).

Masius. 1) Hector Gotfred M., Teolog, f. i Schlagsdorf i Mecklenburg 18. April 1653, gik i Skole i Lübeck og studerede i Glessen, hvor han 1675 tog Magistergraden. Senere opholdt han sig i Leiden og Utrecht. 1682 blev han dansk Legationspræst i Paris og oplevede dér det nautiske Edikts Tilbagekaldelse. 1686 kom han til Danmark som teol. Prof. og Hof-prædikant og imponerede de samtidige ved at bære Allongeparyk, hvilket hidtil var ukendt i Kbhvn. 1687 blev han Dr. theol. Medens han opholdt sig i Frankrig, havde han været en Ven af de Reformerte; i Danmark angreb han dem heftigt. 1687 aabnede han Overfaldet paa dem ved et Skrift, i hvilket han søgte at vise, at Calvinismen, der havde Folkets Suværenet til Princip, var farlig for det absolute Kongedømme. Fl. udenlandske Teologer svarede ham, og nogle af dem lod sig forlyde med, at danske Konger tidligere havde set mildt til Calvinismen. For at gen drive denne Beskyldning blev der givet M. (og Fr. Rostgaard) det Hvert at skrive en dansk Kirkehistorie efter Kilderne. Dette Hvert blev ikke udført, men M. fortsatte den teol. Fejde med de Reformerte, støttet af S. Lintrup (S. 63), yderligere angreben af den tyske Retsfiosof Chr. Thomasius. Fejden affødte en Tidlang et spændt Forhold mellem den danske Konge og Kurfyrst Friedrich Wilhelm af Brandenburg, og den gav Anledning til, at det blev forbudt unge danske Adelsmænd at ophold sig ved calvinistiske Universiteter. M. døde 20. Sept. 1709. Hans Børn blev adlede under Navnet »von der Maase«. — 2) Heinrich M., Rektor og Psalmedigter, var født i Burg paa Femern, gik i Skole i Lübeck og studerede i Kiel. Efter at have været Konrektor i Flensborg og Slesvig blev han 1683 Rektor i Slesvig, 1687 Rektor i Schwerin. Dér døde han 13. Juni 1714. I Andagtsbogen »Eliaser oder die preiswürdigste Hand Gottes« (1699) findes hans Psalmer indstøede.

Mason, Arthur James, eng. Teolog, f. 1844, gik i Skole i Repton; studerede i Cambridge, var 1877—84 Canon i Truro, 1884—95 Præst ved All Hallows Barking i London, blev derpaa Lumbys Efterfølger som Lady Margaret Professor i Teologi i Cambridge og Canon i Canterbury. 1893—96 var han Kapellan hos Ærkebiskop Benson, og 1903 blev han Sir George Stokes's Efterfølger som Master of Pembroke i Cambridge. Han debuterede med en kirkehistorisk Monografi, *The Persecution of Diocletian* (1875), udgav 1887 *The Faith of the Gospel*, 1893 *The Relation of Confirmation to Baptism*, 1896 *The Conditions of our Lord's Life upon Earth and The Principles of Ecclesiastical Unity*, 1898 en Biografi af Thomas Cranmer, 1901 *Purgatory: The State of the Faithful Departed*, 1902 *The Ministry of Conversion* og 1905 *The historic Martyrs of the primitive Church*. Desuden leder han Udgivelsen af udvalgte Skrifter af de gt. Fædre paa Grundsproget og er Medudgiver af *Journal of theol. Studies*.

Masor, se Misraim.

Masora, se Massora.

Masreka, ukendt Kongestad i Edom (1 Mos. 36, 36).

Massa, en Søn af Ismael (1 Mos. 25, 14), Stammeøverste for en arab. Stamme af samme Navn. I Ordspr. 31, 1 nævnes Lemuel som Konge af M.; ogsaa Agur i Ordspr. 30, 1 er vist af samme Stamme. Kileskriften kender Mas'u som Navn paa en nordarab. Stamme. L. G.

Massa og Meriba. I Minderne fra den israelitiske Ørken tid findes disse 2 Navne oftere hver for sig, særlig Meriba, men i 2 Mos. 17, 7 ere de sammenknyttede som Betegnelse af det Sted paa Vejen til Sinai, hvor Gud gav det knurrende Folk Vand af Klippen. Navnet »M. og M.«: »Fristelse og Kiv« sigter til den Udfordring og Modstrid mod Herren og hans Tjener Mose, Folket paa nævnte Sted lod komme til Orde. En lignende Begivenhed som i 2 Mos. 17, 2—7 berettes 4 Mos. 20, 2—13 fra Opholdet ved Kades under Ørkenvandringen. Det var her, Mose og Aron søkendte ved Ulydighed mod Herrens Befaling om kun at tale til Klippen, som da skulde give Vand; i Stedet for slog Mose paa den med sin Stav. Israeliternes Modstrid mod Herren mindedes ved Navnet »Kivevand«, Meribas Vand (V. 13) eller Meribas Vand ved Kades (27, 14; 5 Mos. 32, 51; jvfr. Hes. 47, 19, 48, 28; Ps. 81, 8. 106, 32).

Der er næppe Grund til at betragte de 2 Beretninger i 2 Mos. 17 og 4 Mos. 20 kun som forskellige Versioner om samme Begivenhed. Baade i 2 Mos. og i 4 Mos. er nemlig Fortællingen paa nævnte Steder væsentlig hidrørende fra de ældste Kilder JE (i 4 Mos. 20 sammenflettet med P). Holdes de 2 Begivenheder ud fra hinanden, kaldes Stedet ved Kades udelukkende med Meribas Navn, medens Stedet ved Sinai snart kaldes »Massa og Meriba« (2 Mos. 17, 7; i poetisk Efterklang Ps. 95, 8), snart »Massa« alene (5 Mos. 6, 16. 9, 22). Et Vidnesbyrd om tidlig Sammenknytning af begge Navne (i Lighed med 2 Mos. 17, 7) afgiver 5 Mos. 33, 8, hvor der efter Sammenhængen maa tænkes paa Begivenheden i Sinais Nærhed og ikke paa det senere ved Kades forefaldne (thi i V. 9 ere vi endnu ved Sinai). Sagen er her fremstillet fra den Side, at Herren ved Folkets Knurren prøvede Mose (og hans Stamme) og stred for ham. L. G.

Massillon, Jean Baptiste, berømt Prædikant, f. 1663 i Hyères, indtraadte 1681 i Oratorianernes Orden og gjorde sig tidlig bemærket ved sine rige Evner som Taler. Vel besad han ikke Bossuets Lærdom og Kraft eller Bourdaloues retoriske Pragt; men ved sin Gave til at tale indtrængende til Samvittigheden og til at bringe Mennesket til Selverkendelse overgik han begge. Fra 1699 virkede han i 20 Aar i Paris, hvor han boede i Ordenshuset St. Honoré. 1701 og 1704 prædikede han i Fastetiden for Hoffet i Versailles. Det var hans Prædiken, der bragte Ludvig XIV til at ytre: »Andre Præster give mig Anledning til at være tilfreds med deres Dygtighed; men naar jeg hører M., bliver jeg utilfreds med mig selv.« I M.s Sørgetale over Kongen er der paa den ene Side dyb kristelig Alvor, men den udmunder dog i overdreven Smiger. Men atter hæver sig hans Tale

fra Panegyriken til den sande kristelige Formaning i de Prædikener, han i Fastetiden 1718 holdt for den 8aarige Ludvig XV og hans Hof, den navnkundige Samling *Petit Carême*. 1717 udnævntes han af Regenten, den berygtede Hertug af Orléans, til Biskop i Clermont. Han blev 1719 Medlem af det fr. Akademi. Iøvrigt holdt han sig fjært fra Hoffet og viede sin Tid til sit Tilsynsembede. Han døde, 79 Aar gl., 28. Sept. 1742. Hans Prædikener foreligge i mange Udgaver og i mange Overs.; paa Dansk haves 3 Rækker oversatte af H. Hage (1851). Den bedste Biografi er: Blampignon, *M. d'après des documents inédits* (Paris 1879) og sammes, *L'épiscopat de M. d'après des documents inédits suivi de sa correspondance* (Paris 1884). A. J.

Massmann, Nicolaus Heinrich, dsk Præst, f. i Heiligenhafen i Holsten 10. Marts 1766, gik i Skole i Kiel, studerede Teologi dér og i Jena og blev 1789 Huslærer hos Grev A. P. Bernstorff. 1792 blev han Sognepræst ved Frederiks tyske Kirke paa Kristianshavn, og som saadan døde han 26. Okt. 1816. Han er Stifteren af de Mske Søndagsskoler for Haandværkslæringer og Haandværkssvende i Kbhvn, der begyndte deres Virksomhed 1800.

Massora. De trykte Udgaver og de endnu eksisterende Haandskrifter af G. T. indeholde alle Teksten i den forlængst af Jøderne reciperede Form, der kaldes »den massoretiske«. Ved M. forstås den jødiske Tekstoverlevering. Navnet afledes i Reglen af »masar«, at overlevere, og skrives enten som ovenfor eller med enkelt »s«. De Mænd, der beskæftigede sig med Tekstens Overlevering, kaldes *Massoreterne*. M.s Arbejde var at bevare Bibelhaandskrifterne mod Degeneration under Afskrivningen, som man derfor underkastede den mest nøjeregnende Kontrol, og Begyndelsen hertil kan allerede paavises i Mishna (Talmuds ældste Del). For at udelukke Fejl i Konsonantteksten (om denne var hidtil alene Tale) talte man Versene og Ordene i Skrifterne, f. E. det mæreste Vers, Ord og Bogstav i Mosebøgerne, og mærkede sig andre Kendetegn paa, om Afskrivningen var foretagen nøjagtig. Resultatet af dette Nøjagtighedsarbejde er i sin Art beundringsværdigt, idet Teksten derved virkelig er bevaret i én og samme Skikkelse, som den forelaa *Massoreterne*, siden de ældste Tider af den kr. Tidsregning. Et tekstkritisk Arbejde med Sammenligning af Haandskrifter og Oversættelserne for at naa saa nær som muligt op mod Originalerne var det derimod ikke M.s Opgave at foretage, kun Overleveringen af den reciperede synagogale Tekst. En Analogi til den jød. Tekstbehandling frembyde Inderne; ogsaa hos Perserne træffes noget lignende.

Foruden Bevarelsen af Konsonantteksten i de hellige Skrifter skyldes ogsaa disses Vokalisation og Accentuation *Massoreternes* Arbejde. Ogsaa her var det den traditionelle Udtale og Forbindelse, man vilde sikre, og Værdien af dette Arbejde for Eftertiden kan næppe anslaaes højt nok. Det 6. til 8. Aarh. er det Tidsrum, hvor dette Arbejde maa være udført. Foruden det sædvanlige tiberiensiske Punktationssystem, som er det, der bruges i alle trykte Udgaver, var ogsaa et andet System, det babylonske, i Brug hos en Del af Jøderne

i Babylonien og i Jemen. Tiberias, hvorefter førstnævnte System har Navn, var gennem Aarhundreder et Hovedsæde for *Massoreternes* Studier. Til disses Tekstarbejde høre endelig bl. a. de kritiske *Noter*, der ere bekendte under Navnene *Ktib* og *K'rê* (se dette sidste, Bd. II, 852 [hvor jhoh skal rettes til jhvh]). Udbyttet af den nyere Tids Undersøgelser af M.en foreligger i Baers massoretisk korrekt Tekstudgaver og i flere af de grammatiske Arbejder. L. G.

Massuet, René, fr. Mauriner, f. 13. Aug. 1665 eller 66 i St. Ouen i Normandiet, traadte 1682 ind i Mauriner-Kongregationen og døde 19. Jan. 1716 i Paris. 1699 optraadte han først i Literaturen uden Navn med et Forsvar for Maurinerens Udgave af Augustins Skrifter, der af Jesuiterne blev beskyldt for at være forfalsket med jansenistisk Tendens. Hans Hovedarbejde er en Udgave af *Irenæos* (1710). Efter Ruinarts Død offentliggjorde han 1713 det af Mabillon (S. 130) efterladte næsten fuldførte 5. Bd. af *Annales Ordinis S. Benedicti* (J. B. Vanel, *Les Bénédictins de Saint-Maur*, Paris 1898, 108 f.).

Matamoros, Manuel, evang. Spanier, f. i Lepe i Provinsen Huelva 8. Okt. 1835, blev opdraget i Malaga. Efter sin Faders Død kom han (1850) paa Kadetskolen i Toledo, men Officerslivet tiltalte ham ikke. Inden hans Uddannelse var til Ende, tog han tilbage til Malaga, og derfra gjorde han en Rejse til Gibraltar, hvor han blev stærkt greben af Livet i den lille evangeliske Kreds, der havde samlet sig om den til Gibraltar forviste Catalaner, Francisco de Paula Ruet. Ved Studiet af N. T. blev han styrket i sin evangeliske Overbevisning, og da han aftjente sin Værnepligt i Sevilla, fandt han i Manuel Leon en ny evangelisk sindet Ven. M.s evangeliske Vidnesbyrd vakte imidlertid saa megen Opsigt, at hans Moder fandt det rettest at købe ham fri for Resten af Soldatertjenesten. Derpaa begyndte han, med Understøttelse fra Skotland og Paris, en Virksomhed som Evangelist i Granada, Sevilla og Barcelona. De rom.-kat. Præster satte sig da i Bevægelse, og M. blev i Foraaret 1863 kastet i Fængsel i Malaga. 28. Maj 1863 blev han og hans evang. Medfanger løsladte, skønt de oprindelig vare dømt til 9 Aars Galejstraf. M. gik da til England og derfra til Schweiz. Han døde i Lausanne 31. Juli 1866.

Materialisme er den filosofiske Grundanskuelse, som anser Materien for den eneste sande Virkelighed, hvortil alt, ogsaa de sjælelige Funktioner, maa føres tilbage. Ved Materien forstås der det udstrakte og uigennemtrængelige Stof; vistnok tænkes Bevægelsen at være nøje forbundet hermed, men hvorledes denne Forbindelse er kommen i Stand, bliver ikke forklaret. Lige saa lidt bliver det egentlig forklaret, hvorledes de sjælelige Fænomener kan udledes af Materien; man nøjes med at henvise til, hvorledes der faktisk er en Sammenhæng til Stede; idet man tager sit Udgangspunkt i den materielle Bevægelse, slutter man, at den øvrige, sjælelige Virksomhed ikke kan være forskellig herfra. Bevidsthedslivet er betinget ved Hjernebevægelse, og dermed skal det være givet, at det helt kan reduceres hertil. Tænken og Villen er kun Funktioner af Hjernen.

Som Følge heraf faar det menneskelige Aandsliv slet ikke nogen særegen Plads i Verden; gennem en almindelig Naturproces er Menneskelivet blevet til, og gennem en saadan Proces vil det atter synke tilbage til intet. Det eneste, som er og bliver, er den evige Materie og Lovene for dens Bevægelse. Om Gud eller noget Formaal med Verden, om Uødélighed og Frihed kan der slet ikke være Tale. Den materialistiske Filosofi er allerede begyndt i Oldtiden. Ved Demokrit er den Atomlære begrundet, som sidenefter stadig har dannet dens teoretiske Underlag. Uendelig smaa, udelelige, men udstrakte Legemer udgør herefter Tilværelsens Elementer. Denne Lære, ligesom overhovedet hele M.n.s praktiske Livsfilosofi blev senere optaget af Epikur, mellem hvis Disciple Lucretius er bleven bekendt ved sit Læredigt *de rerum natura*. I Middelalderen traadte M.n. afgjort tilbage overfor den teologiske Interesse. Først i nyere Tid, fornemmelig ved Gassendi og Hobbess, bliver den fornyet. Den faar nu en mægtig Støtte i den opblomstrende Naturvidenskab, hvis Metode forudsætter Atombegrebet og den mekaniske Verdensbetragtning. Det er dog først i det 18. Aarhundredes Slutning, at den i Frankrig fremtræder i en afsluttet Form som det fuldkomne Udtryk for Livsanskuelsen. Denne Epoke indledes af La Mettrie og finder sin mest ejendommelige Formulering i Værket *Système de la nature*, der udkom 1770 under Mirabauds Navn, men som i Virkeligheden var forfattet af den tyskfødte Baron Holbach. I dette Værk føres M.n. igennem med hensynslos Konsekvens; Naturen er alt, Mennesket er et fysisk Væsen og intet andet. Virkningerne heraf standes vistnok af den efterfølgende Romantik, og i videnskabelig Henseende betegner Kants Kriticisme den egentlige Overvindelse af den mat. Teori. Men efter Romantikens Udløb fornyes atter M.n., denne Gang især i Tyskland. Med en Protest mod den ensidige filosofiske Idealisme optræder først Feuerbach, og i Midten af det 19. Aarh. fremtræder der en Række Forfattere, der især under Tilslutning til den nyere Naturvidenskabs Resultater forkynder det mat. Dogme ganske utilsløret. Carl Vogt (*Köhlerglaube und Wissenschaft*, 1854), Ludvig Büchner (*Kraft und Stoff*, 1855), Moleschott (*Der Kreislauf des Lebens*, 1852) og Czolbe (*Neue Darstellung des Sensualismus*, 1855) er de mest fremtrædende Forkæmpere for denne Bevægelse. Fornemlig er Büchners *Kraft und Stoff* gennem sine mange Oplag bleven den typiske Fremstilling af M.n. for den store Almenehed. Som et Hovedled i Overvindelsen af denne Bevægelse maa nævnes Albert Langes *Geschichte des Materialismus* (1866), der indfører det erkendelsesteoretiske Synspunkt. Overfor den Positivisme, som hermed er indført og er bleven raadende i nyere Tid, er M.n. traadt ganske tilbage. Et Forsøg paa at rehabilitere den som Häckels, *Die Welträthsel* (1899) har kun bekræftet Rigtigheden heraf.

Ved Indvendingerne mod M.n. spiller Erkendelsesteorien da ogsaa en fremtrædende Rolle. Ligesom for den populære Bevidsthed saaledes er ogsaa for M.n. den ydre haandgribelige Verden det umiddelbart faste og sikre, Udgangspunktet for al Viden overhovedet. Det er den naive Real-

ismes Standpunkt. Uholdbarheden af dette er utvivlsomt bevist, navnlig ved den nyere Sansesfysiologi. Man forveksler her Skin og Virkelighed; man tager fejl af, hvad der er først, og hvad der er sidst, hvad der er umiddelbart, og hvad der er afledet. Det er slet ikke saa, at det ydre Stof er det første og vore Fornemmelser det andet; en Erkendelseskritik, som Kant har lært os den, viser os, at det umiddelbart første og visse, det, som vi altsaa i vore Undersøgelser maa lægge til Grund, er vore Fornemmelser, hvorimod Materien kun er en andenhaands Forestilling, afledet af Fornemmelsen, som Forklaring for denne. Den ydre Verden er et Fænomen, som alt hvad vi i Videnskaben har med at gøre. Der er vel ingen Grund til at tvivle om dens Realitet, men ved en Sammenligning mellem de forskellige Fænomener maa det gælde, at Fornemmelse er en langt mere fundamental Kendsgerning end Atombevægelse.

Saa er der ogsaa metafysiske Indvendinger mod M.n., som er afgørende. Først Forholdet mellem Materien og Bevægelsen; dette er meget uklart. Der tales om et Stof, som altid er i Bevægelse, men man forstaar ikke, hvorfra Bevægelsen kommer. Der er kun to Muligheder; enten maa Bevægelsen komme fra Materien eller udefra. Det sidste kunde synes ment, naar det hedder, at Bevægelsen kun kan være til Stede i Naturen som meddelt Bevægelse; men denne Løsning er dog afskaaren, da der slet ikke skal eksistere andet end Materie. Bevægelsen synes da at maatte komme indenfra, fra selve Materiens Væsen; og dette bliver ogsaa bekræftet fra Materialisternes Side. Men heller ikke denne Udvej kan bruges, thi skulde Bevægelsen begrundes ud fra Materien, da maatte denne ganske skifte Karakter; den kunde da ikke mere opfattes som ren Passivitet, som blot Udstrækning, men den maatte paa en eller anden Maade bestemmes som Aktivitet, som indeholdende en spontan Kraft. Men hermed var det mekaniske Materiebegreb, som M.n. forudsætter, forladt.

Og dernæst er der Forholdet mellem Materien og de sjælelige Funktioner, særlig Bevidsthedslivet. Det er Hovedpunktet, men ogsaa det svageste Punkt. Det skal forklares, hvorledes de sjælelige Fænomener opstaar af de fysiske. I Virkeligheden gives der imidlertid slet ikke nogen Forklaring, men der henvises til, hvad der faktisk gaar for sig. Dette skal være nok. Men dette viser os ingenlunde en saadan Aarsags-sammenhæng, som M.n. mener. Der er ingen, som vil benægte, at de aandelige Fænomener er betingede ved fysiske Processer; vi kan ikke tænke uden Hjerne og Nerver. Men noget ganske andet er det at sige, at det er Hjernen selv, som tænker. Her foreligger en Forveksling af Betingelse og Aarsag. I Virkeligheden er de to Arter af Virksomhed, som her er sammenknyttede, af en ganske uensartet Karakter, saa at enhver Overgang er ganske uforstaaelig. Og det er Tilfældet, enten vi tager Sjælelivet paa et lavere Trin, som Sansefornemmelser, eller vi stiger højere op til det egentlige Bevidsthedsliv. Overalt er Kløften til Stede. Vi kan ikke engang forklare Toner eller Farver ud fra Atombegrebet; vi kan aldrig

føre Fornemmelsen tilbage til en blot ydre Bevægelse. Selv om vi ogsaa havde det fuldkomneste Kendskab til vor Hjerne, vilde vi dog være lige langt fra at kunne udlede det sjælelige fra det legemlige. Det er paa dette Punkt, at Dubois-Reymond tilraaber os sit: Ignoramus et Ignorabimus.

Med denne Kritik er ogsaa Dommen fældet over den Verdensanskuelse og de praktiske Konsekvenser, som M.n. har opstillet. Har den end maaske gjort Nytte i Videnskaben ved at angive en praktisk Metode for Forskningen, saa maa dens Præteensioner paa at forklare Verdensgaaden og bestemme Livet ganske afvises.

F. C. K.

Materialprincip, Reformationens, se Principer, reformatoriske.

Maternus, Firmicus, se Firmicus Maternus II, 62.

Matha, Jean de, se Trinitariere.

Mathesius, Johannes, luth. Præst, fødtes 24. Juni 1504 i Rochlitz i Sachsen, gik i Skole i Rochlitz, Mitweida og Nürnberg. Derpaa kom han til Universitetet i Ingolstadt og blev senere Lærer hos en Hofembedsmand i München. Ved den bayerske Hofnar blev hans Opmærksomhed henvendt paa Luthers Skrifter, der gjorde et stærkt Indtryk paa ham. 1529 kom han til Wittenberg, og 1532 blev han Rektor for Skolen i Joachimsthal i det nordvestl. Böhmen. 1540 var han atter i Wittenberg, hvor han blev Luthers Bordfælle (G. Loesche, *Analecta Lutherana et Melanthoniana*, 1892) og tog Magistergraden. 1542 blev han ordineret af Luther og vendte derpaa tilbage til Joachimsthal som Præst, og dér døde han 8. Okt. 1565 (16. Søndag efter Trinitatis) paa Prædikestolen, ramt af et Slag. G. Loesche har (1896) udgivet en Samling af hans Skrifter i 4 Bd., deri ogsaa hans Biografi af Luther, et protest. Sidestrykke til de rom.-kat. Helgenprædikener. J. M. er Forf. til »Sov nu, mit Barn, saa sødelig« (Psbog for K. og Hjem Nr. 94) og maaske ogsaa til: »Aus meines Herten Grunde« (Wackernagel V, 1, 177 f.), der paa Dsk findes i Shens Vandre-bog som »Jeg vil din Pris udsjunge« (Landstads Kirkepsalmebog Nr. 606). Jvfr. G. Loesche, J. M., ein Lebens- und Sittenbild aus der Ref.-zeit I—II (1895) og G. L. Plitt, Die ersten Lutherbiographien (1876) 17 f.

Matheus Paris (Parisiensis), eng. Krønikeskriver, kom 1217 ind i Klostret St. Albans og blev 1236 Roger fra Wendovers Efterfølger som Klostrets Krønikeskriver. 1248 var han paa Innocents IV's Bud i Norge for at reformere Laurentius-Klostret paa Nidarholm ved Trondhjem (Lange, *De norske Klostres Historie* 1856², 199 f.). 1249 vendte han tilbage til England, hvor han kom i nærmere Forhold til Kong Henrik III, af hvem han fik kirkelige Efterretninger. Han førte paa Roger af Wendovers Grundlag sin *Chronica majora* til Maj 1259. Ved dette Tidspunkt ender den brat, og M. P. er da rimeligvis død paa den Tid. Han er en af de ypperste eng. Kronister, da han har faaet mange værdifulde Efterretninger fra paalidelige Hjemmelmænd; hans Krønike indeholder bl. a. betydningsfulde Oplysninger til den sidste Del af Staufer-Kampens Historie. Foruden sin store Krønike skrev han en *Historia minor* eller *Hi-*

storia Anglorum, der omfatter de vigtigste Begebenheder 1200—1250 og indeholder et og andet, som ikke findes i den store Krønike. M. P. er ogsaa Ophavsmand til en Række Biografier af de første 23 Abbeder i St. Albans, saaledes at de sidste 2 eller 3 ere forfattede, Resten kompletterede af ham. Den bedste Udgave af hans store Krønike skyldes H. Luard (I—VII, 1869—83); i Fortalen til den findes nærmere Oplysninger om ham og hans Forfatterskab. *Historia minor* er udgivet af F. Madden (I—III, 1866—69). Abbed-Krøniken er med faa Ændringer optagen i Thomas Walsinghams *Gesta Abbatum*. Navnet »Paris« findes som Egennavn i England i det 13. Hdaar, og det er vist kun en Gætning, at han skulde være født eller opdragen i den fr. Hovedstad (J. Gairdner, *Early Chroniclers of Europe*, England, 1886, 243 f.).

Mathew, Theobald, irsk Maadeholdsprædikant, fødtes 10. Okt. 1790 i Thomastown ved Cashel. Efter at have modtaget Undervisning i Maynooth-Kollegiet traadte han 1814 ind i Kapuciner-Ordenen og blev i Kilkenny og andendets en søgt Skriftefader. I mange Aar var han virksom for Skolevæsenet, men fra 1820 steg hans Ry som Prædikant, og 1838 sluttede han sig til Afholdsbewægelsen og blev en vældig Afholdstaler, der fik stor Indflydelse paa mange baade i Irland, England, Skotland og de forenede Stater (1849—51). Tilsidst var han Kapucineres Provincial i Irland, og 1847 blev han valgt til Biskop af Cork, men Valget blev ikke stadfæstet i Rom, tildels fordi man dér ønskede at bevare ham for Afholdssagen. Efter et Par Gange at være svækket ved apoplektiske Anfald døde han 8. Dec. 1856 i Queenstown (J. F. Maguire, *Father M.*, London 1882).

Máthilde, Markgrevinde af Toscana, se II, 258.

Mathurinere, se Trinitariere.

Matnai (Matt'nai). — 1. En efterreksilsk Præst (Neh. 12, 19). — 2. „3. Af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 33. 37).

Matred, Moder(? Fader) til Mehetabel, der var den edomitiske Konge Hadad II's Hustru (1 Mos. 36, 39; 1 Krøn. 1, 50).

Matri. Benjaminitisk Slægt, hvortil Kong Saul hørte (1 Sam. 10, 21).

Mattan. 1. Præsten ved Ba'alstemplet i Jerusalem paa Dronning Ataljas Tid (2 Kong. 11, 18). Sammen med Dronningen mistede han Livet, da Jojada styrtede hendes Regimente. Formodentlig var M. fra Fønicien, og hans fulde Navn sandsynligvis det dér almindelige Mattan-ba'al (o: Ba'al's Gave). — 2. En Judeer (Jer. 38, 1). — 3. En af Jesu Forfædre (Mt. 1, 15).

Mattana. Et Punkt i Ørken østlig for Moab (4 Mos. 21, 18. 19). Om der ved M. menes et Egennavn, er iøvrigt ikke uomtvistet.

Mattanja (o: Herrens Gave). 1. Kong Sedekia's oprindelige Navn (2 Kong. 24, 17). — 2. (2 Krøn. 20, 14). — 3. (2 Krøn. 29, 13). — 4. (1 Krøn. 9, 15; jvfr. Neh. 11, 17. 22. 12, 8. 25. 35 og muligvis 13, 13); Leviter, der henføres til Asaf. — 5. En Levit af Hemans Slægt (1 Krøn. 25, 4. 16). — 6., 7., 8., 9. Forskellige Mænd af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 26. 27. 30. 37).

Afkortelser af M. ere Mattan (som jød.

Navn) og Matnai (Matt'nai), sandsynligvis ogsaa Mattai (Apostlen Mattæos). Ensbedende med M. er Mattatja og de deraf opstaaede Navne, se Mattatias.

Mattat. 2 af Jesu Forfædre i Lk.s Liste (Lk. 3, 24, 29).

Mattata, en Sønnensøn af David, blandt Jesu Forfædre i Lk. 3, 31.

Mattatias (Mattathias, *Mattathias*), den gr. Form af Mattatja o: Herrens Gave. — 1. Præsten M. i Modin, Fader til Judas Makka-bær og hans Brødre (1 Mak. 2, 1f.). — 2. En modig Krigsøverst hos Jonatan (1 Mak. 11, 70). — 3. En af Simons Sønner, myrdet sammen med sin Fader ved Gæstebudet i Dok (1 Mak. 16, 14f.). — 4. En Udsending fra Nikanor (2 Mak. 14, 19). — 5., 6. Et Par Mænd blandt Jesu Forfædre (Lk. 3, 25, 26).

Afkortelser af Mattatja ere Mattat og Mattata (Mattata), ogsaa Matja, græcisere til Mattias. Ved »a«-Lydens Overgang til »i« er Mattitja opstaaet.

Mattatta. En af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 33).

Matter, Jacques, protest. Teolog, f. i Alsace 1791, blev 1821 Direktør for Gymnasiet i Strassbourg, 1832 Generalinspektør for det fr. Universitet, 1845 Overdirektør for alle Frankrigs Biblioteker, 1846 Prof. ved det protest. Seminarium i Strassbourg, og dér døde han 1864. Han er bl. a. Forf. til *Hist. critique du gnosticisme* (I—II, Paris 1828; 2 éd. 1843; overs. paa Tysk af Dörner, Heilbronn 1833) og til Biografier af St. Martin og Svedenborg.

Matthias (Mattias, *Mardias*). Navnet er den gr. Form af Matja, en Afkortelse af Mattatja. M. blev ved Lodkastning efter Herrens Himmelfart valgt til Apostel i Judas Iskariotes's Sted (Ap. G. 1, 15—26). Efter Peters Tale fremskillede de troendes Forsamling af Jesu Discipelkreds 2 Mænd, der havde de af Apostlen paa-pegede Kvalifikationer, at have fulgt med Herren fra hans Daab til hans Optagelse og saaledes at kunne være Vidner om hans Opstandelse (hvortil vel ogsaa kom Hensyn til deres Karakter og Gaver), nemlig Josef Barsabbas og M. Efter en Bøn, hvori Valget henstilledes til Herren (Jesús), Hjertekenderen (Joh. Aab. 2, 23), som den, der maatte afgøre denne Sag, kastedes Lod (rimeligvis ved Udrustning af den første af 2 Stene), og Loddet faldt for M., som da straks anerkendtes som jævnbyrdig med de tidligere Apostle.

M.s Apostelværdighed er i nyere Tid bleven kritiseret som beroende paa en umoden og noget selvraadig Handling af Peter; Paulus var den Apostel, som Herren selv udkaarede. Saaledes Stier o. a. Imod en saadan Antagelse strider dog hele Fremstillingen hos Lk., der efter Nævnelsen af de 11 Apostle (Ap. G. 1, 13) i 1, 15—26 vil berette, hvorledes Apostolatet blev restitueret efter det Tab, det havde lidt. Det foregik paa den Maade, at forstandig Overvejelse forenedes med hellig Enfold i at lægge Sagen i de Hænder, hvori den maatte lægges; man kunde ikke ad menneskelig Vej komme videre i denne Sag, end man gjorde; den havde en Udagtelseskarakter, hvilket forklarer Brugen af Lodkastningen som det eneste Middel, naar Apostolatet skulde udfyldes inden

Pinsedag, og Herren ikke selv gav nogen anden Vej tilkende. Fra Lk.s Side er der heller ikke i det følgende Skygge af Kritik; han taler i 6, 2 om »de 12«, medindbefattende M. (jvfr. 2, 14), og har ikke ved Beretningerne om Paulus's Udvælgelse til Apostel nogensomhelst Antydning af, at Paulus (Lk.s særlige Ven) først var den, der udfyldte den ledige Plads. Og Lk. repræsenterer i alt dette uden Tvivl den fælles Opfattelse i Apostelkirkens Tid. Ved har Paulus arbejdet mere end M. og straalere ved sine Evner med et stærkere Lys, men dette gælder jo ikke blot overfor M., men Paulus kan sige, at han har arbejdet mere end alle de andre Apostle (1 Kor. 15, 10). M. har ikke, saavidt vi kunne skønne, gjort sit Apostelnavn Skam; Sagnet siger, at han har prædiker Evangeliet i Æthiopien blandt Menneskeædere (saaledes det apokryfe »Andreas's og Matthias's Gerninger, der henføres til 2. Aarh.); ogsaa til Syrien henføres hans Virksomhed, og i Faleon i Judæa skal han være død. Vilde man fastholde, at Paulus valgtes af Herren til at udfylde Apostolatets Tal, laa det vel nærmere at tænke ham som Stedfortræder for Jakob (Ap. G. 12, 2), da Paulus's Udsendelse skete kort efter denne Apostels Hensættelse. Og i Henseende til en væsentlig Side af en Apostels Udrustning: at have været Øren- og Øjenvidne til Jesu Ord og Gerninger, havde M. (som de andre 11) et Fortrin fremfor det i anden Henseende saa udvalgte Redskab, som Herren dannede sig af Paulus. Endelig lader der sig intet slutte af Udtrykket i Joh. Aab. 21, 14, at paa det nye Jerusalems Grundvold saa Joh. »Lammets 12 Apostles Navne«, hvor man da ikke kunde tænke sig, at Paulus's Navn manglede. Nej, ganske vist; men Beviset herudfra, at saa kan M. ikke have været medregnet, falder til Jorden, fordi Udtrykket kun betegner, at Kristi Menighed er opbyggt paa Apostlenes Grundvold (Ef. 2, 20), og saaledes Tallet ikke kan presses, idet 12. Tallet ogsaa ellers som et staaende Tal om Apostlene kun betegner »alle Apostlene« (jvfr. 1 Kor. 15, 6). L. G.

Matthias, tysk Kejser, se Art. Majestætsbrev (S. 144).

Matthias Janow, se II, 591 a.

Matthiesen, Jacob, dsk Biskop, se Aarhus, Jacob Matthiesen, I, 10 b.

Matthiæ, Johannes, sv. Biskop, f. i Vestra Husby i Östergötland 1592, studerede i Upsala, promoveredes til Magister dér 1617, studerede ved flere tyske Universiteter, besøgte 1618 Helmstädt, hvor Georg Calixtus havde begyndt et Arbejde i irenisk Retning. 1620 vendte M. tilbage til Sverige, foretog derpaa en anden kort Udenlandsrejse og fik ved Hjemkomsten Ansættelse som Prof. *poësois* i Upsala, nedlagde efter 6 Maaneders Forløb Professoratet og foretog en ny Rejse gennem Tyskland, Holland, England og Frankrig; efter sin Hjemkomst i Sept. udnævntes han straks til teol. Prof. ved det Collegium (eller Gymnasium) i Illustrer i Stockholm, som Ridderskabet og Adelen havde oprettet til deres Sønners Undervisning, blev 1629 Gustaf II Adolfs Hofprædikant, fulgte ham paa hans tyske Felttog og blev 1632 af ham sat til at være Prinsesse Kristinas Lærer, fik 1635 formelig Fuldmagt som Dronningens »Preceptor og ældste Hofprædikant« og blev Dr. theol. 1640. Mellem

Kristina (II, 861) og hendes Lærer udviklede der sig et Forhold af Hengivenhed og Fortrolighed. Han fik af hende en Mængde Forleninger og 1645 Adelspatent for sine Børn (adlæde under Navnet Oljeqvist). 1636 ankom til Sverig den skotske Teolog Johannes Duræus (I, 691), der helt ofrede sig for Bestræbelser for at faa en Union i Stand mellem de luth. og reformerte K.r. M. havde 1631 gjort hans Bekendtskab i Würzburg, hvor han havde opsoget Gustaf Adolf for at vinde ham for sine Idéer. M., der selv var en mild og fredelskende, Mand, tiltaltes af disse Bestræbelser, medens Duræus's Virksomhed forøvrigt hos den sv. K.s Mænd snarere øgede Bitterheden mod den reformerte K. Offentligt synes M. imidlertid ikke at have gjort noget Skridt for at støtte Duræus. Det lader nemlig til, at han endnu ikke har paadraget sig nogen Mistanke for at være Synkretist. Paa Rigsdagen 1643 fik han i Præstestanden de fleste Stemmer til den ledige Bispestol i Strengnäs, hvortil han ogsaa blev udnævnt. Det følgende Aar tiltraadte han sit Embede med sit bekendte Skrift *Idea boni ordinis in ecclesia Christi*, et Forslag til en ny Kordning; han havde en ligefrem Anledning til at forfatte dette Skrift, idet han havde faaet i Kommission at forfatte en ny Kordning. Bl. a. foreslaa han her Indførelse af Ungdommens Konfirmation: efter at have modtaget Præstens Undervisning skal Ungdommen overfor Biskoppen ved Konfirmations-handlingen udtale sin Villighed til at forny sin med Gud i Daaben indgaaede Pagt og derefter med høj Røst i Fællesskab oplæse den apostolske Tro. Efter en Bøn om Syndernes Forladelse tildeler Biskoppen Konfirmanderne Absolution og Ret til som Guds Børn at gaa til Naderen. Herunder foretager Biskoppen Haands-paalæggeelse. I Tyskland opdagede man imidlertid snart, at *Idea* for største Delen var taget ud af de böhmiske Brøders Kordning. Herom bragte Klingius (II, 811) Underretning i et Brev fra Tyskland. M. havde formodentlig gjort sig bekendt med den böhmiske Kordning gennem Comenius, som besøgte Sverig 1642. Kampen mod M. aabnedes af Superintendenten i Kalmar, Nicolaus Eschilli; kun ved Dronningens Mellemkomst bilagdes den, da Sagen paa Rigsdagen 1647 kom for i Raadet, hvor Axel Oxenstierna stod paa Ortodoksiens, og Dronningen paa sin Lærers Parti. M. forpligtede sig til, at han aldrig tiere skulde »lade nogen *Idea* udgaa«. Desuagtet lod han en Del Aar senere *Idea* omtrykke. 1647 vakte han paa Rigsdagen atter Uvilje, da han i en Tale til Dronningen bl. a. gjorde Paastand paa, at hun maatte indrette et *Consistorium generale*. Han og Terserus bekæmpede først Antagelsen af Konkordieformlen, men underskrev dog til sidst Præsteskabets Skrivelse derom. Paa Rigsdagen 1650 vakte M. sine Standsfællers Harm ved at forsvare Adelen og dens Forleninger. Da Dronning Kristina gik over til den rom.-kat. K., var det klart for den offentlige Mening, at M. ikke kunde siges fri for ved sine ireniske, fra den lutherske Ortodoksi afvigende Anskuelser, at have bidraget til hendes Ustadighed. Selv skrev han 7. Dec. 1655 et Brev til hende, der var fuldt af Forførdelse og Smerte. Han for sin Del havde haabet, at hun med sin Rejse til

Italien havde haft for Øje at pleje Raad med Paven om Iværksættelse af en Forening af de kr. K.r., hvorved Freden kunde blomstre frem, saa at, »de som i Himlen ville blive de helliges Medborgere og Guds Husfolk, ogsaa maatte ville være saadanne paa Jorden«. Det vilde være et hende værdigt Maal at stræbe efter. 20. Marts 1656 skriver han til Karl X Gustaf og opfordrer ham til at anvende sin Fremgang i Krigen mod Polen til Fremme for Missionssagen. S. A. begynder han Udgivelsen af *Rami olivæ septentrionalis*: »Det nordiske Oljetræs Kviste, blandt de Kristne spredende nogle Bær med liflig Duft af religiøs Fred, helligede K.n.s Endrægtighed«; Motto: Rom. 12, 18 og Sak. 8, 19. Indholdet bestaar af forskellige Afhandlinger med irenisk Formaal. De to ovenfor omtalte Breve er indføjede under Navn af *epistolæ irenicæ*. Af Rami udkom 2 Afdelinger 1656, og 8 udkom 1661. Han kæmper for Genforening af de K.r. indenfor alle K.samfund. Det er fundamentalt, som paa Apostlenes Tid hørte med til Troen; det, der dengang ikke hørte med til Troen, kan ingen nu om Dage forpligtes til at tro. Enhver, der, med Forbigaaelse af de teol. Kontroverser, vil sammenfatte de Lærepunkter, hvori Kirkerne stemmer overens, skal finde netop de, der er tilstrækkelige til Saligheds Opnaaelse. Den sikreste Vej til kristelig Enighed vilde være, at man opstillede et med Skriften og de gamle Symboler og økumeniske Møder overensstemmende Symbol, der indeholdt kun det til Salighed nødvendige. Disse djærve Sætninger fremkaldte en Storm af Uvilje mod »Synkretisten« M. Regeringen nedsatte 1662 en Kommission til at undersøge Arbejdet og udfærdigede paa Grundlag af dennes Udtalelser Forbud mod Forlag og Salg af M.s Skrifter. Paa Rigsdagen 1664 blev hans Sag overgivet til Præstestanden. En Omstændighed, der sikkert har øget Uviljen, var denne, at hans Rami af en Jesuit, Masenius, blev rost som tjenlig til at faa Forlig i Stand mellem Katoliker og Protestanter. Præsteskabet overgav Sagen til Regeringens Afgørelse, men erklærede, at de ikke kunde anse Forfatteren af *Rami olivæ* for at være en nyttig Lærer og Medbroder i Embedet eller Forstander for Menigheden. M. blev nu nødsaget til at ansøge om Afsked fra Bispeembedet. S. A., 25. Aug., blev den bevilget for »hans Alderdom samt goda meriter och qualiteter«. Ved sine Forleninger og iøvrigt ved Dronning Kristinas Gæmildhed havde M. erhvervet sig en betydelig privat Formue. Sine sidste Dage tilbragte han i Stihed og døde i Stockholm 18. Febr. 1670. Paa sit Dødsleje bevidnede han, at han havde givet Dronning Kristina en ret Undervisning, og at han aldrig havde været Synkretist, hvis dermed forstodes Ligegyldighed i Religionen, samt at han af mange Grunde ikke havde kunnet anerkende Konkordieformlen (P. Haungren, De genom bisk. J. M. föranledda synkretistiska stridigheterna i Sverige, 1866). O. A.

Matthysson, Jan, en Bager fra Haarlem, blev, under Paavirkning af Melkior Hoffmann (II, 443), greben af Anabaptismen og optraadte som Gendøber i Haarlem. Medens Hoffmann havde været fuld af Velvilje over for sine Medmennesker, var J. M. »en Hævnprofet«, og

ved ham fik Anabaptismen et revolutionært Præg. Han udsendte Apostle, der to og to drog fra Sted til Sted, prædikede, døbte og dannede Menigheder. Disse Apostle kom ogsaa til Bispestaden Münster, og derhen kom J. M. selv. Han raadete til at dræbe alle de Münsterianere, der ikke vilde gaa med Gendøberne. Da det stødte paa Modstand, kom han med en ny Profeti om, at alle »vantro« skulde vises ud af Byen, og det skete. Derpaa blev alle Bøger med Undtagelse af Biblen brændt paa Torvet, men 1. Paaskedag (5. April 1534) faldt J. M. ved et Udfald fra Ludger-Porten. Jvfr. Art. Jan Bockelson I, 343.

Matthæos, Apostel og Evangelist. I Apostelfortegnelserne findes i den parvise Opførelse af Navnene, som er meddelt i det første Evangelium, Thomas og M. føjet sammen (10, 3); hos Mk. 3, 18 og Lk. 6, 15 er denne Orden ændret, medens Ap. G. 1, 13 har skilt de to i Evangelierne sammenføjede fra hinanden og indsat Bartholomæos imellem dem. Hvad Grunden til disse Smaaændringer er, kan ikke oplyses, heller ikke, hvorfor M. har faaet den 7. eller 8. Plads. Muligvis kan der mellem ham og Thomas have været et lignende Forhold, som mellem Philip og Bartholomæos (Joh. 1, 46 f.), og muligvis angiver Pladsen Tiden for hans Kaldelse i Forhold til de andre. I Mt. 10, 9 er føjet til Apostlens Navn Udtrykket Tolderen, og der vises derved tilbage til Fortællingen om hans Kaldelse 9, 9 f. Han har ikke, som de i Fortegnelserne først anførte Brødrepar, fulgt Herren fra først af, men er senere føjet til Discipelkredsen, rimeligvis kort Tid før Apostelvalget (10, 1); dog kan han efter Kaldelsesberetningen ikke have været uberørt af den Bevægelse, der nu paa afgørende Maade ogsaa greb ham: han er straks rede til at følge Kaldelsen og afslutter sit hidtidige Liv med et Gæstebud i sit Hus for Herren, ved hvilken Lejlighed mange af hans gamle Fæller vare til Stede. Fra den samme Tid begynder antagelig ogsaa det nye Navn M., som han ved eller efter sin Kaldelse sandsynligvis har faaet af Herren (jvfr. Joh. 1, 43), at fortrænge det ældre Levi (V. 2, 14); at det er den samme, der har båret disse to Navne, kan ikke med Grund betvivles. Hvad der fra da af er hændet denne Apostel, er der med den Undtagelse, som i det følgende skal fremdrages, ikke opbevaret nogen troværdig Fortælling om. Efterretningerne om ham fra efter-apostolske Tider ere sparsomme, og de, der findes, ere dels forvirrede og dels upaalidelige, saa at der intet kan siges om, hvad han virkede i Jødeland, saa længe han blev dér, eller hvor han da drog hen, og hvorledes hans Udgang blev. Der er imidlertid en Ting, der har draget dette ellers i det dunkle staaende Apostelnavn frem i Lyset: den Forbindelse, som det fra første Færd af er sat i med det første Evangelium: Evangeliet, som M. har skrevet. Der kan ikke være Tvivl om, at den Overskrift, som de gamle satte over dette Evang.: »Evangeliet efter M.«, i Lighed med Overskriften over de andre Evangelier betyder: Evangeliet — der var efter de gamles Forstaaelse kun ét Evang. om vor Herre — saaledes som M. har meddelt det, og ikke: Evang., skrevet paa Grundlag af det, M. har

fortalt. Han har skrevet det efter ham nævnte Evang., og han skrev det, da han rejste bort fra Jødeland til andre Folkeslag (Evsebios).

Der er ved denne enstemmige Overlevering to Ting at bemærke. Det ene er, at det Evangelium, som de gamle kende og bruge og tale om, er vort nuværende græske M.; af dette citerer Barnabas, fra det henter Justinus sine Udtalelser, om det taler Irenæos, Tertullian, Clemens. Dette er for dem et Apostel-Evang. med dettes Paalidelighed og Autoritet. Ingen af de gamle har, saa vidt det kan skønnes, set noget andet M.evang. end dette, og var der ikke foruden dette et andet Punkt i den fælles Overlevering, som ogsaa vil høres, vilde der næppe være kommet nogen begrundet Tanke op om, at Evangeliet oprindeligt ikke var skrevet paa Gr. Fremstillingen selv (som den foreligger) vilde snarere føre til det modsatte: Oversættelse af hebraiske Navne og Udtryk, Oplysninger om jødiske Sædvaner, Ordspl, sprogligt Forhold til parallelle Beretninger og Udsagn i det tredje Evang. viser nærmest hen til gr. Affattelse; den Forskel i Citationsmaade, som man har ment at kunne paavise, og som kunde tyde paa en oprindeligt hebraisk Affattelse, er dels usikker, og dels viser den ikke i den anførte Retning. Mange have derfor ogsaa hævdet, at Apostlen maa have affattet sin Beretning i det gr. Sprog; ikke alene i Reformationstiden findes saadanne, men betydelige Forskere ogsaa i nyere Tid. Naar denne Opfattelse alligevel ikke kan fastholdes, ligger det i, at der foruden det her fremdragne Punkt i Overleveringen tilige findes et andet, som ikke kan forbigaaes. Dette er, hvad alle fremhæve, der tale om Evangeliets Oprindelse, at Apostlen har skrevet det paa Hebraisk, hvilket her vil sige i den aramaiske Mundart. Der er nu næppe nogen af dem, der fortælle herom, der selv have set dette hebraiske Evang., maaske med Undtagelse af Pantænos, hvis han virkelig, som Evsebios beretter, har fundet det hos Inderne. Hieronymus, der 392 siger, at han har set det, er i 415 bleven tvivlende i saa Henseende: det er rimeligvis Hebræer Evangeliet, der ikke er Apostlens oprindelige Skrift, som han har set. Selv Papias, der først omtaler Sagen, har saa vidt skønnes heller ikke set det. Men Overleveringen angaaende dette Punkt maa desuagtet anses for at være paalidelig nok, selv om det maa antages, at de fleste Efterretninger herom kun genfortælle, hvad Papias har sagt, og selv om han ikke har sin Kundskab om Sagen fra Presbyteren Johannes, som Tilfældet er med det, han fortæller om Markos-Evang., men har faaet Underretningen ad anden Vej. Han har nu berettet, efter hvad Evsebios fortæller, at M. sammenstillede Herrens Logia paa Hebraisk, og at enhver oversatte dem, som han bedst kunde. Han har brugt det samme Udtryk Logia i sin Meddelelse om Markos, og da det dér er Udtryk baade for Herrens Ord og for hans Gerninger, for det hele af Markos skrevne Evang., er der ingen Grund til at forstaa det anderledes her. Papias siger da ikke, at det er Herrens Ord og Taler, M. har sammenstillet (se Art. Logia S. 70), men at han har sammenstillet eller sammenskrevet et Evang. Naar han saa tilføjer, at enhver oversatte, som han bedst

kunde, skal her sandsynligvis ikke tænkes paa skriftlige Oversættelser; men paa, hvad der skete ved Sammenkomster og Gudstjenester, at den, der oplæste et Evangeliestrykke for græsktalende — som Tilfældet kunde og maatte blive i Asien — nødtes ogsaa til at oversætte det, for at de, der hørte, kunde forstaa, hvad der blev læst. Paa samme Maade blev i de jødiske Synagoger de glitstl. Tekster oplæste paa Hebr. og derpaa oversatte paa Aramaisk. Denne Stilling over for M.-Evang. maatte vedvare, indtil der var kommet en skriftlig anerkendt Oversættelse paa Gr., og en saadan maa have foreligget, da Papias skrev det oven anførte: enhver oversatte; paa denne Maade var det gaaet hidtil, men saaledes var det ikke længere. Papias siger intet om, hvem der havde oversat Evangeliet, da Evsebios intet beretter, har han rimeligvis intet sagt og intet vidst herom; det er da kun rimeligt, at Hieronymus erklærer det for usikkert, hvem Oversætteren var. At det er en Oversættelse, ikke en Bearbejdelse af et apostolsk Grundskrift, maa, saaledes som Sagen foreligger, anses for sikkert. Menighederne have fra først af, saa langt som Vidnesbyrdene række tilbage, kaldt det gr. Evang. M.-Evang., og der har ikke rejst sig nogen Modsigelse herimod. Oversættelsen har i en Tid, da der endnu var Apostle i Live, indtaget det hebraiske Evangeliums Plads og fuldstændig skudt dette til Side. Hvorledes den paa en, som det synes, umærkelig Maade har kunnet gøre dette, er det, som ovenfor omtalt, ikke muligt at oplyse: Ingen véd, hvem Oversætteren var. Man kan da forsøge at gaa Antagelsens, Hypotesens Vej. Man kan gaa ud fra, hvad der er sikkert nok, at der paa Herrens og Apostlenes Tid var to Sprog i Brug i Jødeland, i Judæa saa vel som i Galilæa, Aramaisk og Gr.; man kan føje til, hvad der følger heraf, at det mundtlige Evangelium maa have været til i begge de nævnte Sprog. Med disse Antagelser kan det have sin Rigtighed; derimod er den næste, som lægges til disse to, mindre sikker, at M. maa have forkyndt Evang. paa begge Sprog, og at derfor det gr. har kunnet sættes i Stedet for det hebr. og, som dets Lige, fortrænge dette. Heller ikke den anden Udvej, der er bleven søgt, er sikker, at det gr. Evang. skulde være den endelige Frugt af de mundtlige Oversættelser, som Papias omtaler. Ret langt ned i Tiden nævnes Apostlen Johannes som Oversætter.

Overgangen fra det hebr. til det gr. Evang. kan altsaa ikke tilstrækkeligt belyses. Det er det gr. Evang., som Menigheden har givet Navnet M. Evang. Dette er nu ikke en jævn Fremstilling af Herrens Liv, saaledes som f. E. det andet af vore Evangelier er det. Der er et bestemt Maal, som Apostlen sigter paa gennem alt det, han fortæller, et Maal, der ikke udenfra er føjet til Stoffet, men som har ligget i dette og her paa særlig Maade er draget frem. Maalet er at paavise, hvorledes de Begyndelser, der forelæa i den gamle Pagt, snart i Ord og snart i historiske Kendsgerninger, og som pegede fremad mod et Fuldkommensliv, levet af en Davidsson, bleve optagne og førte til deres fulde Maal i Jesu Kristi Liv. Fremstillingen begynder med Jesu Kristi Slægtebog og med, hvorledes han blev

født som Kristus, og den ender med hans Ord til Apostlene om, at al Magt i Himmel og paa Jord er givet ham, og at derfor hans Apostle skal gaa ud i Alverden og gøre alle Folk til hans Disciple. Han er den, som i sit Liv fra Undfangelsen til Opstandelsen har opfyldt alle Forjættelserne om Davids Son, der skulde komme; han er Messias. Det er dette, som Apostlen gennem sin Fremstilling har villet vise, og nær ligger herudfra den Tanke af sig selv, at det er til Kristne af Jødefolket, han har skrevet sit Evang. Herom vidner ogsaa dette, at han skrev paa Aramaisk, og Efterretningen hos Evsebios, at han ved sit Skrift vilde udfylde hos Hebræerne Savnet af sin mundtlige Forkyndelse.

Tiden for Evangeliets Affattelse henlægger Evsebios til kort før Apostlens Bortrejse fra Jødeland; mere bestemt for os, der ikke véd, naar denne Bortrejse fandt Sted, siger Irenæus, at M. skrev, medens Peter og Paulus prædikede Evangeliet i Rom. Da dette har fundet Sted i 60'erne, er Evang. skrevet efter Aar 60 og før 70. Der er intet i Skriftet, der nøder til at gaa længere frem eller længere tilbage, og Efterretningen kan derfor antages at træffe det rigtige. Til hvilken Tid Oversættelsen er fremkommet, kan der intet sikkert siges om (Salmons og Westcotts Introductions; Zahn, Einleitung II og Kommentar). A. A.

Matthæus fra Bassi se Capuciner-Ordenen (I, 474).

Matthæus Paris, se Matheus Paris (S. 197).

Mattitja. 1. En af de levitiske Sangere (1 Krøn. 15, 18. 21. 25, 3. 21; jvfr. 16, 5). — 2. En korahitisk Levit (1 Krøn. 9, 31). — 3. En af Præsterne ved Esras Side (Neh. 8, 4). — 4. En Judæer af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 43). L. G.

Matutin, se Tidebønner.

Mau, Edvard, dsk Præst, f. i Odense 1808. Som teol. Kand. (1831) kom han under Ophold paa Fyn og i Grejs Præstegaard ved Vejle i Berøring med de gudelige Forsamlinger og blev en ivrig Deltager i dem. 1834 blev han Spr. for Haarslev og Tingjellinge i Vester-Flakkebjerg Herred og tog virksom Del i Opvækkelsesarbejdet dér. 1850 forflyttedes han til Skjellerup-Ellinge paa Fyn og 1863 til Farum og Værløse, hvorfra han tog sin Afsked 1880; døde 4. Aug. 1885 i Kbhvn. Han sluttede sig ikke helt til Grundtvig, men indtog en Mellemstilling mellem den grundtvigske og pietistiske Bevægelse. Han redigerede »Kristelig Samler« (1844—54) og »Ny kristelig Samler« (1855—67), udgav flere Prædikensamlinger, en Postil (1843), Betragtninger til hver Dag i Aaret, »400 Fortællinger for Skolen og Livet« (1847), »Aandeligt Skatkammer« (1868), »Dansk Ordsprogs-Skat« (I—II, 1879). S. A. B.

Maulbronner-Formlen, se Art. Konkordieformlen (II, 833 a).

Maurice, Frederick Denison, eng. Teolog og kr. Socialist, fødtes i Normanstone ved Lowestoft 29. Aug. 1805. Hans Fader var Unitarier-Præst. 1823 gik M. til Cambridge for at studere. Dér havde især Julius Hares (II, 348) Forelæsninger over Platon og Sofokles stor Indflydelse paa ham. Ved Paavirkningen fra Hare naaede han til den Tolerance, der siden ud-

mærkede ham, men tillige blev han draget til den eng. Statskirke. Fra Cambridge tog han til London, tilsyneladende for at fortsætte sine juridiske Studier, men i Virkeligheden for at hellige sig til journalistisk Virksomhed. Da han var kommen til Ro i religiøs Henseende, gik han imidlertid til Oxford for at forberede sig til en Præstegerning i den eng. Statskirke, og dér lod han sig (29. Marts 1831) døbe igen, fordi han ikke kunde træste sig til en Daab, der var udført i et Samfund, som fornægtede Kernepunkterne i den kristne Tro. Under M.s Ophold i Oxford brød den anglokat. Bevægelse frem, og han blev en Tidlang greben af dens Alvor og Kraft. Han skrev et Forsvar for Underskriften af de 39 Artikler, som de liberale angreb, og blev derfor regnet til Pusey-iterne. Puseys Traktat om Daaben bragte ham dog til at se, at han ikke var enig med Anglo-katolikkerne. Efter i nogen Tid at have været Landshypræst blev han Kapellan ved Guys Hospital i London, og derved kom han i Forbindelse med en Række udmærkede Mænd af en helt anden Stobning. Carlyle, Stuart Mill og John Sterling satte stor Pris paa den unge Præst, af hvem de ventede sig noget usædvanligt. 1840 blev M. Prof. i eng. Literatur ved King's College i London, 1846 Prof. i Teol. ved den samme Højskole og tillige Præst ved Lincolns Inn. Derved kom han i nøje Forhold til flere eng. Jurister, bl. a. til J. M. Ludlow (S. 85), der var stærkt paavirket af Pædagogen Thomas Arnold (I, 148) og Socialisten Ch. Fourier (II, 89). Sammen med Ludlow og andre Advokater aabnede M. en Kamp mod Nabolagets Nød og Laster, og derved kom han ind paa det sociale Arbejde, der fik stor Betydning for hans egen Udvikling og blev fulgt med livlig Deltagelse af flere af hans Venner, blandt andre af Ch. Kingsley (II, 777). Ludlow rejste 1848 til Paris, og den Beretning, han sendte M. om Februar-Revolutionen, vakte mange alvorlige Tanker hos den energiske Præst. 10. April 1848 var Kingsley, Hare og nogle andre Venner hos M., og dér afattede de i Fællesskab en Henvendelse til Arbejderne (aftrykt i Fr. Nielsen, Ch. Kingsley, Kbhvn 1888, 37 f.), der blev slaet op paa Mure og Plankeværker i London. Tillige blev man enig om at udgive nogle Traktater om nationalekonomiske Emner og Ugebladet *Politics for the People*, der dog efter 3 Maaneders Forløb gik ind. M. fortsatte den personlige Forhandling med Arbejderne, som han og Advokaterne i Lincolns Inn havde begyndt, og 1849 gav »de kr. Socialister« sig til at holde Forsamlinger i Londons fattige Bydele. Ludlow fortalte Venerne om de fr. »associations ouvrières«, og M. overvejede, hvorledes saadanne Arbejderforeninger bedst kunde omplantes paa eng. Grund. Der blev dannet et »Samfund til Fremme af Arbejderforeninger«, og dermed var den kr. Socialisme i fuld Gang. Den vilde, i Modsætning til den herskende Nationalekonomis Egoisme, hævde Association og Kooperation som Principerne for Samfundets Husholdning og ad den Vej gaa Kristendommens Ærinde ved overalt at gøre det etiske Synspunkt gældende. Der blev udgivet et Blad, *The Christian Socialist*, oprettet Forbrugsforeninger og dannet en *Association for promoting*

industrial and provident Societies. Men Bevægelsen gled lidt efter lidt ud af det Spor, M. ønskede indslaaet; den førte til Oprettelsen af Produktionsforeninger og Brugsforeninger, men ikke til en kristelig Genfødelse af det eng. Folk. Den varigste Frugt, den kr. Socialisme satte, var *The Working Men's College*, der skulde virke for at skaffe Arbejderne større Oplysning. M. var til sin Død »Principal« for denne Efterligning af King's College, der blev aabnet 1854, og han havde i flere Aar Kristendoms-Undervisningen i Hænde. 1860—69 var han Præst ved St. Peters Kapel i Vere Street, 1866 blev han Prof. i Moralfilosofi i Cambridge, 1870 modtog han Præsteembedet ved St. Edward's i Cambridge. 1. April 1872 døde han. M. var en betydelig Teolog af den bredkirkelige Skole, og han har efterladt sig en stor Mængde Skrifter, dels eksegetiske (Fortolkninger til alle de johanneiske Skrifter), dels apologetiske (*The Unity of the New Testament; The Kingdom of Christ; Theological Essays; The Religions of the World and their Relations to Christianity*), Prædikener, og filosofiske (*Moral and metaphysical Philosophy*). Efter hans Død udgav hans Søn, Frederic Maurice, en Biografi af Faderen i Breve (*The Life of F. D. M.*), chiefly told in his own Letters I—II, 1885^a).

Mauriner-Kongregationen. I 17. Aarh. vare de fr. Benedictiner-Klostre sunkne saa dybt, at der i høj Grad trængtes til en Reformation af dem. Trienter-Koncillets Bestemmelser havde ikke fremkaldt nogen væsentlig Forbedring, og den pavelige Legat, Kard. Karl af Lothringen, havde forgæves søgt at reformere Benedictiner-Klostrene i sin Provins. I sin Fortvivelse foreslog han da at lade dem lukke. Men herpaa vilde Paven ikke gaa ind, og under Didier de Lacour (S. 4) begyndte Reformationen af de fr. Benedictinere med Dannelsen af »Kongregationen af St. Vannes« i Verdun. Med denne Kongregation som Forbillede besluttede Benedictinerne Generalkapitel i St. Mansuet i Toul 1618 af de fr. Benedictinere at danne en egen Kongregation, med egne Statutter, Ledere og Visitationer, men saaledes at den nye Kongregation stod i aandelig Forbindelse med Lothringerne. Hovedmanden for denne Klosterreform var Munken Bénard fra St. Vannes, der begyndte med at reformere Klostret Blancs-Manteaux i Paris. Den nye Kongregation blev kaldt Maurinere efter den bl. Benedicts Yndlingsdiscipel, Maurus. Den første Præses for M.-K. var Martin Tesnière, og allerede under ham sluttede flere Klostre sig til Kongregationen, der ved den første Novitsemester, Anselm Rolle, straks blev ført over i et sundt og arbejdsomt Spor. Det mest bekendte af Kongregationens Klostre var St. Germain des Prés ved Paris. Gregor XV gav 1621 i en Bulle M.-K. samme Privilegier som Cassinenserne, og Kard. Retz blev deres Protektor. M.-K. fik den største Betydning for Studierne i den rom-kat. Verden. De lærde Fædre gennemspøgte Europas Arkiver og Biblioteker, og fra M.-K. er der udgaaet en lang Række af betydningsfulde historiske, hagiografiske, kronologiske, topografiske, geografiske og liturgiske Skrifter, og navnlig ere Maurinernes Udgaver af Kirkefædre og middelalderlige Teologer blevne be-

ømte. Navne som d'Achéry (I, 584), Mabillon (S. 130), Montfaucon (se d. Art.) og Martène (S. 183) ere nogle af de største, men ved Siden af dem har M.-K. huset en Skare skarpsindige Lærde, hvis Værker endnu have Betydning. *Gallia Christiana* (1715—85), *Scriptores rerum Gallicarum et Francicarum* (se Art. Bouquet I, 374), *Mabillons De re diplomatica*, *Montfaucons Palaeographia Graeca*, *Ducanges lat. og gr. Lexica* (I, 584) og det for Kronologien saa vigtige *L'art de vérifier les dates* ere nogle af de betydeligste Værker, der ere udgaaede fra M.-K. Men ogsaa blandt Maurinerne rejste Verdsligheden tidlig Hovedet; Ordensregelen blev ofte glemt, og mange af Medlemmerne sluttede sig, til Roms Forargelse, til Jansenismen og Gallikanismen. I Maurinerne fandt Jesuiterne lærde og karakterfaste Modstandere. Men de lærde Fædre vare ofte Hofmænd og Granskere, som tabte det kirkelige Formaal af Syne, og en Tidlang blev Voltaire af Maurinerne læst lige saa flittigt som den hl. Skrift. De historiske Granskninger horte saa godt som helt op, og Kongen overgav 6 Krigsskoler til Maurinerne Ledelse. Ordensreglernes Bestemmelse blev efter Midten af det 18. Aarh. af mange Maurinere betragtede som barnlige Formaliteter uden Betydning, og flere af Fædrene tog imod Pensioner og særlige Understøttelser. 1768 begyndte den under Ærkebiskop Loménie de Briennes Ledelse nedsatte »Commission des Réguliers« at ophæve en Del af Klostrene, og i Nov. 1789 bleve alle fr. Klostre ophævede, og deres Ejendomme indtagne. Enkelte Maurinere, som d'Agneau (Devienne), Forf. til *Hist. générale de la France, écrite d'après les principes, qui ont opéré la Révolution* (Paris 1791), sluttede sig til Revolutionen, andre fik Tjeneste som Arkivarer og Bibliotekarer, atter andre bleve Martyrer, fordi de ikke vilde aflegge Ed paa Konstitutionen. Den sidste Mauriner, der er bekendt som Skribent, var Charles Bévy (d. 1830). — Den af Dom Guéranger (II, 299) grundede Benedictiner-Kongregation er ikke en Fortsættelse af M.-K. M.-K.'s hist. Arbejder fortsættes nu af Académie des Inscriptions; *Gallia Christiana* er fortsat af Lægmanden J. B. Hauréau (II, 359). (E. de Broglie, Mabillon et la société de l'abbaye de St.-G. des Prés 1664—1707, Paris 1888; sammes, B. de Montfaucon et les Bernardins, Paris 1891; Lettres des Bénédictins de la Congrégation de St.-Maur 1652—1700 og 1701—1741, par E. Gigas, Copenh. 1892 og 93; J. A. Endres, Korresp. der M. mit den Emmemarnen, Stuttg. 1899).

Mauritius, Helgen, skal have været Fører for den thebæiske Legion. — En anden M. nævnes i gr. Martyrologier; han skal med 70 andre være bleven pint i det syr. Apamea under Diocletian. — En tredje M. skal være bleven pint og tilsidst brændt i det armeniske Nikopolis under Licinius.

Maurus, Benedict fra Nurlas Yndlingsdiscipel, skal, ifølge en upaalidelig Munkeskronike fra 9. Aarh., have indført Benedictiner-Ordenen i Frankrig ved at grunde Klostret Glanfeull i Provinsen Anjou. Gregor af Tours nævner imidlertid ikke M., og lærde Maurinere have gjort sig forgæves Umag for at bevise den gamle Legendes Paalidelighed.

Maurus, Hrabanus, se Hrabanus (II, 469).
Maury, Jean-Sifrein, fr. Kardinal, f. 26. Juni 1746 i Valréas i det pavelige Grevskab Venaissin, vakte tidlig Opsigt ved sin blomstrende Veltalenhed, ved Lovtaler over Fénelon (1771), Ludvig IX (1772) og Augustin (1775) og ved et *Essai sur l'éloquence de la chaire* (1777), der blev i høj Grad paaskønnet i Frankrig. Forf. blev belønnet med forskellige rige Præbender, og da han i St. Lazare-Kirken i Paris havde holdt en Lovtale over Vincent de Paul og (1785) gentaget den for Ludvig XVI i Slotskapellet i Versailles, fik han Plads i det fr. Akademi. I den følgende Tid optraadte han ogsaa som Politiker. Han bekæmpede Talleyrand, da denne vilde erklære Kirkens Gods for Nationalejendom, og han var en slagfærdig Forsvarer for Monarkiet og en af Mirabeaus betydeligste Modstandere. Efter Nationalforsamlings Opløsning rejste M. til Rom. Pius VI udnævnte ham 1791 til Kardinal *in petto* og 1792 til Ærkebiskop af Nikæa. S. A. var han, som pavelig Nuntius, til Stede ved Kejser Frans II's Kroning, og paa Rejsen til Tyskland plejede han vigtige Forhandlinger med Kurfyrsterne af Mainz og Köln. Efter Hjemkomsten gjorde Pius VI ham til Kardinalpræst med Trinità dei monti som Titelkirke og gav ham tillige Bispedømmerne Montefiascone og Corneto. Da Franskmandene 1798 kom til Rom, flygtede M. til Venedig, og dér var han virksom for Pius VII's Valg (Fr. Nielsen, Paved. i det 19. Hdaar I^a, 228 f.). Efter Konklavet kom han tilbage til Rom, men hans nære Forhold til Ludvig XVIII vakte Napoléons Uvilje. Allerede 1803 nærmede »Bourbonnerne Trøst«, som M. blev kaldt, sig dog til den sejrrige Førstekonsul, og 1804 meldte han sig til Tjeneste hos Kejseren. Senere spillede han en vis Rolle ved Napoléons Skilsmisse og andet Ægteskab, og hans elastiske Samvittighed tillod ham at være med baade ved den borgerlige Sammenigving og den kirkelige Velse. 1810 modtog han, trods Pius VII's Modstand, Ærkestolen i Paris, og fra det Øjeblik af var han Kejsereus lydige Redskab. Da de allierede 1814 drog ind i Paris, maatte M. forlade Byen, og Pius VII havde berøvet ham alle hans kirkelige Værdigheder, saa at han heller ikke kunde ty til Montefiascone, som han havde tænkt. Under Kejserdømmet i de 100 Dage tog han aabenlyst Napoléons Parti og søgte Forbindelse med Murat. Derfor blev han fængslet i S. Angelo, men paa Consalvis Forbøn fik han Lov til at bo i Klostret S. Silvestro paa Kvirinalet. Han døde 11. Maj 1817. Hans udvalgte Skrifter udkom i 5 Bd. (Paris 1827). Ricard har udgivet hans *Corresp. diplomatique et Mémoires inédits* 1792—1817 (2 Bd., Lille 1891), der indeholder vigtige Bidrag til Tidens Historie (J. Hergenröther, Card. M., Würzburg 1878; Ricard, L'abbé M. 1746—1791, Paris 1888).

Maxentius, rom. Kejser, se I, 548 a.

Maximian, rom. Kejser, se I, 642 a.

Maximilla, se Art. Montanister.

Maximinus Thraker, den første Barbar paa den rom. Kejserskrone, regerede 235—238. Straks efter sin Tronbestigelse udstedte han et Edikt mod de Kr., der befalede at henrette Kirkernes Forstandere, og dermed begyndte de alminde-

lige Kristenforfølgelser; tidligere havde disse været stedlige.

• **Maximos Bekender** (*M. ὁ ὁμολογητής*) er en af Monoteletismens (se d. Art.) Hovedmodstandere og den betydeligste Teolog i det 7. Aarh. Han blev født i Konstantinopel 580 og var af fornem Byrd. En Tidlang var han Lønskriver hos Kejsers Heraclios. 630 var han Abbed for Klostret Krysolopolis ved Konstantinopel, og da den monoteletiske Strid udbrød, stillede han sig paa Ortodoksiens Side. For at komme bort fra Kejsers Nærhed vilde han rejse til Rom, men derfra blev han med Pave Martin I (se S. 187) 653 slæbt til Konstantinopel og efter et langt Forhør forvist til Slottet Bizya i Thrakien, senere til Lazika paa Sortehavets Østkyst; dér døde han 662 efter store Pinsler. M. var paa én Gang Polemiker, Ekseget, Asket og asketisk Forf., Mystiker og Liturgiker, og han fornyede det 4. og 5. Aarh.s universel-teologiske Bestræbelser. Han er den sidste store gr. Teolog, i lige Grad begavet som Dialektiker, Mystiker og spekulativ Tænk. Ved ham blev Pseudo-Dionysios (I, 643) indført i den gr. K., og ved sit Forsøg paa at bringe Areopagiten i Overensstemmelse med den overleverede Kirkelære har M. sat betydelige Mærker paa den gr. Teologi end selv Johannes fra Damaskos (II, 659). Naar hans Indflydelse alligevel er bleven mindre, skyldes det den Omstændighed, at han ikke fremstillede sine Tanker i systematisk Form. Gennem Johannes fra Irland (II, 660) fik M. ogsaa Indflydelse paa den vesterlandske Skolastik (Hans Skr. ere udg. af Combefis og Migne, i Patrol. Gr. 90—91; jvfr. J. Huber, *Die Philos. der Kirchenväter*, München 1859, 341 f.; J. Bach, *Dogmengesch. des M.A.s*, Wien 1873, I, 15 f. En Monografi savnes).

Maximus, Biskop af Torino, d. efter 465, var til Stede paa en Synode i Milano 451, som sluttede sig til Leo d. st.s Brev til Flavianos (S. 40), og paa en rom. Synode i 465. Han har skrevet mange Homilier og Sermoner, der røbe Paavirkning af Ambrosius.

Mayer, Johann Friedrich, ivrig Modstander af Pietisterne (*malleus hæreticorum et pietistarum*), fødtes i Leipzig 6. Dec. 1650. Allerede 1668 blev han Magister i Leipzig, 1672 Lørdag-aftensprædikant dér, 1673 Præst og Superintendent i Leisnig, 1678 Præst og Superintendent i Grimma, 1684 4. teol. Prof. i Wittenberg og Quenstedts Stedfortræder som Præst ved Slotskirken dér. I Beg. var M. en Beundrer af Spener, og han roste dennes *Pia desideria* i høje Toner. 1686 blev han valgt til Præst ved St. Jakob i Hamburg, skønt han efter en uhyggelig Strid var bleven skilt fra sin Hustru. I Hamburg optraadte han som Modstander af Pietisterne og gik som Polemiker over alle Grænser. Efterhaanden vakte hans Stridslust og Heftighed megen Uvilje, og da han 1699 blev forbigaaet ved Valget til Senior, tog han 1701 imod en Kaldelse til Generalsuperintendent for Pommeren og Rügen, Præsæs for Konsistoriet og Præst ved St. Nikolaj i Greifswald; men han vilde tillige beholde sit Embede i Hamburg. Derved opstod der atter forargelige Stridigheder, under hvilke M. opførte sig meget lidet sømmeligt. Han døde 30. Marts 1712 i Stettin. I Hamburg udgav han 1700 en ny Psalmebog (J. H. Höck, *Bilder aus*

der Gesch. der Hamb. K., Hamb. 1900, 81 f.; om hans Psbog S. 102 f.).

Maynooth-Kollegiet. For at berolige de rom.-kat. Irer, der vare skuffede over, at Kat.s Emancipation ikke blev gennemført, blev det 1795, da den fr. Revolution og dens Følger havde lukket Udlandets Skoler for irske Studenter, tilladt i Maynooth i Kildare at oprette et Præste-Seminarium, der fik 8000, siden 13,000 Pd. St. i Tilskud af Statskassen. 1845 var M.-K. gaaet stærkt tilbage, og Sir Robert Peel foreslog da at yde et Tilskud paa 30,000 Pd. St. én Gang for alle til Reparation af Bygningerne og at forhøje det aarlige Tilskud til o. 26,000 Pd. St. Denne *Maynooth Grant* vakte en stor Bevægelse og blev et Tvistsens Æble mellem de forskellige religiøse og politiske Partier (Purcell, *Life of Card. Manning* I, 300 f.; jvfr. Morley, *Life of Gladstone* I, 411 f., 632 f.). Men efter den irske Statskirkes Ophævelse er de eng. Politikeres Interesse for Maynooth-Spørgsmaalet svundet, da der efter 1870 ikke ydes Stats-tilskud til det, idet det ved den irske Kirkelov engang for alle har faaet 14,000 + 26,000 Pd. St.

Mayron, François de, franskansk Skolastiker, Discipel af Duns Scotus (I, 688), fødtes i Landsbyen Meyronnes i Barcelonnette-Dalen eller, efter andre, i Digne i Provence. Efter som Baccalaureus i Teol. at have holdt Forelæsninger ved Pariser-Universitetet 1323, blev han Lærer ved denne Højskole. Han døde i Piacenza 26. Juli 1327. Han kaldes som Skolastiker *Dr. illuminatissimus et acutus* eller *Magister abstractionum* (P. Feret, *La faculté de théol. de Paris*, Paris 1896, III, 323).

Mazdaisme, den persiske Religion, Dyrkelsen af Ahura Mazda (Ormuzd). De iraniske Stammer har i deres ældste Tid og endnu under det mediske Kongedømme, dyrket Stamme-guder og Naturguder, af hvilke de havde flere (navnlige Lysguderne »Devas«) tilfælles med deres østlige Frænder, Inderne. Deres Kultus indeholdt grusomme Dyrcefre og sandsynligvis schamanistiske Præstesikke. Mod dette Hedenskab rettede Zarathustra (se d. Art.) sin Reformation, der blev Grundlaget for den persiske Rigsreligion, og som er nedlagt i de hellige Skrifter *Zend-Avesta* (se I, 185). Han samlede Gudsdyrkelsen om en enkelt Gud, Ahura Mazda, den af de iraniske Guddomme, for hvilken han synes at have været Præst. Under denne Gud indordnede han de Guddomme, han optog eller skabte, og gjorde ham til Verdens og Verdensløbets Herre, medens han samlede de andre iraniske Guddomme og Dæmoner til en Djevelverden, der under Ahrimans (Angra Mainyus) Herredømme danner et Modbillede til den gudskabte Verden. Saaledes bliver denne Religion efter sin Grundtanke monoteistisk, idet Ormuzd's Vilje er eneraadende i hans Rige, og selv hans Underguder er denne Viljes Tjenere; men den er tillige dualistisk, for saa vidt dette Rige er begrænset af det ahrimaniske Rige, der ogsaa strækker sig ind i denne Verdens Mennesker og Ting. Imidlertid er det zarathustriske System straks betænkt paa denne Dualismes Overvindelse, idet det indeholder en Eskatologi, der forkynder Djævelrigets Fald og hele Verdens Inddragelse under Ormuzd's Herredømme.

Ormuzd's Rige. Ahura Mazda betyder »den Herre Visdom«; Guddommen betegnes efter sin højeste Erkendelse, ved hvilken han har gennemskuet Ahrimans Væsen og erklæret det gode og rene for Sandheden. Ifølge en af de ældste Hymner har han valgt Livet som sin Del og overladt Djævlene Døden; til Slutning har han udsat Paradis til Bolig for alle de rene, medens Djævlene faar Helvede. Derfor bliver Renhed og Sandhed, Liv og Sundhed Grundidéerne i den zarathustriske Religion. At tro paa Ormuzd er at tro paa, at han har haft Ret i at foretrække disse Ting for deres Mod-sætning; men denne Tro medfører en Forpligtelse til at søge Renhedens Princip gennemført ikke blot i sin egen Livsvandel, men ogsaa i hele Verdensløbet. I denne store Sag er Menneskene i bogstaveligste Forstand »Guds Medarbejdere«, og Ormuzd's endelige Sejr afhænger af Menneskeslægstens Deltagelse i det store Renhedsværk. Dette Samarbejde ledes af en Kreds af »Erkeengle, der omgiver Ormuzd som en Stab af Satraper: de virksomme Kræfter, gennem hvilke han realiserer sin Verdensplan, medens han selv, paa Storkongens Vis, kun hersker ved sin højeste Indsigt. Disse »Erkeengle er de syv Ameshas Spenta's, (»de udødelige hellige«) nemlig: Vohu Mano, »det gode Sindelag«, Asha Vahista, »den bedste Renhed«, Xathra Vairya, »det udvalgte Rige«, Spenta Armaiti, »hellig Ydmyghed«, Haurvatat og Ameretat, »Fuldkommenhed« og »Udødelighed« og den senere tilkomne Sraosha, »Lydlighed«. Disse Amaschadspander, der vel nyder Kultus, men kun som Funktioner af Ormuzd, er, som Navnene lyder, Begrebs-personligheder, moralske Potenser, der ikke blot skal vogte og styre Verden »til Fremme for Livet«, »at Verden ikke skal visne eller raadne eller dø«, men som skal gennemtrænge Verden og Menneskene og virkeliggøres af disse ved, at de selv øver Renhed, Retsindighed osv. Tillige behersker de Naturen og gennemtrænger denne; saaledes er Vohu Mano Kvægets, Asha Ildens, Xathra Metallernes, Armaiti Jordens, Haurvatat Vandets og Ameretat Planternes Genier. Som disse Engles Omraade paa én Gang er moralsk og fysisk, saaledes er der over den hele Religion et fysisk-moralsk Grundpræg: dens sædelige Idealer skal gøres gældende i det haandgribelige, i legemlig Renhed og materielt Arbejde, og Verdensmaalet er en Fornyelse af selve Verden i dens oprindelige Renheds Stand. I Akhæmenidernes Tid blev, under Fyrsternes og Stormændsætternes Indflydelse, denne mono-teistisk byggede Gudestat udvidet til et Pantheon, hvori navnlig den ældre ariske Kriger- og Forbundsgud, Mithra, og den semitiske Gudinde, Anahita, fik en fremtrædende Plads. Disse Guddomme, hvis Tal nu ikke er overvættets stort, betragtes dog som ringere Guder, der var Ormuzd's Vilje underlagte. De kaldes da heller ikke Guder, men kun Yazatas (nyperisk ized), »tilbedelsesværdige«. Ogsaa de afdødes Aander tilbades under Navn af Fravashis (Ferver) som en Slags Følger eller Skytshelgener. Disse Guddomme hjælper selvfølgelig Ormuzd i hans Kamp mod det ondes Rige.

Ahrimans Rige. Ogsaa dette er paa engang etisk og materielt bestemt. Det onde er en

Fordærvelse af Naturen, som er traadt til ved et fjendtligt Angreb paa denne, og som derfor maa kunne fjernes igen. I Tidernes Morgen var baade den hellige og den onde Aand til; de var Tvillinger, og da de begyndte deres Dyst, havde ingen af dem derfor noget Forspring i Tid. Kun ved sin højere Erkendelse kom Ormuzd Ahriman i Forkøbet og skabte da den rene Verden, og den bagkloge Ahriman kunde da ikke udrette andet end at fordærve Skabningen med onde Tilsætninger (Skyggen til Lyset, Sygdom til Sundhed osv.). Derved opstod den urene Verden, der nu overalt er blandet med den rene, dels i Naturen, som Kulde og Mørke, Goldhed, Sygdom og Død, skadelige Dyr og Planter, dels i Menneskeverdenen, hvor alle vantrø Mennesker er ahrimaniske og selv de troende stedse befængte med legemlig og aandelig Urenhed: Sygdoms og Dødens Smitte, Ukyskhed, Løgn og Dovenskab, kort sagt alt, hvad der hindrer eller vildfører Livet. Det onde er altsaa ikke indskrænket til Verdens Legemsside; Dualismen mellem Kød og Aand, som Manikæerne opstillede, er stik imod M.n.s Principer og blev da ogsaa heftigt bekæmpet af dens Tilhængere. Al legemlig Trivsel og materiel Vinding i de troendes Verden virker med til Ormuzd-Rigets Fremme; Calibat og al Slags Askese er syndig, da det er livsødende og derved styrker Djævleregiet. De talrige Dever og Druksher, hvoraf dette bestaar (Deverne er de detroniserede Lysguder »Deva'erne«; Druksherne en Verden af Hundævie, hvis Klassenavn betyder »Bedrag«, smlg. tysk »Trug«) — disse Djævie forøges stedse, hvergang et Menneske falder fra Troen eller begaar en Dødsynd; ogsaa Iranernes Dødsfjender ligefra Turanerne til Tyrkerne rekrutterer Djævleverdenen.

Kampen mod Ahrimans Rige føres dels gennem Kultus, dels gennem Morallivets talrige Observationer. Kultus var oprindeligt tempel- og billedløs (saaledes endnu efter Herodots Beskrivelse), men vistnok allerede fra første Begyndelse knyttet til Ildens Element (denne Ilddyrkelse synes for de iraniske Stammers Vedkommende at have haft sit Arnested ved de store Jordilde i det nuværende Baku). Ilden var dog ikke for Perserne i samme Grad en Guddom som for Inderne, der efterhaanden gjorde Agni (se Indiske Religioner, II, 528) til den vigtigste Guddom; men Atar (Ilden), som Perserne kaldte »Ormuzd's Son« og betragtede som Gudens eneste Legemsform, havde først og fremmest sakral Betydning ved sin rensende Magt. Da Renhed var Verdensudviklingens Maal, maatte Renselse blive Gudstjenestens, og som denne efterhaanden udviklede sig (fra Arsacidernes Tid i hvert Fald i lukkede Ildtempler), antog den Karakter af en omfattende Purifikation, til hvilken alle Guddomme, Aander og levende Væsener, Himmellegemer og Elementer blev indbudne, at de kunde faa Del i Renselserne. Denne fuldbyrdedes ikke blot ved stadigt og højtidsfuldt Underhold af den hellige og oprindelige djævlefordrivende Ild (i et lukket, af Solen ubeskinnet Rum, hvor Præsten betjente den under stadigt Hensyn til ikke at besmitte den ved legemlig Berøring), men ogsaa ved Brygningen af den berusende

Kultusdrik, Haoma (Indernes Soma, som dog først efterhaanden er trængt ind i den persiske Kultus), samt ved talrige Processer med hellige Vande, Besværgelser med Tryllekvistene (Barsom) og endelig ved udførlige Litanier, der mumledes frem paa de katolske Messers Vis. Ved den egentlige Højmessestjeneste (Yasna) blev saaledes den hele Avesta reciteret.

Præsteskabet, der i Religionens Blomstringstid dannede et indviklet Hierarki, (medens det nu er reduceret til de to Præstembeder Zotens (Hymnepræstens) og Raspi'ens (Ministrantens), og som lønnes dels ved Gaver og Kirkegods, dels ved Bøder, havde ikke blot disse Tempeltjenester at passe, men fungerede ogsaa ved Husfesterne (f. E. Dødefesten) og ved det private Livs mange hellige Handlinger. Blandt disse var Renselserne det vigtigste. De omspandt Perserens Liv fra Dag til Dag; thi Ahrimans Rige er ham nær paa Livet, og enhver Berøring med Sygdom eller Død, enhver naturlig Besmittelse eller rituel Forsømmelse medfører en Urenhed, som maa fordrives ved omstændelige Observanser. Den ligefremme Vadskning (med Vand eller med Oxeurin) og Bestenkelse er den hyppigste af disse; ogsaa Ilden tændes til Renselse (f. E. i Dødehuset), men ogsaa Piskeslag (som Bodspræsten tildelte) maatte i ældre Tid til for at fordrive Besmittelsens Djævie, og foruden Pengebøder var en Mængde praktiske Ydelser paabudte til Penitense; disse var i Reglen Kulturarbejder af livsfremmende Art, navnlig Udryddelsen af ahrimaniske Dyr, f. E. Rovdyr, Kryb og Utøj; Opdrætning af Hunde (som holdtes hellige), Opdyrkning af Marker, Dræning, Kanalisering, Brøbygning, Bispising af fattige, Udstyr af Brude, Gæmildhed med Sædekorn osv. Saaledes udvikler der sig af Bodsvæsenet en hel Etik, der paa én Gang har en religiøs Oprindelse og en praktisk Karakter. Allerede i Religionens Grundlæggelse paa Zarathustras Tid sporer vi en religiøs-utilitærisk Moral, idet Køernes Røgt og Jordens Opdyrkning i de ældste Hymner omtales som Geringere til Mazdas Velbehag, ja som Symbolet paa den hele Fromhed; ved Siden af disse staaer de ideale Pligter (Renhed og Retfærdighed o. l.), og paa dette Grundlag udvikler sig da efterhaanden en Sans for det moralske (ogsaa højere) Dyder som Kyskhed, Ærlighed, Sanddrøhed, Retsindighed, Barmhjertighed, Taknemlighed, der giver denne Religion en særlig tiltalende Karakter, saa meget mere som denne Moral altid bevarede sin sunde Sans for det livsfremmende, men som dog tillige stedsde har holdt M.n nede i et vist borgerligt Niveau og givet den en Til sætning af Selvfærdighed.

Maalet for denne Kamp mod Ahriman med Kultus og Moralens Midler er »Rigets« Genoprettelse, d. V. Verdens fulde Frigørelse fra det ondes Besmittelse og Fornylelse under Ormuzd's ubestridte Vælde. Dette Maal naas dog ikke i denne Verdens Tid, men først efter den Afslutning, mod hvilken de troende allerede fra Profetens egen Tid har skuet hen. Eskatologien er gennem alle M.n.s Faser det vigtigste af alt, og vel nok denne Religions betydeligste Bidrag til det religiøse Livs Udvikling. Allerede den historiske Opfattelse af Verdensløbet, som vi møder fra første Færd, er en Tanke, som i

Oldtiden vistnok kun denne Religion sad inde med. Dette Verdensløb, der omspænder 12,000 Aar (= Solens Omløbstid), falder i 4 Fjerdedele. De første 3000 Aar er den forhistoriske Tid, da Ormuzd fuldførte Skabelsen, medens Djævelen endnu laa hen i daadløs Forvirring; de to næste Tidsafsnit er den historiske, Kampens Tid; de sidste tre Aartusinder er Afslutningstid, under hvilken Spændingen først stiger til heftig Verdenskamp for i det sidste Millennium at afløses af en foreløbig Sejrens og Fredens Tid, der giver en Forsmag paa Fuldkommenheden. Denne selv (Haurvatat) indtræder dog først efter Dommaged, da Ahriman og hans Tilhængere har rejst sig til en sidste fortvivlet Kamp, i hvilken de overvindes af Ormuzd og hans Engle og opbrændes i den glødende Malmstrøm, hvori Elementerne opløses, og Jorden lutres. I den samme Verdensbrand prøves ogsaa Menneskene, om de er værdige til Ormuzds Rige. Den enkelte Sjæl, der straks efter Døden vejes paa en Vægt for Mithras Domstol ved Himlens Port, og som dernæst under sin Passage over Ciuvatbroen (Haarbroen) faar sin Skæbne at vide, om den maa komme til Paradiset eller skal falde ned i Helvedes gabende Dyb, denne Sjæl kaldes paa Dommaged frem af den Mellemtilstand, den har tilbragt henholdsvis i Himmel eller Helvede, og forenes nu med sit jordiske Legeme. Med dette gaar den da gennem Ildstrømmen, og hvis det ikke er saa urent, at det fortæres undervejs, føres det genopstandne Menneske saaledes i en Tilstand af fuldkommen Renhed ind paa den til Fuldkommenhed rensede nye Jord, i hvilken der nu skal leves et blomstrende og lykkeligt Menneskeliv i umiddelbart Samkvem med Ormuzd og hans Engle.

I alt væsentligt fastholdes denne Troskræse endnu af de moderne Parsi, der siden har dannet landflygtige Menigheder i Surat og Bombay (ved Siden af en forsvindende Rest i Persien selv). Kun har de afstøffet de polyteistiske Elementer og spiritualiseret Forestillingen om de ondes Magter, ligesom de ogsaa har lempet og rationaliseret det for Bybeboerne uhandelige Bodsvæsen. Sin praktiske Betydning har M.n godtgjort for disse troende; saa faa de er (vel knap 100,000), nyder de dog megen Anseelse og har ved deres Paalidelighed vundet stor Indflydelse paa Handelens og Bankvæsnets Omraade. De skal dog være temmelig materielt anlagte; men de ivrigt troende haaber dog paa en stor Fremtid for deres Religion, og denne viser da foreløbig ingen Tegn paa Udøden.

Paa andre Religioner har M.n til forskellige Tider indvirket stærkt. Tydeligt er dette at se paa Islam, hvor mange Renselsesskikkelser og Trosforestillinger, især paa Djævie og Englelærens samt Eskatologiens Omraade, er af persisk Oprindelse. Det samme gælder om den apokryfiske og talmudske Jødedom. Hvor langt M.n strækker sig ind i den kanoniske Jødedom og Krdmmen er endnu et Spørgsmaal. Hverken Djævie- eller Englelæren stammer principielt fra M.n, men begge kan have laant adskillige Træk; det samme gælder om den efterreksilske levitiske Renhedslov. Stærkest synes den persiske Eskatologi at have indvirket paa de

religiøse Nydannelser henimod Kristi Tid, og der er næppe Tvivl om, at baade Verdensbranden og Tusindaarsriget har deres Rod i M.s Verdensbillede. — (Jvfr. I. Darmesteter, *La Zend Avesta*, Annales du Musée Guimet 21, 22, 23; her gives foruden Oversættelsen al fornøden Oplysning i Indledningsafsnit og Anmærkninger. Hans Introduction til Overs. af Vendidad, S. B, E. IV 2. ed., 1895 er særdeles overskuelig og lærerig; K. F. Geldner, *Art. Zoroaster* i *Enc. Br. og Zoroastrisme* (Cheynes *Enc. Bibl.*) fuldstændig paalidelig; ligesaa F. Justi, *Die altiranische Religion und ihr Stifter Zarathustra* (Pr. Jahrb. 1897); W. Jackson i »Grundriss der iran. Philologie« (ed. Geiger og Kuhn); Jacksons »Zoroaster the Prophet of ancient Iran« har kun Betydning ved sit Legendestof; C. P. Tiele, *Gesch. d. Relig. des Alterthums II* søger, ligesom Edv. Lehmann, *Zarathustra*, Kbhvn 1899—1902, at følge hele Religionens Udvikling; N. Söderblom, *La vie future d'après le Mazdaisme*, 1901; E. Stave, *Parzismus und Judenthum*, 1898). *Edv. L.*

Mezzolini, Silvestro, se *Prierias*.

Mezara, »Sidonernes Hule« (me'ara), Josva 13, 4. Identificeres oftere med Huledistriktet mugar gazzin østl. for Sidon. I Teksten er Ordet »indtil« M. sandsynligvis udfaldet. *L. G.*

Meas Taarn (Neh. 3, 1, 12, 39) o: »100«-Taarnet (migdal ham-mea), i Nærheden af Taarnet Hananel, begge i Jerusalems Mur ved Tempelplassens Nordside. Anledningen til Navnet M. vides ikke, om der f. E. tænkes paa dets Højde i Alen, eller Besættningens Antal, eller lign. *L. G.*

Meaux, fr. Bispesæde, se I, 387 og 370.

Mebunnai (2 Sam. 23, 27), en af Davids Helte, M. er imidlertid en Fejlskrift for »Sibbekai« (2 Sam. 21, 18; 1 Kron. 11, 29, 27, 11). *L. G.*

Mechnen, belg. Bispesæde, se Malines (S. 155).

Mechtel, Johann, Forf. af *Limburger-Kroniken*, fødtes i Pfalz ved Trier 1562, studerede under Jesuiterne i denne By og blev 1587 Præst i Elz i Limburg. 1592 blev han Kannik og Skolastiker i St. Georg-Stiftet i Byen Limburg. En Tidlang var han derpaa Præst i Sognet Komberg, hvor Protestantismen havde faaet Indgang, og til Løn for sin Kamp mod den blev han først Stiftets Kustos, senere dets Dekan. Men han kunde ikke forliges med Kapitlet og tog 1617 mod et Kanonikat i St. Paulinus-Stiftet i Trier. Dér døde han o. 1630. Hans Hovedværker ere *Limburger-Kroniken*, en Fortsættelse af *Pastil Limburgenses* fra 14. Aarh. (rimeligvis forfattede af den kejserlige Notar Tilmann Elhen von Wolfhagen), og *Pagus Logenah*, Lahn-Egne's Historie, der gemmes i Triers Stadtbibliotek.

Mechthild fra Hackeborn, synsk Benedictiner-Nonne i Helse (Helfta) ved Eisleben, f. 1241, tilhørte den friherrelige hackebornske Slægt. Klostret Helfta, der i o. 40 Aar styredes af Abbedissen Gertrud (II, 206), var et Arnested for Kvinder, som levede i Kontemplation. Her havde M. Syner, som hun, til Guds Ære og sine Søstres Gavn, opskrev efter 1291; og andre Nonner nedskrev, hvad M. havde fortalt dem. Saaledes opstod *Liber specialis gratiae*, oprindeligt i 5 Bøger, hvortil senere tilføjes 2 andre. Den indeholder M.s Spørgsmaal til Kristus og Maria og deres Svar. Skønt Maria sættes saare højt, er der dog ét Sted (I, 18), hvor Kristus

fremstilles som den eneste, der kan frelse M., som anklages af alle Skabninger og af Jomfru Maria. Den senere Jesu-Hjerte-Dyrkelse er paa en vis Maade forudgrebet ved M.s *devotio erga carnem Christi*. M.s *Liber specialis gratiae* er trykt i: *Revelationes Gertrudiane ac Mechthildiane II* (Poitiers og Paris 1877). Jvfr. I. Müller, *Leben und Offenbarungen der hl. M.* (Regensb. 1881).

Mechthild fra Magdeburg, synsk Nonne, f. o. 1212, blev i en Alder af 23 Aar Begin i Magdeburg. I Ensomheden havde hun Syner, som hun senere opskrev ved Hjælp af Dominikaneren Henrik fra Halle, og saaledes opstod »Guddommens Lys, som flyder ind i alle de Hjerter, der leve uden Svig«. Sine 12 sidste Aar tilbragte M. i Helse (Helfta), og dér døde hun o. 1280. M.s Skrift (i 7 Bøger) blev 1345 fra »det fremmede Tysk« oversat paa Højtysk af Henrik fra Nördlingen (II, 402). Allerede tidligere vare de 6 første Bøger oversatte paa Latin. M.s Skrift er i psykologisk Henseende meget mærkeligt, fordi denne mystiske Kvinde har en stærkt fremtrædende Individualitet og er digtersk begavet, rig paa Billeder og malende Kæft (hendes Skr. i: *Revelationes Gertrudiane ac Mechthildiane II*, Poitiers og Paris 1877; jvfr. I. Müller, *Leben und Offenb. der hl. M. und der Schwester M.*, Regensb. 1881). Det er tvivlsomt, hvorvidt M. fra Hackeborn eller M. fra Magdeburg er Dantes »Matilde«, »den enlige Kvinde«, i *Skærilsden* 28 og fig. Sange.

Mecklenburg. M.-Schwerin, Storhertugdømme, havde 1900 et Indbyggertal paa 607,770; af disse vare 8097 rom. Katoliker, 1760 Jøder, 626 Reformerte, 492 protest. Dissenters, 55 gr. Katoliker, Resten Medlemmer af den evang.-luth. Landskirke. Ref. blev indført i M.-S. og M.-Strelitz (der først bleve adskilte 1701) 20. Juni 1549, paa hvilken Dag M. vægrede sig ved at godkende Augsburg-Interim'et, og Landsherren overtog da baade *jus circa* og *in sacris*. Den første Ret udøver han ved Undervisningsministeriet, den anden siden 1. Jan. 1850 ved Overkirkeeraadet, der bestaar af 2 Jurister og 2 Teologer. Landskirken i M.-S., der har 308 Sogne og 305 Præster (med en Gennemsnitsindtægt af 4200 Mark), er delt i 7 Superintendenturer: Doberan, Güstrow, Malchin, Parchim, Rostock, Schwerin og Wismar. De 5 Superintendenturer paa Landet deles i 35 Præpositurer, der hver have en Præpositus. Siden 1841 holder hver Præpositus aarlig en Synode for Præpositurets Præster; paa den behandles baade videnskabelige og praktiske Spørgsmaal. Præsterne uddannes i Reglen ved Universitetet i Rostock, hvis 5 teol. Professorer ansættes, efter at Overkirkeeraadet er hørt. Dissenters ere for en Del Baptister og Irvingianere (i Rostock, Goldberg og enkelte andre Steder). De Ref. have en Præst i Bützow; deres Menighed dannedes af fr. Flygtninger. Den rom.-kat. Menighed i Schwerin dannedes 1663, da Hertug Christian af M.-S. gik over til Romerk. Nu (1905) er der ogsaa rom.-kat. Menigheder i Rostock og Ludwigslust. De rom.-kat. staa under Biskoppen af Osnabrück. Jvfr. Art. Kliefoth (II, 810). —

M.-Strelitz, Storhertugdømme, havde 1900 ialt 102,602 Indbyggere. Af disse vare 1522 rom. Katoliker, 331 Jøder, 90 gr. Katoliker,

62 protest. Dissenters. Den kirkel. Forfatning er som M.-Schwerins. 1868 blev der oprettet et Konsistorium i Neu-Strelitz, gennem hvilket Landsherren styrer Landskirken som *summus episcopus*. M.-S. har kun 1 Superintendent, under hvem der staar 6 Præpositi og Provsten i Ratzeburg, som øve Tilsyn med 70 Præster, der betjene 153 Kirker. I Altstrelitz findes nogle Baptister, i Neustrelitz en Del energiske Irvingianere.

Medaba (1 Mak. 9, 36), det samme som Medeba. L. G.

Medad. Nævnes 4 Mos. 11, 26 f. sammen med en anden af Folkets Ældste, Eldad. Herrens Aand bragte dem ved given Lejlighed til at profetere i selve Lejren, hvor de befandt sig, borte fra Aabenbaringsteltet. Langt fra at forfærdes herover gav Mose det skønne Svar: gid alt Herrens Folk var Profeter! L. G.

Medan (1 Mos. 25, 2). Arabisk Stamme, der regnedes til Abrahams og Keturas Born. M. var Broder til Midian og synes at have boet i denne Stammes Nærhed, i Egnen ved den ælanitiske Bugt. En Vadi Medan omtales i disse Egne. L. G.

Medardus, fr. Helgen, f. o. 457 i Salency ved Vermand i Picardiet, i Nærh. af St. Quentin, blev o. 530 Biskop i Vermand, men flyttede af Hensyn til Vermands udsatte Belliggenhed Bispestædet til Noyon. 532 blev han tillige Biskop af Tournai og var som saadan virksom for Missionen. Han døde o. 545. 8. Juni er hans Mindedag. Gregor af Tours og forskellige Helgenkrøniker omtale hans Undere. Over hans Grav i Soissons byggedes en prægtig Kirke, og ved Siden af den anlagdes et Kloster, som de merovingiske Konger overøste med Gaver. Flere af disse Fyrster lod sig begrave i M.-Kirken i Soissons, og efter at den hl. Sebastians Relikvier 826 vare bragte dertil, blev Soissons et Midtpunkt baade for det polit. og det kirkel. Liv. Mange Forsamlinger af de frankiske Stormænd holdtes ved M.s Grav og Sebastians Helgenlevninger. M. afbildes ofte i Færd med at uddele Almisser; over hans Hoved ses enten 3 hvide Duer, der skulle være søjne op af hans Grav, eller en Ørn, der breder Vinger over ham. Han er Værnehelgen for Noyon og Tournai.

Medeba (LXX: Medaba), gl. By paa den moabitiske Højslette, 2 Timers Vej sydl. for Hesbon paa Vejen til Kerak. Amoriten Sihon havde erobret den fra Moab, hvem Byen oprindelig tilhørte (4 Mos. 21, 26. 30). Ved Erobringen af Østjordanlandet tilfaldt M. Rubens Stamme (Josva 13, 16), men var i de følgende Tider ofte ude af Israelitisk Besiddelse (jvfr. 1 Krøn. 19, 7). David tog med hele Moab ogsaa M. tilbage (jvfr. 2 Sam. 8, 2). Af Mesha-Stenen ses den israelitiske Konge Omri atter at have erobret M., som forblev i israelitisk Eje, indtil under Akabs Regering Kong Mesha af Moab trængte Israeliterne ud. Endnu engang bleve under Jeroboam II Israeliterne Herrere (2 Kong. 14, 25). I Jes. 15, 2 er M. moabitisk. I de makkabæiske Tider omtales M. i 1 Mak. 9, 36 f., og Johannes Hyrkan erobrede Byen efter betydelig Modstand.

I den byzantinske Periode frembyder M. i kristl. Henseende Interesse. Den var Bispe-

sæde, og flere Ruiner af betydelige Kirker vidne om dens Blomstring. Siden 1880 have kr. Kolonister fra Kerak (o. 1200 Kr., mest gr.-kat., ogsaa en Del Latinere) atter befolket Byens Ruiner. I Gulvet af den gamle Kirke ved Byens Nordport fandtes 1897 et højest interessant Mosaikkort over Palæstina fra den gl. kristl. Tid. Nu hedder M. Mådebå L. G.

Medelfar, Mads Jensen, dsk. Biskop, fødtes 25. April 1579 i Midelfart, blev Student 1601 eller 02 (fra Assens Skole?), 1603 Baccalaureus og s. A. Rektor i Svendborg, næste Aar Kapellan ved St. Nikolaj Kirke dér. 1606 rejste han til Wittenberg, hvorfra han besøgte andre Universiteter, og da han 1610 kom tilbage til Kbhvn., tog han Magistergraden. 1611 blev han Spr. i Vejle og Aaret efter tillige Provst i Nørvangs Herred. 1613 kaldtes M. til Odense, men hans Menighed gjorde Indsigelse, og han vendte da efter kort Tids Forløb tilbage til Vejle. 1614 blev han Spr. ved St. Nikolaj-Kirken i Kbhvn., 1615 viede han i Frederiksborg Christian IV og Kirstine Munk, 1616 blev han Hofpræst, 1620 Biskop i Lund. Han døde 14. Maj 1637 (H. F. Rørdam i »Kirkehist. Samlinger« 4 R. V, 1 f.).

Medere, en med Perserne nærbeslægtet Folkstamme, efter hvem Landet Ø. og N. Ø. for Assyrien kaldtes Medien. I de persiske Indskrifter kaldes de Mada, i G. T. Madai og ligesaa hos Assyernerne. M. nævnes 1 Mos. 10, 2 blandt Jafets Efterkommere; formodentlig ere ogsaa Perserne medindbefattede i Navnet. De hørte til de indoeuropæiske Folk; ogsaa Herodot véd, at de tidligere hed Ariere. Fra det 9. Aarh. høres om assyr. Krigstog mod M., der vare delte i et Antal mindre Stammer, der ikke kunde modstaa Assyernerne. Den, der først samlede de mediske Stammer, var, som Herodot beretter, Deioikes (Daiaukku) o. 700 f. Kr., der gjorde Egbatana (i S. V. til Hovedstaden), en anden af Hovedbyerne var Rages (i N. O.). Rigets Magt steg under Fraortes (Fravartien, 647—25), der bl. a. underkastede sig Partien. Kulminationen naaedes under dennes Søn Kyaxares (Uvakhshata, 625—585), der sammen med Nabopolassar af Babel endelig besejrede Assyernerne og ødelagde Ninive (607, 606). Hans Efterfølger var Astyages (Istuvegu, 585—550). Om han var K.s Son, er ikke sikkert. Under ham rev Perserne sig løs, anførte af Kyros, en ung Helt af Akæmenidernes Kongeslægt. Mederen Hapragos overgav Astyages til Fjenderne, og dermed var det mediske Herredømme forbi; men de 2 Nationer, M. og Persere, betragtedes som én, saa at Navnet M. hos Grækerne bruges om Perserne. Hvad M. selv havde udrettet, var ikke ubetydeligt: de havde samlet de adspredte Stammer, brudt det assyr. Aag, og tillige havde de grundlagt en højere Civilisation (Zarathustra levede uden Tvivl i Medien); nu arvede og fortsatte Perserne deres Værk.

I Biblen omtales Medien blandt de Egne, hvortil Assyernerne deporterede Israeliterne (2 Kong. 17, 6. 18, 11; jvfr. Tob. 1, 14. 3, 7 [9]), og oftere hos Profeterne (Jes. 13, 17. 21, 2; Jer. 25, 25. 51, 11. 28); jvfr. Dan. 8, 3. 20. 6, 1. Ved Pinsefesten i Jerusalem vare ogsaa Jøder fra Medien til Stede (Ap. G. 2, 9). L. G.

Medina, rom.-kat. Teologer. 1) **Juan de M.**, f. 1490 i Alcalá, var Lærer ved Universitetet dér i 20 Aar. D. 1546. — 2) **Michael de M.**, Fransiskaner af den strenge Observans, f. 1489 i Belalcázar i Stiftet Corduba, gik 20 Aar gl. i Fransiskaner-Klostret S. Maria de Angelis Hornachuelos i Sierra Morena. Han blev dog snart kaldet til Fransiskaner-Kollegiet i Alcalá. Efter nogle Studieaar blev han Lærer i den hl. Skrift ved Alcalá-Universitetet, og Filip II sendte ham som sin Teolog til Trient. Efter Hjemkomsten derafra blev han Guardian for Klostret S. Juan i Toledo og 1571 sin Ordens Generaldefinitor. Paa Grund af sit Forsvar for en Ordensbroder (Johannes Ferus o: Wild, d. 1554), der var censureret af Rom, blev han kastet i Fængsel. 1578 kom han ud efter 5½ Aars Fangenskab, men han døde kort efter (1. Maj 1578). — 3) **Bartolomeo de M.**, en af Thomas fra Aquinos berømteste Kommentatorer, fødtes 1527 eller 28 i Medina del Rio Secco i Kongeriget Leon. Han traadte ind i Dominikaner-Konventet St. Stefan i Salamanca, var en Tidlang Lærer i Alcalá, derpaa Prof. i Salamanca. Han døde 1581.

Mefa'at, en By i Rubens Stamme (Josva 13, 18; jvfr. 21, 37; 1 Krøn. 6, 64 [79]). I Jer. 48, 21 nævnes den som moabitisk. Dens syd. Beliggenhed i Nærh. af Jahsa ud mod Ørkenen gør det sandsynligt, at den for det meste har været i Moabiternes Besiddelse.

Mefiboset. 1. En Søn af Jonatan. Navnet M., under hvilket han er kendt fra 2 Sam. (4, 4 osv.), er ikke oprindeligt, men en Forandring af Merib-ba'al, der endnu læses i 1 Krøn. 8, 34 og 9, 40 (paa sidste Sted ogsaa »Meri-ba'al, der vist er forkortet. Merib-ba'al betyder »Herren strider« (det samme som Jerub-ba'al). Grunden til Ændringen af Merib-ba'al til M. laa i den odiose Karakter af det oprindelig uskyldige »ba'al« (Herre), og med det samme omdannedes da ogsaa Navnets første Del, saa at det hele Navn M. udtrykte Afsky for Heden-skabet (M. = den, der udbreder Skændsel). Jvfr. Navnet Isba'als Omdannelse til Isboset.

M. var altsaa Søn af Davids Ven Jonatan. Da David efter sin Magts Befæstelse forhørte sig, om der var nogen af Sauls Hus tilbage, erfarede han af Siba, der havde været Sauls Husfoged, at en Søn af Jonatan, den omtalte M. (Merib-ba'al) var i Live, i Skjul i Lodebar Østen for Jordan (2 Sam. 9, 1f.). M. var, fra han var 5 Aar gammel, lam i begge Ben (4, 4). David glædede sig ved at kunne ære Sauls og Jonatans Minde ved at vise Velgering mod M., der hentes til Davids Hof og fik Sauls tidligere Jordegods til Foræring. Siba skulde dyrke det for ham. Under Absalons Oprør mistænkeliggjorde Siba M. (16, 1f.), som om denne pønsede paa at vinde Riget, og fik af David Jordegodset til Eje. Den Forklaring af Sagen, M. gav David efter dennes Tilbagekomst til Jerusalem (19, 24f.), var sikkert sandferdig, og Halvdelen af Godset maatte Siba paa ny afstaa. M.s ædle Sind overfor Sibas Nederdrægtighed er 2 Sam. 19, 30 et smukt Vidnesbyrd om. I det hele ses han her vistnok at have slægtet sin Fader Jonatan paa. M. havde en Søn Mika (9, 12), af hvis Efterkommere der nævnes Mænd i 1 Krøn. 8, 35, 9, 41.

— 2. En af Sauls Medhustru Rispa's Sønner (2 Sam. 21, 8). L. G.

Megader (Grossmann), Kaspar, schweizerisk Teolog, f. i Zürich 1495, blev 1518 Magister i Basel og derpaa Kapellan ved Hospitalet i sin Fødeby. Han var en af Zwinglis afgjorte Tilhængere; 1524 giftede han sig, og 1525 optraadte han paa forskellig Vis som den zwingliske Reformations Mand, navnlig ved Samtalen med Gendøberne 6. Nov. d. A. Ved den Fortolknings-Skole, Zwingli havde aabnet, var han meget virksom, og 1528 var han til Stede ved Disputatsen i Bern. Efter den blev M. teol. Prof. og Præst i Bern, hvor han snart kom til at træde i Forgrunden. Med Skolen i Zürich som Forbillede blev der i Bern oprettet en højere Dannelsesanstalt, og dér indførte M. ogsaa en eksegetisk Skole (»Profeti«). Politiken traadte en Tidlang hindrende i Vejen for hans Arbejde, men han kom snart igen i første Række af de schweizeriske Teologer. M. vedblev at være afgjort Zwinglianer og modsatte sig Bucers (1, 407) Bestræbelser for en Konkordie, men uden Held. 1537 fik han sin Afsked, og han tog da til Zürich, hvor han blev Arkidiakon og Korherre ved Grossmünster. Dér døde han 18. Aug. 1545.

Megiddo (Megiddon: Sak. 12, 11), LXX: Maggedo, assyr. Magidû; gl. kana'anæisk Kongestad, der allerede nævnes i Thotmes III's Indskrift og i Amarna-Brevene. M.s Konge nævnes blandt de overvundne i Josva 12, 21, og M. regnedes til Manasses Stammes (vestlige) Distrikt, men var ikke erobret, saa at den i længere Tid forblev kana'anæisk (Josva 17, 11f.; Dom. 1, 27f.); endnu paa Deborahs Tid har M. sammen med det nærliggende Ta'anak øjensynlig været et Hovedsæde for den kana'anæiske Magt ved Jisreel-Sletten (Dom. 5, 19). I de nordl. Stammers sejrrige Rejsning under Debora og Barak er vel ogsaa M. bukket under. Salomo havde i M. en af sine 12 Guvernører og befæstede Byen stærkt (1 Kong. 4, 12, 9, 15). I 2 Kong. 9, 27 (Kong Ahasjas Død) er M. vistnok en gl. Tekstfejl i Stedet for Shomeron (Samaria), som læses i 2 Krøn. 22, 9; Kongens Flugt gik mod Syd og kan ikke fra Jibleam pludselig være drejet mod Nordvest til M., som vilde være at rende i Armene paa sine Forfølgere. Ved M. blev Kong Josia slaet af Farao Neko og dødelig saaret (2 Kong. 23, 29f.; 2 Krøn. 35, 22f.). Sak. 12, 11 kan forstås som: Klagen over den ved Hadadrimmon paa M.s Slette skete Katastrofe, og i saa Fald bliver Hadadrimmon at betragte som det Sted i M.s Nærhed, hvor Josia faldt; se iøvrigt »Hadadrimmon« (II, 321). Ved M.s Vand i Dom. 5, 19 maa i Henhold til V. 21 og 4, 13 forstås Kisons Strøm, hvis nuværende Navn Nahr el-mukatta maaske minder om Navnet M.

M. og Ta'anak nævnes oftere sammen. Denne sidstnævnte Bys Beliggenhed er ganske sikker, det nuværende Ta'annuk ved Jisreel-Slettens syd. Bjerggrund. M. selv maa sandsynligvis søges i det N. V. for Ta'annuk liggende Leddjun (Leggûn), det rom. Navn Legio, et Punkt af stor militær og handelsmæssig Betydning, hvor Vejen fra Kysten S. Ø. om Karmel gennem et Pas naar ned til Jisreel-Sletten. Det hosliggende Tell el-mutesellim antages at have været M.s

Borg. Det tyske Palæstinaskab har her begyndt en Udgravning; foreløbig er der fundet en Offerhøj med Alter og tilhørende Stenøjler. Se endvidere »Harmagedon« (Joh. Aab. 16, 16).

Megiller. Ordet »megilla« betyder i Hebr. en Bogrulle. Ved »de 5 Megiller« (Bogruller) forstår man de 5 mindre Skrifter blandt de gltestil. Haglografer: Højsangen, Rut, Klagesangene, Prædikeren og Ester. De læses i den senere jød. Liturgi henholdsvis ved Paasken, Pinsen, Mindedagen for Jerusalems Ødelæggelse (1 August), Lovsalsfesten og Purimsfesten (1 Marts). Fra først af var det alene Ester, der kaldtes Megilla (jvfr. den om Purimsfesten handlende Traktat »Megilla« i Talmud); allerede før Templets Ødelæggelse læstes den offentlig. Senere hen appliceredes Navnet paa de 4 andre, da de i den eftertalmudiske Tid optoges i Liturgien.

L. G.

Meginrad, se Meinrad.

Meglia, Pier Francesco, Kardinal, f. i S. Stefano al mare i Stiftet Ventimiglia 3. Nov. 1810, var 1864—65 Deleget hos den ulykkelige Kejser Maximilian af Mexico; 1865 blev han Nuntius i München (Fr. Nielsen, Paved. i 19. Aarh. I², 348, 463), 1874 i Paris. 1879 fik han Kardinalhatten med S. Silvestro e Martino ai Monti som Titelkirke. Han døde i Rom 31. Marts 1883. Det var ham, der under Kulturkampen til en württembergsk Diplomat sagde: »Vi (Romerk.) har ingen anden Hjælp end Revolutionen«; men M. skal ogsaa have affattet de 2 fredelige Brove, som Leo XIII i Dec. 1882 og Febr. 1883 sendte Kejser Wilhelm.

Mehetabel. 1. Den edomit. Konge Hadad II's Hustru (1 Mos. 36, 39). — 2. Fader til den Delaja, hvis Son var den i Neh. 6, 10 omtalte falske Profet Semaja.

Mehida. En Familie af Templets Livegne (Esra 2, 52; Neh. 7, 54).

Mehir, en Jødeer (1 Krøn. 4, 11).

Mehlhorn, Paul, ref. Præst, f. i Gauern 3. Jan. 1851, studerede i Jena, Zürich og Leipzig, var 1875—81 Overlærer i Leipzig; 1881 kom han til Heidelberg som Gymnasiallærer, blev 1883 Lærer ved det teol. Seminarium dér og 1891 extr. Prof. i prakt. Teol. ved Heidelberger-Universitetet, 1893 Præst for den ref. Menighed i Leipzig. Han har skrevet flere Skrifter og Afhandlinger i den liberale tyske Teologis Organer.

Mehola, sandsynligvis d. s. s. Abel-mehola, Profeten Elisaa Hjemsted i Jordandalen et Par Mil S. for Betsean. Abel-mehola skal muligvis søges ved Hammâm-el-mâlih. Sauls Svigersøn Adriel (1 Sam. 18, 19; 2 Sam. 21, 8) var fra M. Adriels Fader, Barsillai, kan ikke være den samme som Gileaditen Barsillai i 2 Sam. 17, 27.

Mehujael, en af de antediluvianske Patriarker i den kainitiske Genealogi (1 Mos. 4, 18). Mahalalel i Set-Genealogien (1 Mos. 5, 12f.) svarer sandsynligvis hertil og er i Henhold til Berossos's Liste over de babyl. Urkonger at foretrekke for M.

Mehuman, en af de 7 øverste Evnuker hos Kong Xerxes (Ester 1, 10).

Meier, Ernst Julius, tysk Præst, f. i Zwickau 7. Sept. 1828, studerede Teologi i Leipzig og

blev tidlig paavirket af Filosofen C. H. Weisse og af Jak. Böhmes og Luthers Skrifter. 1854 blev han Kateket ved St. Petri i Leipzig og s. A. Præst i Flemmingen i Sachsen-Altenburg. 1864 blev han Oberpfarrer og Superintendent i Lössnitz i Erzgebirge og 1867 Superintendent i Landdistriktet Dresden og Præst ved Vor Frue i denne By. 1890 efterfulgte han Kohl-schütter som Oberhofprediger og Vicepræsident for Landkonsistoriet i Dresden, og som saadan døde han 6. Okt. 1897. M. var en betydelig Prædikant, der har udgivet et Par Prædiken-samlinger (»Wir sahen seine Herrlichkeit« og »Dein Wort ist meines Fusses Leuchte«), en Biografi af Nik. Amsdorf og flere Foredrag.

Meinhard, Missionær, var Augustiner-Korherre i Segeberg, men begyndte 1184 at missionere blandt Livlænderne. 1186 viede Hartvig II af Bremen ham til Biskop af Ikeskola (Uexküll). Da det gik træt med Missionen blandt Livlænderne, tænkte M. paa at bruge Magt. Han rejste til Rom og søgte at danne en Korstogshær; men Korstoget mislykkedes paa Grund af uheldigt Vejr, og 14. Aug. 1196 døde den bedagede Missionær i Uexküll.

Meinhold, Johannes, protest. Teolog, f. 12. Aug. 1861 i Cammin, studerede i Leipzig, Berlin, Tübingen og Greifswald Teologi og østerl. Sprog, habiliterede sig 1884 i Greifswald, blev 1888 extr. Prof. dér, 1890 extr. Prof. og 1903 ord. Prof. i Bonn. Han debuterede med et Skrift om Profeten Daniel (1884), men vakte navnlig Opsigt ved »Wider den Kleinglauben. Ernstes Wort an die evang. Christen aller Parteien« (1895), der Aaret efter blev suppleret med »Jesus und das A. T. Zweites ernstes Wort an die evang. Christen«. Senere er han ved flere andre Skrifter (»Jesaja und seine Zeit«, 1898; »Die Jesajaerzählungen Jesaja 36—39«, 1898, »Die Lahde Jahves« 1900, »Studien zur israelit. Rel.gesch.« I, 1903; »Die bibl. Urgesch. I Mos. 1—12, gemeinverständlich dargestellt«, 1904; »Sabbat und Woche im A. T.«, 1905) optraadt som en yderligt gaadende Bibelkritiker.

Meinrad, se Einsiedeln I, 732).

Meinwerk, tysk Biskop, Slægning af det tyske Kejsershus, var Domherre i Halberstadt og blev derpaa Otto III's Hofkapellan og 1009 Biskop af Paderborn. I den vestl. Forstad til denne By byggede han Cluniacenser-Klostret Abdinghofen. Han døde 1036.

Meisner, Balthasar, luth. Teolog, f. i Dresden 3. Febr. 1587, studerede i Wittenberg, Giessen, Strassburg og Tübingen og blev 1613 Prof. i Wittenberg. 1614—23 udgav han *Philosophia sobria seu consideratio questionum philos. in controversiis theol.* (Gass, Gesch. der protest. Dogmatik I, 199f.). Med den strenge Aristoteltiker C. Martini havde han en Strid om Syllogismens Brug i Teologien. Den blev ført med stor Heftighed fra Martin's Side, men B. M. var en fredelig Mand, hvis Valgsprog var: *beati mites*. Han døde 29. Dec. 1626 (A. Tholuck, Der Geist der luth. Theol. Wittenbergs, Hamb. 1852, 14f.).

Meissen, By i Sachsen ved Elben, var i den rom.-kat. Tid et Bispesæde. Den første Biskop var Burchard (d. 972), der grundede Domherrestiftet dér. 1581 overgav Biskop Johann IX von Haugwitz Bispedømmet til August af Sach-

sen og gik over til Protestantismen. Dets Gods blev brugt til Bedste for Leipziger-Universitetet og Fyrsteskolen St. Afra i M. Nu er Domherre-Værdigheden i M. knyttet til et Par teol. Professorater i Leipzig. M. har en herlig Domkirke fra 13—14. Aarh., der nylig er restaureret, og 1887 har Byen faaet en Kirke for de rom. Kat., der er indviet til St. Benno, som var Biskop i M. (I, 261).

Meissener-Konferensen kaldes et Præstekonvent, der blev dannet 1859 og i Reglen har holdt sine Møder i Meissen. Brückner (I, 400) var dens første Leder; efter ham fulgte G. A. Fricke (II, 120). Han fik 1870 M.-K. omdannet til en Kirke-Konferens, til hvilken ogsaa Lægfolk gav Møde; men ved Siden af den vedblev man at holde en Præste-Konferens for videnskabelige teol. Forhandlinger.

Me-jarkon (Me haj-jarkon) : Jarkons Vande, en By i Daps Stamme østlig for Joppe (Josva 19, 46), formodentlig ved Rās el-'ain, hvor Nahr el-'undje udspringer.

L. G.

Mejer, Otto Georg Alexander, luth. Kirkeretslærer, f. 27. Maj 1818 i Zellerfeld i Harzen, habiliterede sig 1842 i Göttingen, blev 1847 Prof. ord. i Retsvidenskab dér, 1850 forflyttet til Greifswald, 1851 til Rostock, hvor han 1853 tillige blev Medlem af Konsistoriet; 1854—59 udgav han, sammen med Kliefoth (II, 810), »Kirchliche Zeitschrift«, der var et Organ for ortodoks Lutherdom. 1874 kom han tilbage til Göttingen som Prof. i Stats- og Kirkeret, og 1885 blev han Præsident for Lands-Konsistoriet i Hannover. Han døde 25. Dec. 1893. Blandt hans Skrifter maa nævnes: »Lehrb. des deutschen Kirchenrechts« (1869 s); »Die Propaganda in England« (1851); »Die Propaganda, ihr Provinzen und ihr Recht« I—II (1852—53); »Die Grundlagen des luth. Kirchenrechts« (1864); »Zur Gesch. der röm.-deutschen Frage« I—II (1871—72); »Zur Naturgesch. des Centrums« (1882); »Das Rechtsleben der deutschen evang. Landeskirchen« (1889); »Zum Kirchenrecht des Ref. j. h. s.« (1891). Han har ogsaa udgivet »Eingleitung in das deutsche Staatsrecht« (1884°) og forskellige biografiske Arbejder »Biographisches« 1886; »Kultugeschichtl. Bilder aus Göttingen« 1889; »Wolf Goethe, ein Gedenkblatt«, 1889).

Mekaratit (1 Krøn. 11, 36) : fra Mekera (et ellers ubekendt Sted), Tilnavn for en af Davids Krigere, Hefer. Nogle ansé M. for en Tekstfejl for Ma'akatit.

Mekitar (Mechitar) se Mekitarister.

Mekitarister, en Munkeorden, bestaaende af armeniske, med Rom uererede Kr., er næst efter Maurinerne den af de i nyere Tider fremstaaende Ordener, som har indlagt sig den største Fortjeneste af Videnskaben. M.ne have Navn af deres Stifter, Mekitar, hvad der dog ikke var hans egentlige Navn. Han fik det først, da han 1691 blev Munk i det hellige Kors'es Kloster i hans Fødeby Sebaste (nu Sivas) i det østlige Lilleasien, i hvilke Egne der fra Middelalderens Dage findes mange Armeniere. Hans egentlige Navn var Manuk »Barn«, d. e. Jesusbarnet; han fødtes 7. Febr. 1676. Allerede som lille ytrede han stærk Lyst til at blive Præst, og i det hele til at vie sit Liv til Guds og Videnskabens Tjeneste. Denne hans Beslut-

ning stemmede ikke ret overens med hans Families Ønske, men han vidste at sætte sin Vilje igennem, og i slt 14. Aar blev han optaget i det omtalte Kloster og faa Dage efter viet til Diakon. Hans videnskabelige Trang fandt imidlertid ikke Tilfredsstillelse ved den Undervisning, han fik, hverken i hans Hjemstavn eller i de Byer, han tidlig kom til at besøge, saaledes hverken i Erzerum eller i Etsjmiadsjin, hvortil han rejste som Sekretær hos en Erkebiskop Mikael. Heller ikke det religiøse Liv, hverken hos hans Klosterbrødre eller hans øvrige Landsmænd, tiltalte ham, han fandt deres Religiositet altfor udvortes. Paa Rejsen kom han forevrigt i Erzerum i Berøring med en rom.-kat. Missionær, der vakte hans Interesse for den rom.-kat. K. og dens Literatur. Paa en senere Rejse til Syrien traf han en anden rom.-kat. Missionær, den begavede Jesuit, Antoine Beauvilliers, der hurtigt vandt ham for den rom.-kat. K. Med stor Interesse læste han Thomas a Kempis's Bog om Kristi Efterfølgelse; Katolikernes Maria-Dyrkelse tiltalte ham ogsaa meget. M. blev snart efter viet til Præst, rejste omkring i Landet og søgte ved Prædikener at vække mere levende religiøs Interesse blandt sine Landsmænd. Hans Overgang til den rom.-kat. K. 1695 mishagede imidlertid i høj Grad de fleste af hans Landsmænd; han blev endog Genstand for Følgelser og søgte derfor Tilflugt i Konstantinopel 1700. Her var det, at han 1701 lagde den første Grundvold til Mekitarist-Kongregationen sammen med nogle ligesindede. Formaålet var at virke for den armeniske Nations Fremgang i religiøs, sædelig, som ogsaa i intellektuel Henseende. Da hans Landsmænd vedblev at lægge ham Hindringer i Vejen, forlod han, forklædt som Købmand, tyrkisk Landmaade og søgte Tilflugt i Venezianernes Besiddelser. Han tog Ophold i Modon, som tilligemed flere andre Byer og nogle Landstrækninger i Morea i Tyrkerkrigen vare blevne fratrene Sultanen, som i Freden i Carlowitz 1699 havde afstaaet dem helt til Venezianerne. I Modon byggede han nu et Kloster, for hvilket han med den hellige Antonios's Regel som Forbillede forfattede en Munkeregel, som han senere (1713) modificerede efter Benedikts Regel, for at opnaa Anerkendelse hos Pave Klemens XI. Mekitar blev selv Abbed i sit Kloster i Modon, men da der snart efter udbrod en Ny Tyrkerkrig, og denne fik en for Venezianerne uheldig Gang, maatte han forlade Modon, hvor hans Kloster snart efter ødelagdes af Tyrkerne. Han søgte nu Tilflugt i Venezia og fik her overladt Øen San Lazzaro, der tidligere havde været anvendt til Pleje af fattige. Han anlagde her et Kloster, som hurtigt blomstrede op og snart kom i Besiddelse af anseelige Midler og fik adskillige Afhængere. Formaålet er den armeniske Nations aandelige Fremgang og Udvikling, ligesom der samtidig arbejdes paa at udbrede Kendskab i Vesterlandene til Armeniens gamle klassiske Literatur. M.ne søgte derfor at komme i Besiddelse af gamle armeniske Haandskrifter, af hvilke de have udgivet de vigtigste i Grundsproget, ledsagede af latinsk Oversættelse. Ved Siden heraf oversætte M.ne vigtige Værker af den europæiske Literatur paa Ny-Armenisk til Belæring af deres

Landsmænd. De give sig desuden meget af med Undervisning og have saavel Elementærskoler som højere Skoler. Saadanne findes i adskillige Byer i Tyrkiet; de ere særlig bestemte for Børn af Armeniere bosatte paa Stedet, men M.n. have ogsaa Kostskoler, hvortil Armeniere fra andre Steder kunne sende deres Børn. Saa længe Mekitar levede, forestod han Klostret paa San Lazzaro; men da han var død 27. April 1749, udnævntes der en Forstander, som tillod sig at gøre forskellige Forandringer i Statutterne, hvad der ikke vandt almindeligt Bifald. Der fremkom et Skisma, som havde til Følge, at en Del M. skilte sig ud, forlod Republikens Territorium og tog Bolig i Triest. 1810 flyttede de til Wien, hvor de have bygget et Kloster med Skole, Opdragelsesanstalt og videnskabelige Samlinger. Hovedsædet for M.n. er dog stadig Venezia (E. Boré, Saint-Lazare ou Histoire de la Société Religieuse de Mechitar, Venise 1835; og samme, Le couvent de S. Lazare à Venise, Paris 1837; P. A. Hennemann, Das Kloster der armenischen Mönche auf der Insel S. Lazzaro, Venezia 1877 og 1881; Ramsès, Le couvent des Arméniens à Venise i »Nouvelle Revue«, 1889; Fr. Nielsen, Dagbogsblade fra Italien, 1890, 14 f.; Fr. Scherer, Die Mechitaristen in Wien, Wien 1892).

Mekona, jødisk By i Nærh. af Siklag i Juda Lavland (Neh. 11, 28).

Melanchthon, Philipp, Reformator, er f. 16. Febr. 1497 i Bretten i Pfalz. Faderen var Vaabensmed; han døde allerede 1508. Fra ham arvede Sonnen Alvor og Stræben efter Maadehold i alle Retninger, Hang til Bekymringer for Fremtiden og fast Hengivenhed for K.n. Af stor Betydning for Drengen var Huslæren, Johan Unger, der indviiede ham i Latin, og hvis Raad: cave et cede, han huskede hele Livet igennem. 1507 kom M. i den humanistiske Latinskole i Pforzheim; her traf han sin berømte Grandonkel Reuchlin (se d. Art.), som græciserede den dygtige Discipels Navn Schwarzerd til Melanchthon (siden 1531 skrev M. selv Melanthon, vist blot for Lettere Udtales Skyld). M. var forbausende tidlig udviklet. 1509—12 studerede han i Heidelberg, dels skolastisk Filosofi (den realistiske Retning), dels humanistiske Fag. 1511 blev han Baccalaureus, men da man i Heidelberg fandt ham for ung til at blive Magister, slog han sig 1512—17 ned ved Universitetet i Tübingen, hvor han tog Magistergraden 1516. Han var Polyhistor i sine Studier, men først og fremmest klassisk Filolog. 1516 udgav han Terents, 1518 en græsk Grammatik; hans Maal var at udgive den ægte Aristoteles. Baade Klassikerne og italienske Renæssanceforfattere prægede hans Tankeliv og hans Udtryksform; som begejstret Humanist af den mest ideale Art viser han sig f. E. i sin Lovtale over de 7 frie Kunster 1517. I den humanistiske Vennekreds, hvortil hørte Økolampadius, lyste M. som en Stjerne; endnu før han var 20 Aar, fløj hans Berømmelse over hele Tyskland, selv Erasmus pristede hans »aldeles kongelige Begavelse«. Selvfølgelig stod M. paa Reuchlins Side mod Munkepartiet; til *Epistolæ clarorum virorum* skrev han Fortale, og i *Epistolæ obscurorum virorum* (I, 780) nævnes han som en af de værste Humanister. Det

paagældende Digt er neppe, som man før har ment, af M. selv; fra visse Humanistkredses Udskejelser og Frivolitet holdt han sig i det hele fri. Særlig stærkt religiøst grebet var han neppe; dog gav han sig som Magister ogsaa af med Teologi. Han sluttede sig nu filosofisk til Nominalismen, men vilde forøvrigt fra Skolastikens barbariske Spidsfindigheder søge tilbage til Krdmstens klassiske Literatur, Biblen, som Reuchlin og Erasmus havde vist ham hen til.

I Sommeren 1518 blev M. paa Reuchlins Anbefaling kaldet til Professor i Gr. ved Universitetet i Wittenberg. Hans Tiltrædelsesforelæsning om en Reform af Studiet fastslaar klart Hovedpunkterne af det humanistiske Program. I Hundredivis strømmede Studenterne til den 21aarige Professors Auditorium. Studiet af Gr. kom paa Mode. Ogsaa Kolleger af M. blev paavirkede af ham. Saaledes Luther, der førtes til dyberegaende gr. Kundskaber og klarere Blik for Sprogforskningens Betydning for Teologien. L.s Breve fra den følgende Tid viser, med hvilken Kærlighed han omfattede den unge Filolog. Men langt større var L.s Indvirkning paa M. Denne betegner sig mange Aar efter i sit Testamente som takskyldig overfor L. »fordi jeg af ham har lært Evangeliet«. I Luther var den paulinske Krdmsforstaelse genfædt paa original Maade; M. tilegnede sig den som Discipel i Løbet af nogle Maaneder, højst et Aar.

Hurtigt, men dog saa vidt vi kan skønne uden noget Brud eller voldsomme indre Kampe, blev Humanisten en overbevist Reformator, uden dog at ophøre at være Humanist. For Fremtiden stod han ved L.s Side og udfyldte ham paa ganske uundværlig Maade. Han havde ikke L.s forunderlig dybe religiøse Oplevelser, heller ikke hans friske Væld af nye, dristige Tanker. Hverken som religiøs Personlighed eller som Videnskabsmand var han af de banebrydende Aander, allerede hurtigt viser det sig, at han i Rigdom paa Synspunkter ikke kan følge Meesteren, og i Tidens Løb beskærer han bevidst og ubevidst dennes Tanker i ikke ringe Grad. Men det var en historisk Nødvendighed, at den nye Krdmsforstaelse tydeliggjordes og fastsloges i et begrænset dogmatisk System, og den omhyggelige og forsigtige Afklaring af de forskellige Punkter kunde ingen udføre bedre end M. Han var en betydelig videnskabelig Bearbejder og som Lærer af højeste Rang. Det skyldes fremfor alt denne *Præceptor Germaniae*, at den reformatoriske Krdmsforstaelse og dernæst den protestantiske Teologi sluttede Pagt med den filologiske Bibelfortolkning og i det hele med noget af det bedste i Humanismen og i Tidens Videnskabelighed overhovedet. Han havde ikke L.s folkelige Kraft; han skrev bedre Latin og Græsk end Tysk; men i det akademiske Liv er hans Betydning uberegnelig. Til literær Forsvarer af den reformatoriske Opfattelse egnede han sig godt af Naturen ved Siden af L.s Hefthighed; thi kunde M. end ofte blive opbragt, var han dog Modstander af al Grovhed. I Grunden var han konservativ, fuld af Pietet mod det hellige romerske Rige og den rom.-kat. K., mod K.n.s Gudstjeneste, dens Institutioner og dens Embede, overfor hvilket han jo selv altid stod som Lægmanden. Denne konservative Stemning kom stærkere frem med

Aarene, bragte ham ogsaa i mislige Situationer, og den gav Anledning til stadig fornyede, men ogsaa stadig forgæves Forsøg paa at skille M. fra Reformationens Sag (G. Kawerau, *Die Versuche M. zur kath. K. zurückzuführen*, 1902). Personlig Forhandling med Modstandere var maaske det han egnede sig mindst til, og netop dette tilfaldt ham Gang efter Gang. Han havde virkelig Længsel efter Fred, men var ogsaa tilbøjelig til at købe den for dyrt. Han kunde i saadanne Forhold let blive mismodig og ængstelig for Ansaret og Følgerne; af L.s Hershernatur besad han kun saare lidt.

Til at begynde med mærkedes Forskellen mellem L. og M. mindre. M. var i Aarene lige efter 1519 baade i Tanke og Udtryk næsten ligesaa dristig som L. Efter Leipziger-Disputatsen 1519 forsvarede han overfor Eck det protestantiske Skriftprincip i klarere Form, end L. hidtil havde gjort (Karlstadt var gaaet i Forvejen, II, 733). Det humanistisk-videnskabelige Synspunkt, at Skriften er den ældste Kilde til Bestemmelsen af Krdmmen, staar for M. bestandig i Forgrunden. Dog kender han ogsaa det religiøse Synspunkt, som vistnok var Hovedsagen for L.: Skriftordets aandelige Magt til at overbevise. Muligheden af en Inkongruens mellem Aand og Bogstav er han ikke helt uden Følelse for; men i det hele er hans Stilling til Skriften mere lovmæssig end L.s, uden dennes dristige historiske og religiøse Kritik af enkelte Skrifter.

M. blev af L. trukket stadig mere over i Teologien. Han forkastede for L. Transsubstantiationen i de Teses, hvorved han 9. Sept. 1519 blev Baccalaureus theol. og Medlem af det teologiske Fakultet. Dr. theol. vilde han derimod aldrig være. L. fik ham endnu fastere knyttet til Wittenberg ved Giftermaalet med Borgmester Krapps Datter, Katharina, 1520; hun blev ham en trofast Støtte. Han forsvarede L. dels i et Skrift under Pseudonymet Didymus Faventinus, dels imod Sorbonne, og han var med, da Pavens Bulle kastedes paa Baalet 10. Dec. 1520. Han paatænkte at skrive kritiske Randbemærkninger til Peter Lombarders (se d. Art.) Sententser, men under Forelæsninger over Romerbrevet udvidede Planen sig, saa Resultatet efter nogle Forarbejder blev hans *Loci communes* 1521 (udgivet af Plitt-Kolde, 3. Aufl. 1900, oversat paa Dansk af G. Jørgensen i Theol. Tidsskrift, Bd. XIII, ogsaa som Særtryk). Denne første evangeliske Dogmatik er ikke lidt forskellig fra de senere Udgaver (de vigtigste 1535 og 43), som tydelig viser M.s ændrede Anskuelser. L. fandt den værdig til Udødelighed og kanonisk Anseelse, og ubestridelig giver den et smukt og klart Udtryk for L.s teologiske Opfattelse i Aarene 1519 og 20. Dog mangler det bibelkritiske Element; M. betoner paa det stærkeste Skriftens Autoritet og vil lede Læserne til bedre Forstaelse af dens Hovedbegreber. Krdmmen ses fra den udpræget praktiske Side; Lærepunkter som Treenigheden og Kristi Person er vel forudsatte, men ikke behandledes; at kende Kristus vil sige at kende hans Velgerninger, ikke at betragte hans 2 Naturer og Inkarnationens Maader. Krdmmen er grundforskellig fra Filosofien, men allerede fra K.s første Tid har

navnlig den platoniske Filosofi haft en skæbnesvanger Indflydelse paa den kirkelige Lære.

L.s Syndslære, Determinisme og absolute Prædeterminationslære, hvorefter ogsaa Mennekens Frihed i ydre og verdslige Forhold kun bliver et Skin, har i den Grad betaget endog Humanisten M., at han dømmet meget haardt ogsaa om det antike Hedenskab og erklærer dets tilsyneladende Dyder for Laster. Dog findes der i Anerkendelsen af en naturlig Sædelov hos Hedningerne en Tanke, som strider mod hine, og som senere skulde blive meget vigtig for M. Frelsen sker alene gennem Tro = Tillid (en død Tro bør man frakende Navnet Tro) til Gud, aabenbart i og forsonet ved Kristus. Alene i Tro modtages Retfærdiggørelsen, som imidlertid ikke blot opfattes som en afsluttet Domsakt, men, ligesom hos Luther, tillige i anden Række som en fortsat indre Forvandling. Daab og Nadver ses som i Luthers *De captivitate Babylonica* som Bekræftelsestegn (Navnet Sakramente er uheldigt), men da M. mindre end Luther sætter Troen i Forbindelse med netop Sakramentordet, lykkes det ham ikke ret at hævde Sakramenternes Betydning.

Samme Aar som M. ydede Reformationen en saa betydelig Tjeneste ved den klare Formulering af dens Grundtanker, viste dog hans Holdning overfor Urolighederne i Wittenberg, at han ikke var egnet til at være Fører alene. Navnlig foruroligedes han af Zwickauer-Propheternes Angreb paa Barnedaaben, som han i *Loci* slet ikke havde omtalt.

Ved Luthers Tilbagekomst blev der atter bragt Orden i Forholdene, men kort efter, omkring 1525, foregaa der en vis Ændring i M.s Stilling. Rent personlig Misstemning overfor Luther (f. E. i Anledning af dennes Ægteskab 1525, se Art. Luther) var af mindre Betydning. Men Læren om den bundne Vilje og Prædetermination stod ikke længer saa fast for M.; han glædede sig ved Udsigten til, at Luther her vilde faa en jævnbrydig Modstander i Erasmus, og under selve Striden mellem disse to Mænd tog han vel Luthers Parti, men dadlede dog hans Skarphed. Efterhaanden forlod han helt denne Lære, idet han dels stræbte at paavise den menneskelige Viljes Betydning i Omvendelsen, dels hævdede en virkelig naturlig *justitia civilis*. Med Hensyn til den almindelige menneskelige Samfundsmoral, Udviklingen af den naturlige Sædelov, greb M. nu tilbage til den antike (især den aristoteliske) Etik som en brugbar Vejleder. Den humanistiske Værd-sættelse af Antiken begynder saaledes atter at komme frem. Samtidig fæstede M. ogsaa stærkere Blikket paa Statens og de faste Institutioners moralske og folkeopdragende Betydning, da det viste sig, at Forkyndelsen af Evangeliet ikke bragte de ventede Frugter i Folkets brede Lag. Bondeoprøret 1525 giver M. Lejlighed til at udtale sig endnu mere konservativt end Luther. Øvrigheden skal med fast Haand holde alle Urostiftere nede (f. E. Gendøberne, som forekom M. baade politisk og religiøst farlige). Ja M. billigede Dødsstraf for Kætte (saaledes senere med Hensyn til Servet, se d. Art.). Det stemmede ganske hermed, at M. i Tidens Løb stærkt fremhævede den synlige K., søgte at paavise de evangeliskes Overensstemmelse med

den søgte Tradition, og at Tilslutningen til K.n.s Lære, overhovedet den forstandsmæssige Overbevisning, blev et Hovedpunkt i Trosbegrebet.

I denne konservative Stemning deltog M. i den sachsiske Kirkevisitation 1526 f. og udarbejdede 1527—28 Visitationsbøger paa Latin og Tysk, hvor det paalagdes at prædike den evangeliske Krdmsopfattelse med stærk Betoning af de faste kirkelige Ordninger og af Lovens Nødvendighed som Forberedelse for Evangeliet. Dette gav Anledning til den første Lærestrid indenfor den lutherske K. (se Art. J. Agricola I, 38 f. og Antinomisme, I, 104).

I de følgende Aar haabede M. paa mindelig Overenskomst med Repræsentanterne for det gamle. Han dedicerede Kong Ferdinand (II, 35) sin Daniel-Kommentar, saa med Bedrøvelse, at de evangeliskes »Protest« paa Rigsdagen i Speyer 1529 (se d. Art.) var nødvendig og lod sig dér kun med Møje af Filip af Hessen (II, 50) bevæge til Imødekommenhed overfor Zwinglianerne. Disses rationalistiske Sakramentlære og deres Planer til Sprængning af Kejserriget syntes ham pietetsløse og farlige. Ved Samtalen i Marburg 1529 var han da ogsaa ret afvisende. Før og under Rigsdagen i Augsburg 1530 var det M.s Bestræbelse at godtgøre, at Luther og hans Venner var et Parti, der stod paa den rom.-kat. K.s og det hellige rom. Riges Grund. Derimod vilde han skarpt skille deres Sag fra Zwinglianere og Gendøbere. I de rimeligvis af M. forfattede »Torgauerartikler« tales kun om visse Misbrug i K.n., ikke om Lærespørgsmaal, og da M. tvungen af Eck maatte fremstille Lutheranernes Lære i den augsburgske Konfession (om dens Tilblivelse og Indhold se I, 171 f.), søgte han at fremstille den saa konservativt som muligt (saaledes den overdrevne Udtalelse om Overensstemmelse med den romerske Kirke efter Art. 21; endnu stærkere fremtræder dette Præg i den oprindelige Tekst, jvfr. P. Tschakerts kritiske Udgave). Trods alt er den augsburgske Konfession ved sin Klarhed og Besindighed vel skikket til at være kirkeligt Symbol. Det var imidlertid dels de evangeliske Fyrster, dels Luther, som har Fortjenesten af, at Reformationens Sag ikke blev prisgivet paa Rigsdagen. M. befandt sig i en yderst nedtrykt og bekymret Tilstand og syntes parat til alle mulige Indrømmelser; overfor den pavelige Legat Campeggi (I, 466 f.) lod han villig til Underkastelse, naar blot Lægmandskalk og Præstetægteskab bevilgedes. Men da Forhandlingerne strandede, genoprettede M. adskilligt ved sin dygtige Apologi (I, 121 f.).

Skønt mange Protestanter var meget forstemte over M.s Vaklen i Augsburg, som han dog til at staa som den af alle anerkendte akademiske Lærer, hos hvem de fleste betydelige lutherske Teologer studerede, og hvis Formuleringer paa flere Punkter accepteredes ogsaa af dem, der senere blev hans Modstandere. Saaledes i Retfærdiggørelseslæren, hvor han opgav den endnu i Apol. forekommende Dobbelttydning (baade erklære og gøre retfærdig), for alene at holde sig til den strengt forensiske. Han tilstræbte at give et helt dogmatisk System, da den rene Lære var af den største Vigtighed for K.n. Saaledes Læren om Treenheden og de to Naturer i Kristus. Overfor An-

greb herpaa (Campanus, I, 465, og Servet) greb M. tilbage til de gamle kirkelige, tildels ogsaa skolastiske Udviklinger, uden at naa til en praktisk religiøs Gennemarbejdelse (dog var disse Punkter af virkelig personlig Interesse for M.; i sin sidste Tid glædede han sig til i Saligheden at forstaa de to Naturs Førelse i Kristus). Vel udviklede hans Anskuelser sig paa to vigtige Punkter i Retning bort fra L. Han betonedes stærkere Viljens Frihed og optog herom Sætninger fra Erasmus, som han før havde forkastet, saa han syntes at lære Synergisme (se d. Art.). Og hans Nadværelse blev en anden end L.s. En helt fast Anskuelse herom havde han aldrig haft. Fra det ret svage Sakramentsbegreb i *Loci* 1521, havde han fulgt L. til en stærk Betoning af Kristi Legemes og Blods virkelige Nærværelse. Saaledes den augsburgske Konfession Art. 10, som udelukkende Zwinglianismen, men ikke udtrykkelig Transsubstantiationen. Dog var han allerede før 1530 begyndt at tvivle om, at Kristi Legeme og Blod var nærværende just i Elementerne (han vilde hellere sige *cum pane* end *in pane*). Dette bestyrkedes, da et Skrift af Økolampadius (se d. Art.) havde røkket hans Tillid til, at en enstemmig kirkelig Tradition støttede L.s Tydning af Indstiftelsesordene. Læren om Kristi Legemes Alledsnærværelse forkastede han i Tidens Løb. Han betoner mere Sakramentets Virkninger (Syndsforladelse, Samfund med Gud og Menigheden) end dets Væsen. Om dette sidste farlige Punkt var hans Udtalelser ikke klare, saaledes i *Conf. variata* 1540 (I, 173); der er dog Grund til at tro, at han altid har fastholdt en virkelig Nærværelse af Kristi Legeme og Blod, og at hans Svigersøn Peucer (se d. Art.) fejler ved at forklare hans Lære ganske calvinsk. Dog stod den Calvins nær, ligesom M. ogsaa personlig satte megen Pris paa denne Reformator. Men trods disse Afvigelser blev M.s Stilling ikke røkket i L.s Levetid ved de smaa Stridigheder, hvori han blev indviklet: 1537 paany med Agricola, omtrent samtidig med Cordatus (I, 555), der angreb ham sammen med Cruciger (I, 568) for Læren om de gode Gerningers Nødvendighed til Salighed. I Nadverspørgsmaalet nærrede Luther nogen Mistillid til M., f. E. i Anledning af hans Udtalelser i et Udkast til en Reformation i Kurfyrstedømmet Köln 1543. Og omvendt følte M. sig til Tider haardt trykket af Luther. Men dog stod de sammen i alle vigtige Sager. M. var Medarbejder ved L.s Bibeloversættelse. 1537 underskrev han vel kun L.s »Schmalkaldiske Artikler« med et vist Forbehold, men udtalte sig straks efter i *Tractatus de potestate et primatu Papae* skarpere end sædvanligt. M. har sin store Del af Skylden for Tilladelsen til Filip af Hessens Dobbeltægteskab 1540 (se d. Art. og Art. Luther), ja han blev lokket til at overvære Vielsen: Sorg og Ængstelse bragte ham derefter i den Sygdom, hvorfra kun Luthers Bøn og Opmuntring reddede ham. I Religions-, samtalerne i Worms 1540 og Regensburg 1541 deltog M. og havde stor Del i den Mæglingsformel angaaende Retfærdiggørelsen, som vedtoges sidstnævnte Sted, men som baade Luther og Rom bragte til at strande. Ved Luthers Død 1546 fandt M., at nu var der ingen Vognstyrer

i Israel; han talte paa Universitetets Vegne over ham i Slotskirken i Wittenberg. Snart efter oprandt M.s store Trængselstid. Ved den schmalkaldiske Krig mistede han sin hidtidige Herre, Johan Frederik (II, 651) og kom under Moritz (se d. Art.). Vel afviste M. det mere end halvt rom.-kat. Augsburgers-Interim (I, 170), men skrev kort efter (1548) det sørgelig berømte Brev til den sachsiske Statsmand Carlowitz, hvor han søgte at befri sig for Ansvar for Reformationen. Og dernæst godkendte han ved Leipziger-Interimiet (S. 37) 1548 en Række rom.-kat. Kirkeskikke som Adiafora. Den heraf fremkomne adiaforistiske Strid (I, 26 f.) reducerede M. fra Ordfører for hele den lutherske Kirke til Hoved for det filippistiske Parti (II, 52 f.). Vel viste selv M.s ivrigste Modstander, Flacius (II, 64 f.), sig som Discipel af ham, da de 1549 f. forsvarede den forensiske Retfærdiggørelseslære mod Osiander (se d. Art.), men iøvrigt blev M. ilde medtaget i de forskellige Stridigheder: den majoristiske (se Art. Amsdorf I, 76 og Major S. 144) om de gode Gerningers Nødvendighed fra 1551, den synergistiske fra 1558, den kryptocalvinistiske om Nadveren fra 1552 (M. stempede her den ortodokse Opfattelse som »Brøddyrkelse«). Under alle disse Stridigheder stod M. for Gnesio-lutheranerne næsten som en frafalden, og den gamle, trods alt saa elskelige, Reformator kom i mange ydmygende Situationer. Et meget pinligt Hverv, som var tiltænkt ham, nemlig at møde paa Tridentinerkonciliet 1551 fritog dog Moritzs Brud med Karl V ham for. Han længtes haardt efter Udfrielsen fra *rabies theologorum*; den kom 19. April 1560.

Ikke blot for samtlige teologiske Fag har M. Betydning; hele Universitetsstudiet og det lærde Skolevæsen prægedes af hans Syn paa Undervisningen. Foruden Filologi gav han sig personlig af med Dialektik og Retorik, Filosofi (mest Moralfilosofi som Udvikling af den naturlige Sædelov med stærk Paavirkning fra Aristoteles og Cicero), Fysik og Astronomi (her viser sig ofte overtroiske, f. E. astrologiske Tanker; det kopernikanske System fandt M. ganske taabeligt) samt Historie. Alt samledes i M.s Ideal: den kristelige Humanisme (M.s Skrifter ere samlede i Corp. Ref. I—XXVIII, 1834—60; Tillæg dertil i: Bindseil, Ph. M. epistolæ, judicia, consilia etc., Halle 1874 og K. Hartfelder, Melanchthoniana pædagogica, Leipz. 1892; en Del af hans Skr. ere overs. paa Tysk i: F. A. Koethe, Ph. M.s Werke I—VI, Leipz. 1829. Biografier af K. Schmidt [Elberf. 1861] og G. Ellinger [Berlin 1902]. Endvidere: A. S. Poulsen, Ph. M.: i Aaret 1521 [Kbhvn 1897]; Cohrs, Ph. M., Deutschlands Lehrer [Berlin 1897]; K. Sell, M. und die deutsche Ref. bis 1531 [Halle 1897]; R. Seeberg, M.s Stellung in der Gesch. des Dogmas und der Dogmatik, i »Neue kirchl. Zeitschrift« 1897; Herrlinger, Die Theol. M.s, Gotha 1879; J. Haussleiter, Aus der Schule M.s, Greifsw. 1897).

Melander, Dionysius, f. i Ulm 1495, gik i Byens Dominikaner-Konvent. Han blev greben af Ref., og efter at have prædikeret i Schwaben og Pfalz kom han 1524 til Frankfurt a. M. som evang. Præst ved Bartholomæus-Kirken. Hans Zwinglianisme, som han forsvarede med stor Hefthighed, indviklede ham i mange Stridig-

heder, og 1535 gik han til Hessen, hvor han blev Hofpræst hos Landgrev Filip og indviede Landgrevens »Dobbeltægteskab« (II, 51). M.s egne ægteskabelige Forhold vare i høj Grad uforsvarlige, og han blev selv beskyldt for uden lovlig Grund at have forladt 2 Hustruer. Skönt han var Zwinglianer, underskrev han de schmalkaldiske Artikler. Han døde 1561 (W. W. Rockwell, Die Doppelhe des Landgrafen Philipp von Hessen, Marburg 1904, 86 f.).

Melanesian-Mission, grundlagt af Biskop G. A. Selwyn af N. Zeeland 1849, er ikke et Missions-Selskab, men den australsk-anglikanske Kirkes Missionsarbejde paa de melanesiske Øgrupper. a) Organisation: M.-M. ledes af et Udvalg, nedsat af den australske Kirkestyrelse; i Spidsen for Arbejdet staar (siden 1861) en Missionsbiskop, der tælles med i den australske Klerus. Den første Missionsbiskop var J. C. Patteson (se d. Art.), myrdet 1871 paa Nukapu. Missionens Centrum var først paa N. Zeeland, nu paa Norfolk-Øen (N. V. for N. Zeeland). b) Missionsmetode: 1) Ved Besøg knyttes venlige Forbindelser med Øboerne, bl. a. i den Hensigt at formaa de hedenske Forældre til at overlade Missionærerne deres unge Sønner til Undervisning paa Missionens Uddannelsesanstalt (nu Norfolk-Øen); her vænnes de unge til kristelig Levevis, lærer adskilligt nyttigt, ogsaa Krdmmens Begyndelsesgrunde og vender med det lærte hjem i den kolige Aarstid, hvor Missionsskibet besøger Arbejdsmarkerne. Ved gentagne Ophold paa Skolen er adskillige unge Melanesiere bleven Kr.; disse sendes som Lærere og Missionspionerer til deres Hjem. 2) Andet Stadium: Missionærerne holder Vinterskole paa Missionsmarken under deres flere Maaneders lange Besøg i den kolige Aarstid (naar det er varmt, kan Europæere ikke opholde sig paa Øerne). 3) Tredje Stadium: Ansettelse af faste indfødte Lærere og Aabning af permanente Skoler, som dog visiteres af Missionærer ved Vinterbesøg. Paa dette Stadium falder den egentlige Menighedsgrundlæggelse. Af saadanne faste Lærere har M.-M. nu 421 (foruden 9 Diakoner og 2 Præster). c) Missionsmarker: 1) Torres-Øerne: 2 er helt kristnede, en tredje har en Skole, den fjerde helt hedensk, 460 døbte; 2) Banks-Øerne: af 8 Øer er 5 kristnede (3238 døbte, 573 Kommunikanter, 50 Skoler, 117 indfødte Lærere); 3) af N. Hebriderne: Maewo, Opa og Araga (tilsammen 2144 døbte, 175 Kommunikanter, 84 Skoler, 122 Lærere); endnu meget Hedenskab med Fejder og Snigmord paa Opa; rom.-kat. Modmission paa Araga; 4) Santa Cruz (142 døbte, 11 Kommunikanter, 5 Skoler, 16 Lærere); endnu stærkt Hedenskab, som er svært at bryde paa Grund af de hvide Arbejderhververs Skændelselser; 5) Salomons-Øerne: 4314 døbte med eget Lærerseminarium i Siota paa Florida-Øerne (E. S. Armstrong, The History of the M. M. Melanesia: se Art. Australien I, 181, Fidsji II, 47, N. Guinea, N. Hebriderne).

Fr. S.

Melartin, Erik Gabriel, finsk Erkebiskop, f. 11. Januar 1780 i Kärkölä Kapel, hvor hans Fader var Kapellan; blev Student i Åbo 1797 og studerede især klassiske Sprog og Filosofi, blev Dr. phil. 1802, samt 1804 Docent i Græsk (Disputats: *De onomatopoëia lingua græcæ*);

det følgende Aar blev han Overlærer i Matematik ved Wiborgs Gymnasium og 1810 Rektor for samme; samme Aar blev han kaldet til at være Direktør for samtlige Lærestalter i Wiborgs Guvernement, som saadan lagde han fremragende Duelighed for Dagen. 1812 fik han overdragen den 4. Professur i Teologi ved Åbo Akademi, og efter Universitetets Flytning til Helsingfors blev han 1828 Professor i Dogmatik; han var i sin Anskuelse stærkt paavirket af Rationalismen. 1833 blev M. udnævnt til Ærkebiskop i Åbo. I den Komité, der 1825 blev nedsat for at ordne Skolevæsenet i Finland, gjorde hans pædagogiske Indsigt sig gældende, og Skoleordningen af 1843 bar Præg af M.s Indflydelse. En af de varigste Frugter af M.s Virksomhed var Grundlæggelsen af »Ekklesiastik- og skolestatens enke- og pupillkassa«. Da de nationale finske Bevægelser vaagnede, sluttede han sig med Varme til dem og udarbejdede 1837 et Program for det finske Sprogs Ophøjelse til officielt Sprog i Finland, ved Domstolene, Undervisningen og i Administrationen. M. indtog maaske nok en altfor afvisende Holdning overfor den strenge, pietistiske Bevægelse, der fandtes i Tiden før hans Episkopat. Han døde 8. Juli 1847. A. N.

Melatra, en Gibeonit, der deltog i Opførelsen af Jerusalems Mur (Neh. 3, 7).

Melbye, Mads, dsk Præst, f. i Middelfart 18. April 1817, gik i Odense Skole, blev Student 1835, teol. Kand. 1840. Efter i nogle Aar at have været Huslærer blev han 1844 Kap. i Vejle og Vester Egesborg paa Sjælland og 1845 Spr. i Asperup og Rorslev paa Fyn. Han døde 31. Jan. 1879. I kirkl. Henseende sluttede han sig til Grundtvig, i polit. Henseende til det danske Venstre. Hans mest bekendte Skrift er »Fortællinger af Kirkehistorien« (1877—78°). Om ham se L. Schröder, M. M. (1879) og V. Birke-dal, Personl. Oplevelser II, 125 f.

Melchers, Paul, rom.-kat. Ærkebiskop, f. 6. Jan. 1813 i Münster i Westphalen, studerede i Münster, Bonn og München Jura og Teologi, blev 1841 præsteviet og derpaa Kap. i Haltern. 1844 blev han Subregens for Præstese-minariatet i Münster, 1851, efter en Rejse til Rom, Regens og Domkapitular, 1852 Generalvikar hos Biskoppen af Münster, 1854 Domdechante, 1857 Biskop af Osnabrück og Vikar for de nordiske Missioner. Som saadan sørgede han for, at der 1862 i Kbhvn og Hamburg aabnedes en Jesuit-Mission, og at der 1865 afholdtes en rom.-kat. Mindefest for Ansgar. 1866 blev P. M. Kardinal Joh. von Geissels (II, 179) Efterfølger som Ærkebiskop af Köln. 1869—70 var han til Stede paa Vatikaner-Konciliet, og dér optraadte han som Modstander af Ufejlbarheds-Dogmet (J. F. v. Schulte, Der Altkatholicismus, Giessen 1887, 123 f.; Fr. Nielsen, Paved. i 19. Aarh. II°, 379, 476), stemte 13. Juli 1870 »Placet juxta modum« og holdt sig 18. Juli hjemme. Men allerede 24. Juli forkyndte han det nye Dogme fra sin Domkirkes Prædikestol og gik løs paa de Medlemmer af det rom.-kat. teol. Fakultet i Bonn, der ikke vilde godkende Koncillets Beslutninger. Derved kom han i Konflikt med den preuss. Regering, og efter at være idømt høje Pengebøder blev han 31. Marts 1874 sat i Fængsel.

9. Okt. s. A. kom han ud af Fængslet og rejste til Holland. 1876 erklærede den preuss. Domstol ham for afsat. Efter Kulturkampens Ophør blev Philipp Krementz (1885): Ærkebiskop af Köln, men P. M. blev s. A. Kardinal med S. Stefano al Monte Cello som Titelkirke. Han døde i Rom 14. Dec. 1895.

Melchades (Miltiades), rom. Biskop 310—314, var ifølge Pavebogen Afrikaner af Byrd. I hans Styrelsestid faldt Galerius's Tolerance-Edikt, Constantinus's Erobring af Rom og Constantinus's og Licinius's Tolerance-Edikt. Paa Constantinus's Opfordring holdt M. i Okt. 313 i Kejserinde Faustas Palads paa Lateran en Synode, der udtalte sig til Gunst for Cæcilian, imod Donatus (se Art. Donatisme I, 669). M. døde 10. (11.) Jan. 314 og blev begravet i Kallistos's Katakombe.

Melchioriter, se Melkior Hoffmann (II, 443).

Melchisedek, se Melkisedek.

Melchisedekianere, se Melkisedekiter.

Melchisen, Rupertus, hedder Forf. til et lille Skrift, der udkom o. 1630 i Tyskland og indeholdt det berømte Fredsløsen: *in necessariis unitas, in non necessariis libertas, in utrisque caritas* (Enighed i det væsentlige, Frihed i det uvæsentlige, Kærlighed i alt). Forf. er aldeles ukendt; maaske er hans Navn et Pseudonym. Tidligere har man med Urette tillagt Augustin Fredsløsen, der senere møder os t. E. hos R. Baxter og Amos Comenius (Fr. Lückes Afhdl. om det, overs. i H. N. Clausens »Tidsskr. for udenl. theol. Lit.« 1850).

Melea, en af Jesu Forfædre (Lk. 3, 31).

Melek, en Efterkommer af Merib-ba'al (Mefiboset) (1 Krøn. 8, 35; 9, 41).

Melin, Hans Magnus, en af Sverigs ypperste og lærdeste Teologer; f. 14. Sept. 1805 i en Sergeant-Bolig i Vemmerlöf Sogn i Skaane. Faderen, der var Kvartermester ved det skaanske Karabinier-Regiment, var en haard og streng Mand, der gjorde Hjemmet lidet lykkeligt, men Moderen, Brita Katarina Seeberg, var »en from og god Kvinde, taalmodig og hengiven under mere end almindelig haarde Prøvelser«. Hun indplantede hos M. den barnlige Fromhed, der fulgte ham Livet igennem. M. blev Student i Lund 1822, medens den tegnérskes Glansperiode endnu var. Hans Kundskabstræng gik i alle Retninger. Es. Tegnér's og Elias Lidforss's Forelæsninger i klassiske Sprog og Elias Fries's botaniske Ekskursioner nærrede rigelig saavel hans humanistiske som hans naturvidenskabelige Studieanlæg. Med bedste Vidnesbyrd i næsten alle Emner blev han *primus* ved den berømte Magisterpromotion 1829, hvor Tegnér lauvbærkronede Oehlenschläger. Manglende Opmuntring var imidlertid nær ved at faa ham til at opgive Universitetet, da det endelig lykkedes Ahlman (I, 41) at erhverve ham for det teol. Fakultet, hvorved han 1834 fik Ansettelse som Docent i Eksegese; 1838 blev han ordineret. Høstsemestret 1841 gjorde med ét den beskedne, tilbageholdne Videnskabsmands Geni og Lærddom kendte og stillede ham i den sv. Teologis forreste Række. Han holdt da sine berømte »Forelæsninger öfver Jesu leverne« (udg. i 4 Bd. 1842—51; 3. Opl. 1872 i 2 Bd.) mod David Friedrich Strauss. Om det Indtryk, de gjorde, vidner hans yngre samtidige, Flens-

burg (II, 67), at det var, som da Raabet »Herren er sandelig opstanden« gennemtrængte Discipelskredsen. Den fordringsløse Docent modtog Taksigelser i Mængde fra forskellige Dele af Landet, og Digteren Franzén sendte ham et Taksigelsedigt. Uden Tvivl havde M. mægtig bidraget til, at den Straussiske Mytelære kun vandt forbigaende Opmærksomhed i Sverige. Ved deres Lærddom og Skarpsindighed, varme Følelse og ædle, lidenskabsløse Stil udgik disse Forelæsninger en varig Pryd for Sveriges teol. Literatur. Hidtil ulønnet fik han nu sin Stilling forbedret, idet Ahlman 1841 til ham og E. G. Bring (I, 389) afstod Indkomsterne af sit Præbende-Pastorat. Efter en Docenttid paa 10 Aar blev han nu befordret. 1844 blev han teol. Adjunkt, s. A. *Dr. theol.*, 1847 Prof. i Pastoralteologi, et Fag, han endnu s. A. fik ombyttet med Eksegeze; 1865 blev han første teol. Prof. og Domprovst. Sammen med E. G. Bring redigerede han 1841—42 det af Reuterdaahl og Thomander grundlagte »Theologisk Quartalskrift«. Som Frugt af hans klassiske Lærddom udkom hans »Handlexikon öfver grekiska språket« i 2 Bd. (1845—53). Efter 1861 var han Medlem i Bibelkommissionen. Kun til Dels lykkedes det ham dér at gøre sit Standpunkt gældende. Af saa meget større Betydning blev hans eget Bibelværk »Den Heliga Skrift i beriktigad öfversättning och med förklarande anmärkningar« (1858—65; nyt, forkortet Opl. 1875—78, der siden er udgaaet i flere Godtkøbsopl.). I sin Oversættelse er det lykkedes M. paa mesterlig Maade at bevare den gamle Overs.s Aand og Tone og dermed at forene Bestræbelsen efter at rette urigtigt opfattede Steder. I sine forklarende Noter kan han ofte med faa Ord sprede Lys over dunkle Steder. »M.s Bibel« har været og er af uvurderlig Betydning for Bibelstudiet i Sverige. Hans literære Begavelse og Veltalenhed blev ogsaa levende anerkendt. Af det sv. Akademi fik han 1853, dels med Henblik paa Forelæsningerne over Jesu Liv, dels paa den Tale, han holdt ved Afsloringen af Tegnér-Statuen i Lund, dettes store Guldmedalje, 1865, efter Bibelværkets Fuldendelse, Karl Johans-Prisen; 1866 blev han selv én af de Atten; s. A. blev han ogsaa Medlem af Videnskabsakademiet, som 1864 tildelte ham den Letterstedtske Pris.

Hos M. var den dybe, evangeliske, barnlige Fromheds klare Syn for Kristi Guddoms- og Forsoner-Herlighed og for Biblens guddommelige Sandhed forenet med Videnskabsmandens frie, lyse Blik. I de sidste Linier fra hans Haand, som blev offentliggjorte, vender han sig mod dem, der anser Videnskaben og Religionen for naturlige Fjender. »Det virkelige Forhold«, siger han, »er just det modsatte, saa at hver Sejrr for den ene er tillige en Sejrr for den anden. De har begge deres Udspring fra Sandhedens evige Urkilde og kan allerede af den Grund ikke modsige hinanden«. Med sin varme Følelse og livlige Fantasi var M. ogsaa en dyb, poetisk Natur. I yngre Aar oversatte han Digte af de gr. Digtere, i senere Aar af Byron og Goethe. Kun en af sine poetiske Overs. har han udgivet, nemlig 2. Del af Goethes Faust (1872). Stjernehimlen var især Genstand for hans poetiske Meditationer. Han har ud-

viklet sin poetisk religiøse Naturbetragtning i en Opsats »Skapelsehistorien og naturvetenskaben« i »Nordisk Universitetstidskrift«. Vel hjemme i Astronomien, hvis nye Opdagelser han hilste med Glæde, saa han i Stjernehimlen ikke blot en *mécanique céleste*, men for hans Tro var den et Hjemsted for tænkende Væsener, der havde gennemgaaet deres Læreaar paa Jorden eller Uranus eller andensteds og nu, i en højere Tilværelsesform end den materielle, gennem Verdensrummet kunne flyttes fra Klarhed til Klarhed. Til langt ud paa Natten kunde han sidde hængt i Beskuelse af Stjernehælvets Pragt, og med straalende Øjne talte han da til sine nærmeste bevejstrede Ord om »de ubekendte Øer i Verdensrummets stille Verdenshav«; mangen Gang sluttede han da med et fromt Ønske om, at Gud snart vilde løse hans Sjæls Vinger og give ham at skue paa nært Hold »de venlige Lys i den blaa Sky«. 17. Nov. 1877 kom den Forlesningsstund, han længtes efter. Det var en af Troens og Videnskabens Stormænd, der da gik bort (C. G. Malmström, Inträdestal, Sv. Akademiens Handl., 54, 15—42). O. A.

Melite, se Malta.

Meliton, Biskop i Sardes i det 2. Aarh. Han plejer at nævnes i de oldkirkelige Apologeters Række, idet han skrev en, i Oldkirken højt skattet, Apologi til Marcus Aurelius (o. 170), nu kun bevaret i et ringe Fragment (et under M.s Navn forefundet apologetisk Fragment paa Syrisk, oversat af T. Skat Rørdam i »Nyt theol. Tidsskr.« 1856, er sandsynligvis uægte). Han har skrevet en Mængde andre Skrifter, Eusebios har bevaret Titlerne, men fraset smaa Brudstykker er de alle tabte. Alligevel er der bevaret nok til at vise, at hans Teologi staaar adskilligt højere end den, der ellers træder frem i den apologetiske Literatur, og at han maa stilles Side om Side med Irenæos og Tertullian. Særlig træder dette frem i hans Kristologi. Han er bleven dybt greben af Gudmeneskets Paradoksi; Foreningen af Kristi guddommelige Herlighed og ringe menneskelige Fremtræden har han fejret i Udtryk, der undertiden strejfer det modalistiske, og i en glimrende tilspidset Stil, der minder stærkt om Tertullians. Det er hos ham, man først kan paavise den kristologiske Formulering »to Substanser« (»Naturer«, *οὐσῆαι*). Iøvrigt kan man af Bogtitlerne og de bevarede Brudstykker se, at han har skrevet om Paasken (som Kvartodecimaner), at han har vurderet Profetien højt og haft asketiske Tendenser, men det heri udtalte Aandsslægtskab med Montanismen har dog ikke ført ham over til denne Sekt, hvilket bl. a. fremgaar af, at Tertullian har skrevet imod ham. J. P. B.

Melius, Peter, ungarsk Reformator, f. i Horki i Komitatet Somogy, tilhørte en adelig Familie. 1556 blev han immatrikuleret i Wittenberg, men efter Hjemkomsten til Ungarn optraadte han som Calvinist i Nadverlæren. Han og hans Venner søgte og fik Tilslutning til Beza, og 1567 sluttede en stor ungarsk Synode i Debreczin sig til den anden helvetiske Bekendelse. Da kort efter Unitarierne, under Ledelse af Blandrata (I, 336), begyndte at vinde Udbredelse, forsvarede M. som Præst og Superintendent i

Debreczin Treenighedslæren med stor Kraft. Og ogsaa som Medarbejder paa den ungarske Bibelloversættelse var han virksom. Han døde i Debreczin 15. Dec. 1572.

Melk, Benedictiner-Abbed i Nedre-Østerrig ved Donau, var oprindelig en Stiftelse for Kanoniker, der blev anlagt i 10. Aarh.s Slutn. i en Borg, som var tagen fra Mадjарerne. Paa St. Benedicts Dag 1089 flyttede imidlertid 12 Benedictinere fra Klostret Lambach med deres Abbed i Spidsen ind i M., og fra det Øjeblik af blev M. et Benedictiner-Abbedi. Paverne overvældede det med Naadesbevisninger, men de gode Dage bragte Klostertugten i Forfald, indtil det, som andre Klostre, blev reformeret i Beg. af 15. Aarh. En Tidlang var M. da et af Brændpunkterne for Lærdommen i Østerrig, og fra M. bleve flere andre Klostre reformerede. Men der indtraadte snart igen Forfaldstider, og paa Reformationstiden trængte Lutherdommen ind i M. Det luth. Kætteri blev dog hurtigt udryddet, og siden have Forfaldstider og Blomstringstider skiftet i det rige Abbedi, der ejer en betydelig Samling Bøger og Haandskrifter. Napoleon I besøgte gentagne Gange M. og viste Benedictinerne der megen Velvilje (I. F. Keiblinger, Gesch. des Benedictinerstifts M. in Niederösterreich, seine Besitzungen und Umgebungen I—II, Wien 1851—69).

Melki. 2 af Jesu Forfædre (Lk. 3, 24. 28).

Melkiel, Fader til Karmis, en af Betulias Øvrster (Judith 6, 15 [11]).

Melkisedek (Malkisedek), kana'anæisk Konge og Præst, Abrahams samtidige og Trosfælle. I 1 Mos. 14 fortælles, hvorledes Abraham, efter at have frataget Kedorlaomers Hær Fangerne og Byttet, paa Tilbagevejen mødtes af M., Salems Konge og den højeste Guds Præst, der bragte Abraham og hans Folk Levnedsmidler og tillige velsignede ham (V. 18—20): »Velsignet være Abram [Abraham] af den højeste Gud, hvem Himmel og Jord tilhøre. Og priset være den højeste Gud, der har givet dine Fjender i din Haand!«. Efter denne Velsignelse gav Abraham M. Tiende af alt Byttet og anerkendte dermed M.s Gud som sin Gud og M. som hans Præst; i det straks paafølgende er det ogsaa ved M.s Guds Navn, Abraham sværger (V. 22).

1 Mos. 14 tilhører ikke udenvidere nogen af de sædvanlige Kilder i 1 Mos. Derom er der Enighed. Hele Beretningen har været skarpt medtaget af Kritiken (Nöldeke). Wellhausen ser i M. en Projektion af det efterreksilske Ypperstepræstedømme hen til Abrahams Tid. De senere Aars Fund have imidlertid kastet et saadant Lys baade over det formosaiske Kana'an og det fjerne Østen (bl. a. Elams tidligere Herredømme), at en anden Opfattelse af Beretningens historiske Karakter er ved at bane sig Vej. Ogsaa det Punkt, at Abraham paa den Maade, Fortællingen nævner, har grebet ind i Begivenhederne, maa med Dillmann o. a. holdes for troværdigt og kan ikke skyldes jød. Lokalpatriotisme; det er allerede forudsat i den til Grund for Stykket liggende Beretning fra ikke-israeltisk Haand, idet der V. 13 tales om »Hebræeren« Abraham. Et gunstigt Indtryk i Retning af Paalidelighed gør ogsaa den foreliggende Fremstillings prunkløse Omtale af Abrahams Daad (man erindre, i Forbigaaende bemærket,

det ofte oversete V. 24, der viser, at Abrahams samlede Styrke ikke var helt forsvindende, selv efter Tal alene, at regne). Meget taler for den af flere nyere fremsatte Formodnings Rigtighed, at et kana'anæisk Aktstykke eller Overlevering ligger til Grund for den foreliggende Fortælling. Denne gl. Overleverings Hjem ligger det nær at søge i M.s By, Salem.

Salem er Jerusalem. Fortællingens Interesse for Salem og dets Konge er selv et Indicum for denne Identificering, idet der under Salems Navn for den israelitiske Bevidsthed øjensynlig tænkes paa et senere særlig betydningsfuldt Sted. Hertil kommer ikke blot Salems Navn i Ps. 76, 3, men ogsaa Jerusalem's Nævnelse i Amarna-Brevene (o. 1400 f. Kr.), hvor Kongen i »Urusalim« indtager en fremragende Plads blandt Kana'an's Konger. Paa samme Maade er i Josva 10, 1 f. Jerusalem's Konge, Adonisedek, Overhovedet for andre, og hans Navn minder om det nærbeslægtede Malkisedek. Betydningen af »Malkisedek« er vel næppe »Siddik [et Gudenavn] er min Konge«, ej heller »Retfærdigheds Konge« (Hebr. 7, 2; populær Udlægning), men »min Konge [s: min Gud] er Retfærd« eller (med lidt ændret Udtale: Malkisaddik) »min Konge [min Gud] er retfærdig«.

Mærkeligt er M. i religiøs Henseende. Foreningen af Præste- og Kongedømme hos den kana'anæiske Konge er ikke paafaldende; Analogier findes bl. a. hos Fenikierne. Men mærkelig er Forekomsten af en saa ren Gudsdyrkelse paa hin Tid og hint Sted; den israelitiske Fortæller skyer ikke at betragte M. som Dyrker af den sande Gud; M.s Gud »el 'eljon«, den højeste Gud, hvem Himmel og Jord tilhøre, skammer Israels Stamfader sig ikke ved at kende som sin egen Gud. M. staar altsaa i Række med Jetro, til Dels Bileam, og med andre lignende Repræsentanter for en oprindelig renere Gudserkendelse udenfor Israel. Navnet »eljon« (den højeste) om Gud er ogsaa bevidnet i den fenikiske Tradition og hos Israel i 4 Mos. 24, 16.

Naar det er i Jerusalem, M. har været Konge og tillige Præst for den højeste Gud, forstaas tilfulde den israelitiske Overleverings Interesse for Bevarelsen af M.s Navn og Skikkelse. Templets Hellighed og den davidiske Kongeslægts Glans straalere endnu stærkere ved Bevidstheden om dette Steds og Kongesædes ældgamle Herlighed og Udkaarrelse i M.s Person, for hvem Folkets Fader Abraham med Ærefrygt havde bøjet sig. Heri var et Forbillede for den Efterfølgende, den israelitiske Fortæller af 1 Mos. 14 har for Øje. Ogsaa i Ps. 110, der antagelig er fra Kongetiden, er M. nævnt som Forbillede; Jerusalem's Konge er M.s Efterfølger. Til den Konge, Psalmen handler om, siges der (V. 4) i profetisk Inspiration med en edelig Forjættelse: du skal være Præst for bestandig, efter M.s Vis! — Der tænkes ved denne Forjættelse paa den Naade, at Herren vil optage Kongen i sin nærmeste Nærhed og dermed ogsaa yde ham en særlig guddommelig Beskærmelse, der viser sig i Sejren over de truende Fjender. Fra denne Side set er altsaa Kongen en M., er som en Præst. De sædvanlige præstelige Funktioner skal der i denne Sammenhæng ikke tænkes paa.

Paa kristelig Grund er M.s Billede benyttet paa dybsindig Maade i Hebræerbrevet (Kap. 7, indledet i 4, 14—5, 10). Denne kongelige Præst, hvem Abraham midt under al sin Ære bøjer sig for og giver Tiende, er ifølge Psalmeordet i 110, 4 Forbilledet for den messianske Ypperstepræst, hvis Fortrin overfor de aronitiske Præster paavises udfra dette Forbilledes Art. I Analysen af M.s Billede, som det tegnes i Skriften, bruger Forf. Datidens eksegetiske Friheder (A. B. Bruce, *The Epistle to the Hebrews*, Edinburgh 1899², 240 f.).

L. G.

Melkisedekiter kaldtes et kættersk Parti i Slutn. af 4. og Beg. af 5. Aarh., der paa de væsentlige Punkter var retroende, men paa stod, at Melkisedek, ifølge deres Forstaaelse af Hebr. 7, af Naturen var guddommelig (*ὑψίστος θεός*) og en Aabenbaring af Logos. Markos Eremit (S. 180) skrev imod M.n.e.

Mellemtilstanden (*status intermedius*) er Menneskenes Tilstand mellem Døden og Dommen. M. nægtes af dem, der tænke sig, at Sjælene straks efter Døden faa deres Dom og med det samme gaa ind enten til den fuldkomne Salighed eller til den evige Fordømmelse; den yderste Dom skulde da kun være en Kundgørelse af, hvad der forlængst var fuldbyrdet. Saaledes lærte de gl. luth. Dogmatikere, af Sky for den papistiske Skærsildslære; i vore Dage have andre sluttet sig til den samme Betragtning af Sky for Talen om en mulig Omvendelse efter Døden. Men ifølge N. T. fuldbyrdes Dommen over Menneskene først ved Kristi Genkomst (Mt. 16, 27; 25, 31 f.; Ap. G. 17, 31; 2 Kor. 5, 10; Joh. Aab. 20, 11 f.). Man har herimod henvist til Hebr. 9, 27: »det er Menneskene beskikket én Gang at dø og derefter Dom«; men heri er ikke sagt, at Dommen følger straks efter Døden; Stedet paralleliserer Døden og Dommen for Menneskenes med Døden og Genkomsten for Kristi Vedkommende; lige saa lidt som hans Genkomst fulgte lige efter hans Død, vil det tilsvarende gælde for Menneskene. Dertil kommer, at der synes at maatte være Plads for en Udvikling mellem Døden og Fuldendelsen. Thi intet Menneske er aandelig færdigt ved Jordelivets Ophør; der behøves en organisk Overgang mellem den syndige og ufuldkomne Tilstand, hvori det nærværende Liv afsluttes, og den fuldkomne Hellighed, som er Forudsætningen for Indgangen i Fuldendelsen; og det tilsvarende maa gælde dem, som ere paa Vantroens og Forhærdelsens Vej. Vistnok tænkte de gl. Dogmatikere sig, at Døden med ét Slag fuldender Menneskenes Udvikling i den Retning, hvori de have levet her paa Jorden, saa at en Vækst med det samme er overflødig. Men hvorledes skulde Døden, som er en fysisk Begivenhed, kunne fuldende Menneskets etiske Udvikling? Og hvorledes skulde dette kunne forenes med Personlighedens Væsen og Sjælelivets Love, i hvilke det ligger, at Udviklingen maa ske organisk, Trin for Trin?

Denne Grund gælder ogsaa mod den Tanke, at M. skulde være en ubevidst, en Sjælesøvn (*ψυχονάρκωσις*). Saaledes lærte Gendøberne paa Reformationstiden, og senere er den samme Lære af og til dukket op, lige indtil vore Dage. Den beraaber sig paa Skriftens hyppige Benævnelse af de afdøde som »ensovende« (Mt.

9, 24; 27, 52; Joh. 11, 11; Ap. G. 7, 60; 1 Kor. 11, 30; 15, 51; 1 Thes. 4, 13); men dette er kun en eufemistisk Betegnelse, der er hentet fra Dødens legemlige Udseende og derfor har et billedligt Præg. Overalt, hvor Skriften taler om Livet i M., forudsætter den en klar Bevidsthed: de døde genkende hverandre (Lk. 16, 23), mindes deres Jordeliv og dets Forhold (V. 27), længes efter Fuldendelsen (Joh. Aab. 6, 10), leve i uopbarlig Tilbedelse (7, 9—17), og der kan prædikes for Aander i M. (1 Pet. 3, 19). Der tales altid om, at de fromme ved Døden komme i nærmere Samfund med Herren (Lk. 23, 43; 2 Kor. 5, 6—9; Fil. 1, 23); men ifølge det religiøse Livs personlige Væsen kan dets Forhøjelse umuligt bestaa i en ubevidst og upersonlig Tilstand. Teorien om en Sjælesøvn søger navnlig sin Støtte i, at M. sandsynligvis er legemløs, men at Sjælen ikke skal kunne føre et bevidst Liv uden i et Legeme. Det første er vistnok rigtigt. M.s Ulegemlighed synes givet med, at Skriften stadig benævner de afdøde som »Sjæle« (Ap. G. 2, 27; Joh. Aab. 6, 9) eller »Aander« (1 Pet. 3, 19; Hebr. 12, 23), og at der aldrig tales om deres Legemlighed før Opstandelsen: Lk. 16, 24 er et billedligt Udtryk; 2 Kor. 5, 1—3 taler ikke om et M.s-legeme, men om Opstandelseslegemet; Joh. Aab. 6, 11 mener med den hvide Kjortel ikke nogen Legemlighed. Ogsaa synes Legemløsheden at følge af, at Opstandelsen skal være Sjælens Genforening med det Legeme, hvorfra den skiltes ved Døden; hvorledes skulde der da blive Plads for en anden Legemlighed i Mellemtiden? Rigtig nok have teosofiske og spekulative Retninger talt om et aandeligt M.s-legeme, enten i den Mening, at Sjælen efter Døden ved sin egen indre Kraft danner sig et saadant som sit Organ, eller i den Mening, at det skal være grundlagt her paa Jorden ved Daaben og næret ved Nadveren, og at det i Dødsøjeblikket forlader det materielle Legeme og følger med Sjælen for at udvikles videre, indtil det paa Dommens Dag bliver til Opstandelsens forklarede Legemlighed. Men alt dette er kun ubeviselige Paastande, som næsten uundgaeligt komme i Strid med Skriftens Opstandelselære, idet M.slegemets Forklarelse og Fuldendelse sættes i Stedet for det jordiske Legemes Genoprejsning i Herlighed. Og naar der videre siges, at det er uforstaaeligt for os, hvorledes Sjælen skal kunne eksistere og virke uden et legemligt Organ (saa langt som vor Erfaring rækker, er den jo bundet til et saadant), da maa det være nok at henvise til, at der dog gives legemløse Aander (Englene), og at derfor Muligheden af, at ogsaa Mennesket paa et forbigaaende Trin af sin Udvikling kan leve som ulegemligt, ikke kan afvises. I alt Fald overstiger dette sidste Spørgsmaal i den Grad vor Erkendelses Rækkevidde, at man ikke paa sin Stilling til det kan grunde nogen Teori om M. Kun dette kan maaske formodes, at naar Sjælen er uden det Organ, som ifølge Menneskets Natur er Mellemløddet mellem den og Verden, dens Liv da maa blive et væsentlig indadvendt, der ikke spredes og optages af ydre Indtryk, og derfor har des bedre Vilkaar for at trænge ind i Aandens Dybder.

Naar M.s Betydning er den at være en Udvikling mellem Døden og Fuldendelsen, da maa

den indeholde ligesaa uendelig mange aandelige Tilstande, som der er Mennesker, hvert med sit Udviklingsstrin. Den Retning, der er begyndt i Jordelivet, vil mere og mere befestes. Hvad der har slaaet Rod i Sjælen: Kærlighed til Gud eller Sløvhed og Verdslighed, tager den med sig herfra som sit Indhold. Skriften fremhæver idelig dette som Jordelivets alvorlige Betydning: at den Stilling, et Menneske her har valgt at indtage til Evangeliet, bliver den afgørende for Evigheden: Mt. 7, 21—23; Lk. 13, 24—30; 2 Kor. 5, 10; Hebr. 3, 7—8. 13; 9, 27. Saaledes bliver der en uoverstigelig Kløft (Lk. 16, 26) mellem dem, der ere hensøvede i Tro, og dem, der ere døde i Vantro. De førstes Tilstand benævnes i Lk. 23, 43 som Paradiset: Hades-Paradiset, Forgaarden til det »Guds Paradis«, som ifølge Joh. Aab. 2, 7 er Salighedens himmelske Bolig, — eller i Lk. 16, 22—23 som Abrahams Skød: Samfundet med de troende og hellige. De ere komne fra Udlændigheden hjem til Herren (2 Kor. 5, 8; Fil. 1, 23), hvor der er Hvile fra Jordelivets Møje (Joh. Aab. 14, 13), og hvor den fælles Lovsangsglæde over at være kommen frelst igennem dets Fristelser fylder alle Sjæle (Joh. Aab. 7, 9—17). Det er en ganske vild Tanke, som undertiden er bleven fremsat, at den endelige Salighed ikke hermed skulde være sikret, men at større Fristelser muligvis staa tilbage, og Frafald derfor endnu skulde være muligt. Det strider mod Skriftens Tale (Lk. 16, 26) og miskender, at Tilstanden allerede er den begyndende Salighed. Men endnu trænges der til Vækst og Udvikling. Dette har i Romerkirken faaet et villledende Udtryk i Skersildslæren (se d. Art.): blandt Kns Børn gives der ganske vist nogle fuldkomment hellige og retfærdige, hvis Dyder og Fuldkomnheder her paa Jorden have opvejet deres Synder, og som derfor ved deres Udgang af Jordelivet ere færdige med alt, hvad der hedder Fyldstgørelse for deres Synd, saa at de kunne gaa M. forbi ind i den himmelske Salighed, — men alle andre Guds Børn, som vel dø i Naadestanden, men endnu ikke have gjort Fyldst for alle (de timelige) Syndestrafte, maa gennemgaa en Straffetilstand i Skersilden, før de kunne optages i Himlen; i denne Renselsild skulde de lide og bøde for alle de Straffe, som de ikke her paa Jorden have gjort Fyldst for. Hele denne Lære hænger sammen med Romerkirkens Gerningsretfærdighed. Det ene som det andet er falsk: baade at nogle skulde kunne bringe det saa vidt i gode Gerninger, at de kunne gaa M. forbi, og at dens Betydning for alle de andre skulde være Straffidelse. Skriften vejleder os til at betragte Guds Børns M. paa en ganske anden Maade: ikke som en Lidelse, der maa være Genstand for Frygt, men som en aandelig Vækst og Udvikling, hvortil der kan ses hen med Frimodighed og Glæde. Tilstanden vil være en Forsmag paa den fuldkomne Salighed: et inderligere Samliv med Gud, en dybere Erfaring af hans Naades Rigdom og en Styrkelse af Taknemmeligheden og Kærligheden; men Salighedens Fylde kan ikke blive Personligheden til Del, før den har naaet sit Maal i religiøs og etisk Henseende og tillige naaet den fysiske Fuldendelse, som Sjælens Genforening med Legemet skal

bringe. De vantros og ugudeliges Tilstand vil efter den samme aandelige Lov være en fortsat Tilnærmelse til Fordømmelsens Kval. Den stigende Forhørdelse mod Gud og hans Vilje, Samvittighedens nagende Anklage, Fredløsheden og Tomhedsfølelsen: alt dette maa indeholde en usigelig Elendighed og en Forudfølelse af dens stadige Forøgelse. — Begge disse Tilstande forudsætte, at for dem, som her paa Jorden have haft Frelsestilbudet, er Afgørelsen her. Men saa er Spørgsmaalet, om der foruden disse afgjorte Tilstande endnu gives en tredje i Dødsriget, en fra Begyndelsen uafgjort, som hverken er Paradiset eller Pinestedet, men hvorfra der er Overgang til begge. Det er uimodsigeligt, at mange Mennesker forlade Jordelivet, enten uden at Frelsens Evangelium har lydt for dem (man tænke navnlig paa de utallige Hedninger gennem alle Aarhundreder), eller uden at det har lydt for dem med en saadan Tydelighed, at dets afgørende Betydning for deres evige Skæbne kunde blive dem klar (dette gælder mange indenfor Kristenheden). Skulde alle saadanne, som her paa Jorden uden deres egen Skyld have været afskaarne fra Kaldelsen, være hjemfaldne til evig Fordømmelse? En saa fatalistisk Betragtning er uforenelig med Krdmmens Begreb af Gud som den hellige Kærlighed, der vil alle Menneskers Frelse og ikke viser Personsanselse. Det fatalistiske synes kun at kunne undgaas, hvis der er et Frelsestilbud for saadanne mellem Døden og Dommen. Ingen anden Vej synes her fremkommelig. Man har tænkt sig Muligheden af en Omvendelse paa Dommens Dag ved Synet af Kristi Genkomst; men hvorledes skulde der være Plads for Troens Valg overfor det, som ses? Eller man har tænkt sig, at Mennesker, som ikke have hørt Evangeliet, skulde kunne dømmes efter deres Stilling til den relative Guds- og Lovkendelse, hvortil de have haft Adgang; men dette er i Virkeligheden en Opgivelse af Jesus Kristus som eneste Frelsesvej (Joh. 14, 6; Ap. G. 4, 12): hvis nogen kunde frelses uden ham, hvorfor skulde det da ikke kunne udstrækkes til alle, og hvortil behøvedes da hans Komme? — Ganske vist giver Skriften kun saare svage Antydninger om et Frelsestilbud for saadanne i Dødsriget (1 Pet. 3, 19; 4, 6; se Art. Nedfart), saa at vi ikke derpaa kunne bygge nogen Lære, men kun kunne udtale Formodninger. Men Skriftens Forbeholdenhed er her intet Modbevis; den hænger sammen med, at Skriftens umiddelbare Formaal ikke er at besvare Spørgsmaal af upersonlig Art, men at være en praktisk Forkyndelse af Krdmmen; den holder sig til, hvorledes de, til hvem den taler, skulle faa Del i Frelsen; den indlader sig ikke paa, hvorledes det gaar alle de andre (Lk. 13, 23—24). Ingen kristelig Forkyndelse kan give sine Tilhørere eller Læsere Udsigt til Frelsestilbud og Omvendelse efter Døden for deres eget Vedkommende; thi enhver, som hører Evangeliet, men skyder Afgørelsen fra sig paa Grund af Sløvhed eller Ulyst til at indlade sig dermed, har paadraget sig Evighedens Ansvar. Men naar Spørgsmaalet er om dem, hvem Valget ikke har været forelagt her paa Jorden, maa en kristelig Betragtning uden Tvivl føre i den omtalte Retning.

N. T. overfører baade Tids- og Rumsforestillinger paa M., — ikke blot følge den uundgaaelige Nødvendigheds Ret, da vi Mennesker, som ere bundne i Tid og Rum, ikke kunne tale anderledes, men sikkert ogsaa ifølge Sandhedens Ret. Thi vel maa disse Endelighedsbestemmelser have en anden Betydning for de legemløse Aander end for os; men overalt, hvor der er Vorden og Udvikling, maa der kunne tales om Tid; og ingen Skabning, men kun Gud som den Absolute, kan være uden al Begrænsning af Tid og Rum. Tidsforestillingen møder os i N. T., naar Martyrerne under Alttret (Joh. Aab. 6, 10) længes efter den Tid, da Gud vil hævne deres Blod. Udafrumsforestillingen tales der i et Udsagn som det, at Judas gik til sit Sted (Ap. G. 1, 25), og i Beskrivelsen af Scheol i G. T. og det tilsvarende Hades i N. T. Hades (af *ᾗδης*, den usynlige, hos Homer om Pluton, Underverdenens Gud, eller det usynlige Land) omtales idelig som underjordisk, ikke blot stadig i G. T., men ogsaa i N. T. (Fil. 2, 10; Joh. Aab. 5, 13). Hades er Dødsriget som Helhed (Joh. Aab. 20, 13—14) med de to indbyrdes adskilte Sferer: Pinestedet (Lk. 16, 23) og de frommes Hvilested, hvorhen Jesu Kristi egen Sjæl gik efter Døden (Ap. G. 2, 27, 31). I G. T. kan der, saa længe der ikke er Tale om Udgang af Dødsriget til en legemlig Opstandelse, heller ikke være en bestemt Forskel mellem en foreløbig og en endelig Tilstand hinsides Graven; Scheol betyder da den legemløse Tilstand i Almindelighed, som venter alle Mennesker efter Døden; den er Genstand for Frygt ogsaa hos de fromme (Joh. 10, 21 f.; Ps. 6, 6; 88, 6, 13); thi Døden, der er Udtryk for Guds Vrede over Synden, var endnu ikke overvunden; først ved Jesu Kristi Nedfart til Dødsriget og ved hans sejrige Opstandelse er det bevist, at der er Udgang derfra, og det er for Guds Børn blevet til en Overgangstilstand i Glæde og Lovsang.

Endelig bliver Spørgsmaalet, om der er et Samfunds- og Vekselvirkningsforhold mellem de afdøde og de paa Jorden levende Mennesker, og af hvad Art dette da er. Det er en Selvfølge, at Samfundet mellem Guds Børn ikke ophører med Døden; thi baade her og hisset leve de i det samme Guds Tempel, hans Kærlighed bor hos dem og lyser over dem; deres Hjerter tilhøre ham, og deres Sind er rettet paa ham. Men dermed er ikke givet en umiddelbar Vekselvirkning mellem dem. De fantastiske Forestillinger om, at afdøde Aander kunne aabenbare sig for de efterlevende, have intet Støttepunkt i N. T. At Mose og Elias viste sig for Herren og Disciplene paa Førlørelsens Bjerg (Mt. 17, 3), kan ikke anføres til Gunst derfor; af en saadan særlig Sendelse kan ikke drages almindelige Slutninger. Heller ikke er der sagt os noget om, at de afdøde skulde kunne se de efterlevendes Livsførelse, baade deres Synder og Fald og deres Guds frygt og Lydighed og deres Livs Tilskikkelser; det ligger hverken i Lk. 16, 27—28 eller i Joh. Aab. 6, 10, og det synes for de afdøde frommes Vedkommende udelukket ved, at de ere indgaaede til Hvilen og Freden; Vekselvirkningen er vistnok kun middelbar, formidlet ved Samfundet med den samme Gud og Frelser.

— At de afdøde, som ere hjemme hos Herren, kunne bede for de tilbageblevne, om hvem deres Erindring umulig kan være udslettet, da den er Led i Erindringen om deres eget Jordeliv, synes selvfølgeligt. Men deraf følger, ikke, at vi skulle paakalde deres Forbøn. Baade den rom.- og den gr.-kat. K. afdeling anbefaler en saadan Paakaldelse af Helgenerne, d. e. de fuldkomne retfærdige, som ved Døden ere gaaede umiddelbart ind i den fulde Salighed, saa at de allerede nu skue Guds Ansigt og regere med Kristus. Men bortset fra den Misvisning, der ligger i selve Helgenlæren, gælder det mod al Tale om Paakaldelse af afdøde, dels at vi intet vide om, hvorvidt vore Bønner kunne naa til dem (Apol. p. 224—25), saa at en Henvendelse til dem er et rodløst Fantasi-forhold, dels at Skriften ganske tier med sligt, — og det er ikke raadeligt at indføre noget i vor Gudsdyrkelse uden Guds Befaling, — medens den henviser os til Kristus som vor eneste Midler, der har Kærlighedens Medfølelse med os i alle Ting (Hebr. 5, 2) og har lovet at høre vore Bønner (Augsb. Bek. Art. 21). Luther har Ret i sin Advarsel: at vi af Naturen ere tilbøjelige nok til at stole paa Mennesker og fly fra Gud, og at en Lære, der bestyrker Mennesket heri, er en antikristelig Misbrug. — Omvendt spiller Tanken om de efterlevendes Bøn for døde en stor Rolle i manges Bevidsthed. Særlig Romerkirken formaner til Bøn for Sjælene i Skærsilden, for at deres Lidelser maa blive afkortede; navnlig formanes de troende til at lade K.n læse Sjælemesser for dem. I denne Form, i sin Sammenhæng med Skærsildslæren og de dertil knyttede Misbrug, er Bøn for døde ganske forkastelig. Men allerede for disse Vildfarelser opkom, var den i Brug indenfor K.n. I Oldkirken var den efter Tertullians, Ambrosius's og Augustins Vidnesbyrd almindelig udbredt. Ja mange ville finde den allerede i 2 Tim. 1, 16—18: Paulus sender baade her og 4, 19 kun Hilsen til Onesiforos's Hus, ikke til Onesiforos selv, og hans Bøn for ham gaar alene ud paa, at han maa finde Barmhertighed fra Herren paa Dommens Dag; alt dette kunde tyde paa, at O. allerede var død. Vistnok kan Kærligheden til Mennesker ikke ophøre med deres Død. Paa den anden Side staa vi her ved et Omraade, hvor det er vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at undgaa Bønner, som enten ere overflødige eller forgæves; thi vi kende ikke de enkelte afdødes Tilstande, om de trænge til eller kunne hjælpes ved vore Bønner. Reformationen indtog et dertil svarende besindigt Standpunkt. Apologien (S. 274) siger: vi forbyde ikke Bøn for afdøde. Og Luther giver den Anvisning, at da vi her staa overfor et ukendt Rige, kunne vi kun bede: kære Gud, dersom den Sjæl endnu er i Stand til at hjælpes, saa beder jeg Dig, at Du vilde være den naadig; og han tilføjer: naar du har gjort det en Gang eller to, befal den saa i Guds Haand (Erlanger Udg. 13, 10 f.). Han mener vel dermed, at det er en Bøn, for hvilken vi ikke have nogen Forjættelse at holde os til, og som vi derfor ikke kunne bede med fuld Frimodighed.

Vi have fundet Skriftens Vejledning om M. meget sparsom. Dette har sin Grund ikke blot

i, at Apostlene ventede Herrens Genkomst som nær forestaaende og derfor med deres Tanker ilede hen over M. som et forsvindende kort Tidsrum, men ogsaa i, at det levende Haab altid har Enden for Øje, med liden Opmærksomhed for Overgangstrinene dertil. Deri er Skriften forbilledlig for alle Tider: vi kunne trygt overlade til Herren, hvad han har beredt os mellem Døden her og Opstandelsen hisset, forvisse om, at han i alle Ting gør langt rigere end, hvad vi bede eller forstaa, efter den Kraft, som er virksom i os. (V. U. Maywahlen, Om de Dødes Rige, ved C. M. Kragballe. 2. Opl., Kbhvn 1859; J. R. Oertel, Hades, Leipz. 1863; K. A. Leibbrand, Das Gebet für die Todten, Stuttg. 1864; H. W. Rinck, Vom Zustande nach dem Tode, 2. Aufl., Ludwigsb. u. Basel 1886; Th. Kliefoth, Christliche Eschatologie, Leipz. 1886; T. S. Rørdam, Evig Frelse og evig Fortabelse, Kbhvn 1901).

P. M.

Mellemting, se Adiafora (I, 25).

Meluku (Neh. 12, 18), se Malluk.

Melville (Melvil), Andrew, skotsk Teolog, f. i Forfarshire 1. Aug. 1545, gik i Montrose-Skolen, der dengang styredes af Pierre de Marsilliers. Senere studerede han i St. Andrews. 1564 rejste han til Paris for at lære Gr. og østerl. Sprog, Matematik og Retsvidenskab. Der fik Pierre de la Ramée (se d. Art.) Indflydelse paa ham. 1566 rejste han til Poitiers og tog (1568) Del i Byens Forsvar. 1568 blev han Prof. i Humaniora i Genève, hvor han levede sammen med Beza, Scaliger og Hotoman. 1573 vendte han tilbage til Skotland og blev Aaret efter Forstander for Kollegiet i Glasgow. Der optraadte han som Reformator af Studierne. 1575 var A. M. virksom for Genoprettelsen af Universitetet i Aberdeen, 1579 for Gennemførelsen af en Reform i St. Andrews, der bragte Udlændinger (ogsaa Danske) til at søge dertil. 1580 blev han Principal for Maria-Kollegiet i St. Andrews, hvor han fremmede Studiet af Aristoteles og vakte Sans for det gr. Sprog. 1577 var han bleven Præst i Govan ved Glasgow, og ogsaa paa det kirkel. Omraade greb han ind som Forkæmper for den skotske Presbyterianisme, der fik sit Udtryk i *Second Book of Discipline* (1581), til hvilken A. M. havde gjort Udkastet. Da han traadte kraftigt op mod Simonien og Absolutismen i Kong Jakobs Dage og krævede Kirkens Frihed, blev der udstedt en Fængslingsordre imod ham. Han maatte da flygte til England, men 1585 kom han tilbage og ledede som Moderator den skotske General Assembly, der trods Kongens Indsigelse samledes 1588. 1590 blev han Rektor for St. Andrews, men mistede siden Rektoratet og blev 1599 Dekan for det teol. Fakultet. Da Jakob besteg den eng. Trone, hilste A. M. ham i Oder som »den bedste Fyrste«, men kort efter optraadte han paany mod de kongelige Overgreb. Han blev da stævnet til London og 1607 kastet i Tower til Straf for et bittert Epigram om det eng. Ritual. 1611 kom han ud af Tower, og Hertug Henrik af Bouillon gjorde ham til Prof. i bibelsk Teologi i Sedan, hvor han døde 1622. I Sedan optraadte han med flere Skrifter som kirkelig Polemiker.

Memfis, Ægyptens gl. Hovedstad. Navnets ældste Form er Men-nofer, der afkortedes til

Menfe, Membe, Mefe o. l. De afkortede Former gik over i andre Sprog, f. E. Mempi i Assyrisk, Memfis i Græsk. I G. T. er Navnet en enkelt Gang Mof (Hos. 9, 6; man skulde ventet Udtalen Mef), ellers Nof (Jes. 19, 13; Jer. 2, 16. 44, 1. 46, 14. 19; Hes. 30, 13. 16). M.s hellige Navn var Ha(t)-ka-ptah (æ: Guden Ptahs Bolig), hvoraf Navnet *Afywtos*, Ægypten, synes at være opstaaet.

M. siges af Herodot at være grundlagt af Kong Menes (3000 Aar eller mere f. Kr.), der byggede Ptahs berømte Tempel Ha(t)-ka-ptah, hvis Navn altsaa ogsaa blev Byens hellige Navn. De hieroglyfiske Indskrifter allerede fra 14. Aarh. f. Kr. have bekræftet Herodots Fortælling. M.s Ælde var et Ordsprog, og det var den ældste Hovedstad for det samlede Øvre og Nedre Ægypten, hvortil dets gunstige Belligenhed nær ved Nildeltaets sydl. Begyndelse gjorde det særlig skikket. M. laa 2 geogr. Mil S. for Gl. Kairo, men paa Nilens vestlige Side, og har langs Nilen haft en overordentlig Udstrækning. Oprindeligt var M.s Navn knyttet til Kong Pepi I.s Pyramide, der kaldtes Men-nofer: gode Forbliven, gode Bolig; den heromkring opvoksede Bydel (V. for den ældste By) fik saa Navn efter Pyramiden, og dernæst overførtes det paa hele den store Stad. M.s Hovedgud var Ptah (Verdensbygmesteren). I den vestl. Del af Byen med Gravene var Sokari Lokalguddom. M. var ogsaa Sædet for den populære Dyrkelse af Apis-Oksen.

Fra det 18. til 20. Dynasti (o. 1650—1100 f. Kr.) var Theben i Syd Ægypten Hovedstaden, men M. var den folkerigeste By og blev atter Faraonernes Residens. Ogsaa under Perserne var M. endnu Nøglen til Ægypten. Under Ptolemæerne begyndte Alexandria at overstraae M., men først Araberne gav ved Grundlæggelsen af Gl. Kairo (638 e. Kr.) M. Dødsstødet. Baade Gl.- og Ny Kairo ere for en stor Del opførte af Materiale fra M. Den fattige Landsby Mitrahine markerer ved 2 mægtige faldne Statuer af Ramses II endnu sandsynligvis Centret i det gl. M., det ældgamle Ptahtempel. Gravhyen paa M.s Vestside ude mod Ørkenen er bedre bevaret; foruden de 3 store Pyramider og Sfinksen findes o. 40 andre Pyramider og et Utal af andre Grave.

L. G.

Memling, Hans, næst Brødrene van Eyck en af de berømteste flamske Malere. Han levede i Bruges, som det synes, fra 1467 og døde den 11. Aug. 1494. Fødeby og Fødselsaar kendes ikke. Det tyske Fornavn kunde tyde paa, at han var en Rhinlænder. Vasari siger, at han var en Elev af Roger van der Weide, som 1435 flyttede fra Tournai til Bruxelles og døde dér 1464. At M. som saaret i Slaget ved Nancy skulde være bleven optaget og plejet i Hospitalet St. Jan i Bruges og til Løn herfor have skænket dette flere Billeder, er en nyere Opdigtelse. I Bruges fandtes og findes endnu de betydeligste af de Malerier, som med Sikkerhed kunne tillægges ham og tidfæstes, deriblandt St. Ursulas Skrin og en Altertavle i St. Jan Hospitalets Kirke. En anden Altertavle har han leveret til Greveradekapellet i Domkirken i Lübeck. Flere Billeder findes spredte i Gallerierne i Bruxelles, London, Berlin, Wien, München, Paris, Torino o. fl. St. Hans Billeder ere

udførte i Tempera paa Træ og lazerede med farvede Fernisser. Herved opnaaedes den klare og dog dybe Farvevirkning. (W. H. James Weale, H. M., London 1901). L. F.

Memmius, Quintus M., en af de i 2 Mak. 11. 35 nævnte rom. Legater; ganske ubekendt.

Memukan, en af de 7 højeste Fyrster i Kong Xerxes's Omgivelse. Han var den, der gav det Raad at fjerne Dronning Vasti paa Grund af hendes Ulydighed (Ester 1. 14f.).

Menahem, Konge i Israels Rige (2 Kong. 15. 14—22). Jeroboam II var død omkring Aar 745 f. Kr. og efterfulgtes af sin Søn Sakarja. Denne sidste Konge af Jehuiderne blev efter nogle Maaneders Regering dræbt af Sallum, men Menahem, Gadis Søn, en Arsen af Datidens Krigsoverster, drog ud fra Tirsas, fældede Sallum og blev Konge. Byen Tappuah (ikke »Tisaph«), der ikke havde villet slutte sig til ham, behandlede han med stor Grusomhed. Under M.s Regering betraadte de assyr. Hære for første Gang Israels Land. Tiglat-pileasar III (2 Kong. 15. 19 kaldet Pul) nævner fra Aaret 738 f. Kr. Menahem fra Samaria blandt de Konger, der gav Tribut. M. synes selv, for at sikre sig mod et Modparti, at have rakt Haanden ud efter Assyrierne. Han betalte i Tribut 1000 Talenter Sølv, der paalignedes de velstaende; man kan af V. 20 slutte, at der da har været det betydelige Tal af 60,000 saadanne Mænd i Israels Rige. Ikke længe efter maa M. være død. Hans Søn Pekahja blev hans Efterfølger, men fik allerede 2 Aar efter et blodigt Endeligt. M.s korte Regeringstid bar allerede alle Oplosningens Mærker. Hoseas Profetier give Indblik heri (f. E. Kap. 7). Det var ikke længer Fædrelandets, men egne Interesser, der var de ledende Mænds, ogsaa M.s, Motiver. L. G.

Menaion er Betegnelsen for en liturgisk Bog hos de gr. Kr. Navnet hænger sammen med *μῆνη* (Maane), *μῆν* (Maaned), *μηνιαίος* (maanedlig). Ved M. forstaar man en Samling af de skiftende Dele af de Officier, der paa de ubevægelige Kristus-, Madonna- og Helgenfester skulle oplæses eller synges. *Tὰ μηνιαία* indeholder Hymner, Kanoner og forskellige Læsestykker af Skriften og Helgenkrønikerne. Et M. er ordnet efter Almanaken og delt i 12 Dele, svarende til de 12 Maaneder; i Reglen er det indbundet i 12 eller i 3—4 Bind. De nyeste og bedste Udgaver af M. ere udkomne i Venezia 1843 og 1873, og de ere, som de rom. liturgiske Bøger, trykte med røde og sorte Bogstaver.

Menander, samaritansk Gnostiker i 1. Aarh. fra den lille By Kapparataia, levede især i det syr. Antiokia. Han mente, at den højeste Gud havde sendt ham selv til Verdens Frelse. Som Gnostiker synes han at have dannet en Overgang fra den østerl. til den gr. Gnosis.

Ménard, Nicolas Hugo, Mauriner, f. i Paris 1585, traadte 1603 i St. Denis ind i Benedictiner-Ordenen og studerede derpaa ved Sorbonnen. 1612 aflagde han Løfterne, og 1613 trak han sig tilbage til St. Vannes. Da Mauriner-Kongregationen (S. 202) var bleven dannet, fik han Plads indenfor denne, og han var derpaa i 15 Aar Lærer i Retorik i Collège de Cluny i Paris. Paa Grund af sit svagelige Hel-

bred flyttede han efter den Tids Forløb til St. Germain-des-Près for helt at leve for Studier, og dér døde han 21. Jan. 1644. Blandt hans Skrifter maa mærkes: *Martyrologium Sanctorum Ord. S. Benedicti* (1629); *Concordia regularum, auctore S. Benedicto Anianæ abbate* (1638); en Udgave af Gregor den stores *Sacramentarium* 1642 og den første Udgave af Barnabas-Brevet (I. 220).

Mendelssohn, Moses, jødisk Populærfilosof, født 10. Septbr. 1729 i Dessau. Han var oplært i Handelen og kom 1745 til Berlin til et rigt jødisk Handelshus, indenfor hvilket han senere blev en af Cheferne. Men hans Interesser laa først og fremmest paa det religions-filosofiske Omraade. Ikke alene var han vel bevandret i sit Folks religiøse Tanker, men trods svagt Helbred og trods den almindelige Modstand mod alt, hvad der var af jødisk Oprindelse, svang han sig efterhaanden op til at blive en af Tidens mest yndede filosofiske Forfattere. Uden egentlig at være original forstod han at omstøbe andres Tanker i harmonisk, populær og anskuelig Form og at føre videre, hvad de havde begyndt. De Mænd, som paa-virkede ham, vare især Wolff, Baumgarten, Reimarus og Lessing, og han var en begejstret Tilhænger af Tanken om den naturlige Religion. Sjælen er for ham et fornuftigt, efter Fuldkommenhed stræbende Væsen, hvis etiske Anlæg vidner om en Skaber og bærer Forjættelsen om Udelødelighed i sig. Det metafysiske kan altsaa erkendes gennem Sjælens naturlige Anlæg, men M. gør dog den Indrømmelse, at Erkendelsen paa det metafysiske Omraade er af anden Art end den sædvanlige, nemlig en Erkendelse af Kvaliteter og ikke af Kvantiteter. Han saa ogsaa klart, at Kant, hvem han iøvrigt stod i Venskabsforhold til, indvarslede en ny Filosofi, der vilde omstøde de Tænkere, han selv havde taget sit Udgangspunkt fra. Blandt M.s Skrifter, der ere udgivne samlede i 12 Bd. (Ofen 1819—25), maa nævnes et Priskrift til Berlinerakademiet (1764), »Phädon oder über die Unsterblichkeit der Seele« (1767), en aandfuld Dialog efter Platos Forbillede med Sokrates som Forf. Talerør, »Jerusalem oder über religiöse Macht und Judenthum« (1783), der behandler Statens Forhold til Religionen og er et varmt Forsvarsskrift for Jøderne, og »Morgenstunden« (1785), en Række religiøse Samtaler. M. døde 4. Jan. 1786 (Fr. Nielsen, Karakteristik og Kritiker, 1884, 194f.; H. Heffding, Den nyere Filosofis Historie II, 1904²). A. Th. J.

Mendelssohn-Bartholdy, Jacob Ludwig Felix, tysk Komponist, f. i Hamburg 3. Febr. 1806, død i Leipzig 4. Nov. 1847. Hans Fader, en rig jødisk Bankier, Søn af Filosofen Moses M., antog Navnet Bartholdy efter sin Hustrus Broder, og flyttede et Par Aar efter Felix M.s Fødsel til Berlin, hvor han grundede det ansete Bankierhus, der endnu bestaar. Sine Børn lod han 1821 alle døbe. I sin Faders rige Hjem nød Felix M. en udmærket Opdragelse, og meget tidlig aabenbarede hans usædvanlige musikalske Begavelse sig. Hans Hovedlærer i Musik var Sangkomponisten Zelter, Goethes Ven. Kun 17 Aar gammel komponerede M. Ouverturen til Shakespeares »En Skersommer-natsdrøm«, det af alle hans Værker, som giver

ham selv mest typisk, og som han i Grunden aldrig senere har overtruffet. Det unge Geni drog 1829—33 til Udlandet, til England, hvor han kom mange Gange senere, og hvor han altid blev stærkt fejret, til Italien og til Paris. Da han kom hjem til Berlin, led han den Skuffelse at blive forbigaaet ved Besættelsen af Stillingen som Dirigent ved »Singakademiet« i Berlin, modtog derefter Ansettelse som »Musikdirector« i Düsseldorf (1833—35) og 1835 samme Stilling i Leipzig. Her blev han indtil sin Død, fraregnet en forbigaaende Ansettelse i Berlin, hvor man gerne vilde have den berømte Mester og gav ham Titel af »General-direktør for Kirkemusikene«, men hvor han i Længden ikke befandt sig vel. I Leipzig gjorde han sig højt fortjent, grundede 1843 Konservatoriet og bragte de gamle »Gewandhaus-Koncerter« op til Højder, der knyttede Verdensberømmelsen til dem. Midt under denne rige og frugtbringende Virksomhed døde han 1847 af et Nerveslag i en ung Alder, kun et halvt Aar efter hans højtelkede Søster, den rigt begavede Fanny Hensel. Som Komponist er M. som Webers nærmeste Efterfølger Romantiker, dog efterhaanden med stigende Tilknnytning til Klassikerne, i Form og i Udtryk. Trods sit korte Liv har han komponeret en Mængde Arbejder i alle Genrer, saaledes 5 Symfonier, en Række Koncertouverturer, store Korværker, Kammermusik, Klaverværker (deriblandt de paa sit Omraade banebrydende »Lieder ohne Worte«), et Par, forøvrigt ikke lykkede, Operaforsøg, og endelig en Række Kirkekompositioner, der maa regnes blandt hans allerbedste Arbejder, saaledes Kompositioner for Orgel, Motetter og endelig de to store Oratorier »Paulus« (1836) og »Elias« (1846), der for sin Tid betegner et nyt Gennembrud af denne længe forsømte Kunstgren. Et tredje Oratorium, »Christus«, naaede M. ikke at faa fuldført før sin tidlige Død. A. H.

Mendicanterne, se Tiggerordenen.

Mendoza, Antonio Escobar y, se Escobar (I, 799).

Mened er en med Ed bekræftet og bevidst falsk Erklæring overfor de offentlige Myndigheder. M. er en Krænkelse af Vidne- og Bekræftelseseden (*juramentum assertorium*) og maa vel adskilles fra Edsbrud, der er en Krænkelse af Løfteden (*juramentum promissivum*; jvfr. Art. Ed I, 711). Begge forvæksles ofte, og der tales om M. og menederske Forbrydelser, hvor der i Virkeligheden foreligger et Edsbrud. Af disse to Forbrydelser er M. den største og frækkeste, thi ved den er Overtræderen under den højtidelige Edsaflæggelse sig fuldt bevidst, at han farer med Usandhed, medens han ved Edsbruddet meget vel kan have den alvorlige Hensigt under Edsaflæggelsen at holde sit Løfte, men først til en senere Tid lader sig forlede eller friste til at bryde det.

Ligeledes kan der kun være Tale om M., hvor Eden aflægges overfor de af Staten indsatte Myndigheder. Ved den Alvor og Højtidelighed, hvormed Eden her bør aflægges, lægges det Vedkommende paa Sinde, hvor betydningfuld Handlingen er, og hvilket Ansvar han paadrager sig, hvis han farer med Usandhed. Derimod kunne de falske Eder, som ofte

aflægges i daglig Tale med stor Letsindighed: »ved den evige Gud«, »ved Gud i Himlen« o. l. ikke betragtes som M., hvor dadelværdige de end kunne være i og for sig, fordi den alvorsfulde Paamindelse, som skal gaa forud, mangler, og dermed den fulde og klare Bevidsthed om det forbryderiske i Handlingen.

Da Eden er det sidste Middel, som staar til Samfundets Raadighed for at faa Sandheden frem i omstridte og tvivlsomme Tilfælde (jvfr. Hebr. 6, 16: Eden gør Ende paa al Modsigelse til Stadfæstelse), maa M. underkastes en saa meget større Straf. Imidlertid bliver herved forskellige Hensyn at tage. Der vil rejse sig Spørgsmaal, om hele den aflagte Erklæring er falsk, eller kun visse Dele af den er falsk, hvorvidt Vedkommende har haft tilstrækkeligt Kendskab til Sagen eller med Urette har tiltroet sig et saadant o. a. l. Ogsaa kan det Tilfælde indtræde, at den Erklæring, som bekræftes med Ed, er rigtig, medens den Sværgende selv holder den for urigtig; her foreligger overfor den objektive Sandhed en subjektiv M., der kræver Straf som saadan, naar den opdages. Ligeledes maa enhver Tvetydighed og Mentalreservation (se den Art.) ved Edsaflæggelsen behandles og straffes som M.

Hos Jøderne var M. en strengt forbudt, den kaldes »at tage Herrens Navn forfængeligt«, dog saaledes, at den grove M. og den letsindige Sværger og Banden falde sammen. Den forbydes allerede i det andet af de ti Bud (2. Mos. 20, 7, jvfr. 3. Mos. 19, 12; 4. Mos. 30, 3), og der advares ofte imod den, saaledes i Ps. 10, 7; 24, 4; Jer. 5, 2; Sak. 5, 3; Mal. 3, 5 o. fl. Nogen egentlig Straf var der dog ikke fastsat for den, derimod var der foreskrevet et Skyldoffer, der skulde bringes af den, der paa saadan Vis havde misbrugt Guds hellige Navn. — I senere Tid drev Fariseerne en letsindig Leg med Eden, indvilede den i kunstige Former og gjorde en *reservatio mentalis* gældende, der i mange Tilfælde maatte blive enslydige med M., hvorfor ogsaa Jesus paa det skarpeste tugter al denne Letfærdighed og forbyder strengt al saadan Misbrug af Guds Navn (Mt. 23, 16—22; 5, 34—37).

Paa Grund af den Betydning, som Edsaflæggelsen har for det borgerlige Samfundsliv og Staten, bliver dens Krænkelse ved M. en Genstand saavel for juridisk som teologisk Undersøgelse. Her kan da spørges, om M. skal straffes som Forbrydelse mod Religionen (F. C. Bornemann) eller mod Staten (C. Goos). Den sidste Opfattelse bliver vistnok den rigtigste, thi M. en straffes af Staten, fordi den griber forstyrrende ind i Samfundslivet, idet den rokker ved den Sandhed og Retfærdighed, som er de bærende Grundpiller for det menneskelige Samfundsliv. Iøvrigt vil den juridiske Undersøgelse af M. en nærmest have til Formaal at bestemme Graderne for Straffens Størrelse med Hensyn til de ovenfor omtalte forskellige Hensyn, som herved gøre sig gældende. Efter dansk Lovgivning er Straffen for M. fra 2 indtil 10 Aars Tugthusstraf. H. S.

Ménégoz, Louis Eugène, luth. Teolog, f. 1838 i Algotshelm i Alsace, studerede i Strassburg, Erlangen, Berlin; Halle og Marburg, var en Tid Privatlærer i Lyon, blev 1866 Lærer ved den

luth. K.s teol. Forberedelsesskole i Paris og luth. Hjelpepræst, 1877 Prof. extr., 1882 Prof. ord. ved det teol. Fakultet. Blandt hans Skrifter maa mærkes: *Le péché et la rédemption d'après St. Paul* (1882); *La prédestination dans la théol. Paulinienne* (1885).

Menelaos, en jød. Usurpator af Ypperstepræstedømmet paa Antiokios Epifanes's Tid (2. Mak. 4, 23 f.). M. var af præstelig Slægt, maaske af ypperstepræstelig Sidelinje. og Broder til den i 2. Mak. 3. 4 nævnte Simon. der var Indehaver af et fornemt Tempelembede. Da M. i Aaret 171 f. Kr. sendtes til Antiokia med Penge fra Ypperstepræsten Jason. tilbød han Kong Antiokios Epifanes flere Penge, end der ydedes af Jason (der havde fortrængt sin Broder Onias III ved Hjælp af Penge. dersom han maatte faa Ypperstepræstedømmet. Kong Antiokios gik beredvillig ind derpaa, og M. vendte tilbage til Jerusalem som Ypperstepræst. Jason maatte flygte. M. var en endnu værre Repræsentant for det hedenskindede Parti end Jason. Han og hans Broder Lysimachos. der en Tid var hans Stedfortræder. vakte ved deres Tempelran den største Forbitrelse blandt Joderne. men M. forstod ved Bestikkelser at holde sig i Embedet. Aar 170 søgte den fordrevne Jason at faa Magten tilbage. Det var under Antiokios Epifanes's Tog til Ægypten. Et Rygte om. at Kongen var død under denne Ekspedition. gav Jason Mod til at overfalde Jerusalem. hvor M. maatte tage sin Tilflugt til Borgen. Imidlertid kom Antiokios selv til Jerusalem. hvorfra Jason atter maatte flygte. Kongen tog Hævn. plyndrede Templet og genindsatte M. (2. Mak. 5. 23). Da Antiokios Epifanes 2 Aar derefter (168) rejste Zevs's Alter i Herrens Tempel. maa M. endnu antages at have været i Jerusalem. hvorfra han vel først er fordreven ved Judas Makkabæers Sejr (165). Der høres endnu kun dette om ham. at han atter søgte at gøre sig gældende. da den syr. Rigsforsstander Lysias 162 belejrede Jerusalem. Men Lysias mente. at man havde haft Besvær nok med at varetage hans Interesser og sluttede Forlig med Joderne. hvorefter han lod M. afvise (2. Mak. 11. 29. 32. 13. 3 f.).

L. G.

Mene mene tekel u-farsin, Ordene fra Belsasars Gæstebud (Dan. 5. 25 f.). Da Kong Belsasar af Babylon og hans Hof ved en Fest i Overmod formastede sig til at drikke af Guld-karrene fra Jerusalem's Tempel. viste der sig i samme Stund Fingre af en Haand. der skrev paa Væggen lige overfor Kongens Plads. Ingen af de vise var i Stand til at læse denne Skrift. som forferdede alle. men da endelig Daniel hentedes. læste han Skriften. Dette er naturligvis ikke saaledes at forstaa. at Læsningen var en Lærdomssag. som ikke magtedes af de vise: Skriften selv var ikke ulæselig. men Gud havde forvirret alles Tanker. just som de vare ved at spotte hans Magt. Ordene. som Daniel læste (babyloniske). ere i Dan. 5. 25 f. gengivne i det aramaiske Sprog. hvori hele Kapitlet er skrevet. De smaa formelle Afvigelser mellem Ordene i V. 25 og deres Gentagelse i V. 26—28 (»mene« 2 Gange i V. 25 og Flertallet »parsin« u-farsin) findes ikke i den græske Tekst hos LXX og Theodotion. Udlægningen giver hvert af de 3 Udtryk en dobbelt Ven-

ding og lyder saaledes: »Mene«, Gud har talt dit Riges Dage og gjort Ende derpaa. »Tekel«, vejet er du paa Vægtskaalen og fundet for let. »Peres«, adsploittet er dit Rige og givet Mederne og Perserne. De 3 Ord tages her som passive Participier, hvorved er at bemærke, at »tekil« og »peris« da havde været de normale Former. Clermont-Ganneau har i den nyeste Tid (1886) fremsat et Forslag om at læse Ordene som 3 Substantiver: 1 Mine. 1 Sekel og 2 Peras (2 Halvminer). Hermed var man dog ikke hjulpen, før P. Haupt forbedrede Hypotesen ved at give disse Ord den Forklaring: Nebukadnesar var 1 Mine. Belsasar kun 1 Sekel ($\frac{1}{60}$ Mine). Mederne og Perserne tilsammen to Halvminer (= 1 Mine). Udsagnet skal være en jødisk Vittighed om det babylonske Riges Undergang. I denne Form har Forslaget fundet meget. men ikke ubestridt, Bifald.

Denne Hypotese kan sikkert ikke faa nogen Fremtid. For det første er Gengivelsen af »tekil« ved Sekel ikke absolut sikker. men dernæst er den symbolske Betydning. man her tillægger »Sekel«. slet ikke paavist. Det forekommer i Talmud. at en ringere Søn af en god Fader kaldes »en Halvmine, Søn af en Mine«. men mon dette uden videre kan overføres paa »Sekel«? Og allermærkeligst vilde det være. at den jød. Forf. af Danielsbogen. der i Kap. 5 giver Overleveringen om den sidste babylonske Hersker og i V. 26—28 forklarer de omtalte Ord. saa ganske skulde have glemt den jød. Sarkasme. der skulde være Udsagnets Oprindelse. Hypotesen er. kort sagt. for indrig.

»Al Verdens Lærdom vil ikke formaa at gøre den mere end taalelig plausibel« (Cheyne). Nej. Dan. 5. 25 er ikke et jød. Paafund. men en Overlevering om en saare mærkelig Tildragsel. hvorved der i hin Nat blev givet Kong Belsasar og hans Omgivelser et Tegn. i hvilket de som Babyloniere straks maa have anet et ildevarslende Budskab. Franskmanden A. Boissier har i 1896 fremdraget en lille Gruppe babylonske Udsagn. der fortjene Opmærksomhed. De handle om den uheldbringende Betydning af Figurer. der tegnes af en Finger paa forskellige Dele af et Palads. Det 3. af disse Udsagn lyder: Naar der midt paa Paladset af en Finger tegnes en Figur. da skulde Rovere herske over Landet. Sligt vidste man altsaa om hos Babylonierne før hin Nat. da Kong Belsasar blev dræbt. Iøvrigt var jo Belsasar ikke Kongen i egentlig Betydning (»Naboned«), men dog den faktiske Hersker. om hvem Overleveringen Interesse koncentrerer sig.

M. H. til Udsagnets sproglige Forstaelse maa man da blive staaende ved. at »mene. tekil. peres (parsin)« er Verber. Vil man ikke slaa sig til Ro ved den hidtil gængse Forklaring. at »e«-Lyden i de 2 sidste Ords Slutning er en. maaske i Talesproget hjemlet. Samklang med det sidste »e« i »mene« (menē), anbefaler det sig at oversætte: han [Gud] har talt. vejet. taks-eret (alias: og de taksere). som nylig er foreslaaet og giver en ganske lignende Mening. L. G.

Menesthevs, Fader til den i 2. Mak. 4. 21 nævnte syr. Embedsmand. Apollonios.

Mengs, Anton Raphael, var en Søn af den i Khvn. fødte Maler Ismael M. som. efter at have lært Emaillemaling i Lübeck. blev Pro-

fessor ved Kunstakademiet i Dresden. A. R. M. fødtes i Aussig i Böhmen 12. Marts 1728. Gennem en streng Skole vilde Faderen tvinge den begavede Dreng til at tilegne sig de store Maleres Fortrin, efter hvem han havde opkaldt ham, Correggios og Raphaels. Han førte ham kun 13 Aar gl. til Rom og lod ham fra Morgen til Aften kopiere i det sextinske Kapel og Vatikanet. Efter 3 Aars Forløb vendte Fader og Søn tilbage til Dresden, hvor August III efter at have set nogle af »Vidunderbarnet« udførte Pastelportræter lod ham male sit, udnævnte ham, kun 17 $\frac{1}{2}$ Aar gl., til sin Hofmaler og sendte ham paany med et stort Stipendium til Rom. Han forelskede sig i Margherita, Guazzi, som sad Model for ham, men maatte for at faa hende blive Katolik. I Rom omgikkes han Winckelmann og søgte i Tale og Skrift at udbrede deres fælles Anskuelse. Han blev nu ogsaa i de toneangivende Kredse højt anskrevet baade som Kynstner og som Kunstkritiker. August III's Protektion skaffede ham hans Datter, Marie Amalie, gift med Kong Karl IV af Neapel, der snart som Karl III skulde bestige Spaniens Trone. M. fulgte ham til Madrid, hvor han blev Kongens første Maler med en fyrstelig Gage. Her blev han i 8 Aar, vendte tilbage til Rom og derefter atter til Madrid, men døde i Rom 29. Juni 1779, kun 51 Aar gl. Overalt hvor han kom frem, fejredes han som en Fyrste i Kunstens Rige og overvældedes med Bestillinger, som han ogsaa med Jernflid udførte efter de af ham foretrukne Forbilleder. Han er et Eksempel paa det farlige for en Kunstner i, at ville se med andres Brillen. Om hans Arbejder se en illustreret Artiklerække af K. Woermann i »Zeitschrift für bildende Kunst«, 1894. Hans Skrifter ere udgivne paa Italiensk af Azera (2 Bd. 1780) og paa Tysk af Prange (3 Bd. 1786).

L. F.

Meni (Ment). Sammen med Lykkens Gud »Gad« nævnes i Jes. 65, 11 en Skæbnegud »Meni«, der dyrkedes af Israelitterne. M. betyder egl. »det, der er bestemt«, men er i nævnte Forbindelse i Jes. 65, 11 en Personifikation af dette, en Skæbnegud. Af denne Guds Navn kendes hidtil kun enkelte mulige Spor; en tilsvarende kvindelig Guddom, Manāt, dyrkedes hos Araberne.

L. G.

Menighedspleje er i Diakonissehusene teknisk Navn paa den Virksomhed, hvorved Søsternen tager sig af et Sogn (en Menighedskreds's) fattige og syge i deres Hjem. Det er oprindeligt dannet af Th. Flidner i Modsætning til Betegnelser som »Hospitalspleje« og »Privatpleje« og er med Diakonissessagen kommet bl. a. til os. Den første M. i Danmark udgik fra Diakonissestiftelsen selv, idet der efterhaanden, samtidig med at der afgaves Søstre til Pleje med længere Ophold i mere velstaaende private Huse, ogsaa i stigende Maal blev sendt Søstre til fattige Hjem, hvor man ikke kunde huse eller bespise dem, og hvorfra de derfor daglig vendte tilbage til Moderhuset. Fra 1874 fik denne Gerning fastere Form, idet som Regel 3 Søstre udelukkende skulde tage sig deraf; fyldigere blev ogsaa dens Hjælp, da der 1877, med (senere) Biskop Fogs Anbefaling, af Landinspektør V. Berggreen blev iverksat en

»Privat-Indsamling af Pengebidrag til Støtte for den fra Diakonissestiftelsen udgaade M., særlig til Indkøb af Kul og Brød«. En Lejlighed inde i Byen gjorde det samtidig lettere at lede baade den personlige Hjælp og Uddeelingen af Madportioner og Brændsel, som under Søster Ellen Johansen Sass naaede en betydelig Udvikling, og hvori adskillige baade Mænd og Kvinder tog Del til deres egen Indvielse i Arbejdet (bl. a. de senere Præster H. Ussing, Friis Hansen o. fl.). Hele Hovedstaden var denne M.s udelte Omraade, indtil i 1879 Spr. G. Scheepelern som Formand i »Menighedsforeningen af 1876« fik overladt to Diakonisser til M. i Trinitatis Sogn. Forinden var det samme allerede sket i Aarhus (1875), ligesom det i de følgende Aar fandt Sted i flere Provinsbyer tildels ved Stefansforeningens Medvirksomhed. Samtidig (1878) blev en lignende Gerning udsat til Landet, da Provst Vahl i Karrebæk ved Næstved, først paa Fattiggården og siden i et, 1880 indviet, Menighedshus havde to af Diakonissestiftelsens Søstre, en til Sygepleje i Hjemmene og en som Asylmoder. Ved denne Kombination, som efterlignedes flere Steder, saavel paa Landet som i Købstæderne, idet dog ogsaa stundom Fattiggård, Alderdomshjem eller andet traadte i Asylets Sted, kunde der ydes en betydningsfuld Hjælp og vindes en tilsvarende Indgang i Befolkningen. Men da Diakonissestiftelsen ikke kunde tilfredsstille de talrige Begæringer om dens Bistand, blev den mest tvungende Trang, nemlig til en forbedret Sygepleje især paa Landet, udfyldt ad anden Vej, navnlig ved Fysikus Trautners Bestræbelser, der dog satte Diakonisse-Sygeplejen som Forbillede og raadede til at komme dens Spor saa nær som muligt. Saaledes er der ikke saa lidt Præg af en M. i et stort Antal af de mangfoldige Sygeplejeforeninger, som tildels under hans Medvirksomhed er blevet dannet i danske Landsogne, gennemgaaende ogsaa med Sognepræsten til Formand; og den nye Virkekraft, som ved Menighedsraadenes Oprettelse er kommet i de fleste Egne, gaar med Bevidsthed i denne Retning. I Købstædernes og Hovedstadens Sogne er der vel nu alle Vegne en mere eller mindre organiseret Menighedspleje, og ikke mindst de ved Deling af de gamle Hovedstadsogne nyoprettede Sogne eller Sognedistrikter har anset det for uomgængelig og uopsættelig nødvendigt at bruge dette vigtige Middel til at komme i Berøring med og faa Samling paa baade deres fattige og deres velstaaende Beboere. Og til Opnaaelse af dette Øjemed synes der at være blevet endnu bedre Udsigt, siden Flertallet af disse M.r (i Staden København med de nylig stedfundne Udvidelser, Frederiksberg og Hellerup) paa Foranledning af Stefansforeningen i Efteraaret 1902 har dannet Forbindelsen »De samvirkende Menighedsplejer« (D. S. M.), som uden at gribe ind i den enkelte M.s Styrelse eller Virksomhed søger at fremme Sagen, dels ved udad til med Pen og Mund (Foredragsrækker, Gudstjenester osv.) at gøre den bedre kendt og forstaaet, dels ved indad til at samle de forskellige M.r's Repræsentanter og Arbejdere til fri Drøftelse af Grundsætninger og Virkemåder. Fra D. S. M.s Kontor sælges Kort, der kan uddeles navnlig til trængende, som derved henvises til hver sin M.;

denne kan da efter Undersøgelse yde en Hjælp, der svarer til det for Kortet ydede Beløb, som siden bliver erstattet fra Fælleskontoret. Det er straks blevet kendeligt, hvorledes derved den uværdige, ofte bedrageriske Betlen og den tankeløse og frugtløse Given er blevet mindsket til Gavn for de rette trængende, og det synes, som om Hjælpen ved M. vinder stigende Tillid i Hovedstaden: i Aaret 1. Okt. 1903—30. Sept. 1904 havde kbhvske M.r 140,000 Kr. foruden rigelige Naturalydelser at raade over. D. S. M. har det ogsaa i sin Magt, ved Uddelingen af de Midler, den selv indvinder ved uindløste Kort — der altsaa har været givet uværdige — og ved direkte Indtægter, i nogen Maade at bøde paa det Misforhold, der uægtelig findes imellem de M.r., der har et velhavende Sogns rigte Godgørenhed at raade over, og dem, i hvis Sogne næsten alle er trængende.

En M.s Organisation bør saa meget som muligt svare til Apostlens Bestemmelse af Menigheden (Fil. 1, 1) som »alle de hellige i Kristus Jesus, som er i N. N., med Biskopper (Ældste, Præster) og Diakoner«. Præsten bør ikke savnes i Ledelsen, til Betegnelse af den kirkelige Grundvold og Tilknytning; og en eller flere »Diakoner« kan heller ikke vel undværes, mandlige eller kvindelige, som faste og uddannede Medarbejdere, der kan bruge hele deres Tid og Kraft til Gerningen. Men iøvrigt bør man have dem af »alle de hellige« med, som har nogen Tid tilovers og noget af den »Hellig-Aand og Visdom« (Ap. G. 6, 3), der saa vel kan behøves i denne »Diakoni« (= »Forretning«). Ikke faa Steder kan da en M. gøre Nytte som en sand »kirkelig Fattigpleje«, hvor mange Medhjælpere deler Sognet imellem sig, saa at hver kun faar ganske faa trængende Familier at tilse og hjælpe med Raad og Daad, medens saa de faste Diakoner faar henviste de Tilfælde, der behøver mere og sagkyndig Bistand, bl. a. ved Sygepleje og de Haandsrækninger, hvorved et Hjem kan holdes samlet og oppe, selv under f. E. Husmoderens Sygdom. Jo fyldigere organiseret og virksom en M. saaledes kan blive, desto videre vil den ogsaa kunne strække sin Hjælp ud over den rent udvortes og tilfældige Understøttelse, desto mere vil den kunne nærme sig til det i Apostlenes M. afstukne Maal: »der var heller ingen trængende iblandt dem«, og desto mere vil der ogsaa kunne blive en varig kirkelig og aandelig Paavirkning ud deraf. Men M.n maa da ogsaa endnu nøjere og mere ansvarsbevidst end nogen blot human Godgørenhed følge de Grundsætninger, som bibelsk Vejledning og Erfaringens Raad i lige Grad lægger den nær, saasom: 1) »Hvo som ikke vil arbejde, bør heller ikke æde« (2 Thess. 3, 10); 2) »Arbejde for dem, der kan arbejde, Medlidenhed for dem, der ikke kan det« (Klem. Rom.); 3) Hjælp bør ydes, saa det hjælper, — saaledes som Jesus uddelte Brødet, til de alle var mætte, og som den barmhjertige Samaritaner hjalp den slagne Mand, indtil han kunde hjælpe sig selv; 4) derfor hellere færre til Gavn end mange til liden Nytte; 5) og som Regel skal man ikke smaa hjælpe adskillige, der ogsaa faa Understøttelse fra det offentlige Fattigvæsen — thi derved letter man jo i Virkeligheden kun dette —, men hellere holde dem,

man tager sig af, borte derfra. Hermed er dog ikke udelukket, at M.n paa anden Maade end med Penge og Penges Værdi, nemlig med legemlig og aandelig Pleje, med Deltagelse og Raad, kan og tør understøtte dem, der faar kommunal Hjælp; thi ogsaa de hører jo Sognemenigheden til.

Saaledes som Forholdene naturligt har udviklet sig, omfatter en M.s Virksomhed ikke alene Pleje af syge og Uddeling af Hjælp til fattige, men enhver Forholdsregel, der kan bidrage til at holde Hjem og Personer oppe og derved fremme Menighedens timelige og aandelige Velfærd. Der maa skaffes Arbejde til arbejdsløse, Pladser til ledige Personer; abnorme Børn søges optagne i tilsvarende Anstalter, vildfarne Børn og unge i Pleje- eller Redningshjem. Diakonisser, som »gaar i M.«, har af sig selv taget saadanne »Bigninger« op, som at samle Ungdom i Pigemøder, Koner i Syforeninger eller Lappemøder, andre i Forældremøder og Familiemøder. Langt videre kan dette udvikles, naar der er rigeligt af frivillige Kræfter at regne med. Ja, ogsaa Brug eller Oprettelse af saadanne Anstalter som Vuggestuer (0—3 Aar), Asylr (3—7 Aar), Fortsættelsesasylr (7—14 Aar) og Børnehjem saa vel som af mindre Sygehjem og Alderdomshjem kan fuldt vel gaa ind under M.n, hvad enten Virksomheden saa finder Husrum eller ej i Menighedshjemmet, der staar som det ønskelige Midtpunkt og Udgangspunkt for hele M.n.s Virksomhed. Her vil da ogsaa findes et Centralstøt for Sondagsskole, Udbredelse af Blade og Skrifter, Kamp imod Drikfældighed («Blaa Kors») og Usædelighed («Hvide Baand») osv.

Dermed har vi, ligesom umærkeligt, nærmet os til det Omfang, som Prof. O. Holmström i sin udførlige Fremstilling af »Evangelisk-luthersk Församlingsvård« (Lund 1898) vil give Begrebet M., hvortil han dog ogsaa regner næsten hele baade Præstens og Lægfolkets Gerning, lige til Gudstjeneste og Husandagt. Selv om han teoretisk skulde have en vis Ret heri, vil det dog være praktisk at holde M.n indenfor den egentlige Diakonisk Grænser, altsaa indenfor det Omraade, hvor den timelige og legemlige Trang er det nærmeste Udgangspunkt for Menighedsarbejdet, svarende til Herrens egen Gerning overfor de syge, de hungrende og de sørgende, omend det inderste Formaal, ligesom for Herren selv, maa være en aandelig Paavirkning, der ogsaa bedst vil sikre Nytten og Varigheden af alle Forbedringer i de timelige Kaar. N. D.

Menius, Justus, Thüringens Reformator, f. i Fulda 13. Dec. 1499 (eller 13. Okt. 1494?), blev 1514 immatrikuleret i Erfurt, og allerede 1515 blev han Baccalaureus, 1516 Magister. Hans Onkel, Konrad Mutian, førte ham ind i Erfurter-Humanisternes Kreds, og han blev navnlig en god Ven af Camerarius (I, 463), der lærte ham Græsk. 1519 gik J. M. til Wittenberg og blev Melanchthons Discipel. Under Luthers Paavirkning blev han Reformationens Mand. Han blev Vikar i Mühlberg ved Erfurt, hvor han skrev en Kommentar til Ap. G., men opgav dog snart (1525) Præstegerningen for Skolevirksomhed. Under Bondekrigen fik Raadet i Erfurt ham til at overtage Præsteembedet ved St. Thomas, og han skrev en lille Bog om

Barnedaab og Fadderskab, Nadver og Beredelse til Døden. Efter Bondekrigen slog Raadet i Erfurt om og begünstigede atter Romerkirken. J. M. skrev da et Skrift mod Katolikernes Ordfører, Fransiskaneren Konrad Kling, til hvilket Luther føjede en Fortale. Striden med Kling bragte mange til at betragte J. M. som en Fredsforstyrrer, og 1528 foretrak han at gaa til Gotha, hvor han levede af Undervisning og Forfattervirksomhed. Sammen med Planitz, Melanchthon og Myconius visiterede han den thüringske Kreds, og efter Visitatsen blev han Præst og Superintendent i Eisenach. Som saadan var han med i flere Visitationer baade i Thüringen og Nabolaget (Schwarzburg, Naumburg); han kæmpede tappert mod Gendebærne, ordnede de kirkel. Forhold i Mühlhausen, var med i Marburg 1529 og i Schmalkalden 1537, i Hagenau og Worms og tog (1536) Del i Affattelsen af Wittenberger-Konkordien. Da Landgreve Filip af Hessen indgik sit Dobbeltægteskab, skrev J. M. et skarpt Skrift, der dog efter Luthers og Brücks Raad ikke blev trykt. 1532 udgav han en forkortet Udgave af Luthers lille Katekisme og oversatte bl. a. Luthers store Fortolkning til Galaterbrevet paa Tysk. Da Myconius døde 1546, blev J. M. hans Efterfølger, men han beholdt Eisenacher-Superintendenturen. Efter den schmalkaldiske Krigs Slutning bragte han Kone og Børn i Sikkerhed, og en Tid forlod han ogsaa selv Gotha. Han var med i Protesten mod Augsburg-Interimet (I, 170), og paa sine gamle Dage optog han Kampen mod Gendebærne og tog Del i de osiandristiske og majoritistiske (S. 144) Stridigheder (se Art. Osiander, A.). 1552 nedlagde han Superintendenturen i Eisenach paa Grund af Skrøbelighed, og 1556 tvang Forholdene i Gotha ham til ogsaa at opgive sit Embede dér. Han fandt Ly i Leipzig, hvor han blev Præst ved Thomaskirken. Dér forsvarede han sig imod Flacius's Angreb, men allerede 11. Aug. 1558 døde han (G. L. Schmidt, J. M., der Reformator Thüringens I—II, Gotha 1867).

Menken, Gottfried, tysk Præst, f. i Bremen 29. Maj 1768, kom 1790 som Student til Universitetet i Duisburg, hvor han modtog stærk Paavirkning af den reformerte Pietisme. Lidt efter lidt løste han sig dog ud af Pietismen og blev en afgjort Bibelteolog, stærkt paavirket af Bengel. 1793 blev han Hjælpepræst i Uedem ved Cleve, 1794—96 var han Præst for den tysk-reformerte Menighed i Frankfurt am Main, 1796—1802 Præst for den reformerte Menighed i Wetzlar. 1802 kom han til Bremen, først som anden Præst ved St. Pauli i Bremen-Neustadt, 1811 blev han Pastor primarius ved St. Martini. 1825 tog han sin Afsked. 1. Juni 1831 døde han. 1806 havde han giftet sig, men han og hans Hustru sympatiserede ikke og levede adskilte fra hinanden. M. var en af den Tids mærkeligste Prædikanter og som Teolog Tilhænger af en ejendommelig »teokratisk Skriftrealisme«, der røber stærk Paavirkning ikke alene af Bengel, men ogsaa af Oetinger (se d. Art.). Jvfr. C. H. Gildemeister, Leben und Wirken des Dr. G. M. I—II (1861); Brömel, Homilet. Charakterbilder (Leipzig. 1874) II, 85 f.

Menna, en af Jesu Forfædre (Lk. 3, 21).

Mennander, Carl Fredrik, sv. Ærkebiskop; f. i Stockholm af finske Forældre 19. Juli 1712,

Student i Åbo 1728, kom 1731 til Upsala, hvor han sluttede et fortløbt Venskab med Linné, blev 1735 Mag. i Åbo, 1738 Adjunkt i Filosofii, 1746 Professor i Fysik, s. A. blev han ordineret, 1757 blev han Biskop og Prokansler i Åbo. Med megen Nidkærhed sørgede han for at højne Skolevæsnet og for adskillige Forbedringer ved Universitetet. 1773 blev han Medlem af Bibelkommissionen og 1775 Ærkebiskop og Prokansler i Upsala. D. i Upsala 22. Maj 1786. Et af hans Søn, Overintendant Fredenheim, oprejst Marmorminde over ham, udført af Billedhuggeren Angelini i Rom, er en af Upsala Domkirkes største Prydelser. M. var en af sin Tids største Bogelskere og Bogsamlere. Hans store Brevskifte findes i kgl. Bibliotek i Stockholm. Emanuel Svedenborgs Paastand om, at han havde Medhold inden for det højere Præsteskab, siger ikke mindst til M. Det er sandsynligt, at denne i nogen Maade har opmunret Svedenborgs Kritik af Kirkelæren og ladet ham forstaa, at han holdt paa Fornuftens Ret til at dømme i teol. Spørgsmaal. Deraf forklares den Aabenhjertighed, hvormed Svedenborg taler til M. herom i et mærkeligt Brev af 1766, hvori han heftigt angriber Læren om Treenighed, Forsoning, Retfærdiggørelse osv. Man véd ikke, i hvilken Grad M. selv har delt disse Anskuelser. Det er rimeligt, at han, saa vel som andre af de sv. Kirkemænd, som Serenius og Benzelstierna, paa det Tidspunkt har stillet sig ganske sympatetisk overfor den nye Lære, der forkyndtes af Jesper Svedbergs som Videnskabsmand berømte Søn. Som Rigsdagsmand tilhørte M. »Hattene«. Den skarpe Formaning, som Præstestanden gav Dronning Lovisa Ulrika i Anledning af Sammensvergelsen mod Raadets og »Hattene« Ledere 1756, var forfattet af M. efter Samraad med Overhofprædikanter Schröder og Benzelstierna.

O. A.

Menneskens (ældre Form for Menneskets) *Søn, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*, er i Evangelierne Jesu Kristi hyppigste Selvbetegnelse. Det forekommer i de fire Evangelier ikke mindre end 80 Gange: hos Mt. 30, hos Mk. 14, hos Lk. 25, hos Joh. 11. Udenfor Evangelierne findes det kun én Gang, nemlig i den døende Stefanos's Mund Ap. G. 7, 56. Det bruges næsten ikke af andre end Herren selv; af Folket kun Joh. 12, 34, tilmed foranlediget ved Herrens Brug V. 23, og indenfor Menigheden kun Ap. G. 7, 56 (jvfr. Joh. Aab. 1, 13; 14, 14).

Hvad er Herrens Mening med denne Selvbetegnelse? Den forudsætter for det første, at han er virkeligt Menneske; Menneskesøn eller Menneskebarn kan ethvert Menneske kaldes. Men Menneskesønnen (med den bestemte Artikel) udhæver den ene til Forskel fra alle de andre, betegner ham som den, der er Menneske i enestaaende Betydning, det sande Menneske, i hvem Menneskevæsnet er kommet til sin fulde Virkeligørelse. Men hermed er Herrens Brug af Navnet endnu ikke tilstrækkeligt forklaret. Den viser umiskendelig tilbage til Menneskesøns-Skikkelsen Daniel 7, 13 (en, som en Menneskesøn), (Mt. 24, 30; 26, 64; 16, 27—28; 25, 31; jvfr. Joh. Aab. 1, 13; 14, 14). Daniel har i Synet set fire store Verdensrigers, fremstillede som fire Dyr; derefter ser han Gudsriget og den højestes hellige, der skulle regere

i det (V. 18. 27), fremstillede i en Menneskeskikkelse. Heri ligger for det første, hvad vi før fandt i Navnet selv: medens Verdensrigernes Væsen er at fremstille det dyriske i Mennesket, er det Guds Riges Væsen at bringe det sande menneskelige til Virkeliggørelse. Men der ligger mere deri. Vistnok behøver Menneskeskikkelsen ikke at betyde Messias som en fra de hellige forskellige Person. Men Overgangen dertil laa ganske nær; Repræsentanten for de hellige, som skulle regere i Guds evige Rige, er Kongen i dette Rige. Denne Overgang til messiansk Betydning kan først eftervises i »Billedtalerne« i Enoks Bog (Kap. 37—71), hvor Menneskesønnen hyppigt bruges saaledes. Mt. 16, 13—16 viser, at Navnet ikke for Herrens samtidige har været nogen gængs og umiddelbart forstaaelig Messiasbetegnelse; thi ellers vilde Herrens Spørgsmaal ikke være et Spørgsmaal, men selv indeholde Svaret. Paa den anden Side viser Joh. 12, 34, at Folket uvilkaarligt har forstaaet det som synonymt med Messias.

Naar Herren da fremdrager et blandt hans samtidige lidet kendt og lidet brugt Messiasnavn, og anvender det med saa iøjnefaldende Forkærlighed, kan det kun være, fordi det er ham en særlig tjenlig og indholdsrig Betegnelse for hans Person og Gerning. Dels udhævede det hans Kalds Universalitet i Mod sætning til alle jødiske partikularistiske Forestillinger: at det Gudsrige, i hvilket han er Kongen, vil omfatte den hele Menneskeslægt, at han ikke blot staar i Forhold til en enkelt Gren af denne, men er ethvert Menneske som saadan lige nær. Dels udhævede det særlig hans Menneskelighed og tilslørede hans Guddoms væsen, undtagen for dem, der ad aandelig Vej havde faaet Øjet opladt for hans overmenneskelige Herlighed. Det sidste forklarer, at det hverken i Aposteltiden eller senere vandt nogen ynderlig Udbredelse i hans Menighed, for hvem hans Guddomsherlighed ikke er noget tilsløret, men tværtimod træder i Forgrunden; men det passer fortrinligt ind i hans Tale om sig selv i hans Kæds Dage, og det rummer alt, hvad der karakteriserer Rigets Væsen og den Vej, han skulde gaa til Kongetronen. Han knytter til dette Navn sin Tale om, at Magten i Guds Rige er ham givet (Mt. 9, 6; 12, 8), men kun fordi han har paataget sig Fornedrelsen og Tjenergerningen (Mt. 8, 20; 20, 28); at Lidelsen og Døden er den eneste Vej til Sejren (Mt. 17, 9. 12. 22—23; 20, 18—19); at han tilsidst skal aabenbares i Herlighed (Mt. 10, 23; 16, 27—28; 19, 28; 24, 30, 26, 64); thi i Himlen er hans Udspring (Joh. 3, 13; 6, 62; jvfr. Dan. 7, 13).

I Mod sætning til denne Forklaring, der giver det gltstil. Udgangspunkt dets Ret, have andre nægtet denne historiske Tilknytning og med større eller mindre Vilkaarlighed villet forklare Navnet ved at presse dets Ordlyd fra en enkelt Side, saa at det skulde betyde enten (modern-filosofisk) det Urbillede, hvortil hele Menneskeslægtens Udvikling stræber hen, eller den, der lever i Sonnekærlighedens Trang til at frelse og herligere Mennesket. — Andre have vel villet hævde sig til G. T. som Udgangspunkt, men henvist til Ps. 8, 5—7, der uægtelig i Hebr. 2, 6f. udlægges om Jesus. Men Ps. 8 handler kun om Mennesket i Almindelighed,

baade i dets Ringhed og Højhed; vilde man sige, at dette kan overføres paa ham, i hvem Menneskets Idé er kommen til fuld Virkeliggørelse, fører det dog ikke videre end til det sande Menneske, hvilket aldeles ikke rummer eller udtømmer hele den nytestl. Brug af Navnet (Nösgen, Christus der Menschen- und Gottessohn, 1869; A. Andersen, Menneskets Søn, 1894). P. M.

Mennesket er i naturhistorisk Henseende det højest udviklede Pattedyr. Men til den legemlige Udvikling svarer tillige en Udvikling af Sjelelivet, som giver det en ganske særegen Plads i Tilværelsen. M. har Selvbevidsthed; dermed hæver det sig op over hele Dyrelivet. Det er ikke som et Dyr bundet til de enkelte Fornemmelser og helt afhængig af sine Drifter; som en lille Verden i sig selv kan det i sin Bevidsthed afspejle den hele store Verden og samle den for sit Blik som en Enhed, skønt det, udvortes set, kun er et enkelt Led af denne. Og idet det saaledes føler sig som en indre Enhed, som et Liv for sig, finder det sig ogsaa stillet overfor en særegen Opgave, som er givet med dets Væsen; det kan ikke være Menneskelivets Bestemmelse at være et uselvstændigt Led i Naturens store Proces, men derimod at udvikle paa fri, selvstændig Maade de Kræfter, som det raader over, idet det herved ledes af Tanken om et bestemt Formaal for hele Livet. I Tanken om et Formaal for Livet naar M. til klar Erkendelse af sig selv. Jeg er anlagt til noget, som det dog bliver min egen Sag at udføre. I denne Forening af Afhængigheds- og Frihedsfølelse er Menneskelivets Grundkarakter given. Den nærmere Maade, hvorpaa disse to Sider opfattes i Forhold til hinanden, angiver de forskelligeartede Grundopfattelser af Menneskelivet.

Hvad der er fælles for alle Opfattelser, er Anerkendelsen af den inderlige Forening af Sjel og Legeme i Menneskelivet; omend Forbindelsen mellem dem ikke kan forstaaes og vel aldrig bliver forstaaet, saa viser Erfaringen tilstrækkeligt, hvor stærkt de gensidige betinger hinanden. Dette viser sig fra Begyndelsen af gennem det individuelle Særpræg, som hvert enkelt M. bærer fra sin Fødsel af; allerede dette anviser hvert enkelt Individ en særegen Opgave. M. er ikke blot en Ener, men hver er noget for sig. Denne Ejendommelighed gælder det nu om at finde og gennem Karakterudviklingen, som navnlig fremmes ved at virke i et bestemt Kald, at udføre, saa der fremkommer en fast og fyldig Personlighed, der udgør en Enhed af det givne og det tilegnede.

Herom er alle enige. Men des større er Uenigheden, naar der gaas nærmere ind paa Sagen. For den hedenske Betragtning er den Afhængighed, hvorved Menneskevæsenet i sin Grund er bestemt, af en ret vilkaarlig Art. Der bliver da nærmest Tale om enten at resignere under den blinde Skæbnes Tilskikkelser eller i afmægtig Trods at hævde sin potenserede Selvfølelse. For Materialismen bliver Livet »en Døgnflues korte Leg, svævende over Evighedens og Uendelighedens Hav«, det vil sige, en Drøm om Storhed, uden tilsvarende Realitet. Den religiøse Betragtning ser i den givne Afhængighed mere end en udvortes, tilfældig Bestemmelse; den idealiserer Naturgrunden i M. og

lærer det at betragte dets givne Væsen med Ærefrygt. Paa særlig prægnant Maade er denne Tanke udtalt paa Aabenbarings Grund; det hedder paa Biblens første Blade, at Gud skabte M. i sit Billede. Der er heri indeholdt, at vort Væsen i sin dybeste Grund viser tilbage til den hellige Gud, hvorfra følger, at vi naar til det højeste Maal for Livet ved at gaa ud fra, hvad vi har faaet, og tillige er der hermed sagt, at vi hver for sig har faaet en evig Bestemmelse, der gør os til Guds Medarbejdere og derfor vil sikre os et evigt Udbytte af vort Liv. I Krdmmen er denne Tanke videre udviklet, og det er af Jesus i lige høj Grad betonet, hvor afhængige vi ere af Gud, og hvorledes dog alt kommer an paa os selv. Den evige, uendelige Værdi af et Menneskeliv er aldrig udtalt saaledes som hos Mt. 16, 26. Lk. 15, 1f.

F. C. K.

Menneskevordelse, Guds Søns, se Kristologi (II, 862).

Menno Simons, nederl. Præst, fødtes i Witmarsum i Friesland, rimeligvis 1492. 24 Aar gl. blev han Præst i det nære Pingjum, 1532 blev han valgt til Præst i Witmarsum. Som Præst forkyndte han efter sit eget Sigende en Tidlang Herrens Ord »uden Aand og Kærlighed«, og, som andre af de rom.-kat. Præster, var han hengiven til Drik og Spil. Han faldt imidlertid i Tvivl om den rom. Nadverklære og læste lutherske Skrifter. Snart kom han ogsaa i Tvivl om Barnedaabens Tillidelighed, og Gendøberne, der naaede til Witmarsum, vandt hans Sympati. Men den revolutionære Anabaptisme med dens Grusomhed og Flerkoneri og Tale om et jordisk Tusindaarsrige vakte hans Forargelse. 1534 skrev han et Stridsskrift mod Johan fra Leiden (først trykt 1627). I Beg. af 1536 bragte hans Medfølelse med de forfulgte Gendøbere, blandt hvilke der var mange alvorlige Kristne, ham til at nedlægge sit Præsteembede, og efter en Omvendelse, som han siden kalder sin Genfødelse, stillede han sig i Kristi Korsens Tjeneste og virkede som fri Evangelist i Friesland. I Dec. 1536 lod han sig gendøbe i Leeuwarden, og Obbe Philips, en af Melkior Hoffmanns (II, 443) Tilhængere, indviede ham med Haandspaalæggelse til Ældste (Biskop) for en lille Kreds af stilfærdige Gendøbere, der afskyede Ustyret i Münster. I de følgende Aar kunne vi ikke følge hans Spor; rimeligvis virkede han i Øst-Friesland og Groningen, men han var ogsaa i Amsterdam og Nord-Holland, i Limburg, Lübeck og Wismar. Han udgav flere Skrifter, bl. a. »Fundamentboek« (1539), en apologetisk Fremstilling af hans Grundtanker. Ifølge den er den nye Fødsel, ikke Daaben, det sande Kendetegn paa en Kristen; Nadveren er et Erindringsmaaltid om Kristi Forsoningsdød og en Formaning til Enighed i Guds Menighed. Men M. S. advarer i »Fundamentboek« tillige sine Venner mod at slutte sig til den syndige Kirke og raader til ubetinget at følge Kristi klare Bud og lysende Forbillede. 1544 mødtes han med den østfrisiske Superintendent, Joh. Laski (S. 25) til en Samtale i Emden om den rette Opfattelse af Kristi Menneskevordelse. I den følgende Tid opholdt M. S. sig ved Nedre-Rhinen, og 1549 flyttede han til Holsten; men han var idelig paa Rejser og døbte sine Tilhængere. Samtidig udviklede han sine Tanker

i en ny Række Skrifter. I ét forkastede han Edens Brug i verdslige Sager, i et andet Krigstjeneste; i et tredje hævdede han Bandets Nødvendighed for en kr. Menighed. Han kæmpede tappert for, at hans Kreds skulde være en Menighed »uden Plet og Rynke«, og Bandet blev brugt i den Grad iblandt hans Venner, at han endog tilsidst selv blev truet med Band, fordi han trods sin sædelige Alvor og ofte ret utæmmede Heftighed i de strenges Øjne var for mild. 13. Jan. 1559 døde han i Landsbyen Wüstenfelde, Vest for Oldesloe. Til en Ven, der tog Afsked med ham, sagde han: »Bliv ikke en Mennesketræl, som jeg har været det!« Hans Skrifter, der ere affattede i den Tids og de Egenes plattyske Omgangssprog (oostersche taal), vidne om hans store Gaver til at skrive jævnt om høje og vanskelige Ting; i personlig Omgang mærkede man baade hans Ydmyghed og hans Stivsind. Lidt efter lidt, navnlig i 17. og 18. Aarh., fik hans Bøger stor Betydning for dem, der sluttede sig til den stilfærdige Gruppe af Gendøberne. I Amerika udkom der 1876 en Udgave af M.'s Skrifter paa Tysk. Nu er Dr. S. Cramer sysselsat med en ny Udg. af M. S.'s Skrifter paa det oprindelige Maal (Biografer af M. S. ere skrevne af A. M. Cramer [Amstd. 1837], B. C. Roosen [Leipz. 1848] og Browne [Filadelfia 1853]). Vigtige Bidrag til hans Liv findes i »Doopsgez. Bijdr. 1864—1894«; en kortere Biografi af S. Cramer i »Realencyclop. für protest. Theol.« XII°).

Mennoniter eller Mennister kaldes de af Menno Simons (se ovenfor) paavirkede Gendøbere (II, 182). Fra 1536 begyndte Menno Simons og forskellige andre som »Ældste« at samle de nederl. og tyske Gendøbere til smaa Kredse, der vilde være »den rene Kirke«. I Slutn. af det 16. og Beg. af det 17. Aarh. dannedes der en Del mennonitiske Menigheder, som udtalte deres kr. Grundopfattelse i forskellige Bekendelser (»Oliegrenen« 1627; »Dordrechter-Bekendelsen« 1632). Mange Steder fik Socinianismen eller Pietismen Indpas hos M.n.e, der dannede flere Foreninger af Menigheder (Societeter), og 1735 oprettedes et teol. Seminarium i Amsterdam. Senere udgik fra M.n.e den saakaldte Teylerske Stiftelse (1778) og Selskabet »tot Nut van't Algemeen« (1784). Staten fritog dem for Edsaflæggelse, og indtil 1895 havde de Ret til, som andre Hollændere, at stille en anden til Krigstjeneste og derved selv slippe for denne. Efterhaanden samledes de gendøberske Kredse i Holland i det 1811 grundede »Algemeene Doopsgezinde Sociëit«, der nu omslutter 130 Menigheder med ialt 60,000 Medlemmer (o. 10,000 i Amsterdam), som have o. 125 Præster, der ere uddannede paa det teol. Seminarium i Amsterdam. De have haft betydelige Teologer (Hoekstra, de Hoop Scheffer [II, 459] og Sepp) og været virksomme for den ydre Mission især paa Java og Sumatra. Det kolige Forhold til Staten er opgivet. Flere Menigheder faa nu Statstilskud til deres Præsters Løn, og M. have været og ere Ministre, Rigsdagsmedlemmer og Borgmestre. De modtage i Reglen Daaben i en Alder af 18 Aar; Forudsætningen for dens Meddelelse er ikke Vedkendelse af en Tro, men sædelig Alvor og fromt Sindelag. De enkelte Menigheder, der have

Præster (Lærere) og Diakoner, ere helt selvstændige (independente). Bjergrædkenen er deres Lov, og de aflægge ikke Ed. Godgørelsen og den indre Hjælpsomhed er stor i de mennonitiske Menigheder.

Ogsaa udenfor Holland findes der M. I Aachen, Hamburg-Altona, Frederiksstad og andensteds i det tyske Rige er der endnu mennonit. Menigheder; indtil o. 1700 var der ogsaa saadanne i Glückstadt og Lübeck. I Rusland, navnlig i Guvernementerne Jekaterinoslav, Taurien, Warschau og paa Krim findes der en Del M. med et blomstrende Skolevæsen. Ogsaa i Schweiz er der M.; og 1770 byggedes i Germantown den første amerikanske Kirke for dem. Nu er der især i Pennsylvanien mange M. (114 Menigheder med 10,000 Nadvergæster). Baade i den gl. og i den nye Verden er der stor Forskel paa den mennonit. Krdms Lødhed; ved Siden af rationalistiske Menigheder findes der andre, som hyldte en afgjort bibelsk Ortodoksi. Der skal nu (1900) ialt være o. 250,000 M.: 60,000 i Holland, 18,000 i Tyskland, 1500 i Schweiz, 800 i Frankrig, 800 i Polen og Galicien, 70,000 i Rusland, over 80,000 i Fristaterne og 20,000 i Kanada.

Menologion er i den gr. K. Navnet paa den Legendesamling (*λόγος*, Fortælling), som, ordnet efter Maaneder (*μήν*) og Dage, indeholder Levnedstegninger af de Helgener, der mindes i Liturgien. Et M. er forskelligt fra et Menaion (se S. 223) derved, at det kun indeholder Helgenernes Liv og Lidelseshistorier, ikke Dele af deres Offitium, og i Modsetning til Synaxarier (se d. Art.) indeholder det kun Helgenlegender. Den bedste Udgave af M. skyldes Arkimandriten Sergios, der 1875—76 med Afbenyttelse af 500 gr. og slaviske Haandskrifter i Moskva med russisk Titel udgav *Calendarium orientale completum* i 2 Bd.

Menot, Michel, Fransiskaner i den første Halvdel af 16. Aarh., var Prof. i Paris og anset Prædikant. Mange tilskrive ham *Le miroir des Dames*, der paa Dronning Johannes Tilskyndelse blev skrevet af en Fransiskaner.

Mensa (Mensalgods) kaldes i Kirkeretten den Del af K.n.s Ejendom, der bruges til Underhold af K.n.s Tjenere eller til Kærlighedsgjerninger (*M. capitularis*, *m. episcopalis*, *m. pauperum*).

Mensing (Mensingk), en sachsisk Dominikaner, var en ivrig Modstander af Lutherdommen. 1497 traadte han ind i Domingos Orden og var 1514 Lektor i Ulm; senere boede han hos Paulinerne i Leipzig. 1526 blev han Hofprædikant i Dessau, og som saadan hjalp han Margrete af Anhalt med at modarbejde den luth. Paavirkning. 1530 var han med paa Rigsdagen i Augsburg, hvor han tog Del i Affattelsen af Confutationen (I, 545). Senere flyttede han til Frankfurt an der Oder og blev (før 1538) Viebiskop af Halberstadt. I den Egenkab var han til Stede ved Religionssamtalen i Worms 1541. Hans Dødsaar er ukendt. 1547 var han endnu i Live. Han skrev flere Skrifter mod Luther og Ref.

Mensurius, Biskop i Carthago, se I, 669 b.

Mentalreservation eller *reservatio mentalis* er et tvæst Forbehold, som man gør under Afgivelsen af en Erklæring, et Løfte eller endog en Ed; den bestaar deri, at man bevidner, hvad

sandt er, men fortier en Del af Sandheden, stundom den vigtigste Del deraf, saaledes at den, for hvem Erklæringen eller Løftet aflægges, faar en urigtig Opfattelse af den, maaske endog den helt modsatte af den, som han skulde have. M. kan ogsaa bestaa i Tvetydighed, Ambiboli, saaledes at den, der modtager Erklæringen eller Løftet, tager det i en anden Betydning, end den, der afgiver det. M. kan da holde sig til den ydre, formale Sandhed i den bogstavelige Ordlyd, medens den krænker den indre væsentlige Sandhed i Ordnes Mening. Den er derfor i Virkeligheden Bedrag og Svig og som al saadan sædelig forkastelig; finder den Sted overfor Retten, er den strafbar, og sker det ved Edsaflæggelse, bliver det Mened (se Art. Mened, S. 224).

Mest berygtet er M. bleven ved den Maade, hvorpaa Jesuiterne hævdede den og tog den i Forsvar. Et ubesindigt aflagt Løfte er man saaledes ikke pligtig at holde, thi da man ikke ret har tænkt over det, véd man jo ikke bestemt, hvad man har lovet, og har altsaa egentlig ikke lovet noget. Det samme gælder, hvis Omstændighederne have forandret sig efter Løftets Aflæggelse, thi da er Løftet jo ikke mere det samme, som det oprindelig var. Ligeledes hvis man selv kunde tage Skade af Løftets Opfyldelse, hvad man ikke havde tænkt paa, thi man kan ikke være pligtig at skade sig selv. Eller, hvis den anden Part senere er utaknemmelig eller endog ligefrem vil volde en ondtd, da er man heller ikke pligtig til at holde sit Ord, thi da fortjener den anden Part ikke, at man skal vise ham saadan Godhed. M. kan ogsaa anvendes ved Edsaflæggelse, dog tilraades her større Forsigtighed, fordi retsligt Ansvar kan gøres gældende. Men det er tilladt at formaa en anden til at aflægge falsk Ed, naar han blot selv tror, at det, som han sværger paa, er sandt, thi i saa Tilfælde aflægger han jo ikke falsk Ed. — Hele denne Anvendelse af M. og Forsvaret derfor er ganske i Overensstemmelse med Jesuiter-Moralen, der løsrøver Handlingens ydre Form fra det indre Sindelag og underkaster de moralske Spørgsmaal en udelukkende juridisk Behandling, ved hvilken da Ordene drejes og vendes med en behændig Dialektik i modsat Retning af den, hvori de naturlig maatte forstås. Fra protestantisk Side har derfor Jesuiterens Lære om M. ligesom om Probabilismen og Handlingens Intention været Genstand for skarp Kritik og Satire (H. Scharling, Jesuiterens Lære om at elske Gud og holde sit Ord. En polemisk Pjece, 1873).

H. S.

Menzel. 1) Karl Adolf M., Historiker, f. i Grünberg i Schlesien 7. Dec. 1784, studerede Teologi i Halle, blev Lærer i Liegnitz og Breslau og underviste der blandt andre den senere Kejser Wilhelm I, der som Prins opholdt sig i Breslau. 1814 blev K. A. M. Prorektor ved Elisabeth-Skolen i Breslau og Bibliotekar ved det Rhedigerske Bibliotek; 1824 blev han Konsistorial- og Skoleraad i Breslau og styrede som saadan Provinsens Skolevæsen. Han døde 19. Aug. 1855. I sit Hovedværk: »Neuere Gesch. der Deutschen von der Ref. bis zur Bundesakte« (12 Bd., Breslau 1826—48; 2. Udg. 1854—55) er han, i sin Iver for at være retfærdig,

ofte bleven meget ubillig over for Ref., og flere af hans Ytringer gaa igen i rom.-kat. Angreb paa denne. Hans sidste Skrift var: »Staats- og Religionsgesch. der Königreiche Israel und Juda« (Breslau 1853). Af hans Efterladenskaber udgav H. Wuttke: »Religion und Staatsidee in der vorchristl. Zeit« (Leipzig 1872). — 2) **Wolfgang M.**, tysk Literat, f. 1798 i Waldenburg i Schlesien, studerede Historie og Filosofi i Jena og var med, da Burschenschaft blev dannet, hvorfor han maatte flygte til Schweiz. Der blev han en begejstret Discipel af »Fader Jahn«, og en Tidlang levede han som Lærer i Turnkunst. 1824 vendte han tilbage til Tyskland og slog sig ned i Stuttgart, sysselsat med literære Arbejder. Som Medlem af den württembergske Landdag optraadte han først som liberal, siden som ivrig konservativ, og i en lang Række Skrifter kæmpede han mod Goethe-Forgudelsen, »det unge Tyskland« og Rationalismen. Ogsaa han manglede Blik for Ref.s Ret, hvorfor han ofte udtalte sig skarpt og saarende om den og dens Mænd. Han døde 1873. Blandt hans Skrifter maa især nævnes: »Kritik des modernen Zeitbewusstseyns« (Frankf. 1873²). Hans Søn K. M. udgav 1877 hans »Denkwürdigkeiten«.

Menæzer, se Menalon.

Meonotal, Søn af Otniel (1 Kron. 4, 14).

Merab, Sauls ældste Datter (1 Sam. 14, 49). Hun var af Saul lovet David til Hustru, men blev givet til Adriel fra Mehola (1 Sam. 18, 17 f.). I et andet af Kildeskrifterne fortælles om, hvorledes David vandt sig Mikal, Sauls yngste Datter (1 Sam. 18, 20 f.). De 2 Beretninger supplere hinanden; det af Saul givne Løfte (17, 25) maatte naturlig gælde Kongens ældste Datter. I 2 Sam. 21, 8 er Mikal en gl. Tekstfejl; der bør med Lukian og Pesh. læses Merab. Hendes 5 Sønner faldt alle som Ofre for Sauls Blodsskyld mod Gibeoniterne.

Meraja, efterkælsk Præst af Serajas Hus (Neh. 12, 12).

Merajot. En af Arons Efterkommere (1 Kron. 5, 32 [6, 6], 6, 37 [6, 52], 9, 11; Esra 7, 3; Neh. 11, 11). I Neh. 12, 15 er M. en Fejskrift for Meremot.

Merari. 1. Ved Siden af Gerson og Kahat er M. den 3. Hovedafdeling af Leviterne. M. nævnes som den 3. af Levi Sønner (1 Mos. 46, 11; 2 Mos. 6, 16; 4 Mos. 3, 17 osv.) og havde Sønnerne Mahli og Musi (2 Mos. 6, 19 osv.). Merariterne omtales oftere i det præstl. Kildeskrift (P) og i Kron. (4 Mos. 3 og 4; 1 Kron. 5, 27 f.; [6, 1 f.], 9, 14, 15, 6, 17, 23, 6, 21, 24, 26 f., 25, 3 [Jedutun]. 26, 10, 19; 2 Kron. 29, 12); jvfr. Neh. 11, 15, 17, og Esra 8, 18, 19. Merariterne Byer (i Sebulon, Gad og Ruben) nævnes Josva 21, 7, 34—40. Sangeren Jedutun eller Etan hørte til M. (1 Kron. 6, 29 [44], 15, 17). — 2. Judits Feder (Judith 8, 1).

Mercator, Marius, se S. 178.

Mered, en Judæer (1 Kron. 4, 17).

Meremot. 1. En Præsteslægt, der nævnes i den efterkælske Tid (Esra 8, 33; Neh. 3, 4, 21, 10, 6 [5], 12, 3 [ogsaa V. 15, hvor »Merajot« er en Fejskrift). — 2. En af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 36).

Meres, en af de 7 høje Fyrster i Xerxes's Omgivelser (Ester 1, 14).

Meriba, se Massa og Meriba.

Meriba'al, se Meshboset.

Meribot-kades, se Massa og Meriba.

Merivale, Charles, eng. Præst og Historiker, f. i Bloomsbury, London, 8. Marts 1808, studerede i Cambridge, hvor han 1833—48 var Fellow i St. Johns College. 1834 blev han præsteviet, 1862 var han Hulsean Lecturer, 1864—65 Boyle-Lecturer (*The Conversion of the Roman Empire* og *The Conversion of the Northern Nations*), 1865—66 Kapellan hos Underhusets Speaker. 1848—70 var han Præst i Lawford i Essex. Sidst i Dec. 1869 blev han Dean i Ely. Han døde 1893. I teol. Henseende har han karakteriseret sig selv som Tilhænger af »the Church of the Revolution — the platform of Tillotson and Burnet«. Hans Hovedværk er *History of the Romans under the Empire* (I—VII, 1850—62; ny Udg. I—VIII, 1885). Bl. hans andre Skrifter maa mærkes: *St. Paul at Rome* (1877); *Conversion of the West* (1878) og *Four Lectures on Epochs of Early Church History* (1879).

Merle d'Aubigné, Jean Henri, f. i Aux-Vives ved Genève 1794, nedstammede fra en fra Frankrig fordreven Hugenotfamilie. Han studerede Teologi i Genève, hvor han 1817 ved R. Haldane (II, 331) blev draget ind i Opvækkelsen. S. A. deltog han i Reformationsfesten paa Wartburg, hvor Tanken om at skrive Ref.s Historie opstod hos ham. Han hørte Schleiermacher, de Wette og Neander, af hvilke især den sidste paavirkede ham stærkt. Fra 1819 var han Præst for den fr. Menighed i Hamburg, fra 1823 for den i Bruxelles, hvor han tillige var Hofpræst, indtil Belgien 1831 skiltes fra Holland. Han blev derefter Prof. ved den af det evang. Selskab stiftede Præsteskole i Genève (II, 186), hvor han læste over Kirke- og Dogmehistorie, Symbolik og praktisk Teol. Tillige virkede han som Præst, og da Statskirken forbød ham at bestige dens Prædikestole, samlede han en uafhængig Menighed, som 1849 sluttede sig til Frikirken. Han tog Del i mange kirkl. Forhandlinger; under Striden i Anledning af den liberale Prof. E. Schérsers Afskedigelse optraadte han saaledes i to Lejligheds skrifter som Talsmand for den strenge Ortodoksi (*Autorité des Ecritures inspirées de Dieu; Témoignage de la Théologie, ou le Biblicisme de Neander*, begge Genève 1850). Hans Hovedværker ere: *Histoire de la Réformation au XVIe siècle* (den luth. Ref.), I—IV, Paris 1835—47, ny Udg. i 5 Bd. 1861; *Histoire de la Réformation en Europe au temps de Calvin*, I—VIII, Paris 1862—78; *Le Protecteur, ou la République d'Angleterre aux jours de Cromwell*, Paris 1848; *Trois siècles de lutttes en Ecosse, ou Deux rois et deux royaumes*, Paris 1850, overs. af C. M. Eckhoff under Titlen: *To Konger og to Kongeriger*, Bergen 1873. Disse Værker udmærke sig ved selvstændig Behandling af Stoffet og en livlig Fremstilling; men denne er stærkt præget af Forf.s subjektive Anskuelser. Hans Reformationshistorie er oversat paa Engelsk og har været meget yndet i Skotland, Amerika og blandt Dissenters i England. Han døde 1872 (J. Bonnet, *Notice sur la vie et les écrits de M. d'A.*, Paris 1874). C.E.F.

Mermillod, Gaspard, Kardinal, f. i Carouge ved Floden Arve (Kanton Genève) 22 Sept.

1824. Han gik i Skole i Genève, studerede Teologi og Filosofi i Chambéry, blev præsteviet 1847 og virkede først ved Kirken St. Germain i Genève. I Genève udgav han *Observateur catholique* og *Annales cath. de Genève*, og i 1850-Aarene rejste han rundt i Frankrig, Italien og Belgien for at indsamle Penge til Ophbyggelse af en ny Kirke (Notre Dame) i Genève. 1859 var Kirken færdig, og 1864 blev M. Præst ved den. S. A. udnævnte Pius IX ham til Viesbiskop og Generalvikar hos Biskop Marilley af Lausanne-Genève, med Titlen Biskop af Hebron i. p. Da Carteret havde overtaget Styrelsen af Genève, udbød der en Kulturkamp, under hvilken M., der førte et udfordrende Sprog over for Regeringen, 1872 blev erklæret for afsat som Generalvikar og Præst. Da Pius IX derpaa (1873) udnævnte ham til apost. Vikar for Genève, blev han udvist af Byen, indtil han vilde give Afkald paa Udoøvelsen af de Funktioner, som Pius IX havde betroet ham. 17. Febr. 1873 bragte Politiet ham over Grænsen, og han tog da Bolig i Voltaire Ferney. 1870 var han til Stede paa Vatikaner-Konciliet som en ivrig Forkæmper for Ufejlbaheden. 1881 gjorde han en Rejse til Sverig, Norge og Danmark og holdt Konfirmation i Apsgars-Kirken i Bredgade i Kbhvn. 1883 blev han af Leo XIII udnævnt til Biskop af Fribourg i Schweiz og begyndte straks at virke for Oprettelsen af et rom.-kat. Universitet i denne By. Til Løn for hans energiske Virksomhed rakte Leo XIII ham 1890 Kardinalhatten med Ss. Nereo og Achilleo som Titelkirke. 23. Febr. 1892 døde han i Rom (E. de Mirecourt, Mgr. M., Paris 1870; G. Félix, S. E. le Card. M., Paris s. a.).

Merodak, den babylonske Gud Marduk (ogsaa skrevet Maruduk). Foruden i Jer. 50, 2 forekommer i Biblen M. i Navnene Merodak-baladan (= Marduk-(a)bal-iddin o: Marduk skænkede en Søn) og Evil-merodak (= Amël-marduk o: et Menneske, der tilhører Marduk), ogsaa i Navnet Mardokai. Hans Tilnavn Bêl fortrængte efterhaanden Navnet Marduk, som er den, der menes ved »Bêl« i Jes. 46, 1. Jer. 51, 44 og i det apokryfe Tillæg »Bêl og Dragen«.

Efter sin Naturbetydning er Marduk Morgensolens og Foraarssolens Gud; den babylonske Nytaarsfest i de første Dage af Foraarsmaaned Nisan er Marduks Hovedfest. Oprindelig har Marduk ikke været øverste Gud (Bêl), men blev det i Egenskab af Babels Skyts-gud. Da Babel fra Hammurabis Tid (o. 2300 f. Kr.) fik Overherredømmet, steg ogsaa Marduk til Forrang blandt Guderne og bærer Titlen »Himmels og Jordens Konge«. I den babylonske Kosmogoni er det Marduk, der ene blandt Guderne vover Kampen med Uhyret Tiamat og fælder hende. Han er Verdens Bygmester. M.s Hovedtempel var Esagila i Babel. I blandt alle Guderne i det babylonske Pantheon er Marduk-Bêl den, der kommer de israelitiske Udsagn om Jahve nærmest, men Profeternes paa anførte Steder nævnte Udtalelser vise tilstrækkelig Bevidstheden om Israels Herres absolute Væsensoverlegenhed. I Jer. 50, 2 nævnes Marduk ved Siden af Bêl, medens Reglen er, at Navnene identificeres; dog have ogsaa de assyr. Indskrifter undertiden den samme Sondring. L. G.

Merodak-baladan, Konge i Babel (Jes. 39, 1),

I 2 Kong. 20, 12 er Navnet fejlagtig skrevet Berodak-baladan. Det er den i Kileskriften omtalte Marduk-(a)bal-iddin (o: Marduk skænkede en Søn). M. var Konge over Kaldæerne i Sydbabylonien i Riget Bêt Jakin. Under de urolige Forhold i Begyndelsen af Sargons Regering bemægtigede M. sig Babel og var fra 721—709 f. Kr. Konge af Babel. Det lykkedes ikke straks Sargon at fordrive M., der støttede sig til Elam; men efter en Række Kampe paa andre af det assyr. Riges Grænser vendte Sargon sig endelig mod ham og fordrev ham baade fra Babel og hans Hjemland. Efter Sargons Død (705) høres atter om M., der igen bemægtigede sig Herredømmet over Babel (704/3), men allerede efter et halvt Aars Forløb paa ny fordreves af Sankerib. Derefter har han ikke mere naaet at bestige Babels Trone, men ogsaa efter hans Død vedblev hans Søn Kampen mod Assyrien. Den i Jes. 39 (2 Kong. 20) omtalte Forbindelse mellem M. og Kong Hiskia af Juda kan neppe henføres til hans kortvarige 2. Ophold i Babel, hvor det for Hiskia var altfor voveligt at indlade sig med ham. Sandsynligvis har M. mod Slutningen af sin første babylonske Regeringsperiode sæt sig om efter Forbundsstæller; vi have da Tidspunktet o. 712, i de nærmeste Aar før Sargons Angreb paa Asdod, der skete 711. L. G.

Merom. Ved »M.s Vand« var det Kongerne i det nordl. Kana'an led et stort Nederlag imod Josva og Israelitterne (Josva 11, 5—7). I Almindelighed identificeres »M.s Vand« med den nuværende Hulesø (Bahelret el-hûle), der gennemstrømmes af Jordan N. for Gennesaret Sø. Hulesøen er identisk med den hos Josefs omtalte Semak-Sø. Paa Sletten ved det vestlig for Søen liggende Hasor vandt Makkabæerne Jonatan en Sejr (1 Mak. 11, 67 f.). Kamppladsen ved »M.s Vand« maa ogsaa i Josva 11 have været i Nærh. af Hasor, Jabins Kongestad. Dog er det paa-faldende, at der kun tales om M.s »Vand« (mê) i Stedet for at bruge Ordet Sø (jam), hvis en saadan mentes, og Josefs har ikke tænkt paa Hasorsletten, men et Punkt noget derfra nær ved Kedes. Flere nyere opgive derfor Identificeringen af »M.s Vand« og Hulesøen. Mârûn er-râs et Par Mil V. for Hasor er et af de Punkter, hvor M. muligvis kan søges. L. G.

Meronot, ukendt By, sandsynligvis i Nærh. af Gibeon og Mispa paa Grund af Neh. 8, 7, hvor en Meronotil nævnes. Ogsaa i Krøn. 27, 30 omtales en saadan.

Meros (Meroz), ukendt By. Det ses af Dom. 5, 23, at den maa have ligget i Nærh. af Stedet for den i Dom. 5 omtalte Kamp. Modsætningen til V. 24 gør det sandsynligt, at M.s Indbyggere have haft en gunstig Lejlighed til at spærre Vejen for de flygtende Kana'anæere. Byen forsømte sin Pligt mod Folkets Sag, og uden Tvivl er den udtalte Forbandelse bragt til Udførelse paa den. Landsbyen Murasas N. for Belsân er for langt borte til at kunne være M., saa meget mere som Kana'anæernes Flugt neppe er gaaet henad Jordan til.

Merran. Nævnes kun Bar. 3, 23 og er uden Tvivl en Fejlskrift for Medan eller Midian; jvfr. Hab. 3, 3, 7. L. G.

Merawin, Rulman, se Rulman Merawin.

Merx, Ernst Otto Adalbert, tysk Teolog, f. i Bleicherode 2. Nov. 1838, studerede i Mar-

burg, Halle og Berlin, blev 1865 Privatdocent og 1869 extr. teol. Prof. i Jena, 1869 Prof. ord. i semit. Sprog i Tübingen, 1873 Prof. ord. i Teol. i Giessen, 1875 Prof. ord. i Teol. i Heidelberg og Meddirektor af det teol. Seminarium. Bl. hans Skrifter maa mærkes: »Bardesanes von Edessa« (1863); »Das Gedicht vom Hiob« (1871); »Die Prophetie des Joël« (1879); »Die 4 kanon. Evang. nach ihrem ältesten bekannten Texte, I—II (1897—98 og 1902).

Mesa, se Mesha.

Mesa-Stenen, se Mesha-Stenen.

Mesahab, edomitisk Personnavn (1 Mos. 36, 39).

Mesak. En af Daniels 3 Venner, hvis jød. Navn Misael forandredes til M. (Dan. 1. 7 osv.).

Mesalot (1 Mak. 9, 2), sandsynligvis »Klippe-trappen« op til Kalkstenskulerne ved Arbela (Irbid), V. for Gennesaret Sø.

Mesek. Folkene M. (LXX: Mosok) og Tubal nævnes 1 Mos. 10, 2 og oftere sammen. Det er de hos gr. Forfattere nævnte Mosker og Tibarener S. Ø. for det sorte Hav. De omtales i Kileskriften som Musku og Tabal og ses at have strakt sig langt videre i det nordvestl. af Lilleasien end i senere Tider; i Slutn. af 12. Aarh. f. Kr. truede de Landet Kummuh N. Ø. for Syrien omkring Evfrat (Kommagene). Deres Konge Mitā var paa Sargons Tid (722—705 f. Kr.) en farlig Nabo af Assyriens og angreb Kilikien. Han identificeres af nogle med den fra Grækernes Overlevering bekendte Konge Midas af Frygien. M. er i Heseekiels Profeti Kap. 38, 39 et af Hovedfolkene i Gogs Hære. Jvfr. ellers Hes. 27, 13, 32, 26 og (?) Ps. 120, 5. — I 1 Krøn. 1, 17 nævnes et aram. M., hvor 1 Mos. 10, 23 har Navnet Mas, se dette. L. G. Meselemlja. En koraitisk Levitfamilie af Tempelvagten (1 Krøn. 9, 21, 26, 1); kaldes i 1 Krøn. 26, 14 Selemja, i 1 Krøn. 9, 17, 19, 31 Sallum og i Neh. 12, 25 Mesullam.

Mesesabel. 1., 2., 3. (Neh. 3, 4, 10, 20 [21], 11, 24). Muligvis et og samme efterreksilske Familienavn. Forstaas det som Personnavn, maa i ethvert Fald de 2 førstnævnte Steder holdes ud fra hinanden.

Mesha (Mesa). 1. Konge i Moab, se Mesha-Sten. — 2. En Søn af Kaleb (1 Krøn. 2, 42), Grundlægger af Byen Sif. LXX læser i Stedet for M. »Marisa«. — 3., 4. Af anden Etymologi er M. i det benjaminitiske Navn M. (1 Krøn. 8, 9) og i det 1 Mos. 10, 30 nævnte geograf. Punkt M. paa de joktanidiske Araberstammers Nordgrænse. Blandt Formodningerne om dette sidste kan nævnes Rettelse til »Massa«, Navnet paa en af de ismaelitiske Stammer (1 Mos. 25, 14).

Mesha-Stenen er Navnet paa en i Aaret 1868 i det gamle Moab funden Basaltsten med en længere Indskrift fra det 9. Hundredeaar f. Kr. Desværre blev den ødelagt af Beboerne, inden dens Køb var gaaet i Orden, saa at det kun lykkedes at redde nogle Brudstykker deraf. Dog var der heldigvis i Forvejen paa Clermont-Ganneaus Foranstaltning taget et Aftryk af den, som trods sin Mangelfuldhed muliggjorde en Ordning af de bevarede Fragmenter og en delvis Udfyldning af Hullerne. Brudstykkerne og Aftrykket bragtes til Paris, hvor de opbevares i den asiatiske-arkæologiske Samling i Louvre.

Skønt Indskriftens Ægthed endnu stadig er Genstand for enkelte Angreb, tale dog baade sproglige og historiske Grunde saa bestemt derfor, at den vel kan betragtes som sikker.

Indskriftens Indhold er en Opgrengning af den energiske Kong Meshas store og gode Handlinger. Dens Interesse ligger først og fremmest i dens nøje Berøring med det gamle Testamente. Men netop her frembyder den i historisk og kronologisk Henseende en Del Vanskeligheder, som man vel har søgt at overvinde ved forskellige Hypoteser, men som dog synes at tyde hen paa, at de glestl. Beretninger om Forholdet mellem Moab og Israel paa Omridernes Tid maa modificeres noget (M. Lidzbarski's »Handbuch der nordsemitischen Epigraphik« 1, 35 f. og den dér (under Mærket *Me*) anførte Literatur, samt Lidzbarski's »Ephemeris« 1, 1 f., 143 f., 278 f. Den bedste Udgave er Smend u. Socin, Die Inschrift des Königs Mesa von Moab, 1886. Nogle nye Tydninger ere formulerede af F. Praetorius i »Zeitschr. d. deutsch. Morgenl. Gesellschaft« 59, 33 f.). Fr. B.

Mesillemit, se Mesilemit.

Mesillemit. 1. En eframitisk Øverste (2 Krøn. 28, 12). — 2. En Præst (Neh. 11, 13), i 1 Krøn. 9, 12 kaldet Mesilemit.

Mesobab, en Øverste af Simeons Stamme (1 Krøn. 4, 34).

Mesobaja (1 Krøn. 11, 47). Dette Navn indeholder vist en Tekstfejl og maa betragtes som uklart.

Mesopotamien, se Assyrien, Babylonien og Aram.

Mesrob (Mjesrob eller Mjesrop; ogsaa kaldet Mashtoz), Grundlægger af den armeniske, kr. Literatur og, efter hvad der almindeligt fortælles, tillige Opfinderen af det armeniske og det georgiske Alfabet, fødtes o. 450 i en lille By i den armeniske Provins Taron. M. lærte tidlig Gr. og erhvervede sig tillige gode Kundskaber i det persiske Sprog, hvorpaa han i en ung Alder blev Sekretær hos den armeniske Katholikos eller Patriark, Narses den store. Efter dennes Død beklædte han i 7 Aar den ansete Stilling som Statssekretær hos Kongen, først hos Vramshapuh. Men misfornøjet med Forholdene og Armeniernes sædelige Liv, trak han sig tilbage fra sine Stillinger, gik i Kloster og virkede derpaa en Tidlang som Missionær i en Egn af Armenien, hvor der var mange Hedninger. I Armenien var i den Tid Syrisk det hellige Sprog ved Gudstjenesten. Til Landets Sprog havde man endnu ikke nogen passende Skrift, og de hellige Bøger vare følgelig ikke tilgængelige i Modersmaalet. M. raadete Bod herpaa, hedder det, ved at opfinde den armeniske Skrift ved Omdannelse af gr. Bogstavtegn og ved Bogstavrækkens Udvidelse ved Tegn hentede fra andre Kilder. Da dette blev kendt i Nabolandene, Georgien og Albanien, hvor man heller ingen passende Skrift havde, bad man ham om at opfinde en Skrift, der passede sig for det georgiske Sprog, hvilket Hverv han derpaa, efter hvad der fortælles, lykkeligt udførte. M. vendte derefter tilbage til Armenien, hvor Perserne dengang arbejdede paa Fortrængelsen af Krdmnen og Indførelsen af Zoroasters Lære. Han oversatte her i de følgende Aar sammen med Patriarken Sahak (Isak) hele Biblen paa

Armenisk fra Syrisk. Da der tilsidst udbød blodige Forfølgelser i Øst-Armenien, forlod M. og Sahak den persiske Del og tog Ophold i den under Konstantinopel staaende mindre vestlige Del af Armenien. Men her følte han sig heller ikke tilfreds. Man tillod ham ikke at anlægge Skoler, og heller ikke vilde de herskende Byzantinerne anerkende Sahaks Højhed over de armeniske Kr. i denne Del af Armenien; de skulde staa under Erkebispens af Kæsarea i Kappadokien. Da den værste Forfølgelse var forbi, vendte Sahak tilbage til Øst-Armenien; M. fulgte ham senere. I de følgende Aar arbejdede M. med Iver paa Omplantningen af den syriske Literatur i armenisk Jordbund gennem Oversættelser, hvorfor han sendte forskellige af sine Elever til Mesopotamien, Syrien og Ægypten for at erhverve eller afskrive syriske Haandskrifter, som derefter af dem oversattes paa Armenisk. Da Patriarken Sahak døde 9. Sept. 540, blev M. hans Efterfølger, men allerede 941 døde han, i en høj Alder. Man har en armenisk Biografi af M. forfattet af Goriun, men den er meget udsmykket og indeholder mange Overdrivelser. Nogle Taler og Hymner, der ere bevarede, antages at stamme fra M. V. S.

Messalianere hed en mystisk fanatisk Sekt, der ved Midten af 4. Aarh. traadte op i Syrien, Mesopotamien og Armenien som Tilhængere af Eneboerlivet. De vilde ikke arbejde, men føre et Liv i Bøn og tiltigte sig det daglige Brød. De kaldes ogsaa Evketer, Evkiter, Evfemiter og Korevter. Senere smeltede de sammen med Pavlikianerne og de nye Manikæere (S. 161).

Messe. Ordet M. stammer fra det lat. *missa*, der af Isidor af Sevilla forklares = *missio* (=: Bortsendelse); med det betegnes den Del af Gudstjenesten, der følger efter Katekumenernes Bortsendelse (med Ordene: *Ite, missa est!*). Tidligere opfattede man *missa* som Tilæggsform og Forkortelse af: *missa est concio* (Forsamlingen er hævet). Efter den rom.-kat. Teolog, Odilo Rottmanners grundige Undersøgelser (i »Theol. Quartalschrift« for 1889) er det imidlertid blevet almindeligt at tage *missa* som et Navneord = *missio*, hvad enten nu dette bør forstaas som et Udtryk for »Bortsendelse« (se ovenfor) eller som ensbetydende med en offentlig Ydelse, der gælder Menigheden (= *levroupyia*). Det første er vist det sandsynligste. Om Gudstjenestens Deling i *m. catechumenorum* og *m. fidelium* og om Udviklingen af den rom. Messe se Art. »Gudstjeneste« (II, 293). —

Den rom. K. skelner mellem forskellige Slags M.r. Med Hensyn til Tiden er der Forskel paa *missæ de tempore* (=: Son- og Festsdagsm.), *missæ de sanctis* (=: Helgendagsm.), *missæ votivæ* (=: M.r. der læses for Opfyldelsen af Ønsker, som næres af hele K.n, enkelte Menigheder eller Stifter [t. E. om Ophør af Tørke, Krig, Pest osv.]; ved Kejserkroninger og Pavevalg] eller af enkelte Personer [t. E. ved Bryllupper, Fødselsdage osv.], eller til Ære for enkelte Mysterier [Treenigh., den H.A., Englene] eller endelig *missæ pro defunctis* (=: Rekviem-, Sjelø- og Dødem.r.). Disse forskellige M.r. faa en forskellig Karakter ved deres Bønner, Antifoner og Læsestykker. — Med Hensyn til Højtideligheden skelner man mellem: højtidelige M.r. (*missæ solemnes*), til hvilke der udkræves Assistance af flere Klerikere (Diakon

og Subdiakon), Sang, Røgelse og flere Alterlys; sungne Messer med Sang af Præst og Kor, men uden Assistance og Røgelse; stille Messer (*missæ bassæ, secretæ, lectæ*), der holdes uden al Højtidelighed; de kaldes ogsaa ofte Privat-m.r.

Messebøger, se Missale.

Messekanon (*canon missæ*), se II, 295.

Messeoffer, se Nadverlære.

Messtjenere, se Ministrant.

Messias er i Joh. 1, 42; 4, 25 Gengivelsen af det hebr. Maschiach, som sædvanligvis i det n. T. efter den gr. Oversættelse er gengivet ved Kristus, i Evang. almindeligt med Kendeordet, den salvede, i Brevene oftest som Egennavn, føjet til Jesus. Ordet er Udtryk for, at den, der benævnes med det, er blevet salvet, indviet gennem Salvingen til sin Stilling, og bruges i det gl. T., foruden om Ypperstepræsten og Profeten, i fremtrædende Grad om Israels Konge (Ps. 2, 7; 28, 8 o. fl. St.); han er Herrens Salvede. Efter Sauls Fald er det David og Davids Sønner, der bære dette Navn, indviende, som de bleve til at herske paa Sion (1 Sam. 10, 1; 16, 13; 1 Kong. 1, 39 osv.); men særlig bliver i Tidens Løb den forfættede Davids Søn nævnet med M.navnet (Dan. 9, 26; Ps. 2, 2); han er den salvede, som Folket forventer, og som skal føre det til den forfættede og forventede Herlighed.

Grundlaget for Udformningen af denne i Israels Historie ejendommelige Skikkelse er Fremkomsten af Kongedømmet, først ved Saul og, efter hans Forkastelse, ved David. Længere tilbage ligger en anden Forudsætning, som her ikke maa overses. Det er den sikre Forvisning, der lever i Folket, om en særegen lys og herlig Fremtid, der i »Slutningen af Dagene« skal oprinde for det, og i hvilken det skal faa mangfoldig Bod for alt det, som det i Tidernes Løb har lidt. Saa stærk er denne Forventning, at selv i Tider, i hvilke det ser allermørkest og mest haabløst ud, enten paa Grund af andre Opløsthed eller paa Grund af overhængende Fare udefra, vedbliver den at hævide sig; gaar end Folket til Graden, skal dog en Rest frelses og opleve den store Herlighed. At denne Forventning saaledes vedblivende lever sit stærke Liv og endnu viser sig kraftigt dybt inde i den nye Pagts Tid, har sin Grund i det særegne Forhold, som fra Stammefædrenes Tid bestaar mellem Israel og den almægtige Gud: han er Abrahams og Isaks og Jakobs Gud, og Folket er hans Folk (2 Mos. 3, 6; 4, 22). Der ligger Forjættelser i Slægten fra endnu tidligere Tid (1 Mos. 3, 15; 9, 26, 27); men først ved Abrahams Udvælgelse begynder de at faa fastere Skikkelse (1 Mos. 12, 2, 3) ved at knyttes til Hovedet for et fremtidigt Folk og til en enkelt Stamme af dette Folk (1 Mos. 49, 10). Ved Udgangen af Ægypten stadfæstes Forjættelserne, og ved Sinai oprettes Pagten mellem Gud og Folket. Disse to Begivenheder ligge paa Bunden af alle Folkets Erindringer, og af disse faar Forventningen sin stærkeste Vækst; ikke som om Gud Herren var nødt til at føre Folket frem til Ære og Herlighed paa Grund af, at han var dets Stammegud; om end der til Tider af enkelte eller mange i Folket har været tænkt paa den Maade, er det fra først af hos de

dybest seende ikke til dette, at Haabet er knyttet, men til Guds Udvælgelse og Vedkendelse af Folket og til hans Navns Ære.

Men det, der forventes, er, at Gud Herren selv vil komme til Folket i sin Herlighed (Ps. 96; 98), tage Bolig paa Sion og herfra herske over alle Folkelag; at han selv i sin personlige Nærværelse vil træde i Stedet for Pagtens Ark og i Stedet for Loven paa Stentavler vil skrive sin Lov i Hjerterne, saa at alle kende ham (Sak. 14, 16; Jer. 3, 16; 33). Naar Herrens Huses Bjerg derved er stillet paa Bjergetes Tinde, skal alle Hedninger strømme til det, og enhver, der er indskrevet til Livet i Jerusalem, skal blive kaldt hellig.

I en Del af de profetiske Fremtidsskildringer ser det nu ud, som om Gud Herren selv umiddelbart vil komme til sit Folk og føre det ind i denne Herligheds Tilstand; i andre tales der imidlertid om, at han vil oprejse en ny, trofast Hyrde, der skal vogte Hjorden og føre den til det forjættede Maal. Denne Hyrde kaldes David og Davids Søn (Hes. 34, 23. 24; Hos. 3, 5; Jes. 9, 6—7; 11, 10), og herfra vises der tilbage til den anden og nærmest liggende Forudsætning for M.-Stillingen i Israel.

Denne Forudsætning er det davidiske Kongedømme. Efter den Pagt, der var oprettet mellem Gud og Folket, var Gud Herren selv Israels Konge (Dom. 8, 23; 1 Sam. 8, 7), og Tronen var hans Trone. Da Kongedømmet opstaa, faar det til Formaal at samle Folket til ét og lære det Lydighed og udad til at fri det fra Fjenderne (Dom. 19, 1; 21, 25; 1 Sam. 9, 16). For at dette kan naas, maa Kongen staa i det rette Forhold til Gud Herren: han maa udvælges af ham (1 Sam. 9, 16; 13, 14), maa udrustes med hans Aand (1 Sam. 10, 9, 10; 16, 13. 14) og være hans Søn (2 Sam. 7, 12—16; Ps. 2, 6. 7); og af Kongen kræves paa den anden Side Lydighed (1 Sam. 13, 13; 15, 22 f.; smlg. 5 Mos. 17, 19. 20). Paa Grund af Ulydighed forkastes Saul, paa Grund af Lydighed stadfæstes Davids Kongedømme, og til Stadfæstelsen føjes Forjættelsen om, at hans Sød skal oprejses efter ham, og hans Riges Trone grundfæstes evindeligt (2 Sam. 7, 12—16). Af David opfattes dette efter Overleveringen saaledes, at Forjættelsen gælder hans Hus ind i den fjerne Fremtid (2 Sam. 7, 19), men tillige paa den Maade, at den Sød, som Gud har talt om, skal være en retfærdig, som skal herske i Guds frygt blandt Menneskene, en Sol, der staaer op som Morgenlyset (2 Sam. 23, 3. 4). Hver Davidssøn, der sad paa Tronen, lige fra Salomo, der byggede Herrens Hus, til Sedekia gjaldt denne Forjættelse om (Ps. 89), hver af disse Davidssønner kunde have været den retfærdige, der opgik som Solen, Stjernen af Jakob og Spiret af Israel, som Bileams-Profetien fra gamle Dage havde talt om (4 Mos. 24, 17); men ingen af dem naaede til at blive denne Sol, selv ikke de, der »gjorde, hvad ret var i Herrens Øjne, i alle Maader som deres Fader David havde gjort« (2 Kong. 18, 3). Alligevel svekkedes ikke Tilliden til den profetiske Forjættelse: da Opløsningen begyndte at true inden fra og de store Verdensriger uden fra, satte Forjættelsen nye, kraftige Skud i den profetiske Forkyndelse.

Det er en Davids Søn, der skal komme, en Kongesøn af Davids Æt, der skal være Konge over Jakobs Hus evindeligt. I Retfærdighed skal han dømme sit Folk og faa alt til at blomstre og trives i det (Ps. 72), og alle sine og Folkets Fjender skal han faa Magt over (Ps. 2; 110). Født af den unge Kvinde, af den fødende, skal Herredømmet lægges paa hans Skuldre, og han skal faa Navn af Underfuld, Raadgiver, vældig Gud, Evigheds Fader, Fredsfyrste (Mi. 5, 1 f.; Jes. 7, 14; 9, 6); hans Udgang er fra fordum, fra evige Tider, og han er Guds Næste (Sak. 13, 7), med Herredom »fra Hav til Hav, fra Flod til Jordens Ender« (smlg. Jer. 23; Hes. 34; Sak. 3, 8; 6, 12). Men, som Folket først maa gennemgaa de store Prøvelser, før Maalet naas, vil ogsaa han først komme efter, at Davids Kongestamme staaer som en afhugget Rod, saa at han derfra maa skyde frem som en Kvist, hvorfor han vil komme til Sion, »sagtmodig, ridende paa Asenindens Føl« (Jes. 11, 1; Sak. 9, 9). Om der til den fattige og ringe Fremtræden ogsaa skal knyttes Udtalelser om den retfærdiges Lidelser for Folket (Jes. 53; Ps. 22) kan være tvivlsomt, da Profeten og Psalmisten neppe ved deres Ord har den messianske Konge i Sinde; selv om det imidlertid maa ske ad en Omvej, maa dette Træk dog føjes ind i det forjættede M.billede, saaledes som Herren selv har forstaaet Sagen, og som det er opfattet i den ældste jødiske Fortolkning (se Hulsius, *De Messia*, Breda 1553); den messianske Konge er Præst evindeligt efter Melkisedeks Orden (Ps. 110, 4; smlg. Dan 9, 26).

Fra Profetiens Ophør og til det rom. Herredømmes Tid spores der i de skriftlige Optegnelser ikke synderligt til M.forventning, hvad denne Tids første Afsnit angaar; det forventes, at Herligheden vil komme, men om ogsaa M. forventes, kan ikke ses, med mindre Foreningen af Konge- og Ypperstepræsteværdigheden hos Makkabæer-Fyrsterne er at opfatte som Forsøg paa at opfylde Forjættelsen (se P. Chr. Kierkegaard, *Det Falsk-Messianske i Makkabæertiden*, Aalborg 1878; Saml. Skr., 1902, 3. Bd.); men i Periodens sidste Afsnit og i Herodes-Tiden giver Forventningen sig mangfoldigt Udtryk: i Apokalypserne (Enok og Esra), i Sibyllinerne (3. Bog), i Salomos Psalmer (17 og 18), i Targumerne baade til Loven og Profeterne og endelig i Ytringer baade af Skriftkloge og Folkeskarer i den ny Pagts Skrift. I Talmud-Litteraturen ene enkelte Træk i det profetiske Billede udformede paa ejendommeligt Maade, uden at der dog er kommet noget nyt til. Adskillene af den lidende Messias og Davids Søn stammer fra en ret sen Tid (Schöttgen, *Jesus der wahre M.*, Leipzig 1748 og Bertholdt, *Christologia Judæorum*, Erlangen 1811).

Den i det ovenanførte fremstillede M.forventning fandtes ubestrideligt hos den gamle Pagts Folk, ikke blot i enkelte snævre Kredse, men, som det i det mindste i Herodes-Tiden viser sig, i hele Folket; lige saa sikkert er, at den, før Jesus Kristus fremtraadte, ikke var blevet opfyldt i noget Menneskes Liv. Efter Evangelierne og den første Menigheds Overbevisning bleve de gamle Forjættelser virkeliggjorte i Jesu Liv; Forsøget paa, gennem Markos-Evangeliet Fremstilling at paavise, at denne Overbevisning

først har dannet sig i den jerusalemske Menighed og saaledes er kommet ind i Beretningen om Herren (W. Wrede, *Das Messiasgeheimniss in den Evangelien*, Göttingen 1901), har ikke formaaet at ændre noget i Evangeliernes Opfattelse, at Herren forstod sig selv som den forfættede Davids Søn. Naar denne Opfattelse har begyndt at gøre sig gældende i ham, er det ikke muligt at afgøre; rimeligst maa dette Tidspunkt søges, for han blev døbt, og Tanken maa antages at være opkommen i hans eget Sind, ikke under Paavirkning fra Døberen, men under Samliv med Skrifterne (Joh. 5, 39; Lk. 24, 26. 27. 44. 45. o. fl. St.). Hvad han i sit dybe, oprindelige indre Liv naar til at forstaa, at han, født i Davids Hus, er den forfættede Messias, faar han bekræftet i sin Daab, og finder han bekræftet gennem hele den gamle Pagts Skrift. Det er ikke her de mange ydre Overensstemmelser mellem hans Liv og Profetierne, som er Hovedsagen; ved guddommelig Forsynsstyrelse indtræde de i hans Liv som Vejledning for ham og andre til Forstaaelse af, hvem han er, og han fejrer selv under sin Virksomhed nye Træk til (Mt. 11, 4—6; 21, 2f.). Herpaa falder imidlertid Vægten ikke for Herren, men paa Lidelsen og Opstandelsen, paa, at Forfættelserne først opfyldes, naar Davidssønnen sætter sit Liv til for Faarene og derpaa sejjerrig opstaar som Syndens og Dødens Overvinder. Han véd, at han som Davids Søn er kommen for at tjene, for i og gennem sin Tjenergerning at blive Kongen over Jakobs Hus evindeligt.

Indenfra har Jesus Kristus forstaaet M.-Forfættelserne, ikke udenfra; det er deres innerste Kærne, han har grebet, og som har grebet ham og krævet Fuldbyrkelse af ham; »hvorledes skulde Skrifterne fuldbyrdes«, hvis han ikke gik den kongelige Tjenervej og ryddede Grunden for sit Folks Liv? Der maatte ad den Vej blive en Rest tilbage af Forfættelserne, som ikke blev fuldført; derfor henviste han til, at han ved Tidernes Slutning vilde komme igen i sin Faders Herlighed og stille alt til rette, saa at alle Guds Løfter kunde blive indfrie ved at blive Ja og Amen i ham. Denne Del af hans Opfyldelsesgerning staar endnu tilbage (se Art. Jesus Kristus II, 623f.; smlgn Hofmann, *Weissagung u. Erfüllung*, 1841; Hengstenberg, *Christologie* d. a. T. 3, 1854; Delitzsch, *Messianische Weissagungen*, 1890; F. Buhl, *Die messianische Forfættelser*, 1894).

A. A.
Mesullam. 1. Kansleren Safans Bedstefader (2 Kong. 22, 3). — 2. En Søn af Serubabel (1 Krøn. 3, 19). — 3. En Øverste i Guds Stamme (1 Krøn. 5, 13). — 4., 5., 6. Benjaminer (1 Krøn. 8, 17. 9, 7. 8.). — 7. Præsten Hilias Fader (1 Krøn. 9, 11). — 8. En anden Præst (1 Krøn. 9, 12). — 9. En levitisk Øverste paa Kong Josias Tid (2 Krøn. 34, 12). — 10. En af Esras Ledsagere (Esra 8, 16). — 11. En af Esras Modstandere (Esra 10, 15). — 12. En af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 29). — 13., 14. Et Par Mænd af dem, der opførte Jerusalems Mur (Neh. 3, 4. 30 og 3, 6). Førstnævnte er ogsaa omtalt i Neh. 6, 18. — 15. En af Præsterne ved Lovens Kundgørelse af Esra (Neh. 8, 4). — 16., 17. Forskellige af Pagtens Underskrivere (Neh. 10, 6. 19. [7. 20]). — 18. En

af Juda Øverster i Taksigelsesoptøget (Neh. 12, 33). — 19., 20., 21. Et Par Præster og en Levit-Øverste i den eftereksilske Ypperstepræst Jokaikims Dage (Neh. 12, 13. 16. 25).

Mesullemet, den judæiske Konge Amons Moder (2 Kong. 21, 19). L. G.

Metafrastes, se Symeon Metafrastes.

Meteg ha-amma (2 Sam. 8, 1), et dunkelt Udtryk, som nogle oversætte »Moderstadens (nemlig Gats) Tømme« (= Herredømme). Det tilsvarende Sted i 1 Krøn. 18, 1 nævner ganske vist Gat, men Krøn. er af for sin Oprindelse til at kunne være afgørende.

Methodios, Biskop af Olympos i Lykien, døde som Martyr 311 (under Maximinus). Hans Skrifter ere udgivne af N. Bonwetsch (Erl. 1891). En lovet Undersøgelse af M.s Skrifter, der skulde udgøre anden Del af Værket: »M. von O.« er endnu (1905) ikke udkommen. Foreløbig kan henvises til Bonwetsch's Afhdl. i *Realencyklop. f. protest. Theol. und K.* XIII. M., der, som Filosof er afhængig baade af Platon og Stoikerne, vil som Teolog forsvare den gammelkr. Realisme over for Origenes og tillige, med en vis Tilknytning til den berømte Alexandriner, vise den Vej, som ved Askese og Kontemplation fører til Fuldkommenhed.

Metodismen, der nu er en af de største evangeliske Denominationer i Verden (1900 var der over 28 Millioner Metodister), begyndte som en Vækkelsesretning indenfor den angelskanske Statskirke. Skønt Deismen (I, 619) ikke havde vundet megen Tilslutning i det eng. Præsteskab, havde dog aandelig Søvn og religiøs Lige-gyldighed og Kulde lagt sig over en stor Del baade af de eng. Præster og Menigheder. I Beg. af det 18. Aarh. trængtes der i høj Grad til en religiøs og sædelig Vækkelse, som atter kunde gøre Krdmmen til en levende Kraft i det eng. Samfund. Den kom med M.

Forud for den metodistiske Vækkelse var der gaaet en religiøs Bevægelse, som havde to forskellige Kilder. Præsten William Law (se Tillægget til dette Bd.), som man ofte, uden tilstrækkelig Grund, har kaldt »Metodismens Bedstefader«, havde i sin *Treatise on Christian Perfection* (1720) og i *Serious Call* (1728) søgt at overbevise alle Kirkegængere om, at en Kristen, for at finde den sande Lykke, i hele sit Liv skal følge Guds Lov, og hans Skrifter vakte og nærede hos mange Bevidstheden om en Kristens Pligter i Retning af Stræben efter Fuldkommenhed. Allerede tidligere var der under Paavirkning fra den tyske Pietisme, navnlig ved Præsten Dr. Horneck (f. i Bacharach 1641, d. 1696 som Kannik i Westminster), først i London, siden ogsaa andensteds, dannet smaa Kredse, som holdt opbyggelige Møder i Kirkernes Sakristier, hvorfor de ofte kaldtes »Vestry Societies«. Disse religiøse Samfund sluttede sig meget nøje til Statskirken, valgte en Præst til deres Leder og tog sig ikke noget som helst for uden hans eller deres Biskops Raad. Medlemmerne, der maatte være mindst 16 Aar gl. og konfirmerede, skulde lægge Vind paa et alvorligt og helligt Levned. Ved deres Møder maatte der hverken tales om teologiske Stridsspørgsmaal eller om Kirkens og Statens Styrelse. De brugte kun Statskirkens Bønner, og den ledende Præst bestemte, hvilke Andagts-

bøger Medlemmerne skulde læse. De, der ikke kunde komme om Søndagen, mødte til en Forsamling paa en Ugedag; udeblev et Medlem uden skellig Grund ogsaa fra en Søndagsforsamling, betalte han 3 Pence til den fælles Kasse. Ved hver Sammenkomst betales der desuden af hvert Medlem 6 Pence til Kassen. Pinsedag holdtes der et tarveligt Fællesmaal, og efter det uddeltes Restbeløbet af de indkomne Bidrag til de fattige. Det blev paalagt Medlemmerne at elske hverandre, ikke skælde igen, naar de bleve overskældte, ikke tale ilde om nogen, at bede 7 Gange daglig, at slutte sig nøje til den eng. K., at gaa til Alters og faste én Gang hver Maaned, at vænne sig til hellige Tanker, naar de kom og gik, hver Aften at prøve sig selv og at adlyde deres aandelige og verdslige Foresatte. Til disse »Vestry Societies« sluttede sig i Slutn. af det 17. Aarh. »Societies for Reformation of Manners«, der vilde kæmpe mod den offentlige Usædelighed og Raahed. Og 1698 var der yderligere dannet et »Society for Promoting Christian Knowledge« (se d. Art.), til Udbredelse af kr. Oplysning.

Dels ved William Laws Skrifter, dels ved de religiøse Selskaber var der banet Vej for en religiøs Vækkelse. Og M. søgte ikke alene, som den tyske Pietisme, at vinde de enkelte, men ogsaa at faa Indflydelse paa Masserne.

M.s aandelige Fader var John Wesley, der blev født 17. Juni 1703 i Epworth Præstegaard i Lincolnshire af dybt religiøse Forældre. Da John var 10 Aar gl., skaffede Familiens Velnyder, Hertugen af Buckingham, ham en Plads i Charterhouse Kostskole. 1720 kom han til Christ-Church-Kollegiet i Oxford, og dér oplevde han en religiøs Vækkelse. Ved at læse Thomas fra Kempens Bog »om Kristi Efterfølgelse« gik det op for ham, at Hjertet er Sædet for den sande Religion, og at Guds Lov lige saa fuldt gælder over for vore Tanker, som over for vore Ord og Gerninger. Gennem Jeremy Taylors Apologi for den eng. K.s Liturgi havde han faaet større Kærlighed til og bedre Forstaaelse af sin K.s Gudstjeneste, og han og en af hans Venner besluttede at føre et nyt Liv i den nøjeste Overensstemmelse med det, der var Skik blandt fromme eng. Højkirke-mænd. Hver Dag vilde de bruge en Time eller to til Andagt; hver Uge vilde de nyde Nadveren og tidlig og silde bede om Fremvækt i Hellighed.

1725 modtog J. W. Diakon-Vielsen, og inden et Aar var omme, blev han Fellow i Lincoln-Kollegiet, til hvilket han vedblev at være knyttet i 25 Aar. Skent dette Kollegium udelukkende var bestemt for Teologer, fandt han dér kun ringe Forstaaelse for den indvortes Hellighed, han stræbte at naa. 1728 blev han præsteviet, og i den følgende Tid hjalp han ofte sin Fader i Præstegerningen. Da han 1729 vendte tilbage til Kollegiet, var der sket en stor Forandring med enkelte af hans Venner, først og fremmest da med hans yngre Broder, Charles W. (f. 18. Dec. 1707). Ch. W. havde sluttet sig sammen med 3 andre Studenter for at arbejde paa Fremgang i Hellighed, og en af disse, Morgan, havde begyndt ogsaa at virke udad til, ved at besøge en Morder i Fængslet i Oxford.

Mange gjorde Nar ad »den hellige Klube»,

men de fromme Studenteres Kreds blev dog stedse større, blandt andet ved Optagelsen af George Whitefield (f. 16. Dec. 1714), en fattig Knøs, der tjente Brødet ved at gaa andre Studenter til Haande. Alle de unge Mennesker vare ivrige Tilhængere af den engelske Kirke; de fastede hver Onsdag og Fredag og nød Nadveren hver Søndag. De besøgte Fanger og syge og underviste fattige Børn. Et ungt Medlem af et andet Kollegium faldt paa at kalde den vakte Studenterkreds »Metodistere«, og det Navn blev hængende ved den, skønt det ikke er ganske klart, hvad der egentlig har været ment med dette Øgenavn. Mange betragtede »Metodist-erne« som halve Katoliker (»supererogation men«), som Højkirkemænd paa Vejen til Rom. J. W. talte nemlig, som Fastlandets Pietister, ofte om »at vende tilbage til den ældste K.«, hvorved han mente, at man burde efterligne den gammelkatolske Tid, Cyprians Dage. Men samtidig var J. W. og hele Kredsen under Paavirkning af William Law, der viste de unge Mænd hen til Tauler, »den tyske Teologi« og forskellige mystiske Skrifter.

J. W. traadte i den vakte Kreds mere og mere i Forgrunden. Han havde rigere Livserfaring og større Lærdom end sine Venner, og han var i Besiddelse af en energisk Arbejdssomhed og en Udholdenhed, der overgik de fleste. Hans gamle Fader, dér var skrøbelig, søgte (1734) at faa ham til Medhjælper og Eftermand, men J. W. fandt det rettest at blive i Oxford, »hvor Profetskolerne vare«. Dér kunde han fremtidig udrette mere; thi det var vigtigere »at gøre Kilden god end at rense en enkelt Bæk«. Han gav dog tilsidst efter for sine Forældres Opfordring og søgte at blive Faderens Eftermand. Men allerede 1735 døde den gamle W., og J. W. blev ikke kaldet til Epworth. Deri saa han et Vink om, at han skulde tjene Gud og hans Kirke et andet Sted.

Han havde en Stund følt Drift til at gaa ud som Missionær, og da han efter sin Faders Død var i London, modtog han fra General Oglethorpe en Opfordring til at virke i Nybygden Georgien i Nord-Amerika. Han fulgte Opfordringen og rejste sammen med 2 andre Missionærer til den nye Verden. Hans Broder Ch. W. fulgte med som Generalens Sekretær. Paa Skibet traf de eng. Missionærer 26 mähriske Brødre (Herrnhuter), der, med David Nitzschmann i Spidsen, tænkte paa at nyde godt af Trosfriheden i Georgien. Disse mähriske Brødre Fromhed tiltalte J. W.; hos dem fandt han saa meget, der mindede om »den ældste K.«, og ogsaa de havde en rig mystisk Aare. Inden Skibet naaede Georgien, var der mellem ham og dem knyttet et Baand, der fik stor Betydning for M.s senere Udvikling.

I Georgien tog J. W. Bolig i Savannah, men derfra førte han Tilsyn med de andre eng. Menigheder i Nybygden. Ch. W. opgav snart sin Plads hos General Oglethorpe og blev Præst i Byen Frederika, og begge Brødrene drev med Kraft Mission blandt Indianerne. I det hele gik Arbejdet godt for J. W., men et Forsøg paa at øve Kirketugt bragte ham i Ry som en hierarkisk Despot, og han fandt det rettest at vende tilbage til Europa for at værne om sit Rygte. 1. Febr. 1738 kom han hjem til Eng-

land, fuld af Mismod og Selvbefrejdelser. Skønt hans Gerning i Georgien i mange Henseender havde været overordentlig lykkelig, skrev han i sin Dagbog: »Jeg kom til Amerika for at omvende Indianerne; hvem kan omvende mig selv? Jeg har en smuk Sommer-Religion. Jeg kan tale kent nok; men lad Døden se mig ind i Ansigtet, saa er min Aand straks i Uro. Jeg kan ikke sige: Døden er mig en Vinding«.

Under sin Virksomhed i Savannah var J. W. optraadt som en fuldblods Højkirkeemand. Han vilde kun stedè dem til Alters, der havde modtaget Daab af anglikanske Præster, og han omdøbte uden videre Dissenters-Børn. Men paa Hjemrejsen havde han tunge Timer, der bragte ham til at tvivle om Højkirkelighedens Ret. Da han var kommen hjem, traf han i London en ung mährisk Præst, Peter Böhler, der skulde over til Georgien. Den Dag, paa hvilken J. W. mødte ham, kalder han i sin Dagbog »en i høj Grad mindeværdig Dag«. Böhler saa, hvorledes det havde sig med J. W., og sagde til ham: »Min Broder, min Broder; din Filosofi maa koges ud«. 5. Marts skrev J. W. i sin Dagbog: »Ved Peter Böhler blev jeg tydelig overbevist om min Vantro, om, at jeg mangler den Tro, ved hvilken vi alene blive frelste«. Først tænkte han paa at holde op med at prædike, men Böhler sagde: »Prædik Troen, indtil du har den; saa vil du komme til at prædike den, fordi du har den«. Böhler vandt ham for Tanken om den øjeblikkelige Omvendelse ved at gøre ham opmærksom paa, at Skriften kun skildrer en saadan, og at Paulus's, der varede 3 Dage, var »enestaaende langsom«. Ch. W. var mere kritisk over for Böhler end Broderen, men han blev syg, og paa Sygelejet kom han til »den nye Tro«, Erfaringen af den Troens Glæde, om hvilken Böhler havde talt. Søndagen den 21. Maj var Ch. W.s aandelige Fødselsdag, og Onsdagen den 24. Maj »Kl. 8 $\frac{3}{4}$ « kom Gennembruddet hos J. W., medens han var til Stede i et Møde i et af de gudelige Selskaber, hvor der blev læst højt i Luthers For-tale til Romerbrevet.

J. W. var dengang saa stærkt betaget af de mähriske Brødre, at han længtes efter at se deres Samfund i Tyskland, for at være i en Kreds af Mænd og Kvinder, som alle havde oplevet Naadens Gennembrud og en pludselig Omvendelse. Midt i Juni tog han afsted, og han opholdt sig flere Maaneder i Marienborn og Herrnhut, hvor han blandt andre traf Grev Zinzendorf, der imidlertid behandlede ham temmelig overlegent. Der var meget hos Herrnhuterne i Tyskland, der tiltalte ham, men han havde ogsaa Tvivl om ét og andet. »Er Greven ikke alt hos eder?« spurgte han. »Sætter I ikke eders egen Kirke for højt? Bruger I ikke i mange Tilfælde Svig og Forstillelse? Er I ikke tilknappede, mørke, tilbageholdne i eders Opførsel?«.

Efter at J. W. var kommen hjem til England, prædikede han flere Steder, men da der gik underlige Rygter om den Lære, han og Ch. W. førte, lod Biskoppen af London, Dr. Gibson, de to Brødre kalde til sig. Mødet endte dog særdeles godt, og Dr. Gibson gav Brødrene faderlige Raad. J. W. fortsatte Arbejdet blandt de af Herrnhuterne paavirkede Londonnere,

indtil Whitefield, der i Bristol havde begyndt at prædike for de dybest sunkne, kaldte ham til Hjælp. Medens J. W. var borte fra London, splittedes Kredsen dér; den mähriske Indflydelse viste sig, bl. a. ved en voksende Ringeagt for Sakramenterne, og da J. og Ch. W. kom tilbage, søgte de forgeses at modarbejde den mähriske Betragtning paa de Punkter, hvor den efter deres Overbevisning baade var ukirke-lig og ukristelig. 20. Juli 1740 kom det til et afgørende Brud, og fra det Øjeblik af stod Herrnhuterne for J. W. som »en Slags protestantiske Jesuiter«, og Grev Zinzendorf halv-vejs som en Bedrager. J. W. var altfor høj-kirkelig til i Længden at kunne trives hos Herrnhuterne; han vedblev til det sidste at holde fast paa Genfødselsen i Daaben og at tro paa Nadverens Naade, hvorfor adskillige Meto-dister have klaget over, at »den ritualistiske Overtro Ligklædet endnu hængte ved J. W. en Tidlang, efter at han var vandret ud af Graven«. De vedblev i Virkeligheden at hænge ved ham hele hans Liv (jvfr. F. Hockin, J. W. and modern Wesleyanism, London s. a.).

Men én blivende Virkning havde Mødet med Herrnhutismen haft: J. W. opgav aldrig Læren om den pludselige Omvendelse (the instantaneous and sensible conversion) eller, som J. W. selv hellere sagde: den nye Fødsel (the new birth). Den blev et Hovedpunkt i M.s System, og til den knyttedes Læren om »den kr. Fuldkommenhed« eller, som Whitefield sagde: »den synd-fri Fuldkommenhed« (the sinless perfection), der snart kom til at spille en stor Rolle i metodistiske Kredse. »Hvis der ikke«, skriver J. W., »gives en øjeblikkelig Befrielse efter Ret-færdiggørelsen, hvis man ikke kan vente andet, end at Gud virker paa Sjælen lidt efter lidt, saa maa vi indtil vor Død blive ved at være skyldtyngede«.

Der har mellem eng. Højkirke-mænd og Meto-disterne været ført en Strid om J. W.s Stilling til den anglikanske Lære om den apostolske Rækkefølges Betydning. Det staar dog fast, at J. W. i sine sidste Aar kaldte den apostolske Rækkefølge (*successio apostolica*) »en Fabel«, og straks efter Hjemkomsten fra Georgien var han bleven betænkelig ved sin egen Stilling over for dem, der ikke vare døbte med den »kanoniske« Daab. Han lærte, at Biskopper og Præster i den gl. K. »hørte til samme Stand«, men han fandt, at den biskoppelige Form af Kirkestyrelsen bedst stemmede med Apostlenes Praksis og Skrifter. Kun paastod han, at den ikke var befaleet i Skriften. 1761 skrev han til en Ven, at han var overbevist om, at det var en Misforstaaelse alene at holde Biskoppers Ordination for at være kraftig, og 1780 for-argede han sin Broder, Ch. W., ved at sige: »Jeg mener, at jeg har lige saa god Ret til at ordinere som til at uddele Herrens Nadver«. I Aarenes Løb kom han længere og længere bort fra den højkirkelige Betragtning af Bispe-dømmet, men han var altid meget langt fra den demokratiske Tankegang, der lige saa gerne saa Sakramenterne forvaltede af Læg-mænd som af Præster.

Efter at J. W. havde tilegnet sig Teorien om den øjeblikkelige Omvendelse, fik hans Ger-ning et andet Præg. Han blev da en Evangelist,

der rejste fra den ene Ende af England til den anden for at vække de dorske og ligegyldige. Naar man ikke vilde aabne Kirkerne for ham, talte han uden Betænkelighed under aaben Himmel eller i de Kapeller, der snart skød op alle Vegne. Det var under Besøget i Bristol 1739, at han for første Gang talte i fri Luft. I Kulminearbejderne i Kingswood fandt han en Befolkning, der i aandelig Henseende var lige saa forsmøgt som Indianerne i Georgien, og han indsaa, at der maatte indslaa nye Spor for at vinde dem. Under Arbejdet blandt disse i sædelig og religiøs Henseende forkomne gik det op for ham, hvad der skulde være hans egentlige Livsopgave. »Gud byder mig«, sagde han, »at sætte hele min Kraft ind paa at oplyse de uvidende og ophjælpe de faldne. Hele Verden er mit Sogn, for saa vidt som det er min Ret og Skyldighed at forkynde det glade Budskab om Frelsen til alle, som vil høre det«. Mange rystede paa Hovedet ad Planen om en saadan Evangelist-Virksomhed, men J. W. holdt fast ved, at der var stor Trang til den, da mange Biskopper og Præster vare sunkne ned i Verdslighed og Ladhed. Det varede dog ikke længe, inden Sværmeriet rejste Hovedet blandt Kingswoods Kulminearbejdere, og J. W. var i Begyndelsen ikke klar over det, der skete. Lidt efter lidt kom imidlertid begge Brødrene til Besindelse; men der var nogle af deres Medarbejdere, der prædikede den øjeblikkelige Omvendelse med det Formaal netop at fremkalde saadanne Udbrud, og den religiøse Hysteri har siden stundum fulgt de metodistiske Forsamlinger som en sørgelig Skygge. Ved Friluftsprædikenerne for Kingswoods Arbejdere mærkede J. W., hvilken Magt hans Ord havde. Han og Whitefield høre til den kr. K.s største Prædikanter; Dag ud og Dag ind kunde J. W. 2—3 Timer i Træk fængsle store Skarer om sin Prædikestol. Men hans Naadegave til Styrelse var endnu større end hans Veitalenhed.

Han vilde nemlig ikke alene vække, men samle Masserne, og Tiden var gunstig. Det var i social Henseende en Opgangstid med forholdsvis høj Arbejdsløn og lave Priser paa Livsforødenhederne (J. L. Th. Rogers, *The economic Interpretation of History*, London 1902⁵, I, 88), saa at det var muligt for de i Ligegyldighed og Daarlighed nedsunke at føre et mere menneskeverdigt Levned, naar deres Sans herfor først var vakt. J. W.s Venner i de forskellige Selskaber sluttede sig sammen; i lang Tid kaldte man Metodisterne »the united Societies«. Lidt efter lidt blev der over hele England opført Missionshuse (preaching houses), det første i Bristol 1739; 1740 fik de londonske Metodister ogsaa et Mødested. Men alle Metodister blev formandede til at søge deres Sognekirke hver Søndag, naar der var Altergang, og især i Begyndelsen blev der nøje vaaget over, at der aldrig var Møder i Missionshusene samtidig med Gudstjenesten i Sognekirkerne.

Det var ikke let for J. W. at faa den mähriske Surdej udrenset af de bristolske og de londonske »Selskaber«, og der udbød snart en dogmatisk Strid, som stillede J. W. og Whitefield i forskellige Lejre. Whitefield var en stiv Calvinist, der til det yderste holdt paa Forudbestemmelsen, men J. W. var en Arminianer

(I, 144), som idelig talte om Guds frelsende Naade, der staar aaben for alle. 1741 kom det til et Brud mellem de to gamle Venner; Whitefield havde især sine Tilhængere i Wales, men J. W. havde næsten hele det øvrige England paa sin Side. Det dunkle Spørgsmaal frembragte en Splidagtighed og Forbitrelse, der i høj Grad skadede Hjerterbladet i Metodismen, og tillige voldte det pinlige Adskillelser. Metodisternes eneste Teolog dengang, John Fletcher, (II, 67); gik med J. W., men den unge Rowland Hill tjente siden sine Sporer ved et Forsvarsskrift for Forudbestemmelsen, som indeholder nærgaaende Angreb paa J. W. og hans Kristendom.

Trods de indre Kampe fortsatte M. dog sit Sejrsløb over hele England, og Organisationen af de enkelte Kredse gjorde store Fremskridt. Med et saare praktisk Blik gav J. W. de enkelte Kredse en fast Skikkelse. Den ældre Inddeling indenfor »Selskaberne« i de saakaldte »Klasser« blev alle Vegne gennemført og fæstnet. Hver »Klasse« fik en Leder, som hver Uge skulde samle Klassens Medlemmer for at bede med den og arbejde med og paa Medlemmerne. Hvert Fjerdingaar modtog de enkelte Klasser Besøg af J. W. eller en af hans Assistenters, og lidt efter lidt blev der udviklet en fast Organisation, som gjorde »de forenede Selskaber« til en Kirke indenfor Statskirken. Snart blev der ogsaa skabt en metodistisk Litteratur, som blev udbredt fra en egen Boghandel i London.

J. W. fór til Hest eller i en lille Enspænder utrættelig fra den ene Ende af England til den anden; men hvis det virkelig skulde lykkes at vække hele England og samle alle »Selskaberne«, maatte han have mange Hjælpere. Allerede 1739 havde Whitefield taget nogle Lægmand til Hjælp i sin Virksomhed, og ogsaa J. W. brugte en Del af disse, indtil han og Venne skiltes ad. Kort efter lod han, ikke uden Modsigelse fra Ch. W., en af sine egne Lægmand bestige Talerstolen i Forsamlingshuset i London, og senere udsendte han prædikende Lægfolk til hele England. Da han døde havde han over 500 Lægprædikanter under sig, medens der kun var 5—6 eng. Præster, der hjalp ham som »Assistenters«. J. W. betragtede dog kun Lægfolkene som et indtil videre nødvendigt Onde, og Ch. W. klagede stærkt over disses Ærgerrighed og Lyst til at trænge sig frem. Ofte vare Lægprædikanterne unge, umodne Mennesker med en mangelfuld kristelig og menneskelig Oplysning, og man fandt det rettet idelig at lade dem skifte, fordi de hurtigt havde talt sig tomme. Men ved Siden af Lægprædikanterne, der nærmest vare Rejsepræster, var der ogsaa stedlige Ledere, som levede af deres Hænders Gerning eller andet borgerligt Erhverv; de plejede at holde den daglige Gudstjeneste vedlige, hvor der ikke kunde ansættes en Lægprædikant.

1744 holdt J. W. den første af de aarlige Konferenser, der siden kom til at spille en saa stor Rolle. Han fik paa den slaaet fast, at alle Medlemmerne af »Selskaberne« skulde forpligte sig til Troskab mod Statskirken, og efter 1747 begyndte flere og flere af Statskirkens Præster at opgive deres tidligere Mistænksom

hed over for J. W. og hans Lægprædikanter. Men nogen større Hjælp fra det eng. Præsteskab fik han ikke, og Pøblen viste ofte sin Uvilje over for Lægprædikanterne ved at lade Spottegloser, mugne Æg og raadne Æbler regne ned over dem. Lidt efter lidt blev det klart for alle, hvilken Fare for Statskirken den organiserede Metodisme førte med sig, og hvad der kunde ventes, hvor Mænd og Kvinder ved Kærlighedsmaaltider og i Vaagenætter i Fællesskab drønte den skønne Drøm om at naa til syndfri Fuldkommenhed. Mange Gange var det dog ogsaa simpel Skinsyge, der bragte Biskopper og Præster til at se med Uvilje paa den Strøm af Liv og Vækkelse, der udgik fra de metodistiske Kapeller.

Den personlige Spænding mellem J. W. og Whitefield varede ikke længe. 1750, da Whitefield var i London, prædikede han flere Gange i J. W.s Kapel og uddelte Nadveren sammen med ham. Whitefields Liv var ligeligt delt imellem England og Amerika. Jan.—Nov. 1738, 1739—41, 1744—48, 1751—52, 1754—55, 1763—65 opholdt han sig i Amerika, og i Sept. 1769 drog han for 7. Gang over til den nye Verden; 30. Sept. 1770 døde han i Newburyport, Massachusetts. Paa disse amerikanske Rejser var Whitefield ikke alene i Savannah, men han besøgte Pennsylvania, Maryland, Virginia og Carolina og Bermudas-Øerne, og overalt holdt han vækkende Taler. Alle Vegne samlede hans Veltalenhed store Skarer, men, han var ingen Organisator; han kunde nok vække, men ikke samle de vakte. I England færdedes han mest i Bristol og London, men ogsaa han besøgte hele England og Skotland, som han 12 Gange har gennemrejst. Snart prædikede han i en Kirke, snart under aaben Himmel. Han skal ialt have holdt 18,000 Prædikener, og fra saa lidet med ham beslegtede Mænd som Benj. Franklin og David Hume foreligger der Vidnesbyrd om hans Tales Kraft. I Modsætning til J. W., der især vendte sig til Forstanden, søgte Whitefield at virke paa Følelsen. Det er sagt om ham, at han kunde udtale Ordet »Mesopotamien« saaledes, at Tilhørerne blev bevægede til Taarer.

Ch. W. afløste 1739 sin Broder i Bristol og havde Station dér som Rejsepræst til 1756; i disse Aar gjorde dog ogsaa han idelige Rejser i England og til Irland. Fra 1756 trak han sig tilbage fra Rejsevirksomheden, men blev i Bristol til 1761. Derpaa flyttede han til Bath, og dér og i London prædikede han og øvede Sjelesorg lige til sin Død (29. Marts 1788). Han blev M.s Sanger, og et Par af hans Hymner have i Grundtvigs Oversættelse fundet Optagelse ogsaa i vore Psalmebøger (»Helgen her og Helgen hisset«; »Forventningsfulde Sjel«).

J. W. vedblev til sit 88. Aar at rejse om; gennemsnitsvis tilbagelagde han over 1000 danske Mil hvert Aar. Der var dog enkelte Egne, til hvilke han ikke kom, og som derfor bleve uberørte af M. 21 Gange var han i Irland og efter 1751 lige saa ofte i Skotland. Af og til prædikede han 4 Gange daglig; ialt har han vel prædikeret 40,000 Gange.

Det var aabenbart J. W.s Ønske, at Prædikenerne i Kapellerne og »Klassernes« Møder skulde skaffe den eng. Statskirke flere levende

Medlemmer, og han formanede stadig Lægprædikanterne til at give et godt Eksempel ved at søge til de regelmæssige Gudsstjenester. Men allerede 1746 var der enkelte af hans Rejsepræster, som overhørte denne Formaning, og 1751 meldte man ham, at et Par af de metodistiske Prædikanter endog »ofte og skarpt gennemheglede Kirken«. Han erfarede, som han udtrykte det, at Kams, om ikke Korahs Aand var faren i adskillige af Prædikanterne. Spændingen mellem Metodisterne og Præsterne voksede. Der var enkelte Præster, som ikke vilde række Metodisterne Nadveren, og de metodistiske Prædikanter begyndte at spørge, om de ikke i Nødstilfælde kunde række deres Venner Sakramentet i Missionshusene. 1755 kom Sagen for paa Konferensen, og den vedtog, at hvad enten det vilde være lovligt eller ikke, var det ikke gavnligt for Metodisterne at skille sig fra Statskirken. Spørgsmaalet kom atter for paa Konferensen 1756 og blev dér afgjort paa samme Maade.

Da Krisen var overstaaet, udgav J. W. (1758) en Traktat, der indeholdt 12 Grunde mod en Adskillelse fra Statskirken (aftrykt i Fr. Nielsen, J. W. og den eng. Statskirke, 1891, S. 39 f.), og til denne Traktat føjede Ch. W. 7 nye Psalmer og en Erklæring om, at han af ganske Hjerter var enig med sin Broder. Dermed var det slaaet fast, at Metodisterne vilde blive i Statskirken; men der var adskillige metodistiske Lægprædikanter, som brændte af Begærlighed efter at blive Præster udenfor Statskirken. Efterhaanden udviklede der sig ogsaa hos Metodisterne forskellige dogmatiske Ejendommeligheder (Læren om øjeblikkelig Omvendelse og Syndfrihed), et meget snævert Blik paa Kulturlivet og Krav om visse Former af Askese. Ch. W. saa med Sorg, hvorledes M. i Steden for at blive en Hjælp for Statskirken var ved at udvikle sig til at blive en Svøbe for den. Men J. W., der vidste med sig selv, at han var Statskirkens trofaste Ven, saa i høj Grad optimistisk paa sine Venners umodne Domme.

1784, da J. W. var 81 Aar gl., bleve alle »Selskabernes« Ejendomme og Anliggender underlagt en »Konferens« eller et staaende Udvalg paa 100 Prædikanter (the legal Hundred) med ham selv i Spidsen. Derpaa valgte han selv ud af de 192 Prædikanter, han da havde, det fornødne Antal og gav Konferensen Ret til at supplere sig selv. Dermed haabede han at have gjort det muligt for Statskirken at tage hans Prædikanter i sin Tjeneste og at have afværget den Independentisme, der var hans Rædsel. Mange af Prædikanterne glædede sig over dette sidste Skridt paa Organisationens Vej, fordi de saa, at et Samfund, der raadede over saa mange Prædikanter og Missionshuse, vilde kunne komme til at indtage en anseelig Plads blandt Dissenteres.

Aaret 1784 bragte ogsaa det vanskelige Ordinations-Spørgsmaal frem. 2 Aar før Nordamerikas Løsrivelse fra England (1774) var der kun o. 2000 Metodister derovre; 1784 var der o. 15,000. De færreste Medlemmer af de amerik. »Selskaber« havde Lejlighed til at faa deres Børn døbt eller til at nyde Nadveren, fordi de kun havde uordnede Lægprædikanter. 1764 havde J. W. faaet en gr. Prælæt fra Arkadian til at

ordinere nogle af hans Lægprædikanter, men deraf havde han kun ringe Glæde; thi end ikke hans Broder vilde have disse til sine Hjælpere ved Nadveruddeling. 1784 erklærede en lærd og energisk eng. Præst, Dr. Coke, sig villig til at gaa til Amerika, men han ønskede af J. W. selv at faa »Magten til at ordinere«. Forskellige Forhold bidrog til at stemme J. W. imødekommende over for dette Ønske, og en September-Morgen indviede han i Bristol i et Sovekammer Dr. Coke og 2 Lægprædikanter. For disses Vedkommende var Sagen klar nok; de bleve viede til Præster. Men hvorfor skulde den allerede præsteviede Dr. Coke indvies? J. W. mente med sin Indvielse at erklære, at Dr. Coke kom til Amerika paa hans Vegne, for som hans Repræsentant at være »Superintendent« for de metodistiske »Selskaber« derovre. Dr. Coke opfattede det skete som en Bispevielse. Samtidig læmpede J. W. paa enkelte Punkter Common-Prayer-Book til Brug for de amerik. Metodister.

Baade Ch. W. og flere af Lægprædikanterne misbilligede det, der skete, men J. W. lod sig ikke standse. 1785 ordinerede han nogle Lægprædikanter til Præster i Skotland, og senere skal han ogsaa have ordineret nogle til Tjeneste i England. Dette vakte Uvilje hos mange af hans Venner, og den voksede, da han tillod sig at misbillige et og andet i Metodisternes Levned, som naar han sagde, at de ni Tiendele af dem, der vare voksede i Rigdom, vare gaaede tilbage i Naade.

Til det sidste holdt J. W. fast paa, at han aldrig havde haft andet Maal end at fremme Statskirkens Vel, og i April 1790 offentliggjorde han i M.s kirkelige Organ en Artikel, der var hans kirkelige Testamente. Deri vedkender han sig sin Troskab mod Statskirken og formaner sine Venner til at blive i den anglik. Kirke. Samtidig udgav han en Prædiken, han i sin Tid havde holdt i Cork, i hvilken han havde udviklet, at der er Forskel paa Prædikanter og Præster. Rejsepræsterne ere Evangelister, men ikke Præster og Hyrdre; de have alene den Gerning at prædike, ikke at uddele Sakramenterne. Og han sluttede denne Prædiken med at sige, at han ikke havde villet skille sig fra Statskirken, men at han vel i Nordstifælde var afvejen fra den.

Da J. W. var død 2. Marts 1791, var der en Kreds, som helt holdt fast ved hans Tankegang, men andre, som ønskede et Brud med Statskirken. Allerede 1795 vedtog Konferensen, at det skulde være tilladt at uddele Nadveren i Missionshusene, naar et Flertal af Værger og Ledere ønskede det. Derved løsnedes Forbindelsen mellem »Selskaberne« og Statskirken; mange Steder fremskyndedes Bruddet ved Statskirke-Præsternes skarpe Optræden over for dem, der havde nydt Nadver i Kapellerne. I Løbet af 25 Aar var Skilsmisken helt fuldbrydet, og Metodisterne vare i Løbet af den Tid blevne et Dissenters-Samfund eller en ny Denomination. Men i Adskillelsses Aar vare mange Medlemmer af »Selskaberne« blevne fuldtro Venner af den episkopale Statskirke, andre vare gaaede fra M. til Kongregationalisme eller Kvækerdommen. —

M. var en praktisk Retning, der i sin Lærefølelse paa de fleste Punkter sluttede sig

til den Kirkeafdeling, af hvis Skød den var fremgaaet. Ved Ref. blev Pavedømmets Herredømme i England tilintetgjort; Puritanismen vilde gennemføre en grundigere Ref. i K. og Stat og vaagede en Tidlang baade over Folkets borgerl. og relig. Liv. M. holdt sig helt borte fra det politiske og indskrænkede sig til den prakt. relig. Sfære. Puritanismen var præget af Calvinismen, M. af Arminianismen. Begge Retninger satte dybe Spor paa den anglik. K., og M. bidrog i høj Grad til at danne den amerik. Krdms Form.

J. W.s Arminianisme viste sig i Oppositionen mod Læren om det absolute Naadevalg, men han forkastede ikke Calvins Lære om Arvesynd og Treenhed, som mange af den Tids Arminianere gjorde. Den biskoppelige, arminianske Metodisme, som udgik fra J. W., vedkendte sig 1784 de anglik. 39 Artikler i en noget forkortet Skikkelse; hos de eng. Metodister ere disse 39 Artikler bleven til 24, hos de amerik. til 25, og de fleste af de enkelte Artikler ere kortere end i den anglik. K. Hos Amerikanerne godkender Art. 23 Folkets Suverænetet (Schaff, *Creeeds of Christendom* III⁴, 807 f.).

Kernepunktet for J. W. var Læren om Synd og Naade, og den Maade, paa hvilken den fremstilles i M., viser tilbage til J. W.s egne Oplevelser. M. har indenfor den eng. K. genoplivet den evang. Lære om Retfærdiggørelsen af Troen; den har arbejdet for en sand og levende Tilegnelse af Kristi Naade, for en vis og fast Tro paa Syndernes Forladelse og for en alvorlig Helliggørelse. Men ved dens Fremstilling af Frelsens Tilegnelse bliver der ingen Plads for Sakramenterne. Omvendelsen skal efter M. altid være øjeblikkelig, og den sættes ikke i nogen som helst Forbindelse med Daaben. Den skal gaa for sig paa et bestemt paaviseligt Tidspunkt, fra hvilket Mennesket daterer sin aandelige Fødsel; de døbte regnes ikke med til Menigheden, før de ere vakte. I nyere Tid have dog metodistiske Dogmatikere (S. M. Merrill, Den kr. Erfaring under det nye Livs Udvikling, Chicago 1887; Sulzberger, Christi. Glaubenslehre, Bremen 1889) indrømmet, at der kun i relativ, ikke i absolut Forstand kan tales om en pludselig Omvendelse; kun Muligheden, ikke Nødvendigheden af den pludselige Omvendelse staar fast. Fra Independenterne, Baptisterne og Kvækerne tog M. dernæst Læren om den kr. Fuldkommenhed (II, 142) i Arv; den hænger sammen med deres Lære om den subjektive Frelsesvisheds grundlæggende Betydning og støttes paa Skriford som Hes. 36, 25; Mt. 5, 48; 27, 37; Joh. 17, 20 og 23; 1 Joh. 4, 19; Ef. 5, 25—27; 1 Thess. 5, 23. Men den Fuldkommenhed, hvis Mulighed i denne Tilværelse M. vil hævde, er ikke absolut som Guds Fuldkommenhed, men kun relativ, bestemt af denne Tilværelses Vilkaar. John Fletcher bestemmer den som »Modenheden af alle de Dyder, der danne den kr. Karakter i den stridende K.«. »Den er et aandeligt Stjernebillede, sammensat af de kr. Dyders klart lysende Stjerner, men den mest lysende af disse er den fuldkomne Kærlighed«. »Den kr. Fuldkommenhed«, siger J. W., »er at elske Gud af vort hele Hjerte, Sind, Sjel og Styrke. Heri er indesluttet, at ingen og Tilbøjelighed, som

er modsat Kærligheden, bliver tilbage i Sjælen, og at alle Tanker, Ord og Gerninger styres af en ren Kærlighed«. Men da vi ere i Skabningernes Verden, kan Fuldkommenheden udvikle sig og vokse; ogsaa den er undergiven Fremskridtets Lov. J. W. siger: »Den fuldkomne Kristen vokser endnu bestandig i Naaden og Erkendelsen af Kristus, i Kærligheden til Gud og i hans Billede, og vil blive ved dermed, ikke blot til sin Død, men i al Evighed«; og han taler om »en uafbrudt og evig Vækst, et Fremskridt, medens vi leve, og et Fremskridt efter vor Død«. Saalænge vi ere her i Verden, vil Fuldkommenheden, og det er dens næste Begrænsning være forbunden med Mangler, der kunne føre til Fejltagelser, urigtige Tanker, Ord og Handlinger. Men disse Mangler ere ikke Synd; thi kun den frivillige Overtrædelse af Guds Lov er Synd. Ufrivillige Overtrædelser, der stamme fra Uvidenhed og Skrøbelighed, ere ikke udelukkede, og selv det fuldkomne Menneske er ikke fritaget for Fristelser. Denne Fuldkommenhed kan vindes tidlig, i Retfærdiggørelsens og Genfødselsens Øjeblik, men de fleste troende blive først fuldkomne i Kærlighed henimod Slutningen af deres Liv. Men dog er Fuldkommenheden ingenlunde Resultatet af en trinvis Udvikling; der er et forberedende Helliggørelsesarbejde, men i sig selv er Fuldkommenheden et Øjebliks Værk. Og naar vi ere blevne helliggjorte, giver Guds Aand os Vidnesbyrd om, at vore Synder ere tagne bort fra os.

I Læren om Sakramenterne følger M. den anglik. K., men med betydningsfulde Afvigelser. Daaben (Art. 12) er for den kun »et Tegn paa Genfødselen og den nye Fødsel«. M. maa ifølge hele sin Grundopfattelse nægte Genfødselen i Daaben. Men Daaben er dog ikke alene et Tegn, den er ogsaa en Pagt, og der kræves, at Forbindelsen med Gud maa være tilvejebragt, før der døbes. Den voksne bliver gennem Genfødselen ved Troen sikket for Daaben, Barnet er ved Kristi Fortjeneste hensat i en fra Fordømmelse frigjort Tilstand (Rom. 5, 15—18; Mk. 10, 14). Derfor kan M. sige: »Vi tro, at alle Børn i Kraft af Forsoningens ubetingede Velgøringer ere Medlemmer af Guds Rige og derfor af Naade berettigede til Daab«. Naar Børn døbes, udelades Forsagelsen og Troen, og i Trosbekendelsen savnes Ledet om Nedfarten til Dødsriget. M. H. til Udførelsen af Daaben er Valget frit mellem Bestænkelse, Overøsning og Neddykkelse.

I Nadveropfattelsen slutter M. sig helt til den anglik. K., dog har den af sin Bekendelse udeladt den Artikel, i hvilken der siges, at de ugudelige og de, der ikke have den levende Tro, ikke ved Nadveren faa Delagtighed i Kristus. Dens Nadverliturgi slutter sig til den anglik. K.; det tillades at nyde Nadveren ikke alene knælende, men ogsaa staaende eller siddende; knælende Nadvernrydelse er imidlertid almindeligst. M.s Begejstring for Totalafholdenhed har endelig ført til, at Generalkonferensen har anbefalet at bruge ugæret Druesaft til Nadvervin. —

Hvad ovenfor er sagt, gælder i sin Helhed kun de biskoppelige, wesleyske Metodister. Metodisterne i Wales, der havde faaet deres Paavirkning fra Whitefield, savnede længe baade en bestemt Styrelsesform og en bestemt Be-

kendelse. 1823 fik de en saadan paa Walisisk, og denne blev 1827 oversat paa Engelsk. Den bestaar af 44 Kapitler, der væsentlig slutte sig til Westminster-Bekendelsen, med Afvigelse i Art. 5, 12 og 34 (se Schaff, *Creds of Christendom* I⁴, 903). —

Den biskoppelige Metodistkirkes Forfatning naar sin Spidse i Konferenserne. En Generalkonferens, der træder sammen hvert 4. Aar, styres af en Biskop, hvis en saadan er til Stede, ellers af en valgt Præsident. Den har Myndighed til at give Regler og Anordninger for Kirken, og den er tillige en Højesteret, til hvilken der i visse Sager kan appelleres. Den vælger og kan afsætte Biskopperne. — Aarskonferensen dannes af alle Rejsepræster i vedkommende Kreds og ledes af en Biskop. Den træffer Afgørelse om Prædikanternes Antagelse og Virksomhed. — Fjerdingaarskonferensen dannes af Rejseprædikanterne og af Ombud for de mange underordnede Embeder indenfor Samfundet. Den bestemmer, hvilke stedlige Prædikanter der skal have Lov til at prædike.

Øverst blandt den biskoppelige Metodistkirkes Embeder staar Bispeembedet; det repræsenterer den uøvede Magt indenfor Samfundet. Men trods dette Embedes fremragende Stilling og dets store Rettigheder, deler M. ingenlunde den anglik. K.s Lære om den apost. Rækkefølge, og den fastholder den væsentlige Lighed mellem Biskoppen og Presbyteren. Der tales om »Ordination« af Ældste og Diakoner, men om »Indvielse« af Biskopper, fordi Biskoppen kun ved sin Tjeneste, ikke ved Rang skiller sig fra Præsten (den Ældste). — M.s Præster ere Rejseprædikanter (*travelling preachers*). »Jeg véd,« sagde John Wesley, »at hvis jeg skulde prædike et helt Aar paa ét Sted, vilde jeg prædike baade mig selv og min Menighed i Sovn«. Derfor bliver en Præst kun nogle faa Aar i en Menighed, og han kan, paa Biskoppens Bud, uden at have søgt derom, forflyttes til et andet Sted. —

Den store Myndighed, der var lagt i Konferensens Haand, gav tidlig Anledning til Sammenstød imellem de hierarkiske og demokratiske Elementer. Derved blev den oprindelige Metodistkirkes Forfatning mere udviklet, og paa underordnede Punkter fik Lægfolket større Del i Styrelsen. Men Kravet om Kirkeværgernes Ret til at udnævne Prædikanter vilde Konferensen ikke imødekomme, og den vilde heller ikke aabne sine Døre for læge Medlemmer.

Fastheden paa disse Punkter har givet Stødet til Dannelsen af flere uafhængige metodistiske Samfund saasom:

- 1) New Connexion (se d. Art. og Frelsens Hær II, 115);
- 2) Primitive Methodist Connexion (se Ranters);
- 3) Primitive Wesleyan Methodists (se d. Art.);
- 4) Wesleyan Methodist Association (se d. Art.);
- 5) Bryaniter (I, 400);
- 6) Albrechtsfolkene (I, 48).

Navnlig i Amerika har M. vundet stor Udbredelse efter 1784, da John Wesley begyndte at sørge for Amerikanerne (se S. 242). Der-

ovre har Striden om Lægfolkets Ret ført til Dannelsen af en demokratisk Protestant Methodist Church (Radical Methodists), der dannedes 1830. 1872 besluttede Amerikanerne at give det læge Element Adgang til Generalkonferensen. Den oprindelige Metodismes Forkastelse af Negerslaveriet førte 1845 i Syd-staterne til Dannelsen af en Methodist Episcopal Church South, der ikke vilde bøj sig for Generalkonferensens Fordømmelse af Slaveriet som stridende mod Guds Lov. Mod-sætningen mellem de sorte og hvide førte til Dannelsen af forskellige saakaldte afrikanske Methodist-Samfund, navnlig fordi den kirkelige Ordning nogle Steder (t. E. i New York) indeholdt et Forbud imod, at de farvede Medlemmer af Menigheden nød Nadveren, før de hvide vare færdige med Nydelsen af denne.

Den amerik. Metodisme var og er væsentlig en Missionskirke, der vil vække. Den metodistiske Vækkelse naar sit Højdepunkt ved de saakaldte Lejr-møder (*camp meetings*), ved hvilke indtil 20,000 Mennesker ofte leve en Uge sammen til fælles Opbyggelse. Fra Amerika ere ogsaa de store Vækkelsesmøder (*revivals*) med »Efter-møder« udgaaede, og derfra er ogsaa den saakaldte Bodsbenk (*mourners bench*) kommen.

M. har udfoldet og udfolder en storartet Missionsvirksomhed i Hedningelandene; og ogsaa til de gamle kr. Lande har dens Missionsarbejde strakt sig. I Danmark begyndte M. sin Mission 1858 ved Præsten C. E. Willerup (d. 1886; en Biografi af ham findes i »Kr. Tidende« for 1886), og 1866 fik Kbhvn sin Methodist-Kirke. Siden have Metodisterne ogsaa faaet Indgang i flere af de større danske Byer og enkelte Steder paa Landet, saa at der er bygget ikke faa Methodistkirker. Ved Folketællingen 1901 var der i Danmark 3895 Metodister. Det var Metodistpræsten Eltzholtz, der først begyndte at virke for Totalafholdenhed i Danmark, og M. fik tidlig der Søndagsskoler. De danske Metodister have haft forskellige Organer: »Den biskoppelige Methodist-K.s danske Missions-Tidende« (1873); »Missionsvennen« (1877f.); »Dansk kr. Talsmand« (fra 1882); »Morgenrøden«; »Korsets Budskab« og »Vaar-bude«. Til Norge kom M. ved Sørensen O. P. Petersen (f. 1822), der 1849—50 begyndte at virke for M. i Frederikstad. Da han i Maj 1850 var vendt tilbage til Amerika, standsede Arbejdet. Men 1853 kom Petersen tilbage, og i Frederikstad og Sarpsborg dannedes de første Metodist-Menigheder. Senere fik Frederikshald ogsaa en Menighed, og for den var Willerup Præst, indtil han 1858 gik til Danmark. Siden er Arbejdet gaaet frem, og 1891 var der i Norge 8187 (2745 i Bygderne, 5442 i Byerne); Landet er delt i 4 Distrikter (Kristiania, Larvik, Bergen og nordre Distrikt). 1873 fik de norske Metodister et eget Organ, »Evang. Kirketidende«, der fra 1878 fik Navnet »Kr. Tidende«. I Sverige indkaldte den metodistiske Fabriker, Samuel Owen, 1826 Metodistpræsten Stewens, der 1830 efterfulgtes af Georg Scott (se d. Art.), som arbejdede i Stockholm til 1842; men han virkede mere til Vækkelse i Almindelighed end særlig for M. 1853 kom den tidligere Søndm., J. P. Larsen til Sverige, og Metodisterne vandt ogsaa dér Tilhængere. 1870 indviedes i Karls-

krona det første Metodistkapel paa svensk Grund, og 1876 dannedes med Kongens Tilladelse »den sv. biskoppelige Metodistkirke«, der 1894 efter sit eget Sigende havde 13,000 Medlemmer. Jvfr. C. Brun, M.s Oprindelse og Væsen (Kra. 1895); Fr. Nielsen, J. Wesley og den eng. Statsk. (Kbhvn 1891); Loofs's og I. L. Nuelsens Artikler i »Realencyklop. f. protest. Theol. und K.« XII⁸ og XIII⁸, hvor der findes meget udførlige Literaturangivelser.

Metrofanos Kritopulos, alexandrinsk Patriark, f. 1589 i Berrhøa i Makedonien, blev opdraget af Munkene paa Athos og gik selv tidlig i Kloster. I en meget ung Alder blev han Protosynkellos (o: første Seglbevarer) hos Patriarken af Konstantinopel. Kyrillos Lukaris (S. 87), dengang Patriark af Alexandria, lagde Mærke til hans gode Evner og sendte ham til England, for at han kunde studere i Oxford. Som Gave medbragte han fra Kyrillos Codex Alexandrinus (I, 531). Han var i England 1618—23; derpaa rejste han til Tyskland, hvor han besøgte Wittenberg, Tübingen, Altdorf, Strassburg og Helmstädt. Det sidste Sted tilbragte han næsten et helt Aar (1625) og omgikkes Calixt og Horneju, paa hvis Opfordring han affattede sin berømte »Bekendelse« (aftrykt i J. Michalcescu, Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der gr.-orient. K., Leipz. 1904, 186 f.). Fra Tyskland gik M. til Venezia, hvor han til 1628 virkede som Lærer i Gr., og derpaa vendte han tilbage til Kyrillos Lukaris i Konstantinopel. Omtr. 1630 blev han Patriark af Alexandria. Som saadan delte han ikke Kyrillos Lukaris's protest. Sympatier, men tiltraadte 1638 Fordømmelsen af Kyrillos's Lære. Han er rimeligvis død o. 1641. Foruden »Bekendelsen« har han skrevet flere Afhandlinger og Breve, der kaste Lys over hans teologiske Stilling. Mærkelig er hans Inddeling af Sakramenterne i 2 Grupper, saaledes at Daab, Nadver og Bod regnes til Sakramenter af første Rang, de andre 4 til Sakramenter af anden Rang. Og ogsaa paa andre Punkter havde han sin egen Opfattelse (A. Demetracopulos, M. K., Leipz. 1870).

Metropolit kaldes en Ærkebiskop, der ikke alene har kirkelig Jurisdiktion over sit eget Diöces, men tillige over flere til en Kirkeprovinns forenede Lydbispedømmer. Ærkebiskopper, som ikke have Lydbiskopper, kunne ikke bære denne Titel. Se forøvrigt Art. Ærkebiskop.

Mettenbuch, Landsby i Stiftet Regensburg, var i kort Tid Valfartsted, fordi Madonna skulde have vist sig dér. Der blev da ogsaa udgivet en »Mer Wallfahrtsbüchlein, Sammlung von Mariengebeten nebst kurzer Geschichte der Wallfahrt M.«. Men da Biskoppen af Regensburg erklærede de formentlige Aabenbaringer af Madonna for at være Bedrageri, hørte Valfarten til M. op.

Metusael, en af Urfædrene i den kainitiske Liste (1 Mos. 4, 18), muligvis at identificere med Metuselah.

Metuselah (LXX og Vulg.: Matusala, i Akk. Matusalam, deraf Udtalen »Metusalem«), en af Urfædrene i den setitiske Liste (1 Mos. 5, 21 f.). M.s Alder regnedes til 969 Aar, hvad der ligesom de andre Tal i samme Liste i det præste-

lige Kildeskrift (P) rimeligvis ikke beror paa historisk Erindring, men paa en kronologisk Konstruktion. M. kan sammenstilles med Metusael i den kainitiske Række (1 Mos. 4, 18) og svarer muligvis til den babylonske Amêl-sin (אַמֶּלְסִין hos Berossos).

L. G.

Meuniter, se Maon (S. 165).

Mexiko. Efter Folketællingen 1900 var der i Fristaten M. o. 13 $\frac{1}{2}$ Million Indbyggere. Over 12 $\frac{1}{2}$ Million af disse vare rom. Katoliker, der vare fordelte i de 3 Kirkeprovinser: Mexiko (1 Erkebiskop og 9 Lydbiskopper), Guadalajara (1 Erkebiskop og 6 Lydbiskopper) og Michoacan (1 Erkebiskop med 4 Lydbiskopper). De fleste Protestanter ere Presbyterianere, Episkopale eller Baptister. Mormonerne have 6—7 blomstrende Kolonier i M. i den korte Tid, Erkehertug Maximilian af Østerrig var Kejser i M., havde den rom. K. blide Kaar, men efter hans Fald har en mod Kirken fjendtlig Radikalisme raadet dér. — Nedre-Californien, der en Tidlang stod under Erkebiskoppen af M., blev 1874 et apostolsk Vikariat ifølge et paveligt Brev af 20. Jan. s. A. — Der er i Republiken M. 7 Missionskollegier af Fransiskanere af den strenge Observans, som staa under Propagandaen.

Meyer. 1) **Frederic Brotherton M.**, eng. Baptistpræst, f. i London 8. April 1847, tilhører en i den første Halvdel af 18. Aarh. til England indvandret tysk Slægt. 8 Aar gl. kom han i Skolen i Brighton, senere blev han undervist i Streatham, hvor Familien havde sluttet sig til Baptisterne. I en meget ung Alder blev M. Lærer i en Søndagsskole, og han begyndte tidlig at forberede sig til en Præstegerning. 2 Aar var han ansat i Te-Firmaet Murray and Co., men hver Morgen og Aften, naar han tog med Banen fra Streatham til London-Broen, læste han Klassikere og alvorlige Bøger, og om Aftenen studerede han hjemme. 1865 lod Baptist-Præsten David Jones ham holde nogle Taler, og i den følgende Tid kom der flere Opfordringer til ham om at tage Ordet. 1866 blev M. optagen paa Regent-Park-Kollegiet, og 1868 overtog han et lille Embede i Richmond. Men han blev paa Kollegiet til 1869, i hvilket Aar han ved Londoner-Universitetet erhvervede Titlen Baccalaureus artium. 1870 blev han Hjælpepræst ved Pembroke-Kapellet i Liverpool hos C. M. Birrel. 1872 blev han kaldet til Baptist-Kapellet i York, og dér gjorde han navnlig en Gerning blandt de unge. I Juni 1873 traf han sammen med Moody og Sankey ved et Bønnemøde, og han blev straks nøje knyttet til Moody. En Tidlang holdt de hver Dag i Kongregationalist-Kirken Gudstjeneste fra Kl. 11—5, og derpaa blev der holdt et afsluttende Møde. Mange Vækkelser vidnede om Virkningen af deres Ord. 1874 blev M. kaldet til Baptist-Kirken i Leicester, og dér fik han bygget den store Melbourne-Hall, som blev aabnet i Juli 1881. Med den som Midtpunkt ledede han et stort vækkende Arbejde blandt gamle, unge og Børn, og samtidig drev han Mission ved Fængslets Port blandt de leslatte Fanger. I Beg. af Firserne holdt Præsterne Stanley Smith og Studd Forsamlinger i Melbourne-Hall med det Maal at drive deres Tilhørere hen til større Fuldkommenhed. M.

havde selv følt, at »det er Begyndelsen til Helvede ikke at staa Maal med det, man lærer andre«, og han besluttede »at overgive sig helt til Herren« og indvie hele sit Liv til ham. Under et Ophold i Keswick (II, 765) 1887 mente han at modtage Aandens Pinsegave, og i den følgende Tid prædikede han kraftigere om den Hellig-Aand og det fuldkomment hellige Levned som det normale Kristenliv. 1888 modtog han en Kaldelse til Regent-Park-Kapellet i London, og 1892 overtog han Præsidentskabet for Londons Baptistsamfund. Fra 1892—1902 virkede han ved Kristus-Kapellet i Lambeth blandt Londons Arbejdere, som snart fyldte det store Guds hus. 1899 var han i Indien, og efter sin Hjemkomst blev han udnævnt til Præsident for den nationale Ungdomsforening for afgjort Kristendom, der snart blev en international Forening, og dermed begyndte et uroligt Liv, der sigtede mod Ungdommens Vækkelse til afgjort Kristendom og »fuld Overgivelse« til Kristus. I 3 Aar var han ogsaa Præsident for Raadet for Syd-Londons Frikirker, og som saadan virkede han nidkært for Frikirkernes Arbejde. Under et Besøg i Berlin 1900 fik han dannet en frikirkelig Forening for Tyskland, og 1901 tog han Del i Frikirkens Simultan-(Indre-)Mission i London og andensteds, hvor der blev holdt Bedemøder hele Dage igennem. 1902 var han Præsident for Søndagsskole-Foreningen. 1887 havde han grundet Bedekæden mellem alle Baptist-Præster og Baptist-Missionærer, der nu har 800 Medlemmer i England, Indien, Amerika og Kolonierne. 1886 begyndte han at holde Konferenser for ydre Mission i Melbourne-Hall, og sammen med Radcliffe og Walton rejste han rundt i England for at hverve unge Mænd til Missionens Tjeneste; Aaret efter blev han Præsident for »de unge Kr.s Missions-selskab«, der fik et Midtpunkt i »Harley House« i Øst-London. Desuden var han sysselsat med Affattelsen af en Mængde Opbyggelsesskrifter, der bleve oversatte paa forskellige Sprog, ogsaa paa Dansk, Norsk og Svensk, og han rejste om baade i den nye og den gamle Verden (ogsaa i Norden) for at gøre en Evangelists Gerning og vinde Mennesker for »kun Jesus« (Jennie Street, F. B. M., London 1904, overs. paa Tysk af F. v. L., Berlin 1905). — 2) **Johan Friedrich v. M.**, tysk Statsmand, Bibelforsker og Psalmedigter, f. i Frankfurt am M. 12. Sept. 1772, studerede Jura, Filosofi og Naturvidenskab i Göttingen, blev 1802 Sagfører, senere Syndikus, Præsident for Appellationsretten, Fristædernes Ombud ved Forbundsagen og gentagne Gange Borgmester. D. 28. Jan. 1849. I Beg. var det hans æstetiske Interesse, der drog ham til Biblen, og han drømte om at løfte Teatret op til at være »en moralsk Anstalt«. Lidt efter lidt kom den religiøse Interesse dog til at staa i Forgrunden. 1812 udgav han sine »Bibeldigtungen«, 1819 »Bibel in berichtigter Uebersetzung mit Anmerkungen« (3. Opl. 1855), hvorfor Erlanger-Fakultetet gjorde ham til Dr. theol. 1818 begyndte han Udgivelsen af »Blätter für höhere Wahrheit aus älteren und neueren Handschriften und seltenen Büchern mit besonderer Rücksicht auf den Magnetismus« (falt 12 Bd.), i hvilke han udviklede sin teosofiske Mystik, der søgte at sætte Skriften og Naturen i

Forhold til hinanden. 1833 udgav han »Schlüssel zur Offenbarung Johannes«, 1847 »Blicke in den Spiegel des prophet. Wortes«. For Frimurerlogen, af hvilken han var et virksomt Medlem, skrev han: »Das Buch Jezirah« og »Zur Aegyptologie«. Hans Psalmer udmærkede sig ved Inderlighed, men egne sig ikke til Kirkebrug. Enkelte have dog fundet Optagelse i den württembergiske Psalmebog; en Del findes i Alb. Knapps »Liederschatz«. For sit eget Liv fulgte J. F. v. M. Reglen: »Weder die Kreuzigung noch die Auferstehung sollst du zur Schau tragen; ausser der Welt in der Gesellschaft und mitten in der Welt einsam sein«. Et Udvalg af hans »Blätter für höhere Wahrheit« udkom i 2 Bd. i Stuttgart 1853. — 3) **Heinrich August Wilhelm M.**, tysk Ekseget, f. i Gotha 10. Jan. 1800, studerede i Jena, blev 1831 Præst i Harste ved Göttingen, 1837 Superintendent i Hoya, 1841 Slotspræst, Superintendent og Konsistorialraad i Hannover, 1861 Overkonsistorialraad. 1865 tog han sin Afsked. Han døde 21. Juni 1873. Han er Forf. og Udgiver af det meget udbredte Bibelværk, der begyndte at udkomme 1832 med en Fortolkning til de 3 synopt. Evangelier som Prøve. Siden er det udkommet i en Mængde Oplag, og det udgives stadig i nye Bearbejdelser. 1830 havde M. fulden et Udvalg af de symbolske Bøger, og 1829, som Indledning til Bibelværket, »Das Neue Testament Griechisch nach den besten Hülfsmitteln kritisch revidiert mit einer neuen Deutschen Uebersetzung«. — 4) **Louis M.**, Præst i Paris, f. i Mömpelgard 1809, studerede i Strassburg, var Huslærer hos Jean Monod i Paris og grundede allerede som Kandidat »Société des amis des pauvres«. 1837 blev han Anden-, senere Førstepræst ved Kirken des Billetes. Han dannede »den tyske Forening«, der skulde frelse de tyske Arbejdere, som vare ved at gaa til Grunde i Verdensstaden, og ordnede et Arbejde for indre Mission i Quartier St. Marcel, ved hvilket bl. a. Bodelschwing (I, 345) var hans Medhjælper. I Aarens Løb blev han Præsident for Pariser-Konsistoriet, Superintendent, Medlem af Overkonsistoriet for Kirken af den augsb. Bekendelse og værnede den gamle Kristendom mod Colanis (I, 532) Nyrationisme. Han døde 1867.

Meyer, Peder Krog., dsk Teolog, fødtes paa Gaarden Øgstad i Værdalen tæt ved Stiklestad 7. Jan. 1780. 1796 blev han dimitteret fra Trondhjem Skole, 1800 tog han teol. Examen i Kbhvn. Aaret efter fik han Universitetets Guldmedalje for en teol. Prissopgave og blev Adjunkt ved Frue Skole i Kbhvn. 1802 blev han Overlærer i Kristiania, 1806 Prof. extr. i Teol. i Kbhvn og tillige Overlærer ved Frue Skole. 1808, efter Universitetets og Frue Skoles Brand, blev han Opdrager for Hertugen af Augustenborgs Sønner. 1815 vandt han i Kbhvn den teol. Doktorgrad, og 1816 blev han Prof. extr., 1817 Prof. ord. dér. 1819 blev han udnævnt til Biskop over Als, men han døde allerede 24. Juni 1819 uden at have tiltraadt Embedet. 1818 udgav han »Lærebog i den kr. Religions- og Sædelære for de lærde Skoler«, der ikke vandt synderlig Udbredelse.

Meyfart (Melfart), Johann Matthæus, tysk Psalmedigter, f. 9. Nov. 1590 i Walwinkel ved Waltershausen i Gotha, studerede i Jena og

Wittenberg, hvor han 1611 blev Magister. 1616 blev han Prof., 1623 Rektor for Gymnasiet i Koburg, 1624 fik han i Jena den teol. Doktorgrad, 1633 blev han Prof. theol. i Erfurt, 1636 Præst ved Dominikaner-Kirken dér; han døde i Erfurt 26. Febr. 1642. M. har digtet flere Psalmer, bl. a. den berømte: »Jerusalem, du hochgebaute Stadt, der findes i en Prædiken om det evige Liv: »Tuba novissima, d. i. von den vier letzten Dingen des Menschen, vier unterschiedl. Predigten gehalten zu Coburg« (1626).

Meyrick, Frederick, eng. Teolog, f. i Ramsbury Prstgd i Wiltshire 28. Jan. 1827, studerede i Oxford, præsteledes 1852, blev 1856 Præst ved det kgl. Kapel i Whitehall, prædikede for Oxford Universitet 1855—56, 65—66, 75—76, var Skoleinspektør 1859—69, examinerende Kapellan hos Biskop Wordsworth af Lincoln 1869—85. 1868 blev han Præst i Bickling i Norfolk, 1869 tillige Kannik i Lincoln. Han var Opdrager i Familien Lothian, af hvilken flere Medlemmer — ikke dog hans Elever — gik over til Rom. 1853 grundede han »The Anglo-Continental-Society«, der skulde virke for at gøre den anglikanske K.s Principer kendte paa Fastlandet, og som dette Selskabs Sekretær gjorde han en Mængde Rejser og udgav flere Smaaskrifter paa Latin, Italiensk og Spansk; enkelte af disse ere ogsaa oversatte paa Dansk (F. Meyrick, *Memoires of Life at Oxford and Experiences in Italy, Greece, Turkey, Germany, Spain and elsewhere*, London 1905).

Mez, Karl, »Arbejdernes Fader«, en af Forkæmperne for den kr. Socialisme, blev født 20. April 1808 i Kadern i Baden og døde 28. Maj 1877 i Freiburg i Breisgau. Han var en varm Kristen og en dygtig Købmand og Fabrikant. »I Klostrene«, sagde han, »blev der tilsidst ikke arbejdet, men kun bedet; derfor gik de til Grunde. Det vil ikke gaa Fabrikerne bedre, naar man kun arbejder, men ikke beder i dem«. I hans Silkefabrik i Freiburg og dens Filialer sysselsattes en Mængde Arbejdere, for hvilke han paa alle Maader sørgede. I en af Fabrikerne søgte han at gøre Arbejderne til Medejere ved at give dem Del i Ledelsen og gøre dem meddelagtige i Vinding og Tab. Under dette Forsøg gjorde han imidlertid mange smertelige Erfaringer, men hans patriarkalske Styrelse bar dog ogsaa gode Frugter (J. Kober, K. M., *ein Vorkämpfer für christl. Sozialismus*, Basel 1892; R. König, K. M., *der Vater der Arbeiter*, Heidelb. 1881).

Mezzofanti, Giuseppe, Kardinal, f. 19. Sept. 1774 i Bologna, var et tidlig udviklet Barn, der allerede i en ung Alder røbede sit store Sproggeni. 1803 blev han Koadjutor ved Biblioteca dell' Istituto di Bologna og samme Aar Prof. i Gr. og i de østerl. Sprog. Napoléon søgte forgæves at faa ham til Paris. 1808 blev hans Professorat inddraget, og han fik da kun $\frac{1}{3}$ af Gagen i Pension; men 1812 fik han atter en Stilling som Bibliotekar i Bologna, og 1814 udnævnte Plus VII ham igen til Prof. ved Universitetet dér. 1823 var han Lord Byrons Lærer i Nygræsk, og den eng. Digter beundrede den store sprogkyndige, »der kunde have været Tolk, da Babelstaarnet blev bygget«. 1831 gjorde Gregor XVI M. til Husprælæt og apost. Proto-

notar, og s. A. flyttede han paa Pavens indtrængende Opfordring til Rom, hvor han fik en Bolig i Kvirinalet og et Kanonikat ved Maria Maggiore. For at lære Kinesisk gik han en Tid til Napoli, hvor (paa Capo di Monti) nogle unge Kinesere uddannedes til Missionærer. 1833 blev han Kustos ved Vatikaner-Biblioteket og Kannik ved St. Peter og tillige Konsultor for den Kongregation, som skulde gennemse den østerl. K.s liturgiske Bøger. 1838 blev han Kardinal med S. Onofrio som Titelkirke, og 15. Aug. 1849 døde han. Han er begravet i S. Onofrio ved Siden af Torquato Tasso. Francis Hare, der kendte ham nøje, udtaler (Memorials of a quiet Life I, 109 f.) en meget streng Dom om det lidet, der kom ud af Kardinalens store Sprog-gave (C. W. Russell, *The Life of Card. M.*, London 1858; paa Ital. Bologna 1859).

Mibhar, en af Davids Helte (1 Krøn. 11, 38). Det parallelte Sted 2 Sam. 23, 36 har i Stedet for M. et geografisk Navn: mis-soba o: fra Soba, som hører til det forangaaende Personnavn. Dette er vistnok bedre.

Mibsam. 1. En Søn af Ismael (1 Mos. 25, 13). — 2. En Øverste af Simeons Stamme (1 Krøn. 4, 25).

Mibsar (1 Mos. 36, 42), formodentlig Stednavnet M. (*Maṣṣarā*) i Distriktet Gebal i Edom.

Michael, se Mikael.

Michaelis. 1) **Johann Heinrich M.**, tysk Teolog, f. i Klettenberg i Grevskabet Hohnstein 26. Juli 1668, studerede østerl. Sprog, blev 1699 Prof. extr., 1709 Prof. ord. i østerl. Sprog i Halle, 1732 Senior og Inspektør ved det teol. Seminarium. Han gjorde Udkaſtet til den Plan, hvorefter det saak. »Collegium orientale theologicum« i Halle blev indrettet. M. tilvejebragte ogsaa en krit. Haandudgave af G. T. og skrev flere Fortolkninger af de gltestl. Skrifter, navnlig af Hagiograferne. Død 10. Marts 1738. — 2) **Johann David M.**, Søn af J. H. M.s Søstersøn, Christian Benedict M. (f. 1680, d. 1764 som Prof. i Teol. og østerl. Sprog i Halle), blev født i Halle 1717 og studerede i sin Fødeby samt i England og Holland. 1745 gik han til Göttingen, hvor han 1746 blev Prof. i Filos., 1750 Prof. ord. i østerl. Sprog. Død 22. Aug. 1791. I Göttingen, hvor især Mosheim kom til at præge hans teol. Grundanskuelse, udfoldede han en rig Forfattervirksomhed, dels som Kritiker i »Gött. Gel. Anzeigern«, dels (fra 1771) som Udgiver af »Orient. und exeget. Bibliothek« og af »Neue orient. und exeget. Bibliothek«. Paa hans Tilskyndelse sendte Frederik V 1761 en Expedition til Arabien under Carsten Niebuhr (se d. Art.). 1769—86 udgav M. i 13 Bd. en Overs. af G. T. med forklarende Anmærkninger, og 1790 begyndte han et lignende Værk for N. T. »Hans Bibelovers. er det første Forsøg paa at meddele et større, dannet Publikum Resultaterne af en til en vis Grad fra dogmat. Forudsætninger frigjort videnskabelig Betragtning af Skrifterne« (R. Kittel). 1750 (4. Opl. 1788) udkom hans Indledn. til N. T., der gik i Semlers Fodspor, 1767 første Del af hans Indledn. til G. T. Størst Fortjeneste har han dog af sit Arbejde paa de gltestl. Hjelpevidenskabers Omraade. 1786 udgav han *Supplementa ad lexica hebraica*; allerede 1770 (2. Opl. 1775) udkom hans »Mosaïsches Recht«

i 6 Bd., i hvilken han skildrer Mose som en klog Politiker, der snildeligt gav Folket de fornødne Love i Religionens Navn, og tillige skrev han forskellige betydningsfulde geografiske og arkæologiske Skrifter. Som Prof. i Göttingen holdt han, skønt han ikke var Medlem af det teol. Fakultet, tillige stadig Forelæsninger over Dogmatik og Moral. 1748 (2. Opl. 1779) udgav han »Gedanken über die Lehre der heil. Schrift von Sünde und Genugthuung«, 1760 *Compendium theol. dogmat.* (2 Opl. 1784, paa Tysk), der 1764 blev forbudt i Sverig, 1767 »Glückseligkeits-Lehre«. Hans dogmat. Skrifter vise, hvorledes han søgte at styre midtstrøms mellem Rationalismen og Supranaturalismen. Han forklarede t. E. Syndefaldet og Arvesynden som en Følge af Nydelse af en giftig Frugt. Paa Katedret optraadte han som en stor Skuespiller, og de samtidige dadle hans Pengebegærlighed.

Michaud, Philibert Eugene, gammel-tsk. Teolog, f. i Pouilly ved Saône i Côte d'Or 13. Marts 1839, studerede i Dijon og i Dominikaner-Kollegiet St. Maximin i Provence, blev Præst i Paris, først ved St. Roch, senere ved Madeleine-Kirken. Da han nægtede at bøje sig for Vatikaner-Konciliet's Definition af Ufejlbarheden, blev han afsat. En Tidlang var han derpaa gl.-kat. Præst i Paris. Siden 1876 har han været teol. Prof. i Bern i Schweiz. M. har skrevet en stor Mængde hist. og polem. Skrifter, bl. a. en Biografi af Vilhelm fra Champeaux (1867). Nu udgiver han en »Revue internationale de théologie«.

Michel-Angelo Buonarroti fødtes 6. Juli 1475 i Caprese ved Arezzo. Hans Fader, en florentinsk Adelsmand, bestemte ham for den lærde Stand, men Sønnen vilde være Kunstner og maatte føjes. Han blev da, 13 Aar gl., sat i Lære hos D. Ghirlandajo og gjorde gode Fremskridt. Dog, han følte sig mere tiltalt af Billedhuggerkunsten, og efter nogle heldige Forsøg i denne blev han optaget i Lorenzos il Magnificos Hus og levede her i en udsøgt Kreds af Kunstnere og Lærde, til Lorenzo døde 1492. Efter Mediciernes Landsforvisning 1494 gik han til Bologna, men vendte snart tilbage til Firenze og udførte en Madonna med den døde Kristus (Pietà), som opstilledes over Kardinal de la Grolays Grav i Peterskirken i Rom. Denne Gruppe er fuld af Følelse og viser det grundigste Studium af det menneskelige Legemes Anatomi, men det grandiose i hans Kunst er dog her endnu ikke fuldt kommet til Udtryk. Det skete først i den kolossale David, som han efter et kort Ophold i Rom egenhændig huggede af en til Domkirken bestemt, mislykket Marmorblok, og endnu mere i den Karton, som han i Vædestrid med Lionardo da Vinci udførte til den store Sal i Raadhuset. Af denne Karton gik der saa stærkt Ry, at Julius II efter at have bestegt Pavestolen kaldte ham til Rom for at udføre sit Gravmæle. M.-A. gjorde et stortartet Udkast til dette og tilbragte lang Tid i Carrara med at udsøge Marmorblokke. Imidlertid optoges Paven af andre Planer, navnlig den, om at ombygge Peterskirken. M.-A. følte sig tilsidesat; man nægtede ham Adgang til Paven, og i fortvivlet Trods flygtede han til Firenze. Da Julius II kort efter havde indtaget Bologna, blev M.-A. dog atter taget til Naade og udførte

Pavens Broncestatue, som blev opstillet over Hovedindgangen til S. Petronio, men allerede 1511 sønderlages af de oprørske Bolognesere. M.-A. havde imidlertid fulgt Paven til Rom og overtallet til foreløbig at lade Gravmælet hvile, men i Stedet at male Loftet i det sextinske Kapel al fresco. Ved en hartad overmenneskelig Viljes- og Kraftanstrengelse lykkedes det ham i Løbet af 4 Aar uden Hjælp af andre at fuldende disse Vidundere af Malerkunst. Julius II saa Loftet færdigt 1513, men døde et Par Maanedere efter. Hans Monument skrumpede efterhaanden sammen til ikke meget mere end den store Mose-Figur, som blev opstillet i S. Peter in vinculis. Selv ligger Julius III i Peterskirken. Med Rette kaldte M.-A. Monumentet sit Livs Tragedie. Leo X gjorde hos M.-A. Bestilling paa en med Billedhuggerarbejde rigt smykket Façade til Mediciernes Kirke, S. Lorenzo i Firenze, men der kom ikke andet ud heraf, end at M.-A. spildte sin Tid med unyttige Rejser og Ophold i Carrara. Dog udførte han for Leo X og Clemens VII et af sit Livs Hovedværker: Mediciernes Grav i det nye Sakristi ved S. Lorenzo. Som Frihedsvand deltog M.-A. ivrigt i sin Fædrelands Forsvar mod de Kejserslige og de af Alexander Medici befalede pavelige Tropper. Efter Stadens Fald og Pavens Død flygtede han til Rom, hvor han af Paul III fik den Opgave at male Dommestad paa Bagvæggen i det sextinske Kapel (1534—41). Han viser atter i dette Billede sin uhyre Virtuositet som Tegner, men Dommestad staar dog tilbage for Loftet. Endnu svagere ere de 2 Fresker, S. Pauls Omvendelse og Peters Korsfæstelse, i Capella Paolina. 1546 bad Paul III M.-A. om at være Peterskirken Bygmester, hvilket han paatog sig uden Løn »til Guds og S. Peters Ære«. Dette kolossale Byggefærdigtage vare efter Bramantes Død gaaet fra Kunstner til Kunstner, der alle mere eller mindre havde søgt at overbyde deres Forgængere ved Forandringer og Tilføjelser, medens Korruptionen ved Pavehoffet slugte store Summer. Det er M.-A.s Fortjeneste ved at indskrænke dets Omfang til det mindst mulige og ved at genoptage Brunelleschis konstruktive Idéer fra S. M. del Fiore og gennemføre dem i antikke Former at have sikret dets Afslutning. Hvor meget M.-A. skylder de under ham arbejdende Arkitekter, derom har der været forskellige Meninger. Ogsaa ved Palazzo Farnese, Bygningerne paa Capitoliet, S. M. degli Angeli og Porta Pia var M.-A. Pavens Tillidsmand. Han døde 18. Febr. 1554. Liget førtes til Firenze, hvor han hviler i S. Croce. Peterskuppelen blev først lukket 1590 under Sixtus V. Dens Virkning, set fra Peterspladsen, liden ved den af C. Maderno foretagne Forlængelse af Hovedskibet. M.-A.s overordentlige Geni var forenet med den fineste Dannelse, derom vidne hans Sonetter og hans Venskab med den højbaarne Vittoria Colonna (Vasari og Condivi; A. Gotti, Vita di M.-A. I—II, Firenze 1875; H. Grimm, Leben M.-A.s I—II, 6. Aufl. Berlin 1890; A. Springer, Raphael und M.-A., 3. Aufl. Leipzig 1895; H. Thode, M.-A. und das Ende der Renaissance I—II, Berlin 1902—3).

Michélet, Simon Temstrup, norsk Teolog, f. 8. Febr. 1863, modtog som teol. Student i Kristiania særlig Paavirkning af Prof. Fr. Pe-

tersen. 1885 vandt han Kronprinsens Guldmedalje for en Afhandling om 1. Klemensbrev og tog 1887 Embedseksamen med Udmærkelse. Siden Høsten 1888 opholdt han sig i en længere Aarrække med offentligt Stipendium i Tyskland, studerende først alm. Religionshistorie og orientalske Sprog, senere fornemmelig gtestl. Teologi. Tanken var, at han skulde efterfølge Prof. Caspari. Men da Stortinget efter dennes Død inddrog det gtestl. Professorat, modtog M. i 1894 Ansættelse som konst. Præst ved Straffeanstalten i Trondhjem. S. A. disputerede han for den teol. Doktorgrad over sin i 1893 udgivne Kommentar til Amos. 1894—96 var han konst. Tredjepræst ved Trefoldigheds Menighed i Kristiania. Da Stortinget i 1896 atter bevilegede den inddragne Professorgage, blev M. 14. Nov. s. A. udnævnt til Prof. i gtestl. Teol. I 1898 foretog han en Rejse til Skotland, England, Holland o. fl. Steder fornemmelig for at studere Undervisningsmetoder. S. A. deltog han i den religionsvidenskabelige Kongres i Stockholm og holdt dér et Foredrag om Israels Profeter. Med M. holdt den nyere gtestl. Bibel-forskning sit Indtog ved Kristiania Universitet. Selv indtagende et moderat kritisk Standpunkt, har han i en Række af videnskabelige og populære Afhandlinger og Foredrag søgt at vække Forstaelse for sin Videnskab baade i akademiske og videre Kredse. Meget, af hvad han har skrevet, findes trykt i »Luth. Kirketidende«, »For Kirke og Kultur« og »Norsk theol. Tidsskr.«, hvilket sidste M. har grundlagt og redigerer sammen med Professorerne Odland og Lyder Brun. Særskilt har han foruden »Amos« udgivet »Det gl. Test.s Syn paa Synden« (1899) og »Gamle Helligdomme i nyt Lys« (1902). Særlig det sidste har vakt adskillig Opmærksomhed og Diskussion. Helt siden Studenterdagene har M. taget virksom Del i den kr. Studenterbevægelse og har navnlig været Sjælen i de »norske Studeters kr. Forbund«.

Michelianere, se Johann Michael Hahn (II, 329).

Michelis, Friedrich, tysk Gammel-Katolik, f. i Münster 1815, blev præsteviet 1838, derpaa Religionslærer i Duisburg, 1849 Prof. i Filologi og Historie i Paderborn, 1853 Direktør for Borromeo-Stiftelsen dér, 1855 Præst i Albachten ved Münster, 1854 Prof. i Filosofi i Münster. Hans Teser om Ordningen af Nutidens kirkelige Forhold satte Rom paa Index. 1870 optraadte M. med en Anklage mod Pius IX, som han kaldte en Hæretiker og Fordærver af Kirken. Kort efter tog han Del i den Forsamling i Nürnberg, som Modstanderne af Ufejlbarhedsdogmet holdt 25. Aug. s. A., og fra det Øjeblik af indtog han en fremskudt Stilling blandt Gammel-Katolikerne. Selvfølgelig blev han først suspenderet og derpaa ekskommuniceret, men han faldt ikke til Føje. 1874 blev han Præst for den gammel-kat. Menighed i Freiburg, og dér døde han 1886.

Michelsen, Alexander, tysk Præst, f. 1802, virkede i flere Aar i Lübeck. 1871 kom han til Berlin som Forstander for en af de af Grev Sedlnitzky grundede Opdragelsesanstalter, men tog efter faa Aars Forløb tilbage til Lübeck, hvor han levede af Oversættelser. Han har bl. a. oversat de fleste af Biskop Martensens

Skrifter paa Tysk. Død i Schwartau 3. Juni 1885.

Micrander, Julius, sv. Superintendent, f. 1640 i Bro Præstegaard i Upland, Mag. i Upsala 1668, hvorefter han besøgte udenlandske Universiteter; 1676 blev han ekstraord. Prof., 1678 ord. Prof. i Gr. i Upsala, 1685 Prof. i Teol.; 1693 Dr. theol., 1694 Superintendent i Hernösand; død 1702. Da Striden om Cartesius's Filosofi var stående i Upsala, nedsatte Kongen en Deputation af 5 verdslige og 8 gejstlige Medlemmer, som skulde fremkomme med en Betænkning desangaaende, blandt dem M. Efter 6 Dages Forløb var de færdige med en Udtalelse, hvori erklæres, at Cartesius's Filosofi i Udforskningen af den naturlige Sandhed og i de matematiske Videnskaber giver større Lys og sikrere Ledelse end de gamle Filosoffers Skrifter, hvorfor hverken denne eller Aristoteles's Filosofi maa hindres, men at Brugen af den bør saaledes indskrænkes, at »ikke noget ondt og forargeligt, og hvad som i vore Trosartikler og Guds saliggørende Ord forarsager Tvivl eller Vildfarelse, maatte trænge sig ind«. M. var ogsaa én af dem, der fik det Hverv at assistere ved Revisionen af Psalmebogen 1691 — 93. O. A.

Micronius. 1) **Martinus M.** (Marten de cleyne), ref. Præst, er rimeligvis født i Gand 1522 eller 23 og studerede i Basel og Zürich. 1550 var han Præst for Flamlænderne i London, men 1553 maatte han, som de andre fremmede Protestanter, forlade England. Han haabede at faa Lov til at virke i Danmark, men det Haab glippede, og han rejste da til Hamburg, Lübeck, Wismar og Emden. 1554 blev han Præst i Byen Norden; dér døde han af Pest 12. Sept. 1559. Fr. N. — 2) **Theodoricus M.**, en tysk calvinistisk Prædikant, med hvem Hertug Karl (II, 732) kom i Berøring under sit Ophold i Lifland, og hvem han tog til sin Hofprædikant. M., som fulgte Hertugen, da han 1602 vendte tilbage til Sverige, begyndte dér offentligt at prædike den calviniske Lære. Ærkebiskop Olaus Martini indkaldte ham til Overhøring i Nærværelse af en Del af det ved Rigsdagen forsamlede Præsteskab 7. Juni 1602. Disse Eksaminatorer afgav følgende Dag den Erklæring over for Hertugen, at M. var Calvinist, og ansøgte om, at han maatte blive udvist af Riget. Hertugen svarede med i en Skrivelse af det bitreste Indhold at angribe Præsteskabet for den forsamlede Rigsdag. I en derpaa følgende Skrivelse til Stænderne gør han Paastand om, at ogsaa den augsburgske Bekendelse bør prøves efter den hl. Skrift, og at man bør blive ved den augsburgske Konfession, for saa vidt den stemmer overens med den hl. Skrift. Muligvis er det gennem M.s Indflydelse, at denne Forandring hos Hertugen er indtraadt, da han aldrig før har vægret sig ved uden Vilkaar at anerkende Augsburger-Bekendelsen. Fremdeles ønsker Hertugen Revision af Haandbogen og K.ordningen. I deres Svar anholder Stænderne om, at »den tyske Prædikant ved Hofet« uden Tøven maatte skaffes ud af Landet, for at de unge Arvefyrster ikke skulde blive »besmittede af hans uduelige Surdej«. Den ønskede Revision bevilleges de. Nogen Tid derefter udgav M. paa Hertugens Tilskyndelse en Del Teser,

som han offentlig vilde disputere over. Præsteskabet i Stockholm, til hvilket han, foruden til Ærkebiskoppen, havde sendt Teserne, vægrede sig ved at indlade sig i Disputats. I et af Ærkebiskoppen forfattet Skrift 14. Sept. 1602 afgiver Præsteskabet Erklæring om, hvorfor det ej kan »indlade sig i Tale og Disputats« med Calvinisten M. Det strider nemlig mod Upsala-Mødets Beslutning, at den, der indfører kættersk Lære, har offentlig Samkvem med andre og udgiver Skrifter. M. var ogsaa allerede overhørt af Biskopperne, og det var bleven ham forbudt at beklæde Embedet. Derpaa følger et Afsnit om de groveste Vildfarelser i Teserne: om Kristi Person, Prædestinationen, Sakramenterne, Nadveren osv. En Tid havde M. desuden benyttet det for luth. Øren ilde lydende Udtryk, at gode Gerninger indgaa i Retfærdiggørelsen (*incurrunt in actum justificationis*). Hertugen gav et strengt skriftligt Svar og udtrykker sin Fortrydelse over, at Præsteskabet uden at spørge ham havde holdt »Examen« med den Hofprædikant, han havde taget i sin Sold. S. A. udgav Hertugen den af ham og M. udarbejdede Haandbog. Efter Ærkebiskoppens skarpe Kritik (II, 732 b) ophørte snart Brugen af Haandbogen i Hof-Menigheden. Eksemplarerne inddroges, og M. forlod Landet. Hans senere Skæbne er ukendt. O. A.

Middelboe, Stephan, dsk Biskop, f. i Sogndal, Stavanger Amt, 22. Sept. 1730, blev 1751 Student fra Bergens Skole, 1755 teol. Kand. 1756 blev han pers. Kap. i Askevoild i Bergens Stift, senere var han Hjelpepræst hos Stiftsprovst Bützow i Kbhvn. 1762 var han Feltpræst; 1763 blev han Sognepræst i Askevoild, 1766 Spr. ved Frue Kirke i Aarhus og Provst, 1781 Stiftsprovst i Ribe, 1786 Biskop dér. 1811 tog han sin Afsked, og han døde 11. Dec. s. A.

Middelfart, Mads Jensen, dsk Biskop, se Medelfar (S. 208).

Middin, ukendt By i Juda Ørk (Josva 15. 61).

Middleton, Thomas Fanshaw, eng. Biskop, f. 1769, studerede i Cambridge, blev 1792 Præst i Gainsborough, udgav 1792—93 *The Country Spectator*, blev 1795 Præst i Tansor, 1802 i Bytham, 1809 fik han en Præbende i Lincoln, 1811 udgav han *The British Critic*. 1814 blev han Biskop af Calcutta og tog sig ivrig af Skolevæsenet i Indien. 1820 grundede han i Calcutta »The Bishop's Mission College«, men allerede 1822 døde han.

Midian (Midjan, egentlig Madjan, som LXX viser) eller Midianiterne, arab. Folkestamme med forskellige Underafdelinger. Man var sig i Israel bevidst at staa i et fjernere Slægtskab til dem; de regnedes (i folkegenealogisk Forstand) for Abrahams og hans »Medhustrus« Keturas Børn (1 Mos. 25, 1 f.; se Ketura). De midianitiske Navne 'Efa, 'Efer og Hanok (V. 4) frembyde Lighed med israelitiske Slægtsnavne (1 Kron. 2. 46. 47. 4, 17. 5, 3. 24).

Midianiternes Stammer have væsentlig været Nomader og findes, overensstemmende med 1 Mos. 25, 6, over udstrakte Egne østlig og sydøstlig for Israels Land. Stammen 'Efa genfindes i Kileskriftens Hapaja i Nærh. af Tema-Oasen. M.s egentlige Landomraade har været paa Øst-siden af den ælanitiske Bugt (hvor de arab. Geografer nævner Byen Madian). Ogsaa i den

sydl. Del af Sinaihalvøen træffes Midianiter (2 Mos. 2, 15, 3, 1, 18, 1); deres Præst og Høvding var Jetro, Mose's Svigerfader. En Del af disse (der ogsaa kaldes Keniter: Dom. 1, 16) drog med Israel til Kana'an. 1 Kong. 11, 18 synes Midianiter at træffes N. Ø. for Sinai. Fra Egne Østen for Kana'an komme i 1 Mos. 37, 28. 36 midianitiske Købmænd paa Vejen til Ægypten; de kaldes i V. 25 »Ismaeliter« i videre Betydning af dette Navn (= Arabere), jvfr. Dom. 8, 24. I 4 Mos. 22, 4. 7 nævnes Midianiter og Moabiter i Forening; 25, 6—18 (den midianitiske Kvinde Kosbi) og Kap. 31 er Talen atter om M. (her uden Nævnelser af Moab); i Egnene østlig for Moab have Midianiterne altsaa ogsaa haft hjemme. Fra disse Kanter var det øjensynlig ogsaa, de kom, da de paa Gideons Tid oversvømmede Jisreelsletten og de midterste Egne af Israel. Beretningen i Dom. 6—8 maa opfattes saaledes, at 8, 4—21 ved smaa redaktionelle Indskud er hægtet til det foregaaende og saaledes gjort til Epilog til Stedet for Prolog (se nærmere »Gideon«). Det Nederlag, Edomiternes Konge Hadad tilføjede M. »paa Moabs Mark« (1 Mos. 36, 35), kan ret sandsynlig sættes i Forbindelse med det store Mandefald, da Gideon slog dem, en Sejr, der mindedes længe i Israel (Jes. 9, 3 [4], 10, 26; Ps. 83, 10, 12). Som kamelrige Nomader nævnes Midianiterne endnu Jes. 60, 6; men ogsaa under Navnet »Kusiter« (nordarab. Kusiter) ere de en Del Steder omtalte i G. T. (Hab. 3, 7 osv., se »Kus«). L. G.

Midrash (Midrasj). M. er de eksegetiske Resultater af den lærde Skriftgranskning »derasja« i de gl. rabbiniske Skoler. Der spurgtes ikke særlig om Eksegese i Nutidens Forstand, hvad den foreliggende Tekst efter sin Ordlyd udsiger, men søgtes, ved Hjælp af logiske Slutninger, Kombinationer og allegorisk Kunst, efter nye Erkendelser af juridisk og opbyggelig Art. Der kan tales baade om en halakisk og en haggadisk M., idet M. ogsaa omfattede Bearbejdelsen af Loven, hvorved Halaka, den gængse Ret, dannedes, men særlig tænkes ved Navnet M. paa den opbyggelige Udlægning, Haggada, i homiletiske Foredrag. M. i denne Forstand findes allerede for en Del i Targumerne og i den misjnisk-talmudiske Literatur, men Hovedmassen af den traditionelle Haggada er nedlagt i en Række Kommentarer fra det første 1000 Aar af den kr. Tidsregning (Mekilta, Sifra, Sifre, Rabbot, Pesikta, Jalkut m. m.), de saakaldte Midrashim. Den haggadiske M. er rig paa fantastiske Legender, f. E. angaaende Skabelseshistorien, Adam, Enok, Abraham og Mose og Mose-tiden i det hele; den fremtidige og himmelske Verden hørte ogsaa til den midrasjiske Fantasis Yndlingsæmner. Det er ikke mærkeligt, at det traditionelle Stof enkelte Gange strejfs i N. T. (f. E. 2 Tim. 3, 8; Ap. G. 7, 53; Juda V. 9; Klippen i 1 Kor. 10, 4, men her karakteristisk ændret fra det massive til det aandelige: en aandelig Klippe, nemlig Kristus selv); det N. T.'s centrale og ædruelige Tales Modsætning til M. træder kun derved stærkere frem. Et Par Gange forekommer Ordet M. i Krønikernes Bøger (2 Krøn. 13, 22. 24, 27) om det større historiske Værk, Kronisten benytter som Kilde (forskelligt fra de kanoniske Samuels- og Kong-

ernes Bøger), og Kronistens Værk kan i samme Forstand kaldes en M. : en opbyggelig Genfortælling af Kongernes Historie, men er væsentlig forskelligt fra den senere egentlige M., der uden Baand skalter og valter med Teksten, medens Kronistens særegne Stof gennemgaaende beror paa historisk Overlevering.

En Række af Midrash-Værkerne er i nyeste Tid oversat paa Tysk af A. Wünsche. L. G. **Migazzi, Cristoforo**, Kardinal, f. i Trient 14. Okt. 1714, tilhørte en anset Grevefamilie. Efter at have studeret i Collegium Germanicum i Rom blev han Domherre, først i Brixen, senere i Trient, derpaa Prior ved St. Leonhard i Borghetto og St. Egidio i Valsugana. 1745 blev han Uditor della Rota for den tyske Nation, og 1751 valgte Ærkebiskoppen af Mälins ham til sin Koadjutor. Han blev derpaa bispeviet som Ærkebiskop i. p. af Carthago, men inden han kunde tiltræde Koadjutor-Stillingen i Mälins, blev han (1756), efter en diplomatisk Sendelse til Spanien, Biskop af Waitzen i Ungarn og næste Aar Fyrst-Ærkebiskop af Wien. I 25 Aar beholdt han dog samtidig Bispestolen i Waitzen, hvor han byggede en Domkirke, en Bisperesidens, mange Kirker, Skoler og Præstegaarde. 1761 gjorde Clemens XIII ham til Kardinal. 1782, da Pius VI var i Wien, var M. (Bathyany og Hrzan) Assisterter ved den Messe, Paven holdt i St. Stefan. I Kampen mod Joseph II's Kirkeløve indtog M. en fremskudt Stilling. Han døde 14. April 1803.

Migdal-eder, se Eder (2).

Migdal-el, By i Naftali (Josva 19, 38).

Migdal-gad, By i Juda Lavland (Josva 15, 37), maaske det nuværende el Medjdel østlig for Askalon.

Migdol, forskellige Punkter paa Ægyptens Nordstgrænse. Navnet er semitisk, det samme som Migdal (?: Taarn). — 1. Et Sted mellem Gosen og Overgangsstedet ved det røde Hav (2 Mos. 14, 2; 4 Mos. 33, 7), vel nordøstlig for Sukkot, ikke langt fra Isma'lije. — 2. Forskelligt herfra maa det M. være, der Hes. 29, 10. 30, 6 nævnes som Ægyptens Nordgrænse (»fra M. til Syene«). Det svarer formodentlig til det andensteds nævnte Magdolu nær ved Pelusium. Ogsaa Jer. 44, 1. 46, 14 maa vel dette M. være ment. L. G.

Migetius hed en spansk Hæretiker i 8. Aarh., der paastod, at David var en Inkarnation af Gud Fader, og Paulus af den Hellig-Aand. Han roste sig af at være uden Synd, og hans Tilhængere, Migetianerne, vilde ikke spise med Syndere og vanhellige. Elipandus af Toledo kæmpede imod ham, og M.s Vildfarelser fordømtes paa en Synode i Sevilla o. 782.

Migne, Jacques Paul, rom.-kat. Teolog, fødtes 25. Okt. 1800 i St. Flour i Auvergne, studerede i Orléans og blev præsteviet 1824. Derpaa virkede han nogle Aar som Præst i Stiftet Orléans, men da han ved sit Skrift *De la liberté* (1833) var tørnet sammen med sin Biskop, gik han til Paris, hvor han grundede Tidsskriftet *L'Univers religieux*, som han udgav til 1836. I det Aar grundlagde han en Forlæggeranstalt i Petit Montrouge ved Paris, som skulde udgive det ypperste af den patristiske og rom.-kat. Literatur. Hovedværket blev den samlede Udgave af de lat. og gr. Kirkefædre og Kirke-

lærere (*Patrologiæ cursus completus*). *Series Latina* udkom 1844—65 i 217 Bd. med 4 Bd. *Indices* og omfattede den kirkel. Literatur fra Tertullian til Innocents III; *Series græca* kom 1857—66 i 161 Bd. og giver den kirkel. Literatur fra de apostolske Fædre til Konciliet i Firenze. Den foreligger i 2 Skikkelser; den ene, der er fuldendt, giver den gr. Tekst med lat. Overs. paa den modstaaende Side, den anden giver kun en lat. Overs. Ogsaa til den er der udarbejdet et Register. Oprindelig kostede hvert af de store Bind for de lat. Fædres Vedkommende kun 5 frs., for de gr.s 8 frs.; men nu er Prisen stegen stærkt. Desuden har M. udgivet en hel Række andre Samlerværker: en Samling af gode Kommentarer til hele Skriften (1860—62, 28 Bd.); en Samling af apoget. Skrifter (1860 f., i 20 Bd.), et dogmat. Bibliotek (*Theologiæ cursus completus*, 1840—45 i 28 Bd.); en Samling af de ypperste fr. Prædikener (*Collection intégrale et universelle des orateurs sacrés*, 1844—66, i 102 Bd.); en *Encyclopédie théol.* i 3 Rækker til alle Teologiens Grene og ogsaa til Oplysning om Filosofien, Historien og Naturvidenskabernes i deres Forhold til Teologien (1844—46, i 52, 53 og 66 Bd.). Desuden har han udgivet en Mængde enkelte Forf.s Værker (Bonald, de Maistre, Bourdaloue, Bossuet, Massillon osv.). Med Forlagsforretningen var der forbundet Værksteder for Orgelbygning, relig. Malerkunst og Træskæring osv. 1868 blev hele hans Lager ødelagt ved Ildebrand, og den fr. tyske Krig hindrede ham i atter at bringe Forretningen paa Fode. Ærkebiskoppen forbød ham at fortsætte et Handelsforetagende, der syntes lidet passende for en Præst, og suspenderede ham, og Paven skred ind imod hans Fortsættelse af Præstegerningen ved et Dekret af 9. Dec. 1874. 24. Dec. 1875 døde M.

Migron. 1. I Jes. 10, 28 nævnes en By M. Nord for Suvénitkløften, sandsynligvis det nuværende Makrûn. — 2. Et andet M. Syd for samme Kløft omtales i 1 Sam. 14, 2, hvis Teksten her er rigtig.

Mijamin. 1. En af de 24 Præsteklasser (1 Krøn. 24, 9; Neh. 10, 8 [7], 12, 5; i Neh. 12, 17, 41 kaldet Minjamin). Navnet er nylig fundet blandt jød. Navne i Handelsdokumenter fra det gl. Nippur i Babylonien. — 2. En af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 25).

Mika. Navnet M. (der betyder: hvo er som Jahve?) er afkortet af Mikaja eller Mikajahu, Mikajehu. Alle disse Former behandles her under ét.

1. En Efraimit, bekendt fra Dom. 17, 18. Han havde indrettet en Helligdom og været saa heldig at faa en levitisk Præst til at tjene ved den (se Jonatan), men maatte saa opleve, at Daniterne paa deres Tog til Lais tog baade Helligdom og Præst fra ham. Beretningens Hensigt er at forklare den smudsige Oprindelse til Billedrykelsen i Dan. — 2. M., Jimlas Søn, en Profet under Akab (1 Kong. 22, 8—28; 2 Krøn. 18, 8—27). Hans uforfærdede Optræden mod Kong Akab, der efter Juda Konge Josafats Forlangende, men nødig, lod M. hente for af ham at høre Herrens sande Ord om den paa-tænkte Krig, viser ham som en aandsbeslægtet af Elija, et ubøjeligt Sandhedens Vidne. Slutningsordene i 1 Kong. 22, 28 (2 Krøn. 18, 27)

»og han sagde: hører, I Folk tilsammen!« ere vistnok indkomne i Teksten fra Mi. 1, 2; de mangle i LXX. — 3. Profeten M. fra Moréset, se nedenfor. — 4. En Søn af Mefiboset (Meribab'al), 2 Sam. 9, 12; gennem denne M. fortsatte Sauls Slægt sig (1 Krøn. 8, 34 f. 9, 40 f.). — 5. Fader til den i 2 Kong. 22, 12 nævnte Akbor (2 Krøn. 34, 20: Abdon). — 6. M., Gemarjas Søn (Jer. 36, 11 f.), foranledigede Op-læsningen af Jeremja's Profetier for Kong Jojakim. — 7. En Mand af Rubens Stamme (1 Krøn. 5, 5). — 8. En Levit (1 Krøn. 9, 15; Neh. 11, 17, 22, 12, 35); hans Faders Navn var Sikri (»Sabdi« i Neh. 11, 17 vist en Fejlskrift). — 9. En Levitoverste (Neh. 10, 12 [11], muligvis den samme som 8. — 10. En Levit-øverste af Kahats Slægt (1 Krøn. 23, 20, 24, 24). — 11. En af Kong Josafats Mænd (2 Krøn. 17, 7). — 12. En Præst paa Nehemjas Tid (Neh. 12, 41). — 13. Fader til Osiat i Betulia, af Simeons Stamme (Judt 6, 15 [11]). — I 2 Krøn. 13, 2 er »Mikaja« en Fejlskrift for Ma'aka, se dette.

L. G.

Mika fra Moréset. Mikas Bog. M. var en Judæer fra en By Moréset, uden Tvivl den samme som Moréset-gat i Mi. 1, 14, altsaa i det vestlige Juda, kaldes derfor i Mi. 1, 1 og Jer. 26, 18 Morastiten. Af det Skrift i »de 12 Profeters« Række, der bærer hans Navn, synes at fremgaa, at hans profetiske Virksomhed væsentlig er foregaaet i Jerusalem, hvor de nedbrydende Magter, som M. bekæmper, maatte angribes. Festforsamlingerne dér gav Lejlighed til at faa »hele Juda Folk« i Tale (jvfr. Jer. 26, 18). Ifølge Mi. 1, 1 har M. ikke blot profeteret under Hiskia, men ogsaa under denne Konges Forgængere, Akas og Jotam. Overskriften, der ligner Hos. 1, 1 og Jes. 1, 1, hidrører ikke fra M. selv, men stemmer alligevel sandsynligvis med de faktiske Forhold, thi M. ses af 1, 6 (hvorledes man end vil forstaa denne Forudsigelses Benyttelse i Kap. 1's Sammenhæng) at have forudforkyndt Samarias Ødelæggelse og maa altsaa have profeteret allerede i Tiden for 722 f. Kr. Da Jotams Regering (Eneregering) begyndte o. 740, er en Virksomhed af Profeten i Jotams og derefter i Akas's Regeringstid ingenlunde usandsynlig. M. er da fremtraadt kort efter Jesaja og har virket jævnsides med denne.

M.s Bog er i nyeste Tid omstridt. Efter at først Ewald havde ytret en maadeholden Tvivl om, hvorvidt Kap. 4, 5. vare af M. selv eller af en af hans samtidige og paa lignende Maade om de enkelte Vers 2, 12, 13, samt stærkere betvivlet Kap. 6, 7, som Ewald antog for skrevne af en yngre Profet, dog paa Manasses Tid, har navnlig Stade siden 1881 banet Vej for en meget dristig Kritik, der ikke lader meget udenfor Kap. 1—3 (hvor 2, 12, 13 ogsaa fraregnes) gælde som foreksilsk. I lignende Retning gaa Wellhausen og Nowack. Hos Marti (1904) har Tvivlen ogsaa angrebet det meste af Kap. 1 m. m. Paa andre gør Bogen vedvarende det Indtryk, at vi i den have Summen af M.s Prædiken, sammenstillet til et lille afrundet Skrift. Sproget og Stilen tale ikke for en Op-løsning af Bogens Enhed; de Grunde, der gøres gældende, hentes væsentlig fra Opfattelsen af de profetiske Idéers Udvikling, ved hvis Hjælp

et Udsagns foreksilske eller eftereksilske Affattelse afgøres. Under en Gennemgang af Bogens Indhold kan der blive Lejlighed til den nærmere Undersøgelse.

Skriftet falder i 3 Afsnit, indledede ved Udraabet: »Hører!« Kap. 1—2. 3—5. 6—7, der hvert især have et afrundet Indhold af Anklage, Domsforkyndelse og derefter Fremtidsforjættelser. Flere af de nyeste sammendrage Kap. 1—3 (og dernæst 4—5. 6—7). Man bryder herved den ensartede formelle Begyndelse af Afsnittene og kommer i Forlegenhed med 2, 12, 13, hvorfor førstnævnte Inddeling sikkert maa foretrækkes. Det er naturligvis ikke 3 enkelte Taler af Profeten, men en retorisk Deling af det skrevne Stof, og dette giver en Sammenfatning af hele hans Prædiken. Det synes paa Forhaand mest sandsynligt, at Skriftets Udarbejdelse er gjort af Profeten selv; bl. a. taler herfor: »Og jeg sagde« (3, 1), der sammenbinder 1. og 2. Afsnit.

Første Del begynder med en Skildring af Herrens Komme til Dom over sit frafaldne Folk, baade det nordl. og det sydlige Rige (1, 2—5). Samaria skal rammes af fuldstændig Ødelæggelse (6. 7); men heller ikke Juda med Jerusalem lades ustraffet: Profeten ser Fjenden hærje Landet, hvis Indbyggere i Mængde føres i Landflygtighed og gaa tabt for Moderstaden (8—16). Den fjendtlige Magt (Herrens Redskab) nævnes ikke med Navn, men er øjensynlig Assyrrerne. I Skriftet som saadant er Udsagnet om Samaria brugt som Indledning til Profetens Jamren over Juda, og ved dette sit Fædrelands Skyld og Skæbne dvæler Talen gennem hele det øvrige Skrift. Hvilken Grund skulde der være til, som Marti, at betragte Rækken af Ordspil (V. 10—15) som Kunstleri, der ikke kan tilskrives M.? Udvalget af Navnene (fra det vestl. Juda, hvor ogsaa Moréset, M.s Hjemstavn, laa) taler dog til Gunst for Ægtheden (jvfr. yderligere Jesaja selv i 10, 27—32, og Am. 5, 5). I Kap. 2 vender Profeten sig mod de haveysge Stormænd og deres Hjælpere, falske Profeter, der afvise Advarslerne om Dom og Undergang (2, 1—11). Derefter følger i V. 12. 13 en Forjættelse om Folkets Samling fra Landflygtigheden. Med denne Udsigt afsluttes denne Del. Den paafaldende Overgang til Forjættelsen har M. selvfølgelig ikke kunnet gøre saaledes i den mundtlige Tale; en anden Sag er det i hans skrevne Ord, hvor Helheden af Guds Planer i Sammenhæng kan fremføres. At lade V. 12. 13 være de falske optimistiske Profeters Tale, i Modsetning til hvilken M. selv i 3, 1 f. tager til Orde, er en Misforstaaelse (»Israels Rest« ventes ikke i deres Mund); men ej heller er den voldsomme Udvej nødvendig, at lade dem være bortkomne fra deres egentlige Sammenhæng andensteds i Bogen, eller at regne dem for et eksilsk (eftereksilsk) Indskud. Den afbrudte Maade, hvorpaa de staa, frembyder Skriftet (f. E. i Kap. 4) Eksempler nok paa.

Med 3, 1 begynder Bogens 2. Hovedafsnit. Ordene: »Og jeg sagde« sammenknytte altsaa denne Del med hele den første. Ogsaa her vender M. sig mod de herskendes Synder: Dommernes Uretfærdighed og Løgnprofeternes Skamløshed, tillige med Præsternes. Paa Grund

af denne Vanart, der bryster sig af, at »Jahve er hos os«, udtales da af Profeten et rungende Domsord over det besmittede Jerusalem og dets Helligdom, der tilsammen skulle jævnes med Jorden (3, 1—12). Indtrykket af denne sidste, rystende Trusel fornemmes endnu over 100 Aar derefter i det i Jer. 26, 16—19 berettede Optrin fra Begyndelsen af Jokakims Regering.

Langt stærkere end i 2, 12. 13, der afsluttede 1. Del, begynder nu Forjættelserne paany og strække sig gennem 4. og 5. Kap. I virkningsfuld Modsetning til Mørket i 3, 12 fremstraaler i 4, 1 f. et andet Billede af Sion som det religiøse Samlingspunkt for alle Folkeslag; disse opgive deres egne Guder og mødes under en dyb Fred over hele Verden, udgaende fra Sion, hvor Herren hersker (4, 1—5). Atter her maa, som ved 2, 12. 13, skelnes mellem Tale og Skrift, i hvilken sidste det til forskellig Tid talte sammendrages. I den skriftlige Sammenarbejdelse maa her bevidst være tænkt paa Modsetningen mellem 3, 12 og 4, 1 f. Hos Jesaja læses i 2, 2—4 den samme dejlige Forjættelse. Naar man ikke paa Forhaand (som Marti) har den Dom færdig, at Ordene baade det ene og det andet Sted ere eftereksilske, opstaar her et Spørgsmaal, om Prioriteten er hos M. eller Jesaja. Hos denne sidste staa Udsagnet i løsere Forbindelse som et andenstedsfra optaget, allerede bekendt Ord, medens Sammenhængen hos M. er fastere. Dette kunde tale for M. som den oprindelige. I saa Fald maatte det være talt (ikke skrevet) allerede paa Jotams Tid, da Jes. 2—4 maa hidrøre fra Akas's Regering. Sandsynligere er dog den Mulighed, at baade Jesaja og M. citere et Stykke af en ældre Profet.

Ogsaa i 4, 6—14 hviler Blikket paa Sions Fremtid, i hurtig Vekslen af Udsagn om den fjernere Fremtid med Oprejsning og Sejr og om den nærmest forestaaende med Trængsel og Landflygtighed. Hvad der her synes nogl et Konglomerat af uensartede Tanker, er i Virkeligheden de levende Indtryk hos Profeten under den skiftevis Tilsynskomst af begge Sider i Sions Fremtidsbillede. Derefter er det selve Herskeren, den ideale Konge af Davids Slægt, under hvem hin fuldvisse Fremtidsslykke skal fuldbyrde sig, der træder i Forgrunden for Profetens Opmærksomhed, og han ser ham paa lignende Maade som i Jes. 11, 1 som udgaende fra det ringe Betlehem, den nedsunkne Kongeslægts Hjemsted. I dette sande Davidsrige er alt, hvad der mishager Herren, fjernet, og al Hedningernes Magt gjort uskadelig (Kap. 5).

De kritiske Betænkkeligheder ved Kap. 4, 6, der hos Marti ere stegne til en resolut Erklæring om, at der er ikke et Ord af M. i disse Kapitler, samle sig i den Grundanskuelse, at de her fremtrædende eskatologiske Fremblik ikke ere mulige i den foreksilske Tid. Det er en ren Fejlslutning, naar Marti, paa Grund af det i Jen. 26, 18 berettede, gaar ud fra, at »den oprindelige M.bog« kun kan have indeholdt Trusler og ingen Forjættelser. Men ogsaa en Række af nyere Kritiker fejle, naar de principielt afskære de forjættende Dele og lade Profetens Synskreds ende med Eksilet. Man overser herved den ovenfor omtalte Forskel

mellem det talte Ord og den senere skriftlige Sammenfatning af det under forskellige Omstændigheder udtalte. Under Interessen for de profetiske Idées Udvikling kommer fra denne Side den guddommelige Aabenbaringsfaktor, der tilfører det, der ikke er opkommet i noget Menneskes Hjerte, ikke til sin Ret. Og hvorledes skulde nogen sand Profet psykologisk kunne standse ved sit Folks Undergang? Iøvrigt kan hele dette Spørgsmaal om Fremtidsforjættelserne i Mi. 4. 5 ikke behandles isoleret fra alle lignende Udsagn hos alle de foreksilske Profeter, Amos, Hosea, Jesaja, Jeremja o. s. v., og da disse ikke tilhobe kunne raseres, er den kritiske Position ogsaa overfor M. tabt. »Umulig kunde de eksilske eller eftereksilske Profeter, stillede overfor det tiltintgjorte eller dog kun i kummerligste Skikkelse genoprejste Jerusalem, komme paa den Tanke, at til Sion vilde Folkene engang søge hen for at undervises, hvis dette ikke var overleveret Profeterne som dyrebart Haab eller Forjættelse, hvortil de, trods Samtidens Elendighed, klamrede sig fast.« (Dillmann). Ligheden mellem Mi. 4. 5 og Jes. 7—11 er ogsaa saa stor, som man kunde vente hos 2 samtidige Profeter. Hvem ser ikke, at Baggrunden i Kap. 5 er den assyr. Tid med foreksilske religiøse Kampforhold (V. 11—13)? Mi. 4, 10 synes at være en glimtvis Fremtræden for Profetens Blik af Babel som Fremtidsmagten, i samme Retning som hos Jesaja i 39, 5 f. (jvfr. 22, 18).

Bogens 3. og sidste Del er Kap. 6. 7. Herren klager over sit utaknemlige Folk, der søger at undskyldte sig med ikke at kunne forstaa, hvad han kræver, skønt det er disse ganske simple Ting: Ret, Barmhjertighed og Tro (6, 1—8). Uretfærdigheden i Handel og Vandel vil kalde Guds Straf (Landflygtigheden) frem (6, 9—16). Sions Klage over sine Børns Fordærvelse: de fromme ere forsvundne, Hjemsegelsens Dag vil komme (7, 1—6). I nær Sammenhæng dermed, men saaledes, at Standpunktet nu skiftes og tages i den kommende Landflygtighed, vender det angrende Folk sig til sin Gud, der udfrier det fra dets Fjender (7—13). Med en tillidsfuld Bøn herom, tilsidst appellerende til, hvad Herren har tilsvoret Fædrene, slutter Bogen (7, 14—20).

Ogsaa her er det det samme Folk og Tilstande som i Bogens andre Afsnit. Formaningen har særlig i 6, 1 f. en inderlig, men mere resigneret Tone. Profetens Haab samler sig derfor om den Frelse, der skal skænkes det engang angrende Folk. Slutningsbønnen, der kan sammenlignes med Hos. 14, 2 f., vil der heller ikke være tilstrækkelig Grund til at frakende M.

Ægtheden af M.s Profetier er i Nutiden hævedt af Ryssel, Driver, Elhorst o. fl.

M.s kraftfulde Personlighed minder særlig om Amos. Hans Prædikens Alvor viger ikke tilbage for nogen Konsekvens (3, 12), og Jer. 26, 18 viser noksom, hvilket Indtryk hans Ord have gjort. Selvom M. ikke har saa omfattende et Blik over hele Samtiden som den store Jesaja, staar han dog værdig ved dennes Side i Kraft og Dybde og Begavelse. Mi. 5, 1 f. (jvfr. Mt. 2, 4 f.) er nærbeslægtet med Jes. 7, 14 m. m., og det berømte Ord i Mi. 6, 8 (hvortil Jesus hentyder i Mt. 23, 23) er det klassiske

Udtryk for Profetiens Aand. Stykket, der ender med Mi. 6, 8, bruges endnu i Passionstiden i den rom.-kat. Kirkes Liturgi. Her og ogsaa ellers har M. et Drag, der minder om Jeremjas indervige Medfølelse, liggende bagved hans energiske og ubøjelige etiske Aandspræg.

V. Ryssel, Untersuchungen über die Textgestalt u. die Echtheit des Buches M., 1887. Elhorst, De profetie van Micha, 1891. Kommentarer af C. P. Caspari, Über Micha den Moraschtitten u. seine proph. Schrift, Kra. 1851—52. Keil, 1873². Orelli, 1888. Wellhausen 1893². Nowack, 1903². Marti, 1904. G. A. Smith, The Twelve Prophets I, 1896. L. G.

Mikael, Engelen. I den jød. Englekræ fra de sidste forkristede Aarhundreder og derefter, indtager M. (hvis Navn betyder: hvo er som Gud?) en meget fremragende Plads. Han er en af de 7 Ærkeengle, fremhæves altid sammen med Gabriel og betegnes til sidst som Overhoved for alle Engle. M. er først og fremmest Israels Skytsengel (Dan. 10, 13. 21 [20]. 12, 1, muligvis ogsaa 8, 11; ligeledes i Enoks Bog, Moses »Optagelse«, m. m.); ved M. som Mellemmand tænkes Moselov givet (jvfr. Ap. G. 7, 38), og han gaar i Forbøn for Folket. Endvidere er M. den, der i de himmelske Bøger opskriver alle Menneskers Gerninger. M. nævnes i N. T. ved Navn i Juda V. 9 og Joh. Aab. 12, 7. M. med Sværdet i Haand som Dragens Overvinder var Riddertidens Yndling; tillige afbildes han som Dommens Engel med Vægtskaalen, vejende Sjælene. St. Mikaelshulen paa Monte Gargano i Apulien var et berømt Valfartssted. Se Mikkelsdag.

Jvfr. en Monografi af Lueken, Der Erzengel Michael, 1898.

Mikael, bibelsk Personnavn. 1. Fader til en af Spejderne, af Asers Stamme (4 Mos. 13, 13). — 2., 3. Et Par gaditiske Mænd (1 Krøn. 5, 13, 14). — 4. En Levit (1 Krøn. 6, 25 [40]). — 5. En Øverste i Issakar (1 Krøn. 7, 3; maaske den samme i 27, 18). — 6. En Benjaminit (1 Krøn. 8, 16). — 7. En Øverste i Manasse (1 Krøn. 12, 20). — 8. En Søn af Kong Josafat (2 Krøn. 21, 2). — 9. En Mand, der nævnes i Esra 8, 8. L. G.

Mikael fra Cesena, se I, 492.

Mikael Kerularios, se II, 764.

Mikaja, se Mika.

Mikal, Sauls yngste Datter (1. Sam. 14, 49), der blev Davids Hustru. Beretningen i 1. Sam. 18, 17—27 om, hvorledes David blev Kongens Svigersøn, er ganske vist sammensat af 2 Kilder, hvoraf den første (V. 17—19) hører til det i 17, 1—18, 5 fortalte. Men disse Kilder supplere kun hinanden. Sauls Løfte om sin Datters Haand (i 17, 25) har naturligvis gældt den ældste, Merab, men da det kom til Stykket, gav Saul hende til en anden. M.s Kærlighed til D. kom for saa vidt Saul belejlige, som han derved haabede at blive David kvit ved at lade ham finde sin Død i Kampen mod Filistrene, hvis Liv han skulde tage. Da Planen glippede, var der intet andet for Saul at gøre denne Gang end virkelig at give David sin Datter. Til den første af Kilderne, der altsaa ogsaa har fortalt om M., hører nu den følgende Fortælling i Kap. 19 om Sauls Efterstræbelser af David i dennes eget Hus, hvor M. med snar-

raadig List reddede sin Mand fra hans Forfølgere. Efter Davids nødtvingende Flugt fra Sauls Hof gav Saul hans Hustru til Paltiel (Palti) fra Gallim (1. Sam. 25, 44). Dennes Hustru var M., indtil David efter Sauls Død havde befæstet sin Magt i Hebron. Da krævede David M. tilbage, og Paltiels Taarer rørte ikke Felt-herren Abner, der førte hende bort (2. Sam. 3, 12f.). Fornylelsen af Ægteskabet med M. havde for David politisk Betydning. David havde nu flere Hustruer (2. Sam. 3, 2f.), hvad M.s stolte Karakter næppe har fundet sig tilpas ved. Ved Arkens Indtog paa Sion gav M. sin Bitterhed Luft i haanlige Ord til David, der havde danset i den hellige Dans foran Arken, hvorfor David med Kulde vendte sig fra hende (2. Sam. 6, 16—23). Hun døde barnløs. Hvis Davids Kærlighed til M. allerede forinden Begivenheden i 2. Sam. 6 har været kølnet, og M.s Følelse af at være Sauls Datter samtidig er traadt stærkere frem, var det dog ved den omtalte Løjlighed M., der voldte det ulegelige Brud. Hendes stærke Sind manglede, ligesom Saul selv, i væsentlig Grad den religiøse Ydmygheds Kraft og Varme, som Davids Adfærd hin Dag kun var et ægte Udslag af. I 2. Sam. 21, 8 er M. en gammel Fejlskrift, der skal med flere af de ældste Vidnesbyrd læses »Merab«. L. G.

Mikkel (Michael, Nicolai), Vicepræst ved St. Albans Kirke i Odense, var 1492 med ved Stiftelsen af et Alter og et Mariæ Psalters Broderskab ved sin Kirke. Omtr. 1496 digtede han, paa Dronning Christines Opfordring, »Om Jomfru Mariæ Rosenkrans«, en poetisk Bearbejdelse af Alain de la Roche's (1, 840) »Psalterium B. Mariæ Virginis«. Desuden forfattede han et Par Digte om Verdens Skabelse og Syndefaldet og om Menneskens Levned eller rettere Død, der rimeligvis alle have lat. Forbilleder. Hr. M.s Digte blev trykte første Gang 1514 og 1515 af Povel Ræff; A. S. Vedel udgav »om Menniskens Leffned« noget »forbedret paa Rimene og Meningen« 1571. Senere udgav C. Molbech »Hr. Michaels tre danske Rimværker« (1836). I Hans Thomesens Psalmebog blev 5 Psalmer af Hr. M.s »Rosenkrans« optagne, men »kristeligt forvandlede« (»O Jesu, hør mig for din Død« [Psbog f. K. og Hjem Nr. 588], der hos Hr. M. begynder: »Gør thet Maria for thin Doyd«; »Synden gør Mennesken blind og lam« [Nr. 462]; »Naar Tegn er sket i Maane og Sol«; »Jeg lægges i Jorden i hvide Lin« [Nr. 635, hos Hr. M.: »Jeg er hær jordhet i theennæ Blee«] og »Nu lader os takke af Hjertens Grund«).

Mikkelsdag (»alle Engles Dag«) kaldes 29. Sept., paa hvilken der i den rom. K. holdes en Fest for Ærkeengelen Mikael, Menighedens Værnengel i G. T.s Tid (Daniel 12, 1; jvfr. Jud. 9); Mikael er ogsaa i Joh. Aab. 12, 7 de himmelske Hærskarers Anfører i Kampen mod Dragen. Festen for Mikael begyndte, da Ærkeengelen under Gregor d. st. (d. 604) formentlig havde vist sig under Pesten i Rom, i Færd med at stikke det blodige Sværd i Balgen til Tegn paa Plagens Ophør. Dog havde man allerede tidligere en Mikael-Kirke paa Garganer-Bjerget i Apulien; den skal være bygget o. 520 til Minde om en Aabenbarelse dér af Mikael. Den syditalienske Fest for Mikael blev

fejret 8. Maj, men den veg for Festen paa 29. Sept. Først 813 omtales denne Fest i Tyskland.

Den luth. Kirkeafdeling beholdt M. som en Fest for alle Engle (»alle Engles Dag«). Hos os befalede Kristian III's Kirkeordinans, at der saavel til Froprædiken som til Højmesse og Aftensang skal prædikes om Englene (Hebr. 1, 14). Evangeliet var Mt. 18, 1—10; Lektien Joh. Aab. 12, 7—12. Ritualet gentog Kirkeordnansens Forskrifter, men ved Festreduktionen 1770 blev M. afskaffet. M. var tidlig i den evang. K. (se Richter, Kirchenordnungen II, 70) bleven fejret som en Taksigelsesfest for Høsten, og vor Kirkeordinans forordner, at der til Tak for Aarets Afgrøde efter Prædiken »med Hjertens Gudelighed« skal synges Te Deum. Ritualet forordnede Oplæsningen af en Bøn, der var forfattet af Biskop H. P. Resen som Takkebøn for Freden 1629, men den fik et lille Tillæg til Tak for Høsten. Jvfr. Art. Høstprædiken (II, 512).

Mikkelsen, Hans, dsk Købmand og første Raadmand, efter 1508 Borgmester, i Malmø, sluttede sig nøje til Christian II og Mor Sigbrit og var en Tidlang Befalingsmand paa Kbhvns Slot. Kongen forlenede ham med Børringe Kloster i Skaane. 1519 var H. M. med, da Christian II skred ind mod Arcebald, og Aaret efter var han i Stockholm. Han skyldes for en væsentlig Del Christian II's Landslove, og til Løn for sit Arbejde blev H. M. selv Overborgmester i Malmø. Han fulgte Kongen i Landflygtigheden (1523), og i Wittenberg blev han Luthers Discipel. Dér oversatte han og Dr. jur. utriusque et medicinæ, Chr. Winter, paa Christian II's Opfordring, N. T. paa Dansk. H. M. tog sig af Brevene og Joh. Aab., der blev oversatte efter Luthers 1522 udkomne Oversættelse. Det dske N. T. vakte en Del Forargelse her i Landet, dels fordi Luthers uforbeholdne Domme om Jakobs og Judas's Breve vare optagne, dels fordi H. M. havde ledsaget Bogen med et Brev, der var saa skarpt og ufordreende over for de rom.-kat. Præster, at det senere maatte skæres ud. Oversættelsen af N. T. blev angrebet baade af Povl Helgesen og P. P. Kempe (II, 759), og Chr. Pedersen siger, at mange klagede over ikke at kunne forstaa Oversættelsens Dansk. Herredagen i Odense 1527' forbød »H. M.s Bøger«, men Christian II vedblev trods alt at bruge H. M. som Raadgiver. 1528 blev han fængslet i Vilvoorde paa Grund af hans Vedhængen ved Lutherdommen, men Kongen skaffede ham fri, og 1531 var H. M. med Christian II i Norge. 20. Dec. 1532 døde han i Harderwijk i Geldern (C. J. Brandt, Vore dske Bibeloversættelser, Kbhvn 1889, 14).

Mikkelskorn er en for Frostathingsloven ejendommelig Almisseydelse efter angelsachsisk Forbillede paa Michials messo dagh (29. Sept.), »da hver selvstændig Bonde skulde yde 1 Skæppe Korn, og den, som ikke havde egen Husstand (den norske einhleypr og den angels. hiredman), 1 Penning til Fattigpleje; forsmødes denne Ydelse, forhøjedes Afgiften til det tidobbelte foruden en Bøde for Forsømmelsen. H. Ln.

Miklot, 1. En Benjaminitt (1 Krøn. 8, 32, 9, 37, 38). Rimeligvis er Navnet udfaldet i 1 Krøn. 8, 31. — 2. En af Davids Øverster (1

Krøn. 27, 4). Den massoretiske Tekst er maaske ikke korrekt; i LXX mangler Navnet.

Mikmas, By i Benjamins Stamme (1 Sam. 13, 2. 16. 23. 14, 5; Jes. 10, 28), det nuværende Mukmās, sydøstlig for Betel i meget frugtbare Omgivelser. S. for M. løber Suvenit-Kløften, ved hvis Nordrand Filistrenes Vagtposter overrumpledtes ved en dristig Heltebedrift af Jonatan (1 Sam. 14). Mænd fra M. vendte tilbage under Serubabel (Esra 2, 27; Neh. 7, 31). I M. havde Makkabæeren Jonatan en Tid sit Sæde (1 Mak. 9, 73).

Mikmeta, By eller Distrikt paa Grænsen af Efraim og Manasse (Josva 16, 6. 17, 7). Stedet er at søge østlig for Sikem; nogle tænke paa Sletten Mukna.

Mikneja, en Levit (1 Krøn. 15, 18).

Mikrander, se Micrander (S. 249).

Mikri, en Benjaminit (1 Krøn. 9, 8).

Mikronius, se Micronius (S. 249).

Milalai, levitisk Musiker (Neh. 12, 36).

Milanesisk Liturgi, se Ambrosiansk Liturgi (I, 67).

Miletos, berømt gr. (ionisk) Koloni paa Lilleasiens Vestkyst i Landskabet Karien, sydlig for Efesos. Efter en Tid at have været den største gr. By i Lilleasien blev M. overfløjet af Efesos og markeres nu kun af en ringe Landsby, Palatia. I kr. Henseende vides intet særligt om M. (dog var det Bispesæde), men M.s Navn er knyttet til det uforglemmelige Møde mellem Paulus og Efesoskredsens Presbytere under Apostlens Hjemrejse til Jerusalem efter den 3. Missionsrejse (Ap. G. 20, 15 f.). En Notits i 2 Tim. 4, 20 viser, at Paulus efter det rom. Fangenskab endnu engang har gæstet M.

Milicz fra Kremsier, en af de saakaldte Forløbere for Husitismen, var født af fattige Forældre i Kremsier i Mähren. Omt. 1350 synes han at være bleven præsteyiet og kom da i Markgreve Johan af Mährens Tjeneste. 1358—60 var han ansat i Karl IV's Kancelli, 1362 blev han Kannik i Prag og senere Ærkedegne dér. Allerede 1363 nedlagde han, ked af Verden, sine Embeder for at leve i evangelisk Fattigdom. Derpaa optraadte han som Prædikant i Prag, i Begyndelsen uden at vinde synderlig Tilslutning, kejtet og lidet veltalende som han var. Men den fattige Prædikant fik snart mange Tilhængere. 1367 rejste han til Rom for at faa Oplysning om forskellige eskatologiske Spørgsmaal, der pinte ham. Ved at granske i Daniel kom han til den Tro, at Verden skulde forgaa 1367, men da han udtalte dette, greb Inkvisitionen ind. I Klosterfængslet i Araceli paa Capitolium nedskrev han en »Profeti om Antikristen«, men underkastede sig helt og holden Pavens Prøvelse. Han kom da ud af Fængslet og vendte tilbage til Prag 1369, hvor han optog Konrad fra Waldhausens (II, 834) Gerning. Daglig prædikede han paa Tysk i Tejnkirken og paa Bøhmisk i St. Ægidius, og navnlig blandt de faldne Kvinder udførte han et stort frelsende Arbejde. Men Præsterne og Munkene klagede over ham, og Gregor XI satte sig i Bevægelse imod ham. M. rejste imidlertid selv uden Frygt til Avignon, og det lykkedes ham fuldstændigt at bortvende Kuriens Vrede. Han døde i Avignon 29. Juni (eller 1. Aug.) 1374, begrædt og savnet af mange i Prag (Fr. Palacky, Die Vorläufer

des Husitentums in Böhmen, Prag 1869, 18 f.; J. Loserth, Hus und Wiclif, Prag 1884, 50 f.).

Milka. 1. Harans Datter, Nahors Hustru (1 Mos. 11, 29, 22, 20. 24, 15). Hendes Søn var Betuel. — 2. En af Selofhads Døtre. Dissee Arveret er gentagne Gange omtalt (4 Mos. 26, 33. 27, 1. 36, 11; Josva 17, 3). Formodentlig er »Døtre« her at forstaa om Byer.

Milkom, Ammoniternes Gud, som ikke er nærmere kendt. Navnet betyder simpelt hen »Kongen« (samme Betydning som Melek, Molek). Paa Bjerget Ø. for Jerusalem havde M. fra Salomos Tid et Alter (1 Kong. 11, 5. 33 [ogsaa i V. 7 skal med LXX læses »Milkom«]; 2 Kong. 23, 13). Ogsaa 2 Sam. 12, 30 og Jer. 49, 1. 3 er sandsynligvis Navnet M. at læse i Stedet for »deres Konge« eller »Malkam«.

Mill. 1) **James M.**, eng. Filosof, er født 1773 i Skotland. Efter en Ungdom i trange Kaar naaede han en høj Stilling i det ostindiske Kompagnis Tjeneste; han havde i Forvejen skrevet et stort Værk *History of British India*. Hans Udvikling, som tidlig var gaet i stærk radikal Retning, fik sit Grundpræg ved Bekendtskabet med Bentham; Nytteprincippet kom ogsaa for ham til at staa som den højeste og mest heldbringende Sandhed. Medens han i det praktiske Liv er virksom dels som radikal Politiker, dels ved at samle en Kreds af yngre Aandsbæslagede om sig, er hans videnskabelige Arbejde væsentligt helliget Psykologien; hans Hovedværk er *Analysis of the Human Mind* (1829). Han vil hermed give Nytteprincippet den fornødne psykologiske Begrundelse. Den Grundbetragtning, som her gennemføres, og som viser tilbage til Hume og Hartley, er den, at Sjælelivet i sin Grund bestaar af enkelte isolerede Fornemmelser, ved hvis forskellige Association alle Bevidsthedsfenomener skal kunne forklares. Det er ligesom en kemisk Proces af psykologisk Art, der finder Sted. Og ligesom i Kemien det sammensatte Produkt kan have Egenskaber, som ikke findes i de enkelte Elementer, saaledes vil det gentage sig indenfor Sjælelivet, at der i de udviklede Følelser kan være mere at finde, end hvad der kan udledes af de elementære Fornemmelser. Alligevel vil der, hvis den forudsatte Grundbestemmelse er rigtig, være Udsigt til, at en overlegen Indsigt kan lede Forestillingerne efter bestemte Formaal. Idet M. støtter sig hertil, venter han da af den fremskridende Frihed og Oplysning en lykkelig Fremtid for Menneskeslægten. Han døde 1836 (Alex. Bain, J. M., a Biography, 1882; G. S. Bower, J. M. and Hartley, 1881). *F. C. K.* — 2) **John M.**, eng. Teolog, f. 1645 i Hardendale i Westmoreland, studerede i Oxford, blev 1669 Mag. art., 1681 Dr. theol. 1670 modtog han Præstevielsen. 1676 blev han Kapellan hos Biskoppen af Exeter og fik 1677 en Præbende dér. 1681 blev han kaldet til Præst i Bletchington i Grevskabet Oxford og Kapellan hos Kong Karl II, 1685 blev han Principal for St. Edmund Hall i Oxford; 1704 fik han en Præbende i Canterbury. Han døde 23. Juni 1707. 1669 holdt han »oratio panegyrica« ved Aabningen af det saak. »Sheldonske Teater«, som Ærkebiskop Gilbert Sheldon havde bygget i Oxford. 14 Dage før hans Død udkom hans kritiske Udgave af N. T. paa Græsk med et

betydningsfuldt lærd Apparat. Med den begynder egentlig den videnskabelige Behandling af N. T.s Grundtekst. Fr. N. — 3) John Stuart-M., eng. Filosof, Søn af ovennævnte James Mill, er født i London 1806. Han staar i første Række mellem de Tænkere, som det nittende Aarhundrede har fostret; han er ejendommelig saavel ved sin skarpt tegnede Personlighed som ved sin Filosofi. — Sit Levned har han fortalt i sin Autobiografi (dsk. Overs. 1874), et Værk af den allerhøjeste psykologiske og historiske Interesse. Vi bliver her bekendte med en mærkværdig tidlig Aandsudvikling, men tillige med en saadan, som bliver ført i en meget ensidig intellektualistisk Retning. Det er hans Fader, hvis Indflydelse gør sig overmægtig gældende; hans Billede træder ligesaa stærkt frem, som Moderens træder tilbage; hendes Navn er end ikke nævnt i Bogen. Medens religiøse Indtryk var ganske ukendte for ham under hans Opvækst, blev han tidlig betaget af den samme Aandsretning, som raadede i hans Hjem. Han studerede Bentham's Skrifter, som gjorde et stærkt og blivende Indtryk paa ham. Her fandt han i Nytteprincippet en Filosofi, ja en Religion i Ordets bedste Betydning. Under Indtrykket heraf stiftede han som 17aarig Yngling en Forening, som han gav Navnet »The Utilitarian Society«. »Det var første Gang,« fejrer han til, »at nogen havde kaldt sig Utilitarian; men fra denne beskedne Begyndelse skrev det sig, at Ordet kom i almindelig Brug«. Imidlertid indtraadte der i hans 20. Aar en Krise i hans aandelige Liv, som fik afgørende Betydning for hans videre Udvikling. Den har sin store Interesse, forsaavidt den meget bestemt markerer Modsætningen mellem det 18. Aarh.s Intellektualisme og det ny Aarh.s Fremhævelse af Gemytslivet. I en Tilstand af aandelig Nedtrykhed kom nemlig M. til at forelægge sig selv det Spørgsmaal, om han virkelig vilde være inderlig glad og lykkelig, hvis alle de Forandringer i Institutioner og Anskuelser, som han ønskede, blev virkeliggjort. Og han følte, at han herpaa maatte svare med et fast Nej. Det var ham da, som hele den Grundvold, hvorpaa hans Liv havde været bygget, var styrtet sammen. Det forrige Maal for Livet havde tabt sin Magt over ham. Først efter en længere Tids Melankoli fik han Hvile i sit Sind; det var især ved digterisk Paavirkning af Wordsworth. Men Verden var nu bleven en anden og rigere for ham, hans aandelige Horisont var bleven udvidet. Han søgte nu ny aandelig Næring hos St. Simon og Carlyle.

Noget senere, i hans 25. Aar, indledes Bekendtskabet med den Kvinde, som senere skulde blive hans Hustru. Han har prist hendes udmærkede Egenskaber paa en Maade, som nærmest har Karakteren af Tilbedelse. Ogsaa for sit Forfatterskab tillægger han hende en afgørende Betydning. Fra sin Faders Tænkemaade følte han sig vistnok nu i en betydelig Afstand. Men han ophørte dog ikke at arbejde sammen med ham; og efter Faderens Død fortsatte han sit Livsværk væsentligt i det Spor, som denne havde indslaaet; det gik op for ham, at Afstanden ikke var saa stor, som han først havde antaget. Det er dels politisk-socialt, dels filosofiske Spørgsmaal, som optager ham. Hans For-

fattervirksomhed gaar da ogsaa i disse to Retninger. Hans to filosofiske Hovedværker er: *A System of Logic* (2 Bd. 1843) og *Examination of Sir William Hamiltons Philosophy* 1865. (Heraf er oversat paa Dsk »Om Troen paa en ydre Verden« af H. Gad). Til den politiske Afdeling hører: *Principles of Political Economy* (2 Bd. 1848), *On Liberty* (1859, oversat paa Dsk 1875), *Considerations on Representative Government*, 1861 (overs. paa Dsk 1876), *The Subjection of Women*, 1869 (oversat paa Dsk af G. Brandes). Endvidere har han behandlet Moralen i *Utilitarianism*, 1863 (oversat paa Dsk af G. Brandes 1872), sit eget Liv i *Autobiography*, 1873 og endelig det religiøse Spørgsmaal i de efter hans Død udgivne *Three Essays on Religion*, 1874 (overs. paa Svensk af Hj. Öhrwall 1883). I *Dissertations og Discussions* (4 Bd.) er hans forskellige Afhandlinger, mest fra *Westminster Review*, samlede. Hvad hans ydre Liv angaar, da indtog han en Tid den samme Plads i det ostindiske Kompagnis Tjeneste, som Faderen havde haft. En kort Tid var han Medlem af Parlamentet, hvor han ogsaa vandt Anerkendelse; hans Vælgere fandt imidlertid hans Anskuelser for radikale. Han døde 1873 i Avignon.

Hvad S.-M. i sin Filosofi vil give, er en fuld Gennemførelse af Empirismen. Ved Hume var Grundlaget givet, men hans mistvivlede om at kunne give en tilfredsstillende videnskabelig Teori paa Erfaringens Grund. Det er den Op-gave, som M. nu tager op. Han forsøger at grundlægge Erfaringsvidenskabens alene ad Erfaringens Vej. Idet han da gaar ud fra sin Faders psykologiske Teori, hvorefter al sjælelig Virksomhed skal forklares ved Associationens Lov, udformer han en Erfaringens Logik, hvorefter alle almindelige Sætninger føres tilbage til ganske simple Slutninger fra Enkelthed til Enkelthed. Alene paa Sammentræffet af de enkelte Fænomener og Gentagelse heraf grunder vor videnskabelige Dom sig. Det bliver da Logikens Opgave i det nærmere at faststille Regler for en saadan Generalisation af de enkelte Erfaringer. Der bliver her Tale om baade Induktion, Deduktion og Verifikation. Det er fornemmelig to Punkter, som her frembyder Interesse, og som ogsaa særlig er egnet til at vise Svagheden ved denne rent empiriske Metode. Det ene er Bestemmelsen af de logiske og matematiske Sandheder. Efter M.s Mening kan der her ligesaa lidt som andensteds være Tale om en fuldkommen Nødvendighed; thi ogsaa for disse Domme er det alene Erfaringen, som danner Grundlaget. At der imidlertid ligger noget mere, nemlig en ubetinget Nødvendighed, i en saadan Sætning som, at to og to er fire, vil vel ellers i Almindelighed blive indrømmet. Det andet Punkt er Faststillingen af den gennemgaaende Regelmæssighed i alt, hvad der sker. At Antagelsen heraf er en Forudsætning for al Induktion, indrømmer vistnok M., men han vil ikke nøjes med et Postulat i saa Henseende. En saadan Antagelse er selv en Induktion; den dannes først som en Slutning ud fra mange erfarede Tilfælde. Fra først af er den kun at betragte som en Gisning, en ubevist Hypotese. Men efterhaanden som Lovmæssigheden gennemgaaende bekræfter sig, kommer vi til at anse

den for en almindelig Verdenslov; vi tør da med fuld Ret gaa ud fra, at Kavsaltetsloven har Gyldighed i alle Tilfælde. At imidlertid dette Bevis er en Kredsslutning, der forudsætter, hvad der skal bevises, er vel ogsaa ret almindelig indrømmet.

I sin Moral gaar M. ud fra Bentham's Nytte-teori. Handlinger er rigtige, forsaavidt som de har Foregølelsen af Lykke til Formaal. Men paa afgørende Punkter gaar han udover Bentham's Principer. Han fremhæver for det første Almenvellet paa en særegen energisk Maade; det faar en selvstændig Betydning, og denne bliver ikke, som hos Bentham, betinget ved en egoistisk Beregning. Og dernæst skelner han bestemt mellem forskellige Arter af Følelse; der er ikke blot forskellige Grader i Lykken, som Bentham antog, men der er højere og lavere Kvaliteter indenfor denne. En aandelig Tilfredsstillelse har højere Værdi end en legemlig.

Paa det politiske og sociale Omraade er det fornemmelig Personlighedens Ret og den størst mulige Nydelse af Frihedens Goder, som M. kæmper for. Ligesom i sin Tænkning vil han ikke slaa sig til Ro med noget som helst, fordi det er givet; han vil overalt søge at komme det fuldkomne saa nær som muligt. Deraf kommer hans saa tit fremhævede Radikalisme.

I sit ellers rige Forfatterskab er han kun meget lidt kommen ind paa det religiøse Spørgsmaal; før sin Død havde han ikke givet nogen positiv Udtalelse om sit eget Forhold hertil. Denne Lakune udfyldes ved de tre posthume Afhandlinger: *Natur, Religionens Nytte og Teisme*. Han hævder her først, at der ingen Mening er i at tilbede Naturen og opstille den som et Forbillede for Mennesket; thi alt muligt ondt ligesaa vel som godt kommer fra Naturen. Hvis Gud skal være et med den raadende Magt, da maa Religionen falde bort. Skal Troen paa Gud opretholdes, da maa han opfattes som en god, men kun begrænset Magt. Der kan imidlertid være Grund til at bevare Religionen; thi den har, især i sin højeste Form som Humanitetsreligion, Evnen til at løfte Mennesket udover den begrænsede og slette Verden, hvori den lever, til at lade ham se en ideal Tilværelse; i Udødelighedstroen ligger der efter M.s Mening en stor Kraft til at holde Haabet oppe hos den lidende. Men Betingelsen for at hævde Religionen er som sagt Antagelsen af en Dualisme i Tilværelsen, en Modsatning mellem en god Guddom og en brutal overmægtig Natur. Kun saaledes kan Menneskene føle sig som Guddommens Medarbejdere i den store Kamp for det godes Sejrr.

Det er med Rette fremhævet overfor M., at han maaske har større Betydning ved den Maade, hvorpaa han har sat Problemerne i Bevægelse, end ved de Resultater, han har frembragt. Det viser tilbage til den personlige Karakter af hans Tænkning. Det er ogsaa den, som griber alle, der gør Bekendtskab med ham. Man føler, at det er et oprigtigt, sandhedskærligt Menneske, der tænker selv i fuld Forstand; man forstaar, hvor træffende det var, naar Gladstone kaldte ham for Rationalismens Helgen (A. Bain, J. S. M., *A Criticism*, 1882; S. Saenger, S. M., Stuttgart 1901; Arne Løchen, *Om J. St. M.s*

Logik, Kra. 1885; H. Høffding, *Den nyere Filosofs Historie*, II). F. C. K.

Millen, Johan Anton, sv. Biskop; f. i Åselse Sogn i Hernösands Stift 10. Jan. 1811, Student i Upsala 1830, Mag. 1836, teol. Kand. 1840, s. A. blev han Docent i Kirkehistorie, Lektor i Teologi i Karlstad 1846, forestod Rektoratet dér 1847—59, udnævnt til Spr. i Ör 1857, Biskop i Karlstad 1859; d. i Stockholm 11. Sept. 1863, da han skulde deltage i den forestaaende Rigsdag. Han har udgivet et gr.-sv. Haandleksikon over N. T.s Skrifter, der har fundet udbredt Anvendelse. O. A.

Millennium, se Tusindaarsrige.

Milligan, William, skotsk Teolog, f. i Edinburgh 15. Marts 1821, studerede i St. Andrews og Edinburgh. 1844—50 var han Præst i Fife-shire, 1850 blev han forflyttet til Kilconquhar, hvor han havde gaaet i Skole. 1860 fik han det nylig grundede Professorat for bibelsk Kritik i Aberdeen, og i denne Stilling virkede han til 1893, da han tog sin Afsked for at give Plads for yngre og friskere Kræfter. Han døde 11. Dec. s. A. I mange Aar var han Universitets-senatets Sekretær og Fakultetets Dekan; 1879 blev han Medlem af Aberdeens Skoleraad, 1882 Formand for dette. 1875 blev han »deputate-clerk« ved den skotske Statskirkes Generalforsamling, 1886 »chief-clerk«. I 1882 var han Generalforsamlingens Moderator. Bl. hans Skrifter maa mærkes: *The Resurrection of our Lord* (Croall Lectures for 1879—80); *The Ascension and Heavenly Priesthood of our Lord* (Baird-Lectures for 1891); *The Resurrection of the Dead* (en Fortolkn. af 1 Kor. 15, oprindelig Artikler i »The Monthly Interpreter« og »The Expositor«, samlet udgivet efter hans Død, 1895²); sammen med Dr. W. F. Moulton udgav han i Schaffs Kommentarværk en Fortolkn. til Joh. Evang. (1881). Til det samme Værk skrev han (1883) ogsaa en Kommentar til Joh. Aab.; 1886 udgav han sine Baird-Lectures over den samme Bog; 1889 skrev han i »The Expositors Bible« Fortolkningen af Joh. Aab., og 1893 udkom hans *Discussions on the Apocalypse* (W. F. Moulton har skrevet hans Biografi i »The Expository Times« for Marts 1894).

Millo. 1. En Del af Fæstningsværkerne ved Jerusalems Borg, rimeligvis et Kastel ved Nordvesthjørnet ud mod Tyropoion-Dalen (2 Sam. 5, 9; 1 Kong. 9, 15. 24. 11, 27; 2 Krøn. 32, 5). Bet-millo (o: Millos Hus) i 2 Kong. 12, 21 [20] er vel det samme. Navnet betyder snarere »det massive« end »det opfyldte« (Jordvold), hvilket sidste heller ikke passer synderlig til Dom. 9. — 2. Kastel i Sikkem (Dom. 9, 6. 20), kaldet Bet-millo. L. G.

Milman, Henry Hart, eng. Præst, f. 1791, gik i Skole i Eton og studerede i Oxford i Brazenose-Kollegiet. 1814 blev han Fellow i dette Kollegium, 1818 Præst ved St. Mary i Reading. Han og hans Ven, Reginald Heber (II, 361), digtede om Kap. og selv Byron talte med Anerkendelse om »the poet priest M.«, navnlig rigtignok, fordi han gik ud fra, at det var M., der ved en Anmeldelse i »Quarterly Review« havde gjort det af med den stakkels Keats' (Digteren, d. 1821). M.s Dramaer og episke Digtninger (*Fazio, Samor, The Fall of Jerusalem, The Martyr of Antioch* og *Anne*

Boleyn) indeholde vel Enkeltheder af stor Skønhed, men som Helhed betragtede ere de snarere poetiske Essays end virkelig Poesi. Kun et Par af hans Hymner ere reddede fra Forglemmelse. Men mange i Samtiden satte ham højt som Digter. 1827 var han Bampton-Lecturer, 1831 blev han Prof. i Poesi i Oxford, 1835 Præst ved St. Margaret i Winchester, og 1849 gjorde Lord John Russel ham til Dean ved St. Paul's. 1830 havde han i 3 smaa Bind udgivet *History of the Jews*, der vakte en stærk Storm af Uvilje, fordi Forf. bl. a. talte om Abraham som en østerl. Shejk, der ikke havde den Sandhedskærlighed, som den moderne Civilisation kræver. Maalt med den moderne Bibelkritiks Alen maa M. dog siges at være ret konservativ. 1840 udkom hans *History of Christianity under the Empire*, og 1855 hans Hovedværk, den bindstærke *History of Latin Christianity*, som ogsaa indeholdt ét og andet, der kunde vække Anstød. M. døde 1868. Efter hans Død udgav hans Søn hans *History of St. Paul's Cathedral*; selv havde han 1838 udgivet Gibbons berømte *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* med Noter, og denne »Milman's Gibbon« er flere Gange bleven optrykt i England og Amerika (Tulloch, Movements of relig. Thought in Britain during the 19th Century, London 1885, 81 f.).

Milner. 1) Isaac M., Matematiker og Teolog, f. 11. Jan. 1750 i Leeds, var først Lærling i et Uldspinderi, men han læste samtidig flittigt Latin og Græsk, og 1770 lykkedes det ham at komme til Cambridge som Famulus (sizar) i Queens College. 1774 blev han Baccalaureus Artium, 1776 Medlem af det kgl. Videnskaberne Selskab som Anerkendelse af hans matematiske og naturvidenskabelige Afhandlinger. 1778—92 var han Præst ved St. Botolph's i Cambridge, 1783—92 tillige Prof. i Naturfilosofi, og 1788—1820 Præsident for Queens College i Cambridge. 1791 blev han Dean af Carlisle; 1792 og 1809 var han Universitetets Vicekansler; 1798—1820 var han Lucasian Professor i Matematik i Cambridge. Han forsvarede Bibelselskaberne mod de Angreb, som den senere Biskop af Llandaff og Peterborough, Herbert Marsh, rettede mod dem, og var en god Ven af William Wilberforce (se d. Art.), i hvis Hus han døde 1. April 1820. — 2) John M. (Miller) rom.-kat. Biskop, f. 1752, var opdraget i det eng. Kollegium i Douay. 1777 blev han præsteviet og begyndte da en rom.-kat. Mission i England. De Benedictiner-Nonner, der i den fr. Revolutions Tid flygtede fra Bruxelles, skaffede han Bolig i Winchester, og paa alle Maader tog han sig af Romerkirkens Sag i de vanskelige Aar for Emancipationen. 1803 blev han Biskop af Castabala og udviklede som saadan stor Energi, hvorfor de rom. Kat. i England stillede J. M. op som deres kirkelige Helt ved Siden af Lægmanden O'Connell. Hans *History, Civil and Ecclesiastical, and Survey of the Antiquities of Winchester* (1798—1804) var en Apologi for Pavedømmet og en Satire over Reformationen, saa voldsom og nærgaaende, at en og anden eng. Katolik, som t. E. Præsten Joseph Berrington, fandt sig opfordret til at udtale, at hans Kirke ikke var ansvarlig for »M.s intemperances«; og selv i Rom var man gentagne Gange ængstelig

for M.s dristige Ord og Optræden. Han døde 1826. Bl. hans andre Skrifter maa især mærkes *The End of Religious Controversy* (1818). J. M. spiller en Hovedrolle i Jesuiten W. J. Amherst's, *The History of Catholic Emancipation and the Progress of the Catholic Church in the British Isles (chiefly in England) from 1770 to 1820* (I—II, London 1886). — 3) Joseph M., Broder til ovennævnte Isaac M., f. 2. Jan. 1744 i Leeds, studerede i Cambridge som Chapelclerk i Catherine Hall og blev 1768 Rektor for Skolen i Hull og Aftensangspræst ved Trefoldighedskirken i denne By, senere Præst ved North Ferriby. Han døde 15. Nov. 1797. Oprindelig prædikede J. M. som den Tids rationalistiske Moralister, men 1770 oplevede han en religiøs Vækkelse, der nærmede ham til Metodisterne uden helt at gøre ham til Metodist. Han blev en af dem, der banede Vej for den evangeliske Retning indenfor Statskirken. Hans Prædikener og Smaaskrifter (*Some remarkable Passages in the Life of William Howard*, 1785; *Gibbon's Account of Christianity considered or Essays on the Influence of the Holy Spirit*, 1789) vandt stor Udbredelse især blandt Smaafolk, og ved sin *History of the Church of Christ*, en Række Biografer i en historisk Ramme, der begyndte at udkomme 1794, fik han en betydelig Indflydelse paa mange af de samtidige. Da det kun lykkedes J. M. (i 3 Bd.) at nå til Valdesierne, fortsatte hans Broder, Isaac M., efter hans Død Værket med et 4. Bind (1803), der paa Grundlag af Broderens Optegnelser førte Fremstillingen ned til Luthers Død. Et 5. Bind, der væsentlig var Isaacs Arbejde, udkom 1809, og en ny, forøget Udgave 1816. For Brøderne M. er Kristi Kirke »Rækken af fromme Folk«, som leve efter N. T.s Regler i Kristi Efterfølgelse. Alt, hvad der ellers omtales i Kirkehistorien (Forfatning, Gudstjeneste, Mission, Stridigheder osv.), blev kun betragtet som en taaget Baggrund, af hvilken de kr. Personligheder hæve sig frem. Inddelingen er den gamle i Aarhundreder (Centurier); kun i meget begrænset Omfang er der øst af de oprindelige Kilder, og om historisk Kritik er der ikke Tale. Maalet er at opflamme Læserne til et helligt Levned, og det Maal blev i stort Mon naaet.

Miltiades hed en lilleasiatisk Modstander af Montanismen, der i et, nu tabt, »Syngamma« forsvarede den Sætning, at en Profet ikke bør tale i Ekstase. Som Montanist er Tertullian ikke tilfreds med denne Paastand, og han kalder spydig M. »Menighedernes Sofist«. M. skal, ifølge Evsebios, have forfattet flere Skrifter »om de guddommelige Ord« — andre omtale ogsaa en Gendrivelse af den valentinianske Gnosis — og en Apologi til »de verdslige Herrer« (o: Kejserne); men alle hans Skrifter ere gaaede tabt. R. Seebergs (Zahn, Forsch. z. Gesch. des neutestl. Kanons (1893) V, 238 f.) Hypothese, at M.s Apologi skulde foreligge i en psevdomelitonisk Apologi, som vi have paa Syrisk, er ikke meget sandsynlig. Richardsons Hypothese om, at 4 af M.s Skrifter skulde være benyttede i Psevdoklementinerne, er endnu ikke bevist.

Miltiades af Rom, se Melchides (S. 216).
Miltitz, Karl von, pavelig Nuntius paa Luthers Tid, var Søn af en sachsisk Adelsmand og opdraget i Köln. Han var først Domherre i

Mainz, Trier og Meissen, men flyttede 1514 eller 15 til Rom, hvor han blev pavelig Kammerherre og Notar. M. var tillige Agent for de sachsiske Fyrster og blev 1518 sendt som Nuntius til Tyskland, bl. a. for at overrække Kurfyrsten af Sachsen den gyldne Rose. Efter Ankomsten til Tyskland stævnedes M. straks Tetzel, der da var i Leipzig, til at møde i Altenburg; men Tetzel undskyldte sig med de farlige Forhold i Sachsen og gav ikke Møde. I Beg. af 1519 forhandlede M. med Luther (S. 102). Derpaa gik han til Leipzig for at underhandle med Tetzel, som han gav Skyld for det hele og i den Grad truede med Pavens Vrede, at Tetzel kort efter døde af Forskrækkelse. Fra Leipzig tog M. til Koblenz for at faa Ærkebiskoppen af Trier til at dømme i Sagen, men Ærkebiskoppen undskyldte sig. Fra Koblenz vendte M. da tilbage til Sachsen for at overrække Kurfyrsten Rosen, og endnu 2 Gange talte han med Luther, 9. Okt. 1519 i Liebenwerda, 11. Okt. 1520 i Lichtenberg, uden dog at opnaa noget ved disse Forhandlinger. Med uforrettet Sag maatte M. vende tilbage til Rom, men 1522 var han atter i Tyskland. Han døde 20. Nov. 1529 ved et Ulykkestilfælde (J. K. Seidemann, K. v. M., Dresden 1844).

Milton, John, eng. Digter og polit. Forf., f. 9. Dec. 1608 i London og d. steds 8. Nov. 1674, var Søn af en anset protest. Sagfører, John M., og hans fromme Hustru, Sarah Jefferys. Han opvoxede i et Hjem, hvor alvorlig puritansk Gudsfrygt gik Haand i Haand med videnskabelige og kunstneriske Interesser. Som Student i Cambridge (1625—32) fik M. straks paa Grund af sit smukke Ydre og sit fine, kyske Væsen Øgenavnet *The Lady of Christ's*, men han vandt efterhaanden betydelig Anseelse for sin Lærdom og for sine eng. og lat. Digte. Sin oprindelige Bestemmelse, at gaa i K.n.s Tjeneste, opgav han, fordi Biskop Lauds højkirkelige Herredømme vakte Modhu i hans puritanske Sind. Derfor vilde han ej heller efter endt Uddannelse overtage nogen Stilling som Fellow ved Universitetet, men drog til Horton, nær Windsor, hvor hans Fader nu havde bosat sig, efter at have opgivet sin Forretning i London, og hvor han i tillidsfuld Forstaelse af Sønnens Evner gav ham rigelige Midler til i 6 Aar at drive et frit og indgaaende Studium af lat. og gr. Klassikere, Matematik og Musik. Disse Aar i Horton var den lykkeligste Tid i M.s Liv. Her skrev han sin Ungdoms skønne idylliske Digte: *L'Allegro*, som priser den lyse og lette, hjertevindende Munterhed, og *Il Penseroso*, som skildrer den alvorlige Tænksomhed og stille Betragtning, dernæst det ejendommelige og yndefulde Maskespil *Comus*, som forherliger den jomfruelige Kyskheds Sejr, ved gode Aanders Hjælp, over Nydelsessygens og Vellystens Trylleri (Comus er Søn af Bacchus og Kirke). I April 1637 døde Sarah M., og Aaret efter udrustede Faderen sin Søn til en længe ønsket Rejse til Italien — netop i de Dage, da det skotske Covenant rejste sig mod Lauds Forsøg paa at paatvinge Skotland en ny Liturgi. I Napoli hørte M. om Striden hjemme mellem Kong Karl og Skotterne, som havde genindført Knox's Presbyterialsystem, og derfor afbrød han sin videre planlagte Færd og drog hjemad.

Denne 15 Maaneders Udenlandsrejse satte mange Spor i hans senere Forfatterskab. Efter Hjemkomsten bosatte M. sig i London, sysselsat dels med to Søstersønners Opdragelse, dels med Udkast til et stort Digterværk. I de kirkepolitiske Stridigheder i England tog M. Del med 5 Skrifter: *Of Reformation touching Church Discipline in England*, som viser, at Kirkens Stormænd altid var Frihedens Fjender, *Of Prelatical Episcopacy*, et heftigt Angreb paa Ærkebiskoppen af Armagh, *Animadversions upon the Remonstrant's* [5: Biskop Hall's] *Defence against Smeetynnus* [en Bog af 5 puritanske Teologer; Titlen dannet af Forbogstavene i deres Navne] og *The Reason of Church-government urged against Prelacy* — alle i 1641 — og endelig i 1642: *Apology*, Svar paa et yderst haanligt og personligt Angreb fra Biskop Hall's Søn. S. A. brød Borgerkrigen ud mellem Parlamentets Venner og de kongeligsindede. Men snart skulde M. faa andre og bitrere Emner for sine Lejlighedsskrifter end de før nævnte. Efter en lille Udflugt ved Pinsetid 1643 til sin gamle Egn nær Oxford vendte M. til alm. Forbavelse tilbage som gift Mand, idet han havde ægtet Mary Powell, Datter af en flot anlagt kongeligsindet Fredsdommer med mange Born og mange Kreditorer. Dette Giftermaal viste sig straks at være et skæbnesvangert Fejlgreb. Den 17aarige Mary var letsindig og forkælet, og Opholdet i den dobbelt saa gamle, alvorlige og grublende Digters stille Hjem blev hende saa utaaleligt, at hun efter 4 Ugers Forløb atter rejste til sine Forældre og haanligt nægtede at vende tilbage til M. til den aftalte Tid. Dette var et forførdeligt Slag for M., som i sin Selvtillidsfuldhed og med sin noget overlegne Bedømmelse af Kvinden som et underordnet Væsen sagtens havde tænkt at skulle faa sig en blid og lydig Hustru i den unge Mary. Harmfuld og forpint udgav han allerede i August s. A. *The Doctrine and Discipline of Divorce* — et Skrig af Dybsens Nød fra en ulykkelig Ægtemand, uden at han dog med en Stavelse omtaler sin egen personlige Lidelse. M. fordrer her, at »en haardnakket Gemytternes Uoverensstemmelse« mellem Ægtefællerne ligesaafaldt som Utroskab skal være lovlig Grund til Skilsmisse. En ny og udvidet Ud-gave af dette Skrift (Febr. 1644) tegnedes Parlamentet, som dog til M.s Skuffelse ikke vilde drøfte Spørgsmaalet, mens Skriftet i høj Grad forargede den offentlige Mening. Og det blev ikke bedre, da M. fortsatte med *The Judgment of Martin Bucer concerning Divorce og Tetrachordon*, en Fremstilling af Hovedpunkterne i Skriftens Lære om Ægteskabet, og *Colasterion*, Svar til en Angriber (Marts 1645). Man spottede, og man frygtede M. som en arg Kætter, der røkkede ved Samfundets Grundvold, og der taltes om den nye Sekt »Miltonister« eller »Skilsmissefolk«. M.s gamle Venner blandt Presbyterianerne vendte sig fra ham. Selv stod han nu som »Independent«.

Imidlertid havde ogsaa noget andet optaget hans Tid og Tanker. Foruden de før nævnte Søstersønner havde han i sit Hus flere andre unge Mennesker, hvis Opdragelse han ledede. Sine pædagogiske Principer fremsatte han i *Tract on Education* (1644), et Angreb paa Da-

tidens lærde Skole og Universitetsdannelse. Og samme Aar udgav han *Areopagitica* (rettet til Parlamentet), hvori den frihedelskende Digter med flammende Ord talte Trykkefrihedens Sag. Næste Aar tænkte M. paa at sætte alle Hensyn til Side og indgaa nyt Ægteskab. Men saa hændte det uventede, da Mary Powell opsøgte ham i en Omgangsvenns Hus i London, kastede sig for hans Fødder og tiggede ham om at blive taget til Naade som Hustru. Han forbarmede sig baade over hende og siden over hele hendes Familie, da alt var ramlet sammen for dem efter Kongens Nederlag ved Naseby (14. Juni 1645) og paafølgende Fangenskab. Sin Opdrager-virksomhed fortsatte M. endnu nogle Aar. Derefter dyrker han sproglige, bibelske og historiske Studier, mens Fairfax og Cromwell drager fra Sejr til Sejr, og Kong Karl endelig bliver henrettet i Jan. 1649. Nu optraadte M. med Kraft og Varme som Republikkens Forsvarer og udgav *Tenure of Kings and Magistrates*, hvori han hævder, at det er lovligt at afsætte en forbrydersk Tyran eller Konge og lade ham dø. Den nye Regering skyndte sig at sikre sig den lærde og sprogyndige M.s værdifulde Hjælp ved at tilbyde ham Embedet som »lat. Sekretær«, det vil sige den, som skulde affatte Statsraadets Skrivelser til fremmede Magter. Men ogsaa til større og mere selvstændige Skrifter følte M. sig forpligtet i denne Embedsstilling. Kort efter Kongens Henrettelse var der udgivet en Bog *Eikon Basilike*, som vakte saa uhyre Opsigt, at den optryktes 47 Gange. Den skildrede Kong Karl som Helgen og Martyr og gav sig ud for at være Kongens egne fromme Tanker og Overvejelser, men var i Virkeligheden forfattet af en behændig Præst, som senere ved Kongedømmets Genoprettelse lønnedes med et Biskopald. Som Modtræk mod denne Bog, de kongeligssindede »Bibele«, skrev M. efter Parlamentets Anmodning sin hvasse og skaanselsløse *Eikonoklastes* (Billedknuseren). Men europæisk Berømmelse naaede M. April 1651 ved sit Forsvarsskrift for det eng. Folk, *Defensio pro Populo Anglicano*, som Gensvar paa *Defensio Regia*, som den sprængelærde, men forevrigt ikke synderlig klogtlig Professor Salmasius i Leiden havde udgivet paa Karl II's Bekostning. Hele det lærde Europa lo og var forbavset over, at Salmasius i denne Englænder havde fundet sin Overmand i at skælde ud paa klassisk Latin. Parlamentet tilbød M. en stor Belønning, som han afslog. Men han ofrede mere. Bogens Udarbejdelse kostede ham hans Syn, som længe havde været svagt, men nu helt svandt. Og den kostede ham 9 Aar senere, da Kongedømmet genindførtes, $\frac{3}{4}$ af hele hans Formue i Bøde. Trods sin Blindhed vedblev M. under Cromwells Protektorat at være Statssekretær (*Defensio secunda* 1654, *Defensio contra Alex. Morum* 1655), skønt han var utilfreds med Cromwells altfor konservative Kirkepolitik. Ogsaa under Richard Cromwells Protektorat skrev M. flere lat. Afhandl. og desuden *A Treatise of Civil Power in Ecclesiastical Causes and Considerations touching the likeliest Means to remove Hirelings out of the Church* (1659), begge rettede mod ethvert Forsøg paa Statskirkevæsen. M.s politiske Forfatterskab sluttede med det dristige

Skrift *The Ready and Easy Way to establish a Free Commonwealth and the Excellence thereof compared with the Inconveniences and Dangers of readmitting Kingship in this Nation* — men da var Republikkens Dage talte, Kongedømmet kom igen, og med det »Comus« og hele hans nydelseslystne Bande. *Eikonoklastes* og *Defensio* brændtes af Bøddelen, M. fængsledes, men slap fri igen, blind, som han var, og med Tab af næsten alt sit Eje. Det var onde Dage for M., hvis Deltagelse i Friheds- og Forfatningskampen var endt med Skuffelse og Nederlag.

Ogsaa hans huslige Liv havde bragt ham Sorger. Mary P. døde 1653, og M. sad tilbage med 3 Døtre. I 1656 ægtede M. Catherine Woodcock, som allerede døde efter 15 Maaneders Ægteskab, besunget i den skønne Sonnet *Methought I saw my late espoused saint*. M.s Døtre, som voksede op uden tilstrækkeligt Tilsyn, blev ham til stor Sorg — ikke uden Skyld fra hans Side, idet han bl. a. forbitrede dem ved at fordrø deres Tjeneste som Forelæsere paa fremmede Sprog, hvoraf de intet forstod. Bedre Hjælpere havde M. i forskellige unge Lærde, og endelig i Elisabeth Minshull, hvem han ægtede i 1663, og som blev ham en trofast Husmoder. Men i disse udvortes set saa ringe Dage vandt M. uvisnelig Ære som Digter af »Det tabte Paradis«. Bogen var færdig fra hans Haand 1665, men paa Grund af Pest og Ildebrand i London kom den først i Boghandelen i 1667, honoreret af Forlæggeren med de berømte knebne 10 Pund (dog o. 600 Kr. i Nutidsmønt). Men var det smaat med Pengene, blev Æren desto større. »Det tabte Paradis« skildrer det store Verdensdrama, Kampen mellem Gud og Satan, Lyset og Mørket, udkæmpet paa en Skueplads saa vidtstrakt som fra Himlene til Helveds Dyb, med Scener af den vildeste Voldsomhed og den blideste Ynde (Adam og Eva i Paradis), tænkt og fremstillet som kun den kan det, der er Digter af Guds Naade, bibelkyndig som faa, klassisk dannet som færre, og prøvet saa alvorligt under Livets bitre Modgang som netop M. selv. 4 Aar efter udgav M. »Det genvundne Paradis«, der skildrer Lydighedens Sejr, ligesom »det tabte P.« havde skildret Guds retfærdige Straf over Engles og Menneskers Ulydighed. »Det genvundne P.« er en digterisk Omskrivning af Evageliernes Beretning om, hvorledes Jesus fristedes af Satan, men sejrede ved sin Selvfornægtelse og urokkelige Lydighed mod Guds Ord — til Trøst for bibeltroende Puritanere under Datidens Trængsler og Tryk. Samtidig udgav M. en Tragedie i græsk Stil »Samson Agonistes« (»Kæmperen«), gribeende og interessant, ikke saa meget ved sin iboende digteriske Kraft, som fordi M. under Billedet af Samsons Ulykke, Fornedrelse og endelige Sejr i Døden i Virkeligheden fremstiller sin egen og sine Medkæmperes Livstragedie.

Af særlig Interesse for Bedømmelsen af M.s teol. og filos. Standpunkt er hans *De Doctrina Christiana*, som først blev fundet 1823 i en Pakke af hans efterladte Papirer og udgivet af Dr. Sumner 1825. M. H. til Treenhedslæren havde M. arianske Anskuelser; m. H. til den frie Vilje og Prædestinationen var han Arminianer. Biblen er for M. Kilden til al kr., filos.

og polit. Erkendelse; men bogstavelig Vedhængen ved Moselov erklærer man for uforenelig med kr. Frihed. Overfor 3. Bud deler han Luthers frie Syn, ikke det strenge puritanske. M. H. til det 6. Bud gentager han sine Krav om Skilsmisse og kan endog tænke sig Tilfælde, hvor Flergifte kunde undskyldes. Barnedaaben ynder han ikke. I Forfatningsspørgsmaal er han Individualist og Kongregationalist. Kvækerne stod han nær i meget, dog ikke i deres Syn paa Krig.

M.s samlede Værker er udgivne af Fletcher (London 1834) og Mitford (London 1857). M.s Digte bl. a. af Edinburgh Professoren David Masson (3 Bd. London 1893—96) og Browne (ny Udg. ved Bradley, 2 Bd., Oxford 1901—02) begge med Levned, Indledn. og Noter. Af Levnedsskildringer maa nævnes Masson, *Life of J. M.* (6 Bd., London 1858—80), Pattison, M. (London 1896), og W. Raleigh, M. (London 1900). M.s »Paradis« og »Samson« foreligger i umaadelig slet og idøforladt dansk Overs. ved Schønheyder (1790, 1815), og i nye Overs., delvis offentliggjorte, af F. W. Horn (1872, 1874) og Uffe Birkedal (1904). Desuden bør nævnes en ejendommelig og aandfuld stavrimet islandsk Overs. af Jon Thorlaksson (1828). H. Ln.

Miniaturmaleri kalder man i vore Dage et lille Maleri udført med Vand- eller Gouachefarve paa Elfenben eller Pergament eller med Emaljefarve paa en Metalplade. I Middelalderen forstod man ved M. haandskrevne Bøgers Udsmykning med kunstfærdige Begyndelsesbogstaver (Initialer), Randtegninger eller dermed forbundne smaa Billeder. Navnet skal komme af Minium (Mønje), den røde Farve, som brugtes til Begyndelsesbogstaverne, og, da disse ofte udførtes af en anden Person end Skriven, kaldtes han til Forskel fra denne Miniator, ogsaa Rubricator eller Illuminator. Skikken, at pryde Haandskrifter med Billeder, gaar langt tilbage i Tiden. Vi finde saaledes undertiden de Papyrusruller, som medgaves ægyptiske Mumier, og som indeholde de Bønner, den døde tænkte at skulle læse under de forskellige Prøvelser paa Vejen til Salighedens Land, prydede med Billeder af, hvad der forestod. Ogsaa Grækerne og Romerne skulle have haft Haandskrifter med Billeder; der fortælles om Lægebøger med Afbildninger af Planter og om et historisk Skrift af M. Varro med 700 Billeder af berømte Personer. Heraf er dog intet kommet til vore Dage. Det er da ogsaa først henimod det romerske Kejserdømmes sidste Dage, da Krdmen var blevet Statsreligion, og man søgte at omgive de ved Gudstjenesten benyttede Bøger med en lignende Luksus, som Altret og alt dets Tilbehør, at Miniaturerne blive almindeligt maalede paa, undertiden purpurfarvet, Pergament med Voksfarve og Forgyltning eller Forsølvning og indbundne i de kostbareste Bind. Denne Bogindustri fik efter det vestromerske Riges Undergang navnlig sit Sæde i Bysanz og de herfra paavirkede Stæder og kom ikke blot de hellige Skribenter, men ogsaa de antike Forfattere tilgode. Der findes i Bibliotekerne i Rom, Firenze, Paris, London og Wien Haandskrifter fra det 4. til det 9. Aarh., prydede med Miniaturer, der minde om den antike Malerkunst i dens Forfald med allegoriske Figurer,

forskellige Personifikationser o. l. Afskrivninger af Bøger optages imidlertid som Sysselsættelser i de vesterlandske Klostre. De ældste med M. prydede Klosterhaandskrifter skyldte vi irske Munke, der forplantede denne Kunst til de Klostre, de stiftede under deres Missionsvirksomhed paa Fastlandet f. E. St. Gallen. Disse Miniaturer ere mere af ornamental end af figurlig Art. Det gælder først og fremmest om at faa Bøgenes første Sider fyldte indenfor visse Inddelinger med Ornamente, som minde om de nordiske Drageslyngere, der jo ogsaa ere fremkomne under irsk Paaivirkning. De ere i Reglen udførte som Pennetegninger med sparsom Benyttelse af Penselen. Disse irske Miniaturer paaivirke de senere angelsachsiske. Som Eksempler kunne nævnes: Bøgerne fra Durrow, Kells, Armagh, den hl. Cuthberts Bog, Kong Athelstans Psalter o. fl. (Westwood, *Facsimilies of the Miniatures of Anglo-Saxon and Irish Manuscripts*, London 1868). Paa Fastlandet nøjes man ikke med disse væsentlig ornamentale Miniaturer. Man forbinder med dem Billeder, til hvilke Motiverne hentes fra Bysanz og Italien, men i hvilke en vis Stræben efter Selvstændighed efterhaanden gør sig gjældende saavel i Billederne som i de ofte kolossale og pragtfulde Initialer. Miniaturerne tilhøre som oftest Bøger, der ere bestemte til kirkelig Brug, selv om de ere blevene til paa Foranledning af de franske og senere tyske Kejsere. Efterhaanden glemmes de bysantinske Traditioner; de bibelske Personer iføres Datidens Dragter og Rustninger. M. faar saaledes stor Betydning for vort Kendskab til Klædedragtens og Sædernes Historie. Som Eksempler paa carolingiske M. er fortjene at nævnes Godescales Evangelistarium, Codex aureus i Trier, Vulgata i Bamberg, Kejser Lothars Evangelarium, Karl den skaldedes Bibel og Psalter, Drogo af Metz's Sacramentarium. Som Eksempler paa romanske M. er nævnes Otto II's, Otto III's, Henrik II's og Henrik III's Evangelistarer, Herrad af Landsbergs, Hortus deliciarum, den hl. Elisabeths Breviarium o. fl.

Fra Midten af det 13. Aarh. gaar Forfærdigelsen af M. er efterhaanden igen over fra Munkene til Lægsmænd, navnlig Malere af de forskellige Kunstkoler. De anvendes nu, foruden i Bøger til Brug i Kirkerne, som de prægtige italienske Messebøger, ogsaa til Udsmykning af franske, burgundiske, engelske, tyske og italienske Fyrsters Bønnebøger, som oftest i et mindre Format og med en mere naturalistisk Ornamentation. Som Eksempler paa gotiske M. er kunne nævnes Dronning Ingeborgs, Ludvig den helliges og Dronning Blancas Psaltere, Johan II's Livius, Johan den uforfærdedes »les merveilles du monde«, Johan af Berrys »Grandes heures« o. fl. Smagen for denne Luksus holder sig under den begyndende Renæssance. Som Eksempler kunne nævnes en Række Bønnebøger, der have tilhørt franske, burgundiske og engelske Herskere. Der fremstod Kunstnere, som lagde sig særlig efter Bogudsmykning, saaledes i Frankrig Jean Fanquith og Kong René, i Italien Antonio Liberale, Girolamo dei libri o. a. (Henry Noel Humphrey and Owen Jones, *The illuminated Books of the Middle-Ages*; Lecoy de la Marche, *Les manuscrits et la miniature*, Paris

s. a.; Bruno Bescher, Geschichte der technischen Künste, I, 169—270). Efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse fortrængtes M. af Træsnittet og Kobberstikket. L. F.

Minimer, se Frans fra Paolo (II, 99).

Ministrant, Messetjener, kaldes den, der svarer den rom.-kat. Præst under Messen og yder ham den Hjælp, han trænger til under Messelæsningen. Mærnes Tal skifter. Ved en alm. stille Messe er 1 M. tilstrækkelig; til en Højmesse kræves 2, ved større Festligheder flere; ved en Levitmisse bruges 6: 2, som bære Lys, 1 med Røgelsekarret, 1 Ceremoniar, 1 Underdiakon og 1 Diakon. Naar Biskopper og Paver læse stille Messer bruges der ogsaa flere. M. er end ved en alm. stille Messe. M. en er et Surrogat for Menigheden; derfor have flere Koncilier udstedt strenge Forbud mod at læse Messer uden M. Thi omend Præsten *specialiter* alene fuldbyrder Ofret, sker Fuldbyrdsen dog *universaliter* ved Menigheden, der ledsager Messeofret med sine Bønner og Ønsker. Der findes en Mængde Anvisninger for M. er til en god Udførelse af deres Tjeneste.

Minjamin. 1. Jødisk Præsteklasse (Neh. 12, 17, 41), se Mijamin. — 2. En Levit (2 Krøn. 31, 15).

Minni (Jer. 51, 27), et armenisk Folk, identisk med det i Kileskriften nævnte Mannai, V. for Urmiasøen. Kongerne af Van og af Assyrien skiftede i Herredømmet over det.

Minnit, et ubekendt (sydligt) Sted i Ammoniternes Landomraade (Dom. 11, 33). Hvede herfra (jvfr. 2 Krøn. 27, 5) bragtes ifølge Hes. 27, 17 til Tyros. L. G.

Minoriter, se Frans fra Assisi (II, 98).

Minucius Felix, Marcus, en rom. Advokat i 2. Aarh., gik rimeligvis i en moden Alder over til Krdmmen, som han forsvarede i Dialogen *Octavius* (udg. af C. Halm, 1868, og H. Boenig 1904), en Efterligning af Ciceros Dialog »De natura Deorum«, i hvilken en Epikuræer, en Stoiker og en Akademiker drøfte Gudernes Natur. Skriftet har Navn efter Hovedpersonen, Octavius, der under et Ferieophold ved Badene i Ostia giver sig til at gendrive en hedensk Vens Angreb paa de Kr. og Krdmmen. Kristus og Apostlene nævnes end ikke i Dialogen, og der er kun en eneste svag Hentydning til et Sted hos Paulus. Det har derfor maaske kun været Forf.s Maal at føre dannede Hedninger til K.n.s Dør. Samtalen ender med Hedningens Erklæring om, at han allerede er kommen paa andre Tanker m. H. til Forsynet, Guds Enhed og den kr. Sekt; men han trænger til og venter videre Oplysning. M. F.s *Octavius* er rimeligvis den ældste lat. Apologi for Krdmmen, ældre end Tertullians »Apologeticum« (fra o. 200 e. Kr.), som i mange Maader ligner den (C. Synnerberg, Randbemærkungen zu M. F., Helsingfors 1903; F. X. Burger, M. F. und Seneca, München 1904).

Minuskler, se Majuskler (S. 145).

Mirakler, se Undergerninger.

Mirandula, Giovanni Pico, Greve af, f. 24. Febr. 1463, vakte allerede som Barn Opsigt ved sit Lærenemme, sit musikalske Talent og sin legemlige Skønhed. 14 Aar gl. studerede han kanonisk Ret i Bologna, derpaa gik han til Ferrara, Padova og Paris for at studere Teologi og Filosofi. Senere tilbragte han 6 Aar

i Firenze med Studiet af Platons Skrifter, og fra dem gik han til Pythagoræerne og Kabbala (II, 707). For disse Studiers Skyld maatte han lære Hebraisk, Kaldæisk og Arabisk. For dyre Penge erhvervede han de hemmelige »70 Bøger af Esdras«, af hvilke Sixtus IV allerede havde ladet 3 oversætte paa Latin. 1486, altsaa kun 23 Aar gl., indbød han i Rom til en Disputats om 900 Teser fra alle Videns Omraader; 400 af disse vare Læresætninger af berømte Teologer og Filosofer, 500 hans egne Tankers Værk. Disse Teser bleve sendte til alle Europas Universiteter, og P. lovede at give eventuelle Disputanter fri Rejse til Rom og frit Ophold dér. Innocents VIII forbød imidlertid i al Stilhed den paatænkte Disputats og nedsatte en Kommission, der skulde prøve de 900 Sætninger, af hvilke flere led ret anstødeligt. Kommissionen endte med at fordømme dem alle; men da P. havde lovet at underkaste sig Kirken i alt, skulde Fordømmelsen ikke komme ham til Skade paa hans gode Navn og Rygte. P. rejste til Frankrig og derfra udsendte han et Forsvar, særlig for de 13 mest anfægtede Sætninger; det var »20 Nætters Arbejde«. I denne Apologi saa Rom et Brud paa Løftet om Underkastelse under Pavedømmet, og P. blev stævnet til Rom, men med Paabud om paa Tilbage rejsen at tage midlertidigt Ophold i Firenze. Dér tog Lorenzo af Medici venligt imod ham og gav ham et smukt Landsted ved Fiesole, og hans Afsending ved Pavehoffet fik ham under Alexander VI frikendt for enhver Skyld. Den Ydmygelse, Roms Fordømmelse var for P., bragte ham i en religiøs og sædelig Krise. Han besluttede herefter at forsage jordisk Kærlighed og verdslig Ære og kun at leve for Gud og K.n.s Sag og indvie Livet til Kærlighedsgerninger, Bøn og Askese. Han gav det meste af sit Gods bort og boede snart paa et Landsted ved Ferrara, snart i Firenze. Med en stor Del af Tidens fremragende Mænd stod han i Forbindelse, og mange tyske Lærde, som Reuchlin, besøgte ham i hans Ensomhed. Til hans Vennekreds hørte ogsaa Savonarola, og det var paa P. M.s Tilskyndelse, at Lorenzo gav Dominikanerne Tilladelse til at vende tilbage til Firenze. Han tænkte ogsaa selv paa at gaa i Kloster hos Dominikanerne, men der var først et og andet, han vilde udrette, og han døde 17. Nov. 1494 uden at have udført sit Forsæt. Hans Lig blev bisat i S. Marco-Klostret. I sine sidste Aar var han sysselsat med Udarbejdelsen af et stort apologetisk Værk, rettet mod K.n.s 7 Fjender, men kun en lille Del af dette er kommet til os. Men andre af hans Skrifter, som vi have, bl. a. Talen »om Menneskets Værdighed« og en Udlæggelse af Fadervor, vise hans store Aandsevner og hans Fromhed.

Mirbt, Carl, protest. Teolog, f. 21. Juli 1860 i Gnadenfrei, gik i Skole i Niesky og Strehlen, studerede i Halle, Erlangen og Göttingen, blev 1886 Inspektør for det teol. Stift i Göttingen, habiliterede sig dér 1888, blev 1889 Prof. exkth., 1890 Prof. ord. i Marburg, 1903 Konsistorialraad og Medlem af Konsistoriet i Kassel. Af hans Skrifter maa nævnes: Die Stellung Augustins in der Publizistik des gregorian. Kirchenstreits (1888); Die Absetzung Heinrichs IV (1890); Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII (1894);

Quellen zur Gesch. des Papsttums und des röm. Katholicismus (1901⁹); Der deutsche Protestantismus und die Heidenmission (1896); Die Religionsfreiheit in Preussen unter den Hohenzollern (1897); Die preuss. Gesandtschaft am Hofe des Papstes (1899); Die kath. theol. Fakultät zu Marburg (1905).

Mirjam, egentlig Marjam, men i Massoreternes Tekst udtalt M. (se Maria). — 1. Arons og Moses Søster (4 Mos. 26, 59), sandsynligvis ældst af de 3. Hun nævnes første Gang efter Overgangen over det røde Hav, hvor hun proferende priste Herren, Israels Gud, i Spidsen for Kvindernes Kor (2 Mos. 15, 20 f.); men uden Tvivl er det ogsaa i Moses Barndomshistorie hende, der menes (2 Mos. 2, 4 f.). Om denne fremragende Kvinde (ifølge Josefus Hurs Hustru) erfares ellers kun, at hun engang sammen med Aron krævede Ligestilling med deres Broder Mose, da ogsaa de selv vare at regne for profetisk udrustede (4 Mos. 12, 1 f.). Straffen for denne Selvpøhøjelse faldt særlig paa M., der rantes af Spedalskhed, men paa Moses Bøn blev helbredet. M. døde i Slutn. af Ørken tiden, i Kades (4 Mos. 20, 1). Lejlighedsvis mindes i 5 Mos. 24, 9 om M.s Spedalskhed. For Efterslægtens Erindring har M. staaet som en af Mosetidens ledende aandelige Kræfter (Mi. 6, 4). — 2. Et Navn i den jødiske Genealogi 1 Krøn. 4, 17, muligvis et Mandsnavn. *L. G.*

Mirma, en benjaminitisk Øverste (1 Krøn. 8, 10).

Misael. 1. En Mand af Levi Stamme, Brodersøn af Amram (2 Mos. 6, 22; 3 Mos. 10, 4). — 2. En af Esras Hjælpere (Neh. 8, 4). — 3. En af Daniels 3 Venner, hvis Navn omskiftedes til Mesak (Dan. 1, 6 f.).

Mis'al, By i Asers Stamme (Josva 19, 26, 30), i 1 Krøn. 6, 59 [74] kaldet Masal. I Nærh. af Aksaf nævner Thotmes III's Liste et Misa'ara, som sandsynligvis er M.

Miseal, se Mis'al.

Miseam (Mis'am), benjaminitisk Øverste (1 Krøn. 8, 12).

Miserere er det gængse Navn paa den 51. (i Vulgata den 50.) Psalme som gudstjenstlig Bøn. Navnet er taget af dens Begyndelse: *Miserere mei, Deus, secundum misericordiam tuam*. Den gr. K. bruger denne Psalme ved Midnatsgudstjenesten, ved den lille Efter-Vesper, ved den 3. Times Mesooren, ved Skriftemaalet, den sidste Olie og Begravelse. I den lat. K. sluttede hver af Tidebønnerne med den lige til 16. Aarh. Nu bruges M. bl. a. ved Søndags-Matutinerne i Septuagesima-Tiden og ved alle Søndags-Matutiner undtagen i Paasketiden, samt paa Skærtorsdag, Langfredag og Paaskelørdag. I Hovedgudstjenesten bedes M., medens Præsten ved Tjenestens Begyndelse stænker Vædding paa Menigheden (jvfr. Ps. 51, 9). Desuden lyder den ved forskellige kirkelige Indvielser, navnlig hvor der bruges Bestænkelse med Vædding. Den og Psalmen *De profundis* bruges ogsaa ved Forbønner for de døde. Mange af Vesterledens største Tonedigtere have gjort M. til Genstand for en kunstnerisk Bearbejdelse (t. E. rom. Katoliker som Palestrina, Scarlatti, Allegri, Pergolese, og ogsaa Protestanter som M. Prætorius, Lützel og Herzog), og mange evangeliske Psalmedigtere have omdigtet Ps. 51 til Brug ved den evangeliske Gudstjeneste. Hos

os have vi t. E. Sthens: »Ak levende Gud, jeg bekender for dig« (Psbog f. K. og Hjem Nr. 369), der er en Bearbejdelse af Nik. Selneckers Gengivelse af Ps. 51.

Misgab. Dette Ord i Jer. 48, 1 er maaske ikke at opfatte som Egennavn (i saa Fald et Sted i Moab), men betyder »Højborgen«.

Mishna, se Talmud.

Mishne (Mishne) o: Forstaden, Nystaden. Saaledes kaldtes den nordvestlige Del af det gamle Jerusalem, mellem den gl. Mur og den 2. Mur (2 Kong. 22, 14; Sef. 1, 10; Neh. 11, 9).

Misma (Misma'). 1. En ismaelitisk Stamme (1 Mos. 25, 14). Navnet findes som Bjergnavn nordvestl. i Arabien. — 2. Simeonitisk Øverste (1 Krøn. 4, 25).

Mismanna, en gaditisk Høvding (1 Krøn. 12, 10).

Mispa (næsten altid med Artiklen, ham-mispa), forskellige højtbeliggende Byer. Navnet betyder »Udkigsted« og er det samme som Mispe. — 1. M. i Benjamin (Josva 18, 26 kaldet Mipe), i gl. Tid et religiøst-politisk Midtpunkt (Dom. 20, 1 f. 21, 1; 1 Sam. 7, 5 f. 10, 17 f.; jvfr. 1 Mak. 3, 46). Befæstet af Asa, Judas Konge (1 Kong. 15, 22; Jer. 41, 9), senere Gedaljas Regeringssæde (2 Kong. 25, 23; Jer. 40, 6 f.); i Neh. 3, 7 nævnt i nær Forbindelse med Gibeon. Sandsynligvis det nuværende Nebi Samvil 2 Timers Vej N. V. for Jerusalem, i umiddelbar Nærhed af el Djib (Gibeon). —

2. M. i Gilead, derfor ogsaa kaldet Mispe-gilead (Dom. 11, 29; hebr. Tekst). Der forhandlede Jefta med sin Stammes ældste, og dér tog han Bolig (Dom. 10, 17, 11, 11. 34). Ogsaa Hos. 5, 1 nævnes dette M., og 1 Mak. 5, 35. Beliggenheden er endnu uafgjort. Da M. uden Tvivl er samme By som Ramat-mispe (Josva 13, 26), Ramot-gilead (Josva 20, 8) eller Rama (2 Kong. 8, 29), identificeres det ofte med es Salt eller (hedre) med Djel'ud, begge i Bjergene S. for Jabbok. Men 1 Mos. 31, 49, hvor det vist er samme M., der menes, taler for en Beliggenhed nordlig for Jabbokfloden, hvormed ogsaa Josva 13, 26, der nævner det paa Gad Stammes Nordgrænse, stemmer. Det identificeres da af nogle nyere med Djerassj (Gerasa) eller et Punkt i dettes Nærhed. — 3. »M. Land« (Josva 11, 3), i Josva 11, 8 kaldet »Mispes Dalslette«, ved Hermons Fod. Ogsaa her er M. selv en By, muligvis at søge paa Højden Kalat es-subêhe ovenfor Bânjâs. *L. G.*

Mispar, en af Lederne sammen med Serubabel (Esra 2, 2), i Neh. 7, 7 kaldet Mispéret.

Mispe. Samme Navn som Mispa, se dette. — 1. M. i Juda (Josva 15, 38), i Lavlandet. Det nuværende Tell es-sâfiye et Par Mil N. for Beit-djibrin, paa en hvid Kalkklippe (Korsfarernes Blanche Garde). — 2. M. i Moab (1 Sam. 22, 3; vistnok ogsaa V. 5 [Befæstingen]); — 3. M. i Josva 18, 26; Dom. 11, 29; Josva 11, 8, se forskellige Steder under »Mispa.«

Misra (Misra'), et ube kendt jødisk Sted. Deraf: Misraiter, 1. Krøn. 2, 53.

Misraim, Israeliternes Navn paa Ægypten (særlig Nedreægypten) og Ægypterne, der henregnedes til de hamitiske Folk (1 Mos. 10, 6. 13). I samme Betydning forekommer ogsaa Masor (muligvis udtalt Missor), Mi. 7, 12 og Jes. 19, 6. 37, 25. Lignende Former findes hos

de andre semitiske Folk, f. E. Musur (Misir) i Assyrisk. Navnets Oprindelse er endnu dunkel. Der omtales i Kileskriften et nordarab. Musri (Musr) i Egnene Sonden for Kana'an; med dette Musr skulde der efter Wincklers Mening oftere i G. T. foreligge en Forveksling, hvor Teksten har »Misraim«. Dette er ikke sandsynligt. 2. Kong. 7, 6 og 1 Kong. 10, 28 har Winckler muligvis Ret i, at der i Stedet for M. (Ægypten) skal tænkes paa Landet Musr i Kilikien og Nordsyrien. L. G.

Misraiter, en af Slægterne i Kirjat-jearim i Juda, fra et ubekendt Misra' (1. Kron. 2, 53).

Misrefot-maim, et Punkt i Nærheden af Sidon, nu 'Aln Meserfi (Josva 11, 8, 13, 6).

Missa, edomitisk Stammeøverste (1. Mos. 36, 13, 17). L. G.

Missa, se Messe (S. 235) og Gudstjeneste (II, 292).

Missa catechumenorum, se II, 293 b.

Missa fidelium, se II, 293 b.

Missa secreta (lecta), se S. 235.

Missale, Messebog, kaldes i Romerkirken den Bog, der indeholder de Bønner og Læsestykker, som bruges ved Messen. Oprindelig vare de forskellige Tekster, af Hensyn til de forskellige medvirkende Personer, fordelte i flere Bøger, og hver Kirkeprovinz eller Stift havde sine Messebøger. Trienter-Konciliet nedsatte imidlertid en Kommission, som skulde gennemse Messebøgerne og tilvejebringe Ensformighed mellem dem. 1570 autoriserede Pius V ved Bullen »Qvo primum« af 14. Juli d. A. Kommissionens Arbejde. Det reviderede M. skulde straks indføres, hvor man ikke i mindst 200 Aar havde haft en egen Ritus, i Rom inden 1 Maaned, i det øvrige Italien inden 3 Maaneder og andensteds inden 6 Maaneder. I Kraft af denne Bulle have flere af de gamle Ordener (Dominikanere, Chartreusere o. a.) kunnet beholde deres egne M. og Milaneseerne bevarede med den ambrosianske Liturgi (I, 67) ogsaa det ambrosianske M.

Det rom. M. — der foreligger i en Mængde Udgaver i de forskellige Lande (gode Udgaver i forskelligt Format hos F. Pustet i Regensburg) — falder i 3 Dele: 1) *Proprium missarum de tempore*, der indeholder de skiftende Dele fra 1. Søndag i Advent til 24. Søndag efter Pinse, med *ordo missæ*, Præfationer og *canon missæ*; 2) *Proprium de sanctis*, der indeholder Liturgien til Helgenfesterne fra St. Andreas's Dag (29. Nov.) til St. Silvesters og Biskop Peter Alexandriner's Dag (26. Nov.), ordnede efter Maanedsdagene; 3) *Commune Sanctorum*, Messer for saadanne Helgenfester, der ikke have egne Messer. Hertil er føjet forskellige andre Messer.

Mission, City-, i London, se Nasmith, David.

Mission, Indre-. Navnet har, især ved Dr. Wicherns (se d. Art.) Virksomhed, fra 1848 banet sig Vej som et Fællesnavn paa den kr. Menigheds Kærlighedsgerninger, der skulde raade Bod paa de kr. Nødstilstande. Den tager Sigte ikke alene paa Evangeliets intensive Udbredelse ved Ord og Skrift, »Evangelisation«, men tillige paa enhver Virksomhed, som kan tjene til at bevare og oprejse Mennesker, afværge og lindre baade aandelig og timelig Nød. Den skiller sig fra enhver blot human Virksomhed derved, at den anser Evangeliet alene for Jordens Salt

og derfor sætter denne Indskrift paa hele sin Virksomhed: »Tro, virksom i Kærlighed«. Den vil ikke være Benævnelse paa nogen enkelt Virksomhed, men den vil være et Princip. Det har derfor ikke ladet sig gøre at ombytte Navnet med andre Navne som »Evangelisation« eller »Diakoni« eller »Indre M. og Diakoni«; thi den vil benytte ethvert Mittel, som den til enhver Tid og ethvert Sted finder skikket til at styrke, udvide og uddybe Kns Virksomhed i Folkemasserne; den kan derfor ogsaa sætte Foretagender i Gang, som den siden overlader til Samfundet i det hele at føre videre, naar den har faaet deres Berettigelse almindelig anerkendt. Saaledes virker den som Kns frivillige Hær, organiseret forskelligt efter Trængens Beskaffenhed paa ethvert Sted. Den indre M. er baaren frem af den vaagne Del af Kirkefolket i de evangeliske Lande, og trods adskillig Kulde, Kritik og Modstand, som ikke har været uden Betydning for den selv, er den i det hele og store bleven en kraftig Bistand for Kns ikke blot ved sit direkte Arbejde, ved at sætte de forskellige Naadegaver i Menighederne i Arbejde, men ogsaa indirekte ved saaledes at hindre, at disse tages i Sekternes Tjeneste.

I Tyskland er Bevægelsen rejst væsentlig ved Dr. Wicherns Virksomhed, dels ved hans Optræden paa Kirkedagen i Wittenberg 1848, da Revolutionerne havde opskræmmet Sindene, dels ved hans »Denkschrift an die deutsche Nation« 1849, dels ved hans Virksomhed for Bymission i Hamburg og det af ham allerede 1833 paa-begyndte »Rauhe Haus« (sed. Art.). Der dannedes et »Central-Ausschuss«, som skulde aflægge Beretning paa de særskilte Indre M.s Kongresser i Forbindelse med de store Kirkemøder. I Aarenes Løb har der dannet sig særlige Foreninger for de enkelte Landsdele og særlige Foreninger for Stadmission i o. 70 større Byer. De mange Virksomheder, man har sat i Gang, gruppere sig saaledes: 1) Ord- og Skriftmission (bibelske Skrifter, Traktater, Boghandeler, Biblioteker), ogsaa iblandt Søfolk og Udvandrere; 2) Omsorgen for Børn og unge (Vuggestuer, Børnegudstjenester, Arbejdsstuer, Ungdomsforeninger og Herberger); 3) Arbejde iblandt vildfarne (herunder Kampen mod Drikkeri, mod Usædelighed, Magdalenehjem, Fængselsmission); 4) Sygepleje af enhver Art; 5) Kampen mod sociale Nødstilstande (Søndagens rette Brug, Boliger, Aager, Fattigpleje, Arbejderforeninger). Stadmissionerne hente i det hele deres Forbillede fra Berlins Stadmission, som Wichern satte i Gang (»die evangelische Johannes Stiftung«), og som Hofpræsten A. Stöcker (se d. Art.) fra 1877 har bragt til at blive en betydningsfuld Virksomhed baade i kirkelig og social Henseende (det »kristelig sociale Arbejderparti«, 1878), i Forening med Pastor Evers, hvis »Sonntagsfreund« udbredtes i 73,000 Ekspl. om Ugen. Støttende for Stadmissionen i det hele er den »evangelisk-kirkelige Hjelpeforening« af 1888 under Kejserrinde Augustas Protektorat. Den indre M.s aandelige Præg har i Tyskland været noget forskelligt, idet de af Moody og Pearsall Smith prægede engelske Evangelisationsbestræbelser have forplantet sig til Tyskland, navnlig fra Blankenburger-Konferensen 1886. Gnadauer-Konferens gjorde sig til Talsmand for den fra

»das deutsche Komitee für Gemeinschaftspflege« i 1890 begyndte Virksomhed, med et mere folkekirkeligt Præg; Lederne ere v. Oertzen, Grev Pückler og Grev Bernstorff i Berlin; Hovedorgan Maanedstidende »Philadelphia«. En tredje Retning er den af Stöckers Aand prægede Menighedsbevægelse, den »kirkelig sociale Konferens«. Men disse forskellige Retninger indenfor indre M. synes mere og mere at nærme sig hinanden og at bevare et rent kirkeligt Præg (Wicherns Denkschrift 1849; »Fliegende Blätter aus dem Rauhe Hause« fra 1845, Schäfers »Monatsschr. für Diakonie u. i. M.« 1876, samme »für i. M.« for 1888, hans »Leitfaden«, 3. Opl. 1897, og »Die i. M. im Deutschl.«, begyndt 1878; Lehmann, Die Werke der Liebe; Uhlhorn, Die chr. Liebestätigkeit, 3 Bd., og Monografier om indre M. af Martius 1882, H. Stein, 1882³, P. Wurster 1895 og Wurster og Hennig 1902. Endelig Tidsskrifter (Bausteine fra 1868). Organer for de forskellige Landsdele (Berlin 1887, Hamburg 1887, Østpreussen 1872, Pommern 1891, Posen 1875, Rhinprov. 1876, Sachsen 1873, Schlesw.-Holstein 1882, Westf. 1873, Württemb. 1882, Bl. f. i. M. in Baiern fra 1886). Videnskabeligt behandles nu i M. som en teol. Disciplin: Nitzsch, Prakt. Theol. III; v. Zezschwitz's System; Harnack, Pract. Theol. II, 4, og Zöcklers Handb. (Theorie u. Gesch. der i. M.); Kahnis i »Der innere Gang des deutsch. Protest.«, 3. Opl. 1874).

I Norge dannedes allerede 1845 »det bergenske Pastoral Samfund« og 1855 en »indre M.s Forening« i Kra. I 1866 stiftes »den norske Lutherstiftelse« (S. 112), hvis ledende Aand var Prof. Gisle Johnsen. Dens Organ er »Maanedstidende for indre M.«.

Selvstændige Virksomheder ere det »vestlandske Indremissionsforbund«, Mandals Fællesforening og Smaalenenes indre og ydre Fællesforening, det kr. Ungdomsforbund 1880 og den af nyevangelisk Aand prægede Treidreske Virksomhed (se Art. Kristiania, II, 860).

Foreningen for indre M. i Kra. er stiftet 22. Jan. 1855. Den har i stort Omfang iværksat alle indre M.s Arbejder. Hovedstation er »Centrallokalet«, men desuden prædikes der i Vaterskirkens og i 27 andre Lokaler, samt holdes mange Friluftsmøder og Møder i Husene, Møder for Ungdommen og for særlige Klasser. Arbejdet udføres af 23 lønnede og mange frivillige Udsendinge, og det støttes af 60 Kvindeforeninger. Organ er »Bymissionærens«. Styrelsen bestaar af 5 Medlemmer og et Repræsentantskab paa 22, deriblandt Biskoppen.

I Sverig er den i 1856 ved Pastor Lundborg stiftede »evangeliska Fosterlandsstiftelse« Midtpunkt ogsaa for indre M.; se d. Art. II, 87 og Art. Beskow I, 278. Selvstændige ere den fra 1894 begyndte »Christiansstads Traktatforening« (se T. Nissen, Den norske Kirkes Hist. 1884, S. 542) og »Stockholms Stadmission« med en vidt forgrenet Virksomhed. Ynglingeforening 1867. Organ »Budbæreren« fra 1860 og »Stadmissionären«. En kraftig Agitation er fra 1901 begyndt af »Sällskapet för främjande af kyrklig själavård i hufvudstaden«. En Frugt af Waldenströms Virksomhed (se d. Art.), er det 1878 stiftede »svenska Missionsförbundet« (S. 268).

Danmark, se II, 796.

Finland, se II, 60.

England. Man skelner imellem *Home Mission*, der svarer til Diaspora-Mission og *Inner Mission*. Iblandt Stadmissionerne er Londons City-Mission (se Art. Nasmith, David) bleven af saa stor Betydning, at man antager, at det var den, der dæmmede op imod Revolutionens Bølger i 1848. Dens Fader er David Nasmith, som begyndte i Glasgow 1826 og i London 1835. Der virkes her med mange Bymissionærer og Missionærer for særlige Klasser. Man lægger Vægt paa Arbejdernes Uddannelse, en fast Kredsinddeling, Husbesøg, Prædiken og Traktatuddeling, men benytter iøvrigt som Hjælp enhver Art af kristelige Kærlighedsgeringer. Uden mange teoretiske Overvejelser defineres denne indre M., som et Arbejde »for at udbrede Kundskaab til Evangeliet«. Der gøres o. 1 Mill. Husbesøg og uddeles henved 5 Mill. Traktater om Aaret. Formand er Dr. F. A. Bevan. Beslægtede Virksomheder ere Præstehjælpeelskabet 1836, Indre M.s Selskab for Landet 1857, *Church Home Mission* 1858, ogsaa Londons Bispedømmes indre M. 1857 (H. Stein, Hvad vil den indre Mission? 1882³). R. V.

Mission, Israels-, se II, 568.

Mission, L. P. Larsens, se Art. Larsen, L. P., i Tillægget til dette Bind.

Mission, Ydre-, og Missionsselskaber. Ordet M., som den staaende Benævnelse for Virksomheden for Krdmmens Udbredelse over Verden, viser tilbage til en »Udsendelse« som Herrens egen Foranstaltning igennem en klar og udtrykkelig Missionsbefaling (Mt. 28, 19 f.; Lk. 24, 47; Ap. G. 1, 8) og ikke blot, som Harnack vil, en Tilskyndelse af Herrens Aand, der visselig stadig er virksom derved. Denne Herrens Missionsbefaling kommer heller ikke uforberedt, men slutter sig til talrige forudgaaede universalistiske Udsagn (Mt. 8, 11; Lk. 2, 41; 13, 28; 21, 43; 22, 8 f.; 24, 14; jvfr. Lk. 2, 14, 4, 26 f. 10, 30 f. 12, 49; Mk. 11, 17; Joh. 3, 16; 10, 16; 12, 20 f.) og ikke mindst Selvbetegnelsen som Menneskesønnen. De 12 udvalgte Disciple kaldtes Apostle, d. e. Missionærer, og under deres Ledelse gik Evangeliet ud over Israels Folkegrænser, inden endnu Paulus var traadt ind som den særlige Hedningemissionær, der bar det ud over den gr.-rom. Verden. Men ved Siden af Apostlene og deres Medarbejdere, der øvede Missionsvirksomheden som deres Livskald og til Dels organiserede den, var der andre, der udoede den lejlighedsvis (ad den Vej kaldtes Menigheden i Rom til Live). Den apostoliske Missionsperiode viser saaledes en ideal Samvirken mellem det kaldsordnede, organiserede og det frie Missionsarbejde; med Ordet som Middel til at virke personlig Overbevisning for igennem de enkeltes Omvendelse at kristne Folkene. I den efterapostoliske Tid fortsættes i samme Spor med personlig Paavirkning af de enkelte ved Ordet. Dette forkyndes i Begyndelsen ved frit virkende, vandrende Evangelister med Navn af Apostle, dog uden nogen apostolisk Autoritet i Menigheden og uden nogen Organisation. De forsvinde efter det 2. Aarh., uden at der sættes nogen organiseret eller kaldsordnet Missionsvirksomhed i Stedet. Enkeltvis missionære Biskopper og Lærere, men ikke paa Embedets

Vegne; ogsaa Kirkeskolerne har deres Betydning til at vinde Hedningerne, men kun om Pantænos fra Alexandrien fortælles det, at han er gaaet ud som Missionær til Indien. I Oldkirken er Missionen en fri Virksomhed, der vokser frem af selve det nye Liv. Det er først og sidst Menigheden, der virker missionerende ved de Kristnes lejlighedsvisse Vidnesbyrd i det personlige Samkvem, og fremfor alt ved deres hellige Vandel, deres Kærlighedsliv og deres Standhaftighed i Trængsler og under Forfølgelse. Paa denne Vis vandes Krdmmens Sejr i det rom. Rige, hvorpaa Constantins Overgang kun satte Seglet. Bevægelsen var gaaet nedenfra opad. I Middelalderen tager Missionen den modsatte Retning, ovenfra nedad. Det er nu Folkene, der i større Masser føres over, først Vestgoterne ved Vulfila til den arianske Krdm, der en Tid breder sig blandt de germanske Stammer, senere Frankerne til den katolske, hvorved de underlægges den kirkelige Organisation. De frit virkende Missionærer (Columban og de irsk-skotske Munke) forsvinde snart, og Missionsarbejdet tages i K.n.s Haand (Bonifatius) og tjener K.n.s Herredømme, medens det overlades til den kirkelige Opdragelse og Tugt at føre de enkelte til personlig Tilgivelse af Troen, og dermed gaar det sent og smaat. Ved Antagelse af Krdm medvirke politiske Motiver. Kongens Overgang medfører Folkets (Chlodowig, Æthelbert af Kent, Edvin af Northumberland), eller Sagen afgøres ved en Folkebeslutning (Burgunders Overgang 430, Krdmmens Lovfæstelse paa Island 1000) eller ved en politisk Fredslutning (Sachsernes 776) og gennemføres derefter ved ydre Tvang. Det er Lydighed mod K.n, der er den drivende Kraft i Middelalderens Mission, men mange af dens Mænd have virket med stor personlig Hengivelse (Willibrord, Bonifatius, Ansgar, Otto af Bamberg). Endnu voldsommere gik Missionen frem blandt de slaviske Folk i Nordtyskland, Venden og Preussen, Haand i Haand med tysk Erobringspolitik. Denne greb ogsaa ind i Missionen blandt Sydslaverne, hvor Grækerne Kyrillos og Methodios havde lagt Grunden, og i Ungarn. Rusland derimod fik sin Krdm fra Konstantinopel, men det blev en udvortes Kirkelighed, indført ved Magt fra oven. Ved Aar 1300 er saa Europas Folk kristnede, de fik Krdmmen som en Lov, de bøjede sig under, medens den aandelige Tilgivelses Arbejde stod tilbage. Men Forasien var for en stor Del og Nordafrika helt gaaede tabt for K.n ved Islams Fremtrængen, og de isolerede Forsøg paa atter at missionere i disse Egne (Frans fra Assisi, Ramon Lull) forblev resultatløse og fortsattes ikke. I Midt- og Østasien havde Nestorianernes Mission en Tid blomstret (fra 605 i Kina, Tavlen i Singanfu fra 782), men tabte sig. Senere trængte Fransiskanerne frem til Peking (Johannes fra Montecorvino 1291—1328); men der naaedes intet varigt. I det 15. og 16. Aar. aabnedes nye Lande for Missionen: Fransiskanere og Dominikanere fulgte de spanske og portugisiske Opdagere til Mexiko, Sydamerika og Kongo og kristnede disse Lande paa middelalderlig Vis i Pagt med Erobrerne, men det blev kun et Hedenskab med kristelige Former, og ved forandrede politiske For-

hold (i Kongo og Paraguay) forsvandt ogsaa disse. Den ved Reformationen fremkaldte kat. Reaktion førte til et Opsving i den kat. Mission, hvor nu Jesuiterne (Fr. Xaver 1542) gik i Spidsen i Indien, Japan og Kina. Arbejdet blev drevet med stor Kraft, men ogsaa med politiske Kunstgreb og med en vidt dreven Akkommodation efter hedenske Sædvaner, og de opnaaede Masse-resultater bleve ikke varige. Den evang. Missions Opblomstren i forrige Aarh. gav ogsaa den rom-kat. Mission et mægtigt Stød fremad, og den har udfoldet sig til alle Sider, atter med Jesuiterne i Spidsen og efter deres Missionsprinciper. Jesuiterne har 3835 Medlemmer i Missionens Tjeneste, dog vel kun o. 1150 i den egentlige Hedningemission. Dem nærmest komme de gamle missionerende Ordener, Fransiskanerne med o. 400 Præster og Dominikanerne med o. 140 Præster i Hedningemissionen foruden andre Brødre og Søstre. Endvidere er der Capucinere, o. 220, og Lazarister, o. 150, den Helligaands Kongregation, o. 350, den ubesmittede Jomfru Marias Oblater, o. 250, de hvide Fædre, o. 300, Trappister o. a. Foruden Ordensmedlemmerne virke bl. a. ogsaa Seminarister fra Paris, o. 1200, Lyon og Milano. Den samlede rom.-kat. Missionsstyrke anslaaes til 5800 Præster foruden over 8000 Brødre og Søstre. Rom.-kat. Opgivelser sætter den i det 19. Aarh. udgivne Sum til Missionen til o. 1500 Mill. Kr., hvorefter $\frac{1}{3}$ er Gaver fra det rom.-kat. Folk, særlig i Frankrig. Den ældste og største Forening dér (Xaverius-Foreningen) ydede i 1902 o. 4 Mill. Kr. til Hedningemissionen. Alle Vegue er der ansat Missionsbiskopper, og hele Missionen udgør en fast organiseret Enhed under den 1622 stiftede Kongregation de propaganda fide. Arbejdet er nu som tidligere anlagt paa Indsamling af Masser, og der lægges stor Flid paa Kulturarbejdet.

De evangeliske Kirkers Missionsvirksomhed begynde først senere. Reformatorerne vare optagne af de nærmest liggende store Opgaver; og de protest. Folk havde ingen Forbindelse med eller blot Adgang til de oversøiske Lande, der var i de katolske Staters Hænder. Den efterfølgende ortodokse Teologi erkendte slet ikke Missionsopgaven, og de Røster, der mindede om den (Justinus v. Weltz), bleve ikke hørte; men der løftede sig nye (Scriven, Spenser), og Pietismen med sin Frelseserfaring og Iver for at bringe andre Frelsen drog sig til Missionen og gav Arbejderne. Imidlertid havde de ydre Forhold forandret sig. De protest. Stater erhvervede Kolonier og fandt sig forpligtede til at gøre noget for disses hedenske Befolkning. De reformerte Kirker gjorde Begyndelsen, Holland sendte fra 1606 Prædikanter til Indien, som ogsaa skulde virke blandt Hedningerne. Men de enkelte udmærkede Mænd, der kom ud, kunde ikke forhindre, at Missionen blev en Statsanstalt, der samlede Masser af Regeringskristne, som døbtes med liden Undervisning — ved Slutningen af det 17. Aarh. fandtes der 3—400,000 paa Ceylon, 100,000 paa Java, 40,000 paa Amboina — siden faldt de fleste fra eller dannede endnu en tungen og død Masse. Derimod var J. Eliots Arbejde 1646—90 blandt Indianerne (se I, 743) af den rette aandelige Art, ligesaa Familien Mayhews og senere D. Brainers

(I, 379). Ogsaa i den svenske Koloni ved Delaware optoges et Arbejde blandt Indianerne. Det 1649 stiftede Selskab for Missionen i Ny-England kom ikke til synderlig Virksomhed. Men 1698 stiftedes *Soc. for promoting Christian knowledge* (S. P. C. K.), der paa forskellig Maade har støttet Missionen, og 1701 *Soc. f. the propagation of the gospel*, der antog sig de engelske Koloniers kirkelige Betjening, men senere har optaget Hedningemissionen som K.n.s officielle Organ (se Art. Engelske Missioner I, 768 f.). Ogsaa Cromwell omgikkes med Missionsplaner. Det blev dog den luth. K., der satte den evang. Mission i Gang, da den danske Konge Frederik IV i Følelsen af sin Regentpligt søgte Missionærer til de danske Kolonier og 1705 fandt disse (Ziegenbalg og Plütschau) i den Halleske Kreds. For denne Dansk-Halleske Mission (I, 600) blev A. H. Francke den aandelige Leder, og dér fandt den en bedende og givende Menighed i Hjemmet, saalænge Pietismen var i Kraft. Fra Danmark sattes ogsaa Finne-Missionen i Værk 1716 ved Th. von Westen (se Art. Lapland S. 20 f.) og den grønlandske Mission ved H. Egede (se I, 721 f.). Fra Halle og Francke fik Zinzendorf Missionsilden, der tændtes i Brødremenigheden (se I, 405 f.) og af den blev baaret igennem Rationalismens døde Tid. Zinzendorf vilde kun «vinde nogle Sjæle for Lammet», og det særlig blandt de laveste og mest ringede Folk. Dette Sigte paa Sjælens Frelse har den evang. Mission fastholdt, medens den har skilt sig fra Brødremissionen ved at stræbe hen til Dannelsen af selvstændige Nationalkirker med Selvunderhold, Selvstyre og Selvforplantning; men meget er ikke naaet i den Retning. Det har været de troende Kredse i Hjemmet, der har baaret og fremmet Missionen, oftest ved at slutte sig sammen i Missionsselskaber med forskellige mer eller mindre demokratiske Styrelsesformer, eller under Ledelse af Boards (Udvalg) og Councils. I Brødremenigheden samt i den skotske Statskirke og de fleste Frikirker er Missionen Kirkesag, ligeledes i Sverige dog ved Siden af frie Foreninger.

Denne Udvikling hører særlig det 19. Aarh. til. I dette er Missionen ved den fremskredne Verdenssamfærdsel og Oplukningen af hidtil ukendte eller afspærrede Lande bleven Verdensmission. Det er Englands Kirker, der herved gaa i Spidsen, efter at Metodismens Vækkelse havde beredt Jordbunden derfor. Ved Carey (se I, 477) fremkaldtes 1792 det baptistiske M. S.; 1795 oprettedes London M. S. (S. 76), 1799 Church M. S. (I, 508—10) og det eng. Traktatselskab, 1904 det store British and foreign Bible Soc. (I, 298) begge, særlig det sidste, af stor Betydning for den evang. Mission. Wesleyanerne fik først 1816 deres M. S. (se Art. Engelske Missioner I, 768 f.). Skotland fik 1796 2 M. S., men 1824 optog den skotske K. Missionen som Kirkesag; 1835 kommer United presbyt. Ch. til. 1843, ved the Disruption, Free Church; disse to forener sig 1900 til United free Ch. med en overordentlig kraftig Missionsvirksomhed; den irske presbyt. K. optager Missionen 1840, den engelske 1847 (se Art. Presbyterianske Missioner). Af de andre engelske Missioner skal endnu nævnes Mela-

nesian M. fra 1849 (se S. 215), South American M. S. fra 1851, Universitetsmissionen fra 1859, Kvækernes Miss. Association, den meget betydelige China Inland M. fra 1866 (se Art. Kina II, 775 samt Art. Taylor, Hudson) og North Africa M. fra 1881, endvidere forskellige Hjælpselskaber og kvindelige M. S. (se Art. Kvindemission II, 881). Ialt virker den britiske Mission med 2870 Mænd, 1440 Kvinder og en Aarsindtægt af over 27 Mill. Kr. I Nordamerika grundlagdes 1810 den store kongregationalistiske American Board (for M. blandt Indianerne o. a. oprettedes 1846 Am. Miss. Association), 1814 fulgte Baptist Miss. Union; Prot. Episc. Church fik sit M. S. 1820, Meth. Episc. Ch. (North) begyndte 1819 blandt Indianerne, ellers 1833. De nordlige Presbyterianere fik deres selvstændige Mission Board 1835, de sydlige 1861, United presbyt. Ch. of N. A. 1858, Reformed Ch. of America 1857 (om de amerik. og kanadiske Missioner se Art. Amerika I, 71 f.). Amerikas foren. Stater og Kanada har i Missionen 1980 Mænd, 1370 ugifte Kvinder og en Aarsindtægt af o. 20 Mill. Kr. Europas Fastland staar langt tilbage herfor. Det første Land, der fulgte det fra England givne Eksempel, var Nederlandene med Stiftelsen 1797 af Nederlandsche Zendingenootschap i Rotterdam. Siden er der indtraadt Splittelse ved Dannelsen 1847 af Doopsgezinde Vereeniging, 1855 Java-Komiteén, 1856 Ermeloer-Missionen, 1858 Nederl. Zendingenvereening, 1859 Utrechtsche Z. V. og Nederl. Gereformeerde Z. V., 1882 Nederl. Luth. Genootschap. I alt har Holland 65 Missionærer og en Missionsudgift af o. 550,000 Kr. Tyskland havde Brødremenighedens Mission (fra 1732) og fik 1815 sit første M. S. i Basel (se I, 231 f.), derefter 1824 Berliner-Missionen (Berlin I, se I, 270), 1828 Rheinische M. (Barmer-Missionen I, 218), 1836 Gossnersche M. (Berlin II, se II, 239 f.), Leipziger-Missionen (S. 37 f.) og norddeutsche M. (Bremer-Missionen I, 384 f.), 1849 Hermannsburg M. (II, 409 f.) og Schleswig-Holstein-M. (Brecklumer-Missionen I, 384), 1881 Neukirchner M., 1884 Allg. ev. prot. Missionsverein, 1886 Berlin III (für Deutsch Ostafrika) o. fl. mindre. I alt 1000 Missionærer (85 ugifte Kvinder, og en aarlig Missionsudgift af 5 Mill. Kr. Frankrig har siden 1824 haft sit Société des missions évang. i Paris (se Art. Pariser-Missionen), det franske Schweiz La mission romande siden 1881. Danmark fik allerede 1821 Dansk M. S. (I, 601 f.), men opgav 1847 Trankebar-Missionen. Endvidere er der Løventhals Mission (S. 126) 1872, Østerlands-Missionen (se d. Art.) fra 1898, L. P. Larsens Mission i Madras fra 1899, Frk. Dr. M. Holsts Teltmission ved Peshavar fra 1903 og Dansk Kirkemission i Arabien (ved Høyer) fra 1904, foruden Deltagelsen med Norge og Sverige i den nordiske Santalmision (se d. Art.). I alt 34 Missionærer og over 200,000 Kr. Udgift. Norge fik 1842 Norsk M. S. (se d. Art.), 1873 den norske Kirkes Mission ved Schreuder (se d. Art.), 1891 det norsk-luth. Kina-Missionsforbund. I alt o. 110 Miss. og o. 750,000 Kr. Udgift. Sverige har Sv. Kyrkans Mission siden 1876 samt Ev. Fosterlandsstiftelsen (I, 87 f.) siden 1861, Missionsförbundet siden 1878 (se nedenfor), Sv. Missionen i Kina (1887), Hjelgeförbundet (1890) o. fl. mindre

Missioner. I alt o. 190 Miss. og o. 700,000 Kr. Udgift. Finland har Finsk M. S. fra 1859; o. 20 Miss., 150,000 Kr. Udgift. Endelig findes der i Sydafrika, Indien og Australien flere selvstændige Missioner, særlig presbyterianske, reformerte (Boerkirken i Sydafrika) og metodistiske. Den evang. Mission gik ind i det 20. Aarh. med 10,780 Missionærer (deraf 3500 ugifte Kvinder, og en Aarsindtægt af o. 60 Mill. Kr. samlet o. 11½ Mill. Hedningekristne (iberegnet 7¼ Mill. Negre i de forenede Stater) indsamlede i det 19. Aarh. (Warneck, Abriss einer Geschichte der protest. Missionen, 8. Aufl. Berlin 1905; Gundert, Die evang. Mission, 4. Aufl. 1903; G. Stosch, Der innere Gang der Missionsgeschichte, Gütersloh 1905; Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christenthums in den ersten drei Jahrh., Leipz. 1902). V. Sn.

Missionsförbundet, Svenska, den waldenströmske Retnings Organisation, dannedes 2. Aug. 1878 ved en Udbrøddelse af »Evangeliska Fosterlandsstiftelsen« (II, 87). Bestyrelsen for M. består nu af 12 Medlemmer og 4 Suppleanter. Det halve Antal gaar hvert andet Aar paa Omvalg paa Konferensen. Denne, der hvert Aar, i Juni, træder sammen i Stockholm, bestaar af Ombud valgte af de Foreninger og Forsamlinger, der slutter sig til Forbundet (smlgn Ansgariiforeninger I, 102). Disse Foreningers og Forsamlingers Antal er nu 1144. Medlemmernes Antal 91,000. Konferensen er den beslutende Myndighed. Mellem Konferenserne træffer Bestyrelsen Beslutninger gennem et Missions-Udvalg, bestaaende af dets Stockholms-Medlemmer. Den til Stockholm henlagte Missionsskole (før i Kristinehamn) er nu M.s eneste Læreanstalt (tidligere fandtes endnu en Missionsskole i Winslöf i Skaane). Elevernes Antal er for Tiden 60, Kursuset varer for Prædikanter 3 Aar, for Missionærer 4 Aar. M. har 108 Missionærer, fordelte paa følgende Missionsmarker: Lappland, Rusland, Kaukasien (Armenien), Persien, kinesisk Turkestan, Central Kina, Kongo, Nordafrika og England (Sømandsmissionen i London og Sunderland). M.s Organ er »Missionsförbundet«, som udgaar i et Oplag af 17,000 Ekspl., redigeret af Wilh. Sjöholm, før Missionær i Kongo. Et Skisma indenfor M. syntes at skulle udbrøde, da Missionsforstanderen, E. J. Ekman (I, 737), blev skarpt angrebet af Waldenström, fordi han, i Tilslutning til Viktor Rydbergs Idéer, bestred Læren om de evige Helvedsstraffe. Freden blev dog snart genoprettet, da Ekman 1. April 1904 fratraadte sin Stilling som Missionsforstander. Hans Efterfølger som Ordfører i Bestyrelsen blev P. Waldenström selv; Redaktør og Sekretær Wilh. Sjöholm. O. A.

Missions-Præster, se Eudes, Jean (I, 816) og Lazarister (S. 33).

Missouri-Synoden, se Stephan og Walther, K. F. W.

Mitchell, Alexander Ferrier, skotsk Teolog, f. i Brechin 10. Sept. 1822, studerede i St. Andrews og blev Magister dér 1841. 1847 blev han Præst i Dunnichen Sogn i Grevskabet Forfar og 1848 Prof. i Hebr. og østerl. Sprog i St. Mary-Kollegiet ved St. Andrews's Universitet; 1868—94 var han Prof. i Teol. og Kirkehist. i St. Andrews. 1885 var han den skotske

Generalforsamlings Moderator. 1856—74 var han Formand for den skotske Jødemission og besøgte dens Stationer i Tyrkiet. Blandt hans Skrifter maa nævnes *The Westminster Confession of Faith, a Contribution to the Study of its History and the Defence of its Teaching* (Edinb. 1867³); *Minutes of the Westminster Assembly from November 1644 to March 1649 with historical Introduction* (1874); *The Westminster Assembly, its History and Standards* (Baird-Lectures fra 1882, London 1883). Han døde 1899.

Mithra (Mithras) fejres baade i Veda-Hymnerne og i Avesta, og baade Indere og Persere se i ham en Lysgud, der paakaldes tilligemed Himlen (Varuna—Ahura). Men Indiens hellige Poesi har kun bevareret en afbleget Erindring om M., hvorimod han træder klart frem i Avesta som det himmelske Lys's Genius. Før Solens Opgang viser han sig paa Bjergenes Toppe; i Dagens Løb gennemløber han paa en Vogn, trukket af 4 hvide Heste, hele Verdensrummet, og selv naar Natten bryder frem, oplyser han med en usikker Glans Jordens Overflade, »altid vaagen«. Han hører alt, ser alt og véd alt. Iranerne bragte ham som Ofre »smaaat Kvæg, stort Kvæg og flyvende Fugle«, og Drikofre af Haoma-Saften. Og før M.-Dyrkeren nærmede sig Altret, maatte han tvætte sig selv og rense sig ved Selvpiskning. Persiens Storkonger ærede i høj Grad M. og betragtede ham som deres særlige Værner. Den 7. Maaned var helliget ham, maaske ogsaa den 16. Dag i hver Maaned, og han var den eneste iraniske Gud, hvis Navn blev landgængs i det gamle Grækenland. I Armenien smeltede M. sammen med de hjemlige Guder, og ogsaa i Lilleasien trængte hans Dyrkelse frem. Grundlaget for den M.-Dyrkelse, der naar til Rom i Kejsertiden eller maaske lidt tidligere, er af iranisk Oprindelse. Men i Babylonien fik denne mazdaiske Dyrkelse en stærk Islet af semitisk Religion, og i Lilleasien satte stedlige Dyrkelser deres Præg paa den.

I den gr. Verden vandt M. ikke mange Dyrkere; alle sproglige Afledninger af M. ere af barbarisk Oprindelse. Derimod fik han mange Tilhængere i det rom. Rige. Ifølge Plutark skulle de kirkiske Sørøvere i Pompejus's Dage have indviet Romerne i M.-Mysterierne; men først i Slutn. af 1. Aarh. høre vi om M. i Rom. Den ældste Indskrift skyldes en af Flaviernes Frigivne. Det var især i Hæren, at M. fandt mange Dyrkere blandt de fromme og overtroiske rom. Soldater, og med dem gik M.-Dyrkelsen fra det sorte Hav til Skotlands Bjerge og Randen af Sahara, og navnlig paa Grænserne (t. E. i Mæsien) er der fundet mange Spor af M.-Dyrkelse. Tyskland er det Land, hvor man har fundet de fleste M.-Huler (Mithræer). Næst efter Soldaterne vare især de underordnede Embedsmænd i den kejserlige Tjeneste hengivne til Dyrkelse af M. som af andre fremmede Kulter. I Rom havde M. vist i Begyndelsen sit Tempel udenfor Murene, men snart blev der indrettet en Hule paa Capitolium; fra den stammer det store M.-Basrelief Borghese, der nu findes i Louvre. Ogsaa i Rom og blandt mange ital. Smaafolk blev M. en yndet Guddom; Lukian parodierer M.-Dyrkelsen, og Kelsos synes at

stille den i Modsætning til Krdmmen (Origenes, Mod Kelsos I, 9). Snart gik M.-Religionen dog fra Smaafolk til Kejsershoffet. Allerede Nero skal have haft i Sinde at lade sig indvie i Mazdaismens Ceremonier af den armeniske Kong Tiridates's Magiere; Commodus blev indviet, og fra Beg. af 3. Aarh. havde M. en Præst i Kejserspaladset. Kirken S. Clemente i Rom er bygget over en stor M.-Hule. I M.-Dyrkelsen fandt de rom. Kejsere en Støtte for deres personlige Politik og et Tilknytningspunkt for deres Selvhersker-Krav, navnlig for den guddommelige Ære, som de snart fordrede. De persiske Storkongers Gud var en passende Gud for de rom. Selvherskere. Det er maaske snarere M.-Dyrkelsen end en Paavirkning fra Ægypten, der har bidraget til Udviklingen af den kejserlige Absolutisme. Kejserne kaldte sig »uovervindelige«; de havde den himmelske Ild brændende i Paladset, og snart betragtede de sig som Solens Brødre.

I M.-Mysterierne fik de indviede Løsningen paa forskellige Gaader. M.-Præsterne lærte, at Verden var opstaaet ved en Række forskellige Avlinger; at Skæbnen, i Tilslutning til Stjernehimmels Revolutioner, styrer Verdens Hændelser; og de gav et Haab om Udødelighed. Legenden lader M. fødes ud af en Klippe med en Kniv og en Fakkel i Haanden. Han viser først sin Kraft ved at sejre over Solguden, som derpaa sætter en Straalekrans paa hans Hoved. Siden undertvinger han Tyren, som han griber ved Hornene og svinger sig op paa dens Ryg — det Billede, som fremstilledes i alle M.-Huler og ofte i M.-Dyrkernes Huse. Fra det døende Dyrs Legeme kom alle gode Urter og Planter, og Skorpionen, Myren og Slangen søgte forgæves at forgifte Tyrens Avleredskaber og drikke dens Blod. Det første Menneskepar blev frembragt, og M. skal værne det. Derpaa fortælles der om en Storfloed og ét Menneskes Frelse i en Ark tilligemed hans Kvæg. M.-Mysterierne lære Mennesket at kæmpe mod Sanseligheden, og M. kommer ham til Hjælp i Kampen. Som alle østerl. Sekter blandede de persiske Mysterier i deres kosmogoniske Myter og teol. Spekulationer Tanker om Forløsning og Forsoning og om en Dom, efter hvilken de afdødes Sjæle, der vare udløste af Legemets Fængsel, kunde vende tilbage til Paradiset. Himmelen tænkte de sig delt i 7 Sfærer, hver med sin Planet (Maanen, Merkur, Venus, Solen, Mars, Jupiter, Saturn), og en Slags Himmeltige førte op gennem disse. Jo længere Sjælen naar frem, des mere bliver den i Stand til at aflægge alle Lidenskaber, indtil den naar til det evige Lys i den 8. Himmel, hvor Guderne bo.

Gennem forskellige Grader kom Mysten dybere og dybere ind i Mysterierne. Ravn, den skjulte (*cryptus*), Soldat, Løve, Perser, Solløber (*heliodromus*) og Fader vare Navnene paa de indviede i de forskellige Grader. Ved visse Helligheder udklædte vedkommende sig i Overensstemmelse med disse Navne; paa et Basrelief se vi Skikkelser, der bære Hoveder af Dyr, Soldater og Persere. De 7 Trin, Mysten gennemgik, svarede til de 7 Planetesfærer, som Sjælen skulde igennem for at naa til de saliges Opholdssted. De 3 første Indvielser gav ikke Ad-

gang til de egentlige Mysterier; de vare en Slags Katekumenat. Optagelsen skete ved et Løfte, der synes at være bleven kaldt *sacramentum*, Faneed. Mysten forpligtede sig først og fremmest til at hemmeligholde alle Lærdomme og Riter. Et Sted i Indvielserne fik Mysten Brød og Vand, blandet med Haoma-Saft eller Vin; deri saa de kr. Apologeter et dæmonisk Vrågebillede af Nadveren. Et nylig fundet Basrelief viser et saadant Maaltid. De første Udbredere af M.-Dyrkelsen vare østerl. Magiere; senere var der en Slags Præster, én ved hver M.-Hule. Ifølge Tertullian skal der ogsaa have været en Slags mithræisk Ypperstepræst, »Fædrenes Fader«, der kun maatte gifte sig én Gang. Tertullian taler ogsaa om mithræiske »Jomfruer« og »Asketer« (*continentes*). M.-Menighederne vare Associationer, der havde juridisk Ret til at organisere sig og besidde Ejendom, og de samledes til visse Tider, navnlig 25. Dec, Solens Genfødselsdag. I Begyndelsen havde de kun meget smaa Midler, der lige strakte til; af og til overlod en rig Borger dem en Kælder til M.-Hule. Men disse fattige M.-Dyrkere vare stolte ved Bevidstheden om at eje en ældgammel Visdom, og snart gjorde de Propaganda blandt de højt staaende. Men Kvinder vare udelukkede fra disse strenge Mysterier. M.-Dyrkelsen var imidlertid i Stand til at tilpasse sig efter Omgivelserne, og navnlig stod M.s Dyrkere i venligt Forhold til og Forbindelse med »den store Moders« Dyrkere, hvorved Kvinderne kom med. Efterhaanden blev den ogsaa forbunden med Taurobolierne og Soldyrkelsen og blev derved et vigtigt Led i den religiøse Synkretisme i Kejsertiden. Med Krdmmen var der overfladisk Lighed, men ingen Mulighed for et venligt Forhold; her gjaldt det Kamp paa Liv og Død. Maaske have M.s Dyrkere omdannet M.s Legende ved Laan fra den evangeliske Historie.

M.-Dyrkelsen naaede sit Højdepunkt ved Midten af 3. Aarh. Under Constantin begyndte dens Forfald; efter Julians Reaktion var dens Magt helt brudt, og kun hist og her fortsattes den i en og anden hemmelig Hule paa Rigets Grænser. I Kunstens Historie har den faaet Betydning ved forskellige Skulpturer, ofte dog mere Haandværksarbejde end Kunst. Det mest bekendte er Billedet af M., der dræber Tyren; det har sit Forbillede i den pergameniske Skole, i det Billede af Athene Nike, som fandtes i hendes Tempel paa Akropolis (F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de M.* I—II, Bruxelles 1899 og 96; F. Cumont, *Die Mysterien des M.*, deutsche Ausgabe von G. Gehrich, Leipzig 1903, med et Kort, der viser M.-Dyrkelsens Udbredelse, og forskellige Afbildninger). En M.-Liturgi er efter en Pariser-Papyros udg. af A. Dieterich (Leipzig 1903). Haandskriftet til denne er fra o. 300; Liturgien selv er efter Dieterichs Mening bleven til 100—150, og den synes at have været i Brug 150—200 (anf. Skr. 46).

Mithra-Mysterier, se Mithra.

Mitka, ukendt Station under Ørkenvandringen (4 Mos. 33, 28 f.).

Mitnit, Tilnavn til Josafat, en af Davids Øverst (1 Krøn. 11, 43). Det synes afledet af et ukendt Bynavn Meten eller Mitne.

Mitra og **Infula** ere gamle Navne paa Biskoppernes Hovedprydelse; den første brugtes af Grækerne, den anden af Romerne, dog have disse ogsaa tidlig taget Ordet M. i Brug. Hos de hedenske Romere forstod man ved *infula* de hedenske Præsters og Offerdyrs Hovedprydelse, ved M. Kvindernes. I Vesterleden bar kun kvindagtige Mænd M., men hos Asiaterne, navnlig hos Frygierne (den frygiske Hue), saa man ofte Mænd med M. Det gr. Ord *μίτρα* (*μίτρη*) er beslægtet med *μῖτρος*, Traad, og Hovedforskellen mellem *infula* og M. er, at den første kun er et Hovedbaand, der lader Hovedet være udsat baade for Kulde og Regn, men M. værner Hovedet. De jød. Ypperstepræster bar en Slags Turban (*miznefet*) af lange Baand, der bleve vundne om Hovedet. I Forbindelse med Turbanen har de ogsaa en Plade (*ziz*, i LXX gengivet ved *πέταλον*), hvorpaa Ordene »Hellig for Herren« vare indgraverede. De jød. Præster bar et Hovedbaand (migbaah), der lignede den ypperstepræstelige Turban, men var højere.

Hvor tidlig kr. Præster og Biskopper begyndte at bære Hovedprydelser, kunne vi ikke sige; nogle mene, støttede paa et Udsagn af Gregor af Nazianz, at kunne gaa tilbage til 4. Aarh. I Tidens Løb undergik M. en og Infulen, ligesom de andre liturgiske Klædningsstykker, store Forandringer, og først fra 11. Aarh. have vi Fremstillinger af Paver, Biskopper og Abbeder med Hovedprydelser. Den biskoppelige M. nævnes vistnok i Vesterleden første Gang hos Theodulph af Orléans (o. 800), og først i Miniatur i en Evangeliebog og et Missale fra 11. Aarh. se vi den afbildet. I det 14. Aarh. blev, i det mindste i Italien, M. en højere, og Trekantens Linier bøjede. I den Skikkelse har M. en som biskoppelig Hovedprydelse holdt sig til vore Dage i den rom. K. (C. J. Hefe, Beiträge zur Kirchengesch., Archäol. und Liturgik, Tüb. 1864, II, 223 f.).

Mitredat, se Mitridates.

Mitridates eller Mitridates, i Hebr. Mitredat. Persisk Navn, der i Biblen forekommer et Par Steder. — 1. Kyros's Skatmester, ved hvem Templets Guld- og Sølvkar tilbageleveredes (Esra 1, 8). — 2. En persisk Embedsmand i Samaria, der paa Artaxerxes I's Tid arbejdede med paa at hindre Genopførelsen af Jerusalems Mur (Esra 4, 7).

Mitylene (Mitylene), Hovedbyen paa Øen Lesbos, hvis Navn siden Middelalderen er M. Byen selv kaldes nu Kastro efter et gl. gennesisht Kastel. Den nævnes lejlighedsvis i Ap. G. 20, 14.

Mnason, en Kr., hos hvem Paulus boede under sit sidste Ophold i Jerusalem (Ap. G. 21, 16). Han var fra Kypren og en »gammel« Discipel, hvorved der muligvis skal tænkes paa »fra Pinsedagen« (jvfr. »i Begyndelsen« Ap. G. 11, 15). Sandsynligvis har M. været blandt de i Ap. G. 11, 19—21 nævnte Kr., der bragte Evangeliet videre ud.

Moabiterne beboede Landet Ø. for det døde Hav indtil *Wadi-ah-hasû* mod S., der dannede Grænsen mod Edomiternes Land. Mod N. begrænsedes deres Besiddelser undertiden af *Wadi môdjib*, den gamle Arnon; men hyppigt udstrakte de deres Herredømme ogsaa over Egnen

N. for denne Kløft, særlig i Jordan-Dalen, hvor Navnet *Arbot Moab* for den ovenfor Jericho liggende Del af Dalen viser hen til en Udbredelse af den moabitiske Magt i gammel Tid. Dog havde Moab selv i sit videste Omfang en meget beskeden Størrelse, der kun lidet overgik f. E. Kanton Waadts.

Det af M. beboede Land er en ved Frugtbarhed udmærket Højslette, der gennemskæres af en Række mod Vest udmundende Kløfter, og hvorfra der paa nogle Steder hæver sig enkelte Højdepartier, f. E. det 1026 Meter høje Bjerg ved *Wadi Kerak*. Landet egner sig baade til Kvægavl og Agerdyrkning; særlig berømt var i Oldtiden den moabitiske Vinavl. Landet frembød derfor tilstrækkelige Betingelser for Udviklingen af et Kulturliv; og at M. have forstaaet at udnytte disse gunstige Betingelser, fremgaar baade af den Mængde moabitiske Byer, der omtales i det gamle Testamente, og af de talrige Ruiner i Landet, der imidlertid i Reglen ikke stille os de ældre Forhold, men den senere gr.-rom. Kulturperiode for Øje.

Om Landets ældste Historie vide vi som sædvanlig saa godt som intet. Som dets Urbeboere nævnes 1 Mos. 14, 5; 5 Mos. 2, 10 f. Emirerne; M. selv, den ene Stamme af bene Loth, vare derimod indvandrede i Landet, en Begivenhed, der overalt hénlægges til Tiden forud for Israeliternes Indvandring. Hvorledes det derimod forholder sig med Omtalen af Midianiter i M.s Land (1 Mos. 36, 35; 4 Mos. 22, 4, 7), er ganske uklart. Israeliterne angreb ikke M. ved deres Indvandring (5 Mos. 2, 9 f.), men betragtedes dog af dem med fjendtlige Blikke, hvad der giver sig Udtryk i Fortællingen om Moabiter-Kongen Balak og Bileam (4 Mos. 22, 2 f.). Den Omstændighed, at Stammerne Ruben og Gad satte sig fast i Egnene N. for Arnon, gav Anledning til Rivalisering mellem dem og M., og overhovedet indeholder G. T. fra Dom. 3, 12 f. af Beretninger om stadige forbitrede Kampe mellem de to Folkeslag, hvorved Modsætningen yderligere skærpedes ved det utaalelige Homd, der gentagende Gange nævnes som et Karaktertræk hos M. (Jes. 16, 6, 21, 11; Jer. 48, 29; Sef. 2, 8). Fra Eglons Herredømme, der endog udstrakte sig over Egnene V. for Jordan, befriedes Israeliterne ved Ehuds Heltebedrift (Dom. 3, 12 f.). Jiftas Historie (Dom. 11) synes at vise hen til fortsatte Kampe mellem de to Folkeslag. Senere betvang David M. (2 Sam. 8, 3), som han gjorde til et Vasalrige; men rimeligvis er dette Herredømme igen gaaet tabt efter Rigets Spaltning. N. for Arnon i Dibon grundlagdes et moabitisk Dynasti, hvad der viser hen til en fuldstændig Svækkelse af Israeliternes Magt i disse Egne. Vel lykkedes det Efraims kraftige Konge, Omri, at kue denne Magt og tilbageerobre forskellige Punkter; men Kong Mesa af Dibon betvang atter Israeliterne (efter 2 Kong. 1, 1, 3, 5 efter Ahabs Død, efter Mesa-Indskriften derimod allerede under Ahab selv) og bragte atter de erobrede Stæder under moabitisk Herredømme. Om et i Begyndelsen lykkeligt, men slutligt dog resultatløst Forsøg af Kong Joram af Efraim paa at genoprette Israeliternes Herredømme i Landet, fortælles 2 Kong. 3. Fra den Tid af høre vi ikke mere om israelitiske Bestræbelser paa at sætte sig fast i

de moabitiske Egne. Derimod nævner Amos 2, 1 f. ikke mere Dibon, men Kerijot som Landets Hovedstad. Samtidig begynder Moab at optræde i de assyriske Indskrifter som et Land, hvis Konger anerkendte Assyriernes Overhøjhed og betalte Tribut til dem. Forsaavidt havde Landet Ro; men under Assurbanipal begyndte det at trues ved den farlige Gæring, der opstod blandt de nordarabiske Beduinstammer, mod hvilke Landet ifølge dets naturlige Beliggenhed savnede et fast Værn. Derfor truer Profeten Hesekeiel Ammoniterne og M. med en Ødelæggelse fra Ørkenstammernes Side (Hes. 25, 10 f.): Dog blev denne Fare foreløbig ikke til Virkelighed, og da M. viste sig ligesaa lydige mod Babylonerne som mod Assyriernes Herredømme, nød de foreløbig en uforstyrret Ro, medens de med hadefuld Skadefryd saa deres gamle Fjende, Juda Rige, bøde med sin Undergang for sit Oprør mod de babylonske Herrer (Hes. 25, 8). Men i den eftereksilske Tid rantes endelig Landet af Ulykken. I Tiden mellem Nehemja og Makkabæerne trængte arabiske Beduinstammer, deriblandt i første Række Nabatæerne, ind i Moab, hvis Befolkning efterhaanden saa stærkt blandedes med arabiske Bestande, at den ikke mere kunde betragtes som virkelige Efterkommere af Landets gamle Beboere, hvorfor ogsaa Josefus henregner Beboerne af dette Land til Araberne. I den første Tid opløstes Moab, ligesom de omliggende Lande, i en Række smaa Samfund, der stod under forskellige arabiske Stammehøvdinge; men efterhaanden lykkedes det Nabatæerne at grundlægge et samlet Rige Ø. og S. for Palæstina, til hvilket ogsaa Størstedelen af Moab hørte, indtil Romerne i Aaret 106 e. Kr. gjorde Ende derpaa. Derefter kom Moab til at høre til Provinsen Arabien og ved den senere Inddeling til Palæstina tertia. Romernes Herredømme bragte en ny Blomstringstid for Landet, som først afbrødes ved Persernes frygtelige Hærjen af Østjordanlandet i Aaret 613—614. Kort efter Muhammeds Død erobrede Moab tilligemed Nabolandene af Muhammedanerne, og var derefter underkastet alle de Omskiftelser, der vare bestemmende for Kalifatets og de følgende Tiders Historie. Efterhaanden inddroges det i det almindelige Forfald, der bredte sig i alle Tyrkernes Besiddelser, og Landet laa prisgivet Beduinernes Indfald, indtil Tyrkerne endelig i den allernyeste Tid (siden 1893) have begyndt paa at gøre deres Herredømme gældende i disse Egne.

Hvad de gamle Moabiteres Religion angaar, var ifølge det gamle Testamente og Mesa-Indskriften Kemosh Landets Hovedgud. Han var en Krigsgud, ved hvis Alter de fangne Fjender slagtedes. Han havde en Helligdom i Dibon, ved hvilken der meddeltes Folket Orakler (smånt det gentagne: Kemosh sagde til mig, i Mesa-Indskriften). Om hans Præster tales der Jer. 48, 7. Tillige nævner Indskriften en Gud, Astar Kemosh, maaske en Gudinde, hvis nærmere Betydning dog er uklar. En Guddom, Ba'al Peor (Herre til Peor), omtales 4 Mos. 25, 1 f. som fejret ved en utugtig Kultus; hvilken Gud, der skjuler sig bag denne Benævnelse, om Kemosh selv eller en anden, lader sig ikke afgøre. Endelig tyder Bjergnavnet Nebo hen paa, at Guden Nebo har været dyrket af M.

Profetier, der have Moab til Genstand, findes Jes. 11, 14; 15 f.; 25, 10; Jer. 27, 2 f.; 48, 1 f.; Hes. 25, 8 f.; Am. 2, 1 f.; Sef. 2, 8 f.; Dan. 11, 41; jvfr. desuden 5 Mos. 23, 3 (og derimod Esra 9, 1; Neh. 13, 23); Ps. 60, 10. 83, 7 f.; Sir. 36, 10. F. B.

Moberly. 1) **George M.**, eng. Biskop, f. i St. Petersborg 10. Okt. 1803, studerede i Oxford, blev præsteviet 1828 og var Fellow og Tutor i Balliol College, 3 Gange udvalgt til Universitetsprædikant (1833, 1858, 1863), Head-Master for Winchester College 1835—66, Præst i Brightstone paa Øen Wight 1866—69, Bampton-Lecturer 1868 (*The Administration of the Holy Spirit in the Body of Christ*), Kannik i Chester 1868—69, Biskop i Salisbury fra 1869 til sin Død (1885). Som Head-Master for Winchester var han en Meningsfælle af Thomas Arnold (I, 148) og arbejdede paa at føre Arnolds Skoletanker ud i Livet. Han har udgivet flere Prædikensamlinger, bl. a. *The Sayings of the Great Forty Days between the Resurrection and Ascension, regarded as Outlines of the Kingdom of God* (1844); til 2. Udg. af denne (1846) er der føjet en Undersøgelse af Newmans »Development«-Teori. M. var Medlem af det Udvalg, der reviderede Overs. af N. T., og han udtalte sig 1872 mod Damnationerne i det athan. Symbol. — 2) **Robert Campbell M.**, Søn af for-nævnte, f. 1845, blev opdraget i Winchester, studerede i Oxford, blev præsteviet 1869. 1869—76 var han Tutor ved Christ Church, 1876—77 Principal for St. Stephen's House, 1878—80 Forstander for det teol. Kollegium i Salisbury. 1871—85 var han sin Faders Kapellan, 1880—92 Præst i Great Budworth i Cheshire. 1884 blev han examinerende Kapellan hos Biskop Stubbs, da denne var i Chester; hos Stubbs's Efterfølger, Jayne, indtog han samme Stilling, og da han kom til Oxford, blev han atter examinerende Kapellan hos Stubbs, efter at denne var forflyttet til Oxford. 1892 blev M. Dr. Pagets Efterfølger som Prof. i Pastoralteologi i Oxford og Kannik i Christ Church, og samme Aar fik han den teol. Doktorgrad. Han var ogsaa Ereskapellan hos Dronning Victoria og en af Kong Edward VII's 12 Kapellaner. Han døde i Juni 1903. 1884 udgav han *The Light of the Revelation of God on the Question of Marriage with a Sister-in-Law*, 1886 *On Church Courts*, 1889 *Sorrow, Sin and Beauty*. S. A. skrev han i *Lux Mundi* (S. 113) en fortræffelig Afhandling *The Incarnation as the Basis of Dogma*, 1894 et Skrift om *Desestabishment and Disendowment*, 1896 *Reason and Religion*, 1897 (1902) *Ministerial Priesthood*, 1901 *Atonement and Personality*, 1902 *Christ our Life and Undenominationalism*. Efter hans Død udkom en Samling af hans teologiske og kirkelige Afhandlinger under Titlen *Problems and Principles* (London 1904). M. var en af de betydeligste eng. Teologer i Slutn. af det 19. Aarh. Om hans Ejendommelighed som Teolog se W. Sandays Afhdl. i »Journal of theol. Studies« for Juli 1903 og H. Scott Holland, *Personal Studies* (London 1905) 272 f.

Modalisme, se Treenighed.

Moderatisme kaldes den Aandsretning, der var raadende i den skotske K., medens Rationalismen herskede mange Steder paa Fast-

landet. De moderate Skotter vare i teol. Henseende paavirkede af Arminianismen; de havde opgivet Nidkærheden for meget af det, de gamle Covenantar havde kæmpet for, og deres Liv var mere verdsligt end deres Fædres. De moderate Skotters Leder var den skotske Historieskriver, William Robertson, der var Præst i Edinburgh. I kirkepolitisk Henseende vare de fleste af de moderate Skotter Erastianere, fordi de under Statens Regimente ventede sig større Frihed end under et kirkeligt. Jvfr. J. H. Blunt, Dictionary of Sects (1892) 329 f.; Fr. Nielsen, Statskirke og Frikirke (1883) 175 f.

Modin (Mode'in, ogsaa Mode'im), en lille jødisk By, hvor Makkabærfamilien havde sit Hjem (1 Mak. 2, 1 f.). Her i M. begyndte denne Families Overhov, Præsten Mattatias, den hellige Krig mod Kong Antiochos Epifanes's Forfølgelse af den jød. Tro. Over den fædrene Grav rejste senere hen den sidste af de makkabæiske Brødre, Simon, et mægtigt og prægtigt Gravminde; paa en Underbygning af hvidt Marmor, omgivet af Søjlebuenge, opførtes 7 høje Pyramider til Minde for Simons Fader og Moder, 4 Brødre og (i Fremtiden) han selv; Bygningen var smykket med Sejrsemblemer og Skibsbilleder (1 Mak. 13, 27—30; jvfr. 2, 70. 9, 19, 13, 25 og Josefos's Beskrivelse). Disse sidste skulde tale om Jødernes Erobring af Kysten (13, 11). 1 Mak. 13, 29 udsiger efter den almindelige Opfattelse, at Mindesmærket kunde ses fra Havet. Efter Mindesmærkets Forsvinden ned i Tiden gik ogsaa Kendskabet til M.s Beliggenhed tabt. Landsbyen el Medje østlig for Lydda anses nu i Reglen for det gl. M., der har ligget i Lyddas Nærhed (Eusebios, Hieronymus); jvfr. 1 Mak. 16, 4, 5, der viser en Beliggenhed nær ved Saronsløtten. Mindesmærkets Fundamenter ere ikke paaviste. L. G.

Moe. 1) **Jørgen Englbretsen M.**, norsk Biskop, er født paa Gaarden Moe i Hole Præstegæld paa Ringerike 22. April 1813. Efter at have nydt privat Undervisning blev han Student 1830. Til Embedsstudium valgte han Teologien, men syslede i sin lange Studietid tillige med literære og æstetiske Studier. Efter at han i 1839 havde taget teol. Embedseksamen, virkede han som Lærer ved forskellige Privatskoler i Kristiania, deltog i 1840 i Oprettelsen af Ringerkes Middel-skole, var 1842—44 Huslærer hos Jernværks-ejer Jacob Aall paa Næs og i 1845—53 Lærer ved Krigsskolen. I hele denne Tid var det ved Siden af Lærergerningen de literære Sysler, som mest optog ham, og navnlig lagde Indsamlingen af norske Folketraditioner, som han allerede som Student havde paabegyndt, stede mere Beslag paa hans Interesse. Efter i 1840 at have leveret en Samling af Sange, Folkeviser og Slev udgav han 1842—44, sammen med sin Barndomsven P. C. Asbjørnsen, den første Samling af norske Folkeeventyr. I de følgende Aar indtil 1851 foretog han, tildels med offentlig Understøttelse, stadige Rejser for at indsamle Folketraditioner. Disse udkom dels i nye Udgaver af Folkeeventyrene, dels i andre Samlinger, som besørjedes dels af Asbjørnsen og M. i Fællesskab, dels af Asbjørnsen alene, dels ogsaa af andre (Sophus Bugges »Gamle norske Folkeviser«, S. Grundtvigs »Danmarks gamle Folkeviser« o. l.). Tidlig fremtraadte M.

ogsaa som Digter, dels med Lejlighedsdigte, dels med hele Digtsamlinger (Digte 1850). En stor Udbredelse fik især hans mesterlig fortalte »Smaahistorier for Børn«, som udkom 1851 under Titlen »I Bronden og i Kjernet« og ligesom flere af hans Digte og Eventyr blev oversat paa Tysk. Med Tiden vaagnede igen M.s Lyst til at blive Præst. Efter i 1852 at have underkastet sig den praktisk teol. Prøve blev han 1853 res. Kap. i Sigdal, 1863 Spr. til Bragernæs, 1870 Provst i Drammens Provsti, s. A. Spr. i Vestre Aker og 1875 Biskop i Kristiansands Stift. Fra Bispeembedet søgte han paa Grund af Sygelighed Afsked 1. Jan. 1882 og døde 27. Marts s. A. Efter at han var bleven Præst, gik hans Forfatterskab stedse mere i religiøs Retning; det bestod mest i Digte, Prædikener og lejlighedsvis Indlæg i mange af Norges kirkelige Forhandlinger. A. B. — 2) **Oscar M.**, norsk Præst, f. i Holmestrand 5. April 1846, blev Student 1865, teol. Kand. 1871, Kaldskap. paa Modum 1873 og Spr. til Kampens Menighed i Kristiania 1880. Han har syslet adskilligt med kirkehist. Studium og nedlagt Frugten deraf i flere Afhandlinger, hvoraf mærkes: »Aurelius Augustins Skrift de civitate Dei, dets Plan og væsentlige Indhold« (Theol. Tidsskr., ny R. VII); »Vor Hjemmesegudstjenestes Hist. siden Reform.« (steds 3. R. II); »Katekismus og Katekismusundervisningen fra Reform., især i Danmark og Norge (steds 3. R. III); »Den antike Stat, Synagogen og Kirken« (Kra. 1894); »De tolv Apostlers Lære« (Kra. 1897). Siden 1897 har han været Lærer i Kateketik ved det praktiske teol. Seminar. A. B.

Mof, se Memfis.

Moffat, Robert, en Skotte, f. i Ormiston 21. Dec. 1795, hører til Missionens Banebrydere. Oplært til Gartneriet og uden nogen højere Skoledannelse blev han 19 Aar gammel antaget af London Miss. Soc. og 2 Aar efter ordineret og udsendt til Sydafrika. Han fik sin første Arbejdstid 1817—19 hos den vilde, tidligere Morder og Roverhøvding, Jager Afrikaner, der lige var bleven omvendt og nu under Indtrykket af M.s Personlighed blev saaledes forvandlet, at denne 1819 kunde til alles Forundring tage ham med til Kapstaden. Her ægtede M. Mary Smith og blev 1820 sendt til en Bet-sjuaner-Stamme Batlapi i Lattaku, et raat og trodsigt Folk, der spottede al Tale om aandelige Ting, og levede et dyrisk Liv i Udøvelsen af enhver Last. Iblandt dem levede M. i 49 Aar, og efter mange Aars haardt og trængselsfuldt Arbejde, hvor de stjal Vandet fra hans Have og Faarene fra hans Mark og truede Missionærerne paa Livet for at faa dem bort, saa han endelig Omslaget komme. Juli 1829 kunde han døbe de første 6 Batlapi, og nu opstod der en almindelig Bevægelse for at lære, skaffe sig Klæder og Bohave. Da M. 1838 indviede en Kirke paa sin Station Kuruman, talte Menigheden 150 Nadvermedlemmer og 2000 adherents. For at faa sin Oversættelse af N. T. og Ps. trykt var M. med sin Hustru i England 1839—42, hvor hans Vidnesbyrd og Fortælling om sine Oplevelser gjorde et stærkt Indtryk. Her blev Datteren Mary gift med D. Livingstone (S. 67), der 1841 gik ud til Sydafrika. M. drog tilbage til Kuruman og fuldendte 1857

sin Bibelothers. paa Sesjuana, et meget majsommelig og fortjenstligt Arbejde. Den blev trykt i Kuruman, der ved M. var blevet et Kulturcentrum blandt Betsjuanerne. Ogsaa til de omboende Stammer gjorde han besværlige og farefulde Rejser, saaledes til den vilde Matebele-Høvding, Moselikatse, hvem han bevægede til at give Missionærer Adgang til sit Land. Endelig efter 53 Aars Arbejde i Afrika drog han hjem til England 1870, hvor han endnu talte og virkede for Missionen, og hædredes med Udnævnelsen til Dr. theol. og til Eresborger i Londons City. Han døde 1883, 12 Aar efter sin Hustru (R. M., Missionary and Scenes and Labours in South Africa 1842; J. S. M., Robert and Mary M., 1885). V. Sn.

Mogensen. 1) **Hans M.**, norsk Biskop, f. i Kbhvn 1525, studerede først i sin Fødeby, derpaa i Tyskland og Frankrig. 1558 blev han Magister i Kbhvn og derefter Prof. pædagogicus dér, 1559 blev han Prof. i Græsk og 1566 Dekan i det filos. Fakultet. 1567 blev han Landsbyprest i Skaane. 1578 udnævntes han til Medhjælper hos den gamle Biskop Hans Gaas i Trondhjem, men da denne var død, for H. M. naaede Trondhjem, blev han straks Biskop dér. Han døde 30. Nov. 1595 efter en Bispestyrelse, der ikke har efterladt kendelige Spor. — 2) **Morten M.**, *Martinus de Dacia*, middelalderlig Teolog, havde studeret i Paris, hvor han vandt den teol. Doktorgrad. Han optraadte som filos. Forf., og en af hans filos. Afhandlinger, *De modis significandi*, blev berømt under Navnet »Mester Martins System«. Efter sin Hjemkomst blev M. M. Kannik i Roskilde, og 1288 var han Kansler hos Enkedronning Agnes. Aaret efter var han i Rom, hvor han udtalte sig rosende om Jens Grand som Kandidat til Ærkestolen. Men i Striden mellem Jens Grand og Kongen stillede M. M. sig paa Kongens Side, og han førte, sammen med Kanniken Guido fra Ribe, Kongens Sag i Rom. Han døde 10. Aug. 1304 i Paris og blev begravet ved Notre-Dame-Kirken. Om han har været Medlem af Domingos Orden, er usikkert.

Mogilas, Petros, russisk Metropolit, var en Søn af Moldau-Fyrsten Simeon M. og er rimeligvis født i Slutn. af 16. Aarh. De usikre Forhold i Moldau bragte P. M. til at rejse til Udlandet. I Lemberg viste han sig som en tapper Ridder; i Paris studerede han ved Sorbonne. Derpaa blev han Munk og 1632 Metropolit af Kijef, bispeviet af Patriarken Theofanes af Jerusalem. Allerede 1629 havde han udgivet et *Liturgiarium*. Som Metropolit følte P. M. sig foruroliget, dels af Jesuiternes store Fremskridt hos Polakker og Ruthenere, dels af det Røre, som Kyrillos Lukaris (S. 87) havde fremkaldt. Han lod da affatte et Bekendelsesskrift, der indeholdt hans Kirkes Lære. Maaske er den egentlige Forf. til dette Abbeden Isaia Trofimovitch Koslovski ved Nikolaj-Klostret i Kijef. En Provinsialsynode i Kijef 1640 ændrede Bekendelsen, der sandsynligvis oprindelig var skreven paa Slavonisk og først senere oversat paa Græsk; nogle mene, støttede paa en Notits i Randen af det Manuskript til den, som gemmes i Biblioteket ved den hl. Gravs Kapel i Jerusalem, at den er skreven først paa Latin; *λατινιστὴ πρῶτον γεγραμμένη* staar der. Efter

at være undersøgt paa en Synode i Jassy (Moldaus Hovedstad) 1642 under Patriarken Parthenios af Konstantinopel blev P. M.s Bekendelse godkendt som ortodoks, hvorved den blev Symbol for den gr.-østerl. K. Den er nærmest et kirkeligt Læreskrift eller en Katekisme, afpasset for Katekumener og kateketisk affattet. Indholdet falder i 3 Dele, efter de 3 teologiske Dyder: Tro, Haab og Kærlighed. I Rusland blev Bogen godkendt under Peter d. st. 1723. P. M. døde 21. Dec. 1647. Den første vesterl. Udgave af P. M.s *Ὁρθόδοξος ὁμολογία* skyldes Prof. L. Norman i Upsala, som 1695 udgav den gr. Tekst med en Indledning og en lat. Overs. Senere er den aftrykt i Kimmel, Libri symb. eccles. orient. og i J. Michaleescu, Die Bekenntnisse der gr.-orient. K. (Leipzig. 1904) 26 f.

Moibanus, Ambrosius, tysk Præst, f. i Breslau 1494 paa Ambrosius's Dag, 4. April. Efter at have studeret i Krakau og Wien vendte han hjem til sin Fødeby som Magister og blev, kun 20 Aar gl., Rektor for Domsolen. Under et kort Besøg i Wittenberg lærte han Melanchthon at kende, og Melanchthon raadede ham til at skrive »noget om Menneskets Nature. Kort efter Hjemkomsten fra Wittenberg opgav A. M. Ledelsen af Domsolen i Breslau og blev Rektor for Skolen ved St. Maria-Magdalenen, i hvilken han indførte mange Forbedringer. Han skrev ogsaa en Ledetraad for lat. Stil og en lat. Grammatik. Sidst i 1521 var han atter i Wittenberg, og dér begyndte han 1523 at studere Teologi. Fra den Tid stammer hans »Lobgesang vom Vater unser«, en Omdigtning af Fadervor, der er en af de ældste evangeliske Psalmer. 1524 blev han Præst ved Elisabet-Kirken i Breslau, og som saadan indførte han den evangeliske Gudstjeneste i denne By. Han døde 16. Jan. 1554. A. M. er Forf. til en Katekisme, til hvilken Melanchthon skrev Forord (P. Konrad, Dr. A. M., Halle 1891).

Mokmur, en Dal, hvorved Byen Kusi eller Kus var beliggende. Stedet angives i Judit 7, 18 [12] at være nær ved Ekrebel (nu Akrahe), altsaa vel sydlig for Sikem. Maaske Makfurije.

Molada, en By i det sydligste af Juda (Josva 15, 26), men tilhørte Simeon (Josva 19, 2; 1. Krøn. 4, 28); nævnes ogsaa Neh. 11, 26. M.s Beliggenhed maa søges mellem Arad og Attir, men er ukendt.

Molanus, Gerhard Walter, luth. Teolog, f. 1. Nov. 1633 i Hameln ved Weser, studerede i Helmstädt under Calixt og hans Disciple, blev 1659 Professor i Rinteln, først i Matematik, 1664 i Teologi. 1674 blev han kaldet til Hannover som Direktør for Konsistoriet. Allerede 1671 var han bleven Konventual i Klostret Loccum, 1672 blev han Abbeden af Loccums Koadjutor, 1677 Abbed. Han døde 7. Sept. 1722. Som Discipel af Calixt tog han Del i Unionsforhandlinger baade med de Reformerte og med Romerkirken, som han betragtede med meget venlige Øjne, idet han fandt, at den, bortset fra Nadveren under én Skikkelse, ikke var nær saa forkastelig i Læren som i Kultus.

Moldenhawer, Daniel Gotthilf, protest. Teolog, f. 11. Dec. 1753 eller 54 i Königsberg, studerede Teologi og Filologi i Göttingen og blev 1776 dér Repetent i det teol. Fakultet. 1777 blev han Prof. extr. i østerl. Sprog i Kiel

samt Adjunkt ved det teol. Fakultet, 1778 Prof. extr. i Teologi. 1782—84 foretog han en stor videnskabelig Udenlandsrejse til Frankrig, England, Holland, Italien og Spanien og modtog paa den (1783) Udnævnelse til Prof. theol. i Kbhvn. 1786—87 rejste han i Spanien, og 1788 blev han Overbibliotekar ved det store kgl. Bibliotek, men beholdt tillige Professuren. 1790 blev han Medlem af Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler, 1805 Medlem af Direktionen for disse Institutioner, 1811 Medlem af Kommissionen for Grundlæggelsen af Universitetet i Kristiania. Han døde 21. Nov. 1823. 1780 udgav M., der i sin Barndom havde haft Herder til Lærer, en tysk, metrisk Oversættelse af Ijobs Bog; 1792 udgav han en tysk Oversættelse af Akterne i Processen mod Tempelherrener, som han havde fundet i Abbediet St. Germain des Près i Paris. Senere skrev han et Par Afhandlinger om Inkvisitionens Oprindelse og de spanske Jøder. Hans Kollationer efter Evangelie- og Septuaginta-Haandskrifter blev benyttede af A. Birch (I, 320) og Engländeren Holmes. Da M., dengang han tiltraadte Professoratet i Kbhvn, ikke kunde tale Dansk, holdt han sine Forelæsninger paa Latin, og hans friske og klare Foredrag vakte stor Beundring. Som Teolog var han rationel Supernaturalist. Medens han var Overbibliotekar, blev det store kgl. Bibliotek ved Reskr. af 15. Nov. 1793 aabnet for alle.

Molek, se Molok.

Moleschott, Jakob, f. i Herzogenbusch 9. Aug. 1822, er særlig bekendt ved sin Bog »Der Kreislauf des Lebens« (1852), der er rettet mod Udtalelser i Justus Liebig's »Chemische Briefe«. Han udvikler her, hvorledes det er det samme Stof, der ligger til Grund for det aandelige som for det fysiske Liv: »ohne Phosphor kein Gedanke«. M. slutter deraf, at jo bedre Stoffer vi kan tilføre Hjernen, des fuldkomnere vil ogsaa Tanken og Viljen udvikles. Efter hans Død 20. Maj 1893 i Rom, hvor han virkede som Prof. i Fysiologi, udkom hans Selvbibliografi »Für meine Freunde«. Jvfr. Art. Materialisme (S. 196).

F. C. K.

Molid, jerahmeelitis Øverste (1 Krøn. 2, 29).

Molin, Erik, sv. Dippelianer (I, 646), f. i Bejngdelsen af det 18. Aarh., Student i Upsala 1725 og opholdt sig dér Høsten 1725 og Sommeren 1726, hvorefter han gjorde Tjeneste paa Lands-Kancelliet i Gefle til 1729, vendte tilbage til Upsala, hvor han af Domkapitlet fik Tilladelse til at prædike i Vester-Löfsta efter aflagt Eksamen for den teol. Prof. Schyllberg, der erklærede ham for at være »kvik, i Særdeleshed in græcis«. Fra Sommeren 1730 til Maj 1732 var han Andenlærer i Tollstadius's Skole i Stockholm, blev senere af og til anvendt som Regnskabsfører af nogle Handlende, var der imellem ude i Prædike-tjeneste. 1729 var han bleven anklaget for at holde Konventikler, og 1732 blev han anklaget for »fanatiske Sætninger, uden at Anklagen blev taget til Følge; 1733 kom han til Upsala, hvor Schyllberg, som hørte, at han nærrede vildfarende Meninger, kaldte ham til sig og bad ham om skriftlig at opsette sine Tanker. Han forfattede da en lat. Afhandling, indeholdende dippelske (I, 646) Sætninger. Den luth. K.s Lære om Forsoningen kaldte han en

»Moder til alle øvrige« Vildfarelser i denne K. Skriftet blev indleveret til Domkapitlet, og da M. i Febr. 1734 oversatte det paa Sv. og spredte det blandt Publikum i Almindelighed, blev han indkaldt for Upsala Domkapitel og blev dér underkastet en Overhøring 22. og 26. Marts 1734. Han erkendte, at han havde faaet sine Sætninger fra Dippels Skrifter. Da han fastholdt dem, fratrek Domkapitlet ham Retten til at prædike. Det blev ham forbudt ogsaa privat at udsprede sin Lære, hvad han dog ikke kunde love. Sagen overgaves siden til Svea Hofret, der i Beg. fandt, at han var en »bøjelig« Yngling, der let kunde retledes. Det viste sig dog ikke at være Tilfældet. Han skulde undervises ved Samtale med *pastor primarius*, Alstrin, men forgæves. Efter Nov. 1735 blev han holdt i mildt Fangenskab, fik under dette Lov til Beskæftigelse paa Handelskontor osv. Processen afsluttedes først ved Dom 24. Jan. 1739, og M. blev dømt til stadig Landflygtighed. Okt. s. A. blev han ført til Stralsund og siden udenfor sv. Omraade. Først opholdt han sig i Rostock, hvor han paa Tysk udgav Beretning om sin Proces, senere i Amsterdam, hvor han var sysselsat med Bogholderi, hvorhos han udgav en Del Skrifter af aandeligt Indhold. Som Dippel troede han paa umiddelbare Aabenbaringer og et indre Lys, Lærepunkterne om Forsoningen og Retfærdiggørelsen, om syndfri Fuldkommenhed, Helvedsstraffens Ophør osv. Bibelordet fortolker han stundum mere bogstaveligt end Dippel, naar han f. E. vil have Jes. 53 og 2 Kor. 5, 21 forstaaede efter Bogstaven »virkeligt og realiter«, uden dog at godkende Kirkelærens Opfattelse af dem. Ejendommeligt er det, at han foreslaar, at man i Stedet for Bønnen om Syndernes Forladelse i Jesu Navn burde sige til Gud: »Hav Taalmodighed med mig, jeg vil betale dig alt, d. e. jeg vil lade mig sætte i den Tilstand, som dine hellige Øjne fordrer, og jeg stiller denne Jesus som Pant og Borgen, og det skal ske og kan ske, da han er den, som skal og kan gøre det; men efterdi det ikke kan ske saa snart, saa hav Taalmodighed«. I M.s Øjne var Sakramenterne blotte Erindringsskikkelser, Daaben overflødig, men burde hellere benyttes som Barne-daab end i ældre Aar. Nadveren havde M., allerede nogle Aar før han blev indkaldt for Domkapitlet, ikke nydt sammen med Menigheden, fordi den dér blev holdt tilgængelig ogsaa for »hunde- og svinesindede«, han havde i Stedet for nydt den sammen med nogle ligesindede hos en from Præst og senere ogsaa uden Præst, og uden at Indstiftelsesordenen gangen blev opløst. M. døde i Amsterdam Sommeren 1753 (K. Henning, Dippels vistelse i Stockholm osv., 1881, 112—121).

O. A.

Molina, Ludvig de, berømt jesuitisk Teolog, f. 1535 i Cuenca i Ny-Castilien, traadte 10. Aug. 1553 i Alcalá ind i Loyolas Orden. Først studerede han Filosofi og Teologi i Coimbra i Portugal, og dér optraadte han selv tidlig som Lærer; derpaa blev han teol. Prof. ved det blomstrende Universitet i Evora, hvor han i 20 Aar læste over Thomas fra Aquino som en meget paaskønnet Lærer. Efter de 20 Aars Forløb trak han sig tilbage til sin Hjemstavn for at hellige sig til literære Arbejder. 1600

blev han kaldet til Madrid som Prof. i Moralteologi, men efter et halvt Aars Virksomhed døde han 12. Okt. 1600. Blandt hans Skrifter maa nævnes: *Liberi arbitrii cum gratiae donis, divina præscentia, providentia, prædestinatione et reprobatione etc. concordia* (trykt 1588, udg. 1589; nye Udg. 1595; 1609; 1715; 1876), der blev Aarsag til mange Stridigheder; *Appendix ad concordiam* (1589); en Kommentar til hele første Del af Thomas's *Summa* (1592); 5 Afhandlinger, der behandle Læren *de justitia et jure* (1593; foretøgt Udgave efter hans Efterladenskaber i 7 Foliobind 1614 og i 5 Dele i 2 Bind 1733), et Hovedværk indenfor den ældre rom.-kat. Retsvidenskab og Nationaløkonomi. — I sin *Concordia* søgte M. at mægle mellem Pelagianisme, Semipelagianisme og Augustinisme. Mennesket, siger han, er ogsaa som Synder fri, ikke alene til naturlige, men ogsaa til overnaturlige Handlinger, under Forudsætning af Naadens Medvirkning. Naaden sætter Sjælen i Stand til at gøre det overnaturlige, men den egentlig afgørende Akt bliver ikke virket af Naaden i Viljen, men Viljen fuldbyrder den i Forbindelse med Naaden (*concursu simultaneo*). Viljen og Naaden virke sammen som to Mænd, der trække et Skib ved et Reb. Men denne Samvirken vilde være betydningsløs, hvis alle en Skabnings frie Handlinger, som Thomisterne sige, af Gud ere erkendte som viliede af ham. Nej, Gud forudser (ved *scientia media*), hvad de frie Skabninger under visse bestemte Betingelser ville gøre eller ikke gøre. Herved bliver der Plads for Friheden. Det gamle Problem om Forudbestemmelse og Forkastelse løses ved Antagelsen af denne *scientia media*, ved hvilken Gud forudser, hvem der vil medvirke med Naaden, og hvem ikke. Men denne forudsete frie Handling maa kun betragtes som et Middel, ikke som Aarsagen til Forudbestemmelsen; ellers havde Semipelagianismen Ret. Nærmere beset er M.s Lære en Fornægtelse af den guddommelige Viljes Almagt; thi det er ikke den, men Samarbejdet mellem Gud og Menneske, der bevirker Frelsen. Denne Lære er altsaa en Form for Synergisme. Thomisterne tog til Orde mod M. og Molinisterne, men Jesuiterne gjorde Molinismen til deres Ordens Lære, og Paven vovede ikke at gaa imod den mægtige Orden. Striden om Molinisme drukkede derfor i Kommissionsundersøgelser, og en pavelig Afgørelse af Striden kom ikke (Schneemann, *Entsteh. und Entw. der thomist.-molinist. Controverse I—II*, 1879—80; Morgott i *Freih. Kirchenlexikon VIII*², 1737 f.).

Molinos, Michael de, (Michael Molinos), spansk Mystiker, f. 25. Dec. 1640 i Saragossa. Han er en fremragende Repræsentant for den mægtige mystiske Bevægelse, som i det 16.—17. Aarhundrede greb mange af Romerkirkens bedste Aander. Stærkt paavirket af S. Teresa de Jesu og Juan de la Cruz kom han 1669 eller 1670 til Rom og vandt her en overordentlig Indflydelse, ja Folkeyndest, støttet af Pave Innocens XI, der allerede som Kardinal havde været ham og hans Retning bevaagen. 1675 udkom hans *Guida spirituale*. Jesuiterne søgte at modvirke ham, men den Proces, de indledte, endte med hans fuldstændige Frikendelse 1682. Jesuiterne, som herskede ved Ludvig

XIV's Hof anvendte nu deres politiske Magt, 1685 blev han pludselig fængslet, og 28. Aug. 1687 blev hans Lære fordømt. Paven maatte bøje sig, og M. genkaldte. Denne Strid vakte vældig Opsigt, og man kan vistnok sige, at det kun var tilfældige politiske Forhold, der førte til hans Fordømmelse. Under andre Forhold kunde han være endt som Helgen. Thi selve den ædle Mystik, han forkyndte, og som hos ham gaar Haand i Haand med selvopofrende Tjenersind, er efter sin Kærne lyst i Kuld og Køn af den rom.-kat. Kirke, selv om den i sit stærke Sigte efter Sjælens stille Overgivelse i Gud, gennem Mortifikation og Meditation (der hos ham er et Stadium, som én Gang for alle skal overvindes i Kontemplationen), — kan frembringe en vis Ligegyldighed for ydre Midler som Skriftemaal og Rosenkranse. Han døde i Fængsel, efter nogles Mening forgivet, 28. Dec. 1697 (C. E. Scharling, *Mystikeren M. de M.*, Kbhvn 1852; H. Heppé, *Geschichte der quiet. Mystik*, 1875). J. P. B.

Molitor. 1) **Joseph Franz M.**, rom.-kat. Filosof, f. 1779 i Ober-Ursel, var en Discipel af Schelling og Baader. Efter at være bleven Lærer ved Filantropinet i Frankfurt a. M., der skulde bidrage til Jødernes Dannelses, kastede han sig over Kabbala. Resultatet af hans Tænkning foreligger i det store ufuldendte Værk: »Philosophie der Geschichte oder über die Tradition« (I—IV, Münster 1828—53), i hvilket han afleder al højere Erkendelse af Aabenbaringen og fremstiller den jødiske Teosofi i Kabbala som en dybsindig Indledning til den kr. Aabenbaringstros Mysterier. Han døde 1860. — 2) **Wilhelm M.**, rom.-kat. Teolog, f. 24. Aug. 1819 i Zweibrücken, studerede Filosofi i München og senere Retsvidenskab dér og i Heidelberg. I Zweibrücken begyndte han at praktisere som Jurist, 1842 fik han Ansættelse ved Kredsregeringen i Speier og blev Præsidialsekreter dér. Men 1849 begyndte han at studere Teologi i Bonn, og allerede 1851 blev han præsteviet i Speier. Først var han Kapellan i Schefferstadt ved Speier, derpaa blev han biskoppelig Huskapellan og Domvikar, senere (1857) Domkapitulær dér. Pius IX udnævnte ham 1864 til Dr. theol., og s. A. blev han Prof. i Kirkeret ved Præsteseminariet i Speier, der dog kort efter blev lukket af Regeringen. Paa forskellige tyske Biskoppers Opfordring tog han Del i de Raadslagninger i Bamberg, Fulda og Würzburg, der gik forud for det vatikanske Koncilium, og paa Kard. Reisachs Anbefaling blev han kaldet til Rom (1868—69) for at tage Del i Forarbejderne til Konkiliet. Som Medlem af den kirkepolit. Kommission overværede han Konkiliet. 1875—77 var han Medlem af den bayerske Rigsdag. Han døde i Speier 11. Jan. 1880. Han har forfattet en stor Mængde Skrifter, dels belletristiske og æstetiske, dels videnskabelige, og udgivet mange Prædikener.

Moll, Vilhelm, nederl. Kirkehistoriker, f. i Dordrecht 28. Febr. 1812, studerede Teologi i Leiden og blev derpaa Præst i De Vuursche, en Landsby i Provinsen Utrecht. Dér skrev han en Skildring af de Kr.s kirkelige Liv i de 6 første Aarh. (1844 f.). 1844 blev han Præst i Arnhem, 1846 Prof. i Kirkehistorie ved Athenæum illustre i Amsterdam. Da Athenæet (1877)

blev Universitet, holdt M. Festtalen. Han døde 16. Aug. 1879. Foruden forskellige Biografier har han skrevet en nederl. Kirkehistorie før Ref. (Kerkgeschiedenis von Nederland voor de Hervorming I—VI, Arnh. og Utrecht 1864—71, oversat paa Tysk af P. Zupphe), og han har hos mange af sine Disciple vakt stor Interesse for kirkehistoriske Studier.

Molok, den berygtede Afgud, hvis Kultus med Børneofringer i Slutningen af Kongetiden brød frem, særlig i Jerusalem. M. er det samme som hebr. Molek, i LXX og Vulg. ved Assimilation udtalt som M., og Molek atter d. s. s. »melek« (»Kongen«), udtalt af de senere Jøder med Vokalerne o og e fra Ordet »bóset«: Skændsel, som passende til en Afgud. M.s Navn findes i 3 Mos. 18, 21, 20, 2—5; 1 Kong. 11, 7 [her muligvis at rette til »Milkom«]; 2 Kong. 23, 10; Jer. 32, 35; ogsaa Jes. 30, 33 er »Kongen« vistnok M., muligvis ligeledes i Jes. 57, 9 og Sef. 1, 5. LXX finder ogsaa, men næppe med Rette, M.s Navn i Am. 5, 26 (citeret i Ap. G. 7, 43).

M.-Dyrkelsen bestod uden Tvivl i virkelige Børneofre. Udtrykket »lade gaa igennem Ilden til M.« (2 Kong. 23, 10) er det samme som »brænde«, hvad talrige Steder vise (Jer. 7, 31; Hes. 16, 20 f. 23, 37—39; 2 Kong. 17, 31; 5 Mos. 12, 31). Den Mening hos nogle Rabbiniere, at Børnene ikke dræbtes, men kun passerede mellem 2 Baal, har derfor intet paa sig. De anførte Steder vise ogsaa, at Ofrene ikke brændtes levende, men efter sædvanlig Officerskik først slagtedes. Senere jød. Sagn om, at Børnene lagdes i et M.billedes glødende Metalarme, ere opstaaede under Paavirkning fra Erlindringer om Børneofringer andnstedt i den semitiske Verden, særlig Carthaginiensernes, hvor lignende virkelig omtales hos Oldtidsforfattere. Diodorus Siculus beskriver saadanne store Børneofringer i Carthago, hvor Ofrene (muligvis efter forudgaaende Slagtning) lagdes i et kolossalt Kronos-Billedes Kobberarme og derfra rullede ned i en Ildgrube. Et M.-Billede i Jerusalem vides der ikke noget om; det vilde næppe have været uomtalt i 2 Kong. 23, 10. Den larmende Musik, der andensteds ledsagede disse afskyelige Ofringer, har derimod sikkert ikke maanglet ved de jød. Børneofre.

Kong Akas (fra o. 734 f. Kr.) har ifølge 2 Kong. 16, 3 været den, der i Juda gav Eksempel til Optagelse af denne grufulde Kultus. Dens Opkomst paa denne Tid er der saa meget mindre Grund til at betvivle, som den ogsaa er omtalt fra Israels Riges Slutningstid (2 Kong. 17, 17); ogsaa Jes. 30, 33 og Mi. 6, 7 gaa i samme Retning. Særlig greb den om sig paa Manasses Tid, atter begunstiget ved Kongens eget Eksempel (2 Kong. 21, 6). I Hinnoms-Dalen, der muligvis har sit Navn (»Jammer-dalen«) efter denne Dyrkelse, S. for Jerusalem var M.s Ofre stød, det saakaldte »Tofet« (Jer. 7, 31 f.; 2 Kong. 23, 10), der endelig ødelagdes af Kong Josia, uden at dermed M.-Dyrkelsen helt var udryddet (Jer. 11, 10 f.; Hes. 20, 30 f.).

En slig Kultus vilde ikke have faaet en saadan Magt i Folket, hvis den ikke kunde skyde frem af Rødder fra gammel Tid. Det var en Opblussen af det gl. kana'aneisk-fønikiske Hedenskab (jvfr. 5 Mos. 12, 30. 31. 18,

9. 10), næret ved assyr. Dyrkelsers Fremtrængen (2 Kong. 17, 31). Under Navnet »Milk« dyrkedes Fønikernes Guddom paa samme Maade ved Børneofre, der som omtalt i særlig Grad ere bevidnede for Carthagos Vedkommende. At man i Jerusalem har smykket Sagen med Jahvedyrkelsens Navn, saa at Dyrkelsen skulde synes en berettiget Tilbedelse af den nationale Gud, er udenfor al Tvivl; M. er kun den etniserede Jahve, der jo ogsaa betegnedes som »Kongen« (Jes. 6, 5; Jer. 46, 18; og i det hele ofte). M. er en Titel, egentlig ikke et Egen-navn (derfor i Reglen med Artiklen: ham-melek). Dyrkelsens Tilhængere ses at have beraabt sig paa Lovens Bud i 2 Mos. 13, 12: du skal ofre alt det førstefødte til Jahve, hvilket man for-drejede imod Moselovens Aand og Mening til at betyde, at Herren krævede de førstefødte Sønner og Døtre som Brændofre (jvfr. Jer. 7, 31. 19, 5. 32, 35; Hes. 20, 24—26. 31). Af dette lod Profeterne sig selvfølgelig ikke vild-lede, men stemplede denne saakaldte Jahvedyrkelse som det, den var, afskyelig Afguds-dyrkelse (Jer. 19, 5. 32, 35; Hes. 23, 39). L. G.

Moltesen, Laust Jevsen, dsk Kirkehi-storiker, f. i Rodhede i Nordslesvig 18. Nov. 1865, blev Student 1883, teol. Kand. 1888. 1890 gjorde han en Rejse til Hamburg og Hol-land og skrev efter den en Monografi om Fr. Brekling (1893). 1894—95 var han i Rom og gennemgik i det vatikanske Arkiv en Del af de Danmark vedrørende Pavebreve; Frugten af disse Arbejder foreligger dels i hans Disputats for den filos. Doktorgrad (»De avisignis Pavers Forhold til Danmark« 1896), dels i *Acta pontificum Danica* I (1904; jvfr. hans Antikritik »Eine Replik an den Rec. von A. p. D. I in den Gött. gelehrten Anz.«, 1905). 1901 udgav han »Det kr. Munkevæsen, dets Oprindelse og første Udvikling«, der tænkes efterfulgt af flere Dele. 1890—95 udgav han sammen med Pastor J. H. Mourad »Dansk Kirketidende«. 1896 blev han knyttet til den udvidede Højskole i Askov, og derfra udgav han, først sammen med Appel, senere alene, »Dansk Tidsskrift«, hvis Udgivelse han nu fortsætter efter at være vendt tilbage til Kbhvn. I »Illustreret Verdens-historie« har han skrevet en kort Udsigt over den oldkr. og middelalderlige Literatur, og i »Folkens Historie« skriver han Renæssancens og Reformationstidens Historie.

Moltke, Jacob, dsk Biskop, var Munk, før han 1867 blev Biskop i Viborg. 1883 var han til Stede paa et Kirkemøde i Malmø, og han var ofte med i de politiske Begivenheder, der da forefaldt. 1893 skænkede Dronning Margrete Viborg Bispestol Slottet Hald, som derpaa en Tid blev Bispernes Residens. 1896 nedlagde J. M. sit Bispeembede.

Molukkerne, mellem Celebes og N. Guinea, med godt 400,000 Indb., hvoraf o. 77,000 Kr., ejes af Hollænderne, som derfra forsyner Verden med Krydderier (Nellike, Muskatnød) og Sago. Paa de nordlige M. (som hører til Resident-skabet Ternati) er Beboerne dels Malayer, dels Alifurer (ligesom paa Celebes), af Folketype en Mellemting mellem Malayer og Papuaer. Malay-erne er, som overalt, for Størstedelen Mu-hammedanere; Alifurere, blandt hvem Krdmmen har vundet mest Indgang, var oprindelig Ani-

mister, der ved Siden af en højeste Gud (Djuhu na di hutu = Herren deroppe) dyrkede Skyts-aander (djin) og afdødes Aander (wongi) og holdtes i stadig Angst for onde Aander (zwongi). For »wongi« rejste de saakaldte Gæstehuse ved de afdødes Landsby. Tatovering og Amuletter spillede en stor Rolle. Her drives Mission af det Utrechtske M. S. (van Dijken, d. 1900) med 5 Stationer paa Malmaheira og over 4000 Kr. Paa Ternate og Batjan staar 836 Kr. under Ledelse af en Regerings-Hjælpeprædikant og en indfødt Lærer.

De mellemste og sydlige M. (Regentskabet Ambon-Banda), de egentlige Krydderi-Øer, hørte først til Portugal, men er siden 1605 hollandsk Koloni. Hollænderne gjorde Beboerne (Ambonesere, Alfurer o. a.) lige saa hurtigt og lige saa overfladisk til Reformerte, som Portugiserne havde gjort dem til rom. Katoliker. Til megen Velsignelse virkede (1815—33) den nederl. Missionær Josef Kam (se II, 717), senere Miss. Roskott, som oprettede et Lærerseminarium (paa Ambon), der nu er Statsanstalt. Regeringens uforstandige Færd bragte 1865 det nederl. Miss. Selskab til at trække sig helt tilbage fra Arbejdet og overlade Omsorgen for de Kr. til Regeringsprædikanterne, som nu har Ledelsen af Arbejdet med 71,000 Kr., de fleste i en kummerlig aandelig Tilstand og stærkt fristede af Muhammedanernes ivrige Missioneren. Paa Buru arbejder siden 1885 Utrechterne, hovedsagelig med at ophjelpe o. 1700 forkomne Kr.

Fr. Sch.

Momiers (»die Muckers, Hykljerne) var det Ægenavn, som man i Kanton Genève gav nogle af de ved Metodismen, Baronesse Krüdener (II, 869) og den ældre Malan (S. 153) vakte. Se om dem: Gesch. der sog. M. einer in einigen Schweizer-Cantonen sich ausbreitenden Secte (I—II, Basel 1825).

Monaco La Valletta, Rafaele, Kardinal, f. i Aquila 23. Febr. 1827, blev 1868 udnævnt til Kardinal af Pius IX. Han var Biskop af Ostia og Velletri, Dekan for Kardinal-Kollegiet, Stor-Pontifical, Præfekt for Ceremoni-Kongregationen, Sekretær ved Inquisitionen, Ærkepræst ved Laterankirken og Stor-Prior for Jerusalems-Ordenen. Han døde 14. Juli 1896 i Agerola ved Amalfi.

Monarkianere, se Treenighed.

Monica (Monnica), se Augustin (I, 175).

Monita secreta Societatis Jesu er Titlen paa et allerede i Krakau under Titlen *M. privata* S. J. trykt Skrift, der i det 17. Aarh. udkom gentagne Gange, ogsaa i udvidet og omarbejdet Skikkelse. Den udvidede Udgave kaldes *M. s.* i Mod sætning til den oprindelige kortere, der kaldes *M. privata, aurea* eller *arcana* M. Bogen indeholder en hemmelig Instruktion, der kun skulde meddeles nogle faa prøvede og tilfældelige Medlemmer af Loyolas Orden, og den frembyder mange alvorlige Blottelser og Angrebepunkter. Som Forf. til disse *M.* nævnes Ordens-generalen Claudio Aquaviva (I, 128), og snart hedder det, at Hertug Christian af Braunschweig skal have fundet dem i Jesuiter-Kollegiet i Paderborn, snart at de ere fundne i Antwerpen, Padova, Prag eller paa en Ostindiefarer. Jesuiterne, især J. Gretscher (II, 264), have søgt at godtgøre Usægheden af disse *M.*, og Gretscher

antager, at de skyldes en udtraadt Jesuit. Nogle have ment, at de ere forfattede af en Jesuit, der har været harmfuld over at være bleven udstødt af Ordenen. Döllinger og J. Huber anse dem ogsaa for uægte og betragte dem som en Satire over Ordenen; til denne Opfattelse have mange protestantiske Kirkehistorikere sluttet sig.

Monnica (Monica), se Augustin (I, 175).

Monod. Adolphe M., Søn af Jean M. (se nedenfor), f. i Kbhvn 21. Jan. 1802, studerede Teologi i Genève 1820—24 og blev paavirket af den nedenfor omtalte Broder og desuden af Louis Gaussen (II, 172) og Th. Erskine (I, 797). 1826 blev han Præst for en fr. Menighed i Napoli, hvor han oplevede et aandeligt Gennembrud; C. Hauch har fortalt, at han her af M. fik et Stød i religiøs Retning (»Minder fra min første Udenlandsrejse«, Kbhvn 1871, S. 202 f.). Efter at være vendt hjem kaldtes han 1827 til Præst i Lyon, men hans kraftige Angreb paa Tidens religiøse Ligegyldighed vakte stærk Modstand, og han blev afsat 1832. Han stiftede da en Frimenighed *L'Église évangélique de Lyon*, hvis Præst han var, indtil han 1836 udnævntes til Prof. i Etik ved det teol. Fakultet i Montauban; 1839 ombyttede han sit Fag med Hebr., og 1845 overtog han N. T.s Eksegese. Samtidig var han Præst for de studerende og havde stor Indflydelse paa dem. 1847 kaldtes han til Paris som Præst i den ref. Nationalkirke. Gennem teol. Studier og Livets Erfaring var hans oprindelig meget strenge Calvinisme blevet noget mildnet, men overfor den religiøse Liberalisme (Schérer) indtog han en konservativ Holdning. Han forblev i Statskirken, da Broderen traadte ud af den, og forsvarede sit Standpunkt i en Brochure *Pourquoi je demeure dans l'Église établie*, 1849. I England, hvor han flere Gange prædikede, nød han stor Anseelse, og han tog Del i den evangeliske Alliances første Møde, i London 1846. Han rejste meget i Frankrig og prædikede alle Vegne for de ref. Menigheder. Efter langvarige Lidelser døde han 6. April 1856; om Sygesengen samledes i det sidste halve Aar hver Søndag saa mange Medlemmer af hans Menighed, som der var Plads til, og der afholdtes en Gudstjeneste, ved hvilken han holdt korte Prædikener, som bleve nedskrevne og udgivne. M. var den fr.-ref. K.s største Prædikant i 19. Aarh. Indholdet af hans Prædikener er de evang. Grundsandheder, Fremstillingen er bibelsk og gennemvævet med Skriftsteder, Sproget er klart, livfuldt og formfuldendt. Han kendte sig selv og kendte derfor ogsaa Mennesket, og med en stærk Fantasi og en indtrængende Dialektik vakte og fastholdt han Opmærksomheden. Hans mægtige Veltalenhed beroede dog ikke saa meget paa Rigdom, Dybde og Originalitet i Tanken som paa hans glødende Sjæls religiøse Inderlighed. Han forberedte sig hele Ugen igennem og udarbejdede omhyggeligt sin Prædiken, men talte dog som *ex tempore*, idet han reproducerede sin Opskrift med den Ild og Kraft, der ulmodstaeligt virker paa Tilhørerne. Hans vigtigste Skrifter ere: *Sermons*, 4 Bd., 3. Udg., Paris 1860; *La Femme*, 8. Udg. 1862, overs.: »Kvinden, hendes Hverv og hendes Live, 7. Oplag 1884; *Saint Paul* 1851 og senere, overs.: »Manden,

hans Hverv og hans Liv, 1861; *Lucile, ou la lecture de la Bible*, 1841 og senere, overs.: »Lucile eller »Tag og læs«, 3. Oplag 1862; *Les adieux d'A. M. à ses amis et à l'Église*, Paris 1856, overs.: »A. M.s Afskedstaler til hans Venner og Menighed, 1857«; 1902 udkom i 1 Bd.: *Sermons choisis* (A. M., Souvenirs et lettres, I—II, Paris 1885, forkortet: A. M., Livs-erindringer og Uddrag af hans Breve, overs. af W. F. de Coninck, 1888; É. de Pressensé, *Études contemporaines*, Paris 1880; P. Stapfer, Bossuet—A. M., Paris 1898). — 2) **Frédéric M.**, Søn af J. M., f. 1794 i Schweiz, studerede 1815—18 Teologi i Genève og blev ved Rob. Haldane (II, 331) draget ind i den Opvækkelse, som i disse Aar begyndte dér. Han blev præsteviet 1818 og virkede derefter i Paris. Den første Søndagsskole dér blev oprettet af ham, og han var i det hele taget meget virksom for at fremme Menighedslivet. Som Redaktør af *Archives du christianisme* øvede han Indflydelse i større Kredse. Da en i 1848 sammenkaldt Synode ikke vilde vedtage en Trosbekendelse, dannede han sammen med Grev A. de Gasparin (II, 170) en Frikirke under Navnet *Union des Églises évangéliques de France*. Han døde 1863 (Fr. Nielsen, *Statskirke og Frikirke*, Kbhvn 1883, S. 382 f.). — 3) **Jean M.**, f. i Genève 1765, studerede Teologi steds og præstevedes 1787. Gentagne Gange besøgte han Kbhvn, hvor han 1793 ægtede Frk. Louise de Coninck, Datter af Etatsraad Fr. de C. Derefter bosatte han sig i Schweiz, men blev 1794 valgt til Præst ved den fr.-ref. Kirke i Kbhvn, i hvilken Stilling han forblev, indtil han 1808 blev Præst i Paris, hvor han døde 1836. Han var en ædel Repræsentant for sin Tids supranaturalistiske, moralistiske Aandsretning, og ved Reformationsfesten 1817 udnævnte Kbhvns Universitet ham til *Dr. theol.* Fra ham nedstammer en vidt forgrenet Slægt, der blandt sine Medlemmer tæller mange fremragende Personligheder, især Præster. — 4) **Jean M.**, Søn af Frédéric M., f. i Paris 1822, var først Præst i Marseille, derefter i Nîmes og 1864—94 Prof. i Dogmatik i Montauban. Han har oversat nogle af Neanders Skrifter. Ved den evang. Alliances Møde i Kbhvn 1884 holdt han Foredrag om Evolutionismen (Beretning S. 446 f.). — 5) **Théodore M.**, Søn af Frédéric M., f. i Paris 1836, studerede oprindeligt Retsvidenskab. Paa en Rejse i Nordamerika oplevede han 1858 en Omvendelse. Han studerede derefter Teologi ved det teol. (presbyt.) Seminarium i Alleghany, Penns. og virkede flere Aar som presbyt. Præst i Illinois. I 1863 vendte han tilbage til Paris, hvor han blev sin Faders Eftermand ved Frikirken. 1878 blev han Præst i Nationalkirken. Ved den evang. Alliances Møde i Kbhvn 1884 holdt han Foredrag (Beretn. S. 233 f.). Han er en af de ledende Mænd i den fr.-ref. K.s praktiske Arbejde, men har tillige udgivet en Del religiøse Smaaskrifter og et Par Digtsamlinger. — 6) **Wilfred M.**, f. 1867, Søn af foreg., er Præst ved den ref. Kirke i Rouen. Han har erhvervet Baccalaureus-, Licentiat- og Doktorgraden i Teologi ved følgende Skrifter: *Les bases psychologiques du dogme de la rédemption* (1891); *An futuri Ecclesiae ministri ad regnum Dei promovendum præparantur* (1899); *L'Espérance*

chrétienne, I—II (1899 og 1901). I det sidst-nævnte, store Værk har han fremstillet en Lære om Guds Riges Virkeliggørelse paa Jorden, for hvilken han har fundet Tilknypningspunkter i den moderne Videnskab (Ritschlianismen, Darwinismen, Udviklingslæren). Ogsaa paa anden Maade, bl. a. ved Artikler i Bladet *L'Avant-garde*, er han optraadt som en ivrig Talsmand for *le christianisme social*. C. E. F.

Monofysitisme, er Navnet paa en Vranglære i Oldkirken, der blev fremsat af Evtynes (se d. Art. I, 829) og gik ud paa, at Kristi menneskelige og guddommelige Natur var forenede paa en saadan Maade, at den guddommelige havde opslugt den menneskelige, og at Kristus derfor i Virkeligheden kun havde én Natur. Om Herrens Moder kunde man sige, at hun havde født Gud. Konkordieformelen (II Pars, VIII 19) karakteriserede senere denne Lære ved det drastiske Billede, at Kristi to Naturer ifølge M. var forenede til ét, ligesom Mjød laves af Honning og Vand. M. havde sin Rod i den alexandr. Skole, for hvem det først og fremmest gjaldt at fastholde Naturernes organiske Enhed, i Modsætning til den antio-kenske Skole, for hvem Naturernes Selvstændighed var Hovedsagen. Medens Kyrillos fra Alexandria imod Nestorios fastholdt, at Kristus efter sin guddommelige Natur var væsenslig med Gud og efter sin menneskelige Natur væsenslig med os, benægtede Evtynes dette sidste. »Jeg bekender, at vor Herre havde to Naturer før Foreningen, men efter Foreningena bekender jeg én Natur« (Mansi, *Conciliorum collectio*, T. VI, 744). M. kom saaledes til at tillægge Kristus et Skinlegeme og maatte konsekvent ende i Doketisme (I, 659). 448 blev Evtynes afsat og ekskommuniceret af en Synode i Konstantinopel under Forsæde af Patriarken Flabian. Den saakaldte Røversynode i Efesos (431) under Forsæde af Kyrillos's Efterfølger i Alexandria, Dioskoros, erklærede sig vel for M., men Pave Leo I i Rom, til hvem baade Evtynes og Flabian appellerede, fordømte M. i sit berømte dogmatiske Brev til Flabian (Hahn, *Bibliothek der Symbole*³, S. 321), og det store Kirkemøde i Kalkedon (451) afsatte Dioskoros og satte Kætterstemplet paa M. Det kalkedonske Symbol (Hahn, S. 166), som blev affattet paa Grundlag af Leo's Brev, erklærer, at Kristus bør erkendes i to Naturer, der »uden Sammenflyden, uden Forvandling, uden Sønder-rivning og uden Adskillelse« er forenede, idet Naturernes Forskel ikke ophæves paa Grund af Enheden. Men M. forsvandt ikke dermed. Kejser Zeno's Modkejsers, Basiliskos (476—77), forkastede endog Kalkedon-Førmelen for derved at vinde Monofysitterne og udstedte (476) en Troslov, Enkyklion, der vilde gøre M. til Statsreligion. Aaret efter blev B. dræbt, og Zeno søgte da at skruе Udviklingen tilbage til før Kalkedon, idet han udstedte et Edikt, Henotikon (482), der nøjedes med at godkende det nikænske Symbol fra 325 og fordømte Evtynes uden at anerkende det kalkedonske Symbol. Dette Standpunkt foranledigede en Spaltning mellem den østlige og vestlige K., der først blev ophevet under Justinus I, da man i Østen godkendte en af den rom. Pave Hormisdas op-sat Formel (Denzinger, *Enchiridion Symbo-*

lorum 7. Udg. S. 38), der fordømte Evtykes og Dioskoros og udtalte Tilslutning til Kalkedon-Formelen. Under Justinian I (527—65) kom M., navnlig støttet af Kejserinde Theodora, atter frem ved Hoffet og gav Anledning til en lang Strid (se Art. Trekapitelstriden), der endte med Kalkedon-Formelens Sejrr. M. har holdt sig lige til vore Dage. I Syrien og Persien lever et monofysitisk Samfund, der kalder sig Jakobiter efter Jakob Burdeaja, der 542 eller 43 blev viet til Biskop i Edessa af den monofysitisk sindede alexandr. Patriark, Theodosios, og som rejste rundt og oprettede og organiserede monofysitiske Menigheder (se Art. Jakobiter, II, 589). De ægyptiske Monofysiter blev aldrig udsonede med den gr. ortodokse K., men dannede den saakaldte koptiske K. (se d. Art. II, 836), der styres af en Patriark i Kairo. Fra Ægypten bredte M. sig til den abessinske K. (I, 14). Ogsaa Armenierne er Monofysiter. De forkastede Kalkedon-Formelen paa en Synode (491) og fik deres egen Patriark, der siden 1441 bor i Etshmiadsin ved Ararat (se armenisk Kirke, I, 143). (A. Thierry, Nestorius et Eutychès, Paris 1878; G. Krüger, Monophysitische Streitigkeiten im Zusammenhang mit der Reichspolitik, Jena 1884; Baumstark, Die Evangelienexegese der Syrische M. (i Oriens christianus 2, Rom og Leipz. 1902, S. 151 f., 358 f.); Synodal-Aktstykkerne for Aarene 441—590, i Mansi, Bd. VI—IX). S. A. B.

Monogram, Kristi, afkortet Skrivemaade eller lign. Betegnelser af Jesu Kristi Navn, har temmelig tidlig været i Brug i den kristne Kirke. Det sidste af Navnene, gr. *Χριστός*, d. e. »den salvede», findes ofte udtrykt ved Bogstavet X, Ordets første Bogstav, eller ved XP, de to første Bogstaver. Skrivemaaden varieres paa forskellige Maader, bl. a. som

✠ og P osv. Sammen med X, d. e. Kristus, anvendes ogsaa I, Begyndelsesbogstavet af *Ἰησοῦς*, »Jesus». Tegnet skrives i Regelen ✠. Disse

Tegn ere alle hyppige omtr. fra Midten af det 4. Aarh., men forud for dette Tidspunkt kan næppe noget af dem paavises med Sikkerhed. Derimod forekommer der i den ældste kristne Tid et Symbol, der kan siges at være en Art Monogram for Kristi Navn, nemlig Billedet af Fisken, der bl. a. ofte ses i Katakomberne. Fisken hedder nemlig paa Græsk *ΙΧΘΥΣ*; hvilket græske Ords 5 Bogstaver ere Begyndelsesbogstaverne af 5 græske Ord, af hvilke den danske Oversættelse er: Jesus Kristus, Guds Søn, Frelseren. Man finder ogsaa Afkortningen ICXP, d. e. »Jesus Kristus»; men den tilhører dog nærmest en noget senere Tid. Imedens alle disse Tegn ere Afkortninger af Kristi Navne, hvormed han almindeligt betegnedes under sit Liv her paa Jorden, gives der ogsaa et andet Tegn, der kan opføres iblandt K. M.mer, idet det nærmest kan siges at være en symbolsk Betegnelse for hans Væsen, nemlig de to græske Bogstaver A og Ω, Alfa og Omega, det første og det sidste Bogstav i det græske Alfabet. Betegnelsen støtter sig til Aab. 1, 8. De to Bogstaver forbindes ofte med det ovenfor omtalte M., hvorved Gruppen $\overline{\text{M}}\text{A}$ fremkommer.

Et andet M., der anvendes oftere i Middelalderen og i den nyere Tid er *IHS* eller *IHC*, de tre første Bogstaver af det græske Ord for Jesus. I Vesterlandene, hvor dette M. ogsaa hyppigt anvendtes, opfattedes de tre Bogstaver (IHS) ofte som latinske Bogstaver og læstes enten: *Jesus, Hominum Salvator*, »Jesus, Menneskenes Frelser» eller *In hoc signo* (»i dette Tegn»), nemlig: *vinces*: »skal Du sejre», idet man tænkte paa Konstantin den stores Syn paa den milviske Bro ved Rom 312. De tre Bogstaver IHS ere ogsaa Jesuiternes Ordenstegn og Seraferimiddernes Devise. Den store Udbredelse og Anseelse, Tegnet IHS fik i Middelalderen, skal særlig skyldes Bernardino fra Siena, der siges under sine Prædikener ofte at have udstillet en Tavle med dette Tegn (F. Münster, Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen, Altona 1825). V. S.

Monoteisme, se Teisme.

Monoteleter, (af gr. *μόνος*, én, og *τέλημα*, Vilje) er et Navn paa Tilhængerne af den Opfattelse, at Kristus har to Naturen, en menneskelig og en guddommelig, men kun én Vilje, hvorved M.ne mente paa én Gang at kunne fastholde Tanken om to Naturen i Kristus og Enheden imellem dem. M.ne kom i Strid med den paa Mødet i Kalkedon (se Art. Evtykes, I, 829) fastslaaede Lære, der konsekvent maatte føre til Antagelsen af en Tohed i Kristi Vilje (Dyoteletisme), og gav Anledning til den monoteletiske Strid (633—80). M.ne fandt Støtte hos Kejser Heraklios, der deri saa et Middel til at vinde de ægypt. Monofysiter (se d. Art.), for hvem han havde Brug mod de truende Persere, og han fik Medhold af Patriarken i Konstantinopel, Sergios, der gennemgik Fædrenes Skrifter og navnlig hos Dionysios Areiopagiten (I, 643) fandt Udtalelser i Retning af én Vilje. Ogsaa Alexandrias Patriark, Kyros, blev vunden, og han indledte Forhandlinger med de ægypt. Monofysiter, hvem han fik til at gaa ind paa en Bekendelse af »Kristi ene guddemneskelige Energi (*μία θεανθρωπική ενέργεια*), som den hl. Dionysios havde lært». Sergios bad i en Skrivelse Roms Biskop Honorius tilkendegive sin Mening, og H. sendte et Brev (Mansi, Conciliorum Collectio, XI, 538) og skrev: »Vi bekende én Vilje». Da Patriarken i Jerusalem, Sofronios, erklærede sig mod M.ne, udstedte Kejseren (638) et Edikt, Ekthesis (Mansi, X, 995), der bestemte hvedede én Vilje. Sofronios blev ufarlig ved Muhammedanernes Erobring af Jerusalem, men Abbed Maximos i Krysolpolis (S. 204) optog hans Sag, og han rejste saa stærk en Modstand, at Kejsers Konstans tog Ekthesis tilbage og udstedte en ny Troslov, Typos (Mansi, X, 1029), der vilde slaa en Streg over hele Striden og satte Monoteletismen paa lige Trin med Dyoteletismen (648). 649 lod Pave Martin en Lateran-Synode fordømme baade Ekthesis og Typos, Kejseren blev rasende, og Martin og Maximos blev Martyrer. Striden afgjordes først paa den 6. økumeniske Synode i Konstantinopel (680—81) der fordømte M.ne, udtalte Anatema over Honorius (Mansi, X, 235) og fastholdt, at Kristus har to Naturen og derfor ogsaa to Viljer. Dermed var M.nes Magt brudt; en Del fandt et Fristed i den hl. Maruns Kloster paa Libanon, hvor der endnu findes nogle (S. 181); men allerede paa

Korstogstiden havde de fleste Maroniter opgivet Monoteletismen. Striden mellem M. og Dyoteleter havde sin Grund i en forskellig psykologisk Opfattelse, idet M. mente, at Menneskets Vilje hører sammen med Subjektet, medens D. mente, at den hører sammen med Naturen (Om Honorius-Spørgsmaalet, se Art. H., II 457; Hefele, Konziliengeschichte III² (Freib. 1877) 121 f.; Dorner, Entwicklungsgesch. d. Lehre v. d. Person Christi, II, 194 f.). S. A. B.

Monrad. 1) Ditlev Gotthard M., dsk Biskop og Politiker, f. i Kbhvn 24. Nov. 1811, blev Student 1830, 1836 teol. Kand. Derpaa studerede han østerl. Sprog og vandt 1838 Magistergraden ved en Afhandling *De formis quiescentibus linguarum Semiticarum*. Kort efter rejste han til Paris for at studere de semitiske Sprog, og dér blev han til Efteraaret 1839. Paa det Studentemøde, der samledes paa Frederik VI's Dødsdag (3. Dec. 1839) optraadte M., og derved kom han ind i den politiske Bevægelse. Nogle Uger efter begyndte han Udgivelsen af »Flyvende politiske Blade«, i hvilke han tog Ordet for en Konstitution. 1. April blev han Medlem af »Fædrelandets« Redaktion, og i dette Blad kæmpede han ogsaa for sine Tanker. 5. Sept. 1840 blev han dømt til Bøder og 1 Aars Censur for Udtalelser i »Flyvende polit. Blade«. 17. Marts 1841 var han bleven Borgerrepræsentant. 1. Juli s. A. traadte han ud af »Fædrelandets« Redaktion, men efter et halvt Aars Ophold i Udlandet, under hvilket han navnlig studerede Skolevæsenet, overtog han Redaktionen af »Dansk Folkeblad«, som han udgav i 3 $\frac{1}{2}$ Aar. Udbyttet af sine Studier af Udlandets Skoler forelagde han (1844) i en Beskrivelse af Berlins Skolevæsen, der skulde have været efterfulgt af Skildringer af andre Byers Skolevæsen, og han ønskede at blive Direktør for de kbhvn'ske Skoler. Da han ikke fik det Ønske opfyldt, lod han sig 1846 kalde til Præst i Vester-Ulslev paa Lolland, hvortil Grev F. M. Knuth havde Kaldsret. I Dec. s. A. valgte Kbhvn ham til Medlem af Stænderforsamlingen, og 1848 traadte han paa forskellig Vis i Forgrunden under det politiske Røre. 22. Marts gik han ind i Martsministeriet som Kultusminister, og som saadan udarbejdede han Udkastet til den dske Grundlov. Men allerede 15. Nov. 1848 blev Martsministeriet afløst af Novemberministeriet, i hvilket M. ikke havde Sæde. Derved kom han ikke til at forsvare Grundlovsudkastet i Rigsdagssalen, men han gjorde det i Artikler i »Fædrelandet«. 13. Febr. 1849 blev han Biskop over Lolland-Falsters Stift. 1850 blev han valgt til Folketingsmand for Maribo Amts 4. Valgkreds, som han, med en kort Afbrudelse i 1853, vedblev at repræsentere indtil 1865. 1852 recenserede han Roskilde Konvents Psalmebog, og 1854 udgav han et Forslag til en ny Udgave af »Evang.-kr. Psalmebog« i Overensstemmelse med de i denne Recension udtalte Grundsætninger. Men inden Forslaget udkom, var M. (26. April 1854) bleven afskediget som Biskop, og 31. Maj 1854 holdt han sin Afskedsprædiken over Joh. 10, 16—23. 1. April 1855 blev han konstitueret og 1. Dec. s. A. udnævnt til Overdirektør for Almue- og Borgerskolevæsenet og Departementschef i Kultusministeriet, og fra

31. Aug. 1858 bestyrede han Kultusministeriet som Direktør. Skoleloven af 8. Marts 1856 var hans Værk; 1857 reformerede han Seminarierne, 1859 indrettede Lærerindeexamen, og han sørgede for Oprettelsen af forskellige Kursus til Lærernes videre Uddannelse (1856). 6. Maj 1859 traadte han ind i Ministeriet, som Kultusminister, men allerede 2. Dec. s. A. gik han af med hele Ministeriet. 24. Febr. 1860 blev han atter Kultusminister og tillige midlertidig Indenrigsminister i Halls Ministerium. Da dette traadte tilbage (28. Dec. 1864), dannede M. det nye Ministerium, i hvilket han selv var Konseilspræsident og Finansminister. 8. Juli 1864 indgav Ministeriet sin Demission, men som Medlem af Rigsraadet tog M. fremdeles Del i de politiske Forhandlinger. 30. Nov. 1865 rejste han med sin Familie til Ny Zeeland, men derfra kom han i April 1869 tilbage til sit Fædreland. I Juli 1869 blev han udnævnt til Spr. i Brøndby-Øster og -Vester, og 1871 blev han for anden Gang Biskop over Lolland-Falster. 28. Marts 1887 døde han. 1881—86 var han atter, som Rigsdagsmand, Deltager i det politiske Liv. Hans teologiske Produktion falder væsentlig i Mellemrummene mellem hans stærke Deltagelse i Politiken. 1865 udgav han Oversættelser af Esajas, Ijob og Psalmerne; 1871 kom hans meget paaskønnede Postil, 1874 »Den første Kamp om den apostolske Trosbekenndelses Oprindelse«, 1876 »Fra Bonnens Verden«, 1879 »Tro, Daab, Genfødselse, Tilgivelse«, 1883 »Det femte Bud og dets Liv i Kirken indtil Luther«, 1885—86 »Et Bidrag til den apostolske Trosbekenndelses Historie«. Desuden skrev han 1872 under Mærket »44« i »Fædrelandet« nogle Artikler om »den frie Tanke og Dr. Brandes's Forelæsninger«; 1873 udgav han »Nogle Bemærkninger vedrørende Trosbekenndelsen«, 1874 »Om Slaget ved Katekismen« og 1878, som en Del af hans »Politiske Breve«: »Liberalismens Gennemløb til Biskop Martensens sociale Ethik«. Efter hans Død udkom »Ordinationstaler og Prædikener« (1887). En Biografi af Biskop M. savnes. I »Biogr. Lex.« har P. Vedel givet en Skitse af hans Levned, og i »Tilskueren« for 1904—5 har P. V. nøjere belyst enkelte Afsnit af hans Liv. Jvfr. V. Birkedal, Personl. Oplevelser I, 108 f. og Graae, D. G. M. (1887). — 2) **Erik M.,** dsk Biskop, f. 24. Maj 1607 i Kettinge paa Als, gik i Skole i Odense, studerede i Rostock og Kbhvn. 1637 blev han Spr. i Middelfart, 1642 ved Helligaandskirken i Kbhvn. 1643 blev han Biskop i Ribe, men allerede 26. Juni 1650 døde han i Kbhvn paa en Rejse. Samtiden roste hans »honningsøde« Veltalenhed. — 3) **Jørgen Herman M.,** dsk Præst, f. i Marvede Præstegaard 4. Febr. 1848, blev 1867 Student fra Schneekloths Skole i Kbhvn, 1873 teol. Kandidat. Efter en Tid at have været Lærer i Kbhvn og uordineret Medhjælper hos Sognepræsten i Søborg blev han 1875 Kap. p. I. i Farum, 1878 Spr. i Lem i Viborg Stift, 1883 Spr. i Køge og Ølsemagle, 1890 Præst ved Vartov Hospital i Kbhvn, 1894 Frederikskirkens første Sognepræst. Han døde 18. Okt. 1903. Fra 1890 til sin Død udgav han »Dansk Kirketidende«. 1893 udgav han »Polemiske Prædikener«, 1895 et Psalmebogstillæg til 2. Tillæg til Roskilde

Konvents Psalmebog; 1896 »Studier over grundtvigske Digte«; 1901 »Dansk Kirkeliv i Halvfemserne«; 1902 »Frikirkelige Overvejelser«. Efter hans Død udkom »Minder fra Frederikskirken. Udvalgte Prædikener« (1903); »Morgenbøn i Frederikskirken« (1903) og »Fasteprædikener« (1904). I sine sidste Aar kæmpede han især for Indførelsen af det tvungne borgerlige Ægteskab og for den »taalsomme« Folkekirkeliv. M. var en af Stifterne af »Kirkeligt Samfund af 1898«. — 4) **Marcus Jacob M.**, norsk Filosof, se Tillægget til dette Bind.

Monsabré, Jacques Marie Louise, fr. Dominikaner, f. i Blois 10. Dec. 1827, studerede i sin Fødeby og blev 1855 Medlem af Domingos Orden. 1857 optraadte han som Prædikant i Paris, og hans *Conférences*, der vakte stor Opsigt, blev senere udgivne i 4 Bind under Titlen: *Introduction au dogme catholique*. I Trederne var han Fasteprædikant i flere af Parises Kirker og i Provinserne, og 1869 holdt han under stor Tilstrømning Prædikener i Notre-Dame over »Konciliet og Jubilæet«. Senere fulgte Conferencer over brændende Spørgsmaal (t. E. *Radicalisme contre radicalisme*) og en Række Prædikener, der tilsammen danne en *Exposition raisonnée du dogme catholique*. Hans *Conférences* ere udgivne i 22 Bd. (Paris 1873—88). Desuden har han gjort sig bekendt ved *Petites méditations pour la récitation du rosaire* (I—VII, 1878—79), ved Digte og musikalske Kompositioner, bl. a. ved en Messe. For Tiden (Nov. 1905) bor han i Le Havre.

Montaigne, Michel de, fransk Filosof, født paa Slottet Montaigne i Perigord 1533; død steds 1592. Hans Levetid falder sammen med de store Borgerkrige og Religionskrige i hans Fædreland, men de bragte ham ikke til at kaste sig ind i Partistridens Lidenskaber. Hans politiske Embedsstilling kunde heller ikke afvinde ham Interesse. En Tid opholdt han sig ved Hoffet i Paris og fik ogsaa set sig godt om paa Rejser; men det travle Verdensliv saa han blot paa med sit epikuræisk-skeptiske Smil. Ved sin Faders Død 1568 blev han Herre paa Familiegodsset, og fra Taarnværelset i sit landlige Slot skuer han ned paa det urolige Menneskeliv og skriver sine spredte Tanker og Overvejelser derom. Derved fremkommer hans berømte *Essais* (I. Gang trykte i Bordeaux 1580). Oldtidens Klassikere er han fuldkommen fortrolig med og kan citere dem i det uendelige. Han kender godt alle Tænkeres Systemer, men ser det utilfredsstillende ved dem alle. Tvivlen kommer stadig frem; men den piner ham ikke, tværtimod morer den ham. Er hans Samtid fanatisk, saa er han tolerant i videste Udstrækning. Han er vittig og fuld af snurrige Indfald. Samfundet, mener han, er gennemtrængt af Unatur; man bør vende tilbage til den sunde Natur og ikke lade sig indsnævre af Selvplagerier, som Krdmmen forkynder. M. skrev ikke for de Lærde, men fandt utallige Læsere i de højere Samfundslag, der frydede sig ved hans Tanker. Pascal beskæftiger sig meget med M. og citerer ham hyppig: »Det er dog ikke hos M.« — siger han — »men i mig selv, jeg finder alt, hvad jeg ser hos ham.« M. er kaldet Pascals onde Aand. Hele Port-Royal sætter M. i Band; Arnauld, Nicole o. fl.

tale sig heftige mod M.s ukristelige Moral; og uimodsigeligt er M. ogsaa en af Forløberne for Frafaldet fra Krdmmen i 18. Aarh. i Frankrig. Han har bragt det i Mode at behandle de højeste Spørgsmaal paa en overfladisk, frivolt Maade; og Rousseaus *retournons à la nature* har ogsaa sin delvise Kilde hos M. A. J.

Montalembert, Charles, Greve af, blev født i London 1810 som Søn af en fransk Emigrant og en Engländerinde. Han fik derved fra Fødslen ligesom anvist sin dobbelte Stilling som Katolik og Liberal og udfyldte ogsaa denne Plads med Glans. Han modtog sin Dannelse i England, Frankrig og Sverige, hvortil hans Fader var forflyttet som Gesandt. 1830 traadte han i Forbindelse med Lamennais og blev Medudgiver af *L'Avenir* (S. 11). Med Lacordaire (S. 3) oprettede han en fri Skole, der skulde staa uafhængig af Statsskolevæsenet; men Politiet lukkede Skolen og idømte M. en Bøde. Det tog han med Ro, og da Paven ved Encyklikaen *Mirari vos* havde fordømt Samvittighedsfrihed og Pressefrihed, skilte han fra Lamennais, underkastede sig uden Forbehold Paven og blev en ivrig Forsvarer af Ultramontanismen. Han tog i længere Tid Ophold i Tyskland og fordybede sig i Studiet af Middelalderen. Som Frugt heraf fremgik hans poesirige, men i historisk Henseende svage *Histoire de St. Elisabeth de Hongrie* (1836; 17. Oplag 1880). 1848 optog han paany sine liberale og demokratiske Doktriner og fik Sæde i Nationalforsamlingen. Han kunde altsaa nu forlige sig med Republiken og nærmede sig Napoléons Politik; men efter Statskuppet kom han dog snart i Oppositionen og blev ved Valget 1857 besejret af Regeringens Kandidat. Fra den Tid trak han sig tilbage til Privatlivet. Han udsendte i Ny og Næ et politisk eller kirkeligt Flyveskrift, men fik ikke fuldført sit Livs Hovedværk *Les moines d'Occident depuis St. Benoît jusqu' à St. Bernard*, 1860—67, 4 Bd. Efter hans Død er der kommet nye Udgaver, forøgede med 3 Bd. — Mod Ufejlbarhedsdogmet udsendte M. i Marts 1870 et aabent Brev; og da han faa Dage efter (13. Marts) døde, kunde Pius IX derfor i ham kun se en »halv Katolik«. — 1852 var han blevet Medlem af det fr. Akademi, indledet af sin gamle Modstander Guizot (Mrs. Oliphant, *Memoir of Count de M.*, Leipzig 1872; Msgr Ricard, M., Paris 1884). A. J.

Montalte, Louis de, se Pascal, Blaise.

Montanisme er Navnet paa en ejendommelig sværmerisk-religiøs Bevægelse, der i 2. Aarh.s sidste Halvdel gik hen over Kristenheden. Dens Hjemsted var Pepuza i Frygien, hvorfor dens Tilhængere i Begyndelsen kaldtes Frygere, Katarfrygere eller Pepuzianere. Dens første Ophavsmand var Frygeren Montanos, efter hvem Bevægelsen senere med Urette alene fik Navn. M.n var i sin inderste Grund en voldsom Indsigelse imod K.n.s begyndende Verdsliggørelse og Forbindelse med Kulturen, og dens Krav gik ud paa en fuldstændig Verdensforsagelse under Henvisning til Verdens nær forestaaende Undergang og Tusindaarsrigets Komme. Montanos, der, inden han blev dødt, skal have hørt til Kybeles Præsteskab, optraadte o. 156 som Profet og forkyndte, at den af Jesus forjættede Paraklet nu var kommen for igennem ham at

fuldkommengøre Krdmmen. Han fandt Støtte hos to Kvinder, Priska og Maksimilla, der ligeledes var synske og profeterede. Indholdet af Profetierne var Verdens Undergang med efterfølgende Dom og Forkyndelsen af det himmelske Jerusalem, der skulde dale ned fra Himlen i Nærheden af Pepuza. Denne ny Profeti stod den hedenske Mantik nærmere end den gtlstl.; de profeterende var i ekstatisk Tilstand og fuldstændig viljeløse Redskaber for Aanden. »Mennesket er som Lyren, jeg flyver som Plektret«, sagde Aanden gennem Montanos. Af Hensyn til den forestaaende Dom stillede M.n de strengeste sædelige Krav og fordrede den strengeste Kirketugt; alt verdsligt, verdslige Glæder, Kunst, Videnskab, skulde forsvares, Martyriet skulde hellere søges end undgaaes, faldne kunde ikke optages igen i K.n, Dødssynder ikke tilgives, det andet Ægteskab blev forbudt, og ugift Stand opstilledes som Ideal. Faste var ikke en frivillig Sag, men paabødes som Lov, og til de alm. Fastedage, Onsdag og Fredag, føjedes andre ugentlige Fastedage, dertil kom desuden særlige Fastetider, saaledes »de tørre Faster« (Xerophagier), hvor man i to Uger maatte afholde sig fra Kød, Suppe, saftige Frugter og Vin. Medens M.n i sædelig Henseende paa det stærkeste kritiserede K.n, godkendte den iøvrigt K.n.s Lære; Tertullian forsvarede, ogsaa efter at han var gaet over til M.n, K.n.s *regula fidei* som *immobilis* og *irreformabilis*, og selv de frygiske Profeter synes ikke at have krænket K.n.s Lære om Forholdet mellem Faderen, Sønnen og Aanden. Læren om Tusindaarsriget (se d. Art.) var et Led i Kirkelæren. I det 2. Aarh.s trange Tider maatte M.n.s levende Haab naturligt vække Begejstring, dens sædelige Alvor maatte nødvendigt gøre Indtryk paa alle alvorlige Kr., og mange sluttede sig til den rundt om, navnlig blandt Smaafolk. Samtidig var der dog mange, der foragtede over den ekstatiske Profeti og begyndte at ængstes over dens Paastand om at være kommen videre end Aposteltiden og om, at Parakleten ved Montanos havde aabenbaret større Ting, end Kristus gennem Evangeliet. Endelig maatte M.n nødvendigt komme i Konflikt med det katolske Bispedømme, i hvilket den saa det sikreste Tegn paa, at K.n begyndte at finde sig til rette i Verden. I Lilleasien kom de Kr. sammen for at prøve den ny Tro, og Resultatet blev, at dens Tilhængere mange Steder blev udstødt af Menighederne. De Kr. i Gallien, hvor M.n ogsaa havde slaaet Rod, tog sig af de forfulgte Sag og skrev til Brødrene i Lilleasien og til Roms Biskop om at bevare Freden i Menighederne; fra Lyon sendtes Presbyteren Irenæos (II, 548) til Rom for at gøre Biskop Eleytheros forsonlig over for dem, og Biskop Victor var ved at udstede Fredsbreve for dem, da han blev omstemt af en Lilleasiater, Praxeas, der kom til Rom og fortalte om deres Udsejler i Lilleasien. Samtidig begyndte en literær Polemik imod M.n. Muratoris Kanon (se d. Art.) er en Protest imod M.n, og selv en sædelig Rigorist som Hippolytos (II, 432) synes at have skrevet imod den. O. 200 gjorde M.n sin største Erobring, da Tertullian (se d. Art.) i Nordafrika blev vunden for den. Som Montanist forsvarede Ter-

tullian den ny Profeti og fremsatte i sine Skrifter sine etiske Krav endnu mere rigoristisk end før. En Tid blev han staaende i Forbindelse med K.n, men efter Forfølgelsen under Septimius Severus skilte han sig ud, og Montanisterne i Carthago dannede et eget Samfund, der skarpt kritiserede K.n.s Praksis. De havde en Eftergudstjeneste, hvor en Seerske gav profetiske Svar. Tertullianisterne, som M.n.s Tilhængere kaldtes i Nordafrika, holdt sig længe, men Augustin bevægede deres Samfund i Carthago til at slutte sig til K.n igen. I Lilleasien blev M.n kættet dømt paa en Synode i Ikonion i Frygien ved Midten af det 3. Aarh., og dens Daab erklæret ugyldig. I Slutningen af 4. og i Begyndelsen af 5. Aarh. udstedtes der kejserlige Love imod M.n, som berøvede dens Tilhængere borgerlig Ret, fratrek dem deres Forsamlingshuse og forlangte deres Bøger udleverede og brændte. Med 6. Aarh. forsvinder M.n af Historien. Af Novatianerne (se d. Art.) og Donatisterne (I, 669) fortsattes M.n.s etiske Krav og Kritik af Verdenskirken. M.n.s Fremkomst fik stor Betydning for K.n. Dens alvorfulde Indsigelse mod al Verdsliggørelse var en rettidig gavnlig Vækkelse og Paamindelse, og den Omstændighed, at M.n tilslidessatte Evangeliet for at bygge paa en ny, afsluttende Aabenbaring lærte K.n at skønne paa og at fastholde Aabenbaringen i G. T. og i Apostlenes Skrifter som eneste gyldige Rettesnor og at ty til Biskopperne som dem, der bevarede den rette Overlevering. I Kampen mod M.n lærte Menighederne at slutte sig sammen og at samles paa Synoder, og Sejren over den blev et mægtigt Skridt i K.n.s hierarkiske Udvikling. Man har i M.n med en vis Ret villet se en Forløber for det senere Munkevæsen, men medens M.n i Forventningen om Verdens Ende fraskrev Verdenskirken al Berettigelse, indrettede Munkene sig trods deres Verdensflugt paa her i Verden at nyde Samfundet med Gud i uforskyttet Ro uden Sigte paa Herrens snarlige Genkomst og anerkendte Verdenskirkens relative Berettigelse. (J. Soyres, *Montanism and the primitive Church*, Cambridge 1878; N. Bouwetsch, *Die Gesch. des M.*, Erlangen 1881).

S. A. B.

Monte Cassino, Benedictinernes Moderkloster i Nedre-Italien, blev bygget 529 af Benedict fra Nursia paa *mons Casinus*, hvor tidligere den volskiske By, Casinums Borg havde ligget. Patriereren Tertullus, som havde betroet Benedict (I, 255) sin Son, Placidus's Undervisning, skænkede Benedict Egnen om M. C., hvor Hedenskabet endnu stod i fuld Blomst. Paa Casiner-Bjerget fandtes dengang ikke alene et Tempel for Apollo, men ogsaa et Alter for Venus, og Omegnets Bønder mødtes dér til Gudstjeneste. Benedict begyndte med at ødelægge Apollo-Templet og med at stikke Venus's Lund i Brand, og derpaa byggede han en lille Kirke til Ære for Johannes Døber og et Bedehus til Martin af Tours's Amindelse. Trods Østgote-Krigen trivedes Benedict's Kloster godt i Munkefaderens Levetid, og fra M. C. spredte Benedictiner-Ordenen sig i kort Tid over en stor Del af Vesterledet. Men 589—46 Aar efter Benedict's Død — overfaldt Langobarderne M. C. og ødelagde Klosteret dér. Munkene flygtede til Rom, hvor de i 130 Aar slog sig ned ved Lateranet. Men 718 vendte

Petronax fra Brescia med en Del Benedictinere tilbage til Rom, og ved Hertugen af Beneventos Hjælp lykkedes det ham ikke alene at genopbygge Klostret paa Bjerget, men ogsaa at opføre et Kloster i den lille Stad ved Foden af Bjerget, der nu hedder San Germano (dér sluttedes 1230 et betydningsfuldt Forlig mellem Kejser Frederik II og Pave Gregor IX). Det genfødte Kloster blev Hjemsted for Videnskaberne, og Fyrster som Karl Martels Søn Karloman, og Langobarderkongen Rattkis søgte Fred dér efter Livets Uro. Derfra hentede Karl d. st. den berømte Kronikeskriver, Pavl Warnefried (se d. Art.). Men i Beg. af 8. Aarh. oprandt der en ny Trængselstid for M. C., idet Hertugerne af Benevento jævnlig angreb det, og 842 begyndte Saracenernes Angreb. For at værne sig befæstede Abbederne San Germano, men 884 faldt Klostret, og Munkene med deres Bøger og Kostbarheder flygtede til Tiano og senere til Capua. Ved Midten af 10. Aarh. førte imidlertid Abbed Aligernus (d. 986) sine Munke tilbage til M. C.; Tugten i Klostret sank dog snart paa en sørgelig Maade. I Normannertiden led Munkene paa M. C. af og til ondt; men de havde til Tider, som Gæster eller Brødre, dygtige Mænd i deres Midte som den Frederik, der blev Pave under Navnet Stefan X, Desiderius, der var Abbed 1058—87, Adalbert af Prag, Odilo af Cluny og flere Kejsere. Abbed Desiderius, der blev Pave under Navnet Victor III, viste paa mange Maader sit gamle Kloster Velvilje, og 1118 blev atter en Cassinenser, Johan fra Gaëta, Pave under Navnet Gelasius II. Men i Staufertiden var M. C. ofte truet, især under Frederik II, der lagde Soldater i Garnison dér. Under Pave Urban IV reformerede Abbeden af Lerin, Bernhard Ayglerius, M. C., og Dominikanere slog sig ned i San Germano, hvor der blev bygget et Hospital for de Pilegrimme, som vilde søge til M. C. Cælestin V. sendte 1294 Cælestinerne (I, 577) til M. C., men Bonifatius VIII gav s. A. Klostret tilbage til Benedictinerne. Johan XXII gjorde Abbeden paa M. C. til Biskop og Munkene dér til Katedral-Kanniker, men 1367 mistede Abbeden sin Bispeværdighed og nøjedes med at bære Titlen: »Hoved for alle Benedictiner-Ordenens Abbeder, det hl. rom. Riges Kansler og Storkapellan, Fredens Fyrste« og med at øve biskoppelig Domsret. I Slutn. af det 18. Aarh. plyndrede Franskmandene det rige Abbedi, og den italienske Klosterlov gjorde 1872 Klostret til et »Nationalmonument«. Det værdifulde Arkiv dér er nu en Afdeling af Statsarkivet i Napoli, og det rige Bibliotek med de mange sjældne Bøger er Statsjendom. I Pater Luigi Tosti (se d. Art.) har M. C. i nyere Tid haft en betydelig Historiker, og kunstfærdige Munke fra Beuron (I, 283) henlagde under Kulturkampen deres Malerskole til M. C., som de smykkede med Freskomalerier og Plastik. Nu styre Munkene paa M. C. foruden Klosterseminariet tillige en Præsteskole for Abbediet, der har 34 Menigheder med ialt o. 250 Præster under sig (L. Tosti, Storia della Badia di M. C. I—III, 1886; Rickenbach, M. C. von seiner Gründung bis zu seiner höchsten Blüte unter Abt Desiderius, Einsiedeln 1884—85; Caravita, I codici e le arti a M. C. I—III, Napoli 1869—70;

Taeggi, Paleografia artistica di M. C., M. C. 1876 f.).

Montesquieu, Charles de, fransk Forfatter, født 1689 paa Slottet Brède ved Bordeaux; død 1755 i Paris. Han kom tidlig ind i juridisk Stilling; men praktisk Embedsgering kunde ikke fange hans Interesse. Han hengav sig til literære, politiske og historiske Studier. Under Regentenskabets udgav han 1721 (anonymt) sin navnkundige Satire *Lettres Persanes*, hvori han lader nogle i Paris, Venedig og Ispahen boende Persere veksle Breve om alskens Samfundsforhold og kritiserer derigennem sin Tid, sit Land og dets Sæder, »den dybsindigste af alle lærferdige Bøger«. 1728 optoges han i det fr. Akademi. Efter omfattende Rejser og navnlig 2 Aars Ophold i England skrev han sit andet bekendte Skrift, om »Aarsagerne til Romernes Storhed og Fald« (1734). Men begge de anførte Arbejder træde dog i Skygge for hans Livs Hovedværk *L'Esprit des lois*, der udkom 1748, og som allerede halvandet Aar efter havde oplevet 22 Oplag (paa Dansk af J. Hvass, 3 Dele, 1770). Det er det grundlæggende Værk for hele den nyere Tids Statslære, og dets Indflydelse har været umaadelig ikke blot i Frankrig, men rundt om i Europas Lande. M. skelner mellem 3 Slags Forfatninger, den republikanske, den monarkiske og den despotiske og tillægger dem hver sit ledende Princip, nemlig henholdsvis Dyden, Æren og Frygten. Ud fra disse Principer maa Lovgivningen forme sig forskelligt i de forskellige Klasser af Forfatninger. Idealet vil være, hvor Foreningen af Autoritet og Frihed fuldkomnest fremstilles; derfor giver han det konstitutionelle Monarki Fortrænet, og Englands Forfatning staar som et lysende Eksempel. Fra M. stammer ogsaa Adskillelsen mellem den lovgivende, dømmende og udøvende Magt i Staten. Hensynet til Religion og Moral har ikke stor Plads hos M.; han ser i disse mest et Produkt af klimatiske og telluriske Indflydelser. A. J.

Montfaucon, Bernard de, fr. lærd Benedictinermunk, f. 1655 paa Slottet Soulage i Languedoc, død i Paris 1741. 1676 traadte han ind i Benedictiner-Ordenen, hvor han kastede sig over arkæologiske Studier og erhvervede sig en grundig og omfattende Lærdom. 1698 —1700 foretog han en Studierejse i Italien og tog derefter Ophold i Klostret St. Germain i Paris. 1719 blev han Medlem af *Académie des inscriptions et belles-lettres*. M. har skrevet en Mængde lærde Værker, det berømte store *L'Antiquité expliquée et représentée en figures* (15 Bd., Paris 1719—24); *Les monuments de la monarchie française* (1729); *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova* (1739), og han hører til de Benedictinere, hvis Navne er knyttede til Ordenens Mønster-Udgaver af Kirkefædre (M. udgav Athanasios, Krysostomos, Origenes's Hexapla m. m.). (E. de Broglie, B. de M. et les Bernardins, Paris 1891). S. A. B.

Montgomery, James, Psalmedigter, fødtes i Irvine i Ayrshire 4. Nov. 1771. Hans Fader, der var Præst i Brødremenigheden, gik som Missionær til Vestindien, hvor han døde paa Øen Tobago. J. M. kom først paa et Seminarium, siden i Købmandslære i Leeds, men Forretningen kedede ham, og han løb da til

London. Dér blev han til 1792, men i det Aar blev han Bogholder ved et liberalt Blad i Sheffield, som han siden kom til at eje og gav Navnet *The Sheffield Iris*. Efter adskillig Modgang solgte han sit Blad 1825, og 1830—31 holdt han Forelæsninger over Poesi ved »Royal Institution«. Han døde i Sheffield 1854. Grundtvig har oversat et Par af hans Psalmer: *Go to dark Gethsemane* (Psbog for K. og Hjem Nr. 214); *The world in condemnation lay* (Sangværk I, Nr. 248) og *The days of Paradise were few* (ssteds Nr. 249).

Monumental Teologi, se Piper, K. W. F.

Moody, Dwight Lyman, amerikansk Opvækkelsesprædikant, f. 5. Febr. 1837 i Northfield i Staten Massachusetts i Nordamerika, død ssteds 22. Dec. 1899. M. var kun 4 Aar gl., da hans Fader, der var Murer, døde; Moderen, Betsy Holton (Biografi af hende, overs. af Nanna Storchmann, Kra. 1898), gav ham en alvorlig kristelig Opdragelse, men Skolekundskaber fik han kun lidet af. Efter at være kommen ud fra sit Hjem forsøgte han sig uden Held i forskellige Pladser, indtil han havnede i et Sko-tøjsudsalg hos en Onkel i Boston. Dér blev en Sondagsskolelærer, Kamball, Redskabet til hans Omvendelse, og straks begyndte han at vidne for andre, først et Par Aar i Boston, derefter i Chicago. Talrige er hans Biografers Fortællinger om hans utrolige Energi og de kolossale Virkninger, han opnaaede. I den nordamerikanske Borgerkrig (1861—65) var han utrættelig paa Færde og for fra Slagmark til Slagmark. Efter Krigen blev der med M. som Præst i Chicago stiftet en Frimenighed, der snart voksede sig stor. Han havde da (fra Aug. 1862) fundet en udmærket Hjælp i sin Hustru (Emma Revell). Fra 1865—71 var han Leder af »Kristelig Forening for unge Mænd« i Chicago, som (1867) fik sin egen vældige Bygning, den første i sin Slags i Amerika. Ogsaa Rejser om i Landet begyndte han at foretage. Ved et Fællesmøde for kristelige Ynglingeforeninger i Indianapolis traf han sammen med Ira Sankey, hvad der fik stor Betydning for hans Gerning, idet de to besluttede at foretage en Missionsrejse til England, hvor M. allerede havde været paa en kortere Rejse (1867). 17. Juni 1873 ankom de til Liverpool, hvorfra de rejste over York, Sunderland, Newcastle, Edinburgh, Dublin, overalt prædikende under mægtig Tilstrømning. 2. Marts 1875 holdt de det første offentlige Møde i London for mere end 14,000 Tilhørere; derefter holdtes Møde paa Møde, og selv de største Lokaler blev for smaa. Hvad der navnlig fik stor Betydning var Eftermøderne, hvor de vakte fik Lejlighed til at udøse deres Bekymringer og Anfægtelser for mere erfarne Kr. Et velsignelsesrigt Arbejde blev her gjort af Henry Drummond (I, 680), der fra April 1874 fulgte M. paa hele denne Rejse. 12. Juli 1875 holdt de det sidste Møde paa engelsk Grund. M. var nu kendt overalt og fik alle Vegne fra Indbydelse til at komme og holde Møder, og i de følgende Aar fortsattes disse i de større amerikanske Byer (Brooklyn, Philadelphia, New York, Chicago, Boston). Det første Besøg gjaldt dog Northfield, hvor M.s Moder endnu levede; her opholdt han sig en Tid, fordybet i Bibellæsning, og købte sig en lille Ejendom. Denne

var bestemt til Sommer-Hvilested, men blev Udgangspunktet for hans betydeligste Arbejde. 1882 foretog han igen sammen med Sankey en Missionsrejse til England, Skotland og Wales, og 1883 holdt han ifølge Indbydelse Møder for Studenterne i Oxford og Cambridge; blandt de vakte blev især »Syvstjernen fra Cambridge« bekendt, 7 Studenter, der 1884 opgav deres Studium og rejste til Kina som Missionærer. Dermed var M.s Interesse vakt for Studenter-Missionen. Juli 1886 samlede han paa sin Ejendom ved Mount Hermon i Northfield 251 Studenter til fælles Bøn og Fordybelse i Biblen. Bønnen for Hedninge-Missionen fik en frem-skudt Plads, man bad endog om, at Gud vilde kalde 1000 Studenter til Missionstjenesten som deres Livskald; Bønnen er bleven hørt, et Under midt i Nutiden. Allerede paa dette første Møde meldte o. 100 Studenter sig som frivillige Missionærer. Denne Frivillig-Bevægelse (*The Volunteer Movement*), der gik ud paa intet mindre end Evangeliets Forkyndelse for hele Verden i vort eget Slægtled, betegner et Vendepunkt i den moderne Missionshistorie. Disse Studenter-møder fortsattes siden hvert Aar i Juli Maaned. 1880 havde M. i Northfield begyndt at holde Sammenkomster, hvor alle Slags Kr., særlig saadanne, som havde en aandelig Gerning, mødtes til Bøn og Bibellæsning. Disse Møder, et Sidestykke til Keswick-Moderne i England (II, 765), fortsattes hvert Aar i Aug. Maaned. Som et fast Led i Arbejdet for Bibelskudskab og Missionsuddannelse fik M. 1889 oprettet et Bibelinstitut i Chicago med Dr. Torrey som Leder. Under alt dette fortsatte M. stadig sine Rejser, flere Gange planlagde han en Rejse til Japan, Kina og Indien, men maatte opgive den, derimod fulgte han (Foraaret 1892) en Indbydelse fra nogle Venner til at rejse med dem til Jerusalem. Efteraaret 1892 gennemrejste han atter England, men 1893 var han i Chicago for at benytte Verdensudstillingen som »Verdens gunstigste Lejlighed«. I kolossale Telte i Omegnen holdtes Møder paa alle Sprog af Prædikanter, som M. havde samlet fra de forskellige Lande. Dette uhyre Arbejde havde imidlertid undergravet M.s Kæmpehelbred, Sommeropholdene i Northfield kunde ikke i Længden holde det oppe; 16. Nov. 1899 holdt han sit sidste Møde i Kansas, hvorfra han rejste syg til Northfield, hvor han døde (22. Dec.). M.s Styrke var hans faste Tro og den personlige Grebthed, hvormed han talte; ikke Kundskaber, men Bøn og Bibellæsning var de Kanaler, hvorigennem han hentede sin Kraft. Det store Arbejde, han begyndte, føres nu videre af hans Disciple (Mott, Torrey). Ogsaa til skriftlige Arbejder fik han Tid, men han hører til de Prædikanter, der skal høres og ikke læses. Hans Skrifter er udkomne i mange Oplag: *Heaven* (overs. paa Norsk); *Men of the Bible*; *Bible Characters*; *Notes from my Bible*; *Pleasure and Profit in Bible Study*. En Samling af hans Prædikener er overs. af R. Beck (Kbhvn 1889); Fortællinger og Smaatræk af M., overs. af Bachevold (1905). (W. R. Moody [hans Son], *Life of M. overs. paa Dansk*, Kbhvn 1904; W. L. Moody og A. P. Pitt, *Life of M.*; J. H. Batt, *M. and his Work in Britain*. Lond. 1900; D. Williamson, *Life Story of M.*,

Lond. 1900; J. M., *Recollections of M.*, Lond. 1901).

S. A. B.

Moore, George, eng. Købmand, f. 9. April 1806 i Mealsgate i Grevskaftet Cumberland, traadte 1826 ind i Londons første Kniplingsforretning, først som Handelsrejsende, senere som Medejer. Efter en Rejse i Amerika kastede G. M. sig med stor Iver over forskellige kristelige og humane Foretagender. Han virkede for Skolevæsenet, lige fra Søndagsskoler til Fortsættelsesskoler, for alle Slags Velgørenhedsforeninger, for Fængselsvæsenet, Hospitaler, Diakonvirksomhed paa Landet, Ynglingeorganisationer osv., sørgede for Morgenandagter i sine Forretninger, for nye Kirker, for forladte Børn og for Levnedsmidler til Paris under Krigen 1871. Kort før sin Hustrus Død (1858) havde han købt Godset Whitehall i Cumberland, og denne Egn kom da især til at nyde godt af hans Menneskekærlighed. Hans Valgsprog var: »Hvad jeg gav ud, ejede jeg, hvad jeg sparede, tabte jeg, hvad jeg giver, har jeg«. Han døde 21. Nov. 1876 i Carlisle ved et Fald fra Hesten.

Moорhouse, James, eng. Biskop f. i Sheffield 1826, studerede i Cambridge, blev præsteviet 1854. 1853—55 var han Præst i St. Neots, 1855—59 i Sheffield, 1859—61 i Hornsey, 1861—67 Præst ved St. John paa Fitzroy Square i London, 1867—76 Præst i Paddington og Rural Dean; 1876 blev han udnævnt til Biskop i Melbourne, og 1885 kaldte Lord Salisbury ham hjem for at overtage Bispestolen i Manchester. M. har udgivet flere Prædikensamlinger, bl. a. *Nature and Revelation* (1861) og *Jacob* (1870). 1865 var han Hulsean Lecturer med Emnet: *Our Lord Jesus Christ the Subject of Growth in Wisdom*. Da han rejste til Australien, forberedte en tidligere Guvernør af Victoria ham paa, at hver Mand derovre vilde betragte sig som hans Ligemand, maaske som hans Overmand. Han svarede: »Hvis det er Tilfældet, vil jeg møde mange Mennesker, der ere af samme Mening, som jeg selv«. M. nedlagde 1903 sit Bispeembede og blev efterfulgt af E. A. Knox.

Mora, Angelo Herrerros da, sp. protest. Biskop, var født i Spanien. Da han i Madrid gik over til den evang. Bekendelse 1855, blev han fængslet, men slap løs og flygtede over London til New York, hvor han traadte i det amerik. Bibelselskabs Tjeneste. Efter at have revideret den gamle sp.-protest. Bibeloversættelse vendte han tilbage til Europa og slog sig ned i Lissabon. For at undgaa Forfølgelse beraabte han sig paa sin amerik. Borgerret. Han blev udnævnt til Biskop for Protestanterne i Spanien og døde 1876.

Moral, se Etik (I, 811).

Moraliteter (*moralités*) kaldtes i Middelalderen nogle, navnlig i Frankrig, brugelige allegoriske Forestillinger, i hvilke Tro, Haab og Kærlighed eller Dyder og Laster optraadte som Personer. Senere blev en opdigtet eller overleveret Historie benyttet til Fremstilling af en moralsk Tanke. Derved nærmer M. sig til Mysterierne (se d. Art.). M. ne blomstrede navnlig, naar Pariser-Juristerne i det 15. Aarh. ved Opfejningen af Majtræet i Justitspaladset vilde give dramatiske Forestillinger; Mysterier havde de nemlig ikke Lov til at opføre.

Moralstatistik. Herved tænkes nærmest paa saadanne Afsnit af Statistiken, som belyse Menneskets moralske Forhold, saaledes Statistiken over uægte Fødsler, Selvmord, Forbrydelser, kirkelige Forhold osv. Benævnelsen anvendtes første Gang 1833 af en fransk Statistiker Guerry, men det var navnlig Quetelet (1796—1874), der skaffede den Hævd. Hvad der især tildrog sig almindelig Opmærksomhed, var det af Quetelet med stor Begjætring forfægtede Dogme om den store Regelmæssighed i alle menneskelige Handlinger; den skulde endog være større end ved Begivenheder, der kun paavirktes af fysiske Aarsager, idet der kun skulde kunne forekomme uberegnelige Afvigelser fra Gennemsnittet hos Mennesker, der adlyde deres Lidenskaber blindt.

Allerede nogle Menneskealder tidligere havde den tyske Teolog Süßmilch (1707—67) i sit berømte Værk »Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts« (1. Udg. 1741) fremhævet Regelmæssigheden i de menneskelige Forhold. Hver Alder ydede bestandig sin »Afgift til den almindelige Ordning«. Han saa imidlertid Regelmæssigheden som et Vidnesbyrd om den »Uendeliges usynlige Haand«, medens Quetelet og hans Skole fremsatte en mekanisk Betragtning af disse Forhold, saa at der efter deres Opfattelse i Virkeligheden slet ingen Plads blev for et frit Viljensliv. Ikke mindst af Italienerne kæmpet for denne Lære, som naar Lombroso i sit Værk *L'Uomo delinquente* søger at paavise, at Forbrydelsen maa betragtes som et nødvendigt Naturfænomen. Denne naturalistiske Opfattelse er atter bleven stærkt bekæmpet af nyere, særlig tyske Statistikere, ikke mindst af Teologen A. v. Oettingen, hvis Værk »Die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für eine Socialethik« (3. Udg. 1882), spiller en lignende Rolle som Süßmilchs, som et Kompendium for hele den paagældende Literatur. Han betragter Mennesket som et personligt frit Væsen, der imidlertid tillige som Led i Helheden tager Del i Samfundets »aandelig-sædelige Fællessliv« og paavirkes af »aandelig og sædelig hemmende eller fremmende Kulturmagter«.

Betrakter man de Talrækker, M. en beskæftiger sig med, kan det ikke nægtes, at der lægger sig en kendelig Regelmæssighed for Dagen, og disse Tal lade sig derfor ofte bruge til Belysning af Befolkningens aandelige Liv, hvor udvortes de Kriterier end ere, som man er henviset til. Saaledes naar det lader sig godtgøre, at i Egne, hvor der er stærk Altergang, er Antallet af uægte Fødsler i det store og hele ringere end ellers, eller naar man for kbhvske Syerskers Vedkommande har fundet, at Kirkegængerne hyppigere betegnede sig som tilfredse med deres Lod end andre. Men Tallene ere ingenlunde saa regelmæssige, som Quetelet og hans Skole paastod; der er et saa stort Spilleum for Afvigelser, at man maa indrømme, at Statistiken aldrig vil kunne afgive noget Bevis for eller imod Viljens Frihed; selv om adskillige Menneskers Handlinger vare prægede af den reneste Vilkaarlighed, vilde dette kunne forenes med de foreliggende Tal. Det er ret betegnende, at da Quetelet første Gang fremsatte sin Lære om det Budget »der betales med en forfærdelig Regelmæssighed, nemlig Fængslernes, Galejernes og Skafotternes Budgets,

havde han i Virkeligheden kun 3 Aars Erfaringer til Raadighed, og hvis han under sin lange Forfattervirksomhed vilde have underkastet sin Teori en streng videnskabelig Prøvelse paa Grundlag af de statistiske lagttagelser, der efterhaanden fremkom, vilde han have været nødsaget til at opgive mange af sine Paastande. Men er derfor ogsaa i vore Dage kommen til at indtage en langt mere beskeden Stilling, end man drømte om i Midten af det 19. Aarh. Man indrømmer nu fra saa godt som alle Sider dels, at Tallene kun kan afgive ganske udvortes Vidnesbyrd om Befolkningens sædelige og aandelige Liv, dels at disse lagttagelser meget ofte, selv med dette Forbehold, maa betragtes som yderst mangelfulde. Det er tilstrækkeligt her at pege paa Statistiken over Selvmord, idet Grænsen mellem Ulykketilfælde og Selvmord er ganske ubestemt, hvorfor ogsaa Selvmordstal for samme Tidsrum og Omraade, der tilvejebringes af forskellige Myndigheder, oftest afvige overordentligt meget indbyrdes. H. W.

Morastit, se Mika (1).

Morata, Olympia Fulvia, italiensk lærd Dame, født 1526 i Ferrara, død 26. Okt. 1555. Hun var en Datter af Digteren Fulvio Pellegrino M. og erhvervede sig tidlig saa grundige Kundskaber i de klassiske Sprog, at hun som ganske ung kunde holde Forelæsninger derover i sin Fødeby. 22 Aar gl. blev hun gift med den tyske Læge Andreas Grundler, og med ham rejste hun til Schweinfurt i Baiern, hvor hun gik over til Protestantismen. Da Rigstropperne 1554 rykkede ind i Byen, flygtede hun sammen med sin Mand til Heidelberg, hvor hun snart efter døde. Hun har foruden Afhandlingene over Cicero's *Paradoxa*, Dialoger og *Elegium Mucii Scaevolae* skrevet en Mængde gr. og lat. Digte overvejende af religiøs Indhold (udg. af C. S. Curio i Basel 1558, senere Udg. i Augsburg 1570 og 1578), og hun har efterladt sig to Bøger Breve (Wildermuth, Olympia M., ein christliches Lebensbild, Stuttgart, 1854; Bonnet, Vie d'O. M., Paris 1865⁴). S. A. B.

Mordekai, se Mardokai (S. 168).

More. 1. »More Lund« ved Sikem nævnes 1 Mos. 12, 6 som Abrahams første Opholdssted i Kana'an. Sandsynligvis er M. ikke noget Personnavn, men »Orakelgiveren«, og »elon more« (M.-Lund) altsaa »Orakeltærenten« med en dertil hørende Helligdom ved et helligt Træ. 1 Mos. 35, 4; 5 Mos. 11, 30; Dom. 9, 6 og 9, 37 menes formodentlig samme Sted.

— 2. I Dom. 7, 1 omtales en »M.-Høj« (gibeat ham-more) i Nærh. af Jisreels Dal, sandsynligvis »Lille Hermon« (Nebi Dahi). Heller ikke i denne Forbindelse er M. Personnavn, men som ovenfor; en kana'anæisk Helligdom maa altsaa have ligget paa Højen. L. G.

More. 1) **Hannah M.**, eng. Digterinde og Filantrop, tilhørte en gammel Puritanerfamilie. Hun blev født i Nærheden af Bristol 1745 og lærte tidlig Italiensk, Spansk og Latin i hendes Søsters Kostskole i Bristol. 17 Aar gl. skrev hun et Hyrdedrama for Børn, *The Search after Happiness*. Metodismen, der havde vundet megen Indgang i Bristol, paavirkede ikke H. M., der var religiøs paa det 18. Aarh.s Vis. En brudt Forlovelse med en 20 Aar ældre Mand gjorde hende utilbøjelig til senere at tænke

paa Ægteskab og bragte hende til at ofre sig for andre. 1774 kom hun til London, hvor hun lærte Skuespilleren Garrick og hans Hustru at kende og skrev flere Komedier (*Percy 1777; Fatal Falsehood 1779*). Efter Garricks Død brød hun Staven over Teatret, men digtede 1782 *Sacred Dramas*. Under Paavirkning af W. Wilberforce og andre alvorlige Kristne skrev hun 1788 *Thoughts on the Importance of the Manners of the Great to General Society*, som vakte stor Opsigt. Aaret efter begyndte hun i Omegnen af Cheddar Søndagsskoler for Stedets forsømte Børn, og 1800—1802 førte hun den saakaldte »Blagdon-Fejde« med Præsten i Blagdon, der beskyldte Læreren i den Skole, hun havde oprettet dér, for at holde Konventioner. 1792 udgav hun som Modgift mod Revolutionen Traktaten *Village Politics*, der vakte megen Beundring. Efter den fulgte en Række Traktater (*Cheap Repository Tracts*), der gav Stødet til Dannelsen af »The religious Tract Society« (1799). 1809 udgav hun *Cælebs in Search of a Wife* og vedblev til 1819 at skrive Traktater, som fandt en Mængde Læsere. 1825 udgav hun *Spirit of Prayer*. Hun døde i Clifton 7. Sept. 1833 og efterlod 30,000 Pd. St. til velgørende Foreninger (Ch. M. Yonge, H. M., London 1888). — 2) **Henry M.**, eng. Teolog af teosofisk og mystisk Farve, f. 1614 i Grantham i Lincolnshire, gik i Skole i Eton, studerede i Cambridge og blev præsteviet. Men han afslod alle Tilbud om Embeder i Kirken, ogsaa to Bispestole, fordi han afskyede de teologiske Stridigheder. Han var en af de saakaldte Cambridge-Platonister og har udgivet forskellige teol. og filos. Skrifter baade paa Vers og i Prosa. D. 1. Sept. 1687 (J. Tulloch, *Rational Theology and Christian Philosophy in England in the 17th Century*, Edinburgh 1874² II, 303 f.). Fr. N. — 3) **Thomas M.**, eng. Statsmand og Forfatter, født 1480, død 6. Juli 1535, var Søn af en Dommer, fik en fortrinlig Opdragelse og sendtes til Oxford for at studere Jura. Filosofi og klassiske Studier optog ham mere end Juraen, og da Erasmus (I, 781) kom til England, blev han dennes Discipel. Som Humanist angreb M. Tidens skolaske Teologi, og ogsaa efter at han (1508) havde nedsat sig som Sagfører i London, fik han Tid til literært Arbejde. 1516 udgav han sit berømte Skrift *De optimo statu reipublicae deque nova insula Utopia* (udg. i Louvain i Belgien), et Tankeeksperiment af samme Art som Platons »Stat«, hvori han satiriserer over Tidens sociale og kirkelige Tilstande og fremsætter sin ideale Statsform med fuld social, politisk og religiøs Frihed. Det religiøse Indhold af den utopiske Lyksalighed er ren Deisme: Forsyn, Dyd og Udødelighed. Trods dette Skrift traadte M. i Statstjeneste hos Henrik VIII (II, 397) og blev Romerkirkens Talsmand (1518). Han gennemsaar Kongens Skrift om de 7 Sakramenter og skrev selv mod Luther. 1529 blev han Kansler efter Wolsey, men, da han ikke kunde billige Kongens Kirkepolitik i Længden og ikke turde billige hans Skilsmisse med Katharina uden pavelig Tilladelse, nedlagde han Embedet (1532), og da han senere nægtede at aflægge Suprematseden og anerkende Kongen som den eng. K.s Hoved, blev han sat i Tower og derefter henrettet (1535)

(Rudhardt, Th. M., Augsburg 1852²; Walter, Sir Th. M., London 1839; Mackintosh, Life of Sir Th. M., London 1844²; Baumstark, Th. M., Freiburg 1879). S. A. B.

Moréset-gat, jødæisk By (Mi. 1, 14), i Juda Lavland, vistnok samme Moréset, der var Profeten Mikas Hjemsted (Mi. 1, 1). Dette Moréset var kendt af Eusebios og Hieronymus som en Landsby lidt Østen for Eleutheropolis (Beit-djibrin). Over Mikas Grav, som sagdes at være dér i Byen, var der paa Hieronymus's Tid bygget en Kirke. Om Tilføjelsen »gat« har antydten en Beliggenhed i Nærh. af det filistæiske Gat, er saa meget mere tvivlsomt, som Gats egen Beliggenhed er ukendt; flere Bynavne ere sammensatte med »gat« (Vinpser); maaske betyder Moréset-gat simpelthen et Sted med Vinperser (»Vinhjem«). I Mi. 1, 14 er der vistnok et Ordspil mellem »moréset« og »meoréset«, som betyder en »Brud«: Sion mister Moréset (»Besiddelse«), maa give Moréset (»meoréset«) hendes Medgift og lade hende fare. L. G.

Morgan, Thomas, eng. Deist, blev 1716 Independent-Præst i Burton og Marlborough, men 1720 afsat for Heterodoksi. Derpaa studerede han Medicin og skrev flere deistiske Skrifter. D. 14. Jan. 1743. Han er mest bekendt ved Bogen *The Moral Philosopher* I—III (1737—40).

Morganatisk Ægteskab, se Ægteskab.

Moria (Morija), i den jød. Tradition Tempelbjergets Navn. Saaledes udtrykkelig i 2 Krøn. 3, 1; men allerede i Fortællingen om Isaks Ofring (1 Mos. 22) kan der, som ogsaa almindelig erkendes, næppe være Tvivl om, at Fortælleren har den senere Tempelplads for Øje. Det fremgaar af V. 14, hvor »Herren udsér« og »paa Bjerget, hvor Herren aabenbares« tydelig sigter til Navnet M. i V. 2, der populært kunde lyde som »Herrens Aabenbaring« (i Virkeligheden er Navnets Betydning ganske dunkel). De paagældende Dele (V. 14—18 og Navnet M. i V. 2) af Fortællingen ere vistnok af Redaktør optagne fra en tilsvarende Beretning i en anden af de gamle Kilder, nemlig J. Identificeringen af M. og Tempelpladsen er altsaa ikke ung, men allerede kendt i Kongetiden. Højere op kan man ikke naa, og Identificeringen er for isoleret til at kunne kaldes en velbevidnet Overlevering. Paa den anden Side er Navnet ikke opfundet; dets Eksistens er Forudsætning for de populære Forklaringer i V. 14. De gamle Oversættelser have gengivet Navnet appellativisk (undtagen Peshitto, som har det værdiløse: Amoriternes Land); Artiklens Vedføjeelse (ham-morija) viser ogsaa, at Sprogbevidstheden endnu sporede en saadan tilgrundliggende Betydning, men trods dette er M. at betragte som Egennavn. V. 2 taler om »Landet« (Eggen) M., ikke et enkelt Bjerg, og medens V. 4 ikke vilde passe til det forholdsvise lave Tempelbjerg, er der intet til Hinder for, at Jerusalems hele Bjergergne kunde være ment ved M.; Afstanden (3 Dage) fra Beerseba passer ikke daarlig (men udelukker Samaritanernes Paastand om, at Garitsim menes med M.). Man kunde muligvis gøre gældende, at just til Jerusalems Egn havde Abraham religiøs Tilknytning (Melkisedek). Saa meget staar fast, at paa det jerusalemske Tempels Tid har man formodet, at Tempelpladsen var det ved hin

overordentlige Begivenhed og Guds Aabenbarelse helligede Sted, og Navnet M., der egentlig gjaldt Eggen, har da fæstnet sig om hint enkelte betydningsfulde Punkt. L. G.

Morian \varnothing : Kusit, se Kus (II, 878).

Morin. 1) Etienne M., protest. Teolog og lærd Orientalist, f. i Caen 1. Jan. 1625, studerede i Sedan og Leiden, blev 1649 Præst i Nærh. af Caen, og derpaa i selve Caen. Ophevelsen af det nantiske Edikt bragte ham til at gaa til Nederlandene, hvor han var Lærer i østerl. Sprog, først i Leiden, senere i Amsterdam. Han døde 5. Maj 1700. — 2) Jean M., lærd Oratorianer, f. i Blois 1591 af reformerte Forældre, gik i Paris over til Romerkirken og blev optagen i Oratoriet. Derpaa opholdt han sig i Angers og Lyon, men vendte 1628 tilbage til Paris, hvor han vandt stor Anseelse ved sine lærde Skrifter. Han døde 28. Febr. 1659. J. M. søgte bl. a. at godtgøre, at Septuaginta stod over den hebr. Tekst, der formentlig var fordærvet af Jøderne. En lærd Afhandling om Bodens Sakramente (1651) vakte Roms Uvilje.

Morland, se Kus (II, 878).

Mormonismen er den gangse Betegnelse for et religiøst Samfund, hvis Hovedsæde er i Statem Utah (»Saltstaten«) i Nordamerika, men som har Udsendinge og Tilhængere ud over en Mængde Lande. Fantasifiguren, »Profeten Mormon«, spiller en Hovedrolle i det første og angiveligt vigtigste af Samfundets religiøse Værker, »Mormons Bog«. Derfra den almindelig benyttede Betegnelse. Selv kaldte Mormonerne sig med det fordringsfulde og vildledende Navn: »Jesu Kristi Kirke af de sidste Dages hellige«.

Mormonismens Tilblivelse skyldes fornemmelig en vis Joseph Smith, der 1805 fødtes i Staten Vermont i Nordamerika. Mormonerne selv omtale denne Mand som Guds udkaarne Redskab til deres Samfunds Grundlæggelse. Historiske Undersøgelser have dog godtgjort, at selv om Joseph Smith straks fra Begyndelsen traadte i Forgrunden, maa Æren for Mormonismens Mytologi og den første raa Udforming af Religionens teologiske System, hvis man da ellers kan tale om et saadant i denne Forbindelse, ogsaa tillægges enkelte andre og da ganske særlig Campbellit-Præsten (I, 466) Sidney Rigdon.

Familien, til hvilken Joseph Smith hørte, stammede oprindeligt fra Skotland. I sin Barndom opvoksede Smith under en aandelig Atmosfære, hvis væsentligste Bestanddele vare Overtro og sværmerisk Vækkelse. En vildt forvirret Eskatologi forkyndtes i hans Hjemegn af Prædikanter uden kirkelig Forbindelse og uden menneskelig godt Lov. Smiths bevægelige Sind synes ved dette, understøttet af slet Romanlæsning, tidligt at være kommet ud af Ligevægten, og herved lagdes Grunden til det stærke Hang til Sværmeri, der ofte senere helt tog Magten fra ham og i Virkeligheden yder den bedste og eneste Undskyldning for Smiths Andel i den religiøse Svindel, som han blev Hovedmanden til at sætte ind i Verden.

Allerede i sit 15. Aar paastaar Joseph Smith, at han ude i en Skov havde en for al hans fremtidige Virksomhed grundlæggende Aabenbaring, idet Gud Fader og Gud Søn kom til ham, tilsagde ham Syndernes Forladelse og

meddelte ham, at han ikke skulde slutte sig til noget af de bestaaende Kirkesamfund, da de alle vare fordærvede og al deres Trosbekendelse var en Vederstyggelighed for Guds Aasyn. Denne »Aabenbaring« efterfulgtes af mange senere af samme Art. 1823 meddeles det saaledes S., at han skal genoprette »Jesu Kristi Kirke, som ikke har været paa Jorden siden Apostlenes Dage«. Ved denne Lejlighed vistest ham ogsaa af en Engel de »Guldplader«, som foregives at være Urdokumentet til »Mormons Bog«. Først 1827 kommer S. dog — atter ved Aabenbaring — i Besiddelse af disse »Plader«, og ved den Lejlighed modtog han ogsaa en Art »Profetbrillere«, hvorved han sættes i Stand til at tolke det »forbedret ægyptiske« Sprog, som fandtes paa Pladerne skrevet med Skrifttegn, som vare »ægyptiske, kaldæiske, assyriske og arabiske« (saaledes udtrykker S. selv sig i »Den kostelige Perle«, et af Mormonernes Hovedværker).

Joseph Smith, som selv aldrig naaede det mest elementære Kendskab til Skrivekunsten, satte sig nu i Forbindelse med en Farmer, Martin Harris, der i den følgende Tid fungerede som hans Sekretær, og som efter Diktat af Smith nedskrev, hvad denne siddende paa den anden Side af et som Forhæng ophængt Sengetæppe »oversatte« fra Pladerne. Det ad denne Vej fremkomne Værk er »Mormons Bog«, Mormonernes egentlige Bibel.

Denne Bog, der er affattet i gltest. Bibelstil, men som er yderst tør og kedssommelig og blot for enhver literær Interesse giver en »historisk« Beretning om, hvorledes fordrevne Israeliter komme til Amerika og blive Stamfædre til Indianerne. Deres Liv derovre skildres. Under indbyrdes oprivende Kampe svinder Befolkningen ind, og da Hovedstammen Aar 400 e. Kr. Fødsel er paa Udryddelsens Rand, forfatter en af deres saa ofte forfulgte Profeter, Mormon, en Beretning om Stammens Historie, Profetier etc. Denne Beretning nedgraves af Mormons Søn, Moroni, indridset med hemmelighedsfulde Tegn paa Guldplader i Højen Cumorah. Her finder Josef Smith den altsaa 1823. Bogen er fuld af Anakronismer og de snurrigste Meningsløsheder.

Interessen knytter sig derfor egentlig ikke til Værket selv, men paa Grund af den Anvendelse, der er gjort af det, til dets Oprindelse. Fra Mormons Bogs første Fremkomst blev der rejst afgørende Indsigelse mod dens Ægthed af Folk, der kendte den som en Roman: »Det fundne Manuskript«, af en forhenværende reformert Præst, Salomon Spaulding. Det var ikke alene Spauldings Enke, der protesterede mod Bogen som et Plagiat, men da, kort efter at den mormonske Propaganda var begyndt, en af Religionens »Ældste« dristede sig til ved et offentligt Møde i den da afdøde Spauldings Hjemegn, at oplæse større Afsnit af Mormons Bog, rejste John Spaulding sig i Forsamlingen og protesterede dybt indigneret over, at hans afdøde Broders Arbejde skulde benyttes til et saa skændigt Bedrageri. Som Følge af dette opfordrede et Borgermøde dér i Byen (Conneaut, Ohio) Præsten Hurlbut til at samle Bevismateriale i Sagen. Dette findes gengivet i Værket: »Mormonism Unveiled« af E. D.

Howe. Det er ved disse og senere Undersøgelser i Virkeligheden uomstødtelig godtgjort, at Mormons Bogs egentlige Forfatter er nævnte Spaulding, medens Sidney Rigdon, der ad ulovlige Veje maa være kommen i Besiddelse af det udgivne Manuskript, har gjort en Del religiøse Indskud og Ændringer. Muligvis Josef Smith har nogen Del i disse. I hvert Tilfælde er han kommen i Besiddelse af Manuskriptet med Rigdon som Mellemand, hvorefter han med Benyttelse af Komædien om »Oversættelsen« fra Pladerne har udgivet Produktet under Navn af »Mormons Bog«.

Et Haandskrift fundt af et af Spauldings mange Arbejder paa Sandwich-Øerne, om hvilket Præsidenten for Oberlin College i Ohio, Fairchild, 1885 berettede i »New-York Observer«, gav Anledning til, at ikke alene Fairchild selv, men ogsaa andre mente, at den hidtil for uomstødtelig ansete Forklaring om Oprindelsen til Mormons Bog muligvis maatte opgives. Det paagældende Spauldingske Manuskript havde nemlig ingen egentlig Lighed med Mormons Bog. Fairchild selv udtalte, at »Teorien sandsynligvis maatte forlades«, og »en anden Forklaring maa findes, om en Forklaring ellers behøves«.

Efter dette have Mormon-Missionærerne bestandig med stor Haan afærdiget »den gamle Spaulding-Myte«. Imidlertid har Fairchild selv i den allerseneste Tid udtalt sig saaledes: »Med H. t. Mr. Spauldings nu i Oberlin College beboende Manuskript har jeg aldrig erklæret og kender ingen, der kan erklære, at det er det eneste Manuskript, Spaulding har skrevet, eller at det med Sikkerhed kan siges, at det er det, som er bleven antaget for at være Originalen til Mormons Bog. Opdagelsen af dette Manuskript beviser ikke, at der ikke kan have været et andet, som er blevet Grundlaget for Mormons Bog. Den Brug, som er bleven gjort af Udtalelser, stammende fra mig, til at bevise det modsatte af dette, er aldeles uberegtiget«.

Salt Lake Citys Præstekonvent har for et Par Aar siden udgivet en Brochure om dette Spørgsmaal, som til Evidens godtgør, at det af Fairchild fundne Manuskript kun er et første Udkast, medens Mormons Bog hviler paa en Omarbejdelse, foretaget af Spaulding selv noget senere. Hermed turde det sidste Ord være sagt i denne Strid.

1829 fik M., medens »Oversættelsen« fra Guldpladerne endnu var under Arbejde, sit Præsteskab. Da Mormonerne lægge megen Vægt paa, at de have det eneste »autoriserede« Præstedømme, har det sin Interesse at lære dets Oprindelse at kende. Joseph Smith selv gør Rede for Begivenheden paa følgende Maade (findes i »Den kostelige Perle«): han selv og en Ven Cowdery gik en Dag i Maj Maaned 1829 ud i en Skov »for at bede«. Her faa de Besøg af et himmelsk Sendebud, som udnævner dem til Præster af »det aronske Præstedømme«, befaler Smith at døbe Cowdery, og Cowdery at døbe Smith. Sendebudet angiver sig selv som Johannes den Døber og siger, at »han handlede under Bestyrelse af Peter, Jakob og Johannes, der holdt det melkisedekske Præstedømmes Nøgler«. Af et Menneskes Underkastelsesforhold overfor det saaledes fremkomne

»autoriserede« Præsteskab afhænger dets Haab om Salighed.

Hermed var den nye Religion færdig til at begynde sin Propaganda. I Fayette i Staten New York, til hvilken Stat S. allerede tidligere var flyttet, organiseredes 1830 den første Mormonenighed. Under en ivrig Propaganda forskydes Samfundets Tyngdepunkt bestandig længere mod Vest ind i Landet. I Kirtland, Ohio, byggedes et ret kostbart Tempel, og her slutter 1833 en Haandværker fra Boston, Brigham (udtales Brig, ikke Brejg) Young sig til Mormonerne. Hans Indflydelse blev alt beherskende paa et senere Tidspunkt i M.s Historie. I Kirtland havde M. oprettet en Bank og førte i det hele det store Ord; men Afslutningen kom brat, idet Joseph Smith og andre ledende Mænd maatte flygte hovedkudls fra Byen i Anledning af mislige Pengetransaktioner, skarpt forfulgte paa en Strækning af over 200 miles. I disse samme Aar forsøgte M. ogsaa at sætte sig fast andre Steder. Særlig er Independence, Jackson County, Missouri indskrevet med dybe Træk i Mormonismens Historie. Hertil ere deres første Forhaabninger om et »Zion« knyttede, fremkaldte ved Smiths straalende Profetier om denne Egns Fremtid. Her blev Mormonerne under store Lidelser drevne ud og senere oplevedes den bitre Skuffelse, at den af Smith organiserede »Herrens Hær«, der skulde have tilbageerobret Landet, maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Efter den fuldstændige Fordrivelse fra Kirtland samledes dog Mormonerne ikke alene fra denne By, men ogsaa fra andre Egne skarevis i forskellige Counties i Missouri med Tyngdepunkt i Byen Far West. Opholdet i Missouri var dog højt uroligt og fuldt af store Lidelser for Mormonerne. Tilkaldte Militstrupper magtede ikke at bringe Ro til Veje; de sympatiserede i Virkeligheden med Befolkningens voldsomme Bestræbelser for at blive Mormonerne kvit. Enden paa Stormperioden blev da ogsaa her Mormonernes fuldstændige Fordrivelse. (Fra denne Periode høres første Gang Tale om »Daniterne« eller »Ødelæggelseskorpsen«, et hemmeligt Hærkorps. Frafaldne Apostle, der følte sig truede paa Livet, aflagde for Retten beedigede Forklaringer om dette Korps' Organisation).

I Illinois kom M. atter for en Tid til Ro. Her byggedes en Stad »Nauvoo« (Naavu), og Smith profeterede atter i høje Toner om Stadens evigt herlige Fremtid og om det Slot, som der skulde bygges for »Joseph og hans Sæd til evig Tid«. Under den Medgang, som M. at begynde med havde i disse Egne, kulminerede Smiths Selvforherligelse og Overmod. Han dannede en militær Organisation, »Nauvoo-Legionen«, i Spidsen for hvilken han selv, der ellers betegnede sig som »Profet, Seer og Aabenbarer«, optraadte til Hest i General-Lejtnants Uniform. Under militær Pragtudfoldelse lagdes derefter Grundstenen til Nauvoo-Templet. Smith begyndte nu tillige at interessere sig for Politikk, ja gik endog saa vidt, at han meldte sig som Kandidat til Præsidentværdigheden for de Forenede Stater, hvad enten det nu blot har været for at faa Lejlighed til i Proklamationer at vise den undrende Samtid sit Statsmandssnille, eller det virkelig har været under en naiv Forhaabning om at blive valgt. Katastrofen ramte dog

ogsaa her Mormonerne efter faa Aars Forløb og det mere nedslaaende og voldsom end nogen Sinde før.

De mange daarlige Sider i Smiths Karakter udviklede sig nemlig nu under Medgangen ret for Alvor. 12. Juli 1843 fremsatte S. for sine nærmeste Venner i Hemmelighed den berygtede »Aabenbaring« om Flerkoneriet. Efterretninger om denne og om S.s og hans Fællers umoralske Liv sivede dog ud, samtidig med at nogle af hans Tilhængere, hvoraf en endog var Generalmajor i Legionen, angreb S. offentlig for Horeri. Under de herved opstaaede tumultuariske Optørin kom Statens Guvernør til med Tropper, og S., der var flygtet, overtaltes til under frit Lejde at vende tilbage. Han indsattes i Fængslet i County-Hovedstaden Carthago. Beklageligvis magtede Guvernøren imidlertid ikke Situationen, og 27. Juni 1844 stormedes Fængslet af 200 bevæbnede Mænd. Joseph Smith og hans Broder Hyram blev lynchede og opnaaede saaledes et Martyrium, som Mormonerne have forstaaet til det yderste at udnytte.

Med Joseph Smiths Død indtræder Begyndelsen til det andet Hovedafsnit i M.s Historie, under hvilket Brigham Young overtager Ledelsen og bringer Mormonerne til Ro for lange Tider paa den anden Side Rocky Mountains Bjergene i Utah. Det viste sig snart efter Smiths Død, at Mormonernes Forbliven i Nauvoo var en Umulighed. 1847 brød Hovedmassen derfor op under Brigham Youngs Ledelse, og det følgende Aar udjoges Resten, ved hvilken Lejlighed Templet, hvis Opførelse skal have kostet 1 Million Dollars, Huset »for Joseph og hans Sæd til evig Tid« og al Mormonernes øvrige Ejendom blev jævnet med Jorden.

Ved Byen Council Bluffs i Iowa, der ligger ved Missourifloden, samledes 1847 10,000 »Pilegrimme«, som nu førtes gennem Nebraskas Prairier og Wyomings og Colorados vilde Ørker til Egen omkring Saltseen i Utah, som den Gang var en Ørken, men som ved Overrisling fra Bjergene i Løbet af faa Aar forvandlede til et endogsaa meget frugtbart Agerland. Her anlagdes den forunderlige By Salt Lake City, hvor nu Mormon-Templet, paa hvilket der har været arbejde i 36 Aar, ved Siden af det skildpaddeformede Forsamlingshus, »Tabernaklet«, dominerer alt andet. Tabernaklet afgiver Sideplads til 8000 Personer. Det blev straks ved Ankomsten paabegyndt under Brigham Youngs Ledelse og afgiver ved sin sindrige Konstruktion et Vidnesbyrd blandt mange om Brigham Youngs eminente og alsidige Begavelse. Fra Hovedstaden koloniseredes nu til alle Sider, og i Øjeblikket har M. foruden Templet i Salt Lake City 3 andre store Templer i Staten. Det var et lykkeligt Greb af Brigham Young, at han valgte Utah til Hjem for sine Tilhængere. Staten har uhyre Hjelpekilder, og er i Stand til at føde en stor Befolkning ved Agerbrug, Kvægavl, Minedrift etc., uagtet den ved Mormonernes Ankomst henlaa som en øde Ørken. De ynde at kalde Landet: »The Empire State« for at betegne dens Rigdom og Selvlivstrækkelighed.

Mormonerne have til enhver Tid villet danne »en Stat i Staten« og maa det følge deres Religions Principer. Dette i Forbindelse med deres

Foragt for »Babel«, 3: De forenede Staters Statsmagt, og deres Frækhed i at overtræde Landets Love og krænke de almindelig anerkendte sædelige Grundbegreber har gjort, at de heller ikke i Utah har undgaet Stormtider, og at det »mormonske Problem« bestandig har foreligget og gør det den Dag i Dag.

1857 gennemgik deres Samfund saaledes en stor Rystelse, idet Amerikanerne paa Grund af Mormonledernes Rædselsherredømme saa sig nødsagede til at sende en Armé ind i Landet. Da Mormonerne straks efter denne Invasion faldt til Føje, blev Arméen kun i Landet i 3 Aar, men en betydelig Styrke efterlodes dog for at sikre Landets Love overholdte. Paa Bjergskraaingerne over Salt Lake City har en saadan Sikkerhedsvagt siden været indkvarteret i Fort Douglas.

I Kraft af deres Tro paa, at de, som »Herrens udvalgte Folk«, skal herske over Jorden, tage de ivrig Del i Politik, og strengt disciplinerede, som de ved alle Stemmeafgivninger optræde, have de naaet en forbløffende Magt, ikke alene i Utah, hvor de herske fuldstændigt, men ogsaa i flere andre tilgrænsende Stater. Deres politiske Erobringsprogram har en Betydning, som ikke tør overses, som Bevægkraft ved det ivrige Hvervningsarbejde, der øves under Navn af Mission ud over Verden.

M. er en Magt, som ikke maa undervurderes. Den arbejder med en Missionærstyrke paa flere Tusinde, skønt der i hele Verden endnu dog kun er o. 350.000 Mormoner. Antallet vokser fra Aar til Aar. Særlig har Mormon-Propagandaen gjort en beklagelig stor Høst her i Danmark. Folketællingen i de forenede Stater 1903 viser, at der er flere Danske i Utah end Medlemmer af nogen anden Nation udenfor de engelsktalende. Tallet paa Danske i Utah maa efter nævnte Folketælling anslaaes til 30,000.

En dansk evangelisk-luthersk Mission iblandt dem er nylig paabegyndt. Den bæres af »Den forenede danske evang.-luth. Kirke i Amerika« og Menigheden i den danske Folkekirke, hvor den er repræsenteret ved et »Udvalg«.

M.s Literatur er ikke indskrænket til den tidligere nævnte Mormons Bog. Alene af Bøger ligestillede af Mormonsamfundet med Biblen haves endnu 2, nemlig: »Den kostelige Perle« og »Lærdommens og Pagtens Bog« (samlet af Orson Pratt). Men desuden findes en omfattende Propaganda-Literatur, blandt hvilken maa fremhæves det uhyggelige, nu til Dels som »Privatskrift« desavouerede Produkt: »Det celestiale Ægteskab« af Orson Pratt (oversat og udgivet paa Dansk i Kbhvn 1855), »Key to Theology«, »The Preceptor« (en kasuistisk Instruktionsbog), »Katekismen«, som ogsaa foreligger paa Dansk osv.

Mormonerens Lære er i Hovedpunkterne følgende: Den kristne Kirkes Splittethed viser, at den er falsk. Kristi Kirke har ikke været paa Jorden siden Apostlenes Dage. Nu er det imidlertid blevet »de sidste Dage«, og i dem har Englen med »det evige Evangelium« bragt Bud til Jorden, og Kristus har genoprettet sit Rige ved sit udvalgte Redskab, Joseph Smith. De henviser til Joh. Aab. 14, 6.

Denne genoprettede Kristi Kirke skal i de

sidste Dage samle alle Herrens hellige til »Zion«, og Herredømmet over Folketslagene skal tilfalde Herrens Folk. »Jesu Kristi Kirke af de sidste Dages hellige« er ægte, thi den er midt under Sektvæsnets Forvirring stiftet direkte fra Himlen og har det rette af Gud indsatte Præstedømme, ved hvis Formidling Frelsen alene kan opnaas. Derfor forkastes den kristne Daab som udført af en falsk Autoritet, og en ny Daab udføres ved Neddypning. Denne Daab kan gentages. Desuden døbes »for de døde« 3: Mormoner kan ved at lade sig døbe for afdøde Slægtninge o. a. bevirke, at disse ogsaa blive Mormoner og saaledes frelste fra den Fortabelse, som bliver alle »Hedninger« (3: Kristne og andre Ikke-Mormoner) til Del. Præsteskabet tæller for Tiden blandt andet 700 Biskopper og 10,000 Ældste. Der betales til »Kirken« aarlig 6 Milioner Kr. i Tiende, for hvilket Beløbs Anvendelse intet Regnskab aflægges. Lydighed mod Præsteskabet er en Salighedsbetingelse.

Joseph Smith opstillede 13 Trosartikler, som skulde være Mormonismens Program udtalt. De give imidlertid kun et meget ufuldkomment Begreb om Mormonernes Lære. At bemærke er dog, at de i den 2. Artikel nægte Arvesynden, i den 3. omtale Forsoningen saaledes: »at alle Mennesker formædlet Kristi Forsoning kunne blive frelste ved at adlyde Evangeliets Love og Ordinanser«; i den 5. og 6. fastslaa Hierarkiets Nødvendighed, i den 7. Troen paa en Fortsættelse af Aposteltidens Undere, i den 8. Troen »paa Guds Ord saaledes som det staar nedskrevet i Biblen, for saa vidt den er rigtig oversat; vi tro ogsaa paa Guds Ord nedskrevet i Mormons Bog«. (»En rigtig oversat« 3: forfalsket Bibel har Mormonerne tidligere haft, nu er den kun at opdrive som Antikvitæt, da de have søgt at tilintetgøre den). I den 10. Artikel have vi det egentlige eskatologiske Program udtrykt i: »Vi tro paa den virkelige Indsamling af Israel og paa Genbringelsen af de 10 Stammer, at Zion vil blive grundlagt paa det vestlige Fastland (Amerika), at Kristus personlig vil regere paa Jorden, og at Jorden vil vorde fornyet og faa sin paradisiske Herlighed«.

I deres Bøger støder man imidlertid paa Lærdomme, hvis Tendens man i første Øjeblik har vanskeligt ved at fatte. I »Katekismen« læres saaledes, at »der er mange Guder til«, og i deres Propaganda-Skrifter støder man paa Læren om Præeksistensen. Ved nærmere Undersøgelse viser det sig imidlertid, at disse Lærdomme skal underbygge Læren om Flerkoneriet. Aabenbaringen om denne Lære er alt tidligere berørt. Teorien for det hele er da følgende: »Gud er Aandernes Fader« og avler i Himlen alle Mennesker, før de komme til Jorden. Naar et Menneske fødes, er det en Aand, som faar »et jordisk Tabernakel«. Der er ikke én Gud, men mange Guder, som hver især indgaa en Mangfoldighed af Ægteskaber, af hvilke »Aander« er Frugten. Nu bliver det paa Jorden enhver af de »helliges« Pligt ved at sætte Børn i Verden at kalde saa mange Aander til den nærværende Eksistens som muligt, at Herrens Folk kan vokse hurtigt, og Riget grundfæstes. Derfor er Flerkoneriet den rette Vej til Opfyldelsen af Budet: »Vorder frugtbare og mangfoldige, opfylder Jorden og

gører eder den underdanige« (jvfr. Udtrykkene i den grundlæggende »Aabenbaring« om Flerkoneriet af 1843). Læren om Flerkoneriet blev offentlig proklameret i Saltsøstaden 1852 af Brigham Young.

Med en saadan Lære er det ikke underligt, at Flerkoneriet har blomstret og gør det paa Trods af de forenede Staters Love den Dag i Dag. Love imod Flerkoneriet ere af Staterne blevne givne, medens Utah endnu var Territorium i 1862, 1874 og 1882. Det var ikke blot Brigham Young (d. 1877), der havde 23 Hustruer, men ogsaa den nuværende Mormonpræsident Joseph F. Smith har 5 Hustruer og 41 Born, og hans Vidneudtalelse i Washington Marts 1904 borger for, at »enhver Mand af nogen Betydning« iblandt Mormonerne »har haft mere end én Hustru«.

Da Utah i 1890 skulde ophøjes fra Territorium til Stat, maatte Mormonernes 3 Præsidenter og 12 Apostle udstede en besvoren Erklæring om, at Flerkoneriet skulde ophøre iblandt dem, samtidig med, at den daværende Præsident Wilford Woodruff erklærede at have modtaget en »Aabenbaring«, som forbød Flerkoneriet. Kongresmand Landis fra Indiana har i Rigsdagen i Washington 24. Januar 1900 oplyst, at kun 3 af disse 15 Mænd havde holdt deres Ed. Læren opholdes saaledes bestandig, og Flerkoneriet er i fuldt Flor i dette Øjeblik (Mormon-Senatoren Reed Smoot har saaledes tilstaaet, at han vidste Besked om 756 Familieoverhoveder med polygame Familier), skønt det maa føres til en vis Grad i det skjulte og bestandig maa dækkes med Løgn og Bedrag.

I 1857 fremsatte Brigham Young Læren om »Blodforsoningen«, der gaar ud paa, at man kan udgyde et Menneskes Blod og lade det »sone for dets Sjæl«, dersom det ikke paa anden Maade kan frelses. Nu kan M. ingen Vegne komme med en saadan Lære, dertil har Staternes Regering for fast Haand i Forholdene, men tidligere ere hæslige Forbrydelser blevne dækkede med denne Lære som Undskyldning.

Mormonerne virke mest i de protestantiske Lande og angribe derfor med særlig Forkærlighed en Lære som den om Frelsen af Naade. Menneskene frelses »ved Tro og Gerninger«. De tale meget om den Hellig-Aands Virksomhed gennem Aabenbaringer til enhver og gennem Undere, hvilket er saa meget mærkeligere, som de nægte Hellig-Aands Personlighed. M. har afgjort en exoterisk og en esoterisk Side. Den sidste har sit Liv i Tempeltjenesten, som fuldstændig hemmeligholdes for uindviede. Under deres Propaganda kan man altid mærke paa Omfanget, i hvilket de fremføre deres specielle Lærdomme, hvor vidt de have vundet Fodfæste, hvilket ellers ikke altid er let at skønne, da de ynde at virke i det skjulte saa længe som muligt.

Deres Virksomhed i Danmark er aabenbart grundlovsstridig, idet de optræde som Agenter for et Samfund, der under religiøs Maske fører Lærdomme, som stride mod Sædeligheden. Af saadan Grund udvises Mormonprædikantene i de senere Aar af Preussen og Mecklenburg.

Literatur om Mormonismen: T. B. H. Stenhouse, *The Rocky Mountain Saints*, New York

1853; M. W. Montgomery, *The Mormon Delusion*, Chicago 1890; W. A. Linn, *The Story of the Mormons*, New York 1902; I. Woodbridge Riley, *The Founder of Mormonism, a psychological Study of J. Smith*, London 1903; P. C. Kierkegaard, *Om og mod M.*, i hans »Samlede Skr.« IV, 129 f.; O. L. Kirkeberg, *Mormonismen*, Kbhvn 1902; M. H., *Mormonismen og Saltsøstaden*, 1892; H. O. Fridmødt Møller, *Flyveblad mod Mormonismen*, Kbhvn 1905 [Agitationsskrift]. De vigtigste Oplysninger om M.s nuværende Standpunkt findes dog i den af den amerikanske Regering udsendt Rapport over et i 1904 i Washington afholdt Forhør over Mormonlederne. Men denne Bog findes ikke i Boghandelen. H. O. F. M.

Mormons Bog, se Mormonismen.

Mornay, Philippe, se Duplessis-Mornay (I, 690).

Morone, Giovanni, Kardinal, f. i Milano 25. Jan. 1509, blev 20 Aar gl. Biskop i Modena, 1536 Nuntius hos Kong Ferdinand. Som Nuntius tog han Del i de kirkelige Forhandlinger og var til Stede paa Rigsdagene i Hagenow (1540), Regensburg (1541) og Speier (1542). Hans Meddelelser fra den Tid ere aftrykte i H. Lämmers *Monumenta Vaticana* (Freib. 1861). 1542 blev M. Kardinal, og som saadan gav han Møde paa Konciliet i Trident. 1544 blev han Legat i Bologna, 1555 mødte han paa Rigsdagen i Augsburg. Under Paul IV blev der vakt Mistanke om hans Retroenhed, og 31. Maj 1557 blev han kastet i S. Angelo, mistænkt for Kæteri m. H. til Retfærdiggørelseslæren, Helgenpaakaldelsen, Relikviernes Betydning og Læsningsen af kætterske Bøger. Han afviste med Harme denne Mistanke, men blev dog holdt i Fængsel til Paul IV's Død. Kardinal-Kollegiet frigav ham imidlertid straks, og under Pius IV blev hans Proces revideret, og han frikendtes. 1563 blev han atter sendt til Trident som Kardinal Gonzagas Efterfølger i Præsidentverdheden, og i den Egenskab sluttede han Konciliet. Efter Konciliets Slutning vendte han tilbage til Rom, og dér døde han 1. Dec. 1580 som Kardinalbiskop af Ostia.

Morrison, Robert, Banebryderen for den evang. Mission i Kina, fødtes 15. Jan. 1782 i Morpeth i Northumberland af fattig skotsk Slægt. Han lærte Faderens Haandværk som Sko- og Læstmager, men læste ivrigt og blev 1802 optaget i det independentiske Akademi i Hoxton for at uddannes til Præst. 1804 meldte han sig til London M. S. og blev bestemt for Kina, hvilket svarede til hans Ønske om at faa sit Arbejde, hvor Vanskelighederne var størst. Efter fortsatte Studier i Gosport og London afsejlede han 31. Jan. 1807 over Amerika og naaede Kanton 7. Sept. Han levede stille, optaget af Sprogstudier, og skjult for ikke at blive udvist her, og i Macao, hvor han 1809 giftede sig og modtog Ansættelse som Oversætter for det ostindiske Handelskompagni. Derved vandt han et sikret Ophold i Kina, kunde give Afkald paa sin Løn som Missionær og alligevel hellige sig til Sprogstudiet, der for lang Tid maatte blive Hovedopgaven. Hemmelig samlede han Kinesere i sin Bolig til Gudstjeneste. Endelig fik han 1813 en længe attraaet Medarbejder i den dygtige Skotte W. Milne, der

imidlertid blev bortvist fra Macao og gik til Kanton, hvorhen M. fulgte ham efter at have fuldført Overs. af N. T., der blev trykt 1814. Men Milne fik heller ikke Lov at blive i Kanton og maatte gaa til Malakka, hvor han 1819 oprettede det af M. planlagte Anglo-chinese College, der bl. a. skulde uddanne Forkyndere af Evangeliet. M. døde 1814 den første Kineser, Tsal-a-ko. Den næste, Leang-a-fa, døbtes 1816 og blev en dygtig Forkynder og Præst og M.s trofaste Medhjælper. Oversættelsen af Biblen fuldførtes 1819, trykt 1823, og 1821 blev en kinesisk Ordbog trykt. M. blev 1817 af Universitetet i Glasgow gjort til Dr. theol. Ved Milnes Død 1822 gik M. til Malakka for at ordne Arbejdets Fortsættelse og 1823 til England for at faa nogen Hvile efter de mange Aars anstrengte Arbejde og Sorger. Efter sin Tilbagekomst til Kina 1826 fortsatte han sine skriftlige Arbejder og øvrige Virksomhed, blev 1834 Sekretær hos den eng. Afsending, Lord Napier, men døde 11. Okt. 1834 i Kanton (Memoirs of the Life and Labours of R. Morrison by his Wife, 2 voll London 1839; History of the London M. S. II, 403 f.).

V. Sn.

Mortara, Edgardo. En kristen Pige, der tjente hos Jøden Mortara i Bologna, havde 1858, medens Byen endnu hørte til Kirkestaten, hemmeligt døbt Mortaras Søn, Edgardo. Saa snart det blev bekendt, blev den lille Jødedreng taget fra Forældrene og sendt til Rom for at faa en katolsk Opdragelse. Trods Henvendelser fra mange Sider blev E. M. i Rom. 2 Gange hvert Aar skrev han hjem for at opfordre sine Forældre til at gaa over til Romerkirken. Som Præst gav han Mode paa Katolikdagen i Würzburg 1893 og talte til sin Adoptivfader Pius IX's Ære. 1896 var han Prior for Hospitiet paa Store St. Bernhard (jvfr. »The Guardian« for 15. Juli 1896).

Mortensen. 1) **Claus M. Tøndebinder**, se Tøndebinder. — 2) **Jørgen M. Bornholm**, dansk Superintendent, se Borrhøholm (I, 367). — 3) **Oluf M. Baden**, dansk Biskop, se Baden (I, 199).

Mosa. 1. En Søn af Kaleb (1 Krøn. 2, 46). — 2. En Efterkommer af Saul (1 Krøn. 8, 36 f. 9, 42 f.).

Mosaik kalder man Gulv-, Væg- eller Hvelvingsbeklædning med forskelligfarvede Stene eller Glasstifter, satte i Kit. Hvorfra Navnet *opus musivum* kommer, vides ikke med Sikkerhed. I Esters Bog I, 6 fortælles, at Gulvene i Kongeborgen i Susa vare belagte med forskelligt farvede Stene. I de gr. Templer fra den bedste Tid synes M. ikke at have været anvendt. Den noksom bekendte M. fra Olympia-Templets Pronaos, er en Undtagelse og kan ikke være ældre end Beg. af det 4. Aarh., men er sandsynligvis yngre. Den er udført af Kiselsten fra Floden Alfiavos. Først fra Midten af det 3. Aarh. have vi Efterretninger om Marbejder fra Alexandria (Hieron II's Prægtskib) og omtrent samtidig kunde den Pergamener have levet, der fandt paa i M. at efterligne et ufejet Spisestuegulv og i samme Materiale at fremstille Duer, der drikke af et Vandbækken (Plin. hist. nat. XXXVI, 60) aldeles som i et Maleri. De skønneste Gulvmosaiker fra Oldtiden ere fundne i Pompeji navnlig i et Hus fra det 2. Aarh. f. Kr. (Alex-

anderslaget o. fl.). Det er ogsaa i Pompeji, at de ældste Væg-Mosaiker af Glasstifter ere fundne. Sammen med Muslingeskaller forekomme de som Beklædning af Nicher med Vandspring. Gulv-M.en følger den rom. Kunst overalt: der findes neppe Rester af nogen rom. Villa N. for Alperne eller S. for Middelhavet, uden at der mellem dens Fundamenter forekommer Prøver paa denne ejendommelige og skønne Teknik. Ogsaa i de rom. Termer f. E. i Caracallas Bade har man fundet pragtfulde Gulv-M.er med Billeder af Atleter (i Farver) og Tritoner (i sort og hvidt). Den yngre Plinius beklager, at paa hans Tid o. 100 Aar e. Kr. havde Væg-maaske ogsaa Hvelvings-M.en begyndt at afløse de ældre Stukdekorationer med Frescomalerier. Ved disse Væg-M.er skal maaske forstås, hvad Romerne kaldte *opus sectile*: forskelligt farvede Marmorplader med indlagte Friser og Borter. Sandsynligvis har Hensynet til Varighed ført til denne udstrakte Brug af M.en. En særegen Art af *opus sectile* synes *opus Alexandrinum* med grønne og røde Stene at have været; men om denne M. har faaet sit Navn af Byen eller af Alexander Severus, der efter Ælius Lamprius indførte den i Rom, er usikkert.

Fra Termerne kunne vi forfølge M.erne til de ældste Kirkebygninger (Sta Costanza i Rom, Beg. af det 4. Aarh., S. Giovanni in fonte og Galla Placidias Grav, 424—450, S. Martino in cælo aureo 493—526 i Ravenna). Man opfinder nu ogsaa at fremstille M.erne paa Guldgrund ved at lægge Forgyltind ind i Glasstifterne, og paa Justinian I's Tid fremstilles Billederne af den hellige eller Kejsereens Historie i stor Maalestok fortrinsvis paa dyb blaå eller gylden Grund. Selv om Tegningen er mangelfuld, som oftest grov og stiv, gøre disse Billeder ved deres dybe og pragtfulde, men rolige Farvevirkning et betydeligt Indtryk paa Beskueren, et Indtryk, som neppe lader sig opnaå ved den blotte Maling (Sofia-Kirken i Konstantinopel 527—65, S. Vitale i Ravenna 547, S. S. Cosma e Damiano 526—30 o. fl. i Rom). Efter det vestromerske Riges Fald synes Bysants fortrinsvis at være blevet det Værksted, hvorfra der hentedes Arbejdere til de italienske og enkelte andre europæiske Væg-M.er (Sta Prassede 9. Aarh., S. Clemente 1108, S. M. in Trastevere 1130 o. fl. i Rom, S. Marco i Venezia, og Domkirken og S. Fosca i Torcello 1043—70, Baptisteriet i Firenze 13.—14. Aarh., de normanniske Kirker paa Sicilien 1132—82). Ogsaa den arabiske Kunst laaner M.en fra Bysantinierne baade i de ældre Monumenter i Damaskos, Jerusalem, Cordova og i de senere ægyptiske kun undtagelsesvis, i Strid med Koranens Bud, til Figurfremstilling, men derimod til ornamental Dekoration. Som naadn optages den tilligemed *opus sectile* af de italienske Cosmatar og bruges til Indlægning paa Korskranker, Læsepulte o. l. Vi finde saaledes de forskellige Arter af M. i Brug helt ned til Renaissance-Tiden. Fra Giottos Haand skrev sig »la navicella« (Peter vandrende paa Havet) i den gl. Peterskirkes Atrium og fra Cimabue og hans Elever »la maestà« (en tronende Kristus) i Pisa, ikke at tale om samtidige Billeder i Venezia, Firenze og Rom. Blandt de Renaissancekunstnere, som have benyttet M.en fortjener at nævnes D. Ghirlandajo (Dørfeltet over

Porta della Mandorla, Firenze), ja selv Raffael (Capella Chigi i S. M. del popolo, Rom). Større Arbejder vilde uden Tvivl være fremkomne, hvis Mænd som Brunelleschi o. a. havde faaet Lov til at lægge den sidste Haand paa deres Værker. Et mærkeligt Eksempel paa Anvendelsen af *opus sectile* er Gulvet i Domkirken i Siena udført af D. Beccafumi o. a. i det 15. og 16. Aarh. I Venezia bliver man i S. Marco ikke staaende ved den ældre middelalderlige Fremstillingsmaade, men søger at efterligne og at rivalisere med den senere Malerkunst. I teknisk Henseende har S. Marco været og er tildels endnu en af M.ens Højskoler. I Rom besluttede man sig, da Peterskirken skulde udsmykkes, til at gøre en udstrakt Brug af M. For større Holdbarheds Skyld kopierede man de største Maleres Altertavler i M. P. P. Christophano grundlægger henimod Slutningen af det 17. Aarh. den berømte M. Fabrik i Vatikanet, i hvilken der arbejdes med Stifter eller Tæninger af 10,000 forskellige Farvetoner. Her og i Venezia udvikler sig en privat Industri væsentlig berregnet paa de Rejsendes Forsyning med, hvad man kalder rom. M.er, navnlig af Glas.

I Toscana efterfølges Gulvet fra Siena af den pragtfulde Marmordekoration i Capella dei Principi, Begravelseskapellet for de toskanske Storhertuger af den yngre medicælske Linje ved S. Lorenzo og de luksuriøse med haarde, kostbare Stenarter i Efterligning af Blomster indlagte Møbler. Ogsaa denne skabte en privat Industri: de florentinske M.er, som til sin Fremstilling benytter ikke Glas, men Stene af forskellig Farve og Afskygning (Bruno Bucher, *Gesch. der technischen Künste*, I, 94f.; J. L. Heiberg, *Italien*, Kbhvn 1904, 65f.). L. F.

Mose (*Μωϋσῆς*, *Μωϋσῆς*). Israels Befrier hører i Biblen Navnet M., der i 2 Mos. 2, 10 forklares derved, at han var dragen op af Vandet. Josefus og Filon udlæde Navnet af det kopt. *mo* (Vand) og *ushe* (frelst) eller af *mou* (Vand) og *se* (tagen). Nyere Ægyptologer udlæde det af *mes*, *mesu* (Barn; egentl. udtagen af Moders Liv).

Som M.s Forældre nævnes i 2 Mos. 6, 20 og 4 Mos. 26, 59 Amram og Jokebed (af Levis Hus, 2 Mos. 2, 1; efter 4 Mos. 26, 59 skulde hun endog være Levis Datter). Ældre end M. var hans Broder Aron (1, 150), og i 2 Mos. 2, 4 nævnes ogsaa en ældre Søster, formodentlig Mirjam (4 Mos. 26, 59). M. blev født, da Undertrykkelsen af Israel var paa det højeste. Farao havde befaleet, at de nyfødte israelitiske Dreng skulde kastes i Nilen, og da M.s Moder i 3 Maaneder havde skjult det dejlige Barn (Hebr. 11, 23; Ap. G. 7, 20), lagde hun det i en Rørkiste, som hun stillede ved Floden, hvor Faraos Datter badede sig. Derved blev Drengen frelst (2 Mos. 2). Efter denne Fortælling er M. rimeligvis født i Bubastis, lige ved Gosen; thi dér residerede Hyksos-Kongerne. Nogle tænke paa Byen Tanis (Zoan). Den Farao, der menes, var næppe Ramses II, men rimeligvis en Fyrste af det 18. Dynasti. Kongedatteren kaldes i Overleveringen snart Merris eller Bitjak (efter 1 Kron. 4, 18), snart Thermuthis. Hele Fortællingen stemmer godt med de ægyptiske Forhold (Ebers, *Durch Gosen zum Sinai*, 1881², 81f.; Brugsch, *Gesch. Ägyptens*, 1877, 84f.).

Kongedatteren lod Drengen opamme af hans Moder og sørgede for, at han blev undervist i Ægyptens Visdom (Ap. G. 7, 22). M. er da efter al Sandsynlighed kommen i Forbindelse med det ægyptiske Præsteskab; Manetho fortæller endog, at han oprindelig har heddet Osarsif og været Osiris-Præst i Heliopolis. Josefus lader ham spille en krigersk Rolle og fortæller, at den æthiop. Kongedatter Tharbis har forelsket sig i ham. Dette er rimeligvis en Forveksling med en kushitisk Prins Messi, der levede paa Ramses II's Tid, og maaske tildels foranlediget ved 4 Mos. 12, 1, hvor der tales om M.s »morlandske« (kushitiske) Hustru.

Biblen kender fra M.s Ungdom kun det Træk (2 Mos. 2, 11f.), der viser hans varme Hjerter for sit Folk. Drabet af den ægypt. Foged nødte ham til at flygte. Han tog Bolig i Midlans Land, rimeligvis paa den sydøstl. Del af Halvøen Sinai. En ridderlig Tjeneste ved en Brønd, der minder om Jakobs (1 Mos. 29, 10), bragte ham i en midianitisk Præsts Hus, hvis Datter Zippora blev hans Hustru. Præsten, der maaske tillige var sin Stammes Shejk, kaldes, af to forskellige Kilder, baade Jethro og Reguel (2 Mos. 2, 18; 3, 1); maaske var det første Navn, der betyder »Fortrin« (Excellence), egentlig et hædrende Tillæg til det sidste. Med Zippora havde M. 2 Sønner, Gersom (2 Mos. 2, 22) og Elieser (2 Mos. 18, 4), hvis Navne minde om den trange Tid og Guds Bistand.

Opholdet i Ørken fik stor Betydning for M.s indre Udvikling. Hvor længe det har varet, kan ikke siges sikkert. Efter Overleveringen i Ap. G. 7, 30 var han 40 Aar, da han flygtede; efter 2 Mos. 7, 7 var han 80 Aar, da han traadte frem for Farao. Det Syn, der kaldte ham til hans Livsgjerning, saa han ved Horeb eller Sinai Bjerg. Der aabenbarede Gud sig for ham i en brændende Tornebusk, der ikke fortæredes — maaske et Billede paa, at den hellige Gud vilde bo i det syndige Folk uden at fortære det ved sin Hellighed. Fra Tornebusken talende Gud (Jahvé, se Jehova II, 601) til ham og bød ham føre Folket ud af Ægypten. Med stor psykologisk Sandhed fremstilles alle M.s Indvendinger og Udflygter, der tilsidst besejres ved forskellige Tegn med symbolsk Betydning, og der træffes den Ordning, at Aron skal føre Ordet for ham.

Da M. brød op til Ægypten, forefaldt der (2 Mos. 4, 24—26) et dunkelt Oprin (jvfr. Art. Omskærelse), efter hvilket han sendte Zippora og sine Sønner tilbage til Jethro; først senere (2 Mos. 18, 1f.) stødte de atter til ham. I Ægypten fik M. hos sit Folk en kolid Modtagelse, og han fandt kun ringe Forstaaelse for det Hverv, han havde faaet; den nye Farao besvarede hans Ønske om at holde Fest med sit Folk i Ørken med nye Plagerier. Forgæves gjorde M. Tegnet med sin Stav; det kunde de ægypt. Troldmænd (Jannes og Jambres) gøre efter, skønt M.s Slange slugte de andres Slanger. Derpaa fulgte de 10 Plager med korte Mellemrum. Medens den sidste Plage fyldte Ægypternes Hus med Sorg og Klage, vandrede Israels Born bort paa den 15. Dag i Maanedens Abib (se Art. Paaske, Jødernes) fra Byen Ramses (Heliopolis? Tanis? en By i Gosen?). Rejsen gik gennem Gosen til Etham (Khetem), derpaa mod

Sydvest, senere mod Syd og Sydøst, saa at kun Suez-Bugten, med det stærke og pludselige Skifte mellem Ebbe og Flod, som ogsaa Napoleon I oplevede, laa mellem Folket og Ørken. Farao havde fortrudt sin Eftergivenhed og var sat efter dem. Folket var fortvivlet, men M. førte det gennem Bugten, medens »et stærkt Østenvejr« (Nordostvind) gjorde Ebben stærkere (2 Mos. 14, 21). Da Farao vilde følge efter, slog Vinden om, og Floden brød frem med Vælde, saa at Farao og hans Hær omkom i Bølgerne. Det var Israels Folks Fødselstid, der senere blev besungen i en Sang (2 Mos. 15, 1f.), som sandsynligvis, i det mindste delvis, stammer fra M. I Ægypt. Kilder har man villet finde Israels Befrielse omtalt, enten i Fortællingen om Fordrivelsen af Hyksos (Hydekonger, Nomadefyrster) eller i Beretningen om Uddrivelsen af de spedalske. Det sidste er det sandsynligste; thi de spedalske ere aabenbart ikke syge Ægyptere, men en semitisk Befolkning, der forekom Ægypterne at være en Besmittelse for Landet. De Ægypt. Kilder ere dog i det hele tavse om denne Begivenhed; M.s Navn er hidtil ikke med Sikkerhed paavist paa Ægypt. Monumenter, og hvad den paagældende Farao hed, kan ikke med Sikkerhed siges. De, der ville gøre Ramses II til den undertrykkende Farao, tænke paa hans Søn, Merneptah; andre tænke paa Thutmose III (o. 1500—1450) og Amenhotep III (d. o. 1400) ved de to omtalte Fyrster. Det er meget naturligt, at de Ægypt. Mindesmærker, der skulle forevige Dynastiets store Gerninger, tie om Nederlaget i Sihhavet.

Det første Maal for Israels Vandring var »Guds Bjerge«, som nogle søge i Edomiternes Land, men de fleste paa den sydlige Del af Sinai-Halvøen. Paa Vejen til det oplevede Israels Børn mange Vidnesbyrd om Guds Naade (Sky-søjlen, Manna, Vandet af Klippen, Vagterne, Sejren over Amalekiterne), og paa Sinai (se d. Art.) sluttede Pagten mellem Gud og Folket. Efter et Aars Ophold ved dette Bjerg brød Folket op under Ledelse af M.s Svoger, Kobab, og gik ind i Ørkenen Paran. Folkets Modløshed og Trods blev straffet med den lange, 40aarige Ørkenvandring, som i flere Henseender er dunkel, fordi Beretningerne have Huller, og fordi kun en Del af de nævnte Stationer kunne paavises med Sikkerhed. Et længere Ophold fandt Sted ved Kades, der, ifølge den forevrigt dunkle Beretning i 5 Mos. 1, 2, kun skal have ligget 11 Dagsrejser fra Sinai. Folket synes at have spredt sig om dette Sted, hvor Helligdommen blev opstillet, og at have boet dér længe. Der døde rimeligvis baade Mirjam og Aron.

De følgende, ufrugtbare Aar kende vi kun lidt til. I dem falder Korahs farlige Oprør (II, 838). Ifølge 4 Mos. 20, 1 vare Israels Børn i den 1. Maaned af det 40. Aar endnu i Kades; men nu var Tiden til Indrykningen i det forjættede Land kommen. Da Edomiterne og Moabiterne ikke vilde tillade Gennemgang, maatte der imidlertid gøres en Omvej, først mod Syd, og derpaa mod Øst; og ogsaa i den Tid forefaldt der Opstande og Uroligheder. Til Straf for, at endog Mose og Aron engang (4 Mos. 20, 10f.) mistede Troens Mod, skulde de ikke opleve Indvandringen i Kanaan. En anden

Gang blev Folkets Knurren straffet ved giftige Slinger, og M. rejste da Kobberslangen, der skulde fremstille det farlige Dyr som overvundet og derved uskadeliggjort (om senere Misbrug af Kobberslangen, som Idol se 2 Kong. 18, 4). Efter at Israeliterne vare komne til Arnon, maatte de to Gange kæmpe med Amoritterne (Sikon og Og), der bleve overvundne, hvorpaa Østjordan-Landet var deres. Derpaa forsøgte Moabiterne, som ikke havde Mod til aaben Kamp, forgæves at betvinge Israel ved Bileams Magi (I, 308). Bedre lykkedes det dem og Midianiterne at hilde Israeliterne i den sanselige Baalsdyrkelses Garn, hvorfor Herren straffede sit Folk med Pest, og Midianiterne fik selv senere blodig Straf.

Nu vare M.s Dage ved at udrinde. Det erobrede Land blev lovet til Ruben, Gad og den halve Manasse Stamme paa den Betingelse, at disse Stammer vilde hjælpe deres Brødre ved Vestlandets Erobring. Ifølge 5 Mos. gentog M. paa Moabs Sletter Loven for endnu en Gang — med de Ændringer, som Kanaans Bebyggelse gjorde nødvendige — at lægge Folket den paa Hjerte. I en profetisk Sang forudsagde han (5 Mos. 32) Folket, hvad der skulde komme over det og velsignede de enkelte Stammer (5 Mos. 33). Derpaa saa han fra Nebo ind over det forjættede Land og døde 120 Aar gl. Ingen kendte hans Grav, men Folket græd over ham i 30 Dage (R. Kittel, *Gesch. der Hebr.*, Gotha 1888, I, 174 f.; F. Buhl, *Det israelit. Folks Hist.*, Khbvn 1893, 34 f.; A. Klostermann, *Gesch. des Volkes Israel*, München 1896, 37 f.; R. L. Otley, *Short Hist. of the Hebrews*, Cambr. 1901, 53 f.; H. P. Smith, *Old Testament History*, Edinburgh 1903, 52f.).

Efter de bibelske Kilder (se nedenfor Art. Mose-Bøgerne), med Indblanding af Overleveringer andenseds fra, har Josefos (*Antiquitates* II, 9—IV, 8) fortalt M.s Liv, og Filon har (*De vita M.*) med rigelig Brug af Allegorier og Retorik skildret ham som Hersker, Lovgiver, Ypperstepræst og Profet. *Assumptio M.* (se I, 161) er en apokryf Skildring af hans sidste Tid; en endnu senere rabbinsk Bog er *Petirat Mosche*, og i Koranen findes forskellige meget fantastiske Skildringer af Israels store Fører.

Naar vi samle Indtrykket af de bibelske Fortællinger kommer M. til at staa for os som en Mand, der fra sin Ungdom af var i Besiddelse af en levende Retfærdighedsfølelse og en glødende Kærlighed til sit Folk, og som i Guds Skole modnedes, saa at han fik Bugt med sit heftige Sind og lærte at underordne sig Guds Vilje. Som Folkets Fader (4 Mos. 11, 12) bar han en tung Byrde i 40 Aar, og i al den Tid viste han sig som en præstelig Skikkelse, der tog Folkets Vanart og Fejltrin paa sig selv; med Rette kunde han kaldes »sagtmodig fremfor alle Mennesker paa Jorderige« (4 Mos. 12, 3). Men hans Sagtmodighed udsprang ikke af Svaghed. Hvor Guds Ære stod paa Spil, kunde han være ubøjelig streng (2 Mos. 32, 27); han var nemlig fremfor alt »Guds Tjener«, og han var en Profet (Hos. 12, 14), ja en Profet uden Lige (4 Mos. 12, 6f.; 5 Mos. 34, 10; jvfr. 2 Mos. 33, 11).

M. havde en uhyre stor Betydning for sit Folk. Han bragte Israel Frihed og dermed en

national Tilværelse, og han paatrykte Israels Folk dets teokratiske Præg, saa at det blev Jahvé's Folk, og Jahvé Israels Gud (2 Mos. 6, 7). Hele Folket blev selvfølgelig ikke paa én Gang løftet op til samme Højde som M., og hedenske Modstrømninger kunde ofte gøre sig gældende. Men de senere Profeters etiske Monoteisme hviler efter deres eget Udsagn paa den Grundaaenbaring, der blev Israel til Del ved M. (A. S. Poulsen, M., Kbhvn 1903). —

I N. T. hentydes der ofte til M.s Historie, men i Reglen føjes der intet til den gl. Fortælling. Af og til følges en Tekst, der afviger fra den massoretiske, eller en Overlevering, der afviger fra Mose-Bøgerne (2 Kor. 3, 13; Hebr. 9, 4), men disse Afvigelser er uden Betydning. Et Par Steder er der øst af Apokryfer (2 Tim. 3, 8—9; Jud. 9). N. T. henfører stadig Loven til M.; det betragter ham som Grundlæggeren af den gl. Religion og som Forf. af Mose-Bøgerne (Lk. 16, 29). Hans profetiske Stilling er godkendt ved Citatet i Ap. G. 3, 22. Ved Forklærelsen paa Bjerget vise M. og Elija sig som Repræsentanter for den gl. Pagt, og de tale med Kristus om hans Død som en »Udgang« (Exodus, Lk. 9, 31; jvfr. 2 Pet. 1, 15). I N. T. sættes Loven i Modsætning til Evangeliet, M. til Kristus (Joh. 1, 17 osv.), men der siges tillige, at Pentateukven bærer Vidne om Kristus (5 Mos. 18, 15—18 i Ap. G. 7, 37) paa en Maade, som skal vise, at Kristus for den nye Pagt er, hvad M. var for den gamle. Paa lignende Maade ligger i Sammenligningen mellem M. og Kristus i Hebr. 3, 5—6 (se A. B. Bruce, *The Epistle to the Hebrews*, Edinburgh 1899², 129 f.), at, skønt Kristus var større end M., var han tillige i en vis Forstand en større M., idet M. var en Forløber og Prototyp for Kristus. (Efter K. v. Orelli i »*Realencyclop. für protest. Theol. und K.* XIII, 1903 og W. H. Bennett i »*Dictionary of the Bible*« III, 1900).

Mose-Bøgerne. De fem Mose-Bøger danne den første Del (*Tora*) af den treleddede gl. Kanon og det første Afsnit af den gl. historiske Værk, der omfatter Tiden fra Verdens Oprindelse til Esras og Nehemjas Virksomhed efter Eksilet. 1. Mos. (*Genesis*) begynder med Skabelsen og Menneskeslægten's ældste Historie og fortsætter med Patriarkernes Historie indtil Josefs Død; 2. Mos. (*Exodus*) beretter om Israeliternes Ophold i Ægypten og deres Udvandring derfra til Sinai-Bjerget; derefter følger en Fremstilling af de ved Sinai givne Love, der ogsaa omfatter 3. Mos. (*Leviticus*) og Begyndelsen af 4. Mos. (*Numeri*); først 4 Mos. 10, 11 optages den historiske Traad, og der fortælles nu om Ørkenvandringen og om Erobringen af Østjordanlandet; 5 Mos. (*Deuteronomium*) begynder med et Tilbageblik paa en Del af det tidligere fortalte, følger dertil en Række Love, som Mose gav Folket under Opholdet i Østjordanlandet, og slutter med Beretningen om hans Død. Opfattelsen af de 5 M.-B. som et af Mose selv forfattet Skrift forekommer først i Krønikernes Bøger, men gøres istedetsteds gældende i Bøgerne selv, end ikke i Form af en Overskrift. Kun enkelte bestemte Partier deraf henføres direkte til Mose selv, nemlig Pagtsbogen 2 Mos. 24, 4, 7, Stationsfortegnelsen 4 Mos. 33, den i 5 Mos.

indeholdte Lov 5 Mos. 31, 9, 24 samt Beretningen om Kampen med Amalekiterne 2 Mos. 17, 14. Da disse Enkeltangivelser vilde være ganske umotiverede, hvis det samlede Skrift fordrede at være et Værk af Mose selv, vidne de tværtimod om, at den hele Fembog ikke vil gælde for mosaisk, et Resultat, der yderligere bestyrkes ved den Maade, hvorpaa Mose omtales f. E. 4 Mos. 12, 3, og endnu mere ved Beretningen om hans Død, som ikke med nogen som helst Berettigelse lader sig adskille fra den foregaaende Fortælling. Absolut afgørende er imidlertid den Omstændighed, at alle 5 Bøger ved de overalt forekommende Dubletter og indbyrdes modstridende Angivelser tydelig vise, at de ikke ere en Enkeltmands, altsaa heller ikke Moses Værk.

Grundlæggeren af det videnskabelige Arbejde for at løse det i M.-B. liggende literærkritiske Problem var den franske Læge Astruc (I, 163) i et Skrift fra 1753. Han indskrænkede sine Undersøgelser til 1 Mos., hvori han ved Hjælp af den ejendommelige Maade, hvorpaa Gudsnavnene Elohim og Adonai (Jahvé) skifte, vilde paavise to af Mose benyttede Hovedkilder, hvortil endnu kom 10 mindre Kildeskrifter. Herved var et brugbart Udgangspunkt vundet, men først efter lange og rastløse Arbejder er det lykkedes at naa hen til sikre Resultater, der gav virkelig tilforladelige Svar paa de af M.-B. stillede Spørgsmaal. Det viste sig efterhaanden, at Astrucs Hypotese i flere Henseender var utilstrækkelig. Først og fremmest saa man hurtigt, at det kritiske Arbejde umulig kunde standse ved Genesis, idet de dér paaviste Kilder ligesaa tydelig røbe deres Tilværelse i de følgende Bøger, ja ud over dem i Josva Bog. Endvidere viste det sig, at Astrucs 10 mindre Kilder vare uden virkeligt Værd, men at man paa den anden Side ikke kunde nøjes med de af ham opstillede to Hovedkilder. Ved Siden af Jahvisten (J), der fra Begyndelsen af bruger Gudsnavnet Jahvé, fandt man to forskellige Kilder, for hvem Navnet Elohim er betegnende, nemlig dels et med Jahvisten temmelig nær beslægtet Skrift, der først kan paavises i Abrahams Historie, og som man nu til Dags har vedtaget at kalde Elohisten (E), og dels et andet særlig karakteristisk Skrift, som man betegner som den præstelige Fortæller (P eller PC, naar man særlig tænker paa den Lovcode, der udgør den væsentlige Del deraf). Endelig erkendte man i den største Del af 5 Mos. en fjerde Kilde, som man benævner Deuteronomikeren (D). En indgaaende Analyse har desuden lært, at de to beslægtede Kilder Jahvist og Elohist allerede maa have været sammenarbejdede til ét Skrift, inden de forenedes med de øvrige Kilder; denne Komposition plejer man at benævne JE eller »Jehovisten«, et Navn, der ikke vil udtrykke andet end Foreningen af de to nævnte Kilder, men som iøvrigt har sin særlige Berettigelse i den Omstændighed, at de to saaledes sammensmeltede Skrifter ingenlunde overalt med fuld Sikkerhed lade sig udsondre fra hinanden og derfor undertiden bedst omtales under et Fællesnavn. Denne Oversigt viser, at det er den saakaldte »Kildeskrifthypotese« (Urkundenhypothese) med dens Antagelse af oprindelig selvstændige Kildeskrifter, der er bleven den herskende. Dog

var denne Hypoteses Medbejler »Omarbejdelseshypotesen« (die Ergänzungshypothese) ikke helt blottet for Berettigelse, idet det har vist sig, at hine selvstændige Kilder paa forskellige Maader ere blevne omarbejdede og udvidede, inden Pentatevken fik sin nuværende Form. Saaledes kan der mange Steder paavises smaa Tilføjelser af forbindende eller forklarende Natur, der skyldes dem, der have sammenarbejdet de selvstændige Kildeskrifter. Ogsaa forekommer der hist og her i 2 Mos. Smaa-stykker, der rimeligvis skyldes den samme deuteronomiserende Bearbejdelse, som de følgende historiske Bøger i det gamle Testamente i langt højere Grad have været underkastede. For det utrætteligt arbejdende kritiske Arbejde har det fremdeles vist sig, at man vel i Almindelighed maa arbejde med de simple og praktiske Benævnelser J, E, P og D, men at disse Størrelser dog ikke ere saa ensartede, som man oprindelig antog. I det præstelige Skrift kan man ikke blot med absolut Sikkerhed paavise en selvstændig Lovsamling, den saakaldte Hellighedslov (H eller P¹), som Forfatteren har optaget og delvis bearbejdet, men ogsaa ellers forskellige Lag, der paa karakteristisk Maade sondre sig fra hinanden. Paa samme Maade synes Elohisten at have optaget en meget gammel Lovsamling, den saakaldte Pagtsbog 2 Mos. 20, 24—23, 19. I 5 Mos. har man ikke uden Held søgt at udsondre to forskellige Bearbejdelser af den egentlige deuteronomiske Lov, der navnlig skulle sig ved Tiltalen: du eller I. Derimod er man ved Forsøgene paa at paavise forskellige Bearbejdelser eller Udgaver af Jahvisten endnu ikke naaet til saa tvungende Resultater som dem, hvorpaa Pentatev-kritiken ellers bygger.

De her nævnte literærkritiske Resultater have fundet en overordentlig udbredt Anerkendelse hos dem, der indgaende sysselsætte sig med disse Problemer. Paa Modskrifter har det vel ikke manglet, men de savne en virkelig Betydning, da de enten ignorere de egentlige Vanskeligheder og Beviser eller søge at løse dem ved kunstlede Spidsfindigheder, som det vilde være en stor Uret at ville paatvinge alle dem, der ikke ere disponerede til saadanne abstrakte og anskuelsesløse Øvelser. Overfor de oftere gentagne Paastande, at Kritikens Resultat er altfor indviklet og kunstigt til at være troværdigt, er det tilstrækkeligt at henvise til den næsten fuldstændige Parallel, som Tatians (se d. Art.) Sammenarbejdelse af de 4 Evangelier frembyder, og hvis kritiske Udsondring Kritikens Modstandere sikkert ligesaa ivrig vilde have søgt at modarbejde, hvis Evangelierne ikke lykkeligt vare bevarede i deres oprindelige Selvstændighed.

Af de vundne literærkritiske Resultater fremgik af sig selv det langt vigtigere, men ogsaa langt vanskeligere Spørgsmaal om disse Kilders indbyrdes Forhold og sandsynlige Afattelsestid. Her have Undersøgelserne maattet prøve sig frem med en Mængde uholdbare Forsøg, indtil det endelig lykkedes Reuss, George, Vatke, Graf og senere navnlig Kuenen og Wellhausen at opstille en Hypotese, hvis stadig voksende Anerkendelse er det bedste Bevis for dens Evne til at forklare de foreliggende Fænomener paa

en mere tilfredsstillende Maade end nogen som helst anden Formodning. Hvad der maa betragtes som sikkert faststaaende er det relative Forhold mellem Kilderne. Medens 5 Mos. tydelig nok forudsætter Jahvisten og Elohisten, er den blottet for ethvert Spor af Kendskab til Præsteskriftet, hvis Love paa den anden Side i mange Tilfælde paa aldeles tvungende Maade vise sig at repræsentere en senere Udvikling af de deuteronomiske (smign f. E. Lovene om Festerne, om de hellige Afgifter, om de israelitiske Slavers Frigivelse o. lign.). Dermed er altsaa Rækkefølgen af Kilderne givet paa en Maade, som i sin Tid Franz Delitzsch, saa tungt dette Resultat end faldt ham, gentagende Gange har betegnet som absolut uægteligt. Til en Bestemmelse af de absolute Afattelsestider naar man kun gennem en Sammenligning af Lovene med Israeliternes Historie. Her træffe vi nu først og fremmest Beretningen om Fundet af Lovbogen paa Kong Josijas Tid (2 Kong. 22), af hvilken det fremgaar, at den fundne Bog dengang var Kongen og Folket ukendt. Selve Beretningen om Josijas Reformation lærer videre paa afgørende Maade, at den fundne Bog, hvortil Reformationen støttede sig, har været ikke hele Pentatevken, men Deuteronomium, en Kendsgerning, som allerede var Hieronymus (Komment. til Hes. 1, 1: *tricesimus annus . . . a duodecimo anno Josiae, quando inventus est liber Deuteronomii in templo Dei*) og Prokop fra Gaza (Scholion til 4 Reg. 22: *Βιβλίον ἑξόν: τον δευτερονόμιον*) velbekendt. Da nu videre i den forudgaaende Tid endog de frommeste Mænd i Israel uden Betænkning udførte Handlinger, der efter den deuteronomiske Lov maatte stemples som svære Lovbrud, saa fører alt dette til det sikre Resultat, at Deuteronomium er et Skrift fra den senere Kongeperiode, et Resultat, som ogsaa ellers stadfæstes ved en Række Enkeltheder i Bogen selv. Deraf følger saa videre, at det præstelige Skrift maa skrive sig fra endnu senere Tid, og herfor taler i Virkeligheden ogsaa de allervægtigste Grunde. Medens man i Israels tidligere Historie og hos de forexilske Profeter forgæves leder efter noget som helst Spor af dette ejendommelige Skrift, træffe vi pludselig i Slutningsafsnittet hos Profeten Hesekeiel (Kap. 40—42) et Udkast til Ordningen af Livet i Fremtidens Israel, hvis hele Aand er nær beslægtet med Aanden i Præsteskriftet, og som i Enkelthederne frembyder en Række iøjnefaldende Berøringspunkter dermed. Navnlig ere Berøringspunkterne mellem dette Afsnit og den ovenfor omtalte »Hellighedslov« saa stærke, at enkelte endog lededes til den Antagelse, at denne Lov ligefrem var forfattet af Hesekeiel selv. Dette var et Fejlgreb, thi ved Siden af de store Ligheder findes der ogsaa Forskelligheder mellem begge Skrifter, og en nøjere Prøvelse har tværtimod ført til det Resultat, at Hellighedsloven og følgelig end mere Præsteskriftet selv betegne en Udvikling udover Hesekiels Udkast og derfor ere yngre end hans Skrift. Men alligevel muliggjorde Sammenstillingen med Hesekeiel for første Gang Forstaaelsen af Præsteskriftets hidtil uforklarlige uvirkelige og abstrakte Karakter, der f. E. viser sig i de uigennemførlige Bestemmelser om Jubel-

aaret 3 Mos. 25 eller om Levitstæderne 4 Mos. 35; thi ligesaa uforklarligt et saadant Skrift vilde være, naar det henførtes til Tiden for Israels Liv midt i Virkeligheden, lige saa forstaaeligt bliver det, naar det opfattes som det landflygtige Folks Fordybelse i og Spekulationer over Erindringerne om svundne Tider. Og til den anden Side kom Hesekiels eget Udkast, som intet Menneske indtil da havde formaet at forklare, saa længe man gik ud fra, at de præstelige Love dengang eksisterede og vare anerkendte som gyldige, nu til deres Ret som det første Led i en betydningsfuld Udviklingsrække, der fortsattes ud over G. T. i den talmudiske Litteratur. Fremdeles kommer Beretningen om Lovens Indførelse ved Esra i Betragtning, da den danner et fuldstændigt Sidesykke til den ovenfor omtalte Beretning om Fundet af Deuteronomium under Josija. Medens den præstelige Lov ikke er til at paavise i Tiden før Esra, er den fra hans Tid af Alfa og Omega i Jødernes Liv. Naar det nu hedder om Esra, at han medbragte Lovbogen fra Babel til Jerusalem og dér oplæste den for Folket, som i den Anledning vedtog at indføre forskellige Bestemmelser, saa er det klart, at Talen ogsaa her er om et nyt, dengang i Jerusalem ukendt Skrift, hvad altsaa paa det nøjeste stemmer med det Resultat, hvortil Sammenstillingen med Hesekiel førte. Tilbage staa saa de to jehovistiske Kildeskrifter. At de ere ældre end Deuteronomium, er allerede omtalt, men vi savne ved dem Midler til en sikker Bestemmelse af Aftattelsestiden. Da det drejer sig om to Værker, der omspænde et betydeligt Tidsrum, altsaa om Litteraturværker i særlig Forstand, henføres de vel bedst til den ældre Kongetid, da Litteraturen begyndte at udvikle sig i større Omfang hos Jøderne. Men i øvrigt frembyder Spørgsmaalet om deres indbyrdes Forhold og deres Henførelse enten til Juda eller Efraims Rige store Vanskeligheder. Endnu længere tilbage føres vi ved den ovenfor omtalte »Pagtsbog«, der er optaget i det ene af disse Kildeskrifter, samt ved de Samlinger af gamle Heltesange, hvortil der henvises 4 Mos. 21, 14 ligesom i andre gltestil. Historiebøger (Josva 10, 12 f.; 2 Sam. 1, 18 og vel ogsaa 1 Kong. 8, 12), og hvorfra formodentlig ogsaa andre i Pentatevken benyttede Sange ere hentede.

Den her skitserede Opfattelse af Pentatevkskildernes Oprindelse og Aftattelsestid er for Tiden meget udbredt og kan vel i de protestantiske Lande betegnes som den herskende. Den er dog fra flere Sider bleven bekæmpet, i Reglen med en ejendommelig Lidenskabelighed, der navnlig er paafaldende hos dem, der ellers anerkende de kritiske Undersøgelseres Berettigelse. Om disse Modskrifter gælder for største Delen det samme, som ovenfor er bemærket om de Skrifter, der ere rettede mod Pentatevkskritiken i det hele; men særlig læmmes deres Bestræbelser ved den Omstændighed, at de i Reglen kun ere enige om det negative, i deres Uvilje mod den »Grafiske Hypothese«, »Wellhausens Opfattelse« eller hvad Navn der nu gives den moderne Konstruktion, men iøvrigt opvise den mest brogede Blanding af Opfattelser og Standpunkter. Efter et omfattende og metodisk Forsøg paa en Løsning af Spørgs-

maalene, der blot tilnærmelsesvis kunde stilles ved Siden af den moderne Opfattelses, søger man forgæves i disse Skrifter, hvis indbyrdes Uenighed om de vigtigste Problemer berøver dem al virkelig Autoritet. Særlig uheldige er de i den nyeste Tid opdukkende Forsøg paa at opstille de gamle Indskrifter som Instanser mod Pentatevkskritiken. Kun overfor en snæversynet Hævd af Evolutionsteorien kunne Indskrifterne med Rette gøres gældende, men det er ganske uberettiget at identificere den nyere Pentatevkskritik i og for sig med Udviklingslæren. Undersøgelserne af M.-B. holde sig udelukkende til de i G. T. selv foreliggende Kendsgerninger og til de Slutninger, de paatvinge os, og overfor dem kunne Indskrifterne, selv om de tydes med den overdaadigste Fantasi, hverken gøre fra eller til, ganske bortset fra det betænkelige ved en Apologetik, der vil forsvare den mosaiske Autenti af Lovene ved at paavise, at de forefindes endnu tidligere hos andre Folkeslag. At de i G. T. foreliggende Kendsgerninger undertiden have medført kritiske Resultater, der pege hen paa en Udvikling hos Israeliterne, kan dog ikke uden videre betragtes som Modbevis mod deres Rigtighed, da det dog vel vilde være en overdreven Iver helt at udelukke Udviklingsbegrebet fra den menneskelige Historie; og til Gengæld fremgaar det af den moderne Opfattelse, at der er Omraader i Israels Historie, hvor den ældre Tid stod langt højere end den senere, ligesom man sikkert ogsaa med fuld Føje tør hævde, at den Mose, der træder os i Møde paa Grundlag af den moderne Opfattelse, er en langt vældigere og aandeligere Skikkelse end den, man vinder ved at kæmpe for det mosaiske Forfatterskab til alle de ofte smaalige og uadvortes Love i Pentatevken.

Har man nu af disse Grunde Ret til at hævde, at den ovenfor skitserede Opfattelse tilbyder Løsninger af Pentatevks Problemer, der langt overgaa, hvad alle andre Løsningsforsøg formaa, saa maa det til den anden Side ikke overses, at den ingenlunde er i Stand til at give sikre Svar paa alle enkelte Spørgsmaal, hvad jo ogsaa fremgaar af, at der mellem den moderne Opfattelses Tilhængere, trods Overensstemmelsen med Hensyn til de afgørende Punkter, findes Differenser angaaende forskellige Enkeltheder. Her er et Omraade, hvor en skarp Kritik fra Modstandernes Side altid vil være frugtbar og æggende til fornyede Prøvelser, for saa vidt det overhovedet vil være muligt med vore stærkt begrænsede Hjælpemidler at naa til sikre Resultater ved saadanne mere yderligt liggende Spørgsmaal.

Efter at det samlede Skrift var dannet ved Samarbejdelsen af PC (der benyttedes som Grundlag ved Kompositionen), JE og D, deltes det i fem Bøger, hvis ældste Bevidnelse for os foreligger i den græske Oversættelse, hvorfra ogsaa de ovenfor anførte Benævnelser paa de enkelte Bøger hidrøre. Senere sammenfattede Hellenisterne det samlede Værk under Benævnelsen *ὁ πεντάτευχος*, den af fem Bogruller bestaaende (nemlig *πέντε βιβλος*). De palæstinensiske Jøder derimod benævnedes Bøgerne efter deres Begyndelsesord: Bereshit, Shemot, Vajiqra, Bemidbar og Debarim. Om Forholdet mellem Pentatevken og Josua Bog, se d. Art. (II, 688).

Af den meget omfattende Literatur om Pentatevken kunne her kun enkelte Værker anføres: H. Holzinger, *Einleitung in den Hexateuch*, 1893; Steuernagel, *Allgemeine Einleitung in den Hexateuch* (i Nowacks Handkommentar zum Alten Testament, 1. Afdeling 1900); Graf, *Die geschichtlichen Bücher des Alten Testaments*, 1866; Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, 5. Udg. 1899; *Die Composition des Hexateuchs*, 2. Udg. 1889; W. Robertson Smith, *The Old Testament in the Jewish Church*, 2. Udg. 1892; de gtestl. Indledning af Kuenen, Cornill, Driver, König o. a. — Imod den Graf-Wellhausenske Opfattelse eller Pentatevkkritiken i det hele: Dillmanns og Strack-Oettlis Fortolkninger til Mose-Bøgerne; Stracks og Baudissins Indledninger til det gamle Testamente; A. Klostermann, *Der Pentateuch*, 1893; W. H. Green, *The Hebrew Feasts*, 1885; *The higher Criticism of the Pentateuch*, 1895; *The Unity of the Book of Genesis*, 1895; *General Introduction to the Old Testament*, 1899; *Lex Mosaisca*, 1894; J. Hoedemaker, *De mozaïsche oorsprong van den wettin in de boeken Exodus, Leviticus en Numeri*, 1895; W. Möller, *Historisch-kritische Bedenken gegen die Graf-Wellhausensche Hypothese*, 1899 (paa Dansk ved A. Schmidt, 1901); F. Hommel, *Die altisraelitische Überlieferung*, 1897. F. B.

Mosellanus, Petrus, tysk Humanist, hed egentlig Schade og var født 1493 i Bruttig ved Mosel. 1515 kom han til Leipzig og blev 1518 Prof. i Græsk dér. Han var en personlig from Mand, der stod i Venskabsforhold til Melancthon, men var dog væsentlig Erasmus's Discipel. Han aabnede Disputatsen i Leipzig (S. 103) med en Tale: *De ratione disputandi præsertim in re theologica*. Om Disputatsen, som han i Begyndelsen regnede for en Ordkamp af Stridstøtterne, »der gav 10 Demokritos'er Stof nok til Latter«, har han skrevet 2 Beretninger, en kortere til Pirkheimer, en længere til Pflug. I den sidste raadede han til at indtage en afventende Stilling. Han døde 1524.

Mose's Optagelse (*Assumptio Moysis*), se I, 161.

Mosera (egl. Moser) eller Moserof, det Sted, hvor Aron døde og begravdes (5 Mos. 10, 6; 4 Mos. 33, 30, 31); maa søges paa Edoms Vestgrænse, se Hor (4 Mos. 20, 22 f. 33, 37 f.).

Moses, William Stainton, Spiritist, kendt af alle Spiritister under Pseudonymet »M. A. Oxon.«, fødtes i Nov. 1839 i Donington i Lincolnshire. 1858 kom han til Oxford som Student; 1863—70 var han Hjælpepræst, først paa Øen Man, siden i Vest-England. 1870 opgav han sin præstelige Virksomhed og rejste til London. Et Aarstid efter blev han Lærer i University College School, men 1889 tvang Sygdom (den Brightske Syge) ham til at opgive denne Stilling. Han døde 1892. 1872 læste han R. Dale Owens *The Debatable Land* og besøgte med sine Venner, Ægteparret Speer og forskellige spiritistiske Medier, og optraadte snart selv som Medium, især ved automatiske Skrivelser. Han kom da i Spidsen for den spiritistiske Bevægelse, var Medstifter af »British National Association of Spiritualists« og fra 1884 til sin Død Præsident for »London Spiritual Alliance« og udgav i mange Aar *Light*. Hans Skrifter ere: *Psychography* (London 1878),

Spirit Identity (1879), *Higher Aspects of Spiritualism* (1880) og *Spirit Teachings* (1883), optrykt efter hans Død i en *Memorial Edition*, 1894, med hans Biografi af Charlton Speer). Jvfr. Frank Podmore, *Modern Spiritualism* (1902) II, 274 f. og C. Skovgaard-Petersen, *Kan der leves paa relig. Overtro* (1905) 39 f. Se Art. Spiritisme.

Moses fra Korēn skal have været Biskop i Armenien i 5. Aarh. og have gjort en stor Rejse over Edessa til Alexandria, Rom og Athen. Han er maaske Forf. til en Lærebog i Retorik. En senere Forf. har brugt hans Navn og under det udgivet en armenisk Krønike og en Geografi. Krøniken er næppe ældre end 7. Aarh., (A. v. Gutschmid, *Kl. Schriften* III, 282 f.); maaske er den først fra det 8. (tyks Overs. af Lauer, Regensb. 1869). Geografien har kun Betydning, hvor Armenien, Persien og Nabolandene omtales.

Mosheim, Johann Lorentz von, tysk Teolog, fødtes i Lübeck 9. Okt. 1694 eller 1695. 1716 kom han til Kiel som Student, optraadte dér som Prædikant, blev 1718 Magister og 1719 Assessor i det filos. Fakultet. Et af hans første Skrifter var et Modskrift mod Deisten Toland. 1723 blev han kaldet til Helmstädt som teol. Professor. 1726 blev han Abbed af Marienthal, 1728 af Michaelstein, og 1729 fik han Ledelsen af alle Skolesager og stor Indflydelse paa Kirkevæsenet. Efter at have været virksom ved Göttinger-Universitetets Grundlæggelse blev han 1747 kaldet dertil som Kansler og Honorarprofessor i det teol. Fakultet, og dér døde han 1755. Han var et Universaltalent, der læste over alle mulige Fag, og blev navnlig prist som Etiker og Prædikant (»Tysklands Bourdaloue«). Hans betydeligste Arbejde er dog hans Kirkehistorie (*Institutiones hist. ecclesiast.* 1755), der udmærker sig ved Grundighed og Skarp-sindighed og er skreven paa elegant Latin. M. var en lige saa stor Mester i det tyske Sprog som i det latinske, hvorfor man har kaldt ham »den første tyske Prosaist«. Foruden Kirkehistorien har han ogsaa skrevet en Kætterhistorie (»Versuch einer unparteiischen und gründlichen Ketzergeschichte« I—II, 1746 f.), der ogsaa er et fortræffeligt Arbejde. Om M. som Kirkehistoriker se F. C. Baur, *Die Epochen der kirchl. Geschichtsschreibung* (Tüb. 1852) 118 f. og K. Heusse, *Die Kirchengeschichtsschreibung J. L. v. M.s* (Gotha 1904).

Moskva, Ruslands Hovedstad til 1703, blev 1589 Sæde for en gr.-kat. Patriark, der har Metropoliter i Novgorod, Kasan, Rostov og Krutitzki under sig.

Motet, Betegnelse for en i den polyfone Musik opstaaet Kunstform af kontrapunktisk Art. Teksten er i Almindelighed bibelsk, og den egentlige Motet udelukker instrumental Led-sagelse, synges a cappella. Men hører til de ældste polyfone Kunstformer og dyrkedes allerede i Kontrapunktikens første Tidsalder i det 11. —12. Aarh. Den syntes da at adskille sig fra andre nærtstaaende Musikformer ved sin friere Form, der tillod at give den lyriske Stemningsfyldte mere Raaderum. M. blev derfor en yndet Form for kirkelig Kunst og blev dyrket med Forkærlighed i den nederlandske og italienske polyfone Tidsalder (Palestrina-Tidsalderen). I

det 17. Aarh., da den dramatiske Stilart fik Overtaget i Musiken, led Stilenheden i M.en, idet man tilføjede Solostemmer eller instrumental Ledsagelse. Men trods dette, holdt M.ens selvstændige Form sig dog indtil vore Dage. Tidlig vandt M.en Indgang i den lutherske Kirke (Walther Senffl i 16. Aarh., Bodenschatz's M.samling 1603), hvor den naaede sit Højdepunkt i Seb. Bach, men siden beständig har været kultiveret. Man afleder Navnet M. dels af det latinske *motus*, dels af det franske *Môt*. A. H.

Mott, John R., Generalsekretær for Verdens kristelige Studenterforbund (*General Secretary of Worlds Students Christian Association*), f. 1865, Søn af en Trævarehandler i Postville i Staten Jowa i Nordamerika. Paa Cornell-University i Ithaca i Staten New-York studerede han Historie, Statsvidenskab og Filosofi, hvori han tog Eksamen (1888). Paa det Tidspunkt var det religiøse Vendepunkt i hans indre Liv allerede sket, fremkaldt ved en tiljersende Talers Ord (1886). Samme Aar deltog han i det verdensberømte Studentermøde i Northfield (se Art. Moody), hvor han var blandt de 100 Studenter, der erklærede sig rede til at viederes Liv til Missionstjenesten. Den Beslutning fastholder han endnu, men hidtil har der været Brug for ham paa et andet Omraade, der dog staar hint nær. Først blev han Sekretær for Studenterafdelingen af Nordamerikas kristelige Foreninger for unge Mænd. I den Egenskab deltog han i K. F. U. M.s 50aarige Jubilæum i London 1894. Paa det »nordiske Studentermøde med kristeligt Program«, der 1895 holdtes paa Vadstena Slot ved Vettern, var M. til Stede, og da man her stiftede »Verdens kristelige Studenterforbunde«, blev han enstemmig udpeget til Generalsekretær. Som saadan har han gentagne Gange rejst Jorden rundt og besøgt omtrent alle Lande, hvor han ved sin Personlighed og sin Forkyndelse har øvet en mægtig Indflydelse. Sin første Jordomrejse (1895—97) har han skildret i *Strategic Points in the Worlds Conquest* (flere Opl.), og i *The Home Ministry and modern Missions* (1905) har han søgt at vække Præsteskedet i den gamle Kristenhed til Arbejde for Missionen. Sin Bopæl har han i New-York. Han er Æresmedlem af *British geographical Society*. Studenterbevægelsens Opgave har han skildret og forsvaret i *The Evangelisation of the World in this Generation* (jvfr. Art. Studenterbevægelse). S. A. B.

Motte, de la, se Guyon (II, 311).

Moufang, Christoph, rom.-kat. Teolog, f. i Mainz 12. Febr. 1817, studerede først Medicin, siden Filosofi og Teologi i Bonn og senere i München. 1839 blev han optaget i det biskoppelige Seminarium i Mainz og s. A. præsteviet. Efter at have været Kapellan og Præst forskellige Steder blev han 1851 Regens og Professor i Moral- og Pastoralteologi ved Præstese-minariatet i Mainz, 1854 Domkapitulær og gejstlig Raad dér, 1855 Officialtsraad. 1869 blev han kaldt til Rom som Konsultor ved de forberedende Arbejder til det vatikanske Concilium. 1877, efter Biskop Kettelers Død (II, 766), blev han Forvalter af Bispedømmet Mainz, som han styrede indtil 1886. Fra 1862 havde han været Biskoppens Stedfortræder i det hessiske Kammer, 1871—76 var han Medlem af

den tyske Rigsdag og en af Førerne for Centrumpartiet. Han udgav, sammen med Heinrich, »Der Katholik« og tog livlig Del i den kat.-socialbe Bevægelse i Tyskland (Fr. Nielsen, Karakteristiker og Kritiker, Kbhvn 1884, 125 f.). Død i Mainz 27. Febr. 1890.

Moule, Handley Carr Glyn, eng. Biskop, f. 1841, studerede i Cambridge. 1865 blev han Fellow i Trinity College, 1867 Master for Marlborough College. S. A. blev han ordineret til Diakon for at blive sin Faders Medhjælper i Fordington. 1868 blev han præsteviet. 1873—77 var han Dean for Marlborough, men gjorde atter Tjeneste i Fordington, indtil han 1880 blev kaldet til Cambridge som den første Principal for Ridley Hall, der dog først blev aabnet 1882. I denne Stilling virkede han navnlig for at vække og nære Missionær-Kaldet hos mange unge. 1889 blev han Norrisian-Professor i Teologi i Cambridge og Fellow i St. Catharine's College. Han er en betydelig Prædikant og har 7 Gange været Select Preacher i Cambridge, én Gang (1895) i Oxford; 1898 blev han en af Dronningens Kapellaner. 1 Aug. 1901 blev han Westcotts Efterfølger som Biskop af Durham. I kirkelig Henseende tilhører han Lavkirken. Han har forfattet en Mængde Skrifter, blandt hvilke især maa nævnes: Fortolkninger til Romer-, Efeser-, Filippenser- og Kolossenser-Brevene, dels som Led af *Expositor's Bible*, dels af *Cambridge Bible for Schools and Colleges*, endvidere *Philippian* (1900³), *Colossian* (1900²), og *Ephesian Studies* (1900); *To my younger Brethern of Pastoral Life and Work* (1898³), samt *Thoughts on Christian Sanctity*, *Thoughts on Union with Christ*, *Thoughts on the Spiritual Life*, *The new Birth*, *The Christian and the World* og *Temptation and Escape*, der alle foreligge i mange Udgaver. Desuden har han skrevet en fortrinlig Biografi af Charles Simeon (1895) og en Samling Hymner og Sange (*In the House of the Pilgrimage*).

Mozarabisk Liturgi kaldes den Liturgi, der i den gotiske Tid var i Brug i Spanien. Navnet »Mozaraber« (Mostarabes eller Mustarabes) betyder »arabisierende Arabere og var Navnet paa de Spaniere, der havde underkastet sig Maurerne, til Forskel fra de ægte Arabere. Den m. L. stammer uden Tvivl fra Lilleasien ligesom den gallikanske. Den er, med en oplysende Indledning, oversat paa Tysk af Th. Kranzfelder i »Bibliothek der Kirchenväter« (1877). Toledo-Kirkens Lectionarium er udgivet af G. Morin i »Anecdota Maredsolana« I under Titlen: *Liber comicus* (1893). Jvfr. F. Probst, Die abendl. Messe von 5. bis zum 8. Jahrh. (Münster 1896) 367 f.

Mozart, Wolfgang Amadeus, født i Salzburg 27. Jan. 1756, død i Wien 5. Dec. 1791. Hans musikalske Evner var ualmindelig tidlig udviklede; kun 6 Aar gammel gjorde han med sin Fader sin første Kunstrejse til München og Wien, Aaret efter fortsattes denne til Paris, hvor tillige det første Musikværk, fire Violinsonater, af den 7aarige Komponist blev trykt, senere til London. Overalt, hvor han paa disse vidtstrakte Rejser, der optog flere Aar, kom hen, vakte han den største Opmærksomhed, og hans Ry var allerede grundfæstet, længe forinden han indtraadte i Ynglingealderen. Han

havde imidlertid den Lykke i sin Fader, den udmærkede Musiker Leopold M., at have en erfaren og klog Mentor, saa at hans Udvikling som Kunstner og Menneske ikke blev forsmæt. I sin Barndom og første Ungdom var han knyttet til sin Fødeby Salzburg, i hvis særke-biskoppelige Kapel han allerede i 13 Aars Alderen blev ansat som Koncertmester, medens han iøvrigt fortsatte sine Kunstrejser vidt omkring, hvoraf navnlig de til Italien blev til hele Triumftog for ham. Fra 1781 levede han i Wien og ægtede samme Aar Konstanze Weber (senere, efter M.s Død, gift med den danske Etatsraad G. N. Nissen). Fra disse sidste 10 Aar af M.s Liv stammer de af hans Værker, som nu er mest kendte, Operaerne »Idomeneo«, »Bortførelsen af Seraljeto«, »Figaros Bryllup«, »Don Juan« og »Tryllefløjten«, hans store Symfonier, de vigtigste af hans Kvartetter og anden Kammermusik og endelig det sidste Værk, som han ikke naaede at gøre færdig, hans Rekviem. Saa glimrende hans Ungdomsaar havde været, saa vanskelige blev hans Manddomsaar, da det gjaldt om at skaffe Udkommet til hans Familie. Først 4 Aar før sin Død naaede M. en fast Stilling i Wien som kejserlig Kammerkomponist med et Honorar af 800 Gylden aarlig. M. er en af de rigeste Begavelser, Musikhistorien kender, og en af de største Mestre. Indligheden, Ynde og en umaadelig Frugtbarhed kendetegner hans Kunst, og ikke uden Grund er han sammenlignet med Raffael. I den store Række af hans Værker findes ogsaa en Mængde Kirkemusik af alle Arter, deriblandt 15 Messer, men sin egentlige Storhed har dog M. ikke som Kirkekomponist. Den katolske Kirke var paa hans Tid vel en stor Forbruger af Kirke-musik, men den sværmede for Operastilen og Rokokkoen og stod altsaa den egentlige Kirkestille ganske fjern. At M. alligevel i sin Kirke-musik naaede at skrive betydelige Værker, ja et enkelt helt monumentalt, Rekviem, viser Rækkevidden af hans Gens (Mozart-Biografi af Otto Jahn, 1856—59).

A. H.

Mozley, James Bowling M., eng. Teolog, fødtes 15. Sept. 1813 i Gainsborough. Han studerede i Oxford og fik 1836 Plads i Oriel-Kollegiet, hvor hans ældre Broder, Th. M., var Fellow. Senere boede han i Puseys Hus som Forstander for et lille teologisk Kollegium (*the coenobitium*). 1838 blev han Mag. art., 1871 Dr. theol. Han tog i flere Aar virksom Del i den anglo-katolske Bevægelse og var i 10 Aar Udgiver af *The Christian Remembrancer*; men Afgørelsen af Gorham-Sagen (II, 238) bragte ham til at trække sig tilbage fra Tractarianerne. 1856 blev han Præst i Old Shoreham i Sussex, 1865 var han Bampton-Lecturer (*On Miracles*); 1869 blev han valgt til Universitetspræst i Oxford. Han støttede Gladstones Politik og blev først (1869) Kannik i Worcester, senere (1871) Payne-Smiths Efterfølger som Prof. i Oxford. Han døde 4. Jan. 1878 efter en Tids Skrøbelighed; allerede 1875 havde han haft et Slagtilfælde. 1877 udgav han: *Ruling Ideas in early Ages and their Relation to the Old Testament Faith* (1889⁹). Endvidere udgav han 2 Bd. *Essays*; i disse findes hans meget omtalte Kritik af Newmans kirkelige Evolutions-Teori. En Samling af hans Breve blev 1884 udgivet

af hans Søster, Anne M. — 2) **Thomas M.**, eng. Teolog, ældre Broder til ovennævnte, f. 1806 i Gainsborough, kom 1825 ind i Oriel-Kollegiet, hvor han blev nøje knyttet til Newman. 1832 blev han præsteviet, og efter en kort Tid at have virket i Colchester, blev han Præst i Buckland ved Oxford, senere i Northamptonshire. Han tog Del i Udgivelsen af *Tracts for the Times* (se d. Art.) og var tillige Redaktør af den tractarianske *British Critic*, som oprindeligt blev redigeret af Newman. 1843 var han i Normandiet, under Omgang med rom-kat. Præster, lige ved at gaa over til Romerkirken, men han betænkte sig. Efter Hjemkomsten til England blev han knyttet til »Times«. 1847 opgav han sit Præstembede og flyttede til London. 1857 tog han derfra til Finchampstead i Berkshire, 1868 til Plymtree i Devonshire. Under Vatikaner-Konciliet var han »Times's Korrespondent i Rom. 1874 traadte han atter i Kirkens Tjeneste som Rural Dean i Plymtree; 1876—80 var han Præst i Ottery St. Mary. 1880 flyttede han til Cheltenham, og dér døde han 17. Juni 1893. 1885 udkom hans *Reminiscences*, 1891 *Letters from Rom on the Occasion of the Oecumenical Council* (2 Bd.), 1893 *The Creed or a Philosophy*.

Muhammed, født i Mekka omtrent 570, død i Medina 632, Grundlægger af den yngste Verdensreligion. Set i sin historiske Sammenhæng er M. en af de ikke faa Arabere, der vare utilfredsstillede ved det hensynsnede gammel-arabiske Hedenskab, og som søgte at tilegne sig en ny Religion ved at overtage en Række Idéer og Forestillinger fra Krdmmen og Jødedommen, der begge vare temmelig udbredte i Landet paa hin Tid. Medens imidlertid hine Mænd ere forsvundne i Mørket, blev M., dels i Kraft af sin mærkverdige Personlighed og dels paa Grund af en Række sammenstemte Omstændigheder, Stifteren af en ny Religion, der stillede sig i et fjendtligt Forhold til de to Religioner, af hvis Tanker han selv væsentlig havde næret sig. Saalenge M. opholdt sig i Mekka, mente han at bringe sine Landsmænd en Religion, der i Virkeligheden var identisk med de to Aabenbaringsreligioner, men paa den ejendommelige Maade, at Gud gennem særlige Aabenbaringer umiddelbart meddelte ham, hvad hine allerede ejede, medens det hidtil havde været utilgængeligt for Araberne, der ingen hellige Skrifter besad. Hovedindholdet af hans Forkyndelse var dengang en Henvisning til den nær forestaaende Dommens Dag og en Formaning til at sikre sig Allahs Naade ved Velgørenhed og stadige Bønner. Flerguderiet forkastede han som et Indgreb i Allahs absolute Magt, men nogen ny Gud vilde han ikke bringe sit Folk, da Forestillingen om en Gud af højere Art i Virkeligheden ikke var hans Landsmænd ubekendt, men bibragt dem ved den stadige Berøring med Kr. og Jøder. Hans Bestræbelser kolliderede imidlertid med Mekkanernes Interesser, da de væsentligt levede af de store Valfarter med tilhørende Markeder, der vare knyttede til de forskellige hedenske Helligdomme i Byen og dens nærmeste Omegn. Da dette gik op for dem, begyndte de at undertrykke og mishandle den lille Menighed, der havde sluttet sig til M., og det med saa meget

Held, at han snart maatte befrygte, at Størstedelen af hans Tilhængere vilde falde fra. Han gav dem derfor det Raad, at søge Tilflugt hos den kr. Fyrste i Abessinien, et nyt Bevis paa det nære Forhold, hvori han mente at staa til Krdmmen. Flertallet af hans Tilhængere fulgte denne Anvisning, og kun nogle faa Personer, der urokkelig holdt fast ved hans Lære, som hans Hustru Chadidja og hans Ven Abubekr, forbleve hos ham. Forholdene vare vedblivende yderst pinlige for ham; men han havde dog den Trøst, at enkelte fremragende Mænd netop ved denne Tid sluttede sig til ham, deriblandt Omar, en af de mest tiltalende og mest imponerende Skikkelser i den ældste Islam. Efter at de fleste af de abessinske Emigranter vare vendt tilbage, saa han sig atter omgivet af en ikke ganske ubetydelig Menighed, men samtidig voksede ogsaa Modstanden fra Mekkanernes Side, saa at han til Slutningen erkendte det absolut haabløse i sine Bestræbelser. Han var imidlertid kommen for vidt til helt at opgive dem, og begyndte derfor at søge Tilknnytning hos andre Beboere af Landet, hvad de store Valfarter til Mekka gav ham let Lejlighed til. I Begyndelsen mislykkedes disse Forsøg, men tilsidst fandt han Tilslutning hos Folk fra Medina, hvor de religiøse Forestillinger vare mere udviklede end i Mekka, og hvor man desuden under de oprivende Stammekampe, der satte Byens Tilværelse paa Spil, haardt trængte til en Fører. M. sluttede derfor en formelig Pagt med Medineneserne, der lovede at optage ham i deres Samfund og forsvare ham som en af deres egne. Efter at dette var ordnet, fandt den store Udvandring (Hidjra) af M. og hans Tilhængere til Medina Sted (Aar 622, Udgangspunktet for den muhammedanske Tidsregning). I sit nye Hjem levede M. kun 10 Aar, men hvad han i dem fik udrettet, er i Virkeligheden forbausende. I denne Periode forvandlede Muhammedanismen fra en Slags kr. Sekt til en selvstændig Religion, som M. gav et nationalt Midtpunkt ved at knytte den til den sorte Stens ældgamle Helligdom i Mekka. Tillige gav han denne Nyskabning et solidt religionshistorisk Underlag ved Læren om, at Mekkas Helligdom, og den dertil knyttede Kultus var indstiftet af Abraham, i hvem jo baade de Kr. og Jøderne anerkendte en Autoritet. Hans Opgave blev derfor nu at rense Abrahams Værk for al den hedenske Urenhed, der var trængt ind i den og føre den tilbage til dens oprindelige Renhed. Aarsagen til hele denne Emancipationsbevægelse laa i den ene Omstændighed, at de i Medina boende Jøder, i hvem Profeten havde ventet at finde Meningsfæller og Trosbrødre, med krænkende Spot gav sig til at paapege de mange Blottelser, som hans Forkyndelse med dens ofte groteske Misforstaaelse af de glstl. Fortællinger frembød. Overfor denne Kritik hævdede M., der var ude af Stand til at opgive sin profetiske Bevidsthed, sig selv ved at anklage Jøderne (og senere de Kr.) for at have forsvanket den sande Aabenbaring, der var meddelt deres Profeter, og som nu var aabenbaret ham paa afsluttende Maade. Overfor en saadan Beskyldning stod Jøderne, hvis hellige Skrifter var absolut lukkede Bøger for M.s Tilhængere, aldeles hjælpeløse, og snart maatte

de erfare, hvor farligt det var at gøre en Mand af M.s Art til Genstand for deres letkøbte Spot, idet M. efterhaanden fordrev to af de tre i Medina boende Jødiske Stammer fra Byen og anrettede et frygteligt Blodbad paa den tredje. Samtidig hermed arbejdede M. paa at bringe sit Mellemværende med Mekkanerne i Orden. Til at angribe dem havde han mange Grunde. Først og fremmest higede han efter at hævne den Mishandling, han havde været Genstand for, og at overbevise sine Bysbørn om Rigtigheden af den Straffedom, hvormed han havde truet dem, og som de hidtil havde spottet. Dernæst gjaldt det om at komme i Besiddelse af det gudstjenstlige Midtpunkt, han havde givet sin nye Religion, og som foreløbig kun havde teoretisk Værd. Men fremfor alt var Mekkas Anseelse i det øvrige Arabien saa stor, at ingen, der var udelukket fra denne By og dens Valfarter, kunde tænke paa at spille en Rolle i Landet. Derfor betragtede ogsaa de øvrige Arabere Kampen mellem ham og Mekka med den største Spænding, og da det endelig lykkedes ham at underkaste sig Byen, var Spørgsmaalet løst for de allerfleste Beduiners Vedkommende, og de skyndte sig i stadig voksende Tilstrømning med at slutte sig til Situationens Herre. I Begyndelsen faldt det M. vanskeligt at faa Krigen i Gang, dels fordi Mekkanerne paa enhver Maade søgte at undgaa den, og dels fordi de med ham udvandrede Emigranter ømmede sig ved at angribe deres egne Stammefrønder. Da kom Tilfældet ham til Hjælp. Han var draget ud for at plyndre en meget rig mekkansk Karavane, som Abu Sufjan førte fra Syrien til Mekka; Karavanen undslap ham, men aldeles uventet befandt han sig pludselig ligeoverfor en talrig mekkansk Hær, som paa Abu Sufjans Nedraab var rykket ud til Beskyttelse for den kostbare Ladning. Trods det store Misforhold mellem den mekkanske Hær og hans egen Skares Størrelse saa han i dette Sammenstød et Udtryk for Allahs Forøelse, der vilde fremtvinge en Afgørelse, og det lykkedes ham ogsaa at opflamme sine i Begyndelsen raadville Tropper saaledes, at de vandt en glimrende Sejr over deres langt talrigere Modstandere, et Resultat, som iøvrigt ogsaa skyldtes Mekkanernes matte og tankeløse Kampmaade. Med dette Slag ved Bedr 623 var Krigen aabnet, og Mekkanerne tvungne ind i en endeløs Kampperiode, som de i Virkeligheden ingen Begejstring havde for, og hvori de viste sig ligesaa uduelige og holdningsløse, som deres Modstander viste sig utrættelig og urokkelig i Forfølgelsen af sine Formaal. Efterhaanden begyndte de at blive lede og kede af disse Kampe, der kun forstyrrede dem i deres Handel, og de Stemmer, der talte for at finde en *modus vivendi* med den fordrevne Sværmer, der nu var uendelig langt farligere, end dengang han prædikede i deres egen By, blev talrigere og talrigere, en Omstændighed, der naturligvis ikke forblev ukendt for M., der havde sine hemmelige Forbindelser alle Vægne. Stolende paa disse Forhold begav han sig i Foraaret 628 i Spidsen for omtrent 1000 Mand ad Mekka til for at kræve Ret til at indføre en Valfart. Han havde imidlertid forregnet sig, idet det krigerisk-sindede Parti i Byen endnu var saa mægtigt, at man

nægtede ham Adgang til Helligdommen; men som sædvanligt optraadte Mekkanerne saa holdningsløst og vaklende, at de tilsidst gik ind paa en Overenskomst, hvorefter M. og hans Folk denne Gang skulde vende tilbage, men næste Aar skulde have Lov til at udføre en Valfart til Helligdommen. Ved dette Forlig ved al-Hudaibje udfoldede Profeten et diplomatisk Mesterskab, der hverken forstodes af hans Modstandere eller af hans Tilhængere, men som snart efter viste sine Følger, idet Beduinerne nu meget rigtigt erkendte, at M. i Virkeligheden var rehabiliteret, og derfor i store Mængder gik over til Islam, der lovede dem de største Fordele, da de uophørlige Plyndringstog, som udgik fra Mekka, gjorde hans Tilhængere til hovedrige Folk. Aaret efter Forliget drog M. til Mekka, hvor han uhindret fejrede en Valfart. Men snart skulde han komme sit Maal endnu nærmere. Det faldt ham let at finde en Anledning til at bryde Freden med Mekka, og i Aaret 630 drog han i Spidsen for en Hær paa 10,000 Mand mod sin Fødeby. Her var nu det krigeriske Parti saa sammensmeltet, at der kun et enkelt Sted gjordes Modstand, medens Hovedstyrken af Profetens Hær uden Modstand rykkede ind i Byen. Han behandlede Beboerne med stor Mildhed, som de gengældte ved for Størstedelen at antage Islam, ikke af begejstret Overbevisning, men i klog Erkendelse af, at de havde større Fordel deraf end af at vedblive med deres Modstand. Det samme gjaldt om Beduinerne, som nu fra de fjerneste Egne kom til Mekka for at omvende sig, hvorfor M.s Menighed i Virkeligheden tabte ligesaa meget i Troskraft og Overbevisning som den vandt i numerisk Henseende. Endelig kunde Profeten i Aaret 631 sætte Kronen paa sit Værk, idet han, der tidligere selv havde været udelukket fra Mekkas Helligdom, nu udelukkede alle derfra, som ikke hørte til hans Menighed; og ved den saakaldte »Afskedsvalfart« omdannede de religiøse Ceremonier paa en Maade, der skulde fjerne alt hedensk og lade alt fremtræde i sin oprindelige Renhed. Samtidigordnede han det nye Samfund, der efter hans Mening skulde virkeliggøre forskellige Idealer, men som i Virkeligheden viste sig at være et ret mangelfuldt Værk, da hans Evner som Lovgiver langt fra naaede op til hans politiske Begavelse. Ikke længe efter Afskedsvalfarten angreb han af en Sygdom, der hurtig nedbrød hans i Forvejen undergravede Konstitution, og den 8. Juni 632 udaandede han med Hovedet hvilende i Aishas Skød.

Hvad M.s Egenskaber og Karakter angaar, maa hans eminente Overlegenhed paa det politiske Omraade ubetinget vække Beundring, hvor lidet sympatiske de Midler end vare, som han ofte anvendte. Tillige besad han en religiøs Inderlighed og Energi, der møder os i sin tiltalende Skikkelse under hans Ophold i Mekka, men som ingenlunde helt forlod ham under hans stigende Magt i Medina, ligesom det ogsaa er umiskendeligt, at han til sin sidste Stund urokkelig troede paa sit profetiske Kald. Desto mærkeligere er det, at han næsten fuldstændig var blottet for Originalitet med Hensyn til religiøse Tanker og paa dette Omraade laante fra højre og venstre, fra Kr., Jøder og Hed-

ninger, uden at mærke de grelle Modsætninger, som paa denne Maade kom ind i hans Forkyndelse. Overhovedet var hans Evne til konsekvent Tænkning i høj Grad mangelfuld, hvad ogsaa afspejler sig i hans Gudsbegreb, idet hans Allah ofte modsiger sig selv og ophæver tidligere trufne Bestemmelser. Med Hensyn til den moralske Side af hans Liv og hans Lære maa man for at være billig bedømme ham ud fra de daværende arabiske Forhold, af hvilke han for en stor Del var og blev afhængig. Uheldigst viser han sig for os paa det kongelige Omraade, hvor han meddelte de i og for sig alt andet end ideale arabiske Sæder et Overskud af Sanselighed, som endog voldte Anstød hos enkelte af hans Tilhængere. I denne Henseende stod de fleste af de ovenfor omtalte samtidige arabiske Reformatorer, der gennemgaende vare stærkt asketisk paavirkede, uendelig højt over ham.

Ved sin Død efterlod han sine Tilhængere en Religion, der er en forunderlig Blanding af kr. og jødiske Ideer og plumpe Levninger af det arabiske Hedenskab, men som i alt Fald var vel afpasset efter hans Folks Fatteevne. At denne Religion er bleven en Verdensreligion, er egentlig mindre M.s Fortjeneste end hans højt begavede og dygtige Efterfølgeres, der hurtig førte Islam ud over Arabiens Grænser, som han selv trods enkelte mislykkede Forsøg ikke overskred. At Islam har holdt sig som en Verdensreligion, ligger derimod for en stor Del i, at den i Tidernes Løb er bleven væsentligt omdannet, i flere Henseender endog til det stik modsatte af det, som dens Stifter selv udtrykkelig erklærede for det ene rette. (Sprenger, Das Leben und die Lehre des M., 1869; Th. Nöldeke, Das Leben M., 1863; L. Krehl, Das Leben des M., 1884; H. Grimme, M., 1892—1895; A. Müller, Der Islam, I, 44—172; W. Muir, The Life of M., London 1858—61; Lamaitresse et Dujarrie, Vie de M. d'après la tradition, Paris 1897—1898; L. Caetani, Annali dell' Islam I, 1905; F. Buhl, M.s Liv, Kbhvn 1903).

Muhammedaner-Missionen. Efter Ramon Lulls (S. 91) Missionsmartyrium 1315 var Tanken paa en Mission blandt Muhammedanerne skrinlagt for lange Tider. Først i Begyndelsen af det 19. Aarh. levede den op hos Henry Martyn (S. 190), fra hvem der udgik saa mange Missionstilskyndelser. Han førte der sin sidste Kraft i Arbejdet for at skaffe Persien en Bibel-Oversættelse, og i Indien blev en ved ham omvendt Muhammedaner den eng. Kirkes første indfødte Præst dér. Men det er kun gaet langsomt med M.-M., selv i Britisk-Indien, hvor den ikke forhindres af Regeringen, og hvor der lever 62½ Mill. Muhammedanere, flere end i alle muhammedanske Stater tilsammen. Særlig er de talrige i Nordindien (46½ Mill.), og i Bengalen udgør de 1/3 af Befolkningen. Det er fornemmelig det eng. Kirkemissionsselskab (C. M. S.), som har arbejdet i denne Retning; til dets Udsendinge hørte den lærde Dr. Pfander (se d. Art.) i Agra 1841—54 og i Pesjavar 1854—57, der forud havde virket 12 Aar i Persien og skrevet sit fortrinlige Stridsskrift mod Islam, Mizan ul Haqq. Særlig i Pandsjab har det vundet ikke faa Muhammedanere i ansete Stilling (der-

iblandt den lærde Dr. theol. Imaduddin i Amritsar, døbt 1866, død 1900). Endnu gaar Islam i Indien frem i Folketal ved Fødsels-overskudet, men de Proselyter, den vinder, skyldes udvortes Forhold, næppe egentlige Omvendelser. Dens Tilhængere har længe holdt sig udenfor det almindelige Fremskridt i Oplysning, men begynder nu at komme med. Og derfra trues Islam af den største Fare ved Berøringen med den moderne Kultur, der fremkalder Reformbestræbelser, fornemmelig knyttede til Sayad Ahmad Khans Højskole i Aligarh, som ikke lader sig forene med Islams Væsen. Medens de ved Missionen omvendte Muhammedanere i Britisk-Indien kun tælles i Hundreder, gaar de i Tusinder i Nederlandsk-Indien, der tæller 25 Mill. M. De o. 20,000 Kristne paa Java er alle vundne fra Islam. Og paa Sumatra har Barmer-Missionen i de senere Aar ført en sejrrig Kamp mod den hidtil ustandseligt fremtrængende Islam og fravristet den 4—5000 Tilhængere, nu støttet af en forstandig Regeringspolitik, der endelig har lært at se i Islam den farlige Fjende af en fredelig Udvikling og ordnede Forhold, medens den nederlandske Kolonistyrrelse tidligere stillede sig paa Islams Side.

Medens der lever over 120 Mill. Muhammedanere under kristne Regeringer og o. 20 Mill. i Kina, tæller de muhammedanske Stater kun 50 Mill., deraf Tyrkiet godt 17 Mill., Persien 8, Afghanistan 5, Arabien 6, Resten i Nordafrika. I disse Lande hemmes Missionsarbejdet i høj Grad ved Regeringernes Ufordragelighed og Befolkningens Fanatisme. Kun Lægemissionen og paa enkelte Steder Skolemission gør et Arbejde i dem muligt. Allerede 1815 havde Church Miss. Soc. (C. M. S.) sin Opmærksomhed henvendt paa Middelhavslændene og gjorde Skridt til at sætte et Arbejde i Gang dér; og 1819 kom amerikanske Missionærer til Forsien; men de maatte slaa ind paa at evangelisere blandt de østerlandske Kristne. Først efter Hatti Humayûnet af 1856, hvorved Tyrkiet gav Religionsfrihed paa Papiret, optoges et aggressivt Arbejde, og det i selve Konstantinopel 1858 af C. M. S. ved Dr. Pfander, Dr. Koelle o. fl.; men Regeringen skred ind imod det 1864, og Pfander døde kort efter; Koelle holdt dog ud til 1879, da han blev fængslet og maatte forlade Landet. Den tyrkiske Regering har forstaaet at benytte sig af Stormagternes indbyrdes Skinsyge til at unddrage sig sine Forpligtelser og er ikke bleven mere taalsom, efter at den støttet af den tyske Politik har kunnet slippe godt fra de armeniske Myrderier. Hvad der for Tiden kan gøres, er at vinde Indgang blandt Befolkningen ved at tilbyde den Goder, som den i stigende Grad sætter Pris paa: Adgang til Oplysning for Ungdommen, særlig den modnere, og fremfor alt Lægehjælp, og dels herved, dels ved Husbesøg og Samtaler at overvinde den Fordom imod Kristendom, som hidtil har faaet kun altfor rig Næring i Ringeagten for de dybt sunkne østerlandske Kristne. Derfor har ogsaa den vidtstrakte og indgaende Virksomhed for at løfte disse Kristne stor indirekte Betydning for Muhammedanermis. som de amerikanske Kirker har udfoldet siden 1819.

I nogle af de højere Undervisningsanstalter (Colleges), som de amerik. Kongregationalister har sat i Gang i Lilleasien og Armenien og amerik. Presbyterianere i Syrien, Persien og Ægypten, findes der ogsaa muhammed. Elever, særlig Robert College i Bebek ved Konstantinopel (med 311 Studerende), Syrian Protestant College i Bejrut (med 727 Elever) og det presbyt. College i Assiut (med 570 Elever), ligeledes i de brit.-syriske Skoler (med 4262 Elever, Børn og unge Kvinder). Derimod forbyder nu Myndighederne de muhammed. Forældre at sende deres Børn til Missionens Skoler i Palæstina, som C. M. S. i sin Tid satte i Gang tilskyndet af Biskop Gobat; denne Mission finder nu Dørene mere aabne for Kvinder, der udsendes til at virke ved Husbesøg blandt Landbefolkningen.

Men det vigtigste og virksomste Middel til at finde Indgang hos den muhammed. Befolkning i Tyrkiet er og bliver Lægemissionen i stedse stigende Maal. I Lilleasien med Armenien har American Board 11 Lægemissionærer samt Hospitaler i Kaisarieh, Mersivan, Aintab, Harput, Van og Mardin; den tyske Orient-Mission har 2 Lægemiss. i Urfa og Diarbekir, samt Hospital i Urfa og Hilsbund for Armenien har 1 Læge i Mezerk. I Syrien findes det medicinske Fakultet ved det syrisk-protest. College i Bejrut med Tilknnytning til Johanniter-Hospitalet, der betjenes af Diakonisser fra Kaiserswerth, endvidere presbyt. Lægemissioner i Tripoli og Libanon (amerik.), i Aleppo (engelsk) og Antiokia (irsk) samt i Damaskos med Victoria-hospitalet (skotsk). Nord for Damaskos begynder nu den danske Østerlandsmission en Lægemission i Der Atije (eller Nebk). Kvækerne har Lægemissioner i Brumana i Libanon med Hospital samt i Ramallah i Palæstina. Den skotske Frikirke har et meget søgt Hospital i Tiberias, endvidere Lægemission i Safed og Hebron, nærmest beregnede paa Jøderne, for disse har Londonerselskabet for Jødemission et stort Hospital i Jerusalem og et i Safed. C. M. S. har 4 Læger i Palæstina og Hospitaler i Akka, Gaza og Nablus, andre engelske Lægemissioner virker i Nazaret, Hajfa og Jaffa. Og den svenske Jerusalemforening har en Læge i Betlehem. Endelig har C. M. S. Lægemission i Bagdad og Mosul, amerikanske Presbyterianere (Dutch reformed church) i Basra. Der findes i det asiatiske Tyrki mindst 41 Lægemissionærer og 19 Hospitaler, og de behandlede Patienters Antal løber op til 200,000 aarlig. I Persien er Forholdene nu bedre for Missionen, om den end har haft sine Martyrer. Endnu 1893 blev en døbt Muhammedaner Mirza Ibrahim myrdet i Fængslet, og 1904 blev en amerikansk Missionær Labaree overfaldet paa en Rejse og myrdet med sine ledsagere. Men Missionærerne møder i det hele Velvilje hos den nuværende Shah, Muzafferredin, og finder de dannede saa vel som Landbefolkningen tilgængelige. Folket er ikke saa fanatisk for Islam, undtagen hvor det ophides af Mollaherne. Islam, der er det paatvunget, har aldrig ret haft dets Hjerte, medens panteistisk-mystiske Sekter (Sufismen) har blomstret. Den nyeste af disse er Babismen, fremkaldt ved Sajid Ali Muhammed, der kaldte sig Bab (se I, 192 f.), d. e. Døren. Dens talrige Tilhængere,

der har vist stort Martyrmod, syntes modtagelige for kristelig Paavirkning og villige til at bruge N. T. Men de Forventninger, de vakte, er ikke bleven opfyldte; de udlægger alt allegorisk-panteistisk, og de har udviklet sig paa en lidet tiltalende Maade under de nuværende Ledere, Stifterens Sønnesønner, Abbas Effendi og Mirza Muhammed Ali (Abdul Behai), der ligger i indbyrdes Strid. De findes udbredte i alle Egne af Persien, men antages dog kun at udgøre o. 100,000; atter i den nyste Tid (1903) er de bleven forfulgte. Men de holder fast ved deres Modstand mod Islam og svækker i høj Grad dens Magt i Persien, der ogsaa lider ved Spilden mellem Schiah-Sekten, hvortil Folket og dets religiøse Ledere bekender sig, og Sunna, som Shahan følger. Det er Lægemission, der synes at skulle aabne Persien for Evangeliet. Ogsaa her har de amerikanske (presbyterianske) Missionærers Arbejde vendt sig til de Kristne, Nestorianerne i Urmia (fra 1835) og Armenierne i Teheran (fra 1872). Blandt de førstnævnte virker ogsaa »Erkebiskoppen af Canterburys Mission« til at fremme Oplysning. Men nu naar Presbyterianerne ogsaa Muhammedanerne igennem en kraftig Lægemission med 8 Læger (3 kvindelige) og Hospitaler i Urmia, Tabris, Hamadan og Teheran. C. M. S., der først begyndte 1874 i Julfa, Ispahans Forstad, har 9 Læger (5 kvindl.) og Hospitaler i Julfa, Kerman og Yezd. Det har særlig øvet stor Tiltræknung paa Kvinderne, og der er ved C. M. S.s Lægmission i Sydpersien i 11 Aar døbt 37. De 17 Lægmissionærer behandler aarlig o. 100,000 Patienter, og der aabner sig stadig nye Døre for dem, ligesom de mødes med stor Tillid baade hos høje og lave. I Arabien er det ogsaa Lægmissionen, der maa aabne de hidtil tilkukkede Døre. Den unge dygtige Skotte J. Keith Falconer gjorde Begyndelsen 1886 ved selv at gaa til Aden og der paa egen Bekostning at grundlægge en Lægmission i Sheikh Othman, som han ved sin Død 1881 overgav til den skotske Frikirke. I Tilknytning til denne Mission, der nu virker med 2 Læger, har den danske Missionær O. Høyer i 1904 begyndt et Arbejde, som han kalder »Dansk Kirkemission i Arabien«. Paa Østkysten begyndte den fromme og lærde Missionsbiskop F. V. French (fra Lahore i Indien) 1891 i Maskat, men døde kort efter. S. A. tog amerik. Missionærer (af Dutch ref. Church) fat her og har sat megen Kraft ind paa Arbejdet (Brødrene P. Zwemer, d. 1898, og S. A. Zwemer) med Lægmission i Bahrein (Hospital) og Basra (i tyrk. Arabien), og døbt flere Muhammedanere. Denne Mission har ogsaa besat den vigtige Havn Kuwait, det fremtidige Endepunkt for den planlagte Bagdadbane, som England har sikret sig Herredømmet over. Det indre af Arabien er uafhængigt af Tyrkiet, men endnu ikke aabent for Missionen.

Derimod er Ægypten under det britiske Herredømme aabent, men Befolkningen endnu ret utilgængelig. De amerikanske »United Presbyterians« har udført et stort og dygtigt Reform- og Oplysningsarbejde blandt Kopterne med lavere og højere Skoler, der ogsaa søges af 3000 muhammed. Elever, lige op til Colleges for Mænd i Assiut, for Kvinder i Kairo, og med Hospitaler i Assiut og Tanta (i Nildeltaet). Ogsaa muhammed.

Studerende fra El Azhar i Kairo er vundne for Evangeliet og prædiker det blandt deres forrige Trostæller. Ogsaa C. M. S. arbejder i Ægypten med Lægmission og Hospital i Gl. Kairo; og der er oprettet en højere Skole (College) i Khartum; derimod har det ikke endnu kunnet faa Tilladelse af den eng. Styrelse til at begynde en Mission i det fanatisk muhammed. Sudan.

I det øvrige muhammed. Nordafrika er det først 1881 kommet til et varigt Missionsarbejde. Det begyndte blandt Kabylerne i Dsjemaa Saridj nær Algier, og har siden udviklet sig til en stor North Africa Mission med o. 100 Arbejdere, flest Kvinder, der har bredt sig over hele Nordafrika lige fra Ægypten til Marokko med 16 Stationer. Paa 3 af disse findes Læger, i Tanger og Casablanca i Marokko (med Hospitaler) samt i Susa i Tunis. Desuden findes der endnu 50 andre Missionærer i Nordafrika, nogle af dem virkende paa egen Haand. Ogsaa Svenska Missionsförbundet virker i Algier ved Dr. Nystrom. I Marokko virker Central Morocco Mission med 1 Lægmissionærer i Rabat, South Morocco M. med 4 i Marokesh, Mazagan og Saffi. Der er vunden en Del Muhammedanere (maaske 100); men Arbejdet kæmper med store Vanskeligheder, dels paa Grund af Befolkningens Fanatisme (Dr. Cooper blev myrdet 1904 i Marokko) dels fra Regeringernes Side, ikke blot de muhammed.; men ogsaa den fr. Styrelse, der har vist stor Mistro imod de »eng. Protestanter« Arbejde og lagt det mange Hindringer i Vejen. Men den utrættelige opofrende Hengivelse, hvormed særlig de mange Kvinder virker her, er maaske det rette Middel til at faa Hjertedørerne op, og det synes mange Steder at lykkes for dem, særlig i Kabylien. Det er overalt i Muhammedaner-Missionen de »ringe Dages« Tid, men der er Tegn til, at det netop er Tiden, da det forberedende Arbejde skal gøres, inden Skrannerne falder, og Evangeliet kan prædikes aabenlyst i de muhammed. Lande. V. Sn.

Muir, William, f. i Glasgow 1819, studerede i Glasgow, Edinburgh og Haileybury. 1837 traadte han i den bengalske Statstjeneste. Under Krigen i Indien gjorde han Tjeneste i Agra. Senere beklædte han forskellige Embeder i Indien og blev tilsidst Finansminister og Medlem af det indiske Statsraad. 1885 forlod han Indien og blev da valgt til Principal og Vicekansler for Universitetet i Edinburgh; 1903 nedlagde han dette Embede. Han døde 11. Juli 1905. W. M. var en fremragende Sankritist og Kender af Muhammedanismen. Bl. hans Skrifter maa mærkes: *Life of Mahomet; The Caliphate; The Coran, its Composition and Teaching and the Testimony it bears on the Holy Scriptures.*

Mule, Hans, norsk Biskop, født i Odense, studerede i Köln og blev Magister i Rostock. 1516 blev han ved Sigbriets Hjælp Hovedsmand paa Akershus. Trods hans forargelige Levned blev Biskop Anders Muus tvungen til at afstaa Oslo-Bispestol til ham, men pavelig Stadfæstelse af Valget fik han ikke. Som Biskop og Hovedsmand førte H. M. et tyrannisk Regimende og før voldsomt frem baade mod Adelsmænd og Bønder. Skønt det ikke lykkedes at skaffe pavelig Stadfæstelse blev H. M., paa Frederik I's Tilskyndelse bispeviet 1524 af Erke-

biskop Olaf Engelbrechtssøn, men han spillede under Dække med Christian II. Da han efter Herredagen i Bergen vilde sejle til Danmark, led han Skibbrud udenfor Vestervig og druknede (24. Sept. 1524).

Mumme, Christoffer, dsk Biskop, f. i Vedse Prstgd i Trondhjems Stift 1676, blev dimitteret fra Trondhjems Skole 1692. Aaret efter blev han Baccalaureus, og derpaa Hører i Thisted og Aalborg. 1698 tog han teol. Embedseksamen, hvorpaa han atter var Hører i Aalborg. 1701 blev han Kap., 1702 Spr. i Aasted-Skærum i Vendsyssel. 1706 fik han Magistergraden og 1725 blev han Provst over Vennebjerg Herred. 1735 blev han Biskop i Aalborg. Han døde allerede i Juni 1737.

Mun, Adrien Albert Marie de, Greve, fr. Politiker, f. i Lumigny 23. Febr. 1841, nedstammer fra Filosofen Helvetius (II, 391). Han blev tidlig Officer, men udmærkede sig som saadan navnlig ved sin Iver for at vinde Arbejderne for Kirken ved at danne Arbejderkredse. 1875 tog han sin Afsked som Officer, da der blev klaget over hans socialpolitiske Virksomhed. 1876 kom han ind i Deputeretkammeret, hvor han tog Plads i det yderste Højre og blev en djærv Forsvarer af Kirken. I den følgende Tid blev han gentagne Gange valgt til Medlem af Deputeretkammeret, og tillige var han meget virksom som Journalist. 1892 dannede han en polit.-social Liga, der blev stillet under Jesu Hjertes Værn, og han var dengang i høj Grad vel set i Rom. Men da Pavedømmet ændrede sin Politik og raadede til Tilslutning til Republiken, opgav Greve de M. tilsyneladende Politiken for at hellige sig alene til de sociale Spørgsmaals Løsning. Han er dog vedbleven at være en betydelig Repræsentant for den fr.-kat. Politik.

Munch. 1) **Edvard M.**, Prof. i Teol. ved Kristiania Universitet, hed egentlig E. M. Myhre, under hvilket Navn han skrev sig til 1885, da han antog Navnet M. som Familienavn, idet hans Moder var en Søster af Historikeren P. A. M. M. blev født i Skien 3. Okt. 1835, studerte først i nogle Aar Filologi, men valgte saa Teol. til sit Embedsstudium. 1859 fik han Guldmedalje for sin Besvarelse af Universitetets Prisopgave »Hvad lærer 1. Peters Brev om Kristi Nedfart til Helvede?«. 1861 tog han teol. Embedseksamen med Udmærkelse, 1875 praktisk teol. Eksamen med samme Karakter. 1862 blev han Bestyrer af en liden Lærerskole i Gjerpen. I denne beskæftigede Stilling blev han til 1876, da han blev konstitueret, i 1877 udnævnt til Prof. i Teol. ved Kra. Universitet. Prof. M. var en Mand med meget betydelige Evner, en udmærket Stilist, en skarpsindig Ekseget. Men den Sygelighed, han havde paa-draget sig ved Overanstrengelse i Studietiden, lagde et Tryk paa ham, som navnlig i de sidste Aar af hans Universitetsvirksomhed hindrede ham fra at øve den Indflydelse paa de teol. Studerende, han ellers kunde have faaet. Han tog Afsked 1897 og døde 18. Maj 1900. *C. B.* — 2) **Hans M.**, norsk Biskop, f. i Torkildstrup Prstgd 5. Juni 1654, gik i Helsingør Skole til 1672 og blev Magister 1677. 1680 blev han Spr. i Kalundborg, og Ægteskabet med Sophie Amalie Moths Søskenedebarn banede ham Vej

til Stillingen, han slet ikke vor voksen. 1686 blev han Stiftsprovst i Kristiania, 1694 Biskop i Kristianssand, 1699 i Kristiania. Han døde 24. Juni 1712. — 3) **Johan Storm M.**, norsk Biskop, f. i Vaage Prstgd 31. Aug. 1778, blev privat dimitteret 1796 og teol. Kand. 1799. 1805 blev han resid. Kap. i Skjeberg og 1808 Feltprovst. Som saadan blev han nøje knyttet til Prins Christian August. Efter at have været Førstelærer ved Institutet »Christian Augusts Minde« paa Frederikshald og Lærer i Kristiania blev han 1813 Spr. i Lande og 1817 Slotspræst i Kristiania. 1823 udnævntes han til Biskop i Kristianssand. Han døde 26. Jan. 1832. *J. St. M.* var en alsidig dannet Mand, der ogsaa optraadte som Lyriker og Dramatiker, og han havde Sans for de gamle Sagaer og Bygde-maalene. Blandt hans Digte vare især »Det gamle Norges Løve skuer« og »Naar Harpen tier ved bredden Bord« meget kendte. *Fr. N.* — 4) **Johan Storm M.**, norsk Præst, Søn af ovennævnte Biskop *J. St. M.*, f. i Kristianssand 21. Okt. 1827, blev Student 1845, teol. Kand. 1852. Fra 1855 til 1859 var han Præst for lutherske Menigheder i Amerika. Kommen tilbage til Norge, var han først en kort Tid Stiftskapellan, blev saa konstitueret som Præst ved Bods-fængslet i Kristiania, hvorfra han 1866 blev forflyttet til Horten som Sogne- og Garnisonspræst. Fra denne Stilling tog han Afsked 1875. Aarsagen var det Anstød, han tog af gældende statskirkelige Ordninger. Særlig var det Konfirmationsvangen, den tvungne Ægtevielse og fremfor alt Absolutionen uden Bekendelse, som blev ham en Byrde. M. krævede, at alle Kommunikanter skulde møde til Samtale med ham Dagen før Kommunionen. En Syndsbekendelse blev da oplæst, som af alle besvaredes med ja. Dersom en Kommunikant erklærede ikke at ville møde, vilde M. gaa til denne, for gennem privat Forhandling at fremkalde den Bekendelse, uden hvilken ingen formentes at kunne absolveres. M. støttede sig for disse Krav til Kristian V's norske Lov og Ritual, som han ifølge sin Præstede mente sig bundet til. Fra de kirkel. Autoriteters Side gjordes det derimod gældende, at man ikke var bundet til alle de Bestemmelser, som formelt ikke var ophævet, men kun til de faktisk i Brug værende kirkelige Anordninger, hvorfor M. ikke fik Medhold i sin Opfatning af Præsteden og i den af ham indførte Praksis. Efter sin Afsked blev han endnu i to Aar staaende i Statskirken, men da det blev ham forment at prædike i Kirkerne, betragtede han sig »som udstødt af Statskirken« og meldte sig ud. Efter kort Tids Forløb gik han dog igen ind. Han har senere (indtil 1906) øvet en privat Prædikevirksomhed i Kristiania og ved sin grundige evangeliske Forkyndelse og sine store Talegaver samlet en stor Tilhørerskare til den Forsamlingssal, hvor han prædiker. Han har udgivet en ikke lidet udbredt Samling Højmesseprædikener (Kra. 1888). (*J. St. M.*, Mit Forhold til Statsk. og dens Embede. En Bekendelse, Horten 1875). *C. B.*

Munck, Petrus, sv. Biskop, f. i Ljunghy i Skaane 3. Juli 1732, studerede i Lund og blev 1751 Mag. philos. 1753 udnævntes han til Docent i Græsk og østerl. Sprog, men gik til Upsala og fortsatte dér sine Studier. Efter et

Par Aars Forløb vendte han dog tilbage til Lund, hvor han først holdt zoologiske Forelæsninger, indtil han 1757 blev Adjunkt i det filos. Fakultet, 1769 Prof. i græsk og østerl. Literatur, 1775 3. Prof. i Teologi, 1776 2. teol. Prof., 1778 1. teol. Prof. og Domprovst, 1794 Biskop og Prokansler i Lund. Han døde 18. Juli 1803. Hans mest bekendte literære Arbejde er *Wöldickes Compendium theol. theticæ* med Noter og Anmærkninger, der en Tidlang brugtes i hele Norden og i Tyskland.

Munk. 1) **Iver M.**, dsk Biskop, blev 1497 Magister og Kannik i Ribe, 1498 tillige Official hos sin Morbroder Hartvig Juel, der 1500 resignerede til Fordel for ham. Først 1513 fik han pavelig Ordination og læste da sin første Messe i Ribe, hvorpaa han bispeviiede Lage Urne af Roskilde. Det var rimeligvis ham, der først knyttede Forbindelse med Frederik I. Derimod modsatte han sig 1533 Hertug Christians Valg til Konge, fordi han selv var en Modstander af Reformationen; men 1534 gik han over til Christian III's Parti. 1536 blev ogsaa han fængslet, men kort efter fik han sin Frihed. 1537 modtog han Ribe Bispegaard med Tilliggende i Forlening; 9. Febr. 1539 døde han. Han ligger begravet i et Kapel i Ribe Domkirke. — 2) **Oluf M.**, dsk Biskop, var Søn af Rigsraaden Mogens M. og Brodersøn af Iver M. Han studerede i Köln, hvor han blev Magister. Derpaa kom han til Ribe som Kantor og Forstander for Nonneklostret. 1531 lovede Frederik I Iver M., at Oluf M. skulde blive hans Efterfølger, hvis han vilde undlade at søge Stadfæstelse i Rom og tillade Evangeliets Prædiken i Stiftet samt anerkende Kongen og Rigsraadet som øverste Dommer i alle Sager angaaende gifte Præster og Munke. 1533 blev O. M., efter nogen Vanskelighed af Rigsraadet anerkendt som Iver M.s Efterfølger og Medlem af Rigsraadet. Som saadan var han med ved Mødet i Ry 4. Juli 1534 og blev én af de 4 Raader, der skulde tilbyde Christian III Kronen. Efter at nogle Kanniker havde indført ham i Bispeædet i Domkirkens Kor, anerkendte Christian III ham 1535 som Farbroderens Koadjutor, men han fik aldrig Stadfæstelse fra Rom. 1536 blev ogsaa han fængslet. Aaret efter slap han dog fri, efter at han havde tilsagt Kongen og hans Slægt Huldskab og Troskab og lovet at indgaa Ægteskab. Han blev da gift med Johan Rantzau's Broderdatter, Drude Rantzau. 1540 modtog han det gamle Bispegods Taarnborg som Erstatning for en Sum Penge, Kongen skyldte ham, og 1542 fik han atter Plads i Rigsraadet. Foruden Taarnborg fik han flere Godser og Forleninger, og 1550—52 var han Stiftslensmand i Vendelbo Stift med Aalborghus i Forlening. Han døde 24. Nov. 1569.

Munkeliv, Benediktinerkloster eller Mikaeliskloster paa Nordnes ved Bergen, er antageligt grundlagt af Kong Eystein Magnusson i Begyndelsen af 12. Aarh. Det blomstrede indtil Midten af 14. Aarh. og var mod Aarh.s Slutning det rigeste af alle norske Klostre, hvad man kan studere af dets opbevarede Brevbog og Jordebog (begge fra 15. Aarh.). Efter Sortedænen gik Klostret tilbage paa Grund af ydre Ulykker og indre Opløsning, og hverken Kongers Værnebreve eller Pavens Gunst (f. E. Por-

tiuncula-Affaden, meddelt af Bonifatius IX) kunde standse Forfaldet. I Begyndelsen af 15. Aarh. blev det derfor ved Kong Erik af Pommerns, Ærkebiskop Aslak Bolts og Abbed Steins forenede Bestræbelser omdannet til et Konvent for den nye nordiske Modeorden, Birgittinerordenen (pavelig Bekræftelse 15. Juni 1426). Klostret, hvis officielle Navn nu blev Sta. Marias og Birgittas Kloster af Freiserens Orden, modtog nye Brødre og Søstre fra Mariho og Vadstena. Dets gamle Kraft var dog for altid brudt. Allerede o. 1450 var Klostertugten paany i Forfald. I 1455 rantes Klostret af en stor ydre Ulykke, idet det paa Grund af sin Partitagen for Hr. Olaf Nilsson og Biskop Thorlak mod Hanseaterne blev helt ødelagt ved Ild, samtidig med at de nævnte Mænd med mange andre i Klostret værende Tilhængere blev myrdet. Under Genopbyggelsen havde imidlertid Brødrene midlertidig Tilhold i Hovedens Kloster, Søstrene rimeligvis i Nonneseter. Nogen Blomstring opnaaede Klostret i sin Birgittinertid aldrig. Paa Grund af sit indre Forfald og sin ydre Rigdom var det blandt de første norske Klostre, som rammes af Reformationstidens Storme. 1531 blev det af Esge Bild paa Kongens Vegne overladt Biskoppen i Bergen som Erstatning for den nedrevne Domkirke og Bispegaard. Da Kristian III i 1537 inddrog Bispegodset, overlod han for Livstd M. med dets Gods til Geble Pedersøn som Forlening. Senere blev Klostret en verdslig Forlening. A. B.

Munkevæsen. Hermed benævnes med et fælles Navn Flugten og Afsondringen fra Livet i Verden for at opnaa en fuldkommnere Sædelighed. Trangen til Verdensflugt har sin Rod dels i selve den religiøse Følelse, der altid maa indeholde et verdensforsagende Element, hvorfor M. findes indenfor alle højere Religions-samfund, dels i Erkendelsen af et Modsetningsforhold mellem Aand og Natur, hvor Aanden bør være den sejrende, hvorfor Askese (I, 156) faar en fremskudt Plads i M.et. M.et begynder med, at religiøst grebne drage ud til afsides Steder for at leve som Eneboere (Anakoreter, Eremiter, Munke); enkelte saadanne blive berømte og samle andre ligesindede om sig i Eneboersamlag (Monasterier), senere bygges de enkelte Celler indenfor et fælles Lukke (*claustrum*, Kloster), og Eneboet bliver da til Fællesbo (*cenobium*). Naar flere saadanne Samlag forenes under fælles Lovregler opstaar en Munkeorden. Før Optagelse i en saadan gaar en Forberedelsestid (Novitsiat), hvorefter Klosterløfterne aflægges. Disser Grundstamme er personlig Fattigdom, kønslig Afholdenhed (Celibat) og Lydighed mod Klostrets Regler og Foresatte. Udenfor Krdømmen har M.et faaet sin højeste Udvikling hos Inderne i Buddhismen (I, 411), der fra sin første Oprindelse var en Munkereligion, gaende ud paa en fuldkommen Frigørelse fra al Sanselighed. Man har søgt en ligefrem Paavirkning af det indiske M. paa det kristelige, men en saadan er ikke paavislige, i alt Fald ikke for Oldkirkens Vedkommende; de Kr. i 2. Aarh. kendte indiske Asketer men tog bestemt Afstand fra dem. Derimod blev i Middelalderen (o. 600) Buddhas Levned omplantet paa kristelig Grund i Fortællingen om Barlaam og Josafat (I, 218), der

blev en yndet Klosterlæsning og anset som et Askesens Evangelium. Hos Jøderne, hvor Ægte-skab med mange Børn ansaa som Bevis paa Guds Velbehag, fik M.et ikke stor Udbredelse. Naziræerne (se d. Art.) kunne ikke betragtes som Munke; noget nærmere de kr. Munke-samlag komme de jødiske Profetskoler, der repræsenterede den religiøse Entusiasme og bekæmpede al Gaaden paa Akkord med det verdslige Samfund. En virkelig Munkeorden var derimod Essenerne (I, 806). Om en lige-
 frem Indflydelse fra Jøderne paa det kr. M. er der ikke Tale, men Skikkelser som Elias og Johannes Døber blev tidlig fremstillede som Forbilleder for de Kr. til at fly Verden. Først indenfor Krdmmen har M.et faaet verdens-historisk Betydning, men det kr. M. er ikke saa gammelt som K.n. Hverken Jesus eller hans Apostle prædikede asketisk Verdensfor-sagelse, og den Afholdenhed og frivillige Fattig-dom, hvori mange af de første Kr. levede paa Grund af deres levende Haab og Forventning om Jesu snarlige Genkomst, har intet med M. at gøre. Det kr. M. blomstrede frem i 2.—3. Aarh., da K.n begyndte at præges af Verdens-livet og den kr. Teologi af den gr.-rom. Filosofi. Vel sejrede Krdmmen over Gnosticismen (II, 230) og Nyplatonismen (se d. Art.), og den fordømte baade den gnostiske Lære om et højere og et lavere sædeligt Ideal og den nyplatoniske Lære om en principiel Dualisme mellem Gud og Verden. Men ubemærket og i forskellige For-klædninger listede de samme Tanker sig ind i den kr. Teologi, især gennem Skolen i Alex-andria (I, 52), og da begyndte mange Kr. at glemme, at baade Sjæl og Legeme høre med til Guds Skabning. Allerede i 2. Aarh. var der enkelte Kr., som førte et asketisk Liv paa afsides Steder eller levede som »ensomme« i Menigheden, og mange brød med K.n og sluttede sig til Montanisternes (se S. 281) Indsigelse mod dens Verdsliggørelse. Med Ægypteren An-tonios (I, 110) traadte denne Verdensflugt ind i et nyt Stadium. Han gav de Kr. Kendskab til den store Ørken, og med ham begyndte de kr. Eremitssamlag. Hans samtidige Landsmand Pakum (se d. Art.), en Munk fra et Serapis-Kloster (hvad det kr. M. igennem ham skylder Serapisbrødrene er næppe saa meget, som man har ment), grundlagde det kr. Klosterliv. Han satte Fællesboet over Eneboet og byggede de første kr. Klostre i Landsbyen Tabennisi ved Nilen i Sydægypten og gav en Regel, der blev Kernen i alle senere Munkeregeler. Han grundede ogsaa det første Kloster for Kvinder, hvis For-standerinde hans Søster blev. I Nord- og Mellem-Ægypten fortsattes derimod Eremitssam-lagene efter Antonios's Forbillede, især hos de filosoferende Munke i den sketiske Ørken og paa de nitriske Bjerge. I Østen voksede M.et frem dels uafhængigt (Syriens »Bjergbrødre« og »Pagtens Søønner«, dels som Efterligning af det ægyptiske (Antonios's Discipel Hilarion fra Gaza [II, 426] i Palæstina), men størst Betydning for M.et i den gr. Verden fik Basilios den store (I, 234), der ved Floden Iris grundede et Munkesamfund, hvis Grundtanke var at samle Asketerne baade til Andagtsøvelser og legemligt Arbejde. I de to Munkeregeler, der tillægges ham, er den ægyptiske Strenghed

mildnet og Hensyn taget til individuelle For-skelle. Det var ved Biskopper som Basilios og Athanasios (I, 165), at et forsonligt Forhold mellem M.et og K.n blev bevaret. I den gr. K. blev Eneboet sat over Fællesboet. Askesen dreves ofte som Sport (Akoimeter, Styliter), og det gr. M. gik op i et uvrksomt, kontem-plativt Liv og fik ingen Historie at opvise. O. 340 førte den landflygtige Athanasios M.et fra Ægypten til Rom og Vesten. Baade Kul-turen og Præsterne gjorde en Tid Modstand, men da det fik Talsmænd som Hieronymus og Augustin, gjorde det rivende Fremskridt. Hieronymus's Discipel og Veninde, Paula, blev Moder til det vesterlandske kvindelige M. (Ordet Nonne er et koptisk Ord, der betyder »kysk« og brugtes første Gang paa Latin af Hieronymus). Augustin førte M.et til Nord-afrika, Cassian (II, 485) bragte det til Gallien, og han skrev en Regel paa Grundlag af de ægyptiske Regeler; fra Gallien bredte det sig til den keltiske K. (II, 757), hvor hele Kerkelivet prægedes deraf (Abbeder stod dér over Bisper). Allerede fra det 5. Aarh. er det vesterlandske M. be-gyndt at slaa ind paa den Vej, der skulde gøre det til en Verdensmagt, idet orkesløse teologiske Spekulationer afløses af praktisk-religiøse Spørgs-maal om Bod og Syndsforladelse, og Munkene knyttes nøje til K.n (Augustin og Martin af Tours, se d. Art., leve samtidig som Bisper og Munke). I Cassiodors Kloster Vivarium (II, 757) træder literær Videnskab i Forgrunden, og fra de keltiske Klostre udgaar en storartet Missionsvirksomhed til Fastlandet. Benedict af Nurcia (I, 256) gav det vesterlandske M. dets Regel; dens Indhold var ikke nyt, men den reducerede det gamle til, hvad der var hensigts-mæssigt, navnlig med Hensyn til Arbejde og Lydighed, og fra 7. Aarh. er Munkene Kul-turens Bærere (de rydde Skove, skabe Ager-land af Ørkener, drive selv Studier og lede Undervisningen [Klosterscholerne]). Med Bene-dictinerne (I, 258) begynder det »rom. M.«, Rom bliver Samlingspunktet, M.et ledes af rom. Bisper og Legater (Bonifatius, I, 357); ved den derved vundne faste Organisation for-trænges alle Klostre, der ikke følge B.s Regel, og M.et bliver Midlet til den vesterlandske K.s »Romanisering«. Derved kom M.et bort fra sin oprindelige Idé, verdsliggjordes og blev til en kirkelig Institution. Paa Ophævelsen af denne i Virkeligheden uløselige Modsetning mellem Kirkevæsen og M. gik Middelalderens mange Klosterreformer (se de enkelte Munkeordener) ud. Den mest storslaaede af dem udgik fra Klostret Cluny (I, 524); den tilsigtede en Regu-lering i Munkestil af hele Verdensgejstligheden, der blev forpligtet til Celibat (I, 577), og denne munkeregulerede Gejstlighedens Herredømme over Lægverdenen. M.ets Tanke om »Befrielse fra Verden« blev forstaaet som Befrielse fra Læg-folkets, navnlig Fyrsternes Krav paa K.n. Det var denne Tanke, der med Munken Hildebrand (se Gregor VII, II, 257 f.) kom paa Pavestolen. Fra Cluniacenserne udgik den mægtige religiøse Begejstring, der affødte Korstogene, og til Led-elsen af denne ny Sværmission stiftedes Ridder-ordenerne (se d. Art.), der, foruden til de almindelige Klosterløfter, maatte forpligte sig til stadig Kamp mod de vantro. Fra Benedic-

tinerne fremvoksede som en selvstændig Gren Cistercienser-Ordenen (I, 511), der fik stor Betydning for M.ets Udvikling ved at indføre Uniformitet i alle Klostrene og en øverste mønsterværdig Centralstyrelse. De Krav, som de sociale Forhold i 13. Aarh. stillede, og som de mere aristokratiske Benedictinere ikke magtede, overtoges af Tiggermunkene (se d. Art.), der blev Middelalderens Indremissionærer. Frans af Assisi (II, 98) og Domingo (I, 660) vilde ved deres Broderskaber føre Kristenheden tilbage til et Liv i apostolsk Fattigdom; ingen af dem sendte dog deres Disciple ud i Ørkenen, men tværtimod ind i Kristenheden, til Befolkningen i de store Byers Udkanter, og Dannelsen af Tertiære-Broderskaber (se d. Art.) var et Kompromis af Hensyn til Verdensherredømmets Opnaaelse. Ved klog Hensyntagen til den religiøse Individualitet fik Tiggerordenerne stor Betydning som Sikkerhedsventiler for K. ns radikale Elementer og sektariske Bevægelser, og ved dem bevarede K. n sit Verdensherredømme i det 13.—14. Aarh., men i det 15. Aarh. kom den tildækkede Principmodsatning mellem M.ets og K. ns Maal atter frem og førte til den store Krisis, hvis Resultat blev den lutherske Reformation, der udgik fra Klostret, men brød helt med alt M. For Norden har det romerske M. haft stor Betydning; det var med Benedictinere, at Krdmmen kom dertil, og en Nordens Kulturhistorie i Middelalderen vil for den stor Del blive en nordisk Munkehistorie. Paa nordisk Grund stiftedes Birgittiner-Ordenen (I, 325). Sin sidste store Indsats i M.ets Historie har Romerkirken givet i Jesuiterne (II, 617). Denne Orden er ikke en Munkeorden i egentlig Forstand; Verdensflugten er i Virkeligheden opgivet, idet den kun strækker sig saa langt, som det er gavnligt for Opnaaelsen af det politiske Herredømme over Verden. De gamle Munkeordener er mere eller mindre jesuitisk paavirkede, og det moderne katolske M. udgøres mere og mere af utallige Kongregationer, »elastiske og smidige Samlag, i hvilke Jesuiterordenens Aand er gaaet i Forbindelse med det moderne Samfunds Krav og Institutioner« (H. Weingarten, Der Ursprung des Mönchtums, Gotha 1877; A. Harnack, Das Mönchtum, 4. Opl. 1895, overs. paa Dansk af Edv. Lehmann, Kbhvn 1901; O. Zöckler, Askese und Mönchtum, I—II, 1897, med udførlig Literaturfortegnelse; L. Moltesen, Det kristne Munkevæsen, Kbhvn 1901). S. A. B.

Munthe, Ludvig Hansen, Biskop, blev født i Tikjøb Præstegaard paa Sjælland 2. Aug. 1593, opdroges efter Forældrenes Død hos en Slægtning i Lund, deponerede derfra 1613, blev Baccalaureus i Filosofi i Kbhvn. 1616, opholdt sig derpaa i flere Aar udenlands som Hovmester for Otto Lindenovs Sønner, tog under et midlertidigt Ophold i Hjemmet Magistergraden 1619, blev 1624 Spr. til nordre Borreby i Skaane, 1634 kgl. dansk Hofprædikant og udnævntes 25. Okt. 1636 til Biskop i Bergen efter Nils Paaske. Som Biskop virkede han meget for Latinskolen samt for Udbredelse af kr. Oplysning og Fromhed i sit Stift. Han ivrede mod Levninger af Katolicismen, indførte Passionsprædikener i Bergens Kirker i Fastetiden og roses selv som en flittig og evnerig Prædi-

kant. Af hans Skrifter mærkes hans »Anvisning til Bønner for Indbyggerne i Bergens Stift« (Kbhvn 1640) og især hans Katekismusudlæggelse »Guds Ords første Alphabet eller den christelige Lærdoms Hovedstykker i Spørgsmaal forfattede« (Kbhvn 1644). Det sidste, et dygtigt om end i Formen tungt og ufolkeligt Arbejde, er udgivet paany af Prof. Caspari 1864. M. døde 1649. A. B.

Muppim, benjaminitisk Slægt (1 Mos. 46, 21). Navnet synes at være en Forvanskning af »Suppim« (1 Krøn. 7, 12; »Sefufam« 4 Mos. 26, 39).

Muratori, Lodovico Antonio, ital. Historiker, fødtes i Vignoles ved Modena 21. Okt. 1672. Han gik i Skole hos Jesuiterne og studerede derpaa ved Universitetet i Modena. 1694 kaldte Grev Carlo Borromeo ham til Milano for at gøre ham til Custos for det ambrosianske Bibliotek. Som saadan udgav han 4 Bd. *Anecdota ex Ambr. bibl. codicibus* (Milano 1697—1713). 1700 kaldte Hertugen af Modena ham tilbage for at gøre ham til sin Bibliotekar og Arkivar, og tillige blev han først Præst, siden Provst ved S. Maria della Pomposa. I den Stilling skrev han flere Skrifter, der vakte Opsigt ved dristige Udtryk f. E. om Marias ubesmittede Undfangelse, Heilgenkultus osv. M. forsvarede sine Udtalelser under Psevdonymet Ferdinandus Veldesius. 1708 udbrod der en Strid mellem Paven og Hertugen af Modena om Byen Comacchio. For at værges sin Fyrstes Ret gjorde M. vidtløftige Arkivundersøgelser, der førte til Affattelsen af Værket *Della antichita Estense* (I—II, Modena 1717—40). Senere udgav han sit Livs Hovedværk, *Kilderne til Italiens Historie* (Rerum ital. scriptores ab a. 500 ad 1500, 18 Bd. Milano 1723—51). I 3 Bd. af dette Værk er den saakaldte »M. s. Kanon« (se nedenfor) offentliggjort. Til dette M. s. Hovedværk sluttede sig senere *Annali d'Italia dal principio dell' era volgare sino all' anno 1749* (12 Bd., Milano 1744—49; bl. de senere Udgaver maa især mærkes den i 18 Bd. 1818—21) og en Mængde mindre betydelige Arbejder. M. døde 23. Jan. 1750. Hans Brodersøn Francesco Soli M. skrev hans Levned (Venezia 1756). Et betydeligt Bidrag til hans Biografi giver Brevsamlingen *Lettere inedite di L. A. M., scritte a Toscani dal 1695 al 1749* (Firenze 1854). 1901 begyndte i Modena en fuldstændig Udgave af hans *Epistolario*, besørget af M. Campori.

Muratoris Kanon kaldes et Skriftstykke, som blev trykt og udgivet af L. A. Muratori (se ovenfor) i Aaret 1740. Han havde forefundet det i et gammelt Haandskrift, som hørte til det ambrosianske Bibliotek i Mailand, og som var kommet dertil fra Klostret Bobbio. Det indeholder en Fortegnelse over de nytestl. Skrifter, som den »katolske K.« havde »antaget«, og det nævner enkelte, som den forkastede eller stillede sig i et løsere Forhold til; men det er fragmentarisk, mangler Slutning og navnlig Begyndelse, saa at af Evangelierne kun det tredje og fjerde findes opført, medens det dog maa antages som givet, at det ogsaa har nævnet de to første, da det udtrykkeligt siger om Lukas-Evang., at det er det tredje, og om Johannes-Evang., at det er det fjerde. Det maa af Slutningen, hvor Profeterne og Apostlene stilles

sammen som Udtryk for de gl. og nytestl. Skrifter, formodes, at det har begyndt med en Fremstilling af den gamle Pagts Skrifter.

Af nytestl. Skrifter er omtalt de fire Evangelier, Apostlenes Gerninger, de 13 paulinske Breve, og Stykket har efter Evangelierne og lige-saa mod Slutningen af de paulinske Breve tilføjet en ejendommelig almindelig Betragtning, lige-som det ogsaa ledsager de enkelte Skrifter med en særegen Karakteristik. Sidst nævner det 2 og 3. Joh., Judas, Johannes's og Peters Apokalypser, hvilken sidste dog ikke alle antage. Maaske Hebræerbrevet skjuler sig under Navnet »til Alexandrinerne«. 1 Joh. har det bentydet til under Omtalen af det fjerde Evang., men forunderligt nok er 1 Pet., som almindeligt var anerkendt, ikke nævnt. Jak. og 2 Pet. nævnes ikke.

Af en Henvisning i Slutningen til Hermas's Pastor, om hvilken siges, at den er skrevet fornylig, medens Pius, Broder til Hermas, var Biskop i Rom, kan skønnes, at Stykket maa være blevet til i sidste Halvdel af andet Aarhundrede, og det er saaledes den ældste kirke-lige Fortegnelse over nytestl. Skrifter, der haves. Af en Bemærkning, føjet til de paulinske Breve, ligger det nær at formode, at der med Forteg-nelsen er tænkt paa saadanne, der undervistes til Daaben.

Skriftstykket foreligger i en mærkelig fejlfuld og ubehjælpsom Form. Det synes at være en Oversættelse fra Gr., en meget mangelfuld Over-sættelse; Oversætteren har ikke været hjemme i det lat. Sprog og har i alle Tilfælde ikke forstaaet at skrive det (C. E. Scharling, M. K. i »Theolog. Afhandlinger«, Kbhvn 1880; P. Chr. Kierkegaard, M. K., Aalb. 1872 [Saml. Skrifter 1902, 2 Bd.]; Westcott, On the Canon of the New Testament⁴, 1875; Hesse, Das Murat. Frag-ment, 1873; Jahn, Gesch. des neutestl. Kanons II, 1; Kuhn, Das murat. Fragment, 1892). A. A.

Murbeck, Peter, sv. Præst, f. i Karlskrona 25. April 1708, studerede i Lund og oplevede dér en Vækkelse, under hvilken Johan Arndts »Sande Kristendom« fik stor Betydning for ham. 3. Juni 1731 blev han præsteviet og var først Medhjælper i Malmø-Præsten L. Bützows Præbendemenigheder (Bjerseshøj og Oxie). 1733 blev han Medhjælper ved St. Peter i Malmø, og da Zinzendorf 1735 var i Skaane, lærte han denne at kende, og mange mente, at han var bleven Herrnhut. 1736 blev M. sendt til Helsing-borg som Adjunkt hos Provst Rönbeck. 1737 blev han indkaldt for Retten som anklaget for at holde »ulovlige Sammenkomster«. 1738 blev han Præst i Hesslunda og Risekatslösa, og under sin Virksomhed dér blev han stævnet for Domkapitlet som mistænkt for »urigtige Meninger« og suspenderet. Først 1746 blev Suspensionen hævet, og M. blev derpaa sv. Højmesseprædikant for den finske Menighed i Stockholm. Aaret efter blev han Tollstadius's (se d. Art.) Medhjælper og 1750 Kommminister for Hedvig-Eleonora-Menighed, hvor senere Rut-ström (se d. Art.) blev Sognepræst. M., der var udgaaet fra Pietismen, kunde ikke forliges med sin Sognepræst, og de to Præster talte ofte imod hinanden i Kirken. Striden varede ved, indtil M. 1761 blev Præst i Fridlefsstad og Rødeby i Blekinge. Dér døde han 8. Dec.

1766. M.'s Minde lever i Stockholm i den saak. »M.ska inrättningen för fattiga flickors under-visning och uppfostran«. Han dannede ogsaa et Fond til Understøttelse af Præster, der blev forfulgte for Religionens Skyld, men dette Fond skal være brugt til Teatret (A. Rydberg, P. M.'s verksamhet i Skåne, Lund 1904).

Murillo, Bartolomé Esteban, sp. Maler, døbt 1. Jan. 1616 i Sevilla, gik i Lære hos Juan de Castillo, som vel paatog sig rene Haand-værksarbejder, men dog ogsaa at male Billeder i »den gode italienske Manér«. Heri har vel ogsaa M. faaet Undervisning; men 1639 flyttede Castillo til Cadix, og M. maatte da tjene sit Brød, som han kunde bedst, ved at male smaa Helgenbilleder til de Kræmmere, der solgte slige paa Markederne eller til de spanske Kolonier. En af hans Kammerater, Pedro Maya, fortalte imidlertid saa meget om, hvad han havde set og lært paa en Udenlandsrejse, at M. besluttede at gøre en Kraftanstrengelse for at komme til Madrid, gøre den dér levende Velasquez's Bekendtskab og se de dér samlede Kunstskatte. Det lykkedes; M. blev i Madrid i 2 Aar og vendte derpaa tilbage til Sevilla, hvor han blev boende Resten af sit Liv. Nogen direkte Paa-virkning af Velasquez ses ikke i hans Kunst. Den hviler først og fremmest paa et alvorligt Naturstudium, dernæst paa den fra hans ita-lienske og spanske Forgængere arvede Bestræb-else efter ved Kontrasten mellem Lys og Skygge at give Billederne Liv og Kraft, men hertil kommer M.s udprægede Begavelse som Kolorist og hans Evne til saa vel i det vanskelige Clair-obscurs som ogsaa ellers, at stemme de an-vendte Farver sammen til en fuldkommen Harmoni. Hans Landsmænd tillægge ham 3 Malemaader: *el frio* (den kolde), *el calido* (den varme) 1648—70 og *el vaporoso* (den skyede) 1670—87. Dog straks ved den første Bestilling, som M. paatog sig efter sin Hjemkomst til Sevilla, viste han sig som den tidlig udviklede Mester og anerkendtes som saadan. Han er i et og alt et Barn af sit Folk og sin Tid. Hans Figurer ere Spaniere og de Emner, han vælger: den rene Jomfru af den ubesmittede Und-fangelse, de fromme Munke og de yndige Børn, ere, hvad hans Landsmænd helst vilde se. Han døde efter et Fald fra Stilladset i Capuciner-Klostret i Cadix, hvor han malede, 7. April 1682. Hans rige Produktion ses fyldigst i Galleri-erne i Madrid og Sevilla, samt i Kirker og Klostre i denne sidste By, men mange af hans Billeder ere blevne spredte til andre Kunst-samlinger (Justi, M., Leipzig 1872 f.). L. F.

Murner, Thomas, tysk Satiriker, skal være født i Dec. Maaned 1751 i Oberehenheim ved Foden af Odilie-Bjerget, i det kejserlige Pfalz. Forældrene gik tidlig til Strassburg, og dér voksede han op. 15 Aar gl. kom han i Barfod-munkenes Kloster, og 19 Aar gl. skal han være bleven præsteviet. Derpaa rejste han som en farende Svend gennem Frankrig, Tyskland og Polen. I Paris-studerede han Filosofi og Teologi og blev Magister dér; i Freiburg dyrkede han Juraen, i Krakau Filosofi, Filologi og Mate-matik, og dér blev han Baccalaureus i Teologi. 1499 udgav han sit første Skrift *Invectiva contra astrologos*, der omhandler Astronomiens Nytte. Efter et længere Ophold i Schweiz, navnlig i

Solothurn, vendte han tilbage til Strassburg, hvor han i Anledning af en Skolesag kom i Strid med Wimpeling (se d. Art.) og hans Venner. 1506 kronede Kejser Max ham i Worms med Laurbærkransen som Digter, og i Foraaret s. A. var han i Rom for at tage Del i sin Ordens Generalkapitel. Fra Rom rejste han atter til Krakau, hvor han under stort Tilløb holdt Forelæsninger over Logik og fuldendte sit Skrift, »logisk Kortspil« (*Chartiludium Logicae seu Logica poetica vel memorativa*), der fandt mange Læsere. Medgangen synes at have gjort M. opblæst, og da han vendte tilbage til Freiburg, tog mange Forargelse af hans hovmodige Væsen. Efter et Ophold i Bern blev han valgt til Ordenens Guardian, og 1514 begyndte han i Frankfurt sin satiriske Digtervirksomhed ved Udgivelsen af »Geistliche Badenfahrt«, der snart blev efterfulgt af flere Satirer. 1515 var M. atter i Strassburg, og dér fuldendte han sin Oversættelse af Vergil, der blev helliget Kejser Max. I Nov. 1515 holdt han juridiske Forelæsninger i Trier, men da han havde taget Parti for Reuchlin imod Kölner-Teologerne, maatte han forlade denne By. Derpaa tabte vi i nogle Aar hans Spor, indtil han 1518 dukker op i Basel, hvor han vandt den juridiske Doktorgrad og skrev flere Bøger, der skulde popularisere Retsvidenskaben. I April 1519 udkom saaledes den første tyske Oversættelse af Institutionerne. Fra Basel vendte M. tilbage til Strassburg, og kort efter begynder han at optræde mod Reformationen, der voldte den humanistisk sindede Tigermunk stor Forargelse. Han skrev ikke færre end 32 Smaaskrifter mod Luther, men kun en Brøkdel af disse bleve trykte, og selv blandt hans Venner vakte hans satiriske Polemik mod Reformatoren kun ringe Paa-skønnelse; man savnede den religiøse Begejstring hos den vittige Humanist. 1523 var M. i England for at besøge Henrik VIII, hvis Skrift mod Luther han Aaret i Forvejen havde oversat. Da han 1524 kom tilbage til Strassburg, var Reformationen indført i Byen. Forgæves klagede han paa Rigsdagen i Nürnberg s. A. over, hvad der var sket. Der var ikke andet for ham at gøre end at flygte til Schweiz, hvor han optraadte med stor Bitterhed mod Zwingli. Han var med ved Samtalen i Baden 1526, men spillede ingen betydelig Rolle dér. Efter den første Cappeler-Krig var der Tale om at udlevere ham, men han flygtede i Tide og slap 1530 hjem til Oberehenheim, hvor han fik en lille Præbende og døde 1537. Hans »Schemenzunft« er udg. af E. Matthias, hans »Narren-beschwörung« af M. Spanier, begge i »Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI und XVII Jahrh.«. Jvfr. W. Kawerau, Th. M. und die Kirche des Mittelalters (Halle 1890). En Fortegnelse over hans Skrifter findes i K. Goedeke, Grundriss der Gesch. der deutschen Dichtung II² (1886), 214 f.

Musculus. 1) **Andreas M.**, luth. Teolog, f. i Schneeberg i Sachsen 1514, studerede i Leipzig, hvor han blev Baccalaureus. Derpaa var han i nogle Aar i Amberg Lærer for unge Adelsmænd, men 1538 gik han til Wittenberg for at studere videre, og dér vandt han Magistergraden. Ved sin Svoger, Joh. Agricolas Hjel্প blev han ansat ved Frankfurts Universitet og

Præst ved Fransiskanerkirken i denne By. 1546 blev han Dr. theol., men kort efter angreb han Melancthon og Wittenberger-Teologerne ud fra et ægteluthersk Standpunkt. M., der avancerede baade ved Universitetet og i Kirkens Tjeneste, var en Tidlang den eneste teol. Lærer i Frankfurt an der Oder. 1572 blev han udvalgt til at være en af Universitetets Inspektorer; senere blev han en af dettes økonomiske Visitatorer og efter Agricolas Død Generalsuperintendent for hele Provinsen Mark. Han døde 1581. M. var en af de mest stridssyge luth. Teologer, og hele Livet igennem laa han i teol. Fejder. — 2) **Wolfgang M.** (Müsslin, Meusslin), f. i Dieuze i Lothringen 8. Sept. 1497, kom 15 Aar gl. i Benedictiner-Klostret ved Lixheim og begyndte 20 Aar gl. at studere Teologi. Da han var meget veltalende, blev han brugt som Prædikant i Klostrets Kirker. 1518 lærte han Luthers Skrifter at kende og blev meget begejstret for ham. Alligevel valgte man ham til Prior, men 1527 forlod han Klostret og giftede sig. En Tidlang maatte han derpaa tjene Brødet som Væver, og hans Hustru blev Tjenestepige hos en Præst. Men efter at han først var bleven Hjelpepræst i Dorlitzheim og senere (1529) Diakon ved Strassburgs Domkirke, lysnede det for ham. Han traadte i nøje Forhold til Capito og Bucer og virkede ogsaa som Præst i Strassburgs Omegn. 1531 blev M. kaldet til Hellig-Kors-Kirken i Augsburg, 1537 til Førstepræst ved Domkirken dér. Som saadan udgav han flere Fortolkninger til G. og N. T. og var i høj Grad virksom for at tilvejebringe Enighed mellem Wittenbergerne og Schweizerne. Han var Ombud for Augsburg, da Wittenberger-Konkordien blev sluttet (1536), og han var til Stede ved Religionssamtalen i Worms (1540) og Regensburg (1541) mellem evang. og rom-kat. Teologer. Augsburgers-Interimet fordrev ham (1548) fra Virksomheden i Augsburg, og derfra rejste han til Schweiz, hvor han først boede i Basel hos sin Forlægger, Bogtrykkeren Herwagen. Fra Basel besøgte han Vadian i St. Gallen og tog fra denne By til Zürich, hvor Bullinger og Pellikan tog sig af ham. 1549 blev han, med en meget ringe Gage (næppe 150 Gylden), kaldet til Bern som teol. Professor, og i Bern arbejdede han sammen med Haller (II, 335 a) trofast paa at ordne de forvirrede kirkelige Forhold. Han døde 30. Aug. 1563. M. var en lærd Mand, navnlig en dygtig Ekseget, og som Teolog i høj Grad irensk anlagt. Hans Hovedværk er en Dogmatik (*Locī communes*), i hvilken han baade i Prædestinations- og Nadverlæren er afgjort reformert. 6 af hans Sønner bleve Præster, og fra dem nedstammede en Berner-Præsteslægt, der uddøde 1821 med Daniel Müslin, der var Præst ved Domkirken i Bern.

Musedrik, d. v. s. Øl eller Mælk, hvori en Mus var druknet, var det efter gammel angels. og nord. Kirkeret forbudt at nyde; i hvert Fald maatte Drikken først stænkes med Vievand, og en Del deraf skænkes til fattige. M. blev nemlig anset for et farligt Tryllemiddel. *H. Ln.*

Musi, levitisk Øverste, Søn af Merari (2 Mos. 6, 19 og andre Steder).

Musik hos Israeliterne. M.en (Sang og Spil) i Forening med den rytmiske Dans spillede

en fremragende Rolle hos Israeliterne og ydede i mangfoldige Tilfælde et Middel til at give Følelserne Udtryk og sprede festlig Glans over de forskellige Forhold. Først og fremmest var M. en Udtryk for Festglæde, f. E. Jes. 24, 8; Ijob 21, 12, og ledsagede derfor alle glade Begivenheder som Høsten, de vundne Sejre (2 Mos. 15, 20; Dom. 11, 34; 1 Sam. 18, 6 osv.), Bryllupper (jvfr. Art. Højsangen II, 509) og lignende; men ogsaa Sorgen og Klagen over de døde greb til dette Udtryksmiddel, der tillige hos et lidenskabeligt Folk tjente til at lægge Baand paa Følelsens Udbrud (smilgn Jer. 48, 36 osv.). De bortdragende Gæster hædrede man med Sang og Spil (1 Mos. 31, 27); men ogsaa Hyrderne ude hos Hjorderne forlystede sig med Fløjts Toner (Dom. 5, 16), medens i de folkerige Byer de offentlige Kvinder søgte at lokke Mændene til sig ved deres Elskovssange (Jes. 23, 16). I den gr. Tid sammenligner Sir. 32, 4 f. M. en ved et Drikkelag med en Ædelsten i gyliden Indfatning og formaner Deltagerne i et saadant Gilde til ikke at forstyrre Tilhørerne ved deres Tale. Skinner det saaledes overalt igennem, hvilken Betydning M. har haft ved verdslige Lejligheder, saa ere vi ifølge det gamle Testaments særlige Karakter endnu bedre i Stand til at se, i hvilket Omfang Religionen og Kultus har taget denne Kunst i sin Tjeneste. De ældre Profeter benyttede, ligesom nu til Dags Dervisherne, Instrumenternes Klang til at komme i en inspireret Tilstand (1 Sam. 10, 5; 2 Kong. 3, 15; jvfr. Ps. 49, 5); og fra den tidligste Tid af ledsagedes Gudstjenesten af Sang og Instrumentalmusik, indtil denne *musica sacra* i den efterkristelige Tid underkastedes en gennemgribende Ordning, som vi se det af Krønikernes Bøger, hvis Forfatter med utrættet Interesse sysselsætter sig med disse Forhold. Paa dette Punkt satte man sig udover de gamle profetiske Skrifter, hvis Forfattere (smilgn Am. 5, 23) nære en Uvilje mod Tempelmusiken, der kulminerede i, at Hesekeiel helt udelod den af sin kultiske Nyordning (Kap. 40—48); men dertil havde man ogsaa en god Ret, da den efterkristelige Tempelmusik uden Tvivl var meget forskellig fra M. en ved de ældre Helligdomme med deres af Hedenskabet stærkt smittede Karakter.

Ved Siden af den folkelige kunstløse M. havde Israeliterne professionelle Musikere, der drev M. en som Kunst. Vi høre ikke blot om enkelte benaadede Sangere som David (1 Sam. 16, 17 f.) eller øvede Strengespillere (1 Kong. 3, 15; Hes. 33, 32), men ogsaa om Sangere og Sangerinder, der forlystede Hoffet eller de fornemme ved deres Gæstebud (2 Sam. 19, 39; 1 Kong. 10, 12; Jes. 5, 12; Præd. 2, 8). Sirak taler (44, 5) om en M. efter Kunstens Regler, hvorved vel iøvrigt nærmest er at tænke paa gr. M. Ligeledes gaves der øvede Klagekvinder, der sang Sørge-sange ved Dødsfald Jer. 9, 16. Paa lignende Maade forholdt det sig med den hellige M. Vel holdt den gamle Skik sig, at Folket som saadant fejrede Herren ved Sang og Spil (f. E. ved Løvhyttefesten, jvfr. ogsaa Ps. 149, 150 og Af-syngelsen af Psalmer i Hjemmene ved Paaskefester); men i Templet var M. en overdraget øvede Sangere, hos hvem Kunsten overleveredes fra Slægt til Slægt. Hvorvidt der i de efraimi-

tiske Helligdomme har været Sangerinder ved Siden af Sangerne, er usikkert, da der vel uden Tvivl Am. 8, 3 maa læses *sharot* for *shirof*, men Udtrykkene muligvis ere at forstaa ikke om Tempelne, men om Paladserne. I Jerusalems Tempel udførtes M. en i alt Fald af Mænd, og disse have allerede i Tiden før Eksilet dannet et særligt Lav, da der Esra 2, 41 fortælles om deres Hjemvenden fra Fangenskabet. Paa denne Tid henregnedes de endnu ikke til Levitterne, men da Krøniker-Bøgerne skrevs, vare de allerede optagne blandt disse og indførte i deres Slægtsregistre. Tilsidst lykkedes det dem endog at faa Rang med Præsterne (Josefos, Arkæol. 20, 9, 6); men da dette først skete under Agrippa II, kom de ikke længe til at nyde godt af deres Forfremmelse. Disse Sangere sang ved Gudstjenesten de i det gamle Testamente indeholdte Psalmer samt enkelte andre digteriske Afsnit deraf, medens Menigheden i det højeste kunde deltage i et enkelt Omkvæd (smilgn Jer. 50, 1 f., der giver et anskueligt Billede af Gudstjenesten paa Forsoningsdagen). At det hellige Sangerlav har haft sin egen Kunst og eksklusive Terminologi, vise Overskrifterne til Psalmerne, hvis tekniske Udtryk vare uforstaaelige for de græske Oversættere af Psalmerne, og som i en senere Tid ogsaa glemtes af de Slægter, hvori de vare overleverede, saa at de nu ikke mere ere til at tyde.

Opfindelsen af musikalske Instrumenter betragtes i det gamle Testament ikke som nogen national Bedrift, men udledes fra de ældste Tider (1 Mos. 4, 21). Til Belysning af de forskellige Instrumenter, der omtales, synes der at være et meget rigt Anskuelsesmateriale, da der findes en Mængde ægyptiske og assyriske Afbildninger af Musikere med deres Instrumenter og fra en senere Tid Billeder af selve de jødiske Instrumenter dels paa Titus's Triumfbue og dels paa jødiske Mønter. Men Udbyttet heraf er dog ikke stort, da det gamle Testamente intet Steds giver en saa nøjagtig Beskrivelse af Instrumenterne, at de med Sikkerhed kunne identificeres med de gamle Afbildninger, medens til den anden Side Billederne af de jødiske Instrumenter ere fra en saa sen Tid, at de ikke tillade sikre Slutninger med Hensyn til de ældre Forhold, da muligvis den gr. Kunst senere kan have haft væsentlig Indflydelse paa Instrumenternes Form og Indretning. Dette sidste gælder ogsaa om de faa Beskrivelser, som Josefos giver, og endnu mere om Kirkefædrenes tilmed temmelig uklare Udtalelser derom.

Som hos andre Folkeslag falde de israelitiske Instrumenter i tre Grupper: Slaginstrumenter, der vel havde deres naturlige Grundlag i forskellige Vaaben, Blæseinstrumenter, der hvile paa Røret og Dyrehornet, samt Strenginstrumenterne, der nedstamme fra Krigsbuen.

Blandt Slaginstrumenterne, der særlig tjente til at markere Rytmen ved Dansen og Sangen, var det almindeligste Haandtrommen eller Tam-burinen (hebr. *tof*, arabisk *duff*). Den spillede baade af Kvinder (2 Mos. 15, 20; Dom. 11, 34; 1 Sam. 18, 6) og Mænd (1 Sam. 10, 5; Ps. 149, 5). Desuden havde man Cymbler (*Mesaltaim*) eller Metalbækkener, der sloges mod hinanden; efter Josefos, Arkæologi 7, 12, 3, vare de store og brede og forfærdigede af Bronze. De anvendtes

navnlig i de senere Tider ved Gudstjenesten, smilgn Esra 3, 10; Neh. 12, 37; 1 Krøn. 13, 8 osv. Et andet Ord for det samme Instrument er vel *Selselim*, der ligeledes benyttedes ved religiøse Fester 2 Sam. 6, 5 jvfr. Ps. 150, 5, hvor der skelnes mellem to Arter deraf, der maaske svarer til Romernes *cymbalum tinniens* og *cymbalum raucum*. De *Mena'an'im*, der nævnes 2 Sam. 6, 5, har man sammenstillet med de allerede hos Ægypterne afbildede Sistrer, hvis løse Stønger og Ringe frembragte en klingrende Lyd, naar de rystedes.

Af Blæseinstrumenterne omtales ofte *chali*, en Slags Fløjte, om hvis nærmere Forhold til de ægyptiske og babylonske der intet nærmere kan afgøres. Den benyttes af de ældste Profeter (1 Sam. 10, 5), ved religiøse Processioner (Jes. 30, 29), ved Iarmende Folkeoptog (1 Kong. 1, 40, hvor dog LXX læser: udføre Festdance), men ogsaa ved Sørgehøjtid Jer. 48, 36; Mt. 9, 23; Josefus, Jødekrigen 3, 9, 5. Et beslægtet Instrument var den saakaldte *'Ugab*, der forekommer som Fællesbenævnelse 1 Mos. 4, 21. Med en vis Sandsynlighed kan den sammenstilles med Pansfløjten, Syrinx, der bestod af en Række sammenføjede Fløjter. Den anvendtes som Udtryk for Jubel og Glæde Ijob 21, 12, jvfr. 30, 31, ogsaa ved religiøse Jubelfester Ps. 150, 4. I Tempelkorkestret fandt Fløjten først Indgang i den efterbibelske Tid, men anvendtes senere ved den daglige Gudstjeneste. Et andet Navn for Pansfløjten var maaske *Mashroqita*, der forekommer i den aramaiske Del af Daniels Bog (3, 5, 7, 10, 15). Af Pansfløjten, der ogsaa kaldtes *organon*, har det senere Orgel uddannet sig, og ifølge Talmud (Arach. 10b, 11 a) fandtes allerede et saadant i det herodianske Tempel. Det kaldtes *Magrefa* og bestod af 10 Piber, der hver frembragte 10 Toner; dog er Beskrivelsen deraf temmelig uklar og vel næppe aldeles sikker. I den græske Periode nævnes endnu (Dan. 3, 5, 10, 15) et Instrument *Samfunja* (af det græske *Symfonia*), formodentlig Sækkepipen, hvis italienske Navn *Zampogna* har samme Oprindelse; efter Polybios var det et af Antiokos Epifanes yndet Instrument.

Udenfor de egentlige Musikinstrumenter staa Hornene og Trompeterne, da de nærmest benyttedes som Signalinstrumenter i Krig og Fred. Hornet (*qeren*) toges oprindelig af Vædderens Horn (Jos. 6, 5), hvad ogsaa det andet Navn derfor *Shofar* oprindelig synes at have betydet. Senere forfærdigedes det imidlertid ogsaa af Metal. Det blæstes for at samle Folket (2 Sam. 6, 15; 1 Kong. 1, 34), især til Krig (Dom. 3, 27), eller for at give Signaler under Kampen (Dom. 7, 8, 2; Sam. 2, 28); men det benyttedes ogsaa ved religiøse Festligheder (2 Sam. 6, 15; Ps. 150, 3 osv.), og anvendtes specielt til at signalisere Jubelaarets Begyndelse (3 Mos. 25, 9). I Modstæning til det krumme Horn havde *Chasosera*, Trompeten, en lige Form og var altid af Metal. Til den ene Side havde den et Mundstykke, til den anden en udbuet Aabning. Paa denne Maade er den afbildet paa Titus Triumfbue og paa en jødisk Mønt fra Hadrians Tid, hvortil endnu Josefus's Beskrivelse (Arkæol. 3, 12, 6) kommer, ifølge hvilken den var ikke fuldt en Alen lang. Den omtales kun sjældn ved verdslige Lejligheder (Hos. 5, 8

smilgn 2 Kong. 11, 14), men desto oftere ved religiøse (smilgn ogsaa Sir. 50, 16). I den fjerde Mosebog (10, 1 f.) beskrives to Trompeter af Sølv, hvori Præsterne blæste for at forsamle Folket; i de senere Tider gav Præsterne ved Trompetstød tilkendende, naar Folket ved Tempeltjenesten skulde bøje sig til Jorden.

Vanskeligst at bestemme er de i det gamle Testament omtalte Strenginstrumenter (ved hvilke der intet Sted er at tænke paa Strgeinstrumenter, men paa Pizzikatospil). De hyppigst forekommende Benævnelser ere *Nebel* og *Kinnor*, hvis indbyrdes Forhold er ligesaa uklart som deres Forhold til Lyren, Kithara eller Harpen. De senere jødiske Mønter fremvise dels Billeder af Lyrer, dels af Kitharer, men det er af de ovenfor nævnte Grunde usikkert, hvorvidt de virkelig svare til de gamle Former. Med de af Josefus givne Antydninger (Arch. 7, 12, 3) er dette i alt Fald ikke Tilfældet. Efter hans Angivelse havde *Nabla* (*Nebel*) 12 Streng og spillede med Haanden, *Kithara* (*Kinnor*) derimod 10 Streng og spillede med et Plekter; men i det gamle Testamente tales der om en *Nebel* med 10 Streng (Ps. 33, 2, 144, 9), og *Kinnor* synes nærmest at være spillet med Haanden (1 Sam. 16, 23, 18, 10, 19, 9). Af større Værd er en meget gammel ægyptisk Afbildning af semitiske Beduiner, der bringe Tribut til Ægypten. Her forekommer en Beduin, der i en Rem om Halsen bærer et musikalsk Instrument af temmelig primitiv Form, bestaaende af en firkantet Træplade, i hvis ene Halvdel der er skaaret et stort firkantet Hul, som paa de tre Sider kun lader en smal Rand tilbage; over dette Hul er der spændt en Del Streng, som Bæreren anslaaer med et Plekter i den højre Haand, medens hans venstre Haand berører Strengene fra den anden Side gennem det firkantede Hul. Meget interessant er ogsaa Billedet af en Harpe paa et Mindesmærke i Tello fra den forhistoriske Tid. Ellers fremvise de ægyptiske Billeder, ligesom de assyriske en stor Mængde Harper og Kitharer, men uden hidindtil gennem Teksterne at yde noget Middel til en Sammenstilling med de israelitiske Strenginstrumenter. Derimod fremgaar det af det gamle Testamente, at disse Strenginstrumenter forfærdigedes af Træ (1 Kong. 10, 12), medens Materialet til Strengene (*Minnim*, i Syrisk: Haar) ikke angives; ligeledes ser man, at de ikke vare større, end at de kunde spilles under Gangen. Hvad iøvrigt deres Brug angaar, benyttedes *Nebel* dels ved de fornemmes Gilder (Jes. 5, 12; Am. 6, 5), dels ved Gudstjenesten (2 Sam. 6, 5; Am. 5, 23; Ps. 57, 9; 1 Krøn. 13, 8 osv.); *Kinnor*, der 1 Mos. 4, 21 staaer som Fællesbetegnelse, var det almindeligste Instrument, der ikke blot anvendtes ved Gudstjenesten (2 Sam. 6, 5; Ps. 33, 2 osv.) eller de mægtiges Gæstebud (Jes. 5, 12), men ogsaa hos Folk i Almindelighed (1 Mos. 31, 27; 1 Sam. 16, 23; Jes. 23, 16; Ijob 21, 12), bl. a. hos de gamle Profeter (1 Sam. 10, 5). I de senere Tider træffe vi (Dan. 3, 5, 7, 10, 15) de græske Laaneord *Pesanterin* (af *Psalterion*, hvormed LXX oftere oversatte *Nebel*) og *Qatros* (af *Kitharis*), samt endnu et Instrument *Sabbeka*, det græske *Sambyke*, et trekantet Instrument, hvis 4 Streng frembragte en skarp Tone. Hvis Gressmann

har Ret i at aflede dette Ord af *sambucus*, Hyld, hører det ogsaa til de græske Laaneord.

Bortset fra Blæseinstrumenterne benyttedes disse Instrumenter gennemgaaende ikke til selvstændig M., men kun til Ledsagelse af Sangen (smign Udtrykket *kele shir* Neh. 12, 36 og oftere). Derimod er der oftere Tale om en Sammenstilling af de ledsagende Instrumenter til et lille Orkester, saaledes som det ogsaa hyppig afbildes paa de ægyptiske og assyriske Mindesmærker; smign f. E. 1 Sam. 10, 5; 2 Sam. 6, 5; Jes. 5, 12. Man maa imidlertid ved saadanne Sammensætninger ganske abstrahere fra vore Begreber om Harmoni og Polyfoni og udelukkende tænke sig Israæliternes M. i Lighed med Forholdene hos de nuværende Orientaler, for hvem den vesterlandske Musiks Flerstemighed som bekendt er noget uskønt og frastødende. Instrumenterne i de nævnte Orkestre har uden Tvivl alle spillet den samme Melodi, maaske i forskellige Oktaver, og i det højeste kan et enkelt af dem have gentaget den samme Bastone gennem hele Stykket, som Tilfældet undertiden er i den østerlandske M. Om selve Melodierne kunne vi intet Begreb gøre os, da de ikke ere optegnede; men formodentlig have de haft en lignende ensformig og begrænset Karakter som nu til Dags. Ligeledes have Sangerne vel foredraget Sangene med de samme nasale Lyde, der ere saa betegnende for Østerlændernes Musik. Et videre Indblik i Tekniken kunde Psalmeoverskrifterne her formodentlig yde, hvis Forstaelsen af disse Kunstudtryk ikke var gaet tabt. Kun i ganske enkelte Tilfælde kan man naa til at opstille Gisninger, der i alt Fald ikke helt ere blottede for Sandsynlighed, som f. E. Forklaringen af *Alamot* og *Sheminit* ved en højere og lavere Oktav for de ledsagende Instrumenter, hvormed man maaske kan sammenligne det græske *parthenikoi anloi*.

(Jvfr. Art. »Musik« i Protestantische Realencyclopädie 3. Udg., i Handwörterbuch der Bibl. Altert., 2. Udg. 1042 f. og i Encyclopaedia Biblica, Lond. 1902, 3225 f.; Nowack, Hebr. Archäologie 1, 270 f.; Benzinger, Hebr. Arch. 271 f.; Pfeiffer, Die M. der alten Hebräer 1779; Sacred Books of the Old Testament, Psalms i den engelske Oversættelse, 217 f.; Gressmann, M. u. Musikinstrumente im A. T., eine religionsgeschichtliche Studie, 1903; Cyrus Adler, The Shofar [Report of the U. S. National Museum for 1892, 437 f.].

Fr. B.

Musik i Oldkirken og i Middelalderen. Efter det rom. Riges Fald var K.n den eneste Kulturmagt. Med den antike Kultur forsvandt efterhaanden den antike Musik, men en ny Tonekunst, der har sine Rødder i Antiken, udviklede sig i K.ns Moderskod. At Sangen har været med ved de første Kr.s Gudstjeneste, siger sig selv, og fremgaar desuden af mange Steder i Skriften (Ef. 5, 19; Kol. 3, 16; Jak. 5, 13; Mt. 26, 30; Ap. G. 16, 25 osv.). Denne første kr. Sang maa vi tænke os enstemmig og uden instrumental Ledsagelse, af samme Karakter som den daværende Kultusmusik, den gr., vel tilligemed Laan fra den jødiske Tempel-sang, i det hele enkel og usammensat. Saaledes holdt den sig længe, endnu Augustin om-taler Sangen som simpel og kunstløs. Med

Krdmmens voksende Udbredelse bliver naturligvis Billedet mere broget og mere splittet. Der føles Trang til en samlende Enhed, til fagmæssigt uddannede Kirkesangere og til en ordnet Liturgi for hele K.n. I saa Henseende er den i andre Retninger ikke mærkelige Kirkeforsamling i Laodicea (364 eller 367) af Betydning, idet den slog fast, at alene de beskikkede *cantores*, altsaa ikke Menigheden, maatte udføre K.ns Sang. Dermed gik denne fra Folkets over i Fagmændenes Eje, og først Reformationen bragte Forandring i dette Forhold, ogsaa for den rom. K.s Vedkommende. Fagmæssigt uddannede Kirkesangere fik man fra de til de store Kirker knyttede Skoler, blandt hvilke *schola cantorum* i Rom kan føres tilbage til det 5. Aarh. (Paverne Cælestinus, Leo I, Hilarius o. a.). En fast ordnet Liturgi fik den rom. K. i det 7. Aarh. i den saakaldte gregorianske Sang (II, 263), der havde haft en Art Forløber i den et Par Hundredeaar ældre saakaldte ambrosianske Sang (I, 67). Begge udmærker sig ved deres nære Tilslutning til Antiken.

Da Forholdene i den gr. K. endnu er saa lidt oplyste, skal i denne korte Oversigt kun omtales Udviklingen indenfor den rom. K.s Omraade. Her blev den gregorianske Sang den alt bestemmende. Skolen i Rom er alt omtalt. For Frankrig blev Skolen i Metz, for Tyskland Skolen i St. Gallen af Betydning. De skønne Hymner (»Sekvenser«) fra Klostret i St. Gallen (9.—11. Aarh.) vidner om den gregorianske Sangs fortsatte Udviklingsdygtighed.

I det 10. Aarh. faar vi Efterretninger om de første Forsøg paa Flerstemmighed, ra og naive Samklange, bestaaende af lutter Kvinter eller Kvarter i parallel Følge, det saakaldte »Organum«. Tidligere er dette tilskrevet den flamske Munk Huchald (d. 930), men det er aabenbart ældre end han. Hundrede Aar senere optræder Guido fra Arezzo (d. 1050) som berømt Tonelærer, der navnlig synes at have gjort sig fortjent af Nodeskriftens Forbedring. Det ejendommelige middelalderlige Tonesystem, »Solmisationen«, der opererer med Grupper paa 6, ikke 7, Toner (»Hexakorden« *ut re mi fa sol la*) er før tilskrevet Guido, men stammer vistnok fra Tiden umiddelbart efter ham.

Fra 12.—14. Aarh. arbejder den saakaldte »Diskantus« (især kultiveret i Frankrig og i England) paa Udvikling af Flerstemmigheden. Denne Tidsalder bliver derved en vigtig Forløber for Kontrapunktiken. De tidligere »Koralnoder«, af ubestemt rytmsk Værdi, bliver nu i Diskantus-Sangen ombyttede med de saakaldte »Mensuralnoder« af bestemte rytmiske Værdier, i hvilke vore nuværende Noder har deres nærmeste Forgængere. Fra denne Diskantus eller Mensuralmusikens Tidsalder faar vi de første Komponistnavne (Leolinus, Perotinus o. a. i Paris), Systemet fremsættes af Tonelærere som Franco af Köln, Franco af Paris, Walter Odington, senere af Jean de Muris og Philippe Vitry.

Middelalderen sluttede med Kontrapunktikens Tidsalder i 14.—16. Aarh. Musikken er her, ligesom overhovedet den egentlige Kunstmusik i de tidligere Aarhundreder, overvejende vokal, idet de instrumentale Sider mest overlades de farende Spille-mænd og andre lignende Eksi-

stenser, den er ligeledes overvejende af kirkelig Art (Messer, Motetter, Hymner o. lign.), medens dog verdslige Former (Madrigaler, Chansons) optræder i stigende Maal henimod Periodens Slutning. Denne har faaet Navn af »den nederlandske Tidsalder« i Musiken, fordi Hovedskuepladsen nu forlægges til Nederlandene, dog hovedsagelig til de sydlige, ikke de nordlige Landskaber, det nuværende Belgien og nordlige Frankrig, hvorfor Navnet den franco-belgiske Skole vilde være mere passende. Spidsfindig Kunstleri og ophøjet, ædel Kunst gaar Haand i Haand i denne Skoles Frembringelser, blandt dens fornemste Repræsentanter kan nævnes Mestre som Dufay, Okeghem, Hobrecht, Josquin des Prés, Pierre de la Rue, Isaak, Orlandus Lassus o. m. a. I Periodens senere Aar drager de nederlandske Mestre ud og bringer overalt deres Skoles Stil og Teknik med sig. Efter deres Mønstre stiftes da ny Kunstskeoler i Tyskland (Senfl og Hasler), i England (Tallys, Byrd, Gibbons), i Spanien (Morales, Vittoria), ogsaa her i Danmark under Christian IV (Mogens Pedersen, Borckgrevinck), endelig i Italien, hvor Skolen kulminerer i Palestrina og hans Tidsalder.

A. H.

Muspilli (gammeltysk, svarende til oldnordisk *muspell* = »Gudernes Undergang« eller »Verdensbranden«) er Navnet paa nogle Brudstykker, omtrent 100 Vers, af oldhøjtydske stavrimede Digte, indføjede rimeligvis egenhændig af Ludvig den Tyske (d. 876) paa de tomme Blade og Rande i et ham tilegnet lat. Haandskrift af Augustins *Sermo de Symbolo contra Judæos*. De omhandler 1) Døden med Skilsmisse mellem Sjæl og Legeme og paafølgende Strid mellem Himlens og Hvelvedes Hære om Sjælen; 2) Kampen mellem Elias og Antikrist (»Ulven«), Himlens og Jordens Brand, de dødes Opstandelse og Dommen. Striden om Sjælene har sit Forbillede i Bedas angelsachs. Kirkehistorie (III, 19). Elias-Kampen skildres ud fra den af 2. sibyllinske Bog paavirkede Folketro, Verdensbranden ud fra ægte folkelige germanske Forestillinger (M. er først udgivet af Schmeller, München 1832; siden oftere, se bl. a. Ferd. Vetter, Zum M. und zur german. Allitterationspoesi, Wien 1872; M. er oversat af N. M. Petersen i Tidsskr. for Oldkyndighed III, 167 f.).

H. Ln.

Musäus. 1) **Johann M.**, luth. Teolog, f. 7. Febr. 1613 i Langenwiesen i Thüringen, gik i Skole i Arnstadt, studerede i Erfurt og Jena Filosofi og Humaniora. Senere kastede han sig i Jena under Gerhards, Majors og Glassius's Vejledning over Teologien og blev 1643 Dilherrs Efterfølger som Prof. i Historie. 1646 fik han et teol. Professorat i Jena og døde dér 4. Maj 1681. Hans filosofiske Studier og hans Oplagthed til filosofisk Tænkning gjorde ham til en dygtig Apologet ikke alene over for Modstanderne af det luth. Lærebegreb og Jesuiterne, men ogsaa over for Herbart af Cherbury og Spinoza. M. var dog i teol. Henseende en fredelig Mand, der af nogle endog er bleven betragtet som en af Speners Forgængere, og han var en Modstander af Calovs »Consensus repetitus« og den yderligt gaadende Lutherdoms Tilbøjelighed til at fastslaa en Afgørelse af alle dogmatiske Spørgsmaal (Gass, Gesch. der protest. Dogmatik, 1857, II, 202 f.). — 2) **Peter M.**,

luth. Teolog, f. 7. Febr. 1620, Broder til ovennævnte, studerede i Jena og Helmstädt og blev, som en Discipel af Calixt, ansat i Rinteln 1648, først som Prof. i Filosofi, senere som Prof. i Teologi. Han var til Stede ved Kollokviet i Kassel 1661. 1663—65 var han Prof. i Helmstädt. 1665 blev han kaldet til det nys oprettede Universitet i Kiel, og da det blev aabnet, holdt han som Prorektor Indvielsestalen. Under Opholdet i Kiel kom han bort fra Synkretismen, dog uden at blive afgjort Lutheraner. Han døde 20. Dec. 1674.

Muus. 1) **Anders M.**, norsk Biskop, studerede i Rostock, maaske ogsaa i Rom, var Domprovst i Viborg og en Tidlang Hovedsmand paa Bergens Kongsgaard. 1505 skaffede Kong Hans's og den unge Kristian II's Yndest ham Oslo Bispestol, skønt Kapitlet havde valgt en anden. 1521 maatte han overlade sin Bispestol til Hans Mule (S. 304), men Kristian II forlenede ham saa med Vestervig Kloster, som han dog rimeligvis snart maatte give Afkald paa. Efter Kristian II's Flugt søgte A. M. atter at komme i Besiddelse af Oslo Bispedømme, men han maatte indgaa et Forlig, ved hvilket han nøjedes med Skien og Tønsberg Provstier og Ret til Bispedømmet efter Anders Mules Død. Da denne indtraf allerede 1524, maatte A. M. imidlertid afstaa Stiftet til Hans Reff, men han synes fremdeles at have udført biskoppelige Hverv i sine to Provstier, og af og til gjorde han Tjeneste i Danmark som Viebiskop. Under Kristian II's Togt til Norge 1531 sluttede A. M. sig til Kongen, men han blev tagen til Fange af de Danske og tvungen til at bryde med Kristian II. Han døde inden 1535. — 2) **Carl Augustin Høffding M.**, rom.-kat. Konvertit, f. 20. Marts 1796 i Skjelby paa Sjælland, blev Student 1815, teol. Kand. 1828. Tidlig kom han under Grundtvigs Paavirkning, men da F. L. Stolbergs Kirkehistorie havde aabnet hans Øjne for den rom. Kirkes Herlighed, følte han sig draget til den. 1832 oversatte han Evsebios's Kirkehistorie (2. Udg. 1865) og derpaa flere af Apostelfædrene og Justinus Martyrs Apologier. 1836 rejste han udenlands, og under Paavirkning af den rom.-kat. Kreds i München gik han 1839 over til Romerkirken, ved hvilken Lejlighed han fik det nye Navn Augustin. Kort efter blev han Kustos ved Universitetsbiblioteket i Würzburg, og den Stilling beholdt han til 1870. I det Aar vendte han hjem og syslede i sin sidste Levetid med en Oversættelse af Theodoret's Kirkehistorie med mange Tillæg og Exkurser (1876—81). 1882 skrev han »Aabent Brev til Kristne i Danmark«, en mild og kærlig Indbydelse til Romerkirken. Han døde 27. Juni 1885. — 3) **Christian M.**, dsk Biskop, f. 26. Okt. 1656 i Kristiania, blev teol. Kand. og Magister 1677. 1679 blev han Præst i Kristiania Stift, senere Herredsprovst og 1694 Stiftsprovst i Kristiania. 1701 blev han Biskop i Ribe, 1712 i Odense. Han døde 10. Dec. 1717. Han var berygtet for sin store Stridbarhed og for at laane Bøger af Præsterne uden at give dem tilbage.

Myconius. 1) **Friedrich M.**, Thüringens Reformator, fødtes i Lichtenfels i Øvre-Franken 26. Dec. 1490. 1504 kom han i den lærde Skole i Annaberg og som Discipel dér havde

han 1510 et mærkeligt Møde med Afladskræmmeren Joh. Tetzel (se G. Freytag, *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* II, 2¹¹, 1879, 42 f.). S. A. traadte han ind i Fransiskaner-Klostret i Annaberg; derfra blev han flyttet først til Leipzig, senere til Weimar. 1516 blev han præsteviet i Weimar og begyndte at prædike om Helgener og Legender. Luthers Skrifter gjorde et dybt Indtryk paa ham, og da man truede ham med Klosterfængsel, flygtede han 1524 ud af Klostret og kom til Zwickau, hvor han blev ansat som Præst ved Hospitalet for de spedalske. Herfra skrev han et Formanings- og Træstebrev til Byen Annaberg og bad dens Borgere vogte sig for Papismen. I Aug. 1524 blev han Præst i Gotha, og dér reformerede han baade i Kirke og Skole, under stadig Raadførelse med Luther og Melancthon. F. M.'s Virksomhed gik langt ud over Gotha, og som Præst i Prins Johann Friedrichs Følge prædikede han paa mange fremmede Steder. Han tog ogsaa Del i Visitationerne i Thüringen 1527 og 1533. 1538 var han i England for at forhandle med Henrik VIII's Teologer om den augsb. Konfession. Efter Hertug Georg af Sachsens Død (1539) var han ogsaa virksom for Refs. Udbredelse i det albertinske Sachsen, og han opholdt sig 3 Fjerdingaar i Leipzig, hvor han, trods megen Modstand, bragte »Pavens Kram« til Fald. 1540 vendte han tilbage til Gotha, og i Juni d. A. var han til Stede paa Konventet i Hagenow. Da en Halssyge hindrede ham i Prædikegerningen, begyndte han at gøre historiske Studier. Frugten af disse blev »Neues Erbbuch und Kopey der Ministratur 1542« og »*Historia Reformationis 1517—42*«, der begge foreligge i Haandskrift i det hertugelige Bibliotek i Gotha. 1545 tog Sygdommen til. 4. Søndag i Advent d. A. holdt han sin sidste Prædiken, og 7. April 1546 døde han. Fr. M. var til det sidste en trofast Ven af Luther og Melancthon, og han virkede energisk for Udbredelsen af deres Tanker. E. S. Cyprian (I, 572) har (Gotha 1715; 2 Udg. Leipz. 1718) udgivet hans *Hist. Ref.* Jvfr. Ledderhose, F. M. (Hamb. 1854). — 2) **Oswald M.**, se Mykonius.

Mühlau, Heinrich Ferdinand, luth. Teolog, f. i Dresden 20. Juni 1839, studerede i Erlangen og Leipzig, habiliterede sig i Leipzig 1869, blev 1870 Prof. Extr., 1871 Prof. ord. i Dorpat. Nu er han Prof. i Kiel. Han udgav 1884: *Besitzten wir den ursprüngl. Text der heil. Schrift?* 1885, sammen med Kautzsch, *Liber Genesis sine punctis exscriptus*; sammen med Volck udgav han 8.—11. Oplag af Genesius's hebr. Lexikon.

Mühlenberg, Heinrich Melchior, amerik. Lutheraner, f. 6. Sept. 1711 i Eimbeck ved Göttingen, blev 1735 Student i Göttingen og kom som saadan i Huset hos den pietistiske Professor Oporin, der anbefalede ham til Kansleren v. Münchhausen og Grev Stolberg-Wernigerode. Efter et Ophold i Halle blev han 1739 af Baronesse Gersdorf, Zinzendorfs Tante, kaldet til at være Præst i Grosshennersdorf i Lausitz. 1742 rejste han, paa A. H. Franckes Opfordring, over London til Pennsylvanien for at være Præst for nogle luth. Diaspora-Menigheder (Philadelphia, Ny-Hannover og Providence) dér. I Amerika traf han 1743 Zinzendorf, men M.

og han havde ikke Forstaaelse for hinanden. M. viste fremragende Dygtighed ved at samle de adspredte Lutheranere i Pennsylvanien, og af og til greb han ogsaa ind i Ordningen af de borgerlige Forhold i New York. 1748 gav han Lutheranerne i Pennsylvanien en Agende, 1762 en Kirkeordning, og 1748 var han til Stede paa den første Synode. 1776 nedlagde han sit Embede som Præst i Philadelphia. Sine sidste Aar brugte han til et Gennemsyn af Kirkeordningen af 1748 og til Udarbejdelsen af en Psalmebog (1786). Han døde 7. Okt. 1877.

Mühler, Heinrich von, tysk Jurist og Statsmand, fødtes 1813 i Brieg. 1840—62 var han virksom i det preuss. Kultusministerium og tilsidst i Overkirkeeraadet. Den preuss. Skoleordning af 1845 skyldes væsentlig ham, og 1846 udgav han »Gesch. der evang. Kirchenverfassung in der Mark Brandenburg«. 1862—72 var han preuss. Kultusminister, men da Kulturkampen udbrod, tog han sin Afsked og trak sig tilbage til Potsdam, hvor han døde 1874. I sit Otium skrev han »Grundlinien einer Philos. der Staats- und Rechtslehre nach evang. Principien« (1873).

Mühlhäuszer, Karl, tysk Teolog, tilhørende den positive Union, var født 1825 i Kleinkems i Baden og studerede i Heidelberg, hvor især R. Rothe havde Indflydelse paa ham. 1848 blev han Vikar i Karlsruhe, 1854 Præst i Sulzfeld og 1857 Assessor i Overkirkeeraadet. Som saadan kæmpede han tappert mod Nyrationalismen i Baden, men 1864 nedlagde han sit Embede som Medlem af Overkirkeeraadet og lod sig vælge til Præst i Wilferdingen. I den følgende Tid virkede han navnlig for den indre Mission i Baden — den sydvesttyske Konferens for indre Mission var især hans Værk — og var fra 1867 Medlem af Kammeret i Baden. Som Politiker hørte han til det konservative Parti, og han var Medstifter af det tysk-konservative Partis Blad »Die Badische Landpost«. Sammen med F. H. Geffcken (II, 176) begyndte han Udgivelsen af »Zeitfragen des christl. Volkslebens«. Han døde 1881. Bl. hans Skrifter maa nævnes: Staatskirche, Volkskirche, Freikirche (1869); Christenthum und Presse (1876); Die christl. Weltanschauung (1876); Die Zukunft der Menschheit (1881).

Myhre, norsk Teolog, se Munch, Edvard (S. 305).

Mykonius, Oswald, Zwinglis Medarbejder, f. 1488, hed egentlig Geiszhüsler og var en Møllersøn (hvorfor han ogsaa kaldes Mollitoris) fra Luzern. Han gik i Skole i Bern og kom 1510 som Student til Basel, hvor han blev Baccalaureus og lærte Zwingli, Erasmus og Holbein at kende. 1516 blev han Lærer ved Züricher-Korherrestiftets Skole. To Aar efter udgav han et Skrift, i hvilket han ytrede, at man kun burde lyde Paven, saa længe han ikke forlangte noget ukristeligt. Det var rimeligvis især paa hans Tilskyndelse, Zwingli blev kaldet til Zürich, men kort efter Vennens Ankomst gik M. selv til Luzern. Zwingli savnede ham meget, og af Brevskiftet mellem de to Venner kan man se, hvorledes M. stadig voksede i reformatorisk Henseende. I Luzern var han meget forarget over »den luth. Skolemesters« Ytringer om Relikvier og »Reislaufen«, og 1522

fik M. sin Afsked. Han blev dog nogen Tid efter Afskeden i Luzern, virkede derpaa en kort Tid i Einsiedeln, men kom saa til Zürich, hvor han som Lærer ved Fraumünster-Skolen i 7 Aar var Zwinglis trofaste Medarbejder. Han holdt ogsaa stærkt besøgte Foredrag over det N. T. i Münsteren og tog Del i de reformatoriske Kampe ved et Skrift til de schweizerske Præster. Efter Zwinglis Død gad M. ikke være længere i Zürich, men rejste til Basel, hvor han 1531 blev Præst ved St. Alban, 1532 Økolampadius's Efterfølger, og i 20 Aar var han paa én Gang Forstander for Basels Kirke og teol. Professor. Som saadan virkede han med ved Affattelsen af den første Baseler-Bekendelse. I teol. Henseende var han væsentlig enig med Zwingli, paa enkelte Punkter (t. E. i Nadverlæren) stod han dog Luther en Streg nærmere end flere af de andre schweizerske Reformerte. Han var ogsaa med ved Affattelsen af den anden Baseler-Bekendelse (1536), der kaldte Nadveren et mystisk Maaltid og talte om, at Nydelsen af Kristi Legeme og Blod tjener til Næring af det evige Liv. Han søgte forgæves at bringe Luther til at se, at han havde misforstaaet et og andet hos Zwingli. M. døde 14. Okt. 1552. Hans betydeligste Discipel var Theodor Bibliander (I, 304).

Müllensiefen, Julius, tysk Præst, f. i Iserlohn 1811, studerede i Halle og Berlin og blev 1836 Præst i Köthen ved Freienwalde. 1852 kom han til Berlin som Præst (Arkidiakon) ved Mariakirken, hvor han vandt stor Tilslutning. 1885 nedlagde han sit Embede, og 1890 flyttede han til Wernigerode, hvor han døde 1893. M. har udgivet flere Prædikensamlinger, blandt hvilke især hans »Zeugnisse von Christo«, har vundet stor Udbredelse (14. Opl. 1884). Ikke mindre yndet var i lange Tider hans »Tägliche Andachten zur häusl. Erbauung« (14. Opl. 1889).

Müller. 1) **Caspar M.**, Kansler i Mansfeld, var den Mand, til hvem Luther i Juni 1525 rettede et »Sendebrev« i Anledn. af den haarde Bog mod Bønderne. C. M. var til Stede ved Luthers Bryllup og stod Fadder til hans første Barn. — 2) **Christian Rudolph M.**, dsk Biskop, f. 13. Nov. 1651 i Kbhvn, gik i Skole i Flensborg og Danzig, studerede i Königsberg. Først var han Hjælpepræst i Neuenbrook ved Kempe, 1684 blev han tysk Hofpræst i Kbhvn, 1695 tillige Prof. ved Ridderakademiet, 1703 Kingos Efterfølger paa Odense Bispestol. Han døde 12. Jan. 1712. Han skrev tyske Psalmer, bl. a. den meget yndede: »Der Tag hat sich geneiget«. — 3) **Georg M.**, f. 27. Sept. 1805 i Kroppenstädt ved Halberstadt, gik i Skole i Gymnasiet i Halberstadt. Skønt han tidlig var bestemt til at træde i K.s Tjeneste, levede han et vildt Ungdomsliv, ogsaa efter at han 1825 var kommet til Halle som Student. I Nov. d. A. oplevede han dog, ved Forbindelse med nogle af de stille i Landet, en alvorlig Vækkelse, og han begyndte samtidig paa forskellig Vis at virke for at drage andre til Krdmmen. Ved Tholucks Mellemkomst traadte han i Forbindelse med det eng. Selskab for Jødemission, og 1829 rejste han til London for at uddannes til Jødemissionær. Overanstrengelse kastede ham paa Sygelejet, og under hans Sygdom, medens han havde taget Bolig i Teignmouth i Syd-England, greb

Tanken om Herrens nære Komme ham. Han brød med det eng. Missionsselskab, bl. a. fordi han ikke ønskede at være i Forbindelse med et Udvalg, der kunde have »uomvendte« Mennesker i sin Midte, og han besluttede at gaa sine egne Veje, under stærk Paavirkning af de saakaldte Plymouth-Brødre (se d. Art.), som han havde lært at kende gennem Præsten Henry Craik, der var en Ven af A. N. Groves. G. M. havde allerede længe forkastet al menneskelig Vejledning for alene at betro sig til den Hellig-Aands Ledelse, og Erfaringerne fra Tyskland havde gjort ham til en Modstander af alt Statskirkevæsen. Trods sin Uvilje for at tage et fast Arbejde op paa et bestemt Sted lod han sig dog vælge til Præst for en Kreds af troende i Teignmouth, som nød Nadveren hver Søndag og holdt alle »uomvendte« borte fra deres Samfund. Da G. M. ikke i Skriften mente at finde et udtrykkeligt Paabud om Barnedaa, lod han sig omøbe. Han vilde ikke modtage fast Løn, men leve af frivillige Gaver, som man gav ham efter Aandens Tilskyndelse; og enhver skulde have Lov til at tale ved hans Gudstjenester. Der indtraadte snart Spending mellem G. M. og Darby, og 1849 brød han endelig afgjort med Darbyismens Ophavsmand. Det varede ikke længe, inden hans Menighed i Teignmouth blev træt af hans ensformige Forkyndelse, og G. M. følte selv, at han kunde prædike bedre andendstedes. Hans Ven Craik kaldte ham 1832 til Bristol, hvor der var en lille Menighed af »Brødre«. Efterhaanden som den voksede, fandt man det rettest at indføre en vis Orden: der blev indsat Ældste og stillet visse Krav til dem, der vilde nyde Nadveren; men »Betseda-Menigheden« i Bristol blev indviklet i de Lærestridigheder, der snart udbød blandt Plymouth-Brødrene. G. M. var imidlertid selv stærkt optagen af Arbejdet for fattige og foreldreløse og for Evangeliets Udbredelse. 1834 havde han begyndt at tænke paa at grunde en Anstalt, »The scriptural Knowledge Institution for home and abroad«, der kun skulde modtage Bidrag af troende og ikke gaa videre, end den havde Raad til; den skulde nærmest samle de udvalgte, der ventede paa Herrens Komme, og staa som et Vidne om, at Gud er lige saa levende og mægtig »som i Elijas Dage«. Den skulde holde Skoler og Sondagsskoler, uddele Bibler og Traktater og drive Mission blandt Hedninger og Navnkristne. G. M. begyndte med 3 Skoler; 1890 havde han 75, og efter hans sidste Aarsberetning (1897) havde der ialt været 121,683 Disciple i hans Skoler; der var indtil 1897 brugt over 2 Mill. Kr. til dem. Mange af dem, der udgik fra hans Skoler, kom til Spanien og Kolonierne. G. M. tog sig navnlig ogsaa af Bibeludbredelsen i Spanien og Italien, og han lod uddele en Mængde Traktater, flere skrevne af ham selv. Han oprettede ikke en særlig Missionsanstalt, men understøttede Missionærer, der arbejdede uden fast Løn og uden at have et Selskab i Ryggen; 1834—97 var der medgaaet over 5 Mill. Kr. til Missionen. Størst Navnkundighed vandt han dog ved sit Vajsenhus, der 1836 blev aabnet for 30 Piger i en lejet Bolig. Det var A. H. Franckes Eksempel, der havde ledet den tidligere Hallenser-Student i den Retning; og Vajsenhuset i Bristol voksede

lige saa hurtigt og lige saa vidunderligt som det i Halle. 1849 fik det sit eget Hus, der ved Tilbygninger blev saa rummeligt, at det kunde huse 2000 Børn med deres Lærere og Opdragere. Det blev ledet efter de sædvanlige Grundsætninger: kun troende Lærere og ingen Gæld. De sidste 25 Aar af sit Liv tilbragte G. M. paa Evangelisationsrejser. Kort efter at han var bleven Præst i Teignmouth, havde han ægtet Maria Groves, en Søster til den ovenfor nævnte A. N. Groves. Hun døde 1870, og deres eneste Datter, der blev gift med James Wright, overtog da Styrelsen af Anstalten i Bristol. Derpaa giftede G. M. sig igen, og med sin anden Hustru rejste han rundt for at vidne om »sin gode Herre«. Allerede 1843 havde han gjort en Rejse til Stuttgart, der førte til en Spaltning blandt Byens Baptister, idet Halvdelen af disse gik med ham og bleve Plymouth-Brødre (W. B. Neaby, A Hist. of the Plymouth Brethren, London 1901, 95 f.). Nu rejste han ikke rundt som Statskirkernes Fjende, men stillede sig venligt til alle Kristne, der vilde have med ham at gøre og høre hans Vidnesbyrd. Tidligere havde han betragtet Naturens Skønhed som en Fristelse for en kristen Sjæl; nu kunde han glæde sig over alt det skønne i Naturen, der mødte ham. Han døde 10. Maj 1898. Han har selv skrevet *A Narrative of some of the Lords Dealings with G. M., written by himself I—IV*. Jvfr. O. Steinecke, G. M., 1900. — 4) **Heinrich M.**, tysk Præst, f. i Lübeck 18. Okt. 1631, studerede i Rostock og Greifswald, blev 1651 Magister og 1652 Arkidiakon ved St. Maria i Rostock. Helmstädter-Universitetet udnævnte ham til Dr. theol. 1659 blev han Prof. i Græsk i Rostock, 1662 Prof. i Teologi dér og tillige Præst ved St. Maria, 1671 blev han Superintendent. Han døde 17. Sept. 1675. H. M. tilhørte som Teolog den luth. Ortodoksi og polemiserede baade mod Calvinismen og Romerkirken. Men hans Teologi bærer Mærker af hans inderlige Grebthed, og han er en af de Lutheranere, der bane Vej for Pietismen. I den sørgelige Tid efter Trediveaarskrigen med de opløste kirkelige Forhold stod han som et trofast Vidne om levende Kristendom og søgte at styrke den sædelige Kraft i sin Kreds. Hans Prædikener ere afgjort bibelske, men han kender ogsaa Menneskehjertet og forstaar at tale til det. H. M.'s trykte Prædikener og Andagtsbøger vandt stor Udbredelse. 1659 udkom: *Der himml. Liebeskuss oder Uebung des wahren Chrthums, fliessend aus der Erfahrung der göttl. Liebe* (optrykt i Hamburg 1848); 1661: *Die Kreuz-, Buss- und Betschule, 22 Betragtninger over Ps. 143* (optrykt i Leipz. 1872). I 2 Prædikensamlinger (1663 og 1672), der ogsaa gentagne Gange ere optrykte i nyere Tid, har han udlagt Kirkeaarets Evangelier og Epistler. Størst Udbredelse har dog hans »Geistl. Erquickstunden« (1664) fundet; de bleve satte paa Vers af Medlemmerne af den saakaldte »Blomsterorden«, og de ere oversatte baade paa Dansk og Svensk. Blandt hans andre Skrifter maa især mærkes: »Ungeratene Ehe« (1658); »Die Thränen- und Trostquelle oder der Heiland und der Sünder (1675) og hans Passionsprædikener. Efter hans Død udkom: »Der evang. Herzensspiegel« (1679), flere Prædikener og Ligtaler. Han har ogsaa

skrevet nogle Psalmer, der endnu have Plads i tyske Psalmebøger (O. Krabbe, H. M. und seine Zeit, Rostock 1866). — 5) **Johannes von M.**, schweizerisk Historieskriver, f. 3. Jan. 1752 i Schaffhausen, gik i Skole dér, kom 1769 til Göttingen for at studere Teologi, men gik under Schölzers Paavirkning over til det historiske Studium. Han tog dog teol. Examen, og efter den blev han 1772 Prof. i Græsk ved Gymnasiet i Schaffhausen, hvor han blev Bonstettens gode Ven (jvfr. de af Frederikke Brun udgivne: »Briefe eines jungen Gelehrten an seinen Freund«, Tüb. 1802). 1774 blev han Huslærer hos Statsraad Tronchin Calandrini i Genève. Aaret efter slog han sig ned hos Francis Kinloch fra Syd-Karolina, der boede i en Villa ved Genève-Seen; da Kinloch vendte tilbage til Amerika, boede J. M. først hos Bonnet i Genthod, senere paa Bonstettens Landejendomme i Rougemont og Valières, sysselsat med Forarbejderne til sin Schweizerhistorie. Senere kom han til Genève, hvor han for unge Mænd, navnlig Englændere, holdt de Forelæsninger over almindelig Historie, der senere udkom som: »24 Bücher allgemeiner Geschichte« (I—III, Tüb. 1811). 1779, under et nyt Ophold hos Bonstetten, skrev han første Bind af sin »Gesch. der Schweizer«, der udkom 1780 i Bern, men, af Hensyn til Censuren, med det falske Forlagssted: Boston. 1781 blev han Prof. i Statistik ved Collegium Karolinum i Kassel; dér udgav han »Die Reisen der Päpste«, men allerede 1783 vendte han tilbage til Schweiz. 1786 tog han imod en Udnævnelse til Hofraad og Bibliotekar hos Kurfyrst Karl Josef af Mainz, 1787 blev han, trods sin Protestantisme, sendt til Rom i Anledning af Dalbergs Valg til Koadjutor; 1788 blev han udnævnt til Geh.-Legationsraad og kort efter til Geh.-Konferensraad og Geh.-Statsraad, Referendar og Direktør for de kur-rhinske Kredsarkiver, og 1791 af Kejseren ophøjet i Ridderstanden. Efter Mainz's Erobring af Franskmændene tog han til Wien, hvor han indtraadte i Statskancelliet, og 1800 blev han Kustos ved det kejserl. Bibliotek. Selv under disse urolige Forhold fortsatte han sin Schweizer-Historie og skrev flere Flyveskrifter. 1804 traadte han i preussisk Tjeneste som Geh.-Krigsraad og Historiograf. Efter Slaget ved Jena havde han en Samtale med Napoléon, der vandt ham for sig og sine Planer. Han blev Ministerstatssekretær for det nye Kongerige Westfalen, men det viste sig snart, at han ikke egnede sig til denne Stilling. 1808 blev han da Statsraad og Generaldirektør for den offentlige Undervisning, men allerede 29. Maj 1809 døde han. — 6) **Julius M.**, tysk Teolog, Broder til den berømte Arkæolog Karl Otfried M., f. i Brieg 10. April 1801, kom 1819 til Breslau for at studere Jura. Steffens vakte hans Interesse for Filosofien, og han fik Prisen for en filosofisk Prisopgave. Han fortsatte dog i Göttingen det jurid. Studium, men jo mere grebet han blev af Evangeliet, des mere følte han sig draget til Teologien. Frihedstidens Vækkelse vakte ogsaa ham, og Tholucks kristelige Personlighed knyttede ham fast til Teologien og Kirken. I Breslau levede han med Steffens og Scheibel, Tholuck og R. Rothe, og 1823 rejste han til Berlin, hvor Neander og Præsten Strauss, ikke

Schleiermacher, fik Indflydelse paa ham. 1824 underkastede han sig dér den teol. Embedsprøve, og allerede i Febr. 1825 blev han Præst i Schönbrunn. Skønt han var en Ven af Unionen, vilde han ikke bøje sig, da Statsmagten vilde indføre den unerede Agende, og 1831 habiliterede han sig da i Göttingen, hvortil han var bleven kaldet som Universitetspræst. 1834 blev han Prof. extr. dér. 1835 gik han til Marburg som Prof. ord. i Dogmatik, og dér udgav han den første Del af sit betydeligste Skrift, »Die Lehre von der Sünde«; anden Del udkom 1844. 1839 blev han kaldet til Halle, og som Ombud for Hallenser-Fakultetet var han til Stede paa Generalsynoden 1846. 1854 udgav han et Forsvar for Unionen, »Die evang. Union, ihr Wesen und ihr göttl. Recht«, som han senere over for Th. Harnack og Hengstenberg forsvarede i »Deutsche Zeitschrift f. chr. Wissenschaft und chr. Leben«, som han havde grundet i Fællesskab med Neander og Nitzsch. Han døde 27. Sept. 1878. 1870 udgav han »Gesammelte dogmat. Abhandlungen«. — 7) **Karl M.**, ref. Teolog, f. i Mühlstedt i Anhalt 27. Juli 1863, studerede Teologi i Tübingen og Halle, blev 1886 Hjelpepræst i Ballenstedt i Harzen, 1888 Inspektør for det schlesiske Konvent i Halle, hvor han habiliterede sig og 1892 blev Prof. extr. 1896 blev han Prof. ord. i ref. Teologi i Erlangen, 1898 tillige Præst ved den tysk-ref. Menighed dér. 1902 modtog han den teol. Æresdoktorgrad fra Halle. Han har bl. a. udgivet en Symbolik (1896) og en samlet Udgave af den ref. K.s Bekendelsesskrifter (1903). Desuden har han i flere Smaaskrifter taget Ordet for positiv Krdm og udgiver i Forbindelse med andre en tysk Overs. af Calvins Kommentarer (1902f.). — 8) **Karl Ferdinand Friedrich M.**, protest. Teolog, f. 3. Sept. 1852 i Langenberg i Württemberg, studerede i Tübingen og Göttingen, blev Vikar 1875, 1878 Repetent i Tübingen, 1880 Privatdocent i Berlin, 1882 Prof. dér, 1884 Prof. i Halle, 1886 i Giessen, senere i Tübingen. Han har bl. a. skrevet: Der Kampf Ludwigs des Baiern mit der röm. Kurie I—II (Tüb. 1879—80); Die Anfänge des Minoritenordens und der Bussbrüderschaften (Freib. 1885); Die Waldenser und ihre einzelnen Gruppen bis zum Anfang des 14. Jahrh.s (1886), og i »Theol. Abhandl., C. v. Weizsäcker gewidmet« (1892) en betydningsfuld Afhandling: Der Umschwung in der Lehre von der Busse während des 12. Jahrh.s. — 9) **Ludvig Christian M.**, dsk Præst, f. i Kbhvn 12. Maj 1806, gik i Skole i den kbhvske Borgerdydsskole, fra hvilken han blev Student 1822. Som Student studerede han med stor Iver Hebraisk og andre østerl. Sprog samt Islandsk. 1827 tog han teol. Embedseksamen, og var derpaa Lærer og Manuduktør. 1830 udgav han en isl. Grammatik, 1832—33 opholdt han sig paa Island, og efter Hjemkomsten derfra udgav han en kortfattet hebr. Grammatik, 1835 en Samling angelsachsiske Tekster med Ordbrug og 1837 en isl. Læsebog med Ordforklaring. I Kandidataarene holdt han ogsaa Forelæsninger over Historie, Islandsk og Angelsachsisk, og 1836 begyndte han Udgivelsen af en »Danmarks Historie«, der siden blev fortsat til Reformationen (3. Opl. 1866f.). 1837 blev han res. Kap. ved Ribe Domkirke

og Spr. i Sem samt Lærer i Hebr. ved Katedral-skolen. 1842 blev han Spr. for Snedsted og Nørhøi i Thy og tillige Forstander for Seminariet i Snedsted. Da dette (1848) blev flyttet til Ranum, fulgte han med som Ranum Seminariums første Forstander og Spr. for Bjørns-holm og Malle. Dér udgav han (1848) 1: Del af »Den bibelske Historie« (2. Del udkom 1851; 4. Opl. 1884, i forkortet Skikkelse ved Greensteen 1891). 1850 blev han Spr. i Starup og Grarup ved Haderslev, og 5. Juni 1851 døde han under et Besøg i Hammelev Prstgd. Han var en ualmindelig aandsiivlig Mand, der forstod at fortælle Historie og Bibelhistorie som faa. Det hebr. Studium havde bragt ham i Forbindelse med J. C. Lindberg; gennem ham lærte han Grundtvig at kende, og han hørte til dennes Kreds. Efter hans Død udkom en Samling af hans Smaaskrifter (1864). Jvfr. Mindeskriftet: L. C. M.s Eftermele (1851). — 10) **Marcus M.**, norsk Biskop, f. 7. Febr. 1681 i Neuenbrook i Holsten, Søn af ovennævnte Biskop Chr. R. M., blev Student 1701, teol. Kand. 1706, 1710 Præst i Stuhr i Oldenburg. 1716 Præst ved Kristiansborg Slotskirke i Kbhvn og tysk Hofpræst. 1724 blev han Biskop i Bergen, og dér døde han 7. Dec. 1731. — 11) **Peter Erasmus M.**, dsk Biskop, f. i Kbhvn 29. Maj 1776, blev Student 1792, 1795 teol. Kand. 1797 fik han Guldmedaljen for en teol. Afhandling, og s. A. blev han Magister for en kirkehistorisk. Derpaa foretog han en lang Udenlandsrejse til Tyskland, Frankrig og England, med Jacob Aall, L. Engelstoft og B. Thordlacius. Efter at være vendt tilbage holdt han Forelæsninger over kr. Moral og blev 1801 Prof. extr. i Teologi. 1805 overtog han Redaktionen af »Lærde Efterretninger«, som han (1811—30) fortsatte med »Dansk Litteraturlitidende«. 1808 blev han Prof. ord. S. A. udgav han »Kr. Moralsystem« (2. Udg. 1827), 1810 »Kr. Apologetik«, 1826 »System i den kr. Dogmatik«. 1830 blev han Münsters Efterfølger paa Sjællands Bispestol; han døde 4. Sept. 1834. Han har store Fortjenester som Sprogkritiker (»Dansk Synonymik« 1829; ny Udg. 1872), nordisk Arkæolog og Historiker (»Om Avthentien af Snorres Edda« 1812; »Om det isl. Sprogs Vigtighed« 1813; »Sagabibliothek« I—III, 1817—20; »Undersøgelse om Kilderne til Snorros Heimskringla og disses Troværdighed« 1820 og 23; »Om Kilderne til Saxos 9 første Bøger og deres Troværdighed« 1823; »Krit. Bemærkn. over Saxos dske Historier 10.—16. Bog«, 1830). I sine sidste Leveaar syslede han med en kritisk Udgave af Saxo med Noter, der blev fuldført og udgivet af Velschow (1839 og 58), og skrev Biografier af Anders Suneson og Lage Urne. — 12) **Tage Christian M.**, dsk Biskop, f. i Kbhvn 3. Okt. 1780, gik i Borgerdydsskolen i Kbhvn, blev Student 1795 og teol. Kand. 1799. 1805 fik han Guldmedaljen for en filos. Afhandling. 1806 blev han Spr. for N. Snede og Ejstrup i Aarhus Stift, 1810 i Kjøng paa Sjælland, 1830 i Stege paa Møen og Provst for Møenbo og Baarse Herreder, 1833 Biskop i Ribe. 1829 udgav han »Udvikl. af den kr. Religions Troslærdomme for oplyste, men ulerde Kr.« (2. Opl. 1832). Han var gentagne Gange (1842, 44, 46 og 48)

Medlem af Stænderforsamlingen i Viborg og blev kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsdag, men han døde allerede 2. Okt. 1849 (J. B. Daugaard, Til Minde om Biskop T. M., 1849).

München. Da Stiftet Freising (II, 115) var bleven sekulariseret, og den sidste Fyrstebiskop af Freising, Johan Konrad, Friherre af Schroffenberg, var død i Berchtesgaden 4. April 1803, indsatte Ærkebiskoppen af Salzburg dér et biskoppeligt Generalvikariat, der virkede til 1821. Viebiskoppen Joh. Nepomuk v. Wolf foretog i den Tid alle Vielser dér. Men allerede 1817, ved Konkordatet mellem Pius VII og Kong Max Joseph I af Baiern, blev Bispedømmet Freising gjort til et Ærkesæde, og den nye Ærkebiskop fik Bolig i München. Hans Lydbiskopper blev Augsburg, Passau og Regensburg. Efter Ærkebiskop Lothar Anselm, Friherre af Gessaltel (1821—1846), fulgte Karl August, Greve af Reischach (1847—55; d. som Kardinal i Savoyen 1869), Gregor von Scherr (1866—77), Antonius v. Steichele (1878—89) og Antonius v. Thoma. — 15. Nov. 1826 aabnedes Ludwigs-Maximilians-Universitetet i München, idet det Universitet, der 1472 var grundet i Ingolstadt og 1800 flyttet til Landshut (S. 13), blev henlagt til M. Oprindeligt havde det nye Universitet Lokaler i det tidligere Jesuiter-Kollegium. Samtidig blev ogsaa Præsteseminariet, det saakaldte Georgianum, flyttet til M.

Myndos, en ikke betydelig By paa Kariens Kyst, bekendt for sine Sølvbjergværker. 1 Mak. 15, 23 viser Jøders Ophold i M. i Tiden ved 139 f. Kr.

Münster, Bispedømme, blev oprettet mellem 802 og 805 af Karl d. st. Den første Biskop var Liudger, en friesisk Abbed, der døde 809.

Byen M. er i Kirkehistorien især bleven bekendt som Skuepladsen for Gendøbernes Ustyr (Art. Bockelson I, 343), som det ene af de Steder, hvor Gesandterne mødtes til Afslutningen af den westfalske Fred (se Art. Trediveaarskrigen), og som Hjemsted for Fyrstinde Gallitzins Kreds (II, 163).

Mynster. 1) Frederik Ludvig M., dansk Litterat, f. i Kbhvn 2. Dec. 1811, Søn af Professor Ole Hieronymus M., studerede Landvæsen, tog dansk juridisk Eksamen 1835, blev Godsforvalter paa Bøstrup ved Slagelse og senere tillige Ejer af Gaarden Emilsminde. Med sin fromme Hustru Caroline Birgitte Kirstine Hasle levede han et rigt aandeligt Samliv, hvoraf ikke blot Omgangsvener, men videre Kredse høstede Udbytte, idet Ægteparret udgav en Mængde Oversættelser fra Engelsk og Tysk, deriblandt Ossians Digte (1850) og flere af Tennysons Digte, Hippels »Præstefamilien i Kurland« (1861), Jung Stillings Husliv (1867) og mange af Luthers Skrifter. Blandt M.s selvstændige Arbejder fortjener at nævnes »Niebelungenversets rhytmiske Ejendommeligheder saaledes som dette Vers har udviklet sig i den danske Digtekunsts Frembringelser« (1854). Han døde 23. Dec. 1885. *H. Ln.* — 2) Jakob Peter M., dansk Biskop, f. i Kbhvn 8. Nov. 1775, død stedsd. 30. Jan. 1854, Søn af Inspektør ved Frederiks Hospital Christian Gutzon Peter M. og Hustru Frederikke Nicoline Christiane Ring. Faderen var en from, stille, noget

sær Mand, der døde af Brystsyge 17. Febr. 1777 kun 35 Aar gammel. Hans smukke, dannede, gudfrygtige unge Enke blev derefter gift med Overlægen ved Hospitalet, Dr. med. Frederik Ludvig Bang, men allerede 6. Maj 1779 døde ogsaa hun af Brystsyge. Saaledes var nu J. P. M. og hans to Aar ældre Broder Ole Hieronymus M. alene henvist til Stiffaderens Omsorg. Dr. Bang giftede sig anden Gang med en Skibskaptajns Enke, Ingeborg Mohrum, som imidlertid snart døde, ogsaa af Brystsyge; og kun 5 Maaneder efter giftede han sig igen, denne Gang med en blomstrende 16aarig Pige, Louise Hansen, Datter af en tidligere afdød Sognepræst ved Helliggeists Kirke. Hun var en kraftig og livslysten Natur, der ikke havde ladet sig kue af den strenge pietistiske Opdragelse i Barndomshjemmet og heller ikke i Ægtefællens Hus villig fandt sig i de ked-sommelige gudelige Øvelser, hvormed Overlægen plagede sin Familie. Særlig var Aftenandagterne med Forelæsning af trivielle Dagbogsoptegnelser en Lidelse for Hustru og Børn og virkede saa afskrækkende paa J. P. M., at denne aldrig senere i Livet som Præst eller som Biskop turde tænke paa at indføre nogen Husandagt. Da den unge Kone ogsaa ruttede temmelig stærkt med Husholdningspengene, tog Dr. B. Moderen, den strenge og myndige Præsteeenke, i Huset, og hun, hendes ældste Datter og Overlægen udgjorde »det huslige Senat«, som bl. a. ogsaa afgjorde Drengenes Skæbne saaledes, at O. H. M., der var livlig og veltalende, skulde være Advokat, medens J. P. M. skulde være Læge. Denne Bestemmelse ændredes dog senere til, at O. H. M. skulde være Læge, J. P. M. Præst, som han selv fortæller »fordi jeg blev anset som for dum til at indlade mig i det svære medicinske Studium, og jeg skulde da studere Teologi, den bedste Tilflugt for indskrænkede Subjekter, hvis Forældre dog anse det for en Skam for sig ikke at lade deres Børn studere«. Ikke desto mindre bestemte Stiffaderen, at denne dumme Dreng skulde være Student, inden han blev 15 Aar. Dr. B. dimitterede ham selv til Universitetet, uden at have ulejliget sig med at prøve hans Kundskaber; men Drengen havde læst med Fortvivlelsens Mod og tog Ex. art. 21. Okt. 1790 som »øverste Laudabilist« nærmest efter »de indkaldte«; »dette skaffede mig dog ikke større Anerkendelse i mit Hjem«, bemærker han bittert i sin Levnedsbog. Efter at »anden Eksamen« var overstaaret, prædikede M. for første Gang ude paa Landet i en Præsts Sygdomsforfald, og han oplæste i Kirken en Oversættelse af en tysk Prædikenbog, som Sognepræsten selv plejede at benytte; intet røbede den Gang den vordende ypperlige Prædikant. I Studietiden fangede Teologien kun i ringe Grad M.s Interesse. Professorernes Forelæsninger var uden Liv og Kraft. Lyspunkterne i hans Ungdom var de muntre Studentermøder paa Brødrene M.s Værelse, Nr. 5, (paa Hospitalet), hvor de med Henrik Steffens, Carl Heger, J. W. Hornemann, H. Laub, M. Conr. Bruun o. fl. Venner drøftede Tidens brændende Spørgsmaal og drømte om Menneskehedens Genfødsel ved den franske Revolution. Teater- og Digtekunst dyrkedes flittigt; fra positiv Krdm kom M. stedse længere

bort. Svagelig var han af Helbred (man mente, han vilde dø snart af Brystsyege), og paa »Nr. 5« var der kun liden Ro til Eksamenslæsning. Men han blev dog allerede 14. Juli 1794 teol. Kand. med laudabilis. Sin anden Prædiken holdt han et Par Maaneder senere i Tugthuset paa Kristianshavn — om »den Taknemlighed, vi er det højeste Væsen skyldige«, og han kom nogenlunde derfra. I Nov. s. A. tiltraadte han, ikke af egen Drift, men efter Stiffaderens Bestemmelse, Pladsen som Huslærer hos Greve Joachim Godske Moltke og havde endnu ved Afskeden fra Hjemmet den Tort, at Faderen udgav i Trykken »Christeligt Afskeds Raad til min Søn ved hans Udgang fra sin Faders Hus«, hvoraf Publikum maatte faa det Indtryk, at J. P. M. havde været en uvorn Knægt og et udsvævende ungt Menneske, siden han trængte til saa mange og alvorlige Formaning. I Grevens Hus følte M. sig i de første Aar meget trykket af den stive, fornemme Tone og det stille, glædeløse Liv. Men efterhaanden som hans Elev, Adam Vilhelm, voksede til, fandt M. mere og mere Tilfredsstillelse ved Samlivet med den begavede unge Greve og ved deres fælles Læsning af klassisk og moderne Literatur, langt ud over hvad der forredes til Studentereksamen. M.s Selvstudium af Teologien var aldeles lagt til Side. Derimod satte han sig ind i Kants Filosofi, som frigjorde ham for den materialistiske Filosofis knugende Tryk. I Aarenes Løb blev Tonen i Grevens Hus mindre tvungen, — Revolutionen virkede ogsaa paa dette Omraade —, men M. hestede forøvrigt paa sin senere Løbebane som Hofpræst og Biskop Gavn af, at han i Grevens Selskab havde lært Taktfuldhed, Høviskhed og fornem Optræden. Opdragelsspørgsmaalet, som i Begyndelsen havde været ham temmelig ligegyldigt, interesserede ham bestandig mere; i Nov. 1798 besvarede han Universitetets Prisopgave, »Foredelene og Manglerne saavel ved den offentlige som ved den private Opdragelse«, og vandt Prisen. Og bedre endnu var Resultatet af hans praktiske Pædagogik: den unge Greve blev Student med Udmærkelse i alle Fag, hvorfor M. straks blev belønnet med rige Pengegaver, og desuden holdtes det ledige Spjellerup Sognekald rede til ham, saa snart han fik sin Elev ført vel igennem de første akademiske Prøver. Dette skete 1802 med udmærket Udfald; og i Nov. s. A. drog M. ud til sit Embede, hvortil han allerede var kaldet i Juli 1801 og halvt nødtvungen ordineret 13. Nov. 1801 af Biskop Balle. M. prædikede ved sin Ordination om »de Ønsker, som maatte opgives, og de For-sætter, som maatte fattes, om en Religionslærer skulde kunne opfylde sine Pligter og ikke have sin Løn bortet«. Præstegerningen voldte ham i Begyndelsen ingen Glæde; thi det er en krank Lykke at skulle prædike Kristus, uden at eje Kristentro! Prædikenernes Indhold var tyndt, og det var kun en fattig Trøst, at Sprog og Foredrag var godt, og at han var Mand for »ret Deklamation« og »tilberligte Modulationer«. Majsommeligt udarbejdede han sine Prædikener; han led »Lørdagsfortvivlelsens Kvaler«. Schelling og Novalis havde bragt ham de kristelige Idéer nærmere, men den historiske Kristus var ham fremmed. Han var kun Kristen

i Fantasien, ikke med Hjertet, og han syntes stadig sig selv kedelig, uinteressant. »Saa skete det en Dag i Sommeren 1803, da jeg mod Aften sad ene og læste i Jacobis Skrift om Spinoza, at der fór mig med eet gennem Sjælen som et Lys fra det høje, og jeg sagde mig med al Klarhed: dersom Samvittigheden ikke er en betydningsløs Indbildning — og i den Henseende nærede jeg ingen Tvivl — dersom du skal lyde den i noget, da skal du lyde den i alt uden Undvigelse, gøre og tale, hvad der er din Pligt, saa fuldt som du erkender og formaar, ganske ubekymret om Verdens Dom, dens Ros eller dens Dadel; og dersom der er en Gud — og heller ikke derom var der i mit Hjerte nogen Tvivl — og du jo ikke vægrer dig ved i noget at bøje dig for ham og at hengive dig i hans Vilje, da skal du gøre det i alt uden Forbehold og ganske overlade dig og alt dit i hans faderlige Haand, nøjes med de Evner, han tildeler dig, og taale de Savn, han paalægger dig«. Ofte havde M. anstillet lignende Betragtninger, men nu faldt Vægten paa de Ord »ganske uden Forbehold«; »det er paa dem alt kommer an, og dog er det dem, Mennesket i sin Halvhed og Vaklen gerne vil undgaa, for dog at beholde nogen Adgang aaben for Verdens Lyst — og dens Kval«. Da hans Beslutning nu var tagen, nedsteg i hans Sjæl »den Guds Fred, som overgaar al Forstand«, og han fornåm i umiddelbar utvivlsom Erfaring, at der er et uudsigeligt Gode, hvis Op-rindelse ikke er af denne Verden — thi det aabnedes just for ham, da han forsågede denne Verden! Han fandt Indgangen til Kristi Rige, da Kristi Ord »ingen kan tjene to Herrer« gik op for ham i deres fulde Betydning. Nu blev Evangeliernes Kristus historisk Virkelighed for ham, og han jublede: »jeg har en Gud og en Frelser!«

Skriftlig Udarbejdelse af Prædikener lykkedes dog kun daarligt; Begejstringen veg ved Skrivebordet. Men han studerede flittigt: Pascal, Fénelon, Spinoza, Schleiermacher, Jacobi, Johs. Müller — »al Læsning passer i en gejstlig Mands Kram« — gennemtænkte nøje en Plan for sin Prædiken og talte til Dels *extempore*, i senere Aar aldeles uden Opskrift.

Til stor Oplivelse i hans Ensomhed blev Fru Kamma Rahbeks gentagne Besøg i Spjellerup Præstegaard og den derpaa følgende vidtloftige Brevveksling, som efter den Tids Skik udspandt sig mellem dem. Fru R.s varme Velvilje virkede ansporende og æggende paa M. I Rahbeks »Minerva« offentliggør M. ogsaa en Afhandling — ret dristig efter Tid og Omstændigheder — mod Biskop Boisen, som i Beg. af 1806 havde udgivet sin alt andet end heldige »Plan til en Forbedring ved den offentlige Gudsdyrkelse«. I 1807 og følgende Aar studerede M. med stor Iver N. T., særlig isagogiske Spørgsmaal vedrørende Hebræerbrevet og de synopt. Evang. 1809 udgav han en lille Samling Prædikener. 1810 forelæste han ved Roskilde Landemøde en Afhandling »om den Kunst at prædike«.

Imidlertid blev han mere og mere ked af Præstegerningen i den raa, udannede og usædelige Bondemenighed, — skønt han ikke yndede »Pietister«, ønskede han stundum, at nogle af

dem vilde komme til Spjellerup og vække Liv —, og derfor søgte han Embedet som 1. res. Kap. ved Frue Kirke i Kbhvn, hvortil han blev beskikket 13. Dec. 1811. Da Frue Kirke var brændt under Bombardementet, benyttede Menigheden i en lang Aarrække Trinitatis Kirke. M. fandt denne »usikkert for sin Stemme«, saa hans Røst ikke dér fik »den tilhørlige Fylde«. Men des bedre maa Talens Indhold have været; thi en stor Menighed samlede snart om hans Prædikestol. Blandt dem, der fra Begyndelsen fulgte M.s Optræden i Kbhvn med Opmærksomhed og Forventning, var ogsaa Kapellan N. F. S. Grundtvig (Søsteren af M.s Stiffader). Af Bekymring for, hvorledes M.s Standpunkt egentlig var, dristede Grundtvig sig til i et Brev (Dec. 1812) at gøre ham det Spørgsmaal: »Hvad er Deres Hjertensmening om Bibelen og Troen paa Kristum?«. Brevet var hjerteligt og ærligt ment. Men M. opfattede det som en personlig Fornærmelse, svarede med Bitterhed og Kulde og afviste alt Følgeskab med Grundtvig. Skønt Grundtvig paany skrev til M. og venlig bebrejdede ham, at han var bleven vred og sluttede med at ønske ham Guds Velsignelse i Liv og Arbejde, modtog M. ikke den udrakte Haand. M. var og blev uvenlig sindet mod Grundtvig.

I 1814 blev M. Medstifter af det danske Bibelselskab. En Professorpost i Kristiania havde han afslaaet; derimod holdt han i en Aarrække Forelæsninger om Psykologi ved Pastoralseminariet, udarbejdede en ny Overs. af Luthers lille Katekisme, hvorom der kom til at staa en stor Strid baade straks og senere (J. Chr. Lindberg i »Nord. Kirketid.« 1834), og deltog i Revisionen af den danske Overs. af N. T. (fuldendt 1819). 1815 udgav M. andet Bind af sine Prædikener og forsvarede sin for den teol. Doktorgrad skrevne Afhandling *De ultimis annis muneris apostolici a Paulo gesti*. 21. Juli s. A. ægtede han Biskop Münters Datter Maria Frederikke Francisca, der endnu ikke var 19 Aar gl. Hun blev ham en dygtig og trofast Medhjælp, ikke mindst fordi hun af Temperament var forskellig fra M.

Ved Reformationens Jubelfest 1817 udsendte Biskopperne et Rationalistisk Hyrdebrev, M. derimod 5 Prædikener i alvorlig Bodstone og med dyb Klang. Samme Aar var han bleven Medlem af Direktionen for de lærde Skoler og virkede i de kommende økonomisk ulykkelige Tider med Kraft og Omhu for samtlige Skolars Bevarelse. Forholdet til Universitetsprofessorerne og Sorø Akademi voldte ham derimod mange Ærgrelser, ligesom han saa skævt til de opdukkelige nye »Realskoler«. 1823 udgav M. Prædikener i 2 Bind, mesterlige i Formen, bibelsk-kristelige af Indhold. 1825 oversatte M. sine mindre teol. Afhandlinger og udgav dem paa Tysk (»Kleine theol. Schriften«); men de vakte ikke synderlig Opmærksomhed. Samme Aar kom Striden mellem Grundtvig, som 1822 var bleven Præst ved Vor Frelsers Kirke, og Professor Clausen i Anledning af dennes tykke Bog med det tynde Indhold (som M. sagde) »Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus«. Vidtløftigheden og Uklarheden i Clausens Bog mishagede selvfølgelig M.; men Grundtvigs »zelotiske Iver«

var ham endnu mere imod. Derfor holdt og udgav han en mod Grundtvig rettet Prædiken »Om den kristelige Visdom«, hvorpaa Grundtvig svarede med en Prædiken »Om den kristelige Kamp«; og da Striden blussede op paany i 1830 ved Lindbergs Stridsskrift »Er Prof. Clausen en ærlig Lærer i den kr. Kirke?« fremkom M. med en Afhandling »Om Injurier i trykte Skrifter« (»Dansk Ugeskrift«, 1832). Samtidig med at »Kirkekampen« rasede i 1825 deltog M. i en Strid mod Determinismen. Professor Howitz havde som Discipel af det 18. Aarh.s Materialister og som Modstander af Kants Filosofi offentliggjort en let skreven, men temmelig overfladisk Afhandling »Om Afsindighed og Tilregnelighed« (»Jurid. Tidsskr.« 1824) og senere en om »Determinismen eller Hume og Kant«. Imod disse tog M. til Genmæle i Litteraturtidende og hævdede det normale Meneskes Evne til at vælge mellem sine Motiver. I Trediverne fik M. Lejlighed at bruge sin i Kants Skole øvede filosofiske Klinge mod Heibergs og Martensens Hegelianisme.

Da Kristiansborg Slotskirke paany var bleven indviet i 1826, blev M. udnævnt til Hofprædikanant, hvilket i Begyndelsen var ham meget imod; men snart trøstede han ved, at Kirken var god at tale i, saa der blev mere Liv i hans Foredrag. 9. Maj 1828 blev han kgl. Konfessionarius samt Hof- og Slotspræst og maatte med Vemod tage Afsked med Frue Sogn, hvorfra mange dog vedblivende sluttede sig til ham. 1830 døde Biskop Münster. Mange ventede, at Svigersønnen M. skulde blive hans Efterfølger. Men Professor P. E. Müller (S. 318) fik Embedet — til stor Lettelse for M., som nu fik Tid til at fuldføre sine »Betragtninger over de kristelige Troselørdomme« (2 Bind, 1833), for en stor Del Bearbejdelse af ældre Prædikener. Betragtningerne blev meget læst, udkom i M.s Tid i 3 store Oplag, oversattes ogsaa paa Svensk og Tysk.

Derefter hvæssede M. sin Pen til et Stridsskrift mod Schleiermacher. Men da Schleiermacher netop kom til Kbhvn, blev M. saa glad ved at gøre personligt Bekendtskab med ham, at Stridsskriftet lagdes hen.

4. Sept. 1834 døde Biskop Müller. M. modtog Tilbud om Bispestolen og udnævntes 9. Sept. til Sjællands Biskop, hvilken Stilling han derefter beklædte i henved 20 Aar. Som Biskop havde han mest Glæde af sine Visitatsrejser (Uddrag af hans Visitatsbøger findes i »Nogle Blade af M.s Liv og Tid«) og af den Fritid, der levnedes ham til Studier, navnlig af Oldkirkens Historie. Men Bispestillingen voldte ham mange Sorger. Han berørtes pinligt af mange Præsters Uregerlighed og Oppositionslyst eller endog ligefrem uværdige Liv, og han maatte til sin Beklagelse til saven »Soutien« fra allerhøjeste Steder, naar han vilde gribe ind imod dem. Med Grundtvig og hans Venner, særlig J. Chr. Lindberg, laa han stadig paa Kant. M.s Naturel tillod ham ikke en retfærdig Vurdering af den kristelige Alvor, den vældige originale Kraft og den fremragende videnskabelige Dygtighed, som fandtes hos Modparten. Den Uvilje og Kulde, hvormed M. i 1812 havde behandlet Grundtvig ved deres første Møde, blev i Aarenes Løb til ubøjeligt,

bittert Fjendskab, — medens Grundtvig kunde falde paa Knæ og under Taarer bede Gud, om M. en Gang maatte række ham Broderhaand i Jesu Navn. Fjendskabet fik Grundtvig tydeligt at føle, da han den sidste Dag i Aaret 1838 søgte M. for at faa hans Tilladelse til at holde Konfirmation og Altergang i Frederikskirken, hvor han i henved 7 Aar havde været Aftensangspræst. Kancelliet afsløg Grundtvigs Ansøgning i Henhold til en meget haanlig overlegen Betænkning fra M., som frygtede »organiseret Separatisme« og ligefrem »Skisma« i K.n, hvis man fejede Grundtvig. — Men da Embedet som Præst ved Vartov et Fjerdingaar efter blev ledigt, og Frederik VI ønskede at give Grundtvig det, tilraadede M. dette af Klogskabs-hensyn for at afværge større Uro; og saaledes blev det frygtede »Skisma« lykkelig undgaaet. Grundtvig blev udnævnt 28. Maj 1839. Lindberg blev derimod ved at staa for M.s Øjne som Indbegrebet af al Samvittighedsløshed og Hensynsløshed; en »Jesu Kristi Koter« kaldte M. ham ved Lejlighed.

M.s Deltagelse i Stænderforsamlingerne i Roskilde (1835 og følgende Aar) gav ham Lejlighed til at vise sin overdrevene Loyalitet overfor Frederik VI (»Danmarks Hjerte slaar i Kongens Bryst«) og til at hindre det fra grundtvigsk Side gennem Etatsraad Treschow fremsatte Forslag om Sognebaandets Løsning. Men forøvrigt spillede han ingen større Rolle her. Da Vinden efter Kristian VIII.s Tronbestigelse blæste fra en anden Kant end i sjette Frederiks Dage, følte M. med Sorg sin Magtesløshed til at slukke »de vilde Flammer« i K.n, hvor særlig Lindberg gød Olje paa Ilden.

Allerede inden 1834 havde der været Forhandlinger om en ny Udgave af Alterbogen og Kirke-Ritualet. Efter at Betænkninger var indhentet fra mange Sider, blev et af M. udarbejdet Udkast trykt i 1839. Baade Læg og Lærd tog til Orde imod det. Gaardmanden Peder Larsen Skråpenborg skrev »Et Par Ord i Anledning af vores hellige Daabspagt«. Grundtvig skrev »Frisprog mod Biskop M.s Forslag til en ny forordnet Alterbog« (Nov. 1839). De fleste syntes ikke om den Ændring ved Barne-daaben, at Spørgsmaalene om Forsagelse og Tro ikke skulde rettes til Barnet selv. I det teol. Fakultet holdt Martensen paa det gamle. Formalister gik selv Prof. Clausen for en Del med Grundtvig. En Kommission (1840) behandlede Spørgsmaalet, Kancelliet gjorde Sagen færdig til Kongen (1842); men der kom aldrig noget ud af det; det lykkedes Grundtvigs Indflydelse hos Kongen og Dronningen, Caroline Amalie, at hindre Indførelse af M.s nye Ritual og Alterbog, skønt dog i det mindste et Afsnit deri, om fraskiltet Vielse, senere kom til at spille en praktisk Rolle.

De gudelige Forsamlingers »vilde Flammer« søgte M. uden Held at slukke; han frygtede politisk Rummel, utilladelige Stævnemøder og andet ondt. I Kraft af den gamle Forordning af 13. Jan. 1741 vilde han kun tillade Forsamlinger af faa Personer og i Lægprædikantens Hjem-sogn; omreisende Talere skulde fængsles og mulkertes, men dette opflammede kun Iveren.

Med Hensyn til Baptisterne, som nu begyndte at dukke op i Landet og havde faaet

begrænset Frihed ved Plakat af 27. Dec. 1842, stod M. stift paa, at deres Børn med Tvang skulde døbes i Statskirken, da ethvert Barn skulde høre til et Religionssamfund, og til Baptisterne kunde man jo efter deres egen Lære først henregnes som voksen og bevidst troende. Men Sognepræst Lic. P. Chr. Kierkegaards (II, 767) bestemte Modstand mod at forrette Tvangsdaab lykkedes det ikke M. at bryde.

I det hele voldte opsætsige Præster, særlig naar de rottede sig sammen som i Kbhvns og Roskilde Konvent, M. megen Sorg og gjorde ham Livet bittert. Han følte sig stadig modarbejdet af dem, bl. a. i det vigtige Spørgsmaal om en ny Psalmebog. M. havde samlet et Udvalg af Psalmer, »Tillæg til den evang.-christl. Salmebog«, som skulde afhjælpe dennes værste Mangler. Ritual-Kommissionen fik Sagen til Behandling 1842; »Tillægget« autoriseredes 1845; men Kbhvns Præstekonvent, og heriblandt M.s egen Svigersøn Paulli, arbejdede med Kongens Bifald for en hel ny Psalmebog, saaledes som allerede ønsket af Stænderforsamlingen i Viborg 1840, hvori der skulde tages et passende Hensyn til Grundtvigs Psalmer, som M. vilde holde ude. En Prøvepsalmebog udkom 1844, men sloges ned af Kritik. Først efter at et Udvalg af Grundtvigs Psalmer deraf i Aarenes Løb var bleven brugt som »Festpsalmer« i Vartov, kom endelig i 1855 den bekendte nye Psalmebog, »Roskilde Konvents«. »Mynsters Tillæg« var forøvrigt i sig selv ganske godt og vandt ikke liden Udbredelse. — Forholdet mellem M. og de »opsætsige« Præster bedredes dog noget til sidst, og til sin Glæde modtog han flere Beviser paa Paaskønnelse, da han i 1851 holdt 50 Aars Jubilæum som Præst.

Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848 aabnedes med en Prædiken af M. I Grundlovs-udkastet § 2 vilde han, at der skulde staa »den evang. luth. Kirke efter den augsburgske Konfession er den danske Folkekirke«, men det forkastedes. Ligeledes forkastedes hans Forslag om Indskrænkning i den almindelige Gudsdyrkelsesfrihed. I Anledning af Rigsdagsforhandlingerne om Etatsraad Spandets Lovforslag udgav M. i 1850—51 et Par skarpe Flyveskrifter om de kirkelige Forhold. Da den under 27. Dec. 1853 nedsatte Kommission til Behandling af Spørgsmaalene om Menighedsraad, Kirkeforfatning osv. traadte sammen i Jan. 1854, var M. travlt sysselsat med herhenhørende Arbejde. Men Døden bortrev ham brat, 30. Jan. 1854.

M.s Betydning for den danske K. var stor. Som han selv havde lært meget af Kant, Tidens »Johannes Døbere«, appellerede han i sin Prædiken utrættelig til Tilhørernes Samvittighed og indskærpede Pligten at tro paa Gud og urokkelig at beslutte at ville tro. Hans Forkyndelse var ypperlig fra Formens Side, ædel i Sprog og Stil; Indholdet ledigt, logisk gennemtænkt, sundt i Følelsen, dybt i sit Alvor. Al menneskelig Viden skulde tages i Krdmmens Tjeneste. Og Krdm var ikke blot et Liv i Afhængighed af Gud, eller i Kærlighed til Gud, men et Liv i Klarhed. En Grundtvigs skabende Genialitet ejede M. ikke; som teol. Videnskabsmand var han ej heller af større Betydning;

men han arbejdede flittigt og trofast med alle Evner, — endnu i hans høje Alderdom saa man i sildige Nattetimer Lys i hans Studereværelse —, og han opnaaede ved sin fornemme Værdighed, sin Karakters Myndighed, sin afklarede, noget kølige Ro i betydelig Grad at præge sin Samtids aandelige Liv, ligesom han jo stadig indenfor vor Folkekirke staar som den »højkirkelige« Retnings Fader og Hoveding. Ogsaa Søren Kierkegaard var i Begyndelsen M.s Discipel, og M. glædede sig over den unge begavede Magister som »et Komplement« til sig selv. Men Forholdet ændredes jo i uhyggelig Grad. Da M. havde lukket sine Øjne, hudflettede S. K. med vild Lidenskab hans Eftermæle (»Var M. et Sandhedsvidne?« i »Fædrelandet«, Dec. 1854) haanende saadant et »Sandhedsvidne« i første Rangklasse — nej i første Klasse af den retteste kristl. Rangforordning kom man ved at blive korsfæstet, halslugget eller brændt for Jesu Skyld! Ganske modsat er det gaet med M.s nyeste Biograf, H. Schwanenflügel. Han begyndte oprindelig med Uvilje og Foragt mod M., seende gennem S. Kierkegaards Brillen. Men ved Læsning af M.s Skrifter oplevede han en personlig Omvendelse fra Rationalisme til positiv Krdm og bøjede sig med Tak for M.s ærværdige Skikkelse.

(J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet [sluttet Sept. 1852, udgivet 1854]; M., Blandede Skrifter, 6 Bd.; »Breve fra J. P. M.«, 1860; »Af efterladte Breve til J. P. M.«, 1862; »Breve fra M. til Engelbreth«, Kirkehist. Saml. 4. R. IV; »Nogle Blade af J. P. M.s Liv og Tide«, 1875; J. Pal. Müller, Den apologet. Bestanddel i M.s Prædiken, »Nyt theol. Tidsskr.« 1854; H. L. Martensen, Til Erindring om J. P. M., 1855; O. Waage, J. P. M. og de filos. Bevægelser i Danmark, 1867; C. L. N. Mynster, Nogle Erindringer og Bemærkninger om J. P. M., 1877; L. Koch, Den danske Kirkes Hist. i d. 19. Aarh. I—II, 1883; L. Helveg, Den danske K.s Hist. efter Reform., 2. Udg., II Del, 1883; H. Schwanenflügel, J. P. M., I—II, 1900—01; H. Rosendal, Christian VIII—Grundtvig—Mynster i »Den danske Højskole« 1904, I). H. Ln.

Münter, Sebastian, Hebraist og Kosmograf, fødtes 1489 i Ingelheim i Pfalz. Hans Lærer i Hebraisk var først Fransiskaneren Konrad Pellican i Klosteret Ruffach, senere Reuchlin i Tübingen. For at have Ro til Studier traadte S. M. ind i Fransiskaner-Ordenen, men under luthersk Paavirkning aflagde han Kutten og gik til Heidelberg. 1523 udgav han et hebr. Leksikon og en lille hebr. Grammatik; 1527 udsendte han Salomos Ordsprog med forskellige Tilleg, bl. a. en kaldæisk Grammatik. 1529 blev han kaldet til Basel for at holde matematiske og filologiske, en kort Tid tillige teologiske Forelæsninger. Han døde af Pesten 23. Maj 1552. 1534—35 udgav han i Basel en Folioudgave af den hebr. Bibel med mange lærde Indskud og Parafraaser, der vidnede om stor rabbinsk Lærddom. Endnu større Betydning fik hans »Cosmographie oder Beschreibung aller Länder, Herrschaften u. s. w.« (Basel 1541), som han selv oversatte paa Latin (Basel 1540). Den indeholder mange værdifulde Efterretninger om Tysskland og Schweiz.

Münter. 1) Balthasar M., tysk Præst, fødtes

i Lübeck 24. Marts 1735, studerede i Jena og blev Docent i det filos. Fakultet dér allerede 1757. 1760 blev han Hofdiakon og Præst ved Vajsenhuset i Gotha, 1763 Superintendent i Tonna, 1765 Andenpræst ved St. Petri Kirke i Kbhvn, 1766 Spr. ved denne Kirke. Han døde 5. Okt. 1793. Han var en af de mest ansete kbhvske Prædikanter dengang, og han skrev tillige mange Psalmer. Hans Hjem i St. Pederstræde var Mødested for den danske Hovedstads tyske Familier. Det var M., der blev Struensees Sjælesørger, da denne skulde beredes til Døden, og hans »Bekehrungsgesch. des Grafen Struensee« blev meget læst og oversat paa mange Sprog. Endnu 1853 udkom der i Boston en eng. Overs. efter en fr. Udgave. M. var ikke alene Medvider om Hofrevolutionen 1772, men 1784 var han indviet i Kronprinsens Planer. — 2) Friedrich Christian Carl Hinrich M., dsk Biskop, Søn af ovennævnte, fødtes i Gotha 14. Okt. 1761. Han røbede tidlig en stor Læselyst, og Faderen lod sin 11aarige Søn øve sig som Prædikant paa en for ham indrettet Prædiketol i Præstegaarden. 1778 blev M. Student, og samtidig med, at han kastede sig over Bøgerne med stor Iver, skrev han Oder til Havet og Stjernerne og oversatte sin Ven Ewalds »Balders Dod« paa Tysk. 1780 tog han filol., 1781 teol. Examen, og derpaa foretog han en stor Rejse, der over Weimar, hvor han traf Wieland, Herder og Goethe, førte ham til Göttingen, hvor især Heyne, Gatterer og Spittler bleve hans Lærere. 1784 udgav han en Afhandling om Hierarkiet under Innocents III og en tysk metrisk Oversættelse af Joh. Aab. Desuden skrev han forskellige Smaadigte og var et virksomt Medlem af Frimurerlogen, for hvilken han digtede »Maurerhymnen«. Fra Göttingen vendte han hjem i Efteraaret 1783, men i Foraaret 1784 tog han med Zoëga, som han havde truffet i Göttingen, til Italien. I Rom færdedes han meget med Stefano Borgia (I, 364); i Napoli og paa Sicilien samlede han Stof til »Efterretninger om begge Sicilierne«, der udkom i 2 Bd. (1788—90). Sommeren 1787 kom han tilbage til Kbhvn og sejrede i en Konkurrence om en ny teol. Lærestol. 1790 blev han Prof. ord. i Teologi, og som saadan udfoldede han en rig Forfattervirksomhed, der bragte ham i stort Ry i hele Europa (»Haandbog i den ældste kr. K.s Dogmehistorie« I—II, 1801—4 [I, 658]; »Den dske Ref.s Historie« I—II, 1802; »Religion der Karthager« 1796; 2. Opl. 1821; »Kirchengesch. von Dänemark und Norwegen« I—III, 1823—33; *Miscellanea Hafniensia* I—II, 1816—28; »Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen« I—II, 1825; »Der Stern der Weisen« 1827; *Primordia eccles. Africana* 1829). 1808 blev han Balles Efterfølger som Sjællands Biskop. 1815 fik han nedsat en Kommission til Gennemsyn af den dske Overs. af N. T., der udkom 1819. 1814 havde han allerede faaet tilvejebragt en ny Overs. af Luthers lille Katekisme, og 1811 havde han udarbejdet et nyt Ritual for Bispevielsen. Han var med, da de danske Biskopper i Fællesskab 1817 og 1826 udsendte Hyrdebrev, der vare stærkt prægede af Rationalismen. 9. April 1830 døde han. M. var meget virksom for Oprettelsen af Musæet for nordiske Oldsager, og han

samlede en Mængde værdifulde Antikviteter, der tildels have faaet Plads i Kbhvns Bispegaard.

Münzer, Thomas, gendøbersk Sværmer, er født før 1490 i Stolberg i Harzen. Efter at have skiftet mellem forskellige Stillinger som Studerende, Lærer og Præst, kom han 1520 til Zwickau som Kapellan, anbefalet til Præsten Johan Sylvanus Egranus af Luther. Særlig da hans Sognepræst foretog en længere Rejse, vakte M. voldsomt Røre ved sine Prædikener mod Munkene og Præsterne. Hans Udvikling er ikke helt klar; den begavede og meget selvbevidste Mand synes tidlig at være kommen i Tvivl; endvidere paavirkedes han af Luther, af den tyske Mystik og rimeligvis af tabaristiske og lignende Sekter — Zwickau laa jo nær ved den böhmske Grænse. Han mente at have profetisk Kald til at forkynde en ny, aandelig Krdmsopfattelse og samle de hellige i smaa Kredse. Paa Grund af Uroligheder i Zwickau blev M. afsat, og medens Sværmeriet, der udviklede sig videre gennem Zwickauer-Profeterne (se d. Art. og II, 106 f.), blev af Betydning for hele Reformationshist., drog M. til Böhmen, derfra til Tyskland, og blev 1523 Præst i Alstedt. Sin aandelige Krdm vilde han nu navnlig bringe til Udfoldelse i Gudstjenesten, om end med en vis Konservatisme. Tysk Menighedssag skulde være Hovedsagen efter det Program, han udviklede i tre liturgiske Skrifter; Prædikenen skulde have en underordnet, forklarende Stilling. Luther havde stor Mistillid til Profeten, og den Krdmsopfattelse, som denne nu 1524 yderligere afslørede i sine Skrifter, var usægtelig grundforskellig fra den reformatoriske. Som den rette Aandeligheds Forkynder angreb han ikke blot Skriftprincippet og Barne-daaben; de evangeliskes Tro var ham kun opdigtet »stjaalet ud af Bogen«; i Stedet gjaldt det om at leve som Kristus (»i Verdensfor-sagelse, efter Gendøbernes almindelige Opfat-telse«). Dog indtager han ikke den passive Holdning overfor Verden og Samfundet som mange andre Gendøbere; han er ikke blot Profet, men ogsaa demokratisk Revolutionsmand; naar Fyrsterne handlede mod Troen, maatte man myrde dem. Da Regeringen endelig efter Luthers Opfordring skred ind mod hans oprørske Prædiken, drog han i Sommeren 1524 til Rigsstaden Mühlhausen, og sluttede sig til Heinrich Pfeiffer, der her havde rejst en voldsom reformatorisk Bevægelse med Billedstorm og lignende. En kort Tid fik Raadet og det konservative Parti Overhaand; M. og Pfeiffer blev udstviste. M. drog til Sydtyskland, fik i Nürnberg trykt sit Skrift »Wider das geistlose, sanftlebende Fleisch zu Wittenberg« (Niemeyers Neudruckte deutscher Litteraturwerke 118), og knyttede Forbindelse med det fremspirende Gendøberparti i Zürich. Men saa vendte først Pfeiffer, dernæst M. tilbage til Mühlhausen; Revolutionen sejrede, i Marts 1525 styrtdæns Raadet, og et nyt »evigt« Raad blev indsat. M.s Tanker om Samfundsordenen var meget uklare, isprængte med kommunistiske Idéer, hans Selvbevidsthed steg til en sindssvag Højde, og »Thomas Münzer med Gideons Sværd«, som han underskrev sig, blev en haard Plage for Thüringen, da den af ham og maaske endnu mere af Pfeiffer ledede Bevægelse mødtes med Bondeoprørets Bølge, der

vældede frem fra Sydtyskland. Men i Maj 1525 slog de forbundne prot. og kat. Fyrster Bondehæren ved Frankenhausen; M. blev fanget; man tvang ham til at tilbagekalde og nyde Nadveren efter katolsk Ritus, men endte dog med at henrette ham (I. K. Seidemann, Th. M., Dresden 1842; O. Merx, Th. M. und Heinrich Pfeiffer 1523—25 I, Gött. 1889). V. A.

Myra, Havneby i Lykien paa Lilleasiens Syd-kyst, i Romertiden et meget søgt Anløbssted, bl. a. for de ægyptiske Kornskibe paa deres Rejse til Rom (jvfr. Ap. G. 27, 5. 6). De søfarendes Skytsgud i M. afløstes i den kr. Tid af den hellige Nikolaos (St. Nikolai), Biskop i M. ved 300 e. Kr., Skibsfartens Værnehelgen.

Myrberg, Otto Ferdinand, sv. Teolog, f. 26. April 1824 i Göteborg, Student i Upsala 1841, tog 1847 teol. Dimissionseksamen, blev 1851 *Dr. phil.*, s. A. teol. Kand., 1852 Docent i Indledning til Teologien, 1860 teol. Adjunkt, 1866 Prof. i Eksegese, 1868 *Dr. theol.*, 1892 tog han sin Afsked med Pension; d. 22. Marts 1899. Som skarpsindig Ekseget, paavirket af Tübinger-Teologen J. T. Beck, Hofmann og Søren Kierkegaard, indtog M. et selvstændigt, bibelteologisk Standpunkt. Troen er for ham retfærdiggørende som den dybeste sædelige Handling, og Kristi Retfærdighed bliver vor ikke ved Tilregnelser, men ved Tilegnelse; Tyngdepunktet bør lægges ikke i Kristi Lidelse og Død, men i Kristi, ved Lidelsen og Døden fuldkomne Personlighed og dennes gennemgribende Indvirkning paa Mennesker. M. polemiserede derfor mod de luth. Lærepunkter om Fyldestgørelse og Retfærdiggørelse samtidig med, at han paa den anden Side kæmpede mod Bostrom, Ignell og V. Rydberg. M. greb ogsaa ind i den Strid, som Waldenströms Forsoningslære fremkaldte. Blandt hans Skrifter maa nævnes: »Den ignellska theologien« (1862); »Bidrag til en biblisk theologi« (1863); »Indledning til Romarebrevet« (1868); »Om aposteln Petrus och den äldsta kyrkans falska gnosis« (1865); »Pauli bref til Romarena« (Overs., tilligemed krit. Noter; 1871); »Den hel. Skrifts lära om försoningen« (1874; 2. Opl. s. A.); »Salomos Ordspråk« (1875); »De paulinska breffen« (Overs. fra Grundteksten 1880, 2. Opl. 1883); »De apostoliska breffen af Jakob, Petrus, Judas och Johannes« (1883). 1864—69 udgav han det periodiske Skrift »Vittnet«, og fra 1884 udkom »Bibelforskaren«, hvis Redaktion siden blev overtaget af J. A. Ekman. I »Bibelforskaren« har M. bl. a. offentliggjort sin mesterlige Overs. af Jesaja og sin interessante Fortolkning af Aabenbaringsbogen. O. A.

Myrrha, en bitter arabisk Gummi, der i Oldtiden var meget skattet til Salve og Røgelse m. m., ogsaa hos Israelitterne (2 Mos. 30, 23; Ps. 45, 9; Højs. 1, 13, 3, 6, 5, 5, 13). Som bekendt var M. ogsaa blandt Gaverne fra Østens Vismænd i Mt. 2, 11. I Mk. 15, 23 tales om myrrhablandet, bedøvende Vin. M. (hvis Navn betyder »det bitre«) kom fortrinsvis fra det sydl. Arabien. Hvorvidt den nuværende arabiske ikke veltungede M., der vindes af et akacielignende Træ (Baßamodendron Myrrha) er den samme som den bibelske M., der omtales som et flydende Stof, er et Spørgsmaal; muligvis

er den bibelske M. den nuværende Mekka-balsam (af Balsamodendron Opobalsamum).

Mysien, Landskab i det nordvestl. Lilleasien, i den rom. Tid en Del af den store Provins Asia. M.s vigtigste By var Pergamon. Ellers nævnes af mysiske Stæder i N. T. Troas, Assos og Adramythion. M. berøstes af Paulus paa hans 2. Missionsrejse (Ap. G. 16, 7. 8), men nogen betydeligere Virksomhed af Apostlen i M. er der ved denne Lejlighed ikke Tale om. Senere omtales et Ophold af Paulus i Troas (2 Kor. 2, 12) med »en oplukket Dør« for Evangeliet. I Troas foregik ogsaa Begivenheden med den unge Evtikos (Ap. G. 20, 6f.). Pergamons-Brevet i Joh. Aab. 2, 12f. giver ligeledes et Indblik i Krdmmens Fremgang i M. endnu i den apostolske Tid (Martyren Antipas, et tro Vidne). I Tiden efter Apostlene har ifølge en troværdig Overlevering en Kr. ved Navn Onesiforos missioneret i M. (Martyr i Aarene 109 —114).

L. G.

Mysterier (hedenske). Gudsdyrkelsen i det gr.-rom. Hedenskab bestod væsentlig af en Række Ceremonier, ved hvilke den gr. eller rom. Hedning vilde vise sine Forfædre eller Statens Guder og Halvguder sin Ærefrygt for at vinde deres Hjælp. Men mange af de mest oplyste Gr. og Rom. følte sig ikke tilfredsstillede ved den folkelige Gudsdyrkelse og søgte til Filosofien for at faa en Løsning paa Tilværelsens Gaader. Ved Siden af de filosofiske Skoler var der ogsaa religiøse Samfund, som lovede deres Medlemmer det religiøse Broderskab og det Udødelighedshaab, som disse forgoev havde søgt i Folkereligionen. Gr. kaldte saadanne religiøse Samf. M. (*μυσταί, ὄργια, μυστήρια*), Rom. kaldte dem *initia*. Ordet *τελετή* findes allerede hos Hesiodos brugt om Indvielse i Bakkos-M.,ne; *ὄργια* (i Slægt med *ἔργον, ἔργα*) betegner i den homeriske Hymne til Demeter de elevsinske M., og noget senere bruges Navnet *μυστήριον* (af *μύειν*, lukke Øjne og Mund) om de attiske Elevesiniere; dette Ord skulde antyde, at der var noget, som skjultes for de ikke-indviede. I Slægt med M. ne vare de saakaldte *θίσσας* og *ἐρανοί*; de første vilde fremme Dyrkelsen af fremmede, af Staten ikke anerkendte Guder (saaledes dannede Serapis-Dyrkerne i Athen en *θίσσας*), de sidste havde visse borgerlige og sociale Formaal (se herom E. Foucart, Les associations relig. chez les Grecs, Paris 1873).

Lobeck, der i »Aglaophamus« lagde Grunden til det videnskabelige Studium af M. ne, forestaar ved M. »de hellige Riter, der foretages, ikke i alles Paasyn eller i det fulde Dagslys og ved offentlige Altre, men enten om Natten, indenfor lukkede Helligdomme eller paa afsides, ensomme Steder«. Han skelner mellem 3 Slags M.: 1) borgerlige M. som de elevsinske i Athen, der stod under offentlige Embedsmænds Tilsyn; 2) »fanatiske« Riter, som den store Moders og Bakkos's M., hvad enten disse vare godkendte af Staten eller kun private Dyrkelser som de orfiske M.; 3) lejlighedsvisse M., dannede af private Personer, enten for at forsonse de afdødes Aander (*manes*) eller for at afvende en Fare.

Formaalet for M. ne var, som vi kunne se af Digterne, almindelig kendt, men kun de indviede vare til Stede ved de mysteriøse Hand-

linger. Ifølge Aristoteles, der tænker paa de elevsinske M., var det, der vandtes ved M. ne, ikke en bestemt Oplysning, men Indtryk og Paavirkning af Følelsen. I Kejsertiden fik M. ne navnlig Tilgang af alvorlige Aander, som pintes af Uvished om Sjælens Tilstand efter Adskillelsen fra Legemet. De M., der især mentes at kunne give Svar paa dette og lignende Spørgsmaal, vare indviede til Dyrkelsen af de Guddomme, som ifølge Folketroen gav Planter og Træer Liv (Demeter, Persefone og Dionysos, der alle dyrkedes i de elevsinske M.), eller til Dyrkelsen af Solen, der hver Dag med sine Straaler forjager Mørket. Men ogsaa fremmede Guder dyrkedes i M., der i Kejsertiden vandt stor Udbredelse. Fra Ægypten, de »gamle« Guders Land, kom M. ne for Osiris, Isis og Horus; navnlig Serapis (Osiris—Apis). — M. ne kom stærkt frem i Ptolemæertiden. Og senere gjorde Mithra og Mithra-M. ne (S. 268) store Erobringer.

Der var en ikke ringe Forskel paa M. ne, som i vore Dage paa de forskellige frimureriske Systemer, men dog ogsaa flere Fællesmærker. Alle M. krævede, som en Forberedelse, en Renselse hos dem, der skulde indvies, og i dem alle var der en allegorisk Fremstilling af en eller flere Guddommes dramatiserede Historie. Olympens Guder kendte ikke til Lidelse, men i M. ne fortæltes der om Guders Lidelser før deres Sejre; dette virkede tiltrækkende paa de Menesker, der selv led og havde mistet den olympiske Ro. Det monoteistiske Drag og den sædelige Alvor, der gik gennem de fleste M., virkede lokkende paa mange dybere Aander; den Vækelse, der i Hadrians og Antoninernes Dage gik igennem det gr.-rom. Hedenskab skyldte M. ne meget. Der var dengang mange, som vare blevne lede baade ved Folkereligionens Riter og Formularer og ved Filosofien, og som længtes efter Hjælp til deres Skrøbelighed, efter *σωτηρία*, Frelse, et Ord, der dog ikke paa hedensk Grund betyder det samme som paa kristelig.

M. ne og Krdmmen udviklede sig jævnsides, og de kæmpede i lang Tid om Aanderne. Der var Lighedspunkter mellem M. ne og Evangeliet, men mere paa Overfladen end i Bunden, og den Paastand, at Krdmmen i den første Tid, navnlig m. H. til Sakramentalæren, har gjort Laan hos M. ne, er en ubevist Hypotese. Man kan uden Tvivl med langt større Ret paastaa, at M. ne i senere Tider have laant et og andet fra den sejr- rigt fremtrængende Krdm, som jo Hedenskabet i Julians Dage vitterlig gjorde store Laan hos Kirken. De, der, som Renan og Hatch, og efter dem flere, have stillet den kr. Sakramental- lære i Afhængighedsforhold til M. ne, have især ladet sig forlede af den Omstændighed, at de gr. Apologeter og Kirkelærere om Daab og Nadver stundum bruge Udtryk, der skulde være tagne fra M. nes Sprog. Det er dog i høj Grad tvivlsomt, om t. E. Ordene *ἡγιασμός* (Oplysning) og *σφραγίς* (Segl), der bruges om Daaben, virkelig have været brugte i M. ne, og det er sikkert, at mange Ord fra M. nes Sprog forlængst vare gaaede over i almindelig Talebrug. Allerede Cicero bruger t. E. et Ord som »Mystagog« om — en Fremmedfører; og Platon skildrer ofte Indvielsen i Filosofi med Ord, der vare laante fra M. ne. Det er endvidere en Kendsgerning, at

de Kr. altid nærde stor Afsky for M.n.e, i hvilke de saa Vrægebilleder af det hellige. Det er muligt, at M.nes Hemmelighedskræmmeri i Tidens Løb har smittet de Kr. og bragt dem til at omgive de hellige Handlinger med et tættere Slør; men lige fra Begyndelsen af have de Kr. altid holdt Nadver alene i de troendes Nærværelse. Prædiken var, hvad enten den, som i den første Tid, holdtes i en Tempelhal eller paa et andet Sted, tilgængelig for alle; men det var Nadveren ikke. Af Paulus's Breve kunne vi se, at der ikke blev gjort nogen Hemmelighed af, hvad Nadveren var; men paa den anden Side have vi ingen Optegnelse af Nadver-Ritualet i den ældste Tid. Ligesom Hedningerne skulde holde sig borte fra den jødiske Tempeltjeneste og blive i Hedningernes Forgaard, skulde de holde sig borte fra den kr. Nadver. Ved den lød det fra den ældste Tid: »Det hellige for de hellige!« Se forøvrigt Art. Arkandisciplin (I, 141). Paastanden om M.nes formentlige store Indflydelse paa den kr. Sakramentlære er især udviklet af E. Hatch (II, 356) i hans »Hibbert Lectures«, London 1888, 10. Forelæsning. Jvfr. G. Anrich, Das antike Mysterienwesen in seinem Einfluss auf das Chrthum (Gött. 1894); G. Wobbermin, Religionsgeschichtl. Studien zur Frage der Beeinflussung des Urchristenthums durch das Mysterienwesen (Berlin 1896); S. Cheetham, The Mysteries, Pagan and Christian (London 1897). Fr. N.

Mysterier (middelalderlige). Navnlig i Frankrig kaldte man i Middelalderen de Skuespil, der hentedte Emner fra Skrften eller Legenderne: M. Dette Navn forklarer Littré deraf, at disse Skuespil fremstillede nogle af Religionens M.; andre have villet udlede det af *ministerium* (*divinum*), i hvilken Betegnelse der skulde ligge en Atydning af disse Skuespils gudstjenstlige Betydning eller deres Udførelse ved K.s Tjenere (*ministri ecclesiæ*). I Frankrig blev lidt efter lidt alle alvorlige Skuespil, ogsaa rent verdslige, kaldte *mystères*, hvorfor man i 16. Aarh. skelnede mellem *m. sacrés* og *m. profanes*. Efter at Opmærksomheden i det 18. Aarh. var bleven henvendt paa disse Levninger af Middelalderens Kultur, har man fremdraget en stor Mængde saadanne gejstlige Skuespil, der begyndte som Dramatiseringer af de store Festers Perikoper med Tilføjelse af liturgiske Sange som *Gloria* og *Benedictus*; senere tillod man sig større Frihed ved Behandlingen af de evangeliske Tekster. Oprindeligt vare de gejstlige Skuespil nøje knyttede til Kirken og Præsteskabet, og i Begyndelsen var det ligegyldigt, om Personerne talte Latin eller Tilskuerens Tungemaal; thi alle vidste, hvad de skulde sige. Men efterhaanden som Tekstbehandlingen blev friere, og der kom Legende-Skuespil ved Siden af Evangelie-Skuespillene, blev Latinen afløst af Modersmaalet. I Italien holdt man paa, at alt skulde gaa *devotamente* for sig, men andensteds tillod baade Forfattere og Skuespillere sig at gaa vidt i Kaadhed og Løjer. Kristus, Maria og Apostlene blive vel i Reglen behandlere sømmeligt og med Alvor, men Hyrderne, Stridsmændene, og især Josef, blive Skiver for mange nærgaaende Tildtigninger. I et engelsk Julepil drikker Hyrderne saa meget Øl, at de falde i Søvn, og medens

de sove, stjæler en Landstryger et Faar fra dem; i et tysk træster Josef sig paa Flugten til Ægypten med Udsigten til godt Øl i det fremmede Land. Mange Steder vovede Raaheden sig utilsikret frem selv ved Fremstillingen af Kristi Hudstryguing, og Løjerne kunde gaa saa vidt, at Malkos t. E. i et Paaskespil, under Forhøret hos Ypperstepæsten, trækker Stolen fra Kristus, saa at han falder paa Gulvet. I et andet Paaskespil opføre Disciplene i Emmaus, efter at Kristus har forladt dem, en raa Værtshusscene, der ender med, at Værten faar Prygl i Steden for Penge. Om gejstlige Skuespil fra Norden se P. Hansen, Dansk Literaturhistorie (1886) I, 259 f. og H. Schück, Sv. Literaturhistoria (1890) I, 204 f. (H. Alt, Theater und Kirche, Berlin 1846; K. Hase, Das geistl. Schauspiel, Leipz. 1858; K. Meyer, Das geistl. Schauspiel des Mittelalters, Basel 1879; Lecoy de la Marche, Le siècle treizième, Lille 1889, 362 f.).

Mystik. Der er faa Begreber, der er saa vanskelige at bestemme som M. Vanskeligheden ligger dels i den saare ubestemte Brug af Ordet, der atter for en Del er begrundet i, at den Virkelighed, som Ordet skal betegne, efter sin Natur modstræber alle faste Grænser, dels deri, at den mystiske Erfaring ikke er tilgængelig for alle, hvorfra følger, at dens Ytringer saare let mistydes, og at dens Paastande vanskelig lader sig enten verificere eller modbevise. Man betegner med Mystik et bestemt religiøst Fænomen (den afledede Brug af Ordet paa ikke-religiøse Omraader forbigaas her); efter dets mest omfattende Anvendelse betegner det den religiøse Inderlighed, den følelsesfulde Hengivelse til det guddommelige, Hjertets bevægede Erkendelse af Guddommens Godhed. Men i denne Betydning danner M.en et Element i al levende Religiositet, betegner simpelthen Følelsessiden i Religionen, som vel kan trænges tilbage, hvor Religionen udarter til Ceremoniæsen eller til intellektuel eller moralsk Rationalisme, men kun for saa atter at gøre sig des stærkere gældende, hvorfor M. som Regel er en Hovedfaktor i al religions Reformation. I denne Betydning er M. det religiøse Forholds Hjerteslag, Udtrykket for Bønnens Hemmelighed, og dens Udslag i Erkendelsen er Bevidstheden om Guddommens uendelige og derfor vor begrænsede Erkendelse overstigende Værdi. Der ligger i al M. en mere eller mindre klar Erkendelse af, at den fromme sidder inde med en Hemmelighed (Mysterium), der vel kan erfares med Hjertet og for saa vidt fuldt ud bevidner sin Virkelighed, men aldrig udtømmende kan udtales med Forstanden, selv om Hjertets Grebthed knytter sig til bestemte Forestillinger om Guddommens Gerninger og Gaver, og derigenom om Guddommen selv.

Men ved M. i særlig Forstand forstaar man ikke Følelsessiden i al Religion, der gaar Haand i Haand med Erkendelsessiden og besjæler Viljen til religiøs bestemt Handeln. Men, der tænkes paa et ganske specielt religiøst Fænomen, der psykologisk set betegnes ved, at Følelsessiden ganske tager Overhaand, saa at alle bestemte Forestillinger og enhver klar Erkendelse tilsidst bliver Hindringer, der maa overvindes, indtil man naar et Stade, hvor den diskursive Erkendelse har vejet Pladsen for,

hvad man kunde kalde en intuitiv Skuen, og hvor enhver Impuls til udadgaende Handlen ligeledes er forsvundet, saa der naas en fuldkommen Forening med det guddommelige, en fuldstændig Hensynken i Guddomsdybet, en Tilstand, som naturligvis kun naas i enkelte beaaede Øjeblikke, i Ekstasen. I denne Betydning er M.en ekstatiske Religiositet. Med Ekstasens Maal for Øje udvikler der sig en psykologisk højt interessant metodisk Praksis, Sindet maa renses for alle verdslige dennesidige Tanker, en Renselse, der kan gaa Haand i Haand med Askese, saa nærmer man sig gennem Meditationen den kontemplative Skuen, og saa er Sindet beredt for den mystiske Ekstase. Det vil forstaaes, at den gennemførte Mystik tenderer henimod Panteismen, og at dens Bevægelse fjerner sig fra det etiske (der altid er nøje knyttet til Livet her) henimod det oversanselig-æstetiske, den religiøse Nyden.

Men her er der to Ting at mærke.

Først, at M.en ogsaa i denne Form er et almenreligiøst Fænomen. Overalt, hvor Naturreligionen har naaet et vist aandeligt Trin, bryder den igennem, stærkere eller svagere, vel forskellig farvet efter Religionens forskellige Karakter, men dog med aldeles overvejende Ensartethed. Saaledes i Indien, paa Hinduismens Grund, hvor den mystiske Krdm kaldes yoga og har fundet skønne Udtryk f. E. i Upanishaderne og Vedanta-Systemet, i Buddhismens »dharma«, der er frigjort for al udvortes Askese (Nirvana-Læren maa jo ligge M.en særlig nær), ja selv paa Muhammedanismens Grund har den fundet et særlig skönt Udtryk i den persiske Sufisme, og paa gr. Grund trænger den sig særlig mægtig frem i Nyplatonismen, der imidlertid har sine Rødder langt tilbage, særlig i Dionysos-Dyrkelsen.

Dernæst maa det bemærkes, at nyere Undersøgelser har vist, at man med kunstige Midler (Bedøvelse med Æter, Kloroform og lignende) kan fremkalde mystiske Tilstande; Tilstande, hvor den enkelte føler sig løftet ud over alt det endelige til en uforlignelig, men uudsigelig, altomfattende sjælelig Oplevelse, ligesom man ogsaa kan pege paa Tilstande af vaagen Drøm, hvor — uden særlig religiøs Form — Tilværelsens enkelte Ting glider bort i en Følelse af uendelig Verdensharmonisk kosmisk Bevidsthed — har man kaldt det).

Der synes altsaa at kunne paavises en Naturbasis for M.en, et psykologisk Fænomen, som træder stærkest og ejendommeligst frem under religiøs Paavirkning. Det kan naturligvis sættes i Forbindelse med sygelige Fænomener som Hysteri, Epilepsi og lignende, hvad man med Forkærlighed gør fra antireligiøs Side; men det er en overfladisk og utilstrækkelig Forklaring. Der gives vel en diabolisk M., som kan slaa ud i Vanvid, men der gives ogsaa en sjælsopløftende M., der har begejstret ædle Personligheder, og som i hvert Fald ikke er mere sygelig end den digterisk sværmende Fantasi eller Sjælsberuselsen ved en storslaaet Musik.

Ogsaa paa Krdmmens Omraade trænger Naturdyrkelsen ind. Der kan her paavises klare historiske Sammenhænge, hvormed man dog maa være noget varsom, da det mystiske Fæno-

men efter det ovenfor udviklede maa kunne optræde spontant. At Oldkirkens M. er paavirket af Nyplatonismen er imidlertid utvivlsomt, en Kirkefader som Augustin maa regnes blandt Mystikerne, Dionysios Areopagiten er en Hovedkilde til Middelalderens M. (gennem Scotus Erigena), og den strømmer mer eller mindre rigt gennem hele den katolske K. Hovedskikkelser er Bernard (der fører Højsangens Erotik ind i M.en) og Victorinerne, selv hos de egentlige Skolastikere findes der mere, end man længe har ment; saaledes er Thomas Aquinas en Hovedkilde til den berømte tyske M. i 13.—14. Aarh. (Eckart, Suso, Tauler osv.), ligesom man hos Duns Scotus finder Rødderne til den mægtige mystiske Bevægelse i 16.—17. Aarh., som kaldes Kvietismen (særlig i Spanien og Frankrig: S. Teresa de Jesu, Juan de la Cruz, Michael Molinos, Fru Guyon, Fénelon), den har gennemsyret den hele katolske Munkebevægelse.

I det hele maa det siges, at Romerkirken, selv om den har fornægtet enkelte Mystikere, har lyst den mystiske Fromhed i Kuld og Køn. Derimod har den udprægede M. slet ikke kunnet finde Rum indenfor Protestantismen. Vel var Luther selv paavirket af den tyske M., men den egentlige M. fandtes dog kun hos Reformationstidens Svømmere og forsvandt med dem. En Mystiker som Angelus Silesius maatte gaa over til Romerkirken. Selv om Pietismen hænger sammen med Eftervirkninger fra hine Svømmere, er dens Fromhed dog ikke egentlig M. Dog har, skulde man synes, den lutherske K. større Muligheder for M. end den reformerte med dens nøgterne, poesislose Aandsretning. (Den ref. Mystiker Tersteegen er nærmest en Undtagelse, der bekræfter Reglen). Thi den lutherske Teologi har altid stærkt fremhævet *unio mystica* og særlig paa Sakramentlærens Omraade med stor Kraft fastholdt Mysteriet. Derfor har Lutherdommen ogsaa haft Plads for den med M.en beslægtede Teosofi. Der er dog en bestemt Forskel mellem disse. Vel kan Mystikeren ogsaa fordybe sig i Gudsbegrebet, men dens sidste Formaal er dog at naa ud over Begrebet. Medens Teosofien anskuer Fylden i Gud, saa dens Yndlingstanke bliver Guds Legemlighed, saa er Mystikerens Tanke den, at selv den fineste, aandeligste Begrebsbestemmelse er for massiv, vilde endeliggøre Gud. Swedenborg maa vel snarere kaldes Teosof end Mystiker; den moderne spiritistiske M., hvorfor han er en Hovedkilde, kan næppe heller betegnes som ægte M.

Det er ikke tilfældigt, at den egentlige M. netop blomstrer indenfor Romerk., hvor den har sat mange ædle Skud. Den svarer paa det religiøse Omraade ganske til Helgenidealet paa det etiske. Ligesom den katolske Helgen vil udover det for alle fælles Pligtideal, saaledes vil Mystikeren ud over det for alle fælles Fromhedsideal, ud over Guds Aabenbaring, ind til Gud selv. Men Protestantismen har i sit Væsen et rationelt Element, den staar hindrende i Vejen saa vel for den asketiske som for den mystiske Ensighed, men som saa ogsaa ganske vist kan udvikles til ensidig Rationalisme, der er M.ens Modsetning, og Protestantismens stadige Fare. Den katolske Mystik har uægtelig fostret store Skikkelser, der ogsaa staar højt baade intellektuelt, i Tankedybde, og etisk, i Selv-

opofrelse. Alligevel kan Protestantismen ikke være blind for de Farer, der ligger i Principet, og maa fastholde som sit Ideal: en inderlig, bevidst Fromhed i klar Forbindelse med den givne Aabenbaring og i nøje Forening med en handlekraftig Deltagelse i de med dette jordiske Liv naturlig givne Opgaver.

Vel havde Apostlen Paulus mystiske Opvelser, ekstatiske Syner af det udsigelige. Men han opstiller dem ikke som Idealet, tværtimod drager netop han de klare og bestemte etiske Grænser for den ekstatiske Fromhedsnydelse. Imidlertid maa det ikke glemmes, at M. en har et dobbelt Ansigt: dels kan den være et panteistisk Naturfænomen, der paa hedensk Vis gør sig til Herre over Aabenbaringen, og som saadan maa den ubetinget bekæmpes, men dels kan den virkelig være baseret paa et ejendommeligt Naturgrundlag, der er taget i Tjeneste af Kristi Aand. Og ud fra dette Synspunkt bør Protestantismen i sin Bedømmelse af M. en ikke glemme Paulus's Ord: Ingen kan kalde Jesus Herre uden ved den Hellig Aand. (Artiklerne om de enkelte Mystikere; E. Lehmann, Mystik i Hedenskab og Kristendom, Kbhvn 1904; Will. James, The varieties of relig. experience, London 1904⁸ [udk. snart paa Dansk]; W. R. Inge, Studies of English Mystics, London 1906, Indledn.: On the Psychology of Mysticism.) J. P. B.

Mytilene, i Ap. G. 20, 14 kaldet Mitylene, se dette. M. er den nøjagtigere Udtale.

Mähriske eller böhmiske Brødre var Navnet paa de Disciple af Wyclif og Hus, der i den sidste Halvdel af det 15. Aarh. boede i Mähren og Böhmen. Der var dengang o. 200 saadanne »Brødre menigheder«, der levede som stille i Landet, i Fattigdom og streng Tugt i Overensstemmelse med »Guds Lov«. De forkastede enhver Forbindelse med Romerkirken og havde deres egne Præster og Biskopper, som gennem en valdesisk Biskop i Østerrig mente at have reddet den apostolske Succession. De havde modtaget stærke Paavirkninger fra den skarpsindige og fromme Lægmand, Peter Chelcicky (J. Goll, Quellen und Unters. zur Gesch. der böhm. Brüder, Prag 1882 II). I Læren og Gudstjenestens Ordning lignede de i mange Dele Taboriterne (se d. Art.), men de hævdede, at det ikke var tilladt at bruge Vaaben til Forsvar for Troen, og de holdt sig borte fra Verden og dens Larm; i Skriften mente de at finde alt, hvad der er nødvendigt for Lære og Liv, og de vilde fremfor alt drive paa praktisk Kristendom. De holdt, men ikke med stor Klarhed, fast paa det alm. Præstedømme og betragtede Præsten som »Menighedens Mund«. Daaben blev opfattet som den højtidelige Optagelse i Menigheden og derfor udført saavel paa Børn som paa voksne, der fra Romerk. traadte over til dem. De havde en Konfirmation, og det er rimeligvis fra dem, at denne Handling er gaaet over i den evang. K. (W. Caspari, Die evang. Konfirmation 1890). De forkastede Transsubstantiationen, men holdt paa Kristi Legemes og Blods Nærværelse i Nadveren. Gentagne Gange vare de Genstand for blodige Forfølgelser, men de bleve ikke tilintetgjorte. 1517 traadte den med lærd Dannelse opdragte Lukas

fra Prag i Spidsen for dem som Overbiskop, efter at han allerede i længere Tid havde haft stor Indflydelse. Under hans Styrelse blev den patriarkalske Ledelse afløst af bestemte Retsordninger, og Læren blev nøjere formuleret. Både fra Statsmagten og fra Rom truedes »Brødre-Unitetet« dengang. Man forbød i Böhmen (1508) deres Sammenkomster og dømte deres Skrifter til Baalet; men Landdagen i Mähren modsatte sig de strenge Bestemmelser mod de stilkfærdige »Brødre«, og skønt disse først bleve satte ud af Kraft ved Rudolf II's Majestætsbrev (1609), holdt »Brødrene« sig, værnede af Adelen, trods alle Forfølgelser. Efter Vladislavs Død (1516) indtraadte der straks bedre Tider. Ledelsen af Unitetet, der under Forfølgelsen havde været henlagt til Prerau i Mähren, blev flyttet til Jungbunzlau i Böhmen, hvor Lukas fra Prag boede. I hans Dage traadte de böhm. Br. i Forhold til Luther og Ref. Leipziger-Disputatsen 1519 (S. 103) henledte Brødrenes Opmærksomhed paa Luther, og han lærte o. 1521 deres »Katekisme« at kende. En af Brødrene, Johan Roh (Horn), besøgte Luther og indledede Forbindelsen med Wittenbergerne. Luther udtaler sig i flere Breve og i Skriftet »Vom Anbeten des Sacraments« om dem og navnlig om deres Nadverlære. Unge böhmiske Adelsmænd af Brødre menighederne kom ogsaa til Wittenberg for at studere, men Brødrene vare ikke tilfredse med det Maal af Tugt, der raadede i denne By.

Lukas fra Prag, der døde 1528 i en Alder af 70 Aar, gav »Unitetet« den Ordning, det siden havde. I Spidsen for dette skulde der staa en, alene af Præster bestaaende, Synode, der udvalgte et snævrere Udvalg paa o. 10 Medlemmer, hvis Leder kaldtes »Sudé« (3: Dommer) og en Tidlang tillige var Biskop. Hver enkelt Menighed skulde ledes af en Præst eller Forstander, som boede i Brødrehuset og levede af et Haandværk eller Agerbrug. Ved Siden af og egentlig over Præsten stod et Menighedsraad, der forvaltede Menighedens Formue og sørgede for de fattige. Celibatet var ikke paabudt, men de usikre Forhold anbefalede det.

Efter Lukas's Død traadte det luth. sindede Parti stærkere frem, ledet af Joh. Roh, Mikael Weiss o. a., og 1532 blev Roh »Dommer«. Betydeligere end ham var hans Kollega, Johan Augusta, og under dennes Ledelse traadte Unitetet i Forbindelse baade med Luther, Calvin og Strassburgerne, og Adelen kom dengang stærkt i Forgrunden indenfor Unitetet. Efter Udstedelsen af Majestætsbrevet traadte Brødrene frem som et selvstændigt Samfund, og 1616 fik de paa en mährisk Synode vedtaget en Kirkeordning. Den blev dog ikke indført i hele den böhm. K., og Slaget paa det hvide Bjerg ved Prag tilintetgjorde kort efter alle de böhm. og mähr. Brødres Forhaabninger. Desværre stod det heller ikke i alle Maader vel til dengang indenfor selve Brødre menigheden. Comenius, der virkede langt ud over Brødre-Unitetets Grænser (I, 538), fandt det fornødent at holde en Bodsprædiken for sine Trosfæller, der viser, at der i hans Dage var adskilligt at klage og sørge over hos dem.

Den schmalkaldiske Krig (se d. Art.) tvang mange af Brødrene til at forlade Böhmen og

Mähren. Nogle gik da til Posen, men efter Hertug Albrecht af Preussens Død fandt de det sikrest at vende tilbage til Mähren eller til Polen, hvor andre af de flygtede Brødre havde slaat sig ned. Der fik de, navnlig under Paavirkning af Joh. Laski (S. 25) et stærkt reformert Præg. — Om de mähr. Brs Betydning for Herrnhutismen se Art. Brødremenigheden I, 402 (Fontes Rer. Austr. 2. Afdl. XIV, Wien 1859; Gindely, Gesch. der böhm. Br. I—II, Prag 1857—58; Golls ovenfor anf. Skr., I—II, Prag 1878 og 82. Deres Katekisme i Monum. Germ. Pedagogica IV, 1887).

Mäkinen, Emma, finsk Filantrop, f. 1849. Efter at have besøgt Helsingfors's Kvindeskole, gennemgik hun Jyväskylä's Seminarium og var derefter i nogen Tid Lærerinde. 1880 aabnede hun i Helsingfors et Værnehjem for faldne Kvinder, som dér kommer under Opsyn og faar Sysselsættelse. Dette Værnehjem med Plads til 30 à 40 er det første i sin Slags i Finland. A. N.

Möhler, Johann Adam, rom.-kat. Teolog, fødtes 6. Maj 1796 i Igersheim ved Mergentheim i Württemberg. Paa Lyceet i Ellwangen studerede han Filosofi og Teologi, og 1817 kom han til Tübingen. 1819 blev han præsteviet, og derpaa blev han Vikar i Weilerstadt og Riedlingen, men allerede 1820 vendte han tilbage til Tübingen som Repetent. 1822—23 gjorde han en Rejse til Göttingen og Berlin for at høre Planck, Schleiermacher, Neander og Marheineke, og af disse protestantiske Lærere modtog han mange Impulser. 1823 begyndte han som Docent i det rom.-kat. Fakultet at holde Forelæsninger over Kirkehistorie, Patrologi og Kirkeret. Paa den Tid udtalte han sig i et Par Anmeldelser imod Kalkens Unddragelse i Nadveren og tillod sig at kritisere det lat. Sprog og andet i Messen. 1825 vakte han stor Opsigt ved en Afhandling: »Die Einheit der Kirche oder das Princip des Kath., dargestellt im Geiste der Kirchenväter der 3 ersten Jahrh.« (2. Udg. 1843), i hvilken han udviklede sine Tanker om en ideal Katolicisme. Mange unge rom. Katoliker, som Döllinger, hilsede denne Bog med Glæde, idet de fandt, at M. ud af senere Tidens Grus og Overgroning har opdaget »en frisk, levende Kristendom«, og 1826 blev M. kaldet til Prof. i Freiburg. Da han afviste denne Kaldelse, blev han Prof. extr. i Tübingen, og dér udgav han 1827 en Monografi om Athanasios (2. Opl. 1844), der vakte almindelig Beundring. Det kat.-teol. Fakultet i Tübingen lønnede Bogen med Æresdoktorgraden i Teologi, og 1828 blev M. Prof. ord. dér. I de følgende Aar skrev han en Række betydelige Afhandlinger, bl. a. et Forsvar for Celibaten, der efter hans Mening baade sikrer K.s Frihed over for Staten og Statens over for K. 1832 udgav han endelig sit Livs Hovedværk: »Symbolik oder Darstellung der dogmat. Gegensätze des Kath. und Protest. nach ihren öffentlichen Bekenntnisschriften« (9. Opl. 1884), der gav Anledning til mange literære Forhandlinger. Adskillige rom. Katoliker vare betænkelige ved et og andet i denne Symbolik, der røbede Paavirkning af Schleiermacher, men Romerk. lærte snart at skønne bedre paa den, da det blev klart, hvilken Virkning den

øvede blandt Protestanterne. M.s Kollega, F. C. Baur og C. I. Nitzsch mødte med Modskrifter, og Marheineke skrev en udførlig Recension. Forholdene i Tübingen bleve efterhaanden trykkende for M., og ved Döllingers Mellemkomst blev han 1835 Prof. i München. Legemlig Skrøbelighed lammede dog snart hans Kræfter. For at skaffe ham en roligere Stilling blev han udnævnt til Domdekan i Würzburg, men allerede Skærtorsdag (12. April) 1838 døde han. Efter hans Død udgav Döllinger i 2 Bd. hans »Gesammelte Abhdl.« (Regensb. 1839—40). Jvfr. I. Friedrich, J. A. M., der Symboliker (München 1894) og D. F. Strauss, Erinnerungen an M., i hans »Ges. Schriften« II, 221 f.

Mölk, se Melk (S. 218).

Møller. 1) **Christen Vilhelm Victor M.**, dsk Biskop, f. i Khhv. 29. Maj 1845, blev 1863 Student fra Aalborg Skole, 1868 teol. Kand. I Studentertiden var han stærkt paavirket af Rasmus Nielsen. 1869 blev han pers. Kap. og senere Kap. pro loco for Ringsted og Benløse, 1874 resid. Kap. i Khhv., ved Trinitatis nordre Distrikt, der fik St. Paulskirken til Sognekirke, og 1883 Spr. ved denne Kirke. 1877 begyndte han i Missionshuset »Bethesda« at holde Børnegudstjenester, og 1883 blev han fast Censor, senere Examinator i Religion, ved Lærer- og Lærerindeexamen. 1879—83 udgav han Ugebladet »Sædemanden« og skrev større og mindre Lærebøger i Bibelhistorie. 1891 blev han Spr. i Gamborg paa Fyn, 1896 Spr. ved St. Peders K. i Slagelse, 1905 Biskop over Aalborg Stift. Foruden de tidligere nævnte Skrifter har han bl. a. skrevet en Fortolkning til »Højsangen« (1896), og 1905 har han begyndt Udgivelsen af en opbyggelig Udlæggelse af den gamle Pagts Psalmer, paa Grundlag af J. C. Lindbergs Oversættelse. Han har taget virksom Del i det Arbejde, der udføres af »Kirkeligt Samfund af 1898«, hvis Viceformand han er (Jan. 1906). — 2) **Erik Høyer M.**, dsk Præst, Søn af Provst Jens M. (f. 1786, d. 1863, Forf. til »Haandbog for Præsten som gejstlig og verdslig Embedsmand«), fødtes i Skive 28. April 1818; 1836 blev han Student fra Viborg Skole, 1842 teol. Kand. 1843 blev han pers. Kap. hos sin Fader, der da var Spr. for Grinderslev, Grønning og Tise, 1850 kst. Feltpræst og Feltprovst. Efter Hærens Hjemsendelse vedblev han at holde Gudstjeneste for de danske Soldater, som laa i Garnison i Egne, hvor Kirkesproget var tysk. I Slesvig By fik han oprettet en Garnisonsskole, Gottorp Slots Kapel blev Garnisonskirke, og 1857 blev han ansat som Garnisonspræst. 1861 blev han Spr. i Nordborg paa Als, men saasnart Krigen udbrød, blev han igen Feltprovst. Efter Als's Fald blev han afskediget og tog da Bolig i Odense. 1866 blev han kaldet til Spr. for Kjølstup og Agedrup paa Fyn, 1881 blev han Provst for Bjerget og Aasum Herreder. 1869—72 var han Folkeformand for Kerteminde-Kredsen. 1892 tog han sin Afsked og boede siden først i Randers, derpaa i Hillerød. Han døde 12. Marts 1904. E. H. M. omarbejdede sin Faders »Haandbog for Præster« (1867 og 79), og han har desuden udførelt en meget paaskønnet Forfattervirksomhed som »den gamle Feltpræst« (»Præsten i Krigen«; »Tre af mine Venner«; »Ellen«;

»Overlægen«; »Livs- og Krigserindringer«; »Den gamle Præstegaard«. — 3) **Ernst Wilhelm M.**, tysk Kirkehistoriker, f. i Erfurt 1. Okt. 1827, gik i Skole i Magdeburg, hvor hans Fader (Johann Friedrich M., f. 13. Nov. 1789, d. 20. April 1861) var Generalsuperintendent. 1847 kom han til Berlin, hvor især Neander og Nitzsch fik Betydning for ham. Senere studerede han i Halle og Bonn. 1852 rejste han, efter 1851 at have taget teol. Examen i Koblenz, til Halle, hvor han 1854 blev Lic. theol. for en Afhandling om Gregor af Nyssas Lære om Mskets Natur i Sammenligning med Origenes's, der tjente ham som Habilitationsskrift. Hans Forelæsninger drejede sig især om nytestl. Eksegese og den ældre Kirkehistorie, og han var en flittig Medarbejder paa den første Udgave af Herzogs Teol. Encyklopædi. 1860 udgav han »Gesch. der Kosmologie in der griech. K. bis auf Origenes«. Da han ikke havde Udsigt til at faa fast Ansættelse i Halle, overtog han Præsteembedet i Grumbach, og dér bearbejdede han flere af de Wettes Kommentarer til de paulinske Breve og Kommentarer til Hebræerbrevet. 1870 udgav han en udførlig Biografi af Osiander. Kort i Forvejen var han bleven Præst i Oppin ved Halle. 1873 blev han kaldet til Kiel som Prof. i Kirkehistorie. Dér begyndte han paa en udførlig Lærebog i Kirkehistorie, af hvilken der (1889—91) udkom 2 Bd., som gik til Ref.; den fortsættes af G. Kawerau (II, 754). Desuden skrev M. flere mindre Afhandlinger, bl. a. en om Slesvig-Holstens Andel i Kirkesangen (i »Zeitschr. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch.« 1887). — 4) **Hans Christian M.**, en af Hovedmændene for de saakaldte »Bornholmere« (I, 365), blev født i Nexø 23. Okt. 1834. Hans Fader, en fattig Arbejdsmand, satte ham i Smedelære, og som Smedesvend arbejdede M. i flere Aar ved et Stenbrud i Ibsker Sogn. Da Præsten P. C. Trandberg (se d. Art.) 1863 brød med Folkekirken, kom M. med i den frikirkelige Bevægelse paa sin Fødested. Senere blev han nøje knyttet til Grunnet (II, 277), som meddelte ham Ordination; men M. har aldrig gjort Brug af denne. Under M.s Ophold i Khvn gik der, som han selv siger, »et stort evangelisk Lys op i hans Sjæl«, navnlig ved Paavirkning af en Skomager Andersen, og efter i nogle Aar at have drevet sit Haandværk i Allinge og Rønne, ofrede han sig helt for den religiøse Vækkelse. 1868 stiftedes »Bornholms Forening til Evangeliets Fremme«, 1869 »Luthersk Missionsforening til Evangeliets Fremme i Danmark«. 1865 begyndte M. Udgivelsen af »Budskab fra Naadens Rige«; 1875 udsendte han det første Nummer af »Kristelig Børnetidende«. Desuden har han udgivet en Mængde originale og oversatte Traktater og under Titlen »Hemmeligheder i Lov og Evangelium« 4 Bind (1867—79) en Samling af Svenskeren Rosenius's Afhandlinger. Jvfr. forøvrigt Art. Bornholmerne (I, 365). — 5) **Jens M.**, dsk Teolog og Historiker, f. i Karrebæk Prstdg 19. Marts 1779, blev 1797 Student fra Slagelse Skole, 1800 teol. Kand. Derpaa var han i nogle Aar Huslærer og konkurrerede da med A. Oehlenschläger ved Besvarelsen af en Prisopgave om det gavnlige i, at den nord. Mytologi blev indført i Poesien i Steden

for den gr. For den fik han Accessit, men 1802 fik han Guldmedaljen for en filologisk Prisopgave. S. A. blev han Adjunkt i Slagelse, og dér fik han Videnskabernes Selskabs Guldmedalje for en Afhdl. om Misbrugen af den saak. pragmatiske Historie. 1808 blev han Prof. extr. i Teologi ved Universitetet, 1831 Prof. ord. 25. Nov. 1833 døde han. Som Teolog var M. rationel Supranaturalist, og for dette mæglende Standpunkt mellem det gamle og det nye arbejdede han ved Udgivelsen af »Theol. Bibliothek« og »Nyt theol. Bibliothek«, et Tidsskrift, der 1811—32 udkom i 40 Bd.; det blev 1832—34 efterfulgt af »Tidsskr. for K. og Theologi«. M. var Medlem af den Kommission, der reviderede Overs. af N. T. og af Bibelselskabets Bestyrelse, og sammen med R. Møller udgav han en ny Overs. af G. T.s poetiske og profetiske Skrifter (1828—30). Ved Universitetet var Kirkehistorien hans Hovedfag, og han har skrevet en Række Biografier af danske kirkelige Personligheder (t. E. af Balle, Bastholm, N. Hemmingsen, Brochmand, H. Svane og E. Pontoppidan). Sammen med L. Engelstoft udgav han 1814—17 »Historisk Kalender«; 1830—33 udgav han alene »Mnemosyne eller Samling af fødenlandske Minder og Skildringer«, der indeholder vigtige Bidrag til Christian VI's Historie. 1830—33 redigerede han ogsaa »Dansk Litteraturtidende«. Fr. N. — 6) **Johan M.**, sv. Biskop, f. 5. Marts 1738 i Länna Sogn i Södermanland, blev 1764 *Mag. phil.* i Upsala, Spr. i Vesterhaninge 1776, *Dr. theol.* 1793, Biskop i Visby 1796, d. i Visby 10. Dec. 1805. Han udgav flere højt skattede Lærebøger i Krdmskundskab, af hvilke to udkom i mange Oplag. I et Skrift »Sammendrag af de fornämsta bevis til christna religionens sanning och försvar mot fritänkare« (1773) bekæmpede han Neologien. I 1780 Aarene kom han i Strid med Knös (II, 819) i Anledning af dennes »Catechetiska föreläsningar«, i hvilke han troede sig dels indirekte angreben. Striden drejede sig dels om Troens og den sædelige Lovs indbyrdes Forhold til hverandre, og Knös spurgte da M. om, hvor det staa skrevet i Biblen, at vi, om vi med en levende Tro antager Kristi Fortjeneste, kunne undgaa den Straf, som Lovens Overtrædelse medfører, dels om den retfærdiggørende Tros Væsen. Knös hævdede, at til en saadan Tro hører ikke blot Længslen efter og Tilflugten og Fortrøstningen til Kristus, men ogsaa dette, at man »virkelig lever og ejer Jesus« i et omvendt Hjerte. M. erklærer atter med Rette, at han af tydelige Bibelsteder hindres i at indrømme, at en virkelig Hunger og Tørst efter Kristus ikke skulde være en retfærdiggørende Tro (Sundelin, Swedenborgianismens hist. i Sverige, 153 f.). O. A. — 7) **Lars Otto M.**, dsk Præst, f. 20. Febr. 1831 i Taarup Sogn, blev 1852 Student fra Horsens Skole, 1858 teol. Kand. og 1860 Kap. hos sin Fader, der da var Spr. i Gylling i Aarhus Stift. 1870 blev han, efter Faderens Død, selv Spr. i Gylling, og dér har han siden virket. Fra Gylling Prstdg har O. M., der er en ejendommelig og selvstændig Discipel af Grundtvig, udsendt en lang Række af større og mindre Skrifter, der have haft Betydning for en stor Mængde Mennesker. Blandt disse maa især nævnes: »Smaaibidrag til at oplyse den kirkel. An-

skuelser Berettigelse« 1866; »Det faldne Mskes Genfødselse og Fornyeelse ved Daab og Nadver« 1870, 2. Opl. 1872; »Den hl. Nadver, belyst fra forskellig Synspunkt« 1872; »Skolegjer-ning. Tre Foredrag« 1872; »Gudstjeneste i Skolen« 1873; »Til Alvor i Skole og Folkeli« 1876; »Det gjenoprejste Mskes Tjeneste i Ordets Forkyndelse og Bekjendelse« 1877; »Den dske Højskole i Sorø, betragtet som dsk Velfærds-sag« 1878; »Jomfru Maria« 1879; »Den evang. Historie« I—II, 1879; »Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri« 1881; »Over Herrens Bord« 1883; »Om Flertalsregi-mente« 1883; »Gjenløsningen eller Jesu Christi Liv. Død og Opstandelse til Verdens Frelse, forsøgt fremstillet i Sammenhæng« 1884; »Om Forstaaelsen af nogle Bibelord« 1886; »Lyst Syn og Bibelstorm« 1887; »Om vor Frelse fra det onde« 1888; »Forsøg til en kort Forklaring over St. Joh. Aabenbaring« 1888; »Den kr. Vis-hed eller Troens fulde Forvisning« 1892; »Nogle Støttepunkter under Bedømmelsen af det gl. Test.« 1893; »Noget om Determinisme og Frihed« 1893; »Guds sanddrue, forstaaelige og evige Ord« 1896; »Fra Gylling Kirke. En Aargang Prædi-kener« 1899; »Vor Frelseres Dødsdag. En Under-søgelse« 1899; »Tro og Gerning i Strid og Fred« 1900; »Om Død og evigt Liv. Nogle Aften-tanker« 1903; »Den faste Grundvold« 1905. Det »nordslesvigske Søndagsblad« og Ballings »Vægteren« (I, 845) har i mange Aar i O. M. haft en trofast Medarbejder. — 8) **Nicolaus** (Jacob Nicolai) **M.**, Filosof og Konvertit, f. paa Gaarden Aakre i Gjerpen 13. Febr. 1777, kom 1791 til Kbhvn som Student og tog 1795 jurid. Eksamen. Et Par Aar efter rejste han til Berlin for at studere Geologi og Mineralogi, men under et inderligt Samliv med H. Steffens blev han draget over til Naturfilosofien og Schelling. Gennem Schelling kom han i For-bindelse med Romantikerne, og under Paavirk-ning af Fr. L. Stolberg blev han draget over til Romerkirken. 1804 skete Overgangen i det østerrigske Gesandtskabskapel i Hamburg, og fra det Øjeblik kaldte han sig Nicolaus M. Som rom. Katolik fandt han Optagelse i Fyrst-inde Gallitzins (II, 163) Kreds i Münster, og en Tid levede han som Forpagter paa en Bonde-gaard i Angelmodde. 1810 blev han Bestyrer af et Klostersgods ved Würzburg og 1812 Lærer ved Gymnasiet i Nürnberg, hvor Hegel var Rektor. Senere kom han til Prag, Dresden, Wien, Bonn og Düsseldorf, hvor han ledede en rom.-kat. Op-dragselsanstalt og bekæmpede Hermesismen (II, 410). 1834, da hans Søn blev Prof. i Historie ved Universitetet i Löwen, tog han til denne By, og der blev han 1835 Honorarprofessor i Filosofi. Han døde i Löwen 30. Nov. 1862. Bl. hans Skrifter maa mærkes: »Speculative Darstellung des Chrthums« (Leipzig, 1819), der udkom anonymt, og »Joh. Scotus Erigena und seine Irrthümer« (Mainz 1844). — 9) **Rasmus M.**, dsk Biskop, f. 28. Sept. 1763 i Stovstrup ved Fredericia, blev 1781 Student fra Fredericia Skole, 1784 filol. Kand. og 1786 teol. Kand., 1790 tog han Magistergraden; 1791 kaldedes han til Spr. for Uldum og Langeskov i Aarhus Stift; 1796 blev han Spr. i Jelling, 1802 i Købelev paa Lolland, 1815 vandt han den teol. Doktorgrad, 1820 blev han Stiftsprovst for

Lolland-Falster, 1831 Biskop over dette Stift. Som saadan indviede han J. P. Mynster 1834. Han døde 9. Nov. 1842. Allerede 1793 indledede han et Oversættesarbejde af Biblen med en Bearbejdelse af Romerbrevet; 1800 begyndte han med Understøttelse af Selskabet til de skønne Videnskabers Fremme en Overs. af Livius, der 1818 sluttede med 7. Pentade; til den sluttede sig en tekstkritisk Udgave af de 10 første Bøger (1815—19; ny Udg. ved C. F. Ingerslev 1831), og efter den fulgte Oversæt-telser af Sallustius og af en Del af Ciceros Taler. 1820 udgav han »Kort Anvisn. til frugtbare Bibellæsning«; s. A. »Vejledn. til andægtig og forstandig Læsn. af N. T.«, der 1826 blev efterfulgt af et lignende Arbejde til G. T. i 2 Dele. Sammen med Prof. J. Møller oversatte han det gl. Test.s poetiske og profetiske Skrifter (1828—30). Desuden udgav han, navnlig til Brug for Lærerne, korte Forklaringer over Evan-geliet og de apostolske Breve. Han var Fader til Filosoffen og Digteren Poul Martin M. og Stiffader til Digteren Chr. Winther.

Mönckeberg, Karl, tysk Præst, f. i Ham-burg 1807, var fra 1837 til sin Død (1886) Præst ved Nikolaj-Kirken dér. Han udgav 1851 (2. Udg. 1852) den nedersachsiske Overs. af Luthers lille Katekisme og gav Stødet til Re-visionen af Luthers Bibelovers. M. var en betydelig Kender af sin Fædneys Historie og Kirkehistorie og skrev bl. a.: »Gesch. der freien und Hansastadt Hamburg« (1885).

Mønster. 1) Peter Christian M., dsk Baptist, fødtes i Randers 30. Okt. 1797. En Tidlang var han Graver i Slagelse, men senere flyttede han til Skelskør og derfra til Kbhvn, hvor han i nogen Tid hørte med til Grundtvigs Kreds. Han kom imidlertid under Paavirkning af Baptisten Jul. Köbner (II, 893) og lod sig omdøbe i Lundehus-Seen. 30. Okt. 1839 blev han For-stander for den nys dannede Baptist-Menighed i Kbhvn og virkede ogsaa i Aalborg som Bap-tistpræst. I Aarene 1839—45 var han 4 Aar i Fængsel. M. nød en Tidlang stor Anseelse blandt Baptisterne, men paa Grund af Uorden i Pengesager blev han udstødt af Baptistmenig-heden, og den Kreds, han derpaa samlede om sig, opløstes snart derved, at flere af dens Med-lemmer gik over til Mormonerne. Han døde 1870. — 2) **Peter Hans M.**, dsk Biskop, fødtes i Bogense 12. Juli (eller Juni) 1773. 1790 blev han Student fra Frederiksborg Skole, 1795 teol. Kand. Derpaa var han i flere Aar Lærer i Kbhvn og skrev i Malthe Bruuns »Tria juncta in uno«, en Afhandling mod »Troens Kvak-salver« (s. Prof. Fr. Bang). 1800—01 var han Lærer for Generalkrigskommissær Ewalds Søn i Cette. Efter Hjemkomsten blev han Lærer ved og 1803 Inspektør for Efterslægtselskabets Skole. 1805 kaldtes han til Spr. for Gyrstinge og Flintinge paa Sjælland, 1807 blev han Amts-provst for Sorø Amt og 1813 Spr. for Ringsted og Benløse, 1829 lønnedes hans Nidkærlighed for den indbyrdes Undervisningsmetode (sam-men med Abrahamsen forfattede han »Om den indbyrdes Undervisnings Værd og Væsen« I—III, 1821—28) med Aarhus Bispestol, men allerede 21. Juli 1830 døde han.

Mønt, Maal og Vægt i Bibelen. 1. Mønt og Vægt. Penge (Mønt) i egentlig Forstaud,

hvor en bestemt Metalvægt og Finhed garanteres ved et offentlig Mærke, antages de lydiske Konger i 7. Aarh. f. Kr. at have været de første til at bringe i Anvendelse. De persiske Penge fra Darios Hystaspis's Tid have vistnok været den første egentlige Mønt hos Jøderne. Men fra ældgammel Tid havde alligevel Guld og Sølv (Kobber omtales sjældnere) været anvendt som Betalingsmiddel i Handel, hvor man altsaa var henvist til at veje dem. Den stadige Brug af Guld og Sølv paa denne Maade kan følges helt op til de ældste babylonske Tider, der kendes, o. 3000 f. Kr. Sædvanligvis havde de nævnte ædle Metaller, naar de bragtes til Handelen, allerede en vis gængs Form og Vægt, som Stænger, Ringe o. l.

At der hos Hebræerne allerede i Patriarktiden kendes til Sølv som Betalingsmiddel, f. E. i Abrahams Køb af Efrons Mark med Makpela Hule for en Pris af 400 Sekel Sølv (1 Mos. 23, 13 f.; jvfr. 33, 19, 17, 13, 37, 28), er altsaa ganske i Overensstemmelse med Datidens Forhold. Lidt senere vise Amarna-Brevene det samme: Guld og Sølv i daglig Brug i Kana'an i Tiden ned mod Israeliternes Erobring af Landet. »Mønt« og »Vægt« ere under de nævnte Oldtidsforhold altsaa nøje sammenhørende Begreber, saa nøje, at f. E. i det hebr. Sprog Pengestykket »Sekel« egentlig betyder »det afvejede«. I de bibelske Skrifter ere »Penge« i den foreksilske Tid stadig forbundet med Afvejning (2 Sam. 18, 12; 1 Kong. 20, 39; Jer. 32, 9; jvfr. yderligere Jes. 55, 2). I en Pung ved Bæltet plejede man at bære Pengestykkerne tilligemed Vægtstene til Kontrolering af rigtig Vægt (5 Mos. 26, 13; Ordspr. 16, 11; Jes. 46, 6). Der har sikkert været en Mængde Metalstykker af en vis vedtagen Vægt i Brug, foruden Sekler ogsaa Halvsekler (2 Mos. 30, 13) og Kvartsekler (1 Sam. 9, 8), men alt har dog været underkastet en idelig Kontrol ved Vejning, og de mange Bud og Formaninger mod Uærlighed med Vægtstenene vare ikke overflødige (3 Mos. 19, 36; 5 Mos. 25, 13; Am. 8, 5; Hos. 12, 8; Mi. 6, 11; Ordspr. 11, 1. 16, 11. 20, 10; Hes. 45, 9 f.).

Den bibelske Mønt- og Vægtskala kan paa Forhaand ikke ventes at være noget originalt israelitisk, men overtaget af Israels Folk fra de Forhold, det forefandt i Kana'an, og som disse i Tidens Løb videre udvikledes. Skalaen stammede fra Babylonien, og Benævnelserne paa Mønt (Vægt) ere her som dér de samme. I Biblen findes Navnene Sekel, Mine (hebr. mané [gr. *μνᾶ*, Vulg. mina, nana]) og Talent (hebr. kikkar [gr. *τάλαντον*]), der svare til babylonsk-assyriske siklu, manû og gaggaru. »Dsk Ov.« gengiver dem ved Sekel, Pund [Hes. 45, 12: Mine] og Centner. Nemtest vilde det være, hvis der ad literær Vej eller ved tilstrækkelige Fund i Palæstina selv kunde faas Kendskab til disse bibelske Mønt- og Vægtnavne, men indtil videre er det nødvendigt at hjælpe sig ved Slutninger fra det babylonske System, der nultildags kendes fra Fundene i Babylonien. I den babylonske Varevægt deltes Talenten i 60 Miner, og Minen i 60 Sekler. 1 Talent altsaa 3600 Sekler. Men ved Vejning af Guld og Sølv var Minen kun 50 Sekler, og Talenten derfor her kun 3000 Sekler. Talent, Mine og Sekel regnedes som »svære« eller »lette«; de svære

vejede altid dobbelt saa meget som de andre. Ved Hjælp af sydbabylonske Vægtstene fra den ældste Periode (3000—2500 f. Kr.) har C. F. Lehmann i Berlin i nyeste Tid paavist Vægten af den ældste babylonske Sekel, der vejede o. 252 (126) Gran [her som i det følgende forstaas ved »Gran« engelsk grains troy à 64,8 Milligram, altsaa lidt større end vort Nürnberggran à 62,1 Milligram]. Dette er o. 16 $\frac{1}{4}$ Gram eller godt 1 dsk Lod. Til en Guldsekel skulde, efter Forholdet mellem Guld og Sølv, svare 13 $\frac{1}{3}$ Sølvsekel, men for at kunne regne med runde Tal forøgede man Sølvseklens Vægt, saa at Guldseken blev = 10 Sølvsekler à 336 (168) Gran. Man kunde imidlertid ogsaa formindske Sølvseken til 224 (112) Gran, hvorved Guldseken blev = 15 Sølvsekler. Denne sidstnævnte Sølvsekel var i Brug hos Fønikierne og fik ved dem en vid Udbredelse over de vestl. Lande.

Ved Siden af den omtalte gamle og almindelige Norm for Seklen var der i Babylonien-Assyrien allerede tidlig en noget højere Norm, som kendes fra talrige Bronceværge (i Form af Løver og Ender), der veje saa og saa mange Miner efter »kongelig« Vægt. Denne Norm brugtes formodentlig fra først af ved Betalinger til Kongen med Tillæg til den sædvanlige Vægt af et Par pCt. Den kongelige Sekel vejede o. 260 (130) Gran i Guldvægt; dens Sølvsekler vare ogsaa noget større end de tilsvarende efter den almindelige Norm.

Guld- og Sølvtalenterne har ogsaa hos Israelitterne været paa 3000 Sekler (jfr. 2 Mos. 38, 25 f.). Den gl. israelitiske Sekel kendes imidlertid endnu ikke med Sikkerhed. Babyloniens Indflydelse fra gl. Tid over Landene indtil Middelhavet taler dog for, at den babylonske Sekel paa 252 Gran ogsaa i Kana'an (Fønikierne, Hebræerne) var den kendte Vægtenhed og Guldseklens Vægt. Baade i 2 Kong. 18, 14 og i Sanheribs tilsvarende Kileskriftsberetning nævnes samme Afgift paa 30 Guld-talenter, hvilket jo kan tyde paa, at den israelitiske Guldalent var som den assyriske (babylonske). Den nævnte Sekel paa 252 Gran synes ogsaa at være Forudsætningen for en Sammenstilling hos Josefos af Miner og 2 $\frac{1}{2}$ rom. Pund. Men indtil videre er alligevel den babylonske Vægtenheds Raaden i Kana'an ikke tilstrækkelig afgjort, i alt Fald kan den almindelige Sekel paa 252 Gran ikke have været eneraadende.

I Palæstina er der nemlig i nyeste Tid (1890 f.) paa forskellige Steder fundet enkelte smaa Vægtstene med Indskrift i gl.hebraisk Skrift, antagelig fra den israelitiske Kongetid, det 8. Aarh. eller saa omtrent. De ere Dele af en Sekel paa o. 320 Gran (med tilsvarende let Sekel paa 160 Gran). Den hetitiske Tribut, der i Thotmes IIIs (o. 1500 f. Kr.) og Ramses IIIs (kort for 1200 f. Kr.) Lister er overført til ægypt. Mønt med paafaldende brudne Tal, har øjensynlig først været talt efter et Sekelsystem, overensstemmende med det omtalte gl.israelitiske. Ogsaa andre Vidnesbyrd om et saadant Systems Eksistens ere i nyeste Tid komne for Dagen. Denne gamle Sekel kaldes den syriske eller af nogle den hetitiske. Ogsaa denne har muligvis en Forbindelse med den babylonske Vægt, men kan ikke afledes af dennes almindelige Norm,

252 Gran ($\frac{1}{60}$ Mine). Maaske er den syr. Sekel afledet af den »kongelige« Vægt i Babylonien som $\frac{1}{60}$ af dennes Mine (Kennedy). Men hvorledes dette end forholder sig, ses det nu, at man i ældre Tid har haft en Sekel paa 320 (160) Gran. I mærkelig Overensstemmelse hermed siger Maimonides, at den gl. israelitiske Sekel vejede 320 Bygkorn (som svare til 320 grains troy), og at den paa det 2. Tempels Tid ombyttedes med den fönik. Sekel (224 Gran).

Den fönik. Sølvsekels Betydning i den senere israelitisk-jødiske Mønthistorie er klar. Den er nemlig identisk med den »hellige« Sekel (Tempelseklen), som Heseziel (45, 12 — hvor den gængse Tekst maa rettes) og det præstelige Skrift (P; 2 Mos. 30, 13, 38, 24 f.; 3 Mos. 27, 25 osv.) saa stærkt kræver gennemført. Mishna (Talmuds ældste Del) kalder ligefrem den hellige Sekel den »tyriske« Mønt. Dens fulde Vægt paa 224 Gran (Maximumsvægt) naas, som saa ofte, ikke fuldstændig i de resterende Eksemplarer af fönik. Sekler (218 à 220 Gran). Tempelskatten skulde svares med $\frac{1}{2}$ Sekel i denne Mønt aarlig af enhver Jøde. »Stateren« i Fiskens Mund (Mt. 17, 27) er denne Sekel (= 4 Drakmer). Det hørte til Vekselerernes Forretning i Templet (Mt. 21, 12 osv.) at omsætte de mange Landes Mønt i de paabudte hellige Sekler. Seklen deltes i 20 Gera (lille Sølvmønt?), svarende til den babylonske Vægt »gira« (Bønne eller lign.). Tempelskattens Angivelse i Neh. 10, 33 til $\frac{1}{8}$ Sekel er maaske regnet efter den gl. Sekel paa o. 320 Gran; i saa Fald er der ingen Uoverensstemmelse med den samtidige Angivelse i 2 Mos. 30, 13 (P) til $\frac{1}{2}$, regnet efter den fönik. Mønt. At denne ogsaa længe før de eftereksilske (og eksilske) Tider har været i Brug som Sølvsekel i Israel, er næppe tvivlsomt, og Sandsynligheden er vel for, at den har været den sædvanlige Sølvsekel dér; i Fönikien var den i Brug fra meget gl. Tid og maa ved den fönik. Handel ogsaa have været gængs i Kana'an (Israel).

I den persiske Tid begyndte en ny Møntnorm, den persiske, at faa en vid Udbredelse, ogsaa i Jødeland. Det var præget Mønt, Penge i egentlig Forstand, der ikke under Brugen behøvede at vejes. Det begyndte under Darios Hystaspis (522—485 f. Kr.). Ogsaa her var det babylonske System Udgangspunktet. Den persiske Gulddareik paa 130 Gran var den ældre kongelige Guldsekel af den lette Vægt. Navnet Dareik er det babylonske »dariku«. Paa Dareiken gik 20 Sølvmonter, og disse har Seklens Navn: Siglos (o: Sekel). En Siglos var o. 87 Gran, Halvdelen af den lette Sølvsekel af den kongelige Norm. I 1 Krøn. 29, 7 er »adarkon« [Dsk Ov.: Drakmer] formodentlig det samme som Dareik (naturligvis en Anakronisme, iøvrigt muligvis en Glossa til den foran nævnte Guldsum). I Esra 8, 27 er Læsemaaden »adarkon« tvivlsomt, maaske snarere »darkemon«. Dette »darkemon« (der som Navn svarer til det gr. »Drakme«, et asiatisk Ord) nævnes ogsaa i en anden Sammenhæng fra Persertiden: Neh. 7, 70 og det tilsvarende, men mindre nøjagtige Esra 2, 69. Uden etymologisk Forbindelse med Møntnavnet Dareik, har Darkemon dog ganske samme Værdi som denne, men er snarere en Vægtsum end en præget Mønt. Sølvmonten Siglos er

vist for lille til at være den i Neh. 5, 15 nævnte Sekel.

Med Alexander d. st. begyndte den attiske Mønt sin vide Udbredelse til ind i den kr. Æra. Bl. a. var den ogsaa de selevkidiske Kongers Mønt. Guldstateren (o. 133 Gran) svarede saa temmelig til den persiske Dareik, Sølvdrakmen var o. 67 Gran. Talenter af denne Mønt (paa 6000 Drakmer) nævnes oftere i 1 og 2 Mak. Efter Romernes Erobring af Orienten reduceredes den attiske Drakme noget i Vægt (60 Gran, senere $52\frac{1}{2}$ Gran), saa at den ækvivalerede med den rom. Denar og tillige omtr. svarede til en Kvartsekel af den fönik. Norm.

Egen Mønt i Sølv (der i det hele i Oldtiden var et kongeligt Prærogativ, saavel som Guld-mønt) opnaaede Jøderne kun i et Par korte Tidsrum. En Række bekendte Sekler og Halvseklr, hvis Prægning ophørte efter 5 Aar, og som have Indskriften »Israels Sekel« henføres vel med Rette til Hasmonæeren Simons eller hans Søn Johannes Hyrkans Tid (1 Mak. 15, 6). En anden Række Sølvmonter hidrøre fra Barkokbas Opstand (132—135 e. Kr.). Det idumæiske Dynasti prægede kun Bruncement.

Til Slutning hidstille vi en Tabel over de vigtigste Pengesummers og Mønters Værdi i Nutidsmønt. Guldseken paa 252 Gran = 37 Kr. 23 Ø. (Lst. 2 1 sh.). Guldalenten (3000 Sekler) = 111684 Kr. Sølvseken paa 224 Gran = 2 Kr. 50 Ø. (2 sh. 9 d.). Sølvalenten (3000 Sekler) = 7446 Kr. Gulddareiken (130 Gran) 19 Kr. 15 Ø. Siglos (87 Gran Sølv) = 96 Ø. Den attiske Guldstater var 133 Gran; Sølvdrakmen oprindelig o. 67 Gran, men sank i Vægt og blev fra Romertiden identificeret med den rom. Denar (60 Gran Sølv) = 72 Ø. ($9\frac{1}{2}$ d. eller 1 fr.). Oversættelsen af Denar ved »Pening« i flere gængse Bibeloversættelser (f. E. Dsk. Ov. Mt. 18, 28, 20, 2, 22, 19; Joh. 6, 7, 12, 5 [bedre »en Penge« i Joh. Aab. 6, 6]) burde snarest muligt vige. Den rom.-attiske Talent (Mt. 18, 24) var 6000 Denarer; Minen (Lk. 19, 13) 100 Denarer. De 30 Sølvpenge (Mt. 26, 15) vare uden Tvivl fönik. Sekler. Denaren var delt i 16 As (Kobber), og disse atter hver i 4 Quadrans. Denne sidste lille Kobbermønt (1 Ø.) nævnes Mt. 5, 26 og Mk. 12, 42 »Hvide«. Den var 2 »Lepton« (Mk. 12, 42). »Assarion« (Mt. 10, 29; Lk. 12, 6), ogsaa en Kobbermønt, var formodentlig $\frac{1}{24}$ Drakme, o. 3 Ø.

Til Slutning maa erindres, at Pengenes Købe- og Værdi var adskillige Gange større end i Nutiden. (F. W. Madden, Coins of the Jews, 1881. Th. Reinach, Les monnaies juives, 1887. A. Henedy, »Money« og »Weights and Measures« i Hasting's Dictionary of the Bible (1900 og 1902), og kortfattet G. F. Hill i Encyclopædia Biblica, 1903 »Shekel« og »Weights and Measures«).

2. Maal. De literære Oplysninger om disse ere ufuldkomne, saa at man ogsaa her er henvist til Kombinationer med de antike Forhold paa dette Omraade. Den hebr. Alen (amma) var i ethvert Fald kortere end vor. Den deltes i 2 Spænd (zêret: 2 Mos. 28, 16, 39, 9; 1 Sam. 17, 4 [altsaa ikke: Haandsbred]; Jes. 40, 12; Hes. 43, 13), eller 6 Haandsbredder (tofaht: 2 Mos. 25, 37, 12; Hes. 40, 5, 43, 43, 13), eller 24 Fingerbredder (esba). Et Maalerør paa 6 Alen nævnes Hes. 40, 5. »Fod« og »Favn«

kendes ikke i den gamle hebr. Skala. Det fremgaar af 5 Mos. 3, 11; 2 Kron. 3, 3 og Hes 40,5. 43, 13, at man skelnede mellem en ældre Alen og en »sædvanlig« Alen, der i senere Tid var den gængse. Den ældre var større: den sædvanlige Alen + en Haandsbred (3: et Tillæg af 4 Fingers Bredde). Det er her ikke Babylonien (hvor man meget tidlig sporer en Indvirkning af Sexagesimalsystemet med en Alen paa 60 (og 30) Fingerbredder), men Ægypten, der frembyder meget tilsvarende Maal. Den ægypt. Alen var henholdsvis 450 og 525 Millimeter ($17\frac{1}{2}$ og 20 Tommer). Den sidste kaldtes den »kongelige« Alen. Det er muligt, at den hebr. Alen har disse Maal, og i alt Fald har den ikke været synderlig forskellig derfra, da Josefos ingen Forskel gør paa den jød. og den rom.-attiske Alen, og denne atter er forsvindende lidt mindre end den korte ægypt. paa de 450 Millimeter. — I den gr.-rom. Periode nævnes i de bibelske Skrifter det gr. Stadion (2 Mak. 12, 9 f.; Lk. 24, 13; Joh. 6, 19), vort »Stadie« (300 dske Alen), og det rom. »Mil« (1000 rom. Skridt, 8 Stadier, men hos Jøderne lidt mindre: $7\frac{1}{2}$ Stadie). Ogsaa »Favn« (som hos os: 3 Alen) omtales paa denne Tid (Ap. G. 27, 28). Den jød. »Sabbatsvej« (Ap. G. 1, 12) var 2000 jød. Alen. Den længere Strækning, der kaldes »Dagsrejse« (f. E. Lk. 2, 44), er kun omtrentlig.

Det hebr. Flademaal for Udmaalning af Lande var »sémed« 3: en Dags Pløjeland med et Spand Okser (1 Sam. 14, 14; Jes. 5, 10). Et muligvis tilsvarende ægypt. Maal er en Kvadrat paa 100 kongl. Alens Længde og Bredde. Iøvrigt regnede man ogsaa et Grundstykkets Størrelse efter saa og saa megen Udsæd (3 Mos. 27, 16; 1 Kong. 18, 32).

Hvad endelig Hulmaal angaar, havde Hebræerne fra gl. Tid et System med en Række Størrelser og med forskellige Navne for Maalene til tørre eller til vaade Varer. Adskillige Oplysninger desangaaende findes hos Josefos, men altsaa fra en Tid, hvor de rom.-gr. og de orientalske Maal tilnærmedes saa meget som muligt. Tillige er en Krydsning af Sexagesimalsystemet og Decimalsystemet kendelig. Maalt i Liter, der omtrent svare til 1 dsk. Pot (1 Liter = 1,035 Pot) kan Skalaen opstilles saaledes for tørre Varer: Homer eller Kor = 369,2 Liter; Efa ($\frac{1}{10}$ Homer) = 36,9 L.; Sea ($\frac{1}{3}$ Efa) = 12,3 L.; Kab ($\frac{1}{6}$ Sea) = 2,05 L.; Log ($\frac{1}{4}$ Kab) = 0,51 L. For vaade Varer: Kor = 369,2 L.; Bat ($\frac{1}{10}$ Kor) = 36,9 L.; Hin ($\frac{1}{6}$ Bat) = 6,12 L.; Log ($\frac{1}{12}$ Hin) = 0,51 L. I N. T. finde vi de gr.-rom. Navne, undertiden dog de hebr., f. E. Lk. 16, 6: 100 Bat Olie, Lk. 16, 7: 80 Kor Hvede. I Joh. 2, 6 staar det gr. »metretes«, Ækvivalent for Bat (og Efa). »Skæppen« i Mt. 5, 15 (det rom. modius) er Sea, det sædvanlige Maal af Mel til det daglige Brødforbrug. Sidst

i N. T. træffes i Joh. Aab. 6, 6 den lille »koiniks« ($\chi\omicron\iota\nu\iota\varsigma$), o. $\frac{1}{2}$ Ottingkar (1 Pot), et Menneskes daglige Forbrug til Føde. L. G.

Mörkofer, Johann Kaspar, schweiz. Kirkehistoriker, f. i Frauenfeld 11. Okt. 1799, studerede i Zürich og blev derpaa Lærer og Rektor i Frauenfeld. 1851 blev han Præst i Gottlieben, men nedlagde 1869 sit Embede og boede først i Winterthur, senere i Zürich, og dér døde han 1877. Foruden forskellige Bidrag til Kanton Thurgaus Historie har han skrevet: »Die Schweiz. Literatur des 18. Jahrh.« (1861), »Bilder aus dem kirchl. Leben der Schweiz« (1864), en udførlig Biografi af Zwingli I—II, 1867—69, »Kulturbild aus der Zeit des 30jährigen Krieges« (1874), »I. I. Bretinger und Zürich« (1874), »Gesch. der evang. Flüchtlinge in der Schweiz« (1876) og Foredraget »Lavater im Verhältnis zu Goethes« (1877).

Mørk-Hansen, Mourits, dsk. Præst, f. i Todbjerg Prstgd i Aarhus Stift 28. Sept. 1815, blev 1835 Student fra Nykøbing paa Falster, 1840 teol. Kand. 1844 blev han pers. Kap. og 1846 Kateket i Nykøbing; 1848 var han Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling som Ombud for Maribo Amts 5. Kreds, 1850 blev han Spr. i Felsted, 1864 afskediget af Preusserne, 1866 blev han Spr. for Vonsild og Dalby, og dér døde han 18. Aug. 1895. 1842 udgav han »Lærebog i den kr. Tro og Levned for tænkende Kr.«, 1848 en kortfattet »Lærebog i Verdenshistorien« og en populær Fremstilling af den kr. K.s Historie og 1851 en Lærebog i Kirkehistorien. Ved Siden af at være en nidkær Præst var M.-H. en varm Fædrelandsven og navnlig en trofast Ven af Sønderjyderne. Som Præst i Felsted (mellem Aabenraa og Flensborg) var han Medstifter af det slesvigske Folkeskriftselskab; 1863—64 udgav han, sammen med Præsten C. L. Nielsen, »Kirkelig Statistik for Slesvig«. 1859 blev han af Gejstligheden i 1. Distrikt valgt og 1860 genvalgt til Medlem af Stænderforsamlingen. 1865—66 var han Medlem af Rigsraadets Folketing for Vejle Amts 6. Kreds (hvortil de 8 slesvigske Sogne hørte). Som Præst i Vonsild viste han paa mange Maader sin Kærlighed til Sønderjylland. Han skrev: »Den dske Sag i Sønderjylland, forhandlet i Berlin 1835« og »Om det tyske Skolesprog i det dansk talende Sønderjylland« (1890); og Oprettelsen af Efterskolen i Hejls ved den sønderjyske Grænse (1891) skyldes for en Del M. H. Desuden har han ved flere Indlæg taget Del i de politiske og religiøse Stridigheder.

Mörl, Maria Theresia, en meget omtalt stigmatiseret Kvinde, født i Kaltern ved Bozen 1812, faldt 1832 i en ekstatisk Tilstand, under hvilken hun 1834 formentlig fik Kristi Mærkesaar. 1841 traadte hun ind i et Kloster for kvindelige Tertiariere. Hun døde 1868.

N.

Naade. Den danske Bibeloversættelse bruger i det gl. T. Ordet Naade til at gengive det hebraiske Khen, nogle faa Gange som Gengivelse af Razon (5 Mos. 33, 16, 23; Ps. 5, 13). Undtagelsesvis betyder det Yndest hos Mennesker (2 Mos. 3, 21; 5 Mos. 24, 1; Ordspr. 3, 4), hyppigere Guds Velbehag med Bibetydning af det ufortjente (at finde Naade for Herrens Øjne 1 Mos. 6, 8; 18, 3; 2 Mos. 33, 12; Dom. 6, 17; Ordspr. 3, 34). Men fortrinsvis bruges det om Guds Sindelag overfor Syndere, hvem han eftergiver Skylden (Hos. 12, 5; Jer. 16, 13; Ps. 41, 5; 51, 3; 77, 8; 142, 2).

Allerede den gamle Pagt hviler helt i Naaden som Guds frit udvælgende og ufortjente Kærlighed. Hverken for dets Størrelses eller for dets Retfærdigheds Skyld er Israel blevet udvalgt af Gud (5 Mos. 7, 7 f. 9, 4 f.). Sinaipagten selv hviler paa fri Naade (2 Mos. 33, 19), lige-saa Forjættelsen til David og hans Hus (2 Sam. 7, 15. 18 f.; Ps. 89, 2—5) og Folkets Antagelse efter Landflygtigheden (Jes. 54, 7—10). Guds Naade er stærkere og varigere end hans Vrede (2 Mos. 34, 7; Joel 2, 13; Jes. 57, 15 f.; Jer. 31, 34; Ps. 103, 3).

I det n. T. svarer Ordet til det græske χάρις, haade undtagelsesvis = Yndest (Ap. G. 7, 10; Lk. 2, 40. 52; 1 Pet. 2, 19 f.) og navnlig som Betegnelse af Guds Sindelag og Forhold overfor den syndige Menneskehed, saaledes som dette har aabenbaret sig i Jesus Kristus (1 Pet. 1, 13; Rom. 5, 2. 15. 20; 6, 1; Tit. 2, 11; 1 Pet. 5, 10). Derfor tales der ogsaa om vor Herres Jesu Kristi Naade (Rom. 16, 20. 24; 2 Kor. 8, 9; 12, 9; 13, 13; Gal. 1, 6; 6, 18; Ap. G. 15, 11; 2 Pet. 3, 18).

Ordet forekommer ikke i Jesu egen For-kyndelse undtagen i hans Henviisning til den af Jesaja forjættede Naadetid (Lk. 4, 19). Men hans Prædiken er netop Vidnesbyrdet om Naaden som Guds tilgivende og frelsende Kærlighed. Den er fremstillet i Lignelserne Lk. 15. Og han er selv dens Virkeliggørelse som den, der antager sig Syndere (Mt. 9, 2; Lk. 7, 47—50; 19, 5—10; Mt. 10, 6; 15, 24); han er selv Naadens Formidler ved at hengive sit Liv og udgyde sit Blod (Mt. 20, 28; 26, 28); endog for den bodfærdige Røver aabner han i Døden

Naadens Dør (Lk. 23, 43). Naar han taler om Løn i Guds Rige (Lk. 6, 35; 16, 9; Mt. 5, 12; 19, 29), saa er dette negentlig Tale, idet Men-sket aldrig faar noget Retskrav paa Gud (Lk. 17, 10), og Lønnen staar ikke i Ligevægtsfor-hold til Ydelsen, men beror paa de af Guds frie Naade satte Vilkaar, altsaa Naadeløn (Mt. 20, 1—16).

Johannes angiver Naaden tilligemed Sand-heden som Fylden af, hvad Jesus Kristus har aabenbaret (Joh. 1, 14. 16). Men det er Paulus, som har givet Ordet en saa omfattende An-vendelse, at det er blevet Evangeliets Grund-begreb. Han bruger det om Guds Sindelag, som i frivillig og uforskyldt Kærlighed vil Synderes Frelse (Rom. 4, 4; Ef. 2, 8 f.; Rom. 11, 6; 3, 24; Tit. 2, 11); derfor stiller han denne Naade i Modsætning til Loven (Rom. 6, 14 f.; Gal. 5, 4; smlg. Joh. 1, 17). Ogsaa om Frelsen selv i omfattende Betydning bruger han Ordet (Fil. 1, 7; 2 Kor. 4, 15; Hebr. 12, 15; Ap. G. 13, 43; 14, 3; 20, 24). Som Naadens Indhold nævner han ogsaa særlig Syndsfor-ladelsens Gave (Ef. 1, 7) eller Retfærdiggørelsen (Tit. 3, 7). Endelig bruger han Ordet indivi-duelt om den i et bestemt Kald skænkede, særegne Naade (Rom. 1, 5; 12, 3. 6; 15, 15 f.; 1 Kor. 3, 10; Gal. 2, 9; Ef. 3, 2. 7).

Saaledes er Naaden efter Skriften Guds ufor-skyldte Kærlighed, som antager sig den skyldige og uværdige Synder. Den er Forudsætning og Grundvold for Frelserværket saavel med Hensyn til hele Menneskeslægten som med Hensyn til dets Iværksættelse og Gennemførelse hos det enkelte Menneske (Kirn i HRE VI³, 718 f.; Cremer, Bibl. theol. Wörterbuch³, 988 f.).

I Kirkelæren beholdt hos de græske Fædre den menneskelige Frihed en fremskudt Plads som virkende Princip ved Siden af Naaden, hvis Betydning indskrænkedes til at oplyse, udfylde og tilskynde den menneskelige Selv-virksomhed. Dog kan ogsaa disse Lærere tegne et mørkt Billede af Menneskenaturens For-dærvelse ved Synden (Thomasius, Chr. Dog-mengeschichte ved Bonwetsch og Seeberg, Erlangen 1886, I, 474—77); men Friheden selv berøres ikke deraf. Den østerlandske Kirkes Begreb om Naaden bliver derfor væsentlig det

samme, som i Vesten hævdes af Pelagius (se d. Art.) og bekæmpes af Augustin. Efter Pelagius behøver Naaden kun at lede, ikke at forny Menneskets Vilje, en Vejledning, som sker gennem Loven, Kristi Lære og Eksempel. Augustin derimod erkender kun en formal Viljefrihed hos Mennesket efter Syndefaldet; det gode Indhold og den sædelige Kraft maa skænkes alene af Naaden, som fra Begyndelsen og vedblivende betinger den gode Vilje, forbereder, frembringer og samvirker med denne. Men Udholdenhedens Gave skænkes kun de prædestinerede, og denne altvirkende Naade er for disse uimodstaaelig (Art. Augustin I, 177). Denne Augustins Naadelære er et afgørende Skridt henimod den paulinske; men foruden den ensidige Forudbestemmelseslære har den den Mangel, at Naadens Væsen ikke søges i Syndsforladelsen, men i Meddelelsen af Kræfter (Kirn, anf. St., S. 720).

Ensidigheden hos Augustin gav Anledning til den semipelagianske Strid (se d. Art.). Synoden i Orange 529 forkastede den semipelagianske Lære om visse Begyndelser til gode Viljestrævelser i Menneskenaturen og fastholdt Augustins Anskuelse, men undgik Spørgsmaalet om Naadens Uimodstaaelighed og Forudbestemmelsen, hvilket siden gav Anledning til ny Strid (se Art. Gottschalk II, 242). I væsentlig Tilslutning til Augustin lærte Thomas Aquinas om Naaden, men med begyndende Afsvækkelse i semipelagiansk Retning (Kirn, anf. St., S. 721). Duns Scotus hævdede paany Menneskets Viljefrihed overfor det Gode ogsaa forud for og uafhængigt af Naaden, hvis Betydning bliver at fuldkommengøre Kærligheden til Gud. Formelt har vel Romerkirken afvist Semipelagianismen, ogsaa paa Tridentiner-Konciliet. Men reelt er den afvejen fra Augustin og Paulus ved Læren om, at Mennesket, sat i Bevægelse af Gud, samvirker med ham og bereder sig til at modtage Retfærdiggørelsens Naade (Trid. VI, Kap. 4), og om Gerningernes relative Fortjenstlighed (se Art. gode Gerninger II, 203 f.).

Luther genoptog Augustins Lære, men trængte helt igennem til det paulinske og betoned, at Naadens egentlige Gave ikke er den sædelige Fornylse, men Syndsforladelsen, som er knyttet til Kristus, og som bringer den Hellig Aands Gave med sig (udførligt hos Köstlin, Luthers Theologie in ihrer geschichtl. Entwicklung, 1901², I, 143 f., 214 f., 314 f., 351 f.; II, 80 f., 122 f.). At han ogsaa optog Tankerne om den uimodstaaelige Naade og Forudbestemmelsen (De servo arbitrio 1525) blev uden Eftervirkning i den lutherske Kirkelære. Denne fastholdt Naadens Almindelighed, men ogsaa Menneskeviljens Bundethed (Conf. Aug. Art. 18). Og da Melanchthon fra 1535 afveg i synergistisk Retning (se Art. Synergismen), endte den deraf flydende Strid med Konkordieformlens skarpe Afvisning af enhver selvstændig Viljesytring fra Menneskets Side til at forberede eller modtage Naaden (Art. II de libero arbitrio).

De gl. luth. Dogmatikere fastholdt, at Mennesket af Naturen mangler fri Vilje i aandelige Ting og ikke engang af egen Kraft kan begære Frelsen (H. Schmid, Dogmatik der evang. luth. Kirche, 3. Aufl. 1853, S. 202 f.); men gennem Kaldelsen, som er almindelig, bringes Naaden

til alle Mennesker (ssteds S. 343 f.) og virker fremdeles gennem Oplysningen for at kunne hidføre Genfødselen og Omvendelsen. I denne er alt Naadens Værk, om end der skelnes mellem dens forberedende, virkende og samvirkende Gerning (gratia præveniens, operans, cooperans) i Menneskets Omvendelse (ssteds S. 369).

I den reformerte Kirke fik den prædestinationske Naadelære sin gennemførte Udvikling (se Art. Prædestination). A. S. P.

Naadebillede kaldes Romerk. et Helgenbillede, ved hvilket der, paa den vedk. Helgens Forbøn, i Forhold til den bedendes Modtagelighed, kan vindes en særlig Naade (t. E. Helbredelse, Tilskyndelse til gudvelbehagelige Gerninger, Kendskab til en eller anden Hemmelighed). Saa-danne Billeder kaldes ogsaa »undergørende Billeder«. Den folkelige Overtro i rom.-kat. Lande mener, at den Slags Billeder kunne frembringe underfulde Virkninger, men Teologerne hævde, i Mod sætning hertil, at Billedet kun er Anledning til det Under, som sker paa Helgens Forbøn. Jvfr. Trienter-Konciliet 25. Session.

Naademidler (media salutis), dogmatisk Fællesbetegnelse for Guds Ord og Sakramenterne som de Midler, hvorfra Gud betjener sig for at tilføre Mennesker Syndsforladelsens Naade, Frelsen i Jesus Kristus.

Udtrykket hidrører fra Augs. Bek. Art. V: »Thi ved Ordet og Sakramenterne gives ligesom ved Redskaber den Hellig Aand, som virker Tro, hvor og naar det behager Gud hos dem, der høre Evangeliet«, smlg. Konkordieformlen Art. XI p. 818: »Faderen vil Ingen drage uden Midler; men han bruger sit Ord og Sakramenterne som ordentlige Midler og Redskaber«.

Da Herren alene maa raade for, ad hvilke Veje han vil tilføre Mennesker Frelsen, blive Naademidlerne det samme som Herrens Indstiftelser. At tale om Troen som Naademiddel, saaledes som de lutherske Dogmatikere i det 17. Aarh. have forsøgt (det modtagende Middel til Forskel fra det meddelende), gaar ikke an, da Troen meget mere er en Naadevirkning. Det samme gælder om Bønnen i Jesu Navn, som Schleiermacher og andre, hos os Martensen, har regnet til Naademidlerne. Den er en Naadevirkning og en Naadegave, bestemt til, at vi ved den skal hente ny Naade, altsaa et Middel til at hidkalde Naaden, men ikke et Meddelelsesmiddel for denne.

Naaden meddeler sig gennem Ordet, dels i fri Form, Vidnesbyrdet, Forkyndelsen, dels knyttet til en ydre Handling, Sakramenterne. At saaledes Ordet er principielt et Naademiddel, det svarer til, at Mennesket som personlig Aand har sit Livselement i Ordet, hvori dets Aandsliv finder sit Udtryk til gensidig Meddelelse. Vejen til Menneskets Hjerter gaar gennem Ordet, og da Gud selv er den personlige Aand, lader han ogsaa sin Kærlighed, sin frelsende Naade aabnebæres gennem Ordet. Men naar Ordet som Naademiddel fremtræder i dobbelt Skikkelse, ikke blot som Vidnesbyrd (Mk. 16, 15; Rom. 10, 17; 1 Thes. 2, 13), men ogsaa i sakramental Handling, saa beror dette i første Række paa Kristi Indstiftelse og kan ikke umiddelbart udledes af Sagens Natur. Derimod forstaa vi, at

Herren ved at indstifte netop disse Midler har taget Hensyn til Menneskets Behov. Sakramenterne henvende sig direkte til den enkelte og fremtræder i fast skabende Form, uafhængig af Tjenerens Person og uden særlige Krav til Modtagersens reflekterende Evne. Ordet i snævrere Forstand er betinget af Forkynderens Gaver og Erfaringer, men kan derigennem faa særlig Betydning som Middel til Vækkelse, Bekræftelse og Vejledning. Virkemaaden er forskellig, men Virkningen er den samme (Apol. p. 201). Angaaende Spørgsmaalet om et særligt Forhold mellem Sakramenterne og Naturgrunden i Mennesket se Art. Sakramenter.

I den ældste Kirke lagde man stor Vægt paa Ordets Forkyndelse; Daab og Nadvere sammenstilledes paa samme Maade, som det allerede er sket hos Paulus 1 Kor. 10, 1—5. Disse hævdedes af Augustin som de egentlige Hovedsakramenter, men han skabte tillige Formlen »Ord og Sakrament« (in spiritu nascimur verbo et sacramento). I Middelalderen fik Sakramenterne Forrang for Ordet, indtil Tiggermunkene atter fremhævede Ordet. Endelig gjorde Luther fuldt Alvor af Tanken om »Ord og Sakrament«, hvormed Kristus fuldbyrder sine store Hovedunder paa Sjælen; men ogsaa for Sakramenternes Vedkommende betonedes han Ordet som det egentlige Hovednaademiddel (R. Seeberg i HRE³ VI, S. 724 f.).

Den luth. Kirkeafdeling har altid fremhævet Sakramenterne ved Siden af Ordet. Vækkelsen i den danske Kirke siden Grundtvig giver dem Forrang og kunde for saa vidt minde mere om Middelalderen end om Luther; men Ligheden er kun paa Overfladen. I Middelalderen var det Overtro paa en magisk Kraft i Sakramenterne, som beherskede Sindene; nu til Dags derimod har Fremhævelsen af dem sin Aarsag i Trangen til og Glæden over et umiddelbart, personligt Samfund med Frelseren selv, og om der end i Teorien er talt nedsettende om Ordet som en menneskelig Tale om guddommelige Ting, virker og udnyttes det dog i de samme Kredse med ny Iver og Kraft. Dets Væsen som Naademiddel er udtalt i Steder som Mt. 10, 20; 1 Kor. 2, 13; Hebr. 4, 12. Paa Grund af den særegne Aandsmeddeelse, som skænkedes Profeter og Apostle, har Ordet sin Kilde og Norm i den hellige Skrift. I Begreberne Lov og Evangelium indbefattes Hovedsummen af Ordets Indhold som Naademiddel.

At det skrevne Ord skulde maatte udelukkes fra Naademidlets Begreb, er en uhjemlet Paastand. Det ligger allerede i, at Aandens Virken er væsentligere knyttet til Indholdet end til Formen. Under visse Betingelser vil den hl. Skriffs Læsning kunne tilføre rigere Naadesmeddeelse end Troens mundtlige Vidnesbyrd. Dette stadfæstes af Bibellæseres Erfaring, jvfr. 2 Tim. 3, 15—17, og af Missionshistorien. Navnlig er Israels-Missionen rig paa Vidnesbyrd om, hvorledes Læsning i det n. T. blev Midlet til Menneskers Omvendelse.

Om Naademidlerne hver for sig henvises forevrigt til Art. Daab (I, 580), Nadvere (S. 340) og Skriftens Inspiration (II, 543).

Læren om Naademidlerne hører særlig hjemme i den luth. Kirkeafdeling. Overfor Sværmerne hævdede Luther, at Gud giver ikke indre Ting

uden ydre Midler, ikke Aanden uden Ordet. Det 17. Aarh.s Dogmatikere lagde megen Vægt paa Udviklingen af dette Lærestykke (Schmid, Dogmatik der evang. luth. Kirche, 3. Aufl., S. 392 f.). For den reformerte Kirke svinder paa Grund af Prædestinationslæren Naademidlernes Betydning ind til at være Pant og Segl. I den rom.-kat. Kirke møder den modsatte Yderlighed; dens Sakramenter tillægges der en næsten magisk Kraft, ligesom Tryllemidler, idet der ikke stilles anden Betingelse for deres Virken, end at man ikke staar Naaden imod (ex opere operato, Trident. Sess. VII c. de sacram. in genere VIII). A. S. P.

Nådendals (Vallis gratiae) Kloster i Finland, som tilhorte Birgittiner-Ordenen (en lille By af samme Navn, beliggende 16 Km. fra Åbo, opstod i Nærheden), stiftedes paa Initiativ af den nidskære finske Biskop, Magnus Tawast. Han ønskede nærmest Oprettelsen af et Nonnekloster af den hellige Domingos Orden og henvendte sig, tilligemed det finske Ridderskab og Præsteskab, til Rigets Raad, som da regerede i den fordrevne Kong Erik af Pommerns Sted, med Andragende herom. Han underhandlede ogsaa med Wadstena-Konventet om Oprettelsen af et Birgittiner-Kloster. Raadet, der var talrigt forsamlet i Telge, udfærdigede 1438 et Brev, hvori Biskoppens Ønsker bifaldtes; Raadet fandt det »for mange Sagers Skyld, i Særdeleshed for Prædikens, Skriftemaals og Aflds Skyld, nyttigt, at en Gudstjeneste af St. Birgittas Orden stiftedes«. Til det nye Anlægs Underhold henlagde Raadet et Krongods, Stenberga i Masko Sogn. Man anmodede Biskoppen o. fl. om at udse en tjenlig Plads. Efter at Konfessoren i Wadstena forud havde sendt et Brev til Biskop Magnus, rejste Wadstena-Brodre derover. 1440 gav Raadet nye Tilliggender og Rettigheder. Klostrets Navn var dengang bestemt. Kong Christoffer, som 1441 overtog Regeringen i Sverige, skænkede Helgå i Bjerno Sogn, hvor Klostret skulde bygges. Da man imidlertid heller ikke fandt denne Plads tjenlig, indvilligede Kongen 1443 i, at Klostret maatte flyttes til Ailois i Reso Sogn, og dér skred nu Bygningen af Klosterhus, Kirke m. m. temmelig rask fremad. Klostret, der fik Skattefrihed for de 6 Gaarde, det havde faaet af Kongen, hvortil i rigt Maal kom Gaver og Testamenter af private, fik samme Regel som Wadstena. Det havde saaledes Søstre og Brødre og styredes af en Abbedisse og Generalkonfessor. Dets Økonomi bestredes af en Forvalter. Der bestod et vist Underordningsforhold mellem N. og Wadstena. Søstrene berømedes som flittige og dygtige til at strikke Strømper, Brødrene som flittige til Studier. En enkelt — især maa nævnes en vis Jöns Budde — oversatte fra Latin til Svensk. Enkelte Bøger fra deres Samling eksisterer endnu. Gustaf Wasa lod N. beholde 4 af Hovedgaardene. 1577 var kun 1 Gaard henlagt til N., men Johan III udfærdigede flere Breve til Gunst for Abbedissen, Birgitta Knutsdotter, og de faa tilbageblevne Nonner. 1584 fik den sidste Nonne i N., Elin Knutsdotter, Kongens Brev om Underhold fra Pontus de la Gardies Fogderi i Nord-Finland. Kirken blev Sognekirke. Af Klostret er kun denne, men meget forandret, tilligemed nogle Ruiner, tilbage. O. A.

Naadensaar betegner dels den Andel i et gejstligt Embedes Indtægter, som i et Aar tilkommer den fratrædende Præst eller hans Bo, dels selve Aaret, hvori den tiltrædende gejstlige Embedsmand maa afgive en Del af Embedets Indtægter til Formanden eller hans Bo. Oprindelsen til N. gaar tilbage til Middelalderen og havde fra først af den Grund, at den Løn, som var fortjent i det Aar, Præsten døde (annus deservitus), skulde dække den afdødes Gæld eller Omkostningerne ved hans Begravelse. I den protestantiske Kirke er N. oprindelig en Institution til Omsorg for Præstens Enke og Børn (annus gratiæ); saaledes i Kirkordinansen af 1539. D. L. 2—13 har til Overskrift »om Præstenkeres og Arvingers Vederlag, som kaldes Naadensaar«. Udtrykket »Vederlag« betegner, at N. tillige er Erstatning for Savn af Embedslønnen i den lignende Tid, da vedkommende tiltraadte Embedet (annus carentiæ). Danske Lovs Bestemmelser om N. er stadig Grundlaget for de udviklede Forhold og Beregninger, som foreligge ved Embedets Overlevering; og idet Tidsforholdene i høj Grad have forandret sig siden Lovens Emanation (den Gang oppebæres Tienden i Korn paa Marken, og i Præstegaardens Drift fulgtes Trevangsbruget), passe Bestemmelserne kun i ringe Grad med Lovgiverens Hensigt. Talrige Uoverensstemmelser mellem For- og Eftermand ved Beregningen fremkommer, og Administrationen kan ofte kun henvise til, at det tvivlsomme Spørgsmaal henhører under Domstolens Afgørelse. For Enkerne kan N. endnu svare til sit Navn og opfylde den oprindelige Bestemmelse; men for Eftermanden i Embedet bliver N. hyppigt et saare besværligt Aar, da han er berøvet de nødvendige Indkomster til sit Underhold, og den trøstende Henvisning til Godtgørelse, naar han igen fratræder Embedet, vejer kun lidet. I en Række Aar har der derfor været ført Forhandlinger om N.s Afløsning, men uden Resultat; blandt de Sager, som Kirkeministeriet har forelagt det kirkelige Udvalg 1904, hører ogsaa dette. N. begynder med Præstens Dødsdag og ender Aarsdagen derefter; er kaldet blevet ledigt ved Forflyttelse, regnes N.s Begyndelse fra det nye Kaldsbrevs Datum; ved Entledigelse fra Afskedsbevillingens Datum; naar Præsten fradømmes sit Embede, fra Højesteretsdommens Datum. Med Hensyn til Hovedindtægternes (Tiende og Avling) Deling i N. regnes efter 3 saakaldte »Springdage«: Mortensdag (11. Nov.), Voldermisse (1. Maj) og Bartholomæidag (24. Aug.). Begynder N. kort efter Mortensdag, tilkommer der Formandens Bo »hele den Rugsæd, som er lagt; den halve Bygsæd, som tilkommende Vaar skal lægges, med den halve tilkommende Tiendes«. Begynder N. mellem Voldermisse og Bartholomæidag, da »maae de høste det, som saaret er; tage det Aars halve Tiende, og have siden den halve Rugsæd, som skal lægges«. Men begynder N. mellem Bartholomæidag og Mortensdag, da »skal de beholde det Aars Tiende altsammen og have den tilkommende Rugsæd alene«. Offer og Accidenser, som »falde i Kirken«, deles lige mellem For- og Eftermand; men andre Honorarer (Ligtale, Konfirmandundervisning, Attestgebyrer m. v.) er Formandens Bo uvedkommende.

Præstegaardsbygningen staar Aaret rundt til Disposition for den fratrædende eller hans Bo mod forsvarlig Vedligeholdelse; dog skal i Landsbykald Eftermanden have Logis og Forplejning i Præstegaarden, saa længe N. varer. Idet Præsteembedernes Beneficiær og Byrder i Tidernes Løb paa mange Maader have forandret Skikkelse, er derved forøgede Vanskeligheder ved Delingen fremkomne. Ved Højesteretsdom af 18. Maj 1893 (se Noten til gejstl. Reskr. 1893, S. 167 f.) er der truffet en Afgørelse om Delingen, som paa adskillige Punkter har brudt med tidligere hævdvunden Praksis, og som derfor i den efterfølgende Tid har været af indgribende Betydning ved N.s Afvikling.

For Norge indeholdt N. L. samme Bestemmelser om N. som de i Danmark gældende; men her blev ved Lov af 17. Juni 1869 N. afskaffet for senere ansatte gejstlige Embedsmænd; dog fik den fratrædende Præst eller den afdøde Præsts Bo Ret til at bestyre eller lade bestyre Embedet i 6 Maaneder mod at nyde dets Indtægter. Ved Præstelønningsloven af 14. Juli 1897 er nu ogsaa dette forandret dertil, at forflyttet eller i Naade entlediget gejstlig Embedsmand er berettiget og forpligtet til at bestyre sit hidtil hafte Embede, indtil Eftermanden er udnævnt, dog ikke ud over en Tid af 3 Maaneder, og nyder Embedets Indtægter indtil Fratrædelsen. Bolig eller Huslejegodtgørelse oppebæres indtil første Faredag, hvortil han efter Forflyttelsen eller Afskedigelsen lovlig kan opsiges.

A. J.

Naadesedikt, se Nîmes-Edikt.

Naadevalg, se Prædestination.

Na'am, kalebitisk Øverste (1 Krøn. 4, 15).

Na'ama. Personnavn. 1. Tubalkains Søster (1 Mos. 4, 22). — 2. Kong Rehabeams Moder, en Ammoniterinde (1 Kong. 14, 21; 2 Krøn. 12, 13). Ifølge LXX Kong Hanans Datter.

Geografisk Navn. 1. En By i Juda Lavland (Josva 15, 41). — 2. Sofars Hjemsted (Ijob 2, 11 osv.), formodentlig ved Edom.

Na'aman. 1. Syrisk Feltherre (2 Kong. 5). Den mægtige og ansete Mand var bleven spedalsk og opsogte i den Anledning paa en israelitisk Tjenestekvindes Raad Profeten Elisa i Israel for af ham at helbredes. Den israelitiske Konge, der omtales i Fortællingen, har efter de flestes Mening været Akabs Søn Joram. Da Profeten, der ikke engang personlig forhandlede med den mægtige Syrer, kun bød N. at dyppe sig 7 Gange i Jordan, blev denne vred og vendte forternt hjemad, men besluttede sig dog paa sine Tjeneres forstandige Raad til at prøve Profetens Anvisning og blev da ganske helbredet. Forgæves tilbød han Elisa rige Gaver. Profetens Vægring ved at modtage noget fremkaldte hos N. Overbevisningen om, at denne Mands Gud, Herren Israels Gud, var den sande, og han drog troende tilbage, medbringende Jord fra Israels Land for derpaa at bygge Herren, hvem han herefter vilde tjene, et Alter. Den Tilbedelse, han udbad sig til i Embeds Medfør at følge sin Herre Kongen ind i Guden Rimmons Hus, gav Elisa ham, da N.s Tanke ikke var at skule sin nye Tro ved noget personligt Kompromis. Den interessante Fortælling giver Indblik i en mandig og aaben Karakter (bl. a.

hans Taknemlighed; jvfr. Lk. 17, 11—19), der med Varme og Styrke hengav sig til den Tro, der aabnede sig for ham. Man kunde sammenstille ham med Hovedsmanden i Kapernaum (Mt. 8, 5f.), om hvem det hedder: end ikke i Israel har jeg fundet saadan Tro, og i en lignende Sammenhæng er N. fremdraget af Jesus i Nasarets Synagoge overfor den jød. Selvgodhed (Lk. 4, 27). — 2. Benjamins Sønnesøn (1 Mos. 46, 21; 1 Krøn. 8, 3f.). L. G.

Na'amatit, se Na'ama (Sofar).

Naamensen, Lütke, Fransiskaner, var født i Nærheden af Husum og traadte tidlig ind i Frans's Orden. 1526—28 studerede han ved Sorbonnen i Paris, men vendte derpaa tilbage til Flensborg. Da Graabrødrene 1536 blev forjagne fra Flensborg, tog han til Klostret i Nysted, men da det Aaret efter blev lukket, rejste han til Schwerin, hvor han blev Guardian for et Graabrødrekloster. 1545 fik han Lov til at komme tilbage og levede da indtil sin Død (31. Dec. 1574) i Flensborg, sysselsat med Studier og Andagtsovelser (om hans Forfatterskab se Biernatzkis Schlesw.-Holstein. Volksbuch von 1847). De Midler, hans Forældre havde efterladt ham, brugte han til 1566 at oprette et Gymnasium (collegium trilingve) i Flensborg.

Na'ara. 1. Ashurs, Tekoas »Faders« Hustru (1 Krøn. 4, 5f.). — 2. By i Efraim, nordlig for Jeriko (Josva 16, 7), i 1 Krøn. 7, 28 kaldet Na'aran. Muligvis el-'Audje eller es-Samije.

Na'arai, en af Davids Helte (1 Krøn. 11, 37). 2 Sam. 23, 35 har »Pa'arai«.

Na'aran, se Na'ara.

Na'asson (Mt. 1, 4; Lk. 3, 32), d. s. s. Nahson, se dette.

Nabal, en rig Storbonde i Maon S. for Hebron (1 Sam. 25). David, der under Sauls Forfølgelse holdt til i denne Egn, havde med sine Mænd ydet N. værdifulde Tjenester ved Beskyttelsen af hans Hjorde, der græssede ved Karmel (det jødæiske), og begærede under en Faareklipping paa dette Sted ved nogle Udsendinge en passende Belønning af N., men afvistes haanlig af den gnierragtige Bonde. Davids Hævn afvendtes dog af N.s kloge og beslutssomme Hustru Abigail, der hastig drog David i Møde med rige Gaver. Da N. af Skræk over, hvad der havde ventet ham, rantes af Døden, tog David Abigail til Hustru.

Nabatæere, en arabisk Stamme, som i Tiden efter Eksilet trængte ind i de tidligere af Edomiterne beboede Egne og her grundlagde en efterhaanden betydelig Magt. Deres Navn skrives i deres Indskrifter og hos Araberne ikke med *Tav*, men med *Tet*, og det er derfor noget tvivlsomt, om de tør identificeres med de i det gamle Testamente omtalte *Nabajot*, der optræder ved Siden af Kedar-Stammen, 1 Mos. 25, 13, 28, 9, 36, 3; 1 Krøn. 1, 29; Jes. 60, 7, og som sikkert kunne sammenstilles med de *Nabajati*, der omtales i Kileinskrifterne. Dog taler Plinius's *Nabataei et Cedrei* for deres Identitet, da han sikkert mener Nabatæerne, og »Cedrei« ere Kedarenerne. Som Beboerne af det gamle Edom træffe vi Nabatæerne i Aaret 312 f. Kr., da Antigonus's Feltherre forgæves forsøgte at erobre deres Land. Diodorus, hvem Beretningen herom skyldes, skildrer dem som en Nomadestamme, der kun

drev Kvægavl og Handel, men ikke Agerbrug. Men efterhaanden tilegnede de sig, som navnlig deres Bygninger vise, den græske og romerske Kultur. Fra Edom af udbredte de sig i det nordvestlige Arabien og i Østjordanlandet, hvor de omkring Aar 160 optraadte som Venner af Makkabæerne (1 Mak. 5, 25, 9, 35). Ned imod Aar 100 tillagde deres Hovding sig Kongetitlen, og vi kunne nu ved de gamle Forfatters og Indskrifternes og Mønternes Hjælp opstille en næsten fuldstændig Liste over deres Konger indtil Aar 106 e. Kr., da Cornelius Palma erobrede deres Land og forvandlede det til en romersk Provins. Den bekendteste af disse Fyrster var Aretas (Harithat) IV, hvis ualmindelig lange Regering endte Aar 40 e. Kr. Til hans Rige hørte Damaskos, der hidtil havde været en under romersk Beskyttelse staaende Fristad, men nu formodentlig af den romerske Kejsers var skænket Nabatæer-Kongen. Paulus omtaler nemlig 2 Kor. 11, 32, at Byen dengang stod under Kong Aretas's Etnark. Herodes Antipas havde ægtet en Datter af denne Konge, og det er muligt, at hendes Navn forekommer i en nabatæisk Indskrift blandt 6 Navne paa Aretas's Børn, hvoraf nogle vel ikke betegne Sønner men Døtre. Iøvrigt forstødt Herodes denne Gemalinde for at ægte Herodias. Nabatæiske Indskrifter ere navnlig fundne i Hovedstaden Petra, i Østjordanlandet og i Handelskolonien Taima i Nordarabien; dertil komme endnu nogle spredtvis forekommende, blandt andet i Rom og Puteoli. De omfatte Tiden fra omtrent 40 f. Kr. til 96 e. Kr. (J. Euting, Nabatäische Inschriften, 1885; Schürer, Geschichte des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi, 3. Udg. 1, 726 f. med videre Literaturangivelser). — Fr. B.

Nabot, en Mand i Jisreel, hvem Kong Akab ved et Justitsmord med Jesabels Hjælp ryddede af Vejen for at kunne bemægtige sig hans Vingaard (1 Kong. 21). Denne Forhaanelse af Sandhed og Ret fyldte Akabs Synders Maal og nedkaldte Domsord fra Gud ved Elias over Kongens Hoved. Folket glemte ham det ikke, saa denne Udaad bidrog væsentlig til at undergrave Akabs Dynasti (jvfr. 2 Kong. 9, 25, 26). Paa Nabots Ager (se nærmere under Art. Jisreel) begyndte Dommen over denne Kongeslegt med Kong Jorams Drab.

Nabukodonosor, den gr. Udtale af Navnet Nebukadnesar (Judit 1, 1 og andre Steder).

Nachor, se Nabor.

Nadab. 1. Arons ældste Søn (2 Mos. 6, 23 og andre Steder), Broder til Abihu, Eleasar og Itamar. De 2 førstnævnte Brødre, N. og Abihu, vare blandt dem, der fik Adgang til at skue Herren, Israels Gud, paa Sinai (2 Mos. 24, 1f.). Med samtlige sine Brødre indviedes N. til Præstetjenesten (2 Mos. 28, 1f.; 3 Mos. 8, 1f.), men N. og Abihu maatte paa selve Indvielsesdagen bøde med Livet, idet de ubetænksomt ofrede paa en Maade, der ikke var dem tilladt, og da rantes af Ild fra Herren (3 Mos. 10, 1f.). Om deres Brødre hedder det i den præstelige Overlevering, der beretter Sagen, at de bragte »fremmed Ild, som Herren ikke havde befaleet dem, frem for Herren«. Udtrykket er gaadeduldt. Berøede Profaneringen paa profan Ild? eller profan Røgelse? eller dristede de sig til at gaa ind i det allerhelligste? For det sidste kan

muligvis Modsætningen mellem 16, 2 og 16, 1 tale. Til Forklaring af Strengheden i denne Oplevelse (jvfr. 2 Sam. 6, 6, 7: Ussa) siger Mose til Aron: »Dette er, hvad Herren har sagt: Jeg vil helliggøres i dem, som staa mig nær, og jeg vil herliggøres for alt Folkets Aasyn«. — 2. En jerahmeelitiske Øverste (1 Krøn. 2, 28, 30). — 3. En Benjaminit (1 Krøn. 8, 30, 9, 36). — 4. Kong Jeroboam I's Søn og Efterfølger i Israels Rige (o. 915—914 f. Kr.), som blev dræbt af Baesa (1 Kong 14, 20, 15, 25 f.). L. G.

Nadabat, et ubekendt Punkt i Østjordanlandet, næppe særlig langt fra Medeba. Det i 1 Mak. 9, 37 omtalte Brudeoptog var paa Vej fra N. til Medeba. En anden Læsemaade er Nabata.

Nadvere, den hellige N., Herrens N. (1 Kor. 11, 20), er i den kristne K. Navnet paa Jesu Kristi Legemes og Blods Sakrament. Der bruges ogsaa andre Navne: Herrens Bord (1 Kor. 10, 21), Brødets Brydelse (Ap. G. 2, 42) og i den kirkelige Sprogbrug: Eukaristi, Kommunion, Messe, Alterens Sakrament.

Nadveren er indstiftet af Herren selv i den Nat, da han blev forraadt, henmod eller ved Slutningen af det Paaskemaaltid, han den Nat nød sammen med sine Apostle (Mt. 26, 26—28; Mk. 14, 22—24; Lk. 22, 19—20; 1 Kor. 11, 23—25). De fire Beretninger stemme ikke nøjagtigt i alle Enkeltheder med hinanden. Hovedafvigelserne ere, at Mt. ved Blodet har Tilføjelsen »til Syndernes Forladelse«, og at Lk. ved det første Led, Paulus ved begge, har Tilføjelsen »dette gør (saa ofte som I det drikke) til min Ihukommelse«. Disse Afvigelser ere Vildnesbyrd om, at man i den apostolske Tid ikke folte sig ængstelig bunden til Bogstaven i Herrens Ord, og at det derfor vil være haabløst for os at finde den aldeles nøjagtige Ordlyd af, hvad han har sagt. Men Afvigelserne ere paa den anden Side ikke store nok til i nogen Maade at gøre selve Sagen tvivlsom, som f. Ex. Jülicher og Spitta i nyere Tid have paa-staaet, at Herren ved Nadvermaaltidet hin Aften ikke skal have indstiftet en Handling, der skulde gentages, men kun har villet forklare Disciplene, hvorledes de skulde »æde og drikke Messias«: »nyde ham og opleve ham og leve af ham i det kommende Messiasrige. Det er det fulles Indhold af alle Beretningerne, at Herren i hin Nat, med sin Død for Øje og pegende paa den og dens Betydning, har taget noget af det usyrede Brød fra Paaskemaaltidet, har takket og brudt det og givet sine Apostle deraf, idet han forklarende betegnede det som sit Legeme, der var ved at blive givet i Døden for dem, og at han ligesaa bagefter, »efter at de havde holdt Nadvere«, har taget et Bæger med Vin, har takket og givet Apostlene at drikke deraf, idet han forklarende betegnede det som den nye Pagts Bæger i hans Blod, som var ved at blive udgydt i Døden for dem og mange med dem. Og det siges ikke blot med rene Ord i Tilføjelsen hos Lk. og Paulus »dette gør til min Ihukommelse«, at de skal gentage dette i den følgende Tid. Men det samme ligger ogsaa i Udtrykket hos Mt. og Mk. »mit Blod, den nye Pagts« og det tilsvarende hos Lk. og Paulus »den nye Pagt i mit Blod« og i Tilføjelsen hos Mt. og Mk. »som udgydes for

mange«. Alt dette kan ikke være sagt blot med Henblik paa de tilstedeværende Apostle, men maa sigte paa alle de mange, som vare og skulde blive Medlemmer af den nye Pagt. — Naar der ikke findes nogen Beretning om Nadveren og dens Indstiftelse i Joh. Ev., maa det forklares af, at Evangelisten forudsætter den bekendt fra de andre Evangelier og fra den kirkelige Brug af Nadveren. Den mærkelige Tale, som Jesus holdt i Synagogen i Kapernaum om »at æde Menneskens Søns Kød og drikke hans Blod« (Joh. 6, 26 f.), kan ikke uden videre forstaaes om Nadveren (V. 53, jvfr. V. 40), selv om det nok kan siges, at Ordene have deres rigeste Opfyldelse i den (jvfr. Joh. 3, 4 f. i Forh. til den kristne Daab).

Nadverens aandelige Indhold og Væsen er udtrykt i de Ord, hvormed Herren i Indstiftelsens Øjeblik rækker sine Disciple Brødet og Vinen, som han har indviet ved Taksigelse og Velsignelse: »Dette er mit Legeme« og »dette er mit Blod« eller »den nye Pagt i mit Blod«. Han siger dermed tydeligt nok, at det er hans Nadverens aandelige Indhold og Væsen, at hans Legeme og Blod er til Stede deri. Det ligger i hele Sammenhængen og bliver desuden udtrykkeligt sagt, at Herren dermed ikke tænker paa sit Legeme og Blod i ubestemt Almindelighed, men saaledes som han var ved at give det i Døden for de mange. Og det siger Herren dernæst, at dette hans Legeme og Blod er knyttet til det indviiede Brød og Vin, som han rækker Disciplene, saa at Brødet og Vinen »er« hans Legeme og Blod. Hvis Ordene, som det er sandsynligt, oprindeligt ere udtalte paa Aramaisk, har der ganske vist ikke lydt noget saadant »er, men Subjekt og Prædikat har uden det været stillede ved Siden af hinanden. Dette er dog i Virkeligheden uden Betydning, da Subjekt og Prædikat maa forbindes med hinanden og det underforstaaede Ord ikke kan være andet end et »er« eller ganske lignende Ord, som da ogsaa allerede den græske Gen-givelse har et »er«. Men Spørgsmaalet bliver saa, hvorledes dette Ord nærmere skal forstaaes. — Det ligger i hele Sammenhængen, at »er« ikke kan betegne den ligefremme og fulde Identitet, at Brødet og Vinen skulde være bleven forvandlet til og være ét med Jesu Legeme og Blod. Brødet, som han rækker sine Disciple, er vedblivende Brød (1 Kor. 10, 16; 11, 27) og Vinen svarende dertil vedblivende Vin. Og naar vi tænke paa Indstiftelsesøjeblikket, stod han jo for sine Disciple i et jordisk begrænset Legeme, uden at der i nogen Maade var gaaet Brud paa det. Der er og maa være Plads for noget symbolsk og billedligt i Forstaaelsen af Forholdet mellem Brødet og Vinen og Jesu Legeme og Blod. Og dette symbolske og billedlige er i en vis Betydning det første og nærmestliggende. Brødet, som Jesus bryder og giver sine Apostle, og Vinen, som han derefter rækker dem, er Billeder paa hans Legeme og Blod, som han er ved at give i Døden for dem. Men dermed er Forholdet ikke udtømt. Det var ikke blot et Tegn og Billede, men en virkelig Gave, Herren gav sine Apostle i Nadverstunden og sagde til dem om, at de ogsaa efter hans Bortgang skulde gøre saaledes til hans Ihukommelse. Hans Legeme

og Blod er i Nadveren ved hans Ords Magt saaledes forenet med Brødet og Vinen, saa at den, der faar disse udvortes Gaver, med det samme faar Del i hans Legeme og Blod (1 Kor. 10, 16). Brødet og Vinen faar ved Herrens Ords Magt Evne til, alt imens det vedbliver at være Brød og Vin, tillige at bære og rumme hans Legeme og Blod, saa at vi »i, med og under« Brødet og Vinen modtage ogsaa hans Legeme og Blod. — Hvorledes det sker, er i sin dybeste Grund en Hemmelighed for Mennesker under disse jordiske Kaar, var det for Apostlene ved den første Nadvere og er det ogsaa for os. Vi maa nøjes med at pege paa Herrens Ords Magt til at skabe, hvad det nævner, og paa hans Legemes Delagtighed i guddommelige Egen-skaber, saaledes som den allerede glimtvis traadte frem i hans Køds Dage, f. E. i Forklærelsen paa Bjerget, og derfor ogsaa kan være traadt frem i Nadverstunden, og som den er bleven fuldtud virkeliggjort ved hans Opstan-delse og Himmelfart.

Nadverens Betydning og Velsignelse staar i nøjeste Forbindelse med dens Indhold og Væsen. Den skulde allerførst hin sidste Aften, han var sammen med sine Apostle før sin Død, afbilde hans Død for dem, ikke blot slaa fast for deres Hjerter, at han skulde dø, men tillige forklare for dem, at den ikke skulde være en Ulykke for dem, men at ved den skulde den nye Pagt, som de længtes efter, oprettes »den nye Pagts Bæger i, o: i Kraft af, mit Blod«. Saaledes skulde de se paa hans Død, naar den kom. Og saaledes skulde de mindes den, naar de siden efter paa hans Ord samledes om hans Nadvere. Saaledes skulde ogsaa vi gøre dette til hans Ihukommelse. — Men Nadveren afbilder ikke blot Jesu Død. Den giver tillige hans Legeme og Blod, som han gav det hen i Døden for de mange, og dermed alt, hvad han derved har vundet til Menneskers Frelse. Hans Død var det store Sonoffer for Verdens Synd. Dertil svarer, at Nadveren som den store Hovedvelsignelse giver Syndernes Forladelse. Det siges ikke udtrykkeligt i Indstiftelsesordene, at det skal være Nadverens Velsignelse. Men naar Herren fremhæver netop den Side af sin Døds Betydning »som gives for eder«, »som udgydes for eder«, »for mange til Syndernes Forladelse«, kan det ikke tilfredsstillende forklares anderledes, end at det netop er fra den Side, at hans Død kommer os til Gode i hans Nadvere. — Nadverens Velsignelse er dog ikke udtømt i Syndernes Forladelse. Det er »den nye Pagts Bæger«, Herren rækker sine Disciple i sin Nadvere. Dertil svarer, at Nadverens Velsignelse omfatter alt, hvad den nye Pagt kan give. Indstiftelsesordene nævne kun Syndernes Forladelse. Men selve Handlingen, et Maaltid med Brød og Vin, peger paa, at der er Næring og Styrkelse deri, nemlig for det nye Menneske, som er født i Daaben (jvfr. Ef. 5, 29f.). Det er vel ikke mindst ad den Vej, at Kristus skal vinde Skik-kelse i os (Gal. 4, 19). — Paulus nævner en anden Side af Nadverens Velsignelse, at den føjer de enkelte sammen til et Legeme, fordi de alle blive delagtige i det ene Brød (1 Kor. 10, 17). Det er Fuldbyrdselsen af, hvad der er begyndt i Daaben (1 Kor. 12, 13). — Og endelig har Herren

selv stillet Nadveren i Forhold til Salighedens fuldkomne Maaltid, hvor han vil drikke den nye Vin med sine Disciple i sin Faders Rige (Mt. 26, 29; jvfr. Joh. Aab. 19, 9), at Nadveren skal vise frem dertil, være Forbillede og For-smag derpaa og berede os dertil (jvfr. 1 Kor. 11, 26: Saa ofte som I æde dette Brød og drikke dette Bæger, forkynde I Herrens Død, indtil han kommer).

Forudsætningen for, at Nadveren skal virke efter sin Bestemmelse og Evne, er naturligvis, at den forvaltes og nydes i Overensstemmelse med Herrens Indstiftelse i Kredsen af dem, der ere døbte med hans Daab og bekende hans Navn, for hvem han har indstiftet sin Nadvere. Naar denne Forudsætning er til Stede, er Nadveren gyldig og virkekraftig. Men skal den virke til Velsignelse, maa den modtagende tillige opfylde den aandelige Betingelse, at han har det rette Sind, saa at han gør det til Herrens Ihukommelse og saaledes gør Forskel paa Herrens Legeme o: ikke regner det for et almindeligt Maaltid, men et saadant, hvor Herren giver sit Legeme (1 Kor. 11, 29). Uden et saadant Sind faar den modtagende ganske vist alligevel Herrens Legeme og Blod, saa sandt det virkelig er til Stede i Nadveren. Men han forbrøder sig imod det og æder og drikker sig Dom til, ikke uden videre den evige Fortabelses Dom, men Guds optugtende Straffedomme, der, om ikke Mennesket lader sig optugte af dem, vil ende med den evige Fortabelses Dom (1 Kor. 11, 30—32). —

N. T. giver ingen Lære om Nadveren, kun Grundlaget for en saadan i Beretningerne om Herrens Indstiftelse af den og i de enkelte apostolske Udtalelser om den. Men den kristelige Tænkning har paa dette givne Grundlag udviklet en Lære, som dog har formet sig ikke saa lidt forskelligt efter de forskellige Stand-punkter. Især er denne Forskel kommen frem mellem de forskellige Kirkeafdelinger, som vel ere enige i den fælles Grundopfattelse, at Nadveren er et Forhold til Herren, men have stridt meget om den nærmere Forstaaelse deraf.

De ældste Kirkelærere nøjes væsentlig med at forudsætte eller gentage, hvad der ligger i Indstiftelsesordene, at det indviende Brød og Vin er Jesu Legeme og Blod (Didaké, Ignatios, Justin). Det er i hvert Fald ikke let at sige, hvor billedligt eller realistisk de nærmere have forstaaet det. De fremhæve som Nadverens Velsignelse særlig, at den er et »Lægemiddel til Udødelighed« (Ignatios). Hos de følgende Kirkelærere kan man mere eller mindre tydeligt skelne mellem en realistisk og en spiritualistisk Opfattelse. Den første repræsenteres af Irenæos, som hævder, at Brødet efter Indvielsen ikke mere er alminde-ligt Brød, men Evkaristi, som bestaar af noget jordisk og noget himelsk, og at dette Brød gør vore Legemer delagtige i Haab om evigt Liv. Den anden repræsenteres af Alexandrin-erne, især Origenes, som i Elementerne kun ser Symboler paa den sande Mad, Ordet, som nærer og glæder Hjertet.

For den nærmere Udvikling af Læren om Nadveren var Offerbegrebets Anvendelse af stor og afgørende Betydning. Allerede tidlig (Clem. Rom., Ignat., Did.) begyndte man at

tale om Nadveren som den nye Pagts Offer (»de rene Offergaver« Mal. 1, 11). Man tænkte derved dels paa Gaverne (oblationes), som Menigheden bragte til Brug ved selve Nadveren og ved det dertil knyttede Kærlighedsmaaltid (Agape) og til Uddeling til de fattige, saa fremt noget blev tilovers, dels paa Takkebønnen, som blev frembaaren over Gaverne. En saadan Anvendelse af Offeranken kan paaberaabe sig en vis Tilknnytning i N. T.s Tale om Kærlighedsgavernes og Bønnens Ofre (Hebr. 13, 15 f.) og er i sig selv endnu et uanstødeligt Udtryk for Menighedens Selvhengivelse i Nadveren. Men efter at Kærlighedsmaaltidet var bleven skilt fra Nadveren (o. fra Aar 150), og det efterhaanden blev Menighedsforstanderens (Biskoppens) Forret at fremsige Takkebønnen i Nadveren, samtidig med at han mere og mere blev betragtet som Offerpræst efter gtestl. Forbillede, blev det selve Nadverhandlingen, der opfattedes som Offer og ikke blot som et Takoffer. Justin kaldte det »et Offer til Ihukommelse af Kristi Lidelser«. Men Cyprian gjorde det vigtige Skridt, at han betegnede det som en »Efterligning af, hvad Kristus gjorde«. Efterhaanden som en saadan Tankegang trængte igennem, maatte den nødvendigvis virke tilbage paa Opfattelsen af Kristi Legemes og Blods Nærværelse i Nadveren.

I Østen repræsentere endnu Athanasios, Gregor af Nazianz, Theodoret og i det hele Antiokenerne en symbolsk Opfattelse, men mere maadeholden end Origenes's spiritualistiske. Kyrillos af Jerusalem, som kalder Nadveren »et helligt og grufuldt Offer«, Gregor af Nyssa, Kryssostomos, som ogsaa har stærke Ord om Offret i Nadveren, og Kyrillos af Alexandria bruge derimod Udtryk, som mere eller mindre tydeligt tale om en Forvandling. Hos disse Mænd er det dog maaske endnu mere retoriske end nøjagtige dogmatiske Udtryk. Men hos Johannes af Damaskos er det fuld Alvor, at Brød og Vin efter Indvielsen, »ved Paakaldelsen af den Hellig Aand«, er forvandlet til Kristi Legeme og Blod. Og dette er endnu den gr.-kat. Kirkes Lære. Man har senere, under Paa-virkning fra Rom i 13. og 15. Aarh., optaget den nærmere Forklaring, at det er Væsenet (Substansen), som forvandles, medens Egenskaberne (Accidenserne) blive (Conf. orthod.). Men endnu holder den gr.-kat. Kirke fast ved, at det er »Paakaldelsen«, ikke Indstiftelsesordene, som virker Forvandlingen.

I Vesten betragte baade Ambrosius og Augustin Nadverofret kun som et Billede paa Golgataofret. Ambrosius bruger alligevel Udtryk, som nærmere sig til Forvandlingslæren (transfiguratio). Derimod hylder Augustin den symbolske Opfattelse; Brødet og Vinen er for ham Billede (figura) paa Kristi Legeme og Blod. Hans Autoritet har uden Tvivl virket, at Forvandlingslæren endnu en Tid ikke trængte igennem. Men de liturgiske Udtryk og Offeranken lagde den dog nær. Den romerske Biskop Gelasius I udtalte sig endnu imod den. Men Gregor den store anerkendte den og talte ud fra den om Nadveren som et dagligt Offer (Messeofret), der havde sonende Betydning baade for de levende og for Sjælene i Skærsilden. — Gregor havde dog endnu ikke kunnet skaffe

Forvandlingslæren almindelig Anerkendelse. I 9. Aarh. prøvede Paschasius Radbertus, Abbed i Corbie, i sit Skrift »om Herrens Legemes og Blods Sakrament« (o. 833; den første sammenfattende Afhandling om Nadveren) at hævde Forvandlingslæren, uden at han dog helt opgav Augustins symbolske Opfattelse. Han hævder, at Brødets og Vinens Substans forvandles (con-vertitur), ved Aandens Kraft og Indvielse, til det selvsamme Kød og Blod, som den salige Jomfru ved den samme Aands Kraft undfangede og fødte; kun Udseende og Smag forandres ikke, for at Troen skal øves. Ratramnus, Munk i Corbie, forsvarede i et Modskrift den symbolske Opfattelse. I 11. Aarh. kom Striden op igen mellem Berengar af Tours og Lanfrank. Berengar vilde kun indrømme en Forvandling i symbolsk Betydning, at Brød og Vin ved Indvielsen blev til et hemmelighedsfuldt Sindbillede paa Herrens Legeme og Blod. Nadveren er for ham en aandelig Nydelse af den himmelske Kristus, ikke med Munden, men med Hjertet. Lanfrank og Kirkens store Flertal hævdede overfor ham Forvandlingslæren; det senere gængse Navn »transsubstantiatio« findes første Gang i en Prædiken af Hildebert af Tours, en af Berengars Disciple. Paa det 4. Laterankoncilium (1215) blev Læren kirkelig fastslaaet: transsubstantiatis pane in corpus et vino in sanguinem. De følgende Kerkelærere, især Thomas Aquinas, tilføjede »Concomitans«-Teorien (se Art. concomitantia I, 543), at Kristi Blod ifølge real Sammenhøren med Legemet ogsaa er til Stede i det forvandlede Brød, og udviklede Læren om Kristi Legemes Nærværelse i de indviiede Elementer ogsaa udenfor Brugen. Det første skulde retfærdiggøre den Skik, som fra 12. Aarh. blev almindelig, at man ikke gav Lægfolk Vinen i Nadveren, væsentlig af Frygt for at spilde af den forvandlede Vin (fastslaaet i Konstanz 1415). Det andet førte til det indviiede Brøds (Hostiens) Opbevarelse i »Monstransen« og dets Tilbedelse (adoratio), især ved den 1264 indførte »Kristi Legemes Fest« (Frohnleichnam), torsdag efter Trinitatis Søndag. Tridentiner-Konciliet stadfæstede hele denne Lære, og den er endnu gældende i den rom.-kat. Kirke: Ved Indvielsen sker Forvandling (conversio) af Brødets og Vinens Substans, ikke Egenskaber; Hostien bør tilbedes; Lægfolk faa ikke Vinen, kun den fungerende Præst drikker den; Nadverens Velsignelse er Tilgivelse for de tilgivelige Synder og Bevarelse fra Dødssynder og Pant paa den kommende Herlighed; Messeofret er en ublodig Gentagelse af Golgataofret og har sonende Betydning for levende og for Sjælene i Skærsilden.

Blandt Forløberne for Reformationen havde Wyclif angrebet Forvandlingslæren som stridende mod Skriften og Fornuften; han vilde have Indstiftelsesordene forstaaede »tropisk«: Kristi Legeme og Blod under Brøds og Vins Skikkelse. Og Hus og Böhmerne havde, især efter Konciliet i Konstanz 1415, stridt — ogsaa med Vaaben i Haand — for Nadvere under begge Skikkelser. Reformatorerne fortsatte disse Angreb, kun langt mere omfattende og gennemgribende.

Zwingli opfattede Brød og Vin kun som Tegn (signa) paa Kristi Legeme og Blod; Kristus

er kun til Stede i Nadveren for den troende Betragtning; Joh. 6, 63 anvendte han bestandig. Luther følte sig i Begyndelsen fristet af den billedlige Opfattelse, fordi han med den lettest og kraftigst kunde afvise de romerske Misbrug. Men »Teksten var ham for stærk« (De capt. hab.). Ud fra Indstiftelsesordene hævdede han da Kristi Legemes og Blods Nærværelse i Nadveren; Nadvergæsterne modtogte det med Munden, ogsaa de uværdige (Den 1. Kat.: Vor Herres Jesu Kristi sande Legeme og Blod under Brød og Vin; Augs.-Bek. Art. X: Kristi Legeme og Blod er virkelig til Stede og uddeles til de nydende i Herrens Nadvere; man misbilliger dem, der lære anderledes). Overfor den Indvending, at Kristus er ved Guds højre Haand, gør han gældende, at Guds højre Haand er alle Vegne. Nadverens Velsignelse finder Luther frem for alt i Syndernes Forladelse, hvori for ham alt det andet er indesluttet (Den 1. Kat.). Melanchthon var i Begyndelsen enig med Luther (Augs.-Bek. 1530). Men under Indflydelse fra Schweizerne forandrede han sin Opfattelse (Den ændrede Augs.-Bek. 1540 Art X: Med (cum) Brød og Vin tilbydes Kristi Legeme og Blod virkelig de nydende i Herrens Nadvere). Calvin vilde indtage et mæglende Standpunkt mellem Zwingli og Luther. Brød og Vin er for ham ikke blot Tegn, men Panter (pignora) paa Kristi Legeme og Blod, som er virkelig til Stede i Nadveren, dog ikke paa Jorden i Elementerne, saa at Nadvergæsten kan modtage det med Munden, men i Himlen, saa at den Hellig-Aand giver den, der ved Troen hæver sig derop, Del i Herrens Legemes og Blods Kraft.

Den calvinske Nadverlære blev optagen i de fleste reformerte Bekendelser og er endnu den almindelige i de reformerte Kirkesamfund. Det er ogsaa nærmest den, som har præget den anglikanske Kirkes Nadverlære i »de 39 Artikler« og Common Prayer-Book, selv om der ogsaa er Spor af en luthersk Paavirkning. I den lutherske Kirke opstod der heftige Stridigheder mellem de sægte Lutheranere og Filippisterne (Tilhængerne af Melanchthons Lære); de første skylde de sidste for Kryptocalvinisme (se II, 870) og fik som Modtræk imod dem Ordet »sande« indføjet i Uddelingsordene. Konkordieformlen Art. VII har fastslaaet den oprindelige lutherske Lære: Kristi Legeme og Blod er substantielt nærværende »i, med og under« Brød og Vin; det nydes med Munden, dog ikke i »kapernaitisk« Betydning (Joh. 6, 52), ogsaa af de uværdige; men kun de troende faa Velsignelse deraf, nemlig Syndsforladelse og alt, hvad Kristus har vundet ved sin Død, for de uværdige derimod bliver det til Dom; den sakramentale Enhed er kun til Stede under Brugen, hvortil hører Indvielse ved Indstiftelsesordene, Uddeling og Modtagelse. Det 17. Aarh.s Dogmatikere have nærmere udført disse Tanker. Rationalisterne opgav dem; de opfattede Nadveren kun som et Mindemaaltid. Supranaturalisterne nøjedes med at hævde Kristi aandelige Nærværelse i Nadveren. Men med det nye kristelige Liv i 19. Aarh. vendte man igen tilbage til den lutherske Opfattelse. Enkelte have søgt at udvikle Tanken om en Indvirkning af Nadveren ogsaa paa Legemet (f. E. Martensen, Dogm. § 265: en Næring for hele det nye Men-

neske, altsaa ogsaa for det tilkommende Opstandelsesmenneske). Andre have mere eller mindre bevidst nærmet sig Melanchthons eller Calvins Opfattelse. Dette har ganske naturligt især været Tilfældet indenfor den uererede Kirke i Preussen. Vel gaar Unionen ikke ud paa Fællesskab i Læren, men kun paa fælles Kultus, især Nadverfællesskab. Men det følger af sig selv, at dens Tilhængere ville være tilbøjelige til at nærme sig hinanden ogsaa i Læren. Dette har paa den anden Side kaldt adskillige Lutheranere udenfor Unionen frem til at hævde den lutherske Lære med skarp Afvisning af det reformerte. Og selv om man kan have Sympati for den unionistiske Fordragelighed og for deres Nadverfællesskab, maa det dog fastholdes, at den lutherske Nadveropfattelse, naar den bevarer fri for Tanker om mulige magiske Virkninger, haade stemmer bedst med N. T. og religiøst set rækker dybest. —

Med Hensyn til Nadvertjenestens Ordning til de forskellige Tider og i de forskellige Kirkesamfund se Art. »Gudstjeneste« (II, 292).

Brødet og Vinen i Nadveren var i den gl. Kirke almindeligt syret Hvdebrød, af samme Slags som det, der brugtes ved det fælles Kærlighedsmaaltid, og Vin blandet med Vand. Brødet blev brudt itu, før det uddeltes (Ap. G. 2, 42). Den gr.-kat. Kirke har beholdt den Skik at bruge syret Brød og at blande Vinen med Vand. Brødet brydes og lægges i Bægeret med den blandede Vin, og begge Dele uddeles paa én Gang med en Ske. Den rom.-kat. Kirke bruger usyret Brød (i Oblatform); Præsten bryder det og giver det ved Uddelingen i Munden paa Nadvergæsterne; Vinen, som jo kun den fungerende Præst drikker, blandes med lidt Vand. Den luth. Kirke har beholdt Brugen af usyret Brød, men bryder det ikke; den reform. Kirke bruger syret Brød og bryder det. Vinen bruges ublandet. Medens Præsten i den luth. Kirke giver Nadvergæsterne Brødet i Munden og lader dem drikke af Bægeret, er det i den anglikanske og flere reformerte Kirker Skik, at Nadvergæsterne selv faa Brødet og Bægeret i Haanden. — Elevationen (Opløftelsen, se I, 739) af de indviende Elementer er i den rom.-kat. Kirke Tegnet til, at de tilstedeværende skal tilbede dem (adoratio); da de i Reglen ikke forstaa det latinske Sprog, som bruges, ringes der tillige med en lille Klokke. Luther beholdt Elevationen, idet han gav den en evangelisk Forklaring; men efterhaanden blev den afskaffet, fordi den mindede for meget om den kat. Misbrug. — Medens Nadvergæsterne i den luth. Kirke samles ved Altret og modtage Nadveren knælende (den knælende Modtagelse findes ogsaa i den anglikanske Kirke), foregaar Uddelingen i den reformerte Kirke fra et Bord, idet Nadvergæsterne enten sidde omkring det eller efterhaanden træde hen til det.

Det har altid kun været døbte, som have haft Adgang til Nadveren (Did. 10). Men i den gl. Kirke kunde ogsaa døbte Børn modtage den (Cyprian). Den gr.-kat. Kirke har beholdt den Skik; den rom.-kat. har ikke ligefrem afskaffet den, men erklæret den for unødvendig (Trident.); de protest. Kirker have knyttet dette Spørgsmaal sammen med Konfirmationen (se Art. Børnenadvere I, 441). — Ap. G. 20, 11

synes at antyde, at den uddelende i den apost. Tid selv har nydt Nadveren med. I Johannes-akterne have vi tydelige Spor deraf. Og baade i den gr.-kat. og rom.-kat. Kirke skal den fungerende Præst ved enhver Messe give sig selv det indvie Brød og Vin. I den reform. Kirke er det den almindelige Skik, at Præsten selv nyder Nadveren først, før han uddeler den til de andre. I den luth. Kirke var det i Begyndelsen Brug, at Præsten nød Nadveren med, enten først eller sidst; men det blev senere forbudt, senere igen dog tilladt nogle Steder, f. E. i Danmark 1886.

Naar undtages Forholdet i den unerede Kirke i Preussen, holde de store Kirkesamfund ikke Nadverfællesskab med hinanden. Derimod have adskillige mindre Kirkesamfund, især i Amerika, »aaen Nadvere«. Overfor den rom.-kat. Kirke med dens Nadvere under én Skikkelse og dens Tilbedelse vil Nadverfællesskab vanskeligt kunne tænkes og vil fra rom.-kat. Side simpelthen ikke tillades. Men det er vel et Spørgsmaal, som fortjener alvorlig Overvejelse, om der ikke burde kunne være Nadverfællesskab mellem de protest. Kirkeafdelinger, ogsaa udenfor rene Nødstilfælde. (A. Ebrard, Das Dogma vom hl. Abendmahl u. seine Geschichte I—II, 1845—46; K. F. A. Kahnis, Die Lehre vom Abendmahle 1851; L. I. Rückert, Das Abendmahl, sein Wesen u. seine Geschichte in der alten Kirche 1856; L. Gude, Den hellige Nadvere I—II, 1874—87; H. Schultz, Zur Lehre vom hl. Abendmahl 1886; R. Seeberg, Lehrbuch der Dogmengeschichte I—II, 1895—98; Ch. Gore, The Body of Christ 1901; C. T. Engelstoft, Liturgiens Historie i Danmark 1840).

Nadverforeninger er en indenfor den waldenströmske Retning i Sverige opstaaet Bevægelse, karakteristisk for en vidt gaaende, men dog indenfor Statskirken staaende, religiøs Separatisme. Allerede i de af C. O. Rosenius's Aand beherskede ny-evangeliske Kredse rejste der sig Uvilje mod at fejre den hl. Nadver sammen med ikke troende. Derfor uddeltes Sakramentet ofte privat af de til Retningen hørende Præster. Saa kom Waldenströmanismen, og her gik man videre til en Nadverhøjtidelighed, i Reglen uden præstelig Betjening, indenfor sluttede Kredse, de saakaldte N., samlede i et Missionshus eller i Privathjem. Man samlede dér om »Brødets Brydelse« uafhængig af Kns Ritual og med Adgang alene for Foreningsmedlemmer. Efter at det sv. Missionsforbund (S. 268) har organiseret sine Foreninger og Forsamlinger, foregaar »Brødets Brydelse« dér.

O. A.

Naema, se Na'ama.

Nafs, en ismaelittisk Stamme (1 Mos. 25, 15). Den nævnes 1 Kron. 5, 19 i Forbindelse med andre Stammer paa Israels østl. Grænse, hvem Israeliterne (paa Sauls Tid, V. 10) besjærede. Efterkommere af Stammen N. nævnes uden Tvivl i Esra 2, 50 (Neh. 7, 52) blandt Tempelts Livegne.

Naftali, Jakobs Søn med Bilha (1 Mos. 30, 7 f.) og den til dette Sønnavn svarende israeltiske Stamme. Dens Historie haves der kun sparsomme Efterretninger om. Med de øvrige Stammer omtales den under Ørkenvandringen i det præstelige Skrift (4 Mos. 1, 42 f. 2, 29 f. 26, 48 f.). Ved

Kana's Erobring tilfaldt der N. et udmærket Landomraade, der omfattede Østsiden af Galilæa fra Sonden for Gennesaret Sø indtil Israels Nordgrænse (Josva 19, 32 f.), et frugtbart, skønt og velbefolket Land, mod Sonden sletteagtigt, mod Nord udbredende sig over Galilæas Bjerger (»N. Bjerger«, Josva 20, 7). I 5 Mos. 33, 23 (hvor »Hav og Sydland« er den rige Strækning V. og S. for Gennesaret Sø) og i det mere dunkle 1 Mos. 49, 21 hentydes til disse lykkelige Kaar. I det nordlige Naftali laa Kedes, derfra var Helten Barak (Dom. 4, 6); til at betvivle, at denne var fra N., giver Dom. 5, 15 ingen Grund (se Kedes). Af Daniterne, den anden Bilhastamme, fandt en Del Bojads ved N.s nordøstl. Hjørne, i Lais (Dom. 18). Allerede 734 f. Kr. ved Assyriens første Komme rantes N. Stamme, med andre omliggende Egne, af Undergang og Bortførelse (2 Kong. 15, 29). Jesajas kort efter udtalte Forjættelse om, at Lyset skulde komme til at skinne mægtigt for disse hjemsogte Egne af Herrens Land (Jes. 8, 23. 9, 1 [9, 1. 2]), har jo faaet den vidunderligste Stadfæstelse ved, at N. Stammes fordums Hjem (med Kapernaum osv.) fremfor nogen anden Egn blev Kristi Virkeplads (Mt. 4, 13 f.).

L. G.

Naftuher (Naftuhim), hørende til den ægypt. Folkekreds (1 Mos. 10, 13; 1 Kron. 1, 11). Der menes Nordægypten. Hvad Navnet angaar, formode nogle en Korruption af ægypt. »ptomahi« (= Nordægypten); andre tænke paa det i Kile-skriften omtalte Nathu.

Nagel, Julius, luth. Teolog, f. i Stockholm i Pommern 1809, studerede i Halle og Berlin og blev først Præst i Kolzow paa Øen Wollin, hvor hans Prædikener straks fremkaldte aandeligt Liv. Da han senere, som Militærpræst i Stargard, tog Afstand fra Unionen, var han udelukket fra Avancement indenfor det militære Præsteskab, og da han heller ikke følte sig tryk som Præst i Trieglaff, nedlagde han sit Embede og sluttede sig til de udtraadte Lutheranere. 1848—52 var han Superintendent for Lutheranerne i Trieglaff, 1852 blev han Præst i Breslau, Superintendent for Gammel-Lutheranerne i den Egn og Medlem af Overkirkekollegiet. Han var en Modstander af Immanuel-Synoden (II, 520); Breslauer-Kollegiets Erklæring mod denne Synode var ført i Pennen af ham. 1881 tog han sin Afsked; han døde 17. Jan. 1884. En Biografi af ham har Besser skrevet i »Allg. evang.-luth. Kirchenzeitung« 1884, 250 f.

Naggal, en af Jesu Forfædre (Lk. 3, 25).

Nags Head Legend. Da der efter Opdagelsen af Krudtsammensværgelsen 1605 mod Jakob I (II, 587) blev skredet voldsomt ind imod de romerske Katolikker i England, udsprede Jesuiterne det Eventyr, at Matthew Parker (se d. Art.), der 17. Dec. 1559 i Lambeth-Kapellet blev bispeviet af Biskop William Barlow (I, 218), af en frafalden Munk skulde være bleven »udnævnt«, ikke indviet, i Kroen »The Nags Head« (»Hestehovedet«). Denne Fabel er nu almindelig opgivnet (jvfr. E. Denny et T. A. Lacey, De hierarchia Anglicana, 1895, 211 f.), men i Bullen »Apostolicæ curæ« af 1896 har Leo XIII af andre Grunde frakendt den eng. K. den apostolske Succession.

Nahalal (Josva 19, 15. 21, 35) eller Naha-

101 (Dom. 1, 30), en By i Sebulon, muligvis det nuværende Ma'lul vestlig for Nasaret.

Nahaliel, et Punkt mellem Arnon og Jeriko (4 Mos. 21, 19).

Nahalol, se Nahalal.

Naham, en Judæer (1 Krøn. 4, 19).

Nahamiani, en jødeisk Øverste (Neh. 7, 7).

Naharai, Joabs Vaabendrager (2 Sam. 23, 37).

1 Krøn. 11, 39 skrives det Nahari.

Nahas. 1. Ammoniternes Konge paa Sauls Tid og i Begyndelsen af Davids Regering (1 Sam. 11, 1 f. 12, 12; 2 Sam. 10, 2; 1 Krøn. 19, 1 f.).

— 2. En anden Ammoniter af Navnet N. er det muligvis, der nævnes i 2 Sam. 17, 27. —

3. Hvorvidt der i 2 Sam. 17, 25 er nævnt en N. som Davids Søster Abigail's Fader, er meget tvivlsomt; den rette Læsemaade er vistnok

Isal' (Lukian). — 4. En ukendt By i Juda hed Ir-nahas (s: N.s By), 1 Krøn. 4, 12.

Nahasson, se Nahson.

Nahat, 1. Edomitisk Stammeøverste (1 Mos. 36, 13, 17). — 2. En Levit (1 Krøn. 6, 11 [26], i V. 19 [34] kaldet Toah og i 1 Sam. 1, 1 Tohu; det sidste er sandsynligvis den rette Form. — 3. En anden Levit (2 Krøn. 31, 13).

Nabhi, en af de 12 Spejdere (4 Mos. 13, 14).

Nahesson (1 Krøn. 2, 10), d. s. s. Nahson, se dette.

Nahor. 1. Abrahams Farfader (1 Mos. 11, 22 f.). — 2. Abrahams Broder (1 Mos. 11, 26 f.; Josva 24, 2). Denne N. ægtede Milka; deres Sønner nævnes 1 Mos. 22, 20 f., blandt dem Betuel. Da der mangler konkrete Træk, maa det betegnes som et aabent Spørgsmaal, om N. har været en historisk Enkeltperson eller Navnet paa en ældre aram. Stamme omkring Harran (s: N.s By; 1 Mos. 24, 10, 27, 43, 29, 4). L. G.

Nahson (efter LXX's og Vulg.s Udtale: Nahasson), Søn af Amminadab og Broder til Arons Hustru (2 Mos. 6, 23); jødæisk Øverste (1 Krøn. 2, 9 f.; 4 Mos. 1, 7 osv.).

Nahum, en af Profeterne, kendt fra N.s Bog, hvis Tema er Ninives Fald. Profetien herom fremføres med ypperlig Kraft og Liv. Skriftet falder i 3 Afsnit, hvert udmundende i et Udsagn om Ødelæggelsens Fuldstændighed. I det

1. Afsnit (1, 2—2, 1 [2, 1 betegnes ogsaa som 1, 15]) lovprises Herren, der i sin Vælde nærmer sig til Dom (1, 2—6); han beskærmer sine Tjenere (V. 7), men rammer ødelæggende den fjendtlige assyr. Stad, hvis Angreb paa Juda ikke skal gentage sig (V. 8—2, 1). I Kap. 2 skildres med malerisk Kraft fjendtlige Hæres Angreb paa Ninive, der har været ubetingelige

»Løvers Hjem«, men nu segner for Sværdet og bliver øde og tavs. Kap. 3 begrundar Ninives Undergang ved en Henvisning til dets Synder: Grusomhed, Rovbegærlighed og List (V. 1—7). Lige saa lidt som No-amon (Øvreægyptens Hovedstad, Theben) trods sine Floder og Krigere kunde afvende sin Undergang, lige saa lidt Ninive selv (8—11). Det er ude med dets Kraft, og under alles Jubel forgaar Assyriens stolte Rige for evigt (12—19).

Det fremgaar af Bogen, at N. har talt i Juda Rige (2, 1). Han kaldes i Overskriften Elkosit s: fra Byen Elkos. Hieronymus nævner et Elkes i Galilæa og ansår dette for Profetens Hjemsted. Epifanios (eller, om man vil, Vitæ prophetarum) siger, at Elkos var i Nærheden

af Bêt-djibrîn (Elevtheropolis), altsaa i Juda Lavland. Selv om den første Mulighed kan tænkes, ogsaa længe efter det nordlige Riges Undergang, er den sidste sandsynligere. N. har i saa Fald været fra samme Egn af Juda som Mika.

N.s Profeti kan m. H. til Tidspunktet bestemmes indenfor de 2 Grænser: No-amons eller Thebens Erobring (3, 8 f.) og selve Ninives Ødelæggelse. No-amons, den ægypt. Hovedfæstnings Erobring af Assyrierne skete under Assurbanipal 664—663 f. Kr., og Ninives Fald var o. 606 f. Kr. Flere nyere Fortolkere lade N.s Ord være talte i de allernærmeste Aar før 606, da Mederne og Babylonierne havde begyndt

Krigen mod den forhadte Erobrerstad, men den Modtagelighed, der danner Jordbunden for Profetier, var m. H. til Ninive tilstede i Juda

betydelig længe før sidstnævnte Tidspunkt; tidshistoriske Grunde hindre derfor ikke en

Ansættelse af N.s Profeti betydelig nærmere den nævnte Overgrænse, Thebens Erobring. I det hele faar man ikke af Bogen det Indtryk, at Ninives Kraft allerede var brudt, som det

efter Assurbanipals Død (626 f. Kr.) begyndte at vise sig. Det assyr. Aag var, da N. talte, endnu trykkende for Juda, og manges Tro var

modløs (1, 9 f.). Indtrykket af No-amons Erobring synes ogsaa endnu at være særdeles stærkt. Snarere end i Grunden at gøre Bogen til et

Produkt af politisk Sandsynlighedsberegning, maa man forstaa Profetien som fremført paa

en Tid, da det menneskelige Øje endnu ikke kunde se Assyriens Kraft vakle. I saa Fald har vel N. selv haabet paa, at Undergangens

Dag var nærmere, end den viste sig at være. Alligevel ere den jødæiske Profets Ord i Sandhed ikke bleve beskæmmede, dengang Udslettelses Dom ramte den Stad, der længe havde været

Folkenes Rædsel.

Forsøg i nyeste Tid (bl. a. af Gunkel) paa i Nah. 1 at finde en gennemført alfabetisk

Psalmee ere ikke overbevisende; ej heller kunne de gøres gældende mod Ægtheden af samme

Kapitel.

Navnet N., der betyder »fuld af Trøst (er Herren)«, og som er beslægtet med Nehemja, Menahem o. l., findes ogsaa ellers, i Biblen i

Lk. 3, 25 (Na'um).

Foruden de sædvanlige Kommentarer til »de 12 Profeter« af Orelli, Wellhausen, Nowack, G. A. Smith o. fl. kan henvises til A. B. Davidson »Nahum etc.« 1896 og A. Billerbeck u. A. Jeremias, Der Untergang Ninevhs u. die Weissagungsschrift des Nahum von Elkosch, 1898 (de militære Forhold), samt til Skrifter af C. A. Blomquist, Upsala 1853, og F. Gihl, Ups. 1860.

L. G.

Nain, en lille By i Galilæa; alene, men tilstrækkelig, bekendt fra Evangeliets Beretning om Opvækkelsen af Enkens Søn i N. (Lk. 7, 11 f.). Stedet genfindes i den nuværende usle

Landsby Nein paa Nordvestsiden af Nebi Dahi (Lille Hermon), ikke langt fra Endor. Navnet, der svarer til Stedets skønne Beliggenhed, betyder »den skønne« eller »yndige«. Stedet, hvor Jesus mødte Sørgetoget, markeres muligvis endnu af en lille Moské, der bærer Navnet »Vor Herres Jesu Kristi Plads«.

Najot, en Lokalitet i Rama, hvortil David

tog sin Tilflugt efter et Vredesudbrud af Saul (1 Sam. 19, 18 f.). Da Artiklen »ha« mangler, er det næppe et Fællesnavn (»Boligerne«). Muligvis har Udtalen været »Navejat« (K'tib).

Nakon. N.s Tærskelplads omtales 2 Sam. 6, 6 f. Ussa rantes dér af Herrens Vrede. N. har øjensynlig været et Personnavn. 1 Krøn. 13, 9 har, maaske rigtigere, Kidon i Stedet for N. L. G.

Nannest (n a n d n e s t) kaldes en Afgift i Fødevarer. Kolderup-Rosenvinge forklarer Ordet af Navnfæste (isl. nafnfestr), en Gave, der følger med Navngivelse (Faddeergave). O. Kalkar finder denne Forklaring usandsynlig og tænker, at den sidste Del af Ordet kunde stamme fra det isl. »nest« (Kost), den første fra »nam«, saa at Ordet skulde betyde en Ydelse af Fødevarer, der kan inddrives. Andre (E. C. J. Brandt) formode, at »N.« er fordærvet Udtale af »Nattene«, jvfr. »Nad-ver«.

Nannestad, Frederik, norsk Biskop, f. i Ejdsberg 21. Okt. 1693, blev Student 1712, teol. Kand. 1715, Mag. 1718, Regensprovst 1722. En Tidlang var han Biskoppens Stedfortræder ved Universitetet og viste sig i den Stilling som en Forkæmper for den stive Ortodoksi. 1732 blev han Stiftsprovst i Aarhus, 1747 Prof. theol. extr. og 1748 Biskop i Trondhjem. Dér oprettede han et Seminarium Lapponicum, der skulde skaffe Finnerne Evangelieforkyndelse paa Modersmaalet. 1758 blev N. Biskop i Kristiania. I Dec. 1773 tog han sin Afsked; 11. Aug. 1774 døde han. En Tidlang var O. Holmboe (d. 1. Okt. 1778) adjungeret ham. N. indbød til Subskription paa et stort Værk *Norvegia sacra quadrupartita*, der dog aldrig udkom, og Manuskriptet er forsvundet. Han skænkede som Stiftsprovst i Aarhus den nu til Aarhus By solgte Stiftsprovstegaard ved Domkirken til sine Efterfølgere. Fr. N.

Nantes-Edikt, en af Henrik IV 13. April 1598 given Religionslov, ophævet af Ludvig XIV 18. Okt. 1685. N. er et Fræds-Edikt, hvormed Henrik IV søgte at udjævne den relig. Spaltning i Landet; hans Overgang til Katolicismen havde vundet ham Katolikkerne, ved N.-E.et søgte han at vinde Hugenotterne. Disse havde efter Henrik IV's Konversion givet sig en stærk Organisation, hvorefter Raad, valgte efter bestemte Regler, skulde lede Partiet. Paa Forsamlinger i St. Foy (1594) og i Loudun (1596) besluttede de ikke at hvile, før de havde opnaaet et nyt Religions-Edikt. Regeringen fandt det nødvendigt at nedsætte en Kommission til at forhandle med dem, og efter lange, ofte skarpe Forhandlinger underskrev Kongen N.-E.et (13. April 1598). En betydningsfuld Mæglerstilling i Forhandlingerne indtog Duplessis-Mornay (se I, 690). Ediktet (Teksten, i hvis Gengivelse der iøvrigt findes Afvigelser, er trykt i Benoist, *Histoire de l'édit de N.* (Delft 1693) Bd. I, Tillæg S. 62 f.) er udstedt som en uigenkaldelig Rigslov og bestaar foruden af Kongens Fortale af 92 Artikler, hvortil slutter sig 56 særskilte Artikler (articles secrets et particuliers) af 2. Maj 1598 og to kgl. Skrivelser. Hvad der tilskrives Hugenotterne (disse benævnes i N.-E.et overalt med den af Regeringen i Edikt af Maj 1576 fastslaaede Benævnelse: La religion prétendue réformée), er i det væsentlige: de maa bo over-

alt og maa ikke for deres Tros Skyld forulempes eller tvinges til noget mod deres Samvittighed stridende. Adelige har Ret til at holde Gudstjeneste paa deres Godser for sig selv og Undersaatter; borgerlige maa holde Familiegudstjeneste for indtil 30 Personer. Kultusfrihed gives paa Landet og i Byerne efter en Række nærmere Bestemmelser; den forbydes i Paris og 5 Mils Omkreds. Bøger maa trykkes og sælges i de Byer, hvor de har Kultusfrihed. De faar Adgang til alle Embeder, Universiteter, Skoler osv. Deres Retssager skal paa dømmes af Parlamentsudvalg, i Paris bestaaende af 16 Medlemmer, hvoraf 6 Reformerte (Chambre de l'édit), i By-Parlamenterne udenfor Paris bestaaende af halvt Katoliker, halvt Reformerte (Chambres-mi-parties). De 56 Artikler udvider Kultusfriheden til flere Steder og giver Ret til at holde Synoder og aabne Skoler. Den sidste af de kgl. Skrivelser tilstaaer dem at beholde i 8 Aar de Sikkerhedsstæder, som de havde Aug. 1597. N.-E.et indeholder ikke noget egentlig nyt, men slutter sig nær til Ediktet af Okt. 1577 (Benoist I, Tillæg S. 18 f.), som det tildels gentager, og det giver kun betinget Kultusfrihed. Reformert Gudstjeneste forbydes overalt, hvor den ikke i Ediktet er udtrykkelig tilladt (Art. 13), og den Kultusfrihed, der gives, gøres tildels illusorisk ved en Række Privilegier, der samtidig gives Katolikerne. De Reformerte skal overholde de rom.-kat. Festdage og Ægteskabslove, og de skal give Tiende til Romerkirken; paa den katolske Adels Godser maa der ikke holdes reformert Gudstjeneste uden særlig Tilladelse. Først Dec. 1598 blev Ediktet forelagt Parlamentet, hvor der rejstes en voldsom Agitation imod det, navnlig mod Retten til Adgang til Embeder og mod Chambres-mi-parties, og da det omsider vedtoges (15. Febr. 1599), havde Teksten modtaget adskillige Ændringer; saaledes skulde Chambre de l'édit kun have ét ref. Medlem, og ref. Gudstjeneste skulde forbydes i katolske Bispedesindstæder. Trods alt gik de Reformerte under N.-E.et en Række gode Aar i Møde, de fik Tid til at organisere sig og havde under Henrik IV's Regering i det hele ret lykkelige Kaar. Om Ophævelsen af N.-E.et se Art. Nimes-Edikt, Dragonnader (I, 677), og Ludvig XIV (III, 86). (Hovedværk er anf. Skrift af Benoist, se d. Art. I, 262; Duplessis-Mornay, *Mémoires et correspondance I—XII*, Paris 1824; L. v. Ranke, *Franzörs. Gesch.* II, Stuttg. 1854², 42 f.; G. v. Polenz, *Gesch. d. französ. Calvinismus*, VI, Gotha 1864, 772 f.; jvfr. den under Art. Henrik IV anf. Lit.). S. A. B.

Nanæa (*Naveata*), gr. Form for Nanā, en Gudinde for Natursens produktive Kraft (med Hieroduler), hvis Dyrkelse gaar tilbage til Sumererne i Uruk (Erek) og derfra var overført til Elam o. a. St. I 2 Mak. 1, 13 f. omtales hendes Tempel i Persien (Elam), og at Antiokos (Sidetes) dér fandt sin Død under et Plyndringsforsøg.

Naomi, Elimeks Hustru, Orpas og Ruts Svigermoder (Rut 1, 1 f.), en god israelitisk Kvinde. Navnet bør udtales Noomi (uden Betonning af det andet o), som i LXX. Det betyder »min Søder«, »min Fryd« (udtrykkende Moderens Glæde). N.s Svar i 1, 20. 21 indeholder den Tanke: der er ingen Fryd for mig og ved mig, jeg er ikke Genstand for Herrens Venlighed,

men han har »ydmyget mig« (af 'ana, i Ordspil med Navnet N.); kalder mig derfor »Mara«: den bittert bedrøvede! L. G.

Nardi, Francesco, ital. Kirkeretslærer, f. 16. Juni 1808 i Varola i det venetianske, studerede i Padova og Wien, blev 1832 Prof. i Religionsfilosofi og Pædagogik i Padova, 1842 Prof. i Kirkeret og 1851 tillige i Statistik dér, 1858 *Uditore della Rota* i Rom. Som saadan ledede han den kirkelige Presse og var i længere Tid Redaktør af »La voce della verità«. Efter Roms Fald skrev han mange Artikler til Forsvar for Pavedømmet i den officiose »Correspondance de Genève«. Han døde i Rom 22. Marts 1877. N. er Forf. til flere kirkelige (*Elementi di diritto ecclesiastico; Il diritto del matrimonio*) og apologetiske Skrifter (*Scritti a difesa della S. Sede*, Torino 1862). Nogle af disse ere oversatte paa Tysk (»Die Revolution und ihre Verkörperung im modernen Staate«, Mainz 1862; »Das skumen. Concil und die Rechte des Staates«, Berlin 1869).

Narkissos. I Rom. 16, 11 hilses blandt andre Kr. »de af N.s Huse«. Der siges altsaa ikke, at N. selv har været en Kr. Ret sandsynlig er den Formodning, at der tænkes paa Kejser Claudius's Frigivne og Yndling, hvem Agrippina havde ladet dræbe Aar 54 e. Kr. Hans efterladte Slaver vilde efter rom. Skik vedblivende kaldes »de af N.s Huse«, *Narcissiani*. L. G.

Narrefest (*festum stultorum, fête des foux*) kaldtes en lystig middelalderlig Fest paa de uskyldige Børns Dag (28. Dec.), der var en Efterklang af og et Surrogat for de hedenske Saturnalier. Den var dels en Børnefest, paa hvilken Eleverne i Dom- og Stiftsskolerne valgte sig en »Eblebiskop«, som, omgivet af barnlige Korherrer osv., holdt Messe, dels en Fest for Subdiakonerne, der ogsaa valgte sig en Biskop, som efterlignede eller parodierede Messen. I Steden for Røgelse brændte man gamle Sko-saaler, og de lavere Klerikere sad i Domherrernes Stole og sang: »Han har nedstødt de mægtige fra Tronerne og ophøjet de ringe«. Mod Klerikernes Fest førte Rom længe en heftig Kamp; med Børnenes mere uskyldige Fest bar man derimod over de fleste Steder. Konciliet i Basel vilde dog have den afskaffet, men først i 16. Aarh. blev det de fleste Steder forbudt at vælge en Børnebiskop, og enkelte Steder (t. E. i Reims og Mainz) holdt Skikken sig ind i 18. Aarh.

Narses, armenisk Patriark, f. 1770 ved Ararat, var først Ærkebiskop i Tiflis, hvor han anlagde Skoler, Trykkerier og Fabriker for at opbjelpe Armenien. 1843 blev han »Katholikos«. Han oplevede 4 Kejserkroninger i St. Petersborg (1797, 1802, 1826 og 1856) og døde i Rom 1860.

Narthex kaldtes i de gl. kr. Kirker den Forhal, der førte ind til Kirkens Skib. Her havde i den ældste Tid en Del af de bodfærdige deres Plads. Fr. N.

Nasarener eller **Nasoræer**, Jesu Tilnavn hos Jøderne, betegnende ham som den fra Nasaret (*Naṣarā*) Mk. 1, 24. 10, 47. 14, 67. 16, 6; Lk. 24, 19; Ap. G. 2, 22. 3, 6. 4, 10. 22, 8. 26, 9). Indenfor Kredsen af Jesu Disciple var det naturligvis et overflødigt Tilnavn; det var de uden-

for staaende, som brugte det, dels til Skelne-mærke overfor andre af Navnet Jesus, dels ogsaa uden Tvivl med en Bismag af Foragt, som navnlig Mt. 2, 23 viser, men ogsaa Oven-skriften paa Korset (Joh. 19, 19); jvfr. Joh. 1, 47. »Nasareere« blev i Fortsættelse heraf Jødernes Navn om de Kr. (Ap. G. 24, 5), ogsaa i den efterapostolske Tid. I de østjordske Egne, hvortil de jød. Kr. vare flyede under den jød. Opstand, omtales omkring Aar 400 e. Kr. et separatistisk jødekristent Samfund under Navnet »Nasareere«. L. G.

Nasaret (*Naṣarā, Naṣarēt*), det nuværende en-Nasira i Galilæa paa Bjergskraaningerne Norden for Jisreelsletten, bekendt fra Evangelierne som Jesu Hjemsted i Størstedelen af hans Liv. Deraf hans Tilnavn »Nasareneren«. Den gl. By laa sandsynligvis højere op ad Stedets vestlige Høj end den nuværende. Den synes ikke at have haft videre Betydning (Joh. 1, 47) og omtales ikke i G. T. Det tilbage-trukne Sted frembød fra Bjergene rige Udsigter med mange Minder fra Folkets Liv. Byens eneste stadig vandholdige Kilde, »Jomfrukilden« eller »Ain es-sitt Marjam, maa ofte have været benyttet af Jesus og hans Moder. Om N.s Betydning i den evangeliske Historie tale Steder som Lk. 1, 26, 2, 4. 39. 51; Mt. 2, 23; Mk. 1, 9; Mt. 4, 13; Lk. 4, 16 f.; Mk. 6, 1 f. Den i Lk. 4, 29 omtalte Skrænt antages nu ikke at have været paa Byens Sydside, men snarere paa den vestlige Høj, hvor en stejl Væg paa en 40—50 Fods Dybde skyder sig ned ad Skraaningen. N.s Befolkning, som har et godt Lov, udgør nu o. 10,000 Mennesker. Den langt overvejende Part er Kr., Resten Muhammed-anere. L. G.

Nasareere, se Nasarener.

Nasbas, en i Tob. 11, 18 [22] omtalt Person, Nevo af Tobits Brodersøn Akiakaros. »N.« er en daarlign Variant (ogsaa »Nabas«) for Nadab. Han er den samme, der i Tob. 14, 10 [20] kaldes »Aman«. Han bragte sin Velgører Akiakaros, der havde opfostret ham, nær til Døden. Over alt dette er der af G. Hoffmann (1880) o. a. kastet Lys ved Fremdragelse af den østerlandske Fortælling om »Ahikar og hans Nevo« (Søsterson), som aabenbart er de samme Personer. Jvfr. Conybeare, Harris and Lewis, *The Story of Ahikar* (1898). L. G.

Nasiræere er i det gamle Testament Navnet paa Personer, der vare underkastede et særligt Afholdenhedsløfte. I den præstelige Lovsamling findes en Lov om Nasiræer-Løftet, 4 Mos. 6, 1—21, der indeholder følgende Bestemmelser. Den Mand eller Kvinde, der aflægger dette Løfte, skal i det Tidsrum, for hvilket de have paataget sig det, afholde sig fra at drikke Vin eller berusende Drikke samt fra Nydelsen af Druer eller Vinrankens grønne Skud; deres Haar maa de ikke klippe, og de maa undgaa enhver Berøring med Lig, endog af deres nærmeste Slægtninge; naar Løftets Tid er udløbet, skulle de begive sig til Helligdommen og bringe et Brændoffer, Syndoffer, Shelemoffer og et ublodigt Offer; derpaa skulle de afskære deres Haar og kaste det i Alterilden, og dermed er Løftet til Ende, saa at de atter kunne begynde at drikke Vin. Hvis en inden Løftets Udløb bliver uren ved et pludseligt Dødsfald, skal han, efter at

hans Urenheds Tid er forbi, afskære sit Haar og bringe to unge Duer som Synd- og Brænd-offer og saa atter begynde Løftet for det tidligere angivne Tidsrum. Her er altsaa Nasiræer-Løftet begrænset til en bestemt af vedkommende valgt Tid. Et noget andet Billede møder os derimod i de ældre historiske Skrifter, idet det nemlig kun er Mænd, der optræder som Nasiræere, og Løftet gælder for Livstid. I Dom. 13, 2 f. siger Englen til Manoahs Hustru, at den Søn, hun skal føde, fra Moders Liv af skal være en Nasiræer (*nezir Elohim*), hvis Haar aldrig skal afskæres, og at hun derfor selv skal afholde sig fra Nydelsen af Vin og urene Spiser, hvad uden Tvivl forudsætter, at ogsaa Sønnen skulde undlade at drikke Vin, uagtet dette ikke udtrykkelig siges. Om et Forbud mod Berøring med Lig er der ikke Tale, og det berettes meget mere om Samson (14, 8 f.), at han berørte et Aadsel, uden at Fortælleren synes at finde noget ulovligt deri. 1 Sam. 1, 11 lover Hanna, at den Søn, hun føder, skal gives til Herren for hele hans Livstid, og at hans Haar aldrig skal afskæres. Endelig omtaler Amos 2, 11 f. ved Siden af Profeterne ogsaa N., der vare vakte af Gud, og som Folket forsøgte at forføre til at drikke Vin paa samme Maade, som de søgte at hindre Profeterne i at forkynde deres Syner.

Betydningen af Nasiræer-Løftet er ikke ganske let at bestemme, da de enkelte Træk tillade Kombinationer til flere forskellige Sider. Afholdenheden fra Vin minder til den ene Side om Rekahæerne, for hvem Vinen var et Udtryk for den kanaanæiske Kultur i Modsætning til Nomadelivet, til den anden om Skikke hos de gamle Arabere, hvor man lovede at afholde sig fra Vin og andre Nydelser, indtil man havde opfyldt et eller andet Løfte. Ligeledes har Behandlingen af Haaret en Parallel hos Araberne, der ved Overtagelsen af et religiøst Løfte først afskar deres Haar, efter at Løftet var absolveret — en Skik, der endnu den Dag i Dag finder Sted ved Valfarten til Mekka. Endnu vigtigere er det imidlertid, at den Skik at lade Haaret vokse, hos Israeliterne og Araberne ligesom hos mange andre Folkeslag, stod i nøje Sammenhæng med Udførelsen af Krigstog, ligesom ogsaa Krigerne plejede at afholde sig fra forskellige Ting, deriblandt Vin, indtil Krigstøget var endt. Haarets Afskæren betegner da Krigstøgets Ende eller ogsaa, at man viede sig til Døden i Slaget. Paa denne Maade falder der navnlig Lys over Fortællingen om Samson, hvis Liv var viet til en stadig Kamp mod Filisterne. Til Grund for Behandlingen af Haaret ligger vel i dette Tilfælde en Tro paa, at det frit voksende Haar forleiede med særegne, overnaturlige Kræfter. Men ved Siden deraf gik Nasiræer-Løftet aabenbart ogsaa ud paa, paa anden Maade at vie sig til Israels Gud og hans Tjeneste. Saaledes hos de af Amos omtalte N., hvis Afholdenhed fra Vindrikken rimeligvis har udtrykt en Protest mod det med den orgastiske kanaanæiske Religion sammenhængende Kulturliv. Hos Samuel sigter Løftet til en stadig Tjeneste i Helligdommen, og der er derfor Anledning til at minde om, at ogsaa Præsterne skulde afholde sig fra Nydelse af Vin, saa længe de fungerede i Helligdommen, 3 Mos. 10, 9,

og at Hesekiel helt udelader Vinen fra Kultus i det af ham udkastede Fremtidsbillede Kap. 40—48. Hvad Haarets Bevarelse i dette Tilfælde havde at betyde, er ikke ganske klart; men formodentlig skulde det udtrykke en særlig Kraft, der blev den indviende til Del. Derimod betegner den omtalte Lov 4 Mos. 6 aabenbart et senere Udviklingstrin, hvor Nasiræet var blevet til et almindeligt Løfte, som enhver Mand eller Kvinde kunde paatage sig for et bestemt Tidsrum, naar de af en eller anden Grund, f. E. fordi de attraaede et Ønskes Opfyldelse, følte Trang til at tilegne sig en større Hellighed. Her er Bestemmelsen om Afholdenhed fra Berøring med Lig føjet til, hvad atter har en Parallel i de for Præsterne gældende Love, 3 Mos. 21, 1 f. 11. Naar det her hedder, at det efter Løftets Opfyldelse afskaarne Haar skal kastes i Offerilden, kunde det se ud, som om Haaret dermed betragtedes som et Offer. Dog er dette rimeligvis ikke noget oprindeligt Træk, men kun en særegen Form for den gamle Skik at tilintetgøre det med særegne Kræfter udstyrede Haar og dermed bevare det for Profanation. I den i de præstelige Love udprægede Form forekom Nasiræer-Løftet oftere i den eftereksilske Tid, se f. E. 1 Mak. 3, 49; Josefus, Arkæol. 19, 6, 1; Jødekriegen 2, 15, 1, Ap. G. 21, 23 f. samt Traktaten Nazir i Talmud. I denne sidste fortelles bl. a. om Dronning Helena af Adiabene, der lovede at ville være Nasiræerinde i 7 Aar, hvis hendes Søn kom uskadt fra Krigem; da de 7 Aar var omme, drog hun til Palæstina, hvor hun efter de senere rabbiniske Bestemmelser var forpligtet til atter at overtage Nasiræet for det samme Antal Aar; og da hun med Udlobet af dette Tidsrum uforvarende blev uren, maatte hun — i alt Fald efter én Relation — gentage Løftet og kom paa denne Maade til at overholde det i 21 Aar. (E. Vilmar, Theol. Studien und Kritiken, 1869, 438 f.; Grill, Jahrbücher für protest. Theol. 1880, 645 f.; Nowack, Lehrbuch der hebr. Archæologie 2, 133 f.; Encyclopædia Biblica 3362 f.; Wellhausen, Reste arabischen Heidenthums, 2. Udg. 122, 182; Schwally, Der heilige Krieg 69 f.).

Nasmith, David, og City-Missionen. D. N. fødtes i Glasgow 1799. Hans Forældre var alvorlige Kristne, og særlig Moderen kæmpede i Bøn til Gud for sin Søn, som efter store Kampe endelig naaede til Fred i Tro paa sin Frelser. Som ganske ung var han kommen i Købmangslære, blev senere Sendagsskolelærer, søgte saa nogle Aar efter om at blive antaget som Hedningemissionær, men fik Afslag. Dette tog dog ikke Modet fra ham, men han vedblev i sin Fritid at arbejde i forskellig Missionsgerning og blev i 1820 ansat som fælles Sekretær for de forskellige Missionsforeninger i Glasgow. Herved blev han kendt med den store timelige og aandelige Nød, hvori de mange fattige levede, og blev drevet til at paabegynde en »Bymission«, hvor Præster og Lægfolk stod sammen i Arbejdet for gennem Husbesøg, Stue- og Firluftsmøder, Bibel- og Traktatuddeling at vidne i de mange Fattikkvarterer om Frelseren. Overarbejdet og med nedbrudt Helbred maatte han efter nogle Aars Forløb opgive sin Stilling og stod hjælpeløs, da han fik Opfordring til at

komme til Dublin og organisere en Bymission dér. Det lykkedes over al Forventning, og han fik derefter Indbydelse til at komme til New York, hvor han arbejdede Dag og Nat for at forene de forskellige kristne Partier til fælles Arbejde for Bymissionens Sag, og der dannedes velsignelsesrige Foreninger baade dér og i andre større Byer i Amerika. Paa Hjemrejsen fik han Londons Elendighed at se paa nært Hold; det Liv, der levedes i Verdensstadens Fattig- og Forbryderkvarterer, var forfærdeligt. Der fandtes vel 2 Missionsforeninger, den ene ledet af den engelske Statskirke og den anden af Dissentermenigheder; men de arbejdede ikke sammen og udrættede kun lidt ved nogle faa frivillige Arbejdere. Hans Venner i Skotland og Irland dannede da 1835 en Forening med det Formaal at hjælpe N. til at kunne arbejde i London. Han forsøgte først at faa indflydelsesrige Personer til at interessere sig for sine Planer, saaledes Biskoppen af London og bekendte Præster, men Biskoppen og saavel Statskirkesom Dissenterpræster udtalte, at det var umuligt at faa Statskirkemænd og Dissenters til at arbejde i Fællesskab i en Bymission. Han fandt kun nogle faa ukendte Lægmand, som delte hans Anskuelse. En tidlig Morgenstund (d. 16. Maj 1835) mødtes han med 2 af disse, og efter fælles Bøn foreslog N., at »vi tre danner en Forening, kaldet »the London City-Mission«.

Da han havde læst et Udkast til Love for Foreningen op for dem, knælede de og bad om Herrens Velsignelse over deres Arbejde. Kort Tid efter var Planen for Bymissionsarbejdet fuldt udarbejdet; de havde faaet flere til at interessere sig for Arbejdet, blandt andet en Præst i Spitalfield, der tilbød at være Vejleder og Tilsynshavende for en Missionær, der maatte blive ansat i hans Sogn; det lykkedes dem at faa den bekendte Citybankier Th. Buxton til Kasserer for Foreningen; der dannedes Lokalcomitéer, der var nogle Præster, der sluttede sig til dem, og efter 6 Maaneders Forløb var 10 Missionærer i Virksomhed i de værste Kvarterer. Saa afholdtes det første offentlige Møde for Sagen, og den vandt saadan Indgang, at den 1. Aarsberetning kunde meddele, at City-Missionen havde haft en Indtægt af 54,000 Kr. og 49 Missionærer i Arbejde. Trods stærk og raa Modstand i Begyndelsen vandt Missionærerne Indgang i de elendigste Bydele, selv dér, hvor Politiet nødig gik ind, og Hundreder af de dybest sunkne Mennesker blev revet ud af deres Syndeliv. Aaret efter kom der en Strid, som kunde have faaet de alvorligste Følger; der var nemlig dem, der mente, at N. tog for meget Arbejde op, og at Dissenternes Antal var for stort baade i Bestyrelsen og blandt Missionærerne. Der stilledes et Forslag om, at Bestyrelsen skulde bestaa af et lige Antal Statskirkemænd og Dissenters. N. vilde ikke gaa ind herpaa, men for at undgaa en Sprængning af Foreningen meldte han sig ud af Bestyrelsen. Den tilbageblevne Del vedtog da Forslaget, de gamle Venner, som havde trukket sig tilbage, kom med igen, og Indtægterne, der var svundne ind, steg igen. N. rejste fra London og stiftede Bymissioner i andre af Englands store Byer, men hans Helbred var aldeles nedbrudt af det overanstrengende Arbejde, og allerede 1839

døde han, endnu paa sit Dødsleje vidnende for Lægen, der tilsaa ham. Hans største Værk, City-Missionen i London, er siden den Tid vokset en velsignet Vækst. Om Bestyrelsens, Sammensætning er der talt ovenfor. Til dem, der vil være Missionærer, stilles der store Fordringer, ingen ansættes uden anbefaling fra 3 kendte Mænd, hvis Vidnesbyrd afleveres i lukket Omslag. Missionæren maa have gode Kundskaaber, særlig i den hellige Skrift, og prøves af en Eksamenskommission; han bliver ansat paa Prøve i 3 Maaneder. M. H. til Arbejdet, da øves dette saaledes, at ingen Missionærs Arbejdsdistrikt maa omfatte mere end 500 Familier; hos disse maa han aflægge hyppige Husbeg, sælge hellige Skrifter og uddele Traktater, holde Stue- og Friluftsmøder (dog maa han ikke tale ved mere end 1 à 2 Møder ugentlig). Lønnen varierer fra 1200 Kr. til 2000 Kr. Foruden Distrikts-Missionærerne er der senere bleven ansat Missionærer, som virker blandt forskellige Klasser af Folket, saaledes blandt Tyve og Forbrydere, blandt Dokarbejderne, Kuldragerne, Fabrikarbejderne, Soldaterne, Sømandene, Omnibus- og Droskekuskene, Jernbanemændene, Politibetjentene, Brandmændene, Opvarterne osv. osv. Endvidere arbejder City-Missionærerne i Værthushene, i Fængslerne, i Fattighusene, paa Hospitalerne, og endelig øves der et stort Missionsarbejde blandt de o. 100,000 fremmede, som bor i London (Irlændere, Fransk-mænd, Italiener, Skandinaver, Tyskere, Orientalere osv., ja en Missionær har den særlige Gerning at arbejde blandt Zigøjnerne). City-Missionens Aarsberetning for 1904 viser, at Indtægten i det da forløbne Aar har været 108,000 Kr. og Missionærernes Antal 452 (små City-Missionens Aarsberetninger; Weyland, These fifty Years, London, 3 edit. 1896; samme, The L. C. M., its Rise and Work, London 1904; Volf, D. Nasmith, i Kr. Kalender 1874; Steen, Citymissionen i London, i »Fra Bethesda« 1885).

Nasor (1 Mak. 11, 67), en Fejlskrift for Hasor.

Nasoræer, se Nasarener.

Nassau, Hertugdømme, blev 1866 indlemmet i Preussen. Siden danner det i kirkelig Henseende sammen med Hessen-Homburg og nogle tidligere storhertugelig-hessiske Menigheder Konstorialdistriktet Wiesbaden. 4. Juli 1877 (Friedberg, Die gelt. Verfassungs-Gesetze, 1885, 236 f.) fik de evangeliske Menigheder i N. en Fortaf-ning med en synodal Ordning. 1817 var Unionen bleven indført i N. og med den den badensiske Katekisme. Den luth. Modstand mod Unionen traadte navnlig frem i Steeden, hvor Præsten Bruun dannede en gammelluth. Menighed, der først 1848 fik fri Religionsøvelse.

Natal. Havnen ved Durban, som Vasco da Gama fandt Juledag (dies natalis) 1497, har givet sit Navn til det hele Kystland imellem Kapkoloniens Nordgrænse og Tugela-Floden, der med sjælden Naturskønhed og Frodighed i rig Afveksling strækker sig fra det indiske Hav op til Dragebjergenes høje Kam. Det er nu forenet med Zululand til en britisk Koloni med Selvstyre siden 1897. Dets afrikanske Beboere, 599,000, er Zuluere, knap Halvdelen, og farvede fra Kapkolonien, der er flyttede ind, efter at

de tidligere dér boende Kafferstammer var for-
drevne ved Zulu-Kongen Tjakas Erobringstog.
De første hvide Beboere fik N. 1824; 1837
kom det første Boertrekk, ført af P. Retlef,
der blev et Offer for den næste Zulu-Konge
Dingans Troløshed. Men Boerne tog Hævn,
og Dingans Broder Umpande maatte afstaa
N., den Gang beboet af 100,000 Zuludere, til
dem. Da saa Englænderne 1843 erklærede
N. for Kronkoloni, gik Boerne atter paa
Vandring; i en Del vendte dog tilbage, men de
er kun et Mindretal af de 64,000 hvide i N.
Endelig findes der 71,000 Østindiere, indførte
som Kulier til Sukkerplantagerne; en stor Del
bliver derovre som smaa Landbrugere, Jern-
banebetjente og lignende og bereder ved deres
Flid og Nøjsomhed Kolonisterne og de sorte
en farlig Konkurrence. De sorte kan ved at
give sig under Koloniens Love vinde borgerlige
Rettigheder lige med de hvide; men de fleste
lever under deres egne Stammelove med Høv-
dingstyre, Flerkoneri og Konekøb, i et utømmet
Hedenskab, løgnagtige, dovne og hovmodige og
har dertil optaget de hvides Laster, Drik, Løs-
agtighed og Pyntesyg. I Kronkoloniens Tid
indtil 1897 havde de vistnok altfor stor Frihed,
men nu er Modsætningen skærpet mellem dem
og Kolonisterne, der vil trykke dem ned til en
tjenende af hængig Race, og disse ser med Uvilje
paa Missionens Bestræbelser for at oplyse og
civilisere dem. Men Zuluen vil ikke lade sig
underkue; han er ikke blot stor og stærk, men
ogsaa velbegavet og stolt. De har i lange Tider
været Sydafrikas erobrere Folk og formaet
at danne stærke, fast sluttede Statssamfund, og
har sikkert en Fremtid som Sydafrikas førende
Stamme i den Kamp mod de hvides Herre-
dømme, der nu trækker op i den æthiopiske
Bevægelse med dens Løsen: Afrika for Afrika-
nerne. For Missionen har de frembudt en haard
Jordbund — Snapsen og Hovmodet har været
de store Hindringer i de sidste 25 Aar — men
de kan ogsaa faa Betydning for den ved deres
gode Anlæg og naturlige Veltalenhed og deres
stærke Sammenhold, ligesom deres Sprog er
udbredt over Sydafrika helt op til Nyasa (Ngoni-
stammen). De kristnede indfødtes Tal har længe
været ringe, men er dog steget fra 22,000 i
1888 til 73,000 i 1895.

Allan Gardiner (II, 168) gjorde Begyndelsen
med Missionsarbejdet i N. 1834—36. Saa kom
1835 Udsendinge fra American Board (I, 71),
der fik Fodfæste 1841 efter Dingans Død (Adam,
Grout og Lindley), den første Zulu debtes 1846,
N. T. var oversat 1861, hele Biblen 1883, og
det grundige og energiske Arbejde har sat Frugt
i 23 selvstyrende Menigheder med dygtige ind-
fødte Præster, som de selv lønner, og 4400
myndige Medlemmer, medens de 22 amerik.
Missionærer paa 11 Stationer særlig offer sig
til Oplysningsarbejdet: 1 Seminarium for 74
Drenge i Amanzimtoti og 2 for 38 Piger i
Inanda og Umzumbi samt 44 Folkeskoler med 74
indf. Lærere og 2676 Elever; desuden drives en
Lægemission i Durban. Menighederne har sluttet
sig sammen i »The congregationalist church
of Africa«. Af de andre Missioner er Ingen naaet
saa vidt. De engelske Wesleyanere begyndte
1841 og har samlet 6000 Kr., men ogsaa, paa
deres sædvanlige Vis i Sydafrika, trængt sig

forstyrrende ind i de andres Menigheder. For
det norske Missionsselskab var Schreuder Bane-
bryder 1843, 1866—73 Missionsbiskop. Det fik
sin første Station i N. 1850 Umpumulo, senere
endnu 2 foruden Durban, og har samlet o. 900
Kr. i N., men har sin Hovedvirksomhed i Zulu-
land. Schreuder skilte sig 1873 fra det norske
M. S. og anlagde 1875 Untunjambili i N. som
Støttepunkt for Arbejdet i Zulu; nu ledes denne
Mission af Brødrene Nils og Hans Astrup (den
første bispeviet i Norge 1902), og der grund-
lægges et luthersk Seminarium for indfødte
Præster. Ogsaa den svenske Kirke arbejder i
N. siden 1876 og har o. 2000 Kr. paa Stationerne
Oscarsberg med Amoibie, Appelsbosh med Ifaye,
Dundee og Emtulwa; Helgelseförbundet har
o. 300 Kr. og 3 Stationer, det norske frie Mis-
sionsforbund 1 Station (Ekutandaneni). En
større Virksomhed i N. udfoldes af de tyske
Missioner: Berliner-Miss., der 1847 anlagde
Emmaus, 1848 Christianenburg (Missionær
Posselt til hans Død 1885), i alt 6 Stationer
med 3450 Kr., og Hermannsburgers-Miss. med
Ny Hermannsburg anlagt 1854, nu 10 Stationer
med 4400 Kr., medens 4 Stationer med 400
Kr. tilhører den Hannoverske evang. luth. Fri-
kirke. Den engelske K. oprettede 1853 Bispe-
dømmet Natal, hvis Biskop den som Bibel-
kritiker og yderliggaende Ven af de Indfødte
bkendte Colenso (I, 532) fik en Modbiskop i P.
Maritzburg; nu er der kun 1 Biskop og 8000 Kr.
paa 15 Stationer med en teologisk Skole i St.
Albans. Ogsaa den skotske (forenede) Frikirke
arbejder i N. siden 1867 og har 2200 Kr. og
4 Stationer, deriblandt Mønsterstationen Gordon
Memorial (ved Umsinga), anlagt 1870 af Lady
Aberdeen til Minde om hendes Son Ch. Gordon
og fuldt udstyret i alle Retninger til Læge-,
Skole- og Industri-Mission foruden Evangelis-
tering, ledet af Dr. J. Dalzell til hans Død
1901. Endelig har den sydafrikanske General-
mission 5 Stationer; ogsaa den lille holl. ref.
K. missionærer blandt de sorte. Blandt de in-
diske Kulier arbejder Wesleyanerne samt den
engelske K., den sidste med Lægemission i
Durban. Den rom.-kat. Mission har et apostol-
isk Vikariat i P. Maritzburg, og Trappister
har 1880 anlagt et Kloster med stort Landbrug ved
Marianhill med 240 Munke og 180 Nonner, hvor
200 Børn opdrages til Arbejde under Missionen,
og de breder sig derfra med Filialer til flere
Steder. V. Sn.

Natalis, Alexander, se **Alexander Natalis**
(I, 52).

Natan, afkortet af Jonatan og lignende Former,
der betyde »ham, Gud har givet«. — 1. Profeten
N., Davids Raadgiver (jvfr. hans Minde i Sir.
47, 1). Det var N. der, efter selv at være be-
lært om Herrens Vilje, fremførte den i mes-
siansk Henseende grundlæggende Profeti om
Herrens Udvalgelse af Davids Kongeslægt for
bestandig (2 Sam. 7; 1 Kron. 17). Som en ægte
Profet var N. ogsaa den, der frygtløst talte
Kongen til hans Samvittighed efter Skændelsen
med Urija (2 Sam. 12). Salomos Opdragelse
blev ledet af N. (2 Sam. 12, 25), og det var
N.s Huthighed og Klogskab, der forstyrrede
Adonija i hans Komplot om at bemægtige sig
Tronen (1 Kong. 1, 5f.), som David havde til-
svoret Batsebas Son Salomo (V. 30). N.s Sønner

Asarja og Sabud vare senere blandt Salomos øverste Mænd (1 Kong. 4, 5), og N. selv har uden Tvivl ogsaa bevaret Indflydelse paa Salomo under dennes Regering. Kronisten omtaler en »Davids og Salomos Historie« som forfattet af N. (1 Kron. 29, 29; 2 Kron. 9, 29).

— 2. En Søn af David (2 Sam. 5, 14; 1 Kron. 3, 5, 14, 4; jvfr. Lk. 3, 31). Denne N. er det formodentlig, der tænkes paa i Sak. 12, 12. — 3. Fader (eller Brøder) til en af Davids Helte, se Jigael. — 4. En Judæer (1 Kron. 2, 36). — 5. En Mand i Esras Omgivelser (Esra 8, 16). — 6. En af dem, der havde fremmede Hustruere (Esra 10, 39).

L. G.

Natanael (den gr. Form af Netan'el), en af de 12 Apostle. N. var fra Kana i Galilæa (Joh. 21, 2) og blev af Filip vist hen til Jesus (Joh. 1, 46 f.). Ved det Indblik i hans Sjæls Hemmeligheder, Jesu Ord til ham aabenbarede, overvandt N.s kritiske Tøven med at erkende Jesus som den forventede Messias, og hans sandhedskærlige Natur (»uden Svig«) aabnede sig redebont og med Glæde for Jesus som hans fremtidige Mester. Om Identiteten af N. og Bartholomæos se I, 226.

L. G.

Nathusius, Martin von, tysk Teolog, f. i Althaldensleben ved Magdeburg 24. Sept. 1843, var en Søn af Philipp Engelhard von N. (f. 5. Nov. 1815, d. 16. Aug. 1872), der paa Lindenhof i Neinstedt i Harzen grundede et Hjem for Drengene og et Brødrehus og var virksom for en kirkelig indre Mission. M. v. N. studerede Teologi i Heidelberg, Halle, Tübingen og Berlin, var 1869—73 Hjælpepræst i Wernigerode, 1873—85 Præst i Quedlinburg, 1885—88 Præst i Barmen-Wupperfeld, efter 1888 Prof. i prakt. Teologi i Greifswald. 1905 maatte han paa Grund af Sygdom trække sig tilbage fra sit Professorat. Han døde 7. Marts 1906. 1871—78 redigerede han det af Faderen grundede »Volksblatt für Stadt und Land«, der 1879 blev omdannet til »Allg. konservative Monatsschrift«. Han har bl. a. skrevet: »Timotheus; ein Rathgeber für junge Theologen« 1880²; »Das Wesen der Wissenschaft und ihre Anwendung auf die Religion« 1883; »Die Mitarbeit der K. an der Lösung der soz. Frage« 1897²; »Die christl. soz. Ideen der Reformationszeit und ihre Vorgesch.« 1897.

Naturalisme i filosofisk Forstand betegner en saadan Verdensanskuelse, som alene holder sig til Naturen og ikke vil vide af nogen Magt over den. Hertil kan regnes Materialismen, Positivismen og tildels Panteismen. F. C. K.

Naturlig Religion er Navnet paa en Forestilling, som lige siden Renæssancetiden har haft stor Magt over mange tænkende Mennesker. Der menes hermed en Bestemmelse af Gud, der, uafhængig af al ydre Aabenbaring, skal fremgaa med Nødvendighed af den tænkelige Menneskeand, overalt hvor den vil stille det religiøse Problem. Allerede i Aaret 1593 skrev Franskmanden Jean Bodin (I, 346) et Skrift, hvor forskellige religiøse Standpunkter drøftes, og en universel Teisme hævdes. Men den, som egentlig først har givet Tanken om den naturlige Religion en fuld Begrundelse, er Lord Herbert af Cherbury (I, 499), der i sin *Bog De veritate* (1624) gør gældende, at der hos ethvert normalt Menneske findes den samme Evne til Religion, saa

at der endog kan opstilles 5 Sætninger, som indeholder, hvad der er sand Religion: der er et højest guddommeligt Væsen; dette bør dyrkes; Dyrkelsen bestaar fornemlig i Dyd, forenet med Fromhed; hvad der er fejlet, maa sones ved Anger; der er en Gengældelse efter dette Liv. Hvad der i de historiske Religioner gaar ud over disse Sætninger, har ingen Betydning.

Det er nærmest i England, at disse Tanker afsætter deres Virkning. Derom vidner John Lockes Filosofi (S. 69), hvor den n. R. stilles foran Aabenbaringen, der kun opfattes som en Udvikelse af hin og stadig maa være under dens Kontrol; og derom vidner især Deismen (se I, 618). Her bliver der gjort fuld Alvor af at udelukke alt overnaturligt, der staar i Forbindelse med en særlig Aabenbaring. Trods Humes sønderlemmende Kritik i »Dialogues on Natural Religion« har denne Tankeretning fortsat sig lige til de senere Tider. Ved Voltaire var den bleven bragt til Frankrig; medens han underkastede de enkelte Dogmer en hensynsløs Kritik, holdt han dog paa en Religion, der skulde være den simpleste af alle, en saadan, der havde megen Moral og meget faa Dogmer. Det var dog især gennem Rousseaus »Profession du Vicaire Savoyard«, at den n. R. fik sit smukkeste og varmeste Udtryk. Det er paa engang Følelsen og Forstanden, som her taler. Og endelig finder vi Tanken om en rationel Religion i Tyskland, hvor det formentlig er Filosoffen Wolf, der har skaffet den Indpas. I den følgende Rationalisme kommer den ret til Udfoldelse. Moses Mendelssohn og H. S. Reimarus hører til de mest fremtrædende Talsmænd for en fornuftig Religion, der vender sig lige saa meget imod Materialismen som imod Kirkens Tro. Medens Kant heller ikke endnu har formaat at overvinde det abstrakt-fornuftmæssige Synspunkt overfor Religionen, maa det fremhæves som Schleiermachers store Fortjeneste, at han, vistnok for bestandig, har tilintetgjort Drømmen om et saadant Abstractum, som N. R. betegner. Idet han overalt lægger Vægten paa det individuelle, afviser han den saakaldte n. R. som en ubestemt og fattig Tanke, hvortil der i Virkeligheden aldrig gives noget tilsvarende. At han har haft Ret heri, er utvivlsomt. Det er en uhistorisk og intellektualistisk Misvisning, som her møder os; baade er Betydningen af den historiske Udvikling i Almindelighed overset og særlig er de store banebrydende Personligheds Indsats i Historien glemt. Det er ikke saa underligt, at det just er Romanikken, der er kommen til at formulere Protesten mod denne Kismære. F. C. K.

Naturreligioner, se Primitive Folks Religioner.

Na'um (det hebr. Navn Nahum), en af Jesu Forfædre (Lk. 3, 25).

Naumann, Josef Friedrich, tysk Præst, f. 25. Marts 1860 i Störnthall ved Leipzig, er en Præstesøn og Dattersøn af Præsten F. Ahlfeld (I, 41). Han gik i Skole i Leipzig og i Fyrsteskolen i Meissen og studerede derpaa Teologi i Leipzig og Erlangen. Efter at have været »Overhjælper« i »das rauhe Haus« (se Art. Wichern), blev han Præst i Langenberg ved Hohenstein-Ernstthal (i Sachsen). 1890 blev

han kaldet til Frankfurt a. M. for, som Foreningspræst, at virke i Bymissionens Tjeneste. 1894 valgte den sydvesttyske Konferens for indre Mission ham til sin Foreningspræst med Bolig i Frankfurt. 6. Jan. 1895 begyndte han Udgivelsen af »Die Hilfe«, der viste, at han med større Kraft vilde vie sig til et socialt Arbejde. 1. Okt. 1896 udkom første Nummer af hans og hans Venners sociale Dagblad »Die Zeit«, og s. A. var han virksom for Stiftelsen af »Der national-soziale Verein«, der i Nov. 1896 traadte i Virksomhed. Derved skilte den yngre Fløj af de kr.-sociale sig fra Stöcker (se d. Art.). For at faa bedre Tid til at lede »Die Zeit« opgav N. 1897 sin Præstestilling og flyttede til Berlin, hvor han tog Bolig i Schöneberg. Allerede 30. Sept. 1897 gik »Die Zeit« imidlertid ind, og »Die Hilfe« blev da de national-sociales eneste Organ. 1898 søgte N. og 10 andre national-sociale at komme ind i Rigsdagen, men ingen af dem blev valgt.

N. har virket meget ved sin folkelige Veltilenhed og ved sine klare og tankevegtige Skrifter og Bladartikler. Sit politiske Standpunkt har han udtrykt i følgende Sætninger: »Den, der vil drive Politik, maa først sikre Folk, Fædreland og Grænser; han maa sørge for den nationale Magt. Her er Socialdemokratiet svageste Punkt. Vi trænger til en Socialisme, der er »regeringsfæhig« d. v. s. i Stand til at drive en bedre Fællesspolitik end tidligere. En saadan regeringsdygtig Socialisme har vi hidtil ikke haft; den maa være tysk-national«. Derfor vil han, at Tyskland skal holde sit Sværd skarpt og sit Krudt tørt; derfor tiljublede han Kejser Wilhelm II Bifald, da denne sagde, at Tysklands Fremtid ligger paa Havet. Det har været N.s Opgave at bringe de af Socialdemokratiet beherskede Masser til at tænke tysk og patriotisk. Naar Arbejderskarerne atter ere blevne Tyskere og Venner af Fædrelandet, vil der efter hans Mening være god Udsigt til Udjævning af alle indre Mod-sætninger. Hidtil er det dog kun lykkedes N. at vinde ringe Tilslutning blandt Socialdemokraterne; de 26,000 Stemmer, der 1898 faldt paa de national-sociale Kandidater, kom vist kun for en meget liden Del fra omvendte Socialdemokrater. I »Briefe über die Religion« (oprindelig i »Die Hilfe« IX, som Bog i Juli 1903) har N. gjort Rede for sin religiøse Stilling, der betegnes som en Forening af Krdm og moderne Tænkning (Darwinisme); over for de Kr. forsvarer han den moderne Verdensanskuelse, over for de moderne sin Krdm. Han hævder, at det gælder: for eller imod Jesus. A. Harnack har kritiseret denne Bog i »Die Nation« for 19. Sept. 1903, og Sohm har paa Partidagen i Leipzig 1900 udtalt sig imod N.s Opfattelse af Forholdet mellem Etik og Politik. Bl. N.s andre Skrifter maa nævnes: »Arbeiterkatechismus« 1889; »Christl. Volkserholungen« 1890; »Das soziale Programm der evang. K.« 1891; »Soziale Briefe an reiche Leute« 1895; »Was heisst christl.-sozial?« 1896; »Asia« 1899. Hvert Aar udgiver han en Kalender, »Patria«. Under Titlen »Gotteshilfe« har han udgivet en meget udbredt Andagtsbog. H. Meyer-Benfey har samlet en »Naumann-Buch« med et Udvalg af klassiske Steder af hans Skrifter (Vom Stöcker

zu N., ein Wort zur Germanisirung des Christums, Heilbronn 1896; H. Meyer-Benfey, Fr. N., Göttingen 1904; M. Wenck, Die Entwicklung der jüngeren Christl. sozialen, i »Patria« 1901 og 1905).

Naur, Elias Eskildsen, relig. Digter, fødtes 17. Febr. 1650 i Naur ved Holstebro. 1672 blev han Student fra Odense Skole. 1674 blev han Hører ved den, 1680 Konrektor, 1687 Rektor og fra 1691 tillige Prof. i Græsk ved Gymnasiet. 1697 nedlagde han sit Rektorat; 1711 blev han Prof. i Teologi og Hebraisk ved Gymnasiet. Han døde 6. Maj 1728. Hans Hovedværk »Golgatha paa Parnasso« (1689) er et højt-travende Epos om Kristi Lidelse i den 2. schlesiske Skoles opstyltede Manér. E. N. skrev ogsaa flere Andagtsbøger: »Aandelige Paaskelljer« (1698); »Aandelig Pinse-Maj« (1699); »Aandelig Julestue« (1699) og den halvt poetiske »Zions Sange og Sukke« (1688). Den gletst. Psalmebog omdigtede han i »Nye Strænge paa Davids Harpe« (1690). Kingo optog nogle af N.s Psalmer i sin »Vinterpart«. I »Psbog for K. og Hjem« findes af ham: »Naar min Tunge ikke mere« (Nr. 639).

Nave (*Navi*), i LXX det samme som hebr. Nun (Josvas Fader). Den besynderlige Form synes fremkaldt ved en Fejlæsning (*NATH* i Stedet for *NATN*).

Naville, Jules Ernest, schweiz. Teolog og Filosof, f. i Chaney ved Genève 13. Dec. 1816. Han studerede i Genève og i Tyskland og tog teol. Eksamen 1839. 1844—48 holdt han Forelæsninger over Filosofi ved Universitetet i Genève, men ophørte dermed af polit. Grunde. 1860—61 docerede han Apologetik steds, og 1890 udnævnte Universitetet ham til Æresprofessor. N. er Forfatter til en Mængde (o. 150) Skrifter, der behandle relig.-filosofiske og politiske Spørgsmaal, og han har ydet Ting af stor apologetisk Værd. Adskillige af hans Skrifter ere oversatte paa Dansk (*La vie éternelle*, 1861; *Le problème du mal*, 1868; *Le Christ*, 1878, er overs. af W. F. de Coninck; *Le libre arbitre*, flere Opl., overs. af A. V. Larpent). Paa det polit. Omraade har han ydet væsentlige Bidrag til Uddannelsen af Forholdstalsvalgmaaden.

S. A. B.

Naylor (Nayler), James, eng. Kvæker, f. o. 1617, d. 1660. Om ham se II, 883 a.

Ne'a (Josva 19, 13), ukendt Punkt i Sebulon. Nogle antage, at det er det samme som Ne'iel paa Grænsen mellem Aser og Sebulon (Josva 19, 27).

Neander. 1) Joakim N., tysk ref. Psalmedigter, f. 1650 i Bremen, død steds 1680. Hans kristelige Vækkelse skyldtes en af Cocejus (I, 527) og Labadie (S. 1) paavirket Præst i Bremen; om hans Ungdom vides iøvrigt kun lidet. 1674 blev han Rektor ved Latinskolen i Düsseldorf, men paa Grund af sin Separatisme blev han afsat; da han (17. Febr. 1677) skriftlig frasagde sig denne, blev hans Afsættelse ændret til Suspension, men hans Stilling var dog uholdbar, og 1679 blev han Præst i Bremen. 1680 udgav han sine Psalmer, 57 i Tallet; til de 49 af dem har han selv sat Melodi. I en 5. Udg. ved Strattnr (1691) er optaget 8 efterladte Psalmer. Psalmerne udmærke sig ved deres Varme og jævne Udtryk, men bære ogsaa Mærke af Tidens Smagløshed, ligesom man undertiden

kan spore Paavirkningen af Coccejus og Labadie. Bekendtest er: »*Der den Herre*«, Nr. 7 i Psbog for Kirke og Hjem, hvor foruden den Nr. 530 er af N. (I. Fr. Sken, J. N., Bremen 1880). — 2) **Johann August Wilhelm N.**, tysk Kirkehistoriker, f. 17. Jan. 1789 i Göttingen, død 14. Juli 1850. N., der var Søn af jød. Forældre og oprindelig hed David Mendel, skulde efter at være bleven Student studere Jura, men Studier i Platon optog ham mere. Fra Platon førtes han til Læsning af Joh.s Evang., og samtidig blev han stærkt paavirket af Schleiermachers »*Reden über die Religion*«. 15. Febr. 1806 gik han over til Krdmmen og fik som Døbenavn N. (: nyt Menneske). Hans Fromhed, der i Begyndelsen var mere romantisk end kristelig, voksede i de følgende Aar navnlig ved Fordybelse i Skriften og ved Studier af Menighedens Historie til en fast positiv kr. Tro. 1812 blev han Prof. extr. i Kirkehistorie i Heidelberg, og samme Aar udgav han sin første Monografi, »*Über den Kaiser Julianus*« (Leipz., 2. Aufl. Gotha 1867), der 1813 skaffede ham Professor-Posten i Kirkehistorie i Berlin, hvor han virkede til sin Død, og hvor han ved sin helstøbte kr. Personlighed og sine varme Forelæsninger fik den største Indflydelse paa de talrige Studerende, som samledes om hans Lærestol. N. mødtes med Schleiermacher i Følelsesteologien, som han gjorde til Pektoralteologi (pectus est quod theologum facit), og han hævdede den subjektive Fromheds Ret i Kirkehistoriens videnskabelige Behandling, men han tog Afstand fra Schleiermachers Panteisme. I Modsætning til den gl. Ortodoksi og Konfessionalisme søgte han i Kirkehistorien at eftervise det kristelige og berettigede ogsaa i kætterske Retninger. Til det æstetiske og kunstneriske tager han kun ringe Hensyn, og han mistyrdede ofte de politiske Faktorer i Historien; derimod viser han overalt den grundigste Kildekendskab. Af hans Skrifter bør særlig fremhæves hans Biografier, foruden ovennævnte, »*Der hl. Bernhard*« (1813, paany 1889), og »*Der hl. Chrysostomos*« (1822, paany 1858); »*Antignostikus, Geist des Tertulianus und Einleit. in dessen Schriften*« (1825 og 1849). Hans Hovedværk er »*Allgem. Geschichte der chr. Religion u. Kirche*« (5 Bd. i 10 Dele 1826—45, en 11. Del udg. 1852 af Schneider, 4. Udg. 1863—65); til den knytter sig »*Geschichte der Pflanzung u. Leitung der chr. Kirche durch die Apostel*« (2 Bd., 1832). Imod Strauss skrev han »*Leben Jesu*« (1837). En Samling af hans Værker udkom 1862—75 (14 Bd.). Af hans Forelæsninger over andre Discipliner er en Samling udg. af J. Müller (I—V); hans Dogmatik er udg. af Gloatz (Braunschweig 1898). (I. L. Jacobi, *Erinnerungen an A. N.*, Halle 1882; A. Wiegand, *A. N.'s Leben*, Erfurt 1889; A. Harnack, *Reden und Aufsätze*, Giessen 1904, I, 193 f.). — 3) **Michael N.**, tysk Skolemand, f. 1525, død 26. April 1595. N. studerede i Wittenberg, hvor han gjorde Bekendtskab med Luther, og 1550 blev han paa Melanchthons Anbefaling Rektor for Skolen i Ilfeld, der ifølge Melanchthon »ved hans trofaste Arbejde blev Landets bedste Skole«. Til Brug for Undervisningen paa alle Alderstrin skrev N. en Række Lærebøger, der trods deres Skematisme vidne om stor Forstaaelse for Undervisning og dens Betydning. Han over-

satte saaledes Luthers lille Katekisme paa Græsk »for at Eleverne samtidig kunde lære Fromhed og Græsk«. Et godt Bidrag til en Karakteristik af N. giver hans »*Menschen-Spiegel*« (Leipz. 1595). (Fortegnelse over hans Skrifter findes i *Allgem. Gelehrten-Lexicon*, udg. af Jöcher III, 840; Havemann, *Mittheilungen aus dem Leben M. N.*, Göttingen 1841). S. A. B.

Neapolis, Filippis Havnstad (Ap. G. 16, 11), vistnok det nuværende Kavalla.

Nearja. 1. En efterreksilsk Descendent af David (1 Krøn. 3, 22 f.). — 2. En simeonitisk Øverst (1 Krøn. 4, 42).

Nebai, se Nebo (4).

Nebajot, ismaelitisk Hyrdestamme (1 Mos. 25, 13), i Jes. 60, 7 nævnt sammen med Kedar, hvilken Forbindelse genfindes i Kileskriften, der nævner N. (Nabaja) paa Assurbanipals Tid som tributskyldige. Om N. kan identificeres med Nabatæerne, er tvivlsomt (Glaser).

Neballat, benjaminitisk By (Neh. 11, 34), den nuværende Landsby Nebala N. Ø. for Lydda.

Nebat, Jeroboam I's Fader (1 Kong. 11, 26 osv.), formodentlig død inden Sønnens offentlige Fremtræden. L. G.

Nebe. 1) **August N.**, tysk Præst, f. i Koblenz 1826, studerede i Halle og Berlin, var først Præst i det Nassauske og Dekan i Herborn. 1870 blev han Præst i Rossleben. Bl. hans Skrifter maa nævnes: »*Die evang. Perikopen des Kirchenjahres, wissenschaftl. und erbaulich ausgelegt*« (I—III, 1886³); »*Die epistol. Perikopen*« (1883²); »*Die Leidensgesch. unseres Herrn Jesu Christi nach den vier Evang. ausgelegt*« (I—II, 1881); »*Die Auferstehungsgesch.*« (1882); »*Zur Gesch. der Predigt*« (I—III, 1879 f.); »*Luther als Seelsorger*« (1883). — 2) **Johann August N.**, tysk Generalsuperintendent, f. 1775 i Halle, d. i Karlsbad 11. Sept. 1854. N. studerede i Halle, hvor hans Fader var Præst, og efter endt Studietid foretog han en Rejse i Schweiz og Italien, paa hvilken han traf Lavater, hvis Biografi han Aaret efter skrev (1801). 1802—14 var han Præst i Crumpä ved Merseburg, blev derefter Superintendent i Frauenpriessnitz og 1816 Generalsuperintendent i Eisenach. 1817 udnævntes han til Æresdoktor af Universitetet i Halle. Som Superintendent tog han sig særlig af Skolevæsenet, som han ordnede, og han har skrevet flere Skrifter af pædagogisk Indhold; mest bekendt er hans »*Biblisches-Katechetisches Handb. für Schullehrer*« (2. Opl. 1820). 1853 nedlagde han af Helbredshensyn sit Embede og rejste til Karlsbad, hvor han døde. S. A. B.

Nebo. 1. Babylonsk Gud (Nabû), Skriftsystemets Giver og Literaturens Skytsgud. N. dyrkedes i Borsippa, den som en Forstad med Babel sammenvoksede By, og N. regnedes i Sammenhæng hermed for Søn af Babels populære Gud Marduk (Bel). Jes. 46, 1 sigter til de store Nytaarsprocessioner, hvor N. førtes hen at hilse paa sin Fader. Adskillige babylonske Egennavne, f. E. Nebukadnesar, ere sammensatte med N.s Navn. Ogsaa til Kana'an og Omegn ses N.s Navn tidlig at være naaet. De her følgende Dødsnavne N. vidne sandsynligvis derom. — 2. N.s Bjerg i Moab (5 Mos. 32, 49, 34, 1; jvfr. 4 Mos. 33, 47), Moses Dødssted; sandsynligvis Nebû-N. Ø. for det døde Hav. — 3. Byen N. (4 Mos. 32, 3. 38, 33, 47; Jes. 15, 2 og

andre Steder), der tilfaldt Rubens Stamme, men tilbagerobredes af Moab (Mesa-Stenen). Imellem Ruinerne paa Bjerget N. maa Byens Beliggenhed søges. — 4. Jødisk By (i Benjamin), Esra 2, 29 (Neh. 7, 33 — hvor Tilføjelsen »det andet« synes fejlagtig indkommet fra V. 34) 10, 43. N. er muligvis det samme som Nob i Neh. 11, 32 (i Neh. 10, 20 [19] vakler Læsemaaden ogsaa mellem »Noba« og »Neba«, som er Mændene fra Nob eller Nebo). Dette N. for Jerusalem liggende Nob (Jes. 10, 32) er der ingen Grund til at adskille fra Præstehyen Nob i 1 Sam. 21, 1. 22, 19. L. G.

Nebukadnesar eller **Nebukadnesar**, Babels mægtige Konge 604—561 f. Kr. Begge Former af Navnet afveksle i G. T.s Grundtekst, men sidstnævnte Form (med »r«) staar Navnets babylonske Udtale (Nabûkudurussur = Nebo beskytte Landegrænsen!) nærmest. N.s Fader var Nabopolassar (Nabûpalusur), der 625 f. Kr. havde løsrevet Babylonien fra det allerede svækkede Assyrien og grundlagt det nybabylonske Rige. Ved Ægteskab mellem sin Søn N. og Kyaxares af Mediens Datter (Amuhia) havde Nabopolassar knyttet et Baand mellem Babylonien og den voksende mediske Magt. De 2 Lande vare allierede i Angrebet paa Ninive. Inden Ninive faldt (o. 606), havde Farao Neko for at sikre sig en Del af Byttet bemægtiget sig Syrien, men blev 605 totalt slaet af N. (som Kronprins ved Karkemis (2 Kong. 23, 29; 2 Kron. 35, 20; Jer. 46, 2). Som Følge af Sejren underkastede N. hurtig de ægypt. Erobringer under Babylonien. Efterretningen i 2 Kong. 24, 1 (jvfr. Dan. 1, 1), at Jojakim af Juda blev Babyloniens Vasal 605, er der altsaa aldeles ingen Grund til at drage i Tvivl. Ved Budskabet om sin Faders Død ilede N. selv tilbage og besteg Tronen 604 f. Kr. Foranlediget ved Oprør, der støttede sig til Ægypten, vendte N. atter 2 Gange sine Vaaben mod Juda. 597 kom han selv til Stede foran Jerusalem og bortførte Kong Jojakim til Fangenskab i Babel (2 Kong. 24, 11f.). Nærmere herom under »Jojakim« og »Jojakin«. Da Sedekia, der, som Vasal, aflagde et Troskabsbesøg i Babel (Jer. 51, 59), 588 brød med N., fik han hurtig Uvejret over sig; allerede i Januar 587 laa den kaldæiske Hær foran Jerusalem, og i Juli 586 faldt Staden. N. havde denne Gang ikke personlig været ved Jerusalem, men havde sit Hovedkvarter i Ribla i Syrien; dér holdt han med Grusomhed Ret over Judas ulykkelige Konge (2 Kong. 25, 6. 7). Den haardeste Modstand ydedes N. af Tyros, der udholdt en 13aarig Belejring (antagelig 585—572) og ikke blev erobret, men dog synes at være indgaaet paa Afhængighed. Indskrifter fra N.s Ophold i Syrien ere fundne ved Nahr el-keib N. for Beirut og i Vadi Brissa paa Vejen til Hamat. Et Brudstykke af N.s Annaler nævner et Krigstog mod Ægypten i N.s 37. Regeringsaar, 568—567. Den svære Tugtelse, Ægypten da led, bekræftes ogsaa ved Heseekiels i Hes. 29, 19 f. og Kap. 30 opbevarede Profeti. Ogsaa i N.s 23. Regeringsaar synes en kaldæisk Straffekspedition at have hjemstøgt Ægypten (Jer 52, 30; Josefos i Henhold til Berossos; jvfr. Jer. 43, 8 f. 44, 30 f. 46, 13 f.).

Om N.s Felttog vides af Kileskriftsberetningerne kun lidet. En væsentlig Del af hans Krige

forefaldt i Vesten og havde ikke egentlige Erobringer til Maal, men Sikringen af Rigets Omfang og Enhed. N.s Beretninger angaa derimod mest de mange af ham genopbyggede Tempel og Byer og i Særdeleshed Babel, Hovedstaden, der i mange Henseender fornyedes fra Grunden af og blev et Vidunder i Verden ved sine Pragtbygninger, uindtagelige Befæstninger og Størrelse. Højdepunktet af Herligheden naaedes i N.s nye Palads, bygget »i 15 Dage«, ogsaa berømt ved sine hængende Haver (for N.s mediske Hustru), og fremfor alt i Bels (Marduks) af N. restaurerede Tempel. N.s egne Ord i Indskriftene svare nøje til den i Dan. 4, 30 udtrykte Selvfølelse. Alt i alt tilkommer der med Rette N. en Plads blandt Orientens største og interessanteste Konger, og de bibelske Fortællinger i Danielsbogen mangle ikke Draget af noget stort i Kongens Billede. Hvad der ligger til Grund for den jød. Tradition i Dan. 4 (som delvis har en Parallel i Abydenos's Fortælling), er endnu ikke tilstrækkelig opklaret. L. G.

Nebusaradan (bab. Nabû-zêr-iddina = Nebo har givet Afkom), Nebukadnesars Livvagtsøverste og Feltherre, som 586 f. Kr. erobrede Jerusalem og efter Gedaljas Mord atter blev sendt mod Juda (2 Kong. 25, 8—20; Jer. 39, 11—40, 5. 52, 30).

Nebusasan (bab. Nabû-sêzibanni = Nebo, fri mig!), en af Nebukadnesars Officerer (Jer. 39, 13), med Titlen rab-saris = Evnuk-Øverste. Nedabja, Søn af den fangne Kong Jekonja (1 Kron. 3, 17). L. G.

Nederlandsk Indien = de ostindiske Øer undtagen Nord-Borneo (britisk), det østlige af Timor (portugisisk) og Filippinerne (amerikansk), gør ved sin umaadelige Frugtbarhed (Ris, Krydderier, Kaffe, Tobak) og store Folkemængde (over 32 Mill.) det lille Kongerige Nederlandene til en Magt af Betydning. Beboerne hører til den malajiske Race, dog meget blandet (Hudfarven varierer fra lys gul til næsten sort). De egentlige Malajer begunstiges af Regeringen, deres Sprog er Regeringssprog, og ved dem har Islam vundet overordentligt Terræn.

1602 stiftedes det hollandsk-vestindiske Kompagni, som i forholdsvis kort Tid frarev Portugiserne det allermeste af deres vestindiske Besiddelser. Hilet fra først af som Befrier fra det portugisiske Aag, blev Kompagniet snart selv en ligesaa forhadet Undertrykker, og den Evangelisering af Øboerne, Kompagniet ved sine Prædikanter uødvede (de var først og fremmest Præster ved de europæiske Kolonist-Menigheder og tog sig i Reglen kun lejlighedsvis af Hedningerne), sank efter nogle ret lovende Tiløb ned paa aandeligt Niveau med Portugisernes forudgaaende Katoliseringsarbejde. Saaledes blev 1674 Kongen af Timor og hele hans Folk døbt paa én Gang uden mindste Forberedelse, og i Guvernementet Amboina fik Høvdingen en vis Sum for hver Daabskandidat, han skaffede (»discipelgeld«), ligesom Barnedaabstvang og Forbud mod, at Muhammedanerne uødvede Omiskerelse, blomstrede. Mærkeligt er det, at Frugterne af denne udvortes Missionspraksis dog levede den lange Periode igennem indtil Beg. af det 19. Aarh., først under tiltagende Forsømmelighed m. H. til Menighedernes Pleje fra Regeringens Side, derefter under en muhamme-

danervelig Politik (især i Oplysningstiden), saa at der, da det nederl. M. S. (stiftet 19. Dec. 1797) tog Gerningen op, dog var ret store, om end meget forfaldne Menigheder at arbejde med. Nu arbejder 8, til dels smaa, hollandske Selskaber foruden Frelsens Hær, en Del Frimissionærer og 2 tyske Selskaber, det rhinske (Sumatra, Nias, Borneo) og Neukirchen (Java). Men Hovedmassen af de o. 415,000 døbte, deriblandt o. 160,000 kristne Mifurer paa Halvøen Minahassa (Nord-Celebes), Frugterne af Hellendoms og især Riedels og Schwartz's udmærkede Arbejde (i det nederl. M. S. Tjeneste), hører til de saakaldte »gevestigde gemeenten« under den hollandske Statskirke og betjenes af dennes Prædikanter og Hjælpeprædikanter. Tilstanden i disse Menigheder er af den Art, at den alt andet end opmuntrer til at gaa over fra frie Missionsselskaber til statskirkelig Mission. Desværre umuliggør den sørgelige Splittelse i det hollandske Missionsliv, der resulterer i Opretelsen af bestandig flere smaa, uledygtige eller i hvert Fald uarbejdsdygtige Missionsselskaber, at der kan gøres Skridt bort fra den statskirkelige Praxis. De to eneste blomstrende Missionsmarker paa Øerne er for Tiden det rhinske Missionsselskabs Arbejdsomraader paa Sumatra og Nias (se for øvrigt Art. Java, Mollukkerne og Sumatra). F. S.

Nedfart, Kristi, kaldes i Kirkens Sprogbrug det, der foregik med Jesus Kristus mellem hans Død og Opstandelse: han nedfor til Dødsriget. I den apostolske Bekendelses 2. Artikel er i den græske Tekst Ledet om Nedfarten indføjet i de øvrige Led, paa samme Maade som disse i Tillægsformen, og danner med disse, føjede som Udsagn til Jesu Navn, det historiske Forløb af det, der skete og vil ske med ham under hans Liv fra Begyndelsen, og til han kommer igen at dømmе levende og døde, kun at med Ledet om Nedfarten Handleformen bliver den herskende, medens de foregaaende Led er givet i Lideformen.

At Nedfarten er foregaaet mellem Døden og Opstandelsen, ligger det i sig selv nærmest at antage og fremgaar ogsaa af Udtalelsen til Røveren paa Korset (Lk. 23, 43) og af Peters Pinseprædiken (Ap. G. 2, 27. 31; smlg. Mt. 12, 40). Medens Jesu Legeme da ligger i Graven, er det hans Sjæl, der er faret ned til Dødsriget, til de dødes Forsamling, hvilket vil sige, at ligesom han ved sin Fødsel gik ind til at dele Kaar med Menneskene, fortsætter han det samme i og efter sin Død: alle maa samles til det »usynlige« Sted, og han maa derfor vandre den samme Vej.

Men nu findes der foruden de ovennævnte Udtalelser fra Aposteltiden et Par andre, der fremhæver en anden Side ved Nedfarten end den her paapegede. Utvivlsomt er der nemlig af Paulus og Peter i deres Breve henvist til Nedfarten i Udtalelserne Rom. 10, 6. 7; Ef. 4, 8f.; 1 Pet. 3, 19f.; 4, 6. Sagen er kun berørt og maa forudsættes at være kendt af Menighederne gennem Apostlenes Undervisning, hvorfor de korte Udtalelser for dem maatte være tilstrækkelige til Forstaelse. Det er hos Paulus først Udviklingen i Ef. 4, 8f. der maa tages i Betragtning. At Nedfarten er medindbefattet heri, uden dog at være fremhævet med det

sædvanlige Udtryk, maa, alt vel overvejet, anses for det rimeligste. Apostelen siger nu, at Hensigten med Kristi Nedfart og Opfart var den, at fylde alle Ting. Vægten falder da her paa den aktive Side ved Nedfarten, ikke som i de før nævnte Udtalelser paa den passive. Der ligger ikke nogen Modsigelse heri: Jesus Kristus delte i sit Køds Dage Lod med Menneskene, delte samme Lod med dem i sin Død; men hans Død er derved tillige blevet til Bedste for Menneskene; paa samme Maade er hans Nedfart derved, at han ogsaa paa dette Punkt delte Kaar med dem, hvis Kød og Blod han var bleven delagtig i, blevet til Bedste for dem; han vilde opfylde alt. Dødsriget er ved hans Nedfart blevet ikke længere hjemløs Sted, men ogsaa der er de, som har levet »i Herren«, hjemme hos ham, endnu nærmere Maalet. Han er Herre ogsaa paa Fangenskabs Sted, som han fylder, ja han kunde ved sin Bortgang medføre fangne derfra (Mt. 27, 52. 53).

Hertil føjer Peter et nyt Led i oven anførte Udvikling i sit første Brev, i hvilken Udvikling han utvivlsomt trods ret forskellige Opfattelser af hans Ord taler om Nedfarten. Gennem Jesu menneskelige Natur trængte Døden ind paa ham og fik Magt over ham; men gennem det inderste og dybeste i ham, Aandsiden, fik Livet Magt over Døden, saa at han fra Kødet Verden droges ind i Aandens Verden og i denne Tilstand prædikede Evangeliet for døde (3, 19. 20; 4, 6). Han naaede i Dødsriget ikke blot til det Sted, der ifølge hans Liv paa Jorden var ham beredt, til Abrahams Skød, til Paradiset (Lk. 16, 22; 23, 43), men han naaede ogsaa til Fængslet, hvor de genstridige Aander fra Noas Dage vare og forkyndte for dem. Naar der 4, 6 siges ganske i Almindelighed, at Evangeliet er forkyndt for døde, maa Nævnelsen af Noas samtidige forstaaes enten som Grænsen for denne Forkyndelse — saa langt ud gik den —, eller som et Eksempel paa de Menneskearter af døde, som Evangeliet blev og bliver forkyndt for i Dødsriget. Hvad Jesus paa Menneskevis gik ind til ved sin Død blev for ham Middel til ogsaa at give Dødsriget Lod i den Fylde, med hvilken han opfylder alt (smlg. P. King, *Historia Symboli Apostolici* 1719⁴; Pearson, *Exposition on the Creed*, 1676⁴; C. Clemen, *Niedergefahren zu den Toten*, 1900; P. Joh. Jensen, *Læren om Kristi Nedfart til de døde*, 1903; Rørdam, *Evig Frelse og evig Fortabelse*, 1901). A. A.

Nefeg. 1. Levitisk Øverste, Broder til Korah (2 Mos. 6, 21). — 2. En af Davids Sønner (2 Sam. 5, 15; 1 Krøn. 3, 7. 14, 6).

Nefisim eller Nefusim (K're), se Nafis (Esra 2, 50; jvfr. Neh. 7, 52).

Neftoah' Kilde, et Punkt paa Grænsen mellem Juda og Benjamin (Josva 15, 9. 18. 15), sandsynligvis Liftå N. V. for Jerusalem.

Nefusim, d. s. s. Nefisim, se Nafis.

Negeb, Juda Sydland, se Art. Judæa. L. G.

Neger-Problemet i de forenede Stater. Ved Borgerkrigens Ophør 1865 erholdt 4¹/₂ Mill. Negre fuld Frihed og borgerlig Ligestilling med de hvide i Kraft af Lincolns Proklamation om Neger-slavernes Emancipation af 1. Jan. 1863. Dermed antoges den Gang Neger-Problemet løst. Siden er de 4¹/₂ Mill. vokset til det dobbelte:

8,840,000 i Staterne. Men der gives endnu et Neger-Problem, og det løses ikke længere ved et enkelt sejrrikt Slag, som Emancipationen, men kun ved et langt Felttog, som Negrene selv maa føre til Ende, idet de tilegner sig de dertil fornødne Egenskaber. Den Magt, de vandt i Sydens Stater ved at faa fuld Borgerret, blev selvfølgelig misbrugt, uvidende og umodne til politisk Frihed som de var efter $2\frac{1}{2}$ Aarh.s Vanrøgt. De vidste ikke, hvad de skulde gøre med Friheden eller med sig selv, og stod uden Hjem, uden Jord eller Ejendom af nogen Slags og uvillige til at binde sig til Tjeneste eller fast Arbejde, fordi dette mindede om Slavetiden. Og Staten gjorde intet for at føre dem gennem Overgangstiden. Følgen maatte blive materiel og aandelig Nød og Uordener og Vold fra de hvides Side, der saa sig i Fare for at overvældes af et sort Flertal i mange Egne af Sydstaterne, hvor Negrene i det hele udgør $\frac{1}{3}$ af Befolkningen, i 55 Amter (counties) endog $\frac{3}{4}$, og 7 Stater har hver over $\frac{1}{2}$ Mill. farvede. I materiel Henseende er de imidlertid gaaet overordentlig frem. Den store Masse af dem, 77 pCt., er bleven ved Landbruget, om der end er sket en betydelig Indvandring dels paa Grund af Uvilje imod Landarbejde med dets Minde om Slavetiden, dels ogsaa for at finde Sikkerhed imod de morderske Overfald fra de hvide — Kukulux-Banderne myrdede 25,000 Negre — ligesom ogsaa Lynchningen, der i de senere Aar har grebet om sig, mest forefalder paa Landet. I mange Egne ser man endnu Negrene bo i de gamle usle Slavehytter kun med en Dør og Skodder, men uden Vinduer og næsten uden Bohave. Men mange er komne frem: $\frac{1}{8}$ af Negrene i Syden betaler Skat af Ejendom, $\frac{1}{3}$ af Sydens Landbrug, 746,000, drives af farvede. Og der findes 146,000 selvejende farvede Jordbrugere, hvis Jordejendom har en Værdi af 1312 Mill. Kr., medens Værdien af Negrenes samlede Ejendom angives til 2925 Mill. Kr., og det for en Befolkning, der for 40 Aar siden slet intet ejede. Desuagtet har de 10 Sydstater faktisk berøvet Negrene dem dem ved Unionens Forfatning tilskreder Ret ved at gøre Udøvelsen af Stemmeretten afhængig af, om de kan læse og skrive, medens de mange lige saa uvidende hvide i Syden har beholdt Stemmeretten ved Hjælp af en Bestemmelse om, at den, hvis Bedstefader stemte i 1866, beholder den, uanset om han besidder den personlige Kvalifikation. Og man søger derhos i nogle, dog ikke alle Sydstater at trykke Negeren ned og hindre ham i at erhverve den manglende Oplysning ved at forringe den Undervisning, der gives de farvede Børn i de efter Emancipationen for dem oprettede Skoler. Skolegangen i disse er mange Steder paa Landet kun nogle Uger af Aaret, i $\frac{1}{3}$ fra 2 til 5 Maaned, og Skolens Maal ikke saa højt, at de kan læse flydende end mindre skrive eller stave taaleligt. Af Sydens $2\frac{1}{2}$ Mill. farvede unge faar kun godt 1 Mill. Undervisning, og kun 1 af 100 af disse nyder godt af en højere Skole, medens over 1 Mill. aldrig har set det Indre af en Skole. Dog har Fremgangen i Læsefærdighed været større, end det kunde ventes. I 1870 kunde $\frac{4}{5}$ af Negrene over 10 Aar ikke læse eller skrive, i 1880 $\frac{7}{10}$. 1890 var det 57

pCt., 1900 kun 44,5 pCt. Man regner, at 6 Mill. Negre tilhører den sunkne Klasse af Befolkningen, medens o. 1 Mill. er ved at hæve sig til en dannet Klasse med god Opdragelse og gode Hjem.

Men dette sidste skyldes Kirkenes Bestræbelser. Den store Masse af hvide i Syden vil have Negeren betragtet og behandlet som et lavere Væsen, der ikke tør naa højere end at gøre det grove Arbejde og være Landmandens Arbeidskraft ved Siden af hans Muldyr. Men de amerik. Kirker har sat et stort Arbejde ind paa at oplyse og løfte Negeren, saa han selv kan hævde sin Ret, idet han udfylder sin Plads i Samfundet. De vil hjælpe Negeren til at hjælpe sig selv og løse Neger-Problemet ved Landbruget og Værkstedet, Skolen og Kirken. Et Hovedformaal med de Undervisningsanstalter, Kirkerne har sat i Gang, er at uddanne gode Lærere og Lærerinder ud af de farvede selv for den farvede Ungdom, og der virker nu 21,000 saaledes uddannede Lærere og Professorer. Desuden undervises alle Elever i deres Anstalter 1 Time daglig i Haandgerning, for at de ikke skal føres bort fra det legemlige Arbejde. Ved de fleste videre gaende Anstalter er der særlige »industrielle« Afdelinger for teknisk og mekanisk Uddannelse og teoretisk og praktisk Vejledning i Haandværksdrift og Landbrug, Kvægopdræt og Mejeridrift, ofte med et større tilknyttet Avlsbrug. Mønteranstalten for denne industrielle Uddannelse er Hampton oprettet 1868 med General Armstrong som Leder. Siden har Tuskekee hævet sig til et lignende Ry, under sin udmærkede farvede Styre, Booker Washington, Søn af Slaveforældre og uddannet paa Hampton. T. tæller nu 1000 Elever og er ligesom H. funderet med en Kapital paa henvend 4 Mill. foruden Bygninger og Udstyr til en lignende Værdi. Men ved Siden af denne industrielle Uddannelse, hvis Nytte er indlysende, hævder Negrenes Venner Nødvendigheden af en højere klassisk eller akademisk Dannelse for Mænd af den farvede Race, der kan være dens Ledere og Foregangs-mænd, sætte den højere Maal end blot materiel Fremgang og hævde dens Ret i Samfundet. Derfor opretholder Kirkerne ved Siden af o. 250 højere Skoler, 10 mindre Kollegier for o. 3000 farvede Studenter, deriblandt det bekendte Fisk Universitet, hvis Jubilæumssangere kom hjem med $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. til deres Anstalt. I Spidsen for denne Virksomhed gaar den kongregationalistiske American Missionary Association, der i 40 Aar har ydet 50 Mill. Kr. til Sydens Skoler og Menigheder og oprettet 230 selvstændige Menigheder med 12,500 Medlemmer; den raader bl. a. over en Kapital af $5\frac{1}{2}$ Mill. Kr. skænket dertil af en Mand, D. Hand. Ogsaa de biskoppelige Metodister yder betydeligt (872,000 Kr. i 1903), og Baptisterne samt de nordlige Presbyterianere og den protest. biskoppelige K. De metodistiske og baptistiske Samfund tæller fra Slavetiden de fleste Medlemmer blandt Negrene, henholdsvis $1\frac{1}{2}$ Mill. og $1\frac{3}{4}$ Mill., de 3 andre nævnte Samfund hver $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ Mill. Dog staar o. 4 Mill. Negre udenfor Kirkerne. Og i mange Egne virker endnu de gamle uvidende »Plantageprædikanter«, der kun forstaar at ophidse Negerens Følelser med

en Kristendom, der intet har at gøre med Redelighed, Sandhed og Renhed, og dækker over en Masse hedensk Overtro. V. Sn.

Nego, i Navnet Abed-nego (Dan. 1, 7. 2, 49 osv.), d. s. s. Nebo, den bekendte babylonske Gud. Navnet Abed-nebo (o: Nebos Tjener) findes i Indskrifter. Den jød. Forfatter af Danielsbogen har vistnok med Vilje ændret b til g for at skjule Afgudsnavnet.

Nehelam, deraf »Nehelamiten« som Betegnelse for den falske Profet Semaja (Jer. 29, 24 f.). N. er formodentlig hans Hjemstavn, men ubekendt.

Nehemja (Nehemias, LXX). Efterretningerne om denne fremragende jød. Fædrelandsven findes i N.s Bog, der sammen med Esras Bog oprindelig udgjorde Slutningen af Kronistens Værk og indeholder Dele af N.s egne Optegnelser.

N. var Søn af en Mand Hakalja (Hakkelfja), uden Tvivl af Juda Stamme. Af Udtrykkene i 1, 6. 2, 3. 5 (jvfr. 6, 7: Konge) har man sluttet, at N. muligvis har været af Davids Slægt. N. havde i alt Fald den fornemme Stilling som Mundskænk hos Perserkongen Artaxerxes I (Xerxes's Søn). Af 2, 6 (Dronningens Nærværelse) synes at fremgaa, at N. har været Evnuuk.

Beretningen i N.s Bog begynder med, at N. i Susa (de pers. Kongers Vinterresidens, i Elam) fik Underretning om, at det stod meget daarligt til i Jerusalem; Jødernes Fjender havde ødelagt Jerusalems Mur og brændt dets Porte. Hermed sigtes uden Tvivl til nylig stedfundne Begivenheder, hvorom Esra 4, 7—23 giver Oplysninger. Esra var 458 f. Kr. kommen til Jerusalem og havde begyndt vigtige Reforme (Esra 10). For at kunne bryde den Modstand, flere af de fornemme rejste imod dette Arbejde, støttende sig til Samaritanerne og andre halvhedenske Beboere af Landet, var det nødvendigt at kunne afspørge Jerusalem fra de fremmede. Esra og de fromme begyndte derfor at genopføre Jerusalems Mure (jvfr. Esra 4, 12), men Fjenderne udvirkede ved Mistænkeliggørelse et Forbud fra Kong Artaxerxes I og ødelagde med Vold det begyndte. Tidspunktet maa have været o. 446 f. Kr. Hermed syntes alt Haab ude.

Men Hjælpen kom med N., hvis sjældne Energi besejrede alle Hindringerne. Medens hans Hjerte knugedes ved Budskabet om Fædrelandets Ulykke, grundede han under Bøn paa, hvorledes der kunde hjælpes. »Min Guds gode Haand var over mig«, siger han i sine Optegnelser (Neh. 2, 8), saa at han i belejlig Stund tilbagevandt Artaxerxes's Gunst mod Jøderne og fik Kongens Tilladelse til at drage til Jerusalem og genopbygge Murene og af Kongen udstyredes med alle Lettelser til Sagens Gennemførelse overfor de persiske Provinsovrigheder. I Begyndelsen af Sommeren 445 f. Kr. (Artaxerxes's 20. Regeringsaar) begav N. sig hjemad som Guvernør med ekstraordinær Fuldmagt til denne Sag. Saa glat skulde det imidlertid ikke gaa: Palæstina og Jerusalem vare langt borte fra Hoffet, og Samaritanerne og de andre Fjenderaarvaagne, men N.s Hurtighed og frygtløse Klogskab var dem overlegen. Efter et natligt Ridt i Stilhed omkring de nedbrudte Mure sammenkaldte N. Folkets Øverster og fortalte dem, i hvilket Ærinde han var kommen, og hvorledes

Perserkongen stillede sig til Sagen. Jerusalems Indbyggere, høje og lave, tog nu med stor Kraft og Enighed fat paa at genoprejse Murene; ogsaa mange andre jød. Byer hjalp med. Da Ikkæ-Jøderne mærkede, at det var Alvor, teede de sig yderst forbitret; de mærkede, at det vilde være forbi med deres hidtidige ugenerte Færd i de jød. Kredse i Jerusalem. Jødernes Hovedfjende var Samaritaneren Sanballat, og sammen med ham Ammoniten Tobija og Araberen Gosam (Gesem, Gasmu). Den spottende Ringagt (2, 19. 4, 1 f.) afløstes snart af Frygt for, at Jøderne virkelig skulde sætte det igennem; de pønsede derfor paa ved Magt, ved et Overfald, at forhindre Arbejdet, men ingen af deres Planer kunde komme til Udførelse paa Grund af N.s Aarvaagenhed Dag og Nat; medens Arbejderne udførte Arbejdet med den ene Haand, holdt de med den anden Vaabnet. Medens Faren endnu truede udefra, kom den i længere Tid ulmende Misfornøjelse hos de fattige i Jerusalem til Udbrud; de holdtes i trykkende Afhængighed ved Pantsætning af deres Ejendom og Børn. I en stor Folkeforsamling satte N. kraftig de fornemme i Rette og bevægede dem til Eftergivenhed. Selv foregik han alle ved Eksempel paa Uegennyttighed.

Endnu søgte Jødernes Fjender ved List at lokke N. udenfor Jerusalem eller ved falske Profeter, som vare i Ledtog med dem, at gøre ham vaklende; men alt forgæves. Efter 52 Dages Arbejde var Jerusalems Befæstning færdig (6, 15). En varig Vagtjeneste indrettedes, og Byens for tynde Befolkning øgedes ved Indflytning fra det øvrige Land.

Hermed var N.s Værk fuldent, og da han kun havde en begrænset Orlov (2, 6), er han uden Tvivl snart derefter vendt tilbage til Kongen. Det er i god indre Sammenhæng med det ved Murens Genopførelse opnaaede Værn mod den dominerende Fremmedindflydelse, at Esra og N. benyttede den gunstige Situation til at gennemføre den attraaede store Reform af det jød. Liv ved Lovbogens Vedtagelse. Her var Esra naturligvis den ledende, men N., hvem Folket skyldte saa meget, har været ham den rette Hjelper og har af hele sit Hjerte deltaget i dette hellige Værk. I September—Oktober samme Aar (445; eller 444, for saa vidt man vil regne et nyt Aars Begyndelse fra September) indgik Folket Forpligtelsen paa den fuldstændige Lovbog, og et Dokument desangaaende forsynedes med fremragende Mænds Underskrift (Neh. 8—10). Baade her (8, 9. 10, 2 [1]) og ved den højtidelige Indvielse af Murene (12, 27 f.) omtales N. som tilstedeværende, hvad der jo er ganske naturligt. Men snart efter den festlige Afslutning af det store Aars Begivenheder maa han utvivlsomt være vendt tilbage til Kong Artaxerxes. 5, 14 kan derfor ikke forstaaes om et 12aarigt Ophold af N. personlig i Jerusalem; det rigtignok uklare Sted 13, 6 synes ogsaa at tale om, at N. efter 12 Aars Fraværelse hos Kongen atter kom til Jerusalem; i denne Mellemtid har han muligvis haft Ret til Guvernør-Indtægter af Judæa. Det sidste, der høres om N. er, at han i Aaret 433 (Artaxerxes's 32. Regeringsaar) som sagt atter besøgte Jerusalem og med sin sædvanlige Kraft greb ind i Forholdene, der ved det upaalidelige

Tempelarikratisk Færd havde forværret sig. Sanballatts Svigersøn (Manasse) af den ypperstepræstelige Slægt forjog han fra Byen.

Det Værn for Jødedommen, som Esra havde begyndt, var det N., der fuldførte. Med Rette kalder Sir. 49, 13 [17] hans Minde stort (de apokryfe Efterretninger i 2 Mak. 1, 18 f. 2, 13 vise i samme Retning). »Kom mig i Hu, min Gud, til det gode!« er den Bøn, hvormed han slutter sine Optegnelser (jvfr. 13, 14). For den kr. Maalestok kan den heri udtalte Selvvurdering ikke bestaa, men N. var alligevel en ædel, høj-sindet Personlighed, den rette Mand paa det rette Sted, under sin Tids Forhold som en af Folkets Redningsmænd i de gamle Dage.

— Foruden N., Hakajals Søn (1), omtales (2) en N. fra Betsur (Neh. 3, 16) og (3) en N. blandt Serubabels Ledsagere (Esra 2, 2; Neh. 7, 7). L. G. **Nehemjas Bog**, se Esra-Bøger Nr. 1 (1, 804) og det under Nehemja omtalte.

Nehum (Neh. 7, 7), en Fejlskrift for Rehum, judæisk Øverste (Esra 2, 2; 3 Esra 5, 8).

Nehusta, Kong Jojakims Moder (2 Kong. 24, 8), rimeligvis død i Babel (V. 12).

Nehustan, Kobberslange; se II, 820.

Ne'iel, et Punkt paa Grænsen af Sebulon og Aser (Josva 19, 27).

Neko. Psammetik I's Søn Farao N. II regerede 610—594 f. Kr. og hørte til det 26. Dynasti, der residerede i Sais. N. benyttede sig af den assyr. Magts Forfald til at bemægtige sig Syrien, den ægypt. Politiks gamle Maal. Undervejs maatte N. kæmpe med Kong Josia, der ved Megiddo stillede sig i Vejen for hans Fremrykning. Josia blev slagen og faldt (609); jvfr. 2 Kong. 23, 29 f.; 2 Krøn. 35, 20 f.; og endvidere Jer. 47, 1. Men allerede 605 var det ægypt. Herredømme over Forasien forbi, efter N.s totale Nederlag ved Karkemis mod Nebukadnesar.

N. var en energisk Fyrste og havde store Handelsplaner. Den første Gennemgravning af Suez-Tangen skyldes ham. Herodot beretter ogsaa om en af N. udsendt Ekspedition af fønisk. Sæmdag, der omsejlede Afrika.

Nekoda. 1. En Familie af Tempels Liv-egne (Esra 2, 48). — 2. En israelitisk Familie, hvis Beviser for israelitisk Afstamning manglede (Esra 2, 60). L. G.

Nektarios, Ærkebiskop af Konstantinopel 381—397, var Gregor fra Nazianz's (II, 261) Efterfølger. Da han blev kaldet til Ærkestolen, var han Lægmand og udbød. Efter Sozomenos's noget tvivlsomme Fortælling var det Biskop Diodor af Tarsos, N.s Fedeby, som først havde faaet den Tanke at virke for den ansatte Senator, der dengang var Konstantinopels Prætor. Forslaget om N.s Valg blev modtaget med Jubel paa Kirkemødet, der var samlet i Konstantinopel, og billigt af Theodosius; men Vesterledens Biskopper, der vare samlede i Milano eller Aquileja, holdt paa Maximus. En ny Synode i Konstantinopel 382 fastholdt imidlertid N.s Valg, hvorpaa de vestlige Biskopper med Damasus i Spidsen faldt til Føje og godkendte ham. 383 førte N. Forsædet paa en 3. Synode i Konstantinopel, der udtalte sig mod Pnevmatomakerne (se Makedonios S. 145) og Anomøerne (se Aëtios I, 30). 388 stak Arianerne hans Palads i Brand. Da Theodosius's Datter, Pulcheria,

og hans Hustru, Placilla, døde, bad N. Gregor af Nyssa (II, 262) holde Ligtalerne over dem, fordi han ikke tiltroede sig selv tilstrækkelige retoriske Evner. I Slutningen af sin Styrelsestid afskaffede N. Bodspræsterne, der rimeligvis havde det Hverv at modtage Syndsbekendelsen før Nadveren; og de fleste andre Biskopper fulgte hans Eksempel. N. døde 27. Sept. 397; hans Efterfølger var Kryssostomos.

Nemesios af Emesa, en ukendt Biskop i det fönikiske Emesa, o. 390, var Forf. til en filos. Antropologi *Περὶ φύσεως* (Migne, Series Gr. XL), i hvilken Guds Menneskevordelse fremstilles som det største Bevis for Guds Forsyn og Menneskets Højhed. Skriftet, der en Tidlang gik for at være af Gregor fra Nyssa (II, 262), stod i stor Anseelse baade hos Johannes fra Damaskos og Skolastikere som Albert d. st. og Thomas fra Aquino.

Nemuel. 1. En Mand af Rubens Stamme (4 Mos. 26, 9). — 2. Simeonitisk Navn (4 Mos. 26, 12; 1 Krøn. 4, 24), men i 1 Mos. 46, 10 og 2 Mos. 6, 15 læses Jemuel. L. G.

Neofyt var, efter 1 Tim. 3, 6 Navnet, paa en nydøbt Kristen. I ægypt. Dokumenter bruges Ordet om nylig plantede Palmetræer (jvfr. Ps. 127, 3 i LXX: *νεόφυτα ἐλαίων* og Ps. 143, 12, Jes. 5, 7 og Ijob 14, 9). Flere Steder, som i Syrien, kaldte man en nydøbt *νεοφώτιστος*, nyoplyst. I den gl. K. kaldte man Daabskandidaterne N.er, saa længe de gik rundt i de hvide Klæder. De havde ikke fulde kirkelige Rettigheder, og kun i overordentlige Tilfælde kunde en N. blive Biskop (Ambrosius, Synesios, Nektarios).

Neologien. Fra Midten af 18. Aarh. begynder Teologien mere og mere at antage Karakteren af en Overgangsteologi, som ved Slutningen af Aarh. udmunder i Rationalismen. Denne Udvikling er allerede forberedt gennem Pietismens Sejr over Ortodoksien, idet Teologien nu begynder at føres ud fra de tidligere Veje hen imod nyere Dannelser. Ved Siden af sine Fortjenester af et dybere Skriftstudium og en nærmere Forbindelse mellem Teologien og det praktiske Liv er det Pietismens store Skyld, at den har nedbrudt den ortodokse Teologis Magt uden at sætte en ny og bedre Teologi i Stedet. Vistnok fremtraadte der i Aarh.s første Halvdel en Række Teologer, som søgte at forene Ortodoksiens og Pietismens Portrin, og som udfoldede en ikke liden videnskabelig Kraft. Men ogsaa disse virker ved sit udvortes, kølige Forhold til den kirkelige Lære og ved sin fra Pietismen arvede Vurdering af Dogmerne efter deres Betydning for det moralske Liv fremad mod et forandret relig. og teol. Tankesæt. Endelig maa til disse Overgangsteologiens forberedende Kræfter ogsaa regnes den wolffisk-teol. Skole, hvis Særkende er den herskende Stilling, som gives Filos. over for den aabenbarede Relig. og Opfatningen af den naturlige Religs Grundsætninger som al Religs egentlige Kerne.

Gennem disse forskellige Retninger banes der Vej for Overgangsteologien i snævrere Forstand, som man har kaldt Neologien. Navnet er opstaaet inden Modstandernes Lejr, som derved vilde udtrykke Retningens Ejendommelighed som en tidlig Lyst til det nye, en Stræben efter at indføre i Teologien Forandringer, som

ikke havde nogen virkelig Grund. Naar imidlertid Udtrykket er fastholdt som kirkehist. Navn for hin Retning, skal dermed kun være fremhævet som dens Særkende, at den med klarere Bevidsthed, end det var sket i den forangaaende teol. Udvikling, tager Sigte paa en ny Fremstilling af den teol. Videnskab.

N. gik ud fra den rigtige Forudsætning, at Teologien tiltængte Fornyelse, og at en saadan alene kunde naas gennem et mere kritisk, af Traditionen mere uafhængigt Studium af den hl. Skrift og af K.s Hist. Paa disse Felter har da ogsaa N. indlagt sig store Fortjenester. Men den har ikke det levende Fæste i den kr. Tro, og den over derfor dette Værk i en for K.s sande Liv fremmed Aand. Tidens alm. Aandsdannelse hersker mægtigt over N.s Teologer. Uden tilbørlig Kritik giver de sig hen til dens Indflydelse. Sandheden fornyes ikke ud fra sine inderste Kilder ved den Hjælp, Tidens aandelige Kræfter kan give, men tilannes paa udvortes Maade efter Tidens Billede. Derfor afsvækkes de kr. Sandheder, tilklippes og tilskæres efter Tidens Maalestok. Og da efter Tidens almindelige Opfatning Naturreligionens Principer var Religionens Kerne, saa drages nu ogsaa disse frem i Forgrunden hos N.s Teologer, medens de kr. Sandheder i afsvækket Skikkelse føjes til som et mere eller mindre løst Supplement. Men karakteristisk er det dog for N. som for Rationalismen, hvis nærmeste Forøgenger N. er, at de relig. Tanker fremstilles indenfor den hl. Skriffs Ramme, som udtalte i dens Lærdomme. Af denne Retnings Mænd kan nævnes Döderlein (I, 700), Ernesti (I, 706), Michaelis (S. 247), Semler og Töllner og blandt Mænd i praktisk gejstlig Virksomhed Bastholm (I, 236), Jerusalem (II, 614), Spalding, Teller. Disse sidste gaar endog videre i negativ Retning end de egentlig videnskabelige Teologer. De paavirkes stærkere af Livssynet hos de dannede Klasser, blandt hvilke de virker, og søger derfor i sin Prædikevirksomhed at udskille de kr. Sandheder som en Hindring for Religionens Tilgængelse inden dannede Kredse, idet de kun bruger Krdmmen som en ydre Form om Naturreligionens Tanker (Dorner, Gesch. der protest. Theol., München 1867; G. Frank, Gesch. der protest. Theol., III, Leipzig 1876; Landerer, Neueste Dogmengeschichte, Heilbronn 1881; C. Brun, Rationalismen, Kra. 1891).

C. B.

Neovius, Adolf Alarik, finsk Præst og Historiker, f. i Nystad 20. Juni 1858, Student i Helsingfors 1880, ordineret 1885, gjorde Tjeneste i Sakkula (i Karelén), til han 1889 blev Biskop C. H. Alopæus's Privatsekretær; 1893 blev N. Notar ved Domkapitlet i Borgå og 1902 Spr. i Lojo. Fra 1892—1902 var han Sekretær ved det kirkehistoriske Selskab i Finland. Af hans Arbejder paa det kirkehistoriske Omraade maa nævnes »Specialkatalog öfver Domkapitelssarkivet i Borgå« I—IV: »Konungabref 1678—1750«; »Kyrkornas i Borgåstift inventariipersedlar, bibliotek och arkiv«; »Kyrkliga akter 1560—1721«; Gezelii d. y. brefkonceptbok 1712—17«. N. har redigeret »Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden« 1892—97, og han har deri skrevet flere Afhandlinger; han har fremdeles udgivet »Consistorii ecclesiastici Aboënsis

protokoll 1656—61«, »Chronographia Scandinaviae« 1902—05, »Suomen Evank. Luth. kirkon Matrikkeli« (Finlands ev.-luth. K.s Matrikel) 1898. Af hans øvrige Arbejder kan endnu fremhæves »Ur Finlands historia, publikationer ur de Alopæiska pappren I—III«, 1890—95, ligeledes Afhandlinger angaaende finsk Folklore. Som Følge af N.s Undersøgelser angaaende de kirkelige Arkivers Vanrøgt fremkom paa Landdagen 1897 en Petition om at beskytte Kirkearkiverne mod Ødelæggelse, og af den Delegation, der senere nedsattes for at fremkomme med Betænkning og Forslag angaaende Beskyttelse af Finlands kirkelige og andre lokale Arkiver af offentlig Karakter, blev N. Medlem.

Nepomuk, Johannes fra, Böhmens Folkehelgen, skal være død 1383 som Martyr, fordi han ikke vilde forraade Skriftemaalshemmeligheden. — Johannes fra Pomuk eller N. i Kredsen Pilsen, fødtes rimeligvis 1340 og studerede i Prag. 1372 blev han Notar, 1374 første Skriver ved det ærkebiskoppelige Kancelli og 1380—90 var han Præst ved St. Gallus. Som saadan lagde han sig især efter den kanoniske Ret og blev Doktor i den. I de følgende Aar efter 1390 fik han et Par Kanonikater, bl. a. ved Domkirken St. Veit, og 1393 blev han Ærkebiskop Johannes af Jensteins Generalvikar. Men samme Aar blev han (20. Marts) druknet i Moldau-Floden, fordi Kong Wenzel IV var forbitret paa ham paa Grund af et Abbedvalg i Benedictiner-Stiftet Kladrau. Denne historiske Person blev i Tidens Løb en Legendefigur. Midt i det 15. Aarh. fortalte man, at han var bleven druknet, fordi han ikke havde villet bryde Skriftemaalsseglet; senere hed det sig, at han havde været Dronningens Skriftefader. Jesuiten Balbinus kom endelig (1670) frem med en hel Legende om N., som han gjorde til Præst ved Tejnkirken og Almisseddeler og Skriftefader hos Dronning Johanne fra Baiern. Da N. ikke vilde forraade, hvad Dronningen havde skriftet for ham, skal han 16. Maj 1383 være bleven kastet i Moldau. Der skal straks have vist sig Lys over hans Lig, som langsomt blev ført bort af Floden, indtil det drev i Land paa Flodbredden. Snart skal man ogsaa have talt om Undere ved hans Kiste, der blev opstillet i Domkirken paa Hradshin. Skønt Domkapitlet i Prag kaldte Balbinus's Bog »et mytologisk-retorisk Makværk«, vandt hans Fortælling dog Tiltro hos andre, og 1685 søgte man, men forgæves, at faa Paven til at give N. Plads blandt de salige. 1683 havde man rejst hans Billede paa Moldau-Broen i Prag; 1708 byggede man i Königgrätz (!) den første Kirke til hans Ære; 25. Juni 1721 lykkedes det endelig Jesuiterne at sætte hans Saligprisning igennem, og 19. Marts 1729 optog Benedict XIII ham paa Helgenlisten. Denne Begivenhed blev fejret i Prag med Fester, der varede en hel Uge i Oktober, og 200,000 Mennesker nød i den Naderen ved den nye Helgens Grav. Selv Ordensfolk vilde dog ikke høje sig for St. N.s uhistoriske Legende, men det jesuitiske Parti i Böhmen havde i denne apokryfe Helgen et Samlingsmærke over for Protestantismen. 1893 (2. Opl. 1897) krævede imidlertid J. Herben i et grundigt, paa Bøhmisk skrevet Skrift, i hvilket han har opredet den hele Historie, at Rom skulde tage Kanonisat-

tionen tilbage eller overføre Helgenglorien paa Generalvikaren, der døde 1393. Den tyske Historieskriver O. Abel har 1855 i en skarpsindig Monografi søgt at vise, at N.-Legenden er en rom.-kat. Omdannelse af Hus's Historie, men denne Hypotese er dog vist for skarpsindig.

Nepos, en ægypt. Biskop, levede i den første Halvdel af 3. Aarh. i Landskabet Arsinois, rimeligvis i Byen Arsinoe (Krokodilopolis). Han var Tilhænger af Tusindaarsriget og hævdede i sin *Ἐλεγχος τῶν ἀλληγοριστῶν* en bogstavelig Opfattelse af Joh. Aab.

Ner, Sauls Farbroder og Fader til Abner (1 Sam. 14, 50. 51). Baade Kis og Ner vare Sønner af Abiel. 1 Krøn. 8, 33 (9, 39) maa det første Kis rettes til Abner (jvfr. 1 Sam. 9, 1).

Nerevs, en rom. Kr., der tilligemed sin Søster og en Kreds af andre Kr. hilses i Rom. 16, 15. Ifølge det apokryfe Skrift »N.s og Achillevs' Acta« var N. en af Domitillas, Vespasians Nieces, Husfolk.

Nergal, Krigens og Underverdenens Gud, der dyrkedes i den babylonske By Kuta. Hans Dyrkelse forplantedes til Samaria (2 Kong. 17, 30).

Nergalsareser (ass. Nergal-sar-usur = Nergal beskytte Kongen!), en af Kong Nebukadnesars fornemste Mænd, Øverste for Magerne (Jer. 39, 3. 13). I Kileskriften omtales en N. som Nebukadnesars Svigersøn og senere hen Konge i Babel (559—555 f. Kr.), Nerigilssar hos Berossos. Det er muligvis den samme.

Neri, en af Jesu Forfædre (Lk. 3, 27). Afkortet af Nerija (= Herren er min Lampe).

Neri, Filippo, se Oratoriet.

Nerija, Baruks Fader (Jer. 32, 12 osv.; Bar. 1, 1). L. G.

Nero, rom. Kejser (54—68), f. 15. Dec. 37, død 9. Juni 68, hed oprindelig Lucius Domitius, men efter at hans Moder Agrippina d. yngre havde ægtet Kejser Claudius, blev han adopteret af denne, antog Navnet N. Claudius Cæsar og blev Kejser efter Claudius's Død. N. var vel begavet med Sans for Kunst og Musik og var af Natur mere nydelsessyg end grusom. I sin første Regeringstid overlod han Styrelsen til Filosoffen Seneca og Præfekten Burrus, der forstod at holde den herskesyge Agrippina borte fra Regeringen; og da Forholdet mellem N. og Moderen blev mere og mere spændt, lod han hende myrde (59). Fra den Tid søgte han at dølge sin Samvittighed ved rasende Nydelser, blev mistænksom og grusom. Burrus døde pludselig, Seneca blev fjernet, N. blev skilt fra sin Hustru Octavia, der blev dræbt (62), og hans Elskerinde, Poppæa Sabina, blev Kejserinde. N. er Ophavsmand til den første Kristenforfølgelse og skylder den sin Plads i Kirkehistorien. Da den frygtelige Brand 18.—19. Juli 64 lagde $\frac{2}{3}$ af Rom i Aske, skød han, for at nedslaa Rygtet om, at han selv skulde have anstiftet Branden, Skylden paa de Kristne. Disse blev opsøgte, først de, der bekendte (Tacitus, Annales XI, 44: fatebantur = deres Tro, ikke Ildspasættelsen), derefter de, der blev fundne ved deres Hjælp; de straffedes med Døden paa de grusomme Maader, blev korsfæstede eller dyppede i brændbart Stof og benyttede som Fakler i Kejserens Haver. Om

et almindeligt Forfølgelsesdekret har der dog ikke været Tale, og Forfølgelsen har næppe, udover enkelte Tilfælde (jvfr. Joh. Aab. 2, 13), strakt sig udenfor Rom. Hvorfor N. valgte at lade det gaa ud over de Kristne, er uvist. Maaske fordi Ilden udbrodt i det jød. Krammerkvarter; Mistanken skulde da først være rettet mod Jøderne og derefter mod de Kristne; maaske har man søgt Grunden til Branden i en Fortærelse af Guderne, som da maatte forsones; de Kristne, der betragtedes som hengivne til fremmed Overtro (superstitio) og var hadede for deres formentlige Misanthropi (odium generis humani, Tacitus, Annales XV, 44), kunde paa én Gang være en antagelig Grund til Vreden og et passende Sonoffer. Ved sin Grusomhed og grænseløse Forfølgelighed nedbrød N. al Agtelse for sig; baade Senatet og Prætorianerne svigtede ham, og tilsidst forlod han Rom og søgte Døden ved en frigiven Slaves Hjælp. Det almindelige Rygte om, at han ikke var død men vilde komme igen (Tacitus, Histor. II, 8), bragte let forstaaeligt de Kristne til at spørge sig selv, om han ikke var den Antikrist (I, 103), der skulde komme. I N. T. forekommer Navnet N. ikke, han er kun omtalt der som »Kejseren« (Act. 25, 11). Om Navnet »Neron Kejser« skrevet med hebr. Bogstaver som gaende op i Tallet Joh. Aab. 13, 18 maa henvises til Fortolkningerne til dette Sted (H. Schiller, Geschichte des röm. Kaiserreichs unter N., Berlin 1872; I. P. Weisse, Populære Forelæsninger over Tiberius og N., Kra. 1882; Fr. Arnold, Die neron. Christenverfolgung, Leipzig, 1888; Ittameier, Die Sage von N. als dem Antichrist, i »Zeitschr. f. kirchl. Wissenschaft und Leben, Leipzig, 1882; E. Zeller, Das odium generis humani der Christen, i »Zeitschr. f. wissenschaftl. Theol.«, Leipzig, 1891). S. A. B.

Nerses, armeniske Patriarker. N. I skal have hørt til Arsakidernes kongelige Slægt og være opdragen i Grækenland. Efter at være vendt hjem til Armenien skal han være bleven Kammerherre hos Kong Arsach. Paa Kongens og Folkets Tilskyndelse skal han have bestegt Patriarkstolen, og som Armeniens »Katholikos« have været virksom som baade for Kirken og Skolevæsenet. Armenier-Kongen sendte ham til Kejser Valens som Leder af en Sendefærd, men da N. ikke lagde Skjul paa sin nikæniske Ortodoksi over for den arianske Kejser, skal han være bleven holdt tilbage og forvist til en Ø. Saa snart Theodosius blev Kejser, fik N. Tilladelse til at vende tilbage, men efter sin Hjemkomst skal han have lidt meget baade af Kong Arsach, som N. sagde Sandheden, og af hans ryggesløse Efterfølger, Kong Pap. Alt, hvad ovenfor er fortalt, er dog i høj Grad usikkert, og kun saa meget staa fast, at Armenien i den sidste Halvdel af 4. Aarh. havde en Katholikos, der hed N. — N. II, Ashtarakatsi, der stammede fra Ashtarak i Provinzen Bagravand, var armenisk Patriark 524—533. — N. III med Tilnavnet »Schinol« (Genopbyggeren) var Patriark 640—661. Han genopbyggede Byen Dvin, som Araberne havde ødelagt ved deres Indfald 646. — N. IV, kaldet »Klajenseren«, fordi han boede i Klah, eller »Schnorhali« (den yndige), fordi han skrev et yndefuldt Sprog, var en af de betydeligste kirkelige Forfattere i Armenien.

Han var Patriark 1166—73. Han blev ogsaa beundret for sin store Veltalenhed. N. IV skrev en ufuldendt Kommentar til Matthæos-Evangeliet og flere Lejlighedsskrifter og Breve. Mest berømt er han dog bleven ved sine store og smaa Digte, bl. hvilke især maa nævnes en stor Messiede (»Jesus Sønnen«), et Epos om Armeniens Historie og »Klagen over Edessa«, da Sultanen over Aleppo 1144 havde ødelagt denne By.

Nervander, Emil Fredrik, finsk Literat og kunsthist. Forf., f. 16. Nov. 1840 i Helsingfors, Søn af den berømte Videnskabsmand Johan Jakob N. Han blev Student 1858 og filos. Kand. 1869. Hans Undersøgelser paa den kirkelige Kunsts Omraade har haft banebrydende Betydning. Han har været Leder af de 7 Ekspeditioner i kunsthistorisk Øjemed, som 1871—99 har gennemforsket og afbildet Kunstminder i de fleste af Finlands Kirker. Af hans Arbejder paa dette Omraade maa nævnes »Den kirkelige konsten i Finland under medeltiden« I—II, 1887—88; »Lojo kyrka och dess medeltidsmålningar«, 1896; »Väggmålningarna i Storkyro gamla kyrko«, 1901; og »Michael Toppelius och hans kyrkomålningar«, 1905. Under N.s Ledelse er de middelalderlige *al secco* Malerier i Lojo, Töfsala, Nykyrka, Ingå og Raumo Kirker bleven restaurerede; andre saadanne Malerier i Hatula, Helsing, Sjundeå, Nousis, Hvitvits, Pernå, Sibbo og andre Kirker er bleven opagede af ham under Kalkpudsen og undersøgte. A. N. Nesiah, en Familie af Templets Livegne (Esra 2, 54; Neh. 7, 56).

Nesib, By i Juda Lavland (Josva 15, 43), sandsynligvis det nuværende Bêt-nasib nær ved Ke'ila og østlig for Bêt-djibrin. L. G.

Nestle, Christoph Eberhard, f. i Stuttgart 1. Maj 1851, gik i Skole i Blaubeuren, studerede i Tübingen, Leipzig og England. 1877—80 var han Repetent i Tübingen, 1880—83 Diakonus i Münsingen. Derpaa blev han Gymnasialprofessor, først i Ulm, senere i Maulbronn. 1894 blev han Æresdoktor i Teologi i Königsberg. Han har bl. a. udgivet: *Psalterium Tetraglottum* 1879; *Septuaginta-Studien* I—IV, 1884—1903; 6. og 7. Udgave af Tischendorfs *Septuaginta*, 1880 og 1887; en syrisk Grammatik paa Latin (1882) og Tysk (1889); *Philologica sacra* 1896; *Supplementum N. T. Gr.* 1896; *Einführung in das griech. N. T.* (1897; 2. Opl. 1899); *Testamentum Novum Græce* (1898; 5. Opl. 1904); en Lommeudgave med den gr. Tekst og tysk Overs. (1898; 4. Opl. 1904); en Overs. af Evsebios's syriske Kirkehistorie (1901), og desuden har han skrevet en stor Mængde Bladartikler i tyske og engelske Tidsskrifter og Blade.

Nestor, russisk Helgenkrønikeskriver, skal være bleven Munk i Huleklostret ved Kijef efter Abbed Theodosios's Død (1074) og snart efter viet til Diakon eller Arkidiakon. Foruden en Biografi af Abbed Theodosios har han skrevet en Helgenkrønike om Martyrerne Boris og Gleb. — Allerede i Midten af 13. Aarh. tillagde man N. de ældste russ. Aarbøger (Annaler), men med Urette. Forf. af disse var Munk i Kijefs Hulekloster endnu i Theodosios's Levetid; kort efter 1065 var han efter sit eget Sigende i en Alder af 17 Aar traadt ind i dette Kloster. Den saakaldte N.s Krønike, der gaar til 1110

(overs. paa Dansk af C. W. Smith, Kbhvn 1869), skyldes rimeligvis Abbed Silvester i den hl. Mikael's Kloster.

Nestorios og Nestorianere. N. var født i Germanicia i Syrien og havde modtaget sin teologiske Uddannelse i Antiokia, hvor han levede som Presbyter og Munk, da han i Begyndelsen af 428 blev kaldet til Ærkebiskop i Konstantinopel. At Valget til denne Post var faldet paa ham, skyldtes navnlig hans Ry som Taler. Man mente i ham at have fundet en ny Kryssostomos. Han gjorde da ogsaa straks det bedste Indtryk, og hans Ortodoksi gav sig Udslag i en lidenskabelig Agitation mod alle Kættere. Allerede i sin Tiltrædelsesprædiken tiltraabte han Kejseren — rimeligvis med retorisk Overdrivelse som Guds Stedfortræder —: »Skaft mig Jorden ren for Kættere, Kejser, og jeg vil give dig Himlen derfor! Hjælp mig at tilintetgøre Kætterne, og jeg vil hjælpe dig med at tilintetgøre Perserne!« 5 Dage efter ødelagde han et ariansk Bedehus, og en Maaned efter fik han Kejseren, Theodosios II, til at udstede et skrappt Edikt mod alle Hæretikere. Han var, kort sagt, en grum Kætterfjende. Desto mere overraskende kom det, at Kætternavnet blev fæstet paa ham selv.

Aarsagen hertil maa søges i hans Kollision med den alexandrinske Teologi. Han var selv udpræget Antiøkener, og rimeligvis for hans Komme til Konstantinopel har der været Fejde mellem Repræsentanter for de to Skoler, en Fejde, som han nu selv med Iver kastede sig ind i. Stridsspørgsmaalet var kristologisk, om Forholdet mellem de to Naturer. Alexandrinerne havde brugt Ordet »Guds Moder« (*θεοτόκος*) om Maria. Denne Benævnelse vil N. ikke godkende. Gud kan ikke have nogen Moder. Maria fødte ikke Guddommen, men et Menneske, som var Guddommens Organ, thi en Skabning kan ikke føde den uskabte. Maria kan derimod kaldes »Kristi Moder« (*χριστοτόκος*). Ligesom sine antiøkenske Lærere vil N. holde de to Naturer hos Kristus ude fra hinanden, men han forvarer sig udtrykkelig imod Beskyldningen for at tale om to Kriste eller to Sønner. Han holder paa en Sammenknytning (*συνάψις*) mellem de to Naturer hos den historiske Kristus — hvorfor Konkordieformlen senere drastisk forklarede hans Lære saaledes, at han sømmede de to Naturer sammen ligesom to Bræder. Men denne »Sammenknytning« forklarer han ikke nærmere, og den spiller ingen positiv Rolle i hans Kristologi. I en polemisk Prædiken senere siger han endog, at den guddommelige Logos hverken har kunnet erfare Inkarnationen eller Lidelsen. Paa den Maade opløses Personens Enhed, og Nestorianismen kommer til den modsatte Yderlighed af Monofysitismen. Naar N. selv gik saa vidt, skyldes det dog sikkert for en Del hans Modstandere, som søggede ham, og han var sig næppe selv Konsekvenserne bevidst, da han ikke gør Indtrykket af at have været nogen fremragende teologisk Tænker. Modstand mødte hans Udtalelser imidlertid, og navnlig hos Kyrillos af Alexandria, der baade dogmatisk, kirkepolitisk og personligt stod fjendtlig over for N., og som forstod at anvende alle Midler. Foruden et Stridsskrift i 5 Bøger direkte mod N. skrev Kyrillos saa-

ledes baade til Kejseren og dennes Familie og til Biskop Coelestin i Rom. Dette skete 430. Hos Hoffet og Kejseren havde Kyrillos i Begyndelsen ikke Held med sig, men Coelestin holdt en Synode i Rom og erklærede N. for Kætter. Kyrillos holdt da yderligere i Slutningen af 430 en Synode i Alexandria mod N. og udsendte bl. a. 12 Anatematismen mod ham, men N., som havde vundet adskillige Tilhængere, var tryk i sin Sag og svarede med 12 lige saa skarpe Mod-Anatematismen, i hvilke han bl. a., modsat Kyrillos, hævdede, at Logos ikke har haft Del i Lidelserne. Kirken kom nu i Bevægelse, og alle Parter ønskede et Konciliums Udtalelse. Det blev sammenkaldt 431, og Mødestedet skulde være Efesos. N. mødte med en Del Tilhængere, og Kyrillos med langt flere, men Antiokenerne, som stod paa N.s Side, og de romerske Legater lod vente paa sig. Kyrillos benyttede Lejligheden, lod Synoden aabne og fik med Lethed N. erklæret for Kætter og for afsat. Men Kejseren gav endnu ikke Kyrillos Medhold, og da Antiokenerne endelig kom til Stede, holdt de Synode sammen med N., og nu blev det Kyrillos, som erklæredes for afsat. Saa kom de romerske Legater, og de støttede Kyrillos. Kejseren vaklede, Munkene stredes, Hofintriger kom til, og Enden paa Sagen blev, at Kejseren opløste Synoden, lod Kyrillos uantastet rejse hjem og forviste N. til hans Kloster i Antiokia. Dermed var Nestorianismens Saga i Kirken vel ikke endt, men det officielle Kættorstempel var sat paa den, og allerede 435 udstedte Kejseren et skarpt Edikt mod N.'s Tilhængere samt forviste ham selv til Ægypten. Dér levede han nogle faa Aar i Elendighed og døde endelig.

N. efterlod sig imidlertid Disciple. Nogle af dem, som Johannes af Antiokia vare allerede 431 paa Kejserens bestemte Ønske blevne enige med Kyrillos om en Læreformel, ved hvis Dannelse begge Parter gjorde Indrømmelser, men andre holdt fast ved N.'s Lære uforandret, og Striden om Nestorianismen fortsattes (se ogsaa Trekapitelstriden). N.'s Disciple dreves imidlertid for en Del Øst paa (se herom Kaldæiske Kristne), og Persien blev Nestorianernes egentlige Hjemland. Men helt over til Indien naaede N.'s kætterdømte Lære. Paa Malabarkysten dannede der sig et nestoriansk Samfund, »Thomaskristne«, der imidlertid gennemgik mange Trængsler i Aarhundredernes Løb. Især søgte Romerkirken fra og med det 16. Aarh. at vinde dem for sig, og for en Del lykkedes det. Deres Tal angives forskelligt. Sandsynligvis er der nu i Indien omkring 120,000 rene Nestorianere og 250,000, som staa i Union med Rom.

N.'s Skrifter bleve tilintetgjorte. Vi have dog hans Anatematismen mod Kyrillos i Marius Mercators Overs. (Hahn, Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln 1897³, 316 f.), 12 andre Anatematismen, Brudstykker af et Skrift »Liber trogoediae«, hvori han skildrer sine Kampe, nogle Prædikener, overs. af Mercator, nogle Breve og en Del Citater. Jvfr. Assemani, Bibliotheca orientalis I—III (Rom 1719—28) og G. P. Badger, The Nestorians and their Rituals I—II (London 1852).

A. Th. J.

Neta'im. I 1 Krøn. 4, 23 maa dette Bynavn

læses [»beplantede Steder«, Dsk. Ovs.]. Byen har formodentlig ligget i Juda Lavland.

Netanel (o: Gud har givet; samme Navn som Natanael, dets gr. Form). 1. Issakars Stammeøverste (4 Mos. 1, 8 osv.). — 2. Broder til David (1 Krøn. 2, 14). — 3. Præst (1 Krøn. 15, 24). — 4. Levit (1 Krøn. 24, 6). — 5. Søn af Obed-edom (1 Krøn. 26, 4). — 6. En af Josafats lovkyndige Udsendinge (2 Krøn. 17, 7). — 7. Levit (2 Krøn. 35, 9). — 8. Præst; af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 22). — 9. Præst (Neh. 12, 21). — 10. Levitisk Musiker (Neh. 12, 36).

Netanja (o: Herren har givet; jvfr. Netanel). 1. En Mand af Kongeslægten, Fader til Ismael, der myrdede Gedalja (2 Kong. 25, 23 f.; Jer. 40, 8 f.). — 2. Levitøverste (1 Krøn. 25, 2, 12). — 3. En af Josafats lovkyndige Udsendinge (2 Krøn. 17, 8). — 4. Fader til Judi (Jer. 36, 14).
Netan-melek (o: Kongen, nl. Herren, har givet; samme Navn som Netanel og Netanja), en kongelig Euvuk ved Josia's Hof, efter hvem en af Tempels Haller kaldtes N.s Halle, med hvilken han havde Opsyn. Ved denne Halle, der laa paa Tempels Vestside (1 »Kolonnaerne«, parvarim) havde indtil Josia's Reform Solhæste været opstillede (2 Kong. 23, 11).

Netinin, se Livegne.

Netofa, judæisk By i Nærh. af Betlehem (Esra 2, 22; Neh. 7, 26); muligvis det nuværende Bêt-nettîf. Et Par af Davids Helte vare fra N. (2 Sam. 23, 28, 29). Jvfr. endvidere 2 Kong. 25, 23; 1 Krøn. 9, 16; Neh. 12, 28. L. G.

Netter, Thomas, ogsaa kaldet Th. Walden, var Medlem af Karmeliter-Klostret i London og vandt den teol. Doktorgrad i Oxford. 1409 var han til Stede paa et Koncilium i Paris. Han blev Inkvisitor i England og tog Del i Forfølgelsen af Wyclifiterne. Henrik V valgte den lærde Karmeliter til sin Skriftefader, og 1415 var Th. N. til Stede paa Konciliet i Konstanz som Ombud for England. 1419 blev han sendt til Kong Vladislav af Polen for at søge Hjælp til Undertrykkelsen af Husiterne. Han var ogsaa Henrik III's Skriftefader og fulgte 1430 med ham til Frankrig, hvor han døde i Rouen s. A. Th. N. indførte de kvindelige Karmelitere i England og forsvarede Romerk. mod Wyclif og Hus, navnlig i *Doctrinale fidei ecclesiæ Cath. contra Wiclevistas et Hussitas*. Han var rimeligvis ogsaa Medforf. af *Fasciculi Zizaniorum Joh. Wyclif*.

Nettesheim, se Agrippa fra N. (I, 40).

Neuchâtel, Kanton i Schweiz, fik 1873 en Frikirke (se II, 129). Jvfr. Fr. Nielsen, Karakteristisk og Kritisk (1884) 96—105 og Art. Godet (II, 234).

Neuendettelsau, se Löhe (S. 125).

Neumann, Jacob, norsk Biskop, f. i Drammen 1772, gik i Skole i Helsingør og blev Student 1796. 1797 fik han Guldmædaille for en Afhandling om Daaben i de 3 første Aarh., og 2 Aar senere blev han Dr. phil. for en Disputats *De primatu Lundensi*. S. A. blev han resid. Kap. i Asker, 1805 Spr. dér og 1819 Provst i Drammens Provsti. 1822 blev han Biskop i Bergen og var 1814 Ombud for Akershus Amt paa det overordentlige Storting. N. var Rationalist af det rene Vand, og 1811 udgav han en rationalistisk Bearbejdelse af Luthers

Katekisme, som dog ikke blev autoriseret. Foruden at være Biskop i Bergen var han tillige Præst ved den tyske Marielkirke. Han døde 25. Jan. 1848.

Neumark, Georg, tysk Psalmedigter, f. 16. Marts 1621 i Langensalza, kom tidlig med sine Forældre til Mühlhausen. 1630 blev han sat i Skole i Gotha. 1640 begav han sig paa Vej for over Leipzig at naa Königsberg, men han blev overfaldet af Røvere og udplyndret. Først 1643 lykkedes det ham at komme til Universitetet i Königsberg hvor han studerede Retsvidenskab og var tillige Huslærer hos en Hr. v. Schlieben. 1648 var han kort Tid i Warschau, senere i Thorn, Danzig og Hamburg. 1. Jan. 1652 skrev han et Nytaarsdigt til Hertug Vilhelm IV af Weimar, hvorpaa han blev heretugelig Bibliotekar og Registrator og senere Arkivsekretær. Han døde blind 18. Juli 1681. Blandt hans aandelige Sange er især »Hvo ikkun lader Herren raade« (Psbog f. K. og Hjem Nr. 23) højt skattet.

Neumer, Betegnelse for den i den tidligere Middelalder benyttede Nodeskrift, en Tegnskrift, bestaaende af forskellige stillede Punkter og Streger, der grafisk anskueliggør Tonernes Stigen og Falden og dermed Melodiens hele Bevægelse. N. ne nedstammer uden Tvivl fra de græske Tegn for Sprogets Tonefald, fra Akcenterne, og det maa antages, at de har været anvendte af den kristne Oldkirke til Optegnelse af de hellige Sange. De ældste Haandskrifter, vi har med saadanne (8. Aarh.), er forsynede med N. ovenover Teksten. N. af denne tidlige Type er meget vanskelige at tyde, da de mangler et Liniesystem, og de forskellige Intervalskrift i Melodien (Sekund, Terts, Kvart etc.) derfor ikke kan bestemmes. En stor Forbedring var det derfor, da man i 10. Aarh. og senere begyndte med at sætte N. paa Linier, først 1, saa 2, tilsidst et helt System af Linier, der angav de forskellige Toners Plads i Intervallrækken, saaledes at enkelte Toner (f eller c) markeredes med et Bogstav (»Nøgle«). Heraf udvikler sig videre i 13.—14. Aarh. den firkantede Koralskrift, Nota quadriparta, paa 4 Linier og dermed, i Tidens Løb, vor nuværende Nodeskrift. N. gik efterhaanden ud af Brug og var i 18. Aarh. fuldstændig gaaet i Glemme. Det er først lykkedes vor Tids flittige Forskning atter at komme til Forstaelse af denne Tegnskrift og dermed af Middelalderens Musikoptegnelser. Med Neume-Forskningen er da atter Reformen af den gregorianske Sang (se II, 263) gaaet Haand i Haand (J. Pothier, *Les Mélodies gregoriennes*, 1881; O. Fleischer, *Neumenstudien I—III*, 1895—1904; P. Wagner, *Neumenkunde*, 1904).

Neustadt an der Hardt i det bayerske Rhinpfalz fik 1576 af den ref. Pfalzgreve Johan Kasimir et ref. *Gymnasium illustre* til Igæld for Universitetet i Heidelberg, der under hans luth.sindede Broder, Ludvig IV, var bleven luth. Herfra udgik 1581 Ursinus's *Neostadiensium admonitio*, Neustadter-Teologernes Modskrift mod Konkordieformlen, og 1587 den calviniserende Neustadter-Bibel. Da Ludvig IV døde 1583, blev Akademiet i N. atter forenet med Heidelberg-Universitetet.

Neuwied, By ved Rhinen, ikke langt fra

Koblenz, har siden 1750 været Bolig for en Brødreminighed, der oprindeligt bestod af Franskmand. 1773 flyttede imidlertid Brødrene fra den opløste Menighed Marienborn dertil, og da mistede N. sit franske Præg.

Nevin, John Williamson, amerik. Teolog, f. i Franklin County i Pennsylvania 20. Febr. 1803, studerede ved Union-Kollegiet i Schenectady i New York og i Princeton. 1829—40 var han teol. Lærer ved Præsteskolen i Alleghany, 1840—51 var han Prof. ved den ref. Præsteskole i Mercersburg i Pennsylvania, hvor han virkede sammen med Philip Schaff. 1841—53 var han Præsident for Marshall-Kollegiet i Mercersburg, 1866—76 Præsident for Franklin- og Marshall-Kollegiet i Lancaster. 1876 trak han sig tilbage til Caernarvon Place ved Lancaster, og dér døde han 7. Juni 1886. Han var en af Hovedmændene for den saakaldte »Mercersburger-Teologi«, der var paavirket af Tysklands Teologer, og udgav 1849—53 *The Mercersburg Review*, i hvilken han skrev en stor Mængde Artikler, der fik Indflydelse paa mange. Han var en Modstander af den metodistiske Revivalisme (*The Anxious Bench*, 1842). Bl. hans Skrifter maa nævnes: *Biblical Antiquities* (I—II, 1828; 2. Udg. 1849); *The Mystical Presence. A Vindication of the Reformed or Calvinistic Doctrine of the Holy Eucharist* (1846), rettet mod Zwinglianismen; *History and Genius of the Heidelberg Catechism* (1847); *Antichrist, or the Spirit of Sect and Schism* (1848).

Nevmer, se Neumer.

Newburgh, William fra, (Neubrigensis), eng. Krønikeskriver, f. i Bridlington i Yorkshire 1136, kom tidlig i Augustiner-Korherrestiftet i Newburgh, hvor han døde efter Maj 1198. De samtidige kaldte ham W. Petit (*Parvus*). Foruden forskellige teol. Skrifter (bl. a. en Kommentar til Højsangen) har han, efter Tilskyndelse fra Cistercienser-Abbeden Ernald fra Rievaulx, skrevet en *Historia rerum Anglicarum*. Denne Historie, der begynder med Erobringen, er væsentlig en Skildring af samtidige Begivenheder; thi Tiden før Stephen fylder kun noget over en halv Snes Sider. Den gaar til Maj 1198. W. har som Krønikeskriver haft Bæde til Forbillede, og han skriver klart og interessant. Hans Krønike er en af de bedste Kilder til Henrik II's Historie. Den stærke Kritik, han over over for den upaalidelige Geoffrey fra Monmouth, har skaffet ham Ry som »Europas første kritiske Historieskriver« (Freeman). Hans Krønike er udgivet af H. C. Hamilton (1856) og R. Howlett (1884—85). Hans samlede Skrifter ere udgivne af T. Hearne (I—III, Oxf. 1719).

New Connexion kaldes et metodistisk Samfund, der, paa Grund af en Strid mellem Alexander Kilham fra Wesleys Fødeby, Epworth, og Metodist-Konferensen, dannedes 1797. Alexander Kilham var en mere afgjort Dissenter end de fleste af hans metodistiske Brødre, og da han med ungdommelig Varme hævdede sin Opfattelse, blev han udstødt af det store Metodist-Samfund. Han betragtede Konferensen som en despotisk Domstol og søgte først at faa sin Krig frem ved at raade Brødrene til at holde inde med deres Bidrag til Samfundet. Da dette Raad ikke blev fulgt, skete der en Udtrædelse,

men kun 6 Præster fulgte Alex. Kilham. Kilham døde Aaret efter Bruddet, men »the New Itinerancy«, som det nye Samfund først kaldtes, holdt sig. Dets Grundsatninger vare: 1) Menighedernes Ret til at holde deres Gudstjenester, naar det passede dem bedst, uden Hensyn til Statskirken; 2) deres Ret til at modtage Daab og Nadver af deres egne Præster og i deres egne Kapeller; 3) Menighedens Ret til Repræsentation paa Distriktsmøder og paa den aarlige Konferens, hvorved de fik Del i Samfundets Styrelse og i Forvaltningen af dets Pengemidler; 4) dens Ret til at være med, naar Medlemmer, skulde optages og udstødes, og Præster vælges. I dogmatisk Henseende var N. C. arminiansk ligesom Wesley. Paa Aars-Konferensen mødte lige mange Præster og Lægfolk. En af N. C.s bedste Mænd var den unge Richard Watson (f. 1781, d. 1833), der dog allerede 1807 trak sig tilbage og sluttede sig til det store Samfund. N. C. gjorde smaa Fremskridt. 1803 havde det 5280 Medlemmer; 1813 kun 8067. I Hanley byggede Samfundet en stor Kirke, der kunde rumme 2500 Mennesker. Dette Samfund var navnlig virksomt paa Irland, hvor der dannedes »the Methodist N. C. in Ireland«, som stadig modtog Hjælp fra England. Ved Jubilæet 1846 havde N. C. 20,000 Medlemmer. Fra dette Samfund er William Booth og Frelsens Hær udgaet.

Newman. 1) **Francis William N.**, f. i London 1805, studerede i Oxford, hvor han 1826 —30 var Fellow i Balliol College. Han agtede at gaa den gejstlige Vej, men hans Udvikling gik i den modsatte Retning af Broderens (se nedenfor) og førte ham mere og mere bort fra K.n. Da han vægrede sig ved at underskrive de 39 Art., kunde han ikke faa Magistergraden, og han opgav derfor 1830 sin Stilling i Kollegiet. Som privat Lærer i Dublin lærte han Darby (se Plymouth-Brødre) at kende og blev tiltrukket af Nonconformisterne (W. Blair Neathby, A. hist. of the Plymouth Brethren, London 1901, 45 f.). Han rejste sammen med John Kitto som Missionær til Bagdad, men da han paa Missionens Vegne kom til England 1833, fik han Betænkeligheder ved at vende tilbage til sin Gerning og blev hjemme. Det følgende Aar blev han Lærer ved det konfessionsløse Bristol College. Han stod i Forbindelse med Baptister, og 1836 lod han sig gedøbe. 1840 blev han Prof. i de klassiske Sprog i Manchester, 1846 ved University College i London; tillige valgtes han 1848 til Principal for den af Unitarierne oprettede University Hall, men trak sig allerede s. A. tilbage. Sit Professorembede nedlagde han 1863. Ved Siden af de klassiske Sprog dyrkede han moderne Arabisk og nordafrikanske Dialekter og kastede sig over flere forskellige Videnskaber, og han udgav en stor Mængde Oversættelser, sprogvidenskabelige, historiske, nationalekonomiske og matematiske Skrifter, ligesom han ogsaa leverede talrige Bidrag til Tidsskrifter. Han bevarede dog stadig sin Interesse for de religiøse Spørgsmaal og behandlede saadanne i en Række større og mindre Skrifter, i hvilke han forholder sig kritisk til den historiske Krdm, men forsvare dens religiøse og sædelige Grundtanker. *The Soul, its Sorrows and Aspirations* (1849), er

skrevet ud af en inderlig personlig Fromhed; *Phases of Faith* (1850), hvori han skildrede sin egen religiøse Udvikling, vakte megen Opsigt og fremkaldte *The Eclipse of Faith* af H. Rogers, en Replik fra N. og en Duplik fra hans Modstander; i *Catholic Union, Essay toward a Church of the Future* (1854) og i *Theism* (1858), har N. fremstillet sin teol. Grundanskuelse. Hans religiøse Skrifter blev meget læste i Samtiden, og flere af dem udkom i nye Oplag. 1876 sluttede han sig til »British and Foreign Unitarian Association«, hvis Vicepræsident han blev i 1879. Da Broderen var død 1890, udgav han Aaret efter *Contributions chiefly to the early History of the late Cardinal Newman*, en Bog, der er unaagtig i flere Enkeltheder og ikke upartisk i de Domme, der fældes over Personer og Begivenheder, men kaster Lys over det gensidige Forhold mellem de to Brødre, hvis Udvikling gik i saa stærkt divergerende Retninger. Han døde 4. Okt. 1897. — 2) **John Henry N.**, Broder til ovennævnte, blev født i London 21. Febr. 1801. Faderen, der var Bankier, stammede fra Holland, og Moderen, f. Fourdrinier, hørte til en bekendt Hugenotfamilie. N. var flittig i Skolen i Ealing, og i Hjemmet lærte han ikke blot Biblen at kende, men førtes gennem Skrifter af I. Milner, J. Newton o. a. ind i den »evangeliske« Retnings Calvinisme, og 15 Aar gl. oplevede han sin Omvendelse. Den saa tidlig udviklede Dreng slugte ogsaa W. Scotts Romaner, efterhaanden som de udkom, og denne Læsning gjorde ham endnu mere overspændt. Romanikken (Scott, Søkolen) banede Vej for den anglikanske Bevægelse. Allerede 1817 flyttede N. som Student ind i Trinity College i Oxford, men efter Ophævelsen af Faderens Forretning fulgte der en trang Tid, og han maatte i London forberede sig til at gaa Sagførervejen. I 1820 kunde han dog tage Baccalaureus-Graden, og 1822 kom han som Fellow ind i Oriel College, hvor Pusey (se d. Art.) og Par Aar senere opnaaede samme Stilling. Efter at være ordineret blev han 1824 Kapellan ved St. Clement's K., men forblev endnu nogle Aar som Tutor i Kollegiet. Ældre Fellows (Hawkins, Whately) aabnede den unge Calvinists Øjne for Kirken og Traditionen, Keble (II, 754) viste ham hen til de gr. Kirkefædre, i hvis Teologi Anglo-Katolicismen har sine dybeste Rødder, og fra 1826, da Hurrell Froude blev Fellow, kom han efter eget Sigende under den stærkeste Paavirkning, han endnu havde været Genstand for. 1828 blev han Spr. ved Universitetskirken, om hvis Prædikestol han gennem 15 Aar samlede det unge Oxford. I Slutningen af 1832 rejste han sammen med Froude og dennes Fader til Italien, og i Rom lærte han Wiseman (se d. Art.) at kende. Efter hans Ledsageres Hjemrejse laa han meget syg paa Sicilien, men sagde: »Jeg dør ikke, jeg har en Gerning at udføre, og under Overfarten fra Palermo til Marseille skrev han den berømte Hymne »Lead, kindly Light«, der er optaget i den eng. K.s Psalmebog. Fem Dage efter hans Hjemkomst holdt Keble den Prædiken, der satte »Oxford Bevegelsen« i Gang, og han og nogle ligesindede Venner (Froude, Rose, Palmer, Perceval) sluttede sig sammen til Kamp for den biskoppelige K. med dens »apostolske

Succession« mod Tidens politiske og religiøse Liberalisme. Men N. blev den egentlige Fører for det nye Parti, da han s. A. begyndte Udgivelsen af *Tracts for the Times*, samtidigt med at hans Værk om Arianerne udkom. Ved sin ædle Personlighed, sine Prædikener (*University Sermons*, 1 Bd., *Parochial S.*, 6 Bd.), sine Traktater og sine større teol. Skrifter fik N. en betagende Magt over en voksende Kreds i den gamle Universitetsby, og Bevægelsen forplantede sig hurtigt og over hele Landet. Puseys Tilslutning i 1835 var en stor Vinding for Traktarianerne, Oppositionen mod den liberale Dr. Hampden, der det følgende Aar blev teol. Professor, tjente til at samle Partiet under Fanen, og da N. overtog Redaktionen af *British Critic*, fik det sit eget Organ. I Traktat Nr. 71, *On the Controversy with the Romanists* (1835), *Lectures on the Prophetic Office of the Church* (1837), begge optaget i *Via Media of the Anglican Church* (1877), og *Lectures on the Doctrine of Justification* (1838), bekæmpede N. skarpt Papismen og Protestantismen og forsvarede Anglo-Katolicismens Mellemvej; og Udgivelsen af Kirkefædrene i eng. Overs. og af en Række ældre anglo-kat. Skrifter gav den traditionalistiske Skole en patristisk Underbygning. Den tidlig afdøde Froudes efterladte Papirer indeholdt mange stærke Impulser i anglo-kat. Retning. Men nogle af N.s unge Disciple nærmede sig til den rom. Katolicisme, og han gjorde, skønt selv opfyldt af hemmelige Tvivl, alt for at holde dem tilbage. I Traktat Nr. 90 søgte han 1841 at vise, at de 39 Artikler lade sig fortolke i væsentlig Overensstemmelse med den rom.-kat. Lære. Da hans Fortolkning blev fordømt af Universitetet og Biskopperne, tabte han Modet, standsede Traktaterne, opgav sit Tidsskrift og trak sig tilbage til Littlemore i Nærheden af Oxford; 1843 tilbagekaldte han sine tidligere Udtalelser mod Papismen og nedlagde sit Embede. Flere af hans Disciple traadte i disse Aar over til Romerk.; under Udarbejdelsen af *An Essay on the Development of Christian Doctrine* (7. Opl. 1890) modnedes hans egen Beslutning, og 9. Okt. 1845 foregik hans Konversion. Fra Ungdommen havde hans spekulativt anlagte Aand kæmpet med religiøse Tvivl, og efter at han havde fjernet sig mere og mere fra Protestantismen for at søge ydre Garantier (den apostolske Succession), kunde han ikke ad Inderlighedens Vej naa til personlig Vished, men fandt først i Romerkirkens Skød Fred og Hvile for sin Sjæl.

1846 blev N. præsteviet i Rom og udnævnt til Dr. theol., og efter sin Hjemkomst grundede han i Birmingham et Oratorium, der senere flyttedes til Edgbaston. Han blev ikke en Kirkestyrer som Manning (II, 163), men virkede som Taler og Skribent. Han udgav saaledes *Loss and Gain* (1847), *Discourses to mixed Congregations* (1849), *Lectures on Difficulties felt by Anglicans in Submitting to the Catholic Church* (1850) og *Lectures on the present Position of Catholics in England* (1851). De Erfaringer, han 1854—58 gjorde som Rektor ved Universitetet i Dublin, afledte hans *Lectures and Essays on University Subjects* (1859). En Polemik med Ch. Kingsley (II, 777) fremkaldte hans *Apologia pro vita sua* (1864), hvori han har gjort Rede

for sin religiøse Udvikling. Af Vigtighed for Forstaelsen af denne er ogsaa hans *Grammar of Assent* (1870). Han var ikke stemt for Ufejlbarhedsdogmet og blev heller ikke tagen paa Raad, da Vatikaner-Konciliet blev forberedt. Da han 1879 modtog Kardinalsværdigheden i Rom, blev han fritaget for at tage Ophold dér, og han levede saaledes i sit Oratorium indtil sin Død, 11. Aug. 1890. Hans samlede Værker udkom 1868—81 i 36 Bd. (N.s *Apologia*, ny Udg. 1888; Letters and Correspondence of J. H. N., ed. by Anne Mozley, I—II, Lond. 1891; E. A. Abbott, *The Anglican Career of Cardinal N.*, I—II, Lond. 1892; R. H. Hutton, *Cardinal N.*, Lond. 1893; R. W. Church, *The Oxford Movement*, Lond. 1891). C. E. F.

Newton, John, eng. Teolog, f. 1725, oplevede under et Liv til Søs en alvorlig Vækkelse (1748), der bragte ham under Paavirkning af Whitefield og Wesley. 1764 blev han ordineret til Diakon i den eng. K., og i Olney, hvor han virkede, traf han Digteren Cowper og Mrs. Unwin. Sammen med Cowper udgav han 1779 *Olney Hymns*. 1780 blev han Præst ved St. Mary Woolnoth i London, hvor han samlede en stor Menighed og arbejdede ivrigt for den »evangeliske« (lavkirkelige) Kristendomsopfattelse. Han stod ved Wilberforces Side i Kampen mod Slavehandelen. D. 21. Dec. 1807.

Nibelius, Gustaf, sv. Biskop, f. i Grangårde i Dalarne 18. Juni 1789, Student i Upsala 1807, Magister 1812, opholdt sig 5 Aar i London som Lærer for den sv. Ministers Børn, blev teol. Kand. 1817, ordineret og Docent i Upsala 1818, Lic. theol. 1820, Lektor i Filosofi ved Vesterås Gymnasium 1822, Spr. i Fellingsbro 1833, Rigsdagsmand 1834, Biskop i Vesterås 1839. N., som i Beg. af sin Rigsdagstid ansaas for at høre til den mod Carl Johan optrædende Opposition, var en selvstændig, alvorlig og kraftig Mand. Han druknede paa en Lystsejls under en Visitation i Strömstad 14. Juli 1849. O. A.

Nibhas (en anden Læsemaade: Nibhan), en Guddom fra Avva (i Nordsyrien?), hvis Dyrkelse forplantedes til Samaria af de indførte Kolonister (2 Kong 17, 31). Kendes ellers ikke; maaske den mandæiske »Nebas«, en skadelig Dæmon. L. G.

Nibsan, ubekendt By i Juda Ørk (Josva 15, 62).

Niceta (Niketas) af Remesiana, dacisk Biskop, er rimeligvis født mellem Aarene 335 og 340. 398 og 402 besøgte han Paulinus fra Nola, og han omtales i 2 af Innocents I's Breve fra 409 og 414. For 392 er han bleven Biskop i Byen Remesiana (*Respublica Ulpianorum*), der uden Tvivl var anlagt af Trajan; i 4. Aarh. hørte Remesiana til Provinsen Dacia Mediterranea. Nu hedder Byen Bêla Palanka. N. er efter al Sandsynlighed Forf. til forskellige Traktater (*De diversis appellationibus; de ratione fidei; de spiritu sancto; de symbolo; de vigiliis; de psalmodiæ bono*) og til den berømte Hymne: *Te Deum*. Han er vist død o. 420 efter en nidkær Missionsvirksomhed blandt Besserne, Skytherne, Geterne og Dacerne. Han var i teol. Henseende en trofast Nikæner, der forsvarede Homousien (Sønnens Væsenfællelskab med Faderen) med stor Kraft. Den mærkeligste af hans Traktater er Bogen »om Symbolet«, der er af Betydning m. H. til Bestemmelsen af det apostolske Symbols Ordform. Deri findes Tros-

leddet *communio sanctorum* (de helliges Samfund). Ved Forklaringen af dette Led lægger N. sine Læsere paa Sinde at holde fast ved den hellige almindelige Kirke i Modsætning til Kætternes og Skismatikernes *pseudo-ecclesiae*, der tro og leve anderledes, end Herren har budet, og Apostlene overleveret. N. synes, ligesom Kyrillos af Jerusalem, at mene, at Symbolet er sammensat af de hl. Skrifter. N.s Traktater ere udgivne af A. E. Burn (Cambridge 1905), der med Morin og Zahn forsvarer N.s Forfatter-skab til Te Deum. Jyfr. ogsaa Hümpel, N., Bischof von R. (Bonn 1895). Om N.s Betydning for Symbolforskningen se F. Kattenbusch, Das apost. Symbol (1894—1900) I—II, passim; Th. Zahn, Das apost. Symbol (Leipz. 1894) 107 f. og i »Neue kirchl. Zeitschrift« for 1896. Om Burns Udgave af N. og dennes Forhold til Ambrosiaster se »Journal of theol. Studies« for 1906.

Fr. N.

Nicolaes, Hendrik, Ophavsmanden til de saakaldte »Familister«, blev født 1501 eller 2, rimeligvis i Münster. Han var Købmand. Forældrene vare fromme rom. Katoliker, og N. folte sig frastødt af Luther og Ref., men tiltalt af den Tids Sværmer, navnlig af David Joris (II, 682). 1528 var H. N. en kort Tid i Fængsel; 1531 flyttede han med sin Familie til Amsterdam. 1540 optraadte han med den Panstand, at Gud havde udgydt Jesu Kristi Kærligheds Aand over ham, saa at han var bleven ét med Guds Vilje og Ord. S. A. flyttede han til Emden, hvorfra han i 20 Aar drev en virksom Propaganda for sin Lære, bnaede i Nederlandene, Frankrig (Paris) og England (London). Hans sværmeriske Skrifter bleve i al Hemmelighed trykt hos den berømte Bogtrykker Christophe Plantin i Antwerpen, der var vundet for hans Tanker. I Emden søgte H. N. i det ydre at vise sig som en god Katolik, og Plantin trykkede rom.-kat. Bøger, ja endog Index. Men samtidig havde han grundet »Huis der liefde« (Hus der leffen, *familia caritatis*) som et Hjemsted for sin Panteisme, der betegnede et afgjort Brud med den positive Krdm. For at udbrede sin antinomistiske Mystik tænkte H. N. paa at grunde en ny kirkl. Ordning med Ældste, Ærkebiskopper og Præster, og selv brugte han sine merkantile Evner til at styre Sekten som »Fader« i Kærlighedshuset. 1560 skred Øvrigheden i Emden ind mod H. N., som derefter maatte føre et omflakkende Liv, der bragte ham til Kampen, Utrecht, England og Köln, hvor han opholdt sig i længere Tid. Han er død efter 1570, men en Tidlang derefter sporedes hans Indflydelse i flere nederl. Byer, i Köln, Paris og især i England, hvor Familisterne vakte Rædsel hos Mænd som R. Baxter og W. Penn, der tale om dem som vantro, der mene at være syndfri, selv naar de gøre, hvad der, udført af andre, vilde være Synd. Mange af de eng. Familister smeltede sammen med de yderligt gaende Puritanere og Ranters. Se Fr. Nippold, H. N. und das Haus der Liebe, i »Zeitschr. f. hist. Theol.« XXXII (1862).

Nicolai Arbogensis, Erasmus, sv. Biskop, ansattes, efter at have studeret ved udenlandske Universiteter, 1554 som Skolemester i sin Fødeby Arboga, rejste 1558 til Wittenberg, opholdt sig her en Tid i Melanchthons Hus, blev 1560 Magister og var en Tidlang ansat som

Lærer ved et i Wittenberg oprettet filosofisk Kollegium, vendte 1562 tilbage til Sverige, blev Rektor i Vesterås samt 1565 Præst ved Domkirken dér, 1567 *ordinarius* i Stora Tuna, og da de saakaldte Ordinariers (se d. Art.) Embede ophævedes, blev N. 1571 Domprovst i Vesterås, var derhos Johan III's Hofpræst og blev 1574 Biskop i Vesterås. Som Domprovst underskrev han Upsala-Mødets Beslutning af 1572, der indeholdt en Forpligtelse paa evang.-luthersk Lære og Ordning; som Biskop underskrev N. Johan III's *Nova Ordinantia* af 1575. Biskop Erasmus, som var Fechts (II, 28) Ven, var i Beg. tilligemed Ærkebiskoppen en af de virksomste for den nye Ordning. Allerede i Vaaren 1575 underretter han i et Brev af 13. April Kongen om, at han dels har indført, dels lidt efter lidt i sit Stift vil indføre den Ordning og de Ceremonier, som nu er bleven godkendte. Hans Iver kolnedes dog snart, og allerede det følgende Aar klager Kongen i et Brev til Ærkebiskoppen 21. Sept. over, at baade N. og flere andre har begyndt at trække sig tilbage. Paa sit Dødsleje led N. under stærke Selvbebrejdelser for den Bistand, han havde ydet i en Sag, der truede K.s Bestaaen og Frihed. Han døde i Vesterås 10. Maj 1580.

O. A.

Nicolai, Helsingius Olaus, sv. Biskop, havde rimeligvis studeret udenlands. Gustaf I gjorde ham til sin Hofprædikant, og senere blev han Præst i Gefle. Erik XIV udnævnte ham 1562 til Biskop i Strengnäs, og som saadan underskrev han 1563 Ærkebiskop Laurentius Petri Nericii Skrift mod Likvoristerne. 1568 rettede han en alvorlig Henvendelse til Erik XIV for at formane Kongen til at holde en almindelig Bods- og Bededag i Anledning af Mordet paa Sturerne og andre, og næste Aar underskrev han Stændernes Brev om Sturernes Uskyld. 1572 var han til Stede paa Upsalamødet, hvor ogsaa han lovede at blive ved den evangeliske Lære og antage Kirkeordningen. Han døde 1585.

Nicolai. 1) Christoph Friedrich N., tysk Boghandler, f. i Berlin 1733, en Ungdomsven af Lessing, begyndte 1765 i Berlin Udgivelsen af »Allg. Deutsche Bibliothek«, der indtil 1806 udkom i over 250 Bd. Tidsskriftet, hvis Recensioner strakte sig over alle Omraader, fik ingen æstetisk Betydning, men paa det religi. og filos. Omraade fik det stor Indflydelse som Organ for den »Oplysning« (Aufklärung), der bekæmpede den positive Krdm som Sværmeri og Overtro. Fra 1783 udgav N. ogsaa »Berlinerische Monatschriften«, der virkede i samme Aand. Med Tilknnytning til Moritz August von Thümmels komiske Roman »Wilhelmine«, der var rettet mod Fordærvelsen ved de tyske Hoffer, skrev N. (1773—76) Tendensromanen »Sebaldu Noth-ankers«, og senere vovede han endog i »Freuden des jungen Werthers« at parodiære Goethe og at spotte Herders Udgave af Folkesangene. I Romanen »Sempronius Gundibert« (1798) gik han løs paa Kant og Fichte, og i to Bind »Philosophische Abhandlungen« (1808) kæmpede han mod enhver transcendental Filosofi. Han døde 1811 (v. Göckinck, N.s Leben und litt. Nachlass, Berlin 1820). — 2) Philipp N., tysk Præst og Psalmedigter, f. 10. Aug. 1556 i Mengerlinghausen i Waldeck, kom 1575 som Student til Erfurt og fortsatte Studierne i det waldeckske

Kloster Volkhardinghausen. 1583 blev han evang. Præst i det halvtkatolske Herdecke i Westfalen, men derfra maatte han en Tidlang flygte, da Spanierne fra Nederlandene faldt ind i Westfalen. Da han kom tilbage, var Romerkirken saa stærk i Herdecke, at han snart maatte forlade Byen igen. En Tidlang var han da Huspræst for de hemmelige Lutheranere i Köln, derpaa (1587) Diakonus i Nieder-Wildungen og (1588) Sognepræst i Alt-Wildungen og Hofpræst for Grevinden af Waldeck. Han blev indviklet i Stridighederne om Konkordieformlen og led en Del af den Grund. 1596 blev han kaldet som Præst til Unna i Westfalen, og dér skrev han bl. a. det djerne Stridsskrift »Kurzer Bericht von der Calvinisten Gott und ihrer Religion« (1598), og de Ref. svarede med lige saa stor Bitterhed. 1597, da Pesten rasede i Unna, skrev han »Freudenspiegel des ewigen Lebens« (udg. 1599), der indeholdt 3 aandelige Sange. I Unna forfattede han tillige et mærkeligt apokalypt-killastisk Skrift, i hvilket han spaaede, at Verden skulde gaa under 1670. Ogsaa fra Unna blev han fordrevet af Spanierne. 1601 kom han til Hamburg som Præst ved Nikolaj-Kirken, og dér skrev han det betydningsfulde Skrift: *Sacrosanctum omnipresentiæ J. C. mysterium* og flere andre polemiske Arbejder samt det opbyggelige: »*Theoria vitæ æternæ* oder hist. Beschreibung des ganzen Geheimnisses vom ewigen Leben«. Han døde 26. Okt. 1608. Hans mest kendte Psalmer ere »Af Højheden oprunden« (Psbog f. K. og Hjem Nr. 132) og »Sions Vægter hæver Røsten« (Nr. 273). Som Præst i Hamburg havde han stor Betydning for det aandelige Liv i denne By, og de faa Prædikener, han lod trykke, blev læste af mange (L. Curtze, Dr. Ph. N.s Leben und Lieder, Halle 1859; R. Rocholl, Leben N.s, Berlin 1860; J. H. Höck, Bilder aus der Gesch. der Hamb. K., Hamb. 1900, 35 f.).

Nicolas, Michel, fr. Teolog, f. i Nîmes 22. Maj 1810, studerede Teologi i Genève og Tyskland, var en kort Tid Hjelpepræst i Bordeaux, derpaa ref. Præst i Metz 1835—38; dér vandt han baade den teol. Licentiatgrad og Doktorgrad. 1839 blev han Prof. i Filosofi ved det teol. Fakultet i Montauban, og dér døde han 28. Juli 1886. Som Filosof var han en Discipel af Victor Cousin, som Teolog tilhørte han den hist.-krist. Strassburger-Skole. Bl. hans teol. Skrifter maa mærkes: *Hist. des doctrines relig. des Juifs pendant les deux siècles antérieures à l'ère chrétienne* (1860; 2. Opl. 1869); *Etudes crit. sur la Bible* (I—II, 1861 og 63); *Les Evangiles apocryphes* (1865); *Le symbole des apôtres* (1867). Desuden har han skrevet: *Hist. lit. de Nîmes et des localités voisines* (I—III, 1854) og forskellige Skrifter om Akademiet i Montauban.

Nicolaus fra Basel, se Rulmann Merswin.

Nicolaus fra Clémanges, se I, 520.

Nicolaus fra Cusa, se I, 569.

Nicolaus fra Flüe, se II, 70.

Nicolaus von Hontheim, se II, 458.

Nicolaus fra Lyra, se S. 116.

Nicolaus fra Strassburg. 1) N. fra Str., dominikansk Mystiker, døde efter 1329. Om hans Liv vides ikke stort mere, end at han har studeret i Paris og været Læsemester hos

Dominikanerne i Köln. 1. Aug. 1325 blev han (og Benedict fra Como) udnævnt til Ordensgeneralens Vikarer og til Visitatorer i den tyske Ordensprovincs. Han var indviklet i Processen mod Mester Eckart (I, 709). I Fr. Pfeiffer, Deutsche Mystiker I (1845) findes 13 Prædikener af ham. Det Skrift: *De adventu Christi*, som han 1326 helligede Pave Johannes XXII, er, som Denifle har godtgjort, et Plagiat efter Mag. Johannes fra Paris med Tilnavnet: Qui dort, hvis 2 Skrifter (*De adventu Christi secundum carnem* og *De antichristo*) N. har udskrevet uden at nævne Forf. Jvfr. Denifle, Der Plagiator N. v. Str. i »Archiv f. Lit.- und K.-Gesch. des Mittelalters« IV (1888), 312 f. — 2) N. fra Str., tysk Chartreuser, f. i Strassburg 1397, studerede i Wien og traadte 1410 ind i Chartreuser-Ordenen i Gemnik eller Garming, hvorfor han kaldes *Gemnicus*, hvilket er blevet misforstaaet, som om han var fra Chemnitz. Han var Prior forskellige Steder, men døde i Garming 20. Nov. 1497 næsten 100 Aargl. Han har skrevet mange Skrifter, der vidne om, at der ogsaa i ham var en mystisk Aare. De mange Afskrifter af hans Værker (især af *De mystica theologia*) vise, at han blev flittigt læst i Klostrene. Bl. hans Skrifter maa især nævnes en mærkelig Afhandling *De recto studiorum fine ac ordine*. Jvfr. N. Paulus's Studie i »Der Katholik« for 1891, II.

Nicolaus fra Tolentino, ital. Helgen, f. i Tolentino 1246, blev greben af en Augustiner-Eremit's Prædiken om Verdens Forkrænkelighed og gik derpaa ind i Augustiner-Eremiternes Orden, hvor han kom i stort Ry for Hellighed. Han døde efter haarde Lidelser, som han bar med megen Taalmodighed, 10. Sept. 1306. Kunstnerne afbildte ham i Augustiner-Eremiternes sorte Ordensdragt og satte en Stjerne over hans Hoved eller paa hans Bryst og givte ham en Lilje eller et med Liljer omsnoet Krucifiks i Haanden. 10. Sept. er hans Helgendag.

Nicolaus de Tudeschis (*Panormitanus*), lærd Benedictiner, var født i Catanea 1386. 14 Aar gl. traadte han ind i Benedict's Orden, tog Doktorgraden i Padova og var derpaa Lærer i Kirkeret i Siena, Parma og Bologna. 1425 fik han et Abbedi i Stiftet Messina og blev tilsidst (1434) Erkebiskop af Palermo, hvorfor han kaldes *Panormitanus*. Modpaven Felix V (se Amadeus VIII, I, 65) gjorde ham til Kardinal. N. de T. er død 1445 eller 1453. Han har skrevet flere Skrifter til Forklaring af de 3 officielle Dekretalsamlinger, og han forsvarede Sætningen om et Konciliums Overhøjhed over Paven. Hans samtidige satte stor Pris paa ham og kaldte ham *lucerna juris*; hans Skrifter ere ofte blevne optrykte (bedste Udg. Venezia 1617 i 9 Foliobind).

Nicolaus. Paver. N. I (858—67), var født i Rom af fornem Byrd; han blev Middelalderens betydeligste Pave mellem Gregor I og VII. N. arbejdede med Iver for Sædelighed og Tugt og hævdede med Myndighed Pavestens Ret baade overfor gejstlige og verdslige Stormænd. Han bragte de pseudo-Isidorske Dekretaler (se d. Art.) til Gyldighed i Kirken, hvorefter Metro-politer og Biskopper kun blev rom. Embedsmænd og Synoderne kun Organer for Pavens

Vilje, medens Paven selv var uafhængig af al Myndighed, baade af Konge- og Kejsermagt. Denne Forestilling om Pavens Magt kom dog langt sødere frem hos N. end i de nævnte Dekretaler, som han ikke kendte i sine første Paveaar. Da Metropolitnen Hinkmar af Reims (II, 430) egenmægtigt havde afsat Biskop Rothad af Soissons, appellerede denne til Rom i Kraft af de pseudo-isdorske Dekretaler, og Hinkmar maatte genindsætte R. Antagelig er det denne Strid, der gav N. Kendskab til Dekretalerne, idet det efter al Sandsynlighed var Rothad, som bragte dem med til Rom, da han kom dertil for at forsvare sig (864). Som det gik Hinkmar, gik det Ærkebiskoppen af Ravenna, der maatte opgive sin tidligere Særstilling overfor Rom. Da Kong Lothar II af Lotharingen med Billigelse af flere Synoder og Biskopper havde forskudt sin Hustru Thietberga for at gøre sin Elskerinde Waldrada til Dronning, tvang N. ham til at sende hende bort og tage sin Hustru til sig igen. For Nordens Forhold fik N. Betydning, idet han ved en Bulle, trods Ærkebiskoppen af Kölns Modstand, forenede Hamburg og Bremen til et Stift (864). Fra N. haves det første rom. Pavebrev til en dansk Konge, Haarik den yngre (i Lappenberg, Urkundenbuch, Hamburg 1842, I Nr. 15). I den gr. Kirkes indre Forhold blandede N. sig, idet han med stor Kraft tog sig af den afsatte Patriark Ignatios og lyste hans Efterfølger Fotios (II, 88) i Band. Striden tilspisedes især, da Bulgarerne gjorde Mine til at gaa over til den rom.-kat. Kirke, hvorved Striden førtes ind paa det dogmatiske Omraade. Enden blev, at Fotios maatte vige Pladsen; men dette oplevede N. dog ikke. N.s Breve, der give et godt Bidrag til Belysning af hans Karakter, findes i Mansi, Conciliorum collectio, Bd. XV 143 f.; Jaffé, Regesta pontificum romanorum, I² (Leipz. 1885), 341 f.; jvfr. Liber pontificalis, ed. Duchesne, II (Paris 1886); Hefele, Conciliengeschichte IV² (Freiburg 1879) 224 f.; H. Laemmer, Papst N. und die byzant. Staatskirche seiner Zeit (Berlin 1857); C. H. Föste, die Reception Pseudo-Isidors unter N. I und Hadrian II (Leipz. 1881). — N. II (1058—61), hed Gerhard, var født i Burgund og blev Biskop i Firenze. Han blev valgt til Pave ved Hjælp af Hildebrand og hans Parti, og Hildebrand var under hans Papat den egentlige Leder af alle verdslige Sager. Dronning Agnes, der regerede i sin Søn Henrik IV's Mindreårighed, og hvis Mand havde gjort N. til Biskop i Firenze, sanktionerede villigt hans Valg. Ved Hjælp af Hertug Godfred, Pave Stephan IX's Broder, kom N. i Besiddelse af Rom. Den Modpave, som det rom. Adelsparti havde valgt, Benedict X (se d. Art.), maatte underkaste sig. Under N. holdtes (1059) den betydningsfulde Paaskeysynode i Lateranet, hvor Berengar af Tours (I, 266) maatte tilbagekalde sin Nadverlære, og hvor der blev truffet vigtige Bestemmelser vedrørende Pavevalg. Det Valgdekret, der blev vedtaget (C. Mirbt, Quellen zur Gesch. des Papsttums, 1901², 97 f.), skulde retfærdiggøre N.s Pavevalg og sikre fremtidige Valg mod den rom. Adels Overgreb. Det bestemmer, at Kardinalerne vælge Paven, medens de øvrige Klerikere giver deres Samstemning; Kejseren stadfæster Valget. Kun

under særlige Forhold bør en Ikke-Romer vælges til Pave. Paa samme Synode fremsattes de to betydningsfulde Punkter i Hildebrands Program: Forbud mod Simoni og Præstægteskab. Valgdekretet, der umuliggjorde Valg af en tysk Pave, vakte en stærk Modstand blandt de tyske Klerikere, der endog (1060) holdt en Synode, som afsatte N. og erklærede alle hans Pavehandlinger ugyldige. Forholdene i Tyskland bragte Hildebrand til paa N.s Vegne at slutte Forbund med Normannerne. N. rejste til Apulien og holdt i Melfi en Synode, hvor Bandet fra Leo IX's Tid over Normannerne blev hævet. Derefter lovede Richard af Aversa og Robert Guiscard Paven Valsaltraskab. Allerede ved Sommertid 1060 døde N. i Firenze, hvor han havde vedblevet at være Biskop. Om Fortolkningen af Valgdekretet se den hos Mirbt ovenanf. Sted nævnte Lit. Jvfr. Jaffé, Regesta pontificum roman. I² (Leipz. 1885); I. M. Watterich, Pontificum roman. vitæ, I (Leipz. 1862); Hefele, Conciliengesch. IV² (Freiburg 1879), 798 f. N.s Breve i Migne, Patrologia latina, Bd. 143, 1301 f. — N. III (1277—80), hed Johan Gaetani Orsini. Han var en pragtelsesende Pave, men en dygtig Politiker, der fik Rudolf af Habsburg i Tyskland og Karl af Anjou paa Sicilien til at føje sig efter Rom; men ogsaa Nepotisme blev benyttet til at fremme hans Formaal. Dante anbringer ham i Helvede (Inferno, Canto XIX). (Les Régistres de N. III, i »Bibliothèque des écoles franç. d'Athènes et de Rome«, 2. Série XIV, 1, Paris 1898; Wertsch, Die Beziehungen Rudolfs v. Habsburg zur röm. Kurie bis zum Tode N. III, Bochum 1880). — N. IV (1288—92), hed Hieronymus af Ascoli. 1274 blev han General for Fransiskanerordenen, og han var den første Pave af den Orden. Efter Acre's Fald (1291) arbejdede han forgeves paa at faa et Korstog i Stand (Les Régistres de N. IV, i »Bibliothèque des écoles franç. d'Athènes et de Rome«, 2. Série V 1—9, Paris 1886—93; O. Schiff, Studien zur Geschichte Papst N. IV, Berlin 1897). — N. V. Allerede 1328 tales om en Pave N. V; han hed Petrus Rainalducci og blev opstillet som Modpave af Kong Ludvig af Baiern mod Johan XXII; men saasnart Kong Ludvig forlod Italien, var det forbi med hans Magt. 1330 afslægte han i Avignon en Syndsbe kendelse og underkastede sig. Faa Aar efter døde han (Eubel, Der Gegenpapst N. V i »Histor. Jahrb. der Görres-Gesellschaft«, XII, München 1891, 277 f.; K. Müller, Der Kampf Ludwigs Baiern mit der röm. Kurie, Tübingen 1879). — N. V (1445—55), hed Thomas Parentucci. Han var en klog Politiker og havde Sans for Kunst og Videnskab. N. V afsluttede (17. Febr. 1448) et Konkordat med Tyskland, hvorefter Baseler-Konciliet (se d. Art. I, 230) tabte sin Betydning. Koncillets Pave, Felix V (se Amadeus VIII, I, 65), nedlagde Tiaraen og blev N.s Kardinal, og 1449 vedtog Konciliet sin egen Opøsning. Derefter kunde N. holde Jubelaar (1450). De Penge, som Jubelaaret indbragte, anvendte han paa Byggeforetagender, Restaurering af Roms Kirker og til Indkøb af Haandskrifter. Han samlede et Bibliotek paa o. 9000 Bd., hvormed han lagde Grunden til det vatikanske Bibliotek. Med ham begyndte Renæssance-Bevægelsen at præge den pavelige

Kurie. 1452 kronede han Frederik III til Kejser. Efterretningen om Konstantinopels Erobring (1453) gjorde et dybt Indtryk paa ham og bidrog til at forkorte hans Liv (Manetti, Vita Nicolai V i Muratori, Rerum italicarum scriptores III, 2, 907 f.; L. Pastor, Geschichte der Päpste, I², Freiburg 1891, 291 f.; E. Muntz, Les arts à la cour des papes pendant le XV et le XVI siècle, Paris 1878; Burckhardt, Geschichte der Renaissance in Italien, Leipzig 1890³). S. A. B.

Nicole, Pierre, fr. Jansenist, f. i Chartres 13. Okt. 1625, udmærkede sig som Barn ved en umættelig Læselyst. Han studerede Filosofi og Teologi for engang at blive Dr. i Theologien og faa en Plads ved Sorbonnen, men naaede kun til Baccalaureus-Graden, fordi hans Indblanding i den jansenistiske Strid lukkede Universitetet for ham. Med »Herrerne fra Port-Royal« (se d. Art.) traadte han tidlig i Forbindelse, og han blev Lærer ved en af deres Skoler. Under sit Ophold i Port-Royal-des-Champs blev han nøje knyttet til Arnauld (I, 145) og Pascal (se d. Art.), hvem han paa forskellig Vis hjalp med deres literære Arbejder. En Tidlang delte han ogsaa Arnaulds omflakkende Liv, men da denne maatte ty til Holland, fik N. af Ærkebiskoppen af Paris Tiladelse til at blive. Han døde af et Slagtilfælde 16. Nov. 1695. N. oversatte Pascals *Provinciales* paa Latin med Noter (1658), og sammen med Arnauld udgav han *La Logique de Port-Royal* (1659). Som et Sidestykke til *Provinciales* skrev han *Lettres sur l'hérésie imaginaire* (1664) og *Les Visionnaires* (1665—66). Mod Calvinismen skrev han flere Skrifter; i et vidtløftigt Skrift, *Essais de morale* (1671 f.) udviklede han sine etiske Grundanskuelser. En fortræffelig Skildring af N. findes i Sainte-Beuve, Port-Royal (1888⁵) IV, 411 f. Sainte-Beuve sætter N. under Pascal og Arnauld, men kalder ham »le moraliste et le controversiste ordinaire de P.-R.« og en »kr. Bayle« (I, 241).

Niedner, Christian Wilhelm, tysk Kirkehistoriker, f. 9. Aug. 1797 i Oberwinkel ved Waldenburg i Sachsen, studerede Teologi i Leipzig og habiliterede sig 1826 dér som Privatdocent i det teol. Fakultet. 1828 blev han Baccalaureus i Teologi. 1829 udgav han sin Lærer, H. G. Tzschirners ufuldendte »Der Fall des Heidenthums«. S. A. blev han Prof. extr., 1838 Dr. theol. og Prof. ord., og han begyndte da en kritisk Fremstilling af Hermes's (II, 410) Filosofi. Ved Siden af Kirkehistorien dyrkede han nemlig ivrig Filosofi; han holdt Forelæsninger baade over den gamle og den nye Filosofi, og Dogmehistorien blev under hans Haand til en »Gesch. der Philos. und Theol. christl. Zeit«. 1844 blev han Illgens Efterfølger som Præsident for det hist.-teol. Selskab og Udgiver af »Zeitschrift f. hist. Theol.« 1846 (2. Udg. 1866 efter Forfs Død) udgav han en Lærebog i Kirkehistorie, der i høj Grad er en Kirkehistoriens Filosofi. Som Teolog tilhørte N. Mæglingsteologien. I Revolutionsdagene sluttede han sig til Demokratiet, og 1850 nedlagde han sit Embede paa Grund af den Medfart, der blev Universitetet til Del som Straf for dets Opposition mod Landdagen af 1850. Han tog Bolig i Wittenberg, og dér skrev han bl. a. en Afhandling om »Richtungen und Auf-

gaben der Dogmatik in gegenwärtiger Zeit«, der sysselsætter sig med J. P. Lange og Martensen, hvis Dogmatik N. tillægger stor Betydning for Dogmatikens Genfødelse (aftrykt i »Zeitschr. f. hist. Theol.« 1852, 497 f.). 1859 blev N. Prof. i Berlin, og som saadan protesterede han mod Schenkels »Charakterbild Jesu«. Han døde 13. Aug. 1865.

Niels, dsk. Helgen, var en uægte Søn af Kong Knud Magnussøn og Broder til den voldsomme Biskop Valdemar (se d. Art.). Da hans Moder døde straks efter hans Fødsel, blev han opdragen hos sin Mormoder, og som ung Mand kom han til Kong Valdemar I's Hof. Han levede i Reglen paa sin Gaard i Skiby ved Aarhus, hvor han byggede en Kirke. N. døde 1180 og blev begravet i St. Clemens Trækapel ved Aarhus Strand. 1182 gav hans Broder, Valdemar, der da var Biskop i Slesvig, Væ Kloster i Skaane nogle Bol for hans Saligheds Skyld. Ved Hellig-N.s Grav blev der bragt Offergaver, og noget senere gav Biskop Ebbe Afkald paa sin Del af Offergaverne til Fordel for Domkirken. Pave Honorius III stadfæstede 1217 denne Bestemmelse, og Præsterne i Aarhus søgte at faa Hellig-N. kanoniseret, men det Maal blev ikke naaet; han blev kun en Folkehelgen, ingen Kirkehelgen. N. blev paa kaldt meget i 13. Aarh. Optegnelserne om ham skyldes Klerke i Aarhus; de har rimeligvis faaet deres Skikkelse i den første Del af det 14. Aarh. Et middelalderligt Haandskrift af Hellig-N.s Krønike gik til Grunde ved Universitetsbibliotekets Brand 1728, men efter en Afskrift af Bartholin er den udgivet i »Script. rer. Dan.« V, 303 f. Den er oversat af H. Olrik i »Dske Helgeners Levned« (1893—94) 296 f. Jvfr. Fr. Beckett, Domkirken i Aarhus (1905) 6 f.

Niels, den dske Rimkrønikes Forf., var Munk i Sorø Kloster, medens Peder Bentsen var Abbed dér, og Oluf Mortensen Baden (I, 199) Biskop af Roskilde (1461—85). Rimkrøniken, i hvilken de dske Konger fortælle, hvad de have oplevet og udrettet, sluttede oprindeligt med Aaret 1478. I historisk Henseende har den ingen Betydning — et Udtag af Saxo med Fortsættelse er dens væsentligste Kilde — men den Fædrelandskærlighed, der kommer til Orde i den, gjorde den yndet af Folket. Det var den første dske Bog, der blev trykt (1495 eller 1493). H. Nielsen er i Færd med en ny Udgave efter et Haandskrift i det kgl. Bibliotek i Stockholm (1895 f.).

Niels (Clausen), Biskop i Aarhus, se I, 519.

Niels, Biskopper i Børglum. N. I var Biskop 1283 og døde efter 1290. Han blev begravet i Løgumkloster. — N. II var Biskop i Børglum 1305 og stod paa Erik Menveds Side i Striden med Ærkebiskop Esger Juel. Johan XXII gav ham i et Pavebrev af 12. Febr. 1328 (Ny kirkehist. Saml. 2. R. IV, 197 f.) Tilladelse til at nedlægge Bispestaven og indtræde i Prædikebrødrenes Orden, »for at han i Stilhed, som han ønsker det, kan tjene Herren altid«. — N. III, Stygge, se Stygge.

Niels, Biskopper i Odense. N. I, tidligere Provst i Odense, var Biskop dér 1245—47. — N. II, Jonsen, se II, 675.

Niels, Biskopper i Slesvig. N. I, var

først Kannik i Lund og Ven af Absalon. 1192 blev han indsat til at være Biskop Valdemars (se d. Art.) Efterfølger som Slesvigs Biskop. Han har rimeligvis taget Del i Dronning Ingeborgs Proces, og var med paa Toget til Øsel 1206—07. Først 1209, da Valdemar var bleven bandlyst, blev han bispeviet. Han fik 1209 Cistercienserne flyttede fra Guldholt til Ry. Senere blev han Valdemar Sejrs Kansler og var med paa Estlandstoget 1219. Maaske blev ogsaa han tagen til Fange ved Bornhoved 1227. Han døde 2. Juli 1233 eller 1234. — N. II, der først var Provst i Slesvig, blev Pinsedag 1255 uden Kongens Tilladelse bispeviet af Jakob Erlandsen. Under Striden mellem Jakob Erlandsen og Christoffer I, stod han paa Kongens Side. Han var med ved Erik Glipplings Kroning i Viborg Juledag 1259. I Slaget paa Lohede 1261 blev ogsaa han fangen, men han kom snart efter ud af Fangenskab. Han døde 1265 i Vordingborg, hvor han blev begravet. — N. III, Brun, se Nicolaus B. (I, 396). — N. IV, Wulf, se Wulf.

Niels. Biskopper i Viborg. N. I fulgte 1153 efter Biskop Svend, der var død paa en Pilegrimsrejse. Han fuldførte Viborg Domkirke og oprettede et Nonnekloster i Asmild og et Hospital i Viborg. 1188 lykkedes det ham at faa St. Kjeld (II, 805) kanoniseret, og 1189 blev den nye Helgen skrinlagt i St. Kjelds Kapel. N. døde 1191. — N. II blev Biskop 1251 efter Gunner og var Kansler under Christoffer I og Erik Glipping. Han stod paa Kongernes Side i Kirkestriden og var med ved Erik Glipplings Kroning i Viborg Juledag 1259. Han døde 1267. — N. III, Glob, se II, 228. — N. IV, Friis, se II, 126.

Niels. 1) Andreas Sixtus N., dsk Præst i Amerika, f. 6. April 1832 i Aalborg, hvor Faderen var Skrædder. Samme Aar Sønnen fødtes, drog Faderen til Sæby, hvor A. S. N. gik i Skole og siden lærte Skrædderfaget, meget imod sin Vilje, men efter Faderens Ønske. 18 Aar gl. prøvede han Sømandslivet paa en Rejse til England, men tabte Lysten. 1854 drog han til Norge, hvor han under et 2aarigt Ophold i Kristianssand blev aandelig vakt ved Præsten J. Bruuns Forkyndelse. N. blev evangelisk Pietist af den mildere Skole. Efter at være bleven gift i 1858 nedsatte han sig som Skrædder, først i Asaa, siden i Sæby, i Voer Sogn, og sidst i V. Brønderslev. Han begyndte allerede i Asaa med gudelige Forsamlinger i det smaa hjemme i sit Hus, men siden, efter at have raadført sig med Biskop Kierkegaard, udvidede han Virksomheden, stadig i Tilslutning til forskellige Præster i Vendsyssel. N. tilegnede sig efterhaanden Grundtvigs kirkelige Anskuelse, særlig under Paavirkning af Præsten Algreen i Vrejlev. Efter en kort Virksomhed som Lægprædikant i den indre Missions Tjeneste tog han i Vinteren 1869 Ophold paa Testrup Højskole. I 1870 kom han i Forbindelse med »Udvalget for dsk-amerik. Mission«, og efter at han i Foraaret 1871 havde holdt en Prøveprædiken i Odense for det nævnte Udvalg, blev han samme Aar dets første Udsending til en Missionsgerning blandt udvandrede Danske i de Forenede Stater. En Kreds af Danske i den lille Prærieby Cedar Falls i Iowa valgte

ham til Præst, og 17. Nov. 1871 modtog han i St. Ansgar i Iowa Præstevielsen af Æroboen C. L. Clausen (I, 519b), der atter havde sin Indvielse fra den norsk-lutherske Kirke i Amerika. Fra 1871—79 opholdt N. sig i Cedar Falls, hvor der efterhaanden samledes en stor Menighed. Han stiftede Menigheder trindt paa Prærien i Iowa, saaledes i Fredsville og i Elk Horn, desuden i Sleepy Eye i det sydlige Minnesota. 1879 drog han til Chicago, hvor han blev I. A. Heibergs Efterfølger indtil 1893, i hvilket Aar han drog op i Wisconsin Skove for at grundlægge en ny dansk Koloni og Menighed i Withee. Efter 10 Aars Virksomhed her trak N. sig 1903 tilbage fra præstelig Virksomhed. N. er Grundlæggeren af den dsk-luth. Frikirke i Amerika og den betydeligste Personlighed indenfor denne Kirke. I en lang Aarrække var han Samfundets Formand og Ordinator. Under A. S. N.s Ledelse voksede »Den dske evang.-luth. Kirke i Amerika« (se I, 599) op til at omfatte o. 30,000 Mennesker, indtil den i 1893 delte sig i 2 Samfund (det ene bærer det oprindelige Navn, det andet »Den forenede dsk evang.-luth. Kirke i A.«), der hver for sig nu (1906) atter omfatter o. 30,000 Mennesker. Uden at være nogen fremragende Begavelse og uden nogen Sinde at fremtræde som Forfatter har A. S. N. ved en mærkelig Aandsmyndighed i sin Tale og Personlighed øvet en vid og dyb Indflydelse paa Frikirken i Amerika. Blandt hele det danske Kirkefolk har han altid været kendt under Navnet »Gamle Nielsen«, og dette Navn er hos alle omgivet med en ægte Veneration (jvfr. Bladet »Kors og Stjerne« for 1896). R. R. V. — 2) Fredrik Kristian N., dsk Biskop, f. i Aalborg 30. Okt. 1846, blev Student 1863, teol. Kand. 1870, Kateket ved Vor Frelzers Kirke i Kbhvn 1873, Prof. i Teologi med Kirkehistorie som Hovedfag 1877, Biskop over Aalborg Stift 1900, Biskop over Aarhus Stift 1905. Han har skrevet flere større og mindre kirkehistoriske Arbejder, bl. a. »Rømerkirken i det 19. Hdaar.« I. Pavedømmet (1876; 2. Udg. 1895—98; overs. paa Tysk, 2. Aufl. 1880; paa Engelsk London 1906), II. Det indre Liv (1881; overs. paa Tysk 1882); »Statskirke og Frikirke« 1883; forskellige Skrifter om Frimureriet (1882 f.); »Haandbog i Kirkens Historie I—II (1885—92; 2. Udg. 1893—98); »Ledetraad i Kirkens Historie« I—II (1887; 5. Opl. 1905; overs. paa Madjarisk 1906); »Kirkehistorie«, endnu ikke fuldfendt (1900 f.); udkommer samtidig paa Svensk og Finsk). 1879 blev han Dr. theol. for en Afhandling om Tertullians Etik. Han har udgivet en »Lærebog i Verdenshistorien til Brug for Realskoler og Pigeskoler« I—IV (I—III, 2. Opl. 1888—89; IV 4. Opl. 1903) og redigerede, sammen med J. K. Madsen og C. J. Brandt »Dsk Kirketidende« 1873—82. 1880—94 var han Medlem af Udvalget for den dske Mission i Amerika, 1893—1900 Medlem af det kirkel. Raad.; 1898—99 af Udvalget om Navnæssagen, 1902—3 af Udvalget for Ændringer af Nadverkalken; 1904 blev han Medlem af det kirkel. Udvalg og af Underudvalget for Kirkeforfatningsagen. 1880 udgav han »P. A. Fengers Kirkepalsmebog« og »Nyt Tillæg til P. A. Fengers Tillæg«. Han var Medlem af den Komité, der udgav »Psalme-

bog for Kirke og Hjem» (1885), og af det kirkel. Raad, da denne fik sin endelige Skikkelse; ligeledes af Udvalget, der udgav det 2. autoriserede Tillæg til Konventspsalmebogen. Sammen med dav. Provst T. S. Rørdam udgav han Forslag til en gennemset Udgave af Ritualet for Daab og Nadver og var Medlem af det kirkel. Raad, da Kollektorne, Ritualerne og Luthers lille Katekisme blev gennemsete og Ritualet for Kirkevielse udarbejdet. Til Kollekten for Juleaften gjorde han Udkastet. Han var Medstifter af Foreningen til Bekæmpelse af den lovordnede Prostitution og deltog i Bedømmelsen af Konkurrenterne om Professoraterne i Kirkehistorie i Lund (1893), Kristiania (1897) og Upsala (1898). — 3) Hans N., den sidste dske Dominikaner-Propst, var født paa Fyn, traadte tidlig ind i Domingos Orden og blev Prior for Dominikanerne i Lund og 1520 Propst for Dominikanerklostrene i Provinsen Dacien. 28. Aug. 1527 fik H. N., der da var bleven Dr. theol., et kongeligt Værebrev for sin Orden (Khist. Saml. 2. R. IV, 22f.), der blev ilde medhandlet i Reformationskampene. 1530 udgav H. N. et Skrift, stilet til Biskop Knud Gyldenstjerne i Odense, hvori han advarede denne mod Lutheranerne og gav en mørk Skildring af Ref. i Malmø. P. Laurensen (S. 30) spottede »denne paviske Doktors lille og arme Forstand«, og i »En Historie om Peder Smid og Atzer Bonde« (I, 169) maa H. N. ogsaa holde for. Han maatte trække sig tilbage til Aahus Kloster i Skaane og »for Trang, Neds og stor Armods Skyld« sælge en Del af Klosters Jordegods. Da der i Nov. 1536 blev indkaldt til et Møde for at raadslaa om Udarbejdelsen af en Kirkeordnans, blev »Dr. H., Provincial over alle Dominicaner«, ogsaa indbudt. Hans Navn findes imidlertid ikke blandt Underskrifterne af Ordinansen, saa at det er tvivlsomt, om han gav Møde; men i Indkaldelsen bør man vel se et Vidnesbyrd om, at han ikke længer var en Modstander af Ref. Dette bestyrkes derved, at han 1537 blev udnævnt til Forstander for St. Annas Hospital i Aahus. I et Dokument af 22. Juni 1539 nævnes Dr. H. N. som »Forstander for Helliggejsthus i Aoss og Sognepr. i Rynkeby«; altsaa var han da bleven evang. Præst. Endnu 1540 og 1544 forekommer han som Forstander for det omtalte Hospital, men 1550 nævnes en anden paa den Plads. Inden 1550 var han altsaa rimeligvis død. — 4) Hans N., en af Lederne for de vakte i Beg. af 19. Aarh., stammede rimeligvis fra Korning Sogn i Aarhus Stift. Han var Smed af Profession og tog 1808—9 Del i den relig. Bevægelse, der navnlig gav sig Udslag i en Modstand mod Balles Lærebyg. 1817 blev han paa Grund af Skældsord mod sin Sognepræst af Højesteret dømt til et Aars Tugthusstraf, som han afsonede i Viborg. Da han kom hjem, nægtede han at lade sine Børn søge Skolen. Det blev da besluttet, at Børnene skulde tages fra ham og hans Meningsfæller og undervises efter Loven, men et Præsteskitte 1819 frembragte fredeligere Forhold. H. N. døde 14. Sept. 1842. — 5) Jens N., norsk Biskop, se Nilsson, Jens. — 6) Johan N., Lægprædikant, var en Husmandsøn fra Øxendrup paa Fyn, f. 14. Jan. 1789. 1817 tog han Bolig ved Skaarup. 1826 sluttede han

sig til Forsamlingsfolkene paa Fyn, hvilket voldte ham adskillig Forfølgelse. Han døde 15. Dec. 1867, prist som en af Forløberne for den indre Mission (Fr. Nygård, Kristnliv i Danmark gennem hundrede Aar, Kbhvn 1897, 393 f.). — 7) Laurids N., se II, 813. — 8) Mogens N., nord. Ærkebiskop, var født paa Lolland. Han var først Kapellan hos Valdemar Atterdag, derpaa Provst i Odense og Decanus i Lunds Domkapitel. 1379 blev han valgt til Ærkebiskop i Lund og virkede som saadan for Landefreden. I April 1383 holdt han et Provins-Koncilium i Malmø. S. A. lod han den hl. Magnilds Ben overføre fra Fultoft til Lund. Han døde paa Aahus Slot 2. Marts 1390. — 9) Nicolaus Johann Ernst N., Generalsuperintendent, f. i Rendsborg 19. April 1806, var i sin tidligste Ungdom paavirket af Herrnhuterne. 1826 kom han til Kiel som Student og studerede senere i Berlin. 1830 blev han som teol. Kand. Huslærer hos Claus Harms (II, 349), 1832 Præst i Sarau, 1840 i Friederichsberg (Slesvig) og Provst for Hatten Provsti samt 2. gejstl. Medlem af den slesvig-holst. Regering paa Gottorp, 1847 Overkonsistorialraad. Da Oprøret udbrød 1848, blev N. valgt til Generalsuperintendent for den tysktalende Del af Slesvig, og Universitetet i Kiel gjorde ham til Dr. theol. For at herolige de Præster, der fælte sig foruroligede af Bruddet paa Troskabsseden til den dske Konge skrev han 1849 »Materialien zu einer Appellation für Schleswig-Holstein und dessen Geistlichkeit«, hvorpaa L. N. v. Scheele og N.s Frænde, H. L. Martensen, svarede. 8. April 1850 blev N. afsat af den dske Regering og udelukket fra Amnestien af 10. Maj 1851. Senere blev han Superintendent i Eutin og 1853 Superintendent og Overhofpræst i Oldenburg. 1878 tog han sin Afsked. D. 26. Jan. 1883. I Eutin var han i flere Aar Medudgiver af et »Sonntagsblatt« og virksom for Udvidelse af den liturgiske Del af Gudstjenesten. Fr. N. — 10) Peder N. Lodehat, dsk Biskop, se S. 70. — 11) Rasmus N., dsk Filosof, er født 4. Juli 1809 i Roerslev paa Fyn; hans Forældre var Husmandsfolk. Som 20aarig kom han i Viborg Latinskole, hvorfra han afgik til Universitetet for at studere Teologi. Sin Embedseksamen tog han med Udmærkelse; kort efter blev han Licentiat og holdt teologiske Forelæsninger. I 1841 blev han Professor i Filosofi, i hvilken Stilling han virkede indtil 1883; baade som Taler og Skribent udfoldede han i hele denne lange Tid en rig Virksomhed. Han døde 30. Sept. 1884. Hans første Produktion tilhørte ganske den Hegelske Aandsretning. Herunder kan nævnes en Fortolkning til Romerbrevet, Forelæsningsparagrafer til Kirkehistoriens Filosofi og et Par Fremstillinger af Logiken, den sidste fra 1845. Ved Klerkegaards Optræden fremkaldtes der imidlertid en Omvæltning i N.s Tankegang, der nærmest fremtraadte som et forandret Forhold til Teologien. Medens han forhen havde anset den for den egentlige Centralvidenskab, saa var det nu gennem en Fordybelse i Troens Væsen gaet op for ham, at Teologien kun med fuldkommen Uret bærer Navn af Videnskab. Dette udtales i: »Evangelietroen og den moderne Bevidsthed« (1849), i Stridskriftet: »Magister Klerkegaards Johannes Clima-

cus og Dr. H. Martensens Kristelige Dogmatik, (1849), i: »Dr. H. Martensens dogmatiske Oplysninger belyste« (1850); i: »Evangelietroen og Teologien« (1850) og flere andre Skrifter.

Men Bruddet med den Hegelske Filosofi bragte tillige N. til at skænke Fagvidenskaberne, særlig Naturvidenskaberne og Matematik, en større Opmærksomhed end før. Frugten heraf var først et Par Smaaafhandlinger »Filosofi og Matematik« (1857), samt »Matematik og Dialektik« (1859), der bragte ham i Strid med Matematikeren Adolf Steen, endvidere forskellige Fremstillinger af den filosofiske Propædæntik, og endelig det store Hovedværk »Grundideernes Logik«, hvoraf dog kun de to første Dele (1864 og 66) udkom (det var oprindelig beregnet paa mange Dele). Dette Værk melder sig som »Et Forsøg i den rene Filosofi, et Forsøg til en udpræget Teisme, en videnskabelig Protest imod al Teologie«.

At et sådant Værk maatte fremkalde Modsigelse fra de mest forskellige Sider, var forstaaeligt. Her mødtes da ogsaa som Modstandere saa forskellige Folk som Georg Brandes (»Dualismen i vor nyeste Filosofi«, 1866), S. Heegaard (»Professor R. Nielsens Lære om Tro og Viden«, 1867), Martensen (»Om Tro og Viden«, 1867), H. Brochner (Problemet om Tro og Viden 1868), M. J. Monrad (»En Episode under Forhandlingerne om Tro og Viden«, 1869) og H. Scharling (»R. Nielsens Filosofi og den historisk-kristelige Verdensanskuelse«, 1867). Fra N.s Side blev der foruden gennem enkelte Smaaskrifter svaret gennem Skriftet: »Om den gode Vilje som Magt i Videnskaben« (mod Martensen). Men det egentlige positive Svar blev dog den følgende Produktion, først de i Kristiania i Efteraaret 1867 holdte Forelæsninger: »Om Hindringer og Betingelser for det aandelige Liv i Nutiden«, og dernæst en »Religionsfilosofi« fra 1869, hvor Forholdet mellem Tro og Viden tages op til en principiel Behandling, der omfatter hele den kristne Dogmatiks Indhold, og endelig: »Natur og Aand, et Bidrag til en med Fysiken stemmende Naturfilosofi« (1873).

N.s senere Produktion opviser en rig Mangfoldighed af Emner, som han har behandlet, tildels paa mere populær Maade. Af mere videnskabelig Art kan nævnes »Almindelig Videnskabslære i Grundtræk« (1880) og »Filosofiske Grundproblemer« (1879).

N. er en af de faa danske Filosofer, som har forsøgt at give et helt filosofisk System. Med Hensyn til Erkendelsen hævder han overfor Kant, at man umulig kan antage et X, et ubekendt Objekt, der ikke selv er objektiveret; men at lade den objektive Verden alene være bestemt ved den menneskelige Objektivering, saaledes som Fichte gør, gaar paa den anden Side heller ikke an. Der maa da eksistere en anden og højere Subjektivitet, af hvis objektiverende Virksomhed den fornuftige Tilværelse kan ses som et Produkt. Her er det dog ikke nok med Hegel at tale om en sig tænkende Tanke eller et sig begribende Begreb; dette er kun en tvetydig Bestemmelse af det absolutes Væsen, thi dets Karakter som Subjektivitet er hermed ikke tilstrækkelig fremhævet. Sagen er, at »hver Gang vor indskrænkede Subjektivitet gaar udover sine egne Erfaringsgrænser, bliver den for det objektives Skyld nødsaget til at

forudsætte en Anskuen, som ikke er vor Anskuen, en Seen, som ikke er vor Seen, en Tænken, som ikke er vor Tænken, en Objektivering, som ikke er vor Objektivering; den bliver kortsagt, nødsaget til at forudsætte en ontologisk objektiverende Subjektivitet«.

Men selv om Tilværelsen saaledes er Udtryk for et højeste Væsens Tanker, saa er den dog ikke i sin Helhed hermed forklaret. Thi Virkelighed er mere end Begreb. Dette fremhæver N. overfor Hegel, der gør Begreberne til den sande Virkelighed og vil deducere alt heraf. Dette mere, som gaar udover det logiske, kaldes af N. for det antilogiske, og dets Ejendommelighed betegnes ved, at det gør sig gældende som en Magt. »Grunden til at vi anser Genstandene for Realiteter og tillægger dem en umiddelbar objektiv Selvstændighed, er netop Indtrykket i den Magt, hvormed de, hver især, træder os i Møde«. Men Følgen heraf maa da være, at den ontologiske Subjektivitet ikke alene maa bestemmes som den højeste Viden, men tillige som den højeste Magt; kun en absolut mægtig Subjektivitet formaar at lade Realiteterne fremgaa af dens Muligheder og at bære en Verden, som selv indeholder Magt. Det er Magtens Fordobling, vi her staar overfor: i Verden har vi kun Magten paa anden Haand; i den ontologiske Subjektivitet er den derimod til Stede som den absolute Selvmagt, der just viser sin Styrke ved at magte sin Modsætning.

Saa faar Tilværelsen da sit Præg af at være en Virkelighed i afledet Forstand. Materien viser os vistnok det antilogiske, hvor Begrebet ligesom bliver borte; men i Kraften ser vi et Vidnesbyrd om, at den haarde Virkelighed dog er logisk bestemt ved Begrebets Magt. At to Legemer i Afstand tiltrækker hinanden, kan kun forklares under den Forudsætning, at der er Fornuft i Tingene, at Tingene er realiserede Begreber. Kausalitetsloven udtrykker da det ideelles Magt over det reelle i Tilværelsen; og naar man ikke hænger sig i Enkeltheder, men lader Fornuften komme til sin Ret, da naar man herved tilsidst til et sammenhængende Hele, til et Verdensanlæg og en Formaaalsbestemmelse med en alt begribende Subjektivitet som Ophav.

Alligevel viser der sig indenfor denne omfattende Sammenhæng en Dualisme, som vi ikke kan komme udover. Fra gammel Tid af staar vi overfor Problemet om Sjæl og Legeme. Og dette løses ikke ved at antage en Parallelisme mellem disse. Erfaringen viser os en bestemt Modsætning mellem livløs Virksomhed, hvor Aktion og Reaktion nøjagtig svarer til hinanden, og Livsvirksomhed, hvorved der dannes sig et ideelt Midtpunkt og dermed en betinget Selvvirksomhed, der ændrer og styrer Delenes Vekselvirkning. Den sidste finder vi i de organiske Funktioner, men tydeligst i den menneskelige Selvvirksomhed, der har Karakteren af et Frihedsliv. Frihedsproblemet ligger i Vekselsbestemmelsen af Motiv og Vilje. Vistnok er der ingen Vilje uden Motiv, og det stærkeste Motiv vil altid beherske Viljen; men Forholdet mellem stærkere og svagere Motiver kan ikke bestemmes mekanisk; der er i Viljens subjektive Energi et Idealitetens Overskud, der er inkommensurabelt med det i Motivet objektive.

Hermed staar vi da ved det store Problem om det praktiske og det teoretiske eller om Tro og Viden. En Løsning af dette er vistnok først betinget ved, at man forstaar, at hele den objektive Tilværelse bæres af en objektivierende Subjektivitet, at altsaa den nødvendige Tingenes Orden har sin Grund i selvbestemmende Frihed. Hermed er nemlig Muligheden givet for Religion; Troen er ikke noget Paradoks. Men ligesaavel er en ret Løsning betinget ved, at man indser, hvilken grundforskellig Karakter Troens og Videns Principer har; der er en afgjort Forskel mellem den ontologiske Subjektivitet, som Videnskaben opstiller, og den levende, personlige Gud, som den fremme tilbøder. Det kan endog siges, at Troens Indhold fra Videns Synspunkt vel maa anerkendes som muligt, men tillige maa bestemmes som usandsynligt. Herved hindres dog ikke Forsoningen af de to Principer, thi denne beror just paa Erkendelsen af, at de er absolut uensartede; det er af den Grund, at de kan forenes i den samme Bevidsthed.

Saa kommer det an paa, at de to Omraader skarpt holdes ude fra hinanden. Af den Grund maa Teologien bekæmpes; thi den betegner den principløse Sammenblanding af Tro og Videnskab. Her overfor gælder det som et kritisk Princip, at man ikke maa drage religiøse Konsekvenser af videnskabelige Forudsætninger ligesaa lidt som det modsatte. Hver har sit ejendommelige Virkefelt. Medens Videnskaben giver den upersonlige Forklaring, vil Religionen alene opklare Personlighedens Væsen; medens Videnskabens Modsigelser altid er Begrebsmodsigelser, er Troens Modsigelser personlige Selvmodsigelser. Derfor kan der imidlertid godt være Tale om en velbegrunnet Troslære; i en vis Forstand kan man endog kalde Religionsfilosofien for en Videnskab, idet den faststiller Grænserne mellem Tro og Viden og hjælper Religionen til en konsekvent Udfoldelse af dens Væsen. Og forsaavidt som det kunde synes, som om alt, hvad der er virkeligt, maatte høre ind under Videnskabens Omraade og dermed være undraget Troens, da søger N. at hæve denne Vanskelighed ved at indføre et Begreb, som han kalder Aandsvirkelighed. Hermed menes, at den Virkelighed, som den troende har med at gøre, f. E. i Miraklet, ikke falder sammen med den umiddelbare, udvortes Virkelighed, saa at den skulde kunne godtgøre sig paa evident Maade for alle. Hvad det i den religiøse Virkelighed kommer an paa, er ikke det ydre, men det indre, Guds personlige Aabenbarelse, men som denne viser tilbage til en særegen Begrundelse fra Guds Side, saaledes vil den ogsaa kun kunne opfattes af det troende Øje.

Til trods for den store Betydning, som R. N. har haft ved sin personlige Virken, fornemmelig som Taler, har hans filosofiske System dog aldrig haft nogen synderlig Virkning. Nu synes det helt at være glemt. Der er noget vist tragisk herved, da der er sat rige Evner ind, og der er peget paa store utvivlsomme Sandheder. Hans Bekæmpelse af hele den ældre teologiske Metode var saaledes vistnok ganske berettiget. Grunden til det ringe Resultat maa vistnok tildels søges i den ufuldkomne Form, hvori

Tankerne er fremsatte; dels er det den abstrakte, fra Hegel laante Terminologi, som stadig gaar igen, og dels har endelig N.s egen spillende Dialektik snarere tilsløret end fremhævet de ledende Grundtanker (K. Kromann, R. N. i »Biografisk Leksikon«; P. A. Rosenberg, R. N. Nordens Filosof, 1903). F. C. K. — 12) Tue (Tuve) N., nord. Ærkebiskop, stammede fra Viborg, kom 1426 som Student til Erfurt, hvor han 1428 blev Magister og da boede i det til Universitetet knyttede Kollegium »Porta coeli«. 1439 blev han Dr. theol., og i Vintersemesteret 1439—40 var han Erfurter-Universitetets Rektor. I det Amplonianske Bibliotek i Erfurt findes i Haandskrift et Arbejde af ham om Aristoteles's Metafysik. 1439 nævnes han som Kannik i Lund og Ribe, senere blev han Ærkedegne i Lund og 7. Juni 1443 Hans Laxmands Efterfølger som Ærkebiskop. Som saadan kronede han Christian I. Under Karl Knutssoens Indfald i Skaane 1452 forsvarede han Domkirken og Ærkebiskoppens Gaard mod Svenskerne. Han døde 7. April 1472. Man har, vistnok med Urette, tillagt ham en Fortsættelse af Ærkebiskop Niels Jonsens lundske Bispekrønike (II, 675).

Niemeyer, August Hermann, teol. Prof. og Universitets-Kansler, fødtes i Halle 1. Sept. 1754; hans Moder var en Datterdatter af A. H. Francke. Han studerede Teologi og blev tidlig Lærer ved de Franckeske Stiftelsers Skoler. 1775—82 udgav han i 5 Bd. en »Charakteristik der Bibel« og holdt Forelæsninger over gr. Klassikere; som saadan forberedte han Udgaver af Iliaden og Sofokles. 1778 udsendte han et Bind med relig. Dramaer (Oratorier) og Oder, helliget Klopstock. 1779 blev han Prof. extr. i Teologi og Inspektør for det teol. Seminarium, 1784 Prof. ord. og Inspektør for Pædagogiet, næste Aar en af de 3 Direktører for alle de Franckeske Stiftelser. Som Teolog var N. Rationalist med en stærk etisk Interesse, der bragte ham til stadig at betone, at Sædelighed er Vejen til Lyksalighed (jvfr. hans Skrifter »Philotas« 1779, »Timotheus« 1784, »Feyerstunden während des Krieges« 1808). 1790 udgav han en »Homiletik, Pastoralanweisung und Liturgik«, 1792 »Populäre und prakt. Theologie oder Materialien des christl. Volksunterrichts«, 1796—99 3 Samlinger »Briefe an christl. Religionslehrer« og 1801 (15. Opl. 1827) »Lehrbuch für die oberen Religionsklassen in Gelehrtenschulen«, 1785 en Skolesangbog og 1787 en Andagtsbog for unge. Størst Betydning fik dog hans »Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts« (1796; 8. Opl. 1827) — den første systematiske Fremstilling af Pædagogiken paa Tysk. I Tidens Løb fik N. større og større Betydning baade for Universitetet i Halle og for alle Stiftelserne dér. Efter at Napoléon 1806 havde ophævet Universitetet i Halle, levede N. alene for sine Studier, men 1807 blev han slæbt til Paris som Gissel. Efter Hjemkomsten derfra lykkedes det ham ved Kong Jérômes Hjælp at faa Universitetet genoprettet, og i Beg. af 1808 blev han udnævnt til Kansler og fast Rektor for dette. 1815 var ogsaa han virksom for Sammensmeltningen af Universiteterne i Halle og Wittenberg, men 1819 fik andre en Del af hans Hverv, saa at han følte sig som i al Stilhed afsat.

Han trøstede sig med at nedskrive »Beobachtungen auf Reisen in und ausser Deutschland« (I—IV), der fandt mange Læsere. Han døde 7. Juli 1828.

Niesky (Nisky) er en Herrnhuter-Nybygd i Regeringsdistriktet Liegnitz. Stedet blev bebygget 1742; Navnet N. er et böhmsk Ord, der betyder »lav«. Det indeholder et relig. Program. 1760 fik N. en Skole, der 1789 blev henlagt til Barby, men atter 1808 flyttet tilbage til N. Om N. se E. R. Meyer, Schleiermachers und C. G. v. Brinckmanns Gang durch die Brüdergemeinde (Leipz. 1905) 74 f.

Nietzsche, Friedrich, tysk Filosof, f. 15. Okt. 1844 i Röcken ved Lützen, hvor hans Fader var Præst. N. studerede klassisk Filologi under Ritschl, først i Bonn, senere i Leipzig og blev, paa Ritschls Anbefaling, allerede 1868, altsaa i 24 Aars Alderen, og inden han havde kunnet naa at blive promoveret til Doktor, af Universitetet i Basel kaldet til Professor i klassisk Filologi. Det forcerede Arbejde med Udarbejdelsen af Forelæsninger, hvortil han nødtes ved den overordentlig tidlige Kaldelse til Professor, blev efter al Sandsynlighed en meget medvirkende Aarsag til den Overanstrengelse, der fuldstændig nedbrød hans Helbred. Med Opholdelse af al sin Energi lykkedes det N. i 10 Aar at opfylde sine Pligter som Professor; men da ogsaa hans Øjne blev angrebne, og Syntet i betænkelig Grad begyndte at tage af, tog han 1878 Afsked med sin Professur. Nogle Aars Hvile gengav ham hans Kræfter, saa at han 1882—88 udfoldede en stor literær Produktivitet. Muligvis bidrog Overanstrengelse ved dette Arbejde til den fuldstændige Sindsforvirring, der brød frem i Slutningen af Aaret 1888 og for bestandig tvang ham til at nedlægge Pennen. Han levede imidlertid endnu i 11 Aar, trofast plejet af sin Moder og efter hendes Død af sin Søster, indtil han 25. August 1900 døde i Weimar.

N. var en i høj Grad overspændt Natur, der slog over fra den ene Yderlighed til den anden. Et Eksempel herpaa er hans Forhold til Richard Wagner, som han først nærrede en ganske overordentlig Beundring for, men hvem han senere paa enhver Maade bekæmpede og nedsatte. Ogsaa i hans filosofiske Anskuelse var der lignende stærke Svingninger. N. har selv erklæret, at han »to Gange overlevede sig selv«, og det er ogsaa rigtigt, at vi i hans Udvikling kan skelne tre skarpt adskilte Perioder.

Som Filosof staar N. i sin første Periode under Indflydelse af Schopenhauers Pessimisme, Romantiken og Richard Wagners Kunstideal. I Kunsten ser han i denne Periode det højeste, ja den egentlige Livsværdi; Tilværelsens ypperste Maal; i Sammenhæng hermed er efter hans Anskuelse det kunstnerisk skabende Snille det eneste, der er værd at dyrke, det guddommelige, der har Magt til at forløse Menneskeheden. Udtryk for denne Anskuelse finder vi i hans, til denne Periode hørende, Skrifter: »Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik oder Griechentum und Pessimismus« (1871), hvori han med Begejstring forherliger Wagners musikdramatiske Idéer; »David Strauss, der Bekenner und Schriftsteller« (1873), et Stridskrift, hvori Strauss's Angreb paa Schopenhauer tilbagevises ved Argumenter, der er for-

mede med en epigrammatisk Skarphed, som ofte minder om Lessing; »Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben« (1874), hvori han bekæmper den efter hans Mening altfor store Plads, som Historien indtager i det moderne Menneskes Opdragelse. Vi trænger til mere af det overhistoriske som Kunst og Religion; det giver Tilværelsen Evigheds karakter; »Schopenhauer als Erzieher« (1874) og Festskriftet »Richard Wagner in Bayreuth« (1876). De fire sidstnævnte Skrifter udgaves under den fælles Titel »Unzeitgemässe Betrachtungen«.

Fra den Yderlighed: i den kunstneriske Produktion at se det eneste virkelig værdifulde i Livet slaar N. pludselig om til den mest afgjorte Ringear for Kunsten som Udtryk for det vege og selvopofrende i Menneskenaturen, og i sin nu følgende anden Periode priser han Videnskaben som det eneste værdifulde i Tilværelsen. Til denne Periode hører »Menschliches Allzumenschliches, ein Buch für freie Geister« (1878—80), en 3 Dele omfattende Samling Aforismer, tilegnet Voltaires Minde.

Atter et nyt Omslag og ogsaa Videnskaben synes N. temmelig betydningsløs. Det er ikke paa hverken Følelsens eller Forstandens Omraade, men paa Viljens og Handlekraftens Omraade, at Menneskets Værd og Storhed er at søge. »Overmenneskete«, som selv giver sine Love uden Hensyn til noget andet end at øge sin egen Magt, er det Ideal, som Mennesket skal virkeligøre. Hvert Hensyn af religiøs eller moralsk Art, der paa nogen Maade hemmer Livets alsidige Udvikling, er ond. Særlig ond er Medlidenheden, thi den svækker Livsenergien. Krdmmens Prædiken om Barmhjertighed bør bekæmpes paa enhver Maade. Krdmmen er en Slavereligion, der hindrer Kulturen. Overgangen til denne tredje Periode betegnes af Skrifterne »Morgenröte. Gedanken über die moralischen Vorurtheile« (1881) og »Die fröhliche Wissenschaft« (1882), hvorefter følger den 3. Perodes Hovedværk »Also sprach Zarathustra« (1883—85), fremdeles »Jenseits von Gut und Böse« (1886) med dens Fortsættelse »Zur Genealogie der Moral« (1887), det mod Wagner rettede Stridskrift »Der Fall Wagner« (1888) og »Die Götzendämmerung, oder wie man mit dem Hammer philosophiert«, der var færdigtrykt 1888, men først udkom næste Aar, efter at N.s Sindssygdom fuldstændig var kommen til Udbrud. I »Fr. N.s Werke«, udgivne paa hans Slægtninges Foranledning af Fr. Kögel er yderligere medtagne »N. contra Wagner« (1888), »Der Antichrist. Versuch einer Kritik des Christenthums« (1888), der udgør første Del af et større planlagt Værk »Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwertung aller Werte«, hvori N. fuldstændig vil fremlægge sin Verdensanskuelse. Udgaven slutter med »Gedichte« og en Mængde Udkast og Fragmenter.

Der er noget tragisk i N.s Liv og Forfatter-skab. Tragedien er denne, at det menneskelige, som tilbøder sig selv, efter først at have søgt det tilbødellesværdige hos det blot menneskelige først i Kunsten, siden i Videnskaben og derefter i Viljelivet, ender med at hyldet til Guddom ophøjede »overmenneskelige«, der ved nærmere Eftersyn viser sig at være det unen-

neskelige, den absolute, hensynsløse Egoisme, det rent sataniske i menneskeligt Klædebon.

»Aristokratisk Radikalisme« (et Udtryk, dannet af G. Brandes) har N. selv erklæret, er den for hans Verdensanskuelse mest passende Betegnelse. Hensynsløs Individualisme er hans Løsen. Han kæmper til det yderste imod enhver kollektivistisk og nivellerende Tendens, og han har unægtelig i denne Sammenhæng udtalt mangt et Ord, der nok er værd at mærke sig, men dog slaar han altid over i en Yderlighed, o: her til en Individualisme, der munder ud i en skær Egoisme. Magtstræb er den højeste Form for al Stræben. Hvad Mennesket vil, er godt for Mennesket, og det gælder blot om, at dets Vilje er stærk og ikke svækket af formentlige Dyder eller Fordomme om godt og ondt. Alt er tilladt for »die Wenigsten«, »die grossen Einzeln«, »die geborenen Herren«, og overfor dem har »die viel zu Vielen«, »die unheilbar Mittelmässigen«, »die Menschen der Heerde« ingen Ret, ikke engang til at eksistere. De svage skal gaa under. Den stærkere har Ret. Lykke består i, at mærke sin Magt vokse. »Overmenneskets« Moral er lige modsat den »Slavemoral«, hvor igennem Krdmmen efter N.s Mening har virket saa fordærligt. Særlig skadelig er Medlidenhed, der er de svages Dyd og yderligere svækker Mennesket. Ondt er alt, som stammer fra Svagheden. Godt er alt, der hos Mennesket øger Følelsen af Magt, Viljen til Magt og Magten selv.

En central Plads i N.s Verdensanskuelse indtager den fra den pythagoræiske Filosofi stammende Idé om »die ewige Wiederkunft aller Dinge«. Som en rød Traad gennemløber denne Tanke »Zarathustra« og 4. Bog i N.s planlagte, men aldrig fuldbårde Værk »Die Wille zur Macht«, skulde til Overskrift have »Dionysos, Philosophie der ewigen Wiederkunft«. Alt skal komme igen paa en, indtil de mindste Enkeltheder, lignende Maade. Engang skal vi engang igen leve det samme Liv om, som vi nu lever, men vi skal ikke mærke, at det er saaledes, lige saa lidt som vi nu mærker, at vi engang før har levet samme Liv. Denne Tanke skal for Mennesket have den praktiske Betydning, at det søger at danne hvert Øjeblik i sit Liv saaledes, at det faar et evigt Indhold.

N.s Betydning som Filosof er især at søge i de Tilskyndelser til filosofisk Diskussion, som han har givet ved sine Aforismer, der ikke skyr nogen Konsekvens og ikke viger tilbage for nogen, nok saa ensidig, Yderlighed og derfor ægge til Modsigelse. Om et virkelig filosofisk System hos N. kan vi ikke tale. Alt er fragmentarisk, og for hvert Aar tabte han aabenbart mere og mere Evnen til at give en sammenhængende Fremstilling af sine Tanker, hvorfor ogsaa den aforistiske Stil bliver stadig mere overvejende. Det er i hans senere Arbejder, som om han ikke længere formaade at knytte den ene Tanke til den anden. Der møder os dér Tankelyn ofte af usædvanlig Styrke, men mellem dem er der ikke sjældent fuldstændigt Mørke, og i de senere Skrifter mærker man mere og mere det fremrykkende Vanvid.

N. var en utvivlsom Kunsternatur. Baade vidner flere af hans Digte og nogle mindre efterladte Musikkompositioner om en ikke ube-

tydelig Begavelse. Hans Behandling af Prosaen hæver sig ofte til det mesterlige, og han er en af Tysklands ypperste Stilister. Især er »Zarathustra« rig paa Steder af stor poetisk Skønhed.

Litteraturen om N. er overordentlig rigtoldig. Her nævnes som nogle af de mere betydelige Arbejder: G. Brandes, Fr. N., 1889 (Samtl. Skr., 1901, 7 Bd.); Ola Hansson, Fr. N., hans personlighed og hans system; overs. af Arne Garborg 1890; L. Stein, Fr. N.s Weltanschauung und ihre Gefahren, 1893; L. Andreas Salome, Fr. N. in seinen Werken, 1894; Förster-N., Das Leben N. (2 Bd.), 1895; Gallwitz, Fr. N. Ein Lebensbild, 1898; H. Lichtenberger, La philosophie de Fr. N., 1898; Ed. Grimm, Das Problem Fr. N., 1899; Otto Ritschl, N.s Welt- und Lebensanschauung, 1899; Henne am Rhyn, Anti-Zarathustra, Gedanken über Fr. N.s Hauptwerke, 1899; J. de Gautier, De Kant à N., 1900; G. Naumann, Zarathustra-Kommentar, 1899—1900; Kronenberg, Fr. N. und seine Herrenmoral, 1901; A. Riehl, Fr. N., 4. Aufl. (i Fromann, Klassiker der Philosophie), 1901; O. Ewald, N.s Lehre in ihren Grundbegriffen, 1905. O. B.-w.

Niger eller Simeon Niger, en af de kr. Profeter i Antiokia (Ap. G. 13, 1). N. var sandsynligvis hans Navn blandt Grækerne.

Niger, Petrus Andreæ, se Svart, Peder.

Niger-Missionen o: det eng. Kirkemissions-selskabs (C. M. S.) Arbejde i britisk Nigeria (mellem brit. Lagos mod Vest og tysk Kamerun med Indlanddistrikt mod Øst, mellem Guinea-Bugten mod Syd og — i grove Træk — 13° n. Br., Grænsen til fransk Sudan siden Traktaten af 8. Maj 1904, mod Nord, og med en Befolkning der angives til mellem 25 og 40 Mill., overordentlig frugtbar og paa sine Steder mineralrig — Tin —, men med et for Europæere uhyre usundt Klima) blev paabegyndt 1857 med fra først af udelukkende indfødte Kræfter, bl. a. den bekendte Samuel Crowther (I, 567), der 1864 blev Biskop. Samme Aar (1857) anlagdes 3 Stationer (den ene, hvor Førstegrøden indhøstedes 1862, helt oppe ved Benues Sammenløb med Niger), 1861 endnu én ude ved Kysten i Deltaet, efter at den nordligste af de 3 første havde maattet opgives, og i Aarene til 1878 endnu 9 Stationer under store Vanskeligheder — Klima, besværlige Forbindelser, Stammekrige, gentagne Rejsninger af Hedenskabet i Menighederne —, hvorunder det mere og mere viste sig, at de indfødte Arbejdere ikke kunde magte Opgaverne uden europæiske Ledelse. 1889 blev Missionsmarken delt i en sydlig med Arbejde blandt Hedninger, og en nordlig med Arbejde væsentligt blandt Muhammedanerne. Efter Crowthers Død (1891) har der været engelsk Missionsbiskop og et voksende Antal engelske Missionærer, hvoraf dog mange er bukkede under for det morderiske Klima. Et Skisma (under Ledelse af Crowthers Søn) er lykkeligt bilagt saaledes, at der nu består en uafhængig »Niger Delta Pastorate Church« i venligt Samarbejde med C. M. S. Især mod Nord er Nigermissionen gaaet frem i de senere Aar med Forposter helt op i de muhammedanske Haussastater, hvis Sultaner efterhaanden er undertvungne af England. Hovedopgaven her er at standse Islams Fremskridt i de endnu hedenske Stammer. Foruden Delta-Kirken (med 2700 Medlemmer)

har Niger-Missionen nu over 2000 døbte, men Tallene har svinget ikke saa lidt, maaske som Følge af, at man ikke har været helt klar over, at efter »revivals« blandt Negre følger ofte sllemme Reaktioner.

Fr. Sch.

Nightingale, Florence, f. i Firenze i Maj 1820, voksede op paa sin Faders Herresæde Lea Hurst og blev 18 Aar gl. forestillet ved Høffet. Men hun følte Lede ved den store Verden og Selskabslivet og besluttede at hellige sit Liv til Sygepleje. Efter at være uddannet i Edinburgh og Dublin gjorde hun Rejser til Frankrig, Tyskland, Italien og Ægypten for at lære andre Kvinder at kende, som havde forladt velhavende Hjem for at pleje syge. Foruden Elisabeth Fry (II, 138) gjorde især »Søstrene« i Kaiserswerth (II, 711) et stærkt Indtryk paa hende. 1849 begyndte hun i Kaiserswerth at virke som frivillig Sygeplejerske, men derfra gjorde hun Strejftog til Paris, Bruxelles, Lyon, Marseille, Rom og Konstantinopel. Sygdom tvang hende til at vende tilbage til Hjemmet, men saasnart hun igen var kommen til Kræfter, overtog hun Styrelsen af det i økonomisk Henseende stærkt truede »Home for sick governesses« i London, som hun i Løbet af 3 Aar bragte paa Fode. Under Krimkrigen overtog hun Ledelsen af den kvindelige Sygepleje og udrættede overordentlig meget i denne Stilling. Efter Fredsslutningen styrede hun i 5 Maaneder Hospitalet i Skutari, indtil den sidste eng. Soldat havde forladt dette, og vendte derpaa hjem til Lea Hurst 8. Sept. 1856. Derpaa nedskrev hun sine Erindringer fra Hærtøget og udgav 1858 *Notes on Nursing*, 1859 *Notes on Hospitals*, der fik stor Betydning for Indretningen af Hospitaler. 1874 skrev hun *Life and Death in India og Rural Hygiene*. Det eng. Folk stillede 50,000 Pd. St. til hendes Raadighed til Opbyggelsen af Diakonissehjemmet *Nightingale Home*, der udgør en Del af det store St. Thomas-Hospital ved Themsen. Da hendes Kræfter ikke slog til til at lede det, trak hun sig tilbage til Lea Hurst, og i de senere Aar har hun boet i sit Hus ved Londons Hyde-park.

Nihilianisme kaldte man i Skolastikens Dage Abélards, Rolands og andre Skolastikeres Paastand, at Kristus efter sin menneskelige Natur ikke var en Person eller »noget« (*aliquid*). Ogsaa hos Peter Lombarder mente man at finde denne Paastand, som blev bekæmpet af Johannes fra Cornwall, Walter af St. Victor og andre og fordømt af Pave Alexander III 1179.

Nihilisme er Navnet paa den Skikkelse, som Anarkismen (I, 79) har taget i Rusland. Navnet er dannet af det lat. Ord *nihil* (intet) og skal betegne den Opfattelse, som kræver, at alle de bestaaende Samfund skal tilintetgøres, før Verden kan blive bedre. Det blev for første Gang brugt i Turgénjeffs »Fædre og Sønner« (1859), hvor den unge Doktor Bazárov er Repræsentant for den nihilistiske Type. Han skildres som »en Mand, der ikke bøjer sig for nogen Autoritet, hvor højt æret denne end maa være, og som ikke antager nogen Grund sætning uden Bevis«. Heraf følger, at han indtager en negativ Stilling over for alle Nutidens Institutioner og kaster alt det konventionelle over Bord (P.

Kropotkin, Russian Literature, London 1905, 102f.). Senere blev Navnet N. brugt om de russiske Terrorister, der dannede hemmelige Foreninger, som lod høre fra sig ved forskellige Attentater. Allerede 1866 søgte Karakasoff at myrde Kejser Alexander II; 1876 blev flere Politispioner myrdede af Nihilister, og 24. Jan. 1878 skød Vera Sassulitsch paa General Trepow, men blev frikendt. Derefter forefaldt der flere Attentater, bl. a. Forsøget paa at sprænge Vinterpaladset i Luften (Febr. 1880) og Mordet paa Alexander II (1. Marts 1881). 10 Dage efter Alexander III's Regeringstiltrædelse udstedte Nihilisternes Exekutivkomité en Proklamation til Kejseren, i hvilken de hævdede, at Revolutionen var uovervindelig. Midt i Firserne hørte Attentaterne en Tid op, skønt Kejseren ikke rettede sig efter Nihilisternes Krav; men i den sidste Revolution (1905) har N. atter spillet en Rolle (K. Oldenberg, Der russ. N. von seinen Anfängen bis zur Gegenwart, Leipz. 1888).

Nikanor. 1. Syrisk Hærfører i Kampen mod Judas Makkabæer. 165 f. Kr. led N. et Nederlag ved Emmaus, hvor Judas overfaldt den syr. Lejr (1 Mak. 3, 38 f.; 2 Mak. 8, 9 f.). Demetrios I sendte ham Aar 161 atter mod Jøderne (1 Mak. 7, 26 f.; 2 Mak. 14, 12 f.). Forgæves søgte N. ved Svig at faa Judas i sin Magt og kæmpede derefter uden Held mod ham ved Kafarsalama. I det store syr. Nederlag ved Adasa den 13. Adar (Marts) 161 faldt N. Mindet om denne Jødernes bitre Fjendes Død fejredes ved den aarlige Nikanordag (1 Mak. 7, 49; 2 Mak. 15, 36 f.). — 2. En af de 7 Fattigforstandere (Ap. G. 6, 5).

Nike-Formlen kaldtes en Trosformel i den arianske Strid (I, 138), der 359 blev vedtagen i Byen N. (Ustoditzo) i Nærheden af Adrianopel. Den var mere ariansk end den i Sirmium vedtagne og indeholdt *ὁμοιος* uden Tilføjelse af *κατὰ πάντα*. Med den rejste Hofbiskopperne Ursacius og Valens tilbage til Ariminum (Rimini), hvor de ortodokse Nikæner vare samlede. Lidt efter lidt lykkedes det ogsaa de rænkefulde Hofbiskopper at bringe de ortodokse i Ariminum til at godkende N. F., og da Nyaarsnyet tændtes 360 havde Homoioismen sejret i hele Romerriget (H. M. Gwatkin, The Arian Controversy, London 1889, 95 f.).

Nikeforos, Patriark af Konstantinopel 806—815, var, ved Siden af Theodoros fra Studion (se d. Art.), Hovedforsvareren for Billederne i den anden Billedstrid under Leon V Armenieren (813—20). Han hørte til en af Hovedstadens mest ansete Familier; hans Fader var en kejserlig Sekretær, der blev forvist af Konstantinos Kopronymos. N., der ogsaa selv blev kejserlig Sekretær, var til Stede paa den 7. Synode (787), men trak sig kort efter tilbage til en Ørken ved det thrakiske Bosporos. Han var en Ven baade af den verdslige og den kirkel. Vidskab, som han dyrkede i et Kloster, han selv havde bygget. Ved Patriarken Tarasios's Død var han Leder af det store Hospital i Konstantinopel og blev da valgt til Patriark. Munkepartiet, med Theodoros fra Studion i Spidsen, var misfornøjet med N.s Ophøjelse, fordi han hidtil havde været Lægmand. Men den Iver, med hvilken N. under Leon Armenieren forsvarede Billederne, vandt Paaskønnelse hos

alle Billedvenner. Midt i Maj 815 blev han forvist, og da Mikael Stammer kun vilde tillade ham at komme tilbage til Konstantinopel, hvis han vilde forholde sig tavs, blev han i Landflygtighed til sin Død (829). 847 blev hans Lig bragt til Konstantinopel og bisat i Apostelkirken. I sin Landflygtighed skrev N. flere teol. Skrifter (trykt i Mignes Patrol. Gr. Bd. 100, 201—850 og i Pitra, Spicilegium Solesmense I, 302—503 og IV, 233—380). Et af hans Hovedskrifter, der indeholder en Sammenfattelse af alt, hvad han har skrevet om Billederne, er endnu utrykt. N. har ogsaa forfattet 2 hist. Skrifter: 1) *Ἱστορία σὺντομος* (sædvanlig kaldet *Breviarium Nicephori*), der omhandler Tiden 602—769 og er beregnet paa at læses ogsaa af U lærde. Af Betydning er bl. a. en Ekkurs om Bulgarnes Oprindelse og Vandringer. Dette Skrift er aftrykt hos Migne, Bd. 100, 876—994, men langt bedre er C. de Boors Udgave (Leipz. 1880); 2) *Χρονολογικὴν σύντομον*, en Kronologi fra Adam til N.s Dødsaar. Dette meget yngre Skrift blev omarbejdet under Mikael III (o. 850) og oversat paa Latin i Anastasius's (I, 81) *Chronographia tripartita*. Ogsaa dette Skrift, der blev meget nyttet som Haandbog, er trykt hos Migne (Bd. 100, 995—1060) og udgivet af de Boor, sammen med *Breviarium* (K. Krumbacher, Gesch. der byzant. Lit., München 1897², 71 f. og 349 f.).

Nikeforos Kallistos Xanthopoulos, byzantinsk Kirkehistoriker, skrev i Beg. af 14. Aarh. en Kirkehistorie i 18 Bøger, der gaar til Kejser Fokas's Død (610); endvidere har vi Indholdsfortegnelse til 5 andre Bøger, der skulde gaa til 911, men N. har ikke udarbejdet disse. F. C. Baur roser ham som den første, der skal have tænkt paa at skrive en almindelig Kirkehistorie; men vistnok med Urette. Thi N. har rimeligvis i Virkeligheden kun omarbejdet et ældre, i det 10. Aarh. forfattet kirkehist. Værk, der gik til 920. Desuden har N. skrevet katalogagtige Læredigte i jambiske Vers, et Uddrag af den hl. Skrift i Jamber, et Digt om Nikolaos af Myra (S. 376), Troparier om den hl. Jomfru og Forklaringer til forskellige Hymner og Dele af Liturgien. Hans Skrifter ere trykte i Migne, Series Gr. 145—147 Bd.

Niketas af Remesiana, se Niceta (S. 365).

Nikobarerne er en Gruppe af 8 større og 12 smaa Øer i den bengalske Bugt, skovrige, frugtbare, men yderst usunde, nu under britisk Højhed. Den danske Stat holdt her en Tid en Handelsstation og Militærpost og formaaede i den Anledning Brødre menigheden til at optage et Missionsarbejde; 6 Brødre landede 1768 paa Øen Nankavri. Indbyggerne, af malajisk Race, var godmodige, men stod paa et meget lavt Trin, helt afhængige af deres Troldmænd, og uden noget Ord for Gud i deres Sprog. Paa Grund af det dræbende Klima ophævedes Handelen, og dermed ophørte den regelmæssige Forbindelse med Trankebar. Alligevel holdt Brødrene ud endnu en Tid og begyndte at prædike i de indfødtes Sprog uden dog at naa til ret at tilegne sig det; thi Indbyggerne trak sig helt tilbage fra Missionærerne, da de saa dem forladte af Europæerne. Og 1788 blev Missionsforsøget opgivet; af 24 udsendte Brødre laa de 11 i deres Grave paa Nankavri, og de andre

13 døde snart efter deres Tilbagekomst til Trankebar. V. Sn.

Nikodemos, en Skriftklog, der blev Jesu Discipel. Der fortælles om ham i Johannes-evangeliet i Kap. 3, 1 f., 7, 50 f. 19, 39 f. Det fremgaar af disse Steder, at han hørte til Fariseernes Teologer og var Medlem af Synedriet, ligesom at han utvivlsomt var velhavende. Kap. 3, 1 f. beretter den velkendte Samtale mellem N. og Jesus, der fandt Sted i Jerusalem i Begyndelsen af Jesu Virksomhed, hvor N. forsigtig kom til Jesus om Natten. Hvilken Fristelse til et Kompromis! Men Jesus talte til den imødekommande, men inderst inde selvtilfredse Fariseer om Nødvendigheden af en helt ny Livsbegyndelse, at fødes paany. Samtalen blev ikke uden Frugt for N., og han naaede ved sin Delagtighed i Jesu ærefulde Begravelse til en modig Bekendelse af Herren. Det græske Navn N. var ikke almindeligt blandt Jøderne. En meget velhavende Mand af de rigeste i Jerusalem, Nikodemon ben Gorion (=: Gorions Søn), omtales i Talmud i Tiden henimod den jød. Krig. Hans jød. Navn var Bunni, og en Bunni nævnes i Talmud blandt Jesu Disciple. Sandsynligvis er denne Nikodemon Evangeliets N. Det fremhæves, at Nikodemons Datter endte med den yderligste Armod som Hjemsegelse for hendes Faders Synd. »Gammel« i Joh. 3, 4 siges hypotetisk og i al Almindelighed, valder altsaa ikke Vanskelighed for Identificeringen. L. G.

Nikodemos-Evangeliet, et apokryft græsk Skrift, der ogsaa kaldes »Gesta Pilati« (*Ἔκτα Πιλάτου*). Se I, 21.

Nikolaïter, et libertinistisk Parti i de lilleasiatiske Menigheder i Slutningen af Aposteltiden (Joh. Aab. 2, 6, 15). I Efesos vare de blevne afviste, men Pergamos var smittet af dem, og i Thyatira stod en Kvinde, der uden Tvivl hørte dem til, i Spidsen for et vildt Sværmeri (2, 20, 24). N. regnede det ikke for Synd at tage Del i hedenske Offermaalting og at bedrive Utugt; ved en falsk Frihedsteori udsleddede de altsaa den religios-moralske Grænse overfor Hedenskabet. Lignende Forhold kendes fra 1 Kor. og 2 Pet. 2 og Juda's Brev (disse sidste just fra samme Egne i Lilleasien). Der er ingen Grund til at opfatte N. som et symbolsk Navn (»Folkeovervindelse«); de ældste Kirkefædre tale om dem som et udskejende Parti, der virkelig har heddet N. Dette regnes af Kirkefædrene (allerede Irenæos) for at stamme fra den i Ap. G. 6, 5 nævnte Tillidsmand, Nikolaos, der blev en frafalden fra Sandheden, altsaa en Judas overfor Menigheden. Klemens fra Alexandria vil forklare Sagen saaledes, at Nikolaos selv var ulastelig, men at slette Mennesker fordrejede et Udsagn af ham (»man bør misbruge Kødet«) og vendte det i libertinistisk Retning, saa at han uden egen Skyld kom til at give Navn til et udskejende Parti. Denne sidstnævnte Antagelse er næppe holdbar. Se forøvrigt W. M. Ramsay, The Letters to the seven Churches of Asia (1904) 298 f. L. G.

Nikolaos, en af de 7 Fattigforstandere i Jerusalems kr. Menighed (Ap. G. 6, 5). N. var fra Antiokia i Syrien, altsaa Lukas's Bysfælle, og af ikke-jødisk Herkomst. Se endvidere under »Nikolaïter«.

Nikolaos af Methone (Modone i Messenien)

paa Peloponnes var længe anset for den betydeligste gr. Teolog i 12. Aarh. Hans Arbejde faldt især under Kejser Manuel I Komnener (1143—80), til hvem han stod i et nøje Venskabsforhold. Han er uden Tvivl død før 1165. N. af M.s literære Ry er i den nyere Tid dalet stærkt, da det ved nøjere Undersøgelse har vist sig, at flere af hans mest skattede Skrifter ere Plagiat af Fotios, Theodoros fra Raithu (et Kloster paa Sinai-Halvøen) og Prokopios fra Gaza. N. tog Del i Samtidens teologiske Kampe, og hans Indlæg i disse ere mere selvstændige. Mærkeligt er det, at han, i det 12. Aarh., opfriskede Prokopios fra Gazas Skrift mod Nylatonikeren Proklos. Det er et Vidnesbyrd om, at den gamle gr. Filosofi atter i Komnenernes Dage fik Tilhængere, »der«, som han siger, »forsmaaede den kr. Læres Klarhed, Jævnhed og Enfoldighed«.

Nikolaos af Myra (i Lykien) er en af de berømteste Helgener; han blev æret baade i Vesten og Østen. Ifølge Legenden skal han være født i Patara i Lykien og under Pesten 300 have lagt stor Uforfærdethed og Kærlighed for Dagen. Efter en Pilegrimsfærd til Ægypten og Palæstina skal han være bleven Biskop i Myra og som saadan have deltaget i Konciliet i Nikæa 325. Han synes at være død mellem 345 og 352; 6. Dec. var hans Dødsdag. Man fortalte om mærkelige Undere, han havde udført, og 1087, under Pave Victor III, skal hans Helgenlevninger være overflyttede til Bari i Italien; men allerede dengang var N. forlængst en højt anset Helgen i Vesten. Ogsaa i Norden dyrkedes St. N. meget som Skippersnes, Fiskernes, Bagernes og Børnenes Værnehelgen, og hver Hansestad og Handelsstad ved Havet fik sin Kirke, viet til St. N. Han afbildes snart med et Anker, snart med 3 Brød eller omgivet af 3 Børn, der bedende løfte Hænderne op imod ham. Stundum bærer han ogsaa 3 gyldne Punge; saaledes paa Andrea del Sartos berømte Maleri i Palazzo Pitti i Firenze. I Perugia (Pinacoteca Vannucci) og i Vatikanet i Rom er der Malerier af Fra Angelico, som behandle N.s Legende, og i Underkirken i S. Francesco i Assisi har Giottino malet Billeder til Oplysning af St. N.s Liv.

Nikolaus, se Nicolaus.

Nikon, russisk Patriark, fødtes 1605 i en Bondegaard i en Landsby i det sydøstl. Rusland, i det nuv. Guvernement Nischnij-Novgorod. Han hed oprindeligt Nikita, men som Munk tog han Navnet N. Moderen døde kort efter hans Fødsel, og Faderen giftede sig igen med en Kvinde, der var meget haard mod Stifsønnen. 12 Aar gl. flygtede N. fra Forældrene, og han fandt da Ly i et Kloster. Efter 5 Aars Forløb fik Faderen ham opsporet, og Drengen blev hentet hjem. 18 Aar gl. giftede N. sig for at kunne holde Gaarden i Gang, men Landbruget tiltalte ham ikke. Han blev først Forelæser, derpaa Præst. 1627 blev han kaldet til Moskva, og 1635 lykkedes det ham endelig at bevæge sin Hustru til at tage Sløret, saa at han selv kunde blive Munk. Han gik derpaa til en Samling af Eneboerhytter paa en Ø i det hvide Hav og blev en streng Asket. I Ensomheden læste han Biblen og Kirkefædrene og viste paa forskellig Maade sin stærke Vilje.

1643 blev han Abbed for en Samling Eneboere paa en anden Ø i det hvide Hav. Som Abbed kom han oftere til Moskva, og dér lærte han den unge Tsar Alexej Michailovitsch at kende. N. imponerede den unge Mand med sin Veltalenhed, og Alexej gjorde ham 1646 til Arkimandrit i det Novospashske Kloster i Moskva. 1649 blev han udnævnt til Metropolit i Novgorod; men han vedblev at være Tsarens Ven og Raadgiver. 1652 blev Patriarkstolen i Moskva ledig ved Patriarken Josefs Død. Mange var bange for den viljestærke N., og Loddet gik ham imod. Men Tsaren tvang Synoden til at bøje sig, og N. blev Patriark i Moskva.

Han vilde ikke overtage det nye Embede, før Synoden højtideligt havde lovet ham at lyde Kristi Evangeliums Bud og Kirkens Regler og være Patriarken lydlig i alt. Som Patriark begyndte N. straks at modarbejde Uvidenheden og Usædeligheden i Præsteskabet; han krævede, at Præsterne dog i det mindste skulde kunne læse og skrive, og befalede dem at prædike ved Gudstjenesten eller læse de gamle Homilier. Han byggede nye Kirker og opførte 3 store Klostre. Men især søgte han dog at reformere Gudstjenesten. Først blev Kirkesangen forbedret, og der blev fra Grækenland indkaldt Sangere, som kunde indøve Korene. Derefter blev Alterbøgerne gennemsete. I den 3. Artikel havde man indskudt »sande« for »Hellig-Aand« i Symbolet; det blev strøget. Man sang Halleluja 2 Gange i Stedet for 3 Gange; man gjorde Kors med 2 Fingre, ikke med 3. Alt det skulde nu ændres. Der rejste sig en voldsom Modstand mod disse Reformen, men N. slog den ned med kraftig Haand. Hvad han vilde have frem igen, betød fra et gr.-kat. Standpunkt set saare meget. En trofast Brug af de gamle Kultusformer var N. en Borgen for, at K.n virkelig gav det evige Liv. Han var helt igennem en gammeldags gr. Katolik. Da nogle rige Bojarer vilde indføre Orgeler, fjernede N. disse, fordi det var »forbandede katolske Hæretikere«, der havde opfundet dem. Helgenbilleder, der vare maalede i den nyere ital. Stil, lod han brænde; man skulde blive staaende ved de gamle byzantinske Typer. Tillige søgte han at afværge Statens Indgreb i kirkelige Anliggender, og han vilde, at gejstlige kun skulde dømmes af gejstlige. Han følte sig som Tsarens Ligemand, og lod sig kalde og underskrev sig »Storherre«. Selv Tsar Alexej kaldte N. saaledes, og han kyssede N. paa Haanden, medens N. kun kyssede Alexej paa Kinden. Naar Tsaren var borte, var N. uindskrænket Hersker; »Tsaren og vi, Storherren, befaler det«, skrev han paa de Akstykke, der udgik fra hans Haand. Sine Krav paa denne store Magt støttede han paa Myten om Kejser Constantins Gave (*Donatio Constantini Magni*, se I, 669). Men N., som kaldte sig »Patriark af Moskva og det hele store, lille og hvide Rusland«, havde ogsaa en levende Følelse af Stillingens Forpligtelser, og han var navnlig i høj Grad nidkær for Missionen blandt Hedninger, Jøder og Muhammedanere.

Ikke alene alle de »gammeltroende« (se Art. Rusland), men ogsaa alle Bojarerne hadede den mægtige Mand, som beherskede Tsaren og med Kraft traadte op imod Vestens Luksus som et Udslag af Fritænkeri. Længe trodsede N.

imidlertid Modstanden, men tilsidst maatte han vige paa Grund af sine Indgreb i den verdslige Magts Sfære. Han havde raadet til Krig mod det protest. Sverig, og da Rusland led store Tab, blev Alexej uvillig stemt mod ham. Fjenderne fik Tsarens Øre, og da en ubetydelig Begivenhed, en formentlig Krænkelser af en af Patriarkens Bojare, havde gjort N. rasende, besluttede han at nedlægge sit Embede. Han besteg Prædikestolen, oplæste en Homil om Præstedømmets Værdighed og erklærede derpaa, at han ikke vilde være Patriark længer. Folket bad ham blive, men Alexej lod ikke til at ville gaa under Aaget. Derfor gik N. af Vejen for Vreden og trak sig tilbage til et af de Klostre, han havde bygget ved Moskva. Der tilbragte han 8 Aar, og Patriarkstolen blev midlertidig besat med en anden. Denne Stedfortræder, der hed Pitirim, blev sat i Band af N., og, som Aarene gik, angreb N. ogsaa Tsaren med større og større Voldsomhed. Til sidst blev det nødvendigt at skride ind imod ham. En Synode forlangte Patriarkstolen besat igen, og en snedig Græker, Paësius, godtgjorde, at N. havde forset sig imod K.s Love. N. forsvarede sig og kaldte Tsaren en Forfølger og sine Fjender Antikrister. I Nov. 1666 mødte Patriarkerne af Alexandrien og Antiokien i Moskva for at holde et Koncilium, for hvilket N. blev stævnet. Efter lange og pinlige Forhandlinger blev N. erklæret for afsat og forvist til det fjerne therapontiske Kloster; men trods alt bevarede Alexej Hengivenheden for N., der af Tsaren blev betragtet som K.s egentlige Repræsentant. Under Alexejs Efterfølger Fjodor Alexejevitsch blev N.s Fængsel en Tidlang haardere, men en Tante til den nye Tsar omstemte denne, og N. fik Lov til at vende tilbage til Moskva. Han døde imidlertid paa Tilbagereisen i Jaroslav 17. Aug. 1681. Hans Lig blev under store Æresbevisninger og levende Deltagelse fra Folket bisat i hans Yndlingskloster, og han blev optagen paa den kirkelige Liste over Patriarkerne (W. Palmer, *The Patriarch and the Tsar I—VI*, London 1871—76; R. Seeburg, *Aus Religion und Gesch.*, Leipz. 1906, I, 311 f.).

Nikopolis (o: Sejrsbyen), den største By paa Grækenlands Vestkyst, grundlagt af Augustus i Epeiros til Minde om Sejren over Antonius ved Aktion 31 f. Kr. Siden Middelalderen er N. afløst af Prevesa, beliggende 1 Mil Sv. sydligere. N. var vel skikka til Missionscentrum. Paulus har sandsynligvis været dér (Tit. 3, 12). Paa Vejen dertil passerede Apostlen, synes det, Mileto og Korinth (2 Tim. 4, 20), og muligvis var det saa fra N., han for 2. Gang førtes som Fange til Rom.

Nikæa, Synoderne i: 1) 325 holdtes den første Synode i N. Anledningen til den var Fremkomsten af det arianske Kætteri (se herom Arios og Athanasios), som truede med at spalte baade Kirken og Staten. Kirkens Mænd og Kejser Konstantin maatte derfor være lige interesserede i at skaffe Enhed til Veje, og som Middel hertil frembød sig naturligt Afholdelsen af en Synode. I de svundne Tider havde man gentagne Gange holdt lokale Synoder for at afvise Kætteri, og endnu var Statens Magt over Kirken ikke bleven større, end at

Kejseren selv ønskede at høre Teologernes Mening om et teologisk Spørgsmaal. Saa indbødes da Biskopperne fra alle Rigets Provinser, og til Mødested for denne, den første økumeniske Synode valgtes N., en af Bithyniens vigtigste Stæder, ret centralt beliggende for Riget og bekvemt for Kejseren, med let Adgang baade fra Søsiden og Landsiden, vel kendt og vel besøgt som Handelsstad. Det var en Selvfølge, at Biskopperne kom til at spille Hovedrollen ved Synodens Afgørelser, men det er dog et Spørgsmaal, om de spillede den eneste Rolle, og om ikke Traditionen senere har tillagt dem for megen Betydning. De lavere staaende gejstlige, som i stort Tal havde givet Møde, greb sikkert ind bag Kulisserne, selv om de ikke mødte paa højere Gejstliges Vegne. Vi behøve kun at minde om Athanasios og hans Virksomhed. Men selv Lægfolket paa ariansk Side er maaske kommet til Orde. Og Bispernes Afgørelse er i hvert Fald bleven fremskyndet, maaske ogsaa for norges Vedkomme bleven bestemt ved Kejserens Holdning. Selv om han nemlig ikke har grebet ind i Forhandlingerne, har hans Ønske om Enhed dog været bestemmende for mange. Han lod iøvrigt Synoden konstituere sig selv 20. Maj og indtraf først senere. Hvor mange Biskopper Mødet har talt, vides ikke nøjagtig. Athanasios nævner 318, Evsebios 250. Mange af dem vare Mænd, der bar kendte Navne paa Grund af teologisk Berømmelse, karismatisk Aandsudrustning eller Standhaftighed under de nys afsluttede Forfølgelser og Pinsler, men mange mødte sikkert uden Forstaaelse for det Problem, der var Synodens vigtigste. Det store Flertal var fra Østen. Blandt de fornemste vare Alexander fra Alexandria, Evstathios fra Antiokia og Makarios fra Jerusalem, og blandt de øvrige mere kendte Jakob fra Nisibis, Pafnutios fra Ægypten, Spiridon fra Cypren, Evsebios fra Nikomedia og Evsebios fra Kæsarea. Fra Vesten mødte to Præster paa den romerske Biskops Vegne og desuden en Biskop fra hver Provins, Marcus fra Kalabrien (Italien), Hosius fra Corduba (Spanien), Nicasius fra Dijon (Gallien), Caecilian fra Karthago (Afrika) og Domnus fra Stridon (Donauprovinsen). Arios selv mødte ogsaa. Fem Spørgsmaal skulde behandles, først og fremmest det arianske, dernæst Paaske-spørgsmaalet, idet Menighederne endnu ikke holdt Paaske paa samme Tid, fremdeles Stillingen over for Skismatikeren Meletios af Lykopolis, over for Kætterdaaben og over for de faldne. Da Kejseren nogle Dage efter Synodens Aabning højtidelig gav Møde i Forsamlingen, som holdtes i hans Palads, blev han hilset velkommen med en Tale af en af Biskopperne, og han besvarede Talen paa Latin i Egenskab af romersk Kejser. Med hans Komme synes Arbejdet at have taget fart, og man forhandlede straks Hovedemnet, det arianske Spørgsmaal. Arianerne udgjorde kun en lille Minoritet, men flere af dem optraadte med stor Klogskab. Evsebios fra Kæsarea var deres Ordfører og oplæste deres Trosbekendelse, men kom ikke til Ende med Oplæsningen, da Bladet revs fra ham, og en Forbitrelsesstorm rejste sig. Men med Afvisningen af Arianismen var Synodens Gerning ikke endt, der skulde vedtages en positiv Bekendelse, og under Forhand-

lingen herom kom den snilde og veltalende Evsebios atter frem. Han foreslog som Udvej at tage en ret neutral Daabsbekendelse, der brugtes i hans egen Menighed. Dette Forslag blev virkelig Grundlaget for den videre Forhandling, men Evsebios's Bekendelse undergik rigtignok væsentlige Forandringer (se herom Symboler, økumeniske). Hvor megen Indflydelse Athanasios har haft, er vanskeligt at sige. Hosius af Corduba synes i hvert Fald at have været en Hovedmand i Kampen for Ortodoksens Bannermærke, Ordet *ὁμοούσιος*, væsensfælles, der føjedes ind i Kæsarea-Bekendelsen; og til sidst lykkedes det de ortodokse efter fire Ugers Forhandling at samle ikke alene de oprindelig indifferente, men ogsaa Arios's Tilhængere, paa to nær, om *ὁμοούσιος*. Hertil bidrog dog væsentligt Constantins Optreden, thi Kejseren sparede ikke paa Trusler mod Slutningen. Evsebios underskrev ogsaa den nye nikænske Bekendelse, men han og de andre Arianere udlagde den rigtignok senere efter deres egen Opfattelse. Arios og hans to trofaste, begge ægyptiske Biskopper, landsforviste, og den 19. Juni havde Kirken faaet sit første økumeniske Symbol. Man gik saa over til de andre Spørgsmaal. Der var Egne i Østen, som fulgte Jødernes Paaskeberegninger. Disse Menigheder fik Synoden beveget til at fejre Paasken samtidig med den øvrige Kirke efter Roms og Alexandrias Paaskeberegninger. Mod Meletios gik man mildt frem, og de sidste to Spørgsmaal samt adskillige andre af mere praktisk-kirkelig Betydning afgjordes i 20 *κάνονες*. Disses Hovedindhold var følgende: Mænd, der havde gildet sig, kunde ikke blive Klerikere; ved Bispeordinationer skulde mindst tre Provinsbiskopper være til Stede, og Metropoliten skulde stadfæste Indvielsen; to Provinssynoder skulde aarlig holdes; Alexandrias og Roms Bispestole skulde have særlig Rang, og ogsaa Jerusalems Biskop tilkom særlig Ære; Novatianere skulde man komme venligt i Møde; de faldne under Licinius's Forfølgelse skulde behandles med Mildhed, og Kætterdaaben betragtedes som ugdyldig. Yderligere tilføjedes forskellige Bestemmelser vedrørende Klerikere. Kejseren holdt ved Afskeden en længere Tale og kundgjorde senere for Kristenheden en Rundskrivelse, at der nu var tilvejebragt Enhed i Henseende til Paaskefestens Afholdelse, men med den dogmatiske Enhed viste det sig rigtignok snart at være kummerligt nok, og der rejste sig inden føje Tid et Mellemparti mellem ortodokse og Arianere, et Mellemparti, der bragte den forholdsvis let erhvervede Bekendelse Undergangen nær, saa at det varede længe, inden det første økumeniske Konciliums dogmatiske Afgørelse virkelig blev hele Kirkens aandelige Ejendom. Synodens Canones findes hos Hefele »Conciliengeschichte« I (1873). Af Litt. jvfr. ogsaa Bernovilli »Das Konzil von Nicæa« (1896). Om de tilstedeværende Biskopper se C. H. Turner, *Ecclesiæ occident. monumenta juris antiquissima* (Oxf. 1899) I, 35 f. — 2) 787 holdtes den anden Synode i N., den syvende økumeniske, hvis Hovedopgave var at fælde Afgørelse i den Billedstrid, der hjem søgte den græske Kirke. Se herom Billeder, I, 311 f., især 314. A. Th. J.

Nilen, Ægyptens Flod. Navnet N. have vi

fra Grækerne; dets Oprindelse er tvivlsom. Af de ægypt. Navne var »jetor« (o: Strømmen, Floden) almindeligt. I den senere Udtale »je'or« er det gaaet over i Assyrg. og Hebr., f. E. 1 Mos. 41, 1; 2 Mos. 1, 22, 2, 3; Am. 8, 8, 9, 5; Hes. 29, 3. Flertallet »je'orim« er N.s Arme og Kanaler, f. E. Jes. 7, 18.

Et andet Navn paa N. er Sihor (Jes. 23, 3; Jer. 2, 18), egentlig den østlige Grænsekanal langs den pelusinske Nilarm. Denne Kanal tænkes der muligvis paa i Josva 13, 3 og 1 Krøn. 13, 5; andre antage, at der paa disse Steder menes Vadi el-'aris (»Ægyptens Bæk«).

Nilflodens aarlige Oversvømmelse, der betingede alt Liv i Ægypten, forklarede de ægypt. Præster paa mytologisk Maade som foraarsaget ved Gudinden Isis's Taarer over den dræbte Osiris. Den sande Aarsag, det tropiske Regnfald ved Nilens Kildefloder, forstod allerede Aristoteles. L. G.

Nilles, Nikolaus, rom.-kat. Teolog, f. i Rüppweiler i Luxemburg 21. Juni 1828, studerede i Collegium Germanicum i Rom 1847—52, blev præsteviet 1852. 1855 blev han Præst i Puntingen i Luxemburg. 1858 traadte han ind i Jesuiter-Ordenen, 1859 blev han supplerende Prof. i Innsbruck, 1860 Prof. ord. i Kirkeret dér og tillige Regens for det teol. Konvikt. Han har skrevet flere lærde kirkeretlige, liturgiske og heortologiske Afhandlinger.

Nilos (Nilus), Munk. Blandt de 21 kendte Mænd, der bære Navnet N. (*Νέϊλος*), maa især mærkes to: 1) N. den ældre, en Discipel af Krystostomos, var af fornem Familie og naaede at blive Exark i Konstantinopel. Men han forlod, rimeligvis kort før 400, altsaa medens Krystostomos var Biskop, sit Hjem og sin Stilling for, sammen med Sønnen Theodulos, at gaa til Sinai og leve dér som Eneboer; samtidig gik hans Hustru i et ægyptisk Kloster. Han synes at være død o. 480. N. har efterladt sig 1061 Breve eller Billetter; flere af disse sidste ere dog uden Tvivl kun Excerpter af Breve eller andre Skrifter. Desuden har N. skrevet forskellige Traktater om de Krs Dyder og Laster og flere Bøger til Munke- og Eneboerlivets Pris. Hans Skrifter findes hos Migne i Series Gr. Bd. 79; Brevene ere udgivne af Leo Allatius (Rom 1668). — 2) N. den yngre, blev født 910 i Rossano i Calabrien af gr. Forældre og levede som Munk af Basilios's Regel i flere ital. Klostre (i Alexios-Klostret i Rom, i Monte Cassino, i Eneboet Valluleve ved Gaëta og i S. Agata ved Frascati). Fra S. Agata skal han have grundet Naboklostret i Grottaferrata (*Crypta ferrata*), hvis første Abbed han skal have været. D. 27. Dec. 1005. N., der paa flere Maader greb ind i Tidens kirkelige og kirkepolitiske Kampe, var overordentlig anset. I N.-Kapellet i Grottaferrata har Domenico 1610 malet en Række Fresker, der fremstille Scener af hans Liv, bl. a. Mødet med Otto III.

Nilsson, Jens, norsk Biskop, født i Oslo 1538, gik først i Roskilde, siden i Khvn's Skole, deponerede 1556 og blev 1558 Hører i Oslo, drog 1559 atter til Khvn, studerede videre og gjorde Bekendtskab med Tyge Brahe, fik 1561 et Vikariat ved Oslo Mariekirke, blev 1562 Baccalaureus og 25. April 1563 Rektor i Oslo. Under Syvaarskrigen blev Oslo brændt 1567,

og J. N. med mange andre forlod Staden. 1571 blev han Magister, og samme Aar fratraadte han Skolen formentlig for at være sin Svigerfader, Oslo-Bispen, til Hjælp i hans Alderdom. Han blev samme Aar præsteviet og blev 14. Febr. 1574 stadfæstet som Biskoppens Medhjælper med Succession i hans Embede, der blev ham opladt 1580. Der forefaldt under hans Episkopat vigtige Begivenheder, idet Jakob VI af Skotland 23. Nov. 1589 i Oslo holdt Bryllup med Christian IV's Søster Anna, og 1591 fandt Christian IV's Hyldning Sted. J. N. døde i Begyndelsen af Aaret 1600 (levede 21. Febr., men er død 7. Maj). Han var en Mand af barnlig Tro, som man ser af hans latinske Digte, Udbrud af hans Stemninger i Sorg og Glæde, var derhos en dygtig Humanist og samlede om sig en liden Kreds af lærde Mænd. Han interesserede sig varmt for Fædrelandets Fortid og for dets Natur, reddede flere middelalderlige Kildeskrifter og syslede meget med at afskrive gamle norske og islandske Manuskripter. I sit Embede var han virksom til at udrydde Levningerne af den gamle papistiske Overtro, medens han naturligvis selv delte Tidens Forestillinger om Trolddom, og Hekseri og det djævelske i Helgentilbedelsen, ligesom han drev paa astrologiske Studier. Stor Fortjeneste indlagde han sig ved Udarbejdelsen af et Register over alt Kirkernes Jordegods, som han i Førbindelse med Statholderen Povel Huitfeldt fik færdigt 1574. Hans efterladte, højt interessante Visitationer hører til de vigtigste Kildeskrifter til Norges Historie i Ref.s Aarh. og giver Indblik i Landets kulturelle Forhold paa samme Tid, som de giver os Billedet af en Biskop, der med utrættelig Aarvaagenhed altid gik frem med Alvor og dog med Lempe i de Forhold, der saa ofte frembød Vanskeligheder. D. T.

Nimbus, se Helgenlorie (II, 382).

Nîmes-Edikt, Religionslov af Juli 1629, der indskrænkede de Rettigheder, som Nantes-Ediktet 1598 havde tilstaaet de fr. Protestanter. Ludvig XIII stadfæstede Nantes-Ediktet, men desuagtet begunstigedes Katolicismen ved enhver Lejlighed paa Protestanternes Bekostning; saaledes indførtes den med Vold i Bearn, der rigtignok ikke var nævnt i Nantes-Ediktet, men hvor omtrent alle var Protestanter. Dette bragte Protestanterne til at holde en politisk Forsamling i Rochelle (10. Maj 1621), hvor de ordnede det protest. Frankrig i 8 Departementer og organiserede disse militært og finansielt. Derved blev de en Stat i Staten, Regeringen fik en vis Ret til at skride ind imod dem, og Religionskrigen brød ud igen. I de første Aar (1621—22) forsvarede Protestanterne sig med Held, men 1625—28 gik det tilbage for dem, og da Rochelle, hvis Belæjring Richelieu ledede i egen Person, tvungen af Hungersnød maatte overgive sig (28. Okt. 1628), var deres Magt brudt. 28. Juni 1629 maatte de slutte Freden i Alais, og derefter fulgte (i Juli) N.-E.et. Dette gav de besejrede Amnesti for deres oprørske Handlinger og bekræftede Nantes-Ediktet i alt vedrørende Samvittighedsfrihed, Religionsøvelse, personlig Sikkerhed og borgerlig Ret, men det fratog dem alle ydre Garantier for Overholdelsen heraf, de mistede deres Sikkerhedssteder og Ret til at holde politiske Forsamlinger. De

blev derefter i Virkeligheden ganske afhængige af Kongens Naade, hvad N.-E.et ligefrem udtrykkelig betoner, hvorfor det med Rette benævnedes »Naades-Ediktet« (l'Edit de grâce). Hverken Richelieu eller Ludvig XIII vilde dog krænge Protestanternes religiøse Overbevisning, men kun knuse deres politiske Partikularisme. (Jvfr. E. Benoit, Histoire de l'Edit de Nantes I—III, Delft 1693—95). S. A. B.

Nimra eller Bet-nimra, By i Gads Stamme i Jordan-Dalen (4 Mos. 32, 3. 36; Josva 13, 27), nu Nimrin tværs overfor Jeriko.

Nimrim. »N.s Vande« omtales Jes. 15, 6 og Jer. 48, 34 som et Sted sydlig i Moab. Vadi Numêra, og derved liggende Ruiner have muligvis bevaret N.s Navn.

Nimrod, den første vældige paa Jorden (1 Mos. 10, 8—12). Sagnene, hvoraf der i de bibelske Efterretninger er et Genskin, mindedes ham som en Jæger uden Lige og som Babylonens mægtige Hersker, der forenede de babyloniske Steder og grundlagde de assyriske (jvfr. Mi. 5, 5). Erindringen mindedes ogsaa, at han stammede fra det kusitiske Folk (arabisk, ikke at forveksle med assyr. Kassu, se Kus).

Hvem er N.? At aflede Navnet af »marad« (gøre Oprør) er en uholdbar Etymologi. Det ligger nærmest at sammenstille den bibelske N. og den babyloniske Sagnhelt Gilgames (tidligere fejlagtigt kaldt »Isdubar«), ligeledes en vældig Jagt- og Krigshelt. Navnet er ikke paavist i Kildeskriften, men synes dog at være babylonisk (maaske namir-uddu = straalende Lys). Den fød. Haggada siger, at N. var den, der byggede Babelstaarnet. Flere Buihøje have Navn efter N., f. E. Birs Nimrud (det gl. Borsippa nær ved Babylon) og en af Ninives Bydele: Kalah, nu Nimrud. L. G.

Nimsi, Kong Jehus Stamfader (Farfader), 2 Kong. 9, 2. 20; 1 Kong. 19, 16.

Nina, Lorenzo, Kardinal, f. i Recanati i Markerne 12. Maj 1812, studerede i Rom Teologi og Filosofi, blev præsteviet 1835 og kastede sig derefter over Studiet af Kirkeret. Han var Prosekretær ved Koncilie-Kongregationen, var virksom ved Afslutningen af det østerrigske Konkordat, blev 1868 Assessor i det hl. Officium, 12. Marts 1877 Kardinal med S. Maria i Trastevere som Titelkirke, var Præfekt for Koncilie-Kongregationen og for Revisionen af Provis-Koncilierne. 10. Aug. 1878 blev han efter Franchis Død pavelig Statssekretær. I Dec. 1880 tog han paa Grund af sit diplomatiske Nederlag i Belgien (L. K. Goetz, Leo XIII, Gotha 1899, 263 f.) sin Afsked. Han døde i Rom 25. Juli 1885.

Ninck, Carl Wilhelm Theodor, tysk Præst, f. i Staffel i Nassau 28. Maj 1834, studerede i Halle og Erlangen, kom derpaa til Herborn for at faa den prakt. Uddannelse til K.s Tjeneste. 1858—65 var han Kapellan i Westerborg, og allerede dér viste han sine sjældne Gaver til at organisere Kærlighedsgeneringer. 1862 stiftede han den Nassauske Kolportageforening. 1865—73 var han Præst for den lille og fattige Menighed i Frücht ved Ems; 1866 og 1870—71 var han Feltpræst i Syd-Tyskland, Lothringen og Elsass. 1873 blev han kaldet til Hamburg som Præst ved Ansangs-Kapellet, og derfra udgik der i den følgende Tid et stort

Arbejde for alle Former af indre Mission. Han anlagde Diakonissestiftelsen »Betlehem« og dannede en hel Koloni af Anstalter paa Ansgarshøjen ved Eppendorf. Hans Søndagsblad »Nachbar« fik 100,000 Abonnenter, og hans »Kinderfreund« vandt stor Udbredelse blandt Børn. Efter en Rejse til Palæstina skrev han »Auf biblischen Pfaden«. Han døde 17. Sept. 1887. I kirkelig Henseende stod han paa den evangeliske Alliances Standpunkt med Sympati for den moderne Helliggørelsesbevægelse (F. Cuntz, C. W. Th. N., Herborn 1890).

Ninian, britisk Missionær, havde studeret i Rom og Tours, men slog sig o. 395 ned blandt Picterne ved Galloway og byggede dér en Stenkirke. Han grundede Klosteret Whithorn, og tiliske Overleveringer fortælle, at han trak sig tilbage fra Briterne og levede sin sidste Tid i Irland, hvor han blev kaldt »Monenn« (o: *my Ninian*). Han skal være død 432. Fra hans Tid stamme 3 store oprejste Stene (1 i Whithorn, 2 i Kirkmadrine). Jvfr. G. F. Browne, *The Christian Church in these Islands before the Coming of Augustine* (London 1894, 106 f.). Dér ere de omtalte Monumenter beskrevne.

Ninive, Biblens Navn paa det gamle Assyriens mærkeligste By, der tillige var en af Landets ældste Stæder og ofte Sædet for Rigets Konge, saaledes bl. a. i det sidste Aarh., Assyrien bestod som selvstændigt Rige. Af Assyriernes og Babylonierne skrives Navnet *Ninua*; Grækerne kalde Byen *Ninos*. Efter at det igennem Aarhundreder havde været glemt, hvor N. forud havde ligget, blev europæiske Rejsende i Begyndelsen af det 19. Aarh. opmærksomme paa, at der ligeoverfor Mosul, Ø. for Tigris fandtes en ret vel bevaret Ringmur eller Vold, som aabenbart havde omsluttet en mægtig Oldtidsby, der ikke ret vel kunde være nogen anden By end det gamle N. Deciffreringen af de mangfoldige Indskrifter med assyriske Kile-skrift, der efterhaanden fandtes i N. og andre Ruin-høje i Assyrien, viste tilfulde, at Formodningen var rigtig. Murene om Byen, hvis Rester overalt ere lette at paavise, da de hæve sig ikke lidet over det omliggende Terrain, danne en lidt uregelmæssig Trapez, hvis Fladeindhold er o. 15 □ Km. Byens Længdeakse, der løber o. fra N. til S., er o. 6 Km. Den imod N. vendende kortere Side af Ringmuren er imellem 2 og 3 Km., men den o. parallel med den mod S. vendende Side er derimod kun lidt over 1 Km. lang. N. gennemstrømmes af Bækken *Khosr-su*, der falder i Tigris. Denne sidste store Flod berører saavel det imod N. V. som det imod S. V. vendende Hjørne af Muren, men den følger ikke Muren hele Strækningen imellem disse to Punkter, idet den nu slaar en Bue imod V., hvorimod Floden i Oldtiden synes at have beskyttet hele Vestmuren, som saaledes var godt skyttet imod Angreb fra denne Side. To naturlige Høje hæve sig betydeligt op over de øvrige Dele af Byen, nemlig N. »for *Khosr-su* den større Høj *Kujundjik* og S. for Bækken den mindre *Nebi-Junus*, d. e. Profeten Jonas«. Paa enhver af disse Høje var der i Oldtiden anlagt en Art Borg med Kongepaladser, Templer og lignende. Af disse Bygninger ere betydelige Rester opagede af Sir A. H. Layard. Han stødte ved sine Udgravninger bl. a. paa en

Mængde Relieffer af Alabast med Rækker af Figurer, ledsagede af Indskrifter i Kileskrift. Han og Hormuz Rassam fandt tillige talrige Lertavler med Kileskrift, Rester af Assyri- kongernes Bibliotek og Rigsarkiv. Disse Tavler tilligemed en Del andre, som senere fandtes paa Stedet af Assyriologen George Smith, ses nu i British Museum i London. I blandt de mærkeligste Stykker maa nævnes den af G. Smith opagede, ved hans utrættelige skarp-sindige Eftersøgninger af mange spredte Stumper sammensatte saakaldte »Babylonske Syndflods-historie«, og forskellige højt vigtige historiske Indskrifter, Hymner, magiske Tekster, Breve, Akt-stykker fra det daglige Liv m. m. — N. nævnes allerede i Indledningen til den babylonske Konge Khamurabis Love, som 1902 fandtes af J. de Morgan i Ruinerne af Susa i Persien, og som ere tolkede af Pater Scheil i Paris o. a. Byen stod dengang, o: o. 2200 f. Kr., under Babylons Konge og havde allerede i denne fjerne Tid et berømt Tempel. N. nævnes ogsaa i ægyptiske Indskrifter fra Tiden 1500—1400 f. Kr. Fra o. 1800 f. Kr., om ikke allerede tidligere, hørte N. til det assyriske Rige og var ofte Sæde for Landets Konger. I det bibelske Skrift, der bærer Profeten Jonas's Navn, fortælles det, at denne israelitiske Profet optraadte som Bodsprædikant i N., og at Konge og Folk, der førte et ryggeløst Liv, forbedrede sig (Jonas 3, 2—4, 11). Rimeligvis ligger der noget til Grund for Sagnet, thi netop paa den Tid, Profeten levede, gennemgik Assyrien (ved Aar 800) en farlig Krise, som dog lykkelig blev overstaaet. Hos Jonas (3, 3) siges det, at det tog tre Dage at vandre igennem Staden. Dette kan dog ikke gælde den egentlige By, hvis Omfang er vel kendt, men Angivelsen kan dog have sin Rigtighed, da hele Omegnen, særlig Strækningen til hinsides den S. for N. liggende gamle By Kalah, hvis Ruiner nu kaldes Nimrod, i Rigets Blomstringstid vistnok var stærkt bebygget, saa at hele Strækningen kunde siges at høre med til N. Maaske var det samme Tilfældet med Egnen N. og N. Ø. for N. imellem N. og det af Sargon byggede *Dur-Sargon* (nu Khorsabad). I den følgende Tid falder Byens mest glimrende Tidsrum, under Kongerne af Sargons Æt, hvilke Herskere paa de to Høje i Byen opførte flere Pragtbygninger, hvis Rester ere komne frem ved Udgravningerne. I det af Senakherib (Sanherib) paa Højen *Kujundjik* opførte Palads fandt Layard bl. a. en Sal, hvis Vægge vare prydede med Rækker af Billeder, der, som en Indskrift godtgør, fremstillede den ogsaa i Biblen omtalte Indtagelse af den be- kendte By Lakis i Juda Rige. Hen imod Aar 600 gennemgik Assyrien atter en farlig Krise, men den endte ikke saa heldig som den fore-gaaende. Riget gik for bestandigt til Grunde; Hovedstaden N. ødelagdes i Bund og Grund og rejste sig aldrig mere. Herodot omtaler Ninos, d. e. N., som en Fortids-By, der havde været Hovedstad i det gamle Assyrien, men han meddeler intet nærmere om dens Belig-genhed. Ktesias taler ogsaa om Byen, og siger (se Diodor I, 2), at N. havde været 150 Stadier (28 Km.) lang og 90 (17 Km.) bred, hvad der ikke passer med den egentlige Bys Omfang, men maaske nok med den stærkt bebyggede

Omegns. Ved Aar 400 kom Xenofon med sine 10,000 vistnok tæt forbi det Sted, hvor N. engang havde ligget, men han nævner ikke N.; derimod omtaler han andre Navne. Stedet kom siden til at høre til Riget Adiabene og gik med dette ind under Romerriget. Romerne synes paa Stedet at have anlagt en Koloni, der fik det gamle Navn Ninos. En Del Levninger, bl. a. Grave fra sildig romersk Tid, fandtes af Layard i Ruinerne af N. Da disse Egne gik tabt for Romerne, synes den romerske Koloni ogsaa snart at være forsvunden, og det glemtes efterhaanden i den øvrige Verden, at det gamle N. havde ligget her. Den Omstændighed, at den ene Høj i Byen af Muhammedanerne menes at indeholde Profeten Jonas's Grav, synes dog at tyde paa, at der i Egnen længe har bevaret sig enkelte Minder om, at det med Jonas i en vis Forbindelse staaende gamle N. forud fandtes her. V. S.

Nippold, Friedrich Wilhelm Franz, tysk Kirkehistoriker, f. i Emmerich 15. Sept. 1838, studerede i Halle, Bonn, Leiden og Amsterdam, blev 1860 Dr. phil. i Tübingen, rejste, tildels for sit Helbreds Skyld, 1862—63 i Frankrig, Schweiz, Italien, Ægypten og Palæstina, blev 1864 Lic. theol. i Heidelberg, 1865 Privatdocent, 1867 Prof. extr. dér. I Heidelberg stod han R. Rothe meget nær, men sluttede sig dog især til Schenkel og Protestantforeningen. 1871 blev han kaldet til Bern som Prof. ord., 1884 blev han K. Hases Efterfølger som Prof. i Jena. I sine yngre Aar var han Medarbejder af »Protest. Monatsblätter«, i hvilke han skrev forskellige Essays og Rejseerindringer. 1862 skrev han i »Zeitschr. f. hist. Theol.« en Afhandling om »Heinr. Nicolaes und das Haus der Liebe«, 1863—68 steds en Monografi om David Joris fra Delft. Hans Hovedværk er en udførlig »Handb. der neuesten Kirchengesch.« (1. Udg. i 1 Bd. 1867; 3. Udg. i 5 Bd. 1880—1903). 1867—68 udgav han Chr. K. J. Bunsens Biografi, 1873—74 en udførlig Biografi af R. Rothe, og 1885—87 besørgede han en ny Udgave af Hagenbachs Kirkehistorie, 1889—90 udgav han Feltmarskalken von Boyens Memoirer. Han har skrevet en Mængde større og mindre Skrifter om den gl.-kat. Bevægelse (»Die altkath. Kirche des Erzbisthums Utrechts«, 1872; »Ursprung, Umfang, Hemmnisse und Aussichten der altkath. Bewegung«, 1872) og om Romerkirken (»Welche Wege führen nach Rom«, 1869; »Die röm.-kath. Kirche im Königreich der Niederlande«, 1877; »Katholisch oder Jesuitisch«, 1888; »Die vertrauten Briefe des Erzbischofs Spiegel von Köln«, 1889; »Die Thümmelschen Religionsprocesse von kirchengeschichtl. und kirchenrechtl. Standpunkt beleuchtet«, 1888; »Kleine Schriften zur innern Gesch. des Kath.«, 1899; »Bischof von Anzer, die Berliner aml. Politik und die evang. Mission«, 1904), der bl. a. bragte ham til et Sammenstød med Biskop Ketteler (II, 766). Desuden har han polemiseret mod A. Ritschl (»Die theol. Einzelschule im Verhältnis zur evang. Kirche«, 1893—1904) og imod sin Kollega, Ernst Häckel (»Kollegiales Sendschreiben an E. H.«, 1901). Endelig maa nævnes Skrifterne: »Ægyptens Stellung in der Religions- und Kultur-gesch.« (2. Aufl. 1874); »Die Gleichnisse Jesu (1877); »Zur geschichtl. Würdigung der Religion Jesu« (10 Hefter 1884—91).

Nirvāna (Sanskrit nirvāna, Pāli nibbāna): Udslukning [som Ildens, Lampens], Befrielse) er i de indiske Religioner Betegnelse for »Freløsning, Frelse, Salighed«, hvorved der egentlig kun tænkes paa Befrielsen fra Tilværelsen, i Kredslobet (samsāra, jvfr. Art. Buddhismisme og Indiske Religioner). I Brahmanismen, hvor Udtrykket N. kun sjældnere anvendes, er det identisk med moksha (Sjælens Befrielse fra Sjælevandringen og dens Forening med sit Ophav Brahman); derimod finder det særlig Anvendelse i de ateistiske Systemer som Betegnelse for det højeste og eneste Maal, hvorefter man skal stræbe. I Sankhya-Filosofien (se Indiske Rel. II, 530) betegner det saaledes den ubevidste Tilstand, som Sjælen gaar over til, naar det lykkes den at slippe ud af Kredslobet i Materien; thi Forbindelsen med denne gennem den derved uundgaelige »Karma« (II, 734) (Gerningerne) er Aarsag til Sjælens Fremtræden som individuelt selvbevidst Væsen. I Jainismen (II, 581) betegnes ligeledes Befrielsen fra Materien med Navnet N., hvorefter Sjælen tænkes at leve evig videre i sin oprindelige intellektuelle Natur uden nogen Sinde at vende tilbage til Verden; i denne »Ikke-Verden« eller Jina'ernes Himmel lever den personlig i fuldkommen Hvile og Uforstyrrethed, fri for al Gerning. Af størst Interesse og mest bekendt er dog N., saaledes som det fremtræder i Buddhismen, og her har det været Genstand for megen Strid mellem de Lærde som Følge af forskellige Misforstaaelser. Man har saaledes opstillet det Spørgsmaal, om det buddhistiske N. skal forstaaes rent negativt som en absolut Tilintetgørelse, eller mere positivt som en evig salig Tilstand, et Paradis for de frelst. Selve de buddhistiske Tekster synes ved første Blik at levere tilstrækkelig Grund til at stille et saadant Spørgsmaal, idet vi snart hører Tale om N. som det rene intet, snart som det salige Sted, hvor al Attraa, Lyst og Smerte er ophørt. Sidstnævnte Opfattelse var selvfølgelig den, som nærmest meldte sig for den populære Bevidsthed, idet den religiøse Følelse naturlig maatte kræve noget positivt i det højeste Maal; men de buddhistiske Metafysikere tog Sagen paa anden Vis: paa Grundlag af Buddhas Opfattelse af Selvet (Sjælen) som ikke reelt eksisterende (se Buddhismisme) drog de konsekvent den Slutning, at N. maatte betragtes som den endelige Afslutning af al Tilværelse for Individet, altsaa en virkelig Tilintetgørelse. Den Uoverensstemmelse, der saaledes viser sig mellem den filosofiske og den mere praktiske Fortolkning, hæves imidlertid, naar man gaar tilbage til det Standpunkt, som Buddha selv indtog, og dermed bortfalder al Strid om, hvad N. oprindelig betød indenfor Buddhismen. Det som man her har overset, er i Virkeligheden hele det agnostiske Moment i Buddhas System. Buddha var som højt dannet Tænkер fuld-stændig inde i sin Tids aandelige Rørelser; af de samtidige filosofiske og religiøse Systemer tog han, hvad der stemte med hans egen personlige Erkendelse, uden at man derfor kan sige, at hans Lære er udviklet eller har udviklet sig direkte af noget af de da bestaaende Systemer. Paa Grund af sin Ateisme staar han paa en vis Maade Sankhya-Filosofien meget

nær, men det vilde dog være ganske urigtigt at betegne hans Lære som en Afledning deraf. Langt mere træffende vilde det være at betegne hans Lære og Optræden som en radikal Opposition mod alle daværende Doktriner, baade de religiøse og filosofiske, teistiske saa vel som ateistiske, og herpaa tyder noksom den Stilling, som Buddhismen under den kommende Udvikling i Indien kom til at indtage i Modsætning til alle andre Systemer, der blev taalte og behandlede tolerant (selv Sankhya-Filosofien indrulleredes i Brahmanismen som »ortodoks« Filosofi). Den Filosofi eller Betragtning af Tilværelsen, som findes i Buddhas Lære, indeholder ganske vist meget, som genfindes i de øvrige Systemer, men det allermeste heraf er i Virkeligheden almen-indisk, saaledes Læren om Karma (Gerningen) og Sansāra (Kredsløbet, Sjeløvandringen), Ting, der betragtedes som Kendsgerninger, hvilke ingen Inder faldt paa at tvivle om. Alle Spørgsmaal, som laa saa at sige udenfor hans umiddelbare Erkendelse, f. E. Spørgsmaal om Væren og Ikke-Væren, Evighed og Uendelighed i Rum, Verdens Tilblivelse, Guds eller Sjæls Eksistens og alt det hinsides, stillede han sig komplet agnostisk overfor. »Kun ud fra det, som jeg kan erkende, forkynder jeg Tilhørerne min Lære, at den kan bidrage til Menneskenes Renhed, til at overvinde Sorg og Smerte, erhverve Indsigt og muliggøre Befrielsen (Nirvāna)«, siger han. Hans Opfattelse af Tilværelsen var den, at alt er Lidelse, men at der findes en Vej til at slippe ud derfra. Alle andre Teorier er falske, og Teori er i hans Sprog ganske synonymt med »Kæteri« (ditṭhi, egentlig Syn, Betragtning). Hele Tilværelsen er en Kæde af Opstaaen og Forgaaren, alt er ubestændigt: »naar noget opstaar, da er det Smerte, der opstaar, og naar noget hører op, da er det Smerten, der hører op; hvad Stoffet, Kræfter og Bevægelser angaar, da indlader han sig ikke (som Filosoferne) paa at bestemme deres Væsen eller Tilblivelse, Evighed eller Forgængelighed osv., og som Følge heraf kan han heller ikke tillægge Personligheden (Jeg'et, Selvet eller Sjælen) nogen reel Værdi for sig: som alle andre Ting er den et Produkt, der opstaar og gaar til Grunde (ved Karma's Virkning), et Komplex af Faktorer, der forenes og opløses igen, men bagved dette Komplex staar intet reelt Ego, som vi kan erkende. Befrielsen N. betyder derfor i Buddhismen intet andet end Ophævelsen af Karma's Virkninger, d. v. s. Udfrielse af Sansāra (se Buddhismen). Hertil vil Buddha altsaa vise Vejen, og gennem sit eget Liv og Lære søger han at vise, at N. kan realiseres allerede her i Livet: naar man har naaet en saadan Grad af Erkendelse og Hellighed (gennem Meditation), at alt Begær, Ondskab og Forblindelse (»de tre Ilde«, som ved deres Brand vedligeholder Livet i Kredsløbet, ogsaa betegnede med det ene Begreb »Tørst«: »Attraa, Higen og Vedhængen ved Tilværelsen), totalt er ophævet, da har man naaet N., da er man som en Oljelampe, hvori der ikke mere gydes ny Olje, og som derfor i Løbet af kortere eller længere Tid brænder ud og sagte slukkes; ved Døden naar man da den endelige Befrielse fra Livet her i Kredsløbet og fødes ikke mere (det fuld-

stændige N. eller Pari-nirvāna). Om man da efter dette eksisterer mere eller ikke, erklærer Buddha sig ude af Stand til at svare paa og forbyder ligefrem slige Overvejelser som skadelige. Hvormange og hvilke der skal frelses, eller om alle engang vil blive frelst, svarer han slet ikke paa, men hver den, som vil frelses, maa gaa den af ham anviste Vej. Den første, der skarpt paapegede den her nævnte Ejendommelighed ved Buddhas Opfattelse af disse Spørgsmaal, var den danske Sprogforsker V. Trenckner (Milindapañha, London [Kbhvn] 1880, 424); efter ham har Oldenberg (Buddha, 3. Aufl. Berlin 1897, 292, 304, 310 f.) med stor Klarhed udviklet den hele Sammenhæng. Om N. i den nordlige Buddhisme (Mahāyāna-Skolen) se; Lamaisse (S. 6); jvfr. P. E. Foucaux, Doctrine des Bouddhistes sur le Nirvāna, Paris 1864; Max Müller, Chips from a German Workshop, Vol. 1, London 1867; sammes Indledning til Buddhaghosha's Parables, translated from Burmese by T. Rogers, with an Introduction containing Buddha's Dhammapada, translated from Pāli, London 1870; James D'Alwis, Buddhist Nirvāna, a Review of Max Müllers Dhammapada, Colombo 1871; R. C. Childers, Dictionary of the Pāli Language, London 1875, 265; Jos. Dahlmann, Nirvāna. Eine Studie zur Vorgeschichte des Buddhismus, Berlin 1896; J. A. Eklund, Nirvāna. En religionshistorisk undersøgning, Upsala 1899; A. Pfungst, Was ist die buddhistische Nirvāna in Wirklichkeit? (= Aus der indischen Kulturwelt. Gesammelte Aufsätze, Stuttgart 1904, 56).

Nisan, det israelit. og babyloniske Aars første Maaned (Neh. 2, 1; Est. 3, 7). Navnet er babylonisk og fortrængte det ældre israelit.-kanaanæiske Navn Abib (2 Mos. 13, 4; 5 Mos. 16, 1).

Nisrok, assyr. Guddom, i hvis Tempel Sanherib blev myrdet, 681 f. Kr. Da N. er ubekendt blandt de assyr. Gudenavne, kan intet bestemt udtales om, hvilken Gud der menes. Navnets græske Variant »Esorak« kan tale for, at det til Grund liggende Navn er »Asurakuc«, en Sammensætning af Gudenavnene Asur og Aku (Maaneguden).

Nissen, Rasmus Tønder, norsk Teolog og Historiker, f. i Melhus Sogn 14. Jan. 1822, Student fra Trondhjem 1839, teol. Kand. 1843. Efter at have virket som teol. Manuduktør og som Lærer i Religion, Græsk og Historie ved »Nissens Latin- og Realskole« blev han i Maj 1854 konst. som, 7. Jan. 1856 udnævnt til Lektor og 30. Marts 1864 Professor i Teologi i Kristiania. Som Professor var hans Fag Kirkehistorie, men han holdt tillige ekkegetiske Forelæsninger over N. T. Efter at N.s Kræfter allerede tidligere var tagne i Brug ved Ordningen af Skole- og Kirkesagen, blev han 1. Jan. 1875 udnævnt til Statsraad og Chef for Kirkedepartementet, hvilken Stilling han beklædte indtil sin Død 19. Jan. 1882. Ved Jubelfesten 1879 kreerede Kbhvns Universitet N. til Dr. theol. hon. N. har skrevet flere meget brugte Lærebøger i Verdens- og Kirkehistorie, og desuden udgivet flere Foredrag og Forelæsninger. Hans Hovedværk: »De nordiske Kirkers Historie« (1882—84) blev efter Forfatterens Død udgivet af Th. G. B. Odland.

Kn. H.

Nitschmann, David, Brødremenighedens første Biskop, fødtes 27. Dec. 1694 i Zauchenthal i Mähren. Da han 24 Aar gl. havde fundet Fred i Troen, vidnede han blandt sine Omgivelser, indtil han 1724 ved rom.-kat. Forfølgelser nødtes til at udvandre til Herrnhut, hvor han lærte Tømmerhaandværket hos Chr. David (1614). Efter flere Rejser til Mähren, Böhmen og i Tyskland for at styrke de vakte, ogsaa til Holland og England, ledsagede han 1731 Grev Zinzendorf til Kbhvn og hørte her Negeren Anton fortælle om sin Broder og Søster paa St. Thomas, der længtes efter Evangeliet. Dette gav Stødet til, at Brødremenigheden optog Missionsarbejdet, og N. drog den 21. Aug. 1732 med Leonhard Dober ud fra Herrnhut til Kbhvn og derfra til St. Thomas som Menighedens første Udsendinge til Hedningerne. N. skulde dog kun blive der nogle Maanedre for at indføre Dober i Arbejdet, og vendte saa hjem. Udpeget ved Lodkastning til at være Menighedens første Biskop blev han bispeviet den 13. Marts 1735 af den gammel-mähriske Biskop Jablonsky i Berlin (II, 576). De følgende Aar tilbragtes mest paa Rejser i Tyskland, England, ogsaa i de nordiske Lande (1745—47), men fornemmelig i Amerika, hvor han var 1735—36, 1740—44, da han grundlagde Kolonien Betlehem i Pennsylvania, og besøgte 1742 Brødrene paa St. Thomas, fremdeles 1748 og endelig 1754, da han blev derovre. Sine sidste Aar fra 1761 levede han i Betlehem, almindelig æret i Menigheden. Ogsaa Zinzendorf satte stor Pris paa hans hjertelige Omvendelse, hans enfoldige Vandel og ligefremme Væsen og hans utrættelige Iver i at vidne om Herren. Han døde her 8. Okt. 1772 (Nachrichten aus der Brüdergemeine, 1832). V. Sn.

Nitzsch. 1) **Carl Ludwig N.**, protest. Teolog, f. i Wittenberg 6. Aug. 1751, gik i Fyrsteskolen i Meissen, studerede i Wittenberg, hvor han 1773 blev Dr. phil. og Mag. 1775 vandt han dér den teol. Baccalaureus-Grad; 1781 blev han Præst i Beucha, 1785 Præst og Superintendent i Borna, 1788 Stiftssuperintendent og Konsistorialraad i Zeitz. 1790 blev han Præst ved Bykirken i Wittenberg, Generalsuperintendent for Kurkredsen og Prof. ved Universitetet. Da Universitetet i Wittenberg blev flyttet til Halle, blev N. første Direktør for Præsteseminariet i Wittenberg. Han døde 5. Dec. 1831. Som Teolog stod han paa Overgangen fra Rationalismen til Supranaturalisme; han var stærkt paavirket af Kant. — 2) **Carl Immanuel N.**, protest. Teolog, Søn af ovennævnte og opkaldt efter Kant, blev fød 21. Sept. 1787 i Borna. Han gik i Skole i Schulpforta, blev 1810 Privatdocent, 1811 Hjelpepræst ved Slotskirken og 1813 tillige Diakon ved Bykirken i Wittenberg. 1817, da Universitetet blev flyttet til Halle, blev han Prof. og Fjerdelærer ved Præsteseminariet i Wittenberg; 1820 blev han Provst og Superintendent i Kemberg. 1822 til 1847 var han teol. Prof. og Universitetspræst i Bonn, 1847 til sin Død (21. Aug. 1868) Marheinekes Efterfølger som teol. Prof. i Berlin. N., der var en af de betydeligste Tilhængere af den saakaldte »Mæglingsteologi«, var 1827 Medudgiver af de, sammen med Sack og Lücke udgivne, 3 teol. Sendebreve »Ueber das Ansehen der heil. Schrift«. 1829 (6. Opl. 1851) udgav han »Sy-

stem der christl. Lehre«, i hvilket han fremstillede baade Etiken og Dogmatiken. Desuden var han en flittig Medarbejder af Mæglingsteologernes Tidsskrift »Theol. Studien und Kritiken«. Efter hans Død udkom en samlet Udgave af hans teol. Afhandlinger (I—II, Gotha 1870). Som Universitetspræst i Bonn samlede N. mange om sin Prædikestol, og han tog flittig Del i det synodale Liv, navnlig naar der forhandles om Forfatning og Liturgi. Han var en Ven af Unionen (»Urkundenbuch der evang. Union«, Bonn 1853) og viste navnlig sin Forkærlighed for denne under sin Deltagelse i Generalsynoden i Berlin 1846, hvis Ordinationsformular blev kaldet »Symbolum Nitzschenum«, 1842 havde han i Bonn, sammen med Sack, begyndt Udgivelsen af »Monatsschrift f. die evang. Kirche von Rheinland und Westfalen«. Da han var forflyttet til Berlin, udgav han, sammen med A. Neander og Jul. Müller, »Deutsche Zeitschrift f. christl. Wissenschaft und christl. Leben«, og dér var han et virksomt Medlem af forskellige »Kirkedage« (Wittenberg 1849; Elberfeld 1851, Berlin 1853). 1852 blev han Medlem af det preuss. Overkirkeraad; 1854 valgte han til Provst for St. Nicolai. Hans literære Hovedværk i Berlin var hans »Prakt. Theologie« (1847 f.; 2. Opl. 1859 f.). Jvfr. W. Beyschlags Biografi (Berlin 1872). — 3) **Friedrich August Berthold N.**, Søn af sidstnævnte, fødtes i Bonn 19. Febr. 1832, gik i Skole og studerede i Berlin, var derpaa en Tidlang Lærer, men habiliterede sig, efter Aaret i Forvejen at have vundet Licentiatgraden, 1859 i Berlin. Dogmehistorien var hans særlige Fag. 1868 blev han kaldet til Giessen som Prof. ord. i systematisk Teologi. Dér udgav han 1870 første Bind af »Grundriss der christl. Dogmengesch.«, der omhandler den patristiske Tid. 1872 blev han kaldet til Prof. ord. i Kiel, og her virkede han til sin Død (21. Dec. 1898). Blandt hans Skrifter maa nævnes: »*Quæstiones Raimundæ*« (1859, i »Zeitschr. f. hist. Theol.«); »*Das System des Boëthius*« (1860); »*Augustins Lehre vom Wunder*« (1865) og især hans »*Lehrb. der evang. Dogmatik*« (I—II, 1889—92; 2. Opl. 1896).

No, se No-amon.

No'a, en af Selofhads Døtre (4 Mos. 26, 33 osv.).

Noadja. 1. En Levit paa Esras Tid (Esra 8, 33). — 2. En Profetinde i Ledtog med Nehemjas Fjender (Neh. 6, 14).

Noah, den bekendte Patriark blandt Urfædrene, Søn af Lamek (1 Mos. 5, 28 f.) og Menneskeslægts 2. Stamfader. Da Syndfloden bortrev den øvrige Menneskeslægt, reddedes kun den gudfrygtige N. og hans Sønner Sem, Ham og Jafet (med disse 4's Hustruer). Om Syndflodsfortællingen (1 Mos. 6, 9—9, 17) nærmere under Artiklen »Syndfloden«. Til Biblens N. svarer i den babylonske Flodberetning Atrahasis (eller omstillet Hasisatra = Xisuthros hos Berossos), men dette er kun et Tilnavn (»den meget kloge«) til Fortællingens Helt, hvis Navns Læsning er noget tvivlsom, muligvis Nuh-napisti, som Hommel mener (andre læse Par-napisti = Livsspire, eller Sit-napisti = den undslupne). Navnet N. vilde da simpelthen være den første Del af Nuh-napisti. I 1 Mos. 5, 29 gives en Populærforklaring af N.s Navn som »Trøsteren«, hvormed ogsaa Nuh-napisti kan stemme. Det

dunkle Udsagn i nævnte V. 29 (hvor flere nyere tænke paa Vinen fra 9, 20 f. [et isoleret Stykke!] som Trøsten!) finder sandsynligvis sin Forklaring ved et ældgl. babylonsk Fragment, hvor Syndfloden fremtræder som Højdepunktet af en Række Hjem søgelser over Menneskene. I en tilsvarende Fortælling fra Asurbanipals Bibliotek er Atrahasis den, der under Hjem søgelserne (Hungersnød, Tørke, Ufrugtbarhed m. m.) gaar i Forbøn for Menneskene, indtil Ulykkerne altsaa tilsidst have kulmineret. Ogsaa i Biblen indeholder vel 8, 22 en Antydning af en saadan Række af Hjem søgelser.

Fortællingen i 1 Mos. 9, 20 f. giver et Indblik i de gl. Beretningers sammenstykkede Karakter. Det her fortalte om N. som den første Landmand og Vindyrker fører ind i en særskilt Sagnkreds om Opfindelser og Kulturfremskridt. N.s Sønner tænkes her som yngre Mænd, der endnu bo hos deres Fader. At N. ogsaa efter denne Fortællers Mening forinden har oplevet Syndfloden, kan der dog ikke være Tvivl om. Angaaende N.s Forbandelses- og Velsignelsesord se »Jafet« (II, 380), ogsaa »Ham« (II, 336 f.). Om N.s Minde jvfr. Jes. 54, 9; Hes. 14, 14, 20; Mt. 24, 37 f.; Lk. 17, 26 f.; Hebr. 11, 7; 1 Pet. 3, 20; 2 Pet. 2, 5. En apokryf Noah-Apokalypse er for en stor Del bevaret som Bestanddel af Enoks Bog (I, 775). L. G.

Noailles, Louis Antoine de, Kardinal og Ærkebiskop, født 1651, død 1729 i Paris, 78 Aar gammel. 1679 blev han Biskop i Cahors; Aaret efter Biskop i Châlons-sur-Marne; i begge Embeder arbejdede han ivrigt for at højne Gejstlighedens kr. Vandel. 1695 ophøjede Ludvig XIV ham til Ærkebiskop i Paris; men i denne fremragende Stilling mødte ham en Række Kampe og Intriger, mod hvilke han aldeles ikke havde Evne til at optræde med den fornødne Fasthed; han blev derfor ingen tilpas, og selv Kongen, tilskyndet af sin Skriftefader Lachaise (S. 3), maatte tilkendegive ham sin Misfornøjelse med hans Vankelmod. Som Biskop i Châlons havde han meddelt Approbation paa Quesnels »Réflexions morales«; som Ærkebiskop i Paris overgav han Revisionen af dette Værk til en Kommission, i hvilken Bossuet fik Sæde; heraf resulterede Udgaven 1699. Nogle Aar i Forvejen havde han konfiskeret et Skrift af en jansenistisk Teolog; nu drillede Jesuiterne ham med at udsende et Smædeskrift, hvori drøftedes hvem man skulde tro, de Noailles, Biskop i Châlons, eller de Noailles, Ærkebiskop i Paris; det skulde være Hævn over, at han havde ytrødt, at han nok vilde være Jesuiternes Ven, men ikke deres Tjener. Efter at han 1700 havde faaet Kardinalhatten, indviledes han stærkt i de jansenistiske Uroligheder (II, 592); og da Nonnerne i Port-Royal ikke vilde underkaste sig den pavelige Bulle, tvang man N., der satte stor Pris paa disse Klostersøstres Samfund, meget imod hans Vilje til at forlange Underkastelse af dem; og da de fastholdt deres Vægring, maatte han taale og delvis selv være med til at beordre, at Klostret blev ødelagt (1709). Da den berygtede Bulle »Unigenitus«, ved hvilken 101 Sætninger af Quesnels N. T. fordømmes som kætterske, udstedtes 1713, gjorde N. vel i Begyndelsen heftig Modstand og stillede sig i Spidsen for »Appellanterne« (II, 592), men

maatte dog tilsidst (1728), affældig og svag, underkaste sig. Aaret efter døde han. N. var en kundskabsrig og ædel Personlighed med aabent Hjerte og gavmild Haand for nødlidende; men det nødvendige Krav til en fast og mandig Karakter i hans ophøjede Stilling fyldestgjorde han ikke. A. J.

Noaktiske Bud. Herved forstaa de tal-
mudiske Lærde de Bud, der efter deres Anskuelse gjaldt for den ikke-jødiske Menneskehed. Disse »Noahs Børns 7 Bud« vare efter Rabbinneres Teori (mere er det ikke) alle Ikke-Jøder, som vare bosatte i Israels Land, pligtige til at overholde. Budene vare: Lydighed mod Øvrigheden, Helligholdelse af Guds Navn, Undladelse af Afgudstjeneste, af Ugugt, af Mord, af Rov, af at spise Kød med Blodet i. I Apostelmødets Dekret hentydes i Ap. G. 15, 29 til flere af disse Ting. L. G.

No-amon (Nah. 3, 8) eller No (Jer. 46, 25; Hes. 30, 14 f.), Hovedstaden Theben i Øvre-egypten. N. betyder Amons By, svarende til, at Amons Dyrkelse her havde sit Hovedsæde. Den massorettiske Udtale »No« (i Stedet for »Ne«) er urigtig. N.s Konger (Dynasti 17) fordrev Hyksos fra Ægypten, og i Aarhundreder var derefter N. Ægyptens Hovedstad (Thotmes III, Ramses II o. fl.). Ruinerne af de store Templer ved Karnak og Luksor minde om hine Dage. Under det æthiopiske Dynasti (det 25., o. 700 f. Kr.) blev Theben atter Hovedstaden. Til dens Ødelæggelse af Assyrierne o. 663 f. Kr. sigtes i Nah. 3, 8.

Nob. Denne By maa efter Omtalen i Jes. 10, 32 have ligget et kort Stykke Vej N. for Jerusalem, som har været synligt fra N. Den nævnes ogsaa i Neh. 11, 32. Ogsaa Præstebyen N. (1 Sam. 21, 2 [1]. 22, 9. 11. 19), som liggende paa Davids Vej mellem Gibe og Betlehem, maa være den samme. N. har rimeligvis ligget paa Skopshøjden N. for Jerusalem.

Nobah. 1. En Øverst i Øst-Manasse, der indtog Jvren Kenat og kaldte den N. (4 Mos. 32, 42; jvfr. 1 Kren. 2, 23). — 2. By i Gads Stamme (Dom. 8, 11). L. G.

Nobai, se Nebo (4).

Nobe, d. s. s. Nob.

Nobili, Robert de', Jesuit og Missionær, fødtes 1577 i Monte Pulciano i Toskana af fornemme Forældre. Han var en Slægtning af Pave Marcellus II og en Nevø af Kard. Bellarmino. Efter at have studeret Teologi i Rom og Napoli traadte han 1597 ind i Jesuiter-Ordenen og fik 1605 af Jesuiter-Generalen Aquaviva Tilladelse til at gaa til Indien som Missionær. Provinsialen for Malabar-Kysten sendte ham til Madura i Forindien, hvor hans Ordensbroder, Portugiseren Pater Fernandez, havde virket i 14 Aar, som det syntes, uden Resultat. Pater N. mente, at Kasteforskellen for en væsentlig Del var Skyld heri, og han besluttede da at virke som Bramin. Han klædte sig som en Bramin, og levede som de strenge indiske bodfærdige. Foruden Sanskrit studerede han Tamulisk og Teluga-Sproget, og han fordybede sig med stor Iver i den indiske Filosofi. Saasnart det blev klart for Braminerne, at de ikke behøvede at opgive deres Kaste ved at blive Kristne, sluttede mange sig til ham; og Braminernes Eksempel virkede ogsaa paa

de lavere Kaster. Men N.s Tillæmpning til Kaste-
væsnets vakte stor Forargelse hos andre rom-
kat. Missionærer, og den saakaldte »Accommoda-
tionsstrid« udbrod. Pater Fernandez beskyldte
N. for at sammenblende Krdm og Hedenskab,
og Sagen bleven indstævnet for Roms Domstol.
Jesuit-Generalen talte Pater N. strengt til
rette, og selv Kard. Bellarmino var betænkelig.
Lidt efter lidt lagde dog Modstanden mod N.
sig, og 1623 tillod Pave Gregor XV ham at
bevare de omstridte Skikke. N. vedblev kun
at missionere blandt Braminerne og de højere
Kaster, men sørgede for, at andre tog et Ar-
bejde op blandt de lavere Kaster. Og om
Natten dristede han sig til ogsaa selv at gaa
til Pariæerne. Fra Hedningernes Side mødte
han jævnlig Modstand; 1640—42 sad han i
Fængsel. Men 1644 tillod endelig Radjaen af
Madura Evangeliets Forkyndelse. Da var Pater
N.s Kræfter imidlertid brudte, og han var næsten
blind. Ikke desmindre fortsatte han Missions-
arbejdet til sin Død (16. Jan. 1656).

Nobla leyczon (o: *lectio*) er Titlen paa et
valdesisk Læredigt, der formaner til Bod og
kr. Vandel under Henviisning til Biblen, K.s
Historie og den kommende Dom. Det er sidst
udgivet af E. Montet (Paris 1888). Dets Af-
fattelsestid er usikker, navnlig paa Grund af
en Forfalskning af nogle Haandskrifter. Seherom
W. Förster i »Gött. gel. Anzeigen« for 1888 II.

Nocturn, se Tidebønner.

Nod. Kains Land, fjernet fra Eden (1 Mos.
4, 16). I det hebr. Sprog hørte man i Navnet
Tonen af »Elendighedens«, »Hjemløshedens«
Land (jvfr. Ordet »flygtig« i V. 12, hebr. »nád«).
Dette Ordspil taler for at opfatte N. som et
traditionelt, virkelig Stednavn.

Nodab, en arabisk Stamme (1 Krøn. 5, 19).
Navnet Nudébe i Havran kan formodentlig
identificeres med N.

L. G.

Noe (*Nôe*), se Noah.

Noëtos, Vranglærer i Slutn. af 2. Aarh., skal
være kommen fra Smyrna. Han skal have lært,
at der kun er én Gud, og at Kristus og Fa-
deren ere ét, saa at det var Faderen, der led,
da Kristus led. N. skal have udgivet sig selv for
at være en guddommelig Udsending som Mose
og Aaron. Han blev udelukket af Menigheden,
men dannede saa en Skole af Noëtianere,
der ogsaa gennem Praxeas (se d. Art.) fandt
Udbredelse i Rom.

Nof, se Memfis (S. 222).

Nofah, ubekendt Sted i Moab (4 Mos. 21,
30). Læsemaaden er usikker, saa at N. maaske
forsvinder som Stednavn.

Nogah, en af Davids Sønner (1 Krøn. 3, 7,
14, 6). I 2 Sam. 5 mangler det. I Lk. 3, 25
skrives det »Naggai«.

L. G.

Nogaret, Vilhelm (Guillaume de), fr. Rets-
lærd og Filip IV's Kansler, død 1313. N. er
især bleven berømt for den hensynsløse Vold-
somhed, hvormed han for Filip IV ledede An-
grebet paa Bonifatius VIII (se d. Art. I, 356).
Den samme hensynsløse Iver lagde han for
Dagen ved Jødefølgelserne i Languedoc (1306)
og ved Tempelherreernes Fængsling (1307) (se
d. Art.).

S. A. B.

Noha, benjaminitisk Slægtsøverst (1 Krøn.
8, 2). Maaske læses det som Stednavn i Dom.
20, 43 (»fra N.« i Stedet for »hvor han hvilede«).

Nohrborg, Anders, sv. Homilet, f. i Norberg
i Vestmanland 9. Maj 1725, Student i Upsala
1745, Magister 1752, ordineret 1754, da han
blev kaldet til Pastorsadjunkt ved den finske
Menighed i Stockholm; 1765 blev han ekstraord.
Hofprædikant. En haard Brystsygdom foran-
ledigede ham 1767 til at besøge en Svoger i
Folkärna i Vesterås Stift, og dér døde han 30.
Nov. s. A. Broderen, Daniel N. (f. 8. Okt. 1739,
Dr. theol. 1800, d. som Spr. i Irsta 25. Nov.
1819) udgav 1771 en Aargang af hans Prædi-
kener, ordnede efter et dogmatisk System med
Titlen »Den fallna människans salighetsord-
ning«. Denne »N.s Postille«, der er udkommet
i en Mængde Oplag og er bleven overs. baade
paa Finsk og Norsk, har vundet Anseelse som
et klassisk Værk og sættes i Opbyggelseslita-
turen jævnsides med Luthers, Arndts og M.
F. Roos's Skrifter. Den er, siger P. Wiesel-
gren, »bleven noget ganske sjældent, paa en Gang
vor nøjagtigste, ortodokse populære Dogmatik
og vor med den almindeligste Tillid omfattede
Andagtsbog«. Den »har paa det virksomste
bidraget til at forene den rene Lære og From-
hed i det sv. Folks Kristelighed og, som Udtryk
for Statskirkens Bekendelse har den, langt mere
end mange vist forstaa, opløst alle Elementer
til Sektdannelse, som saa let plejer at samle
sig under nye religiøse Bevægelser i Menig-
heden«. Den er det dogmatiske Grundlag baade
for Schartaus og C. O. Rosenius's Anskuelse
og er saaledes et Foreningsbaand mellem disse
langt fra hinanden staaende religiøse Retninger
i Sverige. Ikke blot Naadens Orden, men ogsaa
den objektive Forsoning i dens træsterige,
evangeliske Fylde fremhæves af N. saa kraftigt, at
han ofte er bleven paabaarbt for den af Møller-
ianerne (I, 365) optagne Sætning »Verden i
Kristus retfærdig er vorden«. Den Lære fore-
kommer ganske vist hos N., men saaledes be-
stemt, at de ny-evangeliske Konsekvenser ude-
lukkes.

O. A.

Nolasque (*Nolasculus*), Pierre, Ordensstifter,
blev rimeligvis født i Le Mas-Saintes-Puelles
ved Castelnaudary i Syd-Frankrig 1182. Som
ganske ung Menneske gjorde han Tjeneste i
Grev Simon af Montforts Korshær og tog Del
i Albigeners-Krigen. En Tidlang levede han ved
Kong Jakob I af Aragoniens Hof i Barcelona
og var med i Kampen mod Saracenerne. Der-
ved blev han Vidne til de fangne Kristnes
tunge Oplevelser, og 1. Aug. 1218 mente han
at have et Syn, i hvilket Maria aabenbarede
sig for ham og befalede ham at danne en Orden
til Løskøbelse af Fanger. Da Kong Jakob I og
Raimond af Pennaforte (se d. Art.) paa samme
Tid havde en lignende Vision, besluttede disse
3, sammen med Biskop Berengar de la Talou
af Barcelona, at danne en saadan Orden. 1218
eller 1223 begyndte Mercedarie-Ordenen
sin Virksomhed, men først 17. Jan. 1225 fik
den af Gregor IX pavelig Stadfæstelse. 1249
trak P. N. sig tilbage fra Ordenens Styrelse.
Han døde Julenat 1256. Under Alexander VII
(1657) blev P. N.s Navn optaget i Missalet og
Farebogen og senere ogsaa i det rom. Martyrolo-
gium, og han regnes til Romerkirkens Helgener.
— Mercedarie-Ordenen fik i Beg. af 17. Aarh.
et nyt Skud, de skolæse Mercedariere,
der stamme fra Joh. Bapt. Gonzalez, og allerede

i det 16. Aarh. havde Maria Zapata og nogle andre dannet en Orden af kvindelige Mercedariere, som Pius V stadfæstede 1568. Og kvindelige Mercedarie-Tertiariere omtales allerede i 13. Aarh. Den store fr. Revolution og Uviljen mod Klostrene i det 19. Aarh. har ogsaa ødelagt mange Mercedarie-Klostre, men der findes dog endnu enkelte saadanne baade i Europa og Amerika, som nu arbejder for almindelige Kærlighedsgjerninger, da der ikke længer er Grund til at arbejde for det oprindelige Formaal.

Nold, Christen, dsk Teolog, f. 22. Juni 1626 i Højby i Skaane, gik i Lunds Domscole og kom 1644 til Kbhvn som Student, hvor han 1648 blev Baccalaureus. 1650—54 var han Rektor i Landskrona, men drog derpaa, efter at have erhvervet Magistergraden, til Tyskland, Nederlandene, England og Frankrig for at studere Teologi, Filosofi og østerl. Sprog. 1660 blev han kaldt hjem for at være Lærer for Rigshofmester Joak. Gersdorffs Sønner. 1664 blev han teol. Prof. ved Kbhvns Universitet. Allerede 1667 blev han dog afskediget uden Pension, fordi han havde krænkset Enevoldsmagten ved nogle Eksempler i sin Logik (*Logica recognita* 1666) og vakt Peder Schumachers Vrede. I de trange Aar, som derefter oprandt for ham, i hvilke han boede paa et Kammer i Studiestræde og levede af Almisser, skrev han *Concordantiæ particularum Ebræo-Chaldaicarum Vet. Test.*, der dog først udkom 1679, da N., efter Griffenfelds Fald, atter blev teol. Prof. Han døde 22. Aug. 1683. I sine sidste Aar var han, »takket være Ægteskabet med en rig Enke«, Ejær af Vibygård ved Roskilde.

Nominalisme, se Skolastik.

Nomisme, se Antinomisme (I, 104) og Loven (S. 61).

Nomokanon kaldes i den østerl. K. de efter det 6. Aarh. dannede Samlinger af kirkeretlige Kilder, i hvilke kirkel. Forskrifter (*kanónes*, *canones*), staa ved Siden af kejserlige Love (*vómoi*). De mest kendte af N.erne skyldes Balsamon (I, 206) og Fotios (II, 89).

Nona, se Tidebønner.

Nonconformister kaldes i England de Partier i Statsk., der vægre sig ved at anerkende dens Lære eller Ritual eller Forfatning; naar de træde ud, blive de Dissenters. De to Navne holdes dog ikke altid ude fra hinanden, men bruges som oftest i Flæng, og i vore Dage pleje Dissenters at kalde sig N. De første N. vare Independenterne (II, 522), der o. 1566 indrettede sig deres egen Gudstjeneste uden Brug af Kns Prayer-book; for at tvinge dem til Conformitet fastsattes der ved flere Parlamentsakter Bøde- og Fængelsesstraffe for Udeblivelse fra den kirkel. Gudstjeneste. Til Forskel fra dem vare Puritanerne (se d. Art.) et presbyteriansk Parti, der ikke ønskede at træde ud af Statsk., men at omdanne den efter calvinisk Monster. Under Karl I (II, 730) skærpedes Mod sætningen mellem dem og de biskoppelige; de forfulgtes og mange af dem udvandrede til Nordamerika. Under Republikken havde de Magten og omdannede K.n efter deres Ønsker, men efter Kongedømmets og den biskoppelige K. forfatnings Genoprettelse udstedtes paa Grund af Uniformitetsakten af 1662 et stort Antal af

deres Præster (der angives 1800 eller 2000). Særligt mod dem udstedtes Konventikelakterne af 1664 og 70 og Fem-Mils-Akten af 1665 (I, 649); men derved bredte den puritanske Bevægelse sig kun yderligere. Ved Tolerance-Loven af 1689 anerkendtes de nonconformistiske Partier som selvstændige Samfund, dog ikke de rom. Kat. og Socinianerne (Unitarierne). Metodisterne vare ikke N.; men en kirkelig Retning, der kun blev udskilt ved Mangel paa Forstaaelse fra Kirkestyrelsens Side.

Den omfattende Nonconformitet indeholder et indviklet og vanskeligt Problem. Aarsagerne maa først og fremmest søges i den eng. Reformations særegne Karakter. Den gennemløb først en Række forskellige Faser, under hvilke skiftevis lutherske, calviniske og zwingliske Paa-virkninger gjorde sig gældende, blev derefter under Maria (se S. 174) afbrudt af en Kontra-Ref. og under Elisabet (I, 745) afsluttet i en medierende Form. I Læren er der en Blanding af luth. og reformerte Bestanddele, i Liturgien og Forfatningen en Forening af romanisierende og protestantiske Elementer, og deri ligger der Muligheder for en Udvikling i de forskellige Retninger. Man har ogsaa søgt en Forklaringssgrund i, at den eng. K. har haft et aristokratisk Præg, som har gjort den mere tiltrækkende for de højere end for de lavere Klasser; saaledes Döllinger (I, 701) i sit Skrift »Kirche und Kirchen«, men senere kom han til at føle stærk Sympati for den eng. K. Herbert Spencer har i »Principles of Sociology«, Part VI, Ch. XIII fremhævet Industrialismen som en Aarsag til de arbejdende Klassers Selvstændighedstrang og separatistiske Tilbøjelighed (G. H. Curteis, Dissent in its Relation to the Church of England, Bampton Lectures, London 1872; R. Vaughan, [Congregationalist], English Nonconformity, London 1862). C. E. F.

Nonjurors kaldes et anglikansk Parti, der nægtede at aflægge Troskabstid til Vilhelm III og Maria og deres nærmeste Efterfølgere. De første vare Ærkebiskop Sancroft (Canterbury), Biskopperne Turner (Ely), Lake (Chichester), Ken (Bath og Wells), White (Peterborough), Thomas (Worcester), Lloyd (Norwich), Frampton (Gloucester), Cartwright (Chester) og 400 Præster, der alle bleve afsatte. En Del Lægfolk sluttede sig til dem, deriblandt ansatte Mænd som Robert Nelson, der udførte et stort praktisk Arbejde i Kns Tjeneste, og den lærde Teolog Henry Dodwell (I, 654), og der blev saaledes dannet en lille uafhængig K., som holdt sig langt ind i 18. Aarh. Da der var mange betydelige Mænd blandt N., var deres Udtredelse et Tab for den eng. K. Oxford, der altid havde været Stuarternes faste Borg, blev et Tilholdssted for Jakobitter og N., og da mange af disse vare udelukkede fra praktisk Virksomhed, drev de det videnskabelige Studier. Paa Grund af Stuarternes skotske Herkomst fandt Partiet ogsaa nogen Tilslutning i Skotland, hvor Biskop Rose var deres Fører. N. vare højirkelige, men om liturgiske og andre kirkelige Spørgsmaal opstod der Uenighed, og de indre Stridigheder medførte efterhaanden det lille Samfunds Opøsning. Ken, Rob. Nelson og flere vendte tilbage til Statsk., og det gjorde ogsaa den sidste Rest, da Partiet op-

løstes. N. søgte Union med den gr.-kat. K., men kunde ikke gaa ind paa de Betingelser, der bleve stillede. En af de sidste og betydeligste Repræsentanter var Mystikeren William Law, der paavirkede John Wesley og saaledes betog den Overgangen fra Ortodoksismen til Metodismen (J. H. Overton, *The Nonjurors*, I—II, London 1902). C. E. F.

Nonna, se Gregor fra Nazianz (II, 261).

Nonne, se S. 307 b.

Norbagge, Svend, se Svend Nordbagge.

Norbeck, Anders Erik, sv. Teolog, f. i Or-lunda Sogn i Östergötland 29. Maj 1805, Student i Upsala 1824, Magister 1833, teol. Kand. 1834, Docent i Dogmatik og Moralteologi 1837, ordineret og Lic. theol. 1838, Docent i Pastoralteologi 1841, Lektor i Teologi ved Vexjö Gymnasium 1844, *Dr. theol.* s. A.; d. 27. April 1870. N. har forfattet Lærebøger i Teologi og Kirkehistorie. Særlig kendt er han ved sin »Lärobok i teologi för gymnasierna« (1840), der blev udgivet i en Mængde Oplag. Endnu den Dag i Dag anvendes den i en Del af de sv. Undervisningsanstalter. At en Lærebog har hævet sig 65 Aar er saa godt som uden Side-stykke i Sverig. Den udmærker sig ved sin Bekendelsestroskab, Klarhed og Orden samt ved en vis Varme i Fremstillingen. For en stor Mængde af Sverigs dannede Mænd er »N.s Teologi« det eneste Bekendtskab, de har gjort med Dogmatik og Teologi. O. A.

Norberg, Mathias, f. i Nätra i Ångermanland 1747, blev 1768 Student i Upsala, 1773 Magister, 1774 Docent i Gr. og foretog 1777—81 med kgl. Understøttelse en Studierejse til Danmark, Tyskland, Holland, Frankrig, Italien og Konstantinopel. 1779 var han, under hin Udenlandsrejse bleven udnævnt til Adjunkt i det teol. Fakultet i Upsala og 1780 til Prof. i østerlandske Sprog og Gr. i Lund; 1812 blev N. foreslaet til Biskop i Hernösand, fik s. A. Titel af Kancelliraad; 1820 fik han paa Livs-tid Tjenstledighed fra Professuren i Lund og bosatte sig paa Ejendommen Stenhammar ved Hernösand. N., som havde udgivet 158 akademiske Afhandlinger, til Dels af æstetisk Indhold, blev især berømt ved sit, allerede under ovennævnte Studierejse gjorte, Fund i Paris af Kilder til Mandæernes Religion, Adamsbogen, som han udgav 1815—17 under Titlen *Codex nazareus, Liber Adami appellatus*. Hans Lærdom og Snille kastede Glans over Lunds Universitet, hvor han virkede o. 40 Aar, og hvor hans Minde yderligere ihukommes derved, at han 1811 til Universitetet skænkede 25,000 Kr., hvorfra der skulde oprettes en Professur i levende Sprog, den »Norbergske Professur«. Han var en stor lat. Retor og havde, som Prof. A. O. Lindfors siger om ham, »dannet sig et eget lat. Sprog, hvori man vel syntes at genkende en Discipel af Tacitus, men en udlært, der i uddannet Selvstændighed kappedes med sit Forbillede«. Han skildres af P. G. Ahnfelt (»Studentminnen« I, 71 f.) som »patriarkalsk enkel, klassisk ædel«, »frisindet og selvstændig«, og Tegnér, som dedicerede ham »Nattvardsbarnen«, besynger ham som »en vis med silfverhår, som står och talar ur morgonrodnans port: då ljusna berg och dalar«. Da han 1824 i Upsala havde modtaget Lavrbærkransen som

Jubelmagister, blev han dér for at optegne Universitetsbibliotekets østerlandske Haandskrifter. N. døde 11. Jan. 1826 i Upsala og begravedes med stor Højtidelighed. O. A.

Norbert, Stifter af Præmonstratenser-Ordenen og Ærkebiskop i Magdeburg, f. 1080 (eller 1082 eller 1085) i Xanten, død i Magdeburg 6. Juni 1134, helgenkaaret 1582. N., der var af adelig Slægt og i Familie med Henrik V, fik paa Grund af sin Byrd tidlig et Kanonikat i Xanten, blev derefter Kannik hos Ærkebiskoppen i Köln, Medlem af Henrik V's Hofkapel og var med Kejseren i Italien (1111). Indtil den Tid havde han ført et temmelig verdsligt Liv, men efter Hjemkomsten fra Italien trak han sig tilbage fra Hoflivet, under et Uvejr blev han voldsomt religiøs greben, og 1115 aflagde han i Domkirken i Köln sin Hofdragt og modtog, mod Kirkelovene, paa én Gang Vielse til Diakon og Præst. Derefter begyndte han at rejse om som Vandrepæst og gjorde ved sin Varme og glødende Veltalenhed stærkt Indtryk paa Menigmand. Da Præsteskabet anklagede ham for Uoverensstemmelse mellem hans Bodsdragt og rige Præbender, gav han alt sit Gods til de fattige og fik (1118) af Pave Gelasius Ret til at rejse om som Bodsprædikant. Efter at have gjort et forgeves Forsøg paa at reformere Domkapitlerne i Nord-Frankrig, besluttede han sammen med sine Disciple at bygge et Kloster i Skoven ved Coucy (nær Laon), hvor han i en Drøm havde set et Kapel viet til Johannes Døber. Klosteret fik Navnet Præmonstratum eller Pratum monstratum, Prémontré, fordi han havde set det forud (1120). Herfra udgik Præmonstratenser-Ordenen. N.s Maal var ikke en Munkeorden men en Orden af regelbundne Kanniker, og den Regel, som Præmonstratenserne skulde følge, var ifølge N. aabenbart ham af Augustin. Deres Opgave skulde være Prædikevirksomhed, hvortil Opholdet i Klosteret skulde uddanne dem. 16. Febr. 1126 fik N. sin Orden stadfæstet af Honorius II, og samme Aar (25. Juli) blev han Ærkebiskop i Magdeburg. Som Ærkebiskop arbejdede han paa at reformere Domkapitler og Klostre, og han tog sig med stor Iver af Missionen blandt Venderne, men hans Reformbestræbelser mødte stor Modstand, og 1129 maatte han endog en Tid flygte bort fra Magdeburg. Hos Kejser Lothar havde N. derimod stor Indflydelse, han fik ham til at godkende Innocens II, og var i Lothars Følge, da han (1133) var i Rom efter Kejserkronen. Til Løn blev N. Ærkekansler for Italien og Metropolit for alle Polens og Pommerens Biskopper, hvorved Magdeburg-Biskoppen fik noget af den Magt tilbage, som tidligere var gaaet over til Ærkebiskoppen af Köln. Da N. var død, vilde Magdeburgerne ikke af med hans Lig, som hans Disciple i Prémontré ønskede dertil, men da Magdeburg blev protestantisk, blev hans Ben ført til Klosteret Strahov ved Prag i Böhmen (1627). Af N. haves to Levnedsskildringer, den ene (almindelig benævnet Vita B.) er udg. af Papebroech i Bollandisternes *Acta Sanctorum*, Juni I, 819 f., den anden (Vita A.) af Wilmans i Pertz, *Monumenta Germaniæ historica, scriptores* XII, 663 f. Om Forholdet mellem disse se Rosenmund, *Die ältesten Biographien des heil. N.* (Berlin 1874). Jvfr. F.

Winter, Die Prämonstratenser des 12. Jahrh. (Berlin 1865). S. A. B.

Nordamerika. I. Historisk Oversigt. Den første Europæer, som saa Amerika, var den islandske Nordmand Leif den lykkelige, der i Aaret 1000 landede med en lille Skare paa Kysten i Massachusetts Bugten, men uden at faa Held til at grunde en Koloni. Sporet tabtes siden. 1492 den 12. Okt. (gl. Stil) landede Genuesener Kristoffer Columbus med spanske Skibe paa en af Bahama-Øerne. Et engelsk Skib, udrustet af Kong Henrik VII, ført af Genueseren John Cabot og udgaet fra Bristol, kom 24. Juni 1497 til et nordligt Punkt paa Kysten af Nordamerika. Franske Fiskere kom i Aaret 1504 til Kap Breton (det ældste franske Navn i Amerika) i Nova Scotia. Hollandske Skibe kom i Sommeren 1609 til Manhatten Øen (det nuværende New York) og grunden en Koloni. De fire antydede Nationaliteter: Spanierne, Englænderne, Franskmandene, Hollænderne, har kæmpet indbyrdes om, hvem af dem Nordamerika skulde tilfalde. Den angelsaksiske Race har sejret. Spaniernes Tørst efter Guld og deres forfølgelige Haab om at finde det uden haardt Arbejde har stedse hindret deres Kolonisering. De naaede aldrig at faa et varigt Fodfæste i Nordamerika og deres religiøse og kulturhistoriske Indflydelse blev derfor kun ringe. Mellem 1545—46 søgte de at grunde en Koloni i Florida, og Spanieren Menendez grundlagde her den ældste By i »de forenede Stater«: St. Augustine, hvor der endnu findes betydelige Levninger fra den spanske Tid. Fra Mexiko, der dog nærmest maa henregnes til Mellemamerika, trængte Spanierne op langs Stillehavskysten, navnlig i det guldrige Kalifornia, hvor endnu en Mængde spanske Stednavne og ikke faa Kirker og Klostre (missions) vidner om den spanske Indflydelse, skønt det altsammen forlængst er gledet over i engelske Hænder. Den franske Indflydelse fik langt større Betydning. Et Forsøg, som Admiral Coligny gjorde mellem Aarene 1562—65 paa at grunde en fransk huguenottisk Koloni i Florida mod Syd, mislykkedes, idet Spanierne overfaldt Kolonien og bogstaveligt nedslagede alt, Mænd, Kvinder og Børn. Først over 100 Aar senere efter 1685 kom franske Huguenotter i større Tal til Amerika, nemlig til South Carolina, men uden at grunde faste Kolonier. Hvad saaledes ikke lykkedes de franske Protestanter, lykkedes derimod i vid Udstrækning for de franske Katoliker. Allerede fra Begyndelsen af 16. Aarh. drog de rige Fiskerier ved New Foundlands Bankerne Franskmand fra Bretagne og Normandiet til de nordamerikanske Kyster. Men først under Henrik IV lykkedes det at grunde den første franske faste Koloni i Amerika, nemlig Port Royal i Nova Scotia, grundlagt 1604 af Poutrincourt; og 4 Aar senere blev Quebec anlagt af Samuel de Champlain, ivrig Katolik, en højsindet Natur med Evner til at styre. Champlain, Kanadas Grundlægger, var den første hvide Mand, som besøgte den skønne Sø, der bærer hans Navn. Ad St. Lawrence-Floden trængte han videre ind i Landet og besøgte Ontario- og Hudson-Søen. Han styrede Kanada til sin Død 1635. Foruden Fiskerierne blev Handelen med Pelsskind en rig

Indtægtskilde for de Franske. Fra 1611 begyndte franske Jesuitter i større Tal at nedsætte sig blandt de franske Nybyggere og gøre deres Indflydelse gældende, samtidig med, at de optog Mission blandt Indianerne. Men det gælder om denne Indianer-Mission som om al anden Indianer-Mission, at den har haft meget ringe historiske Følger. Indianerne har ikke kunnet bære den europæiske Kultur og synes viede til Undergang. Franskmandene trængte stadig længere mod Vest baade Syd og Nord om de store Søer, drevne af Missionsiver og Indtægten af Skindhandelen, indtil Mississippis øvre Løb naaedes. Denne mægtige Flod be sejlede da i hele sin Udstrækning indtil dens Udløb i den mexikanske Havbugt, hvor Robert de Lasalle, en af Verdens mest energiske Opdagere, plantede Frankrigs Banner i 1682. Hele den uhyre Strækning af Land fra St. Lawrence Flodens Munding mod Vest ind over de store Søer, derfra mod Syd hele Mississippis Opland, kom saaledes under den franske Krone i Ludvig XIV's Dage. Men den egentlige Atlanterhavskyst havde de forsømt at besætte. Deri laa Svagheden. Skønt Frankrigs politiske Magt forlængst er knækket i disse Egne, bærer dog endnu en Mængde Stednavne i Egnene om de store Søer, navnlig i Wisconsin og Michigan, Vidne om den oprindelige franske Kolonisering, og i det østlige Kanada er det franske Element endnu saa stærkt, at det af og til fremkalder baade politiske og religiøse Rystelser. Fransk Indflydelse kan endnu spores over hele Nordamerika. Denne oprindelige franske Kolonisering maa det ogsaa for en Del tilskrives, at af alle religiøse Denominationer i »de forenede Stater«, er den rom.-kat. den mægtigste. — Hele Atlanterhavskysten fra Massachusetts Bugten og ned til Floridas Nordkyst blev taget i Besiddelse af Folk af den engelske Tunge. I Kraft af Cabots Opdagelse krævede de Engelske disse Landstrækninger for sig. Dronning Elisabeths Flaade krydsede baade paa Øst- og Vestkysten af Nordamerika, opnaaede spanske Handelsskibe og Guldladninger og afsved saaledes Kongen af Spaniens Skæge. Mellem 1584—87 søgte Elisabeths Yndling, Sir Walter Raleigh, at grunde en Koloni i Virginia, dog uden Held. Men Englændernes Opmærksomhed var nu ledet hen paa disse Egne. I Begyndelsen af Jakob I's Regering dannedes i England under Kronens Højhed to store Kompagnier, det saakaldte London-Komp. og det saakaldte Plymouth-Komp., med Hovedsæde henholdsvis i London og Plymouth. Det første Komp. fik overdraget Virginias og Carolinas Kyster, det andet Egnen omkring Massachusetts Bugten, med et neutralt Bælte af Land mellem begge Kompagniers Omraade. Under disse to Kompagniers Ledelse grundedes de første faste Kolonier paa Atlanterhavskysten af saa godt som alle religiøse Afskygninger paa de britiske Øer. Episkopalerne, Tilhængerne af Englands Kirke, kom først og nedsatte sig 1607 ved Jamesfloden i Virginia. Dyrkning af Tobak blev hurtig en rig Indtægtskilde for Nybyggerne. I dette Arbejde lærte de snart at anvende Negre. En Mand i Kolonien John Rolfe skriver 1619: »I August kom et hollandsk Krigsskib og solgte os 20 Negre«. Dermed var Begyndelsen gjort til Slaveriet i

Syden. Fra Virginia udgik siden nogle af de betydeligste Mænd i Frihedskampens Dage, som George Washington og Thomas Jefferson. Medens Virginia blev Arnestedet for Udviklingen af et engelsk Aristokrati, blev Massachusetts længere mod Nord den demokratiske, iøvrigt ufrisindede, Tankegangs Vugge. Den Begivenhed, som baade i politisk og kirkelig Henseende har faaet størst Rækkevidde, er Landingen af »Pilegrimsfædrene« ved Plymouth Rock i Massachusetts Bugten 21. Nov. 1620 i Skibet »Majblomsten«, udgaaet fra Plymouth i Devonshire i England 16. Sept. s. A., med 100 Mennesker ombord, Mænd, Kvinder og Børn. I de nærmest følgende Aar, navnlig under Karl I's Regering, drog Mennesker i Tusindvis fra England til Massachusetts-Bugten. Boston anlagdes 1630 af John Winthrop, 1634 var der i denne Egn 20 Landsbyer hver med sin Kirke. Den puritanske Aandsretning blev den herskende i Massachusetts. Puritanisme er en Religion for praktiske, autokratiske, haardføre, stærke Mænd. Alle fire Egenskaber udviklede sig i høj Grad hos Befolkningen i Massachusetts, og der er herfra gennem en lang Række af evnerige, dygtige Mænd udgaaet en Paavirkning til hele det amerikanske Samfund, kendelig ikke mindst i det kirkelige Liv, hvor rigt paa Afskygninger dette ellers kan være. Puritanernes Mangel paa Taalsomhed gav Anledning til Dannelsen af to ny protestantiske Kolonier. Den ædle baptistisk-sindede Roger Williams blev af Borgerne i Massachusetts tvungen til at opgive sin lille Trækirke i Salem og gaa ud blandt Indianerne, hvor han grundede Byen Providence i det nuværende Rhode Island 1636. I Aaret 1683 anlagde William Penn Byen Philadelphia som et Tilflugtssted for sine forfulgte Trosfæller Kvækerne, der allerede tidligere i betydeligt Tal havde nedsat sig i det nuværende New Jersey. Efter Penn har Staten Pennsylvania Navn (Penns Skovland). — Medens der saaledes dannede sig protestantiske Kolonier baade i Nord med Massachusetts som Midtpunkt og imod Syd med Virginia som Midtpunkt, kilede sig derind imellem en rom.-kat. Koloni i Maryland, grundlagt af de to Lordere Baltimore, Fader og Søn, i 1629 og følgende Aar. Endnu kan nævnes, at en lille Skare Svenskere i 1638 tog Delaware-Flodens Munding i Besiddelse og saaledes blev Grundlæggere af den lille Stat, som har Navn efter Floden. Men allerede 1655 kom Hollænderne over dem og overvældede Kolonien. Saa tidlig som 1609 havde hollandske Købmænd taget Manhattan Island i Besiddelse ved Hudson-Flodens Udløb og grundlagde her 1614 New Amsterdam, det senere New York. Hollænderne besejlede Hudson og anlagde Stationer saa langt Nord som Albany. Hollænderne var taalsomme, alle Trosbekendelser taales i New Amsterdam og alle Nationer. 18 forskellige Sprog hørtes i Gaderne. Allerede 1664 overmandedes den hollandske Besætning i New Amsterdam af Englænderne, og det var dermed ude med Hollændernes politiske Magt, men deres Indflydelse har stedse holdt sig, ogsaa i det kirkelige Liv. — Iøvrigt blev Amerika, i en langt større Maalestok, hvad Genève havde været i Calvins Dage, et Tilflugtssted for forfulgte Protestanter fra alle Lande. Puritanere,

Presbyterianere, Kvækere, Baptister, Huguenotter, Salzburg-Lutheranere, Mähriske Brødre, lutherske og reformerte Flygtninge fra Pfalz, Mennoniter osv. søgte hid for at finde et Fristed til at dyrke Gud efter deres Overbevisning. Trods denne brogede Blanding har de i det foregaaende antydede Grundlinier og Indflydelser hævdet sig (Sandford H. Cobb, The Rise of relig. Liberty in America, New York 1902).

Ved Uafhængighedserklæringen og Krigens Udbrud med England 1776 var Befolkningens Antal o. 3 Millioner, fordelt i 13 Kolonier, og med Freden i Versailles 1783 sluttede den koloniale Periode, en ny Æra tog sin Begyndelse i de forenede Stater.

II. Kirke og Stat. I Maryland, Rhode Island og Pennsylvania var Kirke og Stat skilte, men i de øvrige Kolonier var de meget nøje forbundne. I Massachusetts og de øvrige New-England Kolonier, med Undtagelse af Rhode Island, var den congregationale Form af Puritanismen Statsreligion med det jødiske Teokrati som Forbillede. Ikke blot var Katoliker udelukkede, men ogsaa alle Protestanter, som ikke vilde bøje sig for den af Staten anerkendte Trosform. Den puritanske Koloniregering i Massachusetts udmærkede sig ved intolerant Strenghed, navnlig gik det voldsomt ud over Kvækerne, de sattes i Gæbestokken, blev hudstrøgne, ja endog hængte. Ogsaa Hekseprocesser var talrige. Efterhaanden løsnedes dog i New-England Baandet mellem Stat og Kirke; i Connecticut blev det dog først brudt i 1816, og i Massachusetts udslettetes de sidste statskirkelige Spor saa sent som 1833. I Virginia og de andre sydlige Kolonier var Englands Kirke Statskirke, og alle andre Denominationer følte Trykket af de engelske Love mod Dissenters. Ikke desto mindre voksede dog Antallet af disse sidste, navnlig Baptister, Presbyterianere, Kvækere og senere Metodister. I Virginias lovgivende Forsamling indbragte Baptister og Presbyterianere oftere Forslag om Statskirkens Ophævelse og støttedes heri ivrigt af den fritrækterske og religiøst ligegyldige Thomas Jefferson; det lykkedes dog først fuldt at gennemføre Forslagene ved Udgangen af 18. Aarh. Samtidig bortfaldt Statskirken i de andre sydlige Stater.

Unionsregeringen var straks fra Begyndelsen af begrænset til de politiske Sager. I Grundloven (Constitution), vedtaget 1787, fastsattes, at Adgangen til Embeder under Unionen skal være uafhængig af religiøs Bekendelse (»No religious test shall ever be required as a qualification to any office or public trust under the United States«). Og i det første Tillæg til Grundloven, som vedtoges af den første Rigsdag 1789, udtaltes, at Unionsrigsdagen ikke maatte vedtage nogen Lov, som gaar ud paa at oprette nogen Form af Gudsdyrkelse eller paa at lægge Hindringer i Vejen for den fri Udøvelse deraf (»Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof, or abridging the freedom of speech or of the press, or the rights the people peaceably to assemble, and to petition the government for a redress of grievances«). Denne Bestemmelse er bleven

noje overholdt. Det er dog en overleveret Tradition og fast Regel, at hverken Senatet eller Repræsentanternes Hus i Washington holder noget Dagsmøde, uden at en Præst, skiftevis af forskellige Denominationer, træder frem i Salen ved Mødets Aabning og beder en kort Bøn. Dette gentager sig fra Dag til Dag, fra Aar til Aar. Præsidenten ansætter Præster af forskellige Denominationer baade i Hær og Flaade, ligesom han aarlig bestemmer Tiden for den saakaldte »Taksigelsesdag«, en Takkefest for Høsten. Dette er dog kun en personlig Indrømmelse til Præsidenten; den er Staten og Lovgivningsmagten uvedkommende. Hver enkelt Stat i Unionen er i sine indre Anliggender uafhængig af Unionen, har sin egen lovgivende Rigsdag, sine egne Domstole, sin egen af Folket valgte Guvernør. En Stat kunde uden at krænke sin Stilling i Unionen oprette en Statskirke eller støtte et enkelt Kirkesamfund eller alle Kirkesamfund tilsammen. Dette sidste kunde i og for sig være en naturlig Stilling. Af de 45 Stater med Tillæg af nogle faa Territorier, som i Aaret 1900 udgjorde Unionen, var der dog ikke en eneste, uden at den fulgte det samme Princip som Unionsregeringen: ingen Statskirke, ingen Støtte, men heller ingen Modstand. Overfor Lovene og Domstolene nyder de religiøse Samfund samme Ret og Beskyttelse som almindelig verdslige Korporationer, de kan stifte Ejendom og hævde dens Besiddelse. Stridigheder om Ejendomsretten, f. B. til en Kirkebygning, en Skolebygning, eller anden Ejendom, Jord og Kapital, som undertiden opstaar i en enkelt Menighedskreds eller i et Samfund, navnlig paa Grund af indtrufne religiøse Forskelligheder og deraf følgende Spaltninger, bringes frem for de verdslige Domstole og finder dér deres Afgørelse. Statens Stilling til Kirken er ikke dikteret af Indifferentisme, men begrundet i Forholdenes Natur. I de lovgivende Forsamlinger høres meget sjælden Udfald mod Kirken, højest af og til mod et enkelt Kirkesamfund. Dog møder saadanne Udtalelser aldrig Sympati. Alle Kirkesamfundene ønsker den fri Stilling og vaager selv med Skinsyske over, at den bevares. Med klog kirkepolitisk Forstaaelse har Kirkesamfundene hidtil undgaaet den Fare, som ligger i Ophobninger af Ejendom og Kapitaler i nogen større Udstrækning. Det maa heller ikke overses, at den stærke Deling i de mange Denominationer har hindret noget enkelt Samfund i at naa en Magt og Indflydelse, der kunde medføre nogen politisk Fare. Fremragende Politikere har ikke lagt Skjul paa, at det kunde være ude med Statens Taalsomhed, om et enkelt Kirkesamfund eller flere i Fællesskab skulde blive en Magt, som det herskende politiske Parti betragtede som en Fare for sin egen Stilling. Statens Stilling overfor Kirken hænger sammen med Amerikanernes Opfattelse af Statsmagtens Omraade. Medens i Europa Staten er den regulerende Faktor i det hele Samfundsliv, saa at Borgeren overalt i Livet møder Statens Magt i en eller anden Form, er dette ikke Tilfældet i Amerika. Det fri Borgersamfund hæver her sin Ret til at ordne Livsforholdene uafhængigt af Statsmagtens Indgriben. Staten er i Amerika kun en Institution, til hvilken man overlader Be-

sørgelsen af saadanne Forretninger, som det vilde være upraktisk for de fri Borgere selv at ordne, saaledes f. B. Ledelsen af Forsvarsvæsenet, af Postvæsenet, Toldvæsenet og Forholdet til Udlandet.

III. Kirken og det borgerlige Samfund. Kirken er ikke blot en taalt, men en anerkendt og anset Faktor i Samfundslivet. Kirkens Udvikling har holdt Trit med Befolkningens stigende Vækst i »de forenede Stater«. I Aaret 1800 var Befolkningens Antal o. 5 $\frac{1}{2}$ Mill. med o. 4000 kirkelige Menigheder og o. 3000 Præster. I Aaret 1900 var Befolkningen 76,303,387; Kirkernes Antal 190,000 med 143,832 Præster. Der var i 1900 ialt 27,360,610 Kommunikanter. Men Kommunikanternes Tal giver ikke nogen paalidelig Maalestok for Kirkens Stilling i Befolkningen. For det første er Børnene ikke medregnede i Kommunikanternes Antal, for det andet har de forskellige Denominationer en meget forskellig Opfattelse af Begrebet Kommunikant, og for det tredje har Kirkesamfundene mange flere Medlemmer end de, som regnes for Kommunikanter; og endelig er der en stor Mængde Mennesker, som vel ikke er faste bidragydende Medlemmer, men dog bidragydende og med en løsere eller fastere Forbindelse med et eller andet Kirkesamfund. Nøjagtigt foretagne Optællinger og statistiske Beregninger har godtgjort, at højt regnet kun en Tiendedel af den samlede Befolkning er uden nogen kirkelig Forbindelse. Det anses ikke for god Tone og endnu mindre for et Tegn paa højere Kultur ikke at være Medlem af et Kirkesamfund. Da de forskellige Denominationer er repræsenterede saa godt som paa ethvert Sted i hele Unionen, finder de fleste sig uden Vanskelighed en Plads. Løbe fra det ene Samfund til det andet gør kun faa, og det er heller ikke velset. Den amerikanske Borger er gennemtrængt af den dobbelte Bevidsthed, at der er en skarp Linie mellem Statsmagt og Kirke, at det er to forskellige Magter, som skal lade hinanden i Fred, hver passe sit, men at samtidig det hele Samfund i sin Lovgivning og i alle sine Institutioner er gennemtrængt af Kristendommens Aand. Kirken maa ikke blande sig i de politiske Affærer, men skal udelukkende holde sig paa sit aandelige Omraade. Det er meget sjælden, at Præster optræder som aktive Politikere, og endnu sjældnere, at de vælges ind i de lovgivende Forsamlinger. Præstestanden nyder almindelig Agtelse hos alle Lag i Samfundet lige fra Præsidenten til Minearbejderen. Et Socialdemokrati med Uvilje mod Kirke og Præstestand findes ikke i Amerika. Dagspressen omtaler hyppigt Kirken og dens Tjeneres Arbejde, og saa godt som altid paa en sømmelig og anerkendende Maade. Dette er Reglen, det modsatte Undtagelsen. Skal et Kirkesamfund bygge Kirke eller en højere Skole, bliver Grunden ofte skænket af den kommunale Styrelse paa Stedet, medens Befolkningen subskriberer anselige Pengebidrag uden Hensyn til konfessionelle Forskelle. Al Kirkeejendom er skattefri. Kirkesamfundenes Ungdomsskoler og højere Lærestalter (colleges, universities), som findes spredte over Landet i stort Antal, nyder almindelig Anerkendelse som vel ledede med god Orden og Disciplin.

Mange sender hellere deres Børn til disse Skoler end til de andre højere Skoler, der enten oprettes af Staten eller endnu hyppigere som private Forretningsforetagender. Et meget stort Procentantal af Landets mest fremragende Mænd er udgaet fra Kirkeskolerne. Amerikaneren er stolt af sit Land; det betragtes som en Selvfølge, at Præstestanden gaar i Spidsen for at vække og vedligeholde de patriotiske Følelser. De mere fremragende Præster er søgte Talere ved nationale Fester. Det samme er Tilfældet ved de saakaldte University Extensions og de saakaldte Chautauqua-Møder (I, 498), hvorefter der holdes mange Landet over i en Uge à 14 Dage med Foredrag over historiske, literære og religiøse Emner. Amerikaneren betragter sit Land som det mest kristelige i Verden. Han kan maaske have Ret, for saa vidt aandelig Ligegyldighed og Fornægtelse sikkert ikke er større i Amerika end i Europa. De kirkelige viedes Antal overstiger langt de borgerlig viedes (der er Valgfrihed mellem kirkelig og borgerlig Vielse, efter det Princip, at det offentlige saa lidt som muligt regulerer Borgernes private Anliggender). Bigami er strafbart. Faa Mennesker jordfæstes uden Kirkens Medvirken. Det borgerlige Liv beherskes af en Række uskrevne Love, som kun har Hævd og den offentlige Mening at støtte sig til, men i deres Rod er udsprunget af en kristelig Livsanskuelse. Dette gælder saaledes Søndagshelgen; al Forretning og Arbejde standser, alle Postvogne kobles fra Togene, og alle Fragttog standser Lørdag Aften.

IV. Kirken, dens ydre og indre Liv. Der findes i »de forenede Stater« en kristen Kirke for hver 400 og en Præst for hver godt 500 Indbyggere. En stor Mængde af Kirkerne er overmaade smaa. Men en Kirke hører med til et amerikansk Landskab ligesaa vel som til et europæisk. De mange smaa Kirker findes paa Landet og i den store Vrimmel af Smaabyer, opførte af Træ (det almindelige Bygningsemne udenfor de større Byer) og tit uskønne. Dog afløses her, efterhaanden som Udviklingen skrider frem, disse Smaakirker af anseeligere og skønnere Bygninger. I de større Byer, især i Kæmpebyerne, findes store, monumentale Kirkebygninger, opførte af Granit og andre Natursten eller af Tegl, som kappes med de europæiske Kirker i Størrelse og arkitektonisk Skønhed. Ved deres Beliggenhed paa Hovedgaderne, paa offentlige Pladser og Torve, i de smukkeste Bydele, bærer de Vidnesbyrd om Kirkefolkets Magt og Indflydelse. Som Eksempel kan nævnes St. Patriks Katedral, opført af hvidt Marmor, paa Fifth Avenue i New York, og den store episkopale Trinity Church i Boston. De Samfund, som særlig kappes om at opføre de største og smukkeste Kirker, er Katoliker, Metodister, Baptister, Episkopaler og Congregationalister. De allerfleste protestantiske Kirker er forsynede med en høj Kælderetage, det saakaldte »basement«, hvor der holdes Søndagsskoler, Menighedsmøder, Foredragsmøder og andre Sammenkomster under friere Former. I det ydre gør Kirken sig fremdeles gældende ved en Række Lærdomsskoler: Universiteter, hvorefter hvert af de store Samfund har flere; Præsteseminarier; lærde Ungdomsskoler, de

saakaldte Colleges, hvorefter der findes en Mængde, som enten ligefrem ejes og drives af et eller andet Kirkesamfund eller støttes af et saadant og derved er under dets Indflydelse; og endelig Børneskoler, særlig hos de Samfund, som ikke vil sende Børnene til den offentlige Folkeskole (the common school), som i Medfør af Forholdenes Natur er religionsløs. Disse kirkelige Børneskoler (parochial schools) er især talrige i det rom.-kat. Samfund, dernæst i de lutherske Kirkesamfund, navnlig de tyske og de skandinaviske. Endelig er en stor Del af Hospitalsvæsenet over hele Unionen i Hænderne paa Kirkesamfundene. Søndagsskolerne, hvor den egentlige Religionsundervisning foregaar, holdes, naar ikke Kirken eller en Menighedsskole bruges, tit i den stedlige offentlige Folkeskole, som gerne beredvilligt overlades til dette Brug, idet det er almindelig erkendt i hele det borgerlige Samfund, at Religion er mindst ligesaa nødvendigt for Mennesket som Oplysning. Hvad det ydre Apparat angaar, er de nordamerikanske Frikirkesamfund ligesaa »synlige« til fulde som nogen europæisk Folkekirke.

Den amerikanske Kristenhed falder i forskellige Denominationer (nærmest at sammenligne med de europæiske konfessionelle Folkekirker), disse igen i Kirkesamfund (under forskellige Navne som synod, conference, council, society, church), der nærmest svarer til Partierne i en Folkekirke. Kirkesamfundene bestaar igen af de enkelte Menigheder, congregations. Der findes 38 kristne Denominationer foruden Jøder og Mormoner og nogle faa hedenske Samfund (Kinesere, Teosofister), og i det mindste 135 Kirkesamfund. Denominationer med over 100,000 Kommunikanter (angaaende dette Begreb se under III) er følgende (ordnede efter Tal, Statistiken fra 1901):

Katoliker	9,239,166
Metodister	5,966,500
Baptister	4,581,558
Lutheranere	1,696,268
Presbyterianere	1,605,015
Kristi Disciple	1,179,541
Episkopale Protestanter ...	750,979
Congregationalister	634,835
Reformerte	376,540
Forenede Brodre	267,007
Tysk evangelisk Synode ...	203,281
Evangeliske	165,080
Kvækere	118,235
Dunkarder	115,194
Kristianere	109,278

Desforuden en Række mindre Denominationer, dernæst 343,824 Mormoner og 143,000 Jøder. De kristne Kommunikanters Antal kunde i Aaret 1901 anslaaes til 27 $\frac{1}{2}$ Mill. Det brogede i denne Oversigt reduceres, naar man lægger Mærke til, at $\frac{7}{10}$ af alle Kommunikanter tilhører de 3 første Denominationer, og $\frac{8}{10}$ de 5 første Denominationer, hvad i Virkeligheden vil sige, at $\frac{7}{10}$ af Befolkningen er enten katolsk eller metodistisk eller baptistisk sindet, og at den næste Tiendedel er enten luthersk eller presbyteriansk, og at kun $\frac{2}{10}$ af Befolkningen fordeler sig mellem en Række Smaasamfund eller ingenting. Det er Katolicismen, Metodismen, Baptismen, Lutherdommen og Presbyterianismen, som afgjort behersker den ameri-

kanske Kristenhed, som de ogsaa i det væsentlige behersker den europæiske; kun med den Forskel, at i Europa Konfessionerne i Kraft af den historiske Udvikling er stedfæstede til bestemte Lande, mens de i Amerika som Følge af Indvandringen har forskudt sig ind i hverandre. Og hvad de mange Smaasamfund angaar, vil lignende Fænomener kunne paavises i Europa. Den amerikanske »Forvirring« er ikke væsentlig forskellig fra den europæiske. De ekstravagante Foreteelser og Eruptioner foregaar indenfor Smaasamfundene, raser en Tid og forsvinder for at afløses af andre. Over Halvdelen af Befolkningen deler sig mellem Katolicisme og Metodisme, og disse tvende er de to Hovedfaktorer i det kirkelige Liv, de to kæmpemæssige Rivaler, som holder skarpt Udkig med hinanden. Episkopalkirken, Englands Kirke, har ikke formaaet at hævde sig ved nogen numerisk Overlegenhed, men derimod ved at være en Kirke for de »rige og mægtige«. Unitarismen er et ubetydeligt Fænomen, der væsentlig dyrkes som Tidsfordriv af nogle over-intellektuelt anlagte Naturer i Boston og Omegn. Den lutherske Kirke støtter sig væsentlig til det tyske og skandinaviske Element i Befolkningen. Selv de to betydelige engelsk-lutherske Kirkesamfund, General Council og General Synod, har deres Rod i den ældste tyske Indvandring, navnlig til Pennsylvania og Maryland. Et ejendommeligt Fænomen indenfor den lutherske Denomination, hvortil der ikke er noget Side-stykke hos nogen anden Denomination, og som har vundet i Styrke i den sidste Menneskealder, er Tilhøjeligheden til at hævde det oprindelige nationale Element i det religiøse Liv (hvortil ogsaa hører Bevarelsen af Modersmaalet ved Siden af det engelske), navnlig hos de tyske og de tre skandinaviske Folkestammer. Dette hænger uden Tvivl sammen med det noget afblegede i det konfessionelle hos de to engelsk-lutherske Samfund. En dyb Modsætning i det amerik. Kirkeliv er Protestantisme paa den ene Side og Katolicisme paa den anden. Trods al protestantisk Nidkærdhed breder Katolicismen sig. Den omfatter allerede nu Fler-tallet af Indbyggerne i de gamle indflydelsesrige New-England Stater. Den har en mægtig Styrke i sin faste Organisation og i Præstestandens brede humanistiske Dannelse, hvori den protestantiske Præstestand er den underlegen. Den højtbegavede Ærkebiskop Ireland i St. Paul, som en Tid lang mistænktes for amerikanske Frigørelsestanker overfor Rom (se Art. Amerikanisme I, 840), har i de senere Aar udtalt sig meget ultramontant og bl. a. med Styrke hævdet Nødvendigheden af Pavens verdslige Magt. Metodismen udfolder sin gamle Styrke blandt de store Arbejderskarer i Byerne og sin bekendte voldsomme Veltalenhed.

De enkelte Denominationer fører som Regel ikke Krig indbyrdes; de har hver for sig omgærdet sig med stramme og minutiøse Forfatningsbestemmelser (constitutions, disciplines) og Lærebestemmelser. Naar Krigen opstaar, er det gerne indenfor det enkelte Samfund, især naar en Præstelærer begynder at føre Vranglærdomme, noget som ofte fører til Spaltninger. Skønt Lærebestemmelserne kan spille en stor Rolle indenfor det enkelte Samfund, kommer

de dog ikke stærkt frem i Forkyndelsen og har heller ikke affødt nogen teologisk-videnskabelig Literatur. Den teologiske Forfattervirksomhed bærer kendelig Mærke af tyske og engelske Efterklange. Selv Philip Schaff (i sidste Halvdel af forrige Aarh. Prof. ved »Union theol. Seminary« i New York), vistnok Amerikas lærdeste Teolog, har væsentlig bygget paa tyske Teologer. Det er ikke paa Katedret, men paa Prædike-stolen, den amerikanske Teolog har udmærket sig. Som berømte Prædikanter fra forrige Aarhundrede kan nævnes de to Congregationalister Lyman Abbot (I, 12) og Henry Ward Beecher (I, 248). Episkopal-Biskoppen Phillips Brooks (se Tillægget til dette Bind) og den bekendte Opvækkelsespræst Dwight Moody (S. 284).

Hos den amerikanske Præst spejler sig tydeligst Grunddragene i den amerik. Kristendomsopfattelse. Denne udmærker sig ikke ved Ro og Dybde i Gemyt og Følelse eller ved historisk Forstaaelse af Tidernes Sammenhæng i Menighedens Liv, men derimod ved en intensiv Klarhed i Opfattelsen af det praktiske Livs Krav, af den foreliggende Situation og det øjeblikkelige sjælelige Behov. Den amerik. Præst har faaet sin Uddannelse med dette for Øje. Han har gennemgaaet et College-Kursus paa 3 à 4 Aar og et treaarigt Kursus paa sit Samfunds teologiske Seminar. Hans kulturhistoriske Viden er ikke stor; men han kæder sin Bibel og de Mennesker, han skal virke iblandt. Hans Horisont er en Del begrænset, men indenfor den Kreds og den Ramme, hvori hans Virksomhed falder, bevæger han sig med Virtuositet. Der er noget af Missionæren i ham, energisk og taalmodig, uforsagt i Modgang, han kan henfalde i lange Bønner og korte Prædikener, klar og kraftig, men ikke dyb. Han er livlig paa Færde, med sin Bibel i Haand, den Bibel, som han tror paa indtil Bogstav og Tøddel. Han er veltalende, hans Veltalenhed spænder ikke vidt, men slaar til overfor hans Tilhørere og indlader sig ikke paa Dunkelheder. Som Fri-kirkepræst har han kun sin Gud og sine Evner at støtte sig til. Fra denne almindelige Type gives enkelte Undtagelser, Mænd med højere og rigere Evner og et bredere Dannelsesgrundlag, navnlig ved de store Kirker i de østlige Stater. Den amerikanske Præst har en meget stor Indflydelse i sin Kreds, i sit Samfunds Styrelse, paa Aarsmøderne i Synoderne og Konferenser, selv i saadanne Samfund, hvor Præstestanden er i Minoritet paa Aarsmøderne. Præstestandens økonomiske Stilling er meget forskellig. Der er Præster med Indtægter paa 10 à 20,000 Dollars aarlig, og Præster med nogle faa Hundrede Dollars. I de større og ældre Samfund, hvis Oprindelse gaar tilbage til Kolonitiden, er Præsteres Løn som Regel rigelig, i Byerne gennemsnitlig 3000 Dollars, paa Landet 1200 à 1500 Dollars (Americ. Church History Series Vol. I—XIII, New York 1893; Philip Schaff, Religious Encyclopedia; James Bryce, American Commonwealth, New York 1901; John Fiske, History of the United States, Boston 1899; Tribune Almanac, New York 1903). R. R. V.

Nordenberg, Magnus Otto, finsk Mystiker, f. i Sibbo i Finland 1705, tilhørte den sv. Slægt Nordenskiöld. Som ung foretog han en Udenlandsrejse, paa hvilken han studerede Mate-

matik og Naturvidenskab og fik et alkymistisk, mystisk Syn paa Tilværelsen. Som Eksempel paa hans mystiske Spekulationer kan anføres et af hans efterladte Haandskrifter »Vägen till Urim och Thummim, medelst en uppå den Hel. Skrifts vitnesbörd grundad sann naturkunnet, lyckligen igenfunnen i Finland«. N. syslede ogsaa med politiske Spekulationer, han skal have fremlagt en Plan til, baade fra russisk og sv. Side, at faa Finland erklæret neutralt. O. 1745 forfattede han ogsaa et velment Forslag til den evige Freds Genoprettelse mellem de Kr. N. tjente baade i sv. og russisk Krigstjeneste og blev russisk Kaptajn ved Ingeniørerne. Efter mange Skæbnens Omskiftelser (han blev fanget og indblandet i Stemplingerne mod den sv. Regering under Krigen 1742) døde N. 1756 (jvfr. A. Hammarskiöld, Ätterna Norden-skiöld).

Nordin, Carl Gustaf, sv. Biskop, f. i Stockholm 2. Jan. 1749, blev 1763 Student i Upsala, Magister 1773, Docent i de »gotiske Antiquiteter« 1774. Hans under den berømte Ihres Præsidium 1773 forsvarede Afhandlinger indtager i sv. Historieforsknings Udvikling en mærkelig Plads paa Grund af den videnskabelige, kritiske Behandling, han underkaster nogle af de sv. historiske Kilder. 1775 blev han Lektor i Veltalenhed og Poesi ved Hernösands Gymnasium. Da Gjörrwell, paa Opfordring af E. M. Fant (II, 11), 1778, lod foretage Udgivelsen af Sverigs ældste historiske Kilder (et *corpus diplomaticum*) og udpegede N. som den dertil egnede Mand, bifaldt Gustaf III dette. N. opnaaede 1782 Tjenstledighed fra sit Lektorat og blev kaldet til Stockholm, hvor Arkiv og Bibliotek blev stillet til hans Raadighed. Imidlertid mærkede Kongen snart hans Anlæg for politiske Hverv og indviede ham i sine Planer. Paa den anden Side henledte N. Kongens Opmærksomhed paa det farlige, der var forbundet med Salg af Pastorater samt paa Nødvendigheden af kirkelige Sagers Behandling i mere lovlige Former. Paa Rigsdagen 1686 fik N. stor Indflydelse; han var dér som Representant for Hernösands Stift. 1. Nov. 1786 blev den af N. forfattede Instruktion for en »Ecklesiastik beredning« udfærdiget; han fik selv Sæde i den og blev den ledende Vilje indenfor den. Den Magt, han saaledes var kommen i Besiddelse af, paa-drog ham imidlertid Uvenner og Avindsmænd. Schröderheim, der tidligere havde røgtet de kirkelige Anliggender og skaffet sig Fordele ved Salg af Pastorater og lignende, kunde ikke glemme, at Magten var gledet fra ham. Armfelt blev hans Modstander. Ligeledes Wallquist, sammen med N. Tidens største Kirkepolitiker i Sverig og Kongens fortrolige, efter 1787 Biskop i Vexjö. Paa Rigsdagen 1789 gik Wallqvist af med Sejren. Den omskiftelige Konges Gunst vendte sig fra N. I Efteraaret 1791 er hans Indflydelse dog atter i synlig Stigen. Kongen lod ham atter kalde for at indhente hans Raad og tilvejebragte en, ganske vist overfladisk, Forsoning mellem ham og Wallqvist. 12. Marts 1792 fik N. Sæde i »Allmänna ärendenas beredning« og 3 Dage senere, Dagen for Kongemordet, blev han kaldet til at tage Sæde i Finansraadet. Han fulgte det gustavianske Parti i dets Fald. 20. Juli 1792 fik han skriftlig Be-

faling til at vende tilbage til sit Lektorat. Han kom imidlertid atter i Gunst hos Gustaf IV Adolf, blev *Dr. theol.* 1800, Biskop i Hernösand 1805; d. paa sin Gaard Stenhammar ved Hernösand 14. Marts 1812. Som Biskop virkede han navnlig for de religiøse Forholds Ordning blandt Lapperne. Hans videnskabelige Ry som samlende Forsker er stor. Han efterlod kolossale Haandskriftsamlinger (de »Nordinske Samlinger« i Universitetsbiblioteket i Upsala) samt udmærkede Forarbejder, der ligger til Grund for *Scriptores rerum suecicarum medii ævi* (jvfr. Art. E. M. Fant, II, 11). N.s Dagbog er udgivet i »Historiska Handlingar« VI, 1868. O. A.

Nordiske Studentermøder med kristeligt Program : Møder, sædvanlig varende en Uge, ved hvilke Akademikere mødes til Opvækkelse og Ophbyggelse. Anledningen til saadanne Møder var et Telegram »Make Jesus King«, der fra et Studentermøde med kristeligt Program, ledet af amerikanske Missionærer, i Kioto i Japan sendtes til et Studentermøde hos Evangelisten Moody i Northfield i Nordamerika, og som derfra kom til en svensk Student i Norge (se Studenterbrevet »Excelsior« I Aarg. Nr. 2). Møder er holdte i Hillerød 1890, paa Orlogsskibet Desideria ved Horten 1892, Vadstena Slot 1895 (første Gang ogsaa kvindelige Deltagere), Herlufsholm 1897, Setnesmoen 1899, Leckö 1901 og i Sorø 1903 (o. 470 Deltagere). De slutter sig nær til »Verdens kr. Studentereforbund« (se d. Art.), der stiftedes under Mødet i Vadstena. De har bidraget meget til Vækkelse af kr. Liv og Følelse af Missionspligten blandt Skandinaviens Studenter (se Frivillig Studenterbrevægelse II, 135). I de senere Aar har man ogsaa begyndt nationale Møder (Studenterbrevet »Excelsior«, Mødeberetninger; K. Heiberg, Den kr. Studenterbrevægelse).

Kn. H.

Nordlindh, Daniel, sv. Biskop, f. paa Månsbo ved Avesta i Dalarne 19. Febr. 1662, kom 1672 til Upsala og under Paaivrkning af Prof. J. Columbus, begav sig 1687 paa Rejser til Tyskland, Holland og England, blev 1691 Magister i Upsala, 1693 Præst ved Dalregimentet, 1701 Hofprædikant, Spr. i Riddarholmen 1710, i St. Klara 1717, Biskop i Strengnäs 1718, *Dr. theol.* 1719. N. døde i Stockholm 15. Dec. 1728. O. A.

Nordslesvigsk Missionsforening stiftedes 1875 ved Præsterne E. Claussen i Dybbøl og Wacker paa et Møde i Rødebro med det Formaal at underholde Nordslesvigeren Paul Otto Petersen, der gik ud til Indien som Missionær fra Hermannsburg, og bære Udgifterne ved Stationen Tirupati i Telugu, som han grundlagde. N. M. vandt god Tilslutning i Nordslesvig og syntes at skulle samle den danske Befolkning, der længe forblev uberørt af Breklum-Missionen (I, 384). Men i det sidste Tiaar har denne fundet Indgang ogsaa i de danske Menigheder, og N. M. er traadt mere i Baggrunden. Dog fortsætter N. M. ogsaa efter sin mangeaarige Leder Pastor Claussens Død sin Virksomhed som Hjælpeforening for Hermannsburg-Missionen med en Indtægt 1904 af 10,000 Mk. og sørger for Stationen Tirupati. V. Sn.

Nordtysk Missionselskab, se Bremer-Missionen (I, 384).

Norge. Statistik. N., stort 321,477 □ Km., havde ved Folketællingen 3. Dec. 1900 efter den

hjemmehørende Folkemængde 2,240,860 Indbyggere. Af disse tilhørte 2,188,328 Statsk.n., medens 52,532 Personer stod udenfor denne.

Fordelingen af de udenfor Statsk.n. staaende Personer efter de vigtigste Grupper vil ses af følgende Tabel, hvor den hjemmehørende Folkemængde er lagt til Grund:

	1865	1875	1891	1900
Luth. Frimenigheder	—	881	8194	12661
Apost. Frimenigheder	1114	304	610	546
Eng. episk. K.	141	141	156	156
Andre ref.		85	144	137
Rom.-kat.	316	460	1004	1888
Gr.-kat.	15	49	52	72
Metodister	987	2775	8187	10388
Baptister	354	818	4228	5671
Dissenters med metod. el. bapt. Retning	—	—	1374	2907
Kvækere	584	433	231	179
Andre Dissenters	482	634	493	1877
Jøder	25	25	214	622
Mormoner	1038	544	348	480
Udtraadte af Statsk.n	—	—	127	1592
Intet Samfund	49	31	5095	13321

Mellem de to sidste Grupper »Udtraadt af Statsk.n.« og »Intet Samfund«, som er adskilt i den officielle Statistik, er der ingen reel Forskel. De store Tal har særlig sin Grund deri, at mange er traadt ud for at kunne faa borgerlig Ægteskabsstiftelse. Gennemførelsen af den nye Lønningslov, som afskaffer Betaling for kirkelige Handlinger, vil vistnok medføre en Nedgang m. H. til Udtrædelser til denne Gruppe. Den store, under Navnet »Luth. Frimenigheder« opførte Gruppe omfatter væsentlig den evang.-luth. Frik., stiftet 1877 som et Samfund, der med evang.-luth. Bekendelse vil forbinde »bibelsk Organisation« (se »25 Aar af den evang.-luth. Frik.s Hist. i Norge«, Arendal 1902 og »Haandbog for den norske evang.-luth. Frik.«, Kristianssand 1899). De »apost. Frimenigheder« er nogle smaa, konfessionelt farveløse Samf., som gør Krav paa at være en Fornyelse af den apost. Tids Menighed. I den officielle Statistiks Fortegnelse savner man desværre Oplysning om Irvingianerne og Adventisterne. Irvingianerne var 1891 opført som en særegen Gruppe, der omfattede 170 Personer, men er ved Folketællingen 1900 stillet ind under Gruppen »Andre Dissenters«, saa Tallet ikke nu kan bestemmes. Ligesaa er Adventisterne, som i N. væsentlig er Syvende-Dags-Adventister, stillet sammen med Baptisterne, som de dog i væsentlige Henseender afviger fra. M. H. til Fordelingen efter Bosted findes af det samlede Antal Dissenters ikke fuldt Halvparten i Rigets Bygder og noget mere end Halvparten i Byerne. De rom.-kat. findes især i følgende Byer: Kristiania (852), Bergen (247), Trondhjem (86), Frederikshald (56). De gr.-kat. findes især i Tromsø og Finmarkens Amter blandt de derværende Lapper. Metodisterne er talrigst i Kristiania (1426), Bergen (592), Frederikshald (509), Frederikshald (399), Horten (386), Skien (315), Sarpsborg (310). Baptisterne i Kristiania (608), Frederikshald (301), Bergen (215), Trondhjem (181),

Tromsø (175), Skien (144). Kvækerne, som fandt Indgang i N. i 2. Decennium af 19. Aarh., findes hovedsagelig i Stavanger By og Amt. Jøderne, som ikke har naaet noget højt Tal i N., findes især i Kristiania (343) og Trondhjem (119). Mormonerne har i Kristiania et Tal af 166, men optræder ellers meget spredt. I de senere Aar virker de med større Kraft og synes at udvide sig.

Den norske Statskirke. Da N. fik en fri Forfatning i 1814, gik den kirkel. Lovgivningsmyndighed, som under Foreningen med Danmark havde været hos den dsk-norske Konge, over til det norske Storting, hvis Magt paa dette Omraade kun er begrænset ved det Kongen tillagte suspensive Veto. For Stortingets Medlemmer eksisterer der ingen Bestemmelse om, at de skal tilhøre Statskirken for at kunne deltage i Forhandlinger og Beslutninger, Statskirken vedkommende. Kongen derimod skal efter Grundlovens § 4 stedse bekende sig til den evang.-luth. Religion, haandhæve og beskytte denne. De Kongen tillagte Pligter og Rettigheder er i det hele, bortset fra, at Retten til at give Love for de kirkel. Forhold er overdraget den folkevalgte Forsamling, de samme, som ved Kongeloven af 1665 var tildelt den dsk-norske Konge. Saaledes hedder det, i væsentlig Overensstemmelse med Kongelovens § 6, i Grundlovens § 16: Kongen anordner al offentlig Kirke- og Gudstjeneste og paaser, at Religionens offentlige Lærere følger de dem foreskrevne Normer. Efter Grundlovens § 21 vælger og beskikker Kongen alle gejstl. Embedsmænd. Som øverste Styrer af K.n. over Kongen sin Magt, som i det hele, saaledes ogsaa i kirkel. Sager gennem Statsraadet. Medens det efter Grundlovens § 92 i denne Paragrafs oprindelige Form var fastsat, at alle Embedsmænd skulde bekende sig til den evang.-luth. Religion, blev det ved Grundlovsbestemmelse af 4. Juni 1892 angaaende Forandring i Grundlovens § 92 fastsat, at kun den, der bekender sig til Statens offentlige Religion, kan være Medlem af Kongens Raad. De er de eneste Embedsmænd, for hvem Religionsbekendelsen er grundlovmæssig bestemt, idet, m. H. til de øvrige Embeder, det fornødne er bestemt ved privat Lovgivning. Indenfor Statsraadet ligger Behandlingen af de kirkel. Anliggender under Chefen for Kirke- og Undervisningsdepartementet, som dels forbereder Sagerne til Fremlæggelse for Kongen i hans Raad eller i visse Tilfælde kun for den norske Regering, dels ogsaa afgør Sagen selv uden at foredrage den for Regeringen. Særlig skal mærkes, at de kirkel. Fonds, som udgør den norske K.s Kapitalformue og i sin Helhed repræsenterer en Sum af o. 35 Mill. Kr., staar under Kirkedepartementets Bestyrelse.

I kirkel. Henseender er N. delt i 6 Stifter (Kristiania, Hamar, Kristianssand, Bergen, Trondhjem og Tromsø). I hvert af disse Stifter udøves den øverste kirkel. Administration af Biskoppen, dels alene, dels i Forening med Stiftamtmanden. Biskoppen og Stiftamtmanden danner den saakaldte Stiftsdirektion, som særlig har at gøre Overtilsyn med Stiftets Kirker og Kirkegaarde samt Præstegaarde og forøvrigt i det hele at varetage Stiftets Økonomi. Stiftamtmanden er som Statens Representant Formand i Stifts-

direktionen. Det specielt gejstl. Overtilsyn ligger under Biskoppen. Biskopperne udnævnes af Kongen, men der er ogsaa aabnet Adgang for Gejstligheden til at øve en vis Indflydelse. Ved kgl. Res. 28. Maj 1841 var det bestemt, at ved et Bispeembedes Ledighed skulde Kirkedepartementet opfordre Landets Provster til at indsende Erklæring om, hvilke 3 Personer de ansaa mest værdige til Embedet. Ifølge Lov 15 Juni 1882 skal nu foruden Provsterne i de øvrige Stifter ogsaa de teol. Prof. og Stiftets samtlige, i selvstændigt Embede værende, gejstlige afgive saadan Erklæring, hvorefter en Beretning om Stemmegivningens Udfald meddeles Biskopperne, som derefter har at udtale sig om, hvilke 3 blandt de saaledes nævnte de anser mest skikgede for Embedet. Hvor flere af Rigets Biskopper er samlet, har Biskoppen over Kristiania Stift »Gang og Sæde« foran de øvrige. Han indvier Kirkens øvrige Biskopper, men indvies selv af den af Kirkens Biskopper, som Kongen i ethvert Tilfælde bestemmer. Stifterne er inddeelt i Provstier, i 1904 84 med tilsammen 645 Præster i selvstændigt Embede.

M. H. til Eksamen for vordende norske Præster henvises til Art. Eksamen (I, 832), hvortil der kun skal føjes nogle nærmere Oplysninger. Loven om offentlige højere Almueskoler af 27. Juli 1896 har bestemt, at et Gymnasium kan have en eller to Linier, den sproglig-hist. og Realinien. Gr. er afskaffet, Latin tilladt indtil videre i enkelte Gymnasier. For Gymnasierne traadte denne Lov i Kraft fra Skoleaaret 1900—1901. I Tilslutning hertil har Lov om forberedende Prøver ved Universitetet af 9. Juni 1903 fastsat, at før nogen Student fremstiller sig til teol. Embedseksamen, maa han have bestaaet forberedende Prøve i Lat., for saa vidt han ikke har bestaaet saadan Prøve ved Artium. Derhos maa han ogsaa have bestaaet forberedende Prøver i Hebr. samt i Gr. Ifølge Reglement for disse Prøver (kgl. Res. 8. Juli 1903) skal Undervisningen i Lat. og Gr. omfatte et Kursus paa 3 Semestre, i Hebr. 2 Semestre. Lov om praktisk-teol. Seminar af 14. Maj 1902 bestemmer, at ingen teol. Kand. kan faa Ansættelse i gejstl. Embede eller modtage Kirkens Indvielse til Præsteembedet før at udføre gejstlig Virksomhed i N., før han har bestaaet Afgangseksamen ved det praktisk-teol. Seminar i Kristiania. Det fuldstændige Kursus skal være tilendebragt i 2 Semestre. Den tidligere i den norske K. brugte af Biskoppen før Ordinationen afholdte »Bispeeksamen« er nu bortfaldet.

Den norske Statsk.s Trosbekendelse er den evang.-luth. i Henhold til Grundlovens § 2: »Den evang.-luth. Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekender sig til den, er forpligtede til at opdrage deres Børn i samme«. Det fremgaar af denne Paragrafs Form, at Grundloven ikke vil indføre nogen ny Bekendelse, men i denne Henseende kun stadfæste det kirkelig bestaaende. Man henvises derfor herved til Christian V's norske Lov, som i det hele i mange Stykker fremdeles er gældende Lov, og som fastsætter følgende Bekendelsesskrifter for den norske K.: det apost., nicænske og Athanasius's Symboler, den uforandrede augsb. Konfession og Luthers lille

Katekisme. Ligesom de dske Præster forpligtes ogsaa de norske paa disse Bekendelser, nemlig ved den ved gejstliges Ordination anordnede Ed (kgl. Res. 25. Okt. 1870), som væsentlig stemmer overens med det dske Præsteløfte (se Art. Danmark, I, 596).

Den norske K. er i fremtrædende Grad en Statsk., lagt ind under Statsmagternes, Stortingets og Kongens Styrelse. Følelsen af det utilfredsstillende i denne Afhængighed og Længselen efter en kirkel. Repræsentation har fra 1850 af fremkaldt en Reformbevægelse, som til forskellige Tider med større eller mindre Styrke har rejst sine Krav. Den har affødt flere Forslag, dels om Menighedsraad, dels om en hel Kirkeforfatning (Forslag fra 1892, se S. Broch, Norsk Kirkeret, S. 16, Kra. 1904). Sit Maal, en selvstændig Organisation af Menigheden eller af Landskirken i det hele, har den dog ikke naaet. Flere betydningsfulde, kirkelige Love og Resolutioner er dog givet. Lov 27. Juli 1842 ophævede Forordn. 13. Januar 1741 om gudelige Forsamling (den saak. Konventikelplakat), hvorved de tidligere Hindringer for Lægmandsvirksomheden bortfaldt. Kgl. Res. 6. Marts 1843 gav Katolikkerne midlertidig Tilladelse til at holde Gudstjeneste. Tidligere havde kun de ref. fri Religionsøvelse, ifølge Privilegier af 15. Maj 1747. Fri offentlig Religionsøvelse for Dissenter eller saadanne, som bekendt sig til den kr. Religion uden at være Medlemmer af Statsk.n, blev givet ved Lov 16. Juli 1845. Grundlovens Bestemmelse (§ 2), »Jesuiter og Munkeordener maa ikke tales. Jøder er fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget«, er forandret. For Jesuiter er Reglen gældende; Munkeordener fik Adgang til N. ved Grundlovsbestemmelse 3. Aug. 1897, og Jøder allerede ved Grundlovsbestemmelsen 21. Juli 1851. Ved Lov 24. Septbr. 1851 blev Dissenterloven udvidet til ogsaa at omfatte Jøder. Ny Dissenterlov fik N. 27. Juni 1891, hvis Bestemmelser fremdeles skal være anvendelige paa Jøder og efter Lov 27. Juli 1896 ogsaa paa Unitarier. Mormonerne kommer ikke ind under Dissenterlovens Rettigheder, de er regnet som Ikke-Kr. (Højesteretsdom 4. Nov. 1853), men udfører dog for Tiden uhindret offentlig Religionsøvelse. — Ifølge Dissenterloven af 1845 skulde Ægteskab mellem Dissenter alene stiftes for Notarius publicus, mellem en Lutheraner og en Dissenter ved Statskirkens Vielse. Lov 22. Juni 1863 bestemte, at Ægteskab mellem Ikke-Kr. eller mellem Personer, af hvilke den ene ikke er Kr., alene stiftes for Notarius publicus. Den nye Dissenterlov har indført den Forandring i Loven af 1845, at Ægteskab mellem Dissenter kan stiftes foruden paa borgerlig Maade for Notarius publicus ogsaa ved en ordnet Dissenter-Menigheds Forstander, og at Ægteskab mellem Medlem af Statskirken og Dissenter kan stiftes, foruden for Notarius publicus, ved Statskirkens el. en ordnet Dissenter-Menigheds Vielse. Ægteskab mellem Medlemmer af Statskirken kan derimod alene stiftes ved Statskirkens Vielse. Forslag om Indførelse af borgerlig Ægteskabstiftelse for Statskirkens Medlemmer har endnu ikke ført til noget Resultat. Alterbogen af 1889 har et Ritual for Velsignelse af borgerlig stiftet Ægteskab. — Om Embedsmænds Trosbekendelse

bestemmer Lov 21. Juli 1894, at foruden Medlemmer af Kongens Raad (Grundlovens § 92), samt gejstl. Embedsmænd, de under det teol. Fakultet hørende Universitetslærere og Embedsmænd, hvem det paaligger at give Undervisning i Krdm, skal alle ved Folkeskolen eller til dens Fremme ansatte Embedsmænd og Bestyrere for den højere Almenskole bekende sig til Statens offentlige Religion, medens andre Embeder ogsaa kan beklædes af Mænd, som ikke bekender sig til Statens offentlige Religion.

Ved kgl. Res. 16. Okt. 1869 blev M. B. Landstads Kirkesalmebog autoriseret, som nu bruges i den største Del af de norske Menigheder (se S. 14). Den ved kgl. Res. 11. Okt. 1874 autoriserede A. Hauges »Psalmehog for Kirke og Hus« er kun indført i enkelte Menigheder, især i Kristianssands Stift (se II, 359). Af de tidligere brugte Psalmehog blev den evang.-kr., som i 1855 var i Brug i 260 Sogne, meget snart ganske fortrængt af de nye Salmebøger, Kingos (i 1855 i 342 Sogne) og Guldbergs (i 1855 i 260 Sogne) holdt sig længere, men bruges nu kun i faa Sogne. Ved kgl. Res. 4. Marts 1892 er »Nokre Salmar (Psalmes paa det saak. Landsmaal) udgivne af Dr. E. Blix« autoriseret til Brug ved Siden af de tidligere autoriserede Kirkesalmebøger. Som saadant Tillæg er disse Psalmer indført i mange Landsmenigheder.

Ved kgl. Res. 12. Okt. 1886 indførtes 2 nye Prædiketekster til Brug ved Siden af den gl. Tekstrække, ved kgl. Res. 8. Januar 1887 blev en ny Højmesselturgl tilladt benyttet, og ved kgl. Anordning 14. Februar 1889 indførtes som gældende fra 1. Dec. 1889 Alterbog for den norske K., som m. H. til Bestemmelserne om Gudstjeneste og de kirkel. Handlinger afløste Ritualet af 1685 og Alterbogen af 1688 (jfr. Art. Gudstj. II, 297). Foruden Luthers lille Katekisme (den bedste Overs. ved Dr. A. Chr. Bang, autoriseret 1891) er der til Brug ved Krdmsundervisningen autoriseret en hel Række Lærebøger i Bibelhist. og Katekismeforklaring. M. H. til norske Bibelovers. henvises til I, 294, idet her kun skal tilføjes, at en ny Overs. af N. T. 1904 er udgivet af det norske Bibelselskab. Den er efter flere Forarbejder, hvori har deltaget Prof. Dietrichson, Bugge, Caspari, Johnson, Blix, i sin endelige Skikkelse fremlagt af en Komité, bestaaende af Biskop Bang og Prof. S. Odland og J. Storm.

1890 nedsattes en kgl. Kommission, hvis Arbejde har resulteret i flere betydningsfulde kirkelige Love. Lov 14. Juli 1897 om gejstl. Embedsmænds og Kirkesangeres Lønning tilsigter at give en tryggere Ordning af Gejstlighedens Lønningsforh. De faste Indtægter skal overgaa til en Menighedskasse og de uvisse Indtægter helt eller delvis afløses ved Erstatning gennem Udligning paa Menighedens Lønner. Forvaltningen af Menighedskassen er lagt under Kommunens Styre, hvad der har vakt Frygt for, at Præsterne kunde blive anset for kommunale Bestillingsmænd. Paa samme Tid som Loven har givet større Sikkerhed for, at Indtægterne virkelig kommer ind, og har forhøjet Mindstelønnen, som er sat til 2400 Kr., har den for mange Kald forringet Indtægterne, dels ved den satte Maximumsløn (6000 Kr. for Byerne og 4000 Kr. for Landet), dels ved Be-

stemmelsen om, at Præsterne skal give Afkald paa $\frac{1}{4}$ af Indtægterne for ministerielle Forretninger. Lov 14. Juli 1897 om gejstl. Embedsgaarde tilsigter et mere effektivt Tilsyn ved Bygningernes Opførelse og Vedligeholdelse samt ved Gaardens Drift. Heri ligger Lovens Fortjeneste. Derimod er der før den Aare imod den, at den ikke har hævdet Præstegaardenes Rettsstilling som en lokal Stiftelse, Embedet tilhørende, og saaledes ikke rettet paa den Fejl, man har fundet i Loven af 19. Juni 1882 om Salg af det overflødige af Embedsgaarde, som, idet den reducerede de større Gaarde, bestemte, at Renterne af Salgssummerne, foruden til Erstatning for vedkommende Embede, ogsaa kunde anvendes til Fordel for andre Embeder og andre Præstegaardshuse. Lov om Ophævelse af Konge- og Kirketiende samt om Dannelse af Kirkefond af 3. Juli 1897 har til Maal at danne et Kirkefond for Sognekirkerne, hvis Indtægter væsentlig skal anvendes til Kns Behov og til de den paahvilende Lønninger. Fondet skal dannes ved Indsamling af Kirketiende og Tilskud af det ved Kongetiendens Opsamling og Afløsning oprettede Hjelpefond. Endelig skal nævnes Lov 3. Aug. 1897 om Kirker og Kirkegaarde (se II, 793), som hviler paa Principet om Sognek. n som Sognemenighedens uafhængelige Ejendom, idet den gennemfører den med N. L. 2-21 stemmende Ordning, hvorefter Kirkerne er offentlige og uerlige Stiftelser til bedste for vedkommende Menigheder. Loven har ogsaa Betydning derved, at den indsætter en effektiv Bestyrelse af og Kontrol med Kirkenes og Kirkegaardens Anliggender. Det statskirkelige Mærke ved Loven træder særlig frem deri, at den kirkel. Økonomi er lagt, i Byerne under Kommunestyret og paa Landet under Sognestyret, d. e. vedkommende Sogns Repræsentanter i Kommunestyret. I Bergen er dog, ved Dispensation fra Loven (Res. 22. Maj 1905), Kirkenes Økonomi underlagt et alle Byens Menigheder repræsenterende Menighedsstyre. Til denne Lov knytter sig kgl. Res. 30. Dec. 1897 om Brug af Kirkerne, som under visse Begrænsninger aabner Kirkerne, udenfor de faste af Præsten udførte Gudstjenester, for Lægmænd, som tilhører Statskirken.

Retninger. Den norske K. kan i det hele ikke opvise saa udprægede Retninger, som har gjort sig gældende inden den dske K. Den grundtvigske Retning har i N. været lidet repræsenteret, om end den Strid, som rejstes i Anledning af den i 60-Aarene, satte Sindene stærkt i Bevægelse. De Vækkelser, som er gaaet over N. i 19. Aarh., har i større el. mindre Grad havt et pietistisk Præg. Det pietistiske Livssyn, som endnu findes hos store Dele af det kr. vakte Lægfolk, har dog nu tabt adskilligt af den tidligere Snæverhed. Gennem den senere Tids Vækkelser er der kommen til Syne en stærk Forkærlighed for metodistiske Oplyggelsesformer, paa sine Steder ogsaa i Forbindelse med en om ref. Indflydelser vidnende Stræben efter at omdanne Kirkelivets ydre Skikkelser til udvortes Lighed med nytestl. Forbilleder. I den sidste Tid er der indtraadt en Spaltning inden Teologernes Rækker, idet en mere moderne Retning har gjort sig gældende, som særlig

m. H. til Sakramenterne har fremført en Opfatning, forskellig fra den inden den norske K. hidtil herskende.

Foreninger. 1816 grundlagdes i Kristiania det norske Bibelselskab, fra først af med det Formaal at virke baade til Udbredelse af Bibler og Andagtsbøger, men fra 1868 af kun til Udbredelse af den hl. Skrift. Selskabet har siden sin Stiftelse udbredt 1,083,451 hellige Skrifter, deraf i 1903 56,576. 1820 stiftedes Selskabet til kr. Andagtsbøgers Udgivelse. 1842 stiftedes det norske Missionsselskab (Hovedsæde Stavanger), som bestaar af o. 900 Foreninger, foruden o. 3400 Kvindeforeninger, og har Missionsstationer i Zululandet, Madagaskar og Kina. »Den norske K.s Mission ved Schreuder« virker siden 1873 i Natal og Zululand. Ogsaa for den fælles norsk-dske Santalmission arbejdes der i fl. Foreninger (se Art. Norsk Missions-selskab). Det norsk-luth. Kinamissionsforbund, grundlagt 1890, virker, som Navnet viser, i Kina, uafhængig af det norske Missionsselskab (se Art. Norges Kina-Missioner). Fra 1844 er der i N. arbejdet for Israelsmissionen (se II, 570). De første Foreninger for indre Mission stiftedes i Skien 1853, i Kristiania 1855. Den norske Lutherstiftelse (se S. 112), stiftet 1868, antog 1891 Navnet det norske luth. Indremissionsselskab, med Forandring i Grundreglerne. Det har ikke lykkedes dette Selskab efter sit Formaal at omspænde det hele Land. Vestlandet har oprettet et eget Selskab. »Det vestlandske Indremissionsforbund«, stiftet 1898. 1864 stiftedes Foreningen til Evang.s Forkyndelse for skandinaviske Sømænd i fremmede Havne (se Art. Sømandsmissionen) med Hovedsæde i Bergen, — 1904 o. 300 Foreninger. Uafhængig af »Sømandsmissionen« virker fra 1901 Foreningen til Oprettelse af skandinaviske Sømandshjem i fremmede Havne. Foreningen bestaar af en Afdeling for hvert af de nordiske Lande med en Bestyrelse for hver Afdeling og en Hovedbestyrelse, som bestaar af 3 Medlemmer af hver af de 3 Afdelingers Bestyrelser. 1868 begyndte Diakonisseanstalten i Kristiania (se I, 632) sin Virksomhed. Den udsender Diakonisser til Syge- og Fattigpleje over hele N. og havde 1903 et Tal af 481 »Søstre«. 1890 oprettedes det norske Diakonhjem i Kristiania, som ogsaa søger at virke over hele Landet, idet det udsender unge Mænd, Diakoner, opdragne for Syge- og Fattigplejens Gerning (se I, 630). 1880 stiftedes »N.s kr. Ungdomsforbund«, som paa den luth. K.s Bekendelsesgrund vil fremme Gudsfragt, Oplysning og god Samfundsaand bl. de unge — o. 400 Foreninger, og i 1889 »Norsk Søndagskoleforbund« med Formaal at samle de inden Landsk.n bestaaende kr. Søndagsskoler, for Tiden omfattende o. 350 saadanne Skoler. Forøvrigt gives der en hel Række Foreninger, som i kr. Aand arbejder for humane Formaal. C. B.

Norges Kinamissioner. Sidst i 1880 Aarene rejste Frøknerner Reuter og Jakobsen fra Kristianssand til Kina i »Kina Indland Missions« Tjeneste. Ved et Besøg i Sverig og Norge vakte Hudson Taylor mere Interesse for Kina-Missionen, og derefter blev Nordmanden O. S. Næstegaard den ældre den første, som i Norge slog til Lyd for at begynde selvstændig Kina-Mission. Han er født 1860 paa Hol i Hallingdal,

rejste til Pastor Ahlbergs Missions-Skole i Ørebro og til Baxters i London samt i Jan. 1888 endelig til Kina støttet af en Komité i Kristiania. Hans Fremgangsmaade var dog løs og overfladisk, og allerede 1890 drog han til Amerika, hvor han blev ordineret ved Haandspaalæg-gelse af Pastor Østen Hansen, Formand for Hagues Synode; Forsøg paa en Sammenlutning med det norsk-amerikanske Missions-Selskab mislykkedes, og han drog atter til Norge, hvor han med sine Udtalelser og sin Færd blev et Modsigelsens Tegn. 1891 rejste han atter til Kina, saa paany til Amerika og tredje Gang til Kina, hvor han flakkede meget om mellem Kinesere, Mongolere og Tibetanere. 1890 var hans yngre Broder af samme Navn (Ole Syvertsen N., f. 1864) rejst som Missionær til Urga i Mongoliet, og 1896 »ordinerede« Næstegaard sen. ham ved Haandspaalæg-gelse. Under Boxer-Urolighederne 1900 maatte han tilligemed 5 amerikanske og 1 svensk Missionær flygte og kom hjem over Sibirien. Næstegaard jun. virker for Tiden som Prædikant i sin Hjembygd, medens hans ældre Broder er paa et Sygehjem i Norge (sindssyg). Kristianiakomitéen — »Skandinavisk Kina Indland Mission« — udsendte efterhaanden flere Arbejdere efter Brødrene Næstegaard: 1889 Frk. og Fru Hal-trem, 1890 Diakonissen Inger Høel, 1891 de teologiske Studerende Ludvig Eriksen og Joh. Helgesen, 1892 Lyder Kristensen og senere flere Kvinder. 1889 stiftede Kand. theol. Giverholt i Trondhjem »Bethanias Kinamission«, som 1890 udsendte Petrea Næss og 1891 Sekine Storhaug. Med 1898 ophørte denne Forening at udsende Personer og sender nu kun Pengebidrag til »Kina Indland Mission« i London. 1893 stiftedes i Kristiania »Unge Kvinders Missionsforening for kvindelig Mission i Kina«.

I Mandal begyndte ogsaa Interesse for Kina-Mission 1889 ved Seyffarth og Ludv. Johnsen og i Stavanger ved Næstegaard jun. og Netland. Paa Rejsen til Kina stiftedes ved deres Arbejde »Det norsk-lutherske Kina-Missions-selskab i Amerika«. Men Forholdet mellem Netland og Stavanger-Foreningen opløstes kort efter, og Netland gik helt ind i det norsk-amerikanske Selskab og arbejdede dér, indtil sin Død. Bergens Forening for Kina-Mission stiftedes lidt senere end Mandals og Stavangers. Imidlertid opstod, som let forstaaeligt, Ønsket om at samle alle disse spredte Kina-Missions-Bevægelser, og 4. Marts 1890 valgtes en 7 Mands Bestyrelse for den Bergenske Komité med dette Maal for Øje; denne Dag er derfor egentlig »det norske Kina-Missionsforbunds Stiftelsesdag«. Kand. theol. Brandtzæg valgtes til dets Formand og er det den Dag i Dag. Den 27. og 28. Okt. holdtes et Forhandlingsmøde i Bergen, hvortil mødte Udsendinge fra Kristiania, Mandal og Aalesund, — Stavangerforeningen var allerede før 4. Marts traadt sammen med Bergen-serne paa nær et Mindretal, som vilde holde sammen om Næstegaard (denne lille Forening arbejder fremdeles i Stavanger). Forhandlinger førtes ved dette Møde med det norske Missions Selskab om at begynde Kina-Mission; men Sekretær Dahle, som var nærværende, oplyste, at for Tiden kunde N. M. S. ikke begynde Kina-Mission, selv om Kina-Missionens

Venner vare villige til at gaa sammen med N. M. S., og Kristiania-Komitéen vilde ikke gaa med paa Forbundets lutherske Program, hvor § 2 hedder: »Den norske Kina-Mission staar paa den hellige Skriffs og den evang.-luth. Kirkes Bekendelses Grund og kræver, at dens Udsendinge lærer og forvalter Sakramenterne i Overensstemmelse hermed«. Kristiania-Komitéen ledes nu af Handelslærer Treider og indsamler Gaver til Underhold af flere Kvinder. Under Boxer-Oprøret 1900 maatte disse flygte, men naaede uskadte Shanghai. Kand. phil. Ludvig Eriksen, som tidligere støttedes af Kristianiakomitéen, maatte efter 8½ Aars Ophold i Kina rejse hjem 1900 paa Grund af Boxer-Oprøret. Siden den Tid har han hjemme arbejdet for Mission i Provinsen Tsjili (Nord-Kina) ud fra det i 1901 aabnede Missionshjem ved Stabæk, nær Kristiania. 1904 begyndte han at udgive et billedtrykt Kvartalsskrift »Missionsvennen«. Tsjili-Missionen, som endnu er i sin Begyndelse, har for Tiden to indfødte kinesiske Evangelister under Ledelse derovre af Missionær Söderbom af »Skand. Alliance Mission«. En ny norsk Arbejder agtes snart udsendt fra Stabæk, og Ludvig Eriksen selv haaber senere atter at drage til Kina.

Det norsk-luth. Kina Miss.-Forbund begyndte 1891 Mission i Midt-Kina ud fra Storbyen Han-kov og har senere valgt Byen Lao-ko-kov oppe ved Han-Floden til Udgangspunkt. Under Boxer-Urolighederne 1900 maatte alle Missionærerne flygte og derefter rejse hjem for en Tid. Omtrent samtidigt kom det til en Krise hjemme, idet en kirkelig-konservativ Retning, som vilde bibeholde Ordination for Missionærerne ved den norske Kirke og derigennem i det hele taget Forbindelsen med denne og dens Ritus, blev overvundet af en mere frikirkelig Retning, som satte igennem Ordination ved Haandspaalægelse af Fællestyret i Forbindelse med flere mere frikirkelige Ritualændringer. Tre Medlemmer af Fællestyret i Bergen traadte derfor ud, Missions-Skolens Forstander (Pastor Leere) nedlagde sin Post og 4 af Missionærerne (Arnetved, Gotteberg, Hertzberg og Dr. Jørg. Nilsen) traadte ud og sluttede sig til Norsk Missions-selskab, som 1901 begyndte Mission i Kina. Forbundet har nu 11 Stationer i 10 Byer (2 i Lao-ko-kov), deraf 6 i Provinsen Hupeh (med 6 Missionærer og 4 ugifte Kvinder) og 5 i Provinsen Honan (med 5 Missionærer og 3 ugifte Kvinder), 1 Kostskole, 3 Dagskoler og 1 Pigeskole. Ved Udgangen af 1904: 106 Menighedsmedlemmer, senere døbt 43. Indtægt 1904: 119,382 Kr. Styrets Sæde er i Bergen (Literatur: Brandtzæg, »Hvordan det gik til, at Kina-Missionen begyndte i Norge« og »Det norsk-luth. Kina-Missions Forbunds Ritual, 1905«). Organ: »Kineseren«.

»Det norske Missions-Forbund« har ogsaa en Kina-Mission. Dets hele Historie er følgende: I Aarene 1882—83 begyndte paa Østlandet et stærkt frikirkeligt, bekendelsesløst Røre under Paavirkning af det — flere Aar ældre — frikirkelige Røre i Sverige, særlig ved Lægprædikanten Fredrik Franson (se II, 103). »Den frie Mission i Norge«, som dets første Navn var, fik Tilskyndelse til Hedningemission, da det vandt norsk Missions-Selskabs tidligere Missioner fra Zulu, Præsten

Wettergreen, som paa sine gamle Dage lod sig gendøbe. 1889 slog han i Laurvig Missionshus til Lyd for at begynde en fri Hedningemission i Zulu, og 4. Juli Aaret efter drog hans 2 gifte Sønner, 4 ugifte Kvinder og den 15aarige Sof. Nielsen fra Kbhvn ud. Gamle Wettergren naaede ikke selv at komme ud, men døde under Sønerne Overrejse, og Dødsfald, Sygdom, Nød og Giftermaal tyndede Rækkerne snart efter Ankomsten til Zulu. 1891 drog S. Nielsens Moder ud til dem, og denne energiske Kvinde har siden været og er endnu den stedlige Leder derude. Den fra Sv. Statskirkan udtraadte Missionær Witt hjalp dem til at købe en Farm en Dags Rejse inde i Landet fra Durban, og Stationen, som anlagdes dér, fik Navnet Ektutandaneni (Broderkærlighed). Men Witt slog efterhaanden helt om i Sværmeri og skiltes fra dem, og en Centralkomité i Norge blev derefter Mellemled mellem Missionen i Afrika og Bidragyderne i Norge. Paa Ektutandaneni oprettedes en Skole, og 1895 oprettedes Bistationen Umhali nede ved Havet. Det har vekslet meget med Personer i denne Mission, idet baade Mænd og Kvinder i Tidernes Løb have sluttet sig til og atter ere gaaede bort. Af de oprindelige Udsendinge er nu kun Frk. Martha Sanne tilbage, og foruden hende og Fru Nielsen er der nu i Missionens Tjeneste: Nordmanden Salvesen (gift med Frk. Kviteseid, oprindelig Missionær) og Finlænderen Engholm. Der regnes o. 30 unge Mænd som Menighedsmedlemmer paa Hovedstationen og flere unge Piger, men paalidelige Tal kan ikke opgives, fordi Menighedsforholdene have været lige saa ustadige som Missionær-Forholdene. Der er 2 Stationer, Ektutandaneni og Ekubaniseni, samt 3 Udstationer. Da Missionen stadig led under Brist paa Pengemidler, ordnedes det i Sommeren 1900 saaledes, at den organiserede frie Mission i Norge, »Det norske frie Missions-Forbund« overtog Missionen. Organ »Talsmanden«, udkommer 2 Gange maanedlig i Kristiania; Udgift 1904: 8590 Kr. 20øre (Nordisk Missions Tidsskrift 1900, S. 70—74; »Nordiske Missionærer« 1897 og 1902).

I Aaret 1900 vilde »Det norske Missions-Forbund« begynde Kina-Mission og sendte Missionærerne Watsaas og J. Christensen til Sin-gan-fu, Kinas ældgamle Hovedstad; men straks efter deres Ankomst brød Boxer-Urolighederne ud, saa de maatte flygte til Shanghai. Da Uvejret var forbi, rejste de tilbage til Alliancemissionens Station San-shui-shen, 4 Dagsrejser N. V. for Singan. For Tiden ere de ved at oprette egen Missionsstation. T. L.

Norlin, Theodor Arnold Valentin, sv. Kirkehistoriker, f. i Sala 10. Okt. 1833, blev 1849 Student i Upsala, Dr. phil. 1860, Docent i sv. Historie 1861, Teol. Kand. 1862, Docent i Kirkehistorie s. A., ordineret 1864, blev s. A. udnævnt til Adjunkt i det teol. Fakultet i Lund med Vestra Kårstorp og Glostorp som Præbendepastorater. Paa Grund af en haard Brystlidelse tilbragte han Vinteren 1864—66 i Alger, rejste af samme Grund i Slutningen af 1869 til Ægypten og døde paa Hjemvejen i Venezia 12. Juli 1870. Det var en i høj Grad løfterig, videnskabelig Bane, der ved hans Død blev afbrudt. Som sv. Kirkehistoriker traadte N. i Reuterdahls og Anjous (I, 95) Fodspor og for-

enede livfuld og interessant Fremstilling med grundige Kildeundersøgelser. Til Trods for sin stadige Sygelighed udfoldede N. en ret betydelig Forfattervirksomhed. Af udgivne Skrifter mærkes: »Johannes Rudbeckius, Biskop i Vesterås, 1860; »Bidrag till Upsala universitets historia 1593—1637« (»Nord. Universitetsskrift«, 1861); »Sv. kyrkans historia efter reformationen«, 1864—71; »Kort öfversigt af sv. kyrkans historia«, 1866, samt »Berättelser ur kristna kyrkans historia«, 1868. 1868—70 var N. Medredaktör af »Teologisk tidskrift«. O. A.

Norma, Regel. I den luth. Dogmatik skelner man mellem *norma normans* (den hl. Skrift) og *n. normata* (den kirkel. Bekendelse).

Normal-Aar. I den westfalske Fred blev Nytaarsdag 1624 fastslaaet som N.-A., d. v. s. som det Tidspunkt, hvorfra man skulde gaa ud ved Afgørelsen af, hvad der skulde være protest. og rom.-kat. Se Art. Trediveaarskrig.

Norman, Georg (Jören Norman, »Mäster Jöran«), tysk Kirkereformator og Statsmand i Sverig, tilhørte en pommersk Adellsslægt, hvis Stamgods laa paa Rygen. Han studerede i Wittenberg, blev Mag. dér og gjorde Bekendtskab med adskillige Svenske, som studerede steds. En af dem, Nicolaus Magni, anbefalede ham til Gustaf Wasa, som 1538 anmodede ham om at overtage Ledelsen af Hertug Eriks Opdragelse. 1539 kom han til Stockholm, forsynet med Anbefalingsskrivelser fra Luther (dateret 17. April) og fra Melanchthon (dateret 12. Maj). Luther anbefaler ham som en Person »af hellig Vandel, fordringsløs, alvorlig og lærde«. Det eneste Vidnesbyrd om hans rent pædagogiske Virksomhed, som er bevaret, er en af ham, om ikke forfattet, saa dog udtænkt Plan for de unge Prinsers »Optugtelse« og Levesæt. Det varede ikke længe, før han blev kaldet til langt højere Opgaver end den at være Prinsens Lærer. Før ham fandtes hos Kongen Tyskeren Conrad v. Pyhi, der i Egenskaber af øverste Kansler var ved at reformere den sv. Administration. Gustaf Wasa, hvis Misforneelse med de sv. Kirkereformatorer brød løs paa den Tid, bestemte nu, fuldstændig ignorerende Ærkebiskoppen, at N. skulde udøve den højeste kirkelige Myndighed. I Skrivelse af 8. Dec. 1539 udfærdiger han N.s Fuldmagt til at være Kongens »Ordinarius og Superattendent«, samt til, tilligemed en dertil beskikket Adjunkt, paa Kongens Vegne at udøve hans Jurisdiktion over »Bisper, Prelater og alle andre åndelige«. De skulde paase, at Biskopper og Præster foregaar deres Tilhørere med et godt Eksempel og mere end hidtil formane dem til Lydighed mod Øvrigheden osv. 1540 begynder den N.ske Kirkereformation. I Löödse udfærdiges Instruktioner for Konservator (svarende til den danske Stiftslensmand) og for Seniorer, præstelige Bestyrelsesmænd, der i Biskoppens Sted skulde udøve Kirketugt m. m. Kun i Vestergötland findes der Spor af, at denne Ordning en Tid har været indført og virket dér. N. udarbejdede derhos en Kirkeordning, den første protestantiske i Sverig, de saakaldte *Articuli ordinantie*. Ligheden med den danske Kirkeordinans og den pommerske Kirkeordning, overhovedet med de Bugenhagenske Kirkeordninger, er paaviselig. *Art. ordinantie* er bevarede i en lat. Redaktion

(udgivet af O. Ahnfelt i »Tidskrift för Teologi«, 1892, 352—422) og tildels i Fragmentet af en sv. Redaktion (udgivet af O. Ahnfelt i »Bidrag till sv. kyrkans historia i sextonde århundradet«, Ny följd, 1895; 12—19, 44—46). I sidstnævnte henføres den N.ske Kirkeordning til 1541. Nævnte Kirkeordning har N. sikkert søgt at indføre paa de store Kirkevisitatser, han afholdt 1540 og 1541 i Götalandskaberne: Vester- og Östergötland samt Småland. Derimod har tydeligvis Ærkebiskoppens Indflydelse i Ærkestiftet og sagtens overhovedet i Svealand medarbejdet den N.ske Organisations Indførelse dér. I Småland bidrog Visitatsen væsentlig til det farlige Oprør, Dacke-Fejden, ved den Misforneelse, som vakked ved, at alt »overflødigst« Selv fratoges Kirkerne og overleveredes til det kgl. Skatkammer. Efter Visitatsens Slutning lagde de mere statslige Hverv Beslag paa N. 1542 deltog han i en Sendefærd til Frankrig. Da v. Pyhi derpaa blev afsløret som bedragerisk og uredlig, maatte N. for en stor Del overtage den styrtede Ministers Funktioner. I Reglen benævnes han ikke længere »Superattendent« eller »Superintendent«, men »kongens sekreta råd«. Han gjorde faktisk Tjeneste som Kansler og blev ogsaa anvendt i diplomatiske Ærinder. Han havde sin Bopæl i Stockholm som en Slags Chef for Kancelliet. Der findes faa Statsakter i Aarene 1544—52, som ikke enten ere fremkomne direkte under hans Pen eller ved hans Medvirkning. Den af Gustaf Wasa til det tyske Riges Stænder rettede »förklaring« af 1546, hvori han forsvarer sig og sin Regering mod usande Beskyldninger, er forfattet af N. Ellers gik det i Reglen saaledes til, at N., som aldrig blev det sv. Sprog mægtig, udfærdigede et Udkaast paa Tysk, som siden blev oversat paa Sv. Hvad kirkelige Forhold angaar, deltog N. i Forhandlingerne om Augsburger-Interim 1549. I et af ham forfattet Forslag 27. Okt. 1549 til Forhandlingerne med Rigets Stænder hedder det: »Den Lære, som vi nu har, og som prædikes, er Guds rette Lære, given af Gud, overleveret ved Kristus Vor Herre selv og endvidere forkyndt ved de hellige Apostle og Fædrene, paa hvilken vi ere døbte og kristnede, og paa hvilken ogsaa vore Børn bestandig ved den hellige Daab skulde optages i det alm. kr. Samfund«. N.s Eftermæle er pletfrit. Det lader til, at han i alt har svaret til Luthers Anbefaling. Naar der i Tiden efter 1543 ingen skarpere politiske Stridigheder fandtes, vidner det om, at han har anvendt sin Magt med Maadehold. Lige til sin Død beholdt han sin Konges Yndest, hvad der var ret usædvanligt. Han døde ved Nytaarstid 1553 i Stockholm. I Manuskrift efterlod han to til Vejledning for Præster beregnede Traktater: »Ein kurtz ahnleithungh«, et Forsøg til en Homiletik, dateret 20. Aug. 1549, og et ganske fortjentsfuldt, i Melanchthons Aand og om streng etisk Alvor vidnende dogmatisk Kompendium (paa Lat.): *Explicatio articulorum fidei* (udgivne af O. Ahnfelt i »Bidrag t. sv. k.n.s hist. i sext. årh.«, III, 1899). O. A.

Norrman, Lars, sv. Sprog lærer, f. paa Norrby i Jäders Sogn i Södermanland 24. April 1651, Student i Upsala 1668, begav sig 1679 paa Rejser til udenlandske Universiteter, men nødtes paa Grund af Sygdom til at vende hjem 1680;

1681 blev N. Bibliotekar hos M. G. de la Gardie, 1682 Prof. i Hebr. og Gr. i Upsala, 1691 Prof. i Teologi og foretog s. A. en Udenlandsrejse, der ilgledes blev afbrudt af en Sygdom; 1696 rejste han til Nord-Tyskland og Holland og vendte 1697 hjem derfra med betydelige Bogskatte; 1698 udnævntes han til Universitetsbibliotekar og ordnede som saadan Upsala Universitetets Bogsamlinger. 1702 blev han første teol. Prof. og Domprovst, men udnævntes allerede s. A. til Biskop i Göteborg. Han frabad sig dog dette Embede, men da Kongens Svar udeblev, blev han bispeviet. N. døde allerede 21. Maj 1703, inden han fik tiltraadt sit Bispeembede. N. var en stor, lat. Retor, ualmindelig alsidig og en af sin Tidsalders lærdeste Filologer, især mente man, at han i Gr. ikke havde sin Ligemand. Der haves 75 akademiske Afhandlinger fra hans Haand. O. A.

Norsk Missionsselskab. Den vaagende Missionsinteresse i Norge knyttede sig i Begyndelsen til Brødrevenighedens Missionsarbejde. Det første norske Missionsblad udgaves 1821—22 af Biskop Bugge i Trondhjem, der stod denne nær, og fra 1827 udgik »Norsk Missionsblad« fra Brødrevenighedens Forstandere i Kristiania; men efterhaanden blev ogsaa Hauges Venner dragne med til Dannelsen af Missionsforeninger, særlig paa Vestlandet (den ældste i 1826), og man begyndte at arbejde hen til Oprettelsen af en Missionsskole. Da tog den gamle ansete Haugianerforer, Farveren John Haugvaldstad i Stavanger, den Opgave op at samle de spredte Foreninger til det norske Missionsselskab, der stiftedes paa et Møde i Stavanger 8.—9. Aug. 1842. Men her var kun Vestlandet med. Paa Østlandet samlede Interessen sig om Teologen Hans Palludan Smith Schreuder, der 1842 havde udsendt sit Missionsopraab »Nogle Ord til den norske Kirke«. Han gik ud 1843 til Natal, støttet af en Komité. N. M. S. besluttede ogsaa 1843 at støtte Schreuder. Endelig lykkedes det 1846 at samle hele Landet om N. M. S. med Schreuder som dets første Missionær. Imidlertid var der 1843 aabnet en Missionsskole i Stavanger, hvis første 3 Elever udsendtes til Natal 1849. Her anlagdes 1850 Stationen Umpumulo; men det egentlige Maal var Zulu-Landet, og det lykkedes Schreuder at vinde Kongens Yndest og Tilladelse til at bosætte sig dér 1851 i Empangeni; 1852 besøgte Entumeni. Men først 1858 døbtens den første Zulu i den norske Mission, og Arbejdet har været sent og tungt blandt det haarde kødeligsindede Zulufolk, afhængigt som det var af den tyranniske Konges Luner, der tvang de døbte Zuluer til at flygte ud af Landet til Natal. Ogsaa Krigsuroiligheder hindrede Missionsarbejdet og lagde Stationerne øde. Nu er Zuluerens Overmod knækket under det engelske Herredomme, saa der er mere Haab om et frugtbart Arbejde. N. M. S. har nu 5 Stationer i Natal — paa den største, Umpumulo med 600 Kr., har det en Skole for Uddannelse af indfødte Lærere; i Zulu har det 10 Stationer, den største, Eshowe, med 700 Kr. — i alt i Zulu-Natal 17 Missionærer samt 2 kvindelige Arbejdere; 53 Skoler med 434 Elever og 3302 Menighedsmedlemmer; i 1904 døbtens 300. Schreuder, der 1866 var bleven bispeviet i Norge, skilte sig 1873 fra N. M. S. og beholdt

Stationen Entumeni, hans Arbejde er efter hans Død bleven fortsat af Brødrene Astrup (se Art. Natal og Schreuder). — N. M. S. optog 1866 sin Madagaskar-Mission (S. 133) og har her gjort en rig Høst igennem et solidt og grundigt Arbejde under ingenlunde lette Forhold. Da Zulu-Missionen efter Forholdene var tilstrækkelig forsynet med Arbejdere, sendte N. M. S. 1866 to af de lige udgaade Missionslevere over til Madagaskar for at undersøge Stillingen. Aaret efter kom Biskop Schreuder derover med endnu 1 Missionær. Det trak ud med at faa Regeringens Tilladelse til at begynde Arbejdet, men Engh, en af de først ankomne Missionærer, gik med den nye paa egen Risiko til den udsatte Arbejdsmark i Nordbetsileo og grundlagde den første Station, Betafo, der blev Enghs Arbejdsplads i 31 Aar og ved hans Bortgang talte henved 12,000 døbte. Snart var der i Nordbetsileo 8 Stationer (Betafo nu 10,000 Kr., Antsirabé 9000); derefter fulgte Mellembetsileo med 5 Stationer og Sydbetsileo (nu 4 Stationer, deraf Fianarantsoa med 3500 Kr.). Derfra har Arbejdet bredt sig sydefter til Bara (nu 4 Stationer) og ud til Østkysten, hvor den forenede norske Kirke i Amerika 1892 har overtaget en Del af Arbejdet (Fort Dauphin m. m.). I Betsileo har en mærkelig Vækkelse bragt Liv i Menighederne; i Bara er Arbejdet endnu i sin Begyndelse, da det vilde, frihedselkende Folk først efter Tabet af sin Uafhængighed vilde taale Missionærerne, som dertil hindredes af det dødbringende Klima, men iøvrigt er denne Mark nu lovende. Disse Distrikter danne tillsammans den saakaldte Indlandsmission, der for Tiden tæller 25 Missionærer foruden 2 franske Præster og 1 do. Lærer, udsendt af Lutheranerne i Frankrig, og 13 kvindelige Arbejdere (deraf henholdsvis 5 og 1 paa Østkysten). Der er 60,515 Menighedsmedlemmer, 1904 døbtens 6320, og i 1001 Skoler 31,431 Elever med 1395 Lærere. Den franske Erobring af Øen bragte Forfølgelse, anstiftet af Jesuiterne, over de evang. Menigheder, og nu bereder det antiklerikale Styre Missionen, ogsaa den evang., Hindringer ved sit religionsløse Skolesystem, der mere tjener til at forstyrre Missionens Skolegerning end at fremme almindelig Oplysning; dette er særlig føleligt for den norske Mission, der har lagt stor Kraft paa sit Skolevæsen. Den sørger for Lærere dertil i 3 gode Læreruddannelsesanstalter, og en Præsteskole, tidligere i Hovedstaden, nu i Fianarantsoa, har afgivet 77 veluddannede indfødte Præster, som arbejder med Troskab og Dygtighed. I Tananarive bor Tilsynsmanden for Indlandsmissionen, Dr. Borchgrevink, der kom ud 1869 som Lægmissionær, men 1888 afløste Pastor Dahle som Tilsynsmand. Her findes ogsaa et Pigeasyl, ledet af Fru Borchgrevink, og et Trykkeri. Lægmissionen, der tæller 3 norske Læger, de to tillige Teologer, er bleven opgivet i Tananarive, men opretholdes i Antsirabé, hvor N. M. S. har et Asyl med 900 spedalske, af hvilke de 600 er blevne Kristne. Skilt fra den øvrige Arbejdsmark har N. M. S. fremdeles en Mission paa Madagaskars Vestkyst i Tullear og Morondava, optaget 1874 blandt de raa og lidet tilgængelige Sakalaver i et meget usundt Klima. Sakalavernes Trods er vel nu knækket ved det

franske Herredømme, der har bragt ordnede Tilstande, men medført andre Vanskeligheder, særlig ved Europæernes forargelige Færd. Endda er her nu samlet 1163 Menighedsmedlemmer, i 1904 døbtas 169, og 32 Skoler tæller 1044 Elever og 52 Lærere. Her virker 8 Missionærer samt 2 kvindelige Arbejdere.

Endelig har N. M. S. 1902 optaget en kinesisk Mission i Indlandsprovinserne Hunan, der tidligere udmærkede sig ved sit Fremmedhad, men nu har aabnet sig for Missionen og frembyder en meget lovende Arbejdsmark. Her har det besat Hovedstaden Changsha samt Ijang og Ningsjang og en fjerde Station Sinhua i den folkerige Tse-Dal skal nu optages. Blandt de 7 Missionærer og 2 kvindelige Arbejdere er 2 Læger (1 kv.), hvis Arbejde finder megen Tilslutning. Der er allerede døbt 54.

I alt virker N. M. S. med 62 Missionærer, foruden 2 franske Lutheranere, og 20 kvindelige Arbejdere, og tæller 64,920 døbt i sine Menigheder (foruden de 54 i Kina); i sidste Aar døbtas 6789, Aaret forud endog over 9000. Der er i alt siden Missionens Begyndelse døbt 109,992. I 1086 Skole med 1501 Lærere findes 32,909 Elever. Til denne vidtstrakte Virksomhed svarer naturligvis et betydeligt Arbejde i Hjemmet og en talrig Kreds af Missionsvenner med stor Offervillighed; Indtægten var i 1903 627,000 Kr. De mange Missionsforeninger er sluttede sammen i 10 Kredse, der holder aarlige Møder; hvert 3. Aar sammentræder Foreningernes Repræsentanter, hvortil nu ogsaa Kvinder kan vælges, i en Generalforsamling, der har den afgørende Myndighed. Iøvrigt ledes N. M. S. af en Bestyrelse i Stavanger, hvis Medlemmer afgaa efter Tur, medens det faste blivende Medlem er Missionssekretæren, siden 1888 Pastor L. Dahle, der 1870—87 havde været Missionær og en Tid Tilsynsmand paa Madagaskar og dér bl. a. taget fremtrædende Del i den madag. Bibelovers. Selskabets Missionsskole med 5aarigt Kursus har 1903 begyndt sit 9. Hold af 12 Elever. Foruden dets Hovedorgan »Norsk Missionstidende«, begyndt 1844, udgives et Tillægsblad »Missionslæsning for Kvindeforeninger« samt »Barnebladet« og for Ungdommen »Kamp og Seier«. Endelig drives en ikke ringe Emissær-Virksomhed, der er særlig paakrævet ved Landets store Udstrækning og de mange afsides Bygder. (Litteratur se Madagaskar III, 134, samt: Festskrift til det norske Missionsselskabs Jubilæum, 1892 Stavanger; N. Landmark, Det norske Missionsselskabs Historie; Nordisk Missionstidskrift 1900, 1901, 1902, 1905. Jvfr. Art. Norges Kinamissioner S. 399). V. Sn.

Northcote, James Spencer, eng. Konvertit, f. 1815, studerede i Oxford, blev anglik. Præst i Ilfracombe i Devonshire, men gik 17. Jan. 1846 over til Romerk. Derpaa rejste han til Rom, hvor han studerede Arkæologi, navnlig Katakombe-Videnskaben. 1849 vendte han tilbage til England, begyndte 1855 Udgivelsen af Tidsskriftet *The Rambler*, i hvilket han offentliggjorde Resultatet af sine Studier. 1857—58 var han atter i Rom, og efter Hjemkomsten udgav han *Of the Roman Catacombs*. Derpaa begyndte han at studere rom.-kat. Teologi, blev Dr. theol. og 1860 præsteviet. 1862 blev han valgt til Præsident for St. Mary-Kollegiet i

Oscott og senere tillige Kannik i Birmingham. Efter sin Overgang til Romerk. udgav han: *The fourfold Difficulty of the Anglicanism* (1846). Sammen med E. H. Thompson udsendte han en Række populære Kontroversskrifter, de saakaldte *Clifton Tracts*, og 1869 kom endelig hans, i Fællesskab med W. R. Brownlow udarbejdede Hovedværk: *Roma sotterranea or some Account of the Roman Catacombs, especially of the Cemetery of San Callisto* (2. Op. 1879—80, oversat paa Fransk af Allard; bearbejdet paa Tysk af F. X. Kraus).

Nothold, Biskop i Ribe, var en Tidlang Kapellan hos den mægtige Peder Bodilsen paa Sjælland, der paa N.s Tilskyndelse forfulgte de gifte Præster. 1134 blev han, da Biskop Thure var falden ved Fodevig, dennes Efterfølger som Biskop i Ribe. Ogsaa han har arbejdet paa Opbyggelsen af Ribe Domkirke.

Notker. 1) N. Balbulus (?: den stammende), Munk i Benedictinerklosteret St. Gallen (II, 161), f. o. 840, død 6. April 912, helgenkaaret 1513. N. er bleven berømt for sin Sekvens-Digtning, idet han for at støtte Hukommelsen af de tekstløse Melodier (sequentia), som i Messen fulgte efter det sidste Halleluja, satte Tekst under disse. Idéen hertil fik han af et Antifonarium (I, 107), som en Præst fra Gime-dion (Jumièges) bragte til St. Gallen, og som indeholdt Sekvenser forsynede med en Tekst, der rigtignok var meget mangelfuld. N.s Sekvenser var fra først af kun Tekster til overleverede Melodier, men senere komponerede han selv Melodier til sine Tekster. Tidligere mente man fra N.s Haand at have bevaret o. 50 Melodier og 78 Sekvenser, men nyere Undersøgelser har vist, at adskillige af disse ikke kan være af ham. Den for sine gribende Ord berømte »Media vita in morte sumus«, som den senere Middelalder tillagde N., er næppe af ham (Meyer v. Knonau, Lebensbild des heil. N., Zürich 1877, i »Mittheilungen der Züricher-antiquarischen Gesellschaft« Bd. XIX; K. Bartsch, Die lateinischen Sequenzen des Mittelalters, Rostock 1868). — 2) N., Abbed i St. Gallen, senere Biskop i Lüttich, død 10. April 1008, var betydelig baade som Lærd og Politiker, navnlig under Otto III (Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Bd. I, 7. Udg. Berlin 1904, 425 f.). — 3) N., Labeo (?: den storløbede) eller Teutonicus (den tyske), Munk i St. Gallen, f. o. 950, død 29. Juni 1022 af den Pest, Henrik II's Hær førte med fra Italien. Som Lærer ved Klosterskolen lærte N. sine Disciple at oversætte fra Latin til Tysk, og han benyttede selv sit Modersmaal i sine Fortolkninger. Stor Udbredelse fik hans Oversættelse af Psalmerne, med Kommentar efter Augustin. Fra hans Haand haves desuden Oversættelser af Boethius's De consolatione, af Aristoteles's Organon og en lille Lærebog i Retorik med Eksempler fra tysk Folkedigtning. N.s Skrifter er udg. af Piper i »Die Schriften N.s und seiner Schule«, Freib. i. B. 1882—83. (Jvfr. R. Kögel, Geschichte der deutschen Literatur i, Strassb. 1897, 2. Abteil. 598 f., med den dér anførte udførlige Lit.). S. A. B.

Nourry, Dom Nicolaus, fr. Benedictiner, f. i Dieppe i Normandiet 1647, traadte 1665, i Jumièges, ind i Mauriner-Kongregationen og

studerede Arkæologi. Han hjalp Dom Jean Gare (II, 169) med Udgivelsen af Cassiodors Skrifter. Senere kom han til Abbediet St. Ouen i Rouen, og dér arbejdede han med paa Udgivelsen af Ambrosius's Værker, der udkom i Paris 1686—90. Han er desuden Forf. til det værdifulde Værk: *Apparatus ad Bibliothecam Patrum* (I—II, Paris 1694—97), og 1710 udgav han *De mortibus persecutorum* med lærde Indledninger og Kommentar. D. i St. Germain 24. Marts 1724.

Novalis, se Fr. v. Hardenberg (II, 347).

Novatian (Novatianus, undertiden forkortet til Novatus, Novatos og lignende), romersk Skismatiker i 3. Aarh. Om hans Liv før Skismaet beretter hans Modstander Cornelius noget, som dog næppe er fuldt paalideligt. N. var vist født i Italien. Han var Hedning og blev aabenbart døbt paa Sygelejet, men modtog ikke senere Biskoppens Besøgning, hvad man fra Modstanders Side ivrigt bebrejdede ham. Han var filosofisk og juridisk uddannet, kundskabsrig og en betydelig Personlighed, derfor blev han snart efter Daaben, om end under Modstand fra enkelte Sider, gjort til Presbyter. I denne Stilling synes han at have været en af den romerske Menigheds betydeligste Mænd i Tiden før den decisive Forfølgelse, og paa hans Sædelighed have selv hans ivrigste Modstandere intet haft at sige. Ja, han er maaske Roms første latinske Teolog, da hans store Skrift *De trinitate* er det første betydelige latinske Indlæg fra Roms Side i Teologien. Yderligere vide vi om ham, at han med stor Iver gik op i sin Embedsgjerning, og at han viste stor Nidkærlighed paa det sædelige Omraade. 250 kom den decisive Forfølgelse, under hvilken Biskop Fabianus blev Martyr, og adskillige Presbyterer kastedes i Fængsel. N. var ikke blandt disse, efter Cornelius's Beretning, som dog aabenbart er falsk, fordi han viste Fejghed. Da man under Forfølgelsen ikke turde vælge en ny Biskop, eftersom han vilde være kommen til at lide Fabianus's Skæbne, ledede Presbyterkollegiet, som talte henved 50 Medlemmer, i o. 15 Maaneder Menigheden. Hvilken Rolle N. har spillet i Kollegiet, er vanskeligt at sige. Men helt ubetydelig har den næppe været, thi under den livlige Brevveksling i denne Periode mellem de ledende i Rom og de ledende i Carthago især vedrørende Stillingen over for de faldne har N. affattet et Par af Brevene til Carthagos Biskop Cyprian. I disse Breve udtaler N. paa det romerske Præsteskabs Vegne en Billigelse af Cyprians Protest mod Beken dernes Lyst til at udstøde Fredsbreve for de faldne. N. udvikler, at Evangeliet nøder Kirken til at vise den største Strengthed mod faldne, og han opfordrer Bekendere til at dokumentere ud fra Evangeliet, med hvilken Ret de mene at kunne give de faldne Fred. N. kan dog tænke sig en Oprejsning og Bod for de faldne, og han vil i hvert Fald gaa med til at genoptage de faldne i Kirken, naar de ligge paa Dødslejet. Men i Virkeligheden saa N. langt mere rigoristisk paa Frafaldet under Forfølgelser end Cyprian, og de svage Indrømmelser, han i Brevene var gaaet med til, opgav han snart. Jo mere han forbydede sig i Betragtning af Kirkens Væsen, des mere saa han i

den et Samfund af rene, og da han tillige i sin Betragtning af Synden fortrinsvis fæstede Blikket paa den ydre Handling, førtes han til den Anskuelse, at et Menneske, som var faldet fra, umuligt kunde genoptages i Kirken.

I Marts 251 fik Rom paany en Biskop. Man valgte en hidtil ukendt Presbyter Cornelius. Men umiddelbart efter dette Valg samlede en Kreds af misfornejede sig om N. og valgte ham til Biskop. Aarsagerne til dette opsigtsvækkende Skisma lade sig ikke helt udrede. Der har været personlige Motiver medvirkende. Cornelius blev saaledes beskyldt for at være Libellaticus og for at holde Nadver med faldne Biskopper. Men mange saa ogsaa i Cornelius's Person en Repræsentant for den slappe Kirketugt. En Kendsgjerning er det i hvert Fald, at de romerske Bekendere fortrinsvis samlede sig om N. Cyprian stillede sig imidlertid straks paa Cornelius's Side og anvendte al sin Myndighed til Støtte for ham. Hertil bidrog sikkert ikke mindst den Omstændighed, at Novatus (S. 405), hans gamle Fjende, var draget fra Afrika til Rom og dér havde stillet sig paa N.s Side. Men Cyprian kæmpede naturligvis først og fremmest for at bevare Kirkens Enhed, og for ham var der ingen Tvivl om, at Cornelius var den retmæssige Biskop. Til samme Overbevisning kom ogsaa snart Bekenderne, der havde sluttet sig til N., og endnu samme Aar forlod de N., erkendte, at de være blevne besnærede af ham, og modtoges saa med største Glæde af Cornelius, hvis Bispedømme nu var grundfestet. Men Skismaet var ikke dermed afsluttet. N. havde andre og flere Tilhængere, og selv var han ivrig for at hævde Kirkens Renhed med Mund og Pen. Til selve Carthago kom Skismaet, og snart hører man om Novatianere trindt omkring i Kirken. Navnlig i Orienten saa det en Stund ud til, at N.s Tanker skulde slaar an, men Modstanden blev dog for stærk, især kæmpede Dionysios af Alexandria fra første Færd utrætteligt imod dem. Novatianernes Historie hviler dog i det dunkle, og det samme gælder om N.s egen efter Skismaet. Ifølge Kirkehistorikeren Sokrates skal N. være død som Martyr under Valerian o. 257, men heller ikke dette er sikkert.

At N. har været en frugtbar og betydelig Forf., staar fast, men hvilke Skrifter vi have af ham, er der Uenighed om. Med nogenlunde Sikkerhed tør hævdes, at han har skrevet *De cibis Judaicis*, *De spectaculis*, *De bono pudicitiae* og det ovennævnte *De trinitate* (eller *De regula veritatis*), som er et omfangsrigt Lærskrift om Gud i Tilslutning til Menighedens »Sandhedsregel«. Tvivlsomt er det derimod, om han har forfattet *Quod idola dii non sint*, *De laude martyrii* og *Adversus Judaeos*. Flere af Skrifterne have iøvrigt ogsaa været tillagte Cyprian. Skriftet *Tractatus Originis* er ganske aabenbart ikke af N.

Efter alt at dømme har N. ikke været særlig original og endnu mindre særlig kættersk som Teolog. Han er Discipel af Hippolyt og er ogsaa paavirket af Tertullian. Hans Styrke ligger i hans Personlighed. Med Kraft og med stor Kundskab søger han ud fra Evangeliet at rejse de sædelige Krav om Hellighed og Renhed, men dybere dogmatiske Spekulationer indlader

han sig ikke paa. Det er dog et Spørgsmaal, om han kun bør kaldes en Skismatiker. Grunden til det romerske Skisma var ganske sikkert en dyb Overbevisning hos N. om Nødvendigheden af at hævde Kirkens Hellighed, og det ejendommelige i hans Kristendomssyn ligger først og fremmest i hans Syn paa Kirken som de renes Samfund. Her er en dogmatisk Vildfarelse, og den ligger bag ved hele Novatianismen. Men andre dogmatiske Vildfarelser synes Novatianerne (Katharerne) iøvrigt ikke at have haft, og i Forfatning og Ritus stod de ganske som den ortodokse Kirke. De holdt sig forøvrigt gennem et Par Aarhundreder eller mere som særlig Kirkeafdeling, og Donatisterne (I, 669) ved deres Anskuelse op efter dem. Den store Kirke stillede sig forskelligt til de forskellige Tider over for Novatianerne. I Nikæa 325 tilraadede man Mildhed over for dem, men senere forfulgte Constantin dem, og da de vare Nikæanere, led de ogsaa senere ondt under de arianske Kejsere. Theodosius var derimod velvillig over for dem (V. Ammunden, »N. og Novatianismen«; J. O. Andersen, »N.« og F. Torm, »En kritisk Fremstilling af N.s Liv og Forfattervirksomhed«, alle 1901). A. Th. J.

Novatus, afrikansk Presbyter i Midten af 3. Aarh., en ret gaadefuld Skikkelse, som optræder først i Carthago og senere i Rom og nøje er knyttet til Cyprians og Novatians Historie, men hvis Liv og Handlinger dog ligge i det dunkle. Efter Cyprians Udsagn, der vistnok ere meget partiske, var N. Tilhænger af en slap Kirketugt og Ophavsmand til det Skisma, hvorved Cyprian (se I, 572) skiltes fra en Del af sin Menighed. N. skal nemlig i Forbindelse med Felicissimus have søgt at fjerne Bekendelserne fra Cyprian ved at tilraade, at de faldne genoptoges. Hans Karakter og Privatliv afmales af Cyprian med de mørkeste Farver; han var gerrig, hovmodig, bedragerisk og trøls. For sine skismatiske Bestræbelser blev han rimeligvis ligesom Felicissimus (II, 30) 251 exkommuniceret. Men saa dukker han pludselig op i Rom, og her slutter han sig til Novatian og Rigoristerne, ja ifølge en Kilde, som dog aabenbart tager fejl, skal han endog have været den egentlige Ophavsmand ogsaa til det novatianske Skisma. Hvorledes han nu kunde slutte sig til Rigoristerne, vides ikke, og at antage, som nogle gøre, at N. ikke har været i Rom, men at Navnet N. kun skal være en Forkortelse af Novatian, er ganske umuligt. N. har sikkert spundet Rænker sammen med Novatian i Rom. Han blev dog ikke længe i Rom, men vendte tilbage til Afrika, og her tabe hans Spor sig. Angaaende Literatur se Novatian. A. Th. J.

Novene kaldes en Andagt, der varer i 9 Dage. Pius VII bestemte, at der forud for Maria-Festerne skulde gaa Andagter paa 9 Dage, som Efterligning af Apostlenes Forberedelse til Pinsen.

Noviomagus (van Nijmegen), Paul, Præst, stammede fra Nederlandene. Han studerede i Wittenberg, hvor han 1544 blev Magister. 1545 blev han, paa Reformatorernes Anbefaling, tysk Hofprædikant hos Christian III og Lærer for Prins Magnus. Da Johannes Laski og hans reformerte Ledsagere søgte om Tilladelse til at bo i Danmark, holdt N. en Prædiken mod

Sakramenterne ud fra den Betragtning, at det var »Bekendelsens Tider«. Da Christian III laa for Døden, var N. hos ham. Under Frederik II havde han ikke saa meget at sige, men han vedblev at være Hofpræst hos Enkedronning Dorothea. Han døde 26. Jan. 1571.

Novitsiat kaldes den Prøvetid, der gaar forud for den egentlige Indtrædelse i en Munkeorden. N. et er af forskellig Varighed i de forskellige Ordener. Saa længe det varer, staa de vordende Munke og Nonner, Novitserne, under en Novitsemester eller Novitsemesterinde, der forbereder dem ved Undervisning og asketiske Øvelser.

Nowack, Wilhelm Gustav Hermann, protest. Teolog, f. i Berlin 3. Marts 1856, studerede i Berlin 1869—73, blev 1872 Inspektør ved det berlinske Johanneum. 1875 var han en kort Tid Divisionspræst, 1876 blev han Hjælpepræst ved St. Gertrud i Berlin, 1877 Præst ved Rumelsburger-Stiftelsen i Berlins Nærhed. 1875 blev han Privatdocent ved Universitetet, 1880 Prof. extr. i Teologi dér, 1881 Prof. ord. i Strassburg. Han har bl. a. skrevet: »Die Bedeutung des Hieronymus für die alttest. Textkritik« (1875); »Die assyr.-babylon. Keilschriften und das A. T.« (1878); »Der Prophet Hosea erklärt« (1880); »Die sozialen Probleme in Israel und deren Bedeutung für die relig. Entw. dieses Volkes« (1892); »Lehrb. der hebr. Archæol.« I—II (1894); »Die Entstehung der israelit. Religion« (1896²); »Die hl. Propheten« (1903²); »Die Bücher Richter und Ruth« (1900); »Die Bücher Samuels« (1902); »Die Zukunftshoffnungen Israels in der assyr. Zeit« (1902). Siden 1892 udgiver han »Handkommentar zum A. T.«. Han har ogsaa udgivet Bertheaus Kommentar til Ordsprogene og Hitzigs til Prædikerens Bog.

Nubien er en hyppig anvendt Betegnelse for det vidtstrakte, af Nilen gennemstrømmede Landskab, der imod S. begrænses af Abessinien og Sudan, medens det imod N. støder op til Ægypten. Mod Ø. strækker N. sig til det røde Hav; imod V. gaar det over i den store Ørken Sahara, uden at der her kan paavises nogen naturlig Grænse. I den politiske Geografi anvendes Ordet N. ikke mere; Landet betegnes gerne som »det østlige Sudan«, af hvilket den nordlige Halvdel hører med til Ægypten og bestyres derfra, imedens den sydlige Halvdel, efter at den var gaaet tabt for Ægypten ved Mahdiens Oprør og de dermed i Forbindelse staaende Begivenheder, nu er en britisk Besiddelse, efter at Engelskmændene have knust Mahdien og ved Vaabenmagt have gjort sig til Herrer over Landet. Ordet N. kendtes heller ikke i Oldtiden; de gamle Ægyptere anvendte helt andre Betegnelser. Ordet N. kommer først frem i Middelalderen. Man plejer at antage, at N. er afledet af det oldægyptiske Nub (Guld), der ogsaa er et koptisk Ord. I Virkeligheden er det en Kendsgerning, at de gamle Ægyptere fra ældgammel, maaske endog fra forhistorisk Tid, have hentet Guld fra N., og at de her har drevet Guldminer. Araberne forsøgte det samme i Middelalderen, men, som det synes, uden videre Held. I vore Dage har der derimod for nylig dannet sig en Mængde engelske Selskaber, som forsøge at optage den forlængst opgivne

Guldminedrift i N. i Tillid til, at man nu besidder saa mange forbedrede, forud ukendte, mekaniske Hjælpemidler. Imedens Ordet N. som geografisk Navn var helt ukendt i Oldtiden, anvendtes dog et noget lignende Navn som Betegnelse for et i Landet forud levende Folk. Efter hvad gamle Geografer fortælle boede der nemlig i N. et Folk *Nubel*, hvis Navn muligvis kan have givet Anledning til, at man optog N. som Betegnelse for Landet, tilmed da det mindede om, at Guld (*Nub*) er et af Landets værdifuldste Frembringelser. Imod Slutningen af Oldtiden fandtes der i N. et Folk af et noget lignende Navn, men som neppe har haft noget at gøre med de omtalte Nubel; det var Nobaderne, der af Diokletian indkaldtes til N., for at de kunde danne en Modvægt imod de i N. bosatte hendenske Blemmyer, der i lang Tid havde været en Svøbe for Ægyptens Beboere. — N. er for største Delen et Ørkenland; kun en ringe Del af Landet er beboet og beboeligt. Nildalen er imod N. uendelig smal. Imod S. er den paa nogle Steder en Del bredere, saaledes at der her findes smaa Sletter, bl. a. ved Ny Dongola og Berber. Indbyggerne i Nildalen tilhøre i N. *Nuba*-Folket af Ægypterne kaldet *Barabra*. De drive lidt Kornavl, men leve mest af Frugterne af de paa Nilbredden ret talrige Daddeltreer. Landet paa begge Sider af Nilen er imod N. øde Stepper eller Ørken; kun imod S. findes nogen Plantevekst, særlig i en Art smaa Oaser og i Bunden af Dale. Imod N. falder Ingen Regn, derimod er Regn (Sommerregn) ikke ukendt imod S., særlig i de Strækninger, som ligger nær ved Grænsen af Abessinien, hvor der endog er nogle frugtbare Strækninger. Stepperne i den sydlige Del af N. have derfor nogen Befolkning, bestaaende af vandrende Stammer, tilhørende de saakaldte Bischari-Folk. Nilen i N. er i sin Helhed ikke sejlbare. Paa ikke mindre end 6 Steder findes Katarakter; den nordligste danner Grænsen imod Ægypten; den sydligste ligger ikke meget langt fra Omdurman, der nu er en af de vigtigste Stæder i N., medens Khartum, der anlages under Mehemed Ali, tidligere var den fornemste By og indtil Mahdiens Dage den vigtigste By i disse Egne. I Nærheden af disse Byer flyde den hvide og den blaa Nil sammen. Vore ældste Efterretninger om N. hente vi fra de ægyptiske Hieroglyfndskrifter. Ægyptens Konger søgte nemlig tidlig at gøre sig til Herrer over Nildalen indtil lidt hinsides den anden Katarakt (ved Vadi-Halfa), imedens de samtidig drev Guldminerne i Ørkenen. I N. opførte Ægyptens Konger ved Nilen adskillige Tempel for ægyptiske Guder, imedens ægyptisk Kultur udbredtes i Landet, der i Aarhundreder dannede en Art ægyptisk Provins. Da Ægyptens Magt svækkedes, blev N. uafhængig af Ægypten (vel mod Slutningen af det 10. Aarh. f. Kr.) og fik egne Konger. Disse residerede i Napata ved Foden af Gebel-Barkel, men senere forlagdes Rigets Tyngdepunkt til det en Del sydligere liggende Meroe. Her stiftede man tidligt Bekendtskab med Krdmmen, derved, at Dronningen Kandakes Skatmester paa en Rejse fra Jerusalem til Middelhavets Kyst blev døbt af Apostlen Filip (Ap. G. 8). Men hvorvidt Evangeliet allerede

dengang fik Fremgang i Landet, vide vi ikke. Derimod er det sikkert, at Krdmmen længere hen i Tiden, efter at Ægypten var bleven kristnet, har bredt sig temmelig stærkt i N. Derom vidne bl. a. de ikke faa Rester af kristne Kirker og lignende, der i den senere Tid ere blevne opdagede i N. Der ses ogsaa Indskrifter, som synes at hidrøre fra Kristne. En af Kongerne i de Smaariger, i hvilke Nobaderne vare delte, Silko, har efterladt sig en græsk Indskrift, af hvilken man har sluttet, at han var Kristen. Men da Muhammedanerne fik Magten i Ægypten og begyndte at gøre sig til Herrer over N., gik det efterhaanden tilbage med Krdmmen i N., imedens Islam stadigt skred fremad. Tilslidst blev den indfødte Krdm helt udryddet i N., medens den holdt sig i Nabolandene, nemlig i en Del af Abessinien og hos Kopterne i Ægypten. V. S.

Numenius, Jød. Udsending til Romerne og Spartanerne o. 144 f. Kr. (1 Mak. 12, 16f.). Under Simon blev N. atter sendt til Rom (14, 24), hvorfra han o. 139 medførte et Senatsdekret til Gunst for Jøderne (15, 15f.)

Numeri, fjerde Mosebog, se Mose-Bøgerne (S. 295).

Nuntier, se Legater (S. 34).

Nyblæus, **Johan Axel**, sv. Filosof, f. i Stockholm 30. Maj 1821, blev Student i Upsala 1839, Dr. phil. 1851, Docent i Filosofiens Historie i Upsala 1852, Adjunkt i Filosofi i Lund 1853 samt 3 Aar senere Prof. i praktisk Filosofi i Lund, en Post, han beklædte, indtil han, ved opnaaet Pensionsalder, tog sin Afsked 1886. Efter en Sygdom, der aarevis spærrede ham inde i hans Værelser, døde N. i Lund 24. Febr. 1899.

Som Filosof tilhører N. den bostrømske Skole, til hvis fornemste Repræsentanter han, sammen med Carl Yngve Sahlin og Sigurd Ribbing, utvivlsomt maa regnes. Paa Samfundslærens Omraade maa vel som N.s mest betydelige Arbejde betegnes den paa engang med videnskabelig Grundighed og fængslende Fremstillingskunst skrevne Afhandling »Om statsmaktens grund og vilsende«, hvorefter en større Del udkom 1864 og hele Arbejdet 1882. Stor Opmærksomhed vakte i sin Tid ligeledes flere af N.s Skrifter, der var foranledigede af dengang brændende Stridsspørgsmaal paa Filosofiens og Teologiens Omraade. De vigtigste blandt dem er »Om den religiøse tron och vetandet«, 1867; »Theodor Parker och den religiösa frågan«, 1868; »Materialismen«, 1870; »Striden om Kristi guddom«, 1870 og »Några ord om förhållandet mellan kyrkan och staten«, 1873.

Ogsaa som Religionsfilosof staar N. i det hele og store paa Bostrøms Standpunkt og ser, ligesom denne, i Krdmmen den eneste, med sand Filosofi forenede Religion, men som Boström øver ogsaa N. en skarp Kritik mod flere af Kns Dogmer, som Læren om Treenigheden og Kristi Guddom, som N. ikke mener har tilhørt den oprindelige Krdm. Med Hensyn til disse Lærepunkter er han dog mere udelukkende negativ end Boström og finder en mere uforsonlig Mod sætning mellem nævnte Læresætninger og Grundtankerne i B.s System, end der nok egentlig ligger i selve Værket.

Det betydeligste Arbejde, vi har fra N.s Haand, er hans monumentale Værk, »Den filosofiske forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet framställd i sammenhang med filosofiens allmänna utveckling», 1873—95. N. hævder her den sv. filosofiske Forsknings selvstændige Karakter, idet han paaviser, hvorledes den idealistiske Verdensanskuelse, der i Personligheden ser det væsentlige i al Virkelighed, med voksende Klarhed træder frem hos Højjer, Biberg, Grubbe og Geijer indtil den i fuld, bestemt Klarhed fremstilles af Boström. Dette N.s Arbejde røber løvrigt et sjældent skarpt Blik for Filosofiens Sammenhæng med Kulturudviklingen paa andre Omraader, og ved de kulturhistoriske Billeder, det opruller, vækker det, ogsaa hos den, der ikke er Fagmand, en saa stor Interesse som faa andre Arbejder af lignende Art. Hertil kommer, at Stilen er mesterlig klar og elegant. N. arbejdede ivrigt, endogsaa til det sidste, paa den sidste Afdeling, der skulde behandle den praktiske Del af Boströms filosofiske System, men Døden tvang ham til at nedlægge Pennen, inden dette Værk blev fuldendt.

N. var en usædvanlig ædel Personlighed, hvis Sind var vendt mod Idéens Verden, og skønt han i nogle Punkter afveg fra den kirkelige Opfattelse var han dog, for Mennesker at se, en virkelig kristelig Personlighed, der yderligere lutredes under den lange Sygdomstid. I sin kraftige Tid var han en af Lunde-Universitetets ypperste Forelæsere og samlede om sig en stor Kreds af begejstrede Disciple. Blandt de mange Udmærkelser, der blev ham til Del, maa nævnes det sv. Akademis Karl Johans Pris for udmærkede literære Fortjenester, der blev ham tildelt, da de første Dele af hans Hovedværk var udkomne. 1879 blev han Medlem af Svenska Vetenskapsakademien og s. A. promoveret til *Dr. jur. h. c.* ved Kbhvns-Universitets Jubelfest. O. B-w.

Nyborg, Johan, Biskop af Roskilde, var Medlem af Domingos Orden. Johan XXII udnævnte 1330 J. N., der var Penitentiar, til Johan Hinds Efterfølger paa Roskilde Bispestol. 1341 overlod J. N. paa 2 Aar Valdemar Atterdag Københavns Slot, Byen og Amager mod at faa Søborg Slot og 5 Herreder i Nordsjælland. Han døde 23. Jan. 1344 uden at have faaet Københavns tilbage.

Nydala, sv. Kloster, tilhørte Cistercienser-Ordenen, var indviet til Jomfru Maria og laa i en dejlig Dal i N. Sogn, Vestre Herred i Småland. Det stiftedes s. A. og, efter et Par Krøniker, samme Dag som Alvastra (I, 65). Meningen med at stifte dette Kloster har formodentlig været at skaffe Krdmmen et fast Punkt i det vilde Småland. Östgöta-Biskoppen Gisleo var særlig virksom for Anlæggelsen, sandsynligvis ogsaa Eskil i Lund. I Krønikerne sammenstilles ofte Anlæggelsen af Herredsvads Kloster (II, 414) med N. Der synes at have været et stadigt Fællesskab mellem Lund og N., i lundensiske Efterretninger nævnes N.-Munke som til Stede værende i Lund. Paa Grund af sin Fattigdom modtog N. Gunstbeviser af pavelige Legater, ja af Paven selv. 1248 omtaler Vilhelm af Sabina, hvorlunde »Abbed og Konvent tynges af slig Fattigdommens Byrde, at de ikke kunne

nære sig af de Hjælpekilder, de har», hvorfor han formaner til at give Almisse og skænker Aflad til dem, der besøger Klostersrets Kirke. En senere Legat Guido udfærdiger et Værnebrev, giver Klosteret Ret til at høre Skrifte. Paven selv træffer Bestemmelse om de indtrædendes Rettighed til at give deres Ejendom hen, gøre Testamente m. m. Kongerne og Biskopperne i Linköping giver Klosteret Ret til Tiende i visse Sogne. En stor Mængde Gaver af fast og løs Ejendom skænkes. Saaledes er Klosteret nok omsider naaet frem til gode Vilkaar. Om faderlig Styrelse og god Ordning vidner et Brev fra en Abbed ved Navn Niels til en Klosterbroder, der havde forladt Klosteret (Dipl. Svec. I, 611). Han opfordrer ham til inden en bestemt Frist at vende tilbage og »sammen med Brødrene bære de liflige Byrder, der er dem paalagte af Gud, samt efter Formue frydes over al den Naade og Velsignelse, som Herren lader dem vederfares, der har en ren Samvittighed og et fromt Sind«. — I det 15. Aarh. øges Klostersrets Ejendom yderligere ved rige Gaver. 1504 bekræftes Privilegierne af Paven. Siden kommer der svære Tider. Kong Christian II siges i Beg. af 1521 at have besøgt Klosteret, ladet dets Abbed dræbe og bortført en Mængde af Klosters Kostbarheder til Daumark. 1527 lod Gustaf Wasa foretage en Inventarie-Skrivning over Klostersrets Ejendomme. Klosteret blev givet i Forlening. Af Bygninger findes endnu nogle Ruiner, der vidner om N. Klosters forrige Herlighed. O. A.

Nygaard, Frederik Sextus Otto Alfred Petersen, dsk Præst, f. i Holbæk 1. Maj 1845, blev Student 1864, teol. Kand. 1870. Kort efter sin Eksamen blev han Lærer ved Ryslinge Folkehøjskole og 1872 Forstander for en nys oprettet Folkehøjskole i Sønderholm ved Nibe. 1875 blev han resid. Kap. for Karby-Hvidbjerg-Redsted paa Mors, 1878 Spr. for Frøslev-Møllerup paa samme Ø, 1882 Præst for Valgmenigheden i Sønder Næraa paa Fyn, oprindeligt en Filial af Ryslinge Valgmenighed, men anerkendt som selvstændig Valgmenighed 28. Marts 1882. 1883 fik Valgmenigheden i Sønder Næraa et Anneks i Odense, som den 19. Dec. 1886 fik sin egen Kirkebygning. N. døde 29. Aug. 1897. Han har forfattet en Del Biografier af Th. Thaarup (1878), P. K. Algren og J. K. Sørensen (1883), Edvard Storm (1886), Fr. Sneedorf (1893), Kristen Kold (I—II, 1895) og J. C. Lindberg (1897), udgivet et Par Bidrag til Grundtvigs Biografi og to Rejseminder »Luthers Venner«, 1892; »Mellem Protestanter og Katolikere«, 1893 og givet en Skildring af den fynske Opvækkelse (1897), der skulde danne Indledning til et større Værk om »Kristenliv i Danmark gennem 100 Aar, 1741—1840«.

Ny-Guinea, Verdens største Ø efter Austral-landet og Grønland, med Dyrebestand som Australien (Pungdyr, men ellers ingen større Pattedyr), bjergrig i det indre — Bjerge indtil over 15,000 Fod — med Urskove og vandrige Floder, flad og sumpet og overordentlig usund ved Kysterne (endog de indfødte, især Børn, dør i Hobetal af Malaria), har en Befolkning paa kun o. 660,000 Mennesker, Papuaer, mørkebrune med uldagtigt Haar, dybtliggende Øjne, smal Pande, flad og bred Næse,

stor Mund, tyk Mave, tynde Arme og Ben, store Hænder og Fødder. De er meget mistroiske mod fremmede, bliver let ophidsede og er ret energiske; de er Menneskeædere. Mændene gaar nøgne; men Kvinderne er sømmeligt paa-klædte. Deres Huse bygges de i Vandet paa Pæle og forsyner dem med spidse Tage af Straa eller Palmeblade. Hollænderne ejer den vestlige Del (til 141° østlig Længde), Englænderne Sydysten af den østlige Del (siden 1884) og Tyskerne Nordkysten til Huon-Bugten (Kejser Wilhelms Land, siden 1885), med henholdsvis o. 200,000, o. 350,000 og o. 110,000 Indbyggere.

I hollandsk N.-G. blev Mission begyndt 1855 af de gossnerske Missionærer Geiszler og Ottow (d. 1862); 1863 overtoges Arbejdet af Utrechter-Missionsselskab, som efter møjsommeligt, farefuldt især paa Grund af Klimaet) og meget taalmodigt Arbejde med Prædiken og Skoleundervisning nu har 5 Stationer omkring Geelwink-Bugten (deraf 1 paa hver af Øerne Manaswari og Roon) med o. 250 Kr.

I Kejser Wilhelms Land (fra 1885 til 1. April 1899 i det tyske N.-G.-Kompagnis Besiddelse, derefter Koloni) arbejder vestligst det rhinske M.-S. (siden 1887) paa 4 Stationer med hidtil kun 1 — én — døbt (i 1904), men over 100 Skoledisciple; Arbejdet har kostet 16 Missions-søskende Livet, deraf 2 myrdede og 1 druknet, Resten døde af Klimafeber; — østligst Neuendettelsauer-Missionsselskab paa 4 Stationer med 16 Kristne og 70 Skoledisciple.

I britisk N.-G. har London-Missionen (congregationalistisk) Hovedarbejdet med Menigheder paa tilsammen 9000 Kr. (2400 Kommunikanter) omkring 11 meget spredt liggende Hovedstationer dels paa Sydysten, dels paa Øer ved samme (noget sundere end selve det sumpede Kystland og meget sundere end Nordkysten). Missionen blev fortræffelig indledet og ført videre ved fremragende Missionærer (Murray, Macfarlane, Chalmers — myrdet 1901 — Lawes) og en hel Række polynesiske Lærere; men Arbejdet hindres en Del ved katolsk Modmission (Hovedstation paa Yule-Øen) midt i Londonernes Distrikt. Paa den britiske Nordøstkyst arbejder en anglikansk Mission under en særlig Biskop og med Støtte væsentlig fra Australien; paa de ved Øens S.-Ø.-Spids liggende d'Entre Casteaux Øer og Louisiaderne driver Wesleyanerne Mission siden 1891 med allerede over 2000 døbte. De mange Dialekter er en stor Hindring paa hele Øen. Fr. S.

Ny-Hebriderne strækker sig i en Længde af 180 Mil fra NØ. til SV. mellem 12 og 20° s. Br. og 166 og 180° ø. L. Befolkningen er Melanesiere med polynesiske Elementer imellem og taler 25 forskellige Sprog; i alt o. 85,000 Mennesker, fhv. Menneskeædere, hvoraf nu o. 22,000 evangeliske Kristne. For Missionen er, næst hvide Handelsmænds Skændelsgerninger og et udstrakt Brændevinssalg, de mange Sprog, det fugtige Klima (fra November til Marts uundholdeligt for Europæere) og en hidtil under fransk Beskyttelse dreven romersk Konkurrence-mission, de værste Hindringer. Evangelisk Mission drives: 1) paa de nordlige Øer (Torres- og Banks-Øerne) af den saakaldte »Melanesian Mission« (se S. 215); 2) paa de mellemste Øer (foruden af Melan. Miss.) af kanadiske og

australske Presbyterianere i Forening, i de seneste Aar meget hindrede af Katolikkerne, men dog med over 10,000 evang. Kristne; 3) paa de sydligste Øer (deriblandt Eromanga, bekendt for de mange Martyrer, John Williams 1839, G. N. Gordon og Hustru 1861 og J. D. Gordon 1872) skotske, kanadiske og australske Presbyterianere med o. 5600 Kristne. Fr. S.

Ny-Holland (de kirkelige Forhold se Art. Australien I, 180). Resterne af den oprindelige Befolkning, Australnegre (Papuaer, se Art. Ny-Guinea) beløber sig til o. 50,000; de har engang været kultiverede og taler (i 2 Hoveddialekt-grupper) et meget uddannet Sprog, der er beslægtet med de dravidiske Sprog i Indien, men er bleven i den Grad degenererede, at det synes, som om de enkelte Individuers aandelige Modtagelighed allerede begynder at tage af med 14 Aars Alderen. Næppe noget Steds i Verden har de hvide saa megen Brøde paa Samvittigheden som over for Australnegrene; paa Tasmanien er de helt udryddede. Trods, hvad der nu (ved statsansatte Protektorer og subventionerede Beskyttelsesselskaber) gøres for at bøde paa Fortidens Skændelsgerninger, uddør de indfødte i den sydlige og østlige Del af Landet med rivende Hurtighed; mod Nord og Vest holder de sig bedre, og Missionerne opdrager en ret levedygtig Slægt især af Blandingsfolk. Evangelisk Mission drives paa talrige af Regeringen anviste, saakaldte »Reserver« : for de indfødte forbeholdte Landstrækninger i samtlige Kolonistater, væsentligst af forskellige australske Kirkesamfund; ogsaa Brødre-menigheden og Hermannsburgers Missionen har gjort en Del Arbejde. De nomadiserende Stammer er livskraftigt, men vanskeligst at faa fat paa. Desuden missioneres blandt indførte Arbejdere fra Sydhavsoerne i Queensland, de saakaldte Kanakas, og blandt indvandrede Kinesere over hele Landet ved australske Kirkesamfund, og i Queensland og Nordaustralien blandt Kulier af japanesisk, malajisk og singhalesisk Herkomst. Fr. S.

Ny-Kantianismen er Navnet paa en Retning i den nyeste Filosofi. Som selve Navnet angiver, gaar den tilbage til Kant; men dette er dog ikke at forstaa saaledes, at man vil genoptage Kants Anskuelse og Meninger; det er væsentlig hans Metode, som man anser for forbillig og accepterer. Af den Grund vil det da heller ikke være rigtigt at betragte N. som en særegen filosofisk Skole; der findes slet ikke hos de herhen hørende Tænkere den Overensstemmelse i Standpunkt, som man i Aar Fald maatte vente. N. kan kun betegnes som en Retning, hvis Tilhængere med Hensyn til Forskningsprinciperne følger den samme Metode.

Sin Oprindelse skylder den til dels Reaktionen imod den tidligere raadende spekulative eller romantiske Filosofi. Denne havde i den første Tredjedel af 19. Aarh., fornemmelig gennem det Hegelske System, behersket det aandelige Liv i Tyskland. For denne Retning betegnede Kants Maade at tænke paa kun et lavere, Refleksionens Trin; man folte sig paa sine spekulative Højder langt ud over hans kritiske Nøgternhed. Saa fandt Spekulationen vistnok i Midten af Aarhundredet sin polære Modsætning i Materialismen, der, støttet til Naturvidenskabernes, stillede en helt

anden Verdensanskuelse op. Hvem af Parterne havde nu Ret? Dette Spørgsmaal viste hen til Nødvendigheden af at indføre et andet og højere Synspunkt, end der hidtil var kommet frem i den indbyrdes Strid. I Virkeligheden mødtes begge de to modsatte Retninger deri, at de var spekulative og dogmatiske; de forudsatte uden videre, at man ad Fornuftens Vej kunde naa til en Bestemmelse af Tilværelsens Grund; kun om Argumenternes Art var de uenige. Men var den Forudsætning, de saaledes gik ud fra, rigtig? Derom kunde der vel spørges. Og derom maatte der spørges, naar man overhovedet vilde have rede paa Sagen i videnskabelig Forstand og naa udover de blotte Paastande, hvis Vægt for en stor Del var betinget af personlige Hensyn. Men hermed var det kritiske Synspunkt indført; der maatte gaas tilbage til Kant; man var bleven for tidlig færdig med ham; hans Metode maatte atter tages frem.

»Es musz auf Kant zurückgegangen werden!« saaledes lyder i Aaret 1865 den nye Parole for første Gang tydeligt og bestemt fra Otto Liebmann i hans Bog: Kant und die Epigonen. Det er vel ikke Meningen at tage Kant helt, som han er; den store Kritiker maa selv ogsaa betragtes kritisk. »Das Ding an sich« maa vist nok betragtes som en Draabe fremmed Blod i Criticismens Aarer; dette Begreb var oprindelig benyttet af Kant som »et transcendent Fugleskræmsel«, der skulde advare mod at komme ind i den intelligible Verden. Men i Stedet for blev det for Epigonerne til en Vejviser ind i hint ubekendt Land. Dette Begreb maa bort, men hvad der da bliver tilbage maa fastholdes: det er Henvisningen til de immante Problemer, til den virkelige Verden. Det er altsaa Kant som den, der lærer os at finde rede i den sanselige Verdens Lovmæssighed, men ikke som den, der viser hen til den oversanselige Verden, der bliver tilbage.

En lignende Grundbetragtning genfindes hos de andre Tænkere, som hører til Retningen. Hvad der først og fremmest falder i Øjnene, er den fremtrædende Betydning, som tillægges Erkendelsesteorien. I egentlig Forstand er Filosofien ikke andet end Erkendelselære; dens ejendommelige Objekt er nemlig selve den menneskelige Erkendelse; at fremstille Betingelserne for denne og derved dens Virkemaade og dens Grænser er Filosofiens særegne Organ i Modsætning til andre Videnskaber. Det Materiale, hvormed her arbejdes, er i sidste Forstand de givne Fornemmelser; for saa vidt er Arbejdet af psykologisk Art. Hvad det da gælder om, er at paavise, hvorledes der ligger en bestemt Lovmæssighed til Grund for al Erfaring; at forklare noget er at opvise den Nødvendighed hvormed det for en tænkende Bevidsthed knytter sig sammen med andre Fænomener i en omfattende Sammenhæng. Paa Grund af den Vægt, som saaledes tillægges Erfaringen, kan N. ofte synes at komme ganske nær til Positivismen; i Virkeligheden er der ogsaa her Overgangsformer; der er saaledes flere nyere Filosofer, overfor hvilke det er vanskeligt at sige, om de staar den ene Retning nærmere end den anden. Det gælder navnlig om saadanne, hvis Erkendelsesteori nærmest gaar tilbage til Humes Formulering. Som Skelnemærke maa nærmest

fremhæves, at N. altid mere eller mindre vil antage aprioriske Elementer i Erkendelsesvirksomheden. Den vil derfor ogsaa have en meget større Interesse for Erkendelsesteorien end Positivismen.

Men der er tillige en anden Ejendommelighed ved N., som maa fremhæves. Den tilintetgør vistnok den gamle Metafysik med dens transcendentale Spekulationer, men den giver ogsaa Erstatning for, hvad den saaledes kaster bort. Det er ikke blot gennem Fornemmelser, at Bevidstheden er bestemt; det er ogsaa gennem Følelser. Fra Fornemmelserne gaar den teoretiske Bedømmelse ud; dens Opgave er at give en Forklaring af det, som er. Men ogsaa Følelserne har deres Ret; paa den grunder der sig en anden Bedømmelse af Verden, den praktiske. Dens Ejendommelighed er at vurdere, hvad den møder, det vil sige, at gøre rede for den Betydning, som det ene og det andet kan have for vort Gemyt. Saaledes fremkommer der altsaa en vis Dualisme i vor Maade at dømme paa, men det er en saadan, som har sin faste psykologiske Begrundelse, idet den viser tilbage til Sjælelivets forskelligartede Anlæg.

Saaledes er de almindelige Grundtræk i denne Retning, der, som nævnt, fremtræder i en meget forskellig Modifikation hos de forskellige Tænkere. Mellem disse maa først og fremmest nævnes F. Albert Lange (S. 16), der ved sit Værk »Geschichte des Materialismus« (1866), fornemmelig har brudt Vej for Genoptagelsen af Kantiske Tanker. Han staar stadig som den mest ejendommelige Repræsentant for Retningen. Han fører den hele samlede Erfaring efter dens Form tilbage til den ejendommelige Organisation af vor Tænkningens virksomhed; hermed er de aprioriske Bestanddele i vor Bevidsthed hævdede samtidig med, at den mekaniske Verdensforklaring er fuldkommen gennemført. Men just saaledes vises der hen til et Supplement, som kun findes i en Værdierens Verden; alene i Kunsten og Digtningen tilfredsstilles vor ideale Trang. Ved Siden af Lange kan nævnes Herman Cohn, W. Windelband, Poul Natop, A. Stadler og endelig Aloys Riehl, der i sit store Værk: »Der philosophische Criticismus« I—II har givet en saare grundig og klar Fremstilling af de kritiske Principer. Ogsaa hos ham er Anerkendelsen af Kant forenet med en indgaende Kritik af hans enkelte Opstillinger. I flere Henseender danner han en Overgang til Positivismen.

Ogsaa indenfor Teologien har N. afsat sine Virkninger. Disse viser sig allerede i den Betydning, som i den nyere Dogmatik er tillagt de erkendelsesteoretiske Undersøgelser. Men ogsaa en bestemt Tilslutning til Criticismens Grundtanker findes hos forskellige Teologer. Saaledes hos R. A. Lipsius (S. 63), der reducerer den exakte Erkendelse til den sanselige Erfarings Omraade, og med Hensyn til den oversanselige Verden kun anerkender billedlige Forestillinger; disse skal dog kunne undergaa en tilnærmelsesvis Renselsesproces, idet de sammenholdes navnlig med det absolutte Begreb. Idet A. Ritschl (se d. Art.) forkaster dette Begreb, gaar han dermed videre i Adskillelsen af det teoretiske og det praktiske; hos ham og hans Disciple, især W. Herrmann (II, 409), bliver Værdibestemmelsen

alene lagt til Grund for den religiøse Erkendelse. Det samme gælder ogsaa om J. Kaftan (II, 709), hvis Erkendelsesteori iøvrigt mere gaar tilbage til Hume end til Kant. Det maa imidlertid tilføjes, at ved den teologiske Anvendelse af Værdidømmene bliver der tillagt disse en objektiv Betydning; ligesom for Kant den højeste Sandhed kun fandt sit direkte Udtryk gennem den praktiske Dom, saaledes kommer efter de nævnte Teologers Mening ogsaa Aabenbaringen netop til sin Ret ved at forstaaes som »en Verden af Værdier«.

F. C. K.

Nyländer, Johan, finsk Biskop, f. i Uleåborg 20. Aug. 1698, studerede i Upsala og Åbo, blev ansat som Konrektor ved Trivialskolen i Helsingfors 1725 og blev s. A. Lektor ved Gymnasiet i Viborg, ordineret 1727, var, som Ombud for Borgå Stift, til Stede paa flere Rigsdage og Medlem i den af Stænderne nedsatte Kommission, der 1743 dømte Generalerne Lewenhaupt og Buddenbrock for de Fejl, de havde begaaet i Krigen mod Rusland. 1745 blev N. Biskop i Borgå og virkede i denne Egenskab med Alvor og Nidkærlighed. Han blev *Dr. theol.* fra Upsala 1752 og døde i Borgå 10. Juni 1761. O. A.

Nymaanfester. N. vare, som andre Maanfester, almindelige i hele Oldtiden, ikke mindst hos de semit. Folk, og høre til de ældgl. israelit. Skikke, uden Tvivl fra længe før Bosættelsen i Kana'an. N. vare meget populære. De fejredes med Gæstebud (Offermaaltider), 1 Sam. 20, 5. 18. 24. Dagen efter, at Nyet var tændt, synes ogsaa at have været højtideligholdt (1 Sam. 20, 27. 34; jvfr. Judit 8, 6). Paa en Nymaanedag holdtes ogsaa aarlige Familieofre (1 Sam. 20, 6). N. nævnes ved Siden af de store Fester (Hos. 2, 13 [11]; Jes. 1, 13. 14), og som paa Sabbatterne indstillede Arbejde og Forretninger (Am. 8, 5). Besøg hos Profeterne omtales 2 Kong. 4, 23, og mange profetiske Taler ere holdte paa Nymaanedage (Hes. 26, 1. 29, 17. 31, 1. 32, 1; Hag. 1, 1). Ogsaa i Fremtidsskildringen have Nymaanedagene deres Plads (Hes. 46, 1. 3; Jes. 66, 23). Overfor jødekr. Overvurdering af saadanne Dage som bindende for alle Kr. hævder Apostlen den kr. Frihed (Kol. 2, 16). Medens Sabbatsidéen i Mosaismen har saa stor Betydning, træder i Virkeligheden N. for Mose Lov i Baggrunden, selv om Folkets Skik med Sejghed holdt dem i Live, saa at de den Dag i Dag have bevaret en Plads i Synagogens Liturgi, der i Maanens fornyede Tilsynkomst ser et Billede paa Guds Bevarelse af Israel. Nymaanedagenes Festofre baade i den 1. og 7. Maaned og paa de sædvanlige N. omtales i Hes. 45, 18 f. 46, 1 f. Jvfr. det præstelige Skriffs Bestemmelser 4 Mos. 28, 11 f. og 10, 10 (Blæsning i Trompeterne), 29, 1. samt 3 Mos. 23, 24 (Ps. 81, 4). L. G.

Ny-Manikæismen, se S. 161.

Nymfas, en Kr. i Laodikea, hvem Paulus hilser tilligemed Menigheden i hans Hus (Kol. 4, 15). Nogle Haandskrifter læse »deres«, andre »hendes« Hus (Nymfa).

Ny-Platonismen var den sidste Skikkelse af den gr. Filosofi; i den udmundede alle de tidligere gr. filosofiske Systemer og hele Østerledens Visdom, paa samme Tid som Rom, Grækenland og Østen smeltede sammen i Dialectians og Constantins store Rige. Nyplaton-

kerne rettede et stærkt Angreb paa Krdmmen og søgte tillige at opstille et religionsfilosofisk System, der kunde tilfredsstille Tidens relig. Krav. I sin Begyndelse var N. paavirket af Pythagoras, Platon og Filon; den satte Selverkendelse som Filosofiens Begyndelse, Skuen af det guddommelige (*θεοειδς*) som Maalet, og den vilde føre sine Tilhængere til en inderlig personlig Forening med Guddommen. Den var i sin første Begyndelse et naturligt Udslag af Tidens Længsler, af Trangen til en Aabenbaring, der kunde komme den sædelige Stræben til Hjælp, og fra først af blev den ikke udviklet med særligt Henblik til Krdmmen; men efterhaanden blev det anderledes.

Stifteren af denne filos. Skole var Alexanderinen Ammonios Sakkas (d. o. 245), der skal have haft kr. Forældre. Om han selv har været Medlem af Menigheden, vides ikke. Derimod fortalte de gamle, at han, før han blev Filosof, havde været Daglejer og havde tjent sit Brød ved at bære Hvedesække ud paa Skibene. Han har ikke efterladt sig Skrifter, og han meddelte altid sin Lære under Tavshedens Segl. Blandt hans Disciple maa især nævnes Kirkelæreren Origenes (se d. Art.) og Filosoferen Plotinos, en Ægypter (d. 270), der i Rom foretog sin Lære for en talrig Tilhørerkreds, i hvilken der baade fandtes Senatorer og Kvinder. Ogsaa Kejser Gallienus og hans Gemalinde yndede Plotinos, der tænkte paa at grunde en Stat af Filosofer, en »Platonopolis«, i hvilken Platons Samfundstanker kunde virkeliggøres. Plotinos, der levede ugift og som Vegetarianer, roses for sin rene Karakter og for den Maade, paa hvilken han forstod at paavirke andres Følelse. Det stærkeste Vidnesbyrd om hans Storhed fandt hans Tilhængere dog i den Lethed, hvormed han kom i den Tilstand, i hvilken han erfarede Enheden med Guddommen. En saadan Oplevelse havde Plotinos i visse Perioder én Gang hvert Aar. Da nogle af hans Meddisciple havde brudt det Tavshedssegl, som Ammonios havde sat paa den nyplatoniske Lære, besluttede ogsaa han sig til at nedskrive sine Tanker, og han efterlod sig 54 Skrifter, der efter hans Død blev udgivne i 6 »Enneader«.

Den mest fremragende af Plotinos's Disciple var Porfyrios fra Tyros (d. o. 303), der var mindre ejendommelig end Plotinos, men lige saa entusiastisk og mystisk anlagt. Før Porfyrios i Rom var bleven Plotinos's Discipel, havde han i Athen gaet i Skole hos en af Datidens største filologiske Kritikere, og derved blev han uddannet til at rette en skarp Kritik baade imod den hedenske Folketro og mod Krdmmen. Han skrev et eget Skrift imod de Kr., men det er, paa faa Brudstykker nær, gaaet tabt. Han synes at have betragtet Kristus som en from og vis Mand, men de Kr., der i ham saa Guds Søn, betragtede han som uvidende Daarer. Den i filol. Filol. øvede Tænkere vendte navnlig sin Kritik imod de Kr.'s hellige Bøger, der netop dengang havde begyndt at vække Hedningernes Opmærksomhed, og han dadlede de kr. Fortolkere, fremfor alle Origenes, fordi de ved deres kunstige Allegorier forvandlede Moses klare Ord til Gaadetalier. Han rettede ogsaa en skarp Kritik mod Daniels Profeti,

der i hans Øjne dels var Historie, for saa vidt som Forf. havde levet under Antiochos Epifanes, dels Løgn, for saa vidt som han ikke kendte Fremtiden. Ud fra Joh. 7, 8 og 14 beskyldte han Jesus for Vælgelsindethed, og med Sammenstødet i Gal. 2 for Øje angreb han baade Peter og Paulus og drog den Slutning, at man ikke kunde stole paa Lærere, der vare saa uenige. Porfyrios havde ægtet en Vens Enke, men kun for at opdrage Vennens 5 Børn; han spiste aldrig Kød og drak aldrig Vin og formæned idelig sine Disciple til at være rede til at afhugge alle Lemmer for at frelse Sjælen. Han kritiserede Folkreligionerne, men hævdede dog, at det var en Pligt at følge deres Forskrifter; kun skulde de mange Guder dyrkes paa en renere Maade end den gængse (A. Harnack, *Die Mission und die Ausbreitung des Chrthums in den ersten 3 Jahrh.*, Leipz. 1902, 352 f.).

Til Nyplatonikernes Kreds hørte ogsaa Statholderen Hierokles (II, 424), der skrev et Skrift mod de Kr. Han satte Apollonios fra Tyana (I, 116) ved Siden af og over Kristus, og ogsaa han søgte at paavise Selvmodsigelser i den hl. Skrift.

Hos Porfyrios's Discipel Jamblikhos, der døde o. 330 i Syrien (II, 590), ved hvem N. fik en betydelig Udbredelse i den Egn, traadte den relig. Interesse endnu stærkere frem. De senere Nyplatonikere kaldte ham »den guddommelige« og »den vidunderlige«, og man fortalte, at han, naar han bad, svævede over Jorden, omstraalet af en Lysglans. Hos ham blev N. til Teurgik og Spiritisme, og hans Disciple gav sig af med allehaande Trolddonskunster, der skulde se ud som Undere. Som Middel til at naa den sædelige Renhed, der var Forudsætningen for den fulde Befrielse fra Nødvendighedens og Forkrænkelighedens Baand, anbefalede Jamblikhos, ligesom Ny-Pythagoræerne, Afholdenhed fra Nydelsen af Kød og Vin og fra Deltagelse i blodige Ofre, Ejendomsfællelskab og Linnedklæder. I de Brudstykker af hans Skrifter, som vi endnu have, omtales Krdmmen ikke.

En af Jamblikhos's Disciple var Sopatros, der længe gik ind og ud hos Constantin d. st., og, da Konstantinopel blev anlagt (326), udførte han de symbolske Handlinger, der skulde bringe Lykke over den nye Stad.

Saalænge der endnu var nogen Livskraft i det gamle Hedenskab, løftede N. Filosofiens og Teurgiens Fane. Det store hedenske Reaktionsforsøg, der er knyttet til Kejser Julians Navn (II, 698) har sin Rod i N., og selv da Krdmmens Sejr helt var vunden, gjorde dens Indflydelse sig længe gældende. Mange af Østens Kirkelærere, fremfor alle Pseudo-Dionysios (I, 643) modtog stærke Paavirkninger af dens Mystik og asketiske Etik, og paa flere Punkter af Augustins Teologi kan man opdagte tydelige Spor af den nyplatoniske Filosofi, navnlig af Plotinos's Tanker (G. Löschke, *De A. plotinizante*, Jena 1880).

Da Skolen i Athen blev Hedenskabets Hovedstøtte, blomstrede N. atter op dér. Den største af Nyplatonikerne i 5. Aarh. var Proklos (d. 485), som man har kaldt Skolastikeren blandt de gr. Filosofer. Han var en ivrig Tilbeder af de gamle Guder og fejrede de hedenske Fester med stor Samvittighedsfuldhed. Proklos

levede ugift og nød aldrig Kødspiser, ja, hans Afholdenhed var saa stor, at hans Sundhed tog Skade af den. Allerede som Barn mente han at have Drømmesyner og Aabenbaringer, og engang, medens han holdt Foredrag, saa hans Disciple en Lysglans om hans Hoved. Platons Dialoger, navnlig Timeos, vare hans Bibel, og han støttede sin Lære paa Hesiodos og Homer, paa de orfiske Digte og paa Oraklernes Visdom. Han lagde stor Vægt paa den videnskabelige Tænkning, men hævdede dog bestemt, at al højere Viden beror paa guddommelig Oplysning og Kærlighed; Sandhed og Tro vare efter hans Lære Navnene paa de Veje, der føre til Gud. I Hedenskabets Myter fandt Proklos dybsindige Afsløringer af det oversanselige. Han troede ikke saa fast som Plotinos paa Muligheden af en Forening med Guddommen, men han mente dog, at hvis den skulde naas, maatte det være gennem Troen, »naar Sjælen sænker sig i Guddommen, og Øjet lukkes, medens Aanden omstraales af det guddommelige Lys«. Proklos var i høj Grad virksom for Udbredelsen af sin Lære; han holdt flere Foredrag hver Dag og skrev flittigt; han vilde være en Hierofant for hele Verden. Ved Siden af de filosofiske Foredrag, som alle maatte høre, gik der altid en hemmelig Undervisning i Teurgien for »de indviede«.

Da Justinian I 529 lukkede Skolen i Athen, mistede N. sit Arnested, men gennem hele Middelalderens Kirkelære og Kirkeliv gik der en nyplatonisk Luftning, der t. E. hos Johannes fra Irland (II, 660) mærkes meget stærkt. Endnu i det 12. Aarh. opfriskede den gr. Teolog, Nikolaos fra Methone (S. 375) Prokopios fra Gazas Skrift mod Proklos, fordi der endnu gang var Folk, som foretrak N. for »den kr. Læres Klarhed, Jævnhed og Enfoldighed«. Og da det gryede ad den nye Tid, i Renæssancens Dage, fik N. én Gang til, især gennem Gemistos Plethon (d. 1450), Indflydelse paa Vesten. Tænkere som Giordano Bruno (I, 398), Hegel og Schelling vise, at N.s Virkninger have strakt sig ned til de seneste Tider (A. Fouillée, *La philos. de Platon*, Paris 1889, IIe, 182 f.; Ch. Bigg, *Neoplatonism*, London 1895). Fr. N.

Nürnbergers Religionsfreden sluttedes 23. Juli 1532 og blev forkyndt 3. Aug. Ved den indrømmede Kejseren (ikke Riget) de evangeliske (o: Kurfyrsten og hans Forbundsfæller), at de maatte blive i den Stilling, de havde, indtil et Koncilium traadte sammen, eller, saafremt dette ikke skete i Løbet af et Aar, til næste Rigsdag. Denne Fred var derfor i Virkeligheden kun en Vaabenhvile.

Nyrop, Christopher, norsk Biskop, f. 29. Marts 1680 i Lødingen, gik i Skole i Bergen, blev Student 1697, teol. Kand. 1700, 1705 pers. Kap. i Ej. Da hans Sognepræst blev dømt fra sit Embede for Falskneri, rejste N. til Kbhvn, blev 1710 Skibspræst, 1711 Spr. i Herrested, 1714 Spr. i Nyborg og Magister. 1720 blev han udnævnt til Biskop i Kristianssand. D. 29. Marts 1733.

Ny-Seeland, se Ny Zeeland.

Nyslott (finsk: Savonlinna), By i Finland, i St. Michels Len, beliggende ved et Sund mellem Hankives og Pikkajavesi. 1475 lagde Erik Thott Grunden til det Slot, som senere

blev kaldt Olofsborg eller N. I en Skifertavle blev til Minde om denne Begivenhed indhugget en Indskrift, der fortalte, at Slottet blev bygget »Gud til loff, Christum, helga Christina tro till styrkielse«. Omkring Slottet, der endnu maaske er et af de mærkeligste i Norden, opvoksende senere en By. Slottet blev 1495 belejret af en russisk Hær, men uden Held. 1523 tog Flemingerne det fra Kong Christian II; 1714 indtog Russerne Slottet, men det reddedes dog for Sverige ved Freden i Nystad 1721 for paa ny 1742 at falde i Russernes Hænder. Svenskerne Forsøg paa 1788 at tilbageerobre det mislykkedes. Byen, der 1905 havde o. 2800 Indbyggere, bestemte til Sæde for Stiftsøvrigheden i det 1895 indrettede 4. Stift: »N.s Stift; denne Stiftsordning traadte i Kraft fra 1. Jan. 1897. Stiftet omfatter 14 Provstier med 100 Menigheder og har paa 69,548 □ Km. en Befolkning af o. 700,000 Indbyggere. Biskopper: nuværende Erkebiskop Gustaf Johansson (1897—99) og Otto Immanuel Colliander fra 1899. A. N.

Nytaaer er Aarets første Dag. Men Aarets Begyndelse regnes højest forskelligt hos de forskellige Folkeslag; det er først langt ned i Tiden, at Enighed er naaet i de kr. Lande at regne 1. Jan. som Nytaarsdag. Hos Ægypterne, hos hvem Aaret ikke havde Skuddag, kom N. (1. Tot) efterhaanden til at gennemløbe alle Aarets Dage. Hos flere asiatiske Folk faldt N. i August. Jøderne gjorde Forskel paa det borgerlige N. og det gudstjenstlige N.; hint indtraff straks efter Foraarsjævdøgn med første Nymaane derefter (1. Nisan); dette efter Efteraarsjævdøgn (1. Tisri, »Adams Skabelsesdag«). Ved Kristendommens Begyndelse forefandt hos Verdensfolket 1. Jan. som N., og der var ingen Anledning til at modsætte sig denne Tidsregning, som stadfæstedes ved Indførelsen af den Julianske Kalender (II, 715). I de oldkirkelige Liturgiernes Festfortegnelser regnes der med denne Dag som N. Alligevel træffer man dog stor Vilkaarlighed i Angivelsen af N. I Middelalderen findes 7 forskellige Maader at regne Aarets Begyndelse. Danmark begyndte som oftest Aaret med Jul, dog ogsaa undertiden med 1. Jan. eller 12. Aug.; men fra Begyndelsen af 14. Aarh. er det stedse 1. Jan.; i Sverige staa 1. Jan. som N. fast fra 16. Aarh., i Frankrig fra 1563, i Tyskland fra den westfalske Fred, i England fra 1752. Fra Jøderne tog Krdmnen i Arv at gøre Forskel paa Kirkeaar og det borgerlige Aar. Kirkearets N. er 1. Søndag i Advent. Da Julen var blevet fastsat til 25. Dec., blev 1. Jan. Oktaven til denne Fest, og denne Dags Evangelium Lk. 2, 21: Kristi Omskærelse og Navngivelse. Det er Aarets korteste Evangelium, men det bringer Jesus-Navnet, der skal hellige Aarets Glæder og Sorger. Vor Kirkes gamle Kollekt til N. tager slet ikke Hensyn til Aarsskiftet, men dvæler blot ved Omskærelsen, hvorved Jesus har givet sig under Løven for at forløse os fra Lovens Forbandelse. Under Rationalismen var N. nærvædet at betragtes som Aarets største Helligdag, paa hvilken Prædikenerne strømmede over af sentimental Jorrelse over de hastig henrullende Aar og det jordiske Forgængelighed. A. J.

Ny Zeeland (se Art. Maoriere, S. 165). Foruden blandt Maorierne drives Mission blandt de o.

3000 indvandrede Kinesere af Sydøens Presbyterianerkirke ved 1 Missionær (Hovedstation: Dunedin, 18 kr. Kinesere) og nogle kinesiske Medhjælpere, særlig ved Rejser omkring til Kineserne i Byerne og Gulddistrikterne. Opiumshandelen er en stor Hindring; de 1000 Kinesere paa Sydøens Vestkyst bruger aarlig o. 54,000 Kr. til Opium. En anglikansk Kineser-Mission arbejder i Wellington og paa Sydøens Vestkyst. Fr. S.

Næstegaards Mission, se S. 399.

Nøddaa, se I, 582 a.

Nødhjælpere, de 14 hellige, *Auxiliatores, Intercessores, Adjutores, Martyres* XIV, kaldes 14 Helgener, der staa i stor Yndest hos det rom.-kat. Kirkefolk. Deres Navne ere: Achatius, en kappadokisk Kriger; Barbara (I, 215); Blasius (I, 337); Martyren Cyriacus; Biskop Dionysios (I, 643); Martyren, Biskop Erasmus (I, 781); Eustachius (I, 819); Georg eller Jørgen (II, 193); Katharina (II, 747); Kristoforos (II, 862); Margrete (III, 169); Pantaleon (se d. Art.); Vitus eller Veit (se d. Art.); Abbed Ægidius (se d. Art.). Undertiden taler man om 15 Nødhjælpere, og Tyskerne regne da Abbed Magnus i Benedictiner-Klostret Füssen, Italienerne Biskop Magnus af Oderzo som den 15. Ofte stiller man Maria i Spidsen, som Patronesse for alle. Ærefrygten for de 14 N. begyndte paa den sorte Døds Tid.

Nødløgn, se Løgn (S. 124).

Nøglemagt (potestas clavium). Udtrykket stammer fra Mt. 16, 19 (små Joh. Aab. 3, 7; Es. 22, 20 f.), men er dannet af den kirkelige Sprogbrug. I denne forekommer det i snævrere og i videre Betydning.

For Romerkirkens Vedkommande har Bellarmin erklæret (de Rom. pontif. c. 13, hos Winer, Compar. Darstellung etc. 1866, S. 174 f.), at alle Katoliker forstaa N. om Peters Primat og Pavens øverste Magt over hele Kirken. Men i afledet og snævrere Betydning taler Tridentinum under Bodens Sakrament (Sessio XIV cap. VIII) om »Præsternes Nøgler ikke alene til at løse, men ogsaa til at binde«, d. e. Skriftefaderens Ret til at absolvere og Pligt til at paakende Fyldestgørelser. Ligeledes i Catechismus Rom. (I—XI quæst. 2, 8 og 10) sættes Himmeriges Nøgler = Magten til at forlade Synder. I denne snævrere Betydning falder Nøglemagten ind under potestas ordinis, Sakramentforvaltningens Magt, som i Romerkirken udelukkende er forbeholdt Præsteskabet, men saaledes at Ordination og Konfirmation alene tilkommer Biskopperne (se Art. Sakramenter). Gennem Ordinationssakramentet og den biskoppelige Rækkefølge (se Art. successio apostolica) maa efter romersk Opfattelse Nøglemagten føres tilbage til Apostlen Peter som dens første og egentlige Indehaver, en Opfattelse, som beraaber sig paa Mt. 16, 19, medens dog i Mt. 18, 18 den samme Bemyndigelse gives samtillige Apostle.

Hos Protestanterne er der ogsaa en Dobbelt-hed i Sprogbrugen. De reformerte Bekendelser tale gennemgaende om Nøglemagten som omfattende hele det kirkelige Embede: »Hvad er Nøglemagten? Det hl. Evangeliums Prædiken og den kr. Bodstugt« (Cat. Heidelb. 83, små Conf. Helv. II, 14). I Apologien S. 199 forklares Nøglemagten som Magten til at forlade

og forholde Synden. De schmalkaldiske Artikler (7. Art. S. 330) tale ogsaa om »Nøglerne« som Magten til at binde og løse Synder; herunder falder da foruden Absolutionen ogsaa Exkommunikationen (S. 331 og 333), men ingen borgerlig Straf (se Art. Band I, 208). Efter Hovedbetragtningen i den luth. Kirke har dog N. en videre Betydning: »Magten til at forkynde Evang., forlade og beholde Synder og forvalte Sakramenterne« (Augsb. Bek. Art. 28, S. 38). Ifølge guddommelig Ret, hedder det (ssteds S. 39), tilkommer der ikke Ordets Tjenere nogen anden Magt end at forlade Synder, bedømme Lære, forkaste den fra Evangeliet afvigende Lære samt udelukke de vitterligt ugudelige ved Ordet, men uden menneskelig Vold. Al anden Magt, f. E. til at paakende Ægteskabssager, tilkommer dem kun efter menneskelig Ret, d. e. hører ikke med til Nøglemagten. Det samme gælder om Hævdelsen af ydre Kirkeskikke og Ordninger.

Nøglemagtens egentlige Indehaver er efter de schmalkald. Artikler Kirken. »Det maa indrømmes, at Nøglerne ikke tilhøre nogen enkelt bestemt Person, men Menigheden« (S. 345). Derfor kan ogsaa i Nødsfald Lægmand absolvere, eller det overdrages af Kirken til enkelte at udøve denne Magt, dog ikke blot af Hensigtsmæssigheds Hensyn, men fordi der af Herren er indstiftet et kirkeligt Embede (Augs. Bek. Art. 5), hvorfor heller ingen bør lære offentlig i Kirken uden at være ret kaldet (Art. 14). At Nøglemagten ikke maa sammenblandes med nogen verdslig, borgerlig Magt betonedes stærkt af den luth. Reformation.

Spørgsmaalet om Forholdet mellem Nøglemagten og det kirkelige Embede har i nyere Tid fremkaldt stærke Modsætninger indenfor den luth. Kirkeafdeling (se Art. Buffalo-Synoden I, 414 og Stephan og Walther, K. F. W.). Ny-Lutheranerne (Löhe, Vilmar, Kliefoth o. a., F. I. Stahl) stille Nøglemagten i bestemt Afhængighed af Embedet. Höfling (Grundsätze evang. luth. Kirchenverfassung, 3. Udg. 1850—53) benægtede, at nogen bestemt Stand er stiftet til at udøve denne, men den tilkommer alle troende og overdrages kun for Ordenens Skyld til enkelte (i Tilslutning hertil Harless, Preger, Th. Harnack o. a.; Richter). En skriftmæssig Formidling mellem begge Standpunkter er given i P. Madsen, Det kirkelige Embede (Program, 1890) jvfr. Art. Embede, det kirkelige I, 753 f. A. S. P.

Nöldeke, Theodor, Orientalist, f. i Hamburg

1836, studerede i Göttingen, Wien, Leiden og Berlin østerl. Sprog, blev 1864 Prof. extr. i Kiel, 1868 Prof. ord. dér, 1872 Prof. i Strassburg. Han har skrevet en stor Mængde Afhandlinger og Skrifter om det hebr. og syr. og mandæiske Sprog og om den gltestl. Literatur, Koranen og Muhammedanismen.

Nördlingen, Henrik fra, se II, 402.

Nørregaard, Jens, dsk Højskolemand, f. i Kbhvn 13. Nov. 1838, blev Student fra Borgerdydskolen paa Kristianshavn 1856, teol. Kand. 1861. 1862 fik han Accessit for Universitetets teol. Prispogave. 1864 gik han frivillig med i Krigen og blev Lieutenant; 1882 blev han Kaptejn i Forstærkningen. 1866 aabnede han, sammen med cand. theol. C. Bågå, Testrup Folkehøjskole ved Aarhus som en Modvægt mod Lars Bjørnbaks Skole i Viby. 1886 vandt han den filos. Doktorgrad for en Afhandling om »Ingemanns Digterstilling og Digterværk«. Blandt hans Skrifter maa her især mærkes: »Kristi Ære og Menighedens Tary« (1877) og »Spencer, Lotze og Grundtvig« (1890). Han er folkevalgt Medlem af det kirkelige Udvalg, der blev nedsat 1904.

Nösgen, Karl Friedrich, tysk Teolog, f. 31. Marts 1835 i Halberstadt, er Søn af en energisk Jødemissionær. Han studerede Teologi i Halle og Berlin og blev 1859 Vikar i den lille vestpreussiske By Schloppe. Paa Wicherns Anbefaling blev han Præst ved Tvangsanstalterne i Graudenz, og senere Præst i Klein-Furra ved Nordhausen i Thüringen. 1882 blev han Philippis Efterfølger som Prof. i nytestl. Teologi i Rostock. Blandt hans Skrifter maa nævnes: »Christus, der Menschen- und Gottessohn« (1869); »Kommentar über die Apostelgesch. des Lukas« (1882); »Die Evangelien Matth., Mark. und Luk. ausgelegt« (1889; 2. Aufl. 1897); »Gesch. der neutestl. Offenbarung« I—II (1892—94); »Symbolik und konfessionelle Principienlehre« (1897); »Gesch. der Lehre vom heil. Geiste« (1899); »Der Schriftbeweis für die evang. Rechtfertigungslehre« (1901); »Das Eigenartige des Christenthums als Religion« (1902). Han har ogsaa skrevet flere Afhandlinger i »Theol. Studien und Kritiken« og i »Neue kirchl. Zeitschrift«.

Nösselt, Johann August, tysk Teolog af den rationalistiske Skole, blev født i Halle 1734 og døde dér som teol. Prof. 1807. Hans Hovedskrift var: »Vertheidigung der Wahrheit und Göttlichkeit der christl. Religion« 1783⁵.

O. A. M. D. G., Forkortelse af Jesuiternes Valgsprog: *Omnia ad maiorem Dei gloriam* o: alt for at øge Guds Ære.

Oakeley, Frederick, eng. Konvertit, f. 1802, studerede i Oxford, blev 1827 chaplain-fellow ved Balliol-Kollegiet dér, sluttede sig til Tractarianerne, blev 1830 Præst i Lichfield, 1837 Prædikant ved Whitehall og 1839 Præst ved Margrete-Kapellet i London, hvor han vilde indføre Ritualismen. 1845 gik han over til Romerkirken, blev 1847 viet til rom.-kat. Præst. 1852 blev han Præst i det rom.-kat. Stift Westminster. Han døde 1880. Baade før og efter sin Overgang til Romerkirken skrev han flere teol. Skrifter af apologetisk og polemisk Indhold.

Oates, Titus, eng. Præst, f. 1649, blev 1665 udjaget af »Merchant Taylor's School« i London, kom 1667 som Student til Cambridge, blev 1673 Præst i Bobbing. Derpaa blev han Skibspræst, men afsat paa Grund af Usædelighed. Senere fik han Ansættelse som Kapellan for Protestanterne i Hertugen af Norfolk's Hus. 1677 gik han over til Romerkirken og studerede en Tidlang rom.-kat. Teologi i Valladolid, men baade derfra og fra St. Omer blev han siden udvist. 1678 spekulerede han i Englændernes Frygt for en rom.-kat. Reaktion og indbildte dem, at Jesuiterne havde i Sinde at lade Karl II dræbe og tilrive sig Magten i Landet. En Tidlang blev han fejret som Helt, men da man kom under Vejr med, at han havde løjet, blev han 1685 anklaget for Mened og dømt til livsvarigt Fængsel. 1689 fik han imidlertid sin Frihed og Penge oven i Købet. Derpaa giftede han sig med en rig Enke og sluttede sig til Baptisterne, der 1701 udstødte ham af deres Samfund som en upaalidelig og hyklersk Person. Han døde 1705.

Obadja (og Obadjahu, gr. Abdias, »Jahvès Tjener«) er udyt Personnavn i G. T.: 1) Kong Akabs Slotshøvding (1 Køn. 18, 1f.); 2—10) en Række Personnavne, væsentlig i Køn. (1 Køn. 3, 21; — 7, 3; — 8, 38; 9, 44; — 12, 9; — 27, 19; 2 Køn. 34, 13; — Esra 8, 9; Neh. 10, 6; 12, 25; — 1 Køn. 9, 16 = Abda i Hebr. 11, 17; et gammelt Segl viser Navnet Obadjahu; jvfr. ogsaa Navnene Ebed, Abdiel, Abdon, Abdi).

— Blandt Tolvprofetbogens Skrifter hører et Overskriften: Obadjas Syn. Dette Bogens mindste Skrift skildrer Edoms Ødelæggelse og Herrens Dag. V. 1—9: Guds Straffedom over Edom: Han har ødelagt (eller: besluttet at ødelægge) det utligængelige Edom; dettes egne Forbundsfeiler forraader (fordriver) det; »paa hin Dag« kommer Edoms Visdom til kort lige saa vel som dets Tapperhed. V. 10—14 peger paa Aarsagen hertil: Edoms ondskabsfulde Optræden overfor »Broderen Jakob«, dengang »fremmede bortførte hans Gods, og Udlændinger trængte ind i hans Porte og kastede Lod over Jerusalem«. V. 15—21: Jahvès Dag er nær over alle Folkene til Ødelæggelse. De forenede Israeliter skal udrydde »Esaus Hus« og udvide sit Land paa alle Naboers Bekostning, og saa skal Riget være Herrens. Skriftets nøjere Tolkning og dets Alder er uvis. Grunden hertil: Skriftets Korthed, Mangel paa Tidsangivelser, de hebraiske Verbalformers ejendommelige Flertydighed m. H. til, hvorvidt de skildrede Tildragelser tilhører Fortid eller Fremtid, og andre Tekstvanskeligheder. Dommen over Edom synes i V. 1—7 og 10—14 at være et Faktum, i 15—21 (og 8—9) en fremtidig, eskatologisk Begivenhed, en Episode i den store Verdensdøm, hvor Herrens Redskab ikke er Folkeslagene (V. 1f. 7), men Israel (V. 17f.), medens Folkene alle væsentlig deler Skæbne med Edom (V. 15, 16, 19f.). Ogsaa Stilen er forskellig i disse to Grupper. Klart synes det, at V. 10—14 sigter til Edomiternes ondskabsfulde Færd, dengang Jerusalem blev ødelagt i 586; men da dette bitre Minde blev bevaret i senere Tider, er dermed ikke udelukket, at Ordene er sildigere (jvfr. Hes. 25, 12f.; 35; Klages. 4, 21; Ps. 137, 7; Mal. 1, 3f.; Jes. 34). Omtvistet er 1) om V. 1—7 (9) refererer en ældre, føreksilsk Profeti eller er eftereksilsk, om de forudsiger Ødelæggelsen eller (i 1—7) skildrer det i selve Tildragelsen udtalte Domsord, f. E. idet Edom i det 5. Hundredeaar blev arabisk (nabatæisk) Land; 2) hvorvidt det eskatologiske Billede af Verdensdommen i V. 15—21 hører sammen med det foregaaende eller er et sildigt Anhang. En iøjnefaldende Lighed findes mellem Ob. 1—7 (9) og Jer. 49, 7—16. Men skønt denne

ikke er tilfældig og Ob. utvivlsomt som Regel har den oprindeligere Form (altsaa ikke har laant fra Jer. 49), er dog den nærmere Sammenhæng dunkel. De fleste har gættet paa, at en ældre, tabt Profeti ligger til Grund for begge Udsagn.

S. M.

Obal ('Obal), joktanidisk Araberstamme (1 Mos. 10, 28), i 1 Krøn. 1, 22 kaldet Ebal ('Ebal); i Jemen.

Obed. 1. Søn af Boas og Rut (Rut 4, 13 f.). — 2. En Judæer (1 Krøn. 2, 37. 38). — 3. En af Davids Helte (1 Krøn. 11, 47). — 4. En Levit (1 Krøn. 26, 7). — 5. En Judæer (2 Krøn. 23, 1).

Obed-edom, en af de levitiske Øverster for Tempelvagten, tillige Musiker ved Gudstjenesten (1 Krøn. 15, 18. 21. 24; 16, 5. 38; 26, 4. 8. 15). Ogsaa den efter ham regnede talrige Familie kaldes O. (2 Krøn. 25, 24). I 2 Sam. 6, 10—12 omtales en O., hos hvem David midlertidig anbragte Pagtens Ark efter den Forførelse, der voldtes under den paabegyndte Opførelse af Arken til Davidsborgen i Jerusalem (se Ussa). Denne O. nævnes ogsaa i 1 Krøn. 13, 13. 14 og 15, 25 og betragtes uden Tvivl af Kronisten som identisk med forannævnte Levitøverst. Sikkert med Rette. Af Tilnavnet »Gittiten« i 2 Sam. 6, 10 f. og 1 Krøn. 13, 13 slutter derimod Wellhausen, at Manden var en Filistæer (fra Gat) af Davids Livvagt, hvem Kronisten tendentiøst har omgjort til en hellig Levit. Men at David skulde have ført Arken, hvis Ukrænkelighed han lige havde erfaret, ind til en uomskaaen Hedning, er i sig selv saa usandsynligt som muligt. Efter de historisk bevidnede Begreber allerede i hin Tid om levitiske Mænds foretrukne gudstjenstlige Stilling (jvfr. Dom. 17, 13) var en Levit selvskreven til at vælges som Arkens Bevogter. At O. var »Gittit« vil da sige, at han med Rette antages at være fra Levitbyen Gat-rimmon i Dans Stamme (Josva 19, 45. 21, 24). Hermed stemmer, at O. af 1 Krøn. 26, 1. 4 ses at høre til de koraitiske Leviter, en Afdeling af Kahats Slægt (Josva 21, 20. 24).

L. G.

Oberammergau, Landsby i Øvre-Baiern, har et stort Teater, paa hvilket der hvert 10. Aar (1890, 1900 osv.) opføres et Passionsskuespil. Efter Tilskyndelse fra Benedictinerne i det nære Ettal Kloster lovede Oberammergaus Beboere 1633 i en trang Tid hvert 10. Aar at fremstille Kristi Lidelse. Under Montgelas's Ministerium, i »Oplysningsens« Dage, blev dette Passionsskuespil forbudt, og da Bønderne gik til München for at faa Lov til at genoptage den gamle Skik, fik de til Svar, at det var bedre at lade deres Præst prædike om Kristi Lidelse end at slæbe Herren om paa Teatret. Kong Max gav dog atter Tilladelse til Passionsskuespillets Opførelse, og denne fandt da Sted, først paa Kirkegården (1811), senere paa Landsbyens Eng, hvor Tilstrømningen i Aarens Løb blev større og større, saa at Scenen gentagne Gange har maattet ombygges. Jvfr. K. Hase, Das geistl. Schauspiel, i hans: Ges. Werke VI, 320 f.

Oberlin, Johann Friedrich, fr. protest. Præst, f. 31. Aug. 1740 i Strassburg, død 1. Juni 1826 i Woldersbach i Steinthal (Ban de la Roche), en Bjergstrækning paa Grænsen mellem Elsass og Lothringen, hvor han var Præst fra 1767.

I sin næsten 60aarige Virksomhed som Præst tog O. sig med en saadan Nidkærlighed af sin baade aandelig og materielt forkomne Menighed, at han er kaldt den protestant. Kirkes Helgen. Ikke alene som Præst og Sjælesorger, var han som en Fader for sine Sognebørn, men han ledede selv med Spaden i Haand deres Arbejde og fik det øde Steinthal omdannet næsten til en Have og Befolkningen hævet til almindelig Velstand. Han ordnede Skolevæsenet og fik bygget nye Skoler. Han indrettede Strikkestuer (poêles à tricoter), og hans Tjenestepige, Louise Scheppler, undfangede Idéen til Asyler og aabnede (1782) det første Børneasyl i Præstegaardens Lade. Den fr. Revolution hilste han med Begejstring, men talte ogsaa frimodigt mod Voldsherrerne. Hans hele Virksomhed staar som et smukt Forbillede for den senere Tids kristelige sociale Bestræbelser (Luttheroth, Vie d'O., Paris 1826, overs. paa Tysk af Kraft, Strassb. 1826, og, med Udvidelser, af G. H. Schubert, Züge aus dem Leben von O. [Nürnberg 1826, 11. Aufl. 1890], paa Dansk overs. og bearbejdet af A. G. Rudelbach, J. Fr. O.s Levnet og præstelige Virksomhed, Kbhvn 1828; Bodemann, O. nach seinem Leben und Wirken, Stuttg. 1855, 3. Aufl. 1879; Josephine Butler, Life of O., Lond. 1882).

S. A. B.

Obil, Kamelopsynsmand hos David (1 Krøn. 27, 30).

Oblater (oblata, frembaaret Offer eller Gave) kaldes de smaa, runde, flade Brødstykker, som af Præsten i Nadveren rækkes hver enkelt Nadvergest. Navnet bruges undertiden synonymt med Hostie (II, 467); men rigtigst vil det være kun at bruge Navnet »Hostie« om det konsekrerede Nadverbød, O. om det ukonsekrerede. O. beredes med et Jern af en Dej af Hvødemel og Vand. I Middelalderen forarbejdede de i Klostrene, og Beredningen skete under gudstjenstlige Ceremonier. Fra 11. Aarh. kendes O. af den nu brugelige Form af et Pengestykkets Størrelse. Ligesom man allerede i langt ældre Tid havde sat Korsmærket paa Nadverbødene, saa forsynedes ogsaa O. med Korsets Tegn. I Østerland blev det Skik dertil at føje Indskrifter langs Randen eller under Korset; Vestens Kirker fulgte senere efter, og O. paatryktes enten Krucifikset eller Lammet; denne Skik har forplantet sig lige til Nutiden. Mærkelige ere Kl. Harms' stærke Ytringer derimod (Pastoraltheol., Dsk Overs. II, 180). Fra Diakonissestiftelsen ved Kbhvn forsynes nu en Mængde af Danmarks Kirker med O. Det maa anbefales, at de opbevares i tætsluttende Metalhylstre. O., der have Skimmelpletter eller Mærker af Fugtighed, maa ikke benyttes (J. A. Schmid, De oblati eucharistici, 1733; heri Afbildninger).

A. J.

Obot, en af Israeliternes Lejrpladser (4 Mos. 21, 10. 11. 33, 43. 44), nær ved Moab.

Observanter er et fælles Navn for de Munke og Nonner, der strengt følge deres Klosters Regel (»Munke og Nonner af den strenge Observans«).

Occam, Vilhelm, berømt, skolastisk Teolog fra det 14. Aarh. Om hans Udvikling vides ikke meget med Sikkerhed. Han er født i England o. 1280, blev tidlig optaget i Fransiskaner-Ordenen, virkede o. 1325—30 som Magister i

Paris og stod vistnok i Discipelforhold til Duns Scotus. Han satte alle sine rige Evner ind paa Kampen for det absolute fransiskanske Fattigdomsideal og førtes derved til at staa paa Kejser Ludvig af Baierns Side i dennes Kamp mod Pave Johan XXII, i hvem han saa en arg Kætter. Derved blev han ogsaa en Forkæmper for Statens Selvstændighedsret overfor Kirken. I 4 Aar (1323—28) var han fange i Avignon, men flygtede saa til Italien, fulgt af Pavens Bandlysning. 1342 blev han Ordensvikar efter Michael af Cesenas Død. Men han havde sluttet sig til den tabende Part. Ludvig søgte forgæves Fred med Paven, og efter hans Død 1347 stod O. ret ene tilbage. Paven, Clemens VI, ønskede meget hans Underkastelse og søgte at lette ham den saa meget som muligt. Det er dog næppe sandsynligt, at han har bøjet sig. Hans Dødsaar er usikkert (10. April 1348?).

O. er en af Middelalderens største Teologer. Hans Navn er særlig knyttet til Nominalismen, hvis aandelige Fader han er. Han bekæmper sejrriig den gamle Forestilling om Almenbegrebnes substantielle Eksistens; de er efter ham kun subjektive Forestillinger, og hermed har han foregrebet den moderne Erkendelsesteori og indført en Grundbetragtning, der nødvendig maatte virke kritisk opløsende i det lange Løb. Han baner Vejen for en filosofisk Kritik, som allerede fører ham selv til den Sætning, at Teologien ikke er nogen egentlig Videnskab, og som han kun kan holde tilbage ved at hævde den mest absolute Autoritetstro. Fornuften kan betvivle alt og intet bevise paa det religiøse Omraade, derfor kan Dogmet kun slaas fast med Kirkens Myndighed, og hans Tro er den mest udtalte fides implicita. Dette Standpunkt støttes tillige ved hans ubetingede Hævdelse af Guds Vilkaarlighed: Gud kunde, om han havde villet, have indrettet alt modsat den Ordning, vi kender. Alligevel førte hans Kamp med Paven og hans Erkendelse af, at Pave og Kirkemoder kan fejle, ham til en stærkere Betoning af Skriftens Autoritet, uden at dette tilsyneladende reformatoriske Standpunkt dog fiksynderlig praktisk Betydning. Han er stærkest i det negative, i Kritiken, og hans Interesse (Fattigdomsspørgsmaalet) er for begrænset, til at han kunde bringe det store Gennembrud. Men det er dog fængslende at se, hvorledes han i sin Kamp mod Paven ofte kommer til at stille det herskende System paa saa smal en Grund, at Ligevægten synes truet. Saaledes naar han i sine kirkepolitiske Skrifter virkelig til at opstille det reformatoriske Kirkebegreb, som han med Rette erklærer for Skriftens: Samfundet af de troende Kristne, og han erklærer, at det vilde være et frygteligt Kæteri at give Paven Magt over Troen, fordi Paven saa kunde forandre Troen og opstille Sætninger, der stred mod de i det apostolske Symbol indeholdte Trosartikler. Endvidere hævder han i sin kirkepolitiske Kamp Sætninger om Statens Selvstændighed og Naturretens Betydning, som ligeledes viser ud i Fremtiden, der i saa mange Henseender skulde bringe hans Tanker til Sejr. Ogsaa i enkelte dogmatiske Spørgsmaal, saaledes i Nadverlæren (Konsubstantiationsteori) gjorde han et Forarbejde for Luther, der da ogsaa kaldte ham sin »kære Mester«. An-

gaende hans Skrifter, hvoraf der endnu ikke findes nogen samlet Udgave, se Little, *The Greyfriars in Oxford*, Oxf. 1892. Jvfr. F. Kropatscheck, *Occam u. Luther* (Beiträge zur Förderung christl. Theologie IV, 1900) og R. Seebergs Art. i Herzogs Realencyklop. ³. J. P. B.

Occasionalism er en filosofisk Teori, uddannet mellem Descartes Disciple. Den gaar ud fra, at det er umuligt at tænke sig en Virksomhed, som gaar over fra ét Element til et andet, og drager deraf den Slutning, at man maa betragte Verdensløbet som en Række Begivenheder, hvoraf den ene er Anledning (occasio) men ikke Aarsag til Indtrædelsen af den anden. Dens fornemste Repræsentanter var Geulincx (se II, 209) og Malebranche (se S. 154). F. C. K.

Occo, Biskop af Slesvig, se Aage (1, 5).

Ochino, Bernardino, reformatorisk Teolog, f. i Siena 1487, død 1565. O., hvis Barndom falder sammen med Savonarolas Optræden i Firenze, var fra først af ivrig Katolik, gik ind i Fransiskaner-Ordenen af den strenge Observans, blev derefter Kapuciner og valgtes 1538 til sin Ordens General. Han var en udmærket Prædikant, med sjælden Evne til at rive sine Tilhørere med, navnlig glimrede han ved sine Prædikener mod Protestanterne. Men gennem en Spanier, Juan Valdès, der havde været med Karl V i Tyskland, fik han nøjere Kendskab til de reformatoriske Skrifter og kom ind i en religiøs Krise, og da han havde vakt Inkvisitionens Mistænksomhed, flygtede han til Genève, hvor han gik over til den reformerte Lære uden dog helt at kunne slutte sig til Calvin. 1545 drog han til Basel og derfra til Augsburg, som Kejseren vilde tvinge til at udlevere ham, men Raadet lod ham undslippe til England, hvortil Cranmer indbød ham og Vermigli. Da Maria den blodige afstøede Edvard VI, maatte han atter flygte og drog til Schweiz, hvor han tog Ophold i Zürich. Her kom han under stærk Paa-virkning af Lelio Sozzini (se d. Art.), og da han i flere Skrifter syntes at bekende sig til Unitarisme og endog at forsvare Polygami, blev han forvist (1563) og drog til Mähren, hvor han døde i stor Elendighed (Benrath, B. O., 2. Udg. Braunschweig 1892). S. A. B.

Ochs, Christopher Carl Ernst, en Præsteson fra Creglingen i Württemberg, f. 10. Febr. 1812, blev efter mange ydre Afveje og indre Kampe i sin Ungdom vakt til levende Kristendom ved Berøring med den schwabiske Pietisme og kom derefter som Missionsselev ind paa den unerede Missionsanstalt i Hamburg, men gik derfra 1838, da der oprettedes en luthersk Missions-skole i Dresden, over til denne. 1843 udsendtes han til Indien og viste sig dér som en Mand med megen Arbejdskraft, stor Klogskab til at bedømme og benytte Forholdene og især Anlæg til praktisk Virksomhed; men han var tillige en indesluttet Karakter, som elskede ensomme Veje og med stor Seighed holdt fast ved sine egne Meninger. Efter at være betroet at oprette en Station i Telugu-Landet (Gantur) opgav Leipziger-Selskabet, paa Grund af Omstændigheder, som vare O. uvedkommende, dette Forsøg, og O. fik da 1845 Stationen Majaweram i Tamul-Landet. Der udviklede sig i de følgende Aar en Strid om Kastespørgsmaalet mellem Eng-lændernes og Amerikanernes strengere Praksis

paa den ene Side og Leipzigerens mildere Praksis paa den anden Side, idet de første gjorde gældende: Kasten hænger i den Grad sammen med Hedenskabet, at man slet ikke bør taale den indenfor Missionen, medens de sidste hævdede: Kasten er et Onde, som man paa Grund af den menneskelige Naturs Svaghed maa bære over med, til den med Tiden overvindes af Guds Ord uden ydre Tvang. Denne Strid begyndte udenfor Leipziger-Missionen, men førtes 1854 ind paa dennes Omraade ved O., som baade ude i Indien og hjemme i Tyskland rejste et stærkt Røre for Brug af den strenge Kastepraksis. Da en indfødt Kateket, Nallatambi, skulde ordineres, forfædre O., at han inden sin Ordination skulde bryde Kasten ved at spise sammen med Missionærerne : ved i Praksis »blot at drikke en Kop Te med dem«. Men i dette tilsyneladende ubetydelige Forlangende laa hele Principsspørgsmaalet gemt: at nyde noget, som var tilberedt af en Paria-Kok og Prøvespisning som Betingelse for Ordination. Nallatambi frygtede for, at han derved i sine Landsmænds Øjne skulde synke ned til Paria-Standpunktet og derfor blive umulig som Prædikant for dem. O. fik 6 andre Konferensemедlemmer med sig, saa Konferensen spaltedes, og han skrev et hvast Stridsskrift, saa der blev Kaste-strid derude og Kaste-strid hjemme i Tyskland; 16 Aars Arbejde truede med at gaa til Grunde i Striden. 18. Febr. 1858 holdtes den saakaldte »Ulykkes-Konferense« under O.s Forsæde. Missionærerne stod som to Hære, og der kæmpedes ikke alene om Missionsgrundsætninger, men om, hvorvidt Kollegiet eller den enkelte Missionær skulde have Afgørelsen. Kaste-spørgsmaalet var blevet et Magtspørgsmaal. O. var haard, stiv, ubøjelig, og 1859 traadte han ud som Protest mod »den skændige, ved Kaste-væsenet fremkaldte Union mellem Hedenskab og Kristendom, som er Gud-saa modbydelig, fordi den er mod hans Ord«. Efter en Tids Ophold hos Venner grundlagde han 1861 ved Pattambakkam Stationen »Bethanien« som den første Station tilhørende »Mission uden Kaste«. Men da det snart viste sig umuligt for O. at holde Arbejdet gaadende uden at have et Missionsselskab bag sig, foretog han en Rejse til Europa for at finde denne Støtte. Da det danske Missionsselskab dengang netop gerne vilde have sin egen Mission, ordnede det under Ledelse af Dr. Kalkar som Formand 18. Nov. 1863 saaledes, at O. traadte i Selskabets Tjeneste og overdrog dette Stationen »Bethanien«, idet man haabede, at O. skulde blive »den Bro, ad hvilken en dansk Mission kunde drage over til Indien«. Hvad det udvortes angaar blev han det vel ogsaa, men hverken Samarbejdet med Bestyrelsen eller med de danske Missionærer, som sendtes derover, blev nogen Sinde rigtig godt. O. arbejdede paa Stationen »Bethanien« indtil sin Død 16. Nov. 1873. Han ligger begravet foran Altret i Kirken, og hans Gravsten findes i Muren ved Siden af. Hans Enke, Eastindierinden Sara Hands Walton, f. 1830, nød ifølge Dr. Kalkars Aftale med O. Pension af D. M. S. til sin Død Juledag 1904 (Handmann, Die evang.-luth. Tamulen Mis. 1903; Løgstrup, D. M. S.s Historie, 1905). T. L.

Ocksen, Johannes, dsk Biskop, f. i Khvn

5. Dec. 1667, blev Student 1687 og studerede først Medicin. Men da han 1689 frelst Livet, dengang Operahuset paa Amalienborg brændte, besluttede han sig til at studere Teologi og tog 1690 Embedseksamen. Derpaa rejste han udenlands, studerede i Holland og England og var en kort Tid Hofpræst hos Prins Jørgen, der var gift med Dronning Anna. 1691—93 studerede han videre i Frankrig, Schweiz, Østerrig og Tyskland, hvor han kom i Forbindelse med flere Pietister. 1693 vendte han tilbage til Khvn og var en Tidlang Lærer for en af Prinserne. 1694 blev han Præst ved Mariakirken i Flensborg, hvor hans Tilslutning til Pietisterne, særlig til Svarmeren O. L. Strandiger, skaffede ham en Del Bryderi. 1707 blev han anden Hofpræst hos Kong Frederik IV, 1708 Meddirektør ved de fattiges Væsen og sammen med den første Hofpræst, Lütken (se Tillægget til dette Bind), Tilsynsmand for Missionen i Trankebar. 1712 blev han Biskop i Ribe, 1713 Biskop i Aarhus. Han døde 13. Jan. 1738.

O'Connell, Daniel, blev født 1775 i Irland. Da han som rom. Katolik var saa godt som udelukket fra det protestantiske Universitet (Trinity College) i Dublin, blev han sendt til det jesuitiske Kollegium i Saint-Omer og derfra til det engelske Kollegium i Douai, og efter at have faaet sin juridiske Uddannelse i London nedsatte han sig som Sagfører i Dublin og fik snart en stor Virksomhed. Ivrig Patriot som han var, protesterede han, da Unionen mellem Irland og Storbritannien blev oprettet 1800, og dermed havde han betraadt den politiske Løbebane. Han søgte derefter at samle de irske Katoliker til et Parti, der skulde virke ikke blot for deres politiske Frigørelse, men for Unionens Ophævelse. Arbejdet for denne Sag ofrede han al den Tid og Kraft, han raadede over, og rundt om i Landet afholdt han Møder. I mange Aar syntes hans Kamp temmelig haabløs; men efterhaanden lykkedes det den store Folketaler, der kunde bruge det irske Sprog, at vække den nationale Selvfølelse, ligesom han ogsaa tvang Magthaverne i England til at lytte til Irælændernes Krav. Da en af Delegerede fra hele Irland bestaaende Komité, der ledede Agitationen, blev opløst af Regeringen, dannede han en ny (Board of Catholics) af en mere privat Karakter, og den afløstes senere af en over hele Øen forgrenet »Catholic Association«. Bevægelsen kunde ikke lades uænset, og 1813 forelagde Regeringen et Forslag, der skulde imødekomme Irælændernes Ønsker; men i Virkeligheden tilfredsstillede det dem ikke, og det blev heller ikke gennemført. Den katolske Forening blev mere virksom, efter at den 1823 var bleven omorganiseret; men to Aar efter blev den ophævet ved Lov. Det lykkedes imidlertid O.C. at paavirke Whig-Partiets Førere, saa at det blev muligt at indbringe et Forslag til Bedste for de irske Katoliker; det blev ogsaa vedtaget i Underhuset, men forkastedes i Overhuset. O.C. stiftede derefter en ny national Forening, der havde et bredere Grundlag, idet den optog Medlemmer af alle religiøse Samfund; officielt virkede den for velgørende Formaal, men ved dens Sammenkomster dreves der politisk Agitation. 1828

blev O'C. valgt ind i Parlamentet som Repræsentant for Grevskabet Clare, men kunde ikke indtage sin Plads, da han som rom. Katolik ikke kunde aflægge Testeden. Imidlertid vedtoges s. A. Loven om Testaktens Ophævelse og Aaret efter Loven om de rom. Katolikers Frigørelse, paa hvis Affattelse O'C. antages at have haft Indflydelse, og efter at være valgt anden Gang kunde han nu tage Sæde i Underhuset. Fra 1832 repræsenterede han Dublin, hvor han samtidig blev Lord Mayor. S. A. ydede han sin Støtte ved Valgreformens Gennemførelse, og i de følgende Aar vedtoges flere Love til Bedste for de irske Katoliker, bl. a. den Lov om Ophævelse af nogle anglikanske Bispedømmer, der blev den nærmeste ydre Anledning til, at Oxforders-Bevægelsen blev sat i Gang. Men tro mod sin Ungdoms Idealiser fastholdt O'C. den Tanke, at kun Unionens Ophævelse kunde sikre Irælenderne fuld Retfærdighed, og 1840 grundede han en »Repeal Association«, i hvis Agitation ogsaa Præsterne tog Del. S. A. mistede han sit Sæde for Dublin og blev valgt i Cork. 1844 idømtes der ham en Fængselsstraf, men Rigsretten kasserede Dommen paa Grund af en Formfejl. »Irlands ukronede Konge« havde mistet en Del af sin Indflydelse, hans Helbred var nedbrudt og hans Sind nedtrykt paa Grund af Hungersnøden; paa en Rekreatjonsrejse døde han 1847 i Genua (J. A. Hamilton, *Life of D. O'C.*, 1888; W. E. H. Lecky, *The Leaders of public Opinion in Ireland*, 1861, ny Udg. 1871—72). C. E. F.

Octava, underforstaaet *dies*, se Oktave.

Oculi kaldes 3. Søndag i Fasten efter det første Ord i Dagens Introitus (Ps. 25, 15): *Oculi mei semper ad Dominum*.

Oded. 1. Fader til Profeten Asarja (2 Krøn. 15, 1; i V. 8 maa med Pesh. og andre Vidner læses »Asarja« i Stedet for O.). — 2. En fredstiftende Herrens Profet i Samaria paa Kong Pekahs Tid. Han bevægede sine sejrjætte Landsmænd til at frigive de jødiske Krigsfanger (2 Krøn. 28, 9 f.).

Odense, se Tillægget til dette Bind.

Odescalchi. 1) **Benedetto O.**, se Innocents XI (II, 542). — 2) **Carlo O.**, Kardinalbiskop og Jesuit, f. i Rom 5. Marts 1786, blev præsteviet 1809. Pius VII, der havde set ham allerede i Venezia kort efter sit Valg, viste ham paa forskellig Vis sin Yndest. I Tiden før Pius VII's Fængsling var O. i Pavens Nærhed. Da Pius VII var vendt tilbage til Rom, blev O. Uditore della Rota og Kannik ved St. Peter; 1823 blev han Kardinalpræst og Ærkebiskop af Ferrara. Da Pius VII laa paa Dødslejet, var O. til Stede, og han har i Haandskrift efterladt nogle Optegnelser om denne Paves sidste Dage. Leo XII viste ham ogsaa stor Hengivenhed og overdrog ham bl. a. at aabne den hl. Port i Lateranet i Jubelaaret 1825. 1826 nedlagde O. imidlertid pludselig sit ærkebiskoppelige Embede, men blev derpaa Formand for en af de rom. Kongregationer. I Konklavet 1831 var han Vidne til, at hans Onkel, Kard. Giacomo Giustiniani, ved Spaniens Brug af Eksklusiven blev udelukket fra St. Peters Stol. Gregor XVI gjorde ham til Kardinalbiskop af Sabina, Vicekansler for den rom. Kirke og Kardinalvikar for Byen Rom. Det var ham,

der 1837 præsteviede den unge Pecci, den senere Leo XIII. Kort efter bad O. Gregor XVI om Tilladelse til at nedlægge alle sine Embeder for at indtræde i Loyolas Orden. En Kommission paa 4 Kardinaler foreslog at afslaa denne Begæring, men 1838 fik O. den ønskede Tilladelse. I Verona gennemgik han Novitsiatet; 1840 blev han Profess. Men allerede 17. Aug. 1841 døde han i Modena.

Odilo, Klostret Clunys (I, 525) 5. Abbed, f. i Clermont 962, overtog 994 Abbedstaven efter Majolus. Han var en af de betydeligste Munkefyrster i det 11. Aarh., paa én Gang Asket, Mystiker og energisk Politiker. Paa hans Tilskyndelse skrev Munken Radolphus Glaber sin Tids Historie. O. døde 1049 og blev helgenkronet af Clemens VI 1345. 2. Jan. er hans Helgendag. Se forøvrigt I, 525.

Odinkar. O. den ældre, som Saxo giver tilnavnet »Hvide«, prædikede Evangeliet paa de danske Øer og rejste derfra til Sverig som Missionsbiskop, indviet dertil af Adeldag af Bremen. — O. den yngre, Søn af Vendelbo-Jarlen Toke, var en Frænde af O. den ældre. Han blev i Bremen døbt af Adeldag og i Daaben opkaldt efter denne. 1000 blev han viet til Biskop i Ribe, og den højbyrdige Mand, der var i Slægt med Kongehuset, var i høj Grad nidkær for Kirken og i Stand til at gøre meget for dens Udbredelse. Han gjorde gentagne Rejser til Sverig og skænkede store Gaver til Kirkerne i Ribe og Viborg. O. var hele Nørrejylland's Biskop og udrettede overordentlig meget. Menige Præster af dansk Byrd samledes om ham, og der rejstes mange Trækirker i Jylland. Knud d. st. sendte ham til England, for at han skulde lære det engelske Kirkeliv at kende, og senere gennemvandrede O. Gallien »for at lære«. Han døde først 1043 og blev da begravet i Vor Frue Kirke i Ribe. Ifølge Ribe Bispekrønike skal Kong Knud have givet O. Halvdelen af al kongelig Ret i Ribe; det er dog tvivlsomt, om Møntretten hørte med dertil. Sem Kloster ved Ribe stammer maaske fra hans Tid. Jvfr. H. Olrik, Konge- og præstestand i Danmark indtil 12. årh.s Begyndelse (1905²).

Odland, Sigurd Vilhelm, norsk Teolog, f. 5. Dec. 1857 i Bergen, teol. Kand. 1879, foretog 1881 i 2 Semester en Studiereise til tyske Universiteter, blev 1883 Adjunktstipendiat i Teol., 1889 Dr. theol. og 1894 Prof. i Teol. ved Universitetet i Kristiania. Baade som Stipendiat og Prof. har han holdt Forelæsninger over nytestl. Discipliner. Ivrig interesseret for Indremissionen blev O. 1885 Medlem af Bestyrelsen for Lutherstiftelsen (S. 112) og efter dennes Omdannelse til det norske luth. Indremissionsselskab (1891) dets Formand. 1893 var han Medredaktør af »Luth. Ugeskrift«, 1900—1905 Medudgiver af »Norsk teol. Tidsskrift« og fra Juli 1900 Medlem af Redaktionen af »Luth. Kirketidende«. Fra Sept. 1896 har O. været Medlem af en af det norske Bibelselskab nedsat Komité, som 1905 har fremlagt en ny Overs. af N. T. Han var tillige Medlem af den ved kgl. Res. 2. Maj 1903 i Anledning af et ledigt Professorat i Teol. ved Kristiania Universitet nedsatte Censurkomité. Under den Strid, som har rejst sig om denne Sag, den saakaldte »Professorstrid«, har O. kraftigt

kæmpet for det konservativ-luth. Standpunkt. 13. Febr. 1906 fik han efter Ansøgning Afsked fra sit Embede. Han fandt nemlig, efter hvad han selv har oplyst (»Til Trosfæller i den norske K., en Redegørelse«, 1906), sin Forbliven i Fakultetet umuliggjort baade som Lærer og og Examinator ved Dr. Ordings (se d. Art.) Udnævnelse til teol. Prof. (27. Jan. 1906), idet »vi ved denne Udnævnelse har faaet et teol. Fakultet, hvor vittiglig bekendelsessstridig Opfatning med Kirkestyrelsens Billigelse kan og vil blive foredraget i selve Tros læren«. Skrifter: »Kristofer Janson og N. T.« (1886), »Jakobs Brev, indledet og fortolket« (1889), som han forsvarede for den teol. Doktorgrad; »Apostolatets Begreb og Oprindelse« (1897), samt flere eksegetiske Afhandlinger i norske teol. Tidsskrifter. C. B.

Odo af Cluny, se I, 524.

Odoarrhes, en ukendt Høvding, der blev fældet af Makkabæren Jonatan (1 Mak. 9, 66). Navnet læses ogsaa »Odamera«.

Ofel, den sydl. Del af Jerusalems Østhøj eller en derværende kuppelformet Højde (dette betyder Navnet O.) tæt ved Muren ovenover Kedrons Dal (2 Krøn. 27, 3. 33, 14; Neh. 3, 26 f. 11, 21; Jes. 32, 14; Mi. 4, 8).

Offer i G. T. Overalt i de antike Religioner er Offerhandlingen Kultus's Midtpunkt; betegnene er i saa Henseende det lat. *sacrificium* o: den hellige Handling, om Ofringen. Den relig. Trang fandt heri sin naturlige Fremstillingsform. Ogsaa Biblens Fortællinger fra Fædrenes Dage viser os det samme Billede af det relig. Liv: Kain og Abel, Noah, de israelitiske Fædre, overalt her møde vi Ofringen som en selvfølgelig Del af Gudsdyrkelsen. De første Ofre føres ikke i Biblens tilbage til nogen udtrykkelig guddommelig Befaling, lige saa lidt som Bennen, med hvilken Ofringen nøje er i Slægt.

Offerdyrkelsens Oprindelse maa altsaa søges i umiddelbare og fællesmenneskelige Følelser. Til Ofret hørte Altret. Ofret var en Gave, der frembares paa den særlige Maade, at Altret var Stedet, hvor den bragtes Gud. Ved disse Gaver, som den ofrende unddrog sig selv, viste han, at hans Fremtrædelse og Bøn var op- rigtig og alvorlig; Ofringen gav Bennen det rette Eftertryk. Selvfølgelig forudsattes i al ædlere Religion, at det tilsvarende Sindelag var til Stede. I Fortællingen om Kain og Abel (1 Mos. 4) gør Mangelen heraf hos Kain den afgørende Forskel mellem de ofrende. Ligesom lat. *offere* o: frembare (heraf vort »Offer«) vise ogsaa de hebr. Navne »minha« og »korban« om Ofrene i det hele, at Ofrets Idé er: Gave til Gud; »minha« er Gave med Bibgrebet af det ærbødige og ærende, »korban« ligeledes Gave [Mk. 7, 11] som en Ting, der »bringes nær« til Altret, til Gud. Naivt tænkte man sig i ældste Tid Gud havende Nydelser heraf i Lighed med Menneskene; særlig anskuedes vel i Offerrøgen Opstigningen af Ofrets finere Essens som en Duft for Gud (1 Mos. 8, 21). Krasse og raat materialistiske Forestillinger om Guds Afhængighed af saadanne Gaver reagerede til enhver Tid den relig. Sans imod; de kunne findes i Hedenskabet (»Guderne samlede sig som Fluor om Offerrøgen«, i den babylonske Syndflodsfortælling), men godkendtes ikke i

Israel (Ps. 50, 13). Endog i langt senere Tider, hvor Reflektionen forlængst havde gjort sig gældende, bruges endnu Udtryk som »en sød Duft for Herren« (3 Mos. 1, 9. 13. 17. 2. 9. 12) eller »Guds Føde« (3 Mos. 21, 6. 8. 17. 21. 22, 25; Hes. 44, 7). Brændofret, der helt ofredes til Gud, er det urgamle Offer (1 Mos. 4 og 8; jvfr. den babylonske Syndflodsfortælling). Ved Siden heraf findes allerede i den patriarkalske Tid Offermaaltiderne til Besøgning af Samfund indbyrdes og med Gud (1 Mos. 31, 54). Derimod er W. R. Smiths Afledning af alle Dyreofre fra sakrale Maaltider, hvor de ofrende fortærede et heiligt Dyr, der antoges at have Del i Stammeguddommens Natur, en Konstruktion, der mangler Støtte i Kendsgjerningerne fra den ældste Tid. De senere Aars Kendskab til de babylonsk-assyr. Offerforhold, hvor det sakrale Samfund ikke kan paavises, har ikke bekræftet nævnte Teori.

Den israelitiske Offerkultur, som den i historisk Tid ovedes, hviler paa det fra Fædrene overleverede. At den er indført helt fra ny ved Mose, siges ingen Steder; flere af Ofrene forudsættes tværtimod som værende i Brug forinden (3 Mos. 1, 3. 2, 1. 3, 1). Men det præstelige Kildeskrift (P), hvortil Offerlovene særlig i 3. og 4. Mosebog høre, betragter dog øjensynlig det levitiske Præstedømmes Oprettelse (fra Sinai) som epokegørende ogsaa for Offerordningen og fører denne i alle sine Dele tilbage til Mose (»Herren sagde til Mose«: 3 Mos. 1, 1. 4, 1. 6, 1 osv.). Med Forbigaaelse af de Afgivelser, der i Historiens Løb have været i Fremgangsmaaden ved Ofrene, paa hvilke det ikke indlader sig, beskriver det præstelige Lovskrift den Ofertjeneste, som det anerkender som den rette mosaiske, og som har sit Hjem i de jerusalemske Præstekredses Traditioner, af hvilke Skriftet er fremgaaet. En Forfalskning af Historien er der ikke Tale om, men det præstelige Skrifs systematiserende Maade, der lægger mindre Vægt paa den historiske Udviklings Forløb, genfindes ogsaa her ved Spørgsmaalet om Kultusordningen, hvor alt hos P samles om Mose. Der har bevislig i den ældre israelitiske Tid efter Erobringen af Kana'an hersket en langt større Frihed og Forskellighed i Offerbrugen, i Ritual og Materiale, og særlig været en Mangfoldighed af lokale Kultussteder (jvfr. 2 Mos. 20, 24 f. fra de ældste Kilder). Kildeskrifterne J E, Dommer-Bogen, Samuels-Bøgerne og de ældre Profeter vidne herom. Alt dette kan ikke forstaaes, hvis der fra Begyndelsen havde været et saa ensartet System som Præstekræftets som mosaisk Arv. Der er en Aarhundredere lang Udvikling, inden den nuværende Mose-Lov var formet og gennemført. Men lige saa lidt kan det overses, at Eftertidens Paaheraabelse af Mose ogsaa i Henseende til Kultus, særlig hvad de bærende Grundtanker angaar, har historisk Grund under sig. Wellhausens og andres kritiske Bygninger lider her af en skæbnesvanger Fejl. Ikke blot P, men ogsaa de andre Kildeskrifter henføre de kultiske Love til Mose; saaledes i den gamle Lovbog (»Pagts-Bogen«: 2 Mos. 20, 24—26; 23, 18 f.; jvfr. 24, 4 f.) og Deuteronomion (5 Mos. 12). Mose har staaet for Folket som Grundlæggeren af dets Kultus. Og maa man erkende,

at en Centralhelligdom og et dertil knyttet levitisk Præsteskab høre til Moses Ordninger, da gælder noget lignende Kultus og dens Midtpunkt, Offertjenesten. Den i Kultus nedlagte Symbolik var just for den antike Betragtning en saa væsentlig Sag, at den relig. Aabenbaringsidé, hvis Tjener Mose var, umulig kan være holdt fjernt fra dette Omraade. Profeternes Polemik mod Folkets Stolen paa Ofrenes Mængde (allerede 1 Sam. 15, 22; eller f. E. Mi. 6, 6f.) har været gjort gældende mod Eksistensen af en rituel Offerlov. Den Iver, hvormed man paaberaabte sig Ofrene og stolede paa Datidens »opus operatum«, tyder dog snarere paa den faktiske Tilstedeværelse af en mosaisk Ordning. Mod dennes Misbrug retter Profeternes Polemik sig, lige saa vel som mod anden Ud- vorteshed i Henseende til Fester og Sabbater (Jes. 1, 13f.), hvilke sidste dog endog saa paa- bydes i Dekalogen. Selv om m. H. til Offerlovene en Adskillelse mellem det mosaiske og senere Bestanddele (i væsentlig samme Aand) maa have for Øje, men nu dog ikke lader sig gennemføre, maa det tillige erkendes, at det præstelige Skrift sikkert indeholder meget gamle Forskrifter fra Centralhelligdommen med dens aronitiske Præsteskab, der renet har bevaret og udviklet de mosaiske Ordninger.

Det præstelige Skrifts Offerlove ere samlede i 3 Mos. 1—7 med Tillæg i 3 Mos. 22, 17—30 og 4 Mos. 5, 5—10. 15, 1—16. 22—28. Ved Siden heraf maa nævnes Loven om Forsonings- dagen (3 Mos. 16) og Bestemmelserne om Blodet (3 Mos. 17), Paaskemaaltidets Indstiftelse (2 Mos. 12) og hos J E Pagtsoffringen (2 Mos. 24). De blodige Ofre have Overvægten. Menneskeofre vare en Gru i Israel og brændemærkes af Loven og Profeterne som en Vederstyggelighed (se Art. Molok). Kun Husdyr ofredes: Øksne, Faar og Geder, som Surrogat Turtelduer og unge Duer. I Reglen ofredes Handyr. Ofrene skulde være fejlfri (3 Mos. 22, 19f.; jvfr. Mal. 1, 13f.). Madofre anvendtes ogsaa (vegetabiliske): Aks, Korn, Mel, Brød, med Tillæg af Olie og Røgelse (3 Mos. 2). Alle Ofre, blodige og vegetabiliske, bestroedes med Salt, Friskheds Symbol (3 Mos. 2, 13; jvfr. Hes. 43, 24; Mk. 9, 49; Talmud). Drikoffer af Vin hørte til de sædvanlige Brændofre (4 Mos. 28, 7. 14. 2 Mos. 29, 38f.); den udestes ved Altrets Fod (Sir. 50, 15 [17f.]). Ved Løvsalsfesten ofredes Vand fra Siloah Dam (senere Tid; jvfr. Hentydningen i Joh. 7, 37). Spor af saadanne Ofre af Drikkevand findes 1 Sam. 7, 6 og 2 Sam. 23, 16; under Nomade- forhold har det vistnok ikke været usædvanligt. Libationer af Olie nævnes 1 Mos. 28, 18 (35, 14); jvfr. Mi. 6, 7. Røgelse hørte til den daglige Kultus (2 Mos. 30, 1. 7. 8; 3 Mos. 2, 1f.).

Det fornemste, vel ogsaa ældste, af Ofrene er Brændofret (ola), ogsaa kaldet Helofret (kalil). Det brændtes helt paa Altret, baade Kødet og Fedtdelene. Navnet »ola« kunde ganske smukt betegne Brændofret som »det til Himlen opstigende«, i Flammen og Røgen; men det tilsvarende Udsagnsord »he'ela« forbindes saa regelmæssig med Stedsbetegnelsen »paa Altret«, at Sprogbevidstheden ved »ola« ikke har tænkt paa »det, der stiger op«, men paa »det, der bringes op«, nemlig paa Altret. Ved Haandspaa- læggelse, der bestod i at stemme Hænderne

mod Offerdyrets Hoved, iværksatte den ofrende Forbindelse mellem sig selv og Ofret og overførte Handlingens Hensigt paa dette. Blodet ved Slagtningen samledes med Omhu; det skylledes mod Altrets Side. Mad- og Drikoffer ledsagede Brændofret, men kunde ogsaa bringes som selvstændig Offerart; saaledes 3 Mos. 2. I det præstelige Sprog var »minha«, der egentlig betød Offergave i Almindelighed (f. E. et Dyr af Hjorden: 1 Mos. 4, 4), begrænset til at betegne Madofret. Det daglige Brændoffer var et Lam Morgenen og et Lam Aften, paa Sabbats- dagen dobbelt (2 Mos. 29, 38f.; 4 Mos. 28, 3).

Brændofret havde det særlige, at hele Ofret overgaves til Gud. Hvor det var den enkelte Israelit, der ofrede, var Ofringen i Reglen forbundet med et Offermaaltid, en Offerfest. Disse Ofre kaldtes »zebahim«: Slagtninger, Slagt- ofringer. »Zebah« kan være blodige Ofre i det hele overfor »minha« om de vegetabiliske Offer- gaver (1 Sam. 2, 29), men særlig bruges Ordet om de almindeligste af de blodige Ofre, disse, hvormed Offermaaltider vare forbundne, i Mod- sætning til Brændofret. I det præstelige Sprog kaldes de »selamim« (sjelamim), en stor Gruppe af Ofre, i dsk Ov. (Josefos, Luther) gengivet ved »Takofre« (3 Mos. 3, 7, 11f.). Da Navnet snarere betegner et fortroligt Samfund mellem Gud og de ofrende og mellem disse indbyrdes (LXX: *συνσπονδία*), ere Benævnelser som »Venskabeligheds-ofre«, »Fællesskabsofre« eller lignende at foretrække. Den sociale Side træder her i Forgrunden. Sjelamim-Ofrene falde i 3 Underafdelinger: Lovprisningsofre (toda), Løfte- ofre (neder) og Frivilligheds-ofre (nedaba); medens de førstnævnte vel foranledigedes af bestemte lykkelige Oplevelser, fremgik de sidste af den fromme Trang uden saadan speciel Anledning; de have Karakteren af fuld Frivillighed. Ogsaa med Sjelamim-Ofrene fulgte et Mad- og Drik- offer (4 Mos. 15, 1f.). Ritualer var i det væsentlige som ved Brændofrene, men kun Fedtdelene (de indre), : den ypperste Del af Ofret, brændtes paa Altret; de ofrende selv, til Dels ogsaa Præsterne, fik derimod Kødet til Offermaaltid. Disse Offermaaltider vare meget yndede og prægedes af Munterhed og Glæde, kom ogsaa fattige Medlemmer af Folket tilgode (5 Mos. 12, 7. 11. 18. 16, 11. 14; jvfr. Ps. 22, 27), men der høres ogsaa om Udskejelser (1 Sam. 1, 13f. 2, 22; Am. 2, 7f.; Hos. 4, 14; Jes. 28, 7f.). Ved Offertjenestens Samling i Templet alene tabte Sjelamim-Ofringerne ikke deres Karakter af Glæde og Fryd, men vare nu mindre hyppige. Brændofret traadte derfor i den senere Tid mere i Forgrunden, men ogsaa i den ældre Tid havde det med sin Karakter af Ærefrygt præget den israelitiske Kultus. Soningsstrangen, der til Tider kunde give sig stærke Udtryk og ikke var den antike Aand fremmed (Fristelsen til Menneskeofre, fandt for en Del Tilfreds- stillelse ved Brændofret.

En særskilt Klasse af Ofre var Synd- og Skyldofrene (3 Mos. 4. 5. 16), der indenfor visse Grænser skulde afværge Følgerne af Synd og Skyld. Skyldofret (asam, asjam) ledsagede forskellige Erstatninger til Helligdommen eller private Personer, i Tilfælde af, at nogen af Skødesløshed eller Forseelse havde forgrebet sig paa hellige Afgifter eller Næstens Ejendom og

frivillig bekendte sin Skyld (4 Mos. 5, 5f.). For det første skulde da Skaden erstattes rigelig, men dernæst skulde der tillige bringes Skyldoffer, Erstatningsoffer. I Reglen ofredes en Vædder. Fedtdelene ofredes paa Altret. Kødet skulde spises af Præsterne, tilhørte ikke den ofrende.

Ejendommeligt er Syndofret (hattat), der ikke som Skyldofret ledsagede en Erstatning, men havde til Formaal at rense den ofrendes egen Person fra Synden. De kulminerede i Forsoningsdagens aarlige Ritus med dens Syndofre baade for Ypperstepræsten og hele Folket (se Art. Forsoningsfesten). Men Synspunktet for disse Ofre er ikke en Renselse for de moralske Overtrædelser, de ere væsentlig syndsforladende i ydre teokratisk Forstand, m. H. til forskellige religiøse Forskrifter, levitisk Renhed og lignende (3 Mos. 5, 1f.). Tillige begrænses deres Virkning ved, at de kun gælder det, der er gjort i Fejltagelse og Uagtksomhed, af Vanvare; ikke det, der er øvet i Trods mod det hellige, »med løftet Haand« (4 Mos. 15, 22f.). Disse Ofre vise altsaa, hvor alvorlig det toges med Grund-sætningen om Guds Hellighed og Ukrænkelighed og med Kravet om Renhed og Hellighed i hans Folk. Til Syndoffer brugtes Tyre og Bukke, for den enkelte Israelit Gid eller Lam, ogsaa Duer, og for de allerfattigste noget Mel. Fedtdelene ofredes paa Altret. Kødet var højhelligt; det opbrændtes ved de offentlige Syndofre udenfor Lejren (Byen) paa et rent Sted; kun ved de private Syndofre fortæredes det af Præsterne.

Det karakteristiske ved Syndofrene var Anvendelsen af Offerblodet. Dette blev ikke, som ved de andre Ofre, simpelthen udgydt ved Altrets Sider, men berørte de særlig hellige Steder. Ved de private Syndofre strøges noget af Blodet paa Brændofferaltrets Horn (3 Mos. 4, 25. 30. 34; jvfr. 2 Mos. 29, 12). Ved Syndofre for Menigheden eller Ypperstepræsten stænkedes det 7 Gange mod Helligdommens indre Forhæng og strøges paa Røgelsealtrets Horn (3 Mos. 4, 5f. 16f.). Men paa Forsoningsdagen blev Blodet endog bragt ind i det allerhelligste, hvor det stænkedes paa Naadestolens Forside og 7 Gange foran denne; i det hellige blev ogsaa her Røgelsealtret bestrøget, og der stænkedes med Blodet.

Offersoningen er altsaa i særlig Grad knyttet til Blodet. Spørgsmaalet om Synd- og Skyldofrenes Ælde behøve vi ikke her at indlade os paa. De skulle efter Wellhausens Mening høre til den eftereksilske Tid. Det gendrives dog for Syndofrenes Vedkommende ved Hos. 4, 8, og Kendskab til Skyldofre fremgaar utvivlsomt af Jes. 53, 10. Hos Heseiel indføres disse Ofre ikke som noget nyt, men nævnes blandt de andre Ofre som en velbekendt Sag (Hes. 40, 39. 42, 13. 44, 29. 45, 19f.). Der er ingen Sandsynlighed for, at de kun ere eftereksilske. Hvorledes dette end forholder sig, er Blodets Betydning ogsaa ved de andre Ofre til Stede, saa at Syndofrene kun udtrykke det samme paa stærkeste Maade. Blodets sonende Værd i Offer tjenesten giver 3 Mos. 17, 11 Forklaring om, nemlig: »Jeg har givet eder Blodet paa Altret til der sone for eders Sjæle; thi det er Blodet, der soner ved Sjælen (som er i

Blodet)«. Blodet er i sig selv Guds Ejendom, fordi Livet, som er i Blodet, stammer fra Gud; det tilhører ikke Mennesket (1 Mos. 9, 4), det skal tilbagegives Gud. Som helligt har Blodet rensende Kraft (2 Mos. 12, 7. 24, 8; 3 Mos. 8, 23. 24. 14, 14), er det stærkeste Renselsesmiddel. Det er da en Naadesforanstaltning af Gud, at han, idet Blodet gives ham tilbage, har forbeholdt det og bestemt det til at dække over Menneskets Liv, for at den, der træder nær til Gud, ikke skal dø. Modtagelsen med dens sonende Virkning sker ved de indviede Præster. Gud har i sin Naade bundet sin Skaansel til denne hellige Gave, som han har skænket sit Folk som et sakramentalt Naademiddel indenfor den Pagt, han frit har oprettet med det; derfor bringes Blodet med Iver frem for hans Aasyn, ved hans Alter og i hans Helligdoms Allerinderste. Den Trang til Renselse og Soning, som paa storslaaet Maade gennemtrænger den gamle Pagt, og som har sin Rod i den trods sine Mangler væsentlig sande Opfattelse af Gudsforholdets Alvor (jvfr. S. Michelets »Gaal Helligdomme i nyt Lys«, Afsnittet: Mosebogens Renhedslove), kommer Gud i Offerinstitutionen i Møde i synlige og haandgribelige, om end begrænsede, Former. Guds Skaansel og Naade, paa hvilken hele Pagtsforholdet beror, har fremdeles sine frie Veje, men kommer paa regelmæssig og kendelig Maade nær i Offerordningen som et Tegn og Pant paa, at Gud lader sig finde, hvor der er Længsel derefter. Dette Sindelag giver sig fra den ofrendes Side tilkende i Offergaverne, der kunne være af forskellig Art, i Nødsfald endog kun en Haandfuld Mel (3 Mos. 5, 11—13), men som Regel et offermæssigt Dyr. Ved Modtagelsen af hans Gave paa Altret og særlig ved Blodets Berøring med dette forvises den ofrende om at være optagen i Guds Naade. Blodet, Dyrets Liv, træder i Stedet for den værdifuldere Gave, Menneskets eget Liv, og dækker skærmende over dette. I Brænd- og Slagtofet (sjelamim) er Soningen kun en Side af Handlingen, i Syndofret derimod Oftringens egentlige Maal.

Offerprogets stadige Udtryk for Beskærmelsen er »kipper«, at sone. Om dets Grundbetydning er »afviske, bortstryge«, som i assyr. »kuppurn«, eller »bestryge, bedække« kan være tvivlsomt. I overordentlige Tilfælde (2 Mos. 32, 30; Jes. 6, 7) og udenfor Offersproget (Ps. 65, 4. 78, 38) er Synden og Skylden Objekt og Gud Subjekt. I Kultus-Sproget er der den uvæsentlige Forskel, at Præsten (der handler paa Guds Vegne; jvfr. Udtrykksmaaden i det anførte 2 Mos. 32, 30) er Subjekt og den ofrendes Person Objekt. Gudsopfattelsen er i begge Udtrykksmaader ens og etisk.

Udover det i 3 Mos. 17, 11 givne indeholder Mose-Lov eller det øvrige G. T. ikke noget Svar paa Spørgsmaalet om det sonende ved Offerblodet. Der gives indenfor den gamle Pagt ogsaa andre Veje for Soning, f. E. en retfærdig Forbøn (2 Mos. 32, 11—14); men i Offerhandlingen er det Blodet, som er en stedfortrædende Gave. Stedfortrædelsens Idé er altsaa givet. Naar Synden og Syndighedens Tilstand ikke dækkes uden ved Blod, ligger deri umiddelbart en Paamindelse om, hvorledes det vilde gaa Mennesket uden et saadant

sonende Naademiddel. Naar tillige i Offerhandlingen den gamle Pagts Væsen i det hele maa antages at afspejle sig, ligger det særlig nær at formode, at Dyrets Død maatte være det stedfortrædende, og at Offerdyret lider Menneskets Straf (poena vicaria). Denne Teori har været den almindelige kirkelige, til Dels ogsaa hos Rabbinerne (en ret udførlig Undersøgelse i samme Retning af underteegnede findes i »Borchs Kollegiums Festskrift«, Kbhvn 1889). Et Støttepunkt kan Opfattelsen have i Forsoningsdagens Ritus, hvor Syndofrets Buk bærer Israels Misdgøringer, og i Omtalen af »Herrens Tjener« som et Skyldoffer (asjam) i Jes. 53, 10 i Forbindelse med V. 4. 5 (»Straffen laa paa ham«). Ogsaa Analogier fra den antike Verden om stedfortrædende Død hos Dyret lade sig paavise. De fleste nu til Dags forkastede Tanken om Dyrets Død som Hovedsagen i Soningen ved Blodet, særlig fordi »det aldrig hedder, at Offerdyret dræbes, men altid, at det slagtes, d. e. aflives paa en saadan Maade, at det afgiver Blod til Frembærelse for Gud« (jvfr. Art. Forsoningen). Overfor dette staar, at Stedfortrædelsens Idé er udtalt i 3 Mos. 17, 11, og at den ofrende er udsat for Død ved at nærme sig til Gud. Det er sandt, at der med Haandspaalæggelsen ikke følger Syndens Inkorporation paa Dyret, men kun at den ofrendes Begæring i det hele (ogsaa hans Begæring om Soning, medgives Offergaven (Blodet), han frembærer); Haandspaalæggelsen taler altsaa ikke uden videre om stedfortrædende Død. Spørgsmaalet bliver da, om man skal nøjes med, at Blodet betyder den helligste Gave til Gud, eller om der i det givne Naademiddel indeholdtes Vejledning til at forstaa, at Gud kræver et stedfortrædende Livs Hengivelse i Døden. Blod er Liv, men udgydt Blod er Død. Blod er voldelig Død. »Uden Blodet ingen Soning« var allerede den gamle Kultusregel (Hebr. 9, 22; Talmud). Meget taler for, at Tanken efterhaanden maatte bane sig denne Vej, at Offerdyrets Død var en væsentlig Sag i Soningen.

Hele Offer tjenesten indenfor Jødedommen var i Tiden hen imod Kristi Komme kendelig synkende. Kærnen deri, de aandelige sande Ofre, som Profeterne (jvfr. Mi. 6, 8) saa energisk havde krævet, var ved at modnes. I ydre Henseende var alt ved det gamle, saalænge Tempeltjenesten bestod. Den senere Jødedom tror endnu paa Tempelrets Genoprettelse, kan ikke slippe det svundne Naademiddel. »O maatte det dog behage dig, o Herre, vor Gud og vore Fædres Gud, at Templet maatte opbygges snarlig, endnu i vore Dage, og din Lære blive vor Lod. Da ville vi tjene dig dér i Gudsrygt som forud, og Judas og Jerusalems Ofre ville da atter som forud være dig til Velbehag« (af Sjemoné-esre-Bønnen i den 1000aarige synagogale Bønnebog). Det er den kr. Kirke, der besidder Fuldkommengørelsen af den gl. Pagts Offerkultur, idet den sammen med Opfordringen til aandelige Offergaver (Hebr. 13, 15, 16; 1 Pet. 2, 5) kan henvise til en fuldkommen og evig Soning ved Kristi Blod (Død). I Stedet for den svage ydre-teokratiske Soning, der var indviet ved Offerdyrenes Blod (2 Mos. 24, 1—8) og daglig kun kunde holdes oppe paa samme Maade (Hebr. 9, 22, 25), og som ikke kunde rense

Samvittigheden (Hebr. 9, 10, 10, 22), har Kristus ved sit Blod vundet en evig Forløsning (Hebr. 9, 11—14). Naar Apostlene rose sig af Kristi Død som den nye Pagts evig gyldige Offer og bære dette højt for hele Verden, er det Herrens egne Ord, der have vejledet dem til Forstaaelse: mit Blod er den nye Pagts Blod (Mt. 26, 28; 1 Kor. 11, 25). Hans Blod svarer til det grundlæggende Pagtsoffer, hvormed Pagten fra Sinai indviedes (2 Mos. 24, 8). Om den Fylde, der er i N. T.s Tale angaaende Kristi Død som det sande Offer, maa her henvises til Art. Forsoningen (II, 80 f.). Den Forbindelse mellem den lidende Herrens Tjener og Offersoningen, der i Jes. 53 allerede spirende er til Stede (V. 10), staar i N. T. i fuldt Flor. Og Identiteten af »Blod« og Død i N. T.s Offertale er indlysende. Den ønskede Udhævelse af Ofrets Slagtning finde vi da ogsaa her: Joh. Aab. 5, 9 (»du er slagtet«). Er stedfortrædende Død den nye Pagts Soningsmiddel, kan Guds tanken i den gl. Pagts sakramentale Naademiddel, Soningen ved Blodet, næppe være en anden. Spørger man saa: hvorpaa beror saadan Offerdøds Værd? paa Lidelse i og for sig, eller paa Lydighed, der indbefatter Døden? kan Svaret ikke være andet end: paa denne Lydighedens Fuldstændighed. Til den pletfri Lydighed, der var Kristi Smykke i hans Offerdød, svarer hos det gl. testl. Offer kun den ydre Lydeløshed (1 Pet. 1, 19). —

A. Cave, The Scriptural Doctrine of Sacrifice, Edinburgh 1877 (et Hovedværk); E. Riehm, Der Begriff der Sühne im A. T., i »Theol. St. u. Kr.« 1877; v. Orelli, Einige alttestl. Prämissen zur neutestl. Versöhnungslehre, i »Zeitschr. f. kirchl. W. u. kirchl. Leben«, 1884; H. Schultz, Significance of Sacrifice in the O. T., »Amer. Journal of Theol.«, 1900; W. P. Paterson, Sacrifice, i Hastings »Dictionary of the Bible«, 1902; G. F. Moore, Sacrifice, i »Encycl. Bibl.«, 1903; v. Orelli, Opferkultus des A. T.s, i »Realencykl. f. prot. Th. u. K.«, 1904. L. G.

Offer i N. T., se Offer i G. T. samt Art. Forsoning (II, 79) og Nadvere (S. 341).

Offer og Accidenser, se Præsters Lønning.

Offertorium, se Art. Gudstjeneste (II, 295 a).

Official (officialis) kaldes den gejstl. Embedsmand, ved hvilken en rom.-kat. Biskop udøver sin Jurisdiktion. Biskoppens O. er en anden Betegnelse for hans Generalvikar *in spiritualibus*, hvorfor Generalvikaren ofte kaldes O. Ærke-degnene (Arkidiakonerne) blev ogsaa oprindelig kaldte *officiales episcoporum*.

Officium, i Reglen med Tilføjelsen: *canonicum, canonicale, divinum* eller *ecclesiasticum* kaldes i Romerkirkens liturgiske Sprog den kirkelige Tidebøn som Standspligt (*pensum servitutis*). O. *beate Mariæ virginis* er Navn paa Tidebønnen til den hl. Jomfru. O. *defunctorum* er Navnet paa en Forbøn for de afdøde. *Officium sanctum, Sant' Ufficio*, se Inkvisition (II, 539).

Ofir, Guldlandet; for »Guld« siges Ijob 28, 16; Ps. 45, 10; Jes. 13, 12; 1 Krøn. 29; 4 poetisk »Ofirs Guld«, Ijob 22, 24 endog »Ofir« alene. I 1 Mos. 10, 29 og 1 Krøn. 1, 33 nævnes dette Land som en »Son« af Joktan (altsaa tilhørende Arabien), midt imellem de to arabiske Guldlande Saba (Ps. 72, 15 f.) og Havila (1

Mos. 2, 11f.). Ifølge 1 Kong. 9, 28f. byggede Kong Salomo Skibe i Esjon-Geber, og under Ledelse af tyriske Søfolk gjorde de Rejser til O.; et Forsøg af Kong Josafat paa at genoptage denne Skibsfart mislykkedes derimod (22, 49). Hvad som hjemførtes, var ifølge 9, 28 (2 Krøn. 8, 18) Guld. Hvis imidlertid 1 Kong. 10, 22 er mistydet i 2 Krøn. 9, 21 og kan opfattes som vel orienteret Underretning om Ofir-Farterne, medbragte Skibene foruden »Guld« ogsaa »Sølv, Elfenben og Aber og Paafulge(?)«, og de kom hjem »en Gang hvert tredje Aar«. En indskudt Notits (1 Kong. 10, 11; 2 Krøn. 9, 10) nævner i Anledning af Dronningen af Sabas »Edelstene«, at Ofir-Skibene foruden Guld ogsaa medbragte »Sandeltræ(?) i stor Mængde og »Edelstene«. Der hviler saaledes nogen Uklarhed over Traditionen om, hvad Skibene hjemførte; usikkert er ogsaa, om den nævnte Træsart er Sandeltræ, og om »Paafulge« oprindeligt fandtes i Teksten. Uvis er dog fremfor alt Landets Beliggenhed. De medbragte Varer kan delvis være indkøbt undervejs. Kun m. H. til Guldet synes G. T. bestemt at forudsætte, at det produceredes i (nær ved) O. Dette er tillige et Kyststrøg. 3 Hypoteser er der opstillede angaaende Beliggenheden: Nærmest ligger det at tænke paa 1) Sydarabien, baade fordi de nærmeste og berømte Guldværker fandtes i Sydvestarabien, og ifølge 1 Mos. 10. Almindelige kulturhistoriske Overvejelser gør det tillige naturligt, at dette første, kortvarige Forsøg paa Skibsfart fra Esjon-Geber ikke sigtede væsentlig længere end Ægypternes gamle Sørejser til Landet Tunt (i N. O. Afrika eller maaske omfattende begge Kyster ved det røde Havs Sydende). Rejsens Langvarighed derimod viser til fjernere Egne. Man har da dels peget paa 2) Indien (vistnok allerede den alex. Overs., i hvert Fald Josefos og arab. Overs.); didhen viser Paafulge og Sandeltræ; derimod blev Guld ikke udført fra Indien, allermindst fra dets nordvestlige Kystlande. Guldet viser derimod til 3) Sofala, lige over for Madagaskar; Mashona-Landets Guldværker var allerede i Middelalderen berømte. Men Indien og Sofala laa helt udenfor Salomos Tids geografiske Horisont; og det geografiske Billede, 1 Mos. 10 giver, kan ikke helt bortforklares. Enkelte har for søgt at forene alle Hensyn ved at henlægge O. til Sydvestarabien (f. E. Kystlandet langs den persiske Bugt, fordi Kileindskrifterne nævner et Apir paa sammes — modsatte (!) — Kyst); de fornødne Guldværker er dog ikke med Sikkerhed efterviste. Og hvorfor rejse rundt hele Arabien uden Nødvendighed? Guld fandtes i Sydvestafrika (ligesaa Sølv). Aber (hebr. qōf) og Elfenben synes at stamme fra den afrikanske Kyst, som det jo kan forudsættes, at Skibene anløb undervejs. S. M.

Ofirer (Slangebrødre) er et fælles Navn for flere indhyrdes meget forskellige gnostiske Sekter. I de fleste af dem spiller Slangen (Ofis) en Rolle, snart som et godt, snart som et ondt Princip (König, Die Ophiten, 1889).

Ofni, By i Benjamin (Josva 18, 24). Beliggenheden uvis.

Ofra, 1. Benjaminitisk By, nordestl. i Benjamin (Josva 18, 23; 1 Sam. 13, 17). Muligvis det nuværende Tajjibe, en Landsby en Mils

Vej N. Ø. for Betel. O. (Ofra) kan vistnok sammenstilles med Efraim i Joh. 11, 54 og 2 Sam. 13, 23; jvfr. 2 Krøn. 13, 19 (Efron) og 1 Mak. 11, 34 (Afairema). — 2. By i V.-Mannasse, Gideons Hjemstavn (Dom. 6, 11. 8, 27 osv.). Hvor nær Jisreel O. skal søges, kan ikke afgøres. — 3. Judæisk Øverste (1 Krøn. 4, 14). L. G.

Oftedal, Lars, f. 27. Dec. 1838 i Stavanger, Faderen Svend O. var Skolelærer; Student 1859. Efter adskillig Forvildelse blev han 1861 ført paa Omvendelsens Vej, begyndte at holde »Opbyggelser« i og om Kristiania — vel kendt fra Barndommen med Lægmandsforkyndelsens Teknik. 1864 blev han Kandidat og kom privat engageret 1865 til Bergen, hvor han holdt Bibel-læsninger i Domkirken og hyppige Andagtsforsamlinger til Høsten 1866, da han blev Sømandspræst i Cardiff, hvilken Stilling han maatte opgive Vaaren 1868, da han ikke vilde ophøre med at laste de norske Præster, hvorover Sømænd klagede og fremkaldte Forbud fra Hovedbestyrelsen. Han drog nu som ukaldet Prædikant omkring i Kristianssands og det sydlige af Bergens Stift, til han 1870 blev Stiftskapellan i Kristianssand og kunde fortsætte paa samme Vis. 1873 blev han Kaldskapellan til Hetland, begyndte nu paa Anlægget af sine Stiftelser og fik en Indflydelse paa Stavangers Almue, der 1880 bragte Biskop J. Moe til at faa ham udnævnt til resid. Kapellan til Petri Kirke, hvor han 1885 blev Sognepræst. 1875 havde han faaet opført sit eget Forsamlingshus »Bethania«, hvortil snart sluttede sig Vajsenhus, Magdalenehjem, Herberge for Embedsmænds Børn m. m., alt ved Gaver, væsentlig fra Amerika, hvor han havde gjort en Rundrejse. Han havde i »Bethania-Kvarteret« sit Bogtrykkeri, hvorfra han udsendte Bladet »Vestlandsposten«, der snart fik politisk Farve (afbleget Radikalisme) og forøgede hans Indflydelse i den stavangerske Almue, der 1883 sendte ham til Stortinget og atter valgte ham 1888 og 1891. 1889 blev han R. St. O. O. Paa Stortinget gjorde han sig bekendt ved det Foredrag — forfattet af en anden — der bevirkede, at Alex. Kiellands Digtergave blev strogen. En Fraktion af den radikale Majoritet fik nu hans Navn, men hans Indflydelse blev aldrig stor i nogen diskuterende Forsamling, og hans Talerdygtighed var udelukkende indskrænket til den vækkende Bodsprædiken af pietistisk Farve. Han er ypperlig skildret i flere af Alexander Kiellands Noveller. Nogen Agtelse inden de dannede Kredse havde han aldrig vundet, og længe var han betragtet med Mistanke, der dog blev tavs, medens man til ingen Nytte bekæmpede ham teologisk. Tilslidst brast det dog. Hans mislige Forhold blev kendt, og Allehelgensdag 1. Nov. 1891 stod han efter Gudstjenesten frem i Kirken, meddelte Menigheden, at han — forlængst gift — havde gjort sig skyldig i usædeligt Forhold, og at han maatte tage Afsked. 14. Nov. blev han afskediget. Han fra-traadte Bestyrelsen af sine Stiftelser og mødte naturligvis ikke paa Stortinget. Hans Magt over Almuen var imidlertid stor og hans Dristighed ikke mindre, og 1893 optog han sin gamle Virksomhed i et stort Lokale »Salem«, som hans Venner byggede for ham. Det gik imidlertid nu mindre heldigt med ham baade som Taler

og Bladmand, og 1896 kom de stavangerske Journalister af alle Farver overens om at ignorere ham og hans Virksomhed. Aaret efter var han ogsaa for det meste forskudt af sine Tilhængere. Han døde 2. Maj 1900. D. T.

Og, Basans Konge, der blev slaat ved Edre'i af Israeliterne paa Moses Tid (5 Mos. 3, 1f.). Edre'i og Astarot vare hans Hovedstæder (Josva 13, 12). Hans Landomraade kom siden i Øst-Manasses Besiddelse. Kong O. var af Refaiternes kæmpemæssige Slægt; i Rabbatammon viste man hans Basaltsarkofag, 9 Alen lang (à 17—18 Tommer). Sejren over denne Konge var en Begivenhed, der gjorde stærkt Indtryk (Josva 9, 10; Neh. 9, 22; Ps. 135, 11. 136, 20).

Ohad, Søn af Simeon (1 Mos. 46, 10; 2 Mos. 6, 15).

Ohel, Søn af Serubabel (1 Krøn. 3, 20).

Ohio-Synoden. Efter Aaret 1805 havde de smaa luth. Menigheder i Staten Ohio sluttet sig til Synoden i Pennsylvanien, men fra 1820 blev der dannet en O.-S., der holdt sig borte fra den luth. Generalsynode for at værne sin Selvstændighed. 1833 fik O.-S. et teol. Seminarium i Columbus, og 1850 et Universitet dér. O.-S. har altid været virksom baade for ydre og indre Mission, og i omtr. 20 Stater i Unionen virke dens Afsendinger. Den har, som de andre amerik. Synoder, lidt en Del af indvortes Strid og oplevet forskellige Brud. I de fleste Menigheder prædikes der baade Engelsk og Tysk. Synodens Organer ere: *The Theological Monthly* og »Theol. Zeitblätter«, samt *The Standard* og »Die luth. Kirchenzeitung«.

Ohola og Oholiba, Samaria og Jerusalem, personificerede som 2 Søstre, Jahvé's trolose Hustruer (Hes. 23, 4f.). Ohola betyder »den, der har sit eget [selvvalgte] Telt«: Helligdom; Oholiba »den, hos hvem mit Telt (Tempel) er«.

Oholiab, Besaleels Medhjælper ved Tabernaklets Udsmykning (2 Mos. 31, 6. 35, 34 osv.).

Oholiba, se Ohola.

Oholbama. 1. En af Esavs Hustruer (1 Mos. 36, 2f.). I 1 Mos. 26, 34 have Esavs Hustruer andre Navne. — 2. En edomitisk Stammefører (1 Mos. 36, 41).

Okina (Judit 2, 28 [16]), en af Byerne langs Palestinas Kyst, sandsynligvis Akko(n) (Ptolemais).

Okkultisme eller Teosofisme kaldes en »Fremtidsreligion«, der blev stiftet i Madras af den amerik. Spiritist, Oberst Henry Olcott, og Fru Helene Blavatski, Enke efter en russisk General. Den hviler dels paa Hinduisme og Buddhismen, dels paa spiritistiske Aabenbaringer, som Fru Blavatski vil have faaet paa Himalaja, og den roser sig af at staa i den skønneste Overensstemmelse baade med den moderne Naturvidenskab og den nyere Filosofi. 1876 dannede Oberst Olcott og Fru Blavatski i New York »det teosofiske Selskab«, og 1884 udkom i Leipzig Olcotts og Fru Blavatskis Hovedskrift: »Die esoterische Lehre oder Geheimbuddhismus«. Senere udgav Olcott ogsaa en Bearbejdelse af en buddhistisk Katekisme (»Ein buddhist. Katechismus nach dem Kanon der Kirche des südl. Indiens«, Leipzig. 1887 — 27. Tusind!), der udkom med Anbefaling af Sumangala, en buddhistisk Ypperstepræst i Colombo paa Ceylon. Dette

nye Evangelium forkynnder Buddhismens esoteriske Overlevering, i hvilken Re-Inkarnationen spiller en stor Rolle.

Okran, en Mand af Asers Stamme (4 Mos. 1, 13 osv.).

Oks, en af Judits Forfædre (Judit 8, 1).

Oktave (*octava dies*, Ottendedag) kaldes en Gentagelse af eller Slutning paa en Fest, der falder paa den 8. Dag efter den egentlige Højtidsdag. Navnet bruges ogsaa til Betegnelse af den hele Festuge, der falder mellem den egentlige Festdag og Efterfesten paa den 8. Dag, Paasken og Pinsen fik tidlig saadanne O.r., og allerede i 4. Aarh. havde, som vi kan se af Silvias Pilegrimsfærd (se Art. Silvia), Epifani-Festen en O. I Romer.k.s Festaar har Jul, Epifanias, Paaske, Kristi Himmelfartsdag, Pinse, Kristi Legemsfest og flere Maria- og Helgenfester O.r.

Olaf Haraldsson, se Olav.

Olaf Skotkonung, se Olof.

Olaf Trygvesson, se Olav.

Olai, Nicolaus (kaldes hos Rhyzelius Olavus Nicolai Helsingus), sv. Biskop; Nils, fra Ge-strickland, der 1555 studerede i Rostock, er sandsynligvis identisk med ham. N. O. blev 1562 af Erik XIV indsat som Biskop i Strengnäs. Han deltog i Forhandlingerne om Liqvoristerne og stod under disse paa Laurentius Petris Side (S. 64). 1572 deltog han i Upsala-Mødet og underskrev dets Beslutning. Hans Stilling som Biskop blev især vanskelig, da Kong Johan og Hertug Karl, indenfor hvis Hertugdømme hans Stift laa, kom til at repræsentere modsatte Interesser og begge paakaldte hans Bistand i modsatte Retninger. 7. Jan. 1575 sendte Hertugen ham med et Brev den torgauske Bekendelse af Maj 1574 og formåner ham til at blive ved denne. Ved Mødet i Stockholm 1577, hvor der taltes om Kong Johans Liturgi, skrev Biskop Nils til Hertug Karl og spurgte ham om hans Mening om den ny Messeordning. Hertugen erklærede, at han ikke vidste af anden Messeordning end den, som en lang Tid havde været i Brug, bad Biskoppen betænke sig vel og erindre ham om den af Hertugdømmets Præsteskab sidst truffne Beslutning. Samme Dag, som Hertugens Brev er dateret, 16. Febr., underskrev Biskop Nils imidlertid Liturgien, dog med Forbehold, der gjorde Omfanget af hans Forpligtelse ganske uvis. Han tog ikke videre Del i de af Kong Johan foreskrevne Beslutninger, men kunde ikke staa Prøve for Hertugens mere skærpede Opmærksomhed. Da han 1582 ansøgte om at nedlægge sit Embede paa Grund af Alderdom, blev dette ganske vist ikke bevilget, men hans Svigersøn, Henrik Gadolenus, blev beordret til, tilligemed Domkapitlet i Strengnäs, at bestyre Bispeembedet. Det synes at have bidraget til hans Død 1585. O. A.

Olav Haraldsson, den hellige, norsk Konge (1015—30), er Fuldenderen saa vel af Harald Haarfagers Statsdannelse som af det ved Haakon den gode og Olav Trygvesson begyndte Kristianiseringsarbejde. I Ungdommen fór han i Viking i Østersøen og England, hvor han fra omkr. 1009 deltog i flere kendte Slag. I England falder i denne Tid ogsaa hans Omvendelse; sin Daab synes han at have modtaget i Rouen ved Ærkebiskop Robert (en Beretning om, at Olav Trygvesson har holdt ham over Daaben,

er sikkert uhistorisk). At hans Overgang til Krdmmen til Forskel fra saa mange Vikingers »Omvendelse« har været grundet i dyb og varm Overbevisning, derom vidner hele hans senere Liv. Ved sin Hjemrejse til Norge har han maalt bevidst taget Sigte paa at bryde Hedenskabets Magt saa vel som paa at fuldende Harald Haar-fagers Værk og bygge det nye Kongedømme paa den nye Religion som Grundlag. Den politiske og religiøse Opgave har han vistnok set under ét, hvad der ikke forringer hans Betydning som Missionær og Kirkegrundlægger. Meget mer forklarer det hans udprægede Interesse for Kirkens Organisation: han er den norske Kirkes egentlige Ordner og Lovgiver. Hans første Opgave blev dog at bringe det af Olav Trygvesson indledede Omvendelsesarbejde, som under Jarlernes Styre var gaaet i Staa, til Afslutning. Rækkefølgen i dette Arbejde er usikker. Muligvis har han taget sit Udgangspunkt i Viken, hvor Krdmmen vel allerede har været noget kendt paa Grund af en Smule dansk (tysk) Mission, uden at der dog har eksisteret nogen allerede færdig kirkelig Organisation (Jørgensen). Olavs Anlæg af Fæstning og en Borg (senere Sarpsborg) og Opførelse af Mariakirken er her det vigtigste. Betydningsfuldere var det dog, at han kristnede de endnu helt hedenske Oplande, samtidig med at han knækkede Fylkekongedømmet dér. De enkelte Beretninger tør dog for en stor Del være temmelig legendariske. Fremdeles har Olav befæstet Krdmmen i de Egne, hvor Hedenskabet og Stamme-høvdingedømmet atter havde faaet Magt. Særlig er her at tænke paa Trøndelagen, hvor Olav overraskede Indbønderne under et Blot paa Mæren og dræbte Høvdingen Olver paa Egg. I sin Missionspraksis adskilte han sig ikke fra sin Forgænger Olav Trygvesson; Sagaerne skildrer ham som den hensynsløse Ødelægger af hedenske Kultussteder, som den ivrige Forfølger af Hedenskabet og Udrydder af alskens Troldskab, hvoraf »Norvegia plena est« (Mag. Adam). Men ved Siden heraf dvæler Sagaen stolt ved hans lovgivende og ordnende Virksomhed. Herhen hører Beretningerne om, at han byggede Kirker i de nedbrudte Gudehøvs Sted og satte Præster ved dem. Af saadanne har han vistnok medført et stort Antal, hvad der ogsaa stemmer med Mag. Adams Oplysning, at han »havde mange Biskopper og Præster med sig fra England«. Enkelte saadanne nævnes af Mag. Adam, som Mænd »berømte for sin Lærddom og sine Dyder«, nemlig Grimkel, Sigfrid (Sigurd?), Rudolf og Bernhard. Særlig fremhæves Olavs kirkelige Lovgivningsarbejde, som vistnok knyttede sig til tidligere Begyndelser, men dog var grundlæggende. Smlgn Snorres Ord: »Han ordnede Lovene med de viseste Mænds Raad, tog fra og lagde til dér, hvor han syntes. Men Kristenretten satte han ved Biskop Grimkels og andre Præsters Raad, og han lagde al Vind paa at fjerne alt Hedenskab og fordums Sædvaner, hvori der var Kristendomsspildev. Særlig er dette Olavs Lovgivningsarbejde knyttet til et Ting paa Moster. De her vedtagne Bestemmelser blev siden godkendt af Bønderne paa Lagtingene. Da de opbevarede Kristenretter skriver sig fra en senere Tid, lader Indholdet af Olavs kirkelige Lovgivning sig ikke med

Sikkerhed fastsætte uden mulig for enkelte Punkters Vedkommende. Den strakte sig ogsaa til Bilandene; navnlig er den senere islandske Kristenret paavirket af ham. I Forholdenes Medfør var det naturligt, og Undersøgelserne staadfæster det yderligere, at angelsachsiske Forbilleder kom til at øve en afgørende Indflydelse paa Olavs Ordning af den norske Kirke. Hans Virksomhed paa dette Omraade blev dog ikke afsluttende. Hans hensynsløse og maalt bevidste Kamp mod den gamle Stammeforfattning bragte endnu engang Aristokratiet til at rejse sig mod Kongedømmets Rigspolitik og tvang det til at søge Støtte hos Norges Selvstændigheds Fjende, Knud den mægtige. Herved blev Olav tillige Forkæmperen for Norges nationale Selvstændighed, hvad der fik Betydning for de følgende Begivenheder. At han selv i denne Tid søgte Tilknytning hos Ærkestolen i Hamburg-Bremen (smlgn Biskop Grimkels gunstig modtagne Gesandtskab til Ærkebiskop Unvan) fik foreløbig ingen Betydning. Historisk set var Høvdingedømmets Rejsning, der førte til Olavs Flugt (1028) og Fald ved Stiklestad (29. Juli 1030), ikke en Kamp mod Krdmmen, men mod Olavs hensynsløse Helstatspolitik. Og dog blev Stiklestad-Slaget den afgørende Kamp mellem den gamle og den nye Religion, saaledes som ogsaa Sagaerne fremstiller det. Hvad der foregik efter Kongens Død er os mest overleveret i Legendens Form; smlgn de delvis fælles legendariske Beretninger om de ved hans Lig skete Undere. Historisk sikker er dog Overflytningen af Ligt til Nidaros og Bisættelsen i Klemenskirken. I Olavs Kanonisation, i Legendens Udformning og i den snart indrettede Olavs-Kultus spiller vistnok Biskop Grimkel den ledende Rolle, bl. a. som Forfatter af Olavs-Messen. Hermed havde Krdmmen i Norge faaet sit faste nationale Midtpunkt, hvorfra den snart fandt Vej til Folkets Hjerter, og dermed havde tillige det nationale Kongedømme faaet sin guddommelige Indvielse, kort sagt: den af Harald Haarfager, Haakon den gode og Olav Trygvesson indledede politisk-religiøse Omvæltning var fuldbrydet, og Norge var føjet ind i Europas kristelige Kultursammenhæng. Et Vidnesbyrd om dette sidste er ogsaa Olavs-Kultusens raske Udbredelse udenfor Norges Grænser (se foruden Sagaerne, Mag. Adam, Storms Monumenta og andre Kilder, især Munchs og Sars's Fremstillinger af det norske Folks Historie og de kirkehist. Fremstillinger af Keyser, Bang, A. D. Jørgensen, Maurer, Daac, Taranger og andre). A. B.

Olav Trygvesson, norsk Konge (995–1000), er Kristendommens egentlige Grundlægger i Norge. Hans eventyrlige Ungdomshistorie er som mange af hans senere Bedrifter, der har gjort et stærkt Indtryk paa Samtiden, stærkt udsmykket af Sagnet. Sikker har han som ung opholdt sig en Tid i Rusland og faret i Viking i Østersølandene. De paalideligste Efterretninger om ham byder de engelske Annaler, ifølge hvilke han fra 991 af ses at have optraadt som Vikingehøvding i England, hvor han i Spidsen for en stærk Flaade gentagende tvang selve Kong Ethelred til at slutte Forlig og yde ham Tribut. Her blev han ogsaa vundet for Krdmmen, som han synes at have omfattet med ikke mindre Begejstring end Olav Haralds-

søn. Medens de hjemlige Kilder lader ham døbes paa Scilly-Øerne, beretter den vistnok troværdigere angelsaks. Krønike, at han blev undervist til Daaben af den bekendte senere Ærkebiskop og Martyr Ælfheah af Canterbury, som vistnok ogsaa haade ham døbt og konfirmeret ham. Fra denne ivrige Missionsven har han rimeligvis ogsaa modtaget sin Missionsbegejstring, som gav hans Vikingenatur og aldrig udslettede Kamplyst et ædlere Maal. Fra det Øjeblik han atter satte Foden paa norsk Grund for at genrejse Harald Haarfaagers Trone, var hans Liv en eneste Vikingefærd mod Hedenskabet, repræsenteret i Haakon Jarl og det med den hedenske Kultus nøje forbundne Stammehøjdedømme. Som en slig Vikingemissionær er han ogsaa fortrinsvis blevet tegnet i Sagaen, hvis Beretninger om hans grumme Fremfærd mod Krdmmens og Kongedømmets Fjender kun afspejler den almindelige Beundring, som Kongens Helteskikkelse aften aften baade Venner og Uvenner. Intet Under at Folkesagnet snart bemægtigede sig hans Person; smiln Beretningerne om hans Kamp med Trolde og hedenske Guder osv. Det sikkert bevidnede i Olavs korte Missionsvirksomhed turde være følgende: allerede ved sin Ankomst til Landet var han ledsaget af flere gejstlige, hvoraf de betydeligste var den i England viede Missionsbiskop Sigurd, som var Olavs fornemste kirkelige Raadgiver (smiln Tilnavnet »hin rike«, som Traditionen har givet ham), og som rimeligvis er identisk med den svenske Apostel Sigfrid, samt den stridbare Præst Tangbrand. De var at betragte dels som Olavs Hofgejstlige, dels som Missionærer. Overalt hvor han kom, lod han dem holde Guds-tjeneste for sin Hird, og han lod nedbryde Hovene paa sine Gaarde. Efter hurtigt at have fældet Haakon Jarl og vundet sikker Besiddelse af Riget tog han fat paa sin egentlige Missionsvirksomhed, hvori Ødelæggelse af Hov og Gudebilleder, Drab af Sejdmænd og voldelig Fremfærd mod haardnakkede Modstandere spiller den væsentlige Rolle. Hvad Rækkefølgen i Olavs Missionsværk angaar, saa synes følgende tre Hovedpunkter sikre: Udgangspunktet var Øen Møster i Bukn-Fjorden, hvor Snorre lader ham lande og læse den første Messe, og hvor han ifølge Tjodrek Munk opførte den første norske Kirke (Haakon den godes Saga lader allerede denne Konge opføre Kirker). Det næste sikre Punkt synes at være Tinget paa Dragseid paa Stadthland, Tingsted for de nordlige Fylker i Gulatingslagen. Hertil knytter sig mulig Sunniva-Legendens Opkomst, hvori rimeligvis Biskop Sigurd har en Hovedandel, og som skaffede Krdmmen i Norge et første nationalt Midtpunkt i Helligdommen paa Selje. Som det tredje Hovedpunkt er at nævne Olavs Op-træden i Trøndelagen, hvor Nidaros anlagdes (997), og Klemenskirken opførtes. Her i det Trondhjemske og paa Haalogaland synes Hedenskabets Modstand at have været stærkest og derfor Olavs Grusomhed størst. Længer rakte heller ikke hans Mission. Beretningerne om hans Mission i Viken (Snorre) er vistnok uhi-storiske, lige som de indre Egne af Landet, navnlig Oplandene, ved hans Død ved Svolder Aar 1000 endnu var helt uberørt af Krdmmen. Det er med andre Ord kun Kystfylkerne og

Trøndelagen, Olav kan siges at have kristnet. Derimod rakte hans Mission til alle Norges Bilande; smiln Agripis lakoniske Beretning: »I de 5 Vintre, han har Kongenavn i Norge, kristnede han 5 Lande«. Naturligvis lod overalt Folkets virkelige Tilgængelse af den nye Religion meget tilbage at ønske, og endnu manglede en kirkelig Ordning. Olavs Fortjeneste bestaar især i at have brudt Hedenskabets Magt og derved banet Vejen for Olav den helliges og følgende kristne Kongers Værk (Kilder og Literatur under Olav Haraldsson).

A. B.
Olbers, Carl, sv. Teolog, f. paa Solberga i Fors Sogn, i den Del af Vestergötland, der hører til Göteborgs Stift, 18. Nov. 1819, Student i Lund 1840, ordineret 1844. Da hans spekulative Begavelse havde henledt E. G. Brings Opmærksomhed paa ham, fortsatte han, efter nogen Tids præstelig Tjeneste i Göteborgs Stift, Studierne, blev Mag. phil. i Lund 1847, Docent i praktisk Teologi 1848, teol. Adjunkt 1853, Prof. i praktisk Teologi 1863, lod sig 1865 overflytte til Professoratet i Kirkehistorie og Symbolik, blev Dr. theol. ved Jubelfesten i Lund 1868, 1. teol. Prof. og Domprovst 1879, deltog i Kirkemøderne 1873, 1878, 1883 og 1888. Blandt udgivne Skrifter mærkes hans Opgave for Adjunkturen »Om Montanismen« og for Professuren »Om Confirmandsjälavården«, samt hans Polemik imod Bibelkommissionen, »Bibelföversättningsfrågan, Anmärkningar vid 1873 års proföfversättning af N. Test.« i 3 Hefter 1874—75, hvortil der 1878 sluttede sig et 4. Hefte indeholdende Lunds teol. Fakultets Udtalelse om Prøveovers. af N. T. fra 1877. O. var en skarpsindig Tænker af den hegelske Skole. Som Lærer udøvede han en meget stor Indflydelse, og som hans Elever udgik der adskillige yngre Teologer, der, om end deres Retning blev en anden end hans, altid røbede den formelle Skolethed, han havde bibragt dem. Hans kirkehistoriske Forelæsninger, hvoraf der efter hans Død er udkommet et Hefte, indeholdt en Kirkehistoriens Filosofi, rig paa fine Synspunkter. Som Kirkemand var han yderst konservativ, en Modstander af al Pietisme og Ultraprotestantisme. I Konkordiebogen saa han det uundværlige Værn mod Ultraprotestantismen. Da derfor Kirkelovforslaget af 1873, udarbejdet bl. a. af de af O. saa højt skattede, A. N. Sundberg og W. Flensburg, vilde reducere den sv. K.s Bekendelse til Augsb. Bek. og Upsala-Mødets Beslutning af 1593, fremkaldte O. en Storm herimod indenfor det sv. Præsteskab. Han var utrættelig i sin Kamp for Konkordiebogen. Selv betegnede han Stridsspørgsmaalet som »Bekendelsesspørgsmaalet«, en Benævnelse, der ogsaa almindelig blev vedtaget. Han naaede ikke at opleve sin Sags Sejr paa Kirkemødet 1893. I Beg. af 1892 blev han syg. Med stor Taalmodighed bar han en i høj Grad pinefuld Lidelse. At den gamle Tænker og ultrakonservative Teolog som Kristen inderst inde levede af Syndsforladelsens Evangelium, viste sig ikke mindst i de Ord, han sagde kort før sin Død: »Syndernes Forladelse er alligevel det største«. O. døde 5. April 1892.

O. A.
Olcott, Henry, Oberst, se Okkultisme (S. 424).

Oldenbarnevæld, Jan van, hollandsk Stats-

mand, f. 25. Sept. 1547, død i Haag 13. Maj 1619. O., der var af adelig Slægt men uformuende, studerede Retsvidenskab i Tyskland, Frankrig og Italien og nedsatte sig (1569) som Advokat i Haag. I Opstanden mod Hertugen af Alba tog han virksom Del, og 1573 var han med i Forsvaret af Lejden, men efter at Alba havde forladt Nederlandene, fortsatte han sin juridiske Virksomhed og blev 1576 Raadspensionær (ledende Magistratsmedlemsmand) i Rotterdam. I denne Stilling blev han Vilhelm af Oranien Ven og Raadgiver lige til dennes Død (1584), og derefter var det O.s Energi og Statsklogt, der førte den unge hollandske Republik gennem alle Storme. Efter Anmodning af Provinsen Hollands »Stater« (Stænder) blev han Raadspensionær for Holland, og i denne Stilling som Første-Minister i den største af Landets 7 Provinser blev han den ledende Aand i »Generalstaterne« (den fælles Stænderforsamling for alle Provinser). O.s Fald hidførtes ved Striden mellem Arminianerne og Gomaristerne. Arminianerne, der fastholdt den mildere Opfattelse af Prædestinationen, havde Flertal i Provinsen Hollands Stater, og til dem sluttede sig O. og Hugo Grotius (II, 267). Gomaristerne, de strenge Calvinister, havde Flertal i Generalstaterne, og til dem sluttede sig Morits af Oranien, der hidtil havde været religiøs indifferent men nu ad denne Vej søgte at bane sig Vej til Tronen. Da O. ved Politiforanstaltninger søgte at hemme den religiøse Fanatisme og nægtede Tilladelse til Sammenkaldelse af en Generalsynode, lod Morits, støttet af Generalstaterne, ham arrestere (Aug. 1618). Aaret efter blev der nedsat en Kommission, der efter en ulovlig Rettergang dømte ham til Døden for Højforræderi, og da han nægtede at bede om Naade, blev han henrettet (13. Maj 1619). Aaret før (13. Nov. 1618) var Generalsynoden traadt sammen i Dordrecht (se Art. Dordrechter-Synode I, 672). (Deventer, Gedenkstukken van J. v. O., I—III, Haag 1860—65; Motley, Life and Death of John of Barneveld, I—II, London 1873; Groen van Prinsterer, Maurice en Barneveld, Utrecht 1875; Nieuvenhuis, Morits og O., Historisk Arkiv, ny Række, 1. og 2. Bd., Kbhvn 1879). S. A. B.

Oldenburg, Storhertugdømme, bestaar af 3 af hverandre uafhængige Dele: Hertugdømmet O., Fyrstendømmet Lübeck og Fyrstendømmet Birkenfeld. I Hertugdømmet O. blev den luth. Ref. indført 1573 under Grev Johan XVI ved Herman Hamelmann. 1853 fik den evang.-luth. K. i O. en Forfatning (E. Friedberg, Die geltenden Verf.-Gesetze, Freib. 1885, 553 f.). I O. var der 1900: 221,299 evang. Kr., 72,847 rom. Katoliker, 914 andre Kr., 855 Jøder; i Fyrstendømmet Lübeck 36,912 evang. Kr., 390 rom. Katoliker, 18 andre Kr., 15 Jøder; i Fyrstendømmet Birkenfeld: 34,523 evang. Kr., 8180 rom. Katoliker, 182 andre Kr. og 524 Jøder. I Birkenfeld sluttede de 12 luth. og 2 ref. Menigheder sig skidt i Tredverne til Unionen, og 1875 fik ogsaa den evang. K. dér en Synodal-ordning.

Oldenburg, Theodor Vilhelm, dsk Præst og Psalmedigter, f. i Kbhvn 27. Sept. 1805, blev Student fra den kbhvske Borgerdydskole 1822, teol. Kand. 1826. 1828 fik han Accessit for en

hist. Prisopgave, 1830 blev han Spr. i Sorterup og Ottestrup, Sjøllands Stift. D. 26. Maj 1842. O. sluttede sig til den grundtvigske Retning og udgav 1837—41 »Dansk Missionsblad«, 1840—41, sammen med P. C. Kierkegaard, »Nord. Tidsskr. for kr. Theologi«. Flere af hans Psalmer ere meget yndede, bl. a. »Dybe, stille« (Psobg f. K. og Hjem Nr. 423), »I Herrens Hus er godt at bo« (Nr. 422) og »Livsalig er den Tale« (Nr. 489).

Olevianus, Caspar, ref. Teolog, f. 10. Aug. 1536 i Trier, tilhørte en Familie, der stammede fra Landsbyen Olewig ved Trier. Han begyndte i en meget ung Alder sin videnskabelige Uddannelse i Paris; derfra tog han til Orléans og Bourges for at studere Jura, og 1557 blev han i den sidst nævnte By Dr. i Civilret. Kort efter vendte han tilbage til Trier, hvor han sluttede sig til Ref.s Venner, og 1558 gik han til Genève for at studere Hebraisk og lære Calvin at kende. Senere kom han til Zürich, hvor Bullinger lærte ham at prædike, og til Lausanne, hvor han traf Th. Beza. Af større Betydning blev dog hans Møde med Guillaume Farel (II, 13), som han saa paa et Skib paa Genève-Seen; thi Farel raadede ham til, saa snart det var muligt, at forkynde Evangeliet i Trier. I Juni 1559 kom O. tilbage til sin Fødeby, og Raadet overdrog ham et Lærerembede. Han indledede sin Gerning med at gennemgaa Melanchthons Dialektik. Dette gav ham Lejlighed til at bruge Citater af Skriften, og 10. Aug. s. A. begyndte han efter Opfordring at prædike paa Tysk om Retfærdiggørelsen af Troen og mod Messen og Helgendyrkelsen. Raadet gav ham Tilladelse til at fortsætte Prædikegerningen i Jakobs-Hospitalet, og dér samledes en talrig Kreds om ham, ikke uden Indsigelse fra nogle af Raadsherrerne i Byen. Men Kurfyrsten kom selv til Trier og standsede med væbnet Haand Ref. i Byen. O. og nogle andre af Ref.s Venner blev fængslede. Paa Kurfyrst Friedrich III's Forbøn blev de fængslede vel friglvene, men alle Tilhængere af den augsb. Konfession fik 23. Dec. Befaling til at forlade Byen inden 14 Dage, og Jesuiterne gjorde sig Umag for at udrydde ethvert Spor af den evang. Bevægelse (J. Ney, Die Ref. in Trier 1559 und ihre Unterdrückung I, Halle 1906).

Fra Trier rejste O. til Heidelberg, og dér blev han straks Lærer ved en Præsteskole, der var dannet, og 1561 Prof. i Dogmatik ved Universitetet. Han søgte sig dog mere oplagt til praktisk Virksomhed og blev Præst, først ved Peterskirken, siden ved Helligaandskirken. 1562 blev han tillige Medlem af Kirkeraadet og fik derved stor Indflydelse paa Udviklingen af de kirkel. Forhold i reformert Stil. Tillige var han den ene af de to Forf. af Heidelberg-Katekismen (II, 376); og ogsaa ved Omdannelsen af Kirkeordningen (1563) var han virksom. Men han havde stor Møje med at faa en beskeden Kirketugt indført.

Efter Friedrich III's Død (1576) maatte O. forlade Heidelberg, fordi den nye Kurfyrste, Ludvig VI, var luth. sindet, og efter at have opholdt sig forskellige Steder slog han sig ned i Berleburg, som Opdrager for Grevens Sønner, og tillige prædikede han dér. 1584 blev han

Præst i Herborn, hvor han overtog Professoratet i Dogmatik ved det nys oprettede Akademi. Der døde han 15. Marts 1587. Hans Hovedværk var Skriftet: *De substantia foederis gratuiti inter Deum et electos*, der gentagne Gange udkom paa Tysk under Titlen: »Der Gnadensbund Gottes« (K. Sudhoff, C. Olevianus und Z. Ursinus, Elberf. 1857).

Olie, den sidste eller den sidste Selselvse (*extrema unctio*), et af den rom.-kat. Kirkes Sakramenter. Dets Materie eller Element er ren Olivenolie, som af Biskoppen indvies paa Skærtorsdag. Hermed salves de syge af Præsten paa Øjne, Øren, Næse, Mund og Hænder, idet han udtaler: »Ved den hellige Selselvse og formedelst sin miskundelige Barmhertighed tilgive Gud dig, hvad du ved Synet (Hørelsen osv.) har syndet!«. Sakramentet meddeles paa Dødslejet helst efter forudgaaende Skriftemaal og Nadver. Det skal ske, medens den syge endnu er klar; men naar Ønsket er fremsat, forinden Uklarheden er indtraadt, tør Handlingen ogsaa foretages med den bevidstløse. Er en syg bleven raske efter Modtagelsen og paany kommer i Dødsfare, tør Sakramentet gentages. Velsignelsen derved skal dels ogsaa hovedsagelig være den aandelige, at de tilgivelige Synder forlades, og der gives Styrke under Lidelser og Fristelser, især under Døds kampen, dels at der ofte gives Lettelse i Sygdommen, endog Helbredelse, naar det er tjenligt til Sjæleens Frelse.

Med Henviisning til Mk. 6, 13 paastaas det, at denne Handling er indstiftet af Kristus, ligesom den i Jak. 5, 14 f. er kundgjort (apud Marcum quidem insinuat, per Jacobum . . . fidelibus commendatum et promulgatum. Tridentinum, sess. XIV Doctrina de sacram., extr. u. cap. I).

Ogsaa i den gr. Kirke bruges dette Sakrament (*Eukheleia* kaldet), men kan her meddeles enhver syg, selv om der ingen Dødsfare er, efter Skriftemaal og Nadver. I nyere Tid har indenfor den evang. Kirke Bengel ment, at denne Salving af de syge var bestemt til fortsat Brug i Kirken, ikke som Sakrament, men som Helbredelsesmiddel, en Naadegave, som er gaaet tabt ved Vantro. Hos Irvingianerne er Salvingen af de syge genindført.

At anvende Salving og Bøn som Helbredelsesmiddel var Skik i den ældste Kirke indtil ind i det 5. Aarh. Med Innocents I begynder Omsvinget i Retning af aandelig Sygepleje. I et Brev til Biskop Decentius (416) kalder han det et Slags Sakrament. Men det varede Aarhundredre, inden Læren herom stod fast. I det 12. Aarh. regnede Petrus Lombardus denne Handling for det femte af Kirkens syv Sakramenter. Læren fæstnedes af Tridentinum (Sessio XIV). Udførligt om den historiske Udvikling se Steitz i »Realencykl. f. protest. Theol. u. K.« X², 727 f.

Den bibelske Begrundelse for dette »Sakrament« er uholdbar. Handlingen er ikke indstiftet af Kristus. Beretningen i Mk. 6, 13 taler alene om underfuld Helbredelse af syge, ikke om sjælelige Virkninger. I Jak. 5, 14-16 nævnes vel Syndsforladelse, men kun for særlige Tilfælde; ogsaa her er det det legemlige Ondes Ophævelse, som er Hovedsagen. Stedet tyder paa, at Helbredelsens Naadegave var virksom

i Datidens Menighed; men det handler ikke om noget Sakrament (om Jak. 5, 14 f. smlg. F. C. Krarup, Hvori er Underkraften begrundet? Kbhvn 1889, 53 f.). A. S. P.

Oliebjerget (nejagtigere »Oliventræernes Bjerget«), det velbekendte Bjerget Østen for Jerusalem; nu Djebel et-tûr. O. løber parallelt med Tempelbjerget, adskilt fra dette ved Kedrons Kløft; o. 1/2 geogr. Mil i Længden. Bjergets Ryg er ved et Par Indsenkninger delt i en nordlig, mellemste og sydlig Del. Den 2. af disse, Bjergets Midte, er det egentlige O., o. 2600' over Havet og 212' højere end Tempelpladsen. Fra Kedrons-Dalen naas Toppen i et Kvarters Tid. Den sydlige, lidt lavere, Del kaldes i Overleveringen »Forargelsens Bjerget«, hvorved der hentydes til Salomos Altre for hans hedenske Hustruers Guddomme. Af 1 Kong. 11, 7 f. kan ikke ses, paa hvilken Del af O. disse Altre stod; snarere kunde 2 Kong. 23, 13 stadfæste Overleveringen, saa at Altrene have staaet sydvestlig paa »Forargelsens Bjerget«, hen imod de kongelige Haver. Paa samme Bjerget ligger ud imod Kedron-Kløften en fattig Landsby Selvân med et gikanaænsk Præg. Vestsiden af det egentlige O. er fra gl. Tid oversaaet med Grave.

Til O.s Minder hører det i 2 Sam. 15, 23—16, 1 fortalte, om Davids Flugt fra Absalon. Ellers nævnes O. i G. T. hos Hesekeiel (11, 23. 43, 2) og i Sak. 14, 4; jvfr. Neh. 8, 15. Sine helligste Minder har Bjerget fra Jesu sidste Dage og fra det paa dets Østskraaning liggende Betania, nu el-'azarije : Lasaros-Byen. Ad den Vej, der fra Betania svinger i en Bue ind mellem det egentlige O. og »Forargelsens Bjerget«, holdt Jesus sit Indtog i Jerusalem (Mt. 21, 1 osv.); dens Længde svarer netop til de i Joh. 11, 18 angivne 15 Stadier. Paa O. overfor Templet var det, Herren talte om Templets Ødeleggelse og sin Genkomst (Mt. 24, 3; Mk. 13, 3), og i Getsemane, tæt ovenfor Kedrons-Dalen (se Getsemane), var hans Sjelekamp (Mt. 26, 36 osv.). Paa O. i Nærheden af Betania (Lk. 24, 50; Ap. G. 1, 12) var Himmelfarten. Paa selve Toppen af O., som den kr. Tradition (men uden Ret: paa Jesu Tid var Toppen bedækket med Huse) udpegede som Himmelfartsstedet, byggede Constantin d. st. en Basilika uden Tag. Ved Landsbyen Kafr et-tûr (arab.) paa Bjergets Tóp ses nu i Nærheden af hinanden Himmelfartskapellet, det russiske Udsigtstaarn og et lat. Karmeliter-Kloster.

L. G.

Olivarius, Christen, dsk Kirkehistoriker, f. i Ørslev 1710, blev 1728 Student fra Sorø Skole. Medens han laa paa Valkendorfs Kollegium skrev han: *De excommunicatione apud Danos morali* (I—II, 1733—34). 1738 blev han teol. Kand., og Aaret efter fik han en Plads som personel Kap. i Førsløv-Sneslev paa Sjælland. Der skrev han (1741) en forholdsvis retfærdig Monografi om Povl Helgesen (II, 382). D. 31. Maj 1745.

Olivetan, Pierre Robert, fr. ref. Bibeloversætter, død 1538. Om hans Liv vides kun lidet. Han hed egentlig Pierre Robert men blev kaldt Olivetanus (Olivier), var en Fætter til Calvin og født i hans Fødeby, Noyon i Picardie. Han studerede i Paris, hvor han traf sammen med Calvin, og hvor det var hans Paavirkning, der

bragte Calvin til at læse i Biblen og trække sig tilbage fra den rom.-kat. Gudstjeneste. 1533 træffer vi O. i Genève, hvor han optraadte som Protestant og derfor maatte flygte til Neuchâtel, hvor han paa Valdensernes Opfordring og Bekostning udgav sin Overs. af Biblen paa Fransk. Det gl. Test. har han gengivet efter Grundteksten, men til det ny Test. og Apokryferne har han stærkt benyttet Le Fèvre's Overs. (III, 34). Calvin ledsagede den med en lat. Fortale. 1538 rejste O. til Italien for at besøge Hertuginde Renata i Ferrara, samme Aar døde han, uden at vi véd noget nærmere derom (A. Lefranc, La jeunesse de Calvin, Paris 1888, 98 f.; E. Doumergue, J. Calvin, les hommes et les choses de son temps, I, Paris 1899, 116 og 117 f.; Hermijnard, Correspondance des réformateurs dans les pays de langue fr., 2. éd. Genève 1878 f., Bd. II, III og V).

Olivetaniere kaldes en Gren af Benediktiner-Ordenen, der havde sit Midtpunkt i Vor Frue Kloster paa Monte Oliveto (Oliebjerget) mellem Siena og Arezzo. Kongregationens Stifter var Johannes Tolomei (f. i Siena 1272, d. 1348), der efter sin Omvendelse kaldte sig Bernhard. Munkene paa Monte Oliveto vare endnu strengere end Cistercienserne; de spiste aldrig Kød og drak i Begyndelsen heller ikke Vin, men senere kom de (efter 1 Tim. 5, 23) lidt Vin i Vandet. Deres Strenghed skaffede dem stor Anseelse, og de ital. Byer kappedes om at faa O. i deres Midte. Ogsaa i Ungarn havde de nogle Klostre. 1582 forenede Gregor XIII Kristi hellige Leagues Kongregation med Bernhard Tolomeis Orden. Nu er Monte Oliveto bleven National-ejendom, og O.-Klostret i Firenze er omdannet til en Kaserne. Dog have O. andensteds endnu Klostre, t. E. i Rom ved Francisca Romanas Grav, og de have for ikke længe siden faaet et Novitsiat i Settignano ved Firenze. Til denne Orden hørte Kardinal Schiaffino, der var General-abbet til sin Død (23. Sept. 1889).

Olivi, Petrus Johannis (o: Son af Johannes), middelalderlig Teolog, blev født i Sérignan i Languedoc 1248 eller 1249 og traadte i en meget ung Alder (12 eller 14 Aar gl.) ind i Fransiskaner-Ordenen. Senere studerede han i Paris, hvor han hørte Bonaventura og blev Baccalaureus. Han var en sværmsk Natur, der holdt paa den strengeste Opfattelse af det fransiskanske Fattigdomslofte og var hengiven til apokalyptiske Spekulationer. Flere Generalkapitler (efter 1282) angreb hans Lærdomme, og det blev forbudt hans Ordensbrødre at læse hans Skrifter. Han forsvarede sig dog, ikke uden Held, og paa sit Dødsleje afgav han en helt tilfredsstillende Bekendelse. Han døde 14. Marts 1298. — Efter hans Død optraadte hans Tilhængere, Olivisterne eller Spirituallerne, med stor Heftighed som Forsvarere af hans Lære om den absolute Fattigdom, og der blev indledet en Proces mod O., der tilsidst (8. Febr. 1326) førte til en Fordømmelse af hans Postil til Apokalypsen, der formentlig var det farligste og mest skattede af hans Skrifter. Jvfr. Fr. Ehrle, P. J. O., sein Leben und seine Schriften, i »Archiv f. die Lit. und Kirchengesch. des Mittelalters« III (1887).

Olivister, se Olivi.

Ollon, Gustaf, sv. Psalmedigter, f. paa Vikbolandet i Östergötland 1646, blev efter afsluttet Skoletid antaget i Tjeneste hos Rigsraad, Friherre Knut Kurck, og blev paa dennes Anbefaling Kæmper ved »stora sjötullen« i Stockholm, hvor han døde 1703. O. er en af 17. Aarh.s mest fremragende sv. Psalmedigtere. Hans Psalmer udmærker sig ved en baade fra Sprogets og Formens Side usædvanlig Renhed som ogsaa ved Indholdets Aandrigthed og Varme. I Psbogen af 1819 er Nr. 206, 257 og 264 Originalpsalmer af ham. Man antager, at han har oversat 112, 239 og 261 og omarbejdet 106. Af disse har kun Nr. 106 senere undergaaet større Forandring, hvad der beviser, at O. er en Psalmesanger, der passer for enhver Tid. Hans Psalmer findes i deres første Skikkelse i Hansellis Samling af »Vitterhetsarbeten« (7. Del). O. A.

Olof Skötkonung (Skottkonung; sidste Navns Betydning ukendt, efter enkeltes Antagelse »Skatkonge«), sv. Konge, Son af Erik Sejrsæl og Sigrid Storraade, antagelig født i sidste Halvdel af 960 Aarene, efterfulgte Faderen o. Aar 994. Skönt Kong O. var mere fredelskende end krigerisk sindet, deltog han dog i Slaget ved Svolder som en af Olav Trygvessons Modstandere og kom siden i Strid med Olav den hellige (Forlig i Kongshelle 1019). O. skildres som en Konge, der var agtet for sin Magt og virksom i Udøvelsen af den. Han siges at have været stolt af sin Æt, som var endnu fornemmere end de øvrige nordiske Kongers. Han var af saa højt et Mod, at ingen »vovede at sige ham Ord, der ikke behagede ham«, hvorimod han med Glæde hørte paa dem, der priste hans Storhed (Olav Haraldssons Saga 48, 71, 90). Han holdt meget af at omgive sig med Pragt, og en vis elegant Kultur har raadet ved hans Hof med Silketøj, kostbart Pelsværk, guldstukne Silkekapper og Strempehaand af Silke. O. var, saa vidt vides, den første sv. Konge, hvis Navn prægedes paa Mønt. Denne Mønt blev slaaet i Sigtuna af eng. Møntmestre. Adam af Bremen kalder ham »den allerkristeligste« (*christianissimus*) Konge. Han er nemlig den første sv. Konge, der ikke alene blev Kristen, men blev ved at være det til sin Død. Om Tiden for hans Daab har Meningerne været meget delte. Den er sagtens foretaget o. 1008. Det maa derimod anses som tilstrækkelig godtgjort gennem Kilderne, at han har modtaget den af den hellige Sigrid (se d. Art.), og at den foretoges i Västergötland ved Foden af det naturskønne Kinnekulle, formodentlig paa et Sted, hvor han holdt Hof, og som allerede i gamle Dage havde det Navn, som det endnu bærer, Husaby, i en af de Kilder, der endnu omtales dér paa Egnen som gamle Daabskilder. Ifølge Adam af Bremen skal Hedningerne have tvunget ham til at indskrænke sin Virksomhed for den kr. Lære til en vis Del af Riget, og han skal da have valgt Västergötland. Efter Snorre Sturlassons Beretning indtraf hans Død Vinteren 1021—22. Ved Husaby Kirke findes et Gravmæle (tidligst fra 11. Aarh.), der menes at være bygget over hans Grav. O. A.

Olrik, Hans Thorvald, dsk Kirkehistoriker og Pædagog, f. i Kbhvn 12. Juli 1862, blev Student 1879, teol. Kand. 1885. 1895 blev han

Forstander for Statens etaarige Lærerkursus, der under hans Ledelse er bleven en Lærerhøjskole (jvfr. hans Skrift »Danmarks Lærerhøjskole 1856—1906«, Kbhvn 1906). Bl. hans Skrifter maa nævnes: »Knud Lavards Liv og Gerning« (1888); »Konge og Præstestand i den danske Middelalder« (I—II 1892—95); det første Bind af dette Skrift, ved hvilket Forf. vandt den filos. Doktorgrad, er 1905 udkommet i 2. Udg.; »Viborgbispen Gunners Levned oversat« (1892); »Danske Helgeners Levned« (1893—94). I »Aarb. for nord. Oldk. og Hist.« skrev han (1892) »Biskop Valdemar og den dske Krone«; i »Khist. Saml.« 4. R. III (1893) »Bidrag til Danmarks Khist., hentede fra Clairvaux og Cîteaux«.

Olshausen. 1) **Hermann O.**, tysk Teolog, f. 21. Aug. 1796 i Oldeslohe, gik i Skole i Glückstadt. 1814 kom han som Student til Kiel, hvor Prof. Twesten fik Indflydelse paa ham; senere studerede han i Berlin under Neander og Schleiermacher. 1817 vandt han en udsat Pris for en Karakteristik af Melancthon ud af dennes Breve. Aaret efter habilerede han sig i Berlin og var Repetent og Privatdocent dér, indtil han 1821 blev Prof. extr. og 1827 Prof. ord. i Königsberg, hvor han udfoldede en velsignelsesrig Virksomhed, til Dels som Modvægt mod Teosofen I. H. Schönherr's Retning. 1834 blev han Prof. i Erlangen, og dér døde han 4. Sept. 1839. Bl. hans Skrifter maa nævnes hans Forsvar for de 4 Evangeliers Ægthed (1823) og hans i mange Henseender fortræffelige Kommentar til det ny Test.s Skrifter (1830 f.). I Erlangen skrev han imod Gammel-Lutheranerne, da han ikke billigede Bevægelsen i Schlesien, som Scheibel og andre havde fremkaldt (se II, 166). — 2) **Justus O.**, Orientalist, Broder til ovennævnte, f. i Hohenfelde i Holsten 9. Maj 1800, studerede under de Sacy i Paris østerl. Sprog, blev 1830 Prof. i Kiel, men afsat 1852 paa Grund af sin polit. Holdning. Aaret efter blev han Prof. i østerl. Sprog og Overbibliotekar i Königsberg. 1858 kom han ind i det preuss. Kultusministerium og havde under Falk en ikke ringe Indflydelse, som han brugte til at skaffe de preuss. teologiske Fakulteter »liberale« Professorer. Han var nemlig i teol. Henseende liberal. 1874 nedlagde han sit Embede som foredragende Raad for Universitetssager. Hans Studier strakte sig foruden over Hebraisk tillige især over Persisk. Bl. hans Skrifter maa nævnes: »Emendationen zum A. Test.« (1826); »Das Buch Hiob« (1852); »Erklæring der Psalmen« (1853) og »Lehrb. der hebr. Sprache« (1861). Han døde 1882.

Oltamare, Hugues, schweiz. Teolog, f. 1813, studerede i Genève og Berlin, hvor især Neander havde Indflydelse paa ham. 1845 kom han tilbage til Genève og var Præst dér 1845—54 og 1856—81. Som saadan tog han Del i Genève's kirkelige Kampe. 1844 havde han begyndt at holde frie Forelæsninger, 1854 blev han Prof. i Eksegese ved Akademiet i Genève, der 1876 blev omdannet til et Universitet. 1872 udgav han en fr. Overs. af N. T., og tillige skrev han Kommentarer til Rom., Kol., Ef. og Filemon. Han døde 1891.

Oluf. Danske Biskopper. **O. af Aarhus** blev Biskop 1371 og døde 1386. — **O. af**

Børglum (Elav), se Elav Glob (II, 228). — **O. I af Reval** var Biskop i Reval 1267, da han indviede Fransiskaner-Klostret i Ystad. — **O. II af Reval** var Biskop af Reval 21. Sept. 1329, da han underskrev et Diplom i Kbhvn. Under hans Styrelse solgte Valdemar Atterdag (29. Aug. 1346) Estland til de tyske Riddere. — **O. I af Ribe** var Valdemar II's Kapellan og blev Biskop i Ribe 1204. Han døde 29. April 1214 og blev jordet i Løgum Kloster. — **O. II af Ribe**, se O. Munk (S. 306). — **O. I af Roskilde**, Magister og Kannik ved Domkirken, blev af Kapitlet valgt til Biskop 1301, men først stadsfæstet 1304 af Pave Benedict XI, da Florentius, som først var valgt af Kapitlet, gjorde ham Bispestolen stridig. Han havde i Konciliet af Viennes Dage en Tvist med Erik Menved, men under Kongens Strid med Esger Juul stod han paa sin Konges Side. Han døde 10. Marts 1320. 1310 havde han ved Domkirken bygget et Vor Frue Kapel, og i det er han begravet. — **O. II af Roskilde**, se O. Daa (I, 580). — **O. III af Roskilde**, se O. Mortensen Baden (I, 199).

Olympas, rom. Kr. (Rom. 16, 15), ifølge Legendens senere Blodvidne.

Omar, edomitisk Stammeførste (1 Mos. 36, 11, 15).

Omer, et mindre hebr. Maal: 3,7 Liter (²/₁₀ Efa), 2 Mos. 16, 16. 36. L. G.

Omer. Danske Biskopper. **O. af Børglum** var til Stede paa det 3. Lateranmøde 1179. Han var Medlem af et Broderskab for verdslige og kirkelige Stormænd, til hvilket Kong Knud Valdemarson hørte. — **O. af Ribe** synes at have været Valdemar I's Kapellan, før Absalon viede ham til Biskop (1178). Han stod ved Absalons Side i flere af de indre Stridigheder. Domkirkens temmelig forvirrede Forhold blev ordnede, og selve Kirken istandsat af ham; han skænkede ogsaa Kirken en Guldalk og en Bogsamling. Desuden var han en Ven af Løgum Kloster; dér døde han 22. Juli 1204 og blev da begravet dér.

Omnibene, se Omnibonus.

Omnibonus, en af de ældste Dekretister, var under Eugenius III (d. 1153) Lærer i Kirkeret i Bologna, blev 1157 Biskop af Verona og døde som saadan 1185. Han er rimeligvis den samme som den Omnibene, der er Forf. til nogle *Sententie* i Aballards Aand (se »Archiv f. Lit. und Kirchengesch. des Mittelalters« I, 461 f.).

Omoforion er Navn paa et Skulderklæde, som de østerl. Biskopper bære. Se Pallium.

Omri. 1. Konge i Israels Rige fra o. 890 — 878 f. Kr., eller muligvis fra o. 900 med en længere Regering end efter Kronologien i Kongernes Bøger. De bibelske Efterretninger om Kong O. indeholdes i 1 Kong. 16, 15—29. O. laa som Feltherre foran Gibbeton og belejrede denne filistæiske By, da Budskabet kom til Hæren om, at Kong Ela var myrdet af Simri. Udtraadt til Konge af Hæren rykkede O. mod Tirsas, den daværende Hovedstad, hvor Simri indebrændte sig i Paladset. Efter denne hurtige Sejr maatte O. dog endnu kæmpe mod en anden Medbejler, Tibni, som det dog ogsaa lykkedes ham at besejre. Dermed var O.s Herredømme sikret, og det nedarvedes til hans Søn Akab og dennes 2 Sønner. O. har uden

Tvivl været en kraftig Hersker. I Kileskriften er han den første israelitiske Konge, der omtales, og endnu længe efter kaldte Assyernerne Israel »Humri's (o: O.s) Land«. Overfor Syrerne har han, som 1 Kong. 20, 34 viser, været mindre heldig. Derimod sejrede han over Moab og tilbageerobrede Egnen om Medeba samt gjorde Moabiterne skatskyldige. Meshah-Stenen, (S. 234) hvorfra dette kendes, taler om et israelitisk Herredømme over Moab i »40 Aar«, indtil Midten af Kong Akabs Dage. Muligvis er altsaa O.s Regeringstid ansat for kort i 1 Kong. Sit strategiske Blik viste O. ind ad til ved at grundlægge det stærke Samaria som Hovedstad. I religiøs Henseende tyder 1 Kong. 16, 25 i Forbindelse med Mi. 6, 16 paa, at det fønikiske Hedenskab allerede i O.s egen Regeringstid begyndte sin smittende Indflydelse.

2. En Benjaminit (1 Krøn. 7, 8). — 3. En Judæer (1 Krøn. 9, 4). — 4. En Øverst i Issakar (1 Krøn. 27, 18). L. G.

Omskærelsen eller Forhudens Bortskæren er en Skik, der ikke blot kan paavises hos Israeliterne, men hos mange andre Folkeslag som Araberne, baade Norderaraberne og Sydaraberne, en Del af Fønikerne, Kolkerne, Æthioperne, Ægypterne, flere Beboere af Sydamerika og det stille Oceans Øer o. a. Ogsaa det gamle Testamente antyder Skikkens omfattende Forekomst, naar den knytter dens Oprindelse til Abraham, fra hvem ogsaa forskellige arabiske Stammer og Edomiterne afledes. Efter det systematiserede Præstekrift indførtes den allerede af Abraham i den senere gyldige Form, nemlig saaledes at den foretoges 8 Dage efter Drengens Fødsel og ogsaa skulde anvendes paa de Slaver, der hørte til Husstanden; den, der ikke omskares, skulde udryddes af Folkets Samfund (1 Mos. 17, 10 f.). Her er den et til Abrahampagten knyttet Tegn, hvorfor den ikke paany omtales, men stiltiende forudsættes ved den mosaiske Pagt — et Forhold, der har en Parallel i Muhammedanismen, der ikke udtrykkelig forordner Omskærelsen, men forudsætter den som selvfølgelig Skik. Andre Beretninger i det gamle Testamente antyder derimod den historiske Udvikling og kaste tillige Lys over Skikkens oprindelige Betydning. Jos. 5, 2—9 beretter (efter den oprindelige, senere noget udvidede Tekst), at Josua ved Forhudens Høj, det senere Gilgal, omskar Israeliterne og lod dem blive i Lejren, indtil de vare helbredede; derved befriede han dem for den ægyptiske Skændsel. Dette kan ikke betyde andet, end at Israeliterne som uomskaarne var Genstand for Ægypternes Foragt og nu undroges denne. Men iøvrigt synes denne Fortælling, som Staden har paa vist, væsentlig at vise hen til, at Gilgal var en Helligdom, hvor Omskærelsen foretoges paa de unge Israeliter, en Fremgangsmaade, der har mange Paralleler hos forskellige vilde Folkeslag. Vigtigere er Fortællingen 2 Mos. 4, 24 f. Det hedder her, at Mose, da han drog med sin Hustru Sippora og sine Børn til Ægypten, undervejs blev truet paa Livet af Gud; hans Hustru tog imidlertid en skarp Sten, afskar sin Søns Forhud og lod den berøre Moses Skam, idet hun kaldte ham en Blodbrudgom, hvorved hans Liv blev reddet. Her skinner tydelig igennem, at Omskærelsen stod i Forbindelse

med Brylluppet, en Kendsgerning, der ogsaa stadfæstes ved Fortællingen 1 Mos. 34. Paa samme Maade er hos mange Folkeslag Omskærelsen knyttet til den begyndende Mandbarhedsperiode, hvorefter den bl. a. giver Ynglingene Ret til at tage Kvinder til Ægte. Som Eksempel kan nævnes Sydaraberne, hvor Omskærelsen finder Sted, naar Drengene ere blevne omtrent 15 Aar gamle; den foregaar i Paasyn af Stammerne, og de unge Piger haane dem, der jamre sig under den smertefulde Operation, ja en saadan Svaghed medfører endog, at en Pige nægter at ægte den, med hvem hun var forlovet. Ogsaa rent sprogligt skinner det gamle Forhold igennem, idet det arabiske *chatan* betyder at omskære, det arabiske *chatan* (Hebraisk *chatan*, Assyrisk *chatanu*) en Svigersøn eller Brudgom, og Hebraisk *choten* en Svigerfader. Herefter synes Skikken oprindeligt at have været et Tegn, ved hvilket Ynglingen indviedes til at være et fuldt berettiget Medlem af Stammen med Ret til at tage Hustruer og deltage i Kampene. Man forstaar da ogsaa let, at et saadant indviende Tegn, bl. a. af humane Grunde, kunde lægges tilbage til et tidligere Tidspunkt i Drengens Liv. En Forklaring af denne Overgang vil den omtalte Fortælling 2 Mos. 4 give, idet Sønnens Omskærelse træder i Stedet for Fadereas. Derimod ere de Forsøg, der ere gjorte paa at forklare Skikken ud fra sanitære Synspunkter ganske forfejlede, da et saadant Moment, hvis det overhovedet har Betydning, kun kan være af rent sekundær Natur. Af den omtalte Beretning 2 Mos. 4 fremgaar det tillige, at Omskærelsen ikke har været oprindeligt hos Israeliterne, men først er antaget af dem fra andre. Meget kan tyde paa, at den, som allerede Herodot (2, 104) mente, oprindeligt havde sit Hjem hos Ægypterne og derfra er trængt ind hos Nabofolkene; smiln den omtalte Fortælling Jos. 5, der synes at gaa ud fra den samme Forestilling. Ganske sikkert er det imidlertid dog ikke. Hos Israeliterne spillede Omskærelsen i ældre Tid ikke nogen særlig fremtrædende Rolle, hvad simpelthen var en Følge af, at de vare omgivne af Folkeslag, der anvendte den samme Skik. Kun Filisterne saa man med Ringeagt ned paa som uomskaarne. Efterhaanden opfattedes Omskærelsen ligesaa hos andre Folkeslag mere og mere som en Renselsesakt, saa at de uomskaarne betragtedes som urene; derfor tale Profeterne og andre om uomskaarne, d. e. vanhelige, uomvendte Hjerter, Jer. 4, 4; 5 Mos. 10, 16; 3 Mos. 26, 41, uomskaarne Øren Jer. 6, 10 osv. Og da Israeliterne i Exilet kom i Berøring med andre Folkeslag, der ikke kendte denne Skik, maatte de mere og mere opfatte den som et helligt Nationalmærke, et Pagtstegn, som det hedder i den omtalte Forestilling, 1 Mos. 17. Jo stærkere den strenge Jødedom udviklede sig, des mere Vægt lagde man derpaa, i Modsætning til de vantro Jøder, der af Skamfølelse overfor andre Folkeslag paa kunstig Maade søgte at skjule Sporene deraf (1 Mk. 1, 15 smiln 1 Kor. 7, 15). Antiokos Epifanes's Forbud imod Omskærelsen medførte kun, at man saa meget ivrigere klammede sig dertil. Og da Jøderne under Makkaaberne vare komne til Magten, paatvang man endog de undertvungne Folkeslag i Syd- og

Nordpalæstina dette national-religiøse Tegn. Kejser Hadrians Forbud mod O. var ikke blot rettet mod Jøderne, men føltes stærkest af dem; det ophævedes under Antoninus Pius. Smlgn Nowack, Lehrbuch der hebr. Archäologie I, 167 f.; Stade, Zeitschr. der alttestl. Wissenschaft VI, 132 f.; Wellhausen, Prolegomena 360 (4. Udg. 343). Reste des arabischen Heidenthums 2. Udg. 174 f.; Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes I³, 674 f.; Landberg, Hadramout 484 f.; Ploss, Das Kind in Brauch und Sitte der Völker, 2. Udg. 360 f.

Fr. B.

Omvendelsen (*conversio*) er det paa Kaldelsen og Oplysningen følgende, af Opvækkelsen indledede Trin i Frelsens Orden (se II, 117). I Augsb. Bek., Artikel XII, udtales det, at Omvendelsen — her benævnet: *poenitentia*, smlgn det af Luther hyppigt benyttede Udtryk »Bod«, se f. E. den lille Katekismus i Stykket om Daaben: Vanddaaben betyder, at den gamle Adam i os skal druknes ved daglig Anger og Bod — bestaar af to Dele, nemlig først Anger (*contritio*) eller den Rædsel, der indjages Samvittigheden ved Syndens Erkendelse, dernæst Tro. Det fremhæves, at Angeren skal være en alvorlig og hellig Sorg over Synden, ikke blot en *attritio*, en Frygt for Straffen.

Idet O. saaledes er bestemt som Foreningen af Anger og Tro (se d. Art.) og dermed som indeholdende de to Momenter i Menneskets religiøse Grundforhold til Gud, staar den som det afgørende Midtpunkt i Frelsens Orden, mod hvilket de foregaaende Trin har arbejdet hen, og til hvilket de efterfølgende slutter sig. Som Midtpunktet i Frelsens Orden er O. ogsaa Vendepunktet i Menneskets Frelseshistorie. Mennesket fatter og gennemfører i O. den Viljesbeslutning: først at vende sig bort fra den Vej, det hidtil har vandret paa, bort fra Gud, og dernæst at vende sig hen til Gud og vandre ad den Vej, der fører hjem til ham. At forlade den første Vej og slaad ind paa den anden (*επιστροφή*) forudsætter en indre Viljesbeslutning (*μετανοία*), der bliver til, idet Mennesket gaar i sig selv. Den fortabte Søn er det klassiske Eksempel paa disse enkelte Momenter.

Der maa i O. tillægges baade Guds Naade og Menneskets Vilje en Aktivitet. Tilskyndelsen og Kraften til at omvende sig kommer fra Gud, idet Helligaanden dels ved den forudgaaende Naade, paa Baggrund af Faderens i Livsfølelserne sig fuldbyrrende Dragelser, leder Mennesket hen til O. — og dels derefter ved den skabende Naades Kræfter løfter Mennesket op i Valgets Niveau, saa at det kan fatte og gennemføre O.s Viljesbeslutning. O. er herudfra dette: at Gud omvender mig, saa at jeg bliver omvendt — passivt, 1 Kor. 15, 10; 1 Pet. 2, 25 —. Dette passive Moment i O. vil enhver alvorlig Erfaring bekræfte. Men naar Konkordieformlen S. 582 udtrykker denne Sandhed saaledes, at Menneskets Vilje i Omvendelsen forholder sig udelukkende passivt (pure passive), er dette en Overdrivelse af det karistiske Moment. Overdrivelsen hidrører vistnok fra, at Konkordieformlen her alene ser paa O.s Begyndelsespunkt og overser, at den har sine Fortsættelser og sine Kampe, sin sjælelige Proces, i hvilken Naaden vel er den begyndende, men hvor saa Menneskets Vilje straks kan følge efter, be-

nyttende de af Naaden givne Kræfter. Sammen med O.s Naadeside maa det derfor fremhæves, at O. har en Valgside, hvorefter den samler sig i en Viljesbeslutning, som Mennesket kan formanest til at fatte — Omvender eder! Mt. 4, 17 smlgn Ap. G. 3, 19; 17, 30; Hebr. 4, 7 —, og som det ligeledes staar i hans Magt at trænge tilbage: I vilde ikke, Mt. 23, 37. Idet begge Sider, den karistiske og den etiske, saaledes maa forenes i O., træder denne for saa vidt i Modsætning til Genfødselen (se d. Art.), som Genfødselen udelukkende betoner den ene Side, Guds Aktivitet i Menneskets Frelse.

M. H. til O.s ydre Form maa det — i Modsætning til visse metodistiske Retningers Lære om O.s Uniformitet — i Almindelighed hævdes, at denne ikke er ensartet, men forskellig efter de forskellige Karakterer og aandelige Forudsætninger (Paulus, Peter, Natanael, Timotheos). Men Indholdet, Anger og Tro, vil altid være til Stede i en sand O.

Mellem den udøbtes (ikke-kristne) og den frafaldne døbtes O. vil der særlig vise sig eller dog være en Forskel, idet der i den sidste O. vil være noget af en Tilbagevending til tidligere Kristendomsindtryk og til det, som Daaben skænkede. Den gamle luth. Dogmatik skælnede her med Rette mellem »poenitentia prima« (1 Thes. 1, 9) og »p. iterata« (Joh. Aab. 2, 5). Det følger af sig selv, at for barnedøbte vil der, hvor den Kr. Udvikling er normal, saa at de ikke have været borte fra deres Daabs Pagt, ikke behøves nogen O. Men derimod vil der her ved Udgangen af Barndomslivet som Regel tiltrænges et aandeligt Gennembrud (se II, 190), en indre Konfirmation, som, hvor den falder sammen med den ydre Konfirmation, vil gøre denne kirkelige Handling til det, den skulde være efter sin Idé.

Naar den gl.-luth. Dogmatik foruden O. i egentlig Betydning tillige talte om O. i Betydningen af »poenitentia stantium« (modsat lapsorum) : den daglige Smerte over Skrøbelighedssynderne, altsaa hvad man — efter Luthers ovenfor anførte Ord i den lille Katekisme i Stykket om Daaben — plejer at kalde »daglig O.«, da maa hertil bemærkes, at for saa vidt som O.s Indhold er Anger og Tro, og disse to Momenter ere Grundbestanddelene af det kristelige Gudsforhold, kan denne Sprogbrug forsvares. Den Kr. kommer her paa Jorden ikke ud over »Anger og Tro«; han vil altid kunne eftersige de Kingoske Linier: »Aldrig er jeg uden Vaade, aldrig dog foruden Naade«. Men naar henses til O.s ovenfor paapegede Betydning som det Vendepunkt, hvor jeg forlader den første og slaar ind paa den nye Vej, maa den nævnte Sprogbrug siges at være ret misvisende. Hvad man efter de gamle Dogmatikere har betegnet ved »daglig O.« bør derfor rettest gaa ind under Helliggørelsen, se d. Art.

Endnu maa nævnes den omkring Aar 1700 mellem Pietister og Ortodokse førte Strid om, hvorvidt Omvendelsesmuligheden staar åben for et Menneske indtil Livets Ende, eller Naadefristen kan udløbe forinden (lis terministica). Medens man fra pietistisk Side med Henvi-ning til Skriftsteder som Mt. 3, 7 f.; 7, 21; Hebr. 6, 4 f. lærte, at Naadefristen kan udløbe før Døden, og derved førtes til at nægte Mulig-

heden af en O. paa Dødslejet (hvor Troens Frugter ej kunne vise sig), fastholdt de ortodokse denne sidste ud fra Lk. 23, 40. f. og førtes derved til at paastaa, at Døden og Naadefristens Udløb faldt sammen. Begge Parter repræsentere en Side af Sandheden. Røveren paa Korset beviser, at der kan ske O. paa Dødslejet, men ikke, at den altid dér kan ske (at Mennesket ikke kan have naaet den fuldkomne Forhædelse tidligere i Livet), endnu mindre, at saadan O. let kan ske, eller, at det gaar an at udskyde sin Omvendelse til Dødslejet. G. K.

On, By i Nedreægypten omtrent ved Deltaets Begyndelse, paa højre Nilbred; ægypt. Anu, assyr. Unu. O. var Hovedsædet for Solguden Ra's Dyrkelse. Grækerne kaldte den derfor Heliopolis: Solstaden; samme Betydning har det hebr. Bet-emes i Jer. 43, 13, som er O. Josef ægtede en Datter af Potifera, Solens Præst i O. (1 Mos. 41, 45 osv.). »Aven« i Hes. 30, 17 er i Virkeligheden O. Obelisk paa Peterspladsen er af Caligula ført fra Heliopolis til Rom; andre Obelisker derfra findes i Konstantinopel, London og New York. — On i 4 Mos. 16, 1 se »Telet«.

Onam. 1. Slægtsøverste hos Horiterne (1 Mos. 36, 23). — 2. En Jerahmeelit (1 Krøn. 2, 26, 28).

Onan, Judas Søn, om hvem der fortælles i 1 Mos. 38, 4, 8—10. Efter sin Broder Er's Død tilfaldt det O. som Svogerpligt (Levirats-ægteskab) at ægte dennes Enke Tamar. Han indgik Ægteskabet, som Skikken bød, men hindrede Udfangelsen af Børn. Hans Motiv hertil var Selviskhed, han vilde have egne Børn og ikke bevare sin Broders Navn og Arv. For denne Ukærlighed dræbtes han af Herren, der ser i det skjulte. Den sædelige Forvildelse Onani benævnes (men altsaa ikke adækvat) efter O. Muligvis er Onam (1 Krøn. 2, 26, 28) O.s reducerede Slægt. L. G.

Oncken, Johann Gerhard, tysk Baptist, f. 26. Jan. 1800 i Varel. Efter sin Konfirmation lærte han Handelen i Leith, og dér kom han især i Forbindelse med Congregationalisterne. 1819 tog han til London, hvor han oplevede en Vækkelse, efter hvilken »The Continental Society« sendte ham til Fastlandet som Evangelist. 1833 begyndte han sin Virksomhed i Hamburg, hvor han lærte Præsten Rautenberg at kende, og med ham dannede han en Forening mod Brændevinsdrik. Hans Virksomhed i Afholdssagens Tjeneste og som Evangelist satte saa god Frugt, at der blev lejet en Sal til hans Møder. Sammen med Rautenberg stiftede han ogsaa en Søndagsskoleforening, og i Beg. af Aaret 1829 aabnede han i Forstaden St. Georg en Søndagsskole. Da han ikke havde Borgerret i Hamburg, maatte han af og til lide Forfølgelse; men naar han maatte forlade Hamburg, gik han andensteds hen, f. E. til Bremen, hvor Mallet og andre Præster tog godt imod ham. Opriindelig var han reformert, men lidt efter lidt fik han Betænkeligheder over for Baruedaaben. I sin Tvivl henvendte han sig til Baptist-Præsten Robert Haldane i Glasgow, der raadede ham til, at han skulde døbe sig selv. Det vilde O. ikke, men 22. April 1834 blev han, hans Hustru og 5 andre gendøbte i Elben af en amerikansk Baptist. Næste Dag

dannede han den første Baptistmenighed paa Fastlandet. Mange gamle Venner skilte sig fra ham, men fra Amerika kom der Hjælp, og 1836 var Menigheden vokset til 68 Medlemmer. Et af disse var Julius Köbner (S. 893), der bragte Baptismen til Danmark, medens G. W. Lehmann bragte den til Berlin. Baptist-Menigheden i Hamburg blev imidlertid forfulgt af Politiet, og O. sad 4 Uger i Fængsel. Da O. 1842 ved den store Brand gæstmildt stillede Baptisternes Foreningsbygning til de hjemløses Raadighed, skete der et Omslag, og med 1848 oprandt der en roligere Tid. O. opstillede, i Forening med Köbner og Lehmann, en baptistisk Trosbekendelse, og tillige var han virksom for at danne en Sammenslutning af de tyske og danske Baptister. Han fik i Hamburg bygget et stort Kapel til sin Menighed, og samtidig blev der dannet et baptistisk Missionsselskab, der sendte Missionærer til Sydafrika og Kina. Men Independentismen rejste Hovedet i hans Menighed, og hans sidste Aar blev formørkede af indbyrdes Stridigheder mellem de Baptister, der holdt fast ved Independentismen, og de, der, som O. vilde danne et Samfund. Han døde 2. Jan. 1884 i Zürich, men blev begravet paa den ref. Kirkegaard i Hamburg, hvor hans Menighed har rejst ham et Mindesmærke. 1901 udkom der i Kassel et Udvalg af hans Prædikener og Taler under Titlen »Licht und Recht« (Th. Duprée, Leben und Wirken von J. G. O., Kassel 1900; I. Lehmann, Gesch. der deutschen Baptisten, I—II, 1896—1900).

Onde, det, se Art. Djævel (I, 651) og Synd.

Oneida-Menigheden, et Samfund af amerik. Kommunist og Antinomister, dannedes o. 1845 af John Humphrey Noyes. N. var oprindelig Independent-Præst ved Yale-Kollegiet. Af Paulus's Breve mente han at se, at alle tidligere Denominationer have levet i Vildfarelse, hvorfor han besluttede at danne en ny K. Han var en relig. bevæget, men tillige en stærk sanselig udviklet Mand. I Menigheden, som han samlede ved Oneida-Bækken (O. Creek) i Staten New York, skulde følgende 4 Grundsatninger have Gyldighed: 1) alle Medlemmerne skulde være forligte med Gud, og 2) derved friede fra Synd; 3) Mænd og Kvinder skulde være lige, og 4) alle skulle være fælles om al Ejendom. Om Love vilde der ikke kunne være Tale; thi Love gælde kun, hvor der er Syndere, og ikke hvor der er lutter hellige Mennesker, som drives af Guds Aand. Om Liturgi var der heller ikke Tale; men Menigheden havde Profeter og Profetinder. Søndag holdt denne Menighed heller ikke. Det mest i Øjne faldende ved O.-M. var, at det monogame Ægteskab var afløst af fri Kærlighed eller af det saakaldte »complex marriage«, der i Virkeligheden var Kvindefællesskab, baseret paa »Sympati«. O.-M. havde et Par smaa Aflæggere i Brooklyn og Wallingford. I Carrolls statistiske Oversigt over Amerikas Denominationer fra 1893 nævnes O.-M. ikke. Jvfr. W. H. Dixon, New America (Leipzig. 1867) II, 171 f.

Onesiforos, en Ven af Paulus, som Apostlen omtaler i 2 Tim. 1, 16—18 (jvfr. 4, 19). O. hørte til de lilleasiatiske Kr. og udmærkede sig ved Tjeneste i Menigheden (2, 18). Under Paulus's 2. Fangenskab i Rom har O. paa

modig og trofast Maade antaget sig Apostlens Sag, medens andre lod denne i Stikken. O. maa være død paa den Tid, Paulus skriver, som det fremgaar af, at kun hans Hus nævnes i 2. 16. 4, 19, og af Ønsket i 2, 18: Herren give ham at finde Barmhjertighed fra Herren paa hin Dag! Af dette Udsagn er med Rette sluttet, at Apostlen ikke er imod enhver som helst Forbøn for afdøde. Rigtig nok gælder hans Bøn eller Ønske vistnok nærmest en rig Naadeløn for hans i Herren trofaste Ven, om hvis Salighed Paulus ikke er i Tvivl. L. G.

Onesimos, den i Brevet til Filemon omtalte Slave (V. 10 f.), der var bortløben fra sin Herre, Filemon i Kolossæ, i Rom var vunden for Troen af Paulus, og som nu af denne sendes tilbage til sin Herre, idet Apostlen forventer, at O. nu vil komme til at svare til sit Navn (>nyttigt<). Den hele Anbefaling af O. er af uforlignelig Finhed. Ogsaa hos hele Menigheden i Kolossæ baner Paulus O. Vej ved sine rosende Ord i Kol. 4, 9. Om O.s senere Skæbne kendes intet sikkert, men Traditionerne lade formode, at han er bleven et >nyttigt< Medlem i Menigheden.

Oniares. Dette Navn i 1 Mak. 12, 20 er korrupt. Der er i Virkeligheden 2 Navne deri: Ares (eller rettere Arevs) til Onias (Hensynsform: Onia). Der menes den spartanske Konge Arevs I (309—265 f. Kr.). Samme Konge nævnes ogsaa i V. 7 (i Stedet for »Darios«, som er en Fejlskrift).

Onias, flere jød. Ypperstepræster i den gr. Tid. Kendskabet til dem hentes mest fra Josefus. Det gr. O. svarer til hebr. Honja. — 1. O. I, o. 300 f. Kr., Søn af Jaddua, der nævnes Neh. 12, 11, sluttet af Forbund med den spartanske Konge Arevs I, der regerede 309—265 f. Kr. (1 Mak. 12, 1—23). O.s Søn var Simon I. Han kaldes hos Josefus Simon den retfærdige (o: lovstrenge). Den Simon, der prises i Sir. 50, maa være Simon II. — 2. O. II, Søn af Simon I. Inden O. blev voksen, indehavdes Ypperstepræstedømmet ifølge Josefus af et Par af hans Slægtninge. O.s Regering antages i Almindelighed for samtidig med Ptolemæos Evergetes i Ægypten (246—221). Da O. uklogt vægrede sig ved at betale den ægypt. Konge en Afgift, benyttede O.s Søstersøn Josef, Søn af en vis Tobija, sig behændig af Situationen til at distancere sin Onkel Ypperstepræsten og blev Skatteopkræver i Palæstina. Hermed begyndte »Tobija-Sønnerne«s Saga med deres ødelæggende indbyrdes Partikampe. — 3. O. III i Begyndelsen af 2. Aarh. f. Kr., Søn af Simon II, der havde efterfulgt sin Fader O. II. Nu havde (siden 198) de syr. Konger Herredømmet i Palæstina. O. kom i Slutningen af Selevkos IV's Regering i Strid med en Simon, der var Indehaver af et fornemt Tempelembede. Der fortælles herom i 2 Mak. 3 og 4. Paa Simons Anstiftelse forsøgte den syr. Skatmester Heliodoros at plyndre Templet. Det lykkedes ikke, men for at forsvare sig mod Simons Beskyldninger rejste O. til Antiokia. Kong Selevkos døde imidlertid, og hans Efterfølger Antiochos IV Epifanes solgte Ypperstepræsteværdigheden til O.s hedenskindsede Broder Jason, 174 f. Kr. Denne blev 3 Aar efter fortrængt af en endnu værre Person, Menelaos. Da O. be-

brejdede Menelaos hans Tempelran, fik ifølge 2 Mak. 4, 32 f. M. den syr. Rigsforstander Andronikos til at dræbe O., (der havde opholdt sig i Tempelasylet i Dafne ved Antiokia), hvad der ved Kongens Tilbagekomst kostede Andronikos Livet. Muligt, at M. virkelig har faaet O. myrdet, men den foreliggende Beretning har et ret apokryft Præg og støttes ikke af Josefus, hvis Omtale af O.s sidste Tid iøvrigt ikke er ret klar. Og Rigsforstanderens Henrettelse skyldtes heller ikke hans mulige Færd mod O., men Andronikos havde været Antiochos's Redskab til at bortrydde Selevkos IV's Søn, hvilket derefter skulde skjules ved at skaffe Andronikos af Vejen. Saaledes hos gr. Forfattere. Dermed er dog ikke udelukket, at ogsaa O. voldelig kan være tagen af Dage. — 4. O. IV, O. III's unge Søn, tog sin Tilflugt til Ægypten (muligt, at O. III selv er flygtet dertil; Josefus stemmer i saa Henseende ikke overens med sig selv). Han fik af Ptolemæos Filometor (181—146 f. Kr.) overladt et hedensk Tempel i Leontopolis, som han omdannede i Lighed med Jerusalems Tempel, og indrettede dér en jød. Gudstjeneste, der bestod til Aar 73 e. Kr., da det blev lukket af Romerne (A. Büchler, Die Tobiani u. die Oniaden, 1899). L. G.

Onkelos er det Navn, med hvilket man fra gammel Tid af betegner den ældste Oversættelse, vi have, af Mosebøgerne fra Hebraisk til det senere jødiske Tale- og Omgangssprog, hvilket man plejer at benævne *Aramaisk*, men som siden Hieronymus's Dage ofte, mindre rigtigt, kaldes *Kaldaisk* eller *Syro-Kaldaisk*. O. er en af de saakaldte *Targum'er*, der fremkom derved, at man nedskrev den Oversættelse i Sammenhæng, som man ved Sammenkomster i Synagogerne plejede at knytte til Oplæsningen af Afsnit af de hellige Bøger, Loven og Profeterne, fordi Hebr., i hvilket Bøgerne vare affattede, efterhaanden var bleven omtrent uforstaaelig for det store Flertal af Jøderne. Oversættelsen stemmer ret godt med den masoretiske Tekst og maa i det hele siges at være givet med Omhyggelighed og Troskab; kun benyttes ofte Omskrivninger, hvorfor O. og de andre Targum'er (saaledes Jonathan til Profeterne) gerne kaldes *Parafraser*. Især have Oversætterne stor Sky for antropomorfistiske Udtryk, der altid ere gengivne ved Omskrivninger. Det maa dog anføres, at vanskelige Steder ikke altid ere oversatte rigtigt. I Reglen antager man O. for Navnet paa den Mand, som har udarbejdet Oversættelsen, idet han til Udgangspunkt tog den gængse Overs., som foredroges ved Oplæsningen ved Jødernes Sammenkomster. Man fortæller, at O. var Discipel eller i alt Fald Tilhører af Gamaliel, der døde 53 e. Kr. At dømme efter Sproget synes Overs. i Virkeligheden at tilhøre enten Slutn. af 1. Aarh. e. Kr. eller senest det 2. Aarh. e. Kr. I nyere Tid har man gjort opmærksom paa, at O., skrevet med hebr. Bogstaver, ved en ringe Forandring vil vise sig at være det samme Ord, som fremkommer, naar Aquilas (Akylas), Navnet paa den jødiske Oversætter af G. T. paa Græsk (I, 45), skrives med hebr. Bogstaver. Af denne Omstændighed kan dog ikke nogen sikker Slutning udledes med Hensyn til Oversættersens Person. Teksten af O. er oftere udgivet, første Gang i Bologna

1482 sammen med den hebr. Tekst, senere offere, saaledes i Pariser- og Londoner-Polyglotterne; en ny Udg. udkom 1887 i Berlin. Jvfr. Henry Barnstein, The Targum of O. to Genesis, a critical inquiry as to the Value of the Text, London 1896.

V. S.

Ono, benjaminittisk By, omtalt i Esra 2, 33; Neh. 7, 37, 11, 35; 1 Krøn. 8, 12; jvfr. Neh. 6, 2. Nævnes allerede i Thotmes III's Liste (16. Aarh. f. Kr.).—Nu Landsbyen Anā N. V. for Ludd (Lydda).

L. G.

Oosterzee, Johannes Jakob van, hollandsk Teolog, f. i Rotterdam 1817, død i Wiesbaden 29. Juli 1882. O. studerede i Utrecht, blev 1840 Dr. theol., 1841 Præst og virkede som saadan fra 1844 i Rotterdam, indtil han 1863 blev ansat som Prof. i Dogmatik og praktisk Teologi i Utrecht. Paa disse Omraader har han udgivet flere betydelige Værker, særlig bør nævnes hans »Jesu Liv«, en noget bredt anlagt Apologi (1847—51, paany 1863—65), og »Christelige Dogmatik« (1870—72, paany 1876). Størst Betydning har han paa det homiletiske Omraade, hvor hans »Praktiske Teologi« (1877—78, overs. paa Dansk af M. Th. Becher, Kbhvn 1881) staar i første Række blandt derhen hørende Arbejder. Selv var han en fremragende Prædikant, hvorom en Række udg. Prædikensamlinger bærer Vidnesbyrd. Efter hans Død udkom hans Selvbiografi, »Uit mijn levensboek« (Utrecht 1883). (A. W. Bronsveld, J. J. v. O., Haarlem 1882; W. Franken, J. J. v. O., Rotterdam 1884).

S. A. B.

Opera supererogatoria, se Gerninger, gode (II, 200).

Opholdelse, se Art. *Conservatio Dei* (I, 547).

Opitz, Martin, »Digtekunstens Fader« og Psalmedigter, fødtes 23. Dec. 1597 i Bunzlau. 1614 kom han i Skole i Breslau, senere i Beuthen. Som Huslærer hos den kejserl. Kammerfiskal i Beuthen vaagnede hans Sans for Modersmaalet, og han besluttede at arbejde for at skaffe dette den fornødne Agtelse i den lærde Verden. 1618 var han i Frankfurt an der Oder for at studere ved Universitetet dér. De urolige Forhold i Trediveaarskrigens første Aar nødte ham til at flygte fra Sted til Sted. Han var ogsaa i Jylland, hvor han skrev sit »Trøstedigt i Krigstider«, der dog først udkom 1633. 1625 blev han digterkronet i Wien af Kejseren. Han døde 20. Aug. 1639 i Danzig af Pesten; da var han Sekretær og Historiograf hos Kong Vladislav af Polen. O. blev kaldt »Digtekunstens Fader«, fordi han ihærdigt virkede for at efterligne den udenlandske Digtningens Former paa korrekt Tysk, og som Metriker fik han en betydelig Indflydelse. Ud over det formelle har han som Digter ingen Betydning, men navnlig hans »Buch von der Deutschen Poeterey« (1624) blev flittigt læst, og en Del af hans Psalmer have til vore Dage fundet Plads i de tyske Psalmebøger. Hans rimede Gengivelser af den gl. Pagts Psalmebog, af Højsangen og Søndags-Epistlerne vandt ogsaa Paaskønnelse hos mange.

Oplysningen (*illuminatio*) er et af Trinene i Frelsens Orden (se d. Art.). O. henlagdes mellem Kaldelsen og Omvendelsen, smlg. Ap. G. 26, 17: »til at oplukke deres Øjne, for at de maa omvende sig fra Mørke til Lyse«, og Luthers Forklaring af den 3. Trosartikel: »Den Hellig-

Aand har kaldet mig ved Evangeliet, har oplyst mig med sine Gaver«. Benævnelsen O. bliver til ud af Skriftens Billedsprog. Verden ligger relig.-etisk i Mørke; Kristus er Verdens Lys, og naar Evangeliet om ham forkyndes i Verden, sker der en Lysindstraaing i Mørket, 2 Kor. 4, 4, 6. Da nu dette Mørke ligger over Verdensmenneskenes Sind, saa deres Sind er blindt overfor Evangeliet, naar det forkyndes for dem, bliver det nødvendigt, at Kaldelsen, hvis de skal kunne forstaa og efterfølge den, maa ledsages af en indre Hjerternes Oplysning om Synd og Naade. Gennem O. sættes Mennesket i Stand til at erkende, hvad det er for en Nød, Kaldelsen vil drage det ud af, og hvad det er for en Frelse, det indbydes til. O., den indre Side af Kaldelsen, er altsaa den Naadevirkning, at Helligaanden ved Ordet — modsat Sværmerens Tale om det uformidlede, indre Lys, der uden Ordet siges at oprinde i Sjælen — giver Mennesket en indre Hjerterets Erkendelse af dets Synd og af Guds Naade.

Det følger heraf, at den Plads i Frelsens Orden, som den gl.-luth. Dogmatik har givet O., maa siges at være rigtig. Paa det Sted, hvor den store Overgang skal gøres fra Mørkets Rige til Lysets Rige, har O. i egentligste Forstand sin rette Plads, smlg. Hebr. 6, 4 og 10, 32. Men det maa tilføjes, at O.s Naadevirkning i videre Forstand strækker sig over hele det jordiske Kristenliv. Thi saa sandt der i dette findes Rester af Synd og dermed af Mørke, vil der ogsaa hos den Kr. være Trang til en fortsat Oplysning, en Uddybelse af Erkendelsen af Synd og Naade og i det hele af Guds Vilje, Raad og Veje med den enkelte Kr. og med Menigheden. Det kr. Livs Fremskridt viser sig i et tiltagende Lys herover og dermed over den hellige Skrifts Dybder. Herom beder Paulus for sine Menigheder: Ef. 1, 17—18; 3, 17—19 smlg. Rom. 12, 2; Fil. 1, 10; Hebr. 5, 14. G. K.

Oplysnings-Tiden. »Oplysningen« er det hist. Navn paa den Aandsretning, som var den herskende i Tyskland i 2. Halvdel af 18. Aarh. Som saadan optræder den ikke paa et enkelt Livsomraade alene, men er en almindelig Kulturbevægelse, som trænger igennem paa alle Aandslivets Enemærker. Den har derfor ogsaa sin Rod i hele den forangaende Udvikling, og alle Tidens Magter, selv de efter sit egentlige Væsen mest forskellige, har hver paa sin Maade ydet sit Bidrag til dens Dannelse. O. er efter sin ejendommelige Karakter en videre Udvikling af den negativ-kritiske Aandsretning, som navnlig efter Trediveaarskrigen voksede frem i Tyskland og samtidig med Pietismens relig. Bevægelse blev en Magt i den alm. Aandsdannelse. Sin nærmeste Oprindelse har den dog i den wolffske Filosofi og i de fra den fr. Naturalisme og den eng. Deisme udgaade Indflydelser.

Det bedste Udgangspunkt for Bestemmelsen af O.s Væsen har man i Kants Ord: »Oplysning er Menneskets Udgang af dets selvforskyldte Umyndighed. Sapere aude! Hav Mod til at bruge din egen Forstand! Det er altsaa Oplysningens Valgsprog« (Kant, »Was ist Aufklärung«, W., herausg. v. Rosenkranz u. Schubert VII, 152). O.s karakteristiske Mærke er, formelt set, den klart bevidste Stræben efter at hævde Fornuftens Ret som den højeste Dommer over

alt bestaaende, dens Frihed og Uafhængighed af al Tradition og al Autoritet. O. sætter den individuelle Fornuft som Hersker over hele Aandslivet, som Kilde og Norm for al Sandhed. Det er i Virkeligheden kun et andet Navn for den samme Tanke, naar »den sunde Menneskeforstand« sættes som Sandhedens højeste Instans. Thi denne stilles ikke som indenfor den eng. Deisme (se I, 619) i Modsætning til den subjektive Tænkning, som ophøjet over denne. Forudsætningen er derimod den, at den individuelle Fornuft og den sunde Menneskeforstand falder sammen. Den hist. Undersøgelse af de almene Begreber gennem Tiderne, som Deismen sysler med, har ingen Interesse for O. Den enkeltes sunde Menneskeforstand er forud allerede i Besiddelse af Sandheden. Gennem det umiddelbare Indtryk, den fremkalder, er den blevet hans Liv, hurtigere og sikrere, end den kan vindes ved videnskabelig Tænkning og Undersøgelse. Men det siger sig selv, at denne individuelle Fornuft, som gjorde Krav paa i sig selv at eje Sandheden, uafhængig af alle dybere Undersøgelser, maatte blive i høj Grad bestemt af Tidsaandens Indflydelse. Nærmere bestemt bliver det derfor den individuelle Fornuft, præget af 18. Aarh.s Aand, der stilles frem som det frugtbare Princip for al Sandhed.

O.s materielle Indhold er bestemt af det Ideal, den søger at virkeliggøre. Det er Humanitetens Idé, den vil føre til Sejr paa alle Livsomraader. Opgaven er at stille Mennesket frem i sit rette Lys, med Udfoldelse af alle dets iboende Kræfter. Dette Maal skal naas ved en Tilbagevending til Naturen i dens oprindelige Sundhed og Kraft. Forudsætningen er den, at Mennesket af Naturen er væsentlig godt, at Fordærvelsen i Menneskelivet skyldes Indvirkninger af en slet Opdragelse, en raadden Kultur, overgroet af Fordomme og Overtro. Og Midlet, hvorved Maalet skal naas, er Oplysning, spredt ud i de videste Kredse. Bliver det optaget i den almene Bevidsthed, at enhver i sin egen Forstand, gennem de klare, tydelige Begreber, som alene stemmer med Sandheden, har den sikre Fører, som ikke leder vild, saa vil alle Mangler afhjælpes og Menneskeheden naa den Lyksalighed, som er Livets skønne Maal. Derfor bliver Oplysning denne Aandsretnings ledende Tanke, dens alt beherskende Interesse. Skolen og Pressen bliver derfor de Kræfter, som O.s Mænd særlig tager i Brug. Den teoretiske Begrundelse af O.s Grundsætninger gives af O.s Filosofi, den saakaldte Popularfilosofi, som her for os har særlig Interesse ved det Lys, den giver over O.s relig. Opfatning.

En Hovedopgave for O.s Filosofi er det at fremstille en naturlig Sædelære, som alene har sin Kilde i Menneskenaturen selv, og en naturlig Religion, hvis Sandheder ogsaa er Naturens eget Krav. Men baade Moral og Religion har sin Interesse deri, at de er kraftige Midler til Lyksalighedens Fremme. O.s naturlige Religion er en Genoptagelse af Deismens Grundtanker: en personlig Guds Tilværelse, et dydigt, moralsk Forhold og Sjælens personlige Udødelighed. Dens Fremstilling af disse Sandheder har dog sine Ejendommeligheder. Medens den eng. Deisme i det hele ansaa det overflødig filosofisk at bevise Sandheder, der som den hele Men-

neskeheds Fælleseje forsvarede sig selv, indtager Beviserne for de relig. Principer en fremtrædende Plads i O.s Filosofi. Dette har dels sin Grund i dens Afhængighed af den wofffiske Filosofi, i hvilken den demonstrative Metode spiller en saa stor Rolle, dels i Nødvendigheden af at værgе O.s relig. Opfatning mod den fr. materialistiske Filosofi. Forøvrigt er O.s relig. Anskuelse baaret af en Følelsens Varme, som man savner i Deismen. O. knytter Forsynstanken til det deistiske Gudsbegreb. Gud fremtræder i højere Grad som den levende Personlighed, der som en god Fader, som et kærligt Forsyn styrer alle Ting til Menneskets Vel. Thi Menneskets Lyksalighed er ogsaa her det herskende Synspunkt. Derfor faar Gudsbegrebet en større Fylde, at det skal kunne tjene Humanitetens Idé. Ogsaa over Udødelighedstanken hviler der et varmere Lys end i den egentlige Deisme. Det er ikke nok kun at blive forvisset om Sjælens evige Tilværelse; den højeste Livslykke maa vindes. Dog er ikke Samfundet med Gud her Hovedsagen (det er ogsaa hinsides kun Midlet til at føre Livet fremad), men det frydefulde Gensyn med sine kære, Evnernes uhiindrede Udvikling, den uafbrudte Fremskriden mod Fuldkommenheden. Det er disse O.s relig. Tanker, som ogsaa Rationalismen bekender sig til, men som den i sin teol. Fremstilling søger at knytte sammen med den hl. Skrifts og den protestantiske K.s Lære.

O.s Idéer vandt saa meget lettere Indgang i vide Kredse, fordi Tidens Filosofi ikke brugte de tunge videnskabelige Former, men i det almindelige dannede Sprog søgte at vinde for sit Livssyn. Idet O. bryder med den kr. Tro og sætter relig. Almenbegreber i dens Sted, betegner den i relig. Hensende en dyb Nedgang. Samtidig har den dog Fortjenester, som ikke bør underkendes. Den har sejrtrækt kæmpet mod Fordomme og Overtro, mod unaturlige, kunstlede Former; den har vakt Interesse for Humanitetens og Tolerancens Idéer (Kahnis, Der innere Gang des deutschen Protest., Leipz. 1874; Zeller, Gesch. der deutschen Philos. seit Leibnitz, München 1875; Hettner, Gesch. der deutschen Literatur im 18. Jahrh., III, Braunschweig 1879; Pünjer, Gesch. der christl. Religionsphilos. seit der Reformation, I, Braunschweig 1880; C. Brun, O.s Tidsalder, Kra. 1886).

C. B.

Opstandelse, Kristi, er i N. T. bevidnet som Aabenbaringshistoriens visseste og vigtigste Hovedbegivenhed. Som Øjenvidner var kun Vagten, der faldt i Afmagt, til Stede. Men ved Dagry Søndag Morgen forefandt de gallæiske Kvinder, blandt hvilke navnlig Maria Magdalene fremhæves, og de hidkaldte Apostle, Petrus og Johannes, Stenen bortvæltet fra Graven og denne tom. Hvad her blev forkyndt af Englelæber, stadfæstedes ved Aabenbarelsen af den opstandne selv (Mt. 28, 1 f.; Mk. 16, 1 f.; Lk. 24, 1 f.; Joh. 20, 1 f.). Paa selve Paaskedagen, Søndagen derpå, er i Løbet af de fyrretyve Dage indtil Himmelfarten forvissede Apostlene og Discipelkredsen om Opstandelsens Virkelighed ved Herrens gentagne Aabenbarelsere. Til Beretningerne om disse i Evangelierne Slutningskapitler og Begyndelsen af Ap. G. kommer den af Paulus gengivne Overlevering i Kor. 15, 3 f.,

som maa suppleres med Beretningerne om hans Oplevelse ved Damaskos, Ap. G. 9, 3f.; 22, 6f.; 26, 12f.

En Sammenstilling og omhyggelig Gennemgang af disse Beretninger vil for nordiske Læsere være lettest tilgængelig i Biskop Bangs fortrinlige Monografi: Om Kristi Opstandelses historiske Virkelighed (Kra., 2. Opl. 1878) S. 61—119. Angaaende den øvrige righoldige Litteratur henvises til Zöcklers Oversigt i Herzog RE, IX³, 33. Hvilket Værd man vil tillægge en saadan Fremstilling som Bangs (hvormed kan jævntiltes Wohlenberg, Jesu Auferstehung von den Toten, Schwerin 1877; Ed. Riggenbach: Aus Schrift u. Geschichte S. 109—154, Basel 1898, foruden Steinmeyers Auferstehungsgeschichte des Herrn, Berlin 1871 og Godets Conferences apologetiques, Neuchâtel 1870), afhænger af, om man vil indrømme, at »de ældre Tiders Litteraturhistorie knapt nok kan opvise noget Skrift, hvis Ægthed saa alsidig er sikret som Evangelierne, naar man vil tage de historiske Kendsgerninger, som de foreligger«. Angaaende dette Standpunkts Berettigelse for hver enkelt Evangeliums Vedkommende se Art. om Mt., Mk., Lk. og Joh. II, 200f., 179f., 89, 655f. Et andet Spørgsmaal er, om man vil tage de historiske Kendsgerninger, som de foreligger. At der i Beretningerne om Opstandelsen og den opstandnes Aabenbarelser viser sig Uoverensstemmelser og Uklarheder med Hensyn til Enkeltheder, berettiget ikke til at benægte Faktum selv, for hvilket hele Apostelskriften staar inde som den første Discipelkredsens sikre Oplevelse og den urokkelige Grundvold for Troen og Menighedslevet. Aposteltjenesten har Vidnesbyrdet om Jesu Opstandelse til sit centrale Indhold, Ap. G. 1, 22, jvfr. i Peters og Paulus's Taler 2, 24, 32; 3, 15, 26; 4, 10; 5, 30; 10, 40f.; 13, 30f.; 17, 31. Paa den som historisk Begivenhed i legemlig Virkelighed hviler de Kristnes Haab (1 Kor. 15, 14, 17, 18) og Troen paa Kristus som Guds Søn (Rom. 1; 4), ligesom den er Forudsætningen for de troendes nye Liv i Gud (Rom. 6, 4f.; Ef. 2, 5f.; Kol. 3, 1; Fil. 3, 10; 1 Pet. 3, 21). Det historiske Vidnebevis og Virkningernes Vidnesbyrd fra Livet er saa overvældende, at Benægtelsen tilsidst maa bero paa et personligt Modsattningsforhold overfor Krdm-men.

I Kampen mod Doketismen (I, 659) blev det en Hovedopgave for den ældste Kirke at hævde Kristi Opstandelses historiske Virkelighed. Det blev forsøgt at bortforklare den som et Skin, en blot psykisk Opstandelse eller en Indbildning eller endog som et Bedrag; Antagelsen af Skindød blev ogsaa fremsat (jvfr. Bang, anf. Skrift, S. 5f.). Men det blev den ufravigelige Bekendelse hos Kirkefædrene, i de økumeniske Symboler, ligesom senere i alle Kirkeafdelingers Særbe kendelser, ogsaa hos Sekterne, at Kristi Opstandelse er en historisk Begivenhed i fuld legemlig Virkelighed.

I de to sidste Aarhundreder have de oldkirkelige Bortforklaringsforsøggentaget sig under Indflydelse af Rationalismen og Naturalismen. Baade Bedrageri-Hypotesen (Reimarus i Wolfenbüttler-Fragmenterne) og Antagelsen af Skindød (Paulus i Heidelberg) blev fornyet. Andre have villat antage et Bevidstheds Under (Baur og

R. Nielsen). Videst Udbredelse blandt dem, som ikke have fastholdt Kirkens Bekendelse, fandt Visions-Hypotesen, som fremsattes i meget forskellige Skikkelser. At udlede Opstandelsestroen af Hallucinationer, altsaa Sansesbedrag af syge Nerver hos religiøst overspændte (Strauss, Schenkel, Renan), er psykologisk umuligt, hvad enten man ser hen til Vidnerens Sjælstilstand eller til denne Tros historiske Virkninger. Mere Opmærksomhed fortjener den saakaldte »objektive Visionsteori«, der hyldes af et stort Antal liberale Teologer i Tyskland; man opgiver selve den legemlige Opstandelse, men fastholder, at Kristus har overvundet Døden og lever som sin Menigheds aandelige Hoved, der har kundgjort sig som saadan for Apostlene (Keim, A. Schweizer, Weizsäcker, Holtzmann, Harnack o. a.). Derimod bliver der i Virkeligheden intet tilbage af Troen paa hans Sejr over Døden, naar man forflygtiger det hele til en Sejr i Eftermælet af en religiøs aandsmægtig Genius uden Lige, »en Eftervirkning af Jesu Aand i Menneskeheden og en Opstandelse af hans Personlighed« (A. Meyer, Die Auferstehung Christi, Tübingen 1905, som ogsaa giver de vigtigere religiøse Visioners Historie).

Ogsaa den nævnte »objektive Visionsteori« maa afvises som ubibelsk. Vel har man ment at finde Støtte for den hos Paulus, som i 1 Kor. 15, 6f. gentagende bruger Udtrykket »blev set«. Men Hovedtanken hos Paulus er netop, at han, som »blev begravet«, er bleven oprejst, ikke derimod, at hans Aand fortsætter sit Liv ogsaa efter Døden; og Haabet, som Apostelen bygger paa Kristi Sejr over Døden, er ikke blot et Udødelighedshaab, men Forventningen om Legemernes Opstandelse (jvfr. hele Udviklingen i 1 Kor. 15). Overhovedet maa man sige, at ligesom Evangelierne Beretninger ligefrem afværge Visions-Teorien (Lk. 24, 37f.; Joh. 20, 27), saaledes er den ogsaa uforenelig med Aposteltidens og hele den kr. Menigheds Haab om Legemernes Forløsning (Rom. 8, 23; Fil. 3, 21) og strider imod Herrens egen Forudsigelse om de dødes Opstandelse (Joh. 5, 28f.). Den, som har faaet Magt til at kalde alle de døde frem fra Gravene, kan ikke selv have lidt et saadant Nederlag i Døden, at hans Aabenbarelser som den opstandne maa reduceres til at være aandelige Manifestationer gennem Syner uden tilsvarende legemlig Virkelighed. Skulde dette være Sandhed, da bliver Følgen, at han ikke kan have været sandt Menneske med et virkeligt Legeme, men hele hans Jordeliv bliver, som Menneskeliv betragtet, en Skintilværelse. Men en Teori, som er uforenelig med Guds Søns sande Menneskeblivelse, er ikke blot ubibelsk, men indeholder en Grundvildfarelse fra Menighedens Tro. A. S. P.

Opstandelseslegeme d. e. det Legeme, der ved Opstandelsen fra de døde skænkes de frelstes Mennesker som Sjælens og Aandens Bolig og Redskab i Fuldendelsens Rige paa den nye Jord. Det skal være »ligedannet med Kristi Herlighedslegeme« (Fil. 3, 21). Det ligger derfor nær at drage Analogier med det Legeme, hvori Jesus aabenbarede sig efter Opstandelsen i de 40 Dage. Men her maa det erindres, dels at først med Himmelfarten fuldendes hans Forklarelse, saa at hans Herlighedslegeme uagtet hine Aaben-

barelser hører til de skjulte Ting, hvorom intet nærmere kan udsiges, dels at Kristus er Herren, vi Skabninger, saa at Ligheden kun kan blive Afbildelighed indenfor det skabtes Begrænsning. Analogien fører derfor næppe videre end til det negative, Frigørelsen fra det jordbundne og sanselige, Ophævelsen af alt, hvad der gaar ind under Begrebet af Legemets Fornedrelsestilstand, Kødelighed og Forkrænkelighed, hvortil ogsaa hører selve Forplantningslivet Mt. 22, 30, smlg. 1 Kor. 6, 13. Af nævnte Analogi maa endelig udledes den Bestemmelse, at Opstandelseslegemet ikke er en helt ny Skabning uden Forbindelse eller Lighed med det jordiske: Enheden er bevaret med Genkendelsens Mulighed.

Om Opstandelseslegemets Forhold til det nuværende er der opstillet forskellige Antagelser. I den gamle Kirke og i Middelalderen blev Identiteten stærkt betonet. Det samme er Tilfældet med den ældre lutherske Dogmatik. Andre have antaget Identitet ikke med det nuværende, men med Menneskets oprindelige Legeme, der ved Skabelsen blev dannet til Lighed med Guds Legemlighed (Hamberger, *Physica sacra*). Den modsatte Anskuelse, som spiritualiserer, blev af Gnostikere og filosofierende Teologer ført saa vidt, at Legemligheden forsvandt. Imellem disse Yderstandpunkter møder man formlidende Opfattelser. Nogle hævde den væsentlige Identitet, saa at den legemlige Individualitet bevares i forklaret Skikkelse (Martensen, Dogmatik, S. 275). Andre ville kun fastholde Personlighedens Identitet eller Individualiteten selv, som der da tillægges en iboende, legemdannende Kraft (Vogt, Stud. og Krit. 1873). Endelig er der Hypotesen om en finere, »sublimeret« Legemlighed, der tillægges Mennesket allerede her paa Jorden som Mellemorgan mellem Sjæl og Legeme, og som udvikles jævnsides med den religiøs-sædelige Udvikling, ernæres gennem den hellige Nadvere og bevares i Døden; man mener i 2 Kor. 5 at finde en saadan Mellemlegemlighed antydning, og lader da Opstandelsen bestaa i en Fuldendelse af denne, ligesom den modne Frugt er Fuldendelsen af Sædekornets Udvikling 1 Kor. 15 (Rinck, Vom Zustand nach dem Tode; anderledes Delitzsch, Bibl. Psychologie, 398 f.).

Saadanne Spekulationer ville ifølge Sagens Natur ikke kunne føre ud over mere eller mindre subjektive Formodninger. Men hvad der ovenfor analogivis er sagt om Opstandelseslegemets Beskaffenhed, finder sin fyldigere Stadfæstelse i 1 Kor. 15, 42 f. Her tillægges det Uforkrænkelighed og Udødelighed: alt, hvad der ved Synden er kommet over Legemet med Sygdom og Død, hæves. Endvidere Herlighed, saa at det ikke blot ligesom før Syndefaldet har Præg af Uskyld og Retfærdighed, men bliver Udtryk for den iboende Hellig-Aand og genspejler Herrens Herlighed (jvfr. Mt. 13, 43; Dan. 12, 3). Fremdeles tillægges det Kraft: dets Evner naa en uhæmmet Udfoldelse til ny og fuldkommen Virken. Det hele sammenfattes i »aandelige Legemer«, altsaa ikke som Aander eller Engle, men rigtige Menneskelegemer, som ere frigjorte fra den grove jordiske Materialitet til at være den Hellig-Aands fuldkomne Bolig og Redskaber, — »himmelske

Legemer«, der have Betingelserne for at kunne se og bo sammen med Herren fra Himmelen (1 Joh. 3, 2; Joh. Aab. 21, 3). (Kübel i HPR² 1, 765 f.; Kliefoth, Chr. Eschatologie, S. 269 f.; Schöberlein, Geheimnisse des Glaubens, 9: Das Wesen der geistlichen Natur u. Leiblichkeit).

A. S. P.

Optatus fra Milevi, numidisk Biskop, synes at være født af hedenske Forældre. Rimeligvis under Kejserne Valentinian og Valens (364—375) har han skrevet et Skrift: *De schismate Donatistarum adversus Parmenianum*, oprindelig vistnok kun i 6 Bøger, til hvilke han i en 2. Udg. (384?) føjede en 7. O.s Skrift er et fra den almindelige K.s Standpunkt skrevet Svar paa Donatisten Parmenians Skrift, der er gaaet tabt. O.s Bog er udgivet af Dupin (Paris 1700), optrykt hos Migne, i Series Lat. 11; senere endnu bedre i Wiener-Udg. af de lat. Kirkefædre ved Ziwsa (1893). Jvfr. Duchesne, Le dossier de Donatisme (Paris 1890).

Optimisme (af Latin *optimus* »den bedste«) betyder i Almindelighed et lyst Livssyn, en Betragtningssaaede af Personer, Forhold og Tilværelsen som Helhed, der fæster sig ved de gode Sider og faar det bedste ud af alt. Saaledes tales der ogsaa om Optimister i Modsetning til Pessimister, der se sort paa Tingene og ere tilbøjelige til at betragte den Verden, hvori vi leve, som den værst mulige (se Art. Pessimisme).

Man kan skelne imellem den umiddelbare O., den poetiske og den filosofiske. Den førstnævnte er betinget af et vist Letsind og lykkelige ydre Livsbetingelser og bliver under disse Vilkaar det naturlige, af Krdmmen upaavirkede Menneskes Livsanskuelse. Som typisk møder den derfor i den græske Oldtids Blomstringsperiode og finder i større eller mindre Udstrækning sine Repræsentanter overalt, hvor Kulturlivet er i Opgang, indtil dette lyse Livssyn strander paa Livets haarde Virkelighed. Som Hovedrepræsentant for den poetiske O. maa nævnes Goethe, der er bleven kaldt »den livsglade Verdensanskuelses Talsmand«. Saaledes er han karakteriseret og kritiseret af Martensen, der paaviser denne Digtningens Mangel paa et sidste højeste Livsmaal, saa at den bliver uetisk og »resultatløs«, jvfr. Chr. Ethik, Alm. Del¹, § 53. I dette Værk findes der et helt Afsnit (S. 209—44), som beskæftiger sig indgaaende med O. og dens Modsætning.

Den filosofiske O. kan fremtræde som en rent logisk Abstraktion, hvis Tankegang er følgende: Summen af det skabte maa være Skaberkraftens fulde Aabenbarelse, og enhver Antagelse om en større eller bedre Verden end den forhaandenstående bliver derfor en Krænkelser af Skaberens Godhed og Magt. Logiken heri er uholdbar, fordi Forudsætningen er misvisende. Abailard har i Middelalderen fremført denne Synsmaade (Gass, Optim. u. Pessim., Berlin 1876, S. 87). Sammeledes omtales Thomas Aquinas som den, der i visse Grundlinjer forbereder den nyere filos. O. Dennes bekendteste Talsmand er Leibnitz (II, 36), for hvem det stod fast, at Verden »ganske og aldeles svarer til og er afpasset efter det Formaal, som Gud ved Skabelsen havde for Øje«. Sine Tanker herom har han udviklet i sit Skrift af 1710

»Essais de theodicée«, hvor han afhandler »Guds Godhed, Friheden og det ondes Oprindelse« (Gassanf. Skrift S. 135—46; Høffding, Den nyere Filosofi Historie¹, I, 338 f.). Han betragter Tilværelsen som behersket og baaret af en forudbestemt alt omfattende Verdensharmonie, indenfor hvilken alt det enkelte har sin formaalstjenlige Plads, ogsaa det onde. Lidelser og Savn ere Livsgodernes uadskillige Skyggesider; Fornuft og Viljeskraft gør dem taalelige. Det moralske onde hidrører fra Erkendelsens og Viljens Begrænsning, men tjener til Fremme af det godes Udvikling: ved Syndens Overvindelse gennem Forløsningen aabenbares Retfærdigheden og Naaden rigest. Den bedste Verden betyder ikke en fuldkommen, men den under Endelighedens Vilkaar bedst mulige, hvor Manglerne ere forsvindende i Forhold til Fuldkommenhederne. Det ondes Kilde er den Ufuldkommenhed, der hefter ved enhver mulig Verden af begrænsede Væsener; men denne Ufuldkommenhed er reduceret til det mindst mulige, til tjenende Middel for saa meget større Fuldkommenhed. For at hævede dette appellerer L. til Tilværelsens Uendelighed og vor Videns Begrænsning; men denne hans sidste Tilflugt viser netop, at Forsøget er filosofisk mislykket, ligesom det staar i Strid med Erfaringen og den personlige Oplevelse af det onde, saa vel det fysiske som navnlig ogsaa det moralske. Han vilde paa Krdmmens Grund retfærdiggøre Gud med Hensyn til det onde i Tilværelsen; men hans Forsøg er en med Krdmmens Grundtanker uforenelig Afsvækkelse af det onde. Omtrent samtidig havde i England A. A. C. Shaftesbury (1671—1713) fremsat en entusiastisk O. (Høffding I, 368).

Som Verdensanskuelser i umiddelbar, poetisk eller filosofisk Kikkelse er O. uforenelig med Krdmmen (1 Joh. 5, 19; Gal. 1, 4; Mt. 7, 11; 1 Mos. 8, 21). Men denne har et optimistisk Moment i sig, for saa vidt som den ser Menneskeslægten og hele Tilværelsen taget ind under Guds Kærligheds Raadslutning til Frelse. Paa Grundlag heraf udvikler der sig en Troens O. i Bedømmelsen af alle personlige Livsforhold (Rom. 8, 28—39), en Haabets O. i Betragtningen af Historien og Guds Riges Gang (Rom. 11, 30—36; 1 Kor. 15, 22—28), ligesom den kristelige Kærlighed er optimistisk overfor Næsten (1 Kor. 13, 7).

A. S. P.

Opus operatum, se Art. Sakramenter.

Opvækkelse kaldes den Aandens Gerning i et Menneske, som gør Kaldelsen (II, 711) mægtig til at rive ham ud af Syndesøvn: »Vaagn op, du, som sover, og staa op fra de døde; og Kristus skal lyse for dig!« Ef. 5, 14. O. udtrykker altsaa det samme, som der indeholdes i Oplysningen (se S. 435), kun fra et andet Synspunkt — under et andet Billede: Syndelivet som en Søvn — og med en stærkere Understregning af det pludselige og voldsomt indgribeade. Det fra Syndesøvn opvakte Menneske faar først Øje for Guds Nærhed (smlgn Jakobs Ord ved Bethel, 1 Mos. 28, 17) og hans Ords Magt. Men dernæst begynder han at skimte sin egen Afstand fra Gud, altsaa Synden, samt Guds Forjættelser og Frelse. O., betragtet som Tilstand, udtrykker derfor det, som de gl. luth. Dogmatikere kaldte: de første Begyndelser til

Tro og Omvendelse. Men ogsaa kun Begyndelsen. Den vakte ser disse Ting, men som en fjern Bjergtop, langt borte. Vejen, der skiller ham derfra, har han endnu ikke gennemvandet, og han undervurderer dens Længde og dens Tranghed. Naar Guds Ord prædikes, griber han Forjættelserne i Fantasien, favner dem i Følelsen og er lykkelig. Men naar Fantasibilledet blegner og Følelserne skifte, føler han sig fattig og u lykkelig. Under disse skiftende Stemninger føler han med tiltagende Styrke, at han mangler Troens Kraft, Fred og Glæde, og dette nedtrykker ham i samme Grad, som han faar Øje for, at hans Livs Virkeligheder ere ret upaa-virkede af den Aandens Herlighedsverden, som han har faaet sit Øje og sit Øre opladt for.

Det fremgaar af det her antydede, at »O. er det kritiske og farlige Punkt i Menneskets Omvendelseshistorie« (Martensen). Thi det, den vakte saaledes ejer, maa han atter miste, hvis hans Opvækkelse ikke fører til Omvendelse, hvis han ikke fra Fantasien Verden gennem Omvendelsen faar det indført i Virkelighedens Verden. O. er kun en Overgangstilstand, bestemt til at gaa over i Omvendelse. Midlet hertil er Ydmygelse, og mod denne føres Mennesket frem gennem O.s Kamp for at finde Fred. Denne Kamp former sig forskelligt, men samler sig i Reglen dels i Bestræbelser for at besejre Synderne og Synden i hans Liv, dels i Forsøg paa at tilegne sig Naaden. Det første ender i Afmagt (Hvem skal fri mig fra dette Dødens Legeme?), det andet mislykkes atter og atter, da saadan Tilegnelse tænkes betinget af Hjerterets Renhed og ledsaget af stærk Naadesfølelse. Under disse Omstændigheder fører Kampen ind i Tvivl om, at der i det hele taget er en Udvej (i alt Fald for mig) og i den stærke Følelse af Hjælpeleshed, som klassisk er udtrykt i de Brorsonske Linjer: »Alt, hvad jeg givet har, jeg fra dig tager; saa staar du raadvild der i alle Sager«, og som Martensen med Rette (Ethiken I § 93) betegner som »det fælles for alle, som ere blevne opvakte til Kristus«. Til de af Martensen anførte Eksempler herpaa (Augustin, Hamann, Mynster) kan føjes Paulus (Rom. 7) og Grundtvig (»Du Jordklump, du Synder! Hvad tænker du paa? Hvad Kødet begynder, maa Aanden formsaa«). Gennem denne Hjælpeleshed oprinder saa Hjælpen. Idet Mennesket er blevet fattigt nok til ikke at kunne undvære Frelsen og til ikke at kunne erhverve den af Gerninger, kan han modtage den af Naade og bygge den paa Kristus og hans Naademidler. Hermed har O. ført ud over sig selv til sit Maal, Omvendelsen, og der igennem til Kristenstandens Fred.

Skønt O. saaledes i egentligste Forstand har sin Plads foran Omvendelsen, førende ind i denne, kan der dog ogsaa senere hen i Kr.s Liv være Tale om og Trang til O. og O.s-Tider, nemlig ved Tilbagegang og Søvnhedstilstande i det aandelige Liv. Da lyder paa ny Opvækkelsesraabet — Bliv vaagen og styrk det øvrige, som vil dø! Joh. Aab. 3, 2 —, fremkaldt ved Ordet, der høres eller læses, ved Indtryk fra kraftigere Kristenliv eller Dødslejer, ofte i Sammenhæng med vore Livsforelser, og stilende mod Bevarelse og Fornyelse af vort Kristenliv.

Ikke blot den enkelte, ogsaa Kirkesamfundene,

trænge til og have haft Opvækkelser eller Vækkelser, ligesom der tales om kirkelige O.s-Tider, O.s-Retninger og O.s-Prædikanter. Pietismen og Metodismen ere O.s-Retninger. I nyere Tid kan nævnes fra det 19. Aarh.s Begyndelse den havganske Vækkelse i Norge og de spredte, fra Lægfolk udgaaede Vækkelser i Danmark, senere O.s-Prædikanter som Moody og Sankey i Amerika og fra den seneste Tid (1905) O.n i Wales og London, i Kristiania (Lægprædikanten Lunde). I Danmark var der i 1890'erne, særlig 1896—97 en Del større og mindre O.r, navnlig i Jylland og i Sammenhæng med den indre Missions Arbejde. Saadan O.r, saa betydningsfulde i Nutidens Kirkeliv — ogsaa indirekte, m. H. til at opvarme Troen og Kærligheden i de levende Kristne — søges tilstræbe ad Kirkens gamle Veje, men ofte med nye Arbejdsformer (Missionsuger, Eftermøder, Helliggørelsesmøder, Bedemøder, Adventsuger og lignende). Med saadant Arbejde bør forbindes Bevidstheden om, at O. kommer i Guds Time, og Arbejdet for at bevare dem i et sundt Spor. G. K.

Opzomer, Karel Willem, hollandsk Filosof, f. 1821 i Rotterdam, 1846 Professor i Filosofi ved Universitetet i Utrecht, d. 1892. Efter at være bleven Student, begyndte han det juridiske Studium, men følte sig ikke tilfredsstillet deraf. Filosofiske og æstetiske Studier havde større Tiltrækning for ham, og han forlod Jurisprudence for ganske at henge sig til det filosofiske Studium. Han kom snart i Strid med Teologerne, først med van Oosterzee, Præst i Rotterdam (S. 435), som i en Afhandling i Tilslutning til Schleiermacher havde søgt det afgørende Bevis for Krdmmens Sandhed i den religiøse Følelse. O. erklærede, at dette var intet Bevis, da Følelsen er rent subjektiv og ideel; for saa vidt Krdmmen er en Tro paa historiske Kendsgerninger, maatte disses Sandhed kunne godtgøres paa samme Maade som al anden historisk Sandhed. Senere kom han i skarp Strid med Scholten (se d. Art.), teol. Prof. i Leiden, om Forholdet mellem Tro og Viden. O. bestemte Troen som den drømmende Anelse, Tvivlen som den første Opvaagnen til Tanken, medens Viden giver i Filosofien den fulde Erkendelse af Sandheden.

O. har udfoldet en større Forfattervirksomhed. Som de betydeligste af hans Skrifter kan nævnes »De weg der wetenschap« (1851, om arbejdet 1867), en Fremstilling af Logiken, i hvilken O. kræver den naturvidenskabelige Metode anvendt paa Etik og Religionsfilosofi, »Wetenschap en Wijsbegeerte« (1857), »De Godsdienst« (1868), en Fremstilling af Religionsfilosofien, »De waarheid en hare Kenbronnes«, »Lesing, de Vriend der waarheid«, endelig flere juridiske Afhandlinger.

O.s filosofiske Standpunkt er rationelt empirisk i nøje Tilslutning til Francis Bacon (I, 197) og den eng. Filosofi i det 17. Aarh., dog med den Forskel, at medens Bacon holder Krdmmen som overnaturlig Aabenbaring udenfor Filosofien, vil O. drage den ind under den filosofiske Prøvelse og forkaster derfor Underet som overhovedet alt det overnaturlige. O.s Fremstilling er let og klar, men ikke dybt gaende. Noget selvstændigt System har han ikke udviklet, hans Hovedinteresse er at frem-

stille den filosofiske Metode, hvilken han bestemmer som ren empirisk med Udelukkelse af alt, hvad der ikke falder ind under den sanselige Erfaring og den paa samme byggede Reflektion (Henrik Scharling, Den nyere hollandske Theologi, 1865, 120 f.). H. S.

Orakler (af lat. *oraculum*, beslægtet med *orare* [»tale«, »bede«], os [»Mund«] osv.) er den almindelige Betegnelse for de officielle, almindelig anerkendte Oldtids-Institutioner, i hvilke der, under lagttagelse af visse foreskrevne Ceremonier, paa højtidelig Maade, efter Forespørgsel, stillet enten af Udsendinge fra Samfund eller af Privatpersoner, meddeltes Oplysninger og Raad om, hvorledes de spørgende bedst skulde forholde sig i visse forekommende Tilfælde, eller i hvilke der gaves Antydning af, hvorledes de Guddomme, under hvilke O. stod, og i hvis Helligdomme O. havde deres Hjemsted, opfattede vedkommende Sag. De Svar, der gaves af et Orakel, tog saaledes som oftest et vist Hensyn til Fremtiden; men man kan dog derfor ikke sige med Rette, at O. altid indeholdt Forudsigelser om kommende Ting. Navnet O. bruges ikke blot om selve Institutionerne, men ogsaa om de Meddelelser eller Svar, der af disse gaves de spørgende. Meddelelse af O. var ved disse Institutioner i Reglen ikke ubetinget; der var forskellige Indskrænkninger med Hensyn til Tidspunktet, Forespørgslen kunde finde Sted, Antallet af dem, der i et vist Tidsrum kunde henvende sig, og fremfor alt i Maaden, hvorpaa Meddelelsen gaves. Meget ofte gik et Offer til Guddommen forud. Man kan sige, at ethvert Orakel havde sin ejendommelige Maade at virke paa, men som en Regel kan det betragtes, at Svaret bragtes til den spørgendes Kundskaab gennem en højtidelig Udtalelse af et Medlem af Præsteskabet for den Guddom, hvem Oraklet var indviet til. Denne Tolk for Guddommens Vilje kaldes paa Gr. *Profetes*, »den som udtaler Guddommens Vilje«. Til flere O. var der knyttet Præstinder, og disse spillede ofte en fremtrædende Rolle ved Meddelelsen af Svarene; saaledes Pythia i Delfoi. Uagtet Orakel er et latinsk Ord, hører denne Art Institution ikke egentlig hjemme i Italien, i hvilket Land man gerne benyttede helt andre Arter Divination for at faa Raad hos Guddommen, saaledes hos Etrusker og Romere (Augurer, Haruspices osv., smlg. Mantik). O. høre hjemme i de gr. Lande, blandt de hellenske Folk, men selvfølgelig brugte man her om disse Institutioner ikke det latinske Udtryk O., men tilsvarende gr. Ord. De fleste O. laa naturligvis i selve Grækenland, paa Fastlandet, paa Øerne eller i de gr. Nybygger i Lilleasien. Men der var ogsaa udenfor det egentlig gr. Landomraade O., som nød den største Anseelse hos alle Hellenere, saaledes Oraklet i Dodona, der laa i Epeiros, men forøvrigt i en Egn, som fra tidlig Tid stod i nøje Berøring med gr. Aandsliv. Den Anseelse, de gr. O. nød, var ikke indskrænket til selve Grækenland; ogsaa helt fremmede Fyrster henvendte sig til gr. O. Saaledes raadspurgte Kroisos i Lydien Oraklet i Delfoi, der vistnok var det mest ansete af alle gr. O. Men selv om gr. O. vare godt anskrevne udenfor de egentlig gr. Lande, var det dog navnlig blandt Hellenerne selv, at de øvede den største Indflydelse, og man maa

sige, at denne i det hele var god. De Præstekollegier, gennem hvem O. meddeltes, virkede i Grækenlands Blomstringstid med stor Indsigt og med alvorlig Overbevisning, uegennyttigt i Fædrelandets Tjeneste, til Fremme af god borgerlig Orden og Sædelighed i de forskellige Samfund, i hvilke Landet var delt. O. bidrog ogsaa oftere til at udjævne Tvistigheder og fremme Enighed iblandt de mange Smaaaster og Stammer. Da det naturligvis vilde skade Institutionernes Anseelse meget, saafremt de Begivenheder, der fulgte paa Meddelelser af O., gik i modsat Retning af de Svar og Udtalelser, O. havde givet, søgte O. ne i Reglen at redde sig ved at give Svar, som kunde tolkes paa forskellig Maade, og som det derfor i Reglen ikke var helt umuligt at bringe i Samklang med skete Begivenheder, hvorledes disse end havde udviklet sig. Apollon i Delfoi var en *Loxias*, tvetydig i sine Svar. Imidlertid kunde O. trods al Forsigtighed dog ikke i Længden undgaa Beskyldninger for at være upaalidelige og for stundom at lade sig paavirke af mægtige og gavmilde Herskere. Demosthenes tillod sig saaledes at hentyde til, at Oraklet i Delfoi var makeдонisk sindet (*μακεδονικόν*). I Virkeligheden kan det heller ikke nægtes, at de gr. O. efterhaanden kom i Forfald, særlig efter at den nationale Uafhængighed var gaaet tabt, og efter at det aandelige Liv i Grækenland kendeligt var begyndt at gaa tilbage og sygne hen. Omtr. 100 Aar e. Kr., i Ny-Pythagoræismens og i den derpaa følgende Ny-Platonismes Dage, syntes der paa nogle Steder at skulle komme nyt Liv ind i de gamle O.; men det var kun forbigaaende. Forfaldet var umiskendeligt til Stede, og der lod sig ikke bøde derpaa. O. ne sank efterhaanden ned til ikke at være synderlig bedre end de Spaamænd og Troldmænd, som i Kejsertiden paa egne Haand vandrede rundt i Romerriget, spekulerende i Folks Lætroenhed og Nyfigenhed. Det kan derfor ikke undre, at Kirkefædrene domme meget haardt om O. ne som hvilende paa Bedrag og ledede næsten udelukkende af Ihændehavnernes Pengegridskhed og Vindesygge. Efter at Julian forgæves havde søgt at puste nyt Liv ind i O. ne som i andre hedenske Institutioner, afskaffedes O. ne endelig helt af Theodosius den store sammen med hele den officielle hedenske Kultus. De gr. O. antoges i Reglen alle at staa under Beskyttelse og Overtilsyn af Zevs, den højeste Gud. I Dodona meddeltes O. direkte fra ham; men andre Steder var det andre Guddomme, der nød særlig Anseelse paa vedkommende Sted som Skytguder eller lignende, fra hvem og i hvis Navn O. meddeltes, saaledes Apollon i Delfoi og paa Delos. Ja paa nogle Steder var det endog Halvguder, hvem O. tilhørte, saaledes i Oropos: Amfaraos osv. Hvad angaar den indre Organisation af O. ne, da var den vistnok næppe helt ens paa de forskellige Steder, og i Tidens Løb modificeredes Virkemaaden vistnok ofte ikke lidet paa samme Sted. Uheldigvis vide vi kun liden Besked om, hvorledes det i det hele gik til paa de forskellige Steder. Bedst Oplysning have vi om det Orakel, som fandtes i Lebadeia i Boiotien, og som var indviet til Trofonios. De Udgravninger, der i de sidste Aar ere foretagne paa Steder, hvor der i Oldtiden fandtes be-

rømte O., have vistnok lært os flere Enkeltheder at kende, saaledes i Dodona (ved Konstantinos Karapanos), i Delfoi og Delos (ved den franske arkæologiske Skole i Athen); men om mange Spørgsmaal, som man særligt ønskede klarede, har man ikke faaet videre Oplysning ved Udgravningerne. En Del af de fundne Bygninger stamme ogsaa fra den hellenistiske Tid, da O. allerede vare i Tilbagegang. I Dodona, som allerede nød høj Anseelse for Homers Dage, og hvor Grundlaget for O. ne var Tolkningen, først af den Susen, som lød i de gamle Eges Løv, siden af Klangen fra hellige Kobberkar, har man fundet Metalstykker med Svar, der skriftligt ere blevne meddelte de spørgende. I flere O., saaledes bl. a. i Delfoi, gaves Svarene ofte i rytmsk Form. Nogle Steder synes O. at være blevne givne umiddelbart til de spørgende (af Pythia eller lignende), andre Steder igennem et eller flere Mellemed. Uagtet O. ne havde særlig Hjem i Grækenland, var denne Form af Divination ikke indskrænket til Hellenernes Lande. Vi finde fra gammel Tid af O. i Syrien. Hos Israelitterne brugtes *Urim* og *Thumim*, der hørte med til Ypperstepræstens Brystsmykke, i Folkets tidligere Tid ofte som O.; i senere Tider høre vi derimod ikke mere derom, hvilket er meget naturligt, da det levende profetiske Ord dengang lød rigeligt i Israel. Hos Israels Nabofolk var der ogsaa O., saaledes et, helligt Baal-Sebuh, i Filisterbyen Ekron. Til dette sendte Kong Akasia o. 852 f. Kr. Bud for at søge Oplysning om, hvad Udgangen vilde blive af den Svagthed, der var falden over ham; men i Stedet for Svar fra Ekron fik han en lidet trøstende Forkyndelse fra den store Profet Elias (2 Kong. 1, 3—17). I Ægypten var der ogsaa fra gammel Tid O., der stod i Forbindelse med Templer og Helligdomme, saaledes bl. a. i Theben, i det store Amonstempel, hvis mægtige Ruiner ses ved Karnak. I de allersidste Aar har man netop faaet nogen Oplysning om denne Sag, idet der i Ruinerne er fundet hieroglyfiske Indskrifter, der fortælle om Meddelelser fra Amons Orakel i Theben. Uheldigvis ere Indskrifterne kun delvis bevarede og ikke lette at tyde, men det er dog lykkedes Eugen Revillout's Skarpsindighed at klarlægge deres væsentligste Indhold, som han nylig har meddelt i forskellige Afhandlinger. Det er klart, at Amons Præsteskab benyttede sig af dette Orakel som Middel til at regere Ægypten (eller en Del deraf) i Guden Amons Navn. Oraklet gav ikke blot Svar paa Spørgsmaal; det fungerede ogsaa som en Art »højeste Ret«, ved Siden af hvad vi kunde kalde Landets sædvanlige juridiske Domstole. Ved dette Orakel gik det saaledes til, synes det, at man foran Amons Billede fremlagde forskellige skriftlige Svar eller Resolutioner, hvorpaa man lod Billedet, der var en Art bevægelig Leddedulke, pege paa det Skriftstykke, som man ønskede, og hvis Ordlyd derpaa udraabtes som Guddommens Vilje. Hvorlænge dette grove Bedrageri uantastet kunde gaa i Svang, vide vi ikke. Muligvis har allerede Sisak, da han 940 gjorde sig til Herre over Theben og satte Ægyptens dobbelte Kongekrone paa sit Hoved, gjort en Ende paa dette Uvæsen. Da der, rimeligvis i det 18. Dynastis Dage, o. 15—1400 f. Kr., fra Theben anlagedes en Koloni i den Oase i den

libyske Ørken, som nu hedder Sivah, grundedes her en Helligdom for Amon, efter hvilken Oasen fik Navn. Til dette Tempel knyttedes der et Orakel, om hvilket vi vistnok ikke høre noget i de første Aarhundreder af dets Tilværelse, men som til Gengæld fik desto større Anseelse i den senere Tid, bl. a. under Perserne, og efter Alexander den stores Besøg 332, ja rimeligvis allerede fra den Tid af, da de gr. Nybygder i Landskabet Kyrenaika vare begyndte at blomstre (o. 600). Thi med disse, som i det hele med den gr. Verden, stod Amos Orakel i Oasen i nær Forbindelse. Muligvis blev Organisationen af dette Orakel i Anledning af Berøringen med den gr. Verden efter Aar 600, noget modificeret i gr. Mønster. I Kejsertiden tabte dette Orakel efterhaanden det meste af sin Anseelse. Derimod se vi et andet Orakel i Ægypten hæve sig i Kejsertiden, nemlig Oraklet i den By, der udvidedes og forskønnedes af Hadrian til Minde om, at hans Yndling Antinoos her var druknet i Nilen, Byen Besa eller Besantinoopolis, indtil ogsaa dette Orakel med de andre O. tabte sin Anseelse og forsvandt. (Bouché-Leclercq, *Histoire de la Divination dans l'Antiquité*⁴, Paris 1881). V. S.

Orange, By i Syd-Frankrig, med et Theater fra Romertiden, var Stedet for et Par Synoders Afholdelse: 1) 8. Nov. 441 aabnedes en Synode under Hilarius af Arles's Forsæde (Hefe, Conciliengesch. II², 291 f.). — 2) 3. Juli 529 aabnedes atter en Synode i O. under Cæsarius af Arles's Forsæde. Den spillede en Rolle i Augustinismens Historie (se Art. Semipelagianisme).

Oranien, Vilhelm af, den tavse, Greve af Nassau, Statholder i Nederlandene 1572—84, f. 14. April 1533, d. 10. Juli 1584. 1544 arvede han Fyrstendømmet O. i Syd-Frankrig. Hans paabegyndte protestantiske Opdragelse blev afbrudt, da han ganske ung blev Page hos Karl V. Ved sin skarpe Forstand vandt han Kejsereus Yndest, fik betroet vigtige diplomatiske og militære Hverv og blev Guvernør i Holland, Utrecht og Zeeland. Karl V anbefalede ham til Filip II, men det Despoti, som denne igennem Kard. Granvella udøvede til Undertrykkelse af den religiøse Frihed, bragte ham i Opposition til Regeringen. 1564 kaldte Filip Kardinalen tilbage men forlangte, at Kætterplakaterne skulde gennemføres. Den lavere nederlandske Adel sluttede et Forbund (Compromis) der imod og indgik paa O.s Raad med et Andragende til Regentinden, Margrete af Parma, om Mildning af Plakaterne men blev afvist med det haanende Navn Geuserer (se d. Art. II, 209). Da Calvinisterne holdt væbnede Prækemøder, og Pøblen stormede de rom.-kat. Kirker, turde Compromis'et, der til Dels bestod af maadeholdne Katoliker, ikke længere gaa med og opløstes, hvorefter Geusernavnet gik over paa Calvinisterne alene. Ved Rygtet om Hertugen af Alba's Ankomst forlod O. Landet, men medens han hidtil ikke havde indtaget noget afgjort konfessionelt Stille, gik han nu over til Protestantismen (nød ref. Nadver). Alba lod ham indstævne for den nedsatte Kæterdomstol (Conseil des troubles), men O. svarede med et aabent Sendebrev: *La justification du prince d'Orange* (April 1568). Dette var en Krigserklæring, men Krigslykken var ham længe ikke god. De Hæere, hvormed

han og hans Brødre faldt ind i Landet, blev enten slaaede eller maatte opløses paa Grund af Pengemangel, Nederlænderne var lammede af Skræk, navnlig over Egmonts og Horns Hærettelse, men 1. April 1572 lykkedes det Søgeuserne at erobre Briel, hvad der gav Stødet til en almindelig Opstand i Nord-Staterne, og samme Aar valgte de paa en Stænderforsamling i Dordrecht O. til Statholder. Krigen fortsattes, hans to Brødre faldt paa Mooker-Hede, men Okt. 1574 maatte Spanierne opgive Belejringen af Leiden og vige for de indstrømmende Nordsøbølg, da O. lod Digerne gennembryde. Omsider (8. Nov. 1576) opnaaede han et Forbund af samtlige Nederlande mod Spanierne, men de rom.-kat. Stormænd i Syd-Staterne led ikke O., der støttede sig til calvinistiske Smaaborgere, og da Alexander Farnese samlede Syd-Staterne til et Forbund, samlede O. de ref. Nord-Stater til Forbundet i Utrecht (23. Jan. 1579) og sagde sig aabent løs fra Spanien. Filip II erklærede ham i Rigets Akt og satte en Pris paa hans Hoved. O. svarede med Offentliggørelsen af en »Apologi« (Leiden 1581). 1583 udnævnte Nord-Staterne ham til Greve af Holland, og han havde god Udsigt til at vinde Kongekronen, da han i Delft blev myrdet af en dertil lejet rom. Katolik, Gerard (10. Juli 1584). Men Nederlandenes Frihed, det Maal, hvorfor han med saa stor Udholdenhed og Selvfornægtelse havde kæmpet, var naaet. O. var 4 Gange gift, anden Gang med en Datter af Hertug Moritz af Sachsen, fra hende blev han skilt, da hun ikke var ham tro; sidste Gang var han gift med Admiral Coligny's Datter. L. Gachard har udg. *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, I—VI (Brüssel 1850—57); Groen van Prinsterer, *Archives de la maison d'Orange-Nassau* (Leiden 1835—47). (Klose, W. I v. O., Leipzig 1864; Th. Juste, *Guillaume le Taciturne*, Brüssel 1874; Barrett, W. the Silent, Boston 1883; Kolligs, W. v. O. und die Anfänge des Aufstandes der Niederlande, Bonn 1885).

S. A. B.

Oranjeflods-Kolonien, den tidligere Oranjer-Fristat, mellem Oranje og Vaalfloden, var oprindeligt beboet af Hottentot-Stammer, Koranna, der nu for en stor Del er forsvundne i den sydafrikanske Folkeblandning. Boerer fra Kap-Kolonien trængte derind, en kort Tid (1846—52) hævdedes britisk Overhøjhed, men 1854 oprettede Boernerne med engelsk Anerkendelse en Fristat, der førte en fredelig Tilværelse; de farvede blev ikke haardt behandlet, og mange velsindede Boerer støttede Missionen, og det blev efterhaanden Reglen, at Præsterne i den nationale (hollandsk-reform.) K. tillige betjente en farvet Menighed. Ved den sidste Boerkrig gjorde dog O. fælles Sag med Brødrene i Transvaal; Landet led meget under Krigen og blev 24. Maj 1900 annekteret af England. Nu findes her 143,419 hvide og 241,626 farvede; af de sidste antages de $\frac{2}{3}$ at være Kristne. De fleste farvede (Betsjuanere, Bassuto, Orlams, bor omkring i Landsbyer eller ved Boergaarde; de er kun samlede i større Tal ved Berliner-Missionsstationen Beethania samt i 2 Lokationer, Thabantsju med 18,000 Barolonger og Witzies Hoek med o. 2000. Den holl.-ref. K. tæller 81,000 hvide i

36 Menigheder, hver med sin farvede Anneksmenighed, samt 3 selvstændige farvede Menigheder med 6000 Kr. og desuden 4800 Kr. paa 3 Stationer, som den har overtaget fra Pariser-Missionen. Wesleyanerne har arbejdet i Thabantsju fra 1833 og har dér o. 5000 Kr., desuden i Bloemfontein og paa 8 andre Stationer med 10 Missionærer 17,000 Kr. de fleste dog kun adherents, med 11 farvede Præster. Berliner-Missionen begyndte 1834 i Bethanien, hvor den har stor Jordejendom og 1600 Kr., foruden 2000 Kr. paa 3 andre Stationer. Et anglikansk Bispedømme oprettedes 1863 i Bloemfontein; dertil hører o. 6000 indfødte Kr. fornemmelig i Thabantsju og Bloemfontein. Endelig har den rom.-kat. Mission en Vikar i Bloemfontein og en Landbrugsstation med Børnehjem. V. Sn.

Oranter (bedende) kaldes i den kr. Arkæologi en særegen Slags, i Reglen kvindelig, Figurer paa Katakombe-Malerier, glkr. Gravskrifter og Sarkofager, Guldglas, Medaljoner og Mosaiker. Det ejendommelige ved dem er, at de strække Armene mod Himlen, saaledes som de gl. Kr. plejede at gøre under Bønnen. Disse had nemlig som oftest ikke med foldede Hænder, men med udstrakte Arme (*extensis manibus*).

Orarium, se Art. Stola.

Oratorium (*Congregazione dell' Oratorio*), et Præstesamfund, stiftet i Midten af 16. Aarh. i Italien af Filippo Neri, efter hvem de ofte benævnes Filippinerne. N. var f. i Firenze 21. Juli 1515. Han var fra Barn ualmindelig from. Af sine Forældre, Francesco og Lucrezia, fik han en alvorlig kristelig Opdragelse, og sin første Undervisning fik han hos Dominikanerne i San Marco. 1531 blev han sendt til en Onkel i San Germano ved Foden af Monte Cassino. Denne var rig og barnløs og vilde gøre ham til sin Arving, men N., hvis religiøse Natur havde faaet Næring i den Poesi, der hvilede over Benedict af Nursja's Bjerg, vilde tjene Gud alene og rejste til Rom (1533) for at studere hos Augustinerne. Saasnart han var færdig med Studierne, solgte han sine Bøger, gav Pengene til de fattige og begyndte at pleje syge (1538). Samtidig missionerede han ved, som Sokrates, at gaa rundt og indlade sig i Samtale med Folk for saa ved Ironi og Spørgsmaal at faa dem derhen, hvor han vilde. Sammen med jævnaldrende ligesindede stiftede han (1548) Broderskabet »Santissima Trinità de' Pellegrini e de' Convalescenti«, der hurtigt voksede sig saa stort, at det i Jubelaarsdagene 1600 kunde hjælpe mange Tusinder forkomne Pilegrimme. Først 1551 lod N. sig præstevie, hvortil han hidtil havde ment sig uværdig. Derefter begyndte han sammen med sine Fæller i en Bedesal (Oratorium) i San Girolamo della Carità paa de Aftenmøder, der blev Oprindelsen til O. I Begyndelsen var disse af privat Karakter og bestod i, at N. samlede Kammeraterne hos sig til fælles Bøn og Samtale, men senere (1556) udvidedes de og ordnedes efter en bestemt Plan. Der blev holdt regelmæssige Prædikener og Foredrag over Skriften, Helgeners Liv (Martyrologiet), Kirkehistorie og Etik. Om Aftenen prædikede de i Byens forskellige Kirker, noget man den Gang ikke var vant til. Da N. havde set, hvor stor en Tiltrækning Sang og Musik udøvede,

blev der holdt regelmæssige Sangøvelser. 1564 gav Florentinerne i Byen, af Glæde og Stolt-hed over deres Bysbarn, N. Brugsret til Kirken San Giovanni, og senere fik de en egen Kirke, Santa Maria in Vallicella, og da den blev for lille, blev den revet ned, og en ny stor og pragtfuld Kirke, Chiesa nuova, blev opført (1577). Dog forlod N. selv først San Girolamo 1583. 15. Juli 1575 godkendte Paven, Gregor XIII, »Oratorianerne« som »Congregazione dell' Oratorio«, og 26. Juni 1612 stadfæstede Paul V Ordenens Statuter, der blev opsatte af Baronio efter N.s Udkast og Forskrift, og som ifølge Baronio nøjagtig svarede til de Forskrifter, Paulus gav de første Kristne. N. var Ordenens første Leder indtil 1592, da han afløstes af Baronio. N. døde 26. Maj 1595, i sin Dødsstund hædret ved Aabenbarelses baade af Engle og Jomfru Marias. 1622 blev han kanoniseret, og 1726 blev hans Dødsdag paabudt Festdag. N. er paa Grund af sin store Kærlighed til Mennesker, sin forunderlige Friskhed og Humor i Forbindelse med en sjælden inderlig Fromhed en af sin Tids ejendommeligste Skikkelser. Navnlige som Sjælesorger og Skriftefader viste han sin Kærlighed og Menneskekundskab. Han kunde udbyrde til de sønderknuste: »Ak! havde jeg kun intet værre gjort!«. Bekendt er hans Raad til den mundrappe Hustru, der klagede over, at hendes Mand kom for sent hjem, at hun skulde modtage ham med Munden fuld af Vievand! Paa en enkelt Undtagelse nær blandede han sig ikke i Politik; den ene Gang var, da han (1593) fik Clemens VIII til at hæve Anatemaet over den fr. Konge Henrik IV. Han afslog flere Gange Kardinal-Værdigheden. Da en af O.s Præster foreslog ham at modtage den, svarede N. humoristisk: »Men Paradiset! Paradiset!«. Hvortil den anden svarede: »Tilgiv! det tænkte jeg ikke paa!«. Goethe kalder ikke uden Grund N. for »den humoristiske Helgen«, og det er intet Under, at N. er bleven en af Romerkirkens populære Helgener og sammenstilles med Frans af Assisi. Om de legemlige Forandringer, som den intensive Opgaaen i Gud og asketisk Levned skal have bevirket hos N. ligesom hos Frans, jvfr. Görres, Die christl. Mystik (Regensb. 1837) II, 5 og 64 f. At de rom.-kat. Biografer til-lægger ham en Mængde Undere er en Selvfølge (jvfr. Acta Sanctorum 26. Maj, Bd. VI, Antwerpen 1688).

O.s Præster er et Samfund af Verdens-Gejstlige og har mere Præg af en Præsteklub end af en Munkeorden. De aflægger intet Munkeløfte, og de kan træde ud af Ordenen, naar de vil, og medtage deres Ejendele. De lever paa egen Bekostning, betaler en maanedlig Pension og forsyner sig selv med alt. Kun Husly og Lægehjælp er gratis. I Spidsen staar en Prior, valgt paa 3 Aar ad Gangen, men der hersker fuld Lighed mellem Medlemmerne, og Prioren selv maa gøre Tjeneste i Refektoriet. For at optages i Ordenen kræves en Alder af 36 Aar, og først efter 10 Aars Forløb faas fuld Stemmeret. Alt afgøres ved Majoritet. Ordenens Statuter siger udtrykkelig, at hvis nogen skulde foreslaa at binde Brødrene med Løfter, bør han ikke høres, selv om Forslaget faar Flertal. N. vilde ikke, at de skulde bindes af Munke-

ordenernes mange Regeler og Casus conscientiae, men at de skulde lægge al Vægt paa Bon, Sakramentsforvaltning og Ordets Forkyndelse. De forskellige Ordenshuse indenfor Ordenen er uafhængige af hinanden, hvert Hus har fuldt Selvstyre, kun Aandens Enhed binder dem sammen. Skønt N. oprindeligt vilde, at Ordenshuset kun skulde være ét og i Rom, fik O. snart Aflæggere i de øvrige Ital. Byer, og Aar 1600 var der allerede 14 Ordenshuse i Italien. Fra Italien kom O. til Spanien, derimod har det aldrig villet slaa an i Tyskland, skønt Forsøg er gjorte. Om O. i Frankrig, se Art. Bérulle (I, 277). Til England kom O. med Kard. J. H. Newman (1847) (se d. Art.), der var i høj Grad begejstret for N., og efter sin Konversion (1845) gik ind i Ordenen. Fra O. er udgaaet en Mængde Lærde, først og fremmest Baronio, der efter N.s personlige Tilskyndelse begyndte paa sine »Annales«, og Baronios Fortsætter Raynald. Fra O. stammer de kirkelige Musikk-Dramaer, der benævnes Oratorier (se d. Art.). Jvfr. Marclano, *Memorie istoriche della Congregazione dell' Oratorio I—II*, Neapel 1693; Fr. Pösl, *Leben des heil. Ph. v. N.*, Regensb. 1847; Reiching, *Leben des heil. Ph. N.*, Regensb. 1859; Capecelatro, *Der heil. Ph. N.*, paa Tysk, Freib. i B. 1886; Paul Guérin, *Vie de st. Ph. N.*, Paris 1852; Passardière, *L'Oratoire de st. Ph. N.*, Draguignan 1879. S. A. B.

Oratoriet for den goddommelige Kærlighed (*Oratorio del Divino Amore*) kaldtes en Forening af fromme Romere, 50—60 i Tallet, der samledes i Oratoriet (Bedehuset) ved Giuliano Datis Kirke, S. Silvestro e S. Dorotea i Trastevere. Medlemmerne af O. forpligtede sig til at besøge Kirkerne flittigt, til at bede hyppig og til at gaa ofte til Alters. Sammenkomsterne, der begyndte i Leo X's Dage, blev afbrudte 1527, da Rom blev plyndret. Blandt Medlemmerne maa nævnes: Giacomo Sadoletto (se d. Art.), Gian Matteo Giberti, Paolo Consigliere og Giovanni Pietro Caraffa (se Paul IV). Hadrian VI billigede slige Sammenkomster, og da Giberti var bleven Biskop i Verona, holdtes der lignende Møder dér. Fra O. f. d. g. K. udgik enkelte af Ref.s Venner, mange af dens Modstandere. Jvfr. O. Jensen, G. P. Caraffa (Khvn 1880) 29 f.

Oratorium kaldes en lille til Gudstjeneste indrettet Bedesal. I Italien findes flere Oratorier, som ere prydede med Billeder af navnkundige Kunstnere.

Oratorium kaldes en Musikkform, der er opstaaet i Italien sammen med Operaen, i Slutn. af det 16. Aarh., og paa en vis Maade danner Fortsættelsen af Middelalderens Mysterier og liturgiske Dramaer. I Rom holdt Filippo Neri Andagtsøvelser i Bedesalen (»Oratorio«) i Kirken S. Maria in Vallicella, hvortil Komponister som Animuccia og Palestrina komponerede saakaldte »Laudi spirituali«. Senere udvidedes Rammerne, og Emilio del Cavaliere komponerede 1600 det første Oratorium, »La rappresentazione del anima e di corpo«, et allegorisk Musikkdrama, ganske i Smag med de samtidige første Operaer. Senere faar O. en Særstilling, idet Vægten lægges paa det episke og det lyriske, og en »Historicus« indføres som fortællende Person (Carissimi og andre italienske Komponister i Slutn. af

17. Aarh.). Men O. kunde i Italien ikke holde sig fri af Operastilen og gled efterhaanden over i denne. Derimod dyrkedes det med Held i Tyskland (Heinrich Schütz o. a.) og naaede sit Højdepunkt i 18. Aarh. i Händel (Oratorier) og Seb. Bach (Passioner). Den følgende Tidsalders galante Stil i Musiken var den egentlige Oratoriestil lidet gunstig, idet denne stadig glider over i Operaen (Kaiser, Telemann, Ph. Emm. Bach, Hasse, Grann etc.), og først med Haydn genopstaar ved Overgangen til 19. Aarh. paa en vis Maade atter O. (»Skabelsen«, »Aarstidene«), herhjemme mærkes Schulz og Weyse (kirkelige Kantater). I vor Tid har det mest været tyske protestantiske Komponister, der har dyrket O., Spohr, Mendelssohn, Kiel og Brahms, dog ogsaa Fr. Liszt og Ant. Rubinstein (C. H. Bitter, *Beiträge zur Gesch. des O.*, 1872; O. Wangemann, *Gesch. des O.*, 1882).

Ordalier, se Gudsdom (II, 289).

Ordener, Munk-, se de enkelte Ordeners Navne og Art. Munkevæsen (S. 306).

Ordens-Generaler (*superiores generales*) kaldes i nogle Ordener disses Styreere.

Ordet (Guds Ord). Da overhovedet Ordet er Menneskeaaendens fornemste Udtryksmiddel og aandeligste Virkemiddel, og da ogsaa Guds Aabenbaring, naar den skal være forstaaelig for og indvirke paa Mennesker, maa benytte de i Menneskets Væsen givne Betingelser, saa bliver den naturlige Betegnelse for det, hvori Guds Aand kundgør sig, og hvormed den virker: Guds Ord. Derfor er ogsaa Guds Ord et af Krdmmens Grundbegreber. Det betegner den højeste Form for Guds livsskabende og lysmeddelende Aabenbaring.

Betingelsen for, at den af Aabenbaringen tilsigtede Virkning, Menneskets Frelse, kan blive virkeliggjort, plejer efter luth. Talebrug at udtrykkes saaledes, at »Ordet og Troen maa mødes«. Hermed er betegnet det nødvendige, indre Forhold mellem den objektive og den subjektive Faktor indenfor Krdmmen. Men her aabner der sig nu Mulighed for to Synsmaader. Man kan sige: hvor Guds Ord er, dér vil ogsaa normalt Troen indtræde; det gælder da om, saa vidt muligt, objektivt at fastslaa, hvad der er Guds Ord. Det er denne Grundbetragtning, der har ført til det ortodokse Dogme om Skriften som det inspirerede ufejlbare Guds Ord. Men man kunde ogsaa sige: hvor Troen er til Stede, maa Guds Ord have virket. Denne Betragtningssmaade kan føre til en svermersk Lige-gyldighed for det objektive, men den kan ogsaa føre til en gavnlig praktisk Orientering over Ordets Virkemaade, der kan danne et nødvendigt Supplement til den første ensidige teoretiske Synsmaade.

Op her maa da Grundtvig nævnes som den, der har bragt væsentlige nye Synspunkter frem. Navnlige ved sin stærke Fremhævelse af den væsentlige Forskel mellem Ord og Skrift, idet kun det mundtlige Ord er det virkelig levende Ord, medens al Skrift kun er det døde Skyggebillede deraf paa Papiret, samt ved sin kraftige Fremdragelse af Kirkeordet, som det lyder ved de af Herren selv indstiftede Sakramenter, Trosbekendelsen, Fadervor og Indstiftelsesordene ved Nadveren, Troens og Haabets og Kærlig-

hedens Ord. Her, ved Daab og Nadver, lyder det evige Livsord, her fødes og næres det evige Liv, som klares og oplyses ved den hellige Skriffs Lys. Disse Grundtanker er bleven heftig bestridte, og det har ført til, at Spørgsmaalet om, hvad Guds Ord er, har faaet en ganske særlig Stilling indenfor den danske Kirke og langtfra kan siges at være fuldt klaret. Den følgende Fremstilling vil naturligvis være paa-virket af denne Sagernes Stilling og kan ikke gøre Fordring paa at tilfredsstille alle.

Aabenbaringens Midtpunkt er Kristus. Han er Ordet i personlig Skikkelse (Joh. 1, 1). Baade Livet og Lyset er i ham, men saaledes, at »Livet er Menneskenes Lys« (Joh. 1, 4). Det er ikke saaledes, at Erkendelsens logiske Klarhed er det første og har Livsmeddelelsen til Følge, men i Kristus kundgør Guds evige Liv sig og aabenbarer sit Væsen for den, der vil leve det. Gudsordet kan kun forstaaes ad Livets Vej, gennem det personlige Livssamfund med ham, der selv er det evige Guds Ord og derfor har det evige Livs Ord.

Derfor forudsætter Guds Ord et Samfund af Mennesker, der lever af Ordet: det forudsætter Menigheden. Kun dér, hvor Mennesker lever af Ordet, findes det levende Ord. Kun hvor der virkes Liv, har Guds Ord lydt, thi Guds Ord kan ikke være magtesløst (Hebr. 4, 12; Jes. 55, 11; Mt. 10, 12). Kristus er vel i sin personlige Fremtræden i Historien Guds Ord. Men som den i Historien fremtraadte lever han for os kun i den Menighed, hvis Hoved han er, hvor hans Person og Gerning forkyndes og tilegnes til evigt Liv. Dette sker ved den i Menigheden virkende Guds Aand, som (jvfr. Joh. 14—16) samler og klarer det i Historien fremtraadte Guds Ord til et Helhedsbillede, der modtaget i Troen virker Frelsen i det derved skabte levende Samfund med Gud.

Dette kan sammenfattes i den Sætning, at som levende Virkelighed fremtræder Gudsordet (hvis Indhold er Kristus) kun i det af Aanden baaene Menighedsord.

Ud fra denne Grund sætning maa vi da søge at klare os de nærmere Bestemmelser af Gudsordet. Det ligger da nær først at spørge om, hvor vidt denne Betegnelse lader sig anvende paa den hellige Skrift.

Reformationens nødvendige stærke Fremhævelse af Skriften førte til den i den ortodokse Dogmatik nærmere udformede Opfattelse, at Begreberne Guds Ord og hellig Skrift falder sammen: Skriften er Guds Ord. Den nærmere Udvikling heraf hører ikke herhen (se Art. Inspiration). Det er stadig den vulgære Opfattelse, at ikke blot Skriften som Helhed, men enhver Sætning, der staar at læse i Skriften, er Guds Ord, og at kun her har vi Guds Ord i egentlig Forstand. Denne Opfattelse kan imidlertid ikke fastholdes. Den strider dels mod Skriftens faktiske Beskaffenhed, dels mod den ovenfor opstillede Grund sætning og giver saaledes Anledning til misvisende Opfattelser.

1) Der tages ikke Hensyn til Skriftens faktiske Beskaffenhed. Der skelnes saaledes ikke mellem G. T. og N. T. Og det overses, at der — ogsaa i N. T. — findes adskilligt, der kun er beregnet paa og forstaaeligt ud fra hin Tids Forhold, der i mange Henseender er dunkle for os; osv.

2) Hensynet til Menigheden overspringes. Menigheden er vel grundet paa Guds Ord, men ikke paa Skriften, der for N. T.s Vedkommende er blevet til indenfor Menigheden, altsaa forudsætter det troende Samfund, som frembringer, samler og bevarer Skriften.

3) Derfor fører hin Opfattelse let henimod den reformerte Misvisning, der netop paa aandens, udvortes, kirkeopbyggende og sektdannende Vis sætter Skriften som en ny, af de forskellige idelig opdukkende Sekter forskellig tolket Lov, over Menigheden.

4) Fremdeles fører den let til den falske Opfattelse, at det væsentlig er ved Skriftlæsning, at Livet forplantes, skønt netop Skriften selv ved »Guds Ord« særlig forstaar det mundtlig, af Apostle og Evangelister forkyndte Evangelium (1 Thes. 2, 12f. osv.).

5) Endelig fører den let til den Misvisning, at man gennem det lærde Skriftstudium danner sig en »ren Lære«, som skal være det nøjagtige Udtryk for »Guds Ord«s Indhold, og som klart fremstillet lader Krdmmen fremtræde som en teoretisk Erkendelsessag, hvorved man kommer i Strid med den Grund sætning, at det her ikke er Lyset, som giver Liv, men Livet som lyser.

Af disse Grunde bør den Sprogbrug afvises, som gør Skriften til et med Guds Ord. Principielt maa det fastholdes, at Guds Ord er det Kristus-Ord, som til enhver Tid i Aandens Kraft lyder i Menigheden til Frelse og Liv for Mennesker, medens det skrevne Ord principielt maa betragtes som Vidnesbyrd om, hvorledes Guds Ord i tidligere Tider har lydt indenfor Menigheden. Men det lydelige Menighedsord er atter af dobbelt Art, dels det faste, til Sakramenterne knyttede, med Menighedens Myndighed fremtrædende Ord, og dels den enkelte troendes frie, personlige, profetiske Forkyndelse af Kristus.

Sakramentordet har det dobbelte Fortrin, at samtidig med at det direkte henvender sig til den enkelte (der modtager det Sakrament, hvortil Ordet er knyttet), er det ved sin faste, uforanderlige Form hævet op over den enkeltes Vilkaarlighed og møder ham med Menighedens Myndighed, den Menighed, hvis Hoved Kristus er. Derfor er det i særlig Forstand Guds Ord, hvorigennem den i Menigheden virkende Helligaand skaber og nærer Livet i Samfund med Gud. Til dette faste Menighedsord hører altsaa ogsaa efter Grundtvigs Opfattelse den apostolske Trosbekendelse (»Daabspagten«). Nærmere herom se Art. apost. Trosek. og Grundtvig.

Men indenfor Menigheden og (i Missionsgerningen) ud fra Menigheden lyder, i den kirkelige Forkyndelse, Guds Ord i den enkelte Kristnes Mund. Dette frie Ord kan umulig erstatte det faste Sakramentord, men for saa vidt som det bæres og bruges af Guds Aand, maa det ogsaa kunne betegnes som Guds Ord. Det er utilstrækkeligt at betegne Forkyndelsen som en menneskelig Tale om guddommelige Ting. Det er den ofte, men Forkyndelsens Ideal maa dog være ikke blot at bringe Oplysning, men at være et Ord, hvorigennem Aanden kan virke til Liv (til Omvendelse, Opvækkelse, Helliggørelse; om den sædvanlige Iuddeling af »Guds

Ord i Lov og Evangelium, se disse Art.). At drage et aldeles skarpt Skel mellem Sakramentordet som ene livbringende og Forkyndelsen som blot oplysende, vil næppe kunne forsvares hverken ud fra den kristelige Erfaring eller ud fra den hellige Skrift. Hvorvidt Forkyndelsen i det enkelte Tilfælde er Guds Ord, lader sig ikke udvortes bestemme; dets udvortes Korrekthed (dets Overensstemmelse med den formentlig rette Lære efter Skriften) kan højst betegnes som en til en vis Grad nødvendig Betingelse, men giver ingenlunde nogen absolut Garanti.

Selv om endelig Skriften i sig selv, løsrivet fra Menigheden, ikke kan gøres til et med Guds Ord, saa er dog den i Menigheden levende benyttede hellige Skrift et Guds Ord, en Livsbetingelse for Menigheden, nødvendig til dens Oplysning og Opbyggelse paa Troens Grund. Er end Gudsordet her paa en Maade begravet i de døde Bogstaver, saa kan det, naar Troen aabner Bogen, opstaa mægtigt fra de døde. Derimod kan vi ikke (som den ortodokse Lutherdom i den Rathmannske Strid, se d. Art.) antage en unio mystica mellem den trykte Bog og den Hellig-Aand. Men den hellige Skrift er uundværlig, baade for det faste Menighedsord, idet den oplyser Menigheden om dens Aabenbaringsgrund, og for den frie Forkyndelse, som af den henter Klarhed, Fylde og Rigdom.

Men altsammen skulde det sigte til, at ligesom Kristus er og bliver det egentlige Guds Ord for Menigheden, saaledes skulde Menigheden i den Grad gennembræges af hans Aand, at den mere og mere kunde komme til at staa som det levende Guds Ord overfor Verden. (Jvfr. foruden Grundtvigs forskellige kirkelige Skrifter: J. Paludan-Müller, Om Guds Ord, 1869; Otto Møller, Guds sanddrue, forstaaelige og evige Ord, 1896).

J. P. B.

Ordinarius kaldes i Kirkeretten Biskoppen i et Stift (*ordinarius iudex*) som den, der har den retsmæssige Jurisdiktion i Stiftet. — I Sverige blev O. en Benævnelse paa Biskopperne, som Gustaf Wasa efter 1540 i Reglen anvendte i Stedet for den ham ubehagelige Biskoptitel. Især benævner han paa denne Maade de efter Ordningerne fra 1540 Aarene udnævnte Stiftsstyrere. Men han kalder ogsaa en ny Slags kirkelige Styrere for Ordinariet, nemlig dem, som han indførte over visse fra de gl. Stifter afgrænsede Omraader. Saadanne indsatte han i Stockholm, Gefle, Kalmar, Jönköping, Örebro og Stora Tuna. Det var Sognepræsterne paa nævnte Steder, der blev indsatte som Styrere for visse Distrikter. De synes at have været underordnede Medhjælpere hos Stiftsstyreren. Saaledes hedder det i hvert Fald udtrykkeligt, at O. i Kalmar skal staa under O. i Linköping. Under Erik XIV gøres der bestemt Skel mellem Biskopper eller Styrere i de gamle Stifter og O'er eller de nyere Styrere. Kongebreve afsendes til »biskopar och ordinariar«. Allerede 1566 begynder en Del af de sidstnævnte at skrive sig *pastores*. Under Johan III forsvinder helt og holdent O'erne. Efter 1569 finder man slet ikke Navnet. O. A.

Ordinationen eller Præstevielsen er den gudstjenstlige Handling, hvorved de Mænd, som forud ere valgte og kaldede til det kirkelige Embede, indvies til at overtage det. Den la-

tinske Benævnelse *ordinatio* betyder Indlemmelse i ordo, den kirkelige Embedsstand. En forudgaaende Kaldelse og en efterfølgende Ordination har tilsammen udgjort Overdragelsen af det kirkelige Embede lige fra Begyndelsen af. Det har sit Forbillede allerede i Herrens Kaldelse og Udsendelse af sine Apostle (Lk. 6, 13; 9, 1 f.), og indenfor den apostolske Menighed viser det sig, saa snart vi høre om et kirkeligt Embedes Overdragelse. De syv Mænd i Ap. G. 6, 3—4 blev først udvalgte af Menigheden og derefter fremstillede for Apostlene, som bad over dem og lagde Hænderne paa dem. Ogsaa i Paulus's Historie bekræfter det samme sig. Han var forlængst kaldet til Hedingeapostel, da den Hellig-Aands Befaling kom til Disciplene i Antiokia, at de skulde »udsønde« ham og Barnabas under Bøn og Haandspaalæggelse. Om en Ordination ved Haandspaalæggelse tales der ogsaa i Pastoralbrevene: 1 Tim. 4, 14; 5, 22; 2 Tim. 1, 6.

En mere sammensat Karakter fik Handlingen i de følgende Aarhundreder, indtil den i Romerkirken blev ganske forskellig fra det oprindelige. Efterhaanden som Embedet blev et Midlerembede mellem Gud og Menneskene, saa at Menighedens Tilværelse hvilede paa dets guddommelige Fuldmagt til at tilføre Menneskene Frelsens Goder, blev O. gjort til et Sakrament, ja egentlig Grundsakramentet, der var Betingelsen for, at de andre Sakramenter kunde træde i Virksomhed. O. blev Overdragelsen af Embedsmagten fra den ene Indehaver til den anden (den apostolske Succession), Meddelelsen af en Character indebælt, der sætter det afgørende Skel mellem Gejstligheden og Lægfolket, mellem de givende og de modtagende. En Mangfoldighed af Grader udskiltes i Embedets Trinrække, og til hver af dem hørte en særlig Indvielse. Dog var denne for de fire lavere Graders Vedkommende (*ordines minores*: Dørvogtere, Forelæsere, Besværgere og Altertjenere) ingen Ordination, men kun en kirkelig Ordning; thi de høre ikke med til Hierarkiet. Derimod ere Indvielserne til de højere Grader (*ordines majores* eller *sacri*: Subdiakonier og Diakonier, Præster, Biskopper) virkelige Ordinationer, altsaa sakramentale Handlinger; alligevel er der kun ét Ordinationssakrament gennem de forskellige Grader: Præstevielsen er Midtpunktet, Diakonvielsen den ufuldstændige, Bispevielsen den fuldendende Ordination. Ingen kan delagtiggøres i Indvielsen til et højere Embedstrin uden først at have modtaget Indvielsen til alle de lavere; og mellem hver foregaaende og følgende Indvielse skal der egentlig ligge et Tidsrum (*interstitium*), som dog efter den ordinerende Biskops Skøn kan forkortes eller endog bortfalde. De fire lavere Grader have allerede i lange Tider kun eksisteret af Navn, da deres Funktioner besørges af Lægfolk; men de opretholdes stadig som forberedende Indvielser, der da sædvanlig meddeles umiddelbart efter hverandre i Forbindelse med den første Ordination. Man søgte at fremhæve Embedets mysteriøse Stilling ved at omgive Ordinationshandlingerne med en Række symbolske Skikke. Man havde i den Henseende et Forbillede i de gammeltestamentlige Indvielser, baade af Levitterne (4 Mos. 8, 5—22) og af

Præsterne (2 Mos. 29, 1—37; 40, 12—15; 3 Mos. 8). Paa lignende Maade foretages Romerkirkens Ordination med en Mangfoldighed af symbolske Handlinger: Overgivelse af Embedsfunktionernes Redskaber, Embedsdragten, Haandspaalæggelse, Salving osv.

Hele denne Betragtning af O. maatte bortfalde for Reformatorerne med Erkendelsen af Embedets sande Væsen. Menigheden trænger ikke til et Midlerembed; thi den er et Folk af Præster, der har umiddelbar Adgang til Gud, og er selv sat til Husholder over Naademidlerne. Disse ere derfor ikke overgivne til en enkelt Stand, der skulde forplante sig ved en biskoppelig Succession som en privilegeret Klasse overfor Menigheden. Menigheden trænger kun til, at skikkede Medlemmer udtages af dens Midte til paa Samfundets Vegne at udføre Ordets Tjeneste. Til denne Virksomhed behøver en Kristen ikke at udrustes med nye aandelige Kvaliteter, en særlig ny »Karakter«. Rent principielt betragtet, er det nok, at han er retmæssig beskikket af dem, der i Samfundet have den kaldende Myndighed. Derfor kan Luther sige, at Kaldelsen er den rette Ordination, og han fremhæver det ofte i Modsatning til Romerkirkens Misvisning. Men dette vil ikke sige, at han tænker sig Embedets Overdragelse udtømt i en Valg- eller Kaldelseshandling, der i Virkeligheden let faar Præget af en uadvortes Forretning. Han erkender tilfulde Betydningen af, at Valget faar kirkelig Stadfæstelse, og at Guds Velsignelse nedbædes over de valgte. Dette ses klart af hans Skrift til Raadet i Prag: De instituendis ministris 1523. Da de romerske Biskopper ikke vilde skaffe Böhmerne evangeliske Præster, raader han dem til selv at vælge værdige og skikkede Mænd ud af deres egen Midte og derefter lade nogle af Menighedens mest ansete Medlemmer under Bøn og Haandspaalæggelse stadfæste Valget og anbefale de valgte til Menigheden. Saaledes maatte man hjælpe sig, hvor der endnu kun var enkeltstaaende og spredte evangeliske Menigheder; men under andre Forhold, hvor der var flere ved Siden af hverandre, var det naturligt, at den kirkelige Handling udførtes af det Embede, som overhovedet er sat til Ordets offentlige Forvaltning, altsaa af de nærmest boende Præster. Endnu var der dog kun Tale om en Handling, hvorved den kaldede indsattes eller indførtes i den enkelte Menighed, saa at den maatte gentages ved enhver ny Kaldelse. Først 1535 synes man paa evangelisk Grund at have indført den egentlige Ordination: en Indvielse til Embedsgerningen én Gang for alle, naar Kaldelsen til det første Embede var sket, før den kaldede sendtes hen for at tiltræde det. En saadan Ordination maatte da hvile paa en Prøvelse og Godkendelse af, at den vedkommende var skikket til overhovedet at beklæde Embedet indenfor Kirkesamfundet, og den blev en Indvielse under Bøn og Haandspaalæggelse til hele den følgende Livsgerning; Udførelsen af den tilfaldt naturligt Kirkesamfundets øverste Tilsynsembede, medens den følgende Indsættelse i de enkelte Menigheder tilfaldt den stedlige kirkelige Øvrighed. Saaledes indførtes O. straks i Danmark og Norge ved Kirkeordinansen.

Men en skarpt gennemført Bestemmelse af

O.s Betydning ved Siden af Kaldelsen, have Reformatorerne ikke givet. Paa den ene Side hævde de, at Kaldelsen er væsentlig tilstrækkelig i sig selv, og at O. kun er en Bevidnelse eller Stadfæstelse af den, paa den anden Side fremhæve de, at O. bringer en Velsignelse. Den følgende Tid har haft Vanskelighed ved at fastholde den rette Ligevægt mellem disse Synspunkter. Nogle lagde al Vægt paa Kaldelsen, saa at O. blev et Adiaforon, en from Skik, der var indført for Ordens Skyld, men som kunde afskaffes eller undlades uden Synd. Dette Standpunkt hævdedes i Reformations-Aarhundredet af den pommerske Superintendent Johannes Frederus i hans bekendte Ordinationsstrid (1550—56), og det har haft Talsmænd lige til den nyeste Tid. Andre fremhævede O. som den uundværlige Betingelse for, at Embedsgerningen kan bære den rette Frugt. Idet Guds Ord om Embedets Indstiftelse og Velsignelse udtales over Ordinationen, sker der ikke blot dette, at Kirken nedbæder Guds Velsignelse over ham, men Gud meddeler ham den, idet han skænker ham den særlige Embedsnaade: den Hellig-Aand med alle de Gaver, som høre til Embedsgerningens frugtbare Udførelse. Denne Handlingens Kraft skal hænge sammen med, at den fuldbyrdes under Haandspaalæggelse.

Den sidste Betragtning er i det 19. Aarh. hævdet med Styrke af de saakaldte Nylutheranere: Kliefoth, Vilmar, F. J. Stahl o. fl. O. skrues her op til en Højde, som kun har hjemme paa romersk Grund. Paastanden om, at der i O. skænkes en særlig Embedsnaade, hviler paa en dobbelt Vildfarelse: en Miskendelse baade af Handlingens Betydning og af Gavens Natur. Dersom Forholdet skulde være det, at der, sammentrængt i O.s Øjeblik, skænkes en Gave, af hvilken den ordnede skal øse i det følgende Liv ved stadig at se tilbage derpaa og vende tilbage dertil, da maatte O. være et Sakrament, indstiftet af Herren selv. Men naar dette er en ganske vild Paastand, falder hin Lære med det samme til Jorden. O. er en Kirkehandling, som er indført af Menigheden under Aandens Ledelse (Ap. G. 13, 2) med den Hensigt at udsondre (ἀφορίειν) dem, der i Forvejen ere kaldede: indvie dem til Guds Tjeneste i denne bestemte Livsgerning. Indvielseshandlingen vil da bestaa i, at Menigheden fremstiller dem for Gud og nedbæder hans Velsignelse over dem (Ap. G. 13, 3): at de maa faa Naade til at føre hans Ord og Aand ind i det Livskald, der venter dem. Dette svarer til alle de kirkelige »Benediktionshandlingers« Betydning (jvfr. Ægtevielsen og Konfirmationen). Deres Kraft og Virkning er underkastet de samme aandelige Love som Forbønnen overhovedet. — I samme Retning fører ogsaa Henblikket til den Gaves Natur, hvormod Taler er. Gaven til Embedsgerningens rette Udførelse hører ind under de individuelle »Naadegaver«, som Herren uddeler i Menigheden. De fremkomme sædvanlig ved, at den Hellig-Aand, idet den gennemtrænger den menneskelige Personlighed, omdanner de medfødte individuelle Naturgaver saaledes, at de blive skikkede til at udfylde en Tjeneste i Menigheden. Men deraf følger, at Gaverne sædvanlig ikke blive til i et Øjeblik, men efterhaanden, saa at de

vokse med Aandens fremskridende Arbejde i Mennesket, ogsaa før og uden Ordinationen. I Overensstemmelse hermed forudsætter N. T., at Skikketheden til Embedet maa være til Stede før Kaldelsen (Ap. G. 6, 3); ellers vilde Valget jo være en Vilkaarlighed. N. T. taler vistnok ogsaa om, at Gaverne kunne skænkes ved en saadan enkelt, øjeblikkelig Handling: 1 Tim. 4, 14; 2 Tim. 1, 6; og hvem skulde kunne sætte Grænser for Bønnens Forjættelse og Guds Kraft? Men det omtales som noget særligt ved Timotheos's Indvielse, fordi der lød Profetier over ham, altsaa ikke som noget, der altid skulde være knyttet til O. ifølge en Handlingen iboende Kraft. At Haandspaalæggelsen er Led i Handlingen (allerede i Aposteltiden), kan ikke forandre dennes aandelige Betydning; thi Haandspaalæggelsen er kun det Symbol, der ledsager Forbønnen og anskueliggør, at den gælder dette bestemte Menneske.

Den her udviklede Betragtning af O. som den Forbøn, hvorved Kirken indvier sine tiltrædende Tjenere, staar paa den anden Side i skarp Modstætning til dem, der ville gøre den til et Adiaforon, en blot Ceremoni. Ingen Steds kan Forbønnen være bedre begrundet eller have større Forjættelser. Den Livsgerning, hvortil Ordinationen udsendes, er at frembære Guds Ord for andre, saa at det kommer til sin Anvendelse rent og fuldt under alle Forhold. Dette er paa én Gang en Livs-sag for Menigheden paa en ganske anden Maade end Besørgelsen af noget andet Livskald i dens Midte, og det er tillige et Kald, som overstrømmethvert Menneskes Evne. Derfor er det i lige Grad en Trang for Menigheden at frembære ham for Gud i sin Forbøn og for Ordinationen at komme frem for Gud med sin Bøn om hans Velsignelse, baaren og støttet af Menigheden. Det er her ikke nok at henvise til den broderlige Forbøn, som den enkelte kan begære og modtage i Stilhed; det er Samfundet, som er den handlende ved Embedets Overdragelse. Ingen Bøn kan have fastere Grundvold for Vissheden om sin Opfyldelse end denne. Gælder det overhovedet, at »en retfærdigs Bøn formaar meget«, altsaa ogsaa den enkelte, hvor meget mere da hele Samfundets. Kirken udfører jo her kuh Herrens Befaling at bede ham at ud-drive Arbejdere i sin Høst (Mt. 9, 38); hvilken Bøn skulde da kunne være efter hans Vilje fremfor denne? Den kan ikke være forgæves, uden hvor den, for hvem der bedes, gør ham det umuligt at opfylde den. Den vil objektivt medføre en Styrkelse af den tilstedeværende Gave for den, som har Modtageligheden derfor, og den vil subjektivt være en Styrkelse til Frimodighed gennem hele Livet. — Derfor bør O. høre sammen med Kaldelsen som Led i Embedets Overdragelse. Den fuldender Kaldelsen ved at løfte den op i Menighedsgudstjenestens Sfære og giver Embedsoverdragelsen et aandeligt berigende Indhold (A. G. Rudelbach, Om Sognebaandet og om Ordinationens Væsen og Betydning, 1852; Th. Kliefoth, Liturgische Abhandlungen, I, 1854; F. V. Andersen, Embede og Ordination, 1880; O. Holmström, Den lutherske Ordinationen, 1889; P. Madsen, Ordinationens Betydning indenfor den luth. Kirkeafdeling, 1904).

P. M.

Ordning, Johannes, f. 19. Januar 1869 i Drammen. Faderen Jørgen O., Adjunkt, siden Rektor paa Kongsberg. Student 1886, cand. theol. 1893, Personelkapellan ved Johannes Kirken i Kristiania 1894, fik 1900 et Stipendium og op-gav den gejstlige Stilling for de teologiske Studier, navnlig de systematiske. Efter Tid og Lejlighed havde han syslet med disse som Præst, og siden udvidede han sine Studier og gav sig navnlig af med de dogmatiske Principspørgsmaal, hvorved han blev nødt til ogsaa at befatte sig med religions-filosofiske Problemer. 1903 fik han Adjunktstipendium, og samme Aar konkurrerede han om den ledige Professorpost i systematisk Teologi med en større Bog »Den religiøse Erkendelse«, ved hvilken han 17. Juni 1904 vandt den teologiske Doktorgrad. Han er paavirket af den Ritschl'ske Teologi, men er i flere Retninger mere positiv. Imidlertid fandtes han ved sine Konkurrence-forelæsninger at have stillet sig saaledes til den luth. Kirkes Bekendelse, at ny Konkurrence blev paabudt, hvorefter han 27. Jan. 1906 blev udnævnt til Professor.

D. T.

Ordo Romanus er en fælles Betegnelse for de fra forskellige Tider stammende Anvisninger til Gudstjenestens Udførelse, som ere blevne fulgte i Rom. Der foreligger, dels paa Tryk, dels i Haandskrift, en hel Række *ordines Romani*. Jvfr. Duchesne, *Origines du culte chrétien* (Paris 1903?) 146 f.

Ordsprogene (Salomos Ordsprog), et af Skrifterne i den bibelske Visdomslitteratur (Kokma), hvortil ogsaa høre Ijob, Præd., Visd. og Sir. Bogens hebr. Titel er »Misle« (misle Selomo), Flertalsform af masal (masjal), et flersidigt Udtryk for en Tale med mere end den blot bogstavelige Betydning: Regel, Sammenligning, Lignelse, Tankesprog, Ordsprog. Eksempler paa »masal« af sidstnævnte Art, populære Fynd-sprog, hvorpaa vi tænke ved Benævnelsen »Ordsprog«, ere: »Er ogsaa Saul iblandt Profeterne?« (1 Sam. 10, 12, 19, 24) eller »Fædrene aad sure Druer, og Børnenes Tænder blev ømme« (Jer. 31, 29; Hes. 18, 2); men de her fore-liggende »Misle« ere kunstmæssige Tankesprog. »Tankesprogene« vilde derfor være en mere til-svarende Betegnelse.

Det ses straks, at Bogen falder i flere Af-snit af meget forskellig Længde, der ogsaa have forskellig Præg. (1) Kap. 1—9. Opmuntring til at søge Visdom, skrevet som Indledning til Kap. 10 f. I Kap. 8 personificeres Visdommen som en Kvinde, og i Kap. 9 stilles paa lignende Maade Visdommen og Daarskaben overfor hinanden. (2) Kap. 10—22, 16, en Samling 2-leddede Ordsprog (Tankesprog) med Titlen »Salomos Ordsprog«, 376 i alt (i 19, 7 er Halvdelen af det ene udfaldet). (3) Kap. 22, 17—24, 22, Ord af de vise, med et Tillæg i (4) Kap. 24, 23—34. Derefter i (5) Kap. 25—29 paa ny en Samling af »Salomos Ordsprog« (Tankesprog), med Titlen: Ogsaa følgende ere Ordsprog af Salomo, hylke Juda Konge Hiskia's Mænd have samlet. I Kap. 10 f. ere Tankesprogene for en stor Del antitetisk byggede (»men« som Bindeord); her er derimod den komparative Type (»som«) fremherskende. Efter denne Samling følge atter nogle Smaagrupper, hvormed Bogen slutter: (6) Kap. 30 Agurs Ord, (7) Kap. 31, 1—9 Kong

Lemuels Moders Ord, og (8) Kap. 31, 10—31 i alfabetisk Form en Lovprisning af en dygtig Hustru.

O. høre til den hebr. Poesi, der ikke er bygget paa Metrum eller Rim, men den rytmske Form markeres af Betoningerne (Accenternes) Antal. I Ordvalget og Ordstilling mærkes ogsaa Forskellen fra Prosatilen, men i den sædvanlige Oversættelse træder det særegne Præg mere tilbage. O. ere, som nævnt, ikke en Samling af populære gængse Udsagn, men i aforistisk Form Tanker til Vejledning i den rette Livsførelse; et Hensyn til Ungdommens Vejledning er særlig fremtrædende. Visdom (kokma), som Bogen vil undervise i, er Klogskaben, den praktiske Evne til at iagttage og bedømme, hvad der er til Skade eller Gavn for Livet. Der findes blotte Klogskabsregler (6, 1—5. 6—11, 23, 1—3 o. m. a.), men de fleste Udsagn ere etiske Regler og Formaninger udfra Visdom som et etisk Princip som den sande Klogskab, forbundet med en dyb Ærefrygt for Herren. »Visdom« har derfor en afgjort religiøs Karakter. »Herrens Frygt er Visdoms Begyndelse« (1, 7). Guds frygt og Retsskaffenhed er Visdom. Daarskab er Ugudelighed og Synd. De 10 Buds Aand er til Stede i O.; deraf den Sundhed, der præger disse gamle Tanker og Regler, hvis man f. E. vilde sammenligne dem med de Livsanvisninger, som Fritænkere paa en langt mere forfintet Kulturbaggrund har at byde. Men idet Visdom tilsidst kommer fra Gud og er Udtryk for hans Vilje, kan Visdommen ogsaa personificeres som værende hos Gud, legende for hans Aasyn fuld af Glæde og med Lyst til at bo hos Menneskens Børn (8, 30. 31). Visdommen er sikker i sin Sag, den søger Menneskevrimslen (1, 20 f. 9, 1 f.). Gud skænker Visdommen til dem, der søge den, den er en Gave fra Gud (2, 6). I dens højre Haand er langt Liv; i dens venstre Rigdom og Ære (3, 16). Af dens Eje afhænger Liv eller Død (8, 35. 36. 9, 6. 18).

Fra hvilken Tid ere nu disse Tankesprog? Det er givet udfra Overskrifterne, at de ere af forskellige Forfattere og fra forskellige Tider. Et Ordningsprincip indenfor de forskellige Afsnit er det, til Dels efter saadanne Aforismers Natur, for det meste foretages at søge. Samme Tankesprog kan findes gentaget i et andet af Afsnittene (21, 9 jvfr. 25, 24; 18, 8 jvfr. 26, 22; 20, 16 jvfr. 27, 13; ligesaa med 15, 18. 17, 3. 19, 1. 19, 24. 22, 3. 22, 28. 24, 6. 24, 33. 34), ja indenfor samme Del (10, 2 jvfr. 11, 4; 10, 15 jvfr. 18, 11; 11, 21 jvfr. 16, 5; ligesaa 14, 12. 15, 33). Ogsaa dette viser jo, at vi ikke have med nogen enkelt Forfatter eller Samler at gøre.

Bogens Kerne udgøre de 2 Samlinger 10—22, 16 og 25—29, der begge have Titlen »Salomos Ordsprog«. Kap. 1—9 er Indledning og det øvrige Tillæg. hertil. Stil og Sprog tale ogsaa for i de nævnte centrale Dele at finde Bogens ældste Stof. Ved Indledningens Begyndelse i 1, 1—6 sigtes til det i 10 f. indeholdte; det er ikke Meningen, at »Salomos Ordsprog« begynde straks fra 1, 7 f. Den parænetiske og diskuterende Indledning, der strækker sig gennem disse første 9 Kapitler, er i sin Form kendelig forskellig fra og yngre end den

korte og kraftige Udtrykssmaade i 10 f. Delitzsch har sammenlignet den varme parænetiske Tone i Kap. 1—9 med Deveronomion: ligesom Deveronomion vil faa den opvoksende Slægt til at lægge sig den mosaiske Tora (Lov) paa Hjerte, saaledes vil vor Forfatter lægge sine Tilhørere Visdommens Tora paa Sinde. De 2 smaa Samlinger i 22, 17—24, 34, der komme som Tillæg til 10 f., have ogsaa Mærker af at være senere end Hovedsamlingerne, efter hvilke hele Bogen a potiori har sit Navn af »Salomos Ordsprog«. De i 30 og 31, 1—9 indeholdte Tillæg have deres Ejendommelighed. Det er nu erkendt, at der i 30, 1 og 31, 1 er nævnt det ismaelitiske Stammenavn Massa, der foruden fra 1 Mos. 25, 14 nu ogsaa kendes fra Kileskriften; hvad der oversættes »det varslende Ord« (massa), er denne ismaelitiske Religion (jvfr. nærmere om Teksten i 30, 1 under »tiel«). Det fremmedartede ved Sproget taler ogsaa for Rigtigheden af det Resultat, at vi her have Visdomsord indførte fra et af Israels stammebeslægtede Folk (S. Ø. for Palæstina), men tilpassede efter den israelitiske Religion (30, 5—9). Reflexionen i 30, 1—4 og Skrifthentydningerne i 30, 5, 6 vise, at vi ogsaa her m. H. t. Affattelsestiden bevæge os indenfor et senere Tidsrum. 31, 10—31 er vel ogsaa fra en relativt sen Tid.

Spørger man om den foreliggende Ordsprogssamlings endelige Tilblivelse, vises vi hen i de efterreksilske Aarhundreder, som ved Mose-lovene og Psalmerne. Det er ogsaa klart, at de ældste Bestanddele (10 f. og 25 f.) ikke ere forfattede af Kong Salomo. Overleveringen taler i 1 Kong. 4, 32 om Salomo som den store Mester i Tankesprog: 3000 Ordsprog fremsatte han. Skulde Salomo være Forfatter, endda blot til de 2 Hovedsamlinger, vilde der i O.s Bog kun findes en Brøkdel af hans Visdomsord; hele Bogen fra Kap. 1 til 31 har kun 914 Vers. Men der siges i 1 Kong. slet intet om, at Salomo skrev. Alligevel kunde jo godt O.s Bogs Kerne være salomoniske Visdomsord. Men denne Mulighed er i betydelig Grad begrænset ved Indholdet selv. En Række Steder tales om »Kongen«, saaledes som Undersaatter, men ikke denne selv, vilde udtrykke sig (14, 28. 35. 16, 10. 12—15. 20, 2. 8. 26. 28. 21, 1. 22, 11. 25, 2 f. 5 f. 29, 4. 12, 14), og de gjorte Erfaringer tale til Dels ogsaa for Tider senere end Salomo. Monogami forudsættes gennemgaaende, hvor der tales om det huslige Liv (18, 22. 19, 13. 14. 21, 9. 19; jvfr. 15, 17. 17, 1. 22, 14), hvad der som bekendt ikke passer til Salomo; 15, 16. 16, 8 o. l., der nævne beskedne Livskaar, vise ogsaa andensteds hen end til en kongelig Forfatter. Det mest sandsynlige er altsaa, at de 2 Hovedsamlingers Tankesprog høre hjemme i den israelitiske Kongetid, og det henstaar som en Mulighed, at der ogsaa kan være Bestanddele fra den vise Konge, som ifølge Overleveringen utvivlsomt har præget denne Art af Tænkning; men saadanne Udsagn kunne ikke paavises i det enkelte. Nogle anse Samlingen 25 f. for at indeholde de ældste Dele; dog ere Udsagnene om Kongerne her mindre lyse end i den første Samling. De fleste i nyeste Tid gaa imidlertid saa vidt, at de henføre ogsaa de ældste Bestanddele af O.s Bog til den efterreksilske Periode,

f. E. til Slutningen af Persertiden eller Begyndelsen af den gr. Tid. Vel kan der ogsaa i Ordsprog fra bevislig sen Tid tales om Kongen (Sir. 7, 4, 5, 8, 3, 38, 2, 51, 6 [9]), men de beslægtede Udsagn i O.s Bog gøre mere Indtryk af, at Talen er om Israels egen nationale Konge, fra Folkets Uafhængighedstid. Der er ogsaa meget Slægtskab mellem Profeterne og Ordsprogene i de religiøs-etiske Fordringer, saasom Vurderingen af Ofringerne, Omsorgen for fattige og fortrykte, Bekæmpelsen af Hovmod og Stolt-hed. Men overfor dette gør man som Bevis for en sen Datering gældende den sikre, uom-stridte Stilling, Monoteismen indtager i Ordsprogens Tankeverden, der skulde være en Anakronisme i Profeternes Tidsalder, ligesom ogsaa Religionens Stilling til det nationale Liv, der er saa kendelig hos Profeterne, her er af-øst af human-individuelle Kategorier, ikke »Israel og Folkene«, men »den retskafne og den ugudelige«, »den vise og Daaren« o. l. Ogsaa den fremherskende Stilling, Monogamiet indtager i O., anføres som Kendetegn paa sene sociale Forhold. Endelig er der Slægtskabet mellem O.s Bog og Sir., hvilken sidste er fra o. 190 f. Kr. Overfor dette sidstnævnte maa dog ikke glemmes Forskellene mellem de 2 beslægtede Skrifter (jvfr. Sir. 24, hvor det nationale og Forholdet til den skrevne Lov kommer til Syne), hvortil ogsaa hører den sproglige Afstand, som den nu er kendt ved Fundet af Dele af Sir.s hebr. Tekst. Den Tanke-verden, O. høre hjemme i, er under alle Om-stændigheder, hvad enten før eller efter Eksilet, ejendommelig; O.s Forfattere ere Israels Hu-manister (Delitzsch); i de sociale Forhold, de have for Øje, har Monogamiet vel ogsaa i den profetiske Tidsalder været det almindelige, og hvad Monoteismens ubestridte Stilling angaar, har den jo i de profetiske Kredse ogsaa været noget i og for sig selvfølgeligt; Profeterne og O.s Mænd mødes i ikke at kende nogen anden Gud end Herren (Jahve). Ordspr. 29, 18 taler ligefrem om profetiske Syner som en Nød-vedighed for et Folk. Problemet om Tidsrummet for O.s ældste Dele kan imidlertid til-sidst ikke isoleres fra Opfattelserne af den foreksilske Tids religiøse Besiddelse i det hele, saa Henvisningen af O.s Kerne til den efter-profetiske Tid er som dette Grundspørgsmaal selv en Sag »adhuc sub iudice«.

Af Kommentarer kan nævnes Delitzsch (1873), Nowack (1883), Wildeboer (1897), Frankenberg (1898), Strack (1899²), Toy (1899), Perowne (1899), begge engelske. Som populær Forklaring kan anbefales A. C. Larsen, Salomo's Ordsprog, Kbhvn 1896. Endvidere C. G. Montefiore, Notes upon the Date and Religious Value of the Proverbs, Jew. Quart. Rev. 1890; J. K. Gasser, Das alt-hebr. Spruchbuch u. die Sprüche Jesu Ben Sira, Gütersloh 1903.

L. G.

Oreb (Ravn) og **Seeb** (Ulv; nøjagtigere: Zeeb), 2 midianitiske Høvdinger, der bleve fangne og ihjelslagne paa Flugten for Gideon (Dom. 7, 25, 8, 3; Jes. 10, 26; Ps. 83, 12).

Oreglia, Luigi, Kardinal, f. i Bene Vagienna i Stiftet Mondovì 9. Juli 1828, blev 1866 Ærke-biskop af Damiette i. p.; 1873 gjorde Pius IX ham til Kardinal og Biskop af Palestrina; 1889 blev han Biskop af Porto og S. Rufina, 1896

Biskop af Ostia og Velletri. Han var under Leo XIII Dekan for Kardinal-Kollegiet, Abbed for Abbediet Tre Fontane, Camerlengo, Ærke-kansler for det rom. Universitet og Præfekt for Ceremoni-Kongregationen.

Orelli, Hans Konrad, protest. Teolog, f. i Zürich 25. Jan. 1846, studerede i Lausanne, Zürich, Erlangen og Tübingen Teologi, derpaa østerl. Sprog i Leipzig. 1869 blev han Vajsen-huspræst i Zürich og habiliterede sig ved Un-versitetet dér 1871. 1873 blev han kaldet til Basel som Prof. extr.; 1881 blev han Prof. ord. dér. Han har bl. a. skrevet: »Hebr. Syno-nyma der Zeit und Ewigkeit« (1871); »Durchs heil. Land« (1878, 1890²); »Der Prophet Jesaja und Jeremja ausgelegt« (1887; 1904—5²); »Kommentar zu Ezechiel und den 12 kl. Propheten« (1888; 1896²); »Allg. Religionsgesch.« (1899) og en stor Mængde Artikler i 3. Udg. af Haucks, Theol. Realencyklopædie.

Oren, jerahmeelitiske Øverste (1 Krøn. 2, 25). Maaske »Aran« er den rette Udtale (jvfr. 1 Mos. 36, 28).

Organiske Artikler kaldtes nogle Bestem-melser om Konkordatets Udførelse, som den fr. Regering (1801) havde taget uden Pavens Vidende, og som han modsatte sig paa det heftigste, fordi de sigtede til at gøre Kirken til Statens Trælkvinde. Jvfr. Fr. Nielsen, Romerk. i det 19. Hdaar (1895²) I, 283 f. De o. A. ere aftrykte i J. E. C. Bodley, The Church in France (London 1906) 121 f.

Orgel, et Blæseinstrument med Klaviatur, eller rettere en Række Blæseinstrumenter, der kan spilles af en enkelt Person. Dets ældste Historie er endnu ikke fuldt opklaret. Som O.ets Forfædre maa Oldtidens Folkeinstrumenter Panfløjten og Sækkepiiben betragtes. O. var kendt af Antiken, vi har enkelte Afbildninger af det paa antike Monumenter. I det 2. Aarh. e. Kr. omtales Vandorglet, organum hydraulicum, der anvendte Vandtryk til at frembringe og regulere Luftstrømmen. Fra 4. Aarh. har vi flere Beskrivelser af O., bl. a. hos Augustin (Psalm. 56, XVI). I Aaret 757 sender den gr. Kejser Konstantin Kopronymos et O. som Gave til den franske Konge Pipin, og under Ludvig den fromme blev der bygget et Orgel til Mün-steren i Aachen, det ældste ikke-antike O., vi har Efterretninger om. Efter denne Tid bygges ikke faa O.er i Frankrig og Tyskland, vistnok mindre Instrumenter med let Spillemaade. Allerede fra 986 har vi dog Efterretninger om et stort O. i Winchester med 400 Piber og 2 Klaviaturer, og efter denne Tid fortsættes med Bygningen af store O.er til Kirkebrug. Spille-maaden paa disse store Instrumenter var meget tung, saa man maatte bruge Albuen eller en knyttet Haand til at trykke Tangenterne ned med (deraf Betegnelsen at »slaa« Orgel). Pedalen haves siden 1325 (formentlig en tysk Opfindelse), Tungestemmerne »Schnarrwerk« siden det 15. Aarh. I gamle Dage kaldtes de smaa, letflytte-lige O. for »Portativ«, medens »Positiv« var Navnet paa et O. uden Pedal og med lutter Labialpiber, og »Regal« Navnet paa et O. med lutter Tungestemmer.

I O.ets Bygning kan man skelne mellem tre Hovedafdelinger, 1) Blæsemekanismen med Bælge, Vindkanaler, Vindkasse og Vindlade, 2) saakaldte

Regérværk, de mekaniske Dele, der forplante Luftstrømmen, nemlig Klaviatur, Abstrakter, Spilleventiler, Traktur, Registertræk, 3) Pibeværket, Pibestokken, hvorpaa Piberne er anbragte. Disse er gjorte af Træ, Tin eller Orgelmetal (Tin og Bly) og ere forskellige efter Tonehøjde og Klangfarve. Hver Pibe har kun 1 Tone, men hver Tone har mange forskellige Piber, hvilke efter Klangfarven ere inddelte i forskellige Grupper, »Registre« eller »Stemmer«, som sættes i Virksomhed ved de forskellige Registertræk. Man har to Hovedgrupper: Labialstemmer, med Fløjteblæsning, og Rørstemmer med en lille Metaltinge, der frembringer Tonen. Paa Grund af Pibernes Mængde findes flere Klaviaturer, dels for Hænderne, Manualer (som oftest 2—3, men ogsaa flere), dels for Fødderne, Pedaler. Desuden findes Mekanisme til Sammenkobling af Registre eller Manualer, Sveller til Crescendo etc. Efter Oktavhøjden inddeles Piberne i 8 Fods Piber (normal, o: o. 8 Fod), 16 og 32 Fod (resp. 1 og 2 Oktaver dybere), 4 og 2 Fod (reps. 1 og 2 Oktaver højere). Til de nyeste Forbedringer hører elektrisk Drivkraft til Bælgen, Registertrækkene, etc. (O. Wangemann, Geschichte der O., 3. Opl. 1887; Abdy Williams, The Story of the Organ, 1903; Töpfer, Lehrbuch d. Orgelbaukunst, 2. Opl. 1888; Rojahn, Kortfattet Haandbog om O., Kra. 1891).

Origenes, Kirkelærer, er f. 182 (Aarstallet usikkert, maaske 185) i Ægypten, sandsynligvis i Alexandria. Hans Fader, som hed Leonides, var Lærer (*γραμματικός*) og var Kristen. Af ham fik han en omhyggelig Opdragelse, saaledes at han tidlig lærte baade de elementære humane Fag og den hellige Skrift at kende. O.s fuldstændige Navn var vistnok O. (af Guden Or eller Hor) Adamantios, dog er Adamantios maaske et senere hædrende Tilnavn (= den jærnfliktige). 202 blev Leonides under Septimius Severus's Forfølgelse kastet i Fængsel. O. vilde absolut følge ham og søge Martyriet, og kun fordi Moderen skjulte hans Klæder, blev han hindret i sit Forsæt. Leonides led Martyr døden, og hans Formue blev konfiskeret, saaledes at hans ret talrige Familie stod uden Forsørger. En velstaaende Dame optog O. i sit Hus, men han var der kun kort, fordi han dér maatte leve sammen med en Hæretiker, og han var ikke alene en ivrig Kristen, men ogsaa ivrig ortodoks. Han søgte derimod sit Underhold ved at give Undervisning ligesom tidligere Faderen og samlede sig dertil et helt lille Bibliotek. Under Forfølgelsen, som vedblev en Stund endnu, besøgte han stadig de fangne. Alexandrias Biskop, Demetrios, blev opmærksom paa ham, og da Kateketskolen Vejledning var standstødt, overdrog Biskoppen O. at give Undervisning i den kristelige Lære. O. gik ind herpaa og solgte sit Bibliotek for en daglig Rente af 4 Oboler (knap 50 Øre), den sædvanlige Løn for en Haandværker. Derved havde han sit Underhold. Han underviste nu om Dagen og studerede selv om Natten, og hans Ry voksede, saaledes at store Skarer samledes om ham, deriblandt ikke faa Kvinder. Men hans Kristendom bar paa denne Tid Præget af ungdommeligt Sværmeri og yderligt gaende Askese. For ikke at vække Anstød blandt Hed-

ningerne, naar han underviste Kvinder, gildede han sig selv under Paaberaabelse af Mt. 19, 12. Dette rygtedes selvfølgelig snart, men for hans Virksomhed i Alexandria fik det ingen Følger. Hans Vejledning søgtes af flere og flere, og efter en kort Rejse til Rom maatte han begrænse sig til at vejlede de viderekomne, medens en Hjælper overtog den egentlige Katekumen-Undervisning. Sin Vejledning samlede han om Skriften, han lærte Hebraisk og begyndte med økonomisk Bistand af en Ven, Ambrosius, en tidligere Valentinianer, hvem han havde vundet for Kirken, at udgive forskellige Værker. Han kom imidlertid til at føre en ret omslakkende Tilværelse, og under denne tabe hans Spor sig jævnl. 213 eller 214 var han i Arabien paa et kortere Besøg. Nogen Tid efter blev der store Uroligheder i Alexandria, og de fremmede i Byen forvistes, bl. a. Ambrosius, som derefter slog sig ned i det palæstinensiske Kæsarea, men vedligeholdte stadig Forbindelsen med O. og ved at bekoste Hurtigskrivers Hjælp sørgede for Udgivelsen af alle hans teologiske Frembringelser. 215 var O. ogsaa i Kæsarea, hvor han bl. a. efter Stedets Skik, men imod alexandrisk Praksis, prædikede og udlagde Skriften ved Gudstjenesten, skønt han var uordineret. Da der atter var blevet Ro i Alexandria, kaldte Biskoppen ham tilbage, men beklagede sig iøvrigt over, at O. havde tilladt sig at tale i Menighedens Forsamling. 230 var O. paa et kort Besøg i Grækenland, og paa Hjemrejsen opholdt han sig atter en Stund i det palæstinensiske Kæsarea. Her ordinerede et Par Biskopper ham til Presbyter for at sikre ham Ret til at prædike, uden at hverken han selv eller hans Ordinatorer synes dermed at have tilsigtet et Indgreb i hans ægyptiske overordnede Rettigheder. Demetrios opfattede imidlertid Handlingen saaledes, maaske ogsaa med Rette (at O. var Kastrat, synes ikke at have haft nogen væsentlig Indflydelse paa nogen af Parterne), og han sammenkaldte en Synode, der afsatte O. fra hans Lærergerning og forviste ham fra Alexandria, ja satte endog paa en senere lokal Synode igennem, at O.s Ordination erklæredes for ugyldig, og at denne Beslutning i en Rundskrivelse blev meddelt Menighederne trindt omkring. O. flygtede til sine Venner i Kæsarea, og her slog han sig ned 231, hilst med Glæde fra alle Sider, og genoptog sin Undervisning, samtidig med at han jævnlig prædikede. Hans Undervisning formede sig som et Forsøg paa at oprejse Teologien paa Basis af hele den græske Kulturs Videnskab, idet han først førte sine Disciple gennem Dialektiken, Fysiken, Etiken og Metafysiken. Fra højere Steder blev man opmærksom paa den store Lærer; Kejser Alexander Severus's Moder Julia Mamæa udbad sig hans Besøg i Antiokia og lod ham eskortere af Soldater derhen. Han opholdt sig en Tid i Antiokia, holdt Foredrag for Kejsermoderen og vekslede senere Breve med hende. 235 blev Alexander Severus og hans Moder imidlertid myrdede, og en ny Kristenforfølgelse udbrød. Bl. a. var Ambrosius en Tid i Fængsel. En gammel Efterretning, hvis Ægthed ingenlunde er uangribelig, gaar ud paa, at O. under Forfølgelsen skal være draget til det kappadokiske Kæsarea og dér

have holdt sig skjult i 2 Aar. De sidste Aar af sit Liv tilbragte O. med litterær Virksomhed. Et Besøg aflagde han i Athen, uvist naar. Han optraadte med Held overfor forskellige Vranglærere, men efterhaanden rejste der sig flere Steder Modstand mod ham, og han blev selv beskyldt for Vranglære. De nærmere Beskyldninger ere dog ukendte. 250 brød en ny Forfølgelse løs, og denne Gang blev O. grebet i Kæsarea. Han blev pint og bl. a. i flere Dage spændt i Blokken med Hænder og Fødder, men han fornægtede ikke. 254 døde han imidlertid, rimeligvis som Følge af Pinslerne.

O. er en af de frugtbareste kirkelige Forfattere. Epifanios angiver som Tal for alle hans Frembringelser 60,000. Han har arbejdet paa alle teologiske Discipliners Omraade og næsten overalt plejet ny Jord. Men desværre er kun forholdsvis lidt af hans Produktion bevaret. Her skulle hans Hovedværker kortelig nævnes. Han er den første, som har drevet en egentlig Tekstkritik i Kirken. Nærmest vedrørte den dog kun G. T. Han samlede nemlig en Række Tekstformer til G. T., Massora-Teksten (som han gengav baade med hebr. og med gr. Bogstaver), Aquilas Oversættelse, Symmakchos's, LXX's og Theodotus's, paa Steder endog med Varianter eller andre Oversættelser, stillede dem op ved hverandres Side, forsynede dem med kritiske Bemærkninger og udarbejdede saaledes sin Udgave af G. T. »Hexapla« (»den seksspaltede«), et kæmpemæssigt Værk i henvend 50 store Bogruller. Man har ment, at Værket aldrig er blevet kopieret, og at det gik til Grunde sammen med O.s øvrige Bogskatte i Kæsarea senere, men 1896 fandt G. Mercati i Milano en Palimpsest med et større femspaltet Brudstykke af Psalmerne, og det lader derfor til, at i hvert Fald Dele af dette epokegørende Værk have eksisteret i Afskrifter. Forøvrigt samlede O. de fire nævnte Oversættelser af G. T. til et firspaltet Værk, »Tetrapla«. Paa det nytestl. Omraade var han aabenbart mindre dristig til at øve Tekstkritik, men han henpegede dog ofte til Læsemaadernes Forskellighed. Hans Tekstformer til N. T. ere imidlertid stærkt forvanskede af Eftertidens Afskrivere. Paa det eksegetiske Omraade har O. efterladt sig dels Skolier, dels Homilier og dels endelig egentlige Kommentarer. Nu er dog alle hans Kommentarer gaadede tabt paa enkelte Brudstykker nær. Kun Kommentaren til Rom. er bevaret i en stærkt forkortet Bearbejdelse af Rufin. O. er fremdeles den første, der har skrevet en Dogmatik. Dette Værk, hvis Titel var »περί ἀρχών« (»om Grundlærdommene«), skulde være et Forsøg paa at fremstille den kristne Totalanskuelse som Modstykke til de hedenske filosofiske Systemer, men det er i Virkeligheden blevet noget mere end et blot og bart Forsøg. Skriftet er forfattet mellem 212 og 215 og falder i 4 Bøger. 1. Bog handler om Gud, Logos, Helligaanden og Englene, 2. om Verden, Mennesket, Inkarnationen, den frie Vilje og de sidste Ting, 3. om Synden og Forløsningen og 4. om Skriften. Kun Brudstykker af den originale Tekst ere bevarede, men Værket forfindes i en fri Gengivelse paa Latin af Rufin. O. har ogsaa skrevet andre systematiske Værker. Bevarede ere Skriftterne »Om Bønnene«, »Om Martyriet« og »Mod

Kelsos«. Det sidste er et lærd apologetisk Arbejde i 8 Bøger. Af O.s mange Breve er kun et (til Julius Africanus) bevaret fuldstændigt og enkelte andre i Brudstykker.

Ikke alene inden for den gamle Kirke, men næsten inden for hele Kirken søger O. sin Lige i teologisk Skarpsindighed og Originalitet. Han var i mange Maader forud for sin Tid, men han har ganske vist ogsaa fremsat Opfattelser, som Ingen evangelisk Teologi kan billige, og som allerede i Oldkirkens Dage drog Kirkens Fordømmelse over ham. O. staar som Teolog fast paa Skriftens Grund, beviser altid sine Paastande ud fra Skriften, og opfatter den som en Enhed, der beherskes af Logos. Divergenserne mellem G. T. og N. T. er han ikke blind for, men han mener, at de kun eksistere for en rent historisk Eksegesis, og at de forsvinde for den aandelige Udlægning. Som Ekseget har O. imidlertid gaaet i Filons Skole. Han allegoriserer helt igennem, og Historien har langt fra den Betydning for ham som Idéen. De enkelte Begivenheder, ja endog de enkelte Navne ynder han at omsætte i dybere aandelige Sandheder. Hermed staar i Forbindelse, at han ogsaa er stærkt paavirket af Platon. Idéen ere for ham det eneste sande virkelige, af hvilket det materielle og endelige kun er et svagt Spejlbillede. I Teologien staar Gud da som hans Tankes egentlige Objekt, den absolute Aarsag, fra hvem alt eksisterende udstraalet. Gud er den fuldkomne Enhed (*ὁν καὶ ἀπὸν*), som er hævet over Tidens, Rumets og Stoffets Begrænsning. Han er usynlig, ufattelig og uforanderlig, ogsaa almægtig, men hans Almagt begrænses af hans Kærlighed, Visdom og Retfærdighed. Han er uden ethvert Behov (*ἀνενδεής*), men hans Kærlighed og Almagt fører ham til at aabenbare sig. Aabenbaringen sker gennem Logos, der fra Evighed til Evighed er Mellemledet mellem Gud og hans Skaberværk, thi Gud som den uforanderlige Enhed kan ikke være direkte Ophav til den mangespaltede Verden. Logos er derfor vel af Væsen en Enhed, *ἰδέα ἰδεῶν, οὐσία οὐσιῶν*, men omslutter en Flerhed af *ἀρεταὶ* og *λόγοι*. Logos er ikke Gud i højeste Forstand, *ὁ θεός*, men er underordnet, ja i en vis Forstand Guds Værk, *θεοποιούμενος*, et Billede af Gud. Dog er Logos *θεός*. Da Gud er uforanderlig, avler han Logos fra Evighed til Evighed. Af samme Grund skaber Gud steds, og O. tænker sig en uendelig Række Verden, som afløse hverandre, medens Fornuftvæsenene som uforgængelige gaa over fra den ene Verden til den anden. De skabte Verden ere oprindeligt rent aandelige, men efter Syndefaldet sænkede Gud til Straf Verden ned i den aandelige Materie, som han skabte af Intet. Formaålet for Gud er dog at opdrage og frelse Mennesket under dets Liv i Endeligheden. Selv Helvedesstraffen skildres undertiden af O. som en Lutringsproces. Mennesket er altsaa bundet til Materien, men tillige aplagt for den aandelige Eksistens hos Gud. Det har fri Vilje og sidder inde med Muligheden for at naa Lighed med Gud gennem gode Gerninger, men kan dog ikke naa denne Lighed uden Hjælp af Logos. O. antager iøvrigt ogsaa Eksistensen af Skytsegle for hver enkelt. Logos har aabenbaret sig til alle Tider, men

den højeste Aabenbaring skete, da Logos inkarnerede sig som Kristus. Inkarnationens Maade og Forholdet mellem de to Naturen behandler O. kun lejlighedsvis.

O. havde mange Disciple, men ingen af dem magtede at dele alle hans Tanker, og kun faa førte nogle af dem videre. Den brede Strøm i Kirken gik snarere imod ham, idet Teologerne fæstede deres Opmærksomhed paa de svage og uholdbare Punkter i hans Kristendomssyn, og der kom endog den Stund, da Kættermærket blev sat paa den store ægyptiske Kirkelærer. Se iøvrigt Origenistiske Stridigheder. O.s Skrifter ere udg. af Maurinerne, Paris 1733 —59, 4 Bd. Fol., optrykt af Lommatzsch, Berlin 1831—48 i 25 Bd. Berliner-Akademiet har 1899 beg. paa en kritisk Udg. af alle hans Skrifter (D. Huet, Origeniana, 1688, optrykt hos Lommatzsch, Bd. 23—25; Redepemming, O., Bonn 1841—46, 2 Bd.; G. Thomasius, O., Nürnberg 1837; Art. O. i P. R. E. Bd. XIV^s og de forskellige nyere Dogmehistorier). A. Th. J.

Origenistiske Stridigheder. Til O.s nærmeste Disciple hørte Gregorius Thaumaturgos, Dionysios af Alexandria, Theognost og Pamfilos. Men ogsaa adskillige andre bredte hans Anskuelse videre. Saare mange Teologer rejste sig imidlertid imod ham, og endnu medens han levede, maatte han værgе sig mod Beskyldninger for Kætteri. Under den arianske Strid beraabte begge Parter sig paa O., og Athanasios søgte at tolke ham til Fordel for den nikænske Opfattelse og saaledes at vinde hans Venner. De tre Kappadokiere vare da ogsaa haade ivrige Nikæner og ivrige Disciple af O. Vestens Teologer begyndte forevrigt ogsaa at studere ham. Men navnlig Østens Munkeskredse kastede sig over Studiet af O., og hos dem var Arne-stedet for en lang og fanatisk Fejde om hans Teologi; thi Munkene delte sig for og imod den store Ægypter. Mod O. rejste sig først og fremmest Epifanios (I, 777), som utvælstig bekæmpede ham alle Vegne. For O. var bl. a. et lille palæstinensisk Samlag af lærde Asketer, hvori blandt Biskop Johannes af Jerusalem, Rufin og Hieronymus. Med dem tærkede Epifanios sammen, og Hieronymus sluttede sig nu til O.s Angriber af Angst for Kætteri og blev efterhaanden selv en ivrig Modstander af O. Rufin bevarede derimod Kærligheden til O., og han og Hieronymus, som hidtil havde været fortrolige Venner, kom i bitter Fejde indbyrdes. Rufin oversatte saaledes *περί ἀρχῶν* paa Latin, men meget frit, og straks leverede Hieronymus en ordret Oversættelse, der skulde fremhæve O.s Kætteri. I Ægypten var samtidig en voldsom Kamp om O. Biskop Theofilos af Alexandria, som havde mægtet i den palæstinensiske Strid, var selv Tilhænger af O. og opponerede som saadan mod den Anskuelse, der raadede hos mange Munkke, at Gud havde et Legeme. Men Munkene i den sketiske Ørken, der stod i stort Ry for Fromhed og spillede en stor Rolle, indfandt sig i Alexandria og tvang Theofilos til at fordamme O. Ligesom Hieronymus vendte ogsaa Theofilos sig mod sine tidligere Meningsfæller, navnlig mod Munkene i de nitriske Bjerge, hvilke Munkes Førelse, de 4 saakaldte »lange Brødre«, allerede af andre Grunde havde paadraget sig hans Mishag. Han

fordrev dem med Militærets Hjælp og udsendte Stikbreve til alle Sider efter dem, da han ikke var tilfreds med at have forjaget dem. En lille Flok af disse nitriske Munkke kom til Konstantinopel, og Krysostomos ynkede her over dem og tog dem under sin Beskyttelse, men opnaaede kun derved selv at blive Genstand for Theofilos's Vrede og Forfølgelse (403) (se Krysostomos, II, 871). Dermed forsvandt Origenismen ikke, den spores tværtimod rundt omkring, f. E. hos sydfranske Munkke, men dens Magt var ikke stor. I 6. Aarh. blusser Kampen om O. op igen, og Justinian udsendte da 543 en Skrivelse til den konstantinopolitanske Patriark Mennas med en skarp Fordømmelse af O. Den 5. økumeniske Synode 553 har, saa vidt man kan skønne, fornyet Fordømmelsen. A. Th. J. **Orlando Lasso**, se Roland de Latre (S. 28). **Orm**, Biskop af Ribe, se Omer (S. 430). **Ormuzd** (Ahura Mazda), se Mazdaisme (S. 204).

Ornan, Jebusiter-Konge (1 Krøn. 21, 15 f.; 2 Krøn. 3, 1), d. s. s. Aravna i 2 Sam. 24, 16.

Orosius (Paulus?), sp. Presbyter, stammede rimeligvis fra Braga. Maaske paa Flugt for Vandalerne kom han til Afrika for at spørge Augustin til Raads om Priscillianismen. Han overrakte Augustin Skriftet *Commonitorium de errore Priscillianistarum et Origenistarum*, som denne svarede paa med et Skrift *Ad Orosium* om det samme Emne. Senere rejste O. til Hieronymus i Betlehem, og dér blev han draget ind i de pelagianske Stridigheder, idet han 415 paa et Konvent i Jerusalem anklagede Pelagius (se d. Art.) for Kætteri. Paa Hjemvejen var han atter i Afrika, hvor han skrev sine *Historiarum adversum paganos libri VII* (udg. af Zange-meister, Wien 1882; mindre Udg. Leipz. 1889), paa Augustins Tilskyndelse. Dette Skrift har i Middelalderen været en meget brugt Lærebog i Historie.

Orpa, den ene af Noomis moabitiske Svigerdøtre (Rut 1, 4—14).

Orthosia (1 Mak. 15, 37), By ved Fønikiens Kyst; skal have ligget nordlig for det nuværende Tripoli.

Ortlieb fra Strassburg levede o. 1200 og var Ophavsmand til en panteistisk Sekt (*Ort-libarii*), der bortforklarede Treenheden og Kristi Guddom og lærte Verdens Evighed (H. Reuter, Gesch. der relig. Aufkl. im Mittelalter II).

Ortuinus Gratius, se *Epistolæ obscurorum virorum* (I, 780).

Osander, Olof, sv. Biskop, f. i Linneryd i Smaaland 5. Sept. 1700, blev Student i Lund 1718, Magister 1723, besøgte derefter tyske Universiteter, blev 1726 teol. Adjunkt i Lund, 1730 Domprovst i Vexjö, Dr. theol. 1733, Biskop i Vexjö 1749; d. 13. Juni 1787. Som Domprovst var han med paa Rigsdagen 1740 og var Medlem af den Kommission, der dømte i en Landsforrædersag. O. tilhørte ved denne Lejlighed den Minoritet, der stemte mod Anvendelse af Tortur paa de anklagede. Paa de 6 Rigsdage, hvoraf han var Medlem, spillede han ellers ingen fremragende Rolle, men holdt flittigt Præstemøder i sit Stift og varetog med Omhu Stiftets Anliggender. O. A.

Osem (LXX: Asom). 1. En af Davids Brødre

1 Krøn. 2, 15). — 2. En Jerahmeelit (1 Krøn. 2, 25).

Osiander, Andreas, tysk, luth. Teolog fra Reformationstiden, f. 19. Dec. 1498 i Gunzenhausen. Han kom 1520 til Nürnberg, blev 1522 Præst ved Lorenz-Kirken og var i første Række medvirkende ved Reformationens Gennemførelse her. Han kom i det hele til at staa i Forgrunden i den tyske Reformationshistorie. Det mystiske Drag i hans Tænkning fjernede ham stærkt fra Zwingly; han var med i Marburg 1529 og paa Rigsdagen i Augsburg 1530, hvor Melancthons altfor store Eftergivenhed ærgrede O., der var en langt kraftigere Natur. Han var ogsaa med i Schmalkalden 1537 og ved Forligsforhandlingerne i Hagenau og Worms 1540, men da han egnede sig til alt andet end til Fredsmægler, kom han ikke med til Regensburg 1541. Han udfoldede i Nürnberg en rig Forfattervirksomhed, skrev bl. a. en Evangelie-Harmoni, der vakte megen Bifald, og bekæmpede Paven som Antikristen. Hans ivrige Kamp for Bibeholdelsen af det private Skriftemaal og Kirketugt ved Nadveren gjorde ham imidlertid upopulær i Nürnberg, og da den schmalkaldiske Krig kom og Interimet skulde indføres, gjorde han den stærkeste Modstand, bøjede sig ikke, men tog sin Afsked og forlod Byen (1548). Han kom da over Breslau til Preussen, hvor Hertug Albrecht tog naadig mod ham og blev ham bevaagen til det sidste. Han blev hurtig Professor primarius ved det teol. Fakultet i Königsberg, og i denne Stilling udfoldede han, støttet af Hertugens Gunst, en Herskesyge og Stridlyst, som viser hans i mange Maader stort anlagte Karakter fra dens svageste Sider. Her begyndte den saakaldte »Osiandristiske Strid« om Retfærdiggørelsen. Med fuld Klarhed fremsatte han sin Lære herom ved Disputatsen om Retfærdiggørelsen af Troen (24. Okt. 1550). Det, der støder O., er den udvortes juridiske og derfor koldt forstandsmæssige Udformning, som Retfærdiggørelseslæren fik i Reformationstidens Teologi. Denne Lære, hvis Hovedopgave og Hovedfortjeneste netop var den at skelne skarpt mellem Guds grundlæggende Naadeshandling, hvorpaa Troen hviler, og Menneskets følgende Liv i denne Naade, var ham altfor nøgtern. For O. blev Hovedsagen den, at Guds egen guddommelige Livsfylde gennem Kristi guddommelige Natur strømmede ind i Mennesket, idet dette ved Troen blev mystisk forenet med Kristus. Den sædvanlige Imputationslære stred for ham mod Guds Retfærdighed. Hermed blev imidlertid Hovednerven i den protestantiske Retfærdiggørelseslære overskaaret, idet det for den netop kom an paa at fastslaa Guds naadige Sindelag mod Synderen, der som saadan netop aldeles intet selv har at møde med. Gøres den mystiske (og derfor ret ubestemmelige) Tilegnelse af en guddommelig Natur til Betingelse for Naadestilsagnet, saa bliver Retfærdiggørelsen afhængig af dette Forholds Udvikling, den vokser og aftager med dette og den betydningsfulde skarpe Grænse, som den reformatioriske Lære drog mellem Retfærdiggørelse og Helliggørelse, udviskes. Den Interesse, der besjæler O., at Retfærdiggørelse uden Levendegørelse er en Utिंग, er prisværdig nok, men dens Gennemførelse var uheldig og

stødte an mod Principer, der ikke kunde opgives. Derfor udbrod der en heftig Strid, i hvilken baade Melancthon og Flacius, baade »Filippister« og »Gnesio-Lutheranere« gjorde fælles Sag mod O. En af hans mere fremtrædende Königsberger-Tilhængere, Mörlin, faldt fra, men O. selv forblev ubøjelig. Den uhyggelige Strid, hvis Skarphed bl. a. viste sig i, at O. af Stancarus blev betegnet som den personlige Antikrist, varede ud over O.s Død (17. Okt. 1552). Mörlin blev vel forvist, men Striden fortsattes, og Omslaget kom 1566, da Osiandristen Funck (II, 144) blev henrettet som Landsforræder, og Mörlin kom tilbage og blev (1567) Biskop af Samland. Konkordieformlen traf Afgørelse i Striden (Art. III); den afviste baade O.s Opfattelse og Stancarus's modsatte Teori, at Kristus var vor Retfærdighed alene i Kraft af hans menneskelige Naturs Lydighed. Den hævdede, at Kristus er vor Retfærdighed efter hele sin gudmenneskelige Natur, men fastholdt, at denne Retfærdighed var en tilregnet Retfærdighed, hvis Tilegnelse skete kun ved Tro — selv om denne Tro naturligvis ikke kan forenes med syndige Forsætter (W. Möller, A. O.s Leben u. ausgew. Schriften, Elberfeld 1870). **J. P. B. Osiandristisk Strid**, se Osiander, Andreas. **Osius** (gr. Form af hebr. Ussija; jvfr. Mt. 1, 8. 9). En Øverste i Betulia (Judit 6, 15 osv. [6, 11]).

Osiel (hebr. Ussiel), en af Judits Forfædre (Judit 8, 1).

Osnappar (Esra 4, 10), assyr. Konge, sandsynligvis Asurbanipal.

Osni, Søn af Gad (4 Mos. 26, 16), i 1 Mos. 46, 16 »Esbon«.

Ossat, Arnold d', Kardinal, fødtes 1536 i Stiftet Auch. Han var først Advokat ved Pariser-Parlamentet og en Ven af Filosoffen Pierre de la Ramée. Efter 1574 opholdt han sig mest i Rom, en Tidlang som fr. Gesandt. Det var ham, der skaffede Henrik IV. Pavestolens Absolution. 1599 gjorde Clemens VIII ham til Kardinal. Han døde 1604. Hans Breve til det fr. Hof, der ere en vigtig Kilde til Belysning af Frankrigs Forhold til St. Peters Stol, ere udgivne af Amelot de la Houssaye (I—II, Paris 1697). Jvfr. Mme d'Arconville, Vie du card. d'O. (Paris 1771).

Osterwald, Johann Friedrich, ref. Teolog, f. i Neuchâtel 16. Nov. 1663, studerede først dér og i Zürich, men gik derpaa til Saumur, hvor J. Cappel (I, 474) fik stor Indflydelse paa ham. Senere kom han ogsaa til Orléans, Paris og Genève. 1686 blev han Diakon i Neuchâtel, derefter »prédicateur du mardi«, navnlig for at tage sig af Katekisationerne, og tilsidst (1699) Præst ved en ny Kirke (Temple du Bas), som man havde bygget for ham. Ikke blot paa sine nærmeste Omgivelser havde han stor Indflydelse, men gennem et udstrakt Brevskifte med udenl. Kr. og Teologer virkede han ogsaa udenfor Neuchâtel. Han døde 14. April 1747. Sammen med Turretin i Genève og Werenfels i Basel dannede han »det helvetiske Treklover«. Som Teolog var han en Modstander af den calviniske Ortodoksi paa Prædicationens lærens og Nadverlærens Omraade, og ogsaa paa andre Punkter havde han Meninger, der afveg fra Ortodoksien. I en vis Henseende kunde han minde om

Pietismen. Hans *Traité des sources de la corruption, qui règne aujourd'hui parmi les Chrétiens* (1700) er ofte stillet sammen med Spencers *Pia desideria*; men Pietist var O. ikke. Hans Krav om »Klarhed« i Religionen pegede snarere i Retning af Rationalismen. 1702 udkom hans Katekisme, der fik en stor Udbredelse og t. E. i Genève fortrængte Calvins. Den falder i 2 Dele: *vérités* og *devoirs*, og det etiske har aldeles Overtaget over det dogmatiske, hvorfor mange i Begyndelsen modsatte sig dens Indførelse. Hans *Arguments et réflexions sur l'écriture sainte* (1709—15) var en populær Bibelforklaring, der førte til en Forbedring af den mangelfulde fr. Bibeltekst (*Version O.*), og 1703 foretog han ogsaa et Gennemsyn af Liturgien og omarbejdede en Del af de liturgiske Bønner.

Ostarius, Dørvogter, blev efterhaanden et kirkeligt Embede, hvis Indehaver regnedes til det lavere Præsteskab (*ordines minores*).

Ostrup, Poul Mortensen, Biskop af Lund, se Aastrup (I, 11).

Oswald, en Slegtning af Kong Edwin i Deira og Bernicia (I, 718), kom 635 til Magten i Northumberland. Han havde i sin Landflygtighedstid opholdt sig hos Scoterne og lært Krdmnen at kende, og da han var bleven Konge, hentede han keltiske Missionærer fra Iona (II, 905). O. faldt 642 i Kampen mod Kong Penda af Mercia (G. F. Browne, *The Conversion of the Heptarchy*, London 1896, 15 f.).

Oswy, Broder til Oswald (se ovenfor), sejrede 655 over Kong Penda ved Wingfield, og efter dette Slag gik ogsaa Indbyggerne i Mercia over til Krdmnen. Til Tak for sin Sejr byggede O. 12 Klostre, og hans Datter tog Sløret i Whitby. Wilfrith (se d. Art.), der var niddkær for de rom. Kirkeskikke, blev Lærer for O.s Søn; men O.s Ven var Biskop Colman i Lindisfarne, der var ikke mindre niddkær for den keltiske Kirkeskik (II, 757). Ved Mødet i Whitby Kloster 664 gik den rom. Skik imidlertid af med Sejren, og O. traadte i Forbindelse med St. Peters Efterfølger (G. F. Browne, *Theodore and Wilfrith*, London 1897, 57 f.). Det hed sig endog, at O., af Kærlighed til »den rom. og apost. Institution« ønskede at gaa til Rom og ende sit Liv dér. Det Ønske blev imidlertid ikke opfyldt. Han døde i England 15. Febr. 670 og blev begravet i Whitby.

Otfrid fra Weissenburg, tysk Digter, rimeligvis af Fødsel en Franke, kalder sig selv en Discipel af Hrabanus (II, 469). Han har sandsynligvis gaaet i Skole i Fulda imellem Aarene 822 og 847; senere kom han til St. Gallen. Sin rimede Evangelie-Harmoni skrev han som Munk i Benedictiner-Klosteret Weissenburg for med den at fortrænge den verdslige Sang; thi fromme Folk tog Forargelse af *laicorum cantus obscœnus*. Hans Evangelie-Harmoni er en bred og tør Prædiken; af Hensyn til Rimet er der optaget mange overflødige Ord. Mundarten er franskisk. O.s Værk er delt i 5 Bøger: 1) Kristi Liv fra Fødselen til Daaben; 2) Kristus bliver kendt ved Undere og Lære; 3) han lærer Jøderne; 4) hans Lidelse; 5) hans Opstandelse, Himmelfarten og den yderste Dom. Evangeliebogen er udgivet af O. Erdmann (Halle 1882). Jvfr. Fr. Hammerich, *De episk-kr. Oldkvad hos de gotiske Folk* (Kbhvn 1873) 118 f.

Otni, en Levit (1 Krøn. 26, 7).

Otniel, den første af »Dommerne« (Dom. 3, 9—11). O. hørte til den med Juda sammen-smeltede edomitiske Stamme Kenas (jvfr. 1 Krøn. 4, 13), hvortil ogsaa den bekendte Kaleb hørte; han kaldes derfor Kaleb »Broder« (Dom. 3, 9; Josva 15, 17). Til Løn for Kirjat-sefers Erobring fik han Kaleb »Datter Aksa til Ægte. Det personlige og det stammegeografiske ere i disse Forhold stærkt sammenvoksede Begreber. O. befriede Israel (det sydlige Israel: Juda) for den aram. Konge »Kusan-risataim«s Undertrykkelse (se Art. Kusan-risataim), der havde varet i 8 Aar. L. G.

Otte Heinrich, kirkelig Arkæolog, f. i Berlin 24. Marts 1808, studerede i Berlin og Halle. 1834 blev han Præst i Fröhden ved Jüterbog i Provinsen Sachsen, og dér virkede han til 1878. 1877 havde han den Bedrøvelse, at hans Præstegaard med hans store Bogsamling gik op i Luer. Efter at han havde nedlagt sit Embede, flyttede han til Merseburg, og dér døde han 12. Aug. 1890. Det var Domkirken i Merseburg, der først havde vakt hans Sans for den kirkelige Arkæologi, og 1842 udgav han: »Kurzer Abriss einer kirchl. Kunst-Archäol. des Mittelalters mit besonderer Beziehung auf die kgl. preuss. Provinz Sachsen«, og af denne spæde Spire opvoksede hans betydningsfulde Værk: »Handb. der kirchl. Kunst-Archäol. des deutschen Mittelalters« (5. Opl. ved Oberpfarrer E. Wernicke, 2 Bd., 1883 og 1885). Desuden har han udgivet: »Archäol. Wörterbuch zur Erklärung der in Schriften über mittelalterl. Kunst vorkommende Kunstausdrücke« (Leipzig 1853; 2. Opl. 1877); »Archäol. Katechismus« (Leipzig 1859; 3. Opl. 1898); »Glockenkunde« (Leipzig 1858; 2. Opl. 1881). 1856 begyndte han, sammen med Ferd. v. Quast, Udgivelsen af »Zeitschr. für kirchl. Archäol. und Kunst« (2 Bd. til 1858); 1874 begyndte han en »Gesch. der roman. Baukunst«, af hvilken der dog kun udkom ét Bind. Efter hans Død udgav hans Sønner autobiografiske Fragmenter under Titlen: »Aus meinem Leben« (Leipzig 1893).

Otterbeinianerne eller *The United Brethren in Christ* ere et baptistisk-metodistisk Samfund, der blev stiftet af den ref. Præst, Philip William Otterbein fra Preussen, Menonit-Præsten Martin Böhm i Pennsylvanien og 2 Metodist-præster. Disse Mænd fremkaldte religiøse Vækkelser i Pennsylvanien og Maryland, og de og en Del af deres Medarbejdere mødtes til en Konferens i Baltimore 1789. 1800 dannede de en egen Denomination, som 1885 fik en Forfatning. O. virke navnlig blandt Tyskerne i Unionen. De have Klasser og Klasseledere som Metodisterne og aarlige Konferenser, der ledes af Biskopper. Efter 1889 blive ogsaa Kvinder ordinerede hos dem. I dogmatisk Henseende ere de Arminianere. Barnedaaben er hos dem en fri Sag, afhængig af Forældrenes Fordogtbefindende. Det Gennemsyn af Forfatningen, der fandt Sted 1889, gav Anledning til en Spaltning. Denominationen talte (1900) ialt 202,474 Medlemmer. Af disse bo 47,638 i Ohio, 35,824 i Indiana, 33,951 i Pennsylvanien. De har 2836 Kirkebygninger.

Otto, tyske Kajsere. O. I, den store, Kong Henrik I's Søn, f. 23. Nov. 912 og 8. Aug. 936

kronet til Konge i Aachen af Ærkebispfen af Mainz, satte sin mægtige Personlighed ind paa Grundlæggelsen af et tysk Kejserrige. I 25 Aar maatte han kæmpe med Oprør af undervungne Folk (Böhmere, Vendere), af Vasaller (Hertug Arnulf af Baierns Sønner) og Slægtninge (hans Brødre Thankmar, d. 938, og Heinrich og deres Venner) og mod Danskerne, som han besejrede 947. Hans Tog til Italien 946 gjorde ham til dette Lands Konge. I de følgende Aar maatte han tugte sine oprørske Sønner Ludolf og Konrad den røde, og vandt endelig 10. Aug. 955 ved Lech en glimrende Sejr over Ungarerne. 961 hævdede han atter sit Herredømme over Italien og blev 2. Febr. 962 i Rom kronet til romersk Kejser, hvorved han grundlagde det tysk-romerske Kejserrige. Med kraftig Haand greb han ind i Forholdene ved Pavehoffet og afsatte Paverne Johan XII og Benedict V. I alle sine Bestræbelser for Rigets Enhed støttedes den fromme Konge af Gejstligheden, der til Gengæld opnaaede store Fordele. Han døde 7. Maj 973 i Memleben i Thüringen og blev begravet i den af ham grundlagte Domkirke i Magdeburg (Vehse, Kaiser O. der Grosse u. sein Zeitalter, 3. Aufl. Leipz. 1857; Köpke u. Dümmler, Kaiser Otto d. Gr., Leipz. 1876). — **O II**, den røde, Søn af O. I. f. 955, blev allerede 961 kronet til tysk Konge og 967 til romersk Kejser. Ved Faderens Død 973 tiltraadte han Regeringen, men maatte gentagne Gange kæmpe med sine Vasaller og Naboer (Lothar af Frankrig). Efter at have besejret Grækerne og bragt Størstedelen af Underitalien i sin Magt, blev han 982 fuldstændig slaaret ved Cotrone i Calabrien af de forenede Grækere og Arabere. Et nyt Tog mod dem besluttedes paa Rigsdagen i Verona, men forinden døde Otto i Rom 7. Dec. 983 og blev begravet i Peterskirken. — **O. III**, Verdens Vidunder (mirabilia mundi), var ved Faderens, Otto II's Død kun 3 Aar gl., men kronedes alligevel 25. Dec. 983 i Aachen til Konge. Biskop Bernward og senere Gerbert opdrog ham, medens hans Bestemoder, hans Moder Theofano og hans Fætter Abbedisse Mathilde af Quedlinburg med Hjælp af Ærkebiskop Willigis af Mainz ledede Regeringen. Den franske Konge Lothars Angreb paa Lothringen blev vist tilbage og Venderne betvungne. I Felttogene 986 og 991 tog O. personlig Del. 996 greb han ind i Italiens Forhold og blev i Rom kronet til Kejser af den af ham indsatte Pave Gregor V, den første Tysker paa St. Peters Stol (996—999). To Aar efter drog han atter mod det oprørske Rom. Han drømte om at genoprette det romerske Rige i dets gamle Glans og atter gøre Rom til Verdensherredømmets Midtpunkt. Pavestolen besteg efter hans Ønske hans Lærer, Franskmanden Gerbert af Ravenna under Navnet Sylvester II. O.s asketiske Iver bevægede ham i Aaret 1000 til Valfarter til den hellige Adalberts Grav i Gnesen, hvor han grundlagde et Ærkebispedømme, og til Karl den stores Grav i Aachen. 1001 blev han imidlertid belejret i sit eget Palads i Rom af Folket og maatte flygte til Norditalien, hvor han kort efter døde 22. Jan. 1002 (Dondorff, Kaiser O. III, Hamb. 1885). — **O. IV**, Søn af Henrik Löwe, blev f. 1182. Han kaldes sædvanlig efter Welfernes Allodialgodser

O. af Braunschweig. Opdraget ved sin Morbroder den engelske Konge Henrik Løvehjertes Hof, blev han som Belønning for sin Deltagelse i Krigen mod Filip II August forlenet med Grevskabet Poitou og Hertugdømmet Aquitanien. Han var en statelig Krigsmand, dristig og tapper, men lidenskabelig og raa. Hans Dannelses var overvejende fransk. Ved Henrik VI's Død 1198 kaarede det welfiske Parti ham til Konge, men han blev besejret af Filip af Schwaben og maatte 1207 flygte til England. Efter Filips Mord 1208 blev han dog anerkendt som tysk Konge, efter at et nyt Valg var sket i Frankfurt. 4. Okt. 1209 kronedes han i Rom til Kejser, men maatte love Paven Retten til Investitur og Kaldelse til alle gejstlige Embeder. Da han søgte at gøre sine Højhedskrav over Italien gældende og ikke holdt sine Løfter, satte Innocens III ham 1210 i Kirkens Band og erklærede 1212, at Frederik II var Tysklands retmæssige Konge. O. blev slaaret af Fransk-mændene ved Bouvines 1214 og maatte efter Fredrik II's Kroning i Aachen 1215 trække sig tilbage til sine Arvelande, hvorfra han endnu førte en Række Kampe med Valdemar Sejr og Ærkebispfen af Magdeburg (Langerfelt, Kaiser O. IV, Hannover 1872; E. Winkelmann, Philip v. Schwaben u. O. IV von Braunschweig I—II, 1898). *Kn. H.*

Otto af Bamberg, Biskop, Pommerns Apostel. F. o. 1060 i en schwabisk Adelslægt og opdraget i en Klosterskole, tjente han først ved den polske Hertug Vladislavs Hof, hvorfra han gik over i Kejser Henrik IV's Tjeneste. Febr. —Dec. 1102 var han Kansler og blev derpaa Biskop. Af Henrik IV's Haand modtog han Investituren, men traadte 1105 over til Henrik V's Parti, hvorved han opnaaede den biskoppelige Indvielse, som han 1106 modtog i Anagni. Da han under den følgende Tids Kampe bestemt stillede sig paa Henrik V's Side, synes han endog 1118 at være bleven suspenderet; ivrigt søgte han at fremme Fredsbestræbelserne og hilste med Glæde Wormser-Konkordatet.

I O. møder vi en af Middelalderens store Bisper. Midt under Striden arbejdede han ihærdigt for sit Stifts Vel, udvidede Kirkens Ejendomme og hævdede dens gamle Rettigheder, byggede 14 Kirker, 6 Borge og mindst 20 Klostre.

Ved den pommerske Kirkes Organisation spillede O. en fremragende Rolle. Indkaldt af Hertug Boleslav III af Polen, hvem Pommern ved Freden 1120 havde lovet at antage Kristendommen, foretog den 60aarige Biskop, ledsaget af 20 Klerikere og et stort Følge, i Maj 1124 et Missionstog til Pommern. Han optraadte med en stor Kirkefyrstes hele Prag. Overalt stillede han Pommerner, der jo havde lovet at antage Krdmmen, overfor det Spørgsmaal, om de vilde lade sig døbe eller ej. Lød Svaret bekræftende, blev de underviste saa vidt, at de forstod, at Daaben hverken var en tom Cere-moni eller en hemmelighedsfuld Trolddoms-akt; lød Svaret benægtende, søgte han ved gentagen Prædiken, Underhandling eller endog politiske Indrømmelser eller milde Trusler at overtale de modvillige. Da han i Febr. 1125 vendte hjem var 22,165 Mennesker blevne døbt og 11 Kirker byggede i 9 Byer (bl. a. Cammin og Stettin). Hedenskabet's Magt i

Pommern var brudt, og Tyskheden havde med Kristendommen faaet fast Fod i Landet. Endnu en Missionsrejse foretog O. et Par Aar senere for at bekæmpe den hedenske Reaktion, befæste Kirkeorganisationen og fortsætte Missionsarbejdet. O. døde 30. Juni 1139 og blev begravet i Michaelsklostret i Bamberg. Clemens III optog ham 1189 paa Helgenlisten (Juritsch, Gesch. d. Bischöfe O. I v. B., Gotha 1889; Hauck, Kirchengesch. Deutschlands IV, 564 f.). *Kn. H.*

Otto af Freising, tysk Biskop, var Halvbroder til Kong Konrad III og Onkel til Kejser Frederik I. Han er rimeligvis født o. 1112 og blev af sin Fader, Markgrev Liutpold III af Østerrig, bestemt til den gejstlige Stand. Endnu i Studieaarene blev han Provst for Korherrestiftet Klosterneburg ved Wien. Han studerede i Paris, hvor han maaske har hørt Hugo af St. Victor (III, 474). Gilbert de la Porrée (II, 217), der dengang var i Chartres, synes at have haft Indflydelse paa ham. 1134 traadte han i Klostret Morimond i Stiftet Langres ind i Cistercienser-Ordenen, og 1136 blev han sit Klosters Abbed. Allerede 1137 blev han imidlertid valgt til Biskop af Freising, og 1138 overtog han dette Bispedømme. Han var en samvittighedsfuld og energisk Biskop, der reformerede Klostrene og satte Skolen i Freising paa en god Fod. Det nære Forhold til Fyrstehuset bragte ham ogsaa til at spille en betydelig politisk Rolle. Han misbilligede Bernard af Clairvaux's Fanatisme, men 1147—48 tog han alligevel Del i Konrad III's uheldige Korstog. Senere søgte han at være Mægler i Striden mellem Kejser og Pave. Han døde 1158. 1143—46 skrev han sin Krønike (Skoleudg. af R. Wilmann I—II, 1867; delvis oversat paa Tysk af H. Kohl 1880), som han helligede sin Ven Isengrim, der sandsynligvis var Munk i Weißenstefan. I denne Krønike viser han fuldstændigt Herredømme over Stoffet, og alt er fremstillet ud fra bestemte Synspunkter. O. af F. er i en ikke ringe Grad en filosofisk Historieskriver, men overalt mærker man baade Munkens og Rigsfyrstens. Hans Fortælling om Wormser-Konkordatet 1122 er meget uenagtig. 1157—58 skrev han Bogen om »Kejser Frederiks Gerninger«, som han kun førte til Aaret 1156, men hans Discipel og Notar Rahewin fortsatte den. Hans Krønike blev fortsat af Otto af St. Blasien.

Otto fra Passau, tysk Mystiker, var Medlem af Frans's Orden og Læremester i Basel. Han skal være kommen fra Flandern og have tilhørt Kölns Fransiskaner-Provins. Hans Bog: »De 24 gamle« blev flittig læst i Middelalderen og senere udgivet af Jesuiterne. 1836 blev den i moderniseret Skikkelse udgivet paa nyere Tysk under Titlen »Die Krone der Aeltesten«.

Otto af St. Blasien, se Otto af Freising.

Oudin, Casimir, fr. Patristiker, f. 1638, d. i Leiden 1717. O. var oprindelig Katolik og gik (1658) ind i Præmonstratenser-Ordenen. 1681 blev han sendt ud for at gøre Arkivstudier i sin Ordens Klostre og kom paa denne Rejse til Leiden, hvor han gik over til den ref. Kirke. Han fik af Generalstaterne en Aarpenge og blev Bibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Leiden. Han har udg. flere lærde Værker, bekendtest er *Commentarius de scriptoribus ecclesiasticis antiquis I—III* (Leipz. 1722). *S. A. B.*

Ove Bille, Biskop af Aarhus, se Bille (I, 309).
Overbeck. 1) **Franz Camillo O.**, tysk Teolog, f. i St. Petersburg 4. (16.) Nov. 1837, studerede i Leipzig og Göttingen, blev 1864 Privatdocent i Jena, 1870 Prof. extr. i Basel, 1872 Prof. ord. dér. 1897 tog han sin Afsked. Død 1905. Han udgav 4. Udg. af de Wettes Fortolkn. til Ap. Gern. og har bl. a. skrevet: *Questionum Hippolytearum specimen* (Jena 1864); »Ueber Entstehung und Recht einer rein hist. Betrachtung der neuestl. Schriften in der Theol.« (1871; 2. Udg. 1874); »Ueber die Christlichkeit unserer heutigen Theologie, eine Streit- und Friedensschrift« (1873); »Studien zur Gesch. der alten K.« I (1875); »Zur Gesch. des Kanons« (1880). Efter hans Død udkom (i »Neue Deutsche Rundschau«, Berlin 1906) »Erinnerungen an Fr. Nietzsche«. — 2) **Johann Friedrich O.**, Maler, f. i Lübeck 3. Juli 1789, d. i Rom 12. Nov. 1869. I Marts 1806 forlod han sin Fødeby for at uddanne sig paa Kunstakademiet i Wien, men den antikiserende Retning, der herskede i den østerrigske Hovedstads Kunstnerkredse, tiltalte ham ikke. Med 5 unge Vener dannede han et »St. Lukas's Broderskab«, der skulde bane Vej for en ny Kunst. 1810 kom han til Rom, og han og hans Vener slog sig dér ned i det forladte Kloster S. Isidoro paa Monte Pincio. Lidt efter lidt samlede dér en kr.-romantisk Malerskole, der omfattede Mænd som Cornelius (I, 556), Schadow og Philipp Veit. Palmesøndag 1813 gik O. over til Romerkirken. Først vakte disse »Nazarenere« Opmærksomhed ved Freskerne af Josefs Historie i Casa Bartholdi og ved Malerier efter Tasso i Villa Massimi. Senere malede O. sit betydeligste Freskobillede, den hl. Frans's Rosenunder i Portiuncula-Kapellet i Maria degli Angeli ved Assisi. Blandt hans Staffelibilleder maa især nævnes: Kristi Indtog i Jerusalem (i Mariakirken i Lübeck), den hl. Familie, og Sulamith og Maria eller Germania og Italia (i Münchens Pinakotek), Gravlæggelsen (i Lübeck), og Religionens Triumf i Kunsterne (i Frankfurt). Desuden har han efterladt sig en stor Mængde vidtudbredte Tegninger af den bibelske Historie, Apostle og Evangelister (oprindelig bestemte for Kapellet i Villa Torlonia), Via Crucis og Udkast til Domkirken i Diakovár (M. Howitt, Fr. O., sein Leben und Schaffen, bearbejdet von Fr. Binder, I—II, Freib. 1886).

Overberg, Bernhard Heinrich, rom.-kat. Præst, f. 1. Maj 1754 i Voltlage i Stiftet Osnabrück, kom 1774 som Student til Münster; 1780 blev han præsteviet og var først Hjelpepræst i Ewerswinkel. 1783 kaldte Franz von Fürstenberg (II, 145) ham til Münster som Lærer ved den saak. Normalskole dér (et Feriekursus paa 2—3 Maaneder for Folkeskolens Lærere og Lærerinder), og O. lagde straks sine store pædagogiske Evner for Dagen, navnlig ved sine Katekeser i et Kloster. 1789 blev han Huspræst hos Fyrstinde Gallitzin (II, 163) og beklædte denne Stilling til Fyrstindens Død (1806). I de følgende 3 Aar boede han hos Fyrstindens Datter, Mimi, men 1809 blev han Regens for det biskoppelige Seminarium med Bolig i dette. I alle disse Aar havde han fortsat sin pædagogiske Virksomhed ved Siden af Præstegeringen, og i den følgende Tid fik han en endnu større Indflydelse paa Ordningen af Münster-

Landets Skolevæsen. Han døde 9. Nov. 1826. 1899 blev der rejst ham et stort Mindesmærke i Warendorf ved Münster. Som »Lærer ved Normalskolen« — saaledes kaldte han sig paa Titelbladene — har han udgivet en ABC, en Bibelhistorie, en Lærebog og en Andagtsbog. Hans Katekisme var længe meget paaskønnet, men den moderne Ultramontanisme har kasseret den, bl. a. fordi han ikke lærte Pavens Ufejlbarhed (C. F. Krabbe, *Leben B. O.s*, Münster 1846; Schubert, *Erinnerungen an B. O.*, Erlangen 1835; A. Knöppel, *B. O.*, der *Lehrer des Münsterlands*, Mainz 1896).

Overkirkeraad kaldes i et Par tyske Stater, bl. a. i Preussen, den højeste kirkelige Instans for den evang. K. I det gamle Preussen er det evang. O. den højere Instans over Konsistorierne, og det har tillige det øverste Tilsyn og er Rekursorgan for de forskellige kirkelige Provinser. Det forvalter Landskirkens Pengevæsen, sammenkalder Synoderne og gør Forslag til Udnævnelse af Superintendenterne. Endvidere er det Mellemlid mellem den preuss. Landskirke og de andre tyske Landskirker, og det har Opsyn over de evangeliske Menigheder i Udlandet. I mange Tilfælde maa det dog handle i Samvirken med den gejstl. Statsminister (E. Friedberg, *Das geltende Verfassungsrecht der evang. Landeskirchen in Deutschland und Oesterreich*, Leipzig. 1888, 162 f.).

Owen, Robert, eng. Socialist, en af de mærkeligste Skikkelser i den engelske sociale Historie, blev født 1771 i en lille By i Wales. Han fik kun en tarvelig Undervisning og blev allerede i 10 Aars Alderen sat i Købmandslære, men forstod ved en uhyre Energi efterhaanden at tilegne sig en ikke almindelig Dannelse. Endnu som ganske ung Mand fik han en velbetalt Plads hos en Købmand i Manchester, hvor Bomuldindustrien var i stærk Opløbsstring, men han opgav snart denne Stilling og grundlagde selvanden en Fabrik for Spindemaskiner (mules); senere oprettede han et lille Bomuldsspinderi, og her udfoldede han en saadan Dygtighed, at han som 20aarig fik en ledende Stilling i et stort Spinderi i Manchester. I 1799 lykkedes det ham at købe et Spinderi i New-Lanark i Skotland, som han styrede til 1828, og begyndte nu en overordentlig vellykket Virksomhed til Gavn for sine mange undergivne. Arbejdstiden blev forkortet, Lønningsforholdene forbedrede, han sørgede for Arbejdernes Undervisning, skaffede dem gode og billige Næringsmidler, bedre Boliger osv. Hans Fabrik blev snart et Valfartsted for Folk med Interesse for Samfundsspørgsmaal, og det lykkedes ham at bringe Fabriklovgivningen et Skridt frem, skønt Sansen for social Lovgivning i hine Tider kun var ringe.

Efterhaanden modnedes den Tanke hos ham, at Samfundet burde omdannes til smaa kommunistiske Kolonier, hvor Produktionen ved Benyttelse af de store tekniske Fremskridt, der maatte kunne gøres, skulde kunne stige i en saadan Grad, at al Elendighed maatte forsvinde. Han gjorde da ogsaa selv Forsøg paa Opretelsen af kommunistiske Kolonier (saaledes 1824 New-Harmony i Indiana). Disse Forsøg strandede, ligesom hans Forsøg 1830—32 paa Oprettelsen af en Arbejdsbørs i London, hvor enhver skulde

kunne aflevere sine Arbejder og til Gengæld kunne faa udleveret andre Varer; ikke heller lykkedes det ham at fremme Forbrugsforeningerne, der først senere, og uafhængig af ham, kom i det rette Spor.

Sine Anskuelser udviklede O. i en Række Skrifter, der i det hele var temmelig uklare og svævende. En voldsom Omdannelse af Samfundet laa ham fjernet; han haabede stadig paa den fredelige Udvikling, der skulde bringe de nye lykkelige Samfundstilstande til Veje, støttet af en alm. Folkeundervisning, hvortil han, som saa mange af sine samtidige, knyttede store Forhaabninger. Han havde levet sig ind i en mekanisk materialistisk Tankegang, efter hvilken den menneskelige Karakter var et Produkt af ydre Paavirkning; Sædvaner og Følelser maatte kunne tilvejebringes ved Opdragelse, medfødte Egenskaber betød kun lidet.

I den sidste Del af sit lange Liv førte O. en temmelig ubemærket Tilværelse; hans antikirkelige Optræden havde skaffet ham mange Modstandere i de bedre stillede Klasser, og Arbejderklassen var en Tid lang optagen af Spørgsmaal, som laa ham fjernet. Den engang saa fejrede Samfundsreformator var derved udelukket fra at spille nogen Rolle. Han døde i sin Fødeby 1858. I sine sidste Aar var han ivrig Spiritist (se Frank Podmore, *Modern Spiritualism*, London 1902, II, 30 f.). H. W.

Oxenden, Ashton, anglik. Biskop, f. i Broome ved Canterbury 25. Sept. 1808, studerede i Oxford, blev præsteviet 1834. 1848—69 var han Præst i Pluckley i Kent, 1869 blev han Lordbiskop af Montreal og Metropolit for Canada, men af Helbredshensyn nedlagde han sit Metropolitembede 1878. 1879—84 var han Rural Dean i Canterbury og fra 1879 Præst for St. Stephens ved Canterbury. Han har skrevet en stor Mængde større og mindre Ophygelseskrifter, og flere af disse ere oversatte paa de nordiske Sprog. Han døde 1892.

Oxenham, Henry Nutcombe, eng. Konvertit, f. i Harrow 15. Nov. 1829, studerede i Oxford, hvor han 1854 blev Magister. 1854—57 var han anglik. Præst paa forskellige Steder, men 1857 gik han over til Romerkirken. 1859—60 opholdt han sig i Oratoriet i London, 1860 blev han Prof. ved St. Edmunds-Kollegiet i Ware, 1861 Forstander for Oratorie-Skolen i Birmingham, men kun for efter kort Tids Forløb at nedlægge dette Embede. Han døde 1888. Han har skrevet en Mængde Artikler i Blade og Tidsskrifter og oversat Döllingers (I, 701) Skrifter om den apost. Tidsalder og Kirkernes Genforening samt Bd. II af Hefeles Konciliehistorie. Bl. hans egne Skrifter maa nævnes: *Poems* (1854; 3. Udg. 1871); *Church Parties* (1857); *Catholic Doctrine of the Atonement* (1865; 3. Udg. 1881); *Catholic Eschatology and Universalism* (1876; 2. Udg. 1878); *Short Studies in Ecclesiastical History and Biography* (1884); *Short Studies, Ethical and Religious* (1885).

Oxford, Sædet for Englands ældste Universitet, ligger ved Themsen, der i sit øvre Løb ogsaa kaldes Isis, og har o. 55,000 Indb. Byens Navn anføres første Gang i den angelsachs. Krønike under A. 912, men er maaske allerede opstaaet i 8. Aarh. omkring Frideswides Kloster. Traditionen om, at Alfred d. st. har stiftet

Universitetet, er gendrevet af de nyeste Historikere; men det er sikkert, at der i O. tidlig fandtes flere videnskabelige Skoler, og at disse fra Slutn. af 12. Aarh. udgjorde et Universitet. Dette havde sin egen Jurisdiktion og styredes af en Kansler, der dog stod under Biskoppen af Lincoln. Skønt det snart blev berømt, trak det ikke mange fremmede til sig, men var udpræget nationalt. Jævnlig var der Sammenstød mellem »Klerkerne« og Borgerne (gown and town), det mest alvorlige 1209, da 3000 Studerende udvandrede for først efter Aars Forløb at vende tilbage. Studenterne deltes i den nordlige og den sydlige Nation, der altid bekæmpede hinanden; 1333 blev Striden saa heftig, at de, der vilde studere i Fred, slog sig ned i Stamford, og Universitetet truedes en Tidlang af indre Opløsning. De 2 Proctors, der endnu høre til Universitetets Embedsmænd, bevare Mindet om Middelalderens Disciplin. Under Kampen mellem Henrik III og Baronerne tog Universitetet Parti for de sidste, og dets Opposition mod Pavedømmets Overgreb fandt Støtte hos den udmærkede Biskop Grosseteste (II, 266). Denne tog sig ogsaa af Dominikanerne og Fransiskanerne, der fik stor Betydning baade for det kirkelige Liv og Videnskaben. 13. Aarh.s største Navne er Grosseteste, Adam de Marsh og Roger Bacon, 14. Aarh.s Duns Scotus, William af Ockam og Wyclif. Universitetet var repræsenteret paa Koncilierne i Pisa og Konstanz. 1420 fik det sine første Statuter, der 1432 blev udvidede. De ældste Kollegier, University, Balliol, Merton, og St. Edmund Hall, grundedes i 13., Exeter, Oriel, Queen's og New College i 14., Lincoln, All Souls og Magdalen (udt. Maudlin) i 15. Aarh. Ved de Gaver, de modtog af Velydere, blev de rige, og i dem dreves hovedsagelig baade Undervisningen og de videre gaaende Studier, saa at de stillede Universitetet i Skygge. I 15. Aarh. opstod Divinity School, den gl. K. St. Mary, der endnu er Universitetskirke, blev genopbygget, og Universitetet modtog en Bogsamling, der blev Begyndelsen til Bodleian Library. Den ital. Renaissance fandt Indgang ved Grocyn, den første, der underviste i Græsk, og Lægen Linacre. De tre Humanister, Colet (I, 533), Erasmus (I, 781) og More (S. 286), de saakaldte O. Reformatorer, virkede for en kirkelig Fornyelse indefra uden Brud med Pavedømmet. I 16. Aarh. byggedes flere Kollegier: Brasenose, Corpus Christi, Christ Church, et af de største og mest ansete, der skyldes Wolsey og Henrik VIII, Trinity, St. John's, Jesus, grundet af Elisabeth, og Wadham. Henrik VIII oprettede Bispedømmet O. 1541; Bisperesidensen ligger i den nærliggende Landsby Cuddesdon, hvor der ogsaa findes en Præsteskole. Under Ref. indtog O. en mere konservativ Holdning end Cambridge, og udenfor Trinity Coll. henrettedes Cranmer (I, 563), Ridley og Latimer (S. 27). Da Elisabeths Kirkeordning var indført, blev det paabudt, at alle Studerende skulde underskrive de 39 Art., hvormed alle Dissenters var udelukkede. Stuarternes Periode var en Blomstringstid for O. 1624 oprettedes Pembroke Coll. Laud (S. 29) reformerede Universitetets Styrelsesform og Studieplan, og den Skikkelse, det da fik, bevarede det i over 200 Aar. O.

var et Arnested for 17. Aarh.s anglo-kat. Bevægelse, og dér fandt Karl I et Tilflugtssted under Borgerkrigen. Republiken vendte op og ned paa Tingene; men Cromwell var Universitetets Velger. O. holdt i nogen Maade Stand, mod Jakob II's Forsøg paa at genindføre Papismen og tog Parti for Vilhelm af Oranien. 1714 grundedes Worcester College. I 18. Aarh.s Forfaldstid udgik der en aandelig Fornyelse fra J. Wesley og hans Kreds. Men medens den evangeliske Retning, der skyldes denne Vækkelse, prægede det religiøse Liv i Cambridge i den første Halvdel af 19. Aarh., var O.s kirkelige Bevægelse af 1833, som skyldtes Keble (II, 754), Newman (S. 364) og Pusey (se d. Art.) en Tilbagevendt til de anglo-kat. Traditioner fra den caroliniske Æra. Efter Aarhundredets Midte indtraadte der imidlertid en Reaktion, og under den liberale Retnings Ægide er O. næsten umærkeligt lidt efter lidt bleven omdannet.

Med Universitetsloven af 1854 begyndte den nyeste Tids Reformer, der dels ere gennemførte ved Lov, dels administrativt af Universitetets Styrelse. Som Foregangsmænd kan nævnes Goldwin Smith (Plea for Abolition of Tests, 2. ed. 1864), Mark Pattison (Suggestions on Academical Organisation, 1868) og Matthew Arnold (Schools and Universities on the Continent, 1868). Maalet har været at indskrænke Kollegiernes Indflydelse og at udvikle Universitetet til en fri, videnskabelig Højskole, i hvilken Henseende Fastlandets, især Tysklands, Universiteter have været Forbilleder. Ifølge Loven af 1854 blev mange gamle Institutioner ophævede. Der blev aabnet en friere Adgang til Kollegiernes Stipendier og Fellowships. Mange forældede Eder afskaffedes. Ved Hjælp af Kollegiernes rige Midler er der oprettet nye Professorater. Saa langt fra skadede disse Reformer Kollegierne, at tværtimod disse have modtaget nye Dotationer, saa at de have kunnet udvide deres Bygninger. 1871 indviedes Keble Coll., og 1874 genoprettedes det gamle Hertford Coll., der var gaaet til Grunde. Studenternes Antal er vokset og udgør o. 3000. 1871 afskaffedes næsten hele den sidste Rest af de religiøse Forpligtelser, hvorved der blev givet Dissenters Adgang til Stipendier og akademiske Grader. Ved Lov af 1877 nedsattes en Kommission til at forberede yderligere Reformer; nogle ere allerede gennemførte, og andre staa stadig paa Dagsordenen (Percy Gardner, Oxford at the Cross Roads, London 1903).

Kollegierne, store Bygningskomplekser af en sjælden Skønhed, der forhøjes ved de Espaliers, der beklæde mange af deres Mure, og ved de tilhørende Haver og Parker, have Boliger til Fellows, der virke som Tutors og Lecturers, men hvoraf dog nu nogle kunne være gifte og bo privat, og til Studenter, Undergraduates (Christ Church o. 300), hvoraf dog nu et voksende Antal er non-collegiate. Hvert af Kollegierne har sit smukke Kapel og sin Spisesal. Det er dem, der give O. og Cambridge (I, 461) deres ejendommelige Præg og gør disse Lærdomssæder enestaende i Verden. Hele Universitets- og Studentervivet er i Hovedtrækkene det samme i de to Byer, og dog er der saa at sige ikke et eneste Punkt, hvor ikke

hvert Universitet har sine Ejendommeligheder; men adskillige af disse ere udviskede ved den nyeste Tids Demokratisering og Nationalisering af de gl. Højskoler. Der er 21 Kollegier, St. Edmund Hall og 4 private Halls. Forstanderne (*the Heads*) kaldes enten *Dean* (Christ Church, hvis Kapel er O.s Domk.), *Master* (University, Balliol, Pembroke), *President* (St. John's, Trinity, Magdalen, Corpus Christi), *Principal* (Brasenose, Hertford, Jesus, St. Edmund Hall), *Provost* (Queen's, Oriel, Worcester), *Rector* (Exeter, Lincoln) eller *Warden* (Merton, New Coll., All Souls, Wadham, Keble).

Universitetet er en Korporation, der styrer sig selv. I Spidsen staar Kansleren, hvis Stilling dog nærmest er en Hæderspost, mens Vice-Kansleren, i Reglen en Kollegieforstander, fungerer som det egentlige Overhoved. Initiativet i Styrelsen har *The Hebdomadal Council*, hvori tidligere samtlige Kollegieforstandere havde Sæde, hvorimod det nu sammensættes af 6 af disse, 6 Professorer og 6 Magistre, der alle vælges paa 6 Aar, foruden Vice-Kansleren og de 2 Proctors, der ogsaa tidligere var Medlemmer. Over dette Raad staar som den højeste Myndighed *The House of Convocation*, bestaaende af samtlige Magistre (o. 6000); denne Forsamling vælger Kansleren, sender 2 Repræsentanter til Parlamentet, meddeler akad. Grader og har Kaldsret til over 400 Præsteembeder. Men da den kun sjælden træder sammen, afgøres Sagerne i Reglen af *The Congregation*, der bestaar af de i O. boende Magistre. I alle 3 Forsamlinger har Vice-Kansleren Forsædet.

Mens Cambridge fortrinsvis har udmærket sig i Matematik, Fysik og Naturvidenskab, har O. haft sin Styrke i Teologi, de klassiske Sprog og Historie; men i vore Dage er der ved Oprettelse af nye Lærestole. Laboratorier og mange andre videnskabelige Institutioner sørget for en ligelig Udvikling af alle Studiegrene. O. har som de fleste Universiteter 5 Fakulteter. 1 Professorat i hvert Fakultet er oprettet af Henrik VIII, og Indehaveren kaldes *Regius Professor*. *Readers* svare nærmest til ekstraord., *Lecturers* til Privatdocenter. De sidste virke i Kollegierne, men ere anerkendte af Universitetet; i den nyeste Tid ere mange af dem blevne *inter-collegiate*, undervise Studenter fra alle Kollegier. Der er 4 *Terms*: Michaelmas 10. Okt. — 17. Dec., Hilary 14. Jan. — Paaskelørd., Easter Paaske — Pinse, Trinity Pinse — Beg. af Juli. Baccalaureus Graden (B. A.) tages i Reglen paa 3 Aar (flere Eksaminere), Magister-Graden (M. A.) kan erhverves 3 Aar efter uden Eksamen. En større Eksamen (Honours) giver Adgang til de forskellige Grader i de til Fakulteterne knyttede Fagskoler. Den teol. Eksamen gælder som første Del af den Prøve, der afholdes af Biskopperne; ved en højere Eksamen erhverves den teol. Baccalaureusgrad (B. D.). 1904 fremsattes et fra det teol. Fakultet udgaaet Forslag om at løse de teol. Eksaminatorer fra de kirkelige Forpligtelser, saa at ogsaa Dissenters kunde indtage denne Stilling, og det blev støttet af mange Anglikanere, ogsaa af den højirkelige

Retning, men opnaaede ikke Majoritet i Kongregationen. I den nyeste Tid er Eksamenssystemet blevet udvidet, saa at visse Grader kunne erhverves paa kortere Tid ved en Prøve i et enkelt Fag efter frit Valg. Græsk er afskaffet ved Eksamen i naturvidenskabelige Fag, og Fremskridtspartiet kæmper for at faa Studiet af de klassiske Sprog yderligere indskrænket. Adskillige videnskabelige Højskoler (Colleges) i England og de britiske Kolonier ere knyttede til Universitetet i O. Cecil Rhodes testamenterede dette en stor Sum til Stipendier for Studerende fra Kolonierne, Nordamerika og Tyskland. Wycliffe Hall er en anglikansk, men privat Præsteskoole, der drives efter evang. Grundsetninger. Ruskins Virksomhed som Professor greb dybt ind i Udviklingen, og det efter ham opkaldte Kollegium søger at føre hans Lære ud i Livet. Congregationalisterne have bygget Mansfield Coll. (1889) og Unitarierne Manchester Coll. (1893). Kvinder have faaet Adgang til Universitetets Undervisning, men ikke til de akademiske Grader, og der er nu 3 kvindelige Kollegier: Somerset, Lady Margaret, St. Hughes. Det radikale Reformparti kræver Ophævelse af Forbindelsen med K.n og af alle aristokratiske Former, saa at der kan blive lige Adgang for alle (H. C. Maxwell Lyte, *Hist. of the University of O. from the earliest Times to 1500*, London 1886; G. C. Brodrick, *Hist. of the University of O.*, Lond. 1886; J. Wells, *O. and O. Life*, 2. ed., Lond. 1899; C. Clark, *The Colleges of O.*, af mange Forf., hvert Koll. behandlet i 1 Bd.; *Student's Handbook to the Univ. and Coll. of O.*, 16. ed., Oxf. 1903). C. E. F.

Oxford-Helliggørelsesbevægelsen, se Art. Smith, Pearsall.

Oxyrhynkos-Fund, se Logia Jesu (S. 71).

Ozanam, Antoine Frédéric, fr. Professor og kat. Apologet, f. i Milano 1813, d. i Marseille 8. Sept. 1853. O. studerede i Lyon og blev tidlig glødende Katolik. 1832 kom han til Paris, hvor han blev Sjælen i en Kreds af unge ligesindede, og sammen med dem stiftede han (Maj 1833) Ordenen «la Société de saint Vincent de Paul», hvis Formaal skulde være at yde fattige materiel og aandelig Hjælp. 1836 blev han Dr. jur., virkede en kort Tid som Advokat i Lyon, men blev 1840 ansat som Professor i fremmed Literatur i Paris. Han har skrevet en Række Skrifter af historisk, skønlitterært og religiøst Indhold. I dem alle spores hans stærke apologetiske Iver. Bekendtest er *Dante et la philosophie catholique au 13e siècle*, for hvilken han (1838) blev docteur ès lettres (udvidet og paany udg. 1845). Efter Revolutionen 1848 kæmpede han (en Tid sammen med Lacordaire) for et kat. Demokrati, der kunde forene Frihed og Katolicisme. Hans samlede Skrifter er udg. af Ampère I—XI (4. Opl. 1873). Om den store Anseelse han nød, vidner de mange Beskrivelser af hans Levned (Karker, Paderborn 1867; Alphonse Ozanam, 2. Udg. 1882; K. O'Meara, London 1879; Hardy, Mainz 1878; Curnier, La jeunesse de F. O., Paris 1888). S. A. B.

P'a'arai, en af Davids Helte (2 Sam. 23, 35).

I 1 Krøn. 11, 37 »Na'arai«.

Paaske hos Jøderne. Den gtestl. P.-Fest og den dermed forbundne Massot (de usyrede Brøds) Fest frembyde for de ældre Tiders Vedkommende en Række vanskelige Spørgsmaal, hvis Løsning man i nyere Tid har forsøgt ad forskellige Veje. Af de ældre Kilder fremgaar det umiskendelig, at der allerede i Tiden før Mose har været fejret en Fest paa samme Tid som den senere P.-Fest (2 Mos 3, 18. 5, 1 f. 8, 21 f. 10, 8 f. 24 f.); men om denne Fests Art gives der ingen umiddelbare Oplysninger, saa at man udelukkende er henvist til Tilbageslutninger fra de følgende Tider. For den egentlige israelitiske Fests Vedkommende komme først de gamle jehovistiske Kilder i Betragtning, nemlig de jahvistiske Bestemmelser 2 Mos. 34 og den elohistiske »Pagtsbog« Kap. 22 f. Men netop her er Fremstillingen noget utydelig, saa at man ved Udeladelser af forskellige formodede Indskud er naaet til afvigende Resultater. Jahvisten nævner 34, 23 tre aarlige Fester, af hvilke V. 22 omtaler Pinse og Løvhytte-Festen, V. 25 P.-Festen. Men desuden tales der V. 18 om en syv Dages Massot-Fest i Maaneden Abib til Minde om Udvandringen fra Ægypten, og umiddelbart derefter indskærpes V. 19 f., at alt mandligt førstefødt tilhører Gud og skal ofres med Undtagelse af det menneskelige førstefødte, der skal indløses ligesom de førstefødte Æsler. Her kan man nu med stor Sandsynlighed drage den Slutning, at Ofringen af det førstefødte hænger sammen med P.en, da P.-Anordningerne overhovedet i Reglen ledsages af Bestemmelser angaaende det førstefødte (små 2 Mos. 13, 1. 11—13), og da det førstefødte spiller en saa fremtrædende Rolle i Fortællingerne om Udvandringen fra Ægypten (4, 22 f. 12, 29 osv.). Sammenligner man hermed de elohistiske Love, saa nævnes 23, 14—16 ogsaa tre aarlige Fester, men som den første af disse Massot-Festen og ikke P.-Festen. Vel sigtes der flygtig til denne V. 18; men det er ret sandsynligt, at V. 17—19 ere indføjede fra den ligelydende jahvistiske Lov, saa at Elohisten overhovedet ikke har nævnet P.-Festen. Dertil kommer, at vi i dette Kildeskrift træffe den

ejendommelige Bestemmelse (22, 28 f.), at det førstefødte af Okser og Smaakvæg skal ofres 8 Dage efter Fødslen. Da Ordene ikke kunne betyde, at det skal være mindst 8 Dage gammelt, inden det ofres (som Bestemmelsen er formuleret 3 Mos. 22, 26 f.), saa udelukker denne Forordning Ofringen af det førstefødte paa en bestemt Dag i Aaret og dermed den P.-Fest, der mødte os hos Jahvisten. Bliver det paa denne Maade sandsynligt, at Elohisten kun har anordnet Massot- og ikke P.-Festen, saa er det derimod meget tvivlsomt, om Steuernagel har Ret, naar han omvendt udelader Massot-Festen hos Jahvisten og kun lader denne kende P.-Festen. Afgørende bliver her Spørgsmaalet om de nævnte Festers egentlige Betydning og Oprindelse. Her hersker der nu almindelig Enighed om, at P.-Festen er ældre end Israeliternes Indvandring i Kanaan og endog viser tilbage ud over selve Moses Tid. Derimod ere mange tilbøjelige til i de usyrede Brøds Fest at se en kanaanæisk landlig Fest, som Israelitterne først optog efter deres Bosættelse i Landet; ved Høstens Begyndelse nød man hastig tilberedte og derfor usyrede Brød af den nye Afgrøde, og denne Skik fik da kultisk Betydning som en indledende Høstfest. Var denne Opfattelse rigtig, saa har Massot-Festen i alt Fald oprindelig ikke været knyttet til en bestemt Datum, men til Høstens faktiske Begyndelse, hvad endnu tydelig skiøner igennem ved Beregningen af Tiden for Pinsen, der afhæng af den rundt om i Landet varierende Tid for Byghestens Begyndelse (5 Mos. 16, 9; 3 Mos. 23, 11. 15). Men en syv Dages Fest lige i Høstens første og travleste Dage er dog en meget paafaldende agrarisk Indretning; og derfor har vel snarere Holzinger og andre Ret, naar de i Nydelsen af usyret Brød se noget for Nomaderne betegnende, som man ogsaa efter Bosættelsen i Landet har bibeholdt ved en oprindelig nomadisk Fest. Men er dette rigtigt, saa bortfalder enhver Grund til at udelade Massot-Bestemmelserne hos Jahvisten, da de nu ligesaa vel som Bestemmelserne om det førstefødte slutte sig til Indskærpelsen af P.s Helligholdelse. Hvad fremdeles den oprindelige Betydning af P. selv angaar, saa lader Festens

Navn *pesah* os her i Stikken, da Betydningen af dette Ord er usikker. Temmelig udbredt er den Opfattelse, at P.n var en Foraarsfest, hvor det førstefødte af Faar og Geder ofredes, svarende til *Radjab*-Festen hos Araberne, da man bragte Ofre af de nyfødte Kameler. Dog forkastes denne Opfattelse af Benzinger og andre, der betragte Ofringen af det førstefødte som noget sekundært, en senere Udvidelse af den agrariske Ofring af Førstegreden ved Foraars tid, som man overførte paa Kvæget. Dette sidste er sikkert en meget kunstlet Forklaring; men heller ikke den førstnævnte Opfattelse er fuldt tilfredsstillende. Til de ældste og mest betegnende Træk ved P.n hører uden Tvivl Bestrøgningen af Husenes Dørstolper med de slagtede Dyrs Blod (2 Mos. 12, 22). Denne Ceremoni, der, som Curtiss's Iagttagelser har vist, endnu bestandig spiller en overraskende stor Rolle i Palæstina, betegner uden al Tvivl en Afværger af truende Ulykker, og heri maa altsaa P.n's egentlige Grundbegreb søges. Dog udelukker dette naturligvis ikke, at man dertil har anvendt Blodet af de førstefødte Dyr, et Træk, som man saa meget mindre tør betragte som underordnet, som de førstefødte ikke blot træde stærkt frem i Jahvistens P.-Bestemmelser og Fortællinger, men ogsaa i Elohistens Beretninger om Katastrofen i Ægypten (2 Mos. 4, 22f.). Særlig Opmærksomhed fortjener en fornylig af Procksch fremsat Formodning, hvorefter P.n oprindeligt hang sammen med Menneskeofrets Afløsning ved et Dyreoffer (smgln 1 Mos. 22); den var efter hans Opfattelse en Sonest, ved hvilken den førstefødte i hver Familie var hjemfalden til Gud, men udløstes ved Ofringen af et Dyr. Ad denne Vej lade de forskellige Momenter sig forene paa tvungen og tilfredsstillende Maade. Fremdeles tyder den Omstændighed, at P.n fejredes om Aftenen, og at den (i alt Fald senere) henlægges til Maanedens Midte, maaske hen til, at den oprindeligt havde en lunar Karakter; og endelig kan man muligvis i det bestemte Forbud mod at nyde P.-Dyrets Kød raat (2 Mos. 12, 9 smgln 5 Mos. 16, 7) se et Vidnesbyrd om, at det i den ældre Tid undertiden var Skik, eller Uskik, at fortære Kødet paa denne, ogsaa hos Araberne forekommende Maade. Hvorledes det derimod er gaet til, at P.-Festen i snævrere Forstand er traadt tilbage hos Elohisten, og at Ofringen af det førstefødte paa en bestemt Tid om Aaret i dette Kildeskrifts Omgivelser (efter den almindelige og vel rigtige Opfattelse: i Efraim) er afløst af en Række enkelte Ofringer af Dyrene 8 Dage efter deres Fødsel, er næppe til at afgøre med Sikkerhed; kun fremgaar det af alt det anførte, at Sven Hørners Formodning, at den elohistiske Anordning repræsenterer det oprindelige Standpunkt, og Jahvistens Bestemmelse en senere Udvikling, ikke er sandsynlig. Da nu Udvandringen fra Ægypten faldt sammen med denne Fest, maatte den senere faa Betydning som en historisk Mindefest, og dens Former ubevidst faa Indflydelse paa Fortællingerne om Katastroferne ved Israeliternes Befrielse. For Massot-Festens Vedkommende er dette allerede bevidnet 2 Mos. 34, 18, 23, 15, for P.n's først 5 Mos. 16, 1, hvad imidlertid kun er en ren

Tilfældighed, da Beretningerne 2 Mos. Kap. 12 f. her træde supplerende til.

Medens Dørstolpernes Bestrøgning med Blod viser, at P.n oprindeligt var fejret af de enkelte Slægter i deres Hjem (smgln 2 Mos. 12, 21), er den i 5 Mos. paa vanlig eksklusiv Maade forandret til en Tempelfest. I Maanedens Abib, hedder det her, skal der ofres P.-Ofre af Faar og Okser, der fortæres i Offermaalder ved Helligdommen; Slagtingen deraf, der ikke maa foretages andre Steder i Landet, skal foregaa ved Solnedgang, og Kødet koges (5 Mos. 16, 1 f. 5—7). Tillige kan man af 15, 19 f. med Sikkerhed slutte, at det herved drejer sig om Ofringer af de førstefødte Dyr. Dertil føjes 16, 3 f. 8 Bestemmelser om den 7 Dages Massot-Fest, der ender med en Festforsamling paa den 7. Dag. Noget lignende møder os hos Heseekiel 45, 21 f., kun at her forordnes, hvilke Ofre Fyrsten skal bringe paa Folkets Vegne paa hver af de usyrede Brøds 7 Dage. Efter den foreliggende Tekst er P.n her henlagt til den 14. Dag i den første Maaned; men efter Analogien fra V. 25 er det ikke usandsynligt, at der oprindeligt stod den 15. Dag.

De præstelige Love knytte i dette Tilfælde ikke til ved Deuteronomium, men gribe tilbage til de ældre Former, idet P.n fremtræder som en Fest i de enkelte Hjem. Grunden hertil er, at der efter disse Loves Principer overhovedet ikke kan være Tale om virkelige Ofre, saa længe den mosaiske Helligdom ikke eksisterede. Det meget omtvistede Spørgsmaal, om P.-Dyret skal opfattes som et Offer eller ikke, maa derfor for de præstelige (men ikke for de andre) Loves Vedkommende besvares benægtende. De nærmere Bestemmelser træffe vi 2 Mos. 12, 1 f., men ikke i Form af en Festanordning for de kommende Tider, men som en for Israeliterne i Ægypten gældende Befaling i historisk Forstand, hvorfor den senere jødiske Tradition med en vis Ret har sondret mellem den »ægyptiske P.« og den senere aarlige Fest. Paa den 10. Dag i den første Maaned skulde der udvælges etaarige Han-Lam eller -Kid af Hjorderne, et for hver Familie, eller ved ganske smaa Familier for to og to, nemlig for at der intet skulde levnes af Dyrene. Paa den 14. Dag skulde de slagtes ved Aftenide, og Blodet deraf stryges paa Dørstolperne, hvorefter Dyrene helt og holdent skulde steges (altsaa anderledes end i 5 Mos.) og nydes i skyndsom Hast med usyret Brød og bitre Urter. Det usyrede Brød, der 12, 39 f. forklares ved, at Ægypterne ikke gav Israeliterne Tid til en længere Bagnings, fremtræder altsaa her som umiddelbart guddommeligt Paabud forud for Begivenheden selv. De egentlige Fest-Bestemmelser findes 3 Mos. 23, 5 f.; 4 Mos. 28, 16 f. Efter P.n, der falder om Aftenen den 14. Dag, begynder de usyrede Brøds Fest med den 15. og varer i 7 Dage; i Modsætning til 5 Mos. er ikke blot den sidste, men ogsaa den første Dag deraf stryges paa Dørstolperne ved Festforsamlinger. Efter 4 Mos. 9, 6—13 er det en ubredelig Pligt for enhver Israelit at fejre P.n; de, der ved Urenhed eller ved Rejser ere forhindrede deraf, skulle indhente det forsmødt den 14. Dag i den følgende Maaned. Paa den anden Side maa ingen uomskaaren deltage i denne Fest; ønsker

en blandt Israeliterne boende fremmed at fejre den, maa han og hans Familie først omskæres, 2 Mos. 12, 48. Da P.n i disse Love kun omfatter Slagtingen af et Lam eller Kid for hver Familie, er Hengivelsen af de førstefødte Dyr og Mennesker til Gud bleven en Handling for sig, smign 2 Mos. 13, 1; 3 Mos. 27, 26f.; 4 Mos. 3, 11f. 8, 17f. 18, 15f.

Den senere jødiske Praksis holdt sig ved denne Fest undtagelsesvis ikke til de præstelige Love, men optog kun nogle af dem, som man forenede med de andre Bestemmelser (smign 2 Krøn. 35; Esra 6, 19f., der sikkert afspejler Kronistens egen Tid, Jubelaarbogen og Mishna-Traktaten *Pesachim*). Af den ægyptiske P. opgav man Blodets Strygen paa Dørstolperne, men bibeltold tildels Maaltidet med de bitre Urter; tillige fastsloges, at Dyret skulde være et Lam, men det kunde ved talrige Familier suppleres med frivillige Takofre af Okser. Men Hovedsagen var, at Slagtingen kun maatte foregaa i Templets Forgaard og udførtes af Leviterne, og at Blodet udgødes paa Aلتret, medens Fedtstykkerne ofredes derpaa. Derimod kunde Resten af Kødet nydes ikke blot i Tempelforgaarden, men ogsaa rundt om i Husene i Jerusalem. Paa denne Maade samlede der sig ved P-Tid uhyre Menneskemasser i Jerusalem, saa at der efter Josefos (Jød. Krig 6, 9, 3) endog slagtedes indtil 256,500 Lam. For Maaltidet uddannedes en bestemt Liturgi med Nydelse af et bestemt Antal Bægre Vin, Fremsigelse og Forklaring af P.-Haggadaen, Afsyngelse af Ps. 113—118 og andre. P.-Maaltidet er altsaa igen blevet en særlig Form for et almindeligt Offermaal tid, men med stærkt fremtrædende Erindringskarakter. Kun Samaritanerne have beholdt et Træk, der minder om Festens ældre Form, idet Børnenes Pande bestryges med Dyrets Blod.

(Lundius, Die alten jüdischen Heilighümer, Hamb. 1704; J. Müller, Kritischer Versuch über den Ursprung und die gesch. Bedeutung des Pesach. und Mazzothfestes 1883; Fr. Delitzsch, Pentateuch-kritische Studien VII i »Zeitschr. f. kirchl. Wissensch. u. Leben« 1887, 337 f.; Budde i »Zeitschr. f. alttestl. Wissensch.« 11, 194 f.; Maronier, Het Paaschfeest, Hist. Studie 1894; R. Schäfer, Das Passah-Mazzot-Fest u. sein Ursprung 1900; Green, Hebrew Feasts in rel. to rec. crit. hypotheses concerning Pent. 1885; Benzing, Encyclopaedia Biblica 3589 f.; Procksch, Die Elohimquelle 1906, 343 f.; Sven Herner, Ist der zweite Dekalog älter als das Bundesbuch, Lund 1901; Steuernagel, Entstehung des deuter. Gesetzes 1892; Curtiss, Ursemitische Religion im Volksleben des heutigen Orients 1903, 216 f.; De gammeltestamentlige Arkæologier af Benzing, 469—471, 475, og Nowack, 2, 147 f., 172 f., Kommentarer af Dillmann-Ryssel til Exod. og Levit., af Baentsch til Exod. og Levit., af Holzinger til Exod., Bertholet til Levit. og Deut., Steuernagel til Deut. — Angaaende Betydningen af Ordet *Pesach* se Riedel i »Zeitschr. f. alttestl. Wissensch.« 20, 319 f. og derimod Stade, ssteds 333 f.; Haupt, »Journal of bibl. Literat.«, 1900 Note 60; Zimmermann, Keilinschr. u. Alt. Test. 3. Udg. 610; Meinhold, Sabbat u. Woche im Alt. Test., 1905, 30).

Fr. B.

Paaske hos de Kristne og Paaskestridighed. Desværre giver den sparsomme Litteratur, som er os bevareret fra den kr. Menigheds ældste Dage, os ikke nogen sikker Viden om, naar man begyndte at fejre en kristelig P.-Fest; ikke heller faa vi fuld Klarhed over, hvorfor og hvorledes man fejrede den. I høj Grad sandsynligt er det, at de Jødekristne overalt vedblev at holde P. paa den sædvanlige Tid, dog naturligvis saaledes, at de kristelige Forestillinger nu i alt Fald blev medtagne mellem de Tanker, man forbandt med Festens Afholdelse. Saaledes bar sikkert Paulus sig ad (1 Kor. 5, 7; jvfr. 1 Kor. 16, 8; Ap. G. 20, 16). Mange Steder, hvor det jødekristelige Element var stærkt, fulgte den hedningekristelige Del af Menigheden temmelig sikkert deres Trosfællers Eksempel. Men vi erfare intet sikkert om, hvorvidt dette nu ogsaa fandt Sted i alle paulinske Menigheder, og endnu mindre om, hvorvidt det skete i saadanne Menigheder, der ikke direkte havde haft Forbindelse med nogen Apostel. Medens vi derfor endnu hos de sidste Udlobere af den gamle Jødekristendom, hos Ebnioniterne, høre om en P.-Fest, der blev fejret samtidig med Jødernes, er det ingenlunde umuligt, at der fandtes kr. Menigheder, i hvilke man en Tid lang slet ikke holdt nogen P.-Fest. Vi have i hvert Fald ikke sikre Vidnesbyrd om en saadan Fests Afholdelse overalt. Minderne om Opstandelsen fejredes hver Søndag; Mindet om Lidelsen paa de to ugentlige Fastedage (Onsdag og Fredag), der tidlig blev overholdte i de fleste Egne af Kirken. Tidligst synes en P.-Fest at være bleven almindelig fejret i Lilleasien, og her næsten overalt paa samme Tid som Jødernes P. En Biskop i Efesos i Slutn. af 2. Aarh. ved Navn Polykrates taler om syv Slægtninge, der forud for ham have været Biskopper, og som alle have holdt P. paa samme Tid som han selv. Andre Steder, som f. E. i Ægypten og i Palæstina, lader det sig ikke med Sikkerhed afgøre, naar man er begyndt at fejre en P.-Fest. I hvert Fald kan man i disse Egne ikke længe være bleven ved at rette sig efter Jødernes med Hensyn til Tidspunktet for Festens Afholdelse. Den ovenfor omtalte Skik at faste Onsdag og Fredag med Henblik paa Jesu Lidelse og at mindes hans Opstandelse om Søndagen har sandsynligvis bevirket, at man her foretrak at holde P. paa den Fredag og Søndag, der laa nærmest ved den jødiske P.-Fests Tid. Vi vide nemlig, at man i Slutn. af 2. Aarh. i Ægypten og Palæstina betragtede denne Praksis som en fra Apostlene nedarvet Skik. I denne Skikkelse, som en paa bestemte Ugedage fejret Fest, kom P.-Festen til Rom, hvor man før Midten af 2. Aarh. ikke hører om nogen P.-Fest. Af den gamle Beretning om Biskop Polykarpus Besøg i Rom fremgaar ikke klart, hvorvidt Unigheden mellem ham og den romerske Biskop angik selve Spørgsmaalet, om man overhovedet skulde holde en P.-Fest, eller blot Tidspunktet for Festens Afholdelse. Men i hvert Fald lærer denne Beretning os, at en Forskel i et saa vigtigt kultisk Spørgsmaal endnu ikke dengang gjorde noget Skaar i det gode Forhold mellem Kristne indbyrdes. I sidste Halvdel af det 2. Aarh. opstod der derimod bitter Strid mellem

de lilleasiatiske Menigheder paa den ene Side og Vesten samt største Delen af den øvrige Kristenhed paa den anden Side angaaende Tiden for P.-Festen. Allerede tidligere havde der i Lilleasien været ført Strid om det rette Tidspunkt for P.-Festens Afholdelse. Det er sandsynligt, at Montanisterne var Anledningen hertil. Ifølge en ganske vist noget sen Beretning skulle nemlig disse have lagt Solaaaret i Stedet for det jødiske Maanaar til Grund for deres Beregninger, og de synes endvidere at have fejret den egentlige Fest om Søndagen, altsaa paa en bestemt Ugedag. Her overfor forsvarede Især Meillon fra Sardes den lilleasiatiske Praksis at holde P. sammen med Jøderne (den 14. Nisan, deraf Navnet Quartadecimaner), og da i Slutningen af Aarhundredet (d. v. s. o. 190) Striden med Vesten opkom, stod Lilleaslaterne endnu fast samlede om denne Sædvane, hvilket fremgaar af den ovennævnte Biskop Polykrates's Brev. I Vesten holdt man derimod paa de bestemte Ugedage, Især Søndag som Festens Midtpunkt. Paa begge Sider paaberaabte man sig apostolske Overleveringer. I Tilfald til disse og til deres indbyrdes Enighed tog Lilleaslaterne Intet Hensyn til den rom. Biskop Victor's truende Ord. I saa godt som alle andre Egne af K. holdt man dog med den sidstnævnte, hvad selve Stridsprogrammet angik, selv om man tog Afstand fra hans ansmættende Optræden. Man var endnu ikke kommen saa vidt, at man for saadanne Spørgsmaal's Skyld vilde bryde Samfundet med kr. Brødre.

Det kunde imidlertid ikke være tvivlsomt, hvilken Sædvane der vilde gaa af med Sejren. En Praksis, der gjorde Tiden for de kr. Menigheders P. afhængig af Jødernes Beregninger, var i Længden uholdbar. Men det var paa den anden Side, selv naar man var bleven enig om at holde P. paa bestemte Ugedage, ikke ganske let at samle alle K.s Egne om et og samme Princip for Beregningen af Tidspunktet for Festen. Man famlede sig længe frem; den Beregningsmaade, der blev den sejrende, havde sin Oprindelse i Ægypten. Det var Kirkemødet i Nikæa (325), som gjorde denne bindende for hele K. Allerede Synoden i Arles (314) havde gjort Forsøg paa at naa frem til Enighed paa dette Punkt, men uden Held. Constantins Enhedsstræben førte ham derfor til at optage Spørgsmaalet igen i Nikæa. Her blev det fastslaaet, baade at P. n. skulde holdes paa bestemte Ugedage, saa at Quartadecimanerne fordømtes, og at den skulde fejres paa første Søndag efter første Fuldmåne efter Foraarsjævndegn. Dog have vi endnu o. Aar 400 Vidnesbyrd om, at man i enkelte Egne med stor Sejhed holdt fast ved den lilleasiatiske Praksis.

Ligesom de sparsomme Efterretninger gøre det vanskeligt at faa Klarhed over P. n. s. Oprindelse og over Stridighederne om Tidspunktet for dens Afholdelse, saaledes er det ogsaa overmaade vanskeligt at faa Rede paa, hvilke Tanker de første Kr. egentlig forbandt med P.-Festen. Hos nogle af dem, der holdt P. den 14. Nisan med Jøderne, synes Mindet om Jesu sidste Maltid med sine Disciple og Nadverens Indtæftelse at have staet i Forgrunden. Derimod lader det sig ikke med Sikkerhed afgøre,

om den store Mængde af disse Kristne hovedsagelig have fejret Mindet om Jesu Lidelse og Død, eller om ogsaa Opstandelsestanker have været fremme. Der er meget, som kan tale for, at i den første Tid Tanken om Lidelsen har været fremherskende, og at først Henlæggelsen af Festen til Søndagen efterhaanden gjorde Opstandelsesminderne til Festens Midtpunkt.

Heiler ikke om Maaden, hvorpaa P. n. blev fejret, saa vi mange Oplysninger fra den ældste Tid. Dog synes det sikkert, at man næsten overalt forberedte sig til Festen ved Faste. Medens de to ugentlige Fastedage hos de Kr. havde et Forbillede i Jødedommen, er dette derimod ikke Tilfældet med Fasten forud for P. n. Den skylder vistnok Mt. 9, 15 sin Oprindelse. Endnu i Slutningen af 2. Aarh. viser Irenæos's Brev til Biskop Victor i Rom, at der var store Forskelligheder til Stede med Hensyn til Varigheden af Fasten. Nogle fastede en Dag, andre to, atter andre flere; enkelte holdt en 40 Timers Faste. En Tid lang blev det herskende Praksis at faste Fredag og Lørdag; men i det 3. Aarh. udvidedes det mange Steder til en 6 Dages Faste, og allerede i Begyndelsen af 4. Aarh. høre vi for første Gang om den senere velkendte 40 Dages Faste.

Fra o. Aar 200 have vi Efterretning om, at det var almindeligt Natten forud for P.-Søndag at samles til Gudstjeneste i Kirkerne. P.-Nat blev snart en af Kirkens særlige Daabstider, hvilket atter gav den efter P.-Søndag følgende Uge sit ejendommelige Præg. I den bar de nydøbte endnu deres hvide Daabsklæder, og der blev i hele denne Uge daglig holdt Gudstjeneste. Til Ugen for P. knyttede der sig ogsaa efterhaanden en Række Skikke, hvorom se Artiklerne Skærtorsdag, Langfredag og den stille Uge (Schürer, de controversiis Paschalibus 1869, paa Tysk i »Zeitschrift für hist. Theol.« 1870; Duchesne, Origines du culte chrétien, Paris 1889; Zahn i »Forschungen zur Geschichte des neutestl. Kanons« Bd. IV).

F. T.

Paaske, Niels, norsk Biskop, f. i Løgster (?) 1568, gik i Skole i Viborg, hvor han tidlig af Mag. Christen Fos blev paavirket i calvin'sk Retning. 1595 blev han selv Magister i Kbhvn, og kort efter kom han til Aalborg som Lærer. 1597 var han i Genève, senere i Leiden, hvor han lod et Par filosofiske Disputater trykke. 1600 boede han paa Rosenholm hos Holger Rosenkrantz, og det var maaske dér, han lod sin Calvinisme fare for en nidkær Lutherdom. 1602 blev han Spr. i Nørre Vram i Skaane. 29. April 1616 blev han Biskop i Bergen, og dér døde han 31. Maj 1636. Han søgte at ophjelpe det højere Skolevesen og at modarbejde Tidens Løsegthed. I And. Arrebo's (I, 150) Sag var han Dommer.

Paaske-Lørdag, »den store Sabbat«, »Grav-Sabbaten«, var i den gl. K. en af de store Daabstider; Dagens Stilling mellem Langfredag og Paaskedag afbildede Daaben til Kristi Død og Opstandelse. Vaagenatten, der fulgte efter den, fik et eget Præg ved en vidt udbredt Forventning om, at Herren vilde komme igen i en Panskenat. Naar de debte i de hvide Klæder ved Midnatstid, kom fra Baptisteriet ind i Kirken, blev der holdt en stor Nadver.

Pabst, Johann Heinrich, tysk Filosof, f.

1785 i Lindau, d. 1838 i Döbling ved Wien, var Militær-læge. Han er bekendt som en af Anton Günthers (II, 312) Disciple. Bl. hans Skrifter maa nævnes: »Der Mensch und seine Geschichte»; »Adam und Christus»; »Zur Theorie der Ehe«.

Pacca, Bartolommeo, Kardinal, f. i Benevento 1756, gik i Skole og studerede i Napoli og Rom; bl. sine Lærere mindedes han især med Tak den lærde forh. Jesuit Frans Anton Zaccaria. Denne anbefalede P. til Pius VI, og allerede 1784 blev P. udnævnt til Ærkebiskop af Damiette i. p. og 1786 til Nuntius i Köln — et Modtræk mod Emser-Punkationer (I, 760). Under Opholdet i Tyskland fra 1786, indtil Franskmandenes Freimrykning 1794 tvang ham bort, udrettede P. en Del over for de tyske Kirkefyrsters Separationslyster. Sin Virksomhed dér skildrede han senere i *Memorie storiche della nunziatura di Colonia* (Roma 1832). Som Pavedømmets fuldtro Mand blev P. efter sin Hjemkomst til Rom sendt som Nuntius til Lissabon, hvor han var i høj Grad virksom for Pavestolens Tarv 1795—1802 (jvfr. hans Skrift *Notizie sul Portogallo e sulla nunziatura di Lisbona*, Roma 1835). 1801 rakte Pius VII ham Kardinalhatten, og som Kardinal blev P. Hovedet for »Zelanti« i Rom. 18. Juni 1808 blev han Statssekretær, og i denne Stilling var han Sjælen i Modstanden mod Napoléon. Han affattede en Exkommunikationsbulle mod den franske Kejser, der blev offentliggjort 10. Juni 1809, og derfor blev han 6. Juli ført bort i samme Vogn som Paven. Men i Grenoble blev han skilt fra Pius VII og ført til Fæstningen Fenestrelle, hvor han sad, indtil Konkordatet i Fontainebleau (1813) skaffede ham Friheden. Han søgte da til Fontainebleau, hvor han var i Pavens Nærhed, og han var en af dem, der virkede for Tilbagekaldelsen af Fontainebleau-Konkordatet. 24. Marts blev Tilbagekaldelsen sendt til Napoléon. Derpaa gik denne paany voldelig frem ogsaa mod P., men Kejserens Uheld skaffede Pavedømmet Sejr, og da Pius VII 24. Maj 1814 holdt sit Indtog i Rom, sad P. i hans Vogn. Medens Consalvi (I, 546) rejste til Wien for at forhandle med de fremmede Magter, bragte P. i Rom Reaktionen til Sejr. Da Pius VII (i Marts 1815) maatte flygte for Murat, fulgte P. ham til Genova (jvfr. hans *Relazione del viaggio di Pio VII a Genova etc.*, Roma 1836), og han vendte tilbage til Rom med ham. P. blev efterhaanden Biskop i flere af de sububicariske Bispedømmer og døde 19. April 1844 som Dekan for Kardinal-Kollegiet. Paa hans Raad blev Jesuiter-Ordenen genoprettet, og Inkvisitionen genindført. Men i Konkulaverne 1823, 1829 og 1831 kunde »Zelanti« ikke gøre sig saa meget gældende, som P. ønskede. I Skriftet *Memorie storiche per servire alla storia ecclesiastica del secolo XIX* (I—III, Roma 1830²) har han gjort Rede for sit Statssekretariat. Jvfr. Fr. Nielsen, Pavedømmet i det 19. Hdaar I—II (Kbhvn 1895²).

Paccanari, Nicolao, Ordensstifter, f. i Val-sugana ved Trient midt i 18. Aarh., var først Købmand, men sluttede sig i Rom til det af Jesuiten Gravita stiftede Caravita-Oratorium. En Tidlang tænkte han paa at træde ind i

Karmeliter-Ordenen og gaa ud som Missionær, men efter at være bleven præsteviet besluttede han at danne et Broderskab, der kunde være Surrogat for den af Clemens XIV ophævede Jesuiter-Orden. Han opholdt sig først næsten et Aar ved Madonnas Helligdom i Loreto, derpaa 4 Maaneder ved Frans's Grav i Assisi, hvor den forh. Fransiskanergeneral Tempio i høj Grad styrkede ham i hans Forsæt. 14. Aug. 1797 blev P. valgt til Overhoved for det nye Samfund, og paa Maria Himmelfartsdag aflagde den nye Ordens Medlemmer de 3 sædvanlige Løfter i Caravita-Kapellet; til dem føjedes der, som hos Jesuiterne, et 4. Løfte om Lydighed mod Paven. De nye Ordensbrødre skulde ogsaa bære Jesuiterens Dragt med Tilføjelse af et Collarium. Adelsmanden Pianciani overlod dem et Hus ved Spoleto, og dér begyndte 12 »Fædre af Jesu Tro« (Paccanarister) deres Virksomhed. Pius VI søgte paa forskellig Maade at bane Vej for dem, og 1799 blev Paccanaristerne smeltede sammen med Fædrene af Jesu Hjerter, hvorved de fik en ret betydelig Udbredelse i Østerrig, og derfra kom de til Frankrig, Belgien, Holland og endog til England. I Rom aabnede de i Palazzo Salviati et Maria-Kollegium for unge Adelsmænd, men 1804 brød en Del af de ital. Paccanarister med P. og sluttede sig til Jesuiterne, der dengang paany begyndte at arbejde i Kongeriget Begge Sicillierne; andre gik til Jesuiterne i Rusland. 1808 blev P. afsat og dømt til et 10aarigt Fængsel, fordi der var indløbet mange Klager over hans Herskesyge og Umedgørlighed. 1809, da Franskmandene rykkede ind i Rom, fik han sin Frihed, men dermed forsvinder han af Historien. Adskillige af hans bedste Mænd, som Godinot, Gloriot, Kohlmann og Rozaven gik ind i den 1814 genoprettede Jesuiter-Orden og spillede dér en betydelig Rolle.

Pachomius, se Pakhomios.

Pacianus, sp. Teolog, tilhørte en fornem sp. Familie og var gift og Familiefader. Han blev (360?) Biskop af Barcelona og døde højt bedaget 390. Han har skrevet forskellige Skrifter, bl. a. en Bog mod en vild Folkeforlystelse i Spanien (*cervus* eller *cervulus*) og flere Bøger mod Novatianerne (aftrykte hos Migne, Series Lat. XIII, 1051—94). Sidst ere hans efterladte Skrifter udgivne af Ph. H. Peyrot (Zwolle 1896).

Pack, Otto von, sachsisk Raadsherre, f. o. 1480, blev efter endt Studium Dr. juris i Leipzig og traadte i Tjeneste hos den ivrig rom.-kat. Hertug Georg af Sachsen (II, 193 f.). P. stod højt i Georgs Tillid, repræsenterede ham paa flere Rigsdage og vikarierede en Tid som hans Kansler. Uredelig af Karakter og altid i Penge-nød, som han var, benyttede han sin Stilling til indbringende Falsknerier. 1528 meddelte han Filip af Hessen, at der var bleven sluttet et Forbund til de Evangeliskes Udryddelse mellem Kong Ferdinand (II, 35), Joachim af Brandenburg (II, 645), Georg og nogle gejstlige Fyrster, og til Bekræftelse viste han Filip en Afskrift af Forbundstraktaten. Filip gik i Fælden og vilde komme Modstanderne i Forkøbet ved at angribe Bisperne af Würzburg og Bamberg (se II, 50). Ved P.s Bedrageri og Landgrevens ltherhed syntes en indre tysk Krig nær forestaaende, og de Evangeliske kom saaledes lige før Rigsdagen i Speier 1529 til at staa som

Fredsforstyrre (II, 729). Dog holdt Kurfyrst Johan af Sachsen (II, 650 f.) sig tilbage, da Luther fraraadede en Angrebskrig, skønt ogsaa Luther selv var overbevist om Ægtheden af P.s Dokument og i denne Anledning kom i en grov Pennefejde med Hertug Georg. Filip vilde heller ikke tro paa Georgs Dementi af hele Historien. Senere flygtede P. rundt, til han 1536 blev greben i Nederlandene paa Georgs Foranstaltning. Paa Pinebænken tilstod han Falskneriet, men insinuerede, at Landgreven halvvæjs havde tvunget ham dertil. 1537 blev han henrettet.

V. A.

Paddan-aram, det aram. (syr.) Sletland, det nordlige Mesopotamien (1 Mos. 25, 20, 28, 2 f. 31, 18, 33, 18, 35, 9, 26, 46, 15; jvfr. 48, 7), i Hos. 12, 13 kaldet »Arams Mark«. Navnet har muligvis holdt sig i det af de arab. Geografer omtalte Tell-feddân i Nærh. af Harran.

Paddock-Lectures. 1880 skænkede Georges A. Jarvis i Brooklyn Værdipapirer til et Beløb af o. 11,000 Dollars til Oprettelsen af et »Lecture-ship«, der skulde lønnes med Renterne. Til taknemmelig Erindring om sin Ven Benjamin Henry Paddock (f. i Norwich i Connecticut 29. Febr. 1828, 1873 episkopal Biskop af Massachusetts, død 1891) kaldte han den paatænkte Forelæsningsrække »Bishop Paddock Lectures«. Udtog af Fundatsen findes foran de trykte Forelæsninger, der, 5 i Tallet, holdes i General-Seminarier i New York, t. E. foran A. J. Mason, The Conditions of our Lords Life on Earth (1896).

Padon, en Familie af Templets Livegne (Esra 2, 44; Neh. 7, 47).

Pafos, By paa Kyprens Vestsiden, nu Baffo. Nævnes i Ap. G. 13, 6, 13 som Sædet for Kyprens Prokonsul, Sergius Paulus. Dermed menes Ny-Pafos, som havde været det gl. P.s Havneby. Nær ved det gl. P. laa »den pafiske Gudindes«, Afrodites, bekendte Tempel med dets sanselige og vilde Kultus.

Pagi. 1) **Anton P.**, f. i Ragne i Provence 1624, traadte 1641 i Arles ind i Fransiskaner-Ordenen, hvor han især syslede med kirkehist. og kronolog. Studier. Han har navnlig gjort sig bekendt ved en Kritik af Baronius Annaler (I, 223), til hvilken han skal have brugt 30 Aar. 1. Bd. af denne udgav han selv i Paris 1689; de 3 andre Bd. besørgede hans Brodersøn, François P. (se nedenfor). Han døde i Aix 5. Juni 1699. — 2) **François P.**, Brodersøn af ovennævnte, f. i Provence 1654, studerede hos Oratorianerne i Toulouse og var hos dem Lærer i Filosofi. Han døde i Gand 1721. F. P. udgav i Anvers (egentlig i Genève) 1705 de 3 sidste Bind af sin Farbroders Kritik af Baronius Annaler. Efter hans Død udkom en ny Udgave af hele Værket 1727.

Pagi, Stammeøverste i Aser (4 Mos. 1, 13, 2, 27 osv.).

Pagnino, Santes, berømt Hebraist, f. i Lucca 1470, traadte 16 Aar gl. ind i Dominikaner-Klostret i Fiesole, hvor bl. a. Savonarola var hans Lærer. Leo X kaldte P. til Rom. Derfra kom han til Avignon og senere til Lyon, hvor han grundede et Hus for pestsyge og modarbejdede Refs. Indtrængen. Dér døde han 24. Aug. 1541 (eller 11. Aug. 1536) og blev begravet i Lyons Dominikaner-Kirke. Han oversatte

hele Biblen paa Latin (I, 293 a) og udgav et hebr. Leksikon (Lyon 1529) og forskellige isagogiske, grammatiske og eksegetiske Skrifter.

Pagt. I G. T. betegner Ordet *berif* ligesom det danske Ord »Pagt« i Reglen en paa gensidig Forpligtelse hvilende Overenskomst; det kan bruges saavel om Traktater mellem Folkeslag, som om Fostbroderskab mellem enkelte; men det kan ogsaa bruges i Forbindelser, hvor kun den ene Parts Forpligtelse fremhæves, og saaledes nærmere sig Betydningen »Løfte«, og det kan betyde en af det enkelte Folk vedtagen Samfundsordning, altsaa en Lov. Disse Betydninger genspejler sig delvis i Ordets religiøse Brug: naar det udtrykker Guds Forhold til Mennesker, særlig til hans Folk Israel. Efter den ældre Opfattelse, der holder sig til Fremstillingen i G. T. selv, er det relig. P.s-begreb saa at sige saa gammelt som Mennesket selv, indledt efter Syndefaldet, udtalt efter Syndfloden (Noah) og i Patriark-Historien, gennemført som en Gerningsp. i Lovgivningen, indtil Naadep.en stiftedes i Kristus; og denne P.s-historie blev i det 17. Aarh. Grundlaget for en ejendommelig reformert Teologi, Føderalteologien (se Coccejus). De nyere indgaende Undersøgelser af P.s-begrebet i G. T. tager deres Udgangspunkt i Deuteronomium som det faste Punkt (Reformationen under Josija). Her er P.en ubetinget tvesidig opfattet, men saaledes at de to Sider i Begrebet, Guds Forpligtelse og Menneskets Forpligtelse, henføres til forskellige Tider, idet den første hviler paa Tilsagnet til Patriarkerne, medens den sidste træder frem, dels i Horeb-Pagten (de 10 Bud, Deut. 4 f.), dels i Moab-Pagten (de særlige deuteronom. Love, Deut. 26 f.), og herved gøres P.en betinget og kan brydes, hvis Folket svigter sin Forpligtelse. Hvor langt nu P.-Forestillinger herfra kan føres tilbage, er man uenig om; den mest radikale Teologi lader den opstaa med de ældste Skriftprofeter (Amos og Hosea). Men selv om disse ikke udtrykkelig bruger Ordet og ikke nævner Sinai-Pagten, men henviser til Frelsen fra Ægypten, saa forudsætter de dog utvetydig Forestillingen om et af Gud stiftet P.s-forhold med Folket, der kan brydes, naar Folket stiller sig lige med de andre Folkeslag (Amos), ja hos Hosea møder vi allerede den Tanke, at Guds trofaste Kærlighed umulig kan slippe selv det utro Folk, og i de ældste Pentatevsk-Skrifter finder vi baade P.en med Abraham og Sinai-P.en omtalt. Saaledes vises vi ud over de ældste Profeter tilbage til Mose som det seneste Udgangspunkt for P.-Forestillingen. I Tiden efter Deuteronomium lægges Vægten stedse mere paa Guds Andel i P.s-forholdet, saaledes at dets Betingethed af Menneskets Forhold forsvinder, og P.en saaledes gælder absolut. Dette sker dels under stigende Indligerørelse af Forholdet (hos Jeremias: Forjættelsen om den ny P. i Hjerterne), og hos Deuterogesajas (P.en som Guds urokkelige, træstefulde Frelsestilsagn), dels (hos Hæskiel) og særlig i det præstelige Pentatevsk-Skrift saaledes, at Loven fremhæves (med Omskærelsen som P.s-tegn) men ikke mere, som i Deuteronomium, som P.s-betingelse, men som Guds Naadegave til det lydige Folk, saaledes at P.en aldeles ubetinget hviler paa Gud alene.

Denne Udviklingslinje sejrede, saaledes at Livet blev stedse mere lovbundet, samtidig med at der udviklede sig en uandelig Tryghed. (»Vi har Abraham til Fader«). I den følgende Tid er »P.en« det staaende Udtryk for den gtestl. Religion som en gudd. Institution og saaledes ogsaa optaget i Krdmmen. I N. T. betegnes Forskellen mellem det gamle og det ny netop med dette Ord, saaledes først og fremmest i Jesu Mund ved Nadverens Indstiftelse, dernæst hos Paulus (Gal. 4, 24 og 2 Kor. 3, 6f.), hos hvem den religiøse Afstand mellem P.erne fremhæves og bestemmes ved Modsætningen mellem Lov og Evangelium, samt i Hebræerbrevet. Med fin Forstaaelse af, at P.sforholdet religiøst set aldrig kan blive en Overenskomst mellem ligestillede Parter, men væsentlig maa hvile paa Gud, som stifter den, oversatte LXX *berit* ved *diatheke* ikke *syntheke*, en Oversættelse, som N. T. har optaget, et Par Steder (Gal. 3 og Hebr. 9) saaledes, at Ordets Betydning nærmest bliver »Testament« (3: den enkeltes ubetinget gyldige Vilje), hvorfor den lat. Oversættelse overalt har oversat Ordet ved »*testamentum*«. Et enkelt Sted (2 Kor. 3, 14) bruges det om den gl. P.s Skrifter. — Man kan vistnok sige, at det er den allerede i G. T. voksende Erkendelse af, at P.en alene hviler paa Gud, samt den profetisk stigende Inderliggørelse af Forholdet, der i N. T. i Forbindelse med den dybere Syndspøttelse bringes til Fuldendelse, idet ikke blot Begrænsningen til det enkelte Folk (Lov og Omskærelse) forsvinder, men i Sammenhæng dermed Forholdet opfattes saaledes levende og organisk, at den enkelte personlig sættes i P.sforhold til Gud, et P.sforhold, der stiftes af Gud i Menigheden ved Daaben og hviler paa hans Naadestilsagn under Forudsætning af Forsagelse og Tro. Da denne Forudsætning nærmere udtales i den apost. Trosbekendelse, er det i Danmark, under grundtvigsk Paavirkning, bleven almindeligt at betegne denne som »Daabspagten«, en Udtrykksmaade, der omtrent svarer til Brugen af Ordet Testament om Skriften. (R. Kraetzmar, die Bundesvorstellung im A. T. 1896. Fr. Buhl, Pagtens Begreb i G. T. (1 »K. og Hj.« 1903). J. P. B.

Pagt-Teologi, se Coccejus (I, 528).

Pahat-moab, jød. Familie af de fra Babylonien hjemvendte. Nævnes oftere (Esra 2, 6 [Neh. 7, 11]; 8, 4, 10, 30; Neh. 3, 11, 10, 15 [14]). En stor Mængde af P. vendte tilbage fra Landflygtigheden, delte i 2 Forgreninger: Jesua og Joab. Det ret gaadefulde Navn, der kan betyde »Moabs Guvernør«, sættes af nogle i Forbindelse med en Efterretning i 1. Krøn. 4, 22, gældende foreksilske Tider.

Paine, Thomas, eng. Fritænk. f. i Thetford 1737, tilhørte en Kvækerfamilie. 19 Aar gl. gik han om Bord paa et Kaperskib, og han optraadte tidlig som politisk og social Agitator. Efter at have skilt sig fra sin Hustru sejlede han 1774 til Amerika med en Introduktion fra Franklin. 1776 udgav han et lille Skrift *Common sense*, i hvilket han udviklede Aarsagerne til Amerikas Krig med England. Det vakte stor Opsigt, og Th. P. blev Adjutant hos General Nathaniel Greene. En Tidlang var han ansat som Sekretær hos Komitén for udenl. Anliggender. 1779 blev han Sekretær ved For-

samlingen i Pennsylvanien og skrev som saadan forskellige politiske Pjecer. 1780—81 var han i en politisk Mission i Frankrig, som Sekretær hos den amerik. Afsending, Oberst Laurens. Ved Krigens Slutning fik han offentlig Understøttelse til Fortsættelsen af sin Forfattervirksomhed. Da Burke 1790 havde udgivet sine »Betragtninger over den fr. Revolution«, offentliggjorde Th. P. i London 1. Del af *The Rights of Man* som et Svar paa dette Skrift. 1792 udkom 2. Del af *The Rights of Man*, men derpaa maatte Th. P. flygte til Frankrig for at undgaa Forfølgelse. 17. Aug. 1792 blev han fr. Borger, og i Sept. blev han valgt til Medlem af Konventet. Han stemte mod Ludvig XVI's Hentelse og blev arresteret i Dec. 1793, netop som han havde fuldendt 1. Del af *The Age of Reason*. Robespierres Fald frelst ham imidlertid, og 1794 fik han igen sin Frihed. I Fængslet havde han skrevet 2. Del af *The Age of Reason*, der udkom 1793. Denne Bog øgede Englændernes Had til ham, og 1802 vendte han tilbage til Amerika. Han døde i New York 1809. Baade hans Opposition mod Washington og Føderalisterne og hans Fritænkeri vakte saa stor Uvilje imod ham, at han havde Grund til at klage over »Ostrakismen« i det frie Amerika. Men hans politiske og religiøse Skrifter have fundet mange Læsere i den mest radikale Lejr baade i Amerika og England.

Pajon, Claude, fr. ref. Teolog, er f. 1826. Efter at have studeret i Saumur, bl. a. under Amyraut's (I, 78) Vejledning, blev han 1650 Præst i Machenoir, og senere i Aaret 1666 Prof. i Teol. i Saumur. Allerede to Aar efter nedlagde han dette Embede paa Grund af det Anstød, hans Lære vakte i kirkl. Kredse, og overtog et Præsteembede i Orléans. I denne Stilling døde han 1685.

P.s Teologi er et Led i de Bestræbelser, som udgik fra Universitetet i Saumur, for at give den ortodokse ref. Prædestinationslære en ændret Form. I Principet vil han ligesaa lidt som sin Lærer Amyraut rokke ved denne. Tværtimod fastholder han med Styrke det naturlige Menneskes Magtesløshed overfor Frelsen og Guds Naades Absoluthed. Derimod fjerner han sig fra Ortodoksien i Læren om den enkeltes Frelsestie. Den ortodokse Lære gik ud paa, at denne skyldtes en umiddelbar Indgriben af Gud, en »concursum divinum«. Dette Begreb forkaster P. som mystisk. I Modsætning hertil søger han at forklare Frelsestiebegrebet som en moralsk Proces. Den i den historiske Aabenbaring skænkede Frelse bliver udelukkende den enkelte til Del gennem Naademidlerne. Det er kun gennem den i deres Endhold givne moralske og rationelle Kraft, at Naaden, resp. Hellig-Aanden, overbeviser den enkelte. Fortrinsvis henvende Naademidlerne sig til Menneskets Fornuft. Det er ved Grundenes overvældende Magt, at Viljen nødes til at anerkende Aabenbaringens Sandhed. Kun saaledes kan Prædestinationslæren undgaa Sværmeriet og forenes med en moralsk Opfattelse af den enkeltes Omvendelse.

Svagheden i dette Forsøg paa at forene Forbestemmelseslæren med en intellektualistisk Opfattelse af Frelsestiebegrebet, er iøjnefaldende. Selv om Tanken om en guddommelig Indgriben

udenfor Naademidlerne ikke uden Grund afvises, er det i hvert Fald umuligt at udelukke en saadan fra disse. Skønt P. betoner Naademidlernes iboende Virkekraft, bliver dog Fornuftens Anerkendelse af Aabenbarings Sandhed det i sidste Instans afgørende. Dette er imidlertid i aabenbar Modstrid med de sande religiøse Momenter, som Prædestinationslæren indeslutter. Paa forskellig Maade søgte P.s Disciple at overvinde disse Vanskeligheder. Saaledes opgav Isaa k Papin (1657—1709) — logisk set — ganske konsekvent Prædestinationslæren, og søgte udelukkende Garantien for den kr. Sandhedsvished i den Nødvendighed, hvormed de moralske og rationelle Grunde bestemme Overbevisningen. I Længden kunde en saadan pelagianiserende Rationalisme dog ikke tilfredsstille ham. Da Tiltiden til Bevisernes Magt begyndte at vakle, gav han sig Autoriteten i Vold og gik over til Romerkirken. Andre af P.s Disciple nærmede sig mere og mere til Arminianismen og Rationalismen, og efterhaanden tabte Pajonismen sig i disse Retninger.

C. G.

Pakhomios, Grundlægger af det klostrelige Fællessliv paa kr. Grund, f. o. 292 i Thebais (Øvre-Egypten), d. o. 346. Han var af hedenske Forældre, men kom som Soldat i Bøerling med Kristne og omvendtes til Krdmmen, hvorefter han drog ud i Ørkenen for at leve som Asket. Den Antagelse, at han en Tid skulde have været Serapis-Munk, er næppe rigtig. P. samlede Anakoreterne i Ørkenen til et regelbundet Fællessliv (coenobium) og grundede i Tabennisi ved Nilen et Kloster, lukket Hus med mange Celler, omgivet af en Mur (o. 330). Ikke længe efter byggede han et Kloster for sin Søster, det første Nonne-Kloster. P.s Regel ordnede ikke alene det asketiske Liv (Lydighed, Tugt, faste Bedetider) men ogsaa Arbejdet. Den han tillagte større Regel, overleveret af Hieronymus (Migne, Patrologia, Series lat., Bd. 23), anses for vægte, medens den mindre, overleveret af Palladius (Historia Lausiaca Kap. 38) nu menes at være af P. Nogle Breve og »mystiske Ord« af ham er bevarede (Migne, anf. Bd.). En gammel lat. Levneds-skildring af P. er aftrykt i Migne, Patrologia, Series lat., Bd. 73, Fragmenter af en koptisk og arab. i Amélineau, Histoire de s. Pakhôme et de ses communautés (i »Annales du Musée Guimet«, XVII, Paris 1889). Jvfr. Amélineau, Etude historique sur s. Pakhôme et le cénotibisme dans la Haute-Egypte (Kairo 1887); Grützmacher, P. und das älteste Klosterleben (Freib. 1896); Ladeuze, Etude sur le cénotibisme pakhômien (Louvain 1898).

S. A. B.

Pakhum, se Pakhomios.

Palal. Nævnes Neh. 3, 25 blandt dem, der udmærkede sig ved Murens Genopførelse.

Paleario, Aonio, evangelisk Humanist, er f. o. 1500 i den romerske Campagne. 1520 kom han til Rom og stod dér i Forbindelse med flere fremragende Humanister, men den store Ulykke, som 1527 traf Rom (I, 522, II, 480) drev ogsaa ham bort fra Byen. I en Aarrække levede han i og nær ved Siena, som en fejret humanistisk Lærer, Forf. bl. a. til et beundret Digt om Sjælens Udødelighed, og som en lykkelig Familiefader. Han maa

her være bleven greben af reformatoriske Tanker; 1542 blev han anklaget for Raadet i Siena som Kætter paa Grund af et Skrift om Kristi Lidelses fuldkomne Tilstrækkelighed, men blev frikendt efter en glimrende Forsvarstale. Et Skrift med stærke Angreb paa Paverne som Troens Fordærvere blev først trykt længe efter hans Død. 1546 blev han kaldet som Prof. til Lucca, 1555 til Milano. Her blev han stævnet for Inkvisitionen 1559 og atter 1567. Sidste Gang førte man ham til Rom og holdt ham i Fængsel i tre Aar. Det lykkedes at aftvinge ham en Tilbagekaldelse; dog var han senere villig til at lide Martyr døden og en Efterretning om, at han til allersidst skal have vedkendt sig hele den rom. K.s Tro er tvivlsom. 1570 udførtes Dødsdommen.

Det skyldes vistnok en Forveksling med P.s ovenfor nævnte Skrift om Kristi Lidelse, naar man har tillagt ham Bogen Om Kristi Velgøring; i Virkeligheden synes Forf. at være Don Benedetto fra Mantova. Dette varmt følte Skrift giver en klar Fremstilling af den reformatoriske Frelseslære, isprængt med mange Skriftsteder. Særlig har det nære Berøringspunkter med ældre Skrifter af Luther (saaledes m. H. til Nadveren med L.s Sermon fra 1519 III 103, m. H. til det mystiske Samfund med Kristus samt Forholdet mellem Tro og Gøerlinger med Skriftet om et Kristenmenneskes Frihed III, 105 f.). Denne Bog var stærkt udbredt i Italien og nævnes næsten i alle Kætkerprocesserne fra den Tid. Inkvisitionen fik den saa godt som udryddet, saa den ansaas for tabt. 1855 blev den italienske Originaludg. funden i Canterbury og udgivet under P.s Navn. Den vakte stor Opsigt rundt omkring, blev ogsaa oversat paa Dansk 1857 (K. Benrath i »Zeitschr. f. Kirchengesch.« 1877). V. A.

Palestrina, Giovanni Pierluigi da, ital. Kirkekomponist, f. i Palestrina ved Rom, uvist naar, d. i Rom 2. Febr. 1594. Sin musikalske Uddannelse fik P. i Rom, og da den tidligere Ærkebiskop af Palestrina besteg Pavetrønen under Navn af Julius III, blev han 1551 kaldet til den ærefulde Post som Kapelmester ved St. Peterskirken, hvortil han nogle Aar senere kunde føje Værdigheden som Medlem af Pavens Sangerkapel (Cappella Sistina). Denne Herlighed varede imidlertid kun kort, thi da Modreformationens Pave, den strenge Paul IV, 1555 kom paa Trønen, ryddede han grundigt op i de kirkelige Institutioner, hvorved ogsaa P. som Ikke-Gejstlig — han var gift med sit Bysbars Lucrezia de Goris — blev afskediget fra sine Stillingen. Det lader til, at han de nærmest følgende Aar har haft det ret smaat som Indehaver af Kapelmesterstillingen først i Laterankirken, senere i S. Maria Maggiore. Opøsnings-timen for ham slog, da han 1565 for den efter Tridenter-Konciliet nedsatte Kommission til Simplificering af Kirkesangen komponerede sin *Missa Papae Marcelli*, der med ét Slag gjorde ham til Situationens Mand, idet han derved viste at ædel Simpeltid og Klarhed meget vel lod sig forene med den fra Fædrene nedarvede kontrapunktiske Stil. Hans Stjerne var nu i stærk Opgaaen og lyste indtil hans Død. Sin gamle Stilling som Kapelmester ved St. Peterskirken fik han tilbage 1571, det hæderfulde

Hverv at revidere den ældgamle gregorianske Sang blev ham betroet, og han æredes med Titel af »paveelig Komponist«. Til Tidens ledende Aander, særlig til Filippo Neri, stod P. i nært Forhold. Han blev begravet i Peterskirken, men denne blev ikke længe derefter ombygget til den nuværende store Basilika, og hans Grav kan derfor ikke mere paavises. P. staar som Komponist fuldt paa den gamle Kunsts Grund, den »nederlandske« Periodes Kontrapunktik, men med sit italienske Naturel, sin Sans for Velklang og Klarhed, fylder han denne med nyt Liv, og »Palestrina-Stilen« staar i sin ophøjede Forening af polyfon Kunst og ædel Skønhed som det uovertrufne Forbillede for al kirkelig Tonekunst. Et Æresminde er rejst ham i vor Tid ved den monumentale Udgave af hans samtlige Værker (i Partitur), der ialt omfatter 34 Bind. De indeholde fornemlig kirkelige Værker i a cappella-Stil, 93 Messer, 179 Motetter, en Række Hymner, Offertorier, Magnificat, Lamentationer, Litanier og andre, endvidere to Bøger verdslige Madrigaler (G. Baini, *Memorie st.-crit. della vita e delle opere di G. P. da P. I—II*, Roma 1828; W. Baumker, P., Freib. 1877).

Paley, William, eng. Teolog, f. i Peterborough i Juli 1743, gik 1758 til Cambridge. 1762 blev han Baccalaureus og vakte stor Opmærksomhed ved sine dialektiske Gaver. 1766 blev han Fellow i Christ's College og Læsemester dér. I Aarenes Løb fik han forskellige Præbender — til Tider havde han 4—5 ad Gangen — og 1782 blev han Arkidiakon i Carlisle. 1785 udgav han sin berømte Lærebog: *Principles of Morals and Political Philosophy*, 1790 de ikke mindre berømte *Horæ Paulinæ*. 1794 udkom endelig det Værk, der især har bragt hans Navn til Efterverdenen: *Evidences of Christianity*. 1802 udgav han *Natural Theology*. Han døde 1805. Som Moralist er han en kr. Utilitarianer; som Apologet overfor Deismen har han samlet alle Samtidens Svar paa Deisternes Indvendinger, og i *Natural Theology* har han givet sit eget System. Hans Værker ere sidst udgivne 1851. Om hans forskellige Skrifter og hans Betydning se Leslie Stephen, *Hist. of English Thought in the 18th Century* (London 1902³ I, 405 f.).

Palimpsest betyder ordret oversat »atter udsløttet« og bruges som Betegnelse for saadanne Haandskrifter, hvor den oprindelige Skrift er bleven udsløttet, og som derefter atter ere blevne beskrevne. Man har endog Eksempler paa tre Gange beskrevne Pergamenter. Forøvrigt var det ikke blot overfor det dyreste Materiale som Pergament, at man gik saaledes frem; det skete ogsaa med Papyrus, hvor man ikke som ved Pergament kunde skrabe den oprindelige Skrift bort, men maatte vaske den bort. Baade Navnet og Sagen omtales allerede hos Skribenter som Catullus og Cicero. I de trange Tider i Slutningen af Oldkirkens Dage og i Begyndelsen af Middelalderen, hvor Skrivematerialet blev sjældent, blev det mere almindeligt igen at benytte forhaanden værende Haandskrifter. Ofte maatte Haandskrifter af den klassiske Literatur lade sig bruge til bibelske eller teologiske Skrifter, men man lod ogsaa bibelsk og kirkelig Literatur undergaa samme

Behandling endog i saa stor Udstrækning, at et Kirkemøde i Aaret 692 (Quinisextum can. 68) maatte forbyde Ødelæggelse og Salg af Haandskrifter, indeholdende bibelske Skrifter eller Værker af ansete kirkelige Skribenter. Man har endog Eksempler paa, at bibelske Haandskrifter senere ere blevne beskrevne med klassiske Tekster. I nyere Tid er det lykkedes ved kemiske Midler at fremkalde den første Skrift, og paa den Maade er en stor Del baade for den klassiske Filologi og for Teologien vigtige Haandskrifter atter komne for Dagens Lys (Maunde Thompson, *Handbook of Greek and Latin Paleography*, London 1893).

F. T.
Palla kaldes den Lærredsserviet, der bliver lagt over Kalken under Messen. Flere Steder er P. et firkantet Pap- eller Træstykke, der paa begge Sider er beklædt med Tøj og stundom baldyret paa Oversiden.

Palladius. 1) P., Munk, f. i Galatien o. 368, rejste i en Alder af 20 Aar til Ægypten for at lære de berømte Munkefædre dér at kende. Over Alexandria vendte han o. 400 gennem Palæstina tilbage til Galatien. Krystostomos, der dengang var Patriark i Konstantinopel, indviede ham til Biskop af Helenopolis i Bithynien, og ved at tage Parti for ham blev han indviklet i dogmatiske Stridigheder. 405 var han i Rom for at paakalde Kejser Honorius's Hjælp for Krystostomos. Ved Tilbagekomsten til Østen blev han taget til Fange af Arkadios og sendt i Landflygtighed til Syene i Øvre-Ægypten. Senere blev han Biskop i Aspona i Galatien, og dér døde han før 430. Hans Hovedskrifter ere en Samling Munkehistorier, *Ἀσκητικόν* (*Historia Lausiac*), der er tilegnet en vis Lavros, og en biografisk Dialog om Krystostomos. Det første Værk er nylig (Cambridge 1898) udgivet med Indledning og Noter af Dom Cuthbert Butler. — 2) P., Missionær, blev sandsynligvis født i Slutn. af 4. Aarh. i Syd-Gallien; Traditionen om hans eng. Herkomst stammer fra sene Kilder af tvivlsomt Værd. De vigtigste Meddelelser om ham findes hos hans Samtidige, Prosper af Aquitanien. P. skal have bevæget Pave Cælestinus til at sende Biskop Germanus af Auxerre til England for at bekæmpe Pelagius's Lære, og derefter skal han selv 431 være bleven Biskop for Scoterne. I den senere Overlevering blev han derfor gjort til Irlands Apostel, idet han blev forvekslet med Patrick (se d. Art.), som efter selve Prosper's Beretning havde arbejdet dér først. Bedas Meddelelse, at P. virkede i Irland uden Held, vendte tilbage til England og døde dér, er det eneste, der er sikkert, hvorimod de senere Beretninger ere upaalidelige (J. B. Bury, *The Life of St. Patrick*, London 1905, 51 f.).

C. E. F.
Palladius. 1) Niels, evang. Biskop, var en yngre Broder til nedenfor anførte Biskop Peder P. Han var f. o. 1510. Efter at Broderen var bleven Rektor i Odense, tog han Niels P. til sig og hjalp ham frem. 1534 kom han til Wittenberg, hvor han forblev i en Række Aar, tildels understøttet af Christian III, og vandt Reformatorernes Yndest. Efter 1540 at have taget Magistergraden udgav han i Wittenberg sit første Skrift om »den rette Skilsmisse mellem den rene kristelige, evang. Lære og den ugudelige papistiske Lærdom«. 1544 kom han

efter Opfordring fra Biskop Jørgen Jensen Sado-
lu i Odense hjem for at overtage Pladsen som
Læsemester og Prædikant i Maribo Kloster og
for at understøtte Biskoppen i Tilsynet med
Præster og Menighed paa Laaland og Falster.
Men da Klosterjomfruerne vare lidet tilgænge-
lige for evang. Paavirkning, opgav han Pladsen
og søgte, støttet af Kongen, tilbage til Witten-
berg. Efter nogle Aars Forløb blev han kaldet
til Sognepræst ved Vor Frue Kirke i Kbhvn,
hvor han i saa høj Grad vandt Menighedens
Hengivenhed, at den søgte at holde ham til-
bage, da han i Dec. 1551 af den skaanske
Gejstlighed valgtes til Biskop i Lund. I denne
Stilling virkede han med stor Dygtighed, ganske
i sin berømte Broders Aand, indtil sin Død
17. Sept. 1560. Han har udgivet en Række
teologiske Skrifter, hvoriblandt: *Concionator
s. regulæ quædam utiles et necessariorum
concionatoribus observandæ* (1556); »Det hellige
Ægteskabs Ordensregler« (1557); »Hvorlunde et
Kristenmenneske skal paa sin Sotteseng be-
skikke sig til Døden« (1558), hvilke modtoges
med meget Bifald og oftere oplagdes. — 2) Peder
P., Biskop, var f. 1503 i Ribe, hvor Faderen,
Esbern Jensen, var Borger. Efter Skolegang i
sin Fødeby og andensteds, hvortil vel ogsaa
kom Universitetsstudier, der dog ikke kendes
nærmere, træffes P. P. henvend 1530 som Skole-
mester i Odense. Herfra rejste han i Høsten
1531 til Wittenberg, understøttet af Borgmester
Mikkell Pedersen (Akcleye), som Ledsager for
dennes Søn, med hvis Studieringer han vistnok
skulde føre Opsyn. Han immatrikuleredes under
Navnet Petrus Esbernus Pladius, hvilket sidste
Navn Melanchthon siden gav et klassisk Præg
ved at forandre det til »Palladius«. I Witten-
berg tilbragte han 6 Aar under flittige Studier
og tog 1533 Magistergraden. Da Kong Chris-
tian III efter Reformationens Indførelse ønskede
en Mand, til hvem det kirkelige Overtilsyn
kunde betroes, og i den Anledning henvendte
sig til Reformatorerne i Wittenberg, anbefalede
disse »M. Petrus Danus«, men raadede derhos
Kongen til først at lade ham erhverve Doktor-
graden. Dette Raad fulgtes, og efter at Kongen
havde sendt de fornødne Penge, blev P. tilligemed
Tileman v. Hussen (II, 498) 1. Juni 1537 kreeret
til Licentiat i Theologien under Luthers Præsi-
dium og faa Dage efter til Doktor (jvfr. P. Drews,
Disputationen Dr. M. L. S. Gött. 1895, 110f.). Kort
efter begav han sig paa Hjemrejsen, uden Tvivl
i Følge med Bugenhagen, som var indkaldt her
til Landet for at yde Bistand ved Universitetets
Genoprettelse, ved Reformationens værktøjs Ful-
dendelse og ved Kongens og Dronningens Krøning.
Straks efter sin Hjemkomst traadte P. i et
nærmere Forhold til Kong Christian og ind-
vleedes 2. Sept. 1537 til Superintendent i Sjæl-
lands Stift. Tillige blev han Professor i Teologi
ved Universitetet. Det var et stort og brydsomt
Arbejde, der laa for den 34aarige Mand; men
han gav sig til Værket med en Kraft og Dygtig-
hed, der maa vække Beundring. Som Eksempel
kan anføres, hvad Bugenhagen allerede i Nov.
1537 kunde melde til Kongen: »Jeg vil, eders
Maj. til Trøst, ikke dølgje, at Gud udretter
meget godt ved sine fattige Biskopper eller
Superintendenter. Jeg efterlod Dr. P. P. 14
Dage i den papistiske Stad Roskilde. Der

prædikede han hver Dag, og hele Byen løb
til for at høre ham, og de takke og prise Gud,
baade Raad og Borgere. Han holdt ogsaa hver
Dag en latinsk Forelæsning og havde 125 Til-
hørere«. Snart var P. i fuldt Arbejde med
Visitater rundt om i Stiftet, og i Løbet af
5—6 Aar fik han besøgt alle dets 390 Kirker.
Paa ethvert Sted skulde Forholdene ordnes,
Misbrug afskaffes, og alt bringes paa en saadan
Fod, at det kunde gaa i det mindste uden be-
tydelige Anstand mod en rigtig og sømmelig
evang. Kirkeorden. I sin »Visitatsbog«, der
først i vor Tid er bleven trykt (udg. af A. C.
L. Heiberg 1867, af Sv. Grundtvig 1872 og af
C. Rosenberg 1884), har P. efterladt et mærke-
ligt Vidnesbyrd om sine sjældne Evner som
kirkelig Tilsynsmand og som folkelig Taler.
1543—44 ledede P. de Religionsdisputatser, der
holdtes mellem Universitetets Teologer og ka-
tolsksindede Medlemmer af flere af Landets
Domkapitler og Klostre, som da ogsaa tilsidst
gav efter, om end maaske mere for at redde
deres Præbender, end fordi de vare overbeviste.
Saa flittig P. end var i sit kirkelige og aka-
demiske Embede, fandt han dog Tid til en
betydelig Forfattervirksomhed, fornemmelig af
praktisk-teologisk Art. Mærkes kan især *Brevs
expositio catechismi pro parochis Norvegianis*
(1542, siden overs. paa Dansk og Islandsk),
»En ny evng. Rimstok« (1554), »En nyttelig
Bog om St. Peders Skib, det er om den hell.
og kristl. Kirke«, *Formula visitationis pro-
vincialis* (1555). Efter at Chr. Pedersen havde
oversat Luthers tyske Bibel paa Dansk, blev
det P.s Opgave i Forbindelse med nogle andre
Mænd nøje at gennemgaa Oversættelsen, inden
den blev trykt. Af dette Arbejde var P. saa
optagen, at han for længere Tid maatte op-
høre med sine Visitater og Forelæsninger.
Resultatet blev Christian III's Danske Bibel
(1550), der som et udmærket Sprogværk be-
varede sin Anseelse gennem lange Tider. Efter
lykkelig at være kommen til Ende hermed var
det de latinske Skoler, der især krævede P.s
Tid og Flid, for at de kunde afgive et brugeligt
Grundlag for den akademiske Undervisning.
Ogsaa Universitetet ofrede P. meget Arbejde,
ikke blot ved sine Forelæsninger, men ogsaa
ved paa anden Maade at virke for Højskolens
Vel, bl. a. ved at skaffe økonomiske Forbed-
ringer og ved med faderlig Omhu at antage
sig de studerende, især dem fra Norge og Is-
land, der mest trængte til Støtte. Som den
øverste af de forenede Rigers Biskopper maatte
P. gaa Kongen til Haande med Raad i kirke-
lige Sager og jævnlig udarbejde Betænkninger,
der sædvanlig bleve af afgørende Betydning.
Ved de Bispemøder, som fra Tid til anden
holdtes i Christian III's Tid, førte P. Forsædet.
Men under Bispemødet i Kbhvn i Maj 1555
ramtes han af et Slagtilfælde, just som han
stod paa Prædikestolen, og fra den Tid var
hans legerlige Kraft for en stor Del lammet.
At han dog havde bevaret sine Aandskræfter
— i alt Fald i de første Aar derefter — frem-
gaar af den frugtbare literære Virksomhed, han
i disse Aar udfoldede. Saaledes udgav han
1556 den Alterbog, der siden i det væsentlige
har været den brugelige i den dansk-norske
Kirke, og »Herrens Lidelseshistorie« i den Form,

hvor den endnu findes i vore Alter- og Psalmebøger. Af hans andre talrige Skrifter fra hin Tid kan nævnes: »Om den ukristelige, forskrækkelige og gruselige Gudsbespottelse, som er Sværgeren og Banden« (1556); »Drukenskabs Aflysning, eller Aarsage, hvorfor en Kristen aldeles bør sky og fly den formaledidde Drukenskab« (s. A.); »Advarsel om den lappede og forkludede Hosedjævel, som er opvakt mod al Tugt og Ære« (s. A.); »Om den hl. Ægteskabs Stat« (s. A.); *Isagoge ad libros propheticos et apostolicos* (1557), og flere. Adskillige af P.s Smaaskrifter blev et Par Menneskealdere senere paany udgivne af Biskop H. P. Resen. I sine Svaghedsaar havde P. af og til Hjælp af sin fornævnte Broder i Lund. I Maj 1558 fik Universitetet kgl. Befaling om at forordne M. Hans Albertsen (I, 47) til den teol. Lærestol, som P. paa Grund af sin Sygdom ikke længere kunde betjene. Senere blev han ogsaa den syge Mands Medhjælper i Bispeembedet og tilsidst hans Efterfølger. P. døde 3. Jan. 1560 efter et meget indholdsrigt og frugtbart Liv. H. F. R.

Pallavicino, Sforza, jesuit. Teolog og Kardinal, fødtes i Rom 28. Nov. 1607; han tilhørte Pallavicini'ernes gamle Adelslægt. Der blev tidlig lagt Mærke til hans store videnskabelige Anlæg, og efter at have modtaget Præstevielsen sysselsatte Urban VIII ham i flere Kongregationer. Hans Venskab med Digteren Ciampoli, Sekretær for Breverne, berøvede ham Pavens Yndest, og 1632 gik han som Governatore til Jesi, Orvieto og Camerino. 1637 traadte han mod sin Faders Ønske ind i Jesuiter-Ordenen og blev 2 Aar senere Lærer i Filosofi ved Collegium Romanum, 1643 de Lugos Efterfølger som Prof. i Teologi. Som en af Roms officielle Teologer tog han Del i Prøvelsen af Cornelius Jansens (II, 591) Lære, og det blev overdraget ham at gendrive Paolo Sarpis Skildring af Trienter-Conciliet. Paa Grundlag af det Materiale, der allerede var samlet af andre, udarbejdede P. dette sit Hovedværk, hvis 1. Bd. udkom paa Italiensk i Folio 1656, 2. Bd. 1657 under Titlen: *Istoria del concilio di Trento*; 1670 oversatte Jesuiten Giattino det paa Latin. Den bedste nyere Udgave af den ital. Tekst skyldes Jesuiten Zaccaria, der 1792—99 udgav Værket i 6 Kvarthind; denne Udg. er senere optrykt i Propagandaens Trykkeri i Rom 1833. Det er oversat paa Tysk af Klitsche. 1659 gjorde Alexander VII P. til Kardinal, og da Jesuiter-Ordenens Styrere bød ham modtage denne Værdighed, gav han efter. Han døde fattig 5. Juni 1667. Foruden sit Hovedværk har P. efterladt forskellige poetiske Forsøg og flere filosofiske, teologiske og opbyggelige Skrifter. Hans samlede Værker ere udgivne i Rom, trykte i »Tipografia della società editrice Romana«, og til denne Udg. er der knyttet en Samling af hans Breve i 3 Bd. (Roma 1848).

Pallium er et af de rom.-kat. Ærkebiskoppers eller Metropoliters Insignier. Det er et hvidt Uldbaand, i Reglen af 3 Fingres Bredde, i hvilket der er indvævet eller baldyret 4—6 sorte eller violette Silkekors; det bliver kastet om Ærkebiskoppens Skulder, saaledes at den ene Ende af Baandet hænger ned paa Brystet, den anden paa Ryggen. P. bliver kun baaret

under Messen. Oprindelig kunde, som Gregor d. st.s Breve vise, ogsaa Biskopper faa P.; den første paa viselige Tildeelse af P. er fra 513, da Biskop Symmachus af Rom sendte Ærkebiskop Caesarius af Arles P. og tillod ham Brugen af det »ved et særligt Privilegium« (usus pallii speciali privilegio). Symmachus's Brev til den pannoniske Metropolit Theodor om det samme er derimod rimeligvis uægte. Allerede i det 6. Aarh. søgte Ærkebiskopper, ofte støttede af deres Fyrster, Rom om Tildelelse til at bære P. De rom.-kat. Teologer have snart i P. set et Symbol paa Hyrdeembedet, snart et Symbol paa den apostolske Rækkefølge og mindet om Elias, der kastede sin Kappe paa Elisa (1 Kong. 19, 19). Paa et gammelt Relief i Lateran-Musæet ser man Kristus (som Elias) overgive Peter (som Elisa) sin Kappe. Dette Relief forklarer det gamle Udtryk »pallium de corpore S. Petro« og viser hen til den Skik, at Paven tog sit eget P. fra St. Peters Grav, og at et P. blev lagt paa Apostelgraven, inden det blev sendt bort fra Rom.

Pallu, Søn af Ruben (1 Mos. 46, 9; 2 Mos. 6, 14 osv.). Ogsaa 4 Mos. 16, 1 skal sandsynligvis læses P. i Stedet for »Pelet«.

Palma, Jonas Germundi, sv. Præst, f. i Göteruds Sogn i Smaaland efter Midten af 16. Aarh., studerede dels i Sverige, dels ved udenlandske Universiteter. Efter at han i Udlandet havde erhvervet den filosofiske Magistergrad, blev han af Carl IX kaldet til Hofprædikant, og da Jämtland og Härjedalen 1611 i et Par Aar forenedes med Sverige, blev P. indsat som Superintendent over disse Landskaber. Ud nævnelserne traadte ud af Kraft, da Provinserne 1613 ved Freden i Knærod atter udleveredes til Danmark og gik tilbage under Trondhjem Stift. P. vendte tilbage til Sverige og blev paa ny Hofprædikant. De sv. Præster, han havde indført, maatte, ligesom de danske før, nu efter Tur forlade Jämtland og Härjedalen. Sammen med Johannes Rudbeckius besøgte P. Livland og Narva og blev derefter 1615 Sognepræst for Ridderholmens Menighed i Stockholm og 1617 ved Stora Kopparberget i Dalarna. 1624 blev han paa et Præstemøde paa Grund af falske Beskyldninger afsat fra sit Præstembede, men fik det igen og 1627 Torstuna Pastorat i Ærkestiftet, hvor han døde 1642. Blandt hans Skrifter mærkes: Himmelsk Apothek, 1610, Kosmoskopia eller verdennes beskodhelse, 1613.

Palme. *Phoenix dactylifera*, Daddelpalmen, hjemmehørende i tropiske og subtropiske Egne, men delvis forekommende ogsaa i Palæstina, hvor særlig Jeriko fordm var berømt for sine Palmeskove (»Palmestaden«: 5 Mos. 34, 3; Dom. 1, 16, 3, 13; 2 Kron. 28, 15). Joel 1, 12 nævner P. mellem Landets frugtbærende Træer, og Palmeblade brugtes ved Løvhyttefesten (3 Mos. 23, 40; Neh. 8, 15). I Bjergetegnene var et Palmetræ naturligvis opsigtsvækkende (Deboras Palmetræ: Dom. 4, 5). Grækerne have benævnet »Fønicien« (af »foiniks«, s. Palme) efter Palmetræerne paa Foiniksetten.

Det skønne, yndefulde Træ med dets rige og velsmagende Frugt egner sig til poetiske Billeder (Ps. 92, 12; Højs. 7, 7, 8; jvfr. Jer.

10, 5). Ogsaa som Kvindenavn (»Tamar« =: Palmetræ, »tamare«) er det brugt (1 Mos. 38, 6; 2 Sam. 13, 1, 14, 27). Snitværk med Palmer omtales i Templet 1 Kong. 6, 29f. (jvfr. Hes. 40, 16f. 41, 18f.). Palmegrenene (Joh. 12, 13) have givet Jesu Indtogsdag i Jerusalem dens Navn af »Palmesøndag«, og Palmegrene (de lange Palmeblade fra den senere Tids Brug paa Løvsalsfesten) i de frelstes Haand betegne i Joh. Aab. 7, 9 Saligheden som en evig Løvsalsfest.

Endnu kan erindres om Stednavnene Tamar (1 Kong. 9, 18; Hes. 47, 19. 48, 28) og Ba'al-tamar (Dom. 20, 33) og Hasason-tamar (1 Mos. 14, 7), samt Engedis Palmetræer (Sir. 24, 14 [15]).

L. G.

Palmer. 1) **Christian David Friedrich**, tysk Teolog, f. i Winnenden 27. Jan. 1811, gik i Skole i Schönthal og studerede i Tübingen 1828—33. Efter at have været Vikar i et Par Landshymenigheder vendte han 1836 tilbage til Tübingen som Repetent og blev 1839 Diakon i Marbach. 1843 blev han anden Diakon i Tübingen, 1848 første Diakon og 1851 »Stadt-pfarrer« og Dekan dér. Allerede som Vikar gav han et Indlæg i Striden om Pietismen, og senere tog han livlig Del i Psalmebogsstriden og i Kampen om Alterbogen. 1842 udkom hans »Evang. Homiletik«, 1844 hans »Evang. Katechetik«, der begge udkom i flere Udgaver. Som Præst i Tübingen holdt han ogsaa Forelæsninger over Pædagogik og Folkeskolevæsen, og 1852 blev han kaldet til Prof. i Moral og prakt. Teologi ved Universitetet. 1869 var han Fakultetets Ombud paa den første Landssynode, og han blev valgt til Vicepræsident. 1852—53 udkom hans »Evang. Pædagogik« (overs. paa Dsk 1868), 1860 »Evang. Pastoraltheologie«, 1863 »Die Moral des Chrthums«, 1864—65 »Evang. Hymnologien; og desuden udgav han flere Prædikener. 1873 udkom »Geistliches und Weltliches für gebildete christl. Leser«. Fra 1856 var han Medudgiver af »Jahrbücher für deutsche Theologie«. Han døde 29. Maj 1875, og i ham mistede den positive Retning i Württemberg en betydelig Kraft. Efter hans Død udgav hans Svigersøn, Prof. Jetter, hans Forelæsning over »Die Gemeinschaften und Sekten Württembergs« (Tüb. 1877). **Fr. N. — 2) Edward Henry P.**, f. i Cambridge 1840, lagde allerede som Dreng et ualmindeligt Sprog-talent for Dagen, idet han i sin Fritid færdedes mellem de nærboende Zigojner og lærte deres Sprog. Da han 16 Aar gl. var bleven ansat paa et Handelskontor i London, søgte han de Steder, hvor Italianere og Franskmand holdt til, og lærte saaledes deres Dialekter. Efter 1859 at være vendt tilbage til sin Fødeby, kom han i Forbindelse med Indieren Abdallah og andre Østerlændere, og ved ihærdige Studier lærte han Hindustansk, Persisk og Arabisk. 1863 fik han Adgang til St. John's Coll., 1867 blev han B. A. og Fellow og 1870 M. A. I disse Aar katalogiserede han de pers., arab. og tyrkiske Manuskripter i Universitetsbiblioteket og i King's og Trin. Coll. Samtidig var han Medarbejder ved ind. Tidskrifter og skrev sin Bog »Oriental Mysticism« (1867). Forgæves søgte han at faa Ansættelse i Persien eller Indien, hvorimod han tog Del i de af »Palestine Exploration Fund« foretagne Undersøgelser og nedlagde sin Forsknings Resultater i flere Skrifter. Sammen med Walter Besant udgav han »Jerusalem, the City of Herod and Saladin« (1871, ny Udg. 1888). Til Professoratet i Arabisk blev 1871 W. Wright foretrukken, men S. A. ansattes P. som ekstraord. Prof. i Arab., Pers. og Hindust., og han udgav en arab. Grammatik og en pers. Ordbog. Bl. hans Oversættelser anses især »The Qur'ân« (i »Sacred Books of the East«) for betydelig, da dette Arbejde, skønt det er udført hastigt og skødesløst, i en sjælden Grad har bevaret Originalens Sprogtone. Han reviderede Henry Martyns pers. Overs. af N. T. og tog Del i mange andre literære Foretagender. Fra 1881 levede han i London, hvor han skrev om orientalske Forhold i »Standard«. 1882 blev han af Regeringen sendt til Ægypten for at forhandle med urolige Araberstammer; men han og hans to Ledsagere blev lokkede i et Baghold og dræbte (W. Besant, *Life and Achievements of E. H. P.*, London 1883, noget ukritisk). — 3) **Roundel P.**, se Selborne. — 4) **William P.**, Søn af en Spr., f. 1811, studerede i Oxford, hvor han blev Medlem af Magdalen Coll. 1831 blev han B. A., 1832 præsteviet og S. A. Fellow, 1833 M. A. Han virkede derefter nogle Aar som Tutor, først ved Durhams Universitet, senere i Oxford. Hans Udvikling førte ham i en yderligt højkirkelig Retning, skønt han ikke stod i nærmere Forbindelse med Lederne af den anglo-kat. Bevægelse. 1840 rejste han til Rusland for at virke for Interkommunion mellem den gr.-kat. og den anglik. K., men Metropoliten i Moskva afviste ham. Han opgav dog ikke sin Plan, rejste 1842 atter til Rusland og udgav et Skrift om Sagen (*Harmony of Anglican Doctrine with the Doctrine of the Eastern Church*, 1846). 1852 søgte han at blive optaget i den gr.-kat. K., men opnaaede det ikke, da han vægrede sig ved Omdaab. Aaret efter udgav han sit lærde Værk *Dissertations on Subjects relating to the Orthodox or Eastern Communion*. 1855 traadte han over til den rom.-kat. K., hvorefter han levede i Rom indtil sin Død 1879. Han var en kundskabsrig Arkæolog, og blandt hans Skrifter maa endnu nævnes hans *Introduction to Early Christian Symbolism*, London 1859, ny Udg. ved J. G. Northcote og W. R. Brownlow, 1885. — 5) **William P.**, Søn af en Officer, f. 1803 i Dublin, studerede i Trinity College (protest. Universitet) dér, tog 1824 B. A.-Graden, blev ordineret og tog derefter Ophold i Oxford, hvor han 1831 blev Fellow i Worcester Coll. Det følgende Aar udgav han *Origines Liturgicæ; or, Antiquities of the English Ritual and a Dissertation on Primitive Liturgies*, I—II, der bragte ham i Forbindelse med den Kreds i Oriël Coll., hvorfra snart efter den anglo-kat. Bevægelse udgik. Han blev Medarbejder ved »British Critic« og i et Stridskrift, *Remarks on Dr. Arnold's Principles of Church Reform* (1833) kritiserede han det af den store Pædagog fremsatte Forslag om, at K.n skulde gøres saa rummelig, at den kunde omfatte alle Denominationer. Han var den egentlige Ophavsmand til en »Association of Friends of the Church«, der skulde værne om de kirkelige Principer, men blev trængt til Side, da Newman ved sine »Tracts for the Times« samlede det anglo-kat. Parti om sig.

Til denne Serie leverede P. Nr. 15, som dog blev bearbejdet af Udgifveren. Han var Kredens lærdeste Mand; Newman siger i sin *Apologia*: »Han var den eneste virkelig lærde Mand iblandt os«. Men da Bevægelsen begyndte at gaa i rom.-kat. Retning, trak han sig tilbage og blev staaende paa det oprindelige Standpunkt. Ud fra dette forsvarede han i to mod Dr. Wiseman rettede Stridsskrifter den eng. K.s Katolicitet, ligesom han ogsaa nedlagde sin kirkelige Anskuelse i sin *Treatise on the Church of Christ*, I—II, 1838, 3. Opl. 1842, et af de klassiske Værker i den nyere anglikanske Teologi. Hans *Narrative of Events connected with the Publication of the Tracts for the Times*. 1843, ny Udg. 1883, satte Skel mellem Anglikanisme og rom. Katolicisme og fremskyndede derved Afslutningen paa Bevægelsens Krise. Ward svarede med sin Bog »The Ideal of a Christian Church« (1844), Newman med sin »Development of Christian Doctrine« (1845), begge traadte over til Romerkirken, og mod dem begge rettede P. sit Skrift *Doctrine of Development, and Conscience considered in relation to the Evidence of Christianity and of the Catholic System*, 1846. S. A. blev P. Spr. i Whitchurch i Dorsetshire; efter Faderens Død 1865 blev han Baronet. Han døde i London 1885. C. E. F.

Palme-Synoden kaldes en Synode i Rom 501 eller 502; se om den Art. Pave Symmachus. Navnet stammer fra Palmeporten, ved hvilken Synoden holdt sin 3. Session.

Palmesøndag (*Dominica palmarum*) er Søndag for Paaske. Den indleder den stille Uge, og til Grund for Navnet ligger Evangeliets Beretning om Jesu Indtog i Jerusalem, da Folket strøede Grene paa Vejen (Mt. 21). Denne Beretning er derfor Dagens gamle Evangelium, som her har sin historiske Plads, medens den ved ogsaa at benyttes som Perikope paa Kirkeaarets 1. Søndag, 1. Søndag i Advent, paa dette sidste Sted faar en sindbilledlig Betydning. I den græske K., hvor man særlig ved denne Fest havde Kristi Triumftog for Øje og derfor fejrede den som Glædesdag, kendes Søndagens Navn i 4. Aarh. I Vestens K. har man først sikker Efterretning om denne Fest i 8. Aarh. (Beda d. ærværdige). Andre Navne for Dagen er *Dom. indulgentiae*, fordi de Bodfærdige paa denne Dag forkyndtes Absolution, og Forbrydere benaadedes; eller *Pascha competentium*, da Daabskandidaterne (II, 747) blev gjort bekendte med Trossymbolet. I den katolske K. sker paa P. en Palmevielse og Palmeprocession. Efter en Messe nedbedes Herrens Velsignelse over Grenene og deres tilkommende Bærere, hvorefter de besprænges med Vievand og incenserer med Røgelse. Saa uddelles Grenene, og Processionen begynder under Sang. Processionen forlader Kirken, og Døren lukkes; der lyder Vekselsang ude og inde; Subdiakonen steder med Foden af Korset paa Kirkedøren, for at Processionen atter kan drage ind. Folket gaar Herren i Møde og drager med ham ind i Kirken. Fra 10. Aarh. haves Beretninger om, at Kristi Indtog paa P. yderligere illustreredes ved at føre et Æsel, enten et levende eller et kunstigt paa Ruller, med et Kristusbillede paa Ryggen i Procession gennem Gaderne og ind i Kirken, hvor det opstilledes med mange be-

synderlige Ceremonier. Denne anstødelige Skik holdt sig i Moskva til 1700, og paa mange Steder i Tyskland lige til Begyndelsen af 19. Aarhundrede. A. J.

Pålsson, Ögmundur, isl. Biskop, f. o. 1462, var fra 1504 Præst paa Breiðabolstaður i det sydlige Island og blev 1515 Abbed for Vidø Kloster. 1519 valgtes han til Biskop i Skalholt efter Biskop Stefan, men først 1521 blev han bispeviet i Norge. I Begyndelsen laa han i Strid med Jón Arason (I, 131), men den fremtrængende Reformation gav ham andet at tænke paa. Da den blinde og affældige Olding ikke kunde hævde Stillingen, blev hans Plejesøn, Gissur Einarsson (I, 731), først hans Medhjælper og 1539 hans Efterfølger. Da Gissur 1540 kom hjem til Island efter i Danmark at have modtaget luth. Bispevielse, trak Ö. P. sig tilbage til en Gaard for derfra at lede Modstanden mod det nye. Men 1541 kom Lensmanden i Trondhjem, Christoffer Huitfeldt, til Island og sikrede sig den gamle Biskops Person og Ejendomme. De sidste tilfaldt Kronen; Biskoppen selv blev sendt til Danmark, hvor han fik Bolig i Sorø Kloster. Der døde han, vistnok allerede 1542.

Palti, afkortet af Paltiel. — 1. En af Spejderne (4 Mos. 13, 9). — 2. P. fra Gallim (nær ved Jerusalem: Jes. 10, 30), hvem Saul gav sin Datter Mikal, Davids Hustru, tilægte (1 Sam. 25, 44). 1 2 Sam. 3, 15f., hvor der fortælles om, hvorledes P. senere maatte slippe hende, kaldes han Paltiel.

Paltiel. 1. Stammeøverste i Issakar (4 Mos. 34, 26). — 2. P. fra Gallim, se Palti.

Paltit, Tilnavn til en af Davids Helte, Heles (2 Sam. 23, 26), fordi han var fra Bet-pélet i Juda Sydland (Josua 15, 27; Neh. 11, 26). I 1 Krøn. 11, 27, 27, 10 kaldes han »Pelonit«; mindre sandsynligt.

Paltz, Johan Genser von, Augustiner-Eremit, blev 1462 immatrikuleret ved Universitetet i Erfurt og nogle Aar senere Munk i Augustiner-Klostret dér. 1483 blev han Dr. theol. og var derefter Lærer ved Klosters Studium. Han døde 1511. I nyere Tid er han med Rette blevet fremdraget som Type paa kirkelig Fromhed ved Middelalderens Slutning. Hans Anskuelser er af saa meget større Interesse, som han har været Luthers Lærer. Det var Tanker som hans, der fremtraadte for Luther som de kirkelig korrekte, og gennem ham ser vi, hvor lidet Forestillingen om en friere Teologi indenfor Augustiner-Ordenen har paa sig. Han var vistnok en alvorlig Munk; Andreas Proles (se d. Art.) benyttede ham ved Gennemførelsen af sin Reform indenfor Ordenen. Men hans Skrifter viser ikke blot Smagløshed, vild Allegorisering og spidsfindige skolastiske Distinktioner; han var tillige en ivrig Dyrker af Maria og gennemtrængt af Tanken om Gerningsretfærdighed. Det gjaldt om ikke blot at frelses ved Kristi Lidelse alene, som de smaa Børn gennem Daaben, men ogsaa af egne Fortjenester at samle sig noget, man kunde glæde sig over i Evigheden. Selv ved Betragtningen af Herrens Lidelse anbefalede han at ofre alle sine gode Gerninger i Frelserens gennemborede Haand (jvfr. III, 99). Særlig bekendt var han som Afadsprædikant. Han traadte som saadan i Tjeneste hos den

pavelige Legat Raimund Peraudi, der 1489 kom til Tyskland med Jubilæumsafslad til Fordel for et Korstog mod Tyrkerne. Paa Opfordring af Frederik den vise og andre offentliggjorde P. nogle af sine Prædikener under Titelen: »Den himmelske Fundgrube«. 1502 kom en udvidet latinsk Udgave *Coelifodina*, hvortil senere føjedes et Supplementum (et Uddrag af *Coelifodina* hos W. Köhler, Dokumente zum Ablassstreit von 1517, Krügers Quellenschriften, 2. Række, 3. Hefte, 1902). P.s Afsladslære er kirkelig korrekt: Afsladen er Eftergivelse af Syndens timelige Straffe og forudsætter, at Syndsforladelsen allerede er meddelt i Bodssakramentet; naar der om Jubilæumsafsladen (se I, 33, II, 691) undertiden bruges Udtrykket: Afslad fra Straf og Skyld, er dette efter P. at forstaa uegentligt, idet Paven til Jubelafladen plejer at knytte særlige Lettelser i Retning af at opnaa Absolution. Men P.s Afsladslære viser klart, i hvor høj Grad Folk leledes til at behandle religiøse Spørgsmaal paa udvortes juridisk Vis og at skænke Syndens timelige Straffe den største Interesse. Og m. H. til Angeren gik P. vidt i Godkendelsen af en blot »Galgenreue« (saaledes gengiver P. *attritio* se I, 90), som da gennem Kirkens Kultus nok skulde blive til en fuldkommen Anger (*contritio*). (Th. Kolde, Die deutsche Augustinerkongregation und Johann von Staupitz, 1879; samme, Das religiöse Leben in Erfurt beim Ausgange des Mittelalters, 1898; R. Seeberg, Dogmengeschichte II, 1898, S. 158 f.; Nik. Paulus i »Zeitschr. für kath. Theol.« 1899). V. A.

Paludan, Rasmus, norsk Biskop, f. i Kristiania 1702, blev 1720 Student fra Kristiania Skole og 1730 Tolvpriest i denne By. 1740 blev han Spr. i Stege og Provst over Møen, 1743 Stiftsprovst i Kristiania, 1749 Konsistorialraad og 1751 Biskop i Kristianssand. Der døde han 8. Jan. 1759. Han var efter Peder Herslebs Sigende »en god, ærlig Mand, men overmaade ulærd«. Da han anbefalede Skolelærerne Speners Katekisme-Forklaring, har han maaske nærmest sympatiseret med Pietismen.

Paludan-Müller. 1) **Jens P.-M.**, dsk Biskop, f. i Sorø 7. Nov. 1771, gik i Skole i Kbhvn, blev Student 1789 og 1793 teol. Kand. Efter at have været Lærer ved Vajsenhuset blev han 1790 Spr. for Tise i Viborg Stift, 1801 Spr. for Kjerteminde og Drigstrup paa Fyn, 1819 Stiftsprovst og Spr. ved St. Knuds Kirke i Odense, 1830 Biskop i Aarhus, og dér døde han 14. Maj 1845. Efter hans Død udgav hans Søner »Udvalg af Biskop J. P.-M.s efterladte Papirer« (1868), der indeholde gode Bidrag til hans Karakteristik og til Belysning af hans kirkelige Stilling. — 2) **Jens P.-M.**, dsk Præst, Søn af Biskop J. P.-M., fødtes i Kjerteminde 8. Febr. 1813, blev 1831 Student fra Odense Skole, 1837 teol. Kand. Kort efter blev han kst. Lærer ved Sorø Akademis Skole, 1840 Adjunkt ved den. 1847 blev han kaldet til Aalborg som resid. Kap. ved Budolfi Kirke og Præst ved Hospitalet, og dér oprettede han en Forberedesskole til Latinskolen. 1855 blev han Spr. i Thisted-Tilsted og 1856 Provst for Hundborg og Hillerslev Herreder, 1864 Spr. for Marvede-Hyllinge paa Sjælland, 1874 forflyttet til Snese. 1888 tog han sin Afsked og bosatte

sig i Kbhvn, hvor han døde 29. Juni 1899. Han indtog i teol. og kirkel. Henseende en ejendommelig Midtstilling imellem de forskellige Partier og udfoldede en ret betydelig Forfattervirksomhed. 1850 kritiserede han i Skriftet »Om Dr. Martensens kristelige Dogmatik« denne ud fra et luth. Standpunkt; senere skrev han i »Nyt theol. Tidsskr.« et Par Afhandlinger om den apologetiske Bestanddel i Biskop Mynters Prædiken og om S. Kierkegaards »Indøvelse i Kristendom«. Blandt hans senere Skrifter maa nævnes: »Om Guds Ord« (1869); »Evang. Præstegerning« (1870); »Skriften og Overleveringen, fremstillede i deres evang. Sammenhæng« (1871); »Om Præsternes Adgang til Alteret i den dske Folkekirk« (1872); »Evang. Alliance og luth. Bekendelse« (1874); »Folkekirken og evang. Tro« (1890); »Guds Rige og evang. Tro« (1891). Ved Universitetets Jubelfest i 1879 modtog han den teol. »Eresdoktorgrad«.

Palæstina. Navnet »P.« betegner hos Herodot, hvor det først forekommer, det af Filistæerne (de palæstinensiske Syrere) beboede Land, altsaa Kysteh mellem Fønicien og Ægypten, medens det senere overførtes paa det bagved liggende Indland. I det gamle Testamente kaldes det Land, som vi nu benævne P., i Reglen »Kanaan«, et Navn, der allerede forekommer, men i videre Omfang, i Amarnabrevene og de ægyptiske Indskrifter.

Mod Vest og Øst har P. naturlige Grænser, nemlig Middelhavet og den store syrisk-arabiske Ørken. Ogsaa mod Syd danner Ørkenen Landets Grænse; men denne er her mere flydende, idet Kulturlandet i tidligere Tid strakte sig længere mod Syd end nu til Dags. Som naturlig Nordgrænse kan man nærmest betragte den nedre, mod Vest løbende Del af *Nahr el-Qasimije*, en dyb Kløft Nord for hvilken Libanons Bjergland hæver sig, og derpaa længere mod Øst Hermons Sydskrænter. Politisk betragtet havde derimod Landet en meget vekslende Udstrækning mod Nord og bestemmes derfor i det gamle Testamente paa forskellig Maade. De nøjagtigste Angivelser findes 4 Mos. 34, 1—12; Hes. 47, 15—20. 48, 1 f., men lader sig kun delvis identificere med Sikkerhed. Vanskeligt at bestemme er ogsaa Udtrykket »Indgangen til Hamat«, der oftere angiver Landets Grænser mod Nord (4 Mos. 13, 21; 2 Kong. 14, 25; Am. 6, 14 osv.), da det end ikke staar fast, om man skal tænke paa det berømte Hamat i Syrien eller paa en sydligere By af samme Navn.

P.s ejendommelige Udformning er væsentlig bestemt ved den vældige Bristning, der har strakt sig fra Nord til Syd, og som mod Nord omfatter Sænkningen mellem Libanon og Antilibanos, mod Syd *al-'Araba* og mellem begge *al-Ghor* eller Jordan-Dalen, der udmunder i den dybe og brede Sænkning, hvori det døde Hav befinder sig (paa det dybeste Sted 793 Meter under Middelhavets Overflade). Paa denne Måde deles P. i to Dele: det af flere Tvarfurer delte Højland Vest for Jordan og det smallere Øst-Jordanland, der mod Øst gaar over i den omvalte syrisk-arabiske Ørken. Fra Middelhavet skilles det vestlige Højland ved en snart bredere, snart smallere Kystslette, der dog paa nogle

Steder afbrydes ved, at Bjergbrudet skyder sig helt ud til Strandsbredden. Det hele Land bestaar hovedsagelig af et Dække af Kalksten, der er dannet i Kridtperioden, og som i den sydlige Halvdel af Øst-Jordanlandet hviler paa et Grundlag af nubisk Sandsten. Vest for Genezaret Sø, i den østlige Del af Galilæa og navnlig i den nordlige Del af Øst-Jordanlandet findes der omfattende Levninger af mægtige vulkanske Udbrud, der tilhøre den forhistoriske Tid, og som har fortsat sig helt ned igennem den vestlige Del af Nordanabien. Med disse Udbrud staa de varme Kilder ved Tiberius, i Jarmuk-Dalen og ved Østsiden af det døde Hav i Forbindelse.

De højereliggende Dele af Bjerglandet bestaar gennemgaaende af den nøgne Klippegrund, da de stærke Regnskyl rive alt med sig, som kunde bidrage til Dannelsen af et Jordlag. Kun i Revner og Fordybninger kan den fede leragtige Masse, der opstaar ved Overfladens Forvitring, holde sig, men er til Gengæld meget frugtbar, naar den vandes tilstrækkelig. Det samme gælder i endnu højere Grad om de smuldrerede Lavamasser i de vulkanske Egne. Ogsaa de dybe Dale, hvor Humusdannelserne samle sig, egue sig fortrinlig til Dykning overalt, hvor der findes tilstrækkelige Kildevæld. Kystsletten er for en Del bedækket af Sandklitter eller af Morader, der udelukkende enhver Dykning; og Jordan-Dalen bestaar mest af en blændende hvid, vegetationløs Flade, da der her mangler Vand, og Floden selv paa Grund af sit dybt indskaarne Løb ikke kan anvendes til Vanding. Landet udmærker sig derfor som Helhed ikke ved nogen fremragende Frugtbarhed. Kun enkelte Egne ere rige paa Kilder, der optage det gennem den porøse Kalksten sivende Vand. Ellers er man henvist til Regnvandet, der samles i Cisterner, udhuggede i Klippegrunden; og udebliver Regnen, indtræder der straks Vandmangel og Misvekst, saaledes som det f. E. skildres 2 Sam. 21; 1 Kong. 17f. Navnlig er det i rette Tid indtrædende Førsaarsregn (Sildigregnen), der betinger en god Høst.

Betragter man de enkelte Dele af Landet nærmere, saa falder Bjerglandet Vest for Jordan i to Hoveddele, som skilles ved den store Jizreel-Slette: det judæisk-samaritanske Bjergland og Galilæas Bjerge. Det judæisk-samaritanske Bjergland danner en fra Syd til Nord løbende Kam, Øst for hvilken det sænker sig stejlt ned mod Jordan-Dalen og det døde Hav, medens dets vestlige Del mere gradvis syunker ned til Middelhavskysten. Ved et System af Tværdale, hvoriblandt især *Wadi dêr-ballût* og *Wadi al-audje*, deles det i en sydlig og en nordlig Halvdel, som man kan kalde det judæiske og det samaritanske Bjergland. Det judæiske Bjergland naar sit højeste Punkt i *Sirat-el-bellâ* (1027 Meter) Nord for Hebron. Her omkring findes en Del frugtbare, vandrige Dale som *Wadi cha'il* og *Wadi arrâb*. Derimod er Egnen Vest for det døde Hav et nøgent Bjergland med stenede, af Solen gennemglødene Kløfter, der strække sig i østlig Retning. Mod Vest er der foran Bjerglandet lejret et lavere Højland, der danner Overgangen til Middelhavssletten og skilles fra det egentlige Bjergland ved nogle fra Syd til Nord løbende Sænk-

ninger. Den Del af Højlandet, hvor Jerusalem ligger, er lavere end det hebrønitiske Bjergland; det har flere jævne Højsletter, men ogsaa forskellige frugtbare Dale og ved Siden deraf kuppelformede Højder som Oliebjerget Øst for Jerusalem og *Nabi Samwîl* Nordvest derfor. Længere mod Nord hæver Bjerglandet sig atter i *Tell 'asûr* til 1011 Meter. Ejendommelig for denne Egn er dels, at det omtalte lavere Højland, der længere sydpaa er lejret foran Bjergenes Vestsider, her mangler, dels, at den østlige Bjergørken her er mindre end i den sydlige Del af Bjerglandet. Det samaritanske Bjergland deles i to Halvdele med en fra Vest til Øst løbende Sænkning, Syd og Nord for hvilken de to Bjerge *Garizim* (*Djebel el-tor*, 868 Meter) og *Ebal* (*Djebel eslamîje*, 938 Meter) hæve sig som to Forbjerger. Den sydlige Halvdel har ikke den regelmæssige Form som det judæiske Bjergland, idet Vandskellet bevæger sig i forskellige Retninger. Der findes her forskellige Højsletter uden Afløb, der derfor i Regntiden forvandles til Sumpe, men i Sommertiden afgive meget frugtbar Agerjord. I den omtalte Tværsænkning, *Wadi sha'îr*, ligger Byen Nablus i vandrige, med yppig Vegetation bedækkede Omgivelser. I Bjerglandets nordlige Halvdel findes atter en tydelig Bjergkam, der fra Ebal løber i nordøstlig Retning til *Râs ibziq* og derpaa fortsættes af *Fuqû'a*-Bjergene, som begrænse Jizreel-Sletten mod Øst. Fra denne Kam udgaar flere Højedrag mod Øst, af hvilke den sydligste i *Qarn sartabe* (379 Meter) skyder sig tæt hen til Jordan. Til den modsatte Side udgaar to Grene i nordvestlig Retning, hvoraf den ene danner Nordvæggen af Nablus-Dalen, medens den anden, der begynder ved *Râs ibziq*, begrænser Jizreelsletten mod Syd. Den ender med Karmel-Bjerget, hvis Fod træder tæt ud til Middelhavets Kyst. Denne Del af Bjerglandet er rig paa herlige Dale med yppige Frugthaver, deriblandt den runde Dal, i hvis Midte Samarias Bjerg hæver sig. Den store Jizreel-Slette, der skiller det samaritanske Bjergland fra Galilæas Bjerge, hæver sig svagt fra Vest til Øst. Den begrænses mod Vest af et lavt Højedrag, der gennembrydes af *Nahr-al-Muqatta'*, den gamle *Qishon*. Mod Øst fører den stejle *Djalud*-Kløft ved den nordlige Ende af de omtalte *Fuqû'a*-Bjerge ned til Jordan-Dalen. Sletten, der bestaar af smuldret Basalt, er overordentlig frugtbar, men i Regntiden bedækket af store Sumpe, hvorfor Byerne i gammel Tid anlagdes paa de omgivende Bjerges Skraaninger. Det galilæiske Bjergland falder i to Dele, det lavere Nedre-Galilæa mod Syd og Nord derfor Øvre-Galilæa. Ved Nedre-Galilæas Sydrend findes Tabor-Bjerget (*Djebel-el-tor* 562 Meter) med sine Ege- og Terebinteskove; det staa mod Nord i Forbindelse med Bjergene om Nasaret. Imellem de forskellige Bjergdrag, hvoraf Nedre-Galilæa bestaar, findes flere Sletter, der i Reglen ere meget frugtbare. I Øvre-Galilæa er det højeste Punkt *Djebel djermaq* (1199 Meter). Ogsaa her omslutte Bjergene frugtbare og veldyrkede eller skovbevoksede Sletter og Dale. Mod Vest skyder Bjerglandet sig mellem de to Forbjerger *Râs-en-nâqûra* og *Râs-el-abjad* helt ud til Kysten.

Øst-Jordanlandet deles ved *Sherî'at-el-*

menådire (Jarmuk) i to Dele, af hvilke den nordlige har været Hjemstedet for de ovenfor omtalte vulkanske Udbrud, som paa forskellig Maade have omdannet den store Kalkstens-Højslettes Overflade. I den nordvestlige Del deraf er Jorden bedækket med store Lavablokke, der rager op mellem det yppige Græs eller Levingerne af de gamle Skove. Dette Parti, danner den nordlige Del af det saakaldte *Djolan*, der strækker sig fra Hermon til Østsiden af Genesaret-Sø. Sydøst derfor breder sig den store, overordentlig frugtbar *Nagra-Slette*, det gamle Basan, der bestaar af smuldrer, rødbrun Lava, Dens nordøstlige Del er bedækket af et Vildnis af Lavablokke, der hidrøre fra en Eruption af de vulkanske Bjerge, der begrænse Sletten mod Øst, de saakaldte *Haurân*- eller Druserbjerge, som naa en Højde af 1802 Meter. Syd for Jarmuk høre Sporene af de vulkanske Katastrofer op, og Kalkstenen, der her er temmelig vandløs, træder atter frem. Mod Syd ned imod *Nahr ez-zergâ* (Jabbog) hedder Bjerglandet *Adjlân* og er her bedækket af store prægtige Skove. Syd for *Nahr ez-zergâ* begynder det egentlige Gilead, der i Høsehøjgeret naa en Højde af 1096 Meter. Mod Øst gaar det over i det ammonitiske Højland, hvis Toppe flere Steder overskride 1000 Meter. Gilead er gennemgaaende stenet, men indeholder dog ogsaa flere Skove, og Bjergskraaningen egner sig til Vinavl. Som dets Sydgrænse kan man betragte *Wadi hesban*, Syd for hvilken den moabitiske Højslette begynder (se om denne Artiklen Moab).

Jordan-Dalen sænker sig fra sit nordligste Punkt, der ligger 150 Meter over Havet, paa en Strækning af 190 Kilometer til 793 Meter under Middelhavet, nemlig det dybeste Punkt af det døde Hav. Jordan gennemløber først Hulesøen, hvis Spejl er omtrent 2 Meter over Havet, derpaa Genesaret-Sø, hvis Spejl ligger 208 under Havets Overflade, og udmunder sluttelig i det døde Hav, 394 Meter under samme. Floden dannes af flere Kildestrømme, nemlig *Hasbân* ved Nordvestfoden af Hermon, *Bânjâs*-Kilden ved Sydfoeden af samme Bjergmasse og *Nahr leddân*, der udspringer ved det gamle Dan. Mellem Genesaret-Sø og det døde Hav fører Dalen Navnet *el-Ghor*, en planteløs, hvid Flade, i hvis Midte der er uddybet en ny Sænkning, *ez-Zôr*, hvori Floden atter har sit stærkt bugtede Leje. Kun langs Flodens Bredder findes der en yppig Vegetation af Popler, Tamarisker, Plataner, Siv osv.

P.s Klima er det subtropiske med to Aars-tider, en Regntid og en regnløs Tid. I den dybe Jordandal hersker derimod et tropisk Klima. Regntiden begynder i Oktober med »Tidligregnen«, og ender i April med »Sildigregnen« (5 Mos. 11, 14; Jer. 5, 24 osv.). I den øvrige Tid af Aaret er Regn en meget stor Sjældenhed. Om Vinteren er Sne ikke ukendt i Bjergene, men den bliver sjælden liggende Dagen over. Meget følelig er, bortset fra de lavt liggende Egne, den stærke Temperatur-forskel mellem Dag og Nat.

Plantevæksten er gennemgaaende den sædvanlige Middelhavsflora, i Jordan-Dalen den tropiske. Dertil kommer paa de vandløse Stepper den orientalske Steppevegetation. Efter Regntiden bedækkes alt hurtigt af et Tæppe

af de herligste Markblomster og Urter, der imidlertid hastig henvisne, naar Varmen stiger. Af Kornsorter dyrkes fornemmelig Hvede og Byg, dertil forskellige Bælgfrugter, Agurker, Hør o. a. Blandt Frugttræerne indtage Vin, Olive og Figentræer den første Plads, desuden Mandler, Morbærtræer, Nøddetræer og lignende. Skovene, der som allerede bemærket, især findes i Øst-Jordanlandet, bestaa fornemmelig af Ege, Pinjer, Pistacier, Plataner, Tamarisker, Popler samt forskellige vellugtende Planter.

Blandt Husdyrene er nu som i gammel Tid Faar og Geder de vigtigste; Okserne, der i Oldtiden slagtedes, tjener nu kun som Arbejdsdyr. Ridedyr ere Æsler og Heste, medens Ørkenens Ridedyr Kamelen i Kulturregnerne kun benyttes som Lastdyr. Hunden er endnu som i Oldtiden et halvildt Dyr. Af de vilde Dyr er Løverne nu til Dags fuldstændig udrykkede. Derimod forekomme endnu, dog mest kun i Øst-Jordanlandet, Ulve, Bjørne, Pantere, Vildsvin. Hyppige er Shakalerne overalt i de tyndt beboede Egne, medens Gazeller, Antiloper og Vildæsler færdes i Nærheden af Ørkenstepperne. Blandt de tamme Fugle er Hønsene først indført i den eftereksliske Tid, medens Duer allerede omtales i det gamle Testamente. Af vilde Fugle kan nævnes Ørne, Gribbe, Ugler, Ravne, Størke, Rørdrummer o. a. Genesaret-Sø er meget rig paa forskellige Fiskearter, ligesom der ogsaa findes en Mængde Smaafisk i Bækkene og Floderne; dertil kommer det rige Fiskeri ved Middelhavskysten. Blandt Krybdyrene er de giftige Slangearter, som man dog ikke ofte træffer paa, at nævne. Af Insekter er Skorpioner og Lopper de besværligste, og desuden Græshopperne en alvorlig Fare for Vegetationen.

E. Robinson, Palæstina, 3 Bd. 1841; Neuere biblische Forschungen 1857; physische Geographie des heiligen Landes 1865; V. Guérin, Description de la Palestine, 7 Bd. 1868—80; O. Ankel, Grundzüge der Landesnatur des Westjordanlandes 1887; G. A. Smith, Historical Geography of the Holy Land 1894; F. Buhl, Palæstina i kortfattet geografisk og topografisk Fremstilling 1890; Geographie des alten Palæstina 1896; Zeitschrift des deutschen Palæstina Vereins, Palestine Exploration Found (Quarterly Statements, The Survey of Western Palestine, The Survey of Eastern Palestine); Schumacher, Across the Jordan 1886; Northern 'Ajlûn 1890. Fr. B.

Pamelius, Jakob, rom.-kat. Teolog, f. i Bruges 1536, studerede i Louvain, Paris og Padova, blev Dr. theol. i Louvain, derpaa Kannik i Bruges og senere Kannik ved St. Gudule i Bruxelles og St. Johannes i Herzogenbush. Borgerkrigen tvang den lærde Mand til at søge Ly i St. Omer, hvor Biskoppen gjorde ham til Arkidiakon ved Domkirken. Filip II udnævnte ham til Biskop af St. Omer og til Provst for Kirken St. Salvator i Utrecht, men inden han havde tiltraadt sit Bisppeembede, døde han 13. Sept. 1587 af Nervefeber i Mons i Hennegau. Blandt hans Skrifter maa nævnes et ukritisk Arbejde over Messe-Liturgien (*Liturgica Latinarum* I—II, Köln 1571, senere offentliggjort under Titlen *Rituale patrum* 1675) og Udgaver af Cassiodor (1566), Cyprian (1568), Tertullian (1579) og Rhabanus Maurus (udg. i Köln 1627, altsaa længe efter P.s Død).

Pamfilos, Presbyter i Kæsarea, stammede fra Berytos, hvor hans Familie levede i gode Kaar. Han studerede Filosofi og Teologi og gik derpaa til Alexandria, hvor han i Kateket-Skolen fik Undervisning i Skriftfortolkning. Evsebios af Kæsarea (I, 827), der har skrevet en udførlig, desværre tabt, Biografi af ham, mente, at ingen var hans Lige i Kendskab til den hl. Skrift og Indsigt i den guddommelige Vidskab. Fra Alexandria kom P. til Kæsarea, hvor han blev en højt anset Presbyter. Sin Formue skænkede han til de fattige og levede alene for Studierne, som en tro Discipel af Origenes. Han stræbte navnlig efter at øge Bogsamlingen i Kæsarea og bevare Origenes's Skrifter; flere af disse skal han efter Hieronymus's Vidnesbyrd have afskrevet med egen Haand. Under Maximus's Forfølgelse blev han fængslet og pint, og 16. Febr. 309 blev han halshugget sammen med 11 andre Martyrer. Han har forfattet et Forsvarsskrift for Origenes i 5 Bøger, til hvilke Evsebios føjede en 6.; det er gaaet tabt paa den 1. Bog nær, som foreligger i Rufinus's Oversættelse. Ellers har P. kun skrevet Breve. Ved P. (og Evsebios) blev Origenes's Arbejde for det gl. T.s Tekst bragt til videre Kredse, og han synes at have været virksom for en god Udgave af N. T.s Tekst paa Grundlag af de Bidrag til en saadan, som fandtes i Origenes's Kommentar.

Pamfyliden, Landskabet mellem Lykien og Kilikien paa Lilleasiens Sydøst. Det smalle Kystland beherskes paa Nord siden af Tauros-Bjergene. P.s Byer vare ikke særlig betydelige, og den gr. Kulturs Indflydelse var forholdsvis ringe i dette Landskab. Paa Apostlenes Tid udgjorde Lykien og P. en kejserlig Provins.

1 Mak. 15, 23 og ligeledes Ap. G. 2, 10 vise, at der var bosat Jøder i P. Paa sin 1. Missionsrejse berørte Paulus P. Perge er den første By, der nævnes (Ap. G. 13, 13); dér skiltes Johannes Markos fra Paulus og Barnabas. Paa Tilbagevejen fra de indre Landskaber prædikede de 2 atter i Perge (14, 25). Der nævnes intet særligt. 1 Pet. 1 nævnes P. (og Lykien) ikke blandt de andre lilleasiatiske Landskaber, et Tegn paa, hvor ringe Fremgang Krdmmen indtil da havde i hin Egn. Ogsaa i de følgende Aarhundreder vedblev P. at staa tilbage. L. G.

Pammachius, Hieronymus's og Paulinus fra Nolas Ven, blev født 340 og studerede sammen med Hieronymus i Rom. Han blev Senator og kaldes »vir proconsularis«. Fra Aaret 392 stod han i livligt Brevskifte med Hieronymus, der da opholdt sig i Betlehem. 397 døde hans Hustru Paulina, og baade Hieronymus og Paulinus fra Nola pristede hende i høje Toner i udførlige Breve. P. havde i den rom. Havn oprettet et stort Fremmedherberg, og hans Gavnildhed gjorde ham tilsidst fattig. Han døde rimeligvis 410. Sine sidste Aar viede han helt til Arbejde for Guds Rige. Det var paa hans Opfordring, Hieronymus gav sig til at fortolke Profeterne.

Panagia (παλαια: den fuldkommen hellige) er den gr. Kirkeafdelings Navn paa Maria. — P. kaldes ogsaa et indviet 3-kantet Stykke Bred, som gr. Munke og Præster og andre fromme gr. Katoliker efter Maaltidet nyde under visse Bønner og Riter.

Panagion kaldes hos de gr. Katoliker det Kors, der bæres af Biskopperne.

Pananglikansk Koncilium eller Lambeth-Konference kaldes en Sammenkomst af alle anglik. Biskopper, der under Ærkebiskoppen af Canterburys Forsæde med visse Mellemrum finder Sted i Lambeth-Paladset. Ifølge en Provins-Synodes Beslutning af 20. Sept. 1865 indbød Ærkebiskop Longley af Canterbury 22. Febr. 1867 første Gang de 144 anglik. Biskopper til et saadant Møde. Dengang var Striden om Biskop Colenso (I, 532) paa det højeste, og adskillige Biskopper, med Thirlwall af St. Davids i Spidsen, havde Betænkeligheder ved en saadan Sammenkomst, der let kunde friste til at øve Vold mod de friere Retninger indenfor den anglik. K. Disse Betænkeligheder blev dog overvundne, og 76 Biskopper (blandt dem Thirlwall) mødte i Efteraaret 1867; men 6 eng. Biskopper udeblev, fordi de tvivlede om »Visdommen« i det Skridt, Ærkebiskop Longley vilde gøre (se Davidson og Benham, Life of Archbishop Tait, London 1891, I³, 374 f.). I Efteraaret 1878 gav 100 Biskopper Møde til den 2. Lambeth-Konference, der holdtes under Ærkebiskop Tait's Forsæde (Life of Tait II³, 368 f.). 1888 samledes 145 (af 211 indbudne) anglik. Biskopper til den 3. Lambeth-Konference (A. C. Benson, Life of Edw. White Benson, London 1901, 337 f.) og 1897 mødte 197 (af 240 indbudne) til den 4., som holdtes under Ærkebiskop Temples Ledelse (Memoirs of Archbishop Temple, by seven Friends, London 1906, II, 269 f.).

Pancratius, Martyr-Helgen, skal være født i Frygien og under Diocletian have lidt Martyrdøden 12. Maj 304 i Nærh. af Via Aurelia. Omtr. 500 blev der i Rom ved Porta Aurelia bygget en Kirke (S. Pancrazio) til hans Ære. Den har siden 1517 været Titelkirke for en Kardinal.

Paneas (Panias), se Kæsarea Filippi (II, 889).

Panegyrikon er den gr. K.s Navn paa et Homiliarium (II, 456). Det indeholder en Samling af fremragende Kirkelæreres Prædikener paa Kristus- og Helgen-Fester.

Panis-Breve (*litteræ panis, vitalitii*, Naadesbrød-Breve) kaldte man i Middelalderen i Tyskland de Breve, ved hvilke Kejseren eller en Rigsfyrste paalagde et Stift eller et Kloster at forsørge en Lægmand paa Livstid, eller indtil vedkommendes Stilling blev forbedret. En saadan Lægmand kaldtes »Panist«. I Tyskland fandtes der »Panister« Mge til Sækularisationen 1803.

Panormitanus, se Nicolaus de Tudeschis (S. 367).

Panpresbyteriansk Koncilium. Efter det anglik. Lambeth-Mødes (se ovenfor) Forbillede have Presbyterianerne begyndt at afholde Møder for alle Presbyterianere. Det 1. holdtes i Edinburgh 1877, det 2. i Philadelphia 1880, det 3. i Belfast 1884, det 4. i London 1888. Saadanne Møder afholdes fremdeles.

Pantaleon, Helgen, en af de saakaldte 14 Nødhjælpere (S. 412), var efter Legendens kejserlig Livlæge i Nikomedien. Han skal være født af en kr. Moder og som Barn have været Kristen; men han faldt fra Troen, indtil Præsten Hermolaos omvendte ham. Da han atter var bleven

Kristen, kom han i Ry for underfulde Kure og led Martyrdøden ved Halsbuegælle o. 305. Gr. regne P., som de kalde Pantaleon, til deres »store Martyrer«. Til hans Ære blev der bygget en Kirke i Konstantinopel, hvor man mente at have hans Lig; en Del af dette kom senere til Paris og Lyon. P. er, næst Lukas, Lægerens mest berømte Værnehelgen. 27. Juli er hans Mindetdag.

Panteisme er ifølge Navnet den Betragtning af Tilværelsen, som gør alt til Gud; det vil med andre Ord sige, at den ophæver Forskellen mellem Gud og Verden; de bliver til ét. At P. dog er en religiøs Betragtning, er givet i selve dens Navn; men med dette er der rigtignok ogsaa givet, at den maa staa i et ret ejendommeligt Forhold til al positiv Religiositet, hvis Væsen netop beror paa Modsætningen mellem Gud og Verden. Vi har i P. da at gøre med et sammensat Fænomen, et saadant, der har sine Rødder saavel i en teoretisk som praktisk Bestemmelse af Tilværelsen. Og vi kan tilføje, at det er den teoretiske Bestemmelse, som har Primatet, saa at den religiøse Dom om Verden kun anerkendes, for saa vidt som den svarer til den intellektuelle Betragtning. P. vil derfor som Helhed nærmest være at bedømme som en filosofisk Teori.

Dette viser sig snart, naar vi ser paa den historiske Udvikling. Aldrig fremtræder P. som en oprindelig Religionsform, ja, heller ikke paa et senere Udviklingsstadium kan der paapeges nogen historisk Religion, hvis Grundpræg er P. Den kommer frem som et Produkt af den fremskredne Refleksion, særlig hvor denne gaar ud fra en polyteistisk Folkereligion. Det er nærmest det Anstød, som Forstanden tager af den splittede Gudeverden, der danner Motivet til en panteistisk Reduktion af de mange Magter til én samlet Guddomsmagt. Ved P. betegnes der nemlig slet ikke nogen Overskridelse af det givne Naturgrundlag; det er bestandig Naturkræfterne, hvortil der gaas tilbage, det er alene som den immanente Grundkraft i Naturen, at det guddommelige opfattes. P. er Naturreligionens højeste Udtryk, men den fører ikke udover dennes Sfære. Den svarer ogsaa til den Ophævelse af alle kvalitative Forskelle og Værdibestemmelser, som følger med Gennemførelsen af en rent videnskabelig, intellektuel Bestemmelse af Verden. Det er Naturalisme, som i begge Tilfælde kommer ud.

Alligevel har P. ogsaa sin religiøse Ejendommelighed. Denne betegnes ved, hvad vi kalder Mystik. Det særegne for al Mystik er en Opgaaen af det enkelte i det almene; men en saadan Bevægelse forudsætter, at al Realitet ligger i det al-ene og uendelige, medens det endelige og begrænsede kun tænkes som det ufuldkomne eller det ikke-værende. Dette passer ganske til P., og Mystiken følger da ogsaa denne overalt, hvor den optræder som praktisk Religiositet. Det er ogsaa ejendommeligt, at Mystiken er et lignende sekundært Fænomen som P.; den danner heller ikke Grundlaget for nogen oprindelig Religion, men fremkom ogsaa først ved primitive Formers Opløsning, idet den da optræder som en Inderliggørelse af disses Indhold.

Sin egentlige klassiske Jordbund har P. fundet

hos de ariske Folk. De semitiske Folkestammer som Jøder og Araber synes i ringe Grad at have været anlagte for den. For den ariske Bevidsthed ligger derimod Tilknytningen til Naturens Kræfter nær. Fornemmelig i det gamle Indien er P.'s Moderskød. Af den gamle vediske Religion udvikler Præsterne en spekulativ Visdom, der reducerer alle konkrete Livsformer til en abstrakt Enhed, der benævnes som Brahma. Gennem Billeder, der alle fremhæver Intetheden af det enkelte i Modsætning til den bagved-liggende Grundkraft bliver denne Visdom varieret i det uendelige. Og til denne Teori svarer en asketisk Praksis; kun ved at tilintetgøre alle individuelle Begæringer naas det frem til den fuldkomne Hellighed.

En noget anden Karakter har P. paa europæisk Grund. Ogsaa indenfor den gr.-rom. Verden er den det filosofiske Nedslag, der bliver tilbage efter Folkereligionernes Opløsning. Den fremtræder allerede tidlig indenfor den gr. Filosofi, dels gennem Heraklits Lære om alle Tings Veksel (*παντα ρεϊ*), dels gennem Eleaternes Hævdelse af Tilværelsens abstrakte Uforanderlighed. I Stoicismen bliver der gjort praktisk Alvor af P.n, som her nærmest fremtræder som Troen paa en ordnende Verdensmagt, der kræver ubetinget Lydighed af den enkelte. Men det er dog især i Ny-Platonismen, at P.n faar sin religiøse Betydning paa antik Grund. I denne Filosofi, der vil hævde Folkereligionernes Sandhed ved at give dem en allegorisk Omtydning, bliver Ekstasen sat som det højeste Maal for Livet; at blive udrykket fra Timgligheden og føle sig momentvis som ét med den uudforskelige Magt, der er den dunkle Grund til alt, er det Maal, som stilles op imod den kristne Salighed.

Medens saaledes ogsaa den antike P. har det samme akosmistiske Præg som den indiske Tænkning, saa sker der en stor Forandring, naar vi kommer til den nyere Filosofi. Naar tidligere Verden syntes at blive til intet overfor det ene guddommelige Væsen, saa er det nu snarere den modsatte Tendens, som kommer til Orde, nemlig Tilbøjeligheden til at lade Gud forsvinde for Verden. Denne nyere Fase af P. indledes ved Renæssancetidens Tænkere, især Giordano Bruno (I, 398); det er den givne Natur og Harmonien i denne, der har betaget ham saaledes, at den for ham bliver den eneste levende Gud. Paa en langt mere abstrakt Maade opbygger Spinoza sit store System. Det er en ren Naturalisme, som her finder sit Udtryk; den kender ingen anden og højere Modsætning end mellem den virkende og den bevirkede Side af Naturen. Og det er paa en rent intellektualistisk Maade, at denne Naturalisme bliver begrundet; den logiske Nødvendighed behersker alt, hvad der sker; for nogen anden Forstaaelse bliver der slet ikke Plads. Den Ensiddighed, som her fremtræder, søges overvunden af den senere romantiske Spekulation, der stræber efter at lægge en positiv Livsfylde ind i Spinozas abstrakte Substans. Havd der hos Spinoza kun var en logisk Proces, bliver hos Schelling til en dynamisk; i selve det absolutes Begreb indføjes nu Udvikling og Fremskriden. Hos Hegel finder denne Tankegang sin højeste Udformning; ikke blot under

Synspunktet af en Naturudvikling, men som en historisk Aandsproces bliver det absolut Liv at forstaa. Fra at være Substans bliver det guddommelige hævet til at være Subjekt; den hele Tilværelse ses som en fremskridende Udvikling af den guddommelige Selvbevidsthed. Har man tidligere kunnet tale om en akosmistisk Karakter af P., kan man nu med en vis Ret tale om en ateistisk Karakter af denne, idet der ikke bliver andet tilbage end det immanente Verdensprincip.

Disse er de to Hovedfaser af P.; den ene, den regressive, hvor man fører Verden tilbage til Gud; den anden, den progressive, hvor man gaar ud fra Gud til Verden. Men enten man saaledes lægger Vægten paa den indre eller den ydre Side af Tilværelsen, saa er Grundsynspunktet overalt det samme. Det er Enhedens eller Totalitetens Princip, som overalt er det raadende; ud fra Grundforholdet mellem Helheden og de enkelte Dele skal alle Gaader løses. Det følger heraf, at det metafysiske overalt træder frem foran det etiske, det upersonlige for det personlige, Nødvendigheden for Friheden, Harmonien for Synden og det onde. Gennemførelsen af disse Relationer giver det fulde Billede af P.'s Verdensbetragtning.

Medens den umiddelbare Bedømmelse af Tilværelsen vil tillægge det menneskelige Væsen en særegen Værdi i Modsætning til Naturen og særlig vil fremhæve det etiske som Udtryk for denne Værdi, saa tager P.n sit Udgangspunkt i den naturlige Lovmæssighed, som omfatter alle Fænomener i den hele Verden, og dens fornemste Interesse er at forstaa Forholdet mellem Aand og Natur som et væsentligt Enheds Forhold, saaledes at de ses som sammenhørende Sider af det ene og samme Liv. Denne Tanke om et indifferent Forhold mellem Aand og Natur er en Grundtanke i al P. Og hermed er Dommen fældet over det transcendentet eller personlige Gudsbegreb. Medens Gud og Menneske for den umiddelbare Betragtning staar overfor hinanden som forskellige personlige Væsener, saa vil P.n kun fremhæve saadanne Sider i det religiøse Forhold, hvor det menneskelige og det guddommelige kan ses at falde sammen; det bliver da nærmest som det fysisk ophejede, som den i alt virkende Kraft, at Gud bestemmes; om Bevidsthed, Hensigt og Vilje kan der her ikke være Tale. Heraf følger nu ogsaa, hvorledes P.n vil dømme om Verdensløbet. Medens den umiddelbare Bevidsthed overfor Historien vil gaa ud fra den menneskelige Frihed og vil bedømme, hvad der sker, som en rigtig Brug eller Misbrug af denne Evne, saa vil P.n gøre Nødvendighedens Synspunkt gældende. Ofte sker det med en saadan Styrke, at Betydningen af Tiden ganske forsvinder (saaledes hos Spinoza), og selv, hvor Betydningen af Udviklingen gøres gældende, vil det dog mere være Synspunktet af en Vækst end en Kamp, som bliver det sidste og afgørende. Hermed er nu ogsaa sagt, i hvilken Forstand P.n alene kan tale om det onde. Medens dette for den umiddelbare Følelse er en praktisk Realitet, der danner en polær Modsætning til Livets sande Formaal, saa vil det af P. aldrig kunne anerkendes i nogen anden end en rent relativ Forstand o: det er kun i Forhold til noget andet og højere, at

noget kan siges at være ondt. Det onde bliver med andre Ord reduceret til det ufuldkomne eller endelige, og det vil atter sige, at naar det bedømmes fra Helhedens Synspunkt, da har det sin nødvendige berettigede Plads i Tilværelsen paa samme Maade som Skyggen i Maleriet. I Helheden opløses alle Modsætninger: det er ogsaa P.'s sidste Ord.

Hvorledes man vil dømme om dette Livssyn, er naturligvis bestemt ved det Stade, hvorpaa man selv staar. P.n er en ejendommelig Livsbetragtning, som altid vil udøve sin Tiltrækning paa mange Aander; den henvender sig ikke blot til Forstanden, men lige saa fuldt til Gemyttens side i vort Væsen; det er bekendt, hvorledes den i overvejende Grad har været Digternes og Kunstnernes Religion. Det er gennem Mystiken, at den fornemlig har grebet den religiøse Sans; saaledes i Slutningen af Middelalderen, og i nyere Tid indenfor Romantiken. Naar Kirkens Lærere ofte er kommen ind paa Synspunkter, der hænger sammen med P., da har det altid været den mystiske Aare, som har ført dem dertil.

Fra et kirkeligt Standpunkt maa P. dog afvises som en urigtig Verdensfortolkning; paa alle afgørende Punkter er den utilfredsstillende. Først maa vel dens Fordring paa særlig videnskabelig Berettigelse afvises som ubegrundet. Naar man stiller sig paa den eksakte Videnskabs Standpunkt, føres man til at anerkende den Begrænsning, som følger med dette, man vil da lige saa lidt henvise til P.'s Løsning af Verdensgaaden som til nogen anden. Overfor Spørgsmaalet om Berettigelsen af en Livsanskuelse maa praktiske Instanser være afgørende. Tilfredsstilles de Krav, som den moralske Personlighed maa stille? Bliver der i den givne Forstaaelse af Tilværelsen Plads for de store, uopgivelige Grundværdier? Paa disse Spørgsmaal vil P.n ikke kunne svare bekræftende.

Det er vistnok Tilfældet, at Religionen indeholder en Selvhængivelse af det enkelte Menneske, men det er tillige Religionens Mening, at denne Hængivelse ikke skal være ét med Selvgivelse, men just skal føre til den højeste Selvhævdelse. Religionen vil bekræfte Mennesket i dets enestaaende Værdighed overfor Naturen; Mennesket har sit Formaal over Naturen, derfor maa det bruge Naturen i sin Tjeneste. Og dernæst gælder det, at det religiøse Forhold lige saa vel er betinget ved, at Gud er over os, som ved at han er i os. Det er ikke nok at føle den fysiske Afhængighed af Gud; vi maa ogsaa i ham se den højeste ideale Magt, hvis hellige Vilje er en bydende Lov for os. Men hertil hører utvivlsomt Forestillingen om Gud som den fuldkomne Personlighed, der ikke først gennem en Udvikling skal blive til, hvad han er. Og ligesom det personlige maa danne Forudsætningen for Verdensløbet, saaledes maa det ogsaa præge dets hele Karakter. Vi vil ikke kunne forstaa Menneskeheden Historie, hvis vi heri kun vil se en nødvendig Udfoldelse af abstrakte Idéer; som en Kamp mellem de frie Personligheder maa vi se paa Historien, som en saadan Kamp, hvor det i første Række gælder de sædelige Værdier og deres Ret. Og hermed er der da endelig vist hen til en anden og højere Opfattelse af det onde, end den, som

P.n. udtaler. Det maa anerkendes, at vi her staar overfor en Realitet, der ikke kan reduceres til noget andet; det onde bliver saaledes et irrationelt Faktum, men hvem tør paastaa, at Intellektualismen skal være den sidste Maalestok for en Verdensanskuelsses Sandhed? F. C. K.

Pantheon i Rom er grundlagt af Augustus's Svigersøn M. Agrippa, der 27 før Kr. lod opføre et Tempel, P. Navnet kan ikke betyde »et til alle Guder viet Tempel«, men betyder antagelig »det meget hellige« (*πανθεον* se. *λεγον*). Af det oprindelige Tempel, der rantes af Lyn under Trajan, staar den af 16 korinthiske Søjler bestaaende Forhal, medens den imponerende kredsrunde Kuppelbygning skyldes Hadrian. Det indre, der kun faar sit Lys gennem den øverste aabne Kuppel, er af saa skøn Virkning, at man i Oldtiden mente, at Navnet skyldtes Ligheden med selve Himmelhvælvingen. Da Bonifatius IV efter Hedenskabet's Undergang fik P. overladt, lod han den indvie som Kirke til alle Helgener under Navn af S. Maria ad Martyres (13. Maj 609). Indstiftelsen af Alle-Helgens Dag er dog ikke, som tidligere antaget, knyttet til denne Begivenhed. Kirken benævnes efter sin Form almindelig S. Maria Rotunda. Sit oprindelige Broncemateriale har P. mistet, først Tagbeklædningen, som i 7. Aarh. førtes til Konstantinopel og af Gregor III erstattedes med det nuværende Blytag, senere Broncebjelkerne i Forhallen, hvoraf Urban VIII (Barberini) 1632 lod støbe Søjlerne til Peterskirken's Hovedalter og Kanoner til Engelsborg (Quod non fecerunt Barbari, fecerunt Barberini, sagde Pasquino). P. tjener baade som Kirke og Mausoleum (Rafael, flere Kunstnere, Victor Emanuel II, Umberto I). Dens Kuppel har været Model for talrige Kuppelbygninger (Peterskirken). Jvfr. F. Adler, Der P. zu Rom (Berlin 1872); K. Hase, P. und Peterskirche, i hans, Ges. Werke VI, 483 f. Om Pantheon i Paris, se Art. Paris. S. A. B.

Panthera (Pandera Pappus). I den talmudiske Gemara (se Art. Talmud), i Traktaten Sanhedrin, fortælles, at Kvinde-Frisøren, Maria var sin Mand, Stada, utro og stod i Forhold til Pandera Pappus, Søn af Judas, og Frugten af denne Forbindelse var Jesus. Hendingen Kelsos (II, 757) har ifølge Origenes (Mod Kelsos I, 32; jvfr. I, 33 og 69. Om Teksten i det vigtigste Sted se Berliner-Akademiets Udg. af Origenes I, 83, Anm.) fortalt, at Jesus var et uægte Barn af Maria og Soldaten P., og at Marias Mand af den Grund forstødte sin Hustru. Denne Løgn blev siden optagen i et middelalderligt jødisk Smædeskrift, Toledot Jeshua, og deryderligere udsmykket. Strauss (Athenäum 1839, Febr. 15 f.) og Hitzig (Hilgenfelds »Zeitschr. f. wissenschaftl. Theol.« 1865, 344 f.) have foreslaaet forskellige skarpsindige, men lidet sandsynlige Forklaringer af Navnene P., Pappus og Stada.

Pantænos, den første Forstander for Kateket-Skolen i Alexandria, hvis Navn vi kende, skal være opdraget af Stoikerne. Efter Evsebios's Sigende var han en udmærket Mand og en ivrig Missionær, der naaede frem til Indien (Syd-Arabien?), hvor han forefandt Matthæos-Evangeliet paa Hebr. Klemens Alexandriner (II, 807) omtaler denne sin Lærer som »en ægte siciliansk Bi, der sugede af Blomsterne paa

den profetiske og apostolske Eng og udgød den rene Erkendelses Honning i sine Tilhøreres Sjaale«. Han er rimeligvis død før Aar 200.

Panvini, Onofrio, rom.-kat. Historiker, f. i Verona 1529, blev tidlig Augustiner-Eremit og rejste rundt i Italien paa Videnskabens Vegne. 1554 blev han teol. Prof. i Firenze, men kort efter Bibliotekar ved det vatikanske Bibliotek i Rom. O. P. var nøje knyttet til Kardinal Alexander Farnese, som han fulgte paa en Rejse, til Palermo. Paa den døde han 1568. Han har skrevet en Mængde hist. og kirkehist. Skrifter. Betydeligst er vel hans *Fasti et triumphus Romanorum* (Venezia 1557), der er vigtigt for Oldtidens og Middelalderens Historie.

Papa, se Pave.

Papabiles kaldes i Konklave-Sproget de Kardinaler, der holdes for at være Pave-Emner.

Papebroch, (van Papenbroeck), **Daniel**, lærd Jesuit, fødtes i Anvers 17. Marts 1628. Han blev opdraget af Jesuiterne og blev 1648 i Målines Medlem af Loyolas Orden. Derpaa blev han Lærer i Målines og Bruges og studerede senere selv Teologi i Louvain. 1658 blev han præsteviet og Lærer i Filosofi for de unge Jesuiter i Anvers. 1659 valgte Bolland han til Medhjælper ved Udgivelsen af *Acta Sanctorum* (I, 22). Han har for største Delen bearbejdet Helgen-Kronikerne fra Marts til Juni i det nævnte Værk. 1709 maatte han paa Grund af legemlig Skrøbelighed standse med sit Arbejde. 28. Juni 1714 døde han.

Papias af Hierapolis var Biskop i denne frygiske By (Kol. 4, 13) i første Halvdel af 2. Aarh. og forfattede et Værk i 5 Bøger under Titlen *λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις* (explanatio sermonum Domini). Bogen er desværre tabt, og de faa og ubetydelige Anførsler fra den, som er kommet til os gennem Irenæos, Evsebios og enkelte senere Forfattere, giver ingen klar Forestilling om dens Art; flere af dem indeholder desuden Dunkelheder, som har gjort dem til et Kors for Fortolkningen. Af Evsebios er P. blevet karakteriseret som en i høj Grad indskrænket Mand, men denne Dom synes væsentlig at have haft sin Grund i P.s Kiliasme, som ganske vist synes at have været af en ret massiv Natur, men som allerede i sig selv var Evsebios antipatisk. — Da P. i sin Bog har vidst at berette, at Mennesker, som Jesus havde opvakt fra de døde, levede indtil Hadrians Tid, maa han selv have skrevet enten under Hadrians Regering (117—138) eller efter denne (dog før 165, paa hvilken Tid Klavdios Apollinarios (I, 117) var Biskop i Hierapolis). Efter hvad der ellers foreligger om P., er den første Tidsansættelse vistnok den sandsynligste. Irenæos betegner ham nemlig som en, der havde haft Johannes (d. e. Apostlen) og som en Ven af Polykarp, endvidere som en Mand fra den gamle Tid (*ἀρχαίος ἀνὴρ*). Og af Evsebios's Anførsler fra hans Værk fremgaar det, at han ikke blot har haft Anledning til at forhøre sig hos saadanne, som havde ledsaget »de gamle« (d. e. Medlemmer af den første Kristenslægt, der paa Grundlag af egen Erindring kunde fortælle om Herren), men at han ogsaa maa have haft personlige Erindringer fra Omgangen med »de gamle«, særlig Aristion (se d. Art.) og »Johannes, den gamle«, sandsynligvis ogsaa Evange-

listen Filip, som med sine profetiske Døtre (Ap. G. 21, 9) var overflyttet til Hierapolis. Hvorvidt Irenæos har Ret i at gøre P. til en Discipel af Apostlen Johannes (hvad Evsebios ud fra P.s Udtalelser energisk benægtet), afhænger af, om P. med Udtrykket »Johannes, den gamle« sigter til Apostlen eller en fra ham forskellig Personlighed (se Art. Johannes, Presbyteren, II, 657). Højest gaadefuldt er en i et Par senere Kilder optrædende Notits, hvorefter P. i 2. Bog af sit Værk skal have fortalt, at Johannes ligesom sin Broder Jakob (Mk. 10, 39; Ap. G. 12, 2) er blevet dræbt af Jøderne. Denne Notits maa vistnok indeholde en Misforstaaelse, men hvorledes den skal opklares, er usikkert. — Karakteristisk for P. var hans Interesse for den mundtlige Overlevering: »Af det, der kan hentes fra Bøgerne, mente jeg ikke at have saa megen Nytte som af det, der stammer fra en levende og blivende Røst«, siger han i Forordet. Hans Formaal med sin Bog synes heller ikke blot at have været det at faststille den rette Udlæggelse af skriftlig fikserede Udsagn af Herren, men ogsaa at supplere den skriftlige Overlevering ved den mundtlige Overleverings Hjælp. Det lidet, som er os levnet, er dog ikke skikket til at give os høje Tanker om Værdien af de af P. meddelte ejendommelige Overleveringer. Som et Ord af Jesus har han meddelt et drastisk Udsagn om Naturens overordentlige Frugtbarhed i Tusindaarsriget, der nær berører sig med et Udsagn i den jødiske Baruks Apokalypse. Fra Jesu Liv har han sandsynligvis bragt den bekendte Fortælling om Ægteskabsbrydersken, som senere er blevet indskudt i Johannes-Evangeliet (7, 53—8, 11), og som vistnok ogsaa har staaet i Hebræer-Evangeliet. Fra den apostoliske Tid har han bragt en fra Mt. 27, 3—10 og Ap. G. 1, 18—19 afvigende rædselsfuld Fortælling om Judas's Endelig, endvidere Beretninger om den Ap. G. 1, 23 omtalte Justus Barsabbas, som engang skal have drukket Gift uden at tage Skade (Mk. 16, 18), og om en vis Manaimos's Moder, som skal være blevet opvakt fra de døde. Størst Interesse knytter der sig til de Opgifter, som P. bringer om Markos's og Matthæos's evangeliske Forfatterskab (for Mk.s Vedkommende under Henvisning til »den gamles« Autoritet); i den nytestamentlige Indledningsvidenskab har disse Overleveringer spillet en stor Rolle. P. har citeret 1 Joh. og 1 Pet. og har udnyttet Johannes-Apokalypsen og bevidnet dens Troverdighed. Til Joh. 19, 39 synes han at have gjort en eksegetisk Bemærkning, og efter en anonym Kilde har han vidst at berette, at Johannes selv i levende Live overgav Menighederne sit Evangelium (Patrum apostolicorum opera I; de Boor i »Texte und Untersuchungen« 1888; Th. Zahn, Forschungen VI). L. B.

Papke. 1) Carl P., sv. Biskop, f. i Lund 1. Okt. 1687 (ikke, som ofte opgives, 1681), Student 1703, Mag. 1706, studerede ved udenlandske Universiteter 1708—10, blev kort efter Carl XII's Ankomst til Lund 1716 uden Ansejning udnævnt til Prof. i rom. Veltalenhed og skal i Egenskab heraf ofte have haft Kongen til Tilhører; 1729 fik han Ståfvie Præbendepastorat og blev ordineret, 1730 Prof. i teoretisk Filosofi, 1731 3. teol. Prof., 1733 2. teol.

Prof., s. A. Dr. theol., 1734 Rigsdagsmand, 1735 Prof. primarius og Domprovst. Den ham tilbudte Udnævnelse til Biskop afslog han først, til Fordel for den store Rydelius. Efter dennes Død blev han imidlertid Biskop i Lund 8. Nov. 1738, men døde allerede 1. Febr. 1740. P. var en af Rydelius's mest udmærkede Læringer og én af Lunds dygtigste Professorer paa den Tid. Som Biskop virkede han i sin Forgængers Aand. Efter en yngre samtidig, Provst Schlüters, biografiske Optegnelser, skal hans Liv være bleven formærket ved et ulykkeligt Ægteskab; hans Hustru var »Søster til Sokrates's Fru Xantippe, uforskammet mod sin Mand, haard mod sine mange Børn og en Tyran mod sine Tjenestefolk«, siger Schlüter. Det gik imidlertid P.s Børn vel til Trods for den store Fattigdom, i hvilken han efterlod dem. — 2) Christian P., sv. Biskop, Fader til ovenstaaende, f. i Greifswald 22. Dec. 1634, blev undervist ved Stettins Gymnasium og siden Student ved Rostocks Universitet, blev Mag. i Greifswald 1662, kom 1669 til Lund, hvor han blev Adjunkt i det teol. Fakultet 1670, Prof. i Logik og Metafysik 1672, hvormed han 1674 forenede et ekstraord. teol. Professorat. Da de fleste Professorer ved Krigens Udbrud forlod Lund, blev P. tilbage og var dér endnu Maj 1676, da han forsvarede en Disputats, begav sig derefter til Malmø, hvor snart adskillige unge Mænd samledes om ham for at blive undervist af ham. 1680 var han atter i Lund og fik da Ståfvie Pastorat. Ved Universitetets Restauration 1682 blev P. Prof. primarius i det teol. Fakultet og derhos tysk Pastor ved Domkirken med Titel af Domprovst. Som Repræsentant for Lund Stift overværede han Rigsdagen 1688 og blev, efter Kaldelse af Stiftets Præsteskab, s. A. udnævnt til Biskop og Prokansler for Universitetet i Lund; Dr. theol. 1693. Paa en Visitatsrejse blev han syg i Åhus Præstegaard og døde dér efter nogle Dages Sygdom 9. Marts 1694. Under sin Sygdom beredte han sig til sin Død ved Bønner, Sange og gudelige Samtaler. P. var baade som Videnskabsmand, Lærer og Biskop meget fremragende. Af de samtidige Professorer i Lund overgik næppe nogen anden end Pufendorf ham, og han var sine teol. Kollegaer langt overlegen. Hans Forfægten af cartesianes Grundsatninger foranledigede en Mag. Petrus Castaneus til at søge at gøre hans Læres Renhed mistænkt, men uden Resultat. Hans ædle Personlighed og hans Selvstændighed røbede sig bl. a. i Stiftsstyrelsen ved den mere evangeliske og fredstiftende Aand, hvori han fuldførte sine Forgængers Virken for Uniformitetens Gennemførelse. En af de heftigste Uniformitets-Ivrere, Provst Arenchil, synes ogsaa at ville antyde, at P. ikke har været ivrig nok for Sagen. Paa Forespørgsel af en Præst erklærer Biskoppen angaaende ældre Personer, som læste den danske Katekisme, at man burde tage sig i Vare, at »icke de enfoldige turberades«, og man burde »befordra allas Undervisning i salighetens kunskap«; derimod burde de unge alvorlig holdes til at lære sig den sv. Katekisme. Som Prokansler virkede han til Gavn for Universitetet og havde et vaagent Øje for Studenterne ogsaa udenfor den lærde By. Saaledes formaner han

i en Skrivelse 1692 Studenter, der opholdt sig paa Landet, til ikke ved Gæstebud eller andre Sammenkomster at begynde allehaande Disputeringer for at ostentere sin formentlige Lærdom. Han formaner disse skaanske Frændere af Erasmus Montanus til hellere at »förfoga sig till akademien, där deras capacitet och lärdom bättre publice in cathedra än privatim inter pocula kunde visas«. Med Kraft hævdede P. Skaaningernes Befordringsret indenfor Stiftet. O. A.

Papyrus kaldes et Stof, paa hvilket der i Oldtiden hyppig blev skrevet. Nogle forklare Ordet P. som Betegnelse for et Fabrikat fra Bura ved Menzaleh-Søen (»pa« skulde da være den ægypt. Artikel); andre lade det komme af pappyr: en Flodplante. P.-Planten, der fandtes ikke alene i Ægypten, men ogsaa paa Sicilien (ved Syrakus) og ved Trasimenen-Søen, er en Sumplante, der vokser i lavt Vand. P. blev tidlig brugt til at skrive paa; den ældste P., vi har, er et Blad med Regninger fra Kong Assa af Ægyptens Dage: fra Tiden 3580—3536 f. Kr., og lige indtil Arabernes Erobring af Ægypten vedblev P. at være det Stof, paa hvilket der i Nillandet blev skrevet. Skönt det tilsyneladende er skrøbeligt, har det dog stor Modstandskraft, og vort Kendskab til det gamle Ægypten skyldes for en Del de i den nyeste Tid fremdragne ægypt. P.er. Det var P.-Plantens Marv, der blev skaaret i tynde Strimler, som lagdes vandret ved Siden af hverandre og blev limede sammen, medens et Par lodret lagte Strimler holdt de vandret liggende sammen. Efter at være presset blev dette »Papir« tørret i Solen og glattet ud, saa at der kunde skrives paa det. Siden 1778, da en ukendt europæisk Antikvitethandler købte den første P.-Rulle af en ægypt. Bonde, er der fremdraget en stor Mængde P.er fra alle Egne af Ægypten. 1877 blev en Del vigtige P.er fundne i den mellemægypt. Provins El-Fajûm; senere ere mange fundne i Oxyrynkhos (se S. 71). Adskillige af disse Fund have udvidet vort Kendskab til Septuagintas Tekst, andre have bragt Tekster, der staa i Forhold til N. T., atter andre have givet os Brudstykker af Kirkesedre og Gnostikere. Ved Hjælp af disse Pers Sprog have vi faaet vigtige Bidrag til Oplysning af det nytestl. Græsk og den bibelske Grammatik. Det bedste Hjælpemiddel i denne Retning er G. A. Deismann, »Bibelstudien« (1895) og »Neue Bibelstudien« (1897). Jvfr. U. Wilcken, Die griech. Papyrusurkunden (Berlin 1897); G. A. Deismann, Die sprachl. Erforschung der griech. Bibel, ihr gegenwärtiger Stand und ihre Aufgaben (Giessen 1898); J. Rendel Harris, A. Study in Letter-Writing (i »The Expositor« for 1898 II, 161 f.), samt J. H. Moulton, A. Grammar of N. T. Greek (Edinburgh 1906) I, 27 f.

Para, benjaminitisk By, nu Ruinerne Fâra nær ved Mundingen af Suvênit-Kløften (Josva 18, 23).

Parabel, se Lignelser (S. 55).

Parabolaner (παράβολοι, παραβαλάνοι) kaldtes i den gl. gr. K. de Sygepassere, der ved at pleje pestsyge satte deres Liv i Vove (παρέβαλον τὴν ψυχὴν). De blev udnævnte af Biskopperne. Skönt de i Virkeligheden kun dannede et af K. billigt Broderskab, regnes de i Theodosius II's Love med til Klerikerne. Nogle have, vist-

nok uden tilstrækkelig Grund, ment, at dette Broderskab stammer fra den store Pest i Alexandria i Biskop Dionysios's Dage (3. Aarh.). Der var imidlertid i Alexandria et stort Antal P. (5—600), i Konstantinopel i Kejser Justinians Dage endog 1100. Efter hans Tid nævnes de ikke mere. P.ne vare i Reglen store og stærke Folk, og deres Næver og Knipler kunde af og til under kirkelige Stridigheder kaste et Lod i Vægtskaalen.

Paracelsus, Theophrastus Bombastus, fra Hohenheim, Læge og Naturfilosof, f. 1493, d. 1541, var fra 1526—28 Prof. i Medicinen i Basel, men tilbragte en stor Del af sit Liv paa Rejser. Han søgte at forny Medicinen ved Kemiens Hjælp. Filosofen er ifølge ham Naturerkendelse, der vindes ved Iagttagelse og Tænkning. Verden er et levende Hele, en Makrokosme, der, ligesom den mskl. Mikrokosme, gennemløber forskellige Levealdere. Oprindelig var alt forskelsløst sammenfattet i en Enhed (den af Gud skabte materia prima), men af den udsondredes det mangfoldige i de forskellige Former og Farver. Nu fortsættes Udviklingen saaledes, at enhver Art virkelig ejes sine Anlæg, og Udviklingen standser ikke før den yderste Dag; først da vil alt i Naturen og Historien fuldt ud have udfoldet sine Muligheder. Men i alle de mangfoldige Skikkelser lever Naturens indre Liv, og i det menneskelige Legeme herske de samme Love som i Verdensaltet. Hvad der hist ligger skjult, er aabenbart her; Mennesket maa erkende af Verden. Naturens Udvikling fuldbyrder sig ved Stoffernes kemiske Udskillelse og Forbindelse. De 3 Grundsubstanser eller »Uressentser« ere: Kvægsølv, Svovl og Salt, der dog betegne noget andet og mere end de 3 empiriske Stoffer af dette Navn. Mercurius er det, der gør Legemerne flydende; Svovl er det, der gør dem brændbare, Salt det, der gør dem faste og stive. Af dem sammensættes de 4 Elementer, der beherskes af Elementar-Aander: Jorden af Gnomer eller Pygmæer, Vandet af Undiner eller Nymfer, Luften af Sylfer, Ilden af Salamandre (jvfr. hermed Fausts Monologer i Goethes Faust). Disse Aander opfatter P. ikke som personlige, dæmoniske Væsener, men som Kræfter eller fine Stoffer. Ethvert Enkeltvæsen (ogsaa Mennesket) har et Livsprincip, der er en Individualisering af den fælles Naturkraft. Sygdom skyldes modarbejdende jordiske eller sideriske Magter, og Lægekunsten stræber ved sine Lægemedler at værne Livsprincipet (»Archeus«) mod disse Fjender. Mennesket er ikke blot det universelle Dyr, men som Guds Billede bærer det tillige en Evighed i sig. P. gør Skel imellem 3 Verdener: den elementære eller jordiske, den astralske eller himmelske og den aandelige eller guddommelige. Til de 3 Verdener, der staa i sympatetisk Vekselvirkning, svarer Menneskets Legeme, der opkøles ved Elementerne, Aanden, der faar sin Føde (Tankerne) fra Stjerneaanderne, og den udodelige Aand, der drager sin Næring af Troen paa Kristus. Derfor er Naturkundskab, Astronomi og Teologi Antropologiens og Medicinens Støtter. — P.s fantastiske Lægekunst fandt mange praktiske og teoretiske Tilhængere (t. E. R. Fludd d. 1637, og de to van Helmont, Fader og Søn, d. 1644 og 1699), og en Mand

som Amos Comenius (I, 538) var paavirket af ham. P.s Skrifter blev udgivne af Huser (Strassb. 1616—18). Jvfr. Schubert og Sudhoff, Paracelsus-Forschungen I—II (1887 og 89).

Paradis. Ordet P. betegner egentlig en kongelig Park, som de fandtes hos Perserne (glpers. pairidaēza, en indhegnede Vold og den saaledes indhegnede Have). Det findes bl. a. ogsaa i senere Assyrisk som »pardisu« og gik fra Persisk over til Hebraisk (pardēs) og Græsk (παράδεισος). I Betydningen »Park« findes det saaledes i senere bibelske Skrifter: Neh. 2, 8; Højs. 4, 13; Præd. 2, 5. Men med den gr. Overs. af G. T. begynder dets Historie i den religiøse Brug, idet »Edens Have« i 1 Mos. 2, 8 osv. kaldes ὁ παράδεισος, Paradis. Om P. i denne Betydning maa her henvises til Art. »Eden« (Bd. I, 712f.). Fra at betegne det svundne jordiske Lyksalighedsland gaar Ordet endelig over til sin højeste Brug om de saliges Hjem i den usynlige Verden. I den jød. Teologi bruges i Reglen dets hebr. Ækivalent Gan-eden (גן עדן, Edens Have), der modsættes Gehenna, de ugudeliges Sted. At man ogsaa kunde betegne den lykkelige Side af Dødsriget med P.s Navn, har en Støtte i Jesu Ord til den angrende Røver: »I Dag skal du være med mig i P.« (Lk. 23, 43). I fuldtud himmelsk Betydning træffe vi i N. T. »P.« i 2 Kor. 12, 4 og Joh. Aab. 2, 7, og Salighedslivet beskrives i Joh. Aab. 22, 1—5 som en rigere Fornylse af det første P. L. G.

Paraguay, sydamerik. Republik, havde 1899 635,000 Indbyggere, bl. hvilke der var 18,300 fremmede. Flertallet af Beboerne ere Indianere eller Mestizter, de allerfleste kr. Indbyggere tilhøre Romerk. I Nord og Vest findes endnu en Del hedenske Indianere, og blandt dem drives der Mission af Dominikanere, Fransiskanere og eng. Congregationalister. I Aaret 1515 kom Diaz de Solis til La Plata-Flodens Munding, og i Løbet af det 16. Aarh. blev der bygget Stæder i de Egne, og de indfødte Indianere bleve for en Del Slaver eller Livegne. Efter at Dominikanerne, og især Fransiskanerne, havde virket derovre, kom Jesuiterne 1587 til det egentlige P. De anlagde Kollegier, Seminarier, Residenser og Exerцитiehus, og 1606 blev P. en jesuitisk Ordensprovinc. Loyolas Disciple søgte at samle Indianerne i selvstændigt forvaltede Kolonier (»Reduktioner«), og 1631—1767 var P. en af Jesuiter styret teokratisk Stat, der af mange blev prist som et Paradis; og Ordenen fik ved Missionen i P. store Rigdomme. Men 1767 bleve Jesuiterne uddrevne, og i Slutn. af det 18. og hele det 19. Aarh. har P. været Skuepladsen for mange Uroligheder og Krige. Jvfr. J. Huber, Der Jesuiten-Orden (Berlin 1873) 196 f. og Gothein, Der christl.-soziale Staat der Jesuiten in P. (Leipz. 1883).

Parakletike eller Parakletikon kaldes i den gr.-kat. K. den liturgiske Bog, der indeholder kirkel. Hymner baade til Søn- og Ugedage. 1897 udkom i Venezia en ny, gennemset Udgave af Παράκλητικόν.

Paralipomena, Krønikebøgernes Titel i Septuaginta. Derved betegnes, at de udfylde de andre historiske Skrifter, altsaa »Supplementer«. L. G.

Paramentar (paramenta, af parare) er i middelalderligt Latin en Fællesbetegnelse for

de Genstande, der bruges ved Gudstjenesten, baade for Præsternes liturgiske Dragter, Alterkar, Tæpper osv. Paramentik er Læren om Kirkernes forskellige Prydelser, og Parament-Handel Betegnelse for en Butik, i hvilken der kan købes Prydelser til en Kirke, Præstedragter osv. Jvfr. G. Jakob, Die Kunst im Dienste der K. (Landshut 1901⁵) og R. Bürkner, Kirchenschmuck und Kirchengerät (Gotha 1892).

Paramentik, se Paramentar.

Paran (Parans Ørk), det øde Kalkstenshøjland mellem Sinaibjergene og Kana'an, nu et-tih. Dets Grænser kunne nærmere bestemmes som Djebel et-tih mod Syd, Nordspidsen af den ælanitiske Bugt og Araba-Sænkningen mod Øst. Negeb (Judas Sydland) mod Nord og Ørkenen Sjur mod Nordvest og Vest. Den op mod Negeb grænsende Del kaldes ogsaa Ørkenen Sin« (4 Mos. 13, 21. 20, 1), hvori Kades laa. Særlig denne Oase tænkes der oftere paa, hvor P. nævnes. P. var Ismaels Hjemstavn (1 Mos. 21, 21). El-paran (ע: P.s Træ, P.s Palmelund) i 1 Mos. 14, 6 er sandsynligvis Havnebyen Elat ved Araba. I Minderne om Ørken-Tiden nævnes P. oftere (4 Mos. 10, 12. 12, 16. 13, 3. 26; 5 Mos. 1, 1. 33, 2; jvfr. Hab. 3, 3). Den edomitiske Prins Hadads Flugt til Ægypten gik gennem P. (1 Kong. 11, 18). 1 Sam. 25, 1 maa læses »Maon« i Stedet for P. (LXX). L. G.

Parasher kaldes de Afsnit, i hvilke de 5 Mosebøger vare inddelte af Hensyn til Oplæsningen i Synagogerne.

Pareus (Wängler), David, evang. Teolog, f. i Frankenstein i Schlesien 30. Dec. 1548, kom først paa et Apotek, siden i Skomagerlære. Da han endelig fik Lov til at studere, blev han en ivrig Filippist. 1566 blev han immatrikuleret i Heidelberg, og han ændrede da sit oprindelige Navn W. til P. (af παρεια, Wange o: Kind). 1571 blev han evang. Præst i Niederschlettenbach ved Weissenburg, men da han ikke kunde hævde sig i den strengt rom.-kat. Befolkning, blev han efter kort Tids Forløb Lærer ved Pædagogiet i Heidelberg og senere Præst i Hemsbach, Oggersheim og Winzingen. Derefter var han en Tidlang Præst i Neustadt, men 1584 blev han kaldt tilbage til Heidelberg som Lærer og siden Forstander for Sapienz-Kollegiet. 1598 blev han Prof. i Eksegese ved Universitetet i Heidelberg, og som saadan trak han mange Studerende fra fremmede Lande til Neckar-Staden. Krigen drev ham en Stund bort fra dette Sted, men han kom tilbage og døde i Heidelberg 15. Juni 1622. Han har skrevet en Mængde lærde Skrifter, der vise hans over for alle evang. Kr. ireniske Retning. Størst Betydning fik hans *Irenicum sive de unione et synodo evangelicorum liber votivus* (Heidelb. 1614; overs. paa Tysk 1615), i hvilken han manede alle evang. Kr. til Enighed. Men med Jesuiterne og Bellarmino vekslede han heftige Stridsskrifter.

Paria er den tamulske Benævnelse for Sydindiens kastele; de udgør o. $\frac{1}{4}$ af Sydindiens samlede Befolkning. Efter deres mørke Hudfarve og grove Ansigtstræk og Hang til stærke Drikke og ægteskabelig Uorden at dømme er de sandsynligvis Stammefrænder af de smaa Skov- og Bjergfolk (Santhaler, Kholer, Kondor osv.), som er Rester af Indiens Urbefolkning; men de har ikke som disse bevaret deres op-

rindelige Sprog, taler derimod Egnens dravidiske Sprog og er en Del opblandede med dravidiske Elementer. De bor paa Landet i Landsbyer for sig selv, i Reglen en Paria-Landsby ved hver Hindu-Landsby, i usle Lerhytter med udhængende Straataag, i stor Fattigdom som Daglejere for Hindu-Bønderne, er meget urenlige, uvidende, overtroiske (Dæmondyrkelse) og fornedrede, og dybt foragtede af Hinduerne. De har deres egen Landsbyforfatning med et 5 Mands Raad (Panchayat) i Spidsen; skønt kasteleløse i Hindu-Øjne, har de dog en Slags Kastedeling indenfor deres eget Samfund med Forbud mod Ægteskab mellem Medlemmer af de forskellige Kaster ligesom hos Hinduerne. De har leveret et ikke ubetydeligt, ikke altid heldigt, Kontingent til Sydindiens Missionsmenigheder, især dragne ved Haab om pekunier og social Fordel. Gennem Missionens Skoler er nogle af dem naaet forholdsvis vidt, enkelte endog til ret ansete Regeringsposter. I Madras og andre større Byer arbejder de som Kulier og er forholdsvis vel stillede, staar ogsaa dér socialt høiere. *Fr. S.*

Paris, Frankrigs Hovedstad. P. var paa Cæsars Tid en lille By, Lutetia, der tilhørte Pariserne og laa paa den nuværende Seine-Ø, Ile de la Cité. Den skal være omvendt til Krdmmen ved den hl. Dionysius (I, 643), som skal have lidt Martyr døden dér. Senere var den ofte Standskvarter for Kejserne, og Julian Apostata udraabtes dér til Kejser. Chlodwig, der o. 486 gjorde Ende paa Romernes Herredømme, byggede i P. en Kirke til Ære for Peter og Paulus, men den blev senere viet til St. Geneviève, der skal være død paa hans Tid og blev P.s Skytshelgeninde. I samme Aarh. fik P. den Biskop-Martyr, St. Germain, der gav Navn til den berømte Abbedi St. Germain des Prés. De fredelige Forhold under Frankerne afløstes i Slutn. af 9. Aarh. af Normannernes Overfald, der forvandlede P. til en Askehø. I 12. Aarh. blev Quartier Latin og Universitetet til. Berømte Lærde som Abailard og Petrus Lombardus, der midlertidig rejste deres Lærestole i P., samlede Skarer af Studerende, og af disse frie Lærestole, hvis Forudsætning dog atter var Katedralskolerne ved Notre-Dame og St. Geneviève, voksede Universitetet op, fra Aar 1200 beskyttet af en Række Privilegier, der gjorde det uafhængigt af Byens Øvrighed og P.s Biskop (jvfr. Denifle, Chartularium Universitatis Parisiensis, Paris 1889, og samme Forf., Die Universität des Mittelalters bis 1400, Berlin 1885). O. 1250 oprettede Robert af Sorbon den Studenterbolig, der blev Grunden til Sorbonnen. Fra alle Lande strømmede Studerende til. De Danske, der hørte til den engelske »Nation«, fik 1275 deres egen Bolig, Collegium Daciae (Denifle, Chartularium I, 536). De fleste af Middelalderens store Navne, Albert d. store, Thomas, Bonaventura, Duns Scotus, Vilh. fra Occam, Peter fra Ailly, Nicolaus af Clémanges, Johannes Gerson (se de Art.), var kortere eller længere knyttede til P.s Højskole. Allerede i 14. Aarh. begyndte dog Tilstømningen at tage af; de Danske solgte deres Hus efter derom indgiven Ansøgning. Om Spændingen mellem Universitetet og Tigger-Ordenernes Lærde, se foruden hos Denifle, F. X. Seppelt, Der Kampf des Bettelordens an der Universität P. in der Mitte

des 13. Jahrh. I (Breslau 1905). 1470 aabnedes det første Trykkeri i Sorbonnen, og under Frans I fandt Renæssancen og Humanismen Indgang, hvad der fik Udslag i Oprettelsen af Collège de France, der skulde være en Modvægt mod Sorbonnen, og som til Dato er uafhængig af Universitetet. I Religionskampene tog P. Parti for Katolikerne, og 24. Aug. 1572 fejredes Bartholomæusnattens Blodbrølup (se I, 226). Først paa Ludvig XIII's Tid blev P. af Gregor XV ophøjet til Metropolitsæde, ved Bulle af 22. Okt. 1622. Tidligere hørte P. til Kirkeprovinzen Sens. Den store Revolution var overvejende begrænset til P., og den antiklerikale Bevægelse traadte naturligt stærkest frem dér (Dyrkelsen af Fornuften), men de Baand mellem Kirke og Stat, som Revolutionen løsnede, blev for P.s Vedkommende bundne igen efter Konkordatet 1801. Erkesædet P. genoprettedes med 8 Suffragan-Bispedømmer, senere indskrænket til de nuværende 5: Blois, Chartres, Meaux, Orléans og Versailles. Klostre og Kongregationer, der var ophevede 1789, voksede frodigt frem igen i P., indtil Marts-Lovene 1880 og den derefter følgende Kulturkamp dæmmede op for dem. I sidstnævnte Kamp har P.s Erkebiskopper indtaget en førende Stilling (Guibert 1871—86, der afløste Darboy (se I, 605), Richard siden 1886). Adskillige større Synoder er holdte i P. Bekendte er Synoderne 824, om Dyrkelsen af Billeder (se I, 314), og 1050, om Berengars fra Tours (se I, 265). Den sidste Synode i P. sammenkaldtes 1811 af Napoléon, da Pius VII ikke vilde godkende de af Napoléon udnævnte Biskopper.

Af Kirker ejer P. kun én ældre bevaret i romansk Stil, St. Germain des Prés (11.—12. Aarh.). Af det berømte Abbedi af samme Navn er endnu Abbedbygningen bevaret. Den betydeligste Kirke i gotisk Stil er Notre-Dame de P., grundlagt 1163 i Overværelse af Pave Alexander III, indviet 1182, men ikke fuldført før langt ind i 13. Aarh., en af Gotikens mest monumentale, Forbillede for mange andre (den imponerende Portal med det store Hjulvindue, de to svære Taarne uden Spir). Ikke alene som Helhed, men ogsaa ved sine Enkeltheder: de fantastiske Dyrefigurer paa Taget, de mange Statuer, etc., er Kirken beundringsværdig. Det indre har en Længde af o. 127 M., en Bredder af 48 M., og er delt i 5 Længdeskibe og et kort Tværskib. Under Revolutionen led den en Del og var en Tid »Fornuftens Tempel«. St. Chapelle, to Kapeller, det ene over det andet, bygget som et arkitektonisk Helgenskrin for de af Ludvig d. hellige hjembragte Relikvier, er maaske Gotikens smukkeste Værk. St. Germain l'Auxerrois, der længe var Hofkirke, og fra hvis lille Klokketaarn Signalet til Blodnatten 1572 gaves, er grundet i 6. Aarh., men er i sin nuværende Skikkelse fra 13.—16. Aarh. St. Genevièves Helgenskrin gemmes i St. Etienne (fra 16. Aarh.), medens Pantheon (fra 1764—90), som afløste den gamle Kirke St. Geneviève, nu er Nationalmonument over berømte Personer. Abbediet St. Geneviève's Bogskatte findes nu i Biblioteket St. G. Af senere monumentale Kirker maa nævnes St. Sulpice (fra Ludvig XIV's Tid), La Madeleine (1806—42, i Basilika-Stil), St. Augustin (1860—68) og Sacré-Coeur i roman-

byzant. Stil, den sidste siden 1875 opført paa Montmartre.

Af P.s mange Kirkegaarde er den bekendteste Père-Lachaise, anlagt 1804, med mange Kapeller over berømte Personer (Abailard og Heloise). Den har fra 1889 Crematorium, hidtil kun lidet benyttet. P.s Katakomber er kun gamle Kalkbrud, der er benyttede som Gemmedst for de fra Kirkegaarde optagne Ben. Af P.s Befolkning ($2\frac{1}{2}$ —3 Mill. Indb.) er Flertallet rom.-kat., men store Dele er afkristnede. En Fjerdedel af Børn døbes nu ikke. Betegnende for Sæderne er det, at 27 pCt. af samtlige Børn opføres som illegitime. Kat. Gudstjeneste finder Sted i o. 300 Kirker og Kapeller. Foruden flere mindre Seminarier findes i P. det store Præsteseminarium St. Sulpice (stiftet 1642) og det frie kat. Universitet. Det blev stiftet 1874 og holdes i Gang ved Indsamling og ved Fundatsmidlerne. Det har 4 Fakulteter, for Teol., Retsvidenskab, Filosofi og Medicin. Desuden findes i P. en Mængde Kongregationer og Ordenshuse, men deres Tal er formindsket betydelig i de sidste Aar. Navnlige er det gaaet ud over Undervisningskongregationerne, hvis Skoler Regeringen har ladet lukke. En Del af disse vil dog sikkert blive sækulariserede og aabnede paany. De kat. Privatskoler maa kæmpe haardt med den offentlige Skole (siden 1882 gratis, siden 1886 konfessionsløs); de tre Fjerdedele af deres Elever er karakteristisk nok Piger.

Protestanterne tæller o. 62,000. Konfessionsforskellen mellem dem gør sig kun i ringe Grad gældende. Den ref. Kirke har først eksisteret officielt i P. fra 1790. Den holder Gudstjeneste i o. 24 Kirker og Kirkesale. De ref. Kirker l'Oratoire, l'Etoile og Chapelle Taitbout (Eglise libre) er blevne bekendte ved de Prædikant-Navne (Monod, Pressensé, Bersier, osv.), der har været knyttede til dem. Den augsburgske Konfession har eksisteret officielt i P. fra 1806, blev reorganiseret ved Lov 1879 (efter Tabet af Elsass) og var til Adskillelsen mellem Stat og Kirke 1905 statsunderstøttet. De bekendteste luth. Kirker er Temple des Billetes og Eglise de la Rédemption. Det protest. Fakultet i P. er fælles for begge Konfessioner; det har to Lærere i Dogmatik, reform. og luth. Det søger efter Kultusbudgetets Ophævelse at sikre Fortsættelsen af sit Arbejde ved frivillige Tilskud. En K. F. U. M. med egen Bygning findes i P. Metodisterne har i P. 5 Kirker. Baptisterne har 4 Kirker og nogle Forsamlingshuse. De fleste religiøse Samfund er repræsenterede i P. Jøderne har 4 Synagoger (Oplysninger om de protest. Menigheder, om de i P. udkommende protest. Ugeblade og Tidsskrifter, etc., i »Agenda annuaire protestants, udkommer hos Fischbacher; J. Lebeuf, Hist. de la ville et du diocese de P., 1754, paany 1883; Histoire générale de la ville de P. (31 Bd., 1874—94); Bardier, Les églises et les monastères de P., 1856; Billed-Pragtværkerne af Hoffbauer, 1875—82, og Genouillac, 1879—81; Statistiske Oplysninger i »Annuaire statistique de la ville de P.«).

S. A. B.

Paris, Frans fra, se II, 99.

Paris, Matheus, se Matheus Paris (S. 197).

Pariser-Missionselskabet (officielle Navn: Société des missions évangéliques chez les peuples

non-chrétiens, établie à Paris). En i Toulouse 1820 oprettet Hjelpeforening for Basler M. S. gav sig 4. Nov. 1822 efter dette Selskabs Leders (Blumhardts) Raad ind under den nyoprettede Missionskomité i Paris for at drive selvstændig Mission; fra den Dag daterer P.-M.-S. sig. Efter et forbigaaende Missionsforsøg i Palæstina, og efter at Missionshuset (med Skole) i P. var aabnet i Juli 1824, udsendtes de første Missionærer til Sydafrika 1829, hvor 3 i 1832 udsendte Missionærer (blandt dem E. Casalis) fandt en frugtbart Arbejdsmark i Basuto-Land (mellem Oranje og dens Biflod Caledon-Floden — første Station Morija, anlagt 1833); Statistik 1901: 22 Stationer, 22 mandlige og 3 kvindelige Missionærer, 11,498 Kirkemedlemmer, 7169 Katekum., 9921 Elever i Skolerne; Menighedernes aarlige Bidrag til Arbejdet o. 60,000 Kr. Senere er følgende Missionsmarker komne til: Senegambien (1863, smaa Resultater), Sambesi (1885, Missionær Coillard), Kongo (1892), Tahiti (1863), Maré (1891) og Madagaskar (1896), de sidste 4 Steder foranlediget ved, at den franske Regering fordrev eller hindrede udenlandske, især engelske, evangeliske Missionærer, hvis Menigheder vilde gaa under for jesuitiske Bestræbelser, om ikke Pariserne tog sig af dem. Aarsindtægt o. 1 Mill. Francs, men mange økonomiske Vanskeligheder i de senere Aar, især paa Grund af de kolossale Udgifter til Sambesi- og Madagaskar-Missionen. P.-M. S. bæres af saavel ref. som luth. Menigheder i Frankrig. Organ: »Journal des missions évangéliques«.

Fr. S.

Pariser-Skolen, se Symbolo-Fideisme.

Paritet, af det lat. *paritas* (Lighed), er det gængse Udtryk for et bestemt Retsforhold mellem kr. Kirker i en Stat, naar nemlig ikke alene én Kirke, men flere Kirker ved Siden af hverandre har visse, lige Rettigheder i denne Stat. I hele Middelalderen var den rom. K. den eneste, som havde Ret til at være i de kr. Lande, men efter Ref. banede Trofriheden sig Vej de fleste Steder. Nogle Steder ordnedes Forholdene saaledes, at en af Staten understøttet Stats- eller Folkekirke blev omgivet af frie Trossamfund eller Sekter. Af og til blev nogle af disse Trossamfund »anerkendte« af Staten, hvorved der t. E. tillagdes de af dem udførte Ægteforeninger borgerlig Gyldighed. I nogle tyske Lande fik Lutheranerne, de Reformerte og de rom. Katoliker P., og Lutheranere og Reformerte smeltede ved Unionen (se d. Art.) sammen til en »evang.« K. Under Kulturkampen i Tyskland viste det sig dog, at det er umuligt at gennemføre P.en, d. v. s. give hver Kirkeafdeling samme Behandling (non idem cuique, sed suum cuique); thi den evang. og den rom.-kat. Kirkeafdeling ere indbyrdes afvigende netop m. H. til Forholdet til Staten, idet de Evangeliske anerkende den verdslige Øvrigheds Selvstændighed som en guddommelig Ordning, medens de rom. Katoliker hævde, at Paven har Ret til at afsætte en Fyrste, naar han træder den rom. K. i Vejen. — Man taler ogsaa om paritetiske Skoler, d. v. s. saadanne Skoler, i hvilke den evang. Bekendelse og den rom.-kat. Bekendelse have lige Rettigheder, saa at der i dem gives en dobbelt Religionsundervisning. I nyere Tid plejer man dog

oftest at kalde disse Skoler: Simultanskoler (af *simul*, tillige). Jvfr. W. Kahl, Ueber Parität (Freib. 1895).

Parker. 1) **Matthew P.**, eng. Biskop, f. i Norwich 1504, studerede i Cambridge, blev 1525 B. A., 1527 orderet og s. A. Fellow i Corpus Christi College. Han kom i Forbindelse med Cambridge-Reformatorene (Latimer o. a.), der var paavirkede af lutherske Skrifter, men kastede sig over Studiet af Kirkefædrene, hvorved hans reformatoriske Anskuelser modificeredes noget. Han var Kapellan hos Anna Boleyn og blev 1535 B. D., 1537 Kapellan hos Kongen, 1538 D. D. 1539 blev han anklaget for Kætteri, men frifunden, 1542 overtog han et Sognekald i Essex og fik en Præbende ved Domkirken i Ely, 1544 forflyttedes han til et Sogn i Norfolk, s. A. blev han Forstander for det Kollegium, han tilhørte, og kort efter Universitetets Vice-Kansler. Han var Ven af M. Bucer (I, 407) og tog under Edvard VI's Regering Del i Refs. Indførelse; i Arbejdet for Universiteterne mødtes han med Sir William Cecil, den senere Lord Burleigh, der allerede her lærte at værdsætte hans kraftige Personlighed og hans Lærdom. Kort efter, at han var bleven Domprovst i Lincoln, døde den unge Konge, og efter Marias Tronbestigelse maatte han som Protestant og som gift Mand forlade sin Stilling, hvorefter han flakkede om i Landet, stadig fortsættende sine Studier. Da Elisabeth genoptog det afbrudte Reformationsværk, gjorde alle Biskopperne Modstand undtagen én, Biskop Kitchen af Llandaff, og blev afsatte, og ligeledes et Antal Præster; ved denne Udrensning af de rom.-kat. Elementer i Gejstligheden sikredes Refs. Gennemførelse. P. tog Del i Revisionen af Book of Common Prayer (I, 360), og 1559 blev han meget mod sit Ønske Ærkebiskop af Canterbury. Han orderedes af 4 Biskopper fra en tidligere Tid, alle uden Sæde, deriblandt Bibeloversætteren Coverdale, i Kapellet i Lambeth Palace. Et umiddelbart efter Handlingen affattet Dokument (Goodwin, Account of the Rites and Ceremonies at the Consecration of Archbishop P., Cambridge 1841) godtgør, at den blev udført efter Kns gamle Skik, og at Nag's Head-Fablen (se S. 344), hvis senere Oprindelse iøvrigt er bevist, er ganske blottet for Sandhed. P. var en typisk Repræsentant for Anglikanismen i Modsætning til den rom. Kato-licisme og Puritanismen og Sjælen i det kirkel. Reformarbejde, Elisabeth lod udføre med Cecil som sin højre Haand. Han reviderede de oprindeligt af Cranmer affattede Religionsartikler, der fik deres endelige Form i de 39 Art. (I, 151) og ledede Udgivelsen den af saakaldte »Biskoppernes Bibel« (I, 291). De af ham i Forening med andre Biskopper affattede »Advertisements«, der indeholde rituelle Forskrifter, bl. a. m. H. til Messeklæder, men som aldrig blev sanktionerede, vakte Puritanernes Uvilje; især i Cambridge gjorde Partiet Modstand, ledet af Thomas Cartwright (I, 482), hvilket gav Anledning til, at Universitetet fik nye Statuter, der hovedsagelig var P.s Værk. Han døde 1575; den kirkel. Organisation, der væsentlig skyldes ham, var gennemført; men den Opposition, der forbitrede hans sidste Leveaar, var Begyndelsen til 17. Aarh.s kirkel. Kamp. C. E. F.

— 2) **Theodor P.**, amerik. Unitarier, f. 24. Aug. 1810 i Nærh. af Lexington i Massachusetts. Hans Fader var Fritænker, hans Moder en from, i Biblen vel bevandret, Kvinde. 17 Aar gl. kom han til Harvard-Kollegiet i Cambridge ved Boston for at forberede sig til Indtrædelse i den teol. Skole. Men da han var fattig, maatte han afbryde Studierne. 1831 rejste han som Hjælperlærer til Boston, 1832 oprettede han selv en Skole i Watertown. 1834 kom han tilbage til Harvard-Kollegiet for at studere Teologi. De gamle Unitariere forkastede den ortodokse Treenighedslære og Forsoningslære, men P. gik snart videre, navnlig paavirket af de tyske Bibelkritikere, hvilket vakte stor Forargelse indenfor det unitariske Samfund. 1837 blev han Præst i West-Roxburgh, men da han 19. Maj 1841 ved en unitarisk Præsts Ordination prædikede om »det forfølgelige og det blivende i Kristendommen«, rejste der sig en Storm imod ham, og de unitariske Præster i Boston vilde ikke give ham Adgang til deres Prædikestole. Han holdt da Forelæsninger i Byen, og disse udgav han 1842 under Titlen: *A Discourse of Matters pertaining to Religion*. Dermed begyndte en mere radikal Bevægelse blandt Unitarierne, og for at ruste sig gjorde P. en Studierejse til Europa, hvor han hørte flere Teologer af de forskellige Skoler. Da han 1844 var vendt tilbage, blev han 1845 Præst i Boston. I 14 Aar prædikede han som Congregationalist-Præst i Byens største Koncertsale og tog kraftig Del i Kampen mod Drikfældigheden og Slaveriet. 1859 fik han en Blodstyrning. Efter den rejste han til Italien, men døde han i Firenze 1860. Th. P. repræsenterer den radikale Unitarisme, der nærmer sig Panteismen og Ateismen, og hans Optræden bragte mange unitariske Præster til at vende tilbage til de ortodokse Denominationer, navnlig til Presbyterianerne. En samlet Udg. af hans Skrifter udkom i London 1863 ved F. T. Cobbe, en tysk Oversættelse af disse i Leipzig 1854 ved Ziethen. Navnlig i Sverige har Th. P. fundet mange Læsere, og flere af hans Skrifter er oversatte paa Svensk. Om Th. P.s Stilling indenfor den amerik. Unitarisme, se Allen og Eddy, Hist. of the Unitarians and the Universalists in the U. St. (New York 1903) 210 f.

Parmasta, en af Hamans 10 Sønner, som alle blev ihjelslaede af Jøderne (Ester 9, 9).

Parmenianus, Donatist, blev 360 Donatus's Efterfølger som Biskop i Carthago. Han har i et (nu tabt) Skrift søgt at godtgøre, at Donatisterne vare den sande Kirke. Mod ham skrev Optatus fra Milevi (S. 438).

Parnak, en Øverste i Sebulon (4 Mos. 34, 25).

Paros (Par'os), jød. Familie blandt de hjemvendte (Esra 2, 3 [Neh. 7, 8]. 8, 3. 10, 25; Neh. 3, 25, 10, 15 [14]).

Parsandata, denældste af Hamans Sønner (Ester 9, 7). L. G.

Parsisme, se Mazdaisme (S. 204).

Partikular-Baptister, se I, 211.

Parthien. Det berømte parthiske Rige, hvis Udgangspunkt var Landskabet S. for det kaspiske Hav, omfattede Landene fra Evfrat til Indus. Dets Kongeslægt var Arsakiderne, fra o. 256 f. Kr. til 226 e. Kr. En af disse nævnes i Mak. 15, 22 (o. 139 f. Kr.). De seleukidske Kongers

Kampe mod Parthernes Rytterhære (f. E. Antiochos IV Epifanes, Antiochos VII Sidetes) arvedes af Romerne i idelige Krige. Den sidste hasmonæiske (makkabæiske) Konge, Antigonos, fik ved Hjælp af Partherne en kort Tid Herredømmet i Jødeland (Aar 40 f. Kr.). Det jød. Element var meget talrigt i P.s vestlige Egne. Allerede 1 Mak. 15, 22 vidner herom, og paa Pinsefesten i Ap. G. 2 vare ogsaa Jøder fra P. til Stede i Jerusalem (V. 9).

Paruah, Fader til Salomos Guvernør Josafat i Issakar (1 Kong. 4, 17).

Parvajim, guldrig Egn, hvorfra Salomo hentede fint Guld til Templets Prydelse (2 Krøn. 3, 6); sandsynligvis i Arabien (Såk el-farvaim, Glaser).

L. G.

Parvus, Peder, Humanist. I Begyndelsen af det 16. Aarh. levede i Roskilde Familien »Lille». Tre Brødre af denne Slægt, Peder, Henrik og Matthijs, have paa forskellig Maade gjort sig bekendt i Samtiden. Paa humanistisk Vis antog de Navnet »Parvus». Af disse er P. P. den mærkeligste. Han studerede i Rostock, hvorfra han 1519 skrev et i Henrik Smiths »Hortulus synonymorum« trykt Brev, hvori han viser sig som fuldblods Humanist og priser »den høj lærde P. Melanchthon og den dybsindige Teolog M. Luther«, som han dog ikke endnu selv havde hørt. Senere traadte han i personligt Discipelforhold til disse Mænd. For øvrigt færdedes han mange Aar i Vesteuropa, særlig i Frankrig, hvor han sluttede Venskab med den berømte Bogtrykker Robert Stephanus. 1536 kom P. P. endelig hjem. Udgav s. A. i Roskilde den löwenske Professor Johan af Kampens lat. Parafase over Psalmerne og Præd. Bog, og 1537 en lat. Komædie om den fortabte Søn af Vilh Gnapheus, Rektor ved Gymnasiet i Haag. Ved Universitetets Genoprettelse blev han Prof. i Latin og siden i Retorik. Hans latinske Digte skaffede ham et kongl. Diplom søm »Poeta laureatus«. I kirkelig Henseende gjorde han sig fortjent ved en dansk Overs. af Ant. Corvinus's Postil over Søndagsevangeliene (1539) og ved efter et fransk Forbillede at udgive »Det ypperligste og mest besynderlige, som den hl. Skrifts Bøger indeholder« (1543). Han døde 27. Aug. 1559. Aaret derefter benyttede Historieskriveren Hans Svaning Navnet »Pet. Parvus Rosæfontanus« som Pseudonym, da han udgav sit historisk-polemiske Skrift »Refutatio calumniarum Joh. Magni Gothici«. Siden ansaa P. P. længe som Forfatter af dette Skrift (Gamst, De P. P. Rosæfontano 1755). H.F.R.

Pasagiere kaldtes en Sekt i 12.—13. Aarh. i Italien. Vi hører første Gang, at de blev fordømte 1184 af Pave Lucius paa Konciliet i Verona. Senere Efterretninger melder, at det var en judaistisk Sekt, som holdt paa Omkærelsen, Sabbaten og de andre mosaiske Skikke undtagen Ofrene, og som ansaa Kristus for Guds første Skabning. Ordet *pasagium* (Passage) brugtes ofte om Pilgrimsrejserne til det hellige Land; man har derfor ud fra Sektens Navn formodet, at den er opstaaet ved Paa-virkning fra Jøder i Orienten. Vor Viden om dette Fænomen, som er en hel Modsætning til Katharene (III, 161 f.) er dog yderst ringe. V.A.

Pasak, en Øverste i Asers Stamme (1 Krøn. 7, 33).

Pascal. 1) **Blaise P.**, kr. Filosof og Matematiker, blev født 19. Juni 1623 i Clermont i Auvergne, hvor hans Fader, Etienne P., af gammel fransk Adel og en Mand af høj Dannelse, var Præsident i Kammerretten. Moderen døde, da P. var 3 Aar gammel, og efterlod foruden Sønnen 2 Døtre, Gilberte, f. 1620, der blev gift med Florin Périer, Assessor i Kammerretten, og har skrevet den første Biografi af sin navnkundige Broder, og Jacqueline (se nedenfor), f. 1625, der kom til at øve stor Indflydelse paa sin Broders Udvikling gennem hele hans Liv. Drengen viste fra tidligste Barndom sine ualmindelig rige Aandsevner, og Faderen besluttede derfor ikke at sende ham i Skole, men udelukkende selv lede hans Undervisning. Naturvidenskaberne vakte særlig hans Interesse, og 12 Aar gl. forfattede han en Afhandling henhørende til Lydlæren. Skønt Faderen af al Magt søgte at holde ham fjern fra Matematiken, arbejdede Drengen sig dog ganske uden fremmed Hjælp til Forstaaelse af denne Videnskabs Grundsaetninger og overvandt derved Modstanden mod at sætte ham ind i dette Studium, saa at han fik Lov til at overvære de Sammenkomster af Lærde, hvorfra senere Académie des sciences udviklede sig. Hans matematiske Snille gav sig atter og atter stærke Udslag; 16 Aar gl. skrev han en Afhandling om Keglesnit til stor Forundring for Descartes; ligeledes vakte det unge Geni Kardinal Richelieus Opmærksomhed. Faderen var af politiske Grunde falden i Unaade hos denne, saa at han endog en Tid ved Flugt maatte unddrage sig den mægtige Prælats Forfølgelse, men blev nu udnævnt til Intendant i Rouen. For at lette Faderen Arbejdet ved de mange Beregninger opfandt P. 1642 en Regnemaskine, som efterhaanden udvikledes til større og større Fuldkommenhed; men rigtignok kom hans Helbred til at lide under de voldsomme aandelige Anspændelser — i længere Tid var han lam og maatte bruge Krykker — tilmed da han samtidig arbejdede med fysiske Undersøgelser og udgav Resultaterne deraf i flere Skrifter. 1646 blev han ved Bekendtskab med 2 Brødre Bailleu indviet i Jansenismen (II, 591). Han blev ligesom Søsteren Jacqueline stærkt grebet af denne Lære og kom i Forbindelse med Port-Royal. Det bragte dog ikke endnu til et afgørende Brud med hans tidligere Levnet, og det vides, at han i 1649 og i Tiden der omkring ingeniørens formsmaaede Selskabslivets Glæder, ligesom Tanken om at indlade sig i Ægteskab ikke var ham fjern. Da bragte Faderens Død i Slutningen af 1651 en Afbrydelse i hans Levevis. Søsteren lod sig nu ikke holde tilbage fra at gaa i Kloster, og dette Skridt fik overordentlig Indflydelse paa P. 1653—54 fremkomme hans største matematiske Arbejder (den aritmetiske Trekant, Forarbejder til Integralregning m. v.), hvad der maaske ogsaa kunde være Udslag af den mægtige Gæring, der foregik i hans Tanke-liv, som resulterede i, at han 1654 besluttede ganske at bryde med Verden og give sig ind under Ledelse af Port-Royals Sjelesørger Singlin (Ps. »anden Omvendelse»). En ydre Begivenhed kan have medvirket hertil: Da han nemlig i Okt. 1654 kørte over Seine-Broen ved Neuilly, løb Hestene løbsk, og de forreste Heste

i Forspandet styrtede i Floden; kun ved et Under reddedes P.s Liv. Men den dybere Grund var Søsteren Jacqueline's Paavirkning. P. hengav sig nu til en vidt dreven Askese og fordybede sig ganske i Studiet af den hl. Skrift. Men Port-Royals Kamp mod Jesuiterne brød ved denne Tid ud i lys Lue og rev P. bort fra den stille Betragtning. A. Arnauld (I, 145) kæmpede for de 5 Sætninger, som det teol. Fakultet i Paris havde uddraget af Jansens »Augustinus«, og det hagledes med Stridsskrifter for og imod. Arnauld truedes med Udstødelse af Sorbonnen. Harmfulde saa man i Port-Royal hen til Jesuiternes Rænker, der skulde tilføre den retfærdige Sag Nederlag. Vennerne opfordrede Arnauld til at indanke Sagen for Publikums Domstol. Han prøvede ogsaa paa at affatte et Forsvarsskrift, men da det op læstes, fandt man det slet ikke tjenligt til saadant Brug. P. var blandt dem, der paahørte Oplæsningen, og Arnauld rettede da Ordet til ham: De skulde gøre det, og jeg er vis paa, at De formaar det. P. lovede et Forsøg, og kort efter kunde han forelægge Vennerne sit saakaldte Udkast i Brevform. Det vandt alles Bifald og sendtes i Trykkeriet 23. Jan. 1656; det udgjorde 8 Kvartsider. Bogtrykkeren paa satte Titlen »Lettre à un Provincial« — Brev til en Mand paa Landet —, og dette er Begyndelsen til P.s udeløselige Provincialbreve (Les Provinciales). Flyveskriftet gjorde Furor og spredtes til alle Sider og læstes af alle Stænder; aldrig var en teologisk Strid ført ud blandt Mængden i et saa mesterligt Sprog, og Striden kunde ikke længere holdes indenfor Sorbonnens lukkede Døre. Man satte Politiet i Bevægelse for at standse Udbredelsen, og man forseglede Trykkeriet; men 6 Dage efter var 2. Provinciale trykt og udspredd. Saa faldt Fordømmelsen over Arnauld. 3. Provinciale udtrykker den harmfyldte Sorg herover; men fra 4. er Defensiven forladt, og P. gaar nu angrebsvis til Værks, idet han vender sig direkte mod Jesuiter-Ordenen og viser Raaddenskabens i dens kasuistiske Moral. For første Gang optræder her det komiske, forenet med Religionens høje Alvor, i den religiøse Polemik. Satirens Svøbe svinges over de uheldige Kasuister, som prisgives Latteren. Derved bibringes Jesuiter-Ordenen et Ulivssaar, som vanskeligt har kunnet forvindes. I alt udsendte P. 18 Breve (det sidste dateret 24. Marts 1657), der optryktes stykkevis i mange Oplag. Snart kom en samlet Udgave, og 1658 udgav Jansenisten Pierre Nicole (III, 369) dem paa Latin med udførlige teologiske Anmærkninger. Jesuiterne gjorde alt for at faa Rom til at bandlyse Brevene; det lykkedes da ogsaa ved Pave Alexander VII's Dekret af 6. Sept. 1657, men Fordømmelsen begrundedes vel at mærke ved Brevenes Stilling til den jansenistiske Strid, men nævnede ikke med et Ord Polemiken mod Jesuiternes Moral. Tværtimod gav Provincialerne Anledning til, at Innocens XI 1679 fordømte ikke mindre end 65 jesuitiske Læresætninger. — Uden større ydre Omvekslinger hengik P.s sidste Leveaar. Han drev sin Askese og Spøgelse videre og videre; paa sit blotte Legeme bar han stadig et Bælte med Jærnspidser, som skulde bevare ham i Ydmyghed. Hans 10aarige Søster-

datters vidunderlige Helbredelse for en ond-artet Taarefistel ved Berøring med en Torn af Kristi Tornekroner gav Stødet til, at P. begyndte paa Udkast til en Apologi for Krdmmen, hvis Brudstykker udgøre den største Del af hans andet Hovedværk: Tankerne. Han naaede ikke at udføre sin Plan; men efter hans Død fandtes en stor Mængde (over 1200) beskrevne Papirlapper. De ordnedes og udgaves som et samlet Værk 1670 og ere derefter optrykte utallige Gange. Originalerne, som opbevares i Nationalbiblioteket i Paris, ere opklæbede i en stor Foliat og for et Par Aar siden udgivne i Fototypi. — P.s legemlige Lidelser tog til i en overordentlig Grad; men midt under Smertterne og i søvnløse Nætter løste han et matematisk Problem (Bestemmelse af Cykloiden). Han opholdt sig mest i Paris og indskrænkede sig mest muligt for at ofre de fattige alt. 1661 var Kampen mod Jansenismen brudt ud med ny Styrke, og der forlangtes, at alle Gejstlige — Præster, Munke, Nonner — skulde underskrive en Formular, der anerkendte Fordømmelsen af Jansens Lære. P.s Søster Jacqueline bejede sig i Lydighed, dog kun med stor Overvindelse og under Forbehold; men Angeren over dette Skridt voldte hendes Død (Okt. 1661). Modstanderne helmede imidlertid ikke, før de af alle fik Underskrift uden Forbehold. P.s Trosfæller mente endelig at maatte give efter for Overmagten. Denne deres Eftergivenhed afkræftede P. yderligere og forværrede hans Sygdom. Af Barmhjertighed havde han optaget i sit Hus en fattig Familie; et af dennes Børn fik Kopper. Han overlod da Huset til disse fremmede og flyttede selv ind til sin Søster, Fru Périer; hos hende døde han 19. Aug. 1662, kun 39 Aar gammel.

P. ved som faa at forbinde Tankens Klarhed med den mest træffende og koncise Form, og har derved som Stilist øvet en vidtstrakt Indflydelse i Literaturen. Men langt større er hans Betydning som Tænkner og kr. Apologet. Lige over for »Ateisterne« paaviser han den gaadefulde Døbelthed i Menneskenaturen, Menneskets Elendighed viser dets faldne Størhed (»en detroniseret Kongesøn«); men Løsningen af Livets Gaade sker ved at oplade sig for Troens Naadegave. P. ynder Paradoxet og opfatter Krdm væsentlig som Lidelse; i begge Henseender ses Slægtskabet med S. Kierkegaard. Kan Vinet have delvis Ret i sin beundrende Ytring: »Hvem elsker ikke P.«, maa det dog vel betænkes, at P.s kr. Livssyn staar fjært fra evangelisk Krdm. Studiet af P. er i høj Grad aktuelt baade i Frankrig og Tyskland, og de mest modstridende Aandsretninger søge at tage ham til Indtægt for sig. P.s samlede Værker udgaves 1779 i 5 Dele af Bossut. Den nyeste og bedste Udgave af Provincialbrevene er Pr. Faugère's i 2 Bd. 1887—95; af »Tankerne« L. Brunschvicg's i 3 Bd. 1904 (begge i »Collection des grands écrivains«). Haandudgave af »Pensées et opuscles« af Brunschvicg, 3. Udg., 1904. Dsk Overs. af »Tankerne« 1866 og 1873; af »Provincialbrevene« 1876; »Breve, Afhandlinger og Samtaler« 1868. Biografier af Reuchlin (1840), Dreydorff (1870), Th. Sundby (Kbhvn 1877), J. Tulloch (Edinburgh 1898), Ad. Hatzfeld (Paris 1901), E. Bouteux (3. Udg. 1903).

Sainte-Beuve, Port-Royal II og III; Vinet, Études sur P. (1856; dsk Overs. 1880); K. Warmuth, Wissen u. Glauben bei P. (Berlin 1902); A. Köster, Die Ethik P.s (Tüb. 1906). — 2) **Jacqueline P.**, Blaise P.s aandfulde Søster, født 5. Okt. 1625. Hun besad rige poetiske Gaver, der fandt Opmuntring hos Digteren Corneille, en Ven af Familien. Ved en religiøs Sangerfest vandt hun Prisen for et Digt om Marias ubesmittede Undfangelse; men indskrænkede sig iøvrigt ikke alene til den religiøse Poesi. Tidligt følte hun sig imidlertid draget til Jansenisternes Lære og derved til Port-Royal. Efter sin Faders Død 1651 tog hun Sletret som Nonne (»Søster Euphémie«) og henlevede Resten af sine Aar i Port-Royal, hvor hun blev Vicepriorinde og Lærerinde for Novicerne. Hun har affattet et udførligt Reglement for Opdragelsen. Hendes Breve aande Gudhængivenhed og ere Vidnesbyrd om en kraftig og elskelig Karakter. Under Jansenismens Kamp stod hun længe standhaftig imod og paavirkede sine Omgivelser til lignende Modstand; men hun kom derved i Kollision med sin Stands Lydighedspligt lige over for de foresatte; da hun af disse gentagne Gange blev formanet til at bøje sig og underskrive den saakaldte »Formulare«, hvorved det berettigede i Jansenismens Fordømmelse skulde anerkendes, gav hun nødtvungen efter, men døde med brudt Hjerte efter 3 Maaneders Sygeleje 4. Okt. 1661 (V. Cousin, J. P., Paris 1845; Dutoit, J. P., Lausanne 1901). A. J.

Paschalis, Paver. P., Modpave, valgt 687 imod Sergius I, maatte vige Pladsen for denne. **P. I** (817—824), var født i Rom. Hans Valg og Indvielse til Pave fandt Sted paa umiddelbart efter hinanden følgende Dage, og ved en Sendefærd til Ludvig den fromme opnaaede han, at denne ogsaa for Fremtiden gav Afkald paa at stadfæste Pavevalget inden Indvielsen. Om det Privilegium (pactum Ludovicianum), som Ludvig den fromme udstedte til Stadfæstelse af Pippins og Karl den stores Gavebreve (817), er ægte, er stærkt omstridt, men i alle Tilfælde er den Passus, der desuden tilskrives P. Øerne Korsika, Sardinien og Sicilien, en Interpolation. 823 kronede P. i Peterskirken Lothar til Kejser. Da i Lateranet to Tilhængere af denne blev myrdede, maatte P. bevidne sin Udelagtighed ved Ed. I Billedstriden (se d. Art.), der igen blussede op i Østen, søgte P. at støtte Billedvennerne, men Kejser Leo, Armenierne, brød sig ikke om hans Forestillinger. Under P. blev Ebo af Reims Vikar for det hedenske Norden. Jvfr. Liber Pontificalis, ed. Duchesne II (Paris 1892) 52 f.; Jaffé, Regesta Pontificum Rom. I (Leipzig 1885) 318 f. Ludvig den frommes Privilegium findes i Sichel, Das Privilegium Ottos I für die röm. Kirche (Innsbruck 1883) 173 f. — **P. II** (1099—1118), hed Raniero og var fra Bieda (Toscana). Han havde ikke mindre end fire Modpaver. Først Gregor VII's gamle Modpave, Klemens III (se d. Art.). Den næste, Teodorik, blev fangen og sat i Kloster (1100). Den tredje, Albert, led samme Medfart (1102). Den sidste, Maginulf (Sylvester IV), var den mest truende; han fastholdt Retten til Pavekronen fra Nov. 1105 til 1111, da Henrik V fjernede ham. P. II blev Pave i en bevæget Tid. Det var det første Korstogs Tid, og just

da kom Efterretningen om Jerusalems Erobring til Europa, men mest betydningsfuld var dog den Kamp med Kongemagten om Investitur-Retten, som han overtog fra sine Forgængere. Paa Fastesynoden 1102 fornyede P. Bandstraalen imod Henrik IV af Tyskland, og han støttede dennes Søn, Henrik V, ved at løse ham fra Troskabsbånden mod Faderen. Det Haab, som han havde sat til denne Søn, blev en bitter Skuffelse. Da Henrik V 1106 var kommen paa Tronen, udøvede ogsaa han Investitur, medens P. paa Synode efter Synode, i Guastalla 1106, i Troyes 1107, i Benevent 1108, paa Lateransynoden 1110, fornyede Gregor VII's Bestemmelser. Omsider kom det dog til en Overenskomst i Sutri (9. Febr. 1111). Henrik V gav Afkald paa Investitur-Retten, imod at alle Regalier, der tidligere havde tilhørt Krone eller Rige, skulde tilbagegives. P. skulde kejserkrone Henrik V. Disse Bestemmelser, der betød en hel Revolution fra oven, idet Biskopper og Kirkefyrster med ét skulde opgive al deres verdslige Magt, var uigennemførlig og maatte strande paa de tyske Biskoppers Modstand. Da Henrik V 12. Febr. holdt sit Indtog i Rom, vægrede P. sig ved Kejserkroningen. Henrik V svarede med at bemægtige sig baade P.s Person og Kardinalerne, og efter et to Maaneders Fangenskab indrømmede P. (11. April) under Ed Henrik V Ret til Investitur (uden Simoni). Den 13. April fulgte Kejserkroningen. Men alle gregorianske Kredse rejste sig mod denne Opgiven af hele Gregor VII's Politik, og paa Lateransynoden 1112 maatte P. trods sin Ed erklære Overenskomsten ugyldig. De følgende Aar var Henrik V optagen af de indre Forhold i Tyskland, men 1116 drog han i Anledning af Markgrevinde Mathilde af Toscanas Død (Juli 1115) atter til Italien, og Foraaret 1117 rykkede han imod Rom. P. vilde dog ikke en Gang til modtage kejserligt Besøg og flygtede til Capua. Først da Kejseren var borte, vendte han ved normannisk Hjælp tilbage, men Aaret efter døde han (21. Jan. 1118). Under P. afgjordes den eng. Investitorkamp ved Konkordat 1107. Henrik I opgav Investitur med Ring og Stav, men P. tillod Anselm af Canterbury (se d. Art.) at aflægge Lensed til Kongen. Mest Held havde P. haft med sig overfor Filip I af Frankrig. Da han lod sig skille fra sin Dronning, Bertha af Flandern, for at ægte Grevinde Bertrade af Montfort, tvang P. ham ved et fireaarigt Band til at opgive den sidste (1104). P.s Breve findes i Migne, Patrologia, series latina, Bd. 163. Jvfr. Liber Pontificalis, ed. Duchesne II (Paris 1892) 296 f.; Jaffé, Regesta Pontificum Rom I (Leipzig 1885) 702 f.; Hefele, Conciliengeschichte V (Freiburg 1886) 259 f. — **P. III**, Modpave (1164—68), afløste Victor IV som Modpave mod Alexander III. Først Juli 1167 aabnede Rom tvungen af Frederik I, Barbarossa, sine Porte for ham. Den mærkeligste Hændelse i hans Papat var Helgenkaaringen af Karl den store, som han lod foretage i Köln (Dec. 1165). Jvfr. Liber Pontificalis, ed. Duchesne, II 420; Jaffé, Regesta Pontificum Rom II, 426 f.; Hefele, Conciliengeschichte, Bd. V, 639 f., 644 f. S. A. B.

Paschasius Radbertus, se Radbert.

Pas-dammim (1 Krøn. 11, 13), d. s. s. Efes-dammim (1 Sam. 17, 1), hvor David slog den

filistæiske Kæmpe; i det vestlige Juda, nær ved Soko (nu Suvêk ved Vadi es-sant).

Paseah. 1. En Judæer i 1 Kron. 4, 12. — 2. En Judæer i Neh. 3, 6. — 3. Slægt af Tempels Livgænge (Esra 2, 49; Neh. 7, 51).

Pashur (Paskhur). 1. En fornem Præst af Slægten Immer (Jer. 20, 1; jvfr. 1 Kron. 24, 14), Folkeforfører og falsk Profet (Jer. 20, 6). Som den, der havde Overopsynet med Templet, lod han Jeremja slaa og krumslutte; da Jeremja løslodes, profeterede han om P.s Skæbne at slæbes til Babel (Jer. 19, 14—20, 6). Muligvis er det denne P., der menes i 38, 1 med P., Gedaljas Fader; i saa Fald passer om denne Gedalja Ordet, at Æblet falder ikke langt fra Stammen. — 2. P., Malkijas Søn (Jer. 21, 1, 38, 1), en anden af de mod Jeremja fjendtlige fornemme (38, 4 f.), vistnok ogsaa en Præst, af Præsteklassen Malkija (1 Kron. 24, 9). — 3. Endelig forekommer i den efterfølgende Tid P. som Navn paa en Præsteslægt (Esra 2, 38, 10, 22; Neh. 7, 41, 10, 4 [3]), der muligvis er en Forgæng af ovennævnte Præsteklasse Malkija (1 Kron. 9, 12; Neh. 11, 12). L. G.

Pasqualis, Martinez, en portugisisk Jøde, der efter nogle skal være gaaet over til Romerkirken, øvede ved sin Mystik en betydelig Indflydelse paa flere rom. Katoliker, bl. a. paa Saint-Martin (se d. Art.). Han skal være født o. 1715 og dukkede op snart i Paris, snart i Lyon, snart i Bordeaux som Hierofant for de mystiske Selskaber. Navnlig i Frimurer-Logerne fandt han en god Jordbund for sin kabbalistiske Mystik. Han skal være død i Port-au-Prince 1779. Om hans Lære se Matter, Saint-Martin (Paris 1864²) 8 f. og A. Franck, La philosophie mystique en France à la fin du XVIIIe siècle (Paris 1866) 12 f.

Passaglia, Carlo, rom. Katolik, f. 1814 i Prive de San Paolo ved Lucca, blev opdraget i Rom. Han traadte ind i Jesuiter-Ordenen og blev (1844) Prof. i Teol. ved Collegium Romanum. Efter at have udgivet Petaus (se d. Art.) Dogmatik skrev han 1850 en Afhandling om St. Peters Prærogativer, senere Skrifter til Forsvar for de evige Helvedsstraffe og Marias ubesmittede Udfængelse. Til Løn for det sidste Skrift blev han Medlem af den dogmatiske Kommission (Fr. Nielsen, Paved. i det 19. Hdaar II², 221), der skulde forberede Proklamationen af Dogmet om conceptio immaculata, og han var ogsaa Medlem af den Kommission, der skulde forberede den saak. Syllabus; 1859 brød P. imidlertid med Jesuiterne, hvorpaa han blev Præst ved det rom. Universitet (Sapienza). Cavour brugte ham (Fr. Nielsen, anf. Skr. II², 258 f.) som Underhandler med Rom for at faa Paven til at opgive den verdslige Magt. Det Skrift, hvori han udtalte Tanken herom, blev sat paa Index, og P. maatte forlade Rom. Men Vittorio Emanuele gjorde ham til teol. Prof. i Torino, og 1863 var han Medlem af det ital. Parlament. I Nov. 1882 udsøndte han sig med Rom. Han døde 12. Marts 1887.

Passah, se Paaske (S. 461 f.).

Passahmaalid, se Paaske hos Jøderne (S. 461).

Passahstrid, se Paaskestridheder (S. 463).

Passauer-Forliget, se Augsburgers-Religions-freden (I, 170).

Passionister eller »de skoleløse Klerikere

af det hl. Kors og vor Herres Lidelse« kaldes en Munkeorden, stiftet af Paolo Francesco Danei eller Paolo af Korset (f. i Ovada i Nærh. af Genova 3. Jan. 1694, d. 18. Okt. 1775). Paolo vilde først som Soldat gaa mod Tyrkerne, men efter nøjere Overvejelse besluttede han at trække sig tilbage til Monte Argentario (Orbitello) for dér at leve fjernt fra Verdens Larm. Allerede 1720 begyndte han at tænke paa Stiftelsen af en Orden af Korset. Han iførte sig en sort Tunica og tog Bolig i Nærheden af Kirken San Carlo di Castellazzo, og i de følgende Aar rejste han rundt som Bodsprædikant. Navnlige efter at han 1727 var bleven præsteviet, samlede han store Skarer om sig. 1737 dannede han paa Monte Argentario det første Samlag af P. Nu kaldte han sig Paolo af Korset; og Benedict XIV stadfæstede 1741 foreløbig hans Regel; den endelige Stadfæstelse gav Clemens XIV 1769, og samtidig overlod han P. ne Kirken og Klostret San Giovanni e Paolo paa Monte Celio i Rom. 1758 fik P. ne ogsaa Hospitiet paa Monte Cavo. Senere dannedes der tillige en kvindelig Gren af Ordenen under Maria Crocifissa di Gesù. Foruden de 3 sædvanlige Løfter aflægger P. ne ogsaa det Løfte altid at tænke paa Kristi bitre Lidelser. De virke som en Slags Indre-Missionærer og som Bodsprædikanter. Deres Ordensdragt er sort, og paa den venstre Side af Brystet bærer de et lille hjerteformet Billede af Kristi Marterredskaber. I Spidsen for dem staar en Ordens-general, der vælges af Generalkapitlet paa 6 Aar. De enkelte Huse, som P. ne have, styres af en Rektor. For Tiden bestaar Ordenen af 8 Provinser (i Italien er der 4 Provinser; Amerika, England og Irland, Frankrig og Belgien samt Spanien udgøre hver 1 Provins) og har desuden 2 »Missioner« i Vallakiet og Bulgarien. I Syd-Amerika, Mexiko og Australien arbejde P. ne ogsaa.

Passions-Musik. Ved Oplæsningen af Lidelseshistorien i Paaskeugen er det i Romerkirken en zeldammel Sædvane, at Evangelistens, Kristus's, Discipleens, Ypperstepræstens og Folkets Partier fordeles til forskellige Personer, der foretage Oplæsningen i Kollektone. Palmesøndag oplæses Matthæus-Evangeliet, Tirsdag Markus-, Onsdag Lukas-, og Langfredag Johannes-Evangeliet. Med denne halvdramatiske Udførelse af Evangelieteksten i Paaskeugen hænger Oprindelsen til P. sammen. Det ligger nær, ved særlig fremtrædende Steder af Teksten, at forlade Kollektionen og udmærke disse med mere melodisk førte Perioder, ligesom Udførelsen af Folkets Partier naturlig fører til Anvendelsen af Kor. Hermed har vi Materialet til P. givet, den reciterende Evangelist, de forskellige optrædende Personer og Korene. Oprindeligt var disse énstemmige, senere, i Palestrina-Tiden, blev de komponerede flerstemmigt med ofte stærkt dramatisk Udtryk (de saakaldte *Turbæ*). Saaledes beskaffen, anvendes den »gregorianske« P. endnu bestandigt i den romerske K. En Udvikelse af denne P. er den i den lutherske K. i Tyskland efterhaanden opstaaende P. Denne bliver indledet og afsluttet med store Kor, paa passende Steder indflettes der Psalmesang af Menigheden, og endelig kommer der et nyt lyrisk Element til, fromme Betragtninger. Begyndelsen

til denne udvidede Form af P. gjorde Bartholomæus Gesius, Kantor i Frankfurt (d. 1613), idet han tilføjede Indlednings- og Slutningskor. Han efterfulgtes af den bekendte Dresdner Kapelmester, Heinrich Schütz, og endelig af den brandenburgske Kapelmester Joh. Sebastiani, der føjede Menighedens Koraler til. Det nyt tilkomne lyrisk-betragtende Element udviklede sig sammen med den henad Aar 1700 stærkt opblomstrende Operastil og dennes yndede Musikformer, Arier, Duetter og Sangensemler; der indførtes til dette Øjemed nye allegoriske Figurer i Teksten (»Zions Datter«, »De troende Sjæles«, medens Stilen i Løbet af det 18. Aarh. (Keiser, Mattheson, Telemann) stærkt forfaldt og blev helt operamæssig. Selve Bibeltæksten blev mange Steder opgivet eller omdigtet. Da var det, Sebastian Bach fremstod og genoprettede den kunstneriske Ligevægt, idet han vendte tilbage til Bibeltæksten som det for hele P. grundlæggende Moment, medens han i de frit tilkomponerede Episoder vel ikke opgav det snørklede allegoriske Apparat. Tiden havde skabt, men fik dette, saa vidt muligt, bøjet ind under den kirkelige Stils Krav. Bach har i alt komponeret 4, maaske 5 Passioner, men kun to af dem, Matthæus- og Johannes-Passionen, er bevarede. Med ham naar P. en sit Højdepunkt. Efter ham har vel flere tyske Komponister forsøgt sig med større eller mindre Held paa dette Omraade, Graun, Haydn, Nauemann, Fr. Schneider, Spohr, Beethoven (»Kristus paa Oliebjerget«), men ingen har selv blot tilnærmelsesvis naaet ham.

A. H.

Passions-Skuespil. Den kr. K. indtog lige fra Begyndelsen af en skarpt afvisende Holdning over for det antike Teater, der frembød saa megen Anledning til sædelig Forargelse, og Skuespillerne nød ingen Agtelse i den gamle Menighed. Som en Slags Modstykke til den hedenske dramatiske Poesi fremkom i det 4. Aarh. et kr. Drama, »den lidende Kristus«, der dog ikke var bestemt til Opførelse.

I Middelalderen voksede der et ejendommeligt kirkeligt Drama ud af den kr. Gudstjeneste. Allerede i det 10. Aarh. blev der paa de store kr. Højtider af Kirkens Tjenere holdt kortere eller længere Dialoger paa Latin i Tilknytning til Festperikopperne. Efterhaanden blev disse Dialoger til store Dramaer, der omsluede hele Forløsningsværket lige fra Forjættelserne til Opstandelsen og Himmelfarten, men saaledes at Kristi Lidelse var Højdepunktet. Disse Dramaer blev opførte paa Kirkegaardene eller andre Steder, og efterhaanden afløste Modersmaalet Latin. Digterne vare nu oftest Lægfolk, der ikke sjælden tillod sig at indlægge djarve og saftige Replikker. Denne kirkelige dramatiske Kunst blomstrede især i 14.—16. Aarh. Opførelsen skete i Reglen under Ledelse og Medvirkning af kirkelige Broderskaber; kun undtagelsesvis spillede Kvinder Kvinderoller. Skuepladsen var en simpel Træbygning, der i Reglen var delt i 3 sidestillede eller over hinanden anbragte Rum, der forestillede Jorden, Paradis og Helvede. Opførelsen kunde strække sig over flere Dage og Uger, og store Folkemasser kunde være til Stede som Tilskuere.

Paa Reformationstiden hørte disse kirkelige Dramaer i Reglen op paa de evangeliske Terri-

torier; man havde religiøse Betæneligheder over for en saadan Omgang med den hl. Historie. Paa rom.-kat. Omraade blev det lærde Jesuiter-Drama en farlig Konkurrent til det naive kirkelige Drama, og det borgerlige Skuespil fik større og større Betydning. Kun i Italien og Spanien og i fjernere liggende Egne af Tyskland (de bayersk-østerrigske Bjerge) har det kirkelige Drama holdt sig indtil vore Dage. Se Art. Oberammergau (S. 415).

Pastor, Herma's Pastor eller Hyrdebog se II, 410.

Pastor, Ludvig, rom.-kat. Historiker, f. 31. Jan. 1854 i Aachen, studerede 1875—78 Historie i Bonn, Berlin og Wien, blev 1880 Privat-Docent i Innsbruck og 1887 Prof. ved Universitetet dér. 1891—1901 var han Medarbejder ved »Hist. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft« (München). 1901 blev han Direktor for Istituto austriaco di studi storici i Rom og har siden fast Bopæl baade i Innsbruck og Rom. Kun 25 Aar gl. udgav P. »Die kirchl. Reunionsbestrebungen während der Regierung Karls V.« (Freib. 1879), efterfulgt af »Die Korrespondenz des Kard. Contarini während seiner deutsch. Legation« (Münster 1880). P.s Hovedværk »Gesch. der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters« I—III (Freib. 1886—95, 3.—4. Aufl. 1899—1904, udkom i fr., ital., eng., sp. Overs.) er skrevet ud fra et rom.-kat. Synspunkt og forsøger at forsvare den pavelige Politik, men det hviler paa omfattende Arkivstudier og indeholder en Fylde af til Dels tidligere utrykt Materiale. Til dette Værk slutter sig »Akten, ungedruckte, zur Gesch. der Päpste« I (Freib. 1904). P. har skrevet en Levnedsskildring af J. Janssen (2. Udg. Freib. 1894), har udvidet og paany udg. flere Bd. af dennes »Gesch. des deutsch. Volkes«, og udg. »Erläuterungen und Ergänzungen« til samme (4 Bd. indtil 1904). Endnu maa nævnes P.s Biografi af Aug. Reichensperger I—II (Freib. 1899). S. A. B.

Pastor æternus kaldes efter Begyndelsesordene den dogmatiske Konstitution om Kristi Kirke, der 18. Juli 1870 blev oplæst og vedtaget paa det vatikanske Koncilium. Jvfr. Fr. Nielsen, Paved. i det 19. Hdaar II°, 423. Den er aftrykt i E. Friedberg, Samml. der Aktenstykke zum 1. vatic. Concil (Tüb. 1872) 740 f.

Pastoral-Brevene kaldes Brevene til Timotheos og Titos. Se de Art.

Pastoralteologi. P. en er en Afdeling af den praktiske Teologi. Medens nogle af dennes Discipliner (Homiletik, Kateketik, Liturgik) særligt tage Sigte paa Præstens Virksomhed under Gudstjenesten, behandler P. en hans Hyrdegering, hans Udøvelse af Sjæleplejen udenfor Kirken. Hans Opgave er jo at lede det kr. Menighedslev, men hertil hører i første Række Omsorgen for den enkelte. For bestemt at akcentuere, at det er Præstens Hyrdegering, der skal behandles, have nogle Forf. (v. Zeszschwitz, v. Oosterzee, Achelis) foretrukket at kalde P. en Poimenik (af ποιμήν).

I tidligere Tid behandlede man i P. en det samlede Omraade for Præstens Virksomhed. Nu er der gennemgaende Enighed om at begrænse P. en til at indeholde Teorien om den specielle, kirkelige Sjælepleje, som øves ved det præstelige Embede for den vordende og værende Menighed. Vel kan man sige, at det at øve

Sjælepleje er en almindelig Kristenpligt, som skal opfyldes af Ægtefolk, Forældre, Lærere, Venner osv. under det indbyrdes Samliv. Men Præsten skal ikke øve den som Privatperson. Han kommer i K.s Navn og har derfor Menigheden som Objekt for sin Gerning. Det kan ogsaa siges, at alle kirkelige Handlinger bør have dette Maal at være en *cura animarum*. Men Sjæleplejen maa opfattes som en *cura animarum specialis*.

Saa lidt som Begreberne P. og praktisk Teologi dække hinanden, saa lidt er P.en en populariseret Teologi, som søger at lægge de teologiske Videnskaber til Rette til praktisk Brug. Det er ogsaa urigtigt med Palmer at gøre P.en til en Del af Moralens, med særlige Anvisninger for Præsten. Der gives ikke nogen speciel Etik for Præster. En anden Sag er det, at der paa-hviler Præsten en Kreds af Pligter, som enten stamme fra hans ejendommelige Kald eller skyldes hans Samvittighedsliv. Derfor kunne de Grundsætninger drøftes, hvorefter der bør handles. Selv om det meste vil komme til at bero paa den individuelle Takt, som dels kan være medfødt, dels kan udvikles under Livets Skolegang, kan P.en dog i store Omrids angive de Baner, hvori det pastorale Liv bør bevæge sig.

Skønt Claus Harms i sin »Pastoraltheologie in Reden an Theologiestudirende« (1830—34) behandler Præstens hele Embedsgerning, sonderer han dog skarpt imellem dennes forskellige Sider. Han grupperer Stoffet om tre Punkter. I 1. Del, »der Predigere«, omhandles Prædikenen, Katekisation og Konfirmandforberedelse. I 2. Del, »der Priester«, gennemgaaes Præstens Virksomhed som Liturg ved den offentlige Gudstjeneste og de forskellige kirkelige Handlinger. Først i 3. Del, »der Pastore«, udvikles Præstens Gerning m. H. til den specielle Sjælepleje, Skolevæsenet og Fattigplejen. Tilslidst gaar Harms ind paa Præstens mere personlige Forhold.

Kun hvad der i strengere Forstand angaar Præstens Hyrdgerning, falder derfor ind under P.en. Den specielle Sjælepleje skal jo ledsage, understøtte og udfylde hans øvrige Embedsvirksomhed, idet han baade skal arbejde for Menigheden som et Hele og for dens enkelte Medlemmer. Det er Sjæleplejens Opgave at antage sig det nye Liv, som er indplantet i de genfødte, og derved hjælpe disse til at blive kr. Personligheder. Derfor maa der arbejdes hen til, at de naturlige Gaver og Kræfter ikke gaa til Grunde eller tages i Syndens Tjeneste. De skulle tværtimod helliges, saa at de kunne tages i Guds Aands Tjeneste. Men der er jo en stor, indbyrdes Forskel paa de døbte. Hos nogle er Genfødselen slet ikke kommet til Gennembrud. Hos andre er Livet begyndt at komme i Gironing, skønt det kun ytrer sig ganske svagt. Der er endelig dem, hos hvem Livet kan kendes paa den rige Udvikling, som foregaar. Men overfor dem alle har Sjæleplejen Opgaver. Derfor maa Hyrdens Gerning vise sig i, at han søger efter de tabte for senere at vejlede de fundne og hjælpe dem til at blive aandelig myndige. Og da den enkelte Mands Tid og Kraft langtfr strækker til, gælder det for ham om at drage de forskellige Gaver og ejendommelige Kræfter, som findes i Menig-

heden, med ind i Arbejdet. Ogsaa paa dette Punkt har P.en Anvisninger at give.

At Læren om Sjæleplejen maa staa i nøje Forhold til Læren om Præstens øvrige Virksomhed, vil let forstås. Men den behandler ikke desto mindre et ganske særligt Omraade. I Gudstjenesten samles alle om det ene, fælles i Ordet og Sakramenterne. Men Søndagstjenesten skal ikke være noget enestaaende, som er uden Forhold til og Forbindelse med al den anden Gerning, som skal gøres i Ugens Løb. Der var Tider, da Jesus var oppe paa Bjergene, men derfra gik Vejen atter ned i Dalen. Andre Vilkaar vente heller ikke hans Menighed. Fra Gudstjenestens Stilhed, under hvilken den enkelte mest er modtagende, fører Vejen igen ud af Kirkehuset. Der udenfor venter det daglige Liv paa Kirkegængerne, og det skal leves med sin brogede Mangfoldighed, sine talløse Opgaver, sine Farer og Fristelser. Her er der Trang til stadig og kærlig Røgt, Pleje og Vejledning. Men ved Siden af dem, hvis Vej fører fra Kirken ud i det daglige Liv, er der jo mangfoldige, der aldrig sætte deres Fod i Guds Hus. Maaske er Skylden ikke deres egen, Sygdom eller ubarmhjertige Tjenesteforhold lægge dem Hindringer i Vejen. Maaske ere de forvildede, dybt sunkne eller ligegyldige Mennesker, som ikke ville komme. Ogsaa for disse skal der imidlertid arbejdes, derfor er der et missionerende Moment i Sjæleplejen. Og netop fordi det er Sjælepleje, der handles om, og ikke rent humane Barmhjertighedsgerninger, er Midlet, der skal anvendes, Guds Ord: det løsende, velsignende og bindende.

Det følger af det her sagte, at det Stof, der drages ind til Behandling i P.en, kan være mere eller mindre omfattende. Eksempelvis kan anføres, at Palmer i sin P. (1863) ordner Stoffet i tre Hoveddele: I. Det gejstlige Embedes Begreb, II. Læren om Præstens personlige Stilling til Embedet, III. Den præstelige Virksomhed 1) for Menigheden i det hele, og 2) for de enkelte. Under det sidste Punkt behandler han Sjæleplejen blandt Sindssyge og Fanger, ja gaar endog ind paa Ejendommelighederne ved Militærpræstens Virksomhed. I Afsnittet »Poimenik« i sin praktiske Teologi (1890) begrænser Achelis sig til at behandle Sjæleplejen under 4 Synspunkter: I. Den specielle Sjæleplejes Væsen og Veje, II. Sjælesorgen, III. Sjæleplejens Hjælper og Hjælpemidler, IV. Den sjæleplejende Virksomheds Art og Maade. Her sonderer han imellem den parakletiske, paideutiske og didaktiske P. Og A. Krauss har i sin »Lehrbuch d. prakt. Teol.« (1890—93) en Pastoralteori i tre Dele: I. Den pastorale Virksomhed i den kirkelige Sfære; II. i den borgerlige Sfære (Præstens Stilling til Familie, Skole, Stat), III. Virksomheden i den selskabelige Sfære; herunder kommer Præstens Hjem og hans personlige Liv i Betragtning.

Den første Pastoralanvisning gav Kristus sine Apostle (Mt. 10). Disse Mænd gik i Mesterens Fodspor og gav deres Disciple mange Anvisninger (se særlig Pastoralbrevene). En egen Disciplin uddannedes imidlertid først lidt efter lidt. Ambrosius's *de officiis ministrorum* er væsentlig et etisk Værk. Betydeligere er Kryssotomos's *περί ιερωνύμων*. Gregor d. stores *Liber regulæ pastoralis*, der fik stor Indflydelse

i Middelalderen, fører over paa Kasuistikens Omraade. Endnu større Anseelse vandt Rabanus Maurus ved sit Værk *De clericorum institutione et ceremoniis ecclesiasticis*.

Ved Reformationen begyndte en ny Tid for Plæren, da Hyrdeembedets Begreb igen blev gjort gældende. Vel leverede ingen af de store Reformatorer nogen teoretisk Fremstilling, men ved deres Praksis ydede de Videnskaben et rigt Stof. Eksempelvis kan nævnes, hvad Conrad Porta i *Pastorale Lutheri* og Nebe i *Luther als Seelsorger* have samlet af Reformatorens Skrifter.

Det blev forbeholdt den nyere Tid at tage Sagen op til strengere videnskabelig Behandling. Foruden i de ovenfor nævnte Værker vil man finde vor Disciplin behandlet i de prakt. Teol. af Ebrard, Vinet, Nitzsch, Th. Harnack, Otto og flere. Efter J. T. Beckes Død udgaves hans *Pastorallehre* d. n. Test. c. Og som et selvstændigt Led af Heeringens prakt. Teol. skrev H. A. Köstlin *Die Lehre von der Seelsorge*.

I den nordiske Literatur foreligger der foruden det Stof, som findes i Kirkeordinansen og de to Haandbøger, i Palladii *Enchiridion sive Manuale*, af selvstændige Skrifter: Niels Hemmingsens Pastor (1562), Wexels Foredrag over P. (1853), J. Paludan-Müller, Evangelisk Præstegjerning (1870), Heuch, Sjælesorgen hos de Syge (1880), Riddervold, Speciel Sjælesorg (1892) og Gust. Jensen, Indledning i Præstetjenesten (1888). J. P.

Pastoureux kaldtes i 13. og 14. Aarh. væbnede Bander af Hyrder, Bønder og løse Folk, der, under Skin af at være »Korsfarere«, drev deres Uvæsen i Frankrig. Lederen var en Tidlang en vis Jacques, der skal være kommen fra Ungarn. Man fortalte, at han havde været Cistercienser, men var gaaet over til Muhammedanismen og gav sig af med hemmelige Videnskaber og Djævelbesværgelser. Han synes i ethvert Tilfælde at have været en i forskellige Sprog kyndig og meget veltalende Mand, der vilde opflamme Smaafolk til at befri det hl. Land, da de store hverken vilde eller kunde gøre det. Hans Hær samledes om en Fane, paa hvilken man saa Lammet med Korset. P. optraadte første Gang med Kraft 1251 i Flandern, medens Ludvig IX sad i saracenisk Fangenskab. — 70 Aar senere sporedes en lignende Bevægelse, da Pave Johan XXII (1319) forhandlede med Kong Filip V af Frankrig om et nyt Korstog. Da gik de vilde Bander af P. endog imod Avignon, og de truede med at plyndre Pavens Residens (Röhrich, Die Pastorellen, i »Zeitschr. f. Kirchengesch.« VI, 290 f.).

Patara (τὰ Πάραρα), søgt Havnestad i Lykien paa Lilleasiens Sydkyst. Paulus berorte Stedet paa Rejsen fra Miletos til Jerusalem (Ap. G. 21, 1). I senere Tid nævnes P. som Bispeæde. L. G.

Patarienerne (Pataria) kaldes et kirkepolitisk Parti, der i o. 20 Aar spillede en stor Rolle i Nord-Italien. En milanesisk Diakon, Ariald (I, 137), prædikede først i Varese, siden i Milano, mod Præsternes Ægteskab og Frillelevned. Den veltalende Capitan Landulph og Præsten Anselm, der 1057 blev Biskop i Lucca, sluttede sig til ham, og der blev i Milano og Omegn aabnet en voldsom Kamp mod Præstæegte-

skabet og Simonien. Landulph skal være gaaet saa vidt, at han kaldte de af gifte Præster uddelte Sakramenter »Hundemøg« og de gifte Præsters Kirker »Hestestalde«, og ved at paa-kalde Folkemasserne lykkedes det ham at fremkalde en revolutionær Bevægelse. En Guds-tjeneste, som Ærkebiskopen af Milano holdt, blev forstyrret, og Masserne gik løs paa de gifte Præster, der bleve tvungne til at sende deres Hustruer bort. En Forsamling af Biskopper i Nærh. af Novara satte de revolutionære i Band, men Bevægelsen standsede alligevel ikke. Modstanderne gav de urolige Milanesere Navnet P., rimeligvis efter et Fattigkvarter i Milano, hvor der endnu i 18. Aarh. fandtes en Gade, der kaldtes »Pataria«; den var beboet af Folk, der handlede med gamle Klæder. Under Pave Stefan IX blev P. ne endnu dristigere, og Rom tog under Nicolaus II aabenlyst Parti for dem. Da Landulph var død, stillede hans Broder Herlembald (Erlembald) sig paa Patariaens Side, og Rom gjorde ham til Kirkens Stridsmand ved at sende ham Kirkens Fane. Ved Pinsetid 1066 var Spændingen paa det højeste i Milano, og den patariniske Pøbel gjorde aabenlyst Oprør mod Ærkebiskop Wido. Til Straf lagde Wido Interdikt paa Milano, hvorpaa Ariald forlod Byen. Han blev kort efter dræbt paa en af Øerne i Lago maggiore. Men Herlembald fortsatte Kampen, og P. ne fik Tilhængere baade i Cremona og Piacenza. Samtidig søgte dog to af Pave Alexander II udsendte Kardinaler at genoprette Roligheden i Milano, men forgæves. P. ne fik endnu større Magt, da de, ligesom Hildebrand, satte Kampen mod den kongelige Investitur paa deres Program, og den nyvalgte Biskop i Milano (Gottfried) maatte søge Tilflugt paa sin Borg i Castiglione, hvor Herlembald og hans Tilhængere belejrede ham. Da Wido døde (1072) lod Herlembald, i en rom. Legats Nærværelse, en af sine Meningsfæller, den unge Kleriker Atto, vælge til Ærkebiskop; Borgerne tvang dog straks denne til at opgive alle Tanker om Ærkestolen i Milano. En Synode i Rom erklærede derpaa Attos Afkald for ugyldigt, men Henrik IV stillede sig paa Gottfrieds Side, og han blev bispeviet paa en Synode i Novara. Da Hildebrand besteg Pavestolen, voksede Herlembalds Anseelse yderligere. P. nes Modstandere samlede sig imidlertid for at hævde Retfærdigheden og St. Ambrosius's Ære. Under et Sammenstød mellem Patariaen og dens Modstandere mistede Herlembald Livet (1075), og dermed var Patariaens Kraft brudt. Den havde haft den Betydning, at Ambrosius's Bispestol blev bragt til Lydighed mod Rom, og ogsaa for de lombardiske Stæders Selvstændighed fik det meget at sige, at Milano-Ærkestolens Overherredømme i Lombardiet blev svækket. — Senere kaldte man en Gren af Katharerne P.; men om disse senere P. har haft noget med de gamle P. at gøre, er usikkert.

Patene (*patena*) kaldes en lille Tallerken eller flad Skaal af Guld eller forgyldt Metal, paa hvilken Nadverbrødet (Oblaterne) lægges. Navnet sættes i Forbindelse med *patere*, at være aaben (*vas patens*).

Paternoster, se Fadervor (II, 5).

Patmos, Apostlen Johannes's Forvisningssted

for hans Kristenbekendelses Skyld (Joh. Aab. 1, 9). P. er en lille Klippe noget fra Lilleasiens Kyst S. V. for Efesos, mellem Samos og Kos, ikke af nogen Betydning, men heller ikke ubeboet; dens Længde fra N. til S. er godt 2 geogr. Mil. Nu Patmo, i Middelalderen Palmosa, paa Grund af dens mange Palmer. Ifølge de patristiske Vidnesbyrd (fra Irenæos af) faldt Johannes's Forvisning Aar 95 i Slutningen af Domitians Regering og ophørte næste Aar under Nerva. Et Johannes-Kloster (grundlagt 1088) kroner Øens højeste Punkt; længere nede er et Kapel med en Hule, hvor Johannes siges at have faaet Aabenbarings-Synet. Se især W. M. Ramsay, *The Letters to the seven Churches of Asia* (London 1904) 82 f. L. G.

Paton, John Gibson, presbyt. Missionær paa Ny-Hebriderne, f. 1824 den 24. Maj i Sydskotland nær Dumfries, var Søn af en fattig Strømpeværver, hvis Fromhed og Bønneliv han tog i Arv. Han kom selv til Væverstolen 12 Aar gl. men skaffede sig dog Kundskaaber, kom til Glasgow, blev 1847 Bymissionær og virkede til stor Velsignelse, særlig blandt de unge. Sorgen var stor i Glasgow, da P. 10 Aar efter fulgte et Kald til Hedningemissionen, hvilket havde været hans Forældres Bøn fra hans Fødsel. Han gik 1858 til Tanna blandt Ny-Hebriderne og levede her i stadig Livsfare og efter Hustruens tidlige Død i en knugende Ensomhed blandt de morderske Vilde, som endelig 1862 fik ham forjaget. Efter et Ophold i England gik han atter ud, gift med Margaret Whitecross, men fik ikke Lov til at vende tilbage til Tanna, men sendtes til den mindre Nabø Aniva 1866. Denne var helt kristnet og havde faaet N. T. paa sit Sprog ved P., da han 1881 forlod den og bosatte sig i Australien, stadig virkende for Missionen paa Ny-Hebriderne, ikke mindst ved Rejser og Foredrag, efter at hans i mange Oplag udkomne Autobiografi havde baaert hans Navn vidt om og tilført ham og hans Livsværk talrige Venner. Ogsaa hans Hustrus »Letters and Sketches« bidrog hertil. Deres Bestræbelser gik først ud paa at sikre et Missionsskib »Dagspringer«, men førte senere til Oprettelsen af et »John G. Paton Mission Fund«, der underholder 5 af de paa Ny-Hebriderne virkende 26 presbyt. Missionærer, hvoriblandt deres Sønner Frank og Fred. P. Margaret P. døde 1905 den 18. Maj, men J. G. P. virker endnu utrættelig trods sin høje Alder. Af de 30 Øer i Ny-Hebriderne er de 24 besatte hver med sin Missionær, hvilket den presbyt. Mission (modsat den anglikanske) finder nødvendigt for disse Smaaøer med deres mindst 25 forskellige Sprog, af hvilke de 18 har faaet Oversættelser af Biblen eller Dele af den. Og af de højest 100,000 Indb. er o. 17,000 førte til Kristus (John G. Paton, an Autobiography; Quarterly Jottings from the New Hebrides), V. Sn.

Patriarker. Med dette fra LXX laante Navn betegnes Menneskeslægstens Urfædre og særlig Israels Folks 3 store Fædre: Abraham, Isak og Jakob. I videre Forstand kunne ogsaa Jakobs Sønner (Ap. G. 7, 8, 9) eller David (Ap. G. 2, 29) og andre kaldes P. Der maa her henvises til de enkelte Navne. De antediluvianske P. i 1 Mos. 4, 17, 18 (af J) og 5, 3—31 frembyde Lighed med de 10 babylonske Urkonger, men

det overleverede Stof er paa bibelsk Grund renset fra ethvert Stænk af Polyteisme. De høje, gradvis aftagende, Levealdre for P. bero paa den Antagelse hos de gamle, at Menneskelivet oprindeligt har haft en meget længere Varighed (Hesiodos f. E. tænker sig Barndomstiden i Sølvalderen, som 100 Aar), men der kan ikke tillægges dette historisk Værdi. I Biblen hidrøre Levealdrenes Tal, ogsaa for Abrahams, Isaks og Jakobs Vedkommende, fra Kildeskrevet P. At ville reducere Aar til Maaneder forbyder sig naturligvis af sig selv. Iøvrigt har den hebr., sam. og gr. Tekst betydelige indbyrdes Afvigelser, fra Skabelsen til Syndfloden henholdsvis 1656, 1307 og 2242 Aar og fra Syndfloden til Abrahams Fødsel 290, 940 og 1070 Aar. L. G.

I den kr. K. var Betegnelsen P. (*πατριάρχης*) fra 4. Aarh. et Hædersnavn for Biskopper, og i Gallien var dette endnu Tilfældet i 5. og 6. Aarh. Men da var Titlen »Patriark« allerede bleven en særlig Titel for Biskopperne i Alexandria, Antiokia, Konstantinopel og Jerusalem som Styrrerne af de 4 kirkelige »Provinser« i den østl. K. Konstantinopels Biskop blev kaldt »økumenisk« Patriark og tituleres endnu: *δευοτμή πατριάρχης*, Alexandrias *ex πατριάρχης*, de 2 andre kun *ἐπίσκοπος*. — Ved Siden af de 4 store P. nævnes P. for Koptere og Abessinere. Nestorianerne havde Patriarkatet Kaldea, Jakobitterne et Patriarkat i Antiokia og senere i Amida. 1589 fik Rusland et eget Patriarkat, og 1848 fik de gr.-kat. Serbere et Patriarkat i Karlovitz. Armenierne have 5 P. i: Etschmiadzin, Sis, Agthamar, Konstantinopel og Jerusalem. Ogsaa Maronitterne og de gr. Melkiter have en Patriark i Antiokia.

I Vesterlunden førte Biskopperne af Aquileja og Grado Titlen »Patriark«. Patriarkatet i Grado blev 1451 henlagt til Venezia, og Patriarkatet i Aquileja blev ophævet af Benedict XIV. En kort Tid gjorde Biskopperne af Bourges Krav paa at være P. Pave Paa III gav Kongen af Spaniens Storkapellan Titlen »Patriark af Vestindien«, og i Beg. af 18. Aarh. fik ogsaa Kongen af Portugal sin Storkapellan gjort til Patriark med Sæde i Lissabon. 1866 fik Ærkebiskoppen af Goa Titel af Patriark over Ostindien. Napoléon I tænkte paa at give Frankrig en Patriark, og 1817 var den samme Tanke oppe i Tyskland for dette Lands Vedkommende.

Patriarkers Testamente, de tolv, se Testament.

Patrick, Irlands Apostel. Irland (og Man) var den eneste Del af den keltiske Verden, der ikke var underlagt Rom. Men Øen var dog ikke saa stærkt isoleret, som man ofte har tænkt sig; navnlig synes Irland for mange at have været en Mellemstation paa Vejen fra Spanien til England. Allerede i Slutn. af det 4. Aarh. var der Kr. paa Irland og nogen Kendskab til Krdm paa de irske Kyster. Først med P. vandt Krdmen dog større Udbredelse dér.

P. var født o. 389. Hans Fader, Calpurnius, var en Brite og rom. Borger, Dekurion eller Medlem af Byrådet i Bannaventa, hvis Beliggenhed vi ikke kende. Calpurnius var en kr. Diakon, selv Søn af en kr. Præst. Foruden P. kaldtes Irlands Apostel ogsaa »Sucat«, maaske ogsaa »Magonus«, saa at hans fulde Navn maaske har været: Patricius Magonus Sucatus.

P. blev opdraget i Krdm og lærte tidlig de hl. Skrifter at kende. I den urolige Tid efter Theodosius's Død opkastede den sagnagtige Kong Niall sig til Hersker i den Egn, hvor P. var født, og da han var 17 Aar gl., blev han tagen til Fange af irske Sørovere, der bragte ham »til Jordens yderste Grænse« (o: Irland). P. skal være ført til den nordvestl. Del af Riget Connaught, nær ved Skoven Fochlad, men andre Kilder lade ham komme til Ulster, til en Herre ved Navn Miliucc, hvor han vogtede Svin paa Bjerget Miss. Maaske skiftede han Opholdssted og Herskab, maaske er Fortællingen om hans Ophold ved Bjerget Miss ikke paalidelig. Han længtes stadig efter sit Hjem, og efter 6 Aars Fangenskab lykkedes det ham at slippe bort paa et Skib med hedensk Besætning, som han haabede at vinde for Kristus. Det var rimeligvis i Gallien, han blev sat i Land. Han rejste til det berømte Lérin (S. 44), hvor han kom under Munke-Paavirkning, men efter faa Aars Forløb forlod han de lériske Munke og vendte hjem til Britannien. En Drøm kaldte ham imidlertid til Arbejde blandt Irerne, og han besluttede at følge den Røst, der kaldte ham til »Verdens Endes«. Men for at berede sig til Missionsgerningen vendte han tilbage til Gallien og studerede i Auxerre.

431 virkede Palladius (S. 469) i Irland, og P. skulde rejse over til ham for at støtte ham, ledsaget af en ældre Presbyter Segetius. Men saa kom (432) Budskabet om, at Palladius var død. Det standse dog ikke P.s Planer, og endnu i Aaret 432 rejste han selv til Irland som Missionsbiskop. Rimeligvis begyndte han paa det Sted, hvor Palladius i den korte Tid havde virket, og senere kom han til Meath, hvor Kong Loigaire, Nialls Søn, Irlands Lovgiver, herskede, og i Trim, som en from, højbyrdig Kvinde havde skænket ham, fandt han et Midtpunkt for sit Arbejde. Flere Kirker blev byggede, bl. a. Sechnalls Kirke, hvor Secundinus, P.s Slægtning, digtede en lat. Hymne om P.s apostolske Virksomhed. Loigaires Broder Connall sluttede sig til Krdmmen, men andre af Nialls Børn vilde ikke bøje sig for den nye Tro. P. kom tillige til Connaught, og ogsaa dér byggede han Kirker. Mellem 441 og 443 var han i Rom, og da han kom tilbage til Irland, grundede han i Riget Oriel, hvor Daire var Konge eller Underkonge, Kirken og Klostret Armagh (Ardd Mache). Senere kom han ogsaa til Leinster, og overalt blev der indført rom. Kirkeskikke, og mange lærte Latin. Den kirkl. Ordning, P. indførte, knyttede sig nøje til den gamle Stammeinddeling og havde et munkeagtigt Præg (Bury, nedenfor anf. Skr. 171 f.), men er i Enkelthederne noget dunkel.

P. døde 461. Nogle Aar før sin Død synes han at have opgivet sin Stilling som Hoved for Kirken i Armagh, hvor hans Discipel Benignus blev hans Efterfølger. Han har efterladt sig et »Brev til Høvdingen Coroticus«, en »Konfession« eller Selvbiografi og en Hymne (»Breastplate«), der dog ikke af alle Kritikere tillægges ham; de ere i eng. Overs. med Anmærkninger udg. af G. T. Stokes og C. H. H. Wright (London 1887). National-Museet i Dublin har en lille Haandklokke af Jern, der skal have tilhørt ham. —

I tidligere Tid mente man, at der ikke havde været Kr. paa Irland før P.; i nyere Tid har man søgt at indskrænke P.s Virksomhed til en lille Del af Leinster. Begge Dele med Urette. P. har paa Irland organiseret den Krdm., som allerede fandtes paa Øen; han har, især i det vestl. Irland omvendt Riger, der vare hedenske, og han har bragt Irland i Forbindelse med Fastlandets Kirke. Men efter hans Død indtraadte der i flere Henseender en Reaktion. Stammernes Uafhængighedsfølelse og Munkevæsnets Udbredelse bidrog til at fremme Individualismen og Desorganisationen paa Øen, og derved blev Irland i den følgende Tid skilt fra Udviklingen paa Fastlandet, saa at det i høj Grad kom til at leve sit eget Liv (J. B. Bury, *The Life of St. P. and his Place in History*, London 1905).

Patrimonium, Petri, se Pave og Pavedømme.

Patripassianere, se Praxeas.

Patristik og Patrologi. Ved *patres* (Kirkefædre, II, 792) forstaar man efter den snævrere, især katolske Sprogbrug særlig ansete og godkendte kirkelige Forfattere fra de første Aarhundreder, efter den videre Sprogbrug kirkelige Forfattere i Almindelighed fra den nævnte Tid. Patristik og Patrologi er da Videnskaber, som handler om Kirkefædrene. Navnene synes først at stamme fra luth. Teologer i 17. Aarh. Ved Patrologi forstaar man oldkirkelig eller oldkristelig Literaturhistorie, hvilke Navne nu ofte foretrækkes. Patristik bruges snart identisk hermed, snart i videre Betydning om Behandlingen af Kirkefædrene overhovedet, ofte tænkes der specielt paa deres Lære.

Den første »Patristiker« er Evsebios af Kæsarea, d. 337. Hans Kirkehist. giver et betydeligt Materiale til den oldkristelige Literaturhist., om end der sigtes videre. Den første egentlige kr. Literaturhistorie er Hieronymus's *De viris illustribus* (eller *De scriptoribus ecclesiasticis*). Bogen, der begynder med Apostlen Peter og ender med H. selv, er vel et flygtigt og ukritisk Arbejde (for den ældre græske Litteraturs Vedkommende væsentlig hvilende paa Evsebios), men dog af megen Værdi for os og senere højt beundret og Forbillede for en Række lignende Værker. Saaledes skrev Gennadius i 5. Aarh. en værdifuld Fortsættelse (sammen med H.s Bog udgivet af C. A. Bernoulli 1895).

I Middelalderen var Kirkefædrene i høj Grad beundrede og en Hovedgenstand for Studiet. Men man beskæftigede sig mere med de dogmatiske end med de hist. Spørgsmaal, og Middelalderens Mangel paa kritisk Metode gjorde den ude af Stand til at yde noget værdifuldt. Hvad der leveredes, var Efterligninger af Hieronymus, saaledes i 7. Aarh. af Isidor af Sevilla og Ildefonsus af Toledo.

Humanismen med sin Sans for Studium af Kilderne og de klassiske Perioder bringer nyt Liv i den patristiske Videnskab; Bogtrykkerkunstens Opfindelse hjalp med. Allerede Trithemius, der skrev et omfangsrigt Værk efter Hieronymus's Monster, er paavirket af Humanismen; Erasmus og andre udgav patristiske Skrifter og fandt flere hidtil ukendte. Reformationens Tanke, at den oprindelige Kristendom var bleven fordærvet i Tidens Løb, lagde patristiske Studier nær for at paavise, hvornaar

Vildfarelserne var indkomne. Man følte sig, saaledes i høj Grad Melanchthon, som staaende paa den gamle Kirkes Grund. Medens Økolampadius hos Kirkefædrene fandt Hjemmet for en symbolsk Nadverlære, leverede Flacius og hans Medarbejdere det historiske Hovedangreb paa Katolicismen i de magdeburgske Centurier. Johan Gerhard er den første, hos hvem Navnet Patrologi kan paavises. Dog blev den lutherske K. ikke den førende. Baronio optog for den almindelige Kirkehistories Vedkommende den Handske, som den protest. Kritik havde kastet. Dernæst skabte den franske Katolicisme i 17. og 18. Aarh. Patristikens første store Blomstringsperiode. Især har Mauriner-Kongregationen indenfor Benedictiner-Ordenen leveret Udgaver af Kirkefædrene, der tildels endnu ikke er overtrufne, og frembragt en Række Undersøgelser, for hvilke ogsaa Eftertiden maa nære den højeste Agtelse. En Række Navne paa betydelige Maurinere er nævnt III, 203; dertil kan føjes Julien Garnier Massuet, de la Rue, Ruinart og flere. Med Maurinerne rivaliserede Jesuiten, dog uden at naa dem; blandt de betydeligste maa nævnes Jean Garnier, D. Petau, Belgieren J. Bolland og hans Efterfølgere i Arbejdet med *Acta Sanctorum* (I, 22) og Tyserken Gretscher. Desuden Dominikanerne Combeffis, Cottelier og Balutze. Der udkom store Samlinger af Kirkefædrenes Værker, saaledes allerede i 16. Aarh. af de la Bigne, senere det saakaldte Maxima Bibliotheca 1677 f., 100 Aar senere Gallandis Bibliotheca. Ogsaa jansenistisk sindede indlagde sig betydelig Fortjeneste, saaledes skrev Dupin (I, 689 f.) en kritisk oldkristelig Literaturhist., der vakte stor Strid, og Tillemont sine dygtige Mémoires. Fra Italien maa nævnes den maronitiske Familie Assemanis orientalske Studier (I, 158 f.).

Fra reformat Side præsteredes ligeledes et betydeligt Arbejde, saaledes af Dailé, Oudin og Arminianeren Clericus. En særlig Interesse for Patristiken næredes i England, hvor jo saa mange fandt deres Idealer netop i den patristiske Tid. Blandt de betydeligste engelske Patristikere maa nævnes J. Usher, J. Pearson, W. Cave, H. Dodwell, J. Grabe. Mindre vigtigt var den lutherske K.s Arbejde gennem Mænd som J. A. Fabricius, J. G. Walch og C. T. G. Schöenemann, hvis Bibliotheca historico-literaria patrum latinorum I—II 1792—94 gav den fyldigste Bibliografi.

Oplysningens og Rationalismens Tid skabte et nyt teol. Fag, Dogmehistorien, som i sig optog en Del af det, man kaldte Patristik. Men for de literærhist. Undersøgelser ydede denne Tid ikke saa meget, som man kunde vente. Derimod har Patristiken i 19. Aarh., især i de sidste Aartier, oplevet sin anden store Blomstringsperiode, som endnu vedvarer. En hel Række Fund har bragt nyt Stof, saaledes Didaké (I, 636), Aristides's Apologi (I, 140), Philosophumena (II, 432), de saakaldte Tractatus Originis (se Art. Novatian), megen apokryf og gnostisk Litteratur samt Papyrusfragmenter. Der har været og er en rastløs Udgivervirksomhed, baade af enkelte Værker og af samlede Serier. Mignes Kæmpeudg. af de græske og latinske Fædre (III, 250 f.) er bekvem, men fyldestgør i ingen Henseende de kritiske For-

dringer. Dette er derimod tilstræbt i Wiener-Akademiets *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum* og Berliner-Akademiets Die griechischen christlichen Schriftsteller der drei ersten Jahrhunderte, begge langtfra fuldendte. 1903 er komne til to orientalske Rækker: *Patrologia orientalis* og *Corpus scriptorum christianorum orientalium*. Billige Tekstudgaver af nogle Fædre findes i G. Krügers »Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellen-schriften«, og i H. Lietzmanns »Kleine Texte für theologische Vorlesungen und Uebungen«. Af Oversættelser er de righoldigste det katolske »Bibliothek der Kirchenväter« (Kempten 1869—88) og de to engelsk-amerikanske: »The Ante-Nicene Christian Library« og »A. Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church«. Paa Norsk: »Vidnesbyrd af Kirkefædrene«. Paa Dansk har især C. H. Muus udgivet en Række Oversættelser (III, 314).

Der er i det 19. Aarh. blomstret op en vidt forgrenet, energisk arbejdende og skarpsindig patristisk Videnskab, om end der ogsaa har været meget af uroligt Hypotesemageri. Af stor Vigtighed er en Række Tidsskrifter og periodiske Skrifter, saaledes Gebhardt og Harnacks »Texte und Untersuchungen zur Gesch. der altchr. Litt.«, Zahns »Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Litt.«, »Zeitschrift für die neuest. Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums«, »Zeitschrift für kath. Theologie«, Ehrhard og Kirschs »Forschungen zur christlichen Litteratur und Dogmengeschichte« (katolsk), »Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik«, J. A. Robinsons »Texts and Studies«, Oxforders »Studia biblica et ecclesiastica«, »The Journal of theological Studies«, »Revue Bénédictine«.

En indgaaende Oversigt over Arbejdet i Aarene 1880—1900 giver A. Ehrhard: Die altchristl. Litt. und ihre Erforschung I, 1894, II, 1900. Her skal af de utallige Forskere i 19. Aarh. kun nævnes nogle af de mest fremragende. Paa katolsk Side: Italieneren A. Mai (S. 142), Mekitaristerne (III, 211), Franskmandene J. B. Pitra og G. Morin (begge Benedictinere), Duchesne, P. Batiffol, R. Duval; Tyserken Funk og C. Weyman (Filolog). Desuden følgende, der har leveret sammenhængende Fremstillinger af Patrologien: J. A. Möhler 1840, J. Fessler 1850—51 (paa Latin), O. Bardenhewer, der 1894 udgav en mindre Patrologie (2. Aufl. 1901) og 1902 paabegyndte en større »Geschichte der altkirchlichen Litteratur« med indgaaende Literaturangivelser (de to Navne er for B. ensbetydende). P. Batiffol, La litt. grecque (2. éd. 1898), R. Duval, La litt. syriaque (2. éd. 1900).

I det protest. Tyskland gav Tübingerskolen mange Impulser, men øvede ofte Vold paa Kendsgerningerne. I Nutidens Forskning staar A. Harnack og Th. Zahn i Spidsen. Navnlig Harnack har opdraget en stor Skole af yngre Forskere (f. E. F. Loofs, C. Schmidt). Sammenfattende Fremstillinger for den fornirkenske Litteraturs Vedkommende gav Harnack og Preuschen: Geschichte der altchristlichen Litteratur. I. Die Ueberlieferung und der Bestand. 1893. II. Die Chronologie, 1, 1897, 2, 1904; G. Krüger, Gesch. der altchr. Litt. 1894, Nachträge 1897. Indgaaende Behandling faar den kr. latinske

Literatur i M. Schanz, *Gesch. der römischen Litt.* (i I. v. Müllers »Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft«).

England har haft en Række udmærkede Patristikere, saaledes Biskopperne Lightfoot, Westcott og Wordsworth, desuden J. A. Robinson, W. Wright o. fl. Meget paalideligt og omfattende er W. Smidt og H. Wace, *A. dictionary of christian Biography, Litterature etc.* 4 Bd. 1877—87. I Norden maa nævnes fra ældre Tid Fr. Münster, fra nyere især C. P. Caspari.

De patristiske Studier vil altid være af overordentlig Betydning for Teologien. De er begyndte under dogmatiske Synspunkter, men har som flere andre Grene frigjort sig til selvstændige historiske Videnskaber. Efter Udskekkelsen af Dogmehistorien vil det være heldigst at behandle Patrologien (eller Patristiken i snævrere Forstand) som ren Literaturhistorie. Man har (saaledes Krüger kontra Bardenhewer) ført en heftig Debat om, hvorvidt denne burde kaldes »oldkristelig« eller »oldkirkelig«. Forskellen skulde være, at man ved den første Titel principielt gav de kætterske Partier lige Ret med den store K., ved den anden paa katolsk Vis udelukkede dem. For en stor Del er dette dog en Strid om Ord. Selv Bardenhewer ofrer Kætterne ikke ringe Opmærksomhed, og andre katolske Forfattere (som Ehrhard) har forladt Navnet »oldkirkelig«. Omvendt vilde man paa protest. Grund kunne bestemme Kirkebegrebet saaledes, at Kætterne ogsaa rummedes under Titlen »oldkirkelig«. Det er overhovedet umuftigt at trække en bestemt Grænse-linje mellem de Forfattere, der maatte betragtes som kirkelige og de andre (jvfr. f. E. Origenes, Tertullian, Novatian). Derfor er Navnet oldkristelig Literaturhist. det bedste, og Grænserne for den bør trækkes vidt. Det bliver snarest Dogmehist.s Sag at undersøge, i hvor høj Grad de forskellige Retninger virkelig er Udpræget af den oprindelige Krdm. De Kristne i de første Aarhundreder har, saa vidt vi véd, næsten udelukkende frembragt religiøs Lit.; det vil være naturligt for Patrologien at medtage de faa Undtagelser (Julius Africanus, I, 33 er den første).

Grænserne i Tid er noget flydende. Principielt er det rigtigst at medtage N. T.s Skrifter her ligesom i Dogmehistorien. Netop en Sammenstilling med den efterapost. Tid vil vise, at N. T. (i det hele og store) paa Grund af sin indre Værdi kommer til at staa som en Klasse for sig. Dog er det praktisk i en oldkristelig Lit.hist. at nøjes med en knap Karakteristik m. H. til N. T., da Problemerne behandles i et særligt Fag, Iæddningen. Grænsen nedad kan ikke bestemmes almenlydig, da Oldtidens Særpræg først efterhaanden afløses af Mitidens Alderpræg. Ofte gaar man i den græske Lit. til Johannes fra Damask, i den latinske til Gregor den store.

M. H. til Inddeling famler man endnu noget. Den bør neppe først og fremmest ske efter Literaturens Form; den ældste kristelige Literatur bevæger sig i de overleverede græske og jødiske Former, men hele Interessen er knyttet til Indholdet. Det vil være heldigst at se Lit.hist. i nøje Forbindelse med den almindelige Kirke- og Dogmehist. W. Möller, *Lehrbuch der*

Kirchengesch. I, 2. Aufl. ved H. v. Schubert, 1902, giver indgaaende Besked om Literaturen. Om de principielle Spørgsmaal se Nitzsch i »Zeitschr. für deutsche Theologie« X, 1865, F. Overbeck i »Hist. Zeitschrift« XLVIII, Neue Folge XII 1882, Krüger i RE XV 1 f., de ovenfor anførte Værker af Bardenhewer og Ehrhard. Jvfr. iøvrigt Artiklerne om de her nævnte Personer.

Patrizi. 1) **Constantino P.**, Kardinal, f. 4. Sept. 1798 i Siena, tilhørte en højt anset rom. Adelsfamilie. Han blev tidlig Præst og Biskop og under Gregor XVI pavelig maestro di camera 1834 blev han udnævnt til Kardinal in petto, og 11. Juli 1836 modtog han Kardinalhaten. Senere blev han Pavens Generalvikar i Bispedømmet Rom, Dekan for Kardinal-Kollegiet, Biskop af Ostia og Velletri, Ærkepræst ved den lateranske Basilika, Protektor for Dominikaner-Ordenen og Inkquisitionens Sekretær. D. i Rom 17. Dec. 1876. 2) **Francesco Saverio P.**, Broder til fornavnte, f. 19. Juni 1797, traadte tidlig ind i Jesuiter-Ordenen og var i mange Aar Prof. i Exegese ved Collegium Romanum. D. i Rom 23. April 1881. Han har paa Latin skrevet en Række Fortolkninger og exeget. Af-handlinger.

Patrobas, en rom. Kr. (Rom. 16, 14).

Patroklos, Nikanors Fader (2 Mak. 8, 9).

Patronatsretten er Indbegrebet af de Rettigheder og Pligter, der tilkommer en Person m. H. til en Kirke eller et kirkeligt Embede i Kraft af en særlig Retsgrund, uafhængig af vedkommendes Stilling indenfor Hierarkiet. P. kan være *ecclesiasticum* eller *laicale*, tilhørende en gejstlig Mand eller en Lægmand; den kan følge med en Grundejendom eller være personlig, og i saa Tilfælde enten fuldt arvelig (*hereditarium*) eller knyttet til en bestemt Gren af en Familie (*familiare*). Patronens væsentlige Ret er Retten til at præsentere en eller flere kvalificerede Ansøgere til et ledigt Patronats-embede. — P. blev fra den rom.-kat. Kirkeret ført over i den evang. Kirkeafdeling, men har de fleste Steder maattet opgives, idet enten Regeringen eller Menighederne har faaet Præstevælget i Hænde (U. Stutz, *Gesch. des kirchl. Benefizialwesens* I, Berlin 1895).

Patros, Øvre-Ægypten, det ægypt. pto rēs (»det sydlige Land«), hos Grækerne »Thebais« (1 Mos. 10, 14; Jes. 11, 10; Jer. 44, 1, 15; Hes. 29, 14, 30, 14). I Kileskriften »Paturis«.

Patruzer (1 Mos. 10, 14; 1 Kron. 1, 12), Indbyggerne i Patros = Øvre-Ægypten.

Patteson, John Coleridge, Melanesiens første Missionsbiskop, f. i London 1827 den 1. April, voksede op i et rigt og dannet, men ogsaa fromt Hjem og fik som Dreng Stødet til sin Livs-gerning ved at overvære G. A. Selwyns Bispe-vielse for Ny-Zealand. Efter Studier og Legems-idræt i Eton og Oxford og Rejser paa Fastlandet blev han 1853 Præst nær sit Familie-hjem, men fulgte 1855 Biskop Selwyn efter dennes Besøg i Hjemmet ud til Missionen paa Ny-Zealand, hvorunder ogsaa Melanesien hørte. Det her af Selwyn begyndte Arbejde paa de nordlige Øer overtog P. med aarlige Rejser til Øerne, hvor han gik i Land ene og ubevæbnet for at knytte Forbindelse med den mistroiske menneskeæderske Befolkning og faa unge Men-

nesker med sig til kristelig Oplysning i Auckland paa Ny-Zealand; 1867 forlagdes Opdragelsesanstalten til Øen Norfolk, hvis varmere Klima passede bedre for Melanesierne. Desuden satte der i den køligere Aarstid en Skole i Gang paa Øerne, først paa Lifu, siden blev Mota Midtpunktet. Imidlertid var P. 1861 bleven Biskop for Melanesien og dermed Leder af den anglikanske Mission i Melanesien, der gik ud paa at sætte indfødte dertil oplærte Evangelister omkring paa Øerne (jvfr. Art. Paton) under stadig Tilsyn af de europæiske Missionærer. P. virkede her med stor personlig Opofrelse og selvfornægtende Kærlighed, der skaffede ham Indgang paa altid nye Øer og Disciple derfra, som han antog sig i det fortroligste Samliv; den første af dem præstevedies 1868. Men den skændige »Arbejdertrafik« med Tyveskibe, der opsnappede og bortførte de unge Mænd til Arbejde i Queensland og paa Fidsje, ophidsede Befolkningen imod alle Europæere, og da P. 1871 den 20. Sept. gik i Land paa Nukapu (i Sta Cruz Gruppen), hvor han ikke var kendt, blev han dræbt til Hævn for nylig øvede Ugerninger. Hans Efterfølger som Biskop blev Biskop G. A. Selwyns Søn, og Arbejdet fortsattes i samme Spor (W. Baur, J. C. Patteson i »Lebensbilder aus der Heidenmission« Bd. 5, Gütersloh). V. Sn.

Pattison. 1) **Dorothy P.**, Datter af en anglik. Spr., den yngste af ti Søstre, f. i Yorkshire 1832, en højt begavet og meget virkelysten Kvinde, blev først Lærerinde, men traadte derefter 1864 mod Faderens Vilje ind i »den barmhjertige Samaritans Søsterskab« og blev 1865 ansat i dets Hospital i Walsall. S. A. nægtede Forstanderinden hende Tilladelse til at rejse til Faderens Dødsleje; hun fik Lov til at rejse til hans Begravelse, men vilde ikke. 1867 overtog hun Ledelsen af Sygeplejen i et nyt Hospital. Den kr. Tro var den bærende Kraft i hendes selvpofrende Liv. Med ubøjeligt Mod plejede hun Koppepatienter, og hun overværgede Obduktionerne for at lære Anatomi. Hun uddannede sig specielt i den kirurgiske Sygepleje og veg ikke tilbage for selv at udføre mindre Operationer. Taknemmelige Kulminearbejdere forærede hende en Pony med Vogn. Efter at være traadt ud af Diakonisse-Ordenen gik hun over til det kommunale Epidemihospital i samme By, men døde 1878 af Kræft. Ved hendes Dødsleje forsøgte Monsignor Capel (I, 472) forgæves at faa hende optaget i Romerkirken (M. Lonsdale, Sister Dora, 1880, mange Oplag; paa Dsk. 1883). — 2) **Mark P.**, Broder til foregaaende, f. 1813, studerede fra 1832 i Oriel Coll., Oxford, tog 1836 B. A., 1840 M. A. Graden og blev 1841 viet til Diakon, 1843 til Præst. Som Discipel af Newman følte han sig ikke hjemme i Lincoln Coll., hvor han 1839 blev Fellow, men ikke fandt nogen ligesindet. I »Lives of the English Saints« skrev han Stephen Langtons Levnet (se S. 19). Han fjernede sig imidlertid mere og mere fra den anglo-kat. Retning, kastede sig over sproglige og historiske Studier og blev Eksaminator i »litterære humaniores«; i den sidste Del af hans Liv var hans Opfattelse af Krdmmen mere etisk end dogmatisk. Han var en ypperlig Lærer, der forstod paa sokratiske Vis at hjælpe sine Elever til selv at tænke og arbejde, og overfor al uægte Videnskabelighed var han kritisk

og ironisk. 1861 blev han Rektor for Kollegiet, og efter at han s. A. var bleven gift, blev hans Hus et Samlingssted for en udvalgt Kreds af Videnskabens og Litteraturens Repræsentanter. I »Essays and Reviews« (1861) findes der fra hans Haand en kritisk Udsigt over den gamle Rationalismes Historie. Han var en af de betydeligste Foregangsmænd i Arbejdet for at højne Universitetets Maal (se Art. Oxford). Frugterne af hans dybt gaaende Studier over den klassiske Filologis Historie foreligger i hans Biografi af Isaac Casaubon (2. ed. 1892) og talrige Afhandlinger i Tidsskrifter; om Scaligers Liv, som han i 30 Aar havde studeret, fik han kun udgivet Fragmenter. Han døde 1884, og hans Hustru, der er bekendt som Forfatter af et kunsthist. Værk og ved sin Deltagelse i Arbejdet for sociale Reformers, udgav Aaret efter hans »Sermons« og »Memoirs«. I disse sidste, der kun gaa til 1860, er han skaanseløst streng mod sig selv som mod andre. Det sky Væsen, hvori hans kvindeligt bløde Naturel gav sig Udtryk, hindrede ham i at naa en Stilling, der vilde have svaret til hans ualmindelige Gaver som Lærer og hans store Lærdom. 1885 ægtede hans Enke Politikeren Sir Ch. Dilke, der efter hendes Død har udgivet et af hende efterladt Skrift »A Book of the spiritual Life« tilligemed en Levnedsskildring af hende, London 1904. C. E. F.

Pa'u (1 Mos. 36, 39) eller **Pa'i** (1 Kron. 1, 50), den edomit. Konge Hadads By; ubekendt. LXX læser begge Steder **Pe'or**.

Paul, Paver. **Paul I** (757—767), afløste sin Broder Stefan II som Pave og bad ligesom han flere Gange Frankerkongen Pippin om Hjælp imod Desiderius, uden at det lykkedes ham at faa denne sidste til at udlevere de af Longobarderne besatte Byer. Ogsaa mod den gr. Kejser bad han Pippin om Hjælp. P.s Breve til Pippin er aftrykte i Migne, Patrologia lat., Bd. 89. Jvfr. Liber Pontificalis, ed. Duchesne I (Paris 1886) 463 f.; Jaffé, Regesta Pontificum Rom I² (Leipz. 1885) 277 f. Se desuden den under Art. Pippin anf. Lit. — **Paul II** (1464—1471), hed Pietro Barbo og var f. 1418 i Venedig. Han havde først bestemt sig til Købmand, men da hans Onkel, Eugen IV, blev Pave, bestemte han sig til den gejstlige Vej, hvor han snart blev Kardinal (1440). De Løfter, han ved sit Pavevalg maatte give Kardinal-Kollegiet, brød han som Pave. Hans Planer om et Tyrker-Tog strandede paa hans Forhold til Georg Podiebrad af Böhmen. Mod denne husstitsindede Konge hidsede han sig mere og mere op. 1466 lyste han ham i Band, 1467 prædikede han endog Korstog imod ham og gjorde alt for at rejse Tyskland og Ungarn imod ham. At P., da Kejser Frederik III 1468 var i Rom, kunde gøre den kejserlige Trone saa lav, at Kejseren bogstavelig sad ved hans Fødder, betød under de politiske Forhold intet. P. var pragtelskende og ødsel, men næppe saa slem som skildret af Platina. Denne, der egentlig hed Bartholomæus de' Sacchi, var Medlem af et rom. Akademi, som P. ophævede, og i Harmen over den mistede Stilling skrev han i sin Pavehistorie en Hævnbiografi af P. (De vitiis summorum pontificum Rom., Venedig 1479 og senere flere Gange, Köln 1626). To andre Levnedsskildringer, af M. Can-

nensius og Gaspar Veronensis, er aftrykte i Muratori, *Rerum italicarum scriptores* III, 2. Del. Jvfr. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* II² (Freiburg 1903). — **Paul III** (1534—1549), Alessandro Farnese, var Romer og født 1468. Han var Elev af Pomponius Laetus, var klassisk dannet (ham skyldes det rom. Palazzo Farnese) og besad en ualmindelig Forstand. Det utilladelige Forhold, hvori hans Søster, Julia, stod til Pave Alexander VI, skaffede ham frem til de højeste kirkelige Poster, og 25 Aar gl. var han allerede Kardinal-Diakon. De følgende Pavers Gunst forstod han ved sin Klogskab at vinde. Skønt han i Konklavet efter Leo X's Død (1521) kun manglede to Stemmer, gik Tiaræen ham endnu to Gange forbi, men 13. Okt. 1534 blev han Pave efter Klemens VII. P. III syntes virkelig en Tid for Alvor at ønske en Forstaelse med Protestanterne. 1536 nedsatte han for Kirke-reformens Skyld en Kommission, i hvilken bl. a. Contarini, Caraffa (Paul IV), Pole og Sadolet (se disse Art.) havde Sæde. Den udarbejdede, navnlig ved Contarinis Arbejde en Reformplan, Consilium de emendanda ecclesia (overs. paa Tysk af Luther, Erlanger-Udg. Bd. 25), der foreslog en Række Misbrug afskaffede, men den blev ikke gennemført. 1540 og 1541 sendte P. III Legater til Religions-Samtalerne i Hagenau, Worms og Regensburg, men dermed var det ogsaa forbi med hans Imødekommenhed. 1540 stadfæstede han, vist uden at ane, hvor mægtig Følgen skulde blive, Jesuiternes Orden, og 1542 reorganiserede han efter Kardinal Caraffa's Raad Inkvisitionen i Rom efter spansk Mønster. I Samklang hermed exkommunicerede han 1546 Herman von Wied af Köln. Det af Karl V forlangte Kirkemøde, som P. III havde udskrevet til Mantua (1537) men atter udsat, udskrev han efter en Sammenkomst med Kejseren i Italien til Trient 1542, men det blev atter udsat og først Dec. 1545 aabnedes Mødet. Forholdet til Karl V forværredes stadig. P. III sammenlignede ham i en Skrivelse (den gav Anledning til Luthers Skrift, »Wider das Bapstum zu Rom, vom Teuffel gestiftet«, Wittenberg 1545, i Erlanger-Udg. Bd. 26) med Kirkens værste Fjender, men desuagtet sluttede han med Kardinal Caraffa som Mellemmand paa Rigsdagen i Worms 1545 en Overenskomst med Kejseren om Protestanternes Undertrykkelse ved Vaabenmagt. Den Lethed, hvormed Karl V sejrede i den schmalkaldiske Krig, gjorde imidlertid P. III ængstelig og fik denne til at forlægge Kirkemødet til Bologna (1547). Da Karl V derefter temmelig egenmægtig ordnede Forholdet til Protestanterne (Augsburg-Interimet 1548), nærmede P. III sig stærkt til Henrik II af Frankrig, men 10. Nov. 1549 døde han. P. III havde, inden han blev Pave, fire Børn, og Omsorgen for at skaffe sine Nepoter frem var med Aarene mere og mere bleven den røde Traad i hans Politik, skønt vanskelig nok at udrede. Hans Levned er skildret af Onuphr. Panvinus i *Epitome pontificum roman.* a. S. Petro usque ad Paulum IV gestarum etc. enarratio (Venedig 1557). Jvfr. Ranke, *Die röm. Päpste in den letzten vier Jahrh.* I (10. Aufl., Leipzig 1900); Hefele (Hergenröthers Fortsættelse), *Concilien-geschichte* IX (Freiburg 1890); Pastor, *Die kirchl.*

Reformbestrebungen während der Regierung Karl's V (Freiburg 1879); Batiffole, *La Vaticane de P. III à Paul V* (Paris 1890); Capasso, *La politica di Papa P. III e l'Italia* (Camerino 1901). Jvfr. desuden Art. Karl V og Art. Tridentiner-Konciliet. — **Paul IV** (1555—1559), Giovanni Pietro Caraffa, var Neapolitaner og født 1476. Tidlig begejstret for asketisk Krdm. vilde han være Munk, men hans Fader tvang ham til at studere, og efter endt Studium traadte han ind i den pavelige Kurie. Julius II benyttede ham til Forhandlinger med Kong Ferdinand af Spanien, og Leo X sendte ham baade til England og Spanien. Det personlige Kendskab til den spanske Katolicisme gjorde ham begejstret for Kirkereformationen efter spansk Mønster, og efterhaanden blev han Sjælen i det kirkelige Zelotparti. I den af Leo X nedsatte Kommission til Udryddelse af »Ketteriets Hydra« var han selvskreven som Medlem. Sammen med Cajetan (se d. Art.) stiftede han 1524 Theatiner-Ordenen (se d. Art.), kaldet saaledes efter Theate, hvoraf han 1504 blev Biskop. Dens Medlemmer forpligtedes ogsaa til Bekæmpelse af Kætterne. Om hans Virksomhed under P. III, se d. Art. Under P. III blev han Kardinal, og da han omsider 79 Aar gl. selv blev Pave, var det i Taknemlighed til ham, at han tog Navnet P. IV. Som Pave arbejdede han utrættelig paa sit Livsmaal, Modreformationen. Han lod Inkvisitionen rase i Italien og Spanien, og han lod offentliggøre en for den hele Kirke gældende Index (sc. librorum prohibitorum, se d. Art.). Mod Religionsfreden i Augsburg 1555 nedlagde han Protest. P. IV hadede det habsburgske Kongehus. Dette Had bevægede ham, der ellers vilde begynde Kirkereformen ud fra sit eget Hus, til en yderliggaaende Nepotisme. Saaledes gjorde han Carlo Caraffa, forhenstående Soldat, der følte sig fornærmet af Karl V, til Kardinal for i ham at vinde et Redskab mod Kejseren. Filip II af Spanien tænkte han endog paa at fordrive fra Sicilien ved Hjælp af Tyrkerne. Men da Filip II lod Hertugen af Alba fra Neapel rykke mod Rom, og P. IV's fr. Hjælpetropper led et Nederlag, maatte han anerkende det spanske Herredømme. I Harmen forviste han derefter alle Nepoter fra Rom. Ferdinand I nægtede han at anerkende som Kejsers efter Karl V. Efter P. IV's Død (18. Aug. 1559) sønderslog Romerne hans Statue og stormede Inkvisitionens Bygning for at befri Fangerne. Jvfr. Bromato, *Storia di P. IV* (Ravenna 1748); Benrath, *Giovanni Pietro Caraffa und die Reformbestrebungen seiner Zeit* (i *Jahrbücher für protestant. Theologie*, Leipzig 1878, I); O. Jensen, G. P. Caraffa og de relig. Strømninger i Italien paa hans Tid (Khvn 1880); Duruy, *Le cardinal Carlo Carafa 1519—61, étude sur le pontificat de P. IV* (Paris 1883); Maurenbrecher, *Geschichte der kath. Reformation* (Nördlingen 1880); Batiffole, *La Vaticane de P. III à P. V* (Paris 1890); Ranke, *Die röm. Päpste in den letzten vier Jahrh.* I (10. Aufl. Leipzig 1900). — **Paul V** (1605—21), Camillo Borghese, var født i Rom 1552. Han studerede navnlig Kirkeret, blev 1588 Legat i Bologna, 1596 Kardinal, og valgte til Pave 16. Maj 1605 efter et meget livligt Konkclave. Som streng Kanonist kunde han ikke indrømme den verds-

lige Magt nogen Ret paa kirkeligt Omraade. Han lagde derfor Interdikt over Republiken Venedig, da denne bestemte, at ingen Kirke maatte opføres, eller Kloster oprettes paa dens Grund uden Tilladelse. Paul Sarpi (se d. Art.) forsvarede med stor Dygtighed Republiken mod Baronius og Bellarmino (se disse Art.), selv den venetianske Klerus gav den Medhold, og kun Jesuiter og Theatinere støttede P. V. Konflikten endte ved fr. Mægling med et Forlig, men Venedig gjorde kun nominelle Indrømmelser, og de under Striden forviste Jesuiter fik foreløbig ikke Lov at vende tilbage. I England lod Jakob I og Parlamentet trods P. V's gentagne Protest (1606 og 1607) Undersaatterne aflægge en Troskabsed, der udtalte en Fordømmelse af den Lære, der tillo Paven at afsætte en Konge og løse Undersaatter fra deres Troskabsed. Det af Jesuiten Suarez paa P. V's Opfordring affattede Skrift, *Defensio fidei catholicae adversus Anglicanae sectae errores* (det er udg. i Firenze 1882), lod Parlamentet offentlig brænde. I Spanien lod P. V. Dominikanerne forfølge de ulykkelige Moriskere, der tilsidst blev forviste fra Landet (1609—10). I Tyskland støttede han efter Evne Modreformationen, og da Trediveaarskrigen udbrød, sendte han Penge. Den af Jesuiten Molina med Dominikanerne fremkaldte Strid om Naadens Virkning søgte han at skaffe ud af Verden ved et Dekret (1611), der forbydte uden pavelig Tilladelse at lade trykke Skrifter Spørgsmaalet vedrørende. 1613 fordømte han i Rom den fr. Prof. Richer, der i sit Skrift, *De ecclesiastica et politica potestate* (Paris 1611), havde udtalt, at Kirken kunde bestaa uden Pavedømme. P. V gav den af Bérulle stiftede fr. Oratorianer-Orden, Piaristernes og Salesianerindernes Ordener deres Stadfæstelse. Hans Pavetid har sat talrige Mærker i Rom. Under ham naaede Peterskirken frem til sin nuværende Skikkelse, han byggede Palazzo Borghese og Borghesernes Kapel i Kirken Maria Maggiore, og han lod restaurere den gl. Vandalning Aqua Trajana (Paola). Jvfr. Bzovius, Vita P. V (Rom 1625); Cornet, P. V e la repubblica Veneta (Wien 1859); Ranke, Die röm. Päpste in den letzten vier Jahrhund. II (10. Aufl. Leipz. 1900); Batiffol, La Vaticane de P. III à P. V (Paris 1890); den eng. Forf., Th. A. Trollope, P. V the Pope and Paul the Friar (P. Sarpi) (London 1860).

S A. B.
Paul, Vincent de, se Vincent.

Pauli, Petrus (Peder Påfvelsson), Broder til Lars P., blev født i Söderköping 1550. P. studerede i Upsala og ved udenlandske Universiteter og promoveredes efter endt Studietid, uvisst naar og hvor, til *mag fil.*, virkede siden i Enköping som Rektor og blev som saadan kaldet til Hofprædikant hos Kong Johan III. Fra 1584—86 var P. desuden Lærer ved Collegium Holmense og blev sidstnævnte Aar udnævnt til Spr. ved Storkyrkan i Stockholm. Hans Sympati for Johan III's liturgiske Bestræbelser paadrog ham snart det luth. Partis Uvilje, og allerede 1590 synes han at være bleven afsat fra sit Sognepræste-Embedet, uden at de nærmere Omstændigheder ved deene Afskedigelse er kendte. Paa det i den sv. K.s Historie dybt indgribende Upsala-Møde blev P. P. anklaget for flere Forseelser (f. E. for

i Ligprædikenen ved en bekendt Papists Begravelse at have sagt, at Sjælen var hos Gud i Paradis) og dømt til at have Præstembedet forbrudt. Under en offentlig Session afførte Biskoppen i Linköping ham det præstelige Skrud, hvad der gik den ved Mødet nærværende Broder, Lars, nær til Hjerte. Græmmelse over denne skændige Behandling forbitrede P. P.s øvrige Dage, der ikke blev mange. Han døde allerede s. A., 1593, i Klokkegaarden paa Munso. P. P. synes at have været en for de Tider højt dannet Mand, der faldt som et Offer for den efter John III's Død indtraadte antiliturgiske Reaktion. At han skulde have været Krypto-Papist er næppe troligt. H. L.

Paulikianere, middelalderlig Sekte. Der er en dobbelt Vanskelighed ved at give en Fremstilling af P. Dels ligger den i Kilderne, idet der m. H. til vore gr. Kilder (vi har desuden ogsaa armeniske) er Uenighed om deres indbyrdes Forhold og Værdi. Dels ligger den i, at Navnet P. synes at være bleven anvendt for flere indbyrdes forskellige Afskygninger. I Almindelighed kan siges, at Paulikianismen er en Form af den spiritualistiske Krdmsopfattelse; der i forskellige Skikkelser gaar ved Siden af K. fra Gnosticismens Dage til Middelalderens nye Manikæere. Sekten betragtede sig selv som de egentlige Kristne; den store K. (»Romerne») gjorde sig skyldig i religiøs Materialisme og Afgudsdyrkelse ved sin Tilbedelse af Korset, sin Sakramenttro, sit Hierarki m. m. Ud fra dualistisk Adskillelse mellem Skaberguden og den himmelske Gud (jvfr. Art. Gnosticisme) lærte Paulikianismen doketisk Kristologi (Guds Moder er ikke Maria, men det himmelske Jerusalem, hvorfra Kristus kom og hvortil han vendte tilbage). Kristi Ord er den rette Daab og den rette Nadver; dog lod de undertiden deres Born døbe af katolske Præster, ligesom de i det hele søgte at undgaa Udstødelse af K., hvad jo ogsaa var skæbnesvangert i borgerlig Henseende. De lagde Vægt paa et fromt Liv, men afviste Munkevesenet. De forkastede Peters Breve og maaske andre Skrifter i N. T. Navnet P. findes første Gang (som »Pollikian») i en armenisk Synodalbestemmelse fra 719. Det maa forklares af armenisk »Pollik» = lille Paul. Herved kan næppe tænkes paa Apostlen Paulus, snarere paa Paulos fra Samosata, idet Folket kan have formodet en Sammenhæng med denne Ærkekætter, selv om der ingen var. Men maaske sigter Navnet til en Paulus, der kan have været Sektens Stifter. Der berettes da ogsaa — men maaske rent sagnagtigt — om to Personer af dette Navn i Sektens ældste Tid. Sikrere er Efterretningerne om Konstantinos, der (vistnok i 7. Aarh.) optraadte i Forasien som Reformator og forkyndte Skriften som eneste Norm. De katolske stemplede P. som Manikæere, men dette Navn brugtes jo som Fællesnavn for dualistiske Retninger. Rimeligvis har Konstantinos faaet sine Idéer fra Markionitismen (jvfr. særlig Uviljen mod Peter). Senere optraadte Sekten mærkelig nok som krigsførende Magt. I 9. Aarh. var P. en betydelig Fare for det byzantinske Herredømme i Lilleasien, men dernæst blev de kuede. I 8. Aarh. var en Del overflyttede til Thrakien, hvor Bogomilismen maaske staar i Forbindelse

med dem. I Armenien og Lilleasien holdt sig Rester eller Sideformer; de omtales i Anna Komneners Alexiade (Karapat Ter-Mkrtschian, Die Paulikianer, Leipzig 1893). V. A.

Paulinus fra Aquileja, Patriark, f. o. 735 i Friaul, kom som Magister i Grammatik til Karl d. s.t.s Hof. Hans Troskab under Langobardernes Opstand skaffede ham Kongens Vndest, og han blev en af Karl d. s.t.s nære Venner. 787 blev han Patriark i Aquileja med Bolig i Forumjulii, og fra det Øjeblik fik han stor Indflydelse paa de kirkelige Forhold i Frankeriget. Han var en af Hovedmændene paa de frankiske Synoder, en ivrig Modstander af Adoptionismen og en dygtig Førkæmper for *filioque*, som han forsvarede over for Grækerne. Han døde (11. Jan.?) 802, æret som en Helgen.

Paulinus fra Nola, Biskop, hed Pontius Meropius Aniclus P. og blev født i Bordeaux 353 eller 354. Han var i Besiddelse af en fyrstelig Rigdom og erhvervede sig en ret omfattende latinsk Dannelse, der gjorde ham til en elegant Stilist baade i Poesi og Prosa. Tidlig fik han høje verdslige Embeder; Konsul har han dog næppe været. Han blev døbt i en moden Alder og kom da under asketisk Paa-virkning. Ambrosius fik stor Indflydelse paa ham, og Martin af Tours helbredte hans syge Øje. Da han mistede sit eneste, 8 Dage gamle Barn, besluttede han og hans Hustru at leve i Afholdenhed, og Vennerne klagede over hans »Tanaquil«, der holdt ham borte fra Verden og den gamle Kreds. Under et Ophold i Spanien (o. 390 til o. 395) nødte Menigheden i Barcelona ham til at blive Presbyter, og alle priste den fornemme Mand, der havde opgivet alt for at efterfølge Kristus. Fra Spanien rejste han til Nola i Campanien for at være paa det Sted, hvor hans Værnehelgen, St. Felix (II, 31), havde levet. Der byggede han et Fattighus og et Kloster, baade dér og i Fondi opførte han Kirker, i Nola anlagde han ogsaa en stor Væddning. Næst den hl. Skrift, der var hans Hovedlæsning, fik Augustins Skrifter Indflydelse paa ham, og han stod i Forbindelse med Rufinus og Hieronymus. Omtr. 408 blev han Biskop af Nola og virkede som saadan i over 20 Aar, agtet og elsket af alle. Han døde 22. Juni 431. Hans Breve og Digte have Betydning som Bidrag til den kristelige Kunsts Historie. Den bedste Udgave af hans Skrifter skyldes W. Hartel og findes i Wiener-Udg. af de lat. Kirkefædre, Bd. 29—30. Jvfr. F. Lagrange, Hist. de St. Paulin de Nole (Paris 1884²).

Paulinus fra Périgueux (Petricordia) er Forf. til et Digt i 6 Bøger om Martin af Tours, skrevet paa Hexametre o. 470; det er væsentlig bygget over Sulpicius Severus's (se d. Art.) Levnedstegning af Martin og over Sulpicius Severus's Dialoger. Kun i 6. Bog følger P. Biskop Perpetuus af Tours' Fortælling om Underne ved Martins Grav. Desuden har P. skrevet to Smaadigte, der handle om underfulde Helbredelser, som formentlig skyldtes Martin, og om den nye Basilika, som Perpetuus havde bygget til Martins Ære. P.s Digte ere udgivne af M. Petschenig i Bd. 16 (Poete Christiani minores) af Wiener-Udg. af de lat. Kirkefædre (1888).

Paulinus Gothus, Laurentius, Prof. i Upsala, Biskop i Skara og Strengnäs, tilsidst Ærkebiskop, er en af Sverigs kirkelige Stormænd paa Gustaf Adolfs Tid. P. blev født i Söderköping i Östergötland 10. Nov. 1565. Hans Fader, Påvel Pedersson (Paulus Petri), Broder til Ærkebiskoppen L. Petri Gothus i Upsala, sad ganske godt i det, hvorfor han kunde give sine Sønner en saakaldt lærd Opdragelse. Efter endt Skolegang (under Ledelse af sin ældre Broder) i Söderköping og Enköping blev L. P. 1585 indskrevet i Stockholms-Kollegiet paa Ridderholmen, Sverigs daværende højeste Dannelsesanstalt. August 1588 rejste han til Rostock, i hvis Universitets-Matrikel man finder ham indskrevet s. A. under Navnet Laurentius Pauli Suderkopensis. Her lader det til, at David Chytræus især har haft Indflydelse paa den unge Svensker, som hele Livet igennem bar Præg af at indtage et Standpunkt, der i konfessionel Henseende var mildere end det mange af hans samtidige bekendte sig til. Maaske har P. ogsaa under sit treaarige Ophold i Rostock yderligere befæstet sine, formodentlig ved Stockholm-Kollegiet grundlagte, almen menneskelige og pædagogiske Anskuelser, som med fuld Ret kan betegnes som ramistiske, om han end ikke ubetinget var enig med Petrus Ramus i dennes principielle Paastande om Fornuftens og den fri Forsknings Ret i Videnskaben. At Ramus's reformerte Teologi, saaledes som den fremtræder i dennes eneste teologiske, posthume Arbejde, blev uden Indflydelse paa P.s rettroende, luth. Anskuelser, er selvindlysende og behøvede ikke at siges, om ikke det modsatte var bleven paastaat som Følge af en ejendommelig Misforstaaelse (Tidskr. for kristl. tro och bildn., Aug. 1893, S. 314 f., hvor der findes en paa fornavnte Misforstaaelse og andre Urligtigheder rig Fremstilling). Ved Universitetet i Helmstädt promoveredes L. P. 27. April 1592 som *mag. phil.* og vendte efter en kort Rundrejse i Tyskland tilbage til Fædrelandet Aug. 1592. Ved det næste Aar sammentrædende store Kirkemøde i Upsala synes den unge Magister at være bleven anvendt som Medhjælper hos en af Modets ordinære Sekretærer og har efter Sigende derved lagt en saadan Dygtighed for Dagen, at han traadte »ex umbra quasi in solem«. S. A. overtog han Professuren i Logik ved Upsala Universitetet, hvilken Læreplass dog snart blev ombyttet med den i Astronomi. Som saadan blev han 1598, sammen med nogle andre Professorer, Anfører for det virkningsfulde, saakaldte »Korvtog«, o: den bevæbnede Uppland-Almues Tog for at bortjage Finerne fra de sv. Skær, Juli 1598. Jan. 1600 er P. Promotor ved den første, kendte filosofiske Magisterpromotion i Sverig og blev s. A. udnævnt til teol. Prof. Efter en nidkær Virksomhed i denne Egenskab paadrog han sig Karl IX's Unaade, fordi han under den brydsomme politiske Stilling 1598 søgte at bevare Troskaben mod sin kronede Konge Sigismund uden dog at dølge sin protestantiske og fædrelandssindede Overbevisning. Uden lovlig Ret blev han 1606 afsat fra sit Professorat og forvist fra Akademiet. I Stedet fik han den ubetydelige Menighed Näs ved Upsala, hvor han en lille Tid virkede ufortrøden som Sogne-

præst. Allerede 1607 skulde han dog ved en, de Tider særlig betegnende Omstændighed, atter genvinde sin Konges Gunst. Det var nemlig en i Sept. og Okt. nævnte Aar paa Himmelhvelvingen fremtrædende Komet med »lang, spids Kvast«, der for at bruge en ældre Biografs Udtryk, »atter tændte hans Lykkes Sol«. Fænomenet vakte Forskrækkelse. Ogsaa Kongen blev urolig. Hvem skulde kunne tyde Gaaden i dette Tegn om ikke den tidligere astronomiske (for ikke at sige astrologiske) Prof. P. Han blev ogsaa tilkaldt, og det lykkedes ham at klare Komet-Spørgsmaalet saa godt, at han ikke blot fik kongelig Paalæg om at forfatte en »Traktat om Kometen«, hvilket skete i »Cometoscopia« eller »Komet-Spegele«, trykt 1613), men atter genvandt sin Konges fulde Tillid og paa staaende Fod fik Åbo Bispestol tilbuddet. Han vægrede sig dog ved at modtage den tilbudte Stilling, hovedsagelig af den Grund, at han ikke ansaa Kaldelsen for at være lovlig, da intet Valg havde fundet Sted. Først 1608 fandt et saadant Sted ved Raadsmedet i Örebro med Besættelsen af Skara Bispestol for Øje, og i Overensstemmelse med Forskrifterne i Kirkeordningen af 1571 forrettedes Valget »af nogle beskikkede Personer af Klerkeriet og andre, som i Sagen forfarne ere«. P. blev valgt, og Kongen godkendte Valget. Efter at han 3. Aug. 1608 var bleven bispeviet, blev han, sammen med Greverne M. Brahe, N. Bjelke o. fl. sendt til Estland i en politisk Sendefærd. I Beg. af Aaret 1609 blev P. forflyttet til Strengnäs, i hvilket Stift han i hele 28 Aar uøvede en nidkær og betydningsfuld Virksomhed. 1637 blev han, aabenbart mod sine virkelige Ønsker forflyttet til Ærkestolen i Upsala. Hans Virksomhed som Præsæs i Domkapitlet og Prokansler for Universitetet blev dog mindre virkningsfuld, takket være den Modstand, han mødte, først og fremmest fra Domprovst J. C. Lenæus, men ogsaa fra andre Akademikere. Sit Kald røgede han dog med samme brændende Nidkærlighed som før i Strengnäs. Ligesom han gennemvisiterede sidstnævnte Stift ikke færre end otte Gange, var han ufortrøden i at visiterere det overordentlig vidtstrakte Ærkestifts Menigheder — hele Norrlands 3: de nuværende Hernösands og Luleå Stifter hørte da til Upsala Ærkestift. Saaledes iværksatte den 77aarige Mand 1642 en Visitationsrejse lige op til den lappisk-russiske Grænse eller Torneå. 29. Nov. 1646 døde den højt ærede Olding i Upsala. P.s Liv viser tydeligt, hvilken Taknemlighedsgæld Sveriges hele Kultur staar i til den sv. K. Sikkert er det, at P. er en af 16. Aarh.s betydeligste Foregangs mænd i kristelig Kultur i Sverige og i saa Henseende indtager en værdig Plads ved Siden af Johannes Rudbeckius i Westerås, Petrus Kenicius i Upsala, Johannes Botvid i Linköping m. fl. Sin største Betydning har P. sagtens faaet paa det højere og lavere Undervisningsvæsens Omraade. Han højner Præstedannelsen i Landet baade som Prof. og Prokansler, han grundlægger Strengnäs Gymnasium (det andet i Riget), oprettet 1626, han forfatter fortræffelige »kanstillektioner« for Undervisningen, skaffer gode Lærere osv. Hans Arbejde for at højne Folkeundervisningen er epokegørende. Han driver paa »Katekisme- og Prædikeforbør«, han lader sit Præsteskab

1618 paa et Møde i Strengnäs fatte Beslutning om »boglærde« Klokkeres Ansættelse i hver Menighed for Ungdommens Kristendomsundervisnings Skyld, han bestræber sig ogsaa for at udbrede Kendskab til Indenadslæsning og træffer som det synes Foranstaltninger til Oprettelse af faste Folkeskoler. De for den sv. K. saa ejendommelige og velsignelsesrige saakaldte »Husforbør« (først 1726 indførte som obligatoriske) har han søgt at faa i Stand saa vel i Strengnäs Stift som i Ærkestiftet. For at vejlede Præsteskabet i kateketisk Undervisning udgav han en for sin Tid fortræffelig *Thesaurus Catecheticus* (1631), som har øvet Indflydelse paa hele det senere kateketiske Forfatterskab i Sverige. P.s flittige Forfattervirksomhed er ogsaa hovedsagelig viet det kateketiske. Hans store Hovedarbejde *Ethica Christiana* (udkom i 7 omfangsrige Dele 1617—30) er nemlig en Encyklopædi omfattende saa godt som alle Grene af Datidens Viden — f. E. Befæstningskunst, men i Katekesens Form og indenfor dens Ramme, der ganske vist i Virkeligheden sprænges mere end én Gang. *Ethica Christiana* er det mest omfattende Arbejde, som den sv. Literatur i 16. Aarh. ejer; den er et grundigt Studium værd, naar man vil trænge ind i den Tids Anskuelse. P. er ogsaa Grundlægger af Undervisningsstatistiken i Sverige. Han deltog flittigt i sin Tids almene politiske og kirkelige Lovgivningsarbejde, var Medlem af den Komité, der udarbejdede Kirkehaandbogen af 1614, osv. Som Stiftsstyrer var P. rig paa Initiativ og overholdt en nøje Tugt baade blandt Præster og Menigheder. Sit Maal satte han højt. Han vilde fremme Guds Ære. »Den jeg« — erklærede han paa Rigsdagen i Nyköpning 1640 — »kræve skal, saa længe jeg lever, indtil jeg skal styrte i mine Sko. Jeg agter hverken Ild, eller hvad der kan være, som staar mig imod, jeg agter det aldeles ikke«. Denne Udtalelse har hans Livsværk bekræftet (udtømmende Biografi af H. Lundström, L. P. G., hans If og verksamhet (1565—1646) I, II (1565—1637), Upsala 1893, III, P. såsom Ærkebiskop och prokansler (1637—46), Upsala 1898). H. L. Paulli. 1) Jakob Peter Mynster P., dsk Præst, Søn af nedenfor nævnte Stiftsprovst J. H. V. P., er født i Kbhvn 24. Marts 1844. Han blev Student 1862 og tog teologisk Embedseksamen 1868. Tre Aar efter blev han residerende Kapellan for Asminderød og Grønholt Menigheder, 1876 2. Kapellan ved Frue Kirke i Kbhvn, og 1892 Sognepræst steds og Stiftsprovst. I Fredensborg var P. kommet i personlig Berøring med Kongefamilien, som hans Fader havde staaet saa nær; han blev Religionslærer for Kronprins Frederiks Børn, og 1884 blev han Biskop Martensens Eftermand som kongelig Konfessionarius. Han blev 1887 Medlem af Pastoralseminariet og har fra 1880 været Medlem af Bestyrelsen for »Kirkelig Forening for indre Mission i København«. Han har som Præst i Frue Kirke samlet en stor Menighed, hvilket ikke alene skyldes hans ydre Gaver, men tillige den Alvor og Sandhedskærlighed, der præger hans Prædiken. Han har udgivet mange Prædikensamlinger og Andagtsbøger og givet Bidrag til »Kristelig Kalender«, som han 1869—76 udgav sammen med H. Stein. Hans Bryllups-

psalme: »Jert Hus skal I bygge« er optaget i »Psalmebog for Kirke og Hjem«. P. har deltaget i forskellige kirkelige Forhandlinger, hvor han har været en fremragende Repræsentant for den konservative Retning, der vil bevare de Mynster-Martensenske Traditioner. — 2) Just Henrik Voltelen P., dsk Præst, er født i Kbhvn 6. Marts 1809. Han tog teologisk Embedsexamen 1833, og blev 1835 Kateket ved Helligaandskirken i Kbhvn. Her lærte Prins Christian og hans Gemalinde Prinsesse Caroline Amalie ham at kende som Prædikant og dette bidrog til, at han 1837 blev kaldet til Præst ved Kristiansborg Slotskirke og 1840 tillige blev Hofpræst. Her blev han, da hans første Hustru 1839 døde efter knapt et Aars Ægteskab, 1843 gift med Biskop Mynsters Datter Marie Elisabeth. I Slotskirken samlede han en stor Menighed ved sin hjertelige og enfoldige Prædikan, og maaske fuldt saa meget ved sine store Gaver som Sjælesorger. Han forstod at sætte sig ind i de forskellige Menneskers Individualitet og at have Medfølelse med deres Glæder og Sorger. Hans Ven, Biskop Martensen, siger om ham: »Han har været mig en Sjælesorger i den dybeste Betydning. Til ham kunde jeg sige alt. Han har hjulpet mig til at bekæmpe mangen mørk og mismodig Time, har været mig til Raad, til Trøst og Beroligelse«. Han har ikke udgivet meget. En lille Bønnebog (1845) har opnaaet talrige Oplag; men hans Tilhørere fandt ogsaa, at Bonnens Naadegave i særegen Grad var bleven ham til Del. Desuden har han udgivet en Doktor-disputats om N. Hemmingsens Pastoralteologi og en Del enkelte Prædikener og Taler, af hvilke der efter hans Død udkom en samlet Udgave. Men han var en lærd Mand, om hvem Martensen siger, at han havde »Modtagelighedens Genialitet«. Han fik naturligvis mange særskilte Hverv. Han blev Medlem af Direktionen for Bibelselskabet 1841, var 1844 som Medlem af Københavns Konvents Psalmebogs-komité med at udgive: »Kirkepsalmer, udgivne til Proves«. Han fik Sæde i Kirkekommissionen 1853 og blev 1854 Lærer ved Pastorseminariet. 1857 blev P. Stiftsprovst og Sognepræst ved Frue Kirke, hvortil hans store Menighed fulgte ham, og 1864 udnævntes han til kgl. Konfessionarius. Allerede tidligere havde han været Lærer for Christian IX's Børn og konfirmeret Kronprins Frederik, Prinsesse Alexandra og Kong Georg. Dronningen havde i ham en god Støtte i de uhyggelige Dage efter Dannevirkes Rømning, da Kongen under Opløbene i Byen var i Slesvig. Aaret efter afsluttede Døden P.s store og rige Virksomhed 11. Juli 1865.

L. K.

Paulsen, Johannes, tysk Præst, f. i Trittau i Holstein 18. Marts 1847, gik i Skole i Hamburg og studerede derpaa Teologi i Kiel, Tübingen og Berlin, hvor Dörner og Kleinert tog sig af ham. Allerede 1870 kom han som Prædikant til Kropp i Slesvig, og dér blev han Præst 1872. Aaret efter begyndte han Udgivelsen af »Kroppers kirchl. Anzeiger«, og det næste Aar dannede han en Forening for Indre Mission, der udsendte Kolportører og Lægprædikanter. Paa Grund af nogle polemiske Udtalelser mod Kultusministeriet blev han dømt til 4 Ugers Fængsel. 1878 aabnede han i Kropp en Diakonskole, 1879 en Præparandanstalt,

1880 anlagde han et Bogtrykkeri, en Boghandel og et Bogbinderi. 1882 aabnede han en Præsteskole for evangelisk-luth. Præster, der skulde virke i Nordamerika, 1884 en Forberedelsesskole for denne Præsteskole og et Vajsenhus, 1890 et Hjem for gamle Mænd og Kvinder, 1892 en Sindssygeanstalt, 1895 en Diakonissestiftelse, 1897 et Børnehjem for uægte Børn, og samme og næste Aar Hospitser paa Syt. Samtidig har han udfoldet en stor Forfatter-virksomhed paa Tysk og Plattysk, idet han har udgivet Prædikener, Bibellæsninger, Andagtsbøger og forskellige Traktater.

Paulus, Apostlen, er efter sin egen Udtalelse født i Tarsos i Kilikien, »en ikke uberømt By« (Ap. G. 21, 39). Ganske vist siger han her kun, at han er en Tarsenser, saa at han vel kunde være født i Giskala, som Hieronymus paastaar, og derfra være ført af Forældrene til Tarsos; selv om der imidlertid kunde være dette rigtige heri, at hans Slægt i sin Tid var udvandret fra Galilæa, stammer hans rom. Borgerret, som han er født med (Ap. G. 22, 28), sikkert nok fra hans Fødsel i en By med rom. Borgerret, saa at Udtrykket: en Tarsenser ogsaa omfatter hans Fødsel i denne By (Ap. G. 22, 3).

Byen var ikke »uberømt«. Liggende ved den sejlbare Kydnos Flod, med en god Havn og ved den alfare Vej til det indre Lille-Asien, havde den for Samfærdslen stor Betydning baade i Haandens og Aandens Verden. Her har Paulus utvivlsomt lært det Haandværk, som han senere ernærede sig ved, Teltmageriet (Ap. G. 18, 3; 20, 34), der her havde sit Hjem; og han har lige saa utvivlsomt i denne sin By faaet det Indtryk af den Tids Lærddomsvæsen, som det blev drevet ved Universitetet her, i Athen og i Alexandria, som han senere ved Lejlighed hentyder til i sine Breve (1 Kor. 1, 20 f.; Kol. 2, 8). Nogen Paavirkning synes han dog ikke at have faaet herfra, hverken i hans Sprog, der er det ikke-literære, men almindelige Tale-sprog, der lød i g. Byer paa den Tid, paavirket af Septuaginta, eller i hans Tankeindhold; hans Opfattelse af Kødet i Modsætning til Aanden, er ikke græsk; selv hans Brug af enkelte Digterord (Ap. G. 17, 28; 1 Kor. 15, 32; Tit. 1, 12) kan ikke bruges til Bevis for, at han havde faaet dybere Kendskab til græsk Aandsliv, da de anførte Ord som ordsproglige Udtryk maa antages at være brugte i mundtlig Tale.

Har hans Fødsel i Tarsos og hans første Opvækst her saaledes ikke givet noget nævneværdigt Indskud i Dannelsen af hans Personlighed, er dette derimod Tilfældet med hans Fødsel i et fariæsk Hjem (Ap. G. 22, 3; 2 Tim. 1, 3; Fil. 3, 5, 6), i hvilket han ikke blot blev omskaaren efter Lovens Forskrifter, men ogsaa blev ført ind i at tjene Gud med en ren Samvittighed som sine Forfædre og at leve som dem i ivrig Opfyldelse af Loven efter fariæsk Opfattelse. Denne Indøvelse i Loven blev fortsat, da han fra Hjemmet blev omflyttet til Jerusalem for at oplæres under Gamaliel (Ap. G. 22, 3 f.). Her voksede hans Iver efter at tjene Gud, at være retfærdig efter Loven mægtig frem, saa at han overgik sine jævnaldrende (Gal. 1, 14). Med al den stærke Energi, der viste sig at

være i ham, blev hele hans Liv optaget af Gud og Loven, af at ære og lyde Gud ved at virkeliggøre den Lov, der var givet Fædrene.

Herunder voksede imidlertid noget frem i ham, som han vel var opmærksom paa, men først senere klart forstod. Han vilde tjene Gud efter Loven; men Loven selv lagde ham Hindringer i Vejen derfor; thi idet den bød ham, ikke at begære, vakte den til Live i ham al Begærighed og førte ham ind i en Kamp, der blev mere og mere haabløs. Ved Loven, som han i sit Inderste bifaldt, kaldtes de Kræfter frem, som hindrede ham i at holde Loven: ved Loven døde han for Loven (Gal. 2, 19; Rom. 7, 7f.); men herunder steg hans Iver for Fædrenes Gud og den fædrene Lov med større og større Styrke.

Under denne Udvikling mødte Krdmmen ham, og det var ham klart, at der herfra truede den alvorligste Fare for det, som han elskede. Om han nogen Sinde har set Jesus Kristus før den Dag, han mødte ham ved Damaskos, kan ikke afgøres; hans Ord i 2 Kor. 5, 16 indeholde intet herom; men et klart og stærkt Vidnesbyrd om den Magt, som den korsfæstede havde, mødte ham gennem Stefanos, hvis Død han overværede og fandt Behag i (Ap. G. 7, 58; 8, 1). Fra den Stund af, om ikke før, var hans Beslutning taget: at tilintetgøre »Menigheden« (Ap. G. 8, 3) og at gøre alt, hvad han kunde imod Jesus, Nazarærens Navn (Ap. G. 26, 9; 1 Tim. 1, 13; 1 Kor. 15, 9). Iværksættelsen heraf fører ham til Damaskos, og paa Vejen hertil, tæt uden for Byen, hændes det ham, som ændrede hele hans hidtidige Liv: den opstandne Jesus, som han forfølger, træder ham i Møde (Ap. G. 9, 1f.; 22, 6f.; 26, 12f.).

For Paulus selv staa det afgjort fast, at det var Jesus Kristus selv, der mødte ham (1 Kor. 9, 1; Gal. 1, 1) og udvalgte ham til sit Sendebud til Hedningerne (Ap. G. 26, 16f.). Denne Vished bærer hele hans følgende Liv og Gerning, og han véd vel at sætte Skel mellem, hvad der skete her, og hvad der i hans følgende Liv blev ham til Del af Syner og Aabenbaringer. Her blev det ham klart, at den korsfæstede var opstaaet af Graven, og alene dette kunde afgive den tilstrækkelige Grund til at vende hele hans Livssyn og Tankeretning. Dette staa fast for Apostlen selv. Den mere eller mindre blot psykologiske Forklaring af Begivenheden, som i nyere og nyeste Tid er fremsat, gaar imod Apostlens egen Opfattelse og er ikke tilstrækkelig til at bære det, den skal bære.

Efter at være døbt af en Discipel i Damaskos, Ananias, begynder Apostlen straks at prædike Evangeliet, men trækker sig derpaa for en Tid tilbage til Arabien (Ap. G. 9, 10f.; 20; Gal. 1, 17). At han trængte til Ensomhed og Fordybelse i sig selv efter alt det, der var hændet ham, er forstaaeligt. Hvad han under Stilheden her og senere under Ventetiden i Tarsos (Ap. G. 10, 30) er naaet til, træder klart nok frem i de Breve, han senere skrev. Det er Jesu Kristi Død og Opstandelse, der i hans Liv og Forkyndelse er blevet ham Hovedpunkterne; det er Retfærdiggørelsen af Troen, uden Lovens Gerninger, det er Nedbrydelsen af Adskillelsens Mellemvæg mellem Jøder og Hedninger, det er den ny Menneskehed i Kristus, Menigheden,

over for den gamle i Adam, det er disse og lignende afgørende Tanker, som det paulinske Evangelium fremtræder med. Alt dette er imidlertid ikke at forstaa som noget ganske nyt, saa at Paulus skulde være at anse for den egentlige Stifter af Menigheden og den egentlige Grundlægger af Evangeliet med dets Opfattelse af Korset og Opstandelsen, med dets Sakramentforstaaelse, saaledes som det i nyere og nyeste Tid ret jævnlig fremstilles. Alt, hvad Paulus har fremdraget, har sin Rod i Herrens Liv og hans Forkyndelse.

Ikke med store ydre Gaver lægger Paulus dette Evangelium frem i Hedningeverdenen (2 Kor. 10, 10; 1 Kor. 2, 3; Ap. G. 14, 12), ligesom hans ydre Fremtræden ikke synes at have været anselig. Men indadtil ligger hans Styrke: i hans klare, dybe, overlegne Tanke, der til enhver Tid staa ham til Tjeneste, i hans dybt modtagelige, letbevægelige Sind, men først og fremmest: i hans energiske Indleven i det, som Fædrenes Gud, »Vorherres Jesu Kristi Fader«, ved Aanden og i hans Aand skænker ham, saa at alt, ikke blot de høje aandelige Gaver og Syner, men ogsaa »Pælen i Kødets«, al Forfølgelse og Modstand, bliver optaget og gennemarbejdet til Udvikling af hans indre Menneske fra Herlighed til Herlighed. Ud fra dette stadig rigere Liv bærer han Evangeliet frem til Sejrr.

3 Aar efter sin Omvendelse maa han flygte fra Damaskos (Gal. 1, 18; 2 Kor. 11, 32), rimeligvis i Aaret 38 efter vor nuværende Tidsregning (smågn til Tidsregningen: Hoennicke, Die Chronologie des Lebens des Apostels Paulus, 1903). Han rejser til Jerusalem, hvor Barnabas fører ham til Apostlene (Ap. G. 9, 27; Gal. 1, 18), men nødes til paa Grund af Hellenisternes Efterstræbelser at trække sig tilbage og søge hjem til Tarsos. Her opsøger Barnabas ham og faar ham med sig til Antiokia, hvor en Menighed havde dannet sig, og herfra udgaar nu hans Rejser til Evangeliets Forkyndelse. For disse begynde, har han sammen med Barnabas været hos de trængende Menigheder i Judæa med en Pengegave (Ap. G. 11, 30).

Det er Menigheden i Antiokia, der udsender Barnabas og »Saulus« til den Gerning, som Hellig-Aanden har kaldet dem til (Ap. G. 13, 2). Rejsen gaar først til Cypern, hvorfra Barnabas stammede, og her er det, ved Rejsernes Begyndelse, at Navnet Paulus sættes i Stedet for det jødiske Saulus (Ap. G. 13, 9), saa at fra da af dette bliver hans Kendingsnavn blandt Hedningerne; rimeligvis er Navnet givet ham ved hans Indtrædelse i Verden som rom. Borger. Fra Cypern gaar Rejsen mod Nord til de sydlige Byer i den rom. Provins Galatien og herfra tilbage til Antiokia.

Paa Grund af Angreb fra Jødekristnes Side paa de paulinske Menigheder, fordi Moselovens Paabud om Omskærelse ikke i disse blev efterlevet, rejser Paulus til Jerusalem, hvor han ved Forhandling med Peter og Jakob faar faststillet, at Hedninge- og Jødekristne ere ligeberettigede i Menigheden (omkring Aaret 52; Ap. G. 15, 1f.; Gal. 2, 1f.). Efter at være vendt tilbage til Antiokia, gaar han, uden at Barnabas er med, ud paa sin anden Missionsrejse, paa hvilken han besøger de nystiftede Menigheder

og fra dem rejser videre mod Vest og Nord, gennem Frygien og Nord-Galatien, gennem Mysien til Troas. Herfra gaar han over til Europa og grundlægger Menigheder i Makedonien og Akaja. I Korinth, hvor han træffer Akvilas og Priscilla, opholder han sig længere Tid, før han atter vender tilbage til Antiokia.

Endelig drog han endnu engang ud herfra og besøgte Menighederne. Paa denne Rejse opholder han sig 3 Aar i Efesos, og efter et Besøg i Makedonien og Grækenland rejser han til Jerusalem. Den stærke Modvilje, der fra Jødernes Side har rejst sig imod ham, fører til, at han bliver greben i Templet og af en Afdeling rom. Soldater ført til Kæsarea til Landshøvdingen Felix. Under denne og under hans Eftermand Festus bliver han siddende i Fængslet her, indtil han sendes til Rom, fordi han havde indanket sin Sag for Kejserens Domstol. Efter en vanskelig og farlig Sørejse naar han til Rom, hvor han holdes i Fangeskab i to Aar.

Under de to sidste Missionsrejser og under hans Fangenskab ere de fleste af hans Breve blevne til. I nogle af de sidste findes Udtalelser, der vise, at han snart venter at se Menighederne paany (Filem. 22; Fil. 1, 26; 2, 24), og efter Vidnesbyrd fra den romerske Klemens — i hans Brev Kap. 5 — og i den Muratoriske Liste maa han atter være kommen paa fri Fod, have besøgt de gamle Menigheder i Østen og naaet Spanien, som han havde sat sig som Maal, da han skrev til Romerne (15, 28). De tre Breve fra ham til Timotheos og Titos vidne ogsaa herom, da de Træk af hans Liv, som de indeholde, ikke kunne indføjes i det, Lukas beretter, og heller ikke kunne forkastes som uhistoriske. Ifølge det sidste af hans Breve, 2 Tim., sidder han atter i Fangenskab og venter sin Dom (4, 6, 16f.). Han blev efter Overleveringen halshugget i Rom under Nero (se iøvrigt Artiklerne om de enkelte paulinske Breve).

(F. C. Baur, Paulus, der Apostel Jesu Christi, 2. Udg. Leipzig 1866; A. Neander, Geschichte der Pflanzung und Leitung der christl. Kirche, 4. Udg., Hamburg 1847; Renan, St. P., 1869; Sabatier, L'apôtre P.; 2 Ed. 1882; Pfeiderer, Der Paulinismus, 2. Aufl. 1890; C. Clemen, Paulus, Sein Leben und Wirken, Giessen 1904; W. M. Ramsay, The Church in the Roman Empire, London 1893^a og samme, St. Paul the Traveller and the Roman Citizen, London 1895; P. Feine, Das gesetzestreue Evang. des Paulus, Leipz. 1899 og samme, Jesus Christus und Paulus, Leipz. 1902; P. Wernle, Die Anfänge unserer Religion, Tüb. 1904²; H. Weinle, Paulus, Tüb. 1904).

A. A.

Paulus-Akter, apokryfe, se I, 21 og 117.

Paulus Diaconus, Søn af Warnfried, var en Tidlang et fremragende Medlem af den lærde Kreds, der samledes om Karl d. st. 763 levede han ved Hoffet i Benevent hos Hertug Arichis og Hertuginde Adelperga, der beskyttede Videnskaberne. Adelperga følte sig skuffet ved at læse Eutropius's rom. Historie, og P. D. udvidede og fortsatte da denne mellem Aarene 766 og 771. Efter at Pavia var faldet, og Langobardernes Magt tiltægtgjort, gik han i Kloster, efter nogles Mening først i St. Peters-Klostret

Civate ved Lecco og derpaa i Monte Cassino, efter andres straks i Monte Cassino. 782 skrev han et rørende Digt, i hvilket han bad Karl d. st. om at frigive Arichis og tilbagegive hans Familie deres Ejendomme, og med det rejste han til Karl. Han blev vel modtaget ved Frankenhoffet, og hans friske Aand og Selvstændighed gjorde ham til alles Yndling. Men han følte sig som i Fængsel dér, og 786 vendte han tilbage til Monte Cassino. I de følgende Aar skrev han en Kommentar til Benedictiner-Regelen og Langobardernes Historie og udgav tillige et Homiliarium, d. v. s. en Samling af Mønsterprædikener, der blev indført til almindelig Brug i Frankeriget før 797 (Fr. Wiegand, Das H. Karls d. gr. auf seine Ursprungl. Gestalt hin untersucht, 1897) og meget benyttet i hele Middelalderen. Han skal være død 13. April 799. Hans Digte ere optagne i Dümmlers Udg. af »Poetæ Latini ævi Carolini« I; hans Langobarder-Kronike er udgivet af L. Bethmann og G. Waitz (Skoleudg. Hannover 1878) og oversat paa Dsk (Kbhvn 1897).

Paulus, Heinrich Eberhard Gottlob, protest. Teolog, f. 1. Sept. 1761 i Præstegaarden i Leonberg i Württemberg, hvor Schelling blev født 14 Aar senere. Han studerede i Tübingen, gjorde derefter en omfattende Rejse til Udlandet og blev, da den var til Ende, 1789 kaldet til Jena som Prof. i østerl. Sprog. 1793 blev han teol. Prof. 1803 blev han kaldet som Prof. i Teol. og Konsistorialraad til Würzburg, hvor Ministeren Montgelas vilde skabe et Arnested for »Oplysningen«. 1807 kom han til Bamberg som Skoleraad, 1808 til Nürnberg og 1810 til Ansbach. 1811 blev han kaldet til Heidelberg som teol. Prof., og dér virkede han til sin Død (10. Aug. 1851). Ved sit »Leben Jesu als Grundlage einer reinen Gesch. des Urchristenthums« (I—II, 1828) og ved sin Fortolkning til de 3 første Evangelier (I—III, 1830—33) robede han sin rationalistiske Tænkemaade, og »Ikke-Apostlen P.« i Heidelberg stod længe som et af de mest typiske Eksempler paa Rationalismens Kristendomsopfattelse og paa dens Bortforklaringer af alt det underfulde i den hl. Historie.

Paulus Orosius, se Orosius (S. 453).

Paulus fra Samosata, oldkirkel. Vranglærer, er født i Samosata, men besteg o. 260 den vigtige Bispestol i Antiokia. Han stod i nært Forhold til Byens Herskerinde, Zenobia af Palmyra, og havde hos hende en betydelig Stilling som Finansembedsmand (*ducenarius*). Paa Grund af en kristologisk Vranglære blev han anklaget, og man søgte fremmede Bispers Hjælp imod ham. Dionysius af Alexandria var for gammel til at rejse, men sendte et Brev, som gik P. imod. Men to Synoder forløb resultatløst; det hed, at P. tilhylede sin Lære, og Firmilian af Kæsarea haabede, at han vilde skifte Mening. Endelig paa en tredje Synode i Antiokia 269 afslørede den sofistik uddannede Presbyter Malkion P. som Kætter. Synoden vedtog hans Afsettelse og valgte en Eftermand. Tillige fordømtes her Brugen af Ordet »væsensfælles« (*ὁμοούσιος*), hvad Arianerne i Striden henimod 100 Aar senere ikke glemte at paaberaabe sig. Zenobia holdt dog sin Haand over P., og først 272, da Aurelian havde erobret

Antiokia, blev P. virkelig afsat. P.s Modstandere vovede at bede den hedenske Kejser om Hjælp, og P.s Skæbne var beseglet, da Kejseren, vel af politiske Grunde, dømte, at Bispestolen skulde tilhøre den Biskop, der stod i Forbindelse med Bisperne i Rom og Italien.

P. synes at have været en klog Verdensmand. Synoden 269 udsendte til andre Bisper en Skrivelse, hvoraf Evsebios meddeler Uddrag. Her opregnes et langt Synderegister for P., men dette Vidnesbyrd er jo alt andet end upartisk. Det hedder, at han berigede sig ved slette Midler, optraadte paa en upassende og brammende Maade i Kirken, krævede Bifaldsklap af Tilhørerne og ved Paasken lod et Damekor synge Sange til sin egen Ære i Stedet for de gamle Psalmer til Kristi Ære, som han havde afskaffet (vel fordi de stred mod hans Teologi). Han og hans Klerikere gav et slet Eksempel ved at bo sammen med Kvinder (*συνοικιστοι*). Dog vover man ikke ligefrem at paastaa, at Forholdet var usædeligt.

Stor Interesse knytter sig til P.s Teologi. Hans Gudsbegreb var unitarisk; vel kan man tale om Logos og Aanden, men det er upersonlige Egenskaber eller Kræfter. Logos (ogsaa kaldet »Visdommen« eller som i det kirkel. Sprog »Guds Søn«) har virket i Profeterne, særlig Mose, men især i Jesus. Jesus er af Natur et Menneske, »nedenfra«, om end Beretningen om hans overnaturlige Undfangelse ikke forkastes. Han er nu, særlig i Daaben, bleven inspireret af Logos, der boede i ham som i et Tempel. Hans Magt til at virke Undere skyldes Guds Naade; overhovedet beror hans Guddommelighed ikke paa Natur, hvorved der heller ikke vilde være noget fortjenstfuldt. Men moralsk, gennem Viljens Tilslutning, gennem sin bestandige Kærlighed er han bleven forenet med Gud. Gud har da som Løn givet ham Navnet over alle Navne og Verdensdommen. Medens han ikke har personlig Præeksistens, kun i Guds Forudbestemmelse og Forjættelse, er han derimod i Posteksisisten at kalde Gud og at tilbøde som saadan. Han er ikke Gud oprindelig, men han er blevet det. P. har en virkelig Bestræbelse for at forstaa Jesus som Menneske og herved at betone det moralske, men han indfletter dette i en mytologisk Forestillingsform, der krænker det monotheistiske Gudsbegreb, som P. gaar ud fra og vil værne. Ifølge Alexander fra Alexandria staa Lukianos fra Samosata, den antiokenske Skoles Stifter, i Forbindelse med sit Bysbarn P. I alt Fald er der Lighed mellem P. og den antiokenske Skole i den Maade, hvorpaa de for at hævede Jesu Menneskenatur tænker sig Logos's Iboen i ham. Men iøvrigt kom P. til at staa for den kirkel. Bevidsthed som en Ærkekætter (A. Harnack, Dogmengesch. I³, 680 f.; A. Réville i Bibliothèque de l'École des hautes études. Sciences religieuses VII, 1896).

Paulus, Sergius, Kyperns Prokonsul paa den Tid, Paulus og hans Ledsagere prædikede Evangeliet paa Øen (o. 47 e. Kr.). Indskrifter have bevist, at Kypern da ikke længere var en kejserlig Provins, men en Senatsprovins (altsaa prokonularisk). Prokonsulen P.s Navn er fundet i en kyprisk Indskrift. Hans fulde Navn var Lucius S. P. Trods den jød. Mager Barjivsans

(Barjesus) Modstand blev S. P. vundet for den kr. Tro (Ap. G. 13, 6—12).

L. G.

Paulus fra Theben (Thebais), Eneboer fra 3. Aarh. Hieronymus (II, 425) skrev under sit første Ophold i Orienten en Roman om P., der i det hele skal tjene til Forherligelse af Askese og Eneboerliv. Han fortæller, at P. var den første kr. Eneboer; under den Deciske Kristenforfølgelse o. 250 var P., der var lige vel bevandret i græsk og ægyptisk Videnskab, flygtet til Bjergene. For Fremtiden levede han her i en Hule som streng Asket, en Ravn bragte ham Brød hver Dag (jvfr. Elias), og den hellige Mand var saa afsondret fra Verden, at han ikke vidste, hvem der var Kejser, og om Heden-skabet var udryddet. Da P. var 130 Aar gammel, fik han Besøg af Antonios (I, 110), hvem der i Drømme var givet en Aabenbaring om P. for at nedslaa den Tanke hos ham, at han selv skulde være den mest fuldkomne Munk. De to Munke glædede sig ved at se hinanden og kappedes i Ydmyghed. Senere døde P.; to Løver gravede en Grav til ham i Sandet, og Antonios lagde Liget deri. P. er vel nok en historisk Person, men det er umuligt ud fra Hieronymus's Legende at sige noget bestemt om ham (L. Moltzen, Det kr. Munkevæsen, 1901, S. 59 f.; G. Grützmacher, Hieronymus, I, 1901, S. 160 f.).

V. A.

Pauperes Italici eller Lombardici, se Valdesiere.

Pave, Pavedømme (herunder Kirkestaten). Navnet *πάππας*, *papa* (= Fader) brugtes i de første Aarh.'er som hædrende Tiltale til en Biskop (f. E. flere Gange i Breve til Cyprian), i Østen ogsaa overfor lavere Klerikere. Denne Sprogbrug optoges hos Germaner og Nordboer ved deres første Berøring med den kr. K. Papa betød her kun en Gejstlig; Pebling er rimeligvis Diminutiv heraf. Men indenfor det lat. Sprogomraade blev det fra 5. Aarh. Skik overvejende, senere udelukkende at anvende Navnet om den rom. Biskop, og denne Sprogbrug sejrede med Tiden overalt i den vesterlandske K.

Grunden hertil var, at den rom. Biskop efterhaanden faktisk var kommen til at indtage en enestaaende Stilling. Først var det Menigheden, dernæst efterstom Bispemagten i det hele steg, Biskoppen i Rom, som fik en fremskudt, tilsidt den første Plads. Blandt Grundene til denne Udvikling maa først nævnes selve det Fortrin, som Verdenshovedstaden naturlig maatte nyde. Og med Pladsen i Rom fulgte Roms Aand. Der var i den rom. Menighed og hos dens Biskopper en udpræget Sans for at opretholde Orden, at indføre og overholde kirkel. Love, baade Evne og Vilje til at regere. For det fuldt udviklede Pavedømme er et af Luther anlagt Synspunkt meget træffende: den romerske K. er Fortsættelse af det rom. Imperium. Til Roms store hedenske Arv kom den kristne. Byen var den eneste Menighed i Vesten, hvor man kunde mindes Apostles Virken, og det var endda de to store, Peter og Paulus. Menigheden fredede om deres Spor som overhovedet om alle store Minder saasom om Martyrerne, og Legenden slyngede sig tæt om dem. Og Rom viste sig i det hele de store Opgaver voksen, det fik stillet. Fra gammel Tid vidnes

om Menighedens Kærlighedsgerninger og Pligt-opfyldelse. Roms Biskopper var kun sjælden store og originale Teologer. Men de bedømte ofte de religiøse Spørgsmaal med sund Takt, holdt fast ved Overleveringen og en bestemt Udviklingslinje, og kom derved jævnlig til i de teologiske Kampe at sige et afgørende Ord. Det er et gennemgaaende Træk i Pavedømmets Historie, at Paven først under bestemte Forhold faar eller tiltager sig Magt til at træffe Afgørelsen i konkrete Tilfælde, og bagefter fæstnes og udvides dette til almindelige Regler. Det er unægteligt, at Paverne af og til har hævet sig eller er blevne hævede gennem Rænker, Kneb og Falsknerier. Men man maa ikke tillægge sligt for stor historisk Betydning. Udviklingen indenfor den kat. K. krævede Pavedømmet. En og samme Strøm førte helt ned til Dogmet om Pavens Ufejlbarhed. Ganske vist var der Bøjninger og Bølgebevægelser, men dette fremkaldtes mere af ydre Forhold end af en Skiftet i Pavernes egne Maal eller Katolicismens indre Bevægelse. De Partier indenfor den kat. K., som i Tidens Løb af religiøse Grunde har modsat sig Pavedømmets Udvikling, kan man fra protest. Side sympatisere med. Men paa kat. Grund var deres Standpunkt svagt og inkonsekvent. Man kan kun unddrage sig Strømmen ved at søge helt tilbage til Udgangspunktet, hvad Reformatorerne gjorde ved Skriftprincippet, og saa bevæge sig i en anden Udviklingslinje.

Fra den allerældste Tid havde den rom. Biskop saa lidt en Særstilling, at man end ikke bestemt véd, hvornaar i Rom en enkelt Biskop har hævet sig ud af Presbyter-Kollegiet som Leder. Ganske vist har man fra senere Tid (allerdele Irenæos) Bispelister, som føres op til Menighedens første Tid, men de ældste Dokumenter tier om Biskoppen. I N. T. kan vi vel spore Roms Betydning (Pauli Romerbrev og hans Ønske om at komme til Rom), og det maa anses for en sikker Kendsgerning, at ogsaa Peter har lidt Martyr døden dér. Men Legenden om Peters 25aarige Bispedomme dér er aldeles utroværdig (han kan ikke være kommen til Rom før efter Affattelsen af Romerbrevet), og om en Biskop i Rom hører vi overhovedet intet i N. T. O. 95 sendte den rom. Menighed til den korintiske den bekendte Skrivelse, som vidner om Menighedens Anseelse og Følelse af Ansvar for Ordenens Opretholdelse andre Steder, men som endnu tier om en Biskop, selv om Traditionen har Ret i, at Brevet er affattet af en Klemens (se II, 808). I Begyndelsen af 2. Aarh. nævner Ignatius, den næsten fanatiske Forkæmper for Bispedommet, intet om en Biskop i sit Brev til Rom, i skarp Modsatning til, hvad der er Tilfældet i hans 6 andre Breve. Men henimod 150 er det monarkiske Episkopat i alt Fald fremkommet, og i Aarh.s anden Halvdel vidner Irenæos om Roms trofaste Bevarelse af Overleveringen og dets Primatstilling, som dog aabenbart ikke er af juridisk Art. Men allerede nu prøvede Biskop Victor at optræde som Pave; i Paaskestrinden bandlyste han Lilleasiaternerne. Kort efter indførte Biskop Kallistos paa egen Haand en Ændring i Bodsvæsenet, hvad der indbragte ham bitter Kritik fra Tertullian. O. 250 vidner Cyprian og Stridighed-

erne paa hans Tid klart om den Vægt, man lagde paa Roms Mening, om end Cyprian vovede at modsig Biskop Stephanus i Kætterdaabs-Spørgsmaalet. Nikæa-Modet 325 fastslog, at Biskoppen i Rom havde en Højhedsret over hele Italien, men kun som et Sidestykke til den alexandriniske Biskops Magt over Ægypten og tilgrænsende Egne. Da Kejseren var bleven Kr., kunde hans Overherredømme være blevet trykkende nok, men Constantin forlagde Residensen til Byzanz og skaffede derved den rom. Biskop mere Luft, men gav ham tillige en Rival i den nye Hovedstads Biskop. Under den arianske Strid stod de rom. Bisper paa den tilsidst sejrrige Ortodoks Side, og Synoden i Sardica 343 gav Biskop Julius Ret til at fungere som en Slags Kassationsdommer i visse kirkl. Sager. I Begyndelsen af 5. Aarh. forlangte Pave Innocents I, at alle vigtigere Sager skulde forelægges Rom, og var dette endnu et kun delvis opfyldt Krav, saa viste dog den pelagianske Strid, hvor afgørende en Stemme man tillagde Rom. Navnlig Leo I 440—61 opnaaede store Resultater. Valentinian III gav ham ved en Lov 445 Anerkendelse som Vestens Styrrer, og hans Brev til Flavianus blev lagt til Grund for den vigtige kristologiske Afgørelse paa Synoden i Kalkedon 451, om end denne Synode tillige krydsede hans Planer ved at stille Byzanz lige efter Rom. Fortællingen om Leo, der skræmmer Attila bort, er i hvert Fald symbolsk for Pavens Stilling som Værner af den gamle Orden og Kultur imod Barbariet paa Folkevandringens Tid. Nu var det ogsaa, at Navnet Pave begyndte at anvendes fortrinsvis om den rom. Biskop. Den rom. K. besad allerede omtrent ved denne Tid store Jordejendomme, i Italien, især paa Sicilien, men ogsaa f. E. i Gallien og Afrika. Her igennem blev den en betydelig eller den betydeligste økonomiske Faktor i Italien, og var i Stand til at optage store humane Opgaver (Fattigpleje og lignende).

Dog blev Middelalderens Begyndelse nærmest en Nedgangstid for Pavestolen. Pavens Stilling var ganske usikker; i Italien trykkedes han af de indbyrdes kæmpende Østgoter, Byzantinere og Langobarder. Udenfor Italien var hans Magt ringe. Vel æredes han som St. Peters Efterfølger og den første Biskop i Kristenheden, med hvem man maatte bevare Trosfællesskab. Men om faste juridiske Rettigheder var der ikke Tale. De nye germanske Kirker var Nationalkirker under Kongens Styrelse. Den Indflydelse Gregor I 590—604 fik, beroede for en stor Del paa hans personlige Egenskaber. Han var paa én Gang en Præsteskikkelse og en Herskernatur, der ogsaa fik verdslig Betydning, og han støbte den overleverede Teol. i grovere, for Tidsalderen fattelige Former. Hans Magt gik ikke ubeskaaret i Arv. Byzanz øvede Tryk paa Pavedømmet, og i 7. Aarh. fik man i Honorius det sjældne Syn af en kætterdømt Pave. Dog havde Gregor ved Forbindelsen med Munkevæsenet vist en Vej, som med Tiden skulde blive betydningsfuld, og ved den angelsachsiske Mission grundlagde han et Kirkesamfund, der naturligt var nær forbunden med Rom.

I 8. Aarh. indtræder en Ændring. Ved Billed-

striden løses Forholdet til Byzanz; Kejseren inddrog St. Peters Patrimonier paa Sicilien; til Gengæld var hans Herredømme over de pavelige Godser i Omegnen af Rom blevet rent nominelt. Skønt der var en byzantinsk Hertug (dux) i den rom. Provins (ducatus Romanus), var Paven dog faktisk Landsherre her; han holdt ogsaa en Hær. Kirkestaten (sancta republika) var ved at danne sig. Langobarder-kongen Liudprand indtog en truende Holdning, men lod sig dog bevæge til at overgive Paven 4 Byer i Tuscien. Imidlertid havde Angelsachsen Bonifatius knyttet den tyske og den østfrankiske K. nær til Rom, og da de følgende Langobarder-Konger atter truede Rom, sluttede Paven Alliance med Pepin. Efter Sejren over Langobarderne overgav Pepin en stor Del af det tidligere byzantinske Omraade i Mellem-italien til Paven. Efterretningerne om, at Pepin har tilsagt Paven et endnu større Omraade, er omstridte. Paverne var nu Landsherrer, men i Stedet for det byzantinske, rent formelle Overherredømme, var traadt Franker-Kongens Ret som Roms Patricius, en Titel, hvori dens Bærer kunde lægge lidt eller meget Indhold. Karl den store friede atter Paven fra Langobarderne og udvidede Pavens Landomraader; dog blev en Del staaende paa Papiret. I de pavelige Kredse gik man vidt i Drømmen om verdslig Magt; hvis Donatio Constantini (I. 669) stammer fra denne Tid, er den et mærkeligt Vidnesbyrd derom. Faktisk var Karl absolut den ledende, der selv i dogmatiske Spørgsmaal (som det om Billederne I, 314) turde gaa imod Paven; over Leo III sad Karl jo endog til Doms. Karl benyttede kraftig sin Patricier-Ret, der 800 blev endnu klarere ved Kejserkroningen; han greb ind i Pavestatus indre Anliggender, Paven var hans Undersaat, den første Biskop i hans Rige. Men Paven var dog bleven befriet fra Langobardernes Tryk, og Forbindelsen med Karl gav ham en vidtstrakt, om end ikke retslig fæstnet Indflydelse. Under Karls svage Efterfølgere gik en Del af de pavelige Drømme i Opfyldelse. Medens de pseudo-isdorske Dekretalers Kamp for Gejstligheden ogsaa bragte Pavedømmet Hjælp, hævdede Nicolaus I 858—67 Pavemagten til en hidtil ukendt Højde.

Derefter kommer atter en Nedgangstid. I 10. Aarh. (»det mørke«) bidrog de urolige politiske Forhold i Rom og Pavernes egen Uverdigehed lige stærkt til at bringe Pavedømmet til den yderste Fornedrelse; ogsaa Pavestaten var i Opløsning. Ottonernes Reformforsøg og Sylvester II's Papat o. 1000 var kun forbigaaende Forbedringer. En virkelig Opgang indtraadte ved det Hildebrands Tidrum fra o. 1040. At Forholdet til den gr. K. helt løstes, betød ikke nogen videre Formindskelse af Pavens faktiske Magt. Den idealistiske Retning, der i 10. Aarh. var begyndt som en Række Klosterreformer (fremfor alle den cluniacensiske) havde vokset sig stærk og udvidet sig. Bevægelsen naaede nu St. Peters Stol, til at begynde med støttet af den tyske Kejser. Men snart blev Reformbevægelsen stærk nok til at kunne undvære den verdslige Magt. En mægtig Kamp for K.s Frigørelse begyndte (mod Præstestædskab, Simoni, i Tidens Løb Lægmands-investitur), ja den blev til en Kamp for K.s

Verdensherredømme. Pavens verdslige Magt blev udvidet ved, at Normannerne i Syditalien anerkendte ham som Lensherre. I Gregor VII 1073—85 og Henrik IV tørnede Middelalderens to store Universalmagter, Pavedømmet og Kejserdømmet, imod hinanden, uden definitivt Resultat. Den kort efter begyndte Korstogsbevægelse viste Paven som Leder i en mægtig Bølge, som var højt karakteristisk for Middelalderen og dens Fromhed. De lange Kampe om Lægmands-Investituren endte 1122 ved Konkordatet i Worms. Men i anden Form fortsattes det Livtag, som Pavedømme og Kejserdømme, de to »Tvilingsøstre« (Gregorovius) tog med hinanden. O. 1200 fik Innocentius III sin Ret til Pavestaten anerkendt, efter at Pavens Regimente havde været helt i Opløsning, og kunde raade over Kejser- og Kongekroner, men ved at hjælpe Frederik II til Magten i Tyskland spillede han højt, for Efterfølgerne skæbnsvangert Spil, og hans Overlegenhed mod England vakte den eng. Selvstændighedsfølelse til Kamp. Af stor Betydning var Dannelsen af Tiggerordenerne, der gav Plads til at realisere den apostolske Fattigdoms Ideal i fuld Lydighed mod Paven, og derved kunde bryde Brodden af Sekterernes Angreb paa den rige K. 13. Aarh. er endvidere vigtigt ved Udviklingen af Kirkeretten og ved Teologernes Forsvar for Pavemagten (især Thomas af Aquino).

O. 1300 spænder Bonifatius VIII de pavelige Magtkrav til det højeste: K. ejer principielt baade det verdslige og det aandelige Sværd. Men i Kampen med Filip den smukke af Frankrig erfarede han en dyb Ydmygelse, og kort efter begyndte det babyloniske Fangenskab i Avignon (1309—77), der truede med at reducere Paven til en fr. Hofbiskop og for en Tid fjernede ham fra den historiske Jordbund; hans verdslige Magt gik næsten helt til Grunde. Middelalderens sidste Aarh. var en ugünstig Tid for Pavedømmet. I Kampen med Kejserdømmet havde de to Magter været enige om at kræve en universel, religiøs Karakter, og i den Retning stod dog St. Peters Efterfølger højest. Under Sammenstødet med Filip den smukke tørnede Pavedømmet for første Gang sammen med den moderne, verdslige Stat. Nationaliteterne begyndte at blive sig deres Forskel bevidst og modsatte sig ethvert Universalmonarki. Idealistiske Sekterere fandt, at det verdsliggjorte Pavedømme maatte være Antikristens Rige, og da der efter Hjemkomsten fra Avignon udbrød et paveligt Skisma, var Forvirringen stor. Hos Wyclif, den betydeligste eller rettere eneste »Reformator«, mødes den nationale og den religiøse Forargelse, og en Del af hans Tanker fik gennem Johan Hus en farlig Udbredelse i Böhmen.

I 15. Aarh. forsøgte de konservative Reformmænd at skaffe en Forbedring gennem Kirke-møder. Situationen var farlig for Pavedømmet. Konciliet i Konstanz 1414—18 fastslog u-dtrykkelig, at et almindeligt Kirkemøde stod over Paven; det i Basel 1431—49 endte i aabenbart Skisma overfor ham. Dog lykkedes det Paverne at hindre alle indgribende Reform-er. En ny Aandsmagt kom op, den humanistiske Renæssancebevægelse, og skønt denne i Italien i det hele ikke havde stor kirkel. Interesse,

blev Paverne dog dens Beskyttere. Som Protektor for Videnskab, Literatur og Kunst blev Pavedømmet en kulturel Faktor af høj Rang. Samtidig med at Pavedømmet naar sin dybeste moralske Nedværdigelse (Alexander VI 1493—1503), genoprettes Kirkestaten og faar sin moderne Skikkelse (især ved Julius II 1503—13), hvad der dog medfører, at Paven mere optræder som en italiensk politisk Fyrste end som Kristenhedens Hoved.

Nord for Alperne var imidlertid Misstemningen over Pavedømmets Udsugelser og Misbrug vokset, og pludselig brød den tyske Reformation løs. Luther havde meget svært ved at frigøre sig for Pavedømmets Autoritet; en Tid betragtede han det som en verdslig Institution i Lighed med Staten (i Skriftet til Adelen 1520 afslører han dets Væsen som en Fortsættelse af det rom. Imperium), men efterhaanden kom Paven til at staa for ham som Antikrist, og dette Synspunkt blev almindeligt, om end ikke eneherkende hos de gamle Protestanter.

Efter det frygtelige Tab af det halve Tyskland, Norden, England, store Dele af Nederlandene og Schweiz søgte den kat. K. at forny og fæstne sig gennem Tridentiner-Konciliet (1545—63). Tildels ved Hjælp af den nystiftede Jesuiter-Orden lykkedes det at hævde Pavens Stilling indenfor den kat. K. ubeskaaret. Men i 16., 17. og 18. Aarh. kunde Pavedømmet ikke gøre sig gældende med samme Kraft som før. Vel blev de reformatoriske Rørelser i Syd-europa kuede, og Trediveaarskrigen 1618—48 tilføjede Protestantismen haarde Slag. Men endog kat. Magter ignorerede Pavernes idelige Protester, f. E. mod den westfalske Fred. I 17. Aarh. var den fr. K. den mest blomstrende indenfor Kat., men selv de ortodokse her var ofte Gallikanere (II, 162 f.), og Ludvig XIV's Pavetroskab var mere end tvivlsom. Kirkestaten led under Nepotregimente, og Befolkningen sank dybt i Fattigdom.

I 18. Aarh. kunde heller ikke den kat. K. unddrage sig Oplysningens Aand. 1773 maatte Clemens XIV ophæve Jesuiter-Ordenen. Medens Febronianismen (II, 458 og I, 760 f.) kun blev et Slag i Luften, skyldte Revolutionens Bølge henover Rom. Kirkestaten blev 1798 omdannet til den rom. Republik, og Aaret efter døde Pius VI som Fange i Frankrig. Under Napoléon gennemgik Pius VII de største Omskiftelser. Men efter Napoléons Fred har den konsekvente, ultramontane Retning indenfor Kat. vokset sig stærk og hævet Pavedømmet til en svimlende Højde. 1814 blev Jesuiterens slagfærdige Hær genoprettet, og samtidig genoprettet Wiener-Kongressen Kirkestaten næsten i dens gamle Udstrækning; den almindelige Reaktionsbevægelse kom ogsaa St. Peters Efterfølger til gode. Men Pavedømmet fik snart en farlig Fjende i den ital. Friheds- og Enhedsstræben, der i sin radikale Skikkelse overhovedet erklærede Paven Krig, i sin moderate krævede, at han helt skulde ændre sin Politik og gaa i Spidsen for den nationale Bevægelse. Foreløbig gik Pavedømmet dog i de gamle reaktionære Baner, saaledes under Gregor XVI (1831—46). Af størst Vigtighed i 19. Aarh. er Pius IX's Papat 1846—78. Det begyndte med

en mærkelig, men kort liberal Periode, men da det ikke lykkedes at besværgе Revolutionen, blev Pius den, der satte Kronen paa hele den foregaaende Udvikling. Forkyndelsen af Dogmet om Marias ubesmittede Undfangelse 8. Dec. 1854 var et Forspil til Ufejlbarhedserklæringen, Encyklikken »Quanta cura« med Syllabus af 8. Dec. 1864 viste Roms Uforsonlighed overfor de moderne Frihedstanker, og Vatikaner-Konciliet 1870 (Konstitutionen »Pastor aeternus« af 18. Juli) fastslog, at Pavens Katedraludtalelser er ufejlbare. Hermed synes Pavedømmets aandelige Magt hævet til det højest tænkelige; Udviklingen synes at have naaet sin Afslutning, hvis ikke Ærefrygten for Paven skal gaa over til egentlig Kulus.

Den gammelkat. Opposition mod Ufejlbarhedserklæringen fik forholdsvis ringe Udbredelse. Men 1870 mistede Paven sin verdslige Magt, efter at i Forvejen det ene Stykke af Kirkestaten efter det andet var bleven opslugt af Kongeriget Italien. Befolkningens store Flertal billigede Victor Emmanuels Erobring af Rom. Den ital. Regering tilskrede gennem Garantilooven Pavedømmet dets Frihed (se II, 167), men alligevel er Paven siden 1870 optraadt som »Fangen i Vatikanet«. Man kunde have ventet, at Pavedømmet efter at være opført at være en verdslig ital. Magt vilde have faaet en mindre udpræget ital. Karakter; det er dog hidtil ikke sket.

Fra den senere Middelalder kæmpede to kirkeretslige Opfattelser mod hinanden. Episkopal-Systemet (især Reformbevægelsen i 15. Aarh., Gallikanismen, Febronianismen, se I, 779) hævdede, at alle Biskopper i Kraft af guddommelig Indsættelse har Ledelsen af K., Paven er væsentlig primus inter pares; Papal-Systemet derimod betragtede Paven som den egentlige Indehaver af hele K.s Styrelse, Biskoppernes Myndighed som afledet af hans. 1870 har Papal-Systemet væsentlig sejret; om end Bispeembedets Selvstændighed stadig paa-staas, gøres den dog illusorisk ved Pavens Stilling som Universalbiskop med ufejlbar Myndighed. Episkopal-Systemet var et Forsøg paa at fastholde den senere Oldkirkes Standpunkt; den faktiske Udvikling er imidlertid den konsekvente. Kun saaledes fik den hierarkiske Pyramide sin Afslutning, kun ved en enkelt, stadig nærværende, ufejlbar Myndighed tilfredsstilles Trangen til en haandgribelig ydre Autoritet. Pavedømmet er saaledes Legemliggørelsen af det kat. Kirkesystem. Og omvendt er Pavedømmet i den Grad en Del af Systemet, at der kun bliver ringe Plads for de enkelte Paver til Ændring eller Afvigelse.

Paven ses som St. Peters Efterfølger, og al den Magt, der i Tidens Løb er tillagt ham, finder man antydnet i Mt. 16, 17 f., Lk. 22, 31 f., Joh. 21, 15 f. Han har først og fremmest den højeste Læreautoritet. Ifølge Vatikaner-Konciliet 1870 er han ufejlbar, naar han taler ex cathedra: i Kraft af sin apostolske Myndighed fastslaaer en Lære angaaende Tro og Sæder som bindende for hele K. Nogen nærmere Definition af Kendetegnene paa Ufejlbarheden gives ikke; det kan i utallige Tilfælde omdisputeres, om en Afgørelse er ufejlbar eller ikke. Herved bliver der Mulighed for Paven selv

eller en af hans Efterfølgere til at foretage en Ændring, hvad der ikke er uvigtigt i Betragtning af Roms Akkomodationssevne. Men det er dog saa godt som umuligt at opponere mod en pavelig Udtalelse, thi Paven kan som den øverste Kirkestyrer kræve Lydighed, og Muligheden af, at Afgørelsen er ufejlbar eller kan gentages som ufejlbar, staar altid truende i Baggrunden. Og under Begrebet »Tro og Sæder« kan, uden at nogen bestemt Grænse er mulig, drages f. E. videnskabelige, politiske og sociale Spørgsmaal.

Desuden har Paven den højeste Lovgivningsmagt, Ret til at uddele Dispensationer og Privilegier, den højeste Styrelses- og Domsmagt, særlig m. H. til kirkel. Embeder og Embedsmænd, Overledelsen af de kirkel. Ordener og lignende og af K.s Formue, Ret til at erklære for salig og Helgen (Kanonisation), til at ordne Fastevesenet, at absolvere ogsaa i de forbeholdne Tilfælde, at uddele Aflad osv. Som K.s øverste Leder anerkendes han som Suveræn af de fleste Stater. Han fører desuden Titel af Biskop af Rom, Ærkebiskop for den rom. Kirkeprovin, Primas for Italien og Patriark for Vesterland, Titler som er Minder om Stadierne i Pavedømmets Vækst.

Til Pavens mere reelle Rettigheder, der regnes under primatus jurisdictionis, svarer hans primatus honoris, der giver Ret til en Række Titler som: *papa, pontifex maximus, servus servorum dei, vicarius Petri, vicarius Christi s. dei, sanctitas sua, sanctissimus pater*, Retten til Tiara og til altid at bære Pallium (se d. Art.) ved Messelæsning, endelig Retten til *adoratio* : at hilse ved Knælen og Fodkys (dette sidste er dog afskaffet af Pius X.).

Af den uoverskuelige Literatur skal her nævnes: C. Mirbt, *Quellen zur Gesch. des Papsttums u. des röm. Kath.*, 2. Aufl. 1901 (meget nyttig, righoldig Literaturangivelse); Z. V. Lobkowitz, *Statistik der Pápste*, 1905; J. Langen (Gammelkatolik), *Gesch. der röm. K.* I—IV, 1881—93 (til Innocents III); R. Baxmann i *Die Politik der Pápste von Gregor I bis Gregor VII*, I—II 1868 f.; F. Gregorovius, *Gesch. der Stadt Rom im Mittelalter* I—VIII, 4. Aufl. 1886 f.; L. Pastor (Katolik), *Gesch. der Pápste seit dem Ausgang des Mittelalters* (indtil 1906 6 Bind, fra Martin V til Leo X), M. Creighton, *History of the papacy during the period of the reformation* I—V 1882 f.; L. Ranke, *Gesch. der röm. Pápste in den letzten 4. Jahrh.* 9. Aufl. 1889; Fr. Nielsen, *Pavedømmet i det nittende Hundredeaar*, 2. Udg. 1895; M. Brosch, *Gesch. des Kirchenstaats* 1882 f. v. Hoensbroech, *Das Papsttum in seiner sozialkulturellen Wirkksamkeit* I—II 1900 f., giver ikke en historisk Fremstilling, men er et Angrebskript fra en Exjektiv mod Kat. som Helhed. V. A.

Pavels, Claus, norsk Biskop, er født i Vanse i Norge 1769. Han blev teol. Kandidat 1789, men Studieopholdet i Khvn havde ført til det Resultat, at han, der var kommet til Universitetet yderlig ortodoks, nu var blevet en Tilhænger af den grove Bahrdtske Eudæmonisme. Han blev, efter at have taget Eksamen, 3 $\frac{1}{2}$ Aar i Khvn, især beskæftiget med alle Slags æstetiske Interesser. »Religionslærersens Kald« havde dog altid staaet lokkende for ham;

men han tænkte sig da som Taleren, der kunde samle store Skarer om sin Prædikestol. Det saa dog ikke ud til, at han skulde naa dette Maal. Han blev Kapellan i Brevik 1793, men her paaskønnedes hans Veltalenhed ikke, og lige saa lidt var dette Tilfældet i Hørsholm, hvor han var Sognepræst 1796—99. Det var Khvn, hans Hu stod til; her havde han allerede gjort Lykke, naar han prædikede som Kandidat, og da han 1799 blev 2. Kapellan ved Nikolaj Menighed, samlede han endelig en beundrende Menighed om sin Prædikestol. Da Nikolaj Sogn nedlagdes 1804, blev han Aaret efter Slotspræst paa Akershus og Sognepræst i Aker. Han var den eneste Præst i Kristiania, der Søndag efter Søndag havde Kirken fuld af Byens fine Verden. Under Begivenhederne 1813—14 sluttede han sig varmt til Christian Frederik, men som de fleste andre bøjede han sig for Nødvendigheden, da det viste sig, at Norges Selvstændighed ikke kunde opretholdes, og han stod i høj Gunst hos Carl Johan og de svenske Statholdere. 1817 udnævntes han til N. Bruns Eftermand paa Bergens Bispestol, men han beklædte den kun i 4 Aar, idet han døde 1821.

P. har i aandelig Henseende gennemgaaet den samme Udvikling som næsten alle de Mænd, hvis Ungdom faldt i Revolutionstiden. Eudæmonismen blev snart forladt, men der var en Grænse, som de færreste naaede ud over. Han nærede bestandig Mistænksomhed over for alt, hvad der smagte af Dogmatik, Mystik og Pietisme. I sin sidste Pastoralsskrivelse erkendte han, at han havde hørt til »de henrevne og misledte, der drømte om en Fornuftens Tidsalder og vandt Hæder og Bifald paa denne Vej«. Han selv har kun ladet nogle Prædikener trykke; men han har hele sit Liv holdt Dagbøger; disse, saa vel som en Autobiografi er nu udgivne og indeholder mange Bidrag til Skildringen af kirkelige og politiske Forhold, baade fra Ungdomstiden i Danmark og fra den senere Tid i Norge. L. K.

Pavevalg. I de første Aarhundreder er Biskoppen i Rom sikkert bleven valgt ligesom andre Steder af Klerus og Menighed under Medvirkning af Nabobiskopper. Da Kejserne blev Kristne, gjorde de deres Indflydelse gældende; Constantius afsatte ligefrem Liberius o. 355 og indsatte Felix. Senere Kejsere krævede navnlig Ret til at træffe Afgørelse og anordne nærmere Bestemmelser, naar Valget var splittet. Ved Overgangen til Middelalderen havde Østgoter-Kongerne, derefter atter de byzantinske Kejsere betydelig Indflydelse paa Valget. Et Forsøg af Pave Symmachus 499 paa at udelukke Kejseren og Lægfolk overhovedet fik ingen varig Betydning. Ifølge en Formular i *Liber diurnus* (III, 52) ledede Arkiepiskyten, Arkidiakonen og Primicerius for Notarerne den rom. K. under Vakancen. Valget foretoges af Klerus, de fornemste Borgere og Folket i Forening; en Medvirkning af Nabobisperne maa vistnok ogsaa antages; dernæst søgtes kejserlig Stadfæstelse gennem Exarken i Ravenna, og først saa kunde den valgte konsekreres. I 8. Aarh., da Baandet med Byzanz var løsnet, og Langobardernes Herredømme stod for Fald, havde ingen Fyrste Indflydelse paa Valget. 767 f. forekom der et Par voldsomme og skismatiske Valg, og for at

forebygge lignende Uregelmæssigheder, lod Stephan III 769 en Synode træffe den Bestemmelse, at for Fremtiden alene Klerikerne skulde være Vælgere, Lægfolket kun have Ret til Akklamation, og at ligeledes kun rom. Klerikere skulde være valgbare.

I den karolingiske Tid maatte Paven meddele sit Valg til Frankerrigets Hersker, men det er tvivlsomt, om denne har haft nogen Indflydelse paa selv Valget, omend man senere i kejserlig Interesse har fabrikeret Dokumenter, som skulde bevise dette. Men 824 lovede Romerne Kejser Lothar, at den nyvalgte Pave ikke maatte konsekkreres, førend han havde aflagt Ed til Kejsers Afsending, altsaa svarende til Forholdene i den byzantinske Tid. Dette blev dog ingenlunde altid overholdt, og skønt Bestemmelsen blev fornyet 898, blev den straks efter helt illusorisk, da Kejsermagten gik til Grunde.

I 10. Aarh. (>det mørke<) var Pavevalget i Hænderne paa de rom. Stormænd, dernæst paa den nye tyske Kejserslægt. Otto I sikrede sig 962 det Løfte af Romerne, at de for Fremtiden ikke vilde vælge nogen til Pave uden Kejsersens Samtykke, og faktisk blev Kejsersens Vilje den afgørende, saa at det formelle Valg kun blev et Skin. Et senere Falskneri lader Leo VIII i en Bulle udtrykkelig overdrage Otto Retten til at vælge Paven. Efter Otto III's Død 1002 kom Pavevalget atter i de rom. Adelsfamiliers Vold. Da dernæst Kejser Henrik III havde skaffet det forargelige Skisma ud af Verden (II, 398), overdrog Romerne ham Patricier-Titlen og en udtrykkelig Ret til at udnævne Paven. Men snart efter blev det kirkel. Reformparti stærkt nok til at gennemføre en rent kirkel. Ordning af Valget. 1059 udstedte Nikolaus II paa en Lateran-Synode et vigtigt Dekret om Pavevalget, som er os overleveret i to Redaktioner, en pavelig, der anses for sægte, og en kejserlig (Mirbt, Quellen 297 f. med Literaturangivelse). Valget lægges i Hænderne paa Kardinalerne (II, 726). Først skal Kardinalbiskopperne raadslaa om Valget; rimeligvis gives der dem herved ikke den egentlige Valgret, men kun Forslagsret, hvorefter Valget foretages i en Forsamling af Kardinalbiskopperne og Kardinalklerikerne. De øvrige Klerikere og Folket faar kun Ret til at give deres Bifald tilkende. Der forudsættes at være indrømmet Henrik IV og hans Efterfølgere en Ret til Deltagelse, men den betegnes som et personligt Privilegium for hver enkelt Konge, og der siges ikke, om den bestaar i Ret til at stadfæste Valget eller i Vetoet mod bestemte Personer for Valget (Eksklusivret, se nedenfor). Den 769 trufne Bestemmelse, at der skulde vælges en rom. Kleriker, fastholdes som Reglen, men ingenlunde som absolut bindende, og det tillades at vælge en Pave udenfor Rom, hvis Forholdene i Byen umuliggør Valget.

Dekretet blev dog ikke korrekt overholdt; selve Gregor VII's Valg 1073 foregik ret tumultuær (II, 258). Kongens Ret faldt snart bort, ligesaa Kardinalbispens Forret for Kardinalklerikerne. 1179 bestemte Alexander III paa en Lateran-Synode, efter at flere Valg, deriblandt hans eget, havde fremkaldt Skisma, at for Fremtiden maatte kun den anses for lovlig valgt,

som havde faaet $\frac{2}{3}$ af Kardinalernes Stemmer (Mirbt 124). Da Kejsersens Ret ikke nævnes, er den hermed ogsaa juridisk bortfalden. Der manglede dog endnu Bestemmelser for det Tilfælde, at den kvalificerede Majoritet ikke kunde opnaas. Derved kunde der opstaa lange Vakancer, saaledes 1268—71. For at hindre dette og tvinge Kardinalerne til at enes indrettede Gregor X paa Konciliet i Lyon det saakaldte Conclave. Ti Dage efter Pavens Død skal Kardinalerne samles i den By, hvor Paven var død, uden at vente paa de fraværende. I en Del af Pavens Palads skal de saa indemures med den nødvendige Betjening, saa Forbindelse med Omverdenen er udelukket; kun Mad bringes dem gennem en Aabning. Trækker det for længe ud, inden et tilstrækkeligt Antal bliver enige, skal deres Kost indskrænkes mere og mere.

Disse Bestemmelser er i den følgende Tid af og til blevne mildnede eller skærpede, oftere overtraaede, undertiden helt suspenderede (Martin V blev saaledes valgt paa Konciliet i Konstanz 1417 af en særlig sammensat Valgforamling). Men i Hovedsagen er de Grundlaget for den nugældende Ordning. Paa Grund af Alexander VI's Bestikkelser tilføjede Julius II den Bestemmelse, at et Valg, som skyldes Simoni, er ugyldigt. 1621—22 udstedte Gregor XV de nærmere Bestemmelser, som med enkelte mindre Ændringer og Tilføjelser siden da har været gyldige.

Conclavet ordnes under Ledelse af Camerlengoen (I, 463), og den ellevte Dag efter Pavens Død holder Kardinalerne og Conclavisterne (i Reglen to Ledsagere, gejstlige eller læge, for hver Kardinal, desuden en Skriftefader, Læger, Barberere, og et Tjenerpersonale) deres Indtog i Conclavet. Dette kan holdes udenfor Rom (1800 blev Pius VII valgt i Venedig), men finder nu som Regel Sted i Vatikanet. Conclavet er helt afspærret fra Omverdenen, kun Mad maa føres ind udefra. Kardinalerne og Conclavisterne bor i Celler, indrettede i de Sale, der er inddragne under Conclavet. Valgret har kun de Kardinaler, som personlig møder. Den verdslige Magts Ret til Deltagelse i Valget eksisterer formelt ikke mere. Men siden 15. Aarh. har de kat. Magter hævdet for sig en Eksklusivret: Ret for hver Stat til at nedlægge Veto mod en bestemt Kardinals Valg. Indsigelsen sker gennem den Kardinal, som vedkommende Regering overdrager Hvervet. Conclavet er ikke bundet til at rette sig derefter, men faktisk viser et saadant Veto sig kraftigt, saaledes ogsaa 1903, da Østerrig nedlagde Veto mod Valget af Kardinal Rampolla. Valgbar er formelt vistnok enhver mandlig Katolik. Siden 14. Aarh. er der dog altid valgt en Kardinal, siden 1523 altid en Italiener. Der er tre Valgmaader: ved Akklamation (*quasi per inspirationem*), ved at overlade Valget til et snævrere Udvalg af Kardinaler (*per compromissum*) og ved almindelig Afstemning (*per scrutinium*). Den sidste Form, hvorfor der er meget omstændelige Bestemmelser, er den almindeligste. Afstemningen sker ved Stemmesedler, der lægges i en Kalk paa Altret i Valgkapellet. Ingen maa stemme paa sig selv. Har man ikke naaet den forlangte Majoritet af $\frac{2}{3}$, prøver man ved en Tillægs-

afstemning, om ikke et tilstrækkeligt Antal Kardinaler vil gaa over til en anden Kandidat (*per accessum*). Opnaas intet Resultat, brændes Stemmesedlerne. Man foretager Afstemning to Gange om Dagen, saa længe det er nødvendigt. Har en opnaaet det nødvendige Stemmetail, spørger Kardinaldekanen ham, om han modtager Valget, og hvilket Navn han vil antage. Johannes X 955 var den første Pave, som skiftede Navn, siden Gregor VI 1045 er det Reglen. Derefter iføres den valgte paveligt Skrud og hyldes ved Adoration af Kardinalerne. Den første Kardinaldiakon udraaber til det paa Peterspladsen forsamlede Folk: *Annuntio vobis gaudium magnum. Papam habemus Eminen-tissimum et Reverendissimum Dominum Cardina-lem N. tituli N. qui imposuit sibi nomen N.* Den nyvalgte Pave meddeler Velsignelsen (siden 1870 fra Peterskirkens indre Loggia), senere modtager han de nødvendige Vielser, hvis han ikke i Forvejen er Biskop, og krones i Peterskirken. Før 1870 fulgte derefter den højtidelige Overtagelse af Lateranet (P. Hinschius, *Kirchen-recht* I, 1869. Om Conclavet se I, 543). V. A.

Pavia, **Konciliet** I. I Konstanzer-Konciliet (II, 834) næstsiste Session bestemte Martin V, at det næste alm. Koncilium skulde afholdes i P. Efter forskellige Vanskeligheder blev det paatenkete Koncilium endelig aabnet i P. 23. April 1423; men det var meget svagt besøgt, og allerede 22. Juni s. A. blev det, paa Grund af Pesten, henlagt til Siena. Konciliet i P. havde aldeles ingen Betydning (Hefele, *Conciliengesch.* VII, 375 f.).

Pavillon, Nicolas, fr. Biskop, f. i Paris 17. Nov. 1597, blev tidlig knyttet til Vincent de St. Paul (se d. Art.) og præsteviet 1627 i Kirken St. Lazare (S. 33 a). Hver Lørdag holdt han Møder i Lazarist-Huset i Paris med de Præster, der virkede i Godgørenhedens Tjeneste, og tillige ledede han »Retræter« og prædikede under stort Tillob. 1637 blev han Biskop af Alet i Roussillon, og dér virkede han til megen Velsignelse for høje og lave. I Kampen om Jansenismen og andre Stridigheder viste han Selvsændighed og Fasthed baade over for Rom og Ludvig XIV. Han døde 8. Dec. 1677, æret af alle.

Pavlos, se Paulus.

Pax dissidentium (Dissidenter-Freden) kaldtes den Religionsfred, der 1573 blev sluttet paa Rigsdagen i Warschau, før Kongevalget i Polen. Ved den fik alle Dissidenterne i Polen Lighed for Loven og fri Religionsøvelse, men ligesom ved Augsburger-Freden fik de adelige Herrer Ret til at træffe Afgørelse om deres undergivnes Konfession. Enhver Konge skulde herefter aflægge Ed paa denne Fred som en Del af den polske Forfatning.

Payens, Hugo de, se Tempelherren.

Payne-Smith, Robert, eng. Teolog, f. i Gloucestershire 1818, studerede i Oxford Sanskrit og semit. Sprog. 1844 blev han præsteviet, og derpaa var han Headmaster for Kensington Skole, Underbibliotekar ved det bodleianske Bibliotek i Oxford, Kannik i Christ Church i Oxford, teol. Prof. dér og Præst i Evelme. 1871 blev han Dean i Canterbury. D. 1895. Han udgav flere af Kyrillos af Alexandrias Kommentarer, oversatte Biskop Johannes af

Efesos's syriske Kirkehistorie (II, 660) paa Engelsk, skrev forskellige Fortolkninger til G. T. (Jeremja, Jesaja og 1. Moseb.) i konservativ Aand, og 1869 holdt han Bampton-Forelæsningerne: *Prophecy a Preparation for Christ*. Hans Hovedværk er *Thesaurus Syriacus* (1868 f.), paa hvilket han havde arbejdet i 36 Aar, og som næsten var fuldent, før han døde.

Pázmány, Peter, ungarsk Erkebiskop og Kardinal, f. i Grosswardeln 4. Okt. 1570, tilhørte en calvinistisk Adelsfamilie. Ikke desmindre kom han i Skole i det nys oprettede Jesuiter-Kollegium i Kolozsvár, og 17 Aar gl. traadte han ind i Loyolas Orden. Derpaa blev han sendt til Rom, og da hans Uddannelse var til Ende, blev han (1597) Prof. i Filos. ved Universitetet i Graz; som saadan angreb han Luther og Calvin heftigt. Senere kom han tilbage til Ungarn, hvor Erkebiskopen af Gran tog sig af ham. Da man 1608 forlangte Jesuiterne udviste af Ungarn, optraadte P. P. til deres Forsvar, og senere forsvarede han den rom. Katolicisme i Bellarminos Spor. Hans mange polemiske Skrifter vandt saa stor Paaskønnelse, at denne »Protestantismens Svøbe« og »Ungarns Cicero« udnævntes til Erkebiskop af Gran, og som saadan spillede P. P. en betydelig Rolle som en ungarsk Richelieu, der ved alle Midler søgte at styrke Huset Habsburgs Magt og at svække Protestantismen i Ungarn. Han grundede mange rom.-kat. Skoler og Præsteskoler, bl. a. »Pazmaneum« i Wien, der blev overdraget til Jesuiterne; i sin Residensstad Tirnau lagde han Grunden til et Universitet. I Pressburg, Oedenburg og andre væsentlig protest. Stæder fik han rom.-kat. Menigheder kaldt til Live igen. Han døde 19. Marts 1637 med det Eftermæle, at ingen havde gjort den ungarske Protestantisme saa stor Skade som han.

Pearson, John, f. i England 1613, læste allerede i Eton Skole mange af de lat. og gr. Kirkefædre; 1631 kom han til Cambridge, hvor han blev Fellow i King's College. 1639 blev han ordineret, og det følgende Aar fik han et Sognekal. Lige før Aabningen af Westminster-Forsamlingens Møder holdt han en Prædiken, hvori han kraftigt tog til Orde mod dem, der ringeagtede Gejstlighedens Lærddom. Fra 1645 var han Præst i Kongens Hær, og efter dens Opløsning boede han i London, optagen af sin Granskning. Af en Række Prædikener, han holdt, fremgik hans berømte *Exposition of the Creed*, 1669. Dette Værk, der i systematisk Henseende følger Skolastikerne, især Thomas fra Aquino, men iøvrigt er bygget paa en grundig humanistisk Viden, er et af den engelske Teologis klassiske Værker; det er ofte udgivet paany, fuldstændigt eller forkortet, med eller uden Noter, og høret til de Bøger, der lægges til Grund ved den teol. Undervisning i England, ligesom det ogsaa er oversat paa mange Sprog. Efter Kongedømmets Genoprettelse blev P. Spr. i Londons City, Prebendar i Ely, Arki-diakon for Surrey, Doktor i Teol. og Master i Jesus College, Cambridge. Paa Savoy-Konferensen var han de Biskoppeliges betydeligste Repræsentant, og ved sin Lærddom, Klarhed og Sindighed vandt han ogsaa Modstandernes Agtelse. 1661 blev han Lady Margaret Pro-

fessor i Cambridge, 1662 Master i Trinity College og 1673 Biskop af Chester. Han var en ivrig Forsvarer af Bispedømmet, og hans Studier over dets Oprindelse affødte hans andet Hovedværk, *Vindiciae Epistolae S. Ignatii*, 1672, hvori han med stor Grundighed imod Daillé (I, 585) hævder Brevenes Ægthed og tillige kaster Lys over mange Forhold i Oldkirken. Den nyeste Forskning over Ignatius har i Hovedsagen givet ham Ret (II, 514 f.). Som Biskop var han ivrig for at hævde de Love, der skulde sikre den kirkelige Uniformitet (II, 730 f.). Han døde 1686 (F. Churton, *Life of P.*, i Udgaven af hans *Minor Works*, Oxford 1844; S. Cheetham, J. P. i »Masters in English Theology«, ed. by A. Barry, London 1877). C. E. F.

Pecci, Gioacchino, se Leo XIII (S. 42).

Pectorale (Panagion, S. 477) kaldes det Kors, som rom-kat., gr-kat. og protestantiske Biskopper og Generalsuperintendenter bære.

Pedahele, Naftalis Stammeøverste (4 Mos. 34, 28).

Pedahsur, en Øverste i Manasse (4 Mos. 1, 10 osv.).

Pedaja. 1. En Mand i Manasses Stamme (1 Krøn. 27, 20). — 2. Fader til Sebuda, Kong Jokajims Moder (2 Kong. 23, 36). — 3. Søn af Jekonja (1 Krøn. 3, 18, 19). — 4. En af de Mænd, der byggede Muren (Neh. 3, 25). — 5. En af Præsterne ved Esra's Side (Neh. 8, 4). — 6. En Benjaminit (Neh. 11, 7). — 7. En Levit (Neh. 13, 13). L. G.

Peder, danske Biskopper. P. af **Børglum** var til Stede ved Erik af Pommerns Krøning i Kalmar 1397, og han var ogsaa med paa Konkiliet i Kbhvn 1425. Han førte Strid med Biskop Lage af Viborg (S. 5) om Læse. — P. af **Odense**, en fransk Cistercienser, blev valgt til Biskop 1252, men han maatte vige for den tyske Fransiskaner Regner, der blev Kapitlet paaendt af Kong Abel. Først 14 Aar senere, da Regner var død, blev P. bispeviet i Lübeck, rimeligvis af Jakob Erlandsen. Han opholdt sig mest udenlands og har maaske aldrig været i Odense. Han er vist død 1280. Se om ham K. Erslev i »Khist. Saml.« 4. R. V, 609 f. — P. af **Roskilde** havde været Kannik i Lund og Kapellan hos Kong Magnus Nielson. Han var Biskop i Roskilde 1124—1134. Han faldt i Slaget ved Fodevig paa Kong Niels's Side. Han roses for Lærdom, Veltalenhed og Karakterfasthed, men dadles for Verdslighed. — P. I af **Viborg** var Fransiskanermunk. Han blev trods Pavens Modstand Biskop i Viborg 1267, men 1286 fik Honorius IV ham til at træde tilbage. Han er død o. 1300. — P. II af **Viborg** blev valgt af Kapitlet, men da Jens Grand nægtede at godkende hans Valg, rejste han til Rom, hvor Bonifatius VIII 20. April 1298 stadfæstede Valget. Han spillede en vis politisk Rolle. Hans Dødsaar kendes ikke. — P. III af **Viborg** var 1345 til Stede paa Konkiliet i Helsingborg og senere paa forskellige Danehoffers.

Peder Elafsen, Biskop i Aarhus, se I, 738.

Peder Ugetsen, Biskop i Aarhus, se Ugetsen.

Peder Vagnsen, Biskop i Aarhus, se Vagnsen.

Pedersen. 1) Absalon P. (Beyer), norsk Præst og historisk-topografisk Forf., f. 1528 i Urland Sogn, gik i Skole i Bergen, hvor Biskop Geble Pedersen fattede Godhed for ham og satte

ham i Stand til siden at studere i Kbhvn og Wittenberg. I Kbhvn tog han Magistergraden, og derpaa blev han (1552) teol. Lektor ved Bergens Skole og Medlem af Kapitlet. 1560. blev han Kapitlets Notar, 1566 Slotspræst hos Erik Rosenkrantz paa Bergenhus. Han døde i April 1575. Hans Hustru, Anne Pedersdatter fra Trondhjem, blev brændt som Heks i Bergen 1590. A. P. skrev en »Oration om M. Geble« og »Om Norriges Rige« (1567). Hans Dagbog er udgivet af Nicolaysen (1858) under Navnet »Kapitelsbog«. — 2) Adser P., Prælæt og fremragende Medlem af Lunds Domkapitel, var Ærkebiskop Birgers Kansler. Da det rygtedes, at Birger ønskede at faa A. P. til sin Efterfølger, bad Hertug Christian (II) 1612 Kong Hans hindre dette. A. P. blev da heller ikke Ærkebiskop, men han tog ivrig Del i Striden mellem Kronen og Domkapitlet efter Birgers Død (1519) og var en Modstander af Ref. — 3) Arvid P., Psalmedigter, studerede i Wittenberg 1524—25 og virkede for Ref. paa Bornholm som Præst ved St. Ibs og Svanneke og Provst paa Øen. Han hjalp Claus Mortensen Tønderbinder med Udgivelsen af den første danske Messebog og med de forbedrede Udgaver af Psalmebogen 1529 og 1534. Mest yndet af hans Psalmer var hans Lovsang: »Al den ganske Kristenhed« (Brandt og Helveg, Den dske Psalmeb. I, 25) og »Vel mødt, I Kristne fromme« (Psbog f. K. og Hjem Nr. 328). 1554 udgav Peder Palladius »Kbhvns Peblinge til Nytaarsgave«, »Tre mærkelige Sange, som den lærde Mand Hr. A. P. paa Bornholm haver skrevet«. A. P.'s Dødsaar kendes ikke. — 4) Bertel P., Psalmedigter, skal have været Præst i Odense eller et andet Sted paa Fyn. Omtr. 1608 udgav han »Tvende aandeligt andægtige Sange«. Den ene af disse var »Frygt mit Barn den sande Gud« (Psbog f. K. og Hjem Nr. 360). Fr. N. — 5) Christiern P. Denne af vort Modersmaal og vor Literatur højt fortjente Skribent var født før 1480 og fik sin første Uddannelse i Roskilde Skole. 1496 blev han immatrikuleret ved Universitetet i Greifswald og betegnes ved denne Lejlighed som værende »fra Helsingør«, hvorved den tidligere Tvist om hans Fødested er afgjort, da Angivelsen maa stamme fra ham selv. Efter sin Hjemkomst blev han knyttet til Domkirken i Lund som Vikar og Kannik, og det kan næppe betvivles, at det var Domkapitlet her, der satte den unge, begavede Mand i Stand til at gøre et flersaaret Studieophold i Paris, hvor han tog Magistergraden og begyndte sin betydningsfulde literære Virksomhed med »Vocabularium in usum Dacorum« (1510). Da C. P. havde faaet Øjet opladt for, hvor vigtigt det vilde være at faa Saxos Historie udgivet, inden det sidste Eksemplar af den forsvandt, begav han sig o. 1513 hjem. Ved Støtte af flere, særlig af Ærkebiskop Birger i Lund, lykkedes det ham at opdrive et Haandskrift af det da allerede meget sjældne Værk og vel ogsaa at erhverve Kong Christian II's Tilladelse til Udgivelse af denne Rigskrønike. I Besiddelse af det nævnte, og nogle kirkelige Haandskrifter, som ønskedes udgivne, ilede C. P. tilbage til Paris, hvor han 1514 udgav »Danorum regum heroumqve historiæ a Saxone Grammatico con-

scriptæ og siden »Missale Lundense«, Peder Laales Ordsprog (paa Latin og Dansk) samt forskellige danske Skrifter (hvoriblandt den saakaldte »Jærtegnspostil« 1515), hvad der kan tyde paa Rigtigheden af Formodningen om, at Christian II har opmuntret ham til at blive dsk Forfatter. Som en af Literaturen vel fortjent Mand vendte C. P. tilbage til Fædrelandet og tilbragte nu nogle Aar i Ro i Lund. Til denne Tid maa sikkert henføres hans ufuldendte Oversættelse af Saxos Krønike og Fortsættelse af samme, hvilket Foretagende støtter den ellers ikke tilstrækkelig afhjemlede Efterretning om, at Christian II havde udnævnt ham til dansk Historiograf. Hans rolige Aar varede dog kun til 1522, da den udvalgte Ærkebiskop Joh. Weze antog ham som sin Kansler, hvorved han indvilkedes i fortædelige Stridigheder, og det end mere da Christian II 1523 forlod Landet. C. P.s Hengivenhed for denne Konge bragte ham nemlig ind i saare vanskelige Forhold, der naaede deres Højdepunkt, da Søren Norby 1525 rejste Christian II's Fane i Skaane, og C. P. sluttede sig til ham; thi da Bondehæren blev slaat, var C. P.s Liv truet. Han mistede sine Forleninger, blev lyst i Band af den udv. Ærkebiskop Aage Sparre og maatte søge ud til Christian II i Tyskland. Her og i Nederlandene tilbragte han 6—7 Aar i den landflygtige Konges Tjeneste. Under Hjemløshedens trange Kaar sluttede C. P. sig til den lutherske Reformation, til hvis Fremme i hans Fædreland han udfoldede en mærkelig literær Produktion. Skrifterne trykkes i Antwerpen og søgtes saa ved Handelsskibe udbredte her i Landet. Han udgav en dsk Overs. af N. T. (1529 og paany 1531) og af »Davids Psalter« samt en Række reformatoriske Skrifter, mest Oversættelser eller Bearbejdelser efter Luther, saasom »Om Ægteskab og Børn at opføde, Gud til Lov og Ære«, »Om Børn at holde til Skole og Studium«, »Den rette Vej til Himmeriges Rige« (siden overs. paa Skotsk) og flere. Efter at Christian II's Stjerne var dalet for stedse, og den ulykkelige Konge var indesluttet paa Sønderborg Slot, lykkedes det C. P. at opnaa et Beskærmelsesbrev fra Frederik I (1532) med Tilladelse til at ned sætte sig i Malmø og »nære sig af Prenterie«. Endnu en Gang tog han med Kraft fat paa en Forfatter- og Udgivervirksomhed, der blev af ikke ringe Betydning. Det var dels religiøse Skrifter dels Lægebøger, han udgav. Størst Betydning fik dog Folkebøgerne »Kjæser Carl Magnus' Krønike« og »Kong Olger Danskes Krønike«, der gennem lange Tider bevarede Folkets Yndest. Udbruddet af Grevefejden (1534) gjorde dog en Ende paa denne nyttige og frugtbare Virksomhed og kastede C. P. paany ind i Politikens urolige Strømning, idet han gik Borgmester Jørgen Kock i Malmø til Haande med sin øvede Pen og vel ogsaa udførte andre praktiske Hverv og Rejser i politiske Øjemed. Det var det skuffende Haab om atter at se gamle Kong Christian som Rigernes Styrer, der fyldte C. P. og bragte ham til igen at vove sin Eksistens. Atter skulde dog Haabet glippe for ham, og hans egne Udsigter formørkes. Efter Krigen var C. P. en slagen Mand, skønt den Amnesti, som Christian III tilstod Malmø, ogsaa kom ham til

gode. Han solgte sit Bogtrykkeri og synes at have levet i stor Stillehed. Dog udførte han endnu et Størværk, idet han oversatte hele Luthers tyske Bibel paa Dansk, en Oversættelse, der, efter at være nøje gennemgaaet af Peder Palladius og andre, 1550 traadte frem for Lyset som den første danske Kirkebibel. Med dette anstrengende Arbejde under trange Kaar synes C. P.s Kraft at være udtømt, og da en Sindssygdom for en Tid lagde et Slør over hans Bevidsthed, maatte der søges et Alderdomshjem for ham hos en Slægting i Helsingør Præstegaard i Nordsjælland. Vel kom han sig saa vidt, at han atter kunde sysle med Pennen; men hans sidste Dage vare dog paa flere Maader trange for ham. Døden blev derfor en Befrielse, da han i en høj Alder endte sine Dage i Helsingør Præstegaard 10. Jan. 1554. De allerfleste af C. P.s danske Skrifter ere udgivne af C. J. Brandt og R. Th. Fenger (I—V, 1850—56), og Brandt har med stor Kærlighed beskrevet hans Levned (1882). *H. F. R.* — 6) **Geble P.**, norsk Biskop, f. paa Helgeland o. 1490, gik i Skole i Trondhjem og Bergen og studerede i Alkmaar og Löwen, hvor han blev Magister. Da han kom hjem til Norge o. 1517, blev han først Lærer, derpaa Kannik og 1521 Ærke-degn i Bergen. Biskop Olav Thorkelsen sendte ham til Rom for at hente pavelig Stadfæstelse paa Olavs Valg til Biskop, og 1536 blev han selv Olavs Efterfølger som rom.-kat. Biskop i Bergen. Aaret efter lod den »paa en Gang karaktersvage og politisk fremsynte Mand« (A. C. Bang) sig imidlertid udnævne til evangelisk Biskop i Bergen, og Peder Palladius indviede ham til dette Embede. Efter at være bleven evangelisk Biskop arbejdede han paa at bringe Ref. til Sejr i Bergens Stift, og han, der var paavirket af den tysk-hollandske Humanisme, tog sig især ivrigt af Skolevæsenet. Hans fyrstelige Indtægter gjorde ham det muligt at opføre mange Skolebygninger og at holde unge Mænd (bl. a. Absalon P., se ovenfor) ved Udlandets Lærdomssæder. Han døde 9. Marts 1557 (A. C. Bang, Den norske K. i Ref. Aarh., Kra. 1895, 22 f. og sammes, Khist., Smaastrykker, Kra. 1890, 204 f.). — 7) **Morten P.**, dsk Abbed, var født i Grenaa 10. Nov. 1537 og kaldte sig derfor siden »Ernopotamius« eller »Grenovensis«. Han gik i Skole i Aarhus og studerede i Khvn og Wittenberg, hvor han blev Magister. 1562 blev han Læsemester i Sorø, og 1565 Sorø Klosters Abbed. Som saadan gjorde han forskellige Optagelser om Naturbegivenheder og hist. Hændelser (et Uddrag i »Khist. Saml.« 2 R. III) og om sin Klosterkirkes Indskrifter og Vaaben. 1589 satte disse Studier Frugt i Skriftet: »Biskop Absalons og Hr. Esbern Snares Herkomst og adelige Stamme, desligeste Sorø Klosters første Fundats og Fundatores«. 1572 blev han Spr. ved Roskilde Domkirke, og s. A. skal han have udgivet et lille Skrift om Tyge Brahes nye Stjerne. 1582 fik han et Kannikdømme ved Domkirken, men 6 Aar efter afskedigede Frederik II ham pludselig fra Sognepræsteembedet ved Domkirken, saa at han herefter maatte nøjes med Anneksset Vindinge. Kongens Død gjorde ham det imidlertid muligt at bevare sit Sognepræsteembede, som han havde til sin Død (16. Juni 1595).

Pedro fra Alcantara, se Peter.

Pedro Arbués, se I, 135.

Pedro de Luna, se Benedict XIII (I, 257 a).

Pein, Johan, preuss. Admiral, er bekendt af det Brev, som han 12. Aug. 1536 Kl. 2 om Efterm. sendte til sin Herre, Hertug Albrecht af Preussen, om de rom.-kat. Biskoppers Fængsling (Beslutningen om »uopholdelig at tage Biskopperne ved Hovedet») og om Landets Opfattelse af dette Skridt. »Med dette Foretagende er den menige unge Adel, Borgerne i Kbhvn og de andre Stæder, ogsaa Bondestanden, vel tilfreds med stor Jubilering; saa ere ogsaa Ryttere og Knægte meget glade derover». Brevet er i Oversættelse aftrykt i C. Paludan-Müllers, De første Konger af den Oldenborgske Slægt (Kbhvn 1874) 620 f.

Pekah, den næstsidste Konge i Israels Rige, fra 736 (735) f. Kr. (2 Kong. 15, 27—31; jvfr. 15, 37, 16, 1. 5 og Jes. 7, 1 samt 2 Krøn. 28, 5f.). P., der var Søn af en ubekendt Remalja og muligvis var fra Gilead (2 Kong. 15, 25), blev Konge ved at myrde sin Herre Pekahja, hvis Adjutant han var. Hans korte Regering (15, 27 stemmer ikke med de assyr. Data) blev skæbnsvanger for Israels Rige. P., bag hvem der stod et assyrierfjendtligt Parti, og Rason (Resin) af Damask indsaa, at de kun ved forenede Kræfter kunde søge at modstaa den assyr. Vælde og sluttede derfor, sammen med nogle af de fönikiske Byer, et Forbund mod Assyrierne. Da Juda Rige vilde holde sig neutralt, besluttede Rason og P. at fjerne den jødæiske Konge og at indsætte en Vasalfyrste i hans Sted. Krigen begyndte under Jotam og fortsattes under Akas. Denne kastede sig i Armene paa Assyrien, hvis Konge Tiglat-pileasar hurtig frarev P. og Israels Rige det nordlige af Galilæa og hele Landet Ø. for Jordan (734 f. Kr.) og derefter vendte sig mod Damask, der erobredes 732. P. var imidlertid bleven myrdet af Hosea, hvorved man købte sig Fred med Assyrierne, der ogsaa modtog en betydelig Tribut. P.s Død kan næppe sættes senere end 733, der ogsaa stemmer med Kronologien indtil Samarias Fald 722 (721), naar man foruden en 9aarig Regering af Hosea regner 3 Aars Belejring af Samaria.

L. G.

Pekahja, Konge i Israels Rige o. 737—36 f. Kr., Menahems Søn og Efterfølger (2 Kong. 15, 23—26). Efter 2 Aars Regering blev han myrdet af sin Adjutant Pekah paa Slottet i Samaria. P.s Politikk har været Lydighed mod Assyrierne; deri maa sandsynligvis Aarsagen til hans Bortryddelse søges.

L. G.

Pekod, en Folketamme i Babylonien (Hes. 23, 23; Jer. 50, 21 [Dsk Overs. »Hjemsgølgens Stad«]), Pukudu i Kileskriften.

L. G.

Pelagia, Helgeninde, omtales allerede o. 530, og hun blev især æret langs Middelhavets Kyster som *Sta. Marina*. I Konstantinopel havde P. en Kirke, som Konstantin Kopronymos forvandlede til en Rakkerhule. Hun skildres i Legenderne snart som en ung dydig Kvinde, der ved et dødeligt Spring fra Hjemmets Tag friede sig fra raa Soldaters Efterstræbelser, snart som en Balletdanserinde, der omvendte sig og døde som Munk i Mandstragt. Den hl. P.s Legende er Afrodite-Myten omplattet paa kr. Grund. P.s Legende er udg. paa Gr. af

Usener (Bonn 1879) og overs. paa Dsk af Fr. Nielsen (Kbhvn 1884).

Pelagiansk Strid, se Pelagius.

Pelagius, Ophavsmanden til den pelagianske Strid, var rimeligvis en Brite af Fødsel, der oprindeligt hed Morgan (the seaborn), men gav dette Navn ved det græciserede P. (enkelte nyere have villet gøre ham til en Irer, *Scotus*). Han var Munk og forstod Græsk. I Rom havde han levet længe, før han 411 rejste til Afrika. Mange Romere satte stor Pris paa den sædeligt strenge Asket, og P. stod i Brevskifte med den fromme Paulinus af Nola. Før han forlod Rom, havde han skrevet flere Skrifter, en Bog om Treenigheden, en *eclogorum (testimoniorum) liber* og en Fortolkning til 13 Breve af Paulus, som for ikke længe siden er fundet af H. Zimmer (jvfr. F. Klases i »Theol. Quartal-schrift« for 1885). I Fortolkn. til Romerb. har P. udtalt sig energisk imod Tanken om en Arvesynd, der skulde stamme fra Adam, og hævdede den menneskelige Frihed baade til det gode og til det onde. Han saa det sædelige Forfald i Rom og var forarget over, at man undskyldte dette ved almindelige, løse Klager over Menneskenaturens Syndighed. P. synes at have været en mere etisk end religiøs Natur, et stort Stykke af en Stoiker, og for ham var Religionen ikke Sædelighedens Kilde, men i det højeste en Hjælp til det sædelige Livs Fremme. I Rom havde han samlet en Kreds af Disciple om sig, bl. a. Cælestius, en forhenv. Advokat, der var bleven Munk. Goternes Angreb paa Rom (410) tvang P. og Cælestius til at flygte til Sicilien, men derfra satte de over til Afrika, hvor de traf Augustin. Efter et kort Ophold i Hippo og Carthago rejste P. videre til Palæstina, men Cælestius blev i Carthago for at søge Optagelse blandt Byens Presbyter. Da der fra Milano indløb en alvorlig Advarsel imod ham, skete dette imidlertid ikke, og da hans Sag var bleven undersøgt paa en Synode i Carthago 412, blev han udelukket af Kirkesamfundet, indtil han havde tilbagekaldt 7 Sætninger, som man fandt vildfarende. Cælestius foretrak da at rejse til Østen, og i Efesos blev han uden Vanskeligheder Presbyter.

I Palæstina forefandt P. meget urolige Forhold; dér var Striden om Origenes (S. 453) i fuld Gang. Da P. kom til Jerusalem, gik en højbyrdig rom. Jomfru i Kloster, og i sin Lykønskningskrivelse til hende lod P. sig forlyde med, at der havde levet dydige Mennesker før Kristus, skønt han indrømmede, at det var lettere at være dydig efter Kristus, fordi Menneskene ved ham havde faaet en bedre Erkendelse. Tillige hævdede han i dette Brev Viljens Frihed og udtalte sig imod Tanken om Menneskenaturens fuldkomne Fordævelse. Augustin advarede straks mod disse Udtalelser; Hieronymus saa det origenistiske Kætteri leve op i den britiske Munk, og snart var Striden om P. i fuld Gang.

Paulus Orosius (S. 453) kom efter et Besøg hos Augustin til Palæstina, og paa et Konvent i Jerusalem (415) fortalte han om Augustins og Afrikanernes Fremgangsmaade over for Cælestius og hans Meningsfæller. P. blev stævnet til at møde, men da Grækerne og Vesterlændingerne havde Vanskelighed ved at forstaa hver-

andre, enedes man om at indanke Sagen for Biskop Innocents I, fordi den var opstaaet paa latinsk Jordbund. Hermed vilde Hieronymus og hans Munke dog ikke lade sig nøje. De fik 2 galliske Biskopper til at anklage P. for Biskoppen i Kæsarea, Jerusalems Metropolit, og denne sammenkaldte da en Synode i Diospolis (Lydda), hvor P. optraadte saa forsigtigt, at hans Ortodoksi blev godkendt. Men Augustin viste i Skriftet »De gestis P.«, at P., trykket af Omgivelserne, havde været mere imødekommende, end han egentlig var, og Orosius skrev ogsaa mod Pelagianerne. Derimod bekæmpede Theodor af Mopsuestia Arvesyndens som »en vesterlandsk Syge«. Senere (416) blev der i Nordafrika holdt 2 Synoder mod Pelagianismen, og derpaa stillede Innocents I sig paa Afrikanernes Side og erklærede, at P. og Coelestius burde udelukkes af Kirken. P. sendte imidlertid Innocents I en Trosbekendelse for at vise, at han vel vilde hævde den menneskelige Frihed, men ikke nægte Guds Naade, og Coelestius gav personlig Møde i Rom for at forsvare sig. Da han kom dertil, var Innocents I lige død, og hans Efterfølger Zosimus, der maaske var en Græker, vilde ikke bryde Staven over den gr. Opfattelse og sendte Afrikanerne et Brev, hvori han fremhævede den apostolske Stols Autoritet og raadede til »at undgaa Fangspørgsmaal og taabelige Stridigheder, som nedrive i Steden for at opbygge«. Dette Magtsprog kunde dog ikke bringe Afrikanerne til Tavshed, og en ny Synode i Carthago (418) lod Zosimus vide, at man vilde blive staaende ved den Dom, Innocents I havde fældet. Og samtidig fik Afrikanerne Kejser Honorius til at udstede et Edikt, der fordrev Pelagianerne fra Rom. Da en ny stor nordafrikansk Landssynode atter havde fordømt Pelagianismen, gav Zosimus efter, og ogsaa han fordømte derpaa i et Brev P.s Lære. Kejser Honorius befalede, at alle Rigets Biskopper skulde underskrive Fordømmelsen, men 18 Biskopper, med Julian fra Eclanum (II, 699) i Spidsen, nægtede at adlyde Kejseren, hvorfor de blev afsatte. Da Julian ogsaa med Pennen værgede sin Pelagianisme, der hos ham var udfoldet til en stoisk Rationalisme, optraadte Augustin (I, 176) til Forsvar for sin egen Opfattelse. Pelagianismens Magt var brudt. P. forsvinder, uden at vi høre noget om hans sidste Dage, Coelestius flakkede om fra Sted til Sted. Patriarken Nestorius (S. 361) viste en Tidlang Julian fra Eclanum Gæstevenskab, men det bidrog kun til at øge Tallet paa Nestorius's Fjender. Og den store Synode i Efesos (431), der fordømte Nestorius, udtalte ogsaa Fordømmelse over »de ugudelige Pelagianere og Coelestianere«, særlig over Julian. Men paa den Tid var Pelagianismen traadt frem i en afdæmpet Skikkelse i den saak. Semipelagianisme (se d. Art.).

P. og hans Disciple gik ud fra Menneskenaturens Herlighed, og de betragtede den frie Vilje som Menneskets dyreste Eje. Friheden, der af dem ensidigt opfattedes som Valgfrihed, var efter deres Mening Betingelse for, at der kunde tales om Dyd, Ansvar eller Synd. De opfattede udelukkende Synden som en Handling, ikke som en Tilstand, og de hævdede med stor Styrke, at det, der skyldes Viljen,

aldrig kan blive substantielt i Mennesket. Endvidere hævdede de, at kun den enkeltes syndige Handling er hans Synd. Adams Synd har egentlig kun skadet ham selv, men efter hans Fald er der trængt en sædelig Fordærvelse igennem, ikke ved Arv, men ved Efterligning og et slet Eksempels Magt. I Begrebet Arvesynd fandt Pelagianerne en indre Modsigelse; thi Synd forudsætter fri Vilje. De kunde heller ikke se nogen Aarsagsforbindelse mellem Synd og Død; uden at have syndet vilde Adam alligevel være død; men hans Død var da bleven meget mild. Om Synd hos smaa Børn vilde de ikke høre Tale, og hvor der ikke er Synd, er der heller ikke Skyld. Derfor faldt det dem vanskeligt at begrunde og forsvare Barnedaaben. Jvfr. H. Zimmer, P. in Irland (1901); Wörter, Der Pelagianismus, (1874); F. Klagen, Die innere Entw. des Pelagianismus (1882).

Pelagius, Paver. P I (555—561) fulgte som Diakon 536 Pave Agapitus I (I, 36) til Konstantinopel, og senere blev han Pavestolens Apokrisiaros (I, 114) ved det kejserlige Hof. Som saadan vandt han Kejser Justinians Yndest og kom flere Gange til at spille en betydelig Rolle, bl. a. ved Fordømmelsen af Origenismen (543). 545 vendte han tilbage til Rom og styrede i Pave Vigilius's Fraværelse baade de kirkelige og de verdslige Anliggender. 17. Dec. 546 maatte Rom overgive sig til Gotekongen Totila, og Aaret efter blev P. tvungen til at gaa til Konstantinopel som Totilas Afsending for at søge at opnaa Fred med Justinian. Da han vendte hjem med uforrettet Sag, befalede Totila, at alle Romere, ogsaa Præstekabet, skulde forlade St. Peters By, men efter 40 Dages Forløb fik Belisarios Byen i sin Magt. P. var en afgjort Modstander af Trekapitel-Ediktet (se Trekapitelstrid), og han søgte at formaa Pave Vigilius (se d. Art.) til en Tilbagekaldelse. Det lykkedes ham, men hans Optraeden vakte den byzantinske Kejseres Vrede, og han blev kastet i et haardt Fængsel. I Fængslet forfattede han *Sex libri in defensionem capitulorum*, som Duchesne har fundet i Biblioteket i Orléans, og da Vigilius 553 underkastede sig Kejseren og det 5. alm. Concilium, udsendte P. fra sit Fængsel en heftig Protest mod den vankelmødige Pave. Men 555 faldt han trods dette til Føje og anerkendte det 5. alm. Concilium, maaske mod Løfte om at blive Vigilius's Efterfølger. Det blev han; men først efter at have overvundet Romernes Modstand kom han i Besiddelse af Papatet. Uviljen over for ham svandt dog ikke, og Tilliden til ham var ikke stor. Hist og her, ogsaa blandt de italienske Biskopper, var der skismatiske Bevægelser, og Milano og Aquileja anerkendte ham ikke. Men P. var en dygtig Styrrer af St. Peters Arv, og det lykkedes ham tilsidt at læge de værste af de Skader, Goternes Angreb havde voldet. Han døde 3. Marts 561. — P. II (579—590) var af gotisk Byrd. Da han blev valgt til Pave, laa Langobarderne for Roms Porte, og de maatte købes bort. Han søgte forgæves at opmænde Frankerne og Kejseren til Kamp mod Langobarderne, og Rom led meget under hans Papat af disse Barbarer. Lige saa vanskeligt faldt det ham at tilintetgøre den skismatiske Bevægelse i Nord-Italien. Især i Istrien havde Skismatikerne stor Magt. Han byggede S. Lo-

renzo udenfor Murene, og under hans Papat flygtede Munkene paa Monte Cassino, der vare trængte af Langobarterne, til Rom, hvor de slog sig ned i Nærh. af Lateranen. P. II døde i Beg. af Febr. 590 af en Smitsot.

Pelagius, Alvarus, se **Pelayo**.

Pelaja. 1. En Mand af Davids Slægt (1 Krøn. 3, 24). — 2. En Levit blandt Esras Hjælpere (Neh. 8, 7; jvfr. Neh. 10, 11 [10]). L. G.

Pelalja (Neh. 11, 12), Præst.

Pelatja. 1. En af Juda' Fyrster, antiprotetisk, hvis pludselige Død i en Raadsforsamling i Templet Hesekiel paa visionær Maade oplevede (i Babylonien), Hes. 11, 1—13. — 2. En Daviddes (1 Krøn. 3, 21). — 3. Simeonitisk Høvding, nævnt i en Sejr over Amalekitterne (1 Krøn. 4, 42). — 4. En af Pagtens Underskrivere (Neh. 10, 23 [22]).

Pelayo, Alvar, sp. Fransiskaner, Discipel af Duns Scotus, var først Pönitentiar hos Pave Johannes XXII i Avignon og blev derpaa Biskop af Silvez i Algarve. I Avignon skrev han Skriftet *De planctu ecclesie*, i hvilket han, som en Fransiskaner af den strenge Observans, ivrer mod K.s Rigdom, men ellers er han Pavedømmets tro Tilhænger og Papalist af det reneste Vand. Hans Skrift blev først fuldendt, da han var bleven Biskop. Han døde 1352.

Peleg (LXX: Faleg og Falek; jvfr. Lk. 3, 35), en af Ebers Sønner, af Sems Efterkommere (1 Mos. 10, 25, 11, 16; 1 Krøn. 1, 19).

Pelet. 1. En Jerahmeelit (1 Krøn. 2, 33). I 4 Mos. 16, 1 maa »Pelet« rettes til Pallu (1 Mos. 46, 9; 4 Mos. 26, 5, 8; 1 Krøn. 5, 3), og Navnet »On« udgaar; det mangler i Sam. og LXX. — 2. En Judæer (1 Krøn. 2, 47). — 3. En Benjaminit (1 Krøn. 12, 3). — Disse sidste er etymologisk forskellige fra Nr. 1.

Pella, de K.s Tilflugtssted under den jød. Krig mod Romerne (Evsebjs). P. laa paa hin Side Jordan og var en Fristad, der sluttede sig til Dekapolis. Navnet P. er helleniseret af jød. Pahil eller Pahel. Ruinerne Fahil overfor Betsean ere P. L. G.

Pellikan, Konrad, berømt Hebraist, f. 1478 i Ruffach i Elsass af fattige Forældre, kom 13 Aar gl. ved en Morbroders Hjælp til Heidelberg, hvor han, der tidligere havde heddet Kürsner, tog Navnet: *Pellicanus*. 1493 gik han i Fransiskanerklostret i sin Fødeby, men 3 Aar senere kom han til Tübingen. Der studerede han med tarvelige Hjælpemidler Dag og Nat Hebraisk og begyndte til eget Brug at danne sig en hebr. Ordbog. Reuchlin støttede ham og brugte ham som Hjælper ved Udgivelsen af sit eget hebr. Leksikon. 1501 skrev han et lille Skrift: *De modo legendi et intelligendi Hebraeum*, der blev trykt 1504 i Strassburg. Men allerede 1501 var han bleven flyttet tilbage til Ruffach og præsteviet, og derved led hans Studier en Del Afbræk. 1502 blev han dog Læsemester i Fransiskanerklostret i Basel, og dér havde han bedre Lejlighed til at studere Hebraisk. 1504 var han i Italien. 1508 kom han atter tilbage til Ruffach, 1511 blev han Guardian i Pforzheim, 1517 i Ruffach, 1519 i Basel. Da han stillede sig paa Ref.s Side, rejste der sig en Del Uvilje mod ham, men Raadet i Basel gjorde 1523 ham (og Oekolampadius) til teol. Professor. 1525 kaldte Zwingli ham til Zürich, og 1526 aflagde

han Munkekutten og giftede sig. Han var derpaa i over 30 Aar Prof. i Gr. og Hebr. og Bibliotekar i Zürich. D. 6. April 1556.

Pelonit. Dette Navn er i 1 Krøn. 11, 27 (27, 10) en Fejlskrift for Paltit og i 11, 36 en Fejlskrift for Gilonit. Jvfr. 2 Sam. 23, 26 og 23, 34.

Peninna, hebr. Kvindenavn (o: den røde Koral); saaledes hed Elkanas Medhustru, der hoverede over hans Hustru Hanna, som ingen Børn havde (1 Sam. 1, 2f.). L. G.

Penn, William, Søn af Admiral W. P., f. i London 14. Okt. 1644, studerede fra 1660 i Christ Church i Oxford. Han var vokset op under puritansk Paavirkning, og hans religiøse Liv havde en stærk Tendens til Mystik, hvorved han droges hen imod Kvækerne (II, 882f.); men han var en sund og kraftig Natur, der med sin indadvendte Tilbøjelighed forenede en stærk Trang til at bruge alle sine Evner og Kræfter, og med stor Iver lagde han sig efter legemlig Idræt. Da han paa Grund af sine nonconformistiske Sympatier havde maattet forlade Kollegiet, blev han sendt til Paris, hvor han, dannet og belevet som han var, færdedes i de højeste Samfundskredse. Han studerede en Tid i Saumur under Amyraut (I, 78) og rejste videre til Torino, men blev derfra kaldt hjem efter 2 Aars Fraværelse. 1664—65 lagde han sig efter Rettsstudiet i Lincoln's Inn, hvorefter han besøgte Irland. I Cork traadte han ind i »Vennernes Samfund«, og efter at være vendt tilbage til London optraadte han som Prædikant ved dets Forsamlinger. 1668 udgav han sit første Skrift, *Truth Exalted* og s. A. et andet, *Sandy Foundation Shaken*, hvori han kan kritisere og forkastede den athanasianske Bekendelse, Anselms Forsoningsteori og den calvinske Lære om Retfærdiggørelsen. I den Anledning blev han sendt til Tower, hvorfra han udsendte det berømte Skrift *No Cross, no Crown*, der handler om den kr. Selvfornægtelse. Det er skrevet med en Inderlighed og Kraft, der minder om nogle af Samtidens bedste Ophbyggelsesbøger; uden at være lærd var P. vel bevandret i Biblen og havde et godt Kendskab til Klassikerne, saa at han kunde hente Eksempler derfra. Bogens Svagheder hænge sammen med Læren om »det indre Lys«, som han hævder her og i mange andre Skrifter; hans Kritik af K.s Udvofteshed havde megen Berettigelse netop paa den Tid, men røber paa den anden Side Mangel paa Forstaaelse af de kirkelige Formers Betydning. Stillingfleet (se d. Art.) blev sendt til ham for at overtale ham til at tilbagekalde sine Udtalelser, men han svarede: »Tower er for mig det værste Argument af Verden. Mit Fængsel skal hellere blive min Grav, end at jeg frafalder en Tøddel«. 1669 opnaaede hans Fader gennem Hertugen af York (den senere Jakob II) at faa ham frigivet. Han optraadte atter som Prædikant og var gentagne Gange fængslet paany; men han kendte Loven, og naar han stod overfor sine Dommere, forsvarede han sig djærvt og krævede sin Ret. 1671 besøgte han Holland og Tyskland, og paa denne Rejse traf han Labadie (se S. 1f.). Efter Faderens Død levede han paa Familiegodset; men han var stadig optaget af Kampen for at sikre Kvækerne Tros-

frihed. 1675 havde han en Disput med Baxter (I, 241) om »det indre Lys«. Han var imidlertid kommen i Forbindelse med nogle af Lederne af Kolonisationen i Nordamerika og fik selv Del i Styrelsen af West New Jersey, og han befordrede Kvækere til denne Provins, som han gav en Forfatning baseret paa en efter Tidens Forhold udstrakt borgerlig og religiøs Frihed. Han havde et betydeligt Krav paa Kronen, idet den skyldte hans Fader en stor Sum, der aldrig var bleven betalt, og han fik nu som Erstatning derfor Landstrækninger i Amerika, hvor han grundlagde en Provins, der efter hans Fader blev kaldet Pennsylvania. Han blev dens Guvernør og udkastede en Forfatning, ifølge hvilken der skulde vælges et af 72 Medlemmer bestaaende Raad, hvori Guvernøren skulde være Formand, og som foreløbig skulde behandle alle Kolonien vedrørende Sager, hvorefter disse skulde forelægges en »General Assembly« paa 200 Medlemmer til endelig Afgørelse. Fuld Frihed indrømmes alle Former af Gudsdyrkelse, der ere forenelige med Monoteismen og den kr. Moral. 1682 rejste P. selv derover og lagde Grunden til Philadelphia. Den første »Generalforsamling« blev holdt og vedtog Forfatningen; ligeledes udstedtes der Straffelove, som forbyd Banden, Gudsbespottelse, Utugt, Drukkenskab, Kortspil og Teaterbesøg. Fra England, Tyskland, Holland og Skandinavien kom der straks Indvandring. Med de omboende Indianere afsluttede P. en Overenskomst. I et Par Skrifter, *A Persuasive to Moderation to Church Dissenters*, 1686, og *Good Advice to the Church of England*, 1687, krævede han Ophævelse af de strenge Love mod Dissenters. Han polemiserede baade mod den rom.-kat. og den anglik. K., men især mod den sidste. Han ansaa Kvækerne Lære for den sande Katolicisme, og, som de i det hele taget ofte bleve antagne for rom. Kat., blev ogsaa han mistænkt for at hælde til Papismen. Dertil bidrog, at Jakob II (II, 587) var hans Velynder; efter Revolutionen af 1688 blev han gentagne Gange anklaget for at være Tilhænger af den fordrevne Konge. 1692 blev Guvernørposten fratrædet ham, og først to Aar efter fik han den tilbage. Han forsvarede Kvækerne Lære i *Primitive Christianity revived in the Faith of the People called Quakers*, 2. ed. 1699, og *A Key opening a Way to every common Understanding etc.*, 1692, paa Dsk.: »Een liden Nøgel til at aabne Veyen for alle osv.«, overs. af C. Meidel, 1705. 1699 rejste P. atter til Pennsylvania for selv at overtage Styrelsen, men allerede 1701 vendte han tilbage til England. Forholdene i Kolonien voldte ham mange Vanskeligheder, og en af hans Sønner havde Del i Urolighederne. Han arbejdede paa at faa Slaveriet afskaffet; selv holdt han dog Slaver, men han havde i sit Testamente bestemt, at de skulde frigives efter hans Død. Hans sidste Leveaar bragte ham megen Modgang; men den Koloni, han havde grundlagt, var i Opblomstring og fik en større og større Betydning. Han døde i England 30 Juli 1718 (S. M. Janny, *Life and select Correspondence of W. P.*, Philadelphia 1852, 3. ed. 1856; A. Listov, W. P. og Kvækerne, Dansk Maanedsskrift 1856; F. Linderberg, W. P., Kolding 1887—88).

C. E. F.

Pennaforte, Raimundus fra, se Ramón fra Peñafort.

Pentapolitana confessio, se I, 545 a Nr. 16.

Pentatevk, den samaritanske, se Samaritanere.

Pentatevken, se Mose-Bøgerne (S. 295).

Peor (Pe'or). 1. Et Bjerg nordvestlig i Moab, det sidste af de Steder, hvorfra Bileam søgte at forbande Israel (4 Mos. 23, 28). Muligvis Musakkar S. for Vadi Hesbân (Buhl). Der nævnes ogsaa sammesteds Byen Bet-peor (5 Mos. 3, 29 osv.). Paa P. dyrkedes Ba'al-peor (4 Mos. 25, 3. 5), hvis Navn i 4 Mos. 31, 16 og Josva 22, 17 afkortes til P. — 2. Judæisk By (Josva 15, 59 LXX), nu Ruinerne Faghr mellem Jerusalem og Hebron. — 3. Se Pa'u.

Perasim. P.s Bjerg (Jes. 28, 21) formodentlig identisk med Ba'al-perasim ved Refaimsdalen, hvor David slog Filisterne (2 Sam. 5, 20). L. G. **Perater** kaldtes en Gruppe ofitiske (S. 423) Gnostikere. En af deres Mestre var Evfrates, der af Hippolyt faar Tilnavnet *ὁ περατικός*.

Percival, John, eng. Biskop, f. i Westmoreland 1834, studerede i Oxford, blev præsteviet 1861. 1858—63 var han Fellow i Queen's College i Oxford, 1860—62 »assistant master« i Rugby. 1863 blev han »head-master« for den nys aabnede Clifton Skole, som han under en 16aarig Styrelse bragte frem til saa stor Anseelse, at den havde faaet 650 Elever. 1878—87 var han Præsident for Trinity College i Oxford, 1869—82 examin. Kapellan hos Biskoppen af Exeter, 1885—86 hos Biskoppen af London; 1882—87 havde han et Kanonikat i Bristol. Han var en af Hovedmændene for University-Extension-Bevægelsen i Oxford og den første Præsident for Somerville College i Oxford, der er bestemt for Kvinder. 1887—95 var han »head-master« i Rugby; 1895 blev han paa Lord Roseberys Anbefaling Biskop af Hereford. Han er den mest liberale af de eng. Biskopper og nærer i kirkepolit. Henseende yderligt gaende Anskuelser. Som Skolemand er han højt anset.

Peregrinos, se Lukian fra Samosata (S. 90). **Peres** (Fares, LXX; jvfr. Mt. 1, 3), Søn af Juda og Tamar (1 Mos. 38, 29), efter hvem Juda' Stammes formeste Slægter have Navn, ogsaa nævnt i Kristi Genealogi (1 Mos. 46, 12; 4 Mos. 26, 20 f.; 1 Krøn. 2, 4 f. 4, 1 f. 27, 2. 3; Neh. 11, 4. 6).

Etymologisk forskelligt herfra er P. (Peresaj) i 1 Krøn. 7, 16, en Øverste i Makir, Nanasse Stamme. L. G.

Peres-ussa, se Ussa.

Perfektibilitet, Krdmmens Perfektibilitet betegner Krdmmens Evne til at udvikles og fuldkommengøres. Den ældre lutherske Dogmatik skelnede mellem en objektiv og en subjektiv Perfektibilitet. I Krdmmen er Guds fuldkomne Aabenbaring skænket Menneskeslægten. Efter Krdmmen vil ingen yderligere Aabenbaring blive givet, men alle følgende Tider har kun som Opgave at tilegne sig den i Jesus Kristus givne Aabenbarings Fylde. En objektiv P. maa derfor afvises. Derimod maa en subjektiv P. fastholdes, for saa vidt den enkelte som Tiderne stadigt dybere maa tilegne sig Krdmmens Indhold.

En objektiv P. er derimod hævdet af forskellige Retninger indenfor Kirken. Mystiske og apokalyptiske Bevægelser som Montanismen,

Joakim fra Fiore, og tildels Irvingianismen udviklede en Lære om en ny og højere Aabenbaring ved Parakletens Komme. Paa ganske anden Maade kom rationalistiske Tænkere, som Lessing, Krug og Ammon, til det samme Resultat. Krdmmens P. er efter deres Opfattelse dens Evne til at kunne udvikle sig til en Verdensreligion. Dette vil navnlig blive Tilfældet, naar den kritiske Tænkning løser dens evige og algyldige Fornuftindhold fra den historiske og jødiske Sammenhæng. I nyeste Tid har den religionshistoriske Undersøgelse af Krdmmens Indhold paany draget dette Spørgsmaal i Forgrunden og affødt en livlig Diskussion om Krdmmens Absoluthed (E. Troeltsch, Die Absolutheit des Christentums und die Religionsgeschichte, Tübingen und Leipzig 1902). C. G.

Perfektionisme eller **Perfektisme**, se **Fuldkommenhed** (II, 142).

Pergamon eller **Pergamos**, berømt By i Mysien ved Kaikosflodens Dal, omt. 4 geogr. Mil fra Kysten. P.s Blomstringstid begyndte i det 3. Aarh. som Hovedstad i det pergamske Rige, der 133 f. Kr. af den sidste Konge Attalos III testamenteredes Romerne; men endnu i et Par Aarhundreder var det P., der var Hovedstaden i Provinzen Asia. Foruden andre herlige Templer havde P. sit berømte Asklepiostempel og sit mægtige Zeussalter. P.s rige Bibliotek blev af Antonius skænket Kleopatras. Et Minde om dens literære Betydning er Pergamentet (charta Pergamena), som blev opfundet her. P. var en af de 7 Menigheder i Joh. Aab. (jvfr. 2, 12—17). I 2, 13 sigtes maaske ved »Satans Trone« til den rom. Domstol i P., som sandsynligvis har dømt Martyrer Antipas, der ikke har villet fornægte sin Tro. Det ligger nær at antage, at det har drejet sig om Kejserdyrkelsen, for hvilken P. var et Centrum. Jødedommens Tilstedeværelse i P. allerede o. 139 f. Kr. vidner 1 Mak. 15, 29 om (Attalos II). — Se J. L. Ussing, Pergamos, Kbhvn 1897 og W. M. Ramsay, The Letters to the seven Churches of Asia (London 1904) 281 f. L. G.

Perge (lat. Perga), By i Landskabet Pamfyllyen i det sydl. Lilleasien, nær ved Søstaden Attalia. Paa den 1. Missionsrejse berørtes P. af Paulus og Barnabas (Ap. G. 13, 13), men først paa Hjemvejen omtales en Prædikevirksomhed af dem i P. (14, 25). P.s Betydning samlede sig om dens Tempel for Artemis (Kyebele). I en senere Tid har P. været Bispesæde.

Pergolesi, Giovanni Battista, ital. Komponist, f. 1710, d. 1736 i Pozzuoli ved Neapel, studerede Musik i Neapel under Durante og erhvervede sig i sin korte Levetid et betydeligt Navn især som Operakomponist (La serva padrona m. fl.). Ved Siden deraf komponerede han ikke lidt Kirkemusik, hvoraf et enkelt Værk, hans sidste Arbejde, *Stabat mater* for Sopran og Alt med Orgel og Strygekvartet, naaede stor Berømmelse og har bevaret hans Navn til Efterverdenen. Det er et for den daværende Kirkemusik karakteristisk Arbejde, kun lidt kirkeligt i Stilen, men fuldt af skøn Melodi og baaret af et stærkt bevæget Følelsesliv. P. har ialt komponeret henimod en Snæs kirkelige Værker, mest Messer. Hans *Stabat mater* er ofte optrykt paany, og er senere bearbejdet for stort Orkester. A. H.

Perida (Neh. 7, 57) eller **Peruda** (Esra 2, 55), en Familie af »Salomo's Tjenere«.

Perikoper kaldes i den evang. K. (i den rom.-kat. K. bruges Betegnelsen ikke) de Afsnit af den hl. Skrift, som ere bestemte til at læses ved den kirkel. Gudstjeneste. Saadan Læsning er gaaet fra Synagogerne hos Jøderne over i Brug i Kirken. I Ap. G. 15, 21 hedder det: »Mose har fra gammel Tid i hver Stad dem, som ham prædike, og læses hver Sabbat i Synagogerne«. Til Oplæsningen af Loven knyttes et Afsnit af Profeterne. Lk. 4, 16 f. (»han stod op at forelæse, og de gav ham Esaias', Profetens Bog«). Ap. G. 13, 15 (»efter Lovens og Profeternes Læsning«). Det samme finder stadig Sted. Stykkerne af Loven kaldtes *Parasher* (S. 483) og udgjorde et Antal af 54. Valget af de profetiske Stykker, *Haftarer* (I, 324) var først mere frit, men synes senere at have fæstnet sig i Tilslutning til Parashens Indhold; de ere dog en Del forskellige hos de tyske og de portugisiske Jøder. Fra Kirkens ældste Dage foreligger Vidnesbyrd om Skriftlæsningens fremragende Plads ved Menighedens Sammenkomster (1 Thess. 5, 27; Kol. 4, 16). Fra Midten af 2. Aarh. beretter Justinus Martyr om Gudstjenesten: »Paa Solens Dag komme alle sammen; da oplæses Apostolens mindeværdige Beretninger (o: Evangelierne) eller Profeternes Skrifter, saa langt Tiden strækker til«. Lignende Efterretninger findes hos flere af de ældste Kirkefædre. Tertullian nævner saaledes, at Loven og Profeterne læses sammen med de evangeliske og apostoliske Skrifter. Altsaa brugtes oprindeligt ved Gudstjenesten baade Epistler og Evangelier, og saa vel Stykker af G. T. som af N. T.; hver Helligdag kunde have 3 eller 4 Læsninger. Men i Brugen af Skriftstykker udviklede der sig efterhaanden en gennemgribende Forskel. I Østens K. anordnedes nemlig en fortløbende Læsning (*lectio continua*) af de kanoniske Bøger i Kirkeaarets forskellige Festtider; men i Vesterland kom man snart til en fastere, udvalgt Kreds af Bibelstykker (*lectio selecta*); bestemte P.-rækker lader sig dog først paavise fra 4.—5. Aarh. Efterretning om de benyttede Skriftstykker haves i Lektionarierne o: Fortegnelser over de Stykker, der skulle læses; de kunne indskrænke sig til kun at indeholde Evangelieafsnittene (Evangelistaria) eller kun Afsnittene af Apostelbrevene (Epistolaria). Ogsaa Navnet *Comes* (o: Lærerens) bruges om saadan Fortegnelse. Det ældste bevarede Lektionarium bærer Navn efter Hieronymus, men er bevisligt fra en langt senere Tid. I de forskellige Landskirker fulgtes forskellige Lektionarier (det gl. majlandske, det mozarabiske, det gallikanske o. fl.); men disse maatte fra Karl den stores Tid vige for den romerske Messeordning, der regulerede de ældre P.-rækker, men ogsaa stadig udvidedes ved det voksende Antal Kirkefester; den trængte igennem over hele Vesterlands K. og fandt Indgang ogsaa i Norden, hvor den var den gældende lige til Reformationen.

Med Hensyn til Brugen af den ældre Tids P. var Luther konservativ; dog skifte hans Ytringer herom en Del efter Tidsforholdene. Udtalelser af ham kan anføres, hvor han tager Ordet for *lectio continua*, men i det hele taget

lægger han ikke synderlig Vægt paa, hvilken Ordning man følger, naar blot Evangeliets Hovednerve, Retfærdiggørelsen af Troen, bliver prædikeret. »En af Aarsagerne til, at vi beholde Epistlerne og Evangelierne, som de staa i Postillerne — siger han — »er, at der er saa faa aandrige Præster, som kunne magte eller nyttig behandle et helt Evangelium eller en anden Bog«. Søndagstjenestens Højmesse indrømmes de gamle Evangelier og Epistler; men om Eftermiddagen og Ugedagene prædikedes over det gl. Test.s Bøger og det »i Orden efter hinanden«. »Ved denne Lektion og Prædiken«, siger han, »er der sørget for, at Guds Ord kan faa frit Løb«. Zwingli brød med Traditionen og indførte *lectio continua* af de bibelske Bøger. I Genfer-Liturgien forlod man ligeledes faste Tekster og gav Valget frit; og denne Ordning har holdt sig i den ref. K. Noget fast Princip for den luth. K.s P.valg lader sig ikke paavise, og ethvert Forsøg paa at udfinde en dybere Sammenhæng mellem Epistel og Evangelium gennem hele Kirkeåret vil briste, hvor ofte det endogsaa med større eller mindre Held er forsøgt; selv en tidligere Overensstemmelse med Romers K. Tekstrækker er paa adskillige Søndage forladt. Ved Biskop Baggers Alterbog (1688) blev den fra Reformationens Dage uden ydre Paabud traditionelle P.række lovfæstet; men af Fortalen til Alterbogen fremgaar, at der paa den Tid ved Paa-virkning fra de Reformerte hævdede sig Røster mod de faste Tekster, og den fremspirende Pietisme var heller ikke gunstigt stemt mod disse. Spener udtaler sig stærkt imod dem, og G. Arnold vilger ikke tilbage for at betegne dem som »en ugudeligt og gruelig Lemlæstelse af Biblen«. I den efterfølgende Tid bliver For-dringerne om Forandring end mere højrostedede. Selv Herder kalder P.n.e. »Hækker midt i Haven«, ved hvilken »man bliver hindret i at naa til de øvrige Dele af den«. Men i det hele taget vendte Kritiken sig mere mod de gamle P. end mod saadanne i Almindelighed (E. Pontoppidan, *Bastholm*, Balle o. fl.), selv om P. O. Bolsen i sin »Plan til en Forbedring af den offentlige Gudstjeneste« (1805) talte for frie Tekster. J. P. Mynster foreløste ved Roskilde Landemode 1809 en Afhandling til Forsvar for fastsatte Prædike-Tekster (Bl. Skr. I, 133 f.) og opstillede 6 Hovedsætninger herfor, hvilke Cl. Harms i sin Pastoralteologi (Dsk Overs. I, 47) uden Held søger at gendrive. Men i de forskellige Lands-kirkers nye Liturgier indføres efterhaanden flere Tekstrækker, idet Ønskerne herom ogsaa vare ret almindelige. Mynster foreslog i sit Udkaat til en Alterbog (1839) at føje til de anordnede Evangelier og Epistler en ny Tekst for hver Søn- og Helligdag, saaledes at der skulde prædikes efter en vis aarlig Omgang, idet Menigheden steds forud burde vide, over hvilken Tekst der skulde prædikes. Efter Forslag af Kirkekommissionen af 1854 bestemtes det ved kgl. Resol. af 10. Maj s. A., at Biskopperne bemyndigedes til at tilstede Præsterne enten Aar om Aar eller efter anden hensigtsmæssig Orden vekselvis at prædike over Evangelier og Epistler, samt at tillade Præsterne i en vis Tid at prædike over andre Tekster eller Dele af N. T., dog skulde det anordnede Evan-

gelium messes, naar der prædikedes over en anden Tekst end dette; og hvis Præsten ved særegen Anledning benyttede en fri Tekst skulde det anmeldes for Provsten. I de følgende Aar førtes i Danmark, ligesom det allerede i længere Tid havde været paa Dagsordenen i Tyskland, livlige Forhandlinger om udvidede P.rækker. Efter at det kirkelige Raad havde afgivet Betænkning over Forslag fra adskillige Konventer resulterede deraf, at der ved kgl. Resol. af 28. Jan. 1885 autoriseredes en sideordnet Tekstrække (Evangelier og Epistler), saaledes at den ældre og den nye Række skiftevis anvendes. Lignende Udvidelse er ogsaa anordnet i Sverige (1862) og i Norge.

Naar Striden om P. i sin Tid satte Sindene i ret heftig Bevægelse, maa Grunden søges i det forskellige Syn paa, hvad der er Hovedsagen ved Menighedens Gudstjeneste. Reformvennerne stirrede paa Udbrudelse af Skriftkundskab som det vigtigste; Modstanderne nægtede heller ingenlunde Vigtigheden af dennes Befæstelse og Udvidelse, men fremhævede, at saadan Belæring kan ske ad mangfoldige andre Veje end netop ved Søndagens Gudstjeneste, som har til Øjemed at opbygge paa den Troens Grundvold, der er lagt, men ikke i første Række at undervise og belære (W. Rothe, *Det danske Kirkeaar og dets Perikoper*, 4. Udg. 1878; E. Ranke, *Das kirchliche Perikopensystem*, 1847; A. Nebe, *Die evang. Perikopen d. Kirchenjahres*, 3. Opl. 1886, 3 Bd.; Johs. Clausen, *Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten*, 1878; F. V. Andersen, *Om Opretholdelsen af de gl. Teksters Stilling i Gudstjenesten*, 1879).

A. J. Périn, Charles Henri Xavier, belg. National-økonom, f. 29. Aug. 1815 i Mons, var 1844—81 Prof. ved Universitetet i Louvain. Han har udgivet en Række Skrifter, der ud fra et rom-kat. Synspunkt behandler Forholdet mellem Økonomi og Religion og har en Genoprettelse af Middelalderens Korporations- og Patronatsforhold for Øje. Han ser Arbejderspørgsmaalet Løsning deri, at Arbejdsgivere og Arbejdere begge efterleve Kirkens Bud, og at de første som forstaaende Patroner tage sig af deres undergivne. De vigtigste af hans Skrifter er: *Les économes, les socialistes et le Christianisme* (1849); *De la richesse dans les sociétés chrétiennes*, I—II (1861; 2. Udg. 1868); *Les lois de la société chrétienne* I—II (1875), oversat paa Tysk under Titlen: *Christl. Politik* (Freib. 1878); *Le socialisme chrétien* (1879); *Les doctrines économiques depuis un siècle* (1880); *Le patron, ses fonctions, ses devoirs* (1886); *Les premiers principes d'économie politique* (1895, udvidet 1896). Se om hans Teori og prakt. Virksomhed Fr. Nielsen, *Karakteristiker og Kritiker* (1884) 129 f.

S. A. B. Perowne, John James Stewart, eng. Biskop, f. 13. Marts 1823 i Burdwan i Bengal i Indien, gik i Skole i Norwich og studerede i Cambridge. 1848 blev han præsteviet, og han var i Aarene 1853—82 gentagne Gange valgt til Universitetsprædikanter. Først var han teol. Lektor ved King's College i London og Hjelpepræst ved Lincoln's Inn; senere blev han Hjelpe-tutor ved Corpus-Christi-Kollegiet i Cambridge. 1862—72 var han Vice-Principal for St. David's-Kollegiet i Lampeter, 1865—78 examin. Ka-

pellan hos Biskoppen af Norwich, 1868 Hulsean Lecturer (om »Immortality«), 1874—75 Margaret-Prædikant, 1874—76 Whitehall-Prædikant, 1869—75 havde han Præbenden St. Andrew og et Kanonikat i Llandaff, 1872—78 var han teol. Prælector i Trinity-Kollegiet i Cambridge, 1873—75 Fellow dér; 1875—78 Hulsean Prof. i Teologi i Cambridge. 1875 blev han Æres-Kapellan hos Dronningen, 1878 Dean i Peterborough; 1887—88 var han Universitetsprædikant i Oxford. 1891 blev han Biskop af Worcester. Han har bl. a. udgivet en ny Overs. af Psalmerne med krit. og exeget. Noter (I—II, London 1864—68; 6. Udg. 1886); »Prædikener om Kirken, dens Tjenere og Sakramenter« (1873); 1877 begyndte han Udgivelsen af *The Cambridge Bible for Schools*, til hvilken han selv gav en Fortolk. af Jonas (1878). Desuden udgav han Biskop Thirlwalls *Remains, literary and theological* (I—III). 1901 blev han som Biskop af Worcester efterfulgt af Charles Gore.

Perpetua, Vivia, kvindelig Martyr i Carthago under Septimius Severus. Hendes Martyrakter ere gengivne i eng. Overs. i A. J. Mason, *The historic Martyrs of the primitive Church* (London 1905) 88 f.

Perrone, Giovanni, rom.-kat. Dogmatiker, f. 1794 i Chieri i Piemont, studerede i Torino, hvor han vandt den teol. Doktorgrad. 1815 var han en af de første, der traadte ind i den genoprettede Jesuiter-Orden. Han var først Prof. i Dogmatik i Orvieto, derpaa kom han til Rom som Prof. ved Collegium Romanum. Under Revolutionen 1848 flygtede han til England, men vendte derpaa tilbage til Rom og fortsatte sine dogmatiske Forelæsninger ved Collegium Romanum. P. var Romerkirkens officielle Dogmatiker og tog som saadan Del i forskellige vigtige dogmatiske Afgørelser, bl. a. i Dogmatiseringen af Marias ubesmittede Undfangelse. Hans *Prælectiones theologicae*, der foreligge i flere forskellige Udgaver (bl. a. i en Pariser-Udg. i 2 Bd. 1861, besørgt af Migne) har længe været betragtet som en Fremstilling af Roms officielle Dogmatik, og i flere Kontroversskrifter forsvarede P. den rom. Kirkelære og angreb Protestantsmen. Han døde 28. Aug. 1876. Om hans Ydre og hans Læremåde se Fr. Hettlinger, *Aus Welt und Kirche* (Freib. 1893³) I, 106 f.

Perry. 1) **Charles P.**, eng. Biskop, f. 1807, studerede i Cambridge og blev 1847 viet til Melbournes første Biskop. 1876 opgav han sit Bispedomme. D. 1891. — 2) **George Gresley P.**, eng. Kirkehistoriker, f. 1820, studerede i Oxford, var 1847—52 Tutor i Lincoln-Kollegiet, 1852—97 Præst i Waddington, 1867—93 Proctor for Landemodet; 1894 blev han Arkidiakon i Stow. Han har bl. a. skrevet: *Hist. of the Church of England* (1860—64); *Life of Bishop Grosseteste* (1872) og *Life of St. Hugh of Avalon, Bishop of Lincoln* (1879). D. 1897.

Persepolis, Hovedstaden i det egentlige Persien, Akæmenidernes Hjemsted. Ruinerne af Darius Hystaspis' og Xerxes' Paladser, nedbrændte af Alexander d. st., eksistere endnu. P. angives i 2 Mak. 9, 2 som den By, hvor Antiokos Epifanes forsøgte Tempelplyndring.

Persevs, Makedoniens sidste Konge. Der hentydes 1 Mak. 8, 5 til hans Nederlag ved Pydna, 168 f. Kr.

Persien, den vestl. Del af det store asiatiske Land, som vi kalde Iran, hvis østlige Del dannes af Afghanistan og Belusistan, har i vore Dage langtfra samme Udstrækning som det oldpersiske Rige, der foruden Iran tillige indbefattede det asiatiske Tyrki, flere Egne af Turkestan og af Europa, fra Kambyses's Tid endvidere Ægypten og fra Dareios I's Dage tillige Dele af Nordvest-Indien. Fra en anden Side betragtet, kan P. ingenlunde siges for Perserrigets Dage at have dannet en Enhed, ligesom det ogsaa er langt fra, at alle Dele af Landet har haft samme Udvikling. De forskellige Dele af det vidtstrakte Land beboedes i Oldtiden for en stor Del af meget forskellige Folk, der ofte kun stod i yderst ringe indbyrds Berøring. Den sydvestligste Del af P., det gamle Elam eller Elymais, med Hovedstaden Susa, hører til de allertidligst kultiverede Lande i Verden. Det havde omtrunt Udvikling tilfælles med det nærliggende Babylonien, men Beboerne af Elam havde en hel anden Nationalitet end Befolkningen i Babylonien. Elamitterne vare ikke Semiter, om de end til deres ældre Literatur stundom benyttede sig af det babylonske Sprog. De vare heller ikke Arier. De tilhørte en hel anden Folkestamme. Det maa her bemærkes, at Sproget i Elam ikke var det samme, som det, vi finde udbredt i en tidlig Tid i Babylonien, og som man gerne kalder Sumerisk. Gennem Indskrifter have vi nogen Kundskab til det gamle Sprog i Elam, der synes beslægtet med Sproget i 2. Kolumme af Akæmenidernes Tresprogs-Indskrifter. Af Mindesmærkerne erfare vi, at Elams Konger stundom herskede over Babylonien, ja strakte deres Magtomraade videre, bl. a. til Syrien. Det stemmer godt overens hermed, naar i Biblen Elams Konge Kedor-Laomer (1 Mos. 14, 1) foretager et Tog til Syrien og paa dette Strejftog overvindes af Abraham. De øvrige Dele af P. træde først forholdsvis sent op paa Historiens Skueplads, tidligst det Nord for Elam liggende Medien (omtr. fra Aar 720), derpaa det med Elam til Dels nær forbundne egentlige P., senest de fjernere Dele af P. En ejendommelig Rolle spille mere nordlige Egne af P., idet de udgjorde Hjemlandet for den Lære, som henføres til Zarathustra eller Zoroaster, og som vi kende fra Persernes hellige Bøger, den saakaldte Zend-Avesta. De nærmere Omstændigheder og Forhold i Zend-Avestas oprindelige Form ere ikke nøjere kendte, ligesom vi heller ikke vide Besked om, hverken hvorledes Arierne udbredte sig i P., eller om, hvorfra de oprindelig kom. Ved Babylons Fald (539—538) kom Jøderne til at staa under Kyros, der oprindelig var Konge i et lille Rige, Ansan, der udgjorde en Del af Elam, men han selv tilhørte ikke den elamitiske Nationalitet. Han var en Arier, hvis Forfædre havde gjort sig til Herrer over en Del af Elam og vel ogsaa af andre lige Øst derfor liggende Egne (det egentlige P.). Kyros gav de fra Jerusalem bortførte Jøder Tilhødselse til at rejse hjem (536), og under Dareios blev Templet genopført med Hjælp fra den persiske Regering (520). Under Persernes Herredømme havde Jøderne i det hele en lykkelig Tid, og i deres Stammelands sydlige Del, Juda, havde de en vis Selvstændighed under persisk Højhed. Samtidig bredte de

sig stærkt i de allerfleste Egne af Perserriget, hvis mægtige Udstrækning ovenfor er berørt. Jødernes Udbredelse over Asien fortsatte sig efter Perserrigets Fald og ikke mindst under de parthiske Arsakider, der fra Midten af det 3. Aarh. f. Kr. vare Herrer i det meste af P. og fra det 2. Aarh. tillige i det gamle Babylonien. Her tog Herskerne Sæde i den græske Nybygd Seleukia. Arsakiderne lod sig stærkt paavirke af gr. Kultur, af hvilken de vare omgivne i deres vigtigste Residens Seleukia. I religiøs Henseende vare Arsakiderne, som det synes, indifferente; og der er ingen Antydning af, at de traadte fjendtlig op, hverken imod Jøder eller senere imod Kristne. Efter Ap. G. 2, 9 var der iblandt de paa Pinsefesten i Jerusalem for Evangeliet vundne ogsaa Parther, Elamiter og Meder, vel Jøder, bosatte i disse Egne. Man kan herefter antage, at Krdmmen allerede meget tidligt er bleven forkyndt i visse Egne af P., og at den her har fundet Tilhængere. Evsebios fortæller, at ifølge Origenes skal Apostlen Thomas have missioneret i Parthien, ligesom Andreas i Skythien (hvortil vel en Del af P. kan henregnes); han taler ogsaa om Kristne i Parthien, P., Medien og Baktrien. Det samme fremgaar ogsaa af en Dialog fra det 3. Aarh., der tilskrives Bardaisan, og hvor der er Tale om Kristne i Øst-P. Iøvrigt foregik der netop i det 3. Aarh. e. Kr. i disse Lande en for Krdmmen uheldig Forandring, idet de tolerante Arsakider bleve styrtede af Sassaniderne, der snart optraadte som ivrige Tilhængere af Zoroasters Lære, hvilken de op-højede til Statsreligion. Som Følge heraf saa de med mistænkelige Øjne paa andre Religiøsbekendere, bl. a. paa de Kr., paa Manikæerne, maaske ogsaa paa Jøderne. Det kom til flere blodige Forfølgelser imod de Kr., om hvilke de persiske Martyrakter indeholde mange Beretninger, der dog ikke altid fortjene fuld Tillid. Det er vel saaledes nok en Overdrivelse, naar der tales om 190,000 Martyrer i P. Det maa forøvrigt ikke overses, at de fleste af disse Martyrer snarere tilhøre Babylonien end P., idet Babylonien dengang antoges for Perserrigets Hovedland og desuden vistnok talte langt flere Kr. end de Øst derfor liggende Provinser, der høre til P. I Babylonien levede ogsaa de Kristnes Overhoved, Patriarken i Seleukia. Allerede 313—314 skal der her være holdt en Synode. Saalænge som Krdmmen var forfulgt af Magthaverne i Romerstaten, havde de Kr. dog forholdsvis Ro i Sassanideriget; men da Kejserriget var bleven kristnet, forandredes Forholdene. Af Afraates, »den persiske Vismand«, erfarer man, at der allerede i hans Tid fandt Kristenforfølgelser Sted i P. Af hans Homilier (imellem 337 og 345) ser man ogsaa, at Krdmmen var stærkt udbredt i P., og at den var fuldt organiseret med Biskopper og Klerus. De teol. Stridigheder i Romerriget synes kun at have berørt de persiske Kristne yderst lidet. I Nikæa var der dog et Par Biskopper tilstede fra P., men de hørte vist snarest hjemme i Babylonien. Den Konge, der først forfulgte de Kr. i P. (fra 341), var Sapor II (død 379). Samtidig førtes der en Krig med Romerne, der varede 25 Aar. Iblandt de henrettede var (343) Patriarken i Seleukia og 100 andre højere

Gejstlige. Sapor II's Efterfølgere vare mildere stemte mod de Kr., særlig Jezdegerd I (fra 399). 408 sluttede han Fred med Kejsers Theodosius II, ved hvilken han gav de Kr. flere Rettigheder, 410 holdtes derpaa en Synode, paa hvilken Bestemmelserne i Nikæa anerkendtes, Forholdene i den kr. Kirke i Sassanideriget, der dels ved Forfølgelserne, dels ved indbyrdes Rivninger i Spørgsmaalene om Forfatningen vare komne i Uorden, ordnedes ogsaa her. Snart efter kom der dog haarde Tider for de Kr. i P. (fra omtr. 420—450). Anledningen var vistnok, at en Biskop i Susa, Abdas, 418 nedrev et Alter for Persernes hellige Ild. Ved en Fredslutning med Byzanz 423 fik de Kr. i P. vel fri Religionsøvelse, men nye Vanskeligheder viste sig snart. Paa en Synode 422—23 skal man i P. have forbudt at appellere til Patriarken i Antiokia, der tidligere antoges som staaende over Patriarken i Seleukia. En ny haard Forfølgelse udbød i Kong Jezdegerd II's 8. Regeringssaar (438—39). Men da den kr. Kirke i P. ikke vilde anerkende Synoden i Efesos (431) og senere paa et Par Synoder ligefrem sluttede sig til den af Nestorios fremsatte Lære, som K.n i Romerriget havde forkættet, fik den persiske K. bedre Dage. Til Gengæld gik det ud over de ortodokse, der betragtedes som den østromerske Kejsers allierede. Der fortælles, at alene i Seleukia omtr. 7700 Kr. mistede Livet ved denne Forfølgelse. Mod Slutn. af det 5. Aarh. organiseredes den nestorianske K. i P. endelig under Patriarken Babæos (omtr. 490). Assemani nævner 7 Sæder for nestorianske Metropoliter i det egentlige P., deriblandt Hamadan (Egbatana) i Medien og Raga i Parthien. Foruden Nestorianere omtales der forøvrigt i den sidste Tid af Sassaniderigets Dage en Del Monofysiter som levende i P., men de fleste af disse vare vistnok bosatte i Babylonien og i de nordvestligste, af Armenier befolkede Dele af P., ikke i de øvrige Dele af Landet. Da P. faldt i Muhammedanernes Hænder, forandredes Forholdene. Tilhængerne af Zoroasters Lære, der endnu 615 havde forfulgt de Kr., bleve nu selv Genstand for Forfølgelse, som mange søgte at undgaa ved at gaa over til Islam, medens de Kr. kun sjældnere foreulepedes. Under Mongolerne, som rundt om i P. gik frem med største Grusomhed, havde de Kr. forholdsvis bedre Kaar end Muhammedanerne, og mange af dem kom til at beklæde ansete Stillinger i Riget. De kunde ogsaa uhindret missionere i Mongolernes udstrakte Besiddelser, bl. a. i Kina. Da P., efter i næsten 1000 Aar at have staaet under fremmede, Aar 1500 atter kom til at danne en national Enhed under muhammedanske Herskere, blev de Krs. Stilling ofte mindre god. Bl. a. var Nadir-Shah meget haard imod de Kr., men det synes dog nærmest at være gaaet ud over de kat. Kr. Katolikerne havde nemlig et Par Gange, først 1893 med Franco fra Perugia, siden i det 17. Aarh. med Karmelitere o. a. Munke søgt at missionere i P., særlig iblandt de Kr., og havde, som det synes, vundet en Del; men dette Missionsværk blev helt forstyrret under Nadir. Imedens Nestorianerne i hele Middelalderen vare temmelig udbredte i P. og for-

holdsvis temmelig talrige, er deres Antal i vore Dage stærkt smeltet sammen. 1833 angaves deres Antal til 70,000; men siden har der fundet voldsomme Blodbad Sted, idet mange Kr. ere bleve nedhuggede af Kurderne. De fleste af disse Kr. vare dog vistnok Undersaatter af den tyrk. Sultan. I P. findes de fleste nestorianske Kr., dels i de kurdiske Bjerge og dels paa Sletten ved Urmia. Ved Fredslutningen 1825 kom en Del af de Egne, hvor der levede armeniske Kr. (der ere Monofysiter), ind under Rusland, bl. a. Edzmiasin, hvor Armeniernes Patriark lever. I de tilstødende Egne af P. lever der dog endnu en Del armeniske Kr. (smign. Nestorianere og Armeniere). (Assemani, Bibliotheca Orientalis, Vol. III; St. Ev. Assemani, Acta Sanctor. Mart. Orient. et occid. I (Roma 1748); Bedjan, Acta Martyrum et Sanctorum (Paris 1890 osv.); Hofmann, Akten persischer Märtyrer (i Abhandl. zur Kunde des Morgenl. Bd. VII); I. Labourt, Le christianisme dans l'empire des Perses, i »Revue de l'Hist. et de Litt. relig.« VII (Paris 1902); R. Duval, La Littérature Syriacque (Paris 1890); Th. Nöldeke, Aufsätze zur Pers. Geschichte (Leipz. 1887). V.S.

Persis, en kr. Kvinde i den rom. Menighed (Rom. 16, 12).

Person eller **Personlighed** er et Ord, som tydeligt nok røber sin latinske Afstamning. Oprindeligt betød det en Maske (i Skuespillene), siden efter et enkelt Individ; i Retslæren har det faaet en rig Anvendelse. Til os er Ordet kommet gennem Skolastikerne, der definerede P. som et fornuftigt Enkeltvæsen. Det er Intellektualismens Synspunkt, som her raader. Dette fastholdes ogsaa af Leibniz og Wolf, der sætter P.ens Væsen i Selvbevidstheden. Først Kant giver et rigtigere og videre Synspunkt. Idet han overordner det praktiske over det teoretiske, gør han P. til mere end blot Intelligens; den bliver tillige Aabenbarelsen af en højere Frihedens Verden. Med det personlige Liv er Friheden og Uafhængigheden af den hele Naturmekanisme givet; her staar vi overfor det, der hæver Mennesket op over sig selv som en Del af den sanselige Verden. Som Person er et Menneske Formaai i sig selv; han maa aldrig nedsættes til at være et blot Middel for noget andet. I Begrebet om P. kulminerer Tanken om den menneskelige Værdighed, idet Mennesket forestilles som et Væsen, der giver sig selv sine Love og derigennem bærer Ansvaret for sin Skæbne. Det er denne Uddybelse af P.ens Begreb, hvorefter det betegner Enheden af Selvbevidsthed og Selvbestemmelse, som har vundet Raaderum i den senere moralske Betragtning. Det kan tilføjes, at vi i Sprogbrugen gør en vis Forskel paa Person og Personlighed, idet der ved det første kun tænkes paa det individuelle i dets almindelige Form, hvorimod man ved Personlighed forestiller sig den sædelige Udvikling i dens Fuldendelse, saaledes at dette Ord kommer til at betyde væsentlig det samme som Karakter. F. C. K.

Personne, John Wilhelm, sv. Teolog, f. i Stockholm 1849, kom 1868 som Student til Upsala, blev Filosofie Doktor 1875, studerede i Tübingen 1877, blev Teologie Kandidat 1880, 1881 Lektor ved Stockholms nordre Latinskole, 1883—97 var han Inspektør for Kateketskolerne

i Stockholm. 1893 blev han Dr. theol. ved Jubelfesten i Upsala, 1897 Domprovst i Linköping. Blandt hans Skrifter maa nævnes: »De mosaiska altaroffren« (1874); »V. Rydbergs Bibels lära om Kristus granskad« (1880); »Grunddragen till Gamla testamentets sedelära« (1881); »Bibelkritikens nyaste hypoteser om Gamla testamentet« (1886); »Skolungdomens sedliga uppföstran« (1888). Fra 1885 er han Medlem af Bibelkommissionen. O. A.

Perthes. 1) **Clemens Theodor P.**, Søn af nedennævnte Boghandler Friedrich P. og Caroline Claudius, Datter af Matthias Claudius (I, 517), blev født i Hamburg 2. Marts 1809. P. studerede Jura i Bonn, arbejdede derpaa i et Par Aar ved Regeringen i Brandenburg og Koblenz, tog 1834 den juridiske Doktorgrad, blev 1835 Privatdocent i Bonn, 1839 Prof. extr. og 1843 Prof. ordent. dér. Han døde i Bonn 25. Nov. 1867. Hans betydeligste Forelæsning var over Statsretten, og flere tyske Prinser (den senere Kejser Friedrich, Kong Albert af Sachsen, Storhertug Friedrich af Baden og Prins Friedrich Karl) vare blandt hans Disciple; til dem traadte han i nært Forhold, og dem sagde han mange Sandheder. P. var et virksomt Medlem af den evang. Menighed i Bonn og sørgede navnlig for at ordne dens Fattigpleje. Da Wicherich havde udsendt sit Opraab om en indre Mission, dannede P. i Bonn en Forening for indre Mission, og i Arbejdet for den havde han en god Støtte i sin Hustru, Marie f. Madelung. 1854 grundede han det første Gæstehjem (Herberg zur Heimat), der nærmest var beregnet paa de mange Haandværkssvende, der passerede Bonn (se II, 314). Sine Tanker med dette Hjem udviklede han i et lille Skrift: »Das Herbergswesen der Handwerksgelesen« (1856; 2. Aufl. 1883). Blandt hans andre Skrifter maa nævnes: »Der Staatsdienst in Preussen« (1838); »Das deutsche Staatsleben vor der Revolution, eine Vorarbeit zum deutschen Staatsrecht« (1845); »Polit. Zustände und Personen zur Zeit der franzö. Herrschaft« (I—II, 1862; 2. Aufl. 1863). Han udgav ogsaa sin Faders Levned (I—III, 1848—56; siden optrykt mange Gange).

2) **Friedrich Christoph P.**, tysk Boghandler, f. i Rudolstadt 1772, aabnede 1796 en Boghandel i Hamburg, hvor han ægtede Matthias Claudius's Datter, Caroline. Han tog Del baade i den folkelige Vækkelse i 1813 og i den Genfødelse af det kristelige Liv, som fulgte efter den, og paa hans Forlag udgav mange af den Tids betydeligste Teologer deres Skrifter. 1822 flyttede han til Gotha. Han døde 18. Maj 1843. Hans Boghandel bestaar endnu, men den er gaaet ud af Familiens Hænder og omdannet til et Aktieselskab. Jvfr. R. Petersen, Matth. Claudius og hans Vennekreds (1884), og den ovenfor nævnte udførlige Biografi, som Fr. P.s Søn, Clemens Theodor P. udgav.

Peru, Republik i Syd-Amerika, havde 1900 o. 4¹/₂ Million Indbyggere, der ere saa forskellige, at de ikke danne et Folk, men kun en Befolkning. Henvend Halvdelen af P.s Beboere ere Indianere, mange ere Negre, Efterkommere af indførte Slaver; de fik først deres Frihed 1856. En Del ere Kinesere. Den romskat. Kirke er den herskende, og ifølge Grundloven af 1860 har ingen anden Religions Be-

kendere fri Religionsøvelse. Primas er Ærkebiskoppen af Lima, der har 8 Lydbiskopper under sig (Arequipa, Puno, Cusco, Ajacucho, Trujillo, Huanuco, Cachopojas og Iquitos). Præsterne lønnes af Accidenser og Messestipendier. Der er mange Klostre i Landet, men Folkeoplysningen staar paa et meget lavt Trin. Engelske, nordamerikanske og tyske Protestanter have flere Steder dannet smaa Menigheder med Bedehuse og Skoler.

Peræa, Østjordanlandet. Den korte Benævnelse P. o: »det hinsidige« er brugt af Josefos i Stedet for »hinsides Jordan«, som det kaldes i den rabbiniske Literatur og i N. T. (*ἡ πέρα τοῦ Ἰορδάνου*: Mt. 4, 15, 19, 1; Mk. 3, 8; Joh. 1, 28, 3, 26 osv.). Det svarer omtrent til Gilead. I politisk Henseende regnedes Dekapolis som forskelligt fra P. Landets Judaisering skyldtes Hasmonæerne, særlig Alexander Jannai. Paa Kristi Tid hørte P. (fra Makærus i Syd til Pella i Nord) under Herodes Antipas. Se iøvrigt Art. Gilead. L. G.

Peshita er den sædvanlige Betegnelse for den syriske Kirkebibel. Navnet, der første Gang forekommer hos Mose bar Kefas (d. 913), er egentlig et Adjektiv til et underforstået Substantiv (*mapagta, ekdosis*) og betyder: den simple, ligefremme. Rimeligvis er det en Oversættelse af *hapla* (som Mod sætning til den hexaplariske Tekst, der oversattes paa Syrisk), medens den af andre foretrukne Forklaring: den almindelige, gængse, ligger noget fjernere fra det syriske Ords Betydning. Om denne Oversættelses Oprindelse findes der ingen paa-lidelige Efterretninger. Sikkert bevidnet er dens Tilstedeværelse først ved Afraates (ned imod Midten af det 4. Aarh.), men uden Tvivl er den ældre. Den gammeltestamentlige Del deraf kunde endog hidrøre fra Tiden før Stiftelsen af den syriske Menighed (omkring 150 e. Kr.), hvis den oprindelig var et jødisk Værk. Dette er imidlertid ikke sikkert. Vel er det klart, at en Overs. fra den hebr. Grundtekst maa skyldes jødiske Kundskaber, og det staar ogsaa fast, at enkelte af Bøgerne ere oversatte af Jøder, saaledes Ordsprogene, hvis syriske Overs. senere optoges i den palæstinensiske Targum. Men da der intet Steds i den jødiske Literatur er Tale om en Overs. af det gl. T. paa Syrisk (det er den i og omkring Edessa talte aramaiske Dialekt), og da P. omvendt, saa langt vi kunne trænge tilbage, altid har været anerkendt som den syriske Kirkebibel, er det dog sandsynligere, at Overs. af det gl. T. som Helhed skyldes den kr. Menighed i disse Egne. Den jødiske Andel deri kan da skrive sig fra Jødekristne eller fra Benyttelsen af private jødiske Oversættelser af enkelte Skrifter. Overs. af det n. T. er selvfølgelig et kristent Arbejde og altsaa at henhøre til Tiden efter 150 e. Kr. Spørgsmaalet om dens Oprindelse og ældste Historie er i de senere Tider blevet yderligere forviklet ved Fundet af særegne syriske Oversættelser af Evangelierne, saaledes den af Cureton 1858 udgivne og den Evangeliepalimpsest, som Mrs. Lewis fandt i Aaret 1892. Om disse Oversættelsers indbyrdes Forhold og Sammenhæng med Tatians Evangelieharmonii staar kun fast, at de ikke ere uafhængige af hverandre, men iøvrigt er der opstillet forskellige Hypoteser

om deres Rækkefølge. Senere fortrængtes hos en Del Syrer deres egen originale Overs. af det gl. T. af Septuaginta, der gentagne Gange oversattes paa Syrisk. Som Helhed betragtet er P., hvis enkelte Dele tydelig nok skyldes flere forskellige Oversættere, et ret vellykket Arbejde, der kun af og til liden udsædes af Misforstaaelser, som den udvortes Lighed mellem Hebraisk og Aramaisk lagde nær. I den foreliggende Tekstform i alt Fald er Overs. af det gl. T. paa flere Punkter paavirket af Septuaginta, hvormed dens Værd som tekstkritisk Middel forringes en Del. Med Hensyn til Omfanget af det gl. T. har der hos Syrerne ikke uddannet sig en fast og almindelig anerkendt Praksis. Oprindelig anerkendte de ikke Apokryferne, men de optoges dog senere i nogle Haandskrifter som den berømte Codex Ambrosianus. Tillige manglede oprindelig i P. Krønikernes Bøger, der derfor først senere indføjedes i Oversættelsen med Benyttelse af en jødisk Targum. Nestorianerne udelade ogsaa Esra, Nehemja og Ester, medens Jakobiterne forene Ester med Judit, Rut og Susanne til én Bog.

En kritisk Udgave af P. savnes endnu. Af de almindelig brugte Udgaver hviler den af amerikanske Missionærer udgivne Urmiabibel paa Nestorianernes, det britiske Bibelselskabs paa Vestsyrernes Recension. Først en Sammenligning af disse, kritisk rensede Recensioner med de ældste syriske Forfattere og med Monofysiternes Massora vil kunne føre tilbage til den ældste Tekstform, der dog formodentlig kun i Enkeltheder vil skille sig fra de nu kendte (Nestle i Prot. Realencyclop. 3. Udg. 3, 167 f.; Fr. Buhl, Den gammeltestamentlige Skriftoverlevering, 133—139 (Kanon og Text d. Alt. Test., 186—195); Rahlfs, Beiträge zur Textkritik der Peschita (Zeitschr. f. alttest. Wissensch. 9, 161 f.); Codex Ambrosianus er udgivet af Ceriani, Mailand 1876—83; Biblia polyglotta Parisiensis 1645; Biblia sacra polyglotta Londinensis 1657; den hele Bibel desuden i Bibelselskabs-Udgaven, London 1823—1826 og Biblia sacra vet. et novi test. juxta Versionem simplicem, Mausli 1887—92; det gamle Testament, London 1824 (udg. af Lee) og i den amerikanske Urmia-Bibel, 1852; The Peschitta psalter accord. to the west-syrian Text ed. by W. Barnes, 1904; det nye Testamente udg. af Leusden og Schaaf, 1709 og i New-Yorker Udg. 1874, 1878, 1886; Tetraevangelium sanctum juxta simplicem Syrorum Versionem ed. Guiliam, Oxford 1901; Lagarde, Veteris test. apocryphi syriace 1861). F. B.

Pessimisme er den Totalanskuelse, der betragter Verden som den slettest mulige. Livet er helt uden Værdi, eller for saa vidt der findes værdifulde Elementer deri, overvejes de ganske af de værdiløse, saa at Resultatet i ethvert Fald bliver, at det er bedre ikke at leve end at leve. P. danner saaledes en polær Mod sætning til Optimismen, der betragter Verden som den bedst mulige. Det er det mørke og lyse Syn paa Tilværelsen, som her finder Udtryk.

Som praktisk Fænomen kan P. findes til alle Tider. En gennemgaaende Misforståelse med Livet har nærmest sin Grund i individuelle Anlæg. Særlig hos Digterne vil man bestandig finde Klager over Livets Mangler ligesaavel som

Lovprisninger af dets Skønhed. Men ogsaa de sociale og historiske Forhold kan begunstige en pessimistisk Stemning. Dette gælder vist nok, baade naar vi tænker paa den gamle Prædikere, der klager over, at alt er Forfængelighed, eller naar vi staar overfor moderne Digtere som Leopardi, Byron og Heine.

Men P. optræder ogsaa som en filosofisk Teori, der med tvingende Grunde vil bevise sin Ret som den sande Livsanskuelse. I denne Form optræder den vistnok først i Indien, særlig gennem den Buddhistiske Religion. Allerede i Bramanismen betragtes den givne Verden som en lavere Tilværelse, over hvilken den fromme skal hæve sig ved en streng Askese. Men særlig Buddha har udviklet Tanken om, at hele Livet er en gennemgaaende Illusion, fra hvilken det kun gælder om at befri sig. At leve er at begære, men Begæringen bedrager os altid; i Erkendelsen heraf ligger den sande Visdom. Det gælder da om at ophøre med at leve: at efterstræbe noget positivt Gode. I den rene Negativitet løber hele Livet ud. Det er med lignende Tanker, at den moderne filosofiske P. optræder. Dette gælder fornemlig om denne Retnings Grundlægger, Schopenhauer. Det er ham, der først har sat P. i System og givet den en selvstændig Plads i den filosofiske Forhandling. Hans Arbejde er optaget og videre udviklet af E. v. Hartmann. Forskellen mellem disse Tænkere kan angives ved, at P. hos Schopenhauer har en individualistisk, hos Hartmann derimod en universalistisk Karakter. Efter Schopenhauers Mening er Verden at forstaa som Udtryk for en grundløs og ufornuftig Vilje; i alt Liv rører der sig et Begær, som ifølge sin Natur aldrig kan tilfredsstilles; Befrielsen kan kun komme ved en Fornægtelse af Viljen, som maa fuldbyrdes af den enkelte gennem Tænkning eller Askese. Om nogen teleologisk Udvikling af Menneskeheden gennem Historien vil han ikke høre Tale. En saadan er det derimod, at E. v. Hartmann antager. Ogsaa han gaar ud fra Viljens uheldsvangre Magt i Verden, men han fører dog denne ind under et sidste ideelt Maal. Da Livet er et Onde, maa Maalet for Udviklingen vistnok være en Tilintetgørelse af Livet; men Hartmann tænker sig, at efterhaanden som Fornuften sejrer, vil Menneskeheden paa frivillig Maade forberede denne Tilintetgørelse, idet det forstaaes, at en saadan er det højeste og det bedste.

Hovedpunktet ved en Bedømmelse af P. som filosofisk Teori er imidlertid dette: hvorpaa støtter man Paastanden om, at Verden er den stiletteste mulige? De forskellige Grunde, som her nævnes, kan henføres under tre Grundsynspunkter. For det første foretages der en Opførelse af Forholdet mellem Lyst og Ulyst i Verden. Hvoraf findes der faktisk mest i Livet, baade i det enkelte Menneskes Liv og i Samfundslivet? Det er som et Handelsregnskab, der balancerer med Kredit og Debet, at dette stilles op. Her igennem mener P. med fuldkommen Evidens at kunne faststille, at Verden er slet, thi Summen af Ulysten skal ved denne Beregning vise sig langt at overgaa Lystens Sum. For det andet foretager man en lignende Beregning med Hensyn til den Moralitet, som faktisk findes i Verden. Er Menneskene

i det hele gode eller slette? Er det gode eller slette Bevæggrunde, som er de dominerende baade hos det enkelte Menneske og i Samfundet? Det er atter en Opsummering, her foretages, og den giver efter P.s Mening det samme Resultat som den forrige: det gode er i afgjort Minoritet overfor det onde. Og for det tredje antilles der en historisk-filosofisk Beregning. Idet man ser paa Udviklingen, spørger man, om der her igennem virkelig tilføres Menneskene noget godt? Vindes eller tabes der i det hele ved Udviklingen? Dette Spørgsmaal kan atter stilles noget forskelligt, idet man enten tænker paa, om Menneskene bliver lykkeligere eller u lykkeligere gennem Udviklingen, eller om de bliver bedre eller slettere. Ogsaa gennem denne Beregning mener P. at faa Ret. Det er især Schopenhauer, som har fremhævet, at Lidelsen vokser ved Kulturudviklingen, medens Rousseau har fremhævet, at den fremskridende Kultur gør Menneskene slettere, mere umoralske.

Det er dog utvivlsomt, at P.n er kommet for tidlig til sine Resultater. Der kan vistnok først i Almindelighed indvendes, at det er en ret uheldig Udtryksmaade, som P.n anvender, naar den lærer som en objektiv Sandhed, at Verden selv er slet. Der foreligger her sikkert en Forveksling af en Værdidom og en Værensdøm. Naar der er Tale om Lyst og Ulyst, da handles der om et Forhold til bestemte Personer, som kan føle en saadan Lyst eller Ulyst. Hvad Verden er i sig selv, derom dømmer vi slet ikke, naar vi finder den tiltalende eller utiltalende; denne Dom betegner alene, at vi opfatter den som fremmende eller hæmmende for vort Ve og Vel. Endnu mere afgørende er dog en anden Indvending, som fremhæver det uberettigede i at bedømme Livets Værdi efter det Kvantum af Lyst, som det indeholder. Det er en meget lavtliggende Maalestok, som her er anlagt. At Lyst og Ulyst er Faktorer i vort Sjeloliv, og at det har Betydning for os, om vi befinder os vel eller ilde, vil ingen kunne nægte, men at den afgørende Dom om Verdens Beskaffenhed skal fældes her udfra, er en uberettiget Fordring. Den maa sikkert bestemmes af, om Livet giver Plads for et Forhold til de højeste moralske Værdier eller ikke; at kunne finde disse og kæmpe for dem er det, som fremfor noget andet giver Livet dets Betydning. En saadan Betragtning synes heller ikke at være fremmed for P.; thi Filosofen Hartmann gør gældende, at Lystbalancen nødvendigvis maa være negativ, hvis Dyden ikke skal tage sin uegoistiske Karakter. Det afgørende Spørgsmaal bliver da, hvorvidt Verden kan give os et positivt eller alene et negativt Forhold til det gode. At P.n kan have adskillig Ret overfor en umiddelbar Optimisme i sin Betragtning af den menneskelige Moralitet og de Resultater, som Kulturen bringer, skal nu paa ingen Maade benægtes; just paa dette Punkt har den vel sin egentlige Styrke. Men naar den uden videre vil afvise en positiv Moralitet, og kun sætte det gode i den blotte Verdensfornægtelse, da skyder den ganske udover Maalet og bliver absurd i sin Paastand. Der maa dog altid kæmpes for bestemte Værdier; hvis man vil reducere disse til det rent negative,

da bliver den moralske Stræben ganske tom og hensigtsløs. En absolut P. er en Meningsløshed, der vel, som Høffding bemærker, heller aldrig har eksisteret. Vil vi imidlertid holde os til det berettigede i P.n, nemlig dens Paavisning af Spændingen mellem de højeste Værdier og den givne Virkelighed, da vises vi nødvendigt hen til Religionen som den eneste Løsning af denne Modsigelse. Her alene bliver der Mening i det delvis negative Forhold til Verden, fordi der her aabnes Udsigt til en ny Verden med en højere og fuldere Aabenbarelse af Værdierne (W. Gass, Optimismus und Pessimismus, 1876; R. Caro, Pessimisme au XIX siècle; E. v. Hartmann, Zur Geschichte u. Begründung des P., 1880; Hugo Sommer, Der P. u. die Sittenlehre, 1883). F. C. K.

Pestalozzi, Heinrich, f. i Zürich 1746, er en af de betydeligste Skikkelser i Opdragelsens Historie; den nyere Pædagogik's Fader har man kaldt ham. Det er han blevet ikke ved almindelig Dannelse eller Klarhed i pædagogisk Indsigt. Heller ikke ved metodisk Mesterskab eller Organisations- og Styretalent. I alle disse Henseender staar han langt tilbage for mange andre Pædagoger. Hvad der gjorde ham stor, var hans Aands Oprindelighed og Livskraft, hans utrættelige Kærlighed til Folkets Sag, hans rene Hjerte, glødende Begejstring og selvopofrende Arbejde for Menneskevel og Menneskelyst.

Faderløs i 5 Aars Alderen voksede han op, plejet og ledet med den kærligste Omhu af Moderen og en gammel Tjenestepige. Ved deres Opdragelse fik hans udprægede Følelsestemperament rig Næring; han var letbevægelig, blød og drømmende, hans Sind fuldt af Medfølelse. Men mandig Kraft og praktisk Forstandighed havde han intet Forbillede paa. Med et varmtfølende Hjerte gik han ud fra Hjemmet, men godtroende og upraktisk, fattig paa Omsigt og Verdensklogskab. Hans Hu stod til at ofre sig for Folkeopdragelsens store Gerning. Men ofte led han Skibbrud; hvert Øjeblik snubler og falder han — dog stadig for atter at rejse sig. Paa Neuhoof grunder han 1775 en Anstalt for fattige Børn, som skulde arbejde, opdrages og undervises, og med Begejstring og Kærlighed tager han Arbejdet op, men allerede 1780 maa han lukke Anstalten af Pengemangel. Han bliver da Forfatter, »Lienhard og Gertrud« er hans berømteste Bog: en Række Folkelivsbilleder fra en Schweizer-Landsby i Slutn. af det 18. Aarh.; dens Indhold er anskuelliggjort Pædagogik, hvis Hovedsum er dette: »jeg vil lægge Opdragelsen i Mødrenes Haand«. Revolutionens Indtog i Schweiz 1798 bragte ham paany i praktisk Virksomhed, først i Stanz som Leder af et Børnehjem for forladte Børn, saa i Burgdorf som Pogelærer ved en Almueskole, endelig 1795 i Yverdon, hvor han stifter en Opdragelsesanstalt, der bliver Skuepladsen for et rigt og ejendommeligt Skoleliv, som tiltrak sig hele Europas Opmærksomhed. Fra de fleste europæiske Lande kom der Elever, begejstrede unge Mænd sluttede sig til ham for at uddanne sig til Lærere, en stadig Strøm af besøgende gik gennem Anstalten. Men efter 20 Aars Forløb maatte P. med dyb Sorg opgive ogsaa denne

Virksomhed. Han vendte tilbage til Neuhoof og skriver dér om sit Livs Skæbne; han erkender sine Fejl og sin Begrænsning, men hævder sine Idées Gyldighed. 1827 døde han.

Vi skylder P. Anerkendelsen af, at en god Undervisning maa være en opdragende Undervisning. I Modsætning til Filantropisternes Raab om nyttige Kundskaber hævder P., at Udviklingen af Barnets Evner er Opdragelsens Formaal. Skolen for Barnet — det er hans Feltraab. Derved bliver den i ret Forstand Skolen for Livet. Dernæst betoner P., at en opdragende Undervisning maa være en psykologisk Undervisning, en Undervisning, der gaar den Vej, som Barnets sjælelige Udviklingsgang anviser, d. v. s. fra Anskuelse til Begreb. Hvad har jeg gjort for Menneskers Undervisning? spørger P. et Sted: jeg har fastslaaet Undervisningens øverste Grundsætning i Anerkendelsen af Anskuelsen som det absolute Fundament for al Erkendelse. Med den største Styrke har P. stillet dette Krav til al Undervisning: undervis anskueligt! og derved fremmet særlig Smaabørnsundervisningen. Endelig var det en Hovedtanke hos P., at alle Børn i Folket lige til de fattigste og mest forladte skulde delagtiggøres i den metodiske Opdragelses Velgering; fra neden af og indefra skulde Folkets Genoprejsning foregaa. Derfor har han med stor Virkning hævdet, at Hjemmet er Opdragelsens Arnested — »hans Metode skulde præpareres saaledes, at selv den enfoldigste Bondekone kunde opdrage sine Børn metodisk« — og derfor har han stræbt at vække Interesse særlig for Folkeskolens Opgave (»den nye Folkeskoles Grundlægger« kaldes han paa det Mindesmærke, der er rejst over hans Grav) og give Folkeskolens Lærerstand en høj Forestilling om Betydningen af dens Kald. S. S.

Petahja. 1. Øverste for et af de 24 Præsteskifter (1 Krøn. 24, 16). — 2. En Judæer, som var den persiske Konges Kommissær i Jerusalem (Neh. 11, 24). — 3. En Levit blandt dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 23). L. G.

Petau (Petavius), Denis, rom.-kat. Teolog, hædret med Navnet »Jesuiternes Ørne«, fødtes i Orléans 21. Aug. 1583. Han studerede Filologi og Filosofi i Orléans og Paris, hvor han traadte i nøje Forhold til den lærde reformerte Isak Casaubonus, der førte ham ind i Pariser-Bibliotekets Skatte. Allerede 1602 blev P. Lærer ved Universitetet i Bourges, og samtidig fik han et Kanonikat i Orléans, men 1605 traadte han ind i Jesuiter-Ordenen. Efter at have gennemgaaet sit Novitsiat i Nancy studerede han Filosofi og Teologi i Jesuiter-Kollegiet i Pont à Mousson, blev 1609 Lærer i Retorik i Reims; 1612 kom han til La Flèche, 1618 til Paris. Dér blev han Professor af de 4 Løfter og overtog 1621—44 den dogmatiske Lærestol. 1644 nedlagde han sit Lærerembede, dels fordi han følte sig legemlig svag, dels fordi han vilde bruge Resten af sin Levetid til litterær Virksomhed. Filip IV af Spanien søgte forgæves at drage ham til Madrid ved glimrende Tilbud, og da Urban VIII vilde lokke ham til Rom med Løfte om Kardinalvervdigheden, frabad han sig den tiltenkte Ære. Han døde i Paris 11. Dec. 1652. P. har skrevet en lang Række lærde Værker om filologiske, krono-

logiske, historiske og teologiske Emner. Hans Hovedværk, ved hvilket han i en vis Henseende er bleven Dogmehistoriens Fader, er de 5 Foliobind (1644—50): *De theologicis dogmatibus*, en Dogmatik, der vidner om P.s store patristiske og dogmehistoriske Lærdom og har det Maal, at sætte en ny, ved Fordybelse i Skriften og Fædrene, i sproglig Henseende af Humanismen befrugtet Teologi i Steden for den gamle skolaistiske. I et 6. Bd. vilde P. have behandlet Sakramenterne, Loven, Dyderne og Lasterne, men det fik han ikke skrevet, og ingen har siden vovet at fuldføre hans mægtige Værk. P.s Dogmatik er et rom.-kat. Sidestykke til Johann Gerhards (II, 197), og der var ét og andet, haade i hans Metode og i Enkeltheder, som fremkaldte Kritik ogsaa fra rom.-kat. Side. Han stod i Brevskifte med en stor Del af sine samtidige (ogsaa med Mænd som Casaubonus, Gerhard, Grotius og Scaliger), og de af hans Breve, der er udgivne, ere et vigtigt Bidrag til det lærde Tidsrumms Historie (Châtellain, Le père D. P., Paris 1884).

Peter, Apostel, stammer fra Betsaida ved Gennesaret Sø (Joh. 1, 45), hvor Faderen, Jona (Mt. 16, 17), der ogsaa er kaldt Joannes (Joh. 21, 15, 13) — af hvilket sidste Jona, rimeligst er en Forkortelse — boede. Oprindeligt bærer Apostlen ikke Navnet P., men Symeon (Ap. G. 15, 14; 2 Pet. 1, 1), eller efter senere jødisk, mere græsklignende, Udtale, Simon. Navnet Kefas, der paa Græsk blev gengivet ved Petros, fik han af Herren (Mt. 16, 18), som allerede første Gang, han mødtes med P., henviste til, hvad han i Fremtiden vilde blive kaldt (Joh. 1, 43). Fra den Tid af, da Apostlen traadte frem som den jerusalemske Menigheds øverste Leder, bliver Kefas-Navnet det almindeligt brugte (Gal. 1, 18; 2, 9, 11; 1 Kor. 1, 12; 3, 22; 9, 5; 15, 5) og har i sin græske Skikkelse i de senere Tider helt fortrængt Simon.

Fra Betsaida er han med Broderen Andreas flyttet til Kapernaum (Mt. 8, 5—14), hvor de sammen levede af at drive Fiskeri paa Søen fra egen Baad (Mt. 4, 18; Lk. 5, 3); her ejede han sit Hjem og var gift (Mt. 8, 14; 1 Kor. 9, 5). Disse ere de faa Træk, der fortælles om ham til det Tidspunkt, da det traadte ind i hans Liv, der gav dette en helt ny Betydning.

Døberen var traadt frem i Judæa, og mange samledes om ham, iblandt disse P. og hans Broder, Johannes og Jakob, hans Fiskerfæller, Filip og Nathanael (Joh. 1, 35 f.). Hvad der drog dem til ham, har snarere været den levende Trang til at høre Ordet af en Profets Mund, end messianske Længsler. Disse ere til Stede i Tiden og vise sig ogsaa i denne lille galilæiske Kreds (Joh. 1, 46), men træde her dog nærmest frem som en Frugt af Døberens Prædiken. Denne viser hen paa Jesus som den, der skulde komme, og P. med de øvrige følger hans Fingerpeg. Hos Jesus opholde de sig nu, hvor han færdes, ligesom de før opholdt sig hos Døberen; det nye Liv, som det profetiske Ord har fremkaldt i dem, og det nye Fodfæste, de ere i Færd med at faa, driver dem stadig til ham for at høre ham. For deres Livs Skyld følge de ham, indtil han en Dag byder dem at følge sig (Mt. 4, 18), et Bud, som paa et senere Tidspunkt gentages (Lk. 5, 1 f.). Fra da

af ere de kaldede til hans Disciple, for nogen Tid efter at blive udvalgte blandt den hele Discipelkreds til Apostle (Mk. 3, 13 f.) med det dobbelte Formaal, at de skulde leve hos Herren i dagligt Samfund med ham, og at han kunde udsende dem som Forkyndere af Riget med Magt over de urene Aander (1 Mk. 3, 14, 15).

Iblandt Apostlene indtager P. fra første Færd af Stillingen foran de øvrige: han er i Fortegnelserne den først nævnte, han er sammen med Jakob og Johannes Vidne til det, der sker i Synagogeforstanderens Hus (Mk. 5, 21 f., 37), han er paa Søen den, der begærer at faa en Befaling af Herren til at komme til ham, gaaende paa Vandet (Mt. 14, 22). Foran de øvrige Apostle er han i sin Forstaaelse af Messierens og foran dem i sin Tro paa ham, og Herren selv drager ham frem, undertiden sammen med Jakob og Johannes som ved Forklærelsen paa Bjerget og Kampen i Getsemane Have (Mk. 9, 1 f.; 14, 33), undertiden alene (Mt. 17, 24 f.); særlig sker dette sidste under Ordskiftet ved Kæsarea Filippi (Mt. 16, 13 f.), som imidlertid paa et enkelt Punkt udfyldes ved en senere Udtalelse til alle Apostlene (Mt. 18, 18) og det, der efter Opstandelsen forefalder ved Tiberias Sø (Joh. 21, 1 f.). Ganske vist staar det tre Gange gentagne Spørgsmaal til P. i nøje Forbindelse med dennes Fornægtelse af Herren under Forhøret hos Ypperstepresten; men den opstandnes Ord til ham siger dog mere end dette, at han trods sit Fald vedblivende er Apostlen; de antyde ogsaa, at han er den første til at føde og vogte Menigheden, den første, selv i Sammenligning med Johannes: der vil efter Herren Bortgang komme en P.s-Tid i Menigheden og, naar denne Apostel har fulgt Herren, ogsaa i sin Udgang af Verden, da en Johannes-Tid. Grunden til, at P. har faaet denne Stilling fremfor nogen af de øvrige Apostle, kan ikke søges i en særlig Fasthed eller Bestandighed i hans Karakter. Herren gør oftere opmærksom paa, at Simon Jonas Søn ikke netop falder sammen med P. (Mt. 16, 17; Lk. 22, 31; Joh. 21, 15, 16, 17). Simon Jonas Søn var af Karakter hurtig i Tale og Handling, aaben og redelig i sin Mening og til at udtale sin Mening (Mt. 16, 22; 26, 33), men ogsaa hurtig til at blive angst for Følgerne heraf, hvad hans Fornægtelse viser, noget der ogsaa langt længere frem i hans Liv følger ham (Gal. 2, 11 f.). Med P. forholder det sig anderledes. Det var Herren selv, der gav ham dette Navn, og hvad han mente dermed, fremgaar af det ovenanførte Ordskifte ved Kæsarea.

I sit Samliv med Apostlen er Herren paa det Tidspunkt, da det finder Sted, naaet saa vidt med sin Opdragelse af dem, at han kan spørge dem, hvem de antage ham for. Paa P.s Bekendelse af ham som Kristus, den levende Guds Søn, svarer han med at prise Simon lykkelig, fordi Faderen har aabenbaret ham dette. Hvad han har skønnet, er ikke en Frugt af menneskelig Overvejelse, men givet ham oven fra. Under sit daglige Samliv med Apostlene sagde Herren dem ikke lige ud, hvem han var; de saa ham gøre sine Gerninger og hørte ham tale sit Ord. Herunder lyste en Myndighed og en Herlighed frem, som atter skjulte sig under Menneskenaturens daglige Dragt. Det var »Guds

Herlighed i Kristi Ansigt (2 Kor. 4, 6; Joh. 1, 14), der saaledes brød frem; men mange, der saa Herren, saa det dog ikke; kun de saa det, som havde Betingelse for at se, det aabne Sinds Modtagelighed, og selv de saa det kun, fordi det blev givet dem, inden fra at kunne se i det Øjeblik, der var noget at se. Dette for Kristusherligheden i Jesu Ansigt modtagelige Sind havde P., og Gud gav ham at se for nogen af de andre. Af en Begivenhed i hans senere Liv fremgaar, at der kunde lukkes op i dette Sind til Dybder, der laa endnu længere nede: i Simon Garvers Hus i Joppe saa P. Linnedugen blive sænket ned til sig og hørte Røsten: staa op, slag og sæd (Ap. G. 10, 9f.).

Det er denne Modtagelighed for det rette Syn, givet af Faderen, som Herren priser P. lykkelig for, og dette Sind er hos ham i nøje Forbindelse med Redebonhed til at udtale, hvad det har set, til uden Betænkning at vedkende sig det, som vel endnu ikke klart var skønnet af nogen anden. Dette er Særkendet for det nye, der vokser frem i Simon under Samlivet med Herren, og som denne kalder P.; det er den faste Grund for den Fremtidsbygning, som han selv vil bygge, sin Menighed, som han herved henviser til: Faderens Aabenbarelse af Sønnen for og i Menneskehjertet og disses levende, frimodige Bekendelse heraf. Ikke Mennesker og ikke Menneskeværk, men Guds Aabenbarelse af, hvem Jesus er, som alene danne den usvigelige Grund at bygge paa. Som den første, i hvem denne Grund er lagt, træder P. frem som Grundsten (smgln Ef. 2, 20), og fordi han er den første og efter det nye i ham vedblivende er foran, bliver han sat til Husholder over den nye Bygnings Forraadskamre (smgln Es. 22, 22) og til at beskikke Orden og Vedtægt i Huset. Dette vil imidlertid først indtræde, naar Herren faar begyndt at bygge.

En dyb Bekræftelse faar P. for Rigtigheden af det Syn, som han har faaet paa Herren, ved Forklærelsen paa Bjerget, hvor det, der nu og da kom til Syne, aabenbares i Kraft (Mt. 17, 1f.; 2 Pet. 1, 17); men atter rystedes hans Forstaelse ned til Grunden, da »Satan begærede at sigte Apostlene som Hvede« (Lk. 22, 31), og først ved Opstandelsen fra døde staa Apostlen som den, der er »genfødt til levende Haab« (1 Pet. 1, 3); alt, hvad han da var naaet til, blev bekræftet og stadfæstet. Og nu begynder han fra Pinsedagen at indtage den Stilling, som han var kaldet til. Han taler til Folkeskarerne, og han vidner i Templet og for Raadet; hvad han vidner for alle er dette, at Jesus af Nazareth, som med ugudelige Hænder blev korsfæstet af sit eget Folk, gjorde Gud baade til Herre og Kristus (Ap. G. 2, 36), i det han oprejste ham af Graven og ophøjede ham ved sin højre Haand. Han er, som Raadet bemærkede, en ulærd Mand (Ap. G. 4, 13), der imidlertid viser sig at være vel hjemme i Skriftene, som de forelaa i den græske Oversættelse; han er, som Tjenerskabet i Ypperstepræstens Palads bemærkede, en Galilæer, hvis Maal røber ham (Mt. 26, 73), en Mand, der kan tale sit eget Modersmaal og tillige forstaa at udtrykke sig paa Grækernes Tungemaal, hørende til de ringe agtede Galilæere; og nu træder han frem i Jerusalem, for Raadet, med aandelig Magt

og Myndighed. Det er Herrens Opstandelse, der har stadfæstet Klippenaturen i ham, og det er Aanden, han lader sig lede af. Paa egen Haand gør han intet: først da det har vist sig, at Samaritanerne »havde modtaget Guds Ord«, lader han sig af de øvrige Apostle udsende sammen med Johannes for ved Haands-paalæggelse at meddele dem Aandens Gave, og da Forfølgelsen har raset i Jerusalem, og der atter er blevet Ro, rejser han ud i Judæa for at styrke Menighederne.

Det mest betydningsfulde Skridt gør han imidlertid, da han ved Synet i Joppe nødes til at døbe Hedningen Kornelius (Ap. G. 10). Han stod paa dette Tidspunkt, saa vidt det kan skønnes, paa dette, at Hedningerne maatte blive Jøder for at kunne gaa ind i Menigheden, at Krdmmen vel var et nyt Liv, men inden for de gamle jødiske Former. Saaledes stod Jakob og saaledes Menigheden i Jerusalem. Derfor maatte der en ejendommelig og tydelig Vejvisning til, skulde denne Skranke gennembrydes. Da P. havde modtaget den, var den gennembrudt. Fra da af vidste han, at Menigheden bestod af Jødekristne og Hedningekristne, ligestillede og med lige Ret, om han end af sin gamle Svaghed ved Lejlighed kunde synes ved sin Optræden at ville fornægte dette (Gal. 2, 11f.); men han vedblev at betragte sig selv som Jødernes Apostel (Gal. 2, 7f.), hvilket ikke hindrede ham i paa Mødet i Jerusalem klart og bestemt at hævde Hedningekristnes Frihed for Moseloven (Ap. G. 15, 6f.).

For den jersalemske Menigheds Liv og Udvikling i dens første Tid havde P.s Virksomhed sin store Betydning. Fra omtrent Aaret 44 ophører denne Virksomhed. Apostlen Jakob er blevet dræbt, P. sat i Fængsel; herfra slipper han ud paa en ejendommelig Maade, der viser tilbage til den oven omtalte dybeste Ejendommelighed i hans Sind; efter at have taget Afsked fra dem, der vare forsamlede i Marias Hus med Hilsen til Jakob og Brødrene, drog han hen til »et andet Sted« (Ap. G. 12, 1f., 17). Foruden Beretningen om hans Deltagelse i Mødet i Jerusalem omkring ved Aaret 50, findes i N. T. ingen Efterretning om hans senere Liv. Kun hvis man kunde gaa ud fra som givet eller dog som rimeligst, at det Babylon, der staaar nævnt i Slutningen af hans første Brev (5, 13), er det historiske Babel, kan der herfra i Forbindelse med den Orden, som Menighederne, han skriver til, opføres i, fra Nord og Øst til Syd og Vest, formodes, at han har prædikeret for Jøderne i Øst og Nord. Dette er imidlertid ikke sikkert, da Babylon ogsaa paa det nævnte Sted kunde være det i apokalyptisk Sprogbrug brugte Udtryk for Rom. Dog skal bemærkes, at Origenes hos Eusebios (hist. eccl. 3, 1) er anført som Vidne for, at P. har prædikeret i de i Brevet nævnte Egne.

I Overleveringen knyttes hans Navn til Antiochia og Rom. Origenes taler herom og de klementinske Skrifter. Han skulde da have været den første Biskop i Antiochia. Hvorledes det forholder sig med Biskopstillingen kan være tvivlsomt nok; men der er intet urimeligt i at antage en Virksomhed paa kortere eller længere Tid i nævnte By. Fastere knytter Overleveringen ham imidlertid til Rom; allerede

Clemens fra Rom henviser dertil (Kap. 5. 6), og efterfølgende Forfattere tale med større og større Bestemthed. Hertil kommer, hvad der hos Evsebios meddeles om Markos-Evangeliet Tilblivelse, der klart taler om en Virksomhed i Rom. Hvor lang Tid denne har strakt sig over, er ikke til at afgøre; dog kan dette næppe have været af lang Varighed og kun mod Slutningen af Apostlens Liv. Det var efter det, der foreligger i N. T., til Paulus, den rom. Menighed stod i et særligt Forhold, ikke til P., og de ældste Vidner i denne Sag tyde paa, at P.s Komme til Rom og hans Martyrdom dér ikke vare skilte fra hinanden ved noget langt Tidsrum: nogen Tid før Roms Brand naaede han vel dertil, og kort Tid efter led han Døden. — Om Fremstillinger af Apostelen i Kunsten jvfr. Apostelbilleder, I 123.

Om P.s Navn samlede sig alt i tidlig Tid en hel Række Skrifter: Evangelieskrifter — P.s Prædiken, Evangelium — Acta, Apokalypse, Brev; en Roman fortæller Træk af hans Liv; alt af ringe eller ingen historisk Betydning. Jvfr. Lit. til Art. »Peters Breve« samt: Chase i Hastings, Dict. of the Bible; A. Edersheim, The Life and Times of Jesus the Messia⁴ (London 1887); A. Neander, Gesch. der Pflanzung u. Leitung der chr. Kirche durch die Apostel (Hamburg 1847); H. W. J. Thiersch, Die Kirche im apostol. Zeitalter (Frankfurt 1858); Th. Zahn, Einleit. in das neue Testam. II (Leipzig 1899); Mynster, Blandede Skrifter 4, Kbhvn 1855; P. Chr. Kierkegaard, Samlede Skr. I (Kbhvn 1902). Om P.s Ophold i Rom jvfr. Lightfoot, Apostol. fathers I, 201 ff, II, 481 ff og O. Schmidt, Die alten Petrusakten, 1903. Om P.s Lære: B. Weiss, Lehrb. d. bibl. Theol. des N. T., 7. Aufl. 1903. A. A.

Peter fra Ailli, se I, 42.

Peter fra Alcantara (i Estramadura), f. 1499, d. 18. Okt. 1562, traadte 16 Aar gl. ind i Fransiskaner-Ordenen. 1519 blev han Guardian for Klosteret i Badajos; 1524 modtog han Præstevielsen. Efter nogle Aars Virksomhed som Rejsepræst, trak han sig tilbage til et Enebo i Nærh. af S. Onofrio's Kloster ved Soriana. Dér skrev han en meget læst Andagtsbog: *De oratione et meditatione*, der blev oversat paa mange Sprog og skattet af mange, bl. a. af Dronning Kristina af Sverig. 1538 blev han Provinsial for Provinsen Estramadura og begyndte som saadan en Reform af Frans's Orden. 1554 dannede han en egen Kongregation, Alcantarinerne, hvis Medlemmer skulde leve i ganske smaa Samlag (paa ikke flere end 8 Medlemmer) efter den strengeste Observans. I deres Blomstrings-tid havde Alcantarinerne 20 Provinser. De virkede med Opofrelse i Sydamerika, paa Filipinerne og i Japan. P. fra A. skyldes det i fremtrædende Grad, at den hl. Teresias Visioner blev kirkelig godkendte og hendes Ordensreform blandt Kameliterinderne gennemført. 1622 gav Gregor XV ham Plads blandt de salige; 1699 blev han helgenkronet af Clemens IX.

Peter fra Alexandria skal have været Lærer ved Kateketskolen i Alexandria og have lidt Martyrdommen 311. Han synes at have været en Modstander af Origenes.

Peter fra Amiens (P. Eremit) — hans gr. Navn *Κουκουπῆρος* eller Lille-Peter sættes af

nogle i Forb. med det picardiske Ord »tschou« eller »chtou«, lille; andre uddede det af det lat. »ucullatus« — var en af de betydeligste Korstogsprædikanter i det første Korstogs Dage. Han havde været i det hl. Land og set, hvad de Kr. dér maatte lide, og efter Konciliet i Clermont drog han rundt i Mellem-Frankrig, Lothringen og Rhinegengene og prædikede Korstog understøttet Tillob og med store Virkninger. Den lille magre Mand med de funklende Øjne og det graa Skæg om det solbrune Ansigt, der i Kutte, med bare Fødder, red om paa et Æsel, blev betragtet som en Helgen. Man rev Haarene af hans Æsel og gemte dem som Relikvier. Hans djærve Energi, hans glødende Indbildningskraft og hans plumpe Veltalenhed gjorde et stærkt Indtryk paa alle. Han var utvivlsomt stor som Opvækkelsesprædikant, men Eftertiden har med Urette gjort ham til den egentlige Ophavsmand til Korstogene og fremstillet ham som Taler og Hovedmand paa Konciliet i Clermont 1095, skønt det er tvivlsomt, om han overhovedet var til Stede paa dette Koncilium. Men som Korstogsprædikant var han meget virksom, og allerede i Marts 1096 saa han sig i Spidsen for en Hær, mest af Smaafolk fra Landet, som han gennem Ungarn og Bulgarien førte til Konstantinopel. Kejser Alexios fik hurtigt den sælsomme Korshær sat over Bosphoros, og da de uordnede Skarer, trods P.s Advarsel, i Okt. 1096 indlod sig i Kamp med en seldshukisk Emir, led de et afgørende Nederlag ved Nikæa. P. selv undkom fra Blodbadet og sluttede sig siden til den egentlige Korshær (Hagenmeyer, P. v. A., Leipz. 1879).

Peter fra Bruys, en afsat Præst, var en af Førerne i den Opposition mod K.n., der i Beg. af 12. Aarh. rejstes af Katharerne (se de ny Manikæere, S. 161) i Sydfrankrig. Der er kun lidet optegnet om hans Liv og Lære (hovedsagelig hos Peter den ærværdige). Han hævdede N. T.s, men vilde ikke anerkende den kirkel. Traditions Autoritet. Ud fra dette Standpunkt forkastede han Barnedaaben, Læren om Messiofret og Transsubstantiationen og egentlig selve Nadveren, idet han lærte, at Kristus kun 1 Gang havde givet sine Disciple sit Legeme og Blod, og at denne Handling ikke kunde gentages. Fremdeles var han en Modstander af Bønnen for de afdøde, og han talte mod Venerationen for Korset. Han rettede et stærkt Angreb mod den kirkel. Gudstjeneste; Kirkesangen forargede ham, og han mente, at man ikke behøvede Kirkebygninger, da man godt kunde dyrke Gud i en Lade. For disse Lærdømmes Skyld blev han brændt o. 1130. C. E. F.

Peter fra Capua, se Petrus de Vinea.

Peter fra Castelnau (*Château neuf*), Cistercienser, tidligere Arkidiakon i Maguellon, senere indtraadt i Klosteret Fontfroid, blev 1203 af Innocens III udnævnt til pavelig Legat i Kampen mod Albigenerne. P. var en uegennyttig Karakter og brændende for K.n.s Sag. Sin Mission begyndte han med at afsætte Biskopperne i Vivarez, Béziers og Toulouse. 1206 fik han Fulco fra Marseille, tidligere Trubadur, senere Munk, udnævnt til Biskop i Toulouse, en hensynsløs og fanatisk Person. P.s Mission vilde ikke lykkes, Forholdene tvang ham til at afskedige sit glimrende Følge og leve paa apostolsk Vis.

Ved Diegos og Domingos Komme (1206) fik P. ny Iver. Særlig Forholdet til Grev Raimond VI voldte ham Bryderier. Snart lovede Greven at skille sig fra Kætteerne, snart forsvarede han dem trods Løfte til P. om at modarbejde dem. En Sammenkomst i St. Gilles for at udsone Greven og P. med hinanden førte ikke til noget. Kort efter (8. Januar 1208) blev P. dræbt, just som han gik om Bord for at sætte over Rhône. Mistænkt for Delagtighed i Mordet blev Greven ekskommuniceret, og Paven befalede Syd-Frankrigs Ærkebisper at prædike Korstog imod ham. P.s Død betragtedes som et Martyrium, og han blev straks optaget blandt »de salige« (Festdag 5. Marts og 15. Jan.). Hans Lig blev begravet i St. Gilles, hvor det hvilede, indtil det 1562 blev brændt af Protestanter under Religionskrigen.

Peter fra Luna, se Modpaven Benedict XIII (I, 257 a).

Peter fra Montboissier, se Peter d. ærværdige.

Peter fra Morrone, se Cælestin V (I, 567).

Peter fra Verona, se Peter Martyr.

Peter Arbues, se I, 135.

Peter Chelcicky, se S. 328 a.

Peter den Ærværdige (Venerabilis), Abbed i det berømte Kloster Cluny 1122—1156, var født 1094 i Montboissier. Da hans Fader, Mauritius, døde, gik hans fromme Moder, Raingarde, i Kloster. P. opdroges i et Kloster ved Clermont, og 17 Aar gl. blev han Munk i Cluny, hvor han 1122 afløste Pontius som Abbed. Ved en sjælden Forening af Nænsomhed og Fasthed genoprettede han den under Pontius forfaldne Klostertugt og styrede fra Cluny og ved Visitater, endog til England og Spanien, den store Cluniacenser-Kongregation. Under hans Fraværelse 1124 vendte Pontius tilbage til Cluny, hvor han vakte stor Forstyrrelse, men P. gav i Rom Honorius II en Fremstilling af Forholdene, og Pontius blev afsat. P. kom ved sin mildere Fortolkning af Benedikts Klosterregel i en Polemik med Bernard af Clairvaux, men Venskabet mellem dem bevarede. P.s kærlige Sindelag kom frem overfor Abélard, der i Cluny fandt et Fristed, og da Abélard 1142 døde i St. Marcel, gav P. i et Brev Heloise en nænsom Meddelelse derom. I Skismaet mellem Innocents II og Anaklet II var P.s Støtte af stor Betydning for den førstnævnte. P. har skrevet flere polemiske Skrifter, saaledes mod Petrobrusianerne, mod Jøderne og mod Saracenerne. Hans Bog om Undere, *Libri duo illustrum miraculorum*, hvori han fortæller om Helbredelser, Tilsynekomst af Kristus, Engle, Djævlé etc., er karakteristisk for Tidens Overtro. P. stod i Brevveksling med de fleste af Tidens kendte Personligheder, og hans Breve er af stor tidshistorisk Betydning. Hans Breve og Skrifter findes i Migne, *Patrologia lat.*, Bd. 189. I samme Bd. findes en Levnedsskildring, forfattet af hans Discipel, Munken Rodulfus. Jvfr. Wilckens, P., der Ehrwürdige (Leipz. 1857); Duparay Pierre le Vénérable (Chalon 1862). Jvfr. Art. Cluny.

S. A. B.

Peter Claver, se Claver, Pedro I, 520.

Peter Eremit, se Peter fra Amiens.

Peter Fullo, se Peter Garver.

Peter Garver (*γυαγυῖς, fullo*), Monofysit, var

først Munk i Akoimetklostret i Konstantinopel; men derfra blev han forjaget paa Grund af sin Sympati for Evtikes (I, 829). Derpaa var han en Tid Præst ved den hl. Bassas Kirke i Kalcedon; 470 blev han Patriark i Antiokia, men kun for en kort Tid, da Kejser Leo forviste ham til den ægypt. Oase paa Grund af hans Monofysitisme. 476—77 blev han ved Usurpatoren Basiliskos's Hjælp atter Patriark i Antiokia, men Synoden i Konstantinopel 478 lyste ham i Band til Straf for hans monofysit. Tillæg til Trishagiet. 484 kom han dog for 3. Gang paa Patriarkstolen i Antiokia og døde som Patriark 488.

Peter Martyr, en af Dominikanerordenens middelalderlige, højt ansete Helgener, fødtes i Verona o. 1206. Hans Familie tilhørte Katarerne, men han forlod denne Kreds, og efterat han som Student i Bologna havde oplevet en Vækkelse, indtraadte han i Dominikanerorden, hvor han snart vandt Ry saavel ved sit asketiske Liv som ved sine fremtrædende Gaver som Vækkelsesprædikant og Sjælesørger. Gentagne Gange virkede han med hensynsløs Strengthed som Leder af Inkvisitionen i Nord- og Mellemitalien. I Firenze vakte han Borgerne til fanatisk Iver mod Kætteriet. I katolske Kredse stod han allerede da omgivet med Helgenlorien, og da han ved Fastetid 1252 blev myrdet i Como af to Mænd, der mentes lejede af Katarere, skred man straks til hans Kanonisation. Allerede Aaret efter optog Innocents IV ham blandt K.s Hellige. (Helgendag 29. Apr.) I Kunsten forestilles han oftest med Øksen i det bloddryppende Hoved. Fra Bartolomeo har malet sin Ven Savonarola som San Pietro Martire. Et af Tizianos berømteste Alterbilleder, der indtil den ulykkelige Ildebrand 1867 hang i Capella del Rosario i S. Giovanni e Paolo i Venezia, fremstillede Mordscenen med en realistisk Kraft, der minde os om Michel-Angelo. Billedet var Republikens Stoltthed.

J. O. A.

Peter Martyr Vermigli, se Vermigli.

Peter Plowmand, se Piers Plowman.

Peter Smed og Asser Bonde, se Atser I, 169. Den ældste nu kendte Udgave af det danske Digt er trykt i Hamborg 1559. Den tyske, prosaiske Original til Satiren er paa ny udgivet af O. Clemen 1906 (*Ein Gespräch zwischen vier Personen . . . von der Wallfahrt im Grimmental*).

J. O. A.

Peter, se iøvrigt Petrus.

Peter, Margaretha, se Wildenspucher-Korsfestelsen.

Peters Akter indeholder i den for os foreliggende latinske Oversættelse (*Actus Petri cum Simone = Actus Vercellenses*) følgende Hovedstykker: 1) En Fortælling om Paulus's Ophold i Rom og hans Afsked fra den derværende Menighed (Kap. 1—3); 2) en udførlig Beretning om Mageren Simon og Peters Kamp med ham (Kap. 4—32); 3) Peters Martyrium og dets Aarsager (Kap. 33—41). Det sidste Fortællingsstykke (med Slutningen af Nr. 2 som Indledning) foreligger ogsaa i den græske Originalform samt i en fyldigere latinsk Bearbejdelse. Desuden har C. Schmidt fundet og udgivet (*Texte und Untersuchungen* 1903) en koptisk Fortælling, som handler om Peter og hans

paralytiske Datter og bærer Underskriften *Πράξις Πέτρον*. Ogsaa dette Stykke har efter Schmidt oprindelig hørt med til de i latinsk Oversættelse bevarede Akter, hvad der dog synes tvivlsomt. Akterne er efter hævdvunden Antagelse gnostiske, og efter Forskere som James og Zahn hidrører de fra samme Forfatter som Johannes-akterne (se II, 663), altsaa fra Tiden 160—170. Derimod har Harnack med Tilslutning af Schmidt og Ficker med Styrke hævdet Akternes katolske Karakter og henlagt dem til Begyndelsen af 3. Aarh. (Schmidt og Ficker ca. 200); de utvivlsomme Berøringer med Johannesakterne maa da forklares deraf, at Forfatteren af Petrus-akterne har benyttet disse, hvad der i Virkeligheden ogsaa synes at være den naturligste Opfatning af Forholdet. Med Hensyn til Affattelsesstedet er man henvist til Formodninger (Lipsius, *Acta apost. apocrypha* I; Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen*, 1904). L. B.

Peters Apokalypse opføres som kirkeligt Læseskrift i Muratoris Kanon (med Tilføjeelse af, at den forkastes af enkelte) samt i Codex Claromontanus, hvor den staar til Slut. Den benyttes af Klemens Alexandriner og Methodios af Olymp, som har bevaret os nogle smaa Brudstykker af den, medens Evsebios erklærer den for uægte og udelukker den fra de kanoniske Bøger. Et Par Citater er desuden kommet til os gennem en hedensk Forfatter, som Makarios af Magnesia (ca. 400) bekæmper, og efter Kirkehistorikeren Sozomenos er Skriftet endnu paa hans Tid aarlig blevet læst i enkelte Menigheder i Tiden før Paaske. Fra Peters Apokalypse skriver sig sandsynligvis ogsaa et større apokalyptisk Fragment, som Bouriart fandt sammen med et Brudstykke af Peters Evangelium (se d. Art.) og en Del af Henoks Bog paa Græsk. Fragmentet indfører Peter talende og indeholder Aabenbaringer, som Herren giver de 12 Disciple, resp. Peter, om Himmel og Helvede, om de retfærdiges og de ugudeliges Lod. Forfattet er Peters Apokalypsen omkring Midten af 2. Aarh., maaske i Ægypten. En yngre P. A. fra Tiden efter Muhammed er bevaret i arabiske Haandskrifter (Harnack i *Texte und Untersuchungen*, 1893; Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen*, 1904). L. B.

Peters Breve. Inden for den lille Samling af nytestamentlige Breve, som kaldes katolske Breve, findes to under Apostlen Peters Navn. Det første af disse er skrevet til Menighederne i Pontos, Galatien, Kappadokien, Asien og Bithynien. Der vides intet om, at der i disse Egne har været andre Menigheder end de af Paulus og hans Medarbejdere grundlagte, saa at Tanken om, at der ved Siden af disse ogsaa skulde have været jødekristelige Menigheder, ikke har noget Tilhold i historisk Overlevering. Heller ikke Brevets væsentlige Indhold viser i denne Retning; dog er der enkelte Udtryk som: Fremmede, Udlændinge, Adspredelsen (1, 1; 2, 11) og Udviklingen i 2, 4—10, der kunde synes nærmest at tyde paa Jødekristne som Brevets Modtagere; men Sammenhængen i 2, 11 viser, at de nævnte Udtryk maa sigte videre end paa en enkelt Del af Menigheden, som ogsaa Udviklingen i 2, 4f. kan forstaaes som gaaende paa den hele Menighed.

Efter Brevets Overskrift maa det da antages,

at det er stilet til de paulinske Menigheder i For-Asien, og efter samme Overskrift er det skrevet af P. — Harnacks Forslag, at forkaste Overskriften og de sidste Vers i Kap. 5, støder stærkt an mod den enstemmige Overlevering fra første Færd af — Papias, Polykarp osv. — og ligesaa imod Forfatterens Udtalelse om sig selv i 5, 1, der tyder paa, at han er Vidne om Kristi Lidelser, hvorefter fremgaar, at han i alle Tilfælde har været blandt dem, der var Vidne til Herrens Udgang. Ejendommeligt er det nu, at P. skriver til paulinske Menigheder; ejendommeligt er det ogsaa, at Brevet er saa stærkt paavirket af Efeserbrevet, der er skrevet til nogle af de Menigheder, som Peter skriver til; ganske vist bliver man ogsaa mindet om Jakobs Brev under Læsningen, men endnu mere om Romerbrevet; men dog mest om Efeserbrevet. Forklaringen heraf kan, som Zahn har gjort, søges i, at Silvanos, der har fulgt Paulus tidligere og nu er Peters Medhjælper ved Affattelsen af Brevet, har haft en væsentlig Del i Brevets Udformning (5, 12).

Men hvad der har bevæget Peter til at skrive til disse Menigheder, er den Stilling, som de staa i, at de begynde at blive idesatte af deres hedenske Omgivelser: paa Grund af deres kristne Navn (4, 16) maa de høre onde Ord, taale Bagtalelse og Overlast. Forfølgelsen er der ikke endnu, men der er Tegn til, at den nærmer sig. For under disse Forhold at styrke dem og minde dem om, at leve Livet i alle Forhold, som det sømmer sig for dem, der bærer det kristne Navn, og minde dem om det, der er skænket dem, om det Forbillede, de have i Herren selv som lidende, og bekræfte for dem, at det er den sande Naade fra Gud, i hvilken de staa (5, 12), skriver Apostlen sit Brev.

Det er skrevet efter Romerbrevet, efter Efeserbrevet, og rimeligvis efter Paulus's Død. Det maa da være skrevet i Rom, hvortil Peter kom henimod den Tid, da Forfølgelsen under Nero begyndte. Her opholdt han sig sammen med Markos til sin Død. Babylon i 5, 14 maa da være den apokalyptiske Betegnelse for Rom. Paa Grund af Brevets oven omtalte Forhold til Efeserbrevet, kan der vanskelig tænkes paa det velkendte Babylon som Affattelsessted.

Det andet af P.s Breve er først naaet til fuld Anerkendelse i Kirken efter Evsebios's Tid. Medens Evsebios selv (Kirkeh. III, 3) og Hieronymus (*De Viris illust.* I) fremhæver Tivlene om dets Ægthed, har Origenes udlagt og brugt det. Hvad der før den Tid findes af Mindelser om det, er meget usikkert. Fra det 5. Aarh. er det almindelig anerkendt sammen med de øvrige katolske Breve og, rimeligvis, fra 4. Aarh. Det maa imidlertid ikke overses, at det har et meget tidligt Vidne for sig, nemlig Judas Brev, saafremt da Forholdet er saaledes, at Judabrevet er afhængigt af P.s brev. At dette er Tilfældet, fremgaar af følgende: hvad der i 2 Pet. 2, 1f. fremstilles som liggende inde i Fremtiden, angives i Judabrevet at være indtraadt, og i dette Brev — 17. 18, smilgn 4 — vises tilbage til et Udsagn af Vorherres Apostle, som er anført 2 Pet. 3, 3. Hvorledes det da er gaaet til, at Brevets Tilstedeværelse i lange Tider ikke mærkes, er vanskeligt at sige. Skulde

det være saaledes, som Zahn formoder, at det ikke er skrevet til de samme Menigheder, som 1 Pet. er stilet til, men til jødiske Kristne — Henvisningen i 3, 1 til et tidligere Brev maatte da gaa paa en tabt Skrivelse fra Apostlen — kunde heri nok søges en Grund til, at Hedningekristne først sent blive ret opmærksomme paa det; der kan ogsaa gøres opmærksom paa de sproglige Uoverensstemmelser med 1 Pet., som Hieronymus fremhæver; og der kan anføres, at naar der blev set paa Forholdet til Jødabrevet saaledes, at 2 Pet. var afhængigt af dette, vilde heri ligge en stor Vanskelighed for Anerkendelsen af Brevet som ægte. Alt dette og mere til kan siges; men Sagen er ikke dermed oplyst eller afgjort; den kan med det, der foreligger til Hjælp, ikke tilstrækkeligt oplyses.

Brevet vil efter de Oplysninger, det selv giver, være skrevet af Simon Peter. Ikke blot Overskriften siger dette, men ogsaa det, der meddeles i, 12 f. Det er skrevet for at minde de Menigheder, som det er stilet til, om at leve trofast i den Naade, der er skænket dem, for at de paa denne Maade kan bevares fra de Vildfarelser, der ville komme, og for at de ret kan lære Herrens Kraft at kende, den Kraft, der traadte frem under Forklarelse paa Bjerget, og som atter vil vise sig i hans Tilkomme. (Zahns, Harnacks, Salmonss Indledning; desuden for 2 Pet.s Vedkommende: P. Chr. Kierkegaard, Simon Peters sidste Villie, i hans Saml. Skr. I, 78 f. Jvfr. F. J. A. Hort, The first Epistle of St. P. I, 1—II, 17 (London 1889); J. H. B. Mastermann, The first Ep. of St. P. (1900); Ch. Bigg, A critical and exegetical Commentary on the Ep. of St. P. and St. Jude (1901) og H. Hoffmanns opbyggelige Udlæggelse i hans: Neutestl. Bibelstunden V (1904). A. A.

Peters Evangelium (»Evangeliet efter Petrus«) omtales af Origenes som en af Kilderne til den Overlevering, at Jesu Brødre ikke var Sønner af Josef og Maria, men Josefs Sønner fra et tidligere Ægteskab. Evsebios stiller det udtrykkelig i Klasse med de hæretiske Evangelier og meddeler et Sendebrev fra Biskop Serapion af Antiokien (ca. 200) til Menigheden i Rhossos, ifølge hvilket Serapion ved et Besøg i Rhossos paa Foranledning af en Del af Menigheden havde tilladt Læsningen (d. e. den gudstjenstlige Læsning) af Petrus-evangeliet, som han dengang endnu ikke kendte nærmere til, medens han senere atter tog denne Tiladelse tilbage, da han fra doketisk Hold havde skaffet sig Evangeliet og selv gennemgaaet det. Et Brudstykke af dette Evangelium blev i Vinteren 1886—87 fundet i en kristen Grav i Øvre-Ægypten og første Gang udgivet i 1893 af Bouriant. Det indeholder en Fremstilling af Lidelses- og Opstandelseshistorien, idet det begynder med Slutningen af Domsscenen for Pilatus og ender med Indledningen til en første Aabenbarelse af den opstandne for Peter og nogle andre Disciple ved Søen (d. e. Gennesaret, jvfr. Joh. 21). Den fortællende er Peter selv. Men hans Betænelser er i Virkeligheden kun en Kompilation paa Grundlag af de 4 kanoniske Evangelier, ofte uklare og uden Kendskab til palæstinensiske Forhold, ogsaa skæmmet ved vilkaarlige og tendensiøse Omdigtninger. En stærkt jøde-

fjæntlig (men, som det synes, romervenlig) Tendens gør sig gældende, og Fremstillingen er behersket af en ejendommelig kristologisk Teori, der kan karakteriseres som moderat doketisk. Efter al Sandsynlighed er Skriftets Hjemland Syrien, og dets Affattelsestid falder omkring Midten af 2. Aarh. At det er benyttet af Justin (Harnack), kan ikke bevises. Enkelte (Dieterich, Zahn) mener, at det ogsaa har omfattet et apokalyptisk Stykke, som i Almindelighed antages at skrive sig fra Peters Apokalypse (Th. Zahn, Das Evangelium des Petrus 1893; E. Hennecke, Neutestamentliche Apokryphen 1904). L. B.

Peters-Festen. 29. Juni holder Romerkr. P. Paulus-Festen; thi den Dag skal de to Apostles Ben i Aaret 258 være bisatte. Festen, der i Rom kan forfølges tilbage til Ambrosius's og Prudentius's Dage (4. Aarh.), var ogsaa i Brug i Konstantinopel i Beg. af 6. Aarh. 1743 bestemte Benedict XIV, at Rom skulde fejre Festen i 8 Dage, og 1867 højtideligholdt Pius IX 1800-Aarsdagen for P.s og Paulus's Martyrdom under Nero som en Fest for St. P.s Primat over den hele Verden. Jvfr. Fr. Nielsen, Paved. i det 19. Aarh. (1898) II², 321 f. — 22. Febr. fejredes allerede i 4. Aarh. en P.s Stolfest, men uden Angivelse af Bispestolens Plads. I Reglen holdes Dagen i Ære til Minde om P.s antiokenske Bispestol, hvorimod 18. Jan. er bleven P.s rom. Stolfest. — 1. Aug. fejres til Minde om P.s Lænker, flere Steder tillige som en Takkefest for Høsten. Fr. N.

Peterskirken i Rom (San Pietro in Vaticano). P. ligger paa højre Tiberbred og som Roms ældste Kirker i Byens Udkant. Den ældste P. regnes til de Kirker, som Konstantin den store skal have ladet opføre paa Pave Sylvesters Opfordring (jvfr. Marucchi, Basiliques et Églises de Rome, 1902, S. 110 f.). Det var en femskibet Basilikamed Tværskib. Raffael's Stanze, Branden i Borgo, viser os dens Facade, som endnu eksisterede paa hans Tid. Allerede 1450 overdrog Nicolaus V et Par florentinske Arkitekter at planlægge en ny Kirke, men først 1506, under Julius II, begyndtes Opførelsen efter den af Bramante udarbejdede Plan. De mange Planer og Udkast, som bevares i Galleria degli Uffizi i Firenze, viser den Alvor, hvormed der toges fat paa Arbejdet. B.s Ideal var en Forbindelse af Pantheon og Konstantin den stores Basilika ved Forum Romanum. Kirken skulde bygges i gr. Kors med mægtig Hovedkuppel, Kor og Tværskib skulde sluttet med Halvrundinger. Efter B.s Død (1514) fortsattes Arbejdet af Fra Giocondo og Raffael, og efter den sidste Død (1520) af Antonio da Sangallo, men det gik kun langsomt, og Bramantes Plan ændredes ved talrige Forandringer og Tilføjelser, endog fra gr. til lat. Kors. Men 1547 overtog den 72aarige Michel-Angelo Ledelsen af Opførelsen, uden Vederlag, »til Guds og S. Peters Ære«, og han frelst til dels Bramantes Plan. Han vendte tilbage til gr. Kors, genoptog Brunelleschis (se I, 397), konstruktive Idéer fra Domkirken i Firenze, og trods alle Hindringer førte han Arbejdet saa vidt, at Kuppelen kunde staa fuldført snart efter hans Død. Trods de kæmpe-mæssige Dimensioner (ca. 44 M. Tværmaal og en Højde af ca. 127 M.) hæver den sig forunderlig slank og let og er ved sine rene Linier,

saavel udvendig som indvendig, af uforlignelig Virkning. 1606 fik imidlertid Paul V den ullykkelige Idé at vende tilbage til lat. Kors, og Carlo Maderna konstruerede den karakterløse Façade, der paa Grund af Skibets Længde (ca. 187 M.) ødelægger Virkningen for Beskueren fra Peterspladsen. Bernini, der 1629 afløste Maderna, fuldendte den smukke Forhal og tilføjede de store Kolonnader, der omslutte Peterspladsen og afsluttede Anlægget. 18. Nov. 1626 indviede Urban VIII Kirken, Kristenhedens største (ca. 15,160 Kvadrat-M. Fladerum). Den skal da have kostet ca. 190 Mill. Kr. 1775 lod Pius VI tilbygge det pragtfulde Sagrestia. Ind til Kirken føre fem store Døre, hvoraf den ene, Porta Santa, kun aabnes i Jubelaar. Kirkens Indre er delt i 3 Skibe, adskilte ved frit staaende Pillerækker. Hovedaltret, hvor kun Paven maa celebrere Messen, er anbragt under Kuppelhvelvingen og er overhvelvet af den mægtige Bronzebaldakin, som Urban VIII lod gøre af Bjælker fra Pantheon. Under det findes den af 89 altid brændende Lamper omgivne Apostel Peters Grav. Foruden Hovedaltret findes der 29 Altre. Kirken er et sandt Museum af Gravmæler, Statuer, Altarsøjler, kunstnerisk udførte Smedearbejder, Mosaikker, Fresker, og huser selvfølgelig talrige pragtfulde Relikviegemmer. Af Kunstværkerne maa fremhæves Apostlen Peters berømte Bronzestatue (hvis Alder er omstridt), Michel-Angelos Pietà, Polaiuolos Gravmæler af Sixtus IV og Innocents VIII, Canovas af Klemens XIII og Thorvaldsens af Pius VII, i Sagrestia Billederne af Giotto og Melozzo da Forl. For Kirkerummets arkitektoniske Virkning er denne overlæssede Dekoration selvfølgelig lidet heldig. Under Kirken findes »Grotte Vaticane« (Grotte Nuove og Grotte Vecchie) med mange Kapeller, Altre, Gravmæler, Sarkofager etc. — Mange er de hist. Begivenheder, der knytte sig til P., fra Kejserkroningerne til Vatikanerkonciliets Møder 1870. For Pavemagten blev P. skæbnesvanger, idet Leo X for at faa Penge til dens Opførelse fornyede Afskandhandlen, den ydre Foranledning til Reformationen. P. har ikke, som det ofte fejlagtigt menes, Exterritorialret sammen med Vatikanet. Den gælder som Nationalmonument, men dens Indtægter tilfalder den pavelige Kasse og Kapitlet (H. de Geymüller, Les projets primitifs pour la basilique de Saint-Pierre de Rome, Paris 1875 f.; C. Iovanowits, Forschungen über den Bau des Peterskirche zu Rom, Wien 1877).

Peterspenge (*denarius Petri*) kaldtes i Middelalderen en Afgift, som betaltes til Pavestolen fra en Række nordiske Lande, og som skulde sikre disse Apostelfyrstens særlige Beskyttelse. Begyndelsen skete i England; den angelsachsiske K. stod jo i Datterforhold til Rom, og herfra foretoges særlig mange Pilgrimstog i den ældre Middelalder. 787 sendte Kong Offa II af Mercia 365 Mark til Rom dels til Understøttelse for de fattige, dels til Lys i Kirkerne. 855 drog Kong Ethelwulf af Wessex til Rom med sin Søn Alfred (den store), og efter Hjemkomsten lovede han hvert Aar til Paaske 200 Mark til Lamperne i Peters- og Paulskirkerne og 100 Mark som Gave til Paven. Senere anordnede, at hver Familie skulde betale en

Denar aarlig til denne »Romescot« eller »Romfeot«. Fra en frivillig Gave blev Peterspengene til en Skat, og Paverne søgte i Tidens Løb heraf at udløse Krav om Lenshøjhed, saaledes Gregor VII uden Held overfor Vilhelm Erobreren. I 11. Aarh. var Halvdelen af Summen gaaet til Englændernes »Skole« i Rom (tillige et Pilgrims herberg), senere havde Paven Ret til det hele. Indsamlingen skete gennem Bisperne og videre gennem Ærkebisperne eller en pavelig Afsending; dog blev det Skik, at de engelske Prælater selv beholdt en Del af Summen. Overhovedet var der af og til Vanskeligheder ved at inddrive Afgiften, og under Henrik VIII blev den afskaffet 1534. I Danmark maa Peterspengene antages at være indført efter engelsk Mønster under Knud den store. Overfor Sven Estridsen gjorde Gregor VII halvvejs Forsøg paa at kræve Lenshøjhed; det afvistes, hvad dog ikke hindrede, at Danmark senere i Rom paa Grund af Peterspengene opfattedes som et skattepligtigt Lydland. Pengene indsendtes gennem Bisperne og Ærkebisperne i Lund. En Tid ophørte Indbetalingen; det lykkedes Johan XXII 1316—34 at inddrive nogle Penge fra Lunds Stift, men dette blev den sidste Indbetaling fra Danmark. I Norge og Sverige indførtes Peterspengene af den engelske Kardinal Nikolai Breakspear under hans Ophold i Norden 1152, og herfra flød Afgiften rigeligere end fra Danmark, men ophørte naturligvis ved Reformationen. Ogsaa fra Island og Færøerne betaltes Peterspenge. I 11. Aarh. indførtes de i Polen, og i den senere Middelalder betaltes de af og til fra Preussen. Derimod mislykkedes Gregor VII's Forsøg paa at indføre dem i Frankrig og Spanien (O. Jensen, Der englische Peterspfenning, Heidelberg 1903; L. Moltesen, De avignonske Pavers Forhold til Danmark, 1896, S. 11 f., 51 f.; samme, Acta Pontificum Danica I, 1904).

I nyeste Tid (siden 1860) bruges Navnet Peterspenge om frivillige Gaver, der indsamles til Paven blandt Katoliker i de forskellige Lande. Den indkomne Sum, der har beløbet sig til adskillige Millioner aarlig, har tidtids holdt Pavedømmet skadesløs for de økonomiske Tab i Italien.

Peters Prædiken, se *Prædicatio Petri*.

Peters Støfest, se *Peters-Fester*.

Petersen, Fredrik, Prof. i Kristiania, blev født 23. April 1839 i Stavanger, hvor hans Fader var Chef for et større Handelshus. Tidligt moden blev han allerede i en ung Alder religiøs og intellektuelt fængslet af S. Kierkegaards Forfatterskab og blev herved dragen til Teologien. Sine Studier drev han delvis i Kristiania under Caspari og Johnson, delvis i Berlin og tog teologisk Embedseksamen 1873. I 2 Aar 1866—68 opholdt han sig i videnskabeligt Øjemed med offentlig Stipendium i Tyskland, Sverige og Danmark. Fra 1868—72 var han Universitetsstipendiat i Teologi. P., der indtil denne Tid havde virket som Lærer, gik nu (1873) ind i en Præstevirksomhed i det dengang religiøst stærkt bevægede Skien. Den Personlighedens Varmer, den Trang og ejendommeligt gribende Evne til direkte religiøs Virksomhed, den altid redbonne Aabenhed og Forstaaelse overalt, hvor det gjaldt personlig Hjælp og Retledning, der ved Siden af hans friske og bevægelige

Tænkning gav ham en fremragende Indflydelse paa den studerende Ungdom og vandt ham i en sjælden Grad dens Fortrolighed, tør han for en væsentlig Del have udviklet under denne sin — rigtignok korte — Præstevirksomhed. Indtrufne Omstændigheder hidførte, at han allerede i 1873 udnævntes til Prof. i Teologi, og han stod i denne Virksomhed indtil Udgangen af Vintersemesteret 1902, hvorpaa han efter et kort Sygeleje døde den 9. Jan. 1903. P.s akademiske Virksomhed og Indflydelse var paa sit højeste fra Begyndelsen af 80aarene indtil Midten af 90aarene. Efter den Tid arbejdede han under Trykket af et svækket Helbred.

P.s første teologiske Produktion blev en udførlig Studie over S. Kirkegaard: »Dr. Søren Kierkegaards Christendomsforkyndelse« (I—III) 1877 (Separataftryk af Afhandlinger, der 1868 —77 offentliggjordes i Theolog. Tidsskrift). Det var ikke tilfældigt, at den senere saa fremtrædende og ildfulde Krdmmens Apogetik lige overfor den ogsaa i det norske Aandsliv mægtigt indtrængende Fritænkerbevægelse, saa stærkt og vedholdende fængsledes af den mærkelige Opgørsskikkelse mellem Krdm og Kultur, som den danske Kirke — rigtignok under ganske andre Tidsvilkaar — havde haft i S. Kierkegaard. Man lærer i denne Bog at kende Frugterne af P.s teologiske Ungdomsudvikling og dermed den almindelige Basis, hvorfra han foretog det apologetiske Opgør, der skulde blive hans egentlige Livsværk. Forskellen mellem K. og P. er stor og iøjnefaldende og bliver i Bogen skarpt udpræget — alligevel raader der en dybereliggende Enighed af ganske væsentlig Betydning for en ret Forstaaelse af P.s Udgangspunkter og blivende Ejendommelighed. P. har vistnok protesteret stærkt mod Dualismen mellem Tro og Tænkning hos K. og har underkastet den Paradoksteori, hvori denne gav sig sit karakteristiske Udtryk, en ganske skarp-sindig Kritik. Men Hævdelsen af Troens Selvstændighed har været en Livssag for Disciplen som for Læreren. Denne begrundes hos P. ved Opatningen af Trosstanden som Mysterier med en selvstændig, vishedsstiftende Evne. Denne Grundposition, der hos P. altid er bleven bibeholdt, har fra Begyndelsen af knyttet hans Apologi til den bibelske og kirkelige Krdm og adskilt den fra enhver nivellerende og opløsende Intellektualisme. Paa den anden Side mener han — til Forskel fra K. — at Troen netop paa Grund af sin ejendommelige Selvstændighed baade kan og, Sandheden tro, maa anerkende Tænkningens relative Ret til at klare Forstandsvanskeligheder og bringe en vis Forstaaelse og Sammenhæng i Trosindholdet. Saaledes blev P. den bevidste, paa en Gang sindige og begejstrede, Apogetik paa den positive Kristentros Grund, medens K. under stadig Polemik mod al Apogetik, dog i Virkeligheden paa den ham egne geniale Maade har været netop Apogetik i stor Stil.

Som Hovedskriverne i P.s apologetiske Forfatterskab maa betegnes: »Om Skabelsen, Opholdelsen og Styrelsen«, første Bog: Forskningen, 1883, anden Bog: Theologien, 1885 (omarbejdet Udgave: Forskningen og den christelige Tro, 1886) og »Fritænkerne og Kristentroens moralske

Værd«, 1891. Hans øvrige, mindre Arbejder er i Forhold til disse delvis af forberedende, delvis af sammenfattende og forklarende Natur. Her skal blot særligt fremhæves det i 1884 udgivne lille Skrift: »Hvorfor jeg tror paa Jesus Kristus«, der giver et sammentrængt og anskueligt Billede af hans apologetiske Tænkemaade i det hele taget, skildret rent personligt som en Udvikling fra Autoritetstroens gennem Tvivlens til den selvstændige Tros Standpunkt (jvfr. for øvrigt om hans temmelig omfattende Forfatter-skab af Prædikener, Foredrag og Tidsskrift-artikler Norsk Forfatterlexikon 4, Pag. 422 f.).

Af de 2 nævnte Hovedarbejder gælder det første Materialismens Modsatning til den kristelige Tro paa Skabelsen og Opholdelsen (herunder Under og Bonhørelse), det andet en idealistisk Evolutionismes Kritik af den kristelige Sandhed, hvor man ved Siden af mere spredte apologetiske Overvejelser af etisk Natur finder et Opgør med Evolutionslæren paa saa centrale Punkter som »Aabenbaringen« og »Forsoningen«.

Udgangspunkt og Principer i dette Forfatter-skab er oven for paapeget. Her er at tilføje, at det udmærker sig ved et intimt Kendskab til den naturvidenskabelige og filosofiske Strømning i Samtiden, som Opgøret gælder, og ved en frisk og kraftig Tænkning. Det er overalt ledet af en sund Bestræbelse efter at give Troen sit og Videnskaben sit; Teologiens Fejlgreb indrømmes, samtidig som de umistelige Trospositioner hævdes, og Tro og Tænkning søges sammenarbejdet i en harmonisk Helhedsofatning. Hvad man kunde have at anke over, er, at Helhedsofatningen undertiden noget fordunkles ved en til en vis Grad springende Fremstilling, ligesom man selvfølgelig i det enkelte kan have sine Tvivl, om Troserkendelsens Ejendommelighed og den videnskabelige Analogis Erkendelse overalt er rigtig afgænsset mod hinanden.

P.s Tænkning betegner et kendeligt Frem-skrift, hvad udvidet Horisont og kritisk Forskerdrift angaar i Sammenligning med den ældre kirkelige Ortodoksi. Den maa føre til en fornyet Gennemtænkning af det dogmatiske Læreindhold, en Opgave, som P. selv, som rimeligt var, ikke har naaet at løse i nogen større Udstrækning. Man kan her nævne hans Bestræbelser for en Omdannelse af Inspirationslæren. Mest Arbejde har han imidlertid i saa Henseende nedlagt paa Forsoningsdogmet, hvor hans Tænkning trods al Frihed i Enkeltheder bygger paa afgjort kirkelig Grund. P. har med stort Eftertryk hævdet, at de moderne »Restitutions teorier« hviler paa en — mutatis mutandis — naturvidenskabelig Tænkning, der lægger Trykket paa de etiske Love og Livsindsatser i Stedet for paa det personlige Gudsforhold, der er det afgørende ved Idéen om den stedfortrædende Straffelse (saaledes i sidste Foredrag paa Præstekursuset 1902, Norsk theolog. Tidsskrift, 1903, Hæfte 1. I dette Tidsskrift findes ogsaa fra P.s Haand: »Det lutherske Skriftprincip«, 1900, Hæfte 1. Med disse 2 Stykker maa Fortegnelsen i »Norsk Forfatterlexikon« suppleres).

P. har faaet adskillig Modsigelse saavel fra gammel-konservativ som fra liberal-teologisk

og fra fritænkernes Retning og har i tidligere Aar deltaget ivrigt i denne Meningsudveksling. Som P. selv ikke var nogen Afledning af nogen teologisk Skole, har han heller ikke virket skoledannende, men videnskabeligt og personligt ansporende. Lige over for den ritschlske Tidsstrømning har han staaet væsentligt afvisende, idet han i denne har set en Dualisme mellem Tro og Tænkning, en religiøs Subjektivisme, som han forlængst havde overvundet (jvfr. i det hele om P.: Michelet i Nordisk Universitetsskrift, Række III, Afd. 3; Lyder Brun i Norsk theol. Tidsskrift 1903, Hæfte 1; Sognepræst Gjør, Det norske Bibelselskabs Aarsberetning for 1903 og Salmonsens Konversationslexikon XIV, Pag. 267). C. J.

Petersen, Johan Vilhelm, luth. Teolog, Mystiker og Kiliast, blev født 1. Juni 1649 i Osna-brück, hvor Faderen havde ægtet en Datter af Byens Præst, da han som Udsending fra Lübeck opholdt sig dér i Staden i Anledning af Fredsforhandlingerne efter Trediveaarskrigen. Efter Freden drog Familien, hvis tidligere Slægtled havde boet i Slesvig og Holsten, tilbage til Lübeck, og Barnet blev særlig paavirket af sin fromme Moder, der fra Sønnens tidlige Alder indviede ham i et Liv i Bøn. Han studerede i Giessen, kom paa sine Rejser i nær Forbindelse og Venskab med Spener, foruden at han fordybede sig i Studiet af Jak. Böhme og andre Mystikere. Efter en kort Tids Ansættelse ved Universitetet i Rostock og derefter som Præst i Byen Hannover blev han 1678 Superintendent i Stiftet Lübeck og Hofpræst i Eutin. Her levede han med sin aandsbeslægtede Hustru, Joh. Eleonora v. Merlau, som han havde lært at kende i Speners Hjem, nogle lykkelige Aar i rig praktisk Virksomhed. Men efter at han 1688 var bleven Superintendent i Lüneburg, hengav han sig mere og mere i Skrift og Tale til kiliastiske Sværmerier, særlig efter at han havde optaget den bekendte Separatist, Frk. Rosamunde Juliane v. Asseburg (I, 158) i sit Hus og paavirkedes af alle dennes foregivne Syner, som han hævdede som guddommelige Aabenbaringer. Han kom derved i heftig Strid dels med adskillige Teologer, dels med sin Menighed. Sagen kom for Konsistoriet i Celle; og da der flere Gange var rettet Advarsler til ham, men disse blot oplyndede ham til end ivrigere at forfægte sine sværmeriske Paastande, blev han efter indhentet Betænkning fra Universitetet i Helmstädt 1692 afsat fra sit Embede »paa Grund af sine i den lutherske K.s symbolske Bøger forkastede kiliastiske og entusiastiske Opiniones og den derved givne Forargelse« samt paalagt med Familie at forlade det Lüneburgske inden 4 Uger. Med Understøttelse af talrige Venner og Veninder blev han i Stand til at købe et Gods i Nærheden af Magdeburg. Sit ufrivillige Otmium benyttede han til Udarbejdelse af en stor Mængde dogmatiske og eksegetiske Skrifter, deriblandt hans Forsvar for Kiliasmen (Wahrheit des herrlichen Reiches J. Chr., 1692—93, 2 Dele) og hans store Række af Traktater (3 Bd., 1700—10) om Apokatastasis (I, 113), hvis ivrige Talsmand han var. I hans mange eksegetiske Arbejder (særlig over Psalmerne og Profeterne) og asketiske Skrifter, som iøvrigt ogsaa hans Hustru havde

Del i, træder hans Forkærlighed for religiøs Mystik stærkt frem. 1724 flyttede han fra det Magdeburgske til en Landejendom ved Zerbst, og her tilbragte han sine 3 sidste Aar i rolig Tilbagetrukkethed, stadig literært optaget. Han døde 31. Jan. 1727. Saavel af ham som af hans Hustru findes udførlige Autobiografier (1719); i Slutningen af sin Biografi giver P. en Fortegnelse over sine Skrifter, som da udgjorde 95 trykte og 11 utrykte. P. var en lærd og en hjertefrom Mand; han besad tillige digterisk Begavelse; men den rige Kvindehyldelse smigrede hans Forfængelighed og drev ham yderligere frem i hans mange uklare og sværmeriske Paastande. A. J.

Petersen, Louis Walrondt Schat, se Schat-Petersen.

Petilian, donatistisk Biskop i Augustins Dage, se I, 670 a.

Petit, Jean, se Johannes Parvus, II, 662.

Petor, Landskab i det nordl. Syrien, Bileams Hjemstavn (4 Mos. 22, 5; 5 Mos. 23, 4. 5). Kendes nu fra Kileskriften, som omtaler Byen Pitru paa Eufrats Vestside, N. Ø. for Aleppo. L. G.

Petra, se Sela.

Petrarca, Francesco, italiensk Humanist og Digter, blev født 20. Juli 1304 i Arezzo, hvor hans Fader, en Retslærd af florentinsk Adel, levede i Forvisning. Efter Faderens Ønske skulde P. ogsaa uddannes til Jurist; men Oldtidens Literatur tiltrak Sønnen langt mere end Retsstudiet, og tilsidst fik han Lov til at følge sin Tilbæjlighed. Da Faderen var død, bosatte P. sig i Avignon, hvor Paverne fra 1309 levede i »babylonisk Landflygtighed«. Han lod sig ordinere til Præst og deltog i det yppige Liv ved det fordærvede Pavehof. I en Kirke i denne By saa han første Gang (1327) den ved hans Canzoner og Sonetter udeliggjorte Laura, rimeligvis en Adelsmands Hustru. Ved disse Elskovsdigte er særlig hans Navn kommet til Nutiden; men selv agtede han dem kun ringe og vilde gerne have tilintetgjort dem; kun ved sine latinske Skrifter haabede og ønskede han at vinde Ry hos Samtiden og Efterverden. Han var begejstret for Oldtidens Studium, og hans egentlige Betydning er ogsaa, at han er den første Humanist. Cicero og Vergil satte han overordentlig højt, og Studiet af Oldtidens Literatur var for ham Kilden til den højeste Dannelse og til al sand Filosofi. Denne Erkendelse søgte han i Skrift og Tale at bibringe sine talrige Venner og Disciple. At efterspore Haandskrifter af Oldtidens Forfattere og andre Mindesmærker fra hin Tid blev hans Livs Lidenskab og var Hovedgjæmmedet med hans mange Rejser rundt om i Europa. Jo uslere han fandt sin egen Tid, des kærere var det ham i Aanden at omgaa den romerske Stortids Heroer. Fyrster og Magthavere indbød ham til sig og kappedes om at overase ham med Æresbevisninger. Paaskedag 1341 blev han laurbærkronet paa Kapitolium. Venedig forærede ham et Palads til Tak, fordi han overlod Staden sin Bogsamling; dér boede han i 8 Aar (1362—70). I Tidens politiske Kampe tog han ogsaa Del. Ikke blot blev han oftere benyttet af Paverne i politiske Sendelser, men han virkede ogsaa paa egen Haand for politiske Øjemed. Han arbejdede for Pavernes Tilbage-

venden til Rom fra Avignon; han var begejstret for Cola di Rienzos dristige Forsøg paa at skabe en romersk Republik, og det var ham en Hjertesorg, da Forsøget strandede. En Tid satte han ogsaa sit Haab om Italiens Gjenrejsning til den tyske Kejser Karl IV, men dennes Lunkenhed og den uendelige indre Partistrid i Landet nedbrød alle Forventninger. Træt og mismodig trak han sig tilbage til Flækken Arqua (ved Padua), hvor han havde bygget sig en Villa. Her tilbragte han sine sidste Aar, og her fandt man ham død i Studerekammeret 19. Juli 1374. Dagen før han vilde have fyldt sit 70. Aar. Til hans Hus skete Valfarter som til en Helgen, og Italien sørgede ved hans Død over Tabet af en af sine bedste Sønner (G. Körting, P.s Leben und Werke, 1878; Fr. Wulff, En svensk Petrarca-Bok till Jubelfæsten, Stockholm 1905; Voigt, Wiederbelebung d. class. Alterthums, 2. Udg. 1880). A. J.

Petri. 1) **Laurentius P. Nericius** eller **Nericianus** (ogsaa kaldet Laur. P. den ældre), efternævntes Broder, sv. Reformator og den sv. K.s første evang.-luth. Ærkebiskop, fødtes i Örebro 1499. Sandsynligvis har han, i Lighed med sin ældre Broder, faaet sin første Undervisning i Karmeliter-Klostret steds. Han skal have deltaget i Oppositionen mod Karmeliter-Munkene ved Faderens Begravelse, og som Broderen ved denne Lejlighed være optraadt som afgjort Lutheraner. Hvorvidt han, som det efter en Angivelse af hans Svigersøn Angermannus længe har været antaget, nogen Sinde har studeret i Tyskland og under Luther, blev efter Anjous Kritik af denne Angivelser Troværdighed betvivlet, indtil det lykkedes H. Lundström (Undersøkelser og aktstykker 1898, S. 1—6) ved en Kvittering fra Rentekammerbogen for 1527 at konstatere, at han virkelig nævnte Aar har studeret i Wittenberg. For øvrigt nævnes han som Skolemester (*ludimagister*) i Upsala. Fra sin lidet bemærkede Stilling fremdrages pludselig 1531 den da 32aarige Mand og opføres til det sv. Riges Ærkebiskop og den sv. K.s Primas. Kong Gustav, som vilde have en Ærkebiskop til at forrette sin Vielse med Katarina af Sachsen-Lauenburg, havde kaldet Biskopperne og de fornemste af Landets Kleriker til Møde i Stockholm for at faa valgt en Ærkebiskop. L. P. fik over 150 Stemmer, medens kun et Mindretal faldt paa tre andre Mænd, blandt dem den store Kirkepolitiker, Kansleren Laurentius Andreæ, hvem Ærkestolen sikkert længe havde foresvævet. Valget faldt ud efter Kongens Ønske og fik hans Stadfæstelse. 22. Sept. blev Sverigs første protestantiske Ærkebiskop indviet. 2 Dage efter foretog han Kongens og Dronningens Formæling. Det er tydeligt nok, at Kongen til Ærkebiskop ønskede den efter hans Mening fejlelige Mand i Stedet for hans lidfulde Broder eller den i Kongens Øjne altfor myndige Kansler. Men skønt L. P. i Genialitet og skabende Kraft ikke kunde sammenstilles med sin Broder, viste han sig dog i sin 42aarige Embedstid i Besiddelse af en enestaaende Udrustning just til et saadant Værk, han var kaldet til at udføre. Med urokkelig Standhaftighed og Fasthed i Forbindelse med klog Tilbageholdenhed og Eftergivenhed, naar hans Samvittighed tillod det,

styrede den lærde og fromme Mand paa glimrende Maade det sv. Kirkeskib i stormfulde Tider, og gik — som der siges om ham — frimodigt mangen haard Torn igennem. Sit kirkelige Program har han til en vis Grad udtalt allerede i sine, sandsynligvis 1533 eller 1534 forfattede, Förklaringar öfver Vesterås Recess och Ordinantia, i hvilke han gør Front paa den ene Side mod Papismen, paa den anden Side mod Ophævelse af K.s Frihed. Han ser i Værket af 1527 den sv. K.s Forløsning fra det babyloniske Fængsel: Pavedømmet og dets Statuter, men betegner tillige Konge- og Bispeembedet begge som nødvendige og grundede i Skriften. I et Skrift af 1538 Om Vigvatten, foranlediget af den Uro, Vievandets Afskaffelse havde fremkaldt, bekæmper han det magiske i den papistiske Gudstjeneste. Imidlertid havde han ved en i Kongens Øjne forhaatet Nidkærlighed i »reformati« paadraget sig dennes Uvilje ved Indførelse af sv. Messe osv. Denne Uvilje bryder ud i en fulminant Skrivelse 24. April 1539, hvori Kong Gustav paa den ham karakteristiske Maade giver »Biskop Lars« en voldsom Overhaling. I Anledning af Ærkebiskoppens Klage over, at han savnede Underhold til Kordegne ved Upsala Domkirke, tager han ikke i Betænkning at gengive Meningen med denne Klage saaledes, »nemlig at I vil gerne klippe Faarene og nytte Ulden«, en højst ubillig Beskyldning mod en Mand, der anvendte den Bevilling, Kongen havde bestemt for ham til Underhold af 50 Drabanter, til Underhold af 50 Studenter. Den Gang blev Kongens Misfornøjelse kronisk. Men til visse ramte den langt haardere hans Broder Olavus og den forhenverende Kansler. Han maatte selv være Bisidder i den Domstol, der fældte Dommen over dem. Men nu indtraadte den Norman'ske Periode (se Art. Georg Norman, S. 401). Havde Kongen beskyldt Biskop Lars for ved utildig Indførelse af sv. Messe at fremkalde Oprør blandt Almuen, saa fik man nu at se, hvorledes den ny Reformations-Metode, der under de Norman'ske Visitater overførte Kirkernes Kostbarheder til det kgl. Skatkammer, i høj Grad bidrog til at fremkalde Dacke-Fejden, det vanskeligste af alle de Oprør, Kong Gustav havde at bekæmpe. L. P. er ikke mindst beundringsværdig under det Norman'ske Regimente. Stiltiende taaler han, at en »Superattendent« indsættes til at udføre Kongens Jurisdiktion over »Bisper, Prælater og alle andre Gejstlige«, og at den Visitatsrejse, der ellers tilkom Ærkebiskoppen, overdrages til den ny Embedsmand. Faktisk indskrænkedes ganske vist den nye Superintendentur og Organisation til Götalandskaberne, idet Stifterne omkring Mälaren synes at have bibeholdt sin Selvstændighed. Men i hvert Fald maatte L. P. føle sig tilsidesat. Antagelig har han dog med sit fromme lutherske Sind glædet sig over, at Indførelse af luthersk Ordning, som Kongen havde forment ham at tilvejebringe, dog alligevel kom i Stand paa den Maade. Selv anvendte han i Stedet for dette Tiden til at løse de Opgaver, som forelaa ham. 1541 sluttedes Udgivelsen af den sv. Bibelovers., det monumentale Værk, for hvilket den lærde Ærkebiskop stod i Spidsen. S. A. udkom reviderede

Oplag af Haandbogen og Messen. Den Omredigering, som her fandt Sted, og hvor igennem Olavus Petris liturgiske Skabelser fremtraadte i en Form, som lettede deres kirkelige Autorisation, er sikkert først og fremmest L. P.s Værk. Utvivlsomt har han her benyttet sig af Normans liturgiske Indsigt og Raad. Først nu faar den sv. Messe ved Prædikenens Indordning i den netop den Grundform, som den senere bevarede. Paa samme Tid har L. P. ogsaa, efter Angermanni Opgivelse, begyndt at arbejde for en Kordning. Han havde imidlertid endnu i Aaret 1552 en alvorlig Konflikt med Kongen og det en af de sværeste. Den gjaldt Kongens 3. Giftermaal med Katarina Stenbock, hans 2. Hustrus Søsterdatter. Paa Grund af de 3 Mos. 18 nævnte Eksempler mente Ærkebiskoppen og hans Meningsfæller, Biskopperne i Vesterås og Strengnäs, at et saadant Ægteskab var forbudt efter guddommelig Lov, medens Norman med lærd Bevisførelse forsvarede Kongens og Raadets Mening, at en, for Kongehusets og Rigets Skyld ønsket Dispensation i saa Henseende, ikke var i Strid mod guddommelig Ret. Efter forberedende Forhandlinger blev Sagen behandlet paa et Møde i Vadstena, hvor de Biskopper, der modsatte sig, blev trakaserede paa hver tænkelig Maade for at formaas til at give efter. Den ene Erklæring efter den anden blev afgivet af dem, men forkastet af Kongen. L. P. mente ikke for sin Samvittigheds Skyld at kunne strække sig længere end til at erklære, at da Ægteskabssager rettelig hørte ind under verdslig Dom, havde Guds Ords Prædikere ikke andet med Sagen at skaffe end blot at afgive Erklæring om, hvad Guds Ord bød i vedkommende Sag; Ægteskabets Indgaaelse skulde derfor nyde Fremgang uden Modsigelse fra deres Side og »uti församlingen genom en kristlig kärlek i den helga Trefaldighetens namn nådeligen skonadt och efterlåtet (eftergivet) vardat«. Dispensionsakten, Vielsen og Messen blev derefter forrettet 21. Aug. af Biskoppen i Linköping, som stod paa Kongens og Raadets Side, hvorimod Dronningens Kroning Dagen efter forrettedes af selve Ærkebiskoppen. Det var saaledes lykkedes L. P. med ukrænket Samvittighed i nogen Maade at imødekomme Kongens Ønsker. Men Kongen var ikke tilfreds hermed. Omsider kom det til et Kompromis ved »allmänna Klerikeriets« Erklæring 5. Sept., hvori den Klavsul, at Ægteskabssager hørte ind under verdslig Dom, blev udeladt, og Præsteskabet erklærer, at »skönt de efter deres Forstand ikke kan sige, at saadanne Ægteskaber aldeles stemmer overens med den hl. Skrift«, saa skulde »Sagen nyde Fremgang«, og dette Ægteskab i Menigheden »efterlåtet vardat«. Sikkert for at retfærdiggøre sit Forhold hertil har L. P. selv samlet og redigeret de her henhørende mangfoldige Akter, som han har efterladt i Manuskript (udg. af O. Ahnfelt, Bidrag til sv. kyrkans hist., 1894, S. 10—52; H. Lundström, Om L. P.s förmenta karaktärs-svagheter, Kyrkohist. Årsskrift 1905).

Efter Normans Død i Beg. af 1553 vokser Ærkebiskoppens Magt paaviseligt. Ved Vadstena-Artiklerne af 1553 (udg. af O. Ahnfelt, Bidrag til sv. k.n.s hist., 1895, S. 1—11, 35—40), der indeholde Grundstammen til hans Kordning,

bringes Götalandskaberne ind under hans Indflydelse. Til og med skal han nævnte Aar efter kgl. Bemyndigelse have afholdt en almindelig Visitats i Riget; dette er dog ikke tilstrækkelig bevidnet. Men hans Bestræbelse for at faa en sv. Kordning autoriseret mødte uovervindelig Modstand hos Kongen. Et Forslag til »Ordinantz« fremlagdes af Biskopperne paa Herredag i Arboga 1546, men blev ikke antaget. Dette ældre, lige til Formen ukendte, Forslag blev videre udarbejdet af L. P. og sikkert udelivet betydeligt. Især optog han Stykker af den mecklenburgske Kordning af 1552. Saaledes opstod L. P.s Kyrkoordning af 1561, der endnu findes i et eneste Haandskrift, tilhørende Linköping Stiftsarkiv (O. Ahnfelt, L. P. handskrifna kyrkoordning af år 1561, 1893). Den fremlagdes ved et Møde i Stockholm 1562, men blev ikke stadfæstet af Kong Erik. Den blev dog udbredt i nogle haandskrevne Eksemplarer og gjaldt faktisk som Kordning, indtil den omsider, efter yderligere Revision, godkendt af Johan III, blev udgivet i Trykken 1571 og tilsidst vedtaget af Præsteskabet ved K.mødet i Upsala 1572. Denne Kordning af 1571 er Kronen paa L. P.s Livsværk.

Under Erik XIV bekæmper L. P. Calvinismen (se Art. Erik XIV, I, 788 og den liquoristiske Strid, III, 64). Hans Anskuelse var udpræget luthersk, i Spørgsmaalet om Tilstedeværelsen af Kristi Legeme og Blod oven i Købet hyperluthersk. I Lighed med en Del af de luth. Præster i Lübeck og Rostock nærede han nemlig en Anskuelse, som Luther paa et tidligere Stadium hyldede, men senere forlod: at Kristi Legeme og Blod allerede i og med Indstiftelsesordenes Oplæsning blev forenet med det paa Altret værende Brød og Vin, saa at altsaa Foreningen ikke indtraadte først under Uddelingen og Modtagelsen. Denne Anskuelse, der 1569 kostede Johan Saliger hans Embede, men dog, ogsaa efter at Konkordieformlen havde afvist den, havde Tilhængere i den mecklenburgske K., blev af L. P. forsvaret dels i Teser angaaende Nadverlæren, dels i en Dialog. Særlig anførte han som afgørende, at Kristus sagde: »Dette er«, ikke: dette skal vorde mit Legeme. Om stor teologisk Lærddom og Modenhed vidner forøvrigt en Del af L. P. forfattede, lidet kendte Teser om Naadevalget og den fri Vilje (O. Ahnfelt, Bidrag t. sv. k.n.s hist., 1894, 65—77). Den sv. Lærefader synes at have hævet sig til et højere Standpunkt end det, der munder ud i Konkordieformlens Fremstilling af den fri Vilje. Uden at komme ind paa synergistiske Baner, hævder han, hvad vi vilde kalde den væsentlige Frihed, en passiv Modtagelighed for Naadens Indgydelse, og bestemmer Mennesket som, ikke aktuelt, men potentielt fri. I en sidste Lærestrid blev han indviklet kort før sin Død, da han bekæmpede det af Papisten Johannes Herbst eller Herbst (II, 406) mod den sv. K. rettede Angreb.

»Herre, giv Fred i vore Dage«, var hans sidste Ord i hans sidste Hyrdebrev til sit Stift 24. April 1573. Og da han mærkede, at det led mod Enden, lod han Hofpræst Erasmus Nicolai for Kong Johan fremføre hans Taksigelse for Kongens Omsorg for den sv. K.; tillige besvor han Kongen ved den uforgængelige Krone, han haabede at

vinde i en højere Verden, om at beskytte denne K. i den Renhed og med den Forfatning, den nu havde vundet. Saa hensov han 26. Okt. 1573 og blev begravet af sit Stifts Præsteskab, der sørgede over ham som deres Fader, i Upsala Domkirkes Kor, hvor hans Gravsten endnu findes. Døden hindrede ham i at udføre sin Hensigt, overensstemmende med Præsteskabets paa Mødet 1572 udtalte Ønsker, at udarbejde »en enkel Bekendelse til den kr. Religions Artikler i Lighed med den augsburgske Bekendelse«. Men hele den sv. K. har ved Upsala-Mødets Beslutning af 1593 om at bekende sig til den Religion, som var herskende i Riget under »salig ärkebiskop Lars Petri Nericiani den äldres lifstid« betegnet den af ham repræsenterede Grundretning som den sv.-luth. K.s konfessionelle Normaltype.

2) **Olavus eller Olaus P.**, sv. Reformator, var født i Örebro 6. Jan. 1493. Hans Fader var Smed og hed Peter Olofsson og hans Moder Kristina Larsdotter, sidstnævnte levede lige til 1545 og oplevede saaledes Sønnernes Størværk og Ophejelse. O. skal have faaet sin første Undervisning i Karmeliterklosteret i Örebro. 1516 kom han til Wittenberg, hvor han under Navn af Olaus Phase blev indskrevet ved »Sommer-skiftet af Decanaten«, og hvor han 10. Febr. 1518 promoveredes til mag. phil. Som en Discipel af Luther vendte han atter tilbage til Fædrelandet, fremstillede sig for sin Biskop, Matts Gregersson i Strengnäs, blev hans Kansler og fik et Kanonikat ved Strengnäs Domkirke samt blev o. ved Mikkelmessestid 1520 indviet til Diakon af Biskoppen, der, da han nogle Uger efter mistede sit Liv i det Stockholmske Blodbad, ved denne Handling ligesom gav den sv. K. et Testamente mere betydningsfuldt, end han nogen Sinde selv kunde have anet. Mester O. begyndte nu at læse Stykker af G. og N. T. for de Præbendater og Korengange, som vilde høre ham. Snart begyndte den mægtige Ærke-diakon, Laurentius Andreæ (I, 84), som under Vakansen styrede Stiftet, at blive opmærksom paa hans Undervisning, godkendte den og udvirkede, at Skolen betroedes O., hvis Undervisning nu fik stadig større Tiløb og vandt større Tillid. Dette var Reformationens første Begyndelse i Sverige.

O. skal efter en gammel Beretning, sammen med sin Broder Lars, have givet sine udpræget lutherske Anskuelser et kraftigt Udtryk ved sin Faders Begravelse, Høsten 1521. Brødrene skal have gjort Forsøg paa at udelukke Karmelitermunkene fra Ligferden; de var bleven huskede i Faderens Testamente med en Arvelod mod at lade læse Messe for hans Sjæl. Moderen vægrede sig imidlertid ved at gaa ind derpaa, og da Sønnerne spurgte hende, om hun forstod Munkenes lat. Messe, gav hun det om ægte, middelalderlig Fromhed vidnende, kloge Svar: »Jeg forstaar dem ikke, men naar jeg hører dem, beder jeg dog andægtigt om, at Gud vil finde Behag i deres Ben, og derom tvivler jeg ikke«. Brødrene satte ikke desto mindre deres Vilje igennem. Karmeliterklosterets *confessor generalis* klager bittert over deres Modstand i et Brev til Dr. Nils, Strengnäs's Domkapitels Dekanus, som han opfordrer til at »förfara efter kyrkans lag mot denne dia-

conus O. P., som så mycken öreda förorsakat«. At Dr. Nils havde et vaagent Øje henvendt paa O., viser sig af de Optegnelser, han har gjort i Anledning af anstødelige Ytringer, som O. har ladet falde i Prædikener i Strengnäs's Domkirke. Han havde appelleret til Skriften alene, erklæret, at man ikke kunde fortræste sig til den højlovede Jomfru eller nogen anden Helgen, men til Gud alene, at Prædikeembedet i Guds Menighed var det fornemste og vigtigere end at holde Messe, at Skriftemaal bør ske i Hjertet for Gud alene og ikke for Præsten, at ingen har prædiktet Sandheden i Sverige før ham osv. Disse Optegnelser kommer, sammen med Dr. Nils's Gendrivelse, 1523 i Biskop Brasks (I, 381) Hænder, som i Juli s. A. fra Upsala Domkapitel havde faaet Underretning om, hvor faretruende det luth. Kæfteri begyndte at udbrede sig i Strengnäs. Imidlertid blev Laurentius Andreæ Kong Gustavs Kansler og stemte ham gunstigt for Reformationen. Under denne mægtige Beskyttelse kunde den dristige, af reformatorisk Glød opfyldte, O. P. fortsætte sit Værk. Trods Brasks og Johannes Magnus's Indvendinger kaldte Kongen ham til Stockholm, hvor han 1524 blev Stadens Sekretær. Som saadan nedskrev han sin Tenkiebok 1524—29, en i kulturhistorisk Henseende vigtig Kilde. Tillige holdt han nu disse kraftige Reformationssprædikener, der gjorde »Mester Olof« saa navnkundig, men tillige paadrog ham en Anklage for Kæfteri for Upsala Domkapitel. Endnu større blev Papisternes Forbitrelse, da han Søndag Sexagesima 1525 giftede sig med »Kristina, en Jomfru af god Byrd«, ved hvilken Lejlighed Messen for første Gang skal være bleven sunget paa Svensk. I de nærmest følgende Aar viser hans, i religiøs, literær og sproglig Henseende nydannende Geni sig i de Reformationsskrifter, som har gjort hans Navn uødeligt i den sv. K.s og Literaturs Hist. 1526 udkom hans Overs. af N. T. og En nyttig undervisning, en sv. Original, hvis Forbillede var Luthers »Betbüchlein«, for en væsentlig Del oversat eller bearbejdet, men som i sin Komposition viste tilbage ogsaa til de katolske Bønnebøger. De udkom begge anonymt, og hvem den længe omtvistede Overs. og Forfatter egentlig var, er først bleven afgjort ved Aksel Anderssons Undersøgelser (se saaledes hans Udgave af »Een nyttigh wnderwijsning«, i Serien »Skrifter från reformationstiden«, Upsala 1893) og ved et af O. Ahnfelt opdaget, i ovennævnte Serie 1898 udgivet, fra Olavus Petris egen Haand hidrørende, Haandskrift, indeholdende en senere Bearbejdelse af »En nyttig undervisning«. 1527 udkom O. P.s mod Peder Galle rettede Svar på tolv spørgsmål, samt hans voldsomme, bittert polemiske Skrift mod Poul Helgesen »Svar uppå ett okristligt sändebref som en lögnaktig munk hetande Paulus Helie hafver utgå låtit emot det helga Evangelium, som nu (af Guds nåd) är i ljuset kommet«. I Løbet af Aaret 1528 kom hans andet »Sändebref till Paulum Helie« samt Smaaskrifterne om Præsters Ægteskab, om Klosterlevned, »Om Guds ord och människo bud och stadgar«, hans Prædiken ved Kongens Krøning samt »En kristlig förmaning till klerkeriet« om »hvad klerkeriet lekmän pliktige äro och

hvad lekmän äro klerkeriet pliktige igen«. I Anledning af et ved Kirkemødet i Örebro 1529 udtalt Ønske udgav han s. A. En håndbok på svenska med Ritual for Daab, Vielse etc. 1530 udkom hans Postilla og en dertil føjet Catechismus (»Olaus Petris Katekes«). Samme Aarstal bærer den ældste, endnu bevarede, Svenska psalmboken, hvis Udgiver ej nævnes, men sandsynligvis har været O. P. Allerede 1526 er vist imidlertid den første Samling af »Svenska songer och visor« bleven udgivet. Tilsidst udkom 1531 H. P.s i den sv. Gudstjenestes Historie epokegørende Værk *Then Swenska Messan*. I Indledningen forsvarede O. P. sv. Messe og gør Rede for Messens Betydning, at »Messe er ikke andet end Vor Herre Jesu Kristi Nadver, der vi gaa tilsammen og æde hans Legeme og drikke hans Blod, ham til Amindelse«. Messen burde, om den skulde svare til sin rette Brug, som er at opvække til Tro, holdes paa det Sprog, som man kan forstaa. Derfor holdtes Messen »hos Hebræere paa Hebr., hos Grækere paa Gr., hos Latinere paa Lat.«. Derefter følger det pragtfulde, af ædel fædrelandsindet Stolthed prægede Sted: »Hvi skulde da vort svenske Maal være saa foragteligt, at man ikke skulde have Lov til at holde den paa Sv.? Vi Sv. høre ogsaa Gud til, saa vel som andet Folk, og det Maal, vi har, har Gud givet os, saa vel som han har givet de Hebræer, Græker og Latinere deres Tungemaal. Der er ingen Persons Anseelse for Gud, han foragter ikke os Sv. mere end andre Folk.«.

Juni 1531 blev O. P. forflyttet fra Stadssekretærtjenesten til Kongens Kapcelli; Kongens Signet blev ham betroet, og han benævnes nu Kongens Kansler og førte Registraturet fra Mikkeltid 1531 til August 1534, da han afgik fra Kanslerstillingen paa Grund af Kongens Misfornøjelse. Kongen beskylder ogsaa senere Laurentius Andreæ for, at han har formaaget ham til som sin Kansler at antage den dertil uskikkelige Mester Olof. Imidlertid vedblev han stadig som Diakon at være Prædikant i Stockholms Storkirke og lod sig 1539 præstevie af Biskop Botvid i Strengnäs. Desuden var han literært virksom. Uden Tvivl var han Medarbejder i det store Bibeloversættelsesarbejde. Før 1540 udarbejdede han fremdeles sin berømte Svenska Krönika, det første større Originalarbejde paa Nysvensk, udmærket ved sin kraftige rene Stil og ved den »kritiske Sans«, hvorved han staar saa langt over ogsaa mange senere Historieskrivere. Spredt i en Mængde Afskrifter blev den først trykt 1818 i »Script. rer. Svec. med. ævi« samt senere af Klemming (O. Petri Svenska Krönika, 1860). For ham selv truede Krøniken dog med at blive skæbnesvanger, da den paadrog ham Kongens synderlige Unaade. I dennes Øjne har han altfor skaansomt skildret Pavetiden, samtidig gav han sin Samtid Sidehug. Kongen har uden Tvivl følt sig ramt, naar O. P. f. E. ved Magnus Ladelaas's Historie roser de »Fyrster og andre myndige Mænd«, som har indrettet betydelige Stiftelser, »for at Gud skulde tjenes dermed«, og som derfor har faaet Velsignelse, saa at alt er gaaet lykkeligt for dem; »jo mere de har bortgivet, desto mere er deres Gods

bleven forøget, og deres Planer har haft stor Fremgang. Men overfor dem, som uden al Skel ville rane alt til sig, kan Gud den Kunst, at ligesom hine, som gav, ikke blev fattige deraf, saa skal heller ikke de som uredelig tage igen, blive rige af det«. Hertil kom, at O. i sine Prædikener ikke skaaede Kongens Svagheder, og Maalet blev fuldt, da han lod sin Prædiken Om Eder trykke (1539). Allerede i en Skrivelse til Ærkebiskoppen 24. April 1539 klager Kongen over de Prædikener, som holdtes mod ham i Stockholm. Nytaarsaften s. A. foranstaltes den bekendte Rettergang mod O. P. og Laurentius Andreæ. Mod førstnævnte anføres især hans Angreb paa Kongen i Krøniken og Prædikenerne. Begge anklages for ved en til O. under Skriftemaalss Form given Meddelelse at have faaet Kendskab til, men fortiet, en Sammensværgelse af tyske, i Stockholm bosiddende, Borgere mod Kongens Liv 1536, desuden skulde de have haft Del i en Billedstorm 1524, plyndret Kirker og Klostre, nedbrudt Altre m. m. Mester Lars havde lokket Kongen til at reformere, men ikke tilstrækkeligt staaet ham bi under Oprør, samt i Begyndelsen villet gøre Biskopperne afhængige af Kongen, men siden gaaet baglæns mod Krebsen og virket for Biskoppernes Anseelse, Uafhængighed, Magt og Vælde osv. En Domstol bestaaende af 15 af Kongens »Raad og gode Mænd« fældede Dødsdommen over begge Reformatorerne i Örebro 2. Jan. 1540, efter at de »først havde nægtet al Forbrydelse, men siden erkendt sig skyldige og paa Knæ bedt om Naade«. Tre Ombud fra Domstolen og 2 andre Mænd gik nu op til Kongen og bad om Benaadning for de dømte, hvilket ogsaa blev bevilget mod drøje Pengebøder. For O. blev disse Penge betalt af hans Venner i Stockholm, men næsten hele Laurentius Andreæ's Formue havnede i Kongens Skatkammer. Denne tragiske Konflikt er usægtelig et mørkt Blad i den sv. Reformations Historie. Det er aabenbart, at det, der kunde lægges begge Mænd til Last, i Grunden reduceres, dels til en vis Uforsigtighed, dels til en fra Kongens forskellig Anskuelse i kirkelige Spørgsmaal, og en Kongen mishagelig Hævden af K.n.s Frihed. Af Omhu for sin Faders Minde har Kong Karl IX ogsaa af Tegels Kong Gustafs Historie udelukket Anklagepunkterne. Mester O. levede siden nogen Tid i stille Tilbagetrækkethed; 1542 faar han den Glæde af Kongen at modtage Alunda Kanonikat i Upsala og al dels Rente, blev s. A. Inspektør for Stockholms Skole og udnævntes 7. April 1543 til Sgpr. i Stockholm. Allerede 1544 var han dog igen nær ved at blive anklaget, sandsynligvis for altfor djærve Ytringer, men synes siden at have levet i Fred og Ro. 1549 er han en af de K.n.s Mænd, som af Kongen faar Paalæg om at afgive Betænkning angaaende Augsburger Interim. Følgende Aar udgiver han sin *Tobias Commédia*, det første sv. Skuespil. Som Bevis paa hans Alsidighed kan endvidere anføres de berømte Domare reglor, som skal skrive sig fra hans Pen, og som findes optagne i Sveriges Riges Lov af 1734. Kun faa Dage efter Laurentius Andreæ, 19. April 1552, sluttede Mester O. sit virksomme og betydningsfulde Liv. Han døde i Stockholm, hvis Storkyrka ogsaa bevarer hans

Grav. 1898 rejstes udenfor Storkyrkans Kor hans Statue, forevigende Billedet af den sv. Reformations Grundlægger og mest geniale Personlighed.

O. A.

Petri Gothus. 1) Jonas P. G., sv. Biskop, f. i Linköping 7. Febr. 1587, studerede i Upsala, Jena, Giessen og Wittenberg, blev Conrector i Linköping 1617, Lektor 1623, Rektor 1624 ved Linköpings Kathedralskole, Lektor i Teologi ved det nyindrettede Linköpings Gymnasium 1628, Biskop i Linköping 1637, d. 13. Dec. 1644. — 2) Laurentius P. G. (ogsaa kaldet Laur. P. den yngre), sv. Ærkebiskop, f. i Söderköping i Östergötland o. Aar 1529, blev Erik XIV's Hofprædikant, studerede derefter ved tyske Universiteter og blev 1566 Indehaver af den først oprettede Lærestol ved det genoprettede Upsala Universitet og Universitetets Rektor. Efter Laurentius Petri d. ældres Død hængik mere end 7 Maaneder inden der blev udnævnt en ny Ærkebiskop. Det paastaas at have været Kong Johans Plan at sætte sin Fætter, den rom.-kat. Biskop af Münster, Johan af Hoya, Per Brahes Halvbroder, paa Ærkestolen. Dette har dog vel næppe været paatænkt for Alvor. Derimod vilde Kongen og Fecht før Ærkebiskoppens Indsættelse tydeligvis forberede deres Værk at restaurere den sv. K. i den ældre rom.-kat. Aand. Det var derfor først som Slutsten paa det Møde, som havde truffet Bestemmelser i omtalte Retning, at Ærkebispvalget fandt Sted. Den strengere protestantiske Anskuelses Mand, Biskop Martinus Olavi i Linköping, skal have faaet 33 Stemmer, L. P. G. 22; men sidstnævnte, som aabenbart stemmede mere overens med Kongen og Fecht, fik Kongens Stemme og blev udnævnt. 1575 blev han indviet af Biskopperne i Vexlö og Åbo med et af Kongen forordnet, katoliserende Ceremoniel. Den altfor føjelige Ærkebiskop blev et lydigt Redskab for Kongens og Fechts Kirkepolitik. Efter et Brev fra Kongen af 8. Dec. 1576 at dømme var Fortalen til »Røde Bog« forfattet af ham, og ved en Disputats paa Rigsdagen 1577 forsvarede han Liturgien mod Biskoppen i Linköping. Men allerede forinden beskyldte Kongen ham i et Brev af 28. Jan. 1577 for, at han har ytret, at den ny Messeordning var ham paatvunget. Og da 1578 Possevinos og Klosterlasses Planer mere og mere afsløres, indser L., at hans Medgørlighed har ført ham langt længere, end han selv ønskede. Han vægrede sig nu personligt overfor Kongen ved at fremme den liturgiske Sag mere og erklærede, at man ikke kunde gaa videre uden Fare for Blodsudgydelse. Med Klosterlasse brød han helt og holdent og erklærede, at han var uværdig til at beklæde Præsteembede. I et Skrift, som han siges at have forfattet i Slutningen af 1578, undersøger han de Grundsætninger, paa hvilke Ordinantsen og Liturgien hvilede. Han holder fast ved sin Overbevisning om den store Værdi af Kirkefædrenes Skrifter og den ældste K.s Vidnesbyrd samt disses Vigtighed for K.s Bekendelse, men finder, at dels Uvisheden om saadanne Skrifters Ægthed, dels de Modsigelser de indeholder, medfører store Vanskeligheder, naar man vil anvende dem. Den indviklede Stilling, han var kommen i, siges at have undergravet hans Helbred og paaskyndet hans Død,

som indtraf 12. Febr. 1579. Han var gift med Laurentius Petri d. ældres Datter, Margareta, som siden giftede sig med hans Efterfølger, Andreas Laurentii Björnram. Hendes Søster Magdalena var gift med den antiliturgistiske Ivrrer, Abraham Andreæ Angermannus. O. A.

Petri, Ludwig Adolf, tysk Præst, f. i Lütfhorst i Hannover 16. Nov. 1803, studerede Teologi i Göttingen og blev 1829 »Kollaborator« ved Korskirken i Byen Hannover. 1837 blev han 2. Præst, fra 1851 til sin Død (8. Jan. 1873) var han 1. Præst ved Korskirken. P. var en af de mest fremragende tyske luth. Præster i det 19. Aarh. og har baade ved sit Ord og sine Skrifter (Prædikensamlinger, Stridskrifter og Andagtsbøger) haft en stor Betydning for mange tyske Kristne. Han var en varm Ven af den ydre Mission, men en Modstander af den indre Mission, saaledes som denne blev sat i Værk af Wichern. Jvfr. E. Petri, L. A. P., ein Lebensbild (I—II, Hannover 1888 og 96).

Petrobrusianere, se Peter fra Bruys S. 529.

Petronella (Petronilla), Helgeninde, skal ifølge Legendene have tilhørt Kejsershuset og været en Discipelinde af Apostlen Peter, som skal have døbt hende. Over hendes Grav paa den ardeatinske Vej blev der bygget en Kirke, og under Pave Paul I blev hendes Sarkofag flyttet fra Domitilla-Katakomben til Peterskirken. 31. Maj er hendes Helgendag.

Petronius, Bolognas Værnehelgen, skal være født i Konstantinopel o. 400. Under den nestorianske Strid skal Kejser Theodosios II have sendt ham til Cæstlin I af Rom, der 429 skal have indviet ham til Biskop for Bologna. P. skal være død 450. Til hans Ære byggedes sidst i 14. Aarh. Bolognas største Kirke, »San Petronio«, i gotisk Stil efter Vincenzis Tegning, som dog ikke er bleven udført i den oprindelig paatænkte Størrelse. Over Hovedindgangen til S. Petronio stod i 3 Aar Michelangelos Broncestatue af Pave Julius II med Sværd og Nøgler, men 1511 ødelagde Bologneserne denne Statue og solgte Stumperne af den til Hertugen af Ferrara som gammel Bronze.

Petrosa, Peter Eriksson, finsk Jesuit, skal stamme fra Österbotten. I Johan III's Dage traadte han ind i det Jesuiter-Kollegium, der blev aabnet i Stockholm og optraadte som ivrig romersk Katolik. Da Kollegiet i Stockholm senere (1583) blev omdannet i protestantisk Retning, modsatte han sig denne Omdannelse og blev derpaa forvist. En Tid opholdt han sig i Upsala, men da han heller ikke kunde finde sig til rette dér, gik han til Jesuiter-Kollegiet i Braunsberg og senere til Rom, hvor han skal være bleven Dr. jur. og have taget Navnet »Petrosa«. 1604 kom han tilbage til Sverige og fik Plads i det kongelige Kancelli. Hertug Karl viste ham stor Fortrolighed og sendte ham til Kejser Rudolf for at faa denne til at mægle i Krigen med Sigismund. Men P. traadte i Polen hemmeligt i Forbindelse med Hertugens Fjender, og da han 1605 vendte hjem til Sverige, medbragte han to unge romerske Katoliker. Efter hans Hjemkomst kom Hertug Karl under Vejr med hans Troløshed, og Rigsdagen i Örebro underkastede ham pinligt Forhør og dømte ham til en pinlig Død. Fr. N.

Petrucci, Pietro Matteo, ital. Oratorianer, var en af Kvietisten Michael de Molinos's (S. 275) betydeligste Tilhængere. Han fødtes i Jesu i Hertugdømmet Urbino 1633, blev Dr. jur. utriusque ved Universitetet i Macerata og 1679 efter et bevæget Ungdomsliv Forstander for Oratoriet i Jesu. Skønt han haade i Tale og Skrift havde røbet sin mystiske Kvietisme, blev han 1691 Biskop af Jesu og senere Kardinal. Men da Inkvisitionen satte sig i Bevægelse mod Molinos, blev P. ogsaa kaldt til Regnskab for sin kvietistiske Mystik, og han maatte fordomme flere af sine Skrifter. I det hele gik Rom dog læmpeligt frem mod den fromme Kardinal. Til sidst fandt han det dog raadeligst at give Afkald paa sit Bispedømme, men Paven vilde ikke tillade ham ogsaa at give Afkald paa Kardinalhatten. Han blev endog hædret med forskellige Tillidshverv og døde, agtet af alle, i Montefalco 6. Juli 1701. Med en Fortale af Gottfried Arnold (I, 148) udkom paa Tysk »Kurtze geistl. Brieffe des Card. P. M. P. (Halle 1705). Jvfr. Heppes, *Gesch. der quietist. Mystik in der kath. K.* (Berlin 1875) 135 f. og F. H. Reusch, *Index II*, 611 f.

Petrus Cantor, en teol. Forfatter fra 12. Aarh. (ogsaa kaldet P. fra Beauvais og undertiden fra Poitiers, men forskellig fra nedennævnte P. Pictaviensis), var knyttet til Domkapitlet i Paris som Kantor og havde Ry som dogmatisk Lærer. Blandt andre blev den siden som Bodsforkynder og Korstogsprædikant indflydelsesrige Fulco af Neuilly (II, 142) hans Discipel. Af P.s mange Arbejder er hans Moral, *Verbum abbreviatum* (efter Begyndelsesordene) udgivet (Migne, *Patr. lat.* 205). P. døde som Novitse i Cisterciensers-Abbediet Longport 1197 og æres af Romerkirken som salig (19. Maj).

Petrus Cellensis, fr. Biskop, var i sin Ungdom Munk i Benedictiner-Klostret St. Martin-des-Champs ved Paris, blev 1150 Abbed i Klostret La Celle (i Stiftet Troyes), 1162 Abbed i St. Remigius-Klostret i Reims. 1181 efterfulgte han sin Ven, Johannes fra Salisbury (II, 663) som Biskop af Chartres og døde som saadan 1183 eller 1187. Han har efterladt sig Breve og teol. Skrifter og er i Dogmehistorien bleven bekendt som en af de første, der brugte Ordet »transsubstantiatio«, og som en Modstander af Læren om Marias ubesmittede Undfangelse. Hans Skrifter ere udg. af Janvier (Paris 1671), og denne Udg. er aftrykt i Migne, *Series Latina Bd. 202* (Gillet, *De Petro Cellensi*, Paris 1881).

Petrus Chrysologus, se I, 507.

Petrus Comestor, se I, 540.

Petrus Damiani, se I, 591.

Petrus Lombardus, berømt Skolastiker, er født i Egnen om Novara af fattige Forældre. Paa Grund af hans gode Evner sendte Biskoppen af Lucca ham til Højskolen i Bologna. Senere studerede han, understøttet af Bernhard af Clairvaux, i Reims og Paris. Efter at have endt sine Studier blev han Lærer ved Højskolen i Paris og mod Slutningen af sit Liv en kort Tid Biskop i denne By. Han døde Aar 1160 eller 1164.

Petrus Lombarders teologiske Betydning er knyttet til hans Hovedværk: *Libri quatuor sententiarum*, som blev Middelalderens mest

benyttede dogmatiske Haandbog. Dette skyldtes navnlig den Kunst, hvormed Lombarderen forstod at sammenfatte de teologiske Undersøgelser paa en til Kirkens Behov svarende Maade. Den tidlige middelalderlige Dogmatik var væsentligt kun en Sammenstilling af Biblens og Kirkefædrenes Udtalelser. I det 11. Aarh. fremkom Skolastiken med dens Forsøg paa spekulativt (Anselm) eller dialektisk (Abélard) at genfremsætte og begrunde Kirkelæren. Samtidigt fastholdtes den ældre Metode, udelukkende at begrunde Dogmatiken paa Skriftens og Fædrenes Autoritet, stadigt af andre ansete Lærere (f. E. Hugo af St. Victor). Disse Retninger forstod Lombarderen med en lykkelig Haand at forene. Principielt slutter han sig til den sidstnævnte Opfattelse. Men idet de differentierende Meninger i Traditionen fremstilles, bliver der Lejlighed til at prøve og diskutere de forskellige dogmatiske Spørgsmaal. Med Hensyn til sin Inddeling af Stoffet er Lombarderen middelbart eller umiddelbart afhængig af Johannes fra Damaskos. Ligesom denne inddeler han Dogmatiken i 4 Hoveddele: 1. Bog behandler i 48 Distinktioner Læren om Gud (*de mysteriis trinitatis*); 2. Bog i 44 Distinktioner Læren om det skabte (*de rerum corporalium et spiritualium creatione*); 3. Bog i 40 Distinktioner Læren om Jesus Kristus (*de incarnatione verbi aliusque ad hoc spectantibus*); og 4. Bog i 50 Distinktioner Læren om Sakramenterne (*de sacramentis et signis sacramentalibus*).

I dogmatisk Henseende udmærker Lombarderen sig ikke ved Originalitet. Det eneste Punkt, hvor man har ment, at han har grebet afgørende ind i Kirkelærens Udvikling, er Fastsættelsen af Sakramenternes Syvtal. Dog er det tvivlsomt, om dette oprindeligt skyldes ham. Derimod har han med Lærdom og Samlertalent sigtet og bearbejdet det overleverede Stof, og givet dette en klar og tilgængelig Form. Med stor Forsigtighed udtaler han sin egen Opfattelse, hvis han ikke foretrækker at lade Problemet henstaa ubesvaret. Denne Omstændighed har ikke bidraget mindst til at gøre hans Værk anvendeligt for alle de forskellige Skoler.

Trods al Forsigtighed lykkedes det ham dog ikke at undgaa Samtidens vaagne Mistanke om nye kætterske Meninger. Paa forskellige Synoder maatte han staa til Regnskab for sin Lære. Dog synes han at have bestaaet Proven, selv om senere Teologer fandt Punkter, hvor de tog Afstand fra »Magister sententiarum«. Fra det 13. til det 16. Aarh. blev hans Værk lagt til Grund for Undervisningen i Dogmatik ved alle Europas Højskoler. Enhver af disse havde sin Sententiarier, som kommenterede Lombarderen. En stor Mængde af saadanne Kommentarer vidne om hans Betydning for den middelalderlige Teologi; Lombarderen danner ogsaa Hovedgrundlaget for Læren i Anders Sunesons Hexaëmeron. (Protois, Pierre Lombard, évêque de Paris, dit le maître des sentences, son époque, sa vie, ses écrits, son influence, Paris 1881).

C. G.

Petrus Luder, den første humanistiske Lærer ved tyske Universiteter, var født i Kislau og blev 1431 Student i Heidelberg. Efter at have berejst Italien og de græske Kyster, vendte han

1456 tilbage til Heidelberg, begejstret for den antike Kultur og et rent klassisk Latin. Pfalzgreve Friedrich ansatte ham som Prof. i Latin ved Universitetet, og hans Tiltrædelsestale 15. Juli 1456 slog for første Gang til Lyd for Humanismen, ganske paa den svulstige Vis, der var ejendommelig for de fleste af den nye Skole. Siden holdt P. ogsaa Forelæsninger i Augustinerklosteret dør. Men hverken hans Kolleger, Studenterne eller Gejstligheden følte sig tiltalt af hans Aandsretning og letfærdige Liv. Da Universitetet 1460 var ødelagt ved Krig og Pest, flakkede P. en Tid om ved andre Højskoler i Tyskland, drog saa til Padova og vendte tilbage som *Dr. med.* Hans Spor kan følges til 1474, da han opholdt sig i Basel og Wien. Snart er han Læge, snart Digter og Sprogmand, snart Diplomat.

Petrus Nolasus, se Nolasque S. 387.

Petrus Olavi fra Skeninge, Magister, d. 1378, og **P. O.** i Alvastra, d. 1390, var begge knyttede til den hl. Birgitta som Skriftefædre. De har paa Latin opskrevet hendes Aabenbaringer, udarbejdet den første Levnedsskildring af hende (fra 1373) og affattede det lat. Ritual for Gudstjenesten i Vadstena (*celeste viridarium*), der o. 1500 blev oversat paa Sv. af Niels Ragnvaldson under Navn af »Jomfru Marias Urtegaard« (udg. af Geete 1895). Se I, 325 f.

Petrus Olivi, se S. 429.

Petrus Pictaviensis (P. fra Poitiers), Lombardernes Discipel og Kommentator, virkede o. 1169 som teol. Lærer i Paris og var fra 1191 Domkapitlets Kansler dør. Han døde o. 1205. Hans 5 Bøger »Sententier« blev trykt i Paris 1655 (jvfr. Migne, Patr. lat. 211). P. er en af de teol. Kilder til Anders Sunesøns Hexaëmeron.

Petrus Valdis, se Valdesere.

Petrus ab Alliaco, se Aiili, I, 42.

Petrus de Dacia. Flere lærde Nordboer fra Middelalderen bære dette Navn i Universitets- og Klosterkredse, men vore Kilders Magerhed bevirkte, at vi end ikke med Sikkerhed kan bestemme, i hvilket af de nordiske Lande de egentlig høre hjemme. Men i første Række staar: 1) Dominikaneren **P. de Dacia**, en af den sv. Middelalders mest fremtrædende religiøse Forfattere, der fødtes paa Gotland o. 1230. Allerede i Barnearene blegnede Verden og dens Nydelser for hans sværmeriske Fromhed og som ung drev hans Trang ham til Klosters Fred. Efter sit Novitsiat i et (dansk?) Kloster sendtes han, da hans Evner havde vakt Provincialens Opmærksomhed, 1266 til Ordenens *Studium* i Köln, hvor han maaske har været Albert d. stores (I, 46) Lærning. Under Opholdet i Köln traf han den Kvinde, hvis Oplevelser og Fromhedsliv greb ham saa inderligt, at hele hans følgende Liv blev en Hymne til Ære for hende. Som Dante gennem sit Hjerte-forhold til Beatrice lærte at forstaa Troens Dybder, lærte P. gennem hende at fatte Gudskærlighedens Hemmelighed og de helliges Liv. Bodedatteren Christina fra Stommeln (Stumbeln), en Landsby udenfor Köln, f. o. 1242, staar som en ægte Type paa de religiøst patologiske Fænomener, Middelalderens Bodsfromhed kunde skabe. Allerede i sit 11. Aar havde hun himmelske Syner, men medens hun

opholdt sig hos Beghinerne i Köln, udviklede de hensynsløse Bodsøvelser hendes Overnervøsitet i saadan Grad, at hun blev Bytte for legemlige Lidelser og Hallucinationer af de alvorligste Former. Djævelen viste sig bl. a. for hende i St. Bartholomæus's Skikkelse og fristede hende længe til Selvmord; hendes Mad og Drikke forekom hende fyldt med Orme og Kryb, paa Legemet fremtraadte blødende Saar. Til dette kom bitter religiøs Trivl. Hun sendtes tilbage til en Præst i Stommeln, men ogsaa her vedblev Visionerne og idelige epileptisk lignende Anfald, og hun synes at have mistet enhver Mulighed for at sondre mellem den fysiske og immaterielle Verdens Fænomener. Tilfældig kom P. til at se hende ved Juletid 1267 og betoges straks i lige høj Grad af hendes Lidelser og Sjælekamp. Han tilbragte Natten med at vaage hos den syge, og den ydmyge Barnefromhed, der var Grundtrækket hos begge de unge, knyttede straks deres Hjerter uløseligt til hinanden. Saa ofte det kunde ske, var han hos hende og samlede om hende en Kreds, der opbyggede hverandre med Samtaler om de himmelske Ting. Den naive Ærbødighed for Christinas Lidelse og den ubevidste Kærlighed til den unge, udpinte Kvinde blev Grundvolden for Fremvæksten af en dyb, mystisk Fromhed, der kom til at præge hele den lille Kreds. 1269 sendtes P. videre til Ordensstudiet i Paris, hvor den store Thomas Akviner underviste, og efter et nyt Besøg i Stommeln og en smertefuld Afsked fra den elskede vendte han tilbage til Sverige 1270. Her virkede han først som Lærer i Skeninge, samlede ogsaa en Kreds af fromme Kvinder, hvoraf adskillige fornemme, om sig og gav Stødet til Oprettelsen af det første sv. Dominikaner-Nonnekloster. Efter Ophold i flere af Ordenens Huse endte han som Prior i Visby. Som saadan deltog han i Provinismøder og vandrede ogsaa to Aar før sin Død den lange Vej til et Møde i Bologna. Han døde o. 1288. Til det sidste stod han i Forbindelse med Christina, hvem han i 1279 havde aflagt et sidste Besøg.

Hans Livsværk blev den mærkelige Skildring af den fromme Kvinde, hvortil han fra første Færd havde gjort Optegnelser (*De vita benedictæ virginis Christi Christina*), der er forøget ved Meddelelser fra andre Øjenvidner og ved de interessante Breve, han saavel fra Paris som senere vekslede med hende og andre af Kredsen. Afslutningen af Skriftet skyldes en anden. (Om den gamle Kodeks fra Kirken i Jülich se Joh. Paulson, Om Jülicher Håndskriftet til Petrus de Dacia, Göteborg 1824, og sammes Udgave af det i: Petri de D., Vita Christinæ Stumb., paabeg. udg. 1896). Brevene viser os P. som en betydelig lat. Stilist og forfaren, skolastisk Teolog, men tillige giver de karakteristiske Indblik i Datidens Fromhedsliv og en Række yndefulde og fine psykolog. Træk til Belysning af den ædle, aandelige Kærlighed, der bandt de to sammen. Som Indledning til Skildringen affattede P. et lat. Digt (*De virtutibus Christinæ*), hvortil han atter leverede en lang teol.-filos. Kommentar.

Christina fra Stommeln døde Nov. 1312 o. 70 Aar gl. Hendes ekstatiske Henrykkelser og samtidige Lidelser vedblev til 1288, da hun oplevede en legemlig Krise, men til hendes Død

var hendes Liv præget af Beghinerfromheden. Hun sagdes at have baaret Herrens Saarmærker. Uden at blive kanoniseret dyrkedes hun som Helgen, og der skete Helbredelse ved hendes Grav. 1342 overførte Markgreve Wilhelm hendes Relikvier til Nideggen (Wollersheim, Das Leben der ekstatisch. u. stigmat. Ch. v. St., Köln 1859; Bollandisterne til 22. Juni).

Den af H. Schück tidligere fremsatte Formodning, at P. de Dacia har foretaget den sv. Overs. og Bearbejdelse af Jacobus de Voragine's *Legenda aurea* (se II, 588), der i sin oprind. Skikkelse tilhører Slutn. af 13. Aarh. (udg. af G. Stephens: *Et Forn.-Svenskt Legendarium*, I—III, 1847—74), har han selv opgivet, men fra anden Side er Hypotesen fastholdt (H. Schück i *Letterstedske Tidskr.* 1893; III. sv. Litteraturhist. I, 1896, S. 78 f., 103 jvfr. N. Beckman i *Sam-laren* 1901, S. 81 f.).

2) **P. de Dacia** med Tilnavnet *Philomeni* hedder en dansk Matematiker fra Slutn. af 13. Aarh., hvis Skrifter i den senere Middelalder nød europæisk Ry. Hans Hovedværk, fra før 1291, en Kommentar til *Sacroboscus Algorismus vulgaris* (udg. 1897 af Prof. Curtze), formentlig udarbejdet efter Forelæsninger i Paris, hvor *Mag. P.* virkede. Blandt hans andre Arbejder findes et *Kalendarium* (Scr. rer. Dan. VI 260 f.) og en Kommentar til Englænderen *Mag. Gerlandus's* (Joh. de Garlandia) *Computus metricus manualis*, der vejledede i Kirkefester-nes Udregning; den fandt vid Udbredelse. — Han menes nu næppe at være identisk med Ribe-Kanniken P. de Dacia, der 1327 var Pariseruniversitetets Rektor, og hvis Liv kan følges til 1347 (Videnskabernes Selskabs Over-sigt 1896).

J. O. A.

Petrus David de Scotia, se Skotte, Peder.
Petrus de Vineis (de Vinea, della Vigna), Kejser Frederik II's fortrolige Raadgiver, f. o. 1190 i Capua, studerede i Bologna og blev Notar hos Frederik II. Han spillede en frem-trædende Rolle under Kejserens Strid med Gregor IX og Innocents IV, og var rimeligvis kejserlig Afsending ved Konciliet i Lyon 1245. Aaret efter var han Kejserens Protonotar og Kongeriget Siciliens Logotet (Kansler). Men 1249 faldt han i Unaade. Han blev anklaget for Forræderi, fængslet, blindet og dømt til Døde. Af Sorg og Harme herover knuste han sit Hoved ved at løbe mod en Søjle. Dante satte »den Mand, der begge Nøgler ejed til Fredriks Hjerter« i Helvede (Helvede, 13. Sang, Vers 55 f.). Hans Breve ere udg. af Isellius (I—II, Basel 1740). Jvfr. Huillard-Bréholles, Vie et corresp. de Pierre de la Vigne, Paris 1864 og Capasso e Janelli, Pietro della Vigna, Caserta 1882.

Petræus, Eskil, finsk Biskop, f. i Grums i Wärmland 1593, blev 1619 Magister i Upsala og rejste 1620 til Wittenberg og andre tyske Universiteter. 1624 blev han Adjunkt i det filos. Fakultet i Upsala og udgav *Collegium physicum*, 18 Hefter Disputationer. Senere stude-rede han under Johann Gerhard og blev 1628 Lic. theol. i Upsala. Kort efter kom han til Finland, og dér virkede han i Resten af sit Liv, dels som Lektor ved Skolen i Åbo, dels som det nye Åbo-Universitets første teol. Prof. 1652 blev han Biskop i Åbo. P. var Sjælen i

den Kommission, der tilvejebragte en ny finsk Bibeloversættelse. Han skrev ogsaa den første finske Grammatik og udgav forskellige lærde og opbyggelige Skrifter. Han døde 27. Sept. 1657.

Petuel, Profeten Joels Fader (Joel 1, 1). LXX o. a. læse: »Betuel.

Peucer, Kaspar, Fører for de sachsiske »Kryptocalvinister«, f. 6. Jan. 1525 i Bautzen, studerede i Wittenberg fra 1540 Matematik, Astronomi og Medicin, blev Melanchthons Sviger-søn og fortrolige Ven, Prof. ved Universitetet og 1570 Livlæge hos Kurfyrsten. Han havde ogsaa betydelige teologiske Kundskaaber og Interesser, som imidlertid førte ham bort fra den strenge luth. Retning henimod den calvinske Opfattelse af de afgørende Stridspunkter (i Kristologi og Nadverlere, se Art. Filippisme og Kryptocalvinisme). Han benyttede sin Ind-flydelse ved Hoffet til at bane Vejen for sin Teologi ved efterhaanden at besætte Univer-sitetposterne med sine Tilhængere, fik indført Melanchthons »corpus doctrinæ« og arbejdede saaledes videre, uden at Kurfyrst August, der var Flacianernes ivrige Fjende, anede, at den modsatte Afgivelse fra Luthers Teologi bredte sig i hans eget Land. Offentliggørelsen af »Exe-gesis perspicua«, et direkte Forsvar for Calvins Nadverlere, hvori dog P. selv ikke havde nogen Del, gav imidlertid Anledning til, at Kurfyrsten fik Øjnene op, og der skete et brat Omslag. P. blev fængslet (1574), politisk Mistænkelig-gørelse traadte til, og i 12 Aar holdtes P. i et haardt Fængsel, som han bar taalmodig og med Fasthed uden at lade sig røkke fra sin Over-bevisning. Kort før Kurfyrstens Død blev han omsider frigivet og henlevede endnu 16 lykkelige Aar i Fyrsten af Anhalts Tjeneste til sin Død 2. Sept. 1602.

J. P. B.

Pe'ulletai, Levit, Søn af Obed-edom (1 Krøn. 26, 5).

Pentinger, Konrad, tysk Humanist, f. i Augsburg 1465, studerede først ved tyske Univer-siteter, derpaa i Padova, Bologna, Firenze og Rom. 1490 blev han »Stadt-Diener« og 1497 »Stadskriver« i sin Fødeby. Kejser Max satte stor Pris paa ham, og Karl V. opbødte ham 1. Dec. 1547 i Adelsstanden, men faa Uger efter døde P. 1518 tog han i Augsburg venlig mod Luther; 1521 søgte han at tvinge Luther til at give efter i Worms. 1530 protesterede han i sin Fødebys Navn mod Rigsdagsafskeden i Speier; senere satte han sin Lid til et alminde-ligt Koncilium. I det hele stod han vaklende over for Ref., hvorfor dennes Venner sagde om ham, at han var mere foranderlig end en Kamæleon.

Peyrère, Isaac de la, Konvertit, f. 1594 i Bordeaux af calvinske Foreldre, kom tidlig i Prinsen af Condé's Tjeneste. 1644 fulgte han med den fr. Afsending de la Thuillerie til Dan-mark, og dér samlede han Efterretninger om Grønland og Island, som han senere nedlagde i 2 Skrifter: *Relation du Groenland* (1647; 2. Opl. 1651, overs. paa Tysk 1674) og *Relation de l'Islande* (1663). Ved en misforstaaet Op-fattelse af Rom. 5, 12—14 kom han til den Paastand, at der havde levet Mennesker før Adam (»Præadamiter«), og denne Tanke ud-viklede han 1655 i et Skrift: *Præadamitæ*, der

udkom i Holland og vakte stor Opsigt. I Paris blev Bogen dømt til Baalet, og P. blev paa Ærkebiskoppen af Mälness Forlangende fængslet i Bruxelles. Prinsen af Condé skaffede ham dog Friheden, og derpaa rejste P. til Rom, hvor Alexander VII modtog ham med Velvilje. Dér tilbage kaldte han sin Vildfarelse og blev derpaa optagen i Romerkirken. Efter at have gjort Rede for Grunden til sin Konversion i et særligt Skrift, vendte han tilbage til Prinsen af Condé og var med ham i Nederlandene og Paris, en Tidlang som Prinsens Bibliotekar. Tilsidst trak han sig tilbage til Seminariet Notre-Dame-des-Vertus ved Paris, og i det døde han 30. Jan. 1676. Jvfr. A. Räss, *Die Convertiten seit der Ref.* (Freib. 1868) VII, 115, hvor hans Konversionskrift »Brevet til Philotinus« er oversat paa Tysk, og F. H. Reusch, *Der Index* (Bonn 1885) II, 131. Fr. N.

Pfaff, Christoph Matthäus, tysk Teolog og Kirkeretslærer, f. i Stuttgart 24. Dec. 1686, blev 13 Aar gl. Student i Tübingen, 16 Aar gl. Mag. i Filos. og 18 Aar gl. teol. Kand. 1705 blev han Repetent i Tübingen og foretog derpaa en stor videnskabelig Rejse, nærmest for at studere østerl. Sprog. Paa denne Rejse gennemstøvede han mange, især italienske Bogsamlinger, og navnlig i Hertugen af Savoyens Bibliotek i Torino gjorde han flere Fund. Et af disse, de formentlige Fragmenter af Irenæos (Harveys Udg. II, 498 f.) have vakt grundet Tvivl om hans Redelighed, og flere have ligefrem stemplet ham som en Falskner. 1714 blev han Prof. i Tübingen; 1717 3. Prof., tillige med Forpligtelse til at være Byens Præst. Men P. fik sat igennem, at han blev fritagen for Præstegjerningen. Ved sin Faders Død (1720) blev han 2. Prof. og kort efter Universitetets Kansler. Som saadan virkede han i 36 Aar, og han skrev en Mængde Bøger. Bl. hans Skrifter maa især mærkes: *De originibus juris ecclesiastici ejusdem indole* (1719), i hvilken han fremsatte det saakaldte »Kollegialsystem« (II, 824). Desuden skrev han en Indledn. til en teol. Literaturhistorie, en Lærebog i Dogmatik og Etik, en Lærebog i Kirkehistorie og forskellige exegetiske Skrifter foruden nogle opbyggelige Bøger i pietistisk Aand (om disse se A. Ritschl, *Gesch. des Pietismus* III, 40 f.), og i adskillige Aar var han med Mund og Pen virksom for Foreningen af de evang. Kirker. 1756 tog han sin Afsked, rimeligvis paa Grund af et sædeligt Fejltrin, og drog til Frankfurt am Main. Han blev dog endnu samme Aar kaldet til Giessen som Kansler, Superintendent og »Direktor« for det teol. Fakultet, og dér virkede han i 4 Aar »som en Svøbe for Universitetet og Fakultetet, hovmodig, herskesyg, med utilsløret Pengegridskhed og skammeløs Egenlyst«. 19. Nov. 1760 døde han. Fr. N.

Pfalz. Det Landomraade af det gl. tyske Rige, der hørte under Pfalzgreverne, bestod af de to adskillige Hoveddele: Øvrepfalz (*Palatinus superior* eller bayersk P., et Hertugdømme omkring Donaus Biflod Naab) og Nedrepfalz (*Pal. inferior*, Rhinpfalz ved Øvre-Rhin ml. 49.—50. Breddegrad), der foruden det egtl. Kurpfalz bestod af flere mindre Dele: Simmern, Zweibrücken m. m. Stykker af P. tilhører nu Baden, Hessen, Preussen, Hovedmassen er gaaet op i Baiern.

Pfalzgreveværdigheden gaar maaske tilbage til 10. Aarh.; i Slutn. af 12. Aarh. var den og Besiddelserne ved Rhin i Welfernes Eje, men overgik 1214 til det wittelsbach-bayerske Hus. Allerede »Sachsenspiegel« nævner Pfalzgreven ved Rhin som én af de verdslige Rigsfyrster, der havde første Stemme ved tyske Kongevalg, men da Kejser Ludwig Bairr 1329 overlod sine Brodersønner Rhinpf. og Øvrepf., bestemtes, at Kurværdigheden skulde veksle mellem P. og Baiern. 1355 tilsikrede Kejser Karl IV atter P. Eneretten, og den gyldne Bulle stadfæstede Rhinpf. som fast Kurfyrstendømme. Kurfyrsten var tillige Rigets Drost (Erztruchsess). I kirkl. Henseende laa Rhinpf. under Stifterne Mainz, Worms og Trier, Øvrepf. under Regensburg. Ved Bulle 23. Okt. 1385 gav Urban IV Kurfyrst Ruprecht I Lov til at oprette et Universitet efter Paris's Forbillede i Heidelberg, og 1386 aabnedes det daverende Tysklands 3. Universitet med 4 Fakulteter; det oplevede i Slutn. af 15. Aarh. en Glanstid som Sæde for humanistiske Studier (Reuchlin o. fl.). Ved P.s Deling 1410 opstod 4 Linier af Fyrstehuset, men Heidelbergerlinien sad til 1559 inde med Hoveddelen af Rhinpf. (Kurpf. i snævrere Bet.), og allerede 1443 tilfaldt ogsaa Øvrepf. den.

Ref. trængte ind i P. under Ludwig V (1508—44); hans Efterfølger Friedrich II tillod dens Udbredelse, men tiltraadte 1548 Interimet. I den følgende Tid blev P. et udpræget Eksempel paa Anvendelse af Landsherrens »Reformationsret« (*cuius regio ejus religio*). Otto Heinrich (1556—59) taalte kun evangelsk Lære, afskaffede ved Edikt 1556 alt »papistisk Afguderie«, lukkede Klostrene med Magt og handlede i det hele hensynsløst mod Tilhængerne af det gamle. Universitetet reformeredes, nye Lærerpøster oprettedes, og dets Bibliotek vandt sit Verdensry. Overhovedet fremmede Otto Heinrich videnskabelig og Kunst. Ved hans Død arvede den simmernske Linie P. Kurfyrst Friedrich III, den fromme (II, 111), var ivrig evangelsk og havde allerede reformeret i Simmern. I hans første Aar 1559 brød den Uenighed mellem de ledende Teologer, som hidtil havde været holdt nede, ud i en højst forargelig Strid især om Nadveren (se Hesshusen, II, 420). Kurfyrstens Vrede vendte sig især mod de fanatiske Lutheranere, der afsattes, og da han var kommet til Overbevisning om, at *Conf. Aug. X* »lærte papistisk« om Nadveren, indkaldtes reform. Teologer til Universitetet (f. E. Olevian, S. 427). I Kirkerne afskaffedes nu Billeder, Messedragter, Orgler, Døbefonte, faste Altre og andet »Afgudsværk«, og Nadveren fejredes med Brødbrydning ved et Træbord. Som Lærenorm antoges den fortlønlige Heidelberg-Katekisme (II, 376). Truster fra Kejseren og de luth. Fyrster rokkede ikke Kurfyrsten fra hans Vej. 1570 fik Menighederne Presbyterier af H. til Kirketugten (om Livlægen, Prof. Liebers Protest se Erastus I, 783). Med Iver støttede Friedrich de fr. Huguenotter, og hans tapre Søn Johann Casimir førte to Gange Hjelpehære til Frankrig. Men Friedrichs Søn Ludwig VI (1576—83) omstyrtede atter Faderens Ordning, fordrev de reform. Teologer og Præster og sluttede sig til de ekstreme Lutheranere. Under disse Forhold aabnede Broderen Johann Casimir sit Arve-

land, Neuburg og Lautern, for de forjagne, snart kom ogsaa flygtede Hugenotter, Hollændere og Englændere derhen. Neustadt an der Hardt fik et hurtigt opblomstrende Akademi (Casimirianum), hvor Mænd som Ursinus, Dan. Tossanus, Fr. Junius og Piscator samlede Studenter selv fra Polen og England. Herfra arbejdede han paa sin store Tanke at samle alle evangeliske Fyrster (bortset fra de eksklusivt ortodokse lutherske) til et »Convent« til Forsvar mod den truende Kontrareformation. Dronning Elisabeth og Henrik af Navarra greb Tanken med Iver, men Planen lykkedes ikke; Frankfurtermødet 1577 blev nærmest en Protest mod Concordieformlen. 1577 udgav Joh. Casimir, trykt og med særlig Fortale, den i Faderens Testament indeholdte Trosbekendelse, hvor han forsvarede sin Stilling til Augsburgerbekendelsen. Det er denne *confessio fidei Fred. III electoris*; der ogsaa undertiden kaldes *confessio Palatina*. Under Friedrich IV's Umyndighed styrede Joh. Casimir til sin Død 1592 P. Nu var det Lutheranernes Tur til at maatte fortække — i Øvrepf. udbrød Oprør. Den nye Kurfyrste (d. 1610), der iøvrigt tidlig ødelagdes ved Drik, optog Onklens Tanke om et væbnet Forbund mod Katolikerne (den evang. Union 1608). Hans Søn og Efterfølger Friedrich V var den ulykkelige »Vinterkonge« (II, 35 b), der til sit og sit Lands Uheld tog mod den bøhmiske Krone. Trediveaarskrigens Rædsler ramte derfor P. haardt. 1623 erobrede Tilly Heidelberg, og det berømte Bibliotek med de uvurderlige Haandskrifter sendtes som Gave til Rom, hvor det indlemmedes i Vatikanerbiblioteket (1888 er dog en Del tilbagegivet). P. og Kurværdigheden tildeltes Maximilian af Baiern, der behandlede P. som Fjendeland og begyndte Kontrareformationen dér. Ved den westfalske Fred fik Friedrichs Søn Karl Ludwig kun Kurpf. tilbage (tilligemed en nyoprettet 8. Kurfyrstegignatur). Øvrepf. forblev baiersk og under de senere trykkelige Forhold svandt efterhaanden Protestanternes Tal dér vældigt ind. Men P.s Misere var ikke dermed til Ende. I 1670'erne led det atter frygteligt under Krigen med Frankrig. Fra 1685 fik det rom.-kat. Herskere, idet Philipp Wilh. af den Neuburgske Linie arvede det. Nu tog Kontrareformationen i P. fart. Overalt oprettedes kat. Menigheder; Jesuiterne, Kapucinerne og Fransiskanerne trængte sig frem, og Heidelbergeruniversitetet kom i Jesuiternes Hænder. I de følgende Aar plyndrede atter Louis XIV Landet, og fratog Protestanterne deres Kirker. Ved Freden i Rijswijk 1697 bestemtes det, at Katolikerne skulde beholde de Kirker, der var fratagne Protestanterne. Man gik videre og gjorde alle Kirker til Simultan-kirker og nægtede Protestanter fulde Borgerrettigheder. De evangeliske vendte sig med Klage til Braunschweig og Preussen, der truede med Repressalier. 1705 nødtes da Kurfyrsten til at udstede en Religionsdeklaration, der sikrede alle tre Bekendelser fuld Religionsfrihed og Protestanter Adgang til offentlige Embeder, og ved »Kirkedelingen« 1706 fik de reformerte udleveret o. $\frac{5}{7}$ af deres gamle Kirker, Lutheranerne fik dem, de havde haft 1624. Dog blev Protestanternes Stilling at være trykket paa Gr. af den jesuitiske Indflydelse ved Hoffet.

Ogsaa den Sulzbachske Linie, der 1742 arvede P., var katolsk. Under denne forenedes P. atter 1777 med Baiern under samme Hersker, og Foreningen vedblev under den Zweibrücken-Birkefeldske Linie (fra 1799). 1801 tilfaldt ved Freden i Luneville største Delen af Kurpf. Frankrig, dermed var P.s Skæbne som selvstændigt Territorium egentlig færdig, ved Wienerkongressen besegledes Delingen, hvorved Hovedparten blev en baiersk Provins. Heidelberg tilfaldt 1803 Baden, og Kurfyrst Karl Friedrich hævdede atter med store Ofre Universitetet af dets Forfald. — Katolikerne i Rhinpf., V. for Rhin, høre til Speiers Stift, der overlevede Revolutions-tiden (Worms opløstes, hører nu under Hessen), de Ø. for Rhin blev 1821 i kirkelig Henseende lagt til Ærkebispedømmet Freiburg. Om den kirkel. Ordning se iøvrigt Art. Baiern I, 202. (Häusser, Gesch. d. rhein. P., I—II 1845; Gumbel, Gesch. d. prot. K. d. P., 1885). J. O. A.

Pfander, Karl Gottlieb, fremragende Muhammedanermisionær, f. i Schorndorf nær Waiblingen i Württemberg 1803 den 3. Nov., kendt fra Hjemmet med Missionen og stærkt paavirket i Kornthal, kom 1820 ind paa Missionsanstalten i Basel og udsendes derfra 1825 til Georgien (Schuscha), den Gang endnu persisk Provins. Her virkede han under vidtstrakte Rejser i Kaukasuslandene og Persien, og erhvervede sig et nøje Kendskab til muhammedansk Skik og Tankegang, som han drog Nytte af i literære Arbejder, særlig Mizan al Haq (Sandhedsvægten), der blev det klassiske Strids-skrift mod Islam og oversattes paa Persisk, Hindustani, Marathi, Tyrkisk og Arabisk. Da Rusland 1835 lukkede Georgien for de evangl. Missionærer, maatte Baselermissionen trække sig tilbage ogsaa fra Persien. P. gik nu 1837 til Nordindien, hvor Church Miss. Soc. tog ham i sin Tjeneste, først i Agra 1841—54 derpaa i Peshavar ved Afghanistans Grænser 1854—57; og der drevs i disse Aar en virksom Mission, der fremkaldte ikke ringe Bevægelse og betydningsfulde Omvendelser blandt Nordindiens Muhammedanere. Da C. M. S. 1858 vilde grundlægge en Mission i Konstantinopel, sendtes P. dertil, men den lovende Begyndelse standsees ved tyrkisk Forfølgelse 1864. Aaret efter kom P. til England og døde dér 1865 den 1. Dec. Han mindedes af dem, der havde set hans Virksomhed, som en Mand med store Gaver og en vindende Personlighed, et uforfærdet Mod og stor Lærddom og praktisk Visdom og et enestaaende Kendskab til Islam og østerlandsk Tankegang (Eppler, K. G. Pfander, 1888). V. Sn.

Pfefferkorn, Johann, en 1469 født Jøde, der 1505 traadte over til Krdm i Köln, blev Hospitalsforstander og døde 1522. Med en Konvertits Fanatisme søgte han at sprede Had og vække Forfølgelse mod sine Stammefrænder. Hans Navn lever paa Gr. af hans Strid med Reuchlin (se d. Art.) om den Rolle, han spiller i Epistoløe obscurorum virorum (se I, 780).

Pfeffinger, Johann, luthersk Teolog af melanchthoniansk Farve, f. 27. Dec. 1493 i Overbaiern, d. Nytaarsdag 1573 i Leipzig. 1521 blev P. Stiftspredikant i Passau. Ved Bibelstudium overbeviste han sig om Sandheden af den evangeliske Lære og paadrog sig derfor Anklage for luthersk Kætteri, maatte skyndsomst flygte

og begav sig til Wittenberg, hvor han i Slutningen af 1524 blev immatrikuleret ved Universitetet. Luther, Melanchthon og Bugenhagen blev hans Lærere. Fra 1527—39 virkede han flere Steder som luthersk Præst under ikke ringe Tryk fra kat. Side. Aug. 1540 tiltraadte han Stillingen som Sognepræst og første luth. Superintendent i Leipzig. P.s Hovedværk er Gennemførelsen af Reformationen her, tillige virkede han som Professor ved Universitetet og skabte den nye Kirkeordning i de Schenburske Lande. Iøvrigt er P.s Navn knyttet til de synergistiske Stridigheder og den heftige Kamp i Anl. af Interimet. P. var en af Hovedmændene for Leipzig-Interimet (se S. 37), og han søgte i teol. Skrifter at hævde en synergistisk Frelseslære, der vakte »Gnesiolutheranernes« inderligste Forbitrelse (Selfert, Beiträge zur Sächsischen Kgesch., 1888).

Pfleiderer, Otto, tysk protest. Teolog, er f. i Stettin 1. Sept. 1839. Sin teol. Uddannelse fik han i Tübingen, særlig under F. C. Baurs Vejledning. Efter at have været Præst i forskellige Menigheder, blev han Prof. i Teol. i Jena, og siden Aar 1875 i Berlin. P. er en af de mest fremragende Førere for den saakaldte »liberale« Teol. I sin Ungdom blev han paa- virket af den Hegelske Filosofi. Dennes Grundtanke: Foreningen af Religion og Videnskab, lægger sig ogsaa for Dagen i P.s teol. Arbejder. Disse har navnlig samlet sig om Urkrdmmens Væsen og om Religionsfilosofien. Til den første Klasse hører Skrifterne: *Der Paulinismus* (Leipzig 1873) og *Das Urchristentum* (Berlin 1887). I det første undersøger P. den Paulinske Teologis Rødder. Disse er Pauli farisæiske Skoleuddannelse og hans hellenistiske Paa- virkning. Den første skyldes de specifikt Paulinske Dogmer om Synd, Forsoning, Retfærdighed og Forudbestemmelse. Dette forklarer, at disse hurtigt glemtes i K.s Udvikling, idet de hedningekristne Menigheder simpelt hen manglede Forstaaelse for det rabbinskbetingede i Pauli Lære. Derimod udvikledes det hellenistiskbetingede stadigt, og fandt sin foreløbige Afslutning dels i den lilleasiatiske spekulative johanneiske Teol., dels i den praktiske kirkel. Opfattelse, som foreligger i Klemensbrevene, Hermas, Jakobs Brev og de 12 Apostles Lære. Disse to Retninger i Forbindelse med de praktiske Spørgsmaal om Kirketugt, Episkopatet osv. er det karakteristiske for Urkrdmmen. — Til den anden Klasse hører en Række religionsfilosofiske Arbejder, dels af historisk, dels af systematisk Art. De vigtigste er: »Die Religion, ihr Wesen und ihre Geschichte« Bd. 1—2 (Leipzig 1869); »Moral und Religion« (Leipzig 1872); »Religionsphilosophie auf geschichtlicher Grundlage« (Berlin 1878); »Geschichte der Religionsphilosophie von Spinoza bis auf die Gegenwart« (Berlin 1893); »Die Entwicklung der Protestantischen Theologie in Deutschland seit Kant und in Grossbritannien seit 1825« (Freib. 1891). En god Sammenfatning af hans Teol. foreligger i hans Skrift: »Grundriss der christl. Glaubens und Sittenlehre« (Berlin 1888). I disse Skrifter søger P. spekulativt at vise Religionens Væsen som et praktisk Forhold til Gud som Magten i Tilværelsen, der som absolut Jeg vel er adskilt fra Verden, men dog indeslutter denne i sig

som den konkrete Udfoldelse af Tanker og Kræfter.

C. G.

Pflug, Julius von, Biskop af Naumburg-Zeitz, studerede fra 1510 i Leipzig, senere længere i Italien, afbrudt af et Ophold i Tyskland. Han var en begejstret Humanist; bedrøvet over Reformationens Uro erkendte han ikke Modsætningernes Dybde, men haabede, at Mænd som Erasmus og Melanchthon kunde skaffe Forlig, naar man indrømmede Protestanterne Lægmandskalk og Præstægteskab. 1532 blev han Provst i Zeitz og virkede i de følgende Aar sammen med G. Witzel (se d. Art.) for Forsoning paa det nævnte Grundlag, men naturligvis uden Resultat. 1541 blev han valgt til Biskop i Naumburg, men udbad sig Betænkningstid i et Aar, da hans Stilling som Biskop vilde være stærkt truet af Kurfyrst Johan Frederik. Imidlertid deltog P. i Forligsforhandlingerne paa Rigsdagen i Regensburg, som Luther dog bragte til at strande. Johan Frederik indsatte Amsdorf (I, 76) som Biskop i Naumburg, og da P. besluttede sig til at modtage Valget, kunde han ikke komme i Besiddelse af sit Stift. Først den schmalkaldiske Krig gjorde dette muligt 1546. Med en kort Afbrydelse holdt han nu Stillingen til sin Død 1564; men største Delen af Stiftet, Gejstligheden og Gudstjenesten var luthersk, og P. kunde ikke ændre dette Forhold, gjorde heller ikke stærke Forsøg derpaa. Den milde Reformkatolik var personlig afholdt af sine Undersaatter, men hans Standpunkt var i Længden uholdbart. Hans Medvirken ved Augsburginterimet 1548 (I, 170) og Leipzigerinterimet (III, 37) saavel som hans Deltagelse i Trientermødet 1551 blev ikke af varig Betydning. I hans Stift sejrede efter hans Død Lutherdommen helt, og i den katolske K. Ultramontanismen.

V. A.

Philadelphiere, se Filadelfisk Selskab (II, 48). **Philaether** eller Sandhedsvener kaldtes et deistisk Samfund, der dannedes i Kiel o. 1830 under Ledelse af Advokaten Theodor Olshausen. De sendte de tyske Fyrster et Bønsskrift, i hvilket de bad om Ret til, uden Skaar i deres borgerlige Rettigheder at staa udenfor det kirkelige Samfund og søge deres Opbyggelse, hvor de selv vilde. »Gud, Dyd og Udødelighed« var deres Treenighed; de holdt Søndagen som Hviledag, og desuden højtidelig holdt de Fester for Samvittigheden (en Bødsdag), Nytaarsdag, 4 aarlige Naturfester, Menighedens Stiftelsesdag og Statens politiske Feste dage. Til de nyfødtes Navngivelse, Optagelsen i Menigheden, Vielse, Skilsmisse, Jordfæstelse og Eds- aflæggelse var der knyttet en religiøs Højtidelighed. Disse ærlige Mænds Forsøg mislykkedes hurtigt aldeles. Jvfr. J. P. Mynsters ironiske »Rede am Feste des Gewissens in der Versammlung der Ph.« (i hans »Blandede Skrifter« I, 446 f.) og Illgen i »Zeitschr. f. hist. Theol.« II (1839).

Philantropiner, se Filantropiner (II, 48).

Philaret. 1) Ph. af Moskva hed egentlig Wassilij Drosdow og var født i Kolomna 1782. Han var først Prof., derpaa Rektor ved Alexander Newskij-Akademiet i St. Petersburg. 1817 blev han Biskop af Reval, 1819 Ærkebiskop af Twer, 1821 Patriark af Moskva. Han døde 1. Dec. 1867. Han var en af de betyde-

ligste Mænd i den russ. K. i den første Halvdel af det 19. Aarh. Han har skrevet en Kommentar til Genesis, en Bibelhistorie, en Katekisme og udgivet »Samtaler om den gr. K.s Rettroenhed« og flere Prædikensamlinger. — 2) **Ph. af Tschernigov**, f. 1805, d. 1866, var først Erkebiskop af Riga, derpaa af Charkov og tilsidst af Tschernigov. Han skrev bl. a. en Ruslands Kirkehistorie i 5 Bd. (1857—59, overs. paa Tysk af Blumenthal, Frkfurt a. M. 1872) og en Oversigt over Ruslands kirkelige Literatur.

Philaster (Filastrius), ital. Biskop, skal være kommen fra Ægypten. 381 blev han Biskop i Brescia og tog som saadan Del i Synoden i Aquileja 381. Han skal være død en 18. Juli før 397. Ph. skrev 383 eller 384 et Kætterkatalog (optaget i Oehlers Corpus haeresiologicum, Berlin 1856 I; senere udg. i Wiener-Udg. af Kirkefædrene af Fr. Marx 1898), der omhandler 28 førkr. og 128 kr. Kætterier.

Philip, se Filip og Filippos.

Philippenser-Brevet, se II, 51.

Philippi, Friedrich Adolph, tysk protest. Teolog, er f. 1809 af jødisk Slægt. Efter at være bleven døbt i Aaret 1829, helligede han sig teol. og filosofiske Studier. En Tid virkede han som Privatdocent i Berlin, og kom derefter i Aaret 1842 til Dorpat som Prof. i systematisk Teol. Ti Aar efter overtog han samme Embede ved Universitetet i Rostock. Han døde i Aaret 1882. P.s Hovedværker er hans Kommentar til Romerbrevet i 3 Bd. (1. Udg. 1848 f.) og navnlig hans »Kirchliche Glaubenslehre« i 6 Bd. (1. Udg. 1854 f.). Sin Dogmatik indleder P. med en Bestemmelse af Krdmmens Væsen og af de dogmatiske Grundprinciper (Bd. I). Krdmmen er det ved Kristus genoprettede Samfund mellem Gud og Mennesker. Hermed er den systematiske Teologis Opgave givet. En Genoprettelse forudsætter, at det oprindelige Samfund mellem Gud og Mennesker er tilintetgjort. Dogmatikens første Opgave er følgelig at skildre dette : at udvikle Læren om: Guds Væsen og Egenskaber, Treenigheden, — Skabelsen, Opholdelsen og Forsynet, — Englene og Menneskets Urtilstand (Bd. II). Derefter følger Læren om Samfundets Tilintetgørelse, : om: Synden, dens Aarsag (Dæmonologien) og Følger (Døden) (Bd. III). Først herefter kan det tabte Samfunds Genoprettelse fremstilles i Læren om: Guds evige Udvalgelse, Genopretterens Person og Gerning (Kristologien) (Bd. IV). Hertil svarer Læren om Samfundets subjektive Genoprettelse : Læren om: Frelsesordningen, Naademidlerne og Kirken (Bd. V). Endelig afslutter Dogmatiken sin Fremstilling med Læren om den fremtidige Fuldendelse af det genoprettede Samfund (Eskatologien) (Bd. VI). De dogmatiske Grundprinciper er den hl. Skrift, Kirkens Bekendelse og den af Helligaanden oplyste Fornuft. Størst Betydning tilkommer Skriften. Dog kan det næppe nægtes, at P.s varme Iver for at hævde Kirkelæren har ført ham til praktisk at give den kirkelige Bekendelse større Betydning, end han principielt indrømmer den. P. gælder med Rette for at være den konservative konfessionelle Teol.s »Repræsentationsteologiens«, betydeligste Dogmatiker (L. Schülze, F. A. Ph., Ein Lebensbild

aus der lutherischen Kirche der Gegenwart, Nördlingen 1883).

C. G.

Philippinerne, se II, 52.

Phillips, George, rom.-kat. Kirkeretslærer, fødtes i Königsberg 6. Jan. 1804. Hans Fader var en højkirkelig Købmand fra England. Han studerede i Berlin under Savigny, i Göttingen under Eichhorn, og det sidste Sted blev han Dr. jur. I Begyndelsen studerede han navnlig angelsachsisk, senere germansk Ret, og 1826 blev han Privatdocent, 1827 Prof. extr. i tysk Ret i Berlin. 1827 udgav han Bd. I af »Engl. Reichs- und Rechtsgesch. seit Ankunft der Normannen«. Paa den Tid lærte han Kriminalisten Jarcke (II, 597), der selv var Konvertit, nærmere at kende, og ved ham blev han draget til Romerkirken. I Maj 1828 aflagde han og hans Hustru i Hedwigs-Kirken i Berlin den tridentinske Bekendelse. Overgangen til Romerkirken satte Bom for hans Løbebane i Preussen, men 1833 blev han kaldet til München som Embedsmand i Indenrigsministeriet, og Aaret efter blev han Prof. ord. i Retsvidenskab ved Münchener-Universitetet. Der traadte han i nøje Forbindelse med Görres og hans Kreds (II, 315), og sammen med Guido Görres (II, 314) begyndte han Udgivelsen af »Hist.-polit. Blätter für das kath. Deutschland«, der fik stor Indflydelse i Baiern. Samtidig arbejdede han paa en Kirkeret, af hvilken der udkom 2 Bind. Men da Ministeriet Abel faldt 1847, fik Ph. og 6 andre Professorer deres Afsked. 1848 og 49 var han Medlem af Nationalforsamlingen i Frankfurt, paa hvilken han sluttede sig til det stortyske Parti. 1850 blev han Prof. i Innsbruck, 1851 blev han kaldet til Wiener-Universitetet, og der virkede han til sin Død (6. Sept. 1872). Foruden flere lærde Værker, blandt hvilke man især maa nævne hans »Kirchenrecht« i 7 Bd. (Regensb. 1845—72), udgav han ogsaa en Del mindre Afhandlinger og Taler, af hvilke de betydeligste findes i hans »Vermischte Schriften« I—III (Wien 1856—60). I det 2. Bd. af disse findes hans Erindringer om Joseph og Guido Görres og om Jarcke, der kaste Lys over hans egen Sjelhistorie.

Fr. N.

Philpotts, Henry, eng. Biskop, f. 1778, studerede i Oxford. 1806 blev han Kapellan hos Biskoppen i Durham. 1819 begyndte han at skrive om Fattiglovgivningen og andre brændende Spørgsmaal, og han var en heftig Modstander af Katolikernes Emancipation. 1830 blev han Biskop af Exeter, og som saadan modsatte han sig Reformbullen. Skønt han var en ivrig Højkirkeemand, var han en afgjort Modstander af Oxford-Bevægelsen og angreb med stor Heflighed Traktaten Nr. 90. Han døde 1868 og blev efterfulgt af den senere Erkebiskop Fr. Temple. Om Ph.s Bispesyreelse se Memoirs of Archbishop Temple (London 1906) I, 270. E. C. S. Gibson har skrevet en kort Biografi af ham i W. E. Collins, Typical English Churches (London 1902) 299 f.

Philo, se Filon II, 55.

Philosophumena, se II, 432 b.

Phrygius, Sylvester Johanns, sv. Superintendent, f. i Kalmar 25. Dec. 1572, Student i Upsala 1593, mag. phil. i Wittenberg 1602, blev s. A. lauværkronet som lat. Digter (*poeta laureatus caesareus*), 1603 *rector scholæ* i Lin-

köping, 1610 Sognepræst i Sköfde, Hertug Johans Residensstad, fik senere af denne Ansættelse som Superintendent over Hertugdømmets Præsteskab. Da Johan døde 1618, og Hertugdømmet faldt tilbage til Kronen, ophørte Superintendenturen, men P. blev det følgende Aar Spr. i det nyanlagte Göteborg og 26. April 1620 beskikket som den første Superintendent steds. 1624 ansøgte P. om og fik Ret til at indvie Præster og udnævne Pastorer (hvad der oprindelig ikke tilkom Superintendenterne, men som allerede den Gang var indrømmet de andre). P. døde 1628. O. A.

Physiologus eller **Bestiarius** kaldes de mærkelige Skrifter, der i det hele var Grundlaget for Middelalderens naturhistoriske Kundskab. De forskellige Lande har som Regel haft deres P., ofte i flere Recensioner. Grundskriftet for den stammer fra Oldtiden, vel fra Alexandria. Allerede tidlig havde den stor Udbredelse og gik under forskelligt, falskt Flag. 494 erklærede et Koncil f. E., at den P., som gik under Ambrosius's Navn, var apokryf; senere bærer en Recension med Urette Krysostomos's Navn. — P.s Indhold er en kritikkis Sammenhobning af Meddelelser om Dyr, kostbare Stene og lignende Fænomener. Virkelige lagttagelser og rent Fabelstof er blandet sammen. Hovedformålet er at meddele den moralsk-religiose Forklaring til imaginære eller virkelige Naturgenstandes sande eller indbildte Egenskaber (Pelikanten og Fugl Feniks er f. E. Typer paa Kristus; der fortælles om Sirenen, om Salamandere, der lever i Ild osv.). Paa Gr. af disse Udlægninger blev P. en Hovedkilde for Prædikanter og en Fundgrube for teol. Forfatters Andrihgheder. Om den danske P. se V. Dahlerup, Aarb. f. nord. Oldkyndighed, 1889; i Sverige haves et beslægtet populært Skrift: *Dialogus creaturarum moralizatus*; det blev trykt i Stockh. 1483 (se G. E. Klemming i »Samlaren« 1884).

Pia desideria. P. d., fromme Ønsker, var Undertitlen paa et Skrift, som Rostocker-Teologen, Joh. Quistorp den yngre udgav 1659 (3. Udg. 1665); det indeholdt Klager over Kirkens sørgelige Tilstand og Forslag til at fremkalde bedre Vilkaar. — »P. d. oder herzliches Verlangen nach gottgefälliger Besserung der wahren evang. K. nebst einigen dahin abzweckenden christl. Vorschlägen« var Titlen paa det berømte Skrift af Ph. Jacob Spener, der først kom frem 1675 som Forord til Johann Arnds (I, 146) Postil, s. Aar særskilt. Se Art. Pietisme og Spener.

Piacenza, Synode dér, se Urban II.

Piarister eller **Skolefædre** kaldes den af José fra Calasanza (I, 445) stiftede Kongregation, der begyndte sin egentlige Virksomhed 25. Marts 1617. Medlemmernes lange sorte Kjole ligner Jesuiternes, men de have 3 ejendommelige langagtige Læderknapper, hvormed deres Dragt sammenknapes foran. 1622 gav Gregor XV deres Forstander Ret til at hedde »General« og Skolebrødrene samme Privilegier som Tiggermunkene. José blev kanoniseret 1767, og hans Statue pryder en af Peterskirkens Piller. Ordenen har navnlig i Østerrig-Ungarn og Italien haft mange Medlemmer, midt i 19. Aarh. ialt o. 2000, delte i 4 Provinser. Men i den sidste Halvdel af Aarhundredet er Tallet paa Skole-

brødrene af forskellige Aarsager svundet stærkt ind. Ved Siden af »Generalprovsen«, der med en Generalprokurator og 2 andre Medlemmer bor i Rom, staar et Generalkapitel. Medlemmerne deles i Professorer, Novitser og Lægbrødre. Fr. N.

Pi-béset, Byen Bubastos (is) i Nedreægypten ved den pelusiske Nilarm (Hes. 30, 17). Den massoretiske Udtale Pi-béset har fjernet sig fra den originale, der har været P-ubast(e) e. l. Dens berømte Tempel for Gudinden (U) Bastet med Kattehoved er udgravet af Ed. Naville 1887—89.

Piccolomini, Enea Silvio, se Pius II.

Pick, Israel, Jødemissionær, f. 1830 som Jøde, optraadte som Prædikant i Bukarest. Skønt han forstod, at »den, der staar udenfor Kristenheden, staar udenfor Menneskeheden«, vilde han dog i lang Tid ikke være en Kristen. Først 1853 i Amsterdam blev Dragelsen til Evangeliet saa stærk for ham, at han ikke kunde staa imod længere, og han skrev da »Briefe an seine Stammesgenossen«. 1. Jan. 1854 modtog han derpaa i Breslau Daaben, og i München-Gladbach samlede han en jødekristelig Menighed, der kaldte sig »den ameniske« (fordi Jesus er Ja og Amen). Senere rejste han til Jerusalem for at søge et Tilflugtssted for sine Venner; men dér forsvandt han. Man véd, at han er gaaet ud af Jerusalem, men siden er han paa en gaadefuld Maade forsvunden.

Pico af Mirandula, se S. 262.

Picpus-Kongregationen kaldes, efter Gaden Picpus i Paris, en af Pierre Joseph Coudrin (I, 561) stiftet Forening, der væsentlig er virksom for Mission udenfor Europa. De første Udsendinge drog til Oceanien, men senere har Foreningen virket ogsaa i de andre Verdensdele. 1840 havde den, foruden Moderhuset i Picpus-Gaden i Paris, flere Filialer i Frankrig, ét Hus i Louvain og flere i de fremmede Verdensdele. Øst-Oceanien (navnlig Sandwich-Øerne, Marquesas-Øerne og Tahiti) er Hovedpladsen for deres Virksomhed. — 1804 dannedes der, med Coudrins Billigelse, en kvindelig Gren af Kongregationen, der har haft sit Moderhus i Paris og Søsterhuse i Valparaiso og Lima. De undervise uden Godtgørelse fattige Pigeboern.

Pie, Louis François Desiré Edouard, fr. Biskop, f. i Pontgouin i Stiftet Chartres 26. Sept. 1815, fik sin Uddannelse i Seminariet St. Sulpice. Først var han (1839—44) Præst i Chartres, hvor han skrev en Bog om Notre-Dame-Kirken dér og drev liturgiske Studier. 1845—48 var han Generalvikar i Chartres og vakte da Opmærksomhed ved en veltalende Lovtale over Ludvig IX. 1849 blev han Biskop i Poitiers og stred som saadan tappert for Pavedømmets Rettigheder, for »Pave-Kongen« og Syllabus. Paa Vatikaner-Konciliet spillede han en ret betydelig Rolle som Forsvarer for Ufejlbaredsdogmet. 12. Maj 1879 gjorde Leo XIII ham til Kardinal med S. Maria Vittoria som Titelkirke. Han døde 18. Maj 1880 i Angoulême. Kard. P. var en betydelig Prædikant, og hans forskellige Indlæg i Dagens Strid fandt altid mange Læsere. Jvfr. Baunard, Hist. du card. P. I—II (1893⁵). Fr. N.

Pierluigi, Giovanni, se Palestrina (S. 468).

Pierre, se Peter.

Piers Plowman er en allegorisk Figur i en Digtning af William Langland. Dennes Liv kendes kun af de sparsomme Oplysninger i hans Værk. Han var født o. 1332 i Vest-England, uddannet i Klosterskolen i Great Malvern og boede senere i London, hvorfra han dog synes at være vendt tilbage til sin Hjemstavn; han døde antagelig o. 1400. I en lang Aarrække syslede han med sit Epos »The Vision of William concerning Piers Plowman«, der fremkom i 3 forskellige Skikkelser 1362, 77 og 90. Det er skrevet i Mellem-Engelsk med den old-engelske Poesis Bogstavrim. Langland var en betydelig Aand og meget belæst; han havde Blik for alle Sider af Tidens gærende Liv og Hjerter for alle dem, der led under dens Brist. Han var en ægte Digternatur med en stærk Fantasi og Evne til at give en levende Fremstilling af det, han havde set og drømt. Drømmesynet om P. P. bestaar af en Række brede, moraliserende Tidsskildringer, hvori han baade med Indignationens Patos og med biende Humor satiriserer over de højere Samfundsklasser, især Gejstligheden, til hvilken Stand han maaske selv hørte. P. P. er en ideal Skikkelse, der er Udtryk for, hvad Tiden trængte til, men undergaar under den stadige Omarbejdelse af Værket en mærkelig Forvandling, der afspejler Digterens egen religiøse Udvikling; i Begyndelsen er P. den retskafne Mand, men til sidst falder han sammen med Kristusskikkelsen. Digtningsens almindelige Karakter minder om den ældre religiøse Poesi i England og peger fremad mod Bunyans »The Pilgrim's Progress«; de bærende Ideer ere i Slægt med dem, der forkyndtes af Wyclif, til hvem der ogsaa hentydes, og det betydelige Epos er et Led i den Literatur, der forberedte Reformationen (For »Early English Texts Society« har Prof. Skeat besørget en kritisk Udg. af Teksten, og han har tillige udgivet »Vision of Piers the Plowman« done into modern English, 1905; J. J. Jusserand, *Les Anglais au moyen âge. L'Épopée mystique de William Langland.* C. E. F.

Pierson. 1) Alard P., holl. Teolog, f. i Amsterdam 1831, blev 1854 Præst i Louvain, 1857 Præst ved den wallonske Menighed i Rotterdam. Han bekæmpede den spekulative Teologi i flere Anmeldelser af Martensens og R. Rothes Skrifter og i et større Værk: *Bespiegelung, Gezag en Ervaring* (1855). 1857 begyndte han at udgive et filos.-teol. Tidsskrift: *Tijdschrift voor Godgeleertsheid en Wijsbegeerte*, i hvilket han kæmpede for sin Naturalisme og for en kritisk Betragtning af Krdmmen. Prof. Doedes i Utrecht og Præsten Chantepie de la Saussaye skrev imod ham. 1865 nedlagde P. sit Præstembede i Forstaaelse af, at »de modernes« (de liberales) Stilling var uholdbar indenfor Statskirken, og han optraadte siden skarpt mod den konfessionsløse Statsskole som en moderne Sektskole. Men hans Standpunkt var vedblivende radikalt. 1869 habiliterede han sig i det teol. Fakultet i Heidelberg, men 1874 vendte han tilbage til Holland og tog Bolig i Utrecht. 1877 blev han Prof. i Kunsthistorie i Amsterdam. Han døde 27. Maj 1896. Bl. hans Skrifter maa nævnes: *Voltaire et ses maîtres* (1866); *Studien over Kalvijn* (1881); *Nieuwe Studien over Kalvijn* (1883); *Verisimilia*, Forkastelse af Ægt-

heden af de paul. Hovedbreve (1886); *Israel* (1888). Jvfr. H. Scharling, Den nyere holl. Theologi (1865) 124f.; Naber, Alard Pierson hergedacht, 1897. — 2) Hendrik P., f. 10. Juni 1834 i Amsterdam i en Familie, der stod Vækkelseskredsen meget nær (se Art. Reveil). P. studerede Teol. i Utrecht, blev Kand. 1856 og Aaret efter Præst i den nederl. Statskirke (i Heinenoord). Trods Hjemmets og hans Universitets Farve sluttede han sig nu til »de modernes«, men følte i Længden ikke Tilfredsstillelse ved deres Modernisering af Krdm, og 1869 brød han med Retningen og tiltraadte sit Embede i s'Hertogenbosch som Talsmand for en positiv Tro. Statsskolens Radikalisering gjorde P. til en varm Forkæmper for den frie Skole. 1877 blev han Heldrings (se II, 378) Efterfølger som Leder af de kr. Stiftelser i Zetten. De 4 Stiftelser forøgede han med 4 andre: et nyt Magdalenehjem for 1 Gang faldne, et Børnehjem for ugifte Møders Børn og to Opdragelseshjem. Efterat have deltaget i den 1. Kongres mod Prostitutionen (1877 i Genève) blev P. en ivrig Bekæmper i Tale og Skrift af »den lovvernedes Usædelighed«, og da man i Maj 1879 oprettede den nederl. Forening mod Prostitutionen blev P. dens selvskevne Leder; en hel Række hollandske Byer har siden afskaffet den lovordnede Prostitution. J. O. A.

Pietisme (oprindelig Spottenavn, dannet af *pietas* = Fromhed) kalder man en Række nyere Vækkelses- og Helliggørelsesretninger. Særlig bruges Navnet om en Bevægelse i Nederlandene, Tyskland og Norden i 17. og 18. Aarh. Det er denne Bevægelse, hvis Grundtræk her skal skildres, medens der iøvrigt henvises til Artiklerne om de enkelte Pietister. Men den er igen dels Sidestykke til, dels afhængig af ældre og samtidige Strømninger. Dette gælder den kat., mod Kvietisme hældende Mystik i 16. og 17. Aarh. (Sancta Teresia, Frans af Sales, M. Molinos, Mme Guyon, Fénelon). Men især er P. beslægtet med og afhængig af den eng.-amerik. Individualisme og Subjektivisme i 17. Aarh. (Independenter, Baptister, Kvækere), som atter viser tilbage til Reformationstidens Gendøberbevægelse.

I Nederlandene fremkommer i 17. Aarh. pietistiske Retninger, der vil gøre Alvor af at tjene Jesus som den store Konge, men som tillige bøjer det calvinske Livsideal i Retning af det klosterlige og optager en Mystik, der minder om den hellige Bernards. Da K. som Helhed ikke tilfredsstiller de ideale Fordringer, søger man dels sin Trøst i gudelige Forsamlinger indenfor Landskirken (Lodenstein, d. 1677), dels træder man ud og danner separatistiske Menigheder (den forhenværende Jesuit Labadie, d. 1674).

Sin egentlige Skikkelse faar P. imidlertid i den tyske luth. K. Baggrunden var den sædelige og religiøse Nedgang efter Trediveaarskrigen og Ortodoksiens Udartning. Ganske vist var alt friskt Liv ingenlunde uddød (f. E. Paul Gerhards Psalmer). Men Religionen var — ligesom i den kat. K. — bleven udvortesgjort; Hovedvægten laa paa den faste landskirkelige Ordning, den rette Sakramentsforvaltning og »den rene Lære«. Den sidste udøvede et utaaleligt Herredømme over Samvittighederne, og den

bestemtes saa snævert, at kun rettroende Lutheranere kunde være sande kristne. Samtidig var den nøje Sammenknytning mellem praktisk Trosliv og Teologi, som Reformationen oprindelig havde villet, opgivet. Læren behandledes abstrakt skolastisk og mentes at kunne udtrages af Skriften paa rent personlig Maade. En større Frihed var tilstræbt af G. Calixtus (d. 1656), men den af ham indledede synkretistiske Bevægelse blev kun af ringe Omfang og rent akademisk. I lang Tid havde dog en Række Mænd sigtet paa en Uddybelse af det kr. Liv og blev derved P.s Forløbere. Det var dels Mystikere, der stod den officielle K. mere eller mindre fjern (V. Weigel, J. Böhme), dels Mænd, der vilde være strengt kirkelige (som J. Arndt, Herberger, Grossgebauer, Quistorp, I. V. Andree, H. Müller, Scrifer).

Den luth. P.s Fader blev Ph. J. Spener 1635—1705. Hans Krdmsforstaelse bunder først og fremmest i Luther, paa hvem han saa mere frit end de ortodokse, og i Forfattere som J. Arndt. Dog havde han ogsaa faaet betydelige Impulser fra de middelalderlige tyske Mystikere, fra engelsk mystisk Opyggelseslitteratur og ved paa Rejser selv at se kristne af andre K.samfund (i Genève traf han f. E. Labadie). Den pietistiske Bevægelse kan siges at begynde med de gudelige Forsamlinger (*collegia pietatis*), Spener som Præst i Frankfurt a. M. begyndte i sit Hus 1670, efter allerede som Student at have forsøgt noget lignende. Man trængte til Sammenkomster under friere Former end den offentlige Gudstjeneste, og særlig vilde man samle Smaakredse af de bedste kristne (*ecclesiolæ in ecclesia*) for at dygtiggøre dem til at være Salt i Verden. De gudelige Forsamlinger blev P.s første Middel og Kende-merke.

1675 udgav Spener *Pia desideria* (»Fromme Ønsker«, oprindelig som Fortale til Arnds Postille). Grundtankerne var ikke synderlig nye, men den klare og alvorlige Sammenfatning gav P. dens Program. Efter en Klage over den protest. Cæsareopapisme, de vantro Præster, Folkets Verdslighed og Mangel paa Syndserkendelse, samt et Udblik mod K.s herlige Fremtid med Israels Omvendelse og det romerske Babels Fald, opstiller Spener sine 6 fromme Ønsker: 1. Rigeligere Udbredelse af Guds Ord. 2. Flittig Udøvelse af det almindelige Præstedømme, idet efter evangeliske Grundsætninger alle kristne er »geistlige«. Til Virkeliggørelse af disse to Punkter var de gudelige Forsamlinger et ypperligt Middel. 3. Praktisk Krdm. 4. Rigtig Optreden i Religionsstridigheder, saa man skyer al personlig, selvsk og spidsfindig Polemik. Den eneste Vej til virkelig Tro er den Joh. 7, 17 angivne. 5. Reform af den teol. Uddannelse. Prof.ne skulde tage Hensyn til de enkelte Students individuelle Evner og Fremtidsmaal. Studenterne skulde læse mystiske Opyggelsesbøger og samles i Bibelkredse til opbyggelig Skriftlæsning og praktiske Øvelser. 6. Reform af Prædikenen, saa den mere passer til Tilhørerne og sigter paa det indre Liv.

Især i Frankfurt, men ogsaa andre Steder i Tyskland viste sig nu en ny Retning, der kaldtes »Spenerianere« eller »Pietister«. Spener selv

var en alvorlig, forsigtig, konservativ, noget tørt forstandsmæssig Natur, og han havde haft en jævn kr. Udvikling uden skarpe Brud. Han var vel egnet til lempeligt at indlede en Fordybelse og Frigørelse. Han førte en udstrakt Brevveksling, stod ogsaa under sin Virksomhed i Dresden 1686—91 og i Berlin 1691—1705 som Bevægelsens ansatte Beskytter. Men dog traadte han i Tidens Løb noget i Baggrunden; Type paa og Missionær for den nye Retning egnede han sig ikke til at være.

1686 var der ved Universitetet i Leipzig af A. H. Francke og P. Anton grundet en lille Forening for eksegetiske Studier, som snart under Paavirkning fra Spener fik en mere opbyggelig Karakter. Da Francke havde oplevet en voldsom aandelig Kamp, endende med en Omvendelse »i en Haandevending«, blev han den nye Bevægelses mest typiske Repræsentant. Fra 1689 fremkaldte hans og J. C. Schades Forelæsninger — til dels holdte paa Tysk — en stærk Vækkelse blandt Studenterne, og den forplantede sig ud til Borgerskabet. Her var det, at Navnet »Pietister« ret blev gængs. Hurtig bredte Vækkelsen sig over hele Tyskland og affødte en stor polemisk Lit. (1690—99 over 500 Skrifter).

Sit Centrum og sin mest karakteristiske Form fik P. i Halle ved det 1694 stiftede Universitet (blandt Prof.ne var Francke, Breithaupt, senere Anton, J. Lange, Rambach) og ved Vaisenhuset, hvis Grundlæggelse ved Francke gav Sansen for Kærlighedsgjerninger et mægtigt Stød fremad. I denne Form blev P. den førende Retning i Begyndelsen af 18. Aarh. Det vil derfor her være Stedet til nærmere at skildre dem; dog er den mere sammensat end det er muligt her at give Indtryk af.

P. er først og fremmest en praktisk Vækkelsesretning, baaren frem af Mænd, der personlig levede et indeligt Liv i Tro og Bøn. Den vil ikke saa meget en ny Lære eller nye Former, som den vil gøre Krdmmen til en personlig Sag. Hertil brugte den de gamle Former og skabte nye. Den bragte Fremgang i Prædikenen ved at sætte den kunstfulde Disposition og den dogmatiske Stridsteologi i Baggrunden og drive paa Omvendelse og Helliggørelse. Sjælesorgen blev først gennem den gjort til en Hovedopgave for Præsterne. Indenfor Psalmedigtningen fortsattes en allerede før begyndt Vending i subjektiv, til dels mystisk Retning. P. virkede befrindende og skaffede Luft for mange fromme Følelser og megen ægte Helliggørelsesstræben, men i den pietistiske Masseproduktion af Psalmer fremkom ogsaa meget sødlaent Føleri, og Størstedelen af de pietistiske Psalmer var lige saa lidt egnede til Kirkebrug som de livlige »Halleske Melodier«. Blandt de pietistiske Psalmedigtere kan nævnes J. J. Breithaupt, J. A. Freylinghausen, J. J. Rambach, C. F. Richter, J. J. Winkler, L. A. Gotter, J. H. Schrader (Udgiver af den Tøndereske Psalmebog og Brorsons Kollega i Tønder), jvfr. forøvrigt Fr. Nielsen, Kirkehistorie II, 649 f. Et lignende Præg som Psalmerne havde de pietistiske Andagtsbøger (f. E. Bogatzkys).

De fleste kirkel. Former lod P. bestaa, selv om de kun daarlig passede til dens Helhedspræg. Det gælder f. E. om selve Statskirke-

væsenet; Interessen laa i de gudelige Forsamlinger, i »de genfødtes« *ecclesiolae in ecclesia*, hvortil en kongregationalistisk Ordning egentlig vilde passe bedst. Hertil svarer ogsaa, at adskillige, der var befrugtede af P., havde Sympati for Kollegialsystemet (II, 824). En enkelt kirkelig Institution, det private Skriftemaal, blev dog heftigt angrebet (især af J. C. Schade) som en Sovepude for Samvittighederne, og Tvangen dertil blev afskaffet de fleste Steder. Særlig tog P. Sigte paa at føre Børn og unge til alvorlig Krdm. Dertil tjente Genoplivelsen af Konfirmationen (II, 828) og hele den store pædagogiske Virksomhed, som især knytter sig til Francke og hans Anstalter i Halle. P. har ved sin nøje Sammenknytning af Undervisning og personlig Opdragelse og ved sin Fremhævelse af Realfagene faaet en hæderfuld Plads i Opdragelsens Historie. Men ofte overvældede man Børnene med Andagtsøvelser og frembragte Lede ved Religionen. I nær Forbindelse med P.s Omsorg for Ungdommen staaer dens Sans for Kærlighedsgøringer (f. E. Vaisenhus), hvor den brød nye Veje, og hvor vidt den favnede, ses af dens Missionsinteresse; først gennem den dansk-halleske Trankebarmission begynder denne store Sag at faa nogen Betydning i den luth. K.

Bag det praktiske Arbejde laa dog ogsaa en noget ændret Krdmsopfattelse. Modstanderne betragtede bestandig Pietisterne som en ny Sekt, og opstillede lange Lister over deres Kæterier (det teol. Fakultet i Wittenberg talte 284 hos Spener). I Kampens første Stadier indtog Spener, der vilde være ortodokse, en overlegen Forsvarsstilling. Men senere fik de ortodokse en dygtig Forkæmper i V. E. Löscher, og Hallenserne, især J. Lange, vovede sig længere og længere ud i Kampen. Det blev da i Stridens Løb mere og mere Sandhed, at P. var et Parti med Særmeninger.

Først drejer det sig dog ikke saa meget om enkelte Punkter, som om Forholdet til den kr. Lære. Lagde den senere Ortodoksi Hovedvægten paa, at den var objektiv rigtig, saa var P. i Forhold dertil subjektivt interesseret. Kun den genfødte kunde være en ret Teolog — en Tanke, der for de ortodokse var et Angreb paa Skriftens Tilstrækkelighed. Spener antydede et teol. Program, hvorefter Dogmatiken skulde omarbejdes til en praktisk Frelseslære under det Joh. 7, 17 angivne Synspunkt. Men Pietisterne i Halle forsøgte, skønt Akademikere, de teol. Opgaver. Maalet var især at omvende Studenterne og skaffe sig Vished i denne Henseende. Alle Fag prægedes heraf; især lagdes Vægt paa opbyggeligt Bibelstudium. I Striden med de ortodokse om Genfødelens som Betingelse for Teol. havde Pietisterne forsvaret en oprindelig reformatorisk Tanke. Men Löscher fik paa den anden Side Ret i sin Bebrejdelse for teol. Ligegyldighed. Heraf fulgte ganske vist større Frisind overfor andre dogmatiske Anskuelse, og P. har paa denne Maade banet Vej for Unionen imellem Lutheranere og Reformerte i Preussen, om end Pietisterne afviste forskellige Unionsplaner i Datiden. Men skæbnsvangert blev det, at P. overfor sin nye Fjende, den begyndende Oplysningsfilosofi, stod som den videnskabelig underlegne. Pietisterne

saa det som Svar paa deres Bønner, at Filosoffen Chr. Wolff blev fordreven fra Halle 1723; i Virkeligheden laa der en aandelig Falliterklæring bag de Midler, der anvendtes. Og i faa Aartier blev Halle forvandlet til et Hovedsæde for Oplysning og Rationalisme.

Blandt de enkelte karakteristiske Punkter maa først nævnes Omvendelsespraksisen. Skønt ikke blot Spener, men ogsaa Hallenserne i Teorien fastholdt, at Omvendelsen kunde antage forskellige Former, blev man dog mere og mere tilbøjelig til at kræve en bestemt Form: Bodskamp og pludseligt Gennembrud efter Franckes Mønster, hvorefter den vedkommende betegnes som genfødt. Ved denne Metodisme øvede man ofte Vold mod Individualiteten, som P. var begyndt med at frigøre. Og man fremmede Selvskuffelse, ja Hykleri, især hvor P. kunde glæde sig ved højstaaende Personers Beskyttelse. Endvidere hævdede P., at der for et Menneske allerede her i Livet kunde være sat en bestemt Termin for Naadestilbuddet, og herom drejede sig den »terministiske« Strid med de ortodokse.

I Helliggørelsen viste P. stor Alvor — kun hos enkelte fremkom en Fuldkommenheds-teori — men ogsaa ængstelig Skrupulositet. Særlig overfor Adiafora (ikke blot Dans, Teater og forskellige Slags Spil, men Tobak, Parykker, selskabelig Omgang med vantro, endog naturlig Latter). Sligt betragtedes som farligt og usømmeligt for en genfødt. Overhovedet viste man ofte Ligegyldighed overfor al ikke direkte kr. Beskæftigelse, hvorved Helliggørelsens Surdejgskraft formindskedes. Til denne ulutherske (klosterlige og puritanske) Trangbrystethed svarede en mystisk Sentimentalitet i det religiøse Sprog. Man vuggede sig i sød-ladne, ofte sanselige Toner og sang i Højsangens Stil om Sjælen som Kristi Brud. Men trods al Usundhed ligger der en virkelig religiøs Uddybelse i den Inderlighed, P. har fælles med Mystiken.

I »de genfødtes« Smaakredse laa P.s Hovedinteresse. Her kom Lægmands Ret til det almindelige Præstedømme til Udfoldelse paa evangelisk Vis, om end de ortodokse deri saa et Angreb paa Embedet. Men man satte snævre Grænser for, hvem der var genfødt, og var ofte saa glad over sin egen lille Kreds, som man troede under en særlig Forsynsstyrelse, at man noget savnede Blik for Kirken som Helhed. Og Separatisme fulgte i P.s Spor. — Mere isoleret staaer P.s Forventning om et Tusind-aarsrige, hos de fleste i saare moderat Form, hos nogle Udlobere i en stærkt sværmerisk.

Ved Siden af den Halleske Type staaer tre andre, hvoraf dog de to sidste kun mere uegentligt kan kaldes P.

Den württembergske P. skyldes Paavirkning fra Spener, men udviklede sig selvstændigt, tildels i Overensstemmelse med den schwabiske Folkekarakter. Medens en Del i Tidens Løb dannede Sekter, havde den P., som blev indenfor Statsk., gennemgaende mere kirkelig Sans end den halleske. Den var fri for Halles Særmeninger om Bodskamp og Adiafora. Den var mere teol. interesseret, dels i Retning af Eksegesis og Tekstkritik (J. A. Bengel), dels af Filosofi og Teosofi (F. C. Oetinger). Den havde ikke som den

Halleske mange fyrstelige og adelige Proselyter, men til Gengæld fastere Tag i Folkets brede Lag. Derfor oplevede den heller ikke en saadan Nedgang som den Halleske; dens gudelige Forsamlinger (»Stunden«) er fortsatte indtil Nutiden.

Den tredje Gren er Brødremenigheden, hvor den pietistiske Tanke om *ecclesiola in ecclesia* fik en ejendommelig Virkeliggørelse. Men dels gennem Zinzendorfs Person, dels gennem det böhmsk-mähriske Element og Menighedens Oplevelser blev den dog noget fra den almindelige P. forskelligt. Zinzendorf klagede over Hallensernes metodistiske Omvendelsespraksis og deres mørke Krddm, medens omvendt Pietisterne intrigerede mod Greven, ikke mindst ved det danske Hof. Endelig har vi en sværmerisk, stærkt mystisk og separatistisk P., f. E. J. V. Petersen og Hustru, G. Arnold, hvis ensidige Kirkehistorie aabnede nye Udsigter, Fr. Breckling, de inspirerede i Wetterau og Berleburg, Dippel, Edelmann. Hos de to sidstnævnte gaar den yderliggaaende mystiske Subjektivisme over til Rationalisme.

P. er den betydeligste Vækkelse i Tyskland siden Reformationen. Den bredte sig i alle Stænder, men især hos Præsterne, Adelen og de smaa Hoffer; kun i Württemberg fik den stærkere Tag i Bondestanden. Den har virket udover de vakte Smaakredse, høynet Præste-idealet og det sædelige Liv blandt Adelen. Den er af stor kulturhistorisk Betydning ved sin Sans for Personligheden, sin Pleje af det indre Liv, som man begyndte at holde Regnskab med gennem Dagbøger, sin Fremdragen af Lægfolket og det tyske Sprog modsat Latin og tildels Fransk, sin Evne til i de gudelige Forsamlinger at opheve Standsforskell og i det hele at nærme adskillte Kredse til hverandre, f. E. gennem en udstrakt Brevveksling, endelig sine Kærlighedsgerninger og Opdragelsesanstalter. O. 1730 havde den sin største Udbredelse, og straks efter begyndte Oplysningen at afløse den i Førerstillingen. De havde noget vist fælles: Betoningen af Subjektiviteten og Mildnelsen af det haarde dogmatiske System gennem Kritik af Ortodoksien; hos Zinzendorf og adskillige Separatister kan man særlig studere Lighedspunkterne. Ligheden og dens endnu større Forskel afspejler sig i Chr. Thomasius's Forhold til P.: først venligt, saa meget spændt. Paa intet Punkt bliver P.s Mangler saa tydelige som ved dens Afmagt overfor Oplysningen.

England var i det hele forud i Udviklingen; de subjektivistiske Retninger i 17. Aarh. var Sidestykke og tildels Kilde til P. i 18. Aarh. faar England i Metodismen en Vækkelse, som staar i Forbindelse med P. og navnlig Herrnhutismen, men delvis allerede har Oplysningen bag sig. En tilsvarende — og ikke saa udbredt i Folket — fik Tyskland først i 19. Aarh. Under Oplysningens og Rationalismens Herredømme overvintrede smaa pietistiske og herrnhutiske Kredse som »Stille i Landet«. Omkring 1800 stod de i venligt Forhold til fromme Katoliker. Opgangen i 19. Aarh. har en af sine Kilder i disse Kredse. Den moderne tyske P. har dels indgaaet en Forbindelse med den modificerede Ortodoksi, dels repræsenteres den af »Gemeinschaftsleute«, en udpræget Lægmands-

retning, mere eller mindre separatistisk, med forskellige Afskygninger. I de senere Aar har disse ved Siden af sig, tildels i deres Midte faaet Aflæggere af eng.-amerik. Sekter (som Metodister, Baptister, Plymouthbrødre eller Darbyister). (A. Tholuck, Geschichte des Rationalismus I, 1865; M. Goebel, Geschichte des christlichen Lebens in der rheinisch-westphäl. evang. K. II—III, 1852, 60; A. Ritschl, Gesch. des Pietismus, I—III, 1880—86, dette lærerige, men ensidig dogmatiske Værk vil fremstille P. som et i den luth. K. fremmed Element, stammende fra kat. Mystik og calvinsk Puritanisme; J. Jüngst, Pietisten, 1906, i Religionsgeschichtliche Volksbücher).

I Danmark fik den pietistiske Bevægelse ualmindelig gunstige Kaar. Allerede i 17. Aarh. trængte pietistiske, tildels separatistiske Ideer gennem Holsten op i Sønderjylland, hvorfra Jo Fr. Breckling var udgaaet. I Begyndelsen af 18. Aarh. traadte Frederik IV, skønt i sit Liv langtfra ulastelig, i Forbindelse med Halle i Anledning af den trankebarske Mission (herom og om H. W. Ludolfs Betydning se J. O. Andersen i Nordisk Missionstidsskrift 1906), og efter at den norske »Syvstjerne« med Th. von Westen i Spidsen havde gjort sig til Talsmand for pietistiske Ønsker, oprettedes Missionskollegiet med den pietistiske Geheimraad J. G. Holsten som Præsident. Der er endvidere Grund til at nævne Frederik IV's Forordninger om Skole- og Fattigvæsen og hans strenge Sabbatsanordning af 1730. I Kbhvn begyndte imidlertid en pietistisk Bevægelse, fremmet af tyske Præster (Rohn ved St. Petri K. og Hofpræst Bluhme). Da Vaisenhuset aabnedes 1727 blev det og dets Præst E. Ewald, der i Sønderjylland var bleven kendt som Pietist, Bevægelsens Centrum. Christian VI var allerede for sin Tronbestigelse 1730 Pietisternes Haab; han var gennem Sofie Magdalene nær beslægtet med tyske pietistiske Hoffer og personlig en from og dygtig Mand. Gennem denne Konges Understøttelse fik P. i Danmark gode Udsigter, samtidig med, at den allerede havde kulmineret i Tyskland. 1731 kom Zinzendorf til Kbhvn til Kongens Kroning og blev modtaget med store Æresbevisninger. Han holdt selv gudelige Forsamlinger for adelige, hans Ledsagere for borgerlige. Men Planerne om, at han skulde være Minister eller indrette et Universitet, blev ikke udførte, og Zinzendorf støttede Kongen ved at trænge for stærkt paa. I de følgende Aar, især 1733, var der livligt Røre i Kbhvn og Strid iblandt Præsterne, hvor P. foruden de ovennævnte havde Repræsentanter i Prof. Reuss, en Discipel af Bengel, Ole Hersleb og P. N. Holst. Det vigtigste Stridspunkt var Skriftemaalet. Kongen var villig til at dispensere de pietistiske Præster herfra og lagde Baand paa de ortodokse Stridssyge. Dog gav Sagen Anledning til, at Ole Hersleb nedlagde sit Embede, og P. N. Holst, der var af de mest yderliggaaende, blev landsforvist. Kongen havde efterhaanden, under Paavirkning fra Grev Christian Ernst af Stolberg-Wernigerode, taget fast Stade overfor Tidens Brydninger. Han vilde fremme pietistisk Fromhed, men tillige opretholde den statskirkl. Ordning, og netop paa hans Tid udstedte Regeringen en Mængde Forordninger om kirkel.

Anliggender. Den konservative, statskirkl. Pietisme, som Kongen sluttede sig til, traadte i Modsætning til to andre Retninger: den herrnhutiske (Zinzendorf blev udvist, da han 1735 kom til Kbhvn) og den separatistiske. Den sidste, som kastede Vrag paa Statskirken, Præsterne og Sakramenterne og drømte om Tusindaaersriget, staaar maaske i Forbindelse med Dippel, dels gennem hans svenske Tilhængere, dels gennem hans Ophold i Kbhvn 1728; til den hørte Brødrene Støtterup, Brødrene Belle, J. C. Broch, J. P. Piper.

Regeringen fremmede den konservative P. ved Besættelsen af Præste- og Bispeembeder og ved en Række kirkelige Anordninger: 1735 Sabbatsanordningen (knap saa streng som Frederik IV's), 1736 om Konfirmationen, 1737 om Generalkirkeinspektionskollegiet og 1741 om de gudelige Forsamlinger, som skulde være til-ladte under Præsternes Tilsyn. Blandt de ledende Pietister fra Tiden efter 1733 kan nævnes Juristen A. Hojer, og indenfor Gejstligheden Bluhme, der havde stor Indflydelse paa Kongen, Kirkehistorikeren Erik Pontoppidan, de tre Brødre Brorson, P. Hygom, Chr. Langemach Leth. Ogsaa efter Christian VI's Død 1746 vedblev den pietistiske Indflydelse at være betydelig. Gennem Pontoppidans Forklaring og H. A. Brorsons Psalmer, som trods de uægtelige Smagløsheder gav det bedste i P. i en smuk, dansk Form, øvede den nye Vækkelse en Gerning overfor Folket som Helhed. De egentlig pietistiske Kredse var dog ikke meget talrige, og allerede mærkedes den begyndende Oplysnings Tankegang (f. E. Holberg). Dog selv i Rationalismens Tid holdt der sig pietistiske og herrnhutiske Smaakredse, og omkring 1800 viste sig nye Vækkelser i Jylland (P. Frandsen, P. Laursen) og Fyen, dog langt fra af den Betydning, som den parallelle haugianske Bevægelse i Norge. Paa adskillige Punkter er Nutidens Indre Mission en Fornyelse af P. (L. Helveg, Den danske K.s Historie efter Reformationen I og II, 2. Udg.; L. Koch, Christian VI's Historie, 1886; H. L. Møller, Christian VI og Grev Cristian Ernst af Stolberg-Wernigerode, 1887; E. Holm, Danmark-Norges Historie 1720—1814, I og II; Danmarks Riges Historie V; J. Lundbye, Herrnhutismen i Danmark, 1903. En hel Del Afhandlinger i K.hist. Saml., særlig 5. Række III).

I Norge mærkedes først en sværmerisk P. gennem nogle Studenter i Kristiania (I. O. Glüssing, I. Hammer, Kr. Funch), mod hvem Regeringen skred ind 1706. I Frederik IV's Tid fik den piet. Vækkelse her et kraftigere Udtryk end i Danmark, gennem »Syvstjernen« af Præster i Romsdalen, hvoriblandt Eiler Hagerup, senere Biskop i Trondhjem, og især den ildfulde Th. von Westen. Deres Andragender til Kongen 1714 om Foranstaltninger til »den nedfaldne Krdms Oprettelse« (saasom Skærpelse af K.tugt, Reform af det teol. Studium, Indførelse af Konfirmation) var et Opraab til Vækkelse, selv om de ligefremme Følger blev faa (Missionskollegiet; von Westens Finne-mission). Ogsaa andre Prædikanter virkede i Retning af P. (Stiftsprovst A. Hof i Kristiania) og Herrnhutisme. I Begyndelsen af Christian VI's Regering stod P. Hersleb som Biskop i

Kristiania 1730—37 venligere overfor P. end senere som Sjællands Biskop. Regeringens Op-træden er isørigt væsentlig den samme som i Danmark (Konfirmationen, Forordningen om gudelige Forsamlinger 1741). O. 1800 fik Norge en stor Vækkelsesprædikant af Folket i Hans Nielsen Hauge (A. C. Bang, H. M. N., 2. Opl. 1875).

Indenfor det svenske Rige viste P. sig ganske naturlig først i Pommern, hvad der gav Anledning til en Forordning fra Karl XI 1694 mod Vranglærdomme og Konventikler. Samtidig skred man i Finland ind mod nogle Separatister, som førte donatistisk Lære om Embedet, og J. Gezelius d. yngre, der havde staaet i Brevveksling med Spener, vendte sig mod P. Da der ogsaa i Stockholm begyndte gudelige Forsamlinger, udstedte Karl XII 1706 et strengt Edikt mod Vranglærdomme og Besøg af mistænkte Universiteter. Der indlededes Pro-cesser mod nogle Pietister, saaledes de to Læg-mænd E. Wolker og G. Lybecker (Udgiver af Psalmesamlingen *Mose och Lamsens visor*), dog straffedes de ikke videre. Vækkelsen bredte sig imidlertid, til dels gennem hjemvendte Krigs-fanger, der var blevne grebne af den i Sibirien. Konventikelplakaten af 1726 forbød private gudelige Forsamlinger, men tillod Husandagt og henstillede til Præsterne at holde Møder foruden Gudstjeneste. S. A. kom Dippel til Sverig og vandt en Del Tilhængere; ogsaa den bekendte Erik Tollstadius blev anklaget som hans Meningsfælle, hvad han dog fralagde sig at være. Den svenske P. skabte ikke mange fremragende Partimænd (dog maa nævnes P. Murbeck), men 18. Aarh. var i det hele en Blomstringstid, og P. havde virket befrugtende paa adskillige, som ikke sluttede sig ligefrem til den (saaledes A. Nohrborg).

1735 kom Zinzendorf til Sverig og Herrnhutismen vandt en Del Indgang (især gennem A. Gradin, senere A. K. Rutstrøm). Den vakte megen Uro, men paavirkede mange af de alvorligste Præster. Blandt Almuen fremkom i 18. Aarh. forskellige Sekter: de strengt ortodokse *Läsare*, de af Dippel og G. Arnold paavirkede Skevikar, og Åkianerne, som lærte Kommunisme og Syndfrihed (om P. i Almindelighed se Fr. Nielsen, Kirkehistorie II, 623 f. med Li-teraturangivelser). V. A.

Pietro, se Peter og Petrus.

Pi-hahiro, Israelliternes Lejrsted ved det røde Hav før deres Overgang over dette (2 Mos. 14, 2. 9; 4 Mos. 33, 7. 8). Beliggenheden ubekendt.

Pikol, Abimeleks, Kongen af Gerars, Høveds-mand (1 Mos. 21, 22. 32, 26, 26).

Pilatus. Pontius P., den 5. rom. Lands-høvding (procurator) over Judæa (med Samaria og Idumæa). Under Landshøvdingens Myndig-hed (jvfr. Bd. III, 13) hørte baade Militær-kommandoen, Jurisdiktionen og Finansforvalt-ningen. Kun ved ekstraordinære Lejligheder øvede den rom. Legat i Syrien Tilsyn med For-holdene i Judæa. Det rom. Herredømme overlod Jøderne et betydeligt lokalt Selvstyre; Synedriet i Jerusalem var fremdeles alle Jøders øverste Domstol; kun krævedes Dødsdomme Landshovdingens Stadfæstelse og eksekveredes af ham.

P., der blev Kristi Dommer, regerede i 10 Aar (26—36 e. Kr.) over Jøderne, en forholdsvis lang Regering. Om hans Embedsvirksomhed have vi hos Josefus og Filon nogle Efterretninger. Iøvrigt maa det antages, at P. har tilhørt den rom. Ridderstand. Det er muligt, at han er udgaaet fra den gl. samnitiske Familie Pontius, men intet vides derom, ej heller noget sikkert om Tilnavnet P. (af (?) pilum = Kastespyd).

P., der altsaa kom til Jødeland Aar 26, ved samme Tid Johannes Døbers og derefter Jesu Virksomhed begyndte, var, som saa mange af de rom. Embedsmænd, uden Forstaaelse af det jød. Folk og dets religiøse Ømtaalighed. Han optraadte som Romeren, der saa ned paa det Folk, han skulde styre, og mente med jærnhaard Strenged at kunne slaa enhver Opposition ned. Agrippa I kalder i et Brev, Filon meddeler, P. »ubøjelig og hensynsløs haard« og forekaster ham »Bestikkelighed, Voldshandlinger, Røvier, Mishandlinger, Krænkelser, Henrettelser, den ene efter den anden uden Lov og Dom, endeløse og utaalelige Grusomheder«. Karakteristisk for saadan Hensynsløshed hos P. var straks hans første Regeringshandling. De tidligere Landsbevægelser havde af Hensyn til Jøderne sørgt for, at Tropperne i Jerusalem ikke medførte Feltegn med Kejserbilleder paa, men P. satte sig ud herover og bød Soldaterne medtage Kejserbillederne og rykke ind om Natten. Da Sagen rygtedes, strømmede Jøderne til Kæsarea og bønfaald i 5 Døgn Statholderen om at borttage denne Forargelse. Den 6. Dag bød P. dem samles paa Rendebanen og lod her pludselig Soldater med dragne Sværd omringe Mængden. Jøderne blottede deres Nakker og erklærede hellere at ville dø end at give efter. Da blev P. dog betænkelig og lod Billederne fjerne. Ogsaa et andet Træk meddeler Josefus. P. havde benyttet Tempets Penge til at bygge en Vandledning til Jerusalem. Da han under Byggearbejdet besøgte Jerusalem, klagede Jøderne over dette Indgreb, men P. lod forklædte Soldater hugge løs paa Skarerne med Knipler, saa at mange omkom. Han satte saaledes sin Vilje igennem, men forøgede Hadet imod sig. Ogsaa i N. T. berettes om en Voldshandling af P. (Lk. 13, 1: Galilæerne, hvis Blod han blandede med deres Offerdyrs). Det nærmere kendes ikke, saa lidt som om det Oprør mod Romeren (Barabbas), der antydes i Mk. 15, 7 og Lk. 23, 19. I Agrippa I's omtalte Brev til Caligula fortælles yderligere en Historie om P.'s Drilleri overfor Jøderne, muligvis fra et af de senere Aar. Han havde prøvet at opstille gyldne Skjolde, med Kejserens Navn paaskrevet, i det herodianske Palads i Jerusalem, som P. ofte beboede. Men heller ikke dette taalte Jøderne og klagede med deres fornemste Mænd i Spidsen til Tiberius. Denne indsaa vel, at P.'s Hensigt var at krænke Jøderne og befalede ham med største Skarphed ufortøvet at fjerne Skjoldene og op hænge dem i Augustustempel i Kæsarea. Atter trak altsaa P. det korteste Straa. Til sidst var det ogsaa ved egen Skyld, at han voldte sit Fald. En samaritansk Profet havde lovet at finde Tempets hellige Redskaber, der sagdes siden Moses Tid at være nedgravede paa Garims Bjerg. Store bevæbnede Skarer samlede

sig i den Anledning ved Bjerget, uden oprørske Hensigter. Men P. angreb dem med stærk Magt og dræbte mange, ogsaa fornemme Mænd af de fangne. Da anklagede Samaritanerne ham hos Vitellius, Legaten i Syrien, der afsatte ham og indstævned ham for Kejseren. Dette maa være sket Aar 36. Først efter Tiberius's Død (Marts 37) naaede P. til Rom. Hans videre Skæbne kendes ikke med Sikkerhed. Evsebios (i det 4. Aarh.s Begyndelse) meddeler med Paaberaabelse af ældre, ubeenævnte Kilder, at P. under Caligula kom saaledes i Ulykke, at han begik Selvmord. Hans Hustru (Mt. 27, 19), der i Overleveringen kaldes Claudia Procula eller Procla, skal ifølge en Tradition være bleven en Kr. (Origenes). Legenden har beskæftiget sig meget med P., men de eksisterende »Acta Pilati« ere usætte.

De fra P.'s Regeringstid meddelte Efterretninger danne en Baggrund for det Billede, Evangelisternes Beretning (Mt. 27; Mk. 15; Lk. 23 og udførligst Johannes i Kap. 18 og 19) giver af den Mand, der som Dommer havde den tunge Afgørelse paa Langfredag i sin Haand. Den moralske Svagheds Elendighed er for alle Tider advarende tegnet i hans Ord: Jeg finder ingen Skyld hos dette Menneske, derfor vil jeg revse ham og give ham løs! Ad dette haanlo Jøderne og dreve P. fortvivlet der hen, hvor de vilde. Vi bøje os under Frelserens Bedømmelse af sin jordiske Dommer: Den, som overgav mig til dig, har større Synd (Joh. 19, 11). L. G.

Pilatus-Akter, se I, 21.

Pildas, aram. Stamme, i 1 Mos. 22, 22 regnet som Søn af Nahor.

Pilegrimsfædrene kaldes de Puritanere, 120 i Tallet, der 6. Sept. 1620 fra Delfts Havn paa »Majblomsten«, under Ledelse af Brewster, sejlede over til den nye Verden, hvor de kastede Anker paa et Sted, som de kaldte New-Plymouth. Inden de naaede saa langt, havde alle, der vare om Bord paa »Majblomsten«, underskrevet den berømte »Mayflower-Compact«, ved hvilken de forpligtede sig til at danne en kristelig Stat under en Guvernør med et Raad og en Folkeforsamling, som bestod af de myndige mandlige Nybyggere. Alle Aktstykker til P.'s Historie ere samlede i E. Arber, The Story of the Pilgrim Fathers 1606—1623 A. D., as told by Themselves, their Friends and their Enemies (London 1897). Jvfr. G. Bancroft, De forenede Staters Hist. (dsk Overs. Khvn 1853) I, 196 f. og J. Fiske, The Beginnings of New England (London 1889) 79 f. Fr. N.

Pilha, en af Pagtens Underskrivere (Neh. 10, 25 [24]).

Piltai, en Øverste i Moadjas Præsteslægt (Neh. 12, 17).

Pinehas. 1. Arons Sønneson og sin Fader Eleasars Efterfølger som Yppersteprøst (2 Mos. 6, 25; 1 Krøn. 5, 30. 6, 35 [6, 4. 50]), bekendt for sin Energi i Sagen med den midianitiske Kvinde Kosbi, da den usædelige Ba'alsdyrkelse for første Gang forførende mødte Israel (4 Mos. 25). Hans Bedrift, hvorved han standsede Fordærvelsen, mindedes til sene Tider (Ps. 106, 30. 31; Sir. 45, 23 f. [41 f.]; 1 Mak. 2, 26. 54). Jvfr. yderligere 4 Mos. 31, 6; Josva 22, 13. 30—32. 24, 33; Dom. 20, 28. — 2. En af Elis Søner (1 Sam. 1, 3, 23, 12 f. 4, 4 f.). Jvfr.

Hofni (II, 445). — 3. Efterreksilsk Præst (Esra 8, 33). L. G.

Pinon, edomitisk Stammefyrste (1 Mos. 36, 41). Det samme Navn er Punon (LXX: Funon), der kendes som Stednavn i Edom (4 Mos. 33, 42).

Pinsefesten i G. T. — P. er den 2. af de gl. israelitiske Aarsfester, en Takkefest for Kornhøsten, og fejredes derfor (1 Festdag) ved dennes Afslutning. Høstens Begyndelse indviedes ogsaa ved Fremberelse af det 1. Neg (Bygne), der indviedes (svingedes) til Herren (3 Mos. 23, 10, 11). 50 Dage derefter var P., deraf Navnet »den 50. Dag« i det gr. Sprog hos de gr.talende Jøder »Pentekoste« (Tob. 2, 1; 2 Mak. 12, 32; jvfr. Ap. G. 2, 1, 20, 16; 1 Kor. 16, 8), hvoraf vort »Pinse«. Andre Benævnelser ere »Førstegødens Dage«, fordi de første Brød af den nye Hvede indviedes (4 Mos. 23, 26; jvfr. 2 Mos. 23, 16), og særlig »Ugernes Fest« (2 Mos. 34, 22; 5 Mos. 16, 10; 2 Krøn. 8, 13), idet P. afsluttede de 7 Uger, Kornhøsten varede. Navnene »Ugernes Fest« og »den 50. Dag«, »Pentekoste«, ere altsaa enstydige. Høsttiden var naturligvis en Glædestid (Hos. 9, 1; Jes. 9, 2 [3]) og paa en Maade helt igennem en Helligtid; derfor helligedes den efter Oldtidens fromme Sans ved Ofring af det første: det første Neg og (ved Slutningen) de første Brød.

Ligesom de andre Aarsfester, der naturligvis forudsatte et bosiddende Folk, har ogsaa P. uden Tvivl været i Brug fra Begyndelsen; den nævnes allerede i de ældste Kilder (2 Mos. 23, 16, 34, 22). Efterretningerne om den ere sparsomme. Beskrivelsen af dens Festordning findes i 3 Mos. 23, 15—21, som hører til det præstelige Lovskrifts ældste Dele, der føre ind i Traditionerne fra Centralhelligdommen: ligesom Høsttiden var begyndt med Fremberelsen af Neget, ledsaget af et Lam som Brændoffer, saaledes indviedes efter Kornhøstens Slutning Brugen af den nye Hvede. Disse Brød udgjorde tilsammen $\frac{2}{10}$ Efa fint Mel o: det dobbelte af hint Neg fra Høstens Begyndelse, idet Kornene af et Neg fyldte $\frac{1}{10}$ Efa (1 Omer); altsaa en til Takkefestens Karakter svarende Fordobling. Efter Indvielsen forteredes Brødene af Præsterne. Fordoblingen træder ogsaa frem i det Takoffer af 2 Lam (3 Mos. 23, 19, 20), der maa opfattes som Brødernes Ledsagelse. Takoffer ved Høstens Slutning var lige saa passende som Brændoffer ved dens Begyndelse. De i 3 Mos. 23, 18, 19 nævnte andre Ofre: 7 Lam, 1 Tyr, 2 Væddere som Brændoffer og 1 Gede-buk som Syndoffer maa forstaaes som P.s Fest-ofre i Almindelighed; jvfr. 4 Mos. 28, 26 f. (med den mindre Forskel, at her nævnes foruden de 7 Lam 2 Tyre og 1 Vædder). Iøvrigt fejredes Dagen ved Festforsamling og Arbejdshvile. Foruden Menighedens Offer bragtes ogsaa private Ofre. Hos Hesekei (i Kap. 45) nævnes P. ikke; man kan ikke antage nogen Tendens deri, men i hans korte Skildring af Fremtidens Hovedfester deles Aaret i 2 Halvdele, hver begyndende med en Soningsdag; i denne Forbindelse kan Ikke-Omtalen af den enkelte Pinse-dag være forklarlig.

En omstridt Sag er Forstaaelsen af Udtrykket »Dagen efter Sabbaten« i 3 Mos. 23, 11, 15. Med »Dagen efter Sabbaten« begyndte de 7 Uger, efter hvilke P. fulgte som den 50. Dag.

Flere nyere forstaa det om den Sabbat, der faldt paa en af de usyrede Brøds 7 Dage; saaledes i Oldtiden Boethusierne (Saddukæere). Hvis de usyrede Brøds Dage endte med en Lørdag, skulde altsaa Indvielsen af hint Neg først ske Dagen efter Forløbet af alle disse 7 Dage, hvad dog er mindre naturligt. Den herskende Praksis hos Jøderne var (som Josefos, Filon, Talmud o. a. bevidne) at regne den 16. Nisan for »Dagen efter Sabbaten«. Man forstod altsaa den her omtalte »Sabbat« som den 1. af de usyrede Brøds Dage (15. Nisan, Paaske-dagen). Dette har vistnok Medhold i Teksten, der i V. 7 betegner den 1. Dag som Hviledag. Saaledes kaldes ogsaa i V. 32 Forsoningsdagen »en Hvileens Sabbat«. En Støtte har den traditionelle Opfattelse vel ogsaa i Josva 5, 10, 11, hvor netop Dagen efter Paaskedag er Udgangspunktet for Benyttelsen af Kana'ans Grøde. Hvis altsaa i Kristi Døds- og Opstandelsesaar den 16. Nisan var en Lørdag, maa Aarets P., som blev vor kr. Pinsedag (Ap. G. 2), ogsaa have været paa en Lørdag; kun hvis Korsfæstelsen skete den 14. Nisan, før Paaske-dagens Indtrædelse, saa at Aarets Paaskedag (15. Nisan) var Lørdagen, da har den 16. Nisan og altsaa ogsaa hint Aars P. været en Søndag. Den aarlige kr. Pinsefest blev i alt Fald af Eftertiden fæstnet til en Søndag, medens den jødiske P. aarlig maatte falde paa forskellig Ugedag. Den jødiske P. fejredes under stor Tilstrømning af de jødiske Pilgrime fra alle Lande; disse udenlandske Jøder kom særlig paa P. til Jerusalem. Noget tilsvarende til de Naturbevægelser, der ledsagede Aandens vældige Komme paa hin store P., synes ogsaa at være omtalt fra jødisk Side, hvad Zahn i nyeste Tid (N. K. Z. 1902) har gjort opmærksom paa. Josefos beretter nemlig, at i samme Aar aabnedes paa Paaske-festen om Natten Templets mægtige Fløjde og mærkedes paa Pinsefesten et drøende Stød, hvorefter der i Templet hørtes en mangelstemmig Raaben: lader os gaa bort herfra!

Den jødiske P. blev i den efterbibelske Tid, muligvis helt ned i den talmudiske Periode efter Jerusalems Fald, en Mindefest for Lovgivningen paa Sinai, idet man af 2 Mos. 19, 1 beregnede, at Lovgivningen fandt Sted 50 Dage efter Udgangen af Ægypten. Efter gl. Skik studeres hos Jøderne Loven Pinsenat. Ruts Bog læses paa Festen; dennes Psalmer ere 1. 19, 68, 119, 150. L. G.

Pinsefesten i den kr. K. P. er K.s 3. aarlige Hovedfest. Navnet, Pentekoste, er det gr. Ordenstal, den 50., og antyder Afstanden, 7 Uger, fra Paaske; det er i K.s gamle Dage brugt i dobbelt Betydning, baade om den egentlige Helligaands-Fest og om alle de 50 Dage fra Paaske til P. I sidste Betydning paa Latin Quinquagesimaltiden. Det var K.s store Glædestid; derfor fandt ingen Faste Sted i hele denne Tid, og Bønnen forrettedes staaende i Modsætning til Passionstiden. Teater- og Cirkusforestillinger maatte ikke opføres i denne Festtid, ligesom om Søndagen. Ved Gudstjenesten istemmede man hyppigt Halleluja; og særlig blev Ap. G. læst ved de gudstjenstlige Sammenkomster. I Ordets snevrere Betydning, til Betegnelse af den 50. Dag som Slutfest paa hele K.s Glædestid, forekommer Navnet P. 1. Gang

i en Kanon fra Koncilet i Elvira 305. Hos Kirkefædrene kaldes den »den største Fest«, »Aandens Fest« eller »Festernes Hovedstad«.

Hos Jøderne var P. Takkefest for Kornhøsten og den 3. af de store aarlige Fester, paa hvilke der valfartedes til Helligdommen. For de Kr. er P. en Høstfest i højere og aandelig Betydning. Det er K.s Stiftelsesfest. Jesus havde før sin Himmelfart befalet sine Disciple, at de skulde ikke vige fra Jerusalem, men oppebie Faderens Forjættelse om Helligaandens Sendelse. Og da saa Pinsefestens Dag var kommen, 10 Dage efter Himmelfarten, og de alle endrægtelig vare samlede, skete det store Under, ledsaget af mægtige Fremtoninger i Naturen; og de blev alle opfyldte af Helligaanden og begyndte at tale med andre Tungemaal, eftersom Aanden gav dem at udsige (Ap. G. 2). Ved denne Aandsmeddeelse er K. virkeliggjort; fra denne Dag er der paa Jorden en Kristi Menighed, idet Herren sendte sin Aand over sine Tjenere og disse, fyldte med Aandens Kræfter, nu selv forstod Sandheden og kunde forkynde den for andre. Den Dag indsamledes en Høst af 3000 Sjæle. Det Evangelium, som er henlagt til P., indeholder Jesu Forjættelse om Aandens Sendelse (Joh. 14); men i Dagens bl. Lektie fremstilles Beretningen om Pinseunderet (Ap. G. 2). Det var Helligaandens Udgydelse over Jøderne og K.s Stiftelse blandt disse. Lektionen paa 2. Pinsedag, Ap. G. 10, 42f., fortæller om Petrus, der prædiker for Kornelius og de Hedninger, som vare hos ham, og Helligaands Gaven blev udstødt over Hedningerne. Saa længe man endnu fejrede 3. Pinsedag, havde denne Lektien Ap. G. 8, 14f., der beretter om Aandsudgydelsen og K.s Stiftelse blandt Samaritanerne.

Da P. indtræffer i den skønneste Vaartid, hvor Naturen efter Vinteren vaagner op til nyt Liv, og Blomsterne myldre frem, giver denne Fest Anledning til Anvendelse af Natursymbolik, saaledes som det ogsaa i rigt Maal sker i Psalmedigtningen (f. E. Psbog Nr. 45 »Naturen holder Pinsefest« o. m. fl.); men naar Tilhøjeligheden til i P. kun at se og fejre en Naturfest faar større og større Udbredelse, maa K. vise den villdede Tankegang tilbage til de rette Spor. Idet Socialdemokratiet i den nyeste Tid har valgt 1. Maj til en international Foraarsfest, tør man næppe med Urette deri se en bevidst og forsættelig opstillet Modsetning til K.s Pinsefest.

A. J.

Piper, Ferdinand Karl Wilhelm, tysk Teolog, f. i Stralsund 7. Maj 1811, studerede i Berlin og Göttingen, habiliterede sig 1840 i Berlin som Privatdocent i Kirkehistorie og blev 1842 Prof. extr. i Kirkehistorie dér. Han døde 28. Nov. 1889. Han er Forf. til flere værdifulde Undersøgelser om K.s gamle Kalendarier, som han foretog med det Formaal for Øje, at skaffe den evang. Kirkeafdeling en ny Kalender. I Aarene 1850—70 udgav han en »Evang. Kalender«, der indeholdt nye Navne til de enkelte Dage, tildels i Stedet for de gl. Helgennavne, og hver Aargang indeholdt tillige en Del korte Biografier af de nye »Helgener«. Han blev tillige bekendt som Talsmand for den saakaldte »monumentale Teologi«, d. v. s. for en Fremstilling af K.s Historie, der byggede paa de efterladte

Monumenter, ikke alene paa de skriftlige Kilder. Som Vejledning til en saadan Brug af de efterladte Mindesmærker begyndte han først Udgivelsen af en »Mythol. und Symbolik der christl. Kunst von der ältesten Zeit bis ins 16. Jahrh.«. Af den udkom kun Bd. I i 2 Dele (1847—51). 1852 udgav han et mindre Skrift om den kr. Billedkreds; og 1867 endelig det store Skrift: »Einleitung in die monumentale Theologie«, der i flere Henseender har virket befrugtende paa den kirkehist. Forskning. Han fik Kong Frederik Wilhelm IV interesseret for sit Yndlingsstudium, saa at det blev ham muligt i Berliner-Universitetet at aabne et kristeligt Musæum, i hvilket han stadig holdt Øvelser i »monumental Teologi«. Hans Musæum har ogsaa andensheds fundet Efterligninger. Fr. N.

Pippin den Lille (Pépin le Bref), den første fr. Konge af Karolingernes Dynasti, 752—768. P. var Søn af Karl Martel, f. 714 og blev efter Faderens Død (741) Majordomus sammen med sin Broder Karloman, denne for Austrasien, P. for Neustrien. Den ledige Trone blev besat med en Meroving, Childerik III. Brødrene arbejdede i god Forstaaelse med hinanden. De kirkelige Forhold ordnedes ved Hjælp af Bonifatius (se d. Art.) og flere betydningsfulde Synoder (i Lestines og Soissons). Munke og Præster stilledes under virksomt Tilsyn af Biskopperne, Gejstligheden fik Forbud mod Deltagelse i Jagt, og Bestemmelser blev truffet til Bedring af Kloostertugten og de ægteskabelige Forhold (jvfr. Hefele, Conciliengeschichte² III 501f.). Ogsaa paa Løsningen af det fra Karl Martels Tid brændende Spørgsmaal om Kirkegodset arbejdede P. videre, og han var betydelig mere imødekommende mod Kirken end Faderen, men K.s Mænd maatte tage deres Land til Len af de verdslige Stormænd. 747 gik Karloman i Kloster. P., der nu blev Enkeherr, afsatte med Pave Zacharias's Billigelse den sidste Merovinger, der blev sat i Kloster, og lod sig krone til Konge paa en Rigsforsamling i Soissons (752). Om Pavens bekendte Svar paa P.s Spørgsmaal, at Kongenavnet tilkom den, der uøvede den kgl. Magt, fremfor den, der sad uvirksom uden denne, se Regesta Pontificum Roman., ed. Jaffé, I (Leipzig. 1888) 268. Denne Tjeneste fik P. Lejlighed til at gengælde Pave Stefan II, da denne blev trængt af Longobardernes Konge Aistulf. Paven drog selv til Frankrig og traf P. i Ponthion. P. kom ifølge Pavebogen (Vita Stefani II, i Liber Pontificalis, ed. Duchesne, I, Paris 1886) Paven i Møde og holdt hans Stigbøjle for ham, men de frank. Annales (Annales Laurissenses) kender intet til dette. P. lovede Hjælpen, og Paven kronede og salvede P. og hans to Sønner i St. Denis. Derefter drog P. til Italien, Aistulf lovede alt; men næppe var P. borte, før Aistulf atter truede Paven og endog belejrede Rom. Paven sendte en egenhændig Bønskrivelse til P., og 756 drog denne atter til Italien, og Aistulf blev tvungen til at udlevere »Exarkatet og de den rom. Respublica tilhørende Steder«, som P. derefter overlod Paven med en skriftlig Bekræftelse. Originalen til dette »Pippinske Gavebrev« kendes ikke. Den hist. Undersøgelse er henvist til, hvad der fortælles i Pavebogen (Vita Stefani og Gentagelsen i Vita Hadriani I) og i de pavelige Breve, der

findes i Codex Carolinus (trykt i Monumenta Germaniae historica, Epistolarum Tom. III 468 f., Berlin 1892). Den konstantinopolitanske Gesandt, der naturligt nedlagde en Indsigelse mod denne Udleveren af, hvad der egentlig tilhørte Kejseren, gav P. det Svar, at Frankerne ikke havde udgydt deres Blod for Grækerne men for St. Peter. Iøvrigt synes Forholdet mellem P. og den gr. Kejser, Konstantin Kopronymos, at have været godt; saaledes sendte Kejseren P. 757 et Orgel til Gave. P. døde 24. Sept. 768. I Hersker-eyner stod han næppe tilbage for sin store Søn. Jvfr. Bonnell, Die Anfänge des karoling. Hauses (Berlin 1866); Oelsner, Jahrbücher des fränk. Reiches unter König P. (Leipz. 1871); Martens, Die röm. Frage unter P. und Karl d. Gr. (Stuttg. 1881) og Neue Erörterungen über, etc. (ibid. 1882); Lindner, Die sogen. Schenkungen P.s, Karl d. Gr. und Otto I's an die Päpste (Stuttg. 1896). S. A. B.

Pippins Gave, se ovenfor.

Piraton (Pir'aton), By i Efraim (Dom. 12, 15). Derfra Kommeren Abdon (Dom. 12, 13 f.). Ogsaa Benaja, en af Davids Helte, var fra P. (2 Sam. 23, 30; 1 Krøn. 11, 31. 27, 14). Befæstedes af Bakkides (1 Mak. 9, 50). Identificeres ofte med Fer'ata S. V. for Sikem. Andre søge det sydligere, f. E. ved Vadi Far'a.

Piream (Pir'am), Kongen af Jarmut, der sammen med andre kana'anæiske Konger blev slaat af Josva ved Bethoron og dræbtes ved Makkedah Hule (Josva 10, 3 f.).

Pirke Abot »Fædrenes Udsagn« egentlig Af-snit) er Navnet paa en af Traktaterne i Mishnas fjerde Hovedafsnit (*Seder neqizin*). Den skiller sig ved sit Indhold paa ejendommelig Maade fra den øvrige Talmud, idet den ikke indeholder rituelle eller juridiske Bestemmelser, men kun en Samling religøse-moraliske Sentenser, hovedsagelig af jødiske Lærere fra de første to Aarhundreder ef. Kr. For Kendskabet til Jødernes Etik i denne Periode er den derfor af fremragende Betydning. Den indledes med en Overleveringskæde, der fører fra Moses gennem Josua, Profeterne og den »store Synagoges Mænd« til Simon den Retfærdige og derfra til en Række Lærere, der ende med Johanan b. Zakkaj fra Jerusalems Undergangs Tid. Derefter følge Lærerne fra den følgende Tid. Af alle disse Mænd anføres et eller flere Tankesprog. Det sidste, 6. Kapitel, der har sin egen Overskrift, hører ikke med til den egentlige Mishnatekst, men er et senere Indskud. Iøvrigt tyde flere Tegn hen paa, at Samlingen selv er opstaaet ved successiv Udvidelse af en ældre Grundstok. Ifølge sin særegne Karakter er P. A. hverken behandlet i den jerusalemske eller babylonske Gemara; derimod findes der en Slags Tosefta dertil under Navnet *Abot de R. Natan*.

Af de talrige Udgaver og Behandlinger kunne anføres: P. Ewald, *Pirke Aboth*, 1825; Cahn, *Pirke Aboth*, erster Perek, 1875; Taylor, *Sayings of the Jewish Fathers*, 2. Udg. 1897; Strack, *Die Sprüche der Väter*, 3. Udg. 1901; L. Goldschmidt, *Sprüche der Väter*, 1904; Fern-ling, *Första Kapitlet af Mishatraktaten Pireke Abot*, Uppsala 1904; L. Ginzburg, *Sprüche der Väter*, erstes Kap., Leipz. 1890; Kristeller, *Der ethische Tractat der Mischnah P. A.*, übers. 1890. Fr. B.

Pirkheimer, berømt Nürnberg-Slæggt. — 1) **Charitas P.**, ældre Søster til nedennævnte Willibald P., f. 21. Marts 1466, d. 19. Aug. 1532, traadte kun 12 Aar gl. ind i St. Klaraklostret i Nürnberg, for hvilket hun blev Abbedisse 1503. Hun tilhørte med Liv og Sjæl sit Kloster, hvor ogsaa hendes Søster Klara og Willibalds to Døtre tog Sløret, men hun hørte til Tidens lærde Damer, og gennem sin Broder traadte hun i Forhold til flere Humanister, navnlig den bekendte Konr. Celtes, der besang hende i Digte og tilsendte hende sin Udg. af Gandersheim-Nonnen Hrotsvithas Skrifter. Da Raadet vilde ophæve Klostret, bad Willibald Melancthon lægge sig imellem, og ved dennes Mellemkomst blev Sagen stillet i Bero, men desuagtet maatte hun døje mange Genvordigheder, hvilke hun har skildret i sine »Denkwürdigkeiten« (udg. af C. Höfler, Bamberg 1852). Jvfr. E. Münch, Ch. P. (Nürnberg 1826); W. Loose, *Aus dem Leben der Ch. P. (Dresden 1870)*; Fr. Binder, Ch. P. (Freib. i B., 2. Udg. 1878). — 2) **Willibald P.**, den betydeligste af Humanisterne i Nürnberg, var f. 5. Dec. 1470, d. 22. Dec. 1530. Han studerede fra 1490—97 Klassikerne og Jura i Padova og Pavia, blev efter sin Hjemkomst Raadsherre og anførte 1499 den af Nürnberg stillede Hær mod Schweizerne, hvilket Togt han senere skildrede paa Latin i *Bellum Suitense* (udg. af K. Rück, München 1895, paa Tysk af E. Münch, Basel 1826). Hans senere Aar var overvejende viede til videnskabelige Sysler. Han var Bibliofil, samlede paa Mønter og Kunstværker og oversatte gr. Klassikere paa Latin, styrket i den Overbevisning, at de gl. ikke var langt borte fra Krdmmen. For Søsteren Charitas oversatte han Kirkefædre, saaledes Gregor af Nazianzos. Under sine gigtgiske Lidelser holdt han Humøret oppe ved at skrive Satiren *Laus podagrae* (overs. paa Tysk af M. Mayer, Leipz. 1884). Som Humanist og Rigmand blev han Humanisternes Ven og Velynder, og hans Landsted udenfor Byen blev et literært Samlingssted. Albr. Dürer, Reuchlin, Erasmus, Hutten var hans bedste Venner. Under den frembrydende Reformation stillede han sig paa Luthers Side, og han fik Breve fra denne. Selv deltog P. i Striden ved at gøre Luthers Modstander Dr. Eck til Genstand for Satiren *Eccius dedolatus*, »Den høylede Eck«, en Gennemhøveling af Ecks legemlige og aandelige Fejl (trykt i Böckings Udg. af Huttens Værker, Opera Hutteni, Leipz. 1859 f., Bd. IV). Rigtig nok tilbagekaldte han Skriftet, da det bragte ham paa en pavelig Bandbulle, men næppe saa meget af Karaktersvaghed som af den Fredstrang, han havde tilfælles med alle Humanisterne. Denne i Forening med det inderlige Forhold, hvori han stod til Søsteren Charitas, bragte ham til under hendes Modgang at udgive *Oratio apologetica*, et Forsvar for det kat. Ordensvæsen. Til dette var han knyttet ved mange Familiebaand, af hans 7 Søstre havde 6 taget Sløret, og selv havde han to Døtre i St. Klara. Nogen religøse Natur var P. ikke, og han afveg som sine Venner i mangt fra Kirkens Lære. Dürers Breve fra Italien viser, at han heller ikke tog det for nøje med Sædelighedens Krav. Hans Træk er kendte gennem Dürers Billeder. Hans Værker, Billibaldi Pirk-

heimeri opera, i ufuldstændig Udg. ved Goldast (Frankfurt 1610). Jvfr. F. Roth, W. P. (Halle 1887); P. Drews, W. P.s Stellung zur Reformation (Leipz. 1887).

S. A. B.

Pirmin (Permin, Primin), enten en Angelsacher eller en Kelte, var den første Abbed i det af Karl Martel 724 grundede Kloster Reichenau (Sindlazu) i Bodensøen. 727 skal P. være bleven nødt til at forlade Reichenau, hvorpaa han kom til Klostret Murbach i Vogeserne og senere grundede han bl. a. Klostrene Altaich i Baiern, Pfäfers i Schweiz og Hornbach ved Zweibrücken. Her skal Bonifatius have besøgt ham, og her skal P. være død 3. Nov. 753. De Klostre, P. stiftede, antog Benedictiner-Regelen, og P. synes selv at være bispeviet. Han har skrevet: *Dicta abbatis P. de singulis libris canonicis scarpus*, der er optrykt i Mignes Series Lat. Bd. 89 og bedre i Caspari, Kirchenhist. Anecdota (Chra. 1883) I, 149 f.

Pisa, Koncilium i. 1409 afholdtes dette Koncilium for at skaffe det pavelige Skisma ud af Verden. De Kardinaler, der vare Hovedmænd, vilde have Forhandlingerne førte paa et bredt, demokratisk Grundlag; derfor kom ogsaa Ombud fra Universiteterne og Domkapitlerne, over 300 Doktore i Teologi og Jura og Udsendinger fra næsten alle Vesterledens Konger og Fyrster til P. Jean Charlier Gerson (II, 206) kunde ikke give Møde i P., men han havde søgt at paavirke Stemningen ved et Par Smaaskrifter. Pierre d'Ailli (I, 42) kom først til P. en Maanedstid, efter at Mødet var aabnet. Men ogsaa han havde søgt at paavirke den offentlige Mening i frisindet Retning. Saa snart Konciliet var aabnet i Byens prægtige Domkirke, traadte en af dets Advokater frem og forlangte de 2 Pavers Sag undersøgt. Da de ikke kom til Stede, bleve de afsatte, og Alexander V (I, 51) valgt til Pave. Dermed var Skismaet tilsyneladende bragt ud af Verden, og Alexander V erklærede, at han, efter Kardinalernes Raad vilde reformere Kirken paa Hoved og Lemmer. Men efter Konciliets Tilskyndelse og med dets Billigelse udsatte han Reformen til et følgende Koncilium, der skulde holdes inden 3 Aars Forløb. I manges Øjne var Konciliet i P., der tillod sig at afsætte 2 Paver, kun et kædtersk »conciliabulum«, men Gallikanerne og Bossuet have forsvaret det. Bellarmin kalder det »generale, nec approbatum, nec reprobatum«, men han vil dog ikke nægte Alexander V's Ret til Tiraen. Af stor Betydning var det dog, at dette Koncilium, ved at appellere til Lægfolket, øgede Lægstændens Magt og Indflydelse (Wessenberg, Die grossen Kirchenversamml. des 15. und 16. Jahrh.s, 1840 II; Hefele, Conciliengesch. VI, 992 f.).

Fr. N.

Piscator (Fischer), **Johannes**, protest. Teolog, f. i Strassburg 27. Marts 1546, kom 1565 som Student til Tübingen, fordi Wittenberg efter hans Mening dengang ikke var ægte luthersk. Paa en Rejse i Nord-Tyskland lærte han Paul Eber og Martin Chemnitz at kende. 1573 blev han Prof. i Strassburg, men han fik snart sin Afsked, da han kæmpede mod Kristi Legemes Alledsdsnærværelse og ud fra Fil. 4, 3 paastod, at der var et fast Tal paa de forudbestemte. Derved blev hans Calvinisme aabenbar, og 1574 blev han Prof. i Filosofi i

Heidelberg, og som saadan var han en Tilhænger af Ramismen. Da Lutherdommen 1576 for en Tid atter sejrede i Heidelberg, maatte P. vige, og han blev da først (1577) Rektor for Skolen i Siegen, senere (1578) teol. Prof. ved Casimirianum i Neustadt ved Haardt og (1581) Rektor i Moers. Da Krig og Pest hærgede de Egne, blev han atter brodløs, men 1584 fik han endelig en fast Plads ved Akademiet i Herborn, som han og Olevian vare Hovedmænd for. Der virkede han 41 Aar og samlede en stor Mængde ref. Teologer fra alle Egne om sin Lærestol. Han døde 26. Juli 1625. P. har oversat Biblen paa mindre godt Tysk, skrevet Kommentarer til hele det G. og N. T., udgivet et »Anhang des Herbornischen bibl. Wercks« med arkæol., hist. og bibelsk-teol. Oplysninger til Oversættelsen og forfattet dogmat. Arbejder om Retfærdiggørelsen, Nadveren og Prædestinationen. Som Teolog er P. bleven bekendt derved, at han ud fra Fil. 2, 9 bestred den satisfaktoriske Betydning af Kristi aktive Lydighed (W. Gass, Gesch. der protest. Dogmatik, 1854, I, 422 f.).

Fr. N.

Pisga, Randbjergene af den moabitiske Højlette, N. Ø. for det døde Hav (4 Mos. 21, 20. 23, 14; 5 Mos. 3, 17. 27, 4, 49. 34, 1). Fra P.s Top, der muligvis er Nebo Bjerg, skuede Mose udover Kana'an.

Pisidien, lilleasiatisk Landskab mellem Frygien og Pamfyllyen. De pisidiske Bjerghøie vare berygtede for Røveri og saa godt som ikke berørte af den græske Civilisation. Politisk udgjorde P. indtil Aar 74 e. Kr. en Del af den rom. Provs Galatien. Derefter forenedes største Delen af P. med Lykien og Pamfyllyen til en Provs. Paa sin første Missionsrejse passerede Paulus med Barnabas P. paa Vejen fra Perge i Pamfyllyen til Antiokia, som var en frygisk By og ikke laa i, men ved P. I Ap. G. 13, 14 er »P.s Antiokia« at forstaa paa denne Maade (Ramsay). Paa Tilbagevejen nævnes P. atter (Ap. G. 14, 24). Et Spor af Apostlens Virksomhed i P. synes bevaret i Stednavnet Kara Bavlo (Ruinerne af Adada), idet Bavlo er = Paulus. 2 Kor. 11, 26 (»i Farer fra Floder, i Farer blandt Røvere«) passer særlig paa P. L. G.

Pison (1 Mos. 2, 11; Sir. 24, 25 [30]), en af Paradisstrømmene, se Gihon.

Pispa, en Øverste i Asers Stamme (1 Krøn. 7, 38).

Pistis Sophia er Navnet paa et, oprindeligt paa Gr. skrevet gnostisk Skrift, der nu kun findes paa Koptisk. Det er oversat paa Latin af M. G. Schwartz og efter hans Død udgivet af J. H. Petermann (Berlin 1851). Om P. S.s Forhold til de i Codex Brucianus indeholdte koptiske gnostiske Skrifter se C. Schmidt i Gehardt und Harnack, Texte und Untersuchungen Bd. VIII (Leipz. 1892) 334 f.

Pistoja, Synode dér, se Ricci, Scipione del.

Pistorius. 1) **Johannes P.**, den ældre, stammede fra Nidda i Hessen (derfor kaldes han *Niddanus*), hvor han blev evang. Præst. 1530 var han rimeligvis, sammen med Butzer, til Stede paa Augsburgs Rigsdagen. 1541 blev han Superintendent i Alsfeld, men blev boende i Nidda. Han var Landgrev Filips gode Ven, i teol. Henseende nærmest enig med Melancthon og søgte at holde den hessiske K. i det melancthonske

Spor. P. tog Del i mange vigtige Forhandlinger i de Dage, men var mere prakt. Kirkemand end Dogmatiker. 1580 tog han sin Afsked; 1583 døde han. Han var en af Hessens mest ansete Teologer. — 2) **Johannes P.**, den yngre, Søn af ovennævnte, f. i Nidda 4. Febr. 1546, studerede først Jura, derpaa Medicin og Kabala. Han blev Hoflæge hos Markgreven af Baden-Durlach og gik i den Stilling over fra Lutherdommen til Calvinismen. 1588 gik han over til Romerkirken og bekæmpede Protestantismen heftigt. Han søgte forges at gøre Markgrev Ernst Friedrich rom.-kat.; derimod lykkedes det ham at bevæge Markgrev Jakob til at gaa over til Romerkirken, hvorover han kom i en bitter Strid med Jakob Andreå (I, 87). Senere blev han optagen i den rom.-kat. Præstestand og levede i Freiburg som Generalvikar hos Biskoppen af Konstanz. En Række nærgaende Stridsskrifter bære Vidne om hans Had til Ref. Han døde i Sept. 1608 og fik hos Lutheranerne det Eftermæle, at være den største »Schandvogel und Låsterer« af Luthers Person og Gerning.

Fr. N.

Pithou. 1) **François P.**, Kirkeretlærer, f. 1. Nov. 1539 i Troyes, var Kansler ved Pariser-Parlamentet. Han døde i Paris 1607. — 2) **Pierre P.**, Tvillingbroder til fornævnte, var ligeledes Lærer i Kirkeret og bekendte som saadan forskellige juridiske Embeder. Han var Henrik IV's fortrolige og tilskyndede Kongen til at gaa over til Romerkirken. Som Jurist var han Tilhænger af Gallikanismen (II, 162), som han forsvarede over for Ultramontanismen. Han døde i Noyon 1596. Hans Hovedværk var: *Les libertés de l'église Gallicane* (Paris 1594). Sammen med Broderen udgav han *Corpus juris canonici*.

Piton, en af de Byer, Israeliterne blev tvungne til at bygge for Farao (2 Mos. 1, 11), hos Ægypterne ogsaa kaldet Patum, og hos Grækerne Heroopolis. E. Naville fandt 1883 ved Udgravninger i Tell-el-mashûta i Vadi-et-tumilat det gl. P., hvis Navn godtgjordes af fundne Indskrifter. Ogsaa store Bygninger fandtes, øjensynlig brugte til Kornforraad.

Piton, en af Merib-ba'als Efterkommere (I Kron. 8, 35, 9, 41).

Pitra, Jean Baptiste François, Kardinal, f. i Champforgeuil i Stiftet Autun 1. Aug. 1812, gik i Skole i Autun (sammen med Marschal Mac Mahon). Da han 1836 havde modtaget Præstevielsen, blev han Lærer ved det lille Seminarium i Autun. 1840 traadte han ind i Benedictiner-Abbediet i Solesmes (se Art. Guéranger II, 299) og vakte 1841 Opmærksomhed ved sine Studier over den 1839 i Autun fundne Ikthys-Indskrift (se Art. Monogram, Kristi, S. 279). 1843 kom han til Paris som Prior for et Benedictiner-Kloster dér og hjalp Abbé Migne (S. 250) med de første Bind af den store Udgave af Kirkefædre. 1845 begyndte han med Dom Guéranger Udgivelsen af Tidsskriftet *Auxiliaire catholique*, og i Hovedstaden færdedes han meget med Montalembert, Lacordaire og andre liberale Katolikker, uden dog at være enig med disse. Han gjorde flere Rejser til Schweiz, Belgien, Holland og England, dels for at gøre Arkiv-Studier, dels for at samle Penge til sin fattige Orden. Frugterne fra disse Rejser frem-

lagde han for den lærde Verden i flere Skrifter, blandt hvilke især maa nævnes det betydningsfulde *Spicilegium Solesmense* (I—IV, 1852—58). Senere kom han til Rusland for at hane Vej for en Forening med den gr.-kat. K. og visiterede Basilianer-Klostrene i Galizien. En Frugt af hans russiske Rejse var: *Juris ecclesiastici Græcorum historia et monumenta* (I—III, Rom 1864—68). 1861 blev han kaldet til Rom for at hjælpe Propagandaen med en ny Udgave af de gr. liturg. Bøger, og 1863 blev han Kardinal med St. Thomas in Parione som Titelkirke og med Bolig i Palazzo San Callisto. 1869 blev han Romerkirkens Bibliotekar. 1879 gjorde Leo XIII ham til Kardinalbiskop af Frascati, men dette Bispedømme ombyttede han 1884 med det fattige Porto. I det følgende Aar kom han i kort Tid i en skæv Stilling til Pavehoffet paa Grund af en noget ufsigtlig Skrivelse til den holl. Redaktør Brouwers, der blev optaget i det af denne udgivne »Amstelbodem«. I dette Brev forsvarede han forskellige Journalister, der havde vakt Roms Harm. Han maatte tilbagekalde og fik da straks Fred med Rom. Kard. P. døde 9. Febr. 1889. Bl. hans andre Skrifter maa nævnes: *Analecta sacra* (I—VIII, 1876—91), *Analecta novissima* (I—II, 1885—88) og *Hymnographie de l'église Grecque* (Rom 1867) samt en Udgave af den gr. Hymnedigter Romanos (Rom 1888). Jvfr. F. Cabrol, Hist. du card. P. (Paris 1893).

Fr. N.

Pius, Paver. P. I, var Biskop i Rom i Midten af 2. Aarh. (o. 140—155). Om hans Liv vides intet sikkert. Efter Muratoris Kanon var han Broder til Hermas (se d. Art.). Jvfr. Harnack, Chronologie I (Leipz. 1897) 70 f.; Jaffé, Regesta Pontificum Roman. I (Leipz. 1888). — P. II (1458—64), Enea Silvio de' Piccolomini, var f. 18. Okt. i Corsignano (efter ham kaldet Pienza) ved Siena. Han studerede i Siena og Firenze, navnlig Retsvidenskab og Klassikere, blev derefter Sekretær hos Kard. Capranica og kom med ham til Kirkemødet i Basel (se d. Art.). P. stemte dér for Eugen IV's Afsettelse og Kirkereformen og blev 1440 Sekretær hos den af Kirkemødet valgte Pave Felix V. I Koncillets og Modpavens Interesse skrev han »Commentarii de gestis Basiliensis Concilii« og »Libellus dialogorum de generalis concilii auctoritate«. Da Udsigterne for Kirkemødet formørkedes, gik han i Frederik III's Tjeneste og blev Sekretær i Rigskanceliet (1442). Ved Kejserhoffet førte P. et yderst letfærdigt Liv. I sin Begejstring for Humanismen skrev han letfærdige Digte, for hvilke han blev digterkronet af Kejseren, og den meget læste slibrige Nouvelle De duobus amantibus, Eurialo et Lucretia (ital. Overs., Storia di due amanti, Rom 1891, paa Tysk overs. af K. v. Hutten, Leipz. 1891). P. mente ikke, at han behøvede at være helligere end David og visere end Salomon. Samtidig fortsatte han sin diplomatiske Virksomhed. 1445 udsøndede han sig med Eugen IV og vandt derefter Kejseren for denne. Resultatet blev Aschaffenburg-Konkordatet (1448). P. fik rigelig Løn. Han blev Biskop af Trient (1447), af Siena (1450) og Kard. (1456). Da han begyndte at indrette sit Liv efter Kirkens Forskrifter, henviste han til Paulus og Augustin, som ogsaa havde haft deres Fortid. 1458 valgtes

han til Pave og tog som saadan Navnet P. efter »pius Aeneas«. P.s Pavetanke var en ny Rejsning af Kristenheden mod Tyrkerne, der 1453 havde erobret Konstantinopel, og i den Hensigt udskev han et Kirkemødet til Mantova 1459. P.s humanistiske Veltalenhed kunde ikke opflamme Europas Fyrster, men Korstoget blev dog bestemt. Samtidig opfordrede han Sultan Muhamed II til at antage Krdmmen. Da P. under Korstogsforberedelserne ophavede Pragkompaktaterne (1462), lagde han sig ud med Georg Podiebrad af Böhmen, der skulde have været Hovedhjælperen i Krigen, og Hjælp kom kun fra Ungarn og Venedig. Efter i en Bulle (26. April 1463) at have fordømt sin Ungdoms Vildfarelser og anbefalet at forkaste Enea og følge P., udstedte han Korstogsbullen (22. Okt.) og rejste selv til Ancona, for derfra at sende Hæren mod Tyrkerne, men dér døde han 15. Aug. 1464. Ogsaa som Pave fortsatte P. sine humanistiske Studier. Han skrev bl. a. *Historia Frederici III* (overs. paa Tysk i *Geschichtsschreiber der deutsch. Vorzeit*, Leipz. 1891), og en *Afhandling om Børneopdragelse*, *De liberorum educatione* (overs. paa Tysk i *Bibliothek der kath. Pädagogik*, Freib. 1889), men det vigtigste af hans Skrifter er hans *Selvbiografi* (den eneste pavelige saadanne, der haves), *Commentarii rerum memorabilium P. II* (udg. i Frankfurt 1614, sidst af Lesca i Pisa 1893). P.s Verker, *Opera P. II*, er udg., men ufuldstændige, i Basel 1551 og 1571. *Libellus dialogorum de general. conc. auct. er trykt i* *Analecta Monumentorum Vindobonensia II* (Wien 1762). *Opera inedita*, ved Cugnoni, Rom 1883. P.s Breve, der ere vigtige for Tidshistorien, er udg. flere Gange i Italien og Tyskland (Køln 1478), en Del af Voigt i *Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen* VI (Wien 1856). Jvfr. G. Voigt, *Enea Silvio de Piccolomini als Papst P. II und seine Zeitalter* (Berlin 1856 f.); Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgange des Mittelalters II* (Freib. 1889, 3. Aufl. 1903). — P. III (1503, 22. Sept.—18. Okt.), Todeschini Piccolomini, var P. II's Søstersøn. Sit Valg til Pave kunde han fornemmelig tilskrive sin legemlige Svaghed, der stillede et nyt Pavevalg i snarlig Udsigt. — P. IV (1559—1565), Giovanni Angelo Medici (ikke af den florentinske Familie), var f. i en jævn Familie i Milano 1499. En Broder, der som Soldat havde tjent sig op til Marchese, købte ham en Plads ved Kurien som Protonotar, og 25. Dec. 1559 valgtes han til Pave. Som saadan brød han med Paul IV's voldsomme Politik og foretrak, hvor det var muligt, fredelig Forhandling fremfor Band og Interdikt, og Mildhed fremfor Baal. Kun mod Paul IV's Nepoter var han streng. Iøvrigt lod han sig til Dels lede af sin udmærkede Søstersøn Borromeo (se d. Art.). P. IV sammenkaldte paa Kirkemødet i Trient 1562 og sluttede det 1563. Han godkendte Mødets Beslutninger, men forbeholdt Paven Fortolkningsretten. Han indførte »*Professio fidei Tridentinae*« som almindelig forpligtende Trosnorm. Jvfr. Th. Müller, *Das Konkclave P. IV* (Gotha 1889); Voss, *Die Verhandlungen P. IV mit den kath. Mächten über die Neuberufung des Trid.-Konzils* (Leipz. 1887); Ranke, *Die röm. Päpste in den letzten vier Jahrh. I⁶* (Leipz.

1885). — P. V (1566—1572), Michele Ghislieri, var f. 1504 i Bosco (Piemont). I Dominikanerordenen oplærtes han til fanatisk Begejstring for Inkvisitionen, for hvilken han blev Generalkommissær 1557. Hans Pavevalg gennemførtes af de kirkelige Zelanti, og som Pave gik han i Paul IV's Fodspor. Han søgte at gennemføre de kirkel. Reformers, arbejdede med Iver paa den kirkel. Tugt, og levede selv som Asket og Munk. Han udvidede og udstedte paa ny Bullen »*In coena Domini*« (1568) og lod skaanseløse Inkvisitionen arbejde i Italien og Spanien. Overfor Protestanterne kendte han ingen Skaansel. Han understøttede Filip II af Spanien og Hertugen af Alba i deres Fremfærd mod Nederlandene, lyste Dronning Elisabeth af England i Band og opflammede de fr. Katoliker til Kamp mod Hugenoterne. Med Venedig og Spanien fik han et Forbund i Stand mod Tyrkerne, der derved led et betydeligt Nederlag ved Lepanto (1571). Under ham indførtes Catechismus Romanus (1566), et nyt Breviar (1568) og Missale (1570). 1712 satte Klemens XI ham paa Helgenlisten. P. V's *Epistolae apostolicae* er udg. i Antwerpen (1640). Jvfr. Falloux, *Histoire de st. P. V*, I—II (3. Udg. Paris 1858, paa Tysk, Regensb. 1873). — P. VI (1775—1799), Giovanni Angelo Braschi, var f. 27. Dec. 1717 i Cesena. Ved Familieforbindelser kom han ind i det pavelige Kancelli, 1755 blev han Sekretær hos Benedikt XIV, og 1773 Kard. Hans Pavevalg gennemførtes af de kirkel. Zelanti, ikke uden adskillige Intriger (15. Febr. 1775). P. VI betragtede sin Forgængers Ophævelse af Jesuiterordenen som »en Lovløshedens Hemmelighed«, hvad han dog ikke offentlig turde vedgaa af Hensyn til de bourbonske Hoffer, overfor hvilke han endog stadfæstede Ordenens Ophævelse, men overfor Frederik II af Preussen og Katarina II af Rusland, der beskyttede Jesuiterne, talte han anderledes, og 1782 tillod han endog de russiske Jesuiter at vælge en Generalvikar for Ordenen. Personlig var P. VI klog, smuk, veltalende, men forfølgelig. Han byggede det pragtfulde Ny Sakristi til Peterskirken, samlede paa Kunstværker til det vatikanske Museum, hvis Hovedafdelings Navn Museo Pio-Clementino endnu minder derom, og han forsøgte at udtørre de pontinske Sumpe, men de ny Skatter, han derved maatte udskrive, mishagede Romerne, der ymte om, at hans Forfølgelighed og Skønhed var større end hans Hellighed. Ængstelig over Josef II's Reformers i Østerrig besluttede P. VI ved et personligt Besøg i Wien (1782) at vinde Kejseren, men skønt Rejsen formede sig som et Triumftog, opnaaede han intet. Den polit. Humanismes Vindretning kunde han ikke ændre. Storhertug Leopold af Toscana gik i sin Broder Josef II's Spor og holdt støttet til Biskop Ricci af Pistoja (se d. Art.) en Synode i Pistoja, der vedkendte sig de gallikanske Propositioner: P. VI fordømte Synoden, men den Tilbagekaldelse, som Ricci omsider afgav (1805), oplevede han ikke. Mere Held havde P. VI overfor de tyske Kirkefyrster. Han fik aftunget den gl. Biskop Hontheim, Pseudonymen Febronius (se II, 458), en Tilbagekaldelse, og de Kirkefyrster, som vedtog de saakaldte Emser-Punktationer (se I, 766), magtede ikke at føre Febronianismen til Sejrr. Med den fr. Revolu-

tion begyndte P. VI's Trængselstid. Forgæves protesterede han mod »den borgerlige Konstitution«, og da den fr. diplomatiske Udsending Bassville blev dræbt under et Folkeopløb i Rom (1793), og P. VI støttede de mod Frankrig forbundne Magter, maatte Uvejret komme. 1796 drog Bonaparte mod Kirkestaten, og P. VI maatte slutte en dyrekøbt Vaabenstilstand i Bologna, men da han i Tillid til Hjælp fra Østerrig desuagtet begyndte en Opstand, maatte han gaa ind paa Freden i Tolentino (19. Febr. 1797), hvor han maatte afstaa Avignon, Venaisin, Bologna, Ferrara og Romagna, udlevere 500 værdifulde Haandskrifter og 100 Kunstværker, betale 30 Millioner Lirer, samt opløse sin Hær. Men derved blev det ikke. Da den fr. General Duphot blev dræbt af en Folkehob i Rom, gav Direktoriet Berthier Ordre til at besætte Rom, Kirkestaten blev erklæret for en Republik, og P. VI maatte forlade Rom (1798). Efter et Ophold i Siena og Certosa ved Firenze førtes den gl. Pave som Fange til Valence i Frankrig, men der gjorde Døden Ende paa hans Lidelser (20. Aug. 1799). 1802 førtes hans Støv til Rom og fik Hvile i Peterskirken, hvor Canova har mejslet hans knælende Statue lige ved Apostelgraven. Jvfr. Bourgoing, *Mémoires historiques et philosophiques sur P. VI et son pontificat* (Paris 1799); Schlitter, *Die Reise des Papstes P. VI nach Wien* (i *Fontes Rerum Austr.* XLVII, Wien 1892); J. Gendry, P. VI, sa vie, son pontificat d'après les archives vaticanes I—II (Paris 1907); Fr. Nielsen, *Pavedømmet* i 19. Aarh. I (2. Udg. Kbhvn 1895). — P. VII (1800—1823), Barnaba Luigi Chiaramonti, var f. 14. Aug. 1742 i Cesena. 16 Aar gl. traadte han ind i Benediktiner-Ordenen, kom til Rom som Lærer i Teologi, blev under sin Slægtning P. VI titulær Abbed for Benediktiner-Klostret San Callisto, Biskop i Tivoli, senere i Imola, og Kardinal (1785). Som Biskop viste han Forstaelse for Tidens demokratiske Tanker, og i det 3 Maaneders Konklave, der efter P. VI's Død var samlet i Venedig, faldt Stemmerne omsider paa ham som den, der kunde imødekomme Tidens Krav og samtidig bringe St. Peters Skib paa ret Køl (14. Marts 1800). Efter at han, værnnet af østerrigske Tropper, havde holdt sit Indtog i det af Franskmændene besatte Rom, begyndte han sammen med Consalvi (se I, 546), der blev Kard. og Statssekretær, klogt og forsigtigt at ordne de vanskelige Forhold til Frankrig. Consalvi maatte rejse til Paris, og 15. Juli 1801 kom »Konkordatet« i Stand, hvorved Katolicismen erklæredes for Frankrigs Statsreligion, og P. fik Kirkestaten tilbage. Skønt Bonaparte trods P. VII's Protest lod vedføje de »organiske Artikler« (S. 450), var Glæden stor paa begge Sider, og P. VII udnævnte saaledes 5 fr. Kardinaler, blandt dem Bonapartes Onkel, Fesch. Sept. 1803 opnaaedes et lignende Konkordat med den ital. (cisalpinske) Republik. Forholdet til Bonaparte blev trods de endnu uløste Mellemværender endog saa venligt, at P. fulgte Opfordringen til at komme til Paris for at fuldbyrde Kejserkroningen. Bonaparte og Josefina havde kun indgaaet borgerligt Ægteskab, men Kard. Fesch meddelte dem med Fuldmagt fra P. VII den kirkel. Vielse, og Dagen efter fandt Kroningen Sted (2. Dec. 1804). Et

Skaar i P. VII's Glæde var det rigtignok, at Napoléon efter Salvingsakten selv satte Kronen paa sit Hoved, hvorved Ligheden med Middelalderens Kongekroninger forsvandt. P. VII vilde ikke, som Napoléon ønskede, blive i Frankrig, men længtes tilbage til Rom, hvortil han ankom 16. Maj 1805. Da Napoléon først havde opnaaet, hvad han ønskede, var det forbi med hans Imødekommenhed. P. VII fik ikke de til Kirkestaten hørende »Legationer« tilbage, og om Udnævnelsen af de ny fr. Biskopper kunde der ikke opnaas Enighed. P. VII nægtede at erklære Napoléons Broder Jérômes Ægteskab med Amerikanerinden Patterson for ugyldigt, at anerkende Josef Bonaparte som Neapels Konge og at tillægge Napoléon Titel af rom. Kejser, medens Napoléon paa sin Side besatte Ancona og skænkede Pavens neapolitanske Enklaver Benevent og Pontecorvo til Talleyrand og Bernadotte. P. VII maatte fjerne Consalvi som Statssekretær, men besluttede at staa fast overfor Napoléon. Febr. 1808 besatte Franskmændene Rom, og Aaret efter proklameredes Kirkestatens Forening med Frankrig. Napoléon erklærede, at Paven havde ophørt at regere som verdslig Fyrste. P. VII svarede med Bandbullen »Quam memoranda«, men Natten til 6. Juli 1809 bemægtigede General Radet sig P. VII og hans Statssekretær Pacca (se S. 465), og Paven førtes som Fange til Savona ved Genova-Bugten. Fler-tallet af Kardinalerne maatte rejse til Paris, og de 13 af disse, der ligesom P. VII nægtede at medvirke ved Napoléons Skilsmisse og Ægteskab med Marie Louise, maatte aflægge Purret. I Savona levede P. VII (H. Chotard, *Le pape P. VII à Savone, Paris 1877*) som Asket, afslog alle Tilbud om Penge og Bekvemmelig-hed og vilde intet høre om Opgivelsen af sin Suverænetet. Maj 1811 fik Napoléon dog halvt ved Tvang, halvt ved List aftvunget ham en Indrømmelse til en Tilføjelse til Konkordatet, hvorefter Paven forpligtedes til inden 6 Maaneder at give de af Kejseren udnævnte Biskopper kanonisk Indvielse, gik Tiden der ud over, skulde Metropolitanen have Ret til Indvielsen. Samtidig sammenkaldte Napoléon et Kirkemøde til Paris (aaabnet 17. Juni 1811), der skulde kaste Legitimitetens Skær over Kirkeordningen. Imidlertid blev Napoléon optaget af Ruslandstoget. Efter dettes ulykkelige Udfald, som satte i Forbindelse med hans Bandlysning, var han mere medgørlig. I Fontainebleau, hvortil P. VII var ført Juni 1812, mødtes Kejser og Pave, og det kom her til et Konkordat (Jan. 1813), men P. VII angrede straks sin Imødekommenhed og kaldte det tilbage. Efter Napoléons Fald kom P. VII tilbage til Rom (24. Maj 1814), og de følgende Aar gav han rigelig Løn for den Standhaftighed, han havde vist. Rom modtog ham med Jubel, og i Restaurationens Dage hyldede Europas baade kat. og protest. Fyrster Paven, fordi de i ham saa et Værn mod Revolutionens statsfarlige Idéer. Denne gunstige Vind lodes ikke ubenyttet. P. VII's første store Handling var Genoprettelsen af Jesuiter-Ordenen ved Bullen »Sollicitudo omnium« (7. Aug. 1814), og hermed begyndte Ultramontanismens Glansperiode. Inkvisitionen og Index-Kongregationen optog straks deres Virksomhed. Paa Wienerkongressen repræsenteredes Pavestolen med

overlegen Dygtighed af Consalvi, og skønt P. VII protesterede mod Ordningen af Landesopøgsmaalet, der berøvede ham noget Land, og mod Ophævelsen af de gejstlige Fyrstendømmer, maatte han dog være tilfreds med at have faaet Kirkestaten tilbage. Consalvi overtog atter Statssekretariatet, og i Styrelsen indad til gennemførtes en Række Reformers, navnlig i Finansvæsenet og Administrationen. 6. Juli 1816 udkom et *Motuproprio* (*Bullarium Romanum*, XIV 47 f.), der blev en Slags Grundlov for Kirkestaten. P. VII begyndte den følgende Tids mange Love mod Carbonarier og Frimurerne, og Bibelselskaber fordømte han som en Pest. Udad til afsluttedes en Række for Paven gunstige Konkordater med forskellige Lande, dog strandede i Frankrig Forsøget paa at komme bag om Konkordatet af 1801 paa Kamrenes Modstand. Kunstens og Videnskabens Dyrkere fik gode Dage i Rom, der som Kunstens By atter blev Verdensstaden. P. VII døde 20. Aug. 1823. Hans moralske Fortrin var større end hans intellektuelle Evner, men han var en from Pave. I Peterskirken udførte Thorvaldsen hans Epitafium. P. VII's Buller findes i *Bullarium Romanum* (ed. A. Barberi) XI—XV. Jvfr. Artaud de Montor, *Histoire du pape P. VII*, I—II (Paris 1837); Guicci, *Storia de P. VII*, I—II (Rom 1864); Séché, *Les origines du concordat*, I—II (Paris 1894); Consalvis *Memoirs* (se Art. C.); A. Theiner, *Histoire des deux concordats* (*Bar-le-Duc* 1869); Fr. Nielsen, *Romerkirken* i 19. Aarh. I (2. Udg. Kbhvn 1895). — P. VIII (1829—1830), Francesco Saverio Castiglioni, var f. 20. Nov. 1761 i Cingoli. Han var opdragen af Jesuiter, havde været Generalvikar hos Biskoppen i Anagni, blev 1800 Biskop af Montalto, siden af Cesena. Da han ikke vilde bøje sig for Napoléon, blev han fængslet, men efter Napoléons Fald kom han fri og fik som Løn for sine Lidelser Kardinalhatten. Derefter blev han Biskop af Frascati, Stor-Pönitentiar og Præfekt for Index-Kongregationen. 31. Marts 1829 valgtes han til Pave, men hans Papat varede kun 20 Maaneder. Som Pave lod han sig lede af sin reaktionære Statssekretær Albani. P. VIII begyndte sin Regering med en Rundskrivelse, der fordømte Ligegyldighed i Trossager, Bibelselskaber og de hemmelige Foreninger, og erklærede Jomfru Maria for Sejrvinderske over alle Kætteri. Da den preuss. Regering forlangte de for Østpreussen gældende Love om blandede Ægteskaber udstrakte til ogsaa at gælde den kat. Rhinprovins, udstedte P. VIII et Breve (25. Marts 1830), der kun tillod kat. Præsters »*Assistentia passiva*» ved Indgaaelsen af blandede Ægteskaber. Det blev Indledningen til den senere Strid mellem den preuss. Regering og Kölns Erkebiskop Droste zu Vischering (se I, 678). Under P. VIII gennemførtes den eng. Emancipationslov (1829), der gav eng. Katoliker Adgang til Parlamentet. For Nepotisme var P. VIII i den Grad ængstelig, at han forbrød sin Familie at forlade de Steder, hvor den var. Iøvrigt var han personlig mild og saa let til Graad, at Folkevittigheden efter hans Død (30. Nov. 1830) satte ham den Gravskrift: Han fødtes, græd, døde. Jvfr. Artaud de Montor, *Histoire du pape P. VIII* (Paris 1844); Fr. Nielsen, *Pavedømmet* i 19. Aarh. II

(2. Udg. Kbhvn 1898). — P. IX (1846—78), Giovanni Maria Mastai-Ferretti, var f. 13. Maj 1792 i Sinigaglia. Som yngre Søn af en adelig Familie søgte han Optagelse i den pavelige Nobelgarde, men paa Grund af Epilepsi blev Adgangen ham forment, hvorover han var Fortvivlelsen nær. Selv Vejen til Prælaturen syntes ham lukket af samme Grund. 1819 var han dog saa rask, at han kunde præstevies, og en Tid virkede han som Missionspræst i sin Fødeby, hvor han navnlig forstod at samle Smaafolk om sig. 1823 sendtes han med Biskop Muzzi til Chile for at ordne de kirkel. Forhold efter Borgerkrigen, og den Fortjeneste, han indlagde sig paa Rejsen, skaffede ham efter Hjemkomsten til Rom (1825) en Plads som Kannik ved S. Maria in Via Lata og Forstander for Hospitiet S. Michele. 1827 blev han Biskop i Spoleto, 1832 i Imola og 1840 Kard. Til Pave valgtes han 16. Juni 1846, efter et kun to Dages Konklave. P.s Valg blev hilst med Jubel. Han havde Ord for at være reformvenlig (Giobertis Idéer) og havde udtalt sig om, at man samtidig kunde være en god Katolik og en god Italiener, saa der var endog mange, der tænkte sig ham i Spidsen for Italiens Enhedsbestræbelser. P. IX begyndte ogsaa sin Regering med en Række liberale Reformers. Han udstedte Amnesti for de politiske Forbrydere, gav offentlige Andensers, lod sin Forgængers Frygt for at bygge Jernbaner fare, lod oprette en Anstalt for forsmet Ungdom, osv., selv viste han sig endog til Fods paa Roms Gader. Folket lod sig imidlertid ikke nøje hermed, og P. gik videre i sine Indrømmelser. Han oprettede et Statsraad, *Consulta di stato*, og omgav sig med folkelige Raadgivere. Dec. 1847 udstedte han et *Motuproprio*, der indførte Ministeransvarlighed og gav Lægtolk større Adgang til Administrationen, og endelig 14. Marts 1848 kom Grundloven, der oprettede et Tokammer-System, et pavevalgt Førstekammer og et folkevalgt Andetkammer. Over Kamrene skulde Kard.-Kollegiet staa, saa den indrømmede Frihed var ikke saa stor, som det straks saa ud til. Samme Maaned maatte P. give sit Minde til Jesuiternes Fordrivelse fra Rom. Under alt dette havde P. flere Gange vist sig ubeslutsom og vaklende, til nogle af Reformerne var han kun gaaet ufrivillig, i andre var han standset paa Halvvejen, og han begyndte at faa Øjnene op for, at Reformerne kun modtoges som »maskerede Former for Revolutionen» (Metternich), og at dennes Idéer ikke saa let lod sig forlige med Pavedømmets Traditioner. Da Mazzinisterne direkte opfordrede ham til at stille sig i Spidsen for en Opstand mod Østerrig, blev hans Stilling yderst vanskelig. Den afgørende Krise kom, da den moderate Grev Rossi, som han kaldte til Første-Minister Sept. 1848, blev myrdet af de radikale (Nov.). P., der ikke længere kunde komme uden om de bestemte Krav om en demokratisk Forfatning og Krig mod Østerrig, forlod Rom og flygtede til Gaëta. Der slog han fuldstændig om, brød med sin Fortid, fordømte Frihedsbevægelsen og lod den reaktionære Kard. Antonelli (se I, 109) overtage Ledelsen af den pavelige Restaurations-Politik. 1850 kom P. tilbage til Rom værnet af fr. Vaaben. Han kunde ikke glemme de forviste Jesuiter, der nu blev kaldte

tilbage og skulde have deres Belønning. De fik et eget Presse-Organ, *Civiltà Cattolica*, og Aar for Aar større Magt. Det første Udslag af deres Indflydelse var Proklamationen 8. Dec. 1854 af Dogmet (Bullen »*Ineffabilis Deus*») om Marias ubesmittede Undfangelse, *Conceptio immaculata*. Karakteristisk var Historien med Jødedrengen Mortara i Bologna (1858), som mod Forældrenes Viden og Vilje blev døbt og ført til Rom, og som P. trods hele Europas Protest ikke vilde udlevere. Udad til syntes alt en Tid at skulle gaa for P. Gunstige Konkordater afsluttedes med Spanien, Østerrig, hvor Paven fik Ret til uhindret Forbindelse med Biskopperne og Undervisningen helt kom i Gejstlighedens Hænder, og med de sydtyske Stater. Ikke blot paa Missionsmarken men ogsaa i protest. Lande som Holland og England vandt Romerkirken Fremgang, saaledes udstedte P. 29. Sept. 1850 det Breve, der genoprettede det rom.-kat. Hierarki i England, og trods Parlamentets Afvisning af dette Overgreb led P. intet Nederlag. Alt imedens gik den ital. Nationalbevægelse sin Gang, P. mistede det ene Stykke Land efter det andet og kunde tilsidst kun holde Rom ved Hjælp af Napoléon III's Soldater. Men kunde P. ikke hævde sin verdslige Magt paa Jorden, søgte han til Gengæld at formere Pavestolens Hær i Himmelen. 1862 satte han nogle og tyve Missionærer, som i 16. Aarh. havde lidt Martyr døden i Orienten, paa Helgenlisten, og samme Aar fik Peter Canisius og Marie Alacoque (se I, 45) Glorien. P. foretog i sin Pavetid ikke mindre end 26 Beatificationer og 52 Helgenkaaringer, og han udnævnte tre *Doctores ecclesiae* (Hilarius af Poitiers 1851, Liguori 1871, Frans af Sales 1877). 1864 afsluttedes September-Konventionen mellem Frankrig og Italien: Firenze skulde være Sædet for den ital. Regering, der skulde beskytte den Paven endnu tilhørende Kirkestat, og de fr. Tropper trækkes tilbage fra Rom. P.'s Svar herpaa var den berømte Encyklika »*Quanta cura*» (8. Dec. 1864) med den vedføjede Syllabus, der fordømte Tidens Vildfarelser, fremfor alt Samvittigheds- og Kulturfrihed, Pressefrihed, Socialisme og Bibelselskaber (Cl. Schrader, *Die Encyklika vom 8. Dec. 1864*, Wien 1865). Men Vatikanet havde endnu tilbage sin største »praktiske Demonstration« mod Angrebet paa Pavens Magt. Tanken om et økumenisk Kirkemøde havde længe været oppe, 1864 kom den til Orde mellem indviede, Peter-Paulfesten 1867 fremmede Planen, og 8. Dec. 1869 aabnedes Vatikaner-Konciliet (se d. Art.), hvor den jesuitiske Strømning sejrede, og P. trods alle Protester fra de bedste Mænd indenfor Romer-K. proklamerede Dogmet (»*Pastor æternus*») om Pavens Ufejlbarhed (18. Juli 1870). Dermed var den sidste — teoretiske — Milepæl naaet paa Pavernes Vej til Absolutismen. Den politiske Virkelighed svarede ikke dertil. De fr. Tropper, som efter Sept.-Konventionen havde forladt Rom, var komne tilbage efter Garibaldi's Opstand 1867, men da den fr.-tyske Krig tvang Napoléon III til at trække dem tilbage, var det ude med Kirkestaten. P. maatte overgive Rom, der blev Kongeriget Italiens Hovedstad (20. Sept. 1870). Ved Garantilooven af 13. Maj

1871 (se II, 167) sikredes der Paven Suverænetet og en stor aarlig Sum Penge, men P. vilde intet have at gøre med Ransmændene paa Kvirinalet, afviste alle Forsøg paa en Forstaaelse med et »*non possumus*» og lukkede sig inde som »Fangen i Vatikanet«. Den ital. Regering blandede sig saa vidt mulig ikke i de indre kirkelige Forhold, og trods alt kunde P. glæde sig over god Ro indadtil. Saaledes kunde han 1871 fejre sit 25 Aars Jubilæum som Pave (den første Pave, der naaede *Set. Peters Aar*), 1875 holdtes Jubelaar, og 1877 fejrede P. sit 50 Aars Jubilæum som Biskop under mægtig Tilstrømning af Pilegrimme til Rom — og Penge til den pavelige Kasse. Overfor den ny Tid, der begyndte efter 1870 med Oprettelsen af den fr. Republik og et protest. Kejserdømme, stod P. uforstaaende. Da Kejseriget saa sine Planer krydsede af Jesuitismen og tog Modforholdsregler, sendte P. sine Besværinger i et Brev til Kejseren (7. Aug. 1873) og protesterede i Encyklikaen af 5. Febr. 1875 mod Majlovene (se II, 875 a). 9. Jan. 1878 døde Victor Emanuel. P. lod ham i Dødsstunden faa Religionens Trøst, men som »angrende Katolik« og ikke som Italiens Konge. En Maaned efter fulgte P. ham i Graven (7. Febr.). Han ligger begravet i Kirken S. Lorenzo udenfor Roms Mure. Den vidtforenede Pius-Forening bærer Navn efter ham. P. var en from Pave, men ingen stor Teolog. Hans Ungdoms Liberalisme skyldtes for en stor Del Forfølgelighed, der fik ham til at bejle til Folkegunst. Han kunde blive begejstret for en engang fattet Idé, men ogsaa holde en saadan fast indtil Stædighed. Naiv Ukendskab til Virkeligheden lod ham tro, at Romer-K. under Marias Patronat var det eneste Lægemiddel mod alle Tidens Onder. En Bog som Léo Taxils *Les amours secrètes de P. IX* (ny Udg. Paris 1900) maa stemples som Pornografi. — *Acta sanctae sedis* (Rom 1865 f.); *Lettres apostoliques, Encycliques etc.* de P. IX (Paris). Som »Fangen i Vatikanet« lod P. ofte under Audienser sin Harm mod den ny Tingenes Tilstand komme til Orde i Taler: *Discorsi P. IX pronunziati in Vaticano* (Rom 1872—78; Vol. I, 2a ediz. 1882). Jvfr. F. Venosta, *Papa P. IX* (Milano 1878); v. Helfert, *Gregor XVI og P. IX, Ausgang und Anfang ihrer Regierung* (Prag 1895); *Wappmannsperger, Leben und Wirken des Papstes P. IX* (Regensb. 1878); *Stepischnegg, Papst P. IX und seine Zeit, I—II* (Wien 1879); *Petrucelli della Gattina, P. IX* (Bruxelles 1866); *Gillet, P. IX* (Münster 1877); *J. Zeller, P. IX et Vict. Emanuel* (Paris 1879); *A. Pougeois, Histoire de P. IX, I—IV* (Paris 1877—81); *Th. A. Trollope, Life of P. IX, I—II* (London 1877); *Fr. Nielsen, Pavedømmet i 19. Aarh. II* (Kbhvn 1898) og den dér anførte Lit. Se endvidere Lit.-Angivelsen til d. Art., hvortil der ovenstaaende er henvist. — P. X (Pave siden 1903), Giuseppe Sarto, er f. 2. Juni 1835 som ældst af 8 Børn i en jævn Familie i Riess i Provinsen Treviso. Faderen døde 4. Maj 1852. Som Dreng gik P. om Vinteren med Træsko, om Sommeren med bare Ben. Han blev tidlig bestemt for den kirkelige Vej, fik allerede 1851 Tonsuren, uddannedes paa Seminarier i Padova, blev præsteviet 18. Dec. 1858 og virkede som Præst til 1875, da han blev Kannik hos Biskoppen af Treviso og

Leder af Stiftets Seminarium. Under Biskop-skifterne 1879—80 og 1882 var han General-Vikar sede vacante, 10. Nov. 1884 blev han Biskop af Mantova, og Juni 1893 udnævntes han til Kard. Præst og Patriark af Venedig, men først Nov. 1894 fik han Regeringens (Crispi) exequatur og tiltraadte Stillingen. Efter Leo XIII's Død 20. Juli 1903 rejste han paa Returbillet til Rom, men gik 4. Aug. 1903 ud af Konklavet som Pave med 50 af 62 Stemmer. P. havde hidtil kun staaet lidet i Forgrunden, hans Pavevalg skyldtes mere hans Godhed og Fromhed end politisk Fortid. Til Kard.-Statssekretær valgte han Merry del Val. Efter sit Valg lyste P. Velsignelsen fra Peterskirken indre Loggia og tilkendegav saaledes sin Tilslutning til sin Forgængers Politik. Som ung havde P. vist Interesse for Kirkesangen, og St. Cæciliæ Dag, 22. Nov. udstedte han et Motu proprio for Fremme af den gl. gregorianske Kirkesang. Som Pave overtog han det yderst vanskelige Forhold til Frankrig, hvor Ministeriet Combes (fra Juni 1902) direkte beredte Vejen for en Adskillelse mellem Kirke og Stat. En Konflikt mellem Pavestolen og den fr. Regering rejstes paa det gl. Spørgsmaal om Besættelsen af de ledige Bispe-Embeder (Konkordatets Art. 4 og 5). P. nægtede at give flere regeringsvalgte Biskopper kanon. Indvielse, medens Combes forlangte Anerkendelse af »alle eller ingen«. En Afgørelse fremskyndedes ved President Loubets Besøg hos Kongen af Italien i Rom (April 1904). Da P. ikke alene protesterede i en Skrivelse af 28. April til den fr. Regering, men ogsaa sendte en rigtignok kun »fortrolig« Protest til de øvrige kat. Magter, blev den fr. Gesandt Nisard kaldt tilbage fra Vatikanet (21. Maj). Den fr. Chargé d'affaires, Courcel blev dog tilbage, men da P. derefter kaldte de oprørske Biskopper af Laval og Dijon til Rom for at forsvare sig og truede dem med Afsættelse, erklærede den fr. Regering dermed Konkordatet for overtradt og afbrød helt den diplomatiske Forbindelse med Vatikanet (30. Juli). Forhandlingerne i de fr. Kamre fremskyndedes saaledes, at Regeringen 11. Dec. 1905 i Journal officiel kunde offentliggøre Loven om Kirkens og Statens Adskillelse i Frankrig. Medens den fr. Regering gav P. Skylden for Brudet, offentliggjorde P. (1906) en Hvid-Bog, *Livre Blanc du Saint-Siège*, der ved en Fremlæggelse af Sagens Aktstykker søger at godtgøre det modsatte (i Hvid-Bogen er aftrykt Konkordatet og de organiske Artikler). Kampen mellem Pavestolen og den fr. Regering er endnu staaende. P. betænkte sig en Tid; først 11. Febr. 1906 kom den pavelige Encyklika »*Vehementer nos*«, der nægtede at anerkende Loven, men ellers ikke gav de fr. Katoliker nærmere Oplysning om, hvorledes de skulde forholde sig. En Række ved Dannelse og Rang fremragende fr. Katoliker indgav et Bønsskrift (*Supplique aux évêques*), offentliggjort i »*Figaro*« 20. Marts 1906 til de fr. Biskopper om trods Separationslovens Ufuldkommenhed at skaffe Kirken en Organisation paa dens Grundlag, og det var en offentlig Hemmelighed, at et Flertal paa en fr. Biskopssamling i Paris sidst i Maj var stemt for en saadan Organisation, men 10. August kom den pavelige En-

cyklika »*Gravissimo*«, der forbød at danne Kultusforeninger paa Lovens Grundlag. Den fr. Gejstlighed underkastede sig, men P. fik Ansvar for, at Dannelsen af en fr. national Kirke dermed blev udelukket. Siden har P. stejlt afvist ethvert Forsøg paa et Kompromis. 1. Dec. 1906 gav en ministeriel Anordning Mulighed for en Fortsættelse af Kultus paa Grundlag af Foreningsloven af 30. Juni 1881, men en pavelig Depesche forbød Afgivelsen af den (aarlige) Anmeldelse til Øvrigheden, som Foreningsloven krævede. Regeringen svarede med at udvise den pavelige Nuntius Montagnini, der var bleven tilbage i Paris, og beslaglagde hans Arkiv for at faa Bevis paa, at Pavens Bud ikke stemmede med de fr. Kirkefyrsters Ønsker. 20. Dec. lod P. overrække en Protest herimod til de fremmede Gesandter ved Vatikanet. 2. Jan. 1907 fik Kultusminister Brialen en Lov gennem Kamrene, der sikrede Guds-tjenestens Fortsættelse paa Grundlag af Foreningsloven af 1. Juli 1901, men en 3dje pavelig Encyklika (8. Jan. 1907, offentliggjort ikke paa Latin men paa Fransk i *Croix* og *Univers*) afviste ogsaa denne Udvej. Den fr. Regering har i Kampen ofte ikke taget med blid Haand paa de fr. Katoliker, men heller ikke P. (med Merry del Val) synes at have forstaaet at følge den kloge Politik, som hans Forgænger Leo XIII (med Kard. Rampolla) fulgte. I Spanien viser der sig Skyer i Horisonten, der tyde paa en kommende Kulturkamp dér. P.s Forhold til det tyske Kejserrige synes trods Vanskeligheder i Polen (Loven om tysk Undervisning i Religion) at være godt. I Spørgsmaalet om Bibelstudium staar P. paa sin Forgængers Standpunkt (Norbert Peters, Papst P. X. und das Bibelstudium, Paderborn 1906). Af Helbred er P. svag, og Audienserens Tal maa stadig mindskes. *Acta sanctae sedis* (udg. i Rom); *Actes de P. X* (lat. og fr. Tekst, udg. i Paris). Biografiske Oplysninger om P. i l'Annuaire pontifical catholique (Paris 1905), aftrykte i foranævnte *Actes de P. X*. Jvfr. Colleville, P. X intime (Paris 1905); P. X, suoi atti e suoi intendimenti, pensieri e note di un osservatore (Rocca S. Casciano 1905, overs. paa Tysk, Regensb. 1905); A. Hoch, Papst P. X (Leipz. 1907). S. A. B.

Pius-Foreninger. Umiddelbart efter at Tyskland, som Følge af Marts-Revolutionen, havde faaet Forsamlingsfrihed, blev der, efter Forbilleder i Irland, England og Frankrig, af en Kreds rom.-kat. Mænd i Mainz dannet en Forening til Værn for Religionsfriheden. Den fik Navnet »P.-F.«, og Lenning blev dens Præsident; Heinrich og Moufang (S. 299) vare med blandt dens Stiftere. I Tilslutning til de i Mainz vedtagne Statuter dannedes der i andre tyske Byer Filial-Foreninger, som ved det frie Ord og den frie Presse vilde værne den religiøse Frihed og Lighed i Tyskland. 3.—6. Okt. 1848 blev der i Mainz holdt et stort Fælles-møde for de rom.-kat. Foreninger i Tyskland. 20 Medlemmer af Frankfurter-Parlamentet vare til Stede dér, og i den følgende Tid lod de rom.-kat. Foreninger paa forskellig Vis høre fra sig. De vilde kæmpe for Romerkirkens Rettigheder, for Undervisningsfrihed, Folkets relig. og sædelige Løftelse, den frie Foreningsret, Udbredelsen af gode Bøger og Kærligheds-

gerninger. Mange Steder (i Münster, Breslau, Freiburg, Köln og især i Württemberg) lykkedes det virkelig at danne en fast Organisation, men for hele Tysklands Vedkommende blev Maalet ikke naaet. Alligevel har de aarlig afholdte »Generalforsamlinger for Tysklands kat. Foreninger« virket overordentlig meget. De har givet Stødet til Oprettelsen af Vincents-, Elisabeth- og Bonifatius-Foreninger, og til »Foreningen for kr. Kunst« og flere Gange fremmet den sociale Bevægelse, navnlig ved paa Modet 1851 at anbefale Kölpins (II, 826) Svendeforeninger. — Med den fra P.-F. udgaaede Virksomhed maa ikke forveksles den »Verein der deutschen Katholiken«, der i Kulturkampens første Dage traadte sammen i Köln 6. Okt. 1872 og senere holdt »Wanderversammlungen«, der tilsidst blev undertrykte af Regeringen.

I Schweiz blev der 1856 dannet lignende P.-F., først i Bechenried; Grev Theodor von Scherer-Boccard (d. 6. Febr. 1885) var Lederen lige til sin Død. I St. Gallen, Thurgau og Aargau dannedes der stedlige Foreninger, der holde Fællesmøder én Gang hvert Aar, i Reglen i sidste Halvdel af August. P.-F. i Schweiz ere blevne Midtpunkterne for hele det rom.-kat. Foreningsliv i Schweiz, og de har ogsaa virket i Literaturen, bl. a. ved Udgivelsen af »Archiv für die schweiz. Ref.gesch.« (I—III, 1869—75). Mange af de stedlige Foreninger have en kvindelig Afdeling, der har været virksom for Kirkernes Prydelser og for Børneplejesagen. Fr. N.

Pjetursson. 1) Hallgrímur P., isl. Psalmedigter, f. o. 1614 paa Island (hans Fødested er ukendt), kom i den lærde Skole i Holar, men blev vist ud af den, fordi han havde gjort Nidviser om Bispegaardens Kvinder. Derpaa rejste han til Danmark. Efter et Ophold i Glückstadt kom han til Kbhvn, hvor han først arbejdede som Grovsmed, men senere fik Biskop Resen ham optagen i Vor Frue Skole. Han blev brugt som Prædikant for de fra Alger løskøbte Fanger fra Vestmanøerne. Med en af disse (»Tyrkjå-Guma«) blev han Kæreste og fulgte med hende til Island, hvor han levede med hende som Daglejer og Indsiddet paa Vestlandet. Da han endelig ægtede hende, fik Biskop Brynjulf ham til Skalholt og skaffede ham (1644) Hvalsness Sognekald paa Reykjaness og senere (1651) Saurbræ ved Hvalfjorden. 16 Aar efter maatte han, da han var bleven spedalsk, opgive sit Præsteembede. Han levede siden som Enkemand og Indsiddet, blind og i stor Nød. 27. Okt. 1674 døde han paa Ferstikla ved Hvalfjord. Foruden verdslige Digte har han skrevet en rimet Bearbejdelse af 1. og noget af 2. Samuels Bog, der siden blev fortsat af Sigurd Gislaun Dalaskáld (d. 1688) og tilendebragt af Jon Eyolfsson (d. 1718); en hel Del andre bibelhist. Digte om Bileam, Jonas, Kristi 7 Underværker, hans Lidelse og Opstandelse og forskellige Læredigte; Fimtiu Passfu-Psalmar (skrevne 1656—60; trykte 1666 og mange Gange siden; 41. Udg. 1897). Dr. G. Thomsen udgav 1887—90 hans »Sálmar og kvæði« i 2 Bd.; et 3. Bd. skulde have indeholdt Resten af hans Skrifter. I ubunden Stil har han skrevet 2 meget læste Andagtsbøger: *Diarium Christianum* (om Guds daglige Værk ved Verdens Skabelse) og 7 gude-

lige Betragtninger (»Um Denkgæra«) til hver Ugedags Morgen og Aften. H. P. er Islands største Psalmedigter, og især hans Passions-Psalmer kunne sættes ved Siden af de bedste evang.-luth. Psalmer af andre Digtere. Hans Gravsalm »Se, Døden alle Dage« (Psbog f. K. og Hjem Nr. 449) bruges endnu ved alle Begravelser paa Island. En anden Gravpsalm, »Nu ledet er min lille« (Nr. 455) er ligeledes oversat af C. J. Brandt. Jvfr. C. Rosenbergs Nordboernes Aandsliv (1885) III, 480 og 487 f.

2) Pjetur P., isl. Biskop, f. i Miklibær Strøg 3. Okt. 1808, dimitteredes 1827 fra Bessastabir Skole. 1829 kom han til Kbhvn; 1834 blev han teol. Kand. 1836 fik han et Kald paa det vestl. Island, 1838 kom han til Stabastabir og blev Provst. 1840 erhvervede han den teol. Licentiatgrad for en Afhandling om Tyrannus Rufinus, 1844 blev han Dr. theol. ved en Udsigt over Islands kirkeretlige Forhold i Middelalderen og efter Ref. Da der 1847 blev oprettet en Præsteskole i Reykjavik, blev P. P. Forstander for den. 1866 blev han Biskop over Island. 1889 tog han sin Afsked fra dette Embede. D. i Reykjavik 15. Maj 1891. Han har skrevet flere Andagtsbøger, bl. a. en Postil; en Fremstilling af Islands Kirkehistorie 1740—1840 (*Historia ecclesiastica Islandiæ*, 1841), der var en Fortsættelse af Biskop Finnur Jónssons Værk (II, 676). Fr. N.

Place, Josué de la, (Placeus eller Placæus), calvinsk Teolog, f. o. 1596 i Saumur, blev 1625 Præst i Nantes, 1633 Prof. i Teol. i Saumur, og dér døde han 17. Aug. 1665 (eller 1655). Han var en stilfærdig og fredsomme Discipel af John Camero (I, 463) der, ligesom Amyraut (I, 78) og Louis Cappel (II, 474), overalt betonedes de etiske Synspunkter. P. opfattede Arvesynden kun som en arvelig Fordærvelse (*corruptio hæreditaria ex nexu seminadi Adami in omnibus hominibus inhærens*) og nægtede, at Adams Synd tilregnes hans Efterkommere. Nationalsynoden i Charenton 1645 fordømte den Lære, der udelukkede Tilregnelsen af Adams Synd, og alle Provindsalsynoder fik Ordre til at forpligte Kandidaterne paa denne Synodalbeslutning. Men der var en Del franske Synoder, som ikke vilde bøje sig for Nationalsynodens Bestemmelse, skønt Leidener-Universitetet erklærede, at Nægtelsen af Tilregnelsen af Adams Synd let kunde føre til Nægtelse af Tilregnelsen af den anden Adams Retfærdighed, ja til en Nægtelse af Arvesynden som hos Arminianerne og Socinianerne. Fr. N.

Placet (*placetum regium, regium exequatur*) kaldes de verdslige Regeringers Ret til at underkaste Pavestolens og de rom.-kat. Biskoppers Kundgørelser en Censur, inden de offentliggøres indenfor vedk. Regerings Omraade. P. gaar tilbage til det store Skismas Tid, da Urban VI (1378—89) tillod nogle Biskopper at hindre Offentliggørelsen af pavelige Buller, som de ikke anerkendte. De verdslige Regeringer begyndte da ogsaa at gøre Krav paa en saadan Ret til Kritik over for pavelige Buller, ikke uden Protest fra Pave Martin V (1418). I Frankrig paabød Ludvig XI (1475) P. for alle Buller fra Rom, og i Kraft af dette Paabød hindredes den officielle Kundgørelse af Trienter-Koncillets Beslutninger og Indførelsen af den rom. Messebog i

Frankrig, og senere regnedes P. med til de saak. gallikanske Rettigheder (II, 162). Joseph II gjorde et lignende Skridt paa Østerrigs Vegne, men i Tyskland gik P. af Brug, indtil Vatikaner-Konciliet Beslutninger atter gjorde Spørgsmaalet om P. brændende (v. Auer, Das P. regium, Augsburg. 1871).

Fr. N.

Placidus, Martyr, skal være født 515 og have været Søn af en rom. Patricier. Allerede 525 blev han overgivet til Benedict fra Nucia for at opdrages af ham. Der fortælles, at han faldt i Seen ved Subiaco og blev reddet af Maurus (S. 203). 541 skal han være bleven Abbed for et Kloster ved Messina, men dette skal 546 være bleven overfaldet af Sorøvere. Ved Overfaldet blev Klosteret brændt, og P. dræbt. 11. Juli er hans Helgendag. — Efter ham har St. P.s Benedictiner-Kongregation Navn. Den blev dannet 1618 i det holl. Abbedi St. Hubert af Nicolas de Panzor, men ophævet 1795.

Plade, se Palladius (S. 470).

Planck, Gottlieb Jacob, protest. Kirkehistoriker, f. i Nürtingen i Württemberg 15. Nov. 1751, studerede i Tübingen og var 1775—80 Repetent dér. 1780 blev han Byvikar i Stuttgart, 1781—84 var han Præst og overordentl. Prof. ved Karls-Skolen, der da var i sin højeste Blomstring. I denne Stilling udgav han de 2 første Bind (1781 og 83) af »Gesch. des protest. Lehrbegriffes«, der indbragte ham en Kaldelse som Prof. i Kirkehistorie i Göttingen efter W. Fr. Walch, og i Göttingen virkede han til sin Død (1833), i 49 Aar. I teol. Henseende var P. »rational Supranaturalist«. Foruden det nævnte Værk om det protest. Lærebegrebs Historie (»Gesch. der Entstehung, der Veränderungen und der Bildung unseres protest. Lehrbegriffes vom Anfang der Ref. bis zur Einführung der Konkordienformel«), der i alt fylder 6 Bd. i 8 Dele (sidste Bd. udkom 1800) og blev fortsat med »Gesch. der protest. Theol. von der Konkordieformel bis in die Mitte des 18. Jahrh.s (1831)«, har han skrevet: »Gesch. der christl.-kirchl. Gesellschaftsverfassung« (I—V, 1803—9) og desuden en Række større og mindre Skrifter af forskelligt Indhold, der tildels ere glemte nu. Derimod have de to nævnte Værker fremdeles Betydning, de staa som ypperlige Eksempler paa den saak. pragmatiske Historie-skrivning. Jvfr. F. C. Baur, Die Epochen der kirchl. Geschichtschreibung (Tüb. 1852) 174 f. og Fr. Lücke, Dr. G. J. P., ein biographischer Versuch (Gött. 1835).

Fr. N.

Plath, Karl Heinrich Christian, Inspektør for den Gossnerske Mission, f. i Bromberg 8. Sept. 1829, d. 10. Juli 1901, se Art. Gossnerske Mission (II, 240).

Platina, Bartolomeo, Humanist, f. 1421 i Piadena (Platina) ved Cremona, studerede i Mantova, hvor han blev Opdrager for Markgreve Lodovico Gonzagas Sønner; studerede derpaa Græsk i Firenze under Argyropulos, kom 1462 til Rom, hvor han fik forskellige Præbender og blev Medlem af Abbreviatorernes Kollegium. Han faldt dog snart efter i Unaade hos Paul II, men under Sixtus IV blev han Forstander for det vatikanske Bibliotek. Han døde 1481. Paa Sixtus IV's Tilskyndelse skrev han: *Opus in vitas summorum pontificum ad Sixtum IV* (Venezia 1479), en Pavehistorie, der navnlig har

Betydning for Tiden fra Eugenius IV til Paul II's Død, fordi P. her støtter sig til Øjenvidner og sine egne Oplevelser. Desuden har han skrevet forskellige filos. Skrifter og en »Mantovas Historie«, der gaar fra Stadens Grundlæggelse til Aaret 1464. Han skrev Latin med stort Mesterskab.

Platon og Kirken. Ved Siden af Aristoteles er Platon den Filosof, som har haft størst Betydning for Teologien. Navnlig bærer Oldkirken og Middelalderens Teologi paa mange Maader Spor af hans Indflydelse. Jo mere Bestræbelsen gik ud paa at forene Teologi og Filosofi til et ensartet Hele, des gunstigere maatte man være stemt overfor den Platoniske Filosofi, som ikke blot indeholdt en Forening af Metafysik, Religion og Sædelighed, men ogsaa havde en særlig religiøs Karakter ved at identificere den højeste Idé, det godes Idé, med Gud. Undersøgelsen af Platonismens Forhold til den oldkirkelige Teologi er et af Dogmehistoriens vanskeligste Spørgsmaal, som endnu i mange Henseender er Genstand for Drøftelse. I Almindelighed synes Platonismens umiddelbare Indflydelse kun at have været af sekundær Betydning. En Sammensmeltning af Filosofi og Teologi, som den foreligger i Filons Tænkning, kan næppe paavises i den oldkirkelige Teologi. Kun Gnosticismen danner i saa Henseende en Undtagelse. De Retninger indenfor denne, som navnlig er paavirkede af Platonismen, er dels Valentinianismen, som dog vistnok ogsaa har sin Kilde i andre filosofiske og religiøse Strømninger (Fr. Torm: Valentinianismens Historie og Lære, 1901, S. 162 f.), og Karpokratianismen, som ligeledes har en synkretistisk Karakter. — Ganske anderledes forholder det sig med Apologeternes Teologi i 2. Aarh. Selv om disse, navnlig Justinus Martyr og Athenagoras, paaberaabe sig Filosoferne — og navnlig Platons — Vidnesbyrd for Kristendommen som den sande Filosofi, underordne de dog altid disse under Aabenbaringen. Saaledes forklarer Justinus den delvise Overensstemmelse mellem de filosofiske Sandheder og Aabenbaringen dels ved at henvise til Logos's Virken i den udenfor Aabenbaringen staaende Verden og dels ved at hævde, at Filosoferne har hentet deres Visdom fra den gammeltestamentlige Aabenbaring. — Middelbart har derimod Platonismen øvet stor Betydning ved at indgaa som Led i flere af de aandelige Strømninger, som gav den senere Hellenisme dens Præg. Dette gælder navnlig om Nyplatonismen (S. 410). Skønt Kirkens Teologer betragtede denne i og for sig mere religiøse end filosofiske Betragtning som en afgjort Modstander, er de dog ikke alle gaaet ud af Kampen uden paa forskellig Maade at være mærkede af dens Tankegang. Saaledes er særlig den aleksandrinske Skoles store Teologer Clemens Aleks. og Origenes paa flere Punkter paavirkede af Platonismen (Charles Bigg, The Christian Platonists of Alexandria, Oxford 1886). For Augustin blev Nyplatonismen et Gennemgangsled til Krdmmen. Dog er hans teologiske Tænkning paa flere Punkter præget af den, selv om han ofte betoner dens Ufuldkommenhed. Saaledes fremhæver han i sine Confessiones (VII, 9, jvfr. 21), at han vel gennem Platonikernes (o: Nyplatonikernes)

Skrifter naaede til Overbevisning om den oversanselige Verdens Gyldighed (Guds Tilværelse og Logos's evige Forhold til Faderen), men at han ikke i dem fik nogen Oplysning om Krdmmens centrale Indhold: Sønnens Incarnation og Død for Syndere. En gennemført Benyttelse af Nyplatonismen foreligger derimod i Dionysios Areopagita's Skrifter, som navnlig gennem Johannes Scotus (Erigena) (d. o. 877) fik Betydning for mange middelalderlige panteistiske og mystiske Retninger.

I Begyndelsen af Middelalderen var Kendskabet til Platons Filosofi saare begrænset. Af hans egne Skrifter kendte man kun en Del af Timæos i Chalcidius's Oversættelse; iøvrigt var man henvist til Kirkefædrenes, særlig Augustins, Benyttelse (B. Hauréau: Histoire de la Philosophie Scolastique. I, 91f.). I de erkendelsesteoretiske Stridigheder om Almenbegreberne («universalia») støttede den ekstremste Realisme sig til Platon, idet den tilskrev ham den Opfattelse, at Almenbegreberne har en fra Enkelttingene forskellig, selvstændig Eksistens, og at de har været til forud for disse, hvad enten man herved kun tænkte paa et Rangs- og Kausalitetsforhold, eller paa et Tidsforhold. Denne Opfattelse blev senere udtrykt ved Formlen: *universalia ante rem*, i Modsætning til den saakaldte Aristoteliske Realisme, o: at Almenbegreberne kun eksistere i og med Tingen (*universalia in re*). Ligesom denne Opfattelse i Almindelighed sejrede, var det i det hele Aristoteles's Filosofi, som blev den herskende i Skolastiken. Dog kan der henvises til enkelte skolastiske Skoler, som i større og mindre Grad heldede til Platonismen. Dette gælder saaledes den berømte Skole i Chartres, som havde en Blomstringstid i 1. Halvdel af 12. Aarh. Dens betydeligste Mænd er Brødrene Bernhard (d. o. 1125) og Thierry af Chartres (d. o. 1150), endvidere Bernhard Silvestris (ogsaa kaldet Bernh. af Tours), Vilhelm af Conches (d. 1154), Adélard af Bath (A. Clerval, Les écoles de Chartres au moyen-âge, Chartres 1895; Ch. Huit, Le platonisme au moyen-âge i Annales de Philos. chrétienne, N. S. T. 20f.). I 13. Aarh. forsøgte ligeledes forskellige Skolastikere, som Vilhelm af Auvergne (d. 1249), Henrik af Gent (d. 1293) og Rikard af Middleton (d. o. 1300) at slaa til Lyd for en Platonisk-Augustinsk Teologi ved Siden af og tildels i Modsætning til den herskende Aristotelisme. Dog var det først paa Renaissance's Tid, at Platonismen oplevede en ny Blomstringstid. De græske lærde, som efter Konstantinopels Fald flygtede til Italien, udbredte Kendskab til Platons Skrifter paa Originalsproget og vakte megen Begejstring for hans Filosofi. Et Midtpunkt for Platonismen blev det af Cosimo af Medici grundede Akademi i Firenze. Blandt denne Retnings Mænd kan nævnes Georgios Gemistos Plethon (d. 1450), som, foruden flere Kommentarer og Kompendier, skrev et Skrift om Forskellen mellem den Platoniske og Aristoteliske Lære, hans berømte Discipel, kardinal Bessarion (d. 1472), hvis Hovedskrift bærer det betegnende Navn: *Adversus calumniatorem Platonis*, og Marsiglio Ficino (d. 1499), som oversatte baade Platons og Plotins Skrifter. Dog formaaede denne Tilbagevenden

til Platonismen, — eller maaske rettere til Nyplatonismen, — ikke at trænge igennem i den romerske Kirke, som i stadig stigende Grad forskansede sig i Thomismen og dens Aristotelisme (Jac. Burckhardt, Die Cultur der Renaissance in Italien, 1. Udg., Basel 1860).

I den nyere Tid støttede en filosofisk Retning som Ramismen sig i Kampen mod den skolastiske Brug af Aristoteles paa Platon, og Platonismen har tillige paaavirket forskellige dogmatiske Retninger. En direkte Platonisk (Nyplatonisk) Skole fremkom saaledes i England i sidste Halvdel af 17. Aarh. Dens Hovedsæde var Universitetet i Cambridge (hvoraf Navnet »Cambridge-Skolen«). Til dens betydeligste Mænd hører Benjamin Whichcote (d. 1683), John Smith (d. 1652), Ralph Cudworth (d. 1688) og Henry More (d. 1687). Deres Formaal var at udvikle et idealistisk System, som harmonisk kunde forene Filosofi og Teologi. Denne Bestræbelse var i lige Grad rettet mod Skolastikens Aristotelisme, Hobbes's Filosofi og Puritanernes snevertsynede Dogmatik. I mange Henseender er denne Retning en Forløber for forskellige Former af den senere bredkirkelige Retnings Teologi. En enkelt, Skolen nærtstående, Teolog Joseph Glanvil (d. 1680) førte denne Tankegang videre i skotistisk Retning, idet han ved en principiel videnskabelig Scepticisme bedst mente at kunne beskytte Teologien mod Filosofiens Angreb (John Tulloch, Rational Theology and Christian Philosophy in England in the 17. Century, London 1872; G. v. Hertling, Locke und die Schule von Cambridge, Freiburg 1892). I 19. Aarh. har Platonismen haft Betydning for flere af Tidens banebrydende Teologer, særligt i Aarh.'s første Halvdel. Frem for alle gælder dette om F. D. Schleiermacher, som oversatte Platons Værker og udtrykkeligt om ham udtaler: »Der gives ingen Forfatter, som saaledes har paaavirket mig og saaledes indviet mig i det Allerhelligste, ikke blot i Filosofien men ogsaa i Mennesket, som denne guddommelige Mand.« Ogsaa for Aug. Neanders religiøse Udvikling fik Studiet af Platons Værker en afgørende Betydning. Endelig kan nævnes den svenske Tænkter Christoffer Jacob Boström, hvis Filosofi i mange Henseender er beslægtet med Platonismen (H. N. Clausen, Apologetæ ecclesiæ christianæ ante-Theodosiani, Platonis ejusque philosophiæ arbitri, Havnæ 1817; Fouillée, La philosophie de Platon, I—II, Paris 1860, Bd. II, V, le Platonisme dans le Christianisme; Henn. v. Stein, Sieben Bücher zur Geschichte des Platonismus, I—III, Göttingen 1862—1875).

C. G.

Platon, Peter Levkin, Metropolit af Moskva, f. 29. Juni i Nærheden af Moskva, blev 1757 Lærer i Græsk og Retorik ved det gejstlige Akademi i Moskva, næste Aar Lærer i Retorik ved Trefoldighedsklostret ved Moskva. Han blev dér Munk og antog Navnet »Platon«, i 1761 blev han Rektor for Klosterskolen. Katharina II, der under et Besøg i Klostret hørte P. prædike, kaldte ham til Høve som Opdrager for den 8aarige Tronfølger Paul Petrovitch. I denne Stilling udgav han en Lærebog i den rettroende Lære, der en Tidlang næsten havde symbolsk Anseelse; den røber Paaavirkning baade af Pietismen og Rational-

ismen. 1768 blev P. Medlem af den hl. dirigerende Synode, 1770 Ærkebiskop af Tver, 1787 Metropolit af Moskva. Som Metropolit opholdt han sig helst i Troitzki- eller Pererva-Klostret, sysselsat med Opdragelsen af unge Præster og med videnskabelige Arbejder. Han døde 1812 — i det Aar, da Napoléon holdt sit Indtog i Moskva. Fr. N.

Platter, Thomas, schweiz. Humanist, f. i Visp i Kanton Wallis 1499, drog en Tidlang rundt som færende Svend. Derpaa blev han Famulus hos Mykonius (S. 315) i Zürich og Lærer i Græsk og Hebraisk dér. Senere kom han til Basel, hvor han 1529 blev Provisor i Skolen »auf Burge«, 1534 Lærer i Græsk ved Pædagogiet og 1540 Bogtrykker. Den Skoleordning, han gav Trivialskolen »auf Burge«, støttede sig dels paa den sachsiske Skoleordning, dels paa Sturms i Strassburg. Han var en ivrig Ven af Ref. og virkede for denne i Basel, Wallis og Zürich. D. 1582. Han trykkede bl. andre Bøger Calvins *Institutio*. Hans Selvbiografi, affattet paa det 16. Aarh.s Schweizer-tysk, er gengivet paa moderne Tysk af J. K. R. Heman (Gütersloh 1882) med Tillæg af en udførlig Fremstilling af hans Skoleplan (anf. Skr. S. 156 f.). — Hans Søn, Felix P., Arkitekt og Universitetsprof. i Basel, f. 1536, d. 1614, har ogsaa efterladt sig nogle »Erindringsblade«, der ligeledes ere udgivne paa moderne Tysk af J. K. R. Heman (Gütersloh 1882).

Plenarier bruges som Betegnelse for to forskellige Ting. Saaledes kaldes for det første et Missale, der indeholder alle de til en fuld-stændig Messe hørende liturgiske Stykker. Saa-danne P. findes allerede i det 9. Aarh. For det andet benytter man Betegnelsen P. om Bøger, der indeholdt Søn- og Festdagernes Epistler og Evangelier, forsynede med opbyg-gelige Udlægninger og Randbemærkninger, nærmest beregnede til Andagt i Hjemmene. Denne sidste Art af Literatur var kun almindelig i Middel-alderen; efter Reformationen forsvinder den ganske. F. T.

Plethon, Georgios Gemisthos, gr. Filosof og Teolog, f. i Konstantinopel o. 1355, fulgte 1438 med den gr. Kejser til Konciliet i Fer-rara og Firenze (II, 38 og 62). Han var Føreren for det gr. Parti, der modsatte sig Foreningen med den lat. K. Som Filosof var han Platoniker, og han betragtede de af Aristoteles paavirkede Latinere som Barbarer. Cosimo af Medici op-rettede for ham en filosofisk Lærestol i Fi-renze, og under Opholdet dér gav G. P. Stødet til Oprettelsen af det platoniske Akademi. I et Skrift om Forskellen paa den platoniske og aristoteliske Filosofi blottede han Aristoteles's Fejl og Mangler, og i *Νόμων συγγραφή* og fl. a. Skrifter udviklede han sit eget nyplatoniske filos. System. Senere vendte han tilbage til Peloponnes, men ikke alle hans Landsmænd skønnede paa hans Nyplatonisme. Georgios Skolaris, der senere blev Patriark under Navnet Gennadios II (II, 190) angreb han heftigt, og der udbød i den Anledning en bitter filos. Strid, i hvilken Bessarion optraadte som Mægler. G. P. døde rimeligvis 1450. Jvfr. Fr. Schultze, *Gesch. der Philos. der Renaissance I* (Jena 1874).

Pligt og Pligt-kollision. P. er et af Moralens

Grundbegreber. I Almindelighed betegnes her-ved, at Mennesket i et givet Tilfælde skal handle paa en bestemt Maade. En saadan Skullen viser tilbage til en bydende Autoritet. Den mindre udviklede sædelige Bevidsthed vil for-trinsvis søge denne udenfor det handlende Subjekt. Det er Familie, Stat og K., som paa-lægger den enkelte hans P. Den mere ud-viklede sædelige Bevidsthed vil derimod søge den bydende Autoritet i sig selv. Det er den i det personlige Liv givne, indeligt anerkendte, Sædelov, som lægger sig for Dagen i P. bevidst-heden. P. ne er Lovens Individualisation i Livets konkrete Forhold. — P.s Begreb afhænger saa-ledes af Bestemmelsen af Sædelovens Væsen. Hvis denne opfattes som en Samling af mer eller mindre sammenhængende Bud, vil Læren om P. en forme sig som en Lære om P. ne. En saadan foreligger i Ciceros berømte Skrift *De officiis*, som har haft stor Betydning for Middel-alderens Teologi og ofte er bleven efterlignet, f. E. allerede af Ambrosius i hans Skrift *De officiis ministrorum*. I det væsentlige er denne Op-fattelse endnu den raadende indenfor Romerk. Ogsaa den ældre Protestantismes Forsøg paa at udvikle P. læren f. E. paa Grundlag af de 10 Bud bevæger sig indenfor samme Grund-betragtning. Derimod er den modsatte Op-fattelse navnlig med Styrke bleven hævdet af Kant. Efter ham er Sædeloven en i det per-sonlige Liv givne Virkelighed, der som et kate-gorisk Imperativ hyder at gøre det gode uden Hensyn til de naturlige Tilbøjeligheder. P. er den Lydighed mod den ubetingede Lov, som udelukkende udspringer af Agtelse for denne. I Lovens Absoluthed er dens Almengyldighed givet. Denne lægger sig for Dagen i den af Loven følgende Maksime for den sædelige Hand-ling: at den skal være saaledes beskaffen, at den til enhver Tid kan gælde som Princip for en almindelig Lovgivning. Hermed er P. ens absolute Selvgylldighed med Rette hævdet i Modsetning til alle Forsøg paa at neddrage den i det relative. Dette er Kants Fortjeneste, selv om hans Lære i og for sig ikke er un-gribelig. Ikke uden Grund har man indvendt, at den indeholder en Modsigtelse, for saa vidt P. en, subjektivt bestemt, synes at være i Mod-strid med P. en, objektivt bestemt. Den pligt-mæssige Handlens absolute Karakter kan vanske-ligt opretholdes, naar dens Værdi gøres af-hængig af en Refleksion over Handlingens Følger i Henseende til Almengyldighed. Desuden over-ser Kant ganske det individuelle berettigede Betydning for Bestemmelsen af P. ens Væsen. Den kr. Bestemmelse af P. en søger at forene det berettigede i den heteronome og autonome Moral ved Læren om P. ens Teonomi. Den højeste Lov for kristne er Guds Vilje. Denne er aabenbaret i Jesus Kristus. Paa Grund af Synden vil hans Livs sædelige Fuldkommen-hed ganske vist føles som fremmed af Men-sket. Paa dette Punkt har den heteronome Moral Ret. Paa den anden Side genkender Mennesket i hans Liv sit eget højeste Ideal. Mennesket virkeliggør sin inderste Bestemmelse ved at lade dette beherske sit Liv (Mt. 30, 39). Paa dette Punkt har den autonome Moral Ret. Naar Mennesket griber eller rettere gribes af Jesus Kristus, er hans Liv ikke en Lov, som

udefra paalægger P.er, men en inderlig absolut Bestemmelsesgrund for dets Handlen. Hos den kristne maa Guds og Menneskets Vilje principielt falde sammen. Dette er ogsaa Paulus's Lære om Lovens Forhold til den kr., naar han bestemmer dette som *ἐννομος Χριστοῦ*, 1 Kor. 9, 21. P.en er saaledes den Handlemaade, som det kr. Liv foreskriver den Kr. Krdmmen afviser derfor Heteronomien, for saa vidt den benægter en hvilken som helst ydre Autoritets Ret til at gøre sig til Dommer over den enkeltes P.opfyldelse (jvfr. 1 Kor. 4, 3; Rom. 14, 4). Men Krdmmen korrigerer tillige Autonomien, for saa vidt den hævder, at den sædelige Bevidsthed kun naar sin Fuldendelse i Forholdet til Gud. Hvis Mennesket er skabt til at leve med Gud, kan dets sædelige Autonomi kun virkelig gøres i Teonomi. — Herefter kan der ikke gives noget Livsomraade, som falder udenfor P.bestemmelsen. Der gives lige saa lidt Handlinger, som ligger over P.ens Bud, som Handlinger, der ligger under dette. Dette gælder overfor Romerks Adskillelse mellem *præcepta divina* (guddommelige Bud) og *consilia evangelica* (evangeliske Raad). De første er P.er, som alle kristne ubetinget skal opfylde. De sidste er P.er, som kristne uden at synde kan undlade at opfylde; men hvis de opfylde dem, opnaa de en højere Hellighed, Fortjeneste, og dermed en større Sikkerhed om Saligheden. Men dette gælder ogsaa overfor Forsøgene paa at udsøndre visse Livsforhold fra P.bestemmelsen som sædeligt indifferente. Begge disse Betragtninger viser tilbage til en udvortes, heteronomistisk Opfattelse af P.en. Hvis derimod det dobbelte Kærlighedsbud, Mt. 22, 37 f., er Menneskets højeste indre Lov, vil dette stille ham overfor en uendelig P.opfyldelse. Jo mere dette Bud praktisk vinder Raaderum, des mere vokser og nuanceres P.bevidstheden. Dette viser sig paa en dobbelt Maade. Indad til vil den sædelige Bevidsthed erkende, at den ikke formaa at unddrage sig noget som helst, der former sig som en Pligt, uden at synde (jvfr. Jakobs Brev 4, 17). Udad til vil den individuelle P.bevidsthed efterhaanden udstrække sig over videre og større Omraader, og finde sædelige Opgaver givne i dem alle. Dette er en simpel Følge af, at den kr. Kærligheds Lov gælder absolut og ikke taaler nogen Undtagelse. — Naar P.bevidstheden saaledes stadigt udvider sig, fremkommer Spørgsmaalet om Muligheden af en P.kollision. Herved forstås saadanne Tilfælde, hvor Opfyldelsen af en P. nødvendigt medfører, at en anden P. forsummes eller positivt overtrædes. Den heteronome Moral har fra gammel Tid af yndet at udtænke og drøfte saadanne Tilfælde, hvor afgørende P.er, som f. E. Sandheds-P.en og Kærligheds-P.en, nødvendigt synes at maatte komme i Modstrid. Svagheden ved saadanne Eksempler er, at de aldrig formaa udtømmende at gengive det individuelt betingede i den givne Situation. Hertil kommer, at de dybeste sædelige Begreber, som Sandhed og Kærlighed, just paa Grund af deres indre Livsfylde, nødvendigt forme sig individuelt i P.bevidstheden. For disse kan ingen udvortes Regler gives. Den kristnes sædelige Bevidsthed indeholder ganske vist, at intet, som Samvittigheden dommer som

Synd, kan blive P. at gøre. Men denne Dom kan kun fældes ud fra den enkeltes religiøse Forhold til Jesus Kristus, som saaledes bliver sidste og højeste Instans for enhver P.bestemmelse for kristne. C. G.

Plinius's Brev. Da de Kr. under Kejsar Trajan (98—117) bredte sig stærkt, skrev Statholderen i Bithynien, Plinius den yngre, et Brev (Plin. Ep. Lib. X, 96 eller 97) til sin Kejsar for at faa at vide, hvad han skulde gøre med dem, der bleve anklagede for at være Krdmmens Tilhængere. Han forhørte dem, og nogle erklærede da, at Anklagen imod dem var falsk; andre sagde, at de vel havde været Kr. tidligere — nogle endog for 20 Aar siden — men at de ikke vare det længere. Atter andre vedkendte sig deres Krdm. De af disse Bekendende, som havde Borgerret, bleve sendte til Rom; Resten blev kastet i Fængsel. Gennem Forhørene kom P. til det Resultat, at Krdmmen var »en daarlig Overtro«, men da denne Overtro smitte bredte sig baade over By og Land, fandt han det raadeligst at indhente Ordre fra Kejsaren, før han skred ind. Han indberettede, at de Kr. vedgik, at de plejede at komme sammen paa en bestemt Dag (Søndag) for Dag-gry, at syngte Vekselsange til Kristus »som til en Gud« og ved en Ed (*sacramento*) at forpligte sig til hverken at begaa Tyveri, Røveri eller Hor osv. Han lod to Diakonisser (*ancillæ, quæ ministræ dicebantur*) underkaste pinligt Forhør, men heller ikke ad denne Vej kom han videre. Trajan svarede (Ep. 97 eller 98): de Kr. skulle ikke opsiges, men naar man faar dem under Behandling, bør de straffes. J. L. Ussing (i Dsk Videnskabernes Selskabs Skrifter, Hist.-philos. Afd. 5. R. III) søger at vise, at Trajans Svar er et Skoleforsøg fra det 15. Aarh. og altsaa uægte. Jvfr. J. N. Madvig, Den rom. Statsforfatn. II, 94, Anm. 2. Fr. N.

Plitt, Gustav Leopold, luth. Teolog, f. 27. Marts 1836 i Genin ved Lübeck, studerede i Erlangen og Berlin og blev navnlig paavirket af Hofmann. 1858 underkastede han sig Examen i Lübeck, 1862 habilerede han sig i Erlangen, efter at have vundet Licentiatgraden Aaret forud, med en Afhandling om de schmalk. Artiklernes Autoritet. Hans Studier drejede sig navnlig om Reformationstidens Historie, og han udgav (1864; 3. Opl. ved Kolde 1900) Melanchthons »Locci« i deres oprindelige Skikkelse. 1867—68 udgav han en Indledn. til den augsb. Bekendelse i 2 Bd., og 1867 blev han Prof. extr. i Erlangen. Hans Ægteskab med et Barnebarn af Schelling bragte ham til at udgive »Aus Schellings Leben, in Briefen« (I—III, 1869—70). 1871 udgav han »Kurze Gesch. der luth. Mission, in Vorträgen«. 1867 var han traadt i Spidsen for den bayerske Forening for Israels-Mission, og han var ogsaa virksom for den indre Mission. 1870—71 tog han Del i Oprettelsen af Feltdiakonier. 1873 skrev han, i Tilslutning til Indledn. til den augsb. Bekendelse: »Die Apologie der Augustana, geschichtlich erklärt«. 1875 blev han Prof. ord. i Erlangen, og s. A. udgav han »Grundriss der Symbolik für Vorlesungen« (3. Opl. af V. Schultze, Leipz. 1893). 1877 paatog han sig, sammen med Prof. J. J. Herzog, en ny Udgave af dennes »Realencyclop. f. protest. Theol.«, men allerede 10.

Sept. 1880 døde han af Brystsyge. Efter hans Død udgav C. F. Petersen i fuldført Skikkelse en ufuldendt Biografi af Luther (1883; 4. Udg. 1896).

Pløos van Amstel, Johannes Jacobus Asuerus, nederl. Præst, f. 2. Nov. 1835 i Nieuwer-Amstel, studerede Teol. i Utrecht og deltog allerede for sin Eksamen (1860) ivrigt i Evangelisationsarbejde. 1861 blev han Præst og har virket i forskellige statskirkl. Menigheder. Han har særlig vundet Navn ved sin Iver for Oprettelsen af frie kr. Skoler og for den kr. Ynglingesag. Medens P. var Præst i Reitsum, opstod i Amsterdam den heftige Kirkestrid, der førte til den nye store Utdrædelse (de dolerende jvfr. Frikirke II, 129 og Kuyper II, 380). P. belyste Striden i en Piece (De Amsterdamsche Kwestie, 1886), der i kort Tid oplevede 6 Oplag. Selv udraadte han derpaa sammen med sit Kirkeraad og største Delen af Menigheden (Febr. 1886), idet han i en ny Piece hævdede Dordrechtssynodens Opfattelse af Kirkestyrelsen (»Kristus som K.s eneste Hoved«). I Reitsum som andet Steds søgte nu Statskirkestyret ved Hjælp af Politi og Soldater at bemægtige sig Kirken; først 1895 ordnedes ved Overenskomst det økonomiske Mellemværende mellem den udraadte Menighed og »den nederl. K.s« Styre. P. har literært kæmpet for de nye udraadte Forening med den ældre Frikirke og for at det frie Universitet i Amsterdam skulde staa under den frie Kirkes Ledelse, da Kirken som saadan bør pleje Videnskaberne. »Fader« P. (som Folket kaldte ham) døde 2. Aug. 1895. J. O. A.

Plotinos, gr. Filosof, den egentlige Grundlægger af den ny-platoniske Skole (S. 410), blev født i Lykopolis i Egypten o. 204 e. Kr. og nød i 11 Aar Ammonios Sakkos's Undervisning. I en Alder af 38 Aar drog han med paa Gordians Tog mod Perserne, og efter Kejserens Nederlag udkom han til Antiochia. Omtr. 244 kom han til Rom, hvor han vandt Kejser Gallienus's og Kejserinde Saloninas Yndest. Der forestod han i mange Aar en filosofisk Skole. Han døde i Campanien 270. Porfyrios udgav hans efterladte Skrifter i 6 »Enneader«. Om hans Filosofi se Kirchner, Philos. des P. (1854); A. Richter, Neuplaton. Studien, 5 Hefter (1864f.); C. Bigg, Neoplatonism (1895) 180 f.

Plum, Frederik, dsk Biskop, f. i Korsør 12. Okt. 1760, blev 1778 Student fra Odense Skole og studerede først Filologi, senere Teologi. 1788 blev han teol. Kand., 1789 Præst ved det civile Arresthus i Kbhvn, 1790 Dr. phil., 1791 Spr. i Korsør og Taarnborg, 1792 Dr. theol. fra Göttingen, 1794 Provst for Slagelse Herred, 1796 Spr. ved St. Mikkel i Slagelse, 1803 Stiftsprovst i Kbhvn og Spr. ved Vor Frue Kirke dér, 1809 Meddirektør for Pastoralseminariet, 1811 Biskop over Fyns Stift. Han døde 18. Jan. 1834. I sin tidlige Ungdom stod P. Baggesen nær, og han forsøgte sig selv som Digter og som Oversætter af nogle af Juvenals og Persius's Satirer. Som Præst var han baade i Korsør, Slagelse og Kbhvn virksom for Fattigvæsnets Ordning og for Skolevæsnets Omdannelse i Pestalozzis Aand, og i Odense fik han oprettet en ny Borgerskole, den Sahnke Stiftelses Skole, Aftenskoler for Tjenestepiger og Læredrenge og Søndagsskole for Haand-

værkere; og tillige udarbejdede han et Regulativ for Skolerne i de fynske Købstæder. 1802 udgav han: »Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almueskolerne«, 1803: »Pestalozzis Læremaade, et Forsøg til Elementarundervisningens Forbedring«; sammen med L. C. Sander og A. K. Holm udgav han 1804—8 det udmærkede pædagogiske Tidsskrift: »Egerias«. 1813 oprettede han Fyns Stiftsbibliotek, 1815 stiftede han Fyns literære Selskab, og 1813—33 udgav han hvert Aar en Efterretning om den udenlandske teol. Literatur. Tillige holdt han udvidede Landemoder med videnskabelige Foredrag. 1821 udgav han: »Anders Kjerby af Vissenberg Sogn, en Læsebog især for Fynboer«; 1827 en Udgave af Persius's Satirer med Kommentar og 1828 første Hefte af en gr. Antologi med metrisk Fordanskning og oplysende Anmærkninger. Fr. N.

Plummer, Alfred, eng. Teolog, f. 17. Febr. 1841 i Heworth ved Gateshead, studerede i Oxford, hvor han 1865—75 var Fellow i Trinity College, 1867—74 Tutor og Dean. 1874—96 var han Master for University College i Durham, 1896 blev han Subwarden for Durhams Universitet. Han har oversat flere af Døllingers Skrifter paa Eng. og udgivet Kommentarer til 2. Pet. og Jud. Br. (1879), Joh.-Evang. (1880), Joh.-Br. (1883), Pastoralbr. (1889), Jak. og Jud. Br. (1890), til Luk.' (1896), 2. Kor. (1903); Indledn. til Josva og Nehemja (1881); *Handbook on the Church of the early Fathers* (1887). Han er i Færd med Udgivelsen af en *English Church History* fra Henrik VIII's Tronbestigelse, af hvilken hidtil 3 Bd. (1509—1702) ere udkomne.

Plumptre, Edward Hayes, eng. Teolog, f. i London 6. Aug. 1821, studerede i Oxford, var 1844—47 Fellow i Brasenose College, 1851—58 Hjelpepræst ved Lincoln's Inn, 1847—68 Kap. ved King's College i London, 1853—63 Prof. i Pastoralteol. ved dette, 1855—75 Dean ved Queens College dér, 1863—81 havde han Portpoul-Præbenden ved St. Paul, 1863—81 var han Prof. i Eksegese ved King's College i London, 1865—67 exam. Kap. hos Biskoppen af Gloucester og Bristol, 1866—67 Boyle-Lecturer, 1869—73 Præst i Pluckley i Kent, 1872—74 Grinfield Lecturer over Septuaginta i Oxford, 1873—81 Præst i Bickley i Kent, 1875—77 Principal for Queens College i London, 1879—82 exam. Kap. hos Ærkebiskoppen af Canterbury, 1881 blev han Dean i Wells. Han har skrevet en stor Mængde ekseget. Skrifter, udgivet mange Prædikener og oversat Sofokles og Æskylus. Bl. hans talrige Skrifter maa især nævnes: *St. Paul in Asia Minor and the Syrian Antioch* (1877); *The Epistles of the Seven Churches* (1877); *Movements in Religious Thought* (1879); *Biblical Studies* (1870; 4. Udg. 1884); *Introduction to the N. T.* (1883); *Things New and Old* (1884); *Spirits in Prison and other Studies on Life after Death* (1884); *Life of Biskop Ken* (1888). Han døde 1891.

Plunket, William Conyngham, Lord og Lord-Ærkebiskop af Dublin, f. i Dublin 1828, arvede Lord-Titlen efter sin Fader (d. 1871). Han studerede i Dublin, blev præsteviet 1858 og var 1858—64 Præst i Kilmoylan og Cummer i Stiftet Tuam, 1864—67 Kap. og Privatsekretær

hos Biskoppen af Tuam, 1869—77 Precentor ved St. Patrick's i Dublin. 1876 blev han Lord-Biskop af Meath, 1884 Lord-Ærkebiskop af Dublin. D. 1. Apr. 1897.

Pluviale, se Cappa (I, 478).

Plymouth-Brødre eller Darbyister, de radikaleste Independenter blandt de engelske Dissenters, er fremgaaet af de Brødrekrede, der i Slutn. af 1820'erne dannede sig i Dublin og Plymouth. Harmen over det udvortes Statskirkevæsen, hvori de saa et almindeligt Affald fra Krdmnen, var det, der drev dem, hvoriblandt mange af de højere Stænder, til at samles til fælles Opbyggelse og Nadvere i frie gudstjenestelige Forsamlinger. De var dog endnu ikke udtraadte af Statskirken; dette skete først da de fik en Fører i Præsten John Nelson Darby, f. 1801, d. 18. April 1882. Han havde først studeret Jura i Dublin, hvor han traadte i Forhold til »Plymouthbroderen« Å. M. Groves, en mærkelig Mand, med Tanker, der minder om Tolstois Krdmsopfattelse (han gik 1829 ud som Muhammedaner-Missionær). Mod Faderens Ønske blev Darby Præst i Statskirken i Irland, men harmedes over den Maade, hvorpaa K.n. paakaldte Statens Hjælp, og da han samtidig kom under Paavirkning af den profetiske Bevægelse, der senere fik fast Form i Irvingianismen, opgav han sit Embede, udtraadte af Kirken 1828 og blev Evangelist paa egen Haand. 1830 bevirkede han i Plymouth en Splittelse blandt »Brødrene« og dannede det Samfund, som man rigtigere burde kalde Darbyister end P.-B. Forfulgt af den engelske Gejstlighed rejste D. over Paris til Schweiz, 1838 til Genève, 1840 til Lausanne, hvor han støtted af Dissenters-Bevægelsen der vandt mange Tilhængere. I Tyskland fandt hans Forkyndelse Jordbund i Württemberg og Rhineguene. Ogsaa til de Forenede Stater og Kanada rejste han for at gøre Propaganda. Fælles for »Brødrene« — paa Kontinentet benævnes de almindelig Darbyister — er Modstanden mod udvortes Kirkeordning. Deres Gudstjeneste bestaar af Skriftudlægning og fri Bøn, afbrudt af Pauser i stille Betragtning. Medens de ikke anse Daaben for nødvendig til Salighed, holde de flittig Nadvere, som de modtage siddende. De bruge ikke Fadervor af Hensyn til den 5. Bøn, som de ikke mene, er nødvendig for de Hellige. Forventningen om Herrens Genkomst (Kiliasme) er stærkt fremme. Det var Darby en stor Sorg at maatte dø uden at have oplevet Genkomsten. Iøvrigt staa de dogmatisk væsentlig paa calvinsk Grund. En Strid om Kristi menneskelige Naturs Syndfrihed, der nægtedes af nogle Newtonianerne, overfor hvilke stod et Parti om Georg Müller i Bristol og et tredje, der holdt fast ved Darby), fremkaldte Splittelser, som det ikke lykkedes D. at hæve. Af P.-B.-Menigheder findes der o. 800 i England, o. 300 i Amerika, o. 100 i Kanada, o. 200 i Tyskland, o. 150 i Frankrig, o. 80 i Schweiz, o. 40 i Holland. Af bekendte »Brødre« kan nævnes Georg Müller i Bristol og Tregelles (se de Art.). Ogsaa Lord Radstock (se d. Art.) maa nærmest regnes til dem. Darby's Skrifter, *The collected writings of J. N. D.*, mange Bind, er udk. siden 1866 f. (W. Reid, Plymouth-Brethren unweiled and refuted 1874—76; Neatby, *History of the P.-B.*, 2. Opl. London 1902). S. A. B.

Plütschau, Heinrich, Missionær i Trankebar i den dansk-halleske Missions Tjeneste, f. i Wesenberg i Mecklenburg 1677, udsendes sammen med Bartholomæus Ziegenbalg 29. Nov. 1705 paa Frederik IV's Foranstaltning og Bekostning for at begynde Mission blandt Tamulerne. Han tilhørte, ligesom Ziegenbalg, de pietistiske Kredse i Tyskland. Hans Missionsgerning var hovedsagelig at holde Skole for de portugisisk talende, der for en Del i hvert Fald var Slaver hos Europæerne, medens Ziegenbalg, som var et usædvanligt Sprogtalent, tog sig af de tamulsk talende. 1711 rejste han hjem for at tale Missionens Sag; han kom aldrig mere ud, hvilket allerede havde været bestemt inden hans Afrejse fra Trankebar, men blev Præst i Beidenfleth i Holsten. D. 1747. Fr. S.

Pnevmatikere, »Aandsmennesker«, se Art. Gnosticisme (II, 231 a).

Pnevmatologi, Læren om den Hellig-Aand, se Art. Aand (I, 6).

Pnevmatomakere, Bekæmpere af Aanden, se Art. Makedonios (S. 145).

Pniel, se Pnuel.

Pnuel (i 1 Mos. 32, 31 [30] Pniel) ☉: »Guds Aasyn«, et Sted ved Jabbokkloften i Østjordanlandet. I Nærheden af P. var Jakobs Kamp med Guds Engel (1 Mos. 32, 23 f. [22 f.]). Da det hedder, at Jakob efter sin natlige Kamp, der foregik ved Vadestedets nordlige Side, kom forbi P. (V. 32 [31]), synes P. snarest at være ved Kloftens sydlige Side. En saadan Beliggenhed passer ogsaa til Omtalen af Byen P. i Gideons Historie (Dom. 8, 8—17), hvor Gideon først passerer Sukkot (Der'alla) i Jordansletten udfor Jabbok og derefter P. — Merrill formoder P.s Beliggenhed i Ruinerne Tulul ed-dahab S. for Kloften, hvor denne aabner sig ud imod Sletten. Jeroboam I befæstede P., der har behersket Vejen fra Østjordanlandet til Sikem (1 Kong. 12, 25). L. G.

Poach, Andreas, Discipel af Luther og ivrig Lutheraner, f. 1516, blev 1541 Præst i Halle, men tog 1547, paa Grund af Interim'et, til Nordhausen. 1550 blev han Præst i Erfurt, men 1572 blev han under den antimonistiske Strid (I, 104), i hvilken han stillede sig paa Amsdorfs Side, afsat og døde 1585 som Præst i Uttenbach ved Jena. Hans i Zwickau i Haandskrift fundne Samling af Luthers Prædikener i Aarene 1528—46 blev først udgivet af Buchwald (Leipzig. 1888 f.).

Pobedonoszew, Konstantin Petrovitsch, russ. Statsmand og fra 1881—1905 Prokurør for den hl. Synode, er født 1827 i Moskva, hvor han tidlig blev Prof. i Retsvidenskab. 1860 blev han Lærer for Alexander II's Sønner og fulgte 1863 den ældste af dem, Storfyrst Nikolaj, paa hans Rejser. Derefter steg han hurtigt paa Embedsstigen, blev Senator og Prokurør for den hl. Synode, Geheimeraad og Medlem af Ministerraadet. 1894 blev han Statssekretær, men beholdt sine øvrige Stillinger. Navnlig under Alexander III, hans tidligere Elev, fik han stor Magt og Indflydelse paa Statsstyrelsen. Som Prokurør arbejdede han med Iver paa at højne det russ. Præsteskabs aandelige og sædelige Niveau og at forbedre dets økonomiske Vilkaar. Ogsaa for Ordningen af det russ. Skolevæsen har han haft stor Betyd-

ning. Men udpræget ortodoks og Tilhænger af den gammelrussiske Enevalde-Politik har P. haft en sørgelig Andel i de Undertrykkelser, som siden 1880 er øvede mod rom. Katoliker, Lutheranere og ikke ortodokse russ. Undersaatter. Ogsaa under Nikolaj II har han haft stor Indflydelse og fik ved Afsløringen af Mindesmærket for Alexander II i Moskva, Aug. 1898, Tilkendegivelse af Kejserens særlige Tak. Som Retslærd har P. udg. en meget anset Civilret I—II (russ., Petersb. 1868). Han har overs. Thomas a Kempis »Om Kristi Efterfølgelse« og Thiersch's »Det kr. Familieliv«. I en Række Essays (overs. paa Tysk under Titlen: »Streitfragen der Gegenwart«, 3. Aufl. Berlin 1897) har han givet en Kritik af Vest-Europas religiøse, sociale og politiske Forhold. 1906 afløstes han som Prokurør af Obolensky, men havde indtil sin Død, 22. Marts 1907, Sæde i Statsraadet. Jvfr. H. Dalton, Zur Gewissensfreiheit in Russland, Offenes Sendschreiben an den Oberprokureur des russ. Synods (8. Aufl. Leipzig 1889, ogsaa paa Engelsk og Russisk). S. A. B.

Podebusk. 1) Tetz P., Søn af den berømte Drost Henning P., fik Kanonikater i Roskilde og blev 1392 Biskop i Odense. D. 1400. — 2) Valdemar P., var maaske en Broder til Drost Henrik P. Han blev 1376 Biskop i Odense. D. 1392, saa at T. P. blev hans Efterfølger.

Poggio Bracciolini, Giovanni Francesco, Humanist, f. 1380 i Castel Terranuova i Nærh. af Arezzo, men kom som ung Mand til Firenze for at studere Latin. Derpaa rejste han til Rom, hvor en Kardinal tog sig af ham. Allerede 1402 blev han Sekretær i det pavelige Kancelli, og dette Embede beklædte han i 40 Aar. 1414 var han med Pave Johannes XXIII i Konstanz, hvor han blev Øjenvidne til Hieronymus fra Prags Martyrdom, som han beskrev i et lille Skrift (P.s »Om Roms Ruiner« og »Böhmeren Hieronymus's Martyrdom« er oversat paa Dsk af Joh. Clausen, Kbhvn 1862), og holdt Ligtale over den navnkundige Græker, Manuel Krysoloras, som døde d. 1415. Under Opholdet i Konstanz gennemstøvede han Omegnets Klosterbogsamlinger og gjorde flere vigtige Fund. Efter Hjemkomsten til Rom studerede han især det gr. Sprog. 1434 fulgte han til Firenze med Pavehoffet, der paa Grund af en Opstand maatte forlade Rom, og dér kom han i heftig Fejde og vekslede grove Stridsskrifter med et Par andre Humanister. 1453 blev han Republikken Firenzes Kansler og skrev som saadan denne Bys Historie. Han døde 30. Okt. 1459. I sædelig Henseende vakte han megen Forargelse, ogsaa ved sin *Liber facellarum*. Hans Skrifter blev udgivne i Basel (1538). Fr. N.

Pogwisch. 1) Bertram P. til Bukhagen i Angel, en ivrig rom. Katolik paa Reformations-tiden, skal have gjort Tjeneste baade under Karl V og Hertugen af Alba. Han gjorde sig til af at have disputeret med Melanchthon, og i Bordsholm, hvor han ofte færdedes, forsvarede han Romerkirken over for de luth. Præster. Han døde i en hessisk By paa Vejen til Rom og Loreto. — 2) Ditlev P., Biskop af Slesvig, studerede i Bologna og havde 1489 et Kannikedomme i Slesvig. 1499 gjorde Paven en Kardinal til Biskop i Slesvig, men Kapitlet vilde ikke godkende dennes Valg, men valgte

i Stedet D. P., der nu (i Bologna?) havde erhvervet Magistergraden. Først 1502 fik han imidlertid Anerkendelse i Rom, og han maatte betale en betydelig Sum for sin Stadfæstelse i Bispedømmet. Han døde 15. Jan. 1507.

Poiret, Pierre, fr. Mystiker, f. i Metz 1646, d. 1719, er en af de faa Mystikere mellem fr. ref. Teologer. P. studerede Teologi i Basel og virkede derefter som Præst i Heidelberg og fra 1672 i Anweiler i Pfalz-Zweibrücken. Læsningen af ældre Mystikere vandt ham for disses Teologi. Efter 1676 levede han i Holland og Hamburg, fra 1688 til sin Død i Rijnsburg ved Leiden. Til Antoinette Bourignon (se I, 375) stod han i et inderligt personligt Forhold og udg. hendes Skrifter (1679—84). Ogsaa Mme de la Motte Guyon stod han nær, udg. hendes Skrifter og skrev en Fortale til hendes Selvbiografi. Ældre Mystikeres Skrifter (Tauler, Thomas a Kempis, Theologia Teutsch) overs. han paa Fransk. De Skrifter, hvori P. har nedlagt sin egen mystiske Teologi (Cogitationes, Amsterdam 1677, L'Économie divine, 1687, o. m. a.) er prægede af fr. Klarhed, men indeholde ogsaa, som alle Skrifter af den Art, uklart Sværmeri. S. A. B.

Poissy, Religionssamtale i, 9. Sept.—13. Okt. 1561, kom i Stand, da Katarina af Medici som Formynderske for Karl IX for at hævde sin Magt overfor Guirnerne fandt det klogt at gøre Hugenoterne Indømmelser. I Samtalen deltog Beza og Vermigli (se d. Art.), paa Katolikernes Side var Ordførerne Kard. af Lothringen og Jesuit-Generalen Lainez. Efter Samtalens Slutning kom Repræsentanter for de Lutherske i Tyskland, bl. a. Jakob Andreæ (se I, 87). En konfessionel Forstaaelse opnaaedes naturligvis ikke, men som et Resultat af Mødet kan regnes den Hugenoterne Jan. 1562 tilsikrede fri Religionsøvelse udenfor Byerne. Jvfr. Klipffel, Le colloque de P. (Paris 1868); A. de Ruble, Le Journal de Claude d'Espence (Claudius Spensa, en fremragende Deltager i Mødet), udg. i Mémoires de la Société de l'Hist. de Paris XVI (1889). S. A. B.

Pokéret-hassebaim (o: Gazellejæger), en Familie af Salomo's Tjenere (Esra 2, 57; Neh. 7, 59).

Pole, Reginald, Erkebiskop af Canterbury, f. 1500, d. 1558, paa mødrene Side beslægtet med Kongehuset, studerede med kgl. Understøttelse i Oxford, Padua og Paris, levede derefter i England for sine Studier i Klostret Sheen, indtil han atter 1532 rejste til Italien. Da han i Skriftet »De unitate ecclesiae« i et yderst dristigt Sprog udtalte sig imod Henrik VIII's kirkelige Supremati og Skilsmisse-Sag, opfordrede Kongen ham til at komme til England og forsvare sig. P. adlød ikke, men rejste til Rom, hvor Pave Paul III udnævnte ham til Kard. og gav ham Sæde i den Kommission, der udarbejdede Reform-Udkastet »Consilium de emendanda ecclesia« (1536). Henrik VIII svarede med at lade hans Moder og Brødre henrette. 1541 blev P. Patrimoniums-Legat og opholdt sig i Viterbo, hvor han i en Kreds med Vittoria Colonna, Carnesecci, Flaminio og flere andre deltog i religiøse Samtaler og tilegnede sig Læren om Retfærdiggørelse ved Tro. Desuagtet forblev P. dog en lydig Søn af den kat. Kirke, og han blev aldrig træt af at forsvare Pavens

Autoritet. Paul III udnævnte ham til en af de tre Legater til Tridentiner-Konciliet. Da Maria den blodige besteg den eng. Trone, vendte P. tilbage til England som pavelig Legat (1554). 1556 udnævntes han til Ærkebiskop af Canterbury. Som saadan søgte han at genoprette det tidligere kat. Kirkestyre. Overfor Protestanterne var han yderst grusom og gik endog saa vidt, at han lod Bucers og Fagius's Lig opgrave og brænde. Ikke desto mindre blev han anklaget af sine Modstandere for Hæresi og Slaphed overfor Protestanterne, og Pave Paul IV, der ikke var ham gunstig, fratog ham Legat-Værdigheden, og kun Døden 18. Nov. 1558 frelst ham fra Kætter-Domstolen. Epistolæ R. Poli, ed. A. M. Quirini (Brescia 1744—57). Jvfr. F. G. Lee, R. P. (London 1888); Hook, *Lives of the Archbishops of Canterbury*, Bd. II og III (London 1868 og 1869); *The Cambridge Modern History* Bd. II (Cambridge 1903) 518 f. S. A. B.

Polemik kaldes den teol. Disciplin, der hævder Krdmmens eller en bestemt kr. Konfessions Sandhed ved at gaa angrebsvis til Værks mod Modstanderne, medens Apologetiken (I, 119) gaar forsvarsvis til Værks. Schleiermacher vilde gøre P. en til i Del af den filos. Teologi, saaledes at den, medens Apologetiken »styrer helt udefter«, skal »styre helt indefter«.

Den kr. »P.« begynder egentlig med det n. T., i hvilket ogsaa forskellige Vranglærere bekæmpes, og i de saakaldte apostoliske Fædre er der betydelige polemiske Elementer. Mænd som Justinus Martyr, Irenæos og Tertullian vare Polemikere over for Hedenskabet og Vranglærere, og baade Justinus, Tertullian og Cyprian polemiserede tillige mod Jødedommen. Hele den dogmat. Teol. i den gr. K., er lige fra Athanasios til Johannes fra Damaskos, stærkt polemisk anlagt, og det samme gælder om den lat. kirkel. Literatur, ikke mindst om Augustin. Hele Middelalderen igennem skrev K.s Mænd polemiske Skrifter mod Vranglærere, Jøder, Muhammedanere og Fritenkere, og efter Ref. bekæmpede de protest. Teologer Romerkirken, Jesuiterne Protestantismen, og de luth. og de ref. Teologer bekæmpede hverandre. I det 19. Aarh. skrev K. H. Sack fra schleiermachersk Standpunkt en »Christl. Polemik« (1838), men andre søgte Plads for P.s Indhold i den prakt. Teologi eller i den teol. Principiære. Baade paa protest. og rom.-kat. Side blomstrede dog tillige den særlige »P.«. Fra Romerk. des deutschen Volkes« (1876 f.) og Denifles »Luther og Luthertum in der ersten Entwicklung« (I, 1904). Fra protest. Side svarede F. C. Baur og C. J. Nitzsch Möhler; J. C. Hoffmann skrev mod Janssen, A. Harnack, R. Seeberg foruden et Par af de nysnævnte mod Denifle. To fortrinlige polemiske Arbejder ere K. Hases »Handb. der protest. Polemik gegen die röm.-kath. K.« (1862; 1900⁷) og P. Tschackerts »Evang. Polemik gegen die röm. K.« (1885; 1888²). Den tyske Forening for Reformationshistorie har udgivet og udgiver endnu en Række Skrifter til Oplysning af det 16. Aarh.s Kirkehistorie, der driver en indirekte, stundom ogsaa en direkte

(saaledes W. Walthers »Luther im neuesten röm. Gerichte«) P. mod Rom. Fr. N.

Polen. Krdmmen indførtes i P., da Fyrst Mieczyslaw eller Mieszko af Piasts Slægt (960—992) ægtede den kr. Fyrstinde Dubravka, Datter af Hertug Boleslav i Bøhnen (I, 434) og Aaret efter lod sig døbe af den bøhmiske Præst Bohuvid (966). En Del af Folket fulgte Fyrstens Eksempel, og Missionæren Jordan, der havde arbejdet for Krdmmens Indførelse i P., fik Bispesæde i Posen som Lydbiskop under Magdeburg. Mieszko's Son, den bekendte Boleslav Chrobry (Sagaernes Burislav), der kom i Familieforhold til Sven Tjageskæg og Olaf Trygvesson, var en ivrig Forkæmper for Krdmmen. Da Biskop Adalbert af Prag (I, 23) 997 havde lidt Martyr døden blandt de hedenske Preussere, købte B. hans Lig af disse og lod det jorde i sin Hovedstad Gnesen. Da Kejser Otto III (1000) som Pilegrim besøgte Martyrens Grav, holdtes der en Synode, paa hvilken der i Gnesen (II, 229) blev oprettet et polsk Ærkebispedømme med tilhørende Lydbispedømmer, deriblandt Breslau for Schlesien. Det ældre polske Bispesæde vedblev at staa under Magdeburg, først i Beg. af 12. Aarh. frigjordes det endeligt fra Tyskland. Adalberts Broder Gaudentius (slav. Radzyn) blev P.s første Ærkebiskop. Boleslav tog 1025 Kongenavn og kæmpede ligesom hans Efterfølger mod Tyskland. Under Boleslav II (1055—81) tærnedes Kongemagten og Gejstligheden heftigt sammen. Kongen nærmede sig i sin Harme endog til Hedenskabet, lod sig paa Trods vie til to Hustruer og tog Varsler af Svantevits Hopper, men Gregor VII slyngede Bandstraalen mod ham, Polakkerne gjorde Oprør, og B. II maatte flygte ud af Landet. Biskoppen af Krakau, som Kongen havde ladet myrde foran Alteret (1079), blev P.s Værnehelgen, St. Stanislaus (kanoniseret 1253). I 11.—12. Aarh. udstrakte P. sit Herredømme over Pommern, der ved Freden 1120 maatte love at antage Krdmmen og fik sit første Bispedømme i Julin (1140), men samtidig splittede indre Strid Landet, og selv Kongetitlen var længe opgivet under de oprivende Kampe. Germaniseringer trængte imidlertid frem i Schlesien og Østersølandene. Under Mongolerstormen 1240 kom alt i Opøsning. Fyrsternes Magt sank ned til en blot Skygge, og Kirkens Mænd tiltvang sig Friheder og politisk Selvstændighed. Først 1320 fornyedes det polske Kongerige med Pavens Samtykke (Vladislav I). En fremtrædende Rolle kom dette fornyede P. til at spille i det østlige Europa under Jagellonernes Hus (1386—1572). Efter Ovenskomst med polske Stormænd antog nemlig Storfyrsten i det endnu hedenske Litauen, Jagello (Jagiello) I 15. Febr. 1386 i Krakau Krdmmen, ægtede den polske »Konge« Hedvig og kronedes 4. Marts til P.s Konge som Vladislav II Jagiello (1386—1434). Derefter drog han selv om i Litauen, omhuggede de hellige Lunde og dræbte i Husene de hellige Slanger, der opklækkedes som Husguder. Ved Løfte om at give hver, som lod sig døbe, en hvid ulden Klædning, lokkede han mange til Daab, men kun Soldater og Standspersoner døbtens enkeltvis, de fleste døbtens inddelte i Hobe, som blev oversprøjtede »tilstrækkeligt« med indviet Daabsvand, saaledes

at alle i hver Hob fik det samme nye Navn. I Vilna blev der bygget en Domkirke, som indviedes til den hellige Stanislaus. Dermed var det sidste hedenske Land tilsyneladende kristnet, men endnu i 16. Aarh. kunde det gamle Hedenskab rejse Hovedet. Litauens Forening med P. bragte dette en udstrakt Interessesfære i Rusland og en Overmagt over den tyske Orden, der efterhaanden førte Dele af Ordenstatens Omraade ind under polsk Herredømme, dels direkte, dels som Len. Da Ordensmesteren Albrecht 1525 sæculariserede Staten til Hertugdømmet Preussen, maatte han anerkende Polens Leshøjhed. Derimod var Schlesien allerede 1335 løst fra Polen og stod kun i kirkelig Henseende stadig under Gnesen.

P.s Storhedstid i statslig og kirkelig Henseende er Reformationsaarhundredet. Under Jagellonerne Regering var Grænserne udvidet baade mod Nord, Sydvest og Øst, og P.s Indflydelse strakte sig til Valakiet og Krim. Men Kongemagtens Betydning var stærkt begrænset ved Højgeistligheds og de verdslige Stormænds Magt. Vel uddelte Kongen Bispestolene og Prælaturerne som andre Len, men Gejstligheden folte sig saavel overfor Rom som overfor Kongemagten som Landets frie Repræsentanter. Den »gallikanske« Selvstændighed i den polske K. lagde sig ogsaa for Dagen i dens aandelige Liv. Allerede 1176 optræder flygtende Valdesere i P. og vinder Indgang for deres Lære, og Husitterne (II, 497) og de Mähriske Brødre (III, 328) banede siden Vej for Reformationen, ligesom den polske Adel tildels tilegnede sig Humanismen (II, 485). Delvise Oversættelser af Biblen forekomme i P. siden 13. Aarh. Nationalfølelsen fik mange til at ønske et Brud med Rom. Dertil kom, at den polske Grundlov, der ikke tillod at fængsle nogen uden forudgaende Dom (nisi jure victum), hindrede Inkvisitionen i at optræde i P., som den selv vilde. Polske Adelsmænd begyndte at studere i Udlandet. Reformatorernes Skrifter fandt Læsere i P., men medens Evangeliet let slog Rod i de fortysskede Dele af Landet (om Danzig se I, 604), havde det større Vanskelighed i det egentlige P., hvor Stæderne og Bønderne ingen Magt havde. Sigismund I (1506—48) forfulgte Tilhængerne af den nye Lære, og først under Sigismund II August (1548—72) fik disse bedre Kaar. Denne velmenende Konge satte sig til Opgave at forene de religiøse Partier; selv læste han Calvins Institutio og korresponderede med Calvin og Melancthon. 1555 forlangte han af Paven, at der skulde sammenkaldes et polsk Nationalconcilium, og tillige begærede han Tilladelse til Præsterne's Ægteskab, Nadver under begge Skikkelser, Messe paa Modersmaalet samt Afskaffelse af Annaterne til Rom. Paven svarede med at sende en Legat til Landet for at dæmpe Oprørsaanden og fandt især god Støtte i Kard. Stanislaus Hosius (II, 466), der som Biskop i Ermland havde begyndt et fanatisk Arbejde paa at udrydde alle »Dissidenter«, men nu kaldte Adelen den fordrevne Johannes Laski (III, 25) tilbage. Denne polske Reformator fulgte Opfordringen og vendte hjem til P. (1556), hvor han arbejdede utrættelig paa at forene de indbyrdes stridende Protestanter. De Reformerte havde navnlig fundet

Indgang i Lille-P. og Litauen, de Lutherske i Stor-P. og Livland. Ved et Forlig paa Rigsdagen 1556 blev der truffen den vigtige Bestemmelse, at enhver Adelsmand maatte afgøre, hvilken Gudstjeneste han vilde tillade paa sine Godser, men derved blev der ikke blot banet Vej for Lutherske og Reformerte, men ogsaa for Døberne og Antitrinitarierne (se Art. Sociniane). 1570 kom det paa en General-Synode i Sendomir til en Union, hvor de tre store Dissident-Partier sagde sig løs fra Antitrinitarierne og udtalte sig om det, hvorom de var enige, men tav om Resten (Consensus Sendomiriensis, I, 547). Da var Laski død (1560). Om Reformationens videre Forløb i P. se Dissidenter (I, 650). En polsk Bibeloversættelse blev udgivet af en Kreds Lærde paa Fyrst Radziwills Bekostning 1563 (Brester eller Radziwills Bibel), hvorefter især N. T. oplevede gentagne Oplag. Fra ref. Side ansaas denne Overs. mærket af Socinianismen, hvorfor den afløstes af Danziger-Biblen, besørget af Præsten M. Janicki (1632; N. T. allerede 1606), der er blevet det evang. P.s Folkebibel. Fra sociniansk Side udgav S. Budny 1572 en Bibel-Overs. i Nieswicz, og A. Czechowicz et N. T. (Rakow 1577).

Da Jagellonerne uddøde 1572, blev P. i Praxis et Valgrige og politiske og kirkelige Kampe bragte nu Landet i Forfald. I det hele blev disse gunstige for Katolicismen. Med Stefan Bathori (1575—86), der var Protestant, da han blev Konge, men efter sit Valg gik over til Romerkirken, fik den rom.-kat. Modreformation Vind i Sejlene, og Jesuiterne fik nu Magten i Landet (jvfr. Art. Possevin). Vladislav IV (1632—48) tænkte vel paa Muligheden af en Udsoning mellem Protestanterne og Romerkirken, i hvilket Øjemed han foranstaltede Religionssamtalen i Thorn (1645), men den førte ingen Forbedring med sig (se Art. Calixt, I, 446). I Byerne voksede den rom.-kat. Pøbel sig stærk, og da Godsejerne paa Landet blev rom.-kat., stod de protestant. Menigheder ganske værgeløse, og deres Tal blev færre og færre. Efterhaanden mistede de alle Rettigheder. 1717 mistede Protestanterne Retten til at bygge Kirker, og nogle Aar senere erklæredes de uduelige til Statsembeder og Deltagelse i Arbejdet paa Rigsdagene. Forfølgelsen forblev ikke ublodig. Da Protestanterne i Thorn 1725 ikke knælede for en rom.-kat. Procession, kom det til en Gadekamp, hvorunder Jesuiterkollegiet blev stormet af Folket. Dette blev grusomt straffet af den polske Regering, det saakaldte Thorne-Blodbad, ved hvilket Byens Borgmester og flere fremragende Protestanter dømedes til Døden (F. Jacobi, Das Thorne-Blutgericht 1724, Halle 1896). Under disse trykkende Forhold greb evang. sindede Adelsmænd tilsidst til den fortvivlede Udvej at paakalde Udlandets Hjælp, hvorved de blev medskyldige i P.s Undergang. Støttet af Rusland fik de deres Klage frem paa Rigsdagen, og 1775 fik Dissidenterne deres Rettigheder tilbage, men da var Dødsdommen allerede udtalt over det ulykkelige Land. — Ved P.s første Deling (1772) regner man, at der fandtes 5 Mill. Polakker og 1 Mill. Litauer, overvejende rom.-katolske, og 1 Mill. Tyskere, Protestanter. Romerkirken havde Ærkebispedømmer i Gnesen og Lemberg med 15 tilhørende Bispedømmer.

Det sidste var grundlagt 1375 i Halicz som Metropolsæde for Ærkebispem over de rom.-kat. Ruthenere og flyttet 1415 til Lemberg. Polens polit. Deling medførte i den følgende Tid en nødvendig, ny Organisation for Romerkirken. Gnesens Ærkesæde, der kom under Preussen, mistede nemlig $\frac{4}{5}$ af sit Stiftsomraade til russiske Bispestole. — Kongerigets 5 Mill. Lillerrussere var græsk-katolske. Joderne talte $1\frac{1}{2}$ Mill.

Russisk P. Paa Wienerkongressen oprettedes et Kongerige P., fra 1815—31 kun ved Personalunion forenet med Rusland, dernæst administreret som selvstændig Del af Kejserriget, indtil det 1866 inkorporeredes i dette, nu officielt benævnt Weichsel-Guvernementerne. Romerkirken nyorganiseredes 1817—18 i russisk P. med Warschau som Metropol. Indtil 1798 var denne By kun Sæde for et Arkidiakonat under Bispestolen i Posen; da dette blev preussisk, fik Warschau s. Aar en Biskop. 1817 blev han ved pavelig Bulle Ærkebiskop, og 1818 stillede en Circumscriptions-bulle 7 Bisper under ham, og grundede nye Domkapitler. I den følgende Tid viste den russiske Regering aabenbare Tendenser til at undertrykke den rom.-kat. K. i Polen. 1829—36, 1838—56 stod Ærkestolen ledig, og 1861 brugte Regeringen under et nyt Ærkebispeløse hensynsløs Vold mod Katolikkerne. Den rom.-Klerus stod derfor bag den polske Opstand 1863. I den Anl. ophævede den russ. Regering 1864 de rom.-kat. Klostre i P. som Oprørets Arnesteder, fratog Gejstligheden Ledelsen af Folkeskolen, indtog Kirkegodset og internerede de mistænkelige Biskopper. Da den vrede Pius IX ved Nytaarskuren 1866 i Rom behandlede den russ. Gesandtskabssekretær v. Meyendorff uhøfligt, afbrød Rusland helt den diplomatiske Forbindelse med Pavestolen, ophævede Ærkebispedømmet Warschau og stillede Biskopperne under et Stats-Kollegium i St. Petersburg. De genstridige Biskopper forvistes. Under Leo XIII genoptoges en Forhandling, og 1883 blev der funden en modus vivendi, hvorefter de forviste Biskopper vendte tilbage, fik Pensioner, men ikke deres tidligere Bispestæder, til hvilke Paven valgte nye, af Kejseren designerede Biskopper. 1897 fandtes $74,8\%$ rom.-kat., $7,1\%$ gr.-kat., $4,5\%$ Protest. og 14% Jøder i russisk P. (Premier recensement général de la population de l'empire de Russie 1897, St. Petersb. 1905). — Preussisk P. 1821 ophøjede en Bulle Bispestolen Posen (hidtil Suffragan til Gnesen) til Ærkesæde og forenede Gnesen-Posen under én Ærkebiskop. Den Nationalkamp, der navnlig i Regeringsdistriktet Posen føres mellem Tyskere og Polakker, har givet Anledning til svære Forviklinger mellem den preuss. Regering og Pavestolen, idet den rom.-kat. Klerus har stillet sig paa Polakkernes Side, og navnlig i Kulturkampens Dage stod Mængder af Præstestillinger ledige. Se Art. Dunin (I, 687) og Ledóchowsky (S. 33). Ogsaa Ærkebiskop Florian v. Stablewsky af Gnesen-Posen (d. 25. Nov. 1906) søgte under Skolestriken 1906 i Anledning af den preuss. Undervisningslov om Tysk i Skolerne at værne om det polske Sprog. Om Schlesien se d. Art. — Østerrigsk P. Den polske Nationalbevægelse har nu sin Borg i Kongeriget

Galizien, der ventes en Gang at skulle blive P.s »Piemont«. Af Galiziens 7,315,939 Indb. er (Aar 1900) $54,75\%$ Polakker, $42,90\%$ Ruthenere. Til Polakkerne høre Adelen, Bybefolkningen og Bønderne i Vest-Galizien (rom.-kat.). Ruthenerne er gr.-kat. De rom.-kat. tælle 3,350,512; de gr.-kat. 3,104,103. Den rom.-kat. Gejstlighed staar under Ærkebiskoppen i Lemberg og Biskopper i Przemyśl (det eneste af Lembergs gamle Suffraganstifter, som det beholdt ved Polens Deling — Resten gik til Rusland) og Tarnow (oprettet 1783) samt under den selvstændige (exemte) Fyrstbiskop af Krakau. Disse har Sæde paa Landdage, hvor Polakkerne er i Flertal. De Evangeliske tælle 45,331 (under 2 Superintendenter). Der er 811,311 Jøder. (R. Roepell, Geschichte P.s, Hamburg 1840 f., forts. af Caro (til 1506), Gotha 1863—88, I—V; R. Roepell, P. um die Mitte des 18. Jahrh.s, Gotha 1876; G. W. Th. Fischer, Versuch einer Geschichte der Ref. in P., I—II, Grätz 1855; Koniecki, Geschichte der Ref. in P., Breslau 1872; E. Borgius, Aus Posens und P.s kirchl. Vergangenheit, Berlin 1898; G. Krause, Die Ref. und Gegenref. in P., besonders in den jetzt preuss. Provv. Posen und Westpreussen, Posen 1901). S. A. B.

Polenz, Georg v., Biskop af Samland, er f. 1478 af sachsisk Adelslægt. I Italien drev han humanistiske og juridiske Studier, blev pavelig Notar, men sluttede sig 1511 til den tyske Orden, i nært Venskab med Stormesteren Albrecht af Brandenburg (I, 48). 1518 blev han, skønt endnu ikke præsteviet, udnævnt til Biskop af Samland (en fra Østpreussen fremspringende Halv). Medens Albrecht i Nürnberg blev vunden for Reformationen, var P. hans Stedfortræder og optraadte fra 1523 som en varm og mandig Forkæmper for det evangeliske Syn. Han prædikede selv og anordnede Prædikener paa Folkesprogene. Det sjældne Syn af en evangelisk Biskop vakte stor Opsigt, men Albrecht undveg de Opfordringer, han fik til at skride ind imod ham. 1525 blev Preussen omdannet til en verdslig Stat; P. gav Afkald paa sin verdslige Magt og giftede sig, faa Dage før Luther. Efter sin Hustrus Død indgik han et andet Ægteskab. Ved den nærmere Ordning af de kirkelige Forhold i Preussen var P. stadig medvirkende; dog holdt han sig i Erkendelse af sin egen Begrænsning udenfor de teologiske Stridigheder, f. E. om Osianders Lære. I de sidste Aar trak han sig paa Grund af Svagelighed ud af Forretningerne, og 1550 døde han. V. A.

Polliander, se Johannes Gramann (II, 247).

Pollich, Martin, fra Mellrichstadt i Nedre-Franken, ofte kaldet Dr. Mellerstadt, var Frederik den vises Livlæge og en meget lærd Mand, der havde 3 Doktoritler og bar Hædersnavnet *lux mundi*. Han var virksom ved Wittenberger-Universitetets Stiftelse og blev dets første Rektor (1502); en Tidlang docerede han baade Medicin og skolastisk Teologi ved dette. Han sagde om Lúther: »Denne Munk vil forstyrre alle Doktores, fremkalde en ny Lære og reformere hele den rom. K.«. M. P. døde i Wittenberg 27. Dec. 1513.

Polygam, se Ægteskab.

Polyglotter vilde efter Ordets egentlige Betydning kunne bruges om en Bog, som inde-

holder samme Værk i flere Sprog, men det bruges som Regel kun om den hellige Skrift aftrykt i flere forskellige Sprog. Strengt taget har Sprogbrugen begrænset Ordets Betydning endnu mere, idet man ikke vil bruge det om Værker, hvor Grundteksten findes jævnsides med kun en Oversættelse i et gammelt eller moderne Sprog, heller ikke om lærde Værker, der indeholde bibelske Skrifter gengivne i flere Sprog, men ikke i Grundteksten. Naar saaledes en snævrere Sprogbrug fastholdes, bliver P.s Tal ikke stort. Kun fire har opnaaet en særlig Berømmelse. For det første den saakaldte Komplutenserpolyglotte (se Art. Alcalá, I, 48). Den blev trykt i Aarene 1513—17 under Ledelse af Kardinal Ximenes (se d. Art.), men blev først offentliggjort 1520. I 6 Bd. bringer den det hebr. G. T., det græske N. T., Onkelos's Targum, Septuaginta og Vulgata samt hebr.-kaldæisk Leksikon og Grammatik. Den næste i Rækken blandt de bekendte P.er er Antwerpener-P.en, trykt paa Filip II's Bekostning under Ledelse af en spansk Teolog Benedikt Arias. Udover den forrige P.s Indhold bringer den Targumer til næsten hele G. T. og for N. T.s Vedkommende ogsaa den syriske Oversættelse Peshitta. Pariser-P.en, trykt 1629—1645, bringer vel endnu mere nyt, f. E. den samaritanske Pentateuk og en arabisk Oversættelse til N. T., men staar i videnskabeligt Værd under de forrige. Mest værdifuld af alle P.er er den saakaldte Londoner-P., fuldendt 1657, i 6 Bd. Dens Ophavsmand er den senere Biskop af Chester, Brian Walton. Værkets Betydning bestaar ikke blot i, at den bringer flere orientalske Oversættelser, men hovedsagelig i det rigere tekstkritiske Materiale, som den indeholder. Walton har her gjort et beundringsværdigt Arbejde, som fik stor Betydning for Eftertiden. Derfor udkom der ogsaa Særudgaver af Waltons historisk-kritiske Studier over Biblens og Oversættelsernes Tekst. Foruden disse fire store P.er findes der nogle faa andre; blandt de i nyere Tid mest kendte maa nævnes Stier og Thelles P., udkommen 1846—55. Efter det Opsving, som den videnskabelige Bibelforskning har taget i det sidste Aarh., vil man næppe foreløbig kunne tænke paa at udgive P.er. Man ser nemlig nu klart, at der vil kræves lange Tiders majsommelige Forskning over de enkelte Tekster, før man vil kunne indlade sig paa saadanne Kæmpeforetagender, som de gamle P.er var. F. T.

Polykarp, Biskop i Smyrna i 2. Aarh. Kilderne til vor Kundskab om ham bestaar væsentlig i: dels Ignatios's Breve, blandt hvilke et er rettet til P., dels Meddelelser hos Irenæos og Eusebios, dels endelig et Brev fra P. til Menigheden i Filippi samt en Beretning om hans Martyrium, sendt fra Menigheden i Smyrna til Menigheder i Frygien. Om disse Kilders Ægthed kan der efter de nyere Undersøgelser næppe næres alvorlig Tvivl. Derimod er det saakaldte »vita Polycarpi« en senere, uhistorisk Legende. I Følge Irenæus, som selv i sin Ungdom har set og hørt P., har P. oplevet Slutningen af den apostolske Tid, har omgaaedes Johannes og andre Apostle og mange af dem, der har set Herren, og er af Apostle baade bleven gjort til Kristen og indsat i sin Bispestilling. Hermed stemmer Angivelserne af hans

Alder i Beretningen om hans Martyrium. I Følge de her givne detaljerede Meddelelser maa hans Død sættes til 23. Febr. 155 (den eneste anden Mulighed, 166, er kun lidet sandsynlig), og da han, efter samme Kilde, den Gang maa have været mindst 86 Aar gammel, kan han senest være født Aar 69. De nævnte Breve (fra Ignatios og Polykarp), der vistnok kan sættes til o. 110, giver os et værdifuldt Indblik i Hilleasiatiske Kirkeforhold, i Bispestillingens Betydning dér, og i P.s Personlighed. Vi møder i ham ingen stor eller original Aand, men en paalidelig og trofast Karakter; den jævne Maade, hvorpaa han i sit Brev, særlig i Tilslutning til 1. Pet., fremhæver Korsets Evangelium og forsvarer Menigheden, er saare tiltalende og kan godt svare til Irenæos's Skildring af ham som den, der altid fastholdt den ene og eneste af Apostlene modtagne og af Kirken overleverede Sandhed. Mod Slutningen af sit Liv (154) kom han til Rom, hvor hans Autoritet som den gamle Bærer af Overleveringen virkede imponerende paa Vranglærerne, og hvor han forhandlede med Aniket om Tiden for Paaskefesten. Skønt Enighed ikke opnaaedes, bevarede dog Samfundsbaandet, og P. uddelte Nadveren i den rom. Menighed. Om hans sidste Timer berettes i den smukke og i Hovedsagen troværdige Beretning om hans Martyrdom paa Baalet. Der fortælles levende om Folkets, af Jøderne ansprogede, Raseri, om P.s smukke, værdige Holdning, og vi hører hans berømte Ord om, at han ikke vilde bespotte den Herre, han havde tjent i 86 Aar og som aldrig havde gjort ham noget ondt. Beretningen er ogsaa af den Grund i høj Grad interessant, at vi af den ser, hvorledes Helgen- og Relikvieryrkelsen voksede ud af Martyriet (Lightfoot, The apost. fathers II; Zahn i Gebhardt, Harnack og Zahns Udg. af Patres apost. II).

J. P. B.

Polykrates, Biskop i Efesos, førte o. 190 en Strid med Biskop Victor af Rom om den rette Tid for Paaskefesten (S. 464).

Polykronios, Biskop af Apameia, var en Broder til Theodor fra Mopsuestia og selv en fremragende Ekseget af den antiokenske Skole. Han levede til efter 428. Hans Skrifter ere kun kendte gennem Citater i Katenerne.

Polynesian, den Del af Øerne i det stille Hav, der fra Ny Zeeland i en stor Bue strækker sig mod N. Ø., omfatter, foruden en Del mindre Grupper og isolerede Øer, følgende større Øgrupper: 1) Fidji med o. 118,000 Indb., næsten alle wesleyanske Kristne (o. 10,000 Katoliker), ingen Hedninger; engelsk Kronkoloni. 2) Tonga med godt 20,000 Indb., ligeledes næsten alle Wesleyanere (o. 11,000 til Tonga-Frikirken, o. 5000 til Missionskirken; o. 3000 Katoliker). Øerne har egen Konge og fri Forfatning, men er afhængige af den engelske Guvernør paa Fidji; ingen Hedninger. Paa de smaa, mellem Tonga og Samoa liggende Øer Uea, Futuna og Alofi har Maristmissionærer oprettet en katolsk Stat efter Paraguays Møster; annekteret af Frankrig 1888. 3) Samoa, delt mellem Tyskland og Amerika, som henholdsvis regerer over 34,000 og 6000 Indb.; deraf har Londoner M. S. o. 24,000 døbte, Wesleyanerne o. 6300, Katolikerne o. 6600, desuden nogle faa Adventister og — o. 1000

Mormoner. 4) Tokelau-, Ellice- og Gilbert-Øerne (tils. o. 10,000 Indb.), ingen Hedninger; Lond. M. S. har godt Halvdelen af de Kristne paa den første og sidste Gruppe, alle de Kristne paa den midterste; Resten er Katoliker, som her driver en meget hensynslos Propaganda. Øerne tilhører England. 5) Cook-el. Hervey-Øerne (engelske) 8700 Indb., over 6000 til Lond. M. S., Resten Katoliker og Adventister; den største Ø er Rarotonga med Missionseminarium og en berømt Haandværkerskole. 6) Selskabsoerne (deriblandt Tahiti), 1787 Udgangspunktet for Lond. M. S.s store Arbejde paa Sydhavsøerne, evangeliseret af dets Missionærer til 1836; da kom franske (kat.) Præster til Øerne under fransk Beskyttelse og drev en Kontramission, som i Haardhed, Vold og Misbrug af den verdslige Magt søger sin Lige i Missionshistorien. 1863 kom Pariser-M. S. de betrængte evangeliske Kr. til Hjælp (paa de vestlige Øer først 1897); nu o. 10,000 evang. Kr. under Parisermissionen; nogle Adventister; faa Mormoner; Resten (o. 3500) Katoliker.

Vi nævner kun lige de 3 smaa, franske Øgrupper Australøerne (o. 1800 evang. Indbyggere under Parisermissionens Tilsyn), de lave el. farlige Øer og Markesas-Øerne (de sidste med evang. Mission, Parisermissionen) og endelig den nordligste af alle polynesiske Øgrupper, Hawaji el. Sandwichøerne, nu amerikansk Besiddelse (se Art. II, 359). Fr. S.

Polyteisme, Dyrkelse af mange Guder, er en Religionsform, der udvikler sig temmelig tidlig i Menneskehedens religiøse Liv og som holder sig endnu under en høj Kulturudvikling, saa det ved første Blik tager sig ud, som om Hedenskabet som Helhed er polyteistisk. Ved nærmere Undersøgelse indskrænkes imidlertid den egentlige P.s Omraade ikke saa lidt. Den samtidige Dyrkelse af flere virkelige Guder finder i Realiteten kun Sted, hvor Gudsbegrebet har udviklet sig til en vis Højde, og hvor der er indtraadt et vist Kultursamkvem blandt Folk. De tidligste Forestillinger om guddommelige Magter, saaledes som de viser sig hos primitive Folk, og som vi aner dem bag Oldtidsreligionerne, er nemlig dels af en saa ubestemt Natur, at der knap kan tales om Guder, dels er de, hvor de har udviklet sig til noget, der kunde kaldes Guder, saa tilfældige i deres Optræden og saa stærkt knyttede til den enkelte Lokalitet, den enkelte Begivenhed, det enkelte Individ, at der ikke kan tales om nogen Gudeskare eller Panteon. Man ser bag alle Virksomheder i Naturen eller Begivenheder i Menneskelivet en virkende Kraft, der paa det primitive Trin ofte kun tænkes som en Sjælesubstans, der fylder og bevæger Tingen, og som ved Magiens Hjælp kan udlades af den og tilføres den igen ligesom det var Elektricitet. Først paa et senere Trin — og ingenlunde overalt — synes denne Naturbesjæling (Animisme) at have faaet sin Forklaring ved, at man antog de afdøde Aander som Tingenes bevægende Kræfter. Andre Steder — og dette gælder især de oldevropæiske Religioner — har man enkeltvis personificeret disse Bevægelseskræfter ved at tillægge dem menneskelig Vilje og Forstand; derved er de saakaldte Særguder opstaaede (Useners »Sondergötter«); Væsener, der kun har den bestemte Opgave at

lyne eller tordne, at lade Kornet spire eller modnes, at lade Børn fødes eller Mennesker dø o. s. v. For saavidt er det tidlige Hedenskab polyteistisk nok, som Naturen for den fysiske ukyndige Betragtning tænkes at vrime af saadanne Væsener; men Spørgsmaalet er, om man kan kalde dem Guder. Dette Navn kan man dog egentlig kun tilkende et Væsen, der nyder virkelig Kultus, det vil i ringeste Fald sige, som modtager Gaver for at stemmes gunstigt; men de fleste af disse Væsener gøres kun til Genstand for Maning og Besværgelse, eller de modtager Gaver, der paa magisk Vis skal tvinge deres Vilje, vi er m. a. O. endnu paa Aandedyrkelsens lave Trin.

Til Kultus samler man sig i Reglen paa det tidligste Trin om en Lokalgud, hvem man be-
trakter som Stammens eller Bygdens Herre og Fader — eller Herskerinde og Moder (thi nok saa hyppigt tænkes dette Væsen som kvindeligt); og det er langt almindeligere end man tidligere har antaget, at man indenfor den givne Kreds rettede sin Tilbedelse udelukkende til denne ene Guddom, saaledes som de hedenske semitiske Stammer oprindelig hver havde sin Ba'al (Monolatri). Ofte tillægger man imidlertid denne Gud standsmæssig Familie eller Følgeskab, og saaledes kan der fremkomme en Gudekreds. Sædvanlig danner Panteon sig dog paa en anden Maade, nemlig ved Sammensmeltning af forskellige Guders Kultus, enten ad præstelig eller ad politisk Vej eller ved blot aandeligt Samkvem mellem Stammer og Folk. Saaledes er det især kendeligt, at de ægyptiske og babylonisk-assyriske Rigsreligioner har dannet sig; Statsdannelsen har her været den samlende Magt, og Præsterne har ved Kultus og Mytologi føjet Guder sammen, som ikke har andet med hinanden at gøre, end at den samme Farao eller Storkonge har erobret deres Landskaber og nu antager denne Gud til sin Gud for dermed at slaa sin Besiddelse af Landet fast. Ved Siden af disse statslige Ordninger bemærker man imidlertid Kultusbevægelser, ved hvilke Dyrkelsen af en Guddom forplanter sig fra Sted til Sted ved Handelsforbindelser, ved præstelig Mission eller ved andet Samkvem. Saaledes udbredte Astartes eller Istars Dyrkelse sig ikke blot til alle Semiter, men trængte ogsaa igennem hos Persere og Armeniere og blandt Lilleasiens Folk, hvorfra den atter udbredte sig til Rom, til Gallien osv. Utvivlsomt har Zeus-præster og Apollopræster, ligesom bevisligt de dionysiske Optog, forplantet disse Guders Kultur til græske Egne, hvor man tidligere kun har dyrket rent lokale Guddomme, og disse sidste er da hyppigt blevne opslugte af den nye Guddom eller indordnede i hans Følge. Derved forsvinder ganske vist Særguder og Lokalguder tidt af den offentlige Gudsdyrkelse, og Udviklingen bringer for saa vidt en vis Forenkling med sig; men de store Guder, der træder i deres Sted, danner ogsaa tidt fyldige Gudekredse, sammensatte ved alskens Krydsning og Sammensmeltning af Kultus og Myter. Saaledes kan man iagttagte, hvorledes en enkelt græsk Lokalitet, f. E. Lakonien, oprindelig har haft sine landskabelige Guder, men hvorledes Artemis, Demeter og Poseidon efterhaanden trænger ned til Egnen for under en senere

Bevægelse at overstraales af Zeus og Apollon, Dionysos og Afrodite, og hvor man før kun tilbad Hyakinthos, kender man nu det hele græske Panteon. For Grækernes Vedkommende er det bevisligt, at den hele Gudekreds (Olympierne) først er bleven landskendt gennem den homeriske Digtning, men lige saa bevisligt er det, at Olympierne intet Steds er blevene tilbedte samlede, og de danner for saa vidt kun et Panteon paa Papiret, ligesom de ægyptiske og babyloniske Gudekredse kun eksisterede paa Tempelvæggene; ja den personlige Gudsdyrkelse har sikkert hos almindelige Mennesker kun strakt sig til temmelig faa Guder, og har navnlig samlet sig om en bestemt Familieheros eller Lokalgud med lejlighedsvis Tilbedelse af de Særguder eller Funktionsguder, man maatte faa Brug for, ligesom Katolikerne ved Siden af deres egentlige Gudsdyrkelse har deres personlige og lejlighedsvisse Helgener. Præster og Mytologer har nemlig sørget for, at Guderne, efterhaanden som de samledes til et Panteon, fik enkelte Bestillinger at røgte, hvilke de enten har taget i Arv fra de ældre Særguder, eller som man har tillagt dem ved teologiske Spekulationer. Apollo samlede i sig en Mængde Virksomheder, ligesom han havde absorberet en Mængde Særguder (Helios, Lykos, Fenix, Iathros, Smintheus o. s. v.); i den systematiske Opstilling fik han dog særlig Solen, Lægekunsten, Mantiken og Musiken anvist; paa lignende Maade fungerede Hermes som Vindgud ved Rejser, Købmandsskab, Gymnastik o. s. v., og saaledes fik man alle Naturens og Livets Virksomheder underlagt en guddommelig Beskyttelse. P. blev derved i sin højeste Udvikling baade i Antiken og andet Steds et vigtigt Inddelingsprincip for Tilværelsen, som man i høj Grad følte Savnet af, den Gang den f. E. i Evropa afløstes af Kristendommen, idet Nationer, Byer, Familier, Erhverv saa at sige subsisterede formelt ved den Gud, hvis Beskyttelse de nød, og Naturen populært endnu stedse kun forstodes som Aanders eller Guders Virkefelt. Imidlertid undergravedes P. i Evropa kendetiligt af Kulturen, der navnlig i den rom. Kejsertid stræbte efter at oprette Enhed og Universalitet, politisk gennem Kejsermagten, videnskabeligt og moralsk gennem de filosofiske Skoler, af hvilke Stoicismen især gjorde sig fortjent ved at opfatte baade Naturen og Menneskeheden som en Enhed, og som derfor principielt ikke behøvede Guderne længer, men affandt sig med dem ved at tyde dem som Naturmagter o. l. Kejsertidens Gudeblanderi affodte filosofisk en Panteisme eller abstrakt Monoteisme, der, navnlig under Nyplatonikernes Paavirkning betragtede Folketroens P. som en lavere, sanselig Trosform. Der maatte dog en Religion af anden Art og Oprindelse til for at opheve P., og Kristendommen udrettede dette Størværk; dog kunde Ophevelsen ikke fuldbyrdes i det faktiske, før Kejsermagten var vundet for Kristendommen og gjorde en Ende paa den kommunale Kultur. I Folkevanerne dukkede P. dog snart op igen i Form af Helgendyrkelse, der mange Steder ligefrem fortsætter Lokalgudernes Dyrkelse, ja overtager gamle Særguders Funktioner. Først Protestantismen kan derfor siges i Evropa at have gjort

Ende paa P. — og endda har den jo dækket over megen Overtro, der har sin Rod i Hedenskabet (C. P. Tiele, *Elements of the science of religion* I, cap. IV—V; H. Usener, *Götternamen*, 1896; Edv. Lehmann, *Hedensk Monoteisme*, 1897, smlg. H. M. Larsen, *Den bibelske Monoteismes Særstilling*, 1896).

Edv. L.

Pombal, berømt portugisisk Statsmand, hvis egentlige Navn var Dom Sebastião José de Carvalho e Mello, blev f. 13. Maj 1699. Efter at have studeret Retsvidenskab, virkede han som Diplomat og lagde sig med stor Iver efter Studiet af den evropæiske Kulturs nyeste Fremskridt. 1750 blev han portugisisk Udenrigsminister. Ved sin fremragende Begavelse og sit imponerende Ydre fik han snart fuldstændig Herredømmet over Kong José I. P. minder meget om Struensee; som denne var han erklæret Tilhænger af den franske Deisme og tilstræbte hastige Reformen til Landets Opkomst paa alle mulige Omraader; som denne drevs han frem af stærk Ærgerrighed, men han havde en fastere Haand og fik adskillig mere gennemført trods langt større Modstand. Navnlig rettede han sit Formaal mod at knuse Adelens og Gejstlighedens vældige Magt. — Sin Stilling befæstede han, efter at have udfoldet en storartet Virksomhed for at lindre Nøden efter det store Jordskælv 1755. 1757 blev han saa Premierminister og optraadte derefter med omtrunt fuld suveræn Magt. I Kraft heraf begyndte han den berømte Kamp mod Jesuiterne, der har skaffet ham et kirkehistor. Navn. Især udnyttede han det Attentat, der Sept. 1758 blev foretaget paa Kongen, til at skaffe sig Luft iblandt sine Modstandere. Jesuiterordenen blev nu indviklet i Sammensværgelsesprocessen. 1759 blev Ordenen ved to kgl. Dekreter ophævet baade for Portugal og Koloniernes Vedkommende og dens Godser inddragne. En Del af Medlemmerne, ikke mindst Missionærerne i Kolonierne fængsledes, o. 5000 deporteredes til Italien. S. Aar udnævntes P. til Greve af Oeyras. Samtidig greb P. ind i K.ns nedarvede Stilling. For at faa friere Hænder foranledigede han et Brud med Rom, idet han udviste en apostolsk Nuntius 1760. En Række Reformen m. H. til Handel, Agerbrug osv. sattes nu i Scene. 1770 ophøjedes han til Tak til Markis af Pombal. 1772 gennemførte han en fuldstændig Reform af Universitetet i Coimbra, og Provinserne forsynedes med o. 900 Lærere for at forny det elendige Skolevæsen. Samtidig paaviste han, hvorledes den rivende Nedgang i Portugals Literatur og videnskabelige Stilling daterede sig fra Jesuiternes Indførelse. Ogsaa udenfor Landet arbejdede han med Iver for Jesuiternes fuldstændige Ophevelse. P. beholdt Magten indtil Tronskiftet 1777. Den nye Hersker, Dronning Maria, afsatte ham straks. Procesakterne fra 1759 blev taget frem til Revision og de dømte frikendte. Derpaa begyndte en Proces mod P., der dømtes til Døden, men benaadedes med Forvisning fra Hoffet. P. døde 8. Maj 1782 (Oncken, *Das Zeitalter Friedrich des Grossen*, II, 341—69; Duhr, P., 1891).

J. O. A.

Pomesanien, Bispestift i Ordenslandet Preussen, oprettedes 1243 sammen med Stifterne Kulm, Ermland og Samland, da Legaten Vilhelm af Modena organiserede K.n i Preussen, og blev

derefter som de andre 3 henlagt under Rigas Ærkestol. Katedralens Plads blev Marienwerder. I 15. Aarh. led Stiftet meget under Krigen med Polen. Da Ordensstormesteren Albrecht 1525 sæculariserede Preussen, gennemførtes Ref. ogsaa i P.; en Del af Stiftet forblev dog katolsk og polsk. Fra 1530—87 havde P. protest. Bisper (deribl. Paul Speratus og Joh. Wigand), saa blev Titlen afskaffet, og P. styret ved et Konsistorium i Saalfeld. Bispestolens Indtægter gik da for største Delen til Universitetet i Königsberg og forsk. Skoler. 1751 opgik Konsistoriet P. i det i Königsberg. De kat. Bisper i Kulm, der styrede de kat. Dele af P. og derfor optog Titel af Bisp af P., maatte 1763 opgive denne Titel. Dermed er P. forsvundet af Administrations-sproget og nu ogsaa glemt i Folketale (H. Cramer, Gesch. des vorm. Bisthums P., 1884).

Pommeranus eller Dr. Pommer, se Bugenhagen, I, 414.

Pommern, nuvæ. preussisk Provins, tidligere Hertugdømme. Om Krdms Indførelse se Art. Venden. I kirkl. Henseende stod i Middelalderen Hoveddelen af P. under den eksemte Bispestol i Kammin (opr. i Julin), Rygen (Rø) laa under Roskilde Stift, en Del af Forpommern under Bremen, og Pommerellen (Lille-P. omkring Danzig) hørte endelig dels til Wloclawek (Vladislavia, Leslau eller Cujavien) og kaldtes Arkidiakonatet Pommerellen, dels til Gnesen (1512 organiseredes det som Arkidiakonatet Kammin, der ikke maa forveksles med Bispestiftet af samme Navn). Pommerellen kom 1309 fra de pommerske Hertuger over paa Tysk-herrernes Haand og tilfaldt siden Polen.

De første Virkninger af Reformationen viste sig 1520 i P. i Klostret Belbuk, hvor Joh. Bugenhagen (I, 414) var Lektor. Bugenhagen drog 1521 til Wittenberg, men Abbeden og Munkene begyndte at virke for Evangs. Udbredelse, og samtidig fremstod andre luth. Prædikanter i P. Stemningen var imod den rom.-kat. Gejstlighed, og flere Steder kom det til Uroligheder, der dog ikke alle skyldtes relig. Motiver. Den verdslige Øvrighed greb ind (saaledes inddrog Hertug Bogislaw 1522 Belbuk med dets rige Gods), men de ev. sindede Præster, der maatte flygte, optraadte straks efter i andre Byer, hvorved Ev. blot fik saa meget hurtigere og større Udbredelse. Præsten Joh. Kureke i Treptow maatte flygte, men drog til Stralsund og prædikede dér. I Stolp virkede Chr. Ketelhot og samtidig med ham eller snart efter optraadte dér Luthers Ven, den bekendte Peder Svave (se d. Art.). Ketelhot blev afsat og drog til Stralsund, hvor han 1523 vakte stort Røre. I Stettin optraadte 1523 Paul vom Rode, og han fandt Støtte hos Stettineren Nikolaus Decius (I, 616) og i Joh. Knipstro. Den sidste havde som ung Munk 1518 i Frankfurt a. O. optraadt imod Tetzal, hvorfor han til Straf var bleven forflyttet til Fransiskaner-Klostret i Pyritz, men da han ogsaa dér prædikede Luthers Lære, maatte han flygte og drog til Stettin (F. Bahlow, Joh. Knipstro, Halle 1898). 1523 døde Hertug Bogislaw efter forinden at have udsendt et Forbud mod al Opræden af »oprørske Præster og forløbne Munke«, men de to nye Hertuger Georg og Barnim havde nok at gøre med andre Ting end Ref. Barnim havde iøvrigt overværet

Disputatsen i Leipzig og beundrede Luther. Hødest gik det til i Stralsund (Billedstorm 10. Apr. 1525), og allerede 5. Nov. antog Raadet en af Joh. Höck (se Art. Äpinus) udarbejdet Kirke- og Skole-Ordning. I Stettin fik de luth.-sindede Overhaand i Raadet og begyndte at ansætte ev. Prædikanter (Paul v. Rode). Universitetet i Greifswald (II, 264), hvor Humanismen tidlig havde fundet Indgang, var forholdsvis længe den gl. Lære tro (A. Uckely, Ref.-Gesch. der Stadt Greifswald, i Pomm. Jahrbücher, Bd. 4, 1903). 10. Maj 1531 døde Hertug Georg, der ved 1530 at ægte en Datter af Joachim I af Brandenburg (II, 645) var bleven Ref. lige saa ugünstig som Kurfyrsten. Sønnen Filip var mildere stemt og forenede sig med Barnim om at indføre Ref. De udskrev en Landdag til Treptow (Dec. 1534), og Bugenhagen tilkaldtes for at udarbejde en Kirke-Ordning, der forelagdes Landdagen 14. Dec. En stærk Opposition rejstes vel af en Del af Adelen, mindre af den rom.-kat. Gejstlighed, men Hertugerne lod uden Hensyn til dem K.-Ordningen offentliggøre. Bugenhagen gav den en sidste Bearbejdelse, hvorefter den sendtes til Wittenberg for at trykkes. Biskoppen af Kammin, Erasmus, skulde, saafremt han godkendte den nye Ordning, anses for K.s Overhoved, i modsat Fald skulde Superintendenter være Tilsynsmænd; Eksaminatorer skulde prøve de nye Prædikanter og K.-Ordningen befestes ved Visitationer. Ogsaa for Skolevæsenet og Fattigpleje blev der truffet Bestemmelser. De fleste Klostre ophævedes, og deraf Gods inddrog. Biskop Erasmus, der havde faaet Betænkningstid, bifaldt 1535, at Ev. skulde forkyndes purt og rent, men vilde ikke godkende K.-Ordningen og skød sig som eksempt Biskop ind under Kejseren. Derved opstod der et overmaade vanskeligt statsretsligt Spørgsmaal, som endnu stod uløst, da Erasmus døde 1544. 1536 optoges P. i det Schmalkaldiske Forbund. Nov. 1539 aabnedes Universitetet i Greifswald med nye Lærere og Statutter efter Wittenbergs Forbillede. 1542 udkom en Agende som Norm for Gudstjenestens ydre Ordning. De første Superintendenter blev Paul v. Rode (d. 1563) og Joh. Knipstro (d. 1556). Under den næste Superintendent Jakob Runge (1557—95) ordnedes Spørgsmaalet om P.s Bekendelsesskrifter paa strengt luth. Grundlag, og forskellige Ændringer gjorde K.-Ordningen tidssvarende. 4. Sept. 1543 ordnedes Spørgsmaalet om Rygen med Danmark saaledes, at P. fik Ret til at udnævne en Superintendent for Øen, medens Danmark fik Ret til visse Godser og Indtægter paa Øen. Omsider ordnedes ogsaa det vanskelige Spørgsmaal om Bispedømmet Kammin. Erasmus's Efterfølger Bartholomæus Svave veg Pladsen for Martin Weiher (1549). Han bekendte sig til den luth. Lære, Hertugen fik Nominationsretten, og Kejseren gav sin Billigelse. Stor Opsigt vakte i 17. Aarh. i P. Hekseprocessen om Sidonia von Borcke, der 1620 blev henrettet og brændt (kendt gennem Præsten paa Usedom J. W. Meinholds Roman, Die Klosterhexe, I—III, 1847). I den Del af P., som ved Freden i Westfalen 1648 kom under Sverige (Forpommern, Rygen, Stettin m. m.), beholdtes ogsaa efter den Tid den bestaaende K.-Ordning. — Hvad Pommerellen

angaar, slog Ref. først Rod i Danzig (I, 604) og bredte sig derfra over Arkidiakonaten; først Biskop Rozrazewski (1581—1600) fik ved Hjælp af Jesuiter og Kong Sigismund III's Støtte Ref. indskrænket til Danzig. Siden oprettedes der 1634 her et Præsteseminar, der ogsaa var i Jesuiter Hænder. — Af P.s Befolkning, 1,684,326 Indb. (1905), er 1,616,550 Evang. (Konsistorium i Stettin), 50,206 rom.-kat., 9,660 Jøder. Den rom.-kat. Gejstlighed staar for Størstedelen under Fyrst-Erkebiskoppen i Breslau (Medem. Geschichte d. Einf. d. ev. Lehre in P., Greifswald 1837; M. Wehrmann, Geschichte v. P., I—II, Gotha 1904—06).

Pomponazzi, Pietro, Renæssancens betydeligste aristoteliske Filosof, f. 16. Septbr. 1462 i Mantova, optraadte som Lærer i Padova, Ferrara og siden 1512 i Bologna og forsvarede under skarp Polemik en radikal Filosofi, der baade angreb heftig fra andre humanistiske Disciple af Stagiriten og fra K.s Side. P. døde 1524 (eller 1526) i Bologna. Navnlig i Padova tørnede P., der fulgte Aristoteles's Kommentator Alexander fra Afrodiasias, heftig sammen med Averroisterne (især Agostino Nifo) i Spørgsmaalet om Sjælens Udødelighed, som han af filosofiske Grunde helt forkastede. Samtidig søgte han under Paaberaabelse af Læren om »en dobbelt Sandhed« at hævede Udødeligheden ud fra Skrift og Kirkelære, men det 5. alm. Laterankoncil 1513 fordømte saavel Læren om Menneskesjælens Dødelighed som Paastanden om, at noget kunde være sandt i Filosofien, som var falsk i Teologien. P.s Hovedskrift herom (*de immortalitate animæ*, 1516) blev brændt i Venezia, og 1518 paalagde K.n ham Genkaldelse. M. H. til Spørgsmaale om Guds Forsyn og Viljens Frihed hævdede P. nærmest den stoiske Lære om Skæbnen. Stærk Opsigt vakte hans Angreb paa Underne og navnlig paa de ved Relikvier paastaede Helbredelser. P. erklærede, at Helbredelserne kun skyldtes de troendes Indbildningskraft, og at lignende Tilid til en Hundeknokkel vilde have samme Virkning. Djævelbesættelser søgte han at forklare ved Henviisning til Stjernernes Indflydelse. Pomponatii opera udkom 1525 i Venezia. Blandt P.s mange Disciple vandt særlig Scaliger senere berømt Navn.

J. O. A.

Pomponio Leto, ital. Humanist, f. 1425 i Kalabrien, studerede i Rom under Lorenzo Valla og stiftede dér et Akademi for Filosofi og klassisk Oldtidsvidenskab. Han udtalte sig meget foragteligt om den kr. Religion, der efter hans Mening kun kunde tilfredsstille Barbarer. Skriften og Kirkefædrene foragtede han, og hans Disciple tog hedenske Navne i Steden for deres Daabsnavne. I polit. Henseende var P. L. Republikaner. 1468 blev han anklaget for Frafald fra den kr. Tro og for at have villet danne en Sammensværgelse imod Pave Paul II. Han flygtede da til Venezia, men blev taget til Fange og udleveret til Rom. Efter kort Tids Forløb fik han dog atter sin Frihed, men Paul II forhød det rom. Akademi's Sammenkomster. Under Sixtus IV begyndte disse paany, men i mere harmløs Skikkelse. P. L. døde 1497 paa et rom. Hospital, efter Sigende som en Kristen. Hans Skrifter udkom 1521 i Mainz.

Fr. N.

Pomponio Leto, psevdonym Forf. til Skriftet:

Otto mesi a Roma durante il concilio Vaticano (Firenze 1873), der indeholder enkelte mærkelige Bidrag til dette Konciliums ydre Historie, skal skyldes Senatoren, Markis Francesco Nobili Vittelleschi, Broder til Kardinalen af samme Navn. Om ham se P. Vasili, *La société de Rome* (Paris 1887) 31 f.

Fr. N.

Ponce, Constantin, kaldes i den ældre protest. Literatur uenjagtigt en af Spaniens Martyrer for Evang.s Sag; selv nævner han sig derimod Constantino de la Fuente (*Constantinus Fontius*). Han var Kannik i Sevilla, en veluddannet Teolog og Prædikant, blev Hofkapellan hos Karl V og ledsagede Filip II under hans Ophold i England og Nederlandene (1554 f.). Her paavirkedes han i protestantisk Retning, som det ogsaa sporedes i hans Skrifter. Bl. disse findes en Fremstilling af den kr. Lære, der tryktes i Antwerpen, Prædikener og Fortolkninger til Dele af Skriften samt hans »Confession del Pecador«. De fordømtes siden alle af Inkvisitionen, navnlig »Synderens Bekenndelse«. Ved sin Tilbagekomst til Sevilla kom P. hurtigt paa Kant med Kirken og døde 1559 i Fængsel. Inkvisitionen maatte nøjes med at brænde ham in effigie.

Ponce de Leon, Luis, sp. Teolog, f. i Belmonte i La Mancha 1527, traadte 16 Aar gl. ind i Augustiner-Klostret i Salamanca og blev 1561 Prof. i skolastisk Teologi ved Universitetet dér. 1572 blev der af Inkvisitionen indledet en Proces imod ham paa Grund af nogle Ytringer om Vulgata, og han maatte tilbringe o. 5 Aar i Inkvisitionens Fængsler. 1 Dec. 1577 fik han endelig sin Frihed, og han begyndte da den første Forelæsnings efter Frigivelsen med Ordene: »Vi sagde i Gaar«. Senere blev han Prof. i Eksegese. Han døde 23. Aug. 1591 i Madrigal efter at være udvalgt til sin Ordens Provincial. Han var ogsaa en betydelig lyrisk Digter paa Modersmaalet. Hans sp. Skrifter blev i 6 Bd. udgivne i Madrid (1804—16).

Fr. N.

Ponte (Puente), Luis de, sp. Jesuit, f. i Valladolid 11. Nov. 1554, studerede først i sin Fødebys Skoler, derpaa i Jesuiter-Kollegiet, hvor Suarez var hans Lærer. 2. Dec. 1574 traadte han ind i Loyolas Orden. 1580 blev han præsteviet og var da først en kort Tid Prof. i Filosofi i Leone. 1584 blev han Lærer i Teologi i Jesuiter-Kollegiet i Salamanca, men allerede efter et Aars Forløb maatte han paa Grund af Skrøbelighed nedlægge dette Hverv og paatage sig Styrelsen af Kollegierne i Valladolid og Villagarcia. 1593 blev han kaldet til Valladolid igen som teol. Prof. og Leder af Studierne, og han var i den følgende Tid Novitsemester, Tertiariemester, Visitator, Exercitiemester og Skriftefader. Han døde i Valladolid 16. Febr. 1624. 1749 indledede Benedict XIV hans Beatifikationsproces, men den blev standset paa Grund af de vanskelige Tider, der oprandt for Jesuiterne. Han er en af Romerkirkens betydeligste asketiske Skribenter. 1605 udgav han paa Sp. »Meditationer over Troens vigtigste Hemmeligheder«, der blev oversat paa alle de evropæiske Hovedsprog (1889 f. udgav A. Lemkuhl en gennemset lat. Udgave). 1609 udkom den ikke mindre berømte »aandelige Forer« (*Guia espiritual*), der skal lære Sjælene at føre et fuldkomment Liv baade praktisk og beskue-

ligt. 1612 udkom, ligeledes paa Sp., Bogen »om en Kristens Fuldkommenhed i alle Stunder« (*de la perfeccion del Crestiano en todos sus estados*). 1622 udgav han paa Lat. en moralsk og mystisk Forklaring af Hejsangen. Fr. N.

Pontén, Johan, sv. Præst, f. 1776 i Vederslöv i Vexjö Stift, 1812 Komminister i Hjärtlanda, 1825 Spr. i Hultsjö, 1836 i Korsberga, hvor han døde 1857. P. havde særlig Interesse for medicinske og naturvidenskabelige Studier. Hans Ry som Læge bevirkede ikke blot, at hans Sognefolk, men Folk langvejs fra søgte hans Hjælp; særligt Held havde han med at behandle Sindssyge. Hans populære Skrifter vedrøre disse hans Specialinteressers Omraader. Dog har han f. E. ogsaa skrevet »Om predikotjukt i Småland« (1843).

Pontianus, Biskop i Rom 230—235. Under ham blev der i Rom holdt en Synode, der billigede Fordømmelsen af Origenes. P. blev under Maximinus Thrakers Forfølgelse forvist til Sardinien (sammen med Hippolyt, II, 432) og gav dér 235 Afkald paa sit Bispedømme.

Pontifex kaldte Romerne et Medlem af det øverste Præstekollegium, der førte Tilsynet saavel med Statens Kultus som med den private, og hvis Oprindelse Sagnet førte tilbage til den fromme Urtidskonge Numa. Medens Kollegiet kun sjældent i den historiske Tid selv udførte Kulthandlinger, beroede Vejledningen m. H. til Kulthæsenet paa den dogmatiske og kultiske Tradition, som P.erne sad inde med gennem de hemmelholdte *libri pontificii*, og man har derfor sammenlignet dem med et Teologkollegium. Stillingerne, der var livsvarige, besattes gennem Tiderne paa forskellig Maade, oprindeligt af Kollegiet selv (Kooptation), i Kejsertiden af Kejserne, der indtog Præsidentstillingen. — Formanden kaldtes *pontifex maximus*; han besatte de vigtigste Statspræstestillinger, havde Domsret over deres Indehavere, offentliggjorde Kollegiets Afgørelser m. H. til Fester og Kult osv. Ogsaa i det borgerlige Privatliv havde Kollegiet oprindelig Myndighed, idet det rom. Retsliv først efterhaanden sæculariseredes. — Paa Grund af den Risiko, den politiske Magt kunde løbe, naar Kollegiet stod frit, overtog allerede Augustus p. *maximus*-Stillingen, og selv efterat Kejserne var blevet kristne, turde de ikke give Afkald paa dette hedenske Ypperstepræstedømme. Først Gratian (382) afslog at beklæde Posten.

Ogsaa i den kr. Kirke optoges P.-Navnet. Medens Tertullian med bitter Spot bruger p. *maximus*-Navnet om en rom. Biskop (Kallistos), blev det anderledes, da K.n tilegnede sig den nye Forstaelse af Nadveren som et gentaget Offer. De hedenske Udtryk *sacerdos* og p. bruges da i Flæng om Bisperne (siden 4. Aarh.s Slutning). Efterhaanden blev det første ogsaa brugt om Præster, og P. blev da den højtidelige Betegnelse for Bisper (afvekslende med *summi sacerdotes* eller *summi pontifices* — ganske svarende til, at den gr. K. brugte Ordet *Archievskop*; allerede den klement. Lit. har iøvrigt dette om Bisper). Hos de gotiske Folk overgik derfor P. som Navnet for Bisper i Lovene (Vestgoter, Longobarder osv.), og Bispernes Klædningsstykke eller deres gudstjenstlige Handlinger kaldtes saa i Middelalderen *pontificalia*, deres Myndighedsudfoldelse og -omraade *pontif*

fificium, ligesom *pontificare* bruges om at indsette én i Bispestillingen eller om at udøve den. Metropolitsædernes Bisper kaldes *archipontifices* eller *summi pontifices*, og Paven kaldtes (allerede i 10. Aarh.) *pontifex pontificum*, ligesom man regner Tiden efter hans Pontifikat. Siden har disse Betegnelser, trods deres hedenske Karakter, beholdt deres Plads i Romerkirken. J. O. A.

Pontificale Romanum er Titlen paa den liturgiske Bog, der giver Anvisning til en romsk Biskops Embedshandlinger med Undtagelse af Messen. Under Leo XIII udkom der 1888 hos Pustet i Regensburg en Normaludgave af P. R. med en tilføjet Kommentar af Alfonso Proto fra Amalfi. Fr. N.

Pontificalia kaldes den Dragt og de Værdighedstegn, som en Biskop eller en Prælat bærer under sin kirkelige Tjeneste. Dernæst bruges Ordet ogsaa om den Dragt og de Værdighedstegn, der af en Biskop eller en Prælat bæres i det daglige Liv. Fr. N.

Pontificalmesse kaldes den særlig højtidelige Messe med større Pragt og flere Hjelpe, som holdes af en Biskop eller en Prælat med biskoppelige Værdighedstegn. De rituelle Forskrifter for P.-M.n findes i 1. og 2. Bog af »Ceremoniale Episcoporum«. Fr. N.

Pontinus, Magnus Johannis, sv. Biskop, f. i Kalmar 11. Febr. 1623, mag. phil. i Upsala 1652, s. A. Lektor i Veltalenhed i Kalmar, 1654 Hofprædikant hos Dronning Hedvig Eleonora, fik 1661 Fuldmagt til Eskilstuna Pastorat, men blev i Stedet 1662 Sognepræst i Jakobs og Johannes's Menigheder i Stockholm samt Admiralitets-Superintendent. Han var kendt for sine store Prædikegaver og nød Carl XI's synderlige Gunst. Skønt svækket ved et apoplektisk Anfald, der traf ham paa Prædikestolen 1677, blev han 1681 udnævnt til Biskop i Linköping. P. døde 21. Aug. 1691. Blandt hans udgivne Skrifter mærkes »Ordforklaring öfver Pauli epistel till de Galater« (udg. af hans Søn Samuel P., 1709). O. A.

Pontius, Abbed i Cluny, se I, 526 a.

Pontius Pilatus, se Pilatus (S. 553).

Pontoppidan. 1) Erik P., Biskop, Prokansler, er født i Aarhus 1698. Han blev 1723 først Aftensangspræst, siden Sognepræst i Nordborg paa Als, hvor han paavirket af Pietismen søgte at gennemføre en strengere Kirketugt og derved kom i mange Vanskeligheder med sin Provst. Allerede her begyndte han at samle Stof til sine senere topografiske og historiske Arbejder, af hvilke et Par udkom, medens han endnu var paa Als. De var skrevne paa Tysk, da det var hans Hensigt ved dem at oplyse Udlændinge om danske Tilstande. 1794 blev han Slotspræst paa Frederiksborg og Sognepræst i Hillerød, og Aaret efter dansk Hofpræst i København, 1798 tillige ekstraordinær Professor i Teologi. Til Brug ved den nylig indførte Konfirmationsundervisning fik han Befaling til at udarbejde en Katekismusforklaring, der under Titlen »Sandhed til Gudfrygtighed« udkom det næste Aar og blev befalet indført overalt i Danmark og Norge. Denne Bog var stærkt præget af Pietismen; Præster og Biskopper af den ortodokse Retning rejste saa megen Modstand mod den, som de formaaede, og de Indvendinger, de

gjorde mod den, var ikke altid ugrundede. Men P.s »Forklaring«, som den i Almindelighed kaldes, har haft en uberegnelig Indflydelse paa kristeligt Liv og Oplysning i Danmark og Norge. Ingen af de Lærebøger, som har afløst den, har i den Grad vundet Befolkningens Hjerter som den. I Danmark kæmpedes der især i Jylland mange Steder en haard Kamp for at beholde den, da Balles Lærebog skulde indføres, og i Norge bruges der endnu et Udtog af den. P. havde tillige faaet det Hverv at forfatte en ny Psalmebog; denne udkom 1740 og indeholdt hele Kingos Psalmebog uforandret, men forøget med mange af Brorsons og nogle fra Tysk oversatte Psalmer. Det er den første Psalmebog, hvor Psalmerne er nummererede og ordnede, ikke efter Kirkeaaet, men efter deres Indhold. Det blev ikke befaleet at indføre den; den brugtes foruden i Slotsmenighederne især i mange af de slesvigske Kirker, hvor der var dansk Gudstjeneste (se Art. Psalmebøger, danske og norske). Af P.s Skrifter fra denne Tid skal især nævnes »Marmora Danica«, som indeholder mærkelige Indskrifter, især hentede fra Kirker og Kirkegaarde, »Menoza« I—III, 1742—43, der i Rejsebeskrivelsesform skildrer den pietistiske Frelsesopfattelse og belyser Tidens Kirkeforhold, samt »Annales Ecclesiae Danicae« I—III, 1741—47. Den er skrevet paa Tysk, efter Sigende for at Dronning Sophie Magdalene kunde læse den. Begge disse Bøger har fra et Nutidsstandpunkt betragtet store Mangler. Gengivelsen af Indskrifterne lider af mange Fejl, og det samme er Tilfældet med de talrige Aktstykker, der er trykte i Kirkehistorien. Men denne har dog omtrent i 100 Aar været den væsentlige Kilde, hvorfra Kundskaben om den danske Kirkes Fortid østes, og den har bidraget overordentlig meget til at nære Interessen for denne. En Strid, P. havde med J. Langebek, og hvori han ikke bar Sejren hjem, viste, at der allerede var opstaaet en ny historisk Retning, som dristede sig til at kritisere den Maade, hvorpaa han arbejdede. — 1747 blev P. Biskop i Bergen. Han viste her den samme utrættelige Virksomhed som i sine tidligere Embedsstillinger, især tog han sig med Iver af Skolevæsenet. Han havde erkendt, at Latin og Græsk ikke var nok til Ungdommens Udvikling, men at Livet krævede Kundskab om meget andet. Det var dog vistnok kun lidt, han naaede at faa udrettet. Der var ogsaa mange Bryderier med Præsterne, og han mente ikke, at Kirkeinspektionen tog Hensyn nok til hans Indstillinger. Af sine aarlige Hyrdebrev til Præsterne har han udarbejdet en Pastoralteologi, »Collegium pastorale practicum«, et godt og praktisk Arbejde. — Grev J. L. Holstein, der var Universitetets Kansler, ønskede at foretage Forandringer ved dette og især ved det teologiske Fakultet. Han mente, at Studiet burde have en mere praktisk Retning end hidtil, og til at sætte dette i Værk troede han at have fundet den rette Mand i P., der 1755 udnævntes til Prokansler. Han tog ogsaa med stor Iver fat paa Arbejdet; han var fuld af Planer, men formaadede ikke at sætte nogen af dem igennem, hvad for de flestes Vedkommende kun kan anses for heldigt, da de var lidet praktiske. Da han vilde sætte

igennem, at Professorerne flittigere skulde holde Forelæsninger og Disputater, kom han paa ligefrem Krigsfod med dem, og 1761 maatte han selv erkende, at hans Bestræbelser for at forbedre Universitetet var mislykkede. Men han vedblev sin literære Virksomhed, udgav »Origines Hafnienses eller den kongelige Residensstad København i sin oprindelige Tilstand: og de to første Bind af »Dansk Atlas«. I Norge havde han kastet sig over Naturhistorien og skrevet »Forsøg til Norges naturlige Historie«. Da han atter var kommet til Danmark, blev han optaget af Bestræbelserne for at udvikle Landets Hjelpekilder og udgav »Eutropii Philadelphii Økonomiske Ballance«, en Slags Statistik, hvori han dog af Mangel paa paalidelige Oplysninger stadigt maa operere med omtrentlige og skønsmæssige Tal. Han døde 1764. Han var altid rede til at sætte sin Kraft ind paa enhver Sag, som han ansaa for god, men han havde ikke altid det rette Skøn over, hvor langt hans Evner og Kundskaber slog til. Det er ikke hans Embedsvirksomhed, der giver ham en betydningsfuld Plads i Danmarks Historie, men hans Skrifter, først hans »Forklaring« og dernæst hans historiske og topografiske Arbejder. — 2) Erik Eriksen P., Biskop, er født 1616 i Sdr. Broby paa Fyn. Denne sin Fødeby's Navn antog han i latiniseret Skikkelse. Han blev 1649 Slotspræst paa Antvorskov, 1665 Sognepræst i Køge, 1673 Biskop i Trondhjem. Han døde 1678. Som Biskop visiterede P. selv i de fjerneste Egne af sit vidtløftige Stift, hvortil den Gang Nordlandene hørte. Han bar Omsorg for Lapperne og lærte deres Sprog. En lappisk Oversættelse af Luthers Katekismus laa færdig, da han døde; den skal være det første Forsøg paa at bruge det lappiske Sprog som Skriftsprog. I det hele efterlod han sig et godt Minde i sit Stift. Han har skrevet adskillige Oplyggelseskrifter samt den ældste danske Grammatik, der findes. Den indeholder mange Oplysninger om det 17de Aarhundredes Talesprog. — 3) Morten Oxenbøll P., Præst, Forfatter, er født i Ribe 3. Jan. 1851. Han blev 1876 pers. Kap. ved St. Olai Kirke i Helsingør, men tog 1878 sin Afsked for at overtage Frerslev Folkehøjskole, som han 1880 flyttede til Hjørlande. Men han, der hidtil havde været Grundtvigs tro Discipel, blev nu paavirket af hele den aandelige Retning, som i Halvfjersindstyverne paastod at være Bærer af Friheden og Fremskridtet. I Forening med F. Falkenstjerne stiftede P. et Blad »Tidens Strøm«, der nu skulde hjælpe til at løse den Opgave »at forene Kristendommens Verdensherredømme med aandelig Frihed«. Da P. nu ligefrem forkastede Paastanden om Trosbekendelsen som et Ord af Herrens Mund, vendte Grundtvigianerne sig imod ham med saa meget større Forbitrelse, som de havde næret store Forhaabninger om ham, hans Højskole maatte gaa ind af Mangel paa Elever, og han tog til København, hvort han forgyves søgte at grunde en ny Skole. Han ansaaes om end med Urette for en udpræget Rationalist og kunde vanskeligt faa Adgang til nogen Prædikestol. Hvad der end mere isolerede ham, var hans hensynsløse politiske Optræden, der endog 1887 skaffede ham tre Maaneders Fængselsstraf. Han bar dog

al denne Modgang med ukuet Mod. Allerede tidligere havde han udgivet adskillige opbyggelige Skrifter, der med god Grund havde vakt Opmærksomhed. Nu begyndte han 1893 et Tidsskrift »Frit Vidnesbyrd« (en Del af de deri indeholdte Artikler er siden udgivne under Titlen: »Aldrig fortvivle«). Bishop Fog, der havde et aabent Øje for alt, som var friskt og oprindeligt, fandt da, at en saadan Forfatter ikke maatte gaa tabt for Kirken, og 1894 blev han Sognepræst for Hagested og Gislinge, 1898 for Greve og Kildebrønde og 1902 for Stenløse og Viksø. Han indtæger en særegen Stillings i den danske Kirke; snart synes han mere konservativ end de konservativeste, snart yderlig radikal. Men hans stærke Personlighed synes dog at kunne forene det tilsyneladende modsigende. Faa fører en hvassere Pen end han, naar han er paa Krigsstien, og det er han ofte; men faa raader ogsaa over dybere og renere Toner end dem, der møder os i hans opbyggelige Skrifter.

L. K.

Pontos, Landskabet i Lilleasiens nordøstl. Hjørne mellem Bithynien og Armenien. Ved Kysten var der fra gl. Tid blomstrende gr. Kolonier (Sinope, Trapezus o. a.). Efter Perserrigets Fald havde Landet i et Par Aarhundreder sine egne Konger af Mithridates's Dynasti indtil 63 f. Kr., da Bithynien og P. oprettedes som rom. Provs. En Del af det pontiske Rige inkorporeredes dog ikke i denne Provs., men efterhaanden i Provinsen Galatien (den sidste Rest 63 e. Kr.). Grundlæggelsen af den kr. Kirke i P. omtales ikke i N. T. Paa Pinse-dagen i Jerusalem var der ogsaa Jøder fra P. til Stede (Ap. G. 2, 10). Da Lk. skrev om Pinsedagens Begivenhed, har der uden Tvivl forlængst været kr. Menigheder ogsaa i P., særlig vel i de gr. Kystbyer. I Ap. G. 2, 10 er P. formodentlig hele Provinsen Bithynien-P. I 18, 2 (Akylas fra P.) menes muligvis den særlig pontiske Del af denne Dobbeltprovs., og ligesaa i 1 Pet. 1, 1, hvor P. og Bithynien nævnes særskilt. Kr.dommens stærke Udbredelse i disse Egne er ogsaa bevidnet i Statholderen Plinius den yngres Indberetning til Kejser Trajan (111—113 e. Kr.).

L. G.

Poper (af *πάππας* = Fader) kaldes de gr.-russ. Præster, der tilhøre det lavere, gifte, saakaldte »hvide« Præsteskab.

Fr. N.

Poppelmann, Johan, sv. Bishop, f. i Varberg 6. Okt. 1649, Student i Lund 1668, mag. phil. i Wittenberg 1672, Lektor i Logik og Metafysik ved Göteborgs Gymnasium 1675, rejste 1680 atter til Tyskland, besøgte Universiteterne i Jena og Wittenberg, erhvervede sidstnævnte Sted den teol. Doktorgrad 1683, besøgte senere andre udenlandske Universiteter, vendte atter tilbage til Göteborg 1688, blev 2. teol. Prof. i Lund 1692 og derhos Provst i Torna Herred 1700. Mens P. var i Lund, udmærkede han sig ikke alene som en meget lærd, men ogsaa som en praktisk, selvstændig og kraftig Mand. Han har, synes det, ikke delt Bishop Steuchius's og Dompровst Linnerius's Skræk for Pietistriet. En for »Böhmiensk« Kætteri anklaget Skolerektor i Landskrona, Enhard Paterssen, blev eksamineret af P. og fik et godt Vidnesbyrd, medens Dompровst Linnerius nægtede at eksaminere ham. Paterssen blev

imidtildt efter P.s Eksamination og rosende Vidnesbyrd præsteviet. Det viste sig, at det ikke var værre med hans Kætteri, end at Rydelius blev hans fortrolige Ven og prædikede ved hans Begravelse. 1711 fik P. Carl XII.s Fuld-magt fra Bender i Tyrkiet til at være Bishop i Göteborg og bestred, efter Rhyzelius's Sigende, dette Embede »med megen Sagtmodighed, under høj Alderdom, til alles Tilfredshed«. Han døde 30. Juni 1725 og er begravet i Örgryte Kirke. O. A. **Poppo**, Bishop af Brixen, se Damasus II (I, 590 b).

Poppo. Krønikeskriveren Widukind fra Klostret Corvey (d. 1004) fortæller i sine o. 970 af-fattede Annaler til den sachsiske Historie, at Klerken P., »der nu er Bishop og regelbunden Munk«, under et Gilde, hvor Kong Harald (Blaa-tand) var til Stede (Stedet nævnes ej), og hvor Samtalen drejede sig om den rette Tro og Gudsdyrkelse, hævdede den kr. Tro som den ene sande. Paa Kongens Forespørgsel erklærede han sig villig til at tage Gudsdom paa sin Paastand, og den følgende Dag bar han glødende Jærn uden at hans Hænder tog Skade. Efter dette Tegn lod Kongen sig døbe. Stykket er fra sagkyndig Side erklæret for Indskud i Krøniken (Köpke, Widukind v. C., 1867, S. 20 f.), men maa dog antages at skyldes Widukind selv. Om selve Gudsdommen og P.s Person be-varede senere en levende Tradition saavel i Tyskland som i Danmark, men Begivenheden stedfæstedes til forskellige Steder (især Slesvig, Ribe, Isøre o. fl.), og Omstændighederne blev forskelligt opfattede (Adam af Bremen henfører den til Erik Sejrsæl, Roskildekrøniken til Sven Tjageskæg). P.s Jærnbyrd er bleven afbildet paa danske Altre (Alterpydelsen fra Tamdrup K. ved Horsens fra o. 1100, nu i Nationalmusæet), og Danske har valfartet f. E. til P. af Triers Grav i den Tro, at Undergorerne hvilede dér. Afgørelsen ved Gudsdom af et Spørgsmaal, som det ved Gildet omhandlede, er ganske efter Tidens Tankegang og bevidnet ved samtidig Brug. Det staar ogsaa utvivlsomt fast, at der ved den omhandlede Tid o. 960 er sket det afgørende Omslag i Danmark overfor Krdmmen. En samtidig tysk Forfatter, Ruotger, der o. 966 skrev Ærkebiskop Brun af Kölns Levned, véd at berette, at Kong Harald og en vældig Mængde af hans Folk »forsagede de tomme Afguder og bøjede sig for Kongernes Konge Kristus«, og den store Jellingestens Indskrift staar som et utvetydigt Vidnesbyrd om Sædskiftet i Danmark ved Harald Blaatands Forrindning. Da Adam af Bremens Fortælling om Otto I's Sejrs-tog i Danmark og dets Følger for Missionen her oppe maa betegnes som ganske misforstaaet, staar P.-Fortællingen stadig som en saare rimelig Løsning af det vigtige Spørgsmaal om Forholdet, der bevirkede Tingenes Vedtagelse af Krdmmen i Danmark. — Derimod maa Spørgsmaalet om Identifikationen af P.s Person vel betragtes som uleseligt med vort Kildestof. Der er Mu-lighed for, at P. er den samme som den Bishop P. af Slesvig, der var Esicos (Ekkhard's) For-gænger og fandt sin sidste Hvile i Bremens Domkirke (990?), skønt Spørgsmaalet om hans Styrelsestid er usikkert. Men den gamle Vaklen (som baade Efterretningerne om dansk Pile-grimsfærd til P. af Triers Grav og Saksos An-

bringelse af P. som Biskop i Aarhus, trods hans Kendskab til tysk Tradition, vidner om), lader ogsaa Plads aaben for den med Forholdene passende Mulighed, at P., uden fast Bispeomraade var Kong Haralds Hirdbisp (H. Olrik, Konge og Præstestand I, 1. Udg. 1902, S. 78 f.). J. O. A.

Porata, en af Hamans Sønner (Ester 9, 8).

Porcius, se Festus II, 41.

Pordage, John, eng. Teosof og Mystiker, f. i London 1607, d. smst. 1681. P. studerede Teologi i Oxford, gav sig tidlig af med Astrologi, blev 1647 Præst i Bradfield i Berkshire, anklagedes for Hæresi og afsattes (1655), men fik senere Embedet igen. Hans teosof. System, udviklet i mange Skrifter, hviler for Størstedelen paa J. Böhme's Teosofi. Mellemlid mellem Gud og Verden er den himmelske Sofia (Visdom); Kristus blev Menneske før Syndefaldet (Joh. 8, 58). P. benægter ikke Kristus udenfor os, men Forløsningen sker ved, at han fødes, lider og dør »i os«. Jvnfr. Dictionary of National Biography, Art. P. Hans Skrifter er overs. paa Tysk: Göttliche und wahre Metaphysica I—III (Leipzig 1715). S. A. B.

Porcari, paa S. Ø. Kysten af Indien, nær ved Trankebar. De første danske Missionærer købte her en »Have«, og f. E. Gründler skrev i 1710 Missionsbreve hjem fra P. Købet var iøvrigt en af de mange Grunde til den »danske« Miss. Bøvings Uenighed med de hallensiske. Siden blev P. en fast dansk Missionsstation og overgik i 1846 ligesom Trankebar til det daværende Dresdener-Selskab. J. O. A.

Porfyrios, nyplatonisk Filosof, se S. 410 b.

Porfyrios, Biskop af Gaza, f. o. 347 i Tessa-lonika, d. 26. Febr. 420, han havde opholdt sig 5 Aar hos de ægypt. Munke i den sketiske Ørken, rejste derfra til det hl. Land, hvor han levede i frivillige Savn, indtil han o. 395 blev Biskop i Gaza. Ved en Rejse til Konstantinopel opnaaede han ved Kejserinde Eudoxia's Mellemkomst at faa det hedenske Hovedtempel i Gaza lukket; han var en nidkær Biskop, men har næppe haft mere end lokal Betydning. Hans tro Ledsager Marcus Diakonus har skildret hans Liv, udg. af Societatis philologae Bonnensis sodales (Leipz. 1895), kommenteret af A. Nuth, De Marci diac. vita Porph. (Bonn. 1897). S. A. B.

Pornokrati, se Skøgeveldet.

Porretanus, se Gilbert de la Porrée II, 217.

Porse, Bo, Biskop i Aarhus, se Bo (I, 342).

Port-Royal, et Nonnekloster af Cistercienserordenen, laa 3 Mil V. for Paris og var grundlagt 1204. Det opnaaede dog først Navnkundighed i 17. Aarh., og dette skyldtes særlig Forbindelsen med den indflydelsesrige Familie Arnauld. Jacqueline A. (I, 145) blev allerede Klosters Abbedisse, da hun var 12 Aar gl. (1602). Efter at hun var bleven religiøs vakt, gennemførte hun en Reformation i det dybt faldne Kloster (1609), saa at andre Klostre omdannedes efter dette som Mønster. Hun forlagde ogsaa Klosteret til Paris (1626). En Tid omgikkes hun med Planer om helt at forlade sin hidtidige Orden og stifte en Orden for Tilbedelse af Sakramentet. Men den Mand, som skulde være Lederen i det nye Foretagende, førte Sagen ind paa saa fremmede Baner, at Planen blev opgivet for P.-R.s Vedkommende, og til Lykke for det. Derimod kom

nu en frugtrig Forbindelse med St. Cyran (I, 691), under hvis Indflydelse og Ledelse Jacqueline Arnauld ganske hengav sig. Han kan kaldes P.-R.s 2. Stifter, og ved ham blev dette Kloster Arnestedet for Jansenismen i Frankrig. I P.-R. nedsatte sig en Kreds af Jansenister; deres Fællessliv mindede i meget om de gamle Anachoreter; de førte et stille, afsondret Levnet, viet til religiøse Betragtninger og Ungdommens Undervisning, og P.-R.s Skoler blev meget søgte. Racine, Tillemont o. fl. er udgaade derfra. Da St. Cyran havde paadraget sig Richelieus Vrede og paa Kardinalens Bud var kastet i Fængsel (1638), blev samtidig Eneboerne i P.-R. udviste fra Paris og drog nu ud til det gamle Kloster ved Chevreuse, hvilket nu i Modsatning til P.-R. i Paris fik Navnet »P.-R. paa Landet« (P.-R. des Champs). Der kom stadig flere Beboere til, og størst Betydning blandt disse fik Antoine Arnauld (1612—94), »den store Arnauld« (I, 145). I hans Kamp mod Jesuiten til Forsvar for Jansenismen fik Pascal (S. 487) saa stor Berømmelse. Da Pave Alexander VII 1664 havde udstedt en Formular angaaende Jansens Vildfarelser og forlangt, at ogsaa alle Ordensbrødre og Ordenssøstre skulde underskrive denne og fordømme det jansenistiske Kætteri, nægtede Arnauld og Nonnerne i P.-R. bestemt at underkaste sig. I Stridens senere Forløb (II, 592), og da P.-R. stadig ansaa for Arnestedet for »Oprørsaaenden«, og da Nonnerne fremdeles ikke vilde bøje sig for Regeringens Magtbud m. H. t. Jansenismens Fordømmelse, ophævedes deres Kongregation, og 22. Okt. 1709 blev de sidste 22 Nonner med Magt fjernede fra Klosteret, og dette Aaret efter ødelagt; selv Graven skaanede man ikke; Ligene graves op og førtes andet Steds hen. P.-R. de Paris kunde endnu paavises i Slutningen af 19. Aarh. I Revolutionstiden blev Navnet paa Bygningen forandret til Port-Libre, skønt Huset anvendtes til Fængsel; senest benyttedes Bygningen til Fødselstiftelse. (Sainte-Beuve, P.-R., 4. Udg., 1878, 7 vols; Reuchlin, Geschichte von P.-R., Hamb. 1839—44, 2. Bd.; Ricard, Les premiers Jansénistes et P.-R., Paris 1883; Cadet, L'éducation à P.-R., Paris 1887.) A. J.

Portiuncula-Aflad, en fuldkommen Aflad, (se I, 32), knyttet til Kirken S. Madonna degli Angeli eller Portiuncula-Kirken ved Assisi, oprindelig kun bestemt for de bodefærdige, der søgte den nævnte Kirke paa dennes Indvielsesdag 2. Aug., men senere ved en Række Privilegier udvidet til at gælde alle Aarets Dage og alle fransiskanske Kirker (om Afladsbetingelserne, se Fr. Beringer, Die Ablässe, ihr Wesen und Gebrauch, 10. Op., Paderborn 1893, S. 389 f.). Legenden føre P.-A. tilbage til en Bøn af den hellige Frans, og man har ment, at allerede Honorius III skulde have tilstaaet den ved et Privilegium af 1216 eller 1223 (se P. Sabatier, Étude critique sur la concession de l'indulgence de Portiuncule, Paris 1894), men nylig har P. A. Kirsch i en fornyet Undersøgelse af Kilde-materialet godtgjort, at P.-A. ikke staar i nogen Forbindelse med Frans's Liv, og at Honorius III ikke kan have givet Privilegiet (Kirsch, Der Portiuncula-Abläss, Tübingen 1906, Særtryk af Theol. Quartalschrift 1906, 1 og 2). S. A. B.

Portugal, Kongerige, har, naar Azorerne

medregnes, 5,150,000 Indbyggere, der næsten alle ere rom. Katoliker. Jesuiterne havde en Tid lang megen Magt i Landet, men 1759 bleve de af Josef Emanuels Minister Pombal udtagne baade af P. og dets Kolonier, og samtidig blev en Del af K.s Gods inddraget. Da Loyolas Orden blev genoprettet 1814, protesterede P. imod dette Skridt, men under Dom Miguel i Reaktions-tiden 1826—1833 fik K. atter stor Indflydelse, og Jesuiterne kom igen ind i Landet. Under Dom Pedro blæste Vinden fra en anden Kant; Jesuiterne blev paany udviste, mange Biskopper og Præster bleve afsatte, Regeringen forbeholdt sig at besætte de kirkelige Embeder, og alle Mandsklostre bleve ophevede. 1842 blev der imidlertid afsluttet et, dog ikke statsretlig gyldigt, Konkordat, ifølge hvilket flere Ordener og Kongregationer bredte sig. 1862 blev Kirkegoderne solgte, saaledes at K. fik de indkomne Summer; 1878 blev det borgerl. Ægteskab indført. Der er i selve P. 3 Ærkebiskopper: Braga, Evora og Lissabon og 9 Bispedømmer. 10 Biskopper og Ærkebiskopper have Sæde i det portugisiske Overhus. Den rom.-kat. Religion er eneberegtiget, og andre Konfessioner maa ikke bygge egentlige Kirker. Under Englands Beskyttelse er der dannet flere evang. Menigheder af højkirkelige Englændere og frikirkelige Skotter, efter 1885 ogsaa nogle smaa tyske Menigheder. Folkeskolevæsenet staa paa et meget lavt Trin. Præsterne uddannes dels ved biskoppelige Seminarier, dels paa Universitetet i Coimbra, hvis 8 teol. Professorer i 1870 vare nidkære for Ufejlbarheds-Dogmets Vedtagelse. Fr. N.

Poseidonios, en af Nikanors Underhandlere med Judas Makkabæer (2 Mak. 14, 19).

Positiv Religion betegner dels i Almindelighed de historiske Religioner, dels den jødisk-kristelige Religion alene som den særlige Aabenbaringsreligion. I den videre Betydning benyttes Begrebet i den ældre Religionsfilosofi som Modsatning til den saakaldte Naturreligion. Det var en yndet Opgave at vise, hvorledes denne med andre Nødvendighed udviklede et fast afgrænset Indhold og saaledes gik over til at blive positiv Religion. Paa Deismens Tid (jvfr. I, 619 f.) og i Oplysningstiden (jvfr. III, 435 f.) betegnede »positiv Religion« de historiske Verdensreligioner. Disse indeholdt efter hine Retningers Opfattelse en vis Sandhedskerne, som det gjaldt om at udvikle til en ren Fornuftreligion. I nyere Tid benyttes Begrebet overvejende i den snævrere Betydning — uden at Sprogbrugen iøvrigt staa fast — om den Religion, som indeholder det supranaturale som sit konstitutive Element. Paa lignende Maade betegner »positiv Teologi« ofte den Grundbetragtning, som gaar ud fra det supranaturale som det centrale i Religionens Væsen, i Modsatning til de Opfattelser, som søge at forklare den som et Produkt af naturlige Faktorer. C. G.

Positivisme betyder i snævrere Forstand den filosofiske Totalanskuelse, som er udtalt af den franske Tænker Auguste Comte (se I, 542); i videre Forstand anvendes Navnet om den samtlige, hermed beslægtede Tankeretning i nyere Tid, hvortil f. E. Mill og Spencer hører. Hvad der skal forstaaes ved Ordet positiv fremgaar baade af den Forklaring, som Comte

giver heraf, og af den Anvendelse, som det faar i den moderne Tænkning. Der menes hermed væsentlig det samme som med Ordet »virkelig«. Hvad man i P. vil give, er en Virkelighedsforklaring af alle Fænomener, det vil sige en saadan, som udelukkende støtter sig til Kendsgerninger og til de Love, som er givne hermed. I Modsatning til en tidligere Tænkning vil man holde sig til det sikre og utvivlsomme; man vil fjerne alle subjektive Fortolkninger og kun give den objektive Forklaring af, hvad der sker. Paa denne Maade vil Videnskaben først faa den eksakte Karakter, som med Rette tilkommer den. Og den vil ogsaa først da gøre den almene Nytte, som man venter og forlanger af den. — Det viser sig saaledes, at P. holder sig saare nær til Fagvidenskaberne, ja det kan vel endog siges, at den egentlig kun vil være en Afslutning af disse, en Teori, der generaliserer deres Metode og angiver Karakteren og Grænserne for denne. Det er ogsaa under dette Synspunkt, at dens Oprindelse er at forstaa. Det er de store Opdagelser indenfor Naturvidenskaben, som danner den første Forudsætning for denne Filosofi. Gennem de store Naturforskere som Galilei og Newton var Grunden lagt til en Forstaaelse af den nødvendige Sammenhæng mellem Naturens forskellige Fænomener. Paa det Grundlag, som her var givet, arbejdedes der siden videre i Paavisningen af en almindelig Lovmæssighed i Verden. Alligevel havde man ikke gjort fuld Alvor af at lægge denne Lovmæssighed til Grund for en Verdensanskuelse, for en samlet Forstaaelse af alle aandelige og naturlige Fænomener. Det er en saadan Opgave, som P. tager op. Den vil ikke forlade Fagvidenskabernes Grund, men den vil samle, hvad der her er delt, den vil føje Sagerkendelsen paa de forskellige Omraader ind under én Totalerkendelse; den vil paa den Maade grundlægge en ny, moderne Verdensanskuelse. Det er saaledes paa væsentlig naturvidenskabelig Grund, at der bygges. Men Resultaterne viser sig maaske mest øjensynlige indenfor Aandsomraadet. Det ledende Princip for al P.s Forskning er Antagelsen af Naturlovenes faste, konstante Karakter; alt maa forstaaes paa naturlig, mekanisk Maade. Idet dette skal gennemføres ogsaa overfor Aandslivet, stilles vi overfor en saare betydningsfuld Opgave. Det er en saadan, som Comte nærmest har formuleret ved at opstille Kravet om en Sociologi, det vil sige en videnskabelig Samfundslære, og i den almindelige Forordning om at finde en streng Lovmæssighed i alle aandelige Fænomener vil alle Positivister følge ham. Alligevel maa P. ikke forveksles med Materialismen. Denne sidste er en spekulativ, dogmatisk Teori; det vil P. slet ikke være. Den er sig Erkendelsens Begrænsning fuldt bevidst; den søger ikke en sidste Forklaring, men holder sig til Fænomenerne. Derfor vil den heller ikke optræde som den skarpe Fjende af Religionen. Den tilstaaer, at det ikke er muligt at modbevise Eksistensen af en højere Verden; vi kan lige saa lidt modbevise den, som vi kan bevise den. Det er ikke Forstandsgrunde, der tiltintegør Guderne, men det er den menneskelige Trang, som forandrer sig. Tidligere trængte man til en Himmel, nu gør man det ikke

mere. Men dermed har man da indrømmet Religionen en vis relativ Ret; den har haft sin Tid, hvor den udfyldte en Plads. Det er det historiske Synspunkt, som P. saaledes gør gældende; man kan ikke dømme om de forskellige Tider og deres Standpunkt ud fra almindelige abstrakte Synspunkter; det gælder her som overalt, at man sætter sig ind i Forholdene og lærer at forstaa, før man dømmer. Som man heraf vil se, er det Relativitetens Synspunkt, der af P. gøres gældende; »det Absolute« er en Drøm, der overalt maa lægges til Side! Vi bevæger os i en Relativiteternes Verden, og al vor Forstaelse er relativ! Det er Nerven i denne Filosofi. Fra én Side set kan dette Standpunkt fuldt anerkendes, nemlig for saa vidt det kun vil give en Videnskabens Teori. Fra anden Side set, naar der spørges om den sande Livsanskuelse, vil P. umulig kunne gøre Fyldest, ja, den modsiges sig selv, naar den vil forsøge herpaa, thi hvad vil skal leve paa, maa være den højeste Sandhed, men P. kender kun den relative. F. C. K.

Possevino, Antonio, Jesuit, f. i Mantova 1533 eller 1534. 16 Aar gl. kom han til Rom, hvor han blev Sekretær hos Kard. Ercole Gonzaga og senere Opdrager for Ferdinando Gonzagas Børn. 1559 traadte han ind i Loyolas Orden og udmærkede sig straks ved med Mund og Pen at bekæmpe Protestantismen, baade i Valdeser-Dalen, Lyon og Rouen. En Tid lang var han Rektor for Jesuiter-Kollegierne i Avignon og Lyon: 1573 blev han kaldt til Rom for at være Jesuitergeneralens Lønsskriver. I Dec. 1577 rejste han til Stockholm for at drage Kong Johan III over til Romerkirken (se II, 650), men i Maj 1578 forlod han Sverige uden at have kunnet bringe den sv. Konge til at frafalde sine Krav om Indrømmelser fra Roms Side. I Okt. s. A. kom Roms Afslag paa de vigtigste Krav, og P. udrettede intet ved et nyt Besøg i Sverige i Juli 1579. 1581 sendte Paven ham som Nuntius til Polen og Rusland, dels for at stifte Fred mellem Stefan Bathory og Ivan II, dels for at faa Russerne til at blive rom. Katoliker. Senere blev han paany sendt til Polen for at formaa den polske Konge til at bekæmpe Kætterierne i Livland og Siebenbürgen, og han drog selv rundt som Missionær i Livland, Böhmen, Sachsen og Øvre-Ungarn. 1586 blev han kaldt tilbage til Italien, hvor han holdt Foredrag i Padova, Bologna og Venezia. I Padova var han Frans fra Sales's (II, 100) Lærer. Han døde i Ferrara 26. Febr. 1611. Blandt hans mange Skrifter, væsentligt af polemisk Indhold, maa nævnes *Moscovia* (Vilna 1586), i hvilket han gør Rede for sin Virksomhed som Nuntius i Polen og Rusland, og de 3 Folioind: *Apparatus sacer ad scriptores V. et N. Testamenti* (Venezia 1603—6). Fr. N.

Possidius, Augustins Yndlingsdiscipel og Biograf, stammede fra Nord-Afrika. Omtr. 390 kom han til Augustin i Hippo og traadte i nøje Forhold til den store Kirkefader, som han overlevede. Han er død efter 437.

Possiet, Johan, berømt sv. gejstlig Taler og Stipendiestifter, f. 31. Dec. 1667, kæmpede sig trods Fattigdom frem til Universitetet, blev 1697 Magister og 1698 Docent, men maatte af økonomiske Hensyn opgive Universitetsvejen,

blev 1700 Husprædikant hos Grev Wrede, der 1705 skaffede ham en Regimentspræstestilling i Stockholm. Hans fremragende Veltalenhed bandede ham nu snart Vej, han blev ekstraord. og ordinær Hofprædikant og 1722 Spr. til Ridderholmen-Bromma. D. 27. Juli 1728. P. kunde testamenterne 70,000 Dl. Kurant til Universitetsstipendier i Upsala.

Postil er dannet af Ordene »post illa« (verba textus) og bruges i Middelalderen til Betegnelse af en Kommentar til en forudgaaende Tekst (»efter disse Tekstens Ord«). Det er fundet i en Kronike fra Aaret 1228, men blev snart almindelig brugt om en hel Aargang af Prædikener. Man dannede ogsaa Udsagnsordet »postillare«, at skrive Prædikener. Fr. N.

Postkommunion, se Art. Gudstjeneste (II, 295 b).

Postulation kaldes i den rom.-kat. Kirkeret den Fremgangsmaade, hvorved det er tilladt en valgberettiget Korporation (f. E. et Kapitel) at indstille (»ansøge om«) en Kandidat, hvis regulære Valg er udelukket, til et højere, kirkeligt Embede (Bispestol, Prælatur) hos paagældende højere Myndighed. P. er »højtidelig«, naar vedkommende Kandidat har visse, nærmere begrænsede kanoniske Mangler (ikke er naaet til den regulære Alder, er født udenfor Ægteskab, mangler Subdiakonviesl [ved Klosterprælaturer], ikke har aflagt det nødvendige Professløfte; eller som Biskop paa Grund af pavelig Konfirmation allerede er »ægteskabelig« bundet til et Stift — ogsaa imaginære Sæder *in partibus*). P. er »ligefrem« (*simplex*), naar ingen egentlig Dispensation for Lovsbrud kræves, saa vedkommende vel i saa Henseende er valgbar uden videre, men først maa løses fra sit Underordningsforhold til en anden kirkelig Myndighed (dette gælder Kardinalpræster og -Diakoner, pavelige Legater og Nuntier, Biskoppers Generalvikarer og Officialer, Kanniker ved fremmede Kapitler, fremmede Stifters Gejstlige, Ordensklerikere osv.). Ved den højtidelige P. kræves $\frac{2}{3}$ Stemmer for Kandidaten, hvis han har en »valgberettiget« Modkandidat, og hans Stadfæstelse kaldes *admissio* (ikke *confirmatio*), jvfr. Hinschius, Kirchenrecht II, 657 f. J. O. A.

Potamiæna hed en kr. Slavinde, der blev Martyr i Alexandria enten under Kejsers Septimius Severus (mellem 202 og 211) eller under Maximinus Daja (mellem 306 og 310). Hun siges at være kastet i en Kedel, fyldt med brændende Beg. Fr. N.

Potestas clavium, se Nøglemagt III, 412 f.

Potestas ordinis, magisterii, jurisdictionis, Omfanget af den rom.-kat. Biskops Kirkemagt i hans Stift (Hinschius, System des kath. Kirchenrechts II, 38 f., IV—VI). — Allerede Oldkirken fastslog, at Kirkemagten principielt beroede hos det samlede Episkopat, der solidarisk sad inde med Apostlenes Myndighed (den af Kirkefaderen Cyprian definerede Teori), men tillige indskrænkede man hver Biskops Forvaltningsret til hans By eller Stiftsomraade. Romerkirken godkender vel principielt Bispenses Deltagelse med Paven i K.n.s almindelige Styrelse (jvfr. deres Tilstedeværelse paa saakaldte alm. Koncilier), men reelt er Indflydelsen nærmest et Skin; og siden Højmiddelalderens Tid har det pavelige Overherredømme ogsaa stadig begrænset den enkelte Biskops Forvaltningsmagt i Stiftet.

1) I Følge *p. ordinis* (3: paa Grund af Bispens Ordination) staa'r han som den egentlige Forvalter af Sakramenterne og K.n.s øvrige hellige Handlinger. I Praktis udøves vel en Del af denne Virksomhed ved den underordnede Gejstlighed, men adskilligt er forbeholdt Bispem (*jura reservata, pontificalia*): Klerikerordination og Degradering, Konfirmation, Tilberedelse af Krisma og den hl.-Olje til Syge, Konsekration af *res sacræ* (Kirker, Altre, hl. Kar), Benediktion af Klokker, Kirkegaarde og kirkel. Paramenter, Rekonziliation af besmittede Kirker, Salvage af Konger, Benediktion af Abbeder og Abbedisser. — 2) I Følge *p. magisterii* (der ogsaa kan regnes som Part af *p. jurisdictionis*) er Bispem den retmæssige Prædikant, Katekisasør og Meddelelser af teol. og rel. Undervisning. Ogsaa denne Myndighed administreres ved Stedfortrædere (missio), men det er Bispens Pligt at sørge for, at Belæringen finder Sted paa tilstrækkelig Maade og efter Romerkirkens Lære. — 3) *p. jurisdictionis* omfatter baade lovgivende, dømmende og udøvende Magt, men i alle Henseender, navnlig den første, der er ret betydningsløs, staa'r Bispem, særlig siden Tridentinerkonciliet nærmest som en bureaukratisk Underinstans af Kurien. Til hans udøvende Magt regnes Tilsynet med kirkelige Personer og Anstalter og med hele Stiftets aandelige og timelige Forhold. Han tilser »Magisteriets« Udøvelse, ogsaa Undervisningen og Opdragelsen i de kirkelige Skoler eller Religionsundervisningen i de for rom.-kat. Børn beregnede Skoler, og navnlig de teol. Læreanstalter samt Publiceringen af rel. eller teol. Literatur, der skal approberes. Videre fører han Opsyn med Gudstjenester og med Kirkebygningens Udøvelse; han approberer Sjælesorgere, besætter kirkelige Embeder eller meddelelser Kollats, hvor Udnævnelsesretten tilhører andre. Endelig tilser han K.n.s Gods. — Hans Domsmyndighed vedrører, bortset fra Stridigheder mellem Gejstlige, navnlig Ægteskabssager og Kirketugttilfælde.

Navnlig i Slutningen af Middelalderen forsøgte Bisperne omtrent hele K.n over den aandelige Side af deres Gerning, selv de reserverede Pligter besørgedes oftest ved Vikarer, derimod lagde man al Vægten paa de politiske Forrettheder og paa Jurisdiktionen, der dengang paa Grund af Kirkegodsets Privilegier og paa Grund af det økonomiske Hensyn ved dens Udøvelse laa som et tungt Pres paa Folket. Reformationen protesterede derfor ivrigt mod Bispemagten. Selv Augsburgerkonfessionen, der iøvrigt vil godkende Bisperne »efter menneskelig Ret«, indskrænker deres egentlige Kirkemagt »efter guddommelig Ret« til »Nøglemagten« (i Ordets videre Udstrækning indbefattende Naademidtsforvaltning og Tugt). Men for Refs. Mænd er der iøvrigt ingen Forskel paa Bisper og Præster, og Kirkemagten tilhører principielt Menigheden. Den uklare Forestilling om »menneskelig Ret« og paa den anden Side om »den kristelige Stat« bevirkede imidlertid, at man, da Bruddet med Romerkirken blev endeligt, lod Kirkens egentlige Styrelse overgaa i Statens Hænder. Kun de kalvinske Kirker naaede til en Adskillelse mellem Stat og Kirke, der gjorde den sidste fri og bevarede dens Kraft til en stærkere Surdejsgerning i den første. De største Rester af

den gamle kat. Forestilling om Kirkemagten som beroende hos Bisperne bevarede den anglikanske Kirke. J. O. A.

Pothinos skal efter den galliske Overlevering have været Lyons første Biskop. Han døde som Martyr i Forfølgelsen 177 i en Alder af 90 Aar. Om hans Martyrium fortæller Menighederne i Lyon og Vienne i en Skrivelse til Brødrene i Asien og Frygien, der findes i 5. Bog af Evsebios's Kirkehistorie. Fr. N.

Potifar, Josefs ægypt. Herre. Navnet, der betyder »Ra's (Solgudens) Gave«, er det samme som Potifera, der ogsaa forekommer i Josefs Historie (1 Mos. 41, 45 osv.); i LXX lyde begge Navne ens. P. var Hofembedsmand, Øverste for Livvagten (1 Mos. 37, 36), der fuldbørkede Dødsdommen; derfor var ogsaa Statsfængslet under hans Tilsyn. Samme Stilling har i 2 Kong. 25, 8 en fornem babylonsk Officer. Det er tvivlsomt, hvorledes Betegnelsen »saris« i 1 Mos. 37, 36 (Dsk. Overs. »Hofsinde«) skal forstås, om der menes Evnuk, som er Ordets sædvanlige Betydning, eller muligvis Hofembedsmand i det hele taget (med Udviskning af Grundbetydningen); ogsaa Overmundskænen og Overbageren kaldes i 40, 2 »saris«. I førstnævnte Tilfælde kan bemærkes, at det ikke er uheldigt, at en Evnuk var gift. Den foreliggende Fortælling i 1 Mos. er sandsynligvis sammensat, saaledes at 37, 36 og Kap. 40 er fra E, og Kap. 39 fra J (om disse Kilder se Art. Mosebøger). I sidstnævnte Kildeskrift har P. muligvis ikke været nævnt, men kun »en Ægypter«, hvis nærmere Bestemmelse i 39, 1 af Redaktør kan være indføjet fra 37, 36. De fleste nyere Kritikere slutte heraf, at »en Ægypter« og P. ere forskellige Personer. Denne Slutning er dog tvivlsom. Selv om der i 40, 3. 5. 15 (og 41, 14) er smaa redaktionelle Indskud, maa dog ogsaa hos E Josef paa uretfærdig Vis være kommen i Fængsel; derpaa tyder 40, 14. 23. Herom faar man nærmere Oplysning hos J i Kap. 39, hvor V. 20 tillige viser, at vedkommende Ægypter just har haft et saadant Embede som den hos E navngivne Drabant-øverst. Den i Slutningen af J.s Beretning omtalte Fængselsfoged er naturligvis ikke P. selv, men en underordnet Person (39, 21—23). L. G.

Potifera, øverste Præst ved Solgudens berømte og gamle Tempel i On (Heliopolis), hvis Datter Asenat Farao gav Josef til Hustru (1 Mos. 41, 45. 50. 46, 20).

Potter, John, eng. Ærkebiskop, f. o. 1674, studerede i Oxford, hvor han 1694 blev Fellow i Lincoln-Kollegiet. 1704 blev han Kapellan hos Ærkebiskop Tenison, 1706 Dr. theol. 1707 —15 var han Prof. i Teol. i Oxford, 1737—47 Ærkebiskop af Canterbury. Han udgav 1697 —98 en *Archæologia Græca* i 2 Bd., og 1715 Klemens af Alexandrias Skrifter. D. 1747.

Pouget, Johan Nicolaus, sv. Konvertit, f. 25. Novbr. 1687 i Stockholm i en rom.-kat. Familie, opdraget i Jesuitkollegiet i Linz, præsteviet 1709 i Rom, Dr. teol. & phil. steds 1712 og derefter stillet til Raadighed for Nuntien i Köln til Propagandering. Under sin Virksomhed i Utrecht og Hamburg blev P. imidlertid allerede betænkelig ved Romerkirkens Lære, og efter at han 1716 var blevet Legationspræst i Kbhvn, voksede hans Tvivl. 1719 gik han

over til den luth. K. 1721 blev han Præst i Lûbeck, 1722 rejste han til Sverige, hvor han 1724 blev Aftensangspræst i Malmö. 1729 blev han fransk luth. Komminister i Stockholm og 1739 Spr. ved Katarinakirken. Forgeves fristede man ham til Tilbagevenden ved forskellige Tilbud. P. døde i Stockholm 12. Juli 1735.

Poul, Biskop af Aarhus, blev o. 1533 valgt til Biskop efter Svend. Han var til Stede ved Danehofferne i Nyborg 1354 og Kalundborg 1360. D. 1369. Fr. N.

Poulsen, 1) **Alfred Sveistrup P.**, dsk. Biskop, f. i Roskilde 14. Jan. 1854, blev Student fra Roskilde Skole 1871, teol. Kand. 1878. Efter en længere Udenlandsrejse blev han 1880 Præst ved St. Hans Hospital og Medhjælper hos Domprovst Gude i Roskilde. 1883 blev han Slotspræst i Kbhvn., 1896 Spr. ved Roskilde Domkirke og Domprovst, 1901 Biskop over Viborg Stift. 1886 vandt han den teol. Licentiatgrad for en Afhandling om »Det gl. Testament i Christi Taler«, og i flere Aar holdt han som Privatdocent Forelæsninger ved Universitetet. 1885 blev han Sekretær i det danske Bibelselskab, 1890 blev han Formand for den dske Israels-Mission; 1895 (2. gennemsete Udg. 1897) udgav han en revideret Overs. af N. T., som han havde udarbejdet sammen med Prof. Ussing. 1895—1903 var han Censor ved den teol. Examen, og han er Medl. af det kirkl. Udvalg af 1904. Han har udgivet flere Prædikensamlinger og kirkelige Løjlighedsskrifter samt en bibelsk Studie over Moses (1903). — 2) **Christen P.**, dsk. Klosterforstander, traadte tidlig ind i Benedictiner-Ordenen og blev 1529 Prior i St. Knuds Kloster i Odense. Efter Refs. Indførelse vedblev han at forvalte Klosters Gods, skønt han ikke lagde Dølgemaal paa sin Uvilje overfor den nye kirkl. Ordning. 1572 trak han sig tilbage; han døde 16. Aug. 1575. Vi har endnu hans Brevbog (Dske Magasin II, 65 f.). — 3) **Jacob P.**, dsk. Biskop, var først Dekan i Roskilde. 1343 blev han (sammen med Biskop Svend af Aarhus) tagen til Fange af Holsternerne, men i Beg. af 1344 fik han sin Frihed og blev da valgt til Biskop i Roskilde. D. 1350. Fr. N. — 4) **Karl Peter Vilhelm P.**, norsk Præst og Folkeskribent, f. i Oslo 2. April 1845, teol. cand. 1868, indtraadte, efter Virksomhed i Skolen, 1877 i gejstlig Tjeneste. Han har foruden forskellige popularhistoriske og kirkehistoriske Arbejder (især Skildringer fra Reformationstiden) forfattet en autoriseret Bibelhistorie for Folkeskolen (1880 og flere senere Udg.) og en Kirkehistorie for Folkeskolen (1893).

Powell, Vavasor, engelsk, nonkonformistisk Præst, f. 1617 i Heyop, Radnorshire, studerede i Oxford, virkede en Tid som Reader og Skolelærer, men optog derpaa 1639 en Virksomhed som vandrende Evangelist i Wales. Han blev i den Anledning gentagne Gange fængslet. Fra 1642 arbejdede han nogle Aar som Prædikant i London, men 1646 vendte han tilbage til Wales, hvor hans Vandrevirksomhed, Udsendelse af Evangelister og Organisation af en Række independentiske Menigheder skaffede ham Tilnavnet »Vandreprædikanternes Metropolit«. Samtidig var han »Pastor« i Newtown. Siden Parlamentet 1650 nedsatte en Kommission for Nyordningen af Forholdene i Wales paa

mere »evangelisk« Sæt, var P. ivrig optaget af at hjælpe med til at skaffe puritanske Præster i Stedet for de anglikanske. Den berømte Baxter erklærede i den Anledning om P., »at han var »en hæderlig Zelot uden Judicium«. Siden blev han gentagne Gange arresteret, da han prædikede imod Cromwells Antagelse af Protektor-Stillingen, og dette politiske Spørgsmaal kom til at splitte de walisiske Independenten. P.s radikale Holdning her drev ham over i Armene paa de teologisk radikale Independenten, og 1654 prædikede han mod Barne-daaben og lod sig derpaa døbe paa ny. Hans Popularitet led intet Skaar derved, og Folk strømmede stadig til ved hans Friluftsmoder. P. blev en af de første Nonkonformister, man skred ind mod efter Restaurationen. Da han selvfølgelig nægtede at aflægge Suprematseden, var han omtr. 7 Aar i haardt Fængsel. 1667 slap man ham løs, men snart efter arresteredes den utrættelige Mand paa ny for »ulovlig Prædikens«. Han døde 27. Okt. 1670 i Fleet Fængsel. P. var ikke nogen lærd Mand. Hans fremtrædende Gave var den vækkende Forkyndelse, men han har udgivet en Række Skrifter, mest af praktisk opbyggelig Karakter, deriblandt ogsaa »ex tempore« Hymner. Sammen med Cradock udgav han N. T. og hele Biblen paa Walisisk (1654), og 1671 en Bibelkonkordans (2. Udg. 1673). P. menes at være Forbilledet for George Fox's Vandrevirksomhed. Til Trods for P.s fremtrædende Evner som Vækkelses-taler, de stadig stærkt besøgte Møder og de dannede Independentmenigheder, blev dog Sporene af hans nidkære Virken forholdsvis svage, da P. som saa mange Evangelister manglede virkelig Menighedsforstaaelse og ikke kunde føre de indsamlede videre i et aktivt Menighedsarbejde. Selv var han dog med Rette berømt for sin opofrende Kærlighed til fattige og lidende (Rees's Hist. of Protest. Non-conf. in Wales, 1883; National Biography, XLVI, 248 f.). J. O. A.

Prag, Bøhmens Hovedstad, blev 973 Bispe-sæde for hele Bøhmen under Mainz som kirke-ligt Metropolit; først 1343 fik Kejser Karl IV, der har saa store Fortjenester af Bøhmen, sit Land frigjort fra det tyske-Metropolitanbaand, og P. ophejdet til Ærkesæde. Han ombyggede ogsaa den gamle St. Veitskirke paa Hradschin i gotisk Stil, men naaede ikke at fuldende den efter Kølners Domkirkens Forbillede. I Kirken findes den hl. Johannes af Nepomuks storattede Solvmindestmærke og den hl. Venceslavs Kapel. 1348 fik P. sit Universitet, der snart blev berømt som Udgangspunkt for den Husitiske Bevægelse. Om Prager-Kompaktaternes se Art. Husiter II, 498, jvfr. I, 230.

Pragmatisk Sanction, se Art. Ludvig IX (S. 86). **Praktisk Teologi**, se Teologi.

Pratt, 1) **Orson P.**, Mormon, f. i Hartford, N. Y., 19. Sept. 1811, d. i Salt Lake City 3. Oktbr. 1881. P. vandtes for Mormonismen 1830 og blev snart en af dens ledende Mænd, 1835 blev han Apostel. Han var en matematisk Begavelse, blev Professor ved Mormon-Universitetet i Nauvoo og senere Forstander for Akademiet i Utah. At Mormonernes store Vandring til Salt-seen forløb heldigt, skyldtes væsentlig P. (hans Dagbogsoptegnelser for Rejsen findes i Millennial

Star for 1849—50). Han propaganderede ivrig for Mormonismen baade i Skrifter og ved Rejser, var saaledes flere Gange i England, hvor han 1840 var med at starte det endnu udkommende *Millennial Star* (Liverpool). De fleste af hans Skrifter er overs. paa Dansk og udk. i mange Oplag (»Mærkværdige Syner, »Guds Rige i de sidste Dage, »Evangeliets sande Grundsaetninger«, »Beviserne for Mormons Bog og Bibelen« o. m. a.). Fra 1853 udg. han i Washington »The Seer«, et Maanedsskrift. Han har begrundet og (med gnostiske og teosofisk-mystiske Reminiscenser) videre udformet Mormons Lære. Ogsaa af Polygamiet var han en ivrig Forsvarer (Patriarchal Order or Plurality of Wives, 1853). Se desuden S. 290. — 2) Parley P., d. 1855, Broder til O. P., var ogsaa en af Mormonernes betydeligste Mænd. Hans Skrift »A voice of warning to all nations« (1838, paa Dansk, En Advarsels Røst, 5. Udg. Kbhvn. 1900) har spillet en stor Rolle i Mormonismens Propaganda, og hans udførlige Autobiografi (fl. Opl.) er en vigtig Kilde for Mormonismens Historie. Om hans Død, han blev skudt af en Mand, hvis Kone han havde vundet for Morm., se W. A. Linn, the story of the Mormons (N. York 1902), S. 519. S. A. B.

Praxeas. Vranglærer i Oldkirken. P. var en lilleasiatisk Bekender, som o. Aar 190 kom til Rom. Det lykkedes ham, der var en ivrig Modstander af Montanismen, at bevæge den romerske Biskop til at tage de Fredsbreve tilbage, som han allerede havde udstedt for denne Retning. Fremdeles udviklede han uden at møde Modstand sin modalistiske, monarkianske Teologi. Senere drog han til Carthago. Her støttede hans Lære paa Modstand, og Tertullian, som endnu paa den Tid tilhørte Kirken, optraadte imod ham og tvang ham til at tilbagekalde. Hermed forsvinder Praxeas af Historien. Senere maa Striden om hans Lære igen være blusset op, og o. Aar 217 skrev Tertullian sit skarpe Stridsskrift: *Adversus Praxeam*. Dette er Hovedkilden til hans Lære. Efter dette synes Praxeas's Lære at være et Led i den modalistiske, monarkianske Teologis Udvikling. Den er paa den ene Side mere gennemført end Noetos's og dog mindre konsekvent end Sabellios's Lære. Udgangspunktet for Praxeas er et dobbelt: Fastholdelsen af Kristi sande Guddom, dels under Paaberaabelse af Skriftens Ord (Es. 45, 5; Joh. 10, 30; 14, 9—10) og Hævdelsen af den absolute Monoteisme. Heraf drager Praxeas den Slutning, at Faderen og Sønnen er identiske. Naar Sønnen dog omtales som selvstændigt Subjekt overfor Faderen, forklarer P. det saaledes, at Faderen har gjort sig selv til Søn ved Antagelsen af Menneskenaturen. »Ipse deus se sibi filium fecit«. Menneskenaturen, Kødet, gør Faderen til Søn. I den incarnerede er Kødet (: Mennesket Jesus) Sønnen, og Aanden (: Gud, Kristus) Faderen. Som absolut Aand kan Gud ikke lide, men ved Antagelsen af Menneskenaturen kan han blive meddelagtig i Lidelsen. Idet Sønnen lider Døden, har Faderen lidt sammen med ham. Fader og Søn er saaledes Navne paa den ene Gud, eller rettere Benævnelsen Gud udtrykker kun den Maade, hvorpaa Gud har besluttet at aabenbare sig for Verden. I denne P.s Lære har man fundet Spor

af Stoicismens Indvirken paa den kristelige Tænken. Dogmehistorisk set er den fremkommen som en Protest mod den kirkelige Udvikling af Treenighedslæren. Dennes Lære om Hypotaser i Gud betragtede P. og hans Venner som et gnostisk Forsøg paa at opløse Monoteismen. I Modsætning hertil betonedes de Guds absolute Enhed: Monarkien. C. G.

Praxedis, Helgeninde, var ifølge Legenden en Datter af den rom. Senator Pudens, hos hvem Peter skal have boet i Rom. Hun skal have lidt Martyrdøden. Til hendes Ære byggedes Kirken S. Prassede i Rom, der nævnes allerede 491, men i dens nuværende Skikkelse stammer fra 822 med gennemgribende Restaurationer i 1450, 1832 og 1869. Fr. N.

Prayer-Book, se Book of Common Prayer (I, 360).

Precarium. De mange Grundstykker, der blev K.n til Del, overdrog den Lægfolk og Klerikere til Nytte og Brug; det gjaldt navnlig de Marker, der laa i Nærheden af de Steder, hvor Landsbypræster boede. Et saadant midlertidigt overdraget Grundstykke, der kaldtes P., kunde vel aldrig ved Hævd blive vedk. Præsts eller Lægmands Ejendom, men paa den anden Side kunde Biskopperne heller ikke uden videre tage »Precaristens« Grundstykke tilbage. — P. bruges ogsaa til Betegnelse af et Dokument, hvorved den, der skænker K.n sin Ejendom, forbeholder sig Nydelsen af denne i sin Levetid. Fr. N.

Predella (ital. = Skammel, Trin) kaldes i den kirkelige Kunst Fodstykket eller Sokkelen, der bærer de store Alterbilleder eller Alterskabe (med udskaarne Figurer smykkede Skrin), som blev almindelige i Middelalderens sidste Periode. P. kan være tildannet som en aaben eller med Døre forsynet Kasse, saa at f. E. Relikviebeholdere kan henstilles i den; oftest er den dog massiv. I sidste Tilfælde er den ofte kunstnerisk udsmykket, og navnlig Renæssancetiden har efterladt os en Mængde P.-Billeder af fremragende kunstnerisk Værd. Den tyske Betegnelse for P. »Altarstaffel« gav formentlig de flyttelige Altermalerier og efter dem atter andre frit ophængte Malerier (i Modsætning til de paa Væggen malede Fresker) Navnet Staffeli-billeder. — P.en er at betragte som en Rest af den ældre Middelalderens bagvægslignende Opsatser paa Altret (se Art. Retabulum), paa hvilke man f. E. stillede Krucifikset, Lysestagerne og Relikviebeholdere eller Hostiebøssen. J. O. A.

Pregier, Johann Wilhelm, tysk luth. Teolog, f. 1827, d. 1896, virkede siden 1851 som Gymnasialprofessor i Religion og Historie i München og blev 1874 Dr. teol. fra Erlangen. Han var en flittig og fremragende Skribent, en indgaaende Kender navnlig af Middelalderens Kirkeliv. Hans Hovedværk er »Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter« I—II, 1874 — 81; desuden har han leveret vigtige Bidrag til Valdesernes Historie, til Forstaaelsen af Joakim a Fiores, Mester Eckharts og H. Seuses rel. Tænkning osv.

Pregizerianere. Præsten Christian Gottlob Pregizer, f. i Stuttgart 18. Marts 1751, var allerede som Student efter sin Vækkelse en streng Asket. I en ung Alder blev han Slotspræst i Tübingen og vakte dér stort Røre som Opvækkelsesprædikant. Da han 1783 blev Præst

i Grafenberg, kom han under den teosofiske Pietismes Indflydelse og virkede i dens Aand. 1795 blev han Stadtpfarrer i Haiterbach i Schwarzwald, og dér døde han 1824. Der gik stort Ry af hans barokke, folkelige Veltalenhed, og han fik navnlig stor Betydning for visse Egne af Württemberg og Baden, da han 1806 traadte i Forbindelse med de saakaldte »salige« eller »højsalige« i Schwarzwald, som til Instrumentalmusik sang den gamle Psalmebogs Psalmer paa lystige Melodier og talte mere om Retfærdiggørelse end om Helliggørelse, tildels i Modsætning til Michellianernes (II, 329) stærke Fremhævelse af denne. Disse »salige« eller »glade« stammede fra nogle Separatister, der gjorde Opposition mod den nye Psalmebog af 1791. Da Pregizer, der skildres som »en lille ivrig Mandslings«, stillede sig i Spidsen for dem, fandt de ikke saa ringe Tilslutning, og da han var død, gik P. ofte langt videre, end Pregizer vilde have været med til. De hævdede, at Retfærdiggørelsen er knyttet til Daaben, og naar den er tilegnet i Troen, er alt godt, saa at den hele Genfødelse og Omvendelse kan ske i en halv Time (»Galop-Kristne«). Om Synd og Bod vil de ikke høre Tale, og de kan kun bede den 5. Bon i Fadervor for andre, ikke for sig selv. De søge Daab og Nadver i Kirkerne, men bryde sig ikke om »Stenhusene«, og af og til have de gjort Uro under Gudstjenesten ved at ryste paa Hovedet (»Schüttler«) eller paa anden Maade tilkendegive deres Uvilje, naar Præsten sagde noget, de ikke syntes om. De gruble ogsaa over det tusindaarige Rige og Apokatastasis. Med den ydre Mission vil de af bibelske Grunde ikke have noget at gøre, og den indre Mission er i deres Øjne en forkastelig »Gerningskristendom«. De har ingen videre Literatur. Deres kæreste Bog er en Samling »aandelige Sange for Guds troende Børn« med lutter Frydesange, der synges til Fløjte og Klarinet, tildels til Dansemelodier. Efter Pregizers Død var Michael Walz i Döfingen deres Leder. Nu er der kun faa af dem tilbage, og disse mødes paa en Konferens, der samles 3 Gange aarlig paa forskellige Steder i Württemberg (C. Palmer, Die Gemeinschaften und Sekten Württembergs, 1877, 110 f.; Württemb. Kirchengesch., 1893, 624 f.). Fr. N.

Prémontré, se Norbert S. 389 og Præmonstratenser-Ordenen.

Presbytere, se Præst.

Presbyterialforfatning kaldes den for den reformerte (kalviniske) K.afdeling ejendommelige Styrelsesform. Alle Kalvinister ere Presbyterianere, selv om dette Navn i Reglen kun bruges om et enkelt Samfund indenfor den Engelsk talende Del af Kristenbeden. Principet er, at K.n skal være uafhængig af Staten og styres af en dertil sat Repræsentation, bestaaende paa de af Præster og Lægfolk (Presbytere og Ældste). Hos Luther var der Tanker oppe, der pegede i den Retning, men de blev hurtigt opgivne, da han saa sig nødt til at overlade K.styrelsen til Fyrsterne. Zwingli var af Princip stemt for at stille K.n under den borgerlige Øvrighed, og først i 19. Aarh. er P.en bleven indført i de zwingliske Menigheder i Schweiz. Lamberts (se S. 10) Udkast til en K.forfatning for Hessen har Berøringspunkter med P.en, men er

dog nærmest beslægtet med Independentismen. Presbyteriale Tendenser findes ogsaa i Brenz's K.ordning for Halle, Økolampads for Basel, Bucers for Strassburg og Capitos Udkast til en saadan for Frankfurt a. M. Det var dog først Calvin, der baade teoretisk (i sin *Institutio*) og praktisk gennemførte Principet. Hans strenge Opfattelse af Skriften krævede, at K.ns Forfatning saa vel som dens Gudstjeneste skulde formes umiddelbart efter det bibelske Forbillede uden Hensyn til den historiske Udvikling gennem o. halvandet Aartusinde. Han gaar ud fra Ef. 4, 11 f, og hævder, at Apostlene, Profeterne og Evangelisterne havde overordentlige Embeder, der ikke kunde fortsættes, hvorimod Hyrderne og Lærernes Gerning er blivende. Hyrderne have det praktiske K.embede, Lærerne skulle granske Skriften. I Rom. 12, 7 og I Kor. 12, 28 finder han to andre blivende Embeder, K.styrelsen og Fattigplejen, der varetagelse henholdsvis af Ældste og Diakoner. P. indførtes 1541 i Genève ved Calvins *Ordinances* (I, 452 f.), der i Hovedsagen stemmer med Teorien i hans *Institutio*. Der skal være 4 Embeder i K.n (quatre ordres ou espèces d'offices): Hyrder, Lærere, Ældste og Diakoner. Hyrderne (les pasteurs), der i den hl. Skrift ogsaa kaldes Forstandere, Ældste (Presbytere) eller Tjenere, skulle forkynde Ordet og forvalte Sakramenterne og i Forbindelse med de særlige »styrende Ældste« varetage Styrelsen (la discipline); selv kontrolleres de af Præstekonferensen, Konsistoriet og Raadet. Til Lærerne (les docteurs) høre de teol. Professorer og Skolernes Lærere. De styrende Ældste (les anciens), valgte af Raadet, har Tilsyn med Menighedsmedlemmernes Vandel. De aflægge Hushesø, og sammen med Præsterne udgøre de Konsistoriet. Diakonerne (les diaques), valgte af Raadet, forestaa Fattigplejen. Denne K.ordning var en ren P.: Menighedsstyrelse ved Ældste (Præster og Lægældste); men da den fra Genève udbredte sig til større Samfund, blev det nødvendigt at skabe kirkl. Fællesrepræsentationer. Saaledes opstod Synoder, og Presbyterial- og Synodalforfatningen blev den almindelige Styrelsesform i den reformerte K.afdeling, men i forskellige Afændringer i de forskellige Lande. En typisk Form er den gamle Forfatning i Frankrigs ref. K., indført 1559, anerkendt af Staten ved Nantes-Ediktet (se S. 346), men senere gentagne Gange omdannet. Den enkelte Menighed styredes af et Konsistorium, bestaaende af Præst, Ældste og Diakoner; samtlige Præster og et Antal valgte Ældste dannede Kollokvier for mindre og Provinssynoder for større Kredse, og Nationalsynoden var den øverste Repræsentation for hele K.n. En lignende Organisation indførtes 1560 af Knox i den skotske K., ændredes 1592 af Melville og bestaar endnu væsentlig uforandret i den da vedtagne Form. Den enkelte Menighed styres af et stedligt Raad (Kirk Session), et vist Antal Menigheder danne en Kredssynode (Presbytery), mindst 3 saadanne udgøre en Provinssynode (Provincial Synod), og hele K.n styres af en valgt Repræsentation, Landssynoden (The General Assembly). — P.en er fremgaaet af det kalviniske K.begreb, der lægger mere Vægt paa den synlige K. end den lutherske. K.n betragtes som et uadvortes, bestemt afgrænset

Samfund, hvis Hoved er Kristus, et Teokrati (eller Kristokrati) indenfor eller ved Siden af Staten. Den opfattes som en Menighed, som en social Organisme. Den enkelte Menighed betragtes og nævnes som »Kirke« og bliver relativt selvstændig — P.en har Tendens til Independentisme — og K.n som Helhed staar som den ved »Disciplinen« dannede Sammenslutning af de enkelte »Kirker«. Der er kun én Klasse Præster, der alle ere lige; Bispeembedet anerkendes ikke. Ældste-Institutionen, der ikke har været kendt i K.n før Calvins Tid (om Oldtidens Presbyterer se Art. Præst), er det vigtigste Led i denne K.ordning. Den enkelte Menighed styres af Præsten og de styrende Ældste, K.n af en Repræsentation bestaaende af Præster og Ældste. Opfattelsen af K.n som en social Organisme har navnlig i den nyeste Tid givet sig Udtryk i den vidt forgrenede Foreningsvirksomhed, et organiseret Menighedsarbejde, hvori hele Lægfolket tager Del. — Lutherske Menigheder, der have levet i ref. Omgivelser, f. E. i Holland og Nordamerika, er ganske naturligt blevne paavirkede af disse. For lutherske Landskirker, der i den nyeste Tid have opnaaet eller arbejdet paa at faa en mere selvstændig indre Organisation, har ogsaa den ref. K.afdelings faste Orden været ansporende; men de lutherske K.forfatninger ere dog væsentlig forskellige fra P.en, fordi Opfattelsen af K.n og det kirk. Embede er en anden, idet navnlig Ældste-Institutionen i kalvinsk Forstand ikke kendes. De gamle kalvinske Styrelsesorganer skabtes i fremtrædende Grad for at garantere Kirketugten (Disciplin er Fællesudtrykket for Styrelse og Tugt), de nye protestantiske har deres væsentligste Betydning som repræsentative; der lægges derfor i dem største Vægt paa Menighedens Valgret, medens den gammelkalvinske Menighedsrepræsentation« fornyedes ved Selvsupplering (Kooptation) og ikke tilstod nogen Adgang til de højere Instanser, der ikke som arbejdende Menighedsbedsmænd havde Plads i de lavere. (J. O. Andersen, Kirkeorganisation udenlands, Kbh. 1905; J. H. Rigg, A Comparative View of Church Organisations, London 1897). C. E. F.

Presbyterianere kaldes et K.samfund, der ikke anerkender noget højere Embede i K.n end Presbyter- (Præste- og Ældste-) Embedet. Presbyterialforfatningen (se ovenfor), der af Calvin indførtes i Genève, forplantede sig derfra til hele den reformerte K.afdeling. I Storbritannien blev Tilhængerne af dette System kaldet P. Engelske Protestanter, der under Dronning Marias Reg. havde opholdt sig paa Fastlandet, kom efter Elisabeths Tronbestigelse tilbage som P., og dermed begyndte en hundredeaarig Kamp. Denne stod mellem Anglikanerne og Puritanerne, af hvilke de første var biskoppelige, de sidste for Størstedelen P. De yderligst gaende af Puritanerne, Independenterne (II, 522), udskilte sig som et separatistisk Samfund; de mere moderate var P. og ønskede at forblive i K.n, men at omdanne den efter det kalvinske Mønster. I Skotland sejrede Calvinismen 1560, og de eng. P. haabede, at K.n skulde komme under skotsk Indflydelse, naar Skottlands Konge besteg Englands Trone, men blev skuffede; baade Jakob I (II, 587) og endnu mere Karl I (II, 730) søgte tvertimod at indføre den biskoppe-

lige Forfatning i Skotland. Baade de eng. og de skotske P. kom derved i Opposition til Kongen, og Borgerkrigen blev en Kamp mellem Biskoppelige og P. De sidste sejrede; det var dem, der raadede i Parlamentet, og det var dem, der i Westminsterforsamlingen søgte at gøre den eng. K. presbyteriansk. Independenternes radikale Omvæltning og deres Herredømme under Republikken hindrede imidlertid det mere moderate Forsøg paa at omdanne K.n. Efter Restaurationen forhandlede et Udvalg af biskoppelige og P. paa Savoy Konferensen (se d. Art.) 1661, men uden Resultat, og efter Udstedelsen af Uniformitetsakten det følg. Aar nedlagde 1800 (efter andre Angivelser 2000) Præster, der ikke vilde bøje sig for Loven, deres Embeder og blev saaledes Nonconformister. De eng. P. havde i 17. Aarh. betydelige Teologer og Prædikanter; Baxter (I, 241) repræsenterede den mere maadeholdne Fløj, og Partiet kaldtes ofte Baxterianere. En Union, der i Slutn. af 17. Aarh. blev indgaaet mellem P. og Independenten, fandt ikke fuld Tilslutning fra nogen af Siderne og ophørte af sig selv. I 18. Aarh. svandt de eng. P. ind til et ubetydeligt Samfund, der var gennemsyret af Unitarisme, som det til Dels er endnu. I den nyeste Tid ere de presbyt. Menigheder i England under skotsk Indflydelse blevne fyldte af nyt Liv, og paa en Synode i Liverpool 1876 organiseredes »The Presbyterian Church of England«. Denne har siden været i Opløbsring under Ledelse af dygtige Mænd. Den har en Præsteskole i London, o. 300 Kirker og o. 70,000 Kommunikanter.

Skotland (se d. Art.) var og blev presbyteriansk, og den skotske K. er Moder til de fleste presbyt. Samfund andendsteds. Irlands P. findes for Størstedelen i Ulster, hvor mange af dem drive en betydelig Tekstilindustri, som oprindelig skyldes Huguenoter. Indtil Slutn. af 18. Aarh. levede de under et haardt Tryk, der drev mange til Nordamerika, hvor de bidrog deres til Løsrivelsen fra Moderlandet. I Irland rejste de sig ogsaa mod den rom.-kat. Bevægelse og dannede Foreninger, der blev Forløbere for Orangeloerne. Der er o. $\frac{1}{2}$ Mill. P. i Irland.

I Nordamerikas Forenede Stater findes der flere større og mindre Samfund af P., som 1901 tilsammen talte 1,605,015 Kommunikanter (se S. 393). — 1877 dannedes »den presbyterianske Alliance«, der har til Formaal at forene, ikke blot alle P. i snevrere Forstand, men alle K.samfund over hele Jorden, der have Presbyterialforfatning (Th. Mc Crie, Annals of English Presbyterianism from the earliest Period to the present Time, Lond. 1872; H. Cowan, The Influence of the Scottish Church in Christendom, Lond. 1896; T. Hamilton, Hist. of the Irish Presbyterian Church, Lond. 1886; C. A. Briggs, American Presbyterianism, New York 1885). C. E. F.

Presbyterianske Missioner indtager en fremragende Plads blandt de evang. Missioner. De presb. Moderkirker er i høj Grad vaagne overfor Missionssagen og har overalt gjort Miss. til en Kirkesag, der dog forstandigvis ikke styres af selve Kirkestyrelsen, men af særlige Udvalg under Overtilsyn af den paagældende Kirkes »General Assembly«. De presbyterianske Mis-

sioner er: 1) samtlige skotske Missioner, nemlig fra Statskirken, den forenede Frikirke, United original Secession Synod og Ref. Presb. Church samt et Kvindemissionsselskab, der støtter Statskirkens Mission, og det bekendte Lægmiss.-Selsk., Edinburgh Medical M. S. 2) den engelske og 3) den irske Presb.-Kirkens Mission. 4) Fig. Miss. med Sæde i Amerika: de nordlige Presb. (A. P. N.), med ikke mindre end 7 lokale Kvindeselskaber; de sydlige Presb. (A. P. S.), den forenede Presbyterianske kirke med tilhørende Kvindeselskab, Reformed Church in America (de hollandske Reform.), Ref. Ch. in the Un. St. (tysk Reform.) samt 4 ganske smaa Samfund. Uden andet missionarisk Særpræg end, hvad der følger af den presbyteriale Kirkeforfatning, som alle Vegne indføres paa Missionsmarken, har de presb. Miss. gjort en betydelig Indsats i Missionsarbejdet, først og fremmest ved at skænke det nogle af den evang. Missions ypperste Personligheder (Duff, Wilson, Anderson og Miller i Indien fra den skotske Frikirke, William Burns i Kina fra de engelske Presb., Hepburn og Verbeck i Japan fra 2 amerikanske Kirker, Paton paa Ny Hebriderne, Stewart paa Lovedale i Kapkolonien og Laws i Livingstonia ved Njassasøen, begge fra den skotske Frikirke), men dernæst, hvad der staar i nøjeste Forbindelse med flere af de nævnte Missionærpersonligheder, ved den store Kraft og de store Pengeofre, de har sat ind paa Oprettelsen af Oplysnings- og Uddannelsesanstalter paa Missionsmarken: Hope-Waddell-Institutet i Duke Town, G. Kalabar; Lovedale, Blantyre S. for Njassasøen og Livingstonia; de 3 store Kollegier i Indiens 3 Størstæder; Universitetet i Beirut og flere store Anstalter i Kina, bl. a. Verdens største Missionstrykkeri og et Typestøberi, der forsyner al kinesisk Mission. Ogsaa paa Lægmissionens Omraade yder Presbyterianerne noget betydeligt. Sluttelig skal betones, at i de Enhedsbestræbelser, som er i Gang paa Missionsmarkerne i langt højere Grad end i den gamle Kristenhed, er Presbyterianerne alle Vegne blandt de villigste til Sammenlutning, ikke blot mellem de forskellige presbyterianske Missioner indbyrdes, men ogsaa med andre Denominationer til Samarbejde i større Foretagender.

Fr. S.

Presbyterium, se Præst og Presbyterialforfatning.

Pressensé, Edmond Dehault de, fr. protest. Teolog, f. i Paris 1824, d. stedsd. 8. Apr. 1891. P. studerede 1842—45 i Lausanne under Alex. Vinet og 1846—47 i Halle og Berlin under Tholuck og Neander. Han modtog en blivende Paavirkning af Neanders Pektoralteologi og blev som Vinet Talsmand for Individualisme og Kirkens Adskillelse fra Staten. 1847 blev P. Præst ved den evang. Frikirke Chapelle Taitbout i Paris, hvor hans varme, personlige Forkyndelse skaffede ham Ry som Prædikant. Som Politiker var han Republikaner. 1871—75 var han Seine-Departementets Repræsentant i Deputeretkammeret, og 1883 blev han Senator paa Livstid. P. har foruden talrige Afhandlinger og Prædikener udg. flere Skrifter. Bekendtest er hans: Histoire des trols premiers siècles de l'Eglise chrétienne, I—IV (1858—77); L'Eglise et la Révolution (1864, 3. Udg. 1889); Jésus-Christ,

son temps, sa vie, son oeuvre (1866, 7. Udg. 1884), foranlediget af Renans Vie de Jésus; Le Concile du Vatican (1872, 2. Udg. 1879). P. har grundet Tidsskriftet Revue chrétienne (1854) og Bulletin théologique. Hans Hustru Elise Françoise P., f. de Plessis-Gouret, har skrevet Skrifter af pædagogisk og relig. Indhold og en Digtsamling, Poésies (4. Opl. 1875). S. A. B.

Preuschen, Erwin, tysk Teolog, f. i Lissberg 8. Jan. 1867, studerede i Giessen og var 1891—93 Medhjælper ved Forarbejderne til Berliner-Akademiets Udg. af de gr. Kirkefædre. Efter i nogle Aar at have været Hjelpepræst for forskellige Steder blev han 1897 Overlærer ved Ludwig-Georgs-Gymnasiet i Darmstadt. 1904 tildelte Giessener-Universitetet ham den teol. Æresdoktorgrad. Han har udgivet et Par af Tertullians Skrifter, »Analecta«, kürzere Texte zur Gesch. der alten K. und des Kanons (1893); sammen med A. Harnack »Gesch. der altchr. Lit. bis Eusebius (1893), Bidrag til Munke-væsenets Historie og Oversættelser fra Armenisk, »Antilegomena« (1905²). Nu udgiver han »Zeitschr. f. die neutest. Wissenschaft und die Kunde des Urchristums« (siden 1900). Fr. N.

Preussen. De gl. Preussere, en Gren af de indogermanske Lettere, bosatte sig under Folkevandringen i nuværende Provins Øst-P. Deres Religion var, da de kom i Berøring med Krdm., en Naturdyrkelse. De havde da Offersteder (et Fællesoffersted i Romove), Præster (og Præstinder), men ikke Templer. I Løbet af Middelalderen synes deres rel. Forestillinger at være undergaaet Ændringer; kr. Forf. fra 15. Aarh. nævne 3 Hovedguder: Perkunos, Potrimpos og Pikollos. De troede paa et Liv efter Døden, væsentlig en Forsettelse af denne Tilværelse. Folket levede i Polygami. Kvinden købtes og var egentlig Slavinde. Drukkenskab var Folkelast. Politisk var hver Bygd (Gau) selvstændig. — Krdmmen kom sent til P., da Polen og Venden, hvor Hedenskabet holdt sig længe, skilte Landet fra Tyskland. Et mislykket Missionsforsøg gjorde allerede 997 Biskop Adalbert af Prag (I, 23); han myrdedes efter 10 Dages Ophold, og der er derfor liden Grund til hans Navn »P.s Apostel«. 1009 gjorde Bruno, en Slægtning af Otto III, et ligesaa forgæves Missionsforsøg; han myrdedes med 18 Ledsagere. I 13. Aarh. optoges Missionen fra Polen. Cistercienserabbeden Gottfried af Lekno døbte 1207 flere i P., og den polske Hertug Konrad af Masovien optog nu ivrigt Tanken om en Mission i P. Han sendte Munken Christian (I, 505; de senere Tradition, der henfører ham til Pommerellens Cistercienser-kloster Oliva, forkastes nu), der fik Innocents III's Missionsfuldmagt. Mellem 1207 og 1210 prædikede han foreløbig med Held i Løbau-Eggen, modtog derefter Bispevielsen og Hertug Konrad sikrede en preus. Bispestols Eksistens ved at tillægge den Kulmerland »med hertugelige Rettigheder«. Et ydre Værn om de døbte viste sig imidlertid nødvendig, og Honorius III. lod derfor 1217—18 prædike Korstog mod P. i Polen, Pommer og Tyskland. Korstoget 1223 vakte selvfølgelig Folkets Raseri og førte til voldsomme Repressalier i Pommer og Masovien. — Under disse Forhold vendte Biskop og Hertug sig 1226 til de tyske Riddere, hvis Stormester, Hermann af Salza, opholdt sig ved

Frederik II's Hof i Italien, og lovede Ordensridderne visse Landstrækninger i P. mod Hjælp. Dette gav Anledning til, at Ordenen forlagde Virksomheden fra Palæstina til P. Erobringen af P. foregik med største Vanskelighed; rundt om maatte anlægges Borge for at sikre Besiddelsen. Omkring disse opvokse i følgende Tid Byer (Thorn, Kulm, Elbing, Königsberg o. fl.), og herhen droges tysk Kolonisation. Foreningen 1238 af den tyske Orden med den Livlandske Sværdbrødreorden gav Ordensstaten en ny østlig Interessessfære. O. 1245 døde den utrættelige Biskop Christian; hans sidste Aar forbitredes af Strid med Stormesteren om det erobrede Land, og han vandt ingen Støtte hos Paven. 1243 organiserede Innocents IV Kirken i P. under 4 Bispesæder (Kulm. Pomesanien, Ermeland og Samland), og disse Stifter lagdes 1251 under Ærkesædet i Riga. P.s Bispestole vedblev den følgende Tid at være i Tyskherrenes Hænder, og saavel Bisper som Domherre toges blandt de Ordensgejstlige. — Trods denne Organisation, og trods at Preusserne 1249 havde forpligtet sig til at opgive Hedenskab og bygge Kirker, viste gentagne Opstande, at Folket ikke var kristnet. Ordensherren kaldte nye Korsfarere til Hjælp, og Udsigten til Afslut og Berrømmelse lokkede stadig nye Hære ind i Landet. 1254 gjorde f. E. Bøhemerkongen Ottokar II Korstog til P., og efter ham opkaldtes en anlagt Borg »Königsberg«. Først 1283 var Preussernes Modstand brudt, men Hedenskabet holdt sig under den officielle Krdm lige til Reformationstiden, navnlig i S.-Ø.-P., hvis Skove og Sumpe var uigennemtrængelige for den tyske Kolonisation. — I Beg. af 14. Aarh. blomstrede Ordensstaten udvortes og udvidede sig mod Vest i Øst-Pommern (Pommerellen), 1308 erobrede saaledes Danzig (I, 605), og 1309 blev Marienburg Stormesterens Sæde (her opførtes den endnu staaende pragtfulde gotiske Borgbygning). Det lille Oligarki af Riddere spillede en politisk og handelsøkonomisk Storrolle ved Østersøen, indtil Polen gjorde Ende paa Herligheden. Ved nogensomhelst Iver for at fremme de indfødtes aandelige og timelige Tarv udmærkede de materialiserede Riddere sig derimod ikke. Ved Ref.s Indførelse konstateredes de sørgeligste »kirkelige« Forhold paa Landet. Selv Landets Klostre gjorde kun lidet Arbejde; der fandtes i dem ingen Skoler og kun de til Gudstjenesten nødvendige Bøger. Ogsaa de indvandrede tyske Kolonister søgte Ridderne snart at udbytte. »Ordenshumbuggen« var da ligesaa stærkt fremtrædende i P. som blandt de andre Ordensriddere i Syden. — 1410 erobrede Polen hele P., men gengav dog ved Freden i Thorn 1411 Hovedparten af Landet. Men 1440 stiftede Adel og Byer paa Grund af Udsigelserne et Forbund mod Ordenen, og 1454 tilbød de den polske Konge Herredømmet. Ved den 2. Fred i Thorn (1466) blev den vigtige Vestdel af P. polsk og Resten polsk Len (med Königsberg til Hovedstad for Stormesteren). — Om Ref.s Indførelse og Ordensstatens Sæcularisering ses Hertugdømme under polsk Lenshøjhed 1525 ved Albrecht af Brandenburg se I, 48. Begge den beklippede Ordensstats Bisper (Georg v. Polen i Samland, jvfr. III, 575, og Erhard v. Queiss i Pomesanien, jvfr. III, 579) havde forinden be-

gyndt Ref. i deres Stifter; de brød med Rom og giftede sig som Albrecht. Derfor fik det luth. Hertugdømme kirkeligt Styre ved Bisper, hvem det overdroges at holde Præstesynoder. 1542—43 ledede Albrecht selv med sine to Biskopper en stor Visitation, der bragte de sørgeligste kirkelige Forhold for Dagen. Først nu besejredes Hedenskabet. For de preussisk talende foranstaltedes to Udgaver af Luthers Katekisme (Königsberg 1545, 61) — de eneste nuv. Vidnesbyrd om Folkesproget. Stiftelsen af Universitetet i Königsberg 1544 sikrede evang. oplærte Præster, og forskellige K.ordninger søgte at bringe sømmelige K.forhold til Veje. Læren (1544 Tilslutning til *Conf. Aug.*) fastsloges (efter Kriser, se Osiander, III, 454) 1567 ved *Corpus doctrinæ Pruthenicum*, og Gudstjenesten 1568 ved en kirkel. Haandbog. — Da Biskop Tilemann Hesshusen (II, 420) 1578 maatte forlade Samland, styrede Bispen af Pomesanien, Joh. Wigand, foreløbig ogsaa dette Stift, men ved hans Død 1587 nedlagdes begge Bispestole. Nu blev K.styrelsen konsistorial-statskirkelig med Superintendenten som i Sachsen. (Krdmmens Indf.: Hauck, Kirchengesch. Deutschlands IV, 627 f.; K. Lohmeyer, Gesch. v. Ost- und Westpreussen, I, 1880; Plinski, Die Probleme hist. Kritik in d. Gesch. des 1. Preussenbischofs, 1903; Ewald, Die Eroberung P.s durch die Deutschen I—IV, 1872—85; K. A. Hase, Herzog Albrecht v. P. u. sein Hofprediger, 1879; Tschackert, Herz. A. v. P. als ref. Persönlichkeit, 1894).

Det moderne P. har imidlertid sin Vugge i Markgrevskebet Brandenburg ved Elben. Blandt dette Lands vendiske Indbyggere stiftede Otto I Bispesæderne Havelberg og Brandenburg (948; H.s Stiftelsesbrevs Datering 946 er rimeligvis urigtig), men Venderne udryddede under Opstand (983) atter Krdmmen. Først Markgrev Albrecht der Bår knuste Venderens Modstand (1134 f.), bragte K. paa Fode igen og stiftede Klostre paa Landet. I den følgende Tid sikredes K.n ved en stærk tysk Kolonisation, saa Landets slaviske Præg efterhaanden trængtes tilbage. Saavel for Krdmmens Befæstelse som for Kultivering af Landet gjorde Præmonstratensere og Cisterciensere et stort Arbejde. — Grænserne udvidedes mod Nord og Øst, og Bispesædet Lebus ved Oder (stiftet o. 1130) kom under Markgreverne. I 13.—14. Aarh. var Forholdene i »Markerne« imidlertid baade politisk og kirkeligt højest forvirrede, og trods det, at Brandenburg 1356 fik Kurfærdighed, betød Adel og Gejstlighed mere end Fyrsterne. Først med det hohenzollernske Hus (fra 1415) kom atter Styrke og Samlethed. Kurfyrst Joachim I (1499—1535), en Broder til den bekendte Kardinal Albrecht af Mainz, Afsadshandleren og Relikviesamleren, gjorde sig bekendt som ivrig Modstander af Ref. (II, 645). Han grundede 1506 Universitetet i Frankfurt a. d. Oder. Hans Søner sluttede sig imidlertid til Ref. Johann af Küstrin gav straks efter Faderens Død Evang.s Forkyndelse fri i sit Land og tiltraadte 1537 det schmalkald. Forbund; den ældre Broder Joachim II (II, 645) anerkendte 1539 Nødvendigheden af Reformen. 1540 godkendte Landdagen en K.ordning, der indtager en Særstilling blandt de lutherske ved sit katoliserende Præg. Ikke blot bevarede en Række gamle gudstjenstlige

Former, men det kirkelige Styre ved Bisperne. Kurfyrsten betragtede sig stadig som Lem af Romerkirken, men som den, der i Følge sin Territorialret var »Ordinarius«, d. s. havde nødvendig Reformret i sin K. Da Bisperne i Havelberg og Lebus imidlertid modsatte sig Reformerne, besluttede Joachim at gaa uden om dem, lod visitere paa egen Haand, ophæve Klostre, indsatte Superintendenten, og et Konsistorium oprettedes 1543 i Berlin. Universitetet fornyedes. Samtidig stillede han sig paa Kejserens Side, kæmpede mod det schmalk. Forbund, lod sin Hofpræst og Generalsuperintendent Agricola (I, 38 f.), i hvem han havde et lydigt Redskab for sine »Formidlingsplaner«, fejre Kejserens Sejrr ved Mühlberg og arbejde med paa Augsburg-Interimet (I, 170); ja Kurfyrsten lovede at tiltræde Tridentiner-Konciliiets Beslutninger. Kejserens Uordholdenhed overfor Philip af Hessen og Domkapitlernes Vedhængen ved gl. Katolicisme (da Præsten Ellefeld 1552 tilintetgjorde det saakaldte »Herrens Blod« i Wilsnack, vilde Kapitlet i Havelberg straffe ham paa Baalet!) og paa den anden Side Forholdet til Agricola og dennes Strid med Filippisterne drev dog Kurfyrsten over til et mere udpræget »luthersk« Standpunkt. Bispestillingerne blev nu ophævede (Brandenburg bortfaldt 1545, besattes kun formelt som en fyrstelig *Securæ*; Havelberg 1548, bestod formelt til 1819 som et fyrsteligt og adeligt Len; Lebus 1555, officielt ophævet 1598). Med Kurfyrst Johann Georg (1571—98) gennemførtes den stramme lutherske Lære (Konkordieformlen anerkendtes) og en statskirkelig-konsistorial K.styrelse (J. Heide-mann, Die Ref. in d. Mark Brandenburg, 1889; Fr. Meine, Die vermittelnde Stellung Joachims II, 1898; Kawerau, J. Agricola, 1881).

Med Johann Siegmund (1608—19) lagdes Grunden til Huset Hohenzollerns nyere kirkel. Unionspolitik. J. S. havde under sine Studier i Strassburg erhvervet sig reformerte Sympatier. 1610 traadte Broderen Christian af Overbevisning over til Kalvinismen. Dec. 1613 nød J. S. selv Nadveren paa ref. Vis. I Maj 1614 udgav han *Confessio Marchica* eller *Sigismundi* (I, 545), der fastholder den ændrede *Conf. Aug.*, forkaster Ubiquitetslæren, Exorcisme og en Række gl. Riter osv. Han forbød konfessionel Strid fra Prædikestolen, afskaffede Forpligtelsen paa *Form. Concord.*, gav Reformerte fri Religionsøvelse og lige borgerlige Rettigheder. Iøvrigt vilde han ikke med Tvang ændre Landets konfessionelle Stilling, men rundt om dannedes smaa ref. Menigheder (Wangemann, Joh. S. und Paul Gerhardt, 1884). J. S. indledede ogsaa sit Lands fremtidige Stortilling, idet han paa Grund af sit Ægteskab med Albrecht af Preussens Datter Anna 1614 arvede Kleve, Mark og Ravensberg i Westfalen, 1618 Preussen. — Under den store Kurfyrste (Friedrich Wilh. 1640—88) fortsattes Unionspolitikken. Han interesserede sig stærkt for »Religionssamtalen« i Thorn 1645 (se d. Art.), ham skyldtes det i fremtrædende Grad, at den westfalske Freds Religionsfrihed udstrakte til de Reformerte; han aabnede ved Potsdammer-Ediktet Okt. 1685 sine Lande for talrige Hugenotter, hvad der ikke blot bidrog til Landets materielle Velfærd, men til Styrkelse af det ref. Element (jvfr. Hugenotter II, 473); selv Labad-

ister (III, 1 f.) og Socinianere udstrakte hans Tolerance sig til. Overfor de strenge og navnlig de forkætrende Lutheranere viste han sig derimod uvenlig (Edikter 1662 og 64, jvfr. P. Gerhardt II, 198). Under ham hævedes P.s Lensforhold til Polen (Freden i Oliwa 1660), og Landet udvidedes med Bagpomern, Magdeburg m. m. — Under Friedrich III (II, 110) stillede Regeringen sig venligt overfor Pietisterne og søgte ved Grundlæggelsen 1694 af Universitetet i Halle (preuss. 1680) at dæmpe op mod den strenge Lutherdom. Som bekendt blev Universitetet snart et Led i »Oplysningens« Tjeneste. 1701 fik han Kongenavn for P.s Vedkommande, men fra nu bruges »Preussen« om hele Hohenzollern-riget (de gl. tyske Dele løstes først 1806 fra det nominelle Lensforhold til Kejseren). — I den følgende Tid udvidedes P. stærkt: 1720 Forpomern, 1742 Schlesien, 1772 Westpreussen, 1793—95 ved Polens Deling: Sydpreussen og Ny-Østpreussen (tabt 1807, atter vundet 1815), og 1815 store Dele af Sachsen, Rhinprovinzen m. m. P. var nu 278,042 □ Km. stort og talte 10,400,000 Indb., men efter Napoleonskrigene trængtes i lige Grad til civil og kirkelig Nyorganisation. I kirkelig Henseende var Forholdene baade m. H. til Lære, Liturgi og Styrelse yderst brogede; paa sidste Omraade maatte Regeringen ønske en Ordning i nær Tilslutning til den nye civile Provsorganisation (de nuværende 8 »gamle« Provinser: Preussen, Brandenburg, Pomern, Schlesien, Posen, Sachsen, Westfalen, Rhinprovinzen).

De østlige Provinsers ref. K. havde siden 1713 haft et fælles Kirkedirektorium (dog ikke for de franske Kirker) og de luth. Kirker steds siden 1750 et Overkonsistorium; men i de vestlige Landsdele bestod en broget Mængde af K.styrelser, og de nye tilkomne Landsdele øgede Forvirringen. Ref. og Katoliker dannede nu store Minoriteter, og en Række mindre Samfund havde faaet begrænset fri Religionsøvelse (Mennoniter, Herrnhuter, Unitarier og Jøder). Navnl. Friedrich II's Regering (II, 110) havde vist udpræget Tolerance (allerede Dec. 1742 »Generalkoncession« for Brødremenigheden til Anlæggelse af Menighedsbyer i P.; udvidet 1746 med begrænset Ret til at gøre Proselyter; selv gr. Katoliker og Unitarierne i Østfrisisland tolereredes). I den luth. Landskirkes Styrelse herskede en udpræget Latitudinarisme. Medens den radikale Deisme og ligefremt Krdmsfjendskab førte det store Ord i Literaturen, tillod Konsistorier alle Slags Afvigelser m. H. til Lære og Ritual i Menighederne. Mod Opløsningen havde Friedr. Wilh. II forgæves søgt at dæmpe op ved det »Wöllnerske Religionsedikt« (se d. Art.) 1788, der pludselig krævede de gl. Liturgier strengt fulgte og truede Afvigelser fra symbolsk Lære med Straf. Men denne »Politilov«, der ganske saa bort fra de virkelige Forhold og gav Anledning baade til højlydte Klager og til Hykler, kunde ikke genindføre de ortodokse Tilstande. Den ophævedes straks ved Friedr. Wilh. III's Regeringstiltrædelse. — En Centralisering af den øverste K.styrelse for begge de prot. Konfessioner fulgte saa 1808, da saavel det ref. K.direktorium som det luth. Overkonsistorium ophævedes, og alle K.r af de to Konfessioner lagdes under en ny Sektion i

Indenrigsministeriet, der skulde varetage saavel *jus circa sacra* (hidtil under Justitsministeriet) som *jus in sacris*. Herved var den øverste K.styrelse opgaaet som Del i Statsstyrelsen, men Understyrelsen var idel Forvirring. Kort efter (1810) inddroges baade det kat. og prot. K.gods under Statsstyre, idet man lovede K.rne rigelig Støtte (hvad den kat. K. ved Circumscriptionsbullen 1821 ogsaa fik; den prot. K. derimod i langt ringere Grad).

Indførelsen af den unerede Kirke i P. Samtidig var imidlertid Tanker levende baade om en virkelig Sammensmeltning af de to evang. K.samfund og om en Selvstændiggørelse af K.styrelsen. Friedr. Wilh. III, hvem Ulykkerne havde vakt til alvorlig Kristentro (Indflydelse fra Borowski, I, 367), saa det som sit Livsværk at føre sit Land tilbage fra det almindelige Afrald, vel ikke til den almindelig opgivne gl. Ortodoksi, men til en positiv nytestl. Krdm. Han greb med stor Iver Tanken om en K.-Union paa liturgisk Grund (fremsat 1798 af Hofpr. Sack, nærmere begrundet i sammes »Ueber die Vereinigung der beiden prot. Kirchenparteien in der preuss. Monarchie«, 1812). Sansen for de dogmatiske Afvigelser syntes døende, og navnlig det nyvakte Trosliv var af udogmatisk »evang.« Art. Sporadisk forekom allerede Ansættelser af Ref. i luth. Embeder og omvendt. Selv de teol. Fakulteter var ved at tabe deres Særpræg. 1804 kaldtes f. E. Schleiermacher, skønt ref., til det luth. Universitet i Halle, og det nye Universitet i Berlin (1810) indtog en »uneret« Stilling. Alm. saa man Ordning af Folkeundervisning og Forbedring af de sædelige Tilstande som Gejstlighedens væsentlige Pligt. — Ogsaa til Forslagene om K.korfatning lyttede Kongen (krævet allerede 1799 af Schleiermacher i »Reden über die Rel.«, siden fra flere Sider; 1809 kom en kraftig motiveret Henvendelse fra Superintendenten og Præster i Schlesien: »Sire, giv den prot. K. tilbage til sig selv. Vi har ingen prot. K. mere . . . Bliv Genopretteren af en tidssvarende K.korfatning«, jvfr. Gass, Jahrbuch des prot. K. u. Schulwesens, I, 1818). Dog tænkte Regeringen ikke paa at opgive Landskirkesuprematiet eller Konsistorialordningen (denne nyordnede ved Frd. 1815 og Instr. 1817). Den opfordrede vel 1816 til Dannelsen af Presbyterier, i Menighederne, Kredssynoder (af Gejstlige) og Provinsynoder (af Superintendenten) og stillede en »Generalsynode« i Udsigt; og Kredssynoder indkaldtes ogsaa 1817, bl. a. for at drøfte Forfatningssagen og den liturg. Union, samt Provinsynoder 1819, men derefter henlagdes Sagen. Ønskerne gik i for vidt forskellige Retninger. Foruden en Reorganisation af Konsistorierne havde Røret da kun afsat det nye Kultusministerium (1817: for K., Skole og Medicinalvæsen). — Derimod var Kongen stadig yderst ivrig for Unionen (hans Raadgiver her var Hofpræsten Eylert [I, 837], siden 1818 tituler Biskop, thi 1816 havde Kongen »genoprettet« Episkopatet i P. som en Udmærkelsesrang for fortjente Gejstlige). En kgl. Proklamation 27. Sept. 1817 havde lagt Konsistorier, Synoder og Superintendenten Sagen varmt paa Hjerte i Andledning af den nære Refs. Jubelfest; dog betonedes, at Unionens sande Værdi afhang af Friwilligheden. Ved Ref.-Jubileet sammentraadte

Gejstlige af begge Konfessioner i Berlin til »Synode« og holdt Fællesnadder efter »uneret« Ritus (Brødbrydelse og refererende Udelingsformel: »Kristus, vor Herre, sagde: tager osv.«; jvfr. Kongens Liturgi 1816 for Hof- og Garnisonsmenighederne i Berlin-Potsdam). Andstedts skete det samme, og Tilslutningen var saa stærk, at Regeringen 1821 officielt ophørte at bruge Benævnelsen »luth. og ref. K.« og forordnede, at den samlede Landskirke i Fremtiden skulde kaldes »evangelisk« (indskærpet K.s Mænd 1830). 1822 (færdig ved Jul 1821) udkom den berømte, væsentlig af Kongen affattede, Agende for Hof- og Domkirken i Berlin, som Helhed bygget over den engelske Common-Prayer-Book og sv. Liturgi. Dens Ordinationsformular forpligtede paa begge Kirkers Konfessioner (Meningen er, forsaavidt de stemme med Skriften). Kongen mente hermed at have bygget en betryggende Mur mod Rationalismen. S. A. bemyndigedes Regeringen til forskelsløst at ansætte luth. og ref. Kandidater i kgl. Patronatskald, naar de ved deres Eksamen havde tiltraadt Unionen (den saakaldte Unionsrevers). 1823 udbad saa et kgl. Reskript sig Konsistoriers, Superintendenters og Præsters Udtalelser om Agenden; Kongen vilde paaskønne dens Indførelse. De indkomne Svar viste i alt Fald tydeligt, at alt befandt sig i liturgisk Oplosning. Navnlig fra rationalistisk Side viste sig Misfornøjelse; man fandt Agenden pietistisk og obskurantistisk. Men ogsaa gl.-ortodokse og evangeliske klagede, ogsaa over Statens Indblanding paa rent kirkel. Omraade (navnlig Schleiermacher 1824 under Mærket »Pacificus sincerus«). — For at fremme Indførelsen skred man da til Indrømmelser: dels begrænsede Dispensationer, dels Tilladelse af Tillæg, der »bragte Lokalliturgier i Samklang« med Agenden (1829 modificerede Lokalagender for Pommern, Schlesien og Sachsen). Paa den anden Side indskærpedes, at Gejstligheden ellers var forpligtet til nøje at følge de gl. Liturgier. Under disse Forhold havde allerede 1827 o. $\frac{3}{4}$ af P.s Gejstlige tiltraadt Agenden. I Jubelaaret for Augsburgerbekendelsen mente man da at kunne indføre den obligatorisk og fuldtudt paabyde den forskelsløse Antagelse af Kandidater i Menighederne. Den obligatoriske Indførelse fremkaldte det alvorlige gl.-luth. Skisma i Schlesien (se II, 161 f.). Disse Begivenheder forklarer den kgl. Kabinetssordre af 28. Febr. 1834, der væsentlig reducerede Unionstanken. Den paabød vel Agendens Indførelse ogsaa i alle ikke-unerede Menigheder (dog selvfølgelig med de tilladte Varianter), men denne paatvungne Indførelse skulde ikke betyde Opgivelse af de to Konfessioners vedvarende Særegenheder indenfor Fælleskirken. Begge Kirkers Symboler havde derfor vedblivende Autoritet i Menighederne, men Dannelsen af separatistiske Samfund var stadig strengt forbudt. Den derved gennemførte »liturgiske Union« var iøvrigt et Skin, da Agende-Revisionen af 1834 frembød saa mange Former, at Provinsernes og Menighedernes liturgiske Forskel stadig var fremtrædende. (Særpræget for Agenden var iøvrigt den fremskudte Plads, den tildelte det musikalske Element og Koret, der overalt traadte i Stedet for Menigheden og gjorde denne passiv, bortset fra den indskrænkede

Psalmesang). Efter 1834 dannede da den fællestyrede preuss. evang. Landskirke i de 6 østlige Provinser en i det indre tredelt K., eftersom Enkeltmenighederne var luth., ref. eller unerede (i Militærmenighederne var 1833 Unionen gennemført). 1828 var Styrelsesfællesskabet yderligere fremmet ved Ansættelsen i hver Provins af en Generalsuperintendent, der næst Overpresidenten havde første Plads i Konsistoriet. — I Rhinland-Westfalen stadfæstedes derimod 1835 en særlig Kirkeforfatning, der kombinerede Provinsernes gl. presbyterial-synodale Ordninger med Konsistorialstyrelse og Superintendenttillsyn.

Friedr. Wilh. IV (1848—57, d. 1861) var personlig stemt for at opgive sit Summepiskopat og afløse Statskirkestyret ved et biskoppeligt Styre (jvfr. hans Breve til Bunsen [I, 419] i Ranke, Zur Gesch. Deutschlands u. Frankr. im 19. Jahrh.). De paatænkte Bisper vilde han i Nærverelse af Ærkebisperne af Canterbury og Upsala overrække Krumstaven som Tegn paa K.magtens Tilbagegivelse. Men Statshensyn bevirkede, at Regeringens Formaal blev at gennemføre en lignende Kombination af Selvstyre og Konsistorialstyrelse, som var givet de vestlige Provinser 1835. Der indkaldtes derfor Synoder (Kreds-synoder 1843, Provinssynoder 1844 og en raadgivende Generalsynode, med kgl. udnævnte Medlemmer, i Berlin 1848; Forhandlingerne her drejede sig bl. a. ogsaa om Fastsættelsen af et ueret Symbol og en Ordinationsformular). Samtidig udvidedes Konsistoriernes Competence, og der besluttedes 1845 oprettet et Overkirke-raad for hele Landet, der skulde have kgl. udnævnte Medlemmer af begge Konfessioner, hvorved K.styrelsens Forskellighed fra Statsstyrelsen vilde være pointeret. Af Hensyn til den radikale Bevægelse (se Protestantvenner) med de nu jævnlige Separationer tillodes 1847 Dannelsen af frie K.samfund. Saa kom Revolutionsaaret, og den nye Forfatning sikrede Religionsfrihed og Religionsamfundenes fulde Selvstændighed og Raadighed over deres Formue. Det endnu ikke oprettede Overkirkeraad var forinden afløst, og Regeringen forsikrede nu, at den nye K.forfatning maatte skabes af K. selv, idet man gik ud fra, at Landsherrens Summepiskopat var forbl. (jvfr. »Die Selbständigkeit der evang. Landesk. in P.«, Berlin 1851). — Med den modificerede Forfatning af 1850 indtraadte snart Reaktionen, og i den følgende Tid kom de kr.-konservative til Roret (»Kreuzzeitungs« partiet, der heftigt kæmpede for »den kr. Øvrighed« og dermed K.s vedvarende Statsforhold). Resultatet blev da (1850) kun Oprettelsen af et lignende kgl. Overkirkeraad som Organ for Landsherrens K.regimente, som var paatænkt 1845, og en Opfordring til Dannelsen af frivillige Menighedsraad uden særlig Competence. Vigtig var dog Kabinettsorden af 6. Marts 1852, der — efter at allerede Kandidaternes Unionsrevers var ophævet og Konfessionsnavnene atter tilladte — gav Overkirkeraadet en konfessionel Karakter, idet dets Medlemmer ved Behandlingen af konfessionelle Spørgsmaal skulde dele sig efter Bekendelserne (*itio in partes*; lignende Bestemmelser kom til at gælde Provinsskonsistorierne). Først 1860 optoges atter Tanken om kirkl. Repræsentationer til begrænset kirkl. Selvstyre.

Det indskærpedes at indrette Presbyterier overalt, for at Synoder kunde fremgaa af dem. 1861 —64 organiseredes repræsentative Presbyterier og Kreds-synoder i de 6 gl. preuss. Provinser, 1869 indkaldtes Provinssynoderne, og 1874 udkom den gældende Statslov om den presbyterial-synodale Organisation (revideret 1882), der gav K. delvist Selvstyre, navnlig Enkeltmenighederne, der ogsaa fik Del i Præstevalget. Enkeltmenigheds Organer blev dels et K.raad, bestaaende af Præster og Ældste, dels en større »Menighedsrepræsentation« (»Vertretung«). Vælgere til disse blev uberygtede og selvstændige 24aarige mandlige Menighedsmedlemmer, der bidrage til Menighedsbyrderne, ikke har givet kirkl. eller offentlig Forargelse eller ved Forsømmelse af K.pligter (f. E. Børns Daab, Korfikation, kirkl. Vielse osv.) har faaet Retten forbrudt. Valgbare til »Vertretung« blev alle Vælgere, der deltog i Gudstjenesten og Sakramenter, til Raadet kun 30aarige saadanne. Præstevalg foregaar — under K.styrelsens Medvirkning — ved Samarbejde af K.raad og Repræsentationen; ved Kald, der tidligere besattes direkte af K.styrelsen, deltager Menigheden hver anden Gang ved Valg i Besættelsen (jvfr. Lov 1886). De aarlige Kreds-synoder bestaa af Superintendent, Præster og det dobbelte Antal Lægfolk. Provinssynoden, hvis Omraade svarer til Konsistoriets, samles hvert 3. Aar, den bestaar af kgl. udnævnte Medlemmer, 1 teol. Professor og Medlemmer, valgte af Kreds-synoder. Synoderne deltog i Forvaltning og Tilsyn og overveje Sager, sendte fra Konsistorier eller Generalsynoden; imellem Sessionerne virke Synodaludvalg; Provinssynodaludvalget optræder handlende i Forening med Konsistoriet. — 1876 oprettedes slutelig Lov Generalsynoden for de 6 vestlige og 2 østlige Provinser, bestaaende af 150 af Provinssynoderne valgte, 6 Universitetsprofessorer, Generalsuperintendenterne og 30 kgl. valgte; den holdes hvert 6. Aar. Den har Forslagsret til kirkl. Lovgivning, og ingen kirkl. Lov kan udgives uden dens Billigelse (til kirkl. Lovgivning fordes ikke Ministres Underskrift, men Præsidentens i Overkirkeraadet); den beslutter frit om en Række indre kirkl. Anliggender (Lærefrihed, Liturgi, K.tugt, kirkl. Betingelser for Ægteskabslivelse osv.), har Kontrolret over K.formue, Ret til Skatteansættelse. Mellem Sessionerne virker et Udvalg sammen med Overkirkeraadet i de vigtigste Styreanliggender. En sammenfattende Lov om K.forfatningen, der regulerede Stillingen til de hidtidige og stadig bestaaende K.styrelsesorganer (Overkirkeraad, Konsistorier, Superintendenten) udkom 3. Juni 1876. Den senere Lovgivnings Revisioner har kun medført underordnede Ændringer. 1894 vedtoges en revideret Agende af Generalsynoden. Den tyske Rigsglovgivning har 1876 indført obligatorisk borgerlig Ægteskabstiftelse, ligesom Civilregisterloven til Indførelse af Fødsler, Ægteskaber og Dødsfald er paabudte. — Under Overkirkeraadet i Berlin staar nu 11 Provinsskonsistorier (for Øst-P., Vest-P., Byen Berlin, Brandenburg, Pommern, Posen, Schlesien, Sachsen, Westfalen, Rhinland, Hohenzollern) mest med 1—2 Generalsuperintendenten hver, hvorunder atter en Del Superintendenten (H. v. Mühlér, Gesch. d. evang. Kirchenverfassung

in der Mark Brandenb., 1846; F. Brandes, *Gesch. d. evang. Union in P.* I—II, 1872—73; Rudelbach, *Den evang. Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip*, S. 255 f.; Fr. Nielsen, *Statsk. og Frikirke*, S. 1—96; E. Friedberg, *Die geltenden Verfassungsgesetze d. evang. deutschen Landkirchen*, 1885, S. 1—279; *Ergänzungsbände* 1—3, 1888—92; E. Nitze, *Die Verfassungs- u. Verwaltungsgesetze der evang. Landesk.* in P., 2. Udg. 1895).

Da Slesvig-Holsten, Hannover, Hessen, Nassau og Frankfurt a. M. 1866 inkorporeredes i P. turde man ikke lægge dem under det uererede Overkirkeaad i Berlin, som dette ønskede. De stilledes provisorisk under Kultusministeriet, og denne Foranstaltning blev varig, men efterhaanden er lignende provinsielle Styrelsesordninger som i det øvrige P. indført. — Slesvig-Holsten fik 1867 et luth. Konsistorium i Kiel, med 2 Generalsuperintendenter; Presbyt.-Synodalordning af 1876 og 95 (Lauenburg, til 1876 selvstændigt, blev da lagt under Konsistoriet i Kiel). — Hannovers luth. K. har et Konsistorium i Hannover med 4 Generalsuperintendenter samt 3 Specialkonsistorier steds med 5 Generalsuperintendenter; et Konsistorium i Stade med 2 Generalsuperintendenter, et i Aurich med 2 Generalsuperintendenter; K. forfatning med Synodalordn. allerede af 1864. Den ref. K. i Hannover har Konsistorium i Aurich; Synodalordningen af 1882—83. — Kurhessen har Konsistorium i Kassel, 3 Generalsuperintendenter (én luth., én ref., én ueret), Synodalordning af 1885, K. forfatningslov 1886, 95. — Nassau har Konsistorium i Wiesbaden, 1 Generalsuperintendent, Synodalordning af 1877 og 95. — Frankfurt har 1 luth. og 1 ref. Konsistorium; revideret Forfatningslov 1882. — For P.s Militærkirkevæsen findes særlig Styrelse.

Romerkirken i P. ordnedes 1821 ved *Bullen de salute animarum*. Den staa under 2 Ærkebispesæder (Köln, Posen-Gnesen) og 10 Bispestole (Trier, Münster, Paderborn under Köln; Kulm under Gnesen; Fulda og Limburg under Freiburg i Breisgau; samt 4 eksemte Sæder: Ermland, Breslau, Osnabrück, Hildesheim). Under Friedr. Wilh. III opstod Striden om blandede Ægteskaber, da den kat. Klerus nægtede at indvie Ægteskaber, hvor Børnene ikke skulde opdrages kat. (jvfr. Droste zu Vischering I, 679; Dunin I, 687). Striden bilagdes under Fried. Wilh. IV, der i det hele gav Romerkirken frie Hænder. Under Bismarcks Æra opstod den langt alvorligere »Kulturkamp« (II, 874 f.). — Gammelkatolikkerne (II, 165 f.) har egen Biskop i Bonn uden afgrænset Stift; Jansenisterne paa Nordstrand ved Slesvig staa under Ærkebiskopen i Utrecht.

1905 fandtes i P. 23,341,502 Evang., 13,334,765 kat.; 831 russ.-ortod.-kat.; 7125 andre gr. Kat.; 13,860 Mennoniter; 42,370 Baptister; 45,654 kat.-apostolske (Irvingianere); 11,004 »frireligiøse«; »kr. og andre Dissidenter« 51,076; »andre Kr.« 18,569, heriblandt Mindretal af Herrnhuter, Metodister, Kvækere osv.; 409,501 Jøder; 6081 af »andre Religioner«; 1263 uden Angivelse. — 1905 overtraadte 5395 Kat. (især i Schlesien) til Protestantismen; 417 Prot. til Romerkirken. Stor er Tilvæksten i de sidste Aar til, hvad Statistiken kalder »sonstige Gemeinschaften«

(andre kr. Religionssamfund), især i Berlin (1906: 12,007).

J. O. A.

Prierias, Silvestro Mazolini, ital. Dominikaner, f. o. 1456 i Landsbyen Prierio i Grevskabet Montferrat, traadte 15 Aar gl. ind i Dominikaner-Klostret St. Maria di Castello i Genova, hvor han studerede Teol. og Filos. 23 Aar gl. blev han præsteviet og var, da hans Studietid var omme, Lærer i Bologna og Padova og Prior i forskellige Dominikaner-Klostre. 1508—10 var han Generalvikar for Ordenens lombardiske Provins og tillige Inkvisitor i Brixen; 1511 var han Inkvisitor i Egnen om Milano; 1513 var han Prior i Cremona. Han udfoldede en stor Forfattervirksomhed og havde Ry som en lærd Thomist, hvorfor Leo X 1514 kaldte ham til Rom som Lærer i Thomistisk Teologi, og paa hans Velynder, Cajetans, Anbefaling blev han 16. Dec. 1515 Mag. sacri palatii, pavelig Hoftolog og dermed en Slags Inkvisitor og Dommer i Trossager, der vedrørte hele Kirken. Som saadan var han virksom i Reuchlins (s. d. Art.) Proces og skrev, i Løbet af 3 Dage, en *Dialogus* mod Luthers Teser (S. 102 f.), hvorpaa Luther svarede. P. kom derpaa først med en kort *Replica*, senere med et udførligere Forsvar for Pavens Magt. 1521 brugte Leo X P. som Afsending til forskel. ital. Fyrster, og han stod ogsaa i Hadrian VI's Yndest. Han døde af Pest 1523 og ligger begravet i Maria sopra Minerva i Rom.

Fr. N.

Priestley, Joseph, Unitarier og Kemiker, f. 1733 i Birstall ved Leeds, var først nonconformistisk Præst i Needham Market, senere i Nantwich, men paa Grund af sin stammende Tale gjorde han ikke Lykke som Prædikant. 1761—67 fik han Ansættelse som Lærer ved Warrington Akademiet (Forløberen for Manchester College). Edinburgh-Universitetet gjorde ham til Dr. jur., og hans *History and Present State of Electricity with Original Experiments* (1766) aabnede ham Adgang til »Royal Society«. Aaret efter blev han atter Præst i Leeds, og kort efter blev han Unitarier. 1770 udgav han en Bog om Perspektiven, og 1773 fik han »Royal Society's Copley-Medalje for Opfindelsen af Soda-Vandet, der formentlig skulde kunne helbrede for Skrubug. S. A. blev han Bibliotekar hos Jarlen af Shelburne (den senere første Markis af Lansdowne), og i de 6 Aar, han havde denne Plads, gjorde han de kemiske Opdagelser, der have gjort ham berømt og fremkaldt en Revolution i Kemien. Under Opholdet hos Jarlen af Shelburne udgav han *Institutes of Natural and Revealed Religion* og andre Skrifter, der vakte stor Opsigt, større, end de egentlig fortjente. Han nedlagde sin Post som Bibliotekar, men den ædle Jarl gav ham en Aarpenge paa 150 Pd. St., og hans Venner skaffede ham filosofiske Bøger og Apparater til fortsatte kemiske Undersøgelser. I Birmingham overtog han et nyt Præsteembede, og dér fortsatte han sin Forfattervirksomhed i unitarisk Retning med de 2 vidtloftige Værker, *History of the Corruption of Christianity* og *History of Early Opinions concerning Jesus Christ*, i hvilke han fremstillede Kristus som »kun et Menneske«, men begavet med overnaturlig Kraft og udsendt af Gud. 1791 udbød der i Birmingham Uroligheder som Modtræk til Opfordringen til at mindes Stormen paa

Bastillen, og da blev Priestleys Kapel nedbrudt. Han havde allerede tidligere forladt Birmingham og var rejst til London, men heller ikke dér følte han sig tryk. Ingen vilde leje ham Bolig, og han fandt det endog raadeligst at gaa ud af »Royal Society». 1794 rejste han da til Amerika, hvor man tilbød ham baade Professorposter og Præsteembeder, men han afslog alle Tilbud og byggede sig et Hus i Northumberland ved Susquehanna. Dér skrev han nye videnskabelige Afhandlinger og teologiske Skrifter; bl. a. udgav han dér 1800 en Afhandling om Flogiston. Han døde 1804, men »the honest heretic», som Franklin kaldte P., erhvervede aldrig amerik. Borgerret (T. E. Thorpe, J. P., London 1906, P.s Selvbiografi: Memoirs af J. P., London 1809).

Primas (første Biskop). Fra Beg. af 4. Aarh. kaldes Metropolit (S. 244) P., α : episcopus primæ sedis, men i Tidens Løb veg denne Betegnelse for Betegnelsen »Ærkebiskop». — Den rom. Biskop er hele den rom.-kat. Kirkeafdelings P. (se Art. Pave), men ved Siden af ham føre ogsaa andre Kirkefyrster, som Ærkebiskopperne af Armagh, Salzburg, Gnesen, Gran, Malines, Braga, Tarragona og fl. a. Titlen P., Fr. N.

Primicerius (*primus in cera, id est tabula cerali*), den første paa Vokstavlen (Kataloget), kaldtes den første Embedsmand paa en Embedsmandsliste. P. var i den kr. K. oprindelig en Tillidsmand for Biskoppen, med den Pligt at føre Tilsyn med det lavere Præstekabs Liv og Levned. I Domkapitlet var P. Forstander for det lavere Præstekab, og han ledede navnlig Kortjenesten; mange Steder var han tillige Forstander for Domskolen. Fr. N.

Primitive Folks Religion. Primitive kaldes de uciviliserede Folketærd Jorden rundt, der ogsaa med Rette karakteriseres som »Naturfolk», α : Folk, der ikke har Kulturmenneskets Herredømme over deres Naturomgivelser. Dette Herredømme mangler Naturfolkene just, fordi de ikke har nogen Erkendelse af Tingenes lovmæssige Sammenhæng. Deres Betragtning af deres Omgivelser er overvejende religiøs, d. v. s. de ser i enhver enkelt Begivenhed eller Virksomhed i Naturen en Virkning af en overnaturlig Aarsag, et Udslag af Aanders eller Kræfters lunefulde Vilje; de betragter m. a. O. alt i Naturen som besjælet, kun i højere eller ringere Grad: den Aand, der bevæger mig eller min Hest, er af højere Art end den, der gør en Lerpotte brugbar, og som forlader den, naar Krukken gaar itu; men denne er igen langt lavere end den, der lader Planten gro og Frugten modnes. Disse »Aander» maa man nu ikke tænke sig som personlige eller individuelle Væsener; de er af en vis ubestemt Slags uden Forskel mellem naturligt og overnaturligt, sagligt og aandeligt; skönt usynlige er de snarest materielle, mange af dem er blotte »Virksomheder» eller »Beskaffenheder». Luftkredsen er ladet med Aande-Elektricitet, opfyldt med Aande-Bakterier (Crawley). — Mod denne fortroldede Verden, der fylder det primitive Menneske med bestandig Angst og Usikkerhed, vilde han staa aldeles hjælpeløs, hvis han ikke i Magien havde et Mittel mod de hemmelighedsfulde Kræfters bestandige Angreb og Indblanding. Troldmanden, der kender de Besværgelser og

Kunster, som Aandekræfterne blindt maa lystre, er derfor Naturmenneskets Præst, og tillige hans Læge, thi alle Sygdomme, som ikke er af Hug og Stød, har Aander til sin Aarsag og helbredes ved Aandefordrivelse. Men disse »Medicinnænder» danner sjældent noget egentligt Præstekab; mange Steder kan alle gamle Mænd øve Trolddom; Magien har ingen Templer, lige saa lidt som den kender egentlige Guder, derfor ingen Anraabelse eller Tilbedelse, ingen Ofre. Det afgørende er Trolddomskunsten selv; den formaar rent umiddelbart at binde eller — lige saa hyppigt — at løse Aanderne. Thi ikke blot de skadelige, ogsaa de gavnlige Kræfter gælder det at komme i Forhold til; en meget stor Del af Magien bestaar i at tappe Kræfter af Naturens Kilde α : tilegne sig den størst mulige Mængde af de livsgivende Elementer til Styrkelse af sit eget Liv, til Forøgelse af Mandemod og Avlekræft o. l. Den faldne Fjendes Sjæl indsuger man ved at drikke hans Blod, eller man erobrer hans Livskraft ved som Hovedjægerne paa Borneo at tilvende sig hans Hoved; Kannibalismen maa forklæres ud fra dette Synspunkt, ligesom ogsaa de mange Kultusskikkelser i Mark og Skov, der tildels har bevaret sig i Almuellivet, og som vidner om den Iver, hvormed man snart søger at udvinde Livskraft af Træer og Urter (der tænkes som Kraftbeholdere, særlig i Spiringstiden, jfr. Majskikkene), snart igen at forsyne disse Beholdere med Kraft (gennem Menneskeofre til hellige Træer o. l.). Den gensidige Kraftoverførelse er en Grundtanke i den primitive Religion og hersker hele Jorden over.

Denne Naturbetragtning, der snart kaldes Animisme (Tylor), snart Polyzoisme (Tiele), ligger til Grund for Fetishismen (II, 41), der dog ikke, som paastaet, bestaar i Tilbedelse af Stok og Sten, som man ved et vilkaarligt Valg tillægger Hellighed, men snarere i den ærefrygtfulde og magiske Benyttelse af visse Ting som Repræsentanter for det Naturlige, de tilhøre (Muslingskaller for Havets Kraft o. l.). Eller man tænker sig, at en Aand har udvalgt sig denne eller hin Ting som sit Sæde. En særlig Religion danner F. dog ikke; den strækker sig som et bredt Lag gennem al lavere Religiositet gennem alle Religioner lige op til Nutidens Amuletter og Arkana. I Udviklingens Løb vil dog selv de primitive Folk ikke nøjes med denne ubestemte Kræfternes Verden; der mærkes overalt hos dem en Trang til at tydeliggøre sig Aanderne som personlige Væsener, og man griber da almindeligt til den Forklaring, at det er de afdøde Aander, som frembringer disse Virkninger. Denne Religionsform, der ogsaa tidt kaldes Animisme, men som tydeligere kunde benævnes Spiritisme eller Sjæledyrkelse (s. d. Art.), kan ikke have været det oprindelige; thi netop i de primitiveste Kulturer findes der store af Magi og Fetishisme beherskede Omraader, hvor den ikke kan efterspores; og hvor der er egentlig Magi, drives denne ogsaa uden noget som helst Hensyn til Sjæles eller Fædres Eksistens. Ogsaa en tydelig Forskel i Kultus iagttager man. Til de afdøde bringer man Madofre og retter Bønner til dem — i Magien kommer det kun an paa at nævne Navne og fuldføre Ceremonier, som har be-

sværgende Magt. Den praktiske Side ved den primitive Religion er ikke først og fremmest Offrene, men det ejendommelige System af Moralbud, der svarer til Naturopfattelsen og Aandetroen, og som kaldes »Tabu« (polynesiske = »afmærket«). Tabu er enhver Person eller Ting, der er fyldt med Aandekraft eller særlig udsat for disse Kræfters Indvirkning. I første Tilfælde bliver Personen eller Sagen betragtet som hellig, i sidste Fald som uren; faktisk falder de to Begreber sammen; thi ogsaa det hellige undgaas omhyggeligt. Troldmænd, Præster, Høvdinge, Adelen, der enten paa Livstid eller i deres Funktionstid er Tabu, er derved smittefarlige for deres Omgivelser, men ogsaa Lægfolk er Tabu under mange Forhold (Jagt, Krig, Sygdom, Svangerskab, Død osv.). Mange orientalske, jødiske og antike Renhedsløve og Berøringsforbud maa forklares ud fra Tabu-Systemet. Ved sine mange Indgreb i Dagliglivet, navnlig ved Bryllupsskikken, som Crawley nylig har forklaret som »sexual-taboo«, ligesom ved Høvdingerens Tabumagt, faar Tabuskikken social Betydning, og en Tabu kan da ogsaa stundom lægges som et Forbud over hele Stammer eller Lande, ligesom det rom.-kat. Interdikt.

Et umiddelbart Grundlag for den primitive Samfundsordning er Tabu imidlertid ikke blevet. Et saadant maa snarere søges i den saakaldte Totemisme. Et Totem er en Klasse af Ting, Planter eller Dyr, som den Vilde betragter med overtroisk Ærefrygt, idet han mener, at der bestaar et særligt Forhold mellem ham og enhver Repræsentant for denne Klasse. Dette Forhold har ogsaa sin sociale Side, idet alle de (Familien, Klanen, Forbundet), som har det samme Totem, føler sig indbyrdes forbundne og forpligtede. Totem er Klanens Tegn eller Symbol, Medlemmerne af en saadan Klan er blodsbeslægtede (Frazier). Saa meget er klart og ubestridt; tvivlsomme er de tidligere ivrigt forfægtede Sætninger: Klanbrødrene nedleder deres Herkomst fra Totem'et (som hyppigst er et Dyr); Totemdyret maa ikke dræbes, ikke spises (undtagen som Sakrament), ikke nævnes ved Navn; det er forbudt at gifte sig indenfor samme Totem. Nyere Undersøgelser har bestridt Paastanden om Totemismens religiøse Betydning og indskrænket denne til at være social og heraldisk; den tjener da til Stammernes Sammenhold og som Grundlag for de højst indviklede Bestemmelser om tilladelige og forbudte Ægteskabsforbindelser. Spiseforbudene, der genfindes saa hyppigt, om end ikke overalt, hvor der findes Totemisme, er det fristende at sætte i Forbindelse med denne. De urene Dyr skulde da oprindeligt have været hellige Dyr (som Svinet var helligt hos Syrerne, men urent hos Jøderne). I hvert Fald viser baade Tabu og Totemisme, at Religionen paa det primitive Trin fornemmelig behersker Folkens sociale Instinkter, og hvis der kan være Tale om, at den skaber en Moral, da er dette kun en Samfundsmoral. Denne har nu ganske vist overvejende en kunstig Karakter, idet dens Bud udspringer af overtroiske Fordømmelser, men adskillige for Samfundets Vækst nødvendige Ordninger nyder dog Religionens Beskyttelse, saaledes de overalt forekommende Lav eller Forbud, der snart er indrettede efter Køn-

fællesskab, snart efter Alderstrin, og som omgives med Indvielser og Mysterier, der ganske vist hyppigst gaar ud paa Aandbesværgelse, men som ogsaa kan have en positiv Karakter, dels i en Tilknnytning til Stammens afdøde Fædre, dels i Hyldest af en officiel eller af en lønlig Guddom. Ogsaa de primitives Rettergang er baaret af religiøse Forestillinger, idet Retstrætter i Reglen afgøres ved Guddomme. Et hyppigt Retstilfælde er Afgørelsen af, om en skadelig Trolddom er Aarsagen til indtrufne Ulykker. Den anklagede Troldmand maa da rense sig ved Giftprøver, Ildprøver e. l. Samme Fremgangsmaade for at konstatere en Hustrus Utroskab (jfr. 4 Mos. 5, 11 f.).

Naar alle Naturens Ting og Væsener er besjælede, er Men nes ket det naturligvis i højeste Grad, ja et helt Antal forskellige Sjæle bor i Menneskelegemet (Organsjælen, Skyggesjælen, Drømmesjælen osv.), af hvilke i det mindste én overlever Individet, o: lever videre i Graven ved Legemets Rester eller gaar til et Dødsrige. Det sidste bliver dog kun de udvalgte Lod; det er i Reglen de fornemme eller troldkyndige og de rige eller dem, der faa en prægtig Begravelse, som kommer i Dødsriget; de ringere forsvinder med Døden eller bliver Spøgelser paa Jorden. Dødsriget tænkes fra først af ikke som noget underjordisk Hades — en Forestilling, der synes at stamme fra den babylonske Religion — men som et lykkeligt Land et Steds i det fjærne (bag Bjergene, hinsides Floden), hvor Livet fortsættes paa tilvint Vis, kun under ganske betryggede Forhold. Hvor der senere tales om en Dom over de døde med Pinestod for de fordømte, dømmes der mest, som hos vore Forfædre, efter Tapperhed og Fejghed, idet man i Tapperhed ofte indbefatter Grusomhed og Kannibalsisme; eller der ses efter rituelle Ydelser og Overtrædelser. Højere svinger den primitive Moral sig sjældent op. Den beherskes af Tabuvæsenets negative Aand (»rør ikke, smag ikke«) og af grumme Krigerskikke. Af Dekalogens Bud kender de kun det fjerde. Mildhed, Kyskhed, Ærlighed og Sandhed er dem ubekendte som Dyrer, og der regnes hverken i Livets eller ved Dødens Dom med disse Egenskaber; lige saa lidt som de Primitive kender nogen individuel Samvittighed, der byder eller tillader at afvige fra Stammens Vedtægter.

Om de Primitive formaar at tænke sig et Væsen, der kunde kaldes Gud, er meget usikkert. En Fader og en Skaber tales der ikke sjældent om, og Andrew Lang, der tidligere bekæmpede enhver Antagelse af Gudsforestillinger hos de Vilde, er nu selv Forkæmper for en Teori, i Følge hvilken der tidlig ved Siden af Aandetro o. l. skulde have udviklet sig en Tro paa et højeste Væsen, der navnlig er Skaber og Opholder, og til hvem man mere henvender sig ved Bøn end ved Ofre. Det sidste synes dog at tyde paa, at der her foreligger Laan fra højere Religioner; i hvert Fald er Sagen utilstrækkelig belyst, og at disse Guddomme repræsenterer højere Livsværdier eller en Moral, der gaar ud over de primitive Folks sædvanlige, foreligger der intet om. (Alm. Oversigt giver A. Réville, *Les religions des peuples non civilisés*, I—II, 1883; D. Brinton, *Religions of primitive peoples*, 1897; Edv. Lehmann, *Die*

Religion der primitiven Völker, i »Die Kultur der Gegenwart«, ed. Hinneberg, I, Abt. 3. 1906; L. Frobenius, Weltanschauung der Naturvölker, 1898; R. de la Grasserie, La psychologie des religions, 1899; F. B. Jevons, Introduction to the history of religion, 1902; C. P. Tiele, Elements of the Science of Religion, 1897—99. Se ogsaa L. Marilliers Artikel »Religion« i La Grande Encyclopédie, hvor hele Literaturen findes. Særlige Synspunkter: Waitz-Gerland, Anthropologie der Naturvölker, 2. Ausg. 1876, I. Indledning; E. B. Tylor, Primitive Culture, 1871; I. G. Frazer, The golden Bough, 2. ed. 1900, og Totemism i Encycl. Brit.; Crawley, The mystic Rose, 1901; Andrew Lang, Custom and Myth, 2. ed. 1885; Myth, ritual Religion, 2. ed. 1899; The making of Religion, 1897 og »Religion« i Encycl. Britt.; N. Söderblom, Andrew Langs teori om religionen i Nordisk Tidsskrift (Letterstedt) 1902; L. Marillier, La survivance de l'âme et l'idée de justice chez les peuples non civilisés, 1894; H. Schurtz, Altersklassen und Männerbünde, 1902. *Edv. L.*

Primitive Methodist Connexion. Kort efter at New Connexion (S. 363) havde skilt sig fra Metodist-Samfundet, søgte man at bøde paa dette Tab ved »revival services«, der blev holdt især i Cornwall, Lancashire og Staffordshire. 1807 begyndte den fra Amerika komne Metodist Lawrence Dow at holde de saakaldte »Lejrmoder« (camp-meetings); og trods Konferencens Forbud blev der i Maj 1807 holdt et i Mow Cop ved Newcastle ved to Metodist-Prædikanter, Hugh og James Bourne samt Klasselederen William Clowes. Konferencen i 1807 havde vedtaget, at saadanne Lejrmoder maaske kunde være tjenlige i Amerika, men i England var de det ikke. Den vilde da ikke vide af sligt at sige. Først Hugh og James Bourne, og siden Clowes bleve derfor udstødt af det gamle Metodist-Samfund, og de dannede da P. M. C., der efterhaanden, næst Modersamfundet, er blevet Englands største Metodistkirke og ogsaa er udbredt udenfor England. Dens tidligste Historie hører til de smukkeste Kapitler af det 19. Aarh.s Vækkelseshistorie. Arbejdere og smaa Handelsmænd viste en rørende Oftervillighed for at fremme Vækkelsen, og trods Pøbels Raahed mod Prædikanterne — man spottede ogsaa Tilhængerne med Navnet Ranters (se d. Art.), der oprindelig var brugt om antinomistiske Sekterere fra Cromwells Dage — og Øvrighedens Chikanerier eller Forfølgelser bredte Bevægelsen sig stærkt i de store Byer og Minedistrikterne. 1830 var der allerede 36000 »primitive Methodist« i England. — De have deres Styrke i Vækkelsesmøder (ofte over 6 Uger), men kan ikke frikendes for at lægge an paa hypnotiske og konvulsiviske Virkninger. Først 1820 blev den første Conference af P. M. C. holdt i Hull (repræsenterende 8 Circuits, 48 Rejseprædikanter, 277 Lokalprædikanter); allerede da deltog Læg-mænd i den, nu bestaar Konferencen af $\frac{2}{3}$ Lægfolk. 1843 dannedes den alm. Missions-Komité, og deres Bogforlag forlagtes til London. 1828 var P. M. C. kommet til United States i Amerika og 1830 til Kanada. Her havde de stor Fremgang, og da Kanadas Metodistkirke konstitueredes 1884, talte P. M. C. her 8,233 Medlemmer med 99 Præster. Videre udbredtes de til New Zealand og

Australien (1844), til Syd-Afrika 1870; og de har ogsaa optaget Missionsarbejde i Central-Afrika. 1902 talte P. M. C. i det hele 202,126 egentlige Medlemmer og o. 707,500 Tilhørere. — I Begyndelsen havde P. M.s Præster ingen akademisk Uddannelse; nu har de et College i Manchester, hvortil slutter sig to Forberedelsesskoler for Børn i Birmingham og York. Deres teologiske Studenter har et Settlement i Øst-London. Videre har Samfundet sine Søndagsskoler, Vajsenhuse osv. og stort Bogforlag. — P. M. har ogsaa i saa Henseende fulgt den oprindelige Skik, at de har tilladt Kvinder at prædike. *J. O. A.*

Primitive Wesleyan Methodists kaldte de irske Metodister sig, der hævdede, at Metodisterne ikke skulde danne et selvstændigt K.samfund, men et Arbejdsselskab indenfor den engelske Statskirke. De optraadte derfor imod Tendensen til at uddele Sakramenterne i Kapellerne. Da Konferencen 1795 havde tilladt, paa visse Betingelser, at holde Nadver i Kapellerne, bøjede de irske Metodister sig først 1816 for Afgørelsen, men ikke alle. Adam Averell (1754—1847), en anglikansk Statskirkepræst, der 1796 var blevet metodistisk Prædikant, udskilte sig med sine konservative Meningsfæller af Konferencen og dannede P. W. M., som vedblivende blev staaende indenfor Statskirken. Deres Arbejde blev ogsaa ledet af en »Conference«, hvis Præsident Averell var til 1841, da han paa Grund af Svagelighed maatte træde tilbage. 1878 har disse irske Metodister atter forenet sig med de øvrige Wesleyanere. *J. O. A.*

Primitis (*primitivæ, prima missa*) kaldes den første Messe, som en nys indviet Præst holder, i Reglen med en ældre Præsts Bistand. P.en holdes ofte paa den unge Præsts Fødested, med stor Højtidelighed, i Slægts og Venners Nærværelse. *Fr. N.*

Principer, protestantiske, se Reformatoriske Principer.

Prinsterer, Groen van, se II, 265.

Prior og Priorinde kaldes i visse Ordener Forstanderen eller Forstanderinden for et Kloster. — I de gejstl. Ridderordener kaldes den næste efter Stormesteren Storprior. *Fr. N.*

Priscillianus, spansk Vranglærer i 4. Aarh. Tidligere var Beretninger hos Sulpicius Severus den væsentligste Kilde; her fremstilles P.s Lære som en Udøber af Gnosticismen. Men G. Schepps fandt og udgav (Wien 1889) en Række Skrifter af P. selv, som ikke tydede i denne Retning. Derefter forsøgte nogle Forskere at skildre P. som en overspændt asketisk, men væsentlig rettroende Mand. Dog kan man saa meget mindre holde sig til P.s egne Forsvarsskrifter, som vi ved, at Priscillianerne gjorde Brug af »det stille Sinds Forbehold«. — P. var oprindelig Lægmand, men optraadte som religiøs Lærer og forkyndte strengt asketiske Anskuelser. Han paabaarbede sig særlig Paulus, og i hans Konventikler læstes med Forkærlighed apokryfe Skrifter. I P. kom i Kamp med nogle Biskopper, især Hydatius af Emerita. En Synode i Saragossa 380 rettede sig imod overdreven Askese og Konventikelvæsen. Hydatius anklagede P. hos Pave Damasus og Kejser Gratianus for Manikæisme, og Gratianus udstedte et Edikt imod Manikæerne. P. var imidlertid bleven

Biskop af Abila, og med nogle Venner drog han til Damasus i Rom og aflagde en ortodoks Trosbekendelse. Damasus saavel som Ambrosius i Milano var meget forbeholdne, men Gratianus erklærede, at P. og hans Venner ikke rantes af Ediktet. Imidlertid fik Usurpatoren Maximus Magten. P.s Modstandere, blandt hvilke Biskop Ithacius af Ossonuba nu er Hovedmanden, anklagede P. for Trolddom og Manikæisme; begge Dele straffedes efter romersk Lov med Døden. Fra en Synode i Burdigala appellerede P. til Maximus. Men ved Tortur afpressede man P. og nogle af hans Venner Tilstaaelser, og dernæst lod Maximus dem henrette 385. Han brød derved et Løfte til den højtansete Biskop Martinus af Tours, som ikke var P.s Meningsfælle, men ligesom Ambrosius misbilligede, at den verdslige Magt straffede en Kætter med Døden. — P. var en vidtgaaende Asket, der paa enhver Maade vilde kue Kødet. Ægteskabet var i hans Øjne næsten antikristeligt, skønt han ikke selv lod sit udvortes opøse. Bagved laa vistnok en dualistisk Opfattelse af Materien, saa at P. virkelig har Berøringspunkter med Gnosticismen, Manikæismen og maaske især Markionitismen (jvfr. Forkærligheden for Paulus). Anklagen for Trolddom hænger maaske sammen med astrologiske Spekulationer hos P. Ejendommeligt er hans Gudsbegreb. Det er modalistisk (se Art. Treenighed); men saaledes, at Faderen og Aanden gaar op i Kristus, ja undertiden synes Betragtningen at blive en »Pankristisme«, som rigtignok kun daarlig passer til Dualismen. I nyeste Tid har K. Künstle gjort indgaaende Studier m. H. til Priscillianismen (»Antipriscilliana«, 1905, og flere dér citerede Skrifter). Han mener, at det uægte Sted 1 Joh. 5, 7—8 først findes hos P. i den karakteristiske Form: tre, som vidner i Himlen: Faderen, Ordet og Aanden; og disse tre er ét i Kristus Jesus. Og det athanasianske Symbol (se Art. Symboler, økumeniske) anser han for dannet i Spanien i Kamp mod Priscillianismen. (Jvfr. forøvrigt E. Edling, Priscillian I, Upsala 1902; W. Möller, Lehrbuch der Kirchengesch. I, 2. Aufl. ved H. v. Schubert 1902, S. 535 f; Fr. Lezius i R E³ XVI.) V. A.

Priskilla, Diminutiv af Priska, som hun kaldes i Paulus's Breve, medens Ap. G. har P. Hun og hendes Mand, Akylas (Aquila), have indtaget en fremragende Stilling blandt Paulus's Venner og Hjælpere. Jfr. Bd. I, 45. Om den montanistiske Profetinde P. se S. 282.

Privatmesser, se S. 235.

Privatskriftemaal, se Skriftemaal.

Privilegier. En af de virkekræftigste Maader, hvorpaa K.s Magt i Middelalderen blev øget, var Kongernes Udstyrelse af K.s Mænd eller K.s og Klosters Gods med særlige Forrettheder (Skattefrihed, Frihed for Leding osv.). Længe efter, at kanonisk Ret havde opstillet bestemte Krav m. H. t. K.s Rettigheder, vedblev man dog at søge Stadfæstelse hos hver ny Konge paa de tidligere givne P. Denne kgl. Tildelelse af almindelige P. har ogsaa bidraget i høj Grad til at gennembryde den oprindelige germanske Betragtning, at Ejendomsretten til det til kirkel. Formaal skænkede Privatgods vedblivende tilhørte Repræsentanten for Giverens Slægt. — I ganske anden Forstand taler den

kanoniske Ret om P., nemlig om Særrettigheder, tildelt ved K.s Velvilje, varige Dispensationer fra den kanoniske Rets Krav. Den betragtede saaledes allerede i Middelalderen de gamle hævdundne Patronatsrettigheder som P., kirkelige Naadesbevisninger, der ikke byggede paa egentlig Ret. De kirkel. P. efter kanonisk Ret kan tildeles Personer, Stiftelser eller et bestemt Sted. Man skelner mellem positive P., der tillader at gøre, hvad alm. Ret forbyder, og negative P., der godkender Undladelser af Retsbestemmelser. P. tildeles dels som en rent personlig Naadessag, dels som Belønning for Fortjenester. Efterhaanden indskrænkede Romerkirken andre kirkel. Øvrigheders Ret til Uddelelse af P., og hævdede, at Paven alene staa som Uddeleren af dem. Disse pavelige P. udstedes under Form af Breve (I, 386). I Tilfælde af Kollision mellem forskellige P. anerkendes det vigtigstes eller det ældstes Forret for det mindre vigtige eller yngre. — Blandt Romerkirkens Steds-P. er vel de vigtigste de saakaldte Alterprivilegier. Der tildeles visse Altre den Forret, at man ved dem kan holde Votivmesser udenfor de ved Rubrikere (se d. Art.) bestemte Dage (hvad der navnlig har Betydning for Valfartskirker) eller forbindes særligt Aflad for levende eller døde med dem (f. E. de 7 priv. Altre i S. Pietro i Vatikanet) eller knyttes Erhvervelsen af »fuldkomment« Aflad til Messelæsningen dér. Om Gejstlighedens P. se Standsforrettheder. J. O. A.

Probabilisme. Ved P. forstaar man et ejendommeligt Moralprincip, som bestaar i, at man ved Afgørelse af, hvorledes man i enkelte Tilfælde skal handle, ikke retter sig efter Samvittigheden, i hvert Fald opgiver at faa en personlig Samvittighedsafgørelse, men lader sin Handling bestemmes af anerkendte Morallæreres Autoritet, af hvad der i Følge disse Autoriteter er mere eller mindre »probabelt«. Hvor Moralens væsentlig opfattes som Lov og opløser sig i Kasuistik, er der ogsaa en gunstig Jordbund for P., og man vil ogsaa indenfor jødisk og hedensk (talmudisk) Moral kunne finde Eksemplar paa en saadan ydre Sandsynlighedsberegning som afgørende Norm for etisk Handle. Særlig tænkes der dog ved P. paa en indenfor Romerkirken og særlig indenfor Jesuiterordenen fremtrædende Moralbetragtning, som navnlig i det 17de Aarh. udviklede sig til et fint udspundet, moralsk set afskrækkende System, hvor verdslig Klogskab ganske fortrængte den moralske Vurdering. P's Hovedlære bestaar nemlig deri, at man i sin moralske Afgørelse ogsaa kan foretrække det »mindre probable«; man er berettiget til at vælge en Handlemaade, der maaske kun har en enkelt anset og kirkelig anerkendt Lærers Autoritet for sig, selv om man ved, at Flertallet tilraader den modsatte Afgørelse, og egentlig selv finder, at denne modsatte Handlemaade er den rigtigste. Denne Lære er en Haan mod al Moral; det etiske Krav om at trænge frem til personlig Klarhed over, hvad Pligten byder i det enkelte Tilfælde, sættes til Side, og man forledes til at tro sig sædelig berettiget til at handle paa en Maade, som man selv nærer Tvivl om, er den rette. P. blev udførlig udformet af Jesuiter som Escobar og Busenbaum, blev heftigt angrebet af Pascal

i hans Provincialbreve, og der rejste sig en stærk Modstand mod den, som bl. a. gav sig Udtryk i, at Innocens XI 1679 fordømte 65 Sætninger af »laxe Moralister«. Man kan af de frygtelige Sætninger, som her fordømmes, se, hvorledes P. førte til den frækkeste Opbævelse af al Moral (se Denzinger's Enchiridion⁶, S. 258 f). Disse Angreb paa P. (blandt hvilke særlig en af den franske Gejstlighed ved Bossuets Foranledning udtalt Fordømmelse [1700] gjorde Indtryk) førte til, at Jesuiterordenen selv, efter 1687 at have udtalt, at den ikke som Orden var bundet til P., begyndte at forlade den egentlige P. og uddanne noget mindre betænkelige Former, nemlig 1) Ækvi-probabilismen (man har kun frit Valg mellem to forskellige Afgørelser, naar den ene er mindst lige saa probabel som den anden; 2) Probabiliorismen (der gives ikke aldeles lige probable Meninger; man skal altid foretrække den mest probable); 3) Tutorismen (man skal ikke nøjes med det mere eller mindre probable, men følge den sikrere Mening). Alle disse Formlidelser ophæver dog ikke det falske Princip, at lade sin etiske Handlemaade bestemme af ydre menneskelig Autoritet. I nyeste Tid er P. bleven meget behandlet og omstridt baade indenfor Romerkirken selv og mellem protestantiske og rom.-kat. Teologer i Anledning af, at Pave Pius IX 1871 udnævnte Alfonso de Liguori til Kirkelærer. Man har ikke kunnet blive enig om, hvorvidt L. var Probabilist eller Ækvi-probabilist. Imidlertid har den rene P. endnu mange Tilhængere indenfor Romerkirken (Gury, Lehmann; Adloff overfor Herrmanns Angreb). Forsvaret bygges særlig paa den Sætning, at: *lex dubia non obligat*, at en Lov, der er tvivlsom, kan ikke forpligte; men Ulykken er jo netop den, at den viddrevne Kasuistik i mange Tilfælde fører til at gøre de simpleste moralske Krav uvisse. (Döllinger u. Reusch, *Geschichte der Moralstreitigk.* in d. röm.-kath. Kirche, 1889; H. C. Lea, *History of Confession* a. Indulgen-ces, 1896. Angreb fra protest. Side: W. Herrmann, *Römische und evang. Sittlichkeit*², 1902; Hoensbroech, *Das Papsttum in seiner sozial-kulturellen Wirksamk.*, Bd. II, Die ultramontane Moral, 1902. Rom.-kat. Forsvar: J. Mausbach, *Die kath. Moral*², 1902; Die ultramontane Moral nach Graf v. H., 1902; J. Adloff, *Katholische Moral u. Sittlichkeit*, 1901). J. P. B.

Probst. 1) **Ferdinand P.**, rom.-kat. Teolog, f. 1816 i Württemberg, modtog 1840 Præsteeordination, var 1864 til 1896 Prof. i Pastoralteologi ved det kat. Fakultet i Breslau. D. 1899. Han er Forfatter til en Række Værker af dogmatisk, kirkehist. og prakt. teol. Art; navnlig har han dog vundet Ry ved sine liturgiske Studier (Brevier u. Breviergebet, 2. Udg. 1868; Die Liturgie der 3. ersten chr. Jahrh., 1870; Sacramente u. Sacramentalien in den 3. ersten Jahrh. 1872; Die ältesten röm. Sacramentarien, 1892; Die Liturgie des 4. Jahrh., 1893; Die abendländ. Messe v. 5. bis 8. Jahrh., 1896. — 2) **Jakob P.**, f. 1486 i Ypern i Flandern, Augustinermunk, studerede i Wittenberg og prædikede derefter Evang. i sin Fødeby. Han blev derpaa kastet i Fængsel og undgik kun Baalet ved en heldig Flugt. Under et nyt Ophold i Wittenberg traadte han i nært Forhold

til Luther, hos hvem han en Tid boede og hjalp med hans Arbejder. 1524 blev han Prædikant i Bremen og virkede her ivrigt for Fornyetelser i Gudstjeneste, Skole- og Fattigvæsen. 1530 maatte han forlade Byen, men vendte 1534 tilbage som Præst og Superintendent. De sidste Aar kæmpede han ivrigt mod den opdukende Kryptokalvinisme. D. 1562. Til Luthers sidste Levetid stod han i varmt Venskabsforhold til den store Reformator. En Del Breve fra Luther til P. (det sidste fra Jan. 1546) er bevaret. J. O. A.

Processioner. Allerede i Oldkirken brugtes P. som kirkelig Skik. Blandt Hedningerne var P. kendte baade ved højtidelige profane Lejligheder (Konsulers eller Kejsers Indtog) og som religiøse Ceremonier; de kirkelige P. maa da betragtes som Efterligninger, særlig da de ældst kendte (som tilsvarende hedenske) er knyttet til Jordefærden. Navnlig ved Martyrs Jordefærd gik Klerikere (i Spidsen) og Lægfolk under Bøn og Sang i P. til Graven. Da disse P. efter gl. rom. Skik foregik ved Nattetid, kan man lettere (trods Forfølgelser) forstaa Martyrakternes Fortællinger derom. — Efter Fredstidens Komme blev P. et vigtigt Led i det kirkel. Liv, saavel i K. bygningerne som udenfor. Om P. under Messen jvfr. Art. Proskomid og den gr. K.s Gudstjeneste (II, 294). Naar man i Vesten kaldte selve Gudstjenesten *processio*, kan det dels sigte til Optogene under Messen (jvfr. Ordines Romani), men ogsaa til, at Menighederne ved Gudstjenesterne i Stationskirkerne (se d. Art.) ventede Biskoppens Ankomst og drog ind i K. n efter Klerus i højtidelig P. — Allerede Basilios og Ambrosius f. E. nævner P. som gamle, faste kirkel. Skikke. Foruden Ligtogene og Bispernes P. til K. rne brugtes ogsaa P. ved Overførelse af Relikvier og ved Besøg ved Martyrgrave; de under Dogmestridighederne udjagne Bisper mødtes ved deres Tilbagekomst med P. Efter Justinians Lovgivning bruges f. E. P. ved Nedlæggelse af Grundstenen til K. r eller Klostre. Navnlig foranstaltedes dog P. som højtidelige Bods- og Bedeoptog under særlige Nødstider (Krig, Pest, Tørke, Jordskælv osv.). Bekendt er den P., Gregor d. store i sin Bispetids Begyndelse holdt for at standse Pesten i Rom. Saadan P. kaldtes *rogationes*, *supplicationes* eller *Litanie*. De foregik i bestemt Orden; foran bar i Reglen en Diakon (gr. stavroforos, = Korsbærer) Processionskorset, derefter gik Bispen eller en anden Diakon med Biblen; saa fulgte Klerus og endelig Menigheden (Munke, Mænd, Jomfruer, Kvinder, Ungdommen). Andre Steder var Bisp og Klerus i Midten eller sluttede Toget. Folket gik barfodet (saaledes ogsaa i Middelalderen); der kunde bæres Faner, Fakler, Relikvier eller Helgenbilleder i P.; man sang Psalmer og bad. Ved at slaa Træstykker mod hinanden, senere ved at ringe med smaa Klokker, forkynder P. en sit Komme. — Efterhaanden optog K. n faste Bodsprocessionstider, der tillige ofte var Fastetider. Allerede o. 470 indførte Biskop Mamertus af Vienne Rogationer paa de tre Dage før Himmelfartsdagen. Trods Modstand fra Gejstligheden blev disse P. fast Skik (foreskrevet af Synoden i Orléans 511) og indførtes senere andetsteds (i Rom af Leo III 795—816); de kaldtes *litanie minores* (eller *Gallicanæ*) til Adskillelse fra det rom. *litanie*

major, der holdtes paa Markusdagen d. 25. April, den Dag, Gregor d. store havde holdt sine Rogationer, der i alt Fald derefter synes at være blevet fast Skik (muligvis har dog Dagen allerede dengang været Bodsprocessionsdag i den rom. K.; andre K.r havde andre faste P., f. E. den spanske og milanesiske; i Britannien betegner Synoden i Clovesho 747 Rogationerne som sældgamle og ikke komne fra Rom til Landet). Gregor ordnede sine P. saaledes, at 7 Tog (Kleriker, Munke, Mænd, Jomfruer, gifte Kvinder, Enker samt fattige og Børn) samtidig drog ud fra 7 forskellige rom. K.r og mødtes i S. Maria Magiore; derfor fik *litanía* *major* Navnet det syvformede (*septiformis*). — Da Litani paa Græsk egentlig betyder den indtrængende Bøn, bruges Ordet ogsaa om selve Bønnerne (jvfr. S. 65), der gav P. deres særlige Karakter. I den Betydning skelner Romerkirken da mellem Messelitaniet, Litaniet i Dagsofficiet (Tidebønnerne) og L. ved P. Alle 3 faar deres Præg ved Raabet: »Herre, forbarm dig« (*Kyrie eleison, domine miserere*). Ved P. lød dog ikke blot: »Herre forbarm dig, Kristus forbarm dig«, besvaret af Folket med »forbarm dig over os« (*miserere nobis*), men ogsaa Maria, Engle og en Mængde Helgener anraabtes, idet Folket svarede: »bed for os«. De anraabte Helgener vekslede efter Tid og Sted; det saakaldte Gregors Sakramentarium har allerede 101 Navne, et Litani fra Tours o. 800 over 300. Disse gl. P.-Litani er minde da om Allehelgenslitaniet. Videre fulgte saakaldte Deprekationer, Bønner om Afvendelse af aandelig og timelig Nød (besvaret med »fri os Herre«) og Supplikationer, Bønner for K. og de forskellige Stænder (besvaret: »vi bønfalder dig, her os«) og det 3dobbelte *Agnus Dei* (Guds Lam, med Svaret: »skaan os Herre, bønner os Herre, forbarm dig over os«); der sluttedes med Fadervor, en Psalme og Kollekt.

Som Led i andre Gudstjenester i Romerkirken staar de P., der ledsager Celebranten til Messen, P. i Paasketiden (med de viede Palmer, den »nye Ild«, Paaskekærterne), P. ved Indvielsen af den hl. Olje, med Hostien paa Skærtorsdag og Langfredag, ved Indvielsen af Daabsvand osv. og Relikvie-P., f. E. ved Kirke- eller Alterindvielse. Selvstændige P. finder Sted f. E. naar Biskop eller Sognepræst tiltræder Embedet, ved Ligfærd, mange Steder ved Kirkegaardsbesøget alle Sjæles Dag, dertil kommer de førnævnte store og smaa Litanidage og overordentlige P. ved særlig Nød. Specielle P. holdes af Broderskaber (f. E. Rosenkrans-P.), ved Valfarter paa Helgendage (med de helliges Relikvier eller Billeder) osv. Yderst vigtig blandt P. er den paa Herrens Legemsfest. Ordningen og Bønnerne ved P. findes i det rom. Rituale eller i det specielle Processionale. — At Lovgivningen, selv i rom.-kat. Lande, i 19. Aarh. har forbudt eller begrænset Tilladelsen til offentlige P. paa aaben Gade, har givet Anledning til stor Misforståelse fra Romerkirkens Side.

I de prot. Lande afskaffedes P. ved Ref.s Indførelse, men P.-dagene bevarede i Reglen som Bededage. Ogsaa i Norden havde man holdt de sædvanlige »Gangdage« med »Korsebyrd« i Ugerne mellem Paaske og Pinse. Paa Landet gik P. hen over Markerne, der bestænkedes med Vievand, og man »bad Gud be-

vare den Grøde, som paa Jorden er, og gøre den dru og mangfoldig«; der fastedes inden P., og Bønderne betalte P. med »Korsbyrdsmaad« (der tredeltes til Præst, Degn og de fattige). Som Minde om disse Bededage (jvfr. I, 247) staar »Store Bededag« i Danmark (forordnet 1686 som »alm. Bededag«). — Endnu kan mærkes, at Ritualisterne i den anglikanske K. i 19. Aarh. bl. a. har vakt Forargelse i store Kredse ved Genindførelsen af de gl. rom.-kat. P. J. O. A.

Prochet, Matteo, Valdeser-Præst, f. i Luserna S. Giovanni i Valdeserdalen 28. Septbr. 1836, uddannet i Valdesernes Kollegium i Torre Pellice og det teol. Fakultet i Firenze, studerede 1861—62 ved det presbyterianske College i Belfast i Irland, blev præsteviet 25. Novbr. 1862 i Torino og virkede derefter som Præst i Lucca, Pisa og Genova. 1870, da Rom indlemmedes i Kongeriget Italien, var P. den første evang. Præst, der forkyndte Evang. i den evige Stad, og 1883 indviede han Valdesernes K. ved Via Nazionale i Rom. Maj 1870 valgte Valdeser-Synoden P. til Formand for Evangelisationskomitéen, og siden genvalgte han aarlig i 35 Aar til denne Post, og da han 1906 af Aldershensyn ikke ønskede Genvalg, udnævntes han til Hødersformand. P. har kun skrevet lidet (1895 udgav han i Rom: *Italy and the Valdenses*), men med sit Livs praktiske Arbejde har han skrevet sit Navn i Valdesernes Historie. St. Andrews-Universitetet i Skotland udnævnte P. til Doctor honoris causa. Han døde 16. Febr. 1907 i Rom (Nekrologer i de efter hans Død udkomne Numre af »L'Echo des Vallées« og »Il Rinnovamento«). S. A. B.

Prochnow, Johann Detlef, Missionær og Leder af den Gossnerske Mission, f. 1814 paa Usedom, blev 1840 efter fuldførte teol. Studier af Gossner sendt til Indien, ordineredes 1843 af den anglikanske Biskop i Kalkutta og virkede til 1858 i Himalajabjergene. Efter at være vendt hjem blev han Gossners Efterfølger i Missionsledelsen og virkede samtidig som Præst i Berlin. D. 1888. P. har ogsaa med Iver virket for Søndagsskolens Indførelse i Tyskland.

Procurator, se Art. Landshøvdingen, S. 13 f.

Professor kaldes de Personer, der har aflagt det højtidelige Løfte paa Regelen (Professio) i en anerkendt Orden. Medens man i den ældre Middelalder almindelig tillod Forældre eller Slægtninge at klostergive umyndige, ofte nyfødte Børn, som et gudvelbehageligt Offer (de saakaldte *oblati* og *oblata*; Navnet bruges dog ogsaa om voksne, der give deres Gods enten for at blive Medlemmer i videre Forstand af Ordener eller faa Del i deres »Fortjenester«), satte K. siden Højmiddelalderen en bestemt Tidsgrænse for Indtrædelse i den Orden (14., i nyere Tid 16. Aar); og i nyeste Tid er Bestemmelserne om Novitsiatet skærpet, for at vanskeliggøre Misbrug af Professløftet. Virkningen af Ordensløftet er efter kanonisk Ret bl. a. Krav paa livsvarigt Underhold, Ophævelse af tidligere »simple« Løfter (f. E. Ægteskabsløfter) og Uskik-kethed til at erhverve eller besidde Formue personlig. Efter Afleggelse af Profess kan Udtrædelse kun finde Sted ved pavelig Dispensation, ved Udstørelse eller ved tilladt Overtrædelse til en anden Orden. — Særlige gudstjenstlige Hand-

linger knyttet til Aflæggelsen af Løftet (ogsaa Overrækkelse af bestemte Klædningsstykker). Paa Reformationstiden henviste de af Ordnerne udtraadte evang. Prædikanter (f. E. Hans Tavsens hos os) oftere til, at Professløftet var et Brud paa Daabsløftet (jvfr. Luthers lat. Skrift om Munkeløfter af 1522). Dette hang sammen med, at Ordnerne paa den Tid betegnede Professløftet som en anden Daab, der gav den tabte Syndsforladelse igen. Luther fortæller selv, at han efter sin Løfteaflæggelse blev lykønsket af Prior, Konvent og Skriftefader til, at han nu var som »et uskyldigt Barn, der kom ren ud af Daaben«. Baade Augustinere, Fransiskanere, Chartreusere og Jesuiter hævdede Læren om »Munkedaaben« (jvfr. O. Scheel, *Ergänzungsband II til Luthers Werke*, Berlin 1905, S. 134 f.). — Om Jesuit-P. af 3 eller 4 Løfter se II, 620. J. O. A.

Professio fidei Tridentinae, den rom.-kat. Kirkes Lærebekendelse, blev opsat paa Befaling af Pave Pius IV og kundgjort i en Dobbelt-Bulle Novbr. 1564 som forpligtende Symbol for alle, der overtage et Læreembede indenfor Romerk. Bullen og Teksten i Mirbt, *Quellen zur Gesch. des Papsttums* (2 Udg. Leipz. 1901) S. 256 f. Jvfr. Mohnike, *Urkundl. Geschichte d. sog. P. f. T.* (Greifswald 1822). S. A. B.

Profeter i G. T. Den Stilling, som Profet og Profeti indtager i Jødefolkets Historie, findes der intet tilsvarende til i de øvrige Folkeslags Liv. Der kan her findes Tilløb til det profetiske, af hvilke det fremgaar, at de subjektive Betingelser kunne være til Stede, en ejendommelig Sindets Opladning hos visse Mennesker for Guddommene — Pythia, Sibyllen — men der naas ikke ud over Tilløbene, hvilket endnu mindre er Tilfældet med alt det, der kommer ind under Tegntyding og Sandsigen. Grunden til, at der naas ud over saadanne Tilløb hos Jødefolket, er først, at dette Folk staar i et Tros- og Lydighedsforhold til den levende Gud, den alægtige, og dernæst, at det i sit historiske Liv altid er fremadvendt; efter sin Tilblivelse er Folket i sin inderste Grund profetisk.

Skønt det ikke er muligt med Sikkerhed at angive, hvad det jødiske Udtryk for Profet *Nabi* oprindelig vil sige, er der ikke Tvivl om den historiske Betydning af det. Profeten, der i de tidligere Tider hed Seer (1 Sam. 9, 9), er Guds Mand og Guds Tjener (1 Sam. 9, 6; 1 Kong. 12, 22; 2 Kong. 9, 7); han udtaler det, som Gud Herren siger til ham i Synet eller i Ordet (2 Mos. 4, 14 f.; 7, 1; Am. 3, 7—8), og det, som siges til ham, angaar Folkets Liv, dets Fortid, dets Nutid og dets Fremtid. Profeten staar midt iblandt Folket, lever med i dets Historie, men er under dette først og fremmest bundet i sit Hjærte til ham, der er Folkets Skaber og Dommer. Finder det sidste ikke Sted, fremkommer den Skikkelse, der i Kongetiden, navnlig mod dens Slutning, blev ret almindelig, den falske Profet, hvis Ord Gud Herren ikke stadfæster. Den rette Profet, Gudsmanden, hans Ord vender ikke tomt tilbage, men udretter, hvad Gud vil (Jes. 55, 11; 5 Mos. 18, 15 f. 20 f.). Revser han, eller han forjætter, vedkender Gud sig hans Ord og udfører i Livet, hvad han har talt, dog saaledes, at Udførelsen afhænger af Folkets Forhold til det Ord, der er talt.

Den egentlige Profetrække begynder med Samuel (Ap. G. 3, 24). Skønt Moses maa regnes med til Gudsmændene (5 Mos. 18, 15, 18), staar han dog som den, der indleder Folkets Historie, paa en egen Plads: med ham talte Gud »Mund til Mund, i klare Syner, ikke i Gaader. Herrens Lignelse skuede han, og han var over hele Huset« (4 Mos. 12, 6—8). Før ham tales der om Abraham som Profet (1 Mos. 20, 7), og efter ham om Debora (Dom. 4, 4). Først med Samuel træder imidlertid den Profetvirksomhed ind i Historien, som ovenfor er karakteriseret: staaende midt i Folkets Liv tjener han med al sin Magt Gud Herren, taler hans Ord og gør hans Gerning. Ved hans utrættelige Omsorg for at samle Folket og føre det ind under Lydigheden mod Gud og saaledes rejse det mod dets Fjender, ved paa Guds Befaling at indføre Kongedømmet i Folkets Liv og hævde dets rette Stilling, da han med Sorg maatte bryde Staven over Saul, i Stedet for hvem han maatte salve David til Konge, indviende han den Opgang i Israels Historie, som naaede sit Højdepunkt i Davids og Salomos Tid. Han blev derved den, ved hvem den inderste Kærne i al følgende Profeti, de messianske Forjættelser, vandt historisk Fodfæste og Form. Hvorledes det forholder sig med de Profetskrarer, der viser sig i Samuels Tid og i Forbindelse med ham (1 Sam. 10, 5; 19, 18), og senere i Forbindelse med Elias og Elisa (2 Kong. 2, 3, 5, 4, 38), er vanskeligt at afgøre. De leve i Samfund, de profetere; men den Maade, Aanden griber dem paa, synes at være af en anden Art, end dens Forhold til de egentlige store Profeter viser sig at være; den overvælder ganske deres Personlighed. Hvorfor komme de? Med én Gang staa de derinde midt i Historien. Om lignende Foreteelser blandt Landets ældre Beboere vides ikke det mindste, saa at det ikke er muligt at sætte disse i Forbindelse med kanaanitiske Profeter. Naar der lægges Mærke til, at begge Gange, de træde frem i Historien, har Folkets religiøse og nationale Liv været i stor Nød, og begge Gange er der fremtraadt én af de store Gudsmænd med Evne til at vække og samle, maa Forklaringen af deres Tilstedeværelse nærmest være at søge i disse Forhold. De maa efter dette betragtes som Skarer af Mænd, for hvem Aanden og Livet i Aanden hidtil ikke har været det hjemlige, men som nu for deres Livs Skyld har samlet sig i Nærheden eller hos den, der har kaldt Livet frem, og saaledes ogsaa blive et Brændpunkt for Livet i videre Kredse.

I Forholdet mellem Gud og Folket staar den rette Profet paa Guds Side, men tillige med Hjærtet fuldt optaget af Folkets Liv og Fremtid. Profeten er ikke Politiker, men maa ofte kæmpe med en Politik, der stiller Israel paa samme Stade som Verdensfolkene staa paa; han er ikke Statsmand, men maa ofte gribe ind i Styrelsen for at være mod Afveje. Saaledes Samuels Efterfølgere, Natan, Elias, Elisa; saaledes den Række Profeter, der i en næsten uafbrudt Følge træder frem omtrent fra Aaret 750 og fortsættes til omkring 450. Hos denne Række føjes til Ordets mundtlige Forkyndelse Nedskrivningen af det, der er talt, ved hvilken det talte Ord formaade at virke i videre Kredse, end det ellers kunde naa til, og tillige naa ind

i den Fremtid, om hvilken de vidnede. Hvad de tale om, er ikke noget nyt, som nu først kommer frem; de bygger paa det, de have modtaget. Men i de Trængselstider, som de øjned, uddybede de, hvad Fortiden havde givet dem. Deres Forkyndelse om den Gud, der havde sluttet sin Pagt med Israel, blev dybere og rigere; hans Hellighed, hans Retfærdighed, hans Styrelse af Folkelagene blev draget stærkere frem, end før havde været Tilfælde; deres Forkyndelse om det Liv, hans Folk skulde leve, blev rigere og dybere: Oprigtigheden og Inderligheden blev Vægten lagt paa, Barmhjertigheden og ikke Offer. Og over for Folkets tiltagende Fordærvelse blev det med større og større Styrke fremhævet, at Folket maatte forkastes af dets Gud, at det maatte opsluges af de mægtige Verdensriger i Nord og Øst, men med samme Styrke, at Levningen vilde blive frelst, og en ny Davidstid oprinde.

Denne stærke, levendegørende Strøm løb igennem Israels Folkeliv i 300 Aar; den begyndte med Hosea og Amos i Assyrtiden, steg til sit Højdepunkt i Babylonertiden med Jesaja, Jeremja, Heseziel, og senere efter Hjemkomsten med Haggai, Sakarja og Malaki. Den ophørte, og paa dens Plads traadte Skriftklogskaben frem; den blev savnet, og det forventedes, at den atter vilde vise sig (1 Makk. 14, 41). Og den viste sig i ny Kraft, da Døberen Johannes traadte frem og talte om og viste hen til den, i hvilken alle Guds Forjættelser blev ja og Amen (2 Kor. 1, 20). — Af Profeter ind nævnes i G. T. ved Siden af Debora: Mose's Søster Mirjam (S. 263) og Hulda (II, 475) samt i N. T. Hanna eller Anna, Fanuels Datter (Luk. 2, 36). (Jvfr. Art. Messias og de enkelte Profeter; H. Witsius, *De Prophetis et Prophetia* i *Miscellan. sacra*², 1695; Hofmann, *Weissagung und Erfüllung*, Nördlingen 1841; H. Ewald, *Die Propheten des alt. Bundes*, I², Göttingen 1867; Hengstenberg, *Christologie des A. T.*², Berlin 1854 f.; Giesebrecht, *Die Berufsbegabung der altt. Propheten*, Göttingen, 1897; Buhl, *Die messianske Forjættelser*, København, 1894; Oehler, *Theologie des A. T.* II, Tübingen, 1874. A. A.

Profeter i N. T. Den Levendegørelse af Profetien efter gammel-test. Monster, som fandt Sted indenfor Israels Folkeliv, da Døberen Johannes og Jesus traadte frem, sank hurtigt igen. Den fik ikke nogen egentlig Fortsættelse. Efter Lignelsen hos Mk. 12, 1 f. er Profeterne Guds Udsendinge med det Formaal at kræve Frugt af Vingarden. Da de hidtil udsendte ikke naaede, hvad de skulde naa, sendes tilsidt Sønnen. Efter Jesu Tankegang afsluttes saaledes Profetrekken med ham, da han jo ogsaa, efter sin egen Tankegang, foruden det at være Profet, tillige er den, i og ved hvem Forjættelserne opfyldes. Hvad der ikke blev opfyldt under hans Liv paa Jorden, vil blive opfyldt ved hans Tilkommelse, og som Profet har han for Disciplene fremsat, hvad der da vil ske (Mk. 13, 1 f.). Herpaa hviler den nye Pagts eneste profetiske Skrift, Aabenbaringen ved Johannes, til hvem Jesus Kristus overgav den Aabenbaring, som Gud havde givet ham (Aab. 1, 1).

Hvad der med Undtagelse heraf kaldes Profet i den nye Pagt, virker ikke ved store Frem-

tidssynere som de gamle Profeter; dog kan der henvises til enkelte Udtalelser af Paulus (1 Thess. 4, 15; 2 Thess. 2, 1 f.; 1 Kor. 15, 23 f.). Det, som nu og da træder frem som Vidnesbyrd om, hvad der vil ske, angaar enkelte, nær forestaaende Begivenheder, som det, der fortælles om Agabos (Ap. G. 11, 28; 21, 10, 11). Profetien er bleven et Led af de store aandelige Gaver inden for Menigheden og har her sin Plads og Virksomhed til Menighedens Opbyggelse (Rom. 12, 6; 1 Kor. 12, 10; 13, 2, 8; 14, 1 f.). Profeten er ikke Apostel, har ikke den grundlæggende Betydning, som denne har; men han følger som den, der dels har de ejendommelige Betingelser for at kunne umiddelbart gribes og fyldes af Guds Aand, og dels virkelig gribes af denne, næst efter Apostlen (Ef. 2, 20; 3, 5; 4, 11). Grebet af Aanden taler han i Menigheden, ikke som en Lærer, der udlægger en andens Ord, men som den, hvem Aanden giver det umiddelbare Ophygelsesens, Formaningens og Trøstens Ord (1 Kor. 14, 3). Derved, at hans Ord kendetegnet er Aandens Ord, faar han for Menigheden sin store Betydning; han bliver under Omstændigheder den førende (Ap. G. 13, 1, 2; 1 Kor. 14, 24), hans Ord har Magt til at faa det, der er skjult i Hjertet, aabenbaret og saaledes bære Vidnesbyrd om, at Gud virkelig er i sin Menighed (1 Kor. 14, 25). Paa Grund heraf finder Paulus Anledning til for sine hedingekristne Menigheder at indskærpe, baade dette, at eftertragte Profetiens Naadegave fremfor de øvrige Gaver (1 Kor. 14, 1), og dette, ikke at slukke Aanden og foragte Profetien (1 Thess. 5, 19, 20).

Ved Siden af saade Profeter skal der ogsaa efter Herrens Ord (Matt. 7, 15 f.) i Menigheden optræde falske Profeter ligesom i den gamle Pagts Tid; de skulle profetere i Jesu Navn, men være kendelige derpaa, at de ikke gøre Guds Vilje. I de Kredse, som Johannes skrev sit første Brev til, maa saadanne Profeter være fremstaaede (1 Joh. 4, 1), og i Aab. (2, 20) tales om den falske Profetinde Jesabel, ligesom der henvises til den store Virksomhed, som den falske Profet skal udfolde i de sidste Tider (13, 11 f.). Det er her som i den gamle Pagt: den sande Profet er en Kristi Tjener, den falske søger sit eget.

Af Profeter nævnes i N. T. foruden de alt anførte Judas og Silas og Filipis fire Døtre. I den efter-apostoliske Tid stode Profeterne endnu i høj Anseelse (»De tolv Apostles Lærdom«, overs. af C. Varming, 11—13), skønt det forekommer, at Stillingen benyttes til falsk Vinding. Derefter forsvinder de af Menigheden, hvortil vel særlig den Rolle, de spillede inden for Montanismen, har bidraget (om P. i den ældste K. se Art. Apokalypser, jvfr. Harnack, *Mission u. Ausbreitung des Chrtums in den 3 ersten Jahrh.*² 1906, I, 296 f.; Gunkel, *Die Wirkungen des hl. Geistes*, 1899). A. A.

Profetier, messianske, se Messias S. 235. „Profetier“. Da Zwingli efter Beslutning af Zürichs »store Raad« reformerede Korherrestiftet ved Monstere dør, blev der ansat »Læsemestre«, som skulde udlægge den hl. Skrift paa Hebr., Gr. og Lat. for Byens Præsteskab, Kanikerne og Studenterne. Disse Bibeltimer, der kom i Gang 1525 og formede sig som Drøftel-

ser, afsluttedes gerne med, at Zwingli anvendte det gennemgaaede praktisk paa Læren og det kirkel. Liv; han kaldte dem P., da han ansaa dem for en Fornægtelse af Ordningen, som Paulus paabød i 1 Kor. 14, 29. — Senere efterlignedes disse P. flere Steder i de ref. K.r., snart for at kontrollere Præsternes Prædiken (i Laskis Menighed i London), snart for at fremme Skriftkendskab og Biblens praktiske Anvendelse. Allerede 1566 blev »prophesyings« forbudt i England, for derved at hindre Puritanismens Udbredelse, men de vedblev at spille en Rolle i de strengt ref. Kredse (se Art. Puritanere), og lignende Bibelophygelsestimer er Gang paa Gang dukket op ved nye Vækkelser; af og til ogsaa Betegnelsen om dem. — Den Vægt, Labadie (se S. 1 f.) efter Paavirkning fra Jansenisterne lagde paa »P.« som menighedsopbyggende, fik gennem Spener Betydning i den luth. K., idet hans *collegia pietatis* væsentlig efterlignede Labadies P. J. O. A.

Profetiske Bøger, se de enkelte Skriftprofeter.

Profetiske Embede, Kristi, se I, 756.

Proklos, nyplatonisk Filosof, se S. 411.

Prokop den store, Husit, se II, 498.

Prokopios fra Gaza, Forstander for Retorikolen i G., var f. antagelig o. 465, d. før 528. P. levede udenfor Tidens kirkelige Stridigheder for sit Embede og Forfatter-Virksomhed. Af hans retor. Skrifter er bevaret en Lovtale over Kejser Anastasius I (491—518). Han har skrevet eksegetiske Arbejder til flere gl.-test. Skrifter, dels fortløbende, dels i Katene-Form. De er typiske for 6. Aarh.s gr. Bibelforklaringer. Af Værdi er hans Læsemaader fra Origenes's Hexapla. Hans efterladte Breve giver et Indblik i Tidens Sofistik og er af tidshistorisk Interesse. Hans Skrifter findes i Migne, *Patrologia græca*, Bd. 87. Jvnfr. Eisenhofer, P. fra Gaza (Freib. 1897); Krumbacher, *Gesch. der Byzant.* Lit. 2. Aufl. München 1897), 125 f. S. A. B.

Prokopowitsch, Theophanes, russisk Teolog og Metropolit, f. 1681 i Kiev, virkede en Tid som teol. Prof. der, blev saa Biskop af Piskov-Narva og 1720 Erkebiskop i Novgorod. Som saadan var han Peter d. stores Hovedhjælper i Omformningen af den russ. K.s Forfatning (han forsvarede den 1722 i en Skrift). Han blev selv først Vicepræsident, siden Præsident for den hl. Synode. D. 1736. Han har foruden en Dogmatik bl. a. skrevet om Stridsspørgsmaalene om Helligaandens Udgang.

Prokoros, en af de 7 Fattigforstandere (Ap. G. 6, 5). Intet sikkert kendes om ham. Der har eksisteret et apokryft Skrift, Prokoros-Akter, hvori P. mange Aar igennem har været Apostlen Johannes's Medhjælper.

Prolegomena til Dogmatiken kaldes Undersøgelsen af de dogmatiske Grundprinciper, som sædvanligt indleder den positive Fremstilling af den kr. Lære. I Tidens Løb har denne Dogmatikens »almindelige« Del faaet en stadig forøget Betydning. Medens de gamle luth. Dogmatikere siden Johann Gerhards Tid væsentlig begrænsede sig til i Indledningen at udvikle Læren om den hl. Skrift, har den nyere Tids forandrede Problemstilling, som er en Følge dels af det religiøse Livs Selvstændighedsbevidsthed, dels af den historiske og filosofiske Kritik,

nødet Dogmatiken til en videnskabelig Bestemmelse af dens Principers Indhold og Art. I saa Henseende har Schleiermacher vist Vejen, naar han indleder sin Dogmatik med en Række »Laanesætninger« fra Etiken, Religionsfilosofien og Apologetiken (Bestemmelse af K.s Begreb, Religionens Ejendommelighed og Krdmmens Væsen), og her til føjer en principiel Undersøgelse af Dogmatikens Metode (Der christliche Glaube § 2—31). Disse Spørgsmaal er paa forskellig Maade stadig Genstand for de nyere Dogmatikeres Undersøgelser. I Almindelighed angaa disse væsentlig de samme Problemer: Religionens Væsen, Krdmmens Væsen, Aabenbaringsbegrebet, den hl. Skrifs Autoritet, den dogmatiske Tradition (issæd. de kirkel. Bekendelses-skrifter, Katolicisme og Protestantisme), Troens Væsen, den kr. Erkendelses Ejendommelighed, den kr. Trosvished, og Dogmatikens Opgave og Metode. — Med Hensyn til denne Disciplin's Stilling indenfor Teologiens Encyclopædi er Meningerne forskellige. Medens nogle hævde, at Dogmatikens P. skal løse Apologetikens forskellige Opgaver, fastholde andre med Rette, at den kun skal give den videnskabelige Bestemmelse af de specifikt dogmatiske Principer, o: den kr. Læres Kilder, den kr. Erkendelses Ejendommelighed, og den heraf følgende dogmatiske Metode (jvnfr. Art. Dogmatik I, 655 f.; R. Rothe, *Zur Dogmatik*, 2. Opl. Gotha 1869; P. Lobstein, *Essai d'une introduction à la dogmatique protestante*, Paris 1896 (tysk Udg. 1897); W. Herrmann, *Christl. protest. Dogmatik*. I »Kultur der Gegenwart« I, 4. 1905; Chr. Glarbo, *Den kristelige Erkendelse* I, Kbhvn 1905). C. G.

Proles, Andreas, Munkereformator, er f. 1429 i Dresden. Efter en Studietid i Leipzig blev han Augustinereremit i et nær Wernigerode liggende Kloster, Himmelsporte, som sammen med 4 andre dannede en særlig Kongregation til Opretholdelse af den gamle Klostertugt. For denne var P. begejstret, og han vilde som Vikar for disse Klostre fra o. 1460 bringe den strenge Observans til Gyldighed ogsaa i andre Klostre. Han mødte megen Modstand, bl. a. hos Ordensgeneralen, der hørte til den mildere Retning, blev en Tid udelukket fra Vikarposten og 1476 endog bandlyst af Generalen. Men Hertugen af Sachsen støttede ham, og Paven frifandt ham. Hans Kongregation blev fuldstændig anerkendt, og han fik reformeret ialt 30 Klostre, deriblandt et Par i Nederlandene. 1505 afstod han Vikariatet til J. von Staupitz og døde s. A. Man har opfattet denne ivrig asketiske Munk, der ogsaa havde Sans for Studier, som Repræsentant for en mere evangelsk Fromhed; det har ikke mere paa sig end hele Antagelsen af en friere Retning indenfor Augustinerordenen for Luther. (Th. Kolde, *Die deutsche Augustinerkongregation und Johann von Staupitz*, 1879, S. 96 f.) V. A.

Prolog (gr. = Forord) er i Fortolkningslitteraturen speciel teknisk Betegnelse for Joh. Evang.s Indledning (1, 1—14 eller 18). Ordet bruges ogsaa om Indgangen til Jjobs Bog 1, 1—12 (eller 1—2).

Propaganda (af lat. *propagare*, udbrede), bruges særlig som Betegnelse for Romerk.s Missionsarbejde, der ledes af Kongregationen *De Propaganda Fide* i Rom. Denne blev stiftet

1622 af Gregor XV og blev 1627 af Urban VIII forbunden med *Collegium de P. Fide* (*Collegium Urbanum*), en Uddannelsesanstalt for Missionærer. P.-Kongregationen bestaar af en Kard.-General-Præfekt, en Kard.-Præfekt (for Økonomi), flere Kardinaler, en Sekretær og en Protonotar, foruden af flere underordnede Embedsmænd. Dertil kommer flere sagkyndige Hjælpere, »Konsultorer«, men de have ikke Stemme ved Beslutninger. Den er øverste Myndighed i alle Missionsanliggender, baade for Hedningelands og skismatiske og hæretiske Lande. Til de sidste regnes de protest. Lande. For de gr.-kat. Lande er oprettet en særlig Forvaltningsgren indenfor P. (»per gli affari di Rite orientale«). Naar P. aabner en ny Missionsmark, udsender den Missionærer under en apostolsk Præfekt og lader den paagældende Mark afgrænse geografisk som »apostolsk Præfektur«. Naar Missionsarbejdet er tilstrækkelig fremskredet, op højes Præfekturet til »apostolsk Vikariat«, idet Paven som »Episcopus universalis« udsender en apostolsk Vikar som Missionsbiskop, »Episcopus in partibus«. P. har eget Trykkeri, hvorfra der udgaar Bibler, Breviærer, Lære- og Ophbyggelsesbøger i alle Tungemaal. P. har i Tidens Løb udfoldet en mægtig Virksomhed og har ved Gaver og Privilegier opnaaet stor Magt. Ikke for intet har man kaldt P.s Kard.-General »den røde Pave«. Da Pius VII genoprettede Jesuiterordenen, ved hvis Ophævelse P. havde lidt meget, lod han P.s Formuesforhold omordne, og efter ham har Paverne vist P. stor Forkærlighed. 1884 lod den ital. Regering P.s Ejendomme omsætte i Stats-Renter, men nu har P.-Kongr.n truffet Bestemmelser, der fremtidig menes at skulle kunne hindre den ital. Regering i at forgribe sig paa dens Ejendomme. Jvnfr. O. Mejer, *Die P., ihre Provinzen und ihr Recht*, I—II (Göttingen 1852—53); R. de Martinis, *Jus pontificum de p. fide* (Rom 1888 f.). S. A. B.

Propagation Society, se Society.

Propositiones cleri Gallicani eller *declaratio cl. G.*, se Gallikanisme II, 163.

Propst, Jakob, se Probst.

Proselyter og Proselytdaab. Proselyt, et græsk Ord, egentlig en, som kommer til eller slutter sig til noget eller nogen, bruges i N. T. om Hedninger, som slutter sig til den jødiske Religion. Ordet bruges allerede i den gr. Oversættelse af G. T. som Gengivelse af et hebr. Ord, hvis egentlige Betydning er en, der bor som fremmed i Landet. Den nytestl. Betydning af Ordet opkom først senere. Tanken om at gøre Propaganda for den jødiske Religion vaagnede nemlig egentlig først, da Eksilet spredte det jødiske Folk viden om. Ganske vist raadede efter Hjemkomsten endnu i nogle Aarhundreder det gamle Snæversyn, som ikke kunde tænke sig Hedningerne delagtige i Forjættelserne til Fædrene. Men den paa Makkabæertiden nyvakte nationale Følelse gav sig bl. a. ogsaa Udslag i talrige Missionsbestræbelser, undertiden i Form af Tvangsmission, men hyppigst som en Mission med aandelige Vaaben. Især tog man Literaturen i sin Tjeneste; en stor polemisk og apologetisk Literatur voksede frem. I mange Henseender var Øjeblikket gunstigt; de stærke religiøse Længsler i den daverende

græsk-romerske Verden søgte i stor Udstrækning Tilfredsstillelse i de fra Østen kommende Religioner. Derfor blev ogsaa den jødiske Religion, der i sædelig Henseende stillede Kravene højt og tillige optraadte med den Myndighed, som Overbevisningen om en guddommelig Aabenbaring muliggør, mødt med Velvilje i vide Kredse. Vi har mangfoldige Vidnesbyrd om store Resultater af den jødiske Mission i alle Egne af den den Gang kendte Verden, ikke mindst blandt Kvinderne og de fornemme. Men vi har samtidig Efterretninger om, at den jødiske Propaganda til Gengæld hos mange vakte en Storm af Uvilje. Der kan ligefrem tales om en antisemitisk Strømning, som især i Aleksandria gav sig brutale Udslag, og som i de gr.-rom. Forfatters Værker tog den hadske Satires Vaaben i sin Tjeneste.

Blandt de mod Jødedommen venligt sindede Hedninger var det langtfra alle, som helt underkastede sig den jødiske Lov. Især Omskærelsen var et Anstøds punkt, som adskillige ikke formaaede at komme over. Ved Proselyter i egentlig Betydning forstaa man dog netop kun dem, der ved Omskærelse og fuldstændig Underkastelse under Loven lod sig optage i det jødiske Folk. Man har vel indtil den nyeste Tid talt om to forskellige Slags Proselyter blandt Jøderne paa Jesu Tid, nemlig »Retfærdighedens Proselyter« og »Portens Proselyter«. Men dette er urigtigt, thi for det første kommer denne Adskillelse først frem i den senere Jødedomms Teorier, og for det andet bruges i den senere jødiske Literatur Udtrykket »Portens Proselyt« som Betegnelse ikke for Proselyter, men for de fremmede, som boede blandt Israels Folk. Om de mange Hedninger ved vor Tidsregnings Begyndelse, der uden at ville lade sig omskære og blive virkelige Proselyter dog stillede sig i et venligt Forhold til Synagogen og bl. a. viste det ved Overholdelse af en Del ydre Skikke, som f. E. Sabbatsbudet, Spiselovene o. lign., brugte man saadanne Betegnelser som »de, der frygte Gud« eller »de, der ære Gud«. Disse Betegnelser møde vi ofte i vort N. T., saaledes om Kornelios Ap. G. 10, 2, og iøvrigt talrige Steder i Ap. G.; om Proselyter i egentlig Forstand tales der kun paa fire Steder i vort N. T. (Matt. 13, 15; Ap. G. 2, 11; 6, 5; 13, 43).

Naar en Hedning ønskede at blive Proselyt i Ordets egentlige Betydning, skete det for Mændenes Vedkommende ved Omskærelse, Daab og Offer; for Kvindernes Vedkommende ved Daab og Offer. Forud for Daaben gik en grundig Undervisning; Daaben skete ved Nedykning. Da vore Efterretninger om en saadan Daabshandling for jødiske Proselyters Vedkommende ikke stammer fra førkristelig Tid, har der været ført mange Forhandlinger om, hvorvidt den maaske først skulde være indkommen i Jødedommen gennem Paavirkning fra Krdm. Der er imidlertid med Henblik paa de mangfoldige levitiske Tvætninger og Johannes Døberens Daab ikke Spor af Grund til at tvivle om, at det var en oprindelig jødisk Skik; men det vilde naturligvis paa den anden Side være lige saa urigtigt at lade den kristne Daab være en blot Efterligning af en jødisk Ceremoni. Den jødiske Daab var en Renselse fra den Urenhed, der for den jødiske Bevidsthed var

uadskilleligt forbunden med alt hedensk. En kristen Daab var fra Begyndelsen Meddelelsen af en aadelig Naadegave. Ved Omskærelsen fik den omskaarne som Regel et nyt Navn; ved Proselytdaaben blev han reved ud af alle sine tidligere Forbindelser og dermed helt indlemmet i Jødefolket; endogsaa tidligere Slægtskabsforbindelser blev betragtede som ikke længere eksisterende. Til Trods herfor vilde en Del af den strænge Retning indenfor Jødedommen aldrig indrømme Proselyter fuld Ligestilling med fødte Jøder, medens andre tværtimod glædede sig meget over Proselyterne, der ofte viste en langt større Fanatisme end de, der af Fødsel var Jøder (jfr. Matt. 23, 15).

De store Resultater, som den jødiske Mission havde i Tiden omkring Jesu Fødsel, skrumpede i den følgende Tid stærkt ind. De væsentligste Aarsager hertil var Hadrians Forbud mod Omskærelsen og fra Jødernes Side den stadigt mere afvisende Stilling til gr.-rom. Kultur, som blev en Følge af Folkets politisk mere ugunstige Stilling i Tiden efter Undertrykkelsen af Bar-Kokbas Oprør. Og største Delen af de saakaldte »gudfrygtige Mennesker«, som havde været knyttet til Synagogen, gik helt tabt for Jødedommen og kom i Stedet derfor til at udgøre en baade i dogmatisk og etisk Henseende betydningsfuld Kærne indenfor de første kr. Menigheder. Thi medens Proselyterne (i Ordets egentlige Betydning) stillede sig hadefuldt overf. Krdm (jfr. Matt. 23, 15), fandt Paulus og de første kr. Missionærer en frugtbar Jordbund for deres Forkyndelse i de Kredse, der betegnedes som »de, der frygtede Gud«. (Bertholet, Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Fremden, 1896; Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes. III S. 102—135; Bousset, Religion des Judentums, S. 77—86). F. T.

Proser, se Sekventer.

Prosevké (Bedested) er en af de gr. Betegnelser for det Sted, hvor Jøder samlede til Gudstjeneste og Udførelse af rituelle Religions-skikke. Ogsaa i N. T. bruges Ordet (Ap. G. 16, 13): »vi gik udenfor Byen (Filippi) langs Floden, hvor vi antog var en P.« Vendingen tyder maaske paa, at Beliggenheden var typisk. Men hverken Ordet selv, eller hvad vi iøvrigt véd, giver sikker Forestilling om en P.s Udseende. Nogle hævde, at P. bruges i Flæng med Synagoge (Schürer, Gesch. des jüd. Volkes II^a 369 f.), altsaa om en egentlig Bygning, og monumentalt Vidnesbyrd derfor giver f. E. Indskriften (fra 197 e. Kr.) fra den aflangt firkantede Synagogeruin i Kirbeh Kasjün (til Jødernes Bøne). Naar Epifanios da taler om en P., der lignede et Teater (altsaa vel halvkredsformet, under aaben Himmel, maaske omgivet af Søjlerækker), er det muligt, at man ogsaa vilde kalde en saadan for Synagoge. Andre mene dog, at P. i Modsætning til Synagogen ikke var et egentligt Hus, men en aaben Plads, dog omgivet af en Indhegning, eventuelt af Arkader (S. Reinach i Revue des études Juives, 1886, S. 236 f.). Naar en mærkelig Indskrift fra Fokæa i Jonien omtaler Bygningen af en Synagoge og foruden »Huset« nævner »Hypetriets Peribol«, skulde »Huset« være den egentlige Synagoge, »Søjlegården under aaben Himmel« derimod Typen paa, hvad man kaldte P., hvor man manglede Midler til en fuldstændig Synagoge.

Urimeligt er det i alt Fald ikke at antage, at P. og det Udtryk, der undertiden forekommer: Prosevkterion, er blevet brugt mange Steder om mindre anseelige Bygværk. Det sidste Udtryk gaar i alt Fald igen om de Kr.s mindre K.huse (lat.: *oratorium*) før Konstantins Tid og siden om Privatkapeller eller Gudstjenesterum i Klostre, Bispegårde osv. J. O. A.

Prosfora (gr. = Tilraaben, Nævnelse) kaldes i den gl. gr. K. de kirkel. Forbønner, fordi Diakonen oprindelig inden Bønnen udtrykkelig nævnede de forskellige Klasser af Mennesker, der skulde bedes for. Saadanne Forbønner (for Katekumener, Børn, besatte, Daabskandidater, bodfærdige) dannede Slutningen paa den saakaldte Katekumenmesse. Efterhaanden har saa Ordet faaet den videre Betydning (Forbøn). J. O. A.

Prosfora, Frembæring, Oftring (af προσφοράς, der i LXX bruges om det jødiske Folks Ofre), svarer i det liturgiske Sprog ganske til det lat. *oblatio*. Det betegner da først og fremmest Menighedens Gaver af Brød og Vin til Nadveren, derpaa Frembæringsakten og Gaverne som indviede. Som Vidnesbyrd om, hvor væsentlig en Del af Nadverhandlingen denne Oftring af Gaver var, staar netop den gamle Brug af Ordet P. (og *oblatio*) om de indviede Gaver eller om hele Nadveren selv som Handling. — P. bevarede ikke blot længe Karakteren af, at Nadveren oprindelig var en Enhed af Evkaristi og Agape, men ogsaa, at den oprindelig var Hovedmaaltidet, der krævede en fyldig Forsyning af Fødemidler. Menigheden har nemlig ogsaa til den med Prædikengudstjeneste forenede Formiddagsnadver ikke blot Mængder af Brød og Vin, men ogsaa Honning, Frugt o. a. I 4. Aarh.s Slutning maa det flere Steder forbydes at ofre andet paa Altret end, »hvad Herren har bestemt som Gaver«. Samtidig øgedes imidlertid Offergaverne, idet P.-øjeblikket blev den særlige og højtidelige Lejlighed, hvorved Menigheden deltog i alle K.s Fornødenheder (til Gudstjeneste, Klerikernes Underhold, Fattigpleje osv.). Ved P. ofredes derfor ogsaa Olje til Lamperne, Salve, Røgelse, Voks, Blomster, Penge og Kostbarheder, og i den ældre Middelalder blev der i Vesten under Oblationen ogsaa frembaaren Gavebreve og testamentariske Dispositioner, der nedlagdes som Offer paa Altret. P. antog saaledes efterhaanden Præg af den særlige Menighedsskollekt. — I ældste Tid blev P. baaret frem af selve Giverne til det Sted, hvor Bordet, der brugtes ved Evkaristien, eller det særlige »Beredelseshord« (se Art. Protesis) stod opstillet. Alt kunde selvfølgelig ikke finde Plads paa det; naar Cyprian f. E. beretter, at Brødet stod i Kurve, maa man tænke paa saadanne store paa Gulvet staaende, som fremstilles paa Katakombemalerierne. Vinen frembaars eller overhældtes i særlige, dertil bestemte, ofte af kostbart Materiale og med hellige Billeder prydede Kander (*amulæ*). Efterhaanden som Klerikernes Del af Kirkehuset og navnlig Altret opfattedes som »helligt«, spærrede man imidlertid Adgangen for Lægfolk dertil, først for Kvinder; dog vedblev fyrstelige Personer, Munke og Nonner at bringe deres P. selv, den øvrige Menigheds Gaver indsamlede derimod Diakoner og Diakonisser. — Ikke enhver Gave blev modtaget. Efter de apost. Constitutioner er f. E.

ikke blot Hedningers og Kætters Gaver forbudte, men ogsaa bodfærdiges og Katekumeners, ligesom Udøvelse af visse Erhverv umuliggør vedkommendes P. (Gladiatører, Skuespillere, Astrologer osv.). At faa sin Gave afvist var Vidnesbyrd om, at man ikke regnedes for fuldgyldigt Menighedsmedlem. Berømte Eks. derpaa fra 4. Aarh. er Basilios d. stores Afvisning af Kejser Valens ved Epifanifesten 373 (det siges, at han var ved at falde om af Bevægelse, da ingen modtog hans Offer) og Ambrosius's af Kejser Theodosius. Paa den anden Side nævnedes Givernes Navne med Tak i en Offerbøn. Særlig var det en Hæder at skænke det til Nadveren nødvendige Brød og Vin, hvilket som Regel Diakonerne udsondrede af de mange Gaver (om denne højtidelige »Fremsættelse« og foreløbige Vielse jvfr. Art. Protesis). I Østen faldt Lægmands Gaven af denne i liturgisk Forstand særlige P. tidligt bort, fordi man dør indførte Brug af et særligt af kirkelige Embedsmænd tilberedt og bagt Brød, der blev stempet, hvorfor det foruden P. kaldes »Seglet« (Sfragis), jvfr. Art. Proskomidi. Men i Vesten holdt den sig længe; i Gallien indskræper Synoder, baade i 6. og 8. Aarh., at Menigheden selv skal skænke Nadverelementerne.

Et meget vanskeligt Spørgsmaal er, hvorledes man i den ældste Tid, da der ved Nadveren kun led en frit formet Takkebøn, opfattede de Naturalgaver, der saaledes var frembaaret for Guds Ansigt, men ikke havde faaet Anvendelse ved selve Kommunionen. Meget hurtigt har man sikkert betragtet dem som hellige. Største Delen uddeltes ganske vist fra ældre Tid til fattige og trængende som ligefrem materiel Hjælp, men det er bekendt, at Kirkegængerne ogsaa tog Brød af P.en med sig hjem og brugte det til Privatnadvere og Dødegaverne. Klerikerne befordrede rimeligvis en Tid denne Skik, for derved at bringe den gamle Skik, at ogsaa Lægfolk »takked« over Brødet, til at ophøre. Men hvad »Indvielse« dette Brød har faaet, maatte blive uklart, da Protesis udviklede sig til en særlig liturgisk Akt, uafhængig af den egentlige Nadverindvielse ved Epiklesen. Nu først kunde dette hellige Brød betragtes som væsensforskelligt fra det virkelige Nadverbrød; og da Protesis blev en Udsondring, hvorved blot det Brød og Vin, som fik den senere Indvielse ved Epiklese, »tilberedtes«, opkom en særlig Benediktionshandling, hvorved en Del af P.en velsignedes, inden den uddeltes til Menighedsmedlemmerne efter Messen; dermed var dens lavere Rang ganske tydelig. — Brugen af Ordet Evlogi, der dels betegner det ved Protesis eller en særlig Benediktionsbøn helligede, dels det Brød, der anses for Herrens Legeme, er imidlertid Vidnesbyrd om denne Vaklen. De Evlogier, som sendtes til andre Kirker som Bevis paa Nadverfællesskab, synes saaledes i ældre Tid at have været virkelig »konsekrerede«, men var senere kun »velsignede«. — Hvorledes det Eksorcisme-Brød, som Hippolyts Kanoner omtaler som givet til Katekumenere, skal opfattes, er ligeledes højt usikkert (Art. Oblatio i Kraus, Realencyklopädie II 509—516; Brightman & Hammond, Liturgies Eastern and Western, I 1896). J. O. A.

Proskomidi (Henbringelse) betegner i det gr. liturgiske Sprog egentlig den højtidelige Over-

førelse af de foreløbig udsondrede og helligede Nadverelementer til Alterbordet, hvor den egentlige Konsekration med den store Lovprisningsbøn og Epiklesen foregaar. P. foregik da mellem Protesis og den egentlige Missa fidelium. P. kan dog ogsaa i ældre Tid betegne hele Indvielsen. Et Par Fortællinger fra den syriske K. i 7. Aarh., der tillige vidner om Tidens massive Vielsesbegreb, viser dette. Patriarken Joh. Moskos fortæller, hvorledes Børn, der legede Messe, flyttede Elementerne fra en Sten til en anden, og et af dem »fremsagde P.«; straks faldt Ild ned fra Himlen og fortorrede det indviende og Stenen med (for at den ikke skulde profaneres efter at have tjent som Alter); ligeledes viste det sig, at en Klosterbroder, der bar Nadverelementerne til Altret og paa Vejen, for at øve sig i P.en, fremsagde den, virkelig havde foretaget Konsekrationen, thi, da Abbeden vilde konsekkrere, »saa han ikke efter Sædvane den Hellig-Aand komme over dem«. — Senere, da Protesis (se d. Art.) henflyttes før Katekumenmessen, svarer den ældre P. egentlig til »den store Indgang« eller Procession, men Benævnelsen P. indskrænkes til at betegne dels den snævrere Protesisakt (Formessen) med dens Bønner, dels Brødene (jvfr. Art. Prosfora), der bruges i den. I den nugældende gr. Liturgi foregaar P. altsaa ved Tilberedelsesbordet (Protesis), hvor 5 syrede Hvedebrød (Prosforer) anbringes til Erindring om de 5000's Bispisning. Hver af disse bestaar af to sammenhængende runde Kager, der afbilde Kristi to Naturer, og de er stemplede med Seglet (Sfragis), et firkantet Stempel, der ved et Kors er delt i fire Kvadrater, i hvilke staar IC-XC-NI-KA (Jesus Kristus sejrer). Præsten vælger ét til Nadverbrød, tager det med venstre Haand, stikker fire Gange i det paa bestemte Steder med den »hl. Lanse«, idet han udtaler forskellige Skriftord (f. E. »Han blev ført til Slagtebænken«). Efterhaanden sønderledes de 5 Brød paa bestemt Maade, og Partiklerne ordnes paa Diskos (Patenen); hvert Brød har sin bestemte Betydning (Kristus, Maria, de salige og Englene, de levende og døde Medlemmer af K.). Over Diskos stilles den saakaldte Asteriskos, et bøjet Kors med en Stjerne (der skal minde om Vismændenes Stjerne), hvorpaa Sløret anbringes, der værner mod, at Partiklerne kommer i Uorden, og er Billede baade paa Herrens Naade, der dækker os, og hans Gravklæde. I Kalken er blandet Vand og rød Vin. P. afsluttes med Bønner og Tilrøgtelse af Elementerne (Brightman & Hammond, Eastern and Western Liturgies I; G. Rietschel, Lehrbuch der Liturgik I, 295 f.). J. O. A.

Proskynesis (gr. = Tilbedelse, Knæfald) svarer til det lat. *adoratio* (I, 28).

Prosper fra Akvitanien, Augustins yngre samtidige og teologiske Discipel, er særlig bekendt ved sin literære Kamp mod Sydfrankrigs Sempelagianere. Om hans Liv vides meget lidt. Han var sikkert Lægmand og gift, men levede o. 428 i nært Forhold til Munkekredsene i Marseilles. Kort efter gav han Augustin Efterretning om den Modstand, hans Lære om Synd og Naade havde vakt dér. Dette gav Anledning til den store Afrikaners berømte Skrifter om »de helliges Udvalgelse« og »Udholdenhedens Naade«, der imidlertid langt fra gjorde det af

med Semipelagianernes Betænkkeligheder. I den følgende Tid førtes en meget bitter literær Strid om Augustins Lære, som P. forsvarede i en Række Skrifter baade paa Vers og i Prosa (deriblandt det omfattende Læredigt paa 1002 Heksametre »de Ingratis«, hvor han med et Ordspil betegner de »utaknemlige« Modstandere som »naadeløse«). Efter Augustins Død søgte P. at sætte Rom i Bevægelse mod Gallerne, drog selv til den evige Stad og fik Biskop Cælestin til at udtale sig mod Semipelagianerne. Selv vedblev han med Iver at skrive mod dem; tidligere ansaa han Vincentius fra Lerina som Hovedmodstander, nu Joh. Cassian. Fra o. 434 levede P. i Rom, hvor han fuldførte en Krønike og muligvis stod i Leo d. stores Tjeneste. Hans Dødsaar falder efter 456. P.s Arbejder vidner om en retorisk Fordannelse og personlig Nidkærlighed for den augustinske Freiseslære. Romerkirken har sat P. paa Helgenlisten; hans Minde-dag er 25. Juni (P.s Opera omnia, Paris 1711; Bardenhewer, Patrologie², 1901, S. 450; Valentin, S. Prosper d'Aquitaine, 1900). J. O. A.

Prostitution, en Kvindes Hengivelse af sit Legeme til flere Mænd for Betaling, har vel kunnet findes til de fleste Tider, men Spørgsmaalet bliver, hvilken Stilling Samfundet, det religiøse og det borgerlige, vil tage dertil. Skøger omtales i G. T. adskillige Steder; men den samme oprørte Harm, hvormed Jakobs Sønner sagde om Sikem: »Mon han skulde handle med vor Søster som med en Skøge?« (1 Mos. 34, 31), kommer ogsaa frem i Lovens: »Der skal ingen af Israels Døtre være en Skøge, og ingen af Israels Sønner være en Skørlevner!« (5 Mos. 23, 17). Og overfor et Hedenskab, der ansaa Prostitutionen for en Nødvendighed til Fyldstørelse af en Drift, der var lige saa ubetinget naturlig som Mødlysten, hævder Paulus (1 Kor. 6, 12—20) et helt andet Syn fra kristelig Side: den K.s Legeme er Kristi Lem, som umuligt kan gives til Skøgen og blive ét Legeme med hende, og det er den hl. Aands Tempel, hvori Gud skal æres. Derfor har ogsaa K.n af al Magt bekæmpet P., og den kristne Stat har sat Straf for al Utugt, men navnlig for Erhvervs-P. og Rufferi. Saaledes skal efter Danske Lov, »hvilken Mandsperson sig i Horehus lader finde til Utugt at bedrive og dér antræffes, straffes første Gang med otte Dages Fængsel, anden Gang dobbelt saa længe; Kvindfolk, som sig i saadanne Huse opholde til Utugt, straffes med Kagen eller sættes i Spindehus«. Men alt som Staten har løst sig fra K.s Indflydelse og efter Renaissancens Eksempel har nærmet sig de forkristne Forbilleder, er den kommet til en anden Opfattelse og Behandling af P. I hin hedenske Kultur tillagdes der nemlig mange Steder P. først en religiøs, siden en statslig Berettigelse. Solon, som i Begyndelsen vilde forbyde P., indrettede senere et stort Bordel, Dikterion, som han paa Statens Bekostning forsynede med fremmede, købte Slavinder; i Rom havde Ædlerne ligeledes paa Statens Vegne Tilsyn med disse Huse. Det kunde vel ikke være andet end, at den hedenske Understrøm i de kristne Lande ved sit Frembrud begærede det samme. Hertil kom de saakaldte veneriske Sygdomme, navnlig Syfilis, som fra det 15. Aarh., efter Fransk-

mændenes Ophold i Neapel, fik stor Udbredelse. Til dens Helbredelse og Forebyggelse syntes det formaalstjenligt, dersom Smittekilderne, i det mindste de kvindelige, var saa meget kendte og saa meget samlede som muligt. Man mente ogsaa, at alle Forsøg paa ved Lov og Magt at undertrykke P. — et af de mest energiske af saadanne Forsøg blev gjort under Kejserinde Maria Theresia i Østerrig — dog havde været forgæves og, efter det tiltagende materialistiske Livssyn, maatte og burde være det. Efter den franske Revolution blev derfor, hvad for enkeltvis havde fundet Sted, P. fra de fleste Staters Side betragtet som et »nødvendigt Onde«, der maatte taales. Men denne »Tolereren« fik et ret aktivt Præg, naar Politiet kom til at »indskrive« prostituerede Kvinder, som mod at underkastes et Lægetilsyn fik en vis »Ret« til at drive deres gruelige Erhverv. 1874 sloges dette System fast ved Lov i Danmark (Lov af 10. April »om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse«). Ansete Læger tilraadede det, og ikke mange Mennesker var klare over de skadelige Følger, det maatte faa.

I England havde P. i Middelalderen med en vis Anerkendelse været knyttet til de offentlige Badstuer. Dette blev afskaffet ved Reformationen, og siden vilde man dér aldrig vide af nogen Regulering eller Reglementering af P. Først i 1866, siden i udvidet Omraade 1869, listedes en tvungen Visitation til i nogle Garnisonsbyer. Herimod rejste Mrs. Josephine Butler (I, 424) en kraftig Indsigelse, der efter voldsomme Kampe førte til, at hine Bestemmelser blev tagne tilbage (1886). Imidlertid havde hun ved Breve og Besøg ogsaa ført Striden over paa Fastlandet og 1875 faaet dannet »Fédération britannique et continentale pour l'abolition de la prostitution, spécialement envisagée comme institution légale ou tolérée« (Forening for Afskaffelse af P., særlig i dens Betragtning som en lovlig eller taalt Foranstaltning) eller med dens senere, forkortede Navn »Fédération abolitioniste internationale«. Dens Præsident har været Mænd som Aimé Humbert fra Neuchâtel, Belgieren Émile de Laveleye, Hollenderen Pierson (Direktør for de Heldringske Anstalter), Engländeren James Stuart o. fl. 1879 fik den sin Forgænging i Danmark: »Foreningen imod Lovbeskyttelse for Usædelighed«, ledet bl. a. af Lægerne Glersing og Mourier, Juristerne Julius Lassen, Fl. Larsen og F. Mourier, Præsterne Fog, Holck og Høstrup og flere Damer. Disse sidstes ellers saa berettigede Deltagelse i denne Sag blev fra først af her, hvor man var lidet vant til at høre Kvinder tale offentligt og især om saa frastødende et Emne, maaske snarest en Hindring for Foreningens Fremgang; men den gode Sag maatte dog sejre ved sin egen Vægt, til Trods for den overlegne Ringagt, hvormed den blev behandlet, især af det overvejende Flertal blandt Lægerne, for hvem den tvungne Visitation var en Trossag.

Imod denne blev det fra Foreningens og dens Meningsfællers Side gjort gældende, at den var 1) ufyldstgørende i sin Udførelse. De vigtigste Fagmænd har ogsaa efterhaanden indrømmet dette, idet Undersøgelsen a) kun omfatter de fastboende og indskrevne, ikke de i

de store Byer indtil ti Gange saa talrige hemmeligt prostituerede Kvinder, og b) alligevel overfor den store Mængde af undersøgte kun kan blive aldeles overfladisk og upaalidelig, c) kun foregaar hver eller hveranden Uge, medens den efter sit Øjemed skulde være mindst daglig; d) derfor har der heller ikke som dens Følge kunnet paavises nogen virkelig Nedgang i de veneriske Sygdommes Udbredelse.

Overfor disse Indvendinger var der for Systemets Forsvarere egentlig ikke andet at gøre end at kræve stedse videregaaende Tvangsforholdsregler, saaledes at saa vidt muligt alle Kvinder, der om end kun lejlighedsvis gjorde sig et Erhverv af Utugt eller mistænkte derfor, skulde undersøges og indskrives. Men jo videre man vilde gaa i disse Retninger, des mere steg Vægten af den anden Række Indvendinger, nemlig imod Systemets 2) uretfærdige Vilkaarlighed. Er Usædeligheden ulovlig, maa den være det lige saa meget for Manden som for Kvinden, tilmed da Manden fra først af utvivlsomt oftest er den skyldigste Part. Og er Usædeligheden farlig for Samfundet ved den Smitte, den saa let overfører, da er Manden lige saa fuldt Smittebærer som Kvinden. Hvorfor skal da alt Ansvar lægges over paa Kvinden, og Manden gaa fri? Og hvorfor skal disse Kvinder, for at tilfredsstille Mandens Lyst, trælbindes i et Slaveri, som det faktisk ofte bliver dem næsten umuligt at komme ud af igen?

Vigtigst er dog Indvendingerne 3) fra Moralens Side, hvori dog ogsaa det borgerlige Samfund er saa højlig interesseret. Enhver Regulering eller Reglementering af Lasten vil, hvor meget man end vægter sig derimod, blive opfattet som en Tilladelse, en Lovliggørelse deraf. Der er mangfoldige Erfaringer for, at f. E. unge Mænd, der kom til Hovedstaden eller de andre Garnisonsbyer for at aftjene deres Værnepligt, med en vis naiv Frimodighed søgte P. som noget, der maatte være lovligt og rigtigt, siden Kongen havde indrettet den for dem! Og selv mindre naive Mennesker træffer væsentlig deres etiske Afgørelser efter, hvad Loven straffer eller lader gaa. Men det afskrækkende, som Frygten for Paadragselse af »den slemme Syge« indeholdt, svækkedes eller tilintetgjordes ved den formentlige Betryggelse, der laa i Politiets Kontrol og det tvungne Lægetilsyn. Naar man derimod har ment, at den offentlige P. i hvert Tilfælde gjorde Gavn ved at aflede Tilskyndelser, som ellers vilde føre til Forførelser og Voldtægtsforsøg, er det et stort Spørgsmaal, om ikke snarere Begerligheden vækkes og Agtelsen for Kvinden sløves saa meget ved den offentlige P., at de uskyldige Kvinder bliver mere udsatte derved. Og den Forudsætning, hvorfra den kontrollerede P. mere eller mindre bevidst maa gaa ud, at det nemlig skulde være umuligt eller dog uheldigt for Manden at forblive kysk, bliver selv til en moralsk eller rettere umoralsk Læresætning, der atter mangfoldigt omsættes i Praxis. (Det norske medicinske Fakultet erklærede 2. Dec. 1887 enstemmigt Paastanden om, at seksuel Afholdenhed medfører Fare for Helbredden, urigtig: »Vi kende ikke noget Tilfælde af Sygelighed eller Sygdom, der maa eller kan siges at være

forarsaget af et rent sædeligt Liv«.) Hvor dybt selve de ulykkelige prostituerede Kvinder fornædres og ødelægges ved deres Liv, faar man ret at mærke paa de Steder, hvor den kristne Kærlighed hyder dem Haanden til Genoprejsning (se Magdalenesagen, S. 136). Her bør ogsaa fremhæves, at P. lige fra de første Skridt paa sin Vej i Reglen har Alkoholismen til Ledsager — Venus og Bacchus! Utallige Mænd og Kvinder har vidnet, at de aldrig vilde være kommet ind paa det første Fald, dersom de ikke havde været paavirkede af stærke Drikke, og næsten alle prostituerede bliver fordrunkne: de maa bedøve Samvittigheden for at kunne fortsætte en saadan Levevis. Begge Aarsager tilsammen bringer ogsaa baade dem og deres elendige »Alfonser« eller »Souteneurs« hyppigt nok ind paa den egentlige Forbrydelses Bane.

Kampen imod den lovbeskyttede P. førte allerede 1888 i Norge til de paagældende Bestemmelser Afskaffelse, og man har intet set til de sørgelige Virkninger deraf, hvormed der var truet. I de danske Provinsbyer lukkedes efterhaanden Bordellerne med lignende gunstigt Resultat. Langsomme skred derimod Lovgivningens frem: et lille Lovtillæg af 1. Marts 1895, hvorefter Politiet ikke mere kunde tvinge en Kvinde til at tage Bolig i et offentligt Hus, og en Lov af 11. April 1901, der ophæver Bordellerne over hele Landet, altsaa ogsaa i Khbhvn, var Forbud paa, hvad der skulde komme. Men endelig har Justitsminister Alberti faaet gennemført Loven af 30. Marts 1906 om Modarbejdelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte, hvis Begyndelse lyder: »Politimæssig Reglementering af Erhverv ved Utugt ophæves«. Loven traadte i Kraft med 6 Maaneders Frist, men Indskrivningen ophørte straks.

Med denne Sejr trak »Foreningen mod Lovbeskyttelse for Usædelighed« sig tilbage; men nye og store Opgaver rejser sig for Menigheden, baade m. H. til at tage sig af de Kvinder, som ved deres gamle, skændige Erhvervs Ophor vil lade sig hjælpe ind paa hæderligere Veje, og m. H. til at bringe andre og sandere Begreber om Moral og Kyskhed til at gælde i Folket end dem, der fostrede og atter fostredes af den kontrollerede P. Men saa meget turde dog være slaaet fast, at moralske Forestillinger ikke kan vige for eller rette sig efter ensidigt hygiejniske Hensyn. N. D.

Protasius, se Gervasius II, 206.

Protesis, Fremsettelse, kaldes i det gr. liturgiske Sprog dels den højtidelige Akt, hvorved Brød og Vin, der skal tjene i Nadveren, gøres rede (ved Udvalgelse blandt Menighedens Offergaver [jvfr. Art. Prosfora], ved Ordning paa Patenen, Blanding af Vand og Vin i Kalken, Tilsøring af Elementerne, Tilrøgning), og de dertil hørende Bønner (Ofertoriet), dels de nævnte Elementer selv, dels Bordet, hvorpaa denne foreløbige Tilberedelse og Indvielse sker. Formentlig har dette i ældste Tid været det samme som det, der bares frem af Diakonerne og tjente til Alter, men ved Udgangen af 3. Aarh. havde man imidlertid allerede i Østen faste Altre, og Beredelsesbordet blev da en særlig liturgisk Genstand paa Steder, hvor man ikke »ofrede« Gaverne paa selve Altret. I Vesten kaldes dette P.-Bord Oblationarium eller Para-

torium. I de fleste ældre Kirker og Kirkeruiner finde vi et særligt Sakristi, i Reglen Nord for Kirkens »Præstehus« (vort saakaldte Kor), hvor P.-Bordet stod; ogsaa dette Rum bar Navnet P. Det har i den ældre Kirketype Adgang til Menighedshuset af den praktiske Grund, at Altret endnu stod i dets øverste Del længst mod Øst. Men da Altret rykkede op i selve Præstehuset (Bema), fik P. en direkte Adgang til »Koret«. I den almindelige, nuværende græske Kirketype er Alttrummet skilt fra Menighedshuset ved en Væg med tre Døre. Den nordligste af disse svarer til den gamle P.-Dør. P.-Bordet staar saa i den nordlige Apsis af »Helligdommen«.

P. (Offertoriet) havde i de ældste Liturgier baade i Øst og Vest sin Plads i Begyndelsen af *missa fidelium* (de troendes Messe), og saavel gr. som syr. Forfattere viser, at P. endnu i 7. Aarh. kunde bevare denne Plads, ligesom man i de afrikanske, spanske og milanesiske Messer finder Offertoriet som Indledning til den specielle Liturgi (et ringe Spor deraf i den rom. Messe); derimod er Elementernes Tilberedelse og foreløbige Indvielse i den ægyptiske Markos-Liturgi, den gr. Jakobs-Liturgi fra Syrien, den nuv. ortodokse K.s Gudstjeneste »Krysostomos-Liturgien« o. a. henlagt som en Formesse til Gudstjenestens Begyndelse (jvfr. Art. Proskomid); efter »Katekumenmessen« bringes saa Brodet og Vinen fra P.-Bordet i højtidelig Procession (det store Indtog jvfr. II, 294) gennem den nordlige Dør og videre gennem den kongelige Port op til Altret (Brightman & Hammond, *Liturgies Eastern and Western I* 1896). J. O. A.

Protestant Episcopal Church (U. S. A.) eller kort »Amerikas Kirke« (American church) kaldes siden 1783 den nordamerikanske Gren af den anglikanske K. sig. — Anglikanismen stod længe paa yderst svage Fødder i de engelske Kolonier i N.-Amerika (jvfr. S. 390 f.). Majoriteten af Kolonisterne var Dissenters, og Kolonierne i Hænderne paa Handelskompagnier, hvis Oktroier hovedsagelig netop var udstedt til Gunst for Ikke-Anglikanere. Selv i den anglikanske Koloni Virginia var Statsk.s aandelige Virksomhed i Forfald, og Moderkirken forsøgte i høj Grad sine Pligter mod sine udflyttede Medlemmer. Der var uhyre Præstemangel, og Livet i Kolonierne frembød, baade hvad det rel. og sædelige angaar, alvorlige Briste. Erkebiskop Laud (S. 29), der havde Øjnene aabne for Forholdet i Kolonierne, havde vel 1634 faaet nedsat en Kommission desangaaende, og Bispfen af London fik særlig Tilsynsret over de anglikanske Menigheder, men først i Slutningen af Aarh., da Statskirkemænd ved Dannelsen af *Societies* (se d. Art.) søgte at modarbejde K.s Forfald i England, kom man til større Klarhed over Forholdene i Amerika. Den af Londons Biskop som »Kommissær« (1699—1700) udsendte Dr. Bray fik ved sin Tilbagekomst stiftet »Selskabet for Evangeliets Udbredelse i fremmede Lande« (S. P. G.), der navnlig skulde virke for Udsendelse af Geistlige til Kolonierne (blandt berømte Præster, der er udsendt af dette statskirkelige Selskab, er Brødrene Wesley og Whitefield). 1719 holdtes den første anglikanske K.forsamling (Church Convention) i Williamsburg, og 1722 udsendtes to i England

viiede Bisper. Frihedskrigen og Uafhængighedserklæringen medførte selvfølgelig Forandringer i Datterforholdet til den engelske Statsk. Siden K.forsamlingen i Annapolis 1783 opfatter den amerikanske biskoppelige K. sig som selvstændig Søsterk. og kaldes sig P. E. Ch. En stor Vanskelighed for den som biskoppelig K. forelaa dog, idet den manglede Bisper, og Englands K. stillede sig uvilligt overfor at ordinere Amerikanere. Man vendte da Tankerne til Sverige, ja selv til Danmark i den Antagelse, at man her havde bevaret »den apostolske Rækkefølge« (jvfr. om de danske Forhandlinger: Balle, *Magasin for den nyere dske K.hist. I* 1. 1792, S. 17—65). 1784 fik man dog konsekreret én Biskop (Seabury) i den skotske biskop. K. og 1786 to andre i England. 1792 viedes den første Biskop i Amerika. Paa en *General Convention* i Philadelphia Okt. 1789 var imidlertid K.s Konstitution vedtaget, der ganske stillede sig paa den anglikanske K.s Grund. Vanskeligheder voldte i Beg. af 19. Aarh. Reguleringen af Forholdet til Staten og Afhjælpsningen af de Nødstilstande, der var Følgen af den store Frihedskrig. 1817 stiftedes et »Missionsselskab« for at arbejde paa K.s Udbredelse. Under Slavekrigen stiftedes vel en P. E. C. i de konfedererede Stater, men Generalforsamlingen vedblev at regne den med til »Kirken«, og efter Freden genoprettedes Enheden. Stridigheder, især om den højkirkl. Retnings Daabsforstaelse, medførte i 1873 en Spaltning (se Art. Reformed Ep. Church). — K.s øverste Myndighed er Generalforsamlingerne (*General Conventions*), der nu bestaar af et Overhus (Biskopper) og et Underhus (deputerede Præster og Lægfolk); det sidste Forhandlinger er offentlige; til Lovgivning er Enighed mellem begge nødvendig. 1903 havde K.n 78 Dioceses, 85 Bisper (Stifts- og Missionsbisper), 5050 Geistlige, 6789 Menigheder og Missioner, 773,261 Kommunikanter, 2,426,372 døbte samt 10 teol. Seminarier; der arbejdes i Hædningemission i Syd- og Mellemamerika, Vestafrika, Kina, Japan, paa Filippinerne og Havaji-Øerne. K.n ivrer iøvrigt for kirkel. Union mellem kr. Samfund og lægger stor Vægt paa K.musik. 1892 blev Common Prayer Book grundigt revideret (Leighton Coleman, *History of the American Church, 1903*; *Digest of the Canons for the Government of the P. E. Church together with the Constitution*, 1902). J. O. A.

„Protestantbibel“ kaldes det af P. W. Schmidt og Fr. v. Holtzendorff udgivne N. T. (Leipzig 1872) med Indledning og Noter (jvfr. Protestantforening). Det vilde popularisere Bibelkritikens Resultater og hindre, at »de umodne Forestillinger aagre videre, som skyldes tidligere Aarhundreders tomme Retroenhed«.

Protestantdag, se Protestantforening.

Protestantforeningen er Navnet paa en liberal-religiøs Sammenslutning i Tyskland, bestaaende af saadanne Protestanter, som, paa den evang. Krdms Grund, tilstræbe en »Fornyelse« af den protest. K. i evang. Friheds Aand og i Samklang med vor Tids hele Kulturudvikling. — I 2. Halvdel af 18. Aarh. kom den moderne Kultur til Gennembrud, K.n forstod ikke at finde sig til Rette med denne, hvad der ogsaa var den svært. Følgen blev den, at den moderne Dannelse i stedse stigende Grad

fornemt vendte sig bort fra K.n. I Løbet af 1. Fjerdedel af 19. Aarh. gjordes der vel fra Teologiens Side Forsøg paa at gaa ind paa den ny Retning; men derpaa stillede man sig en Tid lang i det hele og store fra kirkl. Side fjendtligt til denne. — Kort efter begyndte der dog en stærk og kras Reaktion herimod indenfor K.n, idet der dannede sig et radikalt Parti, kendt under Navnet »Lysvenner« eller de protest. Venner; disse grundede flere Steder i Tyskland frireligse Menigheder, hvortil de bleve tvungne, da de trindt om kom i Konflikt med de kirkl. Øvrigheder. Denne Bevægelse begyndte i 1840 i Magdeburg; d. 29. Juni 1841 dannedes i Gnadau saadan en Forening, især paa Pastor Leberecht Uhlich's Initiativ. Denne Forening lod afholde aarlige Konferencer, snart ogsaa Kredsforamlinger. Snart vandt den stor Tilslutning. — 1844. paa Mødet i Köthen, holdt Pastor Wislicenus fra Halle et Foredrag om det Spørgsmaal om, hvorvidt Skriften eller den os iboende levende Aand skal være Norm for den protest. rel. Bevidsthed. Han valgte det sidste. Aaret efter erklærede o. 50 Præster sig »i Principet« enige med ham. W. blev kort efter afsat; samme Skæbne var kort før ramt Rupp i Königsberg, snart efter Uhlich. — De sluttede sig nøje sammen med Tyskkatolikerne. Efter Revolutionen 1848 dannedes der en Del (o. 70) smaa Frimenigheder, 1874 var der ialt 155, men 1899 kun 50 (Ferd. Kampe, Gesch. der relig. Bewegung der neueren Zeit, Leipzig 1852—60). — »Lysvennernes« Radikalisme maatte støde mange bort, og denne Bevægelse viste sig ude af Stand til at raade Bod paa Ondet. Man havde ikke faaet draget Masserne tilbage til K. — Alle, der vare besjælede af slige Tanker, maatte føle Savnet af en Forening, der kunde samle alle Kræfter til fælles Arbejde, dels mod den strenge Konfessionalisme, der herskede mange Steder, dels mod K.fjendskabet. 1862 skrev da Schenkel i Heidelberg i sin »Protest. Kirketidende« et Opraab: »Til Samling«. Paa en Konferens i Durlach 1862 vedtoges det efter Schenkels Forslag at arbejde paa Dannelsen af en tysk Protestantdag. I Sept. 1863 mødtes i Frankfurt a/M. 131 Mænd, der dannede P., bl. a. ogsaa Rich. Rothe, Hitzig, Holzmann, Ewald, Baumgarten, Karl Schwartz. Til at varetage de løbende Forretninger valgtes en Bestyrelse, hvis Formand blev Juristen Bluntschli. Oprindeligt var det Tanken, at der hvert Aar skulde afholdes en alm. P.dag; det var umuligt i 1864, 66 og 70. 1883 bestemtes det, at der skal holdes Møde hvert andet Aar og ellers, naar Forholdene kræve det. 1901 indskrænkedes Møderne til hvert 3. Aar. Filialforeninger sluttede sig efterhaanden til P., 1904 var der ialt 20 saadanne. — 1869 og 1871 sendte forskellige lignende Foreninger i Schweiz Delegerede til Møderne; senere ligesaa fra Holland. Den største Protestantdag holdtes 1874 i Wiesbaden, hvor der foruden Udsendinge fra Schweiz og Holland ogsaa mødte engelske og amerikanske Unitarer og Repræsentanter for den indiske Reformbevægelse. — Overfor Joh. Ronge og v. Egidy har Foreningen stillet sig køligt. — Oprindeligt vilde P. omfatte alle Retninger og Partier indenfor Kirken; men, ligesom venstre

Fløj var bleven fortrængt fra »Kirkedagen«, saaledes blev snart højre Fløj fortrængt fra »P.s« Møder. — Adskillige af Tysklands betydeligere Teologer sluttede sig til Foreningen, især mange, der vare paavirkede af Schleiermachers Teologi (Lisco, Sydow, Thomas o. m. a.). I den kirkl. Presse har den haft Talsmænd i »Prot. Kirchenzeitung« (Berl. 1854—96), »Allg. kirchl. Zeitschr.« (Elberf. 1860—72), »Der Protestant« (Berl. 1897—1901) og »Protestantenblatt« (siden 1872 under lidt forskellige Titler). — P. virker ved Møder, Foredrag, Publikationer af forskellig Art. Vigtigst er de allerede nævnte »Protestantdage«, af hvilke den 22. holdtes 1904. Desuden er der lokale Møder, af hvilke t. E. det i Worms 1869 er af Betydning. Paa disse Møder drøftes det rom. Spørgsmaal, Forholdet mellem Stat og K., Skolespørgsmaalet, obligatorisk borgerligt Ægteskab (1865, indført 1876), K. og det sociale Spørgsmaal, Unionen, Lærefriheden, K. forfatningsspørgsmaal. — 1883 blev Protestantdagen til en Lutherfest. — Af dens Publikationer maa nævnes: dens »Jahrbücher« 1869—72, »Andachtsbuch« 1870, »Protestantenbibel, N. T.« 1872 (3. Udg. 1879), forsynet med en Indledning og korte Noter, »Prot. Flugblätter«, udg. siden 1866. Desuden er de 19 første »Dage«s Forhandlinger udg., og Foredragene ved de 3 sidste ere komne i Bogform. Dens Historie er skreven af Hönig, som ogsaa har udg. et kort Overblik over dens 40 første Leveaar. — P. har mødt megen Modstand, især fra højre Side af K.n, der var Modstander af dens kulturelle Program og dens Unionsvenlighed. Websky har søgt at vise dens »positive« Krdm overfor disse Angreb, og Foreningen formener stadigt til kirkl. Arbejde. Den har utvivlsomt haft en stor Opgave for sig og har stræbt at løse denne. — Efter Stiftelsen af »Der evang. Bund« er den gaaet en Del tilbage, da »Der e. B.« tager en god Del af dens Arbejde op (Nippold, Handbuch der neuesten K.gesch. v 1906 og Real-Encykl.³ XVI, 127 f.). V. L.-P.

Protestantisme. Med Ordet P. betegnes dels de protestantiske Kirkesamfund, den Del af Kristenheden, i hvilken Reformationen vandt Indgang; dels det Princip eller den Aandsretning, der kendetegner disse Samfund til Forskel fra de katolske. Navnet stammer fra Rigsdagen i Speier 1529, hvor de evang. Stænder nedlagde Indsigelse mod Rigsdagsafskeden, som vilde standse Reformationens Udbredelse. De blev da kaldt Protestanter, og dette Navn blev saa ret hurtigt en almindelig Betegnelse for Reformationens Tilhængere, der dog selv foretrak Benævnelsen: de evangeliske. Udtrykket P. har nemlig den Mangel, at det udelukkende betegner Reformationen fra den negative Side. Derfor egner det sig ganske vist godt til at være et samlende Udtryk for den hele mægtige Bevægelse, som i det 16. Aarh. brød med det middelalderlige Autoritetsprincip, og som ikke blot var en kirkelig Bevægelse, men tillige en Kulturbbevægelse, der har bredt sig til alle Aandens Omraader og ogsaa affødt Protester mod selve Krdmmen. Ligeledes er det forstaaeligt, at Udtrykket med Forkærlighed anvendes af de radikale Elementer indenfor de protestantiske Samfund, dem, der har større Interesse af at nedbryde det gamle end af at

opbygge det ny. Af samme Grund er Udtrykket kommen i Miskredit hos dem, der lægger Vægt paa det fælleskristelige (saaledes særlig indenfor den episkopale Kirke). Man kan vel sige, at Grundprincippet i al P. lige fra Protesten i Speier til de seneste Tider, er Kravet om Samvittighedsfrihed paa det religiøse Omraade, eller positivt udtrykt, den rette aandelige Forstaaelse af det religiøse Autoritetsforhold. Hvorledes denne protestantistiske Opfattelse af Autoritetsforholdet udfolder sig negativt overfor al »katholiserende« Tankegang, se Art. Katolicisme, II, 749; hvorledes den udfolder sig positivt, se Art. reformatoriske Principer.

J. P. B.

Protevangeliem, det første Glædesbudskab, kaldes ofte Forjættelsen i 1 Mos. 3, 15.

Protevangeliem Jacobi kaldte Humanisten W. Postel (d. 1581) et gammelt Skrift, som han bragte med sig fra Orienten og oversatte til Latin. For os foreligger dets Tekst i talrige græske Haandskrifter, hvortil endnu slutter sig en Række syriske Tekster af forskelligt Omfang. Bogen betegner sig selv som »Jakobs Fortælling« (om Marias Fødsel), og under Titlen »Jakobs Bog« nævner Origenes den ved Siden af Petersevangeliets som Støtte for den Mening, at Jesu Brødre har været Josefs Søner fra et tidligere Ægteskab. Forf. betegner sig som boende i Jerusalem og vil vistnok gælde for Herrens Broder Jakob. Hans Bog forudsætter Barndomshistorierne hos Matth. og Lk. og indeholder Legender om Marias Forældre (Joakim og Anna), hendes Fødsel, Opvækst og Forhold til Josef, desuden ogsaa om Jesu Fødsel og om Sakarjas Martyrdom. Den er stærkt behersket af Interesse for Marias stedsevarende Jomfruelighed og røber grov Uvidenhed om de historiske Forhold i Palæstina. I Fremstillingen kan der spores forskellige Ujævnheder, som tyder paa Sammenarbejdelse af Stof fra forskellige Kilder. I alt Fald efter sin Hovedbestanddel hidrører Skriftet vistnok allerede fra det 2. Aarh., maaske fra dets Midte. Affattelsesstedet er ukendt (Tischendorf, *Evangelia Apocrypha*; Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen* 1904).

L. B.

Protomartyr, første Martyr, Hædersnavn for Stefanos (Ap. G. 7, 58); ogsaa enkelte Landskirker bruge Betegnelsen om lokale Blodvidner, hvis Historie imidlertid ofte er legendarisk (f. E. Englands P.: St. Alban).

Protonotarius apostolicus, Titel paa Medlemmer af det Prælatkollegium i Rom, som har sin Oprindelse fra de 7 oldkirkel. Region-Notarer eller Hurtigskrivere (én for hver *regio* eller Bydel i Rom), der opskrev kirkel. vigtige Begivenheder, men efterhaanden brugtes i mange Slags Hvert (som Sendemænd til Kejsere, Synoder; til Klostervisitation osv.). *Liber pontificalis* (jvfr. S. 52) gengiver en ubevidnet Tradition om, at de stamme fra o. 100 (Clemens Romanus, opfattet som Biskop, skal have indsat dem for at opskrive Martyrakter). — De udnævntes af Paven og fik efterhaanden i Middelalderen vigtige Forrettigheder og Rang foran Bisper. De forfattede Pavernes Historie, nedskrev Kardinalkonsistoriernes Forhandlinger, var virksomme paa Konciller og bevidnede vigtige Dokumenters Ægthed. 1459 indskrænkedes deres Rang. Sixtus V fastslog atter deres Privilegier og Pligter,

anviste dem bestemte Indtægter og satte Tallet til 12; han gav dem f. E. Pligter i Kongregationen for Riter og i Propagandaen. 1838 fornyedes det næsten uddøde Kollegium, men Tallet sattes atter til 7. — Disse Prælater maa ikke forveksles med de titulære P.r eller med de Notarer, som Bisper eller Abbeder besikkek til Bevidnelsen af Dokumenter osv.

J. O. A.

Protopaskiter. Trods de lilleasiatiske Quartodecimanere (se d. Art. og Paaske S. 463 f.) Protest trængte næsten overalt den rom. Praktiks m. H. til Paaskefestens Højtideligholdelse igen, men i selve Udregningen af Foraarsjævn-døgn og dermed Paasketid fulgte K.n længe Jæderne. I 3. Aarh. begyndte imidlertid den kr. K. selv at udregne Paaske, idet man tvivlede om den jødiske Udregning af Foraarsjævn-døgn. Forskellige Beregninger fremkom (f. E. Hippolyt i Rom og den alexandrinske K.s). De saakaldte P. holdt dog fast ved den gamle, senjødiske Beregning, hvorefter Foraarsfuldmaane og dermed Paaske kan indtræde endog en hel Maaned før vort Foraarsjævn-døgn. Saaledes kunde indtræde en pinlig Forskel m. H. til de Kr.s Feste- og forudgaaende Fastetid, paa samme Maade som man senere i England oplevede det ved Forskellen mellem Kelternes og de romsk. Angelsachseres Paasketider.

J. O. A.

Protoplaster (gr.) = de først skabte Mennesker, 3: Adam og Eva.

Proten, Christian, en Mulat fra Guldskysten, studerede Teologi i Kbhvn og udsendtes derefter 1737 af Brødremenigheden som Missionær til Christiansborg i Guinea; herfra søgte han at virke blandt de nærboende Negerstammer. 1741 vendte han tilbage til Evropa og søgte at sætte nye Missionsforetagender i Gang i Vestafrika. 1764 udgav han i Kbhvn en »Grammaticalsk Indledning til det Fanteiske og Acraiske Sprog«. D. 1769.

Protus og Hyacinthus, to Martyrer, hvis Minnedag (11. Sept.) allerede i 4. Aarh. (jvfr. det officielle Martyrkalatol fra 354) fejredes i Rom. Legendskrivningen knyttede dem siden til den fornemme Martyrjomfru Evgenia, berettede, at de var Tvillingbrødre, havde levet i et ægyptisk Kloster, derefter ledsaget Evgenia til Rom (hvorfor Anstændighedsfølelsen gjorde dem til Evnuer) og lidt Døden her sammen med hende. Om Martyriet skal henføres til Diokletians Tid eller en tidligere Forfølgelse, er uvist (H. Achells, *Die Martyrologien*, 1900, 180 f.).

J. O. A.

Prouille, Nonnekloster i Stiftet Toulouse, se I, 660.

Proverbierne (*proverbia Salomonis*), det lat. Navn for de gtestl. Ordsprog (se S. 448 f.).

Providens, se Forsyn II, 84.

Provins (*provincia*). Efterhaanden som det rom. Rige udvidedes, organiseredes de erobrede Landsdele som P.er, Administrationsomraader, i Spidsen for hvilke der stod Prokonsuler eller Proprætorer; samt i Kejsertiden (for de P.ers Vedkommende, i hvilke der stod Hierafdelinger) særlige, kejserlige Legater (*legati Caesaris pro prætoribus*). Under Diokletian foretoges en vigtig Nyordning af P.-Inddelingen, der muliggjorde et hidtil ukendt-ens Styre og en hurtig Indgriben fra Centralmagtens Side. De 96 P.er indordnedes da under større Administrations-

omraader (Diokleser), som atter samledes i 4 Præfekturer. Denne nye P.-Ordning blev en vigtig Forudsætning for, at Diokletians Forfølgelse kunde faa et i Forfølgelseshistorien ukendt effektivt Omfang. — Men langt tidligere havde P.-Ordningen haft Betydning for Krdmæns Forfølgelse. De Organer for folkeligt Selvstyre, som Romerne lod bestaa i P.erne, blev nemlig nært knyttede til Kejserkulten og viste sig ikke mindst i Orienter-lvrig for dennes Gennemførelse. I P.ens Hovedby (Metropolis) sammentraadte Bydelegerede til Landdage (Kojna, *concilia*), der lededes af Overpræsten (Arkhierevs, *sacerdos provinciae*) for P.s Fællesstempel for Kejserdyrkelsen. Disse Forsamlinger (for Lilleasiens Vedkommende se Asiatiker I, 154) besørgede Kulten opretholdt og bestemte tillige om de Festspl i Cirkus, hvor kr. Martyrer Gang paa Gang har maattet ofre deres Blod paa Grund af Poblens Fanatisme (se f. E. Polykarp S. 576). — Men P.-Inddelingen fik ogsaa positiv Betydning for K.n. Missionen søgte først til P.-Hovedstæderne, og allerede i Apostoltiden findes Spor til, at de kr. Menigheder indenfor samme P. følte sig særlig knyttede sammen (Paulus's Brev til Galaterne; Efeserbrevet, der af mange opfattes som Cirkulærskrivelse til P.ens Asiatiske Kirker; den Indsamling, Paulus foranstalter til Menigheden i Jerusalem, ordnes provinsvist; Jerusalems Menighed skriver til Syrien og Kilikien [Ap. G. 15]; jfr. I Pet. 1, 1; Joh. Aab. 1, 4). Allerede i 2. Aarh. samledes i Lilleasien kr. Bisper til kirkl. Kojna eller P.-Koncilier. Udviklingen medførte, at P.s Hovedbys Biskop eller den ældste af P.s Bisper (saaledes i Pontos, Numidien, Spanien) førte Forsædet, og snart betragtede Hovedbyens Biskop (Metropoliten) sig som Indehaver af Styrelsesrettigheder over de øvrige Bisper. Sporene til kirkl. Provinsstyre er saaledes ældre end til Udvikling af afgrænsede Bispestifter. Nikæa-Synoden 325 godkendte allerede P.-Styret ved Synoder og Metropoliter (dog fuldt endnu ikke de kirkl. Metropoliter altid sammen med de politiske; men Udviklingen gik i den Retning). Synoderne i Antiokia 341 og Kalkedon 451 fuldførte for Østens Virk. det kirkl. P.-Styre; men de dogmatiske Afgørelser 451 kom samtidig til at virke højest splittende i Orienten, og medførte snart Dannelsen af de nestorianske og monofysitiske Særkirker. For det gr. Riges Vedkommende betød Justinians Tid Gennemførelsen af den nøjeste Forbindelse mellem den statslige og den kirkl. Inddeling. — I Vesten udviklede Forholdene sig langsommere. I Italien fandtes til Slutn. af 3. Aarh. overhovedet ikke den statslige P.-Inddeling; nu deltes Italien med Øerne i 2 Vikariater (Milano og Rom) og 12 (siden 17) Provinser. Roms Biskop godkendtes af Nikæa-Mødet som Metropolit for hele Italien; men paa Ambrosius's Tid fik Milanos Biskop et Myndighedsomraade, der svarede til det nordlige Vikariat, og Romerbispens egtl. Styreomraade blev de suburbaniske Provinser (Mellem- og Syditalien og Øerne). Alligevel gjorde Romerbispens Krav paa Tilsynsret over hele Italien, ja overhovedet paa Primat i hele K. (jfr. Art. Pave, S. 506f.). I Afrika var den kirkl. Provinsinddeling først færdig i 5. Aarh.s Beg., og i Spanien og Gallien

udviklede den sig ligeledes langsomt (for Nord-Galliens Vedk. fandtes den endnu ikke i Beg. af 5. Aarh.). Det vestromerske Riges Undergang og Grundlæggelsen af de germanske Folkekirker bragte helt nye Forhold med sig, og det blev derfor en Opgave for Middelalderen at skabe nye faste kirkl. P.-Administrationsomraader. I England foretoges et saadant Kirkeorganisationsarbejde ved Ærkebiskop Theodor af Canterbury, med Fornyer og Omlegninger under William Erobrer. For Frankeriget blev Bonifatius en Nyorganisator, og siden Ottomertiden fik Tyskland et velordnet System af Ærkestifter, hvor Metropoliten udøvede virkelig Styrelse over P.s Suffraganer. Siden den gregorianske Tid (jfr. allerede de pævdoidoriske Tanker) blev det imidlertid Pavemagtens Interesse at undergrave Metropolitanmagten for at faa Nationalkirkerne afløst af u selvstændige K.-Provinser af Romerkirken, i fuldkomment Afhængighedsforhold til Kurien. Ved at stille en Række Bispestifter direkte under Pavens Styrelse (se Eksemtion I 835) viste Kurien ogsaa paa tydeligste Maade, at dens Opfattelse af den kirkl. P.-Selvstændighed afveg fra Oldkirkens, og Ærkebispens Tilsynsret udenfor deres egtl. Stift sank da inden Udgangen af Middelalderen ned til et Minimum (nærmest af Æresrettigheder).

Trods Forsøg i Slutn. af Middelalderen paa at forny Ærkebispens selvstændige K.magt i de kirkl. P.er (jfr. Reformkoncilier) eller ligen. Forsøg efter Ref. (se Gallikanisme II 161; Hontheim II 458) er det ikke lykkedes at sprænge Kurialismen. Formelt er dermed i det store og hele P.-Ordningen blevet staaende (i Tyskland er dog f. E. af 25 Bispestifter 6 eksemt, og Romerkirken skælnr den Dag i Dag mellem de Lande, hvori der er fuldt organiserede *provincie apostolicæ sedis* og »Missionslandene« (med Præfekturer, Vikariater osv.).

Uafhængigt af den alm. kirkl. P.-Inddeling og af det bispelige Styre dannede i Middelalderen de store Klosterordener særlige, selvstændigt styrede P., en Ordning, der navnlig ved Tigermunkenes Udbredelse fik stor Betydning og gav Anl. til ikke ringe Strid med den ikke-regulære Gejstlighed paa Gr. af Ordensprivilegierne. Forstanderen for saadanne Kloster-P. kaldes *Provincial*. J. O. A.

Provisio (egl. Forsørgelse, Omsorg) er i den kanoniske Ret Betegnelsen for den lovrete Besættelse af et ledigt Embede. P. indeholder 3 Momenter: Fastsættelsen af Kandidaten (ved Valg, Postulation, Nomination eller Præsentation), Stadfæstelsen af Embedsoverdragelsen ved den retmæssige kirkl. Myndighed (bispelig Kollats eller pavelig Konfirmats) og selve Indsættelsen. Hvor Retten til at foretage alle 3 Handlinger er samlet paa én Haand, tales om fuldstændig P., ellers er den delvis; der skælns videre mellem regelmæssig (ordentlig) P. (Pavens Besættelsesret til højere Embeder; Bispens til Embeder i Stiftet) og overordentlig P. (hvor Besættelsen retmæssig tilhører en tredje Person eller Institution); efter Kollators Stilling til Kandidaten (Providenden) tales om en fri eller nødvendig P. P. er dog efter Kirkeretten indskrænket ved bestemte Krav f. E. til Kandidatens Livsvandel, Alder, Vielsesgrad, Uddan-

nelse, Tidsfrist for det ledige Embedes Nybesættelse osv. — En af Hovedgrundene til det kirkel. Forfald i Slutn. af Middelalderen var Kuriens systematiske Bestræbelser efter at til- sidesætte gl. hævdvundne Besættelsesrettigheder (f. E. selv de Domkapitelsvalg af Bisperne, man havde kæmpet saa stærkt for i Højmiddelalderen), for at lægge de kirkel. Embeder, navnlig med store Indtægter, ind under direkte pavelig P. Bispestole og de vigtigste Prælaturer i Kapitulne bortgaves til pavelige Nepoter eller Yndlinge, de saakaldte »Kurtisaner«, med hvem de virkelige kaldelsesberettigede saa maatte af- finde sig, da de ellers ikke kunde faa pavelig Stadfæstelse paa deres Kandidater. Denne Form for Simoni var ligesaa kirkefarlig som den, Lægefolk begik i den ældre Middelalder. Tilmed udstedte man de videstgaaende Dispensationer fra de kanoniske Betingelser for P. og tillod f. E. i vidt Maal Nydelsen af Beneficiet uden Indehavelse af den nødv. Vielsesgrad eller Overholdelse af Residenspligt (Embedet besørgedes saa ved sletnønde Vikarer); ligesom man i rigt Maal uddelte Ekspektancer paa Embeder, der ikke var ledige. M. H. til alle disse Uskikke indtraadte afgørende Reformen siden Trienterkonciliet, og navnlig lagdes en større Vægt paa Providendens Uddannelse, ligesom Uddeling af Ekspektancer forbødes. — I nyeste Tid har særlige Konkordater fastslaaet Reglerne for Embedsbesættelser og navnlig sikret Staterne Indflydelse paa Besættelsen af de højeste kirkel. Stillinger, hvor politiske Interesser staar paa Spil. Men øvrigt udøves P.-Retten i Praktis paa meget forskellig Maade de forskellige Steder. I de evang. Kirker udøves ligeledes P.-Retten paa meget forskellig Vis; den ref. K. fordrer principielt Besættelsesretten lagt i Hænderne paa særlige kirkel. Organer, men maatte mange Steder, f. E. i Skotland, kæmpe haardt mod Patronatet; i de luth. Kirker har de højere Tilsynsmyndigheder lige til vore Dage de fleste Steder været i Statsmagts Haand, og Patronatsretten har ligeledes bestaaet til nyeste Tid i de fleste Landskirker. Gennemførelsen af de moderne Kirkeforfatninger har imidlertid givet Menighederne større eller mindre Medvirkningsret ved Kaldelsen af Præsterne. J. O. A.

Provst (Præpositus) var ved Domkapitlerne den Embedsmand, der næst efter Biskoppen havde den vigtigste Andel i den gejstlige Jurisdiktion og i Bestyrelsen af K.s økonomiske Anliggender; han kaldtes i Middelalderen ogsaa Arkidiakon (I, 142) og var Biskoppens nærmeste Medhjælper. Allerede i 12. Aarh. forekomme »Provster« i Danmark, og disse vare som Regel tillige Kanniker. Ved Reformationen ansattes en Provst i hvert Herred som Superintendentens Medhjælper; han valgtes af og blandt samtlige Præster i Herredet eller Lenet. Denne Ordning fæstnedes yderligere ved D. L. 2—16. Men ved Fdg. 5. Dec. 1806 bestemtes, at i Stedet for Herredsprovster skulde i Fremtiden af Kongen beskikkes P. for et helt Amt, *Amtsprovster*, til hvilke samtlige Forretninger, som før havde paahvilet Herredsprovsterne, skulde overdrages. Det viste sig imidlertid snart, at et Amt var for stort et Distrikt for en enkelt P., der tillige skulde varetage sit Embede som Sognepræst; derfor forandredes Ordningen igen ved

kgl. Resol. 17. Juli 1822 saaledes, at der til et Provsteembede blev henlagt 2, 3 eller 4 Herreder under Hensyn til, at Distriktet ikke maatte være større, end at en Sognepræst uden at behøve Kapellan kunde bestride sit dobbelte Embede. Disse *Distriktsprovster* udnævnes blandt Distriktets Præster af Kongen efter Biskoppens Indstilling og indsættes i deres Embede af Biskoppen paa Landemode. Et Ritual for Provsteindsættelse er autoriseret ved kgl. Resol. 11. Nov. 1898. De lønnes foruden af Indtægten af deres Præstekald, som skal være et af de bedste og derhos bekvemmost beliggende i Distriktet, med 1½ Td. Byg aarlig af hver Kirke i Provstiet. De ere Præsternes nærmeste Foresatte. Deres almindelige Pligter bestaar i at føre Tilsyn med Gejstligheden, med Kirker og Skoler. Dette Tilsyn udøves ved Visitatser, Kirke- og Præstegaardssyn samt som administrerende Medlem af Skoledirektionen. Tillige ere de Medlemmer af Provsteretten (se d. Art.) og skulde indsætte Præsterne i deres Embeder. I hvert Stift er en af Provsterne Stiftsprovst, som i Biskoppens Forfald varetager dennes Embede. Stiftsprovsten er som Regel knyttet til Stiftets Hovedkirke. Ved kgl. Resol. 18. Apr. 1899 er der oprettet et Embede som 2. Stiftsprovst for Sjællands Stift, hvilket Embede indtil videre er forenet med Storehedinge Sognekald; efter Biskoppens Anvisning skal han deltage med denne i Visitationsgangen og være underkastet de Bestemmelser, som Ministeriet maatte træffe m. H. til Omfanget af hans Embedsforretninger og hans Embedsforhold til Biskoppen. — I Roskilde benævnes endnu fra gammel Tid Domkirkens Sognepræst, der tillige er P. for Sømme og Voldborg Herreder, Domprovst; tidligere brugtes Navnet Domprovst om Sognepræsterne ved alle de gamle Domkirker (H. Rørdam, Valget af Kirkens Tjenere i Danm., 1893, S. 51f.). — Ogsaa i Norge og Sverige er P.-Embedet bevaret. A. J.

Provsteret er en Domstol til Paakendelse af gejstlige Straffesager (Forseelse i Embedsførelse af Præster, Klokkere, Skolelærere samt vistnok ogsaa af Organister og Gravere). Den anordnes i Følge Fdg. 5. Dec. 1806 for Sager, der foreligge udenfor København; for Hovedstaden maa i paakommende Tilfælde nedsættes en Kommission til at dømme i Sagen. Retten maa ikke sættes uden Biskoppens Vidende og Betænkning; men Biskoppen kan indhente Raad hos Ministeriet, som ogsaa selv kan beordre den sat. Retten bestaar af Provsten og Underdommeren paa det Sted, hvor den tiltalte opholder sig. I Reglen bestemmes vedkommende Dommers ordentlige Tingsted som Stedet, hvor Retten sættes; Kirkens Sakristi har dog ogsaa været benyttet som Stedet for P. Skrивerens ved Underretten fører Protokollen, og Retsvidner behøves ikke. Der beskikkes en civil Aktør og Defensor i Sagen af Amtmanden, til hvem Biskoppen i den Anledning har at henvende sig. — Fra Provsteretten appelleres til Landemode. — I Norge er ved Lov 1. Juli 1887 alle gejstlige Domstole afskaffede; saaledes ogsaa P. A. J.

Prozymiter eller fermentarii kaldte Vesterlændingerne i Spot den gr. K.s Medlemmer, da den store Spaltning indtraadte, fordi de

brugte syret Brød til Nadveren. Omvendt kaldte Grækerne Vestens Kr. for Azymiter (Folk med usyret Brød).

Præmium eller **exordium** er den tekniske Betegnelse i Homiletiken for Indledningen til den egentl. Prædiken. Den formes noget forskellig efter Prædikenens Anlæg. Ved overvejende analytisk Prædiken sættes P. gerne efter Tekstens Oplæsning, idet dens Opgave er at føre fra Tekst til det særlige Tema og vise, hvorfor der prædikes over dette Tema efter denne Tekst. Ved overvejende syntetiske Prædikener er P.s bedste logiske Stilling før Teksten, idet den i Reglen tjener til at vise, hvorfor Prædikanten ud fra sit Tema har valgt Tekst. Allerede i Middelalderen, men ogsaa ofte efter Ref. brugtes en dobbelt Indledning (exordium og transitus). Prædikanten som Geiler fra Kaisersberg eller Barletta f. E. fortalte ofte som første Indledning en Anekdote. Hvor den egtl. Tekst er givet, vælger man ofte til den første Indgang (Indledning) et kort Bibelord. Denne Prædikemaade er bleven brugt i den luth. K. endnu i 19. Aarh. (f. E. J. O. Wallins Prædikener). I den pietistiske Tid kunde denne Indgang svulme op til en selvstændig Prædiken. J. O. A.

Prudentius, Aurelius Clemens, kr. lat. Digter, f. i Spanien 348, d. efter 405, var af Livsstilling Sagfører, senere juridisk Embedsmand. Han har skrevet religiøse Digte, baarne af stærk religiøs Begejstring, særlig maa i den Henseende nævnes hans Hymner, Samlingerne »Liber cathemerinon« (bestemt til daglig Brug) og »Peristephanon« (til Martyrernes Pris). Af literær-hist. Interesse er et større allegorisk Digt »Psychomachia«, der skildrer Dydernes og Lasternes Kamp i en Kristens Sjel. Endvidere maa nævnes to didaktisk-polemiske Digte »Apotheosis«, en Apologi for Kristi Guddom, og »Hamartigenia«, en Fremstilling af Læren om Synden, rettet mod Marcionerne, samt det rent polemiske Digt »Contra Symmachum«, et Angreb paa den hedenske Statsreligion. Hans Digte findes i Migne, Patrologia latina, Bd. 59 og 60 (Cl. Brockhaus, Aur. P., Leipz. 1872). S. A. B.

Prytz, Andreas Johannes, sv. Biskop, f. i Arboga 1590, blev efter Studier i Upsala og Tyskland 1621 Prof. i Veltalenhed i Upsala, 1623 Rektor i Linköping, 1628 Hofprædikant, 1631 Superintendent i Göteborg og 1647 Biskop i Linköping; han døde i Norrköping 1655. P. havde stort Ry som Prædikant; tillige har han forfattet et Par religiøst-historiske Skuespil.

Præadamiter (α: Mennesker, som har levet før Adam). I sit Skrift: »Præadamitæ sive exercitatio super versibus Rom. V, 12—14, quibus inducuntur primi homines ante Adamum conditi«, 1655. Systema theolog. ex Præadamitarum hypothesi. I, 1655, udviklede Isak Peyrère en Teori om, at der før Adam havde eksisteret Mennesker, som maatte betragtes som Hedningefolkenes Stamsfædre, ligesom Adam er Israels Stamfader. Ved Hjælp af denne Lære mente han at kunne forklare de historiske Vanskeligheder i Begyndelsen af Genesis. Hans Tanker fremkaldte en livlig teologisk Diskussion, men fandt ingen Tilslutning. C. G.

Præbende (lat.: *præbenda portio*, den Del, der skal ydes eller tilkommer en) er Beteg-

nelsen opr. for den Portion, der tilkommer Kanniken ved Kapitlets Fællesbord, siden, da Fælleslivet ophørte, for de Indtægter, der henlægges til det enkelte Kapitelsmedlem. Foruden faste Indtægter hørte der til P.n Del i forskl. Distributioner, der som Regel forordrede Tilstedeværelse ved Korgudstjenesten. Nu til Dags bestaar en Kanniks P. i Reglen i en fast Pengesum, Bolig og Del i visse Distributioner.

Prædestination (lat. *prædestinatio*) er det Udtryk, som man fra gammel Tid bruger i Tros læren om Forudbestemmelsen, Guds forudbestemmende Viljes Forhold til Menneskers Frelse. — Det er et vigtigt, men meget vanskeligt Stykke af Læren om Guds Frelsesraadslutning og dens Virkeliggørelse. Det faste Udgangspunkt er, at det er Guds evige Frelsesvilje, som er Rod og Kilde til al Frelse. Som hele Verden er bleven skabt og er til, kun fordi Gud har villet og vil det, saaledes er det ogsaa kun, fordi Gud har villet og vil det, at vi kunne frelses. Men det er den anden Side, at ikke et eneste Menneske bliver frelst, uden at det selv vil. Det maa nødvendig hævdes, hvis ikke Menneskenes og deres Frelses sædelige Karakter skal krænkes; og Virkeligheden svarer dertil. Det er det, som gør Spørgsmaalet om P. saa vanskeligt, at forlige disse to bærende Grundtanker med hinanden.

Spørgsmaalet behandles i den hellige Skrift ikke teoretisk, men praktisk, saa at snart den ene, snart den anden Side betones, efter som Sammenhængen kræver, og undertiden betones saa stærkt, at der ikke synes at blive Plads for den anden. En teoretisk Formidling forsøges egentlig ikke. Men det praktiske Korrektiv ligger hver Gang i, at de modsatte Udtalelser ogsaa have deres Gyldighed. — I G. T. er Tanken om Guds Frelsesvilje endnu begrænset af Partikularismen, at den først og nærmest gælder Israels Folk, Guds udvalgte Ejendomsfolk, med hvilket han har sluttet sin Pagt, og egentlig kun som en Udvidelse og formidlet gennem Israels Folk tager Hedningerne med. Paa denne Udvælgelse hviler Israels Tro og hele Gudsforhold. Guds Visdom og Almagt er de fromme en sikker Borgen for, at hans Frelsesvilje skal naas (Ps. 33, 10 f.; Mik. 4, 11 f.). Alt, hvad der sker, ogsaa i Hedningeverdenen, maa tjene dertil (Jes. 45, 4). Der er Udtalelser, som saa stærkt betone, hvad Gud vil og gør, at der egentlig ingen Plads bliver for Menneskers fri Vilje; han har Ret og Magt over Mennesker som Pottemageren over Leret (Jer. 18, 6), han styrer og leder deres Hjerter og Veje (Jer. 10, 33; Ordspr. 16, 9), han forhærdet, ikke blot Farao (2 Mos. 4, 21), men ogsaa det store Flertal af Israels Folk (Jes. 6, 10). Det er altsammen Udtryk for de frommes Følelse af, hvor afhængige Mennesker ere af Gud. Men ved Siden af staar der andre Udtalelser, saaledes især Profeternes Formaninger til Omvendelse, som gaar ud fra, at Mennesker have en fri Vilje, saa at de selv kunne vælge, men ogsaa have Ansvar for deres Valg (5 Mos. 11, 26 f.; Jes. 1, 10 f.). Derfor hedder det ogsaa, at Mennesker selv forhærdet sig (2 Mos. 8, 15; Ps. 95, 8). Og i Sammenhæng dermed maa det tilføjes, at det kun er de onde og ugudelige, Gud forhærdet, saa at hans Forhærdelse kun

kommer som en Straf over deres egen Ulydighed, deres egen Forhørdelse (2 Mos. 4, 21 jvfr. 8, 15; Jes. 6, 10). Men det hele Spørgsmaal behandles ikke teoretisk som et Problem for Tænkningen. Der gaas praktisk frem, idet de to Slags Udtalelser stilles ved Siden af hinanden som Udtryk for to Synspunkter, der have deres Gyldighed og skulle og kunne forlignes i den frommes Liv.

I N. T. er Spørgsmaalet i forskellige Henseender blevet uddybet. Guds Frelsesvilje er her ikke længere begrænset til et enkelt Folk, men omfatter alle, ikke blot alle Folkeslagene, men alle de enkelte Mennesker (Mt. 28, 18 f.; Joh. 3, 16; 1 Tim. 2, 4). Og denne Guds almindelige Frelsesvilje gaar tilbage til hans evige Raadslutning, ikke blot Jesu Kristi Udsendelse og Frelsergerning (Ap. G. 2, 23; 1 Pet. 1, 20; Ef. 1, 9 f.), men ogsaa de enkeltes Frelse (Mt. 25, 34; Ef. 1, 4). Ved Kaldelsen indbyder Gud Menneskene til at komme og faa Del i hans Frelse; Kaldelsen skal efterhaanden naa ud til alle (Mt. 24, 14), og han gør den saa indtrængende som muligt (Mt. 23, 37; Lk. 14, 23; Rom. 10, 21). Men alligevel frelses ikke alle. Det forklæres af, at ikke alle ere »udvalgte« (Mt. 22, 14). Paa det nævnte Sted skal dette vist ikke forstaaes om en evig Udvalgelse, men om en Udvalgelse, som følger efter Kaldelsen og bestaar i, at de, som paa den rette Maade have taget imod Kaldelsen, agtes værdige til at faa Del i Guds Rige. Men i hvert Fald hos Paulus er der aldeles tydeligt Tale om en evig Udvalgelse: »han (Gud) udvalgte os i ham (Kristus) før Verdens Grundlæggelse« (Ef. 1, 4). Og Apostlen sætter denne Udvalgelse i Forbindelse med Guds Forsæt eller Forudbestemmelse. Udvalgelsen hviler paa og er Udførelsen af Forudbestemmelsen (Rom. 9, 11; Ef. 1, 5). De to Udtryk ere væsentlig enstydige, kun at det ene viser hen til, hvorfra de udvalgte tages (Joh. 15, 19), og at det andet peger paa Maalet, som Guds Forudbestemmelse har for Øje med dem (Ef. 1, 5). Begge taler om Guds Frelsesvilje med Mennesker, som det ligger i Sammenhængen paa de nævnte Steder, og som det desuden fremhæves ved Tilføjelser som »efter hans Viljes Velbehag«, »efter hans Velbehag« (Ef. 1, 5. 9). — Men N. T. stiller ogsaa Fortabelsen i Forhold til Guds Viljes Indvirkning. Med Henvisning til Jes. 6, 9 f. siges der paa en Række Steder, at Gud selv har hidført Israels Forhørdelse (Mt. 13, 14 f. og Parall.; Joh. 12, 37 f.; Ap. G. 28, 26 f.; jvfr. Rom. 11, 8). 1 Pet. 2, 8 siges der om alle de vantro: »ved at være ulydige mod Ordet stødte de an, hvortil de ogsaa vare satte«. Og ganske særlig har Paulus i Rom 9, 6 f. behandlet Spørgsmaalet om Israels Vantro under dette Synspunkt. Apostlen vil vise, at Forkastelsen af det store Flertal af Israels Folk ikke strider mod Guds Forjættelsers Sandrunder, saa sandt Gud hele Tiden frit har udvalgt blandt Abrahams Efterkommere i udvortes Forstand, hvem han vilde (V. 6—18). Dette er ikke Uretfærdighed, saa sandt Gud efter Skriftens Vidnesbyrd har forbeholdt sig fuld Frihed til at forbarme sig over, hvem han vil, og forhærde, hvem han vil (V. 14—18). Denne hans Frihed kan ingen gøre ludsigelse imod, saa sandt han er Skaberen

og har Skaberens Magt til som Pottemageren af den samme Masse at gøre ét Kar til Ære, et andet til Vanære (V. 19—21). I Sammenhæng dermed taler Paulus i de fig. Vers om »Vredens Kar, som vare beredte til Fortabelse«, og »Barmhjertighedens Kar, som han forud havde beredt til Herlighed«. Det er spildt Arbejde at ville prøve paa at tage den skarpe Brod af disse Udtalelser og da særlig Udtalelserne hos Paulus. De staa der som de stærke Udtryk for, at det er Gud, som i sidste Instans har Menneskets Frelse i sin Haand. Men det maa ikke overses, at der ved Siden af staa en anden Række Udtalelser, som er lige saa klare og afgørende, at det beror paa Menneskers frie Vilje, om de ville lade sig frelse eller ikke. Det kommer særlig stærkt frem i Rom. 10, hvor denne Tankegang følger umiddelbart efter de stærke Udtalelser om Forudbestemmelsen i Kap. 9. Israels Forkastelse, som i Kap. 9 er ført tilbage til Guds Forudbestemmelse, har fra den anden Side sin Grund i Folkets Ulydighed og Vantro (10, 16. 21: »hele Dagen udstrakte jeg mine Hænder efter et ulydigt og stridigt Folk«). Naar Mennesker fortæbes, falder Skylden paa dem selv. Det sker ikke, fordi Gud har villet og bestemt det saaledes, han, som jo tvertimod vil, at alle skulle frelses, men fordi de selv have forhærdet sig i ikke at ville tage imod Indbydelsen, i at være ulydige imod Ordet (Mt. 23, 37; Joh. 5, 40; 1 Pet. 2, 8). Dertil svarer, at heller ikke Guds Forudbestemmelse og Udvalgelse til Frelse staaar fast for noget eneste Menneske, uden at det selv vil og bekræfter det ved sin Viljes Tilslutning til Guds kaldende Indbydelse (2 Pet. 1, 10). Det er den dybe Forudsætning for al Forkyndelse af Frelsesbudskabet og al Formaning til at omvende sig og tage imod det, at der saaledes er Plads for Menneskets frie Valg. — De to Tankerækker staa ved Siden af hinanden, uden at der forses nogen teoretisk Løsning af Knuden. Paulus, som dybest har følt Spørgsmalets Alvor, synes i Rom. 8, 29 at have gjort et enkelt Tilbød dertil, idet han gaar endnu et Skridt bag ved Guds Forsæt eller Forudbestemmelse og nævner hans Forudviden som den Grund, hvorfra hans Forudbestemmelse vokser frem: »Dem, som han forud kendte, forudbestemte han ogsaa«. Det kan efter bibelsk Sprogbrug (jvfr. Rom. 11, 2; Mt. 7, 23; Joh. 10, 14; 2 Tim. 2, 19) neppe forstaaes om den blot passive Forudviden, men maa forstaaes om en personlig tilegnende Kenden, en Forudviden, som er i Slægt med at udse dem til Frelse. Der er et Viljesmoment fra Guds Side deri, om end ikke i samme Grad som i Forudbestemmelsen. Det bevirker, at man ikke lige let kan henvise til det overfor dem, der fortæbes, som overfor dem, der frelses. Det er derfor ogsaa betegnende, at Paulus i Rom. 9, hvor Knuden er strammet stærkest, slet ikke henviser dertil, men lader de to Tankerækker komme frem hver for sig uden at forsøge nogen teoretisk Formidling.

Det er egentlig først med Augustin, at den kristelige Tænkning for Alvor tager Spørgsmaalet om Forudbestemmelsen op til Overvejelse. De tidligere Kirkelærere vare stærkt optagne af at hævde den menneskelige Frihed (overfor Gnosticismens og Manikæismens

Fornægtelse af den). De fastholdt, at Mennesket ogsaa efter Faldet har Selvbestemmelsesret, Frihed til at vælge mellem Frelse og Fortabelse. Forholdet til Guds Vilje forklarede de ved at henvise til, at han fra Evighed ved, hvad Menneskene vilje vælge; derefter forudbestemmer han dem. — Paa dette Standpunkt staar den gr.-kat. Kirke væsentlig endnu. Johannes fra Damaskos har nærmere udformet det saaledes, at han skelner mellem Guds forudgaaende Vilje, som paa betinget Maade gælder alle Menneskers Frelse, og hans efterfølgende Vilje, som paa Grundlag af den forudsete Værdighed fastsætter de udvalgte Tal i det enkelte og med afgørende Gyldighed. — Augustins personlige Erfaring førte ham til, i afgjort Modsætning til Pelagius's Hævdelse af den menneskelige Viljes sædelige Frihed ogsaa efter Faldet, stærkt at betone dens dybe Afmagt i alt, hvad der angaar Frelsen, og i samme Grad at lægge Vægt paa Guds Naades Almagt, at det er den, som frelser. Hele Menneskeslægten er ved Adams Fald nedsunken i en ulykkelig Nødvendighed til at synde og er bleven en Fordærvelsens Masse. Derfor kan Mennesket selv ikke bidrage noget som helst til sin Frelse. Alt virkes af Guds Naade, endog selve Viljen til at tro, og virkes med uimodstaaelig Almagt. Naar alligevel ikke alle frelses, har det sin Forklaring i, at Gud af sin frie Naade fra Evighed har udvalgt et bestemt Antal ud af Fordærvelsens Masse og giver dem ikke blot Viljen til at tro og Troen selv, men ogsaa »Udholdenhedens Gave«, saa at de ikke kunne gaa Glip af Frelsen (*gratia inamissibilis*). De øvrige lader Gud blive i Fordærvelsens Masse (I 176 f.). — Trods Augustins store Indflydelse paa hele den følgende kirkelige Udvikling var det dog langt fra, at hans Lære om Forudbestemmelsen fandt almindelig Tilslutning blandt Middelalderens Kirkelærere. Semipelagianerne (Johannes Cassianus, Faustus fra Rhegium o. a.) stod væsentlig paa det føragustinske Standpunkt, at Guds Frelsesvilje gælder alle, og at hans Forudbestemmelse til Salighed er betinget af hans Forudviden. Augustins Tilhængere (Prosper, Forf. til Bogen »om alle Folkenes Kaldelse« o. a.) vare tilbejlegelige til at afslibe de skarpeste Kanter af deres Mesters Lære. Synoden i Orange 529, som overfor Semipelagianerne hævdede Augustins Lære om Arvesynd og Naade, nøjedes m. H. til Læren om Forudbestemmelsen med at afvise en Forudbestemmelse til det onde (ad malum), som Augustin ikke havde lært. Munkene Gottschalck forsvarede derimod Augustins Lære i dens Skarphed og gik paa et enkelt Punkt afgjort ud over Mesteren, idet han lærte en dobbelt Forudbestemmelse (*gemina prædestinatione*) af de udvalgte til Hvile (*ad requiem*), af de forskudte til Død (*ad mortem*). Men hans Lære blev fordømt som Vranglære i Mainz 848 og i Chiersy 849 og 853. Hans Modstandere, især Hrabanus Maurus og Hinkmar af Rheims, stræbte ganske vist formelt at slutte sig til Augustins Udtryk, men forenede dermed Tanker, som vare semipelagiansk prægede (»Gud udvalgte ud af Fordærvelsens Masse ifølge sin Forudviden dem, som han ved Naaden forudbestemte til Liv; men de øvrige, som han ved Retfærdigheds Dom lader blive i Fordærvelsens

Masse, vidste han forud om, at de vilde gaa fortabt, men forudbestemte ikke, at de skulde gaa fortabt«, Chiersy 853). De følgende Aarh.s Kirkelærere gaa væsentlig i dette Spor. Læren om Menneskets Evne til at gøre fortjenstlige Gerninger førte med sig, at man ikke betonedes Guds Naades Magt saa stærkt og i Sammenhæng dermed heller ikke hans Forudbestemmelse. Med Wiclif, som lærte, at Kirken er Summen af alle dem, der fra Evighed ere forudbestemte til Frelse, kom Augustins Lære om Forudbestemmelsen igen frem. Men den herskende rom. Teologi afviste den. Tridentinerkonciliet fastslog, at Forudbestemmelsen er en Hemmelighed, saa at ingen uden særlig Aabenbarelse kan vide med Vished, om han hører til de udvalgte; en Forudbestemmelse til det onde maa afvises. Jansenisterne (II, 591) fornyede den augustinske Lære; men forskellige pavelige Buller fordømte dem som Kættere. Siden er Udviklingen i den rom.-kat. Kirke gaaet i semipelagiansk-jesuitisk Spor.

Reformatorerne optog ikke blot Augustins Lære om Menneskets dybe Fordærvelse ved Synden, men ogsaa hans Lære om Forudbestemmelsen, og de gennemførte denne til at gælde ogsaa Syndefaldet (supralapsarisk Prædest. modsat infralapsarisk, som lader Faldet bero paa Menneskets Vilje og først paa Grundlag af dette taler om Guds Forudbestemmelse). Luther taler saaledes derom i sin Bog »om den trælbandne Vilje« (de servo arbitrio 1525) mod Erasmus, og han har aldrig ligefrem taget det tilbage. Men han har ved Siden af andre Udtalelser, som hævder Guds Frelsesviljes Almindelighed og Naademidternes objektive Virkekraft, og som derfor i Virkeligheden gøre det umuligt at fastholde Læren om Guds Forudbestemmelse paa en saadan Maade, at der ikke bliver Plads for den menneskelige Frihed. Melancthon begyndte med at lære den absolute Forudbestemmelse (Locii 1521), men opgav senere ligefrem denne Lære, fordi han ikke kunde forlige den med Menneskets Ansvar og Guds Hellighed og hans Frelsesviljes Almindelighed (Kommentar til Kolos. 1527). Dertil svarer, at Augsb. Bek. i Art. 19 hidleder Synden fra Djævelens og de ugudeliges onde Vilje, og derefter maa det forstaaes, naar det i Art. 5 hedder, at den hl. Aand virker Troen, »hvor og naar det synes Gud«, i dem, som høre Evangeliet, saa at det ikke betyder absolut Forudbestemmelse, men at Guds Forsyn finder de belejlige Tider. — Zwingli gik ud fra, at Gud som den uendelige Magt er den egentlig virkende Aarsag til alt, der sker, og lærte derud fra, at alt, ogsaa Syndefaldet, er bestemt af Gud. Han tænkte sig endog, at Guds absolut frie Vilje umiddelbart kunde udvælge sig nogle af Hedningerne til Frelse. Calvin gennemførte med logisk Skarphed og Konsekvens Læren om Guds Forudbestemmelse og gjorde den til det bærende Grundlag i den kr. Lære. Hans Udgangspunkt er, at »Verden er en Skueplads for Guds Forherligelse«. De, som frelses, forherlige Guds Kærlighed; de, som fortabes, forherlige hans straffende Retfærdighed. Forudbestemmelsen er den evige Beslutning, hvorved Gud hos sig selv har fastsat, hvad der skulde blive af hvert eneste Menneske. Thi alle skabes ikke under

lige Vilkaar; men for nogle forudbestemmes evigt Liv, for andre evig Fordømmelse. Ogsaa Syndefaldet er bestemt af Gud. Mennesket falder, idet Guds Forsyn ordner det saaledes, men alligevel ved sin egen Brøde. De, som frelses, faa en uimodstaaelig og umistelig Naade. De, som fortæbes, kunne ikke komme til virkelig Tro; Kaldelsen kommer derfor enten slet ikke til dem eller kun som Udtryk for en tilsyneladende, ikke virkelig Vilje.

De fleste reformerte Bekendelser optog Calvins Lære om Forudbestemmelsen, med Undtagelse af Formula consensus Helvetici 1675 dog ikke i supralapsarisk, men kun i infralapsarisk Skikkelse og i Reglen i maadeholdne Udtryk. I den luth. Kirke henviser Formula concordiae i Art. 11, overfor Calvins Forsøg paa at trænge ind i Guds hemmelige Viljes Raadslutning, til Guds aabenbarede Vilje i hans Ord. Gud vil virkelig, at alle skulle frelses ved Omvendelse og Tro; men de ugudelige ville ikke høre hans Kaldelse og lukke saaledes Frelsens Vej for sig. Der maa skelnes mellem Forudviden, som angaar baade onde og gode, men ikke er Aarsag til deres Synd, og Forudbestemmelse, som kun angaar Guds gode og kære Børn og er Aarsag til deres Frelse. Der fremhæves det trostefulde i, at Frelsen saaledes ikke beror paa egen Kraft, men paa Guds Forudbestemmelse eller Udvælgelse. De følgende luth. Dogmatikere udformede disse Tanker videre, idet de skelnede mellem Guds forudgaaende Vilje, som gælder alle og er betinget, hans Forudviden om Betingelsens Opfyldelse og hans efterfølgende Vilje, som kun gælder dem, der frelses, og er hans Forudbestemmelse eller Udvælgelse af dem. De vantro forkaster han (*reprobat*).

Calvins Lære om Forudbestemmelsen støder an mod Krdommens bærende Grundsetninger. Mennesket har efter denne Lære ingen Frihed og derfor heller intet Ansvar. Gud bliver i sidste Instans Syndens Ophav. Vilkaarlig Almagt og ikke Kærlighed og Retfærdighed bliver det bærende i Guds Væsen. Menneskelivet taber sin Realitet, og Naademidlerne blive kun tomme Tegn. Gennemført til det yderste maa Forskellen mellem godt og ondt egentlig blive forsvindende, saa at man konsekvent som Schleiermacher maa ende med Apokatastasis (I, 113). Og endelig er Læren farlig for Frelsestillegheden, idet den enten frister til syndig Sikkerhed eller til Fortvivlelse; Helliggørelsens Frugter, som der henvises til, er ikke tilstrækkeligt Værn derimod. De reformerte Prædikanter føre den da heller ikke meget frem i den offentlige Forkyndelse, og mange enkelte ere tilbøjelige til at opgave den eller dog stærkt at modificere den. — Den luth. K.s Lære om Forudbestemmelsen maa derimod i det hele siges at gaa i det rette Spor. Der kan maaske nok i det enkelte indvendes et og andet imod den i den stærkt skematisk Form, den har faaet i det 17. Aarh.s dogmatiske Systemer. Iser maa det indrømmes, at den ligesom er alt for færdig og afklaret; der er næsten intet tilbage af den Uro, som vi finde især hos Paulus. Men i sine Grundtræk er den sikkert baade bibelsk og kristelig forsvarlig (K. Kinzel, Darstellung der bibl. Erwählungslehre unter Vergleichung der Lehren

Augustins, Luthers u. Calvins i »Zeitschrift f. die gesammte luth. Theol. u. Kirche« 1876; K. Müller, Die göttliche Zuvorersehung u. Erwählung nach dem Ev. des Paulus, 1892; H. L. Mortensen, Den christl. Dogmatik §§ 206—224; A. W. Dieckhoff, Zur Lehre von der Bekehrung u. von der Prädestination, 1886). E. C.

Prædestinatus (*liber prædestinatus*) kaldte J. Sirmond et anonymt Indlæg i den pelagianske Strid, som han første Gang udgav paa Tryk (1643). Det er nu kritisk undersøgt af v. Schubert (»Der sogenannte P.« i Texte u. Übers., Neue Folge, IX, 4, 1903). P. falder i 3 Dele; 1. Del beskriver 90 Kætterier og slutter med Prædestinationskæfteriet; her udskrives i det hele Augustins Kætterskatalog. 2.—3. Bog imødegaa Augustins Forudbestemmelser i en outreret Form. Formelt angribes en prædestinationsk Traktat, som v. Schubert anser for Forf.s egen Opdigtelse. Forf.s Tankegang er pelagiansk, men han fordømmer alligevel selve Pelagianismen, som v. Schubert mener, for at strø Sand i Øjnene paa lættroende Læsere. P. antages affattet i Rom i 1. Halvdel af 5. Aarh. J. O. A.

Prædicatio Petri (*Πρόπον Κήρυγμα*) hedder et urkristeligt Læreskrift, hvoraf Klemens Aleksandriner har bevaret forskellige Brudstykker. Identisk med dette Skrift er maaske en Doctrina Petri (*Πρόπον διδασκαλία*), som citeres af Diogenes, og hvoraf vi gennem ham, Gregor af Nazianz og Johannes af Damaskos kender et Par Sætninger. Skriftet har indeholdt en Missionsprædiken af Peter overfor hedenske Tilhørere. Det har været benyttet allerede af Apologeten Aristides og staa selv paa Grænsen mellem den urkristelige og apologetiske Literatur. Det maa være forfattet i Begyndelsen af 2. Aarh., maaske i Ægypten (v. Dobschütz i »Texte und Untersuchungen«, 1893; Hennecke, Neutestamentliche Apokryphen, 1904). L. B.

Prædikanter er paa Reformationstiden den staaende og betegnende Betegnelse for Evang.s Talsmænd. De optræde selv officielt som »kristelige« eller »evang. P.« (jvfr. i Danmark de saakaldte Viborg- og Malmøberetninger om Herredagene 1530). Kordinansen taler i Flæng om »Prædikere« og Sognepræster, og Betegnelsen vedblev længe at være et Hædersnavn for de luth. Præster. J. O. A.

Prædikebrødre (*fratres ordinis prædicatorum*), Dominikaner-Ordenens Medlemmer (se I 661 f.).

Prædiken. Ordet kommer af *prædicatio*, som igen er beslektet med *præco*, en offentlig Udraaber. Heri ligger, at P.s Indhold ikke er selvopfundet. Det er noget, som Gud har betroet dertil kaldede Mennesker, for at det skulde udraabes. P. er et offentligt Vidnesbyrd om Frelsen i Kristus, den sigter til at fremme Guds Rige ved at hjælpe Mennesker til at faa Del i denne Frelse. Men da P. kan henvende sig til dem, der staa udenfor, eller til dem, der staa indenfor Guds Rige, bliver den enten Missionspr. eller Menighedspr. Den første Form er paabudt af Kristus (Mt. 28, 19—20), og dens Nødvendighed er begrundet Rom. 10, 14. Den skal bringe Guds Rige nær til alle Folk, forberede dem til og bevæge dem til ved Daaben at indgaa deri. Men Missionspr. maa efterfølges af Menighedspr. (Ap. G. 2, 42; Kol. 3, 16). Denne er et Led af Kultus, som skal nære og pleje

det kr. Fællesliv ved det samme Ord, hvorved dette oprindelig blev plantet. I Modsatning til Liturgiens faste Former kommer P. i Ordets frie, bevægelige Form og bliver derved en Handling, som faar et stærkt, individuelt Præg.

Christlieb har gjort opmærksom paa de forskellige Momenter, som rummes i de skiftende Navne, der anvendes i N. T. om P. I *αγγελος* ligger Eftertrykket paa det nye i Budskabet. *ἑσαγγελισθαι* falder Hovedvægten paa Glæden, som har Guds Kærlighedsgerning og Naadesforanstaltning til Forudsætning. Udtrykket *διδασkein* peger paa den oplysende Fremstilling. Der skal jo være et profetisk Moment i P., hvoraf Kristi Erkendelse skal udvikle sig. Endelig sammenfattes disse Momenter i Ordet *μαρτυρεῖν*, som leder Tanken hen paa, at den forkyndende personlig staar inde for Sandheden af det Budskab, han bringer. P. skal være en Trosgering, en Forkyndelse af Tro til Tro.

P.s Indhold er udtrykt i Luthers Ord: *Unum prædica, sapientiam crucis*. Det vil ikke sige, at der ensidigt kun skal prædikes om 2. Trosartikel. Stoffet er det hele Guds Ord. Tilhørerne skulle hjælpes til at opleve, hvorledes Kristus for os kan blive Kristus i os. Vil man derfor med et enkelt Ord fastslaa, hvad der tilsigtes med den kr. P., kan man vælge Ordet Opbyggelse. Efter bibelsk Sprogbrug øves der herved en Samfundsgerning, idet alt, hvad der tjener til at fremme Menighedens Vækst, kaldes *οὐκ οδομῇ*. Men i Sammenligning med de andre Kultuselementer maa P. have en Virkning, som netop er ejendommelig for den. Og Ejendommeligheden maa blive Resultatet af, at P. er Tale. Som saadan kan den tage Hensyn til en konkret Tilhørerkreds, til Tid og Sted, til indre og ydre Forhold og gaa ind paa de mange Enkeltheder, som stamme fra, at Menigheden lever i Verden. Den kan og skal anderledes end de andre Kultusede virke personligt. Den skal ikke blot bevidne Sandheden, men gøre den forstaaelig. Og ved Siden heraf skal den gribe, vække, tilskynde, virke ind paa Følelsen og Viljen.

Men fordi P. er Tale, maa den følge Talens Love. En Samling af usammenhængende, religiøse Sætninger og Udraab er ingen P. Der maa baade være en Indledning og Slutning, et bestemt Tema, som omhandles, en klar Udvikling (Disposition) og en Leddeling (Partition). Med Hensyn til de Regler, som her skulle følges, og til de forskellige Former for Fremstillingen: den analytiske (tekstuale) og den syntetiske (tematiske) Metode henvises til Homiletiken (II, 454f.). Derimod skal der gives en kort Oversigt over d. kr. P.s Historie.

I. Medens Forkyndelsen i Følge Sagens Natur fra Begyndelsen af maatte være Missionsp., vise de første Spirer til Kultusp. sig, hvor der grundet kr. Menigheder. Imidlertid havde P. den Gang et ganske andet Præg end senere. Dens Form var langt mere ubunden, fordi Ordene udsprang fra de stærkeste, religiøse Oplevelser. Det var jo tilmed de overordentlige Naadegavers Tid. Forkyndelsen skulde danne Grundvolden for al senere kirk. P., derfor kan denne ikke sideordnes med hin.

Efter Apostlenes Bortgang fik P. lidt efter

lidt sin bestemte Plads i Kultus. Den kom til at paahvile Præsterne, særlig Biskopperne som Pligt og knyttedes til Oplæsningen af et bestemt Skriftstykke. Den eneste P., som er opbevaret fra denne Tid, er det saakaldte Klemens's 2. Brev.

Da de, der gik over til Krdommen, for en stor Del kom fra de lavere Folkeklasser, maatte P. særligt lægge an paa Jævnhed, Enfold og Hjertelighed. Imidlertid formedes de gnostiske Læreres P. anderledes. Og efterhaanden som flere dannede sluttede sig til Menigheden, krævede disse større Veltalenhed og en rigere udarbejdet Kunstform. Derfor indtræder der i Løbet af 3. Aarh. et Vendepunkt. P. indtager hos Origenes en noget anden Skikkelse. Familien bliver frem for alt Skriftforklaring, Udviklingen af et Skriftafsnits Læreinhold træder i Spidsen. Derved lægges der en større Lærdom for Dagen, medens samtidigt Allegoriseringen indtager en fremskudt Plads. Da Gudstjenesten havde mistet sin esoteriske Karakter, fordi der var Katekumener til Stede, kom der tillige dels et stærkere missionerende, dels et mere didaktisk og apologetisk Element frem. — At man ved denne Tid begyndte at fejre Martyrernes Mindefester, fik for saa vidt Indflydelse paa P., som de Taler, der holdtes ved disse Lejligheder, havde en mere retorisk Karakter. Veltalenheden efter klassisk-hedensk Mønster trængte nu ind paa P.s Omraade.

Da Krdommen sejrede og blev Statsreligion, maatte P. stræbe efter at komme paa Højde med Tidens Dannelse. Men paa samme Tid, som den afspejlede Strømningerne i Kirkens indre Liv og tog Hensyn baade til Retoreernes Kunst og de herskende eksegetiske Skoler, lagde man an paa at glimre ved Billeder, skønne Udmalinger og oratorisk Fylde. P. fik stundom Karakteren af et kirk. Skuespil, der da ogsaa hilsedes af Tilhørerne med Bifaldsklap. Men trods Fejlene leve saadanne Talere som Basilios d. st., Gregor af Nyssa, Gregor fra Nazianz og fremfor alle Joh. Kryssostomos (d. 407) i den hl. Skriffs Tanker og anvende tit den bibelske Historie paa mesterlig Maade.

I den vesterlandske K. bliver Aurelius Augustinus toneangivende. Trods de mange Allegorier og en Del Vidtløftighed fordyber han sig med sin sjældne Begavelse i Skriften, tager praktisk Hensyn til Menighedens Tilstand og søger at holde sig fri for Forvekslingen af Prædikestolen og den hedenske Talerstol.

Med 5. og 6. Aarh. synker P., ja forsvinder undertiden helt af Kultus. Der er ganske vist Mænd at mindes som Leo d. st. (d. 461), der regnes for den største Taler i den gl. latinske K., og Gregor d. st. (d. 604), men i sin Helhed er P. i Nedgang.

II. Beda den ærværdige (d. 735) leder over til Middelalderen. Skønt han i et tørt Sprog prædiker allegorisk-mystisk og hylder Munkemoralen, staar han dog lysende i Uvidenheden og Overtroens Nat. Han bad ogsaa indtrængende Erkebiskop Egbert om at sørge for, at Menighederne kunde blive forsynede med Ordets Lærere. Og dertil var der Trang. De hierarkiske Bestræbelser og en Kultus, som prægedes af Ceremonialloven, underkuede P.

Den blev løsrevet fra Studiet af den hl. Skrift og fortrængt af det latinske Sprog, som Folket ikke forstod.

For at hjælpe P. ud af den kummerlige Tilværelse, den fristede, lod Karl d. st. Paul Warnefried udarbejde en omfattende og indholdsrig P.-samling efter Fædrenes Skrifter. Men i Stedet for, at Præsterne skulde oversætte disse P. paa Modersmaalet, læste de dem op paa Latin. Skulde Krdommen vinde Indgang, maatte den egentlig først helt oversættes paa Folkesproget. Enkeltvis skete det i den gammel-saksiske Evang.-Harmoni Heliland. Men ellers fremkom der mest Oversættelser af eller stærk Benyttelse af Fædrenes Arbejder.

Fra 12.—15. Aarh. tager P. et betydeligt Op-sving. Efter en lang Kamp havde Kirken be-sejret sine ydre Fjender, nu skulde der bygges videre paa denne Sejr, men indenfra, og saa kommer den skolastiske Videnskab i Høj-sædet, men af den blev P. tagen i Tjeneste. Deraf fulgte, at der toges mindre Sigte paa Opbyggelse end paa at forherlige Hierarkiet. Og nu kom Formalismen til Ære. Stoffet ordnedes kunstmæssigt i Hovedafdelinger og tallose Under-afdelinger; Stilen kunde snart være lærd og tør, snart højtravende. (Fulbert af Chartres, Petrus Damiani, Anselm af Canterbury).

Men Albigenernes og Valdesernes Bevægelse nødsagede K. til at stifte Prædikemunkenes Ordre, Franciskanernes og Dominikanernes. I Modsætning til de stive Skoleformer skulde der nu tales til Folket paa Folkets eget Maal; Munkene vare jo for en stor Del udgaade fra Folkets lavere Lag. Saa prædikede de tit under aaben Himmel for uhyre Forsamlinger; de talte livfuldt, dramatisk, konkret anskueligt, men kom tilsidst ind paa at gøre Lejer og sige Vittigheder for at fængsle Hoben (Gabriel Barletta, Geiler af Kaisersberg). Paa en lignende drastisk Maade talte Afladsprædikant-erne.

Ved Siden heraf opstod der imidlertid en anden Retning, Mystikernes bibelske P. Den henvender sig til de mere aandeligt fremskredne, udmærker sig ved Inderlighed og Dybde og søger at opbygge. Det er Maalet at forkynde Sjælels *unio mystica* med Gud. »Afvige Mystikerne end stundom fra hverandre, naar de i det enkelte skulle angive, hvad der er Sandhed, saa ere de dog enige om at angive samme Vej, ad hvilken de komme til deres Vished. Det er Viljens Resignation og Selvfornægtelse, der bliver Midlet for Erkendelsens Frihed, og denne den begribende Erkendelse af Gud er væsentlig en Erkendelse formedelst Gud selv i den erkendende« (Martensen, Mester Eckart, S. 5). Blandt Mændene af denne Retning kunne nævnes: Bonaventura, Eckart, Tauler, Seuse.

Endnu et friskt Skud sætter Middelalderens Aandsliv i den reformatoriske Bibelprediken. Dens bedste Repræsentanter ere: Wiclif, gennem hvem P. faar et fast, evang. Grundlag; Joh. H. u. s., hvis hensynsløse Frimodighed bringer ham i Strid med de kirkelige Magthavere, og Savonarola, som med sin skarpe Forstand og glødende Begejstring bliver en vældig Bods-prædikant.

III. Ved Reformationen kom der nyt Liv

i P. Skulde Krdommen føres tilbage til sin oprindelige Sandhed og Renhed, maatte den mundtlige Forkyndelse af Evang. faa en Hovedplads i Gudstjenesten. Ogsaa paa dette Omraade er Luther epokegørende. Ikke blot dannede han ved sin medfødte Veltalenhed en helt ny Form for Forkyndelsen, idet hans Sprog havde en forunderlig Friskhed, Djærvhed og Kraft, var folkeligt, anskueligt og gennemstrømmet af Varme. Men han førte P. tilbage til Skriften, hvor den havde hjemme. Og paa samme Tid kunde han tale ud fra sine egne, rige Oplevelser om Betydningen af *oratio*, *tentatio* og *meditatio* (Bøn, Sjælekamp, from Betragtning).

Stridighederne efter Luthers Død virkede sørgeligt ind paa P. man forvekslede Bekendelsen med Bekendelsesskrifterne. Hvad enten man polemiserede indbyrdes eller imod Romerkirken, forvandlede P.stolen til et Kateder. Dog fandtes der Mænd som Joh. Arnd, Valerius Herberger, Joh. Gerhard og Joh. Valentin Andreæ, der fastholdt P.s Forbindelse med Guds Ord. At 30 Aars Krigen, under hvilken Skoler og Universiteter kom i Forfald, maatte øve en nedbrydende Indflydelse, er klart. Vel søgte man efter Krigens Slutning at fremkalde bedre Tilstande, men Smagen var for-dærvet. Nogle enkelte som Heinrich Müller og Chr. S. er skriver prædikede kraftigt og evange-lisk. Men dette kunde ikke hindre det store Flertal i at finde paa alle Slags homiletiske Kunster.

Det blev Philipp Jakob Spener (d. 1705), der forårsagede en gennemgribende Reform af P. I en Fortale til en ny Udgave af Arnds Postille fremsatte han sine *pia desideria*: Skriften skulde ganske anderledes være Grundlaget for Forkyndelsen. De Kr. skulde forstaa, at den blotte Viden om Krdommen ikke var nok. Religiønsstridighederne skulde føres paa en mere kr. Vis, og Universiteterne skulde ganske anderledes eksegetisk og praktisk uddanne de unge.

Spener fandt Mænd, der vare modtagelige for hans Tanker (f. E. Francke, Freylinghausen, Bengel), og fra Halle forplantede den saakaldte pietistiske P. maade sig viden om. Nu lagde man Eftertrykket paa Troslivet, men uden at bekymre sig om, hvorvidt denne Tro var den objektive sande. Retfærdiggørelse blev trængt tilbage, Bod og Genfødselse kom i Forgrunden. Og da Speners blinde Tilhængere savnede hans Aand og Liv, endte man i stivnede Livsformer, der virkede dobbelt skadeligt, fordi de skulde gaa og gelde for at være levende Krdm. Under Paavirkning af den Leibnitz-Wolffske Filosofi traadte den »naturlige Teologi« med de rene Fornuftbeviser i Modsætning til Pietismen. Ved Midten af 18. Aarh. stod altsaa 3 Retninger overfor hverandre: den forbenede ortodokse, den vævende pietistiske og den ufugtbare, skematiserende, deistiske.

Den egentlige Tilskyndelse til en Forbedring af Smagen kom fra Udlandet. I Frankrig var der et langt rigere Kulturliv. Dette ind-virkede baade paa de ref. og de kat. Prædikanter, der en Tid lang kappedes med hverandre. Fra ref. Side er der Mænd at nævne som du Moulin, Pierre du Bose, hvem Ludvig XIV kaldte den bedste Taler i Riget, og Jacques Saurin. Og den rom. Kirke kan opvise Navne som

Bossuet, Bourdaloue, Massillon og Fénelon. Disse Prædikanter samt Englænderen Tillotson studeredes i Tyskland, hvorved Smagen bedredes. Men paa samme Tid øvede engelsk og fransk Deisme og Naturalisme sin Indflydelse. Ikke mindst ved Mosheims Virksomhed som Prædikant blev den formelle Side af P. betydelig fuldkomnere, men Evangeliet traadte stedse mere tilbage.

Herder og Lavater bragte vel et friskere Pust med sig, men hermed var Sejren ikke vunden. Populærfilosofien havde for stor Magt. Berigtigelse af Begreberne var Løsnet. »Man skulde ikke prædike, hvad Kristus havde lært, men hvad han vilde have lært, dersom han var fremtraadt nu« (Marezoll). Prædikanten skulde være Folkelærer, der først og fremmest sørgede for større Oplysning. For øvrigt havde man nok i den naturlige Religions abstrakte Idéer: Gud, Forsyn, Dyd, Frihed, Udødelighed.

Men herpaa kunde Mennesker ikke i Længden leve; tilmødte vakte Kants Filosofi dog en fjern Bevidsthed om Krdommens ejendommelige Indhold. Efter en Overgang, hvor den saakaldte Supranaturalisme (bl. a. repræsenteret ved Reinhard, Tzschirner, Røhr) havde Ordet, begyndte nye Kræfter at røre sig. Evangeliet fandt atter Vej til Prædikestolen gennem Harms, Schleiermacher, Dräseke, Menken o. a., og efterhaanden led der en Forkyndelse, som byggede paa Guds Ord og den kr. Erfaring, og som var i Pagt med Kirkens Tro og Bekendelse. At forceret Jagen efter Originalitet, af ensidig metodistisk Manér og Paavirkning af den liberale Teologi endnu i vore Dage skader den evang.-luth. Forkyndelse, er ikke ukendt.

Den fyldigste Fortegnelse over og Karakteristik af tyske Prædikanter i 19. Aarh. vil findes i: Schians Art. Predigt i Herzog, Realencycl. 3. Udg. 1904 og i H. Heering: Die Lehre von der Predigt, Berlin 1905.

De samme Strømninger og Svingninger, som vi finde i Tysklands evang.-luth. Kirke, møde os i Nordens Kirkeliv. Jævnlig kunne de spores paa samme Tid, stundom mærkes de først noget senere som Efterdønninger. Det vil derfor være nok at nævne nogle af de Prædikanter, som indtil Midten af forrige Aarh. hver paa sin Vis har haft størst Betydning.

I Danmark: Christiørn Pedersen (d. 1554), Hans Tausen (d. 1561), Peder Palladius (d. 1560), Niels Hemmingsen (d. 1600), Jesper Brochmand (d. 1652), Jens Dinesen Jersin (d. 1634), Erik Pontoppidan (d. 1764), Hersleb (d. 1757), Bastholm (d. 1819), H. G. Clausen (d. 1840), J. P. Mynster (d. 1854), S. Kierkegaard (d. 1855), N. F. S. Grundtvig (d. 1872), H. L. Martensen (d. 1884). — I Norge: Nordahl Brun (d. 1816), Claus Pavels (d. 1822), N. S. Schultz (d. 1832), H. N. Hauge (d. 1824), Wexels (d. 1866). — I Sverige: Olaus Petri (d. 1552), Laurentius Petri (d. 1573), Joh. Rudbeck (d. 1646), Haqvín Spegel (d. 1714), Jesper Svedberg (d. 1735), Erik Tollstadius (d. 1759), Anders Nohrborg (d. 1767), J. O. Wallin (d. 1839), Henr. Schartau (d. 1825), Joh. Henr. Thomander (d. 1865), Karl Olof Rosenius (d. 1868). J. P.

Prædikerens eller Kohélet, et af de gltest. Vidomsskrifter. Bogens Overskrift er »Ord af P., Davids Søn, Kongen i Jerusalem« (1, 1; jvfr.

1, 12. 16). Den fremtræder altsaa som Salomos Livsbetragtninger, idet denne betegnes med det ejendommelige Navn »Kohélet«. Doger Salomos Navn kun en let gennemskuelig Iklædning, som det allerede fremgaar af 1, 12: jeg, Koh., var Konge i Jerusalem, og af 1, 16 (»alle de, som have været før mig i Jerusalem«); jvfr. endvidere 12, 9. 10. Vi kunne altsaa straks fastslaa, at Forf. er en senere jød. Tænker, der har valgt den berømte Salomos Navn at tale i, fordi Salomo bedre end nogen kunde tale som den erfarne om de Ting, Forf. vil føre frem. Til Salomos Visdomsautoritet svarer Betegnelsen Kohélet, der betyder »den, der taler (belærer) i en Forsamling«, og som (hvad der ligger i den feminine Orddannelse, som »Kohélet« er) gør det paa en særegen, uforlignelig Maade. Begrebet »Mesterskab« ligger i Navnet. »Visdoms mesteren«, det er Meningen med Ordet Kohélet. Den hos os gængse Benævnelse »Prædikerens« (Prædikanten), der gaar tilbage til Luthers Oversættelse, rammer som specifik religiøs og kirkelig Betegnelse noget ved Siden af. Nærmere ved det hebr. Ord er den gr. og lat. Gengivelse »Ekklesiastes« i LXX og Vulg.

Bogen er et ejendommeligt og højest betydningsfuldt Tænkerarbejde, skrevet saa at sige med sin Forf. Hjerteblod, idet han alvorlig af al sin Kraft har arbejdet paa at forstaa Livets Mening, men er gaaet træt uden at finde et Resultat, hvori der er varig Hvile. Han vil ikke udglatte Vanskelighederne og er ærlig nok til at lade dem staa uløste paa Bekostning af Harmonien. De vekslende Stemninger indvirke ogsaa paa Tankesammenhængen, som Forf. ikke tilstræber at give i systematisk Form.

Summen af sine Livsagttagelser sammenfatter Kohélet straks i Bogens første Sætninger: Endeløs Tomhed, altsammen Tomhed! Hvad Udbytte har Mennesket af al sin Møje, som han spiller sig med under Solen? (1, 2. 3). Det er den Grundtanke, der udføres i det enkelte, indtil den ved Bogens Slutning atter i 12, 8 kommer til Syne. Men Koh. gennemtrænges tillige af den praktiske Hensigt at udfinde, hvorledes man under et saadant Tryk bedst kan leve Livet, og i saa Henseende vil han ogsaa hjælpe andre. Menneskeslægtens Liv er en Gentagelse atter og atter af det samme, som Kredslobet i Naturen, uden noget Maal (1, 4 —11). Idet Forf. udtaler sin Erfaring om Livets Skuffelse, stadfæster han den med megen Virkning ved at tale under Salomos Navn, den vise og mægtige Konge, der fra Livets Højde kan udtale Erfaringen om, at ingen Veje føre til Lykken. Han søgte den paa det Omraade, der var ham det nærmeste og kæreste, i Tænkningen og Visdommen, men opnaaede kun en voksende smertelig Erkendelse af det menneskelige Samfunds Brøst (1, 12—18); han gav sig saa, om end uden at slippe Visdommen, i Lag med alle Foretagender og Nydelser, men fandt ingen Tilfredsstillelse (2, 1—11); han dreves tilbage til Visdommen, som langt har Fortrin for Daarskab, men efter den korte Levetid gør Døden den vise og Daaren lige (12, 12—17); ligesaa følger der Bitterhed med ved Erhvervelsen af Rigdom som Arbejdets Frugt: det skal maaske altsammen arves af en Døgenigt (2, 18—23). Det eneste Raad er da at nyde sit Arbejdes

Gode paa den rette Maade, saa længe Gud giver Lejligheden dertil (2, 24—26).

Denne samme Tanke udtales atter gentagne Gange (3, 12, 22) i den Betragtning af Menneskets Afhængighed af den guddommelige Regeringsplan, som indeholdes i Kap. 3. Alt er afhængigt af en højere Magt, som man støder paa i den fastsatte Ordning af de uophørlig skiftende Tider, i hvilken Mennesket ikke formaar at gribe ind (V. 1—9). Mennesket kan ikke finde Hvile i disse Omskiftelsens Brudstykker, thi Gud »har lægt Evigheden i dets Hjerte«, som det dybsindig hedder i V. 11 om Uendelighedstrangen, der er nedlagt i dets Bryst; men udfinde Guds Mening, saa at Tro og Erfaring kunde mødes, formaar det netop ikke (V. 10—15). Saa maa Gud altsaa ville, at Mennesket ved den uløselige Gaade, hvorfra det til alle Sider er omringet, skal føle sin Ringhed overfor ham, og der bliver da intet andet tillovers end at være saa glad som muligt i sin Gerning, medens det er Tid (V. 16—22). Menneskelivet er fuldt af Lidelse og Skuffelse (4, 1—16). Under Omtalen heraf bekæmper Kohélet de Lidenskaber, der faa Mennesket til at jage efter det tomme, hvorimod Ro i Sindet og indbyrdes Hjælp hører til det bedste i Livet (V. 6; V. 9). Mangel paa Sandhed og Ærbødighed i Gudsdyrkelsen hører ogsaa til det slette og forkerte, som Koh. vender sig bort fra (4, 17—5, 6). Efter en Udtalelse om, at en Undertrykker finder sin Overmand »en høj over en høj«, hvorved i nogen Grad Bitterheden ved de forventede Retstilstande mildnes (5, 7, 8), dvæler Koh. atter ved Skuffelserne, der saa ofte ledsage Besiddelsen af Rigdom, og vender tilbage til Grundsætningen om at glæde sig ved Livet, saafremt Gud giver Lejligheden dertil, uden at reflektere for meget (5, 9—19). Hertil knyttes i 6. Kap., endnu særlig med Rigmandens Forhold for Øje, Tanker om Lykkens Afhængighed af Betingelser, der ere forbeholdte Guds overmægtige Vilje. Spørgsmaalet (i 6, 12) om, hvad der er godt for Mennesket, giver Anledning til en Række Overvejelser om den rette og vise Livsførelse (Kap. 7). Alvor er bedre end Daarens Løssluppenhed (V. 1—7); Taalmod og Hengivelse bedre end Knurren (V. 8—14); den rette Midte fremfor visse frommes Lovmængsteligthed (V. 15—22). Visdommen er i det hele Menneskets sande Fører, men i sin fuldkomne Skikkelse et uopnaeligt Maal; den, som søger den, vogte sig fremfor alt for Kvindernes neddragende Magt! (7, 22—29). Forf. priser fremdeles begejstret Visdommen og paaviser, hvorledes den ytrer sig i en klog Adfærd overfor Konger og Magthavere og med taalmodig Overbevisning om, at en Undertrykkers Ydmyselighed ogsaa kommer (8, 1—8). Erfaringen lærer, at det ofte gaar de ugudelige godt og de redelige slet paa Jorden; overfor dette fastholder Koh. ganske vist Troen paa Guds endelige Indgriben, men vender for det enkelte Menneskes Vedkommende tilbage til Grundsætningen om uden at gruble for meget at nyde Livets Glæde paa den rette Maade (V. 9—15), til hvilket Resultat han atter kommer i 8, 16—9, 10, da det viser sig, at alle Menneskets Bestræbelser for at begribe Guds Gerning ere unyttige, og tillige den samme Skæbne venter alle med Døden, der udsletter al Fremtid. Idet Koh. i den rette

Livsglæde ogsaa indbefatter Virksomhed og Visdom (V. 10), støder han atter paa Livets Modsigelser: Skæbnens uformodede Slag, og at Visdommen (som et bestemt Eksempel om den fattige Mand, der reddede Staden ved sin Visdom, men saa glemtes, taler om) lønnes med Utaknemmelighed. Det Stykke, der i 9, 11—18 begynder med denne Betragtning, fortsætter sig gennem Kap. 10 (9, 11—10, 20). Som tidligere i Bogen viser det sig ogsaa her, at Forf. ubetinget fastholder Visdommens Fortrin for Daarskaben, skønt Refleksioner over Livets bitre Ubegribeligheder ikke lade sig holde ude under hans Lovprisning af Visdommen (f. E. 9, 18 b og 10, 1, hvor megen Fortræd en enkelt Daare kan volde; eller 10, 7: jeg saa Tjenere paa Heste, og Fyrster gaa til Fods). Forf. har særlig den daværende Landsstyrelse for Øje. V. 1—3 Daarskab og Visdom; V. 4—7 og atter V. 16—20 den rette Forsigtighed overfor Herskere, især under slet Regimente; V. 8—11 og 12—15 andre Tankesprog imod Letsindighed og Daarskabens Tomhed.

Koh. er nu nær ved sin Afslutning. Endnu et Par praktiske Anvisninger, som angaa den forstandige Indretning af Livet, nemlig: ikke være bange for at udele til andre; maaske det siden, hvis Ulykke indtræffer, kan blive en selv til Hjælp (11, 1—3); heller ikke ved unyttig Bekymring opsætte det Arbejde, der ligger for (V. 4—6). Livet er trods sine Plager et Gode »sødt er Lyset«, som man ikke bør forspilde på glæde sig ved, inden dets sidste Byrde kommer (V. 7, 8). Især skal den unge glæde sig i sin Ungdom, uden at glemme sin Skaber, inden Livets flygtige Morgenrøde er forbi, inden Alderdommens skrøbelige og trange Tid kommer, og Menneskets Endeligt er forhaanden (V. 9—12, 7). Denne Livets bitre Slutning kalder saa tilslidst det Suk frem, hvormed hele Bogens Tankegang begyndte: endeløs Tomhed, altsammen Tomhed! (V. 8).

12, 9—14 er en Epilog. Der henvises til andre Visdomsord af Kohélet (Ordsprogenes Bog) og formaner til at lægge sig saadanne Mesteres Ord paa Hjerte (V. 9—12), og som Summen af Visdommen nævnes i Korthed den Grundsætning: frygt Gud, og hold hans Bud, og betænk, at han en Gang vil dømme alle Ting! (V. 13, 14).

Inden den kritiske Undersøgelse var vaagnet, gik man naturligvis ud fra, at Skriftet var af Salomo. Under denne Forudsætning dannede der sig i Anledning af 1, 12 den Legende hos Jøderne, at Salomo paa Grund af sin Brødre blev stødt fra Tronen af Gud, medens en Engel herskede i hans Sted, og at han da selv løb om i Jerusalem og raabte: jeg, Kohélet, har været Konge over Israel! Den populære Opfattelse indenfor Kirken har hjulpet sig med at antage, at Salomo har skrevet Bogen i sin høje Alder efter at have angret sine Indrømmelser til Afguderiet. Det er jo ganske uden Støtte i Bogen selv. Forf. lægger slet ikke Skjul paa, at han kun har laant Salomos Navn; de sociale og politiske Forhold, der haves for Øje, ere fra en helt anden Tid og sete fra neden, ikke fra oven, med en almindelig Mands, ikke med en Konges Øjne; jvfr. saadanne satiriske Bemærkninger som 3, 16; 4, 1; 5, 7. Der ses tilbage paa

en lang historisk Erfaring, og hele den relig. Problemstilling, i hvilken Koh. befinder sig, hører hjemme i de Tider, da den gamle Pagt var bleven træt, ikke i dens Ungdoms Dage. Der vil ingen israelitisk Udviklingshistorie i de relig. Ideer være, hvis den Bog var fra Salomos Tid. Hvad der saaledes religionshistorisk giver sig af sig selv, bekræftes lige saa afgørende ved Bogens Sprog, der hører til det yngste indenfor G. T., besejlet ikke blot med Kronistens, men ogsaa med Jesu Siraks og Mishnas Sprog. »Hvis Koh.s Bog var af gl.-salomonisk Oprindelse, vilde der ingen hebr. Sproghistorie være« (Delitzsch). Allerede Luther havde Blik for, at Præd. var affattet efter det babylonske Fangenskab. Nu til Dags ere forlængst Teologerne af alle Lejre enige om Koh.s sene Affattelse; der hersker i saa Henseende en ualmindelig Konsensus, f. E. ogsaa Hengstenberg og Keil. Det nøjagtige Tidspunkt er dog vanskeligt at bestemme paa Grund af det mangelfulde Kendskab til den jødiske Historie. De offentlige Forholds Tryk, som mange Steder i Bogen skinne igennem, passe særlig godt til Tiden foran Perserrigets Opøsning; Vold og Undertrykkelse fra Satrapernes Side florerede. Ogsaa Sprogets Karakter gør det sandsynligt, at Koh. næppe er affattet før o. 350 f. Kr. En sproglig Sammenligning mellem Sirak (fra Beg. af 2. Aarh. f. Kr.) og Koh. er bleven mulig i videre Omfang ved Fundet af Siraks hebr. Tekst og vil vistnok styrke den Opfattelse, at Koh. er ældre end Sirak. Nogle mene at kunne paa-vises Kendskab hos Sirak til Koh., men de anførte Paralleler, f. E. Sir. 18, 6[7] (Koh. 3, 14), 27, 26[27] (Koh. 10, 8), ere uden Beviskraft. Maaske er Koh. først affattet i den gr. Tid. Hvis der kunde paavises Indvirkning fra den stoiske og epikuræiske Filosofi, var det jo givet; men hvad der af nogle anføres, er ubetydeligt og usikkert; Koh.s Tankegang er helt igennem jødisk. Derimod synes Udtrykket »skont« (jafé) i 3, 11; 5, 17 at være en Græcisme, svarende til »kalon« (καλόν) om det hensigtsmæssige og rigtige (καλόν κάραθόν); maaske ogsaa det hyp-pige »under Solen«. Det 3. Aarh., maaske Slutningen deraf, da under de senere Ptolemæere de offentlige Forhold atter korrumpederes, kunde saaledes antages for Koh.s Levetid. Der maa altsaa m. H. til Bogens Affattelse regnes med 2 Muligheder: enten o. 350 eller fra Midten til Slutningen af det følgende Aarh. Det er klart, at Koh. har levet før den makkabæiske Rejsning og den Løftelse, som dermed fulgte. Den lokale Kolorit i 4, 17; 8, 10 viser formodentlig hen til Jerusalem som Forf.s Hjemsted.

Efter at Koh.s Affattelse i den gl. Pagts Slutningstid er bleven erkendt, er dermed Nøglen fundet til at forstaa dette Skrift og glæde sig over dets Medoptagelse i den bibelske Kanon. Der har været en Del Uvished blandt Jøderne selv om det. Man ser af den gr.-jød. »Salomos Visdom«, at jød. Fritænkere i Alexandria have benyttet Præd. som en Forbundsfælle for deres forargelige Grundsætninger (Visd. 2. Kap.). Koh.s ærlige og rene Aandsretning er i Virkeligheden grundforskellig fra hine Fritænkere, der have bortkastet Guds frygten; thi Koh. er ingen negativ Skeptiker, men nærer trods Disharmonien mellem Tro og Erfaring, som han forgæves har

søgt at komme ud over, ikke den mindste Tvivl om Guds frygtens Ret og Betydning; han er heller ikke en sensualistisk Vellystning, men en ren og ædel Natur. Hine jød. Fritænkere, der saa tydelig benytte sig af hans Lære (Bogen er maaske netop paa hin Tid bleven overført paa Græsk), have mistydet og fordrejet Meningen. Det er derfor ikke ligefrem Koh. selv, som Forf. af »Visd.« polemiserer imod, men alligevel er det øjensynlig langt fra, at han har følt sig i Overensstemmelse med Koh.; Steder som Visd. 8, 16; 8, 13 ville være Rettelser af Koh.s Udtalelser (Præd. 1, 18; 2, 16). Og af Talmud vides, at der blandt de skriftkloge i Palestina stod en Kamp om dette Skrift, men paa Forsamlingen i Jabne (Slutn. af 1. Aarh. e. Kr.) sejrede Hillels Disciple, der ønskede det bevaret som kanonisk. De skriftlærde foragedes bl. a. over Stedet (11, 9): Glæd dig, du unge, og følg dit Hjertes Lyst! som stridende mod Lovens Ord i 4. Mos. 15, 39; men da de læste videre og kom til: Men vid dog, at Gud vil føre dig for Dommen, saa raabte de: »Salomo har talet fortræffeligt.« Saaledes lykkedes det, idet man iøvrigt med rabbinisk Kunst lagde sig Vanskelighederne til Rette, at bevare Koh. blandt de hellige Skrifter og dermed ogsaa at sikre dets Eksistens for Eftertiden.

Den Afgørelse, som saaledes blev truffen, er religiøst set netop den rigtige. Thi Koh. er ingen tvivlsygt Skeptikers Bog, men snarere, som der er sagt, »en Guds frygtens Højsang«. Den almenmenneskelige Erfaring om Livets Gaader skærpedes endda først ret udfra Forf.s israelitiske Tro paa Guds retfærdige Indgriben og Hersken, og hans Forpinthed er netop begrundet i, at han ikke kan bringe Erfaringen i Overensstemmelse med denne Tro; han véd, at sét fra Guds Synspunkt er der Harmoni (3, 11), men det kan ikke lykkes Mennesket at udfinde Guds Plan; hans realistiske Blik kan ikke berolige sig med de gængse Forklaringer om, at Erfaringen dog stemmer overens med den overleverede Tro, der mere tog Hensyn til Folket som Helhed end til Individets Trang, og han tør ikke bygge paa optimistiske Forhaabninger om det hinsidige Liv, om hvilket man intet véd. »Hvo véd, siger han (3, 21), om Menneskenes Aand efter Døden stiger opad?«, til Forskel fra Dyrenes, som farer nedad. Aandens Tilbagevenden til Gud i 12, 7 vil derfor ikke sige noget Udødelighedshaab, men er kun, hvad der ogsaa kunde siges om Dyrenes Død, som Udtrykkene i Ps. 104, 29 eller Ijob 34, 14 f. vise. Overfor al den smertefulde Erfaring om Livets uøselige Spørgsmaal dog at fastholde Guds frygten og Livsforsælsens Prægethed af den, fortjener alle alvorlige Menneskers Tak og Beundring. Guds frygten er ikke Tomhed. Derfor stemmer det næppe overens med Bogens Aand at lade Forf.s egne Ord slutte med 12, 8 og at regne Efterskriften eller i alt Fald 12, 13. 14 for en Ud-givers Tilføjeelse. Forf.s Hensigt er praktisk, efter fattige Kaar en Sjælesørgers og Menneskevens; han holder trods sit »endeles Tomhed« fast ved Gud og hans Bud, og slutter med dette, som sejrrikt gør sig gældende hos ham trods Livets Trøstesløshed.

Det er fuldt forstaaeligt, at Koh. har øvet Tiltrækning paa højst forskellige Aander, fra

Kirkefædre til moderne Skonaander. »Wer möchte ein Buch im Kanon missen, dessen scheinbare Armut so vielen zum Reichtum geworden ist?« siger en Teolog i Nutiden (Kleinert). Det er en ærlig Bog, men dens skarpe Kritik er i Virkeligheden baaret af Kærlighed til Livet. Kan man tvivle om, at Præd. vilde have hilset ham med Glæde, der siger: »Jeg er Livet!« (Joh. 14, 6)? Saa meget som en Thomas vilde savnes, hvis han ikke fandtes blandt de Naturer, der droges til Kristus, vilde ogsaa Savnet af Præd. føles i den bibelske Kanons Fylde. Thi den har dér fremfor noget andet Skrift den Opgave at vidne om, at det var den gamle Pagts Maal i Tidens Fylde villig at træde tilbage og at sige om den nye Pagts Herre til Menneskeheden: ham bør at vokse, mig at afdage!

Af den store Literatur kan nævnes enkelte Kommentarer, f. E. af Delitzsch (1875), C. H. Wright (1883; engelsk), E. Renan (l'Éclésiaste, 1882) og Wildeboer (1898, i Martis Kommentarværk). I dansk Lit. Skrifter af A. C. Larsen (1894), E. Brandes (1906) og særlig F. Buhl: Om Prædikerens Bog (1886). L. G.

Prædikestol, se Ambon 1, 66 f.

»Prædikesygen« i Sverige, se Røster, raahende.

Præksistenslæren. 1. Jødedommen og Hellenismen. I G. T. forekommer Tanken om en Præksistens (en Forudtillværelse) i dobbelt Form. Dels er den saakaldte ideale P. indsluttet i Israels Bevidsthed om at være udvalgt af Gud (5 Mos. 7, 6 f.; 32, 8 f.; Jes. 41, 8 f.; 45, 4; derimod omstridt, om den omfatter den enkelte Israelit, jvfr. Ps. 139, 16); dels tillægges der i G. T. Tabernaklet og dets hellige Redskaber real P. (2 Mos. 25, 9, 40; 26, 30; 27, 8; 4 Mos. 8, 4 jvfr. Hebr. 8, 5; Ap. G. 7, 44). Videre har man i Adskillelsen mellem Jahve og hans levende Skaberord, i Skildringen af Herrens Engel »Maleak Jahve« (1 Mos. 16, 7 f.; 21, 17; 22, 11 f.; 31, 11, 13; 2 Mos. 3, 2 f.) og i Visdommens Personifikation (Ijob. 28, 12 f.; Ordspr. 8, 22 f., jvfr. 3, 19) villet finde Tanken om Messias's P. Et Bevis kan disse Antydninger dog kun være for den, som fortolker Ordene ud fra N. T.s Forudsætninger. Profetierne i Jes. 9, 5; Jer. 23, 5 f.; Mik. 5, 1; Ps. 110, 1 gaa neppe ud over at skildre Messias som den, der virkeliggør den teokratiske Konges Ideal; derimod indeholder Daniel 7, 13—14 utvivlsomt Forestillingen om en P., som imidlertid efter Sammenhængen ikke tillægges Messias, men »den højestes hellige«, o: Guds Folk i Modsætning til Verdensrigerne (7, 18, 22, 27). Tanken om en præksisterende Messias forekommer først i den pseudepigraphiske Literatur, i Billedtalerne i Henoks Bog (Kap. 37—71) og i 4. Esra. Den skyldes den almindelige Bestræbelse for at fremhæve det særlig værdifuldes Betydning ved at betragte det som præksisterende. Paa samme Maade tillægges ogsaa Mose (Mose's Himmelfart 1, 14), Templet (Mose's Himmelfart 1, 17), det himmelske Jerusalem (Baruks Apok. 4, 3, jvfr. Gal. 4, 26; Hebr. 11, 10; 12, 22; 13, 14; Joh. Aab. 3, 12; 21, 2 f., 10 f.), Patriarkerne og Loven, Præksistens.

I Hellenismen — særligt i den platoniske Filosofi og de af denne paavirkede Retninger

— er Forestillingen om P. et Led af en metafysisk Grundbetragtning. Der er en uoverstigelig Kløft mellem den ideale Aandsværen, o: de etiske, logiske og fysiske Principer, og den konkrete Virkelighed. Under forskellige Former førte denne Betragtning til Læren om Sjælens P. Naar Sjælen forlader sin ideale (evige) Tilværelsesform og gaar ind i Timeligheden, bliver Aandens Kræfter forenede med Materien, hvorved den forhaandenværende Verden bliver til. I denne kan Sjælen dog aldrig finde sit sande Hjem. Den maa altid føle Livet paa Jorden som et Fængsel, som det gælder om at fri sig fra, ved gennem Tænkning og Kontemplation, Askese eller Ekstase at søge tilbage til den oprindelige Idealverden. Denne Opfattelse blev optaget af Origenes (og i nyere Tid paa forskellig Maade af Kant, Schelling, Jul. Müller, Victor Rydberg o. a. i Sammenhæng med Læren om et førtimeligt, individuelt Syndefald som Forklaring af det onde i Menneskenaturen), men fordømt af den gamle Kirke paa Kirkemødet i Konstantinopel 543.

Skønt den helleniske Plære i og for sig er principielt forskellig fra den jødiske, har den dog paa forskellig Maade ogsaa fundet Indgang i Jødedommen. Saaledes har man ment at finde Spor af den i de glteste Apokryfer, som er paavirkede af Platonismen (Visd. 7 jvfr. 8, 19 f.; 9, 15; Sir. 24). Sit Højdepunkt naaede Foreningen af Jødedom og Platonisme i Filons Filosofi (se II, 55 f.).

2. N. T.s Lære om Kristi Præksistens (Kristi evige Væren hos Faderen for Menneskevoldelsen) gaar i Modsætning til de jødiske og hellenistiske Forestillinger ud fra Aabenbaringen i Jesus Kristus. Hos Synoptikerne er Tanken om Sønnens evige P. ikke direkte udtalt, skønt Kristi enestaaende Forhold til Faderen stærkt betones (Mt. 11, 27; Mk. 13, 32, jvfr. Mt. 3, 17; 17, 5; Mk. 12, 6). Det er fremdeles tvivlsomt, om Apok.'s Skildring af Herren som »Alfa og Omega«, o: som den, der indleder og fuldender Verdensudviklingen, indeholder Forestillingen om en real P. (Joh. Aab. 1, 8, 17, 8; 21, 6; 22, 13; jvfr. 3, 14). Ligeledes er det omstridt, hvorvidt en saadan er givet i de petrinske Udtalelser (1 Pet. 1, 11, 20), skønt dette vistnok maa betragtes som sandsynligt. Derimod lærer Paulus, Hebræerbrevet og Johannes uimodsigeligt Sønnens personlige P. Saaledes møder vi denne Tanke i Pauli store Hovedbreve (Rom. 8, 3; Gal. 4, 4; 2 Kor. 8, 9; jvfr. Rom. 10, 6; 1 Kor. 15, 47). Kristus har været medvirkende ved Skabelsen (1 Kor. 8, 6) og formidlet Aabenbaringen til Israel (1 Kor. 10, 4, jvfr. V. 9). Ogsaa i sine senere Breve fremhæver Apostlen stærkt den præksisterende Kristus som Verdens Ophav og Formaal (Fil. 2, 6 f.; Kol. 1, 15 f.; Ef. 1, 3 f.; 4, 9—10, jvfr. Kol. 2, 9; 1 Tim. 1, 15; 3, 16; 2 Tim. 1, 10; Tit. 2, 11). Paa samme Maade betoner Hebræerbrevet Sønnens evige P. hos Faderen. Just herved er den nye Pagt, hvis Stifter og Ypperstepræst han er, uendeligt ophejlet over den gamle (Hebr. 1, 1—4; 7, 3; 7, 28; jvfr. 1, 10; 2, 7, 14, 17; 9, 14; 10, 5; 11, 3, 26). Johannes indleder sit Evangelium med at skildre den præksisterende Kristi (Logos, jvfr. III, 71 f.) Væsen og Gerning. Han er fra Evighed af Gud

hos Faderen (Joh. 1, 1, jvfr. 20, 28), og ved ham er Verden skabt og Aabenbaringen meddelt Menneskeslægten (1, 3 f., jvfr. 12, 41). Evangeliets Formaal er at vise, hvorledes Sønnen som den inkarnerede bringer den fuldkomne, afsluttende Aabenbaring af Guds Væsen og Vilje (Joh. 1, 14 f., jvfr. V. 30). I sine Taler betoner Herren stadig, at hans Forkyndelse har sin Kilde i hans fortimelige Væren hos Gud (Joh. 6, 46; 7, 29; 3, 11. 13; 8, 38. 58; jvfr. 8, 23. 42; 16, 30; 17, 8). Ved sin Død og Opstandelse vender han tilbage til den Guddomsherlighed, som han forlod for at blive Menneske (Joh. 17, 5. 24; 20, 17; jvfr. 6, 62; 13, 3; 16, 28).

3. Det kirkelige Dogme. I Almindelighed betragtes det kirkelige Dogme som fremgaaet af to principielt forskellige kristologiske Grundbetragtninger: den adoptianske og den pnevmatiske, som begge i deres yderliggaaende Former (Ebionitisme og Doketisme) blev for dømt af Kirken. Medens den adoptianske Opfattelse (at Mennesket Kristus efter Fuldhjælden af sin Livsgerning blev adopteret til Gud) principielt maatte forkaste Kristi P., gik den pnevmatiske Opfattelse (at Kristus er et menneskeblevet Guddomsvæsen) omvendt ud fra hans P. som Grundforudsætning. Herimod har man imidlertid med Rette gjort gældende, at den adoptianske Kristologi ingenlunde fornægtede P. Selv den Ebionitisme, som lærte, at Jesus var Josefs Søn, fastholdt dog, at han ved Daaben havde modtaget Guds Aand, og den præeksisterende Guds Aand (»hypostatisk« forskellig fra Faderen) i hele dens Fylde. De forskellige oldkirkelige Opfattelser maa derfor betragtes som Varianter indenfor den pnevmatiske Grundbetragtning. De Hovedsynspunkter, som disse gik ud paa at fastholde og forene, var dels Sønnens Væsensenhed med Faderen (Homousien) og dels Monoteismen. Saaledes bestræbte Oldkirkens Lærere (som Justin, Tatian, Theofilos fra Antiokia, Tertullian og Irenæos) paa forskellig Maade sig for at vise den præeksisterende Kristi (Logos') Væsensenhed med Faderen overfor de Retninger, som betragtede ham som en himmelsk Æon (Gnosticismen) eller som et selvstændigt guddommeligt Væsen ved Siden af, og underordnet Faderen. Paa den anden Side maatte de tillige til en vis Grad skelne den præeksisterende Kristus fra Faderen, navnlig overfor den monarkianske Teologi, som dels i sin ebionitiske Form forkastede hans P. (Alogerne, de to Theodoter, Artemon og Paulos fra Samosata), dels patristiansk identificerede Kristus med Gud (saaledes paa forskellig Vis Praxeas, Noetos og Sabellios). Blandt de kristologiske Forsøg, som Løsningen af denne Opgave fremkaldte, fik navnlig Origenes's Lære Betydning. Denne søgte at fjerne den af Tidsbegrebet tilsyneladende nødvendigt følgende Subordination ved at lære Sønnens evige Avling. Sønnen er lige evig med Faderen, da han evigt avles af ham, ligesom »Viljen fremgaar af Sindet«. Paa den anden Side er Sønnen som avlet dog ikke sit eget Ophav (*causa sui*). Faderen alene er Gud i sig selv (*αὐτὸς ὢν*), medens Sønnen modtager sin Guddom fra ham, og saaledes til en vis Grad er ham underordnet. Denne Betragtning formaede dog ikke at bringe Spørgsmaalet til Afslutning. Dette viste sig snart efter Origenes's

Død, da hans Discipel Dionysios af Alexandria blev indviklet i Stridigheder med sin Navne, Dionysios af Rom, om Sønnens Subordination (I, 644). I langt større Former blussede Striden herom op mellem Arios og Athanasios (I, 138 f.). Paa Synoderne i Nikæa og Konstantinopel sejrede Athanasios's Opfattelse. Herved blev det kirkelige Dogme fastslaaet: Sønnen er »avlet som enbaaren af Faderen, det vil sige af Faderens Væsen, Gud af Gud, Lys af Lys, sand Gud af sand Gud; avlet, ikke skabt, i Væsensfællesskab med Faderen«. Ved disse Bestemmelser blev Homousien og Monoteismen fastholdt, idet de vildfarende Opfattelser afvises. Derimod gives der ikke nogen positiv Redegørelse for Forholdet mellem de to Begreber. Den følgende kristologiske Lærendevikling berører ikke i væsentlig Grad Læren om P. og kan derfor lades ude af Betragtning (jvfr. Art. Kristologi II, 862 f.).

I denne Formulering har Læren om P. beholdt kirkelig Gyldighed indtil vor Tid. De Retninger, som paa Reformationstiden og i den nærmest følgende Tid bekæmpede Dogmet, vendte alle paa forskellig Maade tilbage til førnævnte Anskuelse. Saaledes bekæmpede Mikael Servet P.læren og vendte tilbage til en modificeret Sabellianisme. Ligeledes forkastede Socinianerne Kristi P., og lærte, at Herren, før han tiltraadte sin Lærergerning, var henrykket til Himlen og undervist af Gud selv om den Lære, som han skulde forkynde Menneskeslægten (Catechesis Ecclesiarum Polonicarum, 1659, IV, I, 45 f.; V, I, 146 f.). Denne Opfattelse er nøje beslægtet med Pavlos fra Samosatas, under hvis Navn den blev afvist i de lutherske Bekendelsesskrifter (Confes. Aug., I, jvfr. Koncordieformlen, XII). I 17. Aarh. søgte Arminianerne, uden iøvrigt at benægte P.læren, at vise, at den hellige Skrift lærte Sønnens og Aandens Subordination under Faderen, og kom herved mere eller mindre til arianske og semiarianske Resultater. Derimod forkastede Rationalismen ganske Kristi P. som uforenelig med Guds Enhed og den sunde Fornuft. Jesus er det sande Menneske, Guds Udsending, som kundgør Guds Vilje og ved selv at opfylde den giver Forbilledet paa den rette Livsførelse (Wegscheider, Institutiones Theol. Chr. dogmaticae § 92—93).

4. Nyere Forsøg. Det dogmatiske Arbejde i 19. Aarh. har dels haft til Formaal ud fra det kirkelige Dogme at naa en dybere Forstaelse af Jesus som det sande Menneske; det betydeligste Forsøg i saa Henseende er den saakaldte kenotiske Kristologi (II, 760 f.); dels har Dogmatiken principielt forladt det kirkelige Dogme og ad andre Veje søgt at udvikle Kristologien. Der kan i saa Henseende skelnes mellem to Retninger, af hvilke den ene væsentlig har et filosofisk Udgangspunkt, medens den anden gaar ud fra overvejende religiøse Synspunkter. Det ejendommelige for den første, den saakaldte filosofiske Teologi, er Adskillelsen mellem det kristelige Princip, som har evig Gyldighed, og den historiske Jesus, som kun har forbeholdelig Betydning. Denne Opfattelse møder man hos Kant. Guds Søn er det gode Princip Personifikation, og Idéen om det moralsk fuldkomne, for Gud velbehagelige, Menneske. Denne Idé er til fra Evighed af i Gud.

Kun ved at forholde sig til denne og ikke ved at forholde sig til et historisk Menneske, forholder man sig religiøst til Gud. Det historiske har kun forbilddelig, illustrerende Betydning (Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft II, 1). Ud fra ganske andre religions-filosofiske Forudsætninger kom F. H. Jacobi væsentlig til samme Resultat. Det evige i Jesu Kristi Liv er kun det, som er »guddommeligt i sig selv, o: Idéen om Aandens og det godes Magt, medens det historiske kun har forbilgaende Betydning (Von den göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung, S. 62f.). Beslægtet hermed er ogsaa den spekulative Filosofs Bedømmelse af det kirkelige Dogme. Det evige gyldige i dette er Idéen om Enheden af det uendelige og endelige. Derimod har Jesu historiske Liv kun Betydning, for saa vidt det betegner denne Idés Gennembrud i Menneskeaaanden. Ogsaa indenfor de egentlige Dogmatikers Kreds møder man Forsøg paa at gennemføre en lignende Sondring. Saaledes hævder A. E. Biedermann, at det præeksisterende og evige er det kristelige Princip, o: Idéen om Menneskets Barneforhold til Gud, som er begrundet i Væsenforholdet mellem den endelige og uendelige Aand. Dette Princip er først bleven virkeliggjort i Jesu Liv, som saaledes bliver den »historiske Forløser«. Dog er Troens Genstand ikke Jesu Person, men det kristelige Princip, som hans Liv udtrykker (Christl. Dogmatik II, § 788—§ 838). Derimod lærer R. A. Lipsius, at det kristelige Princip er uadskilleligt knyttet til Jesu Kristi Person. Det kristelige Princip er Krdmmens Goder: for den enkelte Barneforholdet til Gud, for Menigheden Guds Rige, og med Henblik paa Synd og Skyld Forsoningen med Gud og Befrielsen fra Verden. Disse bliver kun Mennesket til Del gennem den historiske Jesus. Han er den eneste Midler mellem Gud og Mennesket, den personlige Bærer af Guds evige Frelsesraadslutning (Lehrbuch der evangel. Dogmatik § 645—688).

I Modstænd til den filosofiske Teologi søger den anden Betragtning ud fra Troens Forhold til Herren at trænge frem til Erkendelsen af hans Væsens Mysterium. Denne Betragtningssmaade blev først gjort gældende af Schleiermacher. Med Hensyn til Kristologien lærte han, at Kristus er det religiøse Urbillede, o: den Personlighed, i hvem Gudsbevidstheden ubetinget behersker Verdensbevidstheden, og som derfor har produktive Kræfter. Som saadan er han ikke udgaaet af den syndige Menneskeslægt, men hans Personlighedsindhold skyldes en direkte guddommelig Skaberakt. Gud er i ham, eller: han er Guds Søn. Med Hensyn til hans historiske Stilling som den anden Adam er han Genstand for Guds evige Frelsesraadslutning. Derimod afvises Tanken om en personlig P. (Der christliche Glaube § 93—95, § 99 Zusatz). Ud fra Vurderingen som religiøst Erkendelsesprincip kommer A. Ritschl i Hovedsagen til det samme Resultat. Den kr. Menighed erkender i Jesu Livs Indhold (o: i hans Herredømme over Verden, Naade og Troskab) Aabenbaringen af Guds almægtige Kærligheds-vilje. Dette er Indholdet af Kristi Guddom. Som Stifteren af Guds Rige paa Jorden eksisterer Kristus evig for Gud saaledes, som han har

aabenbaret sig for os i Tiden. Men da vi ikke formaa at se Sagen fra Guds Stade, maa vi afholde os fra alle spekulative Tanker herom. Det er saaledes ikke ganske klart, om Ritschl bliver staaende ved en ideal P. eller henstiller Spørgsmaalet som uelseligt (Die christl. Lehre von der Rechtf. u. Versöhnung, III, § 44—49). Indenfor den Ritschlske Skole er der forskellige Ansuelser om P. Medens H. Schultz bliver staaende ved Kristi ideale P. (Die Lehre von der Gottheit Christi, 466 f., 614, 622, 694 f.), har derimod W. Herrmann (Die Religion im Verhältniss zum Weiterkennen und zur Sittlichkeit, 438), J. Kaftan (Dogmatik, § 47) og Th. Haering (Der christliche Glaube, 449 f.) bestemt hævdet, at Troens Forhold til Herren kun kan finde Hvil i Tanken om hans personlige P., selv om denne altid maa forme sig som et Grænsespørgsmaal for Troserkendelsen. (Jvfr. Art. Dogmatik I, 655 f.; P. Lobstein, La notion de la préexistence du fils de Dieu, 1883). C. G.

Præfation kaldes i den rom. Messe de Responsorier og Bonner, der indleder Liturgiens Højdepunkt, *Canon missæ*. Responsorierne er de fra de oldkirkelige Liturgier bekendte Antifoner: »Hjerterne mod det høje!« (*sursum corda*) og »Lad os takke Herren, vor Gud« med tilhørende Svar, derpaa følger den egtl. P.sban, der har 11 forskellige Former. Slutningen af Bønnen leder over til Lovprisningen, der finder Udtryk i Serafimsangen (*Sanctus*), *Hosianna* og *Benedictus*. P. minder saaledes om den ældste kendte Bestanddel af Nadverliturgien, der gav hele Handlingen Navnet Evkaristi (Taksigelse). — Skønt Luther havde beholdt P.en i sin *Formula missæ*, udelod han den i »den tyske Messe«, og derved gik denne smukke, oldkirkelige Bestanddel af Nadverliturgien tabt for de fleste luth. Ker, f. E. hos os. I Sverige findes P. bevaret, og den norske Alterbog fra 1889 tillader dens Genoptagelse. Ved nyere Agenderevisioner hører overhovedet P.en gennemgaaende til de Stykker, som er blevet genindførte. J. O. A.

Præfekt (*præfectus apostolicus*) kalder Romerkirken Lederen af et Missionsomraade, hvis Grænser Propagandaen (jvfr. S. 606) nærmere fastsætter. Til P. udnævner Propagandaen en simpel Præst, der imidlertid kan udstyres med visse Forrettigheder, navnlig naar der er langt til en Biskop (i saa Fald kan P.en endog foretage Konfirmation). I Alm. staar P. ganske selvstændig og er en apostolsk Vikar eller Biskop sidestillet. Saa snart det lader sig gøre, omformes et apostolsk Præfektur til et apostolsk Vikariat, der ledes af en Biskop (*in partibus*). Den rom.-kat. K. i de nordiske Lande danner f. E. nu apostolske Vikariater. — Ogsaa Lederen af selve Kongregationen *de propaganda fide* i Rom kaldes P. J. O. A.

Prælat (egtl. = en Person med Forrang) kalder den kanoniske Ret de Gejstlige, til hvis Embeder er knyttet højere Jurisdiktion og Æresrettigheder. Der skelnes mellem *prælati primigenii* (Paven, Bisper) og *prælati secundarii* (Kardinaler, apostolske Legater, Ordensgeneraler, Klosterabbeder og -provster i Ordener med *stabilitas loci*, Ærkediakoner i gl. Forstand, Provster, Dekaner, Ærkepræster ved Dom- og Kollegiatkapitler, for saa vidt de endnu udøve Juris-

diktion, endelig de saakaldte »P.er af den rom. Kurie«, hvad enten de udøve Jurisdiktion eller har blot Æresfortrin. Indehaverne af »Prælaturerne ved den rom. Kurie« er nu den store Stab af Embedsmænd, ved hvem de løbende Forretninger i Kurlens mange Administrationsgrene besøriges; de danne Mellemklassen mellem Kardinalkollegiet og de subalterne Funktionærer, og det rom. Prælatur er en i Alm. nødvendig Forskole til Kardinalatet. Alexander VII fastslog 1659 visse Betingelser for Opnaaelsen af rom. Prælaturer, som navnlig gik ud paa 5 Aars Studium af kanonisk Ret samt 2 Aars Praksis ved de gejstlige Retter; disse Krav medførte, at Clemens XI grundlagde et særligt *Accademia ecclesiastica*, som besørger den nødvendige Uddannelse af de unge, der søge Prælaturerne. De forskellige Klasser af Prælaturer ved Kurlen og deres Indehavere opføres i den aarlige pavelige Hof- og Statskalender (*Gerarchia cattolica II*: »Famiglia della Santità di Nostro Signore«). — I den luth. K. føre visse Gejstlige f. E. i Württemberg Titel P. J. O. A.

Præludium (eller præambulum), det Forspil paa Orget eller paa flere Instrumenter, der indleder og i sin Karakter forbereder et større Tonestykke af den kirkl. Musik eller en Psalm, der skal synges. Det stammer fra Middelalderen, da man indledede Præstesangen ved en *intonatio* (Fastsaaen af Tønen) eller Orgelspillet ved en *tocata* (egtl. = Berøring) af Akkorder, som efterhaanden uddvidedes til et selvstændigt Forspil. — I den gr. K. bruges P. saa godt som ikke, i Romerkirken især ved Messens Begyndelse; ved de store Fester uddvider P. sig til større Tonestykker, og der findes en Række P.er af fremragende kirkl. Komponister, som snart med virkelig Stilføjelse, snart med Hang til Virtuositet har kastet sig over denne Musikgenre. Navnlig er P. trængt ind i den luth. K.; ikke i den ældste Tid, da Orget endnu ikke brugtes til Menighedens Psalmesang, men siden man i Slutn. af 16. og i 17. Aarh. begyndte at ledsage Psalmene harmonisk paa Orget. Navnlig ved S. Bach og hans Disciple erobrede kunstfærdige P.er sig Plads baade som Indledning til Gudstjenesten i Almindelighed, Forberedelse til Koralen eller til de større Musiknumre ved Festgudstjenester (med Brug af Paganen). J. O. A.

Præmonstratenserordenen, en Kannikorden, blev stiftet af Norbert af Xanten (se S. 389). P., der skulde følge den af Norbert skærpede Regel for Augustiner-Korherre, var ikke blot en ny Hær i Kampen for Kravet om kirkl. Frihed, men skabte i den første Tid Vækkelsesbevægelser, hvor den trængte frem, idet Kannikerne forenede Munkedealeet med Sans for virkeligt Menighedsarbejde, baade Prædiken og Sjælesorg. Det var derfor et af P.s Formaal at faa inkorporeret Sognekalde under Stifterne, for i Sognene at erstatte de gl.dags Verdensgejstlige, der ikke vilde høje sig for Celibatskravet og ikke var besjælede af de nye Kirkeidealer. — P.s Organisation udviklede sig saaledes, at den deltes i Provinser, »Circiari«, i Spidsen for hvilke stod »Circiatorer«; kun Prémontré, Laon og Floresse tilhørte ingen Circarie. P.s Hovedstyrelse var General-Abbeden i Prémontré og »Ordenens Fædre«: Abbederne i Floresse, Laon

og Coucy, der havde Ret til at vistsere alle Klostre. I Spidsen for et P.kloster stod en Abbed, eller hvis det udgjorde et Domkapitel en Provst, og hele Ordenen stod umiddelbart under Paven. Ved ethvert Mandskloster skulde der efter den oprindelige Bestemmelse ogsaa anlægges et Kvindeskloster. P.nonnerne boede en Tid sammen med P.munkene i Dobbeltklostre, adskilte ved en Mur, men allerede 1138 ophævede et Generalkapitel denne Indretning, og selv Nonnerne i Prémontré maatte flytte til det en Mil derfra liggende Fontenelle. P. skal først have indført Lægebrødreens 3. Orden (Tertiariere). — Ordensdragten er hvid. P.nonnerne bærer Dragt er hvid med sort Slør. Tertiariere bære et lille hvidt Skapular under Dragten. — P. indlagde sig i Tyskland navnlig Fortjenesten af Krdmmsens Udbredelse til de vendiske Lande. Udgangspunktet for denne Mission var Marieklostret i Magdeburg. Ogsaa i kulturel Henseende og for Befolkningens materielle Velfærd fik P. Betydning, og ved sin Iver for Udbredelsen af Madonnadyrkelsen fik den sin Andel i dennes senere baade kirkl. og æstetiske store Betydning. Den strenge Regel, hvorefter disse Kanniker levede, blev mildnet i Slutn. af 13. Aarh., hvad der senere gav Anledning til Dannelsen af Reform-Kongregationer. Saaledes samlede flere Klostre i Spanien sig 1573 om at følge den oprindelige Regel og dannede en Kongregation, der kaldte sig »de forbedrede Præmonstratensere«, og i Frankrig begyndte 1617 Lalruels en Reform for Genindførelsen af den strenge Observans; denne Kongregation vandt stor Udbredelse og fik en egen Generalvikar, der dog stod under Generalabbeden i Prémontré. — P. fandt hurtig Udbredelse til den største Del af Kristenheden, ogsaa til det hl. Land. Allerede Stiftelsesbullen af 1126 tæller 8 Stifter. I sin Blomsringstid talte P. i 30 Circiari: 1000 Stifter for Korherre, 500 Abbeder for Nonner, 300 Provstier og 100 Priorater. I Tyskland var Abbederne af Roggenburg, Ursberg, Weissenau, Schussenried og Obermarchthal »rigsumiddelbare«, og Bispestolene i Magdeburg, Brandenburg, Havelberg og Ratzeburg var saa godt som stedse besatte med en Præmonstratenser. — Til Norden bragtes P. af Ærkebiskop Eskil efter hans Rejse til Frankrig. Han anlagde i Tønderup i Skaane et Kloster, hvis første Befolkning efter al Sandsynlighed er hentet fra Prémontré (1155). Ved den Tid grundlagdes ogsaa Helligtrefoldighedsklostret i Øvits, og fra Tønderup anlagdes Værkloster, der senere flyttedes til Beckaskog. Vendsyssel fik et P.kloster i Børglum, et Datterkloster fra det tyske Kloster Steinfeld (Stiftet Köln); dets Stiftelsestid kan næppe sættes til før efter Grundlæggelsen af Klostret i Tønderup (J. O. Andersen, i K.hist. Saml., 5. R. 3. Bd., 618 f.). Børglum dannede, sammen med det ældre Vestervig, Domkapitel for Vendsyssels Biskop og styredes af en Provst. Fra Børglum anlagdes Korfrueres Kloster i Vrejlev, det eneste danske P.nonnekloster. P. fik i Norge to Klostre, et i Tønsberg (o. 1180) og et i Dragsmark (o. 1250), anlagt fra Børglum. — Ref. formindskede P. med Halvdelen af dens Klostre, og efter Revolutionen og Kulturkampene er der nu kun Levninger tilbage i Forhold til den tidligere Stortid. Af den gamle Bestand findes nu kun Stifter i Østrig, Ungarn og russ.

Polen. Aar 1900 talte P. 5 Cirkarier: Østrig, Ungarn, Belgien, Holland og Frankrig, med 950 mandlige og 244 kvindelige Medlemmer, tilsammen 1194 med 31 Klostre. Deres Virksomhed samler sig fornemmelig om Prædiketjeneste og højere Undervisning. Generalabbeden har nu sit Sæde i Hovedklostret Strahov ved Prag i Bøhmen, hvortil Norberts Ben førtes 1627. P.s 3. Orden har for Tiden Udbredelse i England, Kanada og N. Amerika. Til den slutter sig et »Sonemesse-Broderskab«, stiftet af P. inden Rosa Mirabal (d. 1882) i P. indeklostret Bonlieu og stadfæstet af Leo XIII 1886. Et Kvindeskloster for P.s 3. Orden grundlagdes 1889 i Mesnil-St. Denis. Ved Undersøgelser vedrørende Ordenens Historie giver P. sit Indskud i K.n.s videnskabelige Arbejde (Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen der kath. Kirche, II, Paderborn 2. Udg. 1907 med den dér anf. Lit.).

S. A. B.

Præmunireretten kaldtes i Slutningen af Middelalderen den »Advarselsret«, de engelske Konger anvendte overfor Højgeistligheden, naar denne mentes at overskride sin Kompetence. P. grundedes paa Kongens Værneret over K.n (jus circa sacra), men betød faktisk en Indgriben i K.n.s Frihed under Form af Ret. til at afstraffe Gejstlige, der overtraadte Statslove. Naar Kongen sendte vedkommende sin Præmunireskrivelse (*præmunire* [o: *præmonere*] *facias N. N.*, lad N. N. være advaret), kunde haarde Straffe følge (Formueskonfiskation, Fængsel »saalænge det behagede Kongen« osv.). Det var ved P., at Henry VIII knuste (1531 f.) Højgeistlighedens Modstand mod at gøre den engelske K. til Statskirke under Kongen som »Gejstlighedens Hoved« (C. Friedberg, Die Grenzen zwischen Staat u. Kirche, 1872, S. 738 f.).

J. O. A.

Præraffaeliter kaldte en Gruppe unge engelske Malere sig, som 1849 dannede et Broderskab til Fornyelse af Kunsten til et ægte og idealt Liv. Gennem den højkirkl. Bevægelse var Interessen for Middelalderen med dens nære Forbindelse mellem det aandelige og kunstneriske Liv paa den ene Side og det rel. Liv paa den anden blevet nyvakt, og blandt de unge fandtes desuden den idealistisk begejstrede og digterisk begavede Dante Gabriel Rossetti (se d. Art.), der som Søn af Danteforskeren Prof. G. Rossetti særlig egnede sig til at vække Sansen for det skønne Firenzes Storhedstid. I det italienske Maleri, for Raffael og Højrenæssancen, fandt de unge Kunstnere baade den Teknik og Aand, som kunde tjene dem til Forbillede for deres Trang til at gengive Virkeligheden med ægte Sandhed og poetisk Idealitet. Saavel denne Kunstperiode som Middelalderens Poesi og Legender, som de ivrigt studerede, maatte naturlig inspirere dem til Emner af rel. Art. P. betegner derfor ogsaa m. H. til det kirkel. og rel. Maleri i England et mægtigt Fremskridt. Hovedmændene, foruden Rossetti, er J. E. Millais (der siden blev Repræsentant for en naturalistisk Kunst), Holman Hunt, Burne-Jones (Botticellis begejstrede Efterligner) og W. Crane (jvfr. J. W. Wood, D. Rossetti and the Pre-Raphaelite movement, 1894). — De engelske P. danner i flere Henseender en Parallel til de tyske »Nazarenere« (Overbeck, Schadow, Ph. Veit, Schnorr v. Carols-

feld), der 1812 i Rom dannede et lign. Broderskab (>Klosterbrødrene fra S. Isidoro«); de kaldes ogsaa undertiden P.

J. O. A.

Præsanctificatsmesse (*missa præsanctificatorum*) o: en Messe med tidligere indviiede Gaver eller Elementer (gr. *προηγασμένη* sc. *δῶρα*). Allerede i Oldkirkens Slutningstid brugtes formentlig P. i Fastetiden, saaledes at der paa Ugedagene (især Onsdag og Fredag) ved Kommunionen anvendtes Gaver, der var indviiede om Søndagen. Liturgien fik som Følge heraf en nødvendig Forkortelse, idet man udelod alt mellem Offeret og Padvord. Om de gr. P. se Brightman & Hammond, Liturgies Eastern and Western I 1896, S. 494 (St Jakobs P. for de gr. Syrere), S. 345 f. (den bysantinske P. fra 9. Aarh.). — I Romerkirken bruges P. nu kun paa Langfredag. Konsekrationen af den Hostie, som bruges i Langfredagsmessen, har fundet Sted Skærtorsdag; den er blevet »lagt i Grave«, og hentes til Altret i højtidelig Procession. Som sædvanligt brydes den over Kalken, og en Del nedsænkes i Vinen og nydes med denne, men over Kalken lyder intet Indvielsesord, saaledes at Præsten den Dag faktisk faar Nadveren *sub una*.

J. O. A.

Præscients, se I, 723.

Præsentationsret er den vigtigste Side af Patronatsretten (jvfr. S. 497). I Følge kanonisk Ret kan Indehaveren eller Indehaverne af P. foreslaa Biskoppen en eller flere Personer til det ledige Beneficium, og denne kan ikke nægte Kollats, naar Kandidaten opfylder de iøvrigt krævede kanoniske Betingelser (Alder, Værdighed osv.) og er præsenteret indenfor den rette Tidsfrist, og uden at der er sket Simoni. Tilhører P. flere Personer, kan de enes om at udøve P. efter Turnus, eller hver for sig designere Kandidaten, idet de overlader Bispens Valget eller binder ham til den, som modtager flest Stemmer. I det enkelte er iøvrigt P. meget forskelligt ordnet de forskellige Steder. Er den fastslaaede Tidsfrist forløbet, eller er Præsentationen ikke sket gratis, saa devolveres P. til Kollator for det Tilfælde; er den præsenterede derimod uværdig, gives en ny Præsentationsfrist. I Reglen udøves P. ved en særlig Præsentatskrivelse. Stridigheder om Patronat hører efter kanonisk Ret for gejstlige Domstole, men ved de nyere Landslove er disse Tilfælde i Reglen henvist til verdslig Ret. — P., ligesom Patronatet overhovedet, nedaredes og bevaredes ogsaa efter Ref. Selv indenfor den ref. K. holdt det haardt at faa Lægmands-P. forhindret (jvfr. Stridighederne i Skotland). — Navnlig øgedes efter Ref. i de luth. K.r Fyrsternes Patronat, idet de arvede P. til de Kald, hvortil Bispen, og ofte Kollegier (Kapitler), tidligere havde haft Kaldsret. Den private Kaldsret i Danmark (for Grever, Friherre og Sædegaardsejere; Privilegier af 1671 og Dske Lov 5—3—20) indskrænkedes 1690 ved, at der krævedes kgl. Konfirmation paa Kaldelsen, og ændredes 1809 til en Forslagsret, der atter bortfaldt ved Grundloven 1849. — Efterhaanden som der ogsaa er givet de luth. Landskirker Organisationer, er der ogsaa sikret Menighederne en P. paany. Trods gentagne Forslag i den danske Rigsdag er det dog endnu ikke lykkedes at ordne det vanskelige Spørgsmaal om Menighedernes Deltagelse

i Kaldelse af Præst ved Lov hos os. Stykket om Menighedsraadens Deltagelse i Præstekaldelsen udgik af Menighedsraadsloven af 1903 ved dens Vedtagelse; desuagtet har Kultusministeriet dog siden dette Aar faktisk indrømmet disse Raad en P. I Sverige udøves P. (ved Menighedsvalg) saavel ved de saakaldte regale, som ved de konsistorielle Kald, men der bestaar et begrænset Antal patronelle Kald (o. 90), hvortil Enkeltmand beskikker.

J. O. A.

Præsepium (ital. il presepe), Krybben, hvori Jesus lagdes ved sin Fødsel (Lk. 2, 7, 17), har spillet en Rolle baade i den kirkel. Kunst og i Gudstjenesten lige siden Julefestens Indførelse (først i Rom, ved Midten af 4. Aarh.). — I Kunsten uddannede sig hurtig en bestemt Type for Julebilledet: Barnet ligger fast indsvøbt i eller paa Krybben, der snart ligner en Slags Bordplade, snart en Kurvefletning, snart et muret Alter; over den ses stadig Hovederne af Oksen og Æslet; ved Krybbens Side sidder eller ligger Maria paa sit Leje; ofte sidder Josef hos; i Forbindelse med den egtl. P.fremstilling gengives Forkyndelsen til Hyrderne, deres Besøg og Jordemødrenes Tvætning af Barnet. — I den liberianske Basilika i Rom (den senere Maria Maggiore) mente man at have Brødder fra den virkelige Betlehems-krybbe (hvorfor K.n kaldtes *Sta Maria ad præsepe*); denne kostbare Relikvie opstilledes i et særligt Kapel i højre Sideskib paa en alterlignende Underbygning og tjente ved Julefesten til Alter, naar Romerbispen holdt Messe dér. Siden erstattedes dette Krybbealter af et nyt Sølvalter. I 9. Aarh. indrettede Gregor IV et billedsmykket Krybbealter i Sta Maria in Trastevere, og ogsaa andsteds opstilledes nu Krybber i K.rne. Denne Skik tog stærkt Opsving siden Frans fra Assisi havde prædikeret ved Julefesten ved en virkelig Krybbe med Okse og Æsel for ret levende at illustrere Forkyndelsen om Barnet i Betlehem. Rundt om opstilledes nu ved Juletid «Krybber», og Kunsten søgte at gøre Genfremstillingen af «Julenat» saa naturtro som muligt. Skikken har stadig holdt sig i Romerkirken, trods Forbud enkeltvis (1787 i Mainz). Navnlige i Tirol og Syditalien dannede sig Kunstsckoler, der skabte de af talrige Figurer bestaaende «Krybbebilleder», beregnede ikke blot paa Kirker, men ogsaa paa fornemme Hjem, der ved Juletid vilde have en «Krybbe» i Huset. De napolitanske og sicilianske «Preseper» fra 18. Aarh. er rentud forbløffende ved deres Hærskarer af smaa, realistisk udpyntede Figurer, der indramme Gengivelsen af Juleevangeliets Fortællinger med en Mængde Scener af Folkelivet. — Selv i den luth. K. (i Sachsen) holdt Skikken at fremstille en Krybbe med Barnet i Kirken sig til 18. Aarh. (G. Riet-schel, Weinachten in Kirche, Kunst und Volksleben, 1902).

J. O. A.

Præst. Ordet Præst, udledet af det græske *presbyter* (= Ældste) betyder i Almindelighed den, som har et religiøst Embede. Men eftersom Synet paa de religiøse Embeder i forskellige Samfund er vidt forskellig, kommer Ordet Præst til at dække flere skarpt adskilte Forestillinger. Paa nogle Sprog (som Græsk, Latin, Fransk, Tysk) har man da ogsaa to eller flere Betegnelser, som svarer til vort Præst.

1. Det hedenske og jødiske Præste-

skab som Midler mellem Gud (Guderne) og Mennesker, især gennem Ofre. Til næsten enhver højere Religion hører en Præstestand med den her nævnte Opgave. Som indviede til Guderne har Præsterne en særlig Hellighedskarakter; de udfører gudstjenstlige Ceremonier, sidder inde med en hellig Overlevering, udgør ofte en arvelig Kaste og har i Reglen en anset Stilling i Samfundet. I særlig Grad var dette Tilfældet i de babylonisk-assyriske Religioner, i noget ringere Grad i den ægyptiske og den romerske; mindre betydelig var Præsternes Stilling f. E. i den græske Religion. I Reglen er de hedenske Præster hverken Prædikanter eller Sjælesorgere.

Angaaende Udviklingen af Præstedømmet i Israel se Art. Levi III, 46 f. I den formosaiske Tid er der næppe videre Spor af noget Præsteskab. I Dømtiden og den ældre Kongetid er det endnu tilladt andre end Præsterne at ofre; en af Præsternes vigtigste Funktioner er at meddele guddommelig Belysning (Thora) om ceremonielle, juridiske og moralske Anliggender. I den efterfølgende Tid stod Præsteskabet for Bevidstheden som en hellig Kaste, der som stedfortrædende Repræsentanter virkeliggjorde det Ejendomsforhold, hvori Israel stod til Jahve. Deres væsentligste Virksomhed var kultisk, især Ofring, men ogsaa at velsigne Folket; de havde Opsyn med Templet og dets Indtægter og Domsmyndighed i visse Spørgsmaal (om rent og urent, at erklære helbrede spedalske for rene, o. l.). I føreløbs Tid var det ikke Præsterne, men Profeterne, der repræsenterede den mest aandelige Side af Israels Religion. Og i efterfølgende Tid blev det de skriftkloge mere end Præsterne, som blev Folkets Ledere. Vel udgik Makkabæerkampen fra en Præsteslægts, men der var paa den Tid og senere netop forholdsvis mange Præster, som bjæde sig for den fremmede, hedenske Paavirkning. Ved at være steds- og slægtsbunden og ved sin udvortes Hellighedskarakter var det israelitiske Præsteskab en Institution, der maatte forsvinde, naar Gudsforholdet blev fattet helt aandeligt og personligt.

2. Den ældste kristne Menighed som et præsteligt Folk med Naadegaver og valgte Menighedsforstandere. Jesus Kristus bragte Gudsdyrkelsen i Aand og Sandhed. Her var ikke mere Plads for et Præsteskab i hedensk og jødisk Forstand. Den apostolske Tankegang udførte dette under forskellige Synspunkter. Dels at Kristus som den store Ypperstepræst havde overflødiggjort Ofre for Fremtiden (især Hebr.). Dels at de troende alle var Præster (se Art. Præstedømme, det aandelige) og havde Pligt og Ret til at frembære aandelige Ofre for Gud, bestaaende i Bøn, Lovprisning og et helligt Liv (Rom. 12, 1, jvfr. 15, 16; Jak. 1, 27; 1 Pet. 2, 9; Hebr. 13, 16; Joh. Aab. 1, 6).

Menighedslivet i den apostolske Tid udmærker sig dels ved den store Rigdom af Aandens Gaver (se især 1 Kor.), dels ved Manglen paa faste Former. Enhver Mand, som havde den aandelige Gave dertil, kunde tage Ordet i Menigheds Forsamling. Men allerede i den apostolske Tid hører to Grupper af Menighedsledere sig over de almindelige Medlemmer.

Den første Gruppe er Apostle og Profeter, hvortil slutter sig de mindre tydelige

Klasser Evangelister og Lærere. Apostlene (i videre Forstand) havde fremfor alt ydre Mission som Opgave, Profeterne derimod Menighedens Ophøjelse; dog har de forskellige Klasser indenfor denne Gruppe næppe været skarpt adskilte. Fælles er, at de paagældende Mænd ikke tilhører blot en enkelt Menighed og er bundne til den, men de tilhører hele Kirken, og at de har deres Kald ikke ved Valg fra Menighedens Side, men umiddelbart fra Gud. Ikke Embeder i alm. Forstand, men Naadegaver (Karismata) giver disse Mænd deres Myndighed. I Kraft af en særlig Naadegave fra Gud talte de umiddelbart Guds Ord, og det skulde modtages og adlydes som saadant. Dog tildeler Paulus Menigheden Ret til at prøve Profeterne (1 Thess. 5, 20—21), og der var Mænd, som havde den særlige Naadegave at prøve de profetiske Aander (1 Kor. 12, 10).

Af Didaké (se I, 636) ser vi, at de karismatiske begavede Personligheder endnu i den efterapostolske Tid spillede en stor Rolle, men tillige, at de var ved at forsvinde og maatte forsvinde. Der var Menigheder, hvor der ingen Profeter var (Kap. 13). Der var falske Profeter, som benyttede den foregivne Naadegave til at berige sig. Og samtidig med, at Menigheden selv syntes ret aandsfattig, var Ærbødigheden for de profetisk begavede steget saa højt, at en kritisk Provelse af selve Indholdet af Profetens Ord blev forbudt som Bespottelse af Aanden, naar man først gennem mere ydre Kendetegn havde overbevist sig om, at vedkommende ikke var en Levebrødsprofet (Kap. 11). Under saadanne Forhold kunde Menigheden ikke længere bære Profetiens Gave.

Den anden Klasse af Menighedsledere var Episkoper, Presbyterer og Diakoner. De var virkelige Embedsmænd og som saadanne Grundstammen til den senere Præstestand, indsatte af Apostlene eller valgte af Menigheden, og de havde kun Funktionsret i deres egen Menighed. De havde at gøre med Menighedens Ledelse, dens økonomiske Anliggender, dens Gudstjeneste, Kirketugt og Sjælsorg (jvfr. det hyppige Udtryk »Hyrdегerning«, som betegner noget af det mest karakteristiske ved det særlig kristelige Præstebegreb). Forkyndelsen tilkom til at begynde med ikke særlig dem, omend de ogsaa kunde have Forkyndergaven, og i saa Fald var mest ansete (1 Tim. 5, 17). Benævnelsen »Presbyter«, som vel viser tilbage til Ældstestitutionen i de jødiske Menigheder, frembyder særlig Vanskelighed ved at være meget ubestemt. Dels betyder det en gammel Mand, dels en særlig anset Mand indenfor Menigheden, dels endelig betegner det et Slags Embede. Om Forholdet mellem Episkoper og Presbyterer er der ført vigtige Forhandlinger i nyere Tid (er Episkoper og Presbyterer oprindelig identiske, eller er Presbyterne en videre Klasse? se I, 328).

Disse faste kirkelige Embeder maatte vokse i Anseelse, eftersom de frie, profetiske Naadegaver faldt bort. Ja, skönt vore Kilder ikke tillader os at forfølge denne Proces i det enkelte, kan man dog sige, at de kirkelige Embeder blev Arvtagere efter Naadegaverne; herved var givet Muligheden for Tanken om, at Embedet har en ufejlbar, guddommelig Læreautoritet.

3. Præsteskabets Leddeling. O. Aar 100 skød det monarkiske Episkopat op af Presbyter-Episkopernes Klasse. Hvorledes véd vi ikke; vi finder det i Ignatios's Breve som et Faktum i Forasien, derimod endnu næppe f. E. i Rom. Hos Ignatios har vi da de tre Hovedklasser indenfor Præsteskabet: Biskop, Presbyter, Diakoner. Temmelig hurtigt trængte det monarkiske Episkopat igennem overalt; fra nu af havde kun den øverste Menighedsleder Ret til Titlen Biskop, omend der langt ned i Tiden (f. E. hos Hieronymus) holdt sig en Erindring om, at Biskopper og Presbyterer oprindelig udgjorde én Klasse. Episkopatet blev Grundvolden i den oldkirkelige Forfatning; i den senere Oldtid begyndte Pavedømmet at hæve sig herover. Presbyterne dannede Biskoppens Raad og kunde — Ordinationen (III, 446) og senere Konfirmationen (II, 827) fraregnet — egentlig udføre de samme Handlinger som han (Daab, Ledelse af Gudstjenesten, specielt Nadveren, Prædiken, Sjælsorg, Kirketugt, almindelig Styrkelse af Menighedens Anliggender, Deltagelse i Synoderne). Men Presbyterne var Bispnen underordnede og i mange Tilfælde at betragte som hans Repræsentanter. I Almindelighed var der en Biskop i hver By; større Byer kunde dog deles i flere Menigheder, og en Presbyter da blive ret selvstændig Menighedsleder (saaledes f. E. i Alexandria i Begyndelsen af 4. Aarh.). Ligeledes kunde en Presbyter blive Leder af en Landsbymenighed. Om Diakonerne se I, 629 f. Til de tre højere Grader sluttede sig en Række lavere; undertiden regnedes Sangere og Gravere (*fossorers*) med hertil, men efterhaanden fikseredes disse *ordines minores* i Østen til 2 (Underdiakon og Lektor), i Vesten til 5: Subdiakon (dette Embede flyttedes senere af Innocens III op blandt *ordines majores*), Akolut (I, 44), Exorcist (I, 836), Lektor (III, 39), Ostiarius (III, 455). Disse lavere Grader regnedes dog kun i videre Forstand med til Præsteskabet, de havde ikke Del i Ordinationen, men da Tonsuren (se d. Art.) ved Oldtidens Slutning kom i Brug for Præsteskabet, blev de underkastede den. Ogsaa »Diakonisser« (I, 630) regnedes paa en Maade med til Præstestanden.

4. Klerus som en særlig Stand af Offerpræster; det katolske Præstebegreb. Under Kirkens Vækst tildeltes der Embedet stedse større Betydning. Gnostikerne afviste man ved at henvise til den gennem Bispeembedet nedarvede ægte Overlevering. Eftersom Kirkebegrebet udformedes i juridisk Retning, blev ogsaa Embedet af større Vigtighed. Men navnlig Offerforestillingen gav Præsteskabet en Stilling, som var Urmenighedens ganske fremmed; det blev nu en Præstestand paa hedensk og jødisk Vis. Allerede-Klemens fra Rom (c. 40 f.) sammenstiller de kirkelige Embedsmænd med de glteste Præster, men Tanken er dog kun, at i begge Tilfælde skal alt ske i Orden. Men eftersom man gik over til at opfatte Ofret i Nadveren ikke mere blot symbolsk og aandeligt, men bogstaveligt (se III, 342), begyndte man at se paa den kr. Præstestand i Lighed med Præsteskaberne i de hedenske Samfund, man stadig havde for Øje, og i Israel, som man læste om i G. T. Præsten er nu Offerpræst (*leqúv, sacerdos*). Fuldt ud-

viklet har vi dette hos Cyprian (o. 250), men Rødderne ligger længere tilbage.

Allerede hos Tertullian har vi om Præsteskabet brugt det Udtryk, som viser hen til Sammenstillingen med det gtest.: *clerus, ordo*. Oprindelig betød *κλήρος* Loddet, hvorved et Embede tildeles (Ap. G. 1, 26), dernæst Loddene, det tildelte Embede (Ap. G. 1, 17). Endvidere betegnes 1 Pet. 5, 3 Menighedsmedlemmerne som Forstandernes *κλήροι* og Ef. 1, 11 Menigheden indirekte som Guds *κλήρος*, svarende til, at Israel var »Guds Lod« (LXX 5 Mos. 9, 29). Naar Ordet nu anvendes om Præstestanden, betegnes denne som Efterfølger af det levitiske Præsteskab, hvis Lod og Arvedel Gud var paa særlig Vis (4 Mos. 18; 5 Mos. 10, 9; 18, 2), udsdøret fra Lægfolket (III, 119).

Ved Siden af Nadverofret er Bodsvæsenet den vigtigste Faktor, der bidrager til at opøje Embedet; her, som der, staar Præsten som Midler mellem Gud og Mennesker (se f. E. Kryostomos's Bog »Om Præstedømmet« og Pave Gelasius's Ord, at Præsterne, hvorved der især sigtes til Bisperne, har den højeste Myndighed i Verden ved Siden af Fyrsterne, ja foran denne, da Præsterne skal aflægge Regnskab for Kongernes Liv). Herved er egentlig det katolske Præstebegreb færdig udviklet. Vi har et virkeligt Hierarki, udsdøret fra Lægfolk ved Ordinationen (III, 446).

Til Klerus's Stilling svarer særlige Rettigheder og særlige Krav. Præsteskabet fik en egen udmærket Plads i Kirken, og Lønnen, som fra Begyndelsen var ydet de kr. Menighedsarbejdere (1 Kor. 9), blev mere fæstnet; Didaskalia (I, 636) kræver, at man skal yde Klerus Tiende (som det levitiske Præsteskab 4 Mos. 18). Kravene til Uddannelsen var i Oldtiden og Middelalderen gennemgaende meget smaa; derimod stilledes særlige sædelige Fordringer, hvad Tanken om den dobbelte Moral lagde endnu mere nær. Den asketiske Strømning forlangte ganske naturligt Celibat af Præsteskabet (I, 577). I den orientalske Kirke blev det dog kun gennemført for Bispens Vedkommende; i senere Tid er det endog almindelig Praksis, at det lavere Præsteskab lever i Ægteskab. Men i Vesten blev Præstægteskab forbudt allerede i Oldtiden.

Siden Oldtidens Slutning er det katolske Præstebegreb ikke undergaaet nogen væsentlig Ændring. I tidligere Middelalder brugte man om Klerikerne Udtrykket »de aandelige« (*spirituales, spirituales*), men paa Latin er dette Ord kun blevet anvendt sporadisk; det tilsvarende tyske Ord »geistliche« kom i Brug kort før Reformationen og blev ogsaa gængs paa prot. Grund, skønt det egentlig svarer til det kat. Præstebegreb.

Teologi og Kirkeret har nærmere udviklet det kat. Præsteskabs Stilling og Gerning. Det egentlige Præsteembede (*sacerdotium*) tilhører Bispen og Præster, som ved Ordinationen har faaet meddelte en *character indelebilis*. Ordinationen selv meddeler *potestas ordinis* (se S. 586 f.), medens *potestas iurisdictionis* meddeles ved en særlig Fuldmagt. Til Præstens vigtigere Opgaver hører endvidere Undervisningen i den kirkelige Lære. Om de lavere Embeder (*ministeria*) se ovenfor.

I Middelalderen (og senere i de Lande, der

beholdt den middelalderlige Ordning) udgjorde Gejstligheden en særlig Stand under egen Jurisdiktion og med politiske Privilegier. I Alm. var det dog kun Højgejstligheden (Biskopper, Domherrer og Abbeder), der oftest rekrutteredes fra Adelen, som havde nogen større Indflydelse; det almindelige Præsteskab var i Reglen skilt derfra ved en dyb Kløft. Af største Vigtighed for Præstestandens Stilling var Munkevesenets Fremkomst; Klostrene havde i Reglen deres egen Gejstlighed, og i Tidens Løb blev Munkene, navnlig Tiggermunkene, farlige Konkurrenter til den almindelige Præstestand (Sækulargejstligheden, se d. Art.), jvfr. III, 307 f. Vigtige Sider m. H. til den kat. Præstestands Liv og Gerning vil man finde belyst i Artiklerne Farebog (II, 11 f.), Tidebon, Celibat (I, 577 f.), Kapitel (II, 724), Messe (III, 235) samt i de ved denne Arts Slutning nævnte Art.

5. Det protestantiske Præstebegreb. Mest Lighed med den middelalderlige Ordning har indenfor prot. Samfund den anglikanske Statskirkes: de tre Grader (Biskop, Presbyter, Diakon), den stærke Betoning af Ordinationen, Gejstlighedens hele fremskudte Stilling. Dog er der Mulighed baade for et højerkirkeligt og et evangelisk Syn paa Embedet (jvfr. I, 91 f.).

Luth. er fjernede Offerpræsteforestillinger ved sin Kritik af Messeofret (*De captivitate Babylonica* 1520) og genoplivende med Kraft Tanken om det almindelige Præstedømme (især i Skriftet til Adelen 1520, jvfr. III, 104): enhver Kristen er i Daaben viet til Præst, Biskop og Pave. Hermed er dog selve Embedet ingenlunde forkastet, tværtimod: ingen har Ret til at udføre, hvad der tilkommer Samfundet, uden dettes Bemyndigelse; derfor skal hver Menighed til Præst vælge en from, lærd Borger, gift eller ugift. Luthers demokratiske Tanker om Menighedsordningen kom paa Grund af Tidernes Ugunst ikke til Udførelse. Og overfor Svømmere og Gendobere betonedes han Embedet paa en Maade, som udelukkede fri Lægmandsforkyndelse (saaledes ogsaa den Augsburgske Konfession Art. 14). Paa evang. Grund bliver Præstens Gerning Ordets Tjeneste: Forkyndelse (ofte ensidig betonet, jvfr. »Prædikanten« S. 620 og det tyske Udtryk »Predigere«), Sakramentforvaltning og Sjælesorg; Absolutionen bliver en særlig Form for Forkyndelsen. Kirke regimentet lagdes i de lutherske Lande i Hænderne paa Fyrsterne, der dog forudsattes at bøje sig for Teologernes Tolkning af Skriften. En Leddeling af Embedet (Bispe- og Præsteembede) har kun i de nordiske Kirker faaet nogen Betydning. I den ortodokse Tid fik Teologien og Embedet en Formynderstilling overfor Menigheden; Pietismen bragte atter Tanken om det almindelige Præstedømme kraftigt frem (Speners *Pia desideria* III, 550). Rationalismen saa i Præsterne væsentlig »Religionslærere«. Endelig har 19. Aarh. bragt en »nyluthersk« Retning frem, der navnlig overfor Bestræbelserne for en Menighedskirkeforfatn. lagde stor Vægt paa Embedets Betydning.

I den reformerte Kirke ses Embedet i det hele paa samme Maade som i den lutherske; dog forkastes enhver Leddeling (f. E. et særligt Bispeembede). Præsterne kom til at indtage en mere beherskende Plads, end det egentlig svarede til Calvins Kirkeprincip (om »Presbytere« i ref.

K.r. jvfr. Presbyterialforfatn. S. 590). Det samme er Tilfældet i Metodismen, hvor Lægprædikanterne hurtig blev til et nyt Præsteskab. Omvendt har Kvækerne slet intet Præsteembede. — Jvfr. Art. Præstedømme, det aandelige, Embede (I, 753 f.), Gudstjeneste (II, 294 f.), Liturgik (III, 65), Prædiken (III, 620 f.), Homiletik (II, 454 f.), Skriftemaal, Sjelesorg, Pastoraleologi (III, 491 f.), Kirkeforfatn. (II, 908 f.), Sogn, Præsteyddannelse, P.kaldelse, Ordination (III, 446), og den i disse Art. anførte Literatur. (J. Wordsworth, The ministry of Grace, 1901; P. Hinschius, System des katholischen Kirchenrechts I—V, 1869—95, paa de fleste Punkter med indgaaende historisk Redegørelse; E. Friedberg, Lehrbuch des katholischen und evang. Kirchenrechts, 4. Aufl. 1895). V. A.

Præstebordsgods (Mensalgods), jvfr. Kirkegods II, 792.

Præstecodex eller den præstelige Fortæller (P.) kaldes i Alm. en af Hovedkilderne til Mosebøgerne, jvfr. S. 295 f.

Præstedømme, det aandelige. De kristnes aandelige eller almindelige P. er et dogmatisk Begreb, som dels positivt i Tilslutning til Skriftudtalelser, dels polemisk i Mod sætning til romskat. Opfattelse udtrykker den kristnes høje Stilling og Opgave. Grundstedet er 2 Mos. 19, 5—6 og i N. T. 1 Pet. 2, 5—9, jvfr. Apok. 1, 6; 5, 10; 20, 6; 22, 3—6. Grundtanken heri er den, at de kristne danner et kongeligt Præsteskab, o: et Folk af Præster under Gud som Konge. Det gltest. aronitiske Præstedømmes Idé kan altsaa ikke bruges til dermed indenfor den ny Pagt at begrunde et tilsvarende særligt Præstedømme, men finder sin Anvendelse paa hver enkelt Kristen. Den dogmatiske Udformning af Begrebet støtter sig dog ikke blot til de nævnte Steder, men til alle de mange, som uden at nævne Præstedømmet betegner den kristnes Stilling og Opgave med Billeder hentede fra Præstens Virksomhed (Ofre, Adgang til Gud; særlig Hebrbr. og Paulus). Det gælder da om at bestemme den aronitiske Præsts Stilling og Opgave. Som den dertil særlig udvalgte og heligede staar han paa det hellige Sted, umiddelbart i Guds Nærhed, og hans Gerning er dels at ofre, dels at lære. Naar dette overføres paa den ny Pagts Folk, saa betegner den kristnes Præstedømme dels hans høje Stilling: at staa i umiddelbart Samfund med Gud, en Stilling, som altsaa er lige tilgængelig for alle, hvori de alle — Lægfolk saavel som Gejstlige — er ligestillede, og i Kraft af hvilken de er uafhængige af alle menneskelige Autoriteter; dels hans høje Opgave: at frembære aandelige Ofre, at indvi sit Liv Dag for Dag som et Takoffer til Herren, en Indvielse, for hvilken Bønnen er det højeste Udtryk, samt Vidnepligten: i Liv og Ord at bære Vidnesbyrd om Sandheden i Kristus for andre. Naar det aandelige Præstedømme nogle Steder er sat i Forbindelse med de kristnes kongelige Stilling, saa ligger deri det aandelige Herredømme over Verden, som den kristne i Troen udøver, idet han i Troen faar Del i Kristi Herskerstilling. Hermed er det særlige Præstedømme (det kirkelege Embede) ikke ophævet, men dets særlige, sakramentale Karakter, den absolute Grænse mellem Præster og Lægfolk udslettet. Dette

Begreb blev først fremhævet af Luther, som i sine første reformatoriske Skrifter udfoldede det efter alle dets Momenter, men særlig anvendte det polemisk mod Gejstlighedens Særstilling. I den luth. Dogmatik traadte det imidlertid betegnende nok meget tilbage. Først Spener drog det atter frem i Tilslutning til Luther, men særlig for at begrunde den enkeltes Vidnepligt og Retten til fælles Opbyggelse udenfor Kirken og uden gejstlig Medvirken i gudelige Forsamlinger (P. Madsen, De kristnes aandelige Præstedømme, 1879). J. P. B.

Præstedømme, det levitiske, se »Levi« og Art. »Præst«.

Præsted. Allerede i Oldtiden betragtedes den ved Ordinationen overtagne Lydighedsforpligtelse overfor Biskoppen som indeholdende et livsvarigt Løfte m. H. til Præstens sømmelige Levnedsførelse og hans Udførelse af sin Embedsgerning i Overensstemmelse med K.s Orden. Senere Oldtidssynoder betragtede ligefrem den Præst, der f. E. opgav sit gejstlige Embede for at overtage et verdsligt, eller som indgik Ægteskab efter Ordinationen, som Meneder; og afvigende Lære eller Til sidesættelse af K.s Skikke taales ikke. I Middelalderen lagde man stærk Vægt paa den aflagte Lydighedssed (*Obedientia*) til Bispn som indeholdende i videste Maal Garanti for K.n (ogsaa m. H. til Læren). Præstens Gerning var jo i ringe Grad en Lærergerning, hvad der forklarer Manglen paa særlige Læreskrifter. Som en Læreforpligtelse maa dog naturligst den Bekendelse af det saakaldte apostolske Symbol, som Ordinanden aflægger (foruden Eden om kanonisk Lydighed) under selve Ordinationen, anses, da de før Ordinationen foretagne »Scrutiner« har sikret Bispn, at han ikke blot besidder de andre nødvendige Forudsætninger (deriblandt Kundskab og god Livsførelse), men ogsaa ægte kr. Tro. Indirekte forpligtes Ordinanden ogsaa m. H. til Lære, da den rom. Messe indeholder det nikæno-konstantinopolitanske Symbol og Breviariet Athanasianum (det sidste krævede man iøvrigt i Middelalderen, navnlig siden 11. Aarh., lært udenad og brugt som Regel for Apostolikums Forklaring). Direkte indførte Pius IV 1564 en Læreforpligtelse, idet ogsaa Præster med Sjelesorgsforpligtelser skulde aflægge Tridentinerbekendelsen. Pius IX udvidede 1877 denne Bekendelse med en Til sætning om urokelig Fastholden af Pavens Primat og hans Lærefejlbarhed. — Ogsaa i de protest. Kirker indførtes hurtig P. Her som i Romerkirken lagdes ogsaa største Vægt paa Forpligtelsen m. H. til Livsførelse (naturligvis bortfaldt Cølibatskravet), Overholdelsen af Kirkernes Vedtægter og Skikke, som de kodificeredes i Kirkeordnanser, Discipliner og andre Retsregler eller i de nye kirkelige Liturgier og Haandbøger; dertil kom Lydighedsseden til Landsfyrsten og navnlig den særlige Læreforpligtelse paa Symbolerne (herom og om Forpligtelsens Form se Art. Symbolforpligtelse). J. O. A.

Præstefrihed. I Danmark er, gennem Grundtvig og hans Disciple, Ordet P. blevet teknisk Betegnelse for den Side af de »kirkelige Frihedskrav«, som angaar indgribende Ændringer i Præstens Embedsbetjening af Sognemenigheden. P.en begrundes principielt ud fra Hen-

synet til Folkekirkens Trivsel eller indre Sandhed (»Redelighed«), men Grundtvig og andre har tillige til Tider erklæret P. for Betingelse for deres Forbliven i Folkekirken — uden at Handling dog efterfulgte Ordene. Om Omfanget af den ønskede P. hersker ikke fuld Enighed. — De udviklede Krav om P. omfatter en dobbelt Ændring i Præstens Embedsstilling, idet man dels ud fra Tanken om, at Folkekirken bør være faktisk konfessionsløs, fordrer Ophævelse baade af Gejstlighedens Symbolforpligtelse og dens Bundethed til de autoriserede kirkel. Haandbøger ved Gudstjenesten og de kirkel. Handlinger, dels kræver Løsningen af »Sognebaandet« for Præstens Vedkommende, saa han ikke er forpligtet til at betjene andre af Sognefolket kirkeligt end dem, hans Samvittighed godkender som medtroende. Den sidste Side udvides atter til ogsaa at gælde Bisperne, hvis »uundværlige Frihed« det bør være kun at ordinere de Kandidater, de vil, ligesom paa den anden Side de teol. Kandidater skal have Ret til at lade sig ordinere af hvilken Biskop, de ønsker og kan formaa dertil. — Allerede 1827 (i den undertrykte Slutn. af Afh. om Religionsfrihed) udtalte Grundtvig det for ham ejendommelige Ønske m. H. til P. om den gensidige Løsning af Sognebaandet. Af den faktisk bestaaende Symbol- og Ritualfrihed var han iøvrigt afgjort Modstander og krævede uden Hensyn til de faktisk foreliggende aandelige Forhold Lovens gamle Bogstav gennemført. At Cancelliet i Aug. 1828 ophævede den gængse Ritualfrihed, skyldes ogsaa netop de grundtvigske Klager. I 1832 (Om Daabspagten) indrømmede han derimod, ud fra sin nye Forstaaelse af, at den størst mulige Frihed i aandelige Ting tjener alle bedst, »de nymodens Præsters« Ret til rituelle Forandringer, hvis det gensidige Sognebaand kunde blive løst, og 1834 (»Den danske Statskirke«) fulgte den principielle Paa-stand om, at Statsk. kun var en »Statsindretning«, hvori der burde være Plads for de tilstedeværende »Sekt« eller Retninger og derfor lovmæssig P.; m. H. til den liturgiske Frihed krævede han dog Udførelse af Sakramenterne med Indstiftelsesordene. Medens Grundtvigs Venner var ivrige for Løsningen af Menighedens Sognebaand, var der liden Begjæstring for P.en. Og paa Stønderforsamlingen 1838 afvistes J. C. Lindbergs Forslag om P. straks. Grundtvig vedblev at kæmpe for den fulde P., idet han fastholdt den gensidige Sognebaandsløsning som Betingelse for den første Side af P. Indenfor den grundtvigske Lejr føres endnu Strid om, hvor langt Grundtvig ønskede navnlig den liturgiske Frihed gennemført i det Kirkesamfund, der nu stod for ham som en borgerlig Indretning. Allerede 1842 (Om Religionsforfølgelse) tænkte han sig den saa rummelig, at den indesluttede Baptisterne, og hans Kamp paa den grundlovgivende Rigsdag for Bortkastelsen af enhver konfessionel Bestemmelse ved den nye Folkekirke tyder paa, at hans Opfattelse da var som i 1854, et »Kirkesamfund«, der omfattede frit dannede Menigheder, som atter frit ordnede alle deres aandelige Anliggender. Efter Genneførelsen af Sognebaandsloven 1855 betonedes han paa det kraftigste, trods stor Uvilje fra

hans Venners Side, Løsningen af Præsterens Sognebaand som det nødvendige Komplement til den nye Frihed, og denne Stilling indtog han til sin Død (jvfr. navnlig Afh. »P. i Folkek.« i »Krk. Samler« 1859 og Udtalelser paa Venne-mødet 1863), idet han især betonedes med S. Kierkegaards Udtryk, at Præsterne uden dette ikke kunde være »Sandhedsvidner« og slog paa den ellers nødvendige Udtrædelse; ja, han mente, at hans »Vidnesbyrd« vilde dø med ham og hans Vennekreds, hvis ikke P. opnaaedes. Paa Askovmødet 1881 (jvfr. I, 844) krævede en Minoritet den fulde P., medens det fra anden Side (f. E. J. H. Monrad) erklæredes, at man ikke kunde forbinde nogen sikker Forstaaelse med Ønsket. De radikale Grundtvigianere, som f. E. Højskolemanden Falkenstjerne, vilde nu have Folkek. omdannet til »en fornøjelig Kamplads for meget forskellige Kræfter«, f. E. ogsaa Jøder og Mormoner. Navnlig Skat Rørdams Skrift »De kirkel. Frihedskrav« 1881 trængte imidlertid for længere Tid Tanken om P.ens sidste Del tilbage, selv om Ulemperne ved den bestaaende Ordning, navnlig m. H. til Ægteskabsstiftelsen, har givet Tanken stærk Aktualitet; men de nyeste Forslag om Folkek.s Organisation har vist, at P.en i Højskolekredse har ivrige Venner — og ud fra en fuldstændig Underkendelse af Folkek. som Trossamfund turde denne Stilling ogsaa være konsekventest (H. Begtrup, Grundtvigs Kamp for kirkel. Frihed, 1905; T. Skat Rørdam, De kirkel. Frihedskrav, 1881; et Forsøg paa at hævde Grundtvig for en moderat Forstaaelse af P. gør L. Nye-gård i »Til Forsvar for G.s P. i Folkek.«, 1906).

J. O. A.

Præstegaard. Efter at Middelalderen havde skabt virkelige Sognedannelser (se Art. Sogn), fik Præsterne paa Landet udlagt egne Boliger med tilhørende Jord, der tilhørte Kirken, og nød de Privilegier, hvormed gejstligt Gods udstyredes. Ogsaa i Byerne sørgedes for P. eller Residenser, og i Løbet af Middelalderen lagdes ved Gaver ofte andet Gods (Mensalgods) til Embederne. — Hvor gammel P. er i Danmark, vides ikke sikkert. I Følge Valdemars jyske Lov skulde Præsterne, saafremt de levede »renligt« (i Celibat), være fri for »Landværn« (Ledingsbyrde) af ét Bo, være sig de boede paa K.s Ejendom eller »paa deres eget, om de det have«. I 14. Aarh. udtaltes det klart, at P. laa paa K.s Jord, og at Præsten ved personlig Residens i P., som fra gammel Tid, var fri for al kgl. Tyng. Haandfæstninger stadfæste dette, og navnlig Kong Olufs udtaler, at Præsten skal have én Gaard i Sognet, der betegnes som hørende til de bedste (*principalior*), fri for al Afgift. Forpligtelsen til at residere overholdtes imidlertid ikke i Middelalderen. — Efter Ref. fastholdt man saavel for Præster i Købstæder som paa Landet Tilstedeværelse af »Beneficiargode«, men i 18.—19. Aarh. er P. ved Byembederne mange Steder forsvundet. Paa Landet blev derimod Præsterne i Oplysningstiden og den rationalistiske Periode ofte gennem deres Drift af P. Foregangsmænd paa materielt Omraade for deres Sognefolk, hvorfor man lagde stor Vægt paa at bevare P. I 19. Aarh. vaagnede imidlertid Kritiken overfor »Landmands-Præster«, og de øgede Krav til agronomisk

Indsigt har gjort det stadig besværligere for Præsterne at drive deres P. Som Udviklingen gaar, bærer den hen mod Bortsalg i alt Fald af P.jordene. — I Danmark fandtes længe efter Ref. ved visse Kald baade den egentlige Hovedpræstegaard og andre P.e (Mensalgaarde) og Anneksgaarde. Andetsteds var Jordegodset saa daarligt, at man dels maatte forbyde Præsterne at bo andetsteds (indskærpet endnu 1664), dels maatte skride til Bortsalg af P. og Sammenlægning af Embeder (saaledes ved Christian III's saakaldte Klemmebreve) for at skaffe Præsten nødvendigt Underhold. For Købstadspræsters Vedkommende paabød Ordiansens Kirkevergerne at tilvejebringe P. og vedligeholde den paa K.s Bekostning, men i Løbet af 18. Aarh. bortsolgtes ogsaa hos os mange Steder P., og en Huslejegodtgørelse traadte i Stedet. — Om den saakaldte P.s Indløsning jvfr. Art. Kirkegods II, 793, hvor ogsaa Underretning om de nuværende Forhold med P. i Norden findes (om P., dens Vedligeholdelse, Afgifter, Bortforpagtning osv. jvfr. Ussing, Kirkeforfatning 3. Del II, 669 f.; Kolderup Rosenvinge, Kirkeret § 104 f.; Matzen, Den dske Kirkeret S. 263—85). J. O. A.

Præsteindvielse, se Ordination, III, 446.

Præstekaldelse. I Menighedens første Tid har vi Vidnesbyrd om, at apostolske eller særlig aandsudrustede Mænd indsatte Presbyterne (Ap. G. 14, 23; Tit. 1, 5 jvfr. Ap. G. 20, 28: de er indsat af Helligaanden), men det almindelige har vel været, at Menigheden udvalgte dem, ligesom vi har Vidnesbyrd om, at den kunde afsætte sine Embedsmænd (Korinthermenigheden jvfr. Clem. Rom. I). Men da det monarkiske Episkopat sejrede, besatte Bispren Presbyterstillingerne; dog vedblev vel længe de andre Klerikere og Menigheden at have en medbestemmende Ret (Cyprian ordinerer ordinært ingen, før han har raadført sig med Presbyterne, Diakoner og Menighed; Nikæamødet godkender Menighedens Valg; Ambrosius kalder »Folket« sine »Fædre«; endnu Cyprian godkender ogsaa Menighedens Afsetselsret. Justinians Love udelukkede imidlertid det lavere Folk fra P., der ene skulde tilhøre Klerikere og de fornemme (*primates*). Men reelt kom atter P. i Bispens Haand, der som anerkendt Indehaver af K.s Gods jo tillige lønnede alle Klerikere. P. og Ordination blev væsentlig 2 Sider af en Akt. Allerede Oldk.n kendte dog til Privatkapeller, hvor Ejeren Ønsker sikkert var afgørende. Dog fik Patronatet aldrig større Betydning i Østen. Derimod fik her den egentlige Sogneudskillelse Indflydelse paa P., idet man vel principielt fastholdt Bispens Kaldelsesret, men »efter Klerus's og Folkets Raad«. I det gr. Rige fik dog i Løbet af Middelalderen Staten den egentlige Indflydelse (især ved Alexios Komneners Lov 1107). Efter nugældende Ordning i de autokefale orientalske K. kaldes Sognepræsten (Proestos), »efter at Folket er hørt, af Bispren. Sognene er gerne store og betjenes af mindst 3 Geistlige, og Medhjælperne for Sognepræsten vælges da af denne i Forbindelse med Menigheden og bekræftes af Bispren. I Kongeriget Grækenland og i Serbien udnævnes Præsterne af Bispren; i Rusland foreslaar Konsistoriet (Bispens af ham selv ud-

nævnte Raad) Kandidater; i Bulgarien finder under Ledelse af Protopresbyterne (Provster) og Sognets andre Geistlige et Valg Sted, som Bispren stadfæster efter at have hørt Konsistoriet, og i Rumænien kalder Bispren i Forb. med Kultusministeren (N. Milasch, Das Kirchenrecht der morgenländ. Kirche, 1905, S. 409 f.).

Blandt Vestens Germaner fik Privatpatronatet derimod alm. Indpas, da de fleste Kirker byggedes af private, og Slægten opfattede sig som vedblivende Ejer af det henlagte Kirkegods (se II, 792 f.). Selv gamle Daabskirker kom i det frankiske Rige paa privates Hænder. Bispens Kamp for Indflydelse paa P. var haard. Ved Ludvig d. frommes Kapitular 818—19 opnaaedes kun Forbud mod at beskikke ufri Tjenere til Præster. Gennem denne Lægmands P. sank Præsternes Niveau stærkt. Nogen Bedring indtraadte, da Embederne efterhaanden betragtedes som livsvarige Len (*beneficia*), saa Præsten i alt Fald ikke efter Forgodtbeholdende kunde afsættes. I Beg. af 11. Aarh. skelnede man i Frankrig mellem Beleningen med K. og med Altret og indførte en Dobbeltinvestitur, der tydeliggjorde, at Bispren kaldte til Brugen af Altret, o: til den egentlige Præstegerning. Det store cluniacensiske og gregorianske Opsving bidrog til at forny de oldkirkl. Kirkeideal, og hvor de psevdoydsidsorske Tanker trængte sig frem, godkendtes ikke Lægfolkets Ejendomsret til Kirkegodset. 1078 erklærede Gregor VII al Lægmandsinvestitur for Synd, men Gennemførelsen af disse Tanker naaedes for Præsteembedernes Vedk. ikke i Middelalderen. Derimod afløstes med den kanoniske Rets Sejr den gl. Opfattelse af Ejendomsretten til Kirkegodset af Patronatstanken, hvormed principmæssig sloges fast, at Lægfolkets Ret kun bestod i en Præsentationsret (se S. 630), medens den egentlige P. skete gennem Bispens »Provision«, der imidlertid reelt betød en Stadfæstelse (Konfirmation, Kollation). Foruden private Lægfolk havde ogsaa Fyrster, Geistlige og kirkel. Institutioner Patronatsret i stort Omfang, og i Slutn. af Middelalderen steg Patronaternes Omfang vældigt ved den stærke Inkorporation af Sogneembeder under Domkapitler og Klostre. I Byerne opnaaede Borgerne ved de dér foretagne Sognedelinger ofte Patronatsret. Efter Ref. udvidedes Landsherrens Patronat stærkt, men navnlig skete gennemgribende Forandringer for Romerk.s Vedk. ved de store Sækulariseringer i 18.—19. Aarh., der øgede dels Fyrsternes, dels Sognenes Patronatsret. M. H. til bestaaende Ret se Art. Provisio (S. 615).

Ved Ref. hævedes principielt Menighedens Ret til P., men de bestaaende Patronatsforhold godkendtes. Luther skelnede imidlertid efter 1535 mellem P. og Kirkestyrelsens Ret til en Bekræftelse paa P. Denne omfattede dels den egentlige landsherrelige Bekræftelse af Kaldelsen, dels Ordinationen med forudgaaende Examen og Forpligtelse (der tilfaldt Konsistorierne). (Jvfr. Achelis, Praktische Theologie I 1890, S. 113 f.). Da der imidlertid manglede skikkede Menighedsorganer i de luth. K.r, gik snart selve P. (bortset fra Patronatskaldene) over paa Landsherrens Hænder, og Menigheden beholdt kun en Indsigelsesret efter en hørt Prøveprædiken (se d. Art.) og Ret til Besværing

over Paanøden (*Intrusion*) af Patronernes Kandidater (om P. i den dske K. jvfr. H. F. Rørdam, Valget af Kns Tjenere i Danmark, 1893). Først i 19. Aarh. er sket Forandringer heri. 1835 indførte Preussen en Kirkeordning for Rhinland og Westfalen, der gav de Menigheder, hvor Patronat ikke bestod, en Valgret ved P. Efterhaanden fulgte andre luth. K.r efter. 1873 indførtes i Preussens østlige Provinser en P.smaade, hvorefter Menighedsvalg foregaa hver anden Gang i Tilfælde af Vakance. Andre Steder begrænses Valgretten ved, at Kirkestyrelsen eller Patronen indstiller flere Kandidater, men overalt kræves stadig en Bekræftelse fra Kirkestyrelsens Side (jvfr. Art. Præsentationsret). I Sverige og Finland foregaa ogsaa Menighedsvalg (Stemmeretten dog stærkt afhængig af Ejendomsbesiddelse og Skatteydelse) mellem tre (4) af Konsistoriet indstillede Kandidater. — I de ref. K.r lagdes Embedsbesættelsen i Hænderne paa de ved Presbyterialforfattningen skabte særlige Kirkeorganer; men man gennemførte Menighedens Ret til at udstede en Kaldelse (formelt gennem »Kirkeraadets«), og selv, hvor Patronatet ikke kunde afskaffes, forlangtes en saadan, før den af Patronen præsesterede anerkendtes og ordineredes af den højere Instans, og navnlig i Skotland kæmpede man djærvt mod al Intrusion. I de kongregationalistiske Samfund fik Menigheden fuldtud P. i sin Haand. Ogsaa i de ref. K.r er i 19. Aarh. virkelige Menighedsvalg indførte, f. E. i Schweiz overalt, i Holland fakultativt 1867, i den skotske Statsk. 1875. (J. O. Andersen, Kirkeorganisation udenlands, 1905). J. O. A.

Præstekalender, se Kalendar II, 711.

Præsteklæder (Standsklædning og liturgiske Ornater). En særlig Standsdragt for Gejstlige, forskellig fra Lægfolkets Klædning, var ligesaa ukendt i Oldkirken som et gudstjenstligt Ornat af særligt Snit, Stof eller Farver. Den i Romerkirken endnu udbredte Mening (først i det 19. Aarh. opgivet af Liturgikere), at Apostlene har indført de liturgiske Klædningsstykker, er ganske ugrundet. Ligesaa lidt tillagde man de ved Gudstjenesten brugte Klæder nogen Hellighedsskarakter eller indviede dem. En Forskel mellem Dagligdragten og den ved Gudstjenesten brugte gaar dog muligvis tilbage til Tiden før Konstantin, da Liturgierne havde faaet fastere Form og beherskedes af Offertanken. Dekorurn krævede nemlig, at de fungerende Gejstlige til Messen iførte sig særlige, hvide Festklæder (dog af det sædvanlige Snit), især den lange og langtærmede Tunika. Klædningsstykkerne opbevarede derfor i det Sakristi (*Diakonikon*, *Vestiarium*, *Mutatorium*), der i de gamle Basilikaer dannede Pendant til Prothesis (III, 611), og under Diocletians Forfølgelse konstateredes saaledes Mængder af Klæder i Kirkehuset (jfr. *Gesta apud Zenophilum* i v. Gebhardt, Ausgew. Märtyreracten, 1902, S. 189). — Den Dragt, som udfoldedes i de nye, efterkonstantinske Basilikaer, og den tiltagende Standsforskel indenfor Gejstligheden, medførte naturligt videre Forskelle i Klædernes Kvalitet og Udstyr, uden at dog nogen Fællesskik fandtes. Man optog ogsaa Brugen af de Insignier, der tilkendegav fornem Stand eller romersk Embedsværdighed (Brugen af *clavi*,

Purpurbræmmer, paa Tunikaen; af *mappa* og *orarium*, forskellige Tørklæder, der ikke længere var blotte Nødvendighedsartikler). Siden Theodosius II foreskrev Senatorer at bære den, Kappe (*pænula*), der havde fortrængt Togaen, optog de højere Klerikere ogsaa dette Klædningsstykke som Udmærkelsestegn. Paa Justinian-Mosaiken i S. Vitale i Ravenna bærer saaledes Biskoppen til Forskel fra Præsterne en kulørt Pænula over den hvide Tunika, samt som særligt Insignium Palliet (III, 471), der af Sagkyndige overhovedet erklæres for det ældste som egentligt Ornat opfattede Klædningsstykker (brugt i Østen i 4. Aarh. under Navn *Omoforion*; siden 5. Aarh. i Vesten). Andre gl. Billeder viser imidlertid ogsaa Diakoner og Præster i Pænula, et Vidnedsbyrd om, at Regler var ukendte. Derimod indskærpede Synoder, sikkert forgæves, Tarvelighed.

Forudsætningen for den særlige, gejstlige Standsdragt er Folkevandringsrøret, idet Lægfolk efterhaanden (i Vesten i 5.—6. Aarh.) optog Germanernes Klædning (kort Kappe, Vams, Benklæder). Fornemme Folk, Embedsmænd og navnlig Gejstligheden holdt imidlertid fast ved den nedarvede romerske Klædedragt (*vestis togata*, modsat *barbarica*), og Synoder krævede »den lange Dragt« paa Aarons Vis« som eneste sømmelige for Klerikere. Suart talte man om den (i Forbindelse med Tonsuren) som en *habitus clericalis*. For Gudstjenestens Vedkommende sejrede Konservatismen, og dermed var Forudsætningen givet for en Fiksering efterhaanden af Ornaternes Snit, Farve og Stof og de forskellige Klerikergraders Dragt. For den daglige Dragts Vedkommende var Forholdet derimod betydelig vanskeligere, i alt Fald i Vesten, og hele Middelalderen igennem kæmper Synoder mod Gejstlighedens Lyst til, af praktiske Grunde eller af Forføngelighed, at efterligne Lægfolkets Dragt. Navnlig paa Landet var det vanskeligt. Naar man skulde færdes til Hest, var de lange Klæder upraktiske. De urolige Forhold, særlig i den ældre Middelalder, nødte ogsaa til at bære Vaaben og en Dragt, der muligjorde let Brug af dem.

Perioden til o. 800 er Sakraldragtens Udviklingstid baade i Øst og Vest, men en Overgangstid uden ensartede Regler overalt, og navnlig bevirkede den stadig voksende Adskillelse mellem den gr. og rom. K., at Østen i langt ringere Grad tog Del i den Videreudvikling af P., Vesten skabte under Indflydelse af Karolingeretidens fremtrædende Interesse for liturgisk Symbolik. Her søgte man med Forærlighed at paavise de liturgiske Klædningsstykkers religiøse Betydning og Hellighedsskarakter under Jævnstilling med den gl.-testl. Præstedragt. I 9.—13. Aarh. systematiseres denne Symbolik, og nye Sakralinsignier, navnlig for Bispdragten (se I, 330), tilføjes; Indvielse af P. bliver gængs (den stammer vel fra tidligere Tid; ældste fuldst. Benediktionsformular for Paramenter i Egbert af Yorks Pontificale fra 8. Aarh.), og den kanoniske Ret fastholder Nødvendigheden heraf. Fra Beg. af 13. Aarh. kan den liturgiske Dragt, baade hvad Tal af Klædningsstykker, og hvad disses Art angaar, anses for faststaaende; de senere Ændringer er underordnede.

Hvad nu den gejstlige, daglige Standsdragt angaar, var Middelalderens stadige Krav, at den skulde være »sømmelig« og derfor »gammel-dags«, o: lang, ikke luksuriøs, ikke skrigende af Farve og ubesmittet af Vaabens Tilstedeværelse. I Løbet af Middelalderen tabte den sit romerske Præg; som sømmelig godkendtes nu den ogsaa af Lægfolk baarne langtærmede Talar (*talariis*, *subtana*), en fra Hals til Ankler rækkende, tæt-sluttende Kjortel, knappet fortil eller i hvert Fald sammenholdt ved et Bælte. Lateransynoden 1215 og talrige lokale Synoder krævede den i mørke Farver som Husdragt og som Underdragt under Ornaterne ved Gudstjenesterne. Men Synoderne viser ogsaa, at Gejstligheden havde slemme Tilbøjeligheder til at gøre den »uanstændig« kort, unnlade at bruge Bæltet eller Knapperne, foretrække kostbare Stoffer, tilmed i gule, grønne, røde og blaa Farver, ja sprade med ekstravagant Snit efter sidste Mode og om Vinteren med kostbart Pelsværk. Ligeledes lagde man nødig Sværdet til Side, og K.n maatte tillade at bære Vaaben paa Rejser. Saaledes den danske Landssynode i Khvn 1425, der ogsaa indskærper, at Klerikeres Ære er indvortes, hvorfor de ikke bør — vende Skindforet ud paa deres Dragt(!); og Statuter fra o. 1440 forbyder at møde »offentlig« i røde, grønne eller gule Dragter. — Endnu er Talaren (Soutanen) Romerkns alm. P. i Syden, men den er stærkt trængt af den N. for Alperne baarne tætknappede, højhalsete, lange og sorte Frakke. Til begge hører egentlig Knæbenklæder med Gamascher, men de lange Benklæder har vundet sejrrig frem sammen med Præstefrakken. Soutanens Farver er, som Frakkens, sort for Verdensgejstlige; dens Form, Farver for Regulergejstlige følger Ordensreglernes særlige Bestemmelser, dog tillades det enkelte, f. E. Jesuiterne, at bære Sækulergejstliges Dragt. Prælater har Ret til violet Talar (sort i Fasten), Kardinaler til en rød (violet i Fasten), Paven alene bærer altid en hvid.

Ved liturgiske P. i egentlig Forstand forstaaes de særlige »Ornater«, Gejstlige skal bruge ved de gudstjenstlige Funktioner. Ikke ethvert Klædningsstykke, der bæres ved disse, er liturgisk eller helligt (f. E. ikke Soutanen og dens Underdragt), heller ikke ethvert Stykke skal indvies. Amikt, Alba, Cingulum, Manipel, Stola og Casula maa, før de nyttes til Gudstjeneste, indvies af en Biskop eller befuldmagtiget Præst; Korskjorten, Dalmatikaen, Tunicaellen og Pluvialen bliver det sædvanemæssigt, men Forskrifterne er vaklende. — Præstens Messedragt, der hører til et Alters nødvendige Paramenter og opbevares i Kirken, bestaar af følgende Stykker (regnet eftersom de iføres; om de liturg. Farver jvfr. II, 16): 1) Amictus (*humerales*, jvfr. I, 72), opr. et Hovedklæde, derpaa et Skulder- og Halstørklæde, der menes at stamme fra 8. Aarh.s Slutning og vilkaarlig sammenstilles med den gitestl. Efod, den findes ikke hos Grækerne. Den skal fremstilles af Linned. — 2) Alba (I, 44), den antike *tunica talariis*, en hvid til Fødderne naaende Skjorte (*camisia*) med Ærmer, som Klerikere indtil Karolingertiden har baade som kultisk Klædestykke og som Standsdragt, idet

det dog var forbudt at bruge den daglige Alba ved Gudstjenesten; den udstyredes ofte med paasyede Striber af Purpur eller Guldstoffer. Klerikere fra Subdiakon til Biskop bære Alba, og den skal laves af Linned. I Østen svarer Stikarion til Alba, dens Ærmer ender her i en Slags store Manschetter (*Epimanikia* I, 778). Bispens er videre og forsiret. Den er hvid, men i Fastetiden bærer Præsten den purpur-sluttet, Sorgens Farve i Østen. — 3) Bæltet (*cingulum*, *cincloium* jvfr. I, 510), i Reglen af hvidt Linned; Lateranmødet 1215 forbød dets Prydelse med Guld, Sølvs og Ædelstene. — 4) Manipel (*mappa*, *mappula*, *manipulus*, *fanon*), opr. et Tørklæde til rent praktisk Brug (*sudarium*), i Kejsertiden et Insignium for Konsulere; ogsaa de bysantinske Kejsere bar M. som Udmærkelstegn i højre Haand. Blev derefter Insignium for højere Klerikere (ogsaa Præst og Diakon) i Vesten (ikke i Østen) ved Gudstjenesten. Endnu i 9. Aarh. var den et praktisk brugeligt Tørklæde og bares i Haanden; derefter blev den en blot Prydelse og skrum-pede ind til et smalt, stift Baand, der bæres paa venstre Underarm. Oprindeligt var den af Linned, siden af samme Stof som Messehaglen. I 10. Aarh. erklærer Rotherius, at ingen maa læse Messe uden Fanon. I Middelalderen var den ofte rigt udstyret; den er Ornats for Klerikere fra Subdiakon til Bisp. — 5) Stola (*orarium* af os), opr. vel et Halstørklæde, siden en lang, smal Baandstrie af samme Stof som Messehaglen; den hænges om Halsen, Præsten sammenbinder Stolaen foran Brystet, Bispens lader Striberne hænge parallelt ned, Diakonen, der ved visse Funktioner bærer den, lægger den over venstre Skulder. Stolaen skal være saa lang, at den naar en mellemstor Mand til Knæerne. Den opfattes som Præstens særlige Udmærkelstegn og skal bæres ved alle præstelige Funktioner, ogsaa dem udenfor K.n (heraf Udtrykket Stolgebyr om visse Præsteindtægter). Den gr. K.s Stola (*Eptirakelion*, I, 780) er kortere og minder om Palliet. — 6) Messehaglen (*penula*; *casula* = et lille Hus, da den helt omgiver Personen; *planeta*; jvfr. I, 486), som før nævnt den gl. profane Overdragt, der fortrængte Togaa i fornemme Kredse. Grækerne kaldte den *felonion*, Syrerne *fainu*. Opr. brugt af alle Klerikere, men efterhaanden Præstens særegne Messedragt i Øst og Vest. Dog brugte endnu i 8.—9. Aarh., og delvis længe efter, ogsaa lavere Klerikere M. (endnu bruger ved visse Lejligheder store Krs Diakoner en fortil over Brystet oprullet *casula plicata*). Besværet fra de mange Folder, der fremkom, naar Armene løftedes, øgedes navnlig, da man smykkede M. med guldvirkede Striber, broderede Billeder eller Besætning af Ædelstene; derfor ændredes Formen ved Udskeeriger paa Siden. Sluttelig kom M. da til at bestaa af to 'over Skulderen forbundne glatte, forneden afrundede Tøjstykker, der dækker Præsten fortil og bagtil; Armene er ganske frie. Stoffet var i Middelalderen oftest Uld, siden Silke eller andre kostbare Stoffer (det er nu forbudt at bruge Linned eller Bomuld). Udsmykningen er oftest gyldenstukne Kors for og bag; efter lat. Skik ogsaa en blot dekorativ Kabuds. Farven veksler efter Festtidene.

Gejstlighedens øvrige liturg. Klædningsstykker er: 7) Korkaaben (*piuviale*, se *cappa* I, 473), der lægges om Skuldrene og sammenholdes over Brystet ved en ofte pragtfuld Agraf; opr. et profant Klædningsstykke, saa brugt i Klostre, derpaa af Kanniker og andre Gejstlige for at skærme mod Kulde under Læsning af Tidebønnerne (derfor: »Vesperkaabe«) og mod daarligt Vejrlig under Processionerne (derfor *Pluviale*, Regnkappe); den viste sig ogsaa praktisk ved Funktioner, hvor Røgelsekarret var i stærk Virksomhed (»Røgelsekaabe«). Henimod 12. Aarh. fik den for højere Klerikeres Vedkommende rig Prydelse (Guldbroderier, indvævede Helgenbilleder; navnlig den senere Middelalders Bispekaaber er yderst luksuriøse) og blev betragtet som liturgisk Dragt; den opr. Kabuds svandt ind til en ubrugelig Prydelse paa Ryggen. — 8) Dalmatikaen (I, 588), en antik, luksuriøs, hvid Overtunika af Uld, formet som Ærmeskjorte, prydet med Purpurbrømmer (*clavi*) og bag, blev formentlig først optaget til kirkeligt Brug i Rom som Udmærkelsesdragt for Diakonerne; i den ældre Middelalder blev den overalt Diakonens særlige Messedragt og fremstillede i kostbare Stoffer, ofte prydet med Guldbroderier og Billeder. Bortset fra det pavelige Kapel har den Festerne Farve. Til den svarer Østens Sakkos; den berømte billedrige »Kejserdalmatika« i Vatikanet er en gr. Sakkos, vist fra 14.—15. Aarh. (tidligere henført til 12. Aarh.). Subdiakonens tilsvarende Klædning ved liturgiske Funktioner er Tunicellaen, en snævrere og simplere Dalmatika. Bisper bærer ved Pontifikalmessen saavel Dalmatika som Tunicella under Casula. — 9) Sluttelig Korskjorten (*camisia linea*), den hvide Linnedskjorte, der bæres af alle Klerikere ovenpaa Talaren ved Tidebønnernes Læsning i Koret; egentlig en forkortet Alba, prydet med Blonder eller Kniplinger. Hvor-naar den er blevet fast Ornat, vides ikke; den nævnes o. 1050 og havde længe forskellig Form (Længde, Vidde, Ærmeform). Nu skelnes to Former: Roketten (*rochus*, *rochetum*), som Bisper og Sækulærprælater bruge i Koret; den har snævre Ærmer. Denne regnes ikke til de egentlig hellige Klæder (saaldt som Biretten, der værnere det ved Tonsuren for Træk udsatte Hoved, eller som Mozzetten [af ital. *mozzo*, afkortet], en bred Skulderkrave med en lille Kabuds, der bæres over Roketten og er fremstaaet af den ældre *almutum*, der bestod af Pelsværk; Mozzetten tilkommer Paven, Kardinaler, Bisper, Abbeder og undtagelsesvis Kanniker; Stof og Farve veksler). Liturgisk er derimod *Cotta* eller *Superpellicum* (Navnet, fordi den bæres over *pellicum*, Pelsværkstalaren, som i de nordlige Lande var nødvendig i de kolde Kor; engelsk = *surplice*). Den har vide Ærmer. Den bæres af Regulærprælater, Kanniker og andre Præster. Præsten skal være iført den ved Sakramentforvaltning, og ved Siden af Stolaen er den hans vigtigste Embedsdragt udenfor Messelæsningen. Korskjorten bruges ogsaa af Lægadministranter (Kordrenge, Klokkere) ved liturgisk Tjeneste. — Bispers Pontifikaldragt bestaar af Amictus, Alba, Cingulum, Stola, Tunicella, Dalmatika, Casula og Manipel, hvortil kommer hans sær-

lige Insignier (jvfr. Bispedragt I, 330); de for ham og Præsten fælles Stykker adskilles ved større Kostbarhed i Stof og Udstyr. — Ændringer i P.s Form er ikke tilladt uden P.vens (s: Rituskongregationens) Samtykke. (Litt: F. Bock, Geschichte der liturg. Gewänder I—III, 1859—71; J. Braun, Gesch. der priesterl. Gewänder, 1897; Gesch. d. pontific. Gew., 1898 og Die liturg. Gewandung im Occident u. Orient, 1907).

Ved Reformationen indtraadte store Forskelligheder m. H. til P. i de evang. K.r. Nogle betjente Alter og Prædikestol i deres daglige Dragt, og ikke sjælden ledede Gejstlige Gudstjenesten i Pludderbenklæder, Snabelsko og brogede Kjortler — dels af Principrytteri, dels af Fattigdom. Kirkeordningerne og Menighederne var i Alm. imod dette. Andetsteds beholdt man simpelthen de gl. kat. Ornater, som man havde i K.n og var vant til. Luther erklærede sligt for Adiafora og skrev med Humør til en Provst i Berlin: »Gaa i Guds Navn om (i Procession) med et Sølvs- eller Guld-kors og Korkappe og Korskjorte af Fløjel, Silke eller Linned. Og har Eders Herre, Kurfyrsten, ikke nok i én Korkappe, saa tag 3 paa«. Den almindeligste P. blev dog de lærdes sorte, folderige, til Kneerne rækkende Kappe med de vide Ærmer (*Schaube*). Zwingli indførte den i Efteraaret 1523 i Zürich; Luther prædikede 9. Okt. 1524 om Formiddagen i Munkekutten, men om Eftermiddagen og siden i sort »Schaube«. Først sejrede denne verdslige Kappe med den tilhørende Hue eller Baret i tysk Schweiz og Sydtyskland. Her saa man i Brugen af Korskjorten paa Prædikestolen »Puppenwerk«, og 1536 blev den forbudt i Württemberg. Gendøberne forbød overalt de særlige, geistlige Dragter og Ornater af principielle Grunde. Som Modsætning hertil, eller af H. til »de svage«, holdt man da i Mellem- og Nordtyskland fast ved Messedragten, eller i alt Fald Korskjorten, og Interimet 1548 fordrede de gamle P. genindført. Nu erklærede de »ægte« Lutheranere, at »den, der trækker i Korskjorte, fornægter Christi Lære«, og satiriske Blade haandede den »uskyldige, adiaforistiske Korskjorte«. Men hvor Interimet gennemførtes, holdt de særlige »Messe«-P. sig, og skønt Trediveaarskrigen ryddede godt op i de gamle Paramenter, var der efterhaanden blandt »ægte« Lutheranere atter Iver for P., for at akcentuere Forskellen fra Calvinisterne. I Preussen f. E. søgte Fried. Wilh. I forgæves at faa »de kat. P.« afskaffet; mange Steder faldt de da først for Oplysnings-tidens Uvilje. Ogsaa Dagligkappen (*Schaube*) med eller uden en Talar (Summar, dsk Samarie) under, og med den hvide Bladkrave eller »Mosetavlerne« (der i 18. Aarh. afløste Pibe-kraven), nu Præstens Standsdragt, aflagedes, men holdt sig flere Steder, f. E. i Preussen, som hans Ornat i K.n. Mange Steder er den dog afløst af en sort Frakke. Iøvrigt hersker der stor Forskel. — De reformerte afskaffede Messedragter, og deres Gejstlige brugte de alm. Universitetsdragter for Teologer. I fr. Schweiz og Frankrig sejrede saaledes den saakaldte *robe de Calvin* (en sort Talar med vide Ærmer); i Holland brugtes f. E. en Kappe og Krave (siden 1854 er indført en »Toga«). I 19. Aarh. har man

mange Steder paa ref. Grund optaget den alm. sorte Frakke. Den anglikanske K. fastholder ikke blot den sorte Talar (*gown*), men ogsaa Korskjorte (*surplice*) og Stola; puritaniserende Dissenters bortkastede derimod disse om Romerkn. mindende Ornater. J. O. A.

P. i Norden. I Sverige havde man længe, efter at den kat. Dragt var aflagt, ingen fastslaaet P. Der advaredes kun mod »Lettfærdighed« i Klæduing (Ørebro-Rigsdag 1617). »Kyrkolag« af 1686 beordrede i Alm. »Klædebonad, som deras stånd bäst höfves och anstår« og forbyder at bære Dragt som Bisper, Konsistorialpræsidenter og teol. Doctores. Tilladelsen 1774 for Bisper, Overhofprædikanter, Domprovster, ordinarie Hofpr., Spr. i Stockh. samt alle teol. Prof. og Dr. til at bruge Silkekapper udstraktes ikke til Præsterne. Alligevel har de sv. P. faaet en bestemt Karakter. P. bestaar af en sort Frakke med opstaaende Krave; ved Kirke-tjeneste bruges hvid Bladkrave og sort Kappe; ved Altertjeneste kan Messehagel bruges. Heller ikke i Danmark (-Norge) indføres noget bestemt Ornat. Ordinansen indeholder kun den Bestemmelse, at Præsten skal gaa i rette P.; i Begyndelsen kunde Kanniker og Munke beholde deres Dragt, men dette blev snart forbudt. 1556 maatte Kannikerne i Roskilde aflægge deres kat. Dragt og kun bære Messeskjorte. Heller ikke i den følgende Tid vil man finde noget Paabud om en særlig P. En Forordning af 1629 paabyder Præsterne at holde sig efter Ordinansen og Standens Vis — hvorved man da forstod »ærbare lange Klæder, Samarier, Kjoler og deslige«. — Dske Lov 2—11—2 paabyder ikkun, at Præsterne »altid skulle gaa i rette P.«; men det lades ganske ubestemt, hvad der skal forstaaes ved rette P. Enkelte af Dragtens Stykker omtales i Landemødeakter lejlighedsvis som noget kendt. Paa Pontoppidans Tid har Udviklingen vel nok fæstnet sig til de alm. »lange Kapper som Talarer«; men han ved godt, at man tidligere brugte korte Kapper, lidet eller slet ikke forskellige fra de borgerliges; dog har Farven siden Ref. vel altid været sort, siger han (Annales III, S. 30). — Den oprindelige Dragt bestod af to Stykker: en snæver, langermet Talar, der naaede til Knæerne, og en vid, løst-hængende Kappe eller Kjole. Det dadles, baade naar Kappen gøres for kort, og naar den (senere) gøres for lang. Det sidste trængte dog til sidst igennem og er jo nu det hævdvundne. Oprindelig var Kjolen aaben, med »Vinger« (ale). Da Kjolen blev lang, begyndte man at forsyne den med Knapper fortill, hvad der dadles strengt af Roskilde-Synodalet 1639, der ogsaa er imod Brugen af Halskraver, som er en hel Haandsbred tykke og sammenlagte i Form af en Rose. — Det sidste Skridt er, at man paa Kjolen fastsyrer et Forstykke til Knapper og Knaphuller. Underdragten kommer nu ikke mere til Syne. — Ogsaa Piækraven (Ruen) bares oprindelig af lærde og borgerlige, ogsaa af Konger. Omtr. 100 Aar efter Ref. har den ligesom Kjolen faaet sin nuværende Form. — Den flade Hue fortrænges lidt efter lidt af Hatte, der tager til i Højden. Nu er Huen helt forsvunden. — Poignetten er oprindelig Linningen af Skjortærmet. — Den samme

Dragt brugtes i og udenfor K.n endnu i 19. Aarh.s Begyndelse. Forskelligheder i Snittet var ikke iøjnefaldende, navnlig ikke i K.n, thi straks ved Gudstjenestens Begyndelse iførte Præsten sig Messeklæderne, og han beholdt i det mindste Messeskjorten paa under hele Tjenesten. — Messedragten bestaar saavel af Messeskjorte som af Messehagel. I Begyndelsen brugte man dog ogsaa Bæltet (cingulum). — Endnu kan bemærkes, at Plakat af 27. Novbr. 1801 forbyder ikke-ordinerede Personer at bære P. — 1683 bestemmes Stof og Farve: Sjællands Bisp og Konfessionarius maa have sorte Fløjels Vingekjortler; de andre Bisper sorte Silkekjoler med Fløjels Vinger; Doktorer Fløjels Vinger og Silkekjole. Derimod er det kun en Skik, at Provster bærer Kjoler forskellige fra andre Præsters (W. Rothe i Teol. Tidsskrift, VIII, 1844, S. 233—266). V. L. P.

Præstekrone, se Tonsur.

Præsteløfte, se Præsteed og Symbolforpligtelse.

Præsteløn. Det er en Nødvendighed at lønne Præsterne, men Formen, hvorunder Lønnen gives, har gennem Tiderne været højst forskellig. Idealet og Virkeligheden kan være vidt fjernede fra hinanden, og Bestræbelsen for at formindske denne Forskel er i høj Grad aktuel; men Spørgsmaalet venter stadig paa en tilfredsstillende Løsning. — Naar Jesus udsender Apostlene og siger dem: »I have annammet det for intet, giver det for intet« (Mt. 10, 8), kan dette umuligt opfattes som et Forbud imod, at Kirkens Lærere skulle gives det nødvendige Livsophold, men det er en Paamindelse om, at den Herre, som udsender dem, og i hvis Tjeneste de staa, ikke vil tilstede, at de mangle det fornødne. Jesus siger jo ogsaa umiddelbart efter (V. 10) »en Arbejder er sin Føde værd«. Rabbien hos Jøderne modtog ikke »Løn«; hans Undervisning, hed det, var ubetallig; men Lærerstandens holdtes højt i Ære, og som Følge deraf var den fritagen for alle Skatter og Afgifter og skulde rigelig holdes skadesløs for Tabet af den Tid, den meddelte Undervisningen. I 1 Kor. 9 hævder Paulus sin Ret til at tage Løn af Menighederne, selv om han ikke bruger denne sin Ret; thi »saaledes har og Herren forordnet for dem, som forkynde Evangelium, at de skulle leve af Evangelium« (jvfr. Gal. 6, 6). I Kirkens ældste Dage fik Præsterne ikke nogen fast Løn, men havde deres Underhold ved Menighedens frivillige Gaver; disse maatte ikke betragtes som Betaling for Udførelsen af de enkelte kirkelige Handlinger, men Menighedens Ydelse tilfaldt en fælles Kasse, som ogsaa udredede Hjælp til de fattige. Efterhaanden som Biskoppens Magt steg, gik Bestyrelsen af Gaverne over til Biskopperne. Det blev snart Praksis, at de indkomne Gaver deltes i 4 Dele, hvoraf den ene tilfaldt Biskoppen, den anden Præsterne, den tredje de fattige og den fjerde Kirkebygningen. Biskoppen fik uindskrænket Fuldmagt over Fordelingen, men benyttede ikke altid denne Myndighed paa retfærdig Vis, saa at Præsterne paa mange Steder levede under de mest trykdede Forhold og derved fra deres Side fristedes til at kræve Betaling, mod hvilket forskellige Synoder maatte udtale Forbud. Ofte nævnes det saaledes af Synoderne som Simoni at affordre Betaling

for Daab og Begravelse, medens det betragtes som en »from Skik« at yde frivillige Gaver derfor. Men denne »fromme Skik« bliver fra 1215 (4. Lateransynode) gjort til en Befaling om at yde saadan Gave, og Biskopperne anvises at tvinge de genstridige (*Jura stolæ*, Stolgebryrer, Kjølepenge). I 16. Aarh. bliver der fastsat Takster, dog ikke af Kirken, men af den verdslige Øvrighed. Tidsforholdene nødvendiggjorde denne Fremgangsmaade paa Grund af Lægfolkets Pligtforsømmelse og Præsternes Nød. Men fra kirkelig Side udtalte man atter og atter stor Betænkelighed ved den gældende Retsorden med at fordre Betaling for de enkelte kirkelige Handlinger. Det er derfor et Fejlsyn, naar man mener, at den evang. K. har taget saadan Ordning med Betaling i Arv fra Romerkirken, at tvertimod det uhyggelige Pengepresseri, støttet til Statens Love og Anordninger, aldrig har naaet et saadant Omfang i Romerkirken som netop i de protest. Lande. — Foruden Ydelser i Penge var der i Tidens Løb tilfaldet Kirken en stor Del Jordegods, og fra Middelalderen hører det til Præstens Lønning at være overladt en Gaard til Bolig og Underhold (jvfr. S. 635) og at oppebære Tiende (se d. Art.).

Ved Ref. foregik en stor Forandring i Præsternes Vilkaar ikke blot derved, at en betydelig Del af Kirkegodset inddrogges under Kronen og gaves anden Anvendelse, men ogsaa paa Grund af, at de forandrede rel. Anskuelser maatte stille Præsten i et helt nyt Forhold i Samfundet. Der fremkommer nu idelige Klager over, at Præsterne lide Nød og ikke have det nødvendige Livsophold. Den dske Kirkeordinans af 1539 tilsiger Præsterne, at de skulle nyde samme Privilegier, som de havde i Bispens Tid; Bonden skal tiende af Korn og Kvæg, og hver Sognepræst skal beholde sin Præstegaard med al dens Rettighed og Tilliggende, som den har haft »fra Arilds Tid« og have Offer paa de 3 store Højtider. Men Bonden var uvillig til at yde, hvad Kongebudet krævede, og den verdslige Magt maatte optræde som Kirkens Beskytter. Nye Kongebud udstedtes for at tvinge de genstridige; særlig i Skaane var Modstanden stor, og endnu samme Aar, Ordinansen var udfærdiget, indskræmpes paany Offerpligten med Tilføjelse, at enhver skulde give Præsten 5 Sk. ved Jordefærd, 5 Sk. ved Bryllup og 4 Sk. ved Barselkoners første Kirkegang. Det er første Gang, der ansættes Takst for Accidensofret (3: Offer ved accidentelle, uregelmæssige Lejligheder), og det maa fremhæves, at Betaling for Sakramenternes Meddelelse ikke nævnes; dog taler P. Palladius i en Traktat 1553 om »Hædersoffer«, der skal ydes Præsten »om, naar Børn døbes, Brude vies, og Kvinder gaa i Kirke«. »Sjælegave« maa gives efter enhver gode Vilje. Sidstnævnte Offer var i 16. Aarh. meget omtvistet i Anledning af den Overtro, der kunde knyttes dertil. Ofte bestod Ofret ved Ligfærd i en Ko, der da førtes med i Ligfølget ind paa Kirkegaarden, mod hvilket der dog snart udstedtes Forbud; men en væsentlig Indtægt tilfaldt Præsterne, da Ligprædikenerne begyndte at florere, og store Gaver faldt ved saadan Lejlighed. — 1670 udstedtes en Forordning om Højtidsotret, hvori det bestemmes, at, da dette paa mange Steder, ja næsten overalt formindskes,

tilpligtes alle, som låde sig betjene med Skriftemaal og Alterens Sakramente, at erlægge deres Offer paa de 3 store Højtider efter enhver Evne og Vilkaar under Strafsansvar. Nu nævnes altsaa, hvem der er offerpligtig, idet der sættes en nær Forbindelse mellem Altergang og Offer. Vejen er nu banet til at gøre Ofret til en ligefrem paalagt Skat. I D. L. 2—5—4 nævnes Offer ved Ægtefælts Børns Daab, men »med Hore- og Slegfredbørn maa ej ofres« (denne sidste Bestemmelse ophævedes 1770); og Lovens 2—12—5 stadfæster den ældre Ordning om Tiende og Højtidsoffer samt Offer ved Brudevielse, Barnedaab og Barselkvinders Kirkegang; men Ofrets Størrelse beror paa de ydende, og der maa ikke foreskrives nogen, hvad de skulde give for Barnedaab eller Ægtevielse, men Præsten skal nøjes med, hvad enhver af fri Vilje vil give eller ofre (Frd. 13. Marts 1683). Da Konfirmationen indførtes, fastsatte Frd. 13. Jan. 1736, at, hvor Præsterne før havde faaet noget for at eksaminere de unge, maatte de beholde det, dog at de fattige forskaanes. Kort Tid efter (1742) maa det forbydes Præsterne at foreskrive Konfirmanderne, hvad de skulde give. I Slutn. af 18. Aarh. bliver Højtidsotrets Aftagen større end nogen Sinde, og Regeringen modtog idelige Klager derover fra Præsterne. Fra o. 1780 opstaar den Skik at udsende Offersedler som en Paamindelse om Offerpligten, men denne sørgelige Nødhjælp vakte kun Folks Vrede. Man satte derefter Mulk for Ofrets Udeblivelse, og Halvdelen af Mulkten tilfaldt Præsten. Tilstanden blev endnu værre. Tilsidst gjorde Regeringen efter lange Forhandlinger i Provincialstænderne et nyt Princip gældende ved Pl. 9. Juni 1847, idet det bliver de offerberettigede overladt, naar nogen af Menighedens konfirmerede Medlemmer undlader at give et efter sin Stilling og Evne samt Stedets eller Egnens Skik og Brug passende Offer, at henvende sig til Kommunalbestyrelsen eller Amtsrådet for at faa den paagældende ansat til et bestemt Offer, der i Mangel af Betaling kan inddrives ved Udpantning. Denne Bestemmelse, der dog ikke er anvendelig i København, er endnu gældende, men angaar kun Højtidsotret, ikke Accidensotret. Udebliver dette, er den offerberettigede alene henvist til at faa sit Krav fyldestgjort ved privat Søgemaal.

I sidste Halvdel af 19. Aarh. har Præstelønningsspørgsmaalet stadig været paa Dagsordenen. Hvad der frembyder den store Vanskelighed ved at finde en Løsning er de modstridende Anskuelser om K.s Ejendomsret uafhængig af Staten. Man krymper sig med Rette fra K.s Side for at indrømme Statens Berettigelse til at inddrage Kirkegodset i Statskassen, hvorefter Præsterne skulde lønnes som andre Statsembetsmænd; og man har forsøgt paa flere Maader at jævne den store Forskel mellem de enkelte Præsteembeders Lønforhold; men derved kommer atter et uklart Spørgsmaal frem, hvorvidt Præsteembedernes Indtægter tilhøre det enkelte Sognekald hvert for sig eller hele Landets Kirke, saa der frit kan disponeres derover til kirkelige Øjemed. Men medens Forhandlingerne føres, føles den bestaaende Tilstand fra alle Sider mere og mere uholdbar og utilbørlig. — I Tyskland er Spørgsmaalet lidt efter lidt blevet løst særskilt for

hver Landskirke. Allerede 1818 afskaffede Nassau al Betaling for kirkelige Handlinger; 1849 fulgte Oldenburg efter; 1853 Brunsvig o. s. fr. Embederne ere holdte skadesløse dels ved Ligning paa Menigheden, dels ved Kirkekassens Hjælp eller Bidrag fra Stat og Kommune. Civilstandsloven af 1875 gav et mægtigt Stød til at fremskynde Afskaffelsen af Betaling for de enkelte Handlinger, og fra Tyskland førtes Strømmingen til de nordiske Lande. — I Norge blev Præstelønningen fast reguleret ved Lov af 14. Juli 1897; samtidig med Tiendeafløsning blev Højtidsoffer-afløsning muliggjort, dog er Ydelse af andet frivilligt Offer tilladt. I Danmark har Nødvendigheden af Forandringer i Præstelønningen været drøftet i Skrift og i Tale, paa Landemoder, i Konventer og Kirkekommissioner, men uden Resultat. Det senest nedsatte kirkelige Udvalg har i 1905 udarbejdet et stort, statistisk Materiale (trykt som Bilag til Forhandl. i 4. Samling, Foraaret 1906), og et Forslag til endelig Ordning foreligger udarbejdet og drøftet, men hvilke Udsigter det har til at blive realiseret, kan umuligt forudses. M. H. til Præsternes Højtidsoffer er der i de senere Aar sket Afløsning heraf (indtil 1905 havde saadant fundet Sted i omt. Halvdelen af Landets Pastorater) med Ligning paa Menigheden (jvfr. kgl. Resol. 4. Jan. 1899). For at bøde paa de ringe Præsteembeders Indkomster er der ved indtruffen Vakance i de rigeligt aflagte Embeder paalagt disse en aarlig Afgift til »Stiftsmidlerne«, hvoraf der ved Finansloven gives Kirkeministeren Bemyndigelse til at anvende et vist Beløb til Understøttelse for de mest trængende Præster. Endnu skal blot peges paa, at det kbhvske Kirkefond (II, 790) delvist eller helt udræder Løn til Præsten ved flere af de nye Kirker i Hovedstaden. (Hagen, Die pfarramtlichen Besoldungen, 1844; Scheffold [kart.], Die Parochialrechte, 1846, II, 212 f.; Bossert, Die Stölgelührenfrage in Württemberg, 1890, Overs. i Fr. Nielsen's »Smaaskrifter«, 1891; Kalkars Theol. Tidsskr., 1878, S. 605 f.).

A. J.

Præstepenge, Benævnelse i dsk Kirkeret paa en Afgift til Købstadpræster. Riber-Artiklerne af 1542 forlangte, at Købstadborgere i de Byer, hvor Tienden ikke forsløg til Præstens Underhold, skulde »dertil lægge Penninge af deres eget«. Dske Lov stadfæstede, at Købstadpræster to Gange aarlig som »hidtil« skulde nyde P. — P. svares stadig, men nu kun af Folkekn. Medl.; som ved Højtidsoffret kan Afløsning finde Sted. For Kbhvns Vedk. sker P.s Ansættelse efter Plakat 21. Sept. 1814 ved en Komité (2 Provster og 3 Magistratsmedlemmer), der udnævner en Kommission for hvert Sogn; P. opkræves med Indkomstkatten. J. O. A.

Præsteuddannelse. Fra Beg. har den kr. Menighed stillet store Krav til dem, der skulde virke som dens Presbytere (jvfr. Tit. 1, 5—9; 1 Tim. 3, 1—7; det første Sted viser, at der dengang ingen Forskel var paa Bispen og de Ældste); men Hovedsagen var deres Liv og Fasthed i Troen. Dette vedblev siden at være Hovedkravet; om nogen obligatorisk Fordannelse var der ikke Tale, navnligingen teoretisk. Naar imidlertid ofte Lektoratet blev et Trin paa Vejen til Presbyteratet, viser det, at man ønskede Mænd, der var hjemme i Skrifterne. Og der har sikkert været mange af Oldk.s Pres-

bytere, der baade har gennemgaaet Retorskolen og studeret de hellige Skrifter og K.s Forfattere. Hist og her (tidligst i Alexandria) var der Tilløb til kr. videnskabelige Skoler, som K.s Mænd vel har draget Nytte af. Men trods det, at Synoder (f. E. allerede den i Nikæa 325) kunde stille visse Betingelser til teoretisk Dannelse for at opnaa Ordination, var der Gejstlige, selv Bisper, der »ikke kendte Bogstaverne« (f. E. i Efesos 449), og Justinans Lov, der som Betingelse for Ordination kræver, at man skal kende *litteras* og »den rette Tro«, maa sikkert forstaaes bogstavelig (om Læsning og Udenadkundskab). Skal der tales om en kirkel. »Uddannelse«, maa man tænke paa den praktisk-liturgiske m. H. til K.s hellige Handlinger, og den, de ældres Erfaringer og Livet giver. Navnlig blev de lavere kirkel. Embeder (*ordines minores*) efterhaanden et fast Trappetrin op mod Præsteembedet. I Slutn. af Oldk. blev det mange Steder Skik, at Bispen havde Klerikerne boende hos sig ved K.n, hvad der har givet Anledning baade til Læsning og Belæring. Augustin ordnede sin Bispegaard i Hippo som et saadant Sambo, hvor han ogsaa ledede Klerikernes Uddannelse. Allerede i Oldk.s Slutningstid var dog det alm. aandelige Niveau bl. K.s Mænd sunket betydeligt, og vældigt sank det yderligere i den ældre Middelalder, navnlig i Vesten. Kravene til Uddannelsen var saare smaa, thi der tænkes nu saa godt som blot paa den Kraft, Præsten fik ved Vielsen. Naar han forstod Cereemonierne, og hvad han skulde læse eller synge, kendte K.tugtens Love, den kirkel. Festberegning osv., gik Kravet ikke videre. Det lærte han vel oftest hos en anden Præst (man har for denne Periode træffende sammenlignet Tilstanden med Forholdet mellem Haandværkslærlingen og Svenden) eller i Bispegaarden. Hvor der var externe Klosterskoler naaedes maaske flere teoretiske Kundskaber. Vigtig blev imidlertid Bispernes Forsøg paa til de begyndende Domkapitler at knytte en særlig »Magister« eller »scholasticus«. Heraf fremvoksede Domkapitel-skolen eller Katedralskolen, der, ved Siden af den praktiske Oplæring i Koret (i Løbet af Middelalderen faar Kapitlerne særlige Kantorer, der vaagede over Klerikernes praktiske Uddannelse), ydede den forrede P. Efterhaanden indførtes i Stifterne faste Regler for, hvor lang Tid man skulde have tjent i Koret, før Bispen meddelte Ordinationen. Højmiddelalderen bragte et rigt teol. Liv (se Skolastik og Universiteter), men det blev kun Mindretal, der kom i Forhold til de Aandsværdier, der her bødes paa, og det maa ikke glemmes, at de færreste Universiteter overhovedet havde Ret til at docere Teol., og atter, at kun det ringeste Mindretal af Studenter naaede frem til Koret. Iøvrigt gjorde Slutn. af Middelalderen et ikke ringe Arbejde for Skolevæsnets Fremme, men den alm. Præsts teoretiske Kundskaber vedblev at være faa og af lidet Værd. Da Kravene om Prædiken kom stærkt frem, maatte han hjælpe sig med Postiller og Helgenhistorier. Det blev Reformationens store Følge, at et iøvrigt Arbejde blev optaget for at forbedre P.; thi Forstaelsen af Præstedømmet og en Præsts Gerning var nu blevet en anden. Skolerne og Universiteterne blev de evang. K.s Yndlingsstiftelser. Dog gik der lang Tid hen,

før de Idealer m. H. til en videnskabelig og særlig teol. Dannelse, der havde foresvævet Reformationerne, blev udført i Praksis. Men de evang. K.r har stadig krævet Præster, der stod paa Højde med Tidens Dannelse. Forholdene i Norden er ret typiske. Herom se Art. Eksamen, teol. (I, 831 f.). Fremskridtene i P. har stadig hængt sammen dels med Nyvækkelser i det rel. Liv, dels med Vanskelighederne i de Opgaver, Præsterne har været stillet overfor. Forøgelsen i Kravene til P. er da ogsaa navnlig kommet frem dels paa Pietismens Tid, dels da Deismen og den kritiske Oplysning nødvendig-gjorde forøgede Kundskaber hos Præstestanden. De vanskelige Opgaver, den nyeste Tid har bragt Præstestanden, paa Grund af det moderne Frafald indenfor K.r'ne, har da ogsaa igen overalt sat Spørgsmaalet om Reformer m. H. til P., baade paa teoretisk og praktisk Omraade, i første Række. Tydeligst mærkes dette i de engelske frikirkl. Denominationer, der i ældre Tid har lagt forholdsvis liden Vægt paa den teoretiske P., men som nu saa godt som overalt stræber mod at kræve virkelig videnskabelig Uddannelse for deres Præster. — M. H. til Romerk.n skete et stort Opsving i P. ved Tridentinerkonciliet, der forlangte teol. Seminarier oprettede. Om P. i Romerk.n og den gr.-kat. K. se Seminarier. J. O. A.

Præstevalg, se Præstekaldelse.

Præstevielse, se Ordination S. 446 f.

Prætoriet, se »Landshevdinger« (III, 14).

Prætorius. 1) **Abdias P.**, hvis egentlige Navn var Gottschalk Schulze, luthersk Teol., f. 1524 i Salzwedel, studerede i Frankfurt a. O. og Wittenberg, hvor Melanchthon fik afgørende Indflydelse paa ham. Siden 1544 virkede P. ved sin Fødesteds Skole og blev 1548 Rektor ved Gymnasiet dér, 1553 i Magdeburg, hvor han fik Ry som Gymnasiets »Restaurator« og navnlig udmærkede sig som fremstaaende Lærer i Græsk og Hebraisk og Leder af Disputationer. 1558 forflyttedes han til Universitetet i Frankfurt a. O. som Prof. i Hebraisk. Allerede tidligere var han som ivrig Philippist optraadt mod de strenge Lutheranere; nu kastede han sig med hele Tidens Hensynsløshed ind i Dogmestridigheder og stræbte med Kraft at overbevise Kurfyrsten, der havde megen Respekt for hans Dygtighed og tillige brugte ham som Forhandler baade i kirkl. og politiske Spørgsmaal, om Gnesiolutheranernes Statsfarlighed. 1563 sluttede imidlertid Joachim II sig afgjort til luth. Side (Agricola og Musculus), og P. flyttede da til Wittenberg som Lærer i det filos. Fakultet. Han døde Jan. 1573. — 2) **Benjamin P.**, luth. Præst og Psalmedigter, f. i Weissenfels, 1657 Kapellan i Lissa ved Delitzsch, udgav to Samlinger af rel. Sange (Jauchzender Libanon, 1659; Spielende Myrtænaue, 1664), hvoraf flere Psalmer er blevet faste Kirkesange til vore Dage (Paaskepsalmen: »Triumph, Triumph«; Konfirmationspsalmen: »Sel getreu bis an das Ende«, jvf. Psb. f. K. og Hjem Nr. 576, Landstads Psb. 270). — 3) **Hieronimus P.**, kirkl. Komponist, f. Aug. 1560 i Hamburg, 1580 Kantor i Erfurt, siden Organist i Hamburg, hvor han døde 1629. 1622 udkom hans Kompositioner i 5 Bind (*Opus musicum et perfectum*). — 4) **Michael P.**, berømt kirkl. Komponist, f. o. 1571 i Kreuzburg ved Werra

i Thüringen, Kapelmester i Lüneburg, derpaa Hoforganist i Braunschweig, 1604 Kapelmester og Kammersekretær hos Hertugen i Wolfenbüttel, d. 1621 som Prior i Ringelheim i Hannover. P. var i Besiddelse af en ualmindelig frodig musikalsk Skaberevne saavel hvad Satsen som hvad Instrumenteringen angaar, men tillige af omfattende Kendskab til ældre Musik, som han har udgivet i Samlerværker; navnlig fik han dog Betydning for tysk Musik ved at indføre Kendskab til den venetianske Skole. Han hører til de første, der opgav de ældre stive kontrapunktiske Former og formidlede Overgangen til Brugen af de moderne diatonisk-kromatiske Tonearter. Blandt hans mange Værker kan nævnes: *Musæ Sionie* i 9 Dele (1605—10), en sand Fundgrube for ældre Kirkemusik, hans *Syntagma musicum*, Datidens musikhist. Hovedværk, ogsaa vigtig ved Afbildningerne af gamle Musikinstrumenter; *Hymnodia Sionia*, en Samling af 2—8-stemmige Psalmemelodier, *Missodia Sionia* med 2—8-stemmige Messer, bestemte for den luth. Hovedgudstjeneste, osv. — 5) **Stephan P.**, luth. Opbyggelsesskribent, f. i Salzwedel o. 1536, studerede under David Chytraeus og Joh. Posselius i Rostock, hvor han tog Magistergraden, blev 1565 Præst i sin Fødestad, 1569 i Neustadt ved Salzwedel, hvor han navnlig under Pesten 1580—81 udmærkede sig som Sjælesørger; d. Maj 1603. P. var ivrig Lutheraner, men af praktisk Art; han gik ikke op i Dogmatisme, men ivrede for personlig Tilgængelighed af Frelsesvisheden og et sandt kr. Liv. Allerede hans Samtid anklagede ham i den Anledning for »Perfektionisme« (Fuldkommenhedslære) og fandt hans frie evang. Livsopfattelse »antiomulistik«. P. hørte ogsaa til de faa, der paa den Tid viste Sans for Hedningemission; i en Traktat, skrevet for de tyske Søfolk i Bergen i Norge, formaner han dem til at erindre, at Evangeliet skal forkyndes for de fremmede Øer, de kommer til. Hans mange Traktater fik ikke mindst for Eftertiden stor Betydning som Opbyggelseslitteratur, idet den fromme Joh. Arnd 1622 udgav en Samling af dem (Christlieb siger: »en Pædotalteologi fra Konkordieformlens Dage«), og Danziger-Præsten Martin Statius bearbejdede dem bl. a. i 7 Bøger i sit »Geistliche Schatzkammer der Gläubigen« (1636), der gav Anledning til nye Angreb »den prætorianske Strid«, hvor Teologen Calovius erklærede det for »Fanatisme«, at Bogen lærte, at de troende besad »Salighed« — en Strid, der spillede en ikke ringe Rolle i Pietismens første Tid, ogsaa hos os; Speners Modstander, Diakonen Diefeld, o. a. erklærede P. for en Aandsfrænde af den berygtede Esaias Stiefel, og »Schatzkammer« blev bl. a. forbudt i Svensk Pommern. Paa den anden Side blev Bogen ved Speners Anbefaling et kært Opbyggelsesskrift i pietistiske Kredse, og den er blevet oplagt lige til vore Dage (bearbejdet f. E. af Kornthalerpræsten Staudt). J. O. A.

Prøveprædiken (eller Valgprædiken) kaldes en Prædiken, som en Ansøger til et Præsteembede holder for at opnaa Kaldelse. — Den stærke Vægt, Reformationstiden lagde paa Forkyndelsen som et Hovedpunkt i Præstegerningen, gjorde det sikkert hurtigt til udbredt Skik, hvor Menigheden skulde beskikke Præst, men

hvor Kendskab til en Ansøger eller hans Arbejdsduellighed manglede, at man prøvede hans Evner som Prædikant ved P. Selv, hvor Embedsbesættelsen (ved Patronat) var i Hænderne paa andre, værnedes dog, af Sky for at paa- tvinge Menigheder Præster mod deres Ønsker (*Intrusion*), om Menighedens Ret til at »give en Kaldelse«, og udtalte denne end først og fremmest Tillid til Ansøgerens Levned, saa viser senere Kirkelove i alt Fald ofte, at P. har været gængs som Værn mod Intrusion. Den danske K.-Ordinans af 1539 nævner saaledes vel ikke direkte P., men naar der tilkendes »Kirken« (o: Menighedens Repræsentanter) Ret til med Provsten at vælge den »de agte bekvæm« dertil, er der fuld Plads for en P., og da P. noget senere udtrykkelig nævnes som forekommende (første kendte Eks. 1558), er det mod Misbrug, ikke mod P. selv, der protesteres (at Sognemænd indkalder flere og navnlig Folk fra andre Stifter til at »kæmpes og kives med Prædiken«). I Alm. behøvedes ingen Ængstelse derfor, da Mulighederne for »P.-Kamp« var ringe. I Patronatssogne værnede Indstillingsret derimod, andetsteds den herskende Nød paa brugelige Præstemænd, som kunde vente Godkendelse ved Bispeksamen, ikke mindre de mangelfulde Samfærdselsforhold, der vanskeliggjorde Kundskaab om Vakancer; og oftest var vel af lokale Grunde »Valget« givet (Præstens Søn, Svigersøn, Kapellan, Degnen, en Student eller Latinskoleelev fra Sognet eller overhovedet en studeret Person, der vilde ægte »Enken« paa Kaldet). Garanti gav ogsaa Provstens Medvirkning. Paa det sjællandske Landemøde 1559 forbød P. Palladius — sikkert forgæves — Provsterne at tilstede Præster eller Studenter at »lade sig høre« paa Prædikestolen i vakante Kald, naar de ikke kom med Bispens Skrivelse og Samtykke. Men selv i dette Tilfælde (forbudt 1606) fandt altsaa P. Sted, og Frdn. Sept. 1621 fastslog kun gammel Skik: at 2 eller 3 maa prædike for Menigheden, »om ikke flere at høre er begjæret«, samt at det stod enhver frit for »at angive sig til Præsteembedet«, »dog skikkelig og efter Ordinansen«, hvilket vil sige, at navnlig Provstens Medvirkning opretholdtes. Frdn. 1629 tilføjede Kravet om, at Ansøgere, for at betrede Prædikestolen, skulde have Vidnesbyrd om aflagt Prøve for Universitetslærere, og den store Reces 1643 indskærpede disse Bestemmelser (I, 1. 20), samt at alle Kaldsbreve skulde være betingede af H. til Bispens Prøvelsesret for Ordinationen. I den nærmest følgende Tid kendes gentagne Eksempler paa uheldige Forhold ved P. Der holdtes f. E. flere P.er paa én Dag, selv en Hverdag, naar Kirkebesøget var ringe; talrige Sollicitanter trængte sig om Provsten for at komme først paa Listen til P., og der meldes om Forstyrrelser fra Konkurrenters Side under P. en. — Siden Suverænitetens Indførelse blev P. betydningsløs, da Kancelliet saa bort fra den gl. Menighedsvalgret, og i Dske Lov 2—3—11. tilkendes der kun Menighedens Ret til ved »Supplikation« med »Bevisligheder« at protestere mod en udset Præst, der »lader sig høre«. I den følgende Tid fandt Menigheden sig, fraregnet ganske enkelte kendte Eksem-

pler, med »passiv Lydighed« i endog haarrejsende Intrusion, navnlig fra Privatpatroner. P. har dog som gl. Skik, maaske endog oftere, fundet Sted i 18. Aarh. Da H. G. Clausen i 1797 kaldtes til resid. Kap. ved Friue K. i Kbhvn, holdt Kandidaterne f. E. endnu P. (Engelstoft i Theol. Tidsskrift V, 184; H. F. Rørdam, Valget af K.s Tjenere i Danmark, 1893). — I den slesvig-holst. K.-Ordinans af 1542 tales heller ikke udtrykkelig om P., men Menigheden skal sammen med Provsten vælge en duelig Præst med Vidnesbyrd om hans Lære og Liv. I den følgende Tid brugtes faktisk P. (Frđ. 1636). Selv hvor den egentlige Valgret i 17. Aarh. bortfaldt, vedblev som Regel en Indstilling, mest af 3 Kandidater, at finde Sted, og paa 3 Søndage holdtes P. (i Løbet af 19. Aarh. alle paa én Dag), hvorefter Menigheden udstedte Kaldsbrev. Efter Kirke-loven Okt. 1880 for Slesvig-Holsten prædiker de 3 præsenterede umiddelbart før Valget (Rækkefølgen efter Lodtrækning) over samme Tekst. (Michelsen, Ueber die Predigerwahl in Schl.-Holstein, 1841; Chalybaeus, Schl.-Holst. Kirchenrecht, 1883). — I Sverige og Finland finder stadig P. Sted. — I Tyskland er, trods Ulemperne ved P., den gl. Skik ikke helt forsvundet. I Sachsen f. E. kan »Kirkeforstanderskabet« gennem Superintendenten indbyde de 3 foreslaaede Kandidater til P., og i de Tilfælde, hvor Besættelsesretten tilhører Konsistoriet, kan Forstanderskabet forlange en P. af den designerede. Ogsaa i de gl. preuss. Provinser er P. tilladt paa Menighedsraadets Ønske. — I ref. K.r skabte det presbyteriale K.styre en saa indgaaende Forbindelse mellem større Kredse af Menigheder, at den egentlige Grund til P.er ikke forelaa. Man kunde baade fastholde, at Embedet »ikke søges«, og sikre sig, at en Menigheds Representation ikke lod sin Kaldelse udgaa uden at have Garantier m. H. til den, man henvendte sig til. Den samme Overstyrelse (i hvilken Enkeltmenigheden er repræsenteret), som stadfæstet et Præstevalg og sørger for eventuel Ordination, giver ogsaa efter særlig Prøve Kandidater Prædikestilladelse (engelsk *license*, *licensure*) og holder derefter nøje kirkl. Opsigt med deres Liv og Prædikevirksomhed i de Menigheder, de opholde sig i, indtil de faa Kaldelse (fratager dem eventuelt Prædikestilladelsen og dermed Mulighed for at faa Kaldelse). Disse disponible Kræfter, paa hvis Anvendelse Styrelsen har Indflydelse, kan kaldes *Prøveprædikanter* (engelsk *probationers*, et Udtryk, der dog ogsaa, f. E. i metodistiske Kredse, bruges om Menighedsmedlemmer, der endnu ikke er endelig optagne). Egentlige P.er er ogsaa kendte. I Statsk.n i Nederland kan f. E. Kirke-raadet ved Vakance indbyde Kandidater til P. (derimod ikke Præster i Embede). J. O. A.

Psalmer, de gammeltestamentlige. Psalmer-nes Bog benævnes i det jødiske Sprog (*sefer*) *tehillim* eller *tehill*, en efterbibelsk Biform til det gtest. *tehillot* (Hymner, Lovsange), en Betegnelse, som i Betragtning af Ps.s højst mangle- artede Indhold formodentlig nærmest har Hensyn til deres Anvendelse som liturgisk Sangbog. Den græske Benævnelse er *psalmoi* (LXX, N. T.) eller *psallerion* (LXX), overført til Latinerne som *psalmi* eller *psallerium*, hvoraf Psalter.

Antallet af Ps. er baade i den massoretiske Tekst og i LXX (Septuaginta) 150; men Fordelingen er noget forskellig, idet LXX har Ps. 9 og 10 samt 114 og 115 som hver én Psalme, medens Ps. 116 og 147 i LXX deles hver i to. Og man har Vidnesbyrd om andre gl. Tællinger, saaledes en Meddelelse om en Sam 147, hvilket forudsætter en anden Fordeling, hvorom der ogsaa foreligger Vidnesbyrd i Haandskrifterne, hvor Ps. 42 og 43 samt Ps. 114 og 115 offere udgøre hver én Ps., jvfr. Ap. G. 13, 33, hvor vor anden Ps. efter den bedste gr. Tekst (ikke i den dske Overs.) er betegnet som den første, enten fordi Ps. 1 og 2 regnedes for én Ps., eller fordi Ps. 1 regnedes for en Slags Overskrift, Indledning til den hele Samling. Urigtig er øjensynlig Delingen af Ps. 9 og 10, hvor den alfabetiske Ordning viser oprindelig Sammenhøren, idet dog tillige en Bearbejdelse har fundet Sted, ja vel et selvstændigt Stykke 10, 1—11 har fortrængt det oprindelige. Ps. 108 er sammensat af et Stykke af Ps. 57 og et Stykke af Ps. 60. En Ps. forekommer dobbelt (Ps. 14 og 53); Ps. 70 forekommer tillige som Slutningen af Ps. 40; for nogle Ps.s Vedkommende (saaledes Ps. 19. 24. 144) tyder Indholdet med stor Sandsynlighed paa, at de ere opstaaede ved Sammenføjelse af oprindelig indbyrdes uafhængige Dele; Ps. 42 og 43, der have fælles Omkvæd, have maaske oprindelig udgjort én Ps.

Psalmesamlingen er inddelt i 5 Bøger: 1—41, 47—72, 73—89, 90—106 og 107—150; disse Bøger adskilles ved Doksologier, som ere oversatte af LXX, der altsaa har forefundet denne Inddeling. Inddelingen er formodentlig foretaget efter Analogi fra Lovens Deling i 5 Bøger, men har dog en noget anden Karakter, idet de enkelte Psalmebøger ikke skreves paa særskilte Ruller, men paa samme Rulle og altsaa kun regnedes for Underafdelinger af samme Bog. Tildels faldt Grænserne for de 5 Bøger sammen med Grænserne for forskellige mindre Grupper, hvis oprindelige Selvstændighed endnu kan konstateres. Ps. 72 har Underskriften: »Her slutte David, Isaacs Søns Bønner«. Alligevel bære adskillige Psalmer senere i Samlingen Davids Navn; den nævnte Underskrift kan da ikke stamme fra den hele Samlings Ordner, men maa høre til en mindre Gruppe indenfor denne. Fremdeles er Brugen af Gudsnavnene i Psalmerne vejledende. Første Bog er jahvistisk, anden Bog elohistisk, af tredje Bog er Størstedelen (Ps. 73—83) elohistisk, en mindre Del (Ps. 84—89) overvejende jahvistisk, fjerde og femte Bog ere jahvistiske med Undtagelse af Ps. 108, der har beholdt sin elohistiske Karakter fra de to Psalmer, hvoraf den er sammensat (jvfr. overfor). Denne Forskel i Brugen af Gudsnavnene skyldes naturligvis ikke Ordneren af den hele Samling, men heller ikke Digterne; det fremgaar af, at Ps. 14 er jahvistisk, medens dens Dublet i anden Bog, Ps. 53, er elohistisk, samt af den i de elohistiske Psalmer oftere (f. E. Ps. 45, 8; 50, 7) forekommende Forbindelse »Gud, din Gud« (*elohim eloheka*), der tydeligt nok er en »Ændring af et oprindeligt »Jahve, din Gud«. Forskellen i Gudsnavne hidrører altsaa fra Ordnerne af visse mindre Grupper, der oprindeligt have eksisteret særskilt. Rime ligt er det nu fremdeles, at der har fundet en

Omstilling af nogle Psalmer Sted. Mellem de (med Undtagelse af Ps. 1 og 2 samt 33) »af David« overskrevne Psalmer i første Bog og en større Del, ligeledes næsten helt igennem »af David« overskrevne Psalmer, i anden Bog (Ps. 51—71 [72]), findes nemlig en Række Psalmer »af Korahiderne« (Ps. 42—49) samt en Psalme »af Asaf« (Ps. 50), medens saa tredje Bog begynder med en Række Psalmer »af Asaf« (Ps. 73—83). Hvis man antager, at Ps. 42—50 oprindelig have haft deres Plads lige foran Ps. 73, faar man en naturligere Ordning, idet saa Asafpsalmerne komme til at staa sammen, ligesaa første og anden Bogs Davidspsalmer, der saa naturligt afsluttes med Underskriften til Ps. 72, hvad enten denne Psalme »af Salomo« iøvrigt er indskudt som Afslutning paa Davidspsalmerne eller af Ordneren er blevet opfattet som digtet af David »til« eller »om« Salomo, idet Overskriften (jvfr. LXX) kunde forstaaes paa denne Maade. Vi faa da følgende Grupper: 3—41, 51—72 Davidspsalmer, 42—49 Korahidpsalmer, 50. 73—83 Asafpsalmer. Ps. 84—89 er da at opfatte som en Efterslæt til de foregaaende nærmere sammenhørende Grupper. Fjerde og femte Bog, der indeholde mange anonyme Psalmer og, som Helhed tagne, have et afgjort liturgisk Præg, ere først senere blevne en Samling, hvilket bl. a. fremgaar af den elohistiske Karakter af Ps. 108; iøvrigt findes ogsaa indenfor disse Bøger flere mindre, nærmere sammenhørende Grupper, saaledes de saakaldte Trappesalmer (bedre maaske Valfartspsalmer), Ps. 120—134, samt Hallelujapsalmerne, Ps. 111—117 og 146—150.

Psalmesamlingen som Helhed omtales Luk. 24, 44, men allerede 1 Mak. 7, 16 (fra o. Aar 100 f. Kr.) citerer Ps. 79, 2 som hellig Skrift. Endvidere har Samlingen foreligget for LXX. Vigtigt vilde det være, hvis 1 Krøn. 16, 36 indeholdt et sikkert Vidnesbyrd om den femdelte Psalmebog som ældre end Kronisten. 1 Krøn. 16, 8—36 indeholder en Psalme, som i Følge Kronistens Beretning er sunget ved Arkens Overførelse til Sion under David, og som bestaar af Ps. 105, 1—15, Ps. 96, 2—12 samt (saa synes det) Ps. 106, 1. 47. 48; men Ps. 106, 48 er Slutningsdoksologien til fjerde Psalmebog. Psalmesamlingens Inddeling i Bøger synes altsaa ældre end Kronisten. Imidlertid lader Forholdet sig dog forklare paa flere andre Maader, enten saaledes, at V. 48 er oprindelig medhørende til Ps. 106 og først senere er opfattet som Slutningsdoksologi og som Skelnemærke mellem to Bøger, eller saaledes, at 1 Krøn. 16, 36 er oprindelig i Kronistens Fremstilling og først derfra overført til Ps. 106; endelig have flere formodet, at hele Psalmen 1 Krøn. 16, 8—36 er en Interpolation i Kronistens Tekst og altsaa ikke beviser denne Forfatters Kendskab til Psalmesamlingens Femdeling. Paa Grund af Stedets Usikkerhed kan det ikke bruges som Bevis i nærværende Sammenhæng, og man maa indtil videre blive staaende ved, at Psalmesamlingen er ældre end LXX's Oversættelse. At den skulde være betydelig ældre end LXX, kan ikke sluttes af, at LXX ikke har forstaaet adskillige af de liturgiske Udtryk i Psalmerne. Disse Udtryk have nemlig været tekniske og esoteriske Betegnelser

for de levitiske Tempelkor, og LXX's Ubekendtskab med dem er da ikke noget Bevis for deres, end mindre for Samlingens, høje Ælde.

Hvad de enkelte Psalmers Tilblivelse angaar, synes Sagen for Flertallets Vedkommende paa Forhaand ret simpel, idet to Tredjedele af Psalmerne indeholde (i den massoretiske Tekst) Overskrifter, hvor et Navn indføres med Præpositionen *l*, der naturligst forstaaes som Forfatterangivelse, jvfr. Hab. 3, 1. Mose nævnes ved Ps. 90; David ved ialt 73 Psalmer, overvejende i første og Slutningen af anden Bog; Salomo ved Ps. 72 og 127; Korahs Børn, Korahiderne, ved Ps. 42, 44—49. 84. 85. 87. 88; Asaf ved Ps. 50. 73—83; Heman ved Ps. 88, der ogsaa kaldes korahidisk; Etan ved Ps. 89; endelig nævnes Jedutun ved Ps. 39, der ogsaa kaldes davidisk. Ved 13 davidiske Psalmer findes en Situationsangivelse, nemlig ved Ps. 3. 7. 18. 34. 51. 52. 54. 56. 57. 59. 60. 63. 142. Men allerede disse Overskrifters Karakter er egnet til at gøre Spørgsmaalet mere indviklet. Naar saaledes nogle nævne ikke en Mand, men en Slægt, Korahiderne, kan *l* her ikke umiddelbart betegne Forfatteren, men maa gengives ved: hørende til Korahidernes Samling — eller lign.; fremdeles, to Psalmer (39 og 88) have dobbelt Angivelse; men videre viser LXX, hvor nogle af den massor. Teksts Navne mangle, medens adskillige Psalmer, der i den massor. Tekst er anonyme, have Forfatternavne, tildels dobbelte, at Overskrifterne hos de gr. Jøder (eller de ældste Kr.) have været behandlende med en stor Frihed. Nu ere Heman og Etan i 1 Krøn. 6, 18 f. sammen med Asaf Ledere af Levitikere paa Davids Tid; men i Ps. 88 og 89 kaldes de Ezrahiter. Zerah, *o*: Ezrah, er 1 Krøn. 2, 6 Judæer; følgelig synes Overskrifterne i Ps. 88 og 89 at bero paa en Misforstaaelse, da Analogien fra Asaf bestemt taler for, at Psalmernes Heman og Etan ere Leviter. Naar nu nogle Psalmer siges at høre til Korahiderne(s Samling), bliver det videre vistnok sandsynligt, at Overskriften »af Asaf« betegner de paagældende Psalmer som hørende til Asafiderne(s Samling), og noget lignende gælder da formodentlig Heman- og Etanpsalmerne, hvorhos kan bemærkes, at Etan flere Steder hos Kronisten (f. E. 1 Krøn. 25, 1) kaldes Jedutun. Under disse Omstændigheder bliver det i hvert Fald et Spørgsmaal, der fortjener Overvejelse, om ikke ogsaa »af David« oprindelig ikke har skullet betegne Forfatteren, men derimod har været en liturgisk Betegnelse, hvis nærmere Art vi nu ikke kunne bestemme. Mod en saadan Antagelse synes ganske vist at tale de Overskrifter, der indeholde en Situationsangivelse; imidlertid synes disse Overskrifter (alene maaske med Undtagelse af Overskriften til Ps. 7, der er tekstkritisk usikker) at være afhængige af Samuelsbøgernes Fortælling og altsaa temmelig unge. Selvfølgelig bevæge vi os her paa de mere eller mindre usikre Formodningers Omraade.

Til en sikker Dom over Overskrifternes Værdi som Forfatterangivelser vil man kun kunne naa gennem en Undersøgelse af de enkelte Psalmers Indhold. Og Vanskelighederne ved at fastholde de i Overskrifterne nævnte Mænd som Forfattere af Psalmerne ere efterhaanden for et stort Antal Psalmers Vedkommende blevne

saa store, at det næppe lader sig vente, at de skulde kunne overvindes. Eksempler: Ps. 103 og 139 ere saa aramaisierende, at de ved Sproget henvises til en senere Tid end David. Ps. 69 forudsætter Jerusalems Ødelæggelse; talrige Psalmer med Overskrift »af David« omtale en Modsætning mellem de fromme og de fraladne Israeliter eller mellem det lidende Israel og de overmægtige Hedningefolk og vise derved hen til Forhold, som ikke forelaa paa Davids Tid. Betragter man saadanne Fænomener som overbevisende, maa et stort Antal »davidiske« Psalmer være af betydelig yngre Oprindelse, hvormed den usikre Karakter af Overskrifterne i det hele er givet. Det bliver da umetodisk at ville hævde Overskrifternes Angivelser i de Tilfælde, hvor et ligefrem Modbevis ikke kan gives; og man vil i saa Fald i Almindelighed maatte give Afkald paa at finde Forfatteren og nøjes med at bestemme (tilnærmelsesvis) Affattelsestiden. Antallet af eftereksilske Psalmer synes at være stort, saa stort, at man med Grund har kunnet udtale, at Spørgsmaalet er ikke, om der er eftereksilske Psalmer, men om der er føreksilske.

Særlig Interesse knytter sig til det Spørgsmaal, hvor unge og hvor gamle Psalmer der findes i Samlingen, eller om der findes Psalmer fra Makkabæertiden og Psalmer af David — idet bortses fra Overskriften til Ps. 90.

Flere Fortolkere har antaget (og antager), at talrige Psalmer stamme fra Makkabæertiden, men Spørgsmaalet er stærkt omstridt; andre antager det om enkelte, og kun faa om ingen. Ved enkelte Psalmer som 44. 74. 79. 83 er Antagelsen af makkabæisk Tilblivelsestid i hvert Fald meget nærliggende; særlig omstridte ere Kongesalmerne, som 2. 20. 21. 45. 61. 63. 72. 101. 110. Vanskeligheden ved at antage makkabæiske Kongesalmer ligger navnlig i det Fjendskab, som bestod mellem Fariseerne, der havde Afgørelsen med Hensyn til Optagelsen i Kanon, og de makkabæiske Konger. — Spørgsmaalet om, hvorvidt man kan hævde bestemte Psalmer som virkelig davidiske har i den nyere Eksegese navnlig været knyttet til Ps. 18; Forstaaelsen af denne Salme er i Nutiden saa omstridt, at det eksegetiske Grundlag for Spørgsmaalets Afgørelse for Tiden næppe foreligger. — Ved Bestemmelsen af Psalmernes Tilblivelsestid spiller det i nyere Tid ivrigt debatterede Spørgsmaal om Psalmernes Subjekt en ikke ringe Rolle. Hvis nemlig, som nu hyppigt antages, Subjektet i talrige Tilfælde ikke er et Individ, men en Flerhed personificeret, nemlig Israels Menighed overfor Hedningerne eller overfor de ugudelige Israeliter, føres man naturligt til at antage en forholdsvis sen Tilblivelse af de paagældende Psalmer, idet nemlig saadanne Psalmer da finde deres nærmeste Analogier i Profetafsnit som Jes. 40 f., hvis eksilske Affattelse nu til Dags kan betragtes som erkendt, og i det hele ere Udtryk for den Bevidsthed, der har frigjort Religionen for den nationale Bestemthed, som karakteriserer den ældre Tid, specielt ogsaa Davids Tid. Er denne Forstaaelse af Psalmerne rigtig, da have de endnu mere, end hvis de ere oprindelig rent individuelle, egnet sig til at anvendes som gudstjenstlige Sange; de have da kunnet anvendes efter deres egentlige Mening og ikke behøvet nogen fortolkende Omformning.

Spørgsmaalet vanskeliggøres ved, at man maa regne med Muligheden af en senere Bearbejdelse af ældre Grundlag, ligesom maaske Jævnførelsen med gamle babyloniske Psalmer kan faa Betydning for Besvarelsen.

Om den gudstjenstlige Brug, ved Tempeltjenesten, hvor Psalmerne blev sunge ikke af Menigheden, men af Leviterne, indeholder den jødiske Tradition talrige Meddelelser. Herom vidne ogsaa de mange liturgiske Kunstudtryk, som findes i Psalmerne, navnlig i Overskrifterne. Adskillige Psalmer gøre Indtryk af at være digtede med Kultus direkte for Øje, medens andre have særlig Anledning og først senere ere tagne i Brug ved Kultus. Forholdsvist faa ere de Psalmer, som næppe have kunnet have nogen Anvendelse i Templet; men saadanne findes dog, f. E. Ps. 119. Psalmebogen er da at opfatte som bestemt dels til at være Kultussangbog, dels til at tjene den private Opbyggelse. — Ogsaa for den kr. Menighed have Psalmerne faaet en saavel kultisk som privat opbyggelig Anvendelse, i højere Grad end noget andet gtestl. Skrift; og det er let forstaaeligt; Psalmerne indeholde den gtestl. Fromhed i en saa afklaret Form som intet Steds ellers, og den kr. fromme finder, ligesom den jødiske fromme, her sit Sjælsindhold udtalt. Dog maa der gøres en Begrænsning. Paa enkelte Punkter kan den Kr. ikke erkende sit eget religiøse Forhold som udtrykt i Psalmerne; det gælder særlig den Hævnfølelse, som oftere (f. E. Ps. 69. 109. 137) kommer til Udtryk, samt Omtaalen af Dødsriget, der i Psalmerne endnu i det hele og store har den fællesgtest. trøstesløse Karakter. Selv Psalmerne indeholde ikke Krdm, men en med den kr. Fromhed meget nær beslægtet Religiositet.

Endnu skal berøres, at for Tekstkritiken og Forstaaelsen i det hele have de nyeste Undersøgelser over den gtestl. Digtekunst bragt nye Hjælpe midler, men ogsaa talrige nye Problemer. Efter at man længe har kendt den gtestl. digteriske Parallelisme, alfabetisk Ordning, Omkvæd osv., og efter at Budde har bragt Klarhed over den kunstneriske Form i Klagesangdigtningen, synes der nu ved Sievers's Undersøgelser over den hebr. Metrik endelig at være vundet et nogenlunde fast Grundlag for videre Arbejde paa dette Omraade (Lit.: Buhl, Psalmerne, oversatte og fortolkede, Kbhvn 1900; Briggs, The book of Psalms I—II, 1906—07; desuden Sievers, Metrische Studien I. Zur hebräischen Metrik, i det sachsiske Videnskabernes Selskabs Afhandlinger, 1901; Tekstudgave ved Buhl i Kittels Biblia Hebraica, Leipzig 1906). J. C. J.

Psalmer i Kirkens Brug (Ps. forstaaes her efter nordisk Sprogbrug i omfattende Betydning som den rel. Poesi, der er beregnet paa gudstjenstlig, privat eller offentlig Brug; andetseds bruges Ordet kun om de gtestl. Psalmer). 1) Oldk.n. Middelalderen og Romerk.n efter Ref. Paulus omtaler Ef. 5, 19 og Kol. 3, 16 Brugen af »Psalmer, Hymner og aandelige Sange« som noget selvfølgeligt i Menigheden. Udtrykkelig siges vel ej, at det gælder Fællesgudstjenesten, men dette er det rimeligste (jvf. Ef. 5, 18, som formentlig sigter paa Nadver-Agaper) og bekræftes ved 1 Kor. 14, 26, jvf. V. 15. Brugen af Sang til Gudstjeneste var desuden ikke blot

fødte Israeliter, men ogsaa Hedninger tilvant, og ikke mindst ved Nadveren laa Lovsangen lige for (Mt. 26, 30, jvf. Ap. G. 2, 27). Men ligesaa naturlig maatte Sangens Brug til privat Opbyggelse falde de første Kr. (Ap. G. 16, 25, jvf. Jak. 5, 13); Bøn og Sang har altid ligget hinanden nær (jvf. ogsaa Ligheden mellem Bønnen i den første Menighed og den gl.-testl. Ps.: Ap. G. 4, 24f.). Naar nu 1 Kor. 14, 26 bruger Ordet »Psalme« i Omtalen af de af Aanden frit baarne (karismatiske) Bidrag til Fællesopbyggelsen, kan Paulus næppe tænke paa de gtestl. Ps., men paa kr. Nydigtinger, hvorfor Ordets Brug i Ef. 5 og Kol. 3 heller ikke nødvendigvis maa indskrænkes til hine. Hvori Forskellen bestaar mellem de nævnte 3 Arter, er der igrøvrigt ingen Enighed om, men Udtrykkene vidner om den forskelligartede Rigdom og udprægede Sans i Menigheden for den aandelige Sang (jvf. ogsaa 1 Kor. 14, 15). N. T. viser ogsaa, at det nye Liv lagde ny Sang paa Tungen (Lk. 1, 46 f., 68 f.; 2, 29 f.; i Menigheden: Joh. Aab. 4, 11; 5, 9—13; 11, 17 f.; 15, 3 og vel ogsaa 1 Tim. 3, 15 f.).

Ogsaa i den efterapostoliske Tid maa den nye Sang have været fremtrædende. Plinius's Brev til Trajan vidner om den ved Fællesgudstjenesten; der synges til Kristi Ære »som til en Gud« (efter Udtrykket *secus invicem* synes Sangen antيفونisk). Hedningen Kelsos følte sig senere indigneret over disse Kristushymner. Talende er Klagen over Biskop Pavlos fra Samosatas Afskaffelse af de ældre Sange til Kristi Ære i Antiokias Menighedsgudstjeneste (o. 260). Gnostikernes dragende Ps.sang var sikkert i og for sig intet nyt, men kun Vidnesbyrd om deres særlige poetiske Gaver. I alt Fald vidner lejlighedsvisse Ytringer af Justin, Tertullian, Klemens Alex., Origenes o. a. om Menighedens Forkærlighed for Sangen, og man har Indtrykket af, at Ps. saa at sige ompændte hele det kr. Liv, i Hjemmet, ved Gæstebudet, ved Agaperne, ved Jordefærden osv. Selv om saare lidet er bevaret af de gl. kr. Hymner (jvf. Art. Hymner, II, 502), har vi i alt Fald Vidnesbyrd om, at de vidnede om det bærende i det rel. Liv, thi i Beg. af 3. Aarh. kunde man paaberaabe sig de gl. kr. Ps. til Forsvar for K.s Lære om Kristi Guddom (Evsebs Citat af »den lille Labyrint«: Hist. eccl. V, 28). Prøver paa den gl. Ps.-digtning er sikkert de to Hymner, der findes i »de apost. Konstitutioner« (VII og VIII) som faste gudstjenstlige Morgen- og Aftensange. Man erindre, at den gr. Ps.-digtning ikke var metrisk, men rytmisk; hvad der giver den et for os fremmed Præg. — Men selvfølgelig maatte G. T.s Ps. have Forgrundstillingen baade ved Fællesgudstjenesten og ved Privatopbyggelsen. De havde Skriftens Autoritet, var blevet sunget af Herren selv og de 12, og mange følte sikkert ved denne Arv fra det gl. Pagtsfolk, hvad Athanasios siden udtalte: at, medens man i de andre hl. Skrifter læser om andre fromme, hører vi i Psalmerne os selv tale, finder vor egen Skæbne og egne Følelser tolkede. »Psalteren« blev Menighedens »lille Bibel«, brugt baade til Oplæsning og Sang, saavel hjemme som i Menigheden. — Naar og paa hvilket Sted i Gudstjenesten disse gl. og nye Ps. brugtes, véd vi intet sikkert om. Indtil 3. Aarh.s Midte,

ja lige til Konstantins Tid herskede stor Frihed, og saa længe Tanken om Gejstligheden som det fornyede gilestl. Præsteskab ikke havde sejret, og Nadveren ikke endnu betragtedes som Offer i særlig Forstand og Nadverbordet som Alter, var Menighedens Medvirkning ved Gudstjenesten fremtrædende, og i dens senere Uvilje mod at give Afkald paa Psalmesangen har vi et Maal for dennes tidligere Betydning.

I 4. Aarh. udforme Liturgierne sig, Menighedens gudstjenstlige Selvvirksomhed modarbejdes (f. E. Agaperne); m. H. til Ps.sangen mærkes der en bestemt Strømning for at gøre dels de gilestl. Ps. (hvortil dog kom andre bibelske hymnologiske Stykker: *Trishagiet*, Jes. 6, 3, udvidet med Dan. 7, 10 [jvfr. allerede Klem. Rom. 34], *Benedicite*, se I, 255; fra N. T.: *Magnificat*, se S. 140, *Benedictus*, I, 259, *Gloria*, II, 228, *Pocem*, Lk. 2, 29 f.) eneraadende, dels fremme Kunstsangen ved særlige Embedsmænd (se Art. *schola cantorum*). Et Koncil i Laodikæa (o. 360) er Vidnesbyrd om begge Dele. I Liturgierne fik nu Ps.sangen sin faste Plads (jvfr. de apost. Konstitutioner, Jakobs gr. Liturgi, Hieronymus's Vidnesbyrd om Messen i Jerusalem, Krystostomos's Messe osv.; se ogsaa Art. Gudstjeneste, II, 292 f.), deriblandt ved endnu ogsaa, om end sparsomt, de »nye« Hymner (jvfr. den syr. Liturgi, der endnu har bevaret Hymner); og efterhaanden som Tidebønnerne (se d. Art.) udformede sig, fik Psalteren en aldeles dominerende Plads i disse, og her knyttede i alt Fald og vel de fleste Steder Hymnesang sig dertil (det syriske, armeniske, koptiske, æthiopiske, græske og rom. Officium bevarer endnu en rig Hymneskat).

»Psalmodyen« o: Maaden at synge Ps. paa, var forskellig. Krystostomos taler om den symfoniske Sangmaade, hvor hele Menigheden som af én Mund sang Ps. (man stod i den gl. K. op under Sangen), som noget gammelt, der paa hans Tid kun brugtes paa enkelte Dage i Konstantinopel. En anden Syngemaade var den responsoriske, der havde forskellige Former. En Forsanger kunde foredrage et Vers, og Menigheden gentage det, enældgammel Maade, pædagogisk praktisk m. H. til Menighedens Oplærelse i Teksten; eller Menigheden nøjedes med at synge Slutningsord af Teksten, en omkvædsagtig Linie eller en Tilslutning (Amen, Halleluja, Gloria eller lign.). Endelig stod den egtl. antfoniske Sang (I, 103) i høj Yndest o: Vekselsangen, hvor Menighed og Kor er delt i to Dele, der afvekslende synger Versene. Den kaldes den »orientalske« Psalmody og synes først indført i Antiokia o. 350 af Presbyteren Flavian og Diodor, men bredte sig over hele K.n og brugtes selv ved Privatandagt. Kirkehistorikeren Sokrates fortæller, at Theodosios II sang Ps. antfonisk med sine Søstre ved sin Morgenandagt i Kejser-slottet. Krystostomos lagde den største Vægt paa den antfoniske Sang, der allerede fandtes i Konstantinopel ved hans Komme, da den egnede sig til at stille Arianernes førerende Korsang i Skygge. Hilarius indførte den i Gallien, Ambrosius i Milano, og han fandt, at det mindede om Havnbrus, naar Mænd, Kvinder, Jomfruer og de smaa svarede hinanden. Andetsteds siger han: »saaledes er alle blevet Lærere,

der ellers næppe kunde gælde for Disciple«. Augustins Skildring af sin egen Betagelse ved den, er kendt; men han (som andre samtidige og efterfølgende Lærere) fik siden Betænkkeligheder ved den Magt, som udøvedes af den, ikke ved Ordene, men ved det kunstfærdige i Sangens Toner. Den kunde ogsaa, som Basilios omtaler, ledsages af Kitare. Denne Vægtlæggen paa det kunstfærdige maatte snart arbejde det særlig oplærte Kor i Hænderne og bidrog da til Indskrænkningen af Menighedens Deltagelse i Sangen. Fortrinsvis gælder dette sikkert Liturgien, hvor de lange Læsestykker og Bønner overhovedet trængte Ps. tilbage, og det halvt sangagtige recitative Foredrag af disse ved en særlig Embedsmand vandt Raaderum (Athanasios, Augustin). Menighedens faste Deltagelse her indskrænkedes da efterhaanden til responsoriske Svar og Tilraab, liturgiske Formler, dog har Menighedssang sikkert længe holdt sig forskellige Steder f. E. ved Offergavernes Frembæring (se Prosfora S. 608), og Modstanden mod den gregorianske Reform (se II, 255 og 263) viser i alt Fald, at man længe ikke kunde finde sig i det særlige Kors Eneraaden ved Liturgien (Messestjenesten).

Menighedssangen synes dog siden 4. Aarh. at have sit egentlige Hjemsted udenfor Messen; især formede Vigilierne sig som Psalmody (i udvidet Betydning = Gudstjenester med Psalmebønner og Psalmesang). Basilios, Ambrosius m. fl. vidner om disse Gudstjenester hele Natten igennem, hvor Sangen var det aldeles fremtrædende. Basilios skildrer det afvekslende i dem; alle tre Syngemaader brugtes, ved Dagry endtes med symfonisk Sang. Ved Fester og ved særlige Lejligheder var Vaagevætternes Psalmeang almindelig, ligesaa ved Helgengudstjenester og Processioner, der navnlig ogsaa er knyttet til Nødstider (se S. 602). Ligesaa var Psalmeang indgribende i Menighedens daglige Liv. Theodoret taler om, at Davids Ps. klinge i Husene, paa Gader og Stræder og ved Arbejdet; Hieronymus hører paa Landet Plovmanden synge sit Halleluja, og Sidorius Apollinaris taler digterisk om, at Strandbredden svarer Halleluja til Rorkarlenes Psalmeang. For Hilarius er Ps. »Bekendelsens forførende Røst, mægtig til at forjage Djævelen og hans Hær«.

I den ældre Middelalder fornyedes Modstanden mod at bruge andet end bibelske Ps. til Tidebønnerne, men i alt Fald den galliske (Koncil i Tours 567) og spanske K. (Toledo 633, der forsvarede Brugen af Ambrosius's og Hilarius's Hymner) udtalte sig officielt mod denne Kritik; den milanesiske og irske K. holdt paa Hymnerne, og af største Betydning blev det, at Benedict af Norcia foreskrev deres Anvendelse. Med Benedictinerne bredte da efterhaanden Hymnerne sig, og paa Karolingertiden var det alm. i Vesten at synge Hymner ved Tidebønnerne (Rom menes først at have optaget den i 12. Aarh. [?]). — Med den rom. Messes Sejr i Vesten i Løbet af Middelalderen sejrede den særlige Korsang; ligesaa i Østen. Dog høre vi, at Karl d. store og Ludvig d. fromme bestræbte sig for at faa Folket til at deltage i Sangen af Doksolgieri, Sanctus og Responsorierne. Samtidig begyndte man i 9. Aarh. (St. Gallen) atter

at berige Messetjenesten ved ny Psalmesang, Sekventser (se d. Art.) og Proser, der efterhaanden sparsomt trængte igennem; i 11. Aarh. fulgte videre de saakaldte Troper (se d. Art.) i Messens *Introitus* (derpaa i Kyrie og Gloria). Men det var ikke Menighedssang, og Teksterne var latinske. — Den lat. Hymnedigtning (til Tidebønnerne, Processionerne og privat Andagt), hvortil, foruden de nævnte nye Sange, i videre Forstand kan regnes de rimede Helgenofficier, var iøvrigt rig, og de nyeste Efterforskninger vise, at vort Kendskab til Middelalderens rel. Poesi endnu er langt fra Afslutningen (foruden den 11, 503 nævnte Lit. kan særlig nævnes: G. M. Dreves [og Cl. Blume] »*Analecta hymnica mediæ ævi*«, Leipzig 1886 f., et vældigt Samlerværk i en Mængde Bind; G. Milchsack, *Hymni et sequentiæ*, I 1886; Klemming, *Hymni et seq. in regno Sueciæ I—IV*, 1885—87; et Udvalg af den lat. Psalmedigtning foreligger i Oversættelse ved J. H. H. Brochmann, »40 lat. Salmer«, Chra. 1901). — I den ældre Middelalder blomstrede den rel. Poesi særlig i den keltiske og angelsachsiske K. samt i Spanien; under Karolingerne fremstod en Række Digtere i den franske K., men deres Digtning naaede ikke til kirkel. Brug. I den følgende Tid skabtes særlig en Række Processionshymner ved de talrige Relikvietranslationer; ogsaa i Tyskland besynges i samme Anledning under Ottonerne de forskellige Helgener. Et stort Opsving fik Psalmedigtningen i Høj-Middelalderen under Paavirkning dels af det kluniacensisk-gregorianske Opsving, dels af Korstogsbegejstringen og den ved Viktorinerne og den hl. Bernard vakte personlige rel. Fromhed. Baaede formelt og reelt gennembrødtes nu det skolemæssige, og gennem den mangfoldige og ofte gribende Poesi spores saavel Tidens asketiske Nidkærdhed som dens følelsesfulde Inderlighed eller Betagetheden af Frelserens Lidelser. Højest naar i Perioden 1050—o. 1300 Jacopone da Todi og Adam af St. Viktor. Mest yder Frankrig, Italien og Spanien. Navnlig Helgensangene (atter især Mariedigterne) røbe et fint Stemningsliv og ofte en ægte lyrisk Karakter; der er dog ikke blot Følelsesglød, men ogsaa majestætisk Kraft og Magt i denne Poesi. »Giganthymnen« *Dies iræ, dies illæ*« (en Sekvent af Thomas de Celano?), der siden 14. Aarh. blev knyttet til Romerk.s Sjælemesser, maa betegnes som et af de største Digte, Kristenheden overhovedet har frembragt, og det vidner om, hvor meget søgte evangelisk, der kunde bevares midt i Middelalderen. Dennes Slutningstid blev, bortset fra Mystikens Digtene, en Nedgangsperiode, om end med en saare kraftig Produktionsevne. En stor Mængde af denne Poesi har været i lokal gudstjenstlig Brug, ikke lidet overgik i den rom. Farebog, der den Dag i Dag (ligesom Missalet) staar i Gæld til Middelalderens Psalmedigtning. — Ogsaa paa Folkesprogene ydede Middelalderen adskillig fremragende rel. Poesi (i videre Forstand maa ogsaa erindres om den rel. dramatiske Digtning jvfr. Mysterier, S. 326). For Gudstjenesten kommer her navnlig »Lejserne« paa Modersmaalet (jvfr. Kyrie eleison, II, 885; Benævnelsens Oprindelse som Forkortning er næppe sikker; paa fr. Grund nævnedes fra gl. Tid al Folkepoesi med det gælske Ord *lai*, Flertal *lais* = Vers,

Sang) i Betragtning, hvorved den svage Begyndelse til Reformationstidens Menighedssang var indledet.

Hvad Kirkesangens musikalske Art angaar, tilskriver man Benedictineren Hucbald (II, 471), død o. 930, Indførelsen af Sang i Dobbeltstemmer med forskellig Tonestilling. I de følgende Aarh. opdagedes Kontrapunkts-Lovene, og den kontrapunktiske, polyfone Kunstsang bredte sig, trods Roms Uvilje, i K.n Navnlig Nederlandene plejede Motetsangen i 14. Aarh. Gregor XI, der havde lært denne nederlandske Kunstsang at kende, indførte den i Rom. Tridentinerkonciliet fordrede den paa Grund af dens Overdrevenhed udelukket, men Palæstrina reddede den ved sin *Missa Papæ Marcelli* og blev den klassiske Mester for den rom. Kirkemusik. — Tridentinerkonciliet ivrede ogsaa for Ensheden i den kirkel. Sang. Gregor XIII og Paul V lod derfor K.s Koralbøger revidere, og ved Antiphonariet (der indeholder Farebogens musikalske Stykker) af 1610 og Gradualet af 1614—15 (med de musikalske Dele af Messen) er Grundlaget for den moderne Romerk.s gudstjenstlige Sang skabt.

Om Psalmer og Hymner i Breviarier se Farebog II, 11 f. Humanisterne ønskede disse »reviderede« efter klassiske Regler, og Leo X overdrog Zach. Ferreri det Hverv at forfatte nye Hymner, som Clemens VII 1525 approberede. Kardinal Quiñones beholdt dog et stort Antal af de gamle i sit Breviar af 1535, og Pius V's alm. paabudte Revision var konservativ. — Ref.s vældige Psalmesang paa Modersmaalet bevirkede iøvrigt, at Romerk.n i Tyskland søgte at skabe Sidedestykker dertil. 1537 udgav Stiftsprovst Michael Vehe i Halle »Ein New Gesangbüchlin«, trykt i Leipzig, med 52 Sange, der bl. a. bruger gl. kat. Sange i den af de evangeliske brugte Redaktion. 1567 udgav Domdekanten Leisentritt en Samling paa 250 Sange, der udkom i flere Oplag og i kortere Udtog. I enkelte Stifter indførtes Menighedssang ved Messen (Mainz, Münster), men navnlig blev den med Iver optaget ved Prædikengudstjenester, Katekismeundervisning, Broderskabsandagter, Processioner og ved alle de kirkel. »Exercitier«. I Slutn. af 16. Aarh. og i 17. Aarh. fulgte derfor en Række andre kat. Psalmebøger, beregnede for forskellige Stifter. De indeholdt dels Oversættelser af lat. Hymner, dels Bearbejdelser af protest. Psalmer, dels nye Digtninger (Angelus Silesius f. E., hvis Psalmer ogsaa er benyttet fra evang. Side). Ogsaa 18. Aarh. har fra kat. Side bragt en Mængde Psalmebøger, og navnlig i Slutn. af Aarh. søgte Udgivere at emancipere sig fra de gamle, ofte sprogligt og poetisk højest svage Sange (J. B. Barmann, *Christ-Catholische Kirchen-Gesangbuch*, Augsburg. 1760). Stor Udbredelse fik J. F. v. Koblrenners »Der heilige Gesang zum Gottesdienste in der röm.-kath. Kirche«, Landshut 1777, som de fleste tyske Bisper approberede. Den indeholdt den saakaldte »tyske Syngemesse«, beregnet for Høj-messen. Josefismen ivrede for paa denne Maade at gøre den kat. Hovedgudstjeneste folkelig igen. Enkelte tyske Bisper, f. E. Ærkebispfen af Mainz befalede, at kun tyske Sange skulde synges under Høj-messen. Deres Bestræbelser havde imidlertid ikke lang Varighed. Ogsaa

paa de kat. Menighedspsalmer satte Deismen og Rationalismen sit Præg (Werkmeisters »Gesangbuch«, 1784, indeholder kun »konfessionsløse« Sange, mest af protest. Digtere; stærkere er det rational. Præg paa E. X. Turins »Mainzer Diocesangesangbuch« 1787). I 19. Aarh. prægedes den kat. Sang videre af den herskende Sentimentalitet. Men Sansen for den gl. Sang vakktes nu af Brentanos og v. Arnims Samling af gl. verdslige og rel. Folkesange (»Des Knaben Wunderhorn«), og ved Brentanos nye Psalmer. Stor Betydning fik ogsaa Aurbachers »Anthologie deutscher kath. Gesänge aus älterer Zeit« 1831, og ved Bones »Cantate« 1847 indførtes de gl. Sange atter praktisk. Fornylelsen af den gl. kat. Menighedssang (selvfølgelig udenfor Hovedgudstjenesten) skyldes især Mænd som den fremragende Hymnolog G. M. Dreyes, W. Bäumer o. a. — Efter Romerks Opfattelse er Menighedens Psalmesang kun tilstedelig før og efter Prædiken og Katekismeundervisning, ved de stille Messer, ved visse Andagter, ved Processioner og overhovedet, hvor K.n ikke udtrykkelig har foreskrevet den lat. Sang; men indenfor disse Rammer har det rom.-kat. Folk vel nu overalt Ps.samlinger paa Folkesproget. (Rudelbach, Om Psalmlitteraturen, 1856; G. Rietschel, Lehrbuch der Liturgik I, 1900; Artt. »Kirchenlied« i Realencykl.³ og i Wetzser u. Welte's Kirchenlexikon; K. A. Beck, Gesch. d. kath. Kirchenlieds v. d. ersten Anfänge bis auf die Gegenwart, 1878; Ad. Schulte, Die Hymnen des Breviers, 1898; S. Bäumer, Gesch. des Breviers, 1895).

J. O. A.

2) Evangelisk Psalmedigtning efter Reformationen. Ref. skabte et vældigt Opsving i den rel. Poesi paa Modersmaalet og nu indførtes de nye Menighedssange paa Modersmaalet i Messen som fast Bestanddel. Skridtet blev først gjort af de husitiske Bøhmere. Den største Part af disse »Kristi Lovs Brødre« vedtog 1495 en ny Udtalelse af deres Bekendelse og lededes til Dels ind i nye Baner af Biskop Lukas fra Prag (S. 328). Han udgav 1501 den ældste böhmiske Psbog, vi kender, med 89 Ps., men han kunde øse af meget ældre Kilder, og allerede 4 Aar efter omtales et Kantional med 400 Ps. 1561 var der blevet 744. Lukas forholdt sig kritisk over for Luther, men efter hans Død indlededes nærmere Forbindelse med Wittenbergerne, og en stor Del af de gamle böhmiske Sange overførtes paa Tysk til Brug for de tysktalende Brødre. — Tysk Psalmedigtning. Alle andre evang. Lande staar i Gæld til Tyskland i denne Henseende. Langsomt gik Luther til at støde Latinen fra Tronen, men da Skridtet gjordes, blev han selv den første Digter. Om Bøhmernes Eksempel har haft Betydning for ham, kan vist næppe oplyses. Stor har den ikke været. Det synes at være begyndt i Wittenberg 1523. De første Ps.bøger er fra 1524 (Fr. Zelle: Das älteste luth. Haus-Gesangbuch, Göttingen 1903). Muligvis har Luther til denne Brug ogsaa fremdraget Sange, han tidligere har digtet. I Begyndelsen var det Koret, der sang dem, men snart kom Menigheden til at stemme i med. Til Luther sluttede sig en hel Skare af Digtere: Paulus Speratus, Justus Jonas (II, 674), Elisabeth Cruciger (I, 568), Paul Eber (I, 705), Lazarus Spengler og Hans Sachs, begge i Nürn-

berg, Joh. Gramann (II, 247), Joh. Agricola (I, 38), senere Joh. Matthesius (III, 197) og Nic. Hermann (II, 409). Den tyske Afdeling af de böhmiske Brødre fik en tysk Kirkesang ved Mich. Weisse og Joh. Horn (eller Roh, III, 328). Paa Plattysk overførtes de højtyske Sange med det samme, og der digtedes nye paa Plattysk af Andr. Knöpken (II, 818), Herm. Bonnus (I, 359), Joh. Freder. Joachim Slüter (Rostocks Reformator) og muligvis Nik. Tech (s. d.); hidtil, maaske fejlagtig, kaldet Decius). — Af den ref. Type er Strassburger-Kredsen med Wolfgang Capito (I, 472), Symphorianus Pollio, Matthæus Greitter, Conrad Hubert (II, 471) og Wolfgang Musculus (III, 310). Ogsaa i selve Schweiz blev der sunget i K.rne. Her var en dobbelt Bevægelse. Zwingli, der iøvrigt selv var Digter, vilde ikke have Sang i K.n. En modsat Bevægelse i de ellers aandsbeslægtede Kredse udgik fra Konstanz, hvor Digtere som Johann Zwick og den højtbegavede Ambrosius Blaurer (eller Blarer, I, 336) virkede. Senere forstummede dog disse K.sange blandt de ref., og under Calvins Indflydelse indførtes de fleste Steder udelukkende Sang af rimede Davidssps. i tarvelig Oversættelse fra Fransk af Lutheraneren Amb. Lobwasser fra 1573 (III, 68). — Tiden o. 1560—1618 viser ikke en saadan Frodighed. Ps. har ogsaa gennemgaar en anden Tone. De er næsten alle Trængselssange. Nævnes maa N. Selnecker, M. Moller, Ludw. Heimbald og især Ph. Nicolai (III, 366), hos hvem Lovsangen overdøver Trængselstonen. — Tiden 1618—1675 er præget af Tredveaarskrigen og dens Efterveer. Men i denne Trængsel fødes en ny og rig Sang, og der er alle Slags Toner i den. Alle Digterne har nu lært Verkunst af Martin Opitz. Joh. Heermann (II, 372) synger mest om Bod og om Trøst under Korset. M. Rinkart, M. A. v. Löwenstern og Mich. Altenburg (»Forfærdes ej, du lille Hob«) har kun skrevet faa men betydningsfulde Ps. I overvældende Mængde og i Tidens mest beundrede Stil strømmede de fra Johann Rist. Af langt større Værdi er dog P. Gerhardt (II, 198). Endnu maa af den store Skare nævnes G. Neumark (III, 363), Mich. Schirmer, S. v. Birken, de to Grevinder Lud-aemilie Elisabeth og Aemilie Juliane af Schwarzburg-Rudolstadt (III, 87), Joh. Franck (II, 89), Georg Weissel. I bitter Strid med den evang. K. stod den kat. Konvertit Joh. Scheffler (Angelus, I, 90), hvis Ps. imidlertid blev Forbiller for mange. I denne Periodes Psd. er der, mere end i Fortiden, Fordybelse i den enkeltes personlige Oplevelser i Gudsforholdet, og hos Scheffler møder vi Mystikens Jesusforelskelse. — Tiden 1675—1750 er præget af Pietismen, der dels digter stærke Opvekkelsesps., dels ogsaa i stor Inderlighed synger om Hjerterets Liv med Herren. Af de første er Chr. Sörner (s. d.) og den urolige G. Arnold (I, 147, »O der alles hätt' verloren«, »Herrens Røst, som aldrig brister«), og saa vælder der op i utrolig Frodighed Tusinder af Ps., hvoraf selvfølgelig den mindste Del har faaet noget langt Liv. Spener selv har kun digtet lidt. Mest fremtrædende er Kredsen i Halle: J. A. Freylinghausen (II, 120, Udgiver af »Geistreiches Gesangbuch«, hvorefter største Delen af Pietismens Ps. kaldtes »hallische Lieder«), Lægen Chr. Fr. Richter,

A. H. Francke (II, 90), Joach. Lange (III, 17), J. D. Herrnschmidt, J. H. Böhmer (I, 435), J. J. Rambach. Endvidere J. H. Schröder (s. d.) Ph. Fr. Hiller (II, 429). En egen Kreds var der i Köthen: L. Fr. Fr. Lehr og E. G. Woltersdorff. — I Vesttysklands ref. Egne blomstrede nu ogsaa en Psd. op, forberedt af Joach. Neander (III, 352) og L. Laurentii (III, 30). Hertil maa regnes G. Tersteegen. — En Gruppe for sig danner Brødremenigheden. Utrolig frodig som Ps.digter er Grev Zinzendorf selv, og i hans Tone digtede mange af Menigheden i alle Lande. »Lammets Blod« er ofte Hovedemnet, ikke mindst hos Efterdigerne. Ogsaa Pietismens Modstandere har betydelige Ps.digtere som Erdmann Neumeister og Benj. Schmolck. — Da Pietismen ebbede ud, ændrede Psd. sig ogsaa. Kun lidt af det, der fremkom i den sidste Halvdel af Aarhundredet, har siden holdt sig. Jævn og sund er C. F. Gellert (II, 180), højstvungen er F. G. Klopstock (II, 812), beslægtet med ham er J. A. Cramer (I, 562). Derefter kommer den flade Rationalisme, der rastløst lavede Ps.bøger, lavede de gl. Pss. om og lavede nye. Intet deraf har haft Livskraft, og Digterne er glemte som Digtere. Midt i denne Tid sang M. Claudius (II, 517) sine troskyldige og hjertevarme Sange. — I det 19. Aarh. fandt man de gl. Stier og drog de gl. Pss. frem, gennemgaaende paa en meget konservativ Maade. Af Digtere kan nævnes Fr. v. Hardenberg (»Novalis« II, 347), E. M. Arndt (I, 146), F. A. Krummacher og F. W. Krummacher (II, 868), Fr. Rückert, Chr. G. Barth (I, 224), Ph. Spitta og Karl Gerock (II, 204) samt af Brødremenigheden Karl Bernhard Garve (II, 169), endelig den rom.-kat. Luise Hensel (II, 404). Det 19. Aarh. har dog ikke været frugtbart paa nye Pss. Man bruger mest Fædrenes Rigdom, og der er Landskirker, hvor man overhovedet kun vil have de gl. Pss. i Kræne.

Dansk og Norsk Ps.digtning. Da man fik danske Pss. i de danske K.r., var det næsten udelukkende Laan fra Tyskland. Man havde her hjemme som i andre Lande en Del Smaavers, som stundom tillodes i Kræne: »Krist stod op af Døde«, »Krist have Lov«, »Det Trækors, vor Herre selv bar« og en hel Del dermed nær beslægtede »Gildeminder« samt Processionsange. Et og andet heraf optoges med Tiden i bearbejdet Skikkelse, bl. a. ogsaa Brudstykker af Præsten Mikkel Nielsens Digte (III, 254). Men de først brugte »lutherske Viser« var næsten uden Undtagelse Oversættelser af de samtidige tyske. De udbredtes i Flyveblade, og Oversætterne er gennemgaaende ubekendte. H. Tavsén og J. Sædölin har vel været blandt de tidligste Digtere, og Tavsén hører til de betydeligere. 1528 samlede Cl. Mortensen Tøndebindet en Del, som han bearbejdede, og føjede nye til. Hans Spandemager forfattede 3 tarvelige Psalmeparafrafer. 1529 kom hertil Arvid Pedersens (III, 513) betydelige Samling. Fra selve Reformationsperioden har vi endnu Morten Hegelund (II, 375), Peder Borgsmed (I, 364), Johannes Truggelli, Jakob Madsen Strobhus (?: Strobby) samt Signaturerne B. S. og N. E. Da det i det næste Slægtled kom til en Slags Afslutning ved H. Thomesens Pss., traadte H. Th. selv i Forgrunden som Ps.digter. Ved Siden af ham staar hans Fader Thomas Knudsen Hygum (II, 501), P.

Palladius (III, 470), H. Albertsen (I, 47), R. Katholm (II, 749), R. H. Rerav, M. Bancke, A. S. Vedel, Søren Kjør (»Skriver«). Der er baade Jævnhed og Begejstring over disse gamle Sange. Men Formen er ofte skrøbelig. Det havde man ogsaa tidlig Øje for, men da de altid blev sunget udenad og ikke af Bog, var det ikke til at tænke paa at faa dem rettet. Endnu i Resten af Aarhundredet er der Friskhed om ikke Frodighed over det, der kommer frem. Særlig maa fremhæves H. Chr. Sthenius. — Tiden 1600—70 har noget tørt ved sig. Mangfoldige forsøger sig med Gengivelse af Psalteret i Lobwassers Stil. Ps. 130 af Steen Jensen Bille bruges endnu. Selvstændig er A. Chr. Arreboes Psalter (I, 150). Ikke ubetydelig som Digter er H. P. Resen (»O hjertekære Jesu Krist«). Flittige Oversættere er Chr. Aug. Eriksøn og Hans Raffn. B. Pedersen (III, 513), Elle Andersdatter og Johan Frederiksen har skrevet enkelte Pss., som endnu bruges. En Mængde nu glemte handler i stor Ensformighed om »Sorg og Drøvelse« og »Verdens Svig og Falskhed«. — 1670—1700 tilegnes den tyske Kunststil af virkelige Digtere, først og fremmest Th. Kingo (II, 776), der pristies som den »danske Rist«. I Norge er samtidig Dorothea Engelbredsatter (I, 767). Beundret i Samtiden var ogsaa E. E. Naur (III, 352), men hos ham er Stilens uheldige Sider i den Grad udviklede, at vi ikke kan bruge ham. Betydelig, om end kun Oversætter, er S. Jonnæsøn (II, 679), og med Ære maa endnu nævnes Joh. Brunsmand (I, 399), Jens Pedersøn, N. Chr. Arctander (I, 136), S. O. Bruun (I, 399), Laurids Sommer og den jævne P. N. Kiøge (II, 805). Frisk og betydelig er Nordmanden P. Dass (I, 608), der først i det 19. Aarh. blev Bidragyder til Psbb. — I Tiden 1700—1750 fremstaar først i Sønderjylland B. C. Ægidius, i København Iver Brinch (I, 389). Saa begynder en stor ny Tilegnelse af tyske Pss. Fremragende Oversættere er Birgitte Christine Kaas, Fr. Rostgaard og Chr. Wadskier. Denne sidste var i E. Pontoppidans og dermed i Pietismens Tjeneste, men har dog kun lidt af Pietismens Tone. Denne findes derimod helt hos H. A. Brorson (I, 393), der baade som Oversætter og original Digter rager højt op og skabte en ny Periode i den danske Psd. N. Brorson, P. J. Hygom (II, 501), E. O. Schwartzkopf, Th. Hansen, Fr. Boye (I, 376) er af samme Skole, og til Dels hører hertil Ambr. Stubbs Alderdomsdigtning i Ribe. — I Tiden 1750—1820 møder vi først Gellerts Paa-virkning hos J. J. Lund og Klopstocks hos Md. B. C. Boye (I, 376) og Johs. Ewald (I, 830). Jak. Ramus stræber at digte fatteligt, men betydeligere end dem alle er J. N. Bruun (I, 396), der gaar sine egne Veje. Endnu maa nævnes før Rationalismen B. G. Sporon, Cl. Frimann (II, 131) og Tyge Rothe. Ev.-chr. Pss.s mange Medarbejdere og Bearbejdere fører Psd. ud i Tomhed. Betydeligst blandt Bidragyderne er vel H. Kampmann (II, 718) og V. K. Hjort (II, 439). — 1820—70. Der gik lang Tid, inden den nye Tid fødte en egentlig Psdigtning, men saa begyndte Samlingerne at komme, 1825 af Ingemann (II, 536), 1833 af C. J. Boye (I, 376), 1834 af H. A. Timm og sidst men størst kom Grundtvig (II, 269) med sit Sang-Værk 1837—41. Grundtvig kan stundom være sær, men den uendelige

Frodighed og Kraft hos ham gjorde, at han kom til afgrændende at præge det 19. Aarh.s danske Psd., og han tilføjede den Bidrag »fra alle Tider og Himmelegne«. Ogsaa de gl. halte Pss. fra Reformationstiden bragtes af ham paa Fode ved en Bearbejdelse, som mange fandt for voldsom, men som efterhaanden er trænet igennem i Danmark. Men stadig flere Digtere fremstod: Th. V. Oldenburg (III, 427), M. N. Schmidt, L. C. Hagen (II, 325), P. Chr. Kierkegaard (II, 767), Fr. Hammerich (II, 341), V. Birkedal (I, 327), Chr. M. Kragballe (II, 850), Jens Schjörning, C. J. Brandt (I, 380) o. m. fl. Det blev en hel Fornyelse for den danske Psd. — I Norge kom der ogsaa Bevægelse. Digternes Tal er dog ikke saa stort. Med Landstad sejrede en Opposition mod det særlig danske, og man greb mere tilbage til det gamle og det tyske. Af Digtere maa nævnes de to fra Danmark paa-virkede W. A. Wexels og S. J. Stenersen samt især M. B. Landstad (III, 14), der ogsaa meget lempeligt restavreerede den gl. Ps.skat. Paa Landsmaal fremstod en meget betydelig Psdigter i Elias Blix (I, 338).

Svensk Ps.digtning. Om svenske Forhold i Middelalderen gælder, hvad der er sagt om tyske og danske, men kun lidet er bevaret. De ældste lutherske Pss. paa Svensk er til Dels Oversættelser fra Tysk. Uden egentligt Bevis har man antaget O. Petri (III, 538) for at være Forfatteren. Til en Del senere anes Laurentius Petri (III, 536) for Forfatter. I Slutningen af Aarhundredet kendes Laurentius Petri Gothus (III, 540), hvis Pss. siden af den luth. Reaktion mod Liturgisterne næsten alle udelukkede af Psbogen. Alt er ellers anonymt i det 16. Aarh. Derimod kendes en stor Række af Digternavne fra det 17. Aarh., hvis Endereultat jo blev den Svedbergske Psbog. Fra den første Halvdel kan nævnes Gustav Adolfs Halvbroder Carl Gyllenhielm, der forsøgte sig lidt med en Gengivelse af Lobwassers Psalter. Nogle Oversættelser af H. Ausius (I, 179) bruges endnu. Fra sidste Halvdel maa nævnes Jak. Arrhenius (I, 151), Jak. Boethius (I, 348), Per Brask (I, 381), Birger Carlberg, Sam. Columbus, Joh. Gezelius d. y. (II, 210), M. G. de la Gardie, Petrus Lagerlöf, Laur. Laurinus, Erich Lindskjöld, Olof Rudbeck d. y. Over disse hæver sig Gustav Ollon (III, 429), Israel Kolmodin (II, 824) og især Håkan Spegel, ligesom Jesper Svedberg er en betydelig Psdigter. — I det 18. Aarh. kom Pietismen ogsaa til Sverige med en ny Sang. En Sangbog fra de Tider, »Sions Sångers«, op-lægges stadig. Den er paa-virket af Herrnhutismen. Den frugtbareste Digter deri er Kammer-skriver Johan Kahl, af hvem en enkelt Ps. i sørgelig Omarbejdelse er naaet ind i Psb. af 1819. Men som Helhed kan det vel siges, at den svenske K. ikke ret har faaet noget Tilskud til sin Psbog af Pietismen saaledes som Broderlandene og Tyskland. Fra denne Periode er egentlig kun én Forfatter naaet frem til K.brug, nemlig Olof Kolmodin (II, 825). Den endnu brugte Psb. af 1819 kom frem paa Grænseskellet mellem to K.perioder og er præget af dem begge. Det betydningsfulde i den hører imidlertid den nye Tid til, og Sverige havde virkelig i det 19. Aarh.s første Aartier en betydningsfuld Psdigtn. Forrest staar J. O. Wallin (s. d.), som helt har

præget Psb., men værdig staar ved hans Side og nok saa frisk F. M. Franzén (II, 104), endvidere Mich. Choræus (I, 501), E. G. Geijer (II, 178), S. J. Hedborn (II, 371), J. Åström (I, 11) o. m. fl. — Der er siden i Sverige fremblomstret en umaadelig stor Literatur af aandelige Sange, men den har ikke kunnet naa ind i K.rne. Af Navne kan nævnes Oscar Ahnfelt, Karoline Berg (»Lina Sandell«), F. N. Beskow, S. Cavallin (I, 489, 854), E. Evers, P. Fjellstedt (II, 63), F. G. Hedberg (II, 371), Lars Linderot (III, 61), C. Torén, C. D. af Wirsén samt de under Finland nævnte. — I Finland vilde man ikke bruge den Wallinske Psb. Men umiddelbart efter Re-formationsjubelfesten 1817 blev der gjort Anstalter til at udarbejde en ny. Heri kom der dog ikke nogen Fart, før J. L. Runeberg 1853 kaldtes til Deltagelse. Han udarbejdede et Forslag, hvori der var 66 ny Pss. af ham selv. Ogsaa Lars Stenbäck og Z. Topelius har bi-draget. Først 1886 blev den nye Psb. paa Svensk vedtaget.

Ps.digtning paa Finsk er opstaaet i Tilknnytning til den svenske. Det finske Sprogs Opdyrker Mich. Agricola (I, 39) er tillige dets første Psdigter, idet der er en Del Pss. i hans Bønnebog fra 1544. Den første egentlige Psb. er fra o. 1583 og forfattedes af Jaakko Suomalainen (Jacobus Petri Finno, II, 60). En ny Udgave besørgedes 1610—14 af Hemming (II, 392) med ialt 241 Ps., deraf 98 fra den første. 1646 udgaves denne atter af Joonas Mathiasson Raumannus med 10 nye Pss. Biskopperne Gezelius d. æ. og d. y. (II, 209) besørgede nye Udgaver med nye Tillæg. 1701 fik Psb. sin endelige Form. De fleste nye Pss. heri er af Erik Cajanus (f. 1675, 1698 Rektor i Åbo, 1703 Sognepræst i Kronoby, d. 1737). Denne brugtes til 1886, da K.mødet vedtog en ny, der i lange Tider var arbejdet paa, og hvis Hovedmand var Elias Lönnrot, Kalevalas berømte Ud-giver (f. 1802, medicinsk Kandidat og Dr., 1855 Prof. i finsk Sprog og Lit. i Helsingfors, d. 1884). Han har skrevet ca. 300 Pss., der dog næsten alle er Bearbejdelser eller Oversættelser. De er jævne og folkelige, stundom noget tørre. Efter Lönnrots Død fuldførtes Revisionen af Prof. Julius Krohn.

Island havde en stor Mængde kr. Sang før Ref. (Jón Þorkelsson, Digt. på Island, 1888, S. 21 f.), men intet deraf blev beholdt efter Ref. Olafur Hjaltason (II, 437) faldt i Jon Arasons Unaade for sin luth. Pssang i Aaret 1549. Ham skyldtes de første islandske Pss., meget ubehjælpsomme Oversættelser efter Luther fra Dansk. Hans Psb. er ikke mere til. Den ældste bevarede er Martein Einarssons (I, 731) fra 1555. Det er 35 Oversættelser, og P. Palladius bruger det Udtryk, at M. E. »lod udsætte«, saa det er ikke klart, om han selv er Digteren. Man har talt om, at det skulde være hans Søn Thordur (Præst til Hruni, d. o. 1570). De staar i digterisk Henseende meget over det almindelige. Den næste er Gisl Jonssons (II, 677) fra 1558, nogle tarvelige Overs. Frederik II's Stræben efter Enshed i alle Kirker foranledigede et Kongebrev 29. Apr. 1585 til Islands Biskopper om at »forfatte en vis Skik og Version«. Saa kom da 1589 Gudbrandur Thorlakssons Psb., der nærmest svarer til H. Thomesens

danske, og 1594 hans Gradual, der svarer til N. Jespersens. Begge blev ved at gælde indtil 1800, og langt ind i 19. Aarh. blev man i visse Kirker ved at bruge Gradualet (sidst trykt 1779). Først efter at Island havde faaet sin faststaaende Psb. begyndte en national Psd. Dog slap et og andet ind i Gradualets senere Oplag. I Begyndelsen af det 17. Aarh. virker Provst Einar Sigurdsson (d. 1626) og Jon Thorsteinsson (»Martyr«, dræbt 1627 ved Tyrkernes Overfald paa Vestmannaøerne). Den sidste Værk er et Psalter, som til vore Dage er brugt meget. Senere er Sigurdur Jonsson (II, 677), Islands største Psd. Hallgrímur Pjetursson (III, 565) og hans samtidige Jon Magnússon (d. 1675) og Kingos Oversætter Provst Stefan Olafsson (d. 1688). I det 18. Aarh.s Midte udarbejdede Biskop Harboe 1742 en ny Psb., beslægtet med Pontoppidans, men den vandt ikke Indgang. Digterne fra dette Aarh. er Lagmand Páll Jonsson Vidalin (d. 1730), Biskop St. Jonsson (II, 678), Præsten Magnus Einarsson (d. 1794), Provst Kristjan Johansson (d. 1806), Præsten Thorvaldur Bóðvarsson (I, 431) o. fl. De sidste hører Aarhundredskiftet til og fik Psb. med i den Psb., Magnus Stephensen i Forbindelse med Biskop Gejr Jonsson Vidalin udarbejdede og leverede mange Ps. til. Den udkom 1801 og var en nær Slægtning af den »evang.-kristelige« i Danmark, hvorfor den ogsaa mødte megen Kritik og somme Steder slet ikke blev indført. Den fik allerede 1819 et Tillæg og siden flere, men afløstes selv først 1871 af Biskop Pjetur Pjeturssons og Stefan Thorarensens Psb. Heri er der Ps. fra 19. Aarh. af Præsterne Olafur Indridason (d. 1861), Gísli Thorarensen (d. 1874), Páll Jonsson (d. 1889) og Pjetur Gudmundsson samt Præstelæreren Helgi Halldanarson (II, 332). Denne sidste fortsatte sin Psalmedigtning og blev Hovedmanden for den nye Psb. af 1886, se derom II, 559. V. Briem er for Tiden Islands og Nordens betydeligste Psd. (I, 388).

Fra de nordiske Folk har ogsaa Lapperne faaet deres Ps. P. Fjellström (II, 64) udgav 1744 en Psb. for de svenske Lapper. Senere haves Psbb. fra 1786, 1849, 1876 og 1895. I Norge udgav Chr. Weldingh (Præst i Vadso, d. 1801) nogle oversatte Ps. 1764. I 19. Aarh. besørgedes Psbb. af Provst Wetlesen i Alten og af Prof. J. A. Friis. Senere har Biskop J. N. Skaar udarbejdet en ny forøget »finsk« Psb. — Ogsaa Grønland har modtaget sin Psd. fra Skandinavien. Alt H. Egede (I, 721) oversatte Ps. paa Grønlandsk. Det samme gjorde Poul Egede (I, 722), og Hans Egedes to andre Sønner Peder Egede og Niels Egede samt Missionær Niels Brønlund Bloch (d. 1792 som Spr. i Lier i Norge). De udkom først i den nye Udg. af H. Egedes grønl. Katekisme 1756. 1761 udgav Missionær Rasmus Bruun (d. 1771 som Spr. i Slagelse) den første Psb., hvori han samlede det fremkomne og selv føjede adskilligt til. 1776 kom nogle »Hymni Grønlandici« af Egil Thorhallesen (d. 1789 som Spr. i Bogense). Nærmest til samme Aarh. hører endnu O. Fabricius (II, 5). Det 19. Aarh. har bragt en stor Tilvækst. I Begyndelsen er Digterne luther Missionærer, først og fremmest Knud Kjer (d. 1865 som Spr. i Skærbæk), saa C. E. Jansen, Jac. Kjer, Peder Kragh, H. F. Jørgen-

sen, Thøger Sørensen, C. J. O. Steenberg. Af Brødreneheden maa nævnes Samuel Kleinschmidt. Men nu begynder ogsaa indfødte Grønlændere at komme med, først Bertel Larsen. Den frugtbareste Psdiger er Kateketen Rasmus Bertelsen, endvidere Jens Chemnitz, Andreas Hansen, Hendrik Lund, Kristian Rosing. Psalmebøger besørgedes 1856 (ved K. Kjer), 1876 (med et Tillæg 1885) og endelig en ny 1907.

Fransk Ps. digtning. I Frankrig som andetsteds begyndte man at synge frit som Wittenbergerne. Men under Calvins Indflydelse forstummede hurtigt den frie Hymnesang i K.rne, og man kom ind under Psaltertvangen. Der findes endnu Levninger af den opdukende fri Sang. Det ældste kendte Hefte er fra 1532. Digterne er Dronning Marguerite af Navarra, Anthoine Saunier (en Ven af Farel), Mathieu Malingre og Eustorg de Beaulieu, Navne, som nu er glemte (H. Bordier: *Le Chansonnier Huguenot*. Paris 1871). Clément Marot (III, 182) oversatte 49 Ps. af Psalteret i franske Vers. Allerede før han selv lod de første 30 af disse trykke, havde Calvin faaet fat i dem og indført dem til gudstjenstlig Sang. Marots Død 1544 stansede hans Arbejde, men efter Calvins Opfordring fuldendte Th. Beza det (I, 288). Den sidste Oversættelse er mere kantede end Marots. Det hele Psalter udkom 1562. Til den rige Mangfoldighed af Versformer var der en rig Mangfoldighed af Melodier af forskellig Oprindelse. Særlig kendte blev Melodierne i Claude Goudimels Udsettelse (1564), der maaske gjorde sit til dette Psalters forunderlige Lykke. Thi det gjorde Lykke og forsøgt efterlignet i alle Lande. — Marots og Bezas Psalter blev eneraadende Kirkepsb. hos alle fransktalende Reformerte. Ved Slutningen af 16. Aarh. undergik det franske Sprog imidlertid en stor Forandring. Synoderne begyndte derfor omsider at tale om en Revision. En saadan udførtes af Valentin Conrart (d. 1676, Skaberen af det franske Académie). Efter en ny Revision i Genève indførtes denne Oversættelse i Genève 1698 og trængte snart igennem, i Belgien dog ikke uden Modstand. Man har allevegne holdt sig til samme Versform som før, men ellers kan der nok tales om en ny Oversættelse, saa stærke er Ændringerne. Den nye fik aldrig den gamles Popularitet. Og nu fik Davidspsalmerne ogsaa Medbejlere. De fransktalende Lutheranere havde længe haft »Hymner«. Den Kommission i Genève, der reviderede Conrarts Psalter, foreslog tillige et Tillæg af Hymner, der gengav evng. Ord. Et af Medlemmerne, Benedict Pictet, besørgede saa 1705 en Samling af 15 Festsange, hvorfra de 12 nærmest er Parafraaser af Skriftstykker. Dette Tillæg, ofte forøget, kom nu allevegne til at at følge Psalteret. Den store Vækkelse i Begyndelsen af 19. Aarh. bragte en ny frisk Sang. H. A. C. Malan i Genève (III, 153) har skrevet ikke mindre end 1000 Sange. Andre samtidige Digtere er H. Empaytaz (I, 759), Galland, Merle d'Aubigné og den unge Alpepræst Felix Neff, Guillaume Clottu, Frédéric Chavannes, A. R. Vinet, Adolphe Monod (III, 277), Ed. Scherer og Henri Lutheroth, hvilken sidste udgav en Psb. i Paris 1834, hvori han ogsaa har opsøgt Stof fra ældre Tider. Nu ser man aldrig et helt Psalter, men altid et Udvalg

af Pss. og Hymner, — Blandt Lutheranerne kan nævnes Oberlin (II, 415).

Englands Ps.-digtning. De første engelske Hymner efter Ref. var Genklang af de tyske. Begyndelsen er Biskop Miles Coverdales (d. 1569) »Goostly Psalmes and Spirituall Songes« (1539?), som næsten uden Undtagelse er Oversættelser af de samtidige tyske. Noget senere udgav Henrik VIII's Garderobecheef Thomas Sternhold (d. 1549) nogle versificerede Davidspsalmer, som senere atter og atter udkom med Tilføjelser af John Hopkins, William Whittingham, John Pullain, Robert Wisedome, Skotterne William Kethe og John Craig o. fl. Enkelte af Udgaverne blev til i Genève til Brug for landflygtige Englændere og Skotter. 1562 var det hele Psalter sat i Vers. Indflydelsen fra Marot er ikke stor. Her er mest brugt Folkeviserversemaal. Men den ref. Tanke sejrede fuldstændig, at kun Sange, der fandtes i Skriften, burde bruges i Gudstjenesten. Den af Coverdale begyndte Skik med »uinspirerede« Hymner faldt bort, og dette Psalter blev eneraadende. Endnu i Mands Minde er denne saakaldte »gamle Oversættelse« brugt i enkelte Sogne. I Almindelighed afløstes den dog af den i 1696 udkomne »nye Oversættelse« af Nahum Tate (d. 1715) og Nicholas Brady (d. 1726). Forud for den var der gaaet mange Forsøg, bl. a. af Francis Rous (se under Skotland). Den anvender ganske godt Tidens høje Stil. Endnu følger den ofte med Common-Prayer-Book. — Imidlertid havde man begyndt at udvide Rammerne. Med Psalmerne fulgte enkelte Parafraser af Credo, Fadervor og de nytest. Lovsange. Man gav sig nu til at sætte andre Skriftstykker paa Vers, og ved Siden af Psalteret fik man Parafraser. Hos Dissenterne gik man imidlertid videre og gav sig til at bruge frit digtede Sange, navnlig ved Nadveren. Baptistpræsten Benjamin Keach er den første (allerede 1673), men han splittede rigtignok Baptisterne i psalmesyngende og ikke-psalmesyngende. Et mægtigt Stød fremad fik Bevægelsen ved, at Isaac Watts udgav sine Hymner og derved blev den engelske Psd. Fader. Psalterets simple Versform førtes af ham over i Hymnen. — Dette var endnu Bevægelser udenfor Englands K. Ind i denne førtes Hymnen af Brødrene Wesley. Paa sin Amerikarejse lærte John W. Brodremenighedens Sange at kende. Han oversatte straks nogle af dem og udgav dem i Charlestown 1737. Men især hans Broder Charles Wesley blev den store Psdigter, der har skrevet ikke mindre end 6500 Hymner. Fra 1760 begyndte der nu at udkomme »Hymn-books« for den angl. K. Man greb dels tilbage til ældre Digtere som John Mason (d. 1694), dels samlede man fra Dissenters som de nævnte og Ph. Doddridge (I, 654), James Allen (d. 1804), Joseph Hart (d. 1768), Augustus Montague Toplady (d. 1778) o. fl. Dette blev ved ind i det følgende Aarh., uden at der fandtes nogen egentlig Tilladelse til at bruge dem. 1819 klagedes der til Ærkebiskoppen af York over en Hymnabog af T. Cotterill. Dette førte til, at Ærkebiskop Harcourt 1820 foranledigede en Samling, der fik hans Approbation. Siden har Sagen gaaet sin rolige Gang, og mange Digtere har bidraget til at skaffe England en stor og rig Psd. Blot en Opregning af Navnene vil

fylde for meget her, men vi nævner James Montgomery (II, 283), Reginald Heber (II, 361), John Newton, John Mason, J. M. Neale, Charlotte Elliot, J. Keble, H. W. Baker, S. Baring-Gould, Catherine Hankey. — Medens Dissenterne oprindelig var næsten ene om at levere Psalmerne, er Forholdet siden nær ved at blive omvendt. Kns Mænd har taget Tonen stærkere. Der er grebet stærkt tilbage til den middelalderlig latinske Hymne (særlig af Neale), og der er oversat baade fra Tysk og fra de nordiske Sprog. En mere kirkel. Tone har holdt sit Indtog. Samtidig er der dog ogsaa hos Dissenterne en saare frodig Psalmedigtning.

Skotlands Udvikling ligner i flere Henseender Englands. Ogsaa her begyndte man med en Samling Psalmer og Sange, væsentlig efter det Tyske, som tilskrives Brødrene John og Robert Wedderburn og antages at være udkommet før 1546. Men Indflydelsen fra Genève blev altbeherskende, og det engelsk-genèveske Psalter holdt sit Indtog. Dets Sammensætning er i Skotland lidt anderledes end i England, og bl. a. har Marots Manér faaet større Plads. Men i de store Træk er de dog ens. Fra 1564 er det lovlig indført. Med Tiden blev man dog mindre tilfreds dermed, og 1650 bestemte man sig for at indføre et nyt Psalter af Francis Rous (d. 1659), der trods stærke Tilløb ikke havde kunnet trænge igennem i England. Dog blev der revideret og indsat Bidrag af andre, inden Psalteret blev antaget. Det er endnu det presbyterianske Skotlands eneste Psalter. I det følgende Aarh. (1745) føjedes hertil en Samling Parafraser af Bibelstykker (af I. Watts, Ph. Doddridge, N. Tate o. fl.). — Den nye Udvikling med Brug af Hymner naaede først sent frem. I Statskirken arbejdede Komitéer lige fra 1807 til 1861 paa at faa en Samling til K. brug udarbejdet. Saa endelig kom den. Frikirken var endnu senere paa Vej. Først 1873 naaede den det. Mere fremmelig var den for enede presbyterianske K., der 1847 dannedes ved Sammenslutning af to Frikirker. Den ene af disse (the Relief church) fik sig allerede 1794 en Samling, som senere gentagne Gange er fornyet. Af særlig skotske Digtere kan nævnes William Alexander, Jarl af Stirling, Horatius Bonar (I, 354), Elisabeth Clephane.

Det engelsktalende Amerika har væsentlig fælles Ps.-stof med England og Skotland. Dog har det ogsaa sin egen Psd., som kun i begrænset Grad er naaet til England. Af Digtere kan nævnes Anglikaneren Arthur Cleveland Coxe, Presbyterianeren George Duffield, Baptisterne Philip Bliss, Lydia Baxter, Methodisten Fanny van Alstyne (»F. Crosby«) og desuden Martha Cook og Mary Shindler (»M. S. B. Dana«, »Jeg er fremmed, jeg er Pilgrim«). En Del af disse hører til Revivalisterne, hvis Sange for en stor Del er Opvækkelsesprædikener paa Vers. Blandt disse er den ovennævnte berømte »syngende Evangelist« Ph. Bliss, af hvem en Mængde Sange er oversat paa de skandinaviske Sprog (»Kristi Stridsmænd«). En Gerning af samme Art er gjort af Ira D. Sankey, der dog ikke selv er Digter. — Først ved Grundtvig og senere ved mange andre er en stor Del af den engelske Sangskat overført paa Dansk.

Hollands Ps.-digtning viser os den princip-

faste Calvinismes Ejendommelighed paa dette Omraade. Der var meget tidlig den bestemteste Opposition mod originale Hymner. Nogle »Souterliedekens« (Psalter-Sange) fra 1539 af Willem van Zuylen van Nyevelt blev brugt, indtil der 1566 udkom en fuldstændig Oversættelse af Marots og Bezas Psalter ved Pieter Daten (I, 609). Denne var en vældig Prædikant, der just da holdt Møder med Sang i det fri. Dette har fremmet hans Psalters Sag, saa at det blev autoriseret som det eneste tilladte af Synoden i Wezel 1568. Det er en meget klodset og ubehjælpssom Oversættelse, gjort af en Mand, som ikke var Digter, og som desuden har arbejdet med stor Hast. Men Psalteret holdt sig til 1773 og enkelte Steder i Sydafrika lige til vore Dage. Ud af tre ældre Psalteroversættelser (Hendrik Ghijsen 1686, Johannes Evebius Voet 1762 og et literært Selskab 1761) »arbejdede en Kommission et nyt Psalter 1773, som blev almindeligt. — De hollandske Lutheranere havde tidlig Oversættelser af tyske aandelige Sange, og det begyndte at efterlignes, men Synoden i Dordrecht 1619 forbad det i K.rne. I Husene brugtes derimod Willem Sluiters Sange fra 1659 og 1661. Af andre ældre Digtere kan nævnes Jodocus van Lodenstein (III, 70; se Brorsons »Helligste Jesu, Renheds Kilde«). Endelig 1807 autoriseredes af alle Provinsynoderne »Evangelische Gezangen«, der 1866 fik et Tillæg. Lutheranerne har en Psb. fra 1826 med et Tillæg fra 1850. Hele den hollandske Psd. er meget lidt original, men Oversættelserne er ofte gode. Det eneste betydelige Digternavn er Sluiter. I den senere Tid har man fremdraget nogle Sange af Raadsherren Adrian Valerius (d. 1625). P. S.

3) Nordiske Psalmebøger. a) Danmark. Efter at det evang. Tyskland fra 1524 havde faaet Psalmesamlinger paa Modersmaalet, begyndte ogsaa en evang. Psalmesang paa Dansk. Oversættelserne af de tyske »Viser« er først blevne udbredte i særtrykte Flyveblade. Claus Mortensen Tøndebinder udsendte med Hans Spandemagers »Raad og Tilhjælp« i Efteraaret 1528 i Malmø »Det kristelige Messe-Embede paa Danske«, hvori 10. Ps. findes. Samme Efteraar maa der være udkommet endnu en Psalme-samling i Malmø, nærmest som et Slags Tillæg til Messe-Embedet. Denne sidste Samling kendes nu kun som Led af en senere Bog, men kan nogenlunde rekonstrueres. Det kan endnu iagttages, hvorledes Udgiveren foruden selv at oversætte har benyttet og bearbejdet ældre Flyvebladets Oversættelser. Aaret efter forenedes de to Bøger til én under Titel: »En ny Handbog med Psalmer og aandelige Lovsange, uddragne af den hellige Skrift«, Malmø 1529. Heri er tilføjet en Samling Psalmer af Arvid Pedersen m. m. Samme Aar udgaves af Reformatorerne i Viborg: »Aftensang med Psalmer, Antifoner og Magnificat, item Te Deum fordansket og nogre andre Ps. at sjunge for Brudefolk og Lig.« Samlingen kendes til Dels som Led af senere Bøger. 1530 udkom yderligere: »Enchiridion med mange aandelige danske Viser«. Bogen kendes ikke mere. O. 1531 maa man have samlet alle disse stedlige Psbb. i en Fælles-Psb. for de evang. i Danmark. En senere Udg. fra Malmø 1533 med sproglige Rettelser af Chr. Pedersen haves bevaret, men uden Titelblad. Heri er 104 Ps.

Ordningen i denne Psb. var bleven ret tilfældig, hvilket foranledigede en Omredaktion ved Hans Tavsen 1544. Den ældste bevarede Udg. er fra Khvñ 1553: »En ny Psb. med flere Ps. og kristelige og aandelige Lovsange«. Denne Udg. har 2 Tillæg, ialt 161 Ps.

For at faa bestemt Orden paa Psalmesangens Brug ved Gudstjenesten overdroges det 1565 N. Jespersen (II, 616) at udarbejde et Gradual, men inden dette udkom, forelaa en ny Psb., besørget af H. Thomsen (s. d.): »Den danske Psb.«, 1569. 12 Aars omhyggeligt Arbejde laa bag dette Værk, der indeholdt 269 Ps., deraf 49 af H. Th. selv. Ved et Kongebrev 1569 blev den gjort til den eneste tilladte i Danmark. 1573 kom saa Gradualet, der er baade Koralbog og Ritual, hvorved Psalmernes Brug Kirke-aaret igennem slaas fast. Gradualet betragtedes som den egentlige lovbealede Bog, hvorfor Bogtrykkerne senere tillod sig adskillige Ændringer i Psb.'s senere Oplag. 1634 besørgede H. P. Resen en ny Normaludgave. Men snart tog Privatspsb. Magten. 1640 udgav Boghandler Joachim Moltke »En ny og fuldkommen dansk Psb.«, som gik i mange Oplag, de senere besørgede af Chr. Casube (I, 485) med en noget forandret Titel. Til sidst (o. 1685) var der 4 Tillæg og 1000 Ps. Andre Boghandlere (Hans Hof, Daniel Paulli, Wulfsgang Lamprecht, Chr. Geertzen, Joachim Schmedtgen) forsøgte lignende Foretagender. Desuden var der talrige smaa Psbb. med de »forordnede« Ps.

1683 befaledes det Thomas Kingo at udarbejde »en ret Psb.« 1689 udkom 1ste Halvdel (Vinterparten). Den autoriseredes straks, men 4 Uger efter tilbagekaldtes Autorisationen. Kingo havde i sin Fremgangsmaade alt for meget ladet sig lede af Tidens æstetiske Smag. Der gjordes saa 1691 et Forsøg paa at betro S. Jonæsen (II, 679) Arbejdet, men han gik for vidt i Konservatisme. Endelig blev der 1696 nedsat en Kommission paa 11 Medlemmer med Biskop Bornemann i Spidsen. Nu var det indskærpet, at man ikke maatte »gøre nogen unyttig Forandring efter verdslig Veltalenheds Regler og Poesi.« Endvidere skulde Bogen nu deles i to Dele, en Kirke-Psb. og en Husandagts-Psb. Kingo indsendte endnu nogle Ps., men Kommissionen arbejdede ellers uden at raadsørge ham. 1697 fuldenstes Kirke-Psb. og 1698 Husandagts-Psb. Førstnævnte udkom saa fra Kingos Trykkeri i Odense 1699 med Titel: »Den forordnede nye Kirke-Psalme-Bog, efter h. kgl. Maj.s allern. Befalning af de fornemste Gejstlige i Khvñ . . . ordentlig indrettet og flittelig igennemset og med mange nye Ps. forbedret, og iligemaade efter kgl. Befaln. til Trykken befordret af Th. Kingo.« Kingo blev altsaa kun Bogens Forlægger og Bogtrykker. Den er et meget konservativt Arbejde, der dog holdt sig længe i Yndest og enkelte Steder endnu bruges, om end stærkt omstridt. Den har 297 Ps., de 85 af Kingo. »Husandagts-Psb.« udkom først 1703 og fik aldrig videre Udbredelse. — For Mellemlesvug udarbejdede B. C. Ægidius (s. d.) »En ny Psalme-Bog«, Flensborg 1717. Den er mindre konservativ end »Kingo« og tager særlig stærkt Hensyn til »den tyske Hovedtekst«.

Pietismen skabte en ny Ps.digning og en ny Smag. Derfor overdroges det E. Pontoppidan

at indrette en ny Psb., der udkom 1740 som »Den nye Psalmebog«. Den tilføjer til den kingoske Bog 260 Ps., hvoraf mange er af Brorson, Fr. Rostgaard og Birgitte Kaas. En Del er oversatte fra Tysk til Bogen, væsentlig vistnok af C. F. Wadskier. Den blev indført i Slotsmenighederne samt i store Dele af Sønderjylland (bruges endnu i Højer). — 1777 udvirkede Ove Høegh Guldberg (II, 304) et Reskript til sig og Biskop Harboe om at udarbejde en Psb., som allerede 1778 udkom: »Psb. eller en Samling af gl. og nye Ps.« Den præges af 146 Ps. af Birgitte Cathrine Boye (I, 376). Den indførtes i Købstæderne og har længe holdt sig i Norge.

Meget hurtigt skiftede Smagen dog igen, og Biskop Balle samlede efter Kancelliets Opfordring 1790 en privat Kommission (Malling, Abrahamson, Rahbek, Storm, Riber) til at udarbejde en tidssvarende Psb. 1793 og 1795 udgaves Prøvehefter, og i Sept. 1797 var Arbejdet færdigt. Bogen autoriseredes 1798 til Brug og udkom under Titel: »Evangelisk-christelig Psb. til Brug ved Kirke- og Husandagt«. Allerede forinden havde Prøvehefterne sat Frugt i Sønderjylland, hvor Generalsuperintendent J. G. C. Adler, der 1796 havde faaet sin Agende autoriseret, 1797 fik autoriseret »Den nye Ps.-B., indeholdende Lov-, Takke- og Tids-Ps.« Denne hviler i alt væsentligt paa Balles Prøvehefter og fulgte siden som et Tillæg den pontoppidsanske Psb. Disse Psbb. er radikale Arbejder, der helt bryder med al Tradition, og snart vaagnede Kritiken. Biskop Mynster søgte at raade Bod paa det værste Savn ved et Tillæg paa 58 Ps., hvilket han udarbejdede sammen med Ritualkommissionen, og som 1845 autoriseredes.

For at forberede en ny Psb. udgav Kbhvns gejstl. Konvent 1845 »Kirkepsalmer til Prøve«, som dog fandtes at have givet de gl. Ps. for haard en Bearbejdelse (ved Grundtvig). Da tog 1846 Roskilde Konvent Tanken op. Et Udvalg (Fr. Hammerich, F. Fenger og Pram Gad) udarbejdede med Berggreen som musikalsk Raadgiver et Forslag, som tryktes 1850 og, gennemset, 1852. Under Forhandlingen udarbejdede Biskop Monrad et interessant Forslag til en uensartet Psb., hvori det bedste af Ev.-kr. Psb. skulde staa uændret ved Siden af gl. og nye Ps. af en anden Aand. Efter Kirkekommissionens Forslag overdroges det 1854 Ingemann at gennemse Konventets Forslag, og saa avtoriseredes 1855: »Psb. til Kirke- og Hus-Andagt«, en udpræget »Overgangs-Psb.«, der imidlertid gav Menigheden mange Ps. af de nye Digtere (Ingemann, C. J. Boye, Timm, Grundtvig, Th. V. Oldenburg, Fr. Hammerich o. fl.). — Udvalget viste sig dog snart for snævert, hvorfor der fremkom mange private Tillæg (ca. 100), der dog de fleste Steder afløstes af et ved Roskilde Konvent udarbejdet Tillæg, der avtoriseredes 1873 og almindeligt indførtes udenfor Hovedstaden.

Uafhængig af Konvents-Psb. fremkom der enkelte selvstændige Psbb., oprindelig som Tillæg til Evang.-kr. Psb. Ældst er Grundtvigs Festpsalmer 1850, hvis Forløbere var Smaahefter, han lod trykke til Festbrug i Vartov Kirke siden 1845. Senere omdannedes Bogen af C. J. Brandt til »N. F. S. Grundtvigs Kirke-Salmebog«. 1851 udgav P. Rørdam (s. d.) i Mern en

Samling, som er Grundlaget for Lyngby Menigheds »Psalmer« (siden 1856). 1857 udgav P. A. Fenger (II, 34) sit »Tillæg«, der kom i Brug paa Kristianshavn og efter hans Død udgaves af Fredrik Nielsen som »P. A. Fengers Kirke-Psalmebog« 1880. Denne blev Udgangspunktet for et nyt Psalmebogsarbejde, idet efter Præsten J. C. Holcks Indbydelse en Kreds af Mænd (C. J. Brandt, Holck, Fredrik Nielsen, Skat Rørdam, G. Schepelern, V. Schousboe og R. Volf) 1882 traadte sammen og udarbejdede et Forslag 1885 (ny Prøveudg. 1888). Foreløbig førte dette til Indførelsen af et nyt Tillæg til Konventspsb. (1890). Efter en ny Bearbejdelse (1892) kom Psb. under det kirkelige Raads Bearbejdelse og udkom endelig 1899 som »Psalmebog for Kirke og Hjem« med Tilladelse til at indføres.

I Sønderjylland udarbejdede C. V. Meyer og U. S. Boesen en med den pontoppidsanske beslægtet »Psalmebog«, som 1847 avtoriseredes. Den bruges nu kun i Aabenraa og et Par nærliggende Sogne. Et Synodeudvalg har udarbejdet en »Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansk-talende Menigheder i Nordslesvig«, som ved Fællessynodens Beslutning 1889 avtoriseredes til Brug og nu bruges undtagen i 4 Sogne. Den er et særdeles dygtigt Arbejde, af hvis Tilblivelse Grev Schack-Schackenburg har megen Fortjeneste. Om Island se ovenfor S. 652f. (C. J. Brandt og L. Helveg, den dske Psdigtn., II, 1847; C. J. Brandt, Vore dske Kirke-Salmebøger; Chr. Bruun, Psalmebøger fra Reformationstiden I—II, 1865—66; P. Severinsen, Dsk Salmedigtning i Reformationstiden, 1904, K.hist. Sml. 4. R. V. 619—28; Fr. Nielsen, Bidrag til den evang.-kr. Psb.s Hist. 1895; Sthyr's Theol. Tidsskrift X, 153). P. S.

b) Norge. Ved 19. Aarh.s Begyndelse benyttedes blot Kingos og Guldbergs Psalmebøger, hvorhos den »evang.-christelige« efterhaanden indførtes i mange Menigheder. Under den store Vækkelse 1796—1804 vaagnede Trangen til at synges i den gamle (pietistiske) Tids Tone, og Hans Hauge udgav da »De sande Christnes udvalgte Ps.bog«, Trondhjem 1799 (10. Opl. Chrsand 1843), indeholdende væsentlig Pss. af Brorson. Den er kun lidet kendt i Menighederne udenfor de haugianske Kredse. Hvor den evang.-kr. Ps.bog var indført, vaagnede paa flere Steder Trangen til en bedre, og flere af Kirkens Mænd begyndte at arbejde til dette Maal. Den første, som fik noget i Stand, kan dog ikke regnes til disse. Det var Forstanderen for det lille Brødersocietet i Kristiania, N. J. Holm, der 1829 udgav »Harpen« (366 Nr.), indeholdende Psalmer fra Herrnhuternes Samlinger og enkelte originale, af hvilke den bekendte »Hvor salig er den lille Flok« er bleven Menighedens Ejendom. Saa kom Holms aandsbeslægtede G. A. Lammers med sin »Psalmeskat« 1834 (350 Nr.), omtrent udelukkende Kingos og Brorsons Psalmer med »saare liden Forandring«. 1840 udgav endelig W. A. Wexels efter mange Aars Arbejde sine »Christelige Psalmer« (714 Nr.). Denne Samling udmærker sig ikke blot ved sit Omfang, men ogsaa ved de mange hidtil ukendte Digteres Arbejder, som nu bragtes Menigheden. Vi finder her Normændene Stenersen og Landstad, Danskeerne Grundtvig, Ingemann, V. C. Hjort, Timm,

Oldenburg, M. N. Schmidth. Dette var noget ganske nyt. Da Bogen udkom i 2. Opl. (1844), var Wexels Genstand for de haardeste Angreb, og medens Striden var paa det hedeste, udgav Læggpredikanten Jens Johnsen sin »Christelig Psalmebog«, Drammen 1846 (633 Nr.). Han har holdt sig ganske til de gamle Psalmebøger. Den udkom i 6. Opl. 1874. Da de gamle Psalter her ere trykte uden Forandring, har Bogen sit Værd som Magasin.

Paa en ny Kirkepsalmebog havde endnu ingen tænkt, men under sin stadige Syslen med Psalme-samlingen — 2. Opl. 1844 med 747 Nr. — kom Wexels paa den Tanke at levere en saadan, og 1849 udgav han da sin »Psalmebog«, der kan betragtes som en forkortet Udgave af den store Samling. Den er den eneste af de nye, der ved Siden af Landstads og A. Hauges er bleven benyttet i vore Kirker, idet den allerede ved sin Fremkomst (1849) blev indført i Kra.s Fængelskirker efter kongelig Tilladelse. Nogen Autorisation fik den ikke, og i Fængslerne er den nu ombyttet med Landstads. Kort efter Wexels's udkom Lammers's »Christelig Ps.-bog«, Skien 1852 (296 Nr.). I Wexels's Menighed gjorde man sig stor Umage for at faa hans Ps.bog indført. Herved fremkaldtes en skarp Kritik over Bogen, og Resultatet af de sted-fundne Forhandlinger blev, at et Tillæg til den evang.-kr. Ps.bog blev udarbejdet med Materiale fra Wexels's Samling ved Præsterne Wexels, Grimelund og J. Moe. Dette blev snart indført omtrentlig overalt, hvor man havde den evang.-kr. Psalmebog. Et andet Resultat var vigtigere. Regeringen opfordrede Sognepræst M. B. Landstad til at udarbejde en ny Kirkepsalmebog, og han blev færdig med sit Udkast 1861. Det blev grundlig revideret 1865—69 af Biskop Grimelund, Præsterne J. Moe og J. N. Skaar — begge senere Biskopper — Professorerne R. T. Nissen og M. J. Monrad, og saa udkom Landstads »Kirkepsalmebog«, der 16. Okt. 1869 blev autoriseret til Brug ved den offentlige Guds-tjeneste. Bogen er karakteriseret som national, og det tør vel siges, at den indeholder et skøn-somt Udvalg af gamle Psalter, der er bleve Folket kære, og at Digteren har truffet baade den religiøse og den sproglig-poetiske Tone, der kunde finde Genklang i hans Folk. Den nationale Stræben hos Landstad viste sig i adskillige Dialekt-Udtryk samt i den sparsomme Benyt-telse af de nyere danske Digteres Psalter. Medens Landstads Arbejde endnu var i sin Be-gyndelse, fik Provst Andreas Hauge, H. N. Hauges Son, den Tanke at udgive Guldbergs Psalmebog revideret. Han kom imidlertid under Sysselføttelsen med dette til at udarbejde et selvstændigt Udkast med Kingos og Guldbergs Bøger som Grundlag. Hauge var ikke Digter, men havde god Hjælp i de 2 senere Biskopper J. Moe og J. N. Skaar. »Ps.bog til Kirke- og Husandagte«, der udkom 1872, har 641 Nr., og man finder her de nyere danske Digtere ved Siden af Wexels, Landstad, Berthe Aarflot og H. N. Hauge, af hvem en Psalme er sat til Minde. Den blev autoriseret 11. Okt. 1873. — Af Landets 965 Sogne benyttede i 1904 869 Landstads, 90 Hauges, 5 Kingos, 1 Guld-bergs Psalmebog.

Ved Siden af disse Psalmebøger og større

Psalmesamlinger er her udkommet mange mindre til Brug ved Missionsmøder o. l. Tillæg til den evang.-kr. Psalmebog er udgivne af Lammers, den ovennævnte Komité, Fredrik Wexelsen, H. T. Steensrud. De 3 første fik man Tilladelse til at benytte ved den offentlige Gudstjeneste, det sidste ikke. Det indeholdt næsten ude-lukkende Psalter af Grundtvig. Adskillige af vore Digtere har udgivet større eller mindre Samlinger af originale Psalter, saaledes Dorothea Moss (1840), J. N. Frantsen (1851), P. A. Jensen (1855 og 1861), C. U. Sundt (1855 og 1857), E. Blix (1883, 4. Opl. 1891). Disse sidste Psalter er skrevne paa Ivar Aasens Maal. Der fremkom oprindelig 68 Nr. I 4. Opl. (150 Nr.) er med-taget mange Oversættelser. I enkelte Udgaver af Landstads Psalmebog er disse »Blix-Salter« (»Nokre Salmar«) føjede til. D. T.

c) Sverige. I Laurentius Petri's Kordning hedder det, at »then sedhen haffuer altijd och aff ålder warit, at man uthi alla Församlingar haffuer plågat låsa och slunga Psalmer till öf-fening i Gud's Ord«. Det ligger imidlertid i Sagens Natur, at en virkelig national Psalmeligtning først kunde spire frem med Reformationen. Den religiøse Nydannelse fulgtes og fremmedes i væsentlig Grad af en Genfødselse af Psalmen. Med en til Vished grænsende Sandsynlighed kan man antage, at Olavus Petri ogsaa her er gaaet i Spidsen. Allerede 1526 har sikkert Sverige ejet en nu forsvunden luthersk Psbog, »Swenska wjssor eller Songer«. C. Bruun paaviste, at den har eksisteret før 1528, idet Claus Morten-sens og Hans Olufsens Malmo-Psbog havde 3 Ps., »udtagne af det sv. Eksempel«. Sagnet har den kun omfattet faa Numre. Schück for-moder, som det synes med god Grund, at den 1871 fundne Psbog af 1530, »Någhre Gudhellige wjssor utdraghne aff then Helga Skrift«, ikke er andet end et Optryk af denne vor første Ps.bog i en noget udvidet Skikkelse. — Først med Ps.bogen af 1536, »Swenska Songer eller wjssor«, er vi paa rigtig fast Grund. Den indeholder o. 50 Kiørnepsalter, de fleste overs. fra Tysk, men ikke saa faa originale. Af flere Grunde kan man antage, at det fra Begyndelsen af 1540'erne er Olavus's Broder, Laurentius, som besørger Udgivelsen af Psbogen. Werwing, som dog ikke altid er fuldt paalidelig, opgiver, at »Archie Biskopen Lars Petri Nericus förswenskat Lutheri Psalter«. Sikkert er »Then Swenska Psalmeboken, förbättrat och medh flere Songer förmerat, åhr 1549« udkommen under hans Redaktion. Den indeholder o. 100 Numre, hvoraf, som tidligere, adskillige paa Latin. — Om en strengt gennemført Inddeling af Ps.ne (dog-matisk eller historisk) har man hidtil ikke kunnet tale. En saadan møder os først i den saakaldte Upsala-Psbog. I dens reviderede Form hører den Navnet »Then Swenska Ubsala Psalmhoken, samt andre små vanliga handböcker; Uthi Stockholms Rijkzdagh åhr 1643 uthaff S. Mini-sterio nödörfittelligen öfwersedd, förmerat och förbättrat.« Ordene »aff S. Min. öfwersedd« giver denne Psbog en mere officiel Karakter end de foregaende, som i Reglen er bleve til paa privat Initiativ. Sikkert blev der ikke udstedt noget Paabud om at bruge den, men ganske sik-kert er det, at den almindeligt kom i Brug. Alle-rede længe havde det vist sig nødvendigt at

fastslaa Uniformitet i Ps.bogsspørgsmaalet. I Følge det sv. Rigsraads Protokol af 1635 havde den kraftige Biskop Johannes Rudbeckius klaget over den hidtidige »Uorden« m. H. til Psbg. Skønt Enhedsbestræbelserne havde mange principielle Modstandere, sejrede den Mening dog, at Psbg. »da den er en symbolsk Bog«, bør være ens. Upsala-Psbg indeholder: 1) Catechismus, författat i sånger, 2) Någhre Dawidz Psalmer, 3) Någhre Ewangeliske Liknelser, 4) Åhrlige Högtidlige Psalmer og 5) Åttskillige Psalmer om allchanda Nödortfiter. Kærnen udgøres af de gamle Reformationsspalmer, men flere ny, for største Delen ortodoksistisk farvede, er komne til, saa at Antallet nu gik op til henimod 200. Tilfredsheden med den ny Psbg synes langt fra at have været almindelig. Muligt er det, at de 17 lat. Ps. har været en Torn i Øjet paa mange. Derpaa tyder Bestemmelsen i K.ordningen af 1650, at alle Psalmer burde være paa Sv. Det Faktum, at Psbogen af 1695 kun optager 5 lat. Ps., styrker mig i denne Formodning. Dertil kommer, at flere Ps. gør et tarveligt og prosaisk Indtryk, ganske naturligt, da der i Tiden 1550–1650 næppe findes én Psalmist af Betydning. Den eftertragtede Enhed lykkedes det ikke dengang at vinde. Tvertimod, klagede Svedberg, vrirmede det af »Clenodier, Manualer och Otia Sacra«. Frigheden til at udgive Ps.bøger var næsten ubegrænset og blev oven i Købet anerkendt af K.oven 1686.

Misfornøjelsen med Upsala-Psbg og Ønsket om at faa en Enhed tilvejebragt gav Jesper Svedberg Tanken om at fremlægge et nyt Forslag til en Psbg. I Samraad med sin Ven Urban Hjärne og under Bistand af Provst Boethius (I, 348) i Mora, Superintendent Kolmodin (II, 824) i Wisby samt Prof. Lagerlöf i Upsala udarbejdede han et Forslag, som allerede 2 Aar efter (1693) kunde forelægges Præstestanden. Her vandt det hurtigt Bifald. Men næppe var det trykt, før nogle Modstandere af Svedberg mente at spore Heterodoksi i hans Forslag. Hele Oplaget blev inddraget, og en ny Undersøgelse blev foretaget med det Resultat, at o. 70 Ps. blev udelukkede. Først efter denne Censur blev »Then Swenska Psalm Boken; Medh the Stycker, som der til hõra. Uppå Kongl. Maj:ts nådigste befalning Åhr 1695 öfwersedd och nödortfeliggen förbättrad« sanktioneret. Forudsætningerne for en god Psbg var nu anderledes end nogle Aartier før. Dels havde Sverige i, foruden de allerede nævnte, Spiegel, Arrhenius (I, 151) og Oilon (S. 429) mesterlige Ps.digtere, dels leverede de store tyske Ps.digtere Paul Gerhardt, Heermann, Opitz og Rist Bidrag af blivende Værd. Ordningen er foretaget efter samme Grundsætninger som i Upsala-Psbg; dog er der kommen adskillige nye Afdelinger til, hvorhos Davids Ps. er benyttet mere end forhen. Med sine store Fortrin forenede den Svedbergske Psbg eller »Gamla psalmboken«, som den sædvanlig kaldes, dog den Fejl at være noget ujævn i Formen. Misfornøjelsen hermed blev saa stærk, at man snart begyndte at tænke paa en Revision. Pietismens Landvindinger bidrog blot til at understrege dette Krav. Paa Initiativ af Ærkebiskop Troilius nedsattes ogsaa (1763) en Komité med det Formaal »att förbättra 1695 års psalm-

bok«. Resultatet af Komitéens Arbejde foreligger i »Then Swenska Profpsalmboken, 1765–67«, sædvanlig kaldet »den Celsiska psalmboken« efter Komitéens betydeligste Medlem, den senere Biskop i Lund Olof Celsius (I, 490). Dette Forslag dømte sig selv. Ensidig Iver efter at hævde den rene Lære, fuldkommen Mangel paa virkelig Poesi, samt et hist og her fremtrædende snævert, pietistisk Syn bevirkede, at det i ingen Henseende kunde maale sig med end sige erstatte den gl. Psbg. Imidlertid er det værd at pege paa, at man her for første Gang har gennemført en dogmatisk Inddeling af Psbogen. Komitéens Instruks paabød nemlig, at Ps.bogen skulde inddeles »efter Catechesens Hufwudstycken och Trones Artiklars sammanhang«, hvortil kom, at »Psalmer öfwer Söndags Ewangelier borde såsom warande historiske uteslutas«. Idet dette Forslag nu er bleven gjort til Genstand for en haard Bedømmelse, maa man paa den anden Side erkende den Taknemlighedsgæld, hvori den sv. K. staar til enkelte Psalmedigtere, som har leveret Bidrag til dette Forslag. De to Provster Olof Kolmodin (II, 825) og C. J. Lohman, sidstnævnte paa en vis Maade et Modstykke til Wallin, er at regne blandt de ypperste Navne paa sv. Ps.digtnings Omraade. Der var næppe Tale om at sanktionere Forslaget af 1765 som alm. Psbg. Dertil var dets Mangler altfor store. Man lod i Stedet for hele Sagen hvile og afventede det Forslag, som var bebudet til Jubelfesten 1793. Men endnu en Gang blev man narret. Det »Förslag til kyrkosångers«, som det teol. Fakultet i Upsala fremlagde ved denne Lejlighed, har sin eneste Interesse deri, at det er Udtryk for den rationalistiske Strømning, som den Gang gjorde sig bred i Sverige.

Det saa virkelig ud til, at Arbejdet paa en forbedret Psbg skulde løbe helt ud i Sandet. Noget var dog altid vundet. Man havde endelig lært at indse, at Arbejdet maatte drives mere maaltbevidst, og fremfor alt, at Materialet til en ny Psbg var langt fra tilstrækkeligt. En ny Tid krævede nye Tanker og et nyt Sprog at klæde Tankerne i. Efter at den kirkelige Komité, som var bleven nedsat i selve Jubelåret 1793, havde lagt sin Inkompetence for Dagen ved Psbogen af 1810, bliver J. O. Wallin den egentlige Bærer af hele Arbejdet. Med ham begynder en ny Tid i den sv. Psalmes Historie. Den Komité, der, ikke mindst paa hans Foranstaltning, blev nedsat Dec. 1811, førte Psbogs Arbejdet ind i nye, mere frugtbringende Baner. Wallin blev allerede fra Begyndelsen af Sjælen i denne Komité, som tillige med ham talte Psalmedigtere som F. M. Franzén (II, 104), S. J. Hedborn, J. Åström (I, 11) og S. Ödmann. Den største Del af Arbejdet tog Wallin paa sine Skuldre, og 1816 fremlagde han et helt selvstændigt Forslag, der 3 Aar senere førte til den Wallinske Psbg. Den sv. Psbg af 1819 er med Rette bleven skattet højt i Sverige. Ganske vist har det ikke manglet paa Folk, der mente at have god Grund til kritiske Bemærkninger dels over den kateketiske Ordning, dels over de Rester af Rationalisme, som usægtelig findes der endnu; men Frugterne af Kritiken er dog altid bleven, at Kærligheden til Wallins Psbg stadig har vokset sig stærkere. Saaledes har Forslaget af 1889, hvorpaa dog

bl. a. en saa begavet Psalmeforfatter som Biskop J. Andersson i Växjö arbejdede, ikke vundet Tilslutning, og det Arbejde, som just nu foretages baade med Alvor og Kærlighed til Sagen, turde vel ogsaa for sin Del bidrage til at skærpe vort Blik for de værdifulde Gaver, der gaves den sv. K. i Wallins Psbg. — Om Finland se ovenfor S. 652. (H. Schück, Våra äldsta psalmböcker i »Samlarene», 1891; O. Ahnfelt, Utvecklingen af sv.-kyrkans ordning under Gustaf I's Regering, 1893; Klemming, Ur en Antecknars Samlingar; H. Wijkmark, Studier till d. Wallinska psalmbokens framkomst, 1906). H. Wj.

Psalmer, Salomos. Under dette Navn er bevaret en Gruppe af jødiske Digte, 18 i alt, der stammer fra det første Aarhundrede før Kr. De ere alle (eller i hvert Fald næsten alle) digtede under Tryk af den Ydmygelse, som Pompejus's Besættelse af Jerusalem (Aar 63) og Tabet af den nationale Uafhængighed indeholdt, en enkelt (den anden) Psalme omtaler Pompejus's Død (Aar 48). De ere fremkomne i farisæiske Kredse, omtale Hasmonæerne med stor Bitterhed og have (særlig den 17. og 18. Psalme) et kraftigt Messiashaab. De var oprindelig skrevne paa Hebraisk, men er bevarede i gr. Oversættelse; indeholdes bl. a. i et Haandskrift paa det kgl. Bibliotek i Kbhvn. Nye Udgaver ved Ryle and James, Cambridge 1891, Swete (i hans Udgave af LXX) samt v. Gebhardt 1895. Norsk Overs. af Messel (i Norsk theol. Tidsskr. 1907), engelsk af Ryle and James, tysk Overs. bl. a. af Kittel i Kautzsch's Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Test. II, 1900. J. C. J.

Psalterium, egentlig et Strengelinstrument, i den kr. K. Betegnelse for Psalmernes Bog i G. T., ogsaa kaldet »Davids Ps.». Orientens Kr. benyttede dels Septuagintas Oversættelse, dels (Grækenland, Lilleasien til Antiokia) Lukians Revision, dels (den alexandr. K.) Hesykios's, dels (Palæstina) Origenes's. I Vesten brugtes den gl. lat. Overs. efter LXX. Hieronymus reviderede P. efter Biskop Damasus af Roms Ønske; denne Revision kaldes ogsaa *P. Romanum* til Forskel fra *P. Gallicanum*, en senere Revision af Hieronymus efter Origenes's hexaplariske Tekst, der navnlig vandt Indgang i Gallien og siden blev alm. brugt i Vesten; den ligger ogsaa, efter 1568, til Grund for det officielle rom. Breviers Psalmetekst. Kun i Petersk.n vedbliver man at bruge P.teksten fra P. Romanum. Derimod blev Hieronymus's Overs. af P. efter den hebr. Grundtekst (P. Hieronymianum) ikke gudstjenstligt benyttet. — P. bruges ogsaa som Betegnelse for de Haandskrifter, der udelukkende indeholde de gl.-testl. Psalmer. Paa Grund af den kirkl. Brug blev de i Oldtid og Middelalderen udstyret med kunstnerisk Omhu — ofte baade med Initialer og Billedsmukke. Videre betegner P. den første Afdeling af Farebogen, Grundstammen til Tidebønnerne. Om *P. Marianum* se Art. Rosenkrans. J. O. A.

Psellos, Mikael, bysant. Forf., var f. 1018, hans Dødsaar er usikkert (1078 eller maaske o. 1096). P. var uddannet som Jurist og Filosof, var en Tid Prof. i Filosofi i Konstantinopel, blev senere kejserlig Sekretær og var Minister under Kejser Mikael Parapinakos (1071—78). Han var sin Tids første literære Personlighed

og har skrevet en Mængde Skrifter (langt fra endnu alle udg.) omfattende omtrent alle Tidens Videnskaber: Naturvidenskab, Matematik, Astronomi, Grammatik, Historie, Filosofi og Teologi, desuden Taler og Digte. Særlig satte han Pris paa Plato, »Kirkens Filosof«, hvis Overensstemmelse med Krdmmen han søgte at paavise. Hans teol. Skrifter er dels eksegetiske, saaledes en Kommentar til Højsangen, i hvilken han ser en Skildring af Sjælens Forhold til Kristus, dels polemiske mod Kættere. Af hans hist. Skrifter maa nævnes en Kronografi for Tiden 976—1077. En Samling af hans Skrifter findes i Migne, Patrologia græca, Bd. 122; jvfr. Krumbacher, Gesch. der byzant. Litt., 2. Udg., München 1897, 433 f. og den dér (S. 441 f.) anf. Lit. S. A. B.

Pseudepigrapher. Ordet P. betegner i og for sig Skrifter, der udgive sig for at være forfattede af en anden end den virkelige Forfatter, men det bruges i protestantisk Sprogbrug som Benævnelse for Skrifter af glttest Art, som ikke have naaet den delvise kirkelige Autoritet som de glttest. Apokryfer (se I, 114). Benævnelsen er kun tilfældig træffende, da Pseudonymiteten paa den ene Side ikke findes ved dem alle og paa den anden Side findes ved andre glttest. Skrifter end dem (f. E. Salomos Visdom). De vigtigste af P., blandt hvilke Apokalypserne indtage en fremtrædende Plads, ere: Salomo's Psalmer, fjerde Makkabæerbog, Jubilæerbogen, Jesaja's Himmelfart, Mose's Himmelfart, Henoks Bog, fjerde Esra, Baruks Apokalypser, de tolv Patriarkers Testamente, de jødiske Sibylliner. Se løvrigt de enkelte Artikler (Zöckler, Die Apokryphen des Alten Test., nebst einem Anhang über die Pseudepigraphenliteratur, 1891; Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Test., übersetzt 1900; jvfr. ogsaa Berthelot i K. Budde, Gesch. d. althebr. Lit., 1906). J. C. J.

Psevdo-Ambrosius, se Ambrosiaster I, 67.

Psevdo-Dionysios, se I, 643.

Psevdo-Isidor benævnes en Pseudonym, Isidor Mercator, der angives som Udgiver af de saakaldte *Psevdo-Isidorske Dekretaler*, en forfalsket Samling kirkeretlige Bestemmelser fra 9. Aarh. Samlingen falder efter en Fortale og nogle Breve i 3 Dele: 1) 50 af de saakaldte »apostolske Kanoner« (I, 126) og 60 uægte, pavelige Skrivelser i kronologisk Orden fra Clemens I til Melkiades (d. 314), samt den berømte, saakaldte *Donatio Constantini* (I, 669); 2) forskellige Bestemmelser fra gr., afrik. og sp. Synoder, laante fra den sp. Kirkelovsamling »Hispanica«, men forfalskede i Gengivelsen; 3) pavelige Dekretaler fra Pave Sylvester (d. 335) til Gregor II (d. 731), deraf 35 falske. I Fortalen fortæller Udgiveren, at Samlingen er foretaget paa Opfordring af mange Biskopper. Falskneriets Hovedformaal er, som det fremgaar af Fortalen og Indholdet, at værne Biskopperne imod den verdslige Øvrighed og Metropoliternes Magt ved at godtgøre hines Appellationsret til Rom, »for at de af den apostolske Stol kunne forsvares og frikendes.« Naar der rejses Klage imod en Biskop, skal han stilles for en Provinssynode (under Metropolitens Forsæde), men denne har kun Domsret, naar den sammenkaldes af Paven. Til Anklagerens Personlighed stilles der de strengeste Krav; Læggfolk og lavere Klerikere kunne ikke rejse Klage imod en Biskop. En

Biskop, der er berøvet Rettigheder og Ejendomme, skal have disse tilbage og fuldelig restitueres, førend han kan anklages, og naar Dommen er fældet, kan han appellere til Paven, der er forpligtet til at forsvare ham. Foruden disse og lignende Bestemmelser findes der en Række Udtalelser, der vise det ledende hierarkiske Synspunkt. Rom betegnes som alle Menigheders Hoved og Dørtap (cardo). Det verdslige Samfund har overfor K.n kun Pligter, men ingen Rettigheder, og den vigtigste Pligt er at værne K.n. Præsterne er Guds »fortrolige« og »andelige«, men Lægfolk er kun »kødligere« og kunne altid stævnes for K.n.s Domstol. Forgribeelse paa K.n.s Ejendom er den største Synd. »Hor er ikke en større Forsyndelse end Kirkeran; men ligesom den Forsyndelse, der begaas mod Gud, er større end den, der begaas mod et Menneske, saaledes er det værre at gøre sig skyldig i Kirkeran end i Utugt.« Til Dekretalerne slutte sig — saaledes i de fleste Haandskrifter — de saakaldte *Capitula Angilramni*, der af Pave Hadrian I skulle være overgivne til Karl d. stores Hofkapellan, Biskop Angilram. De gaa ligeledes ud paa at vanskeliggøre Klager mod Klerikere og synes at være et Forarbejde til de P.-Iske Dekretaler af samme Forfatter.

Mere usikkert er Forholdet mellem Dekretalerne og den Kapitulariesamling i 3 Bøger, som en Diakon i Mainz ved Navn Benedictus Levita udgav som Supplement til den af Abbed Ansegis (827) udgivne Kapitulariesamling, og som ved Siden af nogle ægte indeholder en Mængde forfalskede Aktstykker. Medens Kirkeretslærere som Hinschius og Dove i denne Samling se en af Kilderne til de P.-Iske Dekretaler, afvises et saadant Forhold af Wasser-schleben.

Forbavsende er den naive Dristighed, hvormed Bedrageriet er udført, et talende Vidnesbyrd om Middelalderens Mangel paa hist. Kritik. P.-I. lader rom. Biskopper i 2. Aarh. bruge Udtryk, som stamme fra langt senere Tider; Biskop Melkiades (d. 314) citerer Nikaemødet 325, Biskop Victor (d. 199) skriver til Theofilos i Alexandria (d. 412), Biskop Zephyrinos (d. 217) taler om kejserlige K.love, Biskopper i 2. Aarh. citere Hieronymus's Bibelovers. fra 4. Aarh., osv. — Middelalderen igennem gik disse Dekretaler som ægte Retskilder. Stefan af Tournai (d. 1203) udtalte vel Tvivl om Ægtheden (maaske siger han kun til Angilrams kapitularier), og i 15. Aarh. godtgjorde Nikolaj fra Cues (I, 569) Urigtigheden af Paastanden om »Constantins Gave«, men den afgørende Paavisning af Falskneriet førtes først af de »Magdeburgske Centurier« (se Art. Flacius, II, 65) og den ref. Præst David Blondel overfor Jesuiten Torres, der søgte at redde Ægtheden. Nu er alle enige om, at der foreligger et Falskneri. Affattelses-tiden sættes almindelig til o. 847—852, og med Hensyn til Stedet samle de fleste Forskere sig nu om Vest-Frankrig (Reims). Hermed passer ogsaa de historiske Forhold, idet de frankiske Biskopper under de urolige Forhold under Ludvig d. frommes Sønner, var truede med Anklage. Derimod er der stor Uenighed om Ophavsmanden. Man har søgt Forf. i omt. alle Tidens Kirkeretslærere; Riculf og Otgar af Mainz, Wenilo af Sens, Benedictus Levita, Rothad af Soissons,

Ebo og Hinkmar af Reims, Servatus Lupus og Diakonen Leodald i Le Mans osv. have hver en eller flere Anklagere blandt Forskerne. Ophavsmanden til Falskneriet har uden Tvivl ment at gøre Guds Rige en Tjeneste med sit Bedrageri og betragtet det som et kirkeligt Nødværge. Man har sikkert tidligere overvurderet Falskneriets hist. Betydning for Pavedømmets Udvikling, men lige saa urigtigt er det paa den anden Side, naar rom.-kat. Kanonister (Phillipps, Walter, Hefele) nu i Dekretalerne ville se et Udtryk for deres Tid, der uden dem vilde have faaet det samme Forløb. De fandt stor Udbredelse og have sikkert hjulpet Pavedømmet over mange vanskelige Tvistemaae. — Den bedste Udg. af Dekretalerne er besørgt af Hinschius, *Decretales P.-Isidoriani et Capitula Angilramni*, Leipz. 1863. Jvfr., foruden de større hist. Fremstillinger af Kirkeretten: Wasserschleben, *Beiträge zur Gesch. d. falsch. Decret.*, Breslau 1844; samme Forf. i »Zeitschr. f. Kirchenrecht« Bd. IV, 1864; Weizsäcker i v. Sybels »Histor. Zeitschr.« Bd. III, 1860; B. Simson, *Die Entstehung der ps.-isid. Fälschungen in Le Mans, Leipz. 1886*; Schrörs Monografi af Hinkmar af Reims, 1884; Seckel i P. R. E.³ Bd. XVI med udførlig Lit.-Angivelse. S. A. B.

Psevd-Klemens, se Klementinerne II, 808.

Psevd-Matthæus (*Evangelium Ps.-Matthæi sive liber de ortu beate Mariæ et infantia Salvatoris*), en apokryf Beretning om Jomfru Marias Fødsel, Afstamning og Liv, der gaar indtil Jesu Ungdomstid; Skriftet er formentlig af lat. Oprindelse og afhængig af *Protevangeliu Jacobi* og det saakaldte Thomas-Evang. Det er altsaa senere end disse, men dets Affattelsestid falder i alt Fald før Hieronymus's Tid. Ps.-M. er udgivet af Tischendorf (i 42 Kap.) i hans Samling af »Evangelia apocr.«.

Psilantropister, de som hævde, at Kristus var *ψιλλός ἀνθρωπος* 2: blot og bart Menneske. Hermed sigtes til Tilhængerne af den af K.n dømte, saakaldte »dynamiske Monarkianisme« (se Art. Trenighed). Udtrykket synes først brugt i den For-dommelse, hvormed Biskop Viktor af Rom mellem 189 og 199 (o. 195) udstødte den lærde, bysantinske Skomager eller Læderfabrikant Theodotos af Menigheden dér (jvfr. Citaterne i Evsebs Khist. V, 28 af den saakaldte »lille Labyrint« af Hippolyt?). Hans Opfattelse staa rimeligvis i Forbindelse med de lilleasiatiske Alogers (I, 60) og gaar siden mere eller mindre igen hos unitaristiske Lærere. Om Theodotos imidlertid virkelig har brugt selve Udtrykket, er højst tvivlsomt, da han hævdede, baade at Jesus var overnaturlig født af Jomfruen ved Helligaandens Virkning og navnlig ved Daaben udrustet med Helligaanden til at blive den Kristus, der overgaar alle Menne-sker og er vor Frelser. Derimod har han, uden at forkaste Benævnelsen »Guds Søn«, skarpt afvist Betegnelsen »Gud« om Kristus, og anset den begyndende dogmatiske Hypostaselære for en Forfalskning af Læren om Guds Enhed. Da Theodotos ikke forkaastede noget Led af Roms gl. Daabssymbol og udtrykkelig benyttede Johannesevangeliet som de andre Evangelier, kan han og de andre P. alene vise det ganske for-føjede i Antagelsen af, at det, K.n i den føl-gende Tid kaldte »Trosreglen«, skulde være

Daabsbekendelsen eller Skriften alene. Saa- længe K.n ikke tilegnede sig en metodisk Ud- læggelse af Skriften, maatte den Krdmsopfat- telse, der meddeltes i den kateketiske Under- visning, som fik Autoritet ved Bispens rette Succession, blive K.s faste Borg om Læren, og kunde være det, til denne Tradition fjærnedes sig fra den apostolske Lære i de ny-test. Boger.

J. O. A.

Psykopannykiter, de som tro paa en Sjelesøvn mellem Døden og Opstandelsen. Denne Opfat- telse, der vistnok var meget udbredt i den ældste kr. K., undtagen for saa vidt vel alle fastholdt en særlig Paradistilværelse for Martyrer og andre Hellige, blev i Løbet af Oldtidens og Middelalderens alm. opgivt i K.n og ansaas til sidst som Kætteri. Luther slutter sig 13. Jan. 1522 i et Brev til Amsdorf ganske til Oldk.n.s gamle Opfattelse som den »sandsynlige«, men Calvin udtalte sig (Paris 1532) i et Skrift med Navnet »Psykopannyki« skarpt mod de Gen- debere, der hævdede Sjelesøvn, og i England ansaas f. Eks. i 16.—17. Aarh. stadig P.ne som Kættere. Ogsaa de fleste ortodokse luth. Dog- matikere forkastede Sjelesøvn, og Quenstedt hævdede f. Eks., at de frommes Sjele straks efter Døden nyde »den fulde og væsentlige Salig- hed«. De luth. Præsters Ligtaler bidrog saa efterhaanden til den længe i Menigheden rod- fæstede Forestilling, at Døden var det samme som Indgangen til det evige Liv: de døde var »salige« eller »højsalige« efter deres Rang. I 19. Aarh. har Vækkelsesretningerne ikke blot protesteret skarpt mod denne Vildfarelse, men Læren om Sjelesøvn har atter fundet stærk Tilslutning.

J. O. A.

Ptolemæis, se Akko.

Ptolemæerne, en Række ægypt. Konger. Ved Alexander d. st.s Død 323 f. Kr. deltes hans Rige. Et træffende Billede af Situationen tegner 1 Mak. I, 1—10. Ptolemæos Lagos's Søn, en af Alexanders Feltherrer, blev efter dennes Vilje Statholder over Ægypten; senere antog han Kongenavnet. Denne Makedoner blev altsaa som Ptol. I Soter (323—285) Grundlægger af Dynastiet og var en dygtig og ædelsindet Hersker. Palæstina blev ved sin Beliggenhed mellem Ægypten og Syrien et Tvistsens Æble mellem disse 2 Nabomagter. 320 erobrede en ægypt. Hær Jødeland og Kølesyrien, men Antigonos frarev atter Ægypten disse Besiddelser, og kun ved gentagne Tilbageerobringer lykkedes det, som det synes, tilsidst efter Antigonos's Død (ved Ipsos 301) Ptol. Soter at beholde Palæstina. Dette Land lignede under disse Kampe »et af Stormen omtumlet Skib«, som Josefos siger. Paa et af Felttogene (muligvis 312) indtog Ptol. Jerusalem paa en Sabbat. Iøvrigt forstod Ptol. ved sin Mildhed og Dygtighed at vinde Jøderne. En Mængde af dem bosatte sig i det nyslanlagte Alexandria, hvortil allerede Alexander d. st. havde ført en Del af dem, og denne By blev under Ptolemæerne Jødernes 2. Hovedstad. Mellem Syrien og Ægypten var det ikke muligt at opnaa nogen varig Fred. Dan. 11 giver i profetisk Iklædning et Indblik i de langvarige Kampe. I Dan. 11, 5 er Ptol. I »Kongen af Sønden«. Ptol. I, der abdicerede 285, efter- fulgtes af sin Søn Ptol. II Filadelfos (285—246). Trods gentagne Krige lykkedes det ikke

Syrerne at fratage ham Palæstina, hvor det ægypt. Herredømme nu for længere Tid var befestet. Byerne Ptolemæis (Akko) og i Øst- jordanlandet Filadelfia (Rabba) minde om denne Konge. Ægypten havde under Ptol. II en glimrende literær Periode i gr. Aand, hvorved Berøringen mellem gr. og jød. Tankegang begyndte at sætte Frugt (den alexandrinske Over- sættelses Paabegyndelse, se Septuaginta). Dan. 11, 6 hentyder til Ptol. II og Ægteskabet mel- lem dennes Datter Berenike og Kong Antiokos II af Syrien, som 249 maatte slutte en ydmygende Fred og forskyde sin Dronning Laodike, saa- ledes at Berenikes eventuelle Søn skulde være Tronarving. Ptol. Filadelfos efterfulgtes af sin Søn Ptol. III Evergetes (246—221), der drog mod Syrien for at kæmpe mod Seleukos II Kallinikos, Laodikes Søn, og hævne sin Søster Berenike, som Laodike havde ladet myrde. Dan. 11, 7. 8 skildrer hans sejrrie Frem- trængen langt ind i Asien, og 11, 9 Seleukos II's sidste forgæves Anstrengelse. Ogsaa indtil var Ægyptens Tilstand endnu under Ptol. III blomstrende, men med hans Søn Ptol. IV Filopator (221—204) begyndte Forfaldet, og samtidig steg Syriens Kraft under Antiokos III. Denne trængte i sejrrie Kampe Ægypterne ud af Palæstina, indtil Ptol. Filopator mod For- ventning tog sig sammen en Tid og slog An- tiokos ved Rafa S. V. for Gaza (217), saa at han nedtes til at slippe de ægypt. Besiddelser (Dan. 11, 10—12). 3 Mak. véd at berette om Ptol. Filopator, at han efter sin Sejr overmodig vilde trænge sig ind i Templet i Jerusalem, men blev hindret ved guddommelig Indgriben; desangaaende maa henvises til III, 147 f.

Efter den 4. Ptolemæer, »en Ludvig XV paa den ægypt. Trone«, fulgte Ptol. V Epifanes (204—181), et umyndigt Barn, Søn af Ptol. Filopator. Antiokos III, der i de mellemliggende Aar havde været beskæftiget andre Steder, ryk- kede nu atter ind i Palæstina og slog 198 (efter nogles Mening Aar 200) ved Paneion ved Jordans Kilder den ægypt. Hær under Skopas. Dermed var det o. 100aarige ægypt. Herredømme ude, og Jøderne fik uden Modstand over til Syrerne. Ved en Ægteskabskontrakt mellem sin Datter Kleopatra og den unge Ptol. V vilde Antiokos sikre sig at kunne gribe ind i Ægyptens For- hold, hvor Romerne havde overtaget Formynder- skabet for Ptol. Efter Antiokos's Død beredte Ptol. sig til at rykke ind i Syrien, men blev forinden forgivet (181). Dan. 11, 13—19 sigter til de her omtalte Begivenheder.

Ptol. VI (VII) Filometor (181—145) var Søn af Ptol. V og Kleopatra. Denne sidste førte i de første 7 Aar Regeringen. Da han derefter selv overtog den, havde Syrien Grund til at vente Ufred (jvfr. 2 Mak. 4, 21), og denne ude- blev heller ikke, men Antiokos IV slog 170 Ptol. ved Pelusium og fik Kongen i sin Magt (1 Mak. 1, 18 f.). Under disse Forhold udraabtes Filometors yngre Broder, Evergetes II, til Konge i Alexandria, saa at Ægypten i nogle Aar re- geredes af 2 Konger. Antiokos IV fornyede i 169 og 168 Angrebet paa Ægypten, men blev i sidstnævnte Aar standset af Romerne, saa at han maatte trække sin Hær bort fra Ægypten. Imellem de to ægypt. Kongebrødre skaffede Rom tilsidst atter Fred, idet Evergetes II fik

Landskabet Kyrene. Mod Slutningen af sin Regering greb Ptol. Filometor ind i de syriske Tronstridigheder. Han gav Aar 150 Kong Alexander Balas sin Datter til Ægte (1 Mak. 10, 51 f.), men brød siden med ham og efterstræbte hans Trone. Paa Sletten ved Antiokia sejrede Ptol. over sin fordums Svigersøn, men blev selv dødelig saaret og døde 3 Dage efter at have set Alexanders afhugne Hoved (1 Mak. 11, 1—18). Han havde i sin Regeringstid vist Jøderne i Ægypten megen Gunst; Templet i Leontopolis indrettedes, et Par af hans øverste Hærførere vare Jøder, den jød. Filosof Aristobulos var blandt hans Raadgivere (2 Mak. 1, 10). Krigene mellem Ptol. Filometor og Antiokos Epifanes skildres i Dan. 11, 22—30.

Ptol. VII (IX) Evergetes II, ogsaa kaldet »Fyskon« (Tykmave) fulgte nu snart efter sin Broder paa Tronen (145—117). Han er den Evergetes, der nævnes i Fortalen til Jesu Sirak, og muligvis er det i 3 Mak. fortalte at henføre til ham (se Art. »Makkabærbøgerne«). Imod denne Antagelse kan det ikke stride, at han senere synes at have været yndet af sine jød. Under-saatter. Ptol. Fyskon udæskedes af Demetrios II i Syrien, som i den derved opstaede Kamp blev besejret (se Demetrios).

Efter endnu en Række Ptolemæere uddøde Dynastiet med Dronning Kleopatra, Cæsars og Antonius' bekendte Elskerinde, som efter Antonius' Nederlag dræbte sig selv ved et Slangedbid Aar 30 f. Kr.

Ptolemæos. Bortset fra Kongerne (se ovenfor) nævnes i senere bibelske Skrifter: 1) P. med Tilnavnet Makron, Guvernør paa Kypren under Ptol. Filometor, hvem han forlod for at slutte sig til Antiokos Epifanes, der gav ham Guvernørposten i Palestina, hvor han bestrebte sig for at vinde Jøderne paa fredelig Maade. Under Antiokos Epifanes' Efterfølger mistænkeliggjordes han af sine Uvenner og tog sig selv af Dage (2 Mak. 10, 12 f.; jvfr. 8, 8 f.; 1 Mak. 3, 38; 2 Mak. 4, 45 f.). — 2) P., Hasmonæeren Simons ærgerrige Svigersøn, som snigmordede sin Svigerfader i Borgen Dok ved Jeriko (1 Mak. 16, 11 f.). — 3, 4) Et Par jød. Mænd, der nævnes i Tillæg til Esters Bog 11, 1.

Ptolemæos, en højtuddannet Gnostiker af Valentinos's Skole, maa efter Irenæos's Udtalelser rimeligvis antages at have levet endnu o. 180. Foruden Bruststykker af et eksegetisk Skrift har vi af ham bevaret det mærkelige Brev til en ukendt kr. Kvinde Flora (udgivet bl. a. af Harnack i Lietzmanns Kleine Texte n. 9, Bonn 1904); det behandler G. T's Lov, der siges dels at hidrøre fra Gud, dels fra Moses, dels fra Folkets Ældste. Den guddommelige Del stammer dog ikke fra »den ene gode« eller »ene ufødte«, men fra Demiurgen, »Guds Billede« og »Verdens Bygmester«, og kun Dekalogen er »ren« og ikke opløst af Kristus; Gengældelsesbuddene er derimod ophævede og ligeledes den typiske Del af Loven (Sabbat, Omskærelse, FASTERNE, Ofre og Fester) m. H. til den bogstavelige Opfyldelse. P. taler ikke her om »Æon-rækker, men kun om den evige, uforkrænkelige og fuldkomne Gud, som frembringer de to Potenser (Demiurgen og Djævelen), der ogsaa kaldes »Gud«. Forløsningen gives kun ved Kristus, der »alene kender Alfaderen« og derfor

kan aabenbare »Faderen« og kan kaldes »væsens-fælles« (»homousios«, den i Nikæasymbolet brugte Betegnelse) med ham; ved Frelseren faa vi den forløsende Guds erkendelse. — Af den ptolemæiske Skolelære giver Irenæos en indgaaende Fremstilling, der minder om Valentinos's Skildring af det store Verdensdrama (Rækker af Æonpar; Forløsningen af Psykikerne ved den over Jesus i Daaben kommende Kristus eller praktisk ved de Pneumatikere, der fra ham har den rette Gnosis; sluttelig indgaar disse som Lysengle i Pleroma; Psykikerne finde Hvile hos Demiurgen; Hylikerne og den materielle Verden ødelægges ved Ild). Dette maa vel opfattes som P.'s Disciples esoteriske Lære, i alt Fald er det ingenlunde sikkert, at den i alt gengiver os selve P.'s System. (F. Torm, Valentianismens Historie og Lære, 1901, S. 28 f., 113 f.). J. O. A.

Pu'a, en af de i 2 Mos. 1, 15 f. omtalte Jorde-mødre. — Etymologisk forskelligt herfra er Pu'a eller Puva i Dom. 10, 1, hvor Dommeren Tola af Issakar kaldes Søn af en P.; og i 1 Mos. 46, 13; 4 Mos. 26, 23; 1 Krøn. 7, 1, hvor P. er en af Issakars Sønner.

Puauz. 1) François P, f. 1806, d. 1895, fremragende fransk protest. Præst og Skribent. Var først Advokat. Virkede som Præst og Evangelist blandt Katoliker; var ivrig Polemiker mod disse (af hans talrige Skrifter kan anføres »L'anatomie du papisme« og »Questions sur Rome« og mod de liberale protest. Præster (»Les dragons d'autrefois et les vers rongeurs d'aujourd'hui«, 1864). Fra 1869 var P. en Tid Red. af Kampbladet »Le Vrai Protestant«. Senere gik han med højre Centrum (Rouen-Mødet 1876) sammen med Sabatier og Roberty père. — Han har ogsaa skrevet betydelige kirkehistoriske Arbejder (»Histoire de la réformation française«, 7 Bind, 1861—63; »Hist. populaire des camisards«, »Galerie des personnages célèbres«, 3 Bind, 1863 f.) og Noveller. — Hans Datter (Mme. Decoppet) har skrevet flere ypperlige Bøger for Ungdommen og Poesier. — 2) Frank P., førnævntes Søn, f. 1844, betydelig især som Kirkehistoriker, var en Tid fransk Præst i Stockholm. Udgav (1886) sammen med Sabatier: »Études sur la révocation de l'Édit de Nantes«, alene bl. a.: »Les précurseurs français de la tolérance au XVIIe siècle«; »Hist. de l'établissement des Prot. français en Suède«. Hans Hovedværk er »Les oeuvres du prot. français au XIXe siècle«, hvilket rigt illustrerede Pragtværk, fremlagt paa Chicagoudstillingen, han redigerede. »L'Église réformée de France« (1906), meget kortfattet, har vundet stor Udbredelse. 1880 begyndte han Udgivelsen af »Agenda prot.«, en nyttig kirkl. Haandbog. Fra 1885 redigerede han i nogle Aar det ansete Tidsskrift »Revue Chrétienne«. Har skrevet talrige Artikler til La Grande Encyclopédie og til Lichtenbergers Encyclopédie. V. L. P.

Publicani, en af de mange Benævnelser paa Middelalderens Katarer (se Manikæere S. 161), aabenbart en Fordrejelse af Navnet »Paulikianere«; vel sagtens foretaget med Bevidsthed, da Ordet *publicani* (= Toldere) uvilkkaarlig henedte Tanken paa de i Skriften som typiske fremdragne Syndere.

Publius (eller maaske Popilius, gr. Poplios),

den øverste paa Malta, hvis Fader helbredtes af Paulus, hvem P. venlig havde taget sig af efter Apostlens Skibbrud paa Malta (Ap. G. 28, 7. 8). Titlen »den øverste« betegner ham maaske som Delegeret for Siciliens Prætor. Kan man tro Overleveringen, har P. været Maltas første Biskop.

Pudens, rom. Kr., en Bekendt af Timotheos (2 Tim. 4, 21).

Pudentiana, Kirken Sta Pudenziana paa Viminalhøjen i Rom var allerede Sognek. i Slutn. af 4. Aarh. og kaldtes officielt snart P.s, snart Pudens's K. Under Biskop Siricius (d. 398) ombyggedes den og smykkedes bl. a. med den prægtige Apismosaik, der endnu er dens væsentlige Pryd og selv i sin »restaure-rede« Tilstand det mest fremragende Værk, som er bevaret af Oldkirkens K.mosaiker. Billedet fremstiller den prægtig tronende Kristus (med Fuldsæg og langt Haar og med »den ny Lov« i Haanden), omgivet af de sid-dende Apostle og to staaende Kvinder, der har modtaget Sejrskranse (P. og hendes Søster Praxedis, jvfr. S. 589), alle klædte i ægte rom. Dragt. Baggrunden dannes af en monumental, rund Portikus, over hvis Tag ses en Række Bygninger (det himmelske Jerusalem), som Arkæologer har søgt at identificere med virke-lige oldk. Bygninger i Rom eller Jerusalem (siden Fundet af Madebamosaikn med Fremstillingen af Konstantins Nybygninger dér). Midt blandt disse Kirker hæver sig et Bjærg, der bærer det ædelstenssmykkede Kors, om-givet af de 4 Evangelisters Symboler. Endelig er der ved Herrens Fødder Rester af Duen, der svæver ned over et med Nimbus smykket Lam. Ved stillese og brutale »Restaureringer« i 16. og navnlig i 19. Aarh. (1829) er 2 af Apostlene helt forsvundne, den nederste Halv-del af dem tildækket eller helt ødelagt, rime-ligvis tilligemed en særlig Billedrække i Til-slutning til Lammet, og adskillige af Hovederne er »moderniserede«. Alligevel vidner Mosaiken ved Kompositionens monumentale Skønhed og Skikkelsernes stilfulde Værdighed og levende Bevægelser om den kr. Kunsts fremragende Ydeevne i den efterkonstantinske Tid; og i Placeringen af Kristus og Apostlene har vi en interessant Genspejling af den oldkirkelige Indretning af Kirkernes Presbyterium (jvfr. Constit. Apost., ed. Lagarde II, S. 85, og de bevarede Katedre med tilhørende Subsellier i Torcello og Grado; jvfr. ogsaa Betragtningen af Bispn og Presbyterne, som repræsenterende henholdsvis »Guds Midler, Menighedens Fader og Konge« og Apostlene i Didaskalia og Const. Ap.). — Selve Kirken har iøvrigt ved gentagne Ombygninger mistet det meste af sin opr. Karakter. Udgravninger 1895 viste, at den er bygget over et antikt Hus, muligvis nogle Terme-sale. — Dette Fund, i Forbindelse med Ud-gravningerne i St. Priscilla-Katakomben, Roms ældste og interessanteste, synes virkelig at tyde paa, at der er historiske Momenter i Legendens Fortælling om Patricieren Pudens og hans Børns Forhold til Menigheden ved Midten af 2. Aarh. (Sta Prassede som gl. Huskirke i Pu-dens's Ejendom; Sta P. indviet som Oratorium i de Termer, Pudens's Søn havde stiftet). Arkæologen Marucchi har endog med megen

Skarpsindighed søgt at give Indiciebevis for Legendens Tale om Familiens Forhold til Apost-len Peter og for et Forhold mellem Pudens's Slægt og Glabriorernes (Aciliernes) berømte Familie, der talte Kr. i 2. Aarh. — P.s Hel-gendag er 19. Maj; Praxedis's 21. Juli; om deres Matyrium vides intet (de Rossi, Musaici XIII—XIV; Marucchi, Basiliques et Églises de Rome, 1902, S. 364 f. og Itinéraire des Cata-combes, 1903, S. 381 f.). J. O. A.

Pufendorf, Samuel Friherre von, en af Tysklands største Skribenter, f. 8. Jan. 1632 i Sachsen, Præstesøn, d. 1694 i Berlin. Kom 1658 som Hovmester i Huset hos den svenske Gesandt i København. Blev 1661 Prof. i Natur-ret i Heidelberg, 1670 Prof. i Lund, 1677 Stats-sekretær, Hofraad og Historiograf i Stockholm. 1688 kaldte den store Kurfyrste ham til Berlin som Historiograf. — Han har skrevet en Række hist. Værker, desuden fremragende Skrifter om Naturretten (De jure naturæ et gentium, Lund 1672; De officio hominis et civis, ib. 1673), som han frigjorde for den teol. Skolastiks Herre-dømme, og hvis Uafhængighed af Aabenbaringen han hævdede (konsekventer end Grotius). Der-for kom han i heftig Strid med en Del nor-diske og tyske Teologer (bl. a. Jos. Schwarz og Seckendorf). — I »De habitu religionis chris-tianæ ad vitam civilem« (1687) hævder han Statens Overhøjhed over K.n, som han imid-lerlid (paa begyndende kollegialistisk Vis) op-fatter som et selvstændigt Samfund, og tillige Samvittighedsfriheden: Gud dømmer ikke Menneskene efter Dogmerne; derfor skal Staten ikke straffe Kætteriet. — Han er da og-saa en erklæret Modstander af den strenge Dogmatisme og af de yderligtgaende Former for Symbolforpligtelsen. Han angriber (i Jus faciale divinum) Dordrechtsynoden, bl. a. for at godtgøre sin luth. »Ortodoksi«, der havde lidt saa store Skaar. Han kan paa en Maade betegnes som Forløber for Wolff. — P.'s Breve til Thomasius er udgivne af Gigas, München 1897. (P. Meyer, Sam. P., Grimma 1894; Lezius, Studien zur Gesch. d. Theol. u. Kirche VI, 1, Lpz. 1900). V. L. P.

Pugin, Augustus Welby Northmore de, en-gelsk Arkitekt, Konvertit, f. 1812 i London, d. 1852 i Ramsgate. Fra Faderen, en emigreret fransk Adelsmand, havde P. arvet en levende Interesse og fremragende Evner for Kunsten. Siden 1826 ledsagede han ham paa hans Studierejser til Frankrig og Belgien og be-gjæstredes for Middelalderens Gotik. 1834 traadte P. over fra den anglikanske K. til Romerk.n, og siden byggede han af egne Midler en kat. K. i Ramsgate. Hans Livsværk blev Fornylelsen af den gotiske Stil i England ved de talrige kat. Kirker, Klostre og Hospitaler, han kom til at opføre, og af Sansen for Middelalderens By-gningskunst gennem en Mængde Restaurationer, gennem Stiftelsen af *Pugin Travelling Fund* til Understøttelse for Mænd, der studerer middel-alderlig Kunst, og gennem en Række Publika-tioner (Hovedværk: Contrasts or a Parallel between the Architecture of the 15. and the 19. Centuries). J. O. A.

Pulkeria, Aelia, Kejser Arkadios's kraftfulde og højt begavede Datter, f. o. 398, d. 453 og derefter erklæret hellig. Under P.'s svage Broder

Theodosios II, hvis Medregent hun var, stredes hun med Keiserinde Evdokia om Indflydelsen. Hun ivrede for Munkeliv og aflagde selv Kyskhedsløfte; hun støttede Kyrill i den nestorianske Strid, men da hun efter Broderens Død 450 skænkede Markian Tronen og sin Haand til et platonisk Ægteskab, hidrog hun mere end nogen til Monofysitismens (Evykianismens) Nederlag, maaske mest for at hindre det (siden Dioskurs Sejrr paa Efesos-Synoden 449) hele Østen truende paveagtige Herredømme fra det alexandriniske Sæde. Personlig overværede hun Kalkedonsynoden 451, hvor man i dogmatisk Henseende vel fulgte den rom. Biskop Leo, men kirkeretligt hævede den af Kejsermagten sikkert afhængige Stol i Konstantinopel til jævnbyrdig med Rom. Dette betød en øjeblikkelig Triumf for Staten, og Indgangen til det varige Forhold mellem Stat og K. i det bysantinske Rige, men den kalkedonensiske Læreformel undergravede i Virkeligheden det østrom. Rige, da den medførte Frafaldet af de rigeste Provinser i Syd og Øst, og den hidrog til at befæste Romerbispens Herskerstilling i det vestrom. Rige, der nu snart gik sin Undergang i Møde. P.'s Visdom og asketiske Fromhed vakte i lige Grad Samtidens Beundring, som det fremgaar af Udtalelser fra Mænd som Kyrill, Theodoret og Leo d. store. Som Helgen fejres hun baade i Østen og Vesten som Monster paa Kyskhed.

J. O. A.

Pulleyn, Robert, eng. Skolastiker, var f. o. 1080. Han var uddannet i Paris under Vilhelm af Champeaux og Abélard og blev selv Lærer i Teologi i Oxford og Paris. Han døde i Rom som Kardinal (o. 1150). Hans Hovedværk er en paa Grundlag af Skriften og den kirkelige Overlevering gennemført dialektisk Behandling af Trosalæren, »Sententiae«, i 8 Bøger, der imidlertid snart fortrængtes af Petrus Lombardus's (se S. 541) ligelydende Værk. P.'s Skrifter findes i Migne, Patrologia lat., Bd. 186. Jvfr. Hauréau, Histoire de la philosophie scolastique I (Paris 1872) 483 f.

S. A. B.

Punktationer (eller Punctaterne) fra Ems, se I, S. 760.

Punon, se Funon.

Pura, Gideons Vaabenbærer (Dom. 7, 10 f.).

Purcell, John Baptist, rom.-kat. Ærkebiskop, f. 1800 i Mallow i Irland, kom 1818 til Nordamerika paa et kat. Seminarium, studerede siden i Paris, hvor han 1826 fik Præstevielser, blev derefter teol. Prof. og siden Direktør for Seminariet ved Emmitsburg, 1833 Biskop af Cincinnati og 1850, efter at han med stor Iver havde faaet oprettet K. og Skoler i sit Stift, Ærkebiskop steds. Hans Finansforvaltning var imidlertid højst uheldig, og hans »Katolisering af Kapitalen« førte til, at han maatte erklære sig fallit med en Gæld paa o. 5 Mill. Dollars. Han søgte da 1878 sin Afsked, men Paven beskikkede ham en Coadjutor. Først 1880 resignerede P. og døde 1883 i et Ursulinerkloster.

J. O. A.

Purgatorium, se Skærild.

Purificatio (Renselse) kaldes i Romerkn. dels den Vin, som i visse Tilfælde kan rækkes Kommunikanterne efter Modtagelsen af Hostien, dels den Vin, hvormed Præsten efter Nydelsen af den indviede Vin udskyller Kalken, endelig hele Kalk-

udskylningsceremonien med tilhørende Bønner (der efterfølges af den saakaldte *ablutio*, Overhældningen af Fingrene med Vin og Vand, der ogsaa bruges til Kalkens Udrensning). Den nu foreskrevne P. stammer fra Slutn. af 13. Aarh.

Purificatio Mariae, Marie Renselsesfest 2. Febr., ogsaa kaldet Lysmesse (*missa candelarum*, hvoraf det nordiske »Kyndelmisse«). Festen for Marias Renselse (jvfr. Luk. 2, 22—38) fejredes tidligst i Østen (under Navnet Hypante, Hypantesis : Mødet, nemlig med Kristus, jvfr. Lk. 2, 26) og paa 14. Febr., da Fødselsfesten var henlagt til Epifanidagen (jvfr. Helligtrekonger, II, 388 og Julefest, II, 696); i Vesten kendtes den næppe før 431, men henlagdes da paa Grund af Roms Antagelse af 25. Dec. som Jesu Fødselsdag til 2. Febr. Men herved traf Festen sammen med en ældgammel hedensk Folkefest, idet man i Rom betragtede første Del af Febr. (til 13. Febr.) som Ulykkesdag, der krævede Soning og Renselse, og ved disse Renselser spillede Faklers Indvielse og Brug til Fordrivelse af onde Aander en fremtrædende Rolle. Fra Hedenskabet optog man da baade Indvielsen af Kærterne, deres Brug til Fordrivelse af de »onde Magter og de dertil sig knyttende Processioner, og muligvis er »Lysmessen« ældre som kirkl. Skik end P. M.; paa den anden Side trængte Skikkene med Lysenes Indvielse og magiske Brug fra Vesten ind i Østens Hypantefest. — Lysindvielsen kom videre til at spille en Rolle ogsaa paa 3. Febr., St. Blasius's Dag, paa hvilken de viede Lys brugtes til at fordrive Tandpine, Halssygdomme og Kvægsygdomme. Præsten besværges Sygdommen ved to Lys, der holdes over Kors op mod Halsen; Skikken findes endnu i Sydtykland. Jvfr. ogsaa Brug af Lys i Juletid, ved Daab, ved Dødsleje osv. (Usener, Religionsgeschl. Unters. I, Das Weinachtsfest, 1889, S. 302 f.; det rom. Missale til 2. Febr.).

J. O. A.

Purificatorium kaldes det Linned, som bruges ved Messen til *purificatio*.

Purimsfesten, se Esters Bog (I, 807 f.).

Puritanerne var et kirkeligt Parti i England i 16. og 17. Aarh.; Navnet fik de paa Grund af deres Krav om Renhed (lat. *puritas*) i K.n. Mens de eng. Reformatorer søgte at bevare den hist. Sammenhæng ved at beholde saa meget som muligt af de overleverede Former, krævede P. Afskaffelse af alle Skikke og Ordninger, der var opstaaede efter Aposteltiden. De første P. var Flygtninge, der under Dronning Marias Regering havde opholdt sig paa Fastlandet, hvor de var blevne Calvinister eller Zwinglianere, og efter Dronning Elisabets Tronbestigelse var vendte tilbage til England. De begyndte med at rette deres Angreb mod Anvendelsen af Messeklæder, men mødte afgjort Modstand hos den pragtelskende Dronning og Ærkebiskop Parker (se S. 486). Da han 1565 udstedte sine »Advertisements«, der bl. a. gav Forskrifter m. H. til det nævnte Punkt, gjorde o. 100 Præster i London Indsigelse; 61 faldt til Føje, men 37 nægtede at adlyde og blev afsatte. I Cambridge, der var et af P.s vigtigste Tilholdssteder, lagde Studenterne demonstrativt for Dagen, at de sympatiserede med de sidste. Nogle af disse forblev i K.n og søgte Tilslidelse til at virke som Præster, andre udskilte sig og dannede fri Menigheder. Det var den første Udrædelse,

og den fordømtes af Knox, Beza og Bullinger, der mente, at Brugen af Messedragten ikke var en tilstrækkelig Grund til et Skisma. Efterhaanden vendte imidlertid P.s Opposition sig mod hele det kirkel. Ceremoniel, og den kom snart til ogsaa at gælde det biskoppelige Forfatningssystem, som de søgte at underminere ved egenmægtig Indførelse af den calvinske »Disciplin«; tilsidst rettedes Polemiken ogsaa mod enkelte Punkter i K.læren, men de dogmatiske Differenser var dog af underordnet Betydning i Sammenligning med de rituelle og konstitutionelle.

Mens de bedste blandt Biskopperne næsten alle havde puritanske Sympatier, havde Dronningen, skønt flere af hendes Raadgivere og blandt hendes nærmeste Omgivelser ved Hoffet ogsaa hældede til den Side, ingen Forstaaelse af Partiets Krav og modsatte sig med Strenghed dets mest berettigede Bestræbelser, som det viste sig ved Undertrykkelse af de saakaldte »Propheesyings« (se S. 605). Disse bestod i, at Præster kom sammen og til gensidig Belæring og Opbyggelse en efter en udlagde et i Forvejen opgivet Stykke af Skriften; Lægmand kunde være til Stede som Tilhørere. Ærkebiskop Grindal, Parkers Efterfølger, støttede og regulede disse Præstekonventer, der i en Tid, da Gejstlighedens teol. Dannelse gennemgaaende var ringe, var meget gavnlige; men Dronningen befalede ham at undertrykke dem, og da han nægtede at gøre det, blev han suspenderet; inden Suspensionen var hævet, døde han. Det er den tragiske Side af den eng. Reformations Historie, at de livskraftigste Elementer i K.n blev bekæmpede og trængte ud af den. »Propheesyings« blev undertrykte og tilsidst lovformeligt forbudte ved en Kanon af 1603. — Da Whitgift 1583 efterfulgte Grindal paa Ærkestolen i Canterbury, var P. blevne et udbredt Parti, der ogsaa var stærkt repræsenteret i Parlamentet, og Elisabeth var mere end nogensinde fast besluttet paa at udrydde det, hvorfor Konfliktten atter skærpedes. Den nye Primas gjorde Alvor af at gennemføre den kirkel. Uniformitet, men mødte en stærk Opposition baade hos Separatisterne (Brownister, Anabaptister o. a.) og hos P. indenfor K.n. De sidste ansøgte Parlamentet om Indførelse af »The Book of Discipline«, og da Dronningen svarede dem afvisende, begyndte nogle af Førerne Udgivelsen af en Række anonyme Smædeskrifter mod Biskopperne (the Mar-Prelate Libels), hvori Ærkebiskoppen bl. a. kaldtes Beelzebub, Kaiafas, Antikrist. De, der blev overbeviste om Delagtighed i disse Skrifter, der for Resten blev besvarede i samme Tone, dømtes til Døden; en af dem blev paa Whitgifts Forbøn benaadet, men døde i Fængslet; en anden, der blev ved at angribe Ærkebiskoppen og Dronningen, blev henrettet. Da Parlamentet 1593 havde vedtaget en Lov, i Følge hvilken enhver Afvigelse fra den kirkel. Uniformitet skulde behandles af de borgerlige Domstole, flygtede de fleste Separatister til Nederlandene eller Amerika, og P. faldt til Ro. — For en Tid var der nu Fred i K.n, og Hookers kirkepolitiske System (II, 459) staaar som et Mindesmærke om Anglikanismens Sejrr. P. havde dog kun båret sig i Haab om, at de skulde kunne føre deres Sag igennem, naar den skotske

Konge Jakob VI, der var opdraget i presbyterianske Omgivelser, kom til at forene de to Kongeriger. Men da han som Jakob I havde bestegt Englands Trone, begyndte Kampen mod P. paany; Bancroft, der fra 1604 var Ærkebiskop, indledede 17. Aarh.s højkirkl. Bevægelse. Denne var i stærk Fremgang, indtil den i Karl I's Tid naaede sit Højdepunkt under Lauds Auspicier (se S. 29). Kampen var derefter staaende mellem Anglikatolikerne og P., og mange af de sidste søgte et Fristed hinsides Atlanterhavet.

Den religiøse Reformbestræbelse forenede sig med Oppositionen mod Kongens autokratiske Vilkaarlighed; P., der oprindeligt var et Parti indenfor Gejstligheden, hvortil kun et Mindretal af Lægfolket sluttede sig, var nu et kirkeligt og politisk Parti, der i Størstedelen af Landet havde Størstedelen af Folket paa sin Side og saaledes var stort og stærkt nok til at sejre under Borgerkrigen. P. raadede i det »lange« Parlament, og Westminster-Forsamlingen gav K.n en presbyteriansk Forfatning, som bestod indtil 1660. Men Presbyterianerne havde kun sejret ved Hjælp af den skotske Indflydelse; Independenterne ønskede lige saa lidt en presbyteriansk som en biskoppelig Statskirke, og den Revolution, de satte i Værk, og det Herredømme, de udøvede i Republiken, styrkede Reaktionen og bidrog derved til Kongedømmets og den biskoppelige K.s Genoprettelse. Forhandlingen mellem Biskoppelige og Presbyterianere 1661 paa Savoy Konferensen (se d. Art.) førte ikke til noget, og det følgende Aar udstedtes Uniformitetsakten, hvormed den eng. K.s Reformation omsider var afsluttet, og som havde til Følge, at 1800 (maaske 2000) Præster forlod deres Embeder. Strenge Love mod Dissenters (I, 649) rejste en saadan Følgelse mod disse, at de kun hemmeligt og med stor Risiko kunde holde deres Gudstjeneste, indtil endelig Toleranceloven af 1689 sikrede dem fri Religionsøvelse. P. indenfor K.n holdt sig som et lavkirkeligt Parti (se S. 82), der har søgt at gennemføre sine Grundsætninger, saa vidt det lader sig gøre under den bestaaende Tingenes Orden.

Den puritanske Aandsretning kendetegnes ved en snever, rigoristisk Opfattelse af Religion og Moral; det er en nominalistisk, af G. T. farvet Krdmsopfattelse; Søndagen opfattes som Sabbat, Adiafora fordømmes som Synd; Livssynet er i det hele taget mørkt. Det bedste i Puritanismen fandt Udtryk hos Milton og Bunyan, og Retningens Ejendommeligheder trængte saa dybt ned i Folkets Liv, at de have efterladt blivende Mærker i dets Karakter; ikke blot paa det rent religiøse Omraade, men i Familie- og Samfundslivet, i Sæder og Skikke, i Videnskab, Kunst og Literatur spores ofte Bevægelsens Virkninger. Udviklingen af nogle af de bedste Træk i den eng. Folkekarakter, den religiøse Alvor, den moralske Sans, den mandige Kraft, den stærke Frihedstrang, skyldes i ikke ringe Grad Puritanismen; men der er ogsaa i eng. Kirke- og Kulturliv Retninger, der kun forstaaas som Reaktion mod hin Bevægelses Ensidighed (Rankes og Gardiners under Art. Cromwell anf. Værker; H. O. Wakeman, The Church and the Puritans 1570—1660, Lond. 1887; E.

Dowden, Puritan and Anglican, Studies in Literature, Lond. 1900; A. Macphail, Essays in Puritanism, Lond. 1905). C. E. F.

Pusey, Edward Bouverie, blev f. 22. Aug. 1800 i Landsbyen Pusey i Berkshire, hvorfra hans Fader, der var Søn af Vicomte Jacob Bouverie, havde taget sit Navn. Mens den ældre Broder overtog Familiegodset og vandt et Navn i Landbrugsvidenskaben, valgte han selv den akademiske Vej. Udgaet fra Eton Skole blev han 1819 Medlem af Christ Church, Oxford. Allerede 1822 gik han som Fellow over til Oriel College, hvor han mødtes med Keble (I, 754) og Newman (se S. 364), med hvem han dog først senere kom i nærmere Forbindelse. 1825—27 opholdt han sig ved tyske Universiteter for at søge nye Veje, der kunde føre ud over Tidens Rationalisme. Som Forberedelse til bibelske Studier kastede han sig over de orientalske Sprog under Kosegarten i Greifswald og Freytag i Bonn; i Göttingen indgik han Venskabskab med Bunsen, i Berlin hørte han Schleiermacher og Neander, af hvilke han især lærte den sidste nærmere at kende, og i Halle sluttede han sig nøje til Tholuck. Efter sin Hjemkomst udgav han »A Historical Enquiry into the Probable Causes of the Rationalist Character lately Predominant in the Theology of Germany«, 1828. Mens H. J. Rose i sit Skrift »The State of the Protestant Religion in Germany« faa Aar i Forvejen havde forklaret den tyske Rationalisme af, at der i Tyskland savnedes de Garantier, som den eng. K. har i sine Bekendelser, sit Fromhedsliv og sin biskoppelige Forfatning, opfattede P. den med dybere Forstaaelse som en Følge af den livløse Ortodoksi. Men hans Sympati med den tyske Følelsesteologi blev stemplet som Pietisme eller en ny Form af Rationalisme, imod hvilke Beskyldninger han forsvarede sig i Værkets anden Del, 1830. I sit senere Liv vilde han ikke kendes ved sit dygtige Ungdomsarbejde og forbød i sit Testamente Optrykning deraf.

1828 viedes P. til Diakon, og det følgende Aar udnævntes han til Prof. i G. T. ved Universitetet og Kannik ved Christ Church, hvorfra han tillige blev præsteviet. I disse Stillinger forblev han indtil sin Død. Mange vordende Præster samlede sig om hans Lærestol; af sine Forelæsninger, der forenede teologisk Dybsind med filologisk Grundighed, udgav han kun en Række over Daniel; hans Værk om de smaa Profeter i 6 Bd., 1860—77, er en populær Udlægning. Uden at være nogen stor Taler udøvede han ogsaa stor Indflydelse fra Prædikestolen ved sin Forkyndelses dybe og alvorsfulde Tankeindhold. Men han fik sin største Betydning ved sin Deltagelse i den anglokatolske Bevægelse.

Den Liberalisme, der begyndte med Valg-reformen af 1832, fremkaldte en kirkl. Reaktion. Et Forslag om Omdannelse af Domkapitlerne affødte et Skrift af P. under Titlen »Remarks on the Prospective and Past Benefits of Cathedral Institutions« (1833). S. A. begyndte Newman Udgivelsen af »Tracts for the Times«. Disse var fra Beg. populære Smaaskrifter, men med P.s første Bidrag gik de over til at blive større, lærde Afhandlinger. Han leverede 1835 et Værk om Genfødselen i Daaben (Nr. 67—69), der efterfulgtes af et andet om Nadveren med

særligt Henblik paa Offerbegrebet (Nr. 81). Fra den Tid gjorde han fælles Sag med Newman og var i ikke ringe Grad afhængig af ham. Hans svagelige, tidlig bortkaldte Hustru var anfægtet over at være døbt af en Dissenterpræst, hvorfor hun blev døbt af Newman med den betingede Daab. Paa Grund af sin Lærdom, sin akademiske Stilling og sin sociale Rang nød P. en saadan Anseelse, at den anglokat. Retning, skønt den ikke var udgaet fra ham, kom til at bære hans Navn. Han var iøvrigt, især som Patristiker, en uvurderlig Støtte for den; han havde en væsentlig Andel i den Udgave af K.fædrene i eng. Overs., der udkom fra 1838 og omfatter 48 Bd., ligesom han ogsaa var Medudgiver af »The Anglo-Catholic Library«, en Samling af teol. Værker af højkirkl. Teologer fra 17. Aarh. P. var en af Førerne i Kampen mod Dr. Hampden (II, 342). I den Strid, der fremkaldtes ved den 90de Traktat, stod han ved Newmans Side, og han forsvarede Anglokatolicismen i et aabent Sendebrev til Biskoppen af Oxford og et andet til Erkebiskoppen af Canterbury. 1843 blev han paa Grund af en Prædiken om Nadveren suspenderet som Universitetsprædikant for 2 Aar, og det er et karakteristisk Træk, at han, da han paany betraadte Prædikestolen, gentog de Udtalelser, der var bleve fordømte. Efter Newmans Konversion, der overraskede og smertede P., fik Bevægelsen sit Hovedsæde i London, hvor den mere og mere antog Karakter af Ritualisme; men den lærde Professor i Oxford blev dog altid betragtet som Retningens store Autoritet. Han mente, at Anglokatolicismen var den bedste Modvægt mod den rom.-kat. Propaganda, der havde været drevet siden Katolikernes Emancipation 1829 og især var stærk efter de rom.-kat. Bispedømmers Oprettelse 1850. Der forefaldt en større Antal Konversioner, og blandt dem, der traadte over, fandtes alle Præsterne ved St. Saviour's i Leeds, som var bygget efter P.s Initiativ, og hvortil han havde skænket 6000 Pd. St.; men han hævdede altid, at det skyldtes Anglokatolicismen, at Romerkirken ikke vandt endnu flere. I alle Tidens kirkl. Forhandlinger udtalte han sig med Mund eller Pen. Da Universitetsreformen af 1854 blev forberedt, kæmpede han for Bevarelsen af de gamle klerikale Former. Da Arkidiakon Denison var anklaget for at føre rom.-kat. Nadverlære, skrev han sin Bog: »The Doctrine of the Real Presence«, 1856, og et Supplement dertil, 1857. Ved en stærk Tilnærmelse til Romerkirken mente han at kunne hindre Overgang til denne og at gøre det muligt for den at anere sig med den eng. K. Disse Unionstanker ere nedlagte i hans »Eirenicon«, I—III, tre voluminøse Sendebrev, det første til Keble, de to sidste til Newman. Hans Bestræbelser fandt Tilslutning hos flere franske Biskopper, men strandede, da Vatikaner-Konciliet gjorde Ende paa Gallikanismen. Forgæves arbejdede han ogsaa paa at tilvejebringe en Union med de østerlandske K.samfund, og hans Forsøg paa at føre Wesleyanerne tilbage til den eng. K. mislykkedes ligeledes. P. døde 16. Sept. 1882. Pusey Memorial House i Oxford, aabnet 1884, er en Bolig for unge Præster, der drive teol. Studier, og indeholder et Bibliotek, der grundlagdes med den

af P. efterladte betydelige Bogsamling (H. P. Liddon, *Life of E. B. P.*, I—IV, 1893—97; G. W. E. Russell, Dr. P., London 1907). C. E. F.

Pustet, berømt rom.-kat. Bogforlag i Regensburg med Underafdelinger i Rom og New-York, grundlagt af Friedrich P., hvis fremragende Kendskab til liturgiske Spørgsmaal og Kirkesmusik bl. a. anerkendtes af Pius IX ved, at han anbragte ham som Hovedmand i den Kommission, der besørgede de nugældende Udgaver af Gradualet (1873) og Antifonariet (1878). Til Forlaget P., hvis efterhaanden vældige Virksomhed paa alle den kirkel. (populære og videnskabelige) Literaturs Omraade stiller det i første Række blandt Bogforlag, har »Kongregationen for Riterne« overdraget sine officielle Udgaver af de liturgiske Bøger, som Romerkn bruger, og da Kardinal Masella 1888 overtog Ledelsen af Kongregationen, søgte han at holde paa P.s Eneret dertil. Nu indtager imidlertid Firmaet Desclée, Lefebvre & Co. i Tournai (med talrige Underafdelinger i store kat. Byer, deriblandt Rom) som *editori pontifici e della s. congregazione dei riti* en Jævnstilling med P., og overgaar det tyske Firma i smagfuldt Udstyr af de billige Udgaver af Missaler, Breviarer osv.

Put, et afrikansk hamitisk Folk. De bibelske Steder (1 Mos. 10, 6; 1 Kron. 1, 8; Nahum 3, 9; Jer. 46, 9; Hes. 27, 10; 30, 5; 38, 5; sandsynligvis ogsaa Jes. 66, 19) ere ikke tilstrækkelige til at bestemme, hvor P. har boet. LXX oversætter i Jer. og Hes. P. ved »Libyere«. Muligvis altsaa et libysk Folk. L. G.

Puteanus, Petrus (egtl. Pierre du Puy), f. 1582, d. som Parlamentsmedlem og kgl. Bibliotekar 1651, var en af de ivrigste videnskabelige Forsvarere for de saakaldte »gallianske Rettigheder« (se II, 162 f.) ved Siden af Pithou, som han støttede ved en Kommentar til Skriftet »Les libertez« og ved Bogen »Preuves des libertez de l'Eglise Gallicane«. Hans antipavelige Tendens kom ogsaa tydelig frem i Skrifter om Tempelherrernes Ophævelse og Filip d. smukkes Strid med Bonifatius VIII.

Puteoli, Havneby paa Nordsiden af Bugten ved Neapel, n. Pozzuoli. P.s fortrinlige Havn søgtes af hele Middelhavshandelen og særlig af Skibene fra Østen. Paulus landede her paa Vejen fra Malta og fandt Kr. i P. (Ap. G. 28, 13. 14). L. G.

Putiel, Svigerfader til Eleasar, Arons Søn (2 Mos. 6, 25).

Putiter, en af Slægterne i Kirjat-jearim (1 Kron. 2, 53).

Puva, se Pua.

Pyrrhon, gr. Filosof, f. o. 376 før Kr. i Elis i Peloponnes, d. o. 270. Han var i Alexanders Følge paa det berømte Tog til Indien. Hans Filosofi, der kun kendes gennem hans Discipel Timons Overlevering, grundlagde den ældre skeptiske Skole, idet han erklærede Tingene i sig for ubegribelige og betonedede al menneskelig Erkendelses Uvished; vi naa kun til at erkende de Følelsesstilstande, som Tingene sætte os i. Den vise unddrager sig derfor Dom og Handeln og drager sig saa vidt muligt tilbage i Uforstyrrelighed af Tingenes Gang (Ataraksi). Efter P. kaldes ofte al Skepticisme »Pyrrhonisme«; navnlig brugtes Benævnelsen, da Humanismen atter havde afødt Uvilje mod Metafysiken

og fornyet den rel. Indifferentisme under Paa-virkning fra den gl. gr. Skepticisme (Montaigne, Sanchez, Charron).

Pyrrus, Fader til Sopater fra Berøa, der ledsagede Paulus paa hans sidste Rejse til Jerusalem (Ap. G. 20, 4).

Pyt, Henri, f. 1794, d. 1835, fransk protest. Præst og Evangelist. Virkede flere Aar som omrejsende Evangelist, derpaa som Præst i Bayonne, hvorfra han ogsaa søgte at evangelisere i Spanien. Deltog i Polemiken mod Romerkn med flere Skrifter, mod Saint-Simonisterne og mod Irvingianismen, der begyndte at vise sig i Nordfrankrig. Sine sidste Aar levede han som Evangelist i Paris og Versailles. V. L. P.

Pythagoræerne, en græsk filos.-rel. Skole, har Navn efter Pythagoras, der skal være født paa Samos o. 580 før Kr. og være død o. 500 i Syditalien i Metapont, hvorhen han var forjaget efter en 20aarig Virksomhed i Kroton. Lidet vides dog med Sikkerhed om Pythagoras's Liv, men faa Navne stod i en saa hl. Glans for Oldtidens Bevidsthed som han, om hvem det sagdes, at han var den første, der beskedent kaldte sig Filosof (»Ven af Visdommen« — ikke »Vismand«). Sagnet bemægtigede sig efterhaanden hans Person; det fortalte om hans Rejser for at indhøste Visdom (bl. a. til Ægypten), om hans rene Liv og dybe Indsigt i Naturens sammenhæng (Talforstaelsen) og i Menneskelivets Gaader (Sjælevandring). — Pythagoras har formentlig været en sædelig-rel. Reformator i Kroton og Stifter af det saakaldte pythagoræiske Forbund, der en Tid spillede en politisk Rolle i Storgrekenlands Byer til Støtte for det aristokratiske Element, men tillige paalagde sine Medlemmer sædelig-rel., asketiske Forpligtelser og indskærpede dem Interesse for Videnskab. Paa Pythagoras paabaabte sig derfor i den følgende Tid baade hemmelige Mysteriebroderskaber, der væsentlig søgte Renselser og Livsvisdom, og filosofisk dannede, der vilde søge Viden om Tingene. P.s Kredse blev saaledes Hjemsted for Studier, især af Matematik, Astronomi og Musik. Pythagoras selv nævnes som Opdager af »den pythagor. Læresætning«, der har saa stor Betydning for Geometrien, og Disciplene har siddet inde med megen reel Viden paa disse Omraader. De erkendte Jordens og de andre Himmellegemers Kugleform og forklarede Omskiftningen af Dag og Nat ved Jordens Bevægelse, ja opstillede et helt System om Himmellegemernes Baner, deres Afstande osv. Drivkraften i disse Undersøgelser var Læren om Tallenes Betydning som det grundvæsentlige og evige i Tilværelsen: Verden er Talharmonien. Men Tallæren brugtes ikke blot paa eksakte Omraader; dens Hovedbetydning laa paa det metafysiske Omraade, idet P. i Tallene saa symbolske Vidner om Tingenes Væsen og Værdi-maalere for deres sande Egenskaber. Visse Tal var hellige: 1, 2, 3 (Summen af Monas og Dyas), 4 (den dobbelte Dyas) og især 10 (Summen af de 4 første Tal). Alle »Tingene« bestod af to Principer, det gode og fuldkomne og det onde og ufuldkomne, der svarede henholdsvis til det begrænsede og de ulige Tal og til det ubegrænsede og de lige Tal. Saaledes Verden »under Maanen«; kun Stjærnehimlen er Fuldkomnehedens egentlige Rige, hvor Himmellegerner

bevæge sig i fuldkomne Afstande. Sfererne frembringe derfor harmonisk Musik (Pythagoras skal have kunnet fornemme den) — en Slutning ud fra Analogien med Strengelyren, hvis Strenge bestemte, forskellige Længder muliggør Klangharmonierne. — P.s Etik var asketisk; Tavsheds indskærpedes Novitserne og Afholdenhed bl. a. fra visse Spiser. Om Sjælen lærtes, at dens Forening med Legemet var en Straf, og fra Orienten optoges Sjælevandringens læren (Metempsykosen). — P.s Tallære kom til at spille en vigtig Rolle for Platon paa hans sidste Standpunkt (Idélæren), men navnlig udbredtes Talsymboliken i Forbindelse med den pythagoræiske Mysterielære i 1. Aarh. før Kr. og fik Tilhold i selve Rom, da man dér rettede Opmærksomheden mod de esoteriske Religionsformer og de Lærdomme, der omgaves med den høje Alders Skær. I Alexandria opstod en nypythagoræisk Skole med en rig Literatur, saavel apokryfe Værker under Pythagoras's og hans Disciples ansete Navne, som Levnedsskildringer af den hellige Mand. Den søgte at imødekomme Tidens Trang til Livets Renhed og til en Gudserkendelse, der kunde forenes med den gamle Gudetro eller dække over dens Brøst. En typisk Repræsentant for disse Bestræbelser blev i den ældre Kejsertid Apollonios fra Tyana (I, 118), der skal have beskrevet Pythagoras's Liv, og hvis egen Person snart blev Midtpunkt for en Legendedigtning. Da Filostrat i 3. Aarh. skrev sit berømte Skrift om ham, var han blevet »endnu guddommeligere« end Pythagoras. Men denne holdt sig dog som det uforlignelige rel.-sædelige Ideal, og i de senere Skrifter af Porfyrios og Jamblikos lagdes den sidste Haand paa Billedet af ham, ved hvem den fuldkomne rel. Erkendelse og det fuldtud hl. Liv mentes fremstillet for Mennesker. Han ansaas nu for Apollons Søn eller en Aabenbaring af Gud selv; man vidste fuld Besked med hans Liv og Rejser og Lære, med det frimureragtige, i Grader delte, Mysteriebroderskab, han havde stiftet, og alle dets hl. Love og Vielser. Disse Skrifter er yderst vigtige som Afspejlinger af de rel.-moraliske Tanker i en Tid, da der særlig kæmpedes for at restaurere Hedenskabet i dets haabløse Kamp mod Krdm., og de udgik fra K.s bitreste Fjender. — Ogsaa i Middelalderen og nyere Tid har den pythagoræiske Talsymbolik spillet Rolle i Forbindelse med kabbalistiske Studier (Chaignet, Pythagore et la philos. pythag., I—II, 1875; C. L. Nielsen, Apollonios fra Tyana, 1879). J. O. A.

Pythonisse, Sandsigterse, Spaakvinde, Benævnelser hidrører fra det gamle Navn, Pytho, paa Delfi i Grækenland, hvor Apollons Orakel var. Ap. G. 16, 16 omtaler en Tjenestekvinde i Filippi, der havde en »pythonisk« Aand.

Pyxis er teknisk Betegnelse for den runde, cylindriske Bøsse (ogsaa kaldet capsa) af Træ, Ben, navnlig Elfenben, eller Metal, som allerede i Oldtiden brugtes til Opbevaring af det i Nadveren indviede Brød, der gemtes til Husbrug eller bevaredes i K.n f. Eks. til syge. En pragtfuld oldkirkl. P. med udmærket udskaarne Billeder af Kristus og de 12 Apostle samt af Isaaks Ofring findes i det kr. Museum i Berlin. Siden 5. Aarh. fik P. ofte Form af et Taarn (Turris, Turriculum), der skulde minde om en Gravbygning,

hvori Herrens Legeme da hvilede; denne Form er vel Urtypen for de senere gotiske Tabernakler. Da Ciborialetræne (I, 510) blev almindelige i Oldtidens Slutn. og i Middelalderen, hang ofte P. ned fra Baldakinen, undertiden fra Næbet paa en svævende Dueskikkelse (eller gemtes i Duen); selve P. benævnes derfor ofte Ciborium. Dette Navn er blevet bibeholdt for de Gæmmer, hvori Hostierne ikke blot til Sygekommunion, men til Kommunion i Alm. bevares. I den ældre Middelalder fandtes ogsaa tredelte Pyxider, der kunde rumme saavel Hostier, som Daabsoljen og Krisma; i 8. Aarh. skulde Sognepræsterne paa Landet have saadanne hos sig til Stadighed. — P. bruges ogsaa om Beholdere til Relikvier og til Røgelse. J. A. O.

Pænula, se Præsteklæder.

Pønitents (lat. poenitentia) = Bod; herom og om Bodsvæsen se I, 343. Om Pønitentialer (Bodsbøger) se I, 346 og Art. Kasuistik, II, 739. (Lit. om Bodsbøgerne og Bodsvæsen i Middelalderen: H. J. Schmitz, Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche, 1883; Hinschius, Kirchenrecht V, 90 f.; Wassersleben, Die Bussordnungen der abendl. Kirche, 1851; J. Gummerus, Beiträge zur Gesch. des Buss- und Beichtwesens; H. Ch. Lea, A History of Auricular Confession and Indulgences I—III). **Pønitentiar** (*poenitentarius*), Bodspræst; saadanne fandtes ikke blot i Østen (se I, 347), men ogsaa i Vesten ved Bispesæderne, navnlig i den ældre Middelalder. P. ledede det private og offentlige Bodsvæsen og gjorde særlig paa Aske-Onsdag Rede for Bispens for de fremstillede grove Pønitenter; efter endt Bodstid fremstilledes de atter paa Skærtorsdag, for at Bispens kunde afslutte Straffetiden ved »Reconciliation«, hvad der var ham forbeholdt (Reservation). Efterat Bodsvæsenet derpaa længe i de germanske K.r havde været udøvet dels gennem Privatskrifte, dels ved Bispens Senderet (»Synode«), genoplivedes Embedet som bispelig P. i 12. Aarh. med større eller mindre stedfortrædende Myndighed. Laterankonciliet 1215 fordrede, at der skulde ansættes saadanne P.er ved alle Bispekirker. Trienterkonciliet knyttede dette Embede bestemt til en Kannikestilling i Domkapitlet. — De vigtige Bodstilsfælde, der er reserveret Paven, afgøres af den saakaldte *Poenitentia Apostolica*, den pavelige Domstol ved Kurien, der i særlig Grad repræsenterer Nøglemagten. Den ledes af Kardinal- eller Størpønitentiaren, det Embede, fra hvilket hele Domstolen har sin Oprindelse. I Middelalderens Slutning var Størpønitentiarens Myndighed særdeles omfattende; en Mængde kirkl. Anliggender, Naadeakter og Dispensationer laa under ham. I nyere Tid (Pius IV, Pius V og Benedict XIV) er Tribunalets Myndighedsomraade blevet indskrænket ved Overdragelser til Datarien, Sekretariatet for Breverne og andre Kongregationer. Vedblivende afgør *poenitentia apost.* de egtl. Samvittighedssager; den giver Absolution, uden at indskrænkes ved nogen Biskops Jurisdiktion, fra alle »forbeholdte (reserverede) Synder« og fra alle kirkl. Censurer. Størpønitentiaren assisteres af »apostolske Pønitentiarer« ved Laterankirken, St. Peter og Sta Maria Maggiore samt ved Loreto. I Paasken holder Størpønitentiaren selv Skrifte og tildeler 100 Dages

Aflad, idet han berører de knælende med sin lange Stok; han bestrør Paven med Aske paa Askeonsdag og meddeler den døende Pave Generalabsolutionen (jvfr. Die kath. Kirche unserer Zeit I, 1899 S. 460 f.) J. O. A.

Pöschlianerne, en berygtet kiliastisk Sekt i Øvreøstrig (Kredsen Vöcklabruck), Tilhængere af den rom.-kat. Præst Thomas Pöschl, f. 1769 i Höritz i Böhmen, præsteviet 1796 efter Studier i Wien og Linz. Hans første Præstegjerning faldt i Braunau a. Inn, hvor han under Napoléonskrigene virkede som ivrig Sjælesørger. Men hans fremtrædende Hang til Melankoli og overspændt Religiositet, yderligere udviklet ved Fordybelse i Sillers og Boos's Mystik og navnlig ved hans Oplevelse 1806, da han beredte og fulgte den af Napoléon dødsdømte, evang. Boghandler Palm til Retterstedet, førte ham til Sindssygens Rand. 1812 forsattes han til det afsides Landkapellani i Ampfelwang. Han betragtede sig nu som Martyr for sin Tros Skyld, forfulgt af kirkelig og verdslig Øvrighed, og mente samtidig at være benaadet med høje Aabenbaringer, da en visionær Kvinde havde erklæret ham for Guds særlige Redskab til den forestaaende store Jødeomvendelse, der skulde indlede Tusindaarsriget. Jan. 1814 prædikede Pöschl Bod som Forberedelse til den nære, store Dom, og Folk fra Ampfelwang og omliggende Byer samledes om ham for at berede sig ved Djævelens Uddrivelse gennem Bøn, Faste, Skrifte, Kommunion, Valfarter osv. Selv førtes han allerede i Marts som sindssyg til Salzburg, men i 3 Aar opsøgte hans Disciple ham i Skarer dér og lyttede med Tillid til hans Profetord. Hjemme forkyndte

de Tusindaarsrigets Indtrædelse og holdt Konventioner, hvor Djævluddrivelser fandt Sted og Kvinder meddelte Absolution. Napoléons Tilbagekomst 1815 fra Elba ansaas for øjensynlig Stadfæstelse paa Profetierne. Majoriteten brød sig imidlertid ikke om Pöschls Tanker om Jødeomvendelsen, og der indtraadte derfor en Spaltning. Nu steg Minoritetens (»Guds rene Ords Børns«) Fanatisme til det yderste. Under Ledelse af en Bonde, J. Haas, »pinte man Kødets ved at drikke Olie blandet med Krudt, ved Prygl, Neddrykkelse i Vand eller ved hysterisk Dans, til man udmattet sank om eller faldt i Krampe. 30. Marts 1817 ventedes Dommedag, og mange forlod deres Huse, bortgav Gods og flakkede halvnøgne om. Man mente nu, at Gud krævede Menneskeofre som Soning. Der forefaldt i Paasketiden flere Mord, men navnlig blev Haas's 19aarige Plejedatter Natten efter Palmesøndag ligefrem slagtet som frivilligt Offer. Regeringen sendte Militær til Stedet, Morderne fængsledes, men blev som utilregnelige ikke straffede. Pöschl erklærede Fanatismen for Djævelværk, men vedblev at tro paa sin hellige Sag. Han døde Nov. 1837 i Præstesygehuset i Wien, hvorhen han var ført 1817. Han efterlod en Selvbiografi. Enkelte Tilhængere af Sekten fandtes endnu i 70'ne ikke blot paa Stedet, men i Baden, Franken, Hessen og Frankfurt a. M. I Offenbach ved Main optraadte Pöschls Discipel, Bernhard Müller, som den anden Johannes Døber, Jerusalems Profet, Hertug af Prohl. Efter Politiets Indskriden udvandrede han 1831 med 50 Tilhængere til Amerika. (M. Hiptmair, Thomas Pöschl im Lichte seiner Selbstbiographie, Wien 1893).

J. O. A.

Q.

(Qu, se ogsaa Kv.)

Qina, hebr. = Dødsklage, Klagesang. Qina-rytme, en bestemt Rytme, som er karakteristisk for gltstl. Klagesange, men undertiden ogsaa findes i Digte af anden Art. Det ejendommelige for denne Rytme er, at en lidt længere Versdel regelmæssig efterfølges af en lidt kortere, hyppigst i Forholdet 3 : 2; Skemaet for Tonstavelserne er altsaa: " " ". Eksempler: Amos 5, 2; Jes. 14, 3 f.; Klagesangene 1—4; Ps. 19, 8 f.; 101. (Budde, Das hebräische Klagehied, Zeitschr. für alttestamentl. Wissenschaft 1882, 1 f.). J. C. J.

Quadragene, er i Romerkirkens Afladspraksis teknisk Betegnelse for Eftergivelse af saa megen timelig Syndestraf, som kan afbødes ved en angerfuld Bodsgørers 40 Dages Faste. I den senere Middelalder var K.n meget rundelig i Tildelelsen af denne Form for Aflad, der ogsaa knyttedes til Udstilling af Relikvier. Til Kurfyrst Friedrich d. vises Samling i Wittenberg Slotskirke var saaledes foruden Hovedafladen knyttet 1,915,983 Quadrageens Aflad — hvilket dog var Smaaating overfor den Skat, Kardinalen af Brandenburg havde faaet erhvervet til sin Samling i St. Moritz i Halle (6,540,000 Q.r). Sagkyndige Katolikere bemærke imidlertid, at det undrager sig menneskelig Erkendelse, hvor stort dette Maal af Straffestergivelse egentlig er, og det bør i hvert Fald ikke identificeres med en lige saa lang Tids Straf i Skærsilden. J. O. A.

Quadragesima (lat. den fyrretyvende) benævnes den første Søndag i Fasten (sml. Art. *Invocavit* II, 547) og derefter de 40 Dages hele Fastetid før Paaske (se Faste, II, 18). S. A. B.

Quadragesimale kaldes de Prædikensamlinger, der indeholde Fastepredikener. Det er en ældgammel Skik i K.n, at der prædikes i Quadragesimatiden, og den har holdt sig i Romerkirken til vore Dage. Ved Hovedkirker optræder da ofte i Fastetiden berømte, veltalende Prædikanter, navnlig Ordensgejstlige, lige fra lærde, aandrige Conférenciers til højst folkelige Kapucinere, og en Mængde *Sermones quadragesimales* udkommer stadig. J. O. A.

Quadratus (Kodratos), en af de første kr. Apologeter. Han overrakte 125 (eller 124) Kejser Hadrian ved dennes Ophold i Athen en Apologi, der nu er tabt. Vi kender kun et Brud-

stykke, bevaret gennem et Citat hos Evseb (Hist. eccl. IV, 3), af hvilket fremgaar, at Q. har beraabt sig paa, at nogle af dem, der var helbredte af Kristus, endnu levede paa Apologetens Tid. Evseb nævner i sin K.historie (III, 37 og V, 17) en anden Q. med profetisk Evne, uvist om identisk med førstnævnte, medens en tredje Q., nævnt IV, 23 som Biskop af Athen, næppe som af Hieronymus tør identificeres med Apologeten. S. A. B.

Quadrivium (lat., Firevejen, sc. til Visdom) kaldtes den ene af de to Grupper, Q. og *Trivium* (Trevejen), hvori Middelalderens Skoler delte de syv videnskabelige Discipliner, de saakaldte »frie Kunster« (artes liberales), der foruden Religion udgjorde deres Læreindhold. T. omfattede Grammatik, Retorik og Dialektik (eller Logik), der lærtes i Elementærskolerne, Q. Aritmetik, Geometri, Astronomi og Musik, der særlig foredroges i de højere Skoler. S. A. B.

Quaglia (Quaye), **Gian Genefio**, en lærd Fransiskaner, f. o. 1320 i Parma, der, efter Studier i England, bl. a. virkede som Professor i Pisa og døde 1398 i Parma, har forfattet en Række filos. og teol. Skrifter, hvoraf flere naaede Trykken i Beg. af 16. Aarh., bl. a. hans Filosofi (Rosarium). J. O. A.

Quanta cura, den pavelige Encyklika, hvormed Pius IX udsendte den berømte Syllabus af 8. Dec. 1864, se P. IX (S. 563). S. A. B.

Quaracchi (*Ad claras aquas*), et Fransiskanerkloster ved Firenze, navnlig bekendt ved sit Trykkeri, hvorfra der er udgaaet adskillige videnskabelige og kirkel. Skrifter, f. E. 1874 en ny Udg. af Bonaventura.

Quarantana er en i Middelalderen opstaaet Betegnelse for en øde Bjergryg i Nærheden af Jeriko i Palæstina (Djebel Kuruntel); derhen henlagde nemlig en ældgammel Tradition Herrens 40 Dages Faste i Ørkenen. Tidlig drog kristne Eneboere sig tilbage til dette Sted og indrettede sig Huler dér.

Quarta (sc. pars, lat., Fjerdedel), Betegnelse i K.retten for de Dele, hvori oprindelig K.rnes Indtægter deltes (til Biskop, Klerus, K.bygning og de fattige), siden navnlig af de Tiender, som hver K. ydede Biskoppen; en nærmere Bestemmelse angiver ellers, hvad der tænkes

paa (f. E. *q. pauperum*, de kirkel. Indtægter, der brugtes til fattiges Lindring). Af mere speciel Art er f. E. *q. mortuorum*, den Fjerde- eller Femtedel af en Geistligs opsparede Indtægter, som ved hans Død tilfalder Bispens; blandt de saakaldte Stolgebyrer hører *q. funeraria*, den Afgift, der tilkommer Præsten i Sognet, naar en afdød har søgt eller faaet sin Begravelsesplads ved en fremmed K. J. O. A.

Quarterfrihed kaldtes den gamle Ret, Gesandterne havde i Rom til at yde Flygtninge Værn. Da Innocents XI (1676—89) protesterede mod den, førte det til en Strid med Louis XIV, der kombineredes med Striden om Regalietten og i det hele om den saakaldte gallikanske Frihed (jvfr. II, 162). Under Clemens XI (1700—21) blev Q. opgivet.

Quartodecimanere (den tilsvarende gr. Betegnelse Tessareskaidekatiter) bruges om de Kr. i den gl. K., der fejrede deres Paaskefest paa samme Dag som Jøderne begyndte deres Paaskefest, d. den 14. Nisan. Dette fandt især Sted i den lilleasiatiske K.afdeling. I alle andre Egne af K.n tyder de ældste Efterretninger paa, at Paaskefesten har været knyttet til Ugedagene Fredag og Søndag. Grunden hertil maa antages at være den ugentlige Ihukommelse af Opstandelsen om Søndagen og af Jesu Lidelse paa de to Fastedage: Onsdag og Fredag (se Paaske hos de Kr. og Paaskestridigheder S. 463). Men i Lilleasien har alle de Kerkelærere, som vi kender (maaske med Undtagelse af Biskop Klavdios Apolinarios af Hierapolis) fastholdt, at Paaskefesten skulde fejres den 14. Nisan, og de har som Begrundelse hovedsagelig henvist til Kristi eget Forbillede. De glk i hvert Fald som Regel ud fra, at Jesus havde nydt Paaske-maaltidet paa den sædvanlige Tid. Naar man har villet hævde, at Q. tillige skulde have begrundet deres Praksis ud fra den gtestil. Lov, saa maa dette i hvert Fald ikke forstaas som Imødekommelse af jødekr. Krav. Det har intet som helst at gøre med den gl. Strid om Lovens Gyldighed for den Kr. I samme Aandedræt som der vises hen til G. T., vises der endnu tydeligere hen til Evangeliet og Troens Regel. Henvisningen til det gl. T. er derfor kun at opfatte som en alm. Henvisning til de Kr.s hl. Skrift.

Naar man dernæst har spurgt, hvilke Tanker Q. forbandt med deres Fest den 14. Nisan, om det var Mindet om Nadverens Indstiftelse eller Mindet om Jesu Død eller Mindet om baade Død og Opstandelse, saa kan vi ikke ud fra de faa Fragmenter, som er os bevaret, give noget sikkert Svar. I hvert Fald maa efterhaanden Udviklingen være gaaet i den Retning, at alle de Kr.s Paaskeatanker blev knyttet til denne ene Festdag.

I Art. om Paaskestridighederne er der fortalt, hvorledes den quartodecim. Praksis efterhaanden trænges tilbage. Efter Nikeamødet hører man kun sjældent om Q., undtagen naar de dukker op i Synodernes Kættekataloger eller i K.fædres Kættehist. Det er imidlertid en stor Uret at sætte Kæternavnet paa Q. En af vore ældste Kilder siger udtrykkelig, at de ikke afveg paa noget andet Omraade end dette rent praktiske Spørgsmaal. De lilleasiat. Kr., der i den Mening derved at følge Jesu For-

billede fejrede deres Paaskefest den 14. Nisan, var ikke skyldige i nogen Lærevildfarelse, og den Anklage, som en af deres Modstandere retter mod dem for at være »stridslystne af Natur og svage i Erkendelse«, er kun et Eksempel paa, hvor tidligt den Skik blev raadende i K.n at udstyre kirkel. Modstandere med lidet smigrende Egenskaber. (Se, foruden den Lit., som er anført ved Art. Paaske hos de Kr., ogsaa Stanton, The gospels as historical documents, 1903, I, S. 173—195; og E. Schwartz, Christliche und jüdische Ostertafeln i Abhandl. der Götting. Ges. der Wiss., philol.-hist. Klasse, Neue Folge VIII.) F. T.

Quartus, en Kr. i Korinth (Rom. 16, 23).

Quasi modo geniti (lat.: ret som nyfødt), 1. Sønd. eft. Paaske. Benævnelsen skyldes de første Ord i den rom. Messes Introitus til Dagen (jvfr. 1 Pet. 2, 2). Denne Søndag kaldes ogsaa Hvide Søndag (Domenica in albis, jvfr. I, 661). J. O. A.

Quatember er en Sammendragning af det latinske quatuor tempora, de 4 Aarstider, og betegner Kirkeaarets 4 Afsnit i Lighed med det borgerlige Aars 4 Aarstider. Hvert af disse Afsnit paa 3 Maanedre havde 3 Dage indviet til Faste, jejunia quatuor temporum; dette blev paa Dansk forvansket til Tamperdage. Da Ref. afskaffede den lovbealede Faste, tabte Aarets »Tamperdage« deres egentlige Betydning; men i retslig Henseende bibeholdtes Navnet længe efter. I Følge D. L. 1—3—8 dømtes paa de 4 Tamperdage om Aaret i Ægteskabssager; deraf Navnet »Tamperretten«. Endvidere skulde Præsten i Følge D. L. 2—9—7 samles med sine Medhjælpere i Sakristiet i K.n mindst 4 Gange om Aaret »til Tamperdagen« eller i samme Dags Uge til Raadslagning om Menighedens Forhold og til Udøvelse af K.tugt. — De 4 »Tamperdage« — i Fasten, i Pinsaugen, om Høsten og før Jul — anføres stadig endnu i Almanaken. A. J.

Quatuor coronati, se I, 557.

Quaye, se Quaglia.

Quebec, Provinshovedstad i Britisk Kanada, fra 1663—1857 hele Koloniens Hovedstad, grundlagt 1608 af fr. Kolonister. 1657 aabnede Sulpicianerne et Seminar her og arbejdede for Omvendelsen af Indianere. Missionen og de fr. Kolonister stod under Ledelse af Ærkeb. af Rouens Generalvikar. 1658 stiftede Alexander VII et apostol. Vikariat i Q., som tildeltes François de Laval Montmorency, som 1670 udnævntes til Titularbiskop af Q. 1674 blev Q. et formeligt, umiddelbart under Paven stillet, Bispedømme. Der byggedes i Q. 1666 en Katedral og indrettedes 1663 et Præsteseminar, som trods forbigaaende Ødeleggelse har holdt sig til vore Dage og udviklet sig til det rom.-kat. Universitet (l'Université Laval, stadfæstet af Regeringen 1852 og 1876 udvidet med et Anneks i Mont-real); videre oprettede Laval en Række Sognekirker, men der herskede længe Præstemangel i det udstrakt Stift. 1685 nedlagde Laval sit Embede; han døde i Q. 1708. 1702 maatte den nye Biskop begive sig til Frankrig for at sikre Stiftet flere fr. Præster. Men da han 1705 skulde vende tilbage, blev baade han og de medfølgende Præster taget til Fange af Englænderne. Ved sin Hjemkomst 1713 fandt han bl. a. Se-

minariet afbrændt. 1759 erobrede Englænderne Q. og derefter hele Kanada. Siden den Tid lagdes der fra eng. Side Romerk.n.s Virksomhed i Kanada adskillige Hindringer i Vejen til Fordel for den anglikanske K. og de eng. Kolonister; den engelske Regering vilde ikke anerkende Biskoppen som saadan og blandede sig i Valget til Bispestolen. 1774 besluttede dog det engelske Parlament de saakaldte Q.-Love, hvorved Romerk.n. i Kanada anerkendtes, men ikke de gejstl. Ordeners Ejendom. Jesuiterkollegiet i Q. blev beslaglagt. Fransiskanerne maatte ingen Novitser optage, og man hindrede Adgangen til Præstestillingerne. 1793 oprettedes et anglikansk Bispesæde i Q. Efter at Paven 1817f. i Kanada havde oprettet flere nye apost. Vikariater, der efterhaanden overgik til Bispesæder, blev 1819 det kat. Bispedømme ophejvet til Ærkesæde, trods den anglikanske Biskops Protest; først 1844 ordnede en Bulle de kirkel. Forhold i Britisk N. Amerika definitivt. 1851 afholdtes det første Provinsial-Koncillium. Katolikerne (Franskmand) danner endnu Hovedbefolkningen i Provinsen Q., og trods Gennemførelsen af Adskillelsen mellem Stat og K. i Kanada nyder Romerk. i Q. de Privilegier, som England havde garanteret den ved Q.-Loven. J. O. A.

Queedlinburg, preussisk By i Harzengen, S. for Halberstadt, med et Slot (og en Slotskirke), der tidligere var Sæde for det store, rigsumiddelbare, adelige Nonnekloster Q., grundlagt af Henrik I's Dronning Mathilde (936). Otto d. stores Datter Mathilde blev den første Abbedisse, og i den følgende Tid vedblev Stillingen at indehaves af fyrstelige eller højadelige Kvinder. Otto d. store skænkede Klostret Byen Q., og Stiftets Godsomraade fik efterhaanden et Omfang af 2 □ Mil. Abbedisserne, der havde Landsherretigheder, havde som Rigsfyrstinder Sæde og Stemme paa de tyske Rigsdage. Ottonerne opholdt sig ofte her, og der afholdtes flere Synoder i Q. Henrik I's Slotskirke afløstes af en stor og fortræffelig romansk Basilika, der efter Branden 1070 atter opførtes, men siden i 14. Aarh. fik et større og højere gotisk Kor; denne K. ejer i sin »Skat« adskillige fremragende Genstande fra 10. Aarh. I Krypten, Rest af den opr. Bygning, hviler bl. a. Henrik I og hans Dronning. 1085 holdtes i Q. en Synode, hvor Bandet mod Henrik IV blev fornyet. I Slutningen af 12. Aarh. hævdede Stiftet, støttet af Paven, sin Frihed for biskoppelig Jurisdiktion. — 1539 indførtes Ref. i Stiftet. Q. vedblev dog at være et luth. »Kloster« for fyrstelige og adelige Damer og Abbedisserne af fyrstelig Familie. 1583 afholdtes paa Raadhuset i Q. en Religionssamtale, navnlig om Ubikvitetslæren. 1590—99 virkede Joh. Arnd som Præst i Q., og 1693 døde Chr. Scriver her som Overprædikant ved Stiftskirken. Ved den Tid kom Q. til at spille en fremtrædende Rolle i det pietistiske Røre. Her optraadte forskellige inspirerede Mænd og Kvinder, og navnlig Guldsmiden H. Kratzenstein, der erklærede Biblen for døde Bogstaver, forkastede Barnebaaben og erklærede sig for Elias, vakte Opsigt. Spener maatte 1693 affatte en Betænkning imod hans Aabenbaringer. S. A. kom Gottfried Arnold til Q. som Huslærer og deltog

ivrigt i en Konventikelkreds, ledet af Hofdiakonen Sprögel. Arnold skrev her sit første store Skrift: »Die erste Liebe, das ist Wahre Abbildung der ersten Christen« (1696), bl. a. et voldsomt Angreb paa Statskirker. 1700 udstedte Abbedissen et Edikt, der paaabød Separatistene at deltage i K.n.s Altergang eller forlade Q. Senere virkede den berømte Prædikant J. A. Cramer som Overhofpræst dér, indtil han 1764 indkaldtes til Kbhvn. Q.s sidste Abbedisse var en svensk Prinsesse Sophia Albertina, under hvem Stiftet 1803 ophævedes og overgik som Fyrstendømme til Preussen. Johann Gerhard, J. A. Quenstedt og Klopstock er fødte i Q. (Voigt, Gesch. des Stifts Q., I—III, 1786—91). J. O. A.

Queen Anne's Bounty, Dronning Annas Gave. Fra 13. Aarh. krævede Paverne det første Aars Indtægt og Tiendeparten af den aarlige Indtægt af Præstekaldene i England, hvilket gav Anledning til Rivninger mellem Kongerne og Pavestolen og undertiden fremkaldte Indsigelse i Parlamentet. For at forsone Kongerne afstod Paverne flere Gange en Del af disse Indtægter til dem; Innocents IV gav saaledes Henrik III Tienderne for 3 Aar, og Nicolaus IV gav Edvard I dem for 6 Aar. Da Henrik VIII havde løsrevet den engelske K. fra Pavedømmet, vedtog Parlamentet, at de nævnte kirkel. Afgifter skulde tilfalde Kongen. Under Dronning Marias Regering svarede de atter til Pavestolen, men Dronning Elisabet vendte tilbage til den Ordning, hendes Fader havde indført, og den bestod derefter, indtil Dronning Anna (1702—1714) gav disse Indkomster tilbage til K.n. Med hendes Billigelse vedtoges 1703 en Lov, ved hvilken der deraf dannedes en Fond under Navnet Q. A.s B. til Forbedring af lavt lønnede Sognepræsters Kaar. De mindste Kald blev senere fritagne for at svare Afgift til Fonden. Parlamentet bevilgede 1809—1820 Tilskud, der tilsammen udgjorde 1,000,000 Pd. St. Af private Velgørere er der ogsaa skænket Gaver til Fonden. Denne udgør nu 4 $\frac{1}{2}$ Mill. Pd. St., hvoraf der aarlig udbetales o. 135,000 Pd. St. Der ydes Tilskud til Kald, hvis Aarsindtægt ikke overstiger 200 Pd. St., ikke et fast aarligt Tilskud, men en Gave paa indtil 200 Pd. St., der tilstaaes for et enkelt Aar, men kan fornyes 1 eller flere Gange. Fonden hjælper ogsaa Præster i smaa Kald til at købe Jord til Udvidelse af Præstegaarden. C. E. F.

Queensland, britisk Koloni i N. Ø. Australien, der konstitueredes 1859, har en aldeles overvejende kr. Befolkning, hvoraf ca. 75 % Protestanter (hvoraf Hovedmassen er Anglikanere, en Tredjedel Presbyterianere, o. 25,000 Lutheranere) og o. 25 % rom. Katolikker; dertil kommer Muhammedanere og faa Jøder. Om Missionen blandt den indfødte, faatalige Papuabefolkning se Art. Australien I, 180.

Quensel, Johan Oscar, sv. Teolog, f. 29. Juli 1845 i Göteborg, Student i Upsala 1863, blev, efter at have fuldendt sit teol. Studium, ordineret 1875 og udsendt som Søndamspræst til Hartlepool s. A., men allerede 1877 vendte han tilbage som Spr. i Marstrand. Aaret efter ansattes han som Inspektør ved det »allm. lærerverk« dér; 1887 blev han Docent i praktisk Teol. i Upsala og 1898 ekstraordinær Pro-

fessor. Fornden adskillige opbyggelige og apologetiske Smaaskrifter har Q. bl. a. udgivet »Bidrag till sv. liturgiens historia« I—II (1890—93) og »Homiletik« (1896); siden 1895 er han Medredaktør af det ansete »Kyrklig tidsskrift«, der udkommer i Upsala. J. O. A.

Quenstedt, Johannes Andreas, luth. Dogmatiker, f. 13. Aug. 1617 i Quedlinburg, d. 22. Maj 1688. Han var Johann Gerhards Søstersøn, men kom paa Grund af dennes Død ikke til at studere i Jena, men først i Helmstädt under Calixt (16 Aar), derefter i Wittenberg, hvor han, navnlig under Wilh. Leysers Paavirkning, blev en tro Tilhænger af den gamle wittenbergske Ortodoksi. Paa Grund af hans indgaaende Kendskab til Calixt drog Wittenbergs Teologer i særlig Grad Nytte af ham i Striden mod Helmstädterne. 1650 blev han Dr. theol., 1660 4. teol. Prof., og nu avancerede han efterhaanden inden for Fakultetet, indtil han stod som dets Førstemand. Tillige blev han Provst ved Slotskirken. Han var tre Gange gift, og en Datter af ham blev 1684 forøget med den 72aarige Calovius. — Q. er bleven kaldet »Ortodoksens Bogholder« og ikke helt uden Grund. Han var af Hjerte og Overbevisning Ortodoksens Tilhænger, ikke nogen original Tænker, men en skolet Logiker, en fortræffelig Systematiker og en uhyre belæst Mand. I hans Tankegange samlede efterhaanden den ortodokse Teologis Resultater. Hvad hans ortodokse Forgængere, navnlig Calovius, havde hævdet under voldsom Polemik til de forskellige Sider, tog Q. stilfærdigt op, tænkte det atter igennem, systematiserede og rubricerede det med Tesser og Antitesser og samlede endelig det hele i sit Hovedværk »Theologia didactico-polemica«, som udkom i 2 mægtige Bånd (4 Dele) 1685 (I er tilegnet Christian V af Danmark; Q. nævner blandt sine store Forgængere og Lærere Brochmann). Stoffets Inddeling er i alt væsentligt de ortodokse Systems sædvanlige, men hvert Hovedstykke falder i to Sektioner, en didaktisk og en polemisk. Den didaktiske giver en Definition af vedkommende Lærepunkt med Beviser og nærmere Redegørelse for det, medens den polemiske behandler de forskellige Opfattelser, og giver et Opgør mellem dem. Den anden Sektion tager sædvanlig Broderparten af Pladsen, men Q. er meget moderat i sin Polemik. Hans System er ogsaa overordentlig klart og vel gennemtænkt, men det er i høj Grad formalistisk og løber ofte ud i logiske og teologiske Spidsfindigheder. Af hans øvrige Værker kan nævnes »Ethica pastorum« (1678), et praktisk-teologisk Skrift. Som Menneske var Q. en from, stilfærdig, vistnok ret tilbageholdende Mand, der sikkert drog i Leding mere efter andres Tilskyndelse end af egen Tilbejlighed (A. Tholuck, »Der Geist der lutherischen Theologen Wittenbergs«, 1852). A. Th. J.

Querini (eller Quirini), **Angelo Maria**, lærd Kardinal, f. 30. Marts 1680 i Venezia, indtraadte, efter Studier i Jesuittelaget i Brescia, 1696 i Firenze i Benedictiner-Ordenen. Han vandt snart Ry for ualmindelige Kundskaber, bl. a. i Hebraisk, og paa en Udenlandsrejse til Frankrig, Tyskland, Nederland og England (1710—18) udvidede han i høj Grad sin Lærdom og traadte i Forbindelse med en Mængde Videnskabsmænd.

Efter hans Hjemkomst gjorde Clemens XI ham til Medlem af Kongregationen for de gr. Liturgiers Forbedring, 1719 blev han Abbed i Firenze, 1723 Ærkebiskop paa Corfu, 1726 Biskop i Brescia og Kardinal, 1730 udnævntes han til Vatikannerbibliotekets Bibliotekar og 1740 til Index-Kongregationens Præfekt med Tilladelse til vedblivende at beholde Brescia. 1751 lagde han sig ud med Kurien, bl. a. i Anledning af Bullen om Patriarkatet Aquileas Deling, og maatte begive sig tilbage til Brescia, hvor han grundede et stort Bibliotek og rejste en ny Domkirke; her døde han 6. Jan. 1755. Q. var højt anset i den videnskabelige Verden og Medlem af forskellige Videnskabselskaber, f. E. ogsaa det i Berlin; hans lærde historiske Værker drejer sig bl. a. om gr. kirkl. Forhold, om Corfu og Brescia, om Paverne Paul II og III og endelig om hans Strid med Rom, der ogsaa paa protest. Grund vakte Opsigt; flere Udgaver af Q.s lærde Brevveksling foreligger (Quirini, Opera lat., ed. Coleti, Venezia 1756; Breithaupt, Gesch. des Cardinals u. Bischofs zu Brescia A. M. Q., 1752; Ernesti, Cardinal Q. u. Prof. Kissling für u. gegen den röm. Kat., 1827). J. O. A.

Quensel, Paschasius, kat. Teolog og Jansenist, f. 14. Juli 1634 i Paris, d. 2. Dec. 1719. Q. var Medlem af »Oratoriets Fædre« og Leder af Ordenens Seminar i Paris, men da han udgav Leo d. stores Værker (I—II, 1675), fandt Jesuiterne Gallikanisme i de vedføjede Anmærkninger, og 1684 maatte han træde ud af sin Orden. Aaret efter flygtede han til Bryssel, hvor han sluttede sig nær til Ant. Arnauld (I, 145), og efter dennes Død (1694) blev han Jansenismens Hovedmand (Quenselismen). 1703 lykkedes det Jesuiterne at faa ham fængslet, men han undslap til Amsterdam. Q. har skrevet talrige Skrifter, det vigtigste er hans Oversættelse af Ny Test., forsynet med opbyggelige Anmærkninger til Lettelse for Læsningen for begyndende Bibellæsere. Allerede 1671 havde han udgivet en Forstudie, »Abrégé de la morale de l'Évangile«; den udkom udvidet 1687 og 1693 »Le Nouveau Testament en français, avec des réflexions morales sur chaque verset«, I—IV (paany 1705). Anmærkningerne vidne om stor Fortrolighed med Evangeliet og anvendes endnu (f. E. i Lange's Theol.-homil. Bibelwerk). 1695 blev Bogen endog anbefalet af Kard. de Noailles (S. 386), men dens Jansenisme vakte Jesuiternes Harm, og den berygtede Bulle Unigenitus (1713) fordømte 101 Sætninger i den. Paa Index staar den ikke under Q.s Navn, men under »Abrégé« og »Testament«. (Jvfr. Reusch, Index der verbotenen Bücher II, Bonn 1885, S. 661 og 724 f.; Sainte-Beuve, Port Royal, Bd. V og VI. Se desuden Art. Jansenisme). S. A. B.

Question de fait, se Art. Jansen-Jansenisme II, 592.

Quick, John, engelsk Presbyterianer, f. 1636 i Plymouth, under Studier i Oxford paavirket i streng puritansk Retning, blev snart efter sin Ordination (1659) Genstand for Restaurationstidens Forfølgelse, da hans Samvittighed forbad ham at underskrive Uniformitetsakten. En Søndag i Dec. 1663, just da han prædikede i Brixton, Devonshire, blev han arresteret og ført til Exeter Fængsel. Efter at være sluppet løs, førte han en ret omskiftende Tilværelse,

var en Tid Præst i Plymouth, London og Mid-delburg i Holland, og atter fra 1681 i London, hvor han samlede en lille, trofast presbyteriansk Frimenighed og virkede uforstyrret til sin Død 1706. Q. havde Ry som god Prædikant og var en varm Bønnens Mand; sine Nætter anvendte han til Studier, og han stræbte efter Evne at faa de nonconformistiske Præsters teol. Dan-nelsesniveau hævet. Blandt hans Skrifter findes 2 Folio-Bind om den franske Protestantisme til 1685 (Synodicon in Gallia Reformata or the Acts etc. of the ref. churches in France, 1692), thi Q. stod siden sin Plymouth-Tid de land-flygtige Hugenotter nær og ydede dem, ogsaa materielt, rørende Støtte. Denne Bog, der til-lige var en Klage over de engelske Tilstande, gav bl. a. Anledning til Joseph Bingham's (jvfr. I, 320) Forsvarsskrift fra 1706 (The French Church's Apology for the Ch. of England). J. O. A.

Quicunque kaldes det athanasianske Symbol (se Symboler, økumeniske) efter sit Begyndelses-ord.

Quien, Michael 1e, se Le Quien S. 44.

Quietinere (Chietinere), se Teatinere.

Quignon (Quiñones), **Francisco de**, Kardi-nal, f. o. 1495 i Leon, indtraadte i Fransiskaner-ordenen og blev 1522 Ordensgeneral. Han stod Karl V nær og skaffede derved den i Engels-borg siden *Sacco di Roma* (1527) indesluttede Clemens VII Friheden; til Løn fik han Pur-puret. 1535 reviderede han den rom. Fare-bog (jfr. herom II, 12). Han døde 1540 som Biskop af Coria i Spanien. J. O. A.

Quillot, Claude, kvietistisk Katolik, f. 1650 i Burgund, indtraadte i Chartreuserordenen, men fik paa Grund af legemlig Svaghed Til-ladelse til at udtræde og blev Messepræst ved Peterskirken i Dijon. Som saadan udmærkede han sig ved sin Iver for Sjælesorg, men traadte samtidig Kvietisterne, f. E. Mdme de la Motte Guyon, nær. I den Anledning indlededes en Proces imod ham, og han dømedes til Saarigt Klosterfængsel. Q. var imidlertid flygtet, og Venner af ham fik Sagen indbragt for verdslig Ret. Parlamentet i Dijon frikendte ham, og derefter omstyrkede ogsaa en gejstlig Ret den tidligere Dom. Fjender offentliggjorde imid-ler-tid 1703 en opdigtet Historie om, at Q. stod i Spidsen for en kvietistisk Sekt (Quillotister), men Bispens af Langres forbød Bogens Ud-bredelse, og den blev offentlig brændt af Bød-delen.

Quinet, Edgar, f. 17. Febr. 1803, d. 27. Marts 1875, fremragende fransk Filosof, Historiker og Digter, hvis kirkl. Betydning er uhyre stor. Hans omfattende Forfattervirksomhed kredser næsten altid om det religiøse Problem eller kirkl. Spørgsmaal. — Paavirkedes i Ungdom-men stærkt af Herder («Idée sur la philosophie de l'hist. de l'humanité» og «Essai sur Herder») og af Creuzer (De religiøse Digte »Ahasvérus« og »Prométhée«). 1838 kom hans »Examen« af Strauss's »Leben Jesu«, 1842 hans første Hoved-værk: »Génie des Religions«, rettet mod Rous-seaus Idéer; Religionen er for ham Kilden til alle de borgerlige Institutioner og alle Folke-slægene medfødt. Som Professor ved Collège de France førte han en voldsom Kamp mod Klerika-lismen («Les Jésuites», udg. sammen med Mi-chelet, og flere andre Stridsskrifter). I »Le

Christianisme et la Révolution française« fører han et glimrende Forsvar for Krdmmen og Ref. Han ser Revolutionen som Realisation af Krdmmens Principer; men Revolutionens Mænd fejlede ved ikke at bryde med Romer- kirken, hvorfor Revolutionen maatte mislyk- kes («La révolution»). Efter 1852 levede han en Aarrække som landflygtig i Belgien. Herfra stammer hans »Brev til E. Sue«, hvor han op- fordrer alle Demokrater til at slutte sig til Protestantismen, hvad han gentager i »La ré- volution religieuse«. — 1870 kom »La créa- tion«, hvor han vil anvende Naturvidenskabens Metoder paa Menneskeheden. — Kæmper for Skolens Adskillelse fra K.n og K.ens fra Staten. — Q. var hverken Katolik eller Protestant, men maa betegnes som »religiøs Fritænker« (J. J. Kasper, La révolution religieuse d'après E. Q., Paris 1906). V. L. P.

Quinisextum (concilium, lat.) kaldes et K.møde, holdt 692 i Kuppelsalen i det kejser- lige Palads i Konstantinopel (derefter ogsaa kaldet det 2. trullanske, af gr. Trullus, Kup- pel) for at supplere det 553 holdte femte og 680—81 holdte sjette (det 1. trullanske) økum. Koncilium. Medens disse sidste nærmest havde beskæftiget sig med dogmatiske Bestemmelser, skulde Q. vedtage Regler for Tugt og K.forfat- ning. Som Hævn over Roms dogmatiske Over- vægt paa det 1. trullanske Møde vedtoges 102 Kanoner, der mere eller mindre gik ud paa at paatvinge hele K.n Østens Skikke og Forfat- ningsformer. Skønt man vidste, at Rom kun godkendte 50 af de saakaldte »apostolske Ka- noner«, godkendte man her 85 af disse. Man forbød Nydelsen af det kvalte, Faste om Lør- dagen m. m., og imod Roms Krav om Cølibat vedtoges, at Præster, som ved deres Ordination var gifte, maatte vedblive at være gifte, og Konstantinopels Patriark fik Rang efter Paven. Pave Sergius I nægtede imidlertid at under- skrive Synodens Beslutninger og forbød deres Publikation i Vesten, og Q. blev derfor kun et orientalsk K.møde uden økumenisk Betyd- ning. S. A. B.

Quiñones, se Quignon.

Quinquagesima (lat. den halvtredsindstyvende) kaldes vor Fastelavns søndag som den 50. Dag før Paaske. Navnets Oprindelse er ikke helt klar, men hænger sammen med den kirkl. Fasteordning (se Art. Faste II, 18). Søndagen fører ogsaa efter dens gamle Introitus Navnet *Esto mihi* (Ps. 31, 3). S. A. B.

Quinquarticular-Striden kaldes ofte den arminianske Strid paa Grund af de 5 Artikler (den saakaldte Remonstratie), som Arminian-erne udg. 1610 (se Art. Remonstranter). J. O. A.

Quinque sacrorum vulnerum festum, en rom.-kat. Fest for Jesu 5 Saar, henlagt til Fre- dag efter 3. Søndag i Fasten, stammer fra Mid- delalderen (Frankrig?), men synes først at have faaet større Udbredelse i 16. Aarh. Pius V lod, trods dette, Messen de V plagis fjerne af det egentlige rom. Missale. I Fortegnelsen over Messer, der kun fejres »paa nogle Steder«, findes dog i Missalet stadig en Messe for Jesu 5 Saar, henlagt til nævnte Dag. J. O. A.

Quinquennal-Fuldmaat (*fulcullates quinquen- nales*) kaldes den Bemyndigelse paa 5 Aar ad Gangen, som Paven tildeleer Bisper til i hans

Navn at udøve visse Absolutions- og Dispensationsrettigheder. Allerede i Middelalderen kendes Fuldmagter (*facultates*), hvorved en højere kirkelig Øvrighed overdrager undergivne Udførelsen af sin ordinære Embedsmyndighed. Fra Paven fik ikke blot Kuriens Embedsmænd, men ogsaa Bisper og Ordensmyndigheder slige Fuldmagter overdraget. Efterhaanden som den kanoniske Ret fastslog det snævrere Papalsystem, blev Paverne nødt til at gøre saavel Staterne som K.s Embedsmænd forskellige kirkel. Indrømmelser. Overfor Staterne førte dette i 15.—16. Aarh. til Afsluttelsen af Konkordater; overfor Bisperne til Tildeelse af lidt efter lidt faststaaende »Fakulteter«. Enkelte af disse opdukker i Reformationsaarhundredet. Men ved Midten af det 17. Aarh. finder vi, i alt Fald for Tysklands Vedkommende, stereotype Fuldmagter til Bisper paa 5 Aars Bemyndigelser af væsentlig samme Omfang som de nugældende (ældste Eichstätter-Q. 1649; ældste Kölner-Q. 1655). Siden tildeles Q. samtlige tyske Bisper og overhovedet regelmæssig dem, der ansøge derom. Q. omfatter f. E. Absolution i pavelige Reservatstilfælde (Kætter, Apostasi osv.), Tilstedelse af Læsning af de ved Index forbudte Bøger, Dispensationer for Ægteskabsindgaaelse, der strider mod kanonisk Ret, for Uregelmæssigheder hos Ordinander eller i den præstelige Tjeneste (Fritagelse for Kortjeneste, Breviarlæsning, Faster osv.), Tilladelse til Messelæsning ved et Alter uden Relikvier osv. og Ret til at overdrage Præster samme Fuldmagt. Q. omfatter sædvanlig 22 Punkter (jfr. ogsaa Art. Emser-Punkttation, I 760). Litt.: L. Merгентheim, Die Quinquennalfakultäten pro foro externo, I—II, Stuttgart 1908. J. O. A.

Quintilla. Tertullian nævner en Q. som Stifter af en Sekt, de saakaldte Cajanere, der forkastede K.s Daab, fordi den sande kr. Daab kun var aandelig. Epifanos nævner en Q. (den samme?), efter hvem en montanistisk Sekt kaldtes Quintillanere; de tilstedte Kvinder Adgang til de præstelige Vielser og brugte Mælk i Stedet for Vin ved Nadveren. J. O. A.

Quintomonarkianere, Tilhængere af det 5. »Monarki«, kaldes et engelsk, kilastisk Parti paa Cromwells Tid, der antog, at der efter Tilintetgørelsen af de 4 store »Monarkier« (Assyrerne, Perserne, Grækerne, Romerne, jvfr. Dan. 7) skulde fremstaa et 5. aandeligt Rige, hvis Hoved Kristus var. Dets Time var nu nær, og nogle saa i Cromwell Manden, der skulde berede dets Vej, men da han som Protektor optraadte mod dem, blev han tværtimod set som det Dyr, der var givet Magt (Joh. Aab. 13, 5); og hans Fald skulde berede Riget Vej. — Senere har overspændte religiøse Aander rundt om knyttet Haabet om det 5. Monarkis Oprettelse til andre Herskere; i England har man f. E. tænkt paa Charles II og senere paa William III, i Frankrig paa Louis XIV; ogsaa Carl XII i Sverige og Frederik IV af Danmark har man sat sit Haab til. J. O. A.

Quintus Memmius, se Memmius (S. 223).

Quirini, se Querini.

Quirinus, Publius Sulpicius, blev 6 e. Kr. Statholder i den rom. Provins Syrien og foretog straks en Skatteudskrivning i Judæa, der netop den Gang efter Arkelaos's Død blev ind-

lemmet i Romerriget. Denne Skatteudskrivning gav Anledning til en heftig Opstand, i Spidsen for hvilken den Ap. G. 5, 37 omtalte Judas fra Gamala eller Judas Galilæeren stod. Naar der i Luk. 2, 1f. omtales en Skatteudskrivning, der skal have fundet Sted, medens Herodes endnu levede, og som dog skal være foregaaet, medens Quirinius var Statholder i Syrien, saa tale meget vægtige Grunde mod, at denne Efterretning kan være helt rigtig. Selv om Quirinius muligvis har været Statholder i Syrien en Gang tidligere, kan han i hvert Fald ikke have været det før efter Herodes's Død. Ikke heller Lukas's Forestilling om en almindelig Folketælling, forordnet ved Kejser Augustus svarer til Virkeligheden, om end den indeholder en historisk Kærne. Det er nemlig sikkert nok, at Augustus havde sin Opmærksomhed henvendt paa at bringe mere Orden og Ensartethed til Veje i Beskatningen af Provinserne, og at han i adskillige af Rigets Provinser lod foretage Folketælling og Skatteudskrivninger. I Ægypten har nyere Fund godtgjort, at der i Kejsertiden fandt en regelmæssig Census Sted med fjorten Aars Mellemrum; vi har sikre Vidnesbyrd fra Aar 19—20 e. Kr. om en saadan Skatteoprævning, der ikke gør Indtryk af at være den første i sin Art. Ligesom det første Vers i Lukas's Fortælling saaledes har sin Sandhedskærne i Augustus's ivrige Bestræbelser for at bringe Orden i Provinsernes finansielle Styrelse, saaledes gemmer der sig maaske ogsaa et historisk Faktum bag Fortællingen om en Skatteudskrivning som Anledning til Josefs og Marias Rejse til Betlehem. Thi selv om den rom. Census i Aaret 6 e. Kr. føltes som en helt ny og saarende Foranstaltning og derfor ogsaa fremkaldte en Opstand, udelukkede det ikke, at der ogsaa tidligere har været foretaget Folketællinger i Forbindelse med Beskatning, men i saa Tilfælde med tilbørlig Hensyntagen til jødiske Forhold og i Herodes's Navn, hvilket dog ikke udelukker, at det kan være sket paa en Henstilling fra Kejsere's Side, i hvis Interesse det kunde ligge at kende Landets finansielle Ydeevne. Men at en rom. Embedsmænd som Quirinius, medens Herodes var Konge, skulde have været medvirkende ved en saadan Skatteudskrivning, er ganske usandsynligt. Og selv om det var Tilfældet, vilde man alligevel ikke kunne frikende Lukas for nogen Unøjagtighed. Thi hans klare Ord viser, at han tænkte sig Quirinius som Syriens daværende Statholder, hvad han paa den Tid ikke kan have været (Ramsay, Was Christ born at Betlehem, 1898; Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes, I³, 1907, S. 508—543). F. T.

Quirinus, flere Martyrer, om hvis Liv Efterretningerne er yderst legendariske. Dette gælder i høj Grad 1) den Q., der nævnes som Fader til den hl. Balbina (hvem en gammel Kirke paa Aventinerbjerget, siden Gregor d. stores Tid Kardinalkirke, i Rom er helliget; hun, som skal have fundet Peters Lænker). Hans Martyrium henføres til Begyndelsen af 2. Aarh., og Legenden gør ham til Tribun; Middelalderens Valfarts-Itinerarier kendte hans Hvilested i Prætextatus-Katakomben, og Leo IX skænkede hans Relikvier til sin Søster til hendes Kloster i Neuss i Rhinens Nærhed, hvor endnu en

pragtfuld senromansk K. bærer den hl. Quirins Navn. Helgendag 31. Marts. — 2) Endnu mere apokryf er den anden rom. Q., der skal være halshugget under Claudius II (269) og begravet i Pontians Katakombe; Itinerarierne nævne ham ikke, men i 8. Aarh.s Midte, da Relikvieekspeditionen tog stærkt Opsvig i Rom, udleverede man Q.s Relikvier til Abbediet Tegernsee i Baiern; her kom de til at spille en epokegørende Rolle og gjorde store Undere, saa Q.-Kultusen bredte sig over hele Baiern, langs Rhinen og til Østerrig. Da de hl. Ben naede Tegernsee, fremsprang en Sundhedsskilde, og i 1461 opdagedes i Nærheden en Petroleumskilde, hvis »Q.-Olie« har stort Mirakel. Denne Q.s Festdag er 25. Marts. — 3) Om den pannoniske Q., der angives at have været Biskop i Siscia (Sissik i Illyrien) og have lidt Martyrdøden o. 309 ved Drukning, findes gamle Akter, og hans Ry blev tidlig udbredt. Prudentius helliger ham et helt Digt; senere berømmer Venantius Fortunatus og Gregor fra Tours ham. Hans Relikvier førtes snart efter 400 paa Grund af Barbarernes Indfald til Rom og stedtes til Hvile i den Katakombe ved Via Appia ved den senere Sebastians Kirke, som kaldtes »ad Catacumbas«; her fandt man 1891 en versificeret Indskrift fra Overførelsestiden (Bulletino di arch. crist. 1894, 147 f.). Q.s Festdag er 4. Juni. Hans Legende blev snart fabelagtig, bl. a. fortælles, at han var Søn af Kejser Filip Araber.

Quirfeld, Johann, Psalmedigter og Opbyggelsesskribent, f. 1642 i Dresden, d. 1686 som Archidiakon i Pirna, udgav bl. a. 1679 en Psalmesamling »Geistlicher Harfenklänge«. 4 af hans Psalmer er optaget i den sv. Psalmebog.

Quist, 1) Frederik Q., dsk Præst, f. 1714 i Hjørleunde Præstegaard, tog 1739 teol. Embedseksamen, blev 1742 Kapellan hos Pietisten Enevald Ewald ved Vajsenhuset, 1745 Sognepræst til Rorup-Glim, 1748 Slotspræst paa Christiansborg, 1752 tillige Hofpræst, 1754 Konfessionarius og Medlem af Missionskollegiet samt 1759 af Generalkirkeinspektionskollegiet; han døde 1778. Q. tilhørte den pietistiske Retning; i Inspektionskollegiet gjorde han sig bemærket ved sit radikale Forslag om Afskaffelse af overflødige Helligdage. — 2) **Søren Jensen Q.**, dsk Præst, kendt ved sin tragiske Skæbne, f. i Aalø Præstegaard ved Grenaa o. 1574, blev o. 1600 Sognepræst til Vejby-Homaa; 1625 anklagedes han for Mord paa en Kusk, der var forsvundet 1607, samtlige Instanser dømte ham fra Livet, og 1626 henrettedes han paa Sønderhereds Ting. Siden blev imidlertid Sagen genoptaget, og 1634 henrettedes to af Vidnerne, der havde aflagt falsk Ed. Novellistisk har St. Blicher behandlet Dramaet i »Præsten fra Vejby«; se iøvrigt S. Kjær, Præsten i Vejby S. J. Q., 1894.

Quistgaard, Jeppe Christensen, dsk Præst fra Salling, f. 1781, 1802 Degn i Skive, 1803 dimitteret privat ved Universitetet, tog 1810 teol. Embedseksamen med Udmærkelse og virkede derefter ved Latinskolerne i Aarhus og Slagelse, siden 1826 som Rektor sidste Sted. 1838 blev han Sognepræst til Aagerup-Kirkerup; d. 1850. Q. udgav i sin Rektortid Bidrag til Slagelse Skoles Historie og 3 Indlæg i den

»vestsjællandske Fejde« mellem Præsterne P. Fenger og H. Bastholm; hans Standpunkt var det rationaliserende. J. O. A.

Quistorp. 1) Johann Q., luth. Teolog, f. 1584 i Rostock, 1614 teol. Prof. ssteds, 1644 Superintendent, d. 1648. Han udmærkede sig i en Tid, da Universitetslærerne gik op i Lærestridigheder, ved sin Sans for praktisk Krdm. — 2) **Johann Q.**, den yngre, foregaaendes Søn, f. 1624 i Rostock, d. 1669 ssteds som Præst og teol. Professor. Han udgav 1659 sine »Pia desideria« (paa tysk 1665), der viser samme Tendens som Spencers senere saa berømte Skrift; han ønskede ogsaa en Menighedsorganisation med Ældste, der tog sig af K.tugten (jvfr. Tholuck, Lebenszeugen, S. 200 f.). J. O. A.

Quito, Hovedstaden i Republiken Ecuador, blev grundlagt 1534 af Spanierne. Efterat navnlig Ordensgejstlige, især Fransiskanere, havde arbejdet paa de indfødtes Omvendelse, blev der 1545 oprettet et rom.-kat. Bispesæde her, og Byen blev tillige Hovedsæde for Fransiskaner- og Dominikaner-Provinser, og for Jesuiterne og andre Ordener. 1821 blev Q. Hovedstaden i Departementet Ecuador i den oprettede Republik Columbia og 1830 i den selvstændige Republik Ecuador; paa dennes Begæring gjorde Pius IX 1849 Q. til Erkesæde med to Suffraganer (senere er 4 andre Bispesæder komne til), og Aaret efter beatificerede han »Q.s Lilje«, Maria Anna de Paredes (f. 1618 i Q.) til stor Glæde for det konservativt-klerikale Parti, hvis Fører, Præsident Diego Noboa, bl. a. benyttede Magten til at kalde de forjagede Jesuitter tilbage (se iøvrigt I, 711).

Quod nunquam, Pius IX's Encyklika af 5. Nov. 1875, der er rettet mod de preussiske Majlove (se Kulturkampen, II, 874 f.).

Quodlibetariere kaldes ofte de senere Skolastikere fra Middelalderen, fordi de særlig yndede at give Indlæg i de alm. debatterede Problemer under Form af de saakaldte *Quodlibeta*'er. Dette Navn anvendtes oprindeligt om de talrige Disputatsovelser over højst forskellige Emner af filos. og teol. Art (*Quæstiones de quolibet*), som brugtes ved Universitetet i Paris og andetsteds som Dannelsesmiddel ved Siden af Forelæsningerne. Vigtigst var Magistrenes lærde Eftermiddagsdisputater (*vesperie*); dernæst de saakaldte *aulæ*, som Licentiaterne holdt i Bispens Aula for at erhverve Magistergraden, endelig de Disputationer (*ordinarie*, in *Sorbona*, etc.), der krævedes af *cursores biblici* før Deltagelsen i Forelæsninger over Lombardens Sentenser. Studenterne skulde overvære samtlige Disputationer. Fra disse Stridsovelser over »Allehaande«, der i høj Grad har bidraget til at fæstne Middelalderens videnskabelige Terminologi og formelle Metode, gik saa Navnet over paa Skolastikernes Afhandlinger af lignende Indhold. I Thomas Aquiners Værker findes f. E. 12 *Quodlibeta* eller *Quæstiones quodlibetales*, indeholdende Behandling af 314 forskellige, i Grupper ordnede Spørgsmaal. De egentlige *Quodlibeta*'er adskilles formelt, skønt Forskellen ofte er uvæsentlig, fra de saakaldte *Quæstiones disputate*, udførlige Afhandlinger om et Hovedspørgsmaal med mange løst forbundne Enkeltheder, der nærmest svarer til Magistrenes Eftermiddagsdisputater; disse Af-

handlinger viser ofte mere end de store Kommentarer Forfatternes Vidensomfang og Originalitet (berømte Værker af Thomas Aquiner af den Art er hans *Quæstio de veritate, de potentia* osv.). — Mange af disse Værker henligger endnu uudgivne.

J. O. A.

Quorum kaldes i engelsk Ret (ogsaa i Kirkeret) det bestemte Antal af en valgt Forsamlings Medlemmer, der skal være til Stede, for at Mødet er beslutningsdygtigt. I den skotske K. er f. E.

Menighedsraadets (Kirk Sessions) Q. 3 Medlemmer, hvoraf to skal være Ældste.

J. O. A.

Quæstiones, visse middelalderlige, videnskabelige Afhandlinger om Enkeltpørgsmaal af teologisk eller kirkeretsligt Indhold, der er fremgaaede af Universitetsdisputationerne (jvfr. Art. Quodlibetariere). Særlig de kanoniske Lærde brugte at give disse Skrifter Tilnavn efter den Ugedag, da de holdt deres Disputatser; der findes derfor Q. *Dominicales, Mercuriales* etc.

J. O. A.

R.

Raabende Røster, se Røster.

Råbergh, Herman, finsk Biskop, f. i Åbo 4. Sept. 1836, Stud. 1858, filos. Kand. 1863, teol. Kand. 1867, Docent i K.historie ved Universitetet i Helsingfors 1870, Lic. og Dr. theol. 1872, Professor i K.historie 1872, Biskop i Borgå 1892, Æres-Dr. i Filos. i Upsala 1893. Som Forsker arbejdede R. først hovedsagelig med den alm. K.historie (bl. a. »Nikolaus af Basel i förhållande till kyrkan och mystikerna i det 14. Aarh.», 1870—72), men har senere mere og mere koncentreret sig om den finske K.s Historie (»De reformatör. ideernes utveckling intill 1548«, 1880; »Den evang. predikotverksamhetens grundläggning och utveckling intill 1640«, 1883; »Teologins studium vid Åbo universitet«, I—II, 1893—1902; talrige mindre Bidrag i »Protokoll och Meddelanden«, udg. af Finsk kirkehist. Samfund, hvis Formand R. var siden dets Grundlæggelse 1891). I Anledning af langvarige Vakancer i det teol. Fakultet maatte R. samtidig med sin egen Tjeneste bestride Professuren i praktisk Teol. 1876—82 og Dogmatik 1885—92; den personlige Indflydelse, han i sin Professortid har udøvet paa mange Studenteraargange er meget stor. Særdeles omfattende var samtidig hans Virksomhed som Prædikant, Sjælesørger og Medlem af Styrelsen for kirkel. Foreninger; saaledes var han Præst ved Diakonisseanstalten i Helsingfors fra 1870 og Forstander 1875—84, Leder af Finsk Missionsselskab 1886—90 og af Helsingfors Bymission 1893—93, osv. Som Biskop har R. været Fører for den Fraktion blandt det finske Præsteskab, som i Spørgsmaal vedrørende Landskirkens indre Forfatning har stillet sig paa konfessionelt konservativ Standpunkt; som hans kirkel. Program kan anses Synodalafhandlingen »Folkkyrkan och den separatistiska rörelsen« (1892). R. deltog som valgt Medlem i K.mødet 1886, samt som født Medlem 1893, 1898 og 1903; var Medlem af flere K.lovskommissioner, Formand for Kommissionen for Udarbejdelsen af den nye K.haandbog af 1903, samt siden 1907 Medlem af Regeringskommissionen til at udarbejde Lov om udvidet Religionsfrihed, for hvilken sidste R. er traadt i Skranken.

Ogsaa i det politiske Liv har R. deltaget paa 8 Landdage, dog med mindre Interesse end for rent kirkel. Spørgsmaal. 1907 har R. udg. »Minnen och erfarenheter« I. J. G.

Raaby, Jens Aagesen (Johannes Hag-gæus), havde studeret ved jesuitiske Skoler, hvorfor Konsistoriet nægtede ham Tilladelse til at virke som Privatdocent ved Kbhvns Universitet, skønt han var Magister. Siden blev han Rektor i Malmø og bragte Skolen dér til Blomstring, men 1604 holdt han paa Landemødet i Lund en Tale mod Ref., og samtidig anbefalede han sine Disciple at søge videre Uddannelse ved Jesuitkollegiet i Braunsberg. Han blev derfor afsat 1605 og drog selv til Braunsberg. Hans senere Historie er ukendt. J.O.A.

Raad, evangeliske. Den rom.-kat. Moralteologi skelner mellem »guddommelige Bud« (præcepta divina), som enhver Kr. skal opfylde, og »evangeliske Raad« (consilia evangelica), sædelige Anvisninger, som ikke er befalede, men kun anbefalede af Kristus. Ved at følge dem vindes en højere Hellighed. De tre betydningsfuldeste er frivillig Fattigdom, bestandig Kyskhed (Cølibat) og fuldkommen Lydighed mod en gejstlig foresat. Navnet »evangeliske« skyldes, at de formentlig særlig indskræmpes i den hl. Skrift. Der henvises til Jesaja 56, 3f.; Visd. 3, 13; Matt. 13, 8f.; 19, 11; 19, 21; 1 Kor. 7 og 9; og Joh. Aab. 14, 3f. (saaledes Bellarmin, De controversiis Christianae fidei, II, II, 2, 9). — Den højere Fuldkommenhed, som disse formidle, bestaar negativt i Overvindelsen af den syndige Kærlighed til, og Begærlighed efter de timelige Goder, de sanselige Lyster og Ubundetheden, positivt i den fuldkomne Selvopofrelse til Gud. Ved dem ofrer Mennesket alt, hvad det har og er, til Gud: de timelige Goder ved Fattigdomsløftet, Legemet ved Kyskhedsløftet, og Sjælen eller Viljen ved Lydigheds-løftet. — Denne Lære er en Frugt af den asketiske-nomistiske Aandsretning, som tidlig trængte ind i Oldkirken. Krdmmen opfattes som en ny Lov, som foreskriver, hvad Menne-sket skal tro og gøre. Det kr. Sædelighedsideal udstrykkes i en Række kasuistiske Bud, som Mennesket kan og skal opfylde og endog for-maar at overbyde. Herved fremkom Læren om

de »overskydende gode Gerninger« (opera supererogatoria, se II, 202). Konkret blev denne Betragtning gennemført i Munkevæsenet (III, 306 f.).

De første Spor til Læren om de evang. Raad findes hos Hermas's Pastor, som betragter Faste (Sim. V, 2 og 3), Afholdenhed indenfor Ægteskabet (Vis. II, 2 og 3) og Martyriet (Sim. IX, 28) som særlig fortjenstfulde Gerninger. Navnlig bliver ugift Stand tidlig betragtet som en højere Fuldkommenhed end den gifte (saaledes f. E. Origenes). Ambrosius gennemfører i sit Skrift, De officiis ministrorum, Adskillelsen mellem guddom. Bud og evang. Raad i Analogi med Stoicismens Adskillelse mellem Mellemplichter og absolute Pligter. Senere bliver denne Adskillelse almindelig K.lære, og gaar som saadan væsentlig uforandret over i Middelalderens Teologi. Indenfor denne har navnlig Thomas givet en omhyggelig Redegørelse for Læren om de evang. Raad (Summa theologiae II, I, qu. 108 a. 4, jvfr. II, II, qu. 184 a. 3). Den senere middelalderlige Teologi talte undertiden 12 evang. Raad væsentlig paa Grundlag af Bjergprædikenens Ord (Matt. 5): Fattigdom; Lydighed; Kyskhed; Kærlighed til Fjender; Taalmodighed under Ulykke; overflødige Almisser; Afholdelse fra Sværgen (»nemlig uden Nød«); at undgaa Forargelse, d. v. s. Anledning til Synd; at begynde enhver Gerning vel og at fuldende den til Guds Ære; Handlingens Overensstemmelse med Læren, for ikke at være en Hykler; at undgaa unødvendige Bekymringer; broderlig Formaning (Chr. E. Luthardt, Compendium der theologischen Ethik, 1896, 212). I Luthers Skrifter omtales lejlighedsvis de 12 evang. Raad, omend med noget andet Indhold (Erlanderudgaven Bd. 43, 3 f., jvfr. Bd. 7, 321 f.).

Det ligger i den reformatoriske Krdmsopfattelses Væsen, at den principielt maa forkaste enhver saadan Adskillelse. Læren om Retfærdiggørelsen af Troen indeslutter et indre organisk Forhold mellem Rel. og Moral. Som Mennesket i Troen forholder sig ubetinget modtagende overfor Gud, er de gode Gerninger en nødvendig Frugt af det nye Liv, som fremfor alt maa give sig til Kende i det jordiske Kald; som Gud har anvist hver enkelt. I Overensstemmelse hermed afvise de luth. Bekendelsesskrifter Læren om de evang. Raad (Confess. Aug. Art. 27, 12. 54. 61; Apologien 8, 56. 59; 13, 24 f. 26. 39, jvfr. Luthers store Katekisme I, 197). Den samme Afvisning møder man overalt i Luthers Skrifter, fremfor alt i Skriftet »Om et Kristenmenneskes Frihed«. Blandt Reformatorerne har særlig Melancthon i sin Loci Theologici (Corp. Reformat. Bd. 21, 31. 124 f.), og Calvin i sin Institutio Christianæ religionis (IV, 13) givet en dogmatisk Gendrivelse af denne Lære. I den senere Teologi er der navnlig Grund til at nævne den indgaaende og skarpsindige Kritik, som Martin Chemnitz (Loci Theologici, ed. Leyser, II, 1594, 275—307) og Johann Gerhard (Loci Theologici, ed. Cotta, VI, 159—181) har givet af Spørgsmaalet. Indenfor Romerkirken har Tridentinerconciliet i det væsentlige stadfæstet den overleverede rom. Retfærdiggørelseslære (sess. VI cap. 7. 9 og 16). Forskellen mellem den rom. (om denne: F. J. Lutz, Die kirchliche Lehre von den evang.

Råten, Paderborn 1907) og den evang. Betragtning af dette Spørgsmaal lader sig ikke ophæve. Den har sin Grund i et principielt forskelligt Syn paa den sædelige Lovs Væsen, Frelsens Indhold og Forholdet mellem Tro og gode Gerninger (se II, 200 f.). C. G.

Rådberg, Adolf Fredrik, sv. Præst og Forfatter, f. 1789, slog oprindelig ind paa den juridiske Bane, men vendte derefter atter tilbage til Upsala og tog Filosofie-Kandidatskatten 1816. 1818 blev han Filosofie-Doktor og præsteviet, og efter nogle Aars Skolearbejde flyttede han 1828 til Stockholm, hvor han dels ernærede sig som Journalist, dels som Lærer. 1831 blev han Præst i Tengened i Skara Stift, og 1836 i sin Fødeby Vänersborg, hvor han døde Febr. 1853. R. sluttede sig til den bekendte liberale Stockholmerpræst Ignells rel. Anskuelse og har i en Række mindre Skrifter og Prædikener behandlet Tidens Problemer, saavel rel. som sociale, i kr. Lys og navnlig stillet Krav om sociale Reformers. J. O. A.

Rågel, Anna, se Rogel.

Ra'amja, en af Serubabels Ledagere (Neh. 7, 7), i Esra 2, 2 kaldet »Re'elja«.

Rab-mag, babylonsk Titel, gældende i Jer. 39, 3. 13 den dér nævnte høje Embedsmand, Nergalsareser. Den tidligere Forstaaelse som »Overmager« er nu opgivet. Sandsynligvis menes den i Kileskrifter omtalte Benævnelse rab-mugi (Overstaldmester?). L. G.

Rab-sake, assyr. Titel for en af de højeste Officerer (assyr. rab-sakê: Øverste for Officererne), ikke »Overmundskæne«, som man tidligere mente. 2 Kong. 18, 17 f.; 19, 4. 8 (Jes. 36, 2 f.; 37, 4. 8) omtales den af Kong Sanherib udsendte R., der med diplomatisk Snildhed, men forgæves, søgte at udvirke Jerusalems Overgivelse. L. G.

Rab-saris, assyr. (og babylonsk) Titel, der nævnes nogle Gange i Biblen (2 Kong. 18, 17; Jer. 39, 3, 13; jvfr. Dan. 1, 3), sandsynligvis »Overevnuk«. L. G.

Rabanus Maurus, se Hraban II, 469.

Rabaud, Camille, f. 1827 i Montredon (Tarn), hører til en Sidegren af Familien Rabaut; virkede som Præst (1852—93) og historisk Forfatter (»L'hist. du prot. dans l'Albigénois«, Paris 1873—98 (2 Bind); »Sirven ou l'Avènement de la tolérance« (1891) og et Værk om Lasource). Hørte i 1872 til den radikale Fløj paa Synoden. V. L. P.

Rabaut, bekendt fransk protest. Præstestægt.

1) **Paul R.**, den berømteste »Ørkenpræst« i det 18. Aarh., Ant. Courts Discipel og Arvtager, f. 29. Jan. 1718, d. 25. Sept. 1794, gjorde som ung Mand Tjeneste som Opleser af Guds Ord ved Gudstjenesten. Kom 1738 til Nîmes som Proposant (uord. Medhjælper). Efter et kort Studieophold i Lausanne blev han 1742 Præst i Nîmes. I henvend 50 Aar var han den aandelige Fører og Leder for den haardt forfulgte K., hvorom hans uhyre Korrespondance, samlet af Ath. Coquerel, vidner (Selskabet for den fr. Prot.s Hist. ejer i sit Bibl. i Paris *Papiers Rabaut og Collection Coquerel*). Han virkede utrætteligt, idet han antog mange forskellige Navne og drog om i Forklædninger, for at holde Modet og Troen levende hos sine Trosfæller. Trak sig tilbage fra Præstestillingen 1785. Under

Rædselsperioden fængsledes og haanedes han. Den 9. Termidor frelste vel hans Liv, men han var da nedbrudt. Nogle af hans Prædikener er bevarede; han var afgjort evang., gjaldt for at være en stor Taler. Yndede det episkopale System; troede paa Tusindaarsriget. — Han efterlod 3 Sønner: 2) **Jean-Paul R.**, kaldet **R.-St. Étienne**, f. 1743, d. 1793. Faderens Hjelpepræst. Udg. 1779 i Romanform en Skildring af Protestanternes Lidelser («Le vieux Cévenol» eller «Triomphe de l'intolérance»). Nød udelte Agtelse blandt sine Trosfæller. Toleranceedikten 1787 var delvis en Frugt af hans Henvendelse til Kongen. Fra 1789 er han nøje knyttet til Revolutionen. Hans glimrende Taler og hans glødende Frihedsbegejstring gjorde ham til en af Lederne; valgtes 1790 til Nationalforsamlings Formand. Vilde ikke stemme for Kongens Død, hvorfor han selv maatte bestige Skafottet. — 3) **Jacques-Antoine R.**, kaldet **R.-Pomier**, f. 1744, d. 1820, var før Revolutionen Præst i Marseille og Montpellier. Blev Medlem af Konventet. Arresteredes sammen med Broderen. Den 9. Termidor frelste hans Liv. Blev 1800 Underpræfekt i Vigan, faa Aar efter Præst i Paris. Han siges at have opfundet Vakcinen for Jenner. Flere af hans Prædikener er offentliggjorte. — 4) **Pierre-Antoine R.**, kaldet **Dupuis** eller **R. d. yngre**, f. 1745, d. 1808, var ikke Præst. Spillede en stor politisk Rolle efter 1794. Han har indlagt sig store Fortjenester af den franske K.s Reorganisation efter 1802. Han gjorde det første Forsøg paa at udarbejde en protest. Statistik «Annuaire» 1807). V. L. P.

Rabba. 1) R., Ammoniternes Hovedstad (Rab-bat-bne-ammon), ved Jabbokflodens øvre Løb Østen for det sydlige Gileads højeste Bjergparti. Ruinerne Ammân betegne Stedet og vise Byens forudm Betydning; bl. a. findes en Søjlegade paa 900 Meters Længde, et stort Teater og Byens Borg paa en Højde, der afslutter Byen mod Nord. R. nævnes lejlighedsvis i 5 Mos. 3, 11 (Kong Ogs Sarkofag dersteds) og Josva 13, 25; men særlig omtales den i 2 Sam. 10—12, hvor det tilsidst lykkedes Joab at indtage den nedre By (Vandbyen), hvorefter ogsaa Borgens snarlige Fald maatte ventes; Æren for Erobringen af denne sidste overlod Joab sin Konge, David. Senere hen har R. igen været uafhængig af Israelitterne (jvfr. Am. 1, 14; Jer. 49, 2, 3; Hes. 21, 25; 25, 5). Ptolemæos II Filadelfos helleniserede Byen og gav den Navnet Filadelfia, men dens gamle Navn har holdt sig, afkortet til Ammân. Der er ogsaa Ruiner af en kr. Katedral og et Par Kapeller. — 2) By i Juda, sandsynligvis nær ved Kirjat-jearim (Josva 15, 60). L. G.

Rabbi og Rabbidere. En hebr. Ærestitel, egentlig = »min store«, o. Læreren, til hvem jeg ser op. Saaledes tiltalte man paa Kr. Tid de jødiske Skriftkloge (Mt. 23, 7 f.), men ogsaa saadanne, som uden at tilhøre Lærerstanden samlede Disciple om sig paa Religionens Omraade. Johannes Døber tiltales R. (Joh. 3, 26). Hyppigt tiltales Jesus saaledes baade af Disciple og af andre (Joh. 1, 39; 4, 31; 9, 2; Mk. 9, 5; 11, 21; 14, 45). Lukas's »Lærer« eller »Mester« (gr. didaskale), der ogsaa hos de andre Evangelister bruges oftere end R., er Gengivelse af denne hebr. Titel. Væsentlig samme Betyd-

ning har Rabbuni eller Rabboni (Mk. 10, 51; Joh. 20, 16), dog at dette Udtryk paa aramaisk svarer til »Herre« (hebr. adon), altsaa nærmest lig det franske »monsieur«. Formen »Rabban« har tillige Betydningen »Fyrste«, »Øverste« og anvendes i den efterbibelske Tid som særlig Hæderstitel for enkelte navnkundige Lovlærere. Forøvrigt blev det sædvanligt, at de palæstinensiske Lærere kaldtes Rabbi, medens de jødiske Lærde i Babylonien kaldtes Rab. I nyere Sprog bruges »Rabbiner« om de i Lærer- eller Præstembede ansatte jødiske Teologer (Riehm, Handb. d. bibl. Alterthümer).

Omtrent fra Aar 200 f. Kr. til o. 500 e. Kr. gaar Rækken af de Rabbidere, der nævnes i Talmud (Mishna og Gemara) som Traditionens Bærere (Strack, Einl. in den Talmud², S. 76—93). Først i Rækken staar de saakaldte fem Par, begyndende med Jose ben Joezer og Jose ben Johanan og sluttende med Hillel og Shammai. Derefter kommer fire Generationer af »Tannaim« i snevrere Betydning fra o. 50 til 220 e. Kr. I den første Generation fremtræder særlig Rabbān Gamliel, Hillels Sønnesøn, Paulus's Lærer (Ap. G. 22, 3) og Rabbān Johanan ben Sakka i sidste Tredjedel af 1. Aarh. I anden Generation nævnes R. Akiba, der troede paa Bar-Kokba som Messias (I, 44. 217). Fjerde Generation (160—220) sluttet med R. Jehuda Hanasi, der ofte nævnes som Rabbi alene eller Juda den Hellige, hvem Mishnas endelige Redaktion tillægges. Derefter følger Amoræerne (220—o. 500) i syv dobbelte Generationer, hørende henholdsvis til den palæstin. eller den babylon. Talmud (Gemara). Den sidste var Rab Abina II i Sura (d. 499). De følgende Rabbidere, som fuldenndte den babyl. Talmud, kaldes Saboræerne. Overgangstiden mellem disse og en ny jødisk Kultur i det sydvestlige Europa omfatter fire Aarh. (638—1038), hvis Rabbidere kaldes Geonim (af Gaon = den fremragende); blandt dem er Saadia særlig at nævne (892—942). Forøvrigt henvises, ogsaa for den efterfølgende Tids Vedkommende, til Winter u. Wünsche, Die jüdische Literatur seit Abschluss des Kanons, eine pros. u. poet. Anthologie, I—III, Trier 1894—1896. A. S. P.

Rabbit, By i Issakar (Josva 19, 20). Identificeres med det nuværende Rābā i det sydlige af Gilboas Bjergkrække.

Rabbula (eller Rabulas), syrisk Biskop af Edessa i 5. Aarh. R.s Fader var Hedning, men hans Moder var Kr., og hun søgte længe for-gæves at vinde Sønnen for Krdommen, bl. a. ved at gifte ham med en kr. Kvinde, men først i en moden Alder blev han Kr. Efter sin Daab levede han i et Ørkenkloster, indtil han (412) blev Biskop i Edessa, men ogsaa som saadan fortsatte han sit asketiske Liv. I 24 Aar, indtil sin Død (8. Avg. 435), var han Biskop. Han var i lige Grad frygtet og elsket af sine under-givne, og han kæmpede energisk mod Kætterne: Arianere, Maroniter, Manikæere og navnlig i Tilslutning til K.-Mødet i Efesos (431), mod Nestorianerne. Derved kom han i en Strid med den nestoriansk venlige Præst Ibas, der var Lærer ved Skolen i Edessa og senere blev R.s Efterfølger paa Bispestolen. Vi har af R. en Samling Breve, nogle Regler for Munke og Gejstlige og nogle Hymner. De findes i Over-

beck, S. Ephraemi Syri aliorumque opera selecta (Oxford 1865); Overs. og Indledning af G. Bickell, Syrische Kirchenväter (Kempten 1874, i »Biblioth. der Kirchenväter«). S. A. B.

Rabelais, François, f. 1490, d. efter 1552, fransk Satiriker, Gejstlig, Forløber for den senere Gallikanisme. I hans store satiriske Roman »Gargantua« og dens Fortsættelse »Pantagruel« angriber han stærkt Pavedømmet og dets »himselfaldne Dekretaler«, Munkevesenet (han var selv Munk) og Hykleriet under alle dets Former. Frans I og Henrik II beskyttede ham, saa han fik Lov at leve i Fred, trods Sorbonnens og Pavens Raseri. (Udtag af R.s Roman ved S. C. Broberg, Kbhvn 1884). V. L. P.

Rabinowitsch, Josef, jødisk Advokat, bekendt som Stifter af den jødekristelige Bevægelse i Sydrusland i Slutningen af det 19. Aarh., stammede fra en anset Rabbinerfamilie; f. 1837, 23. (11.) Septbr., i Resina ved Dnjestr i Bessarabien. Han voksede op i jødisk Fromhed, men kom tidlig under Paavirkning af Jechjel Hirschensohn, der senere blev bekendt som døbt under Navnet Lichtenstein og nu er Lærer ved Institutum Delitzschianum (II, 570: Instit. Jud. i Leipzig). Oprindeligt Købmand blev han som Advokat og Medarbejder ved jødiske Tidsskrifter en anset Mand; han oprettede i Orgejev en Talmudskole efter nyere Grundsætninger og holdt i Kischinev mange Foredrag om Forbedring af Jødernes Kaar; han haabede, at Emancipation og Kultur skulde hjælpe dem, og arbejdede paa forskellige Maader for Folkets Løftelse. Jødefølgerne berøvede ham Haabet om, at de sociale Reformers Vej kunde føre til Fred mellem Jøder og Kr.; Tanken om deres Udvandring, særlig til Palæstina, opfyldte ham. Et Besøg i det hl. Land gjorde et dybt nedslaaende Indtryk paa ham; men inden han forlod Jerusalem, var det slaaet ned i hans Sjæl under Læsning af N. T., at alene hos »Jesus vor Broder« kunde Hjælpen findes. Ved sin Hjemkomst begyndte han nu at vidne herom og fremkaldte en stærk Bevægelse i Kischinev, hvor der dannede sig en Kreds af »den nye Pagts Israeliter«. Hans egen kr. Erkendelse uddybedes, og i 1885 lod han sig døbe i den bøhmiske K. i Berlin af en Amerikaner; han vilde ikke tilhøre noget bestemt K.samfund, men fortsætte som jødekristeligt Vidne. En egen Menighed tillod Regeringen ham ikke at stifte; men fra hans Bedesal og gennem hans Skrifter udøvede han en stærk, dragende Magt paa Jøderne i Sydrusland, Galicien, Rumænien, Ungarn, ja indtil Sibirien. Det var selve Evang. om Frelse ved Troen paa Jesus Kristus, som han vilde bringe sit Folk, men samtidig værne om dets Ret til at bevare sine national-religiøse Skikke (Omskærelse, Sabbat o. lign.) under tilbørlig Hensyntagen til Omgivelserne, — altsaa personligt, evang. Kristenliv i jødisk Folkeejendommelighed, det var Maalet, for hvilket han arbejdede utrætteligt indtil sin Død 5. Maj 1899. Bevægelsen, som han fremkaldte, blev ikke til det, man havde ventet; men Virkninger af hans Vidnesbyrd spores stadig i hine østlige Egne, ligesom hans jødekristelige Idéer optage Sindene i adskillige Kredse indenfor Israelsmissionen (II, 571). (De le Roi, Gesch. d. evang. Judenmission³, I, 346—53; Saat auf Hoffnung

1904, 2. Hefte: J. R. von A. Wiegand, S. 67—79; A. S. Poulsen, Den jødekr. Bevægelse i Sydrusland, Kbhvn 1886; J. R.s Levned, fortalt af ham selv, Kbhvn 1887; Literaturangivelser iøvrigt hos Dalman, Handbuch der Mission unter Israel, S. 105). A. S. P.

Rabulas, se Rabbula.

Rachlöv, Jesper Rasmussen, den bl. a. fra Holberg bekendte »Taareperses« Forf., havde, inden han blev Spr. i Græse, tjent en længere Aarrække som Skibspræst. D. o. 1690. Den førnævnte Psalmesamling udkom 1684, dediceret til Frelseren, og var længe en yndet Opbyggelsesbog (7. Opl. 1803). J. O. A.

Racine, Louis, f. 6. Nov. 1692, d. 29. Jan. 1763, Søn af den store Tragediedigter, digterisk begavet og besjælet af en inderlig Fromhed. Har skrevet en Del rel. Digte (»Grâce«, »la Religion«, i 6 Sange, og nogle Ode) samt en Biografi af Faderen. V. L. P.

Radama, R. I. Konge af Madagaskar 1810—28, fik Vaaben, Officerer, Haandværkere og Missionærer fra England. Disse sidste bearbejdede Hovasproget til Skriftsprog. Under ham gjorde London M. S. et første Missionsforsøg paa Øen 1818; men det strandede paa Grund af Missionærernes Sygdom og Død. 3. Okt. 1820 kom David Jones til Hovedstaden Antananarivo og 1821 to Missionærer til. Det var ikke Kaar, der gav strygende Fart i Missionsarbejdet; Kongen var vel umaadelig ivrig efter at se sit Folk civiliseret og begunstigede derfor Missionærernes Skolevesen, men saa kun nødtig Prædiken og gav først i sit Dødsaar Tilladelse til Daab, saa Fristelsen til let-sindig Overgang til Kristendommen var ikke stor. Betegnende for hans Standpunkt er, at Missionærerne kun havde Tilladelse til 10 Aars Ophold i Landet (fra 1820 at regne). Ved hans Død fandtes paa Øen 38 Missionsskoler med 44 indf. Lærere og 2309 Elever. Missionærerne havde da trykt en ABC, en Katekismus, en lille Sangbog, flere Traktater og spredt o. 3000 Eksp. af Evangelierne ud over Øen. — **R. II.**, Konge af Madagaskar 1861—63, Søn og Efterfølger af Dronning Ranavalona I, havde 1857 taget Del i en politisk Sammensværgelse sammen med to Franskmand, hvilken Sammensværgelse gav Anledning til den sidste af de saakaldte Kristenforfølgelser (se Art. Ranavalona I). Gav straks efter sin Tronbestigelse Religionsfrihed: de landflygtige vendte tilbage, de skjulte Kristne traadte aabenlyst frem og viste sig at være vokset meget i Tal i Trængselsaarene, og Lond. M. S. genoptog sit 1835 afbrudte Missionsarbejde ved Miss. Ellis, Faderen til de bekendte romantiske Forfølgelsesanekdoter. R. blev aldrig selv Kristen; afvekslende svirede han med Franskmandene, til hvem han i en Rus afstod $\frac{1}{3}$ af Øen, og læste Bibelen med engelske Missionærer. Han blev kvalt under et Oprør d. 12. Maj 1863. Fr. S.

Radbert (Radbertus Paschasius), f. i Slutningen af 8. Aarh., var først Lærer ved, senere (fra o. 844) Abbed for Klosteret Corbie i Picardie. Til hans Disciple i Klosterskolen hørte bl. a. Ansgar. Da hans strenge Kloster-tugt vakte Modstand, opgav han Stillingen som Abbed (851). Han døde 26. Apr., Aaret er usikkert (865?). R.s Navn er først og fremmest

knyttet til hans Skrift om Nadveren, *Liber de corpore et sanguine Domini*, hvori Læren om Nadverelementernes Forvandling for første Gang er udførlig udviklet og begrundet. Han fastholder vel (med Augustin) den symbolske Opfattelse af Nadveren som et aandeligt Maaltid, der nydes aandeligt, for de troende en aandelig Næring for Sjæl og Legeme, for den uværdige Nadvergæst en Æden og Drikken til Dom, men paa den anden Side gennemfører han Johannes fra Damask's (II, 659) Lære om Nadverelementernes Forvandling: Brødets og Vinens Substans forvandles (*commutatur*) virksomt indvortes, saaledes at den efter Indvielsen maa tros i Sandhed at være Kristi sande Legeme og Blod. Det skabende i Nadveren er ikke Præsten, men Indstiftelsesordene («Tager dette hene», osv.), og Nadverunderet er hele Treenighedens Gerning. Den troende modtager det samme Legeme, som blev født af Jomfruen Maria, men Brødets og Vinens Udseende og Smag forandres ikke, for at Troen kan stilles paa Proven. Selve Ordet *Transsubstantiatio* kommer først frem o. 12. Aarh. og findes ikke hos R. — Skriftet, der udkom 831, gav Anledning til den »Første Nadverstrid«, da Karl d. skaldede, hvem R. 844 overrakte sit Skrift, overdrog en af Munkene i R.s Kloster, Ratramnus (se d. Art.), at give en Fremstilling af sit, fra Abbedens afvigende, Syn paa Nadveren, men R.s Nadveropfattelse blev efterhaanden den sejrende og er i det hele og store bleven fulgt af Romerk. I et Skrift om Jomfru-Fødselen, *De partu virginis*, forsvarede R. Jesu Moder som Jomfru baade før og efter Fødselen, saaledes at Maria har født med lukket Moderliv («*clauso utero*»). En Skriftbegrundelse herfor fandt han i Hes. 44, 2 og Højs. 4, 12. Af R.s øvrige Skrifter maa endnu nævnes en Kommentar til Mt. og til Ps. XLIV, og en Levnedsskildring af Adalhard, *De vita S. Adalhardi*. R.s Skrifter findes i Migne, *Patrologia lat.*, Bd. 120. (Hausherr, *Der heil. Pasch. R.*, Mainz 1862; Sardemann, *Der theol. Lehrgehalt der Schriften des P. R.*, Marburg 1877; Choisy, P. R., *Étude histor. sur le IXe siècle et sur le dogme de la Cène*, Genève 1889). S. A. B.

Raddai, en af Davids Brødre (1. Krøn. 2, 14).

Rade, Paul Martin, tysk protest. Teolog, f. 4. Apr. 1857 i Rennersdorf ved Herrnhut, 1882 Præst i Schönbach (Sachsen), 1892 i Frankfurt a. M., 1899 Privatdocent, 1904 teol. Prof. i Marburg. Skrifter: »Damasus, Bischof v. Rom« (1882); »Die Religion im modernen Geistesleben«, »Religion und Moral« (1898); »Die Wahrheit der christlichen Religion«; »Reine Lehre, eine Forderung des Glaubens und nicht des Rechts« (1900), og under Pseudonym P. Martin: »Dr. Martin Luthers Leben dem deutschen Volke erzählt« (1901). R. er Sjælen i den »Nyprotestantisme«, der samler sig om det af ham siden 1887 redigerede Ugeblad »Die christliche Welt« (1908 i 5400 Eksp.) og den siden 1891 udgivne »Chronik d. chr. Welt« (nu red. af Lic. Schiele; o. 1500 Eksp.). Paa Basis af de i »Die chr. Welt« fra ritschli'ske Stade fremsatte Tanker om Sammenslutning af de liberale protest. Kr. i et Vennesamfund havde der særlig i Sydtysskland og Schweiz dannet sig mindre Kredse, men 29. Sept. 1903 samledes

R. i Eisenach med 89 indbudte Præster og Lærere for at drøfte Dannelsen af et organiseret Samfund, som skulde lægge særlig Vægt paa personlig Bekendtskab og Paavirkning. I Komitéen arbejdede og arbejder f. E. Prof. Baumgarten (Kiel), Friedrich Naumann (III, 351), Prof. v. Soden, Gottschick (II, 243), Troeltsch og Johs. Weiss. Maalet med denne Sammenslutning er »et Fællesskab i specifik religiøs og etisk Forstand«, ikke et Parti, men »et Billede af det, som efter vor Mening Kirken skal være eller blive«. Der er intet Program (en »Arbejdsordning« er dog under Udarbejdelse), Forbundets »Eintrachtsformlen« hævder det personlige Forhold til Gud og Kristus; Videnskaben, Kunsten og det sociale Liv som Forbundsfælle til Befordring af oprigtigt evang. Aand; Rel. som nødvendig Ytringsform af det menneskelige Aandsliv; Spændingen mellem Rel. og Kultur er ikke absolut uudjævnlig, men stedse historisk betinget; K.n hører til de menneskelige Former. Der kæmpes mod: Materialisme, Dogmatisme, Pietisme og Klerikalisme. — Disse »Freunde der chr. Welt« tæller nu 1200 Medlemmer og har som særligt Organ »An die Freunde«, redigeret af R. (D. P. Monrad, Nyprotestantisme i Tyskland, 1908). N. M. P.

Radegonde (Radegundis), Kongedatter fra Thüringen, førtes af Merovingeren Chlotar I 531, da Frankerne erobrede det thüringske Rige, til Frankrig og blev opdraget i Krdmnen og Tidens Viden, hvorefter Kongen tog hende til Ægte; men han fandt i hende, som han selv sagde, ikke en Dronning, men en Nonne, thi hendes et og alt var Askese og kr. Barmhertighedsgerninger. Da Chlotar o. 544 lod hendes Broder myrde, flygtede R. til Biskoppen af Noyon, der viede hende til Nonne, og videre til den hl. Martins Grav i Tours og siden til Poitiers. Imidlertid fik Bispens i Paris Kongen til at indvillige i en Skilsmisse, og han overlod endog R. hendes Morgengavegods, for hvilket hun grundede et stort Nonnekloster ved Poitiers, der paa Grund af den værdifulde Relikvie af det hl. Kors, som R. fik tilsendt 569 af den gr. Kejser, fik Navnet *Abbaye de Ste Croix*. Digteren Venantius Fortunatus (II, 86), der kom til at staa hende nær og blev Biskop i Poitiers, har beskrevet hendes Liv og hævder hendes ydmyge og hellige Færd til Skyerne; i Anledning af Korsrelikvien skal hans berømte *Vexilla regis prodeunt* være digtet. Ogsaa Gregor af Tours, der kom til at begrave hende, priser hendes Fromhed. R. døde 13. Avg. (hendes Festdag) 587 og blev straks en af Merovinger-tidens fremstaaende Helgener. J. O. A.

Radewijnsen, Florentius, Medstifter af »Brødrene af Fælleslivet«, var f. o. 1350 i den hollandske By Leerdam og studerede i Prag, hvor han blev Magister. Hjemkommen fik han et vel doteret Kanonikat i Utrecht, men da han 1380 hørte en Prædiken af Gerrit de Groote, blev han saa betagen af denne, at han opgav sin Stilling og fulgte med ham til Deventer, hvor han fik en Vikarstilling ved St. Lebuinskirken og desuden skulde føre Tilsyn med de unge Klerikere, som afskrev Bøger for Gerrit de G. Her fattede han den Plan at samle disse unge til et fælles Liv (*vita communis*), hvis Underhold skulde bestrides af den fælles

Fortjeneste, og efter kort Betænkning gik Gerrit de G. ind paa Planen. R. blev Forstander for det første »Fraterhus« i Deventer, og efter dette som Mønster grundedes snart flere Huse. Før sin Død (1384) bestemte Gerrit de G. ham til Forstander for dem alle, og for at afværge de Farer, som Brødrene vilde udsættes for, hvis de ikke sluttede sig til en Orden, raadede han ham til at søge Tilknytning til de regelbundne Känniker af St. Augustins Orden. R. fulgte Raadet og byggede dertil det senere saa berømte Kloster Windesheim ved Zwolle (1387). Det blev Begyndelsen til Windesheimer-Kongregationen (se d. Art.). Selv blev R. i Deventer, hvor han døde efter et Liv i Ydmyghed og Kærlighed (1400). Hans Liv er skildret af Thomas fra Kempen, Vita Florentii. Se iøvrigt »Brødrene af Fællesslivet«, I, 406. S. A. B.

Radstock, Granville Augustus William Waldegrave, engelsk Lord og Opvækkelsesprædikant, er født 1833. R. tjente først i Hæren, hvor han 1860 blev Oberst, men efter sin kr. Vækkelse forlod han Tjenesten for at virke som Prædikant. Som saadan berøjste han ikke alene England, men ogsaa de fleste evropæiske Lande og Indien. Som Lord og Medlem af Overhuset fik han Adgang til at forkynde Evang. i Rusland, hvor han (i 1870'erne) med Held prædikede i St. Petersborgs Saloner, saaledes hos Oberst Paschkow, der stillede sit Hus til hans Raadighed og selv omvendtes ved hans Forkyndelse. Da den russiske Regering udviste R., vendte han tilbage til England. Han maa nærmest regnes til Plymouth-Brødrene (III, 571). S. A. B.

Radulf, af engelsk Byrd, Valdemar I's Kapellan og senere hans Kansler, mødte som Kongens Sendebud paa K.mødet i Pavia 1160, der var sammenkaldt af Kejser Frederik I for at dømme imellem Pave Alexander III (I, 51) og den kejserlige Modpave-Victor IV. Sidstnævnte forstod ved sin Smiger at vinde R., saaledes at denne paa sin Konges Vegne anerkendte ham som Pave. Valdemar nølede dog med at godkende R.s Optræden, maaske af Hensyn til Ærkebisp Eskil (I, 801), som holdt fast ved Alexander III. Da E. dog i det hele taget ikke vilde bøje sig for Kongens Kirkepolitik, kom det til et afgjort Brud imellem dem, og E. gik i Landflygtighed. Kongen satte derefter R. til Biskop i Ribe. Han og Biskop Absalon fulgte Valdemar til et nyt K.møde i Besançon 1162. Men Kejseren optraadte her paa en saa anmassende Maade overfor Kongen, at denne tog bestemt Afstand baade fra ham og hans Pave og senere efter sin Hjemkomst erklærede sig for Alexander III. Denne fordrede nu, at R. skulde drage til Clairvaux for at modtage Bispevielsen af Eskil. Ved Indvielsen aflagde R. Løfte om at oprette et Kloster for Cistercienserne. Han overdrog dem det forfaldne Benedictinerkloster i Seem ved Ribe, hvorfra de senere flyttede til Løgumkloster (III, 124), som han grundlagde. Med sit Domkapitel laa han idelig i Strid, fordi han vilde tvinge det til at overholde Ordensreglen. Denne Fordring kunde han dog ikke gennemføre, skønt han blev kraftig støttet af Paven. 1170 deltog han i St. Knuds Skrinlæggelse i Ringsted. Han døde 14. Febr. 1171. S. M. G.

Radulphus Glaber, se II, 224.

Raema (Ra'ma). Nævnes i 1 Mos. 10, 7 som »Søn« af Kus og »Fader« til Seba (Saba) og Dedan, begge Dele i folkegenealogisk Forstand. Ogsaa Hes. 27, 22 nævner R. og Seba i Forening. En sabæisk Indskrift og Strabos Omtale af »Ramaniterne« føre til, at R.s Stamme sandsynligvis har haft hjemme N. V. for Hadramavt i det sydlige Arabien. L. G.

Rafa, se Refaïter og Refaja.

Rafael (α: Gud læger), en af de 7 Ærkeengle i den jød. Englelære. I Tob. ledsager R. under Navnet Asarias (α: Herren hjælper) den unge Tobias paa hans Rejse til Ekbatana og hjælper ham paa alle Maader (Tob. 3, 16. 17 [24. 25]; Kap. 5f.); tilsidst giver han sig tilkende (12, 15 [19]). — I Enoks Bog har R. sammen med Mikael det Hvert at straffe de Engle, der havde indladt sig med jordiske Kvinder.

Rafaim, en af Judits Forfædre (Judit 8, 1).

Raffaello Santi, ital. Maler, f. 6. Apr. 1483 i Urbino, d. i Rom 6. Apr. 1520, Søn af den ansete Kunstner Giovanni Santi (d. 1494), der utvivlsomt har givet Sønnen den første Undervisning. O. 1500 var R. Elev hos Perugino i Perugia. Hans »Marias Krøning« (Vatikanet) slutter sig endnu nær til Perugino, medens »Marias Trolovelse« (Lo spozalizio, i Milano) viser det begyndende Gennembrud til Selvstændighed. Efteraaret 1504 drog R. til Firenze, hvor han stiftede Bekendtskab med den tidligere Renaissances Mestre, navnlig fordybede sig i Masaccios Fresker i Maria del Carmine og beundrede Leonardos og Michelangelos Kartoner. Her var ogsaa Anledning til alvorligt Studium af det nøgne Legeme og af selve Antiken. Til alt dette kom det personlige Venskab med Fra Bartolommeo (I, 227). I Firenze voksede R. ud af al Eklekticisme og Skematisme, som en Række Madonnafremstillinger (f. E. Madonna del Granduca, i Pitti, Firenze), der pryde Evropeas Gallerier, vise. Til denne Periode hører ogsaa hans berømte, dramatisk gribende »Gravælgelse« (Pal. Borghese, Rom). 1508 kaldtes R. af Julius II til Rom for at udmale nogle Sale i Vatikanet. Disse R.s »Stanzer« repræsenterer Fulendelsen af Italiens monumentale Malerkunst. Tildels samtidig udførte R. paa Leo X's Bestilling Kartonerne til 11 Tapeter, bestemte til at smykke det sextinske Kapel (7 af disse Kartoner findes i Kensington Museet i London); de udmærke sig ved fuldendt dramatisk Komposition. Endelig overdrog Leo X R. Dekorationen af Loggiene i 3. Stokværk ud til Vatikanets Cortile di Damaso. Disse 52 Kompositioner (4 fra N. T., 48 fra G. T.), den saakaldte R.s »Bibele«, er, skønt udført af Elever, af søgte raffaelisk Skønhed. Desuden har R. i denne Periode malet en Mængde Staffeli-billeder. Hans Madonnaer fra den Tid gengiver den rom., fyldige Kvindetype, men eje stadig samme Finhed og Ynde, og overalt har R. fundet de skønneste Udtryk for det naturligt-kvindelige og den sjælelige Renhed. Blandt disse maa nævnes det ypperste af alle R.s Andagtsbilleder, den sextinske Madonna, malet til Klosterkirken S. Sisto i Piacenza (nu i Dresden). Udført af Eleven Giulio Romano blev R.s sidste Størværk »Transfigurationen«, Forklærelsen paa Bjærgtet (i Vatikanet). Blandt de henvend halvt Hundrede Madonna-Billeder, R. har efterladt

os, kan føvrigt nævnes de henrivende: »M. della tenda« (München) og »M. della sedia« (Pitti, Firenze). Et mærkeligt Billede, lille af Dimension, men næsten Michelangelosk grandiositet i Tanke er »Hesekiels Syn« (Pitti, Firenze). O. samtidigt med dette (1516) er det bekendte Billede af den hl. Cæcilia (Bologna). — Ogsaa som Portrætmaler hører R. til de største (Julius II, Leo X med to Kardinaler). Endelig har R. efterladt sig en Mængde Tegninger, dels Skitser, dels udførte Kompositioner, af hvilke en Del er stukne i Kobber af Marc Antonio Raimondi. En næsten overvældende Virksomhed udfoldede R. i sin korte Levetid. 1514 udnævntes han til Bygmester for Peterskirken, men sin Plan om at fuldføre Kirken i Form af et lat. Kors fik han ikke udført; derimod skyldes Anlægget af Villa Madama ved Rom og Pal. Pandolfini i Firenze ham. 1515 blev han tillige lønnet Direktør for Udgravningerne i Rom. Under denne Virksomhed paadrog han sig en Malaria-Feber; for denne i Forbindelse med Følgerne af Overanstrengelse bukkede han under 1520, kun 37 Aar gl. Budskabet om hans Død modtoges med dyb Sorg. — R. var, som ogsaa hans Selvportræter viser, en gennemharmonisk Natur; han var elsket og hædret af sine mange Venner. Hvad Vasari fortæller om hans private Liv synes ganske grebet ud af Luften. En Tid var R. forlovet med Maria Bibieni (Broderdatter af en Kardinal), men han giftede sig aldrig; hvad der imidlertid fortælles om hans løse Forbindelser (la Fornarina) er uhjemlet. — Som ingen anden i Kunstens Historie staar R. paa én Gang som den fuldendte Realist og den fuldkomne Idealist; ingen har som han formaaet at gengive Virkeligheden i Skønhedens og Renhedens Form eller samtidig at udtrykke det jordiske og det himmelske, og at hans Kunst aldrig blev kun rom.-kat., viser, hvor sand og ægte menneskelig den var (H. Grimm, Das Leben R.s [Overs. af og Kommentar til Vasari], Berlin 1872, 3. Opl. 1896; J. D. Passavant, R. v. Urbino u. sein Vater G. Santi, I—III, 1839—58; E. Förster, R., I—II, 1867—69; A. Springer, R. u. Michelangelo, 3. Opl. 1895; N. Høyen, R., i Forelæsninger udg. af H. R. Baumann, 1875). S. A. B.

Rafn Oddsen, islandsk Høvding, 1226—89, spillede en Hovedrolle i de indre islandske Kampe, som førte til Fristatens Undergang og Indførelsen af norsk Lov. Heri havde R. stor Andel, og han stod derfor i høj Gunst hos Magnus Lagabøter, som gjorde ham til en Slags Statholder over Halvparten af Island. I den kirkel. Strid, som Biskop Arne Thorlaksson rejste for den kanoniske Rets Gennemførelse med Hensyn til K.godset paa Island, stillede R. sig derimod kraftig paa den nationale Rets Side og hævdede de verdslige Høvdingers fortsatte Raadighed over K.godset. Under Striden herom blev han paa Ærkebiskop Jörunds og Biskop Arnes Foranstaltning handlyst af Biskop Narve af Bergen 1289. Han blev dog snart igen løst af Bandet, men døde kort efter, uden at Striden om K.godset var endt. A. B.

Rafnsfjord, Kloster i Grønland, beliggende ved Fjorden af samme Navn i Østerbygden. Det var et Nonnekloster og tilhørte Benediktinerordenen. A. B.

Rafon, By hinsides Jordan i Nærheden af Karnaim (1 Mak. 5, 37) i Basan, uden Tvivl den samme som Rafana, en af Dekapolis's Byer.

Rafu, en Benjaminit (4 Mos. 13, 9).

Ragan, se Rages.

Rages, en betydelig By nordøstlig i Medien (LXX Ragoi, i Avesta Ragā, R. i Vulg., i Judit 1, 5 [6], 15 Ragan), i Følge en gl. Overlevering Zarathustras Fødested. Ruinerne Rai nær ved Teheran antages at være R. i Tob. nævnes R. oftere; hos Gabael i R. havde Tobit deponeret 10 Talenter Sølv (Tob. 1, 14; 4, 1 osv.).

Ragged schools, Pjalteskoler, de Tilholdssteder for de smaa Gadestrygere i Edinburgh, som Præsten Th. Guthrie (II, 310) aabnede 1847, og hvori allerede i første Aar 609 Børn fik Klæder, Føde og de første Skole- og Krdmskundskaaber; siden efterlignede i vid Udstrækning navnlig i England og Skotland (J. Paulli, Th. Guthrie og Pjalteskolerne, i »Kr. Kalender« for 1876, S. 92 f.). J. O. A.

Ragnvald Jarl paa Orknøerne, kaldet den hellige, var Søn af Lendermanden Koli Kalleson paa Agder og Gunhild Erlandsdatter fra Orknø, som var en Søster til Orknøernes Helgen Magnus Jarl. Paa Grund af dette Slægtskab blev R. 1129 af Sigurd Jorsalfar gjort til Jarl over Halvdelen af Orknøerne, hvor han vandt stort Ry som Høvding; Skjald og Kristen. Bl. a. lagde han Grunden til hellig Magnus's Kirke i Kirkevaag. Sit Fromhedsry vandt han dog især ved det Korstog, han i 1151—55 foretog til det hl. Land sammen med Erling Skakke og andre norske Lendermænd. Ikke længe efter Hjemkomsten blev han dræbt Høsten 1158. Snart opkom der Sagn om hans Hellighed, og 1192 blev han skrinlagt i hellig Magnus's K. Beretningen om, at han skal være bleven kanoniseret af selve Pave Cælestin III er sikkert apokryf. Hans Helgenry har vistnok været begrænset til Orknøerne og Skotland (Daas, Norges Helgener). A. B.

Raguel, d. s. s. hebr. Re'uel. I Tob. nævnes en Jøde R. i Ekbatana, hvis Datter Sara blev den unge Tobias's Hustru (Tob. 3, 7 osv. [3, 9 osv.]).

Ragvald. R. I, finsk Biskop 1258—1266, af sv. Byrd fra Østergötland, tidligere Birger Jarls Kansler; indførte i Finland en ny kirkel. Beskatning, »matskott«; begravet i St. Mariekirken i Rantamäki. — **R. II**, Biskop i Åbo 1309—1321, stammede fra Åland. Paa hans Tid foruroligedes Finland af hyppige russiske Indfald, hvorfor R. opførte Befæstningen paa Biskopsgaarden Kustø (15 Km. SV f. Åbo i Skærgaarden), som imidlertid 1318, ligesom Åbo By og Domkirke, plyndredes og brændtes af Russerne. J. G.

Ragvaldsson, Thomas, finsk rel. Folke-digter af Bondet, f. 1724, d. som Indsidder 1804. Hele Livet led han under Legemsfejl og Sygdom og ernærede sig hovedsagelig ved sin store Evne til at skrive Lejlighedsdigte. Hans første Samling Digte udkom 1760 og fulgtes snart af nye. Nogle af disse har naaet et meget stort Antal Oplag, selv i 19. Aarh. Alle hans Digte er rel., selv naar han undertiden besynger Dagens politiske Hændelser, f. E. Gustaf III's Kroning. I poetisk Henseende er de gennemgaaende svage, og kun to har i

omarbejdet Skikkelse faaet Plads i den finske Psalmebog af 1886.

Hj. H.

Rahab, en kana'anælske Kvinde i Jeriko, der har faaet et Navn i Guds Riges Historie. Fortællingen om hendes Bedrift findes i Josva 2 efter de ældste Kilder JE (med nogle devotonomistiske Penselstrøg i V. 9b—11). Jeriko var den første By, Israæliterne vilde støde paa, naar de havde overskredet Jordan. For at udspejle Byen havde Josva sendt 2 af sine Mænd derhen. Det var lykkedes dem at snige sig ind i Byen. I Spejderøjemed kom de til et nær ved Porten liggende offentligt Hus, der ejedes af R., en Skøge. I det gamle Babylonien, vides det, vare saadanne Steder ofte tillige Værtshuse; saaledes har det uden Tvivl ogsaa været i Kana'an og i en By som Jeriko; dér var altsaa en gunstig, om end farlig, Lejlighed for Spejdere til at erfare Befolkningens Tanker overfor de forestaaende Begivenheder. Da Mørket faldt paa, var det deres Hensigt at blive dér om Natten, og de lagde sig til at sove. Der havde i deres Værtindes, denne fremmede Kvinde, Væsen været et dem uforklarligt Præg af Interesse og Ærbødighed overfor dem; de skulde snart erfare nærmere derom. Ikke længe efter, at de havde lagt sig, blev de hastigt vækkede af R., der forklarede dem, at man søgte efter dem som Spejdere; hun bød dem skjule sig paa Taget under Hørrøen, som laa til Tørring dér, og skyndte sig atter fra dem. Udenfor Huset stod nemlig Sendebud fra Kongen af Jeriko, der krævede de israelitiske Mænd udleverede. R. svarede, at de ganske rigtig havde været dér, men at de havde forladt Byen; dog var de endnu til at indhente, naar man skyndte sig ad Jordan til efter dem. Saaledes gjorde Forfølgkerne. Efter at disse vel vare borte, steg R. op til Mændene paa Taget. Nu først var der Ro til fuld Forklaring af hendes Adfærd. Man kunde referere Ordene »førend de havde lagt sig« i V. 8 til Slutningsbemærkningen i V. 1; men det er unødvendigt og mindre naturligt efter Fortællingens hele Gang; Meningen er altsaa, at de i deres Skjul ikke gav sig til at sove, men ventede paa R.s Tilbagekomst. Nu erfarede de, at R. straks ved deres Komme havde anet, hvem de vare, og at denne kana'anælske Kvinde stillede sig paa deres Side i Tro paa Israels Gud, om hvis Sandhed og Magt hun var overbevist: jeg véd, at Herren har givet eder Landet, og dettes Indbyggere have taabt Modet. Idet hun altsaa i Tro havde højet sig for Herren Israels Gud som den eneste sande og vidste, at hendes Landsmænds Sag med Rette var taabt, var hendes Tanke og Bøn bleven denne, hvorledes hun selv og hendes skulde reddes fra det dødsdømte Folks Undergang. Nu havde Gud givet hende Lejligheden til ved at redde de israelitiske Spejdere at vise en Velgerning mod det Folk, der var hendes Guds Folk, og som hun selv ved sin Tro allerede aandelig tilhørte. Efter saaledes at have sagt de israelitiske Mænd sit Hjertes Tanker og bedet dem gøre Miskundhed mod hende og hendes nærmeste, hjalp hun dem ned over Bymuren, opad hvilken hendes Hus just laa. En Skarlagenssnor i hendes Vindue skulde for de israelitiske Krigere være Kendetegnet paa, hvor hun og hendes vare. Saaledes skete det ogsaa;

ved Dræbningen i den bandlyste Stad ihukom man at skaane R. og hendes Hus (Josva 6, 21 f.), og »hun (i sine Efterkommere) boede midt iblandt Israel indtil denne Dag, som den israelitiske Fortæller (JE) fra Kongetiden siger. Den jød. Overlevering beretter, at R. blev optaget i Juda Stamme, og nævner hende indenfor denne i Forbindelse med det davidiske Huses Forhistorie. Et Vidnesbyrd om denne Overlevering er ogsaa Mt. 1, 5, hvor Boas regnes blandt hendes Efterkommere.

R. er en af Skriftens Trosskikkelser, et Side-stykke til den kana'anælske Kvinde i Evangelierne eller til Hovedsmanden fra Kapernaum. Ved Tro undgik Skøgen Rahab at omkomme, skriver Hebr.s Forf. og indtegner hende i Rækken af Troens straalende Heltensnavne (Hebr. 11, 31). Ligesaa paa sin Vis Jakob (Jak. 2, 25) og Klemens fra Rom. Alene ved Rygtet om Guds store Gerninger med Israels Folk havde hendes Hjerte grebet Troen paa Herren som den sande Gud; ved saa svagt et Lys havde hun dog sét tilstrækkeligt til at kende den virkelige Gud. Og den Styrke, hvormed hun erkendte Retfærdigheden i den Dom, der vilde gaa hen over hendes eget Folk, taler for, at den fornødrede Kvinde, hvis Hjem havde været en By af Sodomas Art, var begyndt at blive en anden, og at hun paa det Tidspunkt, Talen er om, havde revet sig løs fra sit tidligere Liv.

— Rahab i mytolog. og symbolsk Betydning er et Navn, der i hebr. Udtale er lydlig forskelligt fra ovennævnte Kvindenavn. I det digteriske Billedsprog forekommer Reminiscenser af Myten om Marduks Kamp mod Havuhyret Tiamat, monoteistisk omformet; det mytiske Væsen R., som der paa disse Steder tales om, er det samme som Tiamat: Job 9, 18 (hvor ogsaa Tiamats 11 Hjælpere mindes), 26, 12 og Ps. 89, 11; jvfr. ogsaa Navnet »Leviatan«. R. betyder det larmende og forferende Ulyre. Paa den kendte mytolog. Baggrund giver Jesaja spotvis den ægypt. Stormagt, der gebærder sig saa farlig, men dog kryber i Ly, Navnet »en R.«, »en Storskryder, der hytter sig« (Jes. 30, 7). De senere bruge det saa paa samme symbolske Maade (Jes. 51, 9; Ps. 87, 4). L. G.

Raham, en Judæer (1 Krøn. 2, 44).

Rahbek, Knud Lyne, dansk Æstetiker og Kritiker, er f. 18. Dec. 1760 i Kbhvn og d. som Professor i Æstetik 22. April 1850. Han var den danske Oplysningstids mest alsidige Ordfører, men nævnes kun her som Medlem af den Komité, der (1790—97) samlede »Evang.-chr. Psalmebog«. Paa Udarbejdelsen havde han dog kun ringe Indflydelse, men det skal nævnes til hans Ære, at han, dog uden Held, søgte at værne Luthers og Brorsons Psalmer imod Udvandring ved rationalistisk Omdigtning. S. M. G.

Rahewin, en tysk Krønikeforfatter fra Frederik Barbarossa's Tid, nær knyttet til Kæjserens Onkel, Otto af Freising. I Følge med denne opholdt han sig gentagne Gange ved Hoffet og paa Rigsdage. Da Otto døde i Cistercienser-klostret Morimond, overdrog han R. at fortsætte de *Gesta Friederici*, hvis to første Dele han allerede havde nedskrevet efter Biskoppens Diktat. R.s stilistiske Forbilleder er Forfattere som Salust, Sidorius Apollinaris, Josefus og Einhard, fra hvilke han plyndrer hele Stykker

og navnlig Taler, som omformet indflettes i Skildringer af Barbarossa's Historie. Værket gaar til 1160. Det kendetegnes ved en partisk Beundring for Kejseren og den af ham opstillede Modpave Octavian (Victor IV), men er dog værdifuldt ved en Række indflettede Aktstykker. Det er tvivlsomt, om Fortsættelsen (1160—70) skyldes R. (Gesta Friederici er udg. af G. Waitz, Script. rer. germ., 1884; tysk Udg. af H. Kohl, Leipz. 1886). R. døde som Provst i St. Veit i Freising o. 1170—77. J. O. A.

Rahm, Lars Erik, sv. Præst, f. 1646, ordineret 1670, Magister i Wittenberg 1673, Hofprædikant 1677 hos Enkedronningen og fungerende Spr. i Stockholm, 1680 Spr. i Strengnäs Stift og 1690 Domprovst steds, hvor han døde 1729. R. roses for Nidkærdhed og teol. Lærdom. 1713 udg. han en Prædikensamling over Profeten Jeremja (Sundheets-drufvors bittra vijn). J. O. A.

Rahmn, Cornelius, sv. Missionær og Præst, f. i Göteborg 1785, studerede Jura i Lund, men drevs af sin Trang til præstelig Virksomhed over i Teologien; præsteviedes 1810 og tjenestegjorde bl. a. som Bataillonsprædikant. Imidlertid følte han Kald til ydre Missionsarbejde og rejste 1817 til London, hvorfra han udsendtes til de mongolske Tartarer ved Baikalseen. Den russiske Regering stillede sig mistænksom overfor denne Mission, og da R. 1823 begav sig til St. Petersburg, blev han opholdt med uforrettet Sag i to Aar. Saa kaldte Selskabet ham tilbage til London som sin Sekretær, men 1832 blev han sv. Legationspræst steds. Fra 1841 til sit Dødsaar 1853 var han Spr. i Göteborgs Stift. J. O. A.

Rahmann, Hermann, f. 1585 i Lübeck, studerede i Rostock, senere i Köln, Frankfurt a. M. og Leipzig, blev 1612 Præst i Danzig, hvor han døde 30. Juni 1628 som Spr. ved St. Katharina-K. — I Lærdom stod han højt, kendte grundigt Luther og de luth. Teologer, Schwenkfeld, Seb. Franck (II, 90), Weigel, Kfædrene, navnlig Augustin, og den rom.-kat. Literatur, derimod næppe den ref. Teologi. Ligesom Joh. Arnd (I, 146) var han stærkt grebet af Tidens Ryggesløshed og Mangel paa Overensstemmelse mellem Liv og Lære. For teologisk at begrunde og derved give Midler til Bedring af denne Mislighed opstillede han 1621 i »Jesu Christi Gnadenreich« sin ejendommelige Lære om Skriften og gav derved Anledning til den Rahmannske Strid. I Modsætning til den herskende ortodokse Anskuelse lærte han, at Inspirationen blot giver de bibelske Forfattere Stoffet, saa at »det indre Ord« er blevet i disses Sind, men Skriften er det ydre Vidnesbyrd om, hvad Gud har talt med dem om. Endvidere isolerer han Skriften fra Aanden i Omvendelsesværket, kun Aanden kan ved en særlig Handling gøre de døde Bogstaver levende. Aanden maa oplyse baade Øjet og det, der ses. Denne Tanke deltes af mange andre Lutheranere, ja Luther selv, men R. dvæler udelukkende ved Adskillelsen i Stedet for at søge at paavise den organiske Forbindelse, og i Modsætning til Luther, men med Benyttelse af Augustins Tanke om den forberedende Naade, lader han Ordet, ikke blot begrebsmæssigt, men ogsaa i Tiden komme efter Aanden, og denne forudgaaende Naade bliver

ikke alle til Del, men kun de udvalgte. — R.s Kollega Corvinus bragte hans Vranglere frem, og 4 Fakultetserklæringer tog Afstand fra R., nemlig Wittenberg, Königsberg, Helmstädt (dog kun 2 Professorer) og Jena (skønt Joh. Gerhard oprindeligt var paa R.s Side), derimod sluttede Rostock sig til R. Striden medførte kun, at R. stadig skærpede sin Lære, medens de ortodokse i endnu højere Grad end før hævdede Aandens Iboen i Skriften ogsaa »udenfor Brugen«, et Dogme, der af Hülsemann (II, 502) og Senere opfattes ganske massivt, men oprindeligt var dikteret for at hævde Skriften som hl. Skrift, bortset fra Menneskenes Brug af samme, og for at være sikker paa, at Guds Kaldelse gennem Ordet (o: Skriften; thi denne, og ikke det talte K.ord, drejer Striden sig om) altid var alvorlig og ikke beroede paa en hemmelig, af Kaldelsen uafhængig, Vilje (Grützmacher, Wort und Geist, 1902, S. 220—261). N. M. P.

Raikes, Robert, f. 14. Sept. 1735, d. 5. April 1811, regnes sædvanlig som Grundlægger af den engelske Søndagsskole, der siden har faaet saa stor Indgang og Betydning ogsaa paa Fastlandet. Kun 22 Aar gl. blev han sin Faders Efterfølger som Bogtrykker og Avisudgiver i Gloucester. Han havde allerede gjort sig kendt ved kristelig-filantropisk Virksomhed, bl. a. sammen med John Howard til Forbedring af Tugthusfangernes Lod, da han 1780 med Bistand af Præsten Th. Stock begyndte at samle Børn fra Fabrikerne til Undervisning, især i Krdmskundskab, om Søndagen. Fra hans egen Avis, Gloucester Journal, gik hans Beretning derom over i Londoner Pressen og vakte stor Opmærksomhed. I næsten 30 Aar tog han aktiv Del i dette Arbejde og fik inden sin Død Lov til at se Søndagsskolen udbredt over hele England. I Hundredeåret efter dens Begyndelse blev hans Statue rejst i London. N. D.

Raimund, se Ramón, Raymond og Raymundus. **Rainald af Dassel**, Ærkebiskop af Köln og tysk Rigskansler, f. o. 1115 eller tidligere, d. 1167. R. fik sin videnskabelige Uddannelse i Hildesheim, antagelig ogsaa i Paris, og blev derefter Kannik i Hildesheim. 1153 deltog han i en kejserlig Sendefærd til Rom, og 1156 blev han Rigskansler hos Frederik I Barbarossa. Baade som saadan og som Ærkebiskop af Köln stod han trofast paa Kejsersens Side, ogsaa da Kampen mellem Kejser og Pave udbrød. I R.s Øjne var Rom en kejserlig By, hvor Kejseren burde have lige saa meget at sige ved Pavevalget som ved andre Bispevalg i hans Rige. Da den af Kejseren støttede Modpave, Victor IV, var død 1164, lod derfor R. i Rom paa Kejsersens Vegne de kejserlig sindede Kardinaler vælge en ny Modpave, Paschalis III. Over sin politiske Virksomhed glemte R. ikke sit Stift, hvor han med Energi arbejdede paa at fremme baade kirkl. Tugt og borgerlig Orden. Under Paschalis III foretog han paa Kejsersens Ønske i Aachen den højtidelige Kanonisation af Karl d. store (Nytaarstid 1165—66). 1167 var R. med Kejseren i Rom, men dér døde han under den frygtelige Pest, der ødelagde Kejsersens Hær og medførte en fuldstændig ny Situation for Frederik Barbarossa, idet nu de lombardiske Byer atter rejste sig til Støtte for Friheden og Alexander III's Sag. Hans Lig førtes til Köln

for at bisættes i Domkirken. (Ficker, R. von Dassel, Köln 1850).

S. A. B.

Rainerio Sacchoni, Dominikaner, f. i Piacenza, havde som ung sluttet sig til de lombardiske Katarer og blev siden deres Biskop, men ved Dominikanernes Prædiken vandede han tilbage for K.n og traadte ind i Prædikebrødrenes Orden. Han blev nu snart en af Katarernes ivrigste Forfølgere og udnævntes efter Peter Martyrs Mord 1252 (III, 530) til Inkvisitor i Lombardiet. 1259 forviste Milanos Podestà ham fra Byen. Han levede endnu 1262. R. har skrevet en *Summa de Chataris*, der er en af de vigtigste Kilder til vort Kendskab til denne Sekt, men den er selvfølgelig tendentios, foreligger desuden ikke i sin oprindelige Skikkelse (Dieckhoff, Die Waldenser im Mittelalter, 1851, S. 152 f.; K. Müller, Die Waldenser, 1886, S. 147 f.).

J. O. A.

Rainy, Robert, f. i Glasgow 1. Jan. 1826, studerede ved Universitetet i sin Fødeby, hvor han modtog Magistergraden, og ved New College, Præsteskole for *The Free Church of Scotland* af 1843, i Edinburgh. Han sluttede sig til Frikirken og var 1851—54 Præst for Menigheden i Huntly, 1854—62 ved Free High Church i Hovedstaden. Som Professor i K.historie og *Principal* for New College (1862—1900) indtog han en ledende Stilling. I de Forhandlinger, der fra 1863 førtes om en Forening af *The United Presbyterian Church* og *The Free Church of Scotland*, var han stærkt interesseret; han ønskede egentlig, at alle skotske Presbyterianere skulde forenes, og tog derfor Ordet for Statskirkens Ophævelse. Som *Moderator* for *F. C. Assembly* (1887—1900) var han Hovedlederen af Bestræbelserne for en Union med den ældre Frikirke, og det skyldtes hovedsagelig ham, at Sammenslutningen kom i Stand i Okt. 1900, hvorfor han ogsaa blev *Moderator* i *United Free Church Assembly*. Under den pafølgende Kamp mellem det Flertal af Frikirken af 1843, der havde indgaaet Unionen, og det lille Mindretal, der ikke havde tiltraadt den, om Retten til dens Ejendom (se Skotland) forsvarede R. med stor Kraft det Værk, han havde fuldbyrdet. Den Kommission, der skulde fordele Ejendommen mellem de stridende Parter, havde just afgivet sin Betænkning, der væsentlig var en Sejr for Flertallet, da R. under et Ophold i Australien afgik ved Døden i Dec. 1906. Som Præstelærer og kirkl. Leder havde han sin største Betydning. I Teologien hørte han trods det Frisind, han viste ved Unionens Indgaaelse, nærmest til den gamle Skole. Han søgte vel at dække over de teol. Modsætninger, men havde dog en væsentlig Del i, at Prof. Robertson Smith (se d. Art.) blev afsat, hvorimod han bidrog til, at A. B. Bruce (I, 396), M. Dods (I, 654) og G. A. Smith (se d. Art.) blev frikendte. Han udgav følgende Skrifter: *Life of Principal Cunningham*, 1871; *Delivery and Development of Christian Doctrine*, 1874; *The Bible and Criticism*, 1878; *The Epistle to the Philippians*, 1892; *The Ancient Catholic Church*, 1901 (R. Mackintosh, *Principal R.*, London 1907).

C. E. F.

Raison, Culte de la (Fornuftgudsdyrkelsen). Under den franske Revolution indbragtes (1793) i Konventet et Forslag om Folkets Opdragelse ved Revolutionsfester. Inden Sagen var afgjort,

beslattede Hébert, Chaumette o. a. at lade fejre en Fest for deres ateistiske Idéer; de vilde ogsaa derved bekæmpe Katolicismen. Festen fejredes den 20. Brumaire Aar II (10. Nov. 1793) i Notre-Dame i Paris. Paa en Forhøjning midt i Kirken var opført et Tempel i gr. Stil med »Fornuftens« Altar. En Kvinde, forestillende Frihedens Gudinde, hyldedes. Derefter holdt Chaumette en Tale for »Fornuftens« og »Frihedens«. Konventet gik dog kun modvilligt med og vilde ikke stille alle Kirker til den nye »Guds-tjenestes« Raadighed. De enkelte Kommuner fik Frihed til at afgøre Spørgsmaalet. Snart efter lykkedes det Robespierre og Dantonisterne at faa Chaumette paa Skaffottet og Fornuftdyrkelsen forbudt.

V. L. P.

Rakal (1 Sam. 30, 29), en Fejlskrift for »Karmel« (det jødiske), som LXX læser.

Rakauer-Katekismen, Socinianernes Katekisme, kaldes saaledes efter den polske By Rakau, der var Socinianernes videnskabelige Midtpunkt, og hvor den udkom paa Polsk 1605, paa Latin 1609. Den er affattet i 525 Spørgsmaal og Svar og er udarbejdet af Valentin Schmalz, Hieronymus Moskorzowski og Johannes Völkel paa Grundlag af Forarbejder af Faustus Socinus. Se Art. Socinianere.

S. A. B.

Rakel (Rahel), Labans Datter og Jakobs Hustru. I 1 Mos. 29 fortælles om Jakobs Komme til sin Rejses Maal ved Harran og hans Sammentræf med sin unge Slægtning R. ved Brønden, hvor hun kom for at vande sin Faders Faar, hvad Jakob udførte for hende. Greben af hendes Skønhed og med dyb Kærlighed til hende gik Jakob ind paa at tjene hendes Fader Laban i 7 Aar for derefter at faa hende til Hustru, »og de syntes ham at være faa Dage, saa kær havde han hende« (V. 20). Bekendt er det, hvorledes Laban efter Forløbet af den fastsatte Tid bedrog Jakob og gav ham sin ældre Datter Lea i Stedet, og at Jakob vel straks derefter ogsaa fik Rakel til Hustru, men maatte tjene andre 7 Aar for hende. I Ægteskabet var det længe R.s bitre Sorg, at hun ingen Børn fik, medens hendes Søster skænkede Jakob en Række af Sønner; omsider fødte dog ogsaa R. Sønnen Josef (30, 22—24). Da Jakob drog bort fra Harran, hvor Laban havde fastholdt ham yderligere i 6 Aar, medtog R. sin Faders Husgud og forstod med List at skjule den for ham trods hans ivrige Søgen, da han havde indhentet Flygtningene (31, 33 f.). Fortællingen under Laban at blive overlistet saaledes. I Beretningen om Jakobs Møde med hans Broder Esav ses Jakobs Kærlighed til R. i 33, 1. 2. 7. Det sidste, der berettes om R., er Benjamins Fødsel, der kostede hende Livet, paa Vejen fra Betel sydpaa, og at Jakob begravede hende dér (35, 16—20; 48, 7). Sammen med sin Søster Lea nævnes R. i Rut 4, 11 som den højstpristede Stammemoder i Israel, og i 1 Mos. 30 har Fortællingen den stammegenealogiske Karakter. Dette udelukker ikke, at R. alligevel først og fremmest (lige saa vel som Lea og selvfølgelig Jakob selv) er en individuel Personlighed, Jakobs Hustru. — R.s Grav. I 1 Mos. 35, 19; 48, 7 forklares Efrata (Efrat), i hvis Nærhed R. døde, som ensbetydende med Betlehem. Denne redaktionelle Indskudsbemærkning er dog næppe rigtig. R.s Grav ses af Fortællingen i 1 Mos. 35, 20 (E)

at have været et velkendt Sted i den ældre Israeltiske Tid, men er øjensynlig i Henhold til 1 Sam. 10, 2 at søge paa Benjamin Stammes Nordgrænse, altsaa langt nordligere end Betlehem, der ligger i Juda og S. for Jerusalem. I Nærheden af Rama (nu: er-Râm), godt 1 geogr. Mil S. for Betel, maa R.s Grav have været (Jer. 31, 15; jvfr. 40, 1). De 2 »Efrata« er altsaa forskellige. Nu til Dags findes en engl. Mil N. for Betlehem et »R.s Mindesmærke« (Kubbet Râhîl) af sen middelalderlig Oprindelse. L. G. Rakkat, By i Naftali (Josva 19, 35), i Følge Talmud det senere Tiberias. Den nye By blev bygget over Grave, kan altsaa ikke være opført paa selve den gamle Byplads.

Rakkon, By i Dans Stamme i Nærheden af Joppe (Josva 19, 46); muligvis Tell-er-rakkât.

Ram. 1) En juedisk Familie, hvis Stamfader snart henføres til Hesron (1 Krøn. 2, 9), snart til Jerahmeel (1 Krøn. 2, 25); paa førstnævnte Maade i Davids Genealogi (Rut. 4, 19; Mt. 1, 3 [Aram]; Lk. 3, 33 [Arni]). — 2) Den Familie, hvortil Elihu hørte (Ijob 32, 2).

Ram Mohun Roy, f. i Râdhânagar i Bengalen Maj 1772 af gammel og anset Bramin-familie; fik en god Uddannelse; læste Persisk hjemme, Arabisk i Patna, hvor han studerede Evklid, Aristoteles og Koranen, og Sanskrit i Benares. Begyndte tidlig at tvivle paa Afgudsdyrkelsen; rejste som 15-årig til Tibet for at studere Buddhisme, som han skarpt kritiserede. Paa Grund af sin Opposition mod Afguderiet maatte han tage Bolig i Benares indtil Faderens Død 1803; var derefter i o. 10 Aar i Embedsstilling under det ostindiske Kompagni. 1814 flyttede han til Kalkutta, samlede Venner til ugentlige Møder, hvor man læste de forskellige Religioners hellige Bøger og sang monoteistiske Hymner; oversatte Upanishad paa Bengali, Hindustani og Engelsk med Indledning og Forklaringer og udbredte dem paa egen Bekostning. Megen Modstand hos hans Landsmænd vakte hans energiske Kamp mod Enkebrænding. Hans Møde med Krdmmen bragte ham til at lære Græsk og Hebraisk for at studere Biblen i Grund-sprogene; men Kristen blev han aldrig; han naaede ikke længere end til den Unitarisme, som er Kernen i den af ham stiftede Hindu-sekts, Brahma-Samaj's, Lære. Med Alexander Duff stod han paa en meget venlig Fod, forstod og støttede dennes store Tanke: at bringe Indien Vesterlands Viden paa det engelske Sprog og med Biblen som stadig Del af Undervisningen (daglig Bibellæsning), den Tanke, der endnu er Grundtanken i Skolemissionen i Indien. D. i Bristol 27. Sept. 1833. Fr. S.

Rama, flere Byer i Kana'an. Navnet (hvoraf Ramot og Ramataim ere Flertalsformer) betyder »en Højde«. — 1) R. i Benjamin (Josva 18, 25); det er den nuværende Landsby er-Râm midt imellem Jerusalem og Betel, lige N. for førstnævnte, 1 geogr. Mil godt og vel derfra (jvfr. Omtalen af R. i Dom. 19, 13; Jes. 10, 29; Hos. 5, 8). Mellem R. og Betel var Deborah Palmetræs (Dom. 4, 5). I Tiden efter Israels og Judas Adskillelse var det Kong Baesas Hensigt at befæste R. for at spærre Jerusalem Vejen nordpaa; kun ved Syrernes Hjælp fik Kong Aza i Juda det forhindret (1 Kong. 15, 17 f.;

2 Krøn. 16, 1 f.). Jvfr. løvrigt Jer. 40, 1; Esra 2, 46; Neh. 11, 33. Poetisk nævnes i Jer. 31, 15 (anvendt i Mt. 2, 17, 18) Stammeren Rakel som staaende paa R.s Højde, hvorfra hun jamrende er Vidne til Josefs og Benjamins Børns Bortførelse. — 2) R. i Efraim, Samuels Hjemsted, hvor han er født, hvor han boede, og hvor han begravdes (1 Sam. 1, 19; 2, 11; 7, 17; 8, 4; 15, 34; 16, 13; 19, 17 f.; 20, 1; 25, 1; 28, 3). I LXX kaldes Stedet Ramataim (Ῥαμαθαιμ, »Dobbelthøjen«), og denne Variation har ogsaa den hebr. Tekst paa det enkelte Sted 1 Sam. 1, 1. Formen »Ramataim-sofim« er en Uting; der maa sandsynligvis og i Henhold til LXX læses »en Mand fra Ramataim, en Sufit« (1 Sam. 9, 5). Ogsaa i 1 Sam. 9 maa den ubenævnte By være R., Samuels sædvanlige Opholdssted. Da R. udtrykkelig siges at være i Efraims Bjerger, kan det umulig identificeres med Nebi Samvil, N.V. for Jerusalem, hvor Traditionen vil vise Samuels Grav (Nebi Samvil er Miske). Sandsynligst er Identificeringen med Beit-rima, en Landsby i Nærheden af Tibne (Timna) og et Par geogr. Mil N.Ø. for Lydda. Dette bestyrkes ved 1 Mak. 11, 34, hvor Ramatem (Ramata), som er »Ramataim«, netop maa søges i denne Retning. Evangelierne »Arimatea« (Josef af A.) er samme By. — 3) R. i Simeon eller »R. mod Søndens« (Ramat-negeb), allersydligst i Simeon (Josva 19, 8), ogsaa kaldet Ramot (1 Sam. 30, 27), er et andet Navn for Ba'alat-be'er. Beliggenheden ellers ukendt. — 4) R. i Aser (Josva 19, 29), muligvis Landsbyen Râmiya, S.Ø. for Tyros. — 5) R. i Naftali (Josva 19, 36) identificeres med den store Landsby Râme, S.V. for Safed. — Ramot-gilead (se dette) har i 2 Kong. 8, 29 den kortere Form R. — En Ramatit nævnes i 1 Krøn. 27, 27. L. G.

Ramabal, Pandita, Datter af en lærd Maharratabramin, blev f. i Nærheden af Bombay i April 1856, undervistes af sine Forældre i Hinduernes hellige Skrifter og lærte paa Fammillens mangeaarige Pilgrimsrejser adskillige indiske Talesprog; mistede under Hungersnøden 1876—77 begge sine Forældre og snart derefter sin Broder. Paa sine Rejser fik hun et dybt Indtryk af de indiske Kvinders Nød, især Erkernes, til hvis Hjælp hun, da hun efter et kort Ægteskab med en Hindu-Sagfører selv var bleven Enke, viede sit Liv. Under et Ophold i England i 1883 blev hun døbt. Med Støtte fra Amerika har hun i Puna (o. 30 Mil S.Ø. for Bombay) oprettet en, efterhaanden meget stor, Uddannelsesanstalt, hvor Barne-enker, forældreløse Børn fra Hungersnødstiderne og andre ulykkelige unge Kvinder har fundet Ly og er blevet opdraget til nyttige Mennesker. Det Arbejde, Ramabal herigennem og paa andre Maader har gjort for Indiens Kvindeverden, vil gøre hendes Navn uforglemmeligt og sikre det en Plads i Indiens K.h.st. (Johanne Blauenfeldt, P. R., 1907). Fr. S.

Ramadan, den muhammedanske Fastemaaned. Medens Muhammed i den korte Periode, hvor han stillede sig venlig overfor Joderne i Medina, tænkte paa at optage den jødiske Faste paa Forsøningsdagen, greb han efter Bruddet med dem til en hel anden Form, idet han paa-bød Faste i hele Ramadan-Maaneden, saalænge Solen er synlig paa Himlen. Uden Tvivl viser

denne Form, som Muhammed, ligesom i andre lignende Tilfælde, ikke har opfundet, men laaner fra andre, i sidste Instans tilbage til en Stjerne-kultus, som den f. E. findes hos Harranierne; men fra hvem han umiddelbart overtog den, er ikke sikkert. For Muhammedanerne, navnlig i de nordligere Egne, naar R. falder i Sommer-halvaaret, er denne Faste en ret følelig Askese, som de imidlertid holder sig skadesløse for ved allehaande Lystighed om Nætterne. Syge og Rejsende kan forlægge den, og under Krigstog gives der Dispens. Ogsaa ellers fremhæves i Koranen Faste som religiøst Øvelsesmiddel, der ogsaa bruges som Sonemiddel efter forskellige Forseelser (Fr. Buhl, Muhammeds Liv, S. 221 f.). F. B.

Ramat-lehi, se Lehi (III, 34).

Ramat-mispe, se Mispa Nr. 2 (III, 263).

Ramat-negeb, se Rama.

Ramataim-sofim, se Rama Nr. 2.

Ramatem (Ramata) i 1 Mak. 11, 34, se Rama Nr. 2.

Rambach, en fra Thüringen stammende Familie, der har talt flere fremragende Teologer.

1) August Jacob R., Præst og Hymnolog, f. 28. Maj 1777 i Quedlinburg, opdraget i Hamburg, hvor Faderen var Præst, blev 1802 Diakon ved St. Jakobs K. i Hamburg, 1818 sin Faders Efterfølger som Præst ved St. Michaelis K.; død i Ottensen ved Altona 7. Sept. 1851. R. virkede ivrigt for Døvtummesagen, Bibelselskaber og Skolevæsen, men sin Hovedbetydning har han ved Samlingen af »Anthologie christlicher Gesänge« (6 Bind, 1817—33), hvori han søger at fremstille Psalmerne i deres oprindelige Form; enkelte lat. Psalmer har han oversat. I Udarbejdelsen af den 1843 udkomne, endnu benyttede hamburgske Psalmebog havde R. væsentlig Andel. R. har desuden forfattet »Über Dr. M. Luthers Verdienst um den Kirchengesang« (1813) og nogle Meddelelser om Forfatterne i Hamburger-Psalmebogen. — 2) Johann Jacob R., f. 24. Febr. 1693 i Halle a. S. af Haandværkerfamilie, kom 1708 i Latinskolen i de Franckeske Stiftelser, 1712 til Universitetet, hvor han særlig helligede sig de orientalske Sprog og færdedes sammen med flere af Pietismens bedste Mænd; 1719 flyttede han til Jena og opholdt sig i Budeus's (I, 410) Hus. Her holdt han Forelæsninger over Eksegese og Freylinghausens »Grundlegung der Theologie«; 1723 kaldtes han baade til København og til Giessen, men valgte det sidste. R. døde 13. Apr. 1735 som Prof. primarius og Superintendent for Hessen. Som Teolog indtog R. et Mellemskandpunkt mellem Pietismen og Oplysningen, han har udgivet fremragende Værker paa Hermenevtikens, Homiletikens og Polemikens Omraade; men særlig mindes han som Digter og Udgiver af Psalmesamlinger: »Auserlesene Gedichte« (1718); »Hessen-Darmstädtliches Kirchengesangbuch« (1733); »Geistreiches Hausgesangbuch« (1735), efter Spencers Ønske om to forskellige Sangbøger til Kirke- og Hussammenkomster. Selv har han forfattet 176 Psalmer af ulige Værdi; men i det hele er han en tiltalende Digter med poetisk Sans og uden Hang til Tidens Svulst (Koch, Gesch. des Kirchenlieds, 1868, IV, 521 f.). Hans opbyggelige Skrifter oversattes i stort Tal paa Dansk, og i Psh. f. K. og Hjem er optaget af R.: 180 »Min Jesus, Grund til al vor Lyst« og 571 »Det

koster mere«, begge ved Brorson, derimod bærer 358 »Led os, Herre, ved din Haand« kun med meget lidt Ret R.s Navn. N. M. P.

Ramée, Pierre de la (Petrus Ramus), fr. Filosof og Matematiker, f. i Byen Cuth i Picardie 1515, fremtraadte efter 1536 i Paris som Lærer i Filosofi, men paa Grund af sine, Magthaverne mishagelige, Anskuelser fik han Forbud mod at undervise i sit Fag. Efter en Tidlang at have holdt Forelæsninger, hovedsagelig i Matematik, blev han imidlertid 1551 udnævnt til Prof. i Dialektik og Retorik ved Universitetet i Paris. Efter at han 1562 havde sluttet sig til Calvinismen, fik hans mange og heftige Modstandere ny Lejlighed til at chikanere ham, og han blev nu udsat for saa svære Forfølgelser, at han en Tid maatte forlade Paris. Efter sin Tilbagevenden 1571 gaves der ham Forbud mod at forelæse, og han gav sig nu udelukkende af med Forfattervirksomhed, indtil han 1572 faldt som Offer for Bartholomæus-Nattens Blodbad.

R. var en afgjort Modstander af sin Tids skolaske Filosofi. Allerede ved sin Promotion 1536 opstillede og forsvarede han den paradoksale Tesis, at »alt, hvad Aristoteles har lært, er falsk«. Den traditionelle Logik er efter R. saa godt som værdiløs. Logikens virkelige Love kan man ikke lære af Aristoteles, men ved at studere den Maade, hvorpaa Cicero og Quintilian overbeviste deres Tilhørere. R. definerer ogsaa Logiken som en *ars disserendi* og lader den udmunde i Dialektik og Retorik. De vigtigste Arbejder, hvori han har fremstillet disse Anskuelser, er *Animadversionum in dialecticam Aristotelis libri XX* og *Institutionum dialecticarum libri III*. Ved sin Opposition imod Datidens skolaske Filosofi's kritikløse Forhold til Aristoteles og ved at hævde Nødvendigheden af en ny og grundigere videnskabelig Metode blev R. en Forløber for Cartesius, og det er her hans største filosofiske Betydning ligger. R. har ogsaa indlagt sig stor Fortjeneste ved en Række, ved klar Fremstilling sig udmærkende, matematiske Arbejder, og han var en af Tidens mest ivrige Forsvarere af Koperniks System.

R.s teologiske Grundtanker findes i det efter hans Død udkomne Værk *Commentariorum de religione christiana libri IV, nunquam antea editi* med en Levnedsskrivelse, forfattet af hans Ven Theophil Banosius. Den teologiske Anskuelse, som her møder os, bærer helt igennem et ref. Præg, men er iøvrigt lidet original.

R.s Tilhængere dannede en særlig Skole, ikke blot i Frankrig, men ogsaa i Tyskland, Schweiz, Nederlandene, England, Skotland og de skandinaviske Lande. Ramismen fandt vel især sine Tilhængere blandt de Ref., men dog ogsaa blandt Lutheranere, ja man gjorde endog Forsøg paa at sammensmelte Ramismen og Melanchtons Filosofi. Da senere Cartesius's Filosofi mere og mere udbredte sig i Evropa, tabte Ramismen snart sin Betydning. Blandt betydelige Teologer, som var Tilhængere af R., maa nævnes Kaspar Olevianus og Johannes Piscator. (Waddington, R., sa vie, ses écrits et ses opinions, 1855; Desmaze, Petrus R., sa vie, ses écrits et sa mort, 1864; P. Lobstein, Petrus R. als Theologe, 1878; samt især over R.s Logik: Prantl i »Sitzungsberichte d. kgl. Bayr. Akad. d. Wissensch., phil.-philol. hist. Klasse«, 1878). O. B.-w.

Ramja, en af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 25).

Ramløs, Hans, dsk Præst, f. 1681 i Aalborg, d. 1729 som Spr. i Hvidbjerg Vestenaa, udg. 1714 »De syges Sengehog« og 1727 »Adams og Evæ Fald paa Vers«.

Ramón. 1) R. fra Peñafort, rom.-kat. Teol. og Kanonist, f. efter 1180 paa Slottet Peñafort i Katalonien, d. 6. Jan. 1275. R. studerede kanon. Ret i Bologna, blev 1219 Kannik i Barcelona og traadte 1222 ind i den faa Aar før stiftede Dominikanerorden. Hans Iver for at prædike Korstog mod Maurerne gjorde Gregor IX opmærksom paa ham, og 1230 kaldtes han til Rom, hvor han blev Penitentiar og fik overdraget at tilvejebringe en officiel Udgave af de senere kirkeretlige Afgørelser. R. udarbejdede da, som Tilleg til Gratians Lovbog, Samlingen *Decretalium Gregorii IX compilatio*, ogsaa kaldet *Liber extra* (i Friedbergs Udgave af Corpus juris canonici, II, 1 f.), der fik Lovkraft 1234, da Gregor IX sendte den til Universiteterne i Bologna og Paris (Indholdet falder i 5 Afsnit, der huskes efter Verset: iudex, iudicium, clerus, connubia, crimen). R. forfattede desuden et større kaustisk Værk i 4 Bøger, Summa casuum poenitentiae. 1235 udnævntes han til Ærkebiskop af Barcelona og 1238 til sin Ordens General, men trak sig 1240 tilbage for at leve som simpel Munk. 1601 kom han paa Helgenlisten. (Danzas, Études de S. Dominique, 2. Série: R. de P. et son époque, 1885; Raymondiana [Dokumenter vedrørende hans Liv og Skrifter], Coll., ed. Balme et Paban, Stuttg. 1900). — 2) **R. fra Sabunde**, spansk Mediciner og Teol., der o. 1430 optraadte som Lærer i Toulouse, men iøvrigt vises intet nærmere om hans Liv. Han har forfattet et Skrift *Liber naturæ sive creaturarum* (sidst udg. Sulzbach 1852), hvori han har villet fremlægge en »naturlig Teologi«. I Modsætning til Nominalismen (Occam) søger han i Tilslutning til Anselm at paaavise Overensstemmelsen mellem Tro og Viden. Der gives to Erkendelseskilder, Naturens Bog og Aabenbaringen (den hl. Skrift), der væsentlig have samme Indhold, kun med den Forskel, at den første er almindelig og umiddelbar, medens den anden dels lærer bedre at forstaa den første, dels skænker nye Sandheder, som det af Synden sløvede Øje ikke har opdaget i Naturen. Saaledes udleder R. af Menneskets egen Natur (Fornuften) alle den overnaturlige Aabenbarings Sandheder, baade Treenigheden og endog Læren om de 7 Sakramenter og Pavens Primat. (Matzke, Die natürliche Theol. des R. v. S., Breslau 1846; Kleiber, De R. de S. vita et scriptis, Berlin 1856). S. A. B.

Ramot i Gilead. Navnet »Ramot« (Flertal af Rama, »en Højde«) forekommer ellers kun enkelte Gange: 1 Sam. 30, 27 om den By, der ellers kaldes »Rama mod Sonden«; 1 Krøn. 6, 58 [73] om en By i Issakar, ogsaa kaldet Remet eller Jarmut; og muligvis i Esra 10, 29 som Sideform til Personnavnet Jeremot. — R. i Gilead eller R.-gilead var en af Tilflugtsstederne og laa i Gads Stamme (Levithy): 5 Mos. 4, 43; Josva 20, 8; 21, 38; 1 Krøn. 6, 65 [80]. I R. residerede ogsaa en af Salomos Guvernører (1 Kong. 4, 13). I de israelitiske-syriske Krige var R. et heftigt omstridt Punkt. I Kampen

for at tilbagetage den (1 Kong. 22, 3, jvfr. 20, 34) faldt Kong Akab i Slaget foran R. (1 Kong. 22). Noget senere maa det være lykkedes Israelitterne at bemægtige sig R., thi i 2 Kong. 9 er det Israelitterne, der forsvare Byen mod Damaskenerne (jvfr. V. 15); i R. var det saa ogsaa, at Jehu, efter at Joram saaret var bragt tilbage til Jsreel, udraabtes til Konge. — R.s Beliggenhed har man tidligere paa Grund af Evsebios's Angivelser søgt i es-Salt eller et Punkt i Nærheden deraf, altsaa S. for Jabbok, men dette maa betragtes som fejlagtigt, bl. a. fordi det er altfor sydligt. R. har været en Grænseby overfor Syrerne. Bedre kunde Gerasa eller Reimün, V. for dette, altsaa N. for Jabbok, komme i Betragtning. Men ogsaa disse ere sikkert for sydlige. Et Sted nærmere Jarmuk vilde passe langt bedre. Et saadant findes i Landsbyen er-Remta ved Karavanvejen, S.V. for Edrei. Denne Identifikation (G. A. Smith, Smend o. fl.) har al Sandsynlighed for sig, stemmer ogsaa godt med 1 Kong. 4, 13. L. G.

Rampolla, Mariano, Marchese del Tindaro, Kardinal, f. 17. Aug. 1843 i Polizzi paa Sicilien, studerede i Rom ved Jesuiternes Kollegium og det gejstl. Akademi for unge adelige, hvorefter han af Pius IX blev ansat i den pavelige Forvaltnings og Diplomatis Tjeneste og blev Sekretær for Propagandaen. Under Leo XIII, der tidlig blev opmærksom paa ham, blev han Sekretær ved Kongregationen for overordentlige kirkl. Anliggender og udnævntes 1882 til Biskop i Heraklea *in partibus* og Nuntius i Madrid. Her viste han sine betydelige Evner som Diplomat, idet han havde sin Andel i, at Leo XIII blev taget til Voldgiftsdommer i Striden mellem Spanien og Tyskland om Karolinerne (1885). 14. Marts 1887 blev han Kardinal og samme Aar (Juni) Statssekretær efter Jacobinis Død. Som saadan ledede han med overlegen Dygtighed den pavelige Politik, der gik ud paa en Tilnærmelse til Frankrig og Rusland for i de Magter at finde Støtte mod Kongeriget Italien. Efter Leo XIII's Død (1903) var R. selvskreven som Paveemne, men hans Valg strandede paa Østerrigs Veto. Derefter veg han Pladsen som Statssekretær for Merry del Val og har siden holdt sig i Baggrunden. Trods sine mange Hverv, han er Ærkepræst ved St. Peter, har han ogsaa faaet Tid til videnskabelige (kr. arkæolog.) Arbejder. Som Titulær-Kardinal af S. Cecilia in Trastevere bestred han Omkostningerne ved Restaurationen af denne K. 1899—1901. Hans literære Hovedværk er S. Melania, giunior senatrice Romana (Rom 1905). S. A. B.

Ramsay, William Mitchell, Baronet, f. i Glasgow 15. Marts 1851, studerede i Aberdeen og Oxford. Da han i Sommeren 1874 hørte Prof. Benfey i Göttingen, kom han efter eget Sigende for første Gang i Forhold til moderne Forskning; han lærte senere meget af Lærde som Mommsen, Schürer og Blass og er en trofast Beundrer af tysk Videnskabelighed. 1882 blev han Fellow i Exeter College, 1885 i Lincoln College, begge i Oxford. Det sidste Aar udnævntes han til Prof. i klassisk Arkæologi ved Universitetet, men efter nogle Aars Forløb kaldtes han til Prof. i Latin i Aberdeen, hvilken Stilling han har haft siden. Tidlig kastede han sig over Romerrigets Historie og Geografi;

det har været den ledende Grund sætning i hans Studier, at Topografien er Historiens Grundlag. Specielt fik han Interesse for Lilleasiens hidtil kun lidet dyrkede Historie, og, efter at have tilegnet sig alt, hvad der var at finde i Literaturen, berejste han 1880—91 Halvøen for »Asia Minor Exploration Fund«. Den første Frugt deraf var »The Historical Geography of Asia Minor« (Royal Geographical Society's Supplementary Papers, vol. IV, London 1890), en Række Undersøgelser over Lilleasiens Byer, Landeveje og Bispedømmer i Oldtiden. Disse Studier førte ham ind paa Paulus's Rejser. Til at begynde med havde han den samme Mistillid til Ap. G.s historiske Troværdighed, som han havde fundet hos flere tyske Filologer, men han kom ved egen Forskning til det Resultat, at de Vanskeligheder, man fandt i Lukas's Fremstilling, for en stor Del berod paa falske Forestillinger i den overleverede Opfattelse af de geografiske og historiske Forhold, og det gjaldt særlig Udrykket »det galatiske Land« (Ap. G. 16, 6). Den sydgaltiske Teori (II, 157) fandt en lærd og utrættelig Forsvarer i R. Han begrundede den i sit Værk »The Church in the Roman Empire before A. D. 170« (London 1893). Hans Opfattelse blev imødegaaet af Dr. Chase (Expositor, Dec. 1893, Maj 1894), og han leverede da et nyt Indlæg, »St. Paul the Traveller and the Roman Citizen« (London 1895), der indeholder vægtige Argumenter og dristige Hypoteser. Et nyt Bidrag til Lilleasiens historiske Geografi fremkom i det omfangsrige Værk »The Cities and Bishops of Phrygia from the earliest Times to the Turkish Conquest«, Vol. I, Part 1—2 (Oxford 1895—97). I en Række Rejsebilleder, »Impressions of Turkey during Twelve Years' Wanderings« (London 1897), skildres Lilleasien i Fortid og Nutid, Befolkningen, dens Sæder og Skikke og de nyeste politiske Strømninger. 1898, 1901—02 og atter i de sidste Aar har R. paany rejst i hine Egne. Gennem den stadige Syslen med Ap. G. havde han lært at sætte dette Skriffs Forfatter højt som Historiker, og han bestyrkedes deri ved Undersøgelser over Luk. Evang. I sit Skrift »Was Christ born in Bethlehem? A Study in the Credibility of St. Luke« (London 1898) har han ved Hjælp af nyopdagede Indskrifter og andre Dokumenter belyst Problemet om den i Luk. 2, 1—2 omtalte Census og fundet Evangelistens historiske Nøjagtighed bekræftet. »A Historical Commentary on St. Paul's Epistle to the Galatians« (London 1899) indeholder ikke en Fortolkning af Teksten, men en indgaaende Behandling af de historiske Spørgsmaal, der ligger i denne. Et mindre Skrift »The Education of Christ« (London 1902) er et interessant Forsøg paa at vise Natur- og omgivelsernes Betydning for Jesu Karakterudvikling. I Studier over Joh. Aab., »The Letters to the Seven Churches of Asia and Their Place in the Plan of the Apocalypse« (London 1904) har han ud fra sit Kendskab til Lilleasiens Topografi og Oldtidens Brevskrivning kastet Strejflys over dunkle Profetier. Under Titlen »Pauline and other Studies in Early Church History« (illustr., London 1906) har Sir W. R. samlet 15 Afhandlinger, af hvilke nogle have været trykte i Tidsskrifter, men her ere omarbejdede, og af hvilke de fleste helt eller del-

vis handler om Paulus og Lukas, og med stærke, tidtels nye, Grunde hævder han, at den sidste er Ap. G.s Forfatter. 1907 udkom »The Cities of St. Paul, their Influence on his Life and Thought«, I (vil paa vise de orientalske, gr. og rom. Paavirkninger, Paulus har modtaget) og 1908 »Luke, the Physician«.

C. E. F.

Ramses (Ra'amses), en af de ægypt. Byer, Israeliterne blev tvungne til at bygge for Farao (2 Mos. 1, 11). Denne Farao, hvem Byen fik Navn efter, har været den bekendte Ramses II, der omtales i ægypt. Tekster som dens Grundlægger. Dette bekræftes ogsaa ved Udgravningerne i den sideordnede By Pitom (nu Tell el-Maskhûta), der have vist, at Ramses II har bygget denne. R. har næppe ligget langt fra Pitom (i Vadi Tumilat), men indtil nu vides ikke noget med Sikkerhed om den. Fra R. drog Israeliterne østpaa til Sukkot (2 Mos. 12, 37; 4 Mos. 33, 3. 5). Gosen, eller en Del deraf, kaldes i 1 Mos. 47, 11 (og 46, 28 LXX) »Ramses's Land«, anteciperende den Kolonisationsvirksomhed, som Ramses II her udfoldede. L. G.

Ramundaboda Kloster, Sveriges eneste Kloster tilhørende Antonius-Ordenen (I, 111 f.), laa i det nuværende Bodarna Sogn, Strengnäs Stift, paa Nordre Tiveden, hvor Vester götland og Nerike stoder sammen. Her, i den vidtstrakte Skov, hvor den alfare Vej gik mellem »Landet norden-skovs og søndenskovs«, mellem Svea- og Göta-land, kunde nok behøves et Herberge med saadanne Tilsynsmænd som St. Antonius-Brødre. Klosters Stiftelse er ukendt. Det omtales først ved Slutningen af 14. Aarh., da Prioren, Hans Clementis, køber Gaarden Solberga til Klostret. 1519 nævnes Broder Jakob Jonsson som »Prior og Forstander i St. Antonii Kloster og Gaard i Tiveden«. »Med Brødrenes Raad og Samtykke« skænker han Biskop Hans Brask en Klostret tilhørende Gaard i Arboga. Endelig omtales Antonius-Brødrene efter Rigsdagen i Vesterås i et kgl. Brev Sept. s. A., fordi de giver Herberge og Mad til »vejfarende Folk, som stedse drage den lange Vej over Skoven«, og da »inom kort tid inga herbergerare kunna förordnas som så lämpliga äro at förestå denna tunga (Byrde)«, derfor fik de af Hensyn til deres Goddædighed adskillige Rettigheder, som nægtedes andre Ordensbrødre. De fik Lov at drage om i 12 Uger om Vinteren og 8 om Sommeren for under »Guds rena ords predikande« at erhverve deres Ophold. Det varede dog ikke længe, før ogsaa Antonius-Brødrene maatte forlade deres Kloster.

O. A.

Ramus. 1) Christian R., Biskop, f. i Febr. 1687 (el. 88) i Trondhjem, Student herfra 1707, tog 1710 Embedseksamen, blev 1711 Hjelpepræst ved Garnisons K. i Kbhvn og Kapellan ved Holmens K., 1728 Præst i Vordingborg og Provst i Baars Herred og Konsistorialassessor. 1730 kom han tilbage til Kbhvn som Præst ved Helliggeistes K. og var virksom for at fremme Almueundervisningen igennem en udvidet Katekisation. 1732 blev han Biskop i Odense, hvor han gjorde sig fortjent ved at opbølge Skole- og Hospitalsvæsenet. Igen gennem en udstrakt Godgørenhed satte han sig et smukt Minde. I sine sidste Aar var han blind. Han døde 14. Dec. 1762. — Hans Søn 2) Jacob R., Biskop, f. i Kbhvn 6. Febr. 1716, Stud. fra Odense

1734, tog 1738 teol. Eksamen, blev Amanuensis hos Faderen og var derefter ansat ved St. Knuds Kirke, blev 1741 Fredagspræst, 1744 øverste Kapellan og 1745 Sognepræst, 1747 Stiftsprovst og Provst i Odense Herred, 1762 Medhjælper i Bispeembedet og s. A. Biskop. Han døde 24. Dec. 1785. Han var Psalmedigter og udgav: »Gudelige Psalmer«, 1.—3. Saml. 1781—83, der dog ikke vidne om nogen særlig poetisk Begavelse. De udkom dog i 3 Oplag, og en af dem er optaget i den nye Psalmebog for K. og Hjem (Nr. 409). S. M. G. — 3) **Jonas R.**, Præst, f. paa Akerøens Præstegaard 1649. Han blev 1665 Student fra Trondhjems Latinske, 1682 pers. Kapellan hos Præsten Kolbjørn Torstensen i Sørum, hvis siden navnkundige Datter Anna Kolbjørnsdatter blev hans Hustru, og 1690 Spr. til Norderhov, hvor han døde 1718. Han var en flittig Forfatter og blev 1698 Magister. Hans Opbyggelsesskrifter (»Naadens aandelige Markeds-tide«, Kbhvn 1680; »Aandelig Herbarium el. Sjælens Lysthaver«, Kra. 1695) vandt Almuens Yndest og er oftere bleven optrykt. Især vandt han dog et Navn som Historiker og Kirkehistoriker. I »Nori regnum« fortæller han Norges Urhistorie indtil Harald Hårfager. Hans »Ulysses et Utinus, unus et idem« (1702 og oftere) er et højt fantastisk Forsøg paa at efterleve Forbindelser mellem den gr. og norske Sagnhistorie — »en Art norsk Sidestykke til Rudbecks Atlantica«. Hans 1706 i Kra. udkomne synkronistiske Værk »Guds Rige blandt Verdens Riger«, gaaende indtil 1600, er mærkeligt som det første norske Forsøg paa en Fremstilling af den almindelige K.hist. Efter Forf.s Død udkom hans »Norges Kongers Historie« (1719) og »Norges Beskrivelse« (1735). Allerede R.s samtidige Torfæus og Arne Magnussen fandt adskilligt at udsætte paa hans Historiekrivning (L. Daas, Hist. Skildringer II, 87—93; Samme i Dsk biogr. Leks.). A. B. — 4) **Petrus R.**, se Ramée.

Ranavalona, R. I, Dronning af Madagaskar, gift med Radama I og efter hans Død regerende Dronning 1828—61. Hun var, i Modsætning til sin Mand, Fremmedfjende og som saadan Fjende af den evang. Mission; religiøs Forstaelse manglede hun ganske, derfor selvfølgelig ogsaa religiøs Fanatisme. Hendes saakaldte 4 Kristenforfølgelser (1837—38, 1840, 1849 og 1857) var i Virkeligheden kun Led i hendes fremmedfjendtlige Politik, og af de henrettedes Masser var de allerfleste slet ikke kristne, kun politiske Modstandere; allerhøjest har 100 Kristne lidt Døden i alle 4 Forfølgelser tilsammen, de 60 i 1857 for Deltagelse i Kronprinsens Sammensværgelse med Franskmandene (det er over disse politiske Forbrydere »Martyrmindekirken« i Fiadanana senere blev rejst), og af de resterende 40 kan det kun om en eneste henrettet konstateres, at han har faaet Valg mellem Fornægtelse og Død. Men — Kristentro var i alle disse Aar en Statsforbrydelse, og derfor blev disse Aar en Sigtelsesstid for den lille Missionsmenighed paa Øen, som tiltog i Medlemstal trods alle Prøvelser. I R.s Regeringstid begyndte den franske Indblanding. Hun døde 16. August 1861. — R. II, Dronning af Madagaskar 1868—83. Under hendes Forgængerske, Rasoharina (1863—68), Radama II's Enke, som paa Dødslejet, efter at hun havde

mistet Bevidstheden, blev døbt af en fransk Jesuit Laborde, en af Deltagerne i Sammensværgelsen 1857 under R. I, begyndte den evang. Mission rigtig at tage Fart, for en Del ved Massedaab; Juledag 1865 døbtess f. E. i Hovedstaden Antananarivo 335 Hedninger. Følgende Tal karakteriserer den hastige Udvikling i disse Aar indenfor Londonermissionens Arbejde: 1837: o. 100 Kr. i 2 Menigheder; 1861: o. 1000 Kr. i 2 Menigheder; 1867: 20,000 Kr. i 90 Menigheder. Og denne rivende Udvikling fortsattes med forøget Fart, efter at R. II og hendes Gemal, Premierministeren, 21. Febr. 1869 var døde af en indfødt Prædikant; dog holdt de to Miss.-Selskaber, det norske og Kvækernes, der 1867 havde begyndt Arbejde paa Øen, meget igen overfor Tilstrømningen, saa at deres Kristental voksede langt langsommere, medens de saa til Gengæld slap for de store Frafald, da der kom Prøvelser over Menighederne fra fransk Side. R. II viste hele Resten af sit Liv, at det var Alvor med hendes Krdm; ogsaa hendes Statsstyrelse bærer dette Præg: Søndagsarbejdet afskaffedes, haarde Love mildnedes; 1877 fik Slaverne Frihed og i 1881 indførtes Skoletvang for det regerende Folk, Hovværns Børn. Hun døde 13. Juli 1883, kort efter, at Trearskrigen med Frankrig var brudt ud. — R. III, sidste Dronning af Madagaskar, regerede fra 13. Juli 1883 til 30. Sept. 1895, da Franskmandene erobrede Antananarivo. Politisk er hendes Regeringstid kendetegnet ved Hovaregeringens Svækkelse og Undergravelse af fransk Indflydelse, indtil Regeringen, der ikke kendte den fransk-engelske Aftale om, at Frankrig skulde have frie Hænder paa Madagaskar, i Tillid til engelsk Hjælp begyndte Krig mod Frankrig. Krigen kostede Frankrig 7000 Menneskeliv og 92½ Mill. Frs. Vejledet af Kort, tegnede af Jesuiten Roblet paa saakaldte Missionsrejser, naaede den franske Hærs Portrav Hovedstaden, som faldt ved Forræderi 30. Sept. 1895. Landet blev fransk Koloni 6. Aug. 1896. Religiøst er hendes Regeringstid Bæfestelsestiden for Kvækernes og især det norske Missionsselskabs Arbejde, som voksede en rolig Vækst og viste sin Soliditet under Krigen, i Røverperioden efter den franske Okkupation, og under Kampen med Jesuiterne, den haardeste af alle Prøver for evang. Mission paa Øen. Londonernes Arbejde derimod havde næppe godt af den megen Hofgunst, og den frie »Hofkirke« var ganske præget af den uheldige Forbindelse mellem Kristendom og Politik. R. blev efter Okkupationen forvist til Alger med en aarlig Pension af den franske Regering.

Fr. S.

Rancé, Dominique Armand Jean le Bouthillier de, f. 1626, d. 1700, Trappistordenens Stifter (se d. Art.).

Ranch, Hieronymus Justesen, Præst og dramatisk Forfatter, var f. 1539 i Vinkel ved Viborg, hvor hans Fader var Præst. Studerede i Wittenberg og blev Magister. 1572 Præst ved Graabrødre K. i Viborg. I Anledning af Prins Christians Hylding i denne By 1584 forfattede han Skuespillet »Kong Salomons Hylding« og agerede selv med ved Opførelsen. Senere udgav han flere dramatiske Arbejder i mere verdslig Stil, som »Samsons Fængsel« og »Karrig Nid-

ding«. Men da han søgte om Universitetets Approbation paa nogle af sine Skuespil, fik han til Svar, at »Professorerne havde andre og alvorligere Ting at bestille«. Han nød dog Anseelse i sit Embede, blev Provst i Nørlyng Herred og døde 3. Dec. 1607 (S. Birket Smith, H. J. Ranchs Danske Skuespil og Fugleviser, 1876—77).

H. F. R.

Rancken. 1) **Gustaf R.**, finsk Præst, f. 2. Juni 1756 i Hattula, Kapellan i Åbo 1789, Spr. i Bjärnä nær ved Åbo 1803, Dr. theol. 1817, d. 16. Jan. 1831. Som ung Præst i Tavastland, hvor ekstatisk farvede religiøse Bevægelser vakte stor Opsigt, vandt han de vakttes Tillid og indvirkede meget paa Bevægelsens Udvikling i sund Retning. Siden virkede han i Åboegnen i Omgivelser, hvor rel. Ligegyldighed og sædelig Slaphed havde vundet Indpas, med usædvanlig praktisk Blik, Alvor og Nidkærhed for levende Krdm. Han havde modtaget Paavirkning baade fra Pietismen og Herrnhutismen, men hans egen Opfattelse udviklede sig i en sund og dyb bibelsk-evang. Retning. Idet han tilegnede sig det berettigede i Oplysningstidens pædagogiske Idéer, tillæmpede han dem paa Katekismeundervisningen, hvis Forbedring laa ham paa Hjertet; han grundede Søndagsskoler, udarbejdede nogle Forslag til Lærebøger samt deltog i Katekismekommissionen af 1817's Arbejder. R. ivrede for Udbredelse af finsk religiøs Literatur af vækkende Indhold og var 1818 en af Stifterne af Evangelisk Selskab i Åbo. — 2) **Engelbrekt R.**, den foregaendes Søn, f. i Åbo 28. Dec. 1790, d. som Kapellan i Mictois 14. Jan. 1862, var Udgifter af Finlands første kirkel. Tidsskrift »Ecclesiastiskt Intelligensblad« 1839 og dets Fortsættelse »Ecclesiastiskt Litteraturblad« 1840—45, samt af Prædikener. J. G.

Randall, Benjamin. f. 1749, d. 1808, Grundlæggeren af Free-Will-Baptists (II, 114).

Randrup, Frederik, dsk Præst, f. i Fakse 1743, cand. theol. 1763, d. som Spr. til Bregninge-Bjergsted 1813, har udgivet flere Ophbyggelsesskrifter og Prædikener. Blandt hans oplysende Folkeskrifter findes »Bevis for Christendommens Sandhed efter Lægmands Fatteevne« (1797); i dets Dedikation til Kronprinsen paakalder R. Statens Værn for Præstestanden, der blev smædet og forfulgt af den radikale Oplysnings Literatur. J. O. A.

Randulf, Niels, Biskop, blev født i Roskilde 1630. Efter 7 Aars Studieophold udenlands og efter Erhvervelse af Magistergraden (1657) blev han 1661 Spr. i Køge, 1665 Præst ved Helligaandskirken i Kbhvn og s. A. Biskop i Bergen, hvor han virkede helt til sin Død 1711. Han gjaldt for en lærd Mand og blev 1665 Dr. theol.; foruden en Disputats »De resurrectione« har han dog kun udgivet et Par Ligprædikener i Tidens almindelige Stil. Sit Stift styrede han i den lange Tid med Kraft og Sindighed, og Pontoppidan omtaler ham som »en af de værdigste og bedste Biskopper, disse Lande har haft siden Reformationen«. Vidnesbyrd derom er hans opbevarede Kopibog, hvori han har nedtegnet saavel sine egne som de fra Præsterne indkomne Breve tilligemed en Del Visitatsberetninger. Paa sine gamle Dage havde han den Sorg at se sin Bispegaard og hele Ejendom (der-

iblandt hans Bibliotek med adskillige Haandskrifter) samt flere af Bergens kirkel. Bygninger gaa op i Luer (1702). Hans sidste Aar var da delvis optaget med at raade Bod paa denne Skade. (Dansk biogr. Leks.; Lampe, Bergens Stift I, 11f.; Thrapp, Bergenske Kirkeforh. i 17. Aarh.). A. B.

Ranieri, Pisas Værnehelgen, en Eremit fra 12. Aarh., hvis Liv Legenden med fantastisk Frihed har bemægtiget sig. R. skal have tilhørt en fornem Pisanerfamilie og have levet et yppigt Ungdomsliv, men blev pludselig vakt og rejste til Jerusalem og levede derefter i 20 Aar som Eremit i Ørkenen i haardeste Askese, men fristet af lokkende Visioner. Hjemkommen til Pisa straaledede hans Liv ved Hellighed og Mirakler, og da han døde 1161, ringede Pisas Klokker af sig selv, og Engle sang Gloria. Hans Relikvier findes i Domkirken, og hans Festdag 17. Juli fejres bl. a. indtil vore Dage med Illumination af Domkirkepladsen og Lungarno. R.s Legende er i store Fresker gengivet paa Campo Santos Vægge af Andrea da Firenze og Antonio Veneziano (I. B. Supino, Il Camposanto di Pisa, 1896, S. 121—148). J. O. A.

Ranke. 1) **Johann Friedrich R.**, f. i preuss. Sachsen 1821, d. 1891, har vundet et Navn ved sit Arbejde for de smaa Børn, i Barnestuen, Asyler og Pogeskolen. Flidner fik ham 1841 til Kaiserswerth, hvor han en Tid logerede i det lille Hus i Præstegaardshaven, som var blevet Udgangspunkt baade for Virksomheden blandt de løsladte kvindelige Fanger og for Asylgerningen. Foruden ved Kontorarbejde skulde han hjælpe Flidner, navnlig med at uddanne Asylmodre. Til denne Gerning bragte han rige Aandens og Hjertets Gaver, og i den lagde han al sin Kraft og Flid. 1870—74 var han Forstander for et Forseminarium ved Bielefeld. Da blev han kaldet til det nye Oberlinhus i Potsdam, der skulde være et rigtigt Asylmoder-Seminarium, men allerede 1878, da det skulde have sine nye Bygninger indviende, bukkede hans Hjerne under, og hans Arbejdskraft vendte aldrig tilbage. »Oberlinhaus« blev et Diakonissehus, med Hovedvægt paa Arbejde i Asyler og blandt de vanføre. — R. tog ligesom Frøbel Opfostringen af Børn under Skolealderen videnskabeligt op og har udarbejdet et rigt Materiale dertil, i Bøger for de smaa med Billeder, Sange og Fortællinger og i Vejledning til den første Undervisning (f. E. »Die Erziehung und Beschäftigung kleiner Kinder«, Bielefeld). N. D. — 2) **Leopold v. R.**, Tysklands største Historiker, f. 20. (21. ?) Dec. 1795 i Wiehe i Thüringen, opdraget i Schulpforta, studerede oprindeligt Teol. og Filos., men blev ved sin Virksomhed som Overlærer i Frankfurt a. O. ført ind paa Historien, i hvilket Fag han 1825 blev ansat som Professor i Berlin. Som saadan virkede han til 1872, da Øjensvagthed tvang ham til at nedlægge sin Lærerpost uden dog at svække hans Arbejdsiver. Død i Berlin 23. Maj 1886 som virkelig Geheimraad, Excellence og ophøjet i den arvelige Adelsstand. Af hans talrige Værker (samlet Udg. Leipzig 1868—90, 54 Bd.) har for Kirkehistorien særlig Betydning: »Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16. u. 17. Jahrh.« (Berlin 1834—36, 11. Opl. 1907), almindelig anset for hans bedste

Værk, idet denne Bog »i Sammensmeltningen af den højeste og videste Helhedsanskuelse med den mangfoldigste og skønneste Udfoldelse af det enkelte fuldkomment udtrykker hans Genialitet« (Dove). Ligesom R.s øvrige Arbejder er »Die röm. Papste« saa at sige udelukkende bygget paa Kilderne, navnlig Arkivstudier (heri ger R. Epoke i Hist.skrivningen), og udmærker sig ved Fremstillingens Objektivitet; han ser kun Historikerens Gerning i Gengivelsen af det faktiske, Dommen er Læserens; skønt alvorligt troende Kr., var R. dog langt borte fra alle Skoleformler og vandt derved dyb Forstaelse ogsaa for Romerkirken. Som et Slags Modstykke hertil, baade religiøst og nationalt, betragtede R. sit næste store Værk: »Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation« (5 Bd. 1839—43), der for første Gang knytter Baand mellem K.hist. og den alm. Hist.; hertil knytter sig langt senere »Zur deutschen Geschichte. Vom Religionsfrieden bis zum 30jährigen Kriege«, 1869, 3. Opl. 1889. (Zur eignen Lebensgeschichte, udg. af A. Dove, Lpz. 1890). N. M. P.

Ranters (egl. Skraalhalse, Pralhanse), kaldes forskellige fanatiske Kredse, der fremstod i England o. 1650 under den store rel. Brydning og viste dens Vrangside. Nogle kan være Udlober af en yderliggaaende Puritanisme, der forkaster alt ydre K.væsen som Barneværk og Ugudelighed og i Stedet vil danne et fuldkomment og frit Aandssamfund; men, som det oftere er gaadt, slog deres saakaldte Fuldkommenhed og Syndfrihed eller »Adams Tilstand« over i tøjesløs Antinomisme, og det paastodes, at der under deres Møder, trods Bøn og Psalmesang (de kaldes undertiden *Sweet Singers*), bedrevs haarrejsende Usædelighed »for at forøge de fuldkomnes Tale«. Det minder om de sørgelige Paralleler i Tyskland i den første Pietismes Tid (»Moder Buttlars Slæng«, jvfr. I, 425). R. Baxter taler om R. blandt Soldater og Menigmand, der trods Paastand om Besiddelse af Guds Aand, svægede i raa Eder, Forbandelser og Blasfemier. En anden samtidig Forfatter (Ross i Pansebeia) taler om R., der erklærede Læren om Gud, Engle, Djævel, Himmel og Helvede for Fabler og kaldte Mose og Kristus for Bedrager. De haanede Bøn og Prædiken og mente, at al Gudstjeneste var overflødig, thi Synden var Indbildning. — Siden er Navnet R. oftere paa Engelsk talende Omraade brugt som Nidnavn om sekteriske eller voldsomt optrædende rel. Bevægelser, f. E. om det Parti i New England i Amerika, der o. 1677 samlede sig om John Rogers (Rogerians), hvis Lære var, at Helligholdelsen af Sondag var Afguderi, hvorfor de forstyrrede Gudstjenesterne i Kirkerne. I 19. Aarh. blev R.-Navnet f. E. brugt om Tilhængerne af *Primitive Methodist Connexion* (II, 600). J. O. A.

Rapp, Johann Georg, Stifter af Harmoniter-Sekten (II, 349), f. 1. Nov. 1757 i Iptingen i Württemberg, Linnedvæver, blev paavirket af M. Hahn (II, 329), men Michelianerne vilde ikke have med ham at gøre, da han manglede den rette Ydmyghed. Hans Veltalenhed samlede ham dog mange Tilhængere. 1803 rejste han til Amerika for at berede Vejen for de kr. kommunistiske Samfund, og 1804 fulgte o. 700 af hans Disciple efter. De første Kolonier (*Har-*

mony og *New-Harmony*) grundedes ved Pittsburg i Pennsylvania og i Indiana, men 1824 solgtes de, og Harmoniterne flyttede til *Economy* i Pennsylvania (Beaver). Medlemmerne var forpligtet til Celibat og Ejendomsfællesskab, og R. ventede Kristi Komme som nær forestaaende. R. døde 7. Aug. 1847; da blomstrede Kolonien. J. O. A.

Rashi, berømt jødisk Lærd. Navnet er dannet af Forbogstaverne i Rabbi Salomo b. Isak, medens Navnet Jarchi, hvormed han undertiden er blevet benævnet, er urigtigt og beror paa en Forveksling med Salomo de Lunel. Han fødtes i Troyes i Champagne 1040 og døde steds 1105 som Leder af en Skole, som han grundlagde 1070, og som samlede mange Disciple. Hans Skrifter omfattede Fortolkninger til det G. T. og til Talmud, hvilke sidste dog ikke fuldendtes. Hans Kundskaber var ikke omfattende — af Datidens Sprog forstod han kun Fransk og nogle faa tyske Ord — men paa den hebraiske Fortolknings Omraade er han at betragte som Klassikeren blandt de jød. Lærde. Han holder sig i sine ved deres Klarhed udmærkede Skrifter strengt til Traditionen, men viser iøvrigt ofte ved de enkelte Ordforklaringer et sundt Blik, der lader ham træffe det rette. Hans Skrifter oversattes for en Del paa Latin og Tysk, saa at han ogsaa fik Betydning for Bibelstudierne hos de Kr. (Zunz i Zeitschrift f. d. Wissenschaft des Judenthums, 1823, 277 f.; The Jewish Encyclopedia, X, 324—328, hvor videre Literatur findes). F. B.

Rasis, Helten i Fortællingen 2 Mak. 14, 37 f. For at undgaa at falde i Jødernes Fjende Nikanors Hænder begik han Selvmord, som grundfuldt detaljeret skildres i nævnte Beretning. I den etiske Debat om Selvmord har R.s Eksempel ofte været paa Tale. Augustin kritiserede hans Adfærd, som derimod beundredes hos Donatisterne, ligesom øjensynlig af 2 Mak.s Forf.

Raskolnik (Raskolnik, o. frafaldne), i den russiske ortodokse K. et Fællesnavn for rel. Sekter. R. opstod ved Midten af 17. Aarh., da Patriarken Nikon (III, 378) foretog en Revision af den russiske K.s liturgiske Bøger, idet mange tog Anstod deraf og 1666 som »gammeltroende«, Staroverzi, traadte ud af K.n. Denne Spaltning bundede altsaa ikke i nogen som helst Slags Radikalisme, tværtimod betragtede de udtraadte ethvert Reformforsøg som et Udslag af Fritænkeri. Siden den Tid har Sektdannelsen i Rusland stadig fortsat sig, ofte har de udskilte Sekter igen spaltet sig i flere, og karakteristisk nok har ingen K. udskilt saa mange Sekter som den russ. K. Mange af disse maa ses paa Baggrund af det russ. Riges ejendommelige indre Forhold og sociale Kræftskader. Indenfor R. kan man sondre mellem to Hovedgrupper: I. »De gammeltroende«, Staroverzi, der indtil idag er meget talrige. De staar i Forbindelse med den gammelrussiske nationale Bevægelse, der har samlet sig til Modstand mod, at der tilføres Rusland en Paavirkning fra Vestevropa. Czar Alexei Michailovitsch og Peter d. store stod for dem som Antikrister. Med en urokelig Fastholden ved de gamle liturgiske Former forbinde de en snæverhjertet Afsky for enhver Luksus og alle nye Skikke, holde det f. E. for Synd at klippe deres Skæg,

ryge Tobak (med Henviisning til Mt. 15, 11), drikke Kaffe, Te osv., men de udmærke sig almindelig ved simpel og ren Livsvandel. Indenfor Staroverz kan man skelne mellem en Række Sekter: Jedinoverz, de enstroende, der er saa godt som udsonede med Statskirken, anerkende dens Præstedomme og kun afvige fra den i ydre Skikke (afvigende Udtale af Navnet Jesus, i Udførelsen af Korsets Tegn, Forbud mod Kaffe, Te osv.); Starovbradz, Tilhængere af de gamle K.sikke, adskille sig fra de forrige ved ikke at anerkende de af Statskirken indviede Præster; en tredje Sekt, de Præstløse, har slet ingen Præster, men kun Ældste. II. Den anden Hovedgruppe af R. forkaster i Modsætning til den første alt uadvortes K.domme med dets Ceremonier og Sakramenter. De er af gnostisk, mystisk, sværmerisk Art, ofte rationalistiske. En Del af dem have deres Rødder i Middelalderens gnostisk-manikæiske Retninger, andre er opstaaede ved Paavirkning fra Orienten. Til denne Gruppe høre de fanatisk sværmeriske Morelschiki, de sig selv opofrende, der prise Selvmord som en Gud velbehagelig Gerning og ved at lade sig indbrænde give sig selv »Ilddaabene«, og Chlisti, Svøbebrødre, der piske sig ved Gudstjenesten, indtil de segne afmægtige om eller falde i Krampe. Fra de sidste udgik i 18. Aarh. de vildt fanatiske Skoptsi, Evnuker, der anse Kastration for et guddommeligt Bud (Mt. 19, 12; Lk. 23, 19). Efter at være organiserede af en vis Selivanov, der endnu æres som »Guds Søn«, bredte de sig, trods Regeringens grusomme Forfølgelser, over hele Rusland (Pfizmaier, Die Gottesmenschen und die Skoptzen in Russland, i »Sitzungsberichte d. Wiener-Akademie«, 1883). Nær dem staaer flere Sekter, der vise deres Fanatisme paa andre Maader, »Dansernes«, »Springerne«, »de Stumme«, der ikke ved nogen Pinsel lader sig aflukke en Lyd, osv. Straniki, fra 19. Aarh., se i Stat og K. kun et Værk af Satan. Stor Udbredelse have Molokanerne, Mælkespiserne, der er Kiliaster. Om de meget udbredte rationalistisk-spiritualistiske Dukhoborzy, se d. Art. (I, 686). Af mere praktisk rel. art er Schalaputi, de aandelige Brødre, der gaa ud fra Idéen om alle Menneskers Broderskab og forkaste Handel, og Stundisterne. Disse sidste dannede sig efter Livegenskabets Ophævelse 1863 blandt Bønderne i Sydrusland (Guvernementet Kijev). Stødet til Dannelsen fik de fra Pietismen i Württemberg, og Navnet udtledes af tysk »Stunde«, i Betydning Bibeltide. De søge deres Ophygelse i Møder med Bibel-læsning. Bonden Ratusny ved Odessa og efter ham Bonden Balabok samlede store Kredse af saadanne Bibellæsere. 1871 dømtes Balabok til Fængsel, og 1873 rejstes der Anklage mod Ratusny, men efter en 5aarig Undersøgelse blev han frikendt (H. Dalton, Der Stundismus in Russland, Gütersloh 1896). Fra 1880 optraadte Bonden Basil Soutajev som Sektstifter. Hans Maal var et strengt sædeligt, arbejdsomt Samfund med et stort organiseret Kærlighedsarbejde. Leo Tolstoi har interesseret sig for hans Arbejde. Fra 1870'erne arbejdede Oberst Paschkov (jvfr. Art. Radstock) for en ren rel., evang. Vækkelse, men den hl. Synodes Indgriben under den nye Prokurør Pobedonoszev (III, 571) standse Bevægelsen.

R. har lidt frygteligt ved Regeringens Forfølgelser. Efter Undertrykkelserne under Nikolaj I fik de under Alexander II mildere Kaar (Forsamlingsfrihed), og nu sikres deres Trosfrihed ganske vist ved Lovene, men en Række Bestemmelser kunne bringes til Anvendelse imod dem, til Opløsning af deres Møder, Fratagelse af Opdragelsesretten over deres Børn, osv. 17. Apr. 1905 gav et kejserligt Ukas R. Ret til at bygge Kirker og vælge Præster, saafremt de ikke stode an imod Straffelovene. Nøjagtige statistiske Oplysninger om R. er meget vanskelige at tilvejebringe, Opgivelserne variere mellem 3—15 Millioner. (Haxthausen, Studien über die inneren Zustände Russlands, I, Hannover 1847; Dalton, Die russ. Kirche, Leipz. 1892; J. Gehring, Die Sekten der russ. Kirche, Leipz. 1898). S. A. B.

Rasmussen. 1) Andreas Christian Ludvig Grove-R., se II, 898. — 2) Christian Vilhelm R., Missionær, er født 25. Nov. 1846 i Skrodsbjærg ved Køge, hvor Faderen var Skolelærer, blev Student fra Herlufsholm 1865 og tog teol. Embedseksamen 1872. 1873 blev han Missionær i Jakobshavn i Nordgrønland. Paa Grund af Mangel paa Missionærer havde han i o. 15 Aar tillige Ledelsen af Umanaks Missionariat og Tilsyn med Egedesminde. 1895 opgav han Missionsvirksomheden. Siden 1896 er han Spr. for Lyngø og Uggeløse i Nordsjælland. For de grønlandske Skoler besørgede han en ny Oversættelse af Batslevs Bibelhistorie. Men særlig Fortjeneste har han indlagt sig ved Udarbejdelsen af en grønlandsk Sproglære (1888), og i Forbindelse med Missionær J. Kjer udgav han den første dansk-grønlandske Ordbog (1893). Som Medarbejder ved Udgivelsen af den nye grønlandske Bibeloversættelse har han oversat Bøgerne fra Josvas til Esters inkl. Siden 1904 underviser R. som Lektor de grønld. Kateketer og bi-staar tillige Biskop og Kultusministerium i Sager vedrørende K. og Skole i Grønland. S. M. G. — 3) Knut R., alm. kaldet Visknut, f. 1792, d. 1877, en Bonde fra Svatsum i Gudbrandssalen, navnkundig for Synskhed o. lign. Han led i Opvæksten af »Fang« (Faldesygge) og havde Hang til rel. Grublerier, som gærne tog Retning mod det overnaturlige og mystiske. Efterhaanden fik han selv Ry for at eje underbare Evner. Snart »hørte«, snart »saa« han Ting, som han troede var Aabenbaringer fra en højere Verden. Flere rel. Digte, som han saaledes fik indgivet, foreligger opbevaret, alle saare naive og i et ubehjælpetlig Bogsprog. Særlig fik han Ry for sin Evne til at kunne vise igen bortkomne Kreaturer og Genstande, finde Vand, helbrede syge o. lign., hvorfor Folk strømmede til ham langvejs fra. Han optraadte ogsaa som Lægprædikant og gjaldt i manges Øjne som en Slags Profet. Haugianerne vilde dog ikke have noget med ham at gøre, og Myndighederne behandlede ham som en forrykt Sværmer. Efter hans Død har Joh. Skar og Bjørnstjerne Bjørnson sat den ejendommelige Bonde et literært Æresminde og peget paa ham som en psykologisk Gaade. A. B. — 4) Thomas R., Præst, er født i Roholte Præstegaard 28. Maj 1744, blev Student fra Roskilde 1763 og tog teol. Embedseksamen 1767. Fra 1774 var han Præst i Grevinge i Odsherred og 1791—96 Provst i Herredet.

Han døde 12. Maj 1800. Allerede som ung Student var han optaget af de nye pædagogiske Idéer, som den Gang var oppe i Tiden. Han paastod, at den Metode, man fulgte ved Undervisningen af Børn i 6—7 Aars Alderen, ingen Hensyn tog til deres Opfattelsesevne, og at Luthers Katekismus og Pontoppidans Forklaring ikke passede for dette Alderstrin og derfor burde afløses af letfattelige Læsebøger. Denne Paastand fremsatte han i en Prædiken, som han blev forhindret i at udgive, fordi man ikke fandt det passende, »at en Student indgav et Forslag, som det kun tilkom en Biskop at fremsætte«. Den udkom derfor først 1785 under Titel: »Udkast til en kr. Børnelærdom«, og fortsattes med: »En Faders Samtale med sine Børn om Religionens vigtigste Sandheder« 1786 og: »Kort Indhold af Religionens Hovedsandheder« 1787. Senere udgav han ABC'er og Læsebøger, der udkom i flere Oplag endnu ind i det nye Aarh.

S. M. G.

Rason, Konge i Damask, i Biblen kaldet Resin (se d. Art.).

Rassis's Børn, et af de Folk, som Feltherren Holofernes havde med at gøre (Judit 2, 23 [13]). Maaske menes »Tiras« (1 Mos. 10, 2), som findes i den gamle lat. og den syr. Overs.

Ratharius Veronensis, Teolog og Biskop fra 10. Aarh., var f. o. 890 i Dioceses Lüttich, fandt tidlig Optagelse i Klostret Laubach, blev 931 Biskop af Verona, men kom i Konflikt med Kong Hugo, og da han blev mistænkt for Delagtighed i en Sammensværgelse, blev han afsat og kastet i Fængsel. I Fangenskabet forfattede han sit Hovedværk i 6 Bøger, *Praeloquia*, hvori han skildrer en Kr.s Pligter og delvis sin egen Skæbne. Af Tilstanden i den ital. Præstestand, som han kendte af Selvefaring, giver han et saare mørkt Billede. 939 flygtede han til Sydfrankrig, hvor han endog maatte ernære sig som Huslærer. Efter et Ophold igen i Laubach vendte han tilbage til Italien, som han atter maatte forlade efter et mislykket Forsøg paa at genvinde sit Bispesæde. 952 fulgte han en Kaldelse til Otto den stores Hof og blev ved hans Hjælp Biskop i Lüttich, men ogsaa her maatte han vige for en anden Biskop (955). Efter en Tid som Abbed i et mindre af Laubach afhængigt Kloster, Alna, at have givet sig af med Studier over Transsubstantiationslæren (Epistola ad Patricum), lykkedes det ham omstider ved Otto den stores Hjælp at komme i Besiddelse af Veronas Bispestol, men heller ikke da kunde han holde Stillingen. Tilslidt søgte han Tilflugt hos Greven af Namur, hos hvem han døde (974). En psykologisk Selvschildring har han givet i Bekendelsesskriftet »Dialogus confessionalis«. Hans »Opera« er udg. af Ballerini, Verona 1765, optagne i Migne, Patrologia lat. T. 136. (A. Vogel, R. von V. und das 10. Jahrh., I—II, Jena 1854).

S. A. B.

Rathmanns Strid, se Rahtmann S. 686.

Ratichius, se Ratke S. 698.

Rationale kaldes i Middelalderen det Skulderklæde, som Biskopper bar som et Udmærkelstegn, ligesom Erkebiskoper bar Palliet; Paven tildelte Retten til at bære det. Den symbolske Udlægning jævnstillede det med den gtestl. Efod (1, 720), hvorfra det muligvis ogsaa er en ligefrem Efterligning. Efter Durandus f. E.

symboliserer det den ypperstepræstelige Hellighed. Det bestod af et bredt Baand, hvorpaa var anbragt et stort Skjold, og der hang 2 eller 3 brede med Frynser, Kvaster eller Smaaklokker behængte Baand ned fra det; alt var kostbart smykket med Ædelstene. Nu til Dags er kun faa Spor tilbage af det paa visse Bispers Pontificaldragt.

J. O. A.

Rationalismen. Den teol. Rationalisme er Navnet paa den Retning, som kom til Herredømme indenfor Teol. i Slutningen af 18. og de første Aartier af 19. Aarh. Den staar i nøje Sammenhæng med Tidens alm. Karakter. Den herskende Aandsretning »Oplysningen« (III, 435) har paa særegen afgjort Maade sat sit Præg paa R. De Tanker, som raader i Tidens Aandsdannelse, bliver ogsaa de ledende Principer for R. Som for Oplysningen er det ogsaa for R. en faststaaende Forudsætning, at den individuelle Fornuft er Sandhedens Kilde, at Mennesket af Naturen er væsentlig godt, og at Menneskelivets Lykke er givet med den fremskridende Oplysnings Herredømme. Ogsaa Oplysningens rel. Idéer finder vi igen hos R. som Kærnen i dens rel. Livssyn. Imidlertid er der dog i R.s Fremstilling af sit rel. Livsindhold Ejendommeligheder, som viser tilbage til særegne Indflydelser. Først og fremst kommer her i Betragtning den saakaldte Overgangsteol. el. Neologien (III, 358), som danner den nærmeste teol. Forberedelse for R. Neologien tog Saft og Kraft ud af de kr. Sandheder og saa overensstemmende med Tidens Aand i Naturreligionens Tanker det væsentlige i Krdmmen. Men det Moment, hvori dens karakteristiske Indvirkning paa R. særlig kommer til Syne, er dog dens Forhold til den hl. Skrift, idet Neologien opfører sin rel.-teol. Bygning paa Skriftens Grund. End stærkere virker i denne Henseende den kantske Filos. Kants Betydning for hin Tids Teol. ligger væsentlig deri, at paa samme Tid som han ser Rel.s væsentlige Sandhed i Fornuftreligionen, vil han dog fremstille denne inden de i Krdmmen og K.n historisk givne Former. Udsprunget af Oplysningens Jordbund, kan derfor R. siges at være Neologiens teol. Fortsættelse paa kantisk Grund.

Retningens Navn, som er dannet af *ratio*, Fornuft, viser hen til, at vi her staar overfor en ejendommelig Opfatning af Fornuftens Forhold til Sandheden. R. tilkender ikke blot Fornuftens Ret til at øve Kritik over en foreliggende rel. Sandhed, den saa meget mere i Fornuftens det frugtbare Princip, som bærer Sandheden i sig. Heraf følger, at der ikke bliver Plads for en overnaturlig Aabenbaring, idet den menneskelige Fornuft selv er Erkendelseskilden for de rel. Sandheder. Nærmere bestemt er dog denne Fornuft ikke den filos. Fornuft, som gennem dybere Tænkning vil vinde Erkendelsen, men det umiddelbare Sandhedsinstinkt, den sunde Menneskeforstand, som forud har Sandheden i Eje. Viser dette hen til R.s Udspring fra Oplysningens Aandsretning, saa møder vi det samme Slægtskab ogsaa i de rel. Tankers positive Indhold. Vi foresinder her de samme Idéer, Gud som den gode og kærlige Fader, som saa langt fra at lade Menneskelivet gaa sin egen Gang, leder det i Visdom ved »naturlige Hjælpe-midler«, det dydige, moralske Forhold, som

Mennesket har Evne til at præstere, og som af Gud lønnes med en evig Lykke. Og trods Kants Kritik over de af Oplysningens Filosofer anvendte Beviser for Guds Tilværelse gør R. fremdeles disse gældende. — Det dybe Skel mellem Oplysningen og R. kommer derimod frem i den sidste nærmere Tilslutning til Krdmmen og K.n. Ligesom Kant vil R. fremstille den »fuldstændige Identitet« mellem den rene Fornuftrel. og den kr. Rel. Efter den hist. Skikkelse, Krdmmen træder frem i, er der vistnok ikke fuld Overensstemmelse mellem disse. Vi møder i N. T.s Krdm en Blanding af de Sandheder, som virkelig udgør den kr. Rel.s Væsen, og blotte Tidsforestillinger. Den sædelige Interesse er nu for R. Prøvestenen for alle rel. Sandheder. Opgaven bliver den at fjerne fra Krdmmen alle Tanker, som ikke findes grundet i den menneskelige Fornuft og ikke umiddelbart fremmer Sædelighedens Øjemed. — Ud fra disse Principer bestemmes Krdmmens Indhold. Jesus er i den mest omfattende Betydning et Menneske som vi, et naturligt Produkt af sit Folk og sin Tidsalder, men m. H. til Religiositet, Dyd og Vidsom ikke overtruffet af nogen og derfor vort Ideal. Der er da heller intet overnaturligt i hans Hist. Jesu Oprindelse var ganske som andre Menneskers. Josef og Maria var hans virkelige Forældre. Med Hensyn til Jesu saakaldte Undere staar det fast, at overnaturlige Kræfter ikke har været virksomme. Man kan enten forklare disse Gerninger paa helt naturlig Maade, eller man faar lade dem bero paa sig selv, idet man jo heller ikke kender de naturlige Kræfters Rækkevidde. Jesu »Opstandelse« har i Virkeligheden kun været en naturlig Opvaagen af Skindød, og selv om denne Forklaring ikke altid gives med ligefremme Ord, er man dog vis paa, at Sagen er gaaet ganske naturligt til. De Sandheder, som Jesus lærte, er ikke meddelt ham ved guddommelig Aabenbaring. Som en »ufordærvet Natursøn« ejede han den rel. Indsigt i sin egen Fornuft. Og Indholdet af hans Lære var da ogsaa Fornuftrel.s moralsk-rel. Grundsætninger. De Tanker i N. T., som ikke stemmer med Fornuftrel., forklares dels af, at Jesus og Apostlene har lempet sig efter Tidens Forestillinger for derved lettere at bane Vej for sin Lære (Akkommodationsprincipet), dels og især deraf, at ogsaa Jesus og Apostlene var Børn af sin Tid og sit Folk og derfor ogsaa blev bestemt af Tidens rel. Tænkemaade. Men er Krdmmen saaledes en Blanding af sande rel. Idéer og en svunden Tids Forestillinger, da maa den kunne udvikles til større Fuldkommenhed, være i Besiddelse af »Perfektibilitets«. K.n. er for R. et etisk Samfund, en moralsk Oplysningsanstalt af den største Betydning for Menneskehedens sædelige Fremgang. Daaben var kun en efter hine Tiders Behov beregnet Ritus, og Nadveren var kun bestemt for Jesu første Disciple som en Hjælp til at bevare Mindet om ham. Paa denne Maade renser R. Krdmmen for at fremstille Jesu rene Evang. Dette indeholder kun »Teologien« (Læren om Gud) og »Antropologien« (Læren om Mennesket), men ikke »Kristologien« (Læren om Kristus). Jesu Rel. er ikke en Rel., som har Jesus til sin Genstand, men kun den Rel., Jesus lærte. De Vanskeligheder, som ved saadan Afgivelse

fra den kr. K.s Tro, kunde være til Stede for den rationalistiske Præst, vidste denne at undgaa ved en klog Akkomodation efter den store Mængdes rel. Begreber. Han brugte den kirkel. Bekendelses Udtryk og Former, idet han underlagde disse sine egne »fornuftmæssige« Tanker. — De vigtigste Repræsentanter for R. var i Tyskland Röhr, hvis »Briefe über den R.« (1813) giver den konsekventeste Udredning af de rationalistiske Grundtanker, og Wegscheider, hvis »Institutiones theol. chr. dogmaticæ« (1. Udg. 1815) er R.s dogmatiske Hovedværk, samt paa nytestil. Eksegesees Omraade Dr. Paulus og paa K.historiens v. Spittler, i Danmark Stiftsprovst H. G. Clausen (I, 518), i Norge Biskopperne Bech (I, 243) og P. Hansen (II, 345). — Omkring 20-Aarene indtraadte der et stærkt aandeligt Omslag, som blev R.s Undergang. Der skete en Genopvækkelse af kr. Liv, der vaagnede en levende hist. Interesse og en dybere videnskabelig Aand. I denne nye Tids Tjeneste staar de Mænd, som stred mod R., i Tyskland Claus Harms (II, 349) og Schleiermacher, i Danmark Grundtvig (II, 269) og Myntner (III, 319), i Norge J. N. Brun (I, 396) og H. N. Hauge (II, 357) gennem den af ham fremkaldte Vækelse. Som Følge af den forandrede Tidsretning var R. i 30-Aarene for den almene Bevidsthed saaledes sunket ned i det trivielle, at den, til Forskel fra andre mulige Former af rationalistisk Tænkesæt, blev kaldt den vulgære (R. vulgaris), et Navn, som gives den i Rheinwalds Reperitorium i 1834. Hases (II, 354) Kamp mod R. faar da den Betydning, at den klart konstaterer, at R.s Magt er brudt.

Overfor »Oplysningen« betegner R. et ikke lidet Fremskridt. De rel. Idéer, som Oplysningen har tænkt uafhængig af den kr. Tro, har R. søgt at stille ind i Sammenhæng med Krdmmen. Paa den ene Side kan de vel hver ved virke mere ødelæggende paa det kr. Samfund, men paa den anden Side vil Anerkendelsen af den kr. Tros Former kunne afgive Tilknytningspunkt for et kr. Livssyn. Men i sig selv er R. en Fornægtelse af Krdmmen, et Brud med den kr. K.s Trosbekendelse, i hvis Sted den har sat Oplysningens rel.-filos. Almensætninger. Dog har R. sine Fortjenester: den har interesseret sig levende for Folkeoplysningen, den har fremholdt den menneskelige Side ved den hl. Skrift og ved Jesu Kristi Personlighed, det moralske Forholds Værdi og de almen-rel. Sandheder med deres Krav paa dybere Udredning — Tanker med betydningsfulde Sandhedsmomenter, om end ensidig og overfladisk stillet frem. (K. v. Hase, Theol. Streitschriften, Jena 1834—37; Dorner, Gesch. der protest. Theol., München 1867; Kahnis, Der innere Gang des deutschen Protestantismus, Leipzig 1874; G. Frank, Gesch. der protest. Theol. III, Leipzig 1875; Landerer, Neueste Dogmengesch., Heilbronn 1881; C. Brun, Rationalismen, Kra. 1891). C. B.

Ratisbonne. — 1) Maria Theodor R., rom-kat. Konvertit, f. 28. Dec. 1802 i Strassburg i et rigt jødisk Bankierhus, studerede Jura og blev samtidig en ivrig Beundrer af de fr. Encyklopædister. Efter at have virket en Tid som Advokat i Colmar vendte han 1826 tilbage til Strassburg for at studere Medicin, men Aaret efter meldte han sig til Daaben i

den rom. K., kastede sig over Teologien og blev 1830 Præst i Strassburg og siden Lærer ved Bispens Seminar. 1840 kom han til Paris, hvor han med stor Iver arbejdede for Marie Hjertes Broderskab og 1843 sammen med sin nys omvendte Broder (se nedenfor) stiftede Kongregationen *Notre Dame de Sion* (Sions-søstre) til Omvendelse af Jøder. Den tager sig navnlig af forældreløse Jødebørns kr. Opdragelse, blev af Pius IX udstyret med rigelig Aflad og fik snart mange Filialer i Frankrig og England. Broderen indførte den 1862 i Jerusalem, og i Konstantinopel, Alexandria, Smyrna o. fl. Steder fik den Filialer. 1867 blev R. Superior for de ligeledes i Paris stiftede Sionsbrødre. Han vedblev til sin Død, 10. Jan. 1884, at ivre for Madonnadyrkelsen. — 2) **Maria Alfons** (oprindelig Tobias) R., Broder til foreg., f. 1. Maj 1814 i Strassburg, var længe yderlig forbitret over Broderens Omvendelse og opfyldt af Spot imod Krdmen. Efter jurid. Studier i Strassburg og Paris blev han først Advokat og traadte derefter (1841) ind i Onklens Bankierforretning; om Efteraaret rejste han af Sundhedshensyn til Syditalien, paa Tilbagerejsen blev han pludselig omvendt i Rom, som han mente ved direkte Indgriben af den hl. Jomfru; en Barndomsven havde nødt ham til at bære en Devotionsmedalje med Madonnas Billede om Halsen, og foran hendes Alter i S. Andrea delle Fratte fulgte Gennembrudet. I Jan. 1842 blev han derefter optaget i Romerk., og senere traadte han i Paris ind i Jesuiterordenen, modtog Præsteordination, men fik 1852 Lov til at udtræde af Ordenen for at ofre sig helt for Jødemissionen. 1855 gik han til Jerusalem, og her døde han 6. Maj 1884 som Superior for Sions søstrenes Kloster. R.s underlige Omvendelse har givet Anledning til en hel Litterat. (Johs. Jørgensen, Rom. Mosaik, 1901, S. 70 f.). J. O. A.

Ratke, Wolfgang, eller, som han kaldte sig, Raticius, er født i Holsten 1571. Om de første 40 Aar af hans Liv vides næsten intet. Fra 1612 træffer vi ham derimod urolig flakkende om, særlig i Mellemtyskland, fra By til By, fra Fyrste til Fyrste, overalt tilbydende at iværksætte en gennemgribende Reform af Undervisningen, velvillig modtaget og atter forstødt, kun lidet udtredende for sin egen Tid, stedse forloftende sig paa Opgaver, han ikke var voksen; død i Glemsel 1635. Hans Skikkelse staar ikke i noget sympatetisk Skær, virker nærmest frastødende; han var uden personlig Værdighed, hensynsløs og forfængelig, markskrigeragtig reklamerende for sin »Didactica«, planløs i sin Stræben, uoplagt til regelmæssigt Arbejde. Men han var en Agitator af Rang, i Stand til at rive med og begejstre, med et Væld af originale Idéer, der virkede befrugtende og inciterende paa Tidens bedste Mænd. Der foreligger ikke fra hans Haand en omfattende og klar Redegørelse for hans Idéer — en saadan var han ikke til at fravriste — vi kender dem kun af smaa Afhandlinger, som han og navnlig hans Venner udgav, Agitationsskrifter, der vakte Opsigt i Øjeblikket, men hurtigt glemtes. Med Skarphed paaviste han de Skader, hvoraf Tidens Skole led, og pædagogiske Tanker har han tænkt, som i sig bar Spiren til Skolens Genfødselse. Ved

at opstille Undervisningens Kunst som en særlig Videnskab, hævde Nødvendigheden af en Læreruddannelse, kræve Forstaaelse i Stedet for Udenadslæren, fremsætte Forslag til en forbedret Metode for Sprogundervisningen (der minder om den, der nu kaldes den imitative) og fremfor alt ved at kæmpe for Modersmaalets Ret i Modsetning til Latinens Eneherredømme er han blevet en af Forløberne for hele den nyere Undervisningsretning. (Dittes, Schule der Pädagogik, 4. Opl. 1892; Linderstrøm-Lang, Wolfgang Raticius, 1903). S. S.

Ratolf af Slesvig nævnes 1050 som Kannik i Bremen og blev ved Ærkebiskop Adalberts Indflydelse af Sven Estridsen valgt til Biskop af Slesvig o. 1055. Han skal have opført Domkirken i Slesvig af Sten, vistnok den ældste Stenkirke i Danmark. 1071 indviede han Domkirken i Minden. Han skal være død o. 1072. S. M. G.

Ratramnus, Benedictinermunk i Klosteret Corbie i Picardie, var født i Beg. af 9. Aarh., d. efter 868. R.s Hovedværk er Skriftet *De corpore et sanguine Domini*, som han skrev paa Karl d. skaldedes Opfordring, og hvori han bekæmper den af Abbeden for hans Kloster, Radbert (se d. Art.), fremsatte Lære, at Brodet og Vinen i Nadveren forvandles til Kristi Legeme og Blod. Han benægter bestemt, at Kristi Legeme i Nadveren er det samme Legeme, som blev født af Maria, og han ser i Ordet den usynlige Substans og Kraften i Sakramentet. Synoden i Vercelli 1050 fordømte Skriftet som et Værk af Johannes Erigena, men om R.s Forfatterskab til Bogen er der ingen Tvivl. Da de ref. Teologer paa Reformationstiden tog Skriftet til Indtægt, lod Trientermødet det sætte paa Index (1559), hvor det staar som et Værk af »Bertramus«. I Skriftet *De eo quod Christus ex virgine natus est* fastholder R. Jesu Moders Korfruelighed baade før, under og efter Fødslen, men bestrider (i Modsetning til Radbert), at hun skulde have født »med lukket Moderliv«. I Striden om Forudbestemmelsen stillede R. sig med Skriftet *De praedestinatione Dei* paa Munken Gottschalk's (II, 242) Side. Endnu maa nævnes R.s Skrift *Contra Graecorum opposita*, hvori han forsvarede den vesterlandske K. imod den gr. Patriark Fotios (II, 88). R.s Skrifter findes i Migne, Patrologia lat. Bd. 121. (Ebert, Allgem. Geschichte der Lit. des Mittelalters, II, Leipz. 1880, 244 f.; A. Harnack, Lehrbuch der Dogmengeschichte, III, 1897). S. A. B.

Ratushnij, se Raskolnik R. 694.

Ratzeberger, Matthäus, Luthers Læge og Biograf, blev f. i Wangen 1501 og kom 1517 som medicinsk Student til Wittenberg, hvor han blev Luthers ivrige Tilhænger. Fra Wittenberg kom han til Brandenburg som Livlæge for Kurfyrstinde Elisabet, der var evangelsk sindet, og som gennem R. søgte Forbindelse med Luther; herved paadrog R. sig Kurfyrstens Vrede og maatte flygte fra Brandenburg; anbefalet af Luther blev han først Livlæge hos Greverne af Mansfeld og siden (1538) hos Kurfyrst Johann Friedrich i Wittenberg. Her vandt han stor Indflydelse, saavel ved sin Dygtighed som Læge som ved sin teol. Indsigt og sin Iver for Luther. Efter Luthers Død mistede han sin Indflydelse og drog til Erfurt, hvor han virkede som Stadfyikus til sin Død

3. Jan. 1559. — R.s Hovedværk er hans »Historia Lutheri« (udg. af Neudecker, Jena 1850), noget ensidig, men præget af Stræben efter at fortælle sandt.

S. A. B.

Rauch. 1) **Christian Heinrich R.**, herrenhuthisk Missionær, f. 1718, d. 1763, blev 1739 udsendt af Zinzendorf til Amerika, hvor han virkede blandt Mohikanerne i Sjekomeko. Han omvendte en Høvding, Tsjoop, der selv blev et Vidne for Indianerne. 1744 fik imidlertid de hvide Brændevinshandlere R. og de andre Brødre fordrevet, og de maatte flytte med de kr. Indianere til Kolonien Gnadenhütten i Pennsylvania. R. selv missionerede senere paa Jamaica. *J. O. A.* — 2) **Friedrich Augustus R.**, tysk-amerik. Teol., f. i Hessen-Darmstadt 27. Juli 1806, d. i Mercersburg 1841. R. studerede Filos. og Teol. i Marburg, Giessen og Heidelberg, ansattes derefter som ekstraord. Prof. i Filos. ved Universitetet i Giessen og kaldtes efter et Aars Forløb som ord. Prof. til Heidelberg; men inden han forlod Giessen, kom han offentligt frem med nogle politiske Udtalelser, der paadrog ham Regeringens Unaade, saa han maatte flygte til Amerika (1831). Her blev han Lærer i bibelsk Literatur i York (Pennsylvania) ved den tysk-ref. K.s teol. Seminarium, 1835 flytted til Mercersburg. R. arbejdede paa en Forening af germansk og amerik. Tankesæt (»Anglo-Germansk Filos.«), men hans tidlige Død standsede hans paabegyndte literære Arbejder.

S. A. B.

Raue (Ravius), Christian, f. i Berlin 25. Jan. 1613, d. i Frankfurt a. Oder 21. Juni 1677. R. var en rastløs Natur, der tidlig søgte bort fra sit Hjemland. O. 1637 kom han til Danmark, hvor han især søgte at vinde Brochmands og Meursius's Yndest; nogen Ansettelse som Broderen Johann, der 1639 blev Prof. i Sorø, naaede han dog ikke. Efter en Rejse i Østen, hvor han erhvervede sig omfattende Sprogkundskaber, underviste han i orientalske Sprog i Oxford (1642—44), siden i Utrecht (1644), Amsterdam (1645), Upsala (1650), Kiel (1669) og Frankfurt a. O. (1671). Han var ogsaa flere Aar i Stockholm under Karl Gustaf som Kongens Tolk og Bibliotekar. Hans nyttigste Arbejder er Udtog (Epitome) af Buxtorfs hebraiske og græske Konkordans (1677) og »Chronologia infallibilis biblica« (Upsala 1669). R. hørte til de Lutheranere, der i alt Fald havde nogen Sans for Missionspligten; han mente, at Missionen burde fremmes i Forbindelse med Udbredelse af Europas Kultur. *S. A. B.*

Rauhes Haus. Navnet, hvis Oprindelse er usikker (Plattysk »dat ruge Huse«), tilhører oprindeligt et gammelt Bondehus, der var avanceret til Gartnerbolig ved Senator Sievekings Landsted i Landsbyen Hamm, en knap Mil fra Hamburg. Da Wichern (s. d. Art.) søgte Sted for sin planlagte Børnehjems-Koloni (»Retungsdorf«), tilbød Sieveking, som gennem sin Kusine, Amalie S. (s. d. Art.), havde lært ham at kende, og som havde paataget sig at være Formand i den derom nedsatte Komité, at overlade R. H. dertil for en billig Leje. Det figurerer saaledes paa den litograferede Tegning, som alle Deltagerne ved Mødet i Børsalen d. 12. Sept. 1833 fik i Hænde; med sit lune Straatag, skærmet under det mægtigste Kastanietræ

i hele Egnen, danner det en hyggelig Begyndelse til den Samling lignende Huse, der samler sig om en lille Dam, bag hvilken man ser Klokkeetaarnet over den tilkommende Bedesal og Forstanderbolig. Geografisk uenøjagtig og dog ideelt rigtigt bliver dette Billede, sammenlignet med det nuværende R. H. Mindst 30 større og mindre Bygninger huser nu (1908) en Anstaltsfamilie paa flere Hundrede Medlemmer. Det egentlige Redningshjem er stadig delt i enkelte »Familer« paa o. 12 Børn i forskellig Alder og optagne til forskellig Tid, men samlede efter det Synspunkt, at hvert enkelt Barn netop i denne Familie, under denne Ledelse og sammen med disse Børn, bedst kunde komme til sin Individualitets Ret. Af økonomiske Grunde bor i Reglen 2 »Familer« i ét Hus, som da tillige afgiver Bolig for et »Konvikt« af 6 Brødre, af hvilke de 4 paa forskellig Maade hjælper de to »Familielædere«, samtidig med at de selv deltager baade i særlige Undervisningstimer for dem selv og i Ledelsen af Børnens praktiske Undervisning og Arbejde. Paa lignende Maade er Samlivet ordnet mellem et Hold teologiske Kandidater, der læser med Brødrene og underviser dels de almindelige Elever i Folkeskoleklasserne, dels i Realskoleklasser Skolehjemsbørn fra bedre stillede Familier. Tilsammen er der o. 180 Drenge og 40 Brødre hjemme. For Pigebørn, der i sin Tid ogsaa havde Plads her i særlige Hjem, er der aabnet egne Anstalter paa en anden Kant af Hamburgs Omegn (Anscharböhe), uden videre Forbindelse med R. H. Derimod har R. H. et stort Lærlingehjem, med Adgang til i Anstalten selv at lære enkelte Handværk, Bogtrykkeri og Gartneri. Et ret stort Landbrug er nu henlagt til Landsbyen Jendorf. — Med sine nette Huse, ureglementeret spredte i en Park mellem høje Træer, Græsplæner, Smaahaver og Legepladser, gør R. H. et meget venligt Indtryk. »I en Anstalt, hvor Kristi Aand bor, vil ingen Mur være den bedste Mur«, sagde Wichern, og man kan ogsaa, kommende med Sporvognen fra Hamburg, umiddelbart fra Vejen gaa ind paa R. H.s Omraade, næsten hvor man vil. Og mange kommer — 6000 Gæster blev optegnede i 1907 — for at se det navnkundige Sted og genoplive Erindringen om den Aandens Stormand, hvis bedste Mindesmærke R. H. er. Her flyttede han ind under Kastanietræet d. 1. Nov. 1833 med sin Moder og Søster for at danne et Hjem for et Dusin af Byens mest vanrøgtede Drenge. Her hjemførte han sin Brud, Amanda Böhme, og fik sit eget Børnehjem af tilnærmelsesvis samme Størrelse. Her underviste han fra tidlig Morgen — stundom fra Kl. halvfem — Drene i Religion og Sang og samlede smaa og store i Bedesalen til daglig Andagt og ofte til festlige Timer. Her lagde han ogsaa for med al Slags praktisk Virken: anlagde Veje, gravede Grøfter, byggede Lysthuse, dyrkede Køkkenhaven; saaledes lærte han dem bedst at agte og elske det legemlige Arbejde, som han desuden holdt for et af de ypperste direkte Opgrælsesmidler. Herfra udsendte han sine Tanker om en nødvendig »Indenlandsk Mission« eller, som han snart lærte at kalde det, »Indre Mission« snart i Smaaskrifter og Anstaltsberetninger,

snart (fra 1844) i sine »Fliegende Blätter aus dem Rauhen Haus«. Herfra bragte han (fra 1837) ogsaa de samme Tanker ud i det mundtlige Ord ved Foredrag paa Møder og Kongresser. Til R. H. vendte han, efter at den preussiske Konge havde kaldt ham til Berlin som Medlem af Overkirkeaaet og Departementschef i Indenrigsministeriet, altid tilbage, saa snart han kunde løsrive sig fra disse Arbejder. Og da han brød sammen under Anstrengelsen, tyede han atter dertil og tilbragte de syv sidste, svære Lidelsesaar paa det kære Sted, som ogsaa har hans Grav paa Kirkegaarden i Hamm, til hvis Sogn R. H. altid har hørt. — Blandt de meget talrige, høje Besøgende, der kom til R. H., nævnes 1838 og 1840 Dronning Caroline Amalie — sikkert ikke uden Forbindelse med Oprettelsen af det første egentlige Børnehjem i Danmark, »Børnely« i Lyngby, i Koleraaaret 1853. Endnu ældre var Redningshjemmet Råby ved Lund, oprettet 1838 af Baron Gyllenkrog efter Wicherns direkte Vejledning, ligesom der omkring 1850 i Sverige blev daunet en Mængde smaa (for 12—20 Børn) Anstalter, der ogsaa her først fik Navnet »Børnehjem«, som saa overførtes til Danmark af Gehejmraad P. H. Classen. Brødrehuse eller Diakonhjem efter R. H.s Forbillede er der jo foruden i Tyskland dannet baade i Nederlandene og i Norden, med størst Held i Norge. Og Indre-Missions Navn og Tanker er fløjet viden ud over Land og Hav. Selv de engelsktalende Folk, fra hvis *home mission* det maaske egentlig stammer, har taget det op paany som en *inner mission* med mangen god Tilskyndelse baade til Handling og Tale i Jesu Navn. Intet Under, at R. H. bliver noget af et Valdfarstet for evang. Kr. fra nær og fjern. N. D.

Raumannus. 1) **Jacobus Pauli R.**, finsk Præst, f. o. 1600, Pastor og Praepositus i Pirkkala (Landskabet Satakunta) 1637, d. 1678. Han oversatte til Finsk den Augsburgske Bekenndelse (trykt i Stockholm 1651), hvortil han skrev en for Tiden karakteristisk Fortale, samt Luthers store Katekisme (trykt 1674). — 2) **Jonas Matthiae R.**, finsk Præst, f. 26. Okt. 1608, Kapellan i Nykyrka ved Nystad 1644, d. 1683, deltog i Arbejdet paa den finske Bibelovers. af 1642 og udg. med Titlen »Manuale finnicum« 1646 en Redaktion af den finske Ps.bog med Bilag, der var Grundlaget for alle finske Ps.bogsudgaver indtil 1701. J. G.

Raumer. 1) **Karl Georg von R.**, f. 9. April 1783, blev 1811 Prof. i Mineralogi i Breslau, 1819 i Halle, tog Afsked 1823, blev 1827 Prof. i Naturhist. i Erlangen, hvor han døde 2. Juni 1865. R. har bl. a. behandlet Palæstinas Geografi i flere Skrifter: Palästina, 1835, 4. Opl. 1860; Der Zug der Israeliten aus Aegypten nach Canaan, 1837; Beiträge zur biblischen Geographie, 1843. J. C. J. — 2) **Karl Otto von R.**, preuss. Statsmand, f. 7. Sept. 1805, d. i Berlin 6. Aug. 1859, ledede 1850—58 det preuss. Kirke- og Undervisningsministerium i streng ortodoks Aand og blev navnlig bekendt ved sine »Skoleregulativer« af Okt. 1854, hvormed han vilde give Folkeskolen et udpræget positivt kr. Fundament, men de ophævedes, da den liberale P. L. A. Falck (II, 8) kom til Roret. S. A. B.

Raumo, Kloster i en af Finlands ældste Byer af samme Navn, nærvæd Kysten af den botteniske Bugt i Åbo og Bjerneborgs Len. Klosteret, som synes at have været ret betydeligt, tilhørte Fransiskaner-Ordenen og omtales i Testamenter fra 15. Aarh. Benævnelsen *Collegium Raumense*, som ofte er bleven opfattet som Navn paa en med Klosteret forenet Skole, er en Betegnelse for selve Klosteret. Byens Kirke er vist senere tilbygget, men er forøvrigt et blivende Minde om det gl. Graabroderkloster. O. A.

Raupach, Bernhard, f. 20. Apr. 1682 i Tønder, d. 20. Juni 1745 som Diakon ved Nikolaj Kirke i Hamburg, opholdt sig 1711—1712 i Kbhvn, hvor han traadte i Forhold til Fr. Rostgaard og fik Lejlighed til at sætte sig ind i dske kirkel. og literære Forhold. Han udg. »Oratio de utilitate peregrinationis Danicæ« (Kiel 1712), som udkom paany, stærkt forøget, under Titel »De praesenti rei sacrae et literariae in Dania statu« (Hamb. 1717), et for sin Tid meget fortjenstfuldt Arbejde. S. M. G.

Rauscher, Joseph Othmar, Kardinal, Ærkeb. af Wien, f. 6. Okt. 1797 i Wien, blev 1823 præsteviet, 1825 Prof. i K.hist. og K.ret i Salzburg, 1832 Direktør for det orientalske Akademi i Wien, 1849 Fyrstbiskop af Seckau og 1853 Fyrstærkeb. af Wien. Han ledede 1854 paa Kejsersens Vegne Forhandlingerne med Pius IX om det østerrikske Konkordat (1855), der vakte stor Uvilje hos de østerrikske Liberale, men pristest af R. i et Hyrdebrev som den højtidelige Proklamation af den kr. Stat; Paven lønnede ham med Kardinalhatten. Efter Forfatningsforhandlingen 1860 deltog R., der vedkendte sig konstitutionelle Grundsætninger, i Herrehusets Forhandlinger og øvede en stor Indflydelse her. Da Franz Joseph 1867 havde maattet opgive Ultramontanismen og underskrive de Grundlove, der sikrede Trosfrihed og Pressefrihed, søgte R. forgæves at modarbejde Majlovene af 1868 om Ægteskabsstiftelse, Skolens Forhold til Staten og de indre konfessionelle Forhold, der i Virkeligheden ophævede Konkordatet. Med stor Betænkelighed deltog R. i Vatikanerkonciliet; Skemaet imod Rationalismen, der erklærede Protestantismen for Ophav til alt Fritenkeri og bandlyste Videnskabens Frihed, bekæmpede R., i alt Fald for det sidste Punkts Vedkommende, og da Majoriteten indgav Petition om Forkyndelse af Ufejlbarhedsdogmet, forfattede R. en Modadresse, der fik 137 Underskrifter. Ved den endelige Afstemning stemte R. imod af opportune Hensyn, men underkastede sig senere. Med stor Iver virkede han som Biskop for Forbedringen af Seminarierne og Præsternes Stilling og for forskellige Kongregationers Vækst og ofrede personligt store Summer paa kirkel. Formaal; alligevel var han mistænkt i den zelotiske Lejr, navnlig da han som »Hofbiskop« ikke optraadte mod Lovene af 1874 paa samme Vis som de ultramontane i Preussen mod Majlovene dér. R. døde 24. Nov. 1875 (Wolfsgruber, J. O. Card. R., Freib. 1888). J. O. A.

Rautanen, Martin, den finske Afrikamissioners Senior, f. 21. Okt. 1845 i Novasolka (Ingermanland), hørte til det første Hold af Missionærer, som udgik fra Finsk Missionsselskabs (II, 59) Missionsskole, og udsendtes 1868 til

Ovambofolket i Sydafrika, hvor han siden 1870, med Afbrydelse af korte Rejser af Helbredshensyn, har haft sin Virksomhed; fra 1880 er han bosat paa Stationen Olukonda, i Nærheden af Ondongahøvdningernes Residens. Fremfor andre har R. været virksom som Oversætter af kr. Literatur til Ondongasproget; 1903 udkom hans Overs. af N. T., som tryktes af »Det britiske og udenlandske Bibelselskab«. En Søn og to Døtre af R. er indtraadt i Missionsarbejdet. J. G.

Rautenberg, Johann Wilhelm, luth. Præst og Ps.digter, f. 1791 i Nærheden af Hamburg, blev efter Studier i Kiel og Berlin Hjelpepræst i Hamburg og døde 1865 som Spr. her. R. var en ivrig Sjælesorger og Ven af Indre Mission; hans aandelige Sange udgav Sengelmann 1865. J. O. A.

Rauwenhoff, Lodewijk Willem Ernst, prot. Teol., f. 27. Juli 1828 i Amsterdam, d. 26. Jan. 1889 i Meran, blev efter flere Aars Virksomhed som Præst, 1860 ekstraord. og 1865 ord. Prof. i K.hist. i Leiden, hvor han 1881 overtog Professuren i Religionsflos. Blandt hans talrige Skrifter maa særlig nævnes »Geschiedenis van het Protestantisme, I—III (1864—71) og »Wijsbegeerte van den Godsdienst, I—II (1887, paa Tysk ved Hanne, 2. opl. 1894). S. A. B.

Ravaiillac, François, den franske Konge Henrik IV's Morder, f. 1578 i Angoulême, hvor han i d's Tid var Skriver og Skolelærer; derefter blev han en Tid Medlem af Feuillanternes Orden. R., der var rom.kat. Fanatiker, fik den Tanke, at Kongen vilde føre Krig mod Paven, og at det derfor var en Pligt at myrde ham; han udførte denne Tanke i Paris (i Gaden la Ferronnerie) 14. Maj 1610 og blev derefter sønderrevet af Heste 27. Maj s. A. S. A. B.

Ravenna, By og Kirkeprovinc i Øvre-italien. R. fik først Betydning under Augustus, der befæstede den og anlagde dens Havne-stad, *Portus Classis*, til Flaadestation. Legendarisk er Traditionen om, at R. allerede i 1. Aarh. havde en kirkl. Menighed, ledet af den hl. Apollinaris, der stadig æres som Byens første Biskop og Helgen, og hvis Martyrium sættes til 23. Juli 78; i Virkeligheden vides intet om Menighedens Grundlæggelse (3. Aarh.s Beg.). Paa Synoden i Sardica 343 var R.s Biskop til Stede. Sin Blomstringstid opnaaede R., da Kejser Honorius o. 404 gjorde den ved sine Sumpe og Fæstningsværker uindtagelige By til Residens, og R. blev nu Metropolitssæde. Kejserens Søster, Galla Placidia, residerede dér som Formynderske for sin Søn Valentinian III ligesom siden Østgoten Teodorik og hans Efterfølgere, og da Justinian I's Feltherre, Narses, havde frtaget Barbarerne store Dele af Italien, blev R. Sædet for den kejserlige Statholder (Eksark). Ved Eksarkatet forstodes da dels alle bysantinske Besiddelser i Italien (Sicilien undtagen), dels Provinsen R. Langobarderne, som 751 erobrede R., blev fordrevne af Frankerne, der overdrog R. til Paven. Derefter brugtes Eksarkatet alene som Betegnelse for Distriktet R. (saaledes i det pavelige Kancelli helt ned i 15. Aarh.). Paven fik dog i lange Tider kun delvis Herredømmet over R., idet Ærkebisperne dér fra gl. Tid, saaledes under Gregor d. st. (se II, 255) og siden, optraadte

som Pavens Rivaler og ved at støtte sig til Eksarkerne og kejserlige Privilegier søgte at unddrage sig Afhængighedsforholdet til Rom, bl. a. ved ikke at ville modtage Vielsen dér. Leo II (681—83) fik dog af Kejseren stadfæstet Retten over R., og Ærkebisperne skulde konsekreres i Rom, men gratis og i Løbet af 8 Dage. I Slutn. af 9. Aarh. blev Ærkebispernes Modstand imod Rom navnlig energisk tilbagevist af Nicolaus I. I 11. Aarh. gjaldt R. som fri Rigsstad og Ærkebisperne som Rigsvasal, der udnævntes af Kejseren. Under Hohenstaunerne blev R. revet ind i Striden mellem Ghibelliner og Guelfer og var en Tid et af Centrene for Modstanden imod Paven, men derefter indtraadte roligere Forhold. 1321 døde Dante i Landflygtighed i R. Foruden Striden med Rom havde R. ligeledes en længe staaende Rangstrid med Aquileia og Milano, der dog endte med, at R.s Ærkebiskop tilkendtes Førstepladsen (1047). 1441 kom R. i Venezias Magt, men 1509 erobrede Pave Julius II den tilbage og indsatte en Kard.-Legat dér. 1797 kom R. til Frankrig, ved Wienerkongressen atter tilbage til K.staten og dannede en af Romagnas 4 Delegationer. Efter Revolutionen 1859 var Luigi Carlo Farini Diktator for Emilia, der ogsaa omfattede R.; men 1860 forenede R. med Kongeriget Italien. — K. provinsen R., hvis kirkl. Jurisdiktions Omraade har skiftet stærkt i Tiden, omfatter nu Ærkesædet R. med 7 Bispedømmer. — Byen R., hvis Laguner nu er tilgroet, har mistet sit Præg af Søstad, men fra sin Glansperiode har den bevaret monumentale Bygningsværker, der just paa Grund af Byens Forfald er skaanet for altfor store Ombygninger. De er af fremragende kunsthist. Betydning og repræsenterer Overgangstiden fra den egentlige oldkr. Kunstperiode til den middelalderlige. Særlig maa nævnes det gl. (ortodokse) Baptisterium S. Giovanni, en ottekantet Kuppelbygning med kostbare Mosaiker fra 5. Aarh.; Arianernes Baptisterium (ligeledes mosaikprydet); Teodoriks Basilika S. *Apollinare nuovo* (hvor Hovedskibets Mosaiker er bevarede); S. *Vitale*, en ottekantet, bysantinsk Bygning, overhvalvet af Kuppel, o. samtidig med Sofia-Kirken, med prægtige Mosaiker i Presbyteriet fra Justinians Dage (bl. a. forestillende Hoffet bringende Offergaver til Altret); i den gl. Havnestad Classe ligger den nu øde S. *Apollinare in Classe*, en stor Basilika, ved hvis Side er bygget et imponerende, rundt Taarn. Endnu kan nævnes S. Giovanni Evangelista, bygget 424 af Galla Placidia; S. Spirito, en Tid Arianernes Hovedkirke, og Kapellet i det ærkebiskoppelige Palæ fra 5. Aarh., med Fresker fra 6. Aarh.; ogsaa Teodoriks storslaaede Mausoleum, opført af hans Datter Amalasunta, staar endnu, og i R.s Museum opbevares vigtige Monumenter til den oldkr., bysantinske og langobardiske Kunsthist. — R. er stadig Sæde for en Ærkebiskop, har et ærkebiskoppeligt Seminar, flere Klostre og et større Bibliotek i det tidligere Kloster Classe (kostbare Haandskrifter). I R. er holdt flere Synoder, de bekendteste 877, 899, 998, 1311. (Diehl, *Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne*, i »Bibl. des écoles d'Athènes et de Rome«, 1888); Quast, *Die altchristliche Bauwerke*

zu R. von 5. bis 9. Jahrh., Berlin 1842; W. Goetz, R., Berlin 1901; Corr. Ricci, R., Bergamo 1905). S. A. B.

Ravensberg. 1) **Christoffer Jepsen R.**, studerede i Udlandet og blev derefter Kannik i Roskilde. Han var en af Humanismens tidligste Tilhængere her i Landet og velsindet overfor Ref. 1518 blev han valgt til Universitetets Rektor. 1523 fulgte han Christian II i Landflygtighed, men kom senere tilbage og udsonede sig med Magthaverne. 1525 blev han igen Universitetsrektor. Han deltog 1536 i Udarbejdelsen af et Udkast til Kordinansen og blev 1539 efter Universitetets Fornyelse en af dets Konservatorer. Han døde 1543. — 2) **Johan Jepsen R.**, Biskop, ovennævntes Farbroder, studerede 1471 i Köln, var 1485 Kannik i Roskilde og 1486—93 Kongens Kansler og Rigsraad, blev 1496 Domprovst i Lund og 1500 Biskop i Roskilde. Han skal have været meget ødsel og »holdt stor Pral med Sangere, Legere og anden Forfængelighed, mere end Kong Hans«, men roses tillige for sin store Godgørelshed. 1512 nedlagde han sit Embede og døde i April s. A. paa Hjortholm, som han havde forbeholdt sig paa Livstid tilligemed Bispestolens Indtægter af Rygen. S. M. G.

Ravignan, Gustave François Xavier Delacroix de, jesuitisk Prædikant, f. 1795 i Bayonne, var først Jurist, derefter Teol. og indtraadte 1822 i sin Orden. R. vandt stort Ry i Paris, da han 1837 blev Prædikant ved Notre Dame og fortsatte de af Lacordaire begyndte apologetiske Konferencer. Efter hans Død 1858 er hans »Conférences« udg. i 4 Bd. (1859). J. O. A.

Ravius, se Raue.

Ravn (Raffn), Hans Hansen, Præst og Ps.-digter, var f. 1569 i Malmø. Studerede i Kbhvn og Rostock. Blev 1596 Præst i Sønder Villie i Skaane, men efter Begæring af Menigheden i Malmø opgav han dette Embede for at blive Kapellan i sin Fødeby, da Spræn, Ps.digteren Hans Christensen Sthen, var svagelig. Fra 1607 var R. faktisk Spr. (og Provst), skønt Sthen endnu levede. Han nød megen Anseelse og Yndest i Malmø, hvad bl. a. viste sig ved hans Magisterpromotion 1610, da Raadet sendte et af sine Medlemmer til Kbhvn, »vores Sogneherre til Tjeneste og Byen til Ære«. Han vandt Navn som Ps.digter ved, efter det Tyske, at udgive »Ny aandelig Vandkilde af den hellige Hovedkilde« (1615 og oftere). I Landstads Ps.bog findes endnu flere af hans Oversættelser. Døde i Sept. 1625. H. F. R.

Ravnsfjord, se Rafnsfjord S. 684.

Rawlinson, George, eng. Præst og Historiker, f. 1812 i Chadlington, blev efter Studier i Oxford filol. Prof. stedsd. og 1872 Canon i Canterbury; han er Forf. til en Række arkæol., hist. og teol. Arbejder, navnlig vedrørende Orienten (Persien, Babylon og Ægypten). D. 6. Okt. 1902. J. O. A.

Raymond, 7 Grever af Toulouse. — R. IV, fra St. Gilles, en af sin Tids rigeste Fyrster, har faaet Plads i K.hist.n ved sin Deltagelse i det første Korstog (1096), til hvis Hovedledere han hørte. I Konstantinopel nægtede han standhaftig at aflægge Lensed til den gr. Kejser, men lovede dog intet at foretage mod Kejserens Liv og Ære. Han udmærkede sig ved

Erobringen af Jerusalem (1099), men afslog at blive dets Konge. Senere erobrede han Grevskabet Tripolis i det nordlige Syrien, hvor han blev til sin Død (1105). — R. VI (1195—1222), foregaaendes Sønnesønsson, er bleven bekendt for sin Sympati for Albigenenserne, for hvilken han blev sat i K.ns Band. Da han blev mistænkt for Delagtighed i Mordet Jan. 1208 paa den pavel. Legat, Peter fra Castelnu (S. 529), lod Innocents III prædike Korstog imod ham. R. ydmygede sig og lovede at opfylde K.ns Krav, men han kom snart igen i Konflikt med de pavel. Legater. Paven fornyede Bandstraalen og overgav Grevskabet til Simon af Montfort, medens R. maatte flygte. Efter Innocents III's Død lykkedes det ham dog at tilbageerobre det meste af sit Land, men han døde i K.ns Band. — R. VII (1222—49), foregaaendes Søn, fortsatte med Held Kampen imod Simon af Montforts Søn, Amalrik, men kunde ikke staa sig mod den fr. Konge Ludvig VIII, der paa Honorius III's Tilskyndelse overtog Amalriks Rettigheder. 1229 maatte R. tilkøbe sig Fred med Afstaaelsen af det meste af sit Land. Med ham uddøde Greveslægten, og Landet gik over til den fr. Krone. S. A. B.

Raymond du Puy, f. o. 1080, nedstammede fra en gl. Ridderfamilie i Dauphiné og var o. 1120—1160 Johanniterordenens 2den *magister hospitalis*. Som saadan paatrykte han den (vistnok) tidligere kun for Sygepleje bestemte Orden Præget af et militært Selskab og gav den en dertil svarende Regel, saaledes at han kan betragtes som Ordenens egentlige Grundlægger (jvfr. Art. Johanniter, II, 664). S. A. B.

Raymundus Lullus, se Lull, S. 91.

Raymundus Martini, spansk Dominikanermunk fra 13. Aarh., er bekendt som Orientalist og Missionær blandt Jøder i Spanien og Muhammedanere i Tunis. D. efter 1284. Hans Hovedværk »Pugio fidei adversus Mauros et Judaeos« (udg. af Carpzw, Leipz. 1687), har særlig Værdi ved at indeholde en Række Citater fra jød. Literatur. S. A. B.

Raymundus Palmaris, from Kristen og rom. Helgen, f. 1140 i Piacenza, d. stedsd. 27. (28.) Juli 1200. R. havde som ung været med sin fromme Moder i det hellige Land, hvorefter han giftede sig og optog et praktisk Haandværk. Da han mistede 5 Sønner, viede han en sjette til Munk og hengav sig til ivrig Læsning af Biblen. Efter sin Hustrus Død udførte han et længe næret Ønske om at besøge en Række hellige Steder, men da han paa Rejsen var kommen til Rom, fik han i et Syn i Peterskirken Anvisning paa at optage et Barmhjertighedsarbejde i sin Hjemstavn. 1178 vendte han derfor tilbage til Piacenza, hvor han opofrede sig for at hjælpe syge, fattige, fangne og faldne Kvinder (Acta Sanctorum ed. Bolland. til Juli, Bd. VI, 645 f.). S. A. B.

Raynaldi, Odorico, Oratorianer, f. 1595 i Treviso, uddannet paa Jesuitkollegiet i Parma, kom 1618 til Rom, hvor han blev Medlem af Filip Neri's Oratorium. Han forenede høj videnskabelig Begavelse med inderlig Fromhed og Virkelyst og anvendte sin store Formue til Gaver til Kirker og Fattige. To Gange valgtes han til sin Ordens Leder. Berømtest er han blevet ved sin Fortsættelse af Baronio's *Annaler*,

1198—1565, I—IX (1646—1677); han udmærker sig ikke just ved Kritik, men har samlet fra rom. Arkiver en Mængde værdifulde Aktskykker. R. døde i Rom, Jan. 1671. J. O. A.

Reaja. 1) En Judæer (1 Krøn. 4, 2); i 1 Krøn. 2, 52, hvor den samme omtales, maa læses R. i Stedet for »Haroe«. — 2) En Mand af Rubens Stamme (1 Krøn. 5, 5). — 3) En Familie blandt Templets Livegne (Esra 2, 47; Neh. 7, 50). L. G.

Realisme, se Skolastik.

Realpræsens, virkelig Nærværelse, er et Udtryk, som man bruger i Trosalæren om Jesu Kristi Nærværelse i hans Menighed, især hans Legemes og Blods Nærværelse i den hellige Nadvere. Udtrykket er rettet imod alle spiritualiserende Forklaringer: at Jesus Kristus kun skulde være nærværende i sin Menighed paa Jorden efter sin guddommelige Natur eller ved sin Aand. Det skal i Modsætning dertil hævde, at han er virkelig og personlig nærværende (jvfr. Mt. 18, 20; 28, 20) og er det efter sin hele gud-menneskelige Person, som i Kraft af Personenheden ikke kan skilles. — Det er især i den luth. Kæfdeling, at Udtrykket er blevet brugt, og ganske særlig i Forhandlingerne med de Reformerte om Nadveren. Man var enig om at afvise den rom.-kat. Forvandlingslære og den massive Maade, hvorpaa dér Herrens Legemes og Blods Nærværelse hævdes. Men medens Zwingli opfattede Nadveren kun som et Bekendelsestegn og et Mindemaaltid, hvor der egentlig slet ikke kan tales om nogen Nærværelse af Herrens Legeme og Blod, hævdede Luther ud fra Indstiftelsesordene, at »Kristi Legeme og Blod virkelig er tilstede og uddeles til de nydende i Herrens Nadvere« (som Melanchthon har udtrykt det i Augsb. Bek. Art. X), saa at det modtages med Munden (*manducatio oralis*), ogsaa af de uværdige (*m. indignorum*). Til Forklaring af, hvorledes Herrens Legeme og Blod saaledes kan være virkelig tilstede i Nadveren overalt, hvor den nydes, henviste han til, at Herren i Ophøjelsen sidder ved Guds højre Haand, men at denne er alle Vegne («Ubikvitet»; Sermon om Kristi Legemes og Blods Sakram.). Calvin afviste Tanken om en saadan Nærværelse af Herrens Legeme og Blod og begrundede Afvisningen med, at den forklarede, himmelfarne Frelser paa Grund af Legemlighedens Indskrænkning er begrænset til et bestemt Sted i Himlen (*locus circumscriptus*) og derfor ikke kan være saaledes nærværende paa Jorden. Nadvergæsten maa ved Troen hæve sig op til Himlen for at kunne modtage Herrens Legemes og Blods Kraft. Kun for saa vidt Adgangen dertil staar aaben for den troende Nadvergæst, kan der efter Calvins Opfattelse tales om en virkelig Nærværelse af Herrens Legeme og Blod i Nadveren. Calvins Opfattelse har ikke blot præget den ref. Kæfdeling, men ogsaa indenfor den luth. paavirket Melanchthon (den ændrede Augsb. Bek. af 1540) og andre. Den luth. Kæfdeling som Helhed har dog fastholdt Luthers Opfattelse (Konkordieformlens Art. VII; jvfr. f. E. vor Nadvertilte: »at Jesus Kristus er selv tilstede med sit Legeme og Blod i sin hellige Nadvere, alt som hans Ord lyde«). Adskillige luth. Teologer, især i ældre Tid, har

gjort sig mange Tanker om Herrens forklarede Legemes og Blods Forhold til Tid og Rum. Nogle, ikke blot Teologer, har sat hele Spørgsmaalet i Forbindelse med teosofiske Spekulationer om Guds Legemlighed og Nadvernedyssens Indvirkning ogsaa paa Legemligheden. Alle saadanne Tanker maa siges at ligge ud over, hvad Gud klart har aabenbaret os, og hvad der har virkelig Frelsesværdi for os. Men selve Grundtanken om R. en maa fastholdes, fordi den utvivlsomt giver den rigeste Forstaelse af Herrens Nærværelse og tillige gør mest Alvor af Skriftens Ord. (H. L. Martensen, Den christelige Dogmatik, § 262 f.; R. Rocholl, Die Realpräsenz, 1875). E. C.

Reba, en af de mandaitiske Høvdinge, der blev fældede af Israeliterne tillige med Bileam (4 Mos. 31, 8; Josva 13, 21). L. G.

Rebekka, Isaks Hustru. Hendes Fader var Betuel, der var Abrahams Broder Nahors Søn, og Laban (III, 2) var hendes Broder. Vi træffer først R. i Jahvistens udefulde og af religiøs Forstand prægede Fortælling i 1 Mos. 24 med det bekendte Møde mellem Abrahams Tjener (i 15, 2 f. hos E kaldet Elieser) og R. ved Brønden udenfor Harran, hvor hun først gav ham selv og dernæst af egen Drift ogsaa hans Kameler at drikke, for Tjeneren et Tegn paa, at Gud havde ført ham til den rette, som han skulde vælge til Hustru for Isak. Med R.s Slægtninge kom Elieser hurtigt tilrette, hvormed Sagen efter Datidens Sædvane var ordnet. R. samtykkede efter Tjenerens Ønske i straks at følge med ham til Kana'an; hendes Svar i V. 58, og hendes øvrige Færd i det hele, viser hende som en resolut og energisk Natur.

Isaks og R.s Ægteskab var længe barnløst (jvfr. 25, 20. 26 [P]); endelig fik de Tvilling-sønnerne Esav og Jakob, af hvilke sidstnævnte var hendes Yndling. Under Isaks Ophold i Gerar var R. nær bleven udsat for Efterstræbelse, idet Isak af Frygt udgav hende for sin Søster. I Kap. 27 fortælles om Jakobs List overfor sin Fader for at faa hans Velsignelse, men det var R., der ledede denne Svig, idet-troende overfor Guds Evne til at virkeliggøre Forjættelsen om Jakob (25, 33). For R. havde denne Sag til Følge, at hun maatte bortsende Jakob til Mesopotamien af H. til Esavs Vrede (27, 41 f.), og hun har næppe set sin Yndlings-søn igen; i alt Fald tyder Udtrykket i 1 Mos. 49, 31 »de« begravende hende i Makpela (Hule) ikke derpaa. L. G.

Rebmann, Johann, württembergsk Missionær i Church Miss. Societys Tjeneste i Østafrika, kom ud 1846 for at hjælpe L. Krapf og ledede Arbejdet fra Stationen Rabai (inde i Landet 5 Mil fra Mombasa) blandt Wanika-Folket. Den første Hedning, en Krøbling, blev døbt 1850; Jordbunden var yderst haard; en Tid lang maatte Arbejdet helt ophøre paa Grund af Forstyrrelser ved Overfald fra Masai Stammer. Krapf vendte syg hjem 1853; men R. holdt ud i 29 Aar, uagtet han kun vandt o. 20 Wanika'er. 1875 maatte han blind rejse hjem til Tyskland. D. 1876. Foruden som Banebryder for Missionen ind til Centralafrika har R. og Krapf haft Betydning for Geografen: de opdagede paa Rejser Snebjergene Kilimandjaro og Kenia

og bragte Evropa de første Efterretninger om de store Søer (Victoria og Albert Sø). Fr. S.

Reces (lat. *Recessus*, Bortgang o: Afslutning af en Forhandling) var i Middelalderens senere Aarh. og i Begyndelsen af den nyere Tid Betegnelse for en Beslutning tagen paa en Rigsdag eller anden lovgivende Forsamling som Udslag af en længere Forhandling. I Tyskland brugtes Betegnelsen allerede 1354. En R.s Indhold kan selvfølgelig være af yderst forskellig Art og Betydning. Saavel hvad vi i egentlig Forstand kalder Love som Forordninger sammenfattes under Udtrykket R.; men Sprogbrugen er i ældre Tid vaklende, i 16. Aarh. kaldes f. E. R. og saa Ordinanans, Skikkelse, Politi osv. En stor Mængde ældre R. er af fremtrædende k.hist. Betydning. — 1) Danske R. er. I Danmark betød R. større, omfattende Lovbestemmelser, der skulde gælde for hele Riget og udfylde og rette de i de enkelte Landskaber gældende Provslove (svarende til Forholdet mellem de franske Capitularia og Leges [I, 473]). Betegnelsen fremkom her i Landet i det 16. Aarh., for atter at forsvinde i Midten af det 17. De R. som har Betydning for Korganisationen og afgiver et fulgdydigt Vidnesbyrd om de Vanskeligheder, der var forbundne med dens Gennemførelse, er: Frederik I's Odense R. 20. Aug. 1527, sammes Kbhvnske R. 14. Juli 1530, der fastslog den hl. Skrift som Lærenorm for den dske K.; R. en fra Rigsdagen i Kbhvn 30. Okt. 1536, der vedtog det rom.-kat. Episkopats Ophør med den Motivering, at Bisperne havde modstaaet Guds Ord og Evang. og forhindret, at det var prædikeret for Almuen, og overdrog Statsmagten den øverste Myndighed i K.n; til Tilsynsmænd for Præsterne bestemtes Superintendenten (»nogle mærkelige vise og lærde Mænd«; 2. Kbhvnske R. 24. Aug. 1537, Odense R. 24. Juni 1539, 3. Kbhvnske R. 22. Okt. 1540, 4. Kbhvnske R. 6. Dec. 1547, Dronningborgs R. 21. Dec. 1551, Koldinghus R. 13. Dec. 1558 (Sammendrag af alle de foregaaende), Frederik II's Kallundborgske R. 21. Nov. 1576, Christian IV's lille R., Kbhvn 31. Marts 1615, og store R., Kbhvn 27. Febr. 1643; et Sammen drag af alle Forordn. udst. efter 1596 og for en stor Del optaget i Christian V's Lov (V.A. Secher, Forordninger, R. er og andre kgl. Breve 1558—1660, I—VI; H. F. Rørdam, Dske K. love 1536—1683, I—III; Kolderup-Rosenvinge, Dske R. er og Ordinantzer, 1824). S. M. G. — 2) Svenske R. er. Af k.hist. Betydning er navnlig Westerås R. 1527 (se d. Art.) og i visse Maader Malmø R. 1662, der bl. a. behandlede Præsteskabets Stilling i de erobrede dske Provinser. Hj. H. — 3) M. H. til de mange tyske R. er (Rigsdagsafskede) af k.hist. Betydning maa henvises til Art. Reformation, Luther (III, 97 f.) og særlige Art. som Augsburg (I, 178 f.), Nürnberg (III, 411), Regensburg, Speier, Worms. Blandt R. er, der havde Betydning paa snævrere Omraader, kan mærkes Frankfurter R. 1558, hvor Sachsen, Brandenburg, Pfalz, Hessen, Württemberg og Zweibrücken enedes om en af Melanchthon forfattet Erklæring om Retfærdiggørelse, gode Gerninger, Næveren og Adiafora. Denne R. kaldte Flacius »det samaritanske Interim«, og Martin Chemnitz frakendte den Prædiket »kr. Af-

skede«. — Ved Darmstädter R. forstaaes en Overenskomst af 1648 mellem Hessen-Kassel og Hessen-Darmstadt om en Del Gods, navnlig Marburg, som Darmstädter-Linien i 43 Aar havde kæmpet med Kassel om. Da Landgreve Moritz 1605 med Magt indførte ref. Lære i Marburg og især ved Universitetet, begyndte Fejden, først literært og juridisk, siden under Tredivaarskrigen med Militærmagt, og de sørgeligste Ulykker strømmede ind over de hessiske Lande, da Darmstädterne trods deres Lutherdom havde sluttet sig til de kejserlige. Det var Hertug Ernst d. frommes Fortjeneste, at Striden blev bilagt; Universitetsgodserne blev delt, saaledes at Darmstadt 1650 kunde gøre Højskolen i Giessen til et Universitet, og der blev sørget for, at de luth. Menigheder i de omstridte Distrikter under Kassels Styre fik Kultusfrihed. Darmstädter R. blev s. A. stadfæstet i den westfalske Fred. J. O. A.

Reclusi og **Reclusæ** (eller **Inclusi-æ**) kaldes en særlig Slags Eneboere, der af asketisk Iver indelukkede eller indmurede sig paa Livstid i en Celle eller Hule, for at ofre hele deres Liv til Andagtsøvelser; deres Føde blev dem bragt. Allerede i Oldtiden fandtes saadanne mandlige og kvindelige R. blandt Eneboerne i Ægypten og Syrien; saaledes fortælles om en Kvinde, Alexandra, der o. 372 levede indesluttet i en Gravhule i Nærheden af Alexandria for at kunne bevare sin Jomfruelighed, og en lignende Kvinde i Rom siges i 25 Aar at have levet indelukket uden at tale. Gregor af Tours nævner adskillige Navne paa slige R., der i den højt fordærvede Merovingertid vakte den allerstørste Opsigt og betragtedes som Hellige og Undergøvere. Navnlig i Klosterne fandtes saadanne; saaledes indmurede den hl. Radegundis (d. 587; se S. 682) en Nonne efter hendes indstændige Bøn i en Celle i sit Kloster i Poitiers. Nonnen ledsagedes til Stedet med tændte Kerter og under Psalmesang og kyssede alle de tilstedeværende, inden Døren muredes til. Selv Børns Ønsker om Liv som R. høje de man sig for. Dog optraadte Bisper og Synoder i 7. Aarh. imod denne Form for Askese og krævede, at vedkommende først skulde kende Livet i et Kloster. I Tyskland bestemte Frankfurtersynoden 794, at man kun kunde blive R. med Abbedens og Biskoppens Samtykke; der fastsloges ogsaa en Provetid, men derefter var Forpligtelsen ubrydelig. Fra 9. Aarh. stammer en særlig Regel for slige R. i Klosterne. Cellen byggedes op til Kirken, saa den indesluttede gennem et Vindue kunde følge med Gudstjenesten og modtage Sakramenterne, gennem et andet Vindue modtage Føden. I 11. og 12. Aarh. nævnes en stor Mængde R. af forskellige Ordener og i de forskellige Lande, og hele Middelalderen igennem, ja endnu i 17. Aarh. findes spredte Eksempler paa »Reklusier«. J. O. A.

Recolin, **Numa**, fransk prot. Præst og Forfatter, f. 1826; Præst i Montauban, Montpellier og Paris. Har skrevet talrige Bøger af teol. og opbyggelig Art. Mest bekendt er »Manuel de religion chrétienne« og hans »Sermons«. Skrev ogsaa talrige Artikler i kirkel. Blade. D. Dec. 1905. V. L. P.

Reconciliation kaldes den højtidelige Gen-

optagelse af de store Syndere i K.samfundet (jvfr. Art. Bod, I, 344 b). Før Genoptagelsen sang Biskoppen og den øvrige Klerus de 7 Bodspsalmer og Litanier, og under dette sendtes to Gange to Diakoner med tændte Lys ud til Synderne, der stod ved Kirkedøren med deres Lys tændte, men begge Gange slukkede Diakonerne Lysene ligesom ved Bandyngningen; først 3. Gang tændte en Diakon Pönitenternes Lys og forkyndte dem Haabet om den snarlige Tilgivelse. Efter Litaniets Afsyngelse begav Biskoppen sig til Kirkedøren, formandede de boddærdige til et bedre Liv, men førte dem først efter en Præsts indstændige Forbøn og Forsikring om, at de var Tilgivelse værd, ind i Kirken, hvor de efter Bøn rensedes med Bestenkelse af Vievand og modtog Haandspaalæggesen og Velsignelsen. I alt væsentlig genfindes denne R.-Skik i det gældende Pontificale Romanum. — Ogsaa den liturgiske Handling, hvorved en vanhelliget Kirke eller K.gaard renses, kaldes R. Ogsaa denne R. er egentlig forbeholdt Biskoppen, men kan med pavelig Fuldmagt overdrages en Præst. Denne Overdragelse sker nu regelmæssig gennem den saakaldte Quinquennialfuldmagt (se III, 674) for Biskoppen.

J. O. A.

Rector er i den rom.-kat. K.ret Betegnelse for en Spr.; nu til Dags ogsaa undertiden for Kapellaner og Gejstlige ved Hospitaler, Pensio-nater og Nonneklostre. Ogsaa i flere Ordener hedder visse gejstlige Forstandere R., f. E. hos Jesuiterne Forstanderne for Kollegierne. Ogsaa paa prot. Grund er Titlen R. om Spr.en bevaret (den eng. K.), men ellers hyppigst anvendt om Latinskolernes Ledere.

J. O. A.

Recusanter kaldtes under Dronning Elisabeth de Separatister, som nægtede at deltage i Statskns Gudstjenester. Navnet brugtes derfor den Gang og senere baade om kat. og puritanisk sindede, men almindeligst tænkes paa »papistiske« R.

J. O. A.

Redemptorister, rom.-kat. Kongregation, stiftet af Liguori (S. 57). Medlemmerne skulde være en Slags præstevediede Indre-Missionærer, som skulde bo blandt den fattigste Befolkning og foruden de tre sædvanlige Munkeløfter aflægge et fjerde: at Medlemmerne ikke maa overtage noget Embede udenfor Ordenen indtogen paa Pavens eller den øverste Leders udtrykkelige Befaling. I det hele skulde Medlemmerne blive i Ordenen til deres Død. Askesen indenfor Ordenen var streng, Kosten var meget tarvelig, og tre Gange om Ugen skulde Medlemmerne piske sig. Senere mildnedes Ordensbestemmelserne dog lidt. Den alvorlige Spaltning indenfor R., som opstod i Liguoris sidste Aar, og som først lægedes efter hans Død, hindrede ikke dens Udvikling, men Fremgangen skyldtes i særlig Grad Clemens Maria Hoffbauer (II, 442), der ikke uden Grund er bleven kaldt Ordenens anden Stifter. Ved hans energiske Arbejde vandt R. først Indgang i Polen, særlig i Warschau, og senere i Østerrig, Sydtyskland og Schweiz. Napoleon fordrev Hoffbauer og R.ne fra Warschau til Wien, men under Wienerkongressen samlede en stor Skare af Forkæmperne for Katolicismen sig om dem, og i R.ne fandt Ultramontanismen en trofast Støtte. De var fødte Modstandere af alle For-

søg paa at danne kat. Nationalkirker. I 1820 fik R. et Kollegium i Wien, en Maaned efter Hoffbauers Død, og under hans begavede Elev Joseph Konstantin Passerat's Ledelse gik Ordenen stærkt frem i Østerrig. Allerede i Liguoris Levetid var der bleven oprettet et Par Klostre for kvindl. R. Passerat interesserede sig stærkt for at fremme denne Gren af Ordenen, og baade i Østerrig, i Belgien, og senere i Holland og Frankrig, grundedes der Klostre for kvindelige R. Disse bærer en rød Dragt med blaat Skapular og et forgyldt Jesushjerte paa Brystet. Ogsaa deres Regel er meget streng. De mandlige R. har udbredt sig i de samme Lande, men er ogsaa kommen til England og Nordamerika. Sidstnævnte Sted har Ordenen faaet Navnet Paulist-Fædrene, og den nord-amerik. Gren indtager i det hele en Særstilling. Hovedmanden her var Patrick Hecker (II, 371), der gjorde sig til Talsmand for den saakaldte Amerikanisme (I, 840). R. tæller ialt o. 150 Klostre i 12 »Provinser«. De har altid staaet Jesuiterne nær og til Tider været en Tilflugtsorden for disse, men har ogsaa maattet dele Skæbne med Jesuiterne. Under Kulturkampen i Tyskland udstvistes saaledes begge Ordenerne (Heimbucher, Orden og Kongregationen III, 1908).

A. Th. J.

Reden über die Religion, se Schleiermacher.

Redepennen, Ernst Rudolph, tysk prot. K.historiker, f. 1810, d. 1883 i Göttingen som K.raad og Dr. theol. R. var i sin Ungdom ansat ved Universitetet i Bonn og udgav her et stort Værk om Origenes (I—II, 1841—46). Senere kom han til Göttingen, hvor hans Navn særlig blev knyttet til Gieslers store K.hist., idet han fuldendte den ved Gieslers Død standsede Udgivelse af Værket (V—VI, 1855; IV, 1857). Inden Udgivelsens Tilendebringelse ombyttede R. sin Prof.pøst med praktisk gejstlig Virksomhed, idet han 1855 modtog Kaldelse som Spr. i Ifeld am Harz. R. stod paa flere Maader Ritschl nær og hilste med Glæde dennes epokegørende Værk »Die Entstehung der altkatholischen Kirche«.

P. H.

Redningshjem. Det tyske Ord »Rettungshaus« betegner Hjem for vildfarne Børn, hvad vi kalder Opdragelsesanstalter eller Optagelses-hjem, forsaavidt vi ikke lader Børnene gaa ind i og Anstalterne gaa op i de alm. »Børnehjem«. Navnet »Redningshjem« er hos os blevet tillagt R. for drikfældige (Trinkerhellanstalt, Kur-anstalt für Alkoholiker, *asylum for inebriates*). De første R. oprettedes i Nordamerika, hvor de i Reglen er store paa Lægevis ledede Anstalter. Det ældste R. i Evropa er i Lintorf, Rhinprovinzen, grundlagt af Direktør for Diakonanstalten i Duisburg, Engelbert, i 1851. Det har med sine jævne Forhold (12—24 Pladser, en Diakon og hans Ægtefælle som Husfader og Husmoder) været Forbillede for og sat (tysk) »Indremissions« Præg paa de allerfleste af de R., der siden er oprettede i Tyskland (o. 40), Holland og Schweiz (o. 10), deriblandt ogsaa R. i Ellikon, Kanton Zürich, grundlagt af Afholdssagens navnkundige Forkæmper Prof. Forel, men ledet af en fhv. Haandværker og Lægprædikant. Mere eller mindre gælder det samme om R. i Norden,

hvoraf Norge havde det ældste, »Hejmdal«, o. 1880, siden ophørt; derefter kom »Tandem« (Hedemarken). Sverige har f. T. 2 R. »Eols-häll« ved Stockholm, »Sanssouci« ved Upsala; Finland 1 »Turva«, Orimattala; Danmark 6 for Mænd »Godthaab«, Holstebro, 1893; »Stormly«, Hjallesø, »Enkrateia«, Hellerup; »Solhjem«, Haslev; »Kjærshovedgaard«, Bording; »Astrup«, Jebjerg, og 3 for Kvinder »Sichar«, Aarhus, 1898; »Concordiahjemmet«, Nærum; »Eben-ezere«, Valby). Af R. for Kvinder har man længe haft en Del i England; det ældste paa Fastlandet blev aabnet 1889 af Bertha Lungstrass i Bonn. En i 1905 ved »Danmarks Afholdsforening« iværksat Indsamling, der indbragte mere end 100,000 Kr., har rejst 2 dske R., ét for Mænd og ét for Kvinder. — Behandlingsmaaden paa R. er gennemgaaende den samme: fuldstændig og øjeblikkelig Afvænnelse, en ordnet og arbejdsom Levevis; en nærrende, men enkel Kost udgør den materielle Side deraf, medens den aandelige er indgaaende Oplysning om Alkoholsens Unytte og Skadelighed og Karakterens Styrkelse gennem moralsk og rel. Indflydelse. Lægens Gerning derved er i Reglen kun som en Huslæges i en Familie, hvis Medlemmer staar i Mandalsalderens fulde Kraft, saavidt Giften da ikke har nedbrudt den. Stærkere og nødvendiggørende bliver Lægens Indblanding, naar foruden Alkoholister ogsaa Morfinister o. lign. indtages til Helbredelse. — Hvor Opholdet er af tilstrækkelig Varighed — som Regel $\frac{1}{2}$ —1 Aar, for Kvindernes Vedkommende snarere længere —, og hvor Hjemmets daglige Paavirkning sker med den rette Ithædighed, Forstand og Kærlighed, vil Resultaterne være ret tilfredsstillende, vel o. som Heldring opgav dem for sine Anstalter: $\frac{1}{3}$ frelst, $\frac{1}{3}$ tabt, $\frac{1}{3}$ usikker. En Hovedbetingelse for det gode Udfald er, at de efter endt Kur hjemvendende finder Omgivelser, der vil støtte dem i det livsvarige Totalafhold, der er nødvendigt Vilkaar for de flestes Redning. — Medens disse R. er oprettede ved privat Hjælp, i Danmark dog med Tilskud af Staten, og paa Grundlag af Frivillighed, har man i stedsde flere Lande ogsaa lagt Beslag paa Lovgivningens direkte Medvirkning overfor dem, hvem de frivillige Kræfter ikke kan magte. Bedst er dette f. T. udviklet i England med tre Slags Anstalter. Den første er de egentlige R., som dog kan bemyndiges til ogsaa ufrivilligt at beholde den, der for Øvrigheden har forpligtet sig til et saa og saa langt Ophold. Den anden er »Forbedringshjem« (*reformatories*), hvor de for Samfundet farlige eller besværlige Drankere kan tvangsindlægges, men dog ogsaa inden deres Tids Udlob udskrives »paa Prøve«. Den tredje er Statsanstalter, som atter letter hines Gerning ved midlertidigt eller blivende at befri dem for deres ustyrligste Beboere. Men alle nyder de godt af saavel Statens Tilskud som dens Tilsyn. (Weber, Deutsches Verzeichniss von freiwilligen Helfern für Trinker, München-Gladbach 1903; Anstalternes, særlig Lintorfs og Ellikons, og Inspektør Branthwaites Beretninger; N. Dalhoff, Skitser fra en Studierejse i specielt Øjemed, Kbhvn. 1892; Samme, R. for drikfældige, Stockholm 1903). N. D.

Reclaja, en judæisk Øverste (Esra 2, 2), i Neh. 7, 7 kaldet Ra'amja.

Reenberg, Morten, dsk Præst, f. 18. Juni 1860 i Viborg, hvorfra han blev Stud. 1877; 1882 tog han teol. Eksamen og rejste derefter 7 Aar i Udlandet. Hans Ophold i England, hvor han studerede $2\frac{1}{2}$ Aar i Cambridge og Oxford, fik stor Betydning for hans personlige Udvikling. Efter et kort Besøg i Paris 1888, hvor han sluttede Venskab med H. Bartholin (I, 225), vendte han tilbage til England, hvor han nær havde ladet sig friste til at bosætte sig. Paa Hjemrejsen gjorde han et længere Ophold i Leipzig, hvor han mødtes med Ph. J. Spener, uden dog at paavirktes af ham i pietistisk Retning. Da han efter sin Hjemkomst (1890) havde vanskeligt ved at finde Ansættelse, bestemte han sig til at vende tilbage til England, men Biskop H. Bagger (I, 200) holdt ham tilbage og skaffede ham 1893 Ansættelse som Feltprovst ved de dske Hjelpepropper i Fladern. Men endnu s. A. blev han kaldet til Præst i Stege og Provst paa Møen. 1894 blev han Magister, 1709 Spr. ved Helliggejstes Kirke i Kbhvn og 1720 Spr. ved Frue Kirke og Stiftsprovst. Skønt han besad en omfattende Lærdom, har han dog ikke som Forfatter ydet noget af Betydning, og intet til Belysning af sin Personlighed. Men Vidnesbyrd, som skyldes hans Samtidige, giver gode Bidrag til hans Karakteristik. Han var en helstøbt Personlighed, en ualmindelig dygtig Embedsmand, ærlig og ubestikkelig; men der var noget oprørsisk i hans Natur, og udrustet, som han var, med et bidende Vid og en skarp Dømmekraft, har han, særlig i sine Prædikener, med en mærkelig Frimodighed hufflettet sin Samtid uden Personsanseelse. I djærve Udtryk revsede han Frederik IV for hans Usædelighed, og ikke mindre skarp var han i sine Udfald mod Pietisterne. Christian VI var derfor meget forbitret paa »den gl. Provst« og tildelte ham gentagne Gange strenge Advarsler, men den Kommission, som blev nedsat 1733 for at drage ham og andre ligesindede Præster til Ansvar, indstillede ham hverken til Suspension eller til Afsættelse, og han blev i sit Embede til sin Død, 23. Febr. 1736. (J. Møller, Mnemosyne IV, 333—47; Dsk biogr. Leksik. XIII). S. M. G.

Refa, en Efraimit (1 Krøn. 7, 25).

Refael, en Levit af Tempelvagten (1 Krøn. 26, 7).

Refaim-Sletten, se Refaiter.

Refaiter, en Hovedstamme af Kana'ans Urbefolkning eller snarere Benævnelse paa hele Urbefolkningen, der da kan specialiseres under forskellige andre Navne. Muligvis betyder Navnet »de langstrakte«, »Kæmperne«; det stemmer i alt Fald med, at endnu Israæliterne forefandt Rester af Kæmpeslægter af førkanaanæisk Oprindelse i Landet (f. E. Og, Goliat; jvfr. 3 Mos. 13, 33). Rafa's Børn (2 Sam. 21, 16, 18; jvfr. 1 Krøn. 20, 4 Refaiternes Børn) eller Rafa (3 Refaiterslægten; 2 Sam. 21, 20, 22; 1 Krøn. 20, 6, 8) er det samme som R. Baade østlig for Jordan (1 Mos. 14, 5; 5 Mos. 2, 11, 20; 3, 11, 13; Josva 12, 4; 17, 15) og i Vestjordanlandet (1 Mos. 15, 20; 2 Sam. 21, 16f.) omtales spredte Rester af R. Refaim-Sletten S.V. for Jerusalem ved Betlehemsvejen (Josva 15, 8; 2 Sam. 5, 18, 22;

23, 13; 1 Krøn. 11, 15; Jes. 17, 5) er ogsaa blandt Minderne om det gl. Refaiterfolk. L. G.

Refaja. 1) En efterreksilsk Davidide (1 Krøn. 3, 21). — 2) En Høvding i Simeons Stamme (1 Krøn. 4, 42). — 3) En Øverste i Issakar (1 Krøn. 7, 2). — 4) En Efterkommer af Saul (1 Krøn. 9, 43). — 5) En Deltager i Murens Istandsættelse (Neh. 3, 9). L. G.

Refektorium, Benævnelse paa Spisesalen i Klostrene. R. hører gerne til de i arkitektonisk Henseende mest fremtrædende Rum i Klosterbygningen og udmærker sig ogsaa ofte ved sit Billedsmykke. Hvor Klosteret danner en regelmæssig Firkant, findes R. alm. i den Kirken modsatte Fløj. Til R.s Udstyr hører en Prædikestol, idet man under Maaltidet læser Stykker af Skriften eller af Helgenskildringer op for Brødrene; ligesaa en *Laabo* til Haandtvætningen efter Maaltidet. I store Klostre fandtes to R., hvoraf det ene brugtes om Sommeren og det andet om Vinteren. J. O. A.

Reff. 1) **Hans R.**, den sidste kat. Biskop og første evang. Superintendent i Oslo Stift, var dsk af Fødsel, men findes i 1520 som Kannik i Nidaros. Han havde studeret i Paris og var juris utriusque baccalaureus. Som Kannik var han Ærkebiskop Erik Valkendorfs behjælpelig under Istandbringelsen af »Missale Nidrosiensæ«, hvis Trykning overlodes til hans Broder, Kbhvnerkanniken Povel R. I 1525 valgtes han til Anders Muus's Efterfølger som Biskop over Oslo Stift. Som saadan formaaede han ligesaa lidt som de øvrige norske Bisper at sætte nogen Stopper for Ref.stidens kirkel. Op-løsning. Dertil savnede han for meget en fast kirkel. Holdning. Vistnok synes han at have været Romerk. hengiven og støttede da ogsaa, ligesom den øvrige norske Gejstlighed, efter Evne Christiern II, da han som god Katolik søgte at generobre Norge 1531; bl. a. skaffede han ham Hjælp ved at plyndre sit Stifts Kirker for deres Sølv. Men efter Kong Christierns Fald maatte han, for at beholde sit Embede, udrede en stor Pengebod og sælge sig med Hud og Haar til Kong Frederik og det dske Rigsraad. Saa meget mindre kunde han da hindre den begyndende Sækularisation af Stiftets Klostre. Under Interregnet efter Frederik I's Død (1533) synes hans Optræden i den norske Politik at have været bestemt af de temmelig uforligelige Hensyn til hans kirkel. Stilling paa den ene Side og hans dske Sympatier (og de nævnte Forpligtelser til det dske Rigsraad?) paa den anden Side. I det Ydre søgte han at bevare et godt Forhold til Ærkebiskoppen, Olaf Engelbrechtsson (I, 765), men bidrog dog til at undergrave dennes norske Politik ved at støtte Vincens Lunges Parti. Bl. a. deltog han uden Ærkebispens Samtykke i de søndenfjeldske Rigsraaders Valg af Hertug Christian til norsk Konge. Da denne som Christian III omstyrtede den kat. K.ordning og paabød Ref.s Indførelse i Norge saavelsom i Danmark (1536), havde Hans R. vistnok intet andet Valg end at bøj sig godvillig under den ny Ordning og overgav frivilligt sit Stift i Kongens Hænder. Dette i Forbindelse med hans hele dansksindede Optræden under Interregnet lønnedes omsider med, at han i 1541 af Kongen beskikkedes til evang. Superintendent for de

nu forenede Oslo og Hamar Stifter. I Mellem-tiden havde han da vel som Fange i Danmark haft yderligere Lejlighed til at lægge sin Loyalitet for Dagen overfor den ny Tingenes Orden. Om en slig Loyalitet vidner ogsaa hans Virksomhed som evang. Superintendent. Han synes efter Evne at have arbejdet, i alt Fald i det Ydre, for at ordne sit Stifts kirkel. Forhold efter den kongelige K.ordinans's Forskrifter og synes navnlig at have taget sig af Latinskolen. Stort udenfor Stiftsstadens har hans reformatoriske Virksomhed næppe rækket. Han døde Sommeren 1545. (Keyser, Den norske K.s Hist. under Kat. II; Bang, Den norske K.s Hist. i Ref.s Aarh.). A. B. — 2) **Peder R.**, Ps.digter, ved Siden af Hr. Michael i Odense den eneste navngivne dske Ps.digter fra Middelalderen. Han maa have været Munk i et dsk Kloster. Et Klosterhaandskrift i den Arnsmagnænske Samling i Universitetsbiblioteket (Nr. 76, 8vo), fra den sidste Halvdel af det 15. Aarh., til-lægges ham. Det indeholder forskellige, mest religiøse, Optegnelser og Rim paa Latin og Dansk til Dels med vedføjede gamle Melodier. En dsk Marievis i Samlingen angives som digtet af »per reff lyllæc, og et andet Sted forekommer Bogstaverne F. P. (Frater Petrus?), der synes at betegne Afskriverens Mærke. Et Par moraliserende Rim er rettet imod Kvinde-svig. Iøvrigt vides intet om ham. (Dsk bio-graf. Leksikon XIII, 579-80.) — 3) **Povel R.**, Kannik og Bogtrykker, var Kannik ved Kbhvns Kollegiatkapitel, da han 1508 valgtes til Uni-versitetets Rektor, hvilket forudsætter, at han har siddet inde med en ret betydelig lærd Dannelse, som han vel har erhvervet sig ved Studering i Udlandet. Han var Magister og havde vistnok taget Graden ved et fremmed Universitet. Han var den første indfødte dske Mand, som har ejet og drevet et Bogtrykkeri. Denne Virksomhed begyndte han 1513, efter at han, som det synes, havde købt Lybekkeren Matth. Brandis's Bogtrykkeri. Iblant de Bøger, der udgik fra hans Presse, maa fremhæves Hr. Michaels 3 Rimværker, som han trykkede 1514 —15 for Dominikanermunken. Broder Hans Bartholomei, og »Missale Nidrosiensæ«, trykt 1519 for Ærkebiskop Erik Valkendorfs. Derefter standsede han sin Virksomhed i et Par Aar, vistnok fordi han havde taget Ophold andet-steds. 1522 var hans Presse i Nyborg, hvor han trykkede »Canon Roschildensis«, vistnok den sidste kat. Ritualbog, som tryktes i Dan-mark før Ref. I dette Værk kalder han sig endnu Kannik, senere synes han ikke at have brugt denne Betegnelse. Maaske har han paa denne Tid tænkt paa at opgive Bogtrykkeriet, thi 1529 synes en Del af det at være over-taget af Bogtrykker O. Ulricksen i Malmø. Men 1530—33 var hans Presse atter i Gang, fra nu af i Aarhus, hvor han trykkede 4 kat. Strids-skrifter for Povl Helgesen. Det sidste af disse, »Danmarks Riges Biskoppers Genstar paa de Lutherskes Artikler«, 1533, var et af de største originale Skrifter paa Dsk fra den Tid (142 Bl. i 4to). R.s Dødsaar kendes ikke. (Chr. Bruun, Aarsb. fra store kgl. Bibliotek, I—II). S. M. G.

Refidim, Israeliternes sidste Lejrplads før Ankomsten til Sinai (2 Mos. 17, 1; 19, 2; 4 Mos. 33, 14, 15). Ved R. var det, Amalekiter-

nes Angreb og Nederlag fandt Sted (2 Mos. 17, 8—15). Mere tvivlsomt er det, om 17, 2—7 (Vandet af Klippen) af Redaktor med Rette kan henføres til R.; V. 6, hvor der tales om Horebs Klippe, synes at henføre Begivenheden til Opholdet ved selve Sinai. Ligeledes er Kap. 18 (Jetro's Besøg) løst indføjet og har ikke oprindeligt med R. at gøre, som det ses af 18, 5; den Ordning af Folkets Rettssager, som Jetro lærte Mose, henføres i 5 Mos. 1, 9—17 udtrykkelig til Sinaiopholdet. R.s Beliggenhed søges sædvanlig i Oasen Feirân nordlig for Sinai. L. G.

Reformationen. I. Forudsætninger. Den Bevægelse i 16. Aarh., som specielt har faaet Navnet R., forstaas kun i sin Ejendommelighed og Oprindelse paa Baggrund af de fra den ganske forskellige, middelalderlige »Reformationer« og Trangen til Reform ved Middelalderens Slutn. Man kan i Middelalderen skelne mellem fire større Reformbevægelser, som ikke vil forlade den middelalderlige Krdmsopfattelse, men netop gøre Alvor af den. K.n.s Verdsliggørelse fremkaldte Gang efter Gang et Gennembrud af det asketiske Ideal i Form af en klosterlig Vækkelse med Reformkrav til hele K.n. Den første er den store, idealistiske Bevægelse i 10. og 11. Aarh., hvis vigtigste Midtpunkt Cluny var. Oprindelig en Vækkelsesretning indenfor Klosterne udviklede den efterhaanden et stort kirkepolitisk Program: K.n.s Frigørelse gennem Præsternes Celibat og Udryddelsen af Simoni, senere ogsaa af Lægmandsinvestitur. Bevægelsen løb ud i Gregor VII's Kamp for Verdensherredømmet og Investiturstriden samt til den anden Side i Korstogene. Men den blottede herved ogsaa, at den ikke var kommen ud over den indre Modsigelse mellem idealistisk Verdensflugt og uafsladelig Higen efter et udvortes Verdensherredømme. I Pavedømmets Størhedstid, o. 1050—1300, frembragte denne Higen nødvendigvis en stadig Konflikt med Staten, og den indre Modsigelse hvilede tungt paa mange af dem, der tog det alvorligt med Religionen. Medens en Del forvildede sig ud i manikæisk Sky for Materien (se III, 16f.), opstod tillige den anden store, ret forgnede Reformbevægelse, hvis ledende Idé var den apostolske Fattigdom. Hvor Bevægelsen stødte altfor haardt sammen med K.n.s Ledere, dreves den ud i sekeriske Former (Arnold fra Brescia, Valdeserne og de lombardiske Fattige); ellers blev den af K.n. inddæmmet som en Strøm, der netop skulde bevise, at hint Ideal kunde realiseres i fuld Lydighed mod Paven (Tiggerordnerne, især Fransiskanerne). — Men fra o. Aar 1300 foregik Spændingen. Bonifatius VIII havde drevet de pavelige Magtkrav paa Spidsen, men lidt Skibbrud. Under det avignonske Fangenskab i 14. Aarh. udartede Pavedømmet næsten til mest at være en økonomisk Forretning; derefter fulgte Skismaet mellem to eller tre Paver. Store Kredse af K.n. var smittet af Fordærvelsen, og den skrigende Trang fremkaldte den tredje store Reformbevægelse, der ad K.mødernes Vej, paa den episkopale Organisations Grund, vilde reformere K.n. paa Hoved og Lemmer. Men trods al ærlig Vilje udrættede denne konservative Reformretning kun Smaating. Der var

da ogsaa opstaaet Bevægelser, som til to Sider gik langt radikaler til Værks og rystede selve den middelalderlige Grundvold. — Til den ene Side faar vi — i meget forskellige Former — en Stræben efter at stille det verdslige Liv selvstændigt overfor K.n. Nationaliteterne begyndte at vaagne og sprænge Tanken om et paveligt og kejserligt Universalmonarki. Staten begyndte at føre Kampen ud fra en mere bevidst verdslig Samfundsopfattelse (Filip den smukke, Ludvig Bajrer), ja, at tiltage sig en Reformations- og Tilsynsret overfor K.n.; adskillige Strømninger, der rigtignok krydses af andre modsatte, bar i Retning af Dannelsen af Nationalk.r. Kommunerne begyndte at overtage K.n.s humane, tildels rel. Opgaver. I Forbindelse med Byernes og Borgerstandens Opkomst begynder Spirerne til en selvstændig Lægmandskultur. Den middelalderlige Samfundsfølelse begynder paa flere Omraader at afløses af Individualisme. Sin frodigste Udfoldelse naar alle disse Rørelser i den italienske Renaissancehumanisme. Til den anden Side begynder en rel. Oplesning af det middelalderlige System. Teol.en bryder med den ældre Tids Intellektualisme og fremhæver Viljen, ligesom den opløser Enheden af Tro og Viden og kun kan hævde Dogmerne ved at belaste K.n.s Autoritet meget stærkt (Scotismen og den yngre Nominalisme). Andre Bevægelser peger i deres Inderlighed og strenge Krav udover Pavek.n. selv om de overvejende blev indenfor den. Radikale Efterfølgere af den bl. Frans saa i K.n. Babel, i Paven Antikrist. Medens en Helgeninde som Birgitta læste Paven Teksten, fordybede de tyske Mystikere sig i Guds indre Væsen og det umiddelbare Gudsliv paa en Maade, som kun daarligt kunde rimes sammen med hele Ceremonitjenesten. Samtidig arbejdede i England Wiclif sig fra national Forargelse over Pavedømmets ublu Krav frem til en Krdmsopfattelse, der i mange Stykker viser tilbage til Augustin og fremad mod Calvin. Medens hans Tanker ikke holder sig længe i England, fremkaldte hans mindre konsekvente Discipel J. Hus i Bøhmen et Røre, som løb ud dels i den utrakvistiske Statskirke, der væsentlig kun ved Brug af Lægmandskalken adskilte sig fra den sædvanlige Katolicisme, dels i mindre Sekter, der delvis smeltede sammen med valdesisk Paavirkning. Desuden afgav Husitismen et religiøst Gæringsstof i Tyskland.

Ved Middelalderens Slutn. var Forholdet da i de for R.s Forløb vigtigste Lande: I Italien vendte Renaissance Blikket bort fra K.n.s Dogmer og Askese til en begejstret Dyrkelse af Mennesket, dets Frihed og Ret, og af Antikens Literatur og Kunst, tildels ogsaa af dens hedenske Liv og Livsanskuelse. Trods sin uforlignelige Kraft og Skønhed rummede Renaissance den Tendens i Retning af at undergrave Samfundets sædelige Grundvold og opløse det i en Krig af alle mod alle. I Reglen gik den uden om K.n. og dens Dogmer fremfor at prøve et farligt Reformforsøg. I de lavere Klasser herskede en forfærdelig Raahed og Overtro. Gejstligheden var i stor Udstrækning uvidende og uduelig eller verdsliggjort. Dette sidste gjaldt særlig Paverne, der mere

optraadte som italienske Fyrster eller som Kunstmæcener end som præstelige Ledere af K.n, dersom de da ikke ligefrem gik i Spidsen for Fordærvelsen. De af nogle Bodsprædikanter fremkaldte Vækkelser var kun lokale og forbigaende; den betydeligste, Savonarolas, endte i en rystende Konflikt med det verdsliggjorte Pavedømme. I Italien var der en skrigende Trang til R., men ingen Kraft til at skabe den. — Spanien var samlet til ét Rige med en stærk Kongemagt, der tog Kns sædelige Ref. i sin Haand. Her fandtes stor rel. Energi, mere Fanatisme end Tvivl; de humanistiske Videnskaber kunde tages i Tjeneste for en Restavration af den skolastiske Teol. Her begynder den sidste store Reformbevægelse paa middelalderlig Grund, den saakaldte spanske R. Men i sin Udvikling fik den paa Grund af Modsætningen til den tyske R. Karakter af Kontra-R. (Jesuitismen, Tridentinerkonciliet, Inkvisitionens Arbejde i Italien, Kampen mod Prot.). — I Tyskland begyndte de rolige, ved stærke Baand regulerede Samfundsforhold at opløses. Der var stor social Misnøje, ofte forbunden med Præstefjendskab. Ikke mindst var der alm. Forargelse over Pavedømmets Udsugelser. Det rel. Liv var stærkt, nervøst jagende, vidnende om en utilfredsstillet Trang. En Række Klosterreformer havde genindført Tugt, men brød ikke nye Baner. Ved Siden af en uhyre Udvorteshed (Helgen- og Relikviedyrkelse, Afblad osv.) var der især i Ophygelseslitteraturen en mere inderlig Fromhed, som søgte Næring i Biblen — den fandtes ogsaa paa Tysk — og i Mystiken. Men den manglede baade en ny rel. Centraltanke og kritisk Skarphed mod Udvæksterne, og den slog ikke igennem. Ligesaa med Humanismen. Den blev i Tyskland overvejende kirkli, tilsigtede en teol. R. overfor den spidsfindige, formalistiske Skolastik. Erasmus f. E. følte stærkt Kravet herom uden dog at være naaet saa dybt og være bleven saa frigjort, at han magtede Opgaven. Og et yngre, nationaltsindet og pavefjendsk Humanistparti havde altfor ringe sædelig Ballast. Der trængtes til en ny Grundforstaelse af Krdm og til en Mand, hvis Personlighed kunde slaa igennem (Lit., se nedenfor; desuden W. Maurerbrecher, Geschichte der kath. R. I, 1880).

II. Den lutherske R. i Tyskland. A. Udviklingsgangen. R. var saaledes forberedt paa forskellig Maade, men har dog sit Udspring alene fra Luthers Person. Bevægelsens Stadier kan fremstilles gennem følgende Oversigt: 1) Indtil 1517: Luthers Genoplevelse af den paulinske Forkyndelse om Frelse alene af Naade i Kristus, tilegnet i Tro (Retfærdiggørelsen af Troen); begyndende Kamp mod de Elementer i den gangse Praksis og Lære, som mest strider herimod. — 2) Fra 1517: Luthers Kamp om Afsladsspørgsmaalet og hele Opgøret med den middelalderlige Bod, der erstattes af en evang. (= Sindsforandring). — 3) Fra 1519, med Disputatsen i Leipzig: som Knudepunkt: Opgøret med de Autoriteter, som garanterer Læren: Paven, Koncilierne og Skriften. K.principet erstattes af et Skriftprincip, som dog hos Luther selv er underordnet under Troens reale Indhold: Kristus og den i ham givne Naade. — 4) Samtidig fra 1519 (til dels 1518): Luthers Syns-

kreds udvides, navnlig i national Retning; stærk national Bevægelse i Folket i Anledning af Karl V's Valg; Sammensmeltning af Humanisme og R. i Melanchthons Person; Alliancen mellem R. og det yngre, pavefjendske Humanistparti (U. von Hutten); R. skal udvides til en hel Folkesag med almenkulturelle, politiske og sociale Maal (Luthers Skrift til Adelen, 1520). — 5) Samtidig, især 1520, fjernes den hierarkisk-ceremonielle Side af Katolicismen ved Tanken om det alm. Præstedømme (Skriftet til Adelen), ved Sakramentlærens Omdannelse, saa kun Daab og Nadver (samt Bod) regnes for Sakramenter, og disse opfattes som særlig koncentrerede og anskuelige Former for Forkyndelsen (*De captivitate Babylonica*), og ved det definitive Brud med Paven (Bandbullens Opbrænding). — 6) Bevægelsen har grebet vidt om sig og spores ogsaa udenfor Tysklands Grænser. Men efter Rigsdagen i Worms 1521 maa enhver Tanke om Kejseren som Leder i Kampen opgives, og snart gaar det humanistiske Ridderparti til Grunde: R. har tabt Udsigten til at blive en national Sag for hele Folket. — 7) Ved radikale Bevægelses Opstaaen (Urolighederne i Wittenberg 1521—22, Zwickauerprofeterne, Karlstadt) drives Luther til at gøre Front mod Venstre; navnlig betones de ydre Naademidler som Betingelse for den indre Naadesmeddelelse. O. 1525 fortsættes dette i Striden med Zwingli, fremkaldt dels af Bekymring over hans politiske Planer, dels af hans Nægtelse af Realpræsens i Nadveren. Lutherdommen afgrænses sig herved konfessionelt; dog findes i Syd- og Vesttyskland Mellemformer mellem Wittenberg og Zürich, der fra Zürich ogsaa overtager en strengere Gudstjenesteordning. — 8) O. 1525 kommer det afgørende Brud med den erasmiske Humanisme og Bondeoprøret. Mellem Luther og store Kredse af Folkets lavere Lag opstaar gensidig Mistillid. R. træder definitivt ind i sit konservative Stadium; det gælder nu at bygge op og organisere; ved Landsfyrsternes Hjælp gennemføres lutherske Kordninger, medens man gaar haardt frem mod den nyopkomne Gendøberbevægelse. — 9) Rigsdagen i Speier 1526 skaffede faktisk, om end ikke retslig, de evang. Stænder Magt til at ordne K.forholdene. Derimod vedtog en anden Rigsdag i Speier 1529 strenge Bestemmelser mod Kætteriet, hvad der gav Anledning til en bestemt Protest fra de Evang.s Side (Navnet Protestanter). Medens Luther i sine Katekismer gav sin Krdmsopfattelse et ypperligt, enfoldigt Udtryk, lykkedes det ikke ved Samtalen i Marburg 1529 at fjerne Mistenningen overfor Zwingli. Under Trykket af Kejserens Nærværelse afholdtes Rigsdagen i Augsburg 1530; i den augsburgske Konfession fremstillede de Lutherske deres Lære klart, men saa konservativt som muligt, for at anerkendes som et Parti indenfor den kat. K. — 10) Lutheranerne organiserer sig politisk i det schmalkaldiske Forbund og faar efter Zwinglis Død 1531 mere og mere Tilslutning fra det syd- og vesttyske Mellemparti. 1535 knuses Gendøbernes Herlighedsrige i Münster, og der dæmmes op for deres Propaganda. — 11) O. 1540 svækkes Prot.s Stilling ved Filip af Hessens Bigami. Ved en Række Religions-

samtaler og Rigsdage (i Hagenau, Worms og Regensburg) synes der en ikke ringe Mulighed for et Kompromis med de Kat., hvilket dog strander. — 12) Efter Luthers Død 1546 gennemrystes Lutherdommen af indre Kampe, som fortrængte Melancthon fra den af alle anerkendte Førerstilling. Samtidig bringer den schmalkaldiske Krig for en Tid Prot. i stor Fare. Ved Religionsfreden i Augsburg 1555 sikres der Religionsfrihed for Fyrster og frie Rigsstæder, som slutter sig til den augsburgske Konfession. Men Ufuldstændighederne og Uklarhederne i Ordningen bar Spirene til Trediveaarskrigen i sig; de udfoldede sig, da Jesuitismen og Kontra-R. havde gjort sin Gerning.

B. Organisation og Udbredelse. De første, praktiske kirkel. Reformer skete 1521, medens Luther var paa Wartburg. Han fandt dem forhastede og genindførte en stor Del af det gl., for dernæst at foretage suksessive Ændringer i Gudstjenesten ned til »Deutsche Messe« 1526. Da Luthers tidligere Ønsker, først om et frit kr. Koncilium, dernæst om en tysk Nationalk. med rette kr. Biskopper, men tillige med en independentisk, demokratisk Menighedsordning, var eller syntes udførlige, traadte de enkelte Territoriers Regeringer op som de, hvem Ordningen af K.forholdene paa-hvilede — en vidtgaaende Fortsættelse af en allerede før begyndt Udvikling. Luther affandt sig hermed i sin Mistillid til en Synodalforfattning (herom og om N. Hausmanns Plan se II, 910f.). Nogle Byer (som Strassburg og Nürnberg) gik i Spidsen, men normgivende blev Kursachsens Eksempel, hvor K.visitationen begynder 1526 under Johann den standhaftige. Samtidig, men hurtigere, foregik R. i Preussen under Albrecht. Væsentlig samme Fremgangsmaade fulgtes i Hessen af Landgreiv Filip, efter at Luther havde afvist François Lamberts interessant Plan om en virkelig Menighedsordning som udførlig (III, 10). — I Nordtyskland blev særlig Bugenhagen brugt til at reformere, tildels i noget mere konservative Former (Braunschweig 1528, Hamburg 1528—29, Lübeck 1530—31, Pommern 1535, jvfr. S. 718 hans Virksomhed i Danmark). Efterhaanden blev hele Nordtyskland reformeret, dog nogle Steder, som i Mecklenburg, temmelig langsomt; befæstet blev en konservativ R.s Sejr i Nordtyskland efter det Münsterske Gendobberiges Undergang 1535. — I Sydtykland indførtes R. inden 1530 i en Del Rigsstæder (Nürnberg, som reformerede i Forening med Fyrsten for det hohenzollernske Franken, Reutlingen, Memmingen, Kempten, Lindau), efter 1530 i Ulm, Nördlingen, Heilbronn, Augsburg, Frankfurt a. M., Würtemberg, hvor Hertug Ulrich blev ført tilbage 1534. Enkelte Steder havde den gamle og den nye Gudstjeneste i nogle Aar eksisteret ved Siden af hinanden; i nogle Egne repræsenterede R. en Mellemform mellem luthersk og zwinglisk; efterhaanden sluttede man sig dog dogmatisk til Luther (se ovenfor A. 10). Aarene o. 1540 bragte R. nye, store Sejre i forsk. Egne af Tyskland: i Pfalz, Regensburg, Rothenburg, Hertugdømmet mit Sachsen (efter Georgs Død), Brandenburg, Bispedømmet Magdeburg med Halle, Greyskaberne i Harzen og Thüringen, Naumburg,

Braunschweig-Wolfenbüttel, Oldenburg og Livland. — Ogsaa i Vesttyskland bredte luth. Propaganda sig, og var end Bevægelsen i Münster bleven knust ved Døbernes Nederlag 1535, saa syntes der snart at aabne sig nye Udsigter i Jülich-Cleve, som nærmede sig Lutherdommen efter først at have prøvet en erasmisk Mellemvej, og i Köln, hvor Ærkebiskop Hermann (II, 409) fra 1542 sluttede sig til R., omend ikke i nogen speciel konfessionel Form; ja, selv en ny Biskop i Münster gik i samme Retning. Men Ærkebiskopen blev afsat, og Karl V., som ved en saadan Udbredelse af R. vilde se sine Arvelande truede, slog Bevægelsen ned i Jülich-Cleve (Forspil til den schmalkaldiske Krig). Her ved sloges der Bom for R.s Udbredelse. — Udenfor Tyskland sejrede Lutherdommen kun i Norden (se følg. Art.). I maae andre Lande, hvorhen Bevægelsen var naaet tildels allerede i R.s første Aar, afløstes den af Calvinismen, som ogsaa gjorde Erobringer i Tyskland (se under IV).

C. Ejendommelighed og Følger. R. skabte i Tyskland et nyt, temmeligensartet K.samfund, som udrødsede de hedenske Elementer i den kat. Kultus og søgte at bringe Skriftens Lære, for saa vidt man forstod den, nær til Bevidsthederne gennem Undervisning (Luthers lille Katekismus) og tysk Gudstjeneste (Ps.-digtningen er noget af det, som mest udmærker Lutherdommen paa denne Tid, baade i Forhold til den kat. K. og i Forhold til den schweiziske R.). Men Læren blev hurtig til en ny Skolastik med Skriften og Bekendelsesskrifterne som Troslov og Aristoteles som Hjælper. Frie Rørelser taaltes ikke; alt ordnedes fra oven gennem et strengt Statskirkesystem. K.styrelsen laa hos Landsherren og hans juridiske og teol. Raadgivere; al K.tjeneste tilkom Gejstligheden alene; der uddannedes et uevang. Embedsbegreb, og Menigheden stod som umyndig og passiv; dens Liv ytrede sig kun i den regelmæssige Gudstjeneste og Husandagten, medens alle ekstraordinære Arbejdsformer (ogsaa f. E. Missionen) afvistes. — I det sædelige Liv skete der en epokegørende Forandring ved Forkastelsen af de selvvalgte »gode Gerninger« (tvungen Faste, Præstecolibat, Klosterliv, Valfarter, Rosenkransbøn osv.); der skabtes ny Agtelse for Livet i det borgerlige Kald, i Familie og Stat. Men ofte gjorde der sig gældende en betydelig Mangel paa Tugt (f. E. Drikkeriet i 16. Aarh.) og en Tilbøjelighed til at behandle Samfundsforholdene med passiv Konservatisme. — Politisk lykkedes det ikke R. at blive en stor, samlend Sag for hele Folket. Den maatte da nødvendig fortsætte den allerede før begyndte Opløsning af Riget i Territorier og styrke de enkelte Landsfyrsters Magt opadtil overfor Kejseren og nedadtil overfor Underaatterne. Og Opløsningen blev langt mere vidtrækkende ved at angribe det ensartede rel. Præg, som det hl. rom. Riges Idé og Fortid krævede. Skønt R. afviste Gendobbernes Krav om Religionsfrihed, var herved dog skabt et Faktum, som med Tiden kunde bidrage til at undergrave Tanken om Kongruens mellem Stat og K. — Socialt fik R. vidtrækkende Betydning ved Præstestændens Reduktion i Tal, dens Tab af Privilegier og dens Inddragelse i det alm. Samfundsliv (Præstægteskab), ved Klostrenes Op-

hævelse og Sækularisationen af K.- og Kloster-gods samt Afskaffelsen af alle Afgifter til Rom. Skaffede end denne Side R. mange tvivlsomme Forbundsæller, og gav den end Anledning til mange Overgreb, saa fortsattes dog herigennem Bevægelsen i Retning af en Lægmandskultur og af Borgerstandens Løftelse; Spirerne til det samme for Bondestanden blev knust efter Bondeoprøret 1525. — I det alm. Kulturliv maa nævnes den stærkere Oplumstring af det tyske Sprog (Luthers Bibelovers., Sprogets Anvendelse i Guds-tjenesten, i Andagtsbøger og Psalmer), medens den lærde Dannelse vedblev at være lat.; her havde Melanchthon knyttet Baandet mellem Humanisme og R. og givet Mønstrer for den følgende Tids docerende Undervisning. Overfor den stærke Sammenblanding af æstetisk og religiøs i Middelalderen var R. optraadt sondrende, og dermed fulgte ganske naturlig en Nedgang for Kunsten, selv om nogle af de første Kunstnere straks sluttede sig til R. (Dürer, Cranach).

I nyeste Tid har man fremsat den Opfattelse, at R. er at regne som endnu hørende til Middelalderen, saa den nyere Tid først begynder med Oplysningen (Tröltsch, Köhler). Overfor det ved R. skabte K.liv og K.system har denne Opfattelse nogen Ret, men er dog ensidig, hvis man først og fremmest vurderer R. som rel. Bevægelse; den nye Forstaaelse af Synd og Naade med dens Konsekvenser afgrænser temmelig skarpt R. fra Middelalderen. Og afgjort urigtig bliver hin Opfattelse overfor Luthers Person. Kan man overhovedet paa noget Punkt i K.hist.n skelne skarpt mellem en gl. og en ny Tid, da betegner Luthers Op-træden et saadant Skel. Han er langt rigere og friere end det K.samfund, som kaldtes efter ham, og de Tanker hos ham, som — tildels af ham selv — blev hindrede i at naa til fuld Gennemførelse, er ofte Tanker, som netop er originale for ham og passer ind i hans nye Grundforstaaelse af Krdmmen. R.s Program var kun naaet til en delvis Gennemførelse, men senere Gennembrud af det kr. Liv har i Reglen, bevidst eller ubevidst, indeholdt en Fornyelse af reformatoriske Tanker, ofte dog ogsaa med Paavirkning fra den vigtige Gen-døberbevægelse og dens Aflæggere. Dette gælder saaledes de engelsk-amerikanske Vækkelser i 17. Aarh., Pietismen, Herrnhutismen, Metodismen og 19. Aarh.s Vækkelser. Jvfr. Art. Luther; af nyeste Lit.: C. Stange, Die ältesten ethischen Disputationen Luthers, 1904; L.s Sermo de poenitentia 1518, herausg. von E. F. Fischer, 1906; Bd. II af Hausraths og II—III af G. Jørgensens Levnedsskildringer; H. Böhm, i m. Lichte der neueren Forschung, 1906; W. Walther, Für L. wider Rom, 1906; K. Benrath, L. im Kloster, 1905; A. Hunzinger, Lutherstudien I, L.s Neuplatonismus in der Psalmenvorlesung von 1513—16, 1906; A. Jundt, Le développement de la pensée religieuse de L. jusqu'en 1517, 1905; F. Loofs, L.s Stellung zum Mittelalter und zur Neuzeit, 1907; K. Müller, L. und Karlstadt, 1907; J. Sjöholm, L.s Åskådning i Kampen mot Klosterlivet, 1908; A. Th. Jørgensen, L.s Kamp mod den rom.kat. Sempelagianisme med særligt Henblik paa hans Prædicationsslere, 1908; V. Ammundsen, Studier over vore Reformatorers Nadver-

lære, i Teol. Tidsskr., 1907, og Den unge L., 1907. Jvfr. Art. Melanchthon, Bugenhagen, Bucer, Karl V, Johan og Johan Frederik af Sachsen, Filp af Hessen, Augsburgske Koffession, Augsburg-Religionsfreden. L. Ranke, Deutsche Geschichte im Zeitalter der R. I—VI, 1839 og senere Udg.; F. v. Bezold, Geschichte der deutschen R., 1890; en Mængde mindre Skrifter udgives af »Verein für R.geschichte«. J. Janssen, Deutsche Geschichte seit dem Ausgange des Mittelalters I—VIII, 1876 f. og i mange senere Udg., de sidste bearbejdede af L. Pastor, et indholdsrigt, men tendentøst Værk fra kat. Side; om den øvrige nyere kat. Lit. se W. Köhler, Katholizismus und R., 1905. Jvfr. endvidere den ved Arts. Slutn. anførte Lit.

III. Den zwingliske R. faar sit Særpræg i Forhold til den lutherske dels gennem Zwinglis Personlighed, dels gennem de ejendommelige Forhold i Schweiz, særlig Zürich (smaa, forholdsvis lette at overskue og ordne — demokratisk republikansk Styrelse — intet Hensyn til Kejser og Rige). Zwinglis Udgangspunkt er en dobbelt Interesse: en national, der bringer ham til at optræde mod fremmed Krigstjeneste og Pensioner, og en humanistisk, der lader ham haabe en erasmisk R. af K.n og fører ham til Skriftstudiet. Selv daterer han sin evang. Prædikens Beg. til 1516, uden at han dog endnu den Gang havde en ny, central Forstaaelse af Skriften eller var kommen i noget Modsætningsforhold til den officielle K.; hans Liv var heller ikke uoplettet. Efter Forflyttelsen til Zürich 1519 uddybedes hans Krdmsforstaaelse gennem Dødsfare under Pest og gennem Luthers Skrifter; dog vedblev hans humanistiske og nationale Interesser. Den ydre reformat. Bevægelse begynder 1522 med, at nogle af Zwinglis Venner bryder Fasten; efter en Disputats 1523 gennemfører Raadet ned til 1525 R. i Gudstjeneste og K.ordning (praktisk naar man hurtigere til Afslutning her end i Sachsen). Der uddanner sig en ny ref. Type ved Siden af Wittenberg, men med skarp Front mod Gendøberne. Dens Ejendommeligheder i Forhold til den lutherske Type bliver: 1) en endnu nærmere Sammenknytning af Stat og K. end lidt senere paa luthersk Grund. Raadet følte sig med Lethed handlende paa Menighedens Vegne, og Zwingli var tilbøjelig til at sammensmelte Religion og Politik. Dog sikredes der K.n Ret til at udtale sig gennem en Synode. 2) En simpel, rigoristisk Gudstjenesteordning med saa nær Tilslutning til Skriften — saaledes som man forstod den — som mulig, men Udrensning af alt hedensk og alt distraherende (f. E. Psalmesang). 3) En forstandsmæssig Læreopfattelse, især m. H. til Sakramenterne, der kun bliver Bekendelsestegn, ikke Naademidler. — Efter nogle Religionssamtaler sejrede R. i Bern, Basel, St. Gallen, Schaffhausen. Store Dele af Syd- og Vesttyskland havde en Hældning mod Zwinglianismen, men kun en Tid (se ovenfor II A 7, 10; B). Men Zwinglis Planer om et omfattende prot. Forbund mod Kejseren strandede først paa Lutheranernes Uvilje, dernæst definitivt ved Zwinglis Død 1531. Hermed er Zwinglianismens Vækst forbi; faa Aar efter overtager Calvinismen Førerstillingen i det

prot. Schweiz (jvfr. Art. Zwingli, L. Jud, Økolampadius, H. Bullinger, B. Haller, O. Mykonius og den dér anf. Lit.).

IV. Den calvinske R. i Genève havde Farel brudt Vej for R., men den nye Ordning tilvejebragtes gennem Calvin. Han var ligesom Zwingli udgaaet fra Humanismen, havde der- efter under direkte og indirekte luthersk Paa- virkning oplevet et Gennembrud; hans »Institu- tio», som havede ham op til en af R.s Ordførere, var i 1. Udg., 1536, stærkt luthersk farvet. Hans første Virksomhed i Genève, 1536—38, endte med Udvisning, men han viste sig i Længden uudværkelig og kaldtes tilbage 1541. Endnu havde han haarde Kampe, kulminerende 1553; men det lykkedes ham at tvinge sin Vilje igennem paa de fleste, afgørende Punkter. — Religiøst og teol. staar Calvin i Nærheden af Luther, med hvem han følte sig nærmere be- slægtet end med Zwingli, om end de lutherske Ivrere i Nadverstriden fik gravet et Svælg mellem Lutherdom og Calvinisme. Men Calvin har mere end nogen anden samarbejdet de reformerte Tanker til et fast System (efterhaanden bliver Prædestinationstanken den centrale), som ogsaa har sit Særpræg. Var for Lutherdommen Forkyndelsen af Guds synds- forladende Naade Hovedsagen, saa træder i Calvinismen det Synspunkt, at Kristus er Herren, og de deraf følgende etiske Krav i Forgrunden. Over Livet kom stor Alvor og Energi, tildels en gitestil. Strenghed; Calvin- ismen har forstaaet at danne Karakterer og opdrage til strengt Arbejde, derigennem ogsaa til Velstand (man har ment, at Calvinismens aktive, fremadstræbende, med et vist asketisk Formaal forbundne Etik har fostret den moderne Kapitalismes Aand; se M. Weber i Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik XX og XXI, samt Tröltzsch, Bedeutung des Prot., 42 f.). K.s Hellighed skal virkeliggøres gennem streng K.tugt; Embedet fik stor Be- tydning; Gudstjenesteordningen blev alvorlig og simpel, dog ved Sang af bibelske Stykker rigere end Zwinglis. Da Kristus er K.s Hoved, taaler den intet menneskeligt Overhoved; styret gennem kollegiale Forsamlinger med et aristo- kratisk Præg skal den staa selvstændig overfor Staten, om end en nøje Forbindelse faktisk kunde indgaa, f. E. i selve Genève. Ved sin Synodalforfattning har Calvinismen opdraget til Parlamentarisme, endog til republikansk Tænke- maade. Omend mindre original end Luther- dommen blev den ved sin Sluttedhed, Energi og folkeopdragende Evne en mægtig kulturel Faktor. Skønt den var uvenlig stemt mod rel. Kunst, var det dog paa Baggrund af den, at der første Gang fremtraadte en ny, selvstændig prot. Kunst (Rembrandt).

Dens nys nævnte Egenskaber gjorde den overlegen over baade Zwinglianismen og Luther- dommen i Propagandaen. I Schweiz naaedes en Enighed med Zwinglis Efterfølgere (Con- sensus Tigurinus, 1, 547), og Calvinismen har helt distanceret Zwinglianismen. I flere Lande, hvor der først havde vist sig luthersk Paa- virkning, afløstes denne af calvinsk. Saaledes Skotland, hvor der dannedes en calvinsk Statsk. (se Art. J. Knox, Maria Stuart, A. Melville). Endvidere Nederlandene, hvor

Calvinismen efter de nordlige Provinser Løs- rivelse fra Spanien viste sin Herskerevne ved, at et prot. Mindretal herskede over et kat. Flertal (jvfr. Art. Belgiske Bekendelse og Geusere; I. Reitsma, Geschiednis van de hervorming en de hervoorrmde kerk der Nederlanden, 1893). Endelig i Frankrig, hvor der dannedes en dygtig og nobel calvinsk Friik., som i Aarhun- dreder førte et Liv under Korset (om Forbe- redelsen, se I, 449 f.; Art. Brignonet, Le Fèvre d'Étapes, Marguerite af Orléans, dernæst fransk Bekendelse, II, 98; Huguenotter, Coligny, Bartholomæusnatten, Henrik IV, Nantesedikt. G. de Félice, Hist. des protestants de France⁸, 1895; G. v. Polenz, Geschichte des französischen Calvinismus I—V, 1857 f.; V. Stühr, R.s For- bereedelse og Begyndelse i Frankrig indtil 1523, 1870; Samme, Lutheranerne i Frankrig 1524 —26, 1879; O. Andersen, De franske Hugue- notter 1559—72, 1907; V. Malling, Huguenot- terne i Frankrig, 1901). I Polen (se Art. J. Laski), Ungarn (se Art. M. Dévay) og Sie- benbürgen (se Art. J. Honter) spaltedes Prot. ved den schweiziske Opfattelses Indtrængen; her fik tillige Gendobere og Unitarer (Socini- anere) en betydelig Udbredelse. Valdeserne gennemgik ved Paaivirkning fra Schweiz en Omdannelse i prot. Retning.

Endelig vandt Calvinismen en større Del af Tyskland fra Lutherdommen (Kurfalz fra 1562, Nassau fra 1577, Bremen fra o. 1580, Anhalt fra o. 1590, Hessen o. 1607, Fyrstehuset, men ikke Folket, i Kurbrenden- burg fra 1613 — hermed er Grundlaget givet for den preussiske Unionspolitik — samt en Del Egne ved Rhinen). Forudsætning her- for var bl. a. den strenge Lutherdoms Sejr over Filippismen; det laa da nær for denne sidste at drive helt over i Calvinisme. Dog er den tyske Calvinisme mindre udpræget end den oprindelige; Prædestinationstanken og Mod- sætningen til Lutherdommen i Nadverlæren træder saa meget som muligt tilbage; Gennem- førelsen af calvinsk K.tugtfatning og K.tugt er umulig, hvor Landsherren i Forvejen sad inde med K.regimentet. Calvinisternes Eksistensret i Riget efter Religionsfreden i Augsburg 1555 beroede paa, at de kunde regnes med til »aug- sburgische Confessionsverwandte» (ved Confes- sio Augustana kunde ogsaa forstaaes Variata). Navnet »reformerte» som Modsætning til luthersk er opstaaet paa Grundlag af den R., som i de nævnte Egne skete ved Overgang fra luthersk til calvinsk K.ordning. (Jvfr. Art. Cal- vin; af Doumergues's dér nævnte Biografi er 3 Bd. udkomne; endvidere K. Müller, Die Bekehr- ung C.s, i »Nachrichten der Göttinger Akade- mie», 1905; G. Bossert, C., 1907; Art. Beza, Genève, Reformert Kirkeafdeling).

V. R. i England falder udenfor de sæd- vanlige konfessionelle Rammer. Efter Henrik VIII's Regering (1509—47) var Resultatet nær- mest en kat. K., men med Ophævelse af Klostre og med Kongens Overhøjhed i Stedet for Pa- vens. Under Edvard VI (1547—53) reformere- des først i luthersk, dernæst i calvinsk Aand. Under Maria (1553—58) førtes England tilbage til Romerk., hvorefter Elisabeths Regering (1558 —1603) bragte Afslutningen: en Statskirke un- der Kronens Overhøjhed, men med episkopal

Forfatning og mange gammelkirkl. Elementer i Liturgien. I Læren var der baade lutherske og calvinske Elementer; Spørgsmaal om K.rct, Forfatning og Liturgi spillede en stor Rolle, medens f. E. den reformatoriske Opfattelse af Synd og Naade vel laa til Grund, men ikke var bleven Genstand for særlig indgaaende Drøftelse. Den engelske K.s Mellemvej beholdt ved Siden af sig dels et kat., dels et calvinsk-puritansk Parti, og selve K.s Indretning kunde i Tidens Løb blive Genstand for en dobbelt Tydning: en højkirkl., med stærk Betonning af den ydre K., Embedet (*successio apostolica*), Sakramenterne og Traditionen, og en »evangelisk«, nærmere beskægtet med Calvinismen. (Jvfr. Art. Anglikansk K., Henrik VIII, Edvard VI, Maria, III, 174, Elisabet, Cranmer, Book of common prayer, Artikler, de 39. R. W. Dixon, History of the Church of England from the Abolition of the Roman Jurisdiction I—VI, 1877—1902; J. H. Blunt, The Reformation of the Church of England I—II, 1896 f.; J. Gairdner, The English Church 1509—58, 1902).

VI. Uden udpræget konfessionel Karakter var endelig de saa hurtig knuste evang. Bevægelser i Italien (se Art. Ferrara, V. Colonna, O. Morata, A. Paleario, B. Ochino, J. Valdes, Vergerio, Vermigli) og Spanien (se Art. Const. Ponce, J. Gil, A. Cazalla, F. Enzinas).

Lit. til hele Artiklen: W. Möller, Lehrbuch der Kirchengeschichte III², bearbejdet af G. Kawerau, 1907; K. Müller, Kirchengeschichte II, 1902; Fr. Nielsen, K.hist. II, 1908; The Cambridge Modern History II, 1903; L. Moltesen i »Folkens Hist.« IV; Dogmehistorier af A. Harnack III², 1897, R. Seeberg II, 1898; F. Loofs, Leitfaden⁶, 1907; E. Tröltzsch i »Die Kultur der Gegenwart« I, 4, 1906, 253 f., og Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt, 1906 (Særtryk af »Historische Zeitschrift«, interessante, men ensidige Synspunkter, jvfr. ovenfor II C.). V. A.

Reformationen i Norden. 1) Danmark. R.s kirkl. Omvæltning og Fornyelse er i Danmark som andetsteds forberedt ved Udviklingen i Middelalderens Slutningsperiode. Religiøst set nærmest negativt ved Tidens fremtrædende indre kirkl. Misforhold og Misbrug, der saa afgjort fjernede de faktiske Tilstande fra selve Middelalderens rel. Ideal. Trods de hæderlige Bestræbelser for Reform, der ogsaa spores hos os (for at hæve Gejstlighedens Niveau, forbedre den kirkl. Betjening, gøre Gudstjenesterne mangfoldigere og værdigere, indføre Prædiken, genrejse Klostertugt osv.), og de talrige Udslag af Lægmandsfromhed (Broderskabs-, Messe- og Alterstiftelser, Afadssiver, tildels Tilvebringelse af Opbyggelsesliteratur), var Udvortes-heden stigende, og Kendsgernerne viser, at det ægte rel. og kirkl. kun dannede et svagt Bolværk for K.n, da Stormen kom. Men navnlig havde den bærende Idé for hele det rel. Liv, Højmiddelalderens store Tanke om Romerns som Virkeliggøreren af Verdensgudsvældet (Universalethokratiet) paa Jorden gennem sin ydre Magt og sin kanoniske Ret tabt sin Magt over Sindene. Da derfor selve Tilværelseskampen for Romerns begyndte med den nye evang. Forkyndelse, hvor det ikke længere kun drejede sig om Misnøje med K.ns udvortes

Magtstilling, dens Arbejde og Mænd, men om selve de bærende Grundpunkter i den hierarkisk-papale K.forstaaelse og dens selvfølgelige Forkastelse af et rel. Liv, der ene vilde bygge paa Skriftordet og de personlige Erfaringer, viste der sig hverken hos Gejstligheden eller hos det af den opdragne og af den evang. Forkyndelse endnu upaavirkede Lægfolk nogen Kraft til at bære Ofre for »Kirkens« Sag, ja, K.ns Mænd fandt sig apatisk i de Brud paa kanonisk Retsorden og det Frafald fra det bærende Papalsystem, der skete uafhængigt af den nye rel. Vækkelse. Paa den anden Side havde heller ikke den dske Gejstlighed Spor af virkelig Støtte fra Pavestolens Side; uden forstaaende eller aktiv Indgriben lod den den dske K.provins sejle sin egen Sø. Klarest ses dog Catholicismens Afmagt, da dens Sag retsligt var tabt; man skal da under den nye Ordning lede nøje om Spor til Martyrsind hos det gamle Talsmænd eller hos den Almue, der vel længe hængte ved gl. Former, men aldeles ikke besværedes ved at være afskaaret fra det Hierarki, under hvilket efter rom.-kat. Opfattelse »Kirken« overhovedet ikke eksisterede. — Kun 10 Aar var derfor nok til en endegyldig Omstyrtelse, skønt den evang. Forkyndelses personlige Tilgængelse baade geografisk og socialt endnu var stærkt begrænset. — Kirkepolitisk var det nye Fortsættelse af en lang Udvikling. Kurien havde selv svækket K.ns Modstandsevne som Organisme ved at undergrave Bispers og Kapitlers kirkl. Magt; de selvstændige Bispevalg, som Højmiddelalderen havde forordnet som Garanti for K.ns Frihed, tilsidesattes ved pavelig Provision (S. 615), og Kurien greb paa alle Punkter ind i den lokale K.styrelse. Som naturlig Modsætning tog Nationalk.tanken ny Vækst. Under Christoffer af Baiern fremtræder denne Tanke heroppe i Ly af de store Reformkonciliers Interesse for den. Siden Christiern I lader Paven saa paa Grund af sin stadig stigende økonomiske Interesse Statens faktiske Indflydelse paa de store kirkl. Embeders Besættelse (ved Præsentats) og K.ns Styrelse vokse stærkt. Højgejstlighedens Interesser smelter paa Grund af dens Sæde i Rigens Raad stadig mere sammen med Statens. Den Vækst, Tanken om en væsentlig selvstændig Nationalk. under Statsmagts (og Aristokratets) Styre havde, læses ogsaa ud af Kongernes Haandfæstninger; derfor forbyder Rigsraadet Kong Hans at gaa til Rom om Embedsbesættelse og fastslaar, at kun indfødte maa nyde K.ns »Len« (navnlig rettet mod de økonomisk ruinerede »Kurtisaner«, de pavelige Protégéer). Rigens Raads Opfattelse af verdslige og kirkl. »Len« som noget sideordnet, som to Arter af Statens og Landets Embeder, er betegnende; hertil slutter sig nøje den aristokratiske Forbeholdelse af begge Slags for Adelsfolk. Sækulariseringen af Styrelsen af K.gods (navnlig Klostergods) laa derfor i Tiden, og det er en Talemaade, naar Adelsens Sækulariseringslyst under Ditmarskerkrigen benævnes »husitisk Kæteri«; Nonnekloster var allerede ved at blive Pensionsanstalter for Adelsens Døtre, og naar Angrebene paa »den døde Haands« Gods ikke var langt stærkere, skyldes det den rom.-kat. Adels Opfattelse af K.n som en Forsørgelsesanstalt for dens Sønner.

Men den adelige Forbeholdelse af Bispestole, Prælaturer og visse gode Herreklostre og den fremtrædende Nepotisme uddybede atter vældigt Kløften mellem Høj- og Lavgejstlige, hvorfor den organiske Samfølelse i Farens Stund var saa ringe. Modstandskraften var yderligere svækket ved Spænding og Had mellem Læggejstlighed og Klostergejstlighed (Eks.: Kampen om Odense Kapitel); Sognegejstligheden var forbitret over Tiggermunkenes heldige og sognebaandsfri Konkurrence, Bisperne over Klosterstyrelsens selvstændige Centralisation. Endelig havde K.n ødelagt Menighedsinteressen ved den skammelige »Akkumulation« (Ophobning af Embeder paa én Haand) og Inddragning af Sognekald under Kapitler, Klostre og kirkel. Stiftelser, der medførte Kaldenes Betjening ved usseltlønnede Vikarer.

Ref.stiden falder i Danmark i 3 forholdsvis klart adskilte Perioder: o. 1517—26, 1526—33, 1533—36. — 1) o. 1517—26: Indledningstiden inden den folkelig-rel. Vækkelse (ved en klar luth., mod Romerk.n principielt rettet Prædiken). Hovedsagen er her den rom.-kat. Statsstyrelses (Konge og Rigsraads) Stilling til K.n. Christiæni II's (I, 502) Hovedformaal var Kongemagtens Forøgelse. Et Middel hertil var Begrænsningen af K.n's ydre Magt og Tillegnelsen af Herredømmet over den (ogsaa aandeligt ved at fremme den nye bibelsk-humanistiske Aandsretning); ikke for intet læses allerede 1516 paa hans Mønter: »Kristus Jesus udvalgte mig til Konge for sit Folk«. 3 Handlinger fra Slutn. af 1517 staar som Varsler om hans afgjorte Optreden de følgende Aar: St. Jørgensgaard ved Kbhvn gives Karmeliterne til Stiftelse af et Kollegium til Fremme for Universitetsstudierne; Torben Oxe henrettes, en Krigserklæring til den verdslige Adel (selv om personlige Motiver virkede stærkt med); Biskop Jens Andersen (I, 84) fængsles, (trods personlig Hævn) en Handske til Hierarkiet. Stærkt fremtræder det kgl. Supremati over K.n i den vilkaarlige Besættelse af Bispestillingerne med Kancellisekretærer (Børglum, Aarhus, Viborg, Lund); Hensynet til K.n's Tarv træder ganske tilbage (Styge Krumpen af Børglums sødelige Liv var forargeligt, Jørgen Fris af Viborg er Type paa Verdslighedsindethed og Godsgriskhed); navnlig Adferden overfor Ærkesædet (se Art. Aage Sparre, Diderik Slagheck, Jørgen Skodborg) er betegnende. — Endnu tydeligere er Tendensen i de nye Love 1521—22 (Lands- og Købstadsloven), hvori Kongen ikke blot sætter Grænser for K.godsets Forøgelse, men ligefrem tiltager sig kirkel. Ref.sret og begrænser Bispejurisdiktionen endog paa rent aandeligt Omraade (Kravet paa obligatorisk Universitetsstudium af Biblen som Forudsætning for Ordination, Indgreb i Gejstlighedens Livsførelse og Udførelse af kirkel. Pligter, Paabud om Børneundervisning og Prædiken, Tilladelse for Borgere til at udøve Kaldsret, Begrænsning af Domsret), ja afviser Roms Indgriben i K.styrelsen (Forbud mod Appeller); nogen reel kirkel. Betydning fik Lovene dog ikke, da der ikke blev levnet Tid til at føre dem ud i Praksis, men næppe uden Grund hed det sig efter Christiæni's Fordrivelse 1523, at han vilde inddrage alt K.godset og ophæve det gl. Episkopat.

Kongens Færd overfor Afladshandleren Arcemboldi (I, 135), for ikke at tale om hans Hensyn til egen Magt. Det nye kbhvnse Kollegium (»Hvideklostre«, aabnet 1519), ledet af den fremragende Erasmaner og Reformven P. Helgesen (II, 382), der samlede en Kreds af unge, som delvis siden blev den luth. R.s Talsmænd, har Kongens Yndest, til Helgesen 1522 vover Kritik af ham, saa tages den kgl. Guds-gave uden videre tilbage. Fra Wittenberg indkaldes uden H. til Stedets begyndende tvivlsomme Ortodoksi, men ogsaa uden virkelig Sans for rel. Vækkelse, nogle »moderne« Mænd: 1520 M. Gabler (II, 897) og M. Reinhard (s. d.), og 1521 Carlstadt (II, 733), men af politiske Grunde forbydes Angreb paa Rom (om nogen folkelig evang. Vækkelse gennem Prædiken forlyder intet sikkert). Først i sin Udlængighed gribes Kongen alvorligt af Evang., og Mænd i hans Omgivelser bidrager ved literært Arbejde til Vækkelsen hjemme (H. Mikkelssens Overs. af N. T. 1524, Chr. Pedersens 1529), men siden bliver hans Stilling tvetydig: i Norge anbefales han som god Katolik, i Danmark som Evangeliets Ven.

Frederik I's (II, 108) Haandfæstning fornyer K.n's gl. Rettigheder og Magt og viser absolut Mangel paa Forstaaelse af Trangen til rel. og kirkel. Reform. For første Gang paalægges det Kongen positivt at værne om rom.-kat. K.lære: han skal ikke blot »ret styrke og beskærme« K.n og »hendes Tjenere«, men aldrig tillade »nogen Kætter, Luthers Discipel eller andre, der lære mod Gud, K.n's Tro, den allerseligste Fader Paven eller Romerk.n«, men straffe dem paa Liv og Gods. Alligevel er Nationalk.n under det aristokratiske Stats-supremati Formaalet, thi Kongen skal hindre Pavestolens Reservation af Embedsbesættelser og sikre kirkel. Sager første Behandling i Landet, og Rigsraadet forbeholder Adelen de store K.stillinger. Bevidstheden om Samhørigheden med »den helligste Fader Paven« er i Virkeligheden saare ringe, thi den verdslige Del af det kat. Rigsraad har i Aug. 1526 ingen Betænkkelighed ved at give »Adelsmanden« Aage Sparre Konfirmation paa Ærkestolen (skønt han ikke kan faa Indvielse, da Paven har indviet den borgerlige Skodborg til Ærkebiskop); herved saves i Realiteten Grenen af Træet, og i Brydningsaarene stod derfor den dske K. uden regulært kanonisk Overhoved. — Skønt mange enkelte sikkert ved Læsning af N. T., Luthers Skrifter og andre evang. Bøger eller ved Studieophold i Tyskland var blevet evang. sindede, høres dog til Foraaret 1526 ikke om noget virkeligt Brud med Romerk.n eller om nogen folkelig Vækkelse i Kongeriget.

2) 1526—1533: Frimenighedernes Dan-nelse ved luth. Vækkelse, det sluttelige Brud med Romerk.n. Den luth. Vækkelse fandt først folkelig Tilslutning paa dsk Grund i Sønderjylland, og Hertugdømmet Slesvigs politiske Særstilling tillod Statsmagten her allerede 1528 at organisere Dele af to dske Stifter

til en evang. K., underlagt Landsherrens Supremati, et vigtigt Forbillede for Kongerigets Evangeliske. — Den ref. Prædiken begyndte muligvis allerede 1522 i Husum (se H. Tast); o. 1524—25 prædikedes luth. i Haderslev; samtidig var det vanskeligt for Gejstligheden at faa Tiende, og Adelen krævede de Bandsbøder, der idømtes deres Bønder. Paa Landdagen i Rendsborg Maj 1525 betinges allerede Sikringen af de kirkel. Indtægter af, at Gejstligheden prædiker »det hl. Evang.« og ikke Fabler, og (i Kiel) Febr. 1526 søger Bispens for-gæves at paalægge Frederik I, der her ikke er bundet ved den kongerigske Haandfæstning, »den martinianske Sekts« Bekæmpelse; den nye Forkyndelse blev dog ikke lovgyldigt forbudt. Kort efter bortgiftede Frederik I sin Datter til den nye Hertug af Preussen Albrecht (I, 48), tidligere Stormester for de tyske Riddere (altsaa »en forløben Munk«), og hans bestemt luth. sindede Søn Christian (I, 503) søgte at nyordne K.n i Haderslev-Tørning Len, men da Forholdene viser sig for umodne, oprettes foreløbig ved 2 evang. Tyskere (Eb. Weidensee og Joh. Wenth) en evang. Præsteskole i Haderslev, og dsk Gudstjeneste indføres i Byen. Herfra bredte ved folkelig Vækkelse Evang. sig 1526—28 til de sønderjyske Købstæder og delvis paa Landet, og 1528 organiserede Hertug Christian ved en Ordinans (bevaret paa Plattysk, se II, 800) den nye evang. K. i Haderslev-Tørning (over 60 Sogne i 6 Provstier, tilhørende Slesvig og Ribe Stifter, idet Tørning Len i kirkel. Henseende tilhørte det kongerigske Bispesæde). Uniformt skal Præsterne bruge et dansk evang. Messeritual (hvor Nadveren efter ældre luth. Lære forklæres som Tegn paa Kristi Lidelse og Afsoning af Synden til Trøst for Samvittigheder og Styrkelse i Tro); Prædiken paalægges efter Luthers Postil; hver Søndag skal Katekismen fremsiges; Præsterne skal leve i Ægteskab; der kræves Ed paa Ordinansen og Lydighed mod Fyrsten. Kun 4 Præster nægtede Ed og afskedigedes — men ingen Modbevægelse opstod. (Efter Frederik I's Død 1533 udtalte Hyldningsakten i Hertugdømmerne Religionsfrihed; 1540 nyordnedes paa Grund af Evang.s stærke Udbredelse den nye K. i Hertugdømmerne under 4 sønderjyske og 1 holstensk Superintendent; først 1542, da den slesvigske Biskop døde, gennemførtes R. i Sønderjylland; Slesvig fik vedblivende en Biskop med flere gl. Herrerettigheder og et Kapitel, udstyret med Konsistoriemagt; derimod ophørte Bispesædets gl. Forhold til den dske K. — hvad der dog ikke berørte Tørning Lens vedvarende Forhold til Ribe Stift).

I Kongeriget begyndte den evang. Folkevækkelse 1526 (P. Helgesens Skibykronike kender først til, at »Lutheriets Gift« i det Aar »sne-g sig gennem hele Jylland«). Udgangspunktet var antagelig Viborg, hvor Misforholdelsen med K.n var levende (den slette Biskop) og Christiern II's Tilhængere mange, og hvor den i Wittenberg uddannede Johanniter Hans Tausens (se d.) Prædikener siden Foraaret (?) blev aggressive (samtidig optræder dog formentlig andetsteds Prædikanter, der aabenbart kaster Vrag paa Romerk.n; jvfr. Ove Bildes Advarsel

24. Maj mod Simon Skaaning [i Randers?], P. Helgesens Omtale af Præsten H. Esbernson, der faa Dage efter druknede i Limfjorden ved Aalborg, og Meddelelsen i Juni til Christiern II, at Bisperne har fængslet 4—5, der »prædikede mod Trolden om Kristus«). Tidsfølgen er usikker, men maaske staar i alt Fald Tausens udvortes Brud med Romerk.n og Klosterlivet i Forbindelse med Kongens Stilling til Begivenhederne i Sønderjylland og det Faktum, at Frederik I og »Lutheriets Fænniketrager«, Righshofmesteren Mogens Gjøl (II, 224) i Juni brød Fasteloven (sidstnævnte, hvis Huspræst, Peder Thomesen, havde været Luthers Husfælle i Wittenberg, nød endog Nadveren paa luth. Vis). Okt. 1526 gav Kongen paa Borgernes Henvendelse Tausen et Værnebrev, der tillige gjorde ham til kgl. Kapellan og stillede ham udenfor bispelig Jurisdiktion. Straks efter lagde Borgerne om Eftermiddagen Beslag paa Graabrødre Kirke til dsk Aftensangsgudstjeneste med Psalmer. Da Herredagen nu Nov.—Dec. holdtes i Odense, klagede Prælaterne over Lutheriet og Kongens Værnebrev, men hos de verdslige Raader fandt de liden Støtte og først, da der var gjort Adelen økonomiske Indrømmelser. Alligevel skiltes Herredagen, uden at noget Forbud mod evang. Prædiken var udstedt, ja Kongen havde endog udstedt et nyt Værnebrev for J. J. Sadolin (s. d.), der tillod ham Oprettelsen af en evang. Præsteskole i Viborg. En dybere liggende Grund til den tilsyneladende Ligegyldighed hos det verdslige, kat. Rigsraad var formentlig dels Frygten for den nu evang. Christiern II's Indflydelse i Borger- og Bondestanden, hvor Gærningen var stærk, dels den umiddelbare Følelse af, at der i K.n maatte være Plads for »Guds Ord og Evang.«. Da Kongen saaledes ikke blev tvungen til at behandle den nye Forkyndelse som aabenbart Kætteri, brød der de følgende Maaneder en Bevægelse frem, der tyder paa, hvor stærkt Jordbunden for det nye var forberedt; Gang paa Gang skete ogsaa Klosterflugt, og Uviljen mod Tiggermunkene viste sig, naar de vandrede »i Termen«; de var end ikke sikre for Forulempelser. — Ogsaa paa anden Maade betegnede Herredagen et Nederlag for Romerk.n. Den besluttede, at i Fremtiden skulde Konfirmats paa Bispe- og Prælatembederne ikke søges hos Paven, men hos Ærkebispens, og Afgiften betales Kongen til Rigets Gavn. At Følgen maatte blive et reelt Brud med Rom, kunde, trods det formelle Paalæg til Kongen at forhandle derom med Paven, ikke være skjult, thi den anerkendte Ærkebiskop Aage Sparre kunde ikke vente pavelig Anerkendelse. Den følgende Tid bragte derfor den dske K. flere uindviede Stifts-styrere, der i kat. Øjne kun var »Skinbisper« og ikke kunde optræde med aandelig Autoritet. Men om Prælaternes Afmagt overfor det nye Røre vidner iøvrigt det ynkelige Brev (Maj 1527), hvorved de jyske Bisper søgte at lokke de berømte Tyskere Eck (I, 709) eller Coch-læus (I, 529) ind. — Endelig indtraadte efter Herredagen en højst betænkelig social og politisk Bevægelse i den kat. Almue i Jylland, der tillige nægtede at betale Bisperne baade Naturaltienden og andre ældre Afgifter og paa sine Steder sammen med Adelen ligefrem ind-

gik Forbund mod Tienden. — Dette gav Anledning til Herredagen Aug. 1527 i Odense, hvor Prælaterne overlegent vilde »undervise kgl. Majestæt« og forlangte Bøndernes Ledere straffet paa Livet, de gl. Sædvaner genoprettede, Værnebrevne afskaffede, Tiggermunkene beskyttede osv., men for at vinde deres verdslige Trosbrøders Støtte maatte opgive baade de Bandsbøder, de lige i Forvejen havde erklæret uopgivelige efter Guds Lov, og selve Adelen Tiendepligt. Alligevel var Støtten ikke tilstrækkelig til Opnaaelse af Statsmagtens Optræden mod de Evangeliske; Værnebrevne blev ikke taget tilbage, Kongen hævdede Samvittighedsfriheden, kun indskrænket ved, at Prædikanterne kunde stævnes (men for Konge og Rigens Raad), hvis de prædikede »falsk« Lære; at løbe af Kloster og gifte sig (Tausen var vel den første gifte Præst) stod frit for »paa eget Æventyr«. Derimod bekræftede Recessen Almuens Tiendepligt, Kns Godsbesiddelse og Domsret med visse Indskrænkninger.

Efter dette Nederlag voksede de følgende 3 Aar den evang. Bevægelse stærkt og vandt fuldstændig Sejr i en Del Købstæder, hvor evang. Frimenigheder med fuldstændig dsk Gudstjeneste (ogsaa evang. Messe med luth. Nadver) dannede sig om Prædikanter, der havde studeret dels i Tyskland, dels ved Præsteskolerne i Viborg, Haderslev og Malmø (oprettet 1529), eller som ved egen Læsning var blevet visse paa deres Besiddelse af »Naaden«, og hvem Bymagistraterne gav Beskikkelse. Gennem Patronatsretten (Kongen og visse luth. sindede Adelsmænd, især Mogens Gjoe og Erik Banner) besattes ogsaa adskillige Landsognekald med evang. Præster. Rejsende Prædikanter, den iverige Debat Mand og Mand imellem, opbyggelige og polemiske Skrifter, Flyveblade, Psalmer og satiriske Digte bidrog til et stærkt aandeligt Røre. Mange urene Elementer har vel ofte sluttet sig til det nye, megen raa Spot og ligefrem Vold er vist mod det gl. (især mod Tiggermunkene, der ligefrem fordrives eller sultes ud), og Bymagistraternes Motiver til Reform har sikkert ikke altid været uselviske; men trods alt viste »Evang.« en mægtig Rejsningsevne og skabte en ny Forstaaelse af Kns Væsen (Læren om det alm. Præstedømme i de troendes Forsamling, dennes Ret til at kalde Prædikanter og disses Ret til at indvie nye paa Grund af den principielle Identitet af Bispe- og Præsteembedet). Hovedtilholdsstederne for det nye var stiftsvis følgende: i Viborg Stift: Viborg (1529 vil Borgerne ikke finde sig i rom.-kat. Gudstjeneste, overflødige Kirker nedrives ved kgl. Bevilling, Tausen og Sadolin bliver Spr. er, den sidste indvies af den første, et opsigtsvækkende Indgreb i de nedravede Bisperettigheder, Klostrene staa tomme; 1530 afskaffer Majoriteten i Domkapitlet de kat. Messer i Domk.n; fra 1528 virker et Trykkeri i evang. Tjeneste, Aalborg (se M. Hegelund, II, 375) og paa Landet Salling (om Diget Peder Smed og Asser Bonde se S. 530); i Aarhus St.: Randers (se Simon Skaaning, Mads Lang, S. 15), Grenaaegnen, Horsens (P. Borgsmed, I, 364); i Ribe St. (bortset fra Tørring Len): Vejle og Kolding; Vendelbo St. synes uberrørt; i Odense St.: Assens (se P. Laurensen, S. 30, og Chr.

Skrok), paa Laaland indsetter M. Gjoe som Patron luth. Præster; i Roskilde St.: Kbhvn (se Claus Tøndebinder, H. Tausen), der 1530 havde 4 Prædikanter, og Køge; i Lund St.: Malmø, snart den mest fremtrædende evang. By (se Cl. Tøndebinder, H. Spandemager, O. Chrysostomus, I, 507, Vormorsen), hvor 1528 den første dsk Messebog og Ps.bog trykkes, og 1529 stiftes en Præsteskole, ligesom Latinskole, Hospital og Fattigvæsen reformeres; P. Laurentsen gør i en særlig Bog (Malmøbogen), maaske Tidens mærkeligste Kildeskrift, Rede for den gennemførte Ref.; videre Landskrona (Anders Ljung), Fasterbo, Ystad, Trelleborg. — 1530 er Romerk.n i Opløsning, uden Forbindelse med Paven, 3 Stifter uden viede Bisper (Ærkestiftet: Aage Sparre, Odense: Knud Gyldenstjerne siden 1529, se II, 311, Roskilde: Joakim Rønnow siden 1529, der utrykkelig har maattet love ikke at hindre nogen i at prædike Evang. efter Skriften eller gifte sig, samt at godkende Konge og Rigsraad som Prædikanternes Værneting), mange Præster brødløse, da Messer overalt nedlægges, og Familien fordrer Godset tilbage; Klostre lukkede eller bortforlevede, Kirker nedrevne, og paa Landet vedbliver Tiendevanskelighederne; adskillige nye Præster er endelig forpligtede ved Kaldsbrevet til at prædike og lære Guds Ord og det hl. Evang.; Romerk.ns mest fremragende aandelige Forsvarer, P. Helgesen, er paa væsentlige Punkter selv Reformmand og betragtes gennemgaende med Mistillid af de gldags; blandt disse viser lævrigt selv K.ns værdigste Repræsentant, Aarhus-bispen Ove Bille (I, 309), en mærkelig Mangel paa aandelig Formaaen og Initiativ.

Prælaterne fornyede Forsøg paa Herredagen i Kbhvn Juli 1530 paa at knuse Bevægelsen og navnlig Frimenighederne, der stod udenfor bispepelig Jurisdiktion, mislykkedes totalt. 21 Prædikanter indkaldtes til den, og Prælaterne havde for at godtgøre Kæfteriet medtaget Kapitlernes Lærde, P. Helgesen og nogle nu ukendte tyske Teologer. Hensynet til Christiørn II's truende Tog satte imidlertid Rustningsspørgsmaalet i første Række, og 14. Juli maatte Kongen og Raadet til Tak for Borgerstandens Hjælp udstede en Reces, der »paa jyske Købstadsmænds Begæring« lovsikrede Evangeliets Forkyndelse. Det tillades dem, »som Naaden have«, at forkynde Evang. i alle Købstæder og audesteds i Riget, og dersom nogen prædiker andet, end det kan bevises med den hl. Skrift, skal han staa Raadet til Ret. De kgl. Kaldsbreve fra den følgende Tid viser, at Kongen opfatter Recessen saaledes, at Landskirken (uafhængig af de fra Bispejurisdiktionen fri Købstadmenigheder) har Evang. til Grundlov thi Præsterne forpligtes ikke blot paa at prædike Evang., men »ukristelige Ceremonier imod Apostienes Skrift og Indsætning« forbydes utrykkelig, hvorved navnlig Votivmessernes Lovgyldighed bliver mere end tvivlsom. Da 1532 Oluf Munk faar Stadfæstelse paa at blive Efterfølger paa Ribe Bispestol, forpligtes han ligeledes til at lade Evang. prædike rent i Stiftet, støtte Prædikanterne og godkende Konge og Raad som deres Værneting, ikke hindre Klosterflugt eller Cølibatsbrud, og paa lignende Vis forpligtes Torben Bille (I, 309) 1532 i Ærke-

stiftet. — Prædikanterne havde til Bevis paa deres Læres Overensstemmelse med Skriften affattet en Bekendelse, de 43 kbhvske Artikler (II, 893), særlig interessante, i Forhold til den samtidige, stærkt afsllebne Augsburgerbekendelse, ved deres faste Hævdelse af luth. Lære og usminkede Polemik mod Romerk.n. Med en kort Afbrydelse prædikedes der over dem i Kirkerne for de ved Herredagen samlede Mængder, men til et officielt Forsvar for dem kom det ikke, saa lidt som til en Kendelse over de fra begge Sider affattede Klageskrifter, thi Prælaterne vilde hverken godkende Raadet som Værneting i de rel. Spørgsmaal eller tillade Brugen af dsk Sprog ved en eventuel Disputats. — Begge Parter forlod Herredagen yderst misfornøjede; Prædikanterne, fordi de, som en Supplik til Kongen viser, havde haabet paa en videre Gennemførelse af R. ved Landsfyrstens Magt (jvfr. Sønderjylland og Sverige); Katolikerne, fordi de, i Stedet for at se Frimenighederne knuste, nu stod i en K., hvis Forhold til Rom baade udvortes og aandeligt var aldeles undergravet. I den følgende Tid gaar derfor Bølgerne højt med Udveksling af polemiske Skrifter og Udgivelse af grove Satirer. I Kbhvn søgte Borgerne vel forgæves ved en Billed- og Alterstorm at erobre Frue K., men rundt om inddrages Gods, der er henlagt til de Votivmesser, man enten ikke vil have holdt længere (som stridende mod »Guds Ord«), eller som ikke kan holdes, i alt Fald ikke paa det stipulerede Sted, da der har fundet Alterstorm Sted. I Foraaret 1532 reformerede K. Gyldenstjerne ved J. Sadolin som evang. Coadjutor i Fyns Stift efter den evang. Forstaaelse af Recessen; der holdtes i Maj et alm. Præstemøde, hvor Luthers Katekisme autoriseredes, og en alm. Visitsats bebudedes, ved hvilken Præsterne skulde prøves efter Katekismen og Augsburgerbekendelsen (»Apologien«, som den endnu kaldes), der derfor 1533 udgaves paa Dsk af Sadolin. — Ved Frederik I's Død 1533 eksisterede da Romerk.n ikke retsligt i Danmark; Forholdet til Kurien var brudt, og den dske K. lovlig bundet til Skriften som Norm; kun de jyske Bisper havde endnu kanonisk Vielse, men Viborg Bisp var i Band. De kraftige Købstadsmenigheder anerkendte overhovedet ikke Bispestyret. At kat. Gudstjeneste iøvrigt bestod i Hovedmassen af Kirkerne (især paa Landet), at Majoriteten af Befolkningen stadig var Katoliker af Overbevisning, og at man fra enkelte Sider (f. E. Lunds Kapitel) forgæves søgte at opretholde en Forbindelse med Rom, er noget andet.

Tidspunktet ved Kongens Død inden den nye Hersker var valgt, syntes imidlertid gunstigt for en Reaktion. Men da Herredagen Juni-Juli 1533 samledes i Kbhvn, var Parterne ikke blot politisk, men kirkel. stærkere adskilte end nogentid før, og en virkelig rom.-kat. Tilbageførelse viste sig ugørlig. Overfor den evang. Minoritet i Raadet (ledet af M. Gjøe og E. Banner), der ønskede Hertug Christian til Konge, stod Prælatpartiet, der ønskede den 12-aarige Hertug Hans, som man haabede at faa kat. opdraget, men kirkel. stod det delt. Billernes mægtige Slægt og Rigsmarsken Tyge Krabbe ønskede at føre alt tilbage til det gl.,

men »Skinbisperne«, som Knud Gyldenstjerne, der havde reformeret, og Joakim Rønnow, der var forpligtet paa Evang., laa det nærmest paa Sinde at faa K.ns Vælde og navnlig Bispestyret genoprettet. Recessen af 3. Juli er, trods sin Imødekommenhed mod »Bispernes og Prælaternes Klage«, et Nederlag saavel for Reaktionen som for de Evangeliske. Den fornyer vel Bispernes Eneret til at indsætte Præster i Embede (dog med Anerkendelse af gl. Patronatsret) og ophæver dermed Grundlaget for Frimenighederne og Prædikefriheden, stadfæster i det hele K.ns gl. Privilegier og tilkender den dens frataagne Ejendom (dog ophører ikke, som ønsket, alle Forleninger af Klostre, og selv de ophævede Tiggerklostres Restitution kan ikke sættes igennem), men bagom Odense-Recessen fra 1527 kan man overhovedet ikke komme (derfor intet om Straf for at løbe af Kloster eller bryde Cølibat, langt mindre om K.ns Forhold til »den helligste Fader Paven«), og Prælaternes Fordring om officiel lovgivdig Fastslaaen af kat. Gudstjenestesik (at Præsterne skal »prædike Evang. og opholde Messer og andre Gudstjenester efter den gl., gode Skik, som hidtil har været i Krdmmen«) godkendes ikke; den vedtagne Reces, modsat Udskætt, taler kun tvetydigt om »at opholde Messer og Gudstjenester efter kr. Skik og lære Sognefolket at leve efter det hl. Evang. . . . som man vil forsvare for den alssommægtigste Gud«. Den dske K. stod derefter som en selvstændig, bispestyret Nationalk., stadig med Evang. som Norm, men det afhæng af den enkelte Biskop, hvilken Fortolkning han vilde give de omstridte Udtryk »Messer« og »Evang.«. Trods dette faktiske Nederlag for rom. Katolicisme og trods den fri Mulighed for evang. Fortolkning turde hverken Rønnow eller Gyldenstjerne besegle Recessen, og de evang. Raaders Segl mangler selvfølgelig under dette Brud paa Recessen af 1530 og Slag i Ansigtet paa Byerne, hvis politiske Støtte man paa det Tidspunkt vanskeligere end nogensinde kunde undvære. Da Prælatpartiet desuden havde sat Kongevalgets Udsættelse igennem og ved det saakaldte »Enighedsbrev« søgt at binde Raadets Valgfrihed, opløstes Herredagen i Forvirring, og Landet stod derfor uden Centralstyre, da »Grevens Fejde« begyndte. Om en mærkelig, ret truende Henvendelse til Paven om Godkendelse af den udvalgte Lunde-Ærkebiskop Torben Bille er blevet beseglet og afsendt, er ukendt; den staar nærmest som Vidnesbyrd om den raadende Forvirring. Om Processen under Herredagen mod H. Tausen, se d. Art.

3) 1533—36: Opfølgningstiden og Bispevældets Fald. Efter Herredagen forsøgte Bisperne, i alt Fald i Lunds og Viborg Stifter, at forfølge Prædikanterne, og Torben Bille lod paa Landstinget samtlige Prædikanter i Skaane og deres Værnere erklære fredløse, men i Malmø protesterede man mod Recessen af 3. Juli, og det snart paafølgende Oprør og Lybækkernes Komme gav andet at tænke paa. Under Grevefejds Ødelæggelser, hvor »Hr. Omnes« hurtig gjorde sig gældende med Brand og Plyndringer, kan de kirkel. Forhold ikke oversees; men Grev Christoffer optraadte i Christiern II's Navn som Hævder af Luther-

dom, og ikke mindst K.n.s Mænd maatte slutte sig til ham trods alle Brandskatninger; paa Fyn hævdede i 10 Maaneder den fhv. sv. Ærkebiskop Gustaf Trolle sig som Biskop. — Juli 1534 besluttede de jyske Rigsraader sig, trods Bispernes forsøgte Modstand, til at tilbyde Hertug Christian Kronen, og faa Dage efter vendte de fynske sig samme Vej. Ved Hyldningen i Horsens udstedte vel Christian III (18. Aug.) et provisorisk Forpligtelsesbrev, der hævdede saavel Religionsfrihed som foreløbig Sikring af K.godset, til Konge og Rigsraad tog endelige Bestemmelser, naar Freden var genoprettet, men Reaktionen's Sag var tydelig tabt, og paa Byernes Begæring forkyndte Kongen offentlig en særlig Reces eller Bursprog, der »dømte Guds Ord ved Magt«, navnlig i Købstæderne, med Gudstjeneste paa Dsk og Forbud mod »Papisters, Kætteres og andres falske Lærdom«; der tilsagdes endog Menighederne i Byerne eller paa Landet Ret til at afskedige Præster, der ikke vilde holde dsk Gudstjeneste. Dette tyder paa, at den evang. Bevægelse var naaet vidt om paa Landet. Ligeledes garanteredes efterhaanden ved de østdske Byers Overgivelse Evang.s Ret. — Befrielseskampen havde krævet nye haarde Skatter, der ikke mindst ramte K.n.s Mænd og Klostrene, som derved nødtes til store Pantsætninger, der førte dem til Fallitens Rand; men efter Kbhvns Fald (Juli 1536) stod Kongen dog med en uhyre Gæld, og navnlig Prælaturerne (især Rønno) viste sig nu uvillig til de nødvendige Ofre for Staten. Under disse Omstændigheder besluttedes i et Krigsraad det Statskup, der medførte det gl. Herrebispedømmes Fald. Alle i Kbhvn værende Raader, verdslige og gejstlige, arresteredes Natten mellem 11.—12. Aug., og de verdslige underskrev et Forpligtelsesbrev om, at Rigets Regering fremtidig kun skulde tilhøre Kongen og verdslige Raader, at videre ingen Biskop maatte have kirkel. Regimenter uden hele Landets Samtykke, og at Evang. skulde have Enegyldighed i Riget. Snart efter arresteredes de øvrige Bisper. 1 Okt. sammentraadte i Kbhvn den indkaldte Rigsdag, og d. 30. vedtoges Recessen, der med Rette, ligesom det særlige Anklageskrift mod Bisperne, lagde Hovedansvaret for den blodige Krig paa deres Hindring af Kongevalget i 1533 (»Enighedsbrevet«) og fastslog, at Bispedømmet skulde være og forblive uafhængt, men »andre kr. Bisper eller Superattendenter« indsettes til blot kirkel. Betjening; Bispegodset skulde tilfalde Kronen; Klostre, Prælaturer og Kannikedommer skulde foreløbig bestaa, og hvis Munkene ikke vilde forlade Klostrene, kunde de blive og føre et godt Klosterlevede (dog tilsattes særlige Prædikanter til deres Betjening); Bispetienden tilfaldt Kongen til Underhold af lærde Mænd og Skoler; alle Hospitaler skulde holdes vedlige, og Godset nu kun bruges til de syges Tarv. — Om Romerk.n er der overhovedet ikke Tale; den er forlængst ude af Sagaen. Recessen er det dsk Folks Stadfæstelse paa, at Nationalk.n ophører at være en bispestyret k. i gl. Forstand med Repræsentanter, der som kirkel. Embedsmænd deltage i Statsstyret. Bisperne falder af politiske Grunde, og Mænd som den bestemt ref. Glydenstjerne og Rønno, som selv Præ-

dikanterne havde kaldt »en god Mand«, rammes paa samme Vis som Torben Bille og Jørgen Fris. M. H. til K.n.s endelige Ordning overlades det Kongen og Rigsraadet »med lærde Mænd« at fastslaa den nye »Skikkelse«. — Dette skete ved Ordinansen (se II, 799). Den største Indflydelse paa Nyordningen fik Bugenhagen (I, 414), der ogsaa indviede de nye Superintendenter, hvorved den saakaldte *successio apostolica* (s. d.) altsaa forledes. De nye »Bisper« var: P. Palladius, F. Vormorsen, Sadolin, J. Skjønning, P. Thomesen, M. Lang, J. Wenth (Vandal); om disses Virken for Nyordningens Gennemførelse se de enkelte Art. — Naar det er sagt, at 1536 betegner Statsk.n's Grundlæggelse, er dette fejlagtigt baade af H. til den forudgaende Udvikling og den følgende Tilstand. Statsuprematiet styrkes vel, navnlig ved K.n.s Embedsmænds Lydighedspligt og Statens Bekræftelsesret af dem før Embedstiltrædelse, noget, som ogsaa Evang.s Talsmand, der ingenlunde var principielle Frikirkemænd, ønskede, men K.n.s Selvstændighed er ingenlunde bestridt; Ordinansen skelner udtrykkelig mellem »vor Herres Jesu Kristi uforanderlige Ordinans« og »vor Ordinans« (den ydre K.ordning), der, »end og det ogsaa Gud tilhører«, kan forandres, da den skal være den »sande Ordinans« til Tjeneste. M. H. til K.n's indre Anliggender foretager derfor Statsmagten intet uden Samraad med de i Skriften, K.n.s Norm, særlig Sagkyndige; K.n.s Disciplin, Nøglemagten, erkendes fuldtud som uafhængig af Statsmagten og verdslig Øvrighed. Ansvar for Ordination og Præstindsættelse og Uddannelse beror, trods Patronatsret og Manglen paa virkelige Menighedsorganer i Sognene, paa Superintendenterne (se S. 636), Provste- og Bispevalgene er kirkel.; præstelige Synoder bestaar, ligesom Kapitlerne, der stadig besidder gejstlig Domsret (ogsaa Forum for Ægteskabsager); Skolevæsenet tilses kirkel. Paa den anden Side er Staten bestemt opfattet som den kr. Stat, hvis Samfundsordninger og Moral er kirkel. bundne. Naar den følgende Udvikling i stigende Grad medfører Statsindgriben i K.n og Udsettelse af dens Selvstændighed, skyldes det det sidste og den herskende Mangel paa Menighedsbevidsthed med den udprægede Passivitet fra Lægfolkets Side, der ikke formaar at skabe virkelige Menighedsorganer, saa »vore Kirker« (der tales ikke om den dsk Kirke) reelt betyder Gejstligheden. Dette hænger atter sammen med den luth. K.opfattelses Mangler (ensidig Fremhævelse af K.n som den usynlige eller Institutionen til Naademidlers Forvaltning; ingen Samfundstanke) og den hurtige Standsning i Vækkelsesbevægelsen (heri ogsaa Grunden til Almuens sejle Fastholden af kat. Skikke). Meget i Ref.s programmet (selv Bibelkudskaben) blev derfor Løfteparagrafer paa Papiret, og Glæden over »den rene Læres Lys« formaaede efterhaanden ikke at dække over Manglerne; men først Pietismens Kamp mod Ortodoksiens døde Kirketilstande satte for Alvor Spørgsmaalet om R.s Fortsættelse paa Dagsordenen; siden er Kravet aldrig helt glemt. (Danmarks Riges Hist. III, ved A. Heise og W. Møllerup; D. Schäfer, Gesch. von Dänemark IV, Gotha 1893; Allen, De 3 nord. Rigers Hist. 1497—1536; C. Paludan-Müller, De første

Konger af den oldenb. Slægt, og Grevens Fejde I—II; L. Helveg, Den dske K.s Hist. II, 2, 1870; F. Münter, Den dske Ref.shist. I—II, 1802; Hj. Heden i Festskrift til L. Holmström, Lund 1900; Samme, Studier till Danmarks Ref.s Historia, Gøteb. 1903. Om Christian II's Love se H. Matzen, Den dske Retshist., Indl., 1897, S. 251 f. Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526—27, 1857; Heise i Hist. Tidsskr. 4. R. V. Slesvigs R.: Jensen-Michelsen, Schl.-Holst. K.gesch. III, 1877; H. F. Rørdam i K.-Kalender for Slesvig, 1862—64; A. D. Jørgensen i K.hist. Saml. 4. R. I. Skibykrøniken ved A. Heise, 1890—91, her Lit.angiv. om P. Helgesen; L. Schmitt, Der Karmeliter P. Heliä, 1893. W. Møllerup, Bille-Ettens Hist. I, 2, 1893. Lit. til Art. om de enkelte ref. Prædikanter. C. J. Brandt, Christiern Pedersen, 1882; H. Knudsen, Joachim Rønnow, 1840. Skrifter fra Ref.stiden ved H. F. Rørdam, 1885—90; Malmebogen ved Rørdam 1868, her om Laurensen. J. Paludan, Danmarks Lit. ml. Ref. og Holberg, 1896; C. Bruun, Den dske Lit. fra Bogtrykkerkunstens Indførelse til 1550 I—II. L. Schmitt, Der Kölner Theologe N. Stagefyr, 1896; C. T. Engelstoft, Herred. i Kbhvn 1530 i Theol. Tidsskr., 1837; A. Heise, Herred. i Kbhvn 1533 i Hist. Tidsskr. 4. R. III; H. Matzen, Hvad forstaas ved den evang.-luth. K.? i Teol. Tidsskr. VI—VII, 1905; Engelstoft, K.ordinansens Hist. i Ny kh. Saml. II; Rørdam, Danmarks K.love I. Om Viborg, se Tausen; om Røret i Sallingegnen: Heise i Kh. Saml. 2. R. V, 3. R. II—III; om Kbhvn: Rørdam, Kbhvns Kirker og Klostre; O. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. II; om Malmø: Knudsen i Annaler f. n. Oldkyndighed, 1847; Sonnenstein Wendt i Kh. Saml. 2 R. II; Rørdam i Kh. Saml. 5. R. II, 416 f.; A. Bendz, Det skånska ärkestiftet under katolicismens sista tid i Saml. till Skånes hist., 1875. Fra rom.kat. Side er den dske R.s Hist., foruden i Schmitts Skrifter, særlig om Helgesen og Tausen, behandlet i det anonyme: Den kat. K. i Danmark, 1859, der tillige indeholder den samtidige Krøniker om Graabrødrenes Udjælgelse, se ogsaa Kh. Saml. I, 325 f., ved Siden af »Confutatio Lutheranismi« [udg. af L. Schmitt] det vigtigste tidshist. Kildeindlæg fra den gl. Lejr. — Om Førøer og Island se II, 149, 556. J. O. A.

II) Norge. R. frembyder her liden Interesse, da den blev Folket paatvunget ved Statsmagtens Indgriben, uagtet der saa godt som intet Spor af evang. Vækkelse gik forud. Ved Christian III's og hans Mænds Beslutning i Kbhvn blev den nye dske K.ordning paabudt, men selv dens udvortes Gennemførelse tog, overfor den sejle Modstand og den vedvarende Mangel paa brugbare Redskaber, det meste af 16. Aarh. Sporene til rel. Liv paa det nye Grundlag er længe yderst faa og svage; de skyldes ingen Vækkelse, men langsom Opdraget ad Katekismebelæringens, Psalmernes, Gudstjenestens og de andre kirkel. Handlingers Vej. Paa den anden Side er ogsaa Sporene til dybere aandeligt Liv i Folket som Helhed paa det gl. Grundlag faa baade før og efter Statens Indgriben. Den givne Fastholden af nedarvet Sædvane, Tro og Overtro er det mest fremtrædende, og det virkelig tilegnede af Middelalderens rel.

Liv har i ringe Grad formaat at forædle eller rense Livsførelsen i Perioden før R. Slutn. af Middelalderen frembyder enkelte kirkel. Skikkelser, for hvem den kat. Sag virkelig betød noget aandeligt talt, men i det hele ejede heller ikke Bisperne og Prælaterne her megen rel. og moralsk Dybde eller kirkel. Dygtighed, og den lavere Gejstlighed var stærkt demoraliseret; hos Aristokratiet og det højere Borgerskab spores lignende Ligegyldighed som i Danmark og Griskhed efter K.s Gods. Kongemagten greb siden Christiern I's Dage stærkt ind i K.s »Frihed«, og ikke mindst Christiern II optraadte som Statholder i Norge med al Hensynsløshed (Biskop Karl af Hamar holdes uden Dom 4 Aar fængslet). Efter Ærkebiskop Gautes Død 1510 fik Christiern, trods Kapitlets Valg, sin Ven Erik Valkendorf indsat i Nidaros ved Pavens Provision. Han var en nidkær K.styrer (fremmer Gudstjenestens Værdighed og Enshed ved de 1519 i Trykken udgivne liturgiske Bøger: Breviarier og Missale), men Forholdet til Christiern II, hvis Supremati i kirkel. Sager han ikke vilde anerkende, blev snart spændt, og 1521 maa Ærkebispens rømme Landet (d. i Rom 1522). Som groft Eksempel paa den kgl. Vilkaarlighed i Embedsbesættelse staar Indtrængelsen 1521 af den uverdige og samvittighedsløse Hovedsmand paa Akershus, Sigbrits Haandlanger, Hans Mule, paa Oslo Bispestol (S. 305). — Om den sidste kat. Ærkebiskop Olaf Engelbrechtson (Ingebrigtsøn) se I, 766. — Evang. Prædiken hørtes vel først i Bergen 1526 (se Antonius, I, 111) og bredtes derfra ved Handelsforb. hist og her langs Kysten. 1529 beskikkede Frederik I 2 evang. Prædikanter (H. Frese og Jens Viborg) til Bergen; s. A. klager f. E. Bispen i Stavanger over »Lutheri«, og det siges, at hos den mægtige Fru Inger Ottesdatter til Østeraat paa Sandmøre »læses til Bord« paa luth. Vis. Hvor upaa-virket Landet som Helhed (bortset fra begyndende Sækularisation af K.- og Klostergods) alligevel var af det nye, ses af, at Christiern II ved sit Tog i 1531 maatte optræde som god Katolik i Norge. Ærkebispens støttede ham derfor, hvad der blev ham en dyr Spas. Ved Frederik I's Død 1533 stod han imidlertid som født Rigsforstander og holdt sig klogt tilbage fra Partitagen i de forstyrrede dske Forhold. Henvendelser saavel fra de vestske som de østske Raader nyttede ikke; hverken Christian III eller Grev Christoffer kunde som Lutheranere tiltale Olaf Ingebrigtsøn. Men da Kejser Karl V Apr. 1535 anbefalede ham Pfalzgrev Frederik, der stod i Begreb med at ægte Christiern II's Datter, knyttede han sit Haab til denne som fremtidig Konge i Norge og Værner om Romerk.n dér. Dette blev skæbnesvangert for ham og Norge, og inden Christian III's Flaade kom til Landet April 1537, var Ærkebispens rømt til Nederland. — I Christian III's Haandfæstning 1536 havde denne maattet love det dske Rigsraad at inddrage Norge som et Led af den dske Kronens Besiddelser. Norge blev dog aldrig »et Ledemod« af Danmarks Rige; det vedblev at være et Kongerige for sig, men den politiske Selvstændighed var knust, og ingen vovede at modsætte sig Bestemmelsen om at indføre lignende K.forhold som i Danmark. Bispevældet

afskaffedes altsaa, og Bispegodset lagdes under Kronen. Men at gennemføre den nye dske K.ordinans var, uforberedt som alt var, saa at sige uørligt. Der manglede næsten ganske Mænd, skikkede til evang. Betjening; end ikke Emner til Superintendentstillingerne havde, langt mindre til Præsteembederne. Alene Bergen fik straks en evang. Tilsynsmand, Mag. Gebbe Pedersen (S. 514), der allerede 1537 indviedes i Kbhvn; det gl. Ærkesæde stod ledigt i 9 Aar, først 1546 tilsattes Mag. Torbjørn Bratt (d. allerede 1548, I, 381), efterfulgt 1549 af Hans Gaas (II, 152); jvfr. ogsaa Art. Reformats, thronhjemske. Hamar og Oslo sloges sammen til et Bispesæde, og 1541 blev man nødt til at tage den gl. kat. Oslobisop Hans Reff (S. 707) til Superintendent; han døde allerede 1545, efterfulgtes til 1548 af Anders Madsen (S. 134), 1548—80 af Frants Berg (I, 266), hvis Medhjælper (fra 1574) og Efterfølger blev Jens Nilsson (S. 380). Stavanger Stift overgaves 1541 Jon Guttormsson (II, 310), der afskedigedes 1557 og efterfulgtes 1558—71 af den affældige Jens Riber (s. d.), efter hvis Afsættelse Jørgen Eriksson (I, 790) blev Biskop. Flere af disse Mænd var tarvelige Arbejdere og stod ganske hjælpeløse overfor Organisationsarbejdet, da der intet var at udrette med den tjenstgørende Præstestand, og Masser af Embeder efterhaanden stod ledige. Hertil kom den kirkl. Forarmelse. Overalt spores Mangel paa Tugt og Orden, ogsaa blandt Præsterne. Hvad Menighederne angaar, saa det i den første Generation mange Steder ud til at blive til et fuldstændigt rel. Skibbrud. Haabet var Latinskolenes Opdragelse af en ny Præsteslægt, og flere af Superintendenterne (f. E. Gebbe Pedersen) har virket ivrigt for Skolevæsnets Fremme og Forbedring. Men Aarh. led stærkt til Ende, før det nye Præg, blot udvortes, viste sig tydeligt, og med det rel.-sædelige Liv stod det stadig gennemgaende lavt til. Vold og Opsætsighed overfor kirkl. Myndigheder var saare gængs. Den dygtigste og mest udprægede ref. Skikkelse i 16. Aarh. var Stavangerbispen Jørgen Eriksson; den Synode, han holdt 1573, fik største Betydning for Fremme af bedre Forhold, og hans udgivne Prædikener betegnes som det skønneste aandelige Mindesmærke for Norges Ref.stid. — Naar der iøvrigt blandt Præsterne er Tale om Iver for Evangs. Sag, betyder det oftest Fjernelse af Altre, Billeder eller andre hl. Genstande og Kamp mod gl. Overtro; saadan Iver medførte Repressalier fra Almuens Side, og gentagne Drab af Præster forekom. Men selv, hvor Præsterne gennem Belæring forstod at tolke den evang. Lære og ved Eksempel give Indtryk af den luth. Fromhed, var Frugterne længe smaa, og om egentlig Vækkelse hører ikke. Oplysningen indskrænkede sig ogsaa længe til tarvelige Katekismekendskaber; Biblen var saa godt som gennemgaende en lukket Bog. En stor Vanskelighed forelaa vedblivende ved, at man m. H. til kirkl. Bøger væsentlig maatte holde sig til de dske, hverken Bibel, Katekisme, Ps.bog eller Opbyggelseslit. oversattes paa Norsk. Løftet om en særlig K.ordinans for Norge opfyldtes først 1607. — Om Færeerne og Island se disse Art. (R. Keyser, Den norske K.s Hist. under Katholicismen II, 1858; A. C. Bang, Udsigt over

den n. K.s Hist. efter Ref., 1883; Samme, Den norske K.s Hist. i Ref.s-Aarh., 1895, og Den n. K.s Gejstlighed i Ref.s-Aarh., 1897). J. O. A.

III) Sverige og Finland. Udgangspunktet for den sv. Ref. var nærmest politisk. I Middelalderens sidste Tidsrum foregik i Sverige et nationalt Samlingsarbejde under mange Vanskeligheder, der næsten medførte Landets Undergang. Under den langvarige Kamp mellem Samlingspartiet under Rigsforstandernes Ledelse paa den ene Side og Forbundet mellem Lensadelen og Unions-Partiet paa den anden Side svigtede det kat. Hierarki sit Folk; heri ligger den kirkehist. Betydning af Middelalderens sidste Tid for Sveriges Vedkommende. Af førref. Rørelser paa det rel. Livs Omraade spores kun faa; heller ikke naaede Humanismen at blive en Kulturmagt i det kat. Sverige. Middelalderen udmundede derfor i en voldsmø politisk Kamp, under hvilken Land og Statsmagt paany byggedes op fra Grundten. Hertil sluttede sig den kirkl. Nydannelse.

Gustaf Vasas Kongedømme i Sverige (og Finland) hvilede paa nationalt revolutionært Grundlag. Det fremgik af Kampen mellem Aristokrati og Folkebevægelse som direkte Arving af Rigsforstanderskabet. Dermed var Kongens Stilling givet som Folkekonge med rent personlig Regering. Princippet for Gustaf Vasas Nydannelsesarbejde var hele Folkets Sammenslutning i fælles Forpligtelse overfor Fædrelandets Redning og Forsvar. Den rel. Side af Folkelivet dannede ingen Undtagelse; ogsaa her var Kongen personlig den ledende, saa langt som Statens Interesse krævede. Karakteristisk for den sv. R.s første Afsnit, 1520—1560, er ogsaa dens nøje Tilknytning til Kongens nationale Politik og dens Afhængighed af Kongens personlige Ledelse. Politisk Nødvendighed tvang ham til at optage og, om end med stor Forsigtighed, fremme de nye ref. Idéer, som fra Tyskland var naaet til Sverige og Finland (jvfr. Art. Olaus Petri, III, 538, Laurentius Andrae, I, 84, og for Finland: P. Särkilaks). I Løbet af 3 Aar (indtil 1527) lykkedes det Olaus Petri ved sin Fasthed i Forening med Maadehold (Historien om Gendøberuvæsnen i Stockholm 1524 er en senere hist. Opdigtning) at vinde Hovedstaden for den »nye Lære«; ligesom de luth. Idéer gennem hans Psbog og Overs. af N. T. (1526) samt en Række Skrifter (1527—28) i selvstændig sv. Bearbejdelse begyndte at spredes ud i det herfor endnu kun lidet modtagelige, bredere Lag af Befolkningen. Da var det, at det paa Rigsdagen i Vesterås 1527 lykkedes Kongen, idet han klogt benyttede sig saavel af de indre Tilstande som af de store evropæiske Forviklinger, ved Hjælp af sit Krigsfolk og den ved Udsigt til en K.reduktion vundne Adel, at bryde Hierarkiets og Bøndernes Modstand, løsrive den sv. K. fra Rom og kanonisk Ret, fratage den Størstedelen af dens Rigdomme og indsatte Kongen ogsaa som K.s øverste ansvarlige Leder. Angaaende Religionen blev der kun besluttet, at »Guds Ord skulle renligen predikast«, d. v. s. formelt blev der kun givet Religionsfrihed ogsaa for Protestantismen, men den nødvendige Følge heraf blev naturligvis, at sidstnævnte snart blev Rigets eneste tilladte Tro. Der krævedes ingen Tvangs-

midler for at naa Maalet ud over dem, der fulgte med K.godsets Reduktion, omendskønt den for R. i Nabolandene gunstige Folkestemning savnedes i Sverige og Finland.

Med beundringsværdigt Maadehold og vældig Aandskraft forstod Olaus Petri, understøttet af et voksende Antal Medhjælpere, blandt hvilke maa nævnes Finlands første evang. Biskop, den milde Martin Skytte, at bane Vej for R. ad Overbevisnings Vej. 1529 begyndte K. mødet i Ørebro positivt at ordne den prot. sv. K. 1529—31 skænkede Olaus Petri denne en K.haandbog, en Postil, en Katekisme og tilsidst sin sv. Messe. Dermed var R. i det ydre gennemført, thi paa samme Tid indsattes Olaus's Broder, Laurentius Petri, som den første prot. Ærkebiskop, og de fleste Bispestole var forud af Kongen blevet besat med den nye Læres Mænd.

De sidste 30 Aar af Gustaf Vasas Regering kendetegnes ved en langsomt fremadskridende indre og ydre Befæstelse af R. K.ns frie Selvvirksomhed blev ikke helt kuert af Kongemagten; de vigtigste gl. Organer for K.styrelse, Bisperne og Domkapitlerne, blev endog bibeholdt, og Olaus vaagede over det frie Ords Ret, selv overfor Kongen. Ogsaa paa det rent rel. Omraade bibeholdt han, trods Discipelforholdet til Luther, en vis Selvstændighed, ligesom han aldrig opstillede Luther som Autoritet. Den sv. Reformationskirke kan hverken henregnes til sachsisk Lutherdom eller engelsk Cæsareopapisme, lige saa lidt som den paa den anden Side har noget at gøre med schweizisk Demokrati eller genfisk Teokrati. Gustaf Vasa, hvis Herskesyge var vokset med Aarene, og som var kommen under Indflydelse af ultrareformatoriske Tyskere, navnlig Georg Norman, fjernede sig stedse mere fra den nationale Retning. — Aarene 1538—1543 blev et Overgangstidsrum med fremmed Karakter baade i polit. og rel. Henseende. De bragte det tragiske Brud med de gl. Reformatorer og deres Dødsdom, Bispedømmets Ophævelse, Domkapitlernes Omændring, Normans Indsættelse til »Superintendent« over hele den sv. K. og Forsøget paa en halvt presbyteriansk K.ordning (Normans *Articuli ordinantie*, sandsynligvis 1540). Det sv. Folk reagerede imidlertid saa kraftigt imod det nye, at Kongen atter blev tvunget ind i den nationale Udviklingsretning, selv om han bevarede en personlig og ofte egenmægtig Ledelse af K.n.s Sager. Paa Rigsdagen i Vesterås 1544 vedtoges nye Forholdsregler for forsigtigt at overvinde Katolicismen, som stadig havde Rod i Folket; og et sandsynligvis af Ærkebiskoppen forfattet Udkast til en K.ordning, »Vadstena Artikler« (1553), viste det første Forsøg paa fuldstændigt at organisere den sv. K. som en prot. K. Allerede 1541 var hele Biblen bleven oversat til Sv., og før Gustaf Vasas Død var sandsynligvis ogsaa Luthers Katekisme oversat. Paa den anden Side af den Botniske Bugt arbejdede Finlands egentlige Reformator, Michael Agricola, som bl. a. 1548 udgav den første finske Overs. af N. T., paa samme forsigtige, men konsekvente Maade.

I dobbelt Forstand forandrede Gustafs Død K.n.s Stilling. Erik XIV formaaede ikke at fastholde det tidligere personlige Moment i Re-

geringen; derved gled K.n til en vis Grad bort fra den kgl. Ledelse, og dens egne Organer, først og fremmest Biskopper og Ærkebisper, fik større Betydning for Udviklingen. Ved Eriks Tronbestigelse naaede den store rel. Kamp om Evropa ogsaa Sverige og tvang dens K. til stedse mere udpræget Lutherdom. Den sv. R.s andet Tidsrum (1560—1593) kan altsaa betegnes som K.n.s Udvikling til udpræget Lutherdom under Kamp mod Katolicisme og Calvinisme og under øget Selvstændighed selv overfor Kongemagten. Det var mest Calvinismen, der under hele Eriks Regering søgte at vinde fast Fod i Landet. Calvin selv korresponderede med Erik, og hans Tilhængere i Sverige fremlagde 1563 en Trosbekendelse. Saa meget bevirkede denne Strømning, at den »katolske« Domkapitelsinstitution, som 1540 røkkedes stærkt, nu næsten fuldstændig ophørte. I et nyt Forslag til en K.ordning af Laur. Petri 1561 mangler den helt. Ellers var det Ærkebiskoppen, som maatte lede Forsvaret mod Calvinismen; det er mere end en Tilfældighed, at han under denne for første Gang betegner Luther som Autoritet og Lutheranerne som Forbundsfæller (i et Skrift 1566). Paul Juusten, Biskoppen i det nyoprettede Viborg Stift, de finske K.-Provinsers Foregangsmand, udtalte sig kort efter i samme Aand. Det vigtigste Skridt i denne Udvikling baade til Selvstyre og Lutherdom var den K.ordning, som Laurentius Petri kort efter Eriks Fald gennem Johan III fremlagde (1571) og fik antaget paa et K.møde i Upsala 1572. K.ordningen af 1571, den første prot. i Sverige, blev den Basis, paa hvilken K.n i mere end 100 Aar levede sit retslige Liv. Den afsluttede ogsaa den første calviniske Strid; »indtil denne Stund var den sv. K. prot. i Modsætning til Romerkirken; fra denne Stund blev den evang.-luth. i Modsætning til den reformerte K.« (Anjou). Knap var Calvinismen afvist, før den sv. K. truedes af den fremtrængende Kontrareformation; det stod i Forbindelse med, at Johans Gemalinde, Katharina Jagellonica, var ivrig Katolik; den snu Kardinal Hosius i Polen holdt Traadene i sin Haand. 1574 kom den første Jesuit til Sverige. Den lærde Johan, der var stærkt paa- virket af Georg Cassander og Udviklingen i den engelske K., forsøgte at gaa en Middelvej. Domkapitelsinstitutionen genoplevedes; gennem Johan fik her den sv. K., som den eneste blandt de luth., det Regerings-Organ, hvis Betydning for den senere storartede Kraftudfoldelse næppe kan skattes for højt. 1575 kom en K.ordning som Komplement til den af 1571; 1576 kom Kongens bekendte Liturgi, Røda boken, som skulde genforene Sveriges K. med den ægte kat. K. fra de første Aarh.er. Resultatet heraf blev en oprivende indre Strid, under hvilken Protestantismen fandt sin bedste Støtte hos Hertug Karl, Gustaf Vasas yngste Søn, men gennem hvilken Sverige ogsaa droges ind i den europæiske Størpoltik's Beregninger. Hemmeligt og aabenbart drev Papister under kgl. Værn en ivrig Propaganda, indtil Pavens Modstand mod Johans Mæglingsforsøg hastig gjorde Ende paa Katolicismens Indflydelse i Sverige 1580. Derimod forfulgtes de luth.sindede stadig under næsten hele Johans Regering. I Kampen

mod »Röda boken« og Kryptopapismen trængte den luth. Krdm sig ned i Folket som en sand Overbevisning; den Gang skabtes ogsaa blandt Lederne en Slægt af trofaste, jernhaarde luth. Karakterer, der under de kommende Storme kunde redde baade den rel. og polit. Frihed. Den haarde Krise endte ogsaa efter Johans Død med Lutherdommens fuldstændige Sejr paa Mødet i Upsala 1593, der i Egenskab af K.møde ogsaa blev en Bekræftelse paa K.s Selvbestemmelsesret over sine indre Anliggender, sin Tro og sin Lære, ligesom det paa den anden Side fastslog K.s Egenskab som Landskirke, en Side af det nationale Liv, der ogsaa ejede Krav paa Statens Værn. Dermed var R. indadt til færdig. — Endnu 1593—1611 maatte K.n dog bestaa haarde Kampe (Hertug Karls Sejr over den kat. Sigismund 1598; Modstanden mod Karl IX's reform. Bestræbelser), men høstede saa under en vældig ydre og indre Kraftudfoldelse R.s Frugter. (L. A. Anjou, Sv. kyrkoreformationens hist. I—III, 1850 f.; Th. Norlin, Sv. kyrkans hist. efter ref., 1864; C. A. Cornelius, Sv. k.s hist. efter ref., 1886; H. Hjärne, Ref. riksdagen i Vesterås, 1893; Samme, Gustaf Adolf, 1901; O. Ahnfelt, Sv. k.s ordning under Gustaf I's regering, 1893; J. E. Berggren, Olaus Petris ref. grundtankar, 1898; H. Schück, Sv. litteraturhist. I, 1890; K. Hildebrand, Johan III och Europas katolska stater, 1898; K. A. Appelberg, K.s rättsliga ställning i Sverige och Finland från ref. til 1686, 1900; K. Nordlund, Den sv. ref.tidens allmänna statsrättsliga idéer, 1900; E. Hildebrand, Sveriges historia intill 20:e seklet, Reformationstiden, 1903 f.; H. Lundström, Skizzer och kritiker, 1903, samt en Række Afh. i Kyrkohist. Årsskrift, 1900 f.; H. Holmquist, De sv. domkapitlens omvandling 1571—1687, 1908; J. Wahlfisk, Den kateketiska undervisningen från ref., 1889; J. Weidling, Schwedische Geschichte im Zeitalter der Reformation, 2. Opl. 1892; Jules Martin, Gustaf Vasa et la Réforme en Suède, 1906 [katolsk]).

Reformationsfest. Tidligt følte man indenfor den luth. K. Trang til at mindes K.forbedringen. Allerede den pommerske K.ordning af 1563 gav Anvisning paa en R., idet der paa St. Martins Dag til Minde om Luther skulde prædikes over Lk. 12, 35—48 og Joh. Aab. 14, 6—7; men andre Steder fejredes Dagen for Luthers Teser 31. Okt. eller Luthers Dødsdag, atter andre Steder, som f. E. i Lauenburg, valgtes en Tid, der svarede til den første evang. Prædiken i Landet. Til nogen fast Institution naaede man dog ikke. 1617 og ligesaa 1717 og 1817 fejredes rundt om store Jubelfester for Ref.; ligesaa har man fejret Sekularfester for Augsburgerbekendelsen og i Tyskland for Augsburgreligionsfreden. — Den nuværende aarlige (halv) Helligdag til Minde om Ref. fejredes først i Sachsen 31. Okt. 1668. De andre K.r fulgte efter, men Tidspunktet for Festen var forskelligt (31. Okt., 18. Nov., 25. Juni osv.; Eisenacher-K. konferenzen 1878 bestemte Festen til Søndag efter 30. Okt.; dette er blevet ret alm.; Sachsen og Preussen fejrer dog 31. Okt.). — Jubelfesten 1817 fik i Tyskland en vidtrækkende folkelig og kirkelig Betydning; sin Grundtone fik den ved Befrielsen fra det napoléonske Aag,

og baade Rationalisterne og andre fejrede den politiske og den religiøse Frihed med vældig Begejstring; i Preussen benyttedes Jubilæet til Indførelsen af Unionen (S. 595), men samtidig lød Toner, der førte tilbage til den gamle luth. Lære. Claus Harms's Teser (II, 349) fik her særlig Betydning. — I Danmark blev R. allerede tidlig fastslaaet. 1617 blev nemlig, særlig paa Foranledning af Biskop H. P. Resen, Ref.s 100-års Jubilæum fejret som Universitets- og K.fest, der fik særlig Baggrund ved, at Kryptocalvinismen (II, 870) lige var bleven overvunden. 31. Okt. afholdtes i alle Landets Kirker en Takke- og Mindefest; særlig prægtig var den i Kbhvns Vor Frue Kirke, hvori Kongen, Prinserne og »Rigets Herrer« deltog; Resen prædikede, Kongen og Rigsraadet nød Nadveren; Universitetet afholdt en 8 Dages Fest med Taler og Digte af Professorer og Studenter (Skrifter fra denne og senere dske R.er se Bibliotheca Danica, I, 148 f.). Universitetets R., hvis stadige Genntagelse blev paabudt næste Aar, blev saaledes en fast Institution; men Fordringen om, at der af en Professor skulde holdes en offentlig Tale »til Minde om Religionens Renselse«, blev i Tidens Løb ofte en blot Formel, saa at Ref. kun mindedes i J. L. Heibergs skønne Kantate, og 3. Aug. 1906 er Universitetets R. blevet ophævet. Som K.fest holdt R. sig med den af Resen forfattede Jubelbon paa Allehelgensdag 1. Nov., hvorved »den jordiske og himmelske K.s Sejrsfester forbandtes« (W. Rothe). Men ved Festreduktionen 1770 blev R. sammen med Allehelgensdag henlagt til 1. Søndag efter 1. Nov., hvorved den taber sig i Søndagenes Rækker, og i »Ps.bog f. K. og Hjem« 1899, der ogsaa har afskaffet Resens Jubelbon, findes i de anbefalede Psalmer til Allehelgensdag ikke en eneste Ref.spsalme. Teksten til denne R. er den alm. Allehelgensdags Tekst, og af og til har der dog været paabudt andre Tekster. — Ved Ref.sjubilæet 1717 forordnede Frederik IV en otte Dages Fest, der fejredes paa samme Vis som 1617; med den enevelldige Kongemagts Pragt blev det mest en Hoffest, hvis Ry naaede viden om i Udlandet (H. Olrik, K.hist. Saml., 4. R. I, 268 f.). 1736 fejredes ligeledes paa særlig festlig Maade 200-års Jubilæet for den dske Ref. (Beretning i »Dänische Bibliothec« I, 1738, S. 256 f.). Jubilæet 1817 fejredes, efter Münsters Tilskyndelse, med en 2 Dages Fest 30. Okt. og 1. Nov., med Prædikener over Teksterne Joh. 8, 12, Ef. 2, 8—10, 1 Kor. 3, 11, Hebr. 13, 8. Ved Universitetsfesten 31. Okt. holdt C. F. Hornemann (II, 462) en tarvelig Festtale, efter hvilken Kongen lagde Grundstenen til den ny Frue Kirke. Ved Festen meddeltes der bl. a. 4 udenlandske reformerte Teologer (heriblandt Jean Monod) den teol. Doktorgrad, og H. N. Clausen og J. L. Heiberg den filosofiske. Før Festen blev den augsburgske Bekendelse optrykt og omsendt til samtlige Kirker, et Oplysningskrift for Almenen udgivet, og Biskopperne udstedte et rationalistisk Hyrdebrev, medens I. P. Mynster ved Udgivelsen af »Fem Prædikener« viste, hvor langt længere frem Tiden var naaet i kr. Forstaelse (Koch, Den dske K.s Hist. 1801-17, 288 f.; G. P. Petersen, Chronik des Ref.feier 1817, Kiel 1819). Atter 1836 fejredes en 3-Dages Ref.jubelfest i alle Landets

Kirker og Skoler med langt større Deltagelse end 1817; i Kbhvn faldt den sammen med den ny Universitetsbygningens Indvielse. H. N. Clausen havde forøvees slaaet til Lyd for at fejre Jubilæet ved Reformer i Liturgien, K. forfatningen og Præsternes praktiske Uddannelse (Clausen, Mit Levned, 188 f.; Mynster, Medd. om mit Levned², 259 f.). — I Sverige holdtes den første evang. Jubelfest 1621 (21. Jan., Febr. og Marts) efter Gustaf Adolfs Paabud; man mindedes ikke blot med Tak, at Sverige var ført ud fra »det papistiske Mørke«, men ogsaa, at Gustaf I 21. Jan. 1521 havde begyndt Rejsningen mod Christiern II og »den fremmede Trældom«. 26.—27. Febr. 1693 mindedes Hundredeaarsdagen for Upsalamødet og Augsburgerbekendelsens Antagelse i Sverige; særlig var Højtideligheden stor ved Upsala-Universitetet. Atter 1721 (17. Marts) holdtes alm. Takkefest for Ref.s Indførelse i Sverige; 1730 for Augsburgerbekendelsens Fremlæggelse og 1793 for Upsalamødet. Sidstnævnte Fest havde Karakter af et alm. »Kirkemøde«, og man forhandlede (forøvees) om Antagelse af en ny Bibelovers., Psalmebog og K.haandbog (Ritual). 31. Okt. 1817 fejredes efter Jubeldagen for Luthers Begyndelse af Ref., 1. Søndag i Advent 1841 mindedes 300-Aarsdagen for Biblens Udgivelse paa Svensk, og 1893 fejredes Upsalamødet. Ved kgl. Plakat af 31. Dec. 1888 er det paabudt, at den 2. alm. Bededag skal fejres som R. N. M. P.

Reformatiske Principer. Naar man taler om de reformatiske eller protestantiske Principer, saa mener man som Regel de to formentlige Hovedgrundsaetninger for Ref. og for al protestantisk dogmatisk Tænkning: det formale Princip eller Grundsaetningen om Skriften som den eneste, afgørende, objektive Krdmsnorm, og det materiale Princip eller Grundsaetningen om Retfærdiggørelsen af Troen alene. Skønt denne Opstilling kan siges at have slaaet igennem, saa ingen er i Tvivl om, hvad der i al Almindelighed tænkes paa, naar man taler om de reformatiske Principer, saa er man alligevel ikke fuldt paa det rene, hverken med denne Opstillings Historie eller dens Rækkevidde eller dens Berettigelse. Hvad det første Punkt angaar, saa synes den klare og bestemte dogmatiske Opstilling af de to Principer først med Eftertryk at være fremsat af Twisten (1829), selv om man kan spore dens Kilder tilbage gennem den gamle, luth. Dogmatik (Læren om Fundamentalartiklerne) til Ref.stiden selv, der jo uden Tvivl hvilede paa Skriften som den over al Overlevering ophøjede Grundvold, og som erklærede Retfærdiggørelsen af Troen for dens »første og fornemste Artikel«. Hvad det andet Punkt, Rækkevidden, angaar, saa kan Opstillingen af de to Principer opfattes forskelligt, eftersom man i dem kun vil se de to Grundpiller for den protestantiske Dogmatik (saa bliver de to Principer de to Hoveddogmer, hvoraf alle de andre afhænger: Dogmet om den kr. Læres objektive Kilde og Dogmet om dens subjektive Forudsætning), eller man — med Martensen og Dorner — i de to Principer vil se ikke Dogmer, men Realiteter, nemlig Skriften selv som den objektive Krdmskanon og Troen eller den genfødte Bevidsthed som den subjektive Krdmskanon. Dette

er særlig aandfuldt gennemført hos Martensen, der viser, hvorledes de forskellige, usande K.begreber lader sig begribe som Følger af en falsk Opfattelse af Forholdet mellem disse to Momenter. Men ogsaa det tredje Punkt, Berettigelsen af denne Opstilling, er omstridt. Der kan indvendes, at naar Protestantismens Egenommelighed skal principielt betegnes, saa kan Modsætningen til det kat. K.begreb umulig udelades, en Modsætning, der jo da ogsaa er et Hovedpunkt i den Augsb. Konf., hvor derimod Skriftprincippet ikke nævnes (saaledes Kahnis). Men man kan ogsaa indvende, at der er noget utilfredsstillende i denne Tale om to eller flere Principer, at denne Flerhed bør kunne føres tilbage til en Enhed, at man altsaa skulde kunne formulere et prot. Grundprincip, hvoraf saa alle de prot. Grundtanker paa de forskellige Omraader, baade i Kultus, Lære og Liv skulde kunne uledes. Hvis man vil finde et saadant, saa maa man vistnok — for saa vidt som man ikke vil gøre det prot. Princip til noget rent negativt — gaa tilbage til Schleiermachers Formulering som Udgangspunkt: at det er Forholdet mellem Kristus og K.n. der betragtes saa principielt forskelligt fra kat. og prot. Side. At Troens Realprincip er Kristus, er da ogsaa en Saetning, som hævdes af den prot. Dogmatik fra Begyndelsen. — Jvfr. Art. Protestantisme, Katolicisme. (Jvfr. Kahnis, Ueber die Prinzipien des Protest., 1864; A. Ritschl, Ueber die beiden Prinzipien des Protest., i »Zeitschr. f. K.gesch.« 1877; C. Stange, Ueber die beiden Prinzipien des Protest. i »Studien u. Kritiken«, 1897; N. M. Plum i Teol. Tidsskr. X, 1909).

J. P. B.

Reformats, trondhjemske, er Navnet paa et vigtigt Aktstykke fra Trondhjems Stifts Ref.shist. Paa Foranledning af den daværende Lensherre i Trondhjem, Christian Friis, som havde indberettet om forskellige, mislige Tilstande i Stiftet, paalagde Frederik II i Brev af 24. Dec. 1586 Lensherren tillige med Bispnen, Mag. Hans Mogensen, og de trønderske Kanniker, Mag. Hans Sigvardsson og Jens Andersson, at foretage en Visitatsrejse i Stiftet for at undersøge Tilstanden i Menighederne, samt gav dem Fuldmagt til paa ethvert Sted at træffe en endelig Ordning. Hvad de saaledes forefandt og anordnede, skulde de nedskrive i et Dokument til Opbevaring i Kapitelsarkivet. Dette Dokument er den t. R. af 1. Marts 1589. Det beretter om, hvordan Visitatskommissionen havde fuldført sit Hverv, og om dens Anordninger m. H. til Menighedernes Grænser, K.rnes Betjening, Præsternes Indtægter, Underhold af fattige osv. Særlig for Kendskabet til Præstekaldene i Trondhjems Stift er Aktstykket af Betydning (Norske vidensk. Selsk.s Skr. I, 361-432; Daae, Trondhjems Stifts gejstl. Hist.; Bang, Den norske K.s Hist. i Ref.saarh.).

A. B.

Reformdekreter kaldes navnlig de Beslutninger fra Reformkoncilierne (se S. 730), der angik K.n.s indre Anliggender. Det berømteste af disse er det saakaldte *Frequens* af 9. Okt. 1417, der paa Pierre d'Alli's Forslag vedtoges af Konstanzkonciliet (II, 835). Det søgte at gøre de alm. K.møder til en regelmæssig Institution, idet et nyt Koncil skulde indkaldes

efter 5 Aar, derpaa efter 7 og siden hvert 10. Aar, og under et Skisma have Ret til at sammentræde af sig selv. J. O. A.

Reformed Church, se Reformerte Kirker i Nordamerika.

Reformed Episcopal Church, udskilt 1873 af den prot. Episkopalkirke i de nordamerik. Fristater (*The American Church*) paa Grund af dennes stærke højkirkl. og ritualistiske Tendens, som truede med at oversomme de evang. Elementer. Allerede gennem Whites Udg. af *Prayer-Book* fik den ritualistiske Retning Støtte, og fra England forplantede den saakaldte traktarianske Bevægelse sig derhen. 1843 ved en Præstordination i New York udtalte en Ordinand sig stærkt imod Ref. og erklærede, at der ingen væsentlig Forskel fandtes mellem Episkopalkn og Romerkn. De 39 Artikler tilsidesattes, og Navnet Protestant mødtes med Foragt. I den følgende Menneskealder bredte Ritualismen sig som en Flod, pragtfulde Ceremoni gudstjenester indførtes, og man lyttede med Overbevisning til Læren om Embedsnaaden og Bispesuccessionen. Sakramenternes Betydning stilledes langt over Ordets, og navnlig lagdes Hovedvægten paa Daabens Betydning som Genfødsel. Kort før Bruddet 1863 erklærede en Præst: »Jeg ved ingen anden Vej til at bedømme, om et Menneske er genfødt eller ej, end at efterse K.registret; er han rigtig døbt, er han genfødt, er han ikke døbt, kan han ikke være genfødt«. Forgeves indgik Petitioner til »Generalforsamlingen« fra evang. Side om Revision af *Prayer-Book*; derimod skred K.styrelsen skarpt ind mod Præster og Bisper, der vovede at holde K.samfund med lavkirkl. Denominationer. I Okt. 1873 rejste saaledes de Højkirkl. en Storm mod Biskop Cummins, fordi han deltog i Nadveren under et Møde af den evang. Alliance. — 2. Dec. 1873 stiftedes saa i New York »den reformerede Episkopalk.«. Bispesuccessionen er bevaret, men tillægges kun hist. Værd. K.styret og Liturgien er i det hele det gamle. 1896 havde R. E. Ch. 112 Menigheder med 120 Geistlige. Kommunikant-tallet var over 11,000, Medlemstallet er ikke opgivet; 13,000 Lærere og Børn samles i Sondagsskolerne; senere er Tallet synkende. K.godset vurderedes til 1 Mill. 700,000 Doll. Til Præsteuddannelsen fandtes et Præsteseminar i Philadelphia, og man drev ydre Mission, saavel paa den egentlige Hedningemark som blandt Negere i Sydstatene. (Constitution and Canons of the R. E. Ch. of Maj 1903). J. O. A.

Reformed Lutherans (New Lutherans) kaldes i Nordamerika de Menigheder, der forkaster Gl.-Lutheranernes Fastholden af de gl. Symboler og nedarvede gudstjenstlige Sædvaner (f. E. Brug af Krucifiks og Lys paa Alteret), og som har optaget amerikanske Skikke, f. E. Brugen af Vækkelsesmoder.

Reformed Presbyterian Church, se Reformerte Kirker i Nordamerika og Cameronianerne (I, 464).

Reformers. 1) Wesleyan Methodist R., en Denominations af engelske Metodister, der udskilte sig 1849, da »Konferencen« havde ekskommuniceret 3 Prædikanter, der ansaas for Forfattere til nogle anonyme Pjecer, som strengt kritiserede Metodisternes Overledelse. 400 Dele-

gerede og 50,000 Metodister indgav i Anledning af Ekskommunikationen en Petition til Konferencen, men denne ekskommunicerede alle, der sluttede sig til de nævnte Delegerede. Der opstod saaledes en Secession, der omfattede o. 35,000 Personer (339 Kapeller). 1857 forenedes R. med den saakaldte Wesleyan Methodist Association (dannet 1835) under Navn af *United Methodist Free Churches* (se d. Art.). — 2) R. eller **Reformed Baptists**, de amerikanske Campbellitter (se I, 466). J. O. A.

Reformert Kirkeafdeling. Ref.s Tilhængere kaldte sig i Beg. helst med det fælles Navn »de Evangelske«, og efter Rigsdagen i Speier (1529) talte baade Venner og Modstandere om dem som »Protestanter« uden at gøre Forskel paa dem. Men efterhaanden som det viste sig, at der var Forskel paa dem, om de havde sluttet sig til og var prægede af den ene eller den anden af de aandelige Ledere, begyndte Katolikerne at tale om »Lutherani«, »Zwingliani«, »Calviniani«, aabenbart i den Hensigt at betegne dem som saadanne, der lod sig lede af Menneskelærdomme. Lidt efter lidt begyndte de Evangelske ogsaa selv at kalde hinanden »Lutheranere« og »Zwinglianere«. Men derimod talte de endnu i nogen Tid ikke om sig selv som en særlig »Kirke«. De nøjedes med, overfor den rom.-kat. Paastand om at være »Kirken«, at hævde, at de ogsaa hørte med til den. Man talte imidlertid om »vore evangelske og reformerede Kirker« (eller Menigheder; jvfr. Form. Conc.). Derfra var der ikke saa langt til at bruge Udtrykket i Enkeltal om Landskirken, hvor en saadan dannede sig, eller i det hele om alle dem, som havde fælles Bekendelse. Og da de Lutherske i Tiden efter Konkordieformlens Tilblivelse (1577) begyndte at tale om sig selv som »den lutherske Kirke«, og denne Sprogbrug efterhaanden fæstnede sig, blev det, især fra Trediveaarskrigens Tid, alm. i Tyskland at kalde alle de ikke-lutherske Tilhængere af Ref. »de Reformerte« (jvfr. den vestfalske Fred 1648: qui inter illos Reformati vocantur). I Frankrig, Holland og England var de Evangelske blevet ved at kalde sig med Navnet »de reformerte Kirker«; maaske har deres Brug af Navnet og deres aandelige Slægtskab med de ikke-lutherske Protestanter i Tyskland bidraget til, at disse dels selv har holdt paa dette Navn, dels er blevet kaldte med det af andre.

Den ref. K. har ikke som den luth. en fælles Bekendelse; hver Landsk. har i Reglen sin særlige Bekendelse (stærkest Udbredelse har dog paa engelsk Grund Westminsterbek.; udstrakt Brug gøres af Heidelberg-Katekismen). Men Grundindholdet af disse Bekendelser er det samme. Kun nogle ældre schweiziske, især Confessio Helvetica prior (1536), gengiver Zwinglis Opfattelse. Alle de øvrige er prægede af Calvins Tanker. Man kan derfor tale ogsaa om den ref. K.s aandelige Særpræg og bærende Grundtanke under ét. Den engelske Stats. indtager dog i mange Maader en Særstilling (se Anglikansk K., I, 91).

Alle Reformatorernes fælles Stræben gik ud paa at bortrense de rom.-kat. Misbrug og vende tilbage til Evangeliet i dets Renhed. Men medens Luther i denne Stræben havde sit faste Udgangspunkt i sin personlige Er-

faring af Sydens Skyld og Nød og af Troens Hvile i Guds uforskyldte Naade, var Udgangspunktet for Zwingli og Calvin meget mere Tanken om Guds Ære og Enevirken. Dette satte sit Præg paa hele den ref. K.; Læren om Guds Forudbestemmelse blev saaledes længe det kr. Grunddogme, og den almægtige Vilje Grundbestemmelsen i Guds Væsen (se Prædestination, S. 619). Siden Dordrecht-synoden (I, 672), men navnlig siden 18. Aarh. trængtes dog Forudbestemmelseslæren mange Steder tilbage, og Frelsesuniversalismen har som Regel været Baggrunden for den moderne Vækkelsesprædiken (betegnende var saaledes allerede indenfor Metodismen den langt større Tilslutning til Wesley end til den strengt calviniske Whitefield). — Det hænger ogsaa nøje sammen dermed, at den hl. Skrift, det inspirerede Guds Ord, opfattes som den eneste Kilde til kr. Erkendelse, og at den i det praktiske Liv anvendes som en Lovbog, saa at kun, hvad der kan udtrykkeligt bevises ud af den, har kr. Ret. Det staar vel i Forbindelse hermed, at den ref. Læreudvikling ofte faar et stærkt forstandsmæssigt og logisk Præg; Begreberne er givne og færdige i Guds Ord. Og det praktiske kr. Liv kan, ved saaledes i det enkelte og direkte at stilles ind under Opfyldelsen af Guds Vilje, hvad han byder og forbyder, ofte faa en streng og mørk Karakter (Puritanerne), men faar paa den anden Side ogsaa en stærk Tilskyndelse til at samle Viljen og anspænde Kræfterne til alt kr. Arbejde, til at udrette, hvad Gud vil have udrettet. Betegnende er her den vældige Kraft, den ref. K. har sat ind paa det ydre og indre Missionsarbejde. — I Samfundslivet bliver Teokratiet Idealet: at Gud selv gennem sit Ord skal være Herren i alle Forhold (Genève). Ingen K. har i saa høj Grad fremmet sine Medlemmers Handlekraft, ogsaa paa det rent borgerlige Omraade. Men navnlig paa Løsningen af Spørgsmaalet om Forholdet mellem Stat og K. har den R. K. med sin udprægede Menighedsbevidsthed sat den allerstørste Kraft ind (jvfr. Presbyterialforfatning, S. 590, og Frikirke, II, 126). De afvigende Opfattelser af Grundsætningen om Kristus som K.s eneste Hoved og Herre har imidlertid ogsaa, mere end dogmatiske Forskelle, bevirket talrige Spaltninger indenfor den ref. K. — Ogsaa i Guds-tjenestens indrettes alt efter, hvad der direkte kan bevises ud af Skriften; Søndagen (eller Sabbaten) er den eneste egentlige Festdag; Billeder, Lys, Alter bruges ikke i Kirken; en Tid lang brugte man heller ikke Orgel; oprindelig sang man kun Davids Psalmer (der stadig indtager en Æresplads i den ref. K.s Psalmesang; se iøvrigt S. 659 f.); og al Vægten lægges paa Guds Ords Forkyndelse. Det giver altsammen Ret til at tale om et stærkt Lovens Præg (nomistisk eller judaistisk) over den ref. K., medens den derimod med den yderste Omhu er paa Vagt mod alt, hvad der kan minde om det hedenske (Billed- og Helgendyrkelse). Men den bærende Grundtanke deri er Tanken om Guds Ære, og at det er ham, som alene udretter alt.

Schweiz, hvor Zwingli virkede i Zürich, og senere Calvin i Genève, er den ref. K.s Moderland. Modsætningen mellem de to Mænds Tilhængere udjævnedes ved Confessio Helvetica

posterior (affattet af Bullinger 1568). De ref. Menigheder er ret ulige fordelte i Kantonerne; de tæller nu o. 2 Mill. Medlemmer, noget over Halvdelen af Befolkningen. I Frankrig, hvor Calvins Tanker tidlig fandt Indgang (Conf. Gallicana 1559), men hvor Hugenotforfølgelserne bragte mange af Ref.s Tilhængere Døden eller drev dem i Landflygtighed, regner man, at der nu er o. 600,000 Reformerte. I Holland, hvor den calviniske Opfattelse blev fastslaaet 1561 (Conf. Belgica), er der nu o. 3 Mill. Reformerte, dels i den nederlandske ref. K., dels i Frikir. I Tyskland er der ref. Menigheder af nogen Størrelse i Hannover, Hessen, Frankfurt, Bremen, Lippe-Detmold, Elsass-Lothringen, foruden hvad der maa regnes dertil indenfor den »unerede« K.; man anslaaer det samlede Tal til o. 3 Mill. I Ungarn, som fik en calvinisk Bekendelse 1557 (Conf. Czengeriana), er der o. 2½ Mill. Reformerte. I Østerrig med Böhmen, Mähren, Schlesien og andre Egne, hvor Ref. engang syntes at skulle sejre, var der i Aaret 1900 o. ½ Mill. Protestanter, deraf o. 128,000 Reformerte. Bevægelsen for at komme »løs fra Rom« har bragt nogen Opgang. I Italien, Spanien og de skandinaviske Lande udgør de Reformerte kun et forholdsvis lille Antal. Derimod er England med Skotland og Irland de Reformertes Hovedland i Europa. Selv om den episkopale eller anglikanske K., som er den engelske Statsk. med o. Halvdelen af Landets Befolkning, og som ogsaa i Skotland og Irland har nogen Tilslutning, ikke medregnes, fordi den indtager en Særstilling baade i Henseende til Lære (»de 39 Artikler« fra 1562), Kultus og Forfatning, naar Antallet af Reformerte af de forskellige Afskygninger (Metodister, Baptister, Presbyterianere, Kongregationalister o. a.) i de tre Lande stærkt op mod 20 Mill. Men de fleste Reformerte findes dog udenfor Europa, især i de forenede Stater i Nordamerika (S. 393 og følgende Art.), hvor de udgør over Halvdelen af Befolkningen, i Kanada, Australien og paa Missionsmarkerne. Det er vanskeligt at nævne nøjagtigt Tal, fordi Folketallingerne i England og Nordamerika ikke giver saadanne. Men man har ment ved Udgangen af 19. Aarh. at kunne anslaa det samlede Tal for den anglikanske K. (med dens Aflæggere i Indien, Australien, Kanada og de forenede Stater i Nordamerika) og Calvinister af alle Afskygninger, altsaa den ref. K. i videste Betydning, til o. 120 Mill. Om den ref. K.s Oprindelse og første Udbredelse se Art. Reformationen, III—VI; om nuværende Tilstand se navnlig Art. om de ovennævnte Lande og engelske Denominationer, samt Frikirke. (H. Heppé, Ursprung und Geschichte der Bezeichnungen »reformierte« und »lutherische« Kirche, 1859; A. Schweizer, Die protestantische Centraldogmen in ihrer Entwicklung innerhalb der evang.-ref. Kirche I—II, 1854—56; M. Schneckenburger, Vergleichende Darstellung des luth. und ref. Lehrbegriffs I—II, 1855; C. Werckshagen, Der Protestantismus am Ende des 19. Jahrhunderts II; E. Kalb, Kirchen und Sekten der Gegenwart², 1907, S. 121 f., 229 f., 328 f.).

E. C.

Reformerte Kirker i Nordamerika. De vigtigste ægte ref. K.r med mere eller mindre

stærk Vedhængen ved gl. Lære og Gudstjeneste-ordning (Heidelbergkatekismen, Dordrecht-eller Westminsterordningerne), med egentligt presbyterialt Styre (Samstyre af Kredse af Menigheder under et Presbyterium, bestaaende af Præster og repræsenterende Ældste, for større Kredse Synoder) og med Vægtlæggen paa Præsterens grundige teol. Uddannelse er følgende: 1) Den gl. hollandsk-ref. K. I den nederlandske Koloni paa Manhattan (S. 391) organiseredes 1628 en Menighed under Amsterdams *Classis* (Presbyterium); og da Englænderne 1664 tog Kolonien, fandtes der i denne 11 presbyterialt ordnede Menigheder med o. 10,000 Medlemmer. De fik Religionsfrihed, men den anglikanske K. blev nu Statsk. K.n vedblev dog at udvide sig, og paa den store Vækkelsestid (Whitefield, Jonathan Edwards) gik en stærk rel. Bevægelse hen over de nederlandske K.r; navnlig fik Frelinghuysen Betydning som Evangelist. Men Manglen paa Præster og Spørgsmaalet om videre selvstændig Organisation forårsagede ogsaa Strid med Moderlandets kirkl. Overstyrelse og en Tid Splittelse i Menighederne. Skismaet endte 1770, da en Synode, der omfattede 5 *Classes*, oprettedes, og s. A. grundlagdes *Rudgers College* (nu i New Brunswick, New Jersey, 1784 udvidet med et teol. Seminar, K.ns vigtigste Uddannelsesanstalt). Efter Frihedskrigen oversattes Bekendelsesskrifterne, Liturgien og K.lovene paa Engelsk, og efterhaanden angliciseredes K.n. 1792 antog den som officiel Betegnelse Navnet *The Reformed Dutch Church*, 1819 erkendte Lovgivningen den som *The Reformed Protestant Dutch Church*, men 1867 blev dens officielle Benævnelse *The Reformed Church in America*. Den er organiseret med Konsistorier, *Classes*, Partikulærsynoder og Generalsynode og talte 1903 628 Menigheder (695 Præster, 330,456 faste Medlemmer). K.ns Konstitution revideredes 1874 (nyeste Udg. 1901); dens Historie er bearbejdet af E. T. Corwin i *American Church History Series* (New York 1895). — 2) Den tysk-ref. K. (*Reformed Church in the United States*) stammer fra indvandrede tyske, schweiziske og delvis nederlandske Kolonister, der navnlig siden 17. Aarh.s Slutn. bosatte sig i Pennsylvania, New York og Nord-Carolina. Præstenøden tvang dem til at henvende sig til Hollænderne, og til 1793 stod alle tysk-ref. Menigheder under nederlandsk Værn. Den nederlandske K. brugte navnlig siden 1746 den utrættelige Schweizer Michael Schlatter til Organisation af de saare spredthoende Kolonister og Menigheder under en *Cætus* (synodal Forsamling) i Philadelphia (1748), der indberettede til Synoden i Holland, og den viste tillige største Offervillighed mod de nødlidende Trosbrødre; 1751 indsamlede Schlatter 12,000 Pd. Sterl. i Europa til »Missionen« blandt Kolonisterne; senere skænkedes 20,000 Pd. Sterl. til Skolevesen, hvis Tilsynshavende Schlatter blev. 1793 selvstændiggjordes de tysk-ref. Menigheder ved Grundlæggelse af Synoden i Lancaster i Pennsylvania; siden da har Væksten været stor, og 1903 havde K.n 1697 Menigheder med 1117 Præster og 255,880 Nadvermedlemmer, organiserede under en Generalsynode, 8 Distriktsynoder og 56 *Classes*. Længe og al-

vorligt sporedes Vanskeligheden ved at skaffe præstelig Betjening til de vidtsprede Menigheder. Den aldeles overvejende Del af K.n er angliciseret. For ydre Mission arbejder K.n navnlig i Japan og Kina. Den tysk-ref. K. har haft en betydelig teol. Indflydelse i Nordamerika, navnlig som Formidler af 19. Aarh.s tyske Filosofi og Teologi. Hovedmændene var Prof. F. A. Rauch (S. 699) og navnlig Prof. Philipp Schaff (se d. Art.), begge knyttede til den teol. Uddannelsesanstalt i Mercersburg; stor Opsigt vakte Prof. John Williamson Nevins (S. 363) Skrift om Nadveren (*The mystical presence*), der paaviste, hvor stærk Udbredelse den Zwingli'ske Opfattelse havde faaet; dette afstedkom en Diskussion, hvis Indflydelse sporedes langt over K.ns Grænser, og bevirkede en fornyet Hengivenhed for Heidelbergerkatekismens Lære. (K.ns Hist. af J. H. Dubbs i *American Church History Series*, New York 1895). — 3) De engelske presbyterianske Kirker. Vigtigt blandt disse er *The Presbyterian Church in the United States of America* og *The United Presbyterian Church in the U. St.* De engelske Kolonister i Nordamerika, der hyldede Presbyterie-K.ordningen, var længe tilbagestående, og presbyterianske Præster var udsat for Forfølgelser. Spredt fandtes ved 17. Aarh.s Udgang enkelte presbyterianske Menigheder (New Jersey, Long Island, Connecticut, Virginia), men først 1706 kunde 7 Præster danne det første Presbyterium, der sammentraadte i Dec. i Freehold, New Jersey, hvor skotske Nybyggere havde en Menighed. Allerede 1717 kunde det deles i 4 Presbyterier under en Synode. 1729 fordrede Synoden udtrykkelig Godkendelse af Westminsterbekendelsen for at optages i et Presbyterium, dog med en Ændring, der frakendte Staten Opsigtsret over K.n. 1745 grundedes et Presbyterium for Menigheder i de nordlige Stater: Maine, New Hampshire, Massachusetts, 1755 et for de sydlige i Virginia. 1745—58 skete en Spaltning som Følge af Vækkelsen ved Jon. Edwards og Whitefield, idet Tilhængerne af den nye Retning (*new side*) ønskede vakte Ikke-Teologer ordnede. *New side* lagde dog ogsaa Vægt paa Uddannelsen og grundede 1746 *New-Jersey-College* (nuv. *Princeton University*). Ved Genforeningen 1758 talte K.n 200 Menigheder med over 10,000 Medlemmer; siden voksede den stærkt, og Presbyterianerne har lagt et stærktvejdende Lod i Vægtskaalen til Fordel baade for Adskillige mellem Stat og K. og for Nordamerikas Løsrivelse fra England. 1789 sammentraadte den første *General Assembly*, repræsenterende 4 Synoder, under Ledelse af Dr. Witherspoon, Præsident for *Princeton College*. 1801 sluttede K.n en Arbejdsunion med en Del kongregationale »Konciller« i Ny-England, hvorved friere Meninger trængte ind i K.n. Dette førte atter 1837 til Eksklusion af en Del Presbyterier, hvorved en alvorlig Spaltning opstod, der hurtigt talte over 1000 Præster (*New School Presbyterian Church*); tidligere (1810) havde »Cumberland's presbyt. K.« udsklit sig, fordi man ikke vilde tillade Cumberland's Presbyterium at optage vakte Ikke-Teologer blandt Præsterne. 1857 dannede Sydstaternes Presbyterier af »den nye Skole« en egen K. paa Grund af Slave-

spørgsmaalet; denne sluttede sig 1863 til »Den presbyt. K. i de forenede Stater«, som var dannet 1861 af samtlige Presbyterier af »den gamle Skole« i »de konfedererede Sydstater«. Dette gav atter Anledning til, at den nye og gl. Skole i Nordstaterne 1869 helede Bruddet fra 1837. — K.n driver ivrig Mission i Sydamerika, Afrika og Asien. 1903 omfattede den nordlige K. 7822 Menigheder med 7705 Præster og 1,076,457 Medl., den sydlige 3044 Menigheder med 1517 Præster og 235,132 Medl., K.n i Cumberland 2960 Menigheder, 1616 Præster, 185,113 Medl. (W. H. Roberts, *Sketch of Presbyt. History; Constitution of the Presbyt. Church in U. S. A.*, 1904). — *United Presbyt. Church* er fremgaaet 1858 af en kirkl. Sammenslutning. Hovedbestanden er af skotsk Oprindelse. 1754 dannedes i Pennsylvania det første *Presbytery* for nogle Menigheder, der var Aflæggere af den i 1733 i Skotland opstaaede *Associate Presbyt. Church* (*Seceders* eller *Secession Kirk*, se E. Erskine, I, 797). Et nyt Presbyterium organiseredes 1776 i New York. Da Fristaterne dannedes, blev de amerikanske Presbyterier uafhængige af Moderk.n. 1782 forenedes Hovedparten af K.n med den saakaldte *Reformed Presbyt. Church*, en Aflægger af de skotske Cameronianere (*society people, covenanters*, se I, 464) fra 1743, hvis første lille amerikanske *Presbytery* dannedes 1774; en Del af *Ass. Pr. Ch.* blev dog tilbage, og mange ref. presbyt. Lægfolk vægrede sig ligeledes ved at gaa ind i den nye *Associate Reformed Church* (disse sidste tilbageblevne fik 1798 deres første Presbyterium, 1823 en Synode, men spaltes dog atter 1833 paa det gl. Spørgsmaal om Menighedens Stilling til det politiske Liv: *Old Side Covenanters* forbyder Brug af Stemmeretten, *New Side* tillader det; de første, der styres af en Synode, havde 1903 128 Præster til 9640 Medl. og et teol. Seminar i Alleghany, Pennsylvania; de sidste staa under en Generalsynode og talte 1903 41 Præster, 5000 Medl., teol. Seminar i Philadelphia). *Assoc. Ref. Ch.* bredte sig efter 1782 baade i N., S. og V. og indrettede 1802 en Generalsynode med 4 Synoder, men Brud indtraadte snart, og i 20erne gik en væsentlig Del af K.n op i den førnævnte *Presbyt. Church*; videre splittede Slavespørgsmaalet den i en sydlig og nordlig Del. 1858 forenedes den nordlige *Ass. Ref. Church* (der nu talte 367 Menigheder med 28 Presbyterier) med den Del af *Ass. Presbyt. Ch.*, der 1782 ikke havde tiltraadt Unionen, og som nu var vokset til 293 Menigheder med 21 Presbyterier; som sædvanlig gik ikke alle Menigheder med, men den nye K., *United Presbyt. Ch.*, kom dog til at tælle 660 Menigheder med 54,789 Nadvermedlemmer, og i 1903 er den vokset til 998 Menigheder med 1017 Præster, 135,651 Medl. Den har 5 *Colleges*, 2 teol. Seminarer, kraftige Organisationer til indre og ydre Mission (navnlig i Indien og Ægypten); den holder sig til Westminsterbek., modificeret m. H. til Stillingen til Staten; Menighederne fastholder den strenge Verbalinspiration af Skriften, bruger udelukkende Davids Ps., men tillod 1882 Orgler i Kirkerne. Sydens *Associate Ref. Ch.* talte 1903 152 Menigheder med 106 Præster, 12,454 Medl. (*American Ch. History Series XI*, 1894; W. Reid, *United Pres-*

byterianism, 1894; Jeffers i *Prot. Realencykl.* ⁸ XIV, 793 f.). — Om de amerikanske Reformerte i videre Forstand se navnlig Art. *Independenter* (Kongregationalister), II, 522, Metodismen, III, 243, Baptister, I, 212, Adventister, I, 29, Prot. Episcopal Ch., III, 612, og Reformed Ep. Ch.

J. O. A.

Reformjødedom kaldes den moderniserede Jødedom, der i kulturel og rel. Henseende fremtraadte som Virkning af Jødernes Emancipation i det 19. Aarh. (I, 752 f.) under Indflydelse af Vesteuropas Oplysningsidéer. Som disses Talsmand blev Moses Mendelssohn (S. 223) Bevægelsens Indleder, og den tog saaledes straks fra Begyndelsen en Retning, der i rel. Henseende kan betegnes som nyjodisk Rationalisme. Synagogen og de traditionelle Livsformer kunde under de forandrede Tidsforhold ikke hævede deres gl. Herredømme, og navnlig i Tyskland og Østerrig traadte en Mængde Jøder over til Krdmen. For saa vidt tjente Reformbevægelsen til at afværge det fuldstændige Frafald fra Synagogen. Begyndelsen skete allerede 1815 ved Indførelsen af Privatgudstjenester i Berlin med Prædiken, Sang, Orgel, tyske Bønner og Konfirmation i Lighed med Kirkens. I Hamburg dannedes en Tempelforening 1817. Særlig Opmærksomhed tildrog sig den jød. Reformmenighed i Berlin, som S. Stern stiftede 1845; den betragtedes dog som separatistisk paa Grund af sin yderliggaaende Frigørelse fra det overleverede. I Forbindelse med denne maa nævnes Samuel Holdheim (1806—1860) med hans »Religionsprinzipien des reformirten Judenthums«. Under moderatere Former fandt Bevægelsen videre Udbredelse i Emancipationens Spor. Jævnside med Nydannelser i det gudstjenstlige Liv fremstod en ny jød. Lit., som skulde slaa Bro mellem Jødedommen og den moderne Dannelses. I Videnskaben, i Pressen, i Forretningsverdenen og i Politiken vidste Jøderne med deres ejendommelige Energi, deres betydelige Evner og deres store Pengemidler at erhverve sig en saa fremtrædende Plads, at man i Frihedslandene selv blev ængstelig derved, og saaledes blev R bevægelsen Aarsag til, at der ogsaa i Vesteuropa opstod en stundom vidt dreven Antisemitisme (I, 108). En Frembringelse af R.-J.en er den alm. israelitiske Alliance (I, 57 f.).

Blandt de ledende Mænd nævnes Historikeren J. M. Jost (1793—1860; »Gesch. der Juden und seiner Sekten«), S. J. Rapoport (d. 1867 i Prag), Leopold Zunz i Berlin (d. 1886; »Gottesdienstliche Vorträge der Juden«), Julius Fürst i Leipzig, Luzatto i Padova (d. 1865), Orientalisten Salomo Munk i Paris (d. 1867), Abraham Geiger (1810—74), en af Reformens Hovedførere, udpræget Modstander af Krdmen, bekendt som Udgiver af »Jüd. Zeitschrift f. Wissenschaft und Leben«, Zach. Fränkel i Breslau (1801—75), Leopold Löw i Ungarn, L. Herzfeld i Braunschweig, H. Grätz (»Geschichte der Juden« i 11 Bd.), Jellinek, Rabbiner i Wien, Kayserling, Rabbiner i Pesth (»Jødernes Hist.«, oversat paa Dsk 1890). Som Hovedorganer for Bevægelsen kan anføres: Maanedsskriftet »Hatschacher« af Smolensky (Wien), »Archives Israélites« i Frankrig, »Jewish Chronicle« i England, »The Hebrew Leader« i Amerika, »Chabazelet« i

Jerusalem og særlig »Allgem. Zeitung des Judenthums« (Ludwig Philippson i Bonn, d. 1889).

Under R bevægelsen er den rel. Sans i Alm. svækket, og Religionens Indflydelse tog stærkt af. Et fælles Udtryk for den moderne Jødedom rel. Anskuelse kan ikke findes. Opførelsen er saa stor, at kun Idéen om Guds Enhed synes at blive tilbage som Fælleseje; men det er ikke udelukket, at denne tænkes panteistisk. Under saadanne aandelige Vilkaar er det en Selvfølge, at Messiasforventningen er tilbagestrængt. Overfor Krdommen har R. indtaget en ejendommelig Holdning. Ved Siden af det Fjendskab mod Kns positive Bekendelse, som følger med Rationalismen, og som hos Jøder kunde faa en egen, ikke uforskyldt Bitterhed, har der ladet sig høre mange Stemmer med Sympati, ja, Beundring for Jesus som etisk rel. Personlighed. En lang Række Vidner herom fra alle Lande findes fremført i »Nathanael« (Stracks Tidsskrift f. Israelsmission, Berlin, Aarg. 1902: Neujüdische Stimmen über Jesum Christum, af de le Roi, S. 1—42). Beundringen kan ogsaa blive Udtryk for jødisk Selvfølelse, og for Frelseren som saadan mangler Forståelsen. Men sammenlignet med Tiden før R. bevægelsen er den forandrede Synsmaade højst paafaldende. (v. Harling, Das Reformjudenthum, i »Saatauf Hoffnungen, Leipzig 1905, S. 67 f.; Meusel, Kirchl. Handlexikon V, 553; Fr. Nielsen, Karakteristiker og Kritiker, 1884: den moderne Jødedom, S. 209 f.; de le Roi, Gesch. der evang. Judenmission I, 90 f.).

A. S. P.

Reformkatolicismen eller **Modernismen** (saaledes officielt betegnet i den pavelige Encyklika 28. Juli 1906) kaldes en Nutids Reformbevægelse i Romerkn, hvis Forudsætninger er dels de førkatolske liberale Traditioner, dels den moderne prot. Teol. Dens Repræsentanter ønsker selv afgjort at forblive indenfor Romerkn og har bestemt taget Afstand baade fra Protestantismen, som de ofte bekæmper med paafaldende Hefthighed, og fra de af Romerkn udtraadte »Les Evadés« i Frankrig, »Los von Rom«-Bevægelsen). R. er for en stor Del fremtraadt som en Række Tilfælde. Hvor Romerkn har opnaaet en Tilbagekaldelse, er denne sædvanlig af den eftergivende kun forstaaet som »Underkastelse« (Bonomelli, Fogazzaro, Loisy, Schell, Tyrell osv.). — Der kan ikke angives noget samlet Program for R.; de enkelte »Afhænger« er væsentlig bestemte af deres Jordbund og dennes hist. Forudsætninger. Naar den pavelige Syllabus af 1907 fordømte 65 Sætninger, er disse altsaa ikke godkendt som Program under ét, hverken af nogen Fraktion eller enkelt Person indenfor R. Som Helhed kan R. siges at være Forsøg paa atter at gøre Katolicismen til en livskraftig Kulturfaktor i det moderne Samfund; hertil kræver R. Frihed, dels videnskabeligt (Afkald paa det middelalderlige Verdensbillede og den skolastiske Filos.'s Principer), dels politisk (Afslag paa de kirkepolit. Krav overfor den moderne Stat), dels social (Medarbejden paa det moderne Samfunds sociale Opgaver). De Tilløb til Imødekommenhed, som trods alt mærkedes hos Leo XIII, er ganske opgivne af Pius X;

allerede i Encykl. af 3. Okt. 1903 lovede han at være en Vagt imod den saakaldte moderne Videnskabs Snarer, Jan. 1904 stadfæstede han Leo XIII's Forskrifter om den skolastiske Filos., Marts 1906 kom 18 Regler om Skriftstudiet (mod Loisy), 28. Juli s. A. en italiensk Encykl. (*Pieni l'animo*) mod »Modernismen«, og endelig førtes 1907 Hovedslaget, den nye Syllabus *Lamentabili* af 3.—4. Juli (aftrykt i »Chronik d. chr. Welt« 1907, Nr. 36) og Encykl. *Pascendi* af 8. Sept. (overs. i Nord. Ugeblad f. kat. Kr. 1907, Nr. 41 f.), begge paany stadfæstede i Motu proprio af 18. Nov. s. A. Den af Leo XIII 30. Okt. 1902 nedsatte Bibelkommission, der 18. Nov. 1907 ophøjedes i Rang med en Kongregation (sidestillet Indexkongr. og S. Officium), har endvidere forkastet moderne Opfattelser af Skabelsesberetningen (23. Juli 1905), Pentatevkkilderne (27. Juni 1906), Joh. Evang. (1907) og Devtero-Jesaja (1908).

Om R. i Amerika se Amerikanisme (I, 840, jvfr. Houtin, l'Américanisme, 1903); R. har her i de sidste Aar ikke givet Anledning til alvorligere Komplikationer; 1908 maatte *New-York Review*, der mistænkte for R., gaa ind. — I England er Baggrunden for R. (*advanced, progressive catholics*) Mannings (III, 163) og Newmans (II, 364) Tid. 1904 vakte Afmærkning Loisy i Frankrig Opsigt i kat. Kredse, og s. A. et engelsk Tilfælde, George Tyrell (f. 1861 i Dublin). Han var bestemt til Præst i den anglikanske K., men blev Konvertit og Jesuit. 1904 viste imidlertid hans Bog »Lex orandi«, hvor langt han var kommen fra den traditionelle Katolicisme; 1906 udelukkede han af sin Orden og suspenderedes »a divinis«; 23. Aug. »underkastede« han sig og blev rehabiliteret, men kritiserede (30. Sept.—1. Okt. i »Times«) den pavelige Encykl. og blev nu ekskommuniceret. (D. 13. Juli 1909 og begravet paa en prot. Kirkegaard). — 18. Febr. 1908 samledes endvidere i Chelsfield i Kent 17 Præster og 16 Lægmand til en konstituerende Synode for en fri kat. K.; den valgte A. H. Nathew til Biskop, der blev indviet af den glkat. Biskop i Utrecht (18. Apr.). — I Frankrig optræder R. som virkelig »Modernisme« med Bibelkritik og Anvendelse af den Kant'ske Filos. (om Indflydelsen fra Amerikanismen se I, 840). Med de siden 1875 grundede »frie Universiteter« begyndte et nyt videnskabeligt Arbejde, hvis Førere blev K.historikeren Duchesne (I, 684) og Eksegeten d'Hulst (I, 629). Den nye Skole kaldte sig »le progressisme«, Modstanderne kaldte den »den liberale« (1899 satte Fontaine Betegnelsen »Infiltrations protestantes« i Omløb). Bibelkritiken fandt navnlig en dygtig Forsvarer i Ærkeb. Mignot (f. 20. Sept. 1842, fra 1899 Ærkeb. af Albi), der udtalte, at Pentatevkkritiken var en Selvfølge, og at »Jahvisten« og »Elohisten« var Kendsgerninger. Den franske R.s mest kendte Navn er dog Loisy (III, 73). Paa det rel.-filos. Omraade maa nævnes Léon Ollé-Laprune (f. 25. Juli 1839, d. 13. Febr. 1898 som Prof. i Filos. i Paris), hvis »Philosophie et le temps présent« (1890) betyder en Frontforandring mod Skolastiken, G. P. Fonsegrive (Pseudonym Yves le Querdec, f. 19. Okt. 1852, Lycée-Prof. i Paris, Udg. af »La Quinzaine«), Prof. philos. Maurice Blondel (f. 2.

Nov. 1861), Oratorianerpræsten Laberthonnière (f. 5. Okt. 1860, fra 1905 Udg. af »Annales de Philos. chrétienne») og Prof. i Matematik Edouard le Roy (Forf. til »Dogme et critique», 1907). I denne filos. R. spores en kendelig Paavirkning fra den prot. Aug. Sabatier. Rns officielle Organer er, foruden de nævnte, »Correspondant«, »Demaille« (fra 1905 i Lyon), »Sillon« (social-polit.; udg. af Marc Sangnier). Blandt Ofrene for Encykl. 1907 faldt bl. a. Battifol, Rektor for det kat. Institut i Toulouse, der blev afsat, og Biskopperne Lacroix af Tarentaise og Sueur af Avignon, der maatte opgive deres Embeder. »Demaille« og »Quinzaine« gik ind. 4. Marts 1908 ekskommunicerede Loisy (efter Udgivelsen af »Simples réflexions sur le décret Lamentabili et sur l'Encyclique Pascendi«). 1909 har han afløst J. Réville (d. 6. Maj 1908) som Prof. i Filos. ved Collège de France. — I Italien havde en kirkel. Liberalisme før 1870 fundet Talsmænd i Vincenzo Gioberti (II, 219) og Antonio Rosmini. Efter Konkiliet fandt R. sine første betydelige Talsmænd i Mariano (f. 7. Sept. 1840, fra 1885 Prof. i K.hist. i Napoli, derefter i Firenze) og Labanca (fra 1886 Prof. i K.hist. i Rom, Forf. til »Il cristianesimo primitivo«, 1886) og Chiapelli (Prof. i Filosofiens Hist. i Napoli, Forf. til »Studii di antica letteratura cristiana«, 1887). Med Loisy's Tanker kom den egentlige Modernisme til Italien og fandt en Tilhænger i Salvatore Minocchi, Lærer ved *Reale istituto superiore* i Firenze; han grundede 1896 »Rivista bibliografica«, udgav (1901—07) »Studii religiosi« og oversatte til Italiensk Gen., Esaj., Ps.erne og Evangelierne (Il nuovo testamento tradotto e annotato, I, 1901). Ved hans Side stillede sig Fracassini (Rektor for Præsteseminariet i Perugia) og Gennocchi (Lærer i Skriftstudiet i Rom); sidstnævntes Overs. af Evangelierne kostede ham hans Embede. Samtidig virkede ved Foredrag de to Barnabittermunke, i Rom Paolo Savi, i Genova Giovanni Semeria. Sidstnævnte udgav en Række dogmehist. Afhandlinger, der viser Kendskab til prot. Lit., og 1902 Bogen »Dogma, Gerarchia e Culto nella Chiesa primitiva« (helliget den afd. Savis Minde). I Rom grundede Missionspræsten Bonnacorsi »Rivista storico-critica delle scienze theologiche«, senere overtaget af Buonaiuti (Prof. i K.hist. i Rom). Ved Siden af den videnskabelige R. er gaaet Forsøg paa at forsone K.n med Staten og det borgerlige Samfund. I den Forstand er Biskop Bonomelli af Cremona (I, 359) Modernist. Navnlig blandt yngre Klerikere har i de sidste Aar den nationale Bevægelse vundet Tilhængere, og under gejstlig Ledelse dannedes »Lega democratica nazionale«, hvis Sjæl er Abbate Romolo Murri; den talte 1906 80 Foreninger med 1520 Medlemmer. Dens Organ er »L'Azione democratica« (udk. i Rom). Fra 1. Jan. 1898 til 1. Juli 1906 udg. Murri Kvartalskriftet »Cultura sociale«, derefter afløst af »Rivista di Cultura«. En Forening af de populær-videnskabelige og nationale Reformbestræbelser har fundet Udtryk i det fra Jan. 1907 i Milano udkommende »Il Rinnovamento« (Maanedsskrift, udg. af Alfieri, Cassati og Scotti), med fremragende Medarbejdere i Tyskland, Frankrig og England (Tyrell). Endelig maa nævnes det

Forsøg, som Digteren Antonio Fogazzaro (f. 25. Marts 1842, fra 1900 Senator) i Romanen »Il Santo« gjorde paa at føre R. frem i digterisk Klædebon (Bogen solgtes i Italien alene i Okt. 1906 i 30,000 Eksemp.). 5. Apr. 1906 kom Romanen paa Index, og 22. Apr. »underkastede« Fogazzaro sig. Efter Encykl. 1907 svarede de italienske Modernister med »Programma dei modernisti«; det udk. anonymt, men Forfatteren blev ikke desto mindre ekskommuniceret (29. Okt.). Murri var allerede da suspenderet *a divinis*. Minocchi maatte lade »Studii religiosi« gaa ind; som Fortsættelse, men paa bredere Basis, grundedes (Jan. 1908) »Nova et Vetera«, men det gik ind med Aarets Udgang. Minocchi selv suspenderedes *a divinis* (Febr. 1908); derefter aflagde han Præstekjolen, men uden at forlade K.n. Sammen med Murri udgiver han nu (fra 1909) paany »Rivista di Cultura«, der var gaaet ind Marts 1908. — I Spanien fremkaldte i 1890'erne Præsten og Digteren Segismundo Pey-Ordeix en Bevægelse, der ikke vilde nogen dogmatisk, men kun praktisk Reform og Fjernelse af kirkel. Misligheder, men den fandt ingen dybere Forstaaelse og løb ud i Sandet. Dec. 1906 sattes Pey-Ordeix's Bøger paa Index. — I Tyskland har det stærke Modsætningsforhold (siden Kulturkampen) til Protestantismen skærpet de rom. Katolikers kirkel. Bevidsthed og bidraget til at holde Indflydelse fra prot. Videnskab ude. I Gl.katolicismen havde de liberale Elementer faaet Afløb, og efter Döllingers Udtræden var F. X. Kraus (se II, 852) den eneste betydeligere rom.-kat. Teol., der indtog en Særstilling. Hermann Schell (se d. Art.) blev det første alvorligere modernistiske »Fall«. I hans Spor gik Josef Müller (f. 14. Juli 1855, 1877 Præst, siden 1887 Privatmand i München), der skrev »Der Reformkatolicismus die Religion der Zukunft« (1898) og grundede Tidsskriftet »Die Renaissance« (1900), hvori han fremsatte sine Reformtanker. Albert Ehrhard (f. 14. Marts 1862, 1892 Prof. i K.hist. i Würzburg, 1898 i Wien, 1902 i Freiburg i B., 1903 i Strassburg) søgte i »Der Katholizismus und das 20. Jahrh.« (1901, 12. Aufl. 1902) at give Schells »Idealkatolicisme« en hist. Begrundelse. Ved Siden af disse kan nævnes Dr. Otto Sickenberger, Dr. Engert, Prof. Renz i Münster »Fall« Renz 1906), Prof. Schrörs i Bonn »Fall« 1907) og Prof. Schnitzer i München; videre er Tankerne udbredt gennem »Das 20. Jahrh.« (fra 1901—1908), »Hochland« (fra 1903) og Serieværkerne »Weltgeschichte in Charakterbildern« og »Kultur und Katholizismus«. Efter Encykl. 1907 gik »Die Renaissance« og »Das 20. Jahrh.« ind, Ehrhard mistede Prælatværdigheden og »underkastede« sig; Prof. Schnitzer suspenderedes paa Grund af Legendekritik *a divinis*, men hører sammen med den ekskommunicerede Dr. Engert til de faa, der ikke har givet efter. — I Østerrig har R. ikke spillet nogen større Rolle, hvad der hænger sammen med de politiske Forhold og »Los von Rom«-Bevægelsen. Prof. i Kret Ludwig Wahrmund holdt Febr. 1908 i Innsbruck et Foredrag, »Katholische Weltanschauung und freie Wissenschaft« (trykt i 44 Oplag s. A.); herimod rejste den politiske Katolicisme en heftig Be-

vægelse, men stilledes tilfreds med W.s Forflyttelse til Prag. Dec. 1908 maatte det tschechiske Modernistblad »Nezmar« gaa ind. (Jvfr. »Chronik der christl. Welt«; K. Holl, Modernismus, 1908; J. Kübel, Gesch. des kat. Modernismus, 1909). S. A. B.

Reformkoncilier, de tre store K.møder i 15. Aarh. i Pisa (S. 558), Konstanz (II, 834) og Basel (I, 230), der skulde overtage Gennemførelsen af den saa haardt tiltængte K.forbedring. De hævdede Episkopal-Systemet (I, 779) overfor Kurialismen, men blev i Hovedsagen resultatløse. S. A. B.

Réfugiés, se Hugenotter, II, 472.

Regale kaldes i Sverige de Præstestillinger (o. 500), ved hvilke der vedblivende er kgl. Patronatsret. Til disse kgl. Konsistoriet (Kapitlet) ligesom ved de konsistorielle Kald Indstilling af 3 Kandidater, og Menigheden udtaler derpaa, efter at have hørt deres Prøveprædikener, ved et Valg sit Ønske, eventuelt ogsaa om en 4. Prøveprædikant. Afgørelsen tilhører imidlertid Kongen, der ogsaa kan udnævne en Ansøger med saakaldt Ekstra-Ansegningsret, f. E. en ordineret Teolog, der ved sin Tjeneste i Skole eller ved Universitetet ejer Retten, en saakaldt Hofprædikant, Præster, der har tjenestegjort 10 Aar i finske Menigheder i Hernødsand Stift, Fængselspræster, Missionspræster o. a. J. O. A.

Regalieret (Jus regaliae), den kgl. Ret til ved Indtrædende Vakance at bortgive et Embedes Præbender og inddrage dets Indkomster, indtil det paany er besat. Den gl. kirkel. Lovgivning bestemte, at opsparet K.formue og Indtægter af ledige Bispeembeder skulde anvendes til Bedste for Kirken, ligesom det forbeholdes at røve, hvad Klerikere efterlod sig ved Dødsfald (se Art. Spolieret). Men i Middelalderen medførte Lensvæsenet, at Rigsfyrsterne fik Ret til Indtægterne under Vakance. De tyske Kejseres Fordringer paa R. reguleredes sammen med Spørgsmaalet om Investitur (II, 547), der afgjordes ved Konkordatet i Worms 1122. Dog gav de først i 13. Aarh. under Innocents III endeligt Afkald paa at inddrage Indtægterne af ledige Beneficer indtil deres Genbesættelse. I Frankrig var Regalieforholdet af særlig Art. Paverne anerkendte de fr. Kongers R., og de Forsøg, som gjordes paa at faa den ophævet (Bonifatius VIII), mislykkedes. Kongerne gav undertiden Afkald paa Retten som Privilegium for enkelte Bispedømmer eller anviste Indtægterne for en Tid eller stedse til andet kirkel. Brug (f. E. flere Gange til Fordel for det kgl. Ste Chapelle i Paris). Undraget R.rettens var Provinserne Bordeaux, Provence, Dauphiné, Auch og Narbonne. I 17. Aarh. udbrød en ny Konflikt. Medens R. i Middelalderen som begrundet i Lensforholdet principielt kun gjaldt de enkelte Bispedømmer, vilde Ludvig XIV betragte den som en Suverænitetsret og derfor udstrække den til alle Rigets Provinser, ogsaa hvor den aldrig havde været anvendt. Innocents XI truede med Band og nægtede at stadfæste nye Biskopper, saaledes at en Tredjedel af Landets Bispestole stod ledige, men det fr. Præsteskab, anført af de jesuit. Skriftefædre, holdt med Kongen. K.mødet i Paris 1681—82, der vedtog de gallikanske Propositioner, hillegede ogsaa Udvidelsen af R. 1693 kom det til

et Kompromis, hvorefter Kongen tog sin Stadfæstelse af den gallikanske Deklaration tilbage, og Paven stadfæstede de nye Biskopper, men desuagtet udøvedes den udvidede R. lige til Revolutionen. Efter denne søgte Napoléon I at genindføre den, men hans Fald hindrede Udførelsen. (Phillips, Das Regalienrecht in Frankreich, Halle 1873; Gérin, Louis XIV et le St. Siège, I—II, Paris 1894). S. A. B.

Regalietrid, se Regalieret.

Regem, en Mand blandt Kalebs Efterkomere (1 Kron. 2, 47).

Regem-melek, en anset Mand fra Betel, som deltog i en Deputation, der i Slutn. af Aar 518 f. Kr. sendtes til Jerusalem for at erfare Herrens Vilje, om der længere skulde fastes i Anledning af Tempels Ødelæggelse (Sak. 7, 2).

Regensburg (Ratisbona), bayersk By i Øvre-Pfalz ved Donau, 1180—1810 fri Rigsstad, 1668—1806 Sæde for den tyske permanente Rigsdag, kat. Bispedæ (1805—1817 Ærkesæde). Ref. indførtes Okt. 1542 i R.; nu er 1/4 af Indb. protestantiske. — Af de i R. ofte afholdte Moder og Rigsdage har for K.hist. Betydning: R.-Synoden 792 under Karl d. stores Forsøde mod Adopionismen (I, 23). Felix af Urgel tilbagekaldte sin Lære og sendtes til Pave Hadrian, hvor han gentog sin Tilbagekaldelse (jvfr. Art. Frankfurt, II, 94). — R.-Konventet var en Følge af Rigsdagen i Nürnberg, Jan. 1524. Her var bestemt, at Wormser-Ediktet (se d. Art.) mod Luther skulde overholdes »saa vidt muligt« indtil den bebudede Nationalforsamling i Speler, der skulde forberede et alm. Koncilium. I Juni og Juli enedes i R. Campeggi (I, 466) med Ærkehertug Ferdinand, Hertugerne af Baiern, Ærkebispnen af Salzburg og de fleste sydtyske Biskopper om at opretholde Wormser-Ediktet, mens man tillige indførte en Skinref. paa nogle udvortes Omraader. Kejseren forbed imidlertid Nationalforsamlingen og misbilligede Nürnberger-Rigsdagens »saa vidt muligt«, saa Konventet fik kun den Betydning at indlede Tysklands konfessionelle Spaltning. — Rigsdag i R. 1557, R.-Deklaration, R.-Interim, se Art. »Religionssamtaler«. Paa en Rigsdag i R. 1613 vægrede den prot. Union (stiftet 1608 af Kurfyrst Frederik V af Pfalz) sig ved at underkaste sig Afstemning i Religionssager og forlod Rigsdagen — et af Varlerne om Trediveaarskrigen. N. M. P.

Reginbert, se Regner.

Reginbrand, Missionsbiskop i Aarhus. O. 948 skal Ærkebiskop Adaldag af Hamburg-Bremen (I, 23) med Pavens Fuldmagt have foretaget den første nordiske Bispevielse, idet han indviede 3 Bisper til de jyske Hovedkirker: Haared (se Harald, II, 345) til Slesvig, Ljufdag (III, 43) til Ribe og R. til Aarhus. Dette betegner et betydningsfuldt Fremskridt i den dske K.s Udvikling, thi fra nu af kunde alle kirkel. Handlinger foretages af indfødte Mænd, og politiske Forviklinger kunde ikke mere skille den dske K. fra sin Rod. I Juli 948 fulgte disse 3 Lydbisper Adaldag til det store K.møde, som holdtes af Kongerne Otto og Ludvig med 34 tyske, franske og dske Bisper i St. Remigiuskirken i Ingelshelm. Om R.s Virksomhed og Død vides iøvrigt intet. (A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, S. 200 f.). S. M. G.

Regino af Prüm, lærd tysk Abbed, skal være født i Altrip ved Rhinen mellem Speier og Mannheim i 9. Aarh., indtraadte som Munk i Klostret Prüm, hvor han, efter at det i 892 for anden Gang var blevet ødelagt af Normannerne, og Abbeden derfor abdicerede, blev valgt til dennes Efterfølger. Allerede 7 Aar efter blev han tvungen til at nedlægge sin Værdighed, hvorpaa han drog til Trier. Her blev han Abbed i St. Martins Kloster og døde 915. Han blev begravet i et Abbedi i Nærheden, hvor hans Gravsten blev funden 1581. Under sit Ophold i Trier udfoldede R. en rig literær Virksomhed; han er saaledes Forfatter til en Samling kirkel. Forordninger om Biskoppernes Haandhævelse af K.tugten (*Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis*). Desuden har han skrevet en kirkel. Musikteori, men hans betydeligste Værk er hans »Chronica«, en Hist. fra Kristi Fødsel til 906, det første Forsøg i Tyskland paa at skrive Verdenshist.; 1. Del til 741 er en alm. Verdenshist.; 2. Del fra 741—906 begrænser sig væsentlig til Frankeriget; navnlig for Lothringens Hist. har Skriftet stor Betydning. P. H.

Reginward, Ærkeb. af Hamburg-Bremen 917—918 (d. 1. Okt.); der vides intet om hans Virksomhed for den nordiske Mission.

Regnbuebiblen, populær Betegnelse for den af Paul Haupt ledede Udg. af det G. T.s Konsonanttekst, med tekstkritiske Anm., »The sacred books of the Old Testament«, hvor de forskellige Kilder og Lag i de enkelte Skrifter er markerede ved forskellige Farver. Genesis er bearbejdet af Ball 1896, Leviticus af Driver og White 1894, Dommerne af Moore 1900, Samuel af Budde 1894, Kongerne af Stade og Schwally 1904, Jesaja af Cheyne 1899, Psalmerne af Wellhausen 1895, osv. Den ledsages af en engelsk Overs. J. C. J.

Regner. 1) R. Biskop (Reginbert eller Reginher), nævnes iblandt de Bisper, som o. 1020 blev indkaldt fra England af Knud d. st., vistnok i den Hensigt at henlægge den dske K. under Ærkeb. n. af Canterbury; men da Ærkeb. Unvan af Bremen nedlagde Indsigelse imod Kongens K.politik, blev Planen opgivet, og R. er vistnok derefter vendt tilbage til England i Stedet for at blive Biskop i Odense, som Bestemmelsen var. (A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, S. 449). — 2) R., Biskop af Odense, tysk Fransiskanermunk, der nævnes som sin Ordens første Provincialminister for Norden. Han stod i stor Yndest hos Hertug Abel i Sønderjylland, hvis Skriftefader han vistnok var. Han blev derfor ogsaa anset som medskyldig i Erik Ploppennings Mord. 1247 og 1251 betroede Pave Innocents IV ham det Hverv at afgive Kendelser vedrørende Roskilde-Bispens Besiddelse af Kbhvn. 1252 gjorde Abel ham til Biskop i Odense, skønt Knudsbrødrene allerede havde valgt en Cisterciensermunk Peter. Under Striden mellem Christoffer I og Jakob Erlandsen sluttede R. sig til Ærkeb. n. Han deltog i Affattelsen af Vejlekonstitutionen 1256 og modsatte sig 1258, at Kongen fik sin Søn Erik kronet, hvorefter han tog Ophold i Kiel, hvor han holdt til med de holstenske Grever. Senere synes han dog at være vendt tilbage til Odense, men nogle Aar efter, at J. Erland-

sen var draget ud af Landet, forlod ogsaa han Danmark og døde i Udlandet (for 1266). (Dsk biogr. Lexik., XIII, 583). S. M. G.

Reguel, d. s. s. Re'uel (se d. Art.).

Regula fidei, se Trosregel.

Regulærbaptister kaldes ogsaa de saakaldte Partikularbaptister (I, 211 f.).

Regulærgæstlige eller Kanniker, se Kapitel, II, 724 f.

Rehabeam (Rehab'am, LXX Rhoboam), Salomos Søn, ved hvis Tronbestigelse Davids Rige brast. Med fornødent Forbehold kan hans Regering sættes til 933—917 (916) f. Kr.; andre regner fra 937. Der fortælles om ham i 1 Kong. 11, 43—12, 24; 14, 21—31; 2 Kron. 9, 31—12, 16.

Efter Salomos Død var Rigets Enhed, som ved Rivaliteten fra Efraim stadig havde manglet noget i Fasthed, mere truet, end Tronfølgeren vilde forstaa. Der gærede i Landet, og særlig i de nordl. Stammer, en Misfornøjelse med Salomos despotiske Herredømme. Ved Hoffet og i Juda anerkendtes R. straks som Konge, men de nordl. Stammer gjorde Vanskeligheder. R. maatte indvillige i at give Møde paa en Landdag i Sikem (i Efraim), hvor Kongevalget skulde afgøres. Den kloge og ærgerrige Jeroboam (se II, 607), der siden sit Opgstandsforseg mod Salomo opholdt sig i Ægypten, havde kun ventet paa Salomos Død for paany at optage sine Planer; paa Landdagen var han næppe personlig til Stede (LXX har en anden Version end Teksten i 1 Kong. 12, 2. 3. 12), men opholdt sig dog allerede i Landet. De ældre og erfarne Raadgivere raadede til at imødekomme Folkets Begæringer om Lettelser i dets Byrder, men R. fulgte overmodig sine jævnaldrendes Smigertale; han afviste altsaa Folket og svarede det haardt. En alm. Forbitrelse var Svaret: »Hvad har vi med David at skaffe! hjem til Eders Boliger, alle Israeliter!« Nu vilde R. alligevel underhandle, men Israeliterne stenede hans Udsending, den gl. Adoniram, en af de ældre, velsindede Raadgivere, men uheldigvis netop den, der havde Tilsynet med det forhadte Hoveriarbejde. R. besteg skyndsomt sin Vogn og kørte til Jerusalem. Bag hans stærke Ord stod altsaa kun en svag Karakter. I Sikem var man ikke længe om at finde en ny Konge i Jeroboam, der kaarede af alle de nordl. Stammer; kun Juda (med Simeon) og Dele af Dan og af Benjamin blev Davids Rige tro; desuden Levis spredt boende Stamme, der nu samlede sig i Sydriiget. Med den nationale Storhed, der i det samlede Israel var bygget op, var det for stedse ude. Saaledes fik ved sin Fyrstes taabelige Blindhed (jvfr. Siraks Dom, Jes. 47, 23 [33]) Davids Rige sit ulægelige Brud. At Folkets Fremtid herved styredes ind i andre Baner end den udvortes Storhed, blev i Virkeligheden for Israels Religions sande Udvikling en Vinding, men den nationale Smerte fra »den Dag, da Efraim faldt fra Juda« (Jes. 7, 17), forvandles aldrig, saa længe Folket bestod; kun Katastrofen fra Rigets fuldstændige Undergang kunde stille den i Skygge. R. havde ingen Skyld i de Vanskeligheder, der rejste sig ved hans Tronbestigelse (de var dels af gl. Rod, dels ogsaa nye, som hans Fader havde Ansvaret for), men paa den anden Side havde

Kongedømmet som saadant slaaet saaledes Rod i Bevidstheden, at alt havde kunnet reddes, hvis en anden Personlighed havde haft Afgørelsen. Nu var det R. selv, der ved Mangel paa Klogskab og Mod voldte den skæbnesvangre Spaltning, der degraderede begge Riger, og navnlig Juda, indtil Ubetydelighed.

R. vilde imidlertid ikke godvillig give tabt. Med Vaaben vilde han genvinde Herredømmet. Broderskabsfølelsen overfor de nordl. Stammer var dog til en Begyndelse endnu saa stærk i Juda, at en Profet Semaja i Herrens Navn hindrede det første Vredesudbrud og forbød at begynde Krig; men dette fik ikke Varighed. Krigen begyndte fra R.s Side og varede ved gennem hans Regering og hans nærmeste Efterfølgeres. Jeroboam synes at have trukket det korteste Straa; maaske hans Ophold i Pnuel i Østjordanlandet (1 Kong. 12, 25) hænger sammen dermed. I alt Fald er det uden Tvivl Jeroboam, der har indkaldt Kong Sisak af Ægypten (1 Kong. 14, 25; jvfr. 11, 40; 2 Krøn. 12, 2 f.) til Hjælp mod R. Sisak indtog Jerusalem og plyndrede Templet og Kongeborgen. Den store ægyptiske Sejrindskrift i Karnak nævner en Mængde palæstinensiske Byer som erobrede, ikke blot judæiske, men ogsaa israelitiske (helt op til Megiddo), begge Slags blandede mellem hinanden. Stade har ment deri at se et Bevis for, at ogsaa det nordl. Rige er blevet hærget, men da det ikke har ligget i Ægypternes Interesse ogsaa at angribe Jeroboam, men kun at hindre det ene af Rigerne (altsaa for Tiden Juda) i at faa Overhaand over det andet, saa at den davidiske Magt atter kunde blomstre op, maa de israelitiske Byers Nævnelse blandt de erobrede kun betyde, at Jeroboam godvillig har betalt sin Tribut til Ægypten; den hele Sejrindskrift er den ægyptiske Triumf over Davids og Salomos før saa stolte Rige. Sisaks Sejr har dog næppe faaet varig Betydning for Forholdet til Ægypten, men har sikkert nok skaffet Jeroboam Luft og standset Judæernes Fremgang. 2 Krøn. 11, 5 f. nævner en Række Fæstninger i Juda, byggede af R. vestlig og sydlig i Landet, altsaa øjensynlig med et ægyptisk Angreb for Øje. Flere af dem forekommer ogsaa i Indskriften fra Karnak; 2 Krøn. 12, 4 stemmer ligeledes dermed. Man kan vel heraf slutte, at R. tidlig har truffet Forholdsregler overfor Ægypten, selv om Værnet ikke forslor.

R.s Regering frembyder ellers ikke noget af særlig Interesse. Riget optog ved Tilflytningen Del i Israels Historie fra det nordl. Rige (2 Krøn. 11, 13, 14, 16, 17). R. havde, ogsaa i Lighed med sin Fader, et talrigt Harem; hans Yndlingslustru var Ma'aka (III, 129), Absalons Datterdatter, hvis Søn Abija blev Konge efter R. Det er ogsaa hende, der omtales som Enkedronning (gebra) i 1 Kong. 15, 13 (2 Krøn. 15, 16); hendes Begunstigelse af kanaanæisk Hedenskab har været meget skadelig. R. var slap og eftergivende i rel. Henseende, Kedeshe-Uvæsenet (II, 755) florerede (1 Kong. 14, 24). Han har ikke haft sit Liv i Israels aandelige Tro; hans Moder var ogsaa en Ammoniterinde. Denne Omstændighed kommer iøvrigt i Betragtning ved Spørgsmaalet om Rigtigheden af R.s Aldersangivelse i 1 Kong. 14, 21 og 2 Krøn. 12, 13.

Han kan ikke have været 41 Aar ved sin Tronbestigelse, altsaa født 1 Aar før Salomo blev Konge; Salomos hedenske Hustruer kom først senere (1 Kong. 11, 4). Nogle Haandskrifter har »21« Aar, hvilket passer bedre (2 Krøn. 13, 7). L. G.

Rehabiter, se Rekabiter.

Rehabja, levitisk Familie, nedstammende fra Mose (1 Krøn. 23, 17; 24, 21; 26, 25).

Rehefeld, Bonaventura, slesvigsk Superintendent, f. 1610 i Sachsen, studerede i Leipzig, hvor han blev Magister 1636. Den senere Kong Frederik III gjorde ham 1643, medens han var Ærkebiskop af Bremen, til sin Hofpræst. 1646 blev han Slotspr. i Glückstadt og Provst over Pinneberg, 1649 Slotspr. og Provst i Haderslev, skønt han ikke forstod Dansk, 1668 Superintendent over den kgl. Del af Slesvig. Han døde 1673. R. tilhørte den strengt luth. Skole. J. O. A.

Rehloff, Johannes Andreas, slesvigsk Præst, f. i Tønder 1800, studerede i Kiel og Berlin, tog 1824 teol. Eksamen paa Gottorp. Efter at have beklædt gejstlige Embeder i Ditmarsken og i Tønder blev han 1837 Provst i Aabenraa. R. deltog i det slesvig-holst. Oprør og blev af den provisoriske Regering 1848 beskikket til Superintendent for den dske Del af Slesvig. 1850 afskedigede den dske Regering ham, da han modsatte sig Genindtættelsen af fordrevne dske Præster. En kort Tid var han Kultusminister for Statholderskabet i Kiel, derpaa 1851 Præst i Hamburg; 1864 deltog han i Reorganisationen af det slesvigsk K- og Skolevæsen, men afslog Regeringskommissærernes Tilbud om den slesvigsk Generalsuperintendentur. 1879 nedlagde R. sit Embede, fordi Senatet havde stadfæstet Valget af et Medlem af Protestantforeningen til Præst. D. 1883. J. O. A.

Rehling, Andreas Johan, Præst, f. 22. Febr. 1748 i Koldby paa Samsø, hvor Faderen var Præst, blev Stud. fra Herlufsholm 1764 og tog teol. Eksamen 1768, blev 1771 Kapellan hos Faderen, der den Gang var Præst i Haslev og Braaby i Sydsjælland, 1774 Præst i Egebjerg i Ods Herred og 1783 Herredsprovst, 1786 Slotspræst ved Frederiksborg og Spr. i Hillerød og Herlev. Han var en anset Prædikant. 1783 udgav han en Prædikensamling og efterlod sig i Haandskrift en Beskrivelse af Ods Herred. Efter hans Død, 30. Nov. 1790, udgav hans Ven, Digteren P. H. Haste, 1791 hans »Opbyggelsestaler i enkelte Livets Tilfælde« med en tilføjet Biografi. (Dsk biogr. Lexik. XIII, 585). S. M. G.

Rehob (Rekob). 1) En By i Nærheden af Jordans Kilder, allernordligst i Kana'an (4 Mos. 13, 21), ikke langt fra Dan (Lais), Dom. 18, 27 f., hvor R. kaldes Bet-rehob. R. synes at have været Hovedstaden i et mindre syr. Rige, der sammen med andre besejredes af David (2 Sam. 10, 6, 8; jvfr. 1 Sam. 14, 47 LXX). Hvis Dan er Tell el-kadi, er R. muligvis Paneas (Filips Kæsarea). — 2) I Asers Stamme nævnes baade i Josva 19, 28 og 19, 30 et R., altsaa muligvis 2 Byer af Navnet R. (»aaen Plads«); den sidstnævnte maa menes i Dom. 1, 31; jvfr. ellers Josva 21, 31 og 1 Krøn. 6, 60 [75]. — 3) Som Mandsnavn findes R. i 2 Sam. 8, 3, 12 om Kong Hadadesers Fader og i Neh. 10, 12 [11] om en af Pagtens Underskrivere. L. G.

Rehobot. 1) En af Isaks Brønde i Sydlandet (1 Mos. 26, 22). Dalstrøget Vadi Ruhêbe S.V. for Beersaba har bevaret Navnet og viser alt-saa den omtrentlige Beliggenhed. — 2) I Listen over de edomitiske Konger nævnes 1 Mos. 36, 37 en Saul fra »R. ved Floden«. Ved Evfrats vestl. Bred er S. for Bifloden Habors (Chaboras's) Indmunding et »Rahabac«; den konstante Brug af »Floden« om Evfrat leder til at søge R. her, næppe ved »Ægyptens Bæk« (mellem Kana'an og Ægypten). L. G.

Rehobot-ir. Nævnes 1 Mos. 10, 11 ved Siden af Ninive som en af Nimrods Byer. Bag den hebr. Navneform, som R. er (»Forstade«, egentl. »Bymarker«), maa ligge et assyr. Navn, sandsynligvis det i Kileskriften omtalte »rêbit Ninâc«, »Ninives Forstade«, N.Ø. for selve Ninive, mellem denne By og det senere Dur Sargon (Khorsabad). L. G.

Rehum. 1) Jødisk Øverste paa Serubabels Tid (Esra 2, 2); i Neh. 7, 7 er det blevet til »Nehum«, 3 Esra 5, 8 har rigtig R. — 2) Den høje persiske Embedsmand (Statholder i Samaria m. m.), der i Forbindelse med Jødernes andre samaritanske Modstandere mistenkeliggjorde Jøderne hos Kong Artaxerxes I (Esra 4, 8—23). — 3) En Levit ved Murens Opførelse (Neh. 3, 17). — 4) En af Pagtens Underskrivere (Neh. 10, 26 [25]). — I Neh. 12, 3 er R. en Fejlskrift for Harim (V. 15); se II, 348. L. G.

Re'l. Nævnes 1 Kong. 1, 8 blandt dem af Davids Mænd, der ikke understøttede Adonia. Sandsynligvis en af Anførerne for Livvagten.

Reichenau (Augia), berømt Benedictiner-abbedi paa en Ø i Bodensø, grundet 724 af Pirmin (III, 558). Saavel Karolingerne som Ottonerne og mange andre Fyrster skænkede R. Godser og Privilegier, og dets Abbed regnedes i Middelalderen blandt Rigsfyrsterne. R. var længe et Sæde for videnskabelige Studier, og en stor Mængde Ærkebisper og Bisper er udgaaet fra Klostret. Allerede i Karolingertiden var dets omfattende Bibliotek berømt. I Slutn. af Middelalderen sank Klostertugten stærkt. 1508 udvirkede Biskoppen af Konstanz en Bulle om, at Abbediet skulde forenes med Bispestolen. Forgæves søgte det nu i høj Grad indskrænkede Konvent at genvinde Selvstændigheden. 1799 ophævedes Konventet helt, og 1802 blev det sækulariserede R. sammen med Bispedømmet Konstanz inddraget i Baden. De tre bevarede, interessante Kirker i R. (Ober-Mittel- og Unterzell) bestaar alle af Bygningsdele, der delvis gaar tilbage til Karolingertiden med Tilbygninger navnlig i 11.—12. Aarh. St. Georg zu Oberzell udmærker sig ved fortræffelige Kalkmalerier fra 10. Aarh. i Midtskibet; paa Vestmuren er en storslaaet Fremstilling af Verdensdommen fra Beg. af 11. Aarh. (F. X. Kraus, Die Wandgemälde der S. Georgskirche zu Oberzell, 1884). J. O. A.

Reichensperger. 1) August R., tysk Politiker, f. 1808 i Koblenz, studerede Jura, traadte tidlig i Statstjeneste og var 1849—75 Appella-tionsretsraad i Köln. D. 16. Juli 1895. R. var Medlem af Nationalforsamlingen i Frankfurt (1848) og af Erfurter-Parlamentet (1850), og 1850 valgte han til det preussiske Underhus, hvor han med faa Aars Afbrydelse havde Sæde til 1885. Her optraadte han som ivrig Katolik

og dannede det »kat. Parti« (eller »Fraktionen R.«), siden kaldet Centrum. 1867—85 var han Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han ogsaa 1871 var med at grundlægge Centrumspartiet (I, 492) og var en af dets Ordførere under Kulturkampen (II, 874). R. var kyndig i Mid-delalderens Kunst og udg. flere Skrifter herom: Die chr.-germanische Baukunst (1852); Finger-zeige auf d. Gebiete d. chr. Kunst (1854); Ver-mischte Schriften über chr. Kunst (1856). Særlig interesserede han sig for Kölner-Dom-kirken, til hvis Fuldendelse han gav Stødet ved Dannelsen af »Dombauverein« (1840), og hvorom han siden udg. »Zur neueren Gesch. d. Dombaues in Köln« (1880). — 2) Peter Franz R., foreg.s Broder, f. 1810, blev 1850 Appellationsretsraad i Köln og var 1859—79 Overtribunalraad i Berlin. D. 1. Jan. 1893. Han fulgte Broderens Politik og var Medlem af det kat. Parti, først i det preuss. Underhus (fra 1852) og siden paa Rigsdagen (fra 1867). Han udg. »Kulturkampf oder Friede in Staat u. Kirche« (1.—4. Opl. 1876). Jvfr. A. und P. F. Reichensperger, Parlamentarische Reden, als Material zu einer Charakteristik d. grossdeutsch. u. kat. Fraktion, 1848—57 (Regensb. 1858). S. A. B.

Reid, Thomas, skotsk Filosof og Stifter af den saakaldte skotske Skole, f. 26. Apr. 1710, d. i Glasgow 7. Okt. 1796, havde været Landsby-præst i 15 Aar, da han 1752 blev Prof. i Moral-filosofi i Aberdeen, hvorfra han 1764 kaldtes til Glasgow. R. mente at kunne bekæmpe Humes Scepticisme ved at appellere til den sunde Menneskeforstand (*common sense*). Denne er ikke en »tabula rasa«, men en oprindelig Sans for det sande, og det første er ikke isole-rede Forestillinger, men Domme, Grundset-ninger i Forstanden, der udgør den os af Gud givne aandelige Konstitution. Forstanden har sin Anvendelse saavel paa Bevidsthedsformel-serne som paa de fysiske, og selv om Fornem-melsen kun giver os Symboler for Tingene, er disses objektive Eksistens dog dermed givet. Denne Overgang fra Tanke til tænkende Subjekt og fra Fornemmelse til ydre Objekt kalder R. den sunde Forstands Principer, uden hvilke al Videnskab bliver umulig. R.s Filos. vandt stor Tilslutning og var lang Tid herskende ved de skotske Universiteter. Hans vigtigste Skrift er »Inquiry into the human mind on the principles of common sense« (1764). Th. R., Works, I—IV, udg. af Stewart (1804 og flere Gange senere). S. A. B.

Reidar, Biskop i Nidaros o. 1150, var den sidste i Rækken af de gl. Bisper før Ærke-stolens Oprettelse. Den ældste Bisperække og de islandske Annaler gør ham tillige til den første norske Ærkebiskop; han skal have mod-taget Indvielse som saadan i Rom, men ikke have tiltraadt sin Stol, fordi han døde i Syd-landene. A. B.

Reiersen, Andreas, f. 5. Nov. 1715 i Kbhvn, blev Stud. 1735 og tog teol. Eksamen 1738. 1742 blev han Præst i Mou ved Aalborg, hvor han i 27 Aar sad i en afsides Præstegaard uden at kunne opnaa Forflyttelse, skønt han dog maa have vakt Opmærksomhed ved sin omfattende Forfattervirksomhed. Han udg. 1750 —57 en Overs. fra Grundsproget af Josefs's jødiske Hist. (3 Bd.), 1758 »Gudelige Tanker

over Højmessestekterne i aandelige Sange, og 1769 Bullen »Unigenitus's« Hist. I dette Aar blev han endelig forflyttet til Ringsted og udgav samtidig dermed en Overs. af J. Köhlers tyske Fortsættelse af Holbergs K.hist. med Tilføjelse af en Udsigt over den dske K.hist. 1774 blev han Herredsprovst og 1778 Slotspræst ved Frederiksborg og Spr. i Hillerød og Herlev. 1779 udgav han en Beskrivelse over St. Bendts Kirke i Ringsted. Dersom den anonyme Overs. af A. G. Spangens »Idea fidei fratrum«, 1781, med Rette tillægges ham, har han vel haft Sympati for Herrnhutismen. Han døde 9. Apr. 1785.

S. M. G.

Reimann, Georg, luth. Ps.digter, f. 1570 i Leobschütz i preuss. Schlesien, d. 1615 som Prof. i Veltalenhed i Königsberg. En enkelt Ps. af ham er optaget i den sv. Psbog af 1819 (Nr. 35).

J. O. A.

Reimarus, 1) **Hermann Samuel R.**, f. i Hamburg 22. Dec. 1694, studerede Teol. i Jena, var derefter et Aars Tid Adjunkt ved det filos. Fakultet i Wittenberg, blev 1723 Rektor i Wismar, hvorfra han 1728 drog til Hamburg som Prof. i orientalske Sprog ved det akademiske Gymnasium dersteds. I Hamburg levede han til sin Død, 1. Marts 1768. R. er i Lit. mest kendt under Navnet »Wolfenbüttlerfragmentisten«, idet han er Forf. af de af Lessing udgivne Wolfenbüttlerfragmenter (S. 44, hvor nærmere Oplysninger om disse). I dette Skrift, som Lessing kalder en Hovedstorm paa den kr. Religion, angriber han de bibelske Personers Karakter, underlægger dem de sletteste Motiver og fremstiller Krdmen som Frugt af Løgn og Bedrageri. Dog havde R. Vidnesbyrd for at være en gudfrygtig Mand, som endog gik til Kirke og til Alters. Men udgaaet fra den woffske Filos. støttede hans Religiositet sig kun til de almene rel. Begreber. Ud fra denne rel. Anskuelse har han skrevet sit Værk »Von den vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion« (1754). Det er en Protest mod den materialistiske Vantro, som fra Frankrig trængte ind i Tyskland, og et Forsvar for Naturreligionens Sandheder. Men med dette sit rel. Livssyn maa R. ogsaa kæmpe mod Krdm. Derfor kalder han det Stridskrift, som Fragmenterne er en Del af, »Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes«. Skriftet vil godtgøre de »fornuftige Gudsdyrkelses« Ret til at forkaste den kr. Tro, for at den rene Sæde- og Religionslære, som ogsaa Jesus, skønt han var et ærgerrigt og verdslig sindet Menneske, har forkyndt, kan blive den ene herskende. (Strauss, H. S. R. og seine Schutzschrift, Leipzig 1862; Mönckeberg, H. S. R., Hamburg 1867; C. Brun, Rationalismen, Kra. 1891). C. B. — 2) **Samuel R.**, slesvigsk Præst af pietistisk Farve, f. 1661 i Pommern, Præstesøn, blev efter Studier ved tyske Universiteter Præst i Ditmarsken, siden Hofpræst paa Gottorp, Spr. og Provst i Tønder; d. Sept. 1727.

J. O. A.

Reims, By i Frankrig, Ærkesæde, vigtig i K.hist. Legenden vil gøre Reims til Bispesæde i det apostolske Aarh., men Byen kristnedes dog næppe før 287. St. Nicaise døde Martyrdøden dér 407, og St. Remi (Remigius) døbte Clovis i R. Siden samledes i R. talrige K.møder (630:

Læsningen af Biblen i Landets Sprog anbefales; 813: Karl d. stores Reformer; 995: Gerbert afsættes; 1042: Berengars Disciple fordømmes; 1121: Abélard maa brænde sin »Introductio«; 1136: »Gudsfred« vedtages; 1148: Eon, som udgav sig for Guds Søn, fordømmes; 1523: Kætterdaab erklæres ugyldig. Fra 747 er Bispn i R. Ærkebisp. De berømteste Ærkebispn i R. er Hinkmar og Gerbert; navnlig Hinkmar kæmpede (forgæves) for at gøre Ærkebispn i R. til Frankrigs Primas. — Siden 1179 kronedes de franske Konger regelmæssigt i Domkirken i R., hvor den hl. Olie opbevaredes i en »Ampulla«. Kardinal Karl af Lothringen skænkede Kirken »Reimser Evangeliebog«, som siden da brugtes ved Kroningen til Kongens Eidsafleggelse; den stammede fra Prag, tilhørte senere en Tid Husiterne, kom til Konstantinopel, hvor Kardinalen købte den. Ved Revolutionen knustes Ampulla'en med Olien og sønderrevs »Evangeliebogen«, hvis Brudstykker er udg. af Kopitar 1843. — Ved R.s Skoler har mange ansete lærde undervist, bl. a. Huchald, Gerbert, Bruno (1150—70) og Albéric. 1496 grundedes i R. et Universitet (endelig godkendt af Paul III 1547). Af R.s talrige Kirker maa mærkes St. Remi (fra 1041) og den pragtfulde Domkirke (begyndt 1212).

V. L. P.

Rein, norsk Nonnekloster, beliggende paa den gl. Kongsgaard R. i Rissen Sogn, N.V. for Trondhjem, tilhørte vistnok Augustinerordenen og var stiftet af Hertug Skule, som tillige skænkede sin Fødrenegaard R. til Klosteret. Dets første Abbedisse var Skules Søster Sigrid Baardsdatter, og Skules Datter Dronning Margreta tilbragte sine sidste Leveaar dér. Paa Reftiden kom det forfaldne Kloster i Hænderne paa Fru Inger til Østraat, som benyttede sit Ætforhold til Klosterets Stiftere som Paaskud til at lade sig vælge til dets Forstanderske og 1541 fik kgl. Forleningsbrev derpaa. Efter hendes Død vedblev det at være en verdslig Forlening (Lange, De norske Klosters Historie).

A. B.

Rein, Jonas, Præst, Digter, f. 1760, blev Student 1777 og teol. Kandidat 1780. Indtil 1783 var han Huslærer hos Familien Collett paa Buskerud. I den lange Tid, han ventede paa Ansettelse, syslede han med Digtvirksomhed (Tragedien »Hagen og Axel«, 1786) og sproglig-æstetiske Studier (tog store Philologicum 1789). I 1792 blev han endelig res. Kapellan til Skjeberg, i 1800 Spr. til Eidanger og 1808 Spr. til Nykirken i Bergen, hvor han levede til sin Død 1821. Ogsaa som Præst vedblev han at digte (Samlede Digte, I—II, 1802; Nyeste Digte, 1810, m. m.). Hans Digte røber intet betydeligt Talent, men har en smuk Form og aander en elegisk Stemning, som tiltalte mange i Datiden. Mest kendt er han blevet som Politiker. Han deltog som Repræsentant fra Bergen i Rigsforsamlingen paa Eidsvold, hvor han gjorde sig bemærket ved sine bitre Udfald mod Svenskerne og det svenskvenlige Parti. Dette hindrede vistnok siden hans Udnævnelse til Biskop i Bergen efter J. N. Brun, hvortil han var udpeget. R. var en begavet Prædikant, hvis Standpunkt og Art er karakteriseret ved hans store Beundring for H. G. Clausen. (Thrap, Bidrag I, 222 f.). A. B.

Reinald. 1) **R.**, se Rainald. — 2) **R.** af Stavanger nævnes i Bisperækkerne som den første Biskop i Stavanger. Han var Engländer, og Indvielsen af Stavanger Domkirke til St. Svitun skyldes derfor vistnok ham. At han i Sagaerne har faaet Ord for Gærrighed, har rimeligvis hængt sammen med hans Bestræbelser for at skaffe Midler til Domkirkens Opførelse. Bl. a. skal han for Gaver have støttet Sigurd Jorsalfar under hans bekendte Skilsmissegang. Under Harald Gille blev han hængt, efter Sagaen fordi han ikke vilde aabenbare Kongen, hvor Magnus d. blinde havde skjult sine Skatte — en i Norges Hist. enestaaende Voldsdaad, som man ikke kan se, at Harald Gille har maattet bøde for. (Keyser, Den norske K.s Hist., I, 156 f.; L. Daas, Om Stavanger Stift, N. hist. Tidsskr., 3. R., V, 223 f.). A. B.

Reinhold. 1) **Friedrich Adolph R.**, Vajsenhusdirektor, var født i Byen Slesvig, hvortil han ogsaa vendte tilbage, efter at han havde fuldendt sine juridiske Universitetsstudier. Han levede i en lang Aarrække som Privatmand, sysselsat med Undersøgelser ang. Hertugdømmernes Hist. og Retsvæsen, blev 1739 Justitsraad og Direktør for Vajsenhuset i Slesvig, men fortsatte sine videnskabelige Sysler uden dog at naa frem til at udgive sine omfattende Samlinger, hvoriblandt maa nævnes rige Bidrag til en ny og forøget Udgave af Cypræus's slesvigske K.hist. 1749 blev han Etatsraad, men døde 10. Okt. s. A. I sit Testamente bestemte han, at der af Salgssummen for hans store Bibliotek skulde oprettes et Legat for Studenter, der var Sønner af fattige Præster. De bedste Stykker af hans Haandskriftsamling købtes til den Ledreborgske Manuskriptsamling, andre findes i det kgl. Bibliotek i Kbhvn og i Universitetsbiblioteket i Kiel (Dsk biograf. Lexikon XIII). — 2) **Johannes R.**, Superintendent, var født 14. Febr. 1609 i Meissen, studerede i Leipzig, hvor han blev Magister 1630, og tog kort efter Ophold i Kbhvn, hvor han kom i Huset hos Prof. Jesper Brochmand. Efter et Aars Forløb foretog han en Studierejse igennem Holland og England, men vendte tilbage til Kbhvn og blev 1636 Spr. ved St. Nikolaj Kirke i Flensborg og Provst i Flensborg-Bredsted Provsti, ordineret af Biskop H. P. Resen. 1639 blev han Slotspr. og Provst i Haderslev. 1643 frabad han sig et Tilbud om at blive tysk Præst og teol. Prof. i Sorø, men blev 1645 Hofpr. paa Gottorp og Generalsuperintendent i de gottorpske Lande med Provsteembedet i Gottorp og Husum Provstier, hvortil ogsaa 1664 lagdes Nordstrand. Herved fritoges han for at staa under Dr. Steph. Klotz (II, 813). S. A. tog han den teol. Doktorgrad i Rostock. Han var Ireniker ligesom Calixt (I, 446) og delte ogsaa hans Skæbne. I sin Disputats havde han fremhævet, at der bag de mange Divergenspunkter, som hans stridssyge Samtid fremdrog, var noget, hvorom alle Kristne maatte være enige. Dette fremkaldte en heftig Strid, hvori hans Modstandere betegnede ham som Synkretist og Socinianer, der banede Vejen for Ateisme. Han blev dem dog ikke Svar skyldig, men hævdede med stor Styrke den apostolske Trosbekendelses Betydning fremfor de senere Partikularkonfessioner.

Overfor Jesuiterne, der nogle Aar efter forsøgte at trænge sig ind ved det gottorpske Hof, forsvarede han dog med ligesaa stor Ihærdighed den augsburgske Bekendelse og rettede skarpe Angreb paa Romerkirken for dens Forvanskning af den oprindelige Kristendom. Han døde i Slesvig 27. Juni 1673 (Allg. Deutsche Biographie XXVIII; Dsk biogr. Lexikon XIII). S. M. G.

Reincarnation, se Sjaelevandring.

Reiner, se Regner.

Reinhard. 1) **Anna R.**, Zwinglis Hustru, f. o. 1479, Enke efter Patricieren Hans Meyer von Knonau, med hvem hun havde været gift i 13 Aar, blev i Beg. af 1522 hemmelig gift med Reformatoren, idet dog flere af hans Venner, f. E. Mykonius, var vidende om Forholdet. Offentlig Vielse var den Gang ikke absolut nødvendig, men denne Zwinglis Optræden var ham dog til stor Skade og vidner om, at han endnu ikke var naaet til sin senere Klarhed paa det sædelige Omraade. Først Apr. 1524 fulgte den kirkel. Vielse. Hun var bundet til Zwingli med en varm Kærlighed og opdrog deres 4 Børn med den Forstaaelse for Evangeliets Betydning for Livet, som han havde gjort levende for hende. Zwinglis tidlige Død var hende en dyb Sorg, som hun gav Luft i »Der armen Frow Zwinglin Klage«. Hun døde 1538. J. O. A. — 2) **Franz Volkmar R.**, tysk supranaturalistisk Teolog, f. 12. Marts 1753 i Vohenstrauß i Øvre-Palzs af fattige Forældre, d. 6. Sept. 1812. Han studerede først orientalske Sprog og Filos. og blev 1780 Prof. i Filos. i Wittenberg, men gik 1782 over i det teol. Fakultet. 1792 blev han Overhofpræst i Dresden. Han var paa mange Punkter Rationalist, men navnlig efter at være kommen til Dresden bøjede han sig mere og mere for Biblens Autoritet og henviste til den som »Sandhedens, Trøstens og Livets Kilde«. R. var en stor Prædikant og har efterladt sig en Prædikensamling i 50 Bd. Han fik ogsaa indført en ny Perikoperække. Af hans Skrifter maa desuden nævnes hans »Geständnisse, meine Predigten u. meine Bildung zum Prediger betreffend« (1810—11). Til hans Minder som »Vogteren ved Luthers Grav« viede Grundtvig sin Prædiken »Hvorfor kaldes vi Lutheranere« (1812), indledet med Digtet »I Wittenberg, i Sachsenland«. (Pöhlitz, »R. nach seinem Leben und Wirken« [1813] og »Darstellung der phil. u. theol. Lehrsätze R.s., 4 Dele [1801—04]). A. Th. J. — 3) **Martin R.**, en Sydtysker fra Würzburg-egnen, der studerede i Wittenberg, var Magister og stod Karlstadt nær, blev 1520 indbudt af Christiern Morsing, der paa Christiern II's Vegne søgte nye Lærerkrefter til Kbhvns Universitet, til et Ophold i Danmark. I Dec. 1520 kom Mester Martin sammen med Dr. Matthias Gabler til Kbhvn og blev indskrevet i det teol. Fakultets Matrikel med Tilføjelsen, at hans Kaldelse var Kongens Vilje. I Jan. 1521 disputerede han over Luthers nylig udkomne Bog »Om det babyloniske Fangenskab« (disse Positiones er nu ukendte). Allerede i Febr. 1521 vendte han tilbage, dels for at promoveres i Teol., dels for at indbyde Luther og Karlstadt, og han fulgte derefter Kongens Sekretær, der som Sendebud skulde være til Stede paa Rigsdagen, til Worms. Karlstadt

kom virkelig til Kbhvn i Maj og Juni (se H. Haar i K.hist. Saml. 5. R. IV, 417 f.), men R. vendte ikke tilbage til Danmark; formodentlig har han som Karlstadt faaet tilstrækkelig Rædsel for Christiørn II. Om hans Prædikener i Nikolaj Kirke i Kbhvn fortalte senere Hans Svaning Anekdoter, som næppe kan tilægges hist. Værdi (jvfr. A. Heise, K.hist. Saml. 2. R. V, 273 f.); Povl Helgesen siges at have været hans Tolk (hvilket vel næppe den Gang behøvedes), noget der i alt Fald ikke omtales i Skibykrøniken, der iøvrigt slet ikke nævner R. 1523 blev R. Præst i Jena, men mistede snart sin Stilling paa Grund af sin Tilslutning til Karlstadts Nadverlære; hans senere Liv er ukendt. (F. Münter, Dske Ref.hist. I, 263 f.; jvfr. Skand. Musæum II, 135 f.) J. O. A.

Reinhold, Karl Leonard, tysk Filosof, f. 26. Oktbr. 1758 i Wien, d. 10. Apr. 1823. Som ung blev han Novitse hos Jesuiterne, og da denne Orden ophævedes, traadte han ind i Barnabiterordenen. Efterhaanden følte han sig dog fremmed for Livet her, og 25 Aar gl. flygtede han til Weimar. Her blev han grebet af Kants Filos., og som Medarbejder ved Wie-lands Tidsskrift »Merkur« skrev han 1786 en Række Breve over Kants Filos., som gjorde baade Kant og ham selv kendte. 1787 blev han Prof. i Jena, og her skrev han sit Hovedværk »Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögen« (1789). 1793 blev han Prof. i Kiel, hvor han virkede til sin Død. Han stod i Venskabsforhold til Baggesen og fik derigennem en vis Indflydelse paa ds. Lit. Hans filos. Stade var noget vaklende, men Udgangspunktet var Kants Tanker. Kants forskellige Distinktioner og Metoder søger han at reducere, saaledes at han til Grund for den kritiske Filos. lægger et Princip: Bevidsthedens Sætning. Denne udsiger, at enhver Forestilling staar i Forhold dels til et Subjekt, dels til et Objekt, saaledes at den dels er at skelne fra dem, dels at forbinde med dem, og Kants forskellige filos. Begreber skal nu kunne udledes af Forestillingens forskellige Forhold til Subjekt og Objekt, Erkendelsens »Form« saaledes af Forestillingens Forhold til Subjektet, og dens »Stof« af Forholdet til Objektet. Hans Søn, C. E. G. I. R., har skildret hans Liv (1825). (H. Høffding, »Den nyere Filos.'s Hist.« II.) A. Th. J.

Reinius, Israel, finsk Præst, f. 30. Apr. 1699, d. 12. Marts 1771, studerede i Upsala og blev Kapellan (1724) og Vicepastor (1753) i Laihela. Som Præst havde R. et mere aabent Blik for Krdmmens Krav end de fleste Præster paa hans Tid, og de Vækkelser, som fandt Sted o. 1720, søgte han med Forstaaelse at lede ind i sund Retning. Sammen med flere andre blev han desuagtet anklaget for separatistiske Meninger, men frikendtes af Hofretten 1734. S. A. B.

Reinkens, Josef Hubert, gl.-kat. Teolog og Biskop, f. 1. Marts 1821 i Bartscheid ved Aachen, var, inden han kunde studere, Fabriksarbejder i sidstnævnte By, studerede i Bonn og München, blev 1850 Dr. theol., 1853 Prof. ekstraord. og 1857 Prof. ord. i Breslau. Hans Skrift »Papst und Papsttum nach der Zeichnung des hl. Bernhard« (1870) fremkaldte en Disciplinarundersøgelse imod ham, og s. A. udarbejdede han sammen med Dollinger og

andre Nürnberg-Erklæringen (Fr. v. Schulte, Der Altkatholicismus, Giessen 1887, S. 14) imod Vatikaner-Konciliet. Efter Konciliet virkede han for Gl.-Katolikernes Sag ved Foredrag i Tyskland og Schweiz; 1873 valgtes han paa deres Delegeretmøde i Köln til Biskop og modtog Indvielsen af Biskoppen i Deventer (Schulte, anf. Skrift, S. 383 f.). Som Biskop boede han i Bonn. D. 4. Jan. 1896. R.'s Skrifter imod Vatikaner-Konciliet er anf. i Förster, Der Altkatholicismus, Gotha 1879, S. 92. Af hans øvrige Skrifter maa nævnes: Die Geschichtsphilosophie des hl. Augustinus (1866); Die päpstliche Dekrete vom 18. Juli (6 Dele 1871); Revolution und Kirche (3. Aufl. 1876); Über Einheit der kath. Kirche (1877); A. von Lasaulx (3. Aufl. 1881); Melchior von Diepenbrock (1881); Lessing über Toleranz (1883). Jvfr., foruden ovennævnte Skrifter af Schulte og Förster, Chr. Bühler, Der Altkatholicismus, Leiden 1880, S. 58. S. A. B.

Reinking (von Reinkingk), Dietrich, Retslærd og Kansler, er f. 10. Marts 1590 i Windau i Kurland og kom 1611 til Universitetet i Köln. 1616 disputerede han i Giessen for Licentiatgraden over et statsretsligt Emne og blev kort efter Prof. dér og Dr. jur. 1619 udgav han sit bekendte Værk »De regime seculari et ecclesiastico«, hvori han med stor Lærdom forsvarede den middelalderlige Opfattelse af det rom. Rige og det rom. Kejserdømme med Hævdelse af dets Magt overfor Fyrster og Stænder, hvilende paa den gl. rom. »Lex Regia«, hvorved Folket uigenkaldelig havde overdraget sin Magt til Kejseren. Han kunde dog ikke helt opgive sit protestantiske Standpunkt, hvilket medførte visse Inkonsekvenser, idet han hævdede, at Kejseren var bundet ved Rigets Grundlov, og at Rigsstænderne havde Ret til at tage Del i Forvaltningen, ligesom han ogsaa fastholdt Territorialsystemet i kirkl. Henseende. Dette Skrift grundede hans Ry som Retslærd, og han var fra den Tid af en søgt Raadgiver iblandt de tyske Fyrster. 1636 blev han Kansler hos den dske Ærkebispshertug Frederik af Bremen, hvist højt betroede Raadgiver han var indtil sin Død. I den ds.-svenske Krig blev han fanget af Svenskerne 1645 og sad i Fængsel i flere Maaneder. 1646—47 var han Hertug Frederiks Afsending i Osnabrück, og efter hans Raad opgav Hertugen 1647 sine tyske Besiddelser for derved at vinde den dske Adel for Kongevalget. Efter at Frederik III havde modtaget den dske Krone, blev R. 1648 Kansler for Regeringskancelliet for Hertugdømmerne i Glückstadt og 1650 Præsident for Overappellationsretten i Pinneberg. Da Frederik III ofte havde udtalt Ønsket om at faa en Fremstilling af »Politica« paa bibelsk Grundlag, udgav R. 1653 »Bibliche Policy«, hvori han fremsatte sine Teorier om den monarkiske Regeringsform med en stærk Tilsætning af rel.-moralisk Indhold. Om han har haft nogen Indflydelse ved selve Statsforandringen 1660, vides ikke. 1661 udarbejdede han et Forslag til en Ordning af Arvefølgen med streng Gennemførelse af Førstefødselsretten. Betegnelsen »Lex regia« skyldes ham. Han døde i Glückstadt 15. Dec. 1664. Ved sin Død efterlod han sig gudelige Betragtninger over en from Kristens

tre fornemste Kunster, den at bede, den at lide og den at dø, affattet til egen daglig Øvelse i den sande Krdm, begyndt i Giessen 1621 og fortsat til 1664. Skriftet udkom 1665 under Titel »Meditationes de tribus Christianorum artibus«. (A. Tholuck, Livsvidner af alle Stænder i den luth. Kirke, S. 117; Allgem. deutsche Biographie XXVIII; Dsk biogr. Lexik. XIII).

S. M. G.

Reisach, Karl August Greve af, Kardinal, f. 6. Juli 1800 i Roth i Baiern, studerede ved Collegium Germanicum i Rom, præsteviet 1828, derefter rector studiorum ved Propagandaen, 1836 Biskop af Eichstätt, 1841 Koadjutor hos Ærkebiskoppen af München-Freising og efter dennes Død selv Ærkeb. dér (1846). 1855 udnævntes han til Kardinalpræst og rejste til Rom, hvor han 1868 blev Kardinalbiskop, men han havde stadig et vaagent Øje med Romerks. ns Sag i Tyskland. R. spillede en fremtrædende Rolle før og under Vatikaner-Konciliet første Dage, var saaledes Medlem af flere af de Kom-missioner, der skulde forberede K.mødet, og var en af dets første Præsidenter, da Døden kaldte ham bort i Contamine i Savoyen, hvor han af Hensyn til sit Helbred havde taget Ophold (26. Dec. 1869). R. er ogsaa bekendt for sin Interesse for kr. Arkæologi (Katakomberne).

S. A. B.

Reischle, Max, tysk Teolog, f. 18. Juni 1858 i Wien, studerede Filos. og Teol. i Tübingen, Göttingen og Berlin, blev 1883 Repetent i Tübingen, 1887 Lic. theol., 1888 Gymnasial lærer i Stuttgart, 1892 Prof. ord. i praktisk Teol. i Giessen, 1895 Prof. ord. i systematisk Teol. i Göttingen og 1897 i Halle. R. sluttede sig nær til den Ritschlske Teol., som han oftere har forsvaret baade overfor konservativere Retninger og i hans senere Aar navnlig overfor den rel.-hist. Teol. Han døde 11. Dec. 1905. Af hans Skrifter maa nævnes: »Ein Wort zur Kontroverse über die Mystik in der Theologie«, 1886; »Die Frage nach dem Wesen der Religion«, 1889; »Der Glaube an Jesum Christum und die geschichtliche Erforschung seines Lebens«, 1893; »Christentum und Entwicklungsgedanke«, 1898; »Werturteile und Glaubensurteile«, 1900; »Jesu Worte von der ewigen Bestimmung der Menschenseele in religionsgeschichtlicher Beleuchtung«, 1902; »Christi. Glaubenslehre in Leitsätzen«, 2. Opl. 1902; »Theologie und Religionsgeschichte«, 1904. Efter hans Død udkom »Aufsätze und Vorträge« 1906, udg. af Th. Häring og Fried. Loofs, som har indledet Bogen med en kort Biografi.

C. G.

Reissner, Adam, tysk Ps.digter, f. 1496 i Mündelheim i Baiern, blev efter Studier, bl. a. hos Reuchlin, Sekretær hos Frundsberg (II, 138), med hvem han deltog i *Sacco di Roma*. Han døde som Retslærd i sin Fødeby 1575. Foruden Psalmer og nogle mystiske Skrifter har han skrevet Frundsbergs Hist. I den sv. Psbog af 1819 er Nr. 226 af R.

J. O. A.

Reithmayr, Franz Xaver, fremragende rom.-kat. Teolog, f. 1809 i Illkofen ved Regensburg, studerede Teol. og Filos. ved Universiteterne i Regensburg og München, blev 1832 Præst i Regensburg og 1837 Prof. i Teol. i München. I sin Studietid paa virkede han stærkt af Döllinger og Möhler, under hvis Indflydelse han

særlig kastede sig over Studiet af K.fædrene. Som Historiker stillede han sig ved Siden af Döllinger i dennes Kamp mod Ufejlbarheds-dogmet, men underkastede sig alligevel Vatikaner-Konciliet Afgørelse. Han døde i München 1872. Blandt hans Arbejder maa særlig nævnes Udgivelsen af »Möhlers Patrologie« 1840 (af dette Værk tilhører mere end Halvdelen R.), Kommentarer til Romer- og Galaterbrevet, hans Udgave af N. T. og en Indledning til dets Skrifter. Endelig overtog R. 1868 Udgivelsen af det i Kempten udkommende »Bibliothek der Kirchenväter«.

P. H.

Rejsealter kaldes navnlig de Bærealte (se I, 63), som har Form af diminutive Fløjaltre; meget hyppig er de af Elfenben.

Rejsekalke. Allerede i Middelalderen konstruerede man til Brug ved Bære- eller Rejsealrene diminutive Nadverkalke, undertiden indrettet til at skilles i flere Dele. Jvfr. ogsaa Sygekommunion.

Rejsepræster eller Rejseprædikanter (*itinerant eller travelling preachers*) kaldes den metodistiske K.s Gejstlige, der kun ansættes paa 2—3 Aar indenfor en mindre Kreds (*circuit*) og derefter forflyttes. Herved tilføres stadig Menighederne frisk Kraft.

J. O. A.

Reka (1 Krøn. 4, 12), ubekendt juidæisk Sted.

Rekabitere. Jer. 35 beretter, hvorledes Profeten faar Befaling at sætte Vin frem for Rekabitere, Efterkommerne af den Jonadab, Rekabs Søn, der efter 2 Kong. 10, 15 fulgte Jehu paa hans Indtog i Samaria som Vidne til hans Nidkærlighed i Straffedommen over Akabs Slægt. Jeremja fører dem op i et af Tempelkamrene og byder dem Vin, men de vægrer sig ved at nyde den, fordi deres Fader Jonadab havde forbudt dem det. Han stiller da overfor Folket R.s Troskab mod deres Faders Bud frem som Mødsetning til Israels Ulydighed mod Guds Bud. — R.s Orden er nu blevet Navn paa et Totalafholdsselskab i England, der navnlig har gjort sig kendt som Livsforsikringsselskab for Afholdsfolk, og som ved Udgangen af 1905 talte 436,000 Medlemmer, hvoraf 210,920 voksne (1855: 5856, 1875: 30,433, 1895: 134,865), med en Forsikringskapital af 1,650,000 Pd. Sterl. Selskabets Statistik, der altsaa omfatter baade lang Tid og store Tal, er brugt som et af Vidnesbyrdene om, hvor meget Alkohol i alle Skikkelser og selv ved maadeholden Nydelse formindsker Livskraften og fremskynder Døden. R.s stedlige Afdelinger kaldes »Telte« (Jer. 35, 7: »Men I skulle bo i Telte alle eders Dage, paa det I maa have mange Dage i det Land, hvori I ere som fremmede«), og af saadanne blev der i 1905 oprettet 343 nye i de engelske Lande og Kolonier. Udenfor disse er R. lidet udbredte.

N. D.

Rekem. 1) Midianitisk Høvding (4 Mos. 31, 8; Josva 13, 21). — 2) En af Hebrons »Sønner«, af Kalebiterne (1 Krøn. 2, 43. 44). — 3) En Slægt i Makir, af Manasse's Stamme (1 Krøn. 7, 16). — 4) En By i Benjamin (Josva 18, 27); ubekendt.

Rekkared, vestgotisk Konge 586—601. Under ham fuldblyndedes den ariansk-vestgotiske K.s Overgang til rom.-kat. Tro, idet Synoden i

Toledo 589 lyste Anatema over Arianismen, og det vedtoges at bruge det nikæno-konstantinopolitanske Symbol for Kommunionen. I R.s Gengivelse af Symbolet findes Tilføjelsen »falloque«. Den nye kat. vestgotiske Kirke var nærmest en Statskirke; Kongen udnævnte Biskopperne.

P. H.

Rektor, se Rector.

Rekvium, afkortet Betegnelse for den gl. *Missa pro defunctis*, kaldet R. efter Begyndelsesordene af dennes Introitus: *Requiem aeternam dona eis, domine*. Denne Sjølemesse har i det væsentlige samme Indhold som den sædvanlige rom. Messe, dog med den Ændring, at Halleluja'et efter Gradualet bortfalder, ligeledes begge Gloria samt Credo. I Stedet for hint Halleluja blev i tidligere Tid afsunget *Si ambulavero in medio umbrae mortis*; i denne Form har vi R., komponerede af det 15. Aarh.s nederlandske Mestre, ligesom ogsaa af Palestina. Efterhaanden kom dog den fra det 13. Aarh. stammende bekendte Sekvens *Dies irae, dies illa* til at indtage denne Plads. Dens opindelige Melodi er af gregoriansk Art, stilfuld og stor i sin strenge Sæmpelhed. Senere er Teksten atter og atter sat i Musik af det 18. og 19. Aarh.s Komponister, og hermed er *Dies irae* blevet stillet saaledes i Forgrunden, at den i de nyere Kompositioner giver hele R. sit Præg. Dens storslaaede Domedagssyner har fristet til musikalske Fremstillinger af stærkt bevæget, dramatisk Indhold, saaledes først hos den italienske Kirkekomponist Pitoni (1678) og senere hos en Række Komponister Syd og Nord for Alperne. Højt blandt disse Værker rager Mozarts R. frem (1791), Mesterens sidste og vel ogsaa genialeste Arbejde. Hos Komponisterne fra vore Dage er navnlig dette dramatiske stærkt understreget, med Anvendelse af alle moderne Kunstmidler af vokal og navnlig orkestral Art til stor ydre Virkning, saaledes alt hos Cherubini og senere i stigende Maal hos Berlioz, Liszt og Verdi. Ogsaa protestantiske Komponister har fra Tid til anden taget den lat. Sjølemesse op til musikalsk Behandling, saaledes Schumann, Fr. Kiel, Felix Dräseke, hos os Asger Hamerik. I Johs. Brahms's »Deutsches Requiem«, et af Komponistens bedste Arbejder, er der givet de for R. bestemmende Grundidéer et nyt og ejendommeligt Udtryk med tyske Tekster, valgte ud af den hl. Skrift.

A. H.

Relief Church, The (relief = Befrielse). Ligesom den første skotske Frikirke, the Secession Kirk (se d. Art.), opstod ogsaa den anden, R. C., paa Grund af Dronning Annas Patronatslov af 1712. Menigheden i Inverkeithing nægtede 1749 at modtage en Mand, der blev indstillet til Præsteembedet, og af Dunfermline-Presbyteriets 9 Medlemmer tog 6 dens Parti i Henhold til den skotske K.s Grundsatning siden Ref., at en Præst ikke maa paatvinges en Menighed imod dens Vilje. Det saakaldte »moderate« Parti forsvarede Patronatet, hvorimod det evang. Parti hævdede Menighedens Ret. Landsynoden, the General Assembly, i hvilken det førstnævnte havde Overvægten, søgte forgæves at tvinge Presbyteriet til at indsette Præsten og vedtog, at til Straf et af dets genstridige Medlemmer skulde have sit Præsteembede for-

brudt. Valget faldt paa Thomas Gillespie, og 1752 blev han afsat. Han prædikede derefter først under aaben Himmel, senere i en Lade. 1758 fik han en Fælle i den yngre Thomas Boston (1713—67), hvis Fader hørte til Representatives (se d. Art.), og som frivilligt havde opgivet sit Embede paa Grund af Patronatet, og 3 Aar senere kom Thomas Collier til. De dannede nu *The Relief Presbytery*, og de fandt snart Tilslutning af saa mange Præster og Menigheder, dels fra Statsk.n, dels fra Secession Kirk og dels fra de endnu tilbageblevne Cameronianere (I, 464), at der kunde organiseres flere Presbyterier og en Synode. Under Navnet R. C. bestod denne Frikirke indtil 1847, da den med sine over 250 Menigheder forenede sig med *The United Associate Synod til The United Presbyterian Church*, der 1900 sammen med *The Free Church of Scotland* dannede *The United Free Church of Scotland* (se Skotland). C. E. F.

Religion. Almenbegrebet R. maa formodes at spille en tilsvarende Rolle i den rel. Erkendelse, som Almenbegrebet som saadant spiller i vor Erkendelse i det hele taget, og saaledes at være det samlede Udtryk for Forstaaelsen af 1) de enkelte Rers fælles Grundtræk og deres indbyrdes Forhold til hinanden (R.s Væsen) og 2) af R.s Ejendommelighed som saadan i Forhold til andre Livsvirkeligheder. Ud fra denne Forudsætning vil da en Bestemmelse af det nævnte Begreb have en central religionsvidenskabelig Betydning.

1) I den rel. Tæknings Hist. har Spørgsmaalet om Rens Væsen og Bedømmelsen af dette Begrebs Art og Rækkevidde for den rel. Helhedsopfatning fremkaldt overmaade forskellige Besvarelse. — En »positivt troende« Dogmatik er vistnok tilbøjelig til stærkt at reducere Spørgsmalets Betydning, en forudsætningsløs rel. Spekulation vil betragte sin Indsigt deri som Nøglen til al Forstaaelse. — Nu eksisterer »R.« i Virkeligheden kun i Form af bestemte hist. R.er, og det skulde altsaa gælde, til en Udvindelse af Almenbegrebet, at faststille de væsentlige og karakteristiske Grundtræk, der i Hovedsagen bliver sig selv lig overalt og kendetegner de rel. Fænomener til Forskel fra alt andet. I sin Almindelighed er der heller ingen Tvivl om, at der bestaar en Lighed mellem de rel. Idées Indhold og de rel. Fænomener i det hele i de forskellige R.er, der gør, at man som Regel uden videre er klar over, hvor vi har med »R.« at gøre, og hvor ikke. Alligevel kan det næppe siges, at man paa tvingende videnskabelig Maade kan udvinde det omtalte Almenbegreb ved logisk Uddledning af det givne Stof. Et hvilket som helst saadant Begreb, som man maatte opstille, vil altid vise sig at have noget af et Idealbegreb ved sig og saaledes ikke at kunne betragtes som et ved videnskabelige Operationer sikret Forskningsresultat, men har Karakteren af en fra et bestemt rel. Standpunkt opstillet Hypotese, ud fra hvilken man formaar at tyde det givne Stof paa en mere eller mindre overbevisende Maade. — Dette Forhold kan belyses paa forskellig Vis. Alleerede de alm. Samlebetegnelser, som man kunde ville benytte, vil vise sig at være temmelig

indholdsløse Skemaer, der tager Farve af den Forstaaelse, som enhver fra sit rel. Standpunkt tillægger dem. Om man saaledes vilde sige, at R. er Dyrkelse af Gud, Guder eller overhovedet af noget guddommeligt eller oversanseligt, saa er det indlysende, hvordan alle disse Begreber for os tager Farve af vore rensede og aandeliggjorte Forestillinger, medens de paa andre Standpunkter bliver væsentligt forandrede eller, som vi vilde sige, fordunklede ved sanselige og endelige Forestillinger, ved Sammenhæng med overtroiske Naturforestillinger og overtroisk Menneske- og Dyretilbedelse. Det vil saaledes lettelig kunne drages i Tvivl, hvorvidt en saadan Formel længere har nogen tilstrækkelig Lighed med de Fænomener, som skal samles ind under den, og det vil være umuligt paa en objektiv videnskabelig Maade at sondre mellem, hvad der er R., og hvad der er Overtro, og det saa meget mere, som de enkelte R.er netop med sejt Udholdenhed hænger ved sit konkrete Forestillingsstof, ja, som Regel selv vil mene, at det væsentlige ved R. en ingenlunde ligger i, hvad den har fælles med andre R.er, men i det, der netop er dens mest betegnende Særeje. Hertil kommer, at det Stof, hvorfra man skulde foretage sin Udlædning, praktisk talt er uendeligt, saa at man, naar man opfatter Sagen paa denne Maade, strengt taget ikke kan komme til nogen Afslutning, men altid maa være forberedt paa at faa sine »Resultater« omstyrtede ved nye Erfaringer. — Heraf følger, at det vil være umuligt, som det saa ofte har været R.s filosofiens udtalte eller stiltiende Ønskemaal, paa objektiv videnskabelig Maade at faststille et alm. R.s begreb, ud fra hvilket man saa kritiserer og søger at finde det rel. i de hist. givne R.er. Rationalismens »naturlige R.« er saaledes kun forstaaelig som en Abstraktion og Udtynding af visse almene kr. Idéer, og lign. Almenbegreber, som paa en saadan Maade opstilles som objektive videnskabelige Resultater, vil nærmere beset vise sig slet ikke at bero paa objektiv religions-hist. Viden, men at være et forviklet Produkt af subjektive rel. Spekulationer, Reminiscenser af det hist. givne og individuelle rel. »Erfaringer«. — Heller ikke vil man kunne komme til en objektiv-videnskabelig Bestemmelse af R. derved, at man — som der i den nyeste Tid for en stor Del er forsøgt — gaar ud fra de primitiveste og laveste R.er som Udtryk for R.s Væsen. Det vil være indlysende, at ogsaa dette betegner et Brud med den alm. videnskabelige Induktion af Stoffet, hvorunder alt skal tages ligeligt i Betragtning og intet maales med en fremmed Maalestok.

Almenbegrebet R. vindes overhovedet ikke paa »objektiv-videnskabelig« Maade, men den enkelte kan kun svare derpaa ved at udhæve de karakteristiske Grundtræk af sin egen R. Og dette Svar vil i samme Grad kunne have Udsigt til at være videnskabeligt holdbart, som vedkommende R. ud fra visse alment overbevisende Synspunkter kan paavises at staa paa det ideale Højdepunkt af den rel. Udvikling. Thi saa vist som Almenbegrebet har noget af et Idealbegreb ved sig, vil det i Virkeligheden kun kunne vindes ud fra den ideale

R.s alm. Grundtræk, idet man alene fra dette Standpunkt har Forudsætningen for at kunne tyde R.ernes inderste Mening og Tendens og saaledes rigtigt forstaa, hvad der er det alment og blivende rel. ved dem. Det skulde da saaledes i Virkeligheden, naar man staar paa kr. Standpunkt, ogsaa videnskabeligt set, være det rette til Bestemmelsen af R.ens Begreb at gaa ud fra Krdmmen selv som Type, danne sin Opfatning saa at sige ud fra dennes formelle Bygning og fra de alm. Grundtræk af dens Idéindhold og saa til videnskabelig Bekræftelse søge at gennemføre denne Opfatning som »Tydning« af R.ernes blivende Ejendommelighed. — Paa denne Maade vil det vistnok kunne siges, at R.s Væsen består i personlig Oplevelse og Tilegnelse af et ved guddommelig Virksomhed (personlig Kontakt) begrundet Gudssamfund. R. har dog flere Sider, der er af grundlæggende Betydning. Der kan saaledes (idet man altsaa opfatter Krdmmen som Type) overhovedet peges paa følgende Hovedmomenter: paa den objektive Side: 1) den guddommelige Grundlæggelse af R. en (Aabenbaring); 2) den samfundsmæssige Formidling af R. en (Kultus, Bekendelse, Dogma); paa den subjektive Side: 1) den centrale rel. Oplevelse og Hengivelse; 2) den rel. Handlen (Bøn, Kultus); og endelig paa én Gang objektivt og subjektivt: det rel. Fremtidshaab. — Men det vitale Punkt vil øjensynligt ligge i Sammenslutningen mellem det grundlæggende Moment henholdsvis paa den objektive og den subjektive Side, altsaa i den personligt oplevede og tilegnede Aabenbaring af Gud, som den, der paa en samfundsstiftende Maade griber ind i Menneskeverdenen. — Og saaledes bliver R. centralt at bestemme som Enhed af aandelig (personlig) Erfaring og aandelig Hengivelse til en uendelig Magt, der paa en samfundsstiftende Maade griber ind i Menneskets Verden i det hele og dermed i dets Sjæleliv. Det synes klart, at naar der spørges om R.ens Væsen og altsaa om det grundlæggende i de rel. Fænomener, saa maa der ud fra R.ens egen Opfatning af sig selv i det mindste peges paa dette personlige Forhold mellem Gud og Menneske. Thi alle R.er tror paa en eller anden Maade paa et saadant Forhold. Naar man nævner Bønnen som det specifikt rel., saa rører man vistnok ved en central rel. Livsyttring, men det rel. Livs Kilde og inderste Væsen er Bønnen ikke. Tilbøjeligheden til ved Definitionen af R. enten at hæfte sig ved den subjektive rel. Handlen eller ved den samfundsmæssigt-objektive Side af R. synes at ligge i en noget misforstaaet Trang til Anskuelse og Haandgribelighed i Opfatningen. R.ens Væsen ligger i Subjektets umiddelbare Sammenslutning med det guddommelige. I denne Grundbetragtning vil Schleiermacher beholde Ret overfor en ældre Opfatnings ensjødige intellektualistiske Grundbetragtning. Dog maa fastholdes, at R. en ikke blot bevæger sig i Følelsens Verden, men som Enhed af personlig Erfaring og personlig Hengivelse, griber Mennesket efter hele dets sjælelige Ejendommelighed og efter alle dets Sjælsfunktioner: Forestilling, Følelse og Vilje. Ethvert selvstændigt sjæleligt Erfaringsgebet

griber overhovedet nødvendigvis alle disse tre Sider. Det er i det hele en Misforstaaelse at søge at bestemme Rens Væsen rent subjektivt, idet man tænker sig den karakteriseret ved en formelt egenartet sjælelig Funktionsmaade.

Skulde man nu søge at komme ud over disse rent formelle Overvejelser, saa maa Rens Væsen nærmere blive at bestemme efter Indholdet af den rel. Erfaring, idet det er Forholdet til denne, der gør en bestemt Gruppe af sjælelige Akter til rel. Akter. Erfaringsindholdet kan objektivt blot gengives som et Idéindhold. — Ser man saa paa det rel. Idéindhold, saa vil man her møde en principiel Forskel mellem uhist.-universale og hist.-positive Idéer. De første er Bærere for dette, som vi kalder »naturlig R.«. Der eksisterer øjensynligt en saadan Faktor i Udviklingen som Bærer for en sædelt søgende eller urokeligt overbevist Enkeltmandsreligiositet. Den naturlige R. har derimod aldrig vist nogen positiv-social Livskraft, men den træder paa et vist højere Trin af Kultur paa en gribende Maade op som Protest mod Folke-Rerne, beraabende sig paa et indre Lys eller indre Aabenbaring. Den naturlige R., der samler sig om Troen paa Skaberen og paa den moralske Lov, maa da ogsaa antages som virkelig R. at bero paa en Aabenbaring af naturlig og sædelig Art. — De hist. og positive rel. Idéer fremtræder i de saakaldte positive R'er, der altid knytter sig til en Folkeindividualitet og Folkehist. Man sonder mellem forskellige Trin af disse positive R'er, hvoraf de vigtigste er Natur-R'er (Animisme, Fetichisme, Totemisme) og Aands-R'er (henoteistiske, monoteistiske og polyteistiske og muligvis ogsaa panteistiske R'er, Folke- og Verdens-, Lov- og Forløsnings-R'er). Disse Delinger krydser hinanden paa mange foldige Maade i R'erne, og de fleste R'er er heller ikke nogen ren Type paa en enkelt af disse Klasser, men man finder i den samme R. forskellige Aflejringer, der følger hinanden og brydes med hinanden. — Som aandelig (etisk), monoteistisk Forløsnings-R. vil Krdmnen ogsaa fra et alment religionsfilos. Standpunkt have Krav paa at komme i Betragtning som den hist. R., der med størst Ret kunde betragtes som den ideale (universale) R.

Den kr. R. opfatter sig selv som den ene sande, aabenbarede R. Dette vil ikke sige, at den overhovedet ikke skulde anerkende Aabenbaring udenfor sig selv. Men sin Særstilling markerer den derved, at den fatter sig selv som den ene overnaturlige Aabenbaring, medens al anden R. tilsidst beror paa naturlig Aabenbaring, opblandet med menneskelig Skrebelighed og fordunklet ved Synd. Krdmnen anerkender den ideale Kerne i den naturlige R., men fatter sig selv som den guddommelige Livsvirkelighed, der alene kan skaffe et bæredygtigt Grundlag for det rel. Eksistensforhold, som den naturlige Religiositet kun kan længes efter og uklart ane. Krdmnen er den aandelige og positivt begrundede Forløsnings-R.

Det er ogsaa tilsidst i Kraft af dette naturlige rel. Anlæg, at de øvrige positive R'er bestaar, som Krdmnen sammenfatter under Benævnelsen Hedenskab. Ogsaa disse anser

Krdmnen for saa vidt som »aabenbarede«, som det er en Gudsbevidsthed eller en Guds-anelse, der er den bærende Grund for dem. Og der findes derfor ogsaa overalt Glimt af og Anelser om den sande R. — Men som Helhed viser ikke disse R'er nogen virkelig fremadskridende Levedygtighed. Men det gælder om de hedenske R'er i det hele, at i samme Grad som den verdslige Kultur gaar fremad, gaar disse R'er deres Opløsning i Møde. Dette ligger deri, at Hedenskabet ikke har nogen klar Erkendelse af den oversanselige Guddom, men sammenblander den med Sanseligheden. Deraf kommer paa den subjektive (Religiositetens) Side en naturalistisk Nedværdigelse af Personligheden og paa den objektive Side overtroisk Natur- og Hist.betragtning, Mantik, Ceremonialisme og en efter Folkeslaget afgrænset Partikularisme. Og saaledes vil det positive i de hedenske R'er i sidste Instans nærmest blive en Dyrkelse af Folkeindividualiteten, og de viser derfor heller ingen varigere Udbredelseskraft udover denne. — Paa denne Maade kan en alm. Forestilling om R. og det rel. Forholds Art benyttes til en nærmere Forstaaelse af og Orientering over R'ernes Ejendommelighed og Udviklingsgang i det hele, idet man søger at tyde den rel. Proces ud fra et paa et idealt Trin vundet Almenbegreb af R.

2) Et saadant Almenbegreb af R. skulde desuden hjælpe til en Bestemmelse af Rens Forhold til andre Livsvirkeligheder. Herom kun nogle Enkeltheder. Som personligt Forhold til en uendelig, oversanselig Magt vil R. overhovedet afgive Grundlaget for Forstaaelsen af den menneskelige Personligheds oversanselige og uendelige Væsen. Paa denne Maade vil R. som sjælelig Virkelighed komme til at have en vis Berøring med de andre oversanselige Idéer, hvortil vort Sjæleliv staar i Forhold: det gode, det sande og det skønne; Moral, Videnskab og Kunst. Sammen med disse vil R. høre til den højere, aandelige Side af vort Liv. De 3 nævnte ideelle Grundmagter i Livet optræder ofte som Rens Konkurrenter. Dog vil for en dybere Betragtning R. vise sig at være skikka til at danne Enhedsbaandet i Menneskehedens aandelige Funktioner. Specielt vil det kunne paavises, at de 3 nævnte ideelle Magter, læsrevne fra R., som blotte Idéforhold tilsidst ikke vil lade Menneskets Trang til personligt Liv blive tilfredsstillt. Kunst og Videnskab er i deres Isolation en Trældom under upersonlige Kulturformaal. Og selv en moralsk Livsopfatning vil, hvor Synskredsen er jordisk begrænset, næppe i Længden kunne hævde Personlighedslivets absolute Betydning overfor de blivende Kulturgoder og overfor vort Livs trykkende materielle Betingethed. Saaledes bliver de øvrige aandelige Livsvirkeligheder utilfredsstillende Specialiteter, medens R.en, og den sande, alene giver vort Liv sand Universalitet.

C. I.
Religionaires, se Hugenotter.

Religionsfilosofi er, hvad Navnet udsiger, en filos. Undersøgelse af Religionens Væsen. Det falder straks i Øjnene, at de to Begreber, der her er sammenstillede, er af ret forskellig Art. Man har ikke saa sjældent ment, at Forskelligheden var saa stor, at der ikke kunde

være Tale om nogen Sammenstilling. Man har da været tilbøjelig til at afvise al R., idet man er gaaet ud fra, at Sammenblandingen var udtrykt i selve dette Navn. Dette er nu sikkert urigtigt. Men vist er det, at Rens Hist. viser os en stærk Tilbøjelighed til at lade de to Elementer, Historien og Filosofien, gensidig paavirke hinanden, saaledes at Resultatet er blevet en filos. Religiositet eller, hvad der er det samme, en rel. Filos.

Af den Grund vil Historien her som saa ofte nærmest give os Afvisere. Der skal en vis aandelig Modenhed til, før Mennesket begynder paa en sammenhængende Tænkning. Dette gælder ogsaa om R. Det er naturligt, at vi først finder en rel. Tænkning hos saadanne Folk, hos hvem Intellektualismen er et Karaktertræk. Dette er Tilfældet med de ariske Folk, fornemmelig med Inderne og Grækerne. Hos de førstnævnte udgaar den rel. Spekulation fornemmelig fra Bramanerne. Sit første Skud har den sat i Upanishad. Herud fra forgrener sig forskellige filos. Skoler, blandt hvilke især Vedantalæren kan nævnes; overalt er det kosmologiske og teol. Spørgsmaal, der behandles i panteistisk Aand, og altid er Maalet en Forløsning for Sjælen ud af Endelighedens Baand.

Paa ganske anden Maade indledes den rel. Tænkning i Grækenland, men den ender dog paa samme Maade. I Mod sætning til saavel Naturfilosofien som til sofistisk Skepsis peger Sokrates indad i Menneskesjælen og henviser til Selverkendelse som den eneste sande Filos. Ved den Uddybning, som hermed gives Bevidstheden, bliver Forudsætningen givet for en selvstændig rel. Livsbetragtning. En saadan bliver udformet af Platon, hvis hele Tænkning har en rel. Karakter. Hvor Grækerne helst saa en harmonisk Enhed, dér finder Platon en dyb Mod sætning mellem sjæleligt og legemligt. Over denne Skyggeverden har vor Sjel sit sande Hjem; did gælder det om, at den søger tilbage, idet den danner sig i Lighed med Gud. Paa mere nøgtern Maade opger Aristoteles Forholdet mellem Religion og Videnskab; gennem sin Metafysik søger han tilbage til en Grundaarsag, en første Bevæger af den hele Verden. Paa denne Grundkraft overfører han Navnet af Gud. Han grundlægger hermed som den første en rationel Teol. Det blev dog særlig en fjernere Eftertid, som kom til at optage og udføre denne. Den rel. Spekulation i Oldtidens Slutn. kommer fornemmelig til Udtryk gennem Stoicismen og Ny-Platonismen. Navnlige den sidste tager med Bevidsthed Konkurrencen op med den opgaende Krdm. Det er rel. Filos., der her staar overfor positiv hist. Religiositet. I Pagt med den gl. Dannelse og den gl. Folkereigion, hvis Indhold man opfatter som en billedlig Fremstilling af Sandheden, forkynnder Ny-Platonismen en mystisk Panteisme, hvis højeste Maal er Ekstasen. Den tilfredsstiller dog ikke den rel. Bevidsthed i Længden; denne trænger til mere end en Filos. over Religionen, den trænger til denne selv.

Det er Forvisningen herom, der ogsaa har ledet Kirkens Lærere, naar de med saa megen Energi har afvist den halvhedenske R., som kaldes for Gnosticisme. Fra den givne hl.

Hist. skulde den kr. Tænkning gaa ud. Noget andet er det imidlertid, om denne Hist. altid kom til sin fulde Ret. Det maa sikkert indrømmes, at den Intellektualisme, som Kirken havde overvundet udenfor sig, paa mangfoldig Maade kom til at gøre sig gældende indenfor dens Ramme. Idet Apologeterne bekæmpede den hedenske Filos., blev de selv Filosofer: Gud blev for dem den første Aarsag til Verden, og Jesus blev som Logos til ét med Verdensfornuften. Der skabtes saaledes en ny R., hvis Betydning vel oprindelig kun skulde være at tjene Troen, men som nemt kunde blive til en højere Gnosis overfor den enfoldige Kirketro. Saaledes allerede i den alexandriske Skole. Det er denne videnskabelige Begrundelse af den kr. Tros Indhold, som svarer til, hvad Kirken i ældre Tid har praktiseret som R. Det er fornemmelig i den middelalderlige Skolastik, at dette er udført. For saadanne Tænkere som Anselm og Thomas, der repræsenterer den saakaldte Realisme, staar Foreningen af Tro og Viden som det Maal, der skal naaes. Som Repræsentant for Videnskaben staar Aristoteles, og Begrundelsen gives da nærmest ved at overføre hans Bestemmelser paa det kr. Gudsbegreb. Gennem de saakaldte Beviser for Guds Tilværelse er hele denne Metode tilstrækkelig karakteriseret. Men ogsaa udover Middelalderen fastholdes denne Problemstilling. Baade Descartes og Leibniz, ja selv Locke søger med rationelle Grunde at forsvare den kr. Religion. Først Hume og fornemmelig Kant gør Ende paa denne Spekulation, der dog endnu tilsidst gaar ind i den romantiske Filos. hos Schelling og Hegel.

Det er saaledes en ganske imponerende Hist., vi har for os, naar vi ser paa den traditionelle, spekulative Form for R. Der kan dog næppe være nogen Tvivl om, at den i det væsentlige maa anses som forfejlet. Det er i Virkeligheden baade Religionen og Filosofien, som bliver krænkede ved denne Behandling. Hvad nemlig først Filosofien angaar, da er det kun ved en Tilsmigelse, at den kommer til at statuere oversanselige Realiteter. Disse skal nemlig »med Nødvendighed« fremgaa ud fra Paavisningen af visse Modsigelser eller Mangler i den givne Verden. Men selv om ogsaa saadanne kan findes, er det dog en Illusion, naar man mener at have givet en Forklaring ved at indføre Realiteter, som i Følge deres Væsen er ligesaa gaadefulde som de Fænomener, de skulde tjene til at forklare. Og hvad Religionen angaar, da vil enhver Art af filos. Begrundelse komme til at indordne dens Indhold under et intellektualistisk Synspunkt, der er ganske fremmed for dens egentlige Væsen; i Stedet for konkrete og hist. Realiteter vil vi faa med abstrakte og tomme Begreber at gøre; i Stedet for Personlighed og Frihed vil det blive Nødvendigheden, der kommer til at raade.

I Mod sætning hertil har den nyere R. en afgjort psykologisk Karakter. I det givne menneskelige Sjeloliv finder den sit Udgangspunkt og sit Materiale. Uden først at indlade sig paa at undersøge, hvilken Ret og Sandhed der tilkommer de bestemte rel. Forestillinger efter deres Indhold, gaar den tilbage til selve det hist. Fænomen, som benævnes med det

alm. Navn af Religion. Det findes overalt, hos alle Folk, til alle Tider; der maa da vel være noget almengyldigt, der ligger til Grund herfor. Men dette maa da i første Forstand være et Anlæg hos alle Mennesker, en sjælelig Disposition, som altsaa nærmere maa kunne bestemmes. Hvad er Ejendommeligheden ved det psykologiske Fænomen, som vi særlig benævner som religiøs? Og hvilke er de bestemte Motiver, som driver Menneskene i en saadan Retning? Det er det første store Spørgsmaal, og det maa besvares ved en indtrængende Analyse af det mangeartede rel. Liv. Der maa være en ejendommelig Lovmæssighed her lige-som overalt, og den gælder det om at finde.

Det er fornemmelig Schleiermacher, som har Fortjeneste af i sine »Reden« at have stillet en saadan Opgave frem. Om dennes Ret i Almindelighed kan der næppe være nogen Tvivl. Men en saadan kommer frem, saa snart Spørgsmaalet bliver om det normative Element i det religiøse. Det er det vanskelige Punkt at faa ind under den videnskabelige Behandling. Her kan der gaas forskellige Veje. En meget nærliggende er den, som følges af Religionshist.n. Man ser her ganske bort fra det normative Synspunkt og beholder alle de rel. Forestillinger som ligeberettigede ved Siden af hinanden. Det er imidlertid vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at gennemføre en saadan Behandling. Man maa dømme om de forskellige Fænomener, og man kommer da til at gennemføre en Rangordning. Vilde det imidlertid ikke være den eneste rigtige Vej til at naa til en fast Dom, at man anstillede en eksakt psykologisk Undersøgelse af de givne Forestillingers Oprindelse? Saaledes har man fra anden Side ment. Filosofen Hume er den første, som har forsøgt en saadan Forklaring. Feuerbach er den næste, som med stor Virkning har søgt at føre alle de rel. Forestillinger tilbage til ganske simple Frygts- og Haabsmotiver, og hans Metode er bleven optaget af mange nyere. Man søger at give en Forklaring af, hvorledes det rel. er blevet til, men det maa indrømmes, at man i samme Grad, som dette lykkes, kommer til at opheve det rel. i dets Ejendommelighed. En R. vil man derfor ad den Vej komme udover at give. Naar imidlertid nu faktisk det rel. ligesom det moralske gør sig gældende som en normativ Magt, da kan man heller ikke følge denne Vej.

Det afgørende Spørgsmaal bliver da, med hvilken Ret de rel. Forestillinger kan optræde med en normativ Karakter, som Udtryk for en højeste Sandhed. Dette Spørgsmaal beholder sin fulde Alvor, selv om man enten som Albert Lange vil gaa ud fra, at de rel. Forestillinger kun kan have en rent symbolsk Karakter uden tilsvarende Virkelighed, eller man som Spencer vil henvisse til »det uerkendelige« som den sidste Grund. Paa en eller anden Maade maa der begrundes en Objektivitet. Dette kan da enten ske ved Tilknytning til en Metafysik, der vel ikke udgives for egentlig videnskabelig, men som dog skal have Betydning derved, at den sammenarbejder de rel. Forestillinger med Verdenserkendelsen til en Verdensanskuelses Enhed. I den Retning har Lotze, Fechner, Pfleiderer, Caird og mange andre nyere Tæn-

kere arbejdet. Eller man kan begrunde det rel.s Objektivitet ved at henvisse til Ejendommeligheden af de rel. Værdidomme; ligesom de etiske Værdidomme har nemlig ogsaa de rel. det særegne ved sig, at de indeholder et Krav paa Almengyldighed. Og medens de første kun taler om et Forhold indenfor os selv, saa udsiger de sidste et Forhold mellem os og Yderverdenen, mellem Værdi og Virkelighed. Nu er det vistnok ikke i afsluttet, teoretisk Form, at saadanne Domme gør sig gældende. De er ifølge deres Væsen af afgjort praktisk Art, idet de ikke umiddelbart beskriver Virkeligheden, som den er, men angiver et Forhold, hvori vi maa sætte os til den. Men i den ejendommelige Grundfølelse, hvorfra vi saaledes griber, er der givet et selvstændigt Udgangspunkt for en Fortolkning af Tilværelsen; den rel. Følelse er altid, hvor den ytrer sig stærkt, forenet med et bestemt Forestillingsindhold. Hvor der da fremtræder en rel. Genius, der har Evnen til at udforme sit individuelle Livsindhold til en omfattende Livsbetragtning, dér vil andre, alm. Mennesker blive grebne af Fornemmelsen af at staa overfor en Aabenbaring, en Tilkendegivelse af den Tilværelsens inderste Mening, som ikke er tilgængelig for den nøgterne videnskabelige Refleksion. Skal R. en ikke løbe ud i tomme Abstraktioner, vil den være henviset til at støtte sig til en bestemt hist. Religion. Her frembyder Krdm sig i første Række. Det vil da blive Opgaven at vise, at det just er de sande, højeste rel. Værdier, som her er gjort gældende. Det er Løsningen af en saadan Opgave, som særlig er forsøgt af moderne Teologer, som i filos. Henseende gaar ud fra den Kantiske Kritikisme, saadanne som Ritschl, Hermann, Kaftan, Siebeck, Rauwenhoff, Lipsius og Sabatier. (B. Pünjer, Geschichte der christl. Religionsphilosophie, I—II, 1880—83; Otto Pfleiderer, R. auf geschichtlicher Grundlage, 1883—84; Schleiermacher, Reden über die Religion, 1799; Feuerbach, Das Wesen des Christenthums, 1841; Samme, Das Wesen der Religion ², 1849; Rauwenhoff, R. [paa Tysk], 1888; G. Th. Fechner, Die drei Motive und Gründe des Glaubens, 1863; H. Lotze, Grundzüge der R., 1882 (paa Dsk ved Lehmann); W. Hermann, Die Religion im Verhältniss zum Weiterkennen und zur Sittlichkeit, 1879; Kaftan, Das Wesen der chr. Religion ², 1888; Samme, Die Wahrheit d. chr. Religion, 1889; Reischle, Die Frage nach dem Wesen der Religion, 1889; H. Siebeck, Lehrbuch d. R., 1893; A. Sabatier, Esquisse d'une Philosophie de la Religion ⁶, 1898; Caird, Lectures on the Philosophy of Religion, 1876; Samme, Introduction to the Philosophy of Religion, 1893; Samme, The Evolution of Religion, 1893; Eucken, Der Wahrheitsgehalt der Religion, 1901; H. Höffding, R., 1901, 2. Udg. 1906; F. C. Krapp, R., 1905).

F. C. K.
Religionsfreden i Nürnberg og Augsburg. Da de prot. Fyrster i Julen 1530 havde sluttet sig sammen ved det schmalkaldiske Forbund, var deres Stilling derved bleven styrket, og da Valget af Kejser Karls Broder Ferdinand til rom. Konge i Jan. 1531 tilmødte vakte Misforholdene rundt om i de tyske Lande, medens samtidig Tyrkerne paa det alvorligste truede Riget,

blev Kejseren nødt til at gøre de Evangeliske Indrømmelser og indlade sig i Forhandling med dem, skønt han kort Tid i Forvejen havde haabet at kunne faa Bugt med dem. Resultatet blev R. i Nürnberg, der blev sluttet 23. Juli 1532. Kejseren indrømmede de evang. Fyrster Ret til at hævde deres Religion i deres Lande, indtil et Koncilium kunde træde sammen, eller — hvis dette ikke skete inden et Aars Forløb — indtil næste Rigsdag. Derimod opnaaede Protestanterne ikke et klart Tilsagn om at faa Religionsprocesserne for Kammerretten standse. Adskillige Protestanter var utilfredse med Resultatet, men i Virkeligheden var der opnaaet ikke saa lidt. Retten til at hævde den evang. Bekendelse var nemlig her ved godkendt, om end kun foreløbig, og selv om der kun var sluttet Vaabenstilstand mellem Konfessionerne, blev Nürnbergfreden dog et betydningsfuldt Præcedens ved senere Forhandlinger. — R. i Augsburg blev sluttet 25. Sept. 1555 efter den schmalkaldiske Krigs Afslutning, og ved denne Fred blev de kirkepolitiske Forhold i Tyskland definitivt ordnede. Protestanterne vandt Retten til at hævde deres Religion, men rigtignok ikke i det Omfang, som deres Tal berettigede dem til (Lutheranerne udgjorde antagelig $\frac{7}{10}$, Katolikkerne $\frac{1}{10}$ af Tysklands Befolkning), og heller ikke med den Respekt for Individets rel. Selvbestemmelsesret, som Protestantismen efter sin Idé afføder. Territorialismens Princip (*cujus regio, ejus religio*) sejrede. Protestantismen blev anerkendt som Konfession, idet Tilhængerne af den augsburgske Konfession (hvorunder dog ogsaa de calvinssindede var indbefattede) fik Ret til Religionsøvelse, men kun i Lande og Stæder, hvis Fyrste eller Styrelse var evang. Alene den Ret fik den enkelte, at han maatte udvandre. De evang. beholdt ogsaa en Del af de indtagne Kgodser, og de fik Repræsentanter i Rigskammerretten, der skulde vaage over Fredens Overholdelse. Ikke i selve Rigsdagsafskeden, men i en særlig Deklaration sikredes der evang. Undersaatter under gejstlige Fyrster fri Religionsøvelse.

Til Fredsbestemmelserne føjedes imidlertid ogsaa det saakaldte *reservatum ecclesiasticum* (det gejstlige Forbehold), at Gejstlige, som skiftede Konfession, ikke alene mistede deres Embede og Værdighed i deres gl. K., men ogsaa deres verdslige Myndighed og Indtægter. Dette var en Bestemmelse, som i høj Grad begunstigede Catholicismen, thi de kat. K.fyrsters Magt over Land, Folk og Indkomst kunde paa den Maade aldrig berøves K.n. selv om Fyrsten personligt skiftede Konfession. De evang. protesterede straks efter Freden og ved enhver følgende Rigsdag mod denne Bestemmelse, og det lykkedes ingenlunde alle Vegne Katolikkerne at sætte den igennem. Ved den westfalske Fred blev Forholdene saa nogenlunde regulerede. A. Th. J.

Religionsfrihed, se Tolerance.

Religionshistorie. Allerede i den klassiske Oldtid undersøgte saavel gr. som rom. Forf. andre Folkeslags rel. Skikke og Meninger, saaledes blandt Grækerne især Herodot, Berosos, Plutark og Strabo, hos Romerne Cæsar og Tacitus, fra hvilke man indtil op

mod vore Dage havde sin alm. Viden om ægyptisk, babylonisk, persisk, gallisk og germansk Religion. Det meste af disse Oldtidsmeddelelser er dog gaet tabt. Ogsaa deres egne Religioner viste Grækere og Romere en ren videnskabelig Interesse. Allerede Romeren Varro (født 116 f. Kr.) optegnede sin Fædrener tro og dens Skikke, og Pausanias gav i sin Beskrivelse af Grækenland (o. 150 e. Kr.) mangt et vigtigt Bidrag til vor Viden om gr. Gudsdyrkelse og Gudetro. Hertil kom de for største Delen tabte »Mytografers« Skrifter. De stoiske Filosofer, der personlig følte sig staaende udenfor Folketroen, gjorde ogsaa mangen Gang denne til Genstand for deres Betragtninger, men desværre skæmmes deres Beretninger af stedse herskende Lyst til at forklare Myterne som Udtryk for Naturbegivenheder. En anden rationalistisk Mode fra Datiden var den saakaldte Evhemerisme, der forklarede Guderne som Fortidens Konger. Ogsaa Kirkefædrene giver Oplysninger om Oldtidens Hedenskab (navnlig Klemens fra Alexandria og Augustin); men deres Beretninger var fremførte af polemisk Interesse og har derfor ingen ligefrem Plads i denne Videnskabs Hist. Bedre Lov fortjener Middelalderens Krønikeskrivere, af hvilke adskillige har udvist megen Iver for at optegne den hedenske Tro og dens Skikke, som de mødte (saaledes for Nordens Vedkommende Adam af Bremen og Saksé); dog var det hos Krønikeskriverne langt mere Trangen til at fortælle om Kuriositeter end en egentlig antropologisk eller hist. Interesse, der affødte disse Forfatterskaber. Anderledes blev det i Renaissanceetiden, da Sansen for det gr.-rom. Hedenskab vaagnede og for manges Vedkommende blev til en Slags poetisk-rel. Bekendelse. Under denne Begejstring for Antikken groede Studiet af dens rel. Indhold stedse stærkere frem og antog efterhaanden en videnskabelig Karakter.

En hel ny Mark fandt R.n samtidig ved de store Sørjrejser, der bibragte Folk et ganske andet Kendskab til Menneskehed og Hedenskab end det, man tidligere havde haft. Amerika, Afrikas Vestkyst, Indien og Sydhavseerne gav Forskning og Indbildningskraft et lige overvældende Stof; man fik virkelige Hedninger at se og nødtes til at se ganske fremmede Religioner under Øjne. Der fortæltes om Negeres og Indianeres Afgudsdyrkelse. Spaniere som Sahagun, Acosta og Garcilaso de la Vega forsøgte ikke at optegne, hvad de saa af det første store Hedenskab, man stødte paa i de glimrende, men brat udryddede mejikanske og peruanske Gudsdyrkelser. — Ogsaa de studerende Mænd rettede nu deres Blik længere ud end til det antike Hedenskab. Humanismens og Reformatorerens Studium af Hebraisk og Jødedommen førte efterhaanden Arabisk med sig. Koranen blev ikke længere en Bog for Arabere og Muhammedanere alene. Snart fulgte ogsaa Kendskabet til Persisk efter; engelske og franske Rejsende bragte Kundskaab om Persien med sig hjem, og med dette Land — som allerede længst med Tyrkiet — udviklede der sig i Ludvig XIII's og XIV's Tid en livlig diplomatisk Forbindelse. I 17. Aarh., hvis Studier i det hele bærer Præget af stor Alvor

og Grundighed, blev der samlet en Mængde Stof til en kommende Religionsvidenskab, som til Dels endnu den Dag i Dag har Betydning, ikke blot de store filologiske Arbejder om de semitiske Sprog, men ogsaa lærde Sammenstillinger af de klassiske Forf.s Meddelelser om Orienten, blandt hvilke Bøger som Barnabé Brissons »De regio Persarum principatu« (alleerede fra 1590) og Thomas Hydes Kæmpeværk »Veterum Persarum religionis historia« (Oxford 1700) staar som lysende Eksempler.

Men 17. Aarh. var ogsaa Missionens store Tid, og denne har Fortjenesten af mange Steder at have bragt Videnskaben hen til selve Hedenskabets Kilder. Den første hedenske Religion, man, næst Islam, fik virkelig Lejlighed til at studere, var den kinesiske. 1662 udgav Ign. de Costa sin lat. Overs. af Ta-hsio (»den store Lære«), en af Kinesernes hl. Bøger, som indeholder Kong-fu-tses Lære (se II, 831) i kort Begreb. Større Virkning gjorde dog det 1687 i Paris udkomne Værk »Confucius Sinarum philosophus«, der indeholdt en Overs. af det karakteristiske kinesiske Moralskrift »Chung-yung« (Læren om Middelvejen). Og i Løbet af 18. Aarh. blev man bekendt med et ikke ubetydeligt Antal kinesiske Skrifter i Overs.

Den Viden, man ved alle disse Anstrengelser havde naaet om fjerne Naturfolk og hedenske Religioner — saa vidt forskellige fra Krdm og europæisk Civilisation — samlede sig nu efterhaanden i det Billede af Naturmennesket og naturlig Religion, som 18. Aarh.s Filosofer, fornemmelig Voltaire og Rousseau, vandt saa stor en Berømmelse ved at tegne. Bevidstheden om, at der gaves andre Religioner end Krdmmen, og det endogsaa Religioner, der, som Islam og Kong-fu-tses, ja selv Jødedommen, passede langt bedre til det rationalistiske Skema end navnlig den rom.-kat. Krdm, styrkede Fritænkeriet i dets Kamp mod de hjemlige Konfessioner. Den tyske Filosof Wolff blev afsat, bl. a. fordi han erklærede Kong-fu-tses Lære for lige saa op højet som Kristi, og Lessing, der i sin »Menneskehedens Opdragelse« skildrer de hedenske Religioner som Aabenbarings nødvendige Udviklingstrin, lader i »Nathan der Weise« Islam og Jødedom kappes med Krdmmen om Sandhedens Ring; Voltaire stiller de kr. Missionærer i komisk Belysning overfor den forstandige Kinesers sunde Sans, og Rousseau sætter, ganske fantastisk, Naturmenneskets enfoldige Tro op mod Teolns forviklede Systemer. Disse Teorier havde ingen videnskabelig og knap nok nogen filos. Værdi, og den hele Periode betegner med sin Overfladiskhed og sine Abstraktioner en Tilbagegang fra 17. Aarh.s grundige Samlerflid; men disse fantastiske Konstruktioner blev Opræbet til de betydelige Arbejder, som skulde grave Menneskehedens oprindelige Tro frem af de positive Religioners Løngange. Dette var nemlig Maalet, man nu satte sig ved Overgangen til 19. Aarh., og Frimureriet, som dengang var i sin ypperste Blomstring, æggede yderligere Lysten til at finde Mysteriet bag de gl. Ceremonier. De positive Religioner affandt man sig med ved at erklære dem for Præstebdrag. Man overhørte ganske den væg-

tige Protest, der rettedes mod denne Betragtning af den første Bog, der kan kaldes en R., nemlig Tyskeren Meiners »Grundriss der Geschichte aller Religionen« (1785, efterfulgt 1806 af hans »Allgemeine, kritische Geschichte aller Religionen«). Selv saa store Forskere og kritiske Talenter som de tyske Filologer Heyne og Hermann anede en højsindet Filos. bag de gr. Myter; endog Herder med hans store hist. Blik havde ladet disse optræde som »Allegorier« for dybere Sandheder, og denne Rationalismens Arvetanke optog den romantiske Filologis Banegyder G. F. Creuzer, idet han forklarede Religionernes ydre Former som en »Symbolik«, bag hvilken Menneskehedens ældste og evige Tanker »Guds Tilværelse og Sjæls Udødelighed, Slægtens Fordærvelse og Forsoning« skjulte sig; en særlig rig Fundgrube for disse Tyndinger fandt man da i de gr., særlig de elevsinske Mysterier. Forbillede for denne Tydning af Myterne laa i Virkeligheden i den Betragtning af Folkereligionen, som Nyplatonikerne (fra 3. Aarh. e. Kr.) havde gjort gældende for praktisk at forlige denne med den mere filos. Tilbedelse af den højeste Guddom og faa Tilslutning til de dybeste Livs-sandheder, hvori de saa den egentlige Religion. I dette Spor slog Romantikens Filos. nu ind: Schelling og Hegel overbyrder hinanden i Dybsindighed, naar de i indbyrdes forbitret Polemik skal tolke det absolutets Selvfoldelse gennem Religionernes Trinstege. En vis æggende Kraft havde dog disse Spekulationer overfor Samtidens Ungdom og kaldte den til virkelige Studier af Religionerne. Mest udrettede de, der drog ud paa lange Veje for at oplede de fjerne eller svundne Kulturers Mindesmærker. 18. Aarh.s sidste Halvdel er rig paa hist. Opdagelsesrejser, som i Modsætning til de tidligere Aarh.s Srejser og Missioner havde et rent videnskabeligt og for en stor Del et ligefrem religionshist. Formaal. Franskmanden Anquetil Duperron lod sig 1755 hverve til Soldat for at komme til Indien og faa Rede paa Parsernes hl. Skrifter. Han bragte det første Eksemplar af »Zend Avesta« (I, 185) til Europa og præsterede den første Overs. af dette hidtil ganske ukendte Værk. Først gennem Rasks og Burnoufs Bestræbelser fik den filologiske Tydning af Avesta imidlertid fast Grund under Fødderne. Noget senere kom den indiske Lit. for Lyset, men den blev til Gengæld ført frem med desto større Sikkerhed af saa talentfulde Mænd som William Jones (1746—94), der trykte og overs. de første Sanskritværker (Kalidasas »Sakuntala« og Manu Lovbog), og H. J. Colebrooke (1765—1837), ligesom Jones en højstaaende Embedsmand i Indien, der gennem sine Essays om Vedaerne, om indisk Filos. og mange andre Emner paa én Gang aabnede den hele indiske Verden for den europæiske Videnskab. Og endelig Napoléons-Tiden med dens videnskabelige Forskning i Levanten. 1799 fandtes i Ægypten Rosette-Stenen, hvis tresprogede Indskrift gav Champollion Nøglen i Hænde til Hieroglyfernes Tydning og dermed til den Forstaaelse af den ægyptiske Religion, som senere Forskere som Lepsius, Brugsch, Le Page Renouf, Maspéro o. a. har skænket.

Nu fulgte Rejserne Slag i Slag: 1819—23 berejste Danskeren Rasmus Rask Persien og Indien og bragte den buddhistiske Kanon og mange andre Haandskrifter (ogsaa af Avesta og det senere persiske Skrift Bundekesh) med sig til Kbhvn; samtidig (1820) trængte Ungareren Alexander Csoma ind i Tibet og skaffede Lamaismens hl. Kodices: Kahgyur og Tangyur til Veje. C.-Niebuhr havde paa sin af den dske Regering foranstaltede Orientrejse (1761—68) bemærket den persiske Kileskrift, og Grotefend tydede denne 1802, bl. a. med Benyttelse af de Vink, som Biskop Münster i Kbhvn havde givet til Gaadens Løsning. Franskmanden Botta og Englænderen Layard foretog 1842—50 de første store Udgravninger i Babylon og fandt de assyriske Lertabletter, blandt hvilke en stor Mængde hl. Skrifter, og nu gik det forholdsvis hurtigt med Tydningen af disses Kileskrift. Udgravningerne, der fortsattes af Rawlinson, Smith, Rassam, Oppert, Hilprecht o. a., drog bestandigt nyt Materiale frem, saaledes endnu 1889 det vigtige Tell-el-Amarna-Fund i Ægypten, som har kastet et saa mærkeligt Lys over Tilstandene i Forasien i 15. Aarh. f. Kr. Den babyloniske Religion, som vi læser ud af disse Kileskrifter, staar endnu langt fra for os i fuldkommen Tydelighed. Det sparsomme Kendskab, vi har til de andre, forsvundne semitiske Religioner, skyldes ogsaa Udgravninger, saaledes især Fremdragelsen af Palmyra i Syrien, af de føniskiske Indskrifter (navnlige i Carthago), Fundet af Mesha-Stenen i Moab (1869) og Udgravningen af det syriske Sendschirli (1893).

Jævnside med dette Arbejde i det fjerne gaar den stedse ivrige Gennem søgning af Europas egen Jordbund, først af Grækenland. Det Synspunkt, Karl Otfried Müller vandt dernede, er af uforglemmelig Værdi, og allerede hans »Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie« (1825) blev i Virkeligheden, hvad Titlen siger, og kunde, om man havde fulgt dens kloge Raad, have sparet os et halvt Aarh.s Vildfarelser. Det er egentlig først Schliemanns Udgravninger af Troja og Mykene (1870—90) og de mange Fund, der nu gøres paa Kypem og Kreta (hvor navnlig Englænderen Evans har afdækket en hel Fortidsverden), der har bragt os paa Spor efter Hellenernes tidligste Religionsformer. Den nordiske Arkæologi, der var fuldt udfoldet, før den gr. naaede en tilsvarende Højde, og som har virket grundlæggende for al arkæologisk Metode, fortjener i denne Sammenhæng en særdeles ærefuld Plads, og den nordiske Filologi, der jo fra gl. Tid har haft de rel. Grundtekster i Hænde, har ikke staaet tilbage.

Støttet og vejledt af dette mægtige Apparat af udgravede Mindesmærker og fremdragne Kildeskrifter har R.n i det 19. Aarh.s sidste Halvdel kunnet faa Karakteren af alm. Religionsvidenskab. Som dennes Grundlægger nævner man med Rette den tryksfødte Oxfordprof. Max Müller, f. 6. Dec. 1823, d. 28. Okt. 1900, der med en forbausende Elasticitet ompændte alle i hans Tid studerede Sprog og kendte deres hl. Skrifter. Sit særlige Omraade havde han i de indiske Religioner,

der allerede i og for sig frembyder 4 Aartusinders uafbrudte rel. Udvikling fra den allerede højstaaende Begyndelse, som er os bekendt i Vedabøgerne, og som Max Müller med glimrende Liv — om end ikke uden romantisk Udsmykning — udfoldede i sine berømte »Hibbert lectures«. Denne Forelæsningsserie, der ligesom de beslægtede »Gifford lectures« har tjent mægtigt til Religionsvidenskabens Opsving, er baseret paa rige Fonds, udtrykkelig til Brug for Religionsvidensskaben. Endnu større Betydning fik M. Müller ved at iværksætte Udgivelsen af »Sacred books of the East«, en Række engelske Overs. af de forskellige Religioners hl. Skrifter (nu o. 100 Bd.). Ogsaa i Frankrig tog man kraftig fat, idet A. Réville samlede sin Tids religionshist. Resultater i elegante Fremstillinger og grundlagde Tidsskriftet »Revue de l'Histoire des Religions«. Dertil kommer Oprettelsen af Musée Guimet i Paris, der udelukkende samler paa Genstande, som er af Interesse for R.n, og udgiver kostbare Værker af samme Emne, ligesom dets Pengemidler underholder adskillige religionshist. Lærestole ved Collège de France. Et trofast Hjemsted har R.n ogsaa haft i Holland, hvor navnlig C. P. Tiele (d. 1901), som den første Prof. i R. i Leiden, med Klarhed og Kritik ordnede R.n.s mangfoldige Stof og frigjorde den fra de romantiske Hypoteser, i hvilke Max Müller dog stadig bevægede sig. Tieles Lærebøger (hans »Grundtræk« er oversat paa Dsk af F. Buhl) betegner et foreløbigt Hvilepunkt.

Nye Bevægelser er i de sidste 20 Aar draget ind i R.n. Dels har den saakaldte Folklorisme, som grundlagdes med Grimms »Deutsche Mythologie« og senere fortsattes saa glimrende af Mannhardt (»Wald- und Feldkulte, I—II, 1875—77), men som i lang Tid lodes uanset af R.n.s Ordførere, nu taget saa kraftigt til Orde, at den ikke kan overhøres længere, men er bleven et vigtigt Led i den religionshist. Undersøgelse; dels har Etnografien villet angive Metoden og bearbejde R.n efter den Darwin-Spencerske Udviklingslære. Denne sidste Retning, der har sin kraftigste Type i Antropologen Tylors Bog »Primitive Culture«, har understreget den saakaldte »Animisme« (Dyrkelsen af afdødes Aander) som Religionens Beg., medens Cambridge-Skolen, anført af Semitisten Robertson Smith og Frazer (»Golden Bough«, 2. Udg. 1900) tillige betoned »Totemismen«, Klanernes Dyredyrkelse, som en oprindelig Form af Religion. Disse Skoler har gjort den store Gavn for det første at fastslaa de betydningsfulde animistiske og totemistiske Fænomener i de lavere Religioner, men ogsaa ved at genfinde dem i højere Religioner (som f. E. den indiske og gr.), og dette har, i Forbindelse med Arkæologiens samstemmende Vidnesbyrd, bidraget til at stille det rel. Liv hos Oldtidens Kulturfolk i en ganske anden Belysning end den tidligere Idealismes. Det gik da heller ikke af uden Kamp, og navnlig rettede Skotten Andrew Lang heftige og vittige Angreb paa Max Müller og hans stedsde kunstige Forsøg paa at hævde sin »Degenerationsmetode« (der vil forklare de lavere Fænomener i Heden-

skabet som Frugterne af et Forfald fra en højere Beg.). Imidlertid har den urolige Andr. Lang selv foretaget Svingninger i sin Synsmaade og optraadte pludselig i sin Bog »The making of religion« med en Teori om et højere Gudsbegreb hos Naturfolkene.

Den videre Synskreds, disse arkæologiske og etnografiske Studier har aabnet, og den Metode, de har grundlagt, har atter indvirket paa Enkeltstudierne, saaledes at Filologerne nu har vendt deres Opmærksomhed mod de rel. Fænomener eller behandlet disse paa en ganske anden Maade end i det forrige Slægtleds formalistiske og literære Filologi. For den klassiske Filologi blev Erwin Rhodes »Psyche, Seelenkult u. Unsterblichkeitsglaube der Griechen« (1890) i denne Henseende grundlæggende, idet den paaviste den religionshist. Sammenhæng i Hellas lige fra mykenisk Sjøletro til platonisk Filos., og i et mere sprogligt anlagt, men ikke mindre betydningsfuldt Værk, »Götternamen«, fremdrog Hermann Usener en vigtig Side af de oldeuropæiske Religioners primitive Trin, nemlig Tilbedelsen af Særguder (»Sondergötter«). Med H. Diels, A. Dietrich, P. Wendland og andre yngre Filologer har de klassiske Studier vendt sig stærkt mod de rel. Tilstande i Oldtidens Slutn. og disses Mellemværende med Krdmmen, ligesom ogsaa den Betragtning af Krdmmens Udvikling, som navnlig A. Harnack staar som Repræsentant for, arbejder med den samme gensidige Indvirkning og nærmest maa kaldes religionshistorisk.

Et andet Grundlag for religionshist. Behandling af Biblens Indhold er givet med den Forskning af Jødedommen, der stammer fra Kuenen, Wellhausen, Stade og Robertson Smith; navnlig den sidste har i sin »The Religion of the Semites« (2. Udg. 1901) med stort Overblik gjort Evolutionismens Synsmaade gældende i en samlet Behandling af de semitiske (navnlig vest- og sydsemitiske) Religioner, og i samme Spor arbejder Schwally og Curtis, for hvem det gælder at oplede de primitivere Elementer i Jødernes Religion, medens v. Bauidiss i afsøger det oldsemitiske Terræn med en konservativ Mands Forsigtighed. Fra Assyriologernes Side (Friedrich Delitzsch, H. Winckler, P. Jensen) gøres der ihærdige Anstrengelser for at indordne den jødiske Religions oprindelige Bestanddele under den babyloniske Astralmytologis og Sagdnitnings Magtomraade. En omhyggeligere Soudring mellem Jødefolkets sagnhist. Selvdannelser og mytologiske Laan fra Babylon har Gunkel gjort sig fortjent ved.

Ogsaa Krdmmens Interessesfære nærmer de jødiske Studier sig stærkt, ved — som Schürer, Bousset og Wellhausen (i sine Kommentarer til Evangelierne) — at afhylle den jødiske Baggrund, paa hvilken Krdmmen har dannet sig, og stille det Problem, som endnu længe vil beskæftige Forskerne: hvorledes Krdmmen forholder sig til den jødiske Religion, hvoraf den udgik, ligesom det til den anden Side er Problemet, hvorledes den forholder sig til det gr.-rom. Hedenskab, hvori den gik ind.

Som Universitetsfag har R. som Følge af disse Studiers Betydning faaet Indpas i

de sidste Aartier, navnlig i Frankrig, hvis Lærestole ved Collège de France er omtalte, og i de reformerte Lande, idet den saavel i Schweiz som i Holland har faaet Plads i de teol. Fakulteter. I Holland er i Virkeligheden det hele teol. Studium omformet til et hist. filologisk med R. som obligatorisk Led af Studiet. Ogsaa i Sverige har de teol. Fakulteter (i Upsala og Lund) indrømmet R.n særlige Lærestole, medens den i Kbhvn og Kra. er knyttet til det filos. Fakultet. I Tyskland er man snarest tilbøjelig til at underordne R. under de filologiske Lærestole og ikke indrømme den selvstændig Plads som Videnskab; dog har nu Berliner-Univ. optaget den i det teol. Fakultet.

Indledninger i Religionsvidenskab: K. O. Müller, Prolegomena zu einer wissenschaftl. Mythologie, 1825 (Tillægget indeholder en Oversigt over tidligere Standpunkter); F. Max Müller, Introduction to the science of religion, 1874; C. P. Tiele, Elements of the science of religion, 1897—99, Grundzüge der Religionswissenschaft, 1904; F. B. Jevons, Introduction to the history of religion, 1902; M. Jastrow, The study of religion, 1901; Steinthal, Allg. Einleitung in die Mythologie (Arch. f. Religionswissenschaft, III); E. Hardy, Zur Geschichte der vergleichenden Religionsforschung (ssteds, IV); L. Marillier, Art. Religion i La grande Encyclopédie; Th. Achelis, Abriss d. vergleichenden Religionswissenschaft, 1904; N. Söderblom, Studiet av Religionen, 1907. — Haandbøger: Chantepeie de la Saussaye, Lehrbuch d. Religionsgeschichte, 3. Udg. 1905; C. v. Orelli, Allgemeine Religionsgeschichte, 1899; P. Wurm, Handbuch der Religionsgesch., 1904; C. P. Tiele, Compendium der Religionsgesch. (paa Dsk ved F. Buhl, 1884, 3. tyske Udg. ved N. Söderblom, 1903); O. Pfeleiderer, Religion und Religionen, 1906. — Tekstbøger: Främmande Religionsurkunder i urval och öfersättning, udg. af N. Söderblom fra 1907; Religionsgeschichtliches Lesebuch, herausgegeb. v. A. Bertholet, 1908. *Edv. L.*

Religionsreversaler kaldes de Breve, hvorved Landsfyrsten i Tilfælde af Konfessionsskifte forpligter sig til at opretholde Folkets bestaaende K. Et Reversale udstedte f. E. Friedrich August af Sachsen, da han 1697 traadte over til Romerkn. for at vinde Polens Krone, og ligeledes Kurfyrsten af Pfalz 1685. *J. O. A.*

Religionssamtaler (*Colloquia*) kaldes de Forhandlinger, der særlig paa Ref.stiden foranledigedes mellem Tilhængere af forskellige kr. Bekendelser for at udligne Læreuenigheder og oftest affatte Fællesbekendelser. Da R. i Reglen hviler paa det Fejlsyn, at man kan opnaa indre Enighed ved at finde et Udtryk, der kan tydes paa forskellig Maade, medens man udelader de Punkter, der absolut ingen Enighed kan opnaas om, har R. i Virkeligheden oftest bidraget til at skille Aanderne ad; men deres Betydning for Læreudviklingen inden for Konfessionerne kan ikke benægtes. — 1) De bekendteste R. mellem Katoliker og Lutheranere er: 1) i Hagenau i Elsass 1540 (se II, 325), 2) i Worms Jan. 1541 under Granvellas (II, 249) Forsøge; prot. Deltagere var: Melancthon, Bucer, Capito, Brenz og Calvin, dengang Præst i Strassburg; rom-

kat.: Eck, Gropper (II, 266) og Cochläus (I, 529). Da det knap begyndte Møde hævdedes uden Resultat, befalede Kejseren, at en 3) R. skulde finde Sted paa Rigsdagen i Regensburg (aabnet 5. Apr. 1541), og valgte til at møde Gropper og Julius v. Pflug (III, 546); som Kurlens Representant kom Contarini (I, 552), alle reformvenlige Katoliker; fra prot. Side mødte Melanchthon og Bucer. Sidstnævnte fremlagde et Forhandlingsgrundlag, og der blev Enighed om Menneskets oprindelige Tilstand, Friheden og Arvesynden; i Retfærdiggørelsen enedes man om »den tilregnede Retfærdighed«; Contarini hævdede dog den »iboende Retfærdighed«, men da han satte denne som en blot Følge af hin, gik Protestanterne med. Derimod var Enighed angaaende Kirken og Nadveren umulig, idet Katolikerne holdt stejlt paa Forvandlingslæren, og Samtalen ophørte. Kejseren ønskede imidlertid, at de fælles Artikler skulde være Norm for begge Parter, og fordrede Tolerance paa de omstridte Omraader, men mødte Modstand hos Katolikerne. Rigsdagsafskeden stadfæstede Nürnbergers Religionsfreden (III, 411), der udstræktes til hele det schmalkaldiske Forbund og forpligtede Protestanterne paa de Artikler, man var bleven enige om (Regensburger Interim). Paa Grund af Prots. Utilfredshed hermed gav Kejseren en, dog kun for ham selv bindende, Erklæring (Regensburger Deklarationen), der løste Rigskammeretten fra Pligten til at overholde Rigsdagsafskeden i Augsburg 1530, tillod Overgangen til den augsburgske Konfession, en »kristelig Reformation« af Klostrene og Udbredelsen af de Lærdomme, kun Protestanterne havde hævdet. 4) Den 2. Regensburger R. paa Rigsdagen 1546 kort før den schmalkaldiske Krig angaves at skulle bevæge Protestanterne til at deltage i Tridentiner-Konciliet, men Kejsersens Bestræbelser var næppe alvorlig, og Samtalen (Julius v. Pflug, Malvenda, Cochläus, Billik overfor Bucer, Brenz og Major) bevirkede kun, at Protestanterne rejste bort »for ikke at række Haand til Haan og Spot af den guddommelige Sandhed«. — 5) Sept.—Dec. 1557 afholdtes under Julius v. Pflugs Ledelse 2. Wormser R. efter Beslutning i Rigsdagsafskeden i Regensburg s. A. (Deltagere: Flacius, Brenz, Melanchthon o. a.; Katolikerne: Michael Helling Sionius, Canisius o. a.). Samtalen blev fuldstændig resultatløs, navnlig fordi det flacienske Parti fordrede de andre Protestanter udelukkede som værende udenfor den augsburgske Bekendelse, da Melanchthon var beskyldt for Zwinglianisme og Brenz for Osiandrisme (III, 454). Begge Parter appellerede til Julius v. Pflug, der erklærede sig inkompetent til at afgøre Striden. Mærkelig er denne Samtale ved, at Protestanterne første Gang som Forhandlingsgrundlag fordrer Skriftprincippet, mens Conf. Aug. endnu beraaber sig paa K. fædrenes og ligesom de tidligere R. sætter Retfærdiggørelse af Tro som Forhandlingsgrundlag. — 6) 1645, 28. Aug.—Dec., afholdtes i Thorn et »collegium caritativum« paa Foranledning af Kong Vladislaus IV, der oprigtig ønskede Fred mellem de tre Konfessioner i Polen. Til Støtte for de polske Teologer indkaldtes flere fremmede; de vigtigste Deltagere blev fra luth. Side Calovius (I, 448) og Hülsemann (II, 502), medens G. Calixtus (I, 447)

støttede de reformerte og derfor stod ganske isoleret. Fra rom.-kat. Side blev enhver Kritik af de kat. Lærdomme forbudt Protestanterne som stridende mod den kgl. Indbydelse til en »kærlig Raadslagnings«, men samtidig med denne Krænkelse af Ytringsfriheden overfor Katolicismen tillodes de voldsomste indbyrdes Stridigheder mellem Luthers og Calvins Tilhængere, saa Samtalen endte i fuldstændig Splid. Den af Calvinisterne fremlagte »Declaratio Thuronensis« fik symbolsk Anseelse i Brandenburg, og Lutheranerne sagde sig løs fra »Consensus Sandomiriensis« (I, 547; III, 574).

II) Mellem Reformerte og Katoliker: 1) i Zürich 29. Jan. 1523 (s. Art. Zwingli) mellem Zwingli og Johs. Faber, frikendte Zwingli for Kætteri og tillod Evangeliets Prædiken; 2) i Zürich 26. Okt. 1523, hvor Zwingli opnaaede Billedernes Fjernelse fra Kirkerne; 3) i Baden 1526 (I, 198); 4) i Bern (I, 271). — Disse R. var de eneste, der fik et praktisk Resultat, men de frembragte ingen Udvæjning.

III) Mellem Lutheranere og Reformerte: 1) i Marburg 1.-3. Okt. 1529 (III, 110); 2) 1631, i Leipzig mellem Teologer fra Kursachsen, Kurbrandenburg og Hessen-Cassel; den afholdtes i Paulinum (tidligere Kloster, dengang Universitet); Deltagere: Hoë v. Hoënegg (II, 441), Prof. Polykarp Leyser og Henrik Høpfner i Leipzig. Trediveaarskrigens Tryk gjorde begge Parter fredsommelige; de Reformerte anerkendte confessio invariata (I, 172), og man skiltes som Venner og lovede at bede for hinanden; 3) i Thorn 1645 (se ovenfor: I, 6); 4) i Cassel 1661 (I, 484). (L. Pastor, Die Reunionsbestrebungen Karls V, 1879; Hering, Gesch. der kirchl. Unionsversuche, 1836—38). N. M. P.

Religionsstatistik. Det siger sig selv, at det ikke lader sig gøre at underkaste Menne-skets rel. Livsytringer en indgaaende statistisk Behandling (jvfr. Art. Moralstatistik, III, 285), idet det i Reglen kun er ganske udvortes Forhold, der lader sig belyse ved Tallene. Kun sjældent bliver man sat i Stand til at se dybere Aarsagsforbindelse mellem Talræ-kkerne. — Disse Vanskeligheder melder sig allerede, naar man gør Forsøg paa at opgøre Menneskeslægtens Fordeling efter Trosbe-kendelse. Det kan her selvfølgelig kun dreje sig om den ydre Tilslutning til et Trossamfund. Vanskelighederne er saa meget større, fordi man i adskillige Lande ved Folketælling-erne slet ikke spørger om Befolkningens Trosbe-kendelse, saa at man altsaa her nødes til at benytte indirekte Midler eller ligefremme Skøn for at naa et Resultat. Efter de saaledes foretagne Opgørelser antager man, at der findes o. 560 Mill. af kr. Trosbekendelse, deraf o. 180 Mill. Protestanter, o. 260 Mill. rom. Katoliker, o. 110 Mill. gr.-kat., hvortil kommer nogle Millioner koptiske og armeniske Kr. osv. Af Hinduer skulde der være o. 220 Mill. og Muhammedanerne antages at udgøre et lign. Antal. Den øvrige Del af Jordklodens o. 1600 Mill. Mennesker skulde væsentlig udgøres af Tilhængere af Konfucius' Lære, Buddhister, Taoister osv. foruden godt 100 Mill. Polyteister og maaske 11 Mill. Jøder.

Muhammedanerne findes særlig i Asien og Afrika, medens der i Europa kun tælles

maaske 8 Mill. (Rusland og Balkanhalvøen). 1901 fandtes der alene i Britisk Indien 62 Mill. Muhammedanere, særlig talrige er de i Øst-Bengalen og Assam samt i Punjab. I Hollandsk-Indien er Hovedmassen af Befolkningen Muhammedanere. Fra Indien strækker deres Hovedomraade sig i et bredt Bælte over en Del af Asien, samt over Nordafrika, iberegnet Sudan og Senegambien.

Hinduerne findes væsentlig i Britisk Indien, hvor der ved den sidste Folketælling oplystes 207 Mill. De udgør det overvejende Flertal i flere Provinser og Stater, saaledes i Bengalen, Bombay, Centralprovinserne Madras, Haidarabad, Mysore, ligesom det samme gælder Agra og Oudh. Af de o. 500 Mill., der er Tilhængere af Konfucius' Lære eller Buddhister, Taoister osv., findes saa godt som alle i Asien særlig mod Øst. Shintoismen er væsentlig begrænset til Japan, hvor en stor Del af Befolkningen bekender sig til denne Religion, medens Hovedmassen af Kinas uhyre Befolkning er enten Tilhængere af Konfucius' Lære eller Buddhister eller Taoister, forsaavidt de ikke bekender sig til alle tre Religioner paa en og samme Tid. I Britisk Indien findes der o. 9—10 Mill. af denne Trosbekendelse, det store Flertal af dem lever i Birma.

Langt færre Holddepunkter har man, naar det gælder at finde Antallet af Hedninger rundt om i Verden. Hovedmassen af disse findes i Afrika, idet denne Verdensdel væsentlig er delt mellem dem og Muhammedanerne.

Af Britisk Indiens 294 Mill. Mennesker betegnes o. 2 Mill. som Sikher (navnlig i Punjab), $1\frac{1}{2}$ Mill. som Jainer; de findes særlig i Bombay, i Rajputana og i Central-Indien. Dernæst findes der henad 9 Mill. Animister; de er forholdsvis talrigst i Central-Indien, men er iøvrigt spredt om i adskillige Egne af Indien.

Jøderne er udbredte over hele Verden, men meget forskellig fordelt; de findes særlig i Østeuropa. Der antages at være over 5 Mill. Jøder i Rusland, medens der er 850,000 i Ungarn, og $\frac{1}{4}$ Mill. i Rumænien. Det tyske Rige tæller o. 600,000, Storbritanien og Irland formodentlig o. 200,000. I Afrika har man anslaaet Jødernes Antal til o. 400,000, men noget sikkert har man dog ikke at bygge paa; i Asien findes der rimeligvis endnu færre, i Britisk Indien kun o. 19,000 (især i Bombay).

Tilbage staar de kr. Religionssamfund, hvis Hovedomraade er Lande med europæisk Kultur. Foruden nogle Millioner armeniske, koptiske og abyssiniske Kr. osv., findes der i Afrika og Asien kun nogle faa Millioner Medlemmer af kat. og prot. Trossamfund, for en stor Del Resultatet af det sidste Slægtleds stærke Missionsbevægelse. I Britisk Indien er der 2,9 Mill. Kr., deraf 0,57 syriske, 1,2 rom.-kat. og noget over 1 Million Protestanter. I Kina antager man, at der er 1 Million Tilhængere af den rom.-kat. K. og 150,000 af prot. Missioner. Paa Madagaskar regner man, at der er 450,000 prot. Kr. og 50,000 rom.-kat., i Uganda antages det, at Church Missionary Society har $\frac{1}{4}$ Mill. Tilhængere og Katolikerne o. 150,000.

Af den gr.-kat. K.s Tilhængere finder man

Hovedmassen i Rusland, Balkanstaterne og Ungarn. Den rom.-kat. K.s Omraade begynder i Polen og Ungarn, i hvilket sidste Land der er o. 10 Mill. rom.-kat., og strækker sig derfra over store Dele af Tyskland (i 1905 o. 22 Mill.) og Østrig, ligesom Italien, den pyrenæiske Halv og Frankrig væsentlig maa betegnes som rom.-kat. Lande; hertil kan endvidere den største Del af Syd- og Mellemamerika regnes. I Storbritanien og Irland findes o. 6 Mill., deraf over Halvdelen i Irland, og en ret betydelig Del af Befolkningen i de nordamerikanske Fristater, samt i Kanada er romersk katolske.

Hvad endelig de prot. Kr. angaar, vil man særlig finde dem i Nord- og Mellemuropa og i Nordamerika. I Tyskland var der i 1905 o. 38 Mill., i Schweiz er der o. 2 Mill., i Holland o. 3; Hovedmassen af Befolkningen i Storbritanien er Protestanter. Men det er meget vanskeligt at komme paa det rene med, hvorledes disse nøjagtig fordeler sig paa de forskellige K.samfund, og særlig er Sammensætningen efter Trossamfund i Lande med engelsktalende Befolkning gennemgaaende overordentlig broget. I England er vistnok Halvdelen af Befolkningen Medlemmer af den episkopale K., medens den øvrige Befolkning deler sig mellem Metodister, Baptister, Kongregationalister, og et stort Antal andre Samfund. Ligesaa broget tager Fordelingen sig ud i Nordamerika.

Mere ensartet er det Billede, man faar ved at undersøge Oplysningerne for de skandinaviske Lande. Af Finlands 2,7 Mill. Mennesker var i 1900 kun 319 Metodister, 2851 Baptister og 755 rom.-kat., medens 46,466 opførtes som gr.-kat. Noget mere udviklede er Forholdene i Sverige, af hvis 5,1 Mill. Mennesker der i 1900 var 7041 Metodister, 3299 Baptister, 365 kat.-apost., 2378 rom.-kat. og 3914 Mosaiter, foruden at der fandtes en Del Swedenborgianere, Adventister, Mormoner osv. Norge, der i 1900 talte 2,2 Mill, havde 1969 rom.-kat., 542 kat.-apost., 10,286 Metodister og 5674 Baptister; Jøderne, der for en Menneskealder siden kun udgjorde et forsvindende Antal, talte 642; endvidere var der 501 Mormoner, en Del Kvækere, 2902 Personer tilhørte Samfund med metodistisk-baptistisk Tilslut. Endelig var der 12,619 luthersk-frikirkl., og Antallet af Personer, der ikke tilhørte noget Trossamfund, var vokset fra 49 i 1865 til 13,279. I Danmark endelig var i 1901 af $2\frac{1}{2}$ Mill. Indbyggere 33,029 udenfor Folkekirken. Der var 3895 Metodister, 3812 kat.-apost. og 5501 Baptister. Antallet af Reformerte var 1112, af Adventister 764. Der var 5373 rom.-kat., 3476 Mosaiter, medens der var 3628, der angav sig som staaende udenfor Trossamfund. Den sidste Gruppe udgjorde i 1890 kun 2148, medens der dengang taltes 4080 Mosaiter. Foruden Jøderne, var ogsaa de reformerte i Tilbagegang, derimod var der i 1890 kun 2301 Metodister, 2609 kat.-apost. og 4556 Baptister.

Foruden Oplysninger om Antallet af Tilhængere af de enkelte Trossamfund, søger den kirkel. Statistik ofte tillige en Mængde andre Oplysninger. Her skal nævnes Antallet af regelmæssige Nadvergæster eller af Nadvergæster i Aarets Løb, Antallet af Konfirma-

tioner, eller af døbt i en vis Tid. Endvidere frembyder det stor Interesse at faa Oplysninger om Overgange fra et Samfund til et andet, dels gennem Ægteskab, dels paa anden Maade, om Antallet af Kirker og Siddepladserne deri, af Præster og andre Medhjælpere, og om Menighedsmedlemmernes Bidrag til K.n.s Liv, til Fattigpleje, til Opførelse af nye Kirker, til Hedningemissionen og til andre Formaal.

Ved Bedømmelsen af disse Tal støder man iøvrigt ofte paa meget store Vanskeligheder, idet det f. E. ved Altergangsstatistiken er meget vanskeligt at fastslaa, hvilken Rolle Sædvanen spiller. Naar det saaledes for en Del Aar siden viste sig ved en Undersøgelse af Altergangen i de enkelte Amter i Danmark, at man Øst for Store Bælt kunde sætte Gennemsnittet til 5 aarlig for hver 10 Beboere, Voksne og Børn, medens det Vest for denne Grænse var 7, saa lader disse Tal sig ikke uden videre benytte som Vidnedsbyrd om det aandelige Livs forskellige Styrke. Bedre lader dette sig gøre, naar man begrænser sig til mindre Omraader, der snarere maa antages at have samme aandelige Atmosfære, og den Sammenhæng, man da finder mellem Altergangen og Sædelighedsforholdene, idet Antallet af uægte Fødsler gennemgaaende er størst, hvor der er ringe Tilstrømning til Alterbordet, tyder paa, at det ikke vil være helt forgæves at fordybe sig i slige Forhold.

Religionsundervisning. Ved R. skal her forstaaes Undervisning i den kr. Religion, den Undervisning, der (jvfr. Mt. 28, 20) maa gives de døbte Børn, for at de, naar de vokser op, maa blive hos den Herre, i hvem de ved Daaben er indpodede. For en saadan Undervisning er Børn tilgængelige; Herren har sagt: Lader de smaa Børn komme til mig og hindrer dem ikke, thi saadanne hører Guds Rige til! Og meget af det, der er skjult for de vise og forstandige, er aabenbaret for de umyndige (Mt. 11, 25). Men en saadan Undervisning er ogsaa nødvendig. Som Kornet paa Marken trænger til Solens Varme og Himlens Væde, for at det kan vokse sundt og frodigt, saaledes trænger de døbte Børn til kr. Undervisning og Opdragelse, om den nye Livsspire, der er indplantet i dem, skal vokse en vel-signet Vækst. Her melder sig nu 3 Spørgsmaal: 1) Hvem skal give denne Undervisning? I første Række paahviler det Hjemmet, der ved Daaben har begæret Barnet optaget i den kr. Menighed, at sørge for dets kr. Oplærelse. Men da de fleste Hjem af Mangel paa Tid eller Evne ikke magter at give Børnene en ordnet Undervisning, er det naturligt, at Skolen her som paa andre Omraader er blevet Hjemmets Medhjælp. Og Skolen maa for sin egen Skyld ønske R. inddraget under sin Gerning, saa sandt det er Skolens Opgave at udvikle alle Barnets Evner — altsaa ogsaa det rel. Anlæg — ved at tilføre det Dannelseselementer fra hele Menneskelivets Omraade, altsaa ogsaa det rel. Dannelsesstof. Men ogsaa det K.samfund, i hvilket Børnene er optagne, har den Pligt at paase, at de faar at vide, hvilken Vuggegade de har faaet i Daaben. Hvor K.n fremtræder som den af Staten anerkendte og og støttede Folkekirke, der kan det kræves, at

den offentlige Skole samvirker med den i H. t. Børnenes kr. Oplærelse. Er denne Forudsætning ikke til Stede, eller giver den offentlige Skole ikke betryggende Garantier for en for-svarlig Krdmsundervisning, maa K.n finde Midler og Veje til uden denne Skoles Hjælp at sørge for de døbte Børns kr. Oplærelse, ved frie Skoler, ved Fornyelse af det oldkirkl. Kateketembede, ved kirkl. ordnede og ledede Børnegudstjenester eller paa anden Maade. — 2) Hvor i skal der undervises? Dette Spørgsmaal maa besvares ud fra en Betragtning af, hvad der er Krdmmens Væsen. Krdm er Hist.; det er ikke dogmatiske Læresætninger, men hist. Kendsgerninger, der er Evangeliets Indhold; naar Talen er om R. i Børneskolen, er det en Sandhed, det særlig gælder at holde fast. Deraf følger, at Krdmmens Hist. maa være Grundlaget for Krdmsundervisningen. — Men dernæst: naar vi siger, at Krdm er Hist., saa er herved to Ting at mærke. Den ene: at Evangeliet forkynder denne Hist. ikke som et Stykke gl. østerlandsk Kulturhist., men som en Hist., der gør Krav paa at have personlig Livsbetydning for ethvert Menneske. Kristen er man ikke, fordi man objektivt véd Besked med de frelseshist. Kendsgerninger, Kristen er man først, naar denne Hist.s Betydning er gaaet op for ens Hjerte og har grebet ens Vilje, saa man lever i den og tør dø paa den. Den anden: at Evangeliet forkynder denne Hist. ikke som en Række enkeltstaaende hist. Kendsgerninger, der lidet eller intet har med hinanden at gøre; der er en organisk Sammenhæng mellem dem fra den første til den sidste, saaledes at der baade kan leves et Liv i Sammenhæng i dem og opbygges en sammenhængende Livsanskuelse paa dem. Deraf følger, at Undervisningen maa omfatte ogsaa det, vi kalder den kr. Børnelærdom, hvortil man fra Menighedens ældste Dage har regnet Troen med Daaben samt Fadervor og saa tillige Kendskab til Guds Lov og dermed til den Synd, hvorfra Mennesket skal frelses; i Oldk.n blev Loven meddelt paa Grundlag af det dobbelte Kærlighedsbud, senere paa Grundlag af de 10 Bud; i sin Katekismus føjede Luther endelig Nadveren til. Og endelig møder Krdmmen os i en bestemt hist. Udformning. Dsk Krdm er evang.-luth. Krdm. Deraf følger, at Undervisningen maa være konfessionel. En konfessionsløs Krdmsundervisning hviler paa en ren Abstraktion og vil, om den forsøges gennemført, nødvendig blive bleg og kraftløs, ligesom den vil svække Lærerspersonlighedens Betydning. — 3) Hvorledes skal der undervises? Svaret herpaa maa gives ud fra pædagogiske Overvejelser. Det er K.n.s Sag at sige, hvori der skal undervises; det er Skolens Sag at sige, hvorledes der skal undervises. Hvad der gælder de øvrige Undervisningsfag, at den Maade, hvorpaa Skolen arbejder med dem, ikke skal bestemmes af de forskellige Specialvidenskaber, men afgøres efter pædagogiske Hensyn, maa ogsaa gælde H. Pædagogiken maa spørge: 1) hvad er det, der tilsigtes med Undervisningen i Alm., derfor ogsaa med Krdmsundervisningen i Særdeleshed; 2) efter hvilke Grundsatninger maa al Undervisning drives, altsaa ogsaa Krdmsundervisningen, og endelig

3) hvorledes maa Krdmsundervisningen formes, naar den ad denne Vej skal søge at naa dette Maal?

Maalet for al Undervisning kan udtrykkes deri, at den skal være opdragende; det kommer ikke saa meget an paa at fylde, end sige proppe, som paa at forme, udvikle, modne. Det er den gl. Skoles Fejl, at den betragter Barnesjælen som et tomt Kar, hvori man kan fylde efter Behag. Barnesjælen bliver til et Oplagsrum, hvor man søger at magasinere saa mange Kundskaber som muligt; i Øjeblikket har Barnet ganske vist hverken Glæde eller Nytte af dem, fordi de ligger over dets Horisont, men man smigrer sig med, at den Tid vil komme, hvor Barnet kan faa Brug for dem, og hvor dette døde Hukommelsessstof saa pludselig kan blive levende. Man glemmer, at Barnealderen er ikke blot Middel, men har sit Maal i sig selv. Dette Fejlsyn har præget Skolens Gerning paa mange Punkter, og ikke mindst paa Rens Omraade. Det har givet sig Udslag i det ufrugtbare Lærebogsramseri, i den uforstandige Benyttelse af Skriftsprog, der ligger over Barnets Fatteevne, og Udenadslæren af Psalmer, der nødvendig maatte være Barnet ganske uforstaaelige. Man har ment, at man gennem R.en kunde og skulde saa at sige gøre Børnene færdige for alle kommende Livsforhold og give dem Klarhed over alle Kristenlivets forskellige Udviklingsstrin, uden Hensyn til, at de af egen Erfaring i det højeste kun kender det allerførste. — Som al god Undervisning maa ogsaa R. være en opdragende Undervisning, der søger i kr. Aand at udvikle Børnenes rel. Sans og opdrage den rel. Følelse til en Livsmagt, der giver det sædelige Liv Kraft. Maalet er ikke Erkendelse af et Læresystem, end mindre blot Ordkundskab, Hukommelsen fyldt med en død Ballast af Ord, men opladt Sans for Guds Rige, Glæde over hans Gaver og Lyst og Villighed til Troskab i Pagten med Gud.

Men skal Undervisningen naa dette Maal, maa den drives efter de rette Grundsætninger. En Undervisning, der sætter sig Barnets Udvikling som Maal, maa tage Barnet, som det er, og behandle det i Overensstemmelse med Lovene for dets sjælelige Liv. Følg Naturen, det er det øverste Undervisningsprincip. Og saa, ja ikke mindst: Religionslæreren maa være et Stykke af en Børnepsykolog. Følg Barnets Natur, d. v. s. to Ting. Først: husk, at Barnelevet er et organisk Liv, der udvikler sig af indre Drivkræfter; det ligner ikke en Sten eller en Træklods, som kun kan sættes i Bevægelse eller formes udefra. Skal Undervisningen fremme Barnets Udvikling, saa maa Barnet bringes til selv at arbejde med, at være selvvirksom Medarbejder. Og er der nogen Undervisning, hvor det gælder om, at Børnene »er med«, saa er det R.en. Er med, ikke blot med Hukommelse og Forstand, ikke blot med deres letbevægelige Fantasi, men med varm og levende Følelse; men fremfor alt maa Undervisningen kalde paa Barnets Attraa til at elske det store og ligne det store, først og fremmest ham, der er det personliggjorte Menneskeideal, Jesus Kristus, vor Herre, der giver Viljen Kraft (jvfr. Herrens Ord: lærer dem at holde alt, hvad jeg har budet Eder). Men dernæst — for

saaledes at faa Barnet med — maa man i sin Undervisning gaa den Vej, som Barnets sjælelige Natur anviser. Og den Vej gaar fra det anskuelige til det begrebsmæssige, fra det konkrete til det abstrakte, fra Enkelthederne til Overblikket og Sammenhængen. Anvendt paa R.en: gaa fra det hist. til det dogmatiske! En anskuelig R. er en overordentlig vigtig Ting; kun derigennem naar Barnet en virkelig kr. Udvikling. Man kan let faa et Barn til rent mekanisk at lære noget udenad, men en virkelig Forstaaelse vinder det kun ad Anskuelsens Vej. Det nytter lidet, at et Barn med udenadlært Ordlerdom kan opramse ophøjede moralske Sandheder og dybe rel. Forestillinger, naar der ikke i Barnets indre sjælelige Liv findes Tilknætningspunkter, der sikrer en virkelig Forstaaelse. Det hele bliver overfladisk, værdiløst for Barnets sjælelige Udvikling, om det end kan tage sig ud paa en Eksamensdag. Altsaa, begynd med det historiske. Bibelist. maa være Grundlaget for Krdmsundervisningen. Først Historierne, fremførte paa de forskellige Aldersstrin i koncentriske Kredse, saa Historien, Sammenhængen i denne af Gud ledede Udvikling — med Støtte i Bibellæsning og bibel- og kirkehist. Sange og Psalmer. Og gaa saa fra det hist. til det dogmatiske. Indflet først lejlighedsvis det dogmatiske Stof ved Gennemgangen af det hist., og end saa med i Barnets 13.—14. Aar (de to sidste Skoleaar i den alm. Børneskole) at give dem Børnelærdommen i Sammenhæng og dermed Elementerne til en kr. Livsanskuelse, saaledes som et kr. Barns Liv kan afspejle sig i et kr. Barns Erkendelse. Den Reaktion, der med Rette har gjort sig gældende mod den ubarlige, abstrakte Lærebogsundervisning, der ofte er blevet drevet og endnu drives, bør ikke gaa saa vidt, at den overhovedet forkaster alt, hvad der maa kaldes dogmatisk Undervisning. Thi denne kan simpelt hen ikke undgaa. Der kommer et Tidspunkt i Barnets Udvikling, hvor det selv begærer et Indblik i Sammenhængen, og hvor Refleksionen løfter Hovedet med sine »Hvorfor?« Skal disse Spørgsmaal besvares, er man midt i det »dogmatiske«. Og de bør besvares — men saa jævnt og enfoldigt, det lader sig gøre.

Den Form endelig, som Krdmsundervisningen maa have for ad denne Vej at naa det tilsigtede Maal: Daabslivets »Vækst i Barnet, kan udtrykkes i to Ord: den maa være personlig og mundtlig. I den første Tid efter Ref. var R.en mundtlig, men ikke personlig. Katekismus og Skriftsprog blev stykkevis foresagt og eftersagt saa længe, til Stoffet var indprentet i Hukommelsen. I Nutiden gør en anden Form for Undervisningen sig stærkt gældende: den boglige. Stoffet læses i Bogen, forklares af Læreren og overgives til Hjemmearbejde. Undervisningens Udbytte bliver herved let Bog- og Ordviden, ikke Aand og Liv. Læreren Personlighed kommer ikke til fuld Virkning. Men saa sandt rel. Paavirkning alene udgaar fra den rel. Personlighed, saa sandt maa det hævdes med Eftertryk: Krdmsundervisningen maa være personlig og derfor mundtlig; ingen Bog imellem Lærer og Elev. Dermed er ikke enhver Brug af Bog forkastet. Bogen maa ikke være Undervisningens Grundlag, Rens

Udgangspunkt. Derimod kan den bruges som den naturlige Sammenfatning af den mundtlige Undervisning, navnlig til Støtte ved Repetitionen i Skole og Hjem. Og dette maa gælde alle Bøger, ogsaa Luthers lille Katekismus. Herrens Ord (Hovedstykkerne i Katekismen) i Lærerens Mund og Børnenes Mund, det er Grundlaget for R.en. Katekismens Forklaringer kan da bruges som den korte Sum af den mundtlige frie Undervisning. Man skal ikke begynde, men ende med Forklaringerne (Eks.: Guds enbaarne Søn; af den kendte Hist. udvikles Jesu guddommelige Magt og Værdighed, og saa slutter man med: det er det, Luther udtrykker med Ordene: sand Gud, født af Faderen i Evighed). Kun derved bliver det klart, at »Forklaringerne« ikke er noget nyt, men kun Tydeliggørelse af Herrens Ord. (Jvfr. Art. Katekese og Katekisation, II, 741; konfessionsløse Skoler, II, 826). S. S.

Religious Societies. Da Fritænkeri, rel. Ligegyldighed og slap moralsk Livsførelse havde bredt sig stærkt i de højeste Samfundslag i England under de sidste Stuarter, og da samtidig en forfærdende aandelig og materiel Nød i de laveste Befolkningslag viste, at Statskirken ikke længere var sine Opgaver voksen, vaagnede endelig Menighedsbevidstheden, og en Bevægelse for Dannelsen af frivillige Sammenslutninger til Afhjælpning af K.n.s Brøst fremkom, der trods sin ringe Begyndelse danner Epoke i saavel den indre som den ydre Missions Hist. paa prot. Grund, fordi den vidner om Lægfolkets begyndende Forstaaelse for dets Medansvar for K.n.s Løsning af sine Formaal, og rent praktisk er Udgangspunktet for de store Missionsselskabers Dannelse. — O. 1678 dannedes i London det første *Rel. Society*, idet nogle unge Mænd, der var vakte ved Præsterne Dr. Horneck og Smithies, dannede en Forening dels til egen Oplyggelse, dels til udadgaende kirkel. Arbejde. Man samlede én Gang ugentlig til Sang, Bøn, Skriftlæsning og Forberedelse til værdig Nadvernrydelse og forpligtede sig løvrigt til at føre et værdigt hl. Liv og tjene K.n. Bevægelsen er en Lægmandsbevægelse, men ledet af kirkel. Embedsmænd. Man fik indrettet en Ugedagsgudstjeneste med Nadver i St. Clement Danes-Kirken og Nadvertjeneste paa Helligdage med foregaaende Vigiller. Med stor Iver toges Kærlighedsgjerninger op, særlig Indrettelsen af en Fattigskole, hvor Gadens Børn baade blev klædte og kr. underviste; man besøgte trængende og støttede ved Pengegaver K.n.s paabegyndte Arbejde blandt Kolonister og Hedninger i Amerika. — Eks-emptet bar Frugt, og en Række lignende »Selskaber« dannedes efterhaanden, der, da disses Møder holdtes i Sognækirkernes Sakristier, ogsaa kaldtes *Vestry Societies*. I William III's og Annes Tid stod Bevægelsen i sin Kraft (1710 havde London 42 R. S.), var fra London forplantet til en Række Byer, ogsaa Universitets-stæderne, men efterhaanden slappedes Kraften, og da den store Metodistbevægelse begyndte, var de gamle Menigheds-Societies betydningløse, men nu begyndte ved John Wesleys Organisation af de nyvakte en ny og langt mægtigere »Selskabsdannelse« (se S. 240), der imidlertid efterhaanden medførte en Spræng-

ning i Statskirken (J. Oskar Andersen, K.organi-sation udenlands, S. 196 f.). — I nær Tilslut-ning til de første R. S. stod Oprettelsen af *Societies for the Reformation of the Manners*, der særlig søgte at højne den offentlige Moral (beg. 1691). — En storslaaet Frugt satte Selskabs-bevægelsen ved Dannelsen 1698 af *Society for Promoting Christian Knowledge* (S. P. C. K.), der opr. fortrinsvis skulde udbrede kr. Lit. (Oplyggelsesskrifter og apologetiske Piecer mod Deismen) hjemme og ude og støtte Fattigskole-dannelse, men hurtigt optog egentlig Indre Missions Arbejde, og 1701 af *Soc. for the Pro-pagation of the Gospel in Foreign Parts* (S. P. G.), der navnlig vilde tage Arbejdet for de engelske Kolonister op, men ogsaa straks havde Hedningemission for Øje og 1710 besluttede fortrinsvis at arbejde herpaa. Disse 2 Selskaber deler sammen med den dsk-hallensiske Mission i Trankebar (i alt Fald for den tyske Ledelses Vedkommende) Æren for at have ført den prot. Mission ind i den nye Bane, hvor den væsentlig bares oppe ved frivillige Menigheds-gaver (modsat den hidtidige Stats- eller Han-delskompagni-Mission). Hovedmanden ved Dan-nelsen af de to store Selskaber var London-bispens Medhjælper i Missionsarbejdet for de amerik. Kolonier, Dr. Bray. — Selskabsbe-vægelsen med dens Iver for levende Krdm, for Kærlighedsgjerninger og navnlig for Fattig-skoler og Vajsenhuse samt for Mission er paa mange Maader en Parallelbevægelse til den tyske Pietisme, som den formede sig efter Halles Mønstre, og kirkehist. findes der ogsaa Forbindelse mellem de to Arbejder (jvfr. J. Oskar Andersen, Fra Trankebarmissionens Be-gyndelsestid i »Nord. Missionstidsskr.« 1906; her om H. W. Ludolf, hans Forhold til Francke og Propaganda for Fattigskoler og Mission og hans Betydning for Arbejdet i Danmark). (J. Woodward, Rise and Progress of Rel. Societies, 1701; W. H. Hutton, The English Church from Charles I to the Death of Anne, 1903; Allen & Mc. Clure, 200 Years of S. P. C. K., 1896). J. O. A.

Religious Liberty Societies (engelske Sel-skaber for Religionsfrihed). 7. Maj 1811 ind-bragte Lord Sidmouth, ud fra den Tanke-gang, at det var et alm. Samfundsanliggende, hvem der »underviste i Guds Ord«, i det eng. Overhus et Lovforslag, som, løvrigt meget maadeholdent, satte Grænser for Retten til at blive Dissenters-Prædikant. Allerede Rygtet om, at en saadan *Bill* var i Vente, havde drevet Dissenters-Samfundene til en Fællesoptræden, og for første Gang optraadte nu ogsaa Metodist-erne til Forsvar for de fælles Nonkonformist-interesser. Da Forslaget skulde til 2. »Læs-ning«, fremskaffede man i Løbet af 24 Timer 336 Petitioner imod Billen fra en uhyre Mængde Dissenters hele Landet over. I Over-huset hævdede sig ogsaa yderst vægtfulde Stem-mer mod den, saa den faldt med Glans. Men 3 Dage derefter dannede Dissenterne, for at forfølge Sejren, under stor Begejstring paa et alm. Møde et nyt Selskab, *Protestant Society for the Protection of Religious Liberty* (kortelig benævnt *Prot. Soc.*), der skulde arbejde paa Ophævelse af al Straffelovgivning, der ramte den rel. Frihed, og navnlig paa at faa *Test-*

(se d.) og *Corporation-Lovene* (I, 557) ophævede samt Reformen indført m. H. til Lovgivningen om Ægteskab, Begravelse og Adgangen til Universiteterne. Ogsaa andre gl. Love fra Stuarternes Tid ramte Dissenters, og det hændte, at Personer var idømt 90 Pd. Sterl. i Bøde for at deltage i et Ophygelsesmøde. Selskabets Hovedleder blev John Wilks, Medlem af Underhuset, og under hans Ledelse fik Dissenterskravene en hurtig og stærk Tilslutning fra politisk Side. Allerede 1812 ophævedes Konventikelloven af 1664, 5 Mils-Loven af 1665 (se Dissenters, I, 649) og Fordringerne om Kvækernes Edsaflæggelse. 1813, da det østindiske Handelskompagnis Oktroi skulde fornyes, var *Prot. Society* stærkt medvirkende til, at det engelske Indien endelig blev aabnet for Missionærerne; s. A. ophævedes Loven, der erklærede Unitarernes Forkastelse af Treenighedslæren for strafbar Blasfemi. Selskabet var nu en anerkendt Magt, og det bearbejdede med stor Kraft den offentlige Mening til Fordeel for rel. Tolerance; Whig-Partiets Ledere gjorde sig saa godt som til ét med det, og de fineste Navne indtog Formandspladsen (Hertugen af Sussex, Lord Holland, Lord Russell o. a.). 1828 afskaffedes endelig de forhadte Corporations- og Test-Love (Kampen i Parlamentet ledede Lord J. Russell), og Selskabet støttede nu ogsaa Katolikernes Emancipation, der gennemførtes 1829 (Irenes Fører, O'Connell bragte i den Anledning Selskabet sit Folks varme Tak). De følgende Aars voldsomme Kamp for Parlamentsreformerne bragte det af Dissenterne støttede liberale Parti til Sejr (Valgreform 1832); men nu viste det sig snart, at Whig-Regeringens politiske Hensyn overvejede dens Interesse for Nonkonformisternes kirkel. Ønsker. Lord Russell modsatte sig 1834 som Minister Afskaffelse af de K.skatte, Dissenters stadig maatte betale. En hurtig voksende Uvilje mod de Liberale fra Dissenters' Side blev Følgen, og *Prot. Society* mistede derfor sin Eksistensgrund. For at dæmpe op for den, gennemførte vel Regeringen 1836 2 Reformlove, der længe var ønsket af Dissenters (officiel Registration af Nonkonformisters Fødsel og Død, samt af deres Ægteskaber), men da Statskirkeskatterne vedblivende bestod, dannede Dissenters Okt. 1836 et særligt Agitationsselskab (*Church Rate Abolition Soc.*), der 1837 foranledigede o. 2000 Petitioner mod K.skatte indsendt til Parlamentet, og flere af disse krævede nu ivrigt Adskillelse mellem Stat og K. Ikke desto mindre modsatte Russell sig Reformen, og Whig-Partiet fulgte ham, hvorfor et bestemt Brud indtraadte. Maj 1839 dannedes paa en alm. Konference af Dissenters »*The Religious Freedom Society*», der overhovedet forødmøtte Statsopretholdelse af K.samfund som ubibelsk. Selskabets Ledelse var imidlertid mangelfuld, og navnlig formaaede den ikke at drage de Dissenters til sig, som stadig modsatte sig Bruddet med Whig-Partiet. 1843 opløstes det, men det følgende Aar dannede Frikirkemænd paa et af o. 800 Delegerede besøgt Møde i London det endnu bestaaende Selskab *Anti-State Church Association* (1853 ombyttedes Navnet med *Soc. for the Liberation of Religion from State Patronage and Control*, derfor kort:

Liberation Society), der ivrigt har kæmpet for Frikirkeprincipernes Udførelse i Praksis (al Indblanding af Regering og Lovgivningsmagt paa rel. Omraade forkastes) og har staaet bag Kravene om *Disestablishment*. Det afholder hvert 3. Aar sine *Conferences* i London. 1853 opnaaede det Valget af 40 Dissenters til Underhuset. Ikke mindst ved disse politiske Forbindelser har det haft stor Indflydelse paa alle den senere Tids kirkel. Reform. 1854 og 1856 fik Nonkonformister saaledes Ret til at tage de filos. Grader ved Universiteterne i Oxford og Cambridge (1871 og 1882 udvidedes yderligere Dissenters' Universitetsrettigheder); 1868 afskaffedes endelig Frikirkemænds Pligt til at betale Statskirkeskatte; 1869 ophævedes den anglikanske Statsk. i Irland (siden 1863 begyndte *Disestablishment* af Kolonikirkerne; 1894 vedtog Underhuset Ophævelse af Statsk. i Wales, men i Overhuset kunde den ikke føres igennem). 1866 og 1867 ophørte offentlige Embedsmænds Pligt til ikke at modarbejde Statskirken, og det tillodes dem at bære deres Embedsdragt eller Embedsinsignier i deres forskellige Gudshuse, og 1880 aabnedes Sognekirkegaardene for Dissenters' Jordefærd. Derimod har hidtil Skolespørgsmaalet været umuligt at løse til Dissenters' Tilfredsstillelse. (H. S. Skeats og Ch. S. Miall, *History of the Free Churches of England 1688-1891*). J. O. A.

Religiøse Dramaer i Middelalderen, se Mysterier S. 326.

Relikvier. Den rom. Betegnelse for det tiloversblevne af det brændte Lig (*reliquiae*) overtog Vesterlandets Kr. som Særbetegnelse for det mere eller mindre ødelagte Martyrlegeme; og da disse R. blev opfattede som Kultusgenstande, opstod den kirkel. Betydning af Ordet, som efterhaanden omfattede dels legemlige Rester saavel af Martyrer som andre hl. Mænd og Kvinder (uden H. til, om det drejer sig om hele, urørte Legemer eller de mindste udstykkede Partikler), dels Genstande, der har tilhørt saadanne eller været i legemlig Berøring med dem (ogsaa deres Martyrinstrumenter), dels Ting, der er bragt i Berøring med nævnte egentlige R. En særlig Klasse R. er saadanne, der menes at hidføre fra Kristus. Det tilsvarende gr. Udtryk er *Lipsana* (*λεψανα*). — Dyrkelsen af R. har til Forudsætning dels Helgentroen (II, 381), dels den ejendommelige fysiske Teori (der vel stammer fra den gamle Forestilling om de Dødes Nærværelse ved deres Grav), hvorefter Personlighedens Kraft vedblivende antages at hefte ved de legemlige Rester, ja kan forplantes fra disse Kraftcenter til andre legemlige Ting. Selv om derfor beslægtet Overtro kan have været til Stede i Menigheden fra ældste Tid, stammer Relikvie-Dyrkelsen, som kirkel. Fænomen, først fra 3. Aarh. og tager først i 4. Aarh. et saadant Opsving, at det giver Fromhedslivet et vulgærhedensk Præg. — Fra første Færd følte Menigheden Forpligtelsen til at skaffe Martyrerne et Hvilested (Ap. G. 8, 2), og efter rom. Ret har man, bortset fra Undtagelsestilfælde, ikke haft større Vanskeligheder derved. Ved Graven samledes man, maaske ogsaa fra ældste Tid, til Bøn for de døde og til Nadvermaaltid som Vidnesbyrd om Samfundet mellem alle de af Kristus frelst.

Naar Smyrna-Menighedens Brev om Polykarps Martyrium (155) betegner Blodvidnernes brændte Rester som dyrebare end Ædelstene og Guld, er det næppe mere end et stærkt Udtryk for den naturlige Pietet, og naar det erklærer, at Menigheden paa »Fødselsdagen« (Martyriets Aarsdag) vil samles i Fryd og Glæde ved Graven, mindes Martyrerne og opflamme andre til at holde sig rede, behøver denne Skik ikke at være noget nyt. De saakaldte Levkios-Akter (o. 170) vilde næppe kunne lægge denne Nadverskik tilbage til Aposteltiden, hvis den ikke i alt Fald var gammel og gængs. — Men andet Indhold faar denne Skik ved Martyrgravene, naar K.n antager (saaledes i alt Fald Dele af K.n o. 200, jvfr. Tertullian), at Blodvidnerne, modsat alm. Kr., straks efter Martyriet er indgaaet til Paradisets Herlighed for at være i umiddelbart Samfund med Kristus og nyde *refrigerium* (Vedervælgelse ved den himmelske Nadver) eller »herske med Kristus«. Som man tillægger de levende Bekendere, som »Guds Venner« i særlig Forstand, en Aandsbesiddelse, der gav dem Ret til Syndstilsigelse paa Guds Vegne (jfr. Cyprians Breve, der dog protesterer mod det sidste), tillægger man nu i 3. Aarh. de døde Bekendere Retten til ved deres Forbønner at skaffe andre Del i Saligheden (*refrigerium*); Gravnadveren blev den særlige Garanti herfor. Man flokkedes derfor til Nadveren i de over Martyrgravene opførte Celler eller »Martyrier« (i Afrika ogsaa kaldt *mensae* efter deres Nadverborde, hvis Form, som de nyeste Udgravninger har vist, var de alm. antike halvkredsformede Liggebænke, Sigmaers, med Bordpladen i Midten), og man forstaaer, at Valerian 257 forbød Adgangen til K.gaardene og deres Bygninger paa Gr. af den Begejstring for Martyriet, som disse Kulthandlinger særlig vakte. Martyrresterne i Graven blev nu »Panter« (*pignora*) i særlig Forstand, og Graven til *sanctuarium* (Helligdomme). Dyrkelsen af R. følger da med Helgendyrkelsen, og i det mindste under Diocletians Forfølgelse fandtes Kr., der havde R. i Privatbesiddelse, viste dem Kult og betragtede dem som Amuletter. I alt Fald denne Privatbesiddelse vakte endnu alm. Misbilligelse som en Krænkelse af Martyrlegemet, da K.n fastholdt, at R. burde lægges i Graven. Man hører endog, at man under Forfølgelserne med største Omhyggelighed søgte at opsuge det udgydte Blod med Svampe og Tørklæder, for at bringe det til Graven; men om Protesten mod selve Dyrkelsen var ligesaa levende, er et andet Spørgsmaal.

I alt Fald gik fra o. 350 K.n.s Ledere i Spidsen for Helgen- og R.dyrkelsen, der nu tog alm. Overhaand. Hedninger spottede vel over denne praktiske Polyteisme (ikke mindst den frafaldne Julian), ogsaa ud fra den antike Forestilling, at det døde Legeme er urent, og fra kr. Sider lod endnu alvorlige Advarsler (bl. a. fra ariansk Side, noget senere især Vigilantius), men K.n.s Mænd hævdede Skikkens Ret (ogsaa Forsvar ud fra G. og N. T., jvfr. Mk. 5, 27—30; Ap. G. 5, 15 f.; 19, 12), idet de bestemt skelnede mellem Martyr dyrkelsen og Gudsdyrkelsen; men Augustin stempler det dog som utiladeligt at bede for en Martyr, til hvem man alene bør anbefale sig til Forbøn, og naar det for-

tælles om Eneboeren Antonios, at han ønskede sin Grav ukendt, for at Legemet ikke skulde blive Genstand for overtroisk Dyrkelse, er dette sikkert et Vidnesbyrd om gængs Praksis. Nu begyndte ogsaa især i Orienten hyppige Overflytninger (Translationer) af Martyrlegemer fra de opr. Grave til de nye pragtfulde Gravbasilikaer, der delvis havde afløst de gl. Celler, ja selv til Bykirker, og under deres nu faste Alterborde indrettedes nye Grave (jvfr. Henvisningen til Joh. Aab. 5, 9). Kirkerne faar nu Navne efter R. R.ne svøbtes i Silke eller indfattedes i Guld eller lagdes i kostbare Skrin. Ved Graven brændte dyrebare Lamper. Forbindelsen af en saadan Helgengrav med et Alterbord (*confessio*, jvfr. Art. Alter, I, 62b, hvor Linie 1 f. bør læses: »siden 4. Aarh. oprettes Altre i umiddelbar Forbindelse med Grave og anses for en Betingelse for at fejre Evkaristien deraf«) er Oprindelsen til K.krypter og til Sarkofagform af Altret, gennem hvis Gitterværk man saa kunde se ind til R. eller Skrinet. I det mindste i den afrik. K. viser dog Fund, at man længe bibeholdt Liggenadverbordene, men ogsaa i disse gemtes R. (et Bord fra Tixter med Indskrift fra 359 havde Jord fra det forjættede Land, R. af Peter og Paulus og forsk. afrik. Martyrer, hvortil senere føjedes et Stykke af Korsets Træ; tvivlsomt er alene, om disse Martyr-R. var andet end Genstande, der har berørt de egentlige R.). Vesten, navnlig Rom (næppe Milano), vægrede sig stadig ved at forstyrre Gravfreden ved Translationer; derimod odelagde man uden Betænkelighed Masser af kr. Grave for at opnaa den umiddelbare Forbindelse mellem de nye Kirkers Alterplads og Martyrgravene (den i Domtillakatakomben mellem 390—95 opførte treskibede St. Akilleus- og Nerevs-Basilika er anlagt saa dybt i Katakomben, at en stor Del af de øverste Gallerier er helt bortgravede). Iveren efter R. medførte nu de mærkeligste »Opdagelser« (visse af disse Fund henføres med tvivlsom Ret til Constantins Tid f. E. Fundet af Jesu Kors). Ved særlig »Inspiration« genfandt berømte Bisper bortkomne R. (i Milano fik Ambrosius o. 386 Aabenbaring om Martyrerne Gervasius' og Protasius' Grave); ogsaa gl.-testl. Hl. opdagedes og flyttedes til Kirker. Hvilken Begejstring saadanne Fund vakte, vidner Hieronymus om: da Arkadios 406 førte »Profeten Samuels« R. fra hans Grav, mødte den ene Folkeprocession den anden ligefra Palæstina til Kalkedon. Theodosios d. st. havde vel 386 forbudt Krænkelsen af Martyrgraves Integritet eller Udstykning af R. og Handel med dem, men R.sygen lod sig nu ikke stanse. Selvfølgelig var mange R.s Ægthed yderst mistænkelig, og Augustin advarer allerede mod omreisende Munk, der solgte tvivlsomme R.

En Mængde Vidnesbyrd fra 4.—5. Aarh. viser, hvilken Rolle i Fromhedslivet R. nu spillede. Man trængtes om at faa sin Grav nær ved Martyrer (*ad sanctos*, jvfr. Katakombindskriftter), for at opnaa de hl.s Værn: »I hl. Martyrer, der er nærværende her, værer velnsindede og modtager i eders Skød Gregors Forældre« siger Gregor fra Nazianz. »Hvor Martyrben er jordede, flyr Djævlene som fra Ild og fra utaalelig Straff«, siger Kryssostomos. Enhver,

der berører hl. Martyrer Ben, faar en Hellighedsmeddelelse paa Gr. af den Legemet iboende Naade (Basillos d. st.); og Fortællingerne om Undergerninger ved R. bliver stadig hyppigere. Man valfarter derfor til Gravene (*ad limina sanctorum*), kysser R. eller Skrinet, tænder Lys, hælder Balsam eller Olie over Graven (i Katakomberne er fundet Grave med Tragter dertil), drak til Helgenens Ære og udgød Libation eller strøede Blomster efter hedensk Skik. Ved Gravene hang Votivgaver (»Anatemata«) til Tak for Værn paa Rejser eller for Helbredelser f. E. Guld- og Sølvfigurer, Hænder, Fødder osv. (Theodoret). Støvet opsamles ved Graven og gemmes som Amulet eller sendes som værdifulde Gaver til Venner (Gregor fra Nyssa). Ved Helgenfesterne strømmede Masser til fra Land og By (Paulin fra Nola), »som Bier af Kubers« (Basillos d. st.), paa Landevejene trængtes man som Myrer (Gregor fra Nyssa). Den store Indstrømning af Hedninger i K.n havde imidlertid gjort Nadverfesterne med Agaperne ved Graven til hedensklignende Fester med Svir og Dans og uanstændig Sang (Augustin), og K.n søgte længe forgæves at modarbejde dette ved Indførelse af Vigilier (Vaagenætter med Ps.sang, Bøn og Skriftlæsning) inden Festdagen eller ved at indskærpe Forskellen mellem Agaperne, ved hvilke Fattigfolk bespistes, og den egentlige Evkaristi. Augustin taler om daglige Drikkelag i St. Peters Kirke ved Rom, og i Afrika var det ikke bedre; ogsaa Theodoret kender de støjende Gilder og Dansen ved Helgengravene, og den saakaldte Evseb fra Alexandria (5.—7. Aarh.) klager over, at Folk forsomte Vigilien, og medens Præsten indenfor bad for dem og indvie Kristi Legeme, fraadse de, til de var døddrukne. Berømte Prædikanter fejrede iøvrigt nu Triumfer ved deres Helgenprædikener, og Digtere som Prudentius og Paulinus fra Nola priste i stærkeste Udtryk Helgenerne, og fra begge disse gives talrige Vidnesbyrd om R.-dyrkelsen; Tilstedeværelsen af R. anses nu for en Sikring af hele Menigheder og Byer.

I Østen havde K.n.s Ledere siden 4. Aarh. sønderdelt R., og Theodoret forsvarer det med, at den ringeste Partikel ejer hele Legemets Kraft; man forlangte derfor nu snart R.s Tilstedeværelse i en Kirke for at indvie den; i Vesten ønskede Ambrosius det samme; men selv efter, at Nikaæmødet 787, foruden at stadfæste R.- og Billeddyrkelse, havde forbudt Bisper under Straf af Exkommunikation at indvie Altre uden R., er det tvivlsomt, om Befalingen helt kunde gennemføres. — I Vesten modsatte Rom sig i alt Fald længe saavel Translation som Sønderdeling. Da Justinian ønskede romerske R. til Apostelkirken i Constantinopel, sendte Hormisdas ham noget af Peters Lænker og af Laurentius' Rist, og endnu Gregor d. st. sendte R.søgende Tøj, der havde indhyllet R. (*Brandeum*) eller berørt Graven, Olie eller deslige, og erklærede, at hele Vesten ansaa det for Sakrileg at splitte R. Men ellers delte Vesten ganske Troen paa R. som Kraftcenter; ikke mindst Frankrig i Merovinger-tiden er Typen paa groveste R.overtro; i Kirkerne ligger de vanvittige om Natten for at helbredes ved »Inkubation« af de hl. ved

deres R., og Fortællingerne om R.-Undere eller Straf for Krænkelser af de hl., som R. repræsenterer, er talrige. I denne tøjesløse Tid er egentlig Troen paa og Frygten for R. som Kraftcenter den væsentligste Regulator for Moralivet. — I 7. Aarh., da Roms stadig tiltagende Ødelæggelse gjorde Adgangen til Katakomberne usikker, begyndte man her Translationer i stor Stil. Allerede 609 førtes 28 Vognlæs R. til Panteon (man gik nu ud fra, at Katakombernes Grave i Alm. var Martyrgrave), og i de følgende Aarh. vedblev man at ødelægge Gravene. 817 kunde man saaledes føre o. 23,000 »Helgener« til Sta Prassede. Hermed skabtes Forudsætningen for, at alle Altre ogsaa i Vesten kunde forsynes med R., hvor mange Altre der end var i den enkelte Kirke, navnlig da man nu ogsaa i Romerkirken udparcellerede »Helligdommene« i de mindste Splinter. Selv i Kirkemure kunde man nu indmure R. ved Bygningen. Navnlig Klostrene N. for Alperne skaffede sig dyrebare R. fra Rom og blev derved Valfartssteder i stor Stil. Paa Karolingertiden drev Gejstlige i Rom en R.handel i stor Stil, selv om man officielt fastholdt, at R. altid gaves gratis. En Type paa en saadan R.forsyner var den Kardinaldiakon Deusdona, der bl. a. skaffede Einhard (I, 732) saa glimrende R. til hans Kloster i Mulinhausen i Odenwald, at det fik Navnet Seligenstadt. Flere Gange omtales det, at Befolkningen i Rom lavede regulært Oprør, naar det rygtedes, at berømte R. var bragt bort. — Vel havde den ældre Middelalder ogsaa enkelte Bekæmpere af R.overtroen (Agobard fra Lyon, Claudius fra Torino), men Koncilier indskrænker sig væsentlig til at bekæmpe Handel med R. og de ret hyppige Tyverier (saadanne begik ofte Gejstlige eller Munke; fra en noget senere Tid hører vi f. E. om engelsk Tyveri af Albans-R. i Odense). Tyverier begünstigedes ved den nu alm. Skik at udstille R. paa Altret i Skrin eller Gæmmer, hvilket iøvrigt gav Anledning til en blomstrende Kunstindustri, der har frembragt fortræffelige og pragtfulde Arbejder, ikke mindst i hamret Metal eller i Smeltarbejde (Emalje). I Alterbordenes Plader indrettedes ellers et lille Gæmme (»Graven« *sepulchrum*) til R., som vi endnu træffer det i mange af vore Kirker. De stadige R.bedragerier medførte, at K.n prøvede R., navnlig, ogsaa naar det drejede sig om nye Hl., ved Ild: de ægte sprang af Ilden eller led intet; sikre Kendetegn var ogsaa Vellugt eller Helbredelser ved dem. Siden Oldtiden var det Bispens Forret at prøve R. (om »ægte« R. udstedtes en »Autentik«: *littera autentica*), og indtil 12. Aarh. ansaa ogsaa Bispens Kanonisation for tilstrækkelig for nye Helgeners Vedkommende; men 1170 forbeholdt Alexander III Paven denne Ret (selv, efter at man skelner mellem Beatifikation og Kanonisation, er begge forbeholdt Paven), og Innocents III, der paa Lateranmødet 1215 paabød, at R. i Fremtiden kun maatte forvares i særlige Skrin eller Gæmmer og aldrig udstilles til Salg, vilde ogsaa forbeholde Paven Retten til at prøve nye R. Dette kunde dog ikke gennemføres, og Tridentinerkonciliet har godkendt Bispens Ret til at udstede »Autentik«. — Middelalderens Skolastikere (navnlig Thomas fra Aquino)

har systematiseret den gængse kirkel. Lære om R.

Ved den senere Middelalders Aftadspraksis tog R.dyrkelsen om muligt et endnu større Opsving, idet K.n knyttede særlig specificeret Aftad til R. ved deres Udstilling. Kirkel. Velgørere anlagde nu ofte R.-Samlinger i stor Stil med Kataloger, der gjorde Rede for den Aftad, de meddelte. Berømte R.-Samlere var f. E. paa Reformationstiden Kardinal Albrecht af Mainz (Skatten i St. Moritz i Halle) og Kurfyrst Friedrich den vise (Slotskirken i Wittenberg). 1521 ejede St. Moritz i Halle ikke mindre end 21,441 R.partikler og 42 hele Legemer, der tilsammen repræsenterede en Aftad paa 39,245,120 Aar, 222 Dage samt 6,540,000 Quadrager (S. 670), hvortil dog endnu kom for hver af de 9 Afdelinger, hvori de udstilledes, en særlig Aftad, der tilsammen beløb sig til 4800 Aar, 228 Dage og 800 Quadrager; ikke uden Grund sagde »Helligdomsbogen«: »salig den, der bliver delagtig der!« Sjældne Ting fandtes ogsaa iblandt disse R.: Partikler af Jesu Legeme, den Svededug, Kristus brugte, da han opstod, R. af Patriarker, Profeter, Martyrer, Konfessorer, Paver, Bisper osv.; her fandtes noget af den Jord, hvorfra Gud skabte Mennesket, det Garn, Maria spandt under Bedudelsen, et Stykke af Træet, hun hvilede under paa Flugten til Ægypten osv. R.ne opbevaredes i 353 Relikvarier af Guld, Sølv, Elfenben, Krystal, Glas, andre var Strudsæg, Gribklær, »Perlemødre« (Muslingeskaller); mange havde været profane Skaale; det meste straaled med Ædelstene og Perler. Formen var yderst vekslende: 67 Sølvbilleder, mange forestillede Arme eller andre Legemsdele, talrige Kors, Skibe osv.; det repræsenterede svimlende Summer. Mod disse R.s Udstilling skrev Luther 1521 (»Mod Afguden i Halle«). Ogsaa i Norden havde ret gode Samlinger, i Lunds Domkirke f. E. Marias Særk (»den hl. Jomfrus Ble«), der hjalp fødende Kvinder til Forløsning. Selvfølgelig var det allermoste højest dubiøst, ligesom talrige Dubletter forekommer, dog næppe i saa vid Udstrækning, som man ofte har ment, da Fortegnelsernes Meddelelser om et Hoved eller Arm oftest betyder, at man ejede en ringe Splint, der saa gemtes i et Relikvarium af paaældende Form.

Ref. optraadte skarpt mod R., og Masser af Skrin er gaaet i Smeltediglen eller plyndret. Trods den ved Ref. vakte Forargelse har Romerk. imidlertid fastholdt saavel den gl. Lære som Praksis, og kun sparsomt har der lydt Protester (Oplysningstiden: Josef II og Synoden i Pistoja; Reformkatoliker som Ronge; Gammelkatolikerne). Tridentinerkonciliet (Sessio 25) fastholder som kat. Trossætning, at der tilkommer R. rel. Kult, og at denne Kult er nyttig for de troende, som R.-Underne bevise; ogsaa Katechismus Roman. fastholder derfor Læren, og den praktiske Kult er selv i vore Dage blomstrende, som Valfarter til berømte Udstillinger af R. viser (Tilbøjet til den hl. Kjørtel i Trier eller den lignende i Torino, der paa-staa at have et ægte Jesusbillede, fremtaaet som et Slags negativt Fotografi). Teoretisk fastholdes den betydningsfulde Forskel mellem *veneratio*, R.dyrkelse, og *adoratio*, der tilkom-

mer Gud. For offentlig at udstilles, maa R. stamme fra en beatificeret eller kanoniseret Helgen, eller R.s Ægthed maa paa anden Vis være godtgjort eller være gammelt anerkendt. Ved Tvilstilfælde afgør Kardinalkongregationen »for Indulgenten og R.«. Denne bestemte 1643, at den gamle Skik at »døbe« ukendte R., ved at tillægge dem et og andet Helgen-navn, skulde ophøre. 1878 søgte Leo XIII at standse R.handel, og 1881 og 83 manede Paven til Forsigtighed mod »uægte« R. Med H. til Nutidens talrige Fund af Martyr-R. ved Katakombegravninger forholder det sig saaledes, at man op til vore Dage har antaget Tilstedeværelse af en saakaldt »Blodampul« (sikkert saa godt som altid en Ampul med Nadvervin) for ubedrægligt Kendetegn paa, at Graven indeholdt en Martyr. — Med H. til den Dyrkelse, en Katolik skylder R., skelnes mellem Kristi R. (som udmærkede, *insignes*, i særlig Forstand), der ikke maa opbevares i Gæmme med andre, og som f. E. i Procession bæres under Baldakin, og Helgen-R., der kun er *insignes*, naar hele Legemet haves eller den Del, der særlig led ved Martyriet. Naar *Sanctissimum* (Herrens Legeme) udstilles paa Altret, kan R. ikke samtidig udstilles. R.skrin vies ved en særlig Benediktion. — Den orientalske K. udstiller ikke R. Enkelte russiske Sektor forkaster R.troen. En græsk Forf. som Metrofanen Kritopulos var klar over, at mange R. var falske, navnlig da adskillige Helgener ellers vilde faa 3—4 Hoveder eller blive flerfødde. (Art. R. i F. X. Kraus, Realencyklopædie der chr. Alterthümer II, og i Wetzer og Welte, Kirchenlexikon² X; Augusti, Denkwürdigkeiten XII, 262f; Art. Agape i Dictionnaire d'archéologie chr. I; St. Beissel, Die Verehrung der Heiligen und ihrer R. in Deutschland, 1890—2; C. A. Bernoulli, Die Heilige der Merowinger, 1900; J. Guiraud, Le commerce des reliques au commencement du 9. siècle i »Mélanges G. B. de Rossi«, S. 73f; P. Kalkoff, Ablass u. Reliquienverehrung der Schlosskirche zu Wittenberg, 1907; P. Redlich, Card. Albrecht v. Brandenburg u. das Neue Stift zu Halle, 1900). J. O. A. Reliquarium, Relikvieskrin eller -gæmme, se Relikvier.

Relly, James, f. o. 1722 i Wales, blev vak ved Whitefields Prædiken under hans Ophold dér o. 1741 og optraadte derefter selv som Prædikant. Efter faa Aars Forløb brød han med sin aandelige Fader paa Grund af Læreforskelle, ligesom han ogsaa optraadte mod J. Wesley. Han lærte, at alle Mennesker vil blive frelste, fordi Kristus er død for alle; men ved den ensidige Fremhævelse af Guds Kærlighed svækkede han Krdmmens etiske Alvor, hvorfor Wesley betegnede ham som Antinomist (I, 104). Han tog Ophold i London, hvor han efterhaanden holdt Forsamlinger flere Steder. Hans Tilhængere udsondrede sig ikke som en Sekt, men hans Discipel, John Murray, rejste til Nordamerika og grundede dér det Samfund, der kaldes Universalister (s. d. Art.). R. udgav flere rel. og polemiske Skrifter og sammen med sin Broder John en Samling originale Psalmer og aandelige Sange. De er nu kun lidet kendte i England, men optrykkes i Amerika. Han døde 1778. C. E. F.

Remalja, Kong Pekahs Fader (2 Kong. 15, 25; Jes. 7, 1). Omtalen i Jes. 7, 4, 5, 9; 8, 6 tyder paa, at der ikke har været noget anseligt ved ham.

Rembert, se Rimbort.

Rembrandt, Harmensz van Rijn, hollandsk Maler og Raderer, f. i Leiden 15. Juli 1606 (1607?), d. 1669 i Amsterdam. R. var Søn af en velhavende Møller, gik nogle Aar i Lære hos et Par mindre betydelige Kunstnere og flyttede 1631 til Amsterdam, hvor han 1634 giftede sig med Saskia van Uilenburgh, med hvem han levede en Række overvættede rige og lykkelige Aar, men efter hendes Død (1642) begyndte hans Trængselsaar. Omslag i Modsmagen i Forbindelse med hans letsindige Mani for at samle paa Kunstværker og Kuriositeter bragte ham endog til Fallit (1656), og sammen med sin tidligere Tjenestepige, Hendrikje Stoffels, levede han halvejs forglemt; men hvad han i Behandling af rel. Emner har frembragt i disse senere Aar, hører til hans ypperste Arbejder. Hos R. kan man med Rette tale om en »prot. Malerkunst«. Som kunstnerisk staaer han kirkl. uafhængig af al Tradition. Heller ikke engang malede han sine bibelske Billeder til Kirker, hvorfra de reformerte Grundprincipler holdt dem borte, men for Hjemmet. En søgte evang. Skildring af et kr. Hjem har han givet i »Mennonitpræsten Anso« (Berlin). Talrige Emner har han hentet fra G. T., der spillede saa stor en Rolle i det reformerte Holland: Abrahams Offer, Jakob og hans Sønner, Boas og Rut (»Jødebruden«), Samsons Hlst., Daniel (Glyptoteket, Kbhvn), Tobias osv. Men ikke mindst har han i sine Fremstillinger af nytestl. Emner fundet Udtryk for en ejendommelig og søgte evang. Opfattelse (»Fremstillingen i Templet«, Haag; »Nedtagelsen af Korset«, München; »Den barmhjertige Samaritan«, Louvre). Fremfor alt har han i Fremstillingen af Kristusskikkelsen naaet en Følelsens Inderlighed og overbevisende Sandferdighed, der vel kun har et Sidestykke hos Fra Angelico. Gripende er hans Skildring af Kristus, der trods sit stakkels svage Legeme paa sine bare Fødder gaar ud for at prædike Evangeliet for syge og fattige (Raderingerne »Kristus helbreder syge«, det saakaldte Hundred-gyldenblad, og »Kristus prædiker for Folket«) og selv efter Døden trøster sine bedrøvede Disciple (»Kristus i Emmaus«, Kunstmusæet i Kbhvn). Ofte karakteristisk for hans bibelske Billeder er de mange, ejendommelige, jødiske Skikkelser, hvortil han hentede Modellerne i Amsterdams Jødekvarter. Hans Raderinger, hvori han med kun sort og hvidt har opnaaet en Lysvirkning (hans vidunderlige Clairobscur), der deri ikke staaer tilbage for hans Malerier, er uovertrufne. — Efterretningerne om R.s Liv er ret spredte, men i sine Selvportrætter, fra de lykkelige Aar til de trange, har han efterladt sig en Selvbiografi, hvortil Verden neppe kender Mage. Talrige Monografer, saaledes af Voetsmaer (2. Udg. Haag 1877); E. Michel (Paris 1893); Th. Bierfreund (Kbhvn 1900).

S. A. B.

Remet, By i Issakar (Josva 19, 21); kaldes ogsaa Ramot (1 Kron. 6, 58 [73]) og Jarmut (Josva 21, 29). Belliggheden ukendt.

Remfan eller **Refan**, Stjernen og Guddommen Saturn (Ap. G. 7, 43 og Am. 5, 26 i LXX). Navnet er kun en ved Fejlæsnings (R i Stedet for K) opstaaet Korruption af Kajvan (II, 711), Kevan.

Remi, se Remigius.

Remigius, den hl., Biskop af Reims, d. senest 1. Okt. 535, skal have beklædt Bispestolen mere end 70 Aar; han antages for at være den, der navnlig bevirkede Frankerkongen Clovis's (I, 524) Omyndelse til Krdommen og døbte ham. Da Hinkmar af Reims 869 skulde krone Karl den skaldede, betjente han sig af en Salveolie, som han paastod var anvendt ved Clovis's Daab og bragt den hl. R. paa overnaturlig Maade af Helligaanden. Ved dette Bedrageri haabede man at kaste det legitime Skær over den vestfrankiske Konges Ret til Lothrigen. Den berømte Flaske med Salveolien opdukkede atter 1179; 1793 sønderbrød »Borger« Rühl Flasken som et »Skændselsmindesmærke, skabt ved Præstedømmets gemene Bedrageri«. Ogsaa det Brev fra Hormisdas, der overdrager R. det pavelige Vikariat over Gallien, er en forfalskning af Hinkmar. R. skal have været ivrig for at hæve den kirkl. Tugt og for at vinde Arianere og Hedninger i Gallien for den kat. K. »Gregor af Tours berømmer ham som Prædikant, og det Vita af R., som han benytter (siden ogsaa Interpoleret og forfalsket af Hinkmar), priser R.s Nidkærlighed for Klosterlivets »Jomfruelighed« og andre gode Gerninger. 4 Breve af R. er bevarede samt hans Testamente. R.s Grav blev en af Frankrigs mest besøgte Helgengrave, og Fortællingen om talrige Mirakler er knyttet til den. Helgendag 1. Okt.

J. O. A.

Reminiscens kaldes 2. Søndag i Fasten efter Begyndelsesordet i den gl. Introitus »R. miserationum tuarum«, Ps. 25, 6.

Remobot kaldes nogle smaa syriske Eremit-samfund i 4. og 5. Aarh., hvis tøylesløse Liv Hieronymus omtaler. De svarer til de ægyptiske saakaldte Sarabaiter, der heller ingen Regler fulgte.

Remonstranter (*Remonstrantsche Broederschap*), nederlandsk Kirkesamfund. Aaret efter Arminius's (I, 144) Død, 1610, samledes hans Venner og Tilhængere om et Skrift, der var forfattet af Uytenbogaert (s. d. Art.), og hvori Arminianismens Hovedanskuelser var fremsat. Dette Skrift kaldtes Remonstratie, og efter det fik dets Tilhængere Navnet R. De forsvarede sig heri mod at ville forandre Religionen, men appellerede til en Synode og kritiserede den bestaaende kirkl. Anskuelse paa 3 Punkter. For det første vilde de genneføre et rent Skriftprincip og afviste derfor Tanken om Symbolerne som uforanderlige Rettesnore for Troen uden dog dermed at forkaste Symbolerne helt. Dernæst opponerede de i 5 Artikler mod den skarpe calviniske Prædestinationslære og søgte at skaffe Plads for Menneskeviljens Tilslutning: Guds evige Forudbestemmelse skulde gaa ud paa, at han ved Kristus vilde frelse dem, der tro; Menneskeviljen kan dog kun vinde Troen ved Naadens Hjælp, men Naaden er ikke ulmodstaaelig. Og endelig udtalte de sig om Øvrighedens Magt i kirkl. Anliggender. De vilde ingenlunde

fraskrive den verdslige Øvrighed al Magt indenfor K.n., men mente dog, at den kunde indskrænkes. De ortodokse, Konfessionalisterne, forfattede en Kontraremonstration, og Generalstaterne søgte nu at møgle. Modsætningen blev imidlertid skarpere og skarpere og antog snart politisk Karakter. Tilslidst sammenkaldtes Dordrechter-Synoden (1, 672), og den forkætrede R.nes 5 Artikler. Dette forhindrede dog ikke Arminianismen og dens teol. Aandsretning at brede sig baade i den engelske K. og i Frankrig, og særlig gennem Wesley har Modstanden mod Prædestinationslæren siden faaet vid Udbredelse ogsaa i de lavkirkl. engelske Denominationer. Mod de nederlandske R. gik man imidlertid efter Dordrechter-Synoden skarpt frem. Gudstjenester blev forbudte, og Præster, som ikke vilde ophøre at prædike, blev forviste. I Udlændigheden ordnede de forviste sig dog under Uyttenbogaerts og Episcopus's (1, 779) Ledelse, og Forbindelsen med de tilbageblevne Venner blev vedligeholdt. 1621 forfattede Episcopus en særlig Bekendelse, som dog ikke skulde være bindende for kommende Slægter, og som faktisk ogsaa senere tabte sin Betydning. Enkelte R. kom til Sverige og Danmark, og i Frederiksstad fik de med Hertug Frederik III's Tilladelse deres egen By. Efter nogle Aars Forløb stilnede Forfølgelsen i Hjemlandet dog af, Episcopus og Uyttenbogaert vendte tilbage, i Amsterdam og andetsteds byggede R.ne Kirker, og 1632 kunde Uyttenbogaert grunde et Slags Kirkesamfund ved et Møde i Rotterdam. Samfundet blev ganske vist ikke officielt anerkendt, men kunde dog ordne sig og bygge Kirker. Oprindelig talte det 40 Menigheder, og det ledes af Repræsentanter, som kom sammen hvert Aar. Saavidt muligt undgik man faste Regler for Gudstjenesten, og der var ingen fast Bekendelse. Et Præsteseminarium blev grundet i Amsterdam, og R.ne fik i Tidens Løb adskillige betydelige Teologer. Men deres løse Samfundsbygning ydede kun ringe Værn mod andre Læretyper og mod Rationalismen. 1795 anerkendtes R.ne som et selvstændigt K.samfund, og Aaret efter gjorde R.ne et mislykket Forsøg paa at samle alle Protestanter. Under det franske Herredømme gik det tilbage for R.ne, men senere gik det atter frem, og deres Seminarium har i det 19. Aarh. haft flere fortærfelige Ledere. 1904 talte R.ne 26 Menigheder, hvoraf de 13 i Zuidholland, med 20,807 Medlemmer. Samfundets Styrelse (*Algemeene Vergadering*) samles aarlig i Maj eller Juni i Amsterdam eller Rotterdam; den bestaar af Lærerne ved Seminariet i Leiden, de tjenstgørende Præster, de 6 Medlemmer af den staaende »Commissie« for Broderskabets Sager samt Kuratorer og Kasserere for dets Pengevæsen. R.nes K. nyder delvis Statsunderstøttelse (Præsternes *Rijkstractement*). Menighederne er delt i 4 »Klasser«. (J. Regenboog, »Hist. der R.«, Amsterdam 1774—76; J. Tideman, »De R. Broederschap«, Haarlem 1847; H. C. Rogge i Realencykl. f. prot. Theol.⁸ XVI; Nieuwkerkelijk Handboek, 1904, S. 347f.). A. Th. J.

Renaissance, se Art. Humanisme, Reformation.

Renaissancestil, se Bygningskunst, I, 428.

Renan, Joseph Ernest, fransk Orientalist og Religionshistoriker, f. 27. Febr. 1823 i Tréguier i Bretagne, d. 2. Okt. 1892 i Paris. R. mistede tidlig sine Forældre og opdroges af sin sødte Søster Henriette. Han blev først være Præst og begyndte at studere Teol. paa Seminariet St. Sulpice i Paris, men »hist. Kritik« bragte ham i Strid med Dogmerne, hvorfor han skiftede Studium og kastede sig over orientalske Sprog (1846). 1906 er udgivet »Cahiers de jeunesse, 1845—46«. Et Par sproghist. Afhandlinger skaffede ham Akademiets Pris; 1850 foretog han en Rejse til Italien; 1860 fik han af Regeringen overdraget Ledelsen af en videnskabelig Ekspedition til Syrien, og efter sin Hjemkomst blev han Prof. i Hebraisk og Syrisk ved Collège de France (1862). Aaret efter udgav han sin berømte Bog *Vie de Jésus* (senere i mangfoldige Opl., overs. paa næsten alle europæiske Sprog). R. gaar her i Tübingerskolens Spor, men der er langt mere Liv og Menneskelighed i hans end i hin Skoles abstrakt tegnede Jesus-Skikkelse. R. fremstiller Jesus som et Produkt af det jødiske Lands og Folks ejendommelige Forhold og hans egen individuelle Udvikling. Evangeliet Beg. er en Hyrdeidyl paa Baggrund af Galileas dejlige Landskaber; først efter Mødet med Døberen og i Judeas tørre Egne bliver Jesus Omvendelsesprædikanten. Jesus staar paa den menneskelige Storheds højeste Tinde, hvor Ingen vil naa ham; i den Forstand er han »guddommelig«. Jesu Fortjeneste er at have skænket Menneskeheden Læren om Sjælens Frihed og den sande Religions Idé (udtalt i Joh. 4, 23). — Bogen er lævrigt nærmest en Roman, skreven i et fængslende Sprog med henrivende Naturskildringer, og det er især disse Egenskaber, der forklarer dens store Udbredelse, der var større, end den efter sit egentlige Værd fortjente. Den fremkaldte en Mængde Modskrifter (af Oosterzee, Beyschlag, E. Scherer, Coquerel, Freppel o. m. fl.), og paa de franske Biskoppers Foranledning fratog Regeringen R. Professoratet (11. Juni 1863). Efter Napoléon III's Fald kom han tilbage til Collège de France (Dec. 1871), for hvilket han fra 1884 til sin Død var Administrator. 1878 blev han Medlem af det franske Akademi. Imidlertid havde han fortsat sit Studium af Urkræmmens Hist. Under Fællestittlen *Histoire des origines du christianisme* udgav han en Række Monografer: Les apôtres (1866), St. Paul (1869), L'Antechrist (1873), Les Évangiles (1877), L'Église (1879), Marc-Aurèle (1882), Index général (1883). For Apostlen Paulus har R. ingen Forstaaelse; han skildrer denne som den hæsligste Jøde, ogsaa af ydre Udseende; »med Pauli første Brev begyndte Kræmmens Forfald«. R.s sidste større Værk er *Histoire du peuple d'Israël*, I—V (1887—94). Af et paatænkt større Værk, *Histoire générale des langues semitiques*, udkom kun Bd. I. Af hans filos. Arbejder bør nævnes: L'Avenir de la science (fra 1848, udg. 1890); Études d'histoire religieuses (1857); Dialogues philosophiques (1876); Nouvelles études d'histoire relig. (1884). R. har næppe i videnskabelig Henseende ydet meget ud over den tyske Kritiks Resultater, men hans Aandsklarhed og glimrende Fremstillingsevne skaffede

ham Læsere rundt om i det dannede Europa. Hans Betydning som religionsfilos. Tænker ligger nærmest deri, at han er bleven Repræsentant for en vis Retning i Tiden, som man ikke uden Grund har kaldt »Renanismen«. Der er i hans personlige Livsudvikling flere Linjer, hvis indre Forbindelse vel maa søges dels i en ham som Bretagner medfødt, dørv Sandhedskærlighed, dels i Bruddet med den K., som han som ung beredte sig til at tjene. R. har selv skildret sin Barndoms- og Ungdomstid i »Souvenirs d'enfance et de jeunesse« (1883); et tiltalende Billede af hans Karakter giver Brevvekslingen med Søsteren Henriette, »Lettres intimes«, hvori er optaget »Ma soeur Henriette« (1896). Jvfr. Millouid, La religion de R. (1891); Séailles, E. R. (2. Opl. 1895); R. Allier, La philosophie de E. R. (2. Opl. 1903); G. Sorel, Le système historique de R. (1906). S. A. B.

Renata af Ferrara (Renée de France), Hertuginde, Datter af Ludvig XII af Frankrig, var født 1510. Efter at have faaet en fortrinlig Opdragelse blev hun 1528 forlovet med Ercole (Herkules) af Este, Hertug til Ferrara. R. er bleven berømt for sin Aandrighed og den Støtte, hun ved sit Hof i Ferrara ydede ikke blot Renaissancen, men ogsaa de ref. Bestræbelser. 1536 gjorde Calvin et Ophold i Ferrara, og 1541 begyndte hun med ham en Korrespondance, der varede til hans Død. 1542 naaede imidlertid Modref. Ferrara, og hendes ref. Sympatier mishagede ogsaa hendes Mand, der endog fratog hende hendes Børn og berøvede hende Friheden. Efter hans Død 1559 vendte hun tilbage til Frankrig, først til Paris, siden til Montargis, hvor hun gjorde sit Slot til et ref. Fristed og aabenlyst støttede Hugenotterne. Under Bartholomæusnatten var hun ved et Tilfælde i Paris, hvor det lykkedes hende at frløse et Par Hugenotter. Hun døde 12. Juli 1575. (B. Fontana, R. di Francia I—III, 1889—99, med righoldigt Kildemateriale; Rodocanacchi, Renée de France, Paris 1896). S. A. B.

Renato, Camillo, radikal ital. Protestant, f. paa Sicilien, fordrevet paa Grund af sin Kritik af Romerk.n., fandt 1542, som mange af Ref.stidens prot. Italienerne, et Fristed i Veltlin, der siden 1512 hørte til Graubünden. Under sit Ophold i Chiavenna (siden 1545) kom han i heftig Strid om Sakramenterne med Stedets evang. Prædikant Agostino Mainardi. Nadveren var for R. kun et Bekendelsestegn, Daaben var egentlig nyttig, Barnedaab Overtro, og den i Romerk.n. modtagne Daab endog antikristelig. Den kirkel. Treenighedslære kritiserede han skarpt. Kristus var ikke syndfri, og Forsoningstanken kunde han ikke bruge. Derimod talte han meget om Genfødsel og Aandens Virken derved, men som en Fornuft-fornyelse; paa Grund af denne Genfødsel antog han Navnet »Renato«. Flere Synoder fordømte hans Lære og søgte at udelukke hans Tilhængere; men Striden blev langvarig og ødelæggende for Landet. Forbundsdagen forbød 1570 alle »Arianere og Anabaptister« at bo i Landet, men den radikale Protestantisme vedblev at have Raaderum. Medens Protestanterne ikke kunde enes, voksede Romerk.n. sig stærk, og 1620 gjorde sluttelig det frygtelige Veltliner-

mord Ende paa al Protestantisme. — R. levede endnu i Beg. af 1570'erne som blind i Caspano. Den bekendte Lello Sozzini, der siden 1547 havde staaet ham nær, maa opfattes som Viderefører af hans Tanker. J. O. A.

Renaudot, Eusèbe, f. 1646, d. 1720, lærde fransk Orientalist og rom.-kat. Teolog. Har skrevet de aleksandrinske Patriarkers Hist., udg. en Samling af orientalske Liturgier, kæmpet mod den gr. K.s Nadverlære og ført en heftig Polemik mod Bayle i Anledning af dennes »Dictionnaire«. V. L. P.

Renegat (Fornægter). Udtrykket bruges i Alm. om Personer, der opgiver deres Religion, men især om Kr., der træder over til Islam.

Renì, Guido, italiensk Maler og Raderer, f. 1575, d. i Bologna 1642. R. stod i Beg. under Indflydelse af Naturalisterne (stærkt fremtrædende i »Peters Korsfæstelse«, Vatikanet), men senere søgte han at virke ved udsøgt Formbehandling og mere Ynde. En Tid nød han til Overflod Publikums Gunst og drømte selv om at spille en lignende Rolle for Pave Paul V som Raffael og Michel Angelo paa Julius II's og Leo X's Tid. Han opnaaede ogsaa ved sine utvivlsomt rige Evner en Virtuositet baade teknisk og i Farvebehandling, der gør ham til den betydeligste blandt de Eklektikere, til hvis Kredts han hørte, og blandt Malerierne fra hans bedste Tid findes der virkelige Mesterværker (det berømte Loftsmaleri »Aurora« i Pal. Rospioglio, Rom). Men den Friskhed og personlige Grebthed, der savnes i det 17. Aarh.s Nedgangskunst, savnes ogsaa i R.s Kunst, der derfor ikke helt formaar at gribe. Navnlig gælder dette den indholdstomme Massefabrikation, hvorpaa han i de senere Aar indlod sig for at kunne afbetale sin Spillegæld. Blandt hans betydeligste rel. Arbejder maa særlig fremhæves det storladne »Kristus paa Korset« og det dramatisk ypperligt komponerede »Barnemordet i Betlehem« (begge i Pinakoteket i Bologna). Talrige er hans ofte gentagne Fremstillinger af gletst. Emner, og han har ofte fremstillet den lidende, torne-kronede Kristus — »Ecce homo«. Blandt hans Raderinger findes flere Fremstillinger af Madonna og den hl. Familie. S. A. B.

Rennod, Jens, norsk herrnbutisk sindet Præst, f. 1702, blev som Herskabstjener i Kra. vakt og gav sig derpaa til at studere for at blive Præst. 1733 blev han cand. theol. og udnævntes til res. Kapellan i Moss-Rygge; men endnu 1734 opholdt han sig i Kbhvn, hvor den herrnbutisk sindede Vennekreds har indskrevet deres Navne og opbyggelige Tanker i hans Stambog (K.hist. Saml. 3. R. I. 370 f.). 1737 forflyttedes han til Bergen, hvor han virkede med Iver og Kærlighed til sin Død, 1770; siden 1762 var han Stiftsprovst. Hans Forsøg paa at bringe Vækkelse i den sovende Menighed og hans opbyggelige Møder i Hjemmet, Fattighuset og Vægterhuset besvaredes i Beg. med Anklager mod ham for Separatisme, hvad der dog laa ham fjærnt (K.hist. Saml. 4. R. II, 765 f.). R. blev Hovedet for Vennerne af Brødermenigheden i Bergen, men siden hans Død var Kredsen stærkt i Tilbagegang. J. O. A.

Renouf, Sir Peter le Page, f. 23. Aug. 1822, d. 14. Okt. 1897, eng. Orientalist og Ægypto-

log. Studerede Teol. i Oxford; under Indflydelse af »The tractarian movement«, især Newman, gik han 1842 over til Katolicismen. 1855 blev han Prof. i Oldtidens Hist. ved det irske kat. Universitet; 1864 kastede han sig over Ægyptologien; samtidig afsattes han; brød med Ultramontanismen. Angreb 1868 (The condemnation of pope Honorius) Ufejlbarhedsdogmet. Fortsatte Kampen (The Case of pope H., reconsidered, 1869); faldt ikke til Føje, men sluttede sig heller ikke til Døllinger. 1866 blev han Overskoleinspektør. 1875 udgav han en gl. ægyptisk Grammatik; 1879 (Hibbert lectures) »Religion of Ancient Egypt«, hvor han er Max Müllers Discipel. 1885 kaldtes han til British Museums ægyptiske og assyriske Afdeling. Paabegyndte 1892 en (ufuldendt) Overs. med Kommentarf. »Dødebogen« (Art. R.) i Dictionary of Nat. Biogr., Suppl. III).

V. L. P.

Renquist, Henrik, finsk Præst, Bondesøn (Slægtnavnet var oprindelig Kukkonen) fra Ilomantsi i Karelen, f. 1. Aug. 1789. I 17-Aars Alderen kom han til Kuopio Skole for at læse til Præst, og under stor Fattigdom og mange Afbrydelser studerede han dér og i Åbo, til han endelig 1816 blev Student. I Kuopio stod han under Indflydelse af den i Nordre Savolaks begyndte pietistiske Vækkelse; i Åbo kom han i Kredse, der stod Herrnhutismen nær. Efter svære indre Kampe, der bl. a. ledte ham til et Selvmordsforsøg, lysnede det for ham, og det opmuntrede ham at komme i Berøring med vakte Præster, saasom E. Lagus og G. Rancken. Stockholm besøgte han 1813, 1815 og 1816 og kom i Forbindelse med Brødre-menigheden dér og med »Evangeliska sällskapet«, hvis Kommissionær for Finland han blev. Hans Universitetsstudier indskrænkede sig dog til det aller nødvendigste. 1817 blev han præsteviet og pers. Kapellan (Adjunkt) i Liperi (Libelits) i Nordre Karelen. I dette udstrakte Sogn med en vanrøgtet Menighed traf han en frygtelig Uvidenhed, Overtro og løse Sæder. Han prædikede, holdt Sammenkomster, uddelte Bibler, Psalmebøger og Traktater, ansatte Tilsynsmænd i Landsbyerne og haand-hævede Ktugt med stor Strengthed, bl. a. med Brug af Prygl. Snart fremkom der Vækkelser, og de vakte dannede et paa sin Vis organiseret Samfund i Menigheden. R.s Foresatte, Provst N. J. Perander, følte sig imidlertid lidet berørt af den mere eller mindre direkte Kritik af ham, som R.s Virksomhed indeholdt, og klagede 1820 til Borgå Domkapitel over R.s overdrevene Bods- og Andagtssøvelser sent ud paa Aftenen og Natten, hans Egenraadighed, Ringægt for sin Foresatte osv. Dette blev Indledningen til langvarige Trakasserier. R.s Sag blev forhandlet dels ved Provste- og Bispevisitationer, dels i Domkapitlet (der for at faa R. under nøjere Tilsyn 1824 forflyttede ham til Borgå Pedagogi som midlertidig Rektor), dels og særligt ved Herredsretten i Liperi, hvorhen R. endnu efter sin Forflyttelse til Borgå Gang paa Gang maatte rejse (o. 60 Mil). Den endelige Dom (1827) blev et Aars Suspension, offentlig Afbigt og Bøder. Den rel. Folkebevægelse, som R. havde foranlediget, og R. selv blev i denne reaktionære Tid endogsaa politisk mistænkeliggjort; haade fra Petersborg og fra Generalguvernørens Side

blev der grebet ind i Sagens Gang, og 1826 blev R. anbragt som Fængselspræst paa Svart-holm nærvæd Lovisa med et udtrykkeligt Forbud mod at fjerne sig fra Fæstningens Omraade. Trods alt fandt han ogsaa her Mulighed for Virksomhed, dels mellem Fangerne, af hvilke mange blev vakte og efter deres Frigivelse udbredte Bevægelsen, dels ved at forfatte og oversætte rel. Skrifter. 1836 valgtes og udnævntes han til Kapellan i Sortavala og kunde saaledes vende tilbage til sit Fødested Karelen. Hans 30-aarige Præstegerning her har efterladt dybe Spor i Befolkningens Sæder og Liv. I hans Præstegaard samlede særlig om Lørdagen og Søndagen store Skarer af Sognebørn og Folk langvejs fra, med hvilke han utrætteligt holdt Katekisationer og Bønner; desuden rejste han flittigt omkring som Sjælesorger for de enkelte. Han var kærlig og mild, men paa samme Tid alvorlig og indtrængende i sine Formaninger. Hans meget lange Prædikener var jævne og let fattelige. Ufortrødent virksom til det sidste, saa vidt hans tiltagende Sygelighed tillod det, døde han af Tyfus 5. Nov. 1866.

R. var ingen begavet Mand, tværtimod paa en vis Maade indskrænket og dertil meget egensindig, men naar han saa, hvad der var nødvendigt, greb han uden Betænkning ind og gennemførte alle sine Foretagender med en sjælden Ihærdighed og megen praktisk Evne. Han blev derved paa mange Omraader banebrydende. Han udgav o. 60 Skrifter (hvoraf 10 af ham selv, de øvrige Overs. af Arnd, Tersteegen, Fritsch, Hagerup, Bernières-Louvigny m. fl.). I et Par Aartier var R. maaske Landets største Forlægger af finske Bøger. Afhold-sagens Betydning gik tidlig op for ham, og mellem hans Tilhængere var Afhold fra stærke Drikke og Tobak alm. Ogsaa for Hedningemissionen interesserede han sig stærkt; allerede under sit Ophold i Åbo havde han modtaget Impulser dertil, men navnlig fra en Kreds af Missionsvenner i Tammerfors (F. Uhde o. a.); fra 1846 var det nærmest R., som i østre Finland iværksatte Indsamlinger til »Svenska missions-sällskapet«; han har udg. den første Missionshist. paa Finsk, og 1847 paatænkte et Missionsblad, til hvilket dog Tilladelsen blev nægtet. — R.s Krdmsopfattelse skilte sig ikke saa meget ved Læren som ved sin hele Form og Stemning fra Savolaks-Pietismen. Hos R. er mere Følelse og Inderlighed, og han lagde særlig Vægt paa Helliggørelsen (navnlig Livet i Bøn). Karakteristisk for de Sammenkomster, som R. ledede, var ogsaa lange Bønner, under hvilke hele Menigheden laa paa Knæ med Ansigtet mod Gulvet. Ruotsalainen og R., der i 1820'erne ofte mødtes, stemte ikke sammen; Ruotsalainen beskyldte R. for Lovvæsen; han igen fandt hos de andre Mangel paa Alvor i Bedring af deres Levned og forkastede deres »Tungetale«. J. Fr. Bergh søgte længe, men forgæves at mægle imellem dem. I endnu skarpere Opposition stod R. senere til F. G. Hedbergs Evangelisme, mod hvilken han polemiserede i flere Skrifter. Det bedste Udtryk for R.s Opfattelse er hans Skrifter: »Selvprøvelse og Raad til Bedring« (1830); »Kort Undersøgelse om Bønnens Nødvendighed« (1835); »Den falske Læres Forfærdelighed og Forsvar

for den rette Lære (1844, mod Ruotsalainen), samt »Den døde Troselæres Afsløring» (1856, mod Hedberg), alle paa Finsk. Ved sine Skrifter vandt R. Meningsfæller i mindre Samfund af vakte hist og her i det sydlige Finland, i Omegnen af St. Michel, Tammerfors, Borgå o. fl. Steder, men særlig blandt Almuen i Raumo-Egnen, hvor den af Achrenius begyndte Bevægelse stadig levede, og hvor fælles Bøn øvedes paa samme Maade, som R. gjorde (s. k. *rukoiவைசை*, »de bedende«). Disse Kredse kom gennem Korrespondance og Besøg i Berøring med R., og de bliver sædvanlig betegnet som »Renquistianere«, skønt Bevægelsen for en stor Del opstod uafhængig af R. »Renquistianismen« blev den 3. Hovedretning i den finske Vækkelse, skønt den aldrig fik den Udbredelse og den Organisation som begge de andre, og skønt den efter R.s Død savnede Ledere. Dens Eftervirkninger mærkes tydeligst i Sortavala samt i Raumo-Egnen; i sidstnævnte Egn har Bevægelsen nu søgt Forbindelse med den nordfinske Pietisme. J. G.

Rense, Kurforening i. Under Ludvig af Baierns Kamp med det avignonske Pavedømme samledes d. 16. Juli 1338 det tyske Riges Kurfyrster (med Undtagelse af Böhmens) i R. ved Koblenz. Her udstedte de en Erklæring om, at Kurfyrsternes Valg efter Tysklands gl. Sædvane ikke blot forlenede den valgte med Kongetiteln, men tillige med de kgl. og kejserl. Regeringsrettigheder. Man skelnede skarpt mellem de kgl. og kejserl. Regeringsrettigheder og den kejserl. Titel; den sidste forlenes ved Kroningen, og dens Tildelelse beror paa Paven. Derimod forkastedes enhver pavel. Indblanding i Kongevalget, og man afviste Pavens Krav paa en Stadfæstelsesret som utilberlig, og hævdede saaledes dels det tyske Kongedømmes ægte nationale Karakter, dels dets nedarvede Krav paa Lederstillingen iblandt Vestens Folk, idet Kejserdømmet stadig opfattedes som indehavende denne Ret. J. O. A.

Renselser. Anvisningen paa Renselsesmidler er et nødvendigt Korrelat til de i alle orientalske Religioner stærkt fremtrædende Forestillinger om de forskellige Urenheder, som Mennesket uden egen Skyld paadrager sig, og ved hvilke han bliver uren, d. e. udelukket fra Deltagelsen i Gudsdyrkelsen. Ogsaa i G. T. spiller disse Forestillinger en betydelig Rolle. De omtales vel kun sjældent i de hist. Bøger (2 Sam. 11, 2f.), men desto oftere i de præstelige Love, og forudsættes desuden oftere af Profeterne og Digterne, der brugte dem som Billeder paa den syndige Urenhed og dens Bortskaffelse (Jes. 6; Ps. 51, 9 o. lign.). De paabødte Renselsesmidler er for en Del meget ejendommelige og hviler sikkert paa ældgamle Skikke, hvis Betydning derfor ikke altid er ganske gennemsligt.

Det nærmest liggende Renselsesmiddel var Vand, helst rindende Vand, i Modsetning til det stillestaaende, der selv let blev urent. Det anvendtes i Form af Bade eller til Tvætning af Hænder og Fødder eller af Klædningsstykker og Husgeraad. Med Renlighed i dagligdags Forstand har disse Skikke intet at gøre, som overhovedet den legemlige Urenhed og den levitiske Urenhed er to ganske forskellige Begreber.

Enhver Udgyden af Sæd, derfor ogsaa Samlejet mellem Mand og Kvinde, gjorde uren og krævede Badning og Vaskning af Klæderne (3 Mos. 15, 16—18). Mænd, der led af Flod, var urene, og naar de helbredtes, skulde de 7 Dage efter deres Helbredelse bade sig i rindende Vand (3 Mos. 15, 13). Enhver, der berørte en af Flod lidende Mand eller en menstruerende eller af Blodflod lidende Kvinde, eller blot et Leje, hvorpaa de havde ligget, skulde tvætte sig (3 Mos. 15, 1f., 19f.). En spedalsk, der helbredtes, skulde foruden de egentlige Renselsesceremonier vaske sig selv og sine Klæder og tillige afkræve sit Haar og efter 7 Dages Forløb, i hvilke han holdt sig afsondret fra andre, atter gentage samme Afvaskning (3 Mos. 14, 8 f.). Naar et Hus var mistænkt for at være befængt med »Spedalskhed«, skulde den, der sad eller spiste deri, være uren til Solnedgang og saa vaske sine Klæder (3 Mos. 14, 46f.). Enhver, der rørte ved døde Kroppe af urene Dyr eller ved selvdøde, rene Dyr, skulde vaske deres Klæder; Genstande af Træ, Tøj eller Skind, der berørtes af saadanne Aadsler, skylles med Vand, medens Lerkar skulde slaas i Stykker (3 Mos. 11, 25. 28. 32f., 40). Et mærkeligt Eksempel paa den hyppige Sammenblanding af Begreberne hellig og uren er det endelig, at den, paa hvem der stænkedes noget af Blodet af Syndofret, skulde vaske sine Klæder; Kobberkar, hvori det kogtes, skulde skylles og skures, Lerkar derimod slaas i Stykker (3 Mos. 6, 20f.). Paa samme Maade blev den, der anvendte det nedenfor omtalte Renselsesvand eller blot berørte det, uren og maatte vaske sine Klæder (4 Mos. 19, 21).

Ved Siden af disse mere alm. Forhold blev Tvætningen ogsaa anvendt i særlige Tilfælde, hvor der krævedes en mere end alm. Renhed. Da Jakob og hans Ledsagere nærmede sig Betels hl. Sted, bød han dem at rense sig og ombytte deres daglige Klæder med andre (1 Mos. 35, 2). Før Aabenbaringen paa Sinai befalede Mose Folket at hellige sig og vaske deres Klæder (2 Mos. 19, 10. 14; jvfr. endvidere Josva 3, 5; 7, 13; 1 Sam. 16, 5). Uden Tvivl har ogsaa den Indvielse, som Krigerne underkastede sig, før de drog i Kampen (Jer. 6, 4; 22, 7; 51, 27f., Joel 4, 9 o. oft.), ikke blot bestaaet i Afholdenhed fra forskellige Ting, f. E. Omgang med Kvinder, men ogsaa i R. Den Kriger, der blev kønslig uren, maatte forlade Lejren og først vende tilbage efter Solnedgang efter at have vasket sig (5 Mos. 23, 11f.). I ganske særlig Forstand krævedes der naturligvis Renhed af Præsterne, der færdedes paa de hl. Steder og forvaltede de hl. Kultushandlinger. Derfor omtales der i Beskrivelsen af Telhelligdommen en Vandkumme, hvori Præsterne tvættede Hænder og Fødder, før de nærmede sig Altret eller begav sig ind i Helligdommen (2 Mos. 30, 18f.). I Templet tjente det saakaldte »Broncekar« til dette Øjemed (1 Kong. 7, 23f.). Efter Tilberedelsen af den nedenfor omtalte Renselsesaske var Ypperstepræsten uren og skulde bade sig, ligesom ogsaa den, der samlede Asken op, skulde vaske sine Klæder (4 Mos. 19, 10).

Der gaves imidlertid højere Grader af Urenhed, hvor Vand alene ikke var tilstrækkeligt til at gengive Mennesket dets Renhed. Den første Halvdel af den egentlige Renselsescere-

moni af de helbredte spedalske eller spedalske Huse bestod i, at man lod Blodet af en slagtet Fugl flyde ud i et Lerkar med rent Vand, hvorefter Præsten dyppede en levende Fugl, noget Cedertræ, karmoisinrødt Tøj og en Ysopkvist i det og stænkede 7 Gange paa den, der skulde renses; derpaa lod han den levende Fugl flyve bort gennem Luften (3 Mos. 14, 4 f., 49 f.).

For den Urenhed, der fremkaldtes ved Berøring med en død, forordnede den særlige Lov 4 Mos. 19 et ejendommeligt Renselsesmiddel. En fejlfri, rød Kvie, der aldrig havde været brugt til Markarbejde eller Kørsel, skulde slagtes udenfor Lejren, hvorefter Ypperstepræsten med sin Finger stænkede noget af dens Blod 7 Gange i Retning af Helligdommen — et Surrogat for den sædvanlige Anvendelse af Offerdyrenes Blod paa Altret. Derpaa blev Kvien sammen med Cedertræ, Ysop og karmoisinrødt Tøj brændt, og Asken opsamlet og opbevaret udenfor Lejren. Naar saa en Person ved Berøring med en død i et Hus eller i det frie, eller ved at betræde et Hus, hvori der fandtes en død, havde paadraget sig en 7 Dage varende Urenhed, skulde paa den 3. og 7. Dag en levitisk ren Person dyppe en Ysopkvist i et Kar med Vand, hvori der var hældt noget af denne Aske, og stænke dermed paa den urene, som derefter skulde bade sig og vaske sine Klæder. Ligeledes skulde der stænkes noget af denne Lud paa Huset, hvori den døde havde befundet sig.

Endelig hører ogsaa i flere Tilfælde Ofrene selv med til de rensende Midler, saaledes Syndofret ved Urenhed fremkaldt ved Berøring med døde, 3 Mos. 5, 2 f., Brændofret og Syndoffer ved Barselkvinders Renselse, 12, 6 f., de ejendommelige Officeremonier ved spedalskes Renselse, 14, 10 f., og Ofrene ved de Mænds og Kvinders Renselse, der var helbredte for Flod, 15, 13 f., 28 f.

For den senere Jødedomms Ængstelse og Hang til spidsfindig Kasuistik var alle disse Spørgsmaal med deres Undersøgelse af Vandets forskellige Renhedsgrader, Nødvendigheden af at vaske Hænderne eller Husgeraadet osv. et med Forkærlighed dyrket Omraade (Mt. 15, 2; 23, 25 f.). Jædaeus quotidie lavat quia quotidie inquinatur (en Jøde tvætter sig daglig, fordi han besmittes daglig, Tertullian). M. H. til Præsterne bestemtes, at de ikke blot skulde vaske Hænder og Fødder, men tage et fuldstændigt Bad, før de begyndte deres daglige Tempelarbejde, eller naar de havde forrettet deres Nødtørf. Essenerne lagde stærk Vægt paa saadanne Øvelser; de badede sig før hvert Maaltid, efter deres Nødtørf, ja endog naar de kom til at berøre et Ordensmedlem af lavere Klasse (Josephus, Bell. 2, 8, 5. 9. 10). Fra Jøderne er atter flere af disse Regler gaaet over i Muhammeds Religion. — I Sammenhæng med Renselserne maa endelig det Bad (*Tebila*) omtales, som Proselytterne maatte underkaste sig foruden Omskærelsen og et Offer, naar de optoges i Jødedommen. Det var saa at sige en Generalrenselse for al den Urenhed, der klæbede ved Livet udenfor Loven, og først ved det blev det nye Medlem berettiget til at deltage i Kultus. (Benzinger, Hebräische Archäologie, 2. Udg., 411 f.; Nowack, Hebr. Archäol. II, 287 f.; Encyclopaedia

biblica, 845 f.; ang. Proselyttaaaben se Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes, 3. Udg., III, 129 f., og den dér anf. Lit.) F. B.

Renselsesfest, Marias (Kyndelmisse), se S. 173.

Rentrée, la glorieuse (*il rimpatrio*) kaldes de fordrevne Valdeseres berømte Tilbagetog 1689 fra Schweiz til »Dalene« under Ledelse af den i lige Grad som Præst og Feltherre fremragende Henri Arnaud (I, 145). Arnaud har beskrevet Begivenhederne i en Bog, der bl. a. vakte den store Napoléons Beundring. (Bulletin du Bicentenaire de la gl. R., Torino 1889). J. O. A.

Renuntiatio, se Forsagelsen, II, 77.

Renvall, Torsten Thure, finsk Ærkebiskop, f. i Åbo 23. Okt. 1817, Student 1835, Magister 1840, Docent i Hist. 1845, Lektor i Hist. ved Gymnasierne i Vasa 1845—52 og Åbo 1852—58. Han nød Anseelse som en udmærket Lærer, hvis klare og begejstrede Fremstilling gjorde et stærkt Indtryk. 1858 gik han ved sin Udnævnelse til Domprovst i Åbo over til Præstegerningen, til hvilken han baade ved sin Livsanskuelse og sine Talegaver ejede de bedste Forudsætninger. Hans Arbejdskraft blev for en stor Del beslaglagt af offentlige Hverv i Finlands politiske Nydannelsesetid i 1860'erne. Han var Medlem af talrige Komitéer samt Præstestandens Repræsentant i »Januariuskotet« 1862, samt paa næsten alle Landdagene 1863—82, paa hvilke han ved sit modne Omdømme og sine grundige Kundskaber indtog en meget fremskudt Plads. Hans Standpunkt var frisindet Konservatisme; i Sprogspørgsmaalet sympatiserede han med Finskhedsbevægelsen. Hans rent kirkel. Virksomhed blev derved noget indskrænket; dog har hans Deltagelse i Komitéerne for den nye Kirkelov, den nye Katekisme samt Præstedannelsens Forbedring omtales. Dr. theol. blev han 1864. Megen Opmærksomhed vakte hans Synodal-Afhandling 1875, »Om Retfærdiggørelsen«, hvori han, om end paa en selvstændig Maade, sluttede sig til J. T. Becks Anskuelse. Forøvrigt var han mere det talte end det skrevne Ords Mand. Efter Ærkeb. Bergenheims Død blev R. med alle Stemmer i Ærkestiftet udnævnt til hans Eftermand 7. Aug. 1884. Som Ærkeb. ledede R. Forhandlingerne paa 2 K.møder og Præstestandens Sag paa 4 Landdage. Hans personlige Optræden var jævn og human. D. 16. Okt. 1898. J. G.

Renwick, James, f. i Skotland 15. Febr. 1662, studerede ved Universitetet i Edinburgh og blev 1681 M. A. Han var s. A. Vidne til Cameronianeren Cargills Henrettelse og sluttede sig selv til Partiet (I, 464). Efter at have studeret en Tid i Groningen, blev han ordineret dér 1683. S. A. vendte han tilbage til Skotland, hvor han trods Forfølgelsen mod Cameronianerne optraadte som Markprædikant. Hans Virksomhed blev 1684 forbudt, men han lod en Protest opslaa paa Kirkedøre og Markedspladser. 1685 vedtog Parlamentet en Statut, der erklærede Tilslutning til det store Covenant af 1638 (I, 562) for Majestætsforbrydelse, hvorpaa R. svarede med en ny Protest. 1687 gav Jakob II alle Presbyterianere Tilladelse til at holde Gudstjeneste i deres Kirker og Huse,

hvorimod Forsamlinger under aaben Himmel fremdeles var forbudte. De fleste var tilfredse dermed, men R. og hans Tilhængere, hvis Antal iøvrigt svandt stærkt ind, fortsatte med deres Friluftsmøder. Der udstedtes da et strengt Forbud mod disse og udlovedes 100 Pd. Sterl. til den, der kunde udlevere R. levende eller død. I Beg. af 1688 blev han fanget, og 17. Febr. blev han hængt. Han kunde have opnået Benaadning ved at underskrive en Bøn om Tilgivelse, men vilde dø for sin Overbevisning. Han var Partiets sidste Martyr. C. E. F.

Reorganized Church kaldes de mormonske Separatister, som 1860, under Ledelse af Profeten Josef Smiths Søn af samme Navn, dannede en K., der bl. a. forkaster Polygamiet og visse af Brigham Youngs foregivne Profetier. R. C. har sit Hovedsæde i Bamoni, Iowa, og skal tælle over 50,000 Medlemmer; den driver i nyeste Tid ivrig Propaganda i Europa. J. O. A.

Reparatus af Carthago, afrikansk Teolog i 6. Aarh., bekendt for sin Deltagelse i Trekapitelstriden (s. d.). Da Pave Vigilius af Justinian blev tvungen til at godkende Fordømmelsen af de 3 Kapitler, satte R. og hans Tilhængere St. Peters Efterfølger i Band og kæmpede energisk for de forkætrede Fædre. Dog var al Modstand mod den kejserlige Despotisme forgæves, og det 5. økumeniske Koncil i Konstantinopel 553 bekræftede Fordømmelsen af de 3 Kapitler. P. H.

Repetenter kaldes ved tyske Universiteter Kandidater, der er ansatte for at holde Repetitionsøvelser over Eksamenstoffet med Studenterne; disse var tidligere forpligtet til Deltagelse i R. nes Øvelser, men hvor R. endnu findes, er denne Forpligtelse bortfaldet. J. O. A.

Repetitio Confessionis Augustanæ, se Confessio Saxonica, I, 545.

Repositorium kaldes det Opbevaringssted for den indviede Hostie, der i ældre Tid oftest indrettedes i selve Korets Væg. Senere (14. Aarh.) afløstes det af de saakaldte Sakramenthuse, fritstaaende Taarnopsatser, anbragte i Nærheden af Altrets Brodside (den nordlige), og i nyere Tid af Gæmmesteder i Opsatsen over selve Alterbordet. Ved Reposition forstaaes den liturgiske Akt, under hvilken Hostien efter Udstilling i Monstransen atter indsættes i Tabernaklet. J. O. A.

Representants. I 1714 blev den teol. Prof. Simson ved Universitetet i Glasgow beskyldt for Arminianisme (I, 144), men General Assembly frikendte ham 1717, idet den erklærede, at han kun havde udtalt sig ubestemt. Mistanken var imidlertid vakt, og for at holde den Slags Anskuelse ude vedtog Aukterader Presbyteriet en Formel, der skulde underskrives af Præsterne. Men en Kandidat vægrede sig derved, og da Sagen kom for General Assembly, erklærede denne den nævnte Læreforpligtelse for uberettiget. Et lille Parti, til hvilket den ældre Thomas Boston (1677—1732) hørte, protesterede mod denne Afgørelse, og Modsætningen skærpedes derved, at nogle Mænd af den samme Kreds 1718 foranstaltede en ny Udgave af et ældre Skrift »Marrow of Modern Divinity« af en engelsk Puritaner Edward Fisher. 1720 vedtog General Assembly en Akt,

der fordømte denne Bog og advarede mod Læsning af den. Efter et Møde i Edinburgh, hvori bl. a. E. og R. Erskine (I, 797) deltog, indsendte Boston og 11 andre Mænd en Forestilling (Representation), hvori de androg om, at Akten maatte blive tilbagekaldt, og hvorefter de benævnedes R.; de kaldtes ogsaa »Marrow-Mænd« eller »de tolv Apostle«. General Assembly svarede med Udstedelsen af en ny Akt af lignende Indhold som den første, og hvori det paalagdes dens Moderator at give de 12 R. en Irettesættelse. En Protest fra dem blev ikke modtaget, og »Marrow-Striden« var dermed endt; men den kan betragtes som Forspil til de Kampe, der i mere end 100 Aar blev førte mellem det evang. og det »moderate« Parti i den skotske Kirke (se Skotland; E. Fisher, The Marrow of Modern Divinity, ed. C. G. Mc Crie, 1902). C. E. F.

Reprobation, i Dogmatiken Udtryk for Guds evige Forkastelse af de vantrø, jvfr. Art. Prædestination, III, 617 f.

Requiem, se Rekviem.

Requiescat in pace (R. I. P.), han hvile i Fred, de Slutningsord i den rom.-kat. Sjelgemesse for afdøde, der føjes til det sædvanlige *Dominus vobiscum*, Herren være med Eder. Ogsaa hyppig Indskrift paa Grave og Slutningsformular i Mindeskrifter eller Mindetaler for afdøde (ogsaa brugt saaledes af Protestanter). J. O. A.

Reravius, Rasmus Hansen, Præst og Folkeskribent, var vistnok født i Torpe (nu Vejleby) paa Lolland henvend 1540. Hans første Ansættelse var som Sognekapellan i Østofte (o. 1565), siden som Spr. i Vignæs paa Lolland. Her begyndte han en literær Virksomhed, der siden blev af stort Omfang. Vistnok af Hensyn til denne søgte og fik han o. 1570 Ansættelse som Præst ved Helligaands Hospital i Kbhvn. Denne Stilling gav ham Tid og Lejlighed til en overordentlig frugtbar Skribentvirksomhed af rel. og moralsk Art, tildels Overs. fra Tysk, men i det hele i et godt og flydende Sprog. Flere Psalmer (jvfr. Landstads K.salmehog Nr. 466) og andre Poesier af ham haves, f. E. »Kong Frederik II's og Dronning Sofies Kronings- og Bryllups-Historie paa danske Rim beskrevet« (1574). 1577 blev han, med Tilidsættelse af den ved Kordinansen foreskrevne Valgmaade, af Kongen kaldet til Spr. i Rødby, under Henvisning til, at denne By som et alm. Færgested med Overfart til Tyskland »burde være forsynet med en lærd og anset Person«. Samtidig blev den hidtilværende Spr. degraderet til Kapellan, som han tidligere havde været. Denne uregelmæssige Kaldelse gav imidlertid Anledning til store Ubehageligheder for R., og da dertil kom, at han ikke var til Sinds at finde sig i gl. Slendrian, rejste der sig en stærk Modstand mod ham i Sognet. Under disse Stridigheder døde han 3. Apr. 1582. Blandt hans talrige Skrifter kan nævnes: »Den kristelige Ridder« (1568), »Undervisning, hvorledes en Husfader skal skikke sig« (1569), »Unge Karles og Drenges Spejl« (1571 og siden mangfoldige Gange), »Husfred« (1575), »Sorgfulde og bedrøvede Hjerters Urtegaard« (1580). R. oversatte N. Hemmingsens lat. Postil paa Dsk, foruden andre Skrifter. (K.hist. Saml., 4. R., II). H. F. R.

Reredos kalder Englænderne den ofte billed-

smykkede Opsats paa Altrets Bagside, som ellers kaldes *Retabulum* (se Alter, I, 63). J. O. A.

Resa, en Søn af Serubabel (Lk. 3, 27).

Resch, Alfred, f. 1835, tysk Teolog. Ved Siden af sin Virksomhed som Seminarlærer og Præst har han været en frugtbar teol. Forf. I en Række Værker, »*Grapha*, aussercanonische Evangelienfragmente«, 1888, og de i Aarene 1893—97 udgivne »*Aussercanonische Paralleltex-te zu den Evangelien*«, har han med stor Flid samlet et omfattende Materiale til Belysning af Evangelielitteraturens Tilblivelse og ældste Overlevering. Disse Værker har Betydning som Materialsamlinger, selv om den af R. forfægtede Anskuelse, at et stort hebraisk Urevangelium, stammende fra Matthæus, er blevet benyttet af vore 3 første Evangelister, ikke kan glæde sig ved synderlig Tilslutning. Især har den alm. udbredte Antagelse, at Aramaisk og ikke Hebraisk var Jesu Modersmaal, bevirket, at R.s Værk »*Die Logia Jesu*«, 1898, som indeholder en fuldstændig Rekonstruktion paa Hebraisk og Græsk af det formentlige Urevangelium, har faaet en forholdsvis kølig Modtagelse trods den store Lærdom og Skarpsindighed, hvormed det vidner. I sit sidste større Arbejde, »*Der Paulinismus und die Logia Jesu*«, 1904, søger R. at godtgøre, at Paulus har kendt det formentlige Urevangelium. F. T.

Resef, en efraimitisk Øverste (1 Krøn. 7, 25).

Resen, en af de 4 Byer, hvorfra det store Ninive var sammensat (1 Mos. 10, 12); maa søges i Ruinhøjene mellem det egentlige Ninive og det sydligere Kalah (Nimrud).

Resen. 1) **Hans Hansen R.**, Biskop, var født 19. Okt. 1596 i Kbhvn, Søn af ndf. anf. Biskop Hans Poulsen R. Begyndte sine Studier i sin Fødeby og fortsatte dem siden under en 6-aarig Udenlandsrejse. Blev 1621 Rektor paa Herlufsholm og 1624 Prof. ved Universitetet, først i det filos. og siden i det teol. Fakultet. I Maj 1652 blev han af Sjællands Præsteskab valgt til Stiftets Biskop efter Dr. Jesp. Brochmands Død; men han var kun kort Tid i Embedet, da han allerede døde 3. Apr. 1653. Han var en flittig og duelig Mand, men naaede ikke Faderen i Anseelse. — 2) **Hans Poulsen R.**, Biskop, var født 2. Febr. 1561 i Byen Resen i Ribe Stift, hvor hans Fader, Poul Hansen, var Præst. Efter Skolegang i Holstebro, Ribe og Viborg kom han 1581 til Universitetet, hvor han snart gjorde sig bemærket som en af de bedst begavede Studenter. Da Pesten 1583 hærgede Kbhvn, maatte han rejse bort; men da han paa Vejen til sit Hjem passerede Viborg, holdt man ham fast her, og i et Aarstid stod han Rektoren bi med Undervisning af de ældste Disciple. Efter Kansler Niels Kaas's Valg kom han derpaa til at rejse udenlands med den unge og begavede Frederik Rosenkrantz. Først besøgte de Rostock og siden Wittenberg, hvor R. tog Magistergraden som den øverste af 38 Kandidater. Siden færdedes han i en Række Aar med sin nævnte Discipel i Europas sydligere Lande og erhvervede bl. a. stor Færdighed i det italienske Sprog. Endelig kom han hjem 1591, og efter N. Kaas's Forslag blev han kort derefter Prof. i Dialektik ved Universitetet. At R. med overordentlig Flid har omfattet sin

Lærergerning, fremgaar bl. a. af den Række Lærebøger, han udgav, i de til hans Fag hørende eller tilgrænsende Discipliner. I det hele var det kendeligt, at Universitetet i ham havde faaet en Kraft, der var anvendelig i mange Retninger, og Følgen blev da ogsaa, at han efterhaanden fik en meget stor Indflydelse paa alle akademiske Sager, særlig efter at han 1597, efter Kansler Chr. Friis's Ønske, var beskikket til Prof. i Teologien og havde taget Doktorgraden. Alt som Tiden gik, traadte R. mere og mere i Forgrunden som den, der gav Universitetet og snart ogsaa den dsk-norske K. sit Præg. Han havde en Hovedandel i den 1604 foretagne Reform af det lærde Skolevæsen, og han oversatte 1604—07 hele Biblen paa Dsk efter Grundteksten (I, 290). 1606 ledsagede han Christian IV paa hans Englandsfærd. Den Indflydelse, R. efterhaanden vandt hos Kongen, satte ham i Stand til at standse den krypto-calvinistiske Strømning, der — skønt ingenlunde officielt anerkendt — dog siden Niels Hemmingsens Dage havde været fremherskende her til Lands ved Universitetet og tildels ogsaa i K.n. Men det gik ikke af uden heftige Kampe, og en Række af Krypto-Calvinismens Mænd (Ivar Stub, Oluf Kock, Niels Mikkelsen Aalborg, Hans Knudsen Vejle og Christoffer Dybvad) maatte bukke under, inden den luth. Ortodoksi var fuldt sikret. Det Forsøg, de dske Bisper 1614 gjorde paa at rokke ved R.s Avtoritet, faldt vel til Jorden, da det lykkedes ham ved sit mærkelige Skrift »*De sancta fide*« at afvæbne deres Indvendinger og at habiliterer sig i til 1615 at bestige Sjællands da ledige Bispestol; dog naaede han ikke dette Resultat uden ved en betydningsfuld Indrømmelse, idet han gik ind paa at opgive de teol. Spekulationer, der havde givet Anstod som »uvante« Lærdomme, og følge en Lærevej, der mere svarede til det praktiske Kirke- og Kristenlivs Tarv. Det Løfte, R. saaledes havde givet, holdt han sig fuldtud efterretteligt. Fra dybsindige Spekulationer over det for Mennesker udgrundelige gik han over til en hist. og bibelsk Teologi med dens kr. Børnelærdom som Midtpunkt. I sin Virksomhed som Biskop lagde han Hovedvægten paa det opvækkende og opbyggelige. Flere Smaaskrifter af ham vidner om, hvor stor Vægt han lagde paa Katekismusundervisningen. I sit Skrift »*De visitatione catechetica*« (1627) udtaler han sig for, at den gl. Skik med Konfirmation ved Haandspaalæggelse maatte blive indført som Afslutning paa Katekismusprøven for de unge og som Indledning til den første Altergang. For R. var Minderne fra Ref.s Dage dyrebare. For at opfriske dem udgav han paany — tildels i Overs. — Skrifter af Savonarola, Luther, Bugenhagen, Melancthon og Peder Palladius. Hans Mundheld skal have været: »Glemmer jeg dig, min kære Luther, og din lille Katekismus, da blive min højre Haand forglemt«. Da Hundredaarsdagen for den luth. Ref. oprandt, 31. Okt. 1617, stod R. ubestridt som den tonegivende i den dsk-norske K. Han var da for 3. Gang Universitetets Rektor, og ved sine Festskrifter »*Jubilæus Christianus*« og »*Lutherus triumphans*« gav han Mindedagen foreget Glans og Rigernes Biskopper en Vejledning til, hvor-

Iedes Højtidsdagen burde fejres. R.s Bispeaar faldt tildels sammen med Tredivaarskrigens Ulykker og Ødelæggelser, der jo ogsaa for Danmark blev et sørgeligt Vendepunkt. At den aldrende Biskop derved fik et mærkt Blik paa Tiden, og at han under slige Forhold fandt sig kaldet til at mane til Bod og Bedring, kan jo findes rimeligt. Imidlertid vides det, at han dog ikke var ret stemt for den forcerede Bevægelse i Retning af streng Bodstjernereste og K.tugt, som fik Lovens Stempel ved Udstedelsen af den store Forordn. af 29. Marts 1629 om K.s Embede og Myndighed, skønt han overtalt af J. Brochmand (I, 390) føjede sig efter Tidsstrømningen. Det er i det hele kendeligt, at R. i sine senere Aar mere og mere lod Brochmand raade, maaske i Erkendelse af hans store Indsigt og Dygtighed, maaske ogsaa i Erindring om, at Brochmand havde stillet sig paa hans Side i en kritisk Stund, den Gang Bisperne 1614 gik ham nær paa Livet. R. nærede vel heller ingen Tvivl om, at det var Brochmand, der skulde fortsætte hans egen Gerning som Vogter for den skotske K.s luth. Ortodoksi. R. døde 77 Aar gl. 14. Sept. 1638. Faa dske Biskopper har sat saa dybe Spor i den kirkel. Udvikling som han.

H. F. R.

Reservatio mentalis (Mentalreservation, hemmeligt Forbehold i Tanken, ogsaa *restriclio mentalis*) kaldes i Moralen en delvis Fortien af Sandheden, hvorved man med Forsæt vildleder den, til hvem Talen henvendes. Svaret, der gives, er tvetydigt, og den, der benytter sig af saadant Udsagn, gaar paa Akkord med Sandhedspigten, hvorfor Benyttelse af Mentalreservation er utilbørlig. Den har været praktiseret alle Dage, men den er først bragt i System og forsvaret af Jesuiten, der ved deres haarfine Distinktioner mener at kunne gøre det utiladelige tilladeligt. Der skelnes saaledes mellem *reservatio pure mentalis* og *reservatio late mentalis*; den første forkastes som Løgn; Brugen af den sidste erklæres for i mange Tilfælde nødvendig, og »dette er samtlige Teologers Lære«, siger i nyeste Tid den i sin Orden højt ansete Jesuit Lehmkühl; men — tilføjes der — »Overgangen fra den ene Art til den anden kan være i høj Grad svævende og usikker«. Betydningen af denne Indrømmelse er ikke vanskelig at gætte. Naar der foreligger en vægtig Grund (ex justa, honesta, rationabili causa), eller naar Ære eller Velfærd staar paa Spil, tør man hjælpe sig ud af Forlegenheden ved Mentalreservation. Hos Jesuiten i 17. Aarh. findes grelle Anvisninger af saadan Art: Vil nogen laane Penge af mig, kan jeg svare, »jeg har ingens«, idet jeg har den skjulte Tanke »til at laane dig«. En utro Hustru kan sværge, »jeg har ikke begaaet Hor« med underforstaaet, men fortiet »paa denne eller hin Dag«. Véd jeg om en hemmelig Forbrydelse og kræves til Vidne derom, kan jeg svare, »jeg véd det ikke«, nemlig som noget, der er offentligt bekendt. Jeg kan sværge, at jeg ikke har gjort det, idet jeg ved hemmeligt Forbehold tilføjer »idag«; eller »jeg sværger« — med hemmeligt Forbehold — »at jeg siger, at jeg ikke har gjort det«. Det var mod saadanne Monstrositeter,

at Pascal (9. Provinciale) ubarmhertigt svingede Satirens Svøbe og prisgav Jesuiten for Verdens Latter. Dette medvirkede ogsaa til, at Pave Innocents XI ved et Dekret 1679 fordømte en stor Del af disse Læresætninger om hemmeligt Forbehold. Men selv om de værste Udvækster er skaarne bort, bliver endnu meget tilbage af denne fordærlige Lære. (Jvfr. Gury, Compend. theol. moralis, Udg. 1874, S. 208 f.). A. J.

Reservationer. Herved betegnes siden Midtaldren Paven Ret til at forbeholde sig Besættelsen af ledige Præbender og kræve en Afgift herfor. Indtil 1265 havde saadanne R. kun lejlighedsvis fundet Sted; men i dette Aar udstedte Clemens IV en Bulle, der én Gang for alle forbeholdt Paven Ret til at bortgive de Præbender, hvis Indehavere døde, medens de opholdt sig ved Kurien. Dette begrundedes med, at Paven egentlig havde Ret til at disponere over alle Præbender og saaledes kun krævede en Del af sin Ejendom ved R.n. Clemens IV's Bulle blev i den følgende Tid Udgangspunkt for stedse dristigere pavelige Finanskpekulationer. Saaledes fortolkede Bonifatius VIII Bullens Ord om Beneficier, hvis Indehavere døde 1 eller 2 Dagsrejser fra det Sted, hvor Kurien til enhver Tid opholdt sig. Clemens V inddrog ogsaa Bispedømmerne under Bullen. Det største Kup foretog dog Johan XXII, idet han erklærede alle de Steder for vakante ved Kurien, hvis Indehavere Paven ved Udnævnelse eller paa anden Maade havde fjernet fra dem. Ved hyppige Forflyttelser forøgedes da Antallet af reserverede Præbender til det utrolige, og det var egentlig kun at gøre Skridtet fuldt ud, naar Clemens VI reserverede alle højere Prælaturer og Abbeder, hvordan de end var blevet vakante. Ja selv Bispedømmer, hvis Indehavere ikke var blevet udnævnt af Paven, fik man Dispositionsret over, idet siden det 14. Aarh. Metropolitens Ret til at bekræfte sine Suffraganer stadig mere gik over til Rom. Koncilierne søgte paa forskellig Maade at bekæmpe hele dette uhyre Pengeafpresningssystem. Saaledes reducerede Konstanzkonciliet »de ved Kurien vakante« Præbender til de af Johan XXII definerede, medens Baselkonciliet kun vilde anerkende dem, Clemens V havde fastsat. Disse Bestemmelser vedtoges væsentlig i Frankrig, men modificeredes til Gunst for Konge og Pave ved Konkordaten 1516. I Tyskland vendte man derimod i Alm. tilbage til de ældre Bestemmelser, og ved Konkordaten i Wien 1448 beholdtes R. i stor Udstrækning. Dette gav selvfølgelig Anledning til stadige Stridigheder, og R. nævnes da ogsaa blandt den tyske Nations hundrede »gravamina« paa Nürnberg-Rigsdagen 1522. Tridentinerkonciliet foretog da enkelte Begrænsninger; men i det store og hele vedblev R. indtil det tyske Riges Opøsning (dog afskaffede Josef II dem forinden i Østerrig).

I nyere Tid, da de kirkel. Ordninger paa forskellig Maade er kommet til Live igen, er R. kun fuldstændig afskaffet i Frankrig og Nederlandene, medens de i de øvrige kat. Lande har fundet deres Regulering ved de forskellige Konkordater med Rom. P. H.

Reservatum ecclesiasticum, se Religionsfreden i Augsburg, S. 743.

Resewitz, Friedrich Gabriel, Præst, var født 9. Marts 1729 i Berlin og Søn af døbt jødiske Forældre, studerede i Halle 1747—50 og fulgte derefter Fyrsten af Zerbst som Rejsepræst til Paris, hvor de opholdt sig et Par Aar. Da Fyrsten efter Hjemkomsten tilbød ham et Præsteembede, afsløg han Tilbudet, fordi han dengang ikke endnu kunde overvinde sig til at aflægge Ed paa de symbolske Bøger. 1755 opholdt han sig i Berlin, hvor han stiftede et literært Selskab sammen med Moses Mendelssohn (III, 223) og Bogtrykkeren Christoph. Fr. Nicolai (III, 366). 1757 blev han Præst i Quedlinburg, men fortsatte Forbindelsen med Nicolai og var hans Medarbejder ved Udgivelsen af 1.—12. Bd. af »Allgem. deutsche Bibliothek« og af de bekendte »Literaturbriefe«. 1766 blev han 2. Præst ved Petri Kirke i Kbhvn efter B. Münter, der var blevet forfremmet til Spr. (III, 323). Igennem ham traadte R. i Forbindelse med den tyske Koloni og sluttede sig nærmest til Fr. G. Klopstock, J. A. Cramer og J. H. Schlegel. Da han tiltraadte Præsteembedet, indførte han en ny tysk Mode, som optoges af flere af Byens Præster og holdt sig i 8—10 Aar: under Gudstjenesten lod han uddеле en trykt, kort Indholdsangivelse af sin Prædiken, for at Tilhørerne bedre kunde følge med. Sammen med Münter gennemførte han en ny Ordning af Fattigforsørgelsen i Menigheden, og 1769 udgav han »Die Versorgung der Armen«, et Skrift, der vakte alm. Opmærksomhed, og Struensee, der i ham fandt en brugbar Mand, udnævnte ham derefter til Medlem af en Kommission, som skulde gennemføre en Reorganisation af Kbhvns Fattigvæsen. Efter R.s Forslag udstedtes Forordn. af 16. Nov. 1771, hvorved der oprettedes en Plejeadministration, som overtog Styrelsen af hele Fattigvæsenet, og Vajsenhuset omdannedes til en Realskole. Dette sidste vakte alm. Forargelse, og efter Struensees Fald genoprettedes denne Stiftelse i sin gl. Form. Men nævnte Plan om Oprettelsen af en Realskole hang sammen med R.s Bestræbelser for Gennemførelsen af en real Skoledannelse. Han fremsatte sine Forslag 1773 i et mærkeligt Skrift, »Die Erziehung des Bürgers zum Gebrauch des gesunden Verstandes und zur gemeinnützigen Geschäftigkeit«. Latinskolerne havde kun Betydning for Embedsstandens Uddannelse, men ydede intet af Betydning for de forskellige Forædlinger indenfor det borgerlige Erhvervsliv. Derfor ansaa han det for nødvendigt, at der oprettedes Realskoler i de større Byer. De skulde staa paa Højde med Gymnasierne — nærmest svarende til des senere polytekniske Anstalter. Ved Siden af de egentlige Realfag lægger han særlig Vægt paa de nyere Sprog: Fransk, Engelsk, Italiensk og Hollandsk. — Tysk nævner han ikke, vistnok fordi han paa Grund af sit ringe Kendskab til den dske Befolkning gik ud fra, at den forstod Tysk og talte det. Ved Siden af de store Realskoler vilde han have oprettet mindre Skoler med mere begrænsede Formaal: Landbrugsskoler for Bønderne paa Landet, Handels- og Haandværkerskoler i de mindre Byer. I disse lavere Skoler skulde der lægges særlig Vægt paa Religionsundervisningen, og han betoner Nødvendigheden af at holde sig

noje til Bibelteksten. Som Vidnesbyrd om, at hans Idéer slog igennem i Danmark, skal tilføjes, at der i Tidsrummet 1787—99 oprettedes 15 Real- og Børgerskoler i Kbhvn (deriblandt Efterslægtsskolen, Borgerdydsskolerne, v. Westens Skole osv.; de fleste var dog meget smaa). Men dengang havde R. forlængst forladt Danmark. Han følte sig i høj Grad trykket under de forandrede Forhold efter Struensees Fald og modtog 1774 Udnævnelse til Forstander (»Abt«) for den berømte Undervisningsanstalt »Kloster-Berge« ved Magdeburg, hvormed var forbundet Stillingen som Generalsuperintendent i Stiftet Magdeburg. Men selv forstod han ikke at føre sine Idéer igennem, dertil var han en altfor ensidig Teoretiker. I Aarens Løb blev han i høj Grad lunefuld og hensynsløs. Han blev derfor afskediget som Forstander 1796, dog saaledes, at han blevblev at være Generalsuperintendent. Han døde i Magdeburg 30. Okt. 1806. (Allgem. deutsche Biographie XXVIII; Dsk biogr. Lexik. XIV; K. A. Schmid, Gesch. d. Erziehung, 4. Bd., 2. Abt., S. 24). S. M. G.

Residens, i K. retten Betegnelse for Gejstliges Embedsboliger. Jesuiten kaldes deres mindre Ordenshuse paa Missionsstationer for R.er; de ledes af en *Præpositus*.

Residenspligt, Forpligtelsen for Beneficiarer til at bo indenfor deres Embedsomraade (specielt i Residensen, Embedsboligen). Allerede i 4. Aarh. indskærpede Synoder, navnlig for Bispers Vedkommende, R., og senere K.møder truede Gejstlige, der tilsidesatte R., med Exkommunikation. Navnl. gjaldt R. Embeder, der var forbundet med Sjælesorgergerning. Af H. til R. forbød man ogsaa at beskikke én Person til flere Embeder, men i Middelalderen, navnlig i Slutningen, florerede dog »Pluraliteter« (Ophobning paa én Haand af flere Embeder), der faktisk umuliggjorde R. Navnl. gjaldt dette Kapitelsmedlemmer; R. indskrænktes derfor for Indehavere af flere Præbender eller høje Gejstlige til visse Tider, men heller ikke disse overholdtes. Inkorporerede Sognekald bestyredes af Vikarer, og Menigheden saa meget sjældent deres virkelige Spr. En Side af R. for Kapitelsfolk var Tilstedeværelsen ved Kortesjenesten; for at opflamme Iveren herfor indførte man Bødesystem eller Tab af de saakaldte »Præsentpenge« (»Distributionere«). Tridentinerkonciliet indskærpede R. kraftigt, og der er sat bestemte Regler for den Tilladelse til »Absents«, der kan opnaas hos den gejstlige Myndighed. — I de prot. K.r. hævdedes R. strengt (jvfr. Art. Præstegaard, III, 365), og ogsaa her krævedes Øvrighedens Tilladelse til »Absents«. I Danmark forbyder endog Chr. V's Lov en Præst, hvis Præstegaard er brændt, at tage Bolig udenfor Sognet. Den Rejsetilladelse, der her kræves for at rejse »langvejs hen i Stiftet«, er ogsaa Vidnesbyrd om R. I de større Byer overholdes R. ikke.

J. O. A.

Resignation, i den kanoniske Ret egentlig Betegnelse for en betinget Nedlæggelse af et kirkel. Embede, navnlig til Gunst for en bestemt Person (en ubetinget Embedsnedlæggelse kaldes *Renuntiation*; dog overholdes Sprogbrugen ikke altid). R. sker i Reglen ved en udtrykkelig formel Tilkendegivelse, men kan være stilltende, f. E. naar en Sæculargejstlig aflægger Ordens-

løfte, der *eo ipso* forhindrer hans Besiddelse af hans hidtilværende Embede. Ogsaa en Gejstligs Overtrædelse til et andet K.samfund betragtes som R. (*Reservatum ecclesiasticum*, se S. 743, betragtes under dette Synspunkt). Gyl-dighed af R., der i Reglen begrundes ved Sygdom, Alder eller Overtagelse af andet Embede, beror paa den kirkl. Øvrigheds — egentlig, og navnlig i Middelalderen, Pavens — Indvilligelse, og ved Patronatsembeder kræves Patronens Tilladelse. Betingelsen ved R. er som Regel Efterfølgerens Forpligtelse til at betale den resignerende en livsvarig, årlig Afgift af Embedet (den ældre Form for Pension). Ofte er denne Form for Embedsovertagelse bleven betragtet som Simoni; i Østerrig var den betingede R. overhovedet forbudt indtil Konkordatet 1855. Andetsteds greb den verdslige Øvrighed ind og fastslog et Maksimum for Pensionen. Siden Clemens V var R. til Fordel for en bestemt Person tilladt med Pavens Indvilligelse. Denne R.s Betingelse er dog i nyere Tid bleven sjælden; den var f. E. indtil 1855 forbudt som Simoni i Østerrig og er det den Dag i Dag i Baiern. — Ogsaa i den prot. K. var i ældre Tid R. gængs; i den dske K. kaldtes det at *oplaide* Embedets. J. O. A.

Resignation betegner den Sindstilstand, som fremkommer, naar Mennesket bevidst opgiver Haabet. Hertil knytter sig ofte en Følelse af Magtesløshed overfor de Magter: Naturen, Døden, Skæbnen, Forsynet osv., overfor hvilke Mennesket maa give taft. R. kan optræde i en Mangfoldighed af Former, lige fra den viljesløse Hengivelse i det uundgaelige til den mandige Beslutning om at bære de Byrder, som Tilværelsen nu engang paalægger. Dog adskiller R. sig fra Fortvivelse ved at være en roligere Form for Haabets Opgivelse. Den er sædvanlig ledsaget af en klar Forstaaelse af det haabløse i at modsætte sig, hvad der nødvendigt maa være. Saaledes kan R. til en vis Grad blive en harmonisk Følelse, et reflekteret Vemod. Undertiden kan Erkendelsen endog helt eller delvis fortrænge Smertefølelsen. I saa Fald antager R. Form af ubøjelig Trods overfor alle Ulykker og Lidelser, en ukuet Evne til at bære Livets Modgang og Sorger. En saadan Underkuelse af Følelseslivet har dog ofte til Følge, at der udvikler sig en kold Hjerteleshed, som ganske savner Deltagelse for andres Nød. Fra disse Former for R. adskiller Sprogbrugen den frivillige R., som bestaar i, at Mennesket giver Afkald paa et Gode til Fordel for andre. En saadan Handling kan imidlertid strengt taget ikke bestemmes som R., da Motivet i Virkeligheden er Lystfølelsen ved at glæde andre. Den virkelige R. er altid bestemt ved en Ulystfølelse, som fremkommer, naar Mennesket formentligt eller virkelig tvinges til at opgive Haabet om et forventet Gode. R. har derfor en fremtrædende Plads i alle Former for pessimistiske Livsanskuelser. Naar Summen af Sorg og Lidelser langt overgaar, hvad Livet indeholder af Glæde og Lykke, maa R. anbefales som den højeste Visdom, saaledes f. E. i Buddhismens Verdensflugt (se I, 412f.). Det samme gælder den Livsanskuelse, som fremhæver Individets ubetingede Uafhængighed overfor Livets Omskiftelser som

det højeste Gode. Hvis en saadan uforstyrrelig Ro skal vindes, maa Mennesket vise R. overfor de Goder, som det jordiske Liv synes at tilbyde. Denne Betragtning er navnlig gennemført af Stoicisismen i dens Lære om *den vises* fuldkomne Verdensforagt. Til samme Resultat kommer den nyere Tids panteistiske Systemer, efter hvilke Individet kun er et Gennemgangsled for Tilværelsens Grundkraft (-kræfter). Jo mere Mennesket indser dette, vil det finde Hvile i, at Livet former sig og forløber i Kraft af Tilværelsens evige Love. Af denne Grund spiller R. f. E. en stor Rolle i Spinozas Etik. Herfra er der kun et Skridt videre til Fatalismen (II, 21), efter hvilken R. er Indbegrebet af al Dyd.

Dommen om R.s etiske Værdi afhænger af, hvorledes de etiske Grundprinciper bestemmes. Medens den relativistiske Etik kan tillægge R. en mindre eller større Værdi — alt efter som den gaar ud fra et optimistisk eller pessimistisk Grundsyn —, maa den imperative Etik principielt forkaste enhver etisk R. Naar Sædelovens Bud taler med ubetinget Myndighed, har ingen Ret til at gaa paa Akkord med dette. Selv om den resultatløse Stræben efter at virkeliggøre det sædelige Ideal uundgaeligt frister til R., maa den sædeligt kæmpende ubøjeligt afvise denne Fristelse. Enhver Neddragelse af det absolute Bud i det relative er et etisk Syndefald. Fører da Kampen for det gode i Virkeligheden til noget Resultat? Dette Spørgsmaal fører ud over det sædelige Livs Omraade. Paa dette Punkt ligger Skæringslinien mellem Moral og Religion. Derfor kan der ogsaa her blive Rum for en Henviisning til R. Den imperative Etik's Gennemførelse vil enten ende i R. eller Religion. Omend al etisk R. er forkastelig, kan en rel. R. vel være mulig og endog anbefalelsesværdig (saaledes f. E. visse Former af Agnosticisme, I, 27). I denne Form bliver R. derfor et Surrogat for Religion.

Aabenbaringsreligionen maa efter sit Væsen forkaste R. som irreligiøs. Troen paa den almægtige og algode Gud indeslutter Forvisningen om, at han trods alt vil føre det gode til Sejr. Den israelitiske Fromhed havde ganske vist ofte svært ved at fastholde Troen herpaa, da den ikke kendte det personlige Udødelighedshaab. Problemet om Værd og Skæbne har brændt mange i den gl. Pagt i Sjælen. Forfatteren af Jobs Bog tilkæmper sig endnu Troen paa, at ingen lidende bør slippe Tilfiden til den hl. og kærlige Gud, ligesom han indskærper, at ingen ud fra et Menneskes Lidelser har Ret til at fælde Dom over dets moralske og rel. Liv. Derimod synes Prædikerens (Kohélet) at have opgivet Troen paa en retfærdig Verdensstyrelse i Folkenes Hist. og den enkeltes Liv. Derfor *er* Hovedsummen af de Raad, han formaa at give, R. (F. Buhl, Om Prædikerens Bog, 1886, 33). I Krdommen mister dette Problem sin Brod. Udvæjningen af Forholdet mellem Værd og Skæbne vil ske paa Dommens Dag, naar de troende gaar ind til det evige Livs Herlighed. Krdommen fremhæver ganske vist, at Verden er gennemtrængt af Synd og Død (Rom. 5, 12; 8, 19—22; Gal. 1, 4; 1 Joh. 5, 19), og at Kr. derfor maa bryde med Verden (1 Joh. 2, 15; 2 Pet. 1, 4; Efe. 5, 11)

og med alt, hvad der frister til Synd (Mt. 5, 29; jvfr. Mk. 10, 21). Dette medfører Smerte og Lidelse, som følger af at maatte fornægte sig selv og bære den vantro Verdens Had (Mt. 10, 38; 16, 24; Mk. 8, 34; Lk. 9, 23; 14, 27; Mt. 5, 11; 10, 22; 24, 9; Joh. 15, 18; 1 Joh. 3, 13). Men den kr. Grundstemning overfor Lidelse er ikke R., men Udholdenhed og Taalmodighed (Rom. 2, 7; 5, 3—4; 2 Kor. 6, 4; Lk. 21, 19; Hebr. 10, 36; 12, 1; Jak. 1, 3; 5, 7—11). Dette skyldes først og fremmest det kr. Haab (II, 317 f.). Taalmodighed er ikke en apatisk Ro, men et Sindelag, som nøje er forbundet med virksomt kr. Arbejde (Mt. 5, 13 f.; Joh. 9, 4; jvfr. 17, 21, 23; Rom. 12, 11; 2 Kor. 8, 7). Verden er skabt af Gud og kan derfor føres tilbage til ham. Det er den syndige Verden, ikke Verden i sig selv, som den Kr. maa vende sig fra (1 Kor. 7, 31). Verdensfornægtelse er ikke identisk med udvortes Verdensforsøgelse (Joh. 17, 15; jvfr. 1 Kor. 5, 10; se Art. Askese, I, 156).

R. er saaledes en Sindstilstand, som ikke har Hjemstavnstret i Krdmmen. Troen paa Gud tillader ikke, at en haabløs Selvopgivelse tager Magten over Sindet. Det er derfor ogsaa kun saadanne Retninger, som har gjort store Laan hos andre Livsanskuelser, der har fremhævet R. som en kr. Dyd. Dette gælder f. E. flere asketiske og mystiske (kvietistiske) Retninger. Mange af disse betoner Viljens fuldkomne Opgivelse, den passive Hengivelse i Guds Vilje, som den højeste Fromhed. Reversen er den fuldkomne R., ikke blot overfor Verdenslivet, men overfor al aktiv Handlen og Tænken. Dette gælder f. E. Michael Molinos (III, 275). I den 25. af de Sætninger af hans Skrifter, som Inkvisitionen og Paven fordømte, hedder det: »Bøn og R., R. og Bøn er et og det samme, og saalænge R'en fortsættes, fortsættes ogsaa Bønnen« (C. E. Scharling, Mystikeren Michael Molinos' Lære og Skæbne, 1852, S. 201). Men bortset fra disse forbigaaende Fromhedsformer har R.s Evangelium ikke nogensinde formaat at vinde Indgang i K.n.

Et ganske andet Spørgsmaal er, om der kan tillægges R. en vis sædelig Betydning til »Indøvelse i Krdm«. Navnlig R. Rothe har fremhævet, at Spændingen mellem Forsynstroen og Livets Lidelser kun praktisk overvindes ved, at disse betragtes som fuldbyrrede Kendsgerninger, som det ikke nytter at rokke ved (Theolog. Ethik, § 904). Selv i denne Skikkelse er det dog tvivlsomt, om R. er kr. berettiget. Den kr. Fred er ikke identisk med den Sjælerø, som blindt giver sig hen i det nødvendige. Troen paa Guds Forsynsstyrelse finder kun Hvile, naar Livets Onder paa en eller anden Maade erkendes som Midler for hans Kærligheds Formaal. I hvor høj eller ringe Grad det end maatte lykkes, maa dette dog være den bærende Stemning i den kr. Ydmyghed. Ang. Forholdet mellem det onde i Tilværelsen og Guds Verdensstyrelse se Art. Teodicé, C. G.

Resin. 1) Sidste Konge af det damaskenske Dynasti (2 Kong. 16, 5 f.; Jes. 7, 1 f.); i LXX Rason og Rasin, i Kileskriften Rasunnu; han kaldes altsaa rettest Rason. Israel og Damask var begge blevne Assyriens Vasaller. Dette førte til et Forbund mellem Rason og Israels Konge Pekah for at afkaste Aaget. Da Kong

Akas af Juda ikke vilde tiltræde Forbundet, angreb de 2 andre Konger 734 (735) f. Kr. i Forening Juda, der hæragedes frygtelig. Edomiterne benyttede Lejligheden til at tilbagetage Havnebyen Elat (2 Kong. 16, 6: ikke Aram, men Edom). For at redde sig indkaldte Akas trods Profeten Jesajas Advarsel den assyr. Konge Tiglat-pileasar, der hurtigt straffede Israel og efter en haardnakket Modstand erobrede Damask, dræbte Rason og udslettede hans Rige 732 f. Kr. — 2) En Familie blandt Tempellets Livegne (Esra 2, 48; Neh. 7, 50). LXX har ogsaa her Udtalen »Rason«.

L. G.

Reskript er en kgl. Befaling, der ikke er tinglæst, men udfærdiget til den eller dem, den nærmest vedrører. Navnet kendes allerede fra den rom. Kejsertid; det bruges i den kanoniske Ret om de pavelige Afgørelser af Retstrætter (rescripta ad lites) eller om Pavens Embedsbesættelser (rescripta ad beneficia), men forekommer nu kun sjældent i Retssproget. En trykt Samling Forordninger, R'er, Resolutioner og Kollegialbreve grundlagdes af L. Fogtmann (1784) og er fortsat til Nutiden under skiftende Redaktioner. Den fører nu Titlen »Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevesen«, men citeres hyppigst som »Geistlige Reskripter« (G. R.) og er af meget stor Betydning for hele den kirkel. Administration.

A. J.

Resolutioner kaldes i Retssproget Kongens, Kollegiers eller Ministeriers Svar paa indkomne Ansøgninger, Forespørgsler, Klager osv.

Resolutioner. Da Karl II (II, 730) i 1650 havde søgt Tilflugt i Skotland, hvor Cromwell truede med at trænge ind, ønskede han at opheve *the Act of Classes* (hvorved Covenantets Modstandere deltes i Klasser efter deres forskellige Stilling til det), da denne Akt hindrede mange Skotter i at tjene i hans Hær. Men da den var et Værn for den skotske K.s Selvstændighed, var det af Vigtighed, at General Assembly gav sit Samtykke til dens Ophævelse. Mange Presbyterianskere var mistænksomme overfor Kongen og protesterede, men en Del Medlemmer af General Assembly, der havde sluttet sig til Royalisterne, samledes i Perth og vedtog to Resolutioner, der imødekom Kongens Ønske. I Henhold dertil ophævede Parlamentet Loven, og Følgen deraf var, at nogle af Covenantets Modstandere fik høje Poster i Kongens Tjeneste. Da han 1. Jan. 1651 blev kronet i Scone, aflagde han vel en Ed, hvorved han forpligtede sig til at beskytte den skotske K., men Covenanterne havde ingen Tillid til ham. Den General Assembly, der i Juli s. A. samledes i St. Andrews og Dundee, delte sig i to Partier. De, der billigede hine Resolutioner, kaldtes R., Modpartiet Protesters. De første var i Flertal og afsatte det andet Partis Ledere; disse erklærede til Gengæld Forsamlings Beslutninger for ugyldige. Da imidlertid Karl II faldt ind i England og led et afgørende Nederlag ved Worcester 3. Sept. s. A., hvorefter Cromwell tog Magten i Skotland, tabte Striden sin Betydning; men efter Kongedømmets Genoprettelse fortsatte Covenanterne deres Kamp for kirkel. Frihed.

C. E. F.

Reson, Grundlægger af det damaskenske Dynasti. Efter først at have tjent Kong Hadad-

eser af Soba, førte han en Tid et Fribytterliv og svang sig tilsidst op til Herre i Damask, hvor han antog Kongenavn, o. 950 f. Kr. For Salomo blev han en farlig Modstander, og hans Efterfølgere ikke mindre for de følgende Konger i Israels Rige (1 Kong. 11, 23f.). I Stedet for R. læses i LXX B og i Peshita Hesron; endvidere synes Hesjon i 1 Kong. 15, 18 at have samme Stilling i Kongerækken som den saakaldte R. Det ligger nær at rette »Hesjon« til Hesron.

L. G.

Responsorium, Svaret i Vekselsangen mellem Præst og Menighed (eller Koret) eller mellem to Kor (jvfr. S. 648). Slige Vekselsange, mener man, er fra den jødiske Kultus gaet over i den kr. Gudstjeneste. Ved Messen sang Præsten: *Domine vobiscum*, Menigheden svarede: *Et cum spiritu tuo*; efter Orationen Pr: *Per omnia saecula saeculorum*, Mgh: *Amen*; ved Præfationen Pr: *Sumus corda*, Mgh: *Habemus ad dominum* etc. Melodierne — syllabiske, af gregoriansk Art — maa antages for en Del at være bevarede i den rom. K. Derimod er Begrebet R. her i Tidernes Løb undergaaet en Forskydning, idet en Del Responsorier, navnlig de, der staar som Indledning eller Afslutning til Psalmerne, nu kaldes »Antifoner« (I, 103), medens der ved R. i snævrere Forstand forstaas Vekselsangen mellem to Kor ved Slutningen af Lektionerne, indrettet saaledes, at andet Kor helt eller delvis gentager den samme Strofe, hvilken første Kor har udført. De gl. R. gik over i den prot. K., dog stærkt ændrede, navnlig for Melodierne Vedkommende.

A. H.

Restitutionsediktet af 6. Marts 1629, en Forordning, som Kejser Ferdinand II udstedte, og som gik ud paa, at Protestanterne skulde tilbagelevere alle siden Passauerforliget 1552 inddragne kat. gejstlige Ejendomme, medens de kat. Rigsstænder samtidig fik Ret til at udrydde Protestantismen paa deres Omraader. R. bevirkede, at Protestanterne i Tyskland samlede sig om Gustaf Adolf, og at Tredveaarskrigen paany blussede op. Kejseren maatte derfor lade R. falde, først foreløbig ved Freden i Prag 1635 og siden definitivt ved den westfalske Fred 1648.

A. Th. J.

Restitutionsteori. Herved forstaas i den luth. Kret Paastanden om, at den Episkopal-magt, som Landsfyrsten ved Ref. (navnlig ved Augsburger Religionsfreden) kom i Besiddelse af, er en Tilbagegivelse (*restitutio*) af hans oprindelige Myndighed. Medens ældre Tilhængere af Episkopalsystemet (I, 779) hylkede Devolutionsteorien (I, 629), hævdede Theodor Reinkingk (1616) R. som en nødvendig Følge af den dogmatiske Teori om Øvrigheden som Vogter af begge Lovens Tavler (Melanchthons Opfattelse).

J. O. A.

Restorationaliste, et amerikansk rel. Samfund, som udskilte sig 1840 fra de saakaldte Universalister (Tilhængere af Apokatastasis), som dannede selvstændige, unitaristisk farvede Menigheder baade i England og Amerika. R. hævdede som den sande og oprindelige Forstaelse af »Universalismen«, at der virkelig venter en Dom og Straf over de onde, men den er ikke evig.

J. O. A.

Retabulum, se Reredos, Predella (III, 589) og Alter (I, 63).

Retfærdiggørelse (justificatio). Blandt den Række Udviklingstrin, hvorigennem den luth. Dogmatik tænker sig, at Frelsestilegnelsen foreløber, indtager R. en Særstilling, for saa vidt som dette Trin ikke har sin Betydning som et Stadium i subjektiv Fuldkommenhed, men alene i Kraft af det objektive begrundede Bevidsthedsindhold, som det indeslutter. Nærmere bestemt er R. at definere som Guds, paa Kristi Forsoningsdød grundede, frifindende Dom over Synderen, til-egnet i Troen, hvilken her kommer i Betragtning som en blot og bar receptiv (modtagende) Sjælebevægelse. Netop i denne (forensiske) Forstaelse er R. en karakteristisk for luth. Krdms-opfatning og giver ogsaa de to andre Trin, der altid paa det nærmeste sammenordnes med den (Omvendelsen og Genfødselen), en karakteristisk nærmere Bestemthed. De nævnte tre Trin vil nemlig for saa vidt altid høre nøje sammen, som de alle falder saa at sige i Brudpunktet mellem det gl. og det nye og saaledes, hver fra sin Side og alle tilsammen i en ejendommelig Sammenordning, beskriver det, der efter luth. Betragtning egentlig er den personlige Frelses Væsen. — Under dette Synspunkt maa R., som antydet, paa en vis Maade modstilles de to andre, thi medens Omvendelse og Genfødselse beskriver den kr. Frelse som ny Livsform henholdsvis efter dens guddommelige og dens menneskelige Side, er R. det betegnende Udtryk for Frelsens Væsen som personlig Oplevelse af et nyt Gudsforhold. — Som særligt rel. Personlighedsforhold bliver R. paa denne Maade Hjertepunktet i Krdmen, for saa vidt bestemmende ogsaa for Opfatningen af de to andre Trin, som netop Til-egnelsen af dette Forhold efter luth. Opfatning bliver det centrale i den Sjælebevægelse, som man kalder Omvendelse (der netop derfor defineres som Anger og Tro), og grundlæggende for den rel.-moraliske Genfødselse, hvis objektive og sjælelige Forudsætning den er.

R. er efter luth. Opfatning et blivende personligt Gudsforhold, der giver hele den Kristnes rel.-moraliske Liv dets Præg, idet den er den bærende Forudsætning for dette. Som en saadan blivende rel. Grundbevidsthed indeslutter den ogsaa i sig, ja, har egentlig sin dybeste Ejendommelighed deri, at den er en personlig Vished om den individuelle endelige Frelse. — Det karakteristiske ved denne Forstaelse af den personlige Frelse ligger i den principielle og fundamentale Betydning, som Syndsforladelsen her faar som Grundlag for det hele Liv, den Bestemthed, hvormed Lovens Udelighed til at frelse og dens Betydning som den, der driver de ængstede Samvittigheder til Kristus, hævdes, og det objektive Grundlag for al Samvittighedstrøst, Kristus for os, han, der har baaret Verdens Synd, fremstilles. — I Sammenligning med disse ledende praktisk-rel. Grundtanker har det underordnet Interesse, at, hist. betragtet, først Konkordieformlen teologisk har fastslaaet den udelukkende forensiske Betydning af selve Begrebet R. Thi naar Reformatorerne og Apologien i Tilslutning til den fra Romerkirken overleverede Sprogbrug herunder ogsaa vil have indbefattet den indre R. eller Genfødselse, saa skiller de sig dog sagligt fra den rom.-kat. Op-

fatning ved det fundamentale Tryk, som Syndsforlædelsen og den objektive Naadetrøst grundet paa Kristus »for os« faar, og paa den anden Side vil det dog ogsaa fra luth. Standpunkt have sit Forblivende ved, at i og med R. er ogsaa Genfødselen given. Men det konsekventere og læremæssigt klarere Udtryk maa Konkordieformlen indrømmes at være, og saaledes opstilles den forensiske R.s-Lære med Tankekonsekvensens Ret som den læremæssige Rettesnor for luth. Frelsesforstaaelse.

Historisk har altid denne efter sin Tankeform saakaldte »juridiske« Grundbetragtning som sit Modstykke staaet overfor en mystisk-etisk, der finder disse Læreadskillelser og Lærebestemmelser unaturlige og udvortes og vil fordybe og inderliggøre dem i den nævnte Retning. Saadanne Bestræbelser har særlig ogsaa paa forskellige Maader gjort sig gældende i den moderne Teol. Lige overfor disse Modstrømninger bør det nu vistnok ikke nægtes, at Læreformerne i det enkelte kan være modtagelige for Forbedringer og mere tilfredsstillende Udførelse, og at det fulde Indblik i Forholdet mellem det rel. og det etiske og særlig Erkendelsen af det sidste relativt selvstændige Betydning paa en vis Maade altid vil være en uendelig Fremtidsopgave for Teologien og næppe uden videre har fundet en helt harmonisk Løsning i den overleverede Læredannelse. I saa Henseende er Systemet visselig modtageligt for Modifikationer og Forbedringer. — Men Grundopfatningens ideale Ret vil for altid ligge deri, at alene, hvor den objektive Naadetrøst paa den anførte Maade gøres til Fundament, kan Menneskets Frelsestrang virksomt imødekommes. Jo mere udelukkende Frelsestrangen griber det objektivt-hist. og alene retter sin Opmærksomhed derpaa, desto renere og livskraftigere vil ogsaa det mystisk-etiske Livs-saamfund realiseres. Eller rettere, dette sidste kan kun realiseres paa Grundlag af det første som bærende Forudsætning ikke alene ved Begyndelsen, men stadig og indtil Enden (jvfr. de rammende Bemærkninger hos Frank, System der christl. Wahrh., II, navn. S. 356 og 57).

At den strengt »forensiske« R.s-Lære med Rette kan paaberaabe sig Apostlen Paulus's Autoritet, trænger ikke til særskilt Paavisning. Det anerkendes fra alle Hold, at baade Paulus's personlige Livsinteresse og hans sproglige Udtryksmaade paa dette Punkt alene lader sig forstaa paa denne Maade og saaledes, at Troen ikke kommer i Betragtning som en positiv sjælelig Egenskab, men alene som en modtagende Sjælebevægelse, hvorved den i Kristus fuldbyrdede Soning, det objektive Grundlag for Guds frifindende Dom, tilegnes. Alligevel gør ogsaa paa dette Omraade Spændingen mellem den hist.-juridiske og den mystisk-etiske Grundopfatning sig gældende. Den moderne kritiske Skole — f. E. Pfeleiderer, Holtzmann, Wernle og paa sin Vis ogsaa Ritschl o. a. — har ment at maatte opfatte denne ejendommelige R.s-Lære som et blot individuelt berettiget Produkt af en farisæisk Misforstaaelse af »Loven«, der overhovedet har bragt en vidtrækkende Uklarhed ind i Paulus's Tænkning, saa at man i Virkeligheden maa konstatere en Modsigelse mellem en abstrakt rel.

og en abstrakt etisk Krdmsopfatning, der kun med Kunst og ved Uklarhed er holdt sammen. Fra positiv Side har særlig H. Cremer optaget disse Spørgsmaal til Drøftelse i sin »Paulinische Rechtfertigungslehre« (1899 og 1902), ligesom den korte, men skarpe logiske Undersøgelse af Modsigelsesteorien og Paavisningen af den inderlige Sammenhæng mellem det »juridisk-hist.« paa den ene Side og det »mystisk-etiske« paa den anden i Kählers »Dogmatische Zeitfragen« (II, S. 261—82) er overordentlig belærende. Med denne organiske Sammenhæng og med det juridiske som den faste Grundvold hos Paulus tør det da have sit Forblivende, kun at en klarere Erkendelse af det etisk relative Selvstændighed hos Paulus tør betegnes som det blivende Resultat af disse videnskabelige Forhandlinger. — Men denne sidste Erkendelse vil bidrage til at mildne den Særstilling, hvori Paulus ofte har været opfattet indenfor N. T., og aabne en rigtignere Forstaaelse af den indre Enhed, som i denne Henseende raader mellem alle N. T.s Forfattere trods al relativ Forskel i Interesser og Udgangspunkter.

Saaledes er, endog efter de 3 første Evangeliers Skildring af Jesus, trods den stærke Betoning af det etiske, Himmelriget dog til syvende og sidst en Gave, der modtages ikke af de egenretfærdige og Farisæerne, men af de fortabte, af de fattige i Aanden, af Barnesindet, der mindst lægger til af sit eget. Ogsaa den synoptiske Jesus« er gennemtrængt af Bevidstheden om, at han yder Menneskene den egentlige og afgørende Tjeneste i sin Død, der skal være til Syndernes Forladelse for mange. Og Jesus hævder som en af sine væsentlige messianske Forrettigheder Retten til at forlade Synder paa Jorden. — Paa en lignende Maade vil det nu vistnok ogsaa indses at forholde sig med de øvrige nytestl. Forf. (jvfr. Ihmels, »Rechtfertigung« i Realencykl.³, XVI, 483—92).

Ved Siden af dette Grundproblem angaaende R.n.s Forhold til det etiske er der endnu én Side ved Sagen, der fortjener at nævnes, nemlig Spørgsmaalet om Forholdet mellem den objektive og den subjektive Side af R.n selv. Konkordieformlen har gjort dette Problem følbart ved sin udtrykkelige Bestemmelse om, at R.n fremfor alt maa ansues som foregaaende i Himlen (*in foro coeli*). Konsekvensen heraf er, at vi hos Dogmatikerne finder indgaaende Udredninger om Forholdet mellem den objektive Dom, som Gud fælder hos sig selv, og den subjektive »Insinuation« af Dommen i Menneskehjertet, uden at denne Sag nogen Gang bliver bragt til fuld Klarhed. Med denne abstrakt transcendent Opatning af R.n selv turde forevrigt ogsaa hænge sammen den ud fra luth. Grundopfatning noget betænkelige Foranstilling af Genfødselen foran R., der blev den raadende i Ortodoksien; Tankegangen hermed synes at have været den, at, hvis man nu ikke paa moralistisk Vis skal blive nødt til at tænke Troen som en lovmæssig »Betingelse« for R., saa synes man at maatte forudsætte, at Aanden allerede for R.n tager Bolig i Hjertet og virker Troen. — Den rette Opløsning af denne Vanskelighed turde imidlertid være at finde derved, at man — i Tilslutning til en

luth. Grundtanke og til Antydninger hos Paulus — tænker sig Jesu Forsoningsdød ikke blot i dens Virkning paa Gud som aabnende en objektiv Forsoningsmulighed, men ogsaa i dens Retning mod Menneskene som det i Ordet udgaende universelle og virkekraftige Forsonings-tilbud, der er det objektivt hist. Middel, hvori Aanden virker. Paa denne Maade falder Guds Dom »i Himlen« og »i Menneskehjertet« i ét, idet nogen Følelse af Dømmen ud over den blotte og bare Tro paa Ordet efter luth. Grundbetragtning ikke kan tænkes. Men først i og med den fuldbyrdede R. tager den gennem det hist.-objektive virkende Aand sin varige Bolig i Hjertet (saal. Apologien). — Tilslidst skal kun mindes om A. Ritschls Indsats i Udviklingen gennem hans tankerige og omfattende Monografi »Rechtfertigung u. Versöhnung«. Ritschl hævder vistnok med Styrke, at R.n er en syntetisk og ikke en analytisk Dom, og staar for saa vidt i god Sammenhæng med Ref. Men paa den anden Side opfatter han R.n som en Akt, der gælder Menigheden som saadan og den enkelte kun, for saa vidt han tilegner sig »Forsoningen«, hvad der for Ritschl vil sige, at hans Vilje bøjer sig under Guds Vilje, saaledes at han bliver et aktivt Medlem af Guds Rige. Det er den, der staar i Menigheden og gør »gode Geringer«, hvem R. gælder, idet en saadan har sit Værd for Gud ikke ved sine Geringer, men ved Troen paa Kristus. Paa en vis Maade bliver altsaa ogsaa her R.n overordnet det etiske, men Grundfejlen ved denne Konstruktion synes at ligge i det manglende Syn for Sammenhængen mellem det rel. og etiske eller for R.n.s sædeligt omskabende Betydning. Genfødselen faar i det hele ingen selvstændig Plads i Ritschls System, og han synes blot at regne med Menighedslømmets Trang til Forladelse for daglige Ufuldkommenheder, ikke med Synderens Trang til rel., og dermed ogsaa moralsk, Fornøjelse for sin Person og sit Liv i det hele. C. I.

Retfærdighed, Guds, se I, 726.

Retorer kaldes i den antike Verden de offentlige Lærere i Veltalenhed. Romerne forholdt sig længe afvisende overfor retor. Studier; 161 f. Kr. forvistes ligefrem de gr. R. fra Rom, og da lat. R. snart optraadte, under stort Bifald, skred Censorerne 92 f. Kr. ind mod deres »mod Forfædrenes Skik stridende« Undervisning, men siden Augustus tog den retor. Undervisning et mægtigt Opsving og gjaldt snart for det højeste Trin af den rom. Dannelselse. I 2.—3. Aarh., Verdensborgerlighedens Udviklingstid, blev den hedenske Dannelselse i R.s Skoler ikke blot en mægtig Kulturfaktor, men et Rigsvern for Romerriget, idet man med Rette har bemærket, at denne Skoledannelse har forlænget Hedenskabet mere end de gl. Kulter. Da Caracalla havde givet alle Frimænd i Riget Borgerret, voksede Kundskabstrangen, og Skolesystemet gik en ny Blomstring i Møde; Stat og Kommuner kappedes om at oprette Skoler og lønnede de ansatte Lærere. Den retor. Dannelselse ansaas for uundværlig for al politisk og juridisk Virksomhed, og »man er Romer, naar man er *literatus*«, d. v. s. forstaar at nyde R.s elegante Ordrigdom. Men denne Dannelselse var gennemhedensk;

den fyldte Eleverne med gl. Mytologi, der vel delvis bortforklares, men ogsaa beundredes; kr. Lærere, som Augustin og Hieronymus, vidner om den hedenske Dannelses Skønhedsberuselse, og Minucius Felix klager over »de Fabler og Eventyr, vi . . . arbejder med under vor lærde Dannelses«. R.s Undervisning rummede ogsaa en sædelig Fare: Veltalenhed drevet som Kunst udvikler ikke Karakteren, og for den udvortes Glans i Talebrugen og Evnen til at rive med traadte Sansen for Sandhedssagen tilbage (jvfr. Minucius i »Octavius«). En Række kr. Lærere (f. E. Tertullian, Hieronymus, Augustin, Grækere som de store Kapadokiære o. a.) har dog faaet deres Uddannelse hos de hedenske R., og ikke mindst hos Apologeterne mærkes R.s formelle Dannelses. Efter Constantins Tid blev Antallet af kr. R. stadig voksende; om Julians Optræden herimod se II, 699. — Længe efter Romerrigets Fald bevarede den retor. Undervisning i de Byer, navnlig i Italien og Gallien, hvor rom. Sprog og Skik holdtes i Hævd, og sporadisk forekommer endnu i Højmiddelalderen i ital. Byer en humanistisk Undervisning ved Lærere, der minder om de gl. R. Men hvad man ellers kaldte Retorik og regnede som den 2den af de frie Kunster, var kun en ussel Levning af Oldtidsdannelsen. (G. Boissier, *La fin du paganisme I*, 1891; Volkmann, *Die Rhetorik der Griechen u. Römer*, 2. Opl. 1885). J. O. A.

Retorik. Medens R. indtog en høj Plads hos Oldtidens Kulturfolk i Vesterland, blev der i den ældste kr. K. ikke lagt Vægt paa Talekunsten, ja, dersom en Retorik gik over til Krdmnen, maatte han oprindeligt opgive sin Virksomhed som Veltalenhedslærer (se Augustins Confess. VIII, 2f.). Naar der taltes i Menigheden, var Tekstudlægningen den fremherskende, og til Oplæsningen af Skriftstykkerne knyttede der sig en Række simple Formaninger. I Kryssostomos's Tidsalder blev dette dog anderledes. R. fik stor Indflydelse paa Forkyndelsen, og Tilhørerne gav ofte i Kirken deres Bifald til Kende ved Haandklap. Selv om man hos Augustin finder en større, teol. Tankedybde, er Prædikenen dog ogsaa paavirket af den verdslige Talekunst. — Paa Skolastikernes og Mystikernes Prædiken i Middelalderen har R. kun haft ringe Indflydelse. Men ved Siden af disse optraadte der Mænd med ægte, folkelig Veltalenhed, og ved deres Virksomhed blev der paa en Maade gjort et Forarbejde for Ref.sprædikenen. Luther nægter ikke R.s Betydning. Han siger ikke blot, at en Prædikant maa være en god *textualis* og *dialecticus*, men han tilføjer: og *rhetor*. Og Melancthon udarbejdede selv en R. i den følgende Tid gik man til en dobbelt Yderlighed. Pietismen erklærede sig imod enhver Forbindelse mellem R. og Prædikenen, hvorimod Rationalisterne lod denne helt gaa op i R. Kant retter et voldsomt Angreb paa Talekunsten, som han kalder en underfundig Kunst, der i vigtige Ting forstaar at bevæge Menneskene til en Dom, der ved rolig Eftertanke maa tabe al Vægt for dem. Ogsaa i vore Dage har Ordet R. ingen god Klang for mangfoldige, fordi de dermed forbinder Forestillingen om Ordgyderi og Fraser.

Saa længe den sproglige Fremstilling er Kunst

har imidlertid R. sin Betydning. Fordi den kan misbruges, gaar det dog ikke an at glemme, at R. er Indbegrebet af de Midler, hvorved vi hjælpes til at erkende det, som ikke er ligefrem haandgribeligt. Man kan ikke føre Beviser for Begreber som Moral, Kærlighed, Frihed, men ved Hjælp af R. kan man bevæge Folk til at anerkende dem. (Sammenlign en Afhandling af Brunetiere i »Revue des deux mondes« 1890).

Derfor er der ogsaa et Forhold mellem R. og Homiletik (II, 454). Prædiken er jo Tale, og ganske vist kan alt siges paa flere Maader, men under tilbørligt Hensyn til den talendes Individualitet saavel som til Tilhørerne er der én Maade, som i hvert givet Tilfælde maa være den bedste: Taleren maa kunne tænke og føle med sine Tilhørere, og Tankerne maa kunne formes, og Følelserne udtrykkes paa en saadan Vis, at de rette Strenger kommer til at klinge, først da kan Tilhørerne bringes til at tænke og føle med den, der fører Ordet. Og her er det netop, at Veltalenheden har sin Opgave. — Thiers har engang sagt: »En stor Taler kan forandre en Forsamlings Anskuelse om en Sag, men han formaar ikke at forandre Forsamlingens Stemmegivning«. Dette gælder maaske nok, hvor der handles om det politiske Liv, men i det rel. Liv kan den, hvis Anskuelse forandres, ogsaa bringes til at stemme for, hvor han før stemte imod.

Har der været en Tid, da der var Grund til at advare mod R.s Indflydelse; gælder det modsatte snarere i vore Dage. Rent bortset fra de utilbørlige Smagløshed og Platheder, som mangen Præst ikke under sig ved at komme frem med i Guds Hus, er paa Grund af manglende skriftlig Forberedelse Sproget hos mangfoldige Prædikanter saa ubehjælpeligt, at der er Anledning nok til at hævde R.s Betydning. Th. Harnack skriver i sin »Prakt. Theol.«, at R. har den negative Betydning for Prædiken at bringe de alm. og individuelle Synder til Bevidsthed og den positive Opgave at faa alt det i Prædiken, som gør den til Tale, til at træde frem i en Form, der er besjælet af Indholdet og tjener dette efter Aandens Love. — R.s Betydning behandles i de fleste Homiletiker. Desuden kan der henvises til: F. Theremin, Die Beredsamkeit eine Tugend oder Grundlinien einer systemat. R., 2. Aufl. 1837 (optr. 1838); H. Bassermann, Handb. d. geistl. Beredsamkeit, 1885. J. P.

Rettberg, Friedrich Wilhelm, tysk prot. K.historiker, f. 21. Aug. 1805 i Celle, d. 7. Apr. 1849. 1834 blev han Prof. i Teol. i Göttingen, og 1838 forflyttedes han til Marburg. Han var en dygtig Kildekritiker og en flittig Mand. Hans Hovedværk er Tysklands K.hist. fra den ældste Tid til Karl d. stores Død (I—II, Göttingen 1846 og 1848). A. Th. J.

Rettig, Heinrich Christian Michael, prot. Teolog, f. 30. Juli 1799 i Giessen, d. 24. Marts 1836. 1823 blev han Privatdocent i Giessen, og han kaldtes derfra 1833 til Zürich som Prof. Han var oprindeligt ret rationalistisk, men fra 1832 nærmede han sig det ortodokse Stade. Han beskæftigede sig fortrinsvis med isagogiske Undersøgelser og forberedte en kritisk Udgave af N. T. med Kommentar, da Døden overraskede ham. A. Th. J.

Retz, Jean François de Paul de Gondî, Kardinal af, f. 1613, d. 1679. Brodersøn af Ærkebiskoppen af Paris, blev Koadjutor hos ham 1643. I Frondebevægelsen 1648 fandt han den rettede Tumbleplads for sin hensynsløse Ærgerrighed. 1649 ledede han Opstanden i Paris mod Enkedronningen, Anna af Østerrig; siden intrigerede han til alle Sider og opnaaede omsider at blive Kardinal (1651), men Aaret efter lod Mazarin ham kaste i Fængsel, først i Vincennes, siden i Nantes. Under Fangenskab blev han udnævnt til Ærkebiskop i Paris efter Farbroderens Død, og 1654 undslap han fra Nantes og fortsatte i Udlandet sine Intriger, indtil han efter Mazarins Død kom tilbage til Frankrig (1662), hvor han ombyttede Ærkebispedømmet Paris med Abbediet St. Denis. Dér og i Rom, hvor han deltog i 3 Konklaver, levede han sine sidste Aar. Hans Memoirer, første Gang udg. 1717 i 3 Bd., hører til Tidens mærkeligste Lit. i den Art og giver et ypperligt Tidsbillede. Hans »Oeuvres complètes« er udg. af Feillet i 9 Bd. (1870—88). S. A. B.

Retzius, Lorentz Christopher, Broder til den berømte Naturforsker Anders Jahan R., f. i Kristianstad 21. Sept. 1745, Stud. i Lund 1762, drev Studier til filos. Doktorgrad, men maatte paa Grund af Fattigdom afbryde dem; præsteviet 11. Dec. 1773; blev 1776 Husprædikant hos Rigsraad, Greve Johan Snoilsky, 1784 Eskadronspræst ved det skaanske Husarregiment, Spr. i Tådene i Skara Stift 1789, d. dér 15. Jan. 1818. R. er kendt som en fremragende homiletisk Forf. Han har efterladt sig 3 af K.folket højt skattet Prædikensamlinger: »Samling af predikningar om den korsfäste Jesus, så väl för, som uti syndare, till frölossning och salighet«, 1786—95; »Den sanna lifvets väg, för alla allvarligt sökande öppnad uti Jesus, som är vägen, sanningen och lifvet«, 1801, samt de efter hans Død udgivne »Christliga predikningar öfver de årliga sön- och högtidsdagarnes evangelier«. Sidstnævnte Postil udkom 1887 i 12. Opl. O. A.

Re'u, Søn af Peleg, blandt Sems Efterkommere (1 Mos. 11, 18 f.).

Reuchlin (græcolatiniseret *Capnion*), Johann, tysk Humanist, f. 1455 i Pforzheim, d. 1522. I sin Ungdom fik han den bedst mulige humanistiske Uddannelse i Paris og Basel (her Magister 1477). Begge disse Steder lærte han Græsk af indfødte Grækere. Sit juridiske Brødstudium dyrkede han i Orléans og Poitiers. Grev Eberhard im Bart tog ham 1482 med paa en Rejse til Italien; dette Humanismens klassiske Land besøgte han atter 1490 og 1498. I Tyskland fik han forskellige juridiske Embeder i Stuttgart og Heidelberg; flere Gange anvendtes han i diplomatisk Sendelse. Men Literatur var hans Lyst, og han blev en af de mest fejrede Forf. Han var den første, der brød Vej for Studiet af Græsk i Tyskland. Som sine græske Lærere brugte han nygræske Udtale (den reuchliniske, modsat den erasmiske, som blev den herskende). I Hebraisk blev han længe den første Autoritet. Han fik sit Kendskab til den hebraiske Bibel gennem Undervisning hos Jøder og Studiet af rabbinsk Lit. R. blev den første Kr., der gav Hjælpe midler til hebraisk Studium. 1506 kom *De rudimentis Hebraicis*,

et Leksikon, ordnet efter Rødder, med stærk Benyttelse af David Kimki, og en Grammatik. For Begyndere udgav han 1512 de 7 Bodspsalmer paa Hebraisk med ordret lat. Overs. R. viste sig som en fremragende Filolog, hvis Forsker-aand gjorde ham fri overfor Vulgata og den traditionelle Fortolkning. Gennem sine Studier kom han til at se mere frislindt paa Jøderne, end sædvanligt var. — Der var en Side af den italienske Humanisme, som fandt den dybeste Løsning af Livsgaaderne i Mystiken hos Platon, Nyplatonikerne, Pythagoræerne og den jødiske Kabbala (II, 707); med denne Retnings Koryfæer, M. Ficino og Pico af Mirandula, var R. traadt i Forbindelse i Italien. Og Studier af saadan Mystik fængslede ham. I 2 Skrifter (*De verbo mirifico*, 1494, *De arte cabbalistica*, 1517) søgte han ved sælsomme Spekulationer og Bogstavlegorier at vise, at Kabbalas dunkle Teosofi indeholdt Menneskeslægstens ældste og højeste Visdom. Med den stemte Pythagoræismen overens, og med dem begge Krdmmen. — R.s Stilling til Jøderne udviklede ham i en opsigtsvækkende Strid. Den døbt Jøde Johann Pfefferkorn foreslog at lette Omvendelsesforsøg overfor Jøderne ved at fragte dem deres Bøger som Hovedkilden til deres Forhærdelse. 1509 fik Pfefferkorn kejserligt Mandat til at konfiskere alle de jødiske Bøger, der var rettede mod Krdmmen eller stred mod Jødernes egen Lov. Snart blev dog Pfefferkorn standset, og der indkrævedes Erklæringer fra forskellige Lærde. R. tilraadede kun at konfiskere de jødiske Smædeskrifter mod Krdmmen; andre, som Kabbala og Bibelkommentarer, var endog nyttige for den kr. Teologi; selv i Talmud, som R. for Resten kun kendte lidt til, kunde man finde Vidnesbyrd for Krdmmen. R. stemplede Pfefferkorn som en uvidende Fanatiker (»en Bøffel eller Æsel«). Derimod foreslog det teol. Fakultet i Köln og den derværende Inkvisitor, Dominikaneren Jakob Hochstraten, kun at lade Jøderne beholde Biblen. Teologerne i Mainz vilde endog have de hebr. Bibler beslaglagt, da Jøderne rimeligvis havde forfalsket dem. Paa Embedsvegne fik Pfefferkorn Erklæringerne at se og angreb i »Handspiegel« (1511) R. ubehersket og skildrede ham som en Ignorant, der ikke selv havde kunnet skrive de Skrifter, som gik under hans Navn. R. afslørede saa i »Augenspiegel« 34 Usandheder hos den »æreløse Slubbert« Pfefferkorn, men afsvækkede tillige paa kunstet Vis sit tidligere Forsvar for jødisk Lit. Skriftet indankedes for Hochstraten og Kölnerfakultetets Censur, og Kölnerne fik Kejseren til at paabyde dets Konfiskation, ja, Hochstraten vilde stævne R. for Inkvisitionen. Da vendte Bladet sig pludselig. Efter pavelig Bemyndigelse fældede Bispnen af Speier Dom 1518. Han frikendte R., og da Processen dernæst gik til Rom, udtalte Paven vel ikke Frisindelse, men udsatte Sagen (1516). — Ved Siden af Processen gik en bitter literær Strid, hvor begge Parter overbød hinanden i Grovheder. Striden blev det Symptom, der først aabenbarede Tidens stærke Brydninger, thi Humanisterne flokkede sig om R. som Videnskabs og Frihedens Forkæmper mod barbarisk Obskurantisme. Først nu saa man, hvilken Skare af Humanister der var vokset

op i Tyskland. R. kunde offentliggøre en Samling af Tilslutningskrivelser fra berømte Mænd (*Epistolae clarorum virorum*). Og i satiriske Skrifter (især *Epistolae obscurorum virorum*, I, 780) overdøgede de yngre Humanister Munkepartiet med udsøgt Haan. Af Frygt for Frantz v. Sickingens pansrede Næve gik Dominikanerne ind paa en Voldgift, som paabød begge Parter evig Tavshed; tillige afsatte de Hochstraten fra alle hans Embeder. Men atter vendte Bladet sig. 1520 kasserede en pavelig Afgørelse Dommen fra Speier; R. blev derpaa evigt Tavshed og at betale Omkostningerne. Grunden til Pavens Holdning var den frembrydende luth. Bevægelse. Kardinal Cajetan og Sylvester Prierias mente, at man burde statuere et Eksempel for Kætterne. Luthers Strid kom da let til at staa som en Fortsættelse af R.s. Saaledes saa dog ikke R. paa den. Han var ægte Humanist, men tillige kat. Kr. 1518 havde han vel anbefalet sin Søsterdatter, Melanchthon, til Frederik den vise som Prof. i Græsk i Wittenberg; men den Udvikling, Tingene dér fik, var R. imod. Et hændende Brev fra Luther af 14. Dec. 1518 lod han ubesvaret. Forgeves søgte han at drage Melanchthon bort fra Wittenberg til Ingolstadt, hvor han selv en Tid optraadte som Prof. Da R. døde, var Interessen for hans Sag druknet i det vældige Røre, der var vakt ved Luther. (L. Geiger, J. R., 1871; Sammes Udg. af R.s Brevveksling, 1875; R. Rocholl, Der Platonismus der Renaissancezeit i »Zeitschr. f. K.gesch.«, XIII, 1892).

V. A.

Re'uel. 1) Søn af Esav og Basmat (1 Mos. 36, 4, 10, 13, 17). — 2) Midianiternes Præstefyrste (2 Mos. 2, 18; 4 Mos. 10, 29), se Jetro (II, 642). — 3) En Mand af Gads Stamme (4 Mos. 2, 14; i 1, 14 o. fl. St. ved en Fejlskrift blevet til »De'uel«). — 4) En Benjaminit (1 Krøn. 9, 8).

Re'uma, Nahors Medhustru (1 Mos. 22, 24).

Reusch, Franz Heinrich, Gammelkatolik, f. 4. Dec. 1825 i Brilon i Westfalen, d. i Bonn 3. Marts 1900. 1858 blev R. Prof. i G. T. i det kat. teol. Fakultet i Bonn og udgav en Række gltstl. Skrifter. Han hørte til den liberale Retning indenfor den daværende kat. Teologi og var Modstander af Ultramontanismen. I 1870 bekæmpede han derfor ivrigt Ufejlbarhedsdogmet og blev som Følge deraf exkommuniceret. Han blev imidlertid en af den gikat. K.s Førere og kom som saadan mere ind paa hist. Studier. Hans Hovedværker her er »Index der verbotenen Bücher« (I—II, 1883—85) og »Geschichte der Moralstreitigkeiten in der röm.-kat. Kirche seit dem 16. Jahrh.« (I—II, 1889). Han udgav Döllingers »Briefe und Erklärungen über die Vatikanischen Dekrete« (1890) og »Briefe an Bunsen von röm. Kardinälen und Prälaten, mit Erläuterungen« (1897), og har desuden i Tidsskrifter og mindre Værker med stor Flid samlet et omfattende hist. Materiale. (L. K. Goetz, »Fr. H. R.« [Gotha 1901]). A. Th. J.

Reuss. 1) Eduard Wilhelm Eugen R., Bibelteolog, f. 18. Juli 1804 i Strassburg, studerede dér, i Göttingen, Halle (under Gesenius) og Paris (under S. de Sacy) og virkede derefter 1828—1888 som Lærer i Strassburg, 1834 Prof. ekstraord. i N. T., 1836 Prof. ord. i Etik, 1864 i G. T.; d. 15.

Apr. 1891. R. berigede de Discipliner, hvortil han viede sig, og ved den Lethed, hvormed han beherskede fr. og tysk Sprog, fik han Betydning som Midler mellem fr. og tysk Teol. Som Bibelforsker hørte han til den hist.-kritiske Retning. I en Forelæsning 1833 eller 34 frem-satte han den Antagelse, at det G. T.s Kilde-skrift P.s Love er eftereksiske og forudsatte Deuteronomion, og at D. er den af Josias 622 fundne Lov. R.s Hovedværker er: *Gesch. der hl. Schriften neuen T.s* (6. Aufl. 1887) und *alten T.s* (2. Aufl. 1890); *Histoire de la théologie chrétienne au siècle apostol.* I—II (3. Opl. 1864); *Hist. du Canon des St. Ecritures* (2. Opl. 1864); *Bibliotheca novi Testamenti* (1872); *Notitia codicis quatuor evangeliorum graeci membranei* (1889); *La Bible, traduction avec introductions et commentaires*, 16 Bd. (1874—81). Han udg. med Cunitz »Beiträge zu den theol. Wissenschaften«, 6 Bd. (1851—56), og med Baum Calvins Værker i »Corpus Reformatorum« (fra 1863). R., Briefwechsel mit seinem Schüler u. Freunde K. H. Graf, er udg. af Budde og Holzmann (Giessen 1904). S. A. B. — 2) Ernst Rudolf R., f. 13. Okt. 1841, Søn af fornævnte, betydelig Historiker. Af hans k.-hist. Arbejder maa nævnes »La destruction du prot. en Bohême«, 1868; »La scellerie au XVI et au XVII siècle«, 1871; »Louis XIV et l'église prot. de Strasbourg«, 1887. Især Elsass's Historie har han behandlet. 1906 har han udgivet denne Lands-dels luth. Kirkes Hist. under Revolutionen. Endvidere har han skrevet tallose hist. Af-handlinger i Tidsskrifter og Leksika. V. L. P. — 3) Jeremias Friedrich R., Prof., General-superintendent, er f. 8. Dec. 1700 i Horrheim i Württemberg og blev 1716 optaget i Kloster-skolen i Denkendorf, hvor han havde til Lærer den bekendte Teolog J. A. Bengel (I, 260). Sin Skolegang afsluttede han i Klosterskolen i Maulbronn, hvorfra han 1721 kom til Uni-versitetet i Tübingen, hvor han atter mødtes med Bengel, der som teol. Prof. fik stor Be-tydning for hans religiøse Udvikling. 1729 blev han Repetent ved det teol. Seminar i Tübingen. Paa en Rejse i Nordtyskland mødtes han med den bekendte Grev Zinzendorf, igennem hvem han modtog en Kaldelse til Danmark, hvor Christian VI 1732 udnævnte ham til teol. Prof. og Hofprædikant. Da han sluttede sig til Pietisterne var hans Stilling til de ortodokse Teologer dermed givet. Nogle af dem beskyldte ham for at ville indføre den Wolffiske Filosofi ved Universitetet, andre anklagede ham for at føre falsk Lære i socinianisk Retning. Efter at han 1735 havde faaet Kongens Tilladelse til at retfærdiggøre sig i et Forsvarsskrift, synes han dog ikke at have været udsat for yderligere Angreb. Men dengang havde han alle-rede begyndt at tage sin Indflydelse ved Hove, hvor J. B. Bluhme (I, 341) nu fik Overtaget. Tidligere havde Kongen afæsket ham Betæn-linger om forsk. kirkl. Spørgsmaal. Efter hans Raad blev 1733 flere Præster fritagne for at tage Folk til Skrifte, ligesom der ogsaa blev givet Tilladelse til at bruge betinget Absolu-tion. Men da han 1734 fik Befaling til at erklære sig om, hvorledes man skulde stille sig overfor den tiltagende Separatisme, var hans Forslag saa frisdende — han anbefalede endog

en Slags Sognebaandsløsning —, at Kongen skrev til Grev Stolberg: »Jeg vilde ønske, at jeg med Ære kunde blive af med den gode Mand«. Christian VI, der satte Pris paa hans frimodige Prædikener, gav dog endnu ikke Slip paa ham. 1742 blev han Dr. theol., og 1749 udnævntes han til Generalsuperintendent i Sles-vig og Holsten. Han var en flittig Visitator og en dygtig Kateket og synes ogsaa at have haft Øje for de danske Menigheders uheldige Vilkaar i Slesvig. Da han 1757 blev Prof. theol. og Kansler ved Universitetet i Tübingen, ind-sendte han ved sin Afgang en Indstilling om, at der af H. t. de danske Menigheder burde vælges en særlig Superintendent for Slesvig og anbefalede dertil Biskop H. A. Brorson i Ribe (I, 393). Han døde 6. Marts 1777. Som Prof. ved Kbhvn.s Universitet var han ualmindelig flit-tig. Han udgav 16 Disputatser, hvoraf flere optryktes paa ny. Han har ogsaa udgivet en Række Prædikener, alle paa Tysk. (Allgem. Deutsche Biographie XXVIII; Dansk biogr. Lexik. XIV). S. M. G.

Reuter. 1) Ernst Odert R., finsk Præst og rel. Forf., f. 8. Okt. 1815 i Oravais, Stud. 1832, præsteviet 1840; tjenstgjorde bl. a. paa Åland, hvortil han sendtes af Domkapitlet for at mod-arbejde en baptistisk Bevægelse, samt i forskellige Menigheder i Vesta-Nyland, indtil han 1859 blev Kapellan i Ekenäs, hvor han virkede til sin Død 11. Maj 1890. R., som i sin Studietid stod i Venskabsforhold til Topelius, havde literære Anlæg; han behandlede rel. Spørgsmaal i Novelleform (»Flickan på Inder-skär« og »Tvillingbarnen«, 1848) paa en Maade, som vakte adskillig Opmærksomhed, udg. et Børneblad, skrev Traktater osv. Hans Krdms-opfattelse, der var udgaaet fra Pietismen, var baade varm og vidhjertet, saa at han i Ekenäs, hvor den frikirkl. Bevægelse tidlig vandt Ind-gang, kunde virke midlende og forenende. J. G. — 2) Hermann Ferdinand R., tysk K.historiker, f. 30. Aug. 1817 i Hildesheim, studerede i Göttingen og Berlin, 1843 Docent i Berlin, 1852 Prof. ekstr. i Breslau, 1855 Prof. ord. i Greifswald, 1866 i Breslau (1869 Konsistorial-raad), 1876 i Göttingen (1881 Abbed i Bursfelde), død 17. Sept. 1889, en meget lærd, men noget sær og indesluttet Mand. Ved sine metodiske, kildekritiske Studier, navnlig af Højmiddel-alderens K.hist., har han paa epokegørende Maade ført den tyske k.hist. Forskning ud over Neanders Snæversynethed og som Rankes Elev vist, at »der gives kun én hist. Metode, og m. H. til den bør der ingen Forskel være mellem den kirkl. og polit. Historiker«. Paa den anden Side er han klar over, at »kun den dogmatiske Dannelselse giver de rette Kriterier for K.hist.s Fakta«; i Overensstemmelse hermed satte han sit Maal: først Kristen, dernæst Teolog, saa K.historiker. Skrifter: *Johannes von Salisbury* (1842); *Gesch. Alexanders III u. die Kirche seiner Zeit* (1845, 2. Udg. 1860—64 i 3 Bind); *Gesch. der relig. Aufklärung im Mittelalter* (1875, 2 Bind). R. grundlagde 1876 »Zeitschr. f. Kirchengesch.« (heri »Augustinische Studien« 1887). N. M. P. — 3) Quirinus R., ref. Teolog, f. 1558 i Mosbach i Kurpfalz, Dis-cipel af den berømte Teolog Z. Ursinus (s. d.) først i Heidelberg og senere i Neustadt an der

Haardt, hvorhen de ref. Heidelbergerteologer søgte, da Kurfyrst Ludvig VI havde indført luth. Lære. 1580—82 var R. i Breslau som Dudiths Huslærer (I, 684) og færdedes i det hele i en Kreds af tidligere Melanchthonianere, der nu var Reformerte og Genstand for Lutheranernes heftige Had. Efter sin Hjemkomst til Pfalz var han Præst og Lærer forskellige Steder, men fra 1598 Efor for det teol. Sapientis-Kollegium i Heidelberg og fra 1602 Prof. i G. T. ved Universitetet; d. 1613. R. var en retskaffen og from Mand, der som Teolog ganske fulgte i den ireniske Ursinus's Spor, hvis Skrifter han 1612 f. udg. i 3 Bd. Hans egne Skrifter er væsentligst af dogmatisk Art (rettet mod Konkordieformlens teol. Lære).

J. O. A.

Reuterdahl, Henrik, sv. Ærkebiskop, Teolog og K. historiker, f. 10. Sept. 1795 i Malmö af fattige Forældre (Frisør Bengt Fredrik R. og hans Hustru Anna Kristina, der var bondefødt). Tidlig foreldreløs opvoksende han i »Armod og Sorg«, og »at lege lærte han aldrig«. Han nød dog stor Velvilje i flere Familier i Malmö, og Skolens udmærkede Rektor, Prof. G. R. Ahlman (d. 1838, Broder til den berømte M. E. Ahlman, I, 41), var ham en faderlig Ven. 1811 blev R. Student i Lund, 1817 Mag. filos. og s. A. Docent ved Præsteseminariet; 1824 ekstraord. teol. Adjunkt, 1825 ordineret, 1826 Præfekt for Seminariet og Præst i Vestra Kärrstorp, 1827 Provst, 1830 Dr. theol., 1833 teol. Adjunkt med St. Uppåkra Præbende, 1838 Universitetsbibliotekar (konstitueret siden 1833), 1844 Prof. i Dogmatik og Moralteol., 1845 1. teol. Prof. og Domprovst med hist. Teol. som Fag, 3. April 1852 Statsraad og Chef for Ecklesiastikdepartementet (s. A. Medlem af det sv. Akademi), 9. Marts 1855 Biskop i Lund og 31. Jan. 1856 Ærkebiskop i Upsala.

R.s første teol. Arbejder tilhørte G. og N. T.s Eksegese, 1826 udgav han en, ogsaa i Tyskland med Opmærksomhed læst lat. Afhandling om Kilderne til Evsebs K. hist.; 1828 paabegyndte han sammen med Thomaner »Theol. Quartalskrift« (1828—32; ny Række 1836—40); 1832 udkom »Om det teol. studium, med særskilt hænseende till Sverige«; 1837 »Inledning till theologien«, og 1838—66 hans store, monumentale Værk »Sv. kyrkans historia« I—IV. Hans Selvbiografi opbevares i Manuskript i Universitetsbibl. i Lund. — Med »Theol. Quartalskrift«, sikkert det i videnskabelig Henseende værdifuldeste teol. Tidsskrift, der er udgivet i Sverige, begynder en ny Epoke i den sv. Teologis Hist. R.s eminente Lærdom, sunde Kritik og ægte videnskabelige Metode finder her rig Lejlighed til at gøre sig gældende. Grebet af Teologiens dybe Fornedrelse og af det sørgelige Faktum, »at de øvrige Videnskaber, efter at have vundet Selvstændighed, med megen Fornemhed ser Teologien over Hovedet«, fastslaa han Teologiens nødvendige Plads i de øvrige Videnskabers Række. Men samtidig maa Teol.n arbejde som de øvrige Videnskaber. »Hvad der staar paa Isolationsskammelen, staar paa Ligskammelen«. Men da skulde den ogsaa kunne hævede sit Formaal, Religionen, som selvstændigt i Forhold til andre Videnskabers Formaal. I sin mærkelige Afhandling »Hvad är religion?«, 1828, søger han, ved en empirisk Undersøgelse

af den menneskelige Sjæls Grundevner, i nær Tilslutning til Schleiermacher at deducere Religionens Væsen som Følelsen af absolut Afhængighed. Den schleiermacherske Panteisme undgaa han dog ved at gaa over fra det uendelige til den Uendelige. Han lægger ogsaa stor Vægt paa de positive historiske Religionsformer. Det gælder for Teol.n om at undgaa »to Klipper«, »paa den ene Side Død og Forraadnelse«, idet man fastholder »en blot Form, en forstenet Masse, for længst forladt af levende Indbyggere«, »paa den anden Side det uregelbundne, Vildelse (Yrsel) og Ugudelighed«. — Som Schleiermachers Discipel viser R. sig endnu i formel Henseende i sin »Inledning till theologien«, 1837. Men hans Standpunkt blev stadig mere objektivt og kirkeligt fast og bundet til de i den guddommelige Aabenbarings Historie givne Normer. I sine dogmatiske Forelæsninger (Manuskript i Upsala) staar han trofast paa den luth. Bekendelses Grund, men Dogmerne fremstilles ikke som færdige Sætninger eller adækvate Udtryk for den absolute Sandhed, men i deres Relativitet og hist. Sammenhæng. — R. var dog fremfor alt Historiker. Hans sv. K.s Hist. (til 1531) var hans Ungdoms Drøm og er Frugten af et mere end 40aarigt Arbejde. Sikkert har ingen sv. Teolog frembragt noget af saa varig videnskabeligt Værd, navnlig R.s Kildekritik er beundringsværdig. Læseren følger selve Forskningsarbejdet, og det er den empiriske, ikke den spekulative Historieskrivning, som R. vil give. Selve Fremstillingen er enkel og kunstløs. — R.s Virksomhed som Bibliotekar i Lund har været af gennemgribende Betydning baade ved Indkøb af udenlandsk Lit., de udvirkede Nybevillinger og Udvidelse af Lokaler (om R.s Forhold til den danske Bibliotekar Molbech og Hustru jvfr. »Samleren«, 1904, og »Hist. Tidskr. for Skåneland«, 1905). Ogsaa for sv. Boghandel har han virket epokegørende (Oprettelsen 1826 af C. W. K. Gleerups Universitets-Boghandel i Lund).

R. udmærkede sig som kirkel. Styrer og Politiker, ligesom i sit videnskabelige Arbejde, ved den stadig vaagne Omtanke og Klogskab, en ubestikkelig Retskaffenhed, levende Pligtfølelse og Utrættelighed til at sætte sig ind i alle Detaljer. Allerede 1828 forsvarede han de ned-arvede hist. Formers Ret. Nutidens Evne til at lovgive og organisere havde han paa Grund af sine overvejende kritiske og skeptiske Anlæg ikke store Tanker om. Stænderforfatningens Opløsning frygtede han derfor og anede, at den nye Ordning vilde føre til Nutidens sociale Brydning mellem de to af selviske Lidenskaber drevne Klasser, rige og fattige, og for Religionens og Dannelsens Skyld »bævede han for en Hørsont, som sortner af fremrykkende Proletarer«. Paa Rigsdagen 1865 ofrede han dog sin private Mening af H. t. de alm. Ønsker. I hans Haand, som Præstestændens Talsmand, har Afgørelsen af Repræsentationsformens Skæbne maaske dog tilslidt hvilet. — Ved Jubelfesten i Lund 1868, hvor han udnævntes til »Jubeldoktor« i Filosofi, var han Genstand for en enestaaende Hyldest fra den tilstedeværende glimrende Forsamling med Kongen i Spidsen (jvfr. G. Ljunggren i »Sv.

Akademiens Handl. 47, S. 300). S. A. ledede han som Ordfører Sveriges første K.møde. Før K.møde-Institutionen var bleven vedtaget, havde han mødt den med en vis Mistro, men nu ofrede han sig for den med sin sædvanlige Samvittighedsfuldhed og imødesaa den første Sammentræden med Iver og Længsel, og hvorledes Meningerne end under Mødet brødes mod hverandre, saa enedes dog alle om Ærefrygt og Hengivenhed for den gl. Ærkebiskop, hvis Fordragelighed, Upartiskhed og Blidhed udbredte en Forsonlighedens og Fredens Aand over det hele. — R. døde 28. Juni 1870 efter kort i Forvejen at have modtaget Afslag paa sin Ansøgning om Afsked. Han var ugift, men deltog gerne i Vennernes Familieliv, hvor han med Glæde mødte ædle, dannede og gode Kvinder, ligesom han elskede Børn. For dem skrev han »Jul-låsning for barn«, og i sit gæstfri Hjem samlede han store Børneskarer. (P. Genberg i »Sv. Akademiens Handl.«, 47; A. N. Sundberg i »Lefnadsteckningar öfver Sv. Vetenskapsakademien« efter år 1854 afidna ledamöter«, II; »Kyrkohist. Årsskrift«, 1905, Ett och annat från H. R.s Lundatid; G. Aulén, H. R.s teol. åskådning, 1908).

O. A.

Reutlingen i Schwarzwald, fri Rigsstad siden 13. Aarh.; for Ref. virkede her Matthias Alber, til hvem Zwingli 1524 meddelte sine Betænkeligheder ved Luthers Nadverlære, hvorfor den sidstnævnte 1526 sendte »de Kr. i R.« en Advarsel mod »Sakramenterere«. R. deltog i Protesten i Speier 1529 og undertegnede 1530 Augsburgerkonfessionen, tiltraadte 1532 det Schmalkaldiske Forbund og 1536 Wittenbergerkonkordien; senere indtog kejserlige Tropper R., og Interimet af 1548 blev paatvunget Byen. Siden 1803 er R. opgaaet i Württemberg. I R. findes den af Gustav Werner 1838 oprettede Redningsanstalt med store Værksteder, der har været et Knudepunkt for Indre Missions Arbejde i Württemberg. J. O. A.

Reval, se Estland, I, 808.

Réveil, (Le Vækkelsen), kaldes specielt den store rel. Bevægelse i 19. Aarh.s første Halvdel, der under stærk Indflydelse fra engelsk-skotsk »evangelisk« Vækkelse (Mænd som H. Drummond, Wilcox, Brødrene Haldane) først opstod i Genève i 1810'erne (se Genève, II, 185; Frikirke, II, 129, og de dér nævnte Personer) og derfra bredte sig til Frankrigs ref. Menigheder ved en Række nidkære »Evangelister« (f. E. H. Pyt, Amy Bost, F. Neff, senere Malan). Ogsaa i Frankrig virkede engelske »Evangelister« (f. E. Ch. Cook, M. Wilks), og paa Grund af denne Indflydelse, der væsentlig var metodistisk, betegnedes ofte alle Vækkelsens Venner som Metodister. I Paris bredtes *le R.* navnlig ved Fr. Monod, der baade som Præst og Udgiver af »Archives du Christianisme« (senere fik Retningen et andet Hovedorgan i »L'Espérance«) blev den rel. Fornyleses nidkære Talsmand, Grand Pierre, V. de Pressensé og H. Luteroth. Som den betydeligste af Vækkelsens Mænd staar Adolphe Monod (se S. 277). — *Le R.* stillede sig afgjort paa Bibelstandpunktet og fastholdt i sin ældre Skikkelse Bogstavinspirationen; dens Teol. var positiv, men uden Interesse for den gl. Ortodoksi; dens Forkyndelse kredsedes stadig om Kristi

Forsoning, Omvendelse, Retfærdiggørelse og Helliggørelse. Hvor den kom frem, holdt man Oplyggelsesmøder, sang de nye Hymner, læste Biblen og støttede indre og ydre Mission. I 40'erne deltes de »evangeliske« paa Spørgsmaalet Statskirke eller Frikirke. (Léon Maury, *Le R. religieux dans l'église réf. à Genève et en France* 1810—50, 1892; Lindegaard Petersen, Den prot. K. i Frankrig under Germinaloven, 1907).

Vækkelsen kom videre til at spille en mægtig Rolle i Nederland, hvor Mænd som Bilderdijk og da Costa (»Vækkelsens Heroe«) allerede havde begyndt Kampen mod Rationalismen og Revolutionsprinciperne (sidstnævntes »Anklage mod Aarh.s Aand«, 1823); men den fr. Indflydelse, først gennem de wallonske Menigheder, blev saa stærk, at ogsaa den fr. Betegnelse for Bevægelsen er bleven k.hist. gængs (*Het Réveil*). Da Costa (I, 584) begyndte efter fr. Mønster at holde »Soirées religieuses«, hvor Biblen udlagdes og Vækkelsestaler holdtes, og Mænd som Malan, Merle o. a. Franskmand har under deres Ophold i Nederland talt ved disse Oplyggelsesmøder. Skrifter af Gausson, Monod'erne, Merle d'Aubigné, Vinet o. a. har ogsaa spillet en stor Rolle, navnlig for de dannede Klasser i Nederland. Den hollandske R.s Mænd var i fremtrædende Grad Lægløse (f. E. W. de Clercq, Capadose), men efterhaanden sluttede dog ogsaa mange Teologer sig til Bevægelsen. Adskillige, som Dr. Kohlbrugge (II, 821), forhindrede dog den rational. K.styrelse i at faa Embede. I Modsætning til den Frikirke, der dannede sig ved H. de Cock (I, 530) med bestemt Fastholdelse af den gl. Dordrechter-Ortodoksi, karakteriseres *Het R.* i sit første Stadium gennemgaaende ved sin almenkr. og bibelske Karakter; det var disse Mænd om levende Krdm, ikke om teol. Lærdomme at gøre, og de arbejdede gerne sammen med Mænd fra andre rel. Samfund. Forkæmpere for R. som Dr. Capadose og Statsmanden Groen van Prinsterer (II, 265), hvis Vækkelse faldt 1830, blev derfor ogsaa ivrige Talsmænd for den evang. Alliance. Men efterhaanden som Vækkelsen skred frem og mødtes med den endnu levende gammeldags Fromhed i Folkets lavere Lag, men tillige stadig stødte paa sejt Modstand saavel fra den statskirkl. Styrelse som fra Universiteternes Teologer og fra Menighederne (navnlig Mellemstanden var længe uberørt), mærkedes Reaktionen stærkere, og Kravet paa Præsternes Symbolforpligtelse blev atter lydt. Groen og mange andre indtog nu et »kristeligt-hist.« Standpunkt, der pegede tilbage paa Størhedstiden, da Calvinismen gav Folket dets Styrke. Samtidig lærte man at forstaa Calvinismens K.bevidsthed og vendte sig med Kritik mod den Forfalskning af ref. K.organisation, som den bureaukratiske »Synode«-Forfatning af 1816 var (»Reglementskirken«). Vækkelsen skabte da, i Modsætning til det rationalistiske og liberale »moderne« Parti, navnlig ved Groens Virksomhed det stadig voksende »antirevolutionære« Parti, hvis Løsen var det »hist.-kr.« modsat Revolutions- og Oplysnings-tankerne, og som arbejdede paa Kns Selvstændiggørelse (i Modsætning til den statskirkl. Styrelse eller Kravet om Gennemførelse af fuld

Adskillelse mellem Stat og K.) og navnlig ogsaa tog Arbejdet for den kr. Skole op. — Vækkelsen blev fra o. 1830—1860 en virkelig Fornyelse af kirkel. Liv i Nederland og har paa alle Omraader sat sine Spor. Siden 30erne blev Bibellæsninger og »rel. Aftenmøder« alm. overalt; Capadose fik i Haag dannet en Forening til Udsendelse af Evangelister; han blev Søndagsskolesagens Foregangsmand (1836). Siden 1842 arbejdedes ivrigt for Dannelse af private kr. Skoler, og navnlig siden Skoleloven af 1857 tog Bevægelsen stærkt Opsving (1860 fik Groen stiftet »Foreningen for kr. national Undervisning«). 1847 dannede T. M. Looman »Foreningen for Udbredelse af Sandheden« til Evangelisation af Amsterdam; den blev et virksomt Udgangspunkt for indre og ydre Missionsarbejde; 1855 dannede den tidligere Mennonitpræst de Liefde »Samfundet til Folkehæd«, nærmest beregnet paa Indre Miss. blandt de laveste Klasser, og O. G. Heldring (II, 378), der 1845 sammen med en Del af Vækkelsens Mænd fik dannet »de kr. Venners« Forening, der baade literært og praktisk arbejdede for Guds Riges Fremme (og ogsaa stod bag de fornævnte specielle Foreninger), indledte med Grundlæggelse af Asylet Steenbeek 1847 en ny Æra i det kr. Kærlighedsarbejde i Holland. 1845 grundedes det første Diakonissehus. Ogsaa en kr. Ynglingebevægelse begyndte (1851), og 1852 stiftedes Seminarier »Skotland« i Amsterdam til Uddannelse af Evangelister og kr. Arbejdere blandt Hollændere udenfor Nederland. Med det nye »Reglement« 1852 stillede K.n betydelig selvstændigere, og der aabnedes Mulighed for en aandelig Fornylse af K.styret. — Ogsaa det teol. Studium fornyedes ved atter at bygge paa Troen paa Kristus som Guds Søn og vor Frelser. I nært Forhold til Vækkelsen staar saaledes »den etiske Skole«, hvis Hovedmand var Chantepie de la Saussaye, der stillede Genfødselse op som kr. Grundprincip og særlig vilde udforme den kr. Bevidsthed som sædelig Bevidsthed. Positiv-apologetisk var ogsaa Pektoralteologen Oosterzee og hans Disciple Doedes og v. Toorenbergen. En direkte Fornyer af større Betydning af gl. calvinisk Ortodoksi blev dog først A. Kuyper (II, 879), der navnlig ogsaa som Journalist og Politiker blev Groens Efterfølger i Ledelsen af det antirevolutionære Parti. (J. Kuiper, Geschiedenis van het Godsdienslig en kerkelijk Leven van het Nederl. Volk, 1903; Gloel, Hollands kirchliches Leben, 1885; Chantepie de la Saussaye, La crise religieuse en Hollande, 1860; W. v. Oosterwijk Bruyn, Uit de dagen van het Réveil in Nederland, 1900; Groen v. Prinsterer, Le parti antirévolutionnaire, 1860). J. O. A.

Reventlow. 1) **Detlev R.**, Biskop i Lybek, var af Slægtens gamle holstenske Gren. Han var Dr. jur., vistnok fra Bologna, hvor han studerede 1512. Faa Aar efter blev han Kansler hos Hertug Frederik af Gottorp. Skønt han sad inde med rige Præbender — han var Kannik i Hamburg, Domherre i Lybek og Provst over Reinbek Kloster — sluttede han sig dog til den luth. Bevægelse og tog virksom Del i Ref.s Indførelse i Hertugdømmerne. 1529 deltog han i Religionssamtalen i Flensborg mellem Herm. Tast og Sværmeren Melkior

Hoffmann (II, 443). 1535 blev han valgt til Biskop i Lybek (Eutin). Han afskaffede straks den kat. Messe i Domkirken og døde som den første luth. Biskop i Lybek 12. Maj 1536. — 2) **Johan Ludvig, Greve R.**, var f. i Khhv. 28. April 1751. Efter en kort Skolegang paa Gymnasiet i Altona kom han tillige med sin ældre Broder, Chr. Dittl. Frederik, paa Akademiet i Sorø, hvor de opholdt sig 1764—67 med deres Hovmester, Dr. Carl Wendt, hvis Paa-virkning de skyldte deres hele Aandsretning og Tankesæt. 1767—73 rejste han med dem gennem Tyskland, Schweiz, Frankrig, England, Sverige og Norge og forstod med sine mangesidige Interesser at vække deres Sans for almenyttige Foretagender, særlig m. H. t. Landboforhold og Skoleundervisning. 1775 arvede R. Baroniet Brahetrolleborg i Fyn, som han overtog 1777, efter at han var bleven myndig, og opofrede sig derefter næsten udelukkende for Gudsstyrelsen, uden dog helt at unddrage sig offentlige Hverv. Hovedopgaven for ham var at skaffe Godsets Bønder saa gode Livsvilkaar som muligt. Bøndergodset skulde udskiftes, Gaardene udflyttes, Hovetiet afskaffes og Arvefæste indføres. Denne Plan var i det væsentlige gennemført 1788, men Forudsætningen for, at Bondestanden kunne udnytte denne Fri-gørelse, var, at den førte frem til en højere Op-lysning igennem en forbedret Skoleundervisning. Derfor havde han allerede 1783 oprettet 3 Skoler, indrettede efter den bekendte brandenburske Godsejer F. E. v. Rochows Folkeskoler med Under-visning i Religion, Geografi, Hist., især i Fædrelandets, Naturbegivenheder, Agerdyrkning, Regning og Skrivning. Disse Skoler blev Mønstre for Danmarks Folkeskoler. Til Lærere ansatte han dygtige unge Mænd, som han havde ladet uddanne ved Skolelærerseminariet i Kiel. Men da Trangen til gode Lærerkrefter gjorde det nødvendigt at oprette Seminarier her i Landet, lykkedes det ham, ved at bringe ret betydelige Ofre, at faa Regeringens Tiladelse til at anlægge et Seminarium for Fyns Stift paa Bernstorffsminde ved Brahetrolleborg 1794. I Forbindelse dermed oprettede han 1796 en Opdragelsesanstalt, planlagt efter J. B. Basedows Metode (I, 229; II, 48). Til dette eneste dske Filantropin udenfor Hovedstaden knyttede R. store Forhaabninger, og i forholdsvis kort Tid fik det ogsaa god Tilgang. Men endnu, førend en Menneskealder var forløben, maatte de to sidstnævnte Stiftelser standse deres Virksomhed. Opdragelsesanstalten blev nedlagt 1809, og Seminarieret ophævedes 1826, efter at Seminaristerne var overflyttet til Skaarup Seminarium. R. oplevede det ikke. Han døde 1. Marts 1801. (N. Rasmussen-Søkilde, De reventlowske Skoler, 1883; L. Reventlows pædagog. Afhandlinger i Aktstykker til Opdragelsens Hist. I, 1900; L. Bobé, Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede II; Dsk biograf. Lexik. XIV). S. M. G.

Reversale, se Religionsreversaler S. 746.
Révész, Emerich, ungarsk ref. Præst og K.retslerd, f. 14. Jan. 1826 og d. 13. Febr. 1881 i Debrezin, blev efter Studier steds 1841 —51 og en derpaa følgende Udenlandsrejse først Præst i Szentes, saa fra 1856 til sin Død i Debrezin. R.s fremragende Kundskaber i

K.historie og K.ret kom til at spille en stor Rolle, da Regeringen 1859 ved et kejserligt Patent vilde organisere begge de prot. K.samfund i Ungarn uden Hensyn til Menighedernes Ønsker. R. forsvarede med stor Dygtighed 1860 i et Skrift, der ogsaa blev trykt i Overs. i »Edinburgh Review«, den ref. K.s Krav paa, at en Synode skulde vedtage K.s Organisation. Han var ogsaa med i de Evangeliske Deputation til Kejseren, der ikke blev modtaget af denne. R. fik videre Modstanden mod Regeringen sat i System, idet han i et nyt Skrift til Sognene og Presbyterierne fik disse til at modsætte sig Offentliggørelsen af det kejserlige Patent i Menighederne. Skriftet blev konfiskeret som oprørsk, og R. blev sammen med sin K.s Superintendent og Kurator stævnet for Domstolene. Da flere udenlandske Universitetsprofessorer angreb de ungarske Protestanternes Stilling, forsvarede R. disse i en Apologi. Sluttelig gav Regeringen efter, tog Patentet tilbage, ophævede Kriminalprocessen og løslod de Protestanter, som var kastet i Fængsel. Siden har R. baade som Forf. og Tidsskrifts-udgiver bekæmpet den tysk-prot. Forening paa Grund af dens Farveløshed og hidført dens Op-
løsning. R. forberedte den konstituerende Synode i Debreszin, der 1881 gav K.n dens nye Organisation, men inden dens Sammentræden var han død.

J. O. A.

Réville. 1) Albert R., fransk Teolog, f. 4. Nov. 1826 i Dieppe, d. 1906; virkede først som Præst bl. a. flere Aar i Rotterdam, men blev 1880 Prof. i Religionshist. ved Collège de France i Paris. Hans Hovedværk er den udmærkede Haandbog »Histoire des religions« (I—IV, 1883—88), men desuden har han udgivet en Række andre Skrifter: Essais de critique religieuse (2. Opl. 1869), Manuel d'instruction religieuse (2. Opl. 1866), Théodore Parker (1865), Hist. du dogme de la divinité de Jésus-Christ (3. Opl. 1904), Prologomènes de l'hist. des religions (4. Opl. 1886), Jésus de Nazareth (2. Opl. 1906). Fra 1880 redigerede han Hovedorganet for religionshist. Forskning, »Revue de l'histoire des religions«. — 2) Jean R., Søn af ovennævnte, f. 8. Nov. 1854 i Rotterdam, d. i Paris 6. Maj 1908, var først Præst, doce-
rede fra 1886 K.hist. ved École des Hautes Études og fra 1894 Patristik ved det prot.-teol. Fakultet i Paris. 1907 efterfulgte han Faderen som Prof. i Religionshist. ved Collège de France. Han var fra 1885 Medudgiver af »Revue de l'hist. des religions« og har udgivet flere Skrifter: La religion à Rome sous les Sévères (1886), Les origines de l'épiscopat (1894), Paroles d'un libre croyant (1898), Le 4e Évangile (2. Opl. 1902), Le protestantisme libéral (1903), Le prophétisme hébreu (1906). S. A. B.

Revius, Jacobus, nederlandsk Teolog, f. Nov. 1586 i Deventer, opdraget i Amsterdam, blev 1604 Stud. i Leiden, hvor navnlig Gomarus øvede Indflydelse paa ham. Fra 1607 studerede han ivrig de orientalske Sprog i Franeker, besøgte 1610—12 en Række fremmede Universiteter, navnlig de ref. i Frankrig, og blev saa efter en kort Præstevirksomhed i Zeddum, 1614 Spr. i sin Fødeby. I Deventer optraadte R. skarpt imod Remonstranterne. Dordrecht-synoden overdrog ham Revisionen af K.biblen

for G. T.s Vedkommende 1618. 1642 blev R. »Regent« for Kollegiet i Deventer, hvor han med stor Iver tog sig af Studenternes videnskabelige Uddannelse; han viste sig her som en udpræget Fjende af Descartes's Filosofi, der for ham stod som »en Kloak for al Urenhed«. R. var en fremragende Sprogbevogtelse, men havde tillige Kendskab og Sans for Hist., Filos., Musik ligesom for Teol. Han digtede ogsaa. Han var en uhyre flittig Skribent; hans Hovedværk var 6 Bøger om Deventers Hist. (1651), og for Eftertiden har navnlig hans Udg. af Scaligers Breve (Epistres Françaises à J. J. de la Scala, 1624) endnu Værd.

J. O. A.

Revivals (engelsk) kaldes kirkehist. de Vækkelsesbevægelser, der navnlig siden Metodismens Fremtræden Gang paa Gang er gaaet hen over de engelsk-amerik. K.samfund; men tillige er Ordet teknisk Betegnelse for den Form for et nødvendigt kirkl. Arbejde, som efterhaanden er trængt frem fra Metodisterne til de fleste K.samfund, til Dels som en regelmæssig tilbagevendende Indretning: Afholdelsen af særlig forberedte og ordnede Vækkelsesmøder (altsaa rent bortset fra, om nogen Vækkelse virkelig kommer i Stand).

J. O. A.

Revolutionen, (den franske R., dens rel. Principer og dens Forhold til Kirken). En Nedgangsperiode for Frankrig begyndte allerede i Louis XIV's senere Aar; den fortsattes under Louis XV (1715—74): Tab i Anseelse udad til, Finansnød, Blanding af despotisk Enevælde (Bastillen!) og Svaghed hos Regeringen, Maitresseregimente. Enevælden viste sig ikke at magte Tidens Krav. En stærk Forbitrelse rejste sig mod Versailleshoffet og den privilegerede, ædsle Adel. En velstaaende, dygtig, intelligent Borgerstand stod i Øjeblikket uden politisk Indflydelse, men parat til at kræve sin Del, naar dens Tid kom.

To udenlandske Indflydelser blev meget vigtige. Den ene var den nordamerik. (Franklin, Lafayette); de forenede Staters Løsrivelse og deres Proklamering af Menneskerettighederne gjorde et dybt Indtryk. Den anden kom fra England, hvis deistiske Literatur, Naturvidenskab og Filosofi nu trængte ind i det franske Saloliv. Med spillende Lethed drager man de yderste Konsekvenser. Den franske Oplysningsfilosofi bliver radikalere og mere journalistisk end den engelske. Det er omtvistet, hvor stor Betydning man skal tillægge den for R. Snarest har Literaturen ikke fremkaldt, men fremskyndet Udviklingen ved agitatorisk at præcisere, hvad Folk i Almindelighed tænkte. Skønt man i tidligere Tid fejlede ved altfor meget at se R. som Udførelse af et bestemt filosofisk Program (man undervurderede da de mange »tilfældiges« Begivenheder), kommer den dog i sit Forløb til mærkelig at illustrere Oplysnings Tanker.

Religiøst virkede Oplysningsfilosofien overvejende negativt. Voltaires Antagelse af en Skaber vejede lidet overfor hans frivole Spot over alt helligt. Blandt Encyklopædisterne blev Deismen afløst af ren Materialisme. Hos Rousseau var det ikke saa meget Naturevangeliet og Forkyndelsen af Religionens hellige Musik, der fik Betydning, som *Contrat social's* Proklamering af Folkesuveræniteten og af Nød-

vendigheden af en borgerlig Religion. I England mødte Deismen teol. Modstandere, der for Almenheden stod som Sejrherrer. I Frankrig var der intet Bolværk, der kunde holde. Protestanterne havde længe ført en skjult eller højst taalt Tilværelse; hverken i Tal eller i Kraft formaaede de meget. Den kat. K. byggede paa Autoritetsprincippet, det mest forhadte i 18. Aarh.; den var saa nøje forbunden med *l'ancien régime*, at Hatet mod den ene ogsaa maatte træffe den anden. Den sad inde med saadanne Rigdomme, at en revolutionær Bevægelse under den økonomiske Nød naturlig vilde kræve dens Gods. Højgejstligheden, rekruteret fra Adelen, var ødsel, verdshig, ofte ligegyldig eller aabent vantro. Det alm. Præsteskab derimod var daarlig lønnet og ikke videre dannet; Tidens Tanker om Reform og om Humanitet var dog trængt ind. Men ingen kunde med Kraft prøve et Opgør med Oplysningsfilosofien. »Man fandt ikke det Punkt, hvorfra man kunde fremstille Religionen for sit Aarhundrede; der findes en Katolicisme for det 17. Aarh. og en for det 19. Aarh., men ingen for det 18. Aarh.« (G. Lanson).

Forspil til R. var Oplysningen af Jesuiterordenen i Aarene fra 1762, Debatten om Jean Calas (I, 444 f.), samt Reformerne under Louis XVI, 1787 et Edikt om større Tolerance mod Protestanterne). Men disse famlende Forsøg forsløg ikke. Finansnød tvang Regeringen til i Foraaret 1789 at sammenkalde Stændersforsamlingen, der snart formede sig som Nationalforsamling. Protestanterne sympatiserede gennemgaaende med den begyndende revolutionære Bevægelse. Ogsaa den kat. Gejstligheds Repræsentanter var i det hele maadeholdne; Mænd som Abbé Sieyès, Grégoire og Biskop Talleyrand af Autun sluttede sig endog til Venstre. I det begejstrede Møde Natten 4.—5. Aug. var Gejstligheden med til at give Afkald paa de privilegerede Stænders Særrettigheder. Sidste Gang K.n kunde gøre et alvorligt Forsøg paa at holde igen, var ved Menneskerettighedernes Erklæring 26. Aug. Ideen stammer fra de nordamerik. Staters Forfatninger, men Erklæringen modificeredes efter de franske Forhold. I de amerik. Erklæringer er Religionsfriheden ofte et Hovedpunkt; i den franske kom der af H. til den endnu dominerende kat. K. kun til at staa: »Ingen bør forulempes for sine Meninger, heller ikke rel., forudsat, at Tilkendegivelsen af dem ikke forstyrrer den offentlige Orden, som Loven foreskriver den« (Art. 10). Mirabeau og Protestanten Rabaut St. Étienne (III, 680) havde forgæves forsøgt en tydeligere Formulering. Inddrægtelse af K.n.s. Rigdomme blev et af Hovedpunkterne i Reformerne 1789 og i Beg. af 1790. 10. Aug. 1789 blev Tienden ophævet uden Erstatning, i Sept. tilbød Ærkebiskopen af Paris at skænke de overflødige K.kar. I Løbet af Efteraaret blev K.s Gods efter Forslag af Talleyrand og Mirabeau erklæret for Nationalejendom, mod at Staten skulde lønne Præsterne. I Febr. 1790 opbevandede man de fleste Munke- og Nonneordener mod at love at sørge for dem, der nu var i Klostrene. De fleste Nonner blev i deres Klostre, men en Mængde Munke traadte ud. — Foruden Ønsket om at skaffe Penge, laa der bagved Tanken om

en Statsreligion. Oplysningens Ideer maatte føre til Adskillelse af Stat og K., men foreløbig holdt man sig til Rousseaus Tanke om den borgerlige Religion; den almægtige Stat skulde ikke have nogen selvstændig Organisation ved Siden. Med Oplysningsmændene mødtes nogle jansenistiske Politikere, der ønskede en gallikansk Statsk. og idelig deklamerede mod Pavedømmet. Frugten blev K.s borgerlige Konstitution af 12. Juli 1790, i Stedet for 130 Bispedømmer, skulde der være 83, faldende sammen med Departementerne. Baade Bisper og Præster vælges af det politiske Vælgerkorps (indbefattende Protestanter, Jøder og »Fritænkere«). Ærkebiskopen af Paris skulde lønnes med 50,000 Fr., de øvrige Bisper med 12—20,000, Præsterne med 1200—6000. Man henviste til, at Kongens hidtidige Indflydelse paa K.s Styrelse nu tilkom Folket, og at Nyordningen kun angik den ydre Side af K.s Virksomhed. Men i Virkeligheden vilde denne Forfatning sækularisere K.n, omdanne den til en borgerlig Indretning, uden at tage Hensyn til, hvor fast Organisationen i den kat. K. er knyttet sammen med det rel. Liv. Ordningen maatte føles som brutal Vold mod Samvittighederne. Netop dette fremkaldte da ogsaa den første Modstand mod Revolutionen, hvad der igen bidrog til at øge de ledendes Radikalisme. — Kongen var bestemt imod K.forfatningen, men følte sig nødt til at stadfæste den i Aug. 1790. Hans Henvendelser til Paven dels om at faa klar Vejledning, dels for at bevæge Paven til at give en foreløbig Godkendelse for at undgaa et Skisma, førte ikke til bestemte Resultater. Paven var tydelig nok mod Ordningen, men Roms langsomme Overvejelser stod i stærk Kontrast til det raske Tempo, de førende i Paris indsløg. Da en Del af Gejstligheden afviste Forfatningen, vedtog Nationalforsamlingen 27. Nov. 1790, at alle gejstlige skulde aflægge Ed paa den. Endnu mere trykket end før gav Kongen sin Sanktion.

Først skulde de gejstlige i Nationalforsamlingen aflægge Ed. 27. Dec. svor Grégoire som den første Præst, Dagen efter Talleyrand som den første Biskop. Dernæst kom Eds aflæggelsen ud over Landet. I alt aflagde kun 4 Bisper og 3 bispeviede Coadjutorer (bl. a. Gobel) Eden. Af Præsterne nægtede vistnok lidt over Halvdelen Eden eller tog deres Tilslutning tilbage, da Paven endelig i Foraaret 1791 bestemte fordømte Forfatningen. Hvor de gejstlige nægtede Eden, valgtes nye. Talleyrand foretog den første nye Bispevielse, men trak sig snart efter ud af K.s Tjeneste; Gobel blev Ærkebiskop af Paris, Grégoire Biskop af Blois. — Hermed indtraadte et Skisma i den franske K. De edfæstede gejstlige (*les constitutionnels*) sad inde med Embederne, men Paven erklærede deres Embedshandlinger for ugyldige; følgelig havde kun de ikke-edfæstede (*les réfractaires*) de lydlige Katolikers Tillid. I Tusindvis blev de afsatte, men søgte dog at holde Gudstjeneste, og selv fra Egne, man troede ligegyldige, regnede det med Protester mod Afsettelsen. Kongen blev i Paasken 1791 tvungen til at høre Messe hos en edfæstet Præst; da han 21. Juni 1791 forsøgte at flygte, var et af Motiverne netop Samvittighedsnag over K.forfatningen. Flugten opfattedes som lands-

forræderisk, og Harmen vendte sig i lige Grad mod Kongen og mod de pavetro Katoliker. I Sept. 1791 opløste Nationalforsamlingen sig efter Vedtagelsen af den ny Forfatning. I den lovgivende Forsamling var de ledende, ogsaa Girondinerne, forbitrede paa Emigranterne og de ikke-edfæstede Præster, der betragtedes som Forrædere mod Frankrig og dets nyvundne Frihed. Der vedtoges strenge Love mod disse Præster, og skønt Kongen nægtede sin Sanktion, blev de ofte forfulgte. Da Krigen mod Østrig og Preussen i Foraaret 1792 yderligere havde ophidset Folk, blev de fængslede i Mængder, og efterat Oprøret 10. Aug. 1792 havde bragt Kongen i Fængsel, havde de intet Værn mere. Man vedtog Bestemmelser, som maatte saare ægte Katoliker (borgerligt Ægteskab, Tilladelse til Skilsmisse, Præster, der giftede sig, blev i Embedet); de ikke-edfæstede Præster skulde forlade Landet, ellers blev de deporterede til Guyana; en Mængde af dem blev ved Septembermyrderierne Ofre for Pøbels Raseri. I Tusindvis udvandrede de og fandt gæstfri Modtagelse, f. E. i England.

Nationalkonventet, der i Sept. 1792 afløste den lovgivende Forsamling, indførte straks Republiken; 21. Jan. 1793 fulgte Louis XVI's Henrettelse. Snart kom Rædselsperioden med Oprettelsen af Revolutionstribunal og Velfærdskomité. Foreløbig opretholdtes K. forfatningen; Rousseaus Disciple som Robespierre var imod en Afskaffelse af Statsreligionen. Efter Girondens Fængsling i Juni 1793 gik det vildere og vildere, men imidlertid var den store kat. og royalistiske Opstand i Vendée begyndt. I Aug. 1793 vedtog man Indførelsen af den nye Kalender for at fjerne den kristelige. 7. Nov. 1793 fornægtede Ærkebiskop Gobel og en Del Præster deres Tro i Nationalkonventet og nedlagde deres Embeder: der skulde snart ikke mere være anden Kultus end Frihedens, Lighedens og den evige Sandheds. Grégoire derimod bekendte sig under »Bjærgets« Rasen modig som Kristen og Biskop. Senere fulgte flere Afsværgelser, bl. a. fra Sieyès, ogsaa fra nogle prot. og jødiske Præster. Kommunen i Paris oprettede Fornuftdyrkelsen i Nötre Dame, og 26. Nov. 1793 forbad den al anden Kultus. Her proklameredes altsaa en ateistisk Statsreligion og Forfølgelse af alle andre Religioner. Men Robespierre afskyede som Rousseaus Discipel Ateismen; Konventet dekreterede Frihed for alle Gudsdyrkelser, og de mest yderliggaaende i Kommunen (Hébertisterne) maatte bøde med Livet. 7. Maj 1794 holdt Robespierre sin store Tale om Troen paa det højeste Væsen, og snart efter optraadte han som Ypperstepræst ved en rel. Fest. Dette var i det udvortes en Triumf for Rousseaus borgerlige Religion, men netop dette bragte ogsaa Robespierres Herredømme til at vakle. Ud over Landet havde imidlertid Forfølgelsen raset; nu traf den lige saa godt Protestanter og edfæstede som ikke-edfæstede Præster, ja ogsaa frafaldne. Blandt de guillotinerede var f. E. Rabaut St. Étienne og Gobel, medens Grégoire som ved et Under gik fri. De fleste Kirker var lukkede, Præsterne var ved at dø af Sult.

Med Robespierres Fald (9. Termidor 3. 27. Juli 1794) ophørte Rædselsperioden. Men de

bestaaende Love forblev i Kraft, og de styrende var stadig Fjender af Krdmmen. 20. Sept. 1794 vedtog Konventet at afskaffe Statsløn til Præster, men i Stedet for konsekvent at betragte Religionen som Staten uvekkommende, vedtog man ogsaa senere strenge Love imod de ikke-edfæstede Præster. Forgæves talte Grégoire Samvittighedsfrihedens Sag. Men da en Taler (Boissy d'Anglas) fremstillede Frihed netop som det bedste Middel til at udrydde Religionen, vedtog Konventet 21. Febr. 1795 at tillade alle Kulter, men under strenge Indskrænkninger. — Samme Princip fastsloges i Forfatningen af 1795, men Direktoratet var uvilligt stemt mod Krdmmen og forfulgte stadig de ikke-edfæstede Præster. En af Direktørerne, la Réveillère Lepeaux, beguntigede Teofilantropismen (s. d. Art.). Spørgsmaalet om Aflæggelsen af en ny Ed af mere borgerlig Art fremkaldte et nyt Skisma blandt de pavetro Katoliker. Overfor Paven gik Direktoratet haardt frem. Det var mod Direktoratets Ønske, at Bonaparte tillod Paven dyrt at købe sig Fred. Snart efter proklameredes den rom. Republik, og Pius VI førtes som Direktoratets Fange til Frankrig, hvor han døde 1799.

Imidlertid var Reaktionen i fuld Gang. Under store indbyrdes Rivninger kappedes edfæstede og ikke-edfæstede Præster og Bisper om at genrejse Altrene; 1798 var Gudstjenesten genoprettet paa 40,000 Steder. De edfæstede Bisper holdt 1797 og 1801 K.møder i Paris og strakte Haanden ud imod Paven og de ikke-edfæstede. Alt bar hen imod det Facit, som Bonaparte uddrog, da han ved Konkordatet 1801 genindførte Katolicismen som Statens Religion. Den naturlige Reaktion mod Revolutionen blev først Militærdiktaturet, dernæst det legitime Kongedømmes Oprettelse og Ultramontanismen. (J. A. Fredericia: R. og Napoléon I, 31f, »The Cambridge Modern History« 1904; E. de Pressensé, L'église et la R. Française, 3. éd. 1889 [dansk Overs. efter 1. Udg. 1866]; P. de la Gorce, Histoire Religieuse de la R. Française I, 2. éd. 1909.) V. A.

Reykjavik, Islands Bispesæde siden 1806, idet Geir Vidalin (fra 1797 Biskop af Skálholt og 1801, ved Stiftsledighed i Holar, over hele Øen) i dette Aar flyttede fra Gaarden Lambastaðir til det nærliggende R. Vidalin døde 1823. De følgende Biskopper: Steingrímur Jónsson, 1824 —45; Helgi Guðmundsson Thorderson, 1846 —66; Pjetur Pjetursson, 1866 —89; Hallgrímur Sveinsson, 1889 —1908; Thórhallur Bjarnarson. For at sikre, at Bispeviselsen udføres paa Island, blev ved Lov 1909 oprettet 2 Viebiskops-embeder (henholdsvis for det gl. Skálholt og Holar Stift), hvis Indehavere, foruden at indvie R.s Bisp, kan udføre de bispelige Embedsforretninger under Vakance. — I R. blev 1847 bygget en Domkirke af Mursten, og ved Res. 21. Maj s. A. oprettedes en Præsteskole dér (Islands Pastoralseminarium, se II, 559). Ogsaa det islandske Bibelselskab af 1816 har sit Sæde i R. J. O. A.

Reynaud, Jean Ernest, f. 1806, d. 1863, fransk Religionsfilosof, hvis Hovedværk er »Terre et Ciel« (1854). Hans Lære kredser om Synd, Frihed og Forsoning, forudsætter Mennekets Præksistens og (ved en Sjælevandring)

dets fortsatte Liv paa andre Kloder; den nægter de evige Straffe. Jorden (og de andre Stjerner) er Del af Skærsilden; R. vil forene Naturvidenskab, Rel. og Filos.; hans glimrende Stil har skaffet ham talrige Læsere. V. L. P. Rhabanus Maurus, se Hraban, II, 469.

Rhegion (nu Reggio), gr. Koloni i Syditalien overfor Messina (Messina). I Strædet mellem de 2 Byer var de farlige Steder Karydis og Skylla, sidstnævnte (en Klippe) nærmest ved R. Skibet »Tvillingerne«, der førte Paulus fra Malta til Puteoli, laa en Dags Tid i R. (Ap. G. 28, 13). L. G.

Rhegius (Rieger), **Urbanus**, tysk Reformator, f. 1489 ved Bodensøen (maaske som Søn af en Præst), d. 1541. I sin Ungdom studerede han Jura, men endnu mere drev han humanistiske Studier, og han blev laurbærkronet som Digter af Kejser Max; ved sine større humanistiske Interesser adskilte han sig fra sin Lærer Johann Eck, hvem han ellers stod særlig nær. R. blev præsteviet og Dr. theol.; 1520 kaldtes han som Prædikant til Domkirken i Augsburg, hvor den luth. Bevægelse var bleven særlig stærk, gærende og folkelig. Først havde R. holdt med Eck mod Luther; saa indtog han en mæglende Stilling og gik endelig bestemt over til den reformatoriske Bevægelse og gav psevdonymt sit Bidrag til disse Aars rige polemiske og satiriske Literatur. Det gamle Parti fik ham afsat 1521, men snart vendte han tilbage som Privatmand, og da der imidlertid var kommen en radikalere Bevægelse, blev han igen antaget som Præst. 1524 indførte han Nadver under begge Skikkelser; 1525 giftede han sig; under Bondekrigen optraadte han mæglende. Som gammel Humanist havde R. Sympati for Zwingli, skønt han i sine Skrifter sluttede sig stærkt til Luther, og da der opstod Strid om Realpræsens (S. 703), som Luther efterhaanden stærkere fremhævede, var R. vaklende. Han forsvarede den overfor Karlstadt, men overfor Zwinglis klare Udredning af sin forstandsmæssige Nadverlære, maatte R. give tabt. 1526 regnes han for Zwinglianer. Dog da Døberbevægelsen i de følgende Aar viste sig kraftig i Augsburg og syntes at kompromittere ogsaa Zwingli, gik R. igen over paa Luthers Side, men stadig med Ønsket om at virke for en Forstaaelse mellem de Evang. 1530 forbød Karl V ved Rigsdagen i Augsburg evang. Prædiken i Byen; R. drog da til Celle som Præst, senere som Superintendent for Hertugdømmet Lüneburg. I Celle gav han en Kirke- og Skoleordning, han bidrog til Ref. af Lüneburg og nogle nærliggende Egne; for Byen Hannover skrev han en Kordning. Hans Forsøg paa med Hertugen i Ryggen at tvinge Landets Nonner til at antage Ref., mislykkedes væsentlig. Derimod virkede han meget for at skaffe en sund, praktisk, mere positiv end polemisk Prædiken; et Skrift af ham herom (*Formula caute loquendi*, 1535, paa Tysk: »Wie man fürsichtiglich reden soll, 1536«, udg. paany 1908 af A. Uckeley) fik symbolsk Anseelse i de Egne (G. Uhlhorn, U. R., 1861; O. Seitz, Die theol. Entwicklung des U. R. 1521—23, Halle-Dissertation 1898; samme i »Zeitschr. für Kirchengesch.« XIX, 1899). V. A.

Rheinwald, Georg Friedrich Heinrich, tysk

prot. Teolog, f. i Scharnhausen i Württemberg 20. Maj 1802, blev Prof. i Bonn 1833, men afskedigedes 1843 paa Grund af daarligt Rygte og blev stillet til Ministeriets Disposition. Hans Arbejder falder væsentligt paa det k.polit. Omraade. Han har ogsaa udgivet en Samling k.hist. Dokumenter, »Acta historico-ecclesiastica saeculi XIX«, I—III (Berlin og Hamburg 1837—40). R. døde i Berlin 31. Marts 1849. A. Th. J.

Rhenius, Carl Theophilus Ewald, preussisk Officerssøn, f. 1790, uddannet hos Jänicke i Berlin og udsendt som Missionær af *Church Miss. Society* til Sydindien. Han virkede med stor Dygtighed, først i Madras og Omegn, hvor han indførte en ny K.ordning, oprettede Skoler for hedsens Børn og et Seminarium for indfødte Lærere, som bl. a. berejste Egnens Landsbyer og vakte stor Bevægelse i Befolkningen, dernæst i Tinnevely (1820—38, de sidste 3 Aar skilt fra det engelske Selskab, fordi han ikke vilde følge den engelske Liturgi og indføre den i de hedningekristne Menigheder). Her fik han sit Livs Hovedgerning ved at bringe nyt Liv i det Arbejde, som den dskhalles Mission (C. F. Schwartz og Gericke) havde grundlagt. R. var en glimrende Organisator; allerede i Madras havde det vist sig; men i Tinnevely udfoldede hans Talent sig i fuld Glans. Om hans Plan, som han gennem megen Modstand førte frem til Sejr, at samle de Kr. i søregne Landsbyer for at værne dem mod Hinduernes Forfølgelse, i Længden har været til Velsignelse for Tinnevely-Missionen, kan være et Spørgsmaal; men ingen kan nægte, at R. viste overlegen Dygtighed ved dens Virkeliggørelse. Hans Fasthed baade overfor Regeringen og overfor Braminerne vækker Beundring, hvorimod hans Stivhed overfor Episkopalsystemet, som medførte Bruddet med *Church Miss. Society* i 1835, sikkert ikke var til Gavn for Arbejdet. D. 1838. Fr. S.

Rhetorer og Rhetorik se Retorer og Retorik.

Rhinsk Missionsselskab, se Barmer-Mission, I, 218.

Rhinsk-Westfalske Kirkeforfatning. Efter det fr. Regiments Ophør 1815 ansøgte de prot. Menigheder i Jülich, Cleve, Berg og Mark om at faa deres gamle avtonome K. forfatning helt genindført. Kongen lovede det oprindeligt, men under den begyndende reaktionære Stemning frygtede man i de preuss. Regeringskredse for en Synodalforfatning som en betænkelig Indrømmelse til det demokratiske Princip; derimod ønskede man at indføre saavel Unionen som en luth. Konsistorialforfatning. Først efter o. 20 Aar lykkedes det den nederrhinske Præst Ross at faa Regeringen til at indgaa paa et Kompromis. Man antog Agenden, modificeret efter de bestaaende provincielle Ejendomme-ligheder, og 1835 stadfæstede saa Friedrich Wilhelm III den R.-W. K., der har kombineret den presbyterial-synodale Ordning med Landsherre's K.regimente. Denne Forfatning tog allerede den i 1846 sammentraadte Berliner-Generalsynode til Forbillede for den paatænkte K. forfatning for Gl. Preussen, og den ligger i Virkeligheden til Grund for de moderne tyske K. forfatninger, der kombinerer Represen-ta-

tionsorganer for Menighederne med særlige Organer for Landsherrens K.regimente (konsistoriale Forsamlinger). (Jacobson, Gesch. der Quellen des Kirchenrechts des preuss. Staats IV, 3, 1844; E. Friedberg, Die geltenden Verfassungsgesetze der evang. deutschen Landeskirchen, 1885). J. O. A.

Rhoboam, se Rehabeam.

Rhode Island, den mindste af den nordamerik. Unions Stater, beliggende ved Atlanthavet mellem Massachusetts og Connecticut, grundlagt 1636 af Udvandrere fra Massachusetts, der anlagde Byen Providence. Kolonien fik ubegrænset Samvittighedsfrihed, og alle eventuelle Indbyggere, selv Jøder, Tyrker og Hedninger, skulde have fulde borgerlige og polit. Rettigheder. Ved at være den første Koloni med absolut Religionsfrihed blev R. et »Vartegn for Folkene« (jvfr. Art. Roger Williams). J. O. A.

Rhodium (Rode), **Johannes**, Rektor for Hieronymusskolen i Utrecht og Leder af Fraterhuset dér, fik ved Læsning af Luther evang. Sympatier og foretog, formentlig 1521, en Rejse til Wittenberg, hvor han bl. a. skaffede Luther Wessels Skrifter. Derefter besøgte han Zwingli i Zürich. Ved sin Tilbagekomst til Utrecht blev han afsat for »Lutheranisme« (1522). Under Ophold i Basel og Strassburg har R. i høj Grad bidraget til, at sydtyske og schweiziske Teologer opgav Tanken om Kristi legemlige Nærværelse i Nadveren. Det var R., der gjorde Zwingli bekendt med Nederlænderen Hoens Opfattelse af Nadverindstiftelsesordene (er = betyder). Flere af hans Disciple blev fremragende Forkæmpere for Ref. 1527 blev R. Prædikant i Norden i Øst-Friesland, men blev afsat 1530 paa Grund af sin Modsetning til Luther og gik til Wolfhuizen, hvor han døde (Aaret ukendt). J. O. A.

Rhodon, en Asiat, der i Rom blev omvendt af Tatian (o. 165—172); men i Modsetning til dens sin Lærer brød han ikke med K.n. Evseb giver enkelte Udtog af R.s Skrifter. R. har i alt Fald skrevet mod Markioniterne, navnlig mod Markions Disciple Apelles, med hvem han havde disputeret i Rom, muligvis ogsaa mod Tatian; tillige omtales en Kommentar til Skabelsesberetningen (Harnack, Gesch. der altchr. Lit.). J. O. A.

Rhodos, gr. Ø ved Lilleasiens S.V. Hjørne, hvis fortrinlige Beliggenhed tidlig gav den en fremtrædende Plads i Handelssamkvemet. Det gr. Øhavs Indbyggere sammenfattes i 1 Mos. 10, 14 (hvor »Dodanim« er en Fejlskrift for Rodanim, jvfr. LXX og 1 Krøn. 1, 7) i Navnet »Rhodierne« (Rodanim). Byen R. (grundlagt 408 f. Kr. paa Øens N.Ø. Punkt) opblomstrede som et Datidens Venezia; Højdepunktet naaedes i 2. Aarh. f. Kr. i polit. Henseende var Rhodierne tro mod Romerne. 1 Mak. 15, 23 viser Tilstedeværelsen af et jød. Element i R.s Befolkning. Antiokos VII Sidetes's Brev til Simon (1 Mak. 15, 1 f.) er skrevet fra R. (Appian). Paa R. var det, Herodes's Skæbne efter Slaget ved Aktion (31 f. Kr.) skulde afgøres af Augustus. I N. T. nævnes R. under Paulus's sidste Rejse til Jerusalem (Ap. G. 21, 1). I langt senere Tid har R.s Navn straalet paany, efter at Johanniterridderne 1310 havde taget Øen i Besiddelse og derfra førte Kampen mod Tyrk-

erne, til hvem den først overgaves 1522. Byens berømte Havne er siden tilsandede. L. G.

Rhynsburgere, se Collegianter, I, 424.

Rhyzelius, Andreas Olavi, sv. Biskop, f. 4. Okt. 1677 i Od i Vestergötland, mag. phil. i Upsala 1707, Prof. i Teol. i Åbo 1711 (tiltraadte dog paa Grund af Krigen ikke Professoratet), Hof- og »Drabantprædikant« 1713 og fulgte Karl XII som Konfessionarius og Præses i Hof-Felt-Konsistoriet paa Krigstoget mod Norge; Domprovst i Linköping 1720, Dr. theol. 1732 og Biskop i Linköping 1743, hvor han døde 24. Marts 1761. R. var paa Rigsdagene 1743, 1746 og 47, paa Grund af Ærkebiskoppens Sygdom og Død, Præstestandens Formand, og fik sidstnævnte Aar Konsistoriernes Stemmer til Ærkesædet, men frabad sig denne Værdighed af H. til Alder og Sygelighed. Det skyldtes væsentlig R.s Indstilling til Rigsdagen 1747, at J. Göransson's vigtige Værk om sv. Runestene (»Bautil«, jvfr. II, 314) udkom. Selv indlagde han sig store Fortjenester af den hist. Forskning ved sin »Monasteriologia Sviogothica« eller (sv.) Klosterbeskrivelse« (1740) og »Episcoposopia Sviogothica« eller en Svea-Göthisk Sticht- och Biskopschrönica« (1752). At der fordres en senere Tids Kildekritik til Brugen af disse Arbejder forringer ikke Værdien af disse for deres Tid ypperlige og paa deres Omraade endnu uundværlige Værker. Desuden har den gl. Karoliner udgivet en »Historisk förteckning på borgar, fästningar, slott« etc. (1744), samt skrevet en »Brontologia theologico-historica« eller enfaldig lära om åskedunder« (1721) m. m. Som Politiker tilhørte R. »Huerne«. Ved Kroningen 1751 adledes hans Børn (Slægten Odencrantz). Den heftige Opposition indenfor Præstestanden paa s. A.s Rigsdag mod, at dens fremragende Medlemmer eller deres Børn adledes, greb R. saa stærkt, at han aldrig mere overværede noget Rigmøde. O. A.

Riario-Sforza, Sisto, Ærkeb. af Napoli, f. 1810, d. 1877, blev 1844 Biskop i Aversa, 1845 Ærkeb. af Napoli, 1846 Kardinal; udmærkede sig under Koleraepidemien 1858 ved stor Opofrelse, blev 1860 udvist af Garibaldi, men kunde faa Maaneder efter paa Grund af sin Popularitet vende tilbage. 1872 udstedte han en Rundskrivelse, der opfordrede Klerus til at belære de troende om Nødvendigheden af at deltage i de kommunale Valg. J. O. A.

Ribadaneira, Pedro de, spansk Jesuit, f. 1. Nov. 1527 i Toledo, d. 22. Sept. 1611 i Barcelona. 13 Aar gl. løb R. fra sin Pagetjeneste hos Kardinal Alexander Farnese (II, 16), blev af Loyola optaget som Novitise i Jesuiterordenen, og efter Studier i Paris, Löwen og Padova Leder først af det nye Kollegium i Palermo, derpaa af Collegium Germanicum i Rom (I, 534), hvor han 1553 modtog Præstevielsen. 1555 promulgerede han Ordenskonstitutionen i Belgien; 1560 blev han Profess og Provincial for den toskanske Provins og steg nu efterhaanden til Kommisær for Sicilien, Visitor for den lombardiske Provins og Assistent for Spanien og Portugal. I 1574 kom han af Sundhedshensyn tilbage til Spanien, blev Filip II's fortrolige og hævdede kraftigt Jesuiterordenens Enhed mod den spanske Separationslyst. Sine sidste Aar anvendte R. udelukkende paa lit.

Arbejde; vigtigst er »Illustrium Scriptorum religionis Societatis Jesu catalogus«. (Prat. Hist. du Père R., Paris 1862). N. M. P.

Ribai, en Benjaminit (2 Sam. 23, 29; 1 Krøn. 11, 31).

Ribbeck, Konrad Gottlieb, tysk prot. Teolog, f. 21. Marts 1759 i Stolpe i Bagpomern, d. 28. Juni 1826 i Berlin, var Præst i Wilsleben 1780—86, i Magdeburg 1786—1805 og i Berlin, hvor han var Medlem af den øverste kirkel. Styrelse og Friedrich Wilhelm III's Raadgiver, fra 1805 til sin Død. Han var Rationalist af den mildere Type og en ret betydelig Prædikant. A. Th. J.

Ribbing. 1) Seved R., sv. Læge og Universitetslærer, af den gl., berømte adelige Slægt R., f. i Stockholm 17. Febr. 1845, Stud. 1863, Dr. med. i Upsala 1871, Hospitalslege i Simrishamn 1872, ekstraord. Prof. i Lund 1879, ord. Prof. i praktisk Medicin 1888, Rektor ved Lunds Universitet 1904—1907, Medlem af K.møderne 1893, 1898, 1903 og 1909. R. er ogsaa bekendt som populær Foredragsholder og Forf., samt overhovedet ved sit utrættelige Arbejde i Folkeoplysningens og den kr. Menneskekærligheds Tjeneste. Af de mange Skrifter, han har udgivet, nævnes særlig »Om den sexuella hygien og dess etiska konsekvenser« (1888), som har vakt megen Opmærksomhed (overs. paa Dsk, Norsk og Tysk), »Om nykterhetsetik og nykterhetspolitik« (1893) m. fl. Glasgows Universitet udnævnte ham 1901 til jur. Æresdoktor. O. A. — 2) Sigurd R., sv. Filosof, f. 1816, d. 1899, blev efter Studier i Upsala under Grubbe, Geijer og Boström paa sidstnævntes Anbefaling 1843 Docent i praktisk Filos. og 1850 Prof. i teoret. Filos. i Upsala, 1885 tog han sin Afsked, men levede som Emeritus i Upsala til sin Død. R.s vigtigste Skrifter er »Grundlinier till filosofiens historia«, 1864, og »Genetisk framställning af Platos idealära« (paa Sv. 1858, tysk Bearbejdelse 1863—64). R. vil her gøre gældende, at Platon har opfattet Idéerne ikke som blot objektive Abstraktioner, men snarere som den i og for sig værende, sande og konkrete Virkelighed. Den tunge Stil gør R.s Skrifter vanskelig tilgængelige, men de rige Frugter af selvstændig Forskning og skarpsindig Spekulation, der møder os i dem, gør Studiet af dem lønnende. O. B-w.

Ribe, jysk Købstad ved Nibsaan, o. 3/4 Mil fra Vesterhavet, med o. 4300 Indb., Sæde for R.-Stifts Biskop og Stiftsprovst, med 2 Sognekirker (Domkirken, hvis res. Kap. tillige er Spr. til Seem, og St. Katharina), et Missionshus (1900), Katedralskole (Gymnasium med klassisk Linie), et Privatseminar og flere milde Stiftelser, navnlig »Hospitalet« (grundl. 1543) i det gl. Dominikanerkloster. — Byens Oprindelse ligger før hist. Tid; lit. omtales R. første Gang i Forbindelse med Ansgars Mission, idet Kong Haarik d. yngre o. 860 gav Ansgar en Grund her til Opførelse af Danmarks 2. Kirkebygning (hverken Ansgars eller Rimberts Liv kender til, at Præsten ved denne Privatkirke var Rimbert). — 948 nævnes R. som Bispestæde (sammen med Slesvig og Aarhus); Ærkebiskop Adaldag (I, 23) optraadte nemlig i Jan. d. A. paa Synoden i Inglishheim med Lydbisper,

der betegnes efter de nævnte 3 dske Byer. Disse Bispevielser var dog maaske snarest en Nødhjælp for at hævde den betrængte Ærkebispes Stilling som Metropolit (om Adaldags Foretagsomhed vidner ogsaa den under ham begyndte Dokumentforsøgning til Fordel for Hamburg-Bremen). Som Vidnesbyrd om fremskredne Stiftsorganisation i Danmark maa Efterretningen tages med Forbehold (først o. 960 skete Krdmmens Godkendelse i Danmark). Bremertraditionen (Adam, II, 23) vidste heller intet om Biskop Leofdag af R.s (jvfr. S. 43) Virken i Danmark, men kun, at han »berømt ved Mirakler« missionerede »hinsides Havet« (Sverige?), og da Biskop Radulf af R. i det 12. Aarh. forsøgte en kirkel. Translation af Leofdags foregivne Relikvier, modsatte Ærkebisp Eskil sig det (iøvrigt ødelagde Ildsvaade Skrinet); dengang er maaske den Fortælling sat i Omleeb, som R.-Bispekronike (1 »Scriptores rer. Dan.« VII, 184) gengiver, at Leofdag myrdedes af vantro, da han vadede over (Nibs?) Aæn. Det højest mistænkelige Immunitetsbrev, som Adalbert 965 skal have erhvervet af Otto I for de dske Bisper, kan intet bevise. Heller ikke Otto III's foregivne Stadfæstelsesbrev af 988, der nævner en Biskop Folgbert som Adaldags Sendemand, er en sikker Kilde. Adam af Bremen kender »Folgbært« som dsk Biskop, Saxo betegner »Fulbert« som Leofdags Efterfølger, men R.-Bispekronike afviser ham som R.-Bisp. Paa sikrere Grund er man først paa Knud d. stores Tid, da den storættede Odinkar d. yngre (S. 418) som en virksomt Rejsebiskop styrede Kirkerne i hele Nørrejyland; han »grundede« ved sin Fædrearv R.-Bispestol (Adam) og har formentlig af Knud d. store opnaaet særlige, kgl. Privilegier for Sædet. Ogsaa andre kirkel. Stiftelser (sandsynligvis f. E. Viborg) nød godt af hans Gæmildhed. Som et Vidnesbyrd om hans Ophold i England staar muligvis det bevarede, afgjort angelsachsisk prægede R.-Martyrologium (E. Jørgensen, Fremmed Indflydelse, 1908, S. 80), der i hvert Fald godtgør en senere stærk kirkel. Forbindelse mellem R. og England. Som hans Efterfølger maa den Val anses (1049 kaldte han sig Biskop af Viborg), efter hvis Død Sven Estridsen (o. 1060) delte Nørrejyland i 4 Stifter, hvoraf R. omfattede Jalung, Almind-, Varvith- og Harth-Sysler samt Dele af de sønderjyske Sysler Barvith (hvori Byen R. laa) og Ellum — den kirkel. Organisation i disse Distrikter maa altsaa være udgaaet fra R. Stiftets Grænser svarede da væsentlig til de nuværende (Veje, Ribe, Ringkøbing Amter med 9 Provstier), bortset fra den ved Grænsereguleringen 1864 indtraadte Forandring, hvorved R. navnlig mistede den kirkel. Jurisdiktion over Tørring Lens Provsti i Slesvig. Bisperne i dette R.-Stift er: Odde fra o. 1060; Gerold d. o. 1122 (II, 205); Thore, der paabegyndte den nuv. Domkirkes Opførelse, d. 1134 i Slaget ved Fotevig; Nothold (S. 403) 1134—39?; Asker; Elias 1142—62? (I, 742), der oprettede Domkapitlet 1145; Radulf (S. 683), der paa Grund af sit Forhold til den kejserlige Modpave Victor IV længe ikke kunde faa Ærkebiskop Eskils Indvielse, d. 1171; Stefan d. 1177; Omer (Homerus, S. 430) d. 1204; Oluf 1204—14; Tuvo, valgt 1214 af Ka-

titlet mod Kongens Vilje, opgav 1234 den halve Møntret, som R.-Bispen muligvis havde siden Odinkars Tid, nedlagde 1246, d. 1249 som Broder i Fransiskanerklosteret i Ribe; Esger 1246—73, paa Kongens Side i Kstriden (I, 800); Tyge 1273—88; Christiørn 1288—1313 (I, 506), forment ved store kirkel. Donationer; Jens Hee 1313—27 (II, 372); Jakob Splitaf 1327—45; Peder Thuresøn 1345—64, en af Bispestolens store Velgørere; Magnus (Mogens Jensens) 1365—69, tidligere Biskop af Børglum; Jens Mikkelsen 1369—88, tidligere Biskop af Børglum; Eskil 1389—1409 (I, 802); Peder Lykke (S. 116) stadfæstede Maj 1409 af Romerpaven Gregor XII; men Okt. 1409 udnævnte Pisa-Konciliet Pave Alexander V først Niels Jakobsen Lunge (tidligere i Strengnes) til R.-Biskop dér, d. 1409, kasserede derpaa Dec. 1409 Kapitlets Valg af Provst Otto Boesen, men providerede ham til Sædet, dog Aug. 1410 tilbagekaldte Johannes XXIII Udnævnelsen og gav Peder Lykke Stadfæltelse, — 1418, derefter Ærkebisp af Lund; Christiørn Hemmingsen (II, 506 b) 1418, nedlagde 1454, d. 1455; Henrik Stangeberg 1454—64; Peder Nielsen Lodehat 1464—83 (S. 70); Hartvig Juul 1483, nedlagde 1498, d. 1500; Iver Munk (S. 306), stadfæstet af Paven 1499, men læste først 1513 sin første Messe, maatte 1528 finde sig i, at Hertug Christian (III) reformerede i Tørninglen, fik efter megen Modstand 1535 sin Brodersøn til Koadjutor, blev fængslet 1536, d. 1539; Oluf Munk (S. 306) opnaaede 1531 mod en utvetydig evang. Forpligtelse Frederik I's Expektance. Brev paa R. Stift, anerkendtes 1533 af Rigsraadet som Onklens »Medhjælper og Eftermand«, 1535 af Christian III (efter at »nogle« Kanniker havde introniseret ham), men blev aldrig pavelig stadfæstet eller kirkel. konsekreret; fængslet 1536, d. 1569. — Evang. Superintendenten og Bisper efter Ref.: Joh. Vandal 1537—41; Hans Tausen 1542—61; Poul Madsen (S. 135) 1562—69, derefter i Sjælland; Hans Laugesen (S. 29) 1569—94; P. J. Hege-lund (II, 375) 1595—1614; I. I. Hemmet (II, 392) 1614—29; J. D. Jersin (II, 608) 1629—34; H. Borchardsen (I, 362) 1635—43; E. Monrad (S. 280) 1643—50; P. J. Kragelund (II, 851) 1650—81; Chr. J. Lodberg (S. 69) 1681—1693; A. Anchersen (I, 81) 1693—1701; Chr. Muus (S. 314) 1701—12, derefter paa Fyn; Joh. Ocksen (S. 417) 1712—13, derefter i Aarhus; L. Thura 1713—31; M. Anchersen (I, 81) 1731—41; H. A. Brorson (I, 393) 1741—64; J. C. Bloch (I, 339) 1764—73; E. Hagerup (II, 325) 1773—74, derefter i Bergen; T. Bloch (I, 339) 1775—86, derefter i Fyn; St. Middelboe (S. 249) 1786, entl. og d. 1811; V. Chr. Hjort (II, 439) 1811—18; St. Tetens 1819, s. A. Biskop over Als-Ære; J. M. Hertz (II, 415) 1819—25; C. D. Koefoed (II, 821) 1825—31; N. Fogtman (II, 72) 1831—33, derefter i Aalborg; T. Chr. Müller (S. 318) 1833—49; J. B. Daugaard (I, 610) 1850—67; C. F. Balslev (I, 206) 1867—95; C. V. Götzsche (II, 316) 1895—1901; P. G. Koch (II, 912) 1901.

R.-Domkapitel, stiftet 1145, var oprindeligt et regelbundet Augustinerkonvent, men allerede under Biskop Radulf herskede uhyggelig Strid bl. a. om Regelen Hævdelse; Alex-

ander III indskærpede forgæves i en Bulle Forpligtelsen til at fastholde Augustinerregelen; under Omer (o. 1185) udskiftedes Fællesgodset til 12 Præbender, hvis Indehavere endnu havde fælles Bolig, men var Sekulargeistlige; under Tuvo fik Kannikerne »efter Pariseriskl.« egne Boliger. Deres Tal var 1291 steget til 21, siden til 24, men paa Ref.stiden ardet reduceret til 12; det havde da 4 Prælaturer (fra Beg. Ærke-
degne, for 1245 Kantor, 1455 Dekan, 1507 Provst). Den gl. Brevbog (»Oldemoder«) med Opskrifter af Kapitlets og Bispestolens Privilegier, Indtægtsangivelser, Statuter osv. antages paabegyndt af Biskop Christiørn o. 1290 (udg. af O. Nielsen 1869). Efter Ref. bestod Kapitlet til o. 1668. — I Middelalderen havde R. foruden Domkirken (Vor Frue, grundl. af Thora o. 1125, fuldført af Elias; siden adskillige Tilbygninger; restaureret 1883—1904 af Amberg; en storslaaet, treskibet romansk Tufstensbygning, udmærket ved Kuppel over Korskærlingen, udvidet med gotiske Murstenstilbygninger; Stormklokketaarnet og Kapelrækker, der danner et 4. og 5. Skib) og St. Katharina (N.-Fløjen af det gl. Dominikanerkloster, 3-skibet Murstensbygning fra 13. Aarh. i Overgangsstil; siden 1537 Sognekirke) endnu følgende Kirker: St. Peders (muligvis ældste Sognekirke), St. Clemens, St. Hans, Hellig Gravs, St. Bartholomæus og et Par Kapeller. Klostre: Nikolaj Kl. for Benediktinermonner (udenfor Byen), sikkert gl. da det første Gang nævnes 1215; 1479 skænkedes Chr. I det til Johannitterne, men i en langvarig Strid hævdede Nonnerne deres Besiddelse; Dominikanerkl., stiftet 1228, antog i Slutn. af 15. Aarh. Observants og blev o. 1505 optaget i den hollandske Kongregation; Bygningerne er Danmarks ældste, bevarede Klosterbygninger; Fransiskanerkl., stiftet 1232, antog 1505 streng Observants; Johanniterkl., ældre end 1311. R. havde videre et borgerligt Helligandshus, en St. Jørgensgaard, flere Gilder, deriblandt det store Præstegilde. — Domskolen blev allerede ved Kapitlets Stiftelse lagt under dette; 1298 stiftede Biskop Christiørn »Puggaard«, et Konvikt for 20 fattige Disciple, hvis Bygning endnu er bevaret; paa Ref.stiden talte Skolen ikke mindre end 700 Peblinge (P. Plade). (J. Kinch, Ribe Bys Hist. og Beskrivelse I—II, 1869—84; Trap V⁸; J. Helms, R. Domkirke i »Dske Mindesmærker«, 1870; J. B. Løffer, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, S. 51f.; Helms og Amberg, R. Domkirke, 1906).

J. O. A.

Ribe-Artiklerne, 27 Artikler, vedtaget af Konge og Rigsraad 4. Maj 1542 som Tillæg og Rettelser til Kordinansen; de var forud blevet forhandlet med de indkaldte kgl. Befallingsmænd og Superintenderen. Ved R.-A. afskaffedes umiddelbare Menighedsvalg af Spr., der afstedkom uøsmelig Strid, og erstattedes ved middelbare (gennem 7 Valgmænd), Købstadspræsters Løn forbedredes, og Præsters og Degnes Stilling sikredes i det hele; man søgte at op-
hjelpe Hospitalerne, fremme Undervisning ved Kapitlerne osv. (aftrykt i Rørdam, Dske K.love I, 195f.).

J. O. A.

Riber. 1) Christen Hansen R., Biskop i Aalborg, f. i Ribe 1567, d. 1642, blev 1603 Prof. i Khbhv, hvor han holdt Forelæsninger

over forskellige Fag, hvoriblandt ogsaa Teol. 1610 blev han Biskop i Aalborg. Han havde tidligere været mistænkt for at hælde til Kryptocalvinismen, men derom høres intet under hans lange Virksomhed som Biskop. — 2) **Hans Vilhelm R.**, Digter, f. i Kbhvn 1760, d. 1796, studerede Teol., men tog aldrig Embedseksamen, hvorimod han overs. adskillige, især rel. Skrifter. I de bevægede Aar 1785—90 redigerede han »Lærde Efterretninger«, der under hans Ledelse blev Organ for Oplysnings-tidens Anskuelser. Han var Medlem af Selskabet for Efterslægten, i hvis Skole han var frivillig Lærer. Efter en Rejse i Tyskland 1790 ansattes han som Andenlærer ved Blaagaards Seminarium, hvor han efter et tysk Forbillede udgav en »Læsebog for Borger- og Almueskole«, der udkom i 4. Oplag. Da Biskop Balle begyndte paa Udarbejdelsen af evang.-kr. Psalmebog, var R. en af de Mænd, som han valgte til Medarbejdere. Han døde, inden Arbejdet var fulendt. — 3) **Jens Gregersen R.**, Biskop i Stavanger, f. i Ribe o. 1480, d. 1571, blev, uvist naar, Superintendent paa Færøerne, hvilket Embede han, o. 70 Aar gl., nedlagde, fordi han ikke kunde hævde sin Stilling overfor nogle »Modstandere der i Landet«. Ikke desto mindre udnævntes han 1558 til Biskop i Stavanger, hvor han slet ikke magtede Forholdene. I Aarene 1565—68 var Spræn i Stavanger, Jak. Madsen, ham adjungeret som Medhjælper, men efter dennes Død kom alt i Stiftet i Forfald. Kirkerne var brøstfældige, Latinskolen i Opløsning, K.godset udplyndret, Almuen var genstridig og Præsteskabet dybt sunket i moralsk Henseende. Lensmanden paa Bergenshus, Mads Skeel, udnævnte da Mag. Jørgen Eriksen til hans Medhjælper, men R. vilde ikke modtage ham. Aaret efter blev han da afskediget (1571), men han døde s. A., inden Efterretningen om Afskedigelsen naaede Norge. — 4) **Laurids Nielsen R.**, Biskop i Aalborg, f. i Ribe, uvist hvad Aar, d. 1557, var 1541 Kongens Prædikant paa Kbhvns Slot og blev siden Spr. ved Nikolaj Kirke. Som saadan førte han Klage over, at Admiral Theus Prytz levede i et ryggesløst Levned; han vilde ikke, at det skulde siges om ham, at han var mellem dem, der »stinge Fluerne, men lade Bierne fare«. Admiralen blev ham da saa fjendsk, at R. klagede til Kongen over, at han, »som det var mange vitterligt, daglig gik i Livsfare«. 1546 byttede han Embede med Spræn ved Ribe Domkirke, og i dette Embede vandt han Yndest og Anseelse. 1553 valgtes han til Biskop i Vendelbo Stift, hvor han var den første Biskop, der fik Bolig i Aalborg. Han var en dygtig og virksom Biskop, der stod i Gunst hos Kong Christian III; men han døde allerede 4 Aar efter.

L. K.

Ribera, 1) **Francisco R.** (Ribeira), spansk Ekseget, f. 1537 i Gl. Castilien, studerede i Salamanca, traadte 1570 ind i Jesuiterordenen, hvor han udmærkede sig saavel ved Askese som ved sin Lærervirksomhed. Han udgav en Række lat. Kommentarer til G. T. og N. T. 1590 udkom hans spanske Levnedsskildring af den bl. Teresa (*La vida de la madre T. de Jesus*), hvis Skriftefader han var. D. 1591. J. O. A. — 2) **Jusepe de R.**, i Italien alm. kaldet lo

Spagnoletto (den lille Spanier), spansk-italiensk Maler og Raderer, f. 1588 i Játiva ved Valencia, d. o. 1656 i Napoli, hvor han vandt sit Ry. R. tilhører væsentlig den ital. Kunst og er sammen med Caravaggio den neapolitanske Naturalismes ypperste Repræsentant. Han skildrer gerne det grufulde og skyr ikke det hæslige, hvor han finder det karakterfuldt. Med Forkærlighed har han saaledes fremstillet kr. Martyrer, hvis Rædsler han realistisk gengiver. R. udtaler den nye spanske Katolicismes fanatiske og slaviske Devotion, dens Had til aandelig Kultur, dens Forkærlighed for den grove Uvidenhed (Jul. Lange). Men baade i Sikkerheden overfor sit Stof og i koloristisk Behandling hører han til de største i Kunsten. Et Hovedværk blandt hans talrige Billeder af bibelsk-kr. Indhold er »Korsnedtagelsen« i S. Martino i Napoli.

S. A. B.

Ribla. 1) By i Kølesyrien paa Orontesflodens højre Bred, den nuværende Landsby Ribla, 10 à 11 geogr. Mil S.V. for Hamat. Paa sit Erobringstog i Syrien stævnedes Faraø Neko Sijias Søn Joahas, som Jødæerne havde gjort til Konge, til R. og lod ham her lægge i Lænker (2 Kong. 23, 33) for siden at bortføre ham til Ægypten (Jer. 22, 11—17). Senere var R. Nebukadnesars Hovedkvarter, hvor han 586 f. Kr. afstraffedes Juda sidste Konge, den uheldige Sedekia, og dræbte en Mængde af de jød. Stormænd (2 Kong. 25, 6 f., 20 f.). — 2) Et Sted paa Israels N.Ø. Grænse (4 Mos. 34, 11), ubestemt hvor, men ikke identisk med ovennævnte R. Flere nyere læser i Stedet for R. (haribla) et andet Navn »Harbela« (LXX). I saa Fald maa R. i Hes. 6, 14 henføres under Nr. 1. L. G.

Ricard, **Olfert Herman**, dsk Præst, f. 2. April 1872 i Kbhvn, Stud. 1889, Kand. 1895, Sekretær i K. F. U. M. i Kbhvn 1896—1908, Generalsekretær for K. F. U. M. i Danmark 1902—04. I disse Egenskaber har R. virket med stor Nidkæthed for den kr. Ungdomssag herhjemme (16. Sept. 1900 blev Foreningens egen Bygning i Kbhvn indviet); 1899—1905 rejste han om i Landet og holdt Foredrag for Latinskoleelever, ligesom han har sat Sommermoderne i Gang; fik 1908 Fortjenstmedaljen i Guld, blev s. A. Præst ved Johanneskirken i Kbhvn; foretog forinden en Rejse til Østen. R. har bl. a. udg.: »Profeten Jeremias« (1897); »Vejledning til Selvstudium af Jesu Kristi Liv efter de fire Evangelier« (1900); Andagtsbogen »Tag og læs« (1904, med Bidrag af andre Ungdomsarbejdere); »Kristus og hans Mænd« (1909); størst Udbredelse har »Ungdomsliv« (1905) vundet (12 Oplag paa 3 Aar).

S. A. B.

Ricci. 1) **Katharina R.**, se II, 747. — 2) **Lorenzo R.**, Jesuitergeneral, f. 1703 i Firenze, indtraadte i Ordenen 1718 og aflagde Profesløfterne 1736; derefter underviste han dels i Siena, dels i Rom; 1758 valgtes han til General. Just den Gang begyndte Regeringerne den heftige Kamp mod Jesuiterne, der førte til deres Udvisning fra Bourbonernes Lande og sluttelig til Ordenens Ophævelse 1773 (II, 623). Hverken Clemens XIII eller Clemens XIV formaadede R. at omstemme; den første paabød ham Tavshed, da Undersøgelsen af Jesuitstalterne i Portugal begyndte, den sidste udstedte Ophævelsesdekretet, uden at R. vidste

af det. Efter Ophævelsen bragtes R. 17. Aug. til det engelske Kollegium, og siden, i Sept., sattes han i Fængsel paa Engelsborg, hvor han forblev til sin Død 24. Nov. 1775. Kort forinden afgav han en Protest, der erklærede, at Jesu Selskab ingen Aarsag havde givet til sin Ophævelse, og han selv lige saa lidt til sin Fængsling. (Aktstykkerne i Döllinger, *Beiträge zur polit.-kirchl. u. Culturgesch.* III, Wien 1882) J. O. A. — 3) **Matthæus R.**, f. i Macerata ved Ancona 1552, d. i Peking 11. Maj 1610, indtraadte i Jesuiterordenen 1571, gik 1578 som Miss. til Indien (Goa), snart efter til Kina, hvor han blev Banebryder for den jesuit. Mission, idet han først vandt Yndest hos en Stattholder i Kanton, efter dennes Død hos en Stattholder i Nanking, navnlig ved sine og sine Ledsageres astronomiske Kundskaber, og endelig trængte frem til Peking, hvor han kom i Gunst hos Kejseren, Van-li, som modtog ham og hans Medhjælpere i Audiens 24. Jan. 1601. Ved Gaver, som Paven havde sendt ham, vandt han Indpas og benyttede den gunstige Situation med stor Klogskab til at vinde Mennesker for Romerkn. og befæstede Missionens Stilling, idet han selv, og maaske endnu mere hans Medmissionærer, i høj Grad forstod at lempe Krdmnen efter kinesiske Forhold. Saavel kat. som prot. Forf. priser ham som en af de betydeligste og skønneste Skikkelser i Kinas Missionshist. *Fr. S.* — 4) **Scipione de' R.**, rom.-kat. Biskop, f. i Firenze 9. Jan. 1741, d. i Rignano 27. Jan. 1810, blev præsteviet 1766, derefter ansat ved Nuntiatoren i Firenze og 1776 Generalvikar hos Ærkebiskoppen. Her blev han bekendt som Jansenist og Febroniarer, og Storhertug Leopold fik ham derfor udnævnt til Biskop i Pistoja og Prato i Storhertugdømmet Toscana (1780). I denne Stilling søgte R. ved Storhertugens Hjælp at gennemføre K.reformer. Paa et Stiftsmøde i Pistoja 1786 vedtoges en Tilslutning til de gallikaniske Propositioner af 1682 samt Reformen vedrørende Munkevæsenet, Sakramentsforvaltning paa Italiensk, Læsning i Kirkerne af Biblen i ital. Overs. o. a. Det udtaltes, at K.n ikke havde Ret til at indføre nye Dogmer, men at dens Ufejbarhed hvilede paa dens Trofasthed overfor Skrifterne og den ældste Overlevering. Opmuntret herved sammenkaldte Storhertugen en Generalsynode til Firenze (1787), men den afviste bestemt Pistoja-Mødets Bestemmelser. Et udspreddt Rygte om, at R. vilde nedrive Altret med »Madonnas Bælte« i Pratos Domkirke, fremkaldte en hel Revolution, og R. maatte flygte fra sin Bispegård. 1791, da Leopold som Josef II's Efterfølger havde forladt Toscana, nedlagde R. sit Embede. 1794 fandt Rom Øjeblikket gunstigt til at udtale den officielle Fordømmelse af R.s og Pistojamødets »Vildfarelser«. R. levede Resten af sit Liv som Privatmand, sysselsat med flittig Brevveksling og med at nedskrive sine Erindringer, men 1799 blev han under en Pøbelopstand kastet i Fængsel en kort Tid, og 1805 lykkedes det Pius VII paa Hjemrejsen fra Kejserkroningen i Paris at afbøde ham en mild Retraktation. (*Memorie di S. de' R.*, udg. af A. Gelli, I—II, 1865; de Potter, *Vie et mémoires de S. R. I—IV*, Paris 1826). S. A. B.

Ricco (Ryko), dsk Biskop, var Kapellan

hos Erik Emune, som 1135 satte ham til Biskop i Slesvig, men allerede 1137 blev Lunds Domkapitel af Kongen tvunget til at vælge ham til Ærkebisp. Efter Erik Emunes Død fordrev Kannikerne ham og valgte Eskil. Erik Lam søgte forgæves at opretholde R.s Valg, men tvang derefter Kannikerne i Roskilde til at vælge ham til Biskop efter Eskil 1138. Under Tronkrigen mellem Erik Lam og Oluf Haraldsen spillede R. en fremragende Rolle som Kriger. Han slog Oluf ved Buddinge Aa i Nærheden af Gentofte, men denne overfaldt ham kort efter i Ramløse ved Arreso, hvor han holdt Ottesang i et Hus. Da Oluf satte Ild paa Huset, og R. paa givet Lejde traadte udenfor, blev han nedhugget 18. Okt. 1142. Erik Lam hævnedes hans Død ved at fælde Oluf i Skaane 1143. (Dsk biogr. Lexik. XIV). S. M. G.

Richard (med Tilnavnet Fitzralph, o: filius Radulphi) af Armagh, f. i Dundalk i Irland, sandsynligvis kort før 1300, studerede i Oxford, blev Fellow i Balliol College, Dr. theol. og Universitetskansler, derefter Arkidiakon i Chester, Domprovst i Lichfield og 1347 Ærkebiskop af Armagh. Han opholdt sig flere Gange i Avignon, hvor han kom til at tage Del i de Forhandlinger, der førtes mellem Paven og to armeniske Biskopper, der søgte Hjælp mod Muhammedanerne. Paa deres Opfordring skrev han en Fremstilling af den armeniske K.s Afgivelser fra den vesterlandske (udg. af Johannes Sudoris og trykt i Paris 1511). Han var højt anset baade som Teolog og som Prædikant (en Del af hans Prædikener, holdte paa Engelsk, er bevarede paa Latin). 1349 overrakte han Clemens VI et Andragende fra den engelske Gejstlighed, hvori der blev fremsat en Række Klager over Fransiskanerne. Paven nedsatte en Kommission til at undersøge Sagen; dens Arbejde førte vel ikke til noget Resultat, men affødte R.s Traktat *De Pauperie Salvatoris*. Under et Ophold i London kom han atter i Konflikt med Fransiskanerne, og i en Prædiken, som han 1357 holdt ved Pavehoffet, gjorde han Rede for Sagen. Inden dens Afgørelse var han død i Avignon 1360; men Striden endte med, at Fransiskanernes Privilegier blev stadfæstede. (*Dictionary of National Biography* XIX, 194 f.). C. E. F.

Richard af St. Victor, Mystiker, skal stamme fra Skotland og indtraadte formentlig før 1141 i Augustinerkonventet St. Victor i Paris, blev 1159 Subprior, 1162 Prior, og døde 1173. R. viste en fremtrædende Uvilje mod Skolastikens dialektiske Metode og Brug af Aristoteles's Logik, og i Modsætning dertil fordybede han sig ligesom Hugo af St. Victor i Mystiken. I sine 2 Skrifter, »Benjamin minor« og »Benjamin major«, paaviser han, hvorledes Sjælen forberedes til og naar til Kontemplationen. R. viser dette ved kunstige Allegorier over Patriarken Jakobs Familie, der staar som Symboler paa Sjælsens Kræfter. Han adskiller 6 Grader i Kontemplationen; allerede i 5. Grad erkender man ved særlig guddommelig Aabenbaring, hvad ingen menneskelig Fornuft kan begribe, og paa det 6. Trin straalær Guds Lys ind i vor Aand og klarer alle de Gaader (Treenigheden), som Fornuften ikke forstaar eller modsiges. R.s mystiske Tanker paavirkede en Række senere

Lærere, navnlig Alexander fra Hales, Bonaventura og Pierre d'Ailli. (W. Preger, Gesch. der deutschen Mystik im Mittelalter I; J. G. W. Engelhardt, R. v. St. V. und J. Ruysbroek, 1838). J. O. A.

Richard, François Marie Benjamin, Ærkebiskop af Paris, f. 1. Marts 1819, d. 28. Jan. 1908, var først Generalvikar i Nantes, derpaa Biskop i Belley (1871—75), Koadjutor hos Guibert i Paris (fra 1875) og 1886 dennes Eftermand. 1889 ophøjedes han til Kardinal, tog som Kardinalærkebiskop i Paris livligt Del i Tidens Kampe, baade før, under og efter Adskillelsesloven 1905. Det skyldes i meget væsentlig Grad ham, at den rom.-kat. Gejstlighed er bleven Rom og Paven tro. V. L. P.

Richard, Henry, f. i Wales 3. April 1812, Søn af en metodistisk Præst, studerede fra 1830 i Highbury College (kongregationalistisk Præsteskole) i London og blev 1835 ordineret til Præst ved et kongreg. Kapel dér. 1850 opgav han denne Gerning for helt at kunne ofre sig for Politiken, især Fredssagen (II, 112). Allerede 1845 havde han udgivet et Foredrag, *Defensive War* (2. ed. 1890), og 1848 var han bleven Sekretær ved Fredsforeningen. Han deltog i den første Fredskongres i Bruxelles 1848 og var en af Lederne paa flere følgende Kongresser. 1855 fordømte han i et Skrift Krimkrigen, og det skyldtes væsentlig ham, at der i Fredstraktaten blev optaget en Erklæring til Fordel for Voldgiftstanken. Han ledede Maanedssbladet *Herald of Peace* og medvirkede ved Udgivelsen af 2 Dagblade, *Morning Star* og *Evening Star*, der satte Fredssagen paa deres Program. For valisiske Interesser tog han Ordet i sine *Letters on the Social and Political Condition of the Principality of Wales*, 1866, 2. ed. 1884, og han bragte Nonkonformisterne i England og Wales i nærmere Forbindelse med hverandre. Fra 1868 til sin Død repræsenterede han en valisisk Kreds i Parlamentet. Her bekæmpede han Skoleloven af 1870 og hævdede, at Religionsundervisningen ikke burde betales af offentlige Midler. 1871 forsvarede han det af Miall stillede Forslag om Statskirkens Ophævelse. I sine sidste Aar var han optaget af Undervisningsreformer, og han oplevede Oprettelsen af et Universitet i Wales. Under et Ophold dér døde han i Nærheden af Bangor 20. Aug. 1888. Foruden de nævnte Skrifter udgav han: *The Effects of the Civil War in England on the National Liberties, Morality and Religion*, 1862; *On Standing Armies and their Influence on Nations*, 1868; *The Recent Progress of International Arbitration*, 1884. (Ch. S. Miall, H. R., 1889). C. E. F.

Richardt, Ernst Christian, dsk Præst og Digter, f. 25. Maj 1831 i Kbhvn, hvor Faderen var Varemægler, d. 18. Dec. 1892, blev Stud. fra Borgerdydskolen 1848, teol. Kand. 1857. I en Række Aar var han Journalist og Lærer i Kbhvn, 1862 besøgte han Sydeuropa og Palestina (Det hl. Land, Dagbog og Digte, 1870), 1866 blev han Højskoleforstander i Tune, 1872 Kap. i Storehedinge, 1876 Spr. i Ørsted paa Fyn, 1886 Præst ved Vemmetofte. R. er en af Danmarks fineste Lyrikere med en udpræget musikalsk Digterbegavelse; derfor magtede han ogsaa Kantaten som ingen anden. Hans Digtning

(Smaadigte 1861, 'Nyere Digte 1864, Texter og Toner 1868, Billeder og Sange 1874, Halvhundrede Digte 1878, Kantater og Digte 1880, Vort Land 1883, Vaar og Høst 1884, Blandede Digte 1891) kom med Aarene til mere og mere at dreje sig om kr. Emner. Alt i Hist. og Natur blev for ham et Billedsprog, som han skønt og inderligt tolkede (Eks.: »Lær mig Nattens Stjerne«). Hvad han frembringer, maa dog nærmest karakteriseres som kr. Digte eller aandelig Sang. Den egentlige K.psalme er ikke hans Omraade. Dog er i Ps.bogen optaget af ham de bekendte: »Et Kors, det var det haarde, trange Leje« (af Smaadigte 1861) og »Altid frejdig, naar du gaar« (af Eventyrdigtet »Torne-rose« i Tekster og Toner). P. S.

Richelieu, Jean Armand du Plessis de, Kardinal og fransk Statsmand, f. 9. Sept. 1585, d. 4. Dec. 1642, tilhørte en adelig Slægt fra Poitou. 17 Aar gl. begyndte han at studere Teol. for at kunne overtage Bispedømmet Luçon, paa hvis Besættelse Familien havde Indflydelse, blev 1607, flere Aar før den lovbestemte Alder, bispeviet, og 2 Aar efter overtog han selv Ledelsen af Bispedømmet. Han gik op deri med Iver, og Venskab med den stærkt rel. Père Joseph nærede yderligere hans rel. og teol. Interesser, men i Længden kunde han ikke nøjes med Luçon til Virkefelt. 1616 blev han Krigs- og Udenrigsminister ved Marie af Medicis Hjælp, men fjernet Aaret efter tillige med hende og forvist til Avignon. 1620 lykkedes det ham at udsone hende med Ludvig XIII, derefter blev han Kardinal (1622) og Førsteminister (1624), siden Hertug, og Resten af sit Liv forstod han trods alle Sammensværgelser at bevare sin Magt og Indflydelse over Kongen. Som Statsmand satte R. alle sine Kræfter ind paa indadtil at styrke og hæve Kongedømmet, udadtil at knække det habsburgske Hus's Overmagt i Europa og gøre Frankrig til den ledende Magt. Derfor maatte han tiltintetgøre Hugenoternes polit. Magt i Frankrig (se Nîmes-Edikt, S. 381), og i Trediveaarskrigen lod R. fra 1635 det rom.-kat. Frankrig tage Parti for de prot. Magter. Selv var og forblev R. ivrig Katolik og forfattede flere Skrifter til Forsvar for Katolicismen, men trods alle Opfordringer vilde han ikke krænke Hugenoternes rel. Overbevisning ved nogen rel. Forfølgelse. R. oprettede »Académie française«, hvis første Møde blev holdt 13. Marts 1634. Af hans teol. Skrifter maa nævnes »Défense des principaux points de la foi cathol.« og »L'Instruction du chrétien« (i mange Opl. og overs. paa flere Sprog). R.s »Mémoires« er udg. i »Collect. des mémoires relatifs à l'hist. de France« (Paris 1823), hans Breve af d'Avenel i 8 Bd., 1853—77. (Lacroix, R. à Luçon, 1890; Fagniez, Le Père Joseph et R. I—II, 1893; Hanotaux, Histoire du card. de R. I—II, 1893—96). S. A. B.

Richemond, Louis-Marie Meschinot de, fr. Lærd, f. 1839, Protestant, har foruden talrige Artikler og Afhandlinger i prot. Leksika og Blade skrevet adskillige hist. Skrifter, bl. a. »Origine et progrès de la Réformation à la Rochelle«. Har med Iver arbejdet for Frankrigs Evangelisering. V. L. P.

Richer, Edmond, gallikansk Teolog, f. 1560, d. 1631, var fra 1595 ivrig for Jesuiternes

Fordrivelse. Har skrevet en »Historia conciliorum generalium«, hvori han hævder, at Honorius I blev dømt som Kætter. Blev fra 1612 forfulgt af Jesuiterne i Anledning af hans »De ecclesiastica et politica potestate«, der paaviser, at Jurisdiktionen tilhører Kirken og kun er overdraget Paven. R. maatte 1629 tilbagekalde sin Lære og døde af Sorg herover. Han har udg. Gersons Værker i 3 Bd. (1607). V. L. P.

Richer fra Rheims, fransk Hist.skriver, af gl. Krigerfamilie, levede mod Slutn. af 10. Aarh. i Remigius-Klostret i Rheims, skrev efter Opfordring af Gerbert (Sylvester II) Galliens Hist. i 4 Bøger i Tidsrummet 900—996. R.s Kilder er Hinkmars (II, 430) og Flodoards (II, 69) Aarbøger. R. er Tilhænger af den ved Hinkmar og Gerbert tilstræbte Frigørelse af den galliske K. fra Pavestolen; men Gerberts Ophøjelse til Pavestolen lader R.s Sympatier svinge paa dette Omraade. R.s Værk indeholder gode Oplysninger om Krigs- og Byforhold, Adelskab, Lenspligter og -rettigheder; det udgaves 1839 af Pertz, 1856 af Poinsignon, 1877 af Waitz; paa Tysk 1891 ved Karl v. Osten-Sacken og Wattenbach. N. M. P.

Richter. 1) **Adrian Ludwig R.**, tysk Maler og Tegner, f. 1803 i Dresden, fra 1828 ansat ved Tegneskolen i Meissen, 1836 ved Akademiet i Dresden, 1841 Prof. dér, fra hvilken Stilling han trak sig tilbage 1876, d. 9. Juni 1884. R. har navnlig som Illustrator vundet det tyske Folks Yndest, ikke mindst Ungdommens, saaledes ved sine Tegning-Samlinger («Christenfreude in Lied und Bild», »Vater Unser«, »Der Sonntag« o. fl.) og Tekstillustrationer (f. E. til Goldsmiths »The vicar of Wakefield«). R. var Katolik, men de konfessionelle Modsætninger mærkes ikke i hans Kunst. Stor Lykke gjorde hans Tegninger til Luthers »Brief an sein Sohnlein Hanschen« (33. Opl. Leipz. 1902). R.s Selvbiografi, Lebenserinnerungen eines deutschen Malers, er udg. af hans Søn H. Richter (1885). S. A. B. — 2) **Aemilius Ludwig R.**, Kretslærd, f. 1808 i Stolpen ved Dresden, d. 1864 i Berlin. R. praktiserede først som Advokat i Leipzig, blev 1835 ekstraord. Prof. steds, 1838 Prof. i Marburg, 1846 i Berlin, hvor han tillige blev Medlem af Overkirkeaaedet. Hans Hovedværk var den fortæffelige »Lehrbuch des kath. u. evang. Kirchenrechts« (1842, 8. Opl. ved Dove og Kahl 1877); desuden har R. bl. a. besorget Udgaver af den kanoniske Ret (1833), af de evang. K.ordninger fra det 16. Aarh. (1846), en Samling, der er et uundværligt Grundlag for et indgaende Studium af evang. K.ret, og han har skrevet de evang. K.forfatningers Hist. i Tyskland (1851). Dette Værk giver den manglende hist. Begrundelse for F. J. Stahls (se d. Art.) K.teori. (Hinschius, Zur Erinnerung an A. L. R., 1863). J. O. A. — 3) **Christian Friedrich R.**, f. i Nedre Lausitz 1676, blev efter at have studeret Medicin og Teol. i Halle Læge ved Vajsenhuset dér, opfandt »essentia dulcis«, der skaffede Vajsenhuset store Indtægter, og skrev en medicinsk Afhandling om Korsfæstelsen. Af hans 33 Psalmer er i Ps.bog for K. og Hjem optaget Nr. 465 (Die Seele ist dazu geboren), 495 (Der schmale Weg ist breit genug zum Leben), 572 (Es ist nicht schwer ein Christ zu sein), 597 (Hüter,

wird die Nacht der Sünden), alle overs. af Brorson. D. 5. Okt. 1711. N. M. P.

Richthofen, Karl Ferdinand Wilhelm, Friherre von, f. 31. Jan. 1832 i Schlesien, d. ved et Ulykkestilfælde 7. Marts 1876 i Berlin, af evang. Slægt, blev ved Faderens Konversion 1838 rom.-kat. opdraget. Efter at have taget Eksamen som Forstmand slog han sig paa Teol. og modtog Præstevielsen i Breslau 1862. 1872 blev han Domkapitulær steds, men da han 1873 vægrede sig ved at underskrive en Adresse mod Majlovene (II, 875), blev han opfordret til at præcisere sin Stilling til Vatikanerkonciliet 1870. Efter nogen Vaklen afgav han en Erklæring, der havde hans øjeblikkelige Bandykning til Følge; R. sluttede sig da til Gl.katolikkerne, men lod sig endelig 12. Dec. 1875 i Leipzig optage i den luth. K. (Karl Freiherr v. R., Leipz. 1877). N. M. P.

Riddere, de 40, se II, 145.

Ridderordener, gejstlige. En Følge af 1. Korstog blev Dannelsen af Ordensbroderskaber, der som særligt Formaal optog Kampen mod de Vantro, men iøvrigt aflagde egentlige Munke-løfter. Om disse Ordener se Alcantara-Ordenen, I, 48; Avis-Ordenen, I, 188; Calatrava-Ordenen, I, 445; Johannitere, II, 654; Lazarus-Riddere, III, 33; Sværdbrødre, Tempelherrer, Tyske Riddere (Maria-Riddere).

Riddervold. 1) **Hans R.**, norsk Gejstlig og Statsmand, f. 7. Nov. 1795, d. 20. Juli 1876, blev Stud. fra Kra. Katedralskole 1813. Efter tilendebragte teol. Studier (1819) blev han straks res. Kap. i Fredrikstad og Overlærer ved Borgerskolen steds, 1832 Spr. i Fredrikshald, 1838 tillige Provst i Nedre Borgeby, 1842 Spr. til Østre Toten, 1843 endelig Biskop i Trondhjems Stift. Helt siden 1827, da han første Gang valgtes til Stortingsmand fra Fredrikstad, havde han taget virksomt og fremtrædende Del i det offentlige polit. Liv, for hvilket han ejede særlige Anlæg. Næsten under hele sin lange Stortingsvirksomhed hædredes han med Præsidenthvervet. Fra 1848—1872 var han Chef for K.departementet. Hans Statsraadstid faldt saaledes sammen med den stærke rel. Vækkelse i 50-Aarene og den derved skabte K.reformbevægelse. Overfor denne stillede R. sig, om ikke helt afvisende, saa dog meget tilbageholdende, idet han ansaa den for endnu højst uklar over Maal og Midler, ligesom han personlig lagde mindre Vægt paa de ydre Reformers Betydning. Til en Udredning af Spørgsmaalene ydede han dog sin Støtte, særlig ved Nedsættelsen af den store K.kommision af 1859, der foruden Spørgsmaalet om Menighedsraad ogsaa skulde behandle en Række andre Reformsager. Da Kommissionen efter 10 Aars Arbejde fremlagde sine Forslag, deriblandt Forslag om en hel ny K.forfatning, fandt R. Sagen fremdeles umoden og anbefalede den til fortsat Behandling i et offentligt K.møde. Efter at Stortinget imod R.s Forslag havde taget Sagen i sin egen Haand og endog vedtaget Loven om Menighedsraad, fraraadede R. den kgl. Sanktion, som ogsaa udeblev. Samtidig med denne Tilbageholdenhed overfor Kravene om Forfatningsreformer søgte R. dog efter Evne at befordre den rel. Bevægelses mere aandelige Side ved at drage Omsorg for rigere Forkynd-

else, Deling af Sognekald, Oprettelse af nye Embeder, Fremme af Ps.bogsreformen (Landstads Ps.bog indførtes 1869) o. s. v. At R.s Holdning overfor den kirkel. Reformbevægelse ikke var grundet i manglende Lydhorhed for den nyere Tids Krav overhovedet, viser især hans Befatning med Skolevæsenet, som i hans Statsraadstid undergik betydningsfulde Forandringer ved Almueskoleloven af 1860 og Loven om den højere Skole af 1869. Bortset fra betydelige Fremskridt i flere andre Henseender (Oprettelse af faste Almueskoler, Fortsættelsesskoler, flere Seminarier, Indførelse af bedre Lærerbemønstre, forandret Sammensætning af Skolekommissionerne, Oprettelse af Skoledirektorembeder o. s. v.) betegnede begge disse Love især en stor Imødekommenhed overfor de nye Krav om en mere realistisk Dannelses, Folkeskoleloven ved Optagelse af flere almenyttige Fag ved Siden af den tidligere dominerende Religionsundervisning, Loven om de højere Skoler ved Oprettelse af det 3-årige Realgymnasium og Indskrænkning af de klassiske Fag ogsaa paa den humanistiske Linie, saaledes at Tyngdepunktet over det hele blev liggende i den reale Dannelse. Under al sin praktiske Virksomhed fandt R. ikke Tid til noget Forfatterskab. (Halvorsens Forfatterleks.). — 2) Julius R., norsk Præst, Søn af forannævnte Statsraad Hans R., f. 20. Marts 1842, Stud. 1859 og teol. Kand. 1863. Efter nogle Aars Virksomhed i Skole og Indre Mission i Kra. blev han 1872 pers. Kap. ved Trefoldighedskirken ssteds, 1880 Spr. til Ullensvang, 1888 Hovedlærer ved det prakt.-teol. Seminar og 1894 Spr. til Hollen, hvorfra han tog Afsked 1. Maj 1900. Han har skrevet populære Udlægninger til forskellige nytestl. Skrifter (Efeserbrevet, 1870; Joh. Evang., 1870—71; Matth. Evang., 1871—73; De syv Sendebreve i Joh. Aab., Kap. 2—3, udlagte i Bibellæsninger, 1872). Af hans øvrige Skrifter mærkes: »Speciel sjælsorg«, 1892, og »Prædikener til aarets søndage og helligdage«, 1902. Desuden har han til forskellige Blade og Tidsskrifter leveret forskelligartede mindre Bidrag. Blandt saadanne mærkes især hans efter nogle Bladartikler aftrykte Skrift »Jaabæks angreb paa krdmmen« (Kra. 1872, 2. Opl. 1873), der paadrog Forf. en Injurieproces; Kra. Byrets Dom 13. Febr. 1875 gik R. imod, idet han dømtes til en Bøde samt Udredelse af Sagens Omkostninger; men ved Højesteretsdom 26. Jan. 1876 blev han fuldstændig frifunden. I Anledning af denne Proces udgav R. »Mit forsvar i den mod mig af stortingsmand Jaabæk anlagte sag« (1876). I 1883 udgav han et lidet Skrift om »Vantroen og den radikale politik. En redegørelse for Ullensvangs menighed efter opfordring«, hvilket fremkaldte et Par Modskrifter. (Halvorsens, Norsk Forfatterleks.).

A. B.

Ridley, Nicholas, engelsk Biskop, f. o. 1500 i Northumberland, studerede fra o. 1518 i Pembroke Hall i Cambridge, hvor han blev Fellow og M. A.; han opholdt sig ogsaa nogen Tid ved Universiteterne i Paris og Löwen. 1534 var han Proctor, 1537 blev han B. D. og Kap. hos Erkebiskop Cranmer (I, 563) og flg. A. Spr. i Herne i Kent; i disse Aar begyndte han at tilegne sig prot. Anskuelser. 1540 ud-

nævntes han til Master of Pembroke og blev Dr. theol., 1541 blev han Kap. hos Kongen, s. A. Kannik i Canterbury og 1545 i Westminster. Først ved denne Tid opgav han Transsubstantiationsdogmet, og Cranmer, der i det hele blev stærkt paavirket af ham, sluttede sig til ham. Efter Edward VI's Tronbestigelse 1547 forkyndte han Ref. flere Steder i Landet, og s. A. blev han Biskop af Rochester. I Slutn. af 1548 udnævntes han til en af de Visitatorer, der skulde gennemføre Ref. i Cambridge, og samtidig tog han Del i Udarbejdelsen af *Book of Common Prayer* (I, 360). 1550 blev han Biskop af London efter Bonner, som han havde været med til at afsætte. Han sørgede for, at alle Altre i Stiftet afløstes af Kommunionssborde og forfremmede prot. sindede Præster; paa den anden Side søgte han at bevæge Hooper (II, 459) til opgave sin Modstand mod den biskoppelige Messedragt. Han modsatte sig, om end kun med ringe Held, den Udplyndring af Kirker, som nogle Hofmænd gjorde sig skyldige i. Efter Marias Tronbestigelse (se S. 174) blev han fængslet i Tower, og Bonner blev genindsat paa Bispestolen. 1554 blev R. sammen med Cranmer og Latimer (se S. 27) ført til Oxford. Flg. A. blev han lyst i det store Band (I, 207) og 16. Okt. 1555 brændt i Oxford sammen med Latimer; han gik frimodig i Døden, men udaandede først efter svære Lidelser. R. var lærd, især i Patristiken, men har kun efterladt faa Skrifter (Works of N. R., ed. for the Parker Society by H. Christmas, Cambridge 1841; N. R., A brief Declaration of the Lord's Supper, reprinted by H. Moule, London 1895; heri en kort Biografi). C. E. F.

Riedel, Johann Friedrich, fra 1831—60 Miss. i Nederlandske Miss. Selskabs Tjeneste paa Stationen Tondano paa Halvoen Minahassa paa N.-Celebes. Snart efter, at Hellendorn havde begyndt den nyere Miss. paa N.-Celebes, traadte R. sammen med Schwarz ind i Arbejdet blandt de hedenske Alifurer. Paa Grund af Dialekternes Mangfoldighed maatte han gøre det malayiske Sprog til K.sprog. Gennem et utrætteligt og alsidigt Arbejde (Prædiken-, Skole- og socialt Arbejde) lykkedes det R. og Schwarz at naa det Maal, som ellers næsten ingen Steder er naaet i den moderne Miss. Tid: en hedningekr. Folkek. Saa godt som hele Halvoens Befolkning er evang. Kr. R. døde 1860. Fr. S.

Riegels, Niels Ditlev, dsk Historiker, f. 1755 paa Sølstedgaard paa Lolland, d. 1802, blev 1781 Pagehovmester hos Enkedronning Juliane Marie; men uagtet han saaledes stod i hendes personlige Tjeneste, sluttede han sig dog til de Mænd, der efter Kronprins Frederiks Konfirmation 1784 fremkaldte det Regeringsskifte, som fjernede hende fra Magten. Hans Løn derfor var en Pension paa 1200 Rdl., men selv har han vurderet sine Fortjenester langt højere — han var 1787 meget vred, fordi Kancelliet ikke vilde indstille ham til at blive kgl. Historiograf —, og i det hele viste det sig, at han stod i liden Gunst hos Kronprinsen, og at ingen havde synderlig Lyst til at have med ham at gøre. Han blev da yderst radikal, og naar han deltog i offentlige Forhandlinger, angreb han Godsejere, Professorer, Præster og andre Embedsmænd i de groveste og fornærmeligste

Udtryk. De var alle udelige og uredelige; i Kirken lød kun Katekismuspjæt og Præstevaas, Præsterne fedede sig paa Menighedernes Bekostning o. s. v. Biskop Balle følte sig længe dybt krænkelt over, at R. under den liturgiske Strid havde faaet Lov til at udgyde sin Galde over ham. En Del af hans Skrifter, især handlende om Christian V, Frederik IV og Christian VI, fortjener næppe at kaldes historiske. — R.s egentlige Fag var K.hist.en, og det eneste af hans Arbejder, der har nogen Betydning, er hans »Fuldstændig K.hist.«, 3 tykke Bd., der dog ikke naar længere end til den arianske Strids Slutn. Det 1. Bd. udkom 1781 og viser, at han har været belæst i den oldkirkl. Lit., og at han kan have en selvstændig Dom om, hvad han har læst. Han forkaster den sædvanlige Mening, at det apostoliske Symbol skulde være opstaaet som et Værn mod Kættere, og, uden Tvivl paavirket af Lessing, skriver han: »Vi véd, at Sandhederne er fra Apostlene selv og tør sige med Irenæus, at havde vi levet i hans Tid, kunde vi have været nøjede med de apostoliske Efterfølgeres Lærdom overantvordet fra Apostlene i en uafbrudt Følge af Lærere indtil Irenæus, om vi end ikke havde Apostlenes Skrifter selv.« — Han var den Gang endnu i det hele ortodoks; han fandt f. E. tydelige Spor af Treenighedslæren i G. T.; men Jødernes Fortolkningskunst var saa forvendt, at de ikke selv kunde have faldet derpaa. Men i 3. Del, der udkom efter Regeringsskiftet, har Piben faaet en anden Lyd. Her prises Arianerne som Oplysningsmænd, der en Tid standsede den homousianske Taage, hvormed Kristenheden truedes, og Athanasios haanes med ligesaa foragtelige Ord som dem, han havde brugt mod Balle. Efter at R. havde maattet opgive at faa en Ansættelse, levede han paa en Gaard, han ejede i Højet paa Falster. I sine sidste Aar styrede han et »Læreinstitut« i Sorø. Han døde under et Besøg paa Falster.

L. K.

Rieger. 1) Georg Konrad R., f. 7. Marts 1687 i Cannstadt, begyndte som Repetent ved det teol. Seminarium i Tübingen, blev senere Prof. ved Gymnasiet i Stuttgart og døde som første Præst ved Hospitalskirken i St. Leonhard 16. Apr. 1743. Han regnes ikke blot til en af Württembergs, men til en af det evang. Tysklands første Prædikanter. Han var Opvækkelsesprædikant, paavirket af J. A. Bengel, men bevarede sin Selvstændighed og gled ikke ind i den pietist. Manér. Han overgaar sine Aandsfrænder ved Kraft, Friskhed og ved den Ild, der er i hans Prædiken. R. havde en egen Evne til at drage kærefulde Udtryk frem af Folkesproget uden dog at forfalde til Smagløshed. Han er klar og har en bestemt Disposition, kan nok være bred, dog uden at blive trættende. Hertil hjalp, at han var en gennemdannet, belæst Mand, vel bevandret i Fædrenes Skrifter. I Kraft af sin Fantasi vælger han træffende Billeder, der minder om Luther. Og skønt han tro holder fast ved det evang. Dogme, faar hans Prædiken aldrig Præg af en Afhandling. Hvad enten han lægger an paa at belære eller at virke ind paa Viljen, taler han steds direkte til Tilhørerne. — Foruden to Postiller, flere Prædikensamlinger og Lejlighedstaler, har

han ogsaa leveret Arbejder fra andre Omraader, bl. a. en hist. Fremstilling om Valdeserne, de bøhmiske Brødre og om Saltpagten med Salzburger-Emigranterne. — 2) Karl Heinrich R., Søn af ovennævnte, f. i Stuttgart 16. Juni 1726, d. som Stiftspræst og Konsistorialraad ssteds 15. Jan. 1791. Om han end havde ikke ringe Indflydelse ved sin Forkyndelse, udtredte han dog mest paa et andet Omraade. Rationalismen trængte frem, men i Konsistoriet hævdede R. med stor stærke Vilje den glirkrl. Overlevering. Det skyldtes for en Del ham, at en ny, udvandet Ps.bog ikke blev slettet, end den blev. Den gl. kateketiske Lærebog skulde ogsaa revideres efter rational. Principer, men R. fik den bevaret saa godt som urørt. Han optraadte med Klogskab og Mildhed overfor Sekterne og retledede derved de farlige Strømninger. Hans Prædikener er ægte evang., præget af sædeligt Alvor og med stor Indsigt i det centrale. Men skønt han trænger dybt ind i Skriftens Tanker og taler med Mildhed og Sagtmodighed, er Formen tung og ubehjælpelig. Beskedenhed holdt ham tilbage fra selv at udgive sine Prædikener, men efter hans Død blev de trykte.

J. P.

Riehms, Eduard Karl August, tysk prot. Teolog, f. 20. Dec. 1830 i Diersburg i Baden, studerede i Heidelberg og Halle, hvor navnlig H. Hupfeldt paavirkede ham, blev Præst 1853, Lic. theol. s. A., habiliterede sig i Heidelberg 1858, blev extraord. Prof. ssteds 1861, i Halle 1862, ord. Prof. i Halle 1866, d. 5. Apr. 1888. R.s Fag var G. T., hans Forskning grundig, forsigtigt overvejende, som Helhed indtagende et Mellemstandpunkt i Tidens Stridsspørgsmaal, præget af sikker Overbevisning om Foreneligheden af fri Kritik og kirkl. Aabenbaringstro. Blandt hans Skrifter er særlig at nævne: »Die Gesetzgebung Moses im Lande Moab«, 1854; »Die messianische Weissagung«, 2. Aufl. 1885; »Lehrbegriff des Hebräerbriefes«, 2. Aufl. 1867. Hans »Alttestamentliche Theologie« og hans »Einleitung in das alte Testament«, I—II, er udgivet efter hans Død, begge 1889. I mange Aar var han Meddiger af Tidsskriftet »Theologische Studien und Kritiken« samt Medlem af Kommissionen til Revision af Lutherbiblen. Sammen med flere andre udgav han »Handwörterbuch des biblischen Altertums«, I—II, 1884 (2. Udg. ved Baethgen 1893—94).

J. C. J.

Rieker, Karl, tysk Kirkeretslærd, Dr. jur. og Lic. theol., f. 1. Aug. 1857, var fra 1893—1903 extraord. Prof. i Stats- og K.ret i Leipzig, derpaa 1904 Prof. jur. i Erlangen. R. har bl. a. udg. »Die ev. Kirche Württembergs in ihrer Verhältnis z. Staat«, 1887; »Die rechtliche Stellung der evang. Kirchen Deutschlands in ihrer geschichtl. Entwicklung bis zur Gegenwart«, 1893; »Die Stellung zur Religion und Kirche«, 1895, og »Grundsätze reformierter Kirchenverfassung«, 1899. I disse Bøger har R. med Skarphed præciseret Modsætningen mellem den luth. og ref. K.opfattelse, men trods hans personlige Sympati for Statskirken (jvfr. »Sinn u. Bedeutung des landesherrlichen Kirchenregiments«, 1902), som han anser for Luthers og de luth. Protestanters Kideal, viser netop hans Redegørelse for de »luth.« Principer den

store Svaghed i denne Krets Menighedsopfattelse.

J. O. A.

Rienzi (eller Rienzo), **Cola di**, egentlig **Nicola di Lorenzo Gabrini**, rel.-polit. Folkefører, f. 1313 i Rom, d. stedsd. 8. Okt. 1354, havde ved at læse de gl. lat. Forf. tidlig begyndt at sværme for Genfødselen af Roms Storhedstid. Ved at tale Menigmænds Sag paa en Tid, da mægtige Adelslægter skaltede og valtede i Rom, vandt han en fremskudt Plads og satte 1343 i Spidsen for den Sendefærd til Avignon, der skulde lykønske den nyvalgte Clemens VI og bevæge ham til at vende tilbage til Rom. 1347 valgtes han paa Capitolium til »Folke-tribun«, og en Forfatning i republikansk Aand indførtes. Med den pavelige Legat ved Siden begyndte R. at styre K.staten, og Begejstringen var stor viden om. Petrarca skrev begejstrede Breve til ham. Selv kaldte han sig »Cola, efter vor naadige Herres Jesu Kristi Vilje, Frihedens, Fredens og Retfærdighedens Tribun og den hl. rom. Republiks Befrier«. Men siden lod han sig teatralisk krone først med Løv fra Constantinus's Triumfbue, derefter med en Sølvkrans. Paven truede ham nu med Band, og da ikke blot Adelen, men ogsaa Almuen, der var misfornøjet med de Skatter, han paalagde, vendte sig imod ham, tabte han Modet og flygtede fra Rom (1348) til et Kloster i Apenninerne. 1350 rejste han til Prag til Karl IV for at faa ham til at gøre et Tog til Rom, men Kejseren lod ham fængsle og føre til Paven i Avignon, hvor han holdtes i et mildt Fangenskab. 1352 blev han lesladt af Innocents VI, der sendte ham til Rom som »Senator« sammen med Kardinal Gil d'Albornoz, der skulde ordne Forholdene i K.staten (1354). R. hilstes straks i Rom med Begejstring, men da han viste sig mere at være Pavens Tjener end Befrieren, dannedes der en Sammensværgelse, og under et Folkeopløb blev han myrdet; Liget hængtes i en Galge, blev derefter brændt, og Asken spredt for alle Vinde. 1887 blev der ved Opgangen til Capitolium rejst en Statue af ham. (R.s Breve er udg. af A. Gabrielli, Epistolario di C. di R., Rom 1890; Papencordt, C. di R. und seine Zeit, Hamb. 1841; Rodocanachi, C. di R., Paris 1888).

S. A. B.

Rietschel, Georg Christian, f. 10. Maj 1842 i Dresden, Søn af Billedhuggeren Ernst R. Efter at have afsluttet sine teol. Studier i Erlangen og Leipzig, var han Præst i Rüdigersdorf i Sachsen 1868—74, i Zittau 1874—78; Superintendent og Direktør ved Præsteseminariet i Wittenberg 1878—87. Derfra kom han til Leipzig som Præst ved Matthæuskirken og blev et Par Aar senere Prof. i prakt. Teol., første Universitetspræst og Direktør for Præstekollegiet i Leipzig. — Af hans Skrifter kan nævnes: »Martin Luther u. Ignatius v. Loyola«, 1879, »Luther u. die Ordination«, 1883, »Stellung d. evang. K. zum sozialen Frage«, 1904; hans Hovedværk er »Lehrbuch d. Liturgik« I—II, 1900—09. J. P.

Rietz, Johan Ernst, f. i Karlshamn 6. Sept. 1815, blev i 16-Aars Alderen Stud. i Lund, 1838 Dr. phil. (med højeste Udmærkelse), blev 1840 Docent i teoret. Filos. ved Lunds Universitet, efter at han havde udgivet og forsvaret en lat. Afhndl. om Spinozismens østerlandsk Kilde. I en Aarrække vikarierede han i

de filos. Professorater, men gik, da der ikke var Udsigt til, at Universitetet kunde tilbyde ham en ordinær Plads, over i K.s Tjeneste og udnævntes 1851 til Spr. i Tygelsjö og Vestre Klagstorp i Skaane, hvor han blev den berømte Provst Jakob Berndt Kallenbergs Eftermand, og hvor han forblev til sin Død 16. Juli 1868. I 1860 var han blevet Kontraktsprovst. Sin største Berømmelse vandt han ved sit for den nordiske Sprogforskning saa betydningsfulde Arbejde »Ordbok öfver svenska allmogespråket«, sluttet 1867. Men ogsaa den k.hist. Forskning staa i Gæld til ham for hans Udgivelse af sv. middelalderlige Skrifter. Ogsaa paa dette Omraade virkede han banebrydende. Sine, oprind. som Disputater, udg. Afhndl. har han samlet i Værket *Scriptores Suecici medii ævi cultum culturamque respicientes* I—III, 1842—51. Han var et interesseret Medlem af det i 1844 stiftede »Sällskapet för Skånes historia och beskrifning« og har paa dettes Opfordring udg. en udførlig Afhndl., »Skånska skolväsendets historia«, 1848, et Arbejde, der ligeledes er præget af grundig Forskning.

J. S.

Rifat, et af de jafetidiske Folkeslag (1 Mos. 10, 3), i 1 Kron. 1, 6 ved Fejlskrift »Difat«. Josefos identificerer Rifæerne med Pafliagonierne i Lilleasien.

L. G.

Rig Veda, se Veda.

Rigdon, Sidney, den bekendte Mellemand for Fundet og Udgivelsen af »Mormons Bog«, f. o. 1789 i Nærheden af Pittsburg i Pennsylvania, d. 1860. Som Faktor hos Bogtrykker Patterson var R. kommen i Besiddelse af Manuskriptet til Salomon Spauldings Roman, der henlaa utrykt siden Forf.s Død (1816), og 1827 traadte R. i Forbindelse med Jos. Smith til Udmøntelse af Bogen, der blev trykt 1830. R.s Forsøg paa senere at opnaa en ledende Stilling indenfor Mormonerne mislykkedes imidlertid, og 1844 lod Brigham Young ham endog ekskludere af Samfundet. Derefter grundede han et eget Samfund, »Rigdoniterner«, men det fandt kun faa Tilhængere og forsvandt med R.s Død. Jvfr. Art. Mormonismen, III, 287.

S. A. B.

Rige, Guds, se II, 291. Om den Opfattelse af Gudsriget som »de helliges Rige eller Regiment«, taget om de »sande« K.r.s udvortes Herredømme, der føres til Sejrr ved Omstyrkelse af den bestaaende K.- og Samfundssordning se Art. Gendøbere, Th. Münzer, Bockelson, Matthysson, Quintomonarkianere og Tusind-aarsriget.

Rigens Raad i Danmark og Gejstlighedens politiske Indflydelse. Rigsraadet som en selvstændig Rigsinstitution, betragtet paa én Gang som højeste Representation for Folket og som Kongemagtens Medregent, kan følges tilbage til Valdemar Atterdags Dage. I dette R. R., hvis Medlemmer skyldte Kongen deres Kaldelse, ligesom deres Tal berøede paa hans Vilje, sad Bisperne dog faktisk som selvskrevne Medlemmer og indtog med de andre Prælater, der efter særlig Kaldelse optoges i det (Kapitelsrepræsentanter og Forstandere for anselige Kloster), første Plads. — R. R. var en Videreudvikling af det gl. kgl. Raad, hvis Kærne atter var de højeste kgl. Embedsmænd, men som iøvrigt bestod af en ligeledes i Tal

ubestemt og af Kongen frit valgt Kreds af Stormænd. Blandt Embedsmændene var fra gl. Tid Kansleren en Gejstlig, idet Bestillingen nødvendigvis krævede en Mand med boglig Dannelse og Kendskab til Latin; ogsaa før Kanslertitlen forekommer (ældste Bevidnelse 1159), besørgede sikkert, som senere, en kgl. Kapellan Kongens Korrespondance og Affattelse af de udstedte Breve, og Kapellan-Kansler-Stillingen var dengang en sikker Vej til Bispestolen; men i 13. Aarh. steg Embedets Betydning saaledes, at oftest én af Bisperne beklædte det, og allerede i Slutn. af dette Aarh. tales om »Rigets« Kansler. Efterhaanden som Kancelliet udvidedes, forekommer der flere kgl. Kanslere, men Roskildebispen var vist regelmæssig siden Erik af Pommerns Tid »Rigets øverste Kansler«. Lige til Ref. var ogsaa Kancellisekretærene gerne Mænd med gejstlig Uddannelse, der ofte sad inde med adskillige kirkel. Præbender, og som, selv om deres personlige Værdighed ikke var uomtvistelig, kunde gøre Regning paa en Bispehue (noget, der paa Ref.stiden i høj Grad bidrog til den kirkel. Misere). — Ogsaa blandt det kgl. Raads øvrige Medlemmer var Gejstligheden repræsenteret, thi nogen skarp Grænse mellem Raadet og de mere omfattende Stormandsmøder, som Kongerne paa deres Rejser eller ved de store Højtider samlede til Raadslagning, er ikke paaviselig; men, i alt Fald efter at Hirden paa Valdemarertiden var udvidet til at omfatte alle Rigets anseelige Mænd, indtog Højgejstligheden her en ganske sideordnet Plads med de verdslige Stormænd som Raadgivere; kgl. Breve, der udstedtes paa Valdemarertiden, nævner allerede Bisper sammen med verdslige Stormænd som »givende Raad og Samtykke«. Ja, efter Saxos Vidnesbyrd gaar Bispernes Indehaven af 1. Plads blandt de Stormænd (*proceres*), som ellers med Fødselens Rét var dels Kongernes Raadgivere og dels fra Arilds Tid øvede den store polit. Indflydelse som Tingledere, tilbage til Knud den hl., der ved »Decret« udskilte Bisperne af »Privatmændenes« Rækker og tildeelte dem Plads før Jarler (*duces*). Reelt kan man vel paastaa, at Bisper lige siden K.-organisationens Dage, og navnlig siden indfødte Stormænd som Odinkar d. yngre overtog Bispestillingerne, har øvet polit. Indflydelse baade som Kongers Raadgivere og Venner (Biskop Vilhelm af Roskilde f. E.) og paa Tingene. — Da Stormændsforamlinger for hele Riget o. 1250 blev regelmæssige og aarlig indkaldtes til Midfastesøndag, gerne til Nyborg, lærte Prælaterne gennem disse »Hoffer« (Koncilier, »Parlamentar«) ligesom de verdslige Stormænd hurtigt at føle sig som en Statsfaktor, der paa Rigets Vegne optraadte mod Kongernes Vilkaarligheder i Styrelse og i Rettergang, og 1282 aftvang man Erik Klipping den Haandfæstning, der forandrede »Hoffet« fra en frivillig Indkaldelse til en grundlovsmæssig Institution (Danmarks »magna charta«). I den følgende Tid kaldes derfor disse højaristokratiske Foramlinger, der navnlig fik Betydning for Lovgivningsarbejdet, »Danehof«. De stadfæstede Gejstlighedens Forrettinger og al den Frihed, K.n havde siden Valdemarernes, værnede særlig om Klostrene og indskærpede Lande-

freden. Som kirkel. betydningsfuldt staaer særlig Danehoffet 1303, da det langvarige Interdikt hævedes. I Løbet af 14. Aarh. tabte dog Danehofferne deres Betydning, og i 15. Aarh. bragte Kongernes Uvilje og Unionstidens fællesnordiske Stormændsmøder dem endeligt til Ophør; det blev da væsentlig R. R., der arvede deres Myndighed, og navnlig efter Erik af Pommerns Afsættelse var R. R.s polit. Magtstilling ubestridt. Højgejstlighedens Førsterangsstilling i R. R. forklarer, at man fra K.n.s Side i Slutn. af Middelalderen endogsaa fandt sig i en stadig voksende Indgriben fra Kongens Side paa den selvstændige K.n.s Omraade, saaledes at man for Alvor kan tale om en Udvikling i Retning af Statk. i det sidste 100 Aar før Ref. (jvfr. S. 713 f.). Som Knudepunkter i Udviklingsgangen staaer Begivenheder som følgende: Ringsted-mødet 1170 (Beseglingen af Freden mellem Valdemar I og Ærkebiskop Eskil, med den reelle Anerkendelse af K.n.s Selvstændighed); Ribedømmene af 1443 om Tiender og Kloster-væsnen, udstedte af Kong Christoffer af Balern og Ærkebiskop Hans Laxmand som to sideordnede Myndigheder; paa den anden Side Christiern II's nye Love, der griber ind paa K.n.s indre Jurisdiktionsomraade, samt Frederik I's Optræden, der omfatter de evang. Prædikanter fra bispelig Jurisdiktion og ved Recessen 1530 giver Købstæderne Ret til at kalde evang. Præster. Hvor hurtigt og stærkt paa den anden Side R. R.s polit. Magt udviklede sig, viser Christiern I's Haandfæstning, der ligefrem fastslog, at Kongen ikke maatte foretage noget »mærkeligt Ærinde« uden R. R.s Vilje; Kongevalget var i dets Haand, og det fungerede som Rigets øverste Retterting paa Herredagen. Ved Frederik I's Død var den af Bisperne ledede katolske Majoritet i R. R. Landets virkelige Herrer; men Prælaternes polit. Optræden under denne alvorlige Krise kostede sluttelig K.n dens polit. Magt. Ved Omvæltningen 1536 udskiltes Bisperne af R. R.; naar man endnu i den nærmest følgende Tid træffer Klosterforstandere eller Kanniker i R. R., er det ikke i Kraft af deres gejstlige Stilling, men som Adelsmænd eller Lensmænd. Medens K.n.s polit. Magtstilling saaledes ved Ref. ganske forsvandt (jvfr. Art. Stændermøder), bevarede det verdslige, højaristokratiske R. R. sin Magtstilling over K.n lige til dets Ophør ved Suverænitets Indførelse, navnlig gennem den af det og Kongen udøvede Lovgivningsret (se Ordinans, Ribeartikler, Reces) og Domsmyndighed. (A. Hude, Danehoffet, 1893; W. Christensen, Dsk Statsforvaltning i 15. Aarh., 1903; Danmarks Riges Hist. I—III; Kr. Erslev, Akttykker til Rigsraadets og Stændermødernes Hist. I—III, 1883—1890).

J. O. A.

Rigg, James Harrison, f. i Newcastle 1821, blev 1845 ligesom Faderen Præst i det wesleyanske Samfund. Han er Dr. theol., har været Præsident for den wesleyanske Konferens to Gange, Vicepræsident for det britiske Bibelselskab, Medlem af Kommissionen ang. Undervisningsvæsenet 1886—88 og har haft mange andre Tillidsposter. Blandt hans Skrifter maa fremhæves: Principles of Wesleyan Methodism, 1850; Modern Anglican Theology, 1857, 3 ed. 1880 (om S. T. Coleridge, Jul. Hare, F. D.

Maurice, Ch. Kingsley og B. Jowett); The Churchmanship of John Wesley, 1879 (mod Bestræbelserne fra anglikansk Side for at vinde Wesleyanerne tilbage); Dr. Pusey, his Character and Life-Work, 1883; Oxford High Anglicanism and its Leaders, 2. ed. 1899; A Comparative View of Church Organisation, 1887, 3. ed. 1897 (Anglikanismens, Presbyterianismens, Kongregationalismens og Wesleyanismens kirkel. Principer). I mange Aar var R. Medlem af Redaktionen af det teol. Tidsskrift »London Quarterly Review« (metodistisk). C. E. F.

Riggenbach. 1) **Bernhard R.**, prot. Teolog, f. 25. Okt. 1848 i Karlsruhe, var først Præst, men blev 1881 Prof. i praktisk Teol. og nytestl. Eksegese i Basel. Han har bl. a. skrevet »Johann Eberlin von Günzburg u. sein Reformationsprogramm« (1874), »Das Chronikon des Konrad Pelikan« (1877) og »Das Armenwesen der Reformation« (1882). — 2) **Christoph Johannes R.**, schweiz. prot. Teol., f. 8. Okt. 1818 i Basel, d. 5. Sept. 1890, var først en Aarrække Præst, men 1851 kaldtes han til Prof. i nytestl. Eksegese i Basel. I sin Ungdom var han paavirket af Hegel, og han stod Biedermann nær baade i Anskuelser og personligt, men i Aarenes Løb blev hans Synspunkter mere og mere positivt kirkel., og han kom til at staa som en af de Positives Førere i Schweiz. Som Ekseget var han grundig og nøgtern. Blandt hans Værker maa nævnes »Vorlesungen über das Leben des Herrn Jesu« (1858), »Die mosaische Stiftshütte« (1862), »Hieronymus Annoni« (1870) og »Der sog. Brief des Barnabas« (1873). I Langes Bibelværk har han kommenteret Thesalonikerbrevene. — 3) **Emil Eduard R.**, schweiz. prot. Teolog, f. i Basel 18. Sept. 1861, blev Privatdocent i nytestl. Eksegese i Basel 1892 og Prof. 1900. Skønt han er blind, har han udfoldet en ikke ubetydelig Forfattervirksomhed. Navnl. skrev han 1907 »Die älteste lat. Kommentare z. Hebräerbrief«. A. Th. J.

Riggs. 1) **Elias R.**, f. i New Providence, New Jersey, 19. Nov. 1810, studerede Teol. i Seminariet i Andover, var allerede som Stud. hjemme i Hebraisk, Syrisk, Arabisk, Kaldaisk og moderne Græsk og udg. en arabisk Grammatik og en Haandbog i Kaldaisk. Efter at være bleven ordineret 1832, sendtes han af det kongregationalistiske Miss.selskab (American Board) til Grækenland og virkede, nærmest som Lærer, først dér i 6 Aar, saa blandt Grækerne i Smyrna og fra 1844 i Armenien. 1852 fuldendte han en Overs. af Biblen paa Armenisk og tog derefter Ophold i Konstantinopel, hvor han udførte en bulgarisk Bibelovers., der udkom 1871. Han var Medlem af den af det britiske og det amerik. Bibelselskab nedsatte Komité, der 1873—78 reviderede den tyrkiske Bibelovers. Han døde i Konstantinopel 17. Jan. 1901. — 2) **Stephen R.**, f. i Staubenville, Ohio, 25. Marts 1812, studerede Teol. i Alleghany Seminarium og blev ordineret 1837. I over 45 Aar arbejdede han som Miss. blandt Sioux-Indianerne i Dakota, hvis Sprog han tildannede til lit. Brug. Han overs. hele Biblen og samlede et stort Ordbogsmateriale; desuden udg. han henimod 50 Bd. paa dette Sprog. Han oplevede, at 10 Kirker havde indfødte Præster, og af hans 8 Børn blev 4 Sønner

Miss. blandt Indianerne, mens en femte gik til Kina. Han døde 24. Aug. 1883. C. E. F.

Rigsdag. Om de nordiske R.es Forhold til kirkel. Lovgivning efter bestaaende Forfatningsforhold, se Art. Danmark, Norge, Sverige og Finland; om de ældre R.e, deres Forhold til K.n og dennes Representation paa dem, se Art. Stændermøder.

Rigsdeputationer kaldtes de Stænderudvalg, som det gl. tysk-rom. Riges Repræsentanter nedsatte til Besørgelse af særlig vigtige Sager. Den sidste ekstraord. R., som Regensburger-rigsdagen nedsatte, sammentraadte Febr. 1801 for efter Freden i Luneville at forhandle om Skadeserstatning til de verdslige Landsherrer, som havde aftraadt Landomraader til Frankrig; den besluttede 25. Febr. 1803 den saakaldte »Reichsdeputationshauptschluss« om, at Erstatningen væsentligst skulde gives i K.gods. Hermed sæculariseredes alle bestaaende gejstl. Fyrstendømmer og Stifter. De afsatte gejstl. Fyrster beholdt dog deres gejstl. Embeder og fik en Dotation. Herved fik f. E. Østerrig Bispedømmerne Trient og Brixen; Preussen Hildesheim, Paderborn, Stordelen af Münster og af Abbedier f. E. Quedlinburg; Hannover Osnabrück; Baiern bl. a. Würzburg og Bamberg; flere Stater fik betydelig mere Landomraade, end de havde mistet, Baden f. E. 7 Gaarde saa meget. Köln og Trier udgik nu som Kurfyrstendømmer; i Stedet fik Württemberg, Baden, Hessen-Kassel og Salzburg (tilfaldt Storherzogen af Toscana) Kurværdigheden. Tallet paa de kat. Rigsstænder blev indskrænket til 30 (imod 50 evang.), og den lavere Rigsadel, der mistede de gejstl. Fyrsters Støtte, kunde nu ikke bevare deres Uafhængighed overfor Landsfyrsterne. I Virkeligheden betød R.-beslutningen det tyske Riges Opløsning, der ogsaa kort efter indtraadte ved Kejser Franz II's Nedlæggelse af Kejserværdigheden Aug. 1806. J. O. A.

Rigsraad, Gejstlighedens Deltagelse i, Rigens Raad.

Riis. 1) **Andreas R.**, Missionær, f. 1804 i Løgumkloster. Faderen var Glarmester, og Sønnen havde lært samme Profession. Familien var paavirket fra Christiansfeld, og R. følte Kald til at være Miss. Efter 3 Aars Ophold i Miss-skolen i Basel sendtes han 1831 til den dske Koloni Christiansborg paa Guineakysten tillige med 2 andre Miss., der dog snart døde. R. tog da Ophold paa Akvapimpinjærgene. Han havde, før han rejste ud, lært sig Akrasproget, som taltes i Egnen omkring de dske Besiddelser. Nu lærte han sig Ashantisproget, saa han kunde skrive en »Lærebog« i det. Da Baselserselskabet besluttede at gøre et Forsøg med at bringe kr. Negere fra Vestindien til Afrika, hentede R. 24 saadanne, Mænd og Kvinder, paa Jamaica; men Haabet om, at disse bedre end Europæerne kunde udholde Klimaet, skuffedes. 2 Aar efter (1845) maatte R. og hans Kone, begge syge, forlade Afrika. Han havde ikke naaet at faa døbt nogen, men havde brudt Vej for Baselsersmiss.s senere stærke Høst. R. løste nu Forbindelsen med Baselerne og tilbragte Resten af sit Liv i Norge, hvor han virkede som Rejsepræst for Miss.en. Han døde 1854. En Søn af ham blev Miss. paa Madagaskar. — 2) **Hans Nicolaj R.**, Missionær, f. i Løgumkloster 1822, d.

1890, var en Brodersøn af ovenn. A. R. og kom 1839 paa Miss.skolen i Basel, hvorfra han 1844 afgik til Akropong paa Guldskysten. 1858 kom han tilbage med nedbrudt Helbred. Han var nu i 11 Aar først Præst ved en tysk Menighed, siden Prof. i Tysk ved et College i N.-Amerika. 1870 blev han Spr. i Rejsby i Haderslev Vesteramt.

L. K.

Riisbrigh, Børge, Prof. i Filos., f. 1731 i Vejlbjby paa Fyn, d. 1809, tog teol. Embeds-eksamen 1753 og ansattes 1767 som ekstraord., 1773 som ord. Prof. i Logik og Metafysik. Tidens Filos. var den Wolfiske med sin demonstrative Metode, der let udtartede til at give logiske Skaller i Stedet for Kærne. Paa en Tid, da den var et overvundet Standpunkt, har H. Steffens udtalt sig temmelig haanligt om R.s Forelæsninger. Men fra anden Side. roses hans klare Foredrag, og han havde altid mange Tilhørere, og Mænd som J. Møller, P. E. Müller og Mynster har udtalt sig om ham med Ros og tillagt ham stor Betydning for de Studerende. R. vedblev ogsaa at følge med sin Videnskab og kunde anerkende det Fremskridt, der gjordes ved Kant. Han var Medlem af den 1790 nedsatte Kommission, der under Hertugen af Augustenborgs Ledelse udarbejdede en ny Plan for det lærde Skolevæsen. R. tog paa Grund af Døvhed sin Afsked 1803; 1807 brændte alle hans Bøger og Papirer, men han bar det med stor Ro: »Burde det ham ikke at lide, ham, som Gud havde givet saa meget«. Tilslidst var han næsten blind, men han læste dog hver Dag et Stykke i sin storstilede Bibel, og hans sidste Arbejde, som han skrev med rystende Haand, var en Hymne til Guddommen.

L. K.

Rijnsburgere (Rhynsburgere), se Collegianter, I, 534.

Rijswijk, Herman fra, se II, 409.

Rijswijker-Klausul. Da Freden i R. sluttedes 1697, gennemtvang Louis XIV trods Protestanternes Modstand den saakaldte R.-K., efter hvilken Status quo for Romerkns Vedkommende opretholdtes i de tilbagegivne tyske Landsdele, som havde været besat af Fransk-mændene, og hvor de under Okkupationen havde indført rom.-kat. Gudstjeneste. Paa den Maade berøvedes der, ganske i Strid med den Westfalske Fred, Protestanterne en ikke ringe Mængde K.gods; navnlig benyttede Kurfyrst Johann Wilhelm af Pfalz denne Fredsbestemmelse til at fratage de Evang. deres Kirker. J. O. A.

Rikard, Biskop over Suderøerne og Man, indviedes til sin Bispestol af Ærkebiskop Sörle af Nidaros i Rom 1253. Han døde paa Tilbagerejsen fra Konciliet i Lyon 1274. Han levede saaledes samtidig med Suderøernes Afstaaelse til Skotland 1266; som bekendt vedblev dog Suderøerne i kirkl. Henseende endnu at høre under Ærkeb. i Nidaros.

A. B.

Rikard, se Richard.

Rike, se Ricco.

Rikulf, dsk Biskop, af Stormandsæt, skrev sig til Gjeltofte paa Lolland og sluttede sig efter Knud Lavards Drab til Erik Emune. 1139 blev han Biskop i Odense. Han var Knudsbredrenes Velynder. Sit Gods Gjeltofte lagde han under St. Knuds Kloster og berigede det ogsaa paa anden Maade, ligesom han fornyede dets Forbindelse med Moderklostret Evesham i Eng-

land. Under ham blev Odense udplyndret og afbrændt af Venderne. Han døde 1162. (Dsk biogr. Lexik. XIV).

S. M. G.

Rikval, dsk Biskop, vistnok af tysk Slægt, blev 1073 Biskop i Lund efter Eginos Død (I, 728). I hans Tid begyndte man at opføre Laurentiuskirken af Sten. Til dette Byggeforetagende, som Knud d. hl. omfattede med stor Forkærlighed, skænkede han rige Gaver i Jordegods, og da Kirken foreløbig indviedes til Gudstjeneste, før den endnu var fuldført, oprettede han ved Gavebrev 21. Maj 1085 — det ældste dske Diplom, hvis Ordlyd er bevaret til vor Tid — af Jordegodset et Domkapitel med 10 Præbender for en Provst og 9 Brodre. R. døde 26. Maj 1089. (A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, S. 781; Dsk biograf. Lexik. XIV).

S. M. G.

Rimbart. 1) R., en dsk født Missionær, der iflg. *Vita Anscharii* (64) drog til Svealand og blev velvilligt modtaget af Kongen og Folket; han er med Urette blevet identificeret med Ansgars Efterfølger paa Ærkestolen, men er maaske opkaldt efter ham. — 2) R., Ærkeb. af Hamburg-Bremen 865—88, Ansgars nærtstående Discipel og Efterfølger, som Dreng opdraget i Turholt, siges vel lejlighedsvis at have opholdt sig i Danmark og have leeskøbt kr. Fanger, men nogen virkelig og energisk Virksomhed for Miss.sagen kendes ikke fra hans Side (Traditionen om hans tidligere Præstestilling i Ribe er sikkert urigtig). R. har, hjulpet af en Klosterbroder, forfattet Ansgars Levnedsskildring, der i sin oprindelige Skikkelse er et hist. Dokument af høj Rang, udmærket ved den jævne Skildring og en tiltalende praktisk-rel. Interesse; det er formentlig skrevet i Hamburg for Ludvig d. tyskes Død. En ubekendt Klerk i Bremen eller en Munk i Corvei forfattede et *Vita Rimbarti* (Skoleudg. af G. Waitz af Script. rer. Germ., 1884), der staar langt under R.s Bog om Ansgar. R. døde 11. Juni 888. (Fr. Hammerich, De Remberto, 1834; A. D. Jørgensen, Den nordiske K.s Grundlæggelse, I, 163 f.).

J. O. A.

Rimmon. 1) En syr. Guddom (2 Kong. 5, 18), den samme som Kileskriftens bab.-assy. Rammân, Stormvejrets og Tordenens Gud. Den massoretiske Udtale »Rimmon« er urigtig, og med hebr. »rimmon«, o: Granatæble, har Navnet intet at gøre. Rammân, som er Tordenguden, betyder iflg. Assyriologerne simpelthen »Tordenen« (af ramânu: brøle). Den bab.-assy. R. er identisk med den syr. Gud Hadad. En Sammensætning af begge Gudenavne foreligger vel i Sak. 12, 11; i Kongenavnet Tabrimmon (1 Kong. 15, 18) er Gudenavnet R. ogsaa tilstede. — 2) En Benjaminit (2 Sam. 4, 2 f.). — 3) Klippen R. i Benjamin, Tilflugtssted for de tiloversblevne Benjaminitere efter Gibeakrigen (Dom. 20, 45 f.). En kegleformet Høj med Landsbyen Rummôn paa sin Top, o. 4 eng. Mil Ø. for Beitin (Betel), er Stedet. — 4) By i det sydligste af Juda henimod Edoms Grænse, henhørende til Simeon (Josva 15, 32; 19, 7; Sak. 14, 10). Den nævnes i nær Forbindelse med Byen Ain og sammenfattes endog dermed i ét Navn: Ain-rimmon (Enrimmon), o: Granatæblevæld (Neh. 11, 29). R. er Umm er-rumâmîn o. 4 geogr. Mil S.V. for Hebron ad Beer-seba til; i kort Afstand N. for dette

Rumamin er en meget righoldig Kilde, en Vandingsplads for alle Beduinerne fra hele Egnen, og ved dette Væld Ruinerne af en gl. By, som har været Ain (jvfr. *Ænon* i Joh. 3, 23). — 5) By paa Sebulons Grænse (Josva 19, 13), den samme som Rimmona i Josva 21, 35 (»Dimna« en Fejlskrift) og Rimmono i 1 Krøn. 6, 62 [77]. Genfundet i Rummâne, en Landsby N. for Nasaret. L. G.

Rimmon-peres, en af Israelliternes Lejrpladser (4 Mos. 33, 19 f.); ukendt.

Rinck, Melchior, se Rink.

Rinckart, se Rinkart.

Rindom, Axel Fredrik Laurids, dsk Præst, f. i Kbhvn 21. Sept. 1836, teol. Kand. 1861, ansattes 1862 som Kateket ved St. Johannes Kirke i Kbhvn, hvor han 1866 blev res. Kap. og 1879 Spr. Han tog sin Afsked 1907. I det store Sogn har R. gjort et stort Arbejde, og han har tillige virket for at faa Sognet delt; baade Helligkors og St. Andreas Sogne er i hans Tid udskilte af det. Han har ledet Menighedsarbejdet i Sognet og oprettet et Børne- og Tjenestepigehjem. Ved Siden heraf har han deltaget i kirkel. Forhandlinger og udgivet pædagogiske og populære eksegetiske Skrifter: »Kristelig Katekismus til Brug for Seminarierne« og i Forening med Anger »Kristelig Katekismus til Brug i Skoler og ved Konfirmationen« samt »Vor Herres Jesu Kristi Lidelseshistorie udlagt for Menigheden«, »En Bibelforklaring for Menigheden over enkelte Kapitler af Johannesevang.«, »Elleve af Herrens Apostle«, m. m. L. K.

Ring, Overrækkelsen af en R. indgaar som Led i flere liturgiske Skikke i Romerkn. og den Bøn, som ledsager Overrækkelsen, betragter R.en som Symbol paa en overtaget Troskabsforpligtelse. Allerede i Oldtiden overræktes Pontificalringen Biskoppen som særligt Insignium (se Art. Bispdragt, I, 330). Han bærer den ved Pontificalmessen over Handsken, og naar han i og udenfor Liturgien æres med Haandkys, er det R.en, som kyskes. Om Pavens Fiskerring se II, 63. Ogsaa Abbeder faar ligesom Bisper ved deres Indvielse overrakt en R. som Tegn paa deres Værdighed. Ligesaa sætter Biskoppen en R. paa Ordensfruernes højre Haand ved deres Indvielse; den symboliserer Formælingen med Kristus. Efter det rom. Rituale overrækker Præsten ved Ægteskabsvies Manden en R., som han atter anbringer paa Brudens venstre Haands R.finger. Efter de bevarede nordiske Ritualbøger fra Middelalderen var Indvielsen af R.en (under Bøn og Bestenkelse med Vievand) og Overgivelsen af den særlig højtidelig; Brudgommen anbragte den først paa Brudens Tømmelfinger, derefter paa 2., 3. og sluttelig 4. Finger; denne Skik er bevaret endnu af Katoliker i England. (Freisen, *Gesch. des canon. Eherechts*, 1887, 137 f.). J. O. A.

Ringeltaube, Wilhelm Tobias, Præstesøn fra Schlesien, f. 8. Aug. 1770, studerede ved Universitetet i Halle, havde allerede forinden Missionstanker, som i hans Kandidatditt styrkedes meget ved herrnhutisk Paavirkning. Udsendtes 1797 af det eng. Selsk. f. Udbr. af kr. Kundskab (S. P. C. K.) til Kalkutta, men det slog fejl, og han drog tilbage til England, hvorfra han var udsendt, optoges dér i Brødre-menigheden 1799, men følte sig i Længden

ikke hjemme i England og droges stadig mod Missionen. Meldte sig til Lond. Miss. Selsk., som 1803 antog ham til Sydindien og udsendte ham 1804 med et dsk Skib fra Kbhvn. Efter et mere forbigaaende Arbejde i Tinnevely blev hans Livs Hovedværk at grundlægge Londonermisss store Arbejde i Travankor 1809—16. Fuldstændig Selvpofrelse præger R.s Arbejde, og dyb Inderlighed og mægtig Energi hans rige, noget ekscentriske Natur. R. døde paa Hjemreise i Efteraaret 1816. Fr. S.

Ringkjøbing, Anders Andersen, dsk Biskop, f. i Ringkjøbing 1. Okt. 1597, blev Stud. fra Ribe 1615. 1617 nævnes han som Rektor i Aalborg (?), blev 1621 Præst i Henne ved Varde og forflyttedes derfra til Varde 1633. Skønt hans Virksomhed saaledes faldt i en Udkant af Riget, maa han dog have forstaaet at gøre sig gældende, særlig som en dygtig Prædikant, thi 1639 udnævnte Christian IV ham til Præst ved Holmens Kirke i Kbhvn, hvor Kongen ofte var hans Tilhører. 1641 tog han Magistergraden og udnævntes 1642 til Biskop i Aalborg. 1643 var R. med at dømme Præsten J. Friis fra Embedet for Vranglære (II, 126). 1653 blev han Dr. theol. R. mødte 1660 paa Rigsdagen i Kbhvn, hvor han tog virksom Del i Forhandlingerne. Han har faaet det Vidnesbyrd, at han var en flittig og aarvaagen Biskop. R. har udgivet 9 Ligprædikener over Adelsfolk. Han døde 11. Okt. 1668. (Dsk biogr. Lexik. XIV). S. M. G.

Ringwaldt, Bartholomäus, Ps.digter, f. o. 1530 i Frankfurt a. d. O., virkede først i Skolens, siden 1556 i Kns Tjeneste, fra 1566 i Langenfeld i Neumark, hvor han døde 1599. Baade som Ps.digter og som moralistisk Skribent vandt R. stort Bifald; hans »Christl. Warnung des trewen Eckart« udkom over 40 Gange; den og andre Skrifter revsede alvorlig Tidens sædelige og rel. Brøst, navnlig Drikkeriet, Foragten for Guds Ord og Præsternes Stridssyge. Af hans Ps. har især »Gud Hellig Aand i Tro os lær« holdt sig i Brug i Norden. R. er repræsenteret i dsk Ps.bog f. K. og Hjem ved Nr. 275, 282 og 284, i Landstads Ps.bog ved Nr. 27, 50 og 431, i sv. Ps.bog af 1819 ved Nr. 186 og 410. J. O. A.

Rink, Melchior, sværmerisk Døber fra Refs-tiden, f. o. 1493 i Hessen, studerede 1516 ved Universitetet i Leipzig, var 1523 Skolemester i Hersfeld, hvor han sammen med Spr.en virkede for Ref.s Indførelse. Nu kom han under Thomas Münzers Indflydelse, drog til Thüringen, virkede en kort Tid som Prædikant ved Eisenach, tog saa Del i Bondekrigen, og trods Münzers Nederlag, hvem han satte »højere end 100 Lutherer«, vedblev han i den følgende Tid at agitere for Døbernes Sag, idet han rejste rundt i Tyskland og opfordrede til Disputats om Daab og andre Lærepunkter. Landgrev Filip lod ham 1528 forhandle med det teol. Fakultet i Marburg, men uden Resultat, da R. paaberaabte sig særlige Aabenbaringer og udtalte sig ringeagtende om det ydre Skriftord. R. dannede smaa Døbermenigheder i Hessen og Thüringen, der lagde Vægt paa sædelig Strenghed og åndelig Samfund, men fra 1531 synes R. at være holdt fængslet, og da han under ingen Omstændigheder vilde opgive sine

Meninger, er han formodentlig død i Fangenskab (i alt Fald efter 1540). R. ansaa den kirkel. Daab for Johannesdaab, forrede en fuldstændig Forsagelse af alle egne Gerninger og Begeringer for at stedes til den sande Kristi Daab, der førte ind i Aandens Broder- og Søstersamfund. Han forkastede Troen paa Kristi legemlige Nærværelse i Nadveren og Herrens stedfortrædende Lidelse. En Kristen maatte ikke beklæde Embeder, og han hævdede alles Lighed. Hans Skrifter er gaaet tabt. F. O. zur Linden (M. Hoffmann, 1885) har paavist, at R. ikke har staaet i noget Forhold til Melchior Hoffmann (II, 444), endsiige skulde være identisk med ham. J. O. A.

Rinkart, Martin, Ps.digter, f. i Eilenburg i nuværende preuss. Prov. Sachsen 23. April 1586, studerede Teol. i Leipzig, men levede ellers her af og for Musik. 1610 blev han Kantor i Eisleben, men efter et Aars Forløb Præst i samme By (Diakonus) og endnu i s. A. Spr. i Erdeborn i Grevskabet Mansfeld; endelig 1617 Archidiakonus i sin Fødeby. I dette Embede døde han 8. Dec. 1649. Han gennemgik meget i sin Fødeby af svære Pesttider og Krigstider og havde megen Modstand. Som Digter var han i levende Live højt anset, og han forsøgte sig i alle Digterarter. Det meste deraf falder os tomt og svulstigt. Det eneste, der har holdt sig, er hans »Nu takker alle Gud« (overs. sagtens af Chr. Fr. Wadskiær), der i Tidens Løb er blevet »det tyske Te Deum«, som bruges ved alle mulige Lejligheder. Den er oprindelig en »Takkesang efter Maaltid«, skrevet o. 1630. P. S.

Rinna, en Judæer (1 Krøn. 4, 20).

Riseberga, et sv. Cistercienserkloster i Strengnäs Stift S.V. for Hjelmaren, i Edsberg Sogn, Nerike, hvis Stiftelse er ukendt. Allerede Jarlen Birger Brosa (1180—1202) skænkede R. Ejendommen, ligeledes Kongerne Erik Knutsson 1212, Johan Sverkersson 1220. Innocents III tog 1216 Klostret i St. Peters og Romerks Værn. R. havde den Gang en Abbedisse; men et nyt Værnebrev af Gregor IX 1236 stiles til »Priorinden«. Legaten Vilhelm af Sabina, der besøgte R. 1248, gav »Abbedissen og Nonnerne dersteds af Cisterciens-Ordenen« sit Værnebrev. Siden omtales en Mængde Gaver fra private, navnlig Adelens Mænd og Kvinder. Saaledes fik R. 1341, da den hl. Birgittes Datter Ingeborg klostergaves, Gaarden Hvarf med Tilliggende, og Birgittes berømte Datter Katarina stod nogle Aar under Abbedissen Gertrudes Opsyn. Abbedisserne Kunigunda og Ragnfrid synes at have været særdeles virksomme. Klostrets Jordejendomme var meget betydelige. Efter Rigsdagen i Vesterås 1527 bortfaldt allerede adskilligt af R.s Gods, og 1529 maatte Klostret for den tilbageværende Ejendommen betale Kongen en Afgift af 100 M. Ørtug aarlig (1531 nedsat til 60 M.). 1536 bortforleenedes det til Nils Jespersson, men de Nonner, som vilde, fik Lov at blive tilbage. 1546 blev Bygningerne ødelagt ved Ildsvaade. Ruiner af Klostret og Kirken staar dog endnu. O. A.

Risja, en Øverste i Asers Stamme (1 Kr. 7, 39).

Rispa, Sauls Medhustru, Ajas Datter (maaske af hevitiske Slægt, jvfr. 1 Mos. 36, 2. 24), har

vundet et Navn ved sin Moderkærligheds Styrke. Lejlighedsvis nævnes hun i 2 Sam. 3, 6f., derpaa atter i 2 Sam. 21, under Davids Regering. Under en 3aarig Hungersnød udlagdes Sauls Hus som Aarsag til denne paa Grund af Blodskyld overfor Gibeonitterne. Saa udleveredes til Soning 7 af Sauls Efterkommere, deriblandt Sauls og Rispa's 2 Sønner, Armoni og Mefiboset; de dræbtes og ophængtes for Jahves Aasyn i Sauls Gibe. For at hindre Gribbene og Sjakalerne i at kaste sig over dem vaagede R. over Ligene hele Sommeren igennem, indtil den længe ventede Regn kom (Oktoberregnen), et Tegn paa, at Jahves Naade var vendt tilbage over Landet. Da David hørte om R.s Daad, lønnede han hendes Kærlighed ved at begrave de dræbtes Ben sammen med Sauls og Jonatans Ben, som han lod hente fra Jabes og begrave i Sauls Fædrenegrav med Ære. L. G. Rissa, en af Israeliternes Lejrpladser (4 Mos. 33, 21f.).

Rist, Johann, Ps.digter, f. i Ottensen ved Hamburg 8. Marts 1607. Som Stud. saa han sig en Del om i Verden, studerede i Rinteln, Rostock, Leipzig, Utrecht og Leiden, blev saa 1635 Spr. i Wedel, tæt ved Hamburg, til sin Død 31. Aug. 1667. Som Præst optraadte han alvorlig mod Skader i Folkelivet (fik Faastelavnsvæsnat afskaffet), medens han ikke vilde føre Tidens yndede teol. Stridigheder paa Prædikestolen. Han var i levende Live berømt som Tysklands største Digter, blev adlet, kejserlig Pfalzgreve, optaget i Digterordenerne og pristest som »den nordiske Apollo«, »den store Cimber-svane«. Selv stiftede han 1660 en Digterorden, »Elbsvaneordenen«, af o. 40 Digtervenner (blandt disse Svaner var der ogsaa flere Gæst., sagde Lessing). Den kun 4 Dage yngre P. Gerhard er kun lidt kendt ved Siden af ham. R.s Masseproduktion af Vers falder os tom og svulstig. Hans talrige Psalmer er især digtede i Aarene 1637—44, dog ogsaa senere. Iblandt dem er der pragtfulde og skønne Ting, som vil bevare hans Navn, saasom: »Nu velan, vær frisk til Mode«, »Slaar sammen alle Hænder«, »Jesu, Livets rige Kilde«. P. S.

Riström, Johan, f. i Råneå, Norrbottens Len, 18. Febr. 1802, d. 19. Nov. 1868, var allerede som ung stærkt paavirket af de gudelige Forsamlinger, som lededes af den siden saa sørgelig bekendte Bonde Nils Andersson fra Råneå. Misfornøjelse med den nye K.haandbog, Lindbloms Katekisme og Wallins Ps.bog i Forening med dyb Harm over den i hans Øjne altfor slappe Tugt indenfor K.n fik ham til at bryde med denne og blive Sektleder. I det nordlige Ångermanland og Skellefteå organiserede han separatistiske Menigheder, hvis selvskrevne Leder han blev. Biblen og — fremfor alt — Luthers Skrifter skulde være de »helliges« Rettesnor, men begge tolkedes særdeles vilkaarligt. Hadet til Statsk.n (Babel og dets Præsteskab) var det stærkeste Bånd imellem dem. Tilslutningen til Luther blev for R. og hans Venner blot en Talemaade; i Virkeligheden frigjorde de sig fra alle Autoriteter, og Retten til at prædike og forvalte Sakramenterne tilkendtes alle troende. I Modsætning til flere af de nordbottniske Sektledere var R. en personlig agtværdig Mand af pletfri

Vandel. O. 1850 indvikledes han i en heftig Strid om Daaben og Genfødselen. Den luth. Lære om *regressus ad baptismum* (Tilbagevenden til Daaben) forkastede R. og mente, at Genfødselen bestandig maatte gentages. Resultatet af Striden blev, at R. helt gik over til Baptismen. Samtidig med, at hans tidligere Meningsfæller nu faldt fra ham, blev han selv mere og mere forsonlig stemt mod den af ham før saa forkætrede Statsk. Den sædvanlige Paastand, at han atter gik over til denne, er dog urigtig.

H. Wj.
Ritma, en af Israeliernes Lejrpladser (4 Mos. 33, 18f.). Navnet tyder paa et Sted beovokst med Gyvel. Der kan tænkes paa Vadi abu-retemat i Kadesegnen.

Ritschl. 1) Albrecht R., tysk Teolog, f. 1822 (Faderen var Biskop og Generalsuperintendent for Pommern), blev i sin Studietid stærkt paa- virket af Tübingerprof. F. C. Baur; navnlig dennes Værk om Forsoningslæren fik afgørende Betydning for hans Udvikling. Hist. Interesse tog ham først fangen; herom vidner hans første literære Produktion. Efter et mindre Værk om Markions Evang. og det kanoniske Lukasevang. forfatter han 1850 sit første større Arbejde »Die Entstehung der altkatholischen Kirche«. Det betegner Begyndelsen til en Opløsning af hans Forhold til Tübingerskolen; og 2. Udg. fra 1857 er i Virkeligheden en ny Bog med et Syn paa Kns første Hist., der ganske afviger fra den Baur'ske Konstruktion (jvfr. I, 239). For R. træder Jesu Person og Lære i Forgrunden som det fælles Udgangspunkt saavel for Paulus som for Urapostlene. Den sidste har ikke været Ebioniter, og Pauli Lære om Retfærdiggørelsen er kun den dogmatiske Udlægning af Jesu Forkyndelse. Den Modsætning, som Baur har skabt, er kunstig. Den egentlige Jødekrdm er snart traadt helt tilbage; den har ikke været i Stand til nogen videre Udvikling. Den kat. Krdm er derimod en bestemt Fase indenfor det hedningkr. Omraade, men ingenlunde et med Paulinisme. Dens Ejendommelighed er betinget ved den Vægt, som tillægges det moralske i Modsætning til det rel.; Grunden til dette Fænomen maa søges i de Hedningkr.s Mangel paa Evne til at forstaa den oprindelige kr. Tankegang. Dette Værk har gjort Epoke i den k.hist. Opfattelse; det er den positive kirkel. Opfattelse, som her paa sejrrig Maade er hævdet overfor Spekulationen.

Den følgende Tid er overvejende helliget systematiske Studier. I lang Tid havde R., som først var ansat som Prof. i Teol. i Bonn, siden i Göttingen, ikke ladet høre fra sig uden gennem mindre Skrifter. Endelig 1870 fremtraadte han med 1. Del af sit Hovedværk »Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung«, der afsluttedes 1874 med 3. Bd. I nær Tilslutning til dette udgav han fremdeles: »Die christliche Vollkommenheit«, 1874; »Schleiermachers Reden über die Religion und ihre Nachwirkungen auf die evang. K. Deutschlands«, 1874; »Unterricht in der chr. Religion«, 1875; »Über das Gewissen«, 1876, og »Teol. und Metaphysik«, 1881. Gennem denne Forfattervirksomhed har R. givet en ny, samlet Begrundelse og Fremstilling af den kr. Teol.s

System. Ogsaa her gør han i Modsætning til Spekulationen en positiv Betragtning gældende. Det gælder først og fremmest om at finde det objektive Indhold af Krddmmen. Da denne er en hist. Religion, maa dette Indhold være givet med fuldkommen Tydelighed i Stifterens Person og Virken, men først gennem Virkningen paa hans Disciple vil hans Hensigt blive fuldkommen klar. Kun ud fra Skriften, gennem Menigheden vil den sande Krdm mode os. Hvor der imidlertid er Tale om en personlig Overbevisning, vil en subjektiv Faktor tillige være medbestemmende. Denne er vistnok kun af formal Natur, men hvor der som her handles om en metodisk Fremgangsmaade, vil det dog være naturligt at begynde med en Erkendelsesteori. En saadan er efterhaanden vokset frem hos R. som et naturligt Udtryk for den rel. Erkendelses særegne Art; i Tilslutning til Kant hævder R., at vor Erkendelse af en Ting er bundet til lagtagelsen af dens Virkninger: Fænomenernes Verden er den virkelige Verden, med hvilken vor tænkende Bevidsthed alene har at gøre; dette maa gelde den rel. Erkendelse lige saa vel som den naturlige. Men fremdeles er der en afgjort Forskel paa den teoretiske og den rel. Erkendelse; den første har en strengt nødvendig, upersonlig Karakter, den anden er ganske personlig bestemt; den forløber i selvstændige Værdidomme. Med disse er der dog paa ingen Maade betegnet nogen Modsætning til alm. Værensdomme; en saadan Modsætning skyldes kun en Misforstaaelse af R.; for ham er Værdidommen et Udtryk — og det eneste Udtryk — for den højeste Sandhed.

Paa bibelsk Grund, ved Anvendelse af Værdibestemmelsen, bygges saa en rel. Verdensanskuelse op. Det højeste og omfattende Udtryk for de kr. Værdier finder R. i det bibelske Navn Guds Rige; herved tænker han paa den højeste Forening af alle Mennesker ved Kærlighedens Motiv. Som et oversanseligt Gode giver det Løsningen paa det Spørgsmaal, som er stillet i alle Religioner, hvorledes Mennesket skal kunne hævde det Herredømme over Verden, hvortil han i Følge sin inderste Beskaffenhed som aandelig Personlighed er bestemt. Selvhævdelsen fremhæves saaledes som det rel. Grundmotiv, og det er et karakteristisk Træk for R.s Teol., at den i Modsætning til al Mystik fremhæver, at Forholdet indad til Gud altid maa have et Korrelat i et Forhold udefter, til den omgivende Verden. — Hvad nu først Erkendelsen af Gud angaar, da maa den alene have Formen af en Værdidom og ikke af nogen teoretisk Refleksion; sit Indhold finder den alene i den hist. Aabenbaring, som er givet ved Jesus Kristus, og ikke i andre alm. rel. Forestillinger. Hermed gøres der Front imod al filos. og teol. Spekulation, der vil bevise Guds Tilværelse, og dernæst imod alt, der benævnes naturlig Religion. I Modsætning til Bestemmelsen af Gud som »det Absolute« henvises til den bl. Hist., hvor Gud fremtræder som Kærlighed. Dette er Grundbestemmelsen af Guds Væsen, men Kærligheden er ikke at forstaa som en spekulativ Bestemmelse af Guds Væsen »i sig selv«, men betegner den faktiske Relation, i hvilken vi finder Gud som den, der

vil samle alle Mennesker om det højeste Formaal, som er givet i Guds Rige. Det er gennem en teleologisk Verdensbetragtning, at vi alene vinder Forstaaelse af Gud, og det er ganske naturligt, da al rel. Verdensbetragtning er teleologisk efter sin Art. Derfor fremhæver R. ogsaa Kants moralske Bevis for Guds Tilværelse; ja, oprindelig har han — sikkert i Modstrid med sine Forudsætninger i Erkendelsesteorien — anset det for et videnskabeligt Bevis; senere opgav han denne Tanke. Han har da indskrænket sig til at tillægge Gud Personlighedens Prædikat som Følge af, at han er Kærlighed, og at paavise, hvorledes dette Prædikat kan anvendes om Gud uden Modsigelse. — Som det næste teol. Grundbegreb møder vi Synden. Bedømmelsen af, hvad der mangler os, kan kun gives ud fra vort Ideal. Dette er at finde i Kristus. Ud fra ham, og ikke ud fra vor naturlige Stamfader, Adam, maa vi forstaa, hvad Synd er. Her ud fra lærer vi, at den har en dobbelt Karakter, dels som Mangel paa Tillid til Gud, dels som en ond Viljesretning. Den optræder vistnok som en Samfundsmagt, som et Rige, der mere eller mindre behersker os alle gennem det slette Eksempel; men at opfatte den som Arvesynd er dog næppe rigtigt. Man har tidligere ogsaa betegnet Livets Onder som direkte Straffe for Synden; R. ser Skylden som den egentlige, direkte Straf for Synden. I Skyldfølelsen ligger Bevidstheden om en Adskillelse fra Gud, og denne viser sig i en Mistro til ham. Hvad det da i første Række kommer an paa, er en Ophevelse af Skyldbevidstheden, saa at Mistroen til Gud forsvinder. Denne Forandring sker ved Retfærdiggørelsen, der nærmest betegner den guddommelige Hensigt og først gennemføres, idet vi fra vor Side opgiver Modsætningen til Gud og fatter Tro til ham. Resultatet heraf er Forsoningen. Det direkte Objekt for denne er den kr. Menighed som et samlet Hele. — Som Bærer for den retfærdiggørende Dom er vi henviste til Kristus. Kun den rel. Bedømmelse, der fældes ud fra Menighedens Standpunkt, er berettiget overfor ham. Han maa forstaaes som Religionsstifteren. R. vil dog ingenlunde blive staaende ved det gl. kristologiske Skema. For at forstaa Kristi Person, maa man holde sig til hans Livsværk; den etiske Betragtning bliver da den nærmeste; Jesu Størhed forstaaes bedst, naar man gaar ud fra hans Kaldstroskab. Denne kommer især frem gennem hans Lidelse og Død. Men den etiske Betragtning vil føre den rel. med sig. Jesu hele Virken fremstiller sig for os som den fuldkomne Aabenbaring af Guds Kærlighed. Saaledes maa Kristi Guddom anerkendes. Imidlertid maa der overfor Kristus som overjordisk Person ikke anvendes andre Prædikater end saadanne, som kan uddrages af hans hist. Liv. Naar der spørges om hans kgl. Magt, da maa der i første Forstand henvises til den Frihed og Ophøjethed over Verden, som han lægger for Dagen i hele sit Liv, fornemlig gennem sin Taalmodighed under Lidelsen. I Tilslutning til den ældre Sprogbrug kan der tales om ham som den kgl. Profet, for saa vidt som han gennem sit Ord har bragt Gud nær til os, og som den kgl. Ypperstepræst, for saa vidt som han især gennem sin

Offerdød har bragt os nær til Gud. — Hvad Kristus har udrettet, tilegnes af de enkelte Kr. gennem K.n. Denne er dog ikke ét med Guds Rige; den har en snævrere Omkreds, idet den kun omfatter saadanne Mennesker, som er forbundne med Gud og hinanden ved et rel. Fællesskab i Bøn. Overhovedet er der en vis Forskel paa den rel. og den etiske Side af det kr. Liv. Det gælder om at fastholde dette i Modsætning til den rom.-kat. Betragtning, der sætter Retfærdiggørelsens Betydning alene i Udrustelsen til at gøre gode Gerninger. Som den nærmeste Virkning af Forsoningen maa fremhæves den rel. Frihed overfor Verden, der viser sig som en Tillid til Guds Forsynsstyrelse gennem Ydmyghed, Taalmodighed og Glæde. Derimod er det kun paa indirekte Maade, at Retfærdiggørelsen fremkalder gode Gerninger. At Troen er virksom i Kærlighed, kan ikke hævdes som en simpel logisk Slutning. Den Forbindelse, som er til Stede, beror paa, at begge kommer fra Gud og derfor ogsaa virker paa samme Maade; ligesom man er salig i Erfaringen om, at alle Ting tjener os til Gode, saaledes er man ogsaa salig, idet man gør, hvad der er godt. Men helt falder disse to Sider, den etiske og den rel., ikke sammen. Krdmmen maa betegnes ikke som en Kreds, men som en Ellipse med to Brændpunkter.

Dogmehist. Studier optager den sidste Del af R.s Liv. Frugten heraf var den banebrydende »Geschichte des Pietismus« I—III, 1880—86. Pietismens Fordring paa at være en nødvendig reformatorisk Magt i Protestantismen foranlediger hans Kritik. R. paastaar, at Pietismen har sine Rødder i den hl. Bernards Fromhed (fornemlig i hans Udlægning af Højsangen). Her findes den mystiske Devotion, der fremtræder som den enkelte Sjæls sentimentale Omgang med Frelseren under Billedet af Bruden overfor Brudgommen. Denne kontemplative Fromhed, der særlig holder sig til den lidende Jesus, forplantedes gennem den fransiskanske Fromhed og videre gennem Gendøberne paa Refs-tiden til den ref. K. i Nederlandene, hvor den træder frem som Pietisme; herfra er den senere trængt ind i den luth. K. — R.s sidste Skrift er den ufuldendte Afhdl.: »Fides implicita. Eine Untersuchung über Köhlerglauben, Wissen und Glauben, Glauben und Kirche«, udg. efter hans Død. Denne indtraf i Foraaret 1889.

Den store Betydning, R. har faaet, tilkommer ham væsentlig som systematisk Teolog. Man trængte til at faa de kr. Grundtanker udtrykte i Tidens Sprog. Denne Trang, som hverken tilfredsstilledes af den liberale eller den ortodokse Teol., imødekom R. ved en frindsat og kirkel. Teol., ikke nogen blot Mæglingsteol., men noget nyt. Den mere realistiske Retning, som havde afløst den romantiske Spekulation og Mystik, svarede godt til R.s noget nøgterne, positive Natur. Som en eksistentiel Tæinker, der overalt fæster sit Blik ved Helhedens Synspunkt, har han gengivet Krdmmen, som han selv har oplevet dens Sandhed. Der kan være meget at indvende mod Enkeltheder; hans Filos. er næppe fuldt gennemarbejdet, og hans Skrifbehandlinger er ofte vilkaarlig og tendentier; adskilligt af, hvad han fremfører som nyt, er vel sagt før. Men han er betydelig nok til at

kunne taale disse Mangler; ved den impulsive og originale Maade, hvorpaa han som den første har gennemført Vurderingsteolens Metode, har han gjort Epoke i det rel. Aandsliv. At en Mand af en saadan Karakter maa danne Skole, er forstaaeligt; noget kirkl. Parti har han aldrig villet grunde; han takker Gud, at han kan være fri for at give sig af med K-politik; men mange betydelige Teologer har han paavirket. Imellem disse maa i første Række nævnes Wilhelm Hermann, Adolf Harnack og Julius Kaftan, den sidste dog med et vist Forbehold; endvidere Lobstein, Kattenbusch, Gottschick, Häring, H. H. Wendt og m. fl. Modstandernes Antal har dog ogsaa været stort, og meget omfangsrig er den Række Stridsskrifter, som stadig udveksles for og imod R.s Teol. (Otto Ritschl, A. R.s Leben I—II, 1892—96; Thikötter, Darstellung u. Beurtheilung d. R. Theol. 2, 1887; L. Stählin, Kant, Lotze, Albrecht Ritschl, 1888; Frank, Zur Theol. A. R.s, 1891; Ecke, Die theol. Schule A. R.s⁵ I, 1897; Wendland, A. R. u. seine Schüler, 1899; G. G. Rosenqvist, A. R.s Theol., Helsingfors 1902; J. P. Bang, A. R.s Theol., 1893; F. C. Krarup, Hvad vi kan lære af R., 1906). F. C. K. — 2) **Otto R.**, tysk evng. Teolog, f. 26. Juni 1860 i Bonn, blev 1889 Prof. i Kiel og 1894 i Bonn. Han skrev 1885 »Cyprian v. Karthago und die Verfassung der Kirche«. Størst Fortjeneste har han indlagt sig ved sin fortræffelige Levnedsskildring af hans berømte Fader: »Albrecht Ritschls Leben« (1892—96). J. P. B.

Ritual. I de første kr. Aarh. blev Formularerne ved de liturgiske Handlinger sandsynligvis ikke opskrevne, men forplantedes ved mundtlig Tradition. Man gik ud fra, at kun saaledes kunde man værgе de hl. Handlinger mod Vanhelligelse. Og saalænge Liturgierne var korte, lod de sig nok bevare paa denne Maade, men efterhaanden som de udvidedes, blev det nødvendigt at nedskrive dem. De blev samlede i Bøger, af hvilke nogle især omhandlede de biskoppelige Funktioner; andre angik Præsternes Embedsgerning og desuden optog det nødvendigeste m. H. til Kretten og K. tugen. Disse Bøger betegnedes med forskellige Navne, f. E.: Manuale, Sacerdotale, Rituale, Agenda. Agenda betegner i Alm. det, der skal udføres i Gudstjenesten, Gudstjenesten som Handling, og Navnet kommer fra det Udtryk, som brugtes om Hovedgudstjenesten: »missam agere«. R. er dannet af *ritus*, egentlig Vedtægt, det vedtagne, deraf i det kirkl. Sprog Religions-skik, Ceremoni. R. er altsaa en kirkl. Lovbog, der omhandler de rel. Skikke eller Ceremonier. I videre Forstand regner Romerk. n derfor til R.-bøgerne ogsaa Missalet, Farebogen, Pontificalet og Ceremonialet, men i snævrere Forstand forstaaes ved R. de ufravigeligt gældende Bøger, der gør Rede for Præsternes Funktioner, navnlig ved Forvaltningen af Sakramenterne og Sakramentalierne. Saadanne Specialbøger menes først sammenstillede for Klostergejstlige (12. Aarh.), først senere (14. Aarh.) udarbejdedes R. er for Sekulargejstlige. Betegnelsen *Rituale* sejrede ved Udgivelsen 1614 af R. *Romanum* (se nedenfor, jvfr. ogsaa Art. Rubriker). Grækernes tilsvarende Haandbog er »Eukologion«.

Da Luther udgav sin »Deutsche Messe« og

»Formula Missæ«, mente han ikke, at disse (saalidt som hans R.-bøger ved Daab, Brudevielse og Ordination) skulde være Lovbøger, som maatte hindre andre ev. K.samfund i at vælge andre Former. Han betonedestede den evng. Friheds Princip, naar blot Gudstjenesten blev paa Evng.s Grund. — Samlende Bestemmelser af ritual Art i de protest. K.samfund maa i den ældre Tid navnlig søges i »Kirkeordningerne« for de forskellige geograf.-polit. Omraader, der antog Ref. (en samlet Udgave af K.ordninger og Agender fra 16. Aarh. er 1901 paabegyndt ved Sehling). Ved Siden af rituelle Forskrifter optoges delvis Formularerne i disse »Ordinanser«; det gælder saavel de egentlige Menighedsgudstjenester som Præsternes kirkl. Handlinger (*Casualia*). Navnet Agenda, der efterhaanden sejrer i de tyske evng. K.r, bærer allerede Hertug Heinrich af Sachsens K.ordning 1540 (»Agenda, das ist Kirchenordnung«), og 1545 udgav V. Dietrich sin »Agende Büchlein für Pfarrherrn auf dem Land«. Efterhaanden blev dog »Kirkeordning« specielt Navn for det kirkeretlige Stof og Agende for det rituelle. Ved Siden af Agender af den sachsisk-luth. Type fremkom katolisierende (f. E. den brandenburgske af 1540) og reformert paavirkede (Hessen, Württemberg). Efter 30-Aarskrigen revideredes de fleste Steder i Tyskland de luth. R. er; Ortodoksens Dogmatik og Politiaand prægede dem, og Præsterne blev stramt bundet til Formlerne. Allerede paa Pietismens Tid spores imidlertid Uvilje herimod, og Oplysningstiden bragte en fuldstændig ritual Opløsningstilstand med sig; en praktisk liturgisk Frihed kom til at herske, og de officielle Myndigheder enten tillod eller ligefrem opfordrede til Ændring (Hannovers Konsistorium 1800). 18. Aarh.s Slutn. bragte ogsaa en Masse Privatforsøg paa R.-»forbedringer«. Den preussiske Unionsagende betegner et afgørende Vendepunkt heri (se S. 595 f.), og 19. Aarh. har yderligere medført rituelle Fornylser, delvis under Indflydelse fra 16. Aarh.s R. er, delvis som Følge af Studier af Oldkirkens Liturgi (se Art. Gudstjeneste). — Ogsaa paa ref. Omraade maa de rituelle Bestemmelser dels søges i de egentlige liturgiske Bøger, dels i »Kirkeordningerne«. Det ældste, samlede Züricher-R. er »Ordnung der Christlichen Kilchenn zu Zürich« (uden Aar), derefter »Chr. Ordnung und bruch der kilchen Zürich« (1535); hertil kommer »Züricher Prädicantenordnung« af 1532. 1528 udkom for Bern »Gemein reformation und verbesserung«, 1581 »Cantal und Agent Buchlein der Kilchen zu Bern«. Det ældste franske R. er »La manière et Fasson, qu'on tient...« (1533). Grundlæggende er Calvins »Ordonnances ecclésiastiques de l'Eglise de Genève« (1541) og hans »La forme des prières et chantz« (1542). I de forskellige ref. »Discipliner« eller »Konstitutioner« forekommer vedblivende et Gudstjenestefasit (f. E. engelsk: »Directory for the worship of God«, »Directory for Public worship« osv., ogsaa fulgt af et »Directory for secret and Family Worship«). Se ellers Art. Gudstjeneste og Ritualisme.

I Danmark findes fra Middelalderen kun lidt R.-Materiale bevaret; af R. er i snævrere Forstand kun de fra Slesvig og Roskilde (Li-

ber agendarum Sleszwicensis 1512, atter udg. 1898 af J. Freisen; Manuale curaturum Roschildense 1513, atter udg. 1898 af Freisen). Hvad K.skikkene efter Ref. angaar, havde allerede Hertug Christian (III) udsendt en K.ordinans (II, 800) for Nordslesvig 1528. Senere udarbejdedes en Ordians for Kongeriget paa Latin 1537, paa Dsk 1538, trykt 1542. Ordians og Alterbog (I, 64) betragtedes som én Lovbog, hvis to Dele skulde supplere hinanden. 1683 udkom Christian V's danske Lov; denne optog det meste af Ordiansens Indhold, men da der dog var en Del Ting, som ikke kunde finde Plads i Loven, lod Kongen fra 1682—85 udarbejde et Ritual, der skulde træde i Ordiansens Sted. Reglerne for, hvad der angaar Gudstjenesten i den dske Kirke, maa derfor søges i to forskellige Bøger: Alterbogen og R.et. I dette sidste optoges imidlertid ikke blot, hvad der vedrører det rituelle, men foruden Ting, som egentlig henhøre til K.rettten, findes der baade dogmatiske Udviklinger og Pastoralanvisninger. Kap. VI omhandler saaledes, hvorledes med syge, anfægtede, besatte, Fanger og Misdædere skal omgaas. (Ny Udgave af Danmarks og Norges K.ritual ved A. Krogh, Kbhvn 1855). Naturligvis er i Tidens Løb meget blevet ændret i R., dels ved Skik og Brug, som efterhaanden har faaet Hjemmel, dels ved nye Forordninger. Flere Helligdage er saaledes ophævede, Exorcismen ved Daaben er afskaffet, Konfirmationen er indført, de gejstlige Eder er afløste af højtidelige Løfter, der er kommet nye Psalmebøger, nye Formularer ved Bispe- og Præstevielse m. m. Men det gl. Ritual har endnu Lovskraft her i Landet. Det overdroges i sin Tid Biskop Mynster at udarbejde et Forslag til en Alterbog og et K.ritual for Danmark (udk. 1839), men det naaede aldrig ud over Udkastets Form. (Engelstoft, Liturgiens Hist. i Danmark, 1840).

I Norge gælder samme Ritual som i Danmark (af 1685), forsaavidt det ikke er forandret ved Alterbogen af 1889 med senere Tillæg. Men ved disse er baade Gudstjenesteordningens og alle de kirkel. Handlingers Form (særlig ved Vielse og Skriftemaal) mere eller mindre stærkt ændrede, og der kan rimeligvis snart ventes nye Ændringer baade ved Daabs-handlingen og Konfirmationen. J. P.

I Sverige findes noget mere R.-Materiale bevaret fra Middelalderen end i Danmark; af de tiloversblevne R.er i snævrere Forstand udgav J. A. Cederberg i Åbo 1894 Manuale Aboense, og J. Freisen i Paderborn 1904 »Katholische Ritualbücher Schwedens und Finnlands im Mittelalter« (Manuale Lincopense, Breviarium Scarense og Manuale Aboense). Sidstnævnte Forsker har i en særdeles fortjenstfuld Indledning og i kommenterende Anmærkninger givet fremragende Bidrag til at klargøre og bestemme de sv.-finske R.s Ejendommelighed og Forhold til andre vesterlandske rituelle Former. Særlig værd at lægge Mærke til er den stærke Afvigelse fra *ordo Romanus*. De sv.-finske R.er udmærker sig iøvrigt ved en høj Grad af Selvstændighed, om man ogsaa fuldtud kan konstatere engelsk (Manuale Sarisburense fra 13. Aarh.) Indflydelse. — For de rituelle Handlingers Vedkommende efter Ref. kommer foruden Be-

stemmelserne i K.ordningerne og »Kyrkolagen« (II, 800) navnlig Olavus Petris »Handbok« (1529) og »Sv. Messa« (1531) i Betragtning (se S. 539); efter at den liturgisk-katoliserende Reaktion under Johan III (II, 649) var besejret paa Upsala-kirkemødet 1593, stadfæstedes saa de evang. K.skikke ved »Kyrkohandbokens« Revision 1614. Om dens videre Skæbne og Udgaver, se Gudstjeneste, II, 298.

H. L.

Rituale Romanum, den officielle for hele Romerk. gældende liturgiske Bog med Formularerne for Præstens Forvaltning af Sakramenterne og Benedictionshandlinger. R. R. blev efter Tridentinerkoncillets Ønske besørgt udgivet af Pave Paul V 1614 (ved en Kommission af Kardinaler), siden gennemset paa Benedict XIV's Foranledning 1752; Leo XIII foranstaltede en Normaludgave (Editio typica) 1884 hos Pustet i Regensburg. R. deles i 10 »Titler«, hvortil kommer et *Appendix* med Instruktioener nærmest for Missionærer og mange nyere Velsignelsesformularer; dette Tillæg udkommer ogsaa selvstændigt som *Benedictionale Romanum*. Da Paul V udgav R. R., blev den alm. Indførelse ikke ligefrem paabudt, og bestaaende Stifts- og Ordensritualer blev saaledes ikke forbudte, men i den følgende Tid er de fleste Stiftsritualer omdannet *ad normam Ritualis R.*; lokale Særskikke tilføjes ligesom i Farebogen i et Supplement. (Thalhofer, Handbuch der kath. Liturgik, I, 1, 1894). J. O. A.

Ritualisme, en kirkel. Retning, der lægger overdreven Vægt paa de gudstjenstl. Skikke (lat. *ritus*), særlig en Retning i den engelske K. Tendens til R. har været til Stede i Anglikanismen lige fra Ref.; o. 100 Aar stredes Anglikanere og Puritanere om de Riter, som Englands ref. K. havde beholdt fra Middelalderen, men i 19. Aarh. har R.n gjort sig saa stærkt gældende som ingen Sinde før. Anglo-Katolicismen, som den fremtraadte i Oxford-Bevægelsen af 1833, og som den har holdt sig hos den moderate Del af det højkirkl. Parti, kan dog ikke uden videre betegnes som R. J. H. Newman (se S. 364) og hans Venner interesserede sig mere for de større Spørgsmaal om K.n.s, Sakramenternes og det kirkel. Embedes Væsen, og Pusey (se S. 666) tog senere Afstand fra R.n. — R.n er et Sideskud paa Anglo-Katolicismens Stamme. Fra Skolen i Oxford udgik der stærke Impulser til Fornyelse af K.livet. Medens der fra anden Side arbejdedes for Opførelse af Kirkebygninger efter moderne evang. Principer, vaagede Anglo-Katolikerne over Traditionerne i Romantiken, der genoplivede Middelalderens Gotik; Arkitekten A. W. N. Pugin (1812—52) førtes derigennem over til Romerk., men hans kunstneriske og literære Virksomhed fik ogsaa Betydning for den angl. K.; ogsaa i Malerkunsten opstod en ny Skole (se Præraffaeliter, S. 630). Saaledes optog ogsaa Traktarianerne gamle Skikke i Gudstjenesten, men deres Reformer var forholdsvis moderate: de gav Alteret en Bagvæg (altar screen, reredos), anbragte Lysestager og et Kors, brugte undertiden Antependier af forskellige Farver efter Kaarets Tider, o. lign. Men ved Aarhundredets Midte indtraadte en stærk Reaktion mod Anglo-Katolicismen; i Oxford mistede denne sin tidligere Magt, men bredte sig derimod i London.

og andetsteds, tabte ofte sin teol. Karakter og udartede nu til R. Det nye Parti indførte den gamle Messedragt (*vestments* bestaaende af *alb*, *stole* og *chasuble*) og gav derved ligesom i 16. og 17. Aarh. (se Puritanere) Anledning til megen Strid. Man brugte Lys paa Alteret ved Kommunionen, Oblater (wafers) istedetfor alm. Brød, blandede Altervinen med Vand, indførte Elevation af Disk og Kalk under eller efter Indvielsen, Røgelse, Processioner med Kors og Bannere, o. m. a. De videst gaaende Ritualisters Gudstjeneste kan næsten ikke skelnes fra Romerkns, og Fromhedslivet i disse Kredse er helt igennem præget af det rom. Helligheds-ideal. De indførte Skikke fremkaldte en Række Retssager mod Præster i London, f. E. mod Mackonochie (se S. 132), og adskillige stempeltes af Domstolene som ulovlige. Men det hjalp ikke, og *The Public Worship Regulation Act* af 1874, der bl. a. forbød Messedragten, viste sig ligeledes virkningsløs, da Partiet principielt nægtede Parlamentets Kompetence til at afgøre Kirkens indre Anliggender. Den retslige Forfølgelse snarest fremmede Bevægelsen. Denne begyndte imidlertid at blive kritisk, da endogsaa Biskop E. King af Lincoln blev anklaget for Anvendelse af ulovlige Skikke. I Følge sin Stilling kunde han ikke dømmes af de borgerlige Domstole, men i den af Ærkebiskoppen af Canterbury i 1890 afsagte Kendelse erklærede enkelte af de paaklagede Skikke for utiladelige.

Trangen til en rent kirkl. Afgørelse af de rituelle Spørgsmaal har hidraget meget til at rejse et stærkt Krav om en mere selvstændig K. forfatning. Foreløbig blev der nedsat en Kommission til at undersøge Rns Forhold til den eng. K.s Grundsætninger, og den har efter et stort og grundigt Arbejde 1906 afgivet sin Betænkning. Denne forkaster alle Skikke, der er Udryk for rom.-kat. Anskuelse (især Bønner og Ceremonier optagne fra den rom.-kat. Messe; *Agnus Dei* ledsaget af Fremvisning af indviiede Oblater eller Brød; Opbevaring af de indviiede Elementer paa en Maade, der fører til Tilbedelse; Messe for de afdøde; *Corpus Christi* Processioner med Sakramentet; Benyttelse af Sakramentet til at lyse Velsignelse med; Afholdelse af Kommunion for den administrerende Præst alene; Psalmer, Bønner og Andagter med Paakaldelse af Jomfru Maria eller Helgener; Afholdelse af Fester for Jomfru Maria og for det hellige Hjerte; Veneration af Billeder og Kors). I Henhold til den omhyggelig begrundede Betænkning har Biskopperne formænt Præsterne til at vise Lydighed mod Kirkens Forskrifter. — Den ritualistiske Forening *The English Church Union*, stiftet 1860, tæller over 4000 gejstl. og o. det tidobbelte Antal læge Medl. Retningens Hovedorgan er det meget udbredte Ugeblad *The Church Times* (W. E. Jelf, Ritualism, Romanism and the English Reformation, London 1876; W. E. Gladstone, The Church of England and Ritualism, London 1876; F. Meyrick, Old Anglicanism and Modern Ritualism, London 1901; W. E. Bowen, The Ritualism in the English Church, London 1904; W. H. Frere, The Principles of Religious Ceremonial, London 1906; Report of the Royal Commission on Ecclesiastical Discipline, London 1906). C. E. F.

Rituskongregation (*S. Congregatio Rituum*, forkortet *S. C. R.*), et af de permanente Kardinaludvalg, som nedsattes af Sixtus V ved Bul-len »Immensa aeterni Dei« 1588 og udstyredes med stedfortrædende apostolsk Autoritet (Andragender til R. en begynder derfor med *Beatissime Pater*). R. en behandler alle Spørgsmaal vedrørende Liturgi, besørger derfor ogsaa de officielle Udgaver af liturgiske Bøger (Missale, Breviarium, Pontificale, Rituale) og vaa-ger over Kns Overholdelse af derhen hørende Lovgivning. Specielt hører Beatifications- og Kanonisationsprocesser under den. R. ledes af en Kardinalpræfekt, bestaar af et vekslende Antal af Kardinaler (o. 30), hvortil kommer særlige Embedsmænd, bl. a. 20 teol. Konsultatorer. Pius X's Reform af Kurien 1908 lader væsentlig R. bestaa uændret, jvfr. Art. Romerkirken (»Die katholische Kirche unserer Zeit« I, 1899, 409 ff.). J. O. A.

Ritz, Jakob, finsk Præst, f. 1656 i Tyskland, præsteviet i Viborg og Spr. i Venjoki (Slavjanka) i Ingermanland 1686–1704, flygtede, da Landet faldt i Peter den stores Hænder, til Åbo Stift og blev Spr. i Somero 1706, hvor han døde 26. Dec. 1739. 1717–21 fungerede han som Domprovst og Præses i det Konsistorium, som Russerne efter Okkupationen indsatte til at haandhæve K.styret, der var i fuldkommen Forvirring, efter at Gezelius d. yngre, Domkapitlet og talrige Præster var flygtede. Slige Konsistorier fandtes ogsaa i Viborg og Borgå, men det i Åbo var i visse Henseender en Overstyrrelse for hele Landet. R. holdt Præstemøder og Visitater, indsatte Præster i mindre Embeder — Besættelse af de mere betydelige havde den russiske Regering forbeholdt sig — samt ordnede, tvunget dertil af den herskende Præstemangel, en Del Degne uden Universitetsstudier til Præster. Selv efter Freden i Nystad 1721 og H. Wittes Udnævnelse til Biskop i Åbo vedblev R. paa hans Vegne at styre Kirken indtil Wittes Ankomst i Sommeren 1722. J. G.

Rivail, Denizard Hippolyte Léon, se Kardec, II, 726.

Rivetius, Andreas, fransk prot. Teolog, f. i St. Maxent i Poitou af Hugenotet 1572, d. 7. Jan. 1651. Han var Præst i Thouars indtil 1620, men blev derpaa som udpræget calvinsk Teolog kaldet til Prof. i Leiden. Her udfoldede han en betydningsfuld Virksomhed og kom ogsaa til at staa Huset Oranien nær. 1632 blev R. saaledes Opdrager for den senere Willem II. Sine sidste Aar henlevede han i Breda. R. var en lærd Mand og en tiltalende Personlighed. Sammen med sine Kolleger i Leiden udgav han 1625 »Synopsis purioris theologiae« (52 Disputationer over hele den ref. Dogmatik). Hans samlede Værker, der spænde over saa godt som alle teologiske Discipliner, og bl. hvilke særlig maa fremhæves en Indledning til N. og G. T. (1616), udkom i Rotterdam 1651–53 (I–III). A. Th. J.

Rixdorf, nuværende S. Ø.-Forstad til Berlin, bestod indtil 1874 af to Dele, en tysk, det oprindelige Richardsdorf, der indtil 1435 tilhørte Johanniterordenen, og en böhmisk, anlagt 1737 som herrnhutisk Menighedsby (Gemeinort), den første i de preuss. Stater. Endnu bærer R.,

efter at være blevet opslugt af Storbyen, Præg af sin Oprindelse ved det Industrielle, som kendetegner den. J. O. A.

Robeck, Johan, sv. Konvertit og Jesuit, f. 1672 i Kalmar, hvor Faderen var Justitieborgmester, førtes under sine filos. og teol. Studier i Upsala ind i Betragtninger, som gjorde ham fremmed for Fædrelandets Aand. En Tid var han Lærer ved Trivialskolen i Kalmar, men 1704 begav han sig til Tyskland og slog sig ned i Hildesheim, og her glk han 1705 over til Romerk. og blev Medlem af Loyolas Orden. Efter at have foretaget flere Rejser i Ordenens Interesse, ordineredes han 1712 i Wien til Subdiakon, og blev snart derefter baade Diakon og Præst. Det har sikkert været Ordenens Hensigt at benytte ham i Sverige, og R. søgte ogsaa 3 Gange Tilladelse til at vende tilbage. Første Gang gjorde han dog ikke Brug af Tilladelsen, og næste Gang blev hans Ansøgning afslaaet. Efter 1716 besøgte han i en halv Snes Aar forskellige Steder i Tyskland som apostolsk Missionær med Fuldmagt til at holde Messe og modtage Skrifte hvor som helst. 1727 blev han Sjælesørger i et rom.-kat. Hus ved Hamburg. Indre Uro drev ham dog efter 7 Aars Forløb ogsaa herfra, og 1734 finder man ham i den luth. Universitetsby Rinteln i Hessen. Her traadte han i Forhold til Prof. og Bibliotekar Funck, men levede ellers tilbagetrukket, sysselsat med Betragtninger over Døden og Forfattervirksomhed. I Sommeren 1735 begav R. sig til Bremen, hvor han en Dag saas stige i en Baad og ro ud paa Weser. Nogle Dage derefter fandt man hans Lig i Floden. Funck udgav 1736 R.s efterladte Arbejde: »Exercitatio philos. de morte voluntaria philosophorum et bonorum virorum, etiam Judaeorum et Christianorum«, med en Fortale, hvori han gjorde Rede for den underlige Svenskers Liv. J. S.

Robert II (den fromme eller vise), Konge af Frankrig 996—1031, Søn af Hugo Capet, Elev af Gerbert, den senere Pave Sylvester II. Gregor V nødte ham, under Trusel af Band og Interdikt, til at lade sig skille fra sin Hustru, der var hans nære Slægtning. R. havde varm kirkel. Interesse; han modsatte sig Misbrugen af Hostien til Gudsdomme, men sit særlige Ry skylder han sin Begavelse som Ps.digter. Særlig den berømte Pinesekvens »Veni sancte spiritus« (se Ps.bog for K. og Hjem 306: »Kom Gud Helligaand«) tillægges ham. (Pfister, Études sur le règne de R. le pieux, 1885). J. O. A.

Robert Estienne, se Stephanus.

Robert Grosteste, se II, 266.

Robert Guiscard (o: den snilde), den berømteste af Tancred af Hautevilles 12 Sønner, som grundlagde Normannervælden i Syditalien, Hertug af Puglien og Kalabrien, f. o. 1015 i Normandiet, d. 1085. 1057 blev R. efter Broderen Humfreds Død Herre i Puglien og antog Hertugnavn; 1059 hyldede han i Melfi som Vasal Pave Nikolaus II, der under Paa-bæraabelse af Konstantins Gavebrev tildelte ham Puglien, Kalabrien og Sicilien som Len, skønt Omraadet væsentlig endnu var i græske, langobardiske og arabiske Hænder. Sammen med Svogeren Rikard af Aversa lovede R. at værne om Pavevalgets Ukrænkelighed efter den nyligholdte, rom. Paasquesynodes Ordning. 1071

havde R. efter en 3aarig Belejring af Bari erobret Resten af de bysantinske Besiddelser, og medens hans yngre Broder Roger fordrov Araberne fra største Delen af Sicilien, udvidede R. de følgende Aar sit Herredømme i Syditalien og udryddede de sidste Spor af Langobarderherredømmet. Særlig blev de vigtige Byer Salerno og Amalfi nu normanniske. 1081 fulgte R. Sejren videre til Grækenland. Disse normanniske Kampe i Pavens Navn mod Saracener og skismatiske Grækere har, saa egenlystigt politiske som de er, Betydning som Forløbere for Korstogene. Vasalforholdet til Rom betød iøvrigt ikke stort, og Gregor VII udtalte siden 1074 gentagne Gange Band over R., ikke mindst ængstet, da denne indlod sig i Underhandlinger med Henrik IV. Den kirkel. Censur var imidlertid virkningsløs overfor Hertugen, og hans undergivne Gejstlighed vovede trods pavelige Trusler om streng Straf ikke at gennemføre et Interdikt. 1080 maatte Paven under de trykkende Forhold udsonde sig med R., men den lovede Hjælp udeblev, til Gregor sad indesluttet af Kejseren i Engelsborg; saa foretog R. 1084 sit berygtede Tog til Rom, der plyndredes og afbrændtes paa en Maade, der mindede om Vandalerne. Gregor maatte følge sin Vasal til Syditalien og døde 1085 i Landflygtighed i Salerno. S. A. døde R. paa Kefalonia paa et nyt Tog mod Grækenland. R., af hvis imponerende Skikkelse og Snille Alexiaden (I, 10) giver et malende Billede, lagde ogsaa ved sin Interesse for Lærdom og Dannelse Grunden til Normannerrigets betydelige Indskud i Kulturudviklingen. Navnlige ved Konstantinus Africanus tog Lægeskolen i Salerno stærkt Opsving, og Aversa pristres for en Lærdom, der mindede Samtiden om det gl. Athen. Opsvinget paa Kunstens Omraade ligger dog, bortset fra Arbejder paa Monte Cassino, efter R.s Tid (v. Heinemann, Gesch. der Normannen in Unteritalien I, 1894; J. L. Heiberg, Italien, 1904, S. 236 f.). J. O. A.

Robert Pulleyn, se II, 664.

Robert fra Arbrissel, Stifter af Fontevrault-ordenen, se II, 73 (ny Lit. om R.: J. von Walter, R. von Arbrissel, 1903).

Robert af Cîteaux, Stifter af Cistercienser-ordenen, se I, 511.

Robert fra Genève, Modpave under Navn af Clemens VII (se I, 521).

Robert af Normandie, kaldet Djævel (*le diable*), Fader til William Erobrer af England, berømt saavel for sine Heltebedrifter som for sin Anger over de mange Grusomheder, der havde foranlediget hans Øgenavn. R. døde 22. Juli 1030 i Nikæa paa en Pilgrimsfart til Jerusalem. R.s Liv blev allerede i Middelalderen anvendt saavel opbyggeligt som novellistisk. J. O. A.

Robert fra Sorbon, Stifter af Sorbonnen i Paris, f. 1201 i Sorbon i Champagne, d. i Paris 1274. R. var Hofkapellan hos Ludvig d. hl., da han af ham fik overladt et Hus i Gaden »Coupe-Gueule«, lige overfor Termerne, i Paris og lod dette indrette som Fribolig for fattige Studenter. Antagelig har hans egne Kaar som Student indgivet ham Planen. Kongen viste stor Interesse for Stiftelsen, som i de følgende Aar udvidedes stærkt ved Køb af omliggende Huse og 1268 fik pavelig Stadfæstelse af Cle-

mens IV. R. var selv dens første »provisor« og udarbejdede Statutterne, og allerede ved hans Død var »Sorbonnen« — *Domus Sorbonica, Collegium Sorbonicum* (dette Navn kom dog først i Brug i 14. Aarh.) — vokset langt ud over sin første Bestemmelse, 1271 f. E. udvidet med en større Forberedelsesanstalt for det egentlige teol. Studium (»Collegium Calvi«, det saakaldte »lille Sorbonne«), og blev snart Midtpunktet for de teol. Studier i Frankrig. R. har efterladt sig flere Skrifter (»De conscientia«, »Iter Paradisi« o. a.), der mere aflægger Vidnesbyrd om hans Fromhed end Lærdom (Bibl. Patrum Lugd. Tom. XXV). Jvfr. H. Jadart, R. de S. (Reims 1877), og Art. Sorbonne. S. A. B.

Roberts, Evan, Vækkelsesprædikant, f. i Wales 1879, søgte med sine Forældre til Metodistkapellet i Landsbyen Loughor; arbejdede først i de nærmestliggende Kulgruber, senere i en Smedje, og naar han gik paa Arbejde, havde han sin Bibel med for at læse i den i Fritiden; efter andres Tilskyndelse forberedte han sig til Optagelse i en Præsteskole. Imidlertid følte han sig kaldet til at sætte en Vækkelse i Gang over hele Wales. I 18. Aarh. var den metodistiske Bevægelse stærk i denne Landsdel, og atter 1817—18, 1829, 1849 og 1859—60 forefaldt der Vækkelser, som bredte sig til alle Egne. I Okt. 1904 begyndte R. sin Virksomhed, og i 3 Maaneder holdt han Møder hele Dagen, undertiden indtil langt ud paa Natten. Han fandt snart Medarbejdere rundt om i Fyrstendømmet, og Bevægelsen forplantede sig ogsaa til England, hvor den dog ikke fik nogen større Tilslutning. Vækkelsen havde ligesom mange andre Rørelser blandt de eng. Nonkonformister i nyeste Tid intet konfessionelt Særpræg; den optraadte da ogsaa indenfor alle de større frikirkl. Samfund, ligesom enkelte anglikanske Præster af den evang. Retning tog Del deri. I Modsætning til den ældre Lovprædiken havde R.s Forkyndelse en evang. Grundtone. Hans Taler, der i Reglen holdtes paa Valisisk, undertiden paa Engelsk, var inderlige, og »syngende Søstre« faldt hyppig ind med aandelige Sange, gl. og nye. Der opstod et stærkt Røre i Folkedøbet, ogsaa blandt Zigejernerne; i Reglen holdtes der Eftermøder i et *inquiry-room*, og mange blev optagne i de stedlige nonkonformistiske Menigheder. Baptisterne, der især var virksomme, havde en Tilvækst af 31,752 nye Medlemmer i 1905. Vækkelsen efterfulgtes dog af en Reaktion, og om der end fortsattes med »Missioner«, viste de opnaaede Resultater sig dog ofte upaalidelige, som Statistikken for 1907 udviser. (D. M. Phillips, E. R., the Great Welsh Revivalist, and his Work, 3. ed. 1906; B. Hall, Vækkelsen i Wales, Kra. 1905; begge ukritiske; J. V. Morgan, The Welsh Religious Revival 1904—5, 1909). C. E. F.

Robertson, Frederick William, f. i London 16. Febr. 1816. Søn af en Artillerikaptajn, valgte, efter et mislykket Forsøg paa at komme ind i Hæren, den gejstl. Vej, som det havde været Faderens Ønske, og blev 1837 immatrikuleret i Oxford. Fra Barndommen havde R. været under den »evangeliske« Retnings Indflydelse. Hans rene, ædle Natur havde en Tendens til Tungsind, som han søgte at overvinde ved Arbejde, og han erhvervede sig gode Kundskaber i Filos. og Teol. og en ikke ringe Almendan-

nelse. 1840 blev han Kapellan i Winchester, men Arbejde og Askese nedbrød i Løbet af et Aar hans Helbred. Efter et Vandrear, i hvilket han tilfods berejste Tyskland og Schweiz, overtog han 1842 et Kapellani i Cheltenham; i de følgende Aar vikledede han sig under svære Sjæle- kampe og bitre Fortrædeligheder ud af det »evangeliske« Partis Baand. Den tyske Teol. førte ham ind i dybe Tvivl, og nedbrudt paa Sjæl og Legeme rejste han 1846 til Fastlandet; han fandt atter Hvile i Troen, men hans Krdm.s-opfattelse var bleven dybere, videre, rigere. Efter en kort Virksomhed i Oxford blev han 1847 Præst ved Trinity Chapel i Brighton; fra det fornemme Badested fløj nu hans Ry som Prædikant ud over Landet. Han tog sig af de fattige og samlede Byens Arbejdere i en For- ening og holdt Foredrag for dem; sammen med Maurice (se S. 201) og Kingsley (II, 777) blev han forfulgt som Socialist; dog hørte R. ikke til det kristelig-socialt eller noget andet Parti, men han anses med Rette for en af Banebry- derne for den bredkirkl. Retning. En pinefuld Hjernesygdom lammede ham til sidst, og 15. Aug. 1853 endte Døden hans Lidelser. Efter hans Død udkom dels hans »Sermons« I—IV i mange Oplag i England, flere i Amerika; Ud- valg af dem er oversatte paa Tysk, med For- ord af A. Harnack, paa Fransk i »Bibliothèque du christianisme sociale«, paa Hollandsk ved C. P. Hofstede de Groot, paa Norsk (1895) og paa Dansk ved P. M. Lund (1879); dels »Lectures and Addresses on Literary and Social Topics« (1858 og 1861); »Expository Lectures on St. Paul's Epistles to the Corinthians« (1859, flere Oplag); »Analysis of Mr. Tennyson's »In Memoriam« (1862); »Literary Remains« (1876); »Notes on Genesis« (1877); »The Human Race and other Sermons« (1880). Hans Prædikener hører til de ypperste i den nyere homiletiske Lit., de udmerker sig ved Tankernes Klarhed, vid Sympati og psykologisk Forstaaelse af Sindets Tilstande; Formen er didaktisk uden at være tør og Sproget præget af inderlig Følelse uden at være sentimentalt. I dem og i de udgivne Breve ligger der mange Ideer til en Teol., som det ikke blev givet R. at fremstille i systematisk Form (Stopford A. Brooke, Life and Letters of F. W. R., I—II, London 1865). C. E. F.

Roberty, Jean Émile, fransk ref. Teolog, f. 1856 i Mantes, Seine-et-Oise, som Teolog navn- lig Discipel af A. Sabatier og den genfiske Dog- matiker Bouvier (I, 375). Han afsluttede sine Studier i Genève 1880 med Disputatsen »Réflexions sur la notion de la dogmatique«; Aaret efter blev han Præst i sin Fødeby, derpaa 1880 i Lyon og 1891 i Paris ved l'Oratoire. Han regnes blandt Nutidens fremragende Prædikanter og staar som en af det liberale Partis Førere. R. har offentliggjort forskellige Afhdl. i Tids- skrifter som »Revue Chrétienne« og »Le Pro- testant« og har med særlig Interesse peget paa det sociale Spørgsmaal (Prædikensamlingen »Vers l'Évangile Sociale«, 1903). Iøvrigt udgav han »Réflexions sur l'Autorité du Christ« og Bio- grafien »Auguste Bouvier«.

V. L. P.
Robespierre, Maximilien Marie Isidor, f. 6. Maj 1758, d. 28. Juli 1794, fransk Revolu- tionsmand, kæmpede i Revolutionens Beg. for Religionsfriheden, senere lod han »Fornuft-

gudsdyrkelsens. Leder henrette og lod Konventet proklamere, at »det franske Folk anerkender Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed«. 1794 indfører han Revolutionsfester (af deistisk og moralsk Karakter), af hvilke han selv førte Forsædet for en til Ære for det højeste Væsen (den 20. Prairial Aar II, s. 8. Juni 1794). V. L. P.

Robinson. 1) **Edward R.**, amerikansk Teolog og Palestinaforsker. Han blev f. den 10. April 1794 af puritansk Familie, blev 1823 Lærer i Hebraisk ved Præsteseminariet i Andover og 1830 Prof. i bibelsk Lit. dér; forinden havde han under et fleraarigt Ophold (1826 f.) gjort Studier ved flere tyske Universiteter og ægtet en tysk Dame, som senere blev hans Medarbejderske ved tyske Oversættelser af hans Skrifter. 1833 maatte han af Helbredshensyn trække sig tilbage fra sin Lærervirksomhed, hvorefter han i nogle Aar levede i Boston; 1837 blev han Prof. ved det presbyterianske Union Seminary i New York. Hidtil havde hans videnskabelige Arbejde navnlig samlet sig om den bibelske Filologi, og han havde indlagt sig stor Fortjeneste ved at overføre Udbytet af den tyske Forskning paa amerikansk Grund gennem Oversættelser og selvstændige Arbejder, bl. a. et græsk-engelsk Leksikon til det nye Testamente 1836 (senere i flere Oplag), ogsaa ved Udgivelsen af et teol. Tidsskrift 1831 f. Men sit Verdensry vandt han paa et andet Omraade, Palestinaforskningen. 1837 f. foretog han en Rejse til Europa, videre til Palæstina og tilbage til Berlin, hvor han udarbejdede sine »Biblical Researches in Palestine, mount Sinai and Arabia Petraea«, der udkom 1841 (senere i 2 andre Udgaver) og kort efter i tysk Oversættelse: »Palästina und die angrenzenden Länder«. Efter en ny Rejse til Tyskland og Palæstina 1851 supplerede han dette Værk med »Later biblical Researches in Palestine and the adjacent Regions« 1856, kort efter paa Tysk som »Neuere biblische Forschungen in Palästina«. Han døde i New York den 27. Januar 1863. Hans efterladte Arbejde »Physical geography of the Holy Land« blev udgivet af hans Enke 1865, samtidig paa Tysk. J. C. J. — 2) **John R.**, engelsk Kongregationalist, f. o. 1576, skal, efter Studier i Cambridge, have været Præst i Norwich eller i Nærheden deraf, men være bleven suspenderet som Puritaner. I ethvert Tilfælde sluttede han sig til Separatisterne under John Smyth i Gainsborough. 1607—8 flygtede disse til Amsterdam, og sidstnævnte Aar fulgte R. med nogle af dem dertil; 1609 slog en Del af dem sig ned i Leiden, og R. blev Præst for en Menighed paa o. 100 Medlemmer, der snart foregedes. Da »Mayflower« 1620 sejlede til Amerika med o. 100 »Pilgrimsfædres«, holdt R. en Prædiken, som gjorde et dybt Indtryk, men han opnaaede ikke at komme over til dem. I en Række polemiske Skrifter har R. forsvaret Independentismen (II, 522), og han betragtes i Reglen som dennes Grundlægger. Han var en kundskabsrig og besindig Teolog, tog Afstand fra Sværmerne og ønskede at vedligeholde Forbindelse med Statskirken. I sine sidste Aar udgav han en Række Afhandlinger om rel. og moralske Emner. Han døde 1. Marts 1625 (The Works of J. R., ed. by R. Ashton, I—III, 1851, indeholder en Levnedsskildring);

H. M. Dexter, The Congregationalism of the Last Three Hundred Years, New York 1880). — 3) **Joseph Armitage R.**, engelsk Teolog, f. 1858, studerede i Christ's College, Cambridge, hvor han 1881 blev Fellow. 1884 blev R. M. A., fra 1883—84 Huskapellan hos Biskop Lightfoot, 1888—92 Spr. ved All Saints i Cambridge, 1893—99 Norrisian Prof., 1891 teol. Baccalaureus og 1896 Dr. theol.; desuden blev han 1893 i Göttingen Æresdoktor i Filos., 1894 i Halle i Teol. 1899 blev han Kannik, 1902 Domprovst ved Westminster Abbediet. Han har udgivet: A Collation of the Athos-Codex of the Shepherd of Hermas, 1888; Appendix to the Apology of Aristides, 1891; The Passion of St. Perpetua, 1891; The Philocalia of Origen, 1893; Commentary on the Ep. to the Ephesians, 1893; Euthaliana, 1895; Unity in Christ (Prædikener), 1901; The Study of the Gospels, 1902; Some Thoughts on the Incarnation, 1903; On Inspiration, 1904, paa Dsk 1909; On the Athanasian Creed. 1905; An unrecognized Westminster Chronicler 1381—1394, 1907; The Historical Character of St. John's Gospel, 1908. Desuden har han i den af hans Søster Diakonissen Cecilia Robinson udgivne Bog: The Ministry of Deaconesses (London 1898) skrevet en Epilog. — 4) **Robert R.**, engelsk Baptist, f. 1735, blev ved Whitefields Prædiken draget til de calvinistiske Metodister; han angiver, at han blev vakt 24. Maj 1752 og omvendt 10. Decbr. 1755. 1758 optraadte han som Prædikant, og kort efter stiftede han sammen med nogle Venner en uafhængig Menighed i Norwich; 1759 blev han døbt af en Baptist og 1761 ordineret til Præst ved et Baptistkapel i Cambridge. Han var en populær Prædikant, der samlede mange om sin Forkyndelse; ved Siden deraf drev han Landbrug i Nærheden af Byen. I sit Skrift »Plea for the Divinity of our Lord«, 1776, tog han Afstand fra Unitarierne; men hans eget Standpunkt var sabelliansk, og senere fjernede han sig endnu mere fra K.læren. Han udgav en Del Skrifter, hvis kraftige og ejendommelige Stil er bleven stærkt rost, men hans Kundskaber manglede et solidt Fundament. Ligeledes var han en frugtbar Ps.digter, men kun 2 af hans Ps. bruges endnu. Han døde 1790, og s. A. blev hans »History of Baptism« (4to, illustreret) udgivet af G. Dyer, der ogsaa besørgede Udgivelsen af hans »Ecclesiastical Researches«, 1792. Der er senere kommet forskellige Udvalg af hans Skrifter (Memoirs of R. R. by G. Dyer, 1796; Select Works of R. R., 1861, indeholder en Biografi). C. E. F.

Rochet, se Præsteklæder, S. 639.

Rocholl, Rudolf, tysk Teolog, f. 27. Sept. 1822 i Rhoden i Waldeck, d. 26. Nov. 1905, blev efter Studier i Jena og Berlin 1850—61 Præst i Sachsenberg (Waldeck), men nedlagde af konfessionelle Grunde Embedet, blev Præst i den luth. K. i Hannover, 1867—78 Superintendent i Göttingen. Da den gamle Vielsesformular blev ændret af H. til Indførelsen af den tvungne borgerlige Ægteskabsstiftelse, og Nadverfællesskab med den preuss. unerede K. indført, nedlagde R. ogsaa dette Embede og overtog en Præstestilling blandt Gammellutheranerne (i Radewormwald ved Düsseldorf, fra 1885 i Breslau). Han blev Superintendent og

Medlem af Overkirkeraadet; 1892 trak han sig tilbage fra Præstegerningen til Düsseldorf. Foruden flere udenlandske videnskabelige Udmærkelser modtog han 1893 Dr. theol. Graden fra Erlangen. Bl. R.s mange Skrifter kan nævnes: Biografier af Ph. Nicolai (1860), Hamann (1861), Rupert af Deutz (1886), Bessarion (1903); »Philos. der Geschichte« I—II (1878 og 1893); 1875 udkom hans Bog om »Realpræsensen«, 1897 »Gesch. der evang. K. in Deutschland«; vid Udbredelse i flere Oplag fik »Christophorus, altes u. neues aus Wald u. Haide« (I—II, 1867). I brændende Tidsspørgsmaals Behandling deltog han ved et Indlæg om Folkek. og Frik. 1862 og 1892 ved »Das prot. Elend u. Stöcker«; en Selvbiografi foreligger i »Einsame Wege« (I—II, 1881—98). J. O. A.

Rochus (fr. Roche, ital. Rocco), den hel- lige, Værner imod Pest og andre Smitsoter, skal efter hans ingenlunde hist. sikre Helgen- vita være f. 1295 i Montpellier i en rig Fam- ilie; efter Forældrenes Død bortskænkede han Hovedmassen af sin Ejendom, gik som Pilegrim til Italien, og under en dér herskende Pest helbredte han ved sin Bøn og ved Brug af Kors- tegnet en Mængde syge, først i Aquapendente siden i andre Byer, mest i Piacenza, hvor han selv blev angrebet af Sygdommen. Han vendte tilbage til Montpellier som en ussel Tigger, og først da han døde, 16. Aug. 1327, skal man have opdaget, hvem han var. Navnlig Konstanzerkonciliet, der under en Smitsot foran- staltede en Procession til R.s Ære, bidrog til Udbredelsen af hans Dyrkelse, dog blev den først almindeligere i Slutn. af 15. Aarh., da den under gentagen Pest naaede fra Norditalien og Frankrig til Størstedelen af Europa, navn- lig Spanien, Portugal, Tyskland og Belgien. R. blev Lægerens særlige Værnehelgen og tal- rige Hospitaler og Byer kaarede ham til Patron. Paa Billeder fremstilles han gerne som Pilegrim, pegende paa sit aabne Pestskaar paa det ene Ben; ofte ledsages han af den Hund, der skal have opdaget ham, da han forladt af alle laa syg udenfor Piacenza. Endnu fejres R.s Dag, der dog ikke er alm. Festdag i Romerk., mange Steder, navnlig siden 1694 i hele Fransiskaner- ordenen, der har gjort Krav paa ham som en af dens Tertiariere. J. O. A.

Rock, Johann Friedrich, den bekendteste Leder af de smaa Inspirationsmenigheder (II, 545) i Grevskaberne Isenburg-Büdingen og Wittgenstein-Berleburg, f. 5. Nov. 1678 i Ober- wälden (ved Göppingen i Württemberg) i en Præstefamilie, d. 2. Marts 1749. R. blev som ung stærkt religiøst grebet og naaede gennem personlige Kampe til et Naadegennembrud; han var Sadelmager af Profession, og paa sine Vandringer opsogte han de smaa pietistiske Kredse, men frastødtes af det herskende Lov- væsen. Udvist fra sit Hjemsted (1706) tog han Ophold i Wetteraudalen i Himbach (i Nær- heden af Hanau) og blev Hofsadelmager hos Grevnen af Isenburg. De fra forskellige Egne til Wetterau indvandrede Separatister dannede, trods deres fælles Tanker om den fladelske Menighed og deres mystisk-kvietistiske From- hed, længe intet egentligt Samfund. Som Til- lidsmænd blandt dem stod særlig den med R. fra Württemberg udviste Præst, Mag. Eber-

hard, Ludwig Gruber, der levede som Bonde i Wetterau, og den fra Esslingen fordrevne Præst, Mag. Andreas Gross, der slog sig ned som Boghandler i Frankfurt og til Aarh.s Midte var det højt ansete Midtpunkt for Separatistkredse i Vesttyskland. 1714 blev den nye Inspiration, der først var fremtraadt blandt Cevenneres Hugenoter, ved de tre Brødre Pott, tidligere Halle-Studerer, forplantet til Wetteraudalen, og R., Gruber og 6 andre blev Aandens Red- skaber, om hvem nu smaa Menigheder dannede sig. Inspirationen fremtraadte under kramp- agtige legemlige Fænomener med begejstret Bøn, Tungetale og Profetudsign i Guds Navn, mest Formaninger, men ogsaa Forjættelser og Trusler om den forestaaende Dom over det besmittede Ministerium (Statskrænes Præsteskab) og magi- stratus (Statsoverhovederne); Aanden manede til Dannelsen af bedende Menigheder og til Evangelisationsvirksomhed. Særlig R. blev, under megen Forfølgelse, den ivrigste Rejseprædikant, der paa sine 94 Rejser dels samlede, dels op- retholdt de Smaakredse, der godkendte Profetien, i Wetterau, Wittgenstein, Württemberg, Schweiz og enkelte andre Steder. Tidlig skete Brud i Menigheden og, bortset fra Gruber og R., for- stummede Profetaanden. Efter Grubers Død 1728 var R. den højtansete »Fader« for »de sande Inspirationsmenigheder«. De foragtede Sakramenterne (fra Beg. Daaben, siden 1716 ogsaa Nadveren, som de hidtil havde fejret enkelte Gange med forudgaaende Fodvaskning); Ægteskabet betragtede de med Mistillid, naar ikke begge Personer var Tilhængere af Inspira- tionen. Blandt de oprindelige Tilhængere (ind- til 1728) var Mystikeren Dr. med. Joh. Samuel Carl, siden Christian VI's Livlæge. Zinzendorf kom Sept. 1730 til Himbach og blev stærkt be- taget af R. og indbød ham 1731, trods hans Stilling til Barnedaaben, til Fadder ved sin Datters Daab, og R. var Genstand for største Opmærksomhed, da han 1732 var til Stede i Herrnhut ved L. Dobers og Dav. Nitschmanns Udsendelse til Missionen i dansk Vestindien; men da Greven 1736 kom til Wetterau, kom det til aabent Brud mellem ham og R. (jvfr. Geheimer Briefwechsel der Grafen v. Z. mit denen Inspirirten, 1741). 1741 maatte R. for- lade Himbach og tog Bolig paa Gelnhausen ved Hanau (Göbel i »Zeitschr. f. hist. Theologie« 1854—7; Ritschl, Gesch. des Pietismus II, 1, 359 f.). J. O. A.

Rockczana, se Rokyczana.

Rodanim (1 Krøn. 1, 7; i 1 Mos. 10, 4 ved en Fejlskrift »Dodanim«) = Rhodierne. Saa- ledes benævntes i Kana'an det gr. Øhavs Ind- byggere, efter den for de søfarende saa frem- trædende Ø Rhodos. L. G.

Rode (Rhode), den i Beretningen om Peters underfulde Udfrielse omtalte Tjenestepige i Jo- hannes Markos's Moders Hus (Ap. G. 12, 12 f.). Hendes Navn betyder »Rose«. L. G.

Rode. 1) Frederik R., norsk Præst, f. 1800 i Kbhvn, d. 1883, blev 1826 Spr. til Alten-Talvik og Provst i Vestfinmarks Provsti og virkede her i Lighed med sin Ven Stockfleth i Vadsø meget opofrende blandt Finnerne. I 1833 blev han ogsaa Stortingsrepræsentant for Finnmarken og udgav senere (1842) »Optegnelser fra Finnmar- ken«. I 1833 blev han Spr. i Gjerpen, 1843 Provst

i Bamble Provsti, 1854 Stiftsprovst i Kra., 1855 Hofprædikant og 1859 Spr. i Lier, hvorfra han tog Afsked 1875. To Gange afslog han en tilbudt Bispestol, Tromsø 1849, Bergen 1859. I 1840 udgav han en Omarbejdelse af Pontoppidans Forklaring og i 1864 en kortfattet Forklaring over Katekismen for Begyndere (Halvorsens Forf.-Lex.). A. B. — 2) **Johannes R.** (Hinnius R.), se Rhodius. — 3) **Paulus vom R.** (Rhode), sammen med Bugenhagen Pommerns Reformator, f. i Jan. 1489 i Berenrode (Anhalt), studerede i Wittenberg, prædikede 1520 i Jüterbogk og 1523 i Stettin, hvor han 1526 blev Spr.; 1531 kom han som Superintendent til Goslar, men vendte næste Aar tilbage, deltog i Landdagen i Treptow (1534), underskrev som Superintendent for Stettin de schmalkaldiske Artikler. 1540 blev R. tillige Superintendent for Lüneburg, udarbejdede en ny Agende for Pommern samt foranstaltede en Samling af den pommerske K.s Bekendelsesskrifter, men oplevede ikke Indførelsen af den nye pommerske K.ordning, der udkom faa Maaneder efter hans Død den 12. Jan. 1863 (jvfr. Pommern, S. 579). N. M. P.

Rodhe, Edvard Herman, Biskop i Göteborgs Stift, f. i Skaane 1845, »Filosofie Dr.« ved Lunds Universitet 1871, »Teologie Kand.« 1877, s. A. Domkirkeadjunkt i Lund, Spr. i Karlshamn 1879, i Norrköping 1884, Hofprædikant 1886, Biskop i Göteborgs Stift 1888; promoveret til Dr. theol. i Upsala ved 300-Aarsfesten for K.mødet i Upsala 1893; Medlem af Rigsdagens 2. Kammer 1892 f., af 1. Kammer 1894—1901, af Göteborgs Højskoles øverste Styrelse, to Gange indstillet som Nr. 1 ved Bispevalg til andre Stifter. R. har udgivet en Række Skrifter, fornemlig Taler og Prædikener, og kan i kirkl. Henseende betegnes som moderat Repræsentant for den navnlig i Vest- og Syd-Sverige udbredte Retning, som plejer at benævnes efter Schartau. Som denne Retnings mest fremskudte Repræsentant har han i sin Virksomhed navnlig bekæmpet Individualisme og Subjektivisme i det k.organisatoriske og kultiske Reformarbejde. H. H.

Rodokos, en jødisk Forræder (2 Mak. 13, 21). **Rodriguez**. 1) **Alfonso R.**, den hellige, f. 25. Juli 1531 i Segovia, d. 28. Okt. 1617. R. var oprindelig Købmand; 1564 mistede han sin Hustru, Børn og Moder, siden da ofrede han sig helt som Bodsgører. 1571 optoges han i Valencia som Lægbroder i Jesu Selskab og kom s. A. til det nye Kollegium i Palma paa Majorca, hvor han vandt Anseelse som et Mønster paa en lydig og askesevrig Jesuit. Leo XII beattificerede ham 1825, Leo XIII kanoniserede ham 1888. Hans Arbejder, *Obras espirituales*, I—III, udgaves 1885 f. i Barcelona. — 2) **Alfonso R.**, Jesuit, f. 1537 i Valladolid, indtraadte i Ordenen 1557, virkede efterhaanden som Lærer, Novitsemester og Rector forskellige Steder og døde Febr. 1616. R. skrev en *Esercicio de perfection y virtudes cristianas*, I—III, Sevilla 1609. Dette »udødelige« Værk foreligger i en Masse Udgaver paa forskellige Sprog og bruges stadig i moderne, jesuitiske Kredse. — 3) **Sanchez de Arevalo R.**, se Arevalo (I, 137).

Rodulf (Rudolf). 1) R., Olaf den helliges Hirdbiskop, hørte til de Missionærer, denne Konge havde medbragt fra England. Rimelig-

vis er han identisk med den Biskop R., som samme Konge senere sendte til Island, og som skal have opholdt sig dér i 19 Aar med Sæde paa Gaarden Bø i Borgarfjorden. — 2) R., Biskop paa Orknøerne i 2. Halvdel af 11. Aarh., blev indviet af Ærkebispnen af York, rimeligvis som Modbiskop til den Biskop Thorolf, som ifølge Adam af Bremen blev indviet af Adalbert af Bremen o. 1050. Forholdet med deres Indvielse er dog uklart, og ingen af dem har faaet Plads i Biskoplisterne. — 3) R., en yngre Biskop, ligeledes indviet af Ærkebiskoppen af York, nævnes i første Halvdel af 12. Aarh. samtidig med Bispe-rækkernes og Orkneyingasagas første Biskop, Villjalm. A. B.

Roe, Biskop paa Færøerne, blev indviet 1162; hans Dødsaar er ukendt. Han var Broder til Sverre Sigurdsons Stedfar, Unaas, og var den, som sørgede for Sverres gejstlige Opdragelse og viede ham til Præst. A. B.

Röell, Hermann Alexander, tysk prot. Teolog, f. i Grevskabet Mark 1653, d. 12. Juli 1718, blev først Præst i Pfalz, senere i Holland, derpaa Prof. theol. i Franeker 1686, i Utrecht 1704. R. var paavirket af Cartesius og Coccejus, men en selvstændig Aand, som kom i Kollision med de ortodokse Teologer, navnlig med Vitringa. Hans Maal var at bringe Fornuft og Aabenbaring i Samklang, men adskillige var ængstelige for hans Forsøg i saa Henseende, og navnlig vakte det Opsigt, da han hævdede, at Kristus kun ugentlig var avlet af Faderen, og at selve Betegnelserne Fader og Søn kun maatte tages ugentlig. Ogsaa paa andre Omraader satte han nye Tanker i Omløb, og tilsidst erklærede forskellige hollandske Synoder ham for Kætter. Regeringen støttede ham imidlertid, og han forblev uantastet i sit Embede. Han har skrevet forskellige dogmatiske og eksegetiske Værker. A. Th. J.

Rogate (lat.: »beder«) kaldes fra gammel Tid 5. Søndag efter Paaske (*dominica ante litanias*), der indleder Bods- og Bedungen (Rogationsugen) med de 3 Bods-Gangdage inden Himmelfartsdagen. Efter Messens Introitus kaldes Søndagen ogsaa *vocem jucunditatis* (jvfr. Jes. 48, 20).

Rogatianere, et mæglende Parti blandt Donatisterne (opkaldt efter Biskop Rogatus af Cartena). Det opkom o. 370; R. vendte sig imod de strengeste Donatister og navnlig de berygtede *Circumcelliones* (I, 669).

Rogationer, se Processioner (S. 602). Rogationsmessen (*Eaquadat*) maa kun bruges saa vel paa den store Litanidag (25. April), som paa de smaa »Gangdage, hvis Processionen finder Sted; den fejres uden Gloria og Credo; den liturgiske Farve er violet.

Rogberg, Carl Georg, sv. Præst og Prof., f. i Vexjö 6. Aug. 1789, Stud. i Upsala 1807, mag. phil. 1815, ordineret og Docent ved Præsteseminariet s. A., Seminariepræfekt og Præst ved Trefoldigheds-Menigheden i Upsala 1823, fik 1827 Titel af Prof., blev Medlem af Bibelkommissionen 1828, Dr. theol. 1830, Prof. i Pastoralteol. med gamle Upsala Menighed som Præbende 1831, d. i Upsala 28. Jan. 1834. Efter hans Død udkom hans Prædikener (I—II, 1835, 2. Opl. 1838—39) og hans Skriftealer (1839). Sammen med J. A. Winbom udgav han »Ecklesiastik Tidskrift« 1825—31. R. har ind-

lagt sig stor Fortjeneste af Præsteuddannelsen og var i sin Tid højt skattet som Prædikant, nærmest af samme Retning som C. P. Hagberg (II, 324), skønt af dybere kr. Aand end denne, en af Repræsentanterne for Overgangen fra den Lehnbergske Veltalenhed til positiv, kr. Dydbede. O. A.

Rogel, Anna, finsk Ekstatiker, f. 1751 paa Rogels Gaard i Merikarvia (Sastmola) Sogn ved Bjørneborg, d. 6. Juni 1784. Under en langvarig Sygdom begyndte hun i Julen 1770 i halvt bevidstløs, søvnliggende Tilstand at »prædike«, revsende og formanende, og dette gentog sig med kortere og længere Mellemrum Resten af hendes Liv. Sagen vakte alm. Opsigt, og Almuen, som ansaa R. for noget nær en Helgen, samlede i store Skarer for at lytte til hendes Prædikener. I bevidst Tilstand dikterede hun ogsaa Breve om aandelige Emner. Trods det sygelige i selve Fænomenet var Indholdet af R.s Prædikener for det meste sundt, men en Heldning til Herrnhutismen, og den Vækkelse, der knyttede sig til hendes Virksomhed, bevarede kirkl. Karakter. Saadanne ekstatiske Fænomener som Syner, Aabenbaringer og Prædikesyge var, navnlig hos Kvinder, meget alm. i de rel. Bevægelser, der opstod i S. V. Finland i Slutn. af det 18. Aarh., særlig i Vækkelsesperioderne 1756—58 og 1770—77 (Lisa Eriksdotter i Nykyrka, Anna Lagerblad i Siikais og Bjørneborg m. fl.). Hvor levende R.s Minde bevarede i hendes Hjemstavn viste sig, da Almuen 1870 rejste en Mindesten paa hendes Grav. J. G.

Roger (Ruggiero). **R. I** (d. 1101), Søn af Tancred fra Hauteville, fulgte 1054 sin ældre Broder Robert Guiscard (s. d.) til Italien; han gjorde sig navnlig berømt ved at fravriste Saracenerne Sicilien og belenedes af Broderen som Greve med Øen. Efter Roberts Død 1085 var han Hoved for Normannervældet i Syditalien. Urban II stod i nøje Forbindelse med ham og tildelte ham ved en Bulle (1098) store Rettigheder over Siciliens K. — **R. II** (f. 1098, d. 1154) blev 1130 anerkendt af Pave Anaclet II som Konge af Sicilien og kronet ved Juletid i Palermo. Anaclets Modparter, Pave Innocents II og Kejser Lothar, besatte derfor 1137 det normanniske Syditalien, men da Lothar atter var borte, tilbageerobrede R. det tabte, tog Innocents til Fange (1139) og tvang ham til at belene sig med Sicilien, Puglien og Capua som Konge; siden erobrede han ogsaa Napoli, Dele af Nordafrika (navnlig Tripolis) og Korfu, og blev den egentlige Grundlægger af Kongeriget Begge Sicilier, der allerede under hans Styrelse blev en Kulturmagt af Rang. Den Dag i Dag findes paa Sicilien bevaret en Række storartede Kirkebygninger, smykkede med herlige Mosaiker i bysantinsk Stil, der minder om hans Virken og Tid (J. L. Heiberg, Italien, S. 237—303). J. O. A.

Roger Bacon, se I, 197.

Rogers, John, og **Rogersians**, se Ranters, S. 694.

Roglim, Gileaditen Barsillai's Hjemstavn, sandsynligvis i det nordlige Gilead, men ubekendt (2 Sam. 17, 27; 19, 31). L. G.

Rognon, Louis, f. 4. Febr. 1826, d. 15. April 1869, fransk prot. Præst; kom 1850 til Paris som Kapellan hos Vermeil, 1861 blev han fast Præst i Paris. Hans glimrende Veltalenhed

skaffede ham stor Menighed trods hans dogmatiske Stivhed; Calvin var ham et og alt. Modstander af Frikirketankerne. Har udgivet et Bind »Mélanges« og et (posthumt) Bind Prædikener. V. L. P.

Roh, Peter, Jesuit, f. 1811 i Canton Wallis af Bønderforældre, hans Modersmaal var fransk; tysk lærte han først i sit 13. Aar; sin Uddannelse fik han af Jesuiter; optoges 1829 i deres Orden og blev præsteviet 1840. Fra 1842 var han Prof. i Dogmatik, først i Freiburg, senere i Luzern. 1848 maatte han paa Grund af Fjendtlighederne mod Jesuiterne hyppig skifte Opholdssted, men fik fra 1850 anvist Missionsvirksomhed i Tyskland, da han besad ypperlige Gaver som Taler. Stadig slagfærdig i Polemiken og opsigtsvækkende ved sin drastiske og livlige Foretagsmaade gennemrejste han alle Egne af Tyskland; kom ogsaa i Vinteren 1862—63 til Kbhvn. og samlede store Skarer af Tilhørere overalt, hvor han kom hen. Han døde pludselig i Bonn 17. Maj 1872, efter at han samme Dag havde celebreret Messen. Hans omflakkende Virksomhed afstedkom frodig Polemik mod Jesuiterne. I den Anledning afgav han 1852 i Frankfurt a. M. fra Prædikestolen den Erklæring, at 1) hvis nogen kunde forelægge det juridiske Fakultet i Heidelberg eller Bonn en af en Jesuit forfattet Bøg, hvori Sætningen »Hensigten helliger Midlet« indeholdes, vilde han efter Fakultetets Votum udbetale Finderen 1000 Gylden; men 2) den, der uden saadan Paa-visning gentog Beskyldningen mod Jesuiterne for denne Lære, var en æreløs Bagvasker. Denne Humbug fremkaldte en ny Række Flyveskrifter, som R. delvis besvarede i en Piece »Das alte Lied, Der Zweck heiligt die Mittel, im Texte verbessert und auf eine neue Melodie gesetzt«, 1869 (3. Opl. 1894). A. J.

Rohan, Louis de, Kardinal, Ærkebiskop af Strassburg, f. 27. Sept. 1734 i en gl., højadelig, rig og anset Æt, blev som Følge deraf i en ung Alder Ærkebiskop, Grand-aumônier i Frankrig og 1761 Medlem af Akademiet. Han omgav sig med fyrstelig Pragt, men glemte ikke derover sine literære Interesser eller ærgerrige Planer. Louis XV sendte ham som Gesandt til Wien; her fortsatte han sine yppige Fester og hele sin mondæne Færd og paadrog sig derved Kejserinde Maria Theresias Unaade. R. hævnedes sig ved bidende Spot over Kejserinden, men forbitrede derved ogsaa Datteren Maria Antoinette. Saasnart derfor Louis XVI var kommet paa Tronen, blev R. kaldt hjem og fik Hoffets Ugunst at mærke. I Forvejen havde han opnaaet Kardinalværdigheden. Al hans Higen og Stræben gik nu ud paa at vinde den unge Dronning, men derved blev han fanget i Eventyreren Cagliostro's og den forfægtelige Grevinde de la Motte's Garn. Ved sin ufattelige Lettroenhed og grænseløse Ærgerrighed og Forfængelighed kompromitteredes han alvorligt i den modbydelige Bedragerisag om det saakaldte »Dronningens Halsbaand«. Da Forbrydelsen blev opdaget, blev han paa Mariæ Himmelfartsfest, 15. Aug. 1785, i fuld kirkelig Skrud, lige i det Øjeblik han skulde læse Messe, paa Kongens Befaling arresteret og sat i Bastillen. Hans Sag blev efter hans Begæring ført for Parlamentets Domstol; efter 6 Maaneders skandaløs Retsfor-

handling frikendtes R. fuldstændig; men Kongen afsatte ham som Almisseeuddeleger og forviste ham, først til et Abbedi i Auvergne, senere til hans Stift. — 1789 mødte han som Deputeret i Nationalforsamlingen, men skuffede de Forventninger, som Kongedømmets Fjender havde næret til ham. 1791 anklagedes han for at støtte Kontrarevolutionen ved Rhinen. Han trak sig derfor tilbage til de i Tyskland liggende Dele af sit Bispedømmé, hvor han da som Rigsfyrste var unddraget enhver Forfølgelse. Efter den Tid levede han i Stilhed og roses for Gavnildhed og for den Understøttelse, han ydede adskillige Lærde. Som Følge af Konkordatet nedlagde han 1801 sit Embede som Ærkebiskop. D. 16. Febr. 1803 i Ettenheim. A. J.

Rohault de Fleury, Charles, fr. Forfatter af anset adelig Familie, f. 1801, d. 1875 i Paris, kastede sig i sine senere Aar, efter at have udgivet en Række forskelligartede Skrifter, navnlig af industriel Art, over arkæologiske og kunsthist. Studier til Belysning af den romskat. Liturgi og Helgenkultus. Frugten heraf var en Række pragtfuldt udstyrede Plancher værker i 4to, delvis udgivne efter hans Død: *L'évangile, études iconograph. et archéol.* I—II, 1874; *La sainte Vierge* I—II, 1878; *Les Saints et la Messe et leurs monuments* I—X, 1883—1900 (fuldført af G. R. de F., som ogsaa har udgivet *La Messe* I—VIII, 1882—8).

Rohga, en Mand af Asers Stamme (1 Kron. 7, 34). L. G.

Rohling, August, østerr. teol. Prof. og Kanonikus, f. 15. Febr. 1839 i Westfalen, 1876 ansat i Prag, bekendt som Antisemit. Han skrev »Der Talmudjude« (6. Opl. 1877), et Plagiat af den talmudfjendtlige Lit.s Hovedværk, Eisenmengers »Entdecktes Judenthum« I—II (1700). Ved sine grundløse Beskyldninger mod Jødernes Blodritus fremkaldte han en Polemik, hvori navnlig Fr. Delitzsch (»R.s Talmudjude«, 1881, »Was Dr. Aug. R. beschworn hat u. beschwören will«, 1883, »Schackmatt den Blutlignern R. & Justus«, 1883, »Neueste Traumgesichte des antisemit. Propheten«, 1883) deltog, medens R. fortsatte med »Fr. Delitzsch u. die Judenfrage«, 1881, »Meine Antworten an die Rabbiner oder Fünf Briefe über den Talmudismus u. das Blut-Ritual des Juden«, 1883, »Die Polemik u. das Menschenopfer des Rabbinismus«, 1883, »Die Judenfrage u. die öffentl. Meinung« (Strack: »Das Blut im Glauben u. Aberglauben der Menschheit«, München 1900, S. 109 f.). A. S. P.

Rohmann, Jørgen Lindegaard, dsk. Præst, f. 1797 i Svendborg, hvor Faderen var Skomager, var 1808—1820 ansat paa Byens Posthus, tog 1817 dansk juridisk Eksamen, blev 1820 Stud., 1825 teol. Kandidat, 1828 Spr. for Tønning og Træden Menigheder og 1838 for Rønninge og Rolsted paa Fyn, hvor han døde 1860. — Allerede som Stud. havde R. vundet Universitetets Guldmedalje. Siden syslede han bestandig med Historien, især Danmarks Kirke- og Kulturhistorie. For Trykkefrihedsselskabet skrev han 1836 »Historisk Fremstilling af Reformationens Indførelse i Danmark«, og han har leveret mange Bidrag til forskellige Tidsskrifter; en Del af disse udkom 1844 samlede under Titlen: »Skildringer af den danske Historie«. — Januar 1847—55 udgav han »Skildringer af

den nyeste Historie efter Julirevolutionen«, 6 Bind. — Af kirkel. Arbejder kan mærkes en Afhdl. om »Bibellæsningsens Væsen«, en Overs. af Rosenmüllers »Medgift for hele Livet, til den kristelige Ungdom paa Konfirmationsdagen« og »Dansk homiletisk Magasin«. — 1841 udgav han »Almuevennen, en Læsebog til Nytte og Fornøjelse for Menigmand«. L. K.

Rohn, Anton Christopher, tysk Præst i Danmark, f. i Wilster 26. Dec. 1696. Efter at han fra 1722 af havde været ansat i forskellige Præsteembeder i Holsten, blev han 1729 2. Diakon ved Petri Kirke i Kbhvn, 1731 øverste Diakon, 1746 Spr. og fik 1736 Titel af Konsistorialraad. I de 38 Aar, hvori han havde sin Præstegerning her, faldt flere for Menigheden betydningsfulde Mærkedage. 1728 brændte Kirken, 1731 blev den indviet paany og 1756 fik Taarnet sit skønne Spir. Han nedlagde sit Embede 1766 og udgav 1768: »Denkmal der Liebe in einigen Predigten«, et Mindeskrift om sin Præstegerning. Han døde 12. Maj 1774. I sine senere Aar stod han i nær Forbindelse med Brødersocietetet i København. (Dsk biogr. Lexik. XIV). S. M. G.

Rohrbacher, René François, Abbé, romskat. K.historiker, f. 1789, d. 1856 i Paris. Han har udg. en bindstærk K.historie, »Histoire universelle de l'église catholique« (1842—49), et lidet kritisk Værk, der navnlig har sit ultramontane Synspunkt at takke for sine mange Oplag. Det er overs. baade paa Tysk (af Fr. Hülkamp, 24 Bd., 1860—98) og Italiensk og lidt fortsat af P. Balan (se I, 203). S. A. B.

Rohtlieb, Johannes, tysk Præst i Stockholm, f. i Hamburg 17. Dec. 1807, studerede først i Halle (paavirket særlig af Tholuck), derefter i Greifswald, blev 1833 ansat som Præst ved den tysk-hollandske Menighed i Stockholm. 1839 blev han tysk Spr. ved St. Gertrud, hvor han forblev til sin Død, 12. April 1881. R. indtog en fremskudt Plads mellem Hovedstadens Præster baade som Prædikant og som Lærer for Konfirmander. Han var den første Præst i Stockholm, som holdt offentlige Bibellæsninger om Hverdagen. 1859—60 udkom hans fuldstændige Postil i 3 Bd. Som Lærer for Konfirmander har han haft stor Indflydelse ogsaa udenfor sin Menighed, ligesom han har vist stor Interesse for den kirkel. Udvikling i sit nye Hjemland. Han var saaledes en af Stifterne af Diakonissstiftelsen i Stockholm og har baade som Medlem af det sv. Bibelselskab og som Representant for det engelske virket meget nidkært for Biblens Udbredelse i Landet. Hans teol. Standpunkt var, trods stærk Paavirkning af »Vækkelsesteologien«, til en vis Grad liberal. J. S.

Roket, se Præsteklæder, S. 639.

Rokyczana, Johan, en af Lederne af de böhmiske Calixtinere (I, 446), bekendt som lærd og begejstrede Taler, kom i Jan. 1433 sammen med Prokop den store (II, 498) til Stede paa Baselerkonciliet, hvis Fædre de imporede ved deres trodsige Holdning. Konciliet indgik paa de saakaldte Kompaktater (I, 230), men den lovede Tilslutning til Romerkn blev kun i ringe Maal opfyldt. R. blev 1436 valgt til Calixtinernes Ærkebiskop i Prag. Som saadan sluttede han sig til Georg Podjebrad, der

støttede Utraquisterne og hindrede Rom og Pragerdomkapitlet i at fordrive R.; til Gengæld arbejdede R. ivrigt for Georg Podjebrads Kongevalg 1458. R. døde 1473 efter forgæves at have forsøgt at gøre Ende paa Striden mellem Taboriter og Calixtinere.

Roland, se Rolland; Magister Rolandus, se Alexander III (I, 51).

Roll, Karl Jakob, norsk Præst, f. i Trondhjem 1829. Efter nogle Aars Præstevirksomhed i Tromsø og Trondhjems Stifter, var han 1872—78 Forstander for Missionsskolen i Stavanger og var siden Præst i Kristiania til sin Død 1887. Han nød Anseelse som en særlig samvittighedsfuld og karakterfast Præst, streng mod sig selv og andre, og tilhørte den strengt konservative Retning, som i 70—80aarenes Liberalisme saa en Fare for Krdmmen. I 1883 deltog han i »Opraabet til Krd.s Venner« og var Forfatter af Opraabet Nr. 2 om »Den politiske Situation og de Kristne«. Et efterladt Skrift om »Pavekirkens Hist.« udkom efter hans Død. (Halvorsens Forf.-Lexik.). A. B.

Rolland en Camisardprofet, hvis egentlige Navn er Pierre Laporte, f. 3. Jan. 1680, d. 14. April 1704, blev efter Séguier Camisardernes Fører 1702; efter flere heldige Kampe blev han overrumplet ved Forræderi og dræbt ved Castelnau; hans Lig slæbtes gennem Nîmes's Gader i 5 Bispers Paasyn. V. L. P.

Rom (det oldkirkelige; iøvrigt se Art. Pave, III, 506, og Romerkirke). Længe før der endnu var en kr. Menighed i R., var der en talrig jødisk Menighed (se Diaspora I, 633 f.). Sandsynligvis har Krdmmen i R., som næsten overalt, vundet sine første Tilhængere indenfor denne jødiske Kreds. Men den fjendtlige Holdning, som Flertallet af Jøderne indtog overfor Krdm., gav efterhaanden den rom. Menighed en overvejende hedningekristl. Karakter (jvfr. Art. Romerbrevet). Til at begynde med tilhørte Menigheden socialt set overvejende de lavere Samfundslag, men allerede under Domitian talte den i sin Midte baade Mænd og Kvinder fra de fornemste Kredse. Allerede paa Neros Tid var den efter Tacitus's Beretning meget talrig; o. 250 beløb de Krs. Tal sig til mindst 30,000, betjent af en Klerus paa 155 Personer (deriblandt 46 Presbytere). Fra dette Tidspunkt er Væksten sikkert gaaet endnu hurtigere for sig. Mest modstandskraftig overfor Krdmmen var det gl. rom. Aristokrati. — R.s Betydning som Verdens Hovedstad og Peters og Paulus's Virksomhed og Martyrød i R. maatte hurtigt give den rom. Menighed en særlig fremragende Stilling. Om Grunden hertil og om hele den Udvikling, der efterhaanden gav den rom. Biskop en enestaaende Betydning i K.n, se Art. Pave, hvor ogsaa Usikkerheden af den ældste rom. Overlevering m. H. til Menighedens Styrelse er omtalt (historisk vides intet om Peters »Episkopate«, ligesom de usikre rom. Bispelister er ude af Stand til at underbygge »den apostolske Succession«).

Saa godt som alle aandelige Bevægelser, der kom frem rundt om i K.n, selv i dennes fjerneste Egne, søgte ogsaa at gøre sig gældende i R. Da det Mærke, som paa Grund af manglende hist. Kilder skjuler den rom. Menigheds Udvikling i første Halvdel af 2. Aarh. for vort

Blik, begynder at svinde, ser vi derfor en Række aandelige Stormænd optræde kortere eller længere Tid i Hovedstaden for at vinde Tilhængere for deres Tanker. O. 150 virker saaledes i Rom omtrent samtidig Mænd som Valentinus og Markion. Men ikke blot Førere for de indbyrdes saa vidt forskellige gnostiske Retninger søger til Rom, — det samme gør de kr. Apologeter. De betydeligste blandt disse er nemlig, lige saa lidt som de gnostiske Lærere, indfødte Romere. Mænd som Justinus Martyr, Tatian og Rhodon stammer alle fra Østen. Og i deres Forfattervirksomhed benytter de det gr. Sprog. Dette hænger sammen med, at det lat. Sprog endnu ikke paa det Tidspunkt var blevet herskende i den rom. Menighed. Biskop Viktor (189—199) nævnes som den første kr. Forf., der har benyttet det lat. Sprog. Dog blev det nordafrikanske K.lærere, der kom til at yde de mest betydningsfulde Bidrag til Dannelse af et lat. K.sprog. Først o. 250 er det lat. Element i den rom. Menighed blevet det dominerende. — Et Indblik i aandelige Bevægelser af anden Art end de ovenfor nævnte gnostiske og apologetiske faar vi gennem Hermas's Hyrde (se II, 410). Hermas optræder som en Profet, der revser Menighedens voksende Verdsliggørelse, men han forjætter i Kraft af en særegen Aabenbaring, at Gud endnu engang giver Frist til Bod. Spørgsmaalet om, hvorvidt Bod var mulig, naar man efter Daaben faldt i svære Synder, fremkaldte forøvrigt i det følgende Aarh. stærke Stridigheder indenfor den rom. Menighed (se Hippolytos og Novatian).

I alle Datidens kirkel. Stridigheder, baade af teoretisk og praktisk Art, blev den Holdning, som den rom. Menighed og dens Ledere indtog, af afgørende Betydning. I Slutningen af 2. Aarh. og Begyndelsen af 3. søgte Montanismen (S. 281; jvfr. Gajus, II, 157) at vinde Anerkendelse i R. Kort efter træffer vi Monarkianismens Repræsentanter dér (se Tre-nighed). Af Lærestridigheder i 3. Aarh., i hvilke den rom. Biskop greb ind, kan endnu nævnes den sabellianske Strid (se Sabellios og Dionysios af Rom I, 644). Blandt kirkel. Kampe om mere praktiske Spørgsmaal maa fremhæves Paaskestriden (S. 463) og Striden om Kætterdaabens (II, 889) Gyldighed. Ved begge disse Lejligheder optraadte de dalevende rom. Biskopper endog med en Myndighed, som grænsede til Overmod, hvorfor de ogsaa mødte en Del Modsigelse. Den rom. Menighed havde ogsaa en ikke ringe Betydning for Samlingen af de nytestl. Skrifter. Især maa der mindes om et Aktstykke som Muratoris Kanon (S. 308) og om den langt senere Synode i Rom 382 under Damasus (se iøvrigt Kanon, nytestl., II, 907 f.). Denne Biskops Indskrifter i Katakomberne vidner iøvrigt, ved deres Usikkerhed m. H. til Viden om Romermenighedens ældre Hist., om, hvilken Arkiv-ødelæggelse Diocletians Forfølgelse havde medført. Medens Litteraturen (saaledes ikke mindst de upaalidelige *Gesta* om rom. Martyrer) derfor paa mange Punkter lader os i Stikken m. H. til R.s oldkr. Hist., har Udgravningerne i de rom. Katakomber givet os mange værdifulde Indblik i Menighedens indre Liv (se II, 739 f.).

Jo længere vi kommer frem i Tiden, desto mere falder den rom. Menigheds Hist. sammen med de rom. Biskoppers Hist. Naar en fremragende Mand beklæder Bispestolen, griber R. paa afgørende Maade ind i Udviklingen. Men det er yderst sjældent, at den rom. Menighed gør sig gældende gennem andre Repræsentanter. Vil man nøjere følge de forskellige Stadier i den rom. Menigheds Udviklingshist., kan henvises til Artiklerne om Pius (o. 140—155), Soter (166—174), Viktor (189—199), Calixt I (217—222), Cornelius (251—253), Stephanus I (254—257), Dionysios (259—268), Silvester I (314—335), Julius I (337—352), Damasus I (366—384), Innocents I (401[?]-417), Leo I (440—461). (Langen, *Gesch. der röm. K.*, Bonn 1881; Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den drei ersten Jahrh.*, 2. Aufl. II, S. 204—215.) F. T.

Romaine, William, eng. Præst, f. i Hartlepool 1714, Søn af en Hugenot, der ved Nantes-Edikts Ophævelse var flygtet til England og havde sluttet sig til den eng. K. I Oxford gjorde R. sig bemærket ved sin Flid, og som Kapellan paa Landet fortsatte han sine Studier og erhvervede sig gode teol. Kundskaber. Tidlig var han bleven tiltrukket af J. Wesley, men 1755 valgte han Whitefields calvinistiske Retning. Fra 1748 var han Præst i London, men som den første og i mange Aar den eneste Repræsentant for det evang. Parti i Hovedstaden virkede han længe under megen Modstand. Siden Stuarternes Tid bestod der i den eng. K. visse *lectureships*, d. e. Legater til Afholdelse af Foredrag i Kirkerne paa Søndage (de er ophævede i Slutn. af 19. Aarh.). Menigheden kunde til Foredragsholder vælge en hvilken som helst Præst af Statsk.n, som Biskoppen vilde give Tilladelsen. Det evang. Parti benyttede sig deraf og vandt ad den Vej Indgang mange Steder. Saaledes virkede R. ogsaa meget som Foredragsholder, og det er hans k.hist. Betydning, at han samlede den første Kreds af Evangeliske i London, idet R. Cecil og J. Newton (se S. 365) først blev Præster d. 1780 og Th. Scott (se d. Art.) 1785; endnu senere dannedes den saakaldte Clapham Sekt (I, 514). R.s mest bekendte Skrifter er Trilogien *The Life of Faith*, 1763, *The Walk of Faith*, 1771, *The Triumph of Faith*, 1795, der dog kun er Variationer over det samme Tema. Han døde 1795 (*Works and Life of W. R.*, by W. B. Cadogan, I—VIII, 1809). C. E. F.

Romanes, George John, engelsk Naturforsker og Religionsfilosof, f. 20. Maj 1848 i Kingston i Canada, hvor hans Fader, en presbyteriansk Præst af skotsk Afstamning, var Prof. i Græsk ved Universitetet; men allerede s. A. kom R. til London, hvor Faderen, der var bleven fornuende, bosatte sig. Fra 1867 studerede han i Cambridge, sluttede sig til Statsk.n og dyrkede en Tid Teol., men opgav Tanken om at blive Præst og kastede sig over Fysiologien og dermed beslægtede Videnskaber. 1879—90 boede han i London, derpaa i Oxford, hvor han blev Medlem af Christ Church. Ved sin første Artikel i »Nature« tiltrak han sig Darwins Opmærksomhed, og under stadigst Samarbejde med ham skrev han en Række geniale Værker: »Animal Intelligence«, 1882; »Mental Evolution

in Animals«, 1883; »Mental Evolution in Man« 1888; »Darwin and after Darwin«, 1892—4; »An Examination of Weismannism«, 1893. Trods en svær Sygdom arbejdede han til det sidste og saa mandigt sin tidlige Død i Møde; 23. Maj 1894 gik han bort. Faa Aar før sin Død indstiftede han »The Romanes Lectures«, der hvert Aar skal holdes i Oxford af en anset Videnskabsmand. R.s prisbelønnede Skrift »Essay on Christian Prayer and General Laws« (1874) forsvarede den kr. Tro; men de følgende Aar fjernede ham fra denne, og »A Candid Examination of Theism« (1878) angiver det negative Standpunkt, han derefter indtog i 25 Aar. Han tumlede dog stadig i sit Sind med de rel. Grundproblemer om den første Aarsag, om Teleologi i Naturen o. lign. I en Afhndl. i »Nineteenth Century« 1882 kritiserede han Materialismen, i en anden, »Mind and Motion«, 1885 (posthumt udg. 1895), heldelede han til Monismen, i en tredje i »Contemporary Review« 1886 synes han at gribe efter Gudstanken, men 2 Artikler fra de følgende Aar om Naturvidenskabens Indflydelse paa Religionen (»Thoughts on Religion«, S. 37—88) mundede ud i en haabøls Skepticisme. Men i sin sidste Levetid arbejdede han paa en Bog, der skulde udkomme anonymt, »A Candid Examination of Religion by Methaphysicuse«, hvori han vilde forsvare ikke blot Teismen, men den kr. Tro. Hans fragmentariske Udkast, udgivet af Ch. Gore, (»Thoughts on Religion«, S. 89 f.), fastholder den rene Agnosticisme (I, 37) som Udtryk for den fornuftbegrundede Uvidenhed om alt, hvad der ligger udenfor Sanserfaringen, men afviser den urene, der benægter Tilværelsen af alt, hvad der ikke kan erkendes ad Fornuftens Vej. Der er ingen Konflikt mellem Religionen og Naturvidenskab: for en logisk Teisme er der ingen Forskel mellem »naturlig« og »overnaturlig«, da Aarsagsforholdet er Guds Viljes Virken; heller ikke for den rene Agnosticisme bestaar der en saadan Forskel, men kun en Forskel mellem det, der kan forklares, og det, der ikke kan det. Naturvidenskabens omstyrter Overtroen, men ikke Troen; Krdmmen appellerer ikke til Forstanden, men til Personlighedens rel. og moralske Evner. Den er Kærlighedens Religion, der faar Mennesker til at tro paa Kærlighedens Supremati og Guds uendelige Kærlighed. Der er ikke i Kristi Forkyndelse Lærdomme, som de fremadskridende Videnskaber har afkræftet. Den trinvis Udvikling i Aabenbaringen stemmer med Evolutions-teorien. Saaledes overvandt R. sine intellektuelle Vanskeligheder, og han døde som en Kristen. Ogsaa hans Breve og Digte giver Bidrag til Forstaelse af hans rel. Udvikling; posthumt udkom »Selections from the Poems of G. J. R. with Introduction by T. H. Warren«, 1896 (*Life and Letters of G. J. R.*, written and edited by his Wife, 1895; *Thoughts on Religion* by G. J. R., ed. by Ch. Gore, 1895; N. Teisen, G. J. R. i »For Kirke og Kultur«, 1896). C. E. F.

România (Rumænien), siden 1859 selvstændigt Fyrstendømme og fra 1881 Kongerige, falder hist. og geografisk i 3 Dele: Valakiet, Moldau og Dobrudscha. R.s Hist. begyndte, da Kejsers Trajan o. 101—06 undertvang Dacien mellem Donau og Karpaterne og i det nyvundne Land

bosatte rom. Kolonister, af hvis Blanding med den indfødte Befolkning Rumænerne fremgik. I 9. Aarh. antog Valakiet samtidig med Bulgarenne Krdmmen, medens Moldau først kristnedes i 11. Aarh. fra Ungarn, men begge Lande har kun haft ringe kirkehist. Betydning. For o. 100 Aar siden var de egentlige Rumæner en underkuet Bondestand, der dyrkede Adelens og Gejstlighedens Jorder (flere hundrede Klostre, der ejede o. $\frac{1}{3}$ af al Jorden), ikke engang Gejstligheden var rumænsk. Men nu har Befolkningen i R. et betydelig mere ensartet Præg. Det samlede Indbyggerantal sættes til o. 6 Mill., af hvilke henved $5\frac{1}{2}$ Mill. er gr.-kat. De rom.-kat. tæller o. 150,000, de evang. R. (overvejende tyske) o. 23,000; Tallet paa Jøder opgives til o. 270,000. Statistiken er dog ret usikker. Den herskende K. er den gr.-kat., med streng hierarkisk Ordning. I Spidsen staar R.s Primas, Ærkebiskoppen i Bukarest, og Ærkebiskoppen af Moldau i Jassy. Derefter følger Biskopper (Eparker), Protopoper og den lavere Klerus, hvis Uddannelse kun bestaar i Færdighed i at aflevere de foreskrevne kirkl. Formulærer; medens denne sidste faar sit Underhold af Menighederne eller ved Jordbrug, lønnes den højere Gejstlighed af Staten. Den rom.-kat. K. har to Biskopper, i Bukarest og Jassy, under hvilke Præsterne, der Størstedelen Ordensgejstlige, staar. De evang. Menigheder har med Undtagelse af den i Bukarest givet sig ind under Overkirkeaaedet i Berlin, hvorfra de modtager deres Præster, ligesom de modtager Understøttelser af preuss. Fonds og af Gustav Adolf Foreningen. Løvrigt forvalter de selv deres Anliggender; et K.forstanderskab er det udøvende Organ. Præsterne er forpligtet til aarlig at sende en udførlig Beretning til Overkirkeaaedet i Berlin. Hvert 2—3 Aar holdes en Præstekonferens. Menigheden i Bukarest dannedes allerede paa Ref.stiden af Indvandrere fra Siebenbürgen; den stod tidligere under sv. Beskyttelse, men nu under preuss. eller østerriksk.

A. S. B.

Romanos, den gr. K.s største Hymnedigter, om hvis Liv og Virken kun yderst lidt er bekendt. Efter Overleveringen i Basilios's Menologion (til 1. Oktbr.) stammede han fra Syrien, var først Diakon i Berytos, men kom derefter til Constantinopel, hvor han paa Kejser Anastasios's Tid (sandsynligvis Anastasios I 491—518) virkede ved Teotokoskirken. Juleaften skal Jomfru Maria have vist sig for ham i en Drøm og skænket ham Sangens Gave; han stod derefter op paa Ambonen og sang sin berømte Jule-Ps. Siden skal han have digtet over 1000 Ps. til Brug ved K.s Fester og til de Helliges Ære; navnlig bygger dog R.s Ps. paa bibelsk Stof, og en Mængde af hans Digte er Bods-Ps. Baade hvad Form og Indhold angaar vidner de om en fremragende Begavelse og inderlig Fromhed, der har bevaret saare meget af det ægte evang.; til Tider kan R. fortæbe sig i Dogmatik, men som Regel udmærker hans Digte sig ved Liv og Kraft; som andre af de gl. gr. Digtere bruger R. gerne den dramatiske Form, saa de omhandlede Personer veksler Ord. Med vældig Fantasi har han skildret Dommedag. R.s rel. Digtning, hvoraf kun faa Rester var tilbage, blev først 1876 delvis bekendt i Vesten ved Kard. Pitras »Analecta«, men navnlig har Krum-

bacher siden 1885 fremdraget et stort Materiale og kritisk søgt at fastslaa de oprindelige Tekster. -- Ved den Omdannelse, som skete med de gr. Ritualbøger i 9. Aarh., forsvandt saa godt som alt Hymnestof; enkelte Vers af R. holdt sig dog i Brug, men kun faa hele Ps. (f. E. Jule-Ps.en og det saakaldte Rekviem). R. staar som et Vidnesbyrd om, hvor højt det rel. Liv i den bysantinske K. kunde hæve sig, og hvis den ovennævnte Tidsangivelse er rigtig, bliver atter det 6. Aarh. den gr. Hymnedigtningens Storhedstid (Krumbacher, Gesch. der byzant. Litteratur² (1897), S. 663; Samme i »Sitzungsberichte der phil.-philos. Klasse der k. bayer. Akad. der Wissensch.« 1898, 1899, 1901, 1903, 1907).

J. O. A.

Romansk Stil, se Bygningskunst.

Romanti-esser, en Levit af Hermons Sønner (1 Krøn. 25, 4. 31).

L. G.

Romantisk Skole kaldes den Aandsstrømning, der ved Beg. af 19. Aarh. fremstaar i Tyskland i stærk Modsetning til det foregaaende Aarh.s fade og nøgterne Forstandsretning og stive antik-klassiske Former. Rousseau havde kraftig fremhævet Føleleslivets Betydning; den store Revolutions samfundsrystende Begivenheder havde vakt Folkeanden og ført fra den ensidige Betonning af Individets Ret tilbage til Fremhæven af Samfundslivets Betydning. Mange Momenter bidrager til at fremkalde det store Omsving i Aandslivet paa hin Tid; men skal et bestemt Udgangspunkt angives, maa der peges paa den Kreds af højtbegavede Videnskabsmænd og Digtere, der i Jena samlede sig om Brøderne Schlegel og havde deres Organ i disses Tidskrift »Athenæum«. De havde udbredt Kendskabet til de romanske Nationers klassiske Digtere (Dante, Tasso, Calderon, Cervantes) og paapeget Skønheden i den middelalderlige Digtning (»Mondbeglänzte Zaubernacht, die den Sinn gefangen hält, wundervolle Märchenwelt, steig auf in der alten Pracht«); saaledes Tieck, efter hvis »Romantische Dichtungen« 1799 Skolen tog Navn. Hertil kom nu Schellings og Steffens' Naturfilosofi, som udsædte yderligere til den skarpeste Modsetning til den foregaaende Tids Nyttemoral og platte Rationalisme. Denne forfulgtes og latterliggjordes paa alle dens Omraader (jvfr. Tiecks »Zerbino«). Fra den tørre Prosa skulde Poesien føres ind i Livet: at forkynde og fremstille Enheden af Liv og Poesi blev den bærende Tanke for den nye Tids Mænd. Intet Under derfor, at man vendte sin Kærlighed mod Middelalderen med dens Folkedigtning, Ridderliv og hemmelighedsfulde Sagn; det fik glædelig Indflydelse paa Digtningen; men den udsvævende Fantasi viste derved ogsaa snart sine Skyggesider, og Modsætningen til den tidligere Tids Snerpethed udartede undertiden til sædelig Letfærdighed (Fr. Schlegels »Lucinde«), ligesom man oftere tog Afstand fra Protestantismens Adspiltheth og følte sig tryggere i den kat. K.s Skød. Den romantiske Skoles Udskejelser falder let i Øjnene, men derover maa ikke glemmes, at den har været et kraftigt Ferment til det kirkl. Livs Genopvaagnen, ligesom Videnskab og Kunst ved den har faaet stærke og frugtbare Impulser; det gælder saavel den hist. Videnskab, Literaturhist. n. og Sprogforskningen som Arkitektur og Malerkunst. A. J.

Romanus, Navn paa forskellige Helgener, hvis Liv er ret usikre. — 9. Aug. fejrer Romerk. en R., der var Gardesoldat og under Valerians Forfølgelse omvendtes af Diakonen Laurentius. Han fremstilles gerne som Ridder. — En Biskop R. i Rouen i 1. Halvdel af 7. Aarh. fremstilles med en Drage som Helgenattribut, fordi han sammen med to Forbrydere skal have uddyddet et saadant Uhyre. Lige til Revolutionen ejede i den Anledning Domkapitlet i Rouen Retten til at benaade en Morder paa Kr. Himmelfarts Dag. Den bekendte Ærkediakon Fulbert skrev 1080 hans Levned. R.s Helgendag angives forskellig (ofte 23. Okt.). J. O. A.

Romanus, Pave, blev i Efteraaret 897 valgt til den myrdede Stefan VI's Efterfølger. R. var den Gang Kardinalpræst ved S. Petri ad Vincula. Han beklædte kun Peters Stol i 4 Maaneder. J. O. A.

Romerbrevet, Paulus's Skrivelse til den kr. Menighed i Rom, affattet under den saakaldte 3. Missionsrejse, nærmere bestemt henimod Slutn. af Paulus's tremaanedlige Vinterophold i Akaja (Ap. G. 20, 3). Ifølge 15, 25f. er nemlig Apostlen i Færd med at rejse til Jerusalem for at overbringe en i Makedonien og Akaja samlet Kollekt, der aabenbart er den samme som den i 1 Kor. 16, 1—3 og 2 Kor. 8—9 omtalte, og hans Plan er saa derfra at rejse over Rom til Spanien (15, 28; jvfr. Ap. G. 19, 21). Ligeledes finder vi baade i Ap. G. 20, 4 og i Rom. 16, 21 Timotheos og Sosipater blandt Apostlens Omgivelser. Anbefalingen i 16, 1f. af »Diakonen« Føbe fra Kenkræ, der staar i Begreb med at rejse til Rom, lægger det nær at sætte Brevets Affattelse til Marts Maaned, til hvilken Tid Skibsfarten plejede at genoptages. Da Kenkræ var Korinths Havnestad, turde Anbefalingen af Føbe ogsaa gøre det sandsynligt, at Brevets Affattelsested har været Korinth, hvor man efter 1 Kor. 1, 14 vel ogsaa har at søge den Gajus, i hvis Hus Apostlen har skrevet vort Brev (16, 23).

Om Menighedens Opstaaen vides intet sikkert. At den ved R.s Affattelse allerede har bestaaet i nogen Tid, fremgaar af 1, 8—10 og 13, 11, og at den har omfattet baade Jøde- og Hedningekr., er klart udtalt i 11, 13 (sml. ogsaa 15, 8—12 og Hilsenerne i 16, 3f.). Derimod har det endnu ikke lykkedes Forskningen at naa til Samstemmighed angaaende Menighedsfler-tallets nationale Karakter. Unægtelig gør Indholdet af Brevets første, teoretiske eller didaktiske Hoveddel (1, 18—11, 36), hvori Apostlen udvikler det i 1, 16f. opstillede Tema, Indtryk af, at det her drejer sig om at hævde og begrunde Læren om Retfærdighed og Frelse af Tro overfor Indvendinger, som maatte gøre sig gældende ud fra jødisk Tankegang, og man føres derved nærmest til den Antagelse, at Romermenighedens overvejende Flertal har bestaaet af jødiskfødte Kr. Paa den anden Side synes Brevets Overskrift i 1, 5. 6 at pege i Retning af, at Lærerne i det store og hele har været Kr. af hedensk Byrd. Afgørelsen vil da maatte bero paa Forstaaelsen af det dér forekommende Udtryk *πάρτα τῶ ἔθνει* (sml. 16, 26), der i og for sig er tvetydigt (Folkeslag eller Hedninger), forsaavidt nemlig ogsaa Israel er et *ἔθνος* og saaledes ogsaa her, som i Mt.

28, 19 og Luk. 24, 47, kan være tænkt med Indbefattet. Tror man at maatte antage Fler-tallets hedningekr. Karakter, turde det vistnok i Betragtning af Indholdet være det naturlige at opfatte disse Hedningekr. som jødisk eller jødekr. paavirkede. Af Steder som 1, 8, 11f.; 6, 17; 15, 1. 14f.; 16, 17, 25 har man kun med Urette villet slutte, at Menigheden har været oplært i den specifik paulinske Lærereform. I Virkeligheden udtaler disse Steder kun, at Apostlen anerkender Rigtigheden af den Forkyndelse, hvormed Menigheden blev stiftet, og Normaliteten af dens nuværende Kr.stand. Den kendelig overvejende og forsigtige Maade, hvorpaa Paulus søger at føre de rom. Kr. til Forstaaelse af sin Lære og dens praktiske Konsekvens i hans Missionspraksis, synes meget mere at godtgøre, at Menigheden har staaet nok saa fremmed overfor ham og hans Virksomhed, ja mulig ikke uden en vis Mistænksomhed. At de egentlige Judaister allerede skulde have optraadt i Rom, findes der i det hele Brev ikke Spor af Antydning til. Advarslen i 16, 17—20 er aabenbart af rent profylaktisk Art og viser kun, at Apostlen befrygter en fremtidig Fare fra den Kant.

Ogsaa angaaende Brevets Formaal har Meningerne gaaet ikke lidet ud fra hverandre, hvad der i stor Udstrækning hænger sammen med den forskellige Opfatning af Menighedens nationale Sammensætning og rel. Standpunkt. Om nogen Polemik mod en bevidst Antipaulinisme (Baur) kan der aabenbart ikke være Tale. Heller ikke anbefaler det sig at antage et positivt, didaktisk Formaal til Styrkelse af paulinske Kr. i Apostlens Lære, eller et konciliatorisk Formaal, som om Brevet skulde gaa ud paa at forsone det jøde- og hedningekr. Element. Rigtigere vil det være at opfatte Brevet som en Apologi for Paulus's Lære og Missionspraksis. Dog vil Brevets Formaal sikkerlig maatte opfattes i nøje Forbindelse med Indholdet af de Afsnit, der omslutter Hovedmassen, nemlig Indgangen (1, 8f.) og Epilogen (15, 14—33), hvor Apostlen udtaler sig om sin Stilling og sine Planer som Hedningemissionær. Han ved sig nu færdig som Missionær i Orienten og har derfor i Sinde at virkeliggøre sin fler-aarige Plan om at forlægge sin Virksomhed til Occidenten, og under dette Synspunkt kunde han da ikke andet end tillægge den uden hans Medvirken stiftede Menighed i Verdenshovedstaden den største Betydning som det naturlige Udgangspunkt for al videre rækkende Mission. Som Hedningemissionær i Occidenten kunde han ikke undvære Romermenighedens baade økonomiske og aandelige Støtte og Deltagelse. Tillige maatte det være en Æressag for ham, Folkeverdensens Apostel, i nogen Grad at fyldestgøre sit Kald ogsaa i Rom, da Unndladelse heraf kunde lægge den Mistanke nær, at han ikke ejede den fuldsikre Tillid til sit Kalds og sin Læres Sandhed. Af disse Grunde er det da vel, at Apostlen har fundet sig drevet til at søge Romermenigheden knyttet i Forstaaelse til sig og sin Sag ved i vort Brev saa udførligt at fremstille og begrunde sin Lære om Retfærdighed af Troen (Kap. 1—8) og tillige retfærdiggøre sin Missionspraksis (Kap. 9—11). Muligvis har dertil knyttet sig et præventivt For-

maal ved Tanken paa en eventuel judaistisk Agitation.

Brevets Ægthed maa baade af ydre og indre Grunde siges at staa fast og har ogsaa — bortset fra en Del Repræsentanter for en over alle Grænser gaaende radikal Hyperkritik — været alm. anerkendt af Kritiken. Derimod har der m. H. til Integriteten været rejst Betænkeligheder mod de to sidste Kapitler eller visse Stykker deraf, uden at der dog synes at kunne tillægges disse Betænkeligheder nogen reel Vægt. Kun paa ét Punkt foreligger der en vis Vanskelighed, forsaavidt nemlig Doksologien i 16, 25—27 af visse tekstkritiske Vidner sættes umiddelbart efter 14, 23, medens nogle andre har den paa begge Steder. (Th. Zahn, Einleitung in das Neue Testament; Schat Petersen, Indledning til det nye Test.; blandt de talrige Udlæggninger kan nævnes: B. Weiss, Der Brief an die Römer, 9. Aufl. 1899 [i Meyer, Kritisch-exeg. Kommentar über d. N. T.]; H. Lietzmann, Der Brief an die Römer, 1906 [i Handbuch zum N. T.]; Sanday and Headlam, Commentary on the Epistle to the Romans, 5. Ed. 1895; F. Godet, Pauli Brev til Romerne I—II, 1882—3; F. W. Bugge, Apostlen Paulus's Breve I—II, 3. Udg. 1903; F. Petersen, Romerbrevet praktisk fortolket, 2. Opl. 1903; L. W. Schat Petersen, P.s Brev til Romerne, 1900.) S. O.

Romerkirken (den romersk-katolske K.). Ordet »katolsk« (se II, 749) er i og for sig en fælles kr. Betegnelse for den Egenskab ved den kr. K., at den er bestemt til at omfatte alle Folk (Mt. 8, 11; 28, 19; 24, 14) og at den paa sin Vej fremad mod dette Maal omfatter alle Kr., saa langt Evang. til enhver Tid er naaet. Men ejendommeligt ved R.s Brug af Ordet er, at den hævder, ikke blot at høre med til, men selv at være den »katolske« K. — Tilføjelsen »romersk« udtrykker ikke blot den rent stedlige Modsætning til andre »Katoliker« (græsk-kat. II, 278). Der ligger deri tillige alt, hvad Ordet Rom betyder for en rom.-kat. Tankegang, som det kort kan samles i, at det er Apostlen Peters Bispestol (*cathedra Petri*). Da det er derpaa, at R. bygger sin Særstilling, bliver Tilføjelsen »romersk« i Virkeligheden en Forstærkelse af Tanken om, at den er den sande katolske.

R. er fremgaaet af en Udvikling, som har sin Begyndelse i den efterapostoliske Tid, da man ikke kunde fastholde Troslivets Inderlighed i dets fulde Dybde, men nøjedes med, at Mennesker antog og vedkendte sig Kirken's Tro, den »rette« Tro, modsat Sekternes og Kætternes Afvigelse fra den. Man førtes derved til at betone Overleveringen, den mundtlige saavel som den skriftlige, og for at udfylde, hvad der manglede i Troens Inderlighed og Dybde, lagde man Vægt paa Gerningerne. Fra begge Sider kom man til at henvise til Præsteskabet, især Biskopperne. Udviklingen førte efterhaanden med sig, at den sidste Afgørelse kom til at ligge hos den rom. Biskop, Paven (III, 506 f.). — Med det anførte hænger nøje sammen, at Kirkebegrebet er det bærende Grundbegreb i R.s Krdmsopfattelse (jvfr. Art. Kirke, II, 778 f.). K.n er det nødvendige Mellemed mellem Gud og Mennesker, ikke blot i den Betydning, at det kun er

i K.n, at Guds Naades Tilbud og Gaver møder Mennesker, men ogsaa i den Betydning, at det i Virkeligheden ikke er muligt for den enkelte at naa frem til et umiddelbart Gudsforhold, hvorfor han stadig trænger til K.n's Mellemkomst for at være vis i sin Tro og for at vide, hvorledes han skal leve sit Liv. K.n omfatter i sig selv alle dem, som bekender dens Tro og tager Del i dens Sakramenter. Men Vægten falder alligevel paa Præsteskabet med Biskopperne og Paven i Spidsen. De er de »aandelige« (»geistliche«) overfor Lægfolk som de kødelige. Det er dem, som forvalter Sakramenterne og i de forskellige Forhold udøver K.n's Magt i Kraft af Ordinationen (jvfr. *poteslas ordinis* S. 586; om Præsteskabets Leddeling se S. 632). Og kun Biskopperne med Paven i Spidsen kan i Kraft af den apost. Rækkefølge (*successio apost.*) meddele den rette Ordination. — Det svarer hertil, at R. i udpræget Grad er en Sakrament-K. Det kommer ikke blot frem i Sakramenternes Tal, siden Petrus Lombardus (d. 1167) de syv: Daab, Konfirmation, Herrens Nadver, Bod, den sidste Olie, Ordination, Ægteskab; men der lægges helt igennem mere Vægt paa, hvad K.n giver, end paa hvorledes det skal tilegnes. Gudstjenesten er præget deraf (II, 294 f.), om de officielle, paabudte gudstj. Bøger se Missale, Farebog, Rituale Romanum og Pontificale; om K.musiken særlig Antiphonarium og Graduale). Guds Ords Forkyndelse er trængt tilbage; der prædikes væsentlig kun i Fastetiden. Gudstjenesten er næsten gaaet op i Sakramentforvaltningen, især Messeofrets Frembringelse. Denne Handling og i det hele Sakramentforvaltningen er til Gengæld understøttet med den rigeste Pragt og mange Cereemonier i gtestl. Stil. Særlig i Messeofrets Frembringelse træder Præstens Magt stærkt frem. Han er Offerpræst efter gtestl. Forbilledet og har Magt til ved Indvielsen at forvandle Brød og Vin til Herrens Legeme og Blod og til at frembringe det som en ublodig Gentagelse af Golgataofret til Gavn for levende og døde (Sjælene i »Skærsilden«). Lægfolks Deltagelse bestaar derimod egentlig kun i at følge med i Andagt og Tilbedelse. Det lat. Sprog, som bruges alle Vegne i den rom.-kat. K., men er uforstaaeligt for de fleste Lægfolk, vanskeliggør i høj Grad en virkelig aandelig Deltagelse. Lægfolks Nærværelse kan ogsaa helt undværes; der behøves kun en Kirketjener til at synges Svarene. Kun den fungerende Præst behøver st nyde Nadveren, og kun han nyder den under begge Skikkelser; Lægfolk faar kun Brødet (III, 342).

Paa lignende Maade er baade Lære og Liv i den rom.-kat. K. præget af K.n's Indflydelse. Det er K.n, som fastsætter, hvad der er den rette Tro og Lære, som det er Pligt at antage, og K.n har Ret til at forbyde sine Medlemmer Læsning af Skrifter, der udbreder for dørværlige Lærdomme og Meninger (se Index, II, 523) eller til at opretholde kirkel. Censur, hvor Skrifter berører Lærens Omraade. Læren skal øses af de hl. Skrifter i G. (Apokryferne iberegnes) og N. T., som de findes i »Vulgatas« (s. d. Art.) Overs., og af de mundtlige Overleveringer, som gaar tilbage til Herren selv og Apostlene eller er fastslaaede af K.n i Udviklingens Løb. Skriften sættes i og for sig højt. Men

den er ikke tydelig og tilstrækkelig og trænger derfor til K.n.s autentiske Fortolkning og til at suppleres af Overleveringerne (om Lægmandslæsning af Skrifter se Bibelforbud, I, 289.) Det er K.n i sine Biskopper paa de alm. Koncilier, siden 1870 Pavens, som saaledes fastslaar Læren. Mange af dens Grundlinier har deres Oprindelse fra Augustin; men adskillige af dem bærer ogsaa stærke Spor af semipelagiansk Paavirkning. Højtansete Autoriteter er de saakaldte Klæreeres og K.fædres Skrifter (II, 798. 792), navnlig de skolastiske Systemer, fremfor alt Thomas Aquinos (d. 1274). Paa Tridentinerkonciliet (1545—63) fastslog den rom.-kat. K. sin Lære overfor Ref.; Konciliets Bekendelse (se *Professio*, S. 604) er bindende for alle, der overtager Lærerembedet i R. Og paa Vatikankonciliet (1870) har den sat Slutningen paa den ved Dogmet om Pavens Ufejlbarhed (*infallibilitas*): at hans Ord har denne Egenskab, naar han taler paa Embeds Vegne (*ex cathedra*) til den hele Kristenhed om Tro og Sæder. — Det er ogsaa K.n, som giver Anvisning paa, hvorledes Livet skal leves. Fordi Troen ikke er Hjertets personlige Overbevisning om og Tillid til Guds Naade, men væsentlig kun den autoritetsmæssige Antagelse af K.n.s Lære, kan den ikke være det aandelige Tyngdepunkt. Vægten falder paa de gode Gerninger. Men paa Grund af Troens Art kan den troende ikke selv med aandelig Myndighed og Sikkerhed afgøre, hvad der i det enkelte er Guds Vilje og de rette gode Gerninger. K.n maa sige ham det. Som R.s Minimalfordringer kan (ved Siden af de 10 Bud) henvises til de saakaldte 5 K.bud, der siden Canisius (I, 468) anføres i de gængse Katekismer: lagttagelse af K.n.s Fests dage, Messehøren paa enhver Søn- og Fests dag, Overholdelse af paabudte Fests dage, mindst én Gang aarligt Skrifte samt Nydelse af Altersens Sakramente ved Paasketid, og Forbudet mod Ægteskabsindgaaelse til forbudte Tider. Især vejleder K.n dog gennem Bodens Sakrament, hvor Skriftefaderen ikke blot modtager den bodfærdiges Skriftemaal og tilsiger ham Syndernes Forladelse, men tillige idømmer ham »fyldestgørende Gerninger« (Almisse, Bøn, Faste o. lign.), som skal gøre Fyldest for »de timelige Straffe« (se Art. Skriftemaal). Der er ingen Tvivl om, at den rom.-kat. K. ad den Vej har øvet og endnu øver en stor Indflydelse paa sine Medlemmers Liv. Den faar ikke blot et dybt Indblik i, hvad der rører sig i Hjerterne. Men den kommer tillige ved sine Anvisninger til at præge deres Liv. Den skelner i sin Anvisning mellem guddommelige Bud (*praecepta divina*), som gælder alle, og evangeliske Raad (*consilia evangelica*), som giver enkelte særligt stillede Vejledning til at naa Fuldkommenhed, især ved Afholdenhed (Fattigdom, ugift Stand, Lydighed). Denne Adskillelse mellem en lavere og højere kr. Sædelighed har ikke blot sat sit Præg paa Præstestanden ved at forpligte den til ugift Stand (Colibat), men har fremfor alt bidraget stærkt til at udvikle hele Munkevæsenet med dets Løfter og Klosterliv (II, 307 f.). Man regner, at der ved Aarhundredeskiftet stod o. 100,000 Mænd og et lignende Antal Kvinder indenfor de rom.-kat. Munkeordener og de noget

friere Kongregationer. Hele denne Skare staar paa den ene Side som et Udtryk for det rom.-kat. Fromhedsideal, men udgør paa den anden Side tillige, sammen med den ugifte Præstestand, en stærk Arbejdshær i K.n.s Tjeneste. Ved dens Hjælp har den rom.-kat. K. øvet og øver endnu en stor Indflydelse paa Folkelivet. Fra Klostrene er der ikke blot udgaat, især i Middelalderen, en Mængde kulturelle Fremskridt (Agerbrug, Haandværk, Undervisning). Men derfra har den rom.-kat. K. ogsaa gennem Tiderne hentet mange af sine bedste Arbejdere paa Missionens, den kirkl. Videnskabs, de kr. Kærlighedsgjerningers og andre Omraader. Og vel ikke mindst gennem den nyere Tids noget friere Kongregationer (II, 830) og Foreninger med forskellige kirkl. Formaal har den draget mange brugbare Kræfter ind i sin Tjeneste og strakt sine Arme langt ud i Folkelivet. — Den asketiske Undertrykkelse af de naturlige Drifter, som kommer frem i Munkevæsenet og paa andre Omraader, hænger sammen med, at disse Drifter betragtes som syndige i sig selv. Og den Værdsættelse af de gode Gerninger, som gaar Side om Side dermed, staar i Forbindelse med, at Syndens Skyld ikke opfattes dyb nok. Mennesker kan vinde sig Fortjeneste (*meritum*) ved at opfylde Guds Bud. Ved at gøre efter de evang. Raad kan de endog udrette mere end nødvendigt, overskydende gode Gerninger (*opera supererogatoria*), som ved K.n.s Mellemkomst kan komme andre til Gode til Eftergivelse af kirk. Straffe (Aflad). De, som efter K.n.s Vidnesbyrd er naaede saa vidt og derfor tillægges Helgennavn, paakaldes i Livets forskellige Forhold (II, 381). Denne Paakaldelse af Helgener, især af Jomfru Maria (III, 171 f.), og i Forbindelse dermed Englepaakaldelsen, har paa mange Maader præget Troens og Bønnens Liv i den rom.-kat. K., ikke blot ved Gudstjenesten, men ogsaa i det daglige Liv.

Det ligger i det rom.-kat. K.begreb, at K.n skal stræbe efter Enhed og Enshed overalt, baade i Lære og Liv, gudstjenstlige Ordninger og hele Styret (om K.rettens se II, 801). Denne Stræben er helt igennem stærkt præget af Vedhængen ved det overleverede, saaledes som det efterhaanden er blevet fastslaaet og udformet af K.n paa de alm. K.møder og siden 1870 af den ufejlbar Pav. Det har naturligvis ikke kunnet undgaas, at der i Tidens Løb er opstaaet Retninger i den kat. K., som paa et eller andet Punkt har protesteret mod den gængse Opfattelse. Men i det hele og store har K.n med sin stærke Autoritet formaaet, siden Ref., at overvinde Oppositionen. Ikke mindst Jesuiterne har i det Stykke været meget virksomme. Kun i et Par enkelte Tilfælde er det kommen til en Udskillelse (om den Rest af Jansenerne, som siden 1704 har dannet K.n i Utrecht, og den gl.-kat. K., der dannede sig som Protest mod Dogmet om Pavens Ufejlbarhed, se II, 591 og 165). I den nyeste Tid hører man fra forskellige Sider i den rom.-kat. K. om Tilbøjelighed til at indrømme den moderne Videnskab og Kulturbevidsthed adskilligt overfor det overleverede. Men K.n.s Svar har hidtil været en bestemt Afvisning og Fordømmelse af al »Modernisme« (jvfr. Art. Reformkatholicisme S. 728). Og det har endnu en vældig Magt over

Sindene, at »Rom har talt«. Tiden vil vise, om det kan blive saaledes ved. — Det samme gælder R.s Krav til sine Medlemmers politiske Opførelsen. Pavens Overhøjhed over de rom. Katolikker har jevnlig voldet store Vanskeligheder i Forholdet til Landenes Regeringer. De kirketro Katolikker udgør i Reglen, hvor de er talrige nok dertil, et særligt polit. Parti, hvis Afgørelser væsentlig bestemmes af Hensynet til Rom. Det maa næsten med Nødvendighed føre til Rivninger. Man kan som talende Exempler nøjes med at nævne »Kulturkampen« i Tyskland og hele den Indflydelse, som det kat. »Centrumparti« har øvet og over paa tysk Politik, og den Kamp i Frankrig, som nu er endt med Adskillelsen af Stat og K. I Italien har Kravet om Pavens verdslige Magt bragt K.n og Staten i et meget spændt Forhold: det nye Kongerige Italien anerkendes ikke, og gode Kat. maa hverken deltage i de polit. Valg eller lade sig vælge til Parlamentet; siden 1870 er Paven »Fange i Vatikanet« (om Pavens faktiske Stilling se Garantilov, II, 167). — De Forsøg, der er gjort i R. paa at føre Særkirkepolitik, sigtende mod at danne selvstændige Landskirker (se Art. Gallikanisme og Hontheim), har ikke haft Held med sig. (H. Denzinger, *Enchiridion symbolorum et definitionum*, 9. Aufl. 1900; H. L. Martensen, *Katholicisme og Protestantisme*, 1874; R. Seeberg, *Lehrbuch der Dogmengeschichte I—II*, 1895—98; Fr. Nielsen, *Pavedømmet* i 19. Aarh., 2. Udg., I—II, 1895—98; V. Thalhofer, *Handbuch der kath. Liturgik I—II*, 1883—93; A. L. Richter, *Lehrbuch des kath. u. evang. Kirchenrechtes*, 8. Aufl. ved Dove-Kahl, 1877; Ehrhard, *Der Katholizismus und das 20. Jahrh.*, 1901; Kalb, *Kirchen u. Sekten der Gegenwart*, 2. Aufl. 1907). E. C.

Nuværende Organisation. R. er stadig den største af de kr. K.r. Efter Hickmanns statistiske Atlas beregnes dens Medlemsantal til 263 Mill., heraf 179 i Europa; efter O. Werner (*Kath. Kirchenatlas*) naar Beregningen dog kun op til o. 220 Mill. Officielt hører næsten hele Befolkningen i Italien, Spanien, Portugal, Frankrig, Belgien, Irland, Østrig-Ungarn, Polen, og i Dele af Tyskland (Baiern, Baden, Posen, Schlesien og Rhinprovinserne, jvfr. H. A. Krose, *Konfessionsstatistik Deutschlands*, 1904) til R., dertil kommer udenfor Europa navnlig Sydamerika (de gl. spansk-portugisiske Besiddelser); betydelig Udbredelse har den efterhaanden faaet i England, Australien og Nordamerika (om dens Hedningemission se nedenfor). R. deles i »Provinser« og »Missionslande« (*provinciae sedis apostolicae* og *terrae missionis*); hine staar under Metropoliter eller Erkebiskopper, disse under apost. Præfekter eller Vikarer (se Propaganda, S. 606). Centralstyrelsen findes hos Paven og Kurien (II, 877). Ved Konstitutionen 29. Juni 1908 (*Sapienti consilio*) har Pius X foretaget en indgribende Omformning af Kurien, der har afgrænset de forskellige Øvrigheders Magtomraade, saaledes at Arbejdsfordelingen og Centralisationen er blevet langt bedre end før (den tidligere Ordning skyldtes navnlig Sixtus V, der 1587 f. søgte at forbinde de middelalderlige Styrelsesorganer med de nyere Kardinalkongregationer; men de to forskellige Systemer fungerede vanskeligt sammen, idet de enkelte Organer

hyppig greb ind paa hverandres Omraade, og Forretningsgangen var for gammeldags). Kurien deles stadig i Kongregationer, Domstole og Embeder, men der skelnes nu bestemt mellem Justitssager og Forvaltning. Kardinalkongregationernes Tal er sat til 11. Forrest staar det hl. Officium (Navnet Inkvisitionskongregationen, jvfr. II, 539, er bortfaldet), hvis Opgave er dogmatisk, at vaage over Tro og Sæder; Konsistorialkongregationen opretter og besætter Bispedømmer, men har nu tillige Opsynet med Bispernes hele Embedsførelse; i begge disse har Paven Forsædet. Ny oprettet er Sakramentkongregationen, der behandler alt vedrørende Sakramenternes Forvaltning, navnlig ogsaa Dispensationer i Ægteskabs-sager. Koncilskongregationen har Opsigt med den verdslige Klerus og Menighedstugt; de rel. Sodalers Kongr. tilser alle Former for Munkevesen fra de egentlige Ordre med »højtidelige« Løfter til dem, der tilhører 3. Orden (se Tertiärer). Propagandaens Undtagelsesstilling (S. 606) er stærkt begrænset. Hidtil udøvede den al Ret i »Missionslandene«; nu er Storbritanien, Luxemburg, Kanada, New Foundland og Nordamerika (U. S. A.) lagt ind under den normale K.forvaltning, og den kan ikke gribe ind paa andre Kongregationers (Officiets, Sakr.-Kongr.s, Index-Kongregations) Omraade. Index-Kongregationen (S. 524) har faaet nye Rettigheder; den skal ved eget Initiativ kunne skride ind mod farlige Skrifter og kan »paa mindre« forsmættelige Bisper om deres Pligt til Indskriden. Rituskongregationen Omraade er Beatificationer, Sanctificationer, Relikvivæsen; videre en Kongr. vedrørende Ceremonier og en Kongr. for overordentlige kirkel. Anliggender (K.politik, Konkordater). Studiekongregationen tilser de kat. Universiteter, Fakulteter og Ordensfolks Studieanstalter (de bispelige Seminarier staar under Konsistorialkongr.); den kan meddele Ret til at uddele akademiske Grader og i Undtagelsestilfælde selv tildele saadanne. — Kongregationerne er fremtidig rene Forvaltningsmyndigheder. Alle Processager er henlagt til 3 Domstole: Penitentiariatet (for alle Samvittighedsanliggender, især m. H. til Bodssakramentet; jvfr. S. 658), Rota Romana (for alle Civil- og Kriminal-sager), og den apost. Signatur (nu en af Kardinaler bestaaende Kassations-domstol i 4 specielle Tilfælde).

De specielle pavelige »Embeder« har undergaaet en betydelig Forandring. Statssekretærens Magt er steget stærkt; foruden overordentlige og ordentlige Anliggender har han nu Expeditionen af de pavelige Brevre under sig; de øvrige Embeder (Kancelli, Datarie, det apost. Kammer, Sekretariatet for Udfærdigelser til Fyrster) er blevet beskeden Tjenester. (Aar-bogen La Gerarchia cattolica, la famiglia e la capella pontificia; Die kath. Kirche unserer Zeit I—III, 1899—1903; E. L. Brockhoff, *Die Klosterorden der hl. kath. K.*, 5. Aufl. 1904; Heimbucher, *Die Orden u. Kongregationen d. kath. K. I—II*, 1896—7; H. A. Krose, *Kirchliches Handbuch für das kath. Deutschland*, udkommer som Aarvog siden 1908.) J. O. A.

R.s Hedningemission. Da efter rom.kat. Begreb Pavekn er den eneste saliggørende K., er den ogsaa den eneste, der har

guddommelig Befaling og Ret til at drive Miss., eneste berettigede Missionssubjekt; al anden Miss. er Indgreb i dens Rettigheder (deraf de mange Vanskeligheder, dens Miss. politik bereder de evang. Missioner). Dermed følger tillige et ejendommeligt Syn paa Missionens Objekt: ikke blot alle ikke-kr. Lande og Folk, men alle ikke-kat. Lande og Folk betragtes som Missions-objekt, og Ledelsen af Hedningemiss. ligesom af Miss. paa andre K.samfunds Omraader staar derfor begge under »Propagandaen« (se ovenfor) eller *congregatio de propaganda fide*, oprettet 1622.

R.s Hedningemiss.s Historie falder, bortset fra Middelalderens Bestræbelser, i følgende Perioder: a) Opdagelsestiden, hvor Missionen, væsentlig ved Fransiskanere og Dominikanere, fulgte i de portug. Opdageres og Erobreres Spor til V. og Ø.-Afrika, Indiens Vestkyst, Ceylon, de østindiske Øer, og i de spanske Opdageres og Erobreres Spor til V.-Indien, Mexiko, det nordl. og vestl. S.-Amerika og »helligede« Erobringspolitiken ved, ofte med Tvang, at gøre de undertvungne Stammer til Kr. af Navn, af og til dog under Protest fra Missionsmænd af aandelige Sind. b) Den jesuitiske Miss.periode, som begyndte med Xavers Udsendelse til Indien 1541, og med en lille Afbrydelse (under Ordenens Ophævelse 1773—1814) har fortsat sig indtil nu, indledtes med en Opgangstid, hvor under jesuit. Førerskab Miss. bredte sig langt ud over de spanske og portug. Besiddelser, fra Indien til Japan, Kina, Bagindien og Filippinerne, til Brasilien, Paraguay, Kanada og i Afrika til Abessinien, hvor efterhaanden de fleste Munkeordener fik deres Del i Miss.arbejdet og Propagandaen oprettedes til Miss.s Ledelse; saa kom Nedgangstiden, der henimod Aar 1800 næsten kun udviser Ruiner af forudms Herlighed, en Nedgang, der for alle Tider burde have vist dem, der vil drive Miss., at Støtte af verdslig Magt er et tværgættet Sværd; og saa igen en storartet Opgang, dels fremkaldt ved den evang. Missions Gennembrud, dels ved Opbliven af selve R. efter Napoleonstiden, med Oprettelsen af talrige nye Miss.-Ordener og med Oparbejdelsen af Miss.-liv i Hjemlandene (Indsamlingsforeninger, den betydeligste Xaveriusforeningen i Lyon fra 1822, som til Hedningemission udgiver o. 4 Mill. Kr.; ialt giver alle frivillige Foreninger 12—13 Mill. Kr. aarlig til Hedningemission) og med en vældig Udbredelse af Missionsvirksomheden, ikke mindst paa saadanne Marker, hvor den evang. Miss. ser dog Frugt. En stærk Interesse for Kolonialpolitik, samt de missionspraktiske Følger af det kat. K.begreb og Sakramentbegreb er dette verdensomspændende og glimrende organiserede Arbejdes Hovedkarakter. Efter prot. Beregning (jvfr. A. Grundemann, »Prot. Realencyklopædie« XIII), der kun medtager egentlig Hedningemiss., fandtes 1901 paa R.s Miss.marker i Afrika: 328 Stationer med 1382 Skoler og 242,136 kat. Kr.; i Asien: 1930 Stat., 8358 Skoler, 2,966,142 Kr.; i Amerika: 407 Stat., 328 Skoler, 544,402 (?) Kr.; i Australien: 205 Stat., 426 Skoler, 126,032 Kr.; for hele Hedningemiss.-Omraadet giver det: 2870 Stat., 10,494 Skoler, 3,878,712 kat. Kr. De kat. Opgivelser er iøvrigt betyde-

lig højere; en Del af Forskellen skyldes Medregning af kr. Konvertiter. (Missiones Catholicae, udg. som officiel Statistik af Propagandaen siden 1886; Die Kath. Kirche unserer Zeit III, 1902; Kalkar, Den kat. Missions Hist., 1862.) Fr. S.

Romersk-katolsk Kirke, se Romerkirken.

Romersk Kejserdømme og Kirken, se Kristenerfølgelser, II, 857, Karl d. store, II, 728, og Tysk-romersk Kejserdømme.

Romerskat (Rómaskattr, Roms kud), gl. nordisk Bævnelse for Peterspenge, se S. 533 (Taranger, Den angelsaksiske K.s Indflydelse paa den norske, 1890, S. 290 f.; Ellen Jørgensen, Fremmed Indflydelse under den dske K.s tidligste Udvikling, 1908, S. 173 f.).

Romuuld, se Camaldolere, I, 460.

Ronge, Johannes, Tysk-Katolicismens Stifter, f. 16. Oktb. 1813 i Bischofswerda i Schlesien, d. 26. Oktb. 1887 i Wien, oprindelig rom.-kat. Præst, 1843 suspenderet paa Grund af Angreb paa Rom, og Aaret efter afsat, da han havde rettet et skarpt Angreb mod den »hellige« Kjørtel i Trier og Udstillingen af den; begyndte derpaa en heftig Kamp mod den rom. Kurie og Jesuitismen, opfordrede til Dannelsen af en særlig tysk kat. K.afdeling og fik til en Beg. adskillige med sig, deriblandt Czerski (I, 574), R. kastede sig ogsaa ind i det polit. Liv. Som Teolog var R. udpræget Rationalist og som Politiker udpræget radikal, og Bevægelsen, han havde rejst, gled derfor mere og mere bort fra det positivt kristelige. Samtidig gled han efterhaanden selv ud af den alm. Bevidsthed. Paa Grund af sin polit. Radikalisme maatte han i 1849 forlade Tyskland. Efter Ophold i London kom han 1861 tilbage, og sine sidste Aar tilbragte han i Darmstadt. A. Th. J.

Ronsdorfer Sekten, se Ellerske Sekt, I, 749.

Roos. 1) **Jakob Henrik R.**, finsk Ps.digter, f. i Kristinestad 26. Juni 1818, Stud. 1835, præsteviet 1842, Spr. 1867 i Ingå, 1873 med Titel af Provst, d. 5. Nov. 1885. R. udgav 1861 »Anmærkninger vid forslag til sv. psalmbok«, 1862 efterfulgt af en Samling »Kristelige Sange«, hvoraf flere optoges i det nye Forslag til sv. Ps.bog. 1876 blev han Medlem af Ps.bogs-komitéen, i hvis Arbejder han deltog endnu i 1880. R. er som Digter paavirket af Runeberg; hans Ps.er er ikke mange i Tal, men udmærker sig ved rel. Inderlighed. S. A. B. — 2) **Magnus Friedrich R.**, württembergisk Teolog og opbyggelig Forf., f. 6. Sept. 1727 i Sulz, studerede Teol. i Tübingen, bl. a. hos Pfaff, og kom her under pietist. Paavirkning. Senere som Præst i Nærheden af Tübingen stod R. i stadig Forbindelse med Studenterne, for hvem han holdt teol. Foredrag; kaldet til Prælaturen Anhausen, hvor Embedsforretningerne var faa, satte han i Stand til at udføle en rig Forvirksomhed. D. 19. Marts 1803. — R. repræsenterer en maadeholden Pietisme; hans Fromhed er paavirket af Bengel, ærlig, nøgtern, med et praktisk Præg; hans Tro er uberørt af Tvivl. R. har udgivet en Række eksegetiske Arbejder; hans »Einleitung in die biblischen Geschichten« har endnu Værd. Efter Bengels Forbillede skrev han ogsaa en Del Arbejder om eskatologiske Spørgsmaal. Blandt hans rent opbyggelige Skrifter maas nævnes hans endnu benyttede »Christliches Hausbuch« (1792). P. H.

— 3) **Petrus R.**, sv. Præst og Forf., f. i Röd-dinge Præstegaard i Skaane 11. Maj 1740. Efter at have gennemgaaet Gymnasiet i Linköping (han var en Søstersøn af daværende Domprovst, senere Biskop i Linköping Petrus Filenius) blev han Stud. i Lund 1758, Fil. Mag. 1766 og præsteviet s. A., i hvilket han ogsaa blev Hus-Prædikant hos Landshövdingen, Friherre von Lingen i Kristianstad. 1773 kaldte Patronen, Friherre Hans Ramel, R. til Spr. i Skartofta og Öveds i Lunds Stift, hvor han blev indtil 1789, da han af samme Patron befordredes til Vesterstad og Östraby i samme Stift. 1802 blev han Kontraktsprovst i Färs's Herred, 1818 Dr. theol.; d. 10. Nov. 1832 som den ældste af Sveriges Præster. — Midt i Oplysningsens Tidsalder og paa et afsides Sted var R. en vaagen Forsvarer for Troen paa Bibelordet. Af hans Skrifter maa nævnes: »Christna Religionens nytta och värde vid närvarande tids vanskliga skiften« 1796; »En Christens tröst i nöden af nåden« 1798; »Några folkslags olika tankar om Religion och världens danande och dess ålder« 1815; »Gudaktighetens hemlighet är stor — eller kort begrepp af vår salighetslära« 1816; »Teckring af Christi rike, som icke är af denna världen« 1825; »Den Heliga Skrift såsom den säkraste anvisning till alla dygders utförfning« 1829; »Christliga tankar om Skapelsen, Återlösningen och Helgelsen« 1830. J. S.

Roosevelt Bayley, James, rom.-kat. Ærkebiskop, f. 23. Aug. 1814, d. 3. Okt. 1877, var oprindelig prot. Teolog og Spr. ved en biskoppelig Kirke i N. York. R. havde i Koleraliden med stor Nidkærlighed betjent sit Sogn, men under Epidemien blev han bekendt med den senere Kardinal Closkey, nedlagde 1841 sit Embede og rejste til Rom, hvor han 1842 traadte over. Efter sin Tilbagekomst til N. York blev han kat. Geistlig, 1853 Biskop i det nye Stift Newark. Som saadan tog han sig især med Iver af Ungdomssagen og Barmhjertighedsgerninger, byggede Skoler, Seminarier, Hospitaler, foruden talrige Kirker og Klostre; 1852 blev han Ærkebiskop af Baltimore.

Root and Branch Petition kaldes det Forslag om Ophævelse af Hierarkiet, som fremsattes 1641 i England i det »lange« Parlament. Kongens Modstand derimod ophidsede Medlemmerne, og man nødte ham først til Ophævelsen af Elisabeths *High Commission Court* (Repræsentationen for den kgl. K.magt), derefter til Udelukkelsen af Biskopperne fra Overhuset. Da Borgerkrigen var udbrudt, gennemførtes R. a. B.-Forslaget 1643, og paa Westminster-synodens Forslag vedtoges den presbyteriale K.forfatning.

Rootaan, Johannes Philipp, Jesuitergeneral, f. 23. Nov. 1785 i Amsterdam, d. 8. Maj 1853, indtraadte 1804 i Dünaburg i Jesuiterordenen, som trods Ophævelsen 1773 med pavelig Tilladelse vedblivende bestod i Rusland. 1812 blev han præsteviet og virkede derefter som Lærer indtil Jesuiterens Fordrivelse fra Rusland 1820. Efter en 3aarig Virksomhed som Præst og Lærer i Schweiz blev han Rector for Kollegiet i Torino; Juli 1829 valgtes han til Ordensgeneral, og under hans Styrelse udbredte den rask voksende Orden sig stærkt saavel i de europæiske Lande som, gennem Missionen, i

Asien, Afrika og Amerika. Under de voldsomme Kampe mod Jesuiterne, der navnlig i de sydeuropæiske Stater begyndte paany, bevarede R. sin Ro og Fasted. Ved sin Død havde han oprettet 8 nye Provinser for Ordenen (Alberdingk-Thijm, Levensschets van R., 1885). J. O. A.

Roques, Pierre, f. 1685, d. 1748, fr. Præst i Basel fra 1710; tilhørte en i 1688 fra Frankrig bortflygtet Familie. Hans talrige, til dels anonyme, Skrifter (hvoraf ét, »Le tableau de la conduite du chrétien«, er overs. paa Dsk) søger at afdæmpe den strenge Calvinisme. R. besørgede en ny Udg. af Martins Bibel. V. L. P.

Rorate-Messer kaldes de Votivmesser til Jomfru Marias Ære, som læses i Romerk. tidlig om Morgenen i Adventstiden. Navnet (>drypper<) skyldes Introitus's Begyndelsesord (efter Vulgata til Jes. 45, 8); Evangeliet er Bebudelsesfortællingen (derfor kaldes R. ogsaa Englemesser). Navnlig i Slutn. af Middelalderen stiftedes overalt en Mængde R. Efter de gældende Regler er det tilladt i de fleste Diocesser at synges en Privatvotivmesse efter Formularen *Rorate* daglig i Adventstiden (bortset fra 1. Søndag og Fester af 1. og 2. Klasse) med Brug af *Gloria* om Lørdagen og i Oktaven efter Marias ubesmittede Undfangelsesfest (8. Dec.), men stedse uden *Credo* (enkelte Steder, f. E. i Polen, Böhmen er dette dog tilladt); paa de 9 sidste Dage for Jul (16.—24. Dec., bortset fra 18. Dec.) læses dog »højtidelige« R. med *Gloria* og *Credo*. J. O. A.

Ros (Rosh). 1) Et af Folkene i Gogs Hære (Hes. 38, 2f., 39, 1), ikke identificeret. Læses rimeligvis ogsaa i Jes. 66, 19 (>Buen<). — 2) Søn (Sønnesøn: LXX) af Benjamin (1 Mos. 46, 21). Dog sandsynligvis en Fejlskrift; i Stedet for »Ehi og Ros« maa læses Ahiiram (4 Mos. 26, 38; jvfr. 1 Kron. 8, 4f.). L. G.

Rosa fra Lima, peruansk Helgeninde, f. 1586 i Lima, d. 1617, hed egentlig Elisabeth, men efter et Syn kaldte Moderen hende R., og selv tilføjede hun senere a *santa Maria*. Hun skal allerede 5 Aar gl. have aflagt Kysskedloftet, indespærrede sig tidlig i en snæver Træcelle i Forældrenes Hus og drev den strengeste Askese. 20 Aar gl. indtraadte hun som Søster iblandt Dominikanernes Tertiärer; Kaonisationsbullen priser hendes talrige Undere, Syner og Profetier, og siger, at Kristus formælede sig med hende som med Katarina af Siena. Hele Lima fulgte R. til Graven 1617, og 1668 erklæredes hun »salig«. 1669 blev hun udnævnt til Amerikas og Indiens Værner, og allerede 1671 optoges denne »Sydamerikas første Blomst« blandt K.s alm. Helgener; hendes Fest er 30. Aug. J. O. A.

Rosa fra Viterbo, Helgeninde fra 13. Aarh., skal allerede som Barn have levet et strengt asketisk Liv i en Celle; efter Anvisning fra den hl. Jomfru lod hun sig optage blandt Fransiskanernes Tertiärer, omvendte ved sin Bodsprædikens talrige »Kætttere«, der støttede Kejser Frederik II i Kampen mod Paven. Viterbo gik over til Innocents IV, men Kejserens Bypræfekt sendte R. i Landflygtighed til Soriano. Efter Kejserens Død 1250 vendte hun, under Jubel, tilbage til Viterbo, men døde snart efter. Innocents IV begyndte allerede Kanonisationsprocessen for denne trofaste Støtte for

St. Peter, men først 1457 afsluttedes den. Til R.s endnu bevarede, mumificerede Lig har der lige siden Middelalderen været stærk Pilegrimsvandring. Hendes Dødsdag er 6. Marts; Translationen 4. Sept.; hun fremstilles i Fransiskanerdragt med en Kurv med Brød eller Roser. J. O. A.

Rosalia, Palermos Værnehelgeninde, om hvis Liv (12. Aarh.) man saa godt som intet sikkert ved, skal have været Datter af Grev Sinibaldo og for at undgaa Ægteskab have levet som Eneboerske, først paa Bjærgtet Quisquina, derefter paa Monte Pellegrino ved Palermo; her skal hun være død o. 1160 i sin Hule. 1624 under en haard Pest »opdagede« man hendes »ufordærvede« Legeme liggende i Hulen og førte det til Palermos Domkirke; derpaa standsede Pesten, og siden tilskrev man ogsaa R.s Relikvier Redningen fra et Jordskælv og mange Helbredelser. R.s Dyrkelse fik derfor stor Udbredelse, og 1630 optoges hun i det rom. Martyrologium med Festdag 4. Sept. (Dødsdag). I Palermo fejres hendes Fest med storartet Procession 15. Juli. Hulen paa Monte Pellegrinos Top er omdannet til et pragtfuldt Kapel, hvis rigtige Udstyr vidner om det store Tal af Pilegrimme, der trænger sig til R.s Helligdom, hvor Gregorio Tedeschi's Statue viser Helgeninden liggende som man fandt Liget i 17. Aarh. R. paakaldes som Patron for Pestsyge, og Søfolk hilser med Andagt hendes Billede paa Monte Pellegrinos Top. J. O. A.

Rosarium, se Rosenkrans.

Roscelin (Rucelin), fr. Skolastiker o. 1100, skal være født i Bretagne, blev Kannik i Compiègne, opholdt sig en Tid i England og var senere Kannik i Tours og Besançon. Maaske har han ikke efterladt sig egentlige Skrifter; vi har kun et Brev til Abélard fra ham (trykt i »Abhandlungen der Bayer. Akad. der Wissensch.«, Philos.-philol. Classe, V. 3., 1849) og mere eller mindre tvivlsomme Meddelelser om ham hos Modstandere. Han sluttede sig til Nominalismen (se Art. Skolastik) og blev dens betydeligste Repræsentant i den ældre Middelalder: det egentlig eksisterende er Enkelttingerne, der som saadanne er udelelige; Almenbegreberne derimod er blotte Navne, dannede ved Abstraktion. Vel ud fra denne filos. Anskuelse mente han, at de tre Personer i Treenheden maatte opfattes som tre Væsener, hver for sig, dog forenede i Vilje og Magt, hvad hans Modstandere tydede som Triteisme (Læren om tre Guder). Han paaheraabte sig Anselm, men denne skrev da netop imod ham. Synoden i Besançon 1092 fordømte R.s Lære; han afsvor den, men fastholdt den dog i Grunden. O. 1119 kom han i en bitter Strid om samme Spørgsmaal med sin forunds Discipel Abélard, der snarere hældede til den helt modsatte Anskuelse (Sabellianisme). R.s Skæbne gjorde Nominalismen mistænkelig; den forsvandt og opnaaede først en Fornyelse i 14. Aarh. gennem Occam. (B. Hauréau, Histoire de la philosophie scolastique I, 1872; F. Picavet, R., 1896.) V. A.

Rose, den gyldne. Allerede ved Miden af 11. Aarh. mener nogle, at Leo IX skal have overrakt fyrstelige Personer, der særlig tog sig af Pavestolens Sag, en af Guld forarbejdet R. som Æresgave. Andet sætter R.s Oprindelse til 12. eller 13. Aarh. Det stadig brugte Ritual

synes i Hovedsagen at gaa tilbage til Innocents IV. R.n indvies udelukkende af Paven selv og paa 4. Søndag i Fasten (*Laetare*), der derfor ogsaa kaldes *Dominica de rosa*. Indvielsesbønnen hentyder til Kristus som den sande »Markens Blomst«. R.n dypes i Balsam, bestrøs med Moskusstøv og Vievand og tilrøges, hvorpaa den lægges paa Altret, hvor den bliver under Messen, og ved den følgende Procession bærer Paven den i Haanden. R.n tildeles enten personlig af Paven eller sendes med en Haandskrivelse. Tidligere forlangte man ved dens Meddelelse et betydeligt Gebyr. Blandt Personer, som har modtaget R.n (eller rettere en Rosengren med flere Blomster), kan nævnes Kejser Siegmund, Christiørn I af Danmark (April 1474), Friedrich den vise og i senere Tid Dronning Isabella af Spanien, hvem Pius IX til ikke ringe Forargelse 1868 lod overrække »Dydsrosen«; ogsaa Leo XIII har tildelt Personer R.n, f. E. 1887 en rig amerik. Dame, Miss Caldwell, der havde skænket 1½ Mill. Dollars til et kat. Universitet. Et middelalderligt Eksemplar opbevares i Cluny-Museet i Paris. J. O. A.

Rose, **Hugh James**, eng. Teolog, f. 1895, studerede i Cambridge, hvor han 1817 blev Bachelor (B. A.); han lagde sig her særlig efter klassiske Studier og blev en fremragende kyndig i Græsk, hvad ogsaa senere lit. Arbejder viser. 1819 fik han Præstevieelse; 1824 rejste han for sit Helbreds Skyld til Tyskland, hvor han lærte Datidens Rationalisme at kende ved Selvsyn. For at advare mod den rationalistiske Fare holdt han ved sin Hjemkomst en Serie Forelæsninger i Cambridge, der udkom som »The State of Protest. Religion in Germany«; de vakte ikke liden Opsigt og fremkaldte Kritik fra forsk. Side. Særlig bekendt er R. blevet ved sit Forhold til den traktariarske Bevægelse. R. var Højkirkeemand og ønskede en Genoplivelse af de gl. anglikanske Lærdomme og Skikke. Til Fremme herfor begyndte han 1832 at udgive »British Magazine and Monthly Register of Rel. and Ecclesiast. Information«. Da han besøgte Oxford for at skaffe sig Medarbejdere, stiftede han personligt Bekendtskab med Newman, Froude, Keble o. a., og i Juli 1833 besøgte bl. a. Froude ham i Hadley, hvor R. da var Spr., for at drøfte de kirkel. Forhold. Saaledes stiftedes den Vennekreds (*Hadley Conference*), der spillede en betydelig Rolle i det ældre traktariarske Røre. R. selv tog dog kun liden Del i Røret, ja søgte snart ved sine Breve at moderere de nye ivrige Højkirke mænd. — Efter at have haft forsk. Præstembeder blev R. 1833 teol. Prof. i Durham, men Sygdom tvang ham snart til at opgive Stillingen. 1836 blev han *Principal* for Kings College, London, men vedvarende Sygdom umuliggjorde hans Virksomhed. R. døde paa en Rekreatiønsrejse Dec. 1838 i Firenze. J. O. A.

Rosén. 1) **Gabriel R.**, sv. Præst, Søn af Spr. Eric Rosenius i Sexdråga i Göteborg Stift, f. 20. Dec. 1720, studerede i Upsala, blev 1746 Husprædikant hos Præsidenten, Friherre von Gedda, 1748 ekstraordinær, 1750 ordinær Hofprædikant og 1758 Overhof-Ordens-Prædikant. Fra 1760 var han ogsaa Adolf Fredriks Konfessionarius; 1763 blev han Spr. til Riddarholm-Bromma, men beholdt sin Stilling som Over-

hofprædikant til 1767, da dette Embede skiltes fra Ordensprædikant-Embedet. 1772 blev R. Medlem af Bibelkommissionen og ved Kroningen s. A. Dr. theol. Han blev et Par Gange foreslaaet til Biskop. D. 2. Okt. 1784. R. var en af sin Tids ypperste Prædikanter; han tilhørte den alvorlige Retning, som forenede Ortodoksi og Pietisme, og hvis typiske Repræsentant var Hofprædikanten Anders Nohrborg. R. skrev Fortalen til dennes Postille og anbefalede deri Forbindelsen af personlig Erfaring og Indsigt i Bibelordet og Naadens Orden, samt gav en Udsigt over Nohrborgs Liv og sidste Timer; Postillens Prædiken til 9. Sønd. e. Trin. om »Jordiska tings och förmaners rätta bruk« er af R. I Samfundet »Pro fide et christianismo« var R. et af de første Medlemmer. J. S. — 2) **Sven R.**, foregaandes ældre Broder, sv. Herrnhut, f. 1708 i Sexdråga, studerede i Upsala, blev pludselig vakt 1729 og sluttede sig nu, da han som Huslærer kom til Stockholms Nærhed, til den Dippelske Kreds i Hovedstaden; den afsatte Præst L. Ulstadius havde Indflydelse paa ham, men endnu mere forsk. Mystikeres, Kvietisters og pietist. Separatisters Skrifter. Venerne i hans Kreds lagde særlig Vægt paa en yderst tarvelig Dragt, hvorfor de kaldtes »Graakolter«. 1731 blev R. Huslærer i Riga; her kom han i Forbindelse med de livlandske Herrnhuter. 1732, da han efter Faderens Ønske vendte tilbage til Sverige for at hjælpe ham i Embedet, besøgte han paa Gennemrejse Kbhvn, hvor han blev en skattet Ven i den pietist. Kreds. I Sexdråga og i andre Sogne optraadte R. som en ivrig Vækkelsesprædikant, men ogsaa med heftige Udfald mod »Babelspræsterne«. 1735 var R. igen i Stockholm og traadte senere med separatistiske Venner i Forbindelse med de udjagne Brødre Ericksson (I, 785), men endnu mere med Herrnhuterne. Indstævnet for Stockholms Konsistorium afgav han en Erklæring, der absolut forkastede al ydre Gudstjeneste, og i et Skrift udtalte han sig videre skarpt imod de »Mundkristnes« Gudstjeneste og Grundene til, at »de trofaste« holdt sig fra de døde Træ og Stentempler. Sagen trak i Langdrag. Først 1741 dømtes R. til ufortøvet Udgjælde af Riget. Efter et Besøg i Kbhvn opholdt R. sig nogen Tid i Altona, siden i Herrnhut, og 1743 sluttede han sig til Erickssønnernes Samfund i Reinau i Holland; herfra sendtes han til London for at virke blandt sv. Emigranter. Her lærte han bl. a. Brødrene Wesley at kende; men snart sluttede han sig til Herrnhuterne. 1746 førte imidlertid den fromme luth. Præst J. Ph. Fresenius ham i Frankfurt a. M. tilbage til den luth. K. Men skønt R. nu til Svea Hofret indsendte en »retlærerig« Trosbekendelse, tillod man ham dog ikke at vende tilbage. Følgen blev, at han udvandrede til Amerika, hvor han endte som »Evangelist« i Pennsylvania i Brøremenighedens Tjeneste. Hans Dødsaar er ukendt. (K.hist. Saml. 5. R. IV, S. 229 f., 599 f.; i Kyrkohist. årsskrift 1910 har E. Linderholm paabegyndt Udgivelsen af »Skrifter och bref af S. R.«). J. O. A.

Rosenbach, Johann Georg, en Sporemager fra Heilbronn (f. 1679), der spillede en fremtrædende Rolle i den separatistiske og kiliastisk sindede Pietismes 1ste Tid. Han omvendtes 1700

og fordybede sig navnlig i Dippels Skrifter, gennemvandrede derpaa som Prædikant Franken, Schwaben og Württemberg, blev snart kastet i Fængsel i Byerne, snart udjaget; men selv teol. dannede Mænd blev imponerede af hans kraftige Vidnesbyrd om Genfødelse og Bods-kamp. R. udgav ogsaa 1703 f. forsk. Skrifter, bl. a. sin »Glaubensbekenntniss«. Den ydre K. og dens teol. dannede Præster bekæmpede han, af Barne-daaben var han en bestemt Modstander, i Nadveren saa han kun et Erindringsmaaltid, og Skriftestolen var hans Rædsel; Skriften var som saadan kun ydre Bogstaver; det gjaldt om at kende Kristus i os, og ved Lydighed mod hans Bud at føre et fuldkomment Liv; ikke blot ministerium (Præsteembedet med den ydre Kirkelighed), men ogsaa magistratus (den borgerlige Øvrighed og dens Anordninger) var ham ukristelig. Han forkastede ogsaa Brugen af Ed og Krigsførelse. Flere Steder, navnlig i Württemberg, og i Rigsstæderne Ulm og Esslingen fremkaldte R. en stærk separatistisk Bevægelse, og disse Kredse mente ligesom Separatistkredsene i Isen-burg, at Tusindaarstiden var nær, og man ærede R. som en inspireret. Det antages, at R. efter at have forladt Tyskland er død i Holland. (A. Ritschl, Gesch. des Pietismus II, 1, 1884.) J. O. A.

Rosenblad, Mattias, sv. Greve og Justitsminister, f. i Lund 23. Juni 1758, d. 4. Sept. 1847, gjorde sig særlig bekendt som en fremragende Embedsmand, men viste samtidig levende Interesse for kirkel. og rel. Spørgsmaal. Da den sv. Legationspræst i London, G. Brunnmark, arbejdede paa i Hjemlandet at faa en Forening i Stand efter det Britiske Bibelskabs Mønster, fik han en kraftig Støtte hos R., der blev det 1815 oprettede »Sv. bibelsällskapet« Formand og virksomme Støtte. Allerede efter Konventionen i Moss arbejdede R. paa Stiftelsen af et norsk Bibelselskab og fik Kronprinsen til af egne Midler at give det en betydelig Støtte. Det traadte i Gang 1816. Ogsaa Ps.bogsarbejdet laa ham varmt paa Hjerte. Efter Adlerbeths Død (1818) traadte han selv ind i Kommissionen, hvor han dog forholdt sig fuldstændig passiv; men han hidrog til at »soutenera psalmbogsarbejdet på högra ort«. Med sin pietist. Opfattelse blev han en varm Ven af Indre Mission, som fra 1830—40 bredte sig over Landet, ligesom ogsaa Ydre Mission kunde regne paa stærk Sympati fra hans Side (jvfr. hans ivrige Deltagelse i Stiftelsen af Sv. Missionsselskab 1835). H. Wj.

Rosendal, Maunu (Magnus), finsk Forf. og K.historiker, f. 8. Sept. 1848 i Tavastkyrö, Stud. 1868, fil. Kand. 1873, Lærer i Tammerfors og fra 1876 Lektor i Religion i Uleåborg, først ved det svenske, derefter (fra 1888) ved det finske Gymnasium og Rektor for sidstnævnte 1890—93. For sin Deltagelse i den passive Modstand mod Generalguvernør Bobrikoffs Russificeringspolitik afsattes R. og landsforvisstes 1903, hvorefter han opholdt sig i Upsala, indtil han 1905 kunde vende tilbage til Finland og 1906 gjenindsættes i sit Embede. 1908—09 var han Landdagsrepræsentant. R. er en af Lederne for den nordfinske Pietisme, som siden Firserne var i stærk Udvikling; han har som saadan gjort sig bekendt som fremstående aandelig Taler og Forf., Medredaktør af Bevægelsens Hovedorgan, det af Spr. W. Malmberg (1906 forfinskedes Navnet

til Malmivaara) udgavne Tidsskrift »Hengellinen kuukauslehti«, samt Leder af de »vakt« Forlagsvirksomhed (Forlaget »Herättäjä« d. v. s. »Vækkeren«, 1892). Som Lægmandsbud har R. deltaget i K.moderne 1893 og 1898. R.s tidligere Skrifter bestaar hovedsagelig af rel. Betragtninger; nogle af disse er overs. til Svensk (bl. a. »År Finlands sorg efter Guds sinne?«, 1891); desuden paabegyndte han en populær alm. K.hist., som dog kun gaar til Ref. (I 1887, II 1890). Siden 1890 har R. helliget sig Under søgelser af den finske Pietismes Hist.; han foretog, delvis med Statsunderstøttelse, udstrakte Rejser og samlede derved for en stor Del af mundtlige Overleveringer et rigt Materiale, med hvis Bearbejdelse han i de senere Aar har været sysselsat. Af det stort anlagte og med betydelig stilistisk Evne skrevne Arbejde udkom 1. Del, behandlende Aarene 1796—1835, paa Finsk 1902 (Suomen herännäisyden historia XIX:llä vuosisadalalla) og i sv. Overs. 1904 (»Den finska pietismens historia«); 2. Del, Hefte 1, udkom 1905. J. G.

Rosengren, Elias Malakias, finsk Præst, f. i Tavastkyrö 18. Aug. 1818, Stud. 1837 og præsteviet 1842; tjenstgjorde i flere sydfinske Menigheder, blev Kapellan i Pyhämaa (ved Nystad) 1846, i St. Karins ved Åbo 1855, Spr. i Masku 1858, Eura 1875 og Ilmajoki 1883. Allerede som Stud. sluttede R. sig til Pietismen; under det Skisma, som førte til den »evangeliske« Bevægelses Opkomst 1844, holdt han sig til Hedberg og var ved Siden af ham den maaske mest indflydelsesrige Leder af Bevægelsen. Han var ligeledes en af »Lutherska Evangeliföreningens« Stiftere 1872 og forblev den tro under alle Omskiftelser. Hans varme, livfulde og folkelige Forkyndelse samlede overalt store Skarer af Tilhørere. R. deltog desuden som valgt Ombud i alle Landdage fra 1863—88 samt i K.moderne 1876 og 1886. D. 28. Jan. 1897. J. G.

Rosenius, Carl Olof, Sveriges betydeligste Lægprædikant, f. 3. Febr. 1816 i Nysätra Sogn i Vesterbotten. Hans Fader, Anders R., f. 1780, senere Komminister i Burträsk, var den Gang Kapellan paa forsk. Steder. Han var en af de faa Præster, som sluttede sig til de saakaldte Nye Læsere, der havde deres faste Tilholdssteder i Luleå, Piteå og Skellefteå (III, 120), og hvor han kom, vakte hans Vækkelsesprædikener et aandeligt Røre. Den kr. alvorlige Tone i Hjemmet og i Omgangskredsen, som udelukkende bestod af Læsere, i Forbindelse med Indtryk af den vældige norrlandske Natur, satte sit Præg paa Drengens Følelser- og Fantasiliv. Det rel. og evige fængslede ham paa overvældende Maade. Stundom blev han plaget af Tvivl, som ellers først plejer at indtræde i mere udviklet Alder, f. E. om Guds Tilværelse. Sin »Gjenfødelse« henfører han til en bestemt Krise i 12 Aars Alderen ved Læsning af Erik Pontoppidans »Troens Spejl«, Luthers Skrifter og Biblen. R.s Skolegang begyndte i Piteå og blev siden fortsat i Umeå. Han sluttede sig med Iver til Læsernes Moder, der holdtes i Nærheden af Umeå, og blev i en Alder af 16 Aar oven i Købet Leder for en lille Kreds af saadanne. 1833 kom han paa Gymnasiet i Hernösand. Overbevist som han var om Nødvendigheden af gudelige Forsamlinger, hvis Tros livet ikke

skulde slukkes, samlede han paa sit Kammer en lille Flok af vakte, Læreres og Kammeraters Uvilje brød han sig ikke om. 1834, da han var paa Besøg i Burträsk, gjorde han Bekendtskab med den mærkelige Maria (Maja) Lisa Söderlund, som talte ved Læsernes Sammenkomster, og for denne fortrolige Veninde fremstiller han i Breve sin aandelige Tilstand. Et Brev fra 1835 udtaler allerede hele den senere Grundkarakter i R.s Krdmsopfattelse, bygget paa urokelig Forvisning om Kristi Forsoning og hans Naadeløfter. Som Gymnasiast kom han ogsaa i Brevveksling med en ung Pige i Umeå, Agathe Lindberg, som led under sine Nærastes Uvilje paa Grund af sin Tilslutning til Læserne. Uden at have set hende gik det op for ham, at hun af Gud var bestemt til hans Hustru. Han fandt siden i hende en forstaaende og trofast Hustru. 1836 prædikede han første Gang i en Kirke, og 1838 foretog han paa Foranledning af Biskop Franzén en Prædikerejse i Lappmarken. S. A. blev han Stud. i Upsala, men allerede Maj 1839 maatte han paa Grund af Sygelighed og økonomisk Tryk tage ud som Huslærer i Nærheden af Stockholm. Denne Tid blev den sværeste i hans Liv. Han blev plaget af de heftigste Tvivl om Guds Tilværelse og Skriftens Sandhed. I sin aandelige Nød henvendte han sig da til den i Stockholm ansatte eng. Metodistpræst Georg Scott (se d. Art.). Vejledet af ham overvandt R. sin Tvivl og blev fast overtydet om Skriftens Guddommelighed. Ud af sin Sjelkamp tog R. med sig en dyb Følelse af egen Ringhed og Kraftsløshed og en befæstet Tro paa den uforskyldte Naade. Nytaarsdag 1840 holdt han i Scotts Kirke en Bibel-læsning over Jes. 53, og hver Lørdag Aften Vinteren igennem udlagde han siden Romerbrevet under megen Tilslutning. Han opgav nu enhver Tanke om at søge Ansættelse i Statsk.n og gjorde i Stedet for en fri, evang. Virksomhed, i Lighed med Scotts, til sin Livsopgave. Efteraaret 1840 blev han Lærer ved en Skole i Stockholm og Scotts Medhjælper i det sv. eng. Kapel. Da Scott Palmesøndag 1842 af Pøbelen blev trunget til at opgive sin Virksomhed og kort efter i største Hast forlod Sverige, vedblev R., trods Fare, sine Bibellæsninger i forsk. Hjem, siden i lejede Lokaler, indtil omsider et sv. Konsortium købte det eng. Kapel, som nu under Navn af Betlehemskirken blev indrettet til Guds-tjeneste. Her prædikede R. 1855—68 regelmæssig, men samtidig har han paa sine udstrakte Rejser sat sit Præg paa hele den saakaldte nye evangeliske Retning — ikke mindst ved sit Blad »Pietisten«, som han fra 1842 udgav til sin Død (efterhaanden i o. 5000 Eks.). Det blev af de nyevangeliske stillet paa Linje med Luthers Skrifter, og Kolportørerne (ansatte Lægprædikanter) hentede fra det Indholdet af deres Taler. I det tryktes ogsaa hans berømte Udlægning af Romerbrevet (7 Aars Arbejde); siden udgivet i 10,000 Eksemplarer. Endvidere udgav R. en Missionstidende og adskillige mindre Skrifter. I Dannelsen af »Evangeliska Fosterlandstiftelsen« 1856 tog R. virksom Del og udvædede til sin Død en bestemmende Indflydelse paa dens Virksomhed. Med Hedberg (II, 371) stod R. i venlig Forbindelse. Ligesom denne vil han ikke, at man skal tale om »Betingelser« for Frelsen, næppe

nok om en »Naadens Ordning«. »Kom som du er!« er Grundtonen i hans Forkyndelse. »Kristi Blod«, skriver han til Hedberg, »er udgydt til Syndernes Forladelse. Det er min eneste Trøst i Troen, og det skal være min Religion«. Men i Mod sætning til Hedbergs Antinomisme tilstaaer han dog Loven en Plads i Krdmmen. Han vidste, at ingen vilde komme, som ikke ved Loven havde lært sin Synd at kende. Men han bekæmpede den Misforstaaelse, hvortil Bod og »Bedring« gav Anledning, nemlig, at det skulde blive »bedre« med Mennesket, tværtimod skulde man kende sig stadig ringere, mere blottet for alt godt. Just »saa kold og død og ond i Grund« som man var, skulde man hos Kristus finde den uforskyldte Naade. Den behøves ogsaa Livet igennem, endog som »Tilgivelse for gode Gerninger« (Luther). »Bed da om Naade og Forladelse ogsaa for denne gode Gerning!« siger han til en Mand, som rostes for at have forvandlet sit Brænderi til et Børnehjem og siden hele sit Hus til Forberedelsesskole for Fosterlandsstiftelsens Missionsinstitut. Overhovedet træder Helliggørelsen, det aandelige Livs organiske Udvikling, tilbage i hans Forkyndelse. Han er bange ikke blot for al Gerningsretfærdighed, men ogsaa for alt, hvad der kunde stille selve Syndsforladelsen, den objektive Frelse, i den mindste Skygge. Dog straaede hans Personlighed af Helliggørelse, gribende Alvor, dybeste Ydmyghed og Gudhenviethed. Som Misforstaaelse betegner han det ogsaa, at man ikke behøver at prædike om »Kendetegn« paa den sande Tro. Og efter en Krise nogle Maaneder før sin Død siger han: »da fremtraadte for mit Øje hele mit Liv, og jeg saa, at jeg, med al min Synd og Usselhed, dog ved den Tro, Gud virkede i mig, har gaaet en hel ny Vej gennem Livet og virkelig af Hjertet har holdt Guds Ord, saa hvad jeg forbrød derimod, har været til Sorg for mig selv«. R.s Livsudvikling medførte visse Ensidigheder: det rent menneskelige kom ikke til sin Ret, og han undervurderede »den udvortes K.«, og ikke mindst dens Præster. Han havde næppe anden Forbindelse med den sv. K., end at han dér modtog Nadveren og lod sine Børn døbe. Det store Skisma i den nyevang. Retning blev R. forskaanet for at opleve (se Art. Waldenström). Allerede 1865 var hans Helbred nedbrudt af Overanstrengelse. Han fik da sit første Slagtilfælde, men fortsatte dog sine Prædikerejser, stundom saa syg og mat, at han med Nød og næppe kunde tale. Saa sent som 1867 besøgte han ogsaa Khvn og Helsingør; men i Göteborg rantes han paa selve Prædikestolen af et nyt Slagtilfælde. 18. Febr. 1868 talte han (i en Vens Hjem i Stockholm) sidste Gang over Teksten for hans første Bibellæsning i Stockholm. Selv bad han nu Gud om Døden. 24. Febr. 1868 hjemkaldtes R. efter en haard og langvarig Døds Kamp. 28. Febr. blev han begravet fra St. Johannes Kirke. Biskop Beckman (I, 246) holdt Ligtalen ud fra Aab. 14, 13. (E. M. Rappe, C. O. R., 1883; Ekman, Inre missionens historia II, 1898; R. Petersen, Sv. Kirke-liv, 1895).

Rosenkrans (Rosarium) er en Snor med store og smaa Perler, der bruges i Romerkirken som et Hjælpemiddel ved Bønnen. Den bedende lader R. glide mellem sine Fingre, og for hver større

Perle fremsiges et Fadervor, og for hver mindre et Ave Maria (I, 183). Navnet forklares ved den Æreskrans af Bønner, der ved denne Andagt bindes for Maria, Paradisets »mystiske Rose«. Den Skik at gentage Fadervor en Række Gange stammer fra Munkene og omtales allerede i 4. Aarh., da en Abbed i Ægypten skal have bedet nævnte Bøn 300 Gange, og for ikke at regne fejl skal han i Forvejen have lagt 300 Smaasten i Skødet og derefter bortkastet en efter en. Man mener at have fundet Spor af R.sikkiken med Sammenstilling af de 2 Bønner i 9. Aarh. i England, men Dominikanermunkene har vistnok tidligst brugt R. Ordenens Stifter (d. 1221) skal i Kampen mod Albigenenserne have anvendt den med rig Frugt. Baade i Indien og hos Muhammedanerne kendes lignende Andagtsmidler. Antallet af R.s Perler er forskelligt. Den fuldstændige R. eller Dominikaner-R. bestaar af 150 Perler, inddelte i 15 Dekader, og hver Dekade adskilt ved 15 større Perler. Tallet 150 svarer til Tallet af Psalter i G. T., hvorfor R. ogsaa kaldes *Psalterium* eller »det marianske Psalter«. Den almindelige R. har kun 5 Dekader Mariaperler og 5 Paternosterperler, altsaa ialt 55 Perler. Der gives ogsaa flere andre Sammensætninger. Med den mundtlige Bøn ved R. maa den andægtige Betragtning forenes; de to hører sammen som Legeme og Sjæl eller Materie og Form. Betragtningernes Rækkefølge og Inddeling er nøje fastsat; de gælder de glædefulde Hemmeligheder (Frelseren er født os), de smertefulde Hemmeligheder (Jesu Lidelse og Død) og de herlighedsfulde Hemmeligheder (Maria, Universets Dronning og Herskerinde, vor Forbeder). — Efter at Randagten næsten helt var gaaet i Glemme i 13. og 14. Aarh., blusser den op med ny Styrke i Slutn. af 15. Aarh., atter ved Dominikanernes Foranstaltning. Der dannes R.-Broderskaber til dens Fremme; den ældste Forening af denne Art stiftes 1470 i Frankrig, en anden i Köln 1475, i Slesvig 1481, i Odense 1496 (om Præsten Hr. Michaels Digtning »Om Jomfru Mariæ R.«, se S. 254). Store og rige Afliad knyttedes til disse Broderskaber, og ganske særlig har i nyeste Tid Paverne Pius IX og Leo XIII udstedt en Række Encyklikaer med varm Anbefaling af R.-Bønnen som et ypperligt Vaaben mod K.s overhaandtagende Fjender og Farer, saaledes 8. Sept. 1894 (trykt i »Nord. Ugeblad f. kath. Kr.« 1894 Nr. 41 f.) og 20. Sept. 1896 (ssteds 1896 Nr. 42). I Danmark har i mange Aar været R.-Broderskab. R.festen (S. 173) fejres aarlig den 1. Søndag i Oktober med stor Højtidelighed i Khvn i St. Ansgars K., i hvilken Broderskabet er oprettet, og i Provinserne faar »den levende R.«, en Forening i Afdelinger paa 15 Medlemmer, der ved Lodtrækning fordeler de 15 R.-hemmeligheder mellem sig med de maanedlige Sedler, »Rosenblade«, stadig videre Udbredelse. A. J.

Rosenkrantz, dsk Adelslægt, hvorfra flere Medlemmer har spillet en fremtrædende Rolle i det kirkel. Liv (Barner, Familien R.s Hist., 1874; A. Heise i »Hist. Tidsskrift« 5. R., V—VI; Danmarks Adels Aarbog 1909). 1) Erik Nielsen R., Gejstlig og Universitetsmand, blev 1465 Ærkedegn i Viborg og s. A. Kannik i Ribe; i den Anledning foretog han en langvarig Studie-

rejse til udenlandske Universiteter. Endnu 1465 immatrikuleredes han i Erfurt, hvor han blev Magister og Baccalaur i kanonisk Ret og 1472 Universitetets Rektor. Efter et kort Besøg i Rostock gik han til Greifswald, blev Universitetets Rektor 1473—74 og samtidig Dr. i K.retten. Ved Oprettelsen af Universitetet i Kbhvn 1479 blev R. Prof. i K.retten og Dekan ved det jurid. Fakultet og var siden adskillige Gange Rektor. Tillige nævnes han som Vicekansler ved Universitetet, Rigsraad og Indehaver af Præbender baade i Lunds, Roskildes og Kbhvns Kapitler, samt som Kirkeherre for Petri Kirke; han er saaledes et godt Vidnesbyrd om den kirkel. Uskik med Præbendeophobning (Pluralitet). D. o. 1504—05. — 2) Erik Ottesen R. til Bjørnholm, en af de mest fremtrædende Rigsraader i 2. Halvdel af 15. Aarh. (der ogsaa har spillet en Rolle som Diplomat ved Sendelser i Udlandet), tillige Righofmester. Ligesom sin Fader Otte Nielsen (d. 1477) udmærkede han sig ved Gavnildhed mod K.n; han viste stor Interesse for Klostre, saaledes ogsaa for Helligaandsordenen, der netop begyndte at spille en Rolle i Danmark; særlig mod Klostret i Randers og Kbhvn optraadte han som Velgører, og han blev optaget som Medlem af Broderskabet ved Moderklostret i Rom. Ligesom Faderen støttede han Klostret i Mariager, byggede et Kapel ved Kirken og tilbragte sine sidste Aar i Mariager. Han var Genstand for ualmindelig Agtelse som en from og sædelig Hædersmand, og en gl. Krønike kalder ham »en Fader for Danmark, hvis Lige vi endnu ikke saa i Ære, Dyd, Fromhed og i alle gode Vilkaar«. D. 1503. — 3) Holger R. til Rosenholm, Rigsraad, Teolog, Søn af ndf. nævnte Regeringsraad Jørgen R., f. 1574, d. 1642, fik fra 1590—95 en fuldstændig regulær Universitetsuddannelse i Rostock og Wittenberg og vendte tilbage til Danmark med en glødende Interesse for aristotelisk Filos. og ortodoks Lutherdom. Mens han syslede med dogmatiske Studier, gennemgik han 1599—1600 en aandelig Krise, der efter voldsomme Kampe førte ham til Fred i et enfoldigt Bibelstandpunkt; fra da af stod det for ham som hans Livs Formaal at raade Bod paa de Brist, der fandtes saavel i K.livet som i Tidens Teol. med dens Stridssyge, dens Til sidesættelse af det eksegetiske og isagogiske Studium og dens Mangel paa Sans for, at Læren maa bygges paa kr. Erfaring. Han udarbejdede i Løbet af en Række Aar en Mængde teol. Afhandlinger som Forarbejder til et stort Læreskrift. De bevarede Rester (hans Skrifter blev aldrig udgivet, men cirkulerede i Afskrifter) viser, at han er Samtidens mest originale dske Teolog og paa en mærkelig Maade antciperer de samme hist.-bibelteol. Tanker, som senere under Navn af »Føderalteologi« gjorde Coccejus berømt (se I, 527). Han lægger den samme Vægt paa det personlige Trosstandpunkt som Forudsætning for Bibelfortolkningen, afviser Filos.ens Indblanding paa det dogmatiske Omraade, betragter Aabenbaringen under hist. Synspunkt som Vidnesbyrd om en gennem forskellige Pagter virkeliggjort Naadeførelse, og selv i hans subjektive Frelseslære findes interessante Lighedspunkter med den hollandske Teologs. — R.

havde betydelig pædagogisk Interesse, og paa Rosenholm opholdt sig efterhaanden en Række dygtige yngre Studerende som Lærere for hans egne og fremmede Adelsborn. De blev tildeels Medarbejdere paa de Reformers i Skole og K., som optog Tiden og R. Fra 1616—27 sad R. i Rigsraadet; som saadan er hans Navn især knyttet til Oprettelsen af de nye Gymnasier (navnl. Odenses) og af Sorø Akademi (hvis første Direktør han blev); han ivrede ogsaa for at skaffe nye moderne Lærebøger til Latinskolerne. Ogsaa paa Universitetsreformen af 1621 har R. arbejdet med, men hans Udkast til en Nyordning af det teol. Studium, der satte Bibelstudiet paa Grundsporene paa første Plads, kunde ikke gennemføres. Til Universitetets Lærere, f. E. H. P. Resen, hvem R. havde støttet i 1614, da man fra kryptocalvinsk Side søgte at umuliggøre ham som Biskop, C. Brochmand, C. Bartholin og O. Worm, stod han i nært Forhold, og navnlig Brochmand og Bartholin gjorde sig til Talerør for hans teol. Tanker; videre vedligeholdte han en udstrakt Korrespondance med fremragende udenlandske Teologer og Pædagoger, og ingen dansk Mand i Samtiden har modtaget saa mange Dedikationer. Men hans Iver for levende Krdm gjorde ham ogsaa mistænkt i Tyskland for at være Weigelianer, Rosenkreutzer (se S. 822) eller endog dette Broderskabs Leder. Da de moralske Forhold i Danmark navnlig i 20erne viste alvorlige Brøst, hørte R. til de Mænd, der arbejdede for at genrejse K.tugten (jvfr. Bodsordningen af 1626 og 1629, der indfører »gudfrygtige Sognefolk til Medhjælpere for Præsten«). Allerede 1623, da R. laa farlig syg, ansøgte han Kansleren om at maatte udtrede af Rigsraadet for uforstyrret at kunne virke for »Guds Kald«; den Gang blev dette uhørt Skridt ikke til noget, men 1627, da Rigets Undergang syntes nær for Haanden og selv den evang. K.s Eksistens truedes ved Pavens og den tyske Kejseres Planer om en Kontrareformation i vort knuste Fædreland, forlangte R. paany, oprevet af stærkt Samvittighedsnag over at have svigtet sit »Kald« og stærkt tilskyndet af Brochmand til at »forlade Verden«, sin Afsked og rejste til Göteborg. Fra det Øjeblik betragtede Christian IV ham med største Unaade, og efter Freden levede R. tilbagetrukkent paa Rosenholm. Da en tidligere Huslærer hos R., P. Vandal, 1631 udgav en Redegørelse for Naadeførelsen og »Guds Husholdnings Midler«, som R. iøvrigt ikke vedkendte sig, kom han tilmeld i Vanry for Vranglære, og de dske Teologer trak sig nu ogsaa tilbage fra den mistenkelige Herremand, saaledes navnlig Jesper Brochmand. Da R. 1636 i Fortalen til »Førstenspiegel« (en Del opbyggelige Traktater af Albrecht V af Brandenburg) indirekte kritiserede den gængse Melancthon'ske Retfærdiggørelseslære ved Opstillingen af en Lære om en dobbelt Retfærdiggørelse (paa-virket af den oprindelige Lutherdom og Osiander), faldt Generalsuperintendent St. Klotz over Bogen, og en smaalig teol. Strid, med Udveksling af Stridsskrifter, ogsaa fra de kbhvnske Teologers Side, og Forsvarsskrifter fra R.s Haand, kom til at forbitre hans sidste Aar. Med Nød og næppe tillod Kongen overhovedet R. at forsvare sig, og ethvert Haab

om at udgive i Trykken noget som helst af hans teol. Arbejder var nu umuliggjort. R. døde 28. Okt. 1642 og mindedes længe som »den lærde Holger«, et Sidestykke paa Teol.n.s Omraade til Tycho Brahe paa Astronomiens. Hans Bønnebog »Hør danske Mand« (1631) viser, hvor alvorligt han tog det med det K. Husliv, men iøvrigt var R. ingen snæverhertet Natur, han havde aabent Øje for det menneskelige, især for Kunst og Videnskab; til dsk Sprog og Hist. havde han en varm Kærlighed. (J. O. Andersen, H. R., 1896). — 4) **Ivar R.** til Rosenholm, Statsmand, f. 5. Dec. 1674, blev efter forskellige Ambassader i Udlandet 1709 Amtmand i Kbhvns Amt, 1723 i Viborg, 1730 Gehejmraad og Præsident for dske og tyske Kancellie. Skønt R.s Fortjenester navnlig ligger paa Udenrigspolitikens Omraade, har han dog som dske Kancellies og dermed Kns Leder spillet en Rolle i de bevægede Aar 1731 f., da det pietistiske Røre kom saa stærkt frem. R., der iøvrigt var en alvorlig og from Mand, stod bestemt afvisende overfor Zinzendorf og den pietistiske Separatisme og søgte saavel at støtte Biskop Worm som Konfessionarius Frauen, der afsattes. Da Kongen fra 1735 bestemt slog ind paa den hallensiske Pietismes Bane, fjernedes R. fra Kancelliet; Genindførelsen af Sabbats-ordningen (som han 1731 havde faaet afskaffet) viste den nye Kurs. Forinden havde R. dog indlagt sig betydelig Fortjeneste ved Reorganisationsen af Universitetet; og den nye Fundats af 1732, der ogsaa reformerer det teol. Studium og Eksamen, skyldes væsentlig ham. Først 1740 fjernedes han fra Kancelliet, da han var mod Alliancen med Frankrig; d. 13. Nov. 1745. — 5) **Jørgen R.** til Rosenholm, Rigsraad, f. 14. Maj 1523, var som Dreng en Tid i Huset hos Frans Vormorsden i Malmø og efter Kbhvns Universitets Genoprettelse hos Ole Chrysostomus. 1536 sendtes han til Wittenberg, hvor han blev i 4 Aar og hørte mange »drabelige lærde Mænd, besynderlig Dr. Morten Luther og Philippum«. Siden tog R. i nogle Aar Tjeneste hos Kurfyrst Moritz af Sachsen og deltog i Belejringen af Magdeburg og andre Kampe i Interimstiden; efter sin Hjemkomst 1551 kom R. snart til at spille en Rolle i Statens Tjeneste og optoges 1563 i Rigsraadet. Som en af de betydeligste Raader blev han 1588 Regeringsraad i Christian IV's Mindreaarighed. R. har haft en betydelig Indflydelse paa Statens Stilling til K.n i Frederik II's og Christian IV's Tid; han ønskede den dske K. holdt i Luthers Spor, men var ingen Ynder af »Subtilliteter«; naar Frederik II paa den ene Side ramte Kryptocalvinismen i Niels Hemmingsens Person (ved Forhandlingerne med denne berømte Teolog spillede R. en stor Rolle) og paa den anden Side brændte Konkordieformlen, var det et ægte Udtryk for R.s Opfattelse. Tiden kaldte ham Cato paa Grund af hans strenge Sædelighed og Iver imod den overhaandtagende Luksus og Overdaadighed i Nydelse. R.s Interesse for Aandslivet, navnlig Historieskrivningen (A. S. Vedel og Niels Krag), var fremtrædende; men ogsaa Tycho Brahe havde en Støtte i R., og udenlandske Videnskabsmænd skattede hans Mæcenat. — 6) **Jørgen R.** til Kjeldgaard, Son af Holger R., f. 1607, blev 1653 Hofmester for

Sorø Akademi og indlagde sig stor Fortjeneste af Stiftelsen. Under de sørgelige Krigsaar 1657 —60 holdt han med stor Opoffrelse Skolen oppe ved Tilskud af egne Midler, og 1665 lykkedes det ham at hindre Akademiets Op-hævelse. R. reddede ligeledes Birgitte Gjøs Stiftelse paa Herlufsholm og hævede atter Skolen af dens dybe Ruin. Han døde 1675 i Sorø. R. var ligesom Faderen og tidels Brødrene en lærd Mand med fremtrædende teol. Interesse, og hans Traktater og Andagtsbøger (f. E. »Juletanker«, der endnu optryktes 1765, »Et Guds barns gudelige Liv« m. fl.) vidner om, at det var ham om levende Krdm at gøre. Det hed sig i Samtiden (Jens Birchrod), at R. efter Ærkebiskop Svanes Død ønskede at blive hans Efterfølger, men »med samme Lustre og Myndighed som Herrebisperne i de kat. Tider«. — Ogsaa Broderen Erik R. til Rosenholm, f. 1612, d. 1681, Stiftbefalingsmand over Aarhus Stift, har forfattet Skrifter af rel. og teol. Art (»Sjælens Frelse ved Dødens idelige Betragtelse«, 1666). — 7) **Niels Styggesen R.**, Biskop af Børglum, f. o. 1455 af en Familie (Stygge), der først paa Ref.stiden antog Navnet R., blev 1481 Provst i Børglum og Medlem af Rigsraadet, 1486 Biskop. Poul Helgesens Skibykrønike lægger ikke Skjul paa hans Verdslighed og Usædelighed; hans Lyst var Kort og Tærninger, og han var omgivet af Gøglere og usædelige Kvinder. Under Kong Hans var han en Tid udstedt af Rigsraadet for en vanærende Dom. 1519 afstod han Stiftet til sin Søstersøn Stygge Krumpen og trak sig atter tilbage til Provstiet i Børglum, hvad der gav Anledning til en Retsstrid med dettes daværende Indehaver. D. 1533. (Ny K.hist. Saml. IV). J. O. A.

Rosenkranz, Johann Karl Friedrich, tysk Filosof, f. 23. April 1805 i Magdeburg, blev 1831 ekstraord. Prof. i Filos. i Halle, 1833 ord. Prof. i Königsberg; 1848—49 indehavde han et højere Embede i det preussiske Kultusministerium i Berlin, men overtog derefter paany sit Professorat. D. 14. Juni 1879. R. hørte til Hegels betydeligste Disciple, om end han, navnlig i sin Fremstilling af Logiken, paa flere afgørende Punkter tog Afstand fra ham. Blandt hans Skrifter kan nævnes: »Gesch. d. deutsch. Poesie im Mittelalter« (1830); »Handbuch einer allgem. Gesch. der Poesie« I—III (1832—33); »Encyclop. der theol. Wissensch.« (1831, 2. Udg. 1845; oversat paa Dsk af P. B. Blicher, Kbhvn 1844); »Psychologie« (1837, 3. Udg. 1863); »Krit. d. Principien der Strauss-schen Glaubenslehre« (1844, 2. Udg. 1864); »Die Pädagogik als System« (1848); »System d. Wissensch.« (1850); »Wissensch. d. logisch. Idee« (1858—59); »Epilegomena« (1862); »Hegels Leben« (1844); »Hegel als deutscher Nationalphilosoph« (1870); »Studien« I—V (1839—48) og »Neue Studien« I—IV (1875 f.). Sammen med F. W. Schubert udgav han Kants Værker i 12 Bd. (1838—40), af hvilke det sidste indeholder R.s »Gesch. d. Kantschen Philos.« (Rich. Jonas, Karl R., 1906). C. G.

Rosenkreutzere. 1614 udkom i Kassel et anonymt Skrift: »Allgemeine und General Reformation der ganzen weiten Welt. Nebeneben der *Fama Fraternitatis* des löblichen Ordens des Rosenkreutzes, an alle Gelehrte und Häupter

Europæe geschriebeu . . ., der gav Anledning til den heftigste Debat i og udenfor Tyskland. *Fama Fraternit.* fortæller om et Broderskab, der for 200 Aar siden skal være stiftet af en tysk Munk, der under Ophold hos Muhammedanere i Damaskus og Fez var blevet indviet i alle Naturens Hemmeligheder og det magiske Sprog, men tillige havde fattet den sande Krdms Betydning som den eneste Religion, der harmonerer med hele Verdens og alle Tidens Beskaffenhed. I sit Hjemland danner han R. Broderskabet, der lærer al hans hemmelige Viden; Brødrene udsendes over hele Verden for at helbrede Syge gratis. De bærer ingen Ordensdragt, men R. C. (*rosea crux*) er deres Mærke; først om 100 Aar, da K.n ventes »renset«, vil Broderskabet træde offentlig frem. Bogen opfordrer Europas Lærde til at undersøge de meddelte Kunster og tiltræde Broderskabet, der bekender sig til ren Krdm uden Sværmeri og Kætteri og er ivrig Modstander af det fordømte Guldmageri; Brødrene, som kender alle Naturens Hemmeligheder og uden Besvær kan ændre Metallers Skikkelse, foretrækker at have deres Navne skrevet i Livets Bog. Et Tillæg til *Fama Fr.* dannede *Confessio fraternitatis* R. C. (Kassel 1615), der polemiserer mod den teol. Stridssyge og anbefaler en ægte praktisk Krdm, der ud fra en ægte Bibelfromhed vil forene de prot. Kirker. Endelig 1616 udgaves i Strassburg »Chymische Hochzeit Christiani Rosenkreutzes« med en æventyrlig Beskrivelse af Stifterens Liv. — Skriftenerne, der fik vid Udbredelse og eftertryktes rundt om, gav Anledning til en Masse Indlæg for og imod; saavel Lutheranere som Katoliker faldt over »Broderskabet«, der beskyldtes for farligt Kætteri og Indifferentisme for Læren, ligesom Bøgernes Angreb paa Galens medicinske Lærdomme forargede mange. — En Række forskellige bekendte Mænd, der drev paa en inderligere og virksom Krdm, er i Tidens Løb blevet udpeget snart som Bøgernes Forf., snart som R.s Hoved (da Holger Rosenkrantz i Danmark stræbte mod rel. Fornyeelse, erklærede man fra ortodoksistisk luth. Side i Tyskland, at han var R.s Hoved). Men Forsøgene paa at faa opsporet Broderskabet eller blot én levende R. mislykkedes ganske, hvad der ikke kan undre, da der sikkert er Tale om en Mystifikation i en bestemt Tendens' Tjeneste. G. Arnold antog J. V. Andreæ for Forf., men han var overbevist om R.s Eksistens; F. C. Baur opfattede Skrifterne som en Satire af Andreæ. »Chymische Hochzeit« er nu sikkert af denne (og de andre to har han aldrig fralagt sig). Sandsynligst er det, at han, for at vække Interesse for sin Kamp mod Tidens Brøst (Manglen paa sand Religiositet og Moral, Stridssyge, den sygelige Higen efter magiske Midler, den udbredte Tro paa Guldmageri osv.), har iklædt sine Reformideer denne romantiske og satiriske Form; men da han saa, at man troede paa R., tog han selv skarpt Afstand fra »Broderskabet« og indbød positivt til »Kristi Broderskab« (*Invitatio ad fraternitatem Christi*, 1617). — Flere Frimurerselskaber har optaget Navnet R. og erklæret sig for Fortsættelse af R. (J. S. Semler, Unparteiische Sammlungen zur Historie der R., 1786—88; Guhrauer i »Zeitschr. f. hist.

Theol.«, 1852; A. E. Waite, Real history of the Rosacruzians, 1887).

J. O. A.

Rosenmüller. 1) **Johann Georg R.**, tysk Teolog, f. 18. Dec. 1736, d. 14. Marts 1815, blev efter gejstlig Virksomhed forsk. Steder 1775 teol. Prof. i Erlangen, 1783 i Giessen og 1785 i Leipzig. R. var en af sin Tids ansete Teologer og Kirkemænd. Ud fra et supranaturalistisk Stade søgte han at optage og videreføre flere af Rationalismens Principer og Resultater. Som gejstlig greb han virksomt ind i Ordningen af K.ns og Skolens Forhold. Hans forsk. Værker er især eksegetiske og hermenevtiske (»Scholia in N. T.« I—VI, 6. Opl., 1815—1831; »Historia interpretationis librorum sacrorum« I—V, 1795—1814). Hans opbyggelige Skrifter hørte til Tidens mest benyttede og fandt endog Læsere indenfor Romerk.n. I dsk Overs. foreligger »Chr. Undervisning for Ungdommen« (overs. af Jakob Rosted 1774). Den meget udbredte Andagtsbog »Mitgabe für das ganze Leben, am Tage der Confirmation der Jugend geheiligt« er forfattet af hans yngre Søn Georg Hier. Konr. R., Præst i Oelschau ved Leipzig (overs. paa Dansk »Medgave for hele Livet« af J. L. Rohmann, 1842, 3. Opl. 1853, og af D. Hansenmeyer, 1854). — 2) **Ernst Friedrich Karl R.**, tysk Orientalist, ældste Søn af ovennævnte J. G. R., f. 10. Dec. 1768, 1792 Docent, 1796 extraord. Prof., 1813 ordg. Prof. i orientalske Sprog i Leipzig, har udg. en Række videnskabelige Værker, vedrørende G. T.s Fortolkning og det arabiske Sprog. Hovedværk: »Scholia in Vetus Testamentum« (I—XVI, 1788—1817; i Udtog I—V, 1828—1835). D. 17. Sept. 1835. C. G.

Rosenqvist. 1) **Georg Gustaf R.**, finsk Teolog, f. i Lappträsk (Nyland) 13. Sept. 1855, Stud. 1873, fil. Kand. 1879, teol. Kand. 1886, præsteviet 1891, teol. Licentiat og Dr. 1893; Adjunkt i teol. »Prenotioner« ved Helsingfors's Universitet fra 1886 (ordinar. fra 1890), Prof. i Dogmatik og Etik 1894. R.s Forf.skab har hovedsagelig bevæget sig om Rel.s filosofi og Etik. Til førstnævnte Omraade hører hans Lic.-Afhandl. »Lotzes religionsfilosofi, framställd och bedömd« (1889); »Guds förhållande till världen med särskild hänsyn till det skapades själfständighet och lagbundna ordning« (1893); »Den filos. grundvalen för Albr. Ritschls teologi med särskild hänsyn till förhållandet emellan Ritschl och Lotze« (1903). Etiske Spørgsmaal behandles i »Moderna sträfvan den för etisk kultur« (1904); »Krdmmens sociala värde« (paa Finsk 1907, paa Svensk 1908), samt talrige Opsatser fornemmelig i »Teologisk Tidskrift«, som R. grundede og udgiver fra 1896. En Del af R.s Tidskriftsartikler er udgivne i Samlingen »I tidens rel. frågor« (I, 1899; II, 1903). R. har været en virksom Politiker baade som Bladskribent og som Repræsentant paa alle Landdage siden 1904. Ligeledes har han været Ombud paa K.møderne 1898 og 1903 samt interesseret Medlem af den 1906 nedsatte Religionsfrihedskomite; i nogle af den finske K.s brændende kirkepolit. Spørgsmaal har han udtalt sig i særskilte Skrifter (»Nattvardstvangen, hist. och krit. belyst«, 1903; »Civiläktenskapet« 1908). — 2) **Vilhelm Theodor R.**, finsk Skolemand, foreg.s Broder, f. i Lappträsk (Nyland) 14.

Okt. 1856, Stud. 1876, fil. Kandidat 1881, Lektor i Rel. i Wasa 1886, Rektor 1895, Overlærer i Rel. ved det sv. Normalgymnasium 1898 og Rektor for samme fra 1900; teol. Dr. 1907. R. deltog som Lægmandsombud i K.mødet 1903 og som Repræsentant i alle Landdage 1899—1909. Han har udg. Skolebøger (Bibelsk Historie 1892; K.historie 1904 — sidstnævnte sammen med J. Gummerus), redigeret »Tidskrift utgifven af Pædagogiska föreningen i Finland« og offentliggjort talrige Afhandlinger i pædagogiske Spørgsmaal. Af R.s øvrige Forf.skab maa nævnes »Om och ur Bibelen. Föredrag och uppsatser« (I 1889; II 1895); »Utläggning af Joh. evangelium för hem och skola« (1891), samt den grundige Undersøgelse »Runebergs insats i arbetet för åstadkommandet af en ny svensk psalmbok i Finland« (Svenska Litteratursällskapets festskrift 1904). J. G.

Rosenstand-Goiske, se Goiske (II, 234).

Rosenstein. 1) Carl von R., Søstersøn af nedennævnte Nils von R., Søn af Prof. med. Samuel Aurivillius, hvis Børn adledes med Moderens adelige Navn, f. 1766, Docent i Teol. 1790, Spr. i Kumla i Strengnäs Stift 1796, Biskop i Linköping 1808 og Ærkebiskop 1819. R. gjorde sig mindre kendt som lærd Teolog end som Taler og Prædikant i den gustavianiske Tids Veitalenheds Stil, med en forbavsende Evne til at udtrykke sig uden Forberedelse. I Rigsdagens Forhandlinger deltog han flittig og viste stor Dygtighed som Præstestandens Leder; han har dog næppe haft nogen stor Indflydelse. Hans personlige Elskværdighed var bekendt, og hans storartede Velgørenhed mod alle trængende førte tilsidst ham selv til økonomisk Ruin. I den Tid han var Ærkebiskop var han bl. a. Formand i Bibelkommissionen, uden dog at kunne føre dens Arbejde til noget Resultat. Han døde 1836. — 2) Nils von R., f. 1752, Embedsmand i Stockholm, Gesandtskabssekretær i Paris 1782—84, derefter Kronprins Gustaf Adolfs Hovmester; Medlem af og Sekretær ved Sv. Akademi fra dets Stiftelse 1786, efter Statsomvæltningen 1809 Statssekretær og Ordfører for de kirkl. Anliggender, d. 1824. R. var en af den gustavianiske Tids lærde Tænkere, paavirket af sit personlige Bekendskab med d'Alembert, Diderot m. fl., og uøvede ved sin Stilling ved Sv. Akademi stor Indflydelse paa den neologiske farvede sv. Literatur; et Forord af Rosenstein ansaas for den højeste Udmærkelse. Som rationalistisk Filosof, ikke uden Dybsind og Originalitet, viste han sig i »Försök till en afhandling om upplysningen«, 1789, og i flere Levnedsskildringer. Hans samlede Skrifter udgaves 1838 med en Levnedsskildring af H. Järte. H. J.

Rosenthal, Johann, tysk Præst og Ps.digter, f. 1615 i Gross-Sömmerda i Thüringen, d. 1690 som Archidiakon i Schmölln, er bl. a. Forf. til Ps.en »Ach was ist doch unser Leben«, der findes som Nr. 457 i Sv. Ps.boken af 1819.

Roset, Michel, f. 1534, d. 1613, Øvrigheds-person i Genève, Ven af Calvin, Statsmand og Historiker, sikrede Byens polit. Uafhængighed. Hans »Chroniques« er et vigtigt kirkehist. Værk; i 3. Bog omhandles bl. a. Farel, i 4.—6. Bog Calvins Omhandle. V. L. P.

Rosing. 1) **Hans R.**, norsk Biskop, f. paa

Brønø 1625, deponerede fra Trondhjems Skole 1645 og blev efter afsluttede Studier (bl. a. udenlands 1649—52) Spr. i Tureby 1652 og i Kallundborg 1660; i 1664 udnævntes han til Biskop i Kristiania. Som saadan nød han Anseelse baade for Lærdom (Mag. 1661, Dr. theol. 1675) og praktisk Dygtighed baade i kirkl. og verdslige Sager. Statholder Gyldenløve benyttede sig ofte af hans Raad og satte saa stor Pris paa ham, at han i 1693 forhindrede hans paatænkte Forflyttelse til Sjællands Bispestol. Som streng statskirkl. Gejstlig erklærede R. sig under Christian V bestemt imod at give de forfulgte Hugenoter Adgang til Rigerne. Hans Forfatterskab indskrænker sig til et Par Lig-prædikener. D. 13. Apr. 1699 (Biogr. Lex.). A. B. — 2) **Ulrik Frederik R.**, dsk Præst, f. 17. Dec. 1776 i Fredrikstad i Norge, blev 1799 teol. Kand., 1801 Præst ved den dske Menighed i London. Som saadan gjorde han sig i høj Grad fortjent ved at lindre de mange fangne Sømænds Nød under Krigen efter 1807. Betegnende for R.s Beskedenhed er, at ingen før paa hans Dødsleje anede, at de fangne Sømænd havde skillinget sammen til en Guldmedalje til ham i denne Anledning. 1812 blev han Spr. i Jyllinge-Gundsømagle, 1822 Spr. i Horsens, hvor han døde 2. Apr. 1841. I Horsens tog R. sig navnlig af Skolevæsenet og stiftede 1823 et Selskab for Søndagsskoleundervisning (jfr. den endnu bestaaende Rosing-Ræderske Aftenskole). J. O. A.

Roskilde, sjæll. Købstad i Sømme Herred, lidt S. for R.-Fjord, med (1911) 9707 Indb., var indtil Ref. Sæde for Sjællands Bisp. Som Minde om denne Værdighed bærer den gl. Katedral (St. Lucius, Danmarks rigeste Kirke) stadig Navn af »Domkirken« og dens Spr. (til-lige Provst for Voldborg-Sømme Herred) kaldes »Domprovst«, den lærde Skole »Katedralskolen«. Sjællands Stifts Landemøde holdes endnu i Domkirken, der ogsaa ejer Stiftsbiblioteket (gr. 1812 af Biskop Münster; o. 25,000 Bd.; styret af Domprovst og et af Landemødet valgt Medlem; Stiftets Gejstlige yder Aarsbidrag til det); Stiftsskriveren (tillige Domk.s Godsforvalter og Styrer af »Stifts-Landsbykir-kernes Fællesfond«) har Embedskontor i »Pa-læet« ved Kirken.

R. er grundlagt i hedensk Tid; Harald Blaa-tand byggede her en Kongsgaard og senere en Trækirke, viet Trefoldigheden; heri jorderedes han og Sven Tyvskæg. Grundlaget for K.s senere Rigdom lagde Estrids, Ulf Jarls Enkes »Hovedtiende«, bestaaende i Knud d. st.s Mandebod for Drabet paa Jarlen (1027, rime-ligvis i selve K.n), og Sven Estridsøns Sone, Halvdelen af Sokkelunds Herred (Steenstrup i Hist. Tidsskr. 8. R. I, modsat Erslev i 6 R. III). Derfor kunde Bisperne Vilhelm og Sven Normand — snart efter Stiftets endelige Or-ganisering o. 1060 — afløse Trækirken med en treskipet Fraadstensbasilika. Formentlig i 11. Aarh.s Slutn. fik denne sin berømte Relikvie, »Pave Lucius's« Hoved, hvis Dyrløse snart gav Anledning til sælsomme Mirakelfortællinger (om Gudstjenesten til Lucius's Ære jfr. Script. rer. Dan. III, 607f.; som Passionsdag fejredes 4. Marts, som Translationsdag for Re-likvien 25. Aug.; under Sygdom og Nød bares

Relikvien i Processionen; om dens Hist. jfr. H. Petersen i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1874; den kom i 17. Aarb. paa det kgl. Kunstkammer, i 19. til Oldnordisk Museum; i nyeste Tid er den overladt Katolikkerne i Kbhvn; iøvrigt ved de ældste Kilder ikke, at Romerbispen Lucius I, jfr. S. 84, blev Martyr; flere Steder, f. E. Prag og München, gør ogsaa Krav paa at eje hans Hjærneskal. — O. 1200 nedbrød Biskop Peder Suneson K.n og begyndte paa samme Sted (jfr. Udgravn. 1892—93) Opførelsen af den nuv., langt større, røde Murstenskirke i senromansk Overgangsstil, med fremspringende Korsfloje og et storslaet Korparti med en toetages Koromgang (Forbilledet fransk, navnlig vel Tournais Domk., jfr. Jul. Lange i Aarb. f. nord. Oldk. 1890); i alt Fald denne K. blev, ved Siden af Trefoldigheden, viet til St. Lucius, hvis Navn efterhaanden blev eneraadende, ligesom han blev hele Stiftets Værnehelgen. Inden Fuldførelsen brændte K.n 1234, hvorved Korsflojene ødelagdes; o. 1250 var den, bortset fra Taarnene og Hovedskibets Hvælving endelig færdig, men har siden undergaet talrige Fornylser. 1282 og 1443 ødelagdes saaledes hele K.n ved Brand, og som den nu staaar (restaureret 1859—81), bærer den i det indre og ydre, navnlig ved talrige Tilbygninger (de to Taarne, Kapellerne) stærkt Præget af forsk. Tiders Stil (hl. 3 Kongers Kapel, indviet 1464; Oluf Mortensens Vaabenhus; Chr. IV's Kapel og Spir; Fred. V's Kapel); den gennem kirkel. Inventar, Vægprydelser og Monumenter af største hist. og kunstnerisk Værdi (Dronning Margrethes, Chr. III's, Fred. II's Sarkofager; er overhovedet Hvilested for det oldenborgske og lyksborgske Kongehus's Medlemmer; alle Kongerne med Undtagelse af Chr. II og Fred. I hvi-ler her). Om Domkirken jfr. J. Kornerup i »Dske Mindesmærker« II, 1877; H. Störck, R. Domk., 1909; J. Kornerup, Ny Haandbog for besøgende i R. Domk., 1878; P. Købke, R. Domk., 1895; J. B. Løffler, Gravstenene i R., 1885; Løffler og Lange, Korstolene i R. Domk., 1880.

Som Kongesæde og Bispesæde spillede R. en fremtrædende Rolle i vor Middelalders Hist. og blomstrede navnlig, efter at Borgerne tapert havde deltaget i Kampene mod Venderne (Vedemans Forsvarslag), i 12.—13. Aarh.; efterhaanden fik Byen, foruden Domk.n, 12 Sognekirker og 5 Klostre (Vor Frue Nonnekloster fra før 1158; Dominikanerklostret o. 1232; Fransiskanerklostret o. 1237; Klara Nonnekloster for kvindelige Fransiskanere o. 1242; Agnete Kloster for kvindelige Dominikanere 1264; om disse jfr. Daugaard, De dske Klostre i Middelalderen, 1830, S. 170 f.; jfr. Khist. Saml. 4. R., I, 749; om Fransiskanerklosterreformatoren Lars Brandersen, der døde 1496 i R., se I, 380), desuden en St. Jørgensgaard, et Dødsrethospital (Khist. Saml. 4. R., II, 493; VI, 445), et Helligaandshus samt en Række Gilder. Knyttet til Domkirken var Domkapitlet, for hvis 15 Præbendeindehavere, der formentlig fulgte Aachenerreglen, Sven Normand opførte et »Stenkloster«; det lededes af en Præpositus og en Prior; i 13. Aarh. omordnedes det som et verdsligt Kapitel, hvis Prælaturer indehavdes af en Dekan, en Præpositus og en Archidiacon, samt siden 1315 af en Kantor.

Kapitlet blev Landets største og rigeste. Jens Grand forøgede Præbenderne med 6 (Ny Khist. Saml. II, 165), og siden kom flere til, saa Kapitlet endnu efter Ref. havde o. 30 Kanniker (muligvis 36 Præbender foruden de 4 Prælaturer). Knyttet til det var videre en Mængde Alterpræster, hvis Tal formentlig steg til 45; fra Biskop Oluf III's Tid er bevaret Statuter (Script. rer. Dan. VI, 599) for dem; desuden talrige Vikarer. Efter Ref. tabte Kapitlet efterhaanden sin kirkel. Betydning, men endnu 1673 nedsattes en Kommission for at undersøge, om Kapitlets Ansøgning om Konfirmation paa dets Privilegier og Statuter (det drejede sig vel mest om Patronatsret og Domsret i Ægteskabs-sager) kunde bevilges af H. t. den kgl. Soverænitet; den er sikkert blevet nægtet, og 1681 lagdes Stiftets Ægteskabssager under Universitets-Konsistoriet. Det af Peder Suneson i Kbhvn oprettede Kollegiatkapitel fik ikke Del i R.-Kapitlets Ret til Bispevalg. — Allerede o. 1158 omtales en særlig *scholasticus* i R., og Domskolen voksede efterhaanden saaledes, at Discipulenes Antal, efter Peder Palladius's Vidnesbyrd, paa Ref.stiden var steget til o. 900. — Skønt R. sikkert har været et aandeligt Centrum af Rang, og vi i Middelalderens Slutn. ret hyppig træffer graduerede Personer knyttet til R., kender vi dog saare lidt til lit. Produktion fra R. (at Saxo var Provst i R. maa betragtes som en Misforstaaelse). Vor ældste bevarede dske Krønike fra c. 1140 (Script. rer. Dan. I, overs. af J. Olrik 1898) er dog forf. af en R.-Gejstlig; den berømte medicinske Forf. Henrik Harpestreng var Kannik i R.; ligesaa Martinus de Dacia (se Mogensen, S. 273), der ved sit sprogfløs. Værk vandt europæisk Ry. En topografisk-hist. Kilde af Rang er det Register over Bispestolens Indtægter (»Jordebogen«, Scr. rer. Dan. VII), der udarbejdedes 1370. Kort før Ref. besorgedes en Række liturg. og rituelle Haandbøger for R. Stifts Gejstlige udgivet i Trykken (bevaret: Diurnale Roskildense 1511, Manualet 1512, nyudg. 1898 af J. Freisen, Breviariet 1517, Canon 1522; hertil kommer desuden Missale Hafniense 1510; i Af-skrift, jfr. Ny kh. Saml. III, 262 f., er videre bevaret Lage Urnes Synodalstatuter; de var trykt 1517). Ved Universitetets Stiftelse spillede Biskop Oluf Mortensen Baden en fremtrædende Rolle, og Kanslerstillingen tilfaldt R.-Bisp. Paa Ref.stiden synes Humanismen at have faaet ret stærkt Indpas i R.; foruden Biskop Lage Urne kan nævnes Kannikerne Chr. Ravensberg, Valter Mortimer (en Skotte, en Tid Skolens Rektor), Kl. Hammer, N. Black, H. Lauritsen. Som Ordenshistoriker (Scr. rer. Dan. V, 511) optraadte Graabroderen Peder Olsen (P. Olai Saueropius), der ogsaa efter Minoriterkl.s Op-hævelse gjorde sig fortjent som hist. Samler og Krønikeforfatter (Rørdam, Hist. Kildeskrifter, 2. R., II). — R. var en af Katolicismens Fæstninger, og, trods P. Palladius's Prædikener og Forelæsninger for Gejstligheden og H. Tausens Virksomhed som Læsesemester og Prædikanat ved Domkirken, holdt de kat. Sympatier sig længe her; dog var der ogsaa her bl. Borgerne sket en ægte Vækkelse i Brydningstiden, og det skyldtes en Borger, Peder Smed, at de evang. i Trængselstiden efter 1533 holdt fast ved

Evangeliet (Kh. Sml., 4. R., III, 363). Efter Ref. nedreves de overflødige Kirker; Bispesædet var flyttet, Kapitlets Betydning i stadig Tilbagegang, ligesaa Skolens; Ildebrande, Pest og Krigsødelæggelser kom til, og først i 19. Aarh. er R. begyndt at hæve sig af Forfaldet. — Faa Rester af Herligheden fra den kat. Tid er bevaret (foruden Domk., den gl. Vor Frue K., St. Ibs Skib og St. Laurentius's Taarn). R. har endnu adskillige milde Stiftelser, især Duerbrødrehospitalen, en Fortsættelse af de middelald. Hospitaler (det adelige »Jomfrukloster« hører til Himmeløv Sogn); endvidere findes her et Missionshus, et Menighedssygehus samt et rom.-kat. Kapel og Hospital. (Behrmann, Grundrids til hist.-topogr. Beskr. af R., 1832; H. Petersen i Hist. Tidsskr., 6. R., II, 319 f.; J. Kornrup, R. i gamle Dage, 1892; samme, R.-Minder, 1907.)

Bispesædet har R. i alt Fald været paa Knud d. stores Tid, da Gerbrand (d. 1030), indviet i Canterbury, 1022 underskrev sig R.-Stifts Biskop; men muligvis har tidligere den »Englænder« Godebald, som Sven Tvyskæg, efter Adam, sendte til Skaane, tillige virket i Sjælland; den af Liavizo af Bremen viiede Avoco (Aage), der virkede o. en Menneskealder (o. 1030—60) styrede ligeledes K.rne baade i Skaane og Sjælland. Først ved hans Død fik Stiftet faste Grænser, omfattende Sjælland med de omliggende Smaøer; 1169 undvidedes det med Rø (Ryøen, se Art. Rügen); Stiftet ansaa allerede i Middelalderen for uoverkommeligt (pavelig Nuntius afsendte 1320 for at forsøge dets Deling); m. H. til dets Omfang efter Ref. se Art. Sjællands Stift. 1355 reserverede Paven sig Bispebesættelsen, men kunde ikke føre Kravet igennem. Grunden var Bispestolens Rigdom (de aarlige Indtægter takseredes i 14. Aarh. af Paven til 3000 Gylden; hvorfor der skulde betales 1000 Gyldens Afgift ved Bispebesættelse). En betydelig Del af denne skyldtes Kongernes Gaver, saaledes meddelte »Jordebogen«, at $\frac{1}{4}$ af R. By med al kgl. Ret var Bispens; ligeledes $\frac{1}{3}$ af Indtægten ved den sjællandske Mønt; den sidste Gave stammer sikkert fra Absalons Tid, da R.-Mønterne begynder at have Bispens Billede paa den ene Side; Retten holdt sig formentlig til Erik af Pommerns Tid. Vigtigere var Valdemar I's Gave til Absalon af Borgen Havn paa Sundholmen, som denne (1167) ved Nyopførelser gjorde til en stærk Fæstning, og til hvilken han henlagde en stor Del Gods, bl. a. af Bispestolens i Sokkelunds Herred; han testamenterede Borgen til Bispestolen, men da Kbhvns Betydning steg, gjorde Kongerne Gang paa Gang Forsøg paa at bemægtige sig Byen (saaledes allerede Erik Plovpenning), ligesom Børgerne viste oprørske Tilbøjeligheder overfor Bisperne. 1340 overdrog Bispen Valdemar Atterdag Byen, men fra 1375—1416 var den atter i Bispens Magt. — Siden Erik af Pommerns Tid var R.-Bisp »Rigets øverste Kansler«. — Bisper siden Stiftets Organisation: Vilhelm o. 1060—o. 1072(?); Sven Normand —1088; Arnold (I, 149) —1124; Peder —1134 (S. 513); Eskil (I, 801) 1134—37, derpaa Ærkebiskop; Ricco (S. 785) 1138—42; Asser (I, 160) nævnes første Gang som Biskop 1145, d. 1158; Absalon (I, 19) 1158—77, derefter Ærkebiskop, men tillige

Administrator af R. Stift —1191; Peder Sune-søn 1192—1214; Peder Jakobsen (II, 579) 1215 (16)—1224(25); Niels Stigsen 1225, fordrevet 1245, d. i Clairvaux 1249; Jacob Erlandsen (I, 794) 1250(49)—1254, derefter Ærkebiskop; Peder Skjælmssøn Bang (I, 210) 1254—77 (under hans Stridigheder med Kongen og lange Landflygtighed styres Stiftet 1263—72 af Biskop Tyge af Aarhus); Stigot 1277—80; Ingvar Hjort (II, 439) 1280—90; Jens Krag (II, 850) 1290—1300; Oluf I (S. 430), indviet i Rom 1304, —1320; Jens Hind (II, 430) 1320 (stadf. 1322) —30; Jens Nyborg (S. 40), udnævnt ved pavelig Provision, 1330—1344; Jakob Poulsen valgt, indviet i Danmark uden pavelig Stadfæstelse, 1344—50; Henrik Gertsen (II, 206) 1350 (bad 1355 om pavelig Stadfæstelse) —68; Niels Jepsen (Jakobsen) Ulfeld (?), valgt 1368, blev 1369 provi-deret af Paven med Embedet, —1395; Peder Jensen Lodehat (S. 70), tidl. Bisp i Aarhus, 1395—1416; Jens Andersen Lodehat (S. 70) 1416(18)—31; Jens Pedersen Jernskæg (II, 607) 1431—48; Oluf II Daa (I, 580) 1448—61; Oluf III Mortensen Baden (I, 199) 1461—85; Niels Skave 1488—1500; Jens Jepsen Ravensberg (S. 702) 1500, nedlagde og d. 1512; Lage Urne 1512—29; Joakim (Jakob) Rønnov 1529, fik aldrig pavelig Konfirmats (Titulærbispen af Gardar, der havde været Viebisp i Odense, blev hans Viebisp), fængslet og afsat 1536, d. 1544; Johan Veze blev 1530 beskikket til R.; under Grevefejden indsatte Grev Christoffer 1534 den tidligere Ærkebisp i Upsala, Gustaf Trolle, til Bisp i R., men forsatte ham s. A. til Odense. Om de evang. Bisper, se II, 893. (J. S. Nør-nissum, Catalogus eller Register, 1649; Peter Olai og Hamsfort i Script. rer. Dan. VII, 152—65).

J. O. A.

Roskoff, Georg Gustav, østerrigsk Teolog, f. 31. Aug. 1814 i Pressburg, blev efter Studier, navnlig i Halle, 1846 »Assistent« (Docent) ved det evang. teol. Fakultet i Wien, 1850 Prof. i G. T. 1860 udgav han »Die Simonssage und der Heraclesmythus«, 1869 Hovedværket »Gesch. des Teufels« I—II, hvis Tese er »Historien modbeviser Dualismen mellem Gud og Djævelen«. R. døde 20. Okt. 1889 som Emeritus (siden 1884).

J. O. A.

Rosmini, Serbati Antonio, ital. Præst og Filosof, f. i Roveredo 1797, d. i Stresa 1855, studerede i Padova, blev 1821 præsteviet og stiftede 1828 Kongregationen *Instituto della carità*, der fra Italien har bredt sig til Frankrig og England (»Fathers of Charity«). R. repræsenterede sammen med Gioberti den liberale Katolicisme og havde Pius IX's Tillid, saa længe dennes Politik gik i liberal Retning, men 1849 udtalte Index-Kongregationen, for hvilken R. endog selv var Konsultor, en Fordømmelse over hans retsfilos. Skrifter, af hvilke især et om »Kns fem Saar« (»Delle cinque piaghe della Santa Chiesa«, udg. 1846) vakte stor Opsigt. R. bojede sig lydig, men skønt hans Skrifter 1854 igen blev frigivet, faldt Jesuiten endog efter hans Død over hans efterladte Skrifter og fik Leo XIII til i Dec. 1887 at fordømme 40 Sætninger baade af disse og de tidligere. R.s Filosofi (i sine Grundtræk allerede fremsat i »Nuovo saggio sull' origine delle idee«, 1830) skelner indenfor Erkendelsen mellem Sans-

ningen og Ideen. Den sidste betragtes som det aprioriske og tillægges real Væren. (F. X. Kraus, A. R., i »Deutsche Rundschau« 1888, Bd. 55, 49 f.; F. Paoli, Della vita di A. R., 1880).

S. A. B.

Rossetti. 1) **Dante Gabriel R.**, f. 12. Maj 1828, d. 10. April 1882, engelsk Digter og Maler, Hovedmanden for Præraffaelierne (S. 630); blandt hans berømteste Billeder er hans »Forkyndelse« (»Ecce ancilla Domini«, med Søsteren Christina som Madonna), »Davids Sæd« (i Llandaff Domkirke), »Maria Magdalena«. I hans Digtning spiller det rel. ingen Rolle. (Collected works, 1886, udg. af Broderen William Michael R.; Letters of D. G. R., I—II, 1895; jfr. Sharpe, D. G. R., 1881; Knight, D. G. R., 1889). — 2) **Christina Georgina R.**, hans Søster, f. 5. Dec. 1830, d. 29. Dec. 1894, levede og aandede kun for Religionen. Hun var Anglikatolik. Hun erhvervede sig et ikke ringe digterisk Navn, efter 1872 skrev hun næsten kun rel. Poesi og Prosa (»Annus Domini«, 1874; »Seek and Find«, 1879; »Time Flies«, 1885; 1890 udgav »S. P. C. K.« en Samling af hendes rel. Digte; 1882 udgav hun »The face of the Deep«, en Kommentar til Apokalypsen).

V. L. P.

Rossi. 1) **Giovanni Battista de R.**, banebrydende kr. Arkæolog (»Katakombernes Columbus«), f. 23. Febr. 1822 i Rom, blev 1843 efter Studier ved »Sapienza« *Dr. jur. utriusque*, men helligede sig derefter til hist. og arkæolog. Undersøgelser. Allerede fra Barndommen havde Fædrelandets Minder optaget ham, og 11 Aar gl. havde Faderens Forøring af Bosios »Roma sotteranea« vakt hans Sans for de kr. Katakomber. Han sluttede sig som Discipel til den lærde Jesuit G. Marchi (S. 167), der 1840 havde faaet Opsynet med Katakombene, og som fik Forbudet mod at besøge dem hævet. Eleven skulde dog snart overfløje den lidet metodiske Lærer baade ved sin storartede Plan om en samlet Undersøgelse af hele det underjordiske Net af kr. Gravpladser, der omgiver Rom, og ved sine interessante Eftergravninger, ved hvilke lykkelig Sporsans og omhyggelig metodisk Undersøgelse førte til glimrende Resultater. I de Pilegrimsoptegnelser (»Itinerarier«), der gør Rede for de Martyrgrave, man besøgte i 7.—8. Aarh., fandt R. en uvurderlig Vejledning m. H. til Katakombernes Topografi, og i Modsætning til Marchi, der forbigik de Dele af Katakombene, hvor Murværk vidnede om ikke oprindelige Konstruktioner, dømte R. skarpsindig, at de Steder, hvor Ombygninger havde fundet Sted med Trappeanlæg, Udvidelse af Kryptanlæg og Udgravning af Lysskakter, og hvor Billedsmykkel gennem Tiderne var blevet fornyet og Pilegrimmene havde indridset deres »Akklamationer«, netop tydede paa Nærheden af berømte hist. Grave (Martyrgrave) og dermed paa Knudepunkterne i Gravanlægene. 1849—51 undersøgte R. Prætextat- og Peter-Marcellin-Katakombene, og hans Eftergravninger gav Anledning til Nedsættelse af *Commissione di sacra archeologia*, hvorved Kojmeterieudgravningen blev systematiseret efter R.s Grundsætninger. Pius IX stillede de nødvendige Midler til Disposition. En stor Triumf for R.s Kombinationsevne var Udgravningen af Calixtkatakomben, Roms ældste Menigheds-

kirkegaard. 1849 fandt R. i en Kælder i en Vigne ved Via Appia et Brudstykke af Loculuspladen til Biskop Cornelius's (d. 253) Grav; han anede da straks Calixtkatakombens Nærhed, og ved Gravningerne 1852 fandt han bl. a. Krypten med de rom. Bispegrave fra 3. Aarh. og her Rester af nævnte Loculusplade samt talrige Stumper af en af Biskop Damasus's Mindeindskrifter fra 4. Aarh. og derefter Sta Cæcilias Krypt i Nærheden. Udgravningerne af de saare omfattende Katakomber har afgivet Hovedmaterialet til R.s store ufuldendte Katakombeværk (*La Roma sotteranea cristiana* I—III, 1864—77), der ogsaa gør Rede for Katakombeforskningens Hist., Gravpladsernes Anlæg og indbyrdes Tidsforhold; i dette fremsatte R.s yngre Broder, Michele Stefano de R. sine betydningsfulde lagtagelser om Katakombegygnings Teknik og om de Tuflag, som de Kr. fortrinsvis søgte til Anlægene, hvorved der rammes en Pæl gennem Antagelsen, at Katakombene er forladte Stenbrud eller Sandgrave. Blandt R.s betydningsfuldeste Opdagelser staar Paavisingen af de kr. Flavius Grave i Domitillakatakomben samt af den i Katakomben indbyggede Petronilla-Basilika (»Nereus og Achilleus«); videre Opdagelsen af Glabrierernes (Aciliernes) Grave i Priscillakatakomben. — Foruden en stor Mængde Specialafhandlinger, dels udg. særskilt, dels i det af ham 1863 grundlagte Tidsskrift *Bullettino di archeologia cristiana*, der stadig er Hovedorganet for den oldkr. Monumentforskning, har R. udgivet 2 Bind af det store Indskriftværk, til hvilket han begyndte Indsamlingerne 1842 (»Inscriptiones chr. urbis Romae«, 1861 og 88, fortsatte af G. Gatti), og »Musaici delle chiese di Roma« (1872—1900). Han var Medarbejder paa Berlinerakademiet's »Corpus inscriptionum Lat.« (vol. VI). Hovedværket »Roma sotteranea« fortsættes af hans Disciple. R. dannede nemlig Skole. Mænd som Armellini, Stevenson, Gatti, Crostarosa, F. X. Kraus, Allard, Marucchi, de Waal, Wilpert o. fl. har fortsat hans Værk efter hans Grundsætninger, og i det hele har Katakombeforskningen skabt et nyt Liv i den kr. arkæol. Forskning og fremskaffet saare værdifuldt nyt Materiale for det k.hist. Studium. Grundlæggelsen af det kr. Museum i Lateranet 1854 skyldes ogsaa R. Han døde 20. Sept. 1894 i Castel Gandolfo. — 2) **Giovanni Bernardo de R.**, berømt Orientalist og Ekseget, f. Okt. 1742 i Castelnuovo i Piemont, d. Marts 1831 i Parma; samlede en overmaade værdifuld Samling af Manuskripter og Incunabler og har gjort sig fortjent af Studiet af den gtestl. Teksts Hist. Hans Hovedværk er »Variae lectiones Veteris Testamenti« (1784—88), der hviler paa Undersøgelser af o. 1700 Haandskrifter. — 3) **Pellegrino R.**, ital. Statsmand, f. 13. Juli 1787 i Carrara, blev, som ung, juridisk Prof. i Bologna; 1815 udarbejdede han som Kong Gioacchino (Murats) Generalkommissær et Opraab om Italiens Enhed; han maatte derfor forlade Italien og gik til Genève som juridisk Prof., men 1835 ansatte Guizot ham som Prof. i Paris, hvor han vandt Ry som Forf.; Louis Philippe gjorde ham til fr. Pair og gav ham Grevetitel. 1844 sendtes han som Gesandt til Rom, hvor det lykkedes ham at sætte Jesuiternes Bortfjernelse fra

Frankrig igennem ved Pavehoffet. Ved Pavevalget 1846 var han ivrig for at modarbejde Østerrigs Indflydelse, men Februarrevolutionen gjorde ham til Privatmand; han blev dog boende i Rom og var her kendt som Tilhænger af Giobertis og Rosminis moderat liberale Meninger, men derfor af Mazzinisterne anset som en Reaktionsrør. Rosmini tilskyndede i Sept. 1848 Pius IX til at tage R. til Statsminister efter Kard. Soglia. R.s Program var at danne et Forbund af Italiens Fyrster under Pavens Ledelse og trænge Østerrigerne ud af Landet. Iøvrigt skulde i Kirkestaten Forfatningsstatutet hævdes; men allerede 15. Nov., da Kamrene skulde træde sammen, myrdedes R. ved Indtrædelsen i Cancellaria-Paladset. Mazzinisterne spillede nu Herrer, og da Paven 24. Nov. flygtede, erklærede Republikken i Rom. (Fr. Nielsen, Pavedømmet i 19. Aarh., II; E. Masi, Pio IX e P. R. i Vita ital. nel Risorgimento III, 1900; Giovagnoli, P. R. e la Rivoluzione Romana, 1898).

J. O. A.

Rossteuscher, Ernst Adolph, Irvingianer, f. 1822, d. 1892, udg. 1850, medens han virkede som Privatdocent i Marburg, Skriftet »Die Gabe der Sprachen im apostolischen Zeitalter«, hvorefter han sluttede sig til Irvingianerne (den kat.-apost. Kirke). Han virkede derpaa som Menighedsforstander (»Engel«) først i Kassel, siden 1866 i Leipzig. R. har bl. a. udg. »Der Aufbau der Kirche Christi auf der ursprünglichen Grundlage (2. Opl. 1886).

J. O. A.

Rostgaard, Frederik, Gehejmearkivar og Oversekretær, f. paa Krogerup i Nordsjælland 8. Nov. 1671, Søn af den fra Svenskerkrigen bekendte Ridefoged Hans R., blev 1687 Student, rejste 1690—99 i Udlandet og medbragte ved sin Hjemkomst en rig Samling af sjældne Haandskrifter og Bøger. Forbindelsen med den altformaaende Reventlowske Slægt drog ham efterhaanden bort fra videnskabelig Virksomhed. 1700 blev han Gehejmearkivar, 1702 adlet, 1709 Medlem af Højesteret, 1720 Justitiarius i samme Ret og 1721 Oversekretær i dske Kancelli. 1725 blev han dømt, fordi han havde taget imod »Skænk og Gave«, afsat fra sine Embeder og forvist fra Kbhvn, men 1727 blev han benådet og udnævnt til Amtmand over Antvorskov og Korsør Amter, hvorfra han 1730 blev forflyttet til Helsingør som Translator ved Øresunds Toldkammer. 1731 tog han sin Afsked og trak sig tilbage til Krogerup. — R. var en Modstander af Pietismen og særlig af Generalkirkeinspektionen og afviste 1739 dens Opfordring til at deltage i Bibelrevisionen, »fordi han manglede Kendskab til den danske Bibeltækt«. Paa sin Udenlandsrejse var han bleven vant til at bruge Luthers tyske Oversættelse og vedblev at bruge den, fordi han derigennem havde fattet »Kærlighed og Højagtning« til det tyske Sprog. Dette forklarer hans Forkærlighed for tysk Ps.digtning. Igennem Overs. har han overført ikke faa væsentlige tyske Ps.r til dske Ps.samlinger. Allerede 1694 udg. han i Oxford G. Neumarks bekendte Ps. »Wer nur den lieben Gott läßt walten« (S. 363) med dsk Overs.: »Hvo ikkun lader Herren raade«, derefter 1718 »Nogle aandelige Ps.r af Tyisk paa Dsk oversatte«, 1738 »Overs. af 34 udv. tyske Ps.r med et Anhang af 5 dske« og 1742 »Overs.

af 41 udv. tyske Ps.r med Anhang af 6 dske.« I Ps.bog for K. og Hjem findes endnu 5 af disse tyske Ps.r (Nr. 23, 211, 212, 372 og 540). R. døde som Konferensraad 25. Apr. 1745. I sit Testamente oprettede han flere Legater, deriblandt et til Lønning af en Prof. i nord. Hist. og Oldkyndighed (Prof. Rostgardianus). (Chr. Bruun, F. R. og hans Samtid, 1870—71). S. M. G.

Rostoch, Mads Pedersen, dsk Præst, f. 1. Jan. 1655 i Ribe, hvorfra han blev Student 1672. Efter afsluttede teol. Studier var R. i en lang Aarrække knyttet til Odense, først som Privatlærer, fra 1677 som Hører ved Latinskolen og 1678—1704 som Kapellan ved St. Knuds Kirke; 1704 blev han Præst i Midelfart og Kauslunde. D. 1713 (eller 1714?). R. nød stor Anseelse som praktisk Sjøelsøger. Hans Forklaring til Luthers Katekismus, kaldet »Den enfoldige Børnelærdoms usvigelige Mælk«, 1694, naaede i forholdsvis kort Tid frem til 7 Opl. og var fra 1733 og til henimod Slutn. af 18. Aarh. i Brug i fynske Skoler og i Bergen Stift i Norge, og hans »Catechismus over Evangelierne eller en liden Huus- og Reyse-Postill«, 1699 (senere foretaget med Catechismus over Epistlerne), udkom ligeledes i mange Opl. og brugtes som Andagtsbog hos Almuen endnu ned i 19. Aarh. (overs. paa Islandsk 1739). S. M. G.

Rostock, Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerins største By, beliggende ved Warnow, er oprindelig anlagt af Venderne, blev erobret og afbrændt af de Danske under Valdemar d. store, derpaa genopbygget 1170 og fik i den følgende Tid en stærk tysk Befolkning. Lige i Beg. af 14. Aarh. hylkede R. Erik Mændved som Lensherre, og en Tid indsatte denne Hovedsmænd i Byen; 1311 holdt han her et storartet Fyrstemøde med Fester og Turneringer. Allerede den Gang var Byens Betydning som Handelsstad fremtrædende, men dens Glansperiode begyndte i 15. Aarh., hvorom de pragtfulde store Kirker vidner. R. var Medlem af Hansaforbundet indtil dets Opløsning. 1419 stiftede Hertugerne Johann og Albrecht af Mecklenburg sammen med Byen det Universitet, som snart fik største Betydning baade for N.-Tyskland og for de nordiske Riger, ikke mindst Danmark; først 1432 fik Universitetet dog et teol. Fakultet. I Slutn. af Middelalderen herskede et livligt bevæget rel. Liv i R. Wiclifitisk og Hussitisk Kætteri omtales; her fandtes Brødre og Søstre af Fællesliv, Beginer og Begarder, og fra R.s Skoler og Trykkeri udbredte de nye rel. Tanker fra disse Kredse sig; ogsaa Humanismen fik Tilhold i R., men da Ref. begyndte, var baade Universitetet og Byen som Helhed strengt kat. R.s Reformator var Joachim Slüter, der i Wittenberg var bleven Lutheraner; 1523 blev han Præst ved St. Peterskirke, hvor hans evang. Prædikener vakte største Opsigt. 1530 tillod Raadet Guds Ords rene og klare Forkyndelse, og 1531 sejrede den luth. Gudstjeneste i alle Kirker. R. fik sin egen Superintendent, og Universitetets Lærerposter blev efterhaanden besat med Evangeliske. Allerede i Middelalderen havde Universitetet været stærkt besøgt af dske Studerende; blandt de mange immatrikulerede kan nævnes Hans Tausen (Nov. 1516), der her baade blev Baccalaur og Magister, men navnlig efter Ref. og endnu i 17. Aarh. var

Forbindelsen med Danmark og Universitetet i Kbhvn meget stærk. I R. herskede længe en mild Melanchthonsk Humanisme og Sans for Forening af luth. Lære med praktisk Krdm. (Chytræus, Casellius, Bameister, P. og J. Tarnow, Johann Quistorp, Fader og Søn, E. Lubin og navnlig Joachim Lütke mann). R. har blandt sine Præster talt Mænd som grossgebauer og H. Müller, der har udtalt Pietismens Grundtænk for Spener. (Koppmann, Gesch. von R., 1887 f.; O. Krabbe, Die Universität R., I—II, 1854, og »Aus dem kirchl. u. wissenschaftl. Leben R.s«, 1863; Hofmeister, Die Matrikel der Universität R., I—IV, 1889—1904). J. O. A.

Rosweyd, Heribert, nederlandsk Hagiograf, f. 1569 i Utrecht, d. 1629. R. indtraadte 1589 i Jesuiterordenen og virkede som Lærer i Douay og Antwerpen, men navnlig sysselsatte han sig med Undersøgelse af det rom. Martyrologium og af Helgenlitteraturen. Han har først fremsat den Plan, som senere Bollandisterne tog op.

Roswith, se Hrotsuit, II, 470.

Rota Romana, se Kurie, S. 878.

Roth, Karl Johann Friedrich, prot. Jurist og Præsident for det prot. Overkonsistorium i München, f. 23. Jan. 1780 i Vaihingen i Württemberg, d. 21. Jan. 1852, var i sin Ungdom bejlsret for Voltaire og Rousseau, men kom efterhaanden til at indtage et udpræget positivt rel. Standpunkt. Som Præsident i Overkonsistoriet (fra 1828) udfoldede han en velgignelsesrig Virksomhed til Støtte for prot. K.liv i Baiern, men efterhaanden rejste der sig Misstemning i prot. Kredse, fordi man mente, at R. ikke tilstrækkelig kraftigt modsatte sig rom.-kat. Overgreb. 1848 maatte R. derfor opgive sin Stilling. Kort efter blev han dog Medlem af Statsraadet. A. Th. J.

Rothad af Soissons, Biskop i nævnte By 832—68, bekendt ved sin Strid med Reimser-Metropoliten Hinkmar (II, 430). R. var allerede uvenlig stemt mod Hinkmar paa Grund af dennes politiske Modstand mod Kejser Lothar, og fordi han var blevet den for anden Gang afsatte Ebos (I, 707) Efterfølger. Da Metropoliten afsatte flere Klerikere, som Ebo havde ordineret, stod R. bagved de afsattes Protest. Ved denne Lejlighed dukker den berømte Forfalskning, de psevdoidorske Dekretaler (S. 659) første Gang frem, idet de afsatte Reimserklerikere paaberaabte sig dem, og R. hævdede deres Grundsætninger. Da Hinkmar 861 med gammeldags Metropolitmyndighed genindsatte en af R. afsat Kleriker, blev Striden mellem dem akut. 862 afsatte en Synode i Pistes R. og dømte ham til Klosterfængsel. R. havde forinden appelleret til Nikolaus I, og Paven forlangte R. løsladt og Sagen paakendt i Rom. 864 kom R. til Rom, og det mærkedes snart, at Paven ved dette Besøg blev bekendt med »Psevido-Isidor« og opfattede Forfalskningen som ægte Kilde til kanonisk Ret. Paa Grundlag af Psevido-Isidor erklærede Nikolaus nemlig, at Afgørelsen af Bispestridigheder alene hørte ham til, genindsatte R. og gav ham Ret til at sætte dem, der havde lagt Beslag paa K.gods i Soissons, i Band. En pavelig Legat fulgte tilbage med R. og gennemførte hans Restitution. Paa Grund af R.s Benyttelse af

Psevido-Isidor har man ogsaa gættet paa ham som Forf. til de falske Dekretaler. J. O. A.

Rothe. 1) Johann Andreas R., tysk Præst og Ps.digter, f. 1688 i Lissa ved Gørlitz, blev efter at have studeret i Leipzig 1722 kaldet af Grev Zinzendorf til Spr. i Berthelsdorf; han blev saaledes Spr. for den nye Brødre menighedsby Herrnhut, hvilket gav Anledning til ikke faa Vanskeligheder for ham, da han trods sin Ærbødighed for det Liv, der udfoldede sig blandt Herrnhuterne, hvad Læren angik følte sig draget til det gammeldags lutherske. Som pietistisk sindet havde R. allerede 1725 organiseret et Slags Menighedssamfund, og da Stridighederne mellem Herrnhuterne og R. foreløbig var bilagt 1728 ved gensidig Afban, indførte R. endogsaa Herrnhutstatuterne af 1727 i Samfundet i Berthelsdorf. I den Anledning truede man ham senere fra Dresden med Afsættelse, og 1737 modtog han derfor en Kaldelse til Hermsdorf. R. døde 1758 som Spr. i Thomendorf. Han var en højt begavet Prædikant, en fremtrædende Sjelesørger; han var Forf. til en betydelig Mængde opbyggelige Skrifter og mange Ps.r, der viser, at han baade staar paa ægte luth. og paa Pietismens Grund. I »Ps.bog for K. og Hjem« er optaget i Brorsons Bearbejdelse »Nu har jeg fundet det, jeg grunderv«, Nr. 477, der ogsaa findes i Landstads Ps.bog, Nr. 448. J. O. A. — 2) Peter Conrad R., dsk Præst, f. i Helsingør 1811, Søn af V. H. R. (se nedenfor), blev Stud. 1828 og teol. Kand. 1833, Lic. theol. 1840 og, efter en Udenlandsrejse 1840—42, 1843 2. resid. Kap. ved Frue Kirke i Kbhvn; 1857 blev han 1. resid. Kap., 1865 Spr. og Stiftsprovst. 1892 tog han sin Afsked med Rang som Biskopper. I de 50 Aar, han var knyttet til Frue Kirke, havde han en talrig og trofast Menighed. Med stor praktisk Dygtighed og Udholdenhed stræbte han efter at løse de Opgaver, der stillede sig for ham baade som Præst og Stiftsprovst. Han holdt Bibellæsninger og gav Stødet til, at Froprædikerne ombyttedes med Aftengudstjenester, samt til Ugedagstjenester Onsdag Aften, ligesom han indførte liturgiske Gudstjenester. Herved støttede han sig til Kbhvns Konvent, hvis Formand han var. I Roskilde Konvent deltog han ogsaa, i nogle Aar som Formand; han deltog i Udarbejdelsen af det første Tillæg til Konventets Ps.bog (1872). R. var 1867 bleven Medlem af Pastoralseminariet, hvor han ledede de kateketiske Øvelser. I Forbindelse med Spr. Kalkar og Prof. Hermansen foretog han Gennemsynet af Overs. af G. T. (autoriseret 1871). R. var Formand for den Komité, som ledede Opførelsen af St. Pauls Kirke, deltog i Arbejdet for at opføre Helligkors Kirke, havde Sæde i Styrelsen af Bibelselskabet, det dske Miss.selskab, Sømandsmiss.en, Asylerne, det Wærnske Institut, Opdragelsesanstalten paa Flakkebjerg, de Massmannske Søndagsskoler m. m. R. erkendte saa godt som nogen Nødvendigheden af, at de kbhvnske K.forhold omordnedes, men et Forsøg, han gjorde paa at faa Sagen ordnet ved Kommunens Hjælp, strandede paa Borgerrepræsentationens Modstand. R. var en velstuderet Mand, der med Ære kunde bære den teol. Doktorgrad, Universitetet hædrede ham med 1879. Han har

flittigt deltaget i kirkel. Forhandlinger, især i »Ugeskrift for den evang. K. i Danmark«, hvilket Blad han havde været med at stifte, og et Par Aar var han Medudgiver af det. R. har foruden enkelte Prædikener udg. »Fader- vor, 10 Prædikener«; for at imødegaa den kat. Propaganda udg. han »Den Augsburgske Trosbekendelse med Indledning og Anmærkninger«; i Forening med Paulli, Kalkar og Vahl stiftede han »Forening til gudelige Skrifters Udbredelse«, og for denne skrev han »K.aaret og dets Fester« og »Den Augsburgske Trosbekendelses Hist.«. 80 Aar gl. tog R. sin Afsked, fordi Døvhed gjorde ham det umuligt at varetage sit Embede. D. i Kbhvn 1902. *L. K. — 3*)

Richard R., tysk Teolog, f. 28. Jan. 1799 i Posen; i sit Hjem lærte han Rationalismen at kende i en af dens mest tiltalende Former, men medens han studerede Teol. i Berlin, blev han greben af Pietismen (Paavirkning af Neander og Baron v. Kottwitz). 1824 blev han Legationspræst i Rom; her vandt han et friere Syn paa Krdm. og Teol. 1828 blev han Lærer ved Præsteseminariet i Wittenberg, 1837 Prof. theol. i Heidelberg, 1849 i Bonn, 1854 atter i Heidelberg, hvor han virkede til sin Død, 20. Aug. 1867. R.s pietistiske Vækkelse bevirkede, at han stadig søgte Hvile i Troen paa Kristus, Guds Søn, men denne »Supranaturalisme« søgte han at forene med en rationel Kritik af K.læren. Krdmmen maa frigøres fra dens dogmatiske og kirkel. Klædebon og fremstilles i dens oprindelige Skønhed. K.n har ikke sit Formaal i sig selv, dens Opgave er at gennemsyre Samfundet med Krdmmens Aand og herigennem gøre sig selv overflødig; naar Guds Rige er oprettet paa Jorden, er K.ns Gerning til Ende; den vil da gaa op i Staten. Optimistisk mente R., at den herskende Ukirkelighed tydede paa, at denne Forandring nu var ved at fuldbyrde sig. I Slutn. af sit Liv sluttede R. sig til den af liberale Teologer stiftede »Protestanten-verein«, med hvis Aandsretning hans supranaturale Teol. dog kun daarligt stemmede. — R.s teol. Hovedværker er: *Die Anfänge der chr. Kirche und ihrer Verfassung*, 1837; *Theol. Ethik*, I—III, 1845—48 (2. Udg. I—V, Wittenb. 1867—71, III—V udg. af H. Holtzmann); *Zur Dogmatik* (1863, 2. Udg. 1869); efter hans Død har hans Venner udg. en Række af hans Forelæsninger og efterladte Papirer: »*Dogmatik*« I—II (1870—71); »*Vorlesungen über Kirchengeschichte*« I—II (1875); »*Theol. Encyclopädie*« (1880); »*Geschichte der Predigt*« (1881); »*Predigten*« I—III (1868—69); »*Stille Stunden*« (1872, 2. Udg. 1888); »*Entwurf zu den Abendachten über die Pastoralbriefe und andere Pastoraltexte*« I—II (1876—77, 2. Udg. 1886); »*Der 1. Brief Johannis praktisch erklärt*« (1878); »*Gesammelte Vorträge und Abhandlungen Dr. R. Rother aus seinen letzten Lebensjahren*« (1886). — R. er en af de betydeligste Repræsentanter for den spekulative Teol. (i Indledningen til sin *Ethik* har han formuleret dens Program). Metoden er syntetisk og apriorisk. Den spekulative Tænkning forstaa Tingene indefra og formaa herved at danne de rent oversanselige Begreber, som svarer til deres Væsen; dog er den ingensinde i Modstrid med den empiriske Erkendelse. Tager Tænkningen

sit Udgangspunkt i Bevidstheden om Jeg'et, fremkommer den spekulative Filos., tager den sit Udgangspunkt i Bevidstheden om Gud, fremkommer den spekulative Teol. Denne er altid den rel. Bevidsthed, Fromheden, underordnet; den har kun til Opgave at udrede og bestemme Fromhedens Indhold i klare Tanker, saa at den kan naa til sand Forstaaelse af sig selv. Den udspringer saaledes ikke af Skepsis, men fødes naturlig, naar den kirkel. Dogmatik ikke længere tilfredsstiller Menighedens tænkende Medlemmer, og er ubetinget frit stillet overfor den dogmatiske Overlevering; R. vender sig derfor ofte mod de oldkirkel. Symboler (jvfr. hans bekendte Ord, at Opfindelsen af Dampmaskinen har gavnet Krdmmens Sag mere end Synoderne i Nikæa og Kalkedon). Men naar Spekulationen har endt sit Værk, bringer den dette frem for den rel. Bevidstheds og Skriftens Domstol, thi Skriften er »som Urefterretningen om den guddommelige Aabenbaring og derved tillige, som det historisk autentiske Udtryk for den oprindelige kr. Bevidsthed i dens Renhed og Fylde, den uafviselige Kanon«. Hvis de spekulative Resultater ikke er i Overensstemmelse med Skriften, maa de ubetinget opgives. Den spekulative Teol. hører efter R. hjemme i den teol. Etik; derimod henfører han Dogmatiken til den hist. Teol. Dens Opgave er en videnskabelig Bearbejdelse og Bedømmelse af de af K.n antagne Dogmer; Normen herfor er dels Skriften, dels Videnskaben, for saa vidt Dogmernes Udarbejdelse skyldes videnskabelig Tænkning, og dels den rel. Bevidsthed, for saa vidt Dogmerne søger at formulere dennes Indhold. Hvis det kirkel. Dogme ikke kan bestaa Proven for disse tre Instanser, maa Dogmatiken indstille sit Arbejde og vige Pladsen for den spekulative Teol.; kun den kan give et tilfredsstillende, i sig afsluttet, organisk System, hvori alle Enkeltheder med logisk Nødvendighed er bestemt i deres absolute Betingethed af Helheden. — R.s Teol. er et typisk Udtryk for den teol. Bevægelse, som har sine Rodder i Schleiermachers og Hegels Tanker, men ogsaa teosofiske Tænkere, særlig Oetinger, nævner R. som sine aandsbeslægtede. Disse Tanker har R. selvstændig bearbejdet og præget af sin personlige Ejendommelighed. Baaede ved sin teol. Lærdom og ved sin ydmyge og frie kr. Personlighed har R. øvet stor Indflydelse paa hele sin Samtid. (Friedrich Nippold, R. R., I—II, 1873—74; W. Hönig, R. R., 1898; H. Holtzmann, R. R.s spekulatives System, 1899; E. Troeltsch, R. R., 1899; H. Bassermann, R. R. als praktischer Theologe, 1899; A. Hausrath, R. R. und seine Freunde, I, 1903; J. Happel, R. R.s Lehre von der Kirche, 1911). *C. G. — 4*)

Tyge Jesper R., dsk. Forf., f. 1731 i Randers, d. 1795, blev 14 Aar gl. Stud. fra Slagelse Skole, 1747 cand. theol., derefter Huslærer; 1756 f. studerede han K.hist. og Filos. i Göttingen, Genève og Frankrig. Hans Embedsvirksomhed (tilsidst 1772—73 Amtmand i Segeberg) skal her ikke omtales; den største Del af sit Liv levede han paa sit Gods Tybjærggaard; men han var en flittig Forf., vistnok mere ansat end læst, da hans Stil er i højeste Grad trættende og forskruet. R.s Skrifter behandler især de to Ting: Land-

bosagen og Krdmmen. Hans Hovedværk er »Krdmmens Indvirkning paa Folkenes Tilstand i Europa« (I—V). R. delte sin Samtids Betragtning, at for at finde Krdmmen i sin Sandhed og Renhed, maatte man springe Udviklingen over og søge tilbage til Skriften. Sandheden var givet i den Lære, som denne indeholdt, men dens Indflydelse paa Udviklingen svarede ikke dertil. Han vilde fremstille Krdmmen i sin Herlighed, men han kom langt mere til at vise den faktiske Krdms Fordærvelse. Denne havde holdt Striden i K.n vedlige, medens den sande Krdm. vilde have bragt Freden. Derfor betragtede R. ogsaa Oplysningstiden som et herligt Afsnit af Verdenshist.en. Da den franske Revolution ogsaa øvede sin Virkning i Danmark, skrev han: »Nu er det Tid at modstaa ængstelige Teologer, der mener, at Krdm. skal forsvinde, naar frieligen tænkes over symbolsk Bog og over liturgisk Skik, eller over nogen Punkt af den vedtagne Dogmatiks Sammenvæv, der er saa langt og saa umuligt for andre end Katedrets Mænd at finde Rede i, og han priser »den Pressefrihed, den Publicitet, det modige Sandsigeri i Statens og K.ns Tjeneste, der nu skal vorde det dske Folks Ejendom«. — R. har dog øvet Indflydelse paa mange af sine samtidige, og endnu paa Grundtvigs Verdenshist. 1812. Som Ps.digter (»En Kristens Sange«, 1778) er R. paavirket af Klopstock (Ps.bog for K. og Hjem Nr. 62 og 579). — 5) **Vilhelm R.**, dsk Præst, f. i Kbhvn 1800, blev Stud. 1818, teol. Kand. 1824. 1825—27 opholdt han sig i Udlandet, især i Berlin og Halle, hvor han studerede G. T. og bibelsk Teol., blev Lic. theol. 1829, s. A. Spr. i Hyllested, 1833 Lektor i Teol. og Moral i Sorø, 1839 Dr. theol. ved en Afhndl. om de dske Perikopers Oprindelse og 1843 Spr. i Vemmelev og Hemmershøj paa Sjælland. 1876 tog han sin Afsked, og 1878 døde han i Kbhvn. R. var en lærd og skarpsindig Mand; af hans Skrifter er det bekendteste »Det dske Kaar og dets Perikoper, en Haandbog for Prædikanter og K.gængere« (1836). R. har skrevet indgaende Anmeldelser baade af Martensens og Clausens Dogmatiker. (Scharling og Engelstofts »Nyt theol. Tidsskr.« IV-VI under Pseudonymet Erasmus Næpius). R. var ingen udelst Beundrer af noget af disse Værker; med al Anerkendelse af deres Fortrin mente han dog, at de havde fjernet sig for langt fra den Vej, som den gl. luth. Dogmatik havde vist. Da den store Forandring i K.ns Stilling indtraadte 1849, erkendte R. Nødvendigheden af, at dens Forfatning ordnedes. Allerede 1848 havde han udg. »Den evang.-luth. K.s Grundsatninger om K.ns Repræsentation og disses Anvendelse hidtil i Danmark, afridsede«, og 1849 indsendte han til Rigsdagen et Udkast til en Forfatning for den dske K. (Dsk K.tid. III). 1850 skrev R. »Den dske K.bygning efter sin Oprindelse og Betydning«, og 1852 udg. han »Det dske Skolevæsen og dets Reform« med Mottoet: »Reform og Ikke Revolution«. Desuden har R. i forskellige Blade og Tidsskr. skrevet en Mængde Art. om K.- og Skolevæsen. (R. P. Rasmussen, V. R., 1906). — 6) **Walde-mar Henrik R.**, dsk Præst, f. 1777 paa Urupgaard ved Horsens, blev Stud. 1794 og teol. Kand. 1800; 1801—07 rejste han i Udlandet,

efter Hjemkomsten blev han 1809 Spr. i Hel-singe, 1818 Præst ved Vartov, 1822 resid. Kap. ved Trinitatis Kirke og 1830 Spr. ved samme Kirke; d. 1857. Da R. 1836 disputerede for den teol. Doktorgrad, viste hans Afhndl. »Læren om Treenighed og Forsoning«, at han i Tyskland havde været Daubs Discipel og af ham var vundet for den spekulative Teol. L. K.

Rothmann (Rottmann), Bernhard (Bernt), Anabaptist, Smedesen fra Stadthohn (Bispedømmet Münster), f. o. 1495, 1524 Magister i Mainz, 1529 Præst ved St. Mauritz udenfor Münster, sendtes paa Grund af sine antiklerikale, sociale Ideer til Köln til videre Uddannelse og »Om-vendelse«, men ved sin Hjemkomst o. 1531 sluttede han sig ganske til de Evang. og angreb heftig Sjølemesser, Helgener osv. Jan. 1532 landsforviste Biskoppen ham, men R. flyttede ind i Münster, hvor Kræmmerlavet stillede deres Gildehus til hans Disposition. Samtidig udg. R. sin Trosbekendelse, der dog endnu ikke indeholdt noget anabaptistisk. Da en nyvalgt Biskop forlangte R.'s og andre evang. Prædikanter Forvisning og Restitution af kat. Gudstjeneste, dannede Knipperdolling (II, 814) et Velfærdsudvalg for at sætte Evangeliets Sejr igennem i Byen. Raadet maatte give efter, og da den kat. Gejstlighed ikke vilde indlade sig paa en Disputation med R., blev 10. Aug. 1532 samtlige Sognekirker (ikke Domkirken) besat med evang. Prædikanter; Billeder og Altre ned-reves. Snart var ogsaa Raadets Rolle udspillet paa Grund af det demokratiske Røre, og en Del Patriciere forlod Byen. Da R. nu holdt Nadver med Hvedebrød, som Kommunikanterne selv delte mellem sig, advarede Luther og Melanchthon mod R. 1533 nærmede R. sig til de saakaldte »Sakramenterere«, og i en Disputation hævdede han, at Barnedaaben stred mod Skriften. Raadet vilde nu afsætte R., men Gilderne gennemtvang hans Forbliven, og i Jan. 1534 kom det afgørende Omsving i Münster, idet to Afsendige fra Jan Matthysson (S. 199) bragte Melkioritismen (II, 443) til Sejr. R., der allerede i sit Skrift »Bekendelse om de to Sakramenter«, der iøvrigt vidner om, at han var en ganske fremragende Teolog, havde udtalt sig med Sympati om Melkior Hoffmanns Tanker, lod sig nu sammen med andre Prædikanter omdøbe, og i Løbet af 8 Dage gendøbtes o. 1400 Personer. 13. Jan. ankom Jan Bockelson (I, 343) til Münster, senere Jan Matthysson, og ved disses og Knipperdollings Indflydelse sejrede Anabaptisterne fuldstændig. R. retfærdiggjorde i sin Prædiken det saakaldte »Ny Jerusalems« Organisation, og ogsaa det indførte Polygami vandt hans Billigelse (R. havde 9 Koner). Da Jan Bockelson antog Kongenavn i det »udvalgte Israel«, blev R. hans Hofpræst, og i sin »Restitution rechter og gesunder Lehre« (udg. af A. Knake 1888) søgte R. at vise, hvordan Münster-Profterne fuldførte Luthers Værk, og hvorledes Polygamiet var en Efterlevelse af 1 Mos. 1, 28. I senere Skrifter (»Büchlein von der Rache«, udg. af Bouterwek i »Zur Lit. und Gesch. der Wiedertäufer« 1864, og »Von der Verborgenheit der Schrift des Reiches Christi«, udg. af Hochhuth 1857) forsikrer han om de troendes Syndfrihed og forsvarer Rædselsregimentet. Ved

Byens Indtagelse søgte eller fandt R. Døden under de forfærdelige Myrderier 25. Juni 1534. (H. Detmer, *Gesch.quellen des Bistums Münster*, V—VI, 1900; *Allg. Deutsche Biogr.* XXIX).

Rothovius. 1) Isak R., finsk Biskop, f. i Angelstad Sogn i Småland, sandsynligvis 1572, besøgte Skolerne i Vexjö, Kalmar og Linköping, blev Stud. i Upsala 1595, studerede flere Aar i Tyskland hos den luth. Ortodoks Berømtheder (Hunnius, Gessner og Hutterus) og blev Magister i Wittenberg 1602. 1604 blev R. Spr. i Nyköping; den organisatoriske Evne, han dér udviste, og sit gode Forhold til Axel Oxenstierna kunde han takke for sin Udnævnelse 6. Marts 1627 til Biskop i Åbo Stift, hvortil han blev foreslaaet af Rigsdagspræsteskabet; den følgende Sommer overtog han Embedet. R. var navnlig i Beg. besjælet af stærke Fordomme imod Finnerne, som han for Regeringen skildrede som et stivsind og uroligt Folk, der alene med Strenghed kunde holdes i Ave. Med stor Energi greb han ind for at afskaffe de Misforhold, som havde indsejlet sig i Stiftet, tildels paa Grund af Forgængerens Alder og Svaghed. Ved regelmæssige Præstemøder og hyppige Visitationer vandt R. personligt Kendskab til Stiftet og begyndte en storslaet organisatorisk Virksomhed, hvorhos han for at komplettere K.ordningens Bestemmelser udfærdigede saakaldte Konstitutioner i flere Gen- tagelser (3 sv. og en finsk Redaktion kendes). Til den kirkel. Bogføring lagdes Grunden ved Indførelse af Fortegnelser over fødte, viiede og døde. For Folkets kr. Kundskaab fastsattes bestemte Fordringer, der haandhævedes ved den Bestemmelse, at ingen, som ikke opfyldte dem, kunde stedes til Nadver eller faa lyst til Ægte- skab. Den nødvendige Undervisning meddeltes bl. a. i kateketiske Prædikener, for hvilke der gaves indgaende Anvisninger. K. tugen haand- hævedes med Kraft, baade for at modarbejde Laster og befæste kirkel. Sæd og Orden. Ved Indvielsen af Åbos Akademi skildrede R. i en Prædiken drastisk den herskende Overtro, mod hvilken han skred ind med stor Iver, hvorhos Levninger af rom.-kat. Kultus afskaffedes, Helgen- billeder fjernedes fra Kirkerne osv. Særlig ret- tedes Opmærksomheden paa Præsteskabet, hvis Niveau baade moralsk og i Dannelselse væsentlig højnedes ved R.s Forholdsregler. I Samvirken med Generalguvernøren, Greve Per Brahe, har R. indlagt sig stor Fortjeneste af det højere Undervisningsvæsen i Finland. Åbo Stift havde hidtil kun haft en egentlig lærer Skole, den i Stiftsstaden, foruden nogle Pædagogier; nu omdannedes Katedralskolen i Åbo 1630 til Gymnasium, og dette derefter igen 1640 til Akademi med 10 Prof. er, hvoraf 3 i det teol. Fakultet. R. blev Akademiets Kansler. Sam- tidig genoprettedes Katedralskolen, Trivial- skoler oprettedes i Björneborg, Helsingfors og Nykarlsby, og flere nye Pædagogier grundedes, endogsaa paa Landsbygden. Ogsaa Arbejdet paa den 1642 udkomne Overs. af hele Biblen paa Finsk sattes i Værk af R. — R.s For- skab stod i næjeste Forbindelse med hans praktiske Virksomhed og bestaar mest i Præ- dikener (20 over Jeremias's Klagesange, Åbo 1645; Bønnedags- og Festprædikener, Ligpræ-

dikener osv.). Disse har et stærkt individuelt Præg, gaar lige paa Sagen, ofte hensynsløse naar de revser Last og Usød, og er i højtidel- lige Anledninger baarne af storslaet Patos. R. maa uden Tvivl regnes blandt sin Tids mest fremragende sv. Prædikanter. Omtales her ligeledes hans Synodaloration »De mini- sterio ecclesiastico« (Stockholm 1629) med dens programmæssige Indhold, samt »Methodus di- dactica in collegio Aboensii«. For sin fortjenst- fulde Virksomhed erfarede R. talrige Beviser paa Regeringens Gunst. Han døde 10. Febr. 1652 og begravedes i Åbo Domkirke. — R.s Episkopat betegner i flere Henseender en Epoke i den finske K.s Hist. Før den Tid havde Fin- land i henved 3 Aarh. haft indfødte Biskop- per; med R.s Udnævnelse begynder en Række sv. fødte Biskopper, hvilket i Forbindelse med en ret betydelig Indvandring af andre Svenske i Akademiets, Skolens og K.s Tjeneste efter Regeringens Hensigt bidrog til at fremme større Ensartethed mellem Finlands og Sveriges kirkel. Forhold. Ref. i Finland havde hidtil haft en irenisk Tendens med stærk Pietet for ældre Tradition; nu gennemføres dens Principer mere konsekvent, men den antager paa samme Tid Karakteren af den udprægede luth. Ortodoksi, hvis første egentlige Repræsentant i Finland R. er; det nye Akademi bliver en Planteskole for denne Ortodoksi. Denne Udvikling, i de fleste Henseender et Fremskridt, medførte imid- lertid ogsaa en Svækkelse af den indfødte Kul- turs nationale Karakter. J. G. — 2) Jonas R., Superintendent i Kalmar, Broder til Isak R., f. 1572, d. 1625; det fortælles, at han i sin Barndom flygtede fra Kalmar Skole og i to Aar blev holdt i Slaveri hos en Præst, indtil Broderen Isak næsten med Vold befriede ham. R. studerede siden i Vexjö Skole og efter 1595 i Udlandet, kom 1603 tilbage med Anseelse for stor Lærdom, blev 1604 Spr. i sit Føde- sogn Angelstad og 1618 Superintendent i Kal- mar. Han var en af Gustaf Adolfs mange store Kledere, som med utrættelig Energi forstod at indføre kirkel. Orden, højne Sædeligheden og Præsteuddannelsen og begynde den store Folke- oplysningsarbejde; særlig i sidstnævnte Ret- ning har R. gjort sig meget fortjent af Kalmar Stift.

Hj. H.

Rottbøll, Christian Michael, dsk Biskop, f. paa Horbygaard i Sjælland 1729, blev 1745 Stud. fra Roskilde og tog Attestats 1747; 1752 blev han Hører i Nyborg, men 1755 tog han til Kbhvn, hvor han blev Alumnus paa Borchs Kollegium og Dekan paa Universitetet; i Aarene 1756—57 var han Medredaktor af »Lærde Efterretninger«. R. maa i Kbhvn have vundet indflydelsesrige Velyndere, thi fra 1759, da han blev Prof. theol. og Spr. i Sorø, forfremmedes han meget hurtigt. 1760 blev han Spr. ved Frue Kirke i Aarhus, 1765 Stiftsprovst steds, 1766 Spr. ved Trinitatis Kirke i Kbhvn og 1770 Bis- kop i Viborg. I Anledning af Christian VII's Salving var R. bleven Dr. theol.; han døde 1780. Som Spr. i Kbhvn var R. den første, der lod Dispositioner til sine Prædikener trykke og uddele. Som Biskop prædikede han flittigt, og paa Visitationerne var han udholdende til at katekisere. Hans Ven Suhm siger om ham, at han var »et lyst, klart Hoved, havde megen

Anstand paa Prædikestolen, besad et skønt Foredrag og herlige Naturgaver. L. K.

Rottenburg, rom.-kat. Bispedømme i Württemberg, oprettet sammen med den øvrerhinske K. provins (Ærkesæde Freiburg), hvortil det hører, ved Bullerne 1821 og 1827. Den 3. Biskop blev 1869 Prof. i Tübingen K. J. von Hefele, hvis Modstand paa Vatikanerkonciliet længe henledte Opmærksomheden paa R. (se II, 372). J. O. A.

Rottmann, se Rothmann.

Rotulus (eller Rotula, af *rota*, et Hjul) bruges i Middelalderen om en Papirsruille, navnlig om saadanne, der indeholder Fortegnelser paa Personer. Ved at optages i »Rullen« erhvervede man sig visse Rettigheder eller paa- tog sig visse Forpligtelser. Pariseruniversitetets R. over Magistrene medførte saaledes ved paveligt Privilegium Adgang til visse kirkel. Præbender. Klostrene havde tidlig en R., hvorpaa de afdøde Velgørere var optegnede. — R. *pauis* kaldes ogsaa i Middelalderen Nadver- hostierne paa Grund af deres kredsrunde Form. J. O. A.

Rousseau, Jean Jaques, fransk Digter og Filosof, indtager i Aandsudviklingens Hist. en fremragende Førerstilling ved sine Skrifter, ikke ved sin Personlighed, thi det var et ynkværdigt, fredløst, vagabonderende Liv, der endte i Forfølgelsesvanvid. I sine Skrifter har han nedlagt Tanker, hvis Gæring rigtignok baade er blevet Vin og Edikke, men desuagtet indeholder Spirer til hele den følgende Tids bevægede Aandsliv i de forskelligste Retninger. Den store Revolution viser tilbage til R.s Skrifter som en af sine Kilder; det er R., der har begejstret Franskmandene for »patrie« og »citoyens«; hos ham maa ligeledes søges Oprindelsen til Feltraabet: »Lighed, Frihed og Broderskab«. Hvorledes kan overhovedet hele Kulturstrømningen i 19. Aarh. hist. eftergaas uden at erkende, at R.s Forf.virksomhed indeholder betydelige Fermenter for den fremblomstrende Digtekunst, for Omvæltningen paa Pædagogikens Omraade og i socialpolitisk Retning? Ja selv Teolens nye Epoke ved 19. Aarh.s Beg. er stærkt paavirket af R.s Fremhæven af Følelseslivets Værd. Jo mere man fordyber sig i Læsningen af R., jo mere forbavses man ved Rækkevidden af hans Tanker, skønt disse er i høj Grad springende og idelig frembyder Blottelser og Selvmodsigelser. Han er frastødende ensidig, men samtidig dragende ved sin Umiddelbarhed og ved sit vide Syn. Han kan være vammel sentimental, men derhos enestaaende ypperlig i sine Naturskildringer og sin Fremstilling af Sjælelivets Rørelser. Han er Modstander af Kns Tro og samtidig Tolerancens og Aandsfrihedens ihærdige Talsmand; men selv »den savoyiske Vikars Trosbekendelse« (se nedenf.), hvori han forfægtet Deismen og den naturlige Religion mod Materialismens Absurditet, vakte hans religionsløse Samtids Haan og Modstand. Paa alle Omraader staar R. som det store Modsigelsens Tegn baade for Samtid og Eftertid. Hans Fødeby Genève brændte hans Skrifter og forviste ham fra sit Gebet. Nu er R. Genèves Stolthed. Hans legems- store Broncestatue paa den lille Ø ved Søens Bred hører til Byens fornemste Severdigheder.

Stadens Bibliotek gemmer som Helligdomme Haandskrifterne til hans Værker, og man ud- giver i Genève »Annales de R.«. — R. tilhørte en oprindelig fransk Slægt og fødtes i Genève 28. Juni 1712. Moderen, Datter af en ref. Præst, døde ved hans Fødsel. Faderen var Urmager, livslysten, men med Eventyrerhbid; han egnede sig kun daarlig til Opdrager. Tid- lig læste han Romaner med Sønnen, ofte hele Nætter igennem. Da Drengen var 10 Aar, maatte Faderen flygte fra Genève for en Duelhistorie, og R. kom i Huset hos en Slægtning, der var Landsbypræst. Her vakttes hans Begejstring for Naturen, og han levede nogle lykkelige Barne- aar. Efter først at være anbragt som Skrivers- dreng paa et offentligt Kontor kom han til en brutal Graver, der revsede ham utilbørlig. 1728 løb han af Lære, jublede over den vundne Frihed og begyndte at vagabondere og overgave sig til aldeles tilfældige Indskydelser. Paa sin Flugt kom R. til en kat. Præst i Savoyen, som overtalte ham til at blive Katolik og hen- viste ham til en Dame i Annecy, Mme de Warens, af ret problematisk Natur, hos hvem Religiositet og Sanselighed kæmpede med hinanden. Den 16aarige R. fandt i hende en moderlig Veninde og en Elskerinde. Han blev sendt videre til Turin for at fuldende sin Konversion. Ved Rejsen til Fods over Alperne fik hans Naturfølelse fornyede stærke Indtryk. I Turin konverterede han og blev saa bortsendt med nogle Rejsepenge. R. fristede nu Livet som Handelskommis, derefter som Lakaj og Privat- sekretær, vendte saa tilbage til Mme Warens, der paa sine Venners Raad anbragte ham paa et Præsteseminarium. Kort Tid efter var han borte derfra og slog sig paa Musiken, vandrede om paa Zigeunervis, men vendte atter tilbage til Mme Warens og flyttede med hende ud paa hendes Landgods. Her og i Chambéry levede han 1732—39 og fik Lejlighed til at udvide sine Kundskaaber. Efter kort Virksomhed som Huslærer i Lyon drog han til Paris (1741). R. havde udtænkt et nyt Nodesystem (i Lighed med »den Chévêske Metode«), men hans Plan fandt ikke Bifald. Han underviste i Musik og afskrev Noder. Efter at være indført i Paris's Saloner fik R. Plads som Sekretær hos den franske Gesandt i Venezia, hvor han studerede Statsforfatning og blev begejstret for ital. Musik. 17 Maaneder efter var han atter i Paris, musi- cerede og komponerede og skrev Musikartikler til Encyclopædien. Samliv med en aldeles raa og uvidende Pige, Thérèse Levasseur, hvis 5 Børn straks efter Fødselen anbragtes paa Hite- børns-hospitalet, bliver skæbnesvangert for hele hans senere Liv. Da de havde levet sammen i over 20 Aar, erklærede han hende i 2 Ven- ners Nærværelse højtidelig for sin Hustru. R. bliver Sekretær hos en høj Finansebedsmand. Da indtraf i Sommeren 1749 en Begivenhed, som danner det store Vendepunkt i hans Liv: tilfældig læser han paa en Rejse i en Avis en Prisopgave fra Akademiet i Dijon, der stiller det Spørgsmaal, om Fornylelsen af Videnskaben og Kunsten havde bidraget til at rense eller fordærve Sæderne. R. besluttede øjeblikkelig at konkurrere. Under Taarestømme og heftig Hjertebanken nedskriver han, liggende under et Træ, de Hovedtanker, han vil gøre gældende

i sin benægtende Besvarelse. I »Discours sur les sciences et les arts«, som 1750 vinder Akademiets Pris, udvikler han dette retoriske Paradoks, at »vore Sjæle er blevet forðervede, efterhaanden som vore Videnskaber og Kunsten er skredet frem i Fuldkommenhed«. Dette var hans første Kamptraab imod Tidens Kultur. Trods stærk Opposition var R. med ét Slag en literær Berømmet, og Berømmelsen forøgedes yderligere det følgende Aar ved hans Afhndl. om »Grundene til Menneskenes Ulig-
hed«, hvori han skildrer Naturlivets Fortrin for Kulturen, der har skabt de sociale Ulykker (retournons à la nature). Han kom til Genève 1754, og for at generhverve sin Borgerret traadte han tilbage til den ref. K. og kaldte sig nu med Stolthed »citoyen de Genève«. R. kastede sig ind i Byens politiske Stridigheder, og ved fornyede Studier over Statsforfatning fik han Materiale til sin senere Samfundslære. Vel-
yndere i Frankrig tilbød ham Ophold paa deres Godser, og han modtoges med store Æresbevisninger. I Nærheden af Paris skrev han sine navnkundigste Værker. 1758 udsendte han »Lettres à d'Alembert sur les spectacles«, hvori han fuldstændig bryder Staven over Skuespilkunst og Teater, der kun kan være til Tidsfordriv for ørkesløse og Dagdrivere; trænger Menneskene til Rekreation, gives der langt ædlere Fornøjelser baade i Naturen og Familienlivet. 1761 kom Ægteskabsromanen »La nouvelle Héloïse«, der ved sine Naturskildringer og sin Analyseren af Hjertets Følelser vakte umaadelig Begejstring; det var det diametrale Modstykke til Tidens raffinerede Selskabsliv, og Virkningen, Bogen fremkaldte, kan kun forstaaes ud fra dette Synspunkt. 1762 fulgte »Émile« eller »Om Opdragelsen« (paa Dsk 1897 af Vilh. Malling, med Forord af Prof. Kroman), en pædagogisk Afhndl. i Romanform: alt er godt, som det kommer fra Skaberens Haand; alt udarter under Menneskets Hænder — saa-
ledes begynder Bogen. Derfor gælder det kun om at udvikle de Anlæg, der er i Barnet, og som alle er gode, naar de ikke bliver for-
vaskede ved tvungen Opdragelse. Udviklingen maa foregaa under ubunden Frihed og ved Selvvirksomhed; den rel. Opdragelse bør ud-
sættes, helst til Overgangsalderen, og idet R. kommer ind paa dette Emne, fremsætter han sin berømte »Den savoyiske Vikars Trosbe-
kendelse«, Følelsens og Hjertets Evangelium, uafhængigt af ethvert Dogme og af al K.tro, et deistisk Gudsforhold, men i skarp Modsæt-
ning til al Materialisme. — S. A. som »Émile« udg. R. sin Samfundslære »Contrat social«, en radikal Gennemførelse af Naturretten. Staten
som »borgerlig Indretning« hviler paa Folke-
suveræniteten; Magt kan aldrig blive Ret, naar den ikke er Udtryk for Folkets Vilje. — Ved disse Skrifter rejstes en stærk Forfølgelse mod R.; Sorbonnen domfældte hans Værker, og Par-
lamentet lader »Émile« brænde og vil sætte Forf. en i Fængsel. Han drives i Landflygtighed til Schweiz. I Genève faar »Émile« samme
Skæbne som i Paris. I Nærheden af Neuchâtel og paa en Ø i Bieler-Seen opholder han sig i
længere Tid, indtil Fanatismen ogsaa fordriver ham derfra. Filosofen David Hume tilbyder
ham Ophold i England; snart bryder han dog

ogsaa Forbindelsen med ham, vender tilbage til Frankrig, faar 1770 Lov til at opholde sig i Paris, skriver sine »Bekendelser«, en vid-
underlig, enestaaende Bog, modbydelig og dog i psykologisk Henseende paa flere Maader
dragende, men fremfor alt et afgørende Bevis paa, hvilken umulig Opgave han har stillet sig: fuldstændig at lægge blot alle et Hjertes
Følelser og Stemninger, saavel de ideale som de laveste og smudsigste, i hvis Udmaling han
ligefrem behager sig selv: »Jeg vil vise Verden et Menneske i hele sin sande Natur, og jeg
vil staa frem for den evige Dommer og sige: se her, hvad jeg har gjort, hvad jeg har tænkt,
og hvad jeg var. Lad nogen anden prøve det samme og da sige, om han tør, jeg var bedre
end J. J. Rousseau«. Konfessionerne blev først
udg. efter hans Død (1781—88, 4 Dele; dsk Overs. af M. Hagerup 1798) sammen med hans
»Réveries d'un promeneur solitaire«, hvori han
dristig ytrer at have genfundet Sjælens Fred, ja næsten Lykken, men desuagtet kraftig viser
sin Mangel paa Ligevægt ved den underligste
Blanding af Veltalenhed og Vanvid. I Paris
optraadte R. i fantastisk Dragt, ernærede sig
ved at afskrive Noder og gik om i Skovene og
botaniserede. Stadig mente han sig forfulgt af
Alverdens Rænker. 1778 fik R. Indbydelse til
at bo i Ermenoville udenfor Paris; her døde
han pludselig 2. Juli 1778, rimeligvis ramt af et
Hjerteslag, selv om Rygtet har haft travlt med
at fortælle om Selvmord. — R. samlede Værker
er oftere udg., bl. a. I-VIII af Musset-Pathay
1833. Biografer af H. Beaudouin, I-II (1891),
A. Chuquet (1901), Jul. Lemaître (1907), J.
Morley (London 1873), P. J. Möbius (Leipz.
1903), H. Høffding (Kbhvn 1896) og Vilh. Som-
merfelt (Kra. 1906); H. Garborg, R. og hans
Tanker i Nutiden (1909). A. J.

Roussel. 1) **Gérard R.**, fr. Prædikant paa
Ref.stiden. R. kom som Stud. til Paris, hvor
han sluttede sig til Lefèvre d'Étaples og ge-
nem ham kom i Forbindelse med Frans I's
Søster Marguerite (af Navarra) og Biskop Bri-
çonnet af Meaux. Da Lefèvre blev anklaget for
Kætteri og flygtede til Briçonnet, fulgte R. med
dertil, men da der kom Befaling fra Paris til
at fængsle dem, flygtede de til Strassburg.
1526 kom han tilbage til Paris og blev Hof-
prædikant hos Marguerite. Han prædikede den
evang. Lære, men mente at kunne forlige denne
med de ydre rom.-kat. Former. Da Marguerite
1527 blev formælet med Kongen af Navarra,
fulgte R. med hende. 1533 prædikede han i
Paris, men Kongen forbød hans Prædiken. R.
vedblev at være den nye Lære hengiven uden
at bryde udvortes med Romerkn., og 1536 tog
han imod Bispedømmet Oléron, en Halten,
som Calvin bebrejdede ham. Da han paa en
Rejse vilde prædike i Mauléon, vældte en
Fanatiker hans Prædikestol, hvorved han paa-
drog sig en Kvæstelse, der blev hans Død
(1550). S. A. B. — 2) **Napoléon R.**, fr. prot.
Præst og Skribent, f. 1805, d. 1878, blev 1831
Præst i St. Étienne, men afsattes 1835 for sine
(ortodokse) Meningers Skyld og dannede saa
en Frik.; 1838 grundede han i Paris Bladet
»L'Espérance«, som fik meget stor Betydning
(hedder nu »Le Christianisme au XX siècle«).
Betydelig Prædikant (»Comment il ne faut pas

prêcher) og Polemiker (»Rome païenne«, »Religion d'argent«, »Morceau de bois« etc.), især mod Romerkn., hvis Underlegenhed under Protestantismen han godtgjorde i et stort 2 Bd.s Værk. Har udg. flere Prædikensamlinger og Børnebøger. Trak sig 1867 tilbage fra Præstestillingen, da han havde opgivet sin Ordtdoksi.

V. L. P.

Rowiter, se Campbelliterne, I, 466.

Rowlands, Daniel, berømt metodistisk Prædikant (»Tordneren«), f. 1713, ordineret 1733, sluttede sig som Spr. i Llangetho i Wales til Wesley og Whitefield, gennemvandrede Wales fra den ene Ende til den anden og prædikede overalt for store Masser. 1763 forbød hans Biskop ham at prædike, fordi han saaledes, ligesom Wesley, overskred Sognegrænserne og organiserede »Selskaber« af de vakte. Efter sin Afsættelse vedblev R. til sin Død 1790 at prædike med et af hans Venner i Llangetho bygget Kapel som Hovedstation.

J. O. A.

Royaards, Hermann Johann, hollandsk K.-historiker, f. 1794 i Utrecht, hvor han ogsaa fuldendte sine teol. Studier; 1819 blev han Præst i Meerkerk; her skrev han en Afhdl. om Daniel (1821), som »Haagerselskabet til Forsvar for den kr. Religion« priskronede. 1823 blev R. Prof. theol. i Utrecht, og som saadan døde han 1854. Hans Fag var hist. Teol. og Moral. Sammen med Prof. Kist grundlagde R. 1839 »Archief voor kerkelijke Geschiedenis«; hans selvstændige Bøger behandler mest Fædrelandets K.hist. (Hovedværk det ufuldendte »Geschiedenis van het Christendom en de chr. kerk en Nederland gedurende de Middeleeuwen« I—II, 1849—53). Foruden omfattende Lærdom besad R. et oprigtigt fromt Sind, og dette i Forbindelse med hans Uvilje mod teol. Strid vandt ham mange Venner.

J. O. A.

Rubeis, Leonardo de, Fransiskanergeneral og teol. Forf., d. 1405, blev 1373 valgt til Minoriternes Overhoved. Under det store Skisma sluttede han sig, under Paavirkning fra Dronning Johanna af Napoli, til Clemens VII's (af Avignon) Parti, hvorfor der ogsaa i Minoriterordenen indtraadte et Skisma og valgte en Modgeneral. Da Napoli erobredes af Urban VI, maatte R. 1381 afsvære Clemens VII og holdtes i Fangenskab. Senere slap han løs og begav sig til Avignon, hvor Benedict XIII udnævnte ham til Biskop af Ostia og Velletri.

J. O. A.

Ruben (Re'uben, ogsaa Re'ubel), Jakobs og Leas ældste Søn og den tilsvarende israelit. Stamme. Etymologien er dunkel (1 Mos. 29, 32: »Se, en Søn« en Populærforklaring). Det var R., der (i E's Fortælling) søgte at frelse Josef fra de andre Brødres Vrede ved at lade ham kaste i den tørre Cisterne (1 Mos. 37, 22, 29). Ogsaa i 1 Mos. 30, 14 er R. naturligvis opfattet som Enkeltperson. R.s Stamme, der genealogisk stilles forrest, har i den ældste Periode haft Førsterangen blandt Stammerne. R. har da, som de andre Jakobsstammer, boet i Vestjordanlandet. Rubenitterne har vel færdedes i de Egne, hvor siden Benjamins Stamme fik sit Hjem (1 Mos. 35, 22; Josva 15, 6). En af de ældste israelit. Stammeindringer angaar en Misgerning af R. Til Straf for denne tog Stamfaderen, Jakob, Forretten fra R.; derfor, sagde man, er R. nu saa ringe, som Tilfældet

var i den israelit. Folketid, hvor R.s Stamme var sunket ned til en underordnet og ubetydelig Tilværelse. Sagnet siger om R.s Misgerning, at han havde krænket Bilha, sin Faders Medhustru (1 Mos. 35, 22; 49, 4). Formodentlig er dette at forstaa om et eller andet oprørende Overgreb overfor Bilhastammerne Dan og Naf-tali. — Den israelit. Overlevering taler om et fælles Ophold i Ægypten af alle de israelit. Stammer, altsaa ogsaa Leastammerne, hvortil R. hørte. Den bekendte Merneptah-Indskrift, hvori »Israel« nævnes, tvinger næppe til den Antagelse, at »Israel« (som ogsaa mangler Determinativtegnet for »Land«) — som man saa vilde identificere med en Del af det senere samlede Folk, nemlig Leastammerne — da befandt sig i Kana'an. Specielt om R.s Stamme bekræftes dens Delagtighed i Udvandringen under Mose's Førerskab ved Efterretningerne i 4 Mos. 16 om de rubenitiske Høvdinge Datans og Abirams Oprør mod Mose (J E), der har været et Forsøg fra R.s Stammes Side paa at hævde sin gl. Forrang. — Ved Erobringen fik R.s Stamme sammen med Gad efter Ønske Østjordanlandet, men deltog med de andre Stammer i Vestlandets Indtagelse (4 Mos. 32, baade hos P og J E; jvfr. 5 Mos. 3, 12 f. og Josva 12, 6; 13, 8 f. samt Kap. 22). R.s Stamme fik Boliger sydlig for Gad, paa Højsletten Ø. for det døde Hav; dette Landomraade havde Amoriten Sihon taget fra Moabitterne, men det erobredes fra Sihon af Israelitterne (4 Mos. 21, 21 f.). R.s Besiddelser angives i Josva 13 (P) efter ideal Maalestok med Arnons Kløft som Sydgrænse overfor Moab; i 4 Mos. 32, 37, 38 (J E) nævnes som R.s Byer et langt mindre Omraade med Hesbon og Nebo og en Del andre der omkring; i Virkeligheden har R. maattet støtte sig til Gad under Hævdelsen af sit omstridte Land og har i Kongetiden været en Enklave sydlig i Gad, indtil det sammen med de omgivende Dele af Gad tilsidst helt opslugtes af Moabitterne; i Kong Mesas Sejrsindskrift (o. 850 f. Kr.) nævnes R. ikke engang, men kun Gad. Jvfr. endvidere Dom. 5, 15, 16; 5 Mos. 33, 6; 1 Krøn. 5, 1—10; 11, 42; 2 Kong. 10, 33; 1 Krøn. 5, 26.

L. G.

Rubens, Peter Paul, flamsk Maler og Kobberstikker, Hoved for den belgiske Malerskole, f. 28. Juni 1577, d. i Antwerpen 30. Maj 1640. Faderen var Protestant, men efter hans Død (1587) gik Moderen over til Katolicismen, og i Jesuiterkollegiet i Antwerpen fik R. sin humane Dannelse. 1600 drog han til Italien, hvor den venetianske Kunst fik stor Indflydelse paa hans Udvikling. 1608 vendte han tilbage og blev Hofmaler for Ærkehertug Albert af Bruxelles. Foruden virksom som Maler opdrog han i Antwerpen en glimrende Skole af Kobberstikkere, ligesom han ogsaa genoplivede Træsnittet. For R.s Pensel laa bedst det storslaaede og glimrende; hans Figurer er baade i Form og Farve overdaadigt udstyrede, gigantiske, men ofte af sanselig Natur. En væsentlig Del af hans vældige Produktion, der dog for en stor Del er fuldført af Elever, behandler kirkel. Emner, i hvilke han i Modsætning til Rembrandt er Talsmand for den genoplivede Katolicisme (Restaurationen), men dog med naturalistisk Frihed i Fremstillingen. Blandt

hans Hovedværker kan nævnes »Kristi Kors rejse« og »Korsnedtagelsen« (Domkirken i Antwerpen). Det store Billede »Salomos Dom« (Gall. Khvyn) er næppe egenhændig fuldført af R. Over mytologiske og allegoriske Emner har han frembragt hele Serier (f. E. den store Cyclus med Scener af Maria af Medicis Liv, i Louvre). Ogsaa som Portrætmaler naar han højt (det mesterlige Billede af Abbed Yrselius, Gall. Khvyn). R. spillede en Rolle som Diplomat, idet han som spansk Gesandt fik Freden i Stand mellem Spanien og England (1630). S. A. B.

Rubriker (*rubricae*), de kirkel. Forskrifter for liturgiske Handlinger. Navnet stammer fra Retsproget; baade i verdslige og kanoniske Retsbøger skrev man nemlig Lovtitlerne og en kort Indholdsangivelse med rødt Blæk. Som Betegnelse for de rituelle Anvisninger, der optoges i Romerk.n.s liturgiske Tekster, og som ligeledes fremhævedes ved rød Skrift, forekommer Ordet R. først i 14. Aarh. Siden Pius V's Recension af Romerk.n.s liturgiske Bøger er R. en staaende Betegnelse for Ritusforskrifterne. I nyere Tid kalder man den Gren af Liturgiken, der sysselsætter sig med R., for Rubricistik. Til Kilderne for denne regner Romerk.n G. T. og N. T., Konciliebestemmelser, K.rettens Kanoner, General- og Specialrubrikerne i de liturgiske Bøger, Dekreterne fra den Rituskongregation, som Sixtus V nedsatte Febr. 1588, samt kirkel. Sædvane og fremragende Liturgikers Opfattelse. Som specielt Organ for Rubricistiken udgives i Rom siden 1887 *Ephemerides liturgicae*. J. O. A.

Ruchat, Abraham, f. 1678, d. 1750, fr. Præst og Prof. i Lausanne, er især bekendt ved sit store Samlerværk »Histoire de la Réformation en Suisse« paa hvilket han arbejdede fra o. 1707 til sin Død. 1. Del (1516—36) kom 1727 —28 i 6 Bind; Berns politiske Indflydelse hindrede 2. Dels Fremkomst; Værket udgaves af Vulliemin og Giral-Prelaz i 7 Bind (Lausanne 1835—38); det gaar til 1566 og har Værdi som Kildesamling; Fremstillingen er tung og skæmmes af skarpe Udfald mod Romerk.n og Servilitet overfor Bern. V. L. P.

Rudbeckius. 1) **Johannes R.**, en af 17. Aarh.s største sv. Personligheder, f. 1581 ved Örebro (Faderen Byskriver), blev efter Skolegang i Örebro og Strengnäs Stud. i Upsala og (Sommeren 1601) i Wittenberg. Her beejstredes han for Aristoteles og indsguede sin Uvilje mod den ramistiske Filosofi (se S. 689). Paa hans videre Studierejse blev der i Nürnberg og Würzburg tilbudt ham Professurer, som han afslog af Uvilje mod Papismen og af Fædrelandskærlighed. 1604 blev R. Prof. math. i Upsala. Hans lat. Tiltrædelsestale handler »om Videnskabers og Skolers Nytte« (udg. 1624). 1607 studerede R. atter i Wittenberg, nu Teol., men holdt samtidig Forelæsninger over Aristoteles's Logik og Metafysik med skarp Front mod Ramisterne, men ogsaa med Kritik af den middelalderlige Skolastiks Spidsfindigheder. 1609, da R. vendte tilbage til Upsala Universitet, gav hans Tiltrædelsestale »om Pavetrældommen« Anledning til den heftigste Strid med hans Kollega Messenius, en Discipel af Jesuiterne og Tilhænger af Principerne i Braunsberg (I, 382). Mod ham og den hemmelige

Jesuitisme er ogsaa R.s 97 lat. Teser fra 1610 (»mod Skolastikernes og Jesuiternes Vanvid«) rettet. Striden førtes med stor Raahed og gav Anledning til Gadeoptøjer og Studenterslagsmaal, saa Regeringen maatte fjerne begge Førerne fra Upsala. R. blev 1613 Hofprædikant og fulgte Gustaf Adolf til Rusland. Kraftige Feltprædikener af ham er endnu bevarede. Jan. 1619 blev han Biskop i Vesterås. Her udfoldede han en storslaet Virksomhed, rig paa Initiativ og Evne til at gennemtrænge Personer og Institutioner med sin Aand. Den forfaldne Domkirke blev restaureret ved frivillige Bidrag fra Stormænd, ligeledes Katedralskolen. Særlig ivrede R. for Ophbyggelsen af nye grundmurede Skoler, skænkede selv en stor Sum dertil og indsamlede ogsaa Bidrag paa sine Visitationstrejser. Vesterås fik et Vajsenhus, et nyt Hospital og et Præstenekehjem. Ved sine Fortegnelser over alle Stiftets fattige og sit Paabud til Præsterne om at føre Lister over viede, fødte, døde osv., er R. bleven Statistikens Grundlægger i Sverige. Mest Forkærlighed havde dog R. for Præsteuddannelsen. Paa hans Initiativ oprettedes i Vesterås det første sv. Gymnasium, og R.s Skoleordning betegner et mærkeligt Fremskridt i Skolelovgivningens Hist. ved den særlige Vægt, den lægger paa Realfagene (Matematik, Astro-nomi, Optik, Mekanik, Fysik, Medicin, Geografi og Hist.); men ogsaa for Folkeoplysningens Fremme sørgede R. — I K.politiken er hans Standpunkt højest ejendommeligt. Han modsatte sig med stor Kraft den sv. K.s bureaukratiske Styrelse og det paatænkte *Consistorium generale*. Axel Oxenstierna fandt, at R. ejede »en Flig af St. Peters Kjørtel«; thi R. kæmpede fremfor alt mod den caesareopapistiske K.styrelse og talte (1636 for Rigsraadet) med stor Klarhed mod den Udvikling, som den luth. K. havde undergaaet i Tyskland siden Ref. (»såsom fyrsten hafver varit, så hafver provinsen sig efter muterat, men vi, Gudilof, hafve hitills stått väl. Hafver magistratus något velat gøre, som honom intet borde, hafver clerus hållit magistratum tilbaka«). Han advarede mod at følge Tyskernes *mores*, der vilde føre til samme kirkel. Nødtilstand (*infortunium*) som dér. R.s Kamp for K.n.s Selvstændighed paadrog ham imidlertid megen Modgang, og et Skrift af ham (*Privilegia quædam doctorum*) anklagedes for skjult Katolicisme; skønt Landets betydeligste Biskop og Præsteskabets naturlige Fører, og skønt han ved Ærkebispvalget 1636 —37 fik Stemmemaajoritet, blev han forbigaaet ved Udnævnelsen. Et haardt Slag for ham. R. døde 8. Aug. 1646, og ved hans Død spaaede man, at hans Lige sent skulde fremstaa (Biografi af Th. Norlin, J. R., 1871). H. L. — 2) **Johannes (Jonas) R.**, foreg.s Søn, f. i Vesterås 1623, tilegnede sig ligesom Brødrene megen Lærdom ved Studier i Udlandet, blev 1652 teol. Prof. i Upsala, 1655 Overfeltpræst i Livland, 1658 Superintendent i Narva, hvorfra han dog maatte flygte for Russerne til Sverige. Blev Spr. i Falun 1663, hvor han beklædte en Stilling næsten som en Biskop, med et Konsistorium (Stora Kopparbergs) om sig. D. pludselig 1667, kort før han sammen med sine to Brødre skulde promoveres til Dr. theol. — 3) **Nils (Nicolaus) R.**, sv. Biskop, foreg.s æld-

ste Broder, f. i Vesterås 1622, blev efter Studier i Udlandet Lector eloquentiæ i Vesterås 1643 og Domkapitlets Notar; under Faderens Sygdom var han Kapitlets ledende Kraft. 1649 blev han teol. Lektor, 1658 Spr. til Hedemora, 1662 forflyttet til Stora Tuna; 1666 kaldtes han til Pastor primarius (Spr. ved »Storkyrkan») i Stockholm, og efter sin Svigerfaders, Biskop Laurelius's Død 1670 til Biskop i Vesterås. De store Forhaabninger, der var sat til den ædle og rigt begavede Biskop, gik dog ikke i Opfyldelse; han havde allerede tidligere lidt af et svagt Helbred og forværret dette ved et Kæmpearbejde i sine forskellige Stillinger; nu var hans Kraft allerede brudt. 1667 promoveredes han til Dr. theol. Han maatte føre adskillige Forhandlinger om det dengang graserende Heksevæsen i Dalarna. D. 1676. — 4) Petrus R., Broder til de foreg., f. i Vesterås 1625, blev efter grundige Studierejser i Udlandet Adjunkt i Upsala og 1654 teol. Prof. dér; var flere Gange Universitetets Rektor. 1667 promoveredes han til Dr. theol. og udnævntes 1674 til 1. teol. Prof. og Domprovst i Upsala, 1692 til Biskop over Skara Stift, hvor han trods sin høje Alder paa en energisk og frugtbringende Maade virkede til Fortsættelse af det organisatoriske og folkeopdragende Arbejde, som hans berømte Formand Spiegel havde sat i Gang. Ellers synes han at have været mindre sympatetisk end Brødrene, urolig og selvraadig; maaske han ogsaa af og til misbrugte sin kirkl. Magt til egen Fordel. D. 1701. Hj. H.

Rudeen (Rudén), Thorsten, sv. Digter og Biskop, f. i Lysviks Sogn i Värmland 9. Marts 1661, blev Stud. i Upsala 1678, mag. phil. 1691, Prof. pösesen i Åbo 1692, teol. Prof. og Domprovst steds 1706, Superintendent i Karlstad 1708, Biskop i Linköping 1716, Dr. theol. 1719 ved Ulrika Eleonoras Kroning, Præstestændens Ordfører paa Rigsdagene 1723 og 1726—27; d. i Linköping 9. Sept. 1729. Som Digter gjorde R. sig kendt ved »Finska Helicons underdanige fågnesånger» (1704), indeholdende Digte til Karl XI's Fødselsdag 1676 og Karl XII's 1702 m. m. Af langt større poetisk Værd er en Del i Manuskript bevarede, først i en senere Tid kendte og delvis udg. erotiske Digte (se Hansellis Saml. af Vitterhetsarbeten VIII og B. E. Malmström, Grunddragen af Sv. Vitterhetens Hist., I, 84—96). R.s Børn blev 1719 adlede med Navnet Rudenschöld. O. A.

Rudelbach, Andreas Gottlob, dsk. Præst, f. i Kbhvn 1792, tog teol. Embedseksamen 1820 og havde allerede dengang lagt for Dagen, at han var en usædvanlig lærd ung Mand. Han erhvervede 1822 den filos. Doktorgrad, og da han Aaret efter kom hjem fra en Rejse i Tyskland, holdt han Forelesninger ved Universitetet. R. var en Beundrer af den gl. luth. Teol., som han mente nu burde fornyes som den rette Modvægt mod Rationalismen, og han lignede ogsaa de gl. Teologer deri, at han var en Stridens Mand, der uforfærdent og uforfærdet gik løs paa dem, der nærede andre Anskuelse. Dette kom for Dagen i »Theol. Maanedsskrift», som R. redigerede fra 1825—28, først i Forening med Grundtvig, siden, da denne var kommen under Censur, alene, og hvori han skarpt kritiserede Skrifter af Mænd, der

tilhørte den ældre Skole. Det var R.s Ønske at blive Prof. ved Universitetet, men hans teol. Standpunkt og den Frygt, man nærede for hans Stridbarhed, forhindrede, at dette Ønske kunde blive opfyldt. Han modtog da 1828 en Kaldelse til Superintendent, Konsistorialraad og Hovedpræst i Glauchau ved Halle i Sachsen. Ogsaa her bekæmpede R. ivrig Rationalismen; han virkede »som et Klippestykke, der falder i det stille Hav og bringer Bølgerne til at bruse». Han skrev i disse Aar »Reformation, Luthertum und Union«, et Forsvar for den ægte Lutherdom, helliget Grundtvig som »en Mand i Luthers Aand og Kraft». Men allerede 1845 forlod han Tyskland, idet han søgte Afsked fra sit Embede, fordi det sachsiske Konsistoriums Holding ikke var ham luth. nok. — Men ogsaa her hjemme ventede Stridsspørgsmaalene paa R. Han havde brudt med Grundtvig, fordi han ikke kunde gaa ind paa dennes Lære om Trosbekendelsen som et Ord af Guds egen Mund. Hertil kom, at mange følte sig stødt af den Maade, hvorpaa han i tyske Præstemøder havde omtalt dske K. forhold; han optog Striden med sædvanligt Mod og Hensynsløshed, og hans Modstandere blev ham ikke Svar skyldige. At de i det mindste gjorde ham Uret, naar de beskyldte ham for Tyskhed, viste han ved 1851 at sende Claus Harms et Sendebrev om Lydighed mod Øvrigheden og Edens Betydning, hvori han slog et djærvt Slag for sit Fædrelands Ære og Ret. — Det mislykkedes atter for R. at blive ansat ved Universitetet, da det teol. Fakultet med H. N. Clausen i Spidsen modsatte sig dette, og 1848 udnævntes han til Spr. ved St. Mikkel's Sogn i Slagelse. Ikke ringe Opsigt vakte hans Sammenstød med P. C. Kierkegaard paa det 1. skand. K.møde 1857. D. i Slagelse 1862. — Af hans talrige Skrifter skal nævnes: »Kristelig Biografi«, 1846; »Deri evang. K. forfatnings Opriindelse og Princip«, 1849; »Om det borgerlige Ægteskabe«, 1856; »Om Ps.litteraturen og Ps.bogssagen«, 1856. Alt, hvad R. har skrevet, vidner om hans store Lærdom, men det rige Stof er kun lidt bearbejdet, Stilen er tung og fuld af Germanismer; hans Skrifter har kun gjort lidt Indtryk paa hans Samtid, medens de dog endnu har Betydning for de lærde. Heller ikke hans Stridsskrifter havde nogen ret Virkning. R. var en Studerekamrets Mand; han bekæmpede de Ytringer, der kom frem i Litteraturen, men det er, som om han intet Hensyn tog til, hvorledes de udtalte Anskuelse gjorde sig gældende i Livet. (J. R. Stochholm, A. G. R., i »Kr. Kalender f. Norge« II, 1875; C. R. Kaiser, A. G. R., ein Zeuge der luth. Kirche, 1892). L. K.

Rudenschöld, Torsten, Greve, Fornyer af det sv. Folkeskolevæsen, f. 1798, lærte allerede som ung Menneske, da Faderen havde overladt ham Styrelsen af en lille Jordejendom, at elske den sv. Almue. 1811—16 studerede han i Upsala, blev derefter Militær, men tog 1824 Afsked med Kaptainstitel, og paavirket af »Manhemsförbundets« Ideer bosatte han sig paa en lille Jordejendom i Värmland. Efter nogen Omflytten blev R. Forvalter paa Uddeholmsbolagets Gaard Stjernfors, hvor han yderligere uddybede sit Kendskab til Arbejderklassens

Behov. Men svagelig og ufrat stillet, kunde han ikke føre sine Ideer ud i Livet. Senere aabnede han i Nærheden af Leckö (Vestergötland), der ejedes af Broderen Grev Carl R., en Kostskole for Dreng, og her fik hans medfødte pædagogiske Evner sin Udvikling. Efter et mislykket Forsøg paa at erhverve sig egen Ejendom i Vestergötland, maatte han atter, syg og fattig, søge til Leckö, og her udg. han sine berømte og omstridte Skrifter: »Tankar om ståndscirkulationen« (1845) og »Tankar om ståndscirkulationens verkställighet« (1846). R. ønskede særlig at fremme en »Ståndscirkulation«, der hindrede Overbefolkning i de højere Klasser; Opdragelsen skulde gøres ensartet (med fælles Begynderundervisning for alle, og saa i Legemsarbejde) gennem et rationelt ordnet Folkeskolevæsen med Under- og Overskoler, der tog Sigte paa Karakterens Uddannelse og hvilede paa ægte Krdm, som bedst ujdævner Kløften mellem Klasserne. Selv anstillede R. Forsøg med sine Ideer blandt Børnene paa Leckö Gods. Det Ry, hans overordentlige Lærerevner skaffede ham, medførte, at han 1849 fik Statsunderstøttelse til at udvide sit »Folkeskoleforsøg« til Otterstad Sogn, og dettes Skoler blev nu Mønster for hele Landet. Fra forskellige Steder i Landet tilkaldtes han for at bistaa ved Nyordning af Folkeskolevæsenet, og Rigsdagen gav ham 1853 Understøttelse til slige Rejser, Beg. til »Folkeskoleinspektionen«. R.s brændende Iver, hans stille, af ædel Krdm baaerne Personlighed, hans varme Hjerte for de smaa i Samfundet, hans Sans for legemligt Arbejde har kraftigt bidraget til, at den sv. Folkeskole kom til at indtage saa højt et Standpunkt. Arbejdet blev dog for stort for hans svage Helbred; dertil kom den dybe Sorg over hans Hustrus Død 1855 og kort efter en svær Bryllidselse. Efter et langt Sygeleje døde R. i Upsala 1859. (S. A. Hedlunds Biografi i Kalenderen »Svea« 1860).

Hj. H.

Rudin, Erik Georg Waldemar Napoleon, sv. Teolog, f. i Östra Ryd i Linköpings Stift 20. Juli 1833, blev Stud. i Upsala 1851, Dr. phil. 1857, opholdt sig paa teol. Studierejse i England og Skotland 1857—58, var 1861—69 Forstander for Evang. Fosterlandsstiftelsens Miss.institut paa Johannelund, foretog i denne Tid flere Rejser i Miss.anliggender i Tyskland, Schweiz, Frankrig og England; 1865 blev R. ordineret og var Præst i Stockholm 1869—72, blev »Teologie-Kand.« 1871, s. A. Docent i Eksegese i Upsala, ekstraord. Hofprædikant 1873, teol. Adjunkt 1875, Dr. theol. 1877, ekstraord. Prof. s. A., Kontraktsprovst 1886, Prof. ord. i Eksegese 1892, var Medlem af K. moderne 1883, 88, 93 og 1898; 1893 foreslaaet til Biskop i Linköping, 1896 Medlem af Sv. Akademi, 1900 Prof. emerit. — Kun faa sv. Teologer har udevet en saa eminent aandelig Indflydelse som R. Særlig har de Præster, som i de sidste Decennier er udgaaede fra Upsala, modtaget dybe, blivende Indtryk af denne geniale, utrættelig virksomme Teolog. Men ogsaa for den store Mængde ikke teol. Studenter stod R. som den ædleste Type paa ægte Krdm, for hvem ogsaa mangel udræget Skeptiker med Ærbødighed bøjede sit Hoved. Efter ivrigt at have deltaget i 1850ernes rel. Bevægelser og

siden arbejdet for Fosterlandsstiftelsen, udvikledes han til en selvstændigere Stilling overfor den nyevang. Retning paa Grund af sin rige Individualitet, der ikke kunde finde sig i Kravene om aandelig Uniformitet. I Modsetning til Rosenianernes ensidige Fremhævelse af Kristus for os nærmede han sig paa Grund af sine bibelteol. Studier til den af Myrberg (S. 324) optagne Beckeske Teol. med dennes Hævden af den indre Retfærdighed i Livsfællesskabet med Kristus og Troens sædelig rel. Art. Hertil kom, som hos Myrberg, Fordybelsen i Søren Kierkegaard (jvfr. hans fortræffelige, desværre ufuldendte Skrift »S. K.s Person och författarskap« I, 1880, der afviser G. Brandes's misvisende Opfattelse, opsat 1877 i Upsala). R.s Standpunkt er dog ikke Søren Kierkegaards paa Grund af hans dybe Blik for det organiske i Guds Rige. Derfor er han klarsynet overfor Sansen for Sandhed hos det naturlige Menneske og overfor den Faderens Dragelse, som sker i forberedende Tider, hvorimod han stiller sig med en vis Reservation til den metodistiske Krdm med dens hastige Omvendelser; ingen virkelig Omvendelse sker, førend Tiden er moden. Med stor Interesse har R. ogsaa arbejdet for den kr. Studenterbevægelse paa de nordiske Møder. — Blandt R.s Skrifter maa mærkes: »Ord från altaret«, 1873—81; »Evhigetsvinkar, predikningar öfver kyrkoärens texter«, 1872—75, 1883—89; »Innehållsöfversigt af de särskilda evangelierne«, 1881; »De mindre profeterna«, 1884—87; »Uppsatser i teol. og kyrkl. ämnen«, 5 Hefter, 1885—88. I de sidste Aar har R. navnlig arbejdet i Bibelkommissionen (Medlem siden 1884); har afsluttet en fortrinlig Overs. af G. T. og arbejder paa N. T. Med dette Arbejde har R. sat sig et varigt Mindesmærke. O. A.

Rudolf II, tysk Kejser 1576—1612, var ældste Søn af Maximilian II og opdraget ved det sp. Hof af Jesuiter. R. var ikke selv Fanatiker som Katolik, men medens han levede paa Hradschin optaget af sine Samlinger og Alkymi og Astrologi (han knyttede Tyge Brahe og Joh. Kepler til sig), blev den rel. Spaltning i hans Lande dybere og dybere, og den rom.kat. Reaktion fik frit Løb. I Köln maatte den prot. Ærkebiskop Gebhard Truchsess vige for en Katolik, Maximilian af Baiern bemægtigede sig uden videre den fri. prot. Rigsstad Donauwörth, og 1609 dannede Maximilian den rom.kat. Liga i Tyskland som Modtræk mod Protestanternes Union. I Ungarn gav Protestanternes Undertrykkelse Anledning til en alvorlig Opstand (1604), som R.s Broder, Ærkehertug Matthias, kun fik endt ved at give Løfte om Religionsfrihed. Da R. blev mere og mere indifferent og kun gjorde vilkaarlige Indgreb i Regeringen, tvang Matthias ham 1608 til at afstaa Övre- og Nedreøsterrig, Ungarn og Mähren. R. beholdt Böhmen, hvor han 12. Juli 1609 maatte udstede det saakaldte »Majestætsbrev«, der gav de prot. Stænder i Böhmen fri Religionsøvelse og flere Privilegier (eget Universitet). 1611 erobrede Matthias Böhmen. Aaret efter døde R., 20. Juni 1612, og Matthias blev Kejser. Jvfr. Gindely, Gesch. der Ertheilung des böhm. Majestätsbriefes (Prag 1858); samme R. II und seine Zeit, I—II (1865). S. A. B.

Rudolf af Åbo. Tradition har angivet R. som Åbos 2. Biskop (o. 1158—78), Efterfølger af Finnernes Apostel Henrik (II, 401). Ligesom dennes Hist. er tvivlsom, er ogsaa R.s det; og et særligt Bispesæde i Åbo er ikke sikkert for denne Tid. R. skal 1178 være blevet bortslæbt og dræbt af Karelerne. J. O. A.

Rudolf af Slesvig. R. (I), Biskop i Slesvig, var Kannik i Köln, da han 1026 blev udvalgt til Biskop af Knud d. store, vistnok efter Samraad med Ærkebisp Pilgrim af Köln, der var den cluniacensiske K.reforms (I, 524) mest fremragende Forkæmper i Tyskland. R., der modtog Bispevielsen af Ærkebisp Uwan af Hamburg, skulde efter Kongens Ønske føre den nye kirkl. Retning frem indenfor den dske K. Den cluniacensiske Bevægelse gik i Beg. kun ud paa en Reform af Benedictinerklostrene og paa Grundlæggelsen af nye Klostre, der skilte sig ud som en særlig Forgrening af Benedictinerordenen. De første egentlige, fuldt organiserede Klostre i Danmark var, som det synes, Cluniacenserklostre, og da deres Grundlæggelse vistnok falder indenfor et meget begrænset Tidsrum, har man med god Ret henført den til Knud d. stores Tid, medens R. var Biskop (St. Mikael's Kloster ved Slesvig, Allehelgens Kloster ved Lund, Voer eller Ore [de ordine Soti Benedicti secundum institutionem Cluniacensium] og maaske Veng og Seem). R. opholdt sig ofte og i længere Tid udenfor sit Stift for at vedligeholde Forbindelsen med K.reformens ledende Mænd i Tyskland og Flandern. 1027 deltog han i et K.møde i Frankfurt, 1040 var han til Stede ved K.indvielsen i det bekendte nederlothringske Kloster Stablo, og sammen med Ærkebisp Bezelin af Hamburg tilbragte han den følgende Jul i Münster hos Kejser Henrik III, der var en ivrig Tilhænger af Reformbevægelsen. R.s Dødsdag var 29. Maj. Angivelsen af Dødsåret er usikker, o. 1055. (Dsk biogr. Lexik. XIV, 412 f.). — R. (II), Biskop i Slesvig, se Ratolf (S. 698). S. M. G.

Rudolf, se Rodulf (S. 805).

Rue, de la. 1) **Charles de la R.**, berømt jesuitisk Prædikant, f. 1643 i Paris, d. 1725, siden 1677 Prof. ved Kollegiet »Louis le Grand« i Paris, var en Tid lang særdeles søgt som Fastepredikant, Ligtaler og Bekæmper af Calvinisterne. Blandt hans udg. Taler kan nævnes »Panégyrique des Saints« og »Oraisons funèbres« I—III, 1740. — 2) **Charles de la R.**, Mauriner, f. 1684 i Corbie, 1703 Prof. i Benedictinerordenen, d. 1739 i St. Germain ved Paris. R. har bl. a. udg. Origenes' *Opera omnia* (undtagen »Hexapla«) I—II, 1733 (III—IV udg. hans Brødersen Vincent de la R.). J. O. A.

Ruet, Francisco de Paula, spansk Evangelist, f. 28. Okt. 1826 i Barcelona, d. 18. Nov. 1878, kom efter Faderens (en Obersts) Død som Sanger til Torino, hvor han blev vunden for Evangeliet af Desanctis (I, 624) ved en valdesisk Gudstjeneste, undervistes af Præsten Meille og optoges i Valdeserkerk. Efter Udstedelsen af den nye Forfatning 1855 vendte R. tilbage til Spanien og prædikede Evangeliet under stor Tilstømning i Barcelona, men fængsledes flere Gange og dømtes 1856 til Baalet. R. benaadedes mod at gaa i livsvarig Landflygtighed; han samlede derpaa en lille Menighed af Spaniere

i Gibraltar og modtog af Valdeserkerk Ordination som dens Præst. Fra Gibraltar spredte gennemrejsende Spaniere nu Evangeliet til visse Egne af Spanien. Saaledes vandt R. Matamoros (S. 195) 1859. Efter hans Fængsling og de evang.s Forfølgelse blev R.s Arbejde over Grænsen umuliggjort; han gik en Tid til London og prædikede blandt Landsmænd paa Verdensudstillingen, evangeliserede derpaa for et fr. Selskab blandt Spaniere i Algier (Blidah og Oran). Efter 1868-Revolutionen kunde han atter vende tilbage til Spanien og samlede nu i Madrid en Menighed om sin ildfulde og gribeprædikende. Efter 1870 overtog en tysk Komité at støtte R. og skaffede ham 1874 »Jesuskapellet«. Hans sidste Aar var opfyldt af Sygdom; virkede dog rastløst til et Par Uger før sin Dod. V. L. P.

Ruffo, berømt ital. Fyrsteslægt, hvorfra flere Medlemmer har spillet en fremtrædende Rolle i K.n. 1) **Fabrizio R.**, f. 1744 i Calabrien, blev Pius VI's Overskatmester, 1794 Kardinal, traadte derefter i Ferdinando IV's Tjeneste, som i Jan. 1799, da Franskmandene oprettede den Parthenopeiske Republik i Napoli, sendte ham som Generalvikar til Calabrien for at lede Rejsningen mod Republiken. Den republikanske Ærkeb. Giuseppe Capece Zurlo (1782—1801) betegnede R. som den egentlige Kilde til Landets Ruin, en Skændsel for Religion og K. I Forbindelse med Russere og Tyskere tilintetgjorde R. Republiken, men faldt derefter i Unaade paa Grund af de Skændselsgeringer, som de rasende Bander uødvede i Napoli. R. gik efter Pius VII's Valg til Rom, og efter dennes Fængsling blev han interneret i Bagneux i Frankrig; siden 1814 levede han atter dels i Rom, dels i Napoli, hvor han 1821 blev Ferdinando I's Statsraad. D. 1827. (V. Helfert, F. R., Revolution og Gegenrevolution von Neapel, 1882. — 2) **Fulco Luigi R.-Scilla,** Kardinal, f. 1840 i Palermo, 1877 Ærkeb. af Chieti, 1887 Nuntius i München og Titularærkeb. af Petra, 1889 Pavens Majordomus og Paladsprefekt, 1891 Kardinal. D. 29. Maj 1895 i Rom. — 3) **Lodovico R.-Scilla,** Kardinalærkeb. af Napoli, f. 1750 i Calabrien, blev 1801 Kardinal, 1802 Ærkeb. af Napoli, men da han ikke vilde sværge Josef Napoléon Troskabsed, blev han 1806 udvist, og da han vendte tilbage, atter forjaget 1809. Som en af de saakaldte »sorte Kardinaler« levede han 1810—13 skjult i St. Quintin; 1815 genindsattes han som Ærkeb. og viste sig som fanatisk reaktionær. D. 1832 i Rom. J. O. A.

Rufinus, Tyrannius, lat. K.fader, f. o. 345 i eller ved Aquileia. Som ung kom han dér i et Kloster, hvor han blev døbt (o. 370), og hvor han traf Hieronymus, med hvem han sluttede varmt Venskab. Et Par Aar efter drog R. til Ægypten, hvor han besøgte de berømte Munke i den sketiske Ørken og paa de nitriske Bjerger og i Alexandria kom i Forbindelse med flere af Menighedens bedste Mænd og Kvinder. 6 Aar efter rejste han til Palæstina og byggede sig en Celle paa Oliebjerget, og noget senere kom Hieronymus til Betlehem og tog Ophold dér. R. og Hieronymus traadte i livlig Forbindelse med hinanden, og sammen med dem Biskop Johannes af Jerusalem, der o. 390 viede

R. til Presbyter. De tre samledes i fælles Begejstring over Studiet af Origenes, men den origenistiske Strid (S. 453) udbød ved den Tid og forvandlede Vennerne til Fjender. Medens R. i Striden blev Origenes tro, afgav den søngstelige Hieronymus til R.s Harmes Erklæring, hvori han fordømte Origenes's Kætterier. Efter en foreløbig Udsoning rejste R. o. 397 til Rom. Da han dér oversatte Origenes's Dogmatik og til Forsvar for nogle Tillæmpelser i den bekræftede sig paa Hieronymus, var det for stedse ude med Venskabet. Hieronymus udg. skyndsomst en anden, ordret Overs. af Origenes, hvorefter R., der var tagen hjem til Aquileia, derefra aabnede en skarp Polemik mod Hieronymus, der svarede med samme Voldsomhed og selv efter R.s Død ikke fandt stærke Udtryk nok for sin Harmes. Sine sidste Aar levede R. i Aquileia, sysselsat med literære Arbejder, indtil han, da Vestgoterne faldt ind i Italien, flygtede mod Syd. I Messana saa han Rhegium gaa op i Luer (410), og kort efter døde han. R.s Skrifter er for Størstedelen — desværre som oftest noget vilkaarlige — Overs. af Græsk, og ved disse fik han Betydning som Bindeled mellem Østen og Vesten. Foruden Overs. af Origenes's dogmatiske Hovedværk, hvis Bevarelse skyldes ham, oversatte han en Mængde af dennes eksegetiske og homiletiske Skrifter. Særlig maa endvidere nævnes hans Overs. af Evsebs K.hist., til hvilken han selv forfattede en Fortsættelse i 2 Bd. Den af R. selv efter en Biskop Laurentius's Ønske affattede Udlægning af det apostoliske Symbol, »Expositio symboli apostolici«, som vandt stor Anseelse, er vigtig for Symbolforskningen. R.s Skrifter findes i Migne, Patrol. lat. Bd. 21. S. A. B.

Rufus. 1) En af Simon af Kyrenes Sønner (Mk. 15, 21), øjensynlig kendt som Kr. i de Kredse, Mk. har for Øje. Da Mk. muligvis er skrevet i Rom, har man gættet paa, at denne R. kunde være identisk med — 2) den i Rom. 16, 13 nævnte R. L. G.

Rufus, Konrad Mutian (Mut, Tilnavnet Rufus) skyldes hans røde Haar, tysk Humanist, f. 1471 i Homburg, d. 1526 i Gotha, fik sin Skoleuddannelse i Deventer, studerede derefter i Erfurt, opholdt sig i Italien 1495—1502, hvorefter han fik en Præbende som Kannik i Gotha. Han var Hovedet for Erfurter-Humanistkredsen (Eoban Hesse, Crotus Rubian m. fl.) og har ved Siden af Erasmus og Reuchlin udøvet den største Indflydelse blandt Sattidens humanistiske. R.s Verdensanskuelse var en væsentlig nyplatonisk; han kæmpede heftig mod Rom og fandt, at K.n kun egnede sig for den Mængde, »som maa bedrages ved Religion og Lov«. Fra hans Kredse fremkom den berømte Satire »Epistolæ obscurorum virorum«. Luthers første Optræden mod Rom tiltalte den radikale R., men Ref.s positive rel. Vækkelse stod han ganske afvisende overfor. Han døde i stor Fattigdom som Følge af Bondekrigens Ødelæggelser. (C. Krause, Briefwechsel des Mut. Rufus, 1885; Giller, Briefwechsel des Konr. Mut. i »Geschichtsquellen d. Provinz Sachsen« XVIII, 1890). J. O. A.

Ruge, Herman, norsk Præst, f. 1706, var først Kapellan hos sin Fader, som var Spr. til Nesodden, blev 1742 Spr. til Slidre og 1763 Spr. til Eidanger, hvor han døde 1764. R. var

en af de første norske Præster, som ved den Wolffiske Filos. lod sig føre ind i en friere Tænkning. Hans Skrift »Fornøielige Tanker over adskillige curieuse Materier« (Kbhvn 1754), som kritiserede de mest udbredte overtroiske Forestillinger og Skikke, røber stor Reformiver og adskilligt Skarpsind, men ogsaa megen Smagløshed og Ubehjælpsomhed. Et Afsnit deraf blev paa Grund af sit kildne Emne og dets ikke just delikate Behandling undertrykt af Censuren og udkom først under Struensee med Titel: »Brev om Ægteskabs Ulovlighed med Fruentimmer over 50 Aar« (Bergen 1770). Ellers skrev han om botaniske Emner og skal have været en af de første, som indførte Kartoffeldyrkning i Valdres. A. B.

Ruinart, Thierry, K.historiker, f. 1657 i Reims, blev 1764 Novitse i St. Remy (Maurinere), opholdt sig, efter at have aflagt Løfte, i forskellige Klostre, men fik navnlig sin Hovedvirksomhed i St. Germain des Prés, hvor han deltog i den lærde Mabillons (S. 130) patristiske Arbejder (han blev ogsaa siden hans Biograf, 1709). R. gjorde forskellige Rejser for at indsamle Materiale til Ordensens *Acta Sanctorum* og *Annales* og døde 1709 under et Ophold i Klostret Hautvilliers. Hans Hovedværk er »Acta primorum martyrum sincera et selecta«, 1689 (2. forbedrede og foregede Udg. 1713, siden oftere). Skønt disse R.s »ægte Akter« ikke alle har bestaaet for Kritiken, betegner de en Epoke i Legendeundersøgelserne. Ogsaa R.s kritiske Tekstudgaver (f. E. af Gregor af Tours) og hans selvstændige hist. Arbejder udmærker sig ved hele den ældre Maurinerskoles fortræffelige Metode og Sagkundskab. J. O. A.

Rulman Merswin (Delphinus), tysk Mystiker, f. 1307 i en anset Strassburgerfamilie, opgav 1347, under bittert Samvittighedsnag over sit ukyske og verdslige Liv, sit Erhverv som Købmand og Veksellerer. Hans Hustru billigede hans Skridt; de sluttede sig til de saakaldte »Gudsvenner« (II, 298), og Tauler (s. d.) blev R.s Skriftefader. R. har selv i et Skrift fortalt om sin Omvendelse og om den mægtige Indflydelse, som »den store Gudsven fra Oberland« fra o. 1351 har øvet paa ham. I andre Afhdl. er har han paa fremtrædende Lægmandsvis gjort Rede for den inderlige og mystiske Fromhedsart, som i Seuse og Tauler har sine mest fremtrædende Eksempler. 1367 afkøbte han Benedictinerne det forfaldne Kloster paa »den grønne Ø« (Zum grünen Wörth) i Ill ved Strassburg, som han, restaureret og udvidet, gjorde til en Bolig for »ærbare fromme Mandpersoner, Præster eller Lægfolk, Riddere eller Svende«. 1371 overdrog R. Johannitterne Ejendomsretten; dog skulde 3 »Plejere« lede Stiftelsen (med Ret til Selvsupplering); selv tog han nu Bolig i Huset og var som en af »Plejerne« dets egentlige Styrer til sin Død 1382. I en forseglet Kasse fandt man efter hans Hjemgang de nævnte Skrifter, der for største Delen er Kompilationer af andre Mystikers Værker, men isprængt med Forfens egne Tanker. I den saakaldte »Johanniter-Memorial« (nu paa Landsbibl. i Strassburg) findes foruden disse Skrifter en Række andre af samme Aandsindhold med Fortællinger om Personer, der er reddede ud af Verdens Synd og Ulyskhed til

et Liv i beskuende Gudskærlighed (»minne«). De skal i Løbet af en Række Aar være overgivet R. af »den store Gudsvæn«. Berømttest blandt disse vigtige Kilder til Middelalderens Mystik er den saakaldte »Mesterbog«, som man længe holdt for en Beretning om Taulers Omvendelse. Den er som de andre Skrifter en Lovprisning af »Gudsvennernes« Fromhed og betoner, hvorledes den ulærde, men benaadede Lægmand er K. ns Støtte fremfor Præsteskrabet og de studerede Mestre i den hl. Skrift. Videre slutter sig til denne Skriftgruppe den saakaldte »Femmandsbog«, optaget i en Brevbog (i »Bezirkarchiv des Unterelsass«) med Skrivelser fra »den store Gudsvæn« til Klostret »Zum grünen Wörth«. — Forskningen har længe haft travlt med at udfinde Forf. en til »Mesterbogen«, og der er gættet paa adskillige Navne. (C. Schmidt pegede paa en Nicolaus fra Basel). Siden Deniffes Undersøgelse (i 1875) hersker der voksende Enighed om, at hele denne Lit. er en Fiktion, der skyldes R.; ogsaa »Gudsvennen« er opdigtet for at sikre Formaålet (at fremstille Gudsvennernes mystiske Fromhed som K. ns Redning i en fordærvet Tid og sikre R. Indflydelse over Brødrehusets Medlemmer). I nyeste Tid har K. Rieder søgt at vise, at Skrifternes virkelige Forf. ikke var R., men hans Discipel Nicolaus fra Löwen. (C. Schmidt, Die Gottesfreunde im 14. Jahrh., 1854; Nicolaus v. Basel, 1866, N. v. Basel, Bericht v. der Bekehrung Taulers, 1875; H. Räbergh, Nikol. af Basel, 1870—72; Denifle, Der Gottesfreund im Oberland, 1875; Jundt, Les amis de Dieu, 1879; R. Merswin, 1890; Preger, Gesch. der deutschen Mystik III, 1893; K. Rieder, Der Gottesfreund v. Oberland, 1905; Ph. Strauch i Realencykl.³ XVII).

J. O. A.

Ruma, Hjemstavn for en af Kong Josijas Hustruer (2 Kong. 23, 36). Josefos har Aruma, vel det nuværende Orma SØ. for Sikem (Dom. 9, 41). Josija har altsaa ægtet en Stormands Datter fra den sydlige Egn af det tidligere Israels Rige; jvfr. Antydninger af hans Herredømmes Udstrækning i 2 Kong. 23, 19 og 2 Kron. 34, 6.

L. G.

Rumænien, se Romania (S. 809).

Rundbuestil, den romanske Stil, se Bygningskunst, I, 426.

Rundgren, Claës Herman, sv. Biskop, f. i Stockholm 12. Aug. 1819, Stud. i Upsala 1837, Dr. phil. 1842, teol. Kand. 1845, Docent i Homiletik s. A., ordineret 1846, Vicepastor ved Domkirken 1848, Docent i Pastoraleol. 1849, Spr. i Norrköping 1852, Kontraktsprovst 1855, Dr. theol. 1860, Overhofprædikant 1870, Biskop i Karlstad 1871, Medlem af Sv. Akademi 1887, af alle Stænder-Rigsdagene siden 1856 og af 2. Kammer 1870—72 og 1876—82; d. i Karlstad 19. Sept. 1906. Af R. s Skrifter maa mærkes »Reflexioner rörande ett tilltänkt skandinaviskt samfund« 1843 (imod Skandinavismen), hans Taler i »Minnen från grafven«, 1870; »Minnen från templet«, 1883; »Minnen från lärosalen«, 1888; »Minne af Laurentius Andreæ« i Sv. Akademiens Handlingar, 1894. Som Taler udmærkede R. sig ved Sprogets Billedrigdom og Form; sine største Laurbær vandt R. som parlamentarisk Taler og Debattør paa Rigsdagen (f. E. hans berømte Indlæg mod Rigsdagsforan-

dringen 1865) og paa K.møderne siden 1868. Som konservativ bekæmpede han de pietistiske Bevægelser og Konventiklerne. Megen Overraskelse vakte derfor hans »Liberalisme« i 90'erne. Paa K.mødet 1893 modsatte han sig Konkordiebogen som Bekendelsesskrift, og 1898 advarede han mod den »Blodteori«, som han fandt i det fremlagte Forslag til Afløsning af Wallins Ps.bog. Selv satiriserede han paa sidstnævnte K.møde over den ham tillagte teol. og kirkl. »Liberalitet eller Radikalisme«. R. s »Udvikling« gennem den moderne Teol. staar snarest i Forbindelse med Tendenser, som fra først af fandtes hos ham og havde Rodder i Aandslivet fra Aarh. s Beg. Hans i Grunden konservative Karakter viste sig dog paa flere Punkter i hans sidste Aar. R. var en aandelig Aristokrat, noget kølig og reserveret i sin ydre Fremtræden, men en Førematur, der uvilkaarlig indgød Agtelse og Respekt. Gldags var det ogsaa, at Biskop R. var Frimurer; som saadan var han den sidste, der bar Karl XIII's Orden.

O. A.

Rundhoveder (*Roundheads*, d. e. kortklippede Hoveder) var under Borgerkrigen i England i 17. Aarh. et af Royalisterne (Kavallererne) indført Navn for Puritanerne (se S. 664). Disse lod nemlig i Reglen deres Haar kort afklippe, medens hine yndede at bære lange Lokker. C.E.F.

Rundkirker. Fra den klassiske Arkitektur overtog Oldk. Skikken at opføre Bygninger, hvis Grundplan var cirkelformet, og hvis Tag ofte var en Kuppel. Cirkelplanen var ældgammel for Gravbygninger; Romerne brugte den ogsaa i deres Termeanlæg og for Templer (jfr. f. E. Agrippas Panteon i Rom, indviet 609 til kr. K.). Som naturligt var, overtog de Kr. derfor særlig denne Bygningsskik for deres Gravkapeller og -kirker og for Baptisterier (Daabskapeller). Meget nær beslægtet med disse egtl. Rundbygninger er de, hvis Grundplan er 4-, 6- eller 8kantede. Ved anseeligere Anlæg nøjedes man ikke med en Grundplan, formet som en enkelt Cirkel; udenom den indre Cirkel lagdes en anden, og Bygningen opførtes saaledes, at det egtl. Midtparti hævede sig taarnagtigt op over den ydre Cirkels Rotunde; denne Overbygning bares af Søjler, saaledes at man fra den lavere, ydre Rotunde frit kunde se ind i Centralpartiet (saaledes er f. E. S. Costanza udenfor Porta Pia i Rom, opr. Constantin d. st. s Datters Mausoleum, siden 1256 indviet som K., opført). Navnlige i Østen udvikledes Rundbygningerne til omfattende Centralanlæg, i hvis Plan optoges Momenter fra den gængse Basilikadisposition; særlig den bysantinske K.bygningskunst yndede centrale Korskirker, hvor Midtpartiet udstraalet 4 lige lange Korsarme, der, ligesom den egtl. Centralbygning, dækkes af Kupler (jfr. Bysantinsk Kunst I, 429). — En vesterlandsk K., der har faaet stor Betydning som Mønster for de vesterlandske Centralbygninger, er St. Vitale i Ravenna, hvis ydre Grundform er 8kantet; den ydre 8kantede »Omgang« om Midtpartiet er tillige anlagt i 2 Etager. Med den som Forbillede er Karl d. stores berømte Achener Domkirke opført, der tillige skulde tjene som Kejserens Grav, hvorfor der under hele Kirken er anlagt en Krypt; derved kommer denne Byg-

ning til at minde om adskillige af de saakaldte Dobbeltkirker (jfr. I, 653). — Et vigtigt Forbillede for vesterlandske R. blev den af Constantin opførte Gravkirke i Jerusalem, og navnlig i Middelalderen fremstod rundt om i Vesten en Række »hl. Gravs Kirker«, der mere eller mindre efterlignede den Rundbygning, som var rejst i Jerusalem til Erstatning for Constantins ødelagte Gravkirke. — Ogsaa i Norden har man i Middelalderen bygget baade egtlige R. og de dermed beslægtede Centralkirker. I Danmark og Sverige er saadanne bevarede, i Norge kun Rester af Olavsklostrets Kirke i Tønsberg. Den største af de dsk. cirkelformede Kirker, St Mikael i Slesvig, er ødelagt; nu findes interessante R. bevaret paa Bornholm (Nylarsker, Olsker, Nyker, Østerlarsker), hvortil kommer Bjernede paa Sjælland, Horne paa Fyn og Torsager i Jylland. (J. B. Løffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidl. Middelalder, 1883; H. F. Frølen, Nordens befaste rundkyrkor I—II, 1910). — Naar Trinitatis Kirke i Khvn tidligere alm. kaldtes »Rundekirke« skyldes det ikke Taarnet (»Rundetaarn«), men den Omstændighed, at den 1660 anvistes som K. for den Menighed, der skulde have hørt til den ødelagte, aldrig fuldførte »St. Anna Rotunde«, der var paabegyndt af Chr. IV 1640 som K. for Nyboder, og som efter Bygningsformen naturligt fik Navnet »runde K.« J. O. A.

Runeberg, Johan Ludvig, finsk Nationaldigter og Ps.digter, f. 5. Febr. 1804 i Jakobstad, blev 1822 Stud. i Åbo, 1827 filos. Kand., 1830 Docent i Veltalenhed ved Universitetet i Helsingfors, 1837 Lektor i Veltalenhed og Poesi ved Borgå Gymnasium, men trak sig 1857 tilbage fra Lærervirksomheden for helt at vie sig til sin Digtergerning; iøvrigt var R. præsteviet 1838, var som Lektor Medlem af Domkapitlet og blev 1857 Dr. theol.; 1863 rantes han af et Slagtilfælde, men levede med svagt Helbred indtil 1877. R.s poetiske Forf.skab bares oppe af en Livsanskuelse, hvori det rel. Moment har en væsentlig Betydning: en harmonisk Forening af Antiken og Krdmmen, der med Tiden mere og mere uddybedes i kr. Aand. Hans Syn paa Naturen saavel som paa Menneskehjertet er optimistisk; Poesien betegnede han engang som en Genlyd af den Lovsang, som Naturen yder sin Skaber. Til Antikens Forestilling om Guddommens Iboen i Naturen svarer hos R. en stærk Betoning af Guds Iboen overfor Pietismens Verdensforægtelse og Askese; dette er Grundtanken i »Den gl. trädgårdsmästarens bref« (1837), som foranledigede den mærkelige Polemik med hans pietistiske Ven og Digterbroder Lars Stenbäck, en af de interessanteste Episoder i den finske Pietismes Hist. Paa den anden Side erkender R., at Synden ikke er en tilfældig Handling eller Tanke, men er rodfestet i den menneskelige Natur; dens Væsen er Selviskheden. Frigørelsen fra den sker ved fortsat Kamp og Udvikling uden Spring, men ikke kun ved Menneskets egen Kraft; først ved Kristi Forsoning har denne Udvikling faaet sit rette etiske Princip og er blevet betrygget. — R.s Ps.digtning fandt sin ydre Anledning i hans Kaldelse 1853 til Medlem af Ps.bogskomiteén. Medens andre Medlemmer (L. Stenbäck, B. O. Lille) nøjedes

med at bearbejde enkelte Ps.r, udarbejdede R. et fuldstændigt Forslag, som dels indeholdt en let Omredigering af Ps.r af den gl. sv. Ps.bog (af 1695) og den Wallinske Ps.bog af 1819, dels nye Overs.r og Originalps.r af R. (ialt 62, hvoraf 55 originale). Efter at være underkastet en Prøvelse og forholdsvis ubetydelige Ændringer i Komiteén udkom R.s Forslag i Trykken 1857. Forf. den modtog herfor en dels ved Salget af Bogen, dels ved Indsamling tilvejebragt Nationalbelønning af 18,000 Sølv-Rubler (o. 50,000 Kr.). R.s Ps.r findes i deres oprindelige Skikkelse i Normaludg. af hans Skrifter (Helsingfors 1900 f.). Opgaven var givet R. udefra, ja endog Emnet for de enkelte Ps.r var ofte paa Forhaand givet; men med stedse stigende Interesse og Alvor ofrede R. sig for dette Arbejde, som i hans senere Leveaar blev hans Hjærtébarn. Fortrøstningen til Guds kærlighedsfulde Styrelse, Lovprisningen af Guds Aabenbarelse i Naturen (»Himlars rymd sin konung ärare«) og i Biblen (»En dyr klenod, en klar och ren«), Modsætningen mellem Jordelivets Forgængelighed og Evigheden, men stundom ogsaa Krdmmens inderste Tanker (»Han på korset, han allena«) er de Emner, der stærkest inspirerede ham. I Alm. udmærker R.s Ps.r sig ved Tryghed, Harmoni og Objektivitet; sjældnere finder man i dem Genklang af personlige rel. Oplevelser. Formen er enkel og kraftfuld, ofte af sjælden Skønhed; Billeder fra Naturen anvendes forholdsvis ofte. R.s Ps.bogsforslag fik af Kritiken (F. L. Schauman, J. H. Roos, Ad. Moberg samt fremfor alle C. G. von Essen og Alfr. Kihlman) meget høj Anerkendelse; dog gjordes der ogsaa Indsigelser, delvis ud fra dogmatiske Synspunkter; da Komiteén 1863 paany traadte sammen for at prøve Forslaget, kunde R. ikke mere selv deltage i Arbejdet. Prøvelsen, i hvilken Z. Topelius virksomt deltog, resulterede i L. Stenbäcks særskilte Forslag 1865 og Komiteéns Forslag 1869. Den Frihed, hvormed R.s Ps.r er behandlet i begge disse, vakte hans levende Mis-hag, og 1876 nedlagde han offentlig Protest derimod. En ny af K.mødet 1876 nedsat Redaktionskomité gik til en vis Grad mere tilbage til R.s oprindelige Form, og dennes Forslag, som udkom 1880, blev antaget paa K.mødet 1886 og har siden 1. Jan. 1887 været gældende for de sv. Menigheder i Finland. Trods den væsentlige Del, som Stenbäck, Topelius o. a. har haft i Arbejdet, er denne Ps.bog ogsaa i sin nuværende Skikkelse fornehmelig R.s Værk. (W. Söderhjelm, J. L. Runeberg I—II, 1904—06; C. G. Estlander, R.s religiösa världsåskådning, i »Svenska Literaturälskapets Förhandlingar« I; V. T. Rosenqvist, R.s insats i arbetet för åstadkommande af en ny sv. psalmbok i Finland, i det af »Svenska Literaturälskapet« i Finland udg. Festskrift til J. L. R.s Minde 1904). J. G.

Rung, Henrik, Komponist, f. 31. Marts 1807 i Khvn, d. stedsd. 12. Dec. 1871. Hans Barn-dom forløb i Næstved, hvor hans Fader var Toldkasserer; i sine unge Aar lærte han sig selv Guitarspil, men først forholdsvis sent naaede han en egentlig kunstnerisk Udvikling af sine musikalske Evner (under L. Zinck og Weyse). Nogle Aar var han ansat som Kontra-

bassist i det kgl. Kapel, men det var dog først, da han 1837 traadte frem som Komponist af Musiken til »Svend Dyrings Hus«, at han gjorde sig bemærket for en større Offentlighed. En Række Aar levede R. et rigt Kunstnerliv i Italien i den Thorvaldsenske Kreds og studerede den gl.ital. Tonekunst; senere lagde han sig efter Studiet af Sangkunst i Paris. 1842 blev R. ansat som Syngemester ved det kgl. Teater og blev tillige en meget benyttet, frugtbar Teaterkomponist af forskellige Skuespil og Operaer, hvoraf dog ingen holdt sig paa Repertoiret. Hans Talent var af væsentlig lyrisk Beskaffenhed, og hans Betydning kom derfor til at ligge som Komponist af dels Romancer, dels Ps.melodier og folkelige Sange. Den friske, naturlige Melodisk og det folkelige Snit i hans Sange skaffede dem efterhaanden en betydelig Udbredelse. Som Ps.komponist kom R. gennem P. O. Bojsen i Forbindelse med Vartov Menighed og skrev for denne sine mest kendte Melodier til »Krist stod op af Døde«, »Alt staar i Guds Faderhaand«, »Tag det sorte Kors fra Graven«, »Rejs op dit Hoved al Kristenhed«, Daabsps.n »O, lad din Aand«, »Lad det klinge sødt i Sky« etc. Ved deres folkelige Kraft slog de stærkt igennem, og de dannede tillige en heldig kunstnerisk Modvægt mod Vartovsangens overhaandtagende musikaliske Demokratisme. 29. Okt. 1851 stiftede R. Cæciliaforeningen, der skulde virke for Kendskab til klassisk ital. K.musik, og som efterhaanden er naaet frem til en Mønsteforening, der i stor Stil har optaget Arbejdet for at gøre navnlig den ældre K.musik kendt herhjemme. En bitter Pennefejde, der strakte sig Aar igennem, førte han midt i 50erne (i »Fædrelandet« og »Dsk K.tidende«) mod Berggreen (i »Berl. Tid.« og »Evang. Ugeskr.«) angaaende Berggreens ny Koralbog og dennes manglende Pietet for den ældre Weysske Koralbog. Sine egne Melodier og Vartov-Melodierne samlede R. 1857 i et saakaldt »Tillæg til Weysses Koralbog«, oprindelig 50 Melodier, senere i ny Udg. forøget til 153 Melodier, deriblandt af Gade, Hartmann, Barnekow o. a. (C. Thrane, Cæciliaforeningen og dens Stifter, 1901). A. H.

Runge, 1) Christoph R., Bogtrykker og Forlægger, f. 1619, d. 1681 som »kurfyrstelig Hof- og Arvebogtrykker« i Berlin, en haardt prøvet Mand (han mistede alle sine Børn), digtede 73 Ps.r, der af og til viser Paavirkning fra Paul Gerhardt (II, 198). Han udg. flere Ps.samlinger, særlig (fra 1644) Crügers »Praxis pietatis melica«, hvori (fra 1648) Paul Gerhardts Ps.r for største Delen saa Lyset. — 2) **Jakob R.**, »Pommerens Calvin«, f. 15. Juni 1527 i Stargard, d. 11. Jan. 1595 i Greifswald, studerede i Wittenberg, hvor han stod baade Luther og Melancthon nær, blev 1557 Prof. og Superintendent i Greifswald, deltog i Wormser-Samtalen 1557 (se Religionssamtaler, S. 747). R. nægtede at underskrive Konkordieformlen (II, 832), der tog Parti for Flacius (II, 64) mod R.s elskede Melancthon. Dette Skridt forvarede R. ved Udgivelsen af »Warnung gegen den sacramentarischen Lüthengeist«, 1586. (Se iøvrigt Art. Pommeren, S. 579). N. M. P.

Rungius, Johan, finsk Teolog og Bibelover-

sætter, f. 1666 i Loimijoki, 1681 Stud. i Åbo, 1691 Magister og præsteviet s. A. 1692 udnævntes han til Lektor ved Katedralskolen i Åbo og 1696 til Spr. i Tyrvis, men tiltraadte ikke dette Embede, idet han paa Biskop Gezelius d. yngres Forslag 1697 blev ekstraord. Prof. ved det teol. Fakultet i Åbo for at deltage i Arbejdet paa det »Gezeliske Bibelværk«, hvoraf R. selvstændigt oversatte og kommenterede Rom.-Brevet og Joh.s Aab. 1700 blev han Prof. i Logik og Metafysik, 1701 Superintendent i Narva og 1703 Dr. theol.; d. 3. Aug. 1704 i Narva. R. var en lærd, from og ydmyg Mand. S. A. B.

Ruotsalainen, Paavo (Paul), finsk Bonde og Pietistfører, f. paa Tölväniemi i Iisalmi Sogn (nordligste Savolaks) 19. Juni 1777; 1787 flyttede Forældrene til Nabosognet Nilsä. Fra sin tidligste Ungdom læste Paavo Biblen. Da hans Syndsbevidsthed var vakt, sluttede han sig til de vakte, som i Iisalmi lededes af Soldaten Johan Lustig; hans Læremaade forekom dog snart R. overfladisk, og efter to Besøg hos Smeden Högman i Jyväskylä 1799 og 1801 folte R. sig (o. 1809) kaldet til at optræde imod Lustig. Efterhaanden blev nu han Kredsens Leder. I Løbet af det følgende Aarti bredte Vækkelsen sig til Nabosognene i Nordre Savolaks og Karelen, flere Steder i Forbindelse med ekstatiske Rørelser. R. ledte dog Bevægelsen ind i sundere Baner, skønt han ikke helt misbilligede Tungetale o. lign. En Tid stod R. i Forbindelse med den af H. Renqvist (S. 759) ledede Vækkelse i Nordre Karelen, men efter en Splittelse blev »Renqvistianisme« og »Ruotsalainisme« Betegnelser for forskellige, om end i meget nær beslægtede Retninger. »Ruotsalainismen« eller »Savolaks-Pietismen« bredte sig over den østbottniske Grænse, dels nordover til Kajana-Eggen, dels mod NV. til den bottniske Bugts Kystegne. Her mødte den en Vækkelse, der o. 1830 fremkom ved de unge Præster Jonas Lagus i Ylivieska (S. 5) og Nils Gustaf Malmberg i Nivala (S. 155). Paa Rejser kom R. efter 1834 i personlig Berøring med disse, der snart betragtede den betydelig ældre R. som Lærer og »Fader«. Sammenslutningen mellem den østbottniske og Savolaks-Pietismen gav Vækkelsen dens store historiske Betydning for den finske K. Hidtil havde den saa godt som udelukkende vundet Tilhængere i Almuen, hvad der gav den et folkeligt national-finsk Præg, der bevarede under dens videre Udbredelse, men de østerbottniske Præster tilførte den større Energi, kulturelle Kræfter og videre Udsyn. Det sydlige Østerbotten blev i Slutn. af 30erne Hovedarnen for Vækkelsen, der ogsaa bredte sig til Studenterne i Helsingfors.

I den berygtede Religionsag i Kalajoki 1838 —39, hvor 5 Præster og mange Lægmænd domtes for Deltagelse i lovstridige Konventikler, blev ogsaa R. idømt Bøde. Alleerede for havde R. i sit Hjemsted dannet en Slags Organisation, idet lokale Tilsynsmænd tilsaa de vakte. R. førte en stor Korrespondance, men hovedsageligt øvede han sin Gerning ved lange Rejser; saaledes besøgte han S.-Finland og Helsingfors 1838, 1840 og 1843. Forbudet mod Konventiklerne nødte de vakte til at benytte sig af

Markeder, Brylluper, Begravelser og andre tilfældige Lejligheder for at finde større Forsamlinger; ved disse var R. en efterspurgt og højt anset Gæst. Da Alderen forberød ham at rejse saa ofte og langt, blev hans Hjem i Nilså besøgt af talrige rejsende, delvis langvejs fra; mange bevarede et saadant Besøg blandt deres dyrebareste Minder. De Egenskaber, som gav »Gubben Paavo« den enestaende autoritative Stilling (selv kaldte han sig ofte for Spøg »Biskop over de to Stifter«), var fremforalt rent personlige. Hans Breve (dikterede; R. kunde ikke skrive) er usammenhængende, men som Taler var han fremragende, og han ejede usædvanlig Evne til at læmpe sig efter de forskelliges Behov. Altid vidnede hans Ord om personlig Erfaring, han var fri for tillærte Formler, fuld af træffende Vendinger og Billeder og af oplivende Humor, men samtidig af dyb Patos, som gjorde et mægtigt Indtryk. Grovkornet og uslebet kunde han være, vel mest af Brist paa Dannelse, men ogsaa af Beregning for at ramme nysgerrige eller faa indesluttende Naturer til at lukke sig op. Mange alvorlige Kr. tog dog Anstød deraf. I sine senere Aar taalte R. ikke sin fremskudte Stilling, men lod sig forlede til forhastede Domme over Personer og Forhold og opførte sig ogsaa paa anden Vis (f. E. ved Brug af stærke Drikke paa sine Rejser) uforvarsligt. R. var dog klar over sine Fejl; af tillavet Aandfuldhed fandtes ikke Spor hos ham; hans Liv i Hjemmet bar iøvrigt Præg af god og alvorlig Krdm. En Kendsgerning er det stærke Indtryk, som denne ulærde Bonde (nogen boglig Kundskab eller nogen Interesse udover det rel. havde han ikke) gjorde paa fremragende Personligheder af forskellige Kredse (L. Stenbäck, F. G. Hedberg m. fl.).

Det eneste Skrift, R. efterlod, er et »Sendebrev«, »Nogle Ord til de vakte af Bondestanden« (trykt 1847 paa Finsk). Forestilling om hans Lære faar vi bedst af Tilhængeres Referater og gennem den Literatur, han foruden Biblen benyttede: Wegelius's og Björkqvists Postiller; Hollaz's »Naadens Ordning«; Fresenius's Kommunionbog; Pontoppidan's »Troens Spejle«, Arnd, Bunyan m. fl.; hans Yndlingsbog var Thomas Wilcocks »Kostelige Honningsdraabere«, som han næsten kunde udenad. Mange Bøger, som Vækkelsen brugte, stammede fra den ref. K. (særlig Puritanernes og Mystikernes asketiske Lit.), medens Luthers Bøger gennemgaaende ikke var kendt og først i sidste Halvdel af 19. Aarh. blev oversat paa Finsk. Dog vilde R. saa lidt som hans Tilhængere vide af nogen fra den luth. K. afvigende Lære. Deres »Lære« var praktisk Sjælesorg; og traadte visse Tanker i Forgrunden, nødvendiggjordes det af den herskende Krdmsforkyndelse, der ofte dyskede Menneskene i Søvn med »Religiøns Trost«. Pietismen vilde holde Menneskene vaagne og tørstende efter Naade; derfor den megen Tale om indre Længsel, tryglende Bøn, om at sætte sig paa nederste Trin. Men ogsaa de evang. Tanker om Fortrøstning ved Troen er fremme. Den anfægtede Sjæl kan uden Opsættelse vende sig til Frelseren med al sin Elendighed, saadan som den er; og »Lær altid at hvile paa Kristi Retfærdighed, selv i kolde Tider«. Sommetider føles umid-

delbart Guds Naade og Nærværelse, et Segl, som Helligaanden sætter paa Barneforholdet; men om en stedsevarende Naadestand taltes med største Varsomhed, idet man frygtede, at en stærk Betoning heraf skulde være af søvndyssende Virkning. Modsat Oplysningstidens flade, selvtilfredse Moralisme repræsenterede R.s Pietisme en større Rigorisme. Et særligt Præg fik de vakte ved den tarvelige, mørke Savolaks-Nationaldragt, de bar (Mændenes af graat Vadmel, Kvindernes af mørkeblaat Lærred); lyse, brogede Farver var ganske bandlyste. Modstandere spottede over denne »aandelige Uniform« og kaldte de vakte »Skörtister« (»körttiläiset«). Paa den anden Side frygtede R., at Renqvist's Krav til Helliggørelseslivet skulde føre til Værkhellighed. Følgen blev, at Livet, hvor det ikke havde den pietistiske Etik til Rettesnor, ikke altid bar det Værdighedens Præg, som man skulde vente.

Sin største Udbredelse havde R.s nordfinske Pietisme i 1840'ne. Som en virkelig Folkebevægelse strakte den sig over hele Mellem- og Sydøstbotten samt Nordre Savolaks og Karelen; i disse Egne fandtes næppe nogen Menighed, hvor ikke store Dele af Befolkningen havde sluttet sig til den. I de øvrige Dele af Landet, hvor den gamle Pietisme endnu sporedes, bredte Vækkelsen sig ikke med samme Intensitet eller Jævnhed, heller ikke toges den karakteristiske Dragt her i Brug overalt. Mod SØ. og til Dels mod SV. satte »Renqvistianismen« en delvis skarp Grænse mod »Ruotsalainismen«, og i Mellem- og Syd-Finland herskede en Religiøsitet, som ikke antog Form af en egentlig Vækkelse, skønt en indirekte Virkning ogsaa dér gjorde sig gældende. Karakteristisk var den mærkværdig levende indbyrdes Forbindelse mellem de vakte, trods lange Afstande og Besværligheder. Samtidig med, at alm. Gudstjeneste ikke maatte forsvømmes (Præstens Standpunkt ganske uanset), holdt de vakte særlige Sammenkomster »seurat« d. v. s. »Selskab« i Husene, navnlig Lørdag- og Søndagften. Stor Betydning havde her Sangen; de brugte de herrnhutiske »Sions sange« samt Achrenius' Samling; de smukke, delvis originale, ofte rytmiske Melodier har i vore Dage tiltrukket sig Opmærksomhed (udg. af J. Krohn, M. Nyberg o. a.). Efter Sangen (undertiden i Timevis) læstes en Prædiken af Wegelius eller Björkqvist, hvortil knyttedes parænetiske Taler; derefter fortsattes ofte i snævrere Kredse med aabenhjertige Bekendelser, Raad og Formaninger. — Naturligvis gik Folkebevægelsen ikke fri for Ensidighed og Skævheder. Nye Formler og Traditioner, ofte i rent uvæsentlige Detaljer, dannedes; en ufordragelig Aand mod udenforstaaende herskede; Enkeltmands Læsning i Bibelen og Bøn tilsidesattes; Ærbødigheden for Lederne satte dem i falsk Autoritetstilling, og de om skarpt psykologisk Blik vidnende Anvisninger til det indre Livs Pleje udtærede til Udenadslæren og fik ensidige og farlige Konsekvenser. Allerede i R.s Levetid opstod derfor Rivninger, ogsaa af personlig Art. 1844 skete Bruddet med F. G. Hedberg (II, 371). Ophavsmanden til den evang. Retning i SV.-Finland; 1851 fulgte det større Brud mellem N. G. Malmberg og den

NØ-bottniske Bondefører Wilhelm Niskanen paa den ene og en Del Præster (F. O. Durhman, C. G. v. Essen, A. V. Ingmann m. fl.) paa den anden Side; de sidstnævnte frigjorde sig fra den Traditionalisme, som truede med at stemple Bevægelsen som en Sekt, og viede sig til flittigt Bibelstudium (mange af dem kom senere under Indflydelse af J. T. Becks Teologi).

R., som havde misbilliget W. Niskanens Lære som »nikolaitiske«, kom ikke til at tage Stilling til dette Skisma, thi han døde 27. Jan. 1852, og begravedes under vældig Tilslutning 8. Marts i Nilsä. I de senere Aar havde R.s Liv udadtil været sorgfrit, men fuldt af indre Anfægtelser og Ydmygelser; bl. a. havde man 1847 rejst en Anklageproces imod ham for Fylderi, som ikke var bragt til Ende før hans Død. R. var 3 Gange gift. — Splittelsen i den nordfinske Pietisme blev efter R.s Død uhjælpelig. Dens gamle Traditioner opretholdtes af Malmbergs og Niskanens Tilhængere i Østerbotten, men andetsteds mistede den alt Sammenhold og absorberedes af andre Retninger. Efter Malmbergs Død lededes den østbottniske Gruppe af Lægmand som Arvid Logren i Lappo (d. 1883) og Daniel Rauhala i Nivala (d. 1883), indtil Malmbergs Søn, Wilhelm M. (f. 1854; nu Spr. i Lappo, har antaget Navnet Malmivaara) 1876 blev Præst og sammen med M. Rosendal (se S. 818), Bonden J. Malkamäki o. fl. gav Bevægelsen nyt Op-sving.

Ruotsalainismens hist. Betydning for det finske Folk træder nu klart frem; dens Virkninger har naaet vidt som H. N. Hauges i Norge. Den har været Grundlaget for det sidste Halvsekels rel. og kirkel. Liv i Finland og givet Læg-mænd en selvstændigere Stilling i Menigheden; friere Former for rel. Virksomhed kom i Brug ved Siden af de hævdvundne officielle; Opat-telsen af Præstens Embedsgering og de personlige Krav til ham blev andre. Men ikke mindre er dens kulturhist. Betydning. Efter sin Natur var den demokratisk og bidrog til at udfylde Kløften mellem Samfundsklasserne; det finske Sprog i rel. Lit. og Prædiken rensedes for Svecismer og blev mere folkeligt; Læse-lyst og Kundskaber forøgedes, og stadig Sam-tale om dybe rel. Spørgsmaal skærpede Intel-ligensen. Den nationale Samfølelse styrkedes ved den livlige Forbindelse mellem de forskel-lige Egnes Pietister, og Kampen mod Bureau-kratismen, som ved Paabud og Rel.sprocesser havde søgt at knuse Bevægelsen, fremkaldte hos Mænd af Folket Selvstændighed og Handle-kraft, en Forberedelse til det politiske Liv, som Bondestanden under Alexander II kaldtes til at deltage i. Saaledes har R.s Vækkelse beredt Jordbunden for Folkets aandelige, nation-ale og polit. Opvaagnen. (M. Akiander, Hist. upplysningar om de rel. rörelserna i Fin-land VI—VII; M. Rosendal, Den finska pietis-mens historia under XIX Årh.; Eliel Aspelin, Lars Stenbäck; L. Wennerström, F. G. Hed-berg; J. Gummerus [paa Finsk] i Samlingsvær-ket »Oma maa« IV—V; om R.s Lære: A. F. Granfelt, Det kr. lifvets villkor ock väsende II; H. Råbergh i »Finska Kyrkohist. Samfundets Protok. och Meddel.« III [finsk]; en skönliterär

hist. og psykologisk træffende Karakteristik af Bevægelsen og specielt R. giver Juhani Aho i »Kevät ja takatalvi«, paa Svensk: »Vårddagar och frostnätter«).

J. G.

Rupert, den hellige, skal efter de mellem 790 og 800 udarbejdede »Gesta Hrodberti« have været en Slægtning af Merovingerne og Biskop af Worms. Han indkaldtes af den baierske Hertug Theodo for at genoplive den for-faldne K. og grundlagde Peterskirken ved Waldersee (»Seekirchen«) i Øvre-Østerrig og siden Peterskirken (med Munke- og Nonnekloster) i Salzburg, hvor han døde efter at forskellige Tegn havde forkyndt hans Udgang fra Livet. Af en gl. Fortegnelse over Gaver til Salzburger-kirken fremgaar det, at R.s Ophold i Worms falder under Childebert III, 695—711, og den baierske Hertug maa have været Theodo II. J. O. A.

Rupert af Deutz, middelalderlig Teolog, til-bragte sin Ungdom i Laurentius-Klosteret ved Liège. Da hans Stilling paa Grund af hans teol. Meninger blev noget usikker, fandt han 1113 et Fristed paa Klostret Siegburg under Abbed Cunos Beskyttelse. 1120 blev han Abbed af Deutz og døde 1135. Han var en betydelig Teolog og en meget frugtbar Forf. Han be-gyndte med at komme i Strid med de store franske Skolastikere Anselm og Vilhelm fra Champeaux, hvis Lære om en dobbelt Vilje i Gud overfor det onde han bestred, og han opsøgte selv sine Modstandere for at bekæmpe dem offentlig; i Laon, Anselms By, fandt han dog denne døende, men i Champeaux forsvarede han sin Sag i en stor Forsamling. Særlig betydningsfuld er hans Stilling til den hl. Skrift. At kende Krdmmen er efter ham at kende den hl. Skrift. Han definerer Hæresi som det at modsige den hl. og kanoniske Skrift. Han for-tolker den ivrigt, men rigtignok i høj Grad alle-gorisk, og denne hans allegoriske Fortolkning er til Tider i høj Grad digterisk beaandet, paavirket af ekstatiske Visioner og baaret af store, geniale Udsyn over Hist. Om hans Mys-tik bærer hans Fortolkninger af Apokalypsen og Højsangen (i Bernards Aand) Vidne. Noget dogmatisk System kan man ikke paavise hos ham, men han har en kristocentrisk dogma-tisk Grundbetragtning, der minder noget om Irenæos og om senere spekulativ Teol. Kris-tus vilde efter ham, ogsaa bortset fra Menne-skets Synd, være bleven Hist.s Midte. Nadver-sakramentet sætter han højt; om hans Nad-verdogmatik er man uenig, men han synes at hælde til en Konsubstantiationsteori. Hans filo-s. Grundsystem, der særlig vidner om Paavirk-ning fra Erigena, er at betegne som platonisk Realisme. Hans Værker findes i Migne Patrol. lat. 167—70 (Rocholl, R. v. D., 1886). J. P. B.

Rupertus Meldenius, se S. 216.

Rupitæ (Rupitani) kaldtes den lille Dona-tistmenighed i Rom, fordi den maatte holde sine Forsamlinger hemmeligt ude i Bjergene.

Rupp, Julius, evang. Teolog, f. 13. Aug. 1809 i Königsberg, d. 11. Juli 1884, blev 1842 Divi-sionspræst i Königsberg og holdt s. A. en Tale om »Den kr. Stat«, i hvilken han hævdede Trosfrihed til det yderste og skarpt angreb Statens Forsøg paa at gribe ind i K.n.s Anlig-gender. Staten skal derimod vise K.n. Lydig-hed og Hengivenhed. Denne Tale bragte ham

i Konflikt med Myndighederne, og da han gik videre og videre i liberal Retning, blev han 1845 afskediget. Aaret efter dannede der sig en »fri evang. Menighed« om ham. Den havde en Tid stor Tilvækst, men tog derefter af. R. udgav fra Tid til anden Ugeblade og deltog ogsaa i det politiske Liv, hvor han kæmpede for Liberalismens Anskuelse. Baade i kirkel. og i politisk Henseende var han udpræget Idealist.

A. Th. J.

Rupprecht, Gottlieb Friedrich Eduard, gtestl. Teolog af Hengstenbergs Skole, f. 1837 i Azen-dorf i Overfranken, studerede i Erlangen, blev efter en lang Nervesygdom Spr. 1871 i Wallen-sau ved Nürnberg, 1878 i Sausenhofen. Han har udg. en Række populære, apologetiske Skrifter (»Was ist Wahrheit?« I—III, 2. Opl. 1879), men navnlig har han med stor Voldsomhed bekæmpet Wellhausens gtestl. Kritik (»Das Rätsel des 5. Buches Mose« 1894 og »Des Rät-sels Lösung« I—II, 1895—97). Tillige har han udgivet, sammen med Buchrucker o. fl., »Er-klärte deutsche Volksbibel« 1898—99 med korte Indledninger og Udlægninger.

J. O. A.

Rurer, Johann, Reformator i Markgrevs-kabet Brandenburg, f. i Bamberg, blev Vikar i Ansbach og Hofpræst hos Markgreve Kasimir; tidlig sluttede han sig til Luthers Lære og forsvarede den paa Landdagen i Ansbach 1524. Palmesøndag 1525 holdtes den første tyske Gudstjeneste i Sognekirken, men da Markgreven Aaret efter forbad Fravigelse fra den gl. Kultus, begav R. sig til Liegnitz. Efter Kasimirs Død kaldtes han tilbage og fik nu en fremtredende Indflydelse paa den kirkel. Ny-ordning; han ledsagede ogsaa Markgreve Georg til Augsburg-Rigsdagen 1530 og deltog 1536 i den 2. K.-Visitation i Markgrevs-kabet. D. Pinse 1542.

J. O. A.

Rusk, Jens Hansen, dsk Præst i Lønne ved Nymindegab, et usselt Præstekald i en af Vestjyllands magre Egne, nævnes kun her, fordi han vistnok er den eneste af Danmarks prot. Gejstlighed, der blev dømt til Baalet og brændt. 1580 og 1596 fik han et Tillæg til sine ringe Indtægter, og for selv at bøde paa disse, drev han i mange Aar en udstrakt Læge-virksomhed. Der berettes, at Folk i Ribe-egnen i en Afstand af 7—8 Mil søgte til ham. Han ikke blot modtog dem i Præstegaarden, men mødte ogsaa regelmæssig paa Ribe Marke-der for at praktisere. Da der dengang ingen Læger var i Landdistrikterne, har Øvrigheden vist ikke lagt ham Hindringer i Vejen, saa-længe han kun brugte naturlige Lægemidler. Men han var saa uforsigtig tillige at bruge Tryllemidler. 1610 blev han, der dengang var en gl. Mand, Trolddom oversvoren af et K.nævn. Han blev ført til Ribe, hvor den verdslige Domstol fældede Dødsdommen over ham. 1. Febr. 1611 blev han brændt paa Kjærgaards Ting i et Nabosogn til Lønne, uden at Sagen, som det ellers synes at have været Skik, var bleven indanket for Kongen og Rigsraadet. (Dsk. biogr. Lexik. XIV, 436.)

S. M. G.

Ruskin, John, engelsk Kunstfilosof og Sam-fundsreformsator, f. i London 8. Febr. 1819, Schweiz i Oxford, rejste derefter i Frankrig, Schweiz og Italien. Afgerende Impuls modtog han af Carlyle (I, 478); han studerede Kunst

og lærte at tegne, var iøvrigt alle sine Dage en flittig Læser (Geologi og Botanik, National-økonomi, alm. Lit.). I *Modern Painters* I—V (1843—60) fremsatte R. en Opfattelse der be-tragtede Malerkunsten ud fra rel., etiske og økonomiske Synspunkter. Han blev Turners og Præ-Raffaellernes geniale Fortolker. *The Seven Lamps of Architecture* (1849) anvender samme Principer paa Bygningskunsten og fik Betydning for Gotikens Genoplivelse i England (se Pugin S. 663). I *The Stones of Venice* I—III (1851—53), en glimrende Skildring af Venezias Arkitektur, optræder R. tillige som Samfunds-reformsator. 1855—70 holdt R. rundt om i Landet Foredrag til Belysning af Livet og Kunsten, og 1870—84 var han Prof. i Kunsthist. i Oxford. Heraf fremgik over 100 store og mindre Bind, mange illustrerede af ham selv. De fleste behandlede foruden kunstfilos. Emner tillige økonomiske Spørgsmaal, undersøger de sociale Forhold, der har betinget Kunsten, og den sociale Betydning, den kan faa; typisk er *The Political Economy of Art* (1857); skarpere fremsatte han sit socialekonomiske Program i *Unto this Last* (1862). Bedst kendt er *Sesame and Lilies* (1865), 2 Foredrag om Glæden ved Læsning og om Kvindens Livsopgave; meget beundret er *Ethics of the Dust* (1866), en aand-fuld Moralprædiken med Krystallerne som Tekst; *Fors Clavigera* (1871—84) er en Række Breve til Arbejderne (udg. heftevis; samlet i 8 Bd.), et af de tankerigste og det særeste af R.s Arbejder. R.s Grundtanker er følgende: Enhver skal leve af sit eget Arbejde og have sit gode Udkomme; ingen maa sulte og fryse, alle skal have menneskeverdige Boliger. Der bør oprettes Statsfabriker til Tilvirkning af Livets Fornødenheder, hvor arbejdsløse kan finde Anvendelse; de, der ikke vil arbejde, skal tvinges; gamle og hjælpeløse bør offentlig understøttes. Arbejdet skal holdes i Ære, og deri skal alle søge Livets Glæde. R. kræver alm. Folkeoplysning, Skoler til Uddannelse af Arbejderne, Arbejdets kooperative Organisering og Lavssystemets Genindførelse. Nogle af R.s Ideer, især de pædagogiske, er ved at blive virkeliggjorte, andre (Statsfabriker, Lav; Tanken om, at Rente og Aager er utilstødelig) synes utopiske. R.s Styrke er Dybsindighed og Idé-rigdom mere end kritisk Skarpsindighed og Klarhed; hans Udtryksform er ofte paradoks, hans Stil poetisk og farverig. Han var en Profet, der med Myndighed dømte sin Samtid, og i hvis Syner der oprulledes Billeder af en ny og bedre Verden. Skönt uenig med Maurice (S. 201) i meget, virkede han som Lærer ved *The Working Men's College*, og *Settlements*-Bevægelsen skylder ham meget. Selv levede han efter sine Teorier, og da han døde, var hans store Formue forbrugt i deres Tjeneste. R. var vokset op under den evang. Retnings Indflydelse og var hele Livet igennem en flittig Bibellæser, hvilket mærkes paa hans Stil, ikke mindst i hans senere Værker. I hans første Skrifter spores et snævert, noget puritansk Livssyn; senere fjernede han sig fra Klæren. Paa sine gl. Dage hang han ved den engelske K., men var fri og selvstændig i sit Syn paa Tingene. I *Letters to the Clergy on the Lord's Prayer and the Church* kritiserer han den officielle

Krdm og kræver en simplere Forkyndelse af Evangeliet (udg. af Malleson med Kommentar og antikritiske Udtalelser af Præster og Læglfolk samt Breve fra R. til Udg., 3. ed. 1896). — R. boede mest i London, men levede i de senere Aar, svag og nedbrudt, i Brantwood i Sædistriktet, hvor han døde 18. Jan. 1900 (R.s Præterita, 1885—89, en ufuldendt Autobiografi; W. G. Collingwood, *The Life and Work of J. R.*, I—II, 1893; samme, »Kunst, Arbejde, Opdragelse«, overs af A. Møllerup, 1906; A. Møllerup, J. R., Hovedtanker i hans Værker, 1911).

Rusland. 1. Den ortodokse K.s Hist. Historieskriveren Nestor omtaler, at Varægerfyrsterne Askoldj og Dir i Kiev 866 overfaldt Konstantinopel. Tvivlsomt er det, om det af bysantinske Historieskrivere under Mikail III omtalte Angreb af »russiske« Fyrster, der paa lod sig døbe, er det samme, men sikkert, at Krdmmen først naaede til R. gennem skandinaviske Varæger, der fra Konstantinopel er komne til Varægerfyrstendømmerne i Novgorod (grundlagt 862) og Kiev. Allerede under den 3. russ. Varægerfyrste, Igor (d. 945), synes de Kr., i alt Fald moralsk, at være i Overvægt indenfor Druzina'en (Livvagten), ligesom der var mindst en Kirke i Kiev. Igor synes at have været Krdmmen venlig stemt, ligesom hans Dronning Olga, der lod sig døbe 954 og 957 foretog en Rejse til Konstantinopel. Af de to følgende Fyrster var Svjatoslav Hedning, men indifferent; men Vladimir (døbt 987) kristnede ved græske og varægiske Præster Kievi-anerne 989 eller 990. Græske Bisper med Metropolit Leon i Spidsen kom til Kiev 991, og ved Vladimirs Død (1015) var det egentlige »Rus« med Novgorod og Kiev som Hovedcentra kristnet. 996 fuldendtes Gudsmoderkirken i Kiev. I 11. Aarh.s Slutn. kristnedes Rostov (St. Leontij, d. 1077) og Murom, men forskellige finske Stammer først langt senere. Deres hellige Bøger fik Russerne fra Bulgarerne, hvis Sprog dengang stod Russernes meget nær. 1037 bygges det første Kloster (Georgievski-Klostret). Den lette Sejr, Krdmmen vandt, var tilsyneladende. Folkets Masse var, som vi ser det af »Kiev petsjerskij paterik« (Kiev-Huleklostrets Fædres Bog), i den formongolske Tid baade fremmed for Krdmmens Væsen og Form. Munkene havde nok at gøre i Kampen med de til Djævelen degraderede slaviske Guddomme; Fristelsen til Boglæsning stemples som et af Djævelens farligste Sniglob. Det græske Præsteskab var uden Føling med Folket. I Novgorod kan endnu ca. 1075 en hedensk Præst faa hele Folket med sig. Først efterhaanden som Præsteskabet russificeredes, og dets aandelige Niveau sænkedes, mødtes Klerus og Folk i en Opfattelse af Religionen som en Enhed af hemmelige, symbolsk-magiske Skikke med Udgangspunkt i Folkets nationalt farvede hedenske Forestillingskreds, et Religionsbegreb, der den Dag i Dag er væsentligt uændret. Paterik's Klager genfinder vi hos Ærkebisp Genadije af Novgorod i 15. Aarh. og i Stoglavij Sobor's Akter (den store K.forsamling 1551): »Undlader vi at ordinere Analfabeter, vil Kirkerne blive uden Præster«.

Saalænge Kiev var Metropolits Sæde, ud-

nævntes R.s K.s Overhoved af Patriarken i Konstantinopel. Men efter Tatarindfaldet i 13. Aarh., da Metropolitlen fulgte Storfyrsten til Vladimir, derpaa til Moskva, og da Konstantinopel faldt i Latinernes Hænder ved 4. Kors-tog, lod de russiske Metropolitler sig indvi hjemme og søgte kun til Konstantinopel om Bekræftelse. Saaledes til 15. Aarh.s Midte, da den dobbelte Vanhelligelse af »det andet Rom« (Unionen med Rom og Konstantinopels Erobring) foranledigede Teorien om Moskva som »det 3. Rom«, Ortodoksiens Bevarerinde (jvfr. allerede Brev fra Filofej, Igumen i Pskov, til Ivan III i Slutn. af 15. Aarh.). Den sidste Konsekvens af denne Teori, den russiske K.s Ophøjelse til et eget Patriarkat, virkeliggøres først 1589. I dette Tidsrum er Fortællinger om R.s Kristning ved Apostlen Andreas opstaaet; og Kns Mæglerstilling mellem Tataridens Delingsfyrster, dens senere politiske Samvirken med Storfyrstendømmet Moskva og dets Optagelse af de bysantinske Kejseres Arv ved Ivan III's Giftermaal med Sofia Palæologovna medvirkede til Dannelsen af Teorien om »det hellige Rusland« som et nyt Kanaan; den russiske K. skal alene have bevaret den sande Tradition, hvis mindste Tøddel har magisk Kraft. Som Bærere af denne Aandsretning, der betegner Toppunktet af K.s Sammensmeltning med Stat og Nationalitet, staar 3 Mænd fra Slutn. af 15. til 16. Aarh.s Midte, alle fremragende Forf., enige om at betragte »et kritisk Forhold til Traditionen som det andet Fald«: Josef Sanin, Igumen for Volokolamskij-klostret, og hans Disciple, de 2 Metropolitler Daniel og Makarij (Forf. af »Minei«, en Encyklopædi, der vil samle »alle Ruslands hl. Bøger«). Denne »Josifianisme« sejrer paa Stoglavij Sobor (1551); dens Indflydelse skyldes ogsaa K.forsamlingerne 1547 og 1549, hvor der kanoniseres 39 Helgener, samt de første K.forsamlinger mod Kættere (1553—54).

Oppositionen mod Josifianismen rejses først fra et k.polit. Standpunkt af Sorskaja Klostrets Igumen Nil og hans 2 Disciple Vassian Kosoj og Artemij, senere for Traditionens Vedkommende af Grækeren Maksim, der kom til Rusland 1518, og af Teologerne fra Kiev (hvor der under Berøringen med Vesten var opstaaet et Akademi i skolastisk Aand). Kievi-anernes Tekstredaktioner, foretagne paa Grundlag af de græske Tekster, sættes igennem af Patriarken Nikon (1652—1666) paa Synoden 1666, og Aaret efter udtaltes Band over de fordums saa mægtige Josifianere, der nu synker ned til at blive en Sekt, Raskol. Nikon (S. 378) er den russiske K.s betydeligste Personlighed, »den moskovitiske Ortodoksi's Thomas Becket«. Oprindelig Josifjaner indsuger han ved Berøring med Teologerne fra Kiev Vestens kritiske Sans og hierarkiske Ideer og vedkender sig Læren om de to Sværd i dens fulde Konsekvens. Men i sine Bestræbelser for at hævde Kns Selvstændighed (jvfr. hans glimrende »Replikere«), stod han overfor det umulige. Knap nok havde han ført Kampen om Traditionen til en heldig Afslutning, før han maatte følge sin Modstander, Protopopen Avvakum, i Landflygtighed til Hvidehavets Bredder. Med Nikon er Patriarkatets Rolle udspiilet. For Peter

den store var det om at gøre, at Folket vidste, »hvem der var Herre i Rusland« (»Duchovnij Reglement«, gejstligt Reglement af 1721, K.s nye Lovbog, udarbejdet af Prokopovitsch), og at Modstanden mod Reformerne mistede sin væsentlige Støtte. Da Patriarkstolen derfor blev ledig 1700, lod han den staa ubesat i 20 Aar for at vænne Folket til den ny Tingenes Tilstand; de højere kirkel. Embeder besattes med Teologer fra Kiev. 1731 oprettes saa »den allerhelligste dirigerende Synode«, en Tillæmpelse af Samtidens Kollegieadministration paa det kirkel. Omraade, en Institution, der overlevede de øvrige Kollegiers Afskaffelse under Alexander I og har holdt sig til vore Dage. — Efter en Ukas af 1763 skulde Synoden stedse have 6 gejstlige Medlemmer; Tallet er dog noget vekslende; af dens Medlemmer, udnævnte af Tsaren, hører nu o. 10 til den saakaldte »sorte«, højere Munkegejstlighed (tsjernoje duchovenstvo), mens den lavere, gifte, »hvide« Gejstlighed (bjeloje d.) er repræsenteret ved 2 Protopoper, Kejserens og Hærens Skriftefædre; denne Sideordning af Bisper og simple Præster er et Laan fra den presbyt. K.korforfatning. Synoden har hele K.s Administration under sig, hvorhos det maa erindres, at i R. Administration er enstydig med hele K.s Styre. Præsidiat indtager i Tsarens Sted en Overprokurør, der som Ministrene har sin Adjoint og sine Kontorer og i Virkeligheden har hele Magten i sine Hænder. Af 19. Aarh.s Overprokurører har Protasof (Nikolaj I), Dimitri Tolstoj (Alex. II) og Pobedonostsef (Alexander III) spillet en overordentlig fremtrædende politisk Rolle. Tsaren selv, der staa udenfor Hierarkiet som »K.s Kurator og Protektor« (Platon's og Filaret's Katekismer), er altsaa i Virkeligheden Hierarkiets Herre, i alt Fald hvad Personer og Institutioner angaar. At K.s Frihed imidlertid skulde blive større under friere politiske Former, modbeviser Grækenlands, Rumæniens og Serbiens Eksempler. Forfølger vi K.korforfatningen nedad, finder vi det centralistiske System gennemført til det yderste og beheftet med alle Bureaukratiens Mangler og Fejl. De 60 Bisper, hvoraf 3 er Metropoliter (Kiev, Moskva, St. Petersborg) og 19 Ærkebisper, har hver sit Konsistorium og en læg Sekreter. — Allerede under Elisabeth tænkte man paa Inddragelse af Klostergodset under Statsstyre; Peter III begyndte aabenlyst Sækulariseringen, hvad der kostede ham Trone og Liv; Katharina II gennemførte Inddragelsen af K.s Ejendomme (1764); derefter lønnes Gejstligheden af Staten, hvilket langt fra har været til K.s Fordel. — Hvad den højere Aandskultur i K.n angaar, blev den kiev'ske lat. Skolastik under og efter Peter den store afløst af en prot. Paavirkning. Den nyere Teol. repræsenterer en stadig Brydning mellem de to Aandsretninger, som den nationale Bevægelse forgæves har søgt at dæmpe op for. Katharina II og Alexander I stod i Beg. personligt paa Oplysningsens Stade, men under Indflydelse af Fru von Krüdener (II, 869) nærmede den sidste sig en evang. Mystik. 1812 kunde et Bibelselskab stiftes, og den ædle Fyrst Galizyn, Synodens Overprokurør, blev selv dets Formand; men 1824 rejste »Orthodoksien« atter Hovedet, og Bibelselskabet opløstes, og en paabegyndt evang.

Mission i Transkaukasien forbødes; ogsaa siden har Stenningen i K.n væsentlig været antiprot. (Lit. paa Russisk af P. N. Miljukov og E. Golubinskij; videre: A. Leroy-Beaulieu, L'empire des Tsars et les Russes III; H. Dalton, Den russiske K., 1891; H. Blom, Meddel. om den russiske K., 1874; H. Diomedes Kyriakos, Geschichte der orient. Kirchen 1453—1898, 1902; Kattenbusch, Lehrbuch der vergl. Konfessionskunde I, Die orthodoxe, anatolische K.; N. Milasch, Das Kirchenrecht der morgenländ. Kirchen, 2. Aufl. 1905; E. Kalb, Kirchen u. Sekten, 2. Aufl. 1907; J. Michalcescu, Die Erkenntnisse der gr.-orient. Kirche, 1904; Den orthodox.-kath. K.s guddom. Liturgier 1909, og Ritualer for den orthodox.-kath. K.s Sacramenter, 1910, begge overs. af C. Siletzky). J. K.

2. Kirkelig Statistik. Efter Folketællingen 1897, der var den første egentlige Folketælling for hele R., og som endnu for Størstedelen maa benyttes som vejledende, var der i det samlede russiske Rige (Finland fradraget, se II, 57) o. 130 Mill. Indb. paa o. 22 Mill. □ Km., der i kirkel. Henseende fordelte sig saaledes: Græsk Orthodoxe 69,3 p. Ct.; Gl.troende og Raskolnikere 1,8; Rom.-kat. 9,2; Protestanter 3,0; armeniske Gregorianere 0,9; andre Kr. 0,0; Muhammedanere 11,1; Jøder 4,1; andre Ikke-Kr. 0,8. — I europæisk Rusland (Polen fradraget, se S. 573) var der 94,3 Mill. Indb. paa o. 4,9 Mill. □ Km., der i kirkel. Henseende fordelte sig: Græsk Orthodoxe 81,3 p. Ct.; Sekter 1,9; Rom.-kat. 4,8; Evang. 3,5; Muhammedanere 3,8; Jøder 4,0; andre 0,4. Fra Statens Side opstillede tidligere følgende Konfessions-Skala: 1) Herskende K. = den græsk orthodoxe; 2) Begunstigede K.r = luth., ref., rom.kat. og armen. K.r; 3) Tolererede K.r = prot. Sekter og Jøder, Muhammedanere og Hedninger; 4) Ikke tolererede = græske Sekter d. v. s. Raskolnikere; 5) Ignorerede = Anglikanere og Gl.katoliker. Heri skete en betydningsfuld Ændring ved de kejserlige Tolerance-Manifester af 17. Apr. og 17. Oktbr. 1905, der lettede Overgang mellem de forskellige Konfessioner, Forsamlingsfrihed, Ret til at bygge Kirker og vælge Præster (saafremt der ikke stodes an imod Straffelovene); men en Række andre Bestemmelser (bl. a. m. H. til blandede Ægteskaber) kan stadig bringes til Anvendelse og gøre Tolerancen illusorisk. I Ly af de nævnte Edikter traadte dog fra 17. Apr. 1905—1. Dec. 1907 i Østersø-provinserne 8068 Orthodoxe over til den luth. K. — K.s øverste Myndighed er »den allerhelligste dirigerende Synode« (se ovenfor). Omtrent til Guvernementerne svarer en kirkel. Rigsdeling i 60 Eparkier, deraf o. 50 i europæisk Rusland (samt 2 udenrigske, for N. Amerika og Japan), med 3 Metropoliter og 19 Ærkebiskopper. I hvert Eparki staaer ved Biskoppens Side et Konsistorium, hvis Medlemmer paa hans Forslag udnævnes af Synoden; under dets Kompetence falder navnlig Spørgsmaal i Ægteskabssager (sml. L. Tolstois »Anna Karénine«); Biskoppen paahviler navnlig Tilsynet med Seminarundervisningen og Censur. Eparkierne deles i Diöceser (Provstier), disse igen i 15—35 K.sogne. En selvstændig Stilling indtager Gejstligheden ved det kejserlige Hof, Militærgejstligheden samt enkelte Klostre (Hule-

klostret i Kiev, Alexander-Nevskij i Petersborg o. fl.). K.n. underholdes af Staten. 1898 androg K.n.s Indkomster officielt o. 60 Millioner Rubler, deraf 10 ved Gaver, 40 Millioner fra Staten. 1900 ansattes Synodens K.budget til o. 24 Mill. Rubler. Den lavere Gejstlighed lever i yderste Fattigdom, og Præsterne har (bortset fra Vestprovinserne) ikke faste Indtægter. — Ordsejstigheden (den sorte) lever i Colibat og har alene Adgang til de højere Embeder; af Arkimandriter (Abbeder) og Igu-mener (Priorer) udtages Biskopperne. En Tælling for 1900 opgiver o. 500 Munkeløstre med o. 16,668 Klosterbrødre, o. 325 Nonne-klostre med o. 41,615 Sestre (talrigst er Klostrene i de gl.russiske Provinser), men Tal-opgivelserne varierer her stærkt (en anden, noget tidligere Tælling opgiver Tallet paa Klostre til 724 med o. 12,712 Munke og 27,574 Nonner). De berømte Klostre, som Huleklostret, Sergiusklostret, Alexander Nevskij og Solo-vetsk (ved Hvidehavet) huser talrige Medlemmer, de øvrige derimod kun faa. De følger for Størstedelen Basilios's Regel. For 1900 opgives Tallet paa Kirker til o. 48,385 med o. 45,409 Præster. — Verdensgejstligheden (den hvide, trods dens brune Klædning) har kun Adgang til de lavere Embeder; den har Ret til at være gift, dog kun een Gang. Øverst staar Protopoppe, der fører Tilsyn med Poperne, hvorefter følger Diakoner, Underdiakoner, Lektorer, Kustoder, Sangere osv., der ogsaa modtager en Slags Ordination, dog ikke præstelig. Den lavere Gejstlighed lever, trods nogen Bedring i de senere Aar, i største Uvidenhed; den højere Klerus's literære Virksomhed bevæger sig nærmest om Liturgi og populær Religionsundervisning; dog synes nu en mere videnskabelig Teol. at begynde. Af de kirkl. Undervisningsanstalter maa i første Linie nævnes de 4 gejstlige »Akademier« (i Petersborg, Kiev, Moskva og Kasan), 1901 med o. 706 Studerende; o. 58 Seminarier med o. 19,112 Elever og med et noget snævrere Program, o. 185 Kirkeskoler med o. 30,431 Elever. For Døtre af Gejstlige (ogsaa for andre) underholder Synoden o. 53 Eparkialskoler med o. 16,021 Elever. — De russiske Kirker kendes paa de forgyldte løgformede Spir og Kupler. Kirkerummet mangler Stole, idet alle staar op under Gudstjenesten (der bedes staaende eller med Ansigtet paa Jorden). I Stedet for Alteret ses kun den store »Billedvæg« (I, 318); om Gudstjenesten se II, 294. — Raskolniker, Sekter i den gr.-ortodokse K., se S. 694. — Armeniske K., se I, 143. — Unerede græske K., se Gr.-kat. K. II, 278. — Den rom.kat. K. har sine fleste Tilhængere i Polen (se S. 573). Det øvrige rom.-kat. Rusland staar under 6 Biskopper, der igen staar under Ærkebiskoppen af Mohilev; han residerer i St. Petersburg og gælder for Romerk.n.s Primas i Rusland. For Undervisningen søger 6 Seminarier og o. 2—300 Skoler. — De evangeliske Kirker sorterer under »Departementet for udenlandske Konfessioner«, men — bortset fra Finland og Polen, hvis Konsistorier direkte er underordnet Ministeriet — har de et eget Forvaltningsorgan i Generalkonsistoriet i St. Petersburg; det bestaar af 3 gejstlige og 3

læge Medlemmer, valgt paa 3 Aar, alle tilhørende den luth. K. Kejseren har naturligvis, baade indirekte gennem Ministeriet og direkte, Ret til Indgriben. Den luth. K. talte 1904 ialt o. 3,322,242 Medlemmer, fordelte i 8 Konsistorialkredse under 5 Generalsuperintendenten (St. Petersburg, Moskva, Kurland, Estland og Livland) og 3 Superintendenten (Riga, Reval og Øsel). Under Konsistoriet i Kurland er henlagt 17 Diaspora-Menigheder. M. H. til Bekendelse følges Konkordiebogens, paa hvilken Præster og Lærere forpligtes. Agenden slutter sig nær til den svenske af 1687, dog noget ændret 1890. Den luth. K. i Østersøprovinserne indtager naturligvis den mest fremskudte Plads. For det øvrige Rusland bestaar 2 Konsistorial-distrikter af uhyre Udstrækning, St. Petersburgs, der strækker sig over 18 Guvernementer, og Moskvass, der omfatter det østlige europæiske Rusland, Kaukasus, Transkaspien (ét Sogn med én Præst) og Sibirien (nu 8 Sogne med 8 Præster). — Den ref. Kirke nyder i visse Henseender større Frihed og Selvstændighed end den luth., men danner til Gengæld ikke saa fast en Enhed. 9 Menigheder staar under 4 indbyrdes uafhængige ref. Konsistorier, umiddelbart underordnet Indenrigsministeriet; hvert Konsistorium er sammensat af de verdslige Medlemmer af de luth. Konsistorier i St. Petersburg, Moskva, Riga og Mitau, hvortil de slutter sig som en Slags Sessioner (»Sitzungen«), samt for hver en ref. Præst og 2 Menigheds-ældste. Foruden disse findes kun 2 større Sammenslutninger af ref. Menigheder, Konsistorialkredsen Warschau og Synodalkredsen Litauen, der med 13 Menigheder danner en Synode med besluttende Stemme. — Brødre-menigheden tæller i St. Petersburg o. 50 Medlemmer. — Endelig findes ogsaa 10 Menonitmenigheder (se S. 230) med (1903) o. 1218 Medlemmer. Fuldstændig independentiske er 6 anglikanske Menigheder i Petersburg, Kronstadt, Odessa, Moskva og Riga, og nogle engelsk-amerikanske Kongregationalistmenigheder i Petersburg. Ogsaa findes nogle Baptistsamfund, der siden 1880 har Øvrighedens Anerkendelse. A. S. B.

Russell, John, eng. Lord, f. i Westminster 1792, studerede i Edinburgh, rejste udenlands og blev allerede 1813 valgt ind i Parlamentet som Whig. 12. Maj 1814 holdt han sin Jomfrutale (rettet mod Norges Forening med Sverige); Febr. 1828 foreslog han Testaktens Ophævelse, der vedtoges i April (se Rel. Liberty Soc., S. 752). R. støttede kraftig Katolikernes Emancipation (1829). Hans Forsvar 31. Marts 1831 for Regeringens Valgreform gjorde hans Navn populært i hver Landsby i Riget; s. A. blev han optaget i Lord Greys Kabinet, og 1832 gennemførtes Forslaget. I Lord Melbourne's 2. Ministerium (1835—41) var han Indenrigs- og Justitsminister og fik 1836 vedtaget Lovene om Tiendeafløsning, om Indførelse af Civilregistre over Fødsler, Bryllupper og Dødsfald og om Tilladelse for Dissenters til at foretage Brudevielser. Ligeledes gennemførte han Omordningen af nogle Bispedømmer (1836), Reformer af Domkapitlerne (1838) og Afskaffelse af pluralities (1839); jvfr. Residenspligt, S. 765). Under Peel (1841—46) var R. Oppo-

sitionens Leder. 1852 blev han Førsteminister; ved at udnævne Dr. Hampden (II, 342) til Biskop fik han det højtkirk. Parti imod sig. Da der 1850 blev oprettet rom.-kat. Bispedømmer i England, gjorde han Modstand; 1851 fik han vedtaget en Lov, der forbød de rom.-kat. Titulaturer, men den faldt bort af sig selv. Med hans 2. Ministerium (1865—66) afsluttedes hans politiske Løbebane; han døde 1878 (Spencer Walpole, *Life of Lord J. R.*, I—II, 1889).

C. E. F.

Rust, Isaak, tysk uneret Teolog, af Bondeslægt, f. 14. Oktb. 1796 i Mussbach ved Neustadt a. d. Hardt, studerede Filos. og Teol. i Heidelberg, blev 1820 Præst, udg. 1825 »Philosophie und Christentum oder Wissen und Glaube«, der bryder med den vulgære Rationalisme, men hvis Standpunkt dog væsentlig var rationalistisk; 1830 blev R. teol. Prof. i Erlangen og nu efterhaanden en Forsvarer for en positiv Teol. I et Skrift, »Stimmen der Reformation«, 1832, udtalte han sig stærkt imod »Fornægtelsens frække Aand«. Aaret efter blev R. Medlem af Konsistoriet i Pfalz; han forbød straks Brugen af ikke autoriserede Agender og optraadte overfor Rationalisterne med saa stor Skarphed, at man fra alle Sider beklagede sig over det mystiske og pietist. Partis Overgreb. Modstanden mod R. vedblev selv ind i 40erne, uagtet den positive Retning efterhaanden voksede blandt Præsterne; da R. 1845 aabnede Generalsynoden med en Prædiken, der kaldte Rationalisterne »frafaldne, uheldige, som har traadt den evang. K.s Grundlære under Fødder«, rejste det liberale Parti sig imod ham, og da man afsatte en Spr. Frantz, som i en Bladartikel erklærede: »om Kristi Guddom staar der intet i Bibelen«, indkom Adresser til Kongen og Klager over R. Regeringen løste Spørgsmaalet ved 1847 at gøre R. til Overkonsistorialraad i München, men da Hadet til R. vedblev og truede den unerede pfalziske K. med Opløsning, afskedigedes han 1848. Han blev 1849 Hofprædikant og fra 1850 Ministerialraad i Kultusministeriet. D. 14. Dec. 1862. J. O. A.

Rutgers, Frederik Lodevijk, hollandsk Teolog, f. 26. Novbr. 1836 i Breede, studerede ved Gymnasiet og Universitetet i Leiden, hvor Faderen var Prof., blev 1860 Dr. theol. og derefter Statskirkepræst paa forskellige Steder, tilsidst i Amsterdam. Da det frie Universitet, paa ægte calvinsk Grundlag, blev stiftet d. 1880, blev han teol. Prof. ved dette i K.hist., Kret og G. T., og da den nye Frikirke efter de stormende Scener i Amsterdam dannedes 1886, var R. en af dens Hovedorganisatorer. I det hele har R. i sin Virksomhed været Kuypers haand-gangne Mand.

J. O. A.

Ruth, se Ruts Bog.

Ruthenisk Kirke. Ruthenerne. Russinerne eller, som de paa russisk Omraade kaldes, Lillerussere (Moldusser), tæller 17½ Million i Ruslands sydøstlige Guvernementer, samt 3½ Million i Galicien og Bukovina. Lilleruslands Hovedstad, Kiev, er den russiske K.s Vugge og Centrum indtil Tatarinvasionen, ligesom senere ethvert nyt Afsnit i Ruslands K.hist. mere eller mindre skyldes Paavirkning fra den latinsk færdede Teol. I Kiev, »Ruslands Paris«, der ogsaa gav Moskovitterne Smag for Oplysning og

Lærdom (se Rusland). Blandt de mest bekendte Kievianere kan i saa Henseende nævnes Metropoliten Peter Mogilas (S. 273), Tsar Mikail Feodorovitch's samtidige og Kievakademiets Organisator, der studerede i Paris og siden skænkede den østlige K. sin berømte Konfession, der er antaget som Trosregel af alle Østens Patriarker, samt Theofan Prokopovitch, Tsar Peters højre Haand. — Lillerusland, der ved Tatarinvasionen (1238—1462) skiltes fra de storrussiske Delingsfyrstendømmer, blev i Beg. af 14. Aarh. erobret af Lithauerfyrsten Gedimin og kom 1471 ind under Polen. Der ved blev Kiev naturlig Centrum for Unionsbestræbelserne med Rom. Kievmetropoliten Isidor gennemførte Firenzeunionen, hvorpaa den unerede Gejstlighed 1443 opnaaede samme Privilegier som den lat. Den russ. Gejstlighed var dog udsat for idelige Overgreb fra Roms Side, og i Beg. af 16. Aarh., da Katoicismen i Polen stærkt truedes af Ref., gik Unionen fuldstændig i Glemme. Kort efter Oprettelsen af Patriarkatet i Moskva, og som en Modvægt til dette, søgtes Unionen endnu en Gang gennemført (Brzesc 1596), men uden varigt Held. Et Kvartaarhundrede senere begynder de nys organiserede Kosaker deres Kamp for Pravoslavismen og den demokratiske Militærorganisation, der under Atamanen Bohdan Chmelnickij (1658) endte med Kievs Genforening med Moskva. 1685 henvender Metropoliten af Kiev sig til Moskva og ikke til Konstantinopel om Patriarkens Velsignelse. — De lillerussiske Bisper paa Dniepr's venstre Bred, der var forblevne under polsk Herredømme, maatte paany antage Unionen (1700) — undtagen Bispedømmet Mohilev — og søgte paa Synoden i Zamose (1720) at reformere deres K. efter Vestens, særlig Jesuiternes, Forbillede. Men da Rom stadig søgte at berøve de unerede al politisk Betydning, og den russiske Adel efterhaanden gik over til lat. Ritus, sank Unionen hurtig ned til at blive en »Bondetros«. Da de polske Provinser annekteredes af Katharina II, var der dog endnu 2—3 Mill. Uniater tilbage, af hvilke Hovedmassen blev »omvendte« til Pravoslavismen af Overprokurør Protassof (1836—39), Resten af D. Tolstoj (1895). Mange af dem holder dog endnu haardnakket fast ved Unionen. Uniater er ogsaa Ruthenerne i Galicien, hvis 2 Bispedømmer sorterer under den lat. Ærkebisp i Gran, medens Metropoliten i Cernovice i Bukovina er ortodoks. (Foruden russ. Lit. af V. Ejngorn, M. Bobrzynski, Bantys Kamenskij, jfr. A. Leroy-Beaulieu, *L'empire des Tsars et les Russes* III; Brokgaus i »Efron« XXVIII, 491 f.).

J. K.

Rutilius, Martin, tysk Ps.digter, f. 1550 i Düben (preuss. Provins Sachsen), d. 1618 som Arkidiakonius i Weimar. R. er Forfatter til Vers 1—6 af Bodspsen »Ak Herre from« (Landstads Ps.bog 389 a; ogsaa i sv. Ps.bog af 1819, Nr. 187).

Ruts Bog. Indhold: i Dommerens Tid drog en Mand, Elimelek, paa Grund af Hungersnød fra Betlehem i Juda til Moabiternes Land og bosatte sig dér med sin Hustru Naomi (No'omi) og sine 2 Sønner. Efter hans Død tog begge Sønnerne moabitiske Hustruer, Orpa og Rut (jvfr. 4, 10), men ogsaa Sønnerne døde. Da be-

slutter Naomi sig til at vende tilbage til Betlehem, og R. vil ikke skille sig fra hende. I Betlehem gør R. Bekendtskab med Elimeleks Slægtning Boas, der tager hende tilægte. Deres Søn var Obed, Fader til Isai og Bestefader til David, hvis Stammoder R. altsaa var. — R.s Bog er en yndefuld Fortælling, der mesterlig maler sit Billede fra det gl.israelitiske Familieliv. Den hist. Troværdighed af den deri meddelte Overlevering om Moabiterinden R. som Kong Davids Stammoder giver sig af sig selv, da ingen Israelit vilde opdigte sligt om det kongl. Hus. 1 Sam. 22, 3f. viser ogsaa, at David havde Forbindelser med Moab. M. H. til Affattelsestiden er det klart, at Forf. har levet længe efter. Der ses tilbage til Dommertiden som en bekendt forlængst afsluttet Tid (1, 1 minder om den devteronomist. Rammes Udtryk i Dom. 2, 16), og i 4, 7 forklares en blegnet Skik, »som forudm var Sædvane i Israel«. Om man kan standse ved en føreksilsk Affattelsestid (Driver), er tvivlsomt; de fleste henfører Bogen til den eftereksilske Periode. Af særlig Vægt i saa Henseende er Tilstedeværelsen af nogle ellers vanskelig forståelige Aramaismer. Den levende Interesse for alt, hvad der vedkommer David, er ogsaa et Indicium for en Tidsalder, hvor man saa tilbage til Davids Tid som en længst forsvunden ideal Herlighed, hvorfra der for en fattigere Tid faldt Glans over dennes Fremtidshaab, altsaa det eftereksilske Israels Livskaar. Hertil kommer endelig R.s Bogs Plads i den hebr. Kanon i 3. Afd. af Skrifterne, hvor man næppe vilde have anbragt den, men blandt de hist. Bøger, hvis den havde været gl. Genealogien i 4, 18—22 (i P.s Stil) er sandsynligvis en redaktionel Tilføjelse. — Har Bogen noget Formaal udover det at reproducere Traditioner om Oplevelser, der angaar det davidiske Hus? Utvivlsomt vil Forf. gøre sin Fortælling lærerig for sin egen Samtid ved de gode Tilsyndelser, som Naomis, Ruts og Boas's Adfærd og Eksempler umiddelbart giver, dertil hører ogsaa Indskærpelsen af nærtstående Slægtnings Pligt til at søge en barnløs Enke. Med sit hist. Hovedformaal, saaledes gennemført med Fortællerkunst, er Bogen i og for sig tilstrækkelig motiveret. Men R. er Moabiterinde, og dette fremhæves med Flid under Fortællingen (1, 4. 22; 2, 2. 6. 21; 4, 5. 10; jvfr. 2, 10: fremmed). Kuenen, Bertholet o. a. ser derfor i Bogen et Indlæg mod Strengheden paa Esras og Nehemjas Tid (Esra 9. 10; Neh. 13, 1. 28 f.) overfor Ægteskab med fremmede Kvinder. Dette er dog forstyrrende og sikkert fejlet; var den et saadant Tendensskrift, da maatte Tendensen træde stærkere frem, f. E. gennem Overvindelse af en Modstand, men derom er der jo ikke Tale. Skal man fastholde, at Bogen vil noget overfor Spørgsmaalet om de fremmede Kvinder, da maa man gaa omvendt frem: den er et Indlæg mod at tage den moabitiske R. til Indtægt for Slapheden. Forf. indrømmer, at Davids Stammoder var en Moabiterinde, men af hvilken Art? En fremmed, der villig og helt sluttede sig til Herren, Israels Gud, og hans Folk, som Fortælleren saa smukt udtrykker det i R.s Ord og i Boas's Velsigelse (1, 16; 2, 11. 12). Dette var noget andet end en slap Tolerance overfor det hedenske og halv-

hedenske Sind. Denne belærende Hensigt kan let indføjes i Forf.s Formaal at gøre sin Fortælling lærerig for hans egen Tid. — R.s Bog er en af »de 5 Megillæ«; den læses paa den jød. Pinsefest. I LXX er den henflyttet til Pladsen bagved Dommerbogen, hvor dernæst Vulgata og vore Overs. har den. R. nævnes i Mt. 1, 5. — Kommentarer af Bertheau (1883), Oettli (1889), Bertholet (1898) og Nowack (1901). L. G.

Rutström, Anders Karl, f. i Luleå 30. Nov. 1721, d. 27. Oktbr. 1772, en i Sveriges polit. og kirkel. Hist. meget forskellig bedømt Personlighed, begyndte sin gejstlige Løbebane som personel Kap. i Stockholm 1745; sluttede sig her til den herrnhutiske Kreds og blev efter Gradins (II, 245) og Wervings Bortfjærelse Leder af en af de Kredse, hvori de herrnhutisk-sindede spaltedes. R., der nærmest repræsenterede Herrnhutismen i »Sigtningstidens« Udartning, var 1750 blevet Fængselspræst, men allerede 2 Aar efter afsat paa Grund af sin Herrnhutisme. Hatpartiet, som den Gang var ved Magten, skaffede ham imidlertid kort efter Udnævnelse til Bataljonspræst ved Artilleriet. R. viste sin Erkendtlighed ved en taktløs Straffeprædiken mod Dronning Lovisa Ulrika, som jo var Sjælen i Statskuppet 1756. Han priste Frihedstidens Regeringsform som retmæssig grundet paa den af Kristus erhvervede Frihed og betegnede Modstanderne som »Korabes Bander«. Til Løn skaffede Hattene R. den teol. Dr.grad ved Universitetet i Greifswald, hvorhos han med Forbigaaelse af Menighedens Valgret udnævntes til Præst ved Ladugårdslands Kirke i Hovedstaden. Kongen nægtede sin Underskrift, men Raadet benyttede sig uden videre af det kgl. Navnestempel. Nu traadte R. mere og mere frem som polit. og rel. Partigænger. En lidet opbyggelig Strid opstod mellem Herrnhuten R. og hans pietistiske Komminister Murbeck (S. 309). »Der prædikedes Evangelium ved Højmessens og Lov ved Aftensangen«, siger en samtidig. — Under Stortedens af sin Embedstid var R. indviklet i Retssager; snart gjaldt det Vranglære, snart fejlagtige Angivelser vedrørende Præstetjenesten, og han kunde takke sin Partifarve, at det lykkedes ham at blive i Embedet. Hatpartiets Fald 1765 paa Rigsdagen medførte imidlertid hans Afsættelse og Landsforvisning. Efter nogle Aars Ophold i Udlandet, først i Danmark, siden i Hamburg, kunde han efter et nyt Partiskifte (1769) igen vende hjem. Da Gustaf III 1772 gennemførte sin Statsomvæltning, fandt han det raadeligt at sikre sig bl. a. R.s Person. R. døde i Fangenskab, »efter at Beslutning om hans Frigivelse allerede var fattet«. Det kan næppe nægtes, at Partilidenskaben har gjort R. mere sort, end retfærdigt er. R. nød fra første Færd Ry som en vældig Vækkelsesprædikant, og han har været Herrnhutismens mest kendte Bannerfører i Sverige. Men varm Religiositet forenedes hos ham ikke sjælden med kold Beregning og liden Nøjeregnessen i Valg af Midler; skarpseende i det smaa, savnede han ganske Evne til at se stort paa Forholdene. Som Teolog var han ubetydelig, men hans Prædikener viser fremtrædende psykologisk Sans og et ofte bursk, men altid udpræget og personligt Sprog. R.s »Sions nye sanger« (trykt efter hans Død i Kbhvn. 1778; siden i

mere end 30 Oplag, optrykt endnu 1898) indeholder flere af Enfold og varm Følelse baarne Digte, som i Sverige har vundet mange Venner i de nyevang. Kredse. (N. Jacobsen, Från en forskningsresa till Herrnhut, i Kyrkohist. Årsskrift, 1903; samme, Den sv. herrnhutismens uppkomst, 1908).

H. Wj.

Ruysbroeck, Jan van, nederlandsk Mystiker, f. 1294 i Landsbyen R. i Brabant, var en Aarække Præst ved St. Gudule i Bruxelles, men trak sig o. 1353 tilbage til det nystiftede Augustinerkloster i Groenendaal og døde som dettes Prior 1380. Samtidig med et virksomt Liv i Arbejde gik R. her op i et kontemplativt Liv, hvor han mente i Syner at modtage guddommelige Meddelelser. R. er den betydeligste nederlandske Mystiker og har udviklet et eget System af Tanker, der fandt begejstret Tilslutning og skaffede ham Tilnavnet *Dr. ecstaticus*. Han gaar ud fra Gud som den absolute, uforanderlige Hvil, i hvem alle Skabninger er som Tanker, førend de skabes til Livet i Timeligheden for igennem dette at forenes med Gud. Til denne Genforening hæves Mennesket gennem tre Trin: det virksomme Liv i gode Gerninger, det indadvendte, hvor man i Kærlighedens Ekstase nyder Gud, og endelig det kontemplative, hvor man hæver sig op over Tro, Haab og alle Dyder og i det evige Nu synker hen i selve det guddommelige Væsen. R. talte saaledes selv dristige Ord, men paa den anden Side bekæmpede han med Lidenskab den frie Aands Brødre. Derimod stod han i Forbindelse med »Gudsvennerne«, bl. a. med Tauler. R.s mange Skrifter var affattet paa hans flamske Modersmaal, men blev af hans Disciple (bl. a. af Gerrit de Groote) overs. paa Latin, hvorved de fik Læsere viden om. Det bekendteste er »Om den aandelige Bryllupsklædning« (»Chierheit der gheesteleker Brulochte, 1350), der efter hans Død blev angrebet for Panteisme af Jean Charlier fra Gerson. R.s Skrifter er udg. af David, I—VI (Gand 1858—68); 3 af hans Traktater er overs. paa Tysk af F. A. Lambert 1901 (A. A. van Otterloo, J. R., 1874, 2. Udg. 1896). S. A. B.

Ry Kloster (Ryd eller Rye, *Rus. Regis*), 9 Km. NØ. for Flensborg, tæt ved Flensborg Fjord, Cistercienserkloster af Clairvaux-Linien, har en længere Forhistorie. 1189 grundlagde Biskop Valdemar Knudsen af Slesvig et Cistercienserkloster 6 Km. N. for Slesvig paa en Halvø ved Langese i Nybøl Sogn. Munkene indkaldte han fra Esrom, og Klosteret kaldte han Guldholm (*Insula aurea*). Dertil henlagde han 4 Bispetiender og desuden Gods, som hørte til Cluniacenser-Klosteret ved St. Mikæls Kirke paa Bjerget udenfor Slesvig, der skal være stiftet af Bisp Rudolf af Slesvig (S. 839) paa Knud den stores Tid. I Slutn. af 12. Aarh. vakte Munkene alm. Forargelse ved deres Usædelighed, og Biskop Valdemar bestemte derfor, at Klosteret skulde nedlægges, flyttede Munkene til Guldholm og tvang dem til at gaa ind under Cistercienserreglen. Det nye Kloster indviede han 1191, men da han Aaret efter blev fængslet som Landsforræder, frigjorde Cluniacensermunkene sig og vendte tilbage til deres gamle Kloster, hvorfra de foretog Plyndringstog imod Guldholm for at tilbageerobre deres Kloster-gods. Cælestin III befalede Biskop Omer af

Ribe og Abbed Vilhelm af Æbelholt at standse Udskejelserne. De maa have afgjort Striden til Fordel for Guldholm; thi 1196 stadfæstede Knud VI Cluniacenserklosterets Ophævelse og Godsets Henlæggelse under Guldholm. Men allerede 1209 fik Biskop Niels af Slesvig Valdemar II's Tilladelse til at flytte Munkene til Ry, og Paven stadfæstede Omflytningen. Guldholm med største Delen af des Gods blev henlagt som Ladegaard under Bispestolen, medens Munkene fik andet tilsvarende Gods omkring R., hvis Godshistorie dog er lidet kendt. 1283 gav Munkenes Udskejelser Biskop Jakob (II, 589) Anledning til at gribe ind. Han skal endog have ladet nogle af dem piske og fratat dem til Straf nogle Kirketiender. 1284 blev Konventet opløst, men saledes senere af Erik Mændved, som 1299 tog Klosteret under sin Beskyttelse. Under Erik af Pommern's Kamp for Sønderjylland stod Munkene i et spændt Forhold til Fransiskanerne i Flensborg paa Grund af politisk Modsætning, idet de holdt til med Holstenerne, medens Fransiskanerne sluttede sig til Kongen. Ryaarbøgerne (»Kong Eriks Krønike«) skal være forfattet af Munkene paa Erik Mændveds Tid. Iblandt Klosterforstanderne skal nævnes Abbed Arnfast (I, 147), der blev mistænkt for at have forgivet Christoffer I (1259); men der foreligger intet Bevis. Sikkert er det kun, at han hørte til Ærkebisp Jak. Erlandsens Parti (I, 794) og var Kongens Fjende. Paa Ref.stiden gjorde Abbed Joakim Hildebrand sig fortjent som den første Klosterforstander i Hertugdømmerne, der afskaffede Messer og kat. Kskikke. R. blev derefter henlagt under Kronen, men styredes endnu 1557 af en Abbed. Godset henlagdes derefter under Flensborg Amt, indtil Frederik II 1582 skænkede Kloster og Gods til Hertug Hans den yngre, som nedbrød Klosterbygningerne og 1587 opførte Lyksborg Slot, dog ikke paa samme Grund (Daugaard, De dske Klostre, S. 458 f). S. M. G.

Ryberg, Niels, Købmand og Filantrop, f. 1725 i Rybjerg i Salling; Forældrene var Bønder, og R. og hans Broder flygtede som saa mange andre Bøndersønner fra Hjemmet for at unddrage sig fra Militærtjenesten. Deres Morbroder, Købmand i Aalborg, købte ham et Fripas af Herremanden, og N. R. kom nu til Handelen. Her var han kommet paa den rette Plads; han flyttede til Kbhvn 1750; og snart stod han i Spidsen for et af de mest ansete Handelshuse; Bondesønnen blev Konferensraad og sad i Bestyrelserne for Handelselskaberne sammen med Landets fornemste Mænd. — Men han glemte ikke, at han var født i fattige Kaar, men deltog med Iver i de Bestræbelser, der gjordes for at hjælpe dem, der ikke kunde hjælpe sig selv, og for at indskrænke det overhaandtagende Tiggeri. Han blev 1759 Medlem af Direktionen for Opfostringshuset paa Kristianshavn, og da Struensee omordnede Kbhvns Fattigvæsen, fik han Sæde i den nyoprettede alm. Plejeanstalt. Denne kunde dog, især fordi dens Midler var utilstrækkelige, ikke bringe Fattigvæsenet i Orden; den opløstes 1781, og Fattigvæsenet lagdes under Magistratens Bestyrelse. — R. købte Herregaardene »Øbjergsgaard« paa Sjælland og »Frederiksgave« paa Fyn. Begge Steder udskiftede han Bøndergaardene og afløste Ho-

veriet, lod Kirkerne istandsætte og smykke og byggede Hospitaler. — I Kjøng oprettede han en Spindeskole og tog i det hele Del i Arbejdet for rundt om i Landet at indrette saadanne, for at der kunde anvendes de tiggende Arbejde. Præsten Bunkeflods Spindeskolelærer blev trykte paa hans Bekostning. R. døde i Kbhvn 1804. L. K.

Ryberg Hansen, Peter Oluf, f. 20. Febr. 1860, teol. Kand. 1883, studerede 1886 i Leipzig og Göttingen og virkede siden som Manuduktør for Teologer i Kbhvn og som Bibliotekar ved Industriforeningens Bibl.; samtidig sysselsatte han sig med bibelkritiske Forskninger »Evangelierne som Kilde til Jesu Liv«, 1904; »Af Nutidens Jesusforskning« [Wellhausens Evangelieværk], 1906; »Den historiske Jesus« i »Tilskueren«, 1906; »Det ældste Evang.«, 1910; »Opstanden fra de døde«, 1911. D. 29. April 1911. S. A. B.

Rüchat, se Ruchat (S. 836).

Rückert, Friedrich, tysk Digter, f. 16. Maj 1788 i Oberlauringen ved Main, studerede særlig orientalske Sprog, blev 1826 Prof. i Erlangen, 1841 i Berlin, nedlagde sit Embede 1848 og tilbragte Resten af sit Liv i Nærheden af Koburg, optaget af Studier og af sine digteriske Arbejder. R. hører til den tyske Genfødelsestids første Folkedigtere. Tillige var han en varm rel. Natur, trofast mod den luth. K. Blandt Tysklands aandelige Digte indtager R.s »Adventlied« og »Bethlehem og Golgatha« en fremragende Plads. D. 31. Jan. 1866. J. O. A.

Rydberg, Abraham Viktor, sv. Digter og Kulturhistoriker, f. i Jönköping 28. Dec. 1828, d. som Prof. i Stockholm 21. Sept. 1895, blev efter en ved økonomiske Vanskeligheder afbrudt Skolegang, 1851 Stud. i Lund. Efter et Par Semestre maatte han tage Plads som Huslærer, men blev 1855 knyttet til Göteborgs handels- og sjöfartstidning. I 21 Aar var han Bladets faste Medarbejder paa politisk, literært, kunsthist. og rel.filos. Omraade, og et Par Romaner af ham udkom først som Feuilletoner i det. 1858 gjorde R. Nyrationalismen Nils Ignells (II, 515) Bog »Menskliga utvecklingens historia« til Genstand for en lang Artikelserie, og i sit 1859 udkomne Mesterværk »Den siste athenaren« rettede han under den æstetiske Form en ret skarp, indirekte Polemik mod den sv. Statsk. ud fra et beslægtet liberalt, religiøst Synspunkt. Da Boströms Discipel, Lektor N. V. Ljungberg, 1861 i et Foredrag krævede Videnskabens Ret og Pligt til fri Forskning m. H. til K.n.s Lære, deltog R. i den paafølgende Debat med »Bibels lära om Kristus« (1862). Endvidere udgav R. Afhandlingerne »Menniskans förtullvaro« (1868), »Till läran om de yttersta tingens« (1880), der røber et ændret Standpunkt, og den kulturhist. Studie »Medeltidens magi« (1864) samt den skarpsindige »Urpatriarkernas släkttafla i Genesis« (1873). 1868 deltog R. som Medlem af 1. sv. Kyrkomøte efter at have skrevet en Opsats »Om kyrka och presterskap«. Fra R.s Italiensrejse 1873 daterer sig en ny Periode i hans Forf.skab; i Rom drev han ivrige kunsthist. og arkæol. Studier (»Romerska sägner om apostlarne Paulus och Petrus«, 1874; »Romerska dagar«, 1877). 1876 udkom hans næsten ideelle Overs. af Goethes Faust I; 1878

hans dybsindige Studier over Faust II, endelig 1882 1. Samling »Dikter«, ved hvilke han med et Slag erobrede sig Plads blandt Sveriges største Digtere. 1876 opgav han sin Bladstilling for at holde Forelæsninger i Filos. og Kulturhist. i Göteborg. Ved Upsala Universitets Jubelfest 1877 blev han Hæders-Dr. og Aaret efter Medlem af Sv. Akademi. 1884 kaldtes R. til Prof. i Kulturhist. ved Stockholms Højskole; 5 Aar senere ombyttede han Stillingen med Professoratet i de skønne Kunsters Teori og Historie, som han beklædte til sin Død. — I disse Aar drev R. ivrige mytologiske Studier (»Undersökningar i germansk mythologi« I—II, 1886—89; »Fädernas gudasaga« 1887, beregnet paa Ungdommen), men udg. tillige de filos. Skrifter »Ting och fenomen ur empirisk synpunkt« (1890) og »Den mekaniska världsteorien« (1894), samt Prosadigtet »Vapensmeden« (1891) og »Dikter« II (1891).

Som Filosof er R. udpræget Idealist, og hele hans Liv er en Kamp mod Materialismen under stærk Indflydelse fra Boströms (I, 371) Filos. Verdensaltet er for ham et System af Guds Idéer, og Gud er den personlige altomfattende Aand. R.s Vanskeligheder ved K.n.s Treenighedslære og Kristologi minder ogsaa om Boström. I »Bibels lära om Kristus«, der vakte største Opsigt, forkaster R. Læren om Kristi metafysiske Guddom; han er for R. Idealismens, præeksisterende, for saa vidt han er Guds højeste og første Idé, ja Guds Afbillede, hvori den hele Idéverden sammenfattes. Men i sin senere Tid nærmede R. sig den kirkel. Lære, og i Anledning af 4. Opl. af Skriftet ytrede han: »Jeg staar nu meget til højre for mig selv«. At regne R. til Nyrationismen er i hvert Fald uberettiget; i Afhandl. »Till läran om de yttersta tingens« erklærer R.: »Saalænge man ikke forstaar, at N. T.s Kristologi er den ideelle Side af dets Antropologi, m. a. O. saalænge Mennesket alene opfattes som det empiriske Menneske, saalænge staar Ortodoksiens Lære, at Kristus er Gud, trods sin Skriftstridighed Sandheden nærmere end Læren, at han kun er Menneske«. Steds udtalte han Haabet om Apokatastasis og hævdede den urkr. Tanke om Hades som Dødsriget, hvilket bidrog til, at den sv. Overs. ikke længer gengiver Hades ved Helvede. — Mod R.s mytolog. og kulturhist. Studier er rettet skarpe Indvendinger. Den indgaende Detailundersøgelse efter Nutidens krit. Metode var ikke hans stærke Side, men den dybtstuenende Forstaelse og det vide Perspektiv, som R. giver, viser sig ofte ved nærmere Granskning at være rigtig. Hans »Kulturhist. Föreläsningar« I-V blev udg. efter hans Død. — Størst er R. som Digter; hans Sprog ejer »Marmorets Skønhed og Uforgængelighed«, og Indholdet er tankerigt. M. H. til »Den siste athenaren« er det ret træffende sagt, at R. »først kristner sine Hedninger og siden viser, at de er bedre end daarlige Kristne«, men dette Skrift, saavel som »Vapensmeden«, bæres tillige af en sødelig rel. Aand og ædel Harne mod al Samvittighedstvang og Forsøg paa at gøre Krdmmen antihumanistisk. I hans Digte genlyder en dyb, rel. Tone med Nidkærlighed for Retfærdighed (»Den nya Grottesången«, maaske i Indholdet hans betydeligste Digt; »Grubblaren«, »Pro-

metheus och Ahasverus« samt Jubelkantaten 1877; i »Dexippos«, »Drömlife«, »Antinous«, »Den flygande holländeren«, »Snöfride«, »straaler Evighedestanken os i Møde). Man forstaaer, at R. meget snart vendte sig mod Naturalismen i Literaturen; skønt han havde hilst Brandes som æstetisk Frigører, forargedes han snart over Retningens brutale Realisme og Mangel paa Religion og Fædrelandssind. (W. Rudins Indtrædelsestale i »Sv. Akad. Handl.« 1896; K. Warburg, V. R., I—II, 1900). O. B.-w.

Rydellius, Andreas, sv. Filosof og Biskop, f. 24. Aug. 1671 i Linköping, hvor Faderen var Komminister. Efter Skolegang her kom han 1689 til Upsala, hvor han blev den cartesianske Prof. Bilbergs (I, 307) Elev, hvorefter han fulgte ham til Örebro, da han fjernedes fra Upsala, og i hans frie »Akademi« i Örebro udvikledes R.s Evner saaledes, at han senere vandt Ry som en af Tidens og Sveriges lærdeste og mest begavede Tænkere. Efter et Ophold i Stockholm fik to lundske Prof. og Universitets-Kansleren ham til Skaane, hvor han i 8 Aar holdt private filos. Forelæsninger i Lund; først 1707 blev han Kommunitetsprovst, 1710 filos. Prof., 1730 teol. Prof., 1732 Dr. theol. og Domprovst og endelig 18. Dec. 1734 Biskop og Prokansler i Lund. — Som Prof. har R. været en af Lunds ypperste og som Filosof en af Cartesius's selvstændigste Disciple. R.s Hovedværk »Nödiga förnuftsöfningar att lära känna det sundas väger och det onudas felstag« (I—V 1718, 3. Opl. 1766) er det første større filos. Arbejde paa Sv.; hans lat. Lærebøger optryktes endnu i 19. Aarh. R. behandler Filosofien paa et fuldtud psykologisk Grundlag, og hans Opfattelse af Sjæleevnerne hviler paa lagtægelser, som først en senere Tid har godkendt; ejendommelig er hans Bestemmelse af »Vitalsensationer« og Antagelse af det indre »kroppslige sinnet«; i Rumsopfattelse minder han meget om Kant. — R. var en af sin Tids ædleste kr. Personligheder. I Pietistrøret forstod han at skille det værdifulde fra Slaggerne. Han bekæmpede Dippel skarpt, men værnedes Murbeck (S. 309), skønt han ikke var blind for hans Fejl. Nogle Maanedes før sin Død formandede han i et Cirkulære Stiftets Præster til at gendrive »Religionssværmene« ved ivrigt kirkel. Arbejde og ikke ved Paakaldelsen af den verdslige Magt, og til Rigsdagen 1738, som han ikke naaede at overvære, udarbejdede han et Memorale, der krævede Reformer, f. E. ved Præstebesikkelsen og ved Folkeundervisning, som han kræver ordnet og kontrolleret ved Skoleinspektører. Dette Memorale blev udg. i forsvansket Skikkelse af den teol. Stud. Göran Larsson Brantingh i Kbhvn 1744 (derefter i Stockholm 1777), men H. Lundström (»Kyrkohist. Årsskrift« 1900, S. 225 f.) har paavist det oprindelige, der ikke har den skarpe Polemik mod de ortodokse. Dets Ægthed bekræftes ved to Præsters Underskrifter, Ousby Præstegaard 12. Maj 1738; her var R. død 1. Maj paa sin Rejse til Rigsdagen. (Biografi af Franzén i »Saml. Skrifter« II; af J. A. Ekman 1899). O. A.

Rüdinger, Esrom, tysk Pædagog, f. Maj 1523 i Bamberg, d. Jan. 1590, blev efter Studier i Leipzig Skolemand og virkede særlig fra 1549 i Zwickau, hvor han som ivrig Melanch-

thonianer havde hidsige Sammenstød med Byens Spr., en ivrig Lutheraner. 1557 blev han Prof. i Wittenberg i Fysik. Forfølgelsen af Melanchthonianerne fra 1574 ramte ogsaa R., der nu flygtede til Berlin. Han modtog derpaa en Stilling som Rektor for den nye Adelskole, som de bøhmisk-mähriske Brødre indrettede i Eibenschitz. Under R.s dygtige Ledelse opnaaede denne Skole en ualmindelig Blomstring. R. udgav ogsaa Brødreunitetets Ps.bog i ny Udg.; hans Hovedværk er den lat. Parafraase af Ps.erne i 5 Bøger (Görlitz 1581). Katolikerne i Bøhmen, hvem R.s Opdragervirksomhed i høj Grad var forhadet, søgte 1583 at bemægtige sig hans Person. Dødssyg, som han var, maatte han søge Værn hos en Ven, og 1588 drog han til Nürnberg, hvor han levede sin sidste Tid hos Slægtninge og Venner. J. O. A.

Rütschi, Albert Rudolph, schweizisk Teolog, f. 1820 i en anset Bernerfamilie, virkede, efter teol. Studier i Bern, Berlin og Tübingen, nogle Aar som Privatdocent i Bern, blev derpaa 1848 Præst. Efter at have tjenstgjort i et Par Landsbykald blev han ansat ved Münsteren i Bern, hvor han døde 1903 i høj Anseelse for sin præstelige og kirkel. Virksomhed (Emeritus siden 1897). R. forbandt, som sin Bernerlærer Prof. Samuel Lutz, dyb Ærbødighed for Skriften med et frilsindt videnskabeligt Stade og hørte kirkeligt til Formiddlingsretningen. Navnlig i de bevægede Aar i 50'erne og 60'erne stod han som Talsmand for Troens og Videnskabens Harmoni. Han var fornemmelig en dygtig glitstl. Teolog og har bl. a. oversat Prædikerens Bog i Kautzschs Bibelværk. Han afslog Kaldelser til Universiteterne i Zürich og Basel (blev 1864 Dr. theol. fra Zürich), men modtog 1878 en Udnævnelse som Prof. honorarius i Bern og holdt til 1890 dér gentagne Forelæsningsrækker over semitisk Filologi og Israels Hist. Han virkede ivrig for en ny Bibeloversættelse, der dog kun naaede til N.T. og ikke slog igennem, da dens Sprog ikke var folkeligt nok. J. O. A.

Rügen (paa gl. Dsk kaldet Rø), Tysklands største Ø, ligger op til Forpommern, adskilt fra dette ved Strelasund (Bodden); R.s Fladerum (nogle Smaaøer medregnet) er 967 □-Km., Indbyggertallet c. 48,000; den udgør nu en Kreds (Hovedbyen: Bergen) i det preussiske Regeringsdistrikt Stralsund. — R.s ældste Behøere antages at være Germanere, men i den ældste hist. Tid var Røboerne (Rujani) Slavere, og de kom efterhaanden til at spille en baade polit. og rel. set vigtig Rolle blandt de vendiske Stammer, som boede mellem Elben og Weichsel (jfr. Art. Venden). I Arkon paa R.s Nordspids laa Svantovits Tempel, der i det mindste i 11. Aarh. var Venderne Centralhelligdom. Dets øverste Præst havde stor Indflydelse. Gudebilledet havde 4 Hoveder og i højre Haand det Horn, hvori man ved Hovedfesten hældte Vin for at tage Varsel om Aarets Grøde. R.s Konger boede i det sydligere liggende Karents (nuv. Garz); her fandtes Tempel for de særlige Røguder: Rügivit, Porevit og Porenut, hvis Gudebilleder ogsaa var flerhovedede. — Det danske Kongehus, der tagtne Gange ved Giftermaal blev knyttet til Venden, havde tidlig Besiddelser dér, men formentlig i Bagpommern, nær

den af Harald Blaataand anlagte Jomsborg paa Wollin ved Oders Udløb; R. nævnes i alt Fald ikke. Hævdelsen af disse Besiddelser gjaldt formentlig Knud d. stores Vendertog, ligesaa Magnus d. godes Togt, der førte til Jomsborgs Erobring og Brand. Naar han derefter besejrede Vikinger ved R., menes det at være dske Modstandere; hans Fjender paa Lyrskov Hede var antagelig vestlige Vender. Først i Slutn. af 11. Aarh. og navnlig i 12. Aarh., da Venderne som Vikinger blev farlige for Danmark, spillede Røboerne en Hovedrolle. Allerede Erik Ejegod gjorde R. skat skyldig og lagde den under den sjællandske Jarl Skjalm; men Herredømmet blev ikke varigt. I det mindste dengang har man sikkert fra dsk Side søgt at kristne Venderne; thi da Biskop Otto af Bamberg, som Leder af en polsk Mission, fra Bagpommern trængte frem til Forpommern (1128) og ønskede at prædike paa R., sendte han Præsten Ivan til Ærkebiskop Asser af Lund for at faa Missionstilladelse, da han vidste, at R. hørte den dske Konge til og kirkeligt hørte til Ærkebispens Omraade. Kort efter 1136 gjorde Erik Emune et sejrtrægt Tog til R.; Arkon overgav sig, og Byens Forsvarere maatte love at lade sig kristne, men Svantovits Tempel skaanedes; Missionen blev da resultatløs, og snart efter løsev R. sig. Nu begynder under Danmarks Svaghed de stadige Plyndringstog fra vendisk Side, navnlig fra R., der efterhaanden lagde store Dele af Riget øde (Saxo regner $\frac{1}{3}$). Da det 2. Korstog forberedtes, opfordrede Pave Eugen III og Bernard af Clairvaux Danmark til Korstog mod Venderne, og det lykkedes Ærkebiskop Eskil at forene de stridende Konger Sven og Knud til Samvirken, men Toget blev resultatløst; et særligt, skaansk Tog til R. 1150 besvaredes med Plyndringer i Skaane. Senere, da Sven var fordrøvet, skal han, efter Saxo, endog have sendt et pragtfuldt Bæger som Offergave til Svantovit. Fra tysk Side søgte navnlig Henrik Løve og Biskop Berno af Schwerin at betvinge R. og gøre den kristen. Paa Gr. af den Misforstaaelse, man nærede (jfr. ogsaa Saxos Antagelse), at Svantovit var en ugudelig, hedensk Forvrængning af St. Vitus (Korveys Helgen), fremkom Historien om, at Munke fra Korvey paa Karolingertiden skulde have omvendt Røboerne; 1145 stadfæstede derfor Paven Klosters Ret til Øen (man fabrikerede endog i Korvey et falsk Pavebrev fra 844, der stadfæstede Retten). — Det blev imidlertid Biskop Absalons (og Valdemar I's) Størværk at redde Danmark fra Venderplyndringerne og besejre R. Fra 1159—1169 skete aarlige Tog mod Venden og særlig mod R., men først St. Vitus' Dag 15. Juni 1169 lykkedes det at indtage Arkon. Derefter ødelagdes Templerne baade der og i Karents, Røboerne blev døbt, og Valdemar d. st. opførte for egne Midler 12 Kirker. Pave Alexander III, der lige havde haft den Triumf, at Valdemar I havde maattet kalde den fordrevne Ærkebiskop Eskil tilbage (han deltog i det afgørende Vendertog), lagde Nov. 1169 paa dennes Anbefaling R. i kirkelig Henseende ind under Roskilde Bispestol. Forgæves udvirkede Biskop Berno af Schwerin, der havde deltaget i Korstoget, 1170 et kejserligt Privilegium, der tilkendte hans Kirke Del i Øen,

ja opnaaede en forbigaende pavelig Stadfæstelse paa Halvdelen; R. vedblev dog kirkeligt at tilhøre Roskilde Stift, og dettes Patron, St. Lucius, blev Øens Værnehelgen. Først Jarimar (d. 1218) arbejdede »som en anden Paulus« paa at befæste Krdm.; R. fik nu ogsaa først et Cistercienser-Nonnekloster i Bergen (1193), derpaa et Mandskloster i Eldena (1203) og siden 1231 et i Neuenkamp (nuv. Franzburg); 1296 grundlagde Vitslav III endelig et Kloster paa Øen Hiddensee. Under Kirkekampen i Danmark støttede Først Jarimar af R. Jakob Erlandsens Sag. Roskildebiskopen Peder Skjælmson søgte Ly hos ham, da han efter Ærkebispens Fængsling (1259) havde forkyndt Interdikt paa Sjælland, og sammen med Jarimar og Erik Ahelsen indtog han Kbhvn. Det var ogsaa Jarimar, der vandt Sejren ved Næstved, som nødte de kongelige til Ærkebispens Løsladelse. Jakob Erlandsen døde 1274 paa R. paa Hjemvejen til sit Stift. — Lensforholdet til Danmark blev snart løst; 1282 hyldede Vitslav III den tyske Kong Rudolf, men baade Erik Mændved og Christoffer II hævdede paa ny Lenshøjheden. Med Vitslav uddøde (1325) den gamle Fyrsteslæggt, og R. kom under pommerske Hertuger; endnu 1348 fik Valdemar Atterdag Hertug Barnim af Stettin til at godkende det dske Overherredømme; men siden er enhver Tale om politisk Afhængighed forbi. Derimod vedblev R. i kirkelig Henseende stadig at staa under Roskilde, og selv ved Ref. ophørte Forbindelsen ikke. Ved Forliget i Kiel 1543 nødte Christian III de pommerske Fyrster til at opgive Beslaglæggelsen af Roskildestolens Godser og Tiender paa R.; til Gengæld skulde de udnævne en Superintendent over R., der dog skulde bekræftes af Roskilde Biskop og godkende hans kirkel. Jurisdiktion. P. Palladius ordinerede saaledes 1551 Joh. Frederus til Superintendent, og hans Visitatsartikler fra 1555 er ogsaa udstedte til R. Forbindelsen blev dog snart løst. Christian IV fik 1629 Tilbud fra den pommerske Hertug om at købe den af de kejserlige ødelagte Ø, men 1630 besatte Gustaf II Adolf R., og ved den westfalske Fred 1648 fik Sverige saavel R. som Forpommern og Dele af Bagpommern. Om den gl. kirkel. Forbindelse blev dog Sjælland mindet saa sent som 1637, da et kgl. Brev (^{30/12}) beordrede Biskop Hans Resen at sørge for, at Dr. B. Krackewitz, Superintendent i det ryanske Stift, fik $\frac{1}{2}$ Rd. sp. af hver Kirke i Sjælland til kirkel. Hjælp for sin uindtøe Ø. — En kort Tid syntes det, som R. atter skulde komme under Danmark, idet dette, efter Freden i Kiel, 1814 skulde have Svensk-Pommern til Erstatning for Norge, men 1815 afstod Danmark sin Ret til Preussen mod at faa Hertugdømmet Lauenburg. (J. Steenstrup, Venderne og de danske før Valdemar I, 1900; H. Olrik, Absalons I, 1908; Danmarks Riges Historie, I—II; Fabricius, Urkunden zur Gesch. des Fürstentums R., I—IV, 1841—69; Fock, Rügensch. pomm. Gesch., I—IV, 1861—72; Wendler, Gesch. Rügens, 1895.) J. O. A.

Ryle. 1) Herbert Edward R., engelsk Biskop, Søn af efterfølg., f. i London 1856, studerede i Cambridge, hvor han 1881 blev Fellow i King's College. Han var Lektor i Teol. i

Emmanuel College 1881—84 og i King's College 1882—86, Forstander for St. David's College (Præsteskolet) i Lampeter i Wales 1886—88 og Prof. i Cambridge 1887—1901. Han udnævntes da til Biskop af Exeter, hvorfra han to Aar efter overflyttedes til Winchester. Som Prof. læste han over G. T. og udgav (sammen med M. R. James) de saakaldte Salomos Psalmer med Overs. og Noter (1891), »The Canon of the O. T.« (1892); »The Early Narratives of Genesis« (1892); »Commentary on Ezra and Nehemiah« (1893); »Philo and Holy Scripture« (1895). Han er en afgjort, men besindig Talsmand for den nyere hist.-kritiske Bibelforskning. Desuden har han udg. 2 Samlinger af Prædikener og andre Taler: On Holy Scripture and Criticism, 1904; On the Church of England 1904. Sept. 1909 ledede han en Sendefærd til Upsala for at forhandle om Forbindelse mellem den eng. og sv. K. 1910 traadte han af Helbredshensyn tilbage fra sin Bispestilling og blev »Dean« ved Westminster. — 2) John Charles R., engelsk Biskop, f. 1816, studerede i Oxford, hvor han opnaaede mange Udmærkelser; 1841 blev han Kapellan, 1843 Spr., 1869 Provst, 1880 den første Biskop af det da oprettede Liverpools Stift. Med stor Iver og Dygtighed organiserede og ledede han det kirkel. Arbejde i det nye Bispedømme, og han var en af de betydeligste Talsmænd for »de evangelske«. Deres Synsmaader kendetegner ogsaa hans Skrifter: »Principles for Churchmen« (1850, 4. ed. 1900); »The Bishop, the Pastor, and the Preacher« [Latimer, Baxter, Whitefield] (1854); »The Christian Leaders of the Last Century« (1868); »Facts and Men: being Pages from English Church History 1553—1683« (1882); »Expository Thoughts on the Gospels I—VII (ny Udg. 1898, Folkeudg. i 4 Bd.). Ved sine populære Smaaskrifter erhvervede R. sig Navnet »The Prince of Tract Writers«. D. 1900. C. E. F.

Rüling, Louis Bernhard, fremragende evang. Prædikant, f. 1822, d. 1896, virkede fra 1848 som Præst forskellige Steder i Sachsen, bl. a. i Dresden, blev 1874 l. evang. Hofpræst og Konsistorialraad, siden Overkonsistorialraad; Leipziger-Universitetet gjorde ham 1860 til Dr. theol. Som Medlem af Landskonsistoriet og Landssynoden har R. bl. a. virket med til, at Sachsen fik en ny Ps.bog, Agende og Perikopebog; han har udgivet en Mængde Prædikener, bl. a. 3 større Samlinger: »Sonntagsfreude« (1857), »Grüsse an die Gemeinde«, I—II (1866—68), »Das irdische u. das himlische Zion« (1882). 1866 udg. han 11 Konferensforedrag: »Reden an Geistliche aus der kirchlichen Gegenwart«. 1888 nedlagde han sit Præstembede og udtraadte 1895 af Landskonsistoriet. J. O. A.

Rynkeby, Herman, Biskop i Viborg, var 1408 Dronning Margrethes Sendebud i Rom. Han var dengang Spr. ved Mariekirke i Helsingborg, men fik paa Dronningens Bøn pavelig Dispensation til med nævnte Embede i 5 Aar at forene evige Vikariater i Malmø og Kalmar og Kantoriet i København (nylig ophejdet til et Prælatur). 1425 var han atter i Rom som Kong Eriks Sendebud i Anledning af Kongens Strid med de holstenske Grever. 1420 var han

Provst i Odense og beklædte endnu dette Embede, da Paven 1429 udnævnte ham til Biskop i Viborg efter Domkapitlets Indstilling. 1431 overdrog Pave Eugen IV ham at stadfæste Fransiskanerklostret i Flensborg i Besiddelsen af et Kapel i Krogris, som Cistercienserne i Rydkloster gjorde Fordring paa, og s. A. udstedte han efter Pavens Befaling et Værnebrev for Fransiskanerne i Provinsen Dacia, rettet imod Gejstlighedens Overgreb. Man tør maaske deraf slutte, at han var disse Munkes Konservator. Paa Herredagene i Vordingborg 1434 og 1435 deltog han i Forhandlingerne med Hansestæderne og Hertug Adolf og medbeseglede Fredsslutningen. Da R. begyndte sin Virksomhed i Viborg, var der endnu ikke noget egentligt Hospital i Viborg Stift, men 1431 gav han Tilladelse til Oprettelsen af et Helligaandshus i Aalborg, som han indviede, og 1432 stiftede han selv et Hospital i Testrup i Rindsherred. I sin Bestræbelser for at gennemføre Sækulariseringen af Viborg Domkapitel mødte han store Vanskeligheder, og Omordningen fandt først Sted efter hans Død. Da Bispestolen var ledig i Beg. af 1438, maa han være død 1437. S. M. G.

Ryssell, Victor, prot. Teolog, f. 1849, studerede i Leipzig, habilerede sig 1878 ved det teol. Fakultet steds., 1885 Prof. extraord., 1889 Prof. ord. i G. T. i Zürich, hvor han holdt Forelæsninger indtil 1905. Af hans Skrifter kan nævnes: Gregorius Thaumaturgus, 1880; Ueber den textkritischen Werth der syrischen Uebersetzungen griechischer Klassiker, I—II, 1880—81; Ueber den Textgestalt und die Echtheit des Buches Micha, 1887; ogsaa har han besørget 2. Opl. af Bertheaus Kommentar til Esra, Nehemja og Ester (1887). D. 2. Marts 1905. S. A. B.

Ryswick, se Rijswijk (S. 793).

Råbergh, se S. 678.

Råddberg, se S. 679.

Rågel, se Rogel (S. 806).

Råbiger, Julius Ferdinand, tysk prot. Teolog, f. 20. April 1811 i Lohsa (Oberlausitz), d. 18. Nov. 1891, blev Prof. i Breslau 1847 i nytestl. Eksegese. Han dyrkede ogsaa gltestl. Eksegese og med særlig Forkærlighed den teol. Encyklopædi. Som Teolog hyldede han en moderat Liberalisme, og i Eksegesen var han en Del paavirket af Baur. Hans Hovedværk er »Theologik oder Encyklopädie der Theologie« (1880). A. Th. J.

Räff, se Reff (S. 707).

Räk, Jöns, se Budde (I, 409).

Räss, Andreas, rom.-kat. Gejstlig, f. 6. April 1794 i Siegoldsheim i Elsass, d. 17. Nov. 1887; blev i sin Ungdom paavirket af jesuittiske Kredse, og da han 1842 var bleven Biskop i Elsass, viste han sig mere og mere som Pavens tro Følgesvend. De pavelige Afgørelser og specielt Vatikanerkoncillets Afgørelse underkastede han sig ganske. Da Elsass var bleven afstaaet til Tyskland, føjede han sig ret villig i den nye Tingenes Orden, men mødte kraftig Modstand hos sine Præster og kunde intet udrette. R. har dels alene, dels sammen med andre, udgivet et stort Antal opbyggelige og belærende Skrifter, mest Oversættelser. Fra 1866—80 udgav han (i 13 Bd.) »Die Conver-

titen seit der Reformation«. 1821 grundlagde han Tidsskriftet »Der Katholik«. A. Th. J.

Røda boken, se Johan III (II, 650).

Rødding, den første dske Folkehøjskole, oprettet 1844 i R. By i Sønderjylland, tæt ved Kongerigets Grænse. Man tilsigtede med den særlig at styrke Danskheden i Slesvig og meddele »Bonde og Borger« Kundskaber og Færdigheder, der kunde være til Nytte, ikke saa meget m. H. til hans særegne Næringsvej som m. H. til hans Stilling som Landets Søn og Statens Borger; Undervisningen i Modersmaalet og Landets Minder var derfor Midtpunktet, men Skolen anlagdes dog paa et 2aarigt Kursus med mange Fag, noget som hurtig viste sig uigennemfærligt. Oprettelsen (tilladt 17. Juni 1844 af Christian VII) fremgik af et Samarbejde mellem »den slesvigske Forening« og den saakaldte »Syvstjerne« i Kbhvn (ledet af Prof. theol. H. N. Clausen), der skaffede Midlerne. Prof. Chr. Flor, der var Direktionens Formand, valgte cand. theol. J. Wegener til R.s første Forstander, men overtog allerede i Sommeren 1845 selv Ledelsen; Efteraar 1846 overgik den til Fr. Helveg. Med denne og Sofus Høgsbro (fra 1849) fik den et mere grundtvigsk Præg, men der vedblev blandt Lærerne at være dem, som satte Hovedformalet i »Fagdannelse«, og der fremkom skarpe Angreb mod »det store Fejlgreb« at gøre R. til blot Vækkelsesskole. Da Høgsbro 1862 opgav Skolen, var Elevantalet sunket stærkt. Efter Krigen flyttedes Skolen over Grænsen til Askov og aabnedes her 3. Nov. 1865 med L. Schrøder og Nutzhorn som Ledere. (L. Schrøder, Den nordiske Folkehøjskole, I, 1904). J. O. A.

Rødkarener-Mission. Rødkarenerne er en af de 8 Stammer af Karernerne, det ene af de to Hovedfolk i Birma; de taler et Entstavelssprog og synes beslægtede med Kinas Urindbyggere. Danske Missionærer, støttede væsentligst af grundtvigske Kredse, begyndte Arbejdet iblandt dem; men Missionens Grundlægger, Hans Povlsen (jfr H. Nutzhorn, Hvorledes H. Povlsen blev R.s Missionær, 2. Udg. 1887), og flere andre døde af Klimafeber; og da den sidste Missionær, Knudsen, blev Unitar, døde Missionen helt hen. Fr. S.

Røgelse. Symbolsk Anvendelse af vellugtende Dampe ved Gudstjenesten er fra det jødiske Røgeoffer kommet i Brug fra den ældste Tid i den kr. K. Aab. 8, 3 beretter, hvorledes »en Engel kom og stillede sig ved Altret med et Guld-røgelsekar; og ham blev givet megen Røgelse, at han, under alle de helliges Bønner, skulde ofre den paa Guldaltret foran Tronen«. Den opstigende Virak symboliserer de mod Himlen opstigende Bønner og ansaa ogsaa for et Middel til at fordrive Dæmoner. Allerede Ambrosius omtaler denne Skik, der endnu stadig er i Brug under Messen og ved kirkel. Processioner i den kat. K. Hver Kirke skulde have 2 Røgelsekar (thuribula), helst af ædle Metaller. Karret bestaar af en Skaal med 3 Kæder, forenede foroven, og et Laag over Skaalen. I denne staar et Kulbækken af Jern, paa hvis Gløder Røgelsen kastes, og naar denne er antændt, svinges Karret frem og tilbage for at føre Lufttrækket. I Stedet for Kar har man undertiden brugt Skeer. I Nationalmuseet i Kbhvn

findes adskillige Røgelsekar fra dske Kirker. — Ref. regnede R. blandt Adiafora; dog kan det erindres, hvorledes Luther i Fortællingen til den store Katekismus ytrer: »Du kan ikke finde nogen kraftigere Virak eller anden Røgelse imod Djævelen, end naar du omgaas med Guds Ord og Bud og taler derom og grunder derover«. — I enkelte prot. Sekter, f. Eks. hos Irvingianerne, foreskrives Anvendelsen af R. i Liturgien. A. J.

Røgelsealter eller Røgeofferalter, se Art. Ublodige Ofre.

Rögnvald Ulfson, Jarl i Vestergötland, var en Brodersøn af den svenske Dronning Sigrid Storraade og Søskendebarn af Olof Skötkonung. R. friede til Olav Trygvassóns Søster Ingebjörg, og maatte da love at tage Krdmmen og kristne Göterne. Da senere Olav den Hellige søgte Forlig med Olof Skötkonung og bejlede til hans Datter Ingegerd, støttede R. kraftig den norske Konge. Da Svenskekongen i Stedet gav Ingegerd til Kong Jaroslav i Gardariki, bortgav R. Olof Skötkonungs anden Datter, Estrid, uden Faderens Samtykke til Olav Haraldson. Siden fulgte han Ingegerd til Rusland og levede der længe i høj Anseelse. A. B.

Røgeoffer, Røgelsoffer, se Art. Ublodige Ofre.

Röhr, Johann Friedrich, tysk rationalistisk Teolog, f. i Rossbach ved Naumburg 30. Juli 1777, fra 1804 Præst i Ostrau ved Zeitz, hvorfra han 1820 kaldtes til Weimar som Præst, Hofprædikant og Superintendent. D. 15. Juni 1848. R. er sammen med Wegscheider Vulderrationalismens klassiske Repræsentant. Krdmmen er for ham kun en Sum af almen-gyldige rel. Fornuftsandheder, af hvilke Kristus var den første Forkynder. Det rel. kendes tillige paa sit sædelige Formaal, og R.s Prædikener var da ogsaa rene Moralprædikener. 1832 søgte han forgæves at faa forskellige prot. Universiteter, deriblandt Kbhvns, til at godkende en Række Trossætninger som normative. Skæbnsvanger for R. som for Rationalismen blev hans Angreb paa Hases *Hutterus redivivus*, idet dennes Modskrifter »Anti-Röhr« gav Rationalismen Dødsstødet (II, 354). Af R.s dogmatiske Skrifter maa særlig nævnes »Briefe über den Rationalismus« (1813) og »Grund- und Glaubenssätze der evang. prot. Kirche«, (1832, 4. Opl. 1860). Det af R. grundede Tidsskrift »Predigerliteratur« (1810—14), »Neue« og »Neueste Predigerliteratur« (1815—19), fra 1820—46 fortsat som »Kritische Predigerbibliothek« og »Magazin für chr. Prediger«, var Rationalismens Hovedorgan. S. A. B.

Römeling, Christian Anton, sværmerisk Pietist, paavirket af Böhme og Dippel, Fødselsaar ukendt, studerede i Jena og blev 1701 Garnisonspræst i Harburg. Hidtil havde han levet et verdsligt Liv, her lærte han en Kreds af Separatister at kende, der atter stod i Forbindelse med ligesindede Venner i Hamburg og Altona, bl. a. J. O. Glüsing (II, 229); ved ham vakttes R. og blev en »Englebroder«. 1706 tog R. Gichtellanerne offentlig i Forsvar, da de angrebes fra Prædikestolen af Generalsuperintendenten. 1707 slog Mængden Separatisternes Vinduer ud og stormede deres Huse; en Borger erklærede da til R., at han nu maatte drikke sig fuld i alle Kroer og bande

for at bevise, at han ikke var en »Kvæker«. 1709 blev han suspenderet og derefter afsat og forvist. R. havde nemlig bekendt, at det ved Aanden i Hjertenerne nærværende levende Guds Ord stod over Skriften, at K.ceremonierne var værdiløse, Daaben virkede ikke Genfødelse, Nadveren var et Erindringsmaaltid for »retskafne Kr.«, 1710 udg. R. »Nachricht seiner von Gott geschehenen völligen Herausführung aus Babel«, hvori Aktstykkerne om hans Afsettelse. Han skal være død o. 1750—55 i Haarlem (W. Klose, Chr. A. R.s Leben und Lehre, i »Zeitschrift f. hist. Theol.« 1853, 204 f.) J. O. A.

Rømer, Inger Ottosedatter, d. 1555, var Datter af den norske Rigsraad Hr. Otte Madsen til Østraat og selv en »typisk Repræsentant for den paa hendes Tid udoende gl. norske Adel«. Med sin Mand Hr. Nils Henrikssøn (Gyldenløve) havde hun 5 Døtre, som alle blev gift med danske Adelsmænd, blandt dem Vincents Lunge. Sammen med sine Svigersønner søgte hun paa bedste Maade at udnytte Ref.s tidens Opløsning til sin og Slægtens Berigelse, og denne Interesse har vel haft adskillig Andel i den Sympati, hun, ligesom Vincents, synes at have næret for selve den ref. Bevægelse. Denne havde faaet Indgang blandt hendes Folk paa Giskegaard, hvor man ifølge en i 1529 til Ærkebiskoppen indsendt Klage havde begyndt at kvæde luth. Ps.er. Som Ophavsmand til det derved vakte Røre nævnes en i Fru Ingers Tjeneste ansat Oluf Skriver. I 1531 lykkedes det Fru Inger og hendes Svigersøn, Nils Lykke, at komme i Besiddelse af Klostrene paa Tautra og Rein, og hertil opnaaede de Kongens Godkendelse, mod at de i disse Klostre skulde indføre evang. Guds-tjeneste. Fru Ingers ref. Iver har dog næppe stukket dybt. Hendes hist. Betydning er blevet adskillig overdrevet. A. B.

Røn, Poul, Præst og K.historiker, f. 10. Nov. 1716 i Thisted (?), hvorfra han blev Stud. 1737. Da den Velgører, der havde holdt ham til Skole og Studium, døde 1739, var han henvist til at søge sit Underhold ved Skolegerning; men om denne vides kun, at han under sin kateketiske Virksomhed gjorde den Erfaring, at E. Pontoppidans Katekismusforklaring vel passede for Konfirmationsalderen, men ikke for lavere Alderstrin. Han udgav derfor 1750 en »Catechismi Anatomie« som Vejledning for Skolelærere. 1743 havde han taget teol. Eksamen, men først 1756 i sit 40. Aar blev han Alumnus paa Elers' Kollegium, et Vidnesbyrd om, at han sad inde med Forudsætninger for at kunne yde noget ret betydeligt. I sin Studietid var han traadt i Forbindelse med Prof. Marc. Wøldike. De mødtes i fælles Interesse for Danmarks Ref.shist., maaske paavirkede af Wøldikes Hustru, en jydsk Præstedatter, der nedstammede i lige Linie fra H. Tausen og holdt sin Stamfader højt i Ære. Ved sin Død 1750 efterlod Wøldike i Arv til R. at forfatte Tausens Biografi. Under Forarbejderne fik han Understøttelse af 3 Medlemmer af det dske Vidensk.s Selsk.: Sjællands Biskop L. Harboe, Universitetets nye Prokansler E. Pontoppidan og Arkivar J. Langebek. Disse Mænd tillige med Gehejmraad O. Thott aabnede ham

Adgang til deres rige Samlinger. Biografien: »Sciagraphia Lutheri Danici sive Biographia Joh. Tausani« udkom 1757 som Disputats for Elers' Kollegium. Naar undtages Titel, Dedikation, Indledning og tilføjede Teses, er dette grundige og modne Arbejde affattet paa Dsk, et Udslag af en Bevægelse, der den Gang var fremme, ud-gaaet fra Professorerne L. Holberg og H. P. Anchersen, som vilde gennemføre Brugen af Modersmaalet i akademiske Afhandlinger og Programmer. 1759 sendte Pontoppidan og Langebek R. ud for at undersøge Byarkiverne og indsamle Dokumenter. Endnu 1761 laa R. paa Elers' Kollegium og maatte som andre vordende Præster høre økonomiske Forelæsninger for siden at kunne tjene som landøkonomiske Vejledere for deres Menigheder. Fra 1781 var han Medlem af Landhusholdnings Selskabet. 1766 blev han Spr. i Frederiksstad i Norge, hvor han døde ugift 5. Sept. 1789. Største Delen af sin Formue testamenterede han til Frederiksstads Kommune. (Dsk. biogr. Lexik. XIV, hvor han dog tildels er forvekslet med en Landøkonom Pet. Rønne.) S. M. G.

Rönbeck, Carl Sonnborg, sv. Præst og Historiker, f. i Vestra Ljunghj i Skåne 27. Sept. 1765 i en bekendt Præsteslæggt, Stud. i Lund 1781, præsteviet 1789, straks derefter Kap. hos Biskop Celsius, fl. Magister 1793, tog Pastoral eksamen 1798, og blev s. A. Spr. i Ifvetofta, derefter 1806 i St. Peters Kloster og Nöbbelöf, 1808 i Åsum og Skepparslöf. 1814 blev han Kontraktsprovst, 1818 Dr. theol. og repræsenterede paa Rigsdagene 1812—1830 Lunds Stifts Præsteskab. D. 8. Aug. 1841. R. havde megen hist. Interesse, som sikkert fik Vækst i den Tid, han kom i Celsius' Hus. Genstand for denne Interesse var dog særlig Skånes Hist., navnlig den kirkel. Med utrættelig Ihærdighed samlede han alt, hvad han syntes kunde faa Betydning i den Henseende, men Beskedenhed synes at have afholdt ham fra at bearbejde og udgive det. Samlingerne, paa 21 Bd., findes nu efter hans egen testamentariske Bestemmelse paa Universitetets Bibliotek i Lund. J. S.

Rönigk (eller Rönigh), Olof, sv. S.digter, f. o. 1710 i Roslagen, Rektor ved Katarina Skolen i Stockholm 1750—1780, var Sekretær i den 1763 nedsatte Ps.bogskomité og har haft en ikke ringe Indflydelse paa Prøveps.bogen af 1765. Fra hans egen Haand stammer efter al Sandsynlighed Ps.: »Milde Jesu styr min tunga«, som siden efter Chr. Dahls og J. O. Wallins Bearbejdelser er optaget i Ps.bogen af 1819 som Nr. 70 (»Helga, Jesu, röst och hjerta«). Nr. 91, sm. Ps.bog: »Ditt hufvud, Jesu, böjes«, oprindelig Oversættelse af en af Bernards Passionsps., er ogsaa, inden den opnaaede sin endelige sv. Form, gaaet gennem R.s Hænder. Nr. 474: »Ålskar barnet moders-famnen«, som menes oprindelig at være skrevet af en Johan Kahl (18. Aarh.s 1. Halvdel), synes, foruden anden Bearbejdelse, ogsaa at skyldes en saadan fra R.s Haand sin nu-værende Form. R., der ogsaa har gjort sig fortjent som Overs. af opbyggelige Skrifter, døde 1783. J. S.

Rønnau, Cornelius Thomas, norsk Præst, f. 1752 i Kristiansand, cand theol. 1777, derpaa Huslærer i Mandal og Kbhvn, 1784—87

Skibspræst paa en Kinafarer, derefter res. Kap. i Bejlstaden, 1794 Spr. steds, 1801 Provst, 1802 Spr. i Opdal og 1814—16 konst. Provst i Søndre-Dalene, nedlagde 1822 sit Embede, d. i Trondhjem 1822. R. var i mange Henseender en Virkeliggørelse af Oplysningstidens Præsteideal, fuld af patriarkalsk Omsorg for sin Menigheds Vel, baade det aandelige og timelige; hans Navn var da ogsaa højt anset og elsket i vide Kredse. Navnlig Skolevæsenet og Ungdomssagen laa ham varmt paa Sinde; han virkede med stor Iver for Ædruelighed og gode Sæder, oprettede Folkebibliotek, Kornmagasin, Søndagsskole, indførte Kartoffeldyrkning, underviste i Gartneri og søgte paa alle Maader at fremme Næringsveje i sine Menigheder. R. var tillige en varm Patriot, søgte gennem sine Kantater og Digte at opflamme Menighedernes Fædrelandskærlighed og Kongetroskab og viste sig i høj Grad oftervillig for Landets Forsvar. 1821 tilkendtes der ham (som Forligelseskommisær) Medalje for Borgerdaad.

J. O. A.

Rønne. 1) **Bone Falch R.**, dsk Præst, f. i Fredericia 1764. Efter at have været Lærer for Christian VIII og hans Søster blev han 1794 Spr. i Tjereby og Alsenderup og 1802 i Kongens Lyngby, hvor han døde 1833. — R. var en Mand med stor Virksomhedstrang, hvorfor han i sine yngre Aar, som saa mange andre af sine Standsfæller, kastede sig over Agerbrug, Fattig- og Skolevæsenet. Han skrev saaledes en Vejledning til at passe sine Bier med Klogskab og til at dyrke Raps m. m. Disse Bestræbelser opgav han heller ikke senere, men det blev dog Hovedsagen for ham at vække og nære det kr. Liv, først i sit eget Sogn og om muligt i videre Kredse, og herved blev han egentlig den første Ophavsmand til de senere Arbejder baade for indre og ydre Mission. Han oprettede 1817 et Bibelselskab for Lyngby og Omegn, 1820 det evang. Traktatselskab i Lyngby og 1821 det dsk. Missionsselskab. Alt saadant var den Gang nyt, og mange, deriblandt baade hans verdslige og gejstlige Øvrighed, saa med mistænksomme Øjne paa hans Virksomhed og lagde adskillige Hindringer i Vejen for den. Der var ganske vist ogsaa over ham en urolig Iver og en stor Lust til at kaste sig over nye Foretagender, ligesom det kunde skorte ham paa Takt og Betænksomhed. Men han bares af den faste Tro paa, at Gud kan gøre langt mere, end vi bede eller forstaa; og bragte hans Arbejde end ikke store paaviselige Frugter, saa har han dog i meget vist den Vej, den dsk. K. i Fremtiden skulde ind paa. — 2) **Christian Frederik R.**, dsk Præst, f. 1798, blev 1830 Spr. for Haarslev og Tinggjællinge og 1834 for Høve og Flakkebjerg, tog sin Afsked 1875 og døde 1890. Han var en Søn af ovennævnte B. F. R., og han fulgte det Spor, denne havde traadt. Han stod i det venligste Forhold til de gudelige Forsamlinger i den Tid, da disse havde trange Kaar, og da Foreningen for Indre Mission stiftedes, blev han dens Formand 1858—81, fra 1861 støttet af V. Beck og Johs. Clausen, og han havde ingen ringe Del i, at Foreningen kom vel over den første Tid, da den rummede mange urolige Medlemmer. Han tog ogsaa Del i Arbejdet for Hædningemissionen,

og redigerede »Dansk Missionsblads« tre første Aargange 1834—36. Han har desuden skrevet mange Artikler og Afhandlinger i Blade og Tidsskrifter, samt oversat Arnds »Sande Kristendom«.

L. K.

Rønnov. 1) **Carl R.**, Biskop i Odense, f. o. 1445, Søn af Rigsmarsk Claus R. til Hvidkilde i Fyn, en af den Tids rigeste og mægtigste Mænd. R., der som Barn havde mistet sit ene Øje, blev bestemt til den gejstlige Stand og opnaaede allerede 1461 pavelig Stadfæstelse paa vor Frue Provsti i Odense, hvortil han var præsenteret af Kongen. Siden studerede han udenlands, fik forskellige betydelige gejstlige Forleninger og valgtes endelig 1474 til Biskop i Odense, i hvilken Stilling han døde 1501. Han skal have været en stilferdig, noget magelig anlagt Personlighed, der helst overlod Arbejdet til andre. Men hans fremragende Stilling i K. og Stat (som Medlem af Rigsraadet) medførte dog, at hans Navn ofte forekommer i hin Tids Historie. Han synes ogsaa at have besiddet Evner til at behandle Statssager. I hans Tid forefaldt den store K. strid (1475—89) mellem de regelbundne og de sekulære gejstlige i Odense. R. maa antages at have staaet paa de sidste Side. For at tilvejebringe Enhed i Stiftets Gudstjeneste, lod han et Breviarium og Missale trykke. Naar Odense er Trykkestedet for den første Bog, der findes trykt her i Landet (1482), er det sandsynligt, at Biskoppens literære Interesse har hidkaldt Bogtrykkeren (Joh. Snel). — 2) **Joachim (Jakob) R.**, udvalgt Biskop i Roskilde, Søn af Marquard R. til Hvidkilde, og f. i det sidste Aarti af 15. Aarh. Efter ret vidtstrakte Studierejser i Udlandet benyttedes han 1525 og 27 af Frederik I i diplomatiske Sendelser til Frankrig. Da Biskop Lage Urne var død 1529, blev R. af Kongen og Rigsraadet beskikket til Biskop i Roskilde (siden valgt af Kapitlet) imod at udstede streng Troskabsforpligtelse og Løfte om ikke at lægge Evang.s Udbredelse Hindringer i Vejen, samt at indbetale til Kongen den betydelige Sum, der ellers plejede at ydes til Paven for Stadfæstelse. Han blev dog aldrig andet end en Art verdslig Forstander for Stiftet, da han ikke opnaaede at faa kirkel. Indvielse, hvorfor han maatte bruge en Viebisp til at forrette de gejstlige Vielser, som det tilkom en Biskop at udføre. Hans Stilling blev derfor saare vanskelig, og da han var af en heftig og egenraadig Karakter og ikke kunde finde sig i den Indskrænkning af hans Myndighed, som Ref.s Fremgang og særlig Hans Tausens Virksomhed i Hovedstaden medførte, kom det til forskellige Sammenstød. Efter at Frederik I var død i Apr. 1533 og Kongevalget udsat af Herredagen i Khvhn (Juli s. A.), følte R. sig næsten som en Konge i sit Stift, skønt Oprinet i Khvhn under Herredagen, da Hans Tausen havde maattet beskytte ham mod den oprørte Folkehob, kunde vise ham, at hans Myndighed stod paa svage Fødder. Grevefejden, der udbrød i Juni 1534, bragte en stor Forandring i alle Ting. Roskilde Bispegård blev plyndret af de grevelige Tropper, og Christoffer af Oldenburg overdrog Bispestolen til den fra Upsala fordrevne Ærkebiskop Gustaf Trolle, hvem R. dog atter afkøbte Embedet for en stor Pengesum. Da i Jan. 1535 den store Adelsforfølgelse

udbrød, flygtede R. til sin faste Borg Dragsholm og senere derfra til Jylland, hvor han hyldede Christian III. Da dennes søjrrige Tross senere gik over til Sjælland, kom R. atter tilbage til sit Stift, ja han var endog en af de Mænd, hvem et Statholderskab betroedes i Kongens Fraværelse. Men da denne efter Kbhvns Erobring havde besluttet sig til at tilintetgøre den kat. Bispemagt, blev R. tagen til Fange (Aug. 1536). Det var mange og haarde Beskyldninger for Myndighedsmisbrug og ufor-sigtige, for Kongen fornærmelige Udtalelser, som denne paa Rigsdagen i Kbhvn i Oktb. 1536 lod fremføre mod den fangne Bisp, og da R. heller ikke synes at have været tilbøjelig til at gøre alle de Indrømmelser, der forlangtes af ham, indhentede Døden ham (1. Maj 1544), inden Fangenskabets blev hævet (H. Knudsen, J. R., 1840).

H. F. R.

Røpe, Georg Reinhard, tysk Teolog, f. 1803 i Hamburg, d. stedsd. 1887, kunde efter at have afsluttet sine teol. Studier i Halle ikke faa nogen Præstestilling i sin Fødeby paa Grund af sin Ortodoksi. Han levede da som Lærer ved »Johanneum«, men prædikede i et Privat-Kapel. Litterært har han, idet han navnlig be-lyser Digternes Standpunkt ud fra Krdmmen, sysselsat sig med tysk Nationalpoesi, og 1860 udgav han en Biografi af den bekendte ortodok-sistiske Hamburgerpræst Joh. Melch. Goetze.

Rørdam. 1) **Hans Christian R.**, dsk. Præst, f. 1803 i Serup i Jylland, af en gammel Præste-slægt, tog 1824 teol. Embedseksamen, hvorefter han nogle Aar opholdt sig i Kbhvn og tog 1828 den teol. Licentiatgrad. Næste Aar blev han Spr. i Laastrup og Skals i Viborg Stift, hvorfra han 1840 forflyttedes til St. Mikæls Kirke i Fredericia og 1850 til Hammer og Lundby Sogne paa Sjælland, hvor han døde 1869. — Han havde 1839 disputeret for den teol. Doktorgrad. Aaret før udgav han en For-tolkning af Matthæus og sammen med H. L. Møller et lille Skrift om Fornødenheden af en Reform i det kristelige Skriftemaal. Desuden har han skrevet en K.historie, et Par Skrifter mod Kato-likerne og Mormonerne, en Udvikling af Luthers lille Katekismus og Bidrag til Forklaring af vor K.s offentlige Gudstjeneste (1863). Som Præst paa Sjælland var han en Tid Formand for Roskilde Konvent. Han havde ved hele sin Virksomhed vundet Anseelse som en af Lan-dets dygtigste Præster, hvilket bl. a. viste sig i, at han blev Medlem baade af den første K.kommission 1854 og af den anden 1868. — 2) **Holger Frederik R.**, dsk. Præst og Historiker, Søn af ovennævnte H. C. R., f. i Laastrup Præste-gaard 1830, tog 1853 teol. Embedseksamen, og i de følgende Aar laa han paa Borchs Kollegium og levede af at undervise. Men tillige kastede han sig over historiske Studier; han var 1854 Medindbyder til Stiftelsen af »Nordisk Univer-sitetsdidsskrift« og udgav 1855 sit første Skrift »De danske og norske Students Deltagelse i Kbhvns Forsvar mod Carl Gustav«. 1857 blev han i »K.hist. Selskab« valgt til Udgifter af dets Tidsskrift og har siden den Tid væsent-lig været Leder af hele dets Virksomhed. Her kan ikke omtales, hvad dette Selskab har ud-rettet ved Udgivelse af hidtil utrykte eller sjældne gamle Skrifter eller ved at hjælpe til,

at yngre k.hist. Forfattere kunde faa deres Bøger udgivne, eller endelig ved de talrige k.hist. Møder, der er holdte rundt omkring i Landet, og hvor R. altid holdt Foredrag, der vidnede baade om hans store Lærdom og om hans Evne til at vække og vedligeholde Inter-essen for Emnerne i store blandede Forsam-linger. Men af »K.hist. Samlingers«, indtil 1911 udkomne 25 tykke Bind, har R. udgivet de 23, der indeholder en Rigdom paa Aktstykker til og Oplysninger om Personer og Tilstande, især for Tiden efter Ref. — 1860 kaldtes R. til Præst i Satrup i Gottorp Provsti. Her fuldendte han sit Skrift om »Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen«, og udgav sammen med Imm. Barfoed »Kirkekalender for Slesvig Stift«. Men 1864 blev han afsat fra sit Embede af den østerrigsk-preussiske Civilregering. I 5 Aar op-holdt han sig nu i Kbhvn, sysselsat med mid-lertidig Præstegerning ved St. Johannes Kirke, blev Dr. phil. paa en Afhndl. om »Historie-skrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Ref.« (1867) og udgav tillige »Mester Anders Christensen Arreboes Levned og Skrifter« og »Kbhvns Universitets Hist. I – IV (ved Universitetets 400'aarsfest skrev han »Fra Universitetets Fortid«). — 1869 kaldtes han til Spr. i Kornerup og Svogerslev ved Roskilde. Her udgav han for det kgl. dske Selskab en Samling Smaaskrifter af Hans Tausen og begyndte Udgivel-sen af »Monumenta Danica«, der siden fortsattes med »Historiske Samlinger og Studier«. — 1876 blev han forflyttet til Brøndekilde og Bellinge ved Odense. Her tog han Del i Fyns litterære Selskabs Arbejde og foranledigede Oprettelsen af Fyns Stiftskonvent. Da han nu i mindre Grad kunde benytte Hovedstadens Samlinger, søgte han Erstatning ved Benyttelsen af Odense Bisparkiv. Men 1883 blev han Spr. i Kongens Lyngby. Blandt de Skrifter, han her har ud-givet, skal nævnes »Danske Kirkelove« (I–III), »Skrifter fra Ref.tiden«, »Peter Rørdam, Blade af hans Levnedsbog og Brevveksling« (3 Bind), »Historikeren Arild Hvitfeld«. Det var ham, der overvandt Arkivar Brickas Betænkeligheder ved at paatage sig Redaktionen af »Dansk biografisk Lexikon«, og han har til dette ydet flere Bidrag end nogen af de andre Medarbejdere. Det er et Kæmpearbejde, R. har udført ved siden af sin Embedsgerning; alle der beskæftiger sig med dsk. Hist. skylder ham Tak for det store Stof, han har fremdraget eller gjort lettere tilgængeligt. I Anledning af hans 80. Fødsels-dag (1910) hædrede det teol. Faktultet ham med Diplom som Dr. theol. — 3) **Peter R.**, dsk. Præst, Broder til ovenn. H. C. R., f. i Serup 1806, tog teol. Embedseksamen 1829, var derefter et Par Aar Huslærer, men flyttede siden til Kbhvn, hvor han underviste i forskellige Skoler. 1835 blev han Lærer ved og 1838 Bestyrer af den kbhvske Asylskole, hvor han ret udfoldede sine ejen-dommelige friske Gaver som Lærer. Han havde allerede den Gang sluttet sig til Grundtvig. I Asylskolen kom R. i Berøring med daværende Kronprinsesse Caroline Amalie; det Forhold, der siden bestod imellem dem, maa kaldes et nder-ligt Venskab. Da hans Helbred var nedbrudt, hjalp hun ham til at gøre en Rejse til Madeira (1837–38), hvorfra han kom helbredet tilbage. Efter hans Hjemkomst dannedes der under

Dronningens Beskyttelse et Selskab, der oprettede to Asylskoler, af hvilke R. blev Bestyrer for den ene. 1841 blev han Spr. i Mern i Syd-sjælland, hvor han med stor Energi tog fat paa Arbejdet for at aabne sin Menigheds Øre for en Krdms.prædiken, der skulde vise sin Kraft ved ogsaa at vække et folkeligt Liv. Han var en Sangens Mand, og det var for ham, som om Ps.erne og de gl. Folkeviser stemte godt sammen. Han følte sig tilfreds i sin Virksomhed, som han i et Brev til Grundtvig beskriver saaledes: »Jeg lever kongeligt, virksomt, ganske efter mit Sind, glæder mange Mennesker og er selv glad«. Dog søgte han 1844 Pladsen som Skoledirektor i Kbhvn, men Biskop Mynster modsatte sig hans Kaldelse. Det er vel ogsaa tvivlsomt, om han vilde have været skikket til at lede en stor Administration. I Efter-aaret 1848 havde han den Sorg, at Prof. H. N. Clausen ved Valget til den grundlovgivende Forsamling faldt igennem i Præste for den lidet agtværdige Væver Hans Hansen fra R.s eget Sogn. R. prædikede derefter 2 Søndage om Folket i Jerusalem, der, da det havde Valget, valgte Barrabas. Da Sognepræstembedet i Lyngby 1855 blev ledigt, skaffede Enkedronningen, der om Sommeren boede paa Sorgenfri, ham dette; ogsaa her samlede store Skarer sig om hans Prædiketol. Da Krigen 1864 udbrød, lod han sig ansætte som Feltpræst; »24 Feltprædikener«, som han udgav, er et Vidnesbyrd om denne Virksomhed. Men hverken disse eller andre trykte Prædikener giver det fulde Billede af det Indtryk, Prædikenerne gjorde, da han holdt dem. Det var ham en Sorg, da Politiken bragte Splid mellem Grundtvigianerne. Han kunde ikke forstaa, at kristne Mennesker kunde hylde »Talmajestæten«, og paa et Vennemøde i Odense 1874 talte han ligesom 1849 i Mern om Jøderne, der valgte Barrabas. Han døde 1883 efter en langvarig Sygdom (H. F. Rørdam, P. R., I—III, 1891—95; M. Pontoppidan, En dsk. Præst, 1898). — 4) Thomas Skat R., Biskop i Sjællands Stift, Broder til ovenn. H. F. R., f. i Laastrup 11. Febr. 1832, tog 1855 teol. Embedseksamen, opholdt sig derefter 1855—69 i Kbhvn, hvor han underviste og manuducerede til teol. Embedseksamen, medens han samtidig studerede østerlandske Sprog. 1857—58 foretog han en videnskabelig Rejse til England og blev efter Hjemkomsten Dr. phil. En kort Tid var han Forstander for Missionsskolen i Kbhvn, deltog 1867 i Konkurrencen om en teol. Docentplads, udgav s. A. »Historiske Oplysninger om den hellige Skrift« og Aaret efter »Den kristelige Lære fremstillet i Sammenhæng«. 1869 blev han Spr. i Sønderup og Nordrup og 1873 i Rønnebæk og Alstrup. 1871—86 var han en af Censorerne ved teol. Eksamen. Medens han var Landsbypræst, udgav han flere Smaaskrifter, var en meget paaskønnet Foredragsholder, der ofte i den stærkt bevægede Tid talte besindige og beroligende Ord. Hans Studier af de østerlandske Sprog bar Frugt i en Overs. af den syriske Kirkefader Afrem Syrsers Psr. 1880 forflyttedes han til Helligaands Kirken i Kbhvn, hvor hans klare, jævne Prædiken, som hans hele Personlighed gav et alvorligt og paalideligt Præg, samlede en stor Menighed, der fulgte ham, da han 1886 forflyttedes til Holmens

Kirke. Han kom nu til at indtage en betydningsfuld Stilling under den Strid, der efter Grundtvigs Død var udbrudt mellem hans Disciple. Allerede ved et Vennemøde i Kbhvn 1879 tog han Ordet for en mindre haandfast og juridisk Opfattelse af Trosbekendelsen som Maalestok for den enkeltes Tro (Troen var ikke et Bogstavskel, men et aandeligt Grænsskel, »ikke givet Menneskene til at dømme med, men til at leve ved og til at føre Mennesker ind i Menigheden og hjælpe dem frem paa Livets Vej«). Endnu større Betydning fik et lille Skrift »De kirkelige Frihedskræv«, som han udgav 1881 i Anledning af de saakaldte Askovadresser. Han paaviste her den Letsindighed, hvormed han i disse havde fremsat en Reformplan, som vilde føre til en Opløsning af K. Dette Lejlighedsskrift bidrog meget til at forhindre, at den stærke Gæring førte til en Utdrædelse af K. — Medens R. var Spr. i Kbhvn udkom hans Hovedværk, en Oversættelse af N. T. med Indledninger og Anmærkninger (1887—92); siden i flere Udgaver, deriblandt en Pragtudgave med Gengivelser af C. Blochs Malerier, og en, hvori kun Teksten uden Anmærkninger. Denne Overs. har bidraget betydelig til at fremme Bibellæsningen. R. holder sig nøje til Grundteksten, og uden at bryde med den gamle Oversættelses Sprog har han formaat at fjerne udanske Ord og Sætninger og i det hele gøre Teksten let læselig. Da Fog 1895 tog sin Afsked, blev R., hvem det teol. Fakultet 1894 havde tildelt den teol. Doktorgrad, hans Eftermand paa Sjællands Bispestol. Mange af Stiftets Præster havde andraget om, at han maatte kaldes til dette Embede. Her var det store Arbejde i Gang med at forsyne Kbhvn med Kirker og Præster. Den hele Bevægelse fik nu en langt fastere folkekirkelig Organisation, da »Det kbhvniske K.fond« dannedes med Sjællands Biskop som Formand. Men ogsaa i Købstæderne og paa Landet opførtes nye Kirker, og ingen dsk. Biskop har indviet saa mange saadanne som R. Som Medlem af det kirkel. Raad havde R. Del i den nye Udgave af Alterbogen. Han havde været Medlem af et privat Udvalg, der havde udarbejdet det sidste Tillæg til Roskilde Konvents Ps.bog og siden gjort Forslag til »Ps.bog for K. og Hjem«, med hvis endelige Redaktion han nu som Biskop førte Tilsyn. Ogsaa som Biskop har R. stræbt at vejlede den offentlige Mening. 1900 havde det kirkel. Raad afgivet en Erklæring om Harboøresagen, der vakte Uro i Indremissions Kredse. R. udgav da »Ewig Frelse og evig Fortabelse« (1901). Efter Ministerskiftet 1901 ophævedes det kirkel. Raad, og Kultusministeren forelagde Rigsdagen 4 kirkel. Lovforslag, af hvilke det vigtigste handlede om Oprettelse af Menighedsraad, der skulde have Indflydelse paa Præsternes Valg. R. skrev da »Den dske Folkek. og dens Forfatning«, der dalede, at man vilde indføre Menighedsraad uden i Forbindelse med en hel K.forfatning. Han krævede, at Folkek. n skulde have den i Grundloven lovede Forfatning, og at der til at stille Forslag om dens Tilvejebringelse skulde indkaldes en Forsamling, valgt efter kirkel. Hensyn. Dette Skrift blev ikke uden Virkning; da der mødte Vanskelig-

heder med at faa Lovene gennemført, blev det bestemt, at der skulde ned sættes et kirk. Udvalg (Lov 15. Maj 1903). Dette indkaldtes 1904 og sad til 1907, og R. har som dets Formand haft sin væsentlige Del i de Resultater, Forsamlingen kom til, og især i at det lykkedes at samle en ret anseelig Majoritet om et Forfatningsforslag. D. 25. Sept. 1909. (Marie Rørdam, Tilbageblik paa et langt Liv, 1911). L. K.

Rörer, Georg (Rorarius), evang. Teolog, Luthers mangeaarige Ven, f. 1. Oktbr. 1492 i Doggendorf i Nedrebaier, d. 24. April 1557 i Jena, blev 1520 Magister i Leipzig og kom to Aar efter til Wittenberg, hvor han af Luther 14. Maj 1525 viedes til Diakon, den første evang. Ordination. Siden stod R. trofast ved Luthers Side indtil dennes Død. Han var tilstede ved Religionssamtalen 1529 i Marburg, deltog som Luthers Stedfortræder i K. visitationen 1530 og var med ved Wittenberg-Konkordien 1536. R. havde tidlig begyndt at nedskrive Luthers Prædikener og Forelæsninger, og fra 1537 viede han helt sine Kræfter til Medarbejde paa Udgivelsen af Luthers Værker, idet Kurfyrst Johann Friedrich lod ham fritage for Diakongerningen og gav ham en fast Understøttelse. Særlig maa nævnes hans Medarbejde paa Udgaverne af Luthers Bibeloversættelse. Efter Luthers Død begyndte hans Trængsler, og 1551 var de vanskelige Forhold nærværende at standse hans Arbejde, da Christian III lovede ham en Understøttelse, hvorefter R. i Marts s. A. rejste til Danmark; men allerede 1553 vendte han tilbage til Tyskland og fik af Kurfyrsten anvist Ophold i Jena. Efter R.s Død indlemmedes hans store Samling literære Efterladenskaber i Biblioteket i Jena, hvor de henlaa upaaagtet, indtil Arbejdet paa Weimarudgaven i Slutn. af det 19. Aarh. (og navnlig G. Buchwald) igen henledte Opmærksomheden paa denne Fundgrube for Lutherforskningen. (Allg. Deutsche Biogr. Bd. 53, 1907, S. 480). S. A. B.

Røst, Olaf Christoffersen, norsk Skolelærer og Forfatter, f. paa Tønset 1843, d. i Kra. 25. April 1887, blev tidlig paavirket af den grundtvigske Retning og har ydet adskillige Bidrag til norsk Folkeoplysning i grundtvigsk Aand. Han skrev især om Skole- og K.s spørgsmål og har udgivet adskillige populære k.hist. Arbejder, væsentligst vedrørende Fædrelandets K.hist. (Hvorsen, Norsk Forf. Lex IV). A. B.

Røster, raabende (Prædikesygen). I Småland, hvor en ny-evang. Læserbevægelse var i Gang før 1840, fremtraadte allerede 1839 Symptomer paa den saakaldte »Prædikesyge«; de vakte faldt hen i Krampe, og naar de vaagnede op, følte de en uovervindelig Drift til at synge Ps. eller holde Bodsprædiken. Fra Småland bredte Bevægelsen sig til Vester-götland; Skaras Biskop fortæller, hvorledes han paa Visitationer saa Mennesker falde i Besvimelse og efter deres Opvaagnen fortælle, at de havde set Syner, og skønt de ingen Tilskyndelse ellers følte til at tale, maatte de nu formane til Omvendelse og til at afholde sig fra Spil, Drik, Dans og Lüksus; ofte vidnede de ogsaa gribende om Verdens nære Undergang; naar de sang, var det gerne de saakaldte »Sionssange«. Almuen betragtede dette som et guddommeligt Under; Biskoppen og de dannede ansaa det for en Sygdom, hvor Magne-tisme virkede smittende. Iøvrigt fik saavel »Røsterne« og de ved dem vakte godt Vidnesbyrd m. H. til Liv, og de stod i det hele i fredeligt Forhold til Statsk. I Vexjö Stift (Småland) holdt Bevægelsen sig til 80'erne; her kaldte Folk disse vakte for »Hoppere«. Lignende Bevægelse fandtes i Beg. af 40'erne i Nerike (Strengnäs Stift) i den tætte Skovegn NØ. for Väner, hvor Folket havde levet i dybeste sædeligt Forfald, og hvor det gik særdeles vildt til paa Ungdommens »Legestuer« om Søndagen. En »Raaber« fra Vester-götland, Adam Smedberg, fremkaldte her i 1843 en stærk Bevægelse, og de store Forsamlinger (undertiden over 3000 Mennesker) var allerede før hans Komme som ladet med Elektricitet, og Kvinder besvimede før at vaagne op og raabe om Bod; Smedberg selv, der kunde tale to Timer uden at trætte Tilhørerne, kunde pludselig falde om og ligge som død en Times Tid før saa at forkynde de Syner, som han havde haft om den kommende Straf. I mange Maader minder disse »Ropare« eller »Hoppere« om de Følelsesudbrud, Raab, Formaninger eller konvulsiviske Rystelser, som fremkaldtes i Lap-land, navnlig ved Læstadius's Vækkelse 1845 f. (C. A. Cornelius, Sv. kyrkans historia efter Ref. II, 1887, 223 f.; E. J. Ekman, Den inre missionens historia II, 1—2, 1898). J. O. A.

Tillæg.

Larsen, Lars Peter, Missionspræst i Indien, er f. 8. Nov. 1862 i Baarse, hvor Faderen var Landsbysmed; Godsejer Fabricius hjalp ham til at studere, og han blev Stud. fra Herlufsholm 1882, teol. Kand. 1888. Kort Tid efter meldte han sig til Dsk. Missionsselskab og blev udsendt 1889, efter at være ordineret af Biskop Stein. 1889—98 arbejdede han i Madras, hvor han fik stor Indflydelse paa de unge, engelsk dannede Hinduer. Under et Ophold i Hjemmet traadte han ud af Dsk. Missionsselskabs Tjeneste og fulgte en Opfordring til at arbejde under Y. M. C. A.s internationale Komité som Sekretær, med særligt Arbejde bl. Studenterne i Madras. Der dannedes i Danmark med Prof. P. Madsen som Formand et Udvalg, som sørgede for hans Løn her fra Landet. I nogle Aar bestod hans Arbejde for en væsentlig Del i at rejse omkring og holde Foredrag i de forskellige Dele af Indien for de engelsk dannede Hinduer. I 1910 har han tiltraadt en Post som Prof. ved den nyoprettede Præsteskole i Bangalore. Det er Sydindiens K. (en Sammenslutning af forskellige Missionsselskaber), som har begyndt denne Virksomhed, men hans Underhold skaffes som hidtil fra Danmark. Han har udgivet: »Gaven og Opgaven«, Vejledning til Fordybelse i Efeserbrevet (1906); Vejledning til Fordybelse i Korintherbrevene (1908); Tro, bibelske Foredrag (1907); Hinduaandsliv og Kristendommen (1907); Tre Foredrag (1907); Oneness with God (1904); desuden en Række »Meddelelser om L. P. Larsens Mission blandt indiske Studenter«.

H. O.

Lateranet, opr. Patricierfamilien Laterani's Palads (*domus Lateranorum*) i Rom, beliggende nær ved *Porta Asinaria* (nuv. *Porta S. Giovanni*); dets Pragt fremhæves i Juvenals Satirer. Paa Gr. af Plautius Lateranus' Deltagelse i en Sammensværgelse konfiskerede Nero L., og til Beg. af 4. Aarh. tilhørte saa Paladset den kejserlige Fiskus, men Konstantin d. st., der havde faaet det i Medgift med Maxentius's Søster Fausta, skænkede det til Romerbispen Miltiades. Herved blev L. *patriarchium*, Pavernes Residens, og som saadan

har det spillet en indgribende kirkehist. Rolle. Allerede 313 holdtes f. E. i »Faustas Hus i L.« et betydningsfuldt Koncilium mod Donatisterne; hele den rom. Menigheds Virken centraliseredes dér, og snart mærkedes det, at L. var den vesterlandske K.s Brændpunkt. — Paladsets gamle Privatbasilika omdannedes til en K., og NV. for dens Apsis har Konstantin opført det endnu bevarede Baptisterium, til hvilket Traditionen siden urigtigt henlagde Kejserens egen Daab. En Mængde Udvidelser og Ombygninger af det store Komplex skete i Tidens Løb, ligesom »Restaurationer«, efter Ødelæggelser ved Jordskælv eller Ildebrand, bidrog til at give Bygningerne et stærkere middelalderligt Præg. Lige fra Oldtidens Slutn. til Højmiddelalderen benyttede Paverne i stort Maal Mosaikkunsten til at give L. det pragtfuldeste Smykke. — I Basilikaen skete normalt Pavevalget (beskrevet i den saakaldte *ordo XII* fra 12. Aarh.). Efter Valget knælede Paven for Højalteret, der gemmer en gl. Trækiste, som paastaas at være Apostlen Peters Nadverbord; derpaa besteg han Katedret i Apsis og modtog Fodkys; Kardinalerne ledede ham derefter til det Kapel i Forhallen (Nartex), der tjente til Sakristi; her tog han Sæde paa en rød Marmorstol, under Afsyngelse af Ps.-Ordene: »han oprejser af Støvet (*de stercore*) den fattige« (hvorfor Stolen kaldes *sella stercoraria*), og tilkastede de omstaaende Penge. Nu betraadte han Paladset, fik dets Nøgler overrakt og bad en lang Bøn i dets Privatkapel (St. Laurentiuskapellet), — den følgende Søndag skete Indvielsen i St. Peter i Vatikanet. — L.-Kirken, oprindelig kaldet S. *Salvatoris*, ved Fornyelsen efter Jordskælvet 896 viet til Johannes Døber (S. *Giovanni in Laterano*), var bygget som en 5skibet Søjlebasilika med Tværskib og Apsis vendt mod Vest; mod Øst laa Nartex og foran det det store Atrium. Blandt de mange Relikvier i Nartex-Sakristiet var et Nadverbord, om hvilket man mente, at det havde tjent ved Herrens Indstiftelse af Sakramentet. Basilikaens Hovedalter var forbeholdt Paverne; inddraget i K. blev i 6. Aarh. 7 opr. selvstændige Oratorier, der svarede til

Byens 7 Diakonier; paa deres Alterborde nedlagde de troende deres Offergaver. Bag Apsis fandtes en polygon Portikus, der ved en Forbindelsesbygning forenede Kirken med Baptisteriet; dette var efterhaanden blevet udvidet med flere Kapeller, der delvis har bevaret deres musiviske Billedsmykke. S. for K.n laa Klosteret (*monasterium*), der tilhørte Benediktinere fra Monte Cassino. Den pragtfulde, endnu bevarede Klostergaard (»Chiostro») fra 13. Aarh. med de skønne, snoede og mosaiksmykkede Smaasøjler, er et Værk af Petrus Vassallettus og hans Familie. Op til den stødte Biblioteket og Arkivbygningen (*scrinium*); Arkivet flyttedes dog allerede i 9. Aarh., Biblioteket i 1304. N. for K.n og Atriet laa Pavepaladset; dets vestligste Fløj dannede den store Aula med 11 mosaiksmykkede Apsider og en Loggia, hvorfra Paven uddelte Velsignelsen *urbi et orbi* (til Byen og Verden). I denne Aula holdtes Middelalderens saakaldte »ekumeniske Laterankoncilier». Et Brudstykke af Giotto's Aulamalerier (forestillende Bonifatius VIII, der 1300 forkynder Jubelafsladen) er nu anbragt paa en Pille i Basilikaen. Paladsets Hovedindgang forsvarede af et stærkt Fort (*turris Zachariae*); til højre for Indgangen fandtes den Imitation af Trappen til Pilatus' Palads, der kaldtes *scala sancta* (se d. Art.). Blandt Paladsets Kapeller indtog det endnu bevarede Laurentiusoratorium en lign. Stilling som nu det sextinske Kapel i Vatikanet; paa Gr. af dets talrige Relikvier kaldes det stadig *sancta sanctorum*. Blandt Relikvierne kan fremhæves det saakaldte *imago acheropita* (et Billede, der ikke er gjort af menneskelig Haand), der maa antages for et gl. græsk Maleri (et Kristushoved), der i Billedstridens Dage er bragt til Rom. Hovedsalen i Paladset var Leo III's ganske forsvundne Triclinium, der var smykket med store Mosaiker (Benedikt XIV opførte, op til Laurentiuskapellet, en Imitation af én af dets Absider med en Kopi af den Mosaik, der havde Billeder af Paven og Karl d. store). — I 13. Aarh. har L. frembudt et pragtfuldt Skue, og Dante fandt, at det overgik alle dødelige Ting, men allerede 1308 og 1360 hærgede Ildbrand det haardt, og trods Istandsættelser forfaldt det i Løbet af »det avignonske Fangenskab». Efter Pavernes Tilbagekomst til Rom residerede de ikke længer i det ruinerede Palads. Sixtus V nedrev det 1586. Det nyopførte, betydeligt mindre L.-Palads blev 1693 indrettet til Vajsenhus og 1843 til Museum. — Basilikaen, der stadig betragtes som Romerkn.s Hovedk. (»alle Krs Moder og Hoved») bevarede sin gl. Karakter til 17. Aarh., da Franc. Borromini (1650) efter Innocents X's Ønske omskabte den i Barokstil og ombyggede de gl. Søjler med Piller, Façaden moderniseredes 1734; 1878 nybyggedes Apsis (dog bevarede dens iøvrigt ikke intakte gl. Mosaik); Atriet er helt forsvundet. (Rohault de Fleury, Le Latran au moyen-âge, 1877; H. Marucchi, Basiliques et églises de Rome, 1902.) J. O. A.

Lyng, Georg Vilhelm, norsk Filosof, f. 24. Marts 1827 i Suldal Præstegaard, blev Stud. 1845, tog 1851 filol. Eksamen og virkede derpaa 1852—55 som Medbestyrer af Heltbergs Latin-skole. M. J. Monrad havde imidlertid vakt hans Interesse for Filos.n, og efter at han 1853 havde

modtaget Kronprinsens Guldmedalje for en filos. Prisafhdl. om Platons og Aristoteles' Psykologi, kastede han sig med Iver over Filos. Studier, blev 1858 Universitetsstipendiat i Filos., studerede i Kbhvn og Berlin, blev 1867 Dr. paa en Afh. om Schellings Filos. og 1869 Prof. i Filos.; d., efter længere Tids Sygelighed, 19. Maj 1884. — Som sin Lærer og Kollega var han Hegelianer, men udviklede sig efterhaanden i ny-hegelsk Retning, og hans Hovedværk: »Grundtankernes System» I—III (1881—87) er delvis polemisk mod Monrad, noget der ogsaa skyldes hans rel.-polit. Anskuelse, idet L. var Grundtvigianer (jfr. hans »Grundtvigianismen og Skrifttheologien», 1872) og Venstremand. L. var Medudgiver af »Nordisk Maanedsskrift for folkelig og kristelig Oplysning« (1871 f.), hvori han har skrevet flere Afhandlinger; 1880 polemiserede han i »Norsk theol. Tidsskrift« mod Krogh-Tønning (om Ord og Sakrament). (Halsvorsen, Norsk Forf. Lex. III; H. Jæger, Norsk Litteraturhist. III, 65.) J. O. A.

Markellos af Ankyra, galatisk Biskop i 4. Aarh., blev bekendt paa Synoden i Nikæa (325), hvor han optraadte som ivrig Tilhænger af Homousien. Skønt Nikæner følte M. sig fri overfor den nikænske Trosregels Bogstav og vilde helst blive staaende ved de bibelske Udtryk, navnlig Prologen til Joh. Evang. Da han i Overensstemmelse hermed udtalte sig skarpt imod Tidens Hang til at sammenblande Filos. og Krdm og iøvrigt stod fast paa Athanasios's Side, blev han afsat og forvist paa Synoden i Konstantinopel 336. Evseb af Kæsarea paatog sig at gendrive ham i den Overbevisning, at M. hørte til de »uforstaaende Galatere«, hvormod Paulus taler i sit Brev. 337 fik M. ligesom de øvrige forviste Lov til at vende tilbage, men blev paany fordrevet og begav sig til Rom til Pave Julius, der paa en rom. Synode (341) godkendte hans Rettroenhed. Ogsaa Synoden i Sardika (343), hvor M. var tilstede, udtalte, at hans Tro var den rette, og at han kun i en Undersøgelse havde brugt Udtryk, der kunde klinge sabellianske. En Tid fremkom en Spænding mellem M. og Athanasios, der i sine Angreb dog ikke nævnede M.s Navn og endte med at anerkende hans Rettroenhed. Andre orientalske ortodokse, bl. a. Basilios, fortsatte imidlertid med Anklager imod M. for Hæresi, navnlig fordi han ud fra Homousien havde modsat sig Brugen af Ordet »Avling« og kun vilde anerkende Betegnelsen »Søn« om den menneskeblevne, hist. Kristus, idet Logos skulde være den rette Betegnelse af Kristus i Forholdet til Gud, og Forbindelsen mellem Logos og den menneskelige Natur vilde ophøre med Verdenshistoriens Afslutning (1 Kor. 15, 28). Det synes, som om M. 346 for en kort Tid atter er kommen i Besiddelse af sin Bispestol, men om hans senere Skæbne vides intet. Han skal være død o. 373 eller 74 i høj Alderdom. — Af M.s Skrifter har Overleveringen kun levnet nogle Fragmenter (samlet i Retberg, Marcelliana, 1794). Af Evseb ses det, at hans Hovedskrift har været et hidtidigt Kampskrift, fremkaldt af Lukianisten Asterios (I, 163); endog Titlen er ukendt, idet Udtr. »Bogen om Sønnens Under-

ordning» hos Hilarius sikkert ikke er en Titel, men kun en Karakteristik af Bogens mest angrebne Lære. Af stor Betydning for Symbolforskningen er M.s Brev til Pave Julius (fra o. 337 eller efter Zahn 341), opbevaret hos Epifanios (Panarion 72), idet vi deri har en af de ældste Opskrifter af det saakaldte gl. rom. Symbol. (Klose, Gesch. und Leben des M. und Photinus, 1837; Th. Zahn, M. von Ancyra, 1867; Hahn, Biblioth. der Symbole und Glaubensregeln, 1877, S. 22.) S. A. B.

Monrad, Marcus Jacob, norsk Filosof, f. 19. Jan. 1816 i Nøtøra Præstegaard. Stud. 1834, valgte efter megen Vaklen det teol. Studium, men kastede sig ved Siden af ivrigt over Filologi, Filos. og Matematik; 1840 tog han teol. Embedseksamen (med Udmærkelse som de tidl. Eksaminer), blev 1841 Universitetsstipendiat og holdt Forelæs. om Forh. mellem Filos. og Teol. Aaret efter studerede han med offentlig Understøttelse i Berlin; Formaalet var egtl. Kantstudier og Ønsket om at høre Schelling, hvis nye System dengang vakte stor Opsigt, men Hegels logisk-metafysiske Spekulation kastede ham snart ind i stærkere personlige Kampe. Han forlod imidlertid Tyskland nærmest som Hegels Modstander. Et Ophold i Italien helligedes fuldtud Kunsten, men det derpaa følgende Pariserophold bragte ham tilbage til Hegelstudierne, og efterat han var vendt hjem (1844), stod han snart som den hegelske Spekulations ivrige og overbeviste Talsmand. 1845 blev han Lektor i Filos., 1851 Prof.; 1877 fik han ved Upsala Universitets Jubilæum confereret Æresdoktorgraden. Som Universitetslærer kom han hurtig til at øve stor Indflydelse paa de unge; hertil bidrog ogsaa hans virksomme Deltagelse i Studenterlivet (1845 blev det ham iøvrigt forbudt at rejse til det skand. Studentermøde i Khvyn). Men M.s Indflydelse strakte sig langt videre; hans mangesidige Interesse (saaledes for bildende og scenisk Kunst, for æstetisk Lit. og Musik, — M. var udpræget musikalsk begavet), hans store Aandslivlighed og Evne og Lyst til gennem Tidsskrifts- og Bladartikler, affattet i hans formfuldendte Sprog, at sætte sig i Rapport til bredere Lag, gjorde ham i lange Tider til et Faktotum paa æstetisk-kunstnerisk Omraade for de dannede Klasser. 1850 var han Medstifter af »Selskabet for Folkeoplysningens Fremme«, blev siden Medl. af Styrelsen og Formand; han deltog ogsaa i Stiftelse og Ledelse af det filharmoniske Selskab, af Kristiania Teater, sad i Nationalgalleriets Styrelse osv. M.s Indflydelse holdt sig, til det moderne Genembrud og Venstres Sejr trængte Spekulationen og de konservative æstet. og polit. Synspunkter, som M. var en saa afgjort Talsmand for, til Side. Ogsaa som Kristen og navnlig som Kirkemand var M. Konservatismens og Statskirkens Talsmand. Navnlige efter at Rasmus Nielsen havde søgt at slaa til Lyd, under et Ophold i Kristiania, for de kiergeaardske Tanker, optraadte M. som Forsvarer for Objektivitetens, Institutionernes og det traditionelles Ret. — 1865 var han Medl. af Kommissionen for det højere Skolevæsens Ordning; ligeledes deltog han i Kommissionen, der bedømte Landstads og Hauges Kirkesalmebøger og Linde-

mans Koralbog. — Bl. M.s omfangsrige literære Produktion kan fremhæves (bortset fra Tidsskriftsafhandlinger og de kortfattede filos. Lærebøger): Tankeretninger i den nyere Tid, 1874 (2. Opl. 1884); Udsigt over den højere Logik, 1881; Religion, Religioner og Christendom, 1885; Æsthetik I—II, 1889—90. M. døde 30. Decbr. 1897 (Halvorsen, Norsk Forf. Leks. IV). J. O. A.

Odense, fynsk Købstad med (1911) 42,043 Indb., ligger o. $\frac{3}{4}$ Mil S. for O.-Fjord, er Sæde for Fyns Biskop, og udgør i kirkel. Henseende et Provst med 4 Sogne; Domkirkesognet (Spr. tillige Byens Provst samt Stiftsprovst) oprettedes først 1618, Vor Frue og St. Hans i Middelalderen, Ansag Sogn 1901; en særlig Kirke findes i »Hospitalet« (Stiftelse fra 1539 for fattige og skrøbelige gamle i det fh. Graabrøderkloster, udvidet 1871—2 med et »Kloster« for Kvinder af Middelstand). 1883 dannedes en Valgmenighed som Filial til Sønder-Næraa, der blev selvstændig 1897 (K.n indviet 1886). Videre findes i O. en biskoppelig-metodistisk, en kat.-apost. og en rom.-kat. Menighed; Frelsens Hær arbejder dér. O. har en »Katedralskole« (Gymnasium med 3 Linier), et Seminarium, Stiftsbibliotek (oprettet 1813), adskillige gl. Velgørenhedsstiftelser, hvoriblandt særlig »Frøkenklostret« (oprettet 1716 for adelige Damer af Karen Brahe; besidder et udmærket Specialbibliotek af gl. dansk, navnlig kirkel. Literatur, ogsaa Haandskrifter), en Række Velgørenhedsselskaber, Asyler, 2 Missionshuse, Bygning for K. F. U. M. og et stort grundtvigsk Forsamlingshus.

Byen stammer fra hedensk Tid (Othensve o: Odins Helligdom); Adam af Bremen kaldte den i Slutn. af 11. Aarh. »en stor Stad«, men den hørte næppe i Middelalderen til Danmarks største. Størst Rolle synes den at have spillet i kirkel. Henseende (Indehaver af Danmarks Nationalhelgens Relikvier). Naar Krdm. slog Rod i O., er ukendt; siden Knud d. St. var Byen i al Fald Bispesæde (det saakaldte Otto III.s Privilegium fra 988 er sikkert en senere Forsalskning). Byens ældste K.forhold er vanskelige at oprede; ældst synes Vor Frue K. (næv. Bygn. fra 13. Aarh.), hvis Præster (»Marianerne«) forestodes af en Provst; derefter St. Albans K., i hvilken Knud d. hl. myrdedes 10. Juli 1086. Knud havde i Nærheden paa begyndt Opførelsen af en Stenkirke, der skulde afløse den ældre Trækirke; denne K., der ligeledes viedes til St. Alban (og Jfr. Maria), kaldtes efter Kongens Skrinlæggelse 1101 ogsaa St. Knuds. Omstridt er, om den stod paa den nuv. Domkirkes Grund og i 13. Aarh. blev nedbrudt for at afløses af den storslaaede Murstenskirke i Gotik (saaledes Engelstoft, der videre antager, at den gl. Trækirke blev staaende og afløstes senere af en Stenkirke — den Albanikirke, der nedbrødes 1542), eller om den laa østligere ved den nuv. St. Knud og er identisk med den St. Albans K., der i Middelalderen var O.s anden Sognek. (jfr. Engelstoft, O. Sognehistorie i »Nyt hist. Tidsskrift« VI, og O. Byes Historie², 1880; derimod H. Petersen, St. Albans Relikvier i »Aarb. f. nord. Oldkyndighed«, 1886). Til Knudskirken, der hele Middelalderen og 16. Aarh. igennem ikke

var Sognek., knyttede Erik Egod og Biskop Hubald et Kloster for engelske Benediktinere fra Evesham, der 1139 fik Ret til at vælge Bispnen og fungere som Domkapitel. Denne Stiftelse blev i Løbet af Middelalderen saare rig paa Jordegods; i 15. Aarh. ønskede derfor Christiørn I og den fynske Adel Klosteret omdannet til et verdsligt Kapitel; 1474 stadfæstede Sixtus IV Oprettelsen af et saadant med 3 Prælaturer og 15 Kanonikater — Munkene pensioneredes eller fordreves. Men derpaa begyndte en bitter Strid med Bandlysninger fra begge Sider; Dronning Dorothea støttede Munkene, og ved Kong Hans' Voldgiit (1489) og en pavelig Bulle (1490) gendissattes Benediktinerne; de forpligtedes til at leve efter Observansen og tiltraadte 1492 den reformerede Bursfelde-Kongregation (I, 422 jfr. Kh. Sml. 4. R. V; Lindbæk, Pavernes Forh. til Danmark under Chr. I, S. 224 f.). Om den nuv. storslaaede Domkirke (3-skibet med Krypt), der antages opført i 3 Byggeperioder i 13. Aarh.s sidste Halvdel og fuldført af Biskop Gisico 1301 (et Par Kapeller er senere, Taarnet bygget efter 1558) se: Mummé, St. Knuds K. i O., 1844; Kh. Sml. 3. R. I, IV, VI jfr. 4. R. IV; om Gisicos Indskrift paa Ydermuren: Ny kh. Sml. VI; om Cl. Bergs Altertavle (opr. i Graabrødrekl.): Kh. Sml. II; Høyen, Sml. Skr. II; Beckett, Altartavler; om de to bevarede Hølgenskrin (Knuds og Benedikts): Burmann Becker, om Hølgenskrinene i St. Knuds K., 1886; H. Petersen i Aarb. f. nord. Oldkyndighed, 1886 (hævder, at det ene Skrin er St. Albans); A. D. Jørgensen, ssteds 1886 og 1887; Damgaard i Kh. Sml. 4. R. I; Gertz, Knud d. hls Martyrhst., 1907 (Tillæg). — O. s. Sognek. i Middelalderen var St. Mikkel's K., nævnt 1295, senere knyttet til et Johanniterkloster, hvorfor den efterhaanden kaldtes St. Hans (nuv. Bygning fra 14. Aarh., mærkelig ved de udførlige »Prædiketole« i et Par Stræbepiller). — Af Klostre havde O. foruden Knudskl. og Johanniterkl., et Nonnekl. (Grundlæggelsen ukendt), der o. 1200 flyttedes til Dalum, et Dominikanerkl. (o. 1250), et Fransiskanerkl. (1279; 1469 overdrog Paven Observant-Guardianen Lars Brandtsen, jfr. I 380, at reformere det) samt et Klarisserkl. (1521). Desuden fandtes flere Sygehuse, Gilder (deribl. Knud Konges fra o. 1100, Elendegildet fra 1435, Mariæ Psalters Broderskab fra 1496) og Skoler (Domkirkens, Vor Frues, hvis middelalderl. Bygning endnu er bevaret; St. Hans', oprettet 1447). — Betydningsfulde kirkel. Begivenheder er knyttet til O. 1095 lod den fynsk-jydske Gejstlighed Knud Konges Ben optage af Graven (elevatio); i den Anl. forfattede en O.-Klerk den »Passio sct. Kanuti«, der er det ældste i Danmark forfattede Skrift (Gertz, Knud d. hls Martyrhst., 1907); efter den pavelige Kanonisation holdtes 19. Apr. 1101 den store »Translationsfest« (Altættelsen, hvorved Danmark fik sin kirkel. godkendte Nationalhelgen (Elnoths Skrift fra o. 1124 »Gesta Swenomagni regis et filiorum ejus et passio Kanuti« i Gertz, Vitæ sanctorum Danorum, 1908); oversat af H. Olrik i »Dske Helgeners Levned«, 1883, jfr. samme i Hist. Tidsskr. 6. R. IV). Danehoffet 1187, hvor Pavens Afsending, støttet af Esbern Snare, opfordrede til Korstog, begejstrede de dske for Missionskrigen. Flere Nationalsynoder holdtes i O.: 1206

(ved Andreas Suneson), 1245 (ved Uffe, der i den pavelige Nuntius' Nærværelse lyste Band over Kirkekrænkere, Indledning til den følgende store Kirkekamp) og 1372. I Middelalderens Slutningstid rørte sig et rigt rel. Liv i O., fremmet ikke mindst ved Dronningerne Dorothea og Christine. I O. levede dengang Præsten Hr. Michael (III, 254), der skrev sine rel. Digte; Klosterreformatoren Laur. Brandtsen, Dominikanerprioren Dr. theol. Hans Nielsen, der blev en af Ref.s fremtrædende Modstandere; men i O. havde ogsaa den Johanniter, Dr. Hermann Andersen, hjemme, der 1502 solgte pavelig Afslad heroppe, og, som Poul Helgesen siger, derved »udslettede megen Fromhed«. En mærkelig Skikkelse var Provsten Hans Urne, der ejede en stor Bogsamling og lod trykke en Række Bøger til Brug ved Gudstjenesten og i Skolen; han skænkede i sit Testamente 1504 bl. a. 200 Bøger til fattige Pøblinger; hans Bogtrykkerregning angik en Sum, der svarede til o. 60,000 Kr. i vore Penge. O. Stift fik ogsaa ved Biskop Carl Rønnow før andre Stifter trykte Ritualbøger; bevarede et Breviarier i Udgaaver fra 1483 og 1497; det kan tilføjes, at i O. udgaves 1482 ved Joh. Snel den første Bog, der er trykt i Danmark (Caorsin, Rhodus' Belejring). I O. virkede ogsaa den fortræffelige Kunstner Claus Berg (I, 266), fra hvis Værksted en Række betydelige Alterskrin er udgaaet. Da Ref.s Røret begyndte, blev der i 1526 og 1527 i O. holdt Herredage (se III, 715 f.) af største Betydning for den ny Udvikling. 1532 lod Biskop Knud Gyldenstjerne ved Jørgen Sadolin holde et »Præstemode« i O., ved hvilket Luthers Katekisme samt Augsburg-Konfessionen og Apologien autoriseredes som Normer ved den bebudede alm. Visitats i Stiftet; s. Aar udgav Sadolin paa Dsk. Katekismen og 1533 en Overs. af Augsburg-Konfessionen, begge trykt i Khvn. 1539 stadfæstede Herredagen i O. Kirkeordnansen af 1537 (noget ændret og paa Dsk, se II, 799). Det kan nævnes, at O.-Bispen Niels Jespersen udarbejdede det Graduale (trykt i Khvn 1573), der for lang Tid normerede den dske Kirkesang; og fra det af Biskop Th. Kingo anlagte Trykkeri i O. udgik 1689 hans Prøvepsalmebog (»Vinterparten«), og 1699 den forordnede nye Ps.bog samt det nye Gradual. 1627 døde hr. Lægen og Apotekerens Cornelius Hamsfort, hvis Samlinger til dsk. Hist. (og K.hist.) var af Betydning. Samtidig levede her den weigelianske Læge H. Lohmann (III, 72), hvis teol. Vranglære fordomtes 1635. 1621 var O. gaaet i Spidsen for det højere Skolevæsens Forbedring ved Oprettelsen af et Gymnasium (særlig ved Lensmanden Holger Rosenkrantz' Iver), hvis Professorer tillige virkede som Medlemmer af en gejstlig Ret for Stiftet (Konsistorium); navnlig Medlemmer af Familien Bircherod (I, 321) kastede Glans over Gymnasiet og gjorde sig literært fortjent bl. a. ved Samlinger til O.s Historie. I 19. Aarh. har Biskop Engelstoft fortsat deres Værk.

Stiftets Grænser strakte sig i Middelalderen langt ud over de nuværende; Femern, Als, Ærø, Lolland og Falster hørte under Bispen i O.; muligvis har i den ældste Tid ogsaa Bornholm faaet sin Krdm. fra O. Bispesæde, hvad en Afgift (»Marieskud«), der endnu 1245 betales

Knudsbrødrene, kunde tyde paa. Adam af Bremen fortæller ogsaa om den 2. Biskop Eilbert, at han byggede en Kirke paa Farria (Helgoland?) og var indsat af Ærkebiskop Adalbert til Biskop over denne Ø og Fyn. Efter Ref. ophørte den kirkl. Overhøjhed over Femern og i Beg. ogsaa over Als (og muligvis over Ærø), Frederik II hævdede imidlertid 1571 Als-Ærø som Dele af Fyns Stift, men i den følgende Tid kom der, paa Grund af Delingerne i Hertugdømmerne, selvstændige Provster i Sønderborg, Nordborg og Lyksborg, der som en Slags Vice-Bisper for de ubetydelige Omraader blot formelt anerkendte Bispens Overhøjhed. 1713 lagdes Sønderborg under Slesvigs Generalsuperintendent, medens den øvrige Del af Als forblev Led af Fyns Stift, men 1772 løstes Hofpræsten paa Augustenborg fra Forbindelsen. 1819 oprettedes et Bispedømme Als-Ærø; det ophørte med Krigen 1864, hvorefter Als gik tabt med det øvrige Sønderjylland, og Ærø vendte tilbage til Fyns Stift. 1803 udskiltes Lolland-Falster som selvstændigt Stift. Det nuv. Stift omfatter 6 Provstier (O. Købstads, O. Herreds, Bjerge-Aasum, Lunde-Skam-Skovby, Baag og Vends Herreders Provstier). Bisper: Efter Adam af Bremens Vidnesbyrd satte Knud d. store »Engländeren« Reginbert (Regner, III, 731) som første Biskop over Fyn (o. 1022); Eilbert (I, 731), d. o. 1072; Hubald (II, 470), d. o. 1139 (?); Rikulf (III, 793), d. o. 1162; Live (III, 67), indviet 1162 af Modpaven Victor IV, opnaaede aldrig Ærkebiskop Eskils Godkendelse; Simon, muligvis viet af Eskil 1163, godkendt af Valdemar I i det mindste 1170, d. 1186; Johannes I o. 1186, d. 1213; Lojus (III, 73) 1213, d. ?; Iver o. 1239, d. 1245, havde da Mag. Petrus Dacus til Coadjutor; Niels, betragtes 1246 af Innocents IV som uværdig til den Vielse, han havde faaet, d. eller resignerede o. 1247; Jacob o. 1246, d. 1252; Regner (III, 731), paatvunget Stiftet af Abel 1252, d., forjaget, før 1266; Peder (III, 513), valgt af Kapitlet 1252, indviet 1267, d. o. 1280; Johannes II (II, 662), tiltraadte 1282, d. 1286; Gisico (II, 220) 1286, d. o. 1301; Peder Pagh, først indviet efter 1304, d. 1339; Niels Jonsen (II, 675) 1339, resignerede 1364; Erik Jensen (Krabbe), udnævnt af Paven 1364, Valdemar Atterdag ansøgte Paven om at flytte ham ud af Landet som en »Forargelse« for K.n., d. 1375; Valdemar Podbusk, valgt 1375 af Kapitlet, Valget kasseret af Gre-

gor XI, der udnævnte ham s. A. ved Provision, fik Coadjutor o. 1388(?), d. 1392; Teze Podbusk, udnævnt af Paven 1388, d. 1400; Jens Ovesen Jernskæg (Johannes III), udnævnt af Paven 1401, d. o. 1420; Navne Jensen Gyrsting (II, 313), tidligere i Vesteraas, forflyttet af Paven 1421, d. 1440; Henneke (Henning) Thorkil-sen Ulfeld 1440, ansøgte 1458 Konge og Rigsraad om at faa Mogens Krafse til Coadjutor (denne udnævntes 1459 af Paven), d. 1459; Kapitlet valgte derpaa Peder Axelsen Thott, men Paven udnævnte Mogens Krafse (II, 850) 1460, d. 1474; Karl Rønnov (III, 859), udnævnt af Paven 1475, havde flere Vikarer til Embedsstyrelse, d. 1501; Jens Andersen (Beldenak, I, 84) 1501, maatte 1529 »oplade« sit Embede for Knud Gyldenstjerne, d. 1537; Knud Henriksen Gyldenstjerne (II, 311) 1529, aldrig indviet, antog 1532 Jørgen Sadolin til »Medhjælper i Ordet«, fordrevet 1534 (hvorefter den sv. Ærkebiskop Gustaf Trolle indsattes som Biskop), kom tilbage 1535, fængsles 1536, frasagde sig Embedet 19. Aug. 1537, d. 1561. — Efter Ref.: Jørgen Jensen (Viborg eller Sadolin) 1537, d. 1559; Niels Jespersen (II, 616) 1560, d. 1587; Jakob Madsen Vejle 1587, d. 1606; Hans Knudsen Vejle 1606, dømt fra Embedet 1616, d. 1629; Hans Mikkelsen 1616, d. 1651; Laurids Jakobsen Hindsholm (II 430) 1651, d. 1663; Niels Hansen Bang (I, 209) 1663, d. 1676; Thomas Kingo (II, 776) 1677, d. 1703; Christian Rudolf Müller (III, 316) 1703, d. 1712; Christian Muus (III, 314), tidligere Biskop i Ribe, 1712, d. 1717; Jacob Lodberg (III, 69) 1718, d. 1731; Christian Ramus (III, 691) 1732, d. 1762; Jakob Ramus (III, 691), adjungeret Faderen 1762, s. A. Biskop, d. 1785; Tønne Bloch (I, 339), tidligere Biskop i Ribe, 1786, d. 1803; Peder Hansen (II, 345), tidligere Biskop i Christianssand, 1803, d. 1810; Frederik Plum (III, 570) 1811, d. 1834; Nicolai Faber (II, 2) 1834, d. 1848; Peter Christian Stenersen Gad (II, 155), tidligere over Lolland-Falsters Stift, 1848, d. 1851; Christian Thorning Engelstoft (I, 769) 1851, d. 1889; Harald August Eduard Stein 1889, tog sin Afsked 1899, d. 1900; Hans Valdemar Sthyr, tidligere over Lolland-Falster, 1900, tog sin Afsked 1903, d. 1905; Lauritz Nicolai Balslev 1903. (Cornel. Hamsfort: Series episc. Otthoniensium i Script. rer. Dan. VIII; A. Crone, Saml. til O. Bispekronike i Catholicismens Tid i »Saml. til Fyns Hist. I).

J. O. A.

Rettelser og Tilføjelser.

Til Bind I.

S. 14a L. 16 og 14 f. n.: Dietrich — læs Diete-
rich.	S. 415b L. 2 f. o.: 1869 — læs: 1870.
- 16b - 38 f. o.: 1,2 — læs: 1—2.	- 483b - 32 — Lektor — læs: cand theol.
- 31b - 20 — Eiler — læs: Eilert.	- 488a - 32 — Katarina — læs: Katha-
rina.
- 35a - 14 f. n.: norske K.s Mission — til-
føjes: dannet til Under-
støttelse af Biskop
Schreuder, da han 1872
havde opsagt sin Stil-
ling i det norske Miss-
selskabs Tjeneste.	- 502a - 16 f. n.: Missionsselskabet — læs:
Missionsselskaberne.
- 40a - 25 f. o.: Ap. G. 16 — læs: 26.	- 506b - 15 f. o.: levede osv. — læs: ned-
lagde 1454; d. 1455.
- 40b - 13 f. n.: 1. Sam. 13, 50 — læs:
14, 50.	- 524b - 29 — Maçon — læs: Macon.
- 57a - 25 f. o.: 52-29 — læs: 25-29.	- 526b - 20 f. n.: Maçon — læs: Macon.
- 62a - 23 f. n.: Urigtigt: meget tidlig, i
det mindste i 2. Aarh.
(jfr. Polykarps Akter),
har man fejret Nadver
i alt Fald ved Martyr-
grave. Til Altrets paa
mange Punkter mørke
Hist. har Fr. Wieland
(Mensa und Confessio,
München 1906) ydet
gode Bidrag; indtil 4.
Aarh. havde Kirkerne
intet fast Alter; et Bord
flyttedes frem, naar Nad-
verfesten begyndte.	- 532a - 6 — Tutor — læs: Tutor og
Lærer ved Skolen i
Harrow.
- 62b - 1 f. o.: 4. Aarh. — læs: 2. Aarh.	- 589b - 21 f. o.: Augustiner — læs: Bene-
diktiner.
- 73a - 17 — Josva — læs: Jona.	- 610a - 19 — Ufordragelighed — Ufor-
staaelighed.
- 91b - 25 — Før Angilram indsæt:
Angermannus, se
Andræs S. 86.	- 671a - 26 — Dons fik Udmærkelse til
Artium og 2. Examen,
men tog ingen Embeds-
examen.
- 138a - 40 — Mt. 27, 51 — læs: Mt.
27, 57.	- 710b - 14 f. n.: filos. — læs: filol.
- 197a - 15 — Liv — læs: Lier.	- 721b - 27 — Danmarks — læs: den
dsk-norske K.s
- 223b - 29 — Naabøl — læs: Haabøl.	- — - 25 — Nordlandene — læs: Nord-
land.
- 223b - 29 — Barrabas — læs: Barab-
bas. Artiklen maa ind-
føres S. 214b før Bara-
dai.	- 764a - 15 — se Messe — læs: (missa
solitaria), oprindelig Be-
tegnelse for en Messe,
hvor Præsten alene kom-
municerer; trods For-
bud blev disse Messer
alm. i Klostrene og vandt
derefter alm. Udbredelse
i K.n. Af Hensyn til
Forbudet betegner man
nu i Romerk.n ved E. en
Messe, som Præsten vilde
celebrere uden Mini-
strant.
- 294b - 28 f. n.: tilføjes: blev færdig 1904:
i Arbejdet deltog, for-
uden Dietrichson og
Bugge, ogsaa Caspari,
Johnson, Blix, A. C.
Bang, Odland og J.
Storm.	- 769b - 19 — (se d. Art.) — læs: (se
Art. Kvindemission).
- 353b - 16 f. o.: Böhm — læs: Böhn.	- 784b - 1 — Christopher Augustinus-
sen E. — læs: Chri-
stopher Augustus E.
- 399a - 8 f. n.: Kra. — læs: Kristians-
sands.	- 785a - 2 f. o.: urigtigt; det var hans
Fader, der var Chr. IV's
Sekreter.
	- — - 12 — 1634 — læs: 1624.
	- — - 26 — Eiler — læs: Eilert.
	- 785b - 3 f. n.: Gades (i Spanien) — læs:
Gardar (i Grønland).

Til Bind II.

- S. 1a L. 34 f. n.: 1848 — læs: 1888.
 - 2b - 7 — Lefèvre — læs: Lefèvre.
 - 129a - 28 f. o.: 1885 — læs: 1886.
 - 131a - 25 f. n.: Valden — læs: Volden.
 - 131b - 23 — se d. Art. — læs: se Protestantforeningen III, 613.
 - 142b - 22 — *νηπιος* — læs: *νήπιος*.
 - 168b - 11 f. o.: Arankanerne — læs: Araukanerne.
 - — - 31 — Yaky-aner — læs: Yah-ganer.
 - 227b - 21 f. n.: o. 1261 osv. — læs: formentlig o. 1160.
 - 312b - 29 f. o.: i Stedet for: »se Kalender« indsættes: Allerede Oldtidsastronomer (Meton o. 430, Kalippus o. 330 f. Kr.) beregnede Forskellen mellem Maane- og Solaaret; men den Cyklus paa 19 Aar, der forløber, indtil Maanefaserne igen indtræffer paa samme Dag i Maaneden, betegnedes først i Middelalderens Kalendere ved det saakaldte *Gyldent aar*. Hvert Aar indenfor Cyklen kendes saaledes paa sit G.
 - 336b - 26 f. n.: stiftet o. 1284 — læs: stiftet af Valdemar I o. 1177 som et Priorat under Ringsted Kloster, hvortil han skænkede Halsted Kirke (Dän. Bibl. III, 139).
 - 357b - 12 f. o.: det første — læs: de to første.
 - 359b - 12 — lærer han — læs: lever han.
 - 372a - 24 — 1311 — læs: 1313.
 - 372b - 15 f. n.: Neduns — læs: Nedenæs; 1889-91 — læs: 1889-94.
 - 381a - 21 — Trelde — læs: Trede.
 - 409a - 10 — **H.** — læs: **Herrmann**. Artiklen hører saaledes til S. 409b før Herrnhuter.
 - 416a - 8 f. o.: Löwenskjoldske — læs: Lövenskioldske.
 - 429a - 30 — Mk. — læs Mt.
 - 441a - 8 f. n.: 1623 — læs 1624.
 - 451b - 33 — Tyrffjorden — læs: Tysfjorden.
 - — - 16 — Frederiksstad — læs: Fredrikstad.
- S. 501a L. 17 f. n.: Bergen — læs: Trondhjem.
 - 511a - 24 — paa — læs: i.
 - 524b - 17 f. o.: Algorkinfolkene — læs: Algonkinfolkene.
 - 545b - 2 — 1668 — læs: 1678.
 - 566b - 19 f. n.: 598 — læs: 586.
 - 588a - 42 — 16. — læs: 15.; 17. — læs: 16..
 - 607a - 17 — 1448 — læs: 1431.
 - 608b - 31 — 28. Sept. — læs: 28. Sept. 1588.
 - 675b - 29 — o. 1362 — læs: 1364.
 - 677a - 3 — G. — læs: J.
 - 700b - 29 — 3, 28 — læs: 3, 8.
 - 711b - 18 — tilføjes: Kalandegilder holdtes dog vedblivende enkelte Steder, i 19. Aarh. f. E. paa Lolland.
 - 725b - 22 — Bamberger- — læs: Bomberg- (Daniel B. var en berømt Trykker af rabinske Bibler).
 - 726b - 19 f. o.: 1803 — læs: 1804.
 - 734b - 12 — Prost. — læs: Prot.
 - 752b - 1 f. n.: Rossteucher — læs: Rossteuscher.
 - 760b - 16 — Sachsiske Teologer — tilføjes: (1624 afgav disse under Høe von Höeneggs Ledelse den saakaldte *decisio Saxonica*, der i alt Fald overvejende stiller sig paa Giessenerernes Side).
 - 763b - 20 f. o.: Eken — læs: Eker.
 - 772a - 1 f. n.: tilføj: Fr. Petersen, S. K.s Christenforkyndelse, 1877; S. K.s samlede Skrifter er afsluttet, en Nyudgave af »Efterladte Papirer«, ved P. A. Heiberg og Kuhr, i Gang.
 - 801b - 26 f. o.: tilføj: S. Broch, Norsk Kirkeret, 1906.
 - 812b - 21 — tilføj: F. Uldall, Danmarks middelald. Kirkeklokker, 1906.
 - 830a - 31 f. n.: 307 — læs: 302.
 - 846a - 6 f. o.: 1867 — læs: 1877.
 - 850b - 10 — 1362 — læs: 1364.
 - — - 12 — 1376 — læs: 1375.
 - — - 31 — 1458 — læs: 1459.
 - 852b - 26 — »jhoh« — læs: »jvhv«.
 - 868b - 10 — kronet — læs: kronet, var Frederik III; den sidste, der blev salvet,
 - 880a - 25 f. n.: 452 — læs: 450.
 - 889a - 25 f. o.: fremmende — læs: fremmede.

Til Bind III.

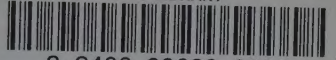
- S. 3a L. 32 f. o.: 1683 — læs: 1783.
 - 14a - 14 flg. f. n.: En anden, endnu mere osv. — Sætningen udgaar; Hollænderen Vormorsden havde været Broder i Helsingør.
 - 22b - 30 f. o.: (S. 8) — læs: (II, 8).
 - 23a - 32 f. n.: indsæt: Lars Peter L. se S. 863.
 - 26b - 5 — Rom. — læs: S. 863.
 - 29a - 13 f. o.: 1593 — læs: 1573.
 - 32b - 20 f. n.: Efter Lavigerie indsæt: Lavkirkelig Retning i England, se Low Church Party, S. 82.
 - 33a - 7 f. o.: Kirketiende — læs: Kirke-tiende (ogsaa Bispe-tiende) i de 4 norske samt i Odense Stift.
 - — - 16 — Vincent de St. — læs: Vincent de.
 - 38a - 3 — evang. — læs: engelske.
 - 59b - 6 f. n.: P. E. — læs: Peter Engel.
 - 62b - 25 — Haquini — læs: Magni.
 - 66a - 29 — Krauss's — læs: Kraus's.
 - 70a - 32 f. o.: 1465 — læs: 1464.
 - 74a - 14 — Peter — læs: Petrus.
 - 125b - 28 — Præst — læs: Præsteløn (S. 640).
 - 167a - 14 f. n.: Markellos — tilføj: S. 864.
 - 170b - 32 — stammende — læs: stem-mende.
 - 199b - 10 f. o.: Missionssagen — læs: Unionssagen.
 - 267a - 14 f. n.: 1904 — læs: 1804.
 - 272b - 5 f. o.: Kjernet — læs: Tjernet.
 - 280b - 32 — Genfødelse — læs: Gjer-ning.
 - — - 33 — Bud og dets — læs: Bøn og dens.
 - 306a - 12 — blev 1497 Magister og — læs: var 1494 Præst i Ribe Stift og Baccalaur i Kirkeretten, blev 1496.
 - — - 14 — 1500 — læs: s. A.
 - — - 15 — Først 1513 fik han pave-lig Ordination og læste da — læs: Efter i 1499 at have vundet Kapit-lets Samtykke ved en Haandfæstning, blev han stadfæstet af Paven, 1506 udstedte Julius II pavelig Aflad i Anled-ning af hans Ordination, men først 1513 læste han.
 - 314b - 13 — før Muus indføres: Mut-tian (Mut), se Rufus S. 840.
 - 318a - 18 f. n.: Jahrh.s. — læs: Jahrh.s; Kirchengeschichte I-II, 1892—1902.
 S. 330a L. 3 f. o.: efter 1827 tilføj: , d. 1892,
 - 376a - 7 — efter 1820 tilføj: d. Aug. 1910.
 - 391a - 16 f. n.: Manhatten — læs: Man-hattan.
 - 405b - 32 f. o.: hl. — læs: kleinen.
 - 415b - 12 f. n.: tilføj: Oblation, se Prosfora S. 608.
 - 425a - 25-26 f. o.: Fæstning og en — læs: Fæstningsbyen.
 - — - 36 f. o.: Indbønderne — læs: Ind-trønderne.
 - — - 27 f. n.: stolt — læs: særlig.
 - 433a - 25 f. o.: »Telet« — læs: »Pelet«.
 - 436a - 19 — Liv — læs: Eje.
 - 455b - 15 — Otte Heinrich — læs Otte, Heinrich.
 - 464a - 16 — og 18 f. n.: Quartadeci-maner — læs: Quarto-decimaner.
 - 475a - 13 — Tiberius — læs: Tiberias.
 - 533b - 13 f. n.: 1873 — læs: 1863.
 - 534a - 7 f. o.: 1873 — læs: 1875.
 - 535a - 16 — C. J. — læs: C. I.
 - 559b - 32 f. n.: 18. Okt. — læs: 18. Okt. 1405.
 - 570a - 3 — Sahnke — læs: Lahnske.
 - 595b - 20 — 161 f. — læs: 166 f.
 - 596a - 15 f. o.: 1848 — læs: 1840.
 - 635b - 13 — Minoritet — læs: Ma-joritet.
 - 642a - 18 f. n.: sker — læs: skete.
 - — - 15 — udnævner — læs: ud-nævnte.
 - — - 14 — P. opkræves osv. — læs: Loven af 14. April 1904 gav nye Regler og be-stemte, at Paaligning og Opkrævning af P. skal ske paa Kommunalbe-styrelsens Foranstalt-ning under ét over hele Staden.
 - 663b - 5 — Architecture osv. — læs: Noble Edifices of the 14. and 15. Centuries and similes Buildings of the Present Day, 1836; 2. Udg. 1847).
 - 682a - 6 — nu red. af Lic. Schiele udgaar.
 - 705b - 21 f. o.: tilføj: R. kom 1899 fra Østrig til Odense; og 1902-3 opførte R. fra samme Provins St. Anna K. i Sundbyerne paa Amager.
 - 808a - 32 — tilføj: om Lateranet, se S. 863.
 - 814b - 35 f. n.: Ceremonier — læs: Cere-moniel.

Fortegnelse over Medarbejderne.

- O. A.** Ahnfelt, O., Dr. theol., Biskop over Linköping Stift. †
V. A. Ammundsen, V., Prof. theol., Kbhvn.
A. A. Andersen, A., Provst, Præst ved Vartov, Kbhvn.
D. A. Andersen, D., Prof. & Dr. phil., Kbhvn.
F. V. A. Andersen, F. V., Dr. theol., fhv. Provst i Ringsted. †.
J. O. A. Andersen, J. Oskar, Docent i Kirkehist., Kbhvn, Udgiveren.
K. A. A. Appelberg, K. A., Prof. theol., Helsingfors.
A. C. B. Bang, A. C., Dr. theol., Biskop over Kristiania Stift.
J. P. B. Bang, J. P., Prof. & Lic. theol., Kbhvn.
S. A. B. Becker, S. A., Lic. theol., Kbhvn.
F. Bt. Beckett, Fr., Dr. phil., Docent i Kunsthistorie, Kbhvn.
O. B-w. Benzow, O., Dr. theol., Kyrkoherde i Österåker.
Th. B. Bjarnarson Th., Islands Biskop, Reykjavik.
A. B. Brandrud, A., Prof. theol., Kristiania.
C. B. Brun, Christen, Biskop over Hamar Stift.
L. B. Brun, Lyder, Prof. theol., Kristiania.
F. B. Buhl, F., Dr. phil. & theol., Prof. i semit. Filol., Kbhvn.
A. R. C. Cederberg, A. R., Dr. phil., Helsingfors.
E. C. Christensen, Erik, Provst, Sognepræst i Slagslunde.
J. C. Christensen, Just, Præst i Kbhvn.
O. I. C. Colliander O. I., Biskop over Nyslott Stift.
N. D. Dalhoff, N., Præst ved Diakonissestiftelsen i Kbhvn.
H. D. Danell, Hjalmar, Dr. theol., Biskop over Skara Stift.
G. D. Dresler, G., Provst, Sognepræst i Frederikshavn.
D. E. Eiler, D., cand. theol. †.
P. E. Eklund, P., Dr. theol. & phil., fhv. Prof. og Domprovst i Lund. †.
J. A. E. Ekman, J. A., Dr. theol., Sveriges Ærkehiskop, Upsala.
D. F. Fehrman, D., Lic. theol., Docent i Teologi, Lund.
H. M. F. Fenger, H. M., Lic. theol., Holmens Provst, Kbhvn.
L. F. Fenger, L., Prof. ved Kunstakademiet i Kbhvn. †.
C. E. F. Fløystrup, C. E., Lic. theol., Kbhvn.
H. O. F. M. Frimodt-Møller, H. O., Sognepræst i Aarhus.
E. G. Geismar, E., Sognepræst i Randers.
S. M. G. Gjellerup, S. M., Bibliotekar ved Universitetsbibl., Kbhvn. †.
L. G. Glahn, L., Sognepræst i Snoldelev.
C. G. Glarbo, Chr., Docent & Lic. theol., Kbhvn.
J. G. Gummerus, Jaakko, Prof. theol., Helsingfors.
H. J. H. Haar, Helge J., Cand. theol., Kbhvn.
S. M. H. Hafstrøm, S. M., Sognepræst i Raarup. †.
A. H. Hammerich, A., Dr. phil., Docent i Musikhistorie, Kbhvn.
V. U. H. Hammershaimb, V. U., fhv. Provst og Sognepræst. †.
Kn. H. Heiberg, Knud, Missionspræst i Madras.
P. H. Helms, Poul, cand. theol., Bagsværd Kostskole.
K. H. Henning, K., Dr. theol., Domprovst i Wexiö. †.
A. Hn. Hesslén, A., Præst og Adjunkt ved Upsala högre allm. Läroverk.
H. H. Hoffmeyer, H., Stiftsprovst, Form. for Kbhvn.s Indre Mission.
Hj. H. Holmquist, Hjalmar, Prof. & Dr. theol., Lund.
C. I. Ihlen, Chr., Prof. & Dr. theol., Kristiania.
J. C. J. Jacobsen, J. C., Prof. theol., Kbhvn.
A. J. Janlzen, A., Sognepræst i Gentofte.
C. J. Jensen, Chr., Præst i Tandil, Argentina.
G. J. Jensen, G., fhv. Stiftsprovst i Kristiania.
F. J. Jónsson, F., Dr. phil., Prof. i nord. Sprog, Kbhvn.
A. Th. J. Jørgensen, A. Th., Lic. theol., Kbhvn.
C. K. Koch, Carl, Valgmenighedspræst i Ubberup.
G. K. Koch, G., Biskop over Ribe Stift.
L. K. Koch, L., fhv. Provst i Glostrup.
P. D. K. Koch, P. D., Dr. med., Læge i Kbhvn.
F. C. K. Krarup, F. C., Dr. theol., Sognepræst i Sorø.
J. K. Kure, J., Cand. theol., Vanløse.
O. H. L. Lange, O. H., Overbibliotekar ved Store kgl. Bibl., Kbhvn.
H. Ln. Larsen, H., Provst, Sognepræst i Øster-Assels.
J. L. Larsen, J., Etatsraad, fhv. Skoledirektør, Frederiksberg.

- E. L. *Lehmann, E.*, Dr. phil., Prof. theol., Berlin.
- V. L. P. *Lindegaard-Petersen, V.*, Lic. theol., Sømandspræst i Hull.
- H. L. *Lundström, H.*, Prof. & Dr. theol., Upsala.
- T. L. *Løgstrup, T.*, Sognepræst i Nyborg.
- P. M. *Madsen, P.*, Dr. theol., Sjællands Biskop. †.
- H. M. L. *Martensen Larsen, H.*, Lic. theol., Sognepræst i Kbhvn.
- A. F. M. *Mehren, A. F.*, Dr. phil., Prof. i semit. Filol. †.
- S. M. *Michelet, S.*, Prof. & Dr. theol., Kristiania.
- A. N. *Neovius, A.*, Sognepræst i Lojo, Finland.
- Fr. N. *Nielsen, Fredrik*, Dr. theol., Biskop over Aarhus Stift. †.
- J. N. *Nørregaard, J.*, Dr. phil., fhv. Højskoleforstander i Testrup.
- S. O. *Odland, S.*, Dr. theol., fhv. Prof. theol. i Kristiania.
- W. O. *Oftedal, W.*, Sognepræst i Laviken, Norge. †.
- Th. O. *Oppermann, Th.*, Inspektør ved Glyptoteket i Kbhvn.
- H. O. *Ostenfeld, Harald*, Sjællands Biskop.
- J. P. *Paulli, J.*, Stiftsprovst og kgl. Konfessionarius, Kbhvn.
- H. P. *Paunu, H.*, Lic. theol., Lærer ved Missionsskolen i Helsingfors.
- F. P. *Petersen, Fr.*, Prof. theol., Kristiania. †.
- N. M. P. *Plum, N. Munk*, Præst, Gentofte.
- A. S. P. *Poulsen, A. S.*, Lic. theol., Biskop over Viborg Stift.
- A. G. S. P. *Prior, A. G. S.*, Sognepræst i Saksøbing.
- O. Q. *Quensel, O.*, Dr. theol., fhv. Prof. theol., Upsala.
- H. R. *Råbergh, H.*, Dr. theol., Biskop over Borgå Stift.
- O. R. *Ricard, O.*, Præst, Kbhvn.
- E. M. R. *Rodhe, Edv. M.*, theol. Docent i Lund.
- V. T. R. *Rosenqvist, V. T.*, Dr. theol., Rektor ved sv. Normallyceet, Helsingfors.
- W. R. *Rudin, W.*, Dr. theol. & phil., fhv. Prof. i Upsala.
- H. F. R. *Rørdam, H. F.*, Dr. theol. & phil., Sognepræst i Lyngby.
- T. S. R. *Rørdam, T. S.*, Dr. theol. & phil., Sjællands Biskop. †.
- H. S. *Scharling, C. H.*, Prof. & Dr. theol., Kbhvn.
- Sch. P. *Schat-Petersen*, Prof. & Lic. theol., Kbhvn. †.
- Fr. S. *Schepelern, Fr.*, Præst i Aarhus.
- V. S. *Schmidt, V.*, Dr. phil., Docent i Ægyptologi og Assyriologi i Kbhvn.
- V. C. S. *Schousboe, V. C.*, Biskop over Aalborg Stift. †.
- L. S. *Schrøder, L.*, Højskoleforstander, Askov. †.
- P. S. *Severinsen, P.*, Sognepræst, Tiim.
- J. S. *Sjöholm, Josef*, Kyrkoherde, Norrköping.
- J. N. S. *Skaar, J. N.*, Biskop over Trondhjems Stift. †.
- J. St. *Steen, J.*, Sognepræst i Kbhvn.
- J. C. R. H. S. *Steenstrup, J. C. R. H.*, Dr. phil. & jur., Prof. i Historie, Kbhvn.
- H. V. S. *Sthyr, H. V.*, Dr. theol., Biskop over Fyns Stift. †.
- S. S. *Sørensen, S.*, Biskop over Aarhus Stift.
- V. Sn. *Sørensen, V.*, Sognepræst i Husby. †.
- A. T. *Taranger, A.*, Dr. jur., Prof. i Retsvidenskab, Kristiania.
- K. T. *Thejll, K.*, Skolebestyrer i Kbhvn.
- D. T. *Thrap, D.*, fhv. Sognepræst, Kristiania.
- F. T. *Torm, F.*, Prof. & Lic. theol., Kbhvn.
- H. W. T. *Tottie, H. W.*, Dr. theol., Biskop over Kalmar Stift.
- H. U. *Ussing, H.*, Lic. theol., Provst, Sognepræst i Valby.
- R. R. V. *Vestergaard, R. R.*, Sognepræst i Hviring-Hornborg.
- R. V. *Volf, R.*, Dr. theol., Stiftsprovst i Storehedinge.
- H. W. *Westergaard, H.*, Prof. & Dr. polit., Kbhvn.
- H. Wj. *Wijkmark, Henning*, Läröverksadjunkt, Stockholm.
- K. Ø. *Österbladh, Kaarlo*, Filosofiexamister, Helsingfors.
- F. L. Ø. *Østrup, F. L.*, Dr. phil., Sognepræst i Aarhus.

GTU LIBRARY

3 2400 00639 8998

